

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКР АІНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 175

ISSN 2522-40-77 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Випуск 175

**м. Кропивницький
«КОД»
2019**

Наукові записки. – Випуск 175 – Серія: Філологічні науки –
Кропивницький: Видавництво «КОД», 2019. – 923 с.

ISBN 978-617-653-056-5

До Науків записок увійшли статті, присвячені дослідженню **актуальних питань** мовних систем: проблем розвитку та функціонування в поліетнічному та полікультурному просторі (актуальних проблем загального мовознавства, лексичної семантики, граматики, фонетики та фонології, полікритики художніх і фахових текстів, дискурсознавства), теорії та практики перекладу та прикладної лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокогнітивістики, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, тексту та дискурсу; аспектів фахової підготовки сучасного вчителя іноземних мов та зарубіжної літератури, перекладача та фахівця з прикладної лінгвістики на матеріалі слов'янських та германських мов.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів факультетів іноземних мов та філологічних факультетів, учителів іноземних мов і учителів-словесників.

Рецензенти:

Іваницька М.Л., доктор філологічних наук, професор (м. Київ);
Черноватий Л.М., доктор педагогічних наук, професор (м. Харків);
Бялик В.Д., доктор філологічних наук, професор (м. Чернівці);
Мізін К.І., доктор філологічних наук, професор (м. Переяслав-Хмельницький).

Іноземні рецензенти:

Рenate Бройнінгер, доктор філософії habilit, професор Гумбольдт-Центру (Ульм, Німеччина);
Штефан Шіргольц, доктор філософії habilit, професор (Ерланген, Німеччина).

РЕДКОЛЕГІЯ:

Науковий редактор:

Семенюк Олег – доктор філологічних наук, професор, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (ЦДПУ).

Заступник наукового редактора:

Ключек Григорій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та зарубіжної літератури ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

Відповідальний секретар:

Ковтюх Світлана – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Білоус Олександр – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, декан факультету іноземних мов ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

Ріхард Й. Бруннер – доктор філософії, професор Гумбольдт-Центру університету Ульм/Німеччина.

Енді Гао – доктор філософії, професор університету Нью Саус Вельс в місті Сідней.

Гурбанська Антоніна – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.

Ніна Давидовіч – доктор філософії, професор, голова ради оцінювання якості навчання в університеті міста Аріель, голова консорціуму центрів професійного розвитку викладачів вишів Ізраїля.

Мартіне Далмас – доктор філософії, професор, професор кафедри новітнього німецького мовознавства Інституту германських та скандинавських мов університету Париж IV Сорбона (Франція).

Ліаді Олександр – доктор філологічних наук, професор кафедри методик дошкільної та початкової освіти ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

Міщенко Алла – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

Михида Сергій – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератури, проректор з наукової роботи ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

Ожоган Василь – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної (навчальної) роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Паращук Валентина – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської мови та методики її викладання ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

Руснак Ірина – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістик Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Артур Творек – доктор філософії, професор кафедри німецької мови Інституту германської філології університету міста Вроцлав. Голова дослідного центру фонетики/Польща.

Мейрін Хенербі – доктор філософії, професор англійської мови університету Гон-Конга.

Технічний секретар :

Чернищенко Ірина – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики ЦДПУ імені Володимира Винниченка.

Друкується за ухвалою вченої ради
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 9 від 25.02.2019 року).

Статті подано в авторській редакції

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

RESEARCH BULLETIN

Series:
PHILOLOGICAL SCIENCES

Issue 175

Kropyvnytskyi
«KOD»
2019

ISSN 2522-40-77 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

Research Bulletin. – Issue 175. – Series: Philological Sciences –
Kropyvnytskyi: Publisher «KOD», 2019. – 923 p.

ISBN 978-617-653-056-5

Research Bulletin includes papers researching current issues in Language Systems: Problems of Their Development and Functioning in the Polyethnic and Multicultural Space (General Linguistics, Lexical Semantics, Phonology, Grammar, Vocabulary, Polycritics of Fiction and Specialized Texts, Discourse Studies); Language Mappings of the World: Linguacultural, Linguacognitive and Ethnolinguistic Aspects; Linguacultural, Sociocultural and Intercultural Problems of Translation; Applied Linguistics; Methodological Aspects of the Professional Training of Foreign Language Teachers, Foreign Literature Teachers, Translators, and Applied Linguistics Specialists.

The edition is intended for scholars, instructors, postgraduates and postdocs as well as students of language departments.

Reviewers:

Prof. **Mariia Ivanytska**, Doctor of Philology (Kyiv);
Prof. **Leonid Chernovatyi**, Doctor of Pedagogy (Kharkiv);
Prof. **Vasyl Bialyk**, Doctor of Philology (Chernivtsi);
Prof. **Kostiantyn Mizin**, Doctor of Philology (Perejaslav-Hmelnytskyj).

Foreign reviewers:

Renate Breuninger, Prof. Ph.D habil of the Humboldt-Centre (Ulm, Germany);
Stefan Schierholz, Prof. Ph.D habil (Erlangen, Germany).

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor:

Prof. **Oleg Semeniuk** – Doctor of Philology, Professor, President of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Deputy Chief Editor:

Prof. **Hryhorii Klochek** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Editorial Secretary:

Prof. **Svitlana Kovtiukh** – Candidate of Philology, Professor, Head of the Department of the Ukrainian Language, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

EDITORIAL BOARD:

Prof. **Oleksandr Bilous** – Ph.D., Professor, Professor of the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Dean of the School of Foreign Languages, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Prof. **Richard J. Brunner** – Ph.D, Professor of the Humboldt-Centre, University Ulm, **Germany**.

Prof. **Nitza Davidovitch** – Doctor of Philosophy (Ph.D), Professor, Head of Quality Assessment and Academic Instruction in Ariel University, Head of the Israel Consortium of Faculty Development Centers of the Teaching Training Program in the Education Department (**Israel**).

Prof. **Martine Dalmas** – Doctor of Philosophy (Ph.D), Professor, Department of Modern German Linguistics, School of Germanic and Scandinavian Languages, Paris-Sorbonne University IV (**France**).

Prof. **Andy Gao** – Ph.D. , Professor at the University of New South Wales in **Sydney**.

Prof. **Mairin Hennebery** – Ph.D, Professor in English Language Education at the University of **Hong Kong**.

Prof. **Antonina Hurbanska** – Doctor of Philology, Professor, Director of the Institute of Journalism and International Relations, Kyiv National University of Culture and Arts.

Prof. **Oleksandr Iliadi** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Preschool and Primary Education Methods, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Ass. Prof. **Alla Mishchenko** – Doctor of Philology, Docent, Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Prof. **Serhii Mykhyda** – Doctor of Philology, Professor, Department of the Ukrainian and Foreign Literature, Vice-President for Science and Research of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Prof. **Vasyl Ozhohan** – Doctor of Philology, Professor, Vice-President for Academic Affairs of the National University of "Kyiv-Mohyla Academy".

Prof. **Valentyna Parashchuk** – Candidate of Philology, Professor, Department of the English Language and Methods of its Teaching, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Prof. **Iryna Rusnak** – Doctor of Philology, Professor, Chair of the Ukrainian literature and Comparativistics, Institute of Philology of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Prof. **Artur Tworek** – Ph.D. Univ.-Prof. at the Department of German Language, Head of the Research Center for Phonetics, Institute of German Philology at the University of Wrocław/**Polen**.

Technical secretary:

Iryna Chernyshenko – Candidate of Pedagogical sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Approved by the Senate of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Protocol Record № 9 25.02.2019)

The papers are presented in the authors' version

ISBN 978-617-653-056-5

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian
State Pedagogical University, 2019
© Publisher «KOD», 2019

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА, ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ, ГРАМАТИКИ, ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ, ПОЛІКРИТИКИ ХУДОЖНІХ І ФАХОВИХ ТЕКСТІВ, ДИСКУРСОЗНАВСТВА)

**ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО
І ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ МОВИ**

УДК 811.112.2'81'37

**МЕРОНІМІЧНІ, ГІПО-ГІПЕРОНІМІЧНІ ТА ПОСЕСИВНІ
ВІДНОШЕННЯ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ**

Олена МАТЕРИНСЬКА (Київ, Україна)

e-mail: olenamaterynska@ukr.net

МАТЕРИНСЬКА Олена. МЕРОНІМІЧНІ, ГІПО-ГІПЕРОНІМІЧНІ ТА ПОСЕСИВНІ ВІДНОШЕННЯ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ

У фокусі цього дослідження критерії розмежування меронімії (відношення між частиною та цілим), гіпо-гіперонімії та посесивних відношень у лексичній системі мови. Висвітлено логіко-філософське підґрунтя відношень між частиною та цілим у концепціях Платона та Аристотеля, визначено базові принципи існування меронімії, наприклад: принцип транзитивності, який інтерпретується як непостійна ознака, асиметричності, відчужуваності / невідчужуваності частин в межах цілого.

Ключові слова: меронім, меронімія, відношення між частиною та цілим, транзитивність, гіпо-гіперонімія, посесивні відношення.

MATERYNKA Olena. MERONYMIC, HYPO-HYPERONYMIC AND POSSESSIVE RELATIONS IN THE LEXICAL SYSTEM OF LANGUAGE

This paper dwells upon the differentiation between the meronymic, hypo-hyperonymic and possessive relations in the lexical system of language. The meronymy (Part-Whole-Relation) is viewed upon as one of the fundamental language universals, which enables the modelling of the semantic processes in different languages. It stipulates necessity of revealing the clear pattern for each type of the semantic relation in the lexical language system, presupposes the implementation of axiomatic parameters to define them. This article outlines the basic logical and philosophic framework for describing Part-Whole-Relations in language, formulated by Plato and Aristotle, enriched by the linguistic studies.

The transitivity is considered to be an insufficient marker for distinguishing the meronymic type of semantic relation. Belonging to that of inclusion, the meronymic type of semantic relations evidences the violation of the transitivity principle (essential for the hypo-hyperonymy relation). This fact could be explained by the functionality boundaries and contextual validity when identifying parts within a certain type of a whole. Thus a criterion of necessity, optionality and discreteness of parts within a whole is being discussed in the paper.

The possessive relation seems to be close to that of meronymy revealing the similar characteristics, so that the body part names, for example, can be treated by linguists within the meronymic and possessive relations. Thus substantial differences between these types of semantic relations are fixed and highlighted in this paper.

The conducted research is supported by the empirical data, obtained in the process of systematic investigation of meronymy in German and English, as well as by the study of the semantics of body part names in languages of different structure in search of the semantic universals. Such an approach allows drawing and verifying conclusions about the main properties of the semantic relations under investigation.

Key words: meronym, meronymy, Part-Whole-Relation, transitivity, hypo-hyperonymy, possessive relations.

1. Вступні зауваження. Меронімічні відношення (меронімія) або ж відношення між частиною та цілим належать до таксономічного типу семантичних відношень у мові, який ієрархічно організує поняттєву систему людини, наприклад: нім. *Ohr*, англ. *ear* 'вухо'; нім. *Teil* 'частина', *Stück* 'шматок', англ. *part* 'частина', *piece* 'шматок' і под. Відношення між частиною та цілим розглядаються з позицій філософії та формальної логіки у дослідженнях А. Борманна [3], Р. Джекендоффа [11], П. Джонсона [12], Е. Гуссерля [10], К. Лутца [14], Л. Ріддера [16]. Лінгвістична традиція виявила чималий інтерес до цієї лекики, починаючи з 1980-90х років ХХ століття, визначила необхідність їх системного дослідження (див. праці Н. Вохідової [18], П. Герстля та С. Пріббенів [6], В. Хейдріха [9]).

1.1. На позначення частини в лінгвістиці використовують термін *партитив* [13, с. 33], *партонім* або ж *меронім*, на позначення цілого – *холонім* [5, с. 150]. Е. Ляйзі у своїй роботі «*Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen*» визначає позначення частини, *партитив*, як несамотійну частину індивідуума (цілого) [13, с. 33]. У цій роботі на

позначення частини використовуватися термін *меронім*, на позначення відношень «частина – ціле» – термін *меронімія* (*meronymy*) [9, с. 51-52].

1.2. Актуальність цієї розвідки визначається тим фактом, що меронімічні відношення є універсальними в лексичній системі мови й уможливають моделювання семантичних процесів у ній, тож потребують чіткого дефінування та диференціації з-поміж інших типів семантичних відношень. На *меті* цієї розвідки визначити відмінності меронімічного типу відношень від гіпо-гіперонімічних та посесивних відношень, які часто сприймаються як тотожні. *Матеріал дослідження* складають 6618 лексичних одиниць (далі також ЛО) та 12189 (ЛСВ), дібрані з лексикографічних джерел у німецькій та англійській мовах. Розвідка спирається також на емпіричні дані, отримані під час дослідження соматизмів на матеріалі індоевропейських та урало-алтайських мов, загальною кількістю 665 лексем (2882 ЛСВ).

2. Логіко-філософське підґрунтя дослідження меронімічних відношень у мові. До основних критеріїв диференціації різних типів меронімії можна віднести такі: асиметричність меронімічних відношень (коли $a < b$, тоді не може бути $b < a$) [6, с. 31]); принцип транзитивності, що може порушуватися (якщо $a < b$, а також $b < c$, то $a < c$ (тобто якщо a є частиною b , а b у свою чергу є частиною c , тоді a є також частиною c [6, с. 31]); функціональні обмеження, які накладаються на існування частини в межах цілого [4, с. 30]; гетерогенність / гомогенність, відчужуваність / невідчужуваність частин щодо цілого [5; с. 151]. Додатковими критеріями виявлення типів меронімії можуть виступати також опціональність наявності певних частин в цілого та їх кількість (обмежена або ж необмежена). Слід детальніше розглянути вказані критерії, починаючи з філософського обґрунтування відношень між частиною та цілим, найважливіші з яких описано в працях Платона та Аристотеля.

Дві основні позиції, що домінують при трактуванні цих відношень – це голістична або ж холізм, що постулює примат цілого над частинами та неможливість виведення цілого з суми його частин та мерізм, який стверджує, що ціле дорівнює сумі його частин [7, с. 665]. Від періодів Античності, Середньовіччя й до сьогодення ці концепції розвиваються та синтезуються в тому, що відношення між частиною та цілим можна визначати згідно обох позицій. Аристотель визначає у «Метафізиці» ціле як таку сутність, в якій не є відсутньою жодна з необхідних їй від природи частин та таку, що містить елементи, які входять до її складу, утворюючи єдине ціле [1, с. 281]. З його погляду, духовні сутності не можна розділити на складові, він виходить з позицій холізму, поняття партитивності пов'язує з існуванням квантитативності, ставить питання розмежування гетерогенного та гомогенного цілого [1, с. 279]. Так, гетерогенні об'єкти можуть складатися з гомогенних, але не навпаки, що він ілюструє на прикладі частин тіла тварин [1, с. 283].

Платон у діалозі *Парменід* [15] формулює постулати трактування цілого (торкається аксіоми іррефлексивності або ж асиметрії та транзитивності). Він відштовхується від протилежного, формулює за допомогою діалогу між еллінськими філософами дві антонімічні думки: 1) ціле має частини; 2) ціле не має частин [15, с. 47-51]. Якщо ціле не має частин, то воно не має меж і тоді воно є безкінечним, не має форми, не існує у часі та просторі, не може бути вимірним. З іншого боку, якщо воно має частини, то необхідно вирішити питання того, що є первісним поняттям ціле чи його частини; як рухається процес пізнання: ціле пізнається через знання його частин чи навпаки; чи можна звести ціле до суми його частин чи ні [15, с. 11]. Платон підкреслює примат цілого, але як дійсно ціле він розглядає лише продукт духовної діяльності людини, який не може бути лише сумою його частин [15, с. 21]. З іншого боку, він виокремлює механістичне ціле, яке складається з матеріальних об'єктів та може відповідати сумі його частин. Розрізняються органічне та неорганічне ціле, при цьому неорганічне ціле обумовлюється характеристиками його частин, а органічне ціле (як то: біологічні об'єкти, соціальні структури) визначає властивості своїх частин [7, с. 663]. Сукупність трактується як ціле, чиї елементи можуть отримувати якості, притаманні всій сукупності або ж цілому, поєднуються за певними законами та не демонструють цих властивостей поза межами сукупності або ж системи цілого.

Аристотель також досліджує питання збереження цілісності, можливості його деформації та руйнації [7, с. 666]. Згідно цих міркувань відділення, наприклад, волосся не

зумовлює руйнації людини як цілого, вона також може втратити палець і залишитися цілим, яке функціонує, але це неможливо за умови втрати голови чи серця [1, с. 283]. Тож, ставиться питання про врахування критерію потенційної відчужуваності та невідчужуваності частини в межах цілого, який у сучасних лінгвістичних студіях слугує одним з параметрів опису меронімічних відношень [5, с. 151]. Відчуження частин матеріальних об'єктів при цьому часто сприймається як деформація цілого, до якого вони належать, порушення його цілісності як первинної еталонної структури будь-якого об'єкта.

2.1. Меронімія у зіставленні з гіпо-гіперонімічними відношеннями у лексичній системі мови. Меронімія розглядається у багатьох працях як вид гіпо-гіперонімічних відношень у лексичній системі мови [5, с. 140; 17, с. 39], тобто ієрархічних родово-видових відношень, яким притаманна транзитивність, що забезпечує існування внутрішньосистемних зв'язків в організації багатьох тематичних груп лексики (найменувань частин тіла людини, тварин, предметів домашнього вжитку, споруд, назв рослин, об'єктів природи, найменувань на позначення локативних та темпоральних понять тощо). Так, *стопа* є частиною *ноги*. Лексема *нога* у такому разі виступає холонімом (цілим) щодо мероніма (частини) *стопи*, у свою чергу *нога* є частиною *тіла* людини [5, с. 150]. Ознака транзитивності меронімічного типу відношень у лексичній системі мови викликає у дослідників сумнів щодо її постійного характеру, оскільки вона може бути відсутньою у певних випадках. Визначення функціональної сфери частини дозволяє уникнути зникнення валідності при перифразі та перевірці відношення типу частина-ціле, наприклад, А. Круз ілюструє цей постулат таким чином [4, с. 32]:

a)	A head has ears.	‘Голова має вуха’.
b)	Ears have lobes.	‘Вуха мають мочки’.
c)	A head has lobes.	‘Голова має мочки’ (невірне виведення наслідку)
d)	A head has ear-lobes.	‘Голова має мочки вуха’ (вірний наслідок)

Слід зазначити, що у висловлюванні типу *X* є частиною *Y* не обов'язково імпліковано зміст, згідно якого *Y* є функціонально адекватною сферою по відношенню до *X*. А. Круз намагається пояснити відсутність транзитивності у випадках, аналогічних до наведеного, контекстуальними обмеженнями; інші дослідники вважають, що треба визначити, яким типам меронімії транзитивність притаманна, а у яких вона зникає [9, с. 59-62]. К. Лутц у своїй роботі, здійсненій на засадах формальної логіки [14], також приділяє увагу питанню транзитивності меронімічних відношень і наводить не менш важливий приклад порушення транзитивності, у якому йдеться про відношення між частиною та цілим в межах інтегрованого об'єкта (у цьому випадку людини та її частин тіла) та сукупності об'єктів (у цьому випадку людини як частини певної соціальної групи [14, с. 21]). Дослідник вказує на неможливість формулювання висловлення, у якому, наприклад, *рука* (яка є частиною тіла людини) була би членом соціальної спільноти, до якої входить людина. Він демонструє необхідність розмежування різних типів меронімії: у цьому випадку: відношення між а) частиною та складним цілим (матеріальним об'єктом), до якого її інтегровано, та б) частиною як елементом певної сукупності та цією сукупністю. П. Герстль та С. Пріббенів визначають три основних типи відношення між частиною та цілим [6, с. 38]: а) відношення між певною кількістю, порцією та гомогенною масою; б) відношення між певними елементами та їхньою сукупністю; в) відношення між складним об'єктом як цілим та його неоднорідними частинами. Отже, транзитивність є важливим параметром дослідження відношень меронімії, втім цей критерій не може бути визначальним при виявленні та класифікації меронімів.

2.2. Меронімія у зіставленні з посесивними відношеннями у лексичній системі мови. Потребують розмежування відношення посесивності та меронімії. У значній кількості розвідок зауважується, що категорія посесивності та відношення між частиною та цілим перехреснюються [8], так семантика найменувань частин тіла визначається через відношення між частиною та цілим і через посесивне відношення. Бернд Хайне зауважує [8, с. 20], що для виявлення особливостей реалізації відношення посесивності необхідно розглянути

різноманітні номінативні конструкції, визначити роль давального та родового відмінків в межах посесивних конструкцій. Фактори, що є важливими для розмежування відношення посесивності та меронімії можна виокремити, якщо звернути увагу на основні характеристики цих двох типів семантичних відношень. Меронімія визначає тип відношення частини до цілого як необхідної, невідчужуваної складової, без якої ціле не може функціонувати як таке. Мероніми можуть позначати відчужувані частини цілого тільки у ментальному світі людини через вторинне значення, як, наприклад, найменування частин тіла тварини, які у переносному значенні можуть позначати продукт харчування, м'ясо, яке людина використовує як їжу (нім. *Zunge*, англ. *tongue* (букв. 'язик'), 'язик як страва') або ж, якщо йдеться про виокремлення певних думок, певного місця у тексті (нім. *Auszug*, англ. *excerpt*, *extract* 'витяг (з документа)'). Семантична роль посесора передбачає значення контролю над тим, чим він володіє. Таким чином, посесором зазвичай має бути суб'єкт, який здійснює цю функцію контролю [8, с. 19-20]. Згідно такого визначення соматизми можна було би розглядати через посесивні відношення, але не найменування частин артефактів, неживої природи. Меронімія ж охоплює значно ширший обсяг відношень між конкретними та абстрактними сутностями в межах співвідношення між частиною та цілим.

Трактування відношень між позначеннями частин тіла до людини як їхнього посесора також не є однозначним, адже, зважаючи на те, що невідчужуваність є однією з базових семантичних ознак соматизмів, таке висловлювання, як, наприклад, *в нього була голова* – виглядає нелогічним у зіставленні, наприклад, з твердженням: *в нього був будинок*. Тобто, якщо посесор може отримувати та втрачати, свідомо позбавлятися своїх володінь без того аби припинити своє функціонування як ціле, то у відношенні між частиною та цілим це не завжди є можливим. Саме тому у цій студії відношення меронімії розглядається як таке, що може у певних випадках інтегрувати до переліку своїх типів відношення посесивності, але суттєво відрізняється від нього за своїми характеристиками.

Типовим прикладом, коли відношення меронімії, гіпо-гіперонімії та посесивності не відокремлюють одне від одного можуть бути трактування семантичного зв'язку між термінами спорідненості. Під час формування мовного корпусу цього дослідження було протестовано тематичну групу термінів спорідненості на її належність до досліджуваної меронімічної лексики. З-поміж основних аргументів, які можуть допомогти, визначити, чи належать терміни спорідненості до меронімічної лексики можна навести такі:

1) відношення між частиною та цілим характеризуються переважно невід'ємністю, невідчужуваністю у прямому значенні (якщо йдеться про конкретну лексику), але цього не можна сказати про терміни спорідненості. Б. Хайне, наводить такі приклади, аби проілюструвати відмінність між відношенням посесивності, відношенням частини до цілого та відношенням включення, які визначають терміни спорідненості.

I touched John on the/his cheek. I touched John's cheek.

I touched John on the/his sister. I touched John's sister [8, с. 19].

Другий приклад демонструє неможливість трансформації, яку було здійснено у першому прикладі та невідповідність одне одному типів семантичних відношень у цих двох твердженнях. У першому твердженні очевидно, що об'єкт *cheek* є невід'ємною частиною тіла людини, та не може функціонувати автономно.

2) Усі мероніми є позначеннями частин, які не є опціональними щодо цілого, на той час як опціональність є семантичною ознакою термінів спорідненості, наприклад: всі мають мати – бабусю, але не обов'язково сина, племінника тощо. Е. Ляйзі також наголошую саме на несамостійності частин по відношенню до цілого [13, с. 33].

3) Нарешті, треба розглянути сему транзитивності, яка може порушуватися у відношенні меронімії, оскільки відношення включення не завжди характеризує поняття, пов'язані відношенням меронімії. Згідно майже хрестоматійного прикладу, який наводить у своїй роботі А. Круз [4, с. 31], деталь дверей *ручка* не може бути частиною *дому* через свою обмежену функціональність по відношенню до певного цілого (*дверей*). Принцип транзитивності не може порушуватися у інших типах ієрархічних відношень, де окремий екземпляр є схематичним прикладом цілого роду понять (відношення гіпо-гіперонімії). Це стосується також термінів спорідненості, оскільки для їхньої семантичної структури

домінуючою є сема включення, ієрархічності у системі родинних відношень, що іменують людину саме за сходиною генетичної ієрархії. При цьому також зберігається більша самостійність позначень родинних відношень в межах системи термінів спорідненості у зіставленні з відношенням меронімії, яке передбачає, що елемент, який втрачає зв'язок зі своїм холонімом є деформованим, не може правильно функціонувати. Можна зробити висновок, що терміни спорідненості пов'язані саме відношенням гіпо-гіперонімії, а не меронімії.

3. Викладений матеріал дозволяє зробити **висновки** щодо відмінностей меронімічного типу семантичних відношень у мові у зіставленні з іншими типами семантичних відношень:

3.1. Семантична структура меронімів має конкретну констеляцію семантичних ознак, які дозволяють виокремити меронімічну лексику в лексичній системі мови;

3.2. Гіпо-гіперонімічні та посесивні відношення засвідчують суттєві відмінності від меронімічного типу відношень, який засвідчує можливість порушення принципу транзитивності таксономічних відношень. Обмеження щодо функціонування частини в межах цілого є вагомим критерієм розрізнення цих видів семантичних відношень поряд з опціональністю наявності частин цілого, їх відчужуваності / невідчужуваності.

3.3. Розмежування меронімії, гіпо-гіперонімії, відношення посесивності є важливим та необхідним для моделювання семантичних відношень, які визначають лексичну систему мови. Меронімія як таксономічна система дає широкі можливості для пошуку універсальних семантичних зв'язків між різними тематичними групами лексики на підставі наявності спільних сем у їх семантичній структурі.

До перспектив цієї розвідки належить дослідження розбіжностей концептуалізації меронімічних відношень носіями різних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Aristotle The Metaphysics / Aristotle [translated by H. Tredennick]. – London; New York: William Heinemann Ltd., G.P. Putnam's Sons, 1912. – 473 p.
2. Birner J. B. Language and meaning. / Betty J. Birner. – London, New-York: Routledge, 2018. – 154 p.
3. Bormann A. Die Hermeneutik vom Ganzen als Teil. Probleme der Interpretation / Alexander Bormann / Das Ganze und seine Teile. [H. Pfusterschmid-Hardenstein (Hrsg.). – Wien: Ibeara, 1995. – S. 533-537.
4. Cruse D. A. On the transitivity of the part-whole relation / Alan D. Cruse // Journal of Linguistics. – 1979. – Vol. 15/1. – P. 29-38.
5. Cruse D. A. Meaning in language : an introduction to Semantics and Pragmatics / Alan Cruse. – Oxford : Oxford University press, 2004. – 441 p.
6. Gerstl P. Midwinters, end games and body parts. A classification of part-whole relations / Peter Gerstl, Simone Pribbenow // Parts and wholes. Integrity and Granularity / [C. Eschenbach, W. Heydrich (Hrsg.)]. – Bericht 49. – Hamburg: Graduirtenkolleg Kognitionswissenschaft, Universität Hamburg, 1995. – S. 23-49.
7. Handbook of Metaphysics and Ontology / [H. Burkhard, B. Smith (Hrsg.)]. – Munich; Philadelphia; Vienna: Philosophia, 1991. – 1005 p.
8. Heine B. Possession. Cognitive sources, forces and grammaticalisation / Bernd Heine. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 274 p. (Cambridge Studies in Linguistics; 83).
9. Heydrich W. Mereonymie. Zur Semantik der Teil-Ganzes Relationen / Wolfgang Heydrich // Parts and wholes. Integrity and Granularity / [C. Eschenbach, W. Heydrich (Hrsg.)]. – Bericht 49. – Hamburg: Graduirtenkolleg Kognitionswissenschaft, Universität Hamburg, 1995. – S. 51-68.
10. Husserl E. Zur Lehre von den Ganzen und Teilen / Edmund Husserl // Logische Untersuchungen. – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009. – 813 S. – (Philosophische Bibliothek; Bd. 601).
11. Jackendoff R. Parts and boundaries / Ray Jackendoff / Cognition. – 1991. – № 41. – P. 9-45.
12. Johnson P. Wholes, Parts and Infinite collections / P. O. Johnson // Philosophy. – 1992. – Vol. 67. – P. 367-379.
13. Leisi E. Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen / Ernst Leisi. – Heidelberg: Winter, 1961. – 135 S.
14. Lutz C. Untersuchungen zu Teil-Ganzes Relationen. Modellierungsanforderungen und Realisierung in Beschreibungslogiken / Carstin Lutz. – Hamburg: Universität Hamburg, 1996. – Mitteilung 258. – 79 S.
15. Platon Parmenides. Griechisch / Deutsch / Platon [übersetzt von E. Martens]. – Stuttgart: Philipp Reclam Jun., 1987. – 207 S.
16. Ridder L. Mereologie. Ein Beitrag zur Ontologie und Erkenntnistheorie / Lothar Ridder. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2002. – 513 S.
17. Roelcke T. Semiotisches Dreieck und semantische Relationen / Thorsten Roelcke // Semantiktheorien. Lexikalische Analysen im Vergleich [S. Staffeldt, J. Hagemann (Hrsg.)]. – Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2017. – P. 25-49.
18. Vohidova N. Lexikalisch-semantische Graduonymie. Eine empirische basierte Arbeit zur lexikalischen Semantik / Nofiza Vohidova. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2016. – 398. (Studien zur deutschen Sprache 69).

REFERENCES

1. Aristotle (1912). *The Metaphysics*. London & New York: William Heinemann Ltd., G.P. Putnam's Sons.
2. Birner, B. J. (2018). *Language and meaning*. London & New-York: Routledge.
3. Bormann, A. (1995). *Die Hermeneutik vom Ganzen als Teil. Probleme der Interpretation*. In: H. Pfusterschmid-Hardenstein (Hrsg.) *Das Ganze und seine Teile*. Wien: Ibeara.
4. Cruse, D. A. (1979). On the transitivity of the part-whole relation. *Journal of Linguistics*.
5. Cruse, D. A. (2004). *Meaning in language: an introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University press.
6. Gerstl, P. Midwinters, end games and body parts. A classification of part-whole relations. In: C. Eschenbach, W. Heydrich (Hrsg.) *Parts and wholes. Integrity and Granularity. Bericht 49*. Hamburg: Graduirtenkolleg Kognitionswissenschaft, Universität Hamburg.
7. *Handbook of Metaphysics and Ontology* (1991). H. Burkhard, B. Smith (Hrsg.). Munich, Philadelphia & Vienna: Philosophia.
8. Heine, B. (1997). *Possession. Cognitive sources, forces and grammaticalisation*. Cambridge: Cambridge University Press. (Cambridge Studies in Linguistics; 83).
9. Heydrich, W. (1995). Mereonymie. Zur Semantik der Teil-Ganzes Relationen. In: C. Eschenbach, W. Heydrich (Hrsg.) *Parts and wholes. Integrity and Granularity. Bericht 49*. Hamburg: Graduirtenkolleg Kognitionswissenschaft, Universität Hamburg.
10. Husserl, E. (2009). *Zur Lehre von den Ganzen und Teilen. Logische Untersuchungen*. Hamburg: Felix Meiner Verlag. (Philosophische Bibliothek; Bd. 601).
11. Jackendoff, R. (1991). *Parts and boundaries*. Cognition.
12. Johnson, P. (1992). *Wholes, Parts and Infinite collections*. Philosophy.
13. Leisi, E. (1961). *Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen*. Heidelberg: Winter.
14. Lutz C. (1996). *Untersuchungen zu Teil-Ganzes Relationen. Modellierungsanforderungen und Realisierung in Beschreibungslogiken* Mitteilung 258. Hamburg: Universität Hamburg.
15. *Platon Parmenides. Griechisch / Deutsch*. Stuttgart: Philipp Reclam.
16. Ridder, L. (2002). *Mereologie. Ein Beitrag zur Ontologie und Erkenntnistheorie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
17. Roelcke, T. (2017). Semiotisches Dreieck und semantische Relationen. In S. Staffeldt, J. Hagemann (Hrsg.) *Semantiktheorien. Lexikalische Analysen im Vergleich*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
18. Vohidova, N. (2016). *Lexikalisch-semantische Gradonymie. Eine empirische basierte Arbeit zur lexikalischen Semantik*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag. *Studien zur deutschen Sprache* 69.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Материнська – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри германської філології та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: дослідження лексики у германських мовах, зіставне та типологічне вивчення лексичної семантики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olena Materynska – Dr. habil., associate professor, professor at the Department of Germanic philology and translation, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology.

Scientific interests: lexical studies in the Germanic languages, contrastive and typological research of the lexical semantics.

УДК 811.162.3

WENN DAS EIS BRÜCHIG WIRD ... DER (GEFÄHRLICHE) UMGANG MIT FESTEN FORMEN

Martine DALMAS (Paris, Frankreich)

e-mail: martine.dalmas@sorbonne-universite.fr

ДАЛМАС Мартін. ПО ТОНКІЙ КРИЗІ... ВИКОРИСТАННЯ СТАЛИХ ВИРАЗІВ (І ЙОГО РИЗИКИ)

Сталі вирази, наявні як у системі мови, так і в практиці її використання, безперечно, сприяють експресивності. У цій статті розглянуто два явища, пов'язані з нетиповим використанням таких форм: гра подвійних значень фразеологізмів (в образному і прямому значенні) та двозначності, пов'язані із синтаксичним застосуванням певних форм. Наше дослідження спирається на особливий корпус: колонку «Hohlspiegel/криве дзеркало» в німецькому щотижневнику «Шнітель», де вживано обидва типи нетипового слововжитку, як грайливий, усвідомлений, так і несвідомий. У матеріалах колонки часто обігрується образна складова фразеологізмів або двозначність синтаксичних конструкцій. «Гумористичний ефект» спричиняє поєднання двозначності і несполучуваності – найяскравіші характеристики згаданих висловлювань і наочні стимули, з допомогою яких можна привабити увагу читача. Гумор – це форма наочної комунікації, в основі якої лежить пошук релевантності, основна характеристика людського пізнання.

Ключові слова: сталі вирази, ідіоми, образність, гумор, гра слів, двозначність, несполучуваність, релевантність.

DALMAS Martine. WHEN ON THIN ICE ... THE USE OF FROZEN FORMS (AND ITS RISKS)

Frozen forms, present as much in the system of language as in its use, surely assist expression. This article addresses two phenomena related to the "deviant" use of such forms: the play of double meaning of idioms (figuratively and literally), and ambiguities linked to the syntactic insertion of certain forms. This study draws on a specific corpus: the "Hohlspiegel" column of the weekly German magazine *Der Spiegel*, which includes the two types of deviances, playful and voluntary, or involuntary. The column exploits the image

component of idioms or the ambiguity of syntactic structures. The "humorous aspect" comes from the interaction of ambiguity and incongruity, which are two salient features of the quoted utterances and ostensive stimuli used to catch the reader's attention as well. Humor is a form of ostensive communication, based on the search of relevance, a basic feature of human cognition.

Keywords: frozen forms, idioms, figurativeness, humor, word play, ambiguity, incongruity, relevance.

Zum Thema

Festigkeit und Formelhaftigkeit nehmen im Sprachsystem und vor allem im Sprachusus einen wichtigen Platz ein. Sowohl der Gebrauch von mehr oder weniger festen Wortverbindungen als auch der Rückgriff auf Idiome mit ihrer bildlichen Komponente sind für die Sprecher/Schreiber einfache Wege und sollten dadurch sichere Mittel sein, mit weniger Aufwand zu kommunizieren bzw. komplexe Inhalte zu vermitteln. Dennoch stellt man immer wieder fest, dass es nicht immer so glatt geht und dass die Sprecher entweder ungewollt in die Falle ambivalenter oder gar verfänglicher Modifikationen geraten oder aber gewollt mit dem Doppelbödigen und der Reinterpretation spielen. Ziel meines Beitrags ist es, auf die Faktoren und Wege einzugehen, die die Sprecher/Schreiber beim Umgang mit festen Formen, insbesondere beim Einsetzen von Idiomen zum (inszenierten) "Ausrutschen" führen.

Zum Korpus

Meine Untersuchung basiert auf der *Spiegel*-Rubrik "Hohlspiegel", d.h. auf einer Sammlung von Belegen aus dem öffentlichen Sprachgebrauch (Presse, Werbung und Anzeigen), die aufgrund ihrer abwegigen Formulierung von *Spiegel*-Lesern an die Redaktion geschickt wurden. Die Rubrik dient also einerseits als fertiges Korpus, und sie hat andererseits aber auch eine Art "Zeigefunktion", indem sie darin besteht, auf Abweichungen und Entgleisungen im Sprachgebrauch hinzuweisen und sie durch eine humoristische Geste zur Unterhaltung der Leser zu benutzen. Dadurch entstehen zwei Ebenen: die Ebene des zitierten Schreibers S1 und die Ebene des zitierenden Schreibers S2, d.h. des Nachrichtenmagazins *Der Spiegel*. Die sprachlichen Inkongruenzen, auf die dadurch implizit hingewiesen wird, sind entweder auf der Ebene 1 schon gewollt und wurden von vornherein spielerisch produziert, um z.B. eine Schlagzeile auffälliger zu machen und ihr mehr Kraft zu verleihen; oder aber sie sind richtige „Entgleisungen“¹, wie sie bei zu schnell geschriebenen Texten oft vorkommen. In beiden Fällen sind sie einem Leser aufgefallen² und werden auf der Ebene 2 als solche 'angezeigt'. Während man im ersten Fall nicht von einer sprachspielerischen Absicht von S1³ sprechen kann, die einfach durch S2 wiedergegeben wird, entsteht der "humoristische Akt" [Raskin, 1985: 3] im zweiten Fall erst durch das Zitieren und hat einen (meist nachsichtig-)spöttischen Zug ... In beiden Fällen ist die humoristische Haltung intendiert, entweder schon von S1 oder zumindest von S2.

Humor als diskursives Phänomen

In der Sprachwissenschaft wurde Humor auf Ambiguität und Inkongruenz bzw. Inkompatibilität zurückgeführt (vgl. u.a. Raskin [1985, 2017], Attardo [2001, 2017], Ritchie [2004], Simpson/Bousfield [2017]), eine Ansicht, die sich schon bei Cicero und später bei weiteren Denkern und Philosophen wie Kant, Jean-Paul⁴, Schopenhauer⁵, Kierkegaard usw. findet; auch bei Freud [1905] wird Inkongruenz als Faktor für Humor erklärt. Als Basis von Komik und Humor erhält Inkongruenz in der neueren Forschung eine kognitive Dimension: Schon Attardo [2001] und nach ihm viele andere Autoren fügen nämlich den *script*-Begriff hinzu und weisen auf ein pragmatisch-semantisches Schema hin, nach dem wir unser stereotypes Welt- und Erfahrungswissen speichern und vor dessen Hintergrund wir die Äußerungen interpretieren. Humor entsteht, wenn dem Script nicht mehr gefolgt wird. Somit wird deutlich, dass Humor als eine Form von Inszenierung ein diskursives Phänomen ist, das sich auf die Mitwirkung des Adressaten stützt.⁶

¹ In meinen früheren Arbeiten (Dalmas [2014] und [2015]) wurden alle Inkongruenzen als "Entgleisungen" betrachtet, eine Bezeichnung, die eigentlich nur zu den ungewollten "Ausrutschen" passt.

² Die 'Hohlspiegel'-Rubrik basiert auf Zusendungen von Lesern, denen bestimmte abwegige (und lustig wirkende) Ausdrucksweisen aufgefallen sind. Da aber die mitwirkenden Leser unerwähnt bleiben, verzichten wir hier auf eine zusätzliche Ebene und betrachten den *Spiegel* als einzige zitierende Instanz (S2 genannt).

³ Die Abkürzungen "S1" und "S2" stehen hier für "Schreiber 1" (den zitierten Schreiber) und "Schreiber 2" (den zitierenden Schreiber, d.h. den *Spiegel*).

⁴ Vgl. den berühmten Satz: "Der Witz ist ein verkleideter Priester, der jedes Paar traut."

⁵ "Das Lachen entsteht jedes Mal aus nichts Anderm als aus der plötzlich wahrgenommenen Inkongruenz zwischen einem Begriff und den realen Objekten." [Schopenhauer 1977: 96]

⁶ Vgl. Charaudeau [2006].

In der Kürze liegt die Würze

Während die meisten Untersuchungen zu Humor sich mit Texten, auch mit Kurztexten in Form von Witzen beschäftigen, ist mein Untersuchungsgegenstand noch kürzer gefasst: Es handelt sich entweder um Schlagzeilen oder Überschriften, die sehr knappe Äußerungen sind und zum Teil kein Verb enthalten, aber eine mehrgliedrige Struktur aufweisen, oder es sind kurze Sätze, die einen Presse- oder Werbetext einleiten. Diese knappen Äußerungsformen enthalten die nötigen Zutaten der Inkongruenz, sei es auf der Ebene einer Phrase oder der Gesamtäußerung. Ich befasse mich im Folgenden mit zwei Haupttypen des inkongruenten Nebeneinanderstellens: das (un)gewollte Spiel mit den Lesarten von Idioms und die verfehlten Anschlüsse.

Idiome und das Spiel mit den Ebenen

• Aktivierung der wörtlichen Lesart

Nicht selten wird man in Schlagzeilen mit der Aktivierung der wörtlichen Lesart konfrontiert, die durch den unmittelbaren Kontext erfolgt⁷. So in folgenden Belegen, in denen eine wörtliche Interpretation der NPs im thematischen und im rhematischen Teil der Äußerung eine Inkompatibilität aufweisen, wenn das Idiom wörtlich verstanden wird:

- (1) Beim Käse geht es um die Wurst. [*Kölner Stadt-Anzeiger*, Hohlspiegel 40/2005]
- (2) Bienen sterben wie die Fliegen. [*Rhein-Neckar-Zeitung*, Hohlspiegel 28/2010]
- (3) Beinamputierter auf freiem Fuß. [*Kronen Zeitung*, Hohlspiegel 18/2011]
- (4) Den Muskelproblemen den Zahn gezogen [*Passauer Neue presse*, Hohlspiegel 4/2014]
- (5) Kunstrasen kein gutes Pflaster. [*Amberger Zeitung*, Hohlspiegel 15/2016]
- (6) Die Lahn ist noch nicht in trockenen Tüchern [*Rhein-Zeitung*, Hohlspiegel 32/2015]

Und auch in folgendem Fall führt die wörtliche Lesart des Idioms "ungeschoren davonkommen" zu einer Inkompatibilität mit den "dicken Fischen", die auch bildlich gemeint sind.

- (7) Die richtig dicken Fische kommen leider oft ungeschoren davon. [*Bild*, Hohlspiegel 38/2014]

Auffällig ist der Gebrauch von Idioms mit einer somatischen Komponente: "Hand", "Mund" und "Auge" sind bei weitem die häufigsten Lexeme, die zum spielerischen Gebrauch des entsprechenden Idioms führen⁸. Die Aktivierung der wörtlichen Lesart führt zu (gewollten) humoristischen Inkongruenz:

- (8) Böhmisches Kondome in deutscher Hand [*Sächsische Zeitung*, Hohlspiegel 43/2005]
- (9) Münzgeld in aller Munde [*Westfälische Rundschau*, Hohlspiegel 8/2016]
- (10) Hüft- und Knieprothesen im Auge [*Dolomiten*, Hohlspiegel 19/2015]

Der Grund für die Aktivierung der wörtlichen Lesart des Idioms ist oft die Metonymie im ersten Teil der Äußerung: Die erwähnte Entität steht stellvertretend für den "Behälter" (im weiten Sinne des Wortes), sei es die Herstellungsfirma (8) oder das Thema einer Diskussion (9) und (10).

• Pragmatisch-semantische Kollision

Gerade weil Körperteile den Menschen direkt involvieren, ist bei den entsprechenden Idioms die bildliche Komponente besonders prägend, und das Spiel mit dem Wechsel der Lesarten ist ein Leichtes. Die oben erwähnten Lexeme "Hand" und "Mund" sind Anlass zu grotesken Verbindungen wie oben in (8) und (9) oder in folgenden Beispielen:

- (11) Ihr Gesäß in guten Händen [*Friesenanzeiger*, Hohlspiegel 43/2010]
 - (12) Nackter Hintern in aller Munde [*Rottaler Anzeiger*, Hohlspiegel 5/2009]
- die durch ihr prägendes lexikalisches Material besonders auffällig und provokativ sind.

Der im Idiom erwähnte Körperteil steht bei der idiomatischen Bedeutung stellvertretend für die ausgeführte Handlung: Die Hand verweist auf das *Anpacken* und der Mund auf das *Sprechen/Diskutieren*. Diese etablierte Bedeutung des Idioms wird aber hier von der anderen, der wörtlichen, 'verdrängt', wenn auch nur vorläufig, was zur Groteske beiträgt.

⁷ Vgl. Dobrovol'skij [2009: 310 ff.] sowie Dobrovol'skij/Piirainen [2009].

⁸ Vgl. Staffeldt [2011].

Die vom Sprecher¹ gewollte Auffälligkeit einer pragmatisch-semantischen Kollision wird durch die ostensive Geste des Zitierens im ‚Hohlspiegel‘ ein zweites Mal gezeigt. Dadurch bleibt die Relevanz der zitierten Ausdrucksformen erhalten.⁹

Verfehlte Anschlüsse

Neben dem Wechselspiel mit der Doppelbödigkeit der Idiome, das in den meisten Fällen gewollt ist, bringt die Rubrik 'Hohlspiegel' viele Belege für einen verfehlten, d.h. fehlerhaften syntaktischen Anschluss. Im Gegensatz zu dem oben kommentierten Spiel mit den Lesarten erfolgt hier die humoristische Geste erst durch das Zitieren durch den *Spiegel*. Ich beschränke mich auf drei Fälle, die aufgrund ihrer Häufigkeit besonders relevant sind.

• Ambiguität bei den Präpositionalphrasen

Je nach dem syntaktischen Kontext kann der Anschluss einer *von*-Präpositionalphrase ambig sein, da die PP entweder als Attribut zum vorausgehenden Nomen oder als Agensangabe interpretiert werden kann:

(13) Reifen an Autos von Polizisten zerstochen [*Kölnische Rundschau*, Hohlspiegel 50/2012]

(14) Auto von zerstückeltem Mann entdeckt [*Dewezet – Deister- und Weserzeitung*, Hohlspiegel 35/2015]

(15) Nikolausbraten Vom Schwein gewürzt [Werbeprospekt des *Globus*-Markts in Halle/Saale, Hohlspiegel 50/2017]

Der Gebrauch einer *durch*-Präpositionalphrase kann ebenfalls zu Ambiguitäten beim Agens führen, wie in folgendem Beleg, in dem "Hausärzte" sowohl als Agens (der Verhaltenstherapie) als auch als Ursache (von Schlafstörungen) interpretiert werden kann:

(16) Einfache Verhaltenstherapie bei Schlafstörungen durch Hausärzte [*Der Hausarzt*, Hohlspiegel 11/2016]

Auch der Anschluss von *mit*-Präpositionalphrasen ist in manchen Fällen ambig und mag den Leser irritieren – oder amüsieren:

(17) Polizei erschießt Mann mit Messer in Filderstadt (*Acher-Rench-Zeitung*, Hohlspiegel 25/2016)

(18) Kühe flüchten nach Unfall mit Auto [*Gießener Anzeiger*, Hohlspiegel 5/2018]

Und der Gebrauch von *für* bei einer Kausalbeziehung kann ebenfalls anders interpretiert werden, da die betreffende NP auch die Bestimmung bzw. den Handlungsträger bezeichnen kann:

(19) Haftstrafen für zerstückelte Leiche (*Stuttgarter Zeitung*, Hohlspiegel 31/2006)

(20) Bremsen ist für Rehe erlaubt [*Rheinische Post*, Hohlspiegel 17/2015]

• "Unzeitgemäße" Bezeichnungen

Der Leser darf sich wundern, wenn über das Verhalten von Toten berichtet wird; die Bezeichnungen sind zeitlich verschoben, sie sind aus dem Sprechaktzeitpunkt entstanden, sind aber nicht kompatibel mit dem beschriebenen Sachverhalt:

(21) Zwei Tote sterben im Straßenverkehr [*Bergedorfer Zeitung*, Hohlspiegel 46/2010]

(22) Vier Tote sterben bei Autounfall [*Bremervörder Zeitung*, Hohlspiegel 22/2015]

(23) 2015: mehr als 3600 Tote auf der Flucht [*Aachener Nachrichten*, Hohlspiegel 30/2016]

(24) Toter von Partymeile erstochen [*Fuldaer Zeitung*, Hohlspiegel 14/2016]

(25) Der Getötete drang beim Nachbarn ein [Bildunterschrift aus dem *Zürcher Tages-Anzeiger*, Hohlspiegel 48/2016]

(26) Hier sprang der Tote zehn Meter in die Tiefe – und starb! [*20 Minuten* (Schweiz), Hohlspiegel 41/2017]

• Verschobene Bezüge

Verschiebungen erfolgen aufgrund des Prinzips der Sprachökonomie, sie sind wenig auffällig und werden vom Rezipienten ohne weiteres verarbeitet.

Oft sind es metonymische Verschiebungen, so in den Belegen (27) und (28), in denen der Gegenstand für das Diskussionsthema oder der Ort für die Regierung steht. Eine wörtliche, nicht-metonymische Lesart führt zur Inkongruität:

⁹ Auf den Begriff der "Relevanz" kann ich hier aus Platzgründen nicht näher eingehen. Ich verweise auf den "Gründungstext" von Sperber/Wilson [1986] sowie auf den Beitrag von Yus [2017].

- (27) Windrad spaltet Nachbarn [Stuttgarter Zeitung, Hohlspiegel 43/2015]
 (28) Land will Inseln entgegenkommen [Ostfriesischer Kurier, Hohlspiegel 35/2018]
 In vielen zitierten Fällen steht das Fahrzeug für den Fahrer:
 (29) Motorrad fährt Jogger an, beide sind im Krankenhaus [Hamburger Abendblatt, Hohlspiegel 33.2011]
 (30) Auto fährt Fußgängerin an und ergreift die Flucht [Füssener Blatt, Hohlspiegel 26/2016]
 (31) Lkw rammt Auto nach kurzem Blickwechsel [General-Anzeiger, Hohlspiegel 13/2017]
 (32) Der leicht verletzte Škoda kam ins Krankenhaus [Main-Echo, Hohlspiegel 34/2017]
 (33) Auto fährt gegen Zaun und flüchtet [Plauener Zeitung, Hohlspiegel 21/2018]
 In anderen Fällen betrifft der fehlerhafte Anschluss das attributive Adjektiv bei Komposita
 (34) 1971 fand die Polizei zwei Frauenleichen, die in einem Altenheim in der Nähe der Arbeitsstelle des mutmaßlichen Serienmörders gearbeitet hatten [Dresdner Neuesten Nachrichten, Hohlspiegel 23/2016]
 (35) Hühnereier (freilaufend) gesucht [Ostfriesen Zeitung, Hohlspiegel 50/2007]
 Interessant ist der relativ häufige Gebrauch vom Partizip 1 "freilaufend", welches sich auf Tiere (in der Regel Geflügel) bezieht, dadurch eine besondere, positive Form der Zucht bezeichnet, aber immer öfter auf die besondere Qualität der Tierprodukte übertragen wird, so dass "freilaufende Eier" oder bisweilen auch "freilaufende Mettwurst" angeboten werden können... Der Hohlspiegel zitiert folgende Anzeige:

- (36) Freilaufender Bio-Obst-Hof [Markt Ahrensburg, Hohlspiegel 41/2017]

Fazit

Kurze Werbetexte, Schlagzeilen, Überschriften und sonstige kondensierte Texttypen sind sprachökonomische Formen, die sich durch ihre syntaktische Einfachheit und semantische Dichte charakterisieren. Letztere stützt sich gern auf Idiome, was dem Schreiber Anlass zum Spiel mit den Lesarten geben kann. Bei den ungewollten Abweichungen, d.h. den verfehlten und fehlerhaften syntaktischen Einbettungen und Anschlüssen ergibt sich hingegen der humoristische Blick erst durch den Zeigefinger des *Spiegel*.

Durch die ostentative Geste der 'Hohlspiegel'-Rubrik erhalten alle Modifikationen und Abweichungen – gelungene wie nicht-gelungene – eine Auffälligkeit, die den Rezipienten aufmerksam macht. Ambiguität und Inkongruenz sind die beiden salienten Merkmale der 'Hohlspiegel'-Zitate: Sie tragen zum Humor bei und sind dabei für den Leser gleichzeitig eine kognitive Herausforderung bei seiner Suche nach der Relevanz der zitierten Äußerungen.

LITERATURANGABEN

1. Attardo, Salvatore. (2001). *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin & New York: Mouton.
2. Attardo, Salvatore (Ed.) (2017). *The Routledge Handbook of Language and Humor*. New York: Routledge.
3. Attardo, Salvatore/ Raskin, Victor. (2017). Linguistics and Humor Theory. In: Attardo, Salvatore (Ed.) 2017. 49-63.
4. Charaudeau, Patrick. (200). Des catégories pour l'humour? In: Revue *Questions de communication* n°10. Nancy: Presses Universitaires de Nancy. 19-41.
5. Dalmas, Martine. (2014). Entgleisungen und Kollisionen. In: Peschel, Corinna/ Runschke, Kerstin (Hrsg.). *Sprachvariation und Sprachreflexion in interkulturellen Kontexten*. Frankfurt/M. usw.: Peter Lang. 105-116.
6. Dalmas, Martine. (2015). Stéréotypie et figement au service de l'humour. Ou: De la mise en scène de la langue quotidienne. In: Beliaikov, Vladimir/ Mejri, Salah (Dir.). *Stéréotypie et figement*. Toulouse: Presses universitaires du Midi. 139-152.
7. Dobrovol'skij, Dmitrij. (2009). Idiom-Modifikationen aus kognitiver Perspektive. In: Kämper, Heidrun. Eichinger, Ludwig M. (Hrsg.). *Sprache – Kognition – Kultur*. Berlin: De Gruyter.
8. Dobrovol'skij, Dmitrij/ Piirainen, Elisabeth. (2009). *Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte*. Tübingen: Stauffenburg.
9. Freud, Sigmund. (1905). *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten*. Frankfurt: S. Fischer Verlag.
10. Raskin, Victor. (1985). *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht etc.: Reidel
11. Raskin, Victor. (2017). Script-based Semantic and Ontological Semantics Theories of Humor. In: Attardo, Salvatore (Ed.) 2017. 109-125.
12. Ritchie, Graeme. (2004). *The Linguistic Analysis of Jokes*. London & New York: Routledge.
13. Schopenhauer, Arthur. (1819/1977). *Die Welt als Wille und Vorstellung*, I, Erster Teilband. Zürcher Ausgabe. Zürich: Diogenes.
14. Simpson, Paul/ Bousfield, Derek. (2017). Humor and Stylistics. In: Attardo, Salvatore (Ed.) 2017. 158-173.
15. Sperber, Dan/ Wilson, Deirdre. (1986). *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell. [2. Aufl. 1995]

16. Staffeldt, Sven. (2011). In der Hand von Konstruktionen. Eine Fallstudie zu bestimmten Phraseologismen mit in ... *Hand.* In: Lasch, Alexander/ Ziem, Alexander (Hrsg.). *Konstruktionsgrammatik III. Aktuelle Fragen und Lösungsansätze.* Tübingen: Stauffenburg. 131-148.

17. Yus, Francisco. (2017). Relevance-Theoretic Treatments of Humor. In: Attardo, Salvatore (ed.). 2017. 189-203.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Маргін Далмас – доктор філософії, професор, професор кафедри новітнього німецького мовознавства Інституту германських та скандинавських мов Університету Париж IV Сорбона (Франція).

Наукові інтереси: лексикологія німецької мови, германське мовознавство, когнітивна лінгвістика, прагматика тексту.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Martine Dalmas – Ph.D., Full Professor of the Department of Modern Germanic Linguistics at the Institute of Germanic and Scandinavian Languages, Paris-Sorbonne University (Paris IV).

Scientific interests: lexicology of German language, Germanic linguistics, cognitive linguistics, pragmatics of text.

УДК 811.112.2

DEUTSCHE WORTPAARE. IHRE FORMELLEN UND INHALTLICHEN MERKMALE

Lyubov VITALISH (Lviv, Ukraine)

e-mail: vitalishlyubov@gmail.com

ВІТАЛІШ Любов. НІМЕЦЬКІ ПАРНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ: ФОРМАЛЬНІ ТА ЗМІСТОВІ ОЗНАКИ

Розглядаються парні фразеологізми як вид приказок.

Формальні ознаки парних фразеологізмів враховують морфологічні та синтаксичні характеристики (однакова частина мови, наявність прийменника чи сполучника, архаїчні форми; порядок та довжина компонентів, кінцева рима чи алітерація). До змістових ознак зараховуємо цілісність значення та лексичні взаємозв'язки між компонентами.

Ключові слова: парний фразеологізм, структурна модель, лексичні взаємозв'язки, рима, закон зростаючих елементів.

VITALISH Lyubov. GERMAN WORD PAIRS: FORMAL AND CONTENT-RELATED FEATURES

In the article one treats German word pairs as a special kind of non-sentence phraseologisms. They preserve their stable unchangeable structure and integrate themselves into the sentence with the help of a valence verb.

Discussable questions are discussed as to whether individual syntactic models of German count as word parcels (twin formulas), namely those that are joined by a preposition, and not just by a conjunction. In this question we lean on the opinion of Wolfgang Fleischer. To word pairs we count such phraseologisms, which are peculiar to a set of certain formal and semantic features.

Formal characteristics of these phraseologisms include their morphological characteristics (the same part of speech of the components of phraseology – noun, adjective, verb, adverb, a substantive part of speech, the presence of a preposition or a conjunction – usually a copulative conjunction consisting of on or off two words, archaic lexical or morphological forms) as well as syntactic characteristics (word order and word length of the main lexical components, final rhyme or alliteration).

Among the content-related features are considered: the semantic entirety of the phrase as phraseologism; types of lexical relationships between the components (synonymy, antonymy, supplementation). An attempt was made to find Ukrainian equivalents of German pair phraseologisms. All points of the article are illustrated with a large number of examples.

Keywords: phraseologism, word pair, structural model, lexical relationships, rhyme, alliteration, the law of growing members.

Zu den Phraseologismen gehören satzwertige und satzgliedwertige Ausdrücke. Satzwertige Phraseologismen sind Sprichwörter, Zitate, geflügelte Worte, interjektionale Phraseologismen. Zu satzgliedwertigen Phraseologismen gehören Redensarten mit verschiedener syntaktischer Struktur – nominale Redensarten ohne Verb, verbale Redensarten, stehende Vergleiche, Wortpaare.

Redensarten oder Redewendungen sind satzgliedwertige (nichtsatzwertige) Phraseologismen. Sie heißen auch phraseologische Verbindungen, phraseologische Wortfügungen, stehende Redewendungen, feste Wortverbindungen und haben eine verhältnismäßig starre inhaltliche Bindung. Die Einzelglieder der Redensarten stehen zwar in durchsichtiger Beziehung zueinander und erklären sich selbst, aber die Gesamtbedeutung ist dennoch nicht direkt erschließbar. Der Sinn der Redensart oder der stehenden Redewendung muss verallgemeinert oder übertragen werden. Der Schlüssel ist meist die bildlich-übertragene Variante eines der Bestandteile der Redensart. Nach der morphologischen Zusammensetzung – Substantive, Adjektive, Verben – unterscheidet man nominale und verbale Redensarten. Nominale Redensarten bestehen nur aus nominalen Wortarten (Substantiven, Adjektiven, Partizipien): *ein Baum von einem Burschen, das schwarze Gold, blauer Montag, schweigender Hermann*; verbale Redensarten enthalten außer den nominalen Bestandteilen auch mindestens ein Verb: *die Flinte ins Korn werfen, auf den Busch klopfen, jemandem ins Gehege kommen*. Zu Redensarten (oder stehenden Redewendungen, anders nennt man sie auch sprichwörtliche Redensarten) gehören auch stehende Vergleiche und Wortpaare.

Wortpaare (Zwillingsformeln) sind binäre Wortfügungen, die aus zwei Wörtern dergleichen Wortart bestehen, durch eine Präposition oder Konjunktion verknüpft sind und einen einheitlichen

Begriff ausdrücken [6, c. 81]. H. Burger nennt noch ein terminologisches Synonym in dieser Reihe u. z. "Paarformeln" [3, c. 46].

Da die Wortpaare aus zwei Wörtern einer Wortart bestehen, können sie nominale und verbale Redensarten vertreten, z. B.: *halb und halb, kreuz und quer, Hammer oder Amboss, Hand in Hand* (Wortpaare als nominale Redensarten), *hegen und pflegen, schalten und walten, leben und weben* (Wortpaare als verbale Redensarten).

Diskutabel finden wir die Begrenzung des Bestandes der Wortpaare nur auf kopulative Wortverbindungen mit der Konjunktion zwischen beiden Teilen des Phraseologismus. W. Hawrysj und O. Prorochenko zählen zu "Paarformeln" nur kopulative syntaktische Strukturen [1, c. 373], H. Burger dagegen akzeptiert auch "paarige Formeln" mit Präpositionen [3, c. 46], W. Fleischer zählt zu "phraseologischen Wortpaaren" Bildungen mit Konjunktionen und Präpositionen [4, c. 106], nach ihm auch O. D. Oguj [6, c. 81]. Die "Modellbildungen" bei H. Burger mit der Struktur "X um X", "von X zu X" haben zwar feste syntaktische Prägung [3, c. 45-46], weisen aber das semantische Merkmal der lexikalischen Idiomatizität nicht auf, das für Wortpaare als Phraseologismen typisch ist.

Formelle Merkmale der Wortpaare

Wortpaare werden durch gemeinsame auffällige formelle Merkmale gekennzeichnet. Den formellen Merkmalen ist morphologische und syntaktische Natur eigen. Morphologischen Charakter haben die Merkmale, die über die gleiche Wortart der Teile des Wortpaares, über Konjunktion oder Präposition als Verbindungsmittel aussagen; syntaktischen Charakter haben die Merkmale der festen Wortfolge der Wörter im Wortpaar und der Anordnung der Wörter nach ihrer Länge.

Als formelle Merkmale der Wortpaare gelten ihre folgenden Eigenschaften:

- die Wortpaare bestehen aus zwei Wörtern der gleichen Wortart, oft verdoppelt sich dasselbe Wort

- die Glieder des Wortpaares werden durch eine Konjunktion oder Präposition verknüpft
- die Reihenfolge der Wörter im Wortpaar ist unveränderlich
- das längere Wort steht nach dem kürzeren
- der Endreim oder der Stabreim (Alliteration) kennzeichnet diese Art der Phraseologismen.

Unten führen wir Beispiele zu einzelnen Punkten der formellen Merkmale der Wortpaare an.

Kennzeichnend für die Wortpaare ist ihr Bestehen aus derselben Wortart – aus Substantiven, Adjektiven, Verben, Adverbien und anderen (meist substantivierten) Wortarten.

Substantive als Bestandteile sind in folgenden Wortpaaren vertreten: *in Amt und Würden sein; in Angst und Schrecken versetzen; Art und Weise; es geht auf Biegen oder Brechen; unter Dach und Fach sein; Feuer und Flamme sein; weder Fisch noch Fleisch/nicht Fisch, nicht Fleisch; sein eigen Fleisch und Blut; Gift und Galle speien; mit/samt Kind und Kegel; sich mit Haut und Haar verkaufen; zusammenleben wie Hund und Katze; mit Leib und Seele.*

Adjektive erscheinen als lexikalische Komponenten in folgenden Wortpaaren: *sich blau und grün ärgern; jemanden grün und blau schlagen; heilig und bestimmt; etwas hoch und heilig versprechen; dicht bei/an dicht stehen/sitzen; im ganzen und großen, im großen und ganzen; Groß und Klein/Klein und Groß; halb und halb; kurz und bündig; kurz und klar; kurz und knapp.*

Verben als tragende Komponenten der Wortpaare sind selten, doch immer noch präsent: *schalten und walten; hegen und pflegen; leben und weben; was da kreucht und fleucht (bibl.); jemand gehört geteert und gefedert.*

Adverbien bilden Wortpaare, die am häufigsten in modernen schöngestigen und umgangssprachlichen Texten vorkommen: *da und dort/da und da/hier und da/hier und da; gang/gänge und gänge sein; gut und gerne; hin und her; hüben und drüben; los und ledig sprechen; nach und nach; recht und billig; starr und steif daliegen; durch und durch (verdorben sein); über und über; weit und breit.*

Für substantivierte Wortarten in Wortpaaren gibt es mehrere Beispiele: *ohne Wenn und Aber, viele Wenn und Aber* (substantivierte Konjunktionen); *weder A noch B zu sagen wissen* (substantivierte Buchstabenbezeichnungen); *das A und (das) O* (substantivierte Buchstabenbezeichnungen); *von A bis Z* (substantivierte Buchstabenbezeichnungen); *Ab und Zu* (substantivierte Adverbien); *ein ewiges Ab und Zu* (substantivierte Adverbien); *Tun und Lassen*

(substantivierte Verben); *Weh und Ach*, mit *Ach und Krach* (*Ach*, *Weh* – substantivierte Interjektionen).

Konjunktionen und Präpositionen in Wortpaaren sind unentbehrliche Verbindungsmittel, denn die Glieder des Wortpaares werden durch eine Konjunktion oder Präposition verknüpft. Zu den Konjunktionen in den Wortpaaren gehören nebenordnende Konjunktionen mit kopulativer Bedeutung: *und*, *oder*, *weder ... noch*, z. B.: *das A und O*; (*es geht auf*) *Biegen oder Brechen*; *Hammer oder Amboss*; *weder Fisch noch Fleisch sein*; *weder A noch B* (zu sagen wissen).

Wortpaare mit Präpositionen sind umstritten, sie werden von H. Burger als Modellbildungen behandelt [3, c. 111], doch ein scharfer Unterschied zwischen Modellbildungen und eigentlichen "phraseologischen Wortpaaren" [5, c. 589] lässt sich nicht ziehen. Die in Wörterbüchern belegten Wortpaare können als eine lexikalisch-semantische Ganzheit verstanden werden, Wortfügungen mit einem festen syntaktischen Modell wie *X für X*, *von X bis Z* weisen dagegen keinen festen lexikalischen Bestand auf.

Als eigentliche Wortpaare betrachten wir folgende Wortfügungen mit Präpositionen: *dicht bei/an dicht sitzen*; *Hand in Hand*; *Jacke wie Hose*; *Mann an Mann*; *Schlag auf Schlag*; *Schritt für Schritt*; *Stunde für Stunde*; *Tag für Tag*; *von A bis Z*; *von Hand zu Hand* (*gehen*) u. a. m.

Das Gesetz des wachsenden Glieder oder das vierte Gesetz vom deutschen Linguisten Otto Behaghel besagt: "Von zwei Satzgliedern geht, wenn möglich, das kürzere dem längeren voraus" [7]. Dementsprechend geht das kürzere Wort dem längeren in folgenden Wortpaaren voraus: *Art und Weise*; *bei Nacht und Nebel sich davonschleichen*, *Blut und Wasser schwitzen*, *etwas lieb und teuer/wert halten*, *Grund und Boden*, *in Amt und Würden sein*, *in Angst und Schrecken versetzen*, *in Sack und Asche gehen*, *in Saus und Braus leben*, *in Schutt und Asche liegen*, *kurz und bündig*, *mit Ach und Krach*, *mit Leib und Seele*, *mit Pauken und Trompeten durchfallen*, *wie Topf und Deckel zusammenpassen*, *zwischen Tür und Angel stehen*; *da und dort*; (*zusammenleben wie*) *Hund und Katze*; *Heil und Segen wünschen* u. a. m.

Die Reihenfolge der Wörter im Wortpaar ist unveränderlich, nur selten ist die Wortfolge alternativ: *alt und jung/ jung und alt*; *arm und reich/reich und arm*; *Groß und Klein/Klein und Groß*; *mit Spott und Hohn/Hohn und Spott überschütten*; *schlecht und recht/recht und schlecht*.

Der Endreim – die Übereinstimmung ab der letzten betonten Silbe der Zeile – ist als ein formelles Merkmal der Wortpaare häufig und macht sie besonders prägnant: *mit Ach und Krach*; *Jubel und Trubel*; *Handel und Wandel*; *unter Dach und Fach*; *Knall und Fall*; *eine Rede ohne Salz und Schmalz*; *mit Rat und Tat*; *in Dreck und Speck*; *hüben und drüben*; *schlecht und recht*; *schalten und walten*; (*es friert*) *Stein und Bein*; *weit und breit*; *mit Sack und Pack* u. a.

Der Stabreim besteht in der Wiederholung im Wortpaar desselben Konsonanten am Wortanfang. Ein synonymischer Terminus dafür ist "Alliteration". H. Bußmann schreibt zum Terminus "Alliteration": "Alliteration (lat. *littera* "Buchstabe". Auch: Anreim, Stabreim.) Wiederholung bzw. Gleichklang der Anlaute von Silben mit Hauptton: *Mann und Maus*, *Himmel und Hölle*, meist aus stilistischen Gründen... So alliterieren in altgermanischen Stabreimdichtungen, z. B. in der "Edda", alle Vokale miteinander, weil der Knacklauteinsatz vor Vokalen als Konsonant realisiert wurde; außerdem galten die Konsonantenverbindungen *sp*, *st*, *sk* als phonetisch-phonologische Einheiten, da sie, wie alle Konsonanten nur mit sich selbst alliterieren" [2, c. 22].

Der Duden bringt folgende Definition des Stabreims: "(in der germanischen Dichtung) besondere Form der Alliteration, die nach bestimmten Regeln und entsprechend dem germanischen Akzent ausgeprägt ist und bei der nur die bedeutungsschweren Wörter hervorgehoben werden" [8], dazu unsere Beispiele: *bei Leib und Leben*; *bei Nacht und Nebel sich davonschleichen*, *da und dort*; *dick und dünn*; *es geht auf Biegen oder Brechen*; *etwas hoch und heilig versprechen*, *Feuer und Flamme sein*; *fix und fertig*; *gang/gäng und gäbe sein*; *Geld und Gut*; *mit Haut und Haar*; *Gewisper und Getuschel*; *gut und gerne*; *in Saus und Braus (leben)*; *Kopf und Kragen riskieren/wagen/aufs Spiel setzen*; *kreuz und quer*; *los und ledig*; *mit Mann und Maus untergehen/zugrunde gehen*; *starr und steif (daliegen)*; *starr und steif daliegen*; *Steig und Steg kennen*; *weder Fisch noch Fleisch/nicht Fisch, nicht Fleisch*.

Archaismen (veraltete Wörter und veraltete grammatische Formen) kommen in Wortpaaren wie auch in anderen Redensarten vor, z. B.: *gang (gäng) und gäbe*; *was da kreucht und fleucht*; *Krethi und Plethi*; *mit/samt Kind und Kegel*; *hüben und drüben*; *sein eigen Fleisch und Blut*.

Veraltend wirken *der Bausch* ("die auswärts gehende Fläche", "Ausbuchtung") und *die Boge* ("die einwärts gehende Fläche", "die Einbuchtung der Grundstücksgrenze") in *Bausch und Bogen* "vollständig", "im Ganzen", *das Bein* im Sinne "der Knochen" in *durch Mark und Bein gehen* [9].

Inhaltliche Merkmale der Wortpaare

Den Wortpaaren sind folgende inhaltliche (semantische) Besonderheiten eigen:

- die gesamte Wendung wird oft wie ein Wort behandelt, z. B.: *alt und jung*, *jung und alt* = "alle", in *Bausch und Bogen* = "vollständig", *Getuschel und Gemurmel* = "Flüstern", *Jubel und Trubel* = "Heiterkeit", *da und dort* = "überall", *mit Pauken und Trompeten* = "mit viel Getöse", "lautstark"

- meist folgt das weniger Wichtige dem positiver Beurteilten, z. B.: *Topf und Deckel*, vom Scheitel bis zur Sohle, etwas hat Hand und Fuß, Dach und Fach; (sich) mit Haut und Haar (verkaufen/einer Sache verschreiben); (zusammenleben wie) Hund und Katze; an Haupt und Gliedern reformieren; Haus und Hof; Kopf und Kragen riskieren; mit/samt Kind und Kegel; Sonne und Mond; vom Scheitel bis zur Sohle; von Kopf bis Fuß

- beide Glieder des Wortpaares verschmelzen oft zu einer allgemeinen oder übertragenen Gesamtbedeutung [6, 589]: *schlecht und recht* ("leidlich", "mit großer Mühe"), *alt und jung* ("alle"), *Groß und Klein* ("alle"), *Tun und Lassen* ("Lebensart").

Die Bedeutungen der beiden Glieder des Wortpaares stehen in verschiedenen Verhältnissen zueinander: im Verhältnis der Ähnlichkeit, der Ergänzung und des Gegensatzes.

Das Verhältnis der Ähnlichkeit kann man in folgenden Wortpaaren feststellen: *Art und Weise*; *da und dort*; *das Hab und Gut/Geld und Gut*; *etwas hoch und heilig versprechen*; *Feuer und Flamme*; *Gewisper und Getuschel*; *hegen und pflegen*; *in Angst und Schrecken versetzen*; *in Dreck und Speck*; jn. *krumm und lahm schlagen/hauen*; *Jubel, Trubel, Heiterkeit*; *kurz und bündig*; *mit Ach und Krach*; *nie und nimmer*; *recht und billig*; *Spott und Hohn*; *Weg und Steg*; *lieb und teuer*, *weit und breit*, *hoffen und harren*, *leben und weben*.

Das Verhältnis der Ergänzung beider Teile des Wortpaares kommt in mehreren Wortpaaren vor: *blau und grün*; *Blut und Wasser* (schwitzen); *Dach und Fach*; *Hammer oder Amboss*; *Heil und Segen/Glück und Heil* (wünschen); *hinter Schloss und Riegel* (bringen/setzen); *krumm und lahm*; *lieb und teuer/wert*; *Lohn und Brot*; *durch Mark und Bein* (gehen); *mit Pauken und Trompeten* (durchfallen); *Pech und Schwefel*; *Topf und Deckel*; *Tür und Angel*; *Wald und Feld*; *Wort und Tat*.

In unten angeführten Wortpaaren lässt sich das Verhältnis des Gegensatzes in der Bedeutung der Teile nachvollziehen, z. B.: *Ab und Zu*; *ein ewiges Ab und Zu*; *alt und jung/jung und alt*; *arm und reich/reich und arm*; in *Bausch und Bogen*, *dick und dünn*; *Groß und Klein*; *zu Wasser und zu Lande*; *gegen Recht und Gewissen handeln*; *kreuz und quer*; *Himmel und Hölle*.

Meistens kombinieren sich die Wortpaare mit bestimmten Verben, dadurch kommt ihre Valenz zum Ausdruck, z. B.: *bringen/setzen*: *hinter Schloss und Riegel*; *daliegen*: *starr und steif*; *davonschleichen, sich*: *bei Nacht und Nebel*; *durchfallen*: *mit Pauken und Trompeten*; *es friert*: *Stein und Bein*; *es geht*: *auf Biegen oder Brechen*; *gehen*: *mit jemandem durch dick und dünn*, *durch Mark und Bein*; *geraten/sein*: *zwischen Hammer und Amboss*; *halten*: *etwas lieb und teuer/wert*; *kennen*: *Weg und Steg*; *leben*: *in Saus und Braus*; *schlagen/hauen* Akk.: *krumm und lahm*; *schlagen* Akk.: *blau und grün*; *schwitzen*: *Blut und Wasser*; *sein*: *unter Dach und Fach*; *überschütten*: *mit Spott und Hohn*; *verkaufen/einer Sache verschreiben, sich*: *mit Haut und Haar*; *versetzen*: *in Angst und Schrecken*; *wünschen*: *Heil und Segen/Glück und Heil*; *zusammenhalten*: *wie Pech und Schwefel*; *zusammenpassen*: *wie Topf und Deckel*.

Ukrainische Entsprechungen

Ukrainische Entsprechungen der deutschen Wortpaare haben teils phraseologischen, teils freien (umschreibenden) Charakter [1, 375]. Nur selten weisen die ukrainischen Entsprechungen eine der Besonderheiten der deutschen Wortpaare auf, z. B.:

- die Antonymie der Bedeutungen in *alt und jung* ("стапе й мале"), *es geht auf Biegen oder Brechen* ("це питання життя і смерті")

- Wiederholung der Glieder wie in *ab und zu* ("час від часу; сьєта сьєт"), *Arm in Arm* ("рука в руку, пліч-о-пліч").

Die formellen und inhaltlichen Merkmale der Wortpaare lassen sie als eine besonders bemerkenswerte Art der Phraseologismen betrachten. Die Verwendung der Wortpaare in

verschiedenen funktionalen Stilen der deutschen Sprache macht diese Phraseologismen auch für den Deutschunterricht, für die sprachliche Weiterbildung der Deutschlehrer und Dolmetscher interessant und wichtig.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гавриш В. І., Пророченко О. П. Деякі питання німецької фразеології // Німецько-український фразеологічний словник / У 2-х томах. / Укл. В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. – Київ : Радянська школа, 1981. – С. 355–377.
2. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / Hadumod Bußmann. – Stuttgart : Kröner, 1983. – 603 S.
3. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger. – Berlin : Schmidt, 2015. – 241 S.
4. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer. – Tübingen : Niemeyer, 1997. – 308 S.
5. Kleine Enzyklopädie: Die deutsche Sprache. In 2 Bdn. / Hrsg. Von Erhard Agricola, Wolfgang Fleischer und Helmut Protze unter Mitwirkung von Wolfgang Ebert. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1969. – 1174 S.
6. Oguj O. D. Lexikologie der gegenwärtigen deutschen Sprache. – Winnytsja : Nova knyha, 2003. – 403 S.
7. https://de.wikipedia.org/wiki/Behaghelsche_Gesetze
8. <https://www.duden.de>
9. <https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=bausch&bool>

REFERENCES

1. Havrys, V. I., Prorochenko O. P. (1981) Deyaki pytannia nimetskoii frazeologiyi // Nimetsjko-ukrainskyi frazeologichnyi slovnyk (Vol. 1, 355–377). [Some Questions of German Phraseology]. Kyiv: Radianska shkola.
2. Bußmann, H. (1983) Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart: Kröner.
3. Burger, H. (2015) Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Schmidt.
4. Fleischer, W. (1997) Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Niemeyer.
5. Kleine Enzyklopädie: Die deutsche Sprache (1969) Vol 1-2. Editors Erhard Agricola, Wolfgang Fleischer, Helmut Protze & Wolfgang Ebert. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
6. Oguj, O. D. (2003) Lexikologie der gegenwärtigen deutschen Sprache. Winnytsja: Nova knyha.
7. Behagel, O. (1909) Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern. In: Indogermanische Forschungen 25, S. 119–142. https://de.wikipedia.org/wiki/Behaghelsche_Gesetze.
8. Duden online. <https://www.duden.de>.
9. <https://www.redensarten-index.de/suche.php?suchbegriff=bausch&bool>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Віталіш – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: семантичний синтаксис, фразеологія, створення навчальних засобів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Lyubov Vitalish – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of German Philology, Ivan Franko National University of Lviv.

Scientific interests: semantic syntax, phraseology, the creation of textbooks.

УДК 81'276

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НЕЛІТЕРАТУРНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Тетяна ГАРЛИЦЬКА (Кривий Ріг, Україна)

e-mail: maystruk@ukr.net

ГАРЛИЦЬКА Тетяна. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НЕЛІТЕРАТУРНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Статтю присвячено дослідженню тенденцій розвитку некодифікованих елементів в умовах глобалізації та демократизації суспільства. Характерні риси та можливості розвитку субстандартних одиниць вивчаються крізь призму екстра- та інтралінгвальних чинників, які є рушіями нових тенденцій розвитку будь-якої мови.

Ключова слова: нелітературні одиниці, тенденції розвитку, мовні та позамовні чинники, глобалізація, демократизація.

HARLYTSKA Tetiana. THE TENDENCES OF THE DEVELOPMENT OF SUBSTANDARD VOCABULARY (ON THE BASIS OF THE UKRAINIAN, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES)

The article deals with the tendencies of the development of substandard elements in the conditions of globalization and social democratization. Specific peculiarities possibilities of the development of substandard units are studied through extra- and intralingual factors, which are the motional forces of new tendencies of any language development. Substandard vocabulary is one of the most actual and controversial problems of modern lexicology. We enlist different types of social dialects (slang, professional and corporative jargons, argot), colloquial words, surzhyk, pidgin, creol, vulgar words to the structure of non-literary vocabulary. Reduced vocabulary is the best reflector of speakers' mentality, because it is very close to the live direct communication. The main differences between substandard and literary language are the next: total absence of formulated rules of choosing and usage of the language units, the absence of stylistic differentiation and prevalence of expressive words with negative connotations. Among extralingual changes, which

caused the displacements in the lexical-phraseological structure of substandard vocabulary, we can denote international contacts, intensive migration processes and tourists' exchange, which helped in the appearance of a great amount of non-literary borrowings. We can also see the tendency of speech vulgarization as a result of general liberty and censure elimination. Language taste changing and language fashion caused the considering of the language as the mean of self-affirmation, as a result of it there is using a big amount of slang and colloquial words. The rejuvenation of socially and professionally active part of the society caused the spreading of the professional and corporative jargons not just in oral speech but also in mass media and fiction literature. Among intralingual displacements, which are natural for substandard vocabulary, we should mark the tendency to the economy of the language means (when a neutral phrase is replaced by one expressive unit); the tendency to gaining the novelty and stylistic marking (when neutral lexemes get new meanings with expressive connotations).

Key words: substandard units, tendencies of the development, intra- and extralingual factors, globalization, democratization.

За умов посилення тенденції до демократизації більшості сучасних мов, зближення писемної літературної мови з усно-розмовною нелітературна лексика перетворюється на одне з головних джерел поповнення словникового складу літературної мови. Дослідження цього прошарку мовних одиниць є надзвичайно **актуальним**, оскільки “мовне співтовариство, не зважаючи на соціальний статус, освіту та оточення, стало орієнтуватися у своєму уявленні про мовні ідеали та стандарти вже не на зразкову мову письменників, як це було в XIX ст. і в першій половині XX ст., а на публічну мову масової інформації, що у свою чергу відкинула більшість із звичних для читача й слухача нормативних, стилістичних та етичних обмежень і по виразності та емоційному забарвленні максимально наблизилися до живої повсякденної мови з усіма притаманними їй функціональними особливостями” [5, с. 14].

Нелітературні одиниці, які в мовознавстві мають низку синонімічних термінів (маргінальні/неформальні елементи, експресивне розмовне мовлення, лексика обмеженого вжитку, субстандартні одиниці, некодифікована/знижена лексика тощо), є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників. Так, окремі різновиди неформальних елементів, зокрема сленговий субстрат, жаргонізми, просторіччя, суржик, розглядають у своїх працях такі науковці, як Т. Єрофєєва, В. Лабов, О. Сиротиніна, Б. Осипов, Ю. Масель, Т. Левченко, Л. Ставицька, С. Мартос, О. Горбач, Л. Педерсон, Р. Макдевід, Л. Мамфорд; особливості функціонування субстандартних одиниць у текстах різних стилів, зокрема публіцистичному, інформаційному та художньому, досліджуються в роботах Ю. Волошина, Я. Гаврилової, Н. Шумарової, Л. Клепуц, М. Навальної, Л. Андерсона, П. Траджіла. Однак науковці розглядають некодифіковані елементи в системі однієї окремої мови, що не дозволяє простежити динаміку та характерні особливості ескалації досліджуваного мовного прошарку в цілому, тому, розглядаючи нелітературну лексику на базі трьох мов, зокрема української, російської та англійської (американського варіанта), ми пропонуємо визначити основні тенденції її розвитку, що є **метою** нашої роботи. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **задач**: 1) виявити мовні та позамовні чинники, які є рушіями нових тенденцій розвитку лексики обмеженого вжитку; 2) дослідити характерні риси нелітературних одиниць; 3) відстежити можливості розвитку некодифікованих елементів в умовах глобалізації та демократизації суспільства.

Субстандартна лексика, будучи невід’ємною частиною мови, є однією з найактуальніших та суперечливих проблем сучасної лексикології. Різні сфери нелітературного вокабулярія, до яких ми зараховуємо різні види соціальних діалектів (сленг, професійний та корпоративний жаргони, кримінальне аргі), просторіччя, суржик, піджин, креол, вульгаризми тощо, викликають зацікавлення не лише в дослідників мови, але й у психологів, соціологів, філософів, яких теж приваблює та частина лексики, що характеризується своїм розмовним та неофіційним характером. Більше того, знижена лексика найбільш яскраво відображає менталітет носіїв мови, оскільки знаходиться найближче до живої безпосередньої комунікації. З погляду психології сленг, який є одним із видів нелітературних одиниць, розглядаються як “продукт «духовної» творчості представників окремих соціальних і професійних угруповань, що служить для вираження певного духу чи ступеня свідомості людей, які належать до того чи того суспільного середовища” [1]. Основними відмінностями субстандарту від літературної мови є повна відсутність сформульованих правил вибору та вживання мовних одиниць, відсутність стилістичної диференціації та переважання експресивно забарвлених слів з негативною конотацією.

Широке вживання неформальних елементів обумовлено екстра- та інтралінгвальними чинниками. До інтралінгвальних (внутрішніх) чинників відноситься підвищена експресивність ненормативних одиниць, порівняно із нормативними, що дозволяє перетворювати нейтральну інформацію у більш впливову, лібералізм у використанні мовних ресурсів, який покликаний для забезпечення гармонійного існування та розвитку мови. До екстралінгвальних (зовнішніх) чинників належать соціально-політичні зміни в суспільстві, економічні реформи, поява боротьби за сферу власності і впливу у фінансово-промисловій сфері, зміна духовних і культурних пріоритетів, омолодження соціально та професійно активної частини суспільства нового часу, тобто значну роль у суспільному житті, а отже, і в публічній комунікації стала відігравати молодь, із властивою їй радикальністю взагалі і в публічній мовній поведінці зокрема. Ми погоджуємося з думкою Т. Кондратюк, що “актуалізація ненормативної лексики та інтересу до неї свідчить зовсім не про відсутність культури та грамотності, а про симптоматичні тектонічні рухи в культурному пласті. І зокрема – про недостатнє розуміння цього мовного феномена, про відсутність «культурного імунітету» щодо нього” [4, с. 5].

Як відомо, мовні та позамовні чинники є рушіями нових тенденцій розвитку будь-якої мови. Низка змін екстралінгвального характеру спричинила зрушення в лексико-фразеологічному складі нелітературних елементів. Так, міжнародні контакти, інтенсивні міграційні процеси, туристичний обмін сприяють контактуванню мов, у результаті якого в системі субстандарту різних мов з'являється велика кількість іншомовних запозичень. В українській та російській мовах такі запозичення підлягають транслітерації й транскрипції адже більшість сленгізмів запозичуються з англійської мови, зокрема її американського різновиду. Наприклад: *баг* (помилка, збій у програмі, від англ. *bug*), *бомл* (пляшка зі спиртним, від англ. *bottle*), *вайн* (вино, від англ. *wine*) [4; 3]. В англійській мові транскрибуванню підлягають в основному запозичені з їдиш сленгізми: *futz* (безлід, від *fartzen*), *gunsel* (недосвідчений молодик; бандит, від *gantsel/ganzl*), *kibitz* (дати небажану пораду, від *kibitsen*) [7]. Однією з тенденцій у системі молодіжного сленгу є асиміляція нейтральних запозичених лексем, які, отримавши афікси мови-реципієнта, набувають стилістичного забарвлення і переходять до розряду сленгових. Так, в українській мові асиміляції підлягають переважно американські та німецькі запозичення, наприклад: *бедовий* (жорсткий диск із пошкодженою поверхнею, від англ. *bad* – поганий) *драйка* (оцінка «три», від нім. *drei*) [4]. У російській мові асимілюються запозичення з англійської та української мов: *вайтовий* (білий, від англ. *white*), *грин* (долар, від англ. *green* – зелений), *грошенята* (гроші, вимовляється із задньоязиковим г), *файновий* (чудовий) [3]. В англійській мові вдало асимілювалася значна кількість запозичень із їдиш, латинської, грецької, іспанської, французької, німецької, турецької та інших мов: *weenie* (*weinie*) (прогреш, провал, з нім. *wienerwurst*), *vamoose* (піти, «змитися», з ісп. *vamos*), *savvy* (*savvey*) (розуміти, із франц. *saver*), *rhubarb* (сварка, бійка; помилка, із грец. *rha barbaron*), *hokey* (тюрма, з лат. *hokus*), *chouse* (обдурювати, із турец. *chaush*) [7].

Загальна розкутість населення, політичний плюралізм, усунення цензури й самоцензури, дегуманізація і деморалізація соціокультурних цінностей є основними чинниками, що породжують тенденцію до вульгаризації мовлення. На матеріалі російської мови В. Мокієнко доводить, що лайка виступає своєрідним способом позбутися негативних емоцій, адже незважаючи на офіційні заборони, в усіх прошарках суспільства в потрібних випадках «міцні та сильні слова й вирази» були одним із найефективніших способів «виплакати своє горе» [2, с. 51]. Крім того, причиною «жаргонного» та «інвективного вибуху» є психологічне розвантаження, вираження агресії, демонстрація переваги та домінування над супротивником, прагнення принизити його, відповісти на фізичне та моральне насилля, що особливо простежується в епоху сильних суспільних потрясінь та війн, зокрема сучасних конфліктів між Україною та Росією.

Унаслідок зміни мовних смаків та мовної моди “мова усвідомлюється і використовується як засіб самоствердження, у зв'язку з чим спостерігається тенденція до використання незвичайних, колоритних слів. Настанова на емоційність та експресивність у словесному вираженні змушує мовців звернутися до розмовної лексики, а саме до сленгу,

який найповніше відповідає зазначеним вимогам” [6, с. 102]. Психологічними причинами звернення до експресивних одиниць є прагнення мовців підвищити свій соціальний статус, продемонструвати свій рівень освіченості, дотепність та розкутість, вираження експресивно-емоційного ставлення до висловлювання, уникнення штамів, яскравими прикладами чого є одиниці загального сленгу та сленгові фразеологізми. Наприклад: *автограф* – синяк, забите місце, *гадючник* – неприємна компанія, *шланг* – ледар, *ласти склеїти* – померти [4] – в укр. мові; *зажиденить* – привласнити, *литрбол* – пиятика, *забожиться на печенюшку* – присягнутися в чомусь [3] – у рос. мові; *airbrained* – дурний, *bug house/hutch* – психіатрична лікарня, *run off at the mouth* – забагато розмовляти [7] – в англ. мові.

В умовах омолодження соціально та професійно активної частини суспільства нового часу літературна мова характеризується тенденцією до все більшого поповнення із соціально та професійно маркованих джерел, серед яких важливу роль відіграють професійні та корпоративні жаргони. Серед професійних жаргонізмів найчисленнішими сьогодні є одиниці військової, медичної, комп’ютерної, музичної сфер та царини бізнесу. Наприклад, одиниці військової сфери: *бананчики* – патрони [4], *бацильниця* – загальний котел, із якого розливають суп солдатам [3], *ballistic* – оскаженілий, неконтрольований, *chikenshit* – нікчемний, жалюгідний [7]; сфери бізнесу: *нелегал* – продавець, який торгує на ятці приватного підприємця (без відповідних документів) [4], *Big Swinging Dick* – впливовий, сильний індивід серед торговців [7]; музичної царини: *басило* – бас гітара [4], *сбацать* – виконати музичний номер [3], *axe* – гітара [7]; комп’ютерної сфери: *крисодром* – килимок для мишки [4], *дрюкер* – принтер, *жсмануть* – за архівувати файл [3]; медичної царини: *завести хворого* – відновити ритм серця після зупинки [4], *медяк* – медичний витверезник [3], *code brown* – діарея [7]. Серед корпоративних (групових) жаргонізмів найпопулярнішими є студентський та шкільний жаргони, які є результатом самоствердження особистості, протестовості, визивності, конспірації молодого покоління, ототожнення з певною соціальною групою, уникнення соціальної ізоляції, наприклад: *екватор* – середина навчання у ВУЗі, *косити* – прогулювати уроки [4], *лента* – заняття у ВУЗі, *истерика* – історія як шкільний предмет [3], *animal house* – брудний гуртожиток, *fluff* – легка задача [7].

З-поміж інтралінгвальних зрушень, що характерні для нелітературної лексики сучасного періоду, варто назвати тенденцію до економії мовних засобів (коли довгий нейтральний вираз замінюється однією експресивно забарвленою одиницею): *блоха* – дрібна помилка в перекладі [4], *шифроваться* – приховати якусь інформацію про себе [3], *mathemagician* – людина, яка дуже добре розуміється на математиці [7]; тенденцію до набуття новизни та стилістичної маркованості (коли нейтральні лексеми набувають нового значення з експресивною конотацією): *баян* – батарея опалення [4], *мапрас* – великий живіт [3], *SOS (the same old stuff)* – та сама старизна [7].

Отже, проведене нами дослідження дозволяє зробити наступні **висновки**: зміни екстарлінгвального характеру, що спричинили зрушення в лексико-фразеологічному складі нелітературних елементів є наступними: міжнародні контакти, інтенсивні міграційні процеси, що сприяли появі великої кількості нелітературних запозичень; унаслідок загальної розкутості, усунення цензури простежується тенденція до вульгаризації мовлення; унаслідок зміни мовних смаків та мовної моди мова усвідомлюється як засіб самоствердження, результатом чого є вживання значної кількості сленгових та просторічних слів; омолодження соціально та професійно активної частини суспільства стало наслідком поширення професійних та корпоративних жаргонів не лише в усному мовленні, а й у ЗМІ та художній літературі. З-поміж інтралінгвальних зрушень, що характерні для нелітературної лексики сучасного періоду варто назвати тенденцію до економії мовних засобів, тенденцію до набуття новизни та стилістичної маркованості. **Перспективою** нашої роботи є дослідження словотвірного потенціалу нелітературних елементів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кожелупко Т. П. Сленг как средство субкультурного кодирования в современных американских и русских рэп текстах : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Т. П. Кожелупко. – Москва, 2009. – 30 с.

2. Мокиєнко В. М. Русская бранная лексика : цензурное и нецензурное / В. М. Мокиєнко // Русистика. – Берлін, 1994. – № 5. – С. 50-73.
3. Словарь современного русского города : Ок. 11000 слов, ок. 1000 идиоматических выражений / [ред. Б. И. Осипов]. – М. : Русские словари, Астрель, АСТ, Транзиткнига, 2003. – 565 с.
4. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратиук]. – Х. : Фоліо, 2006. – 350 с.
5. Химик В. В. Большой словарь русской разговорной экспрессивной лексики (Предисловие) / В. В. Химик. – СПб : Норинт, 2004. – 768 с.
6. Шульжук Н. В. Сленг як нелітературний пласт сучасної української лексики / Н. В. Шульжук // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. – 2011. – Вип. 21. – С. 102-112.
7. Thorne T. Dictionary of Contemporary Slang / Tony Thorne. – 3-d ed. – London : A&C Black Publishers Ltd., 2005. – 512 p.

REFERENCES

1. Kozhelupko, T. P. (2009). Sleng kak sredstvo subkulturnogo kodirovaniya v sovremennyh amerikanskih i russkih rep tekstah. [Slang as the means of subcultural coding in modern American and Russian rap texts: thesis abstract]. Moscow.
2. Mokiienko, V. M. (1994). Russkaya brannaya leksika: tsenzurnoye i netsenzurnoye // Rusistica. [Russian abusive vocabulary: sensorial and obscene // Rusistics]. Berlin, Vol. 5.
3. Osipov, B. I. (2003). Slovar sovremennogo russkogo goroda. [Dictionary of modern Russian city]. Moscow: Russkiye slovari.
4. Kondratiuk, T. M. (2006). Slovnyk suchasnogo ukrainskogo slengu. [Dictionary of modern Ukrainian slang]. Kharkiv: Folio.
5. Khimik, V. V. (2004). Bolshoy slovar russkoy razgovornoj ekspressivnoy leksiki. [Big Dictionary of Russian colloquial expressive vocabulary]. St. Petersburg: Norint.
6. Shulzhuk, N. V. (2011). Sleng yak neliteraturnyi plast suchasnoi ukrainskoi leksyky // Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiya". [Slang as nonstandard layer of modern Ukrainian vocabulary // Scientific notes of National University "Ostrog Academy"]. Ostrog, Vol. 21.
7. Thorne, T. (2005). Dictionary of Contemporary Slang / 3-d ed. London: A&C Black Publishers Ltd.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Гарлицька – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: загальне мовознавство, соціолінгвістика, лексичні та фразеологічні особливості мови сучасного міста.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetiana Harlytska – Candidate of Philological Sciences, docent; docent of English Language and Teaching Methodology department, Kryvyi Rih pedagogical University.

Scientific interests: common linguistics, sociolinguistics, lexical and phraseological peculiarities of the city language.

УДК 811.111'161.2

СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМИ ТА ЇЇ СПОЛУЧУВАНІСТЬ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ СЛЪОЗА ТА АНГЛІЙСЬКОЇ TEAR)

Наталія ГРИГОРЕНКО (Крививницький, Україна)

e-mail: ngrigorenko@kspu.kr.ua

ГРИГОРЕНКО Наталія. СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМИ ТА ЇЇ СПОЛУЧУВАНІСТЬ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ слъоза ТА АНГЛІЙСЬКОЇ tear)

У статті розглядаються семантичні особливості сполучуваності лексики слъоза / tear крізь проблему структури лексичного значення слова – простежується зв'язок між ієрархією сем та семантичною валентністю одиниці. Аналізується реалізація семантики досліджуваної лексики у сталих словосполученнях та фразеологічних одиницях.

Ключові слова: лексичне значення, структура значення, сема, семантична валентність, колокація, фразеологічна одиниця.

GRYGORENKO Natalia. SEMANTICS OF THE LEXEME AND ITS COMBINABILITY (USING THE EXAMPLE OF UKRAINIAN СЛЪОЗА AND ENGLISH TEAR)

The paper dwells upon the semantic peculiarities of the lexeme combinability – they are examined with regard to the theory of the meaning structure of the word using the example of the Ukrainian слъоза and the English tear. The hierarchy of the semes in the meaning of the word and the semantic valency of it are observed as interconnected phenomena. The idea of the invariant meaning as a cognitive scheme of the phenomenon is being analyzed. The paper suggests the idea of contextual meanings as the result of some selective actualization of the certain semes of the invariant meaning: when the hierarchy of the semes gets changed a new lexical-semantic variant may appear after having some stable occurrence in different utterances. The collocations and phraseological units with the component слъоза / tear are examined and the meanings of this component are analyzed. The meaning structure of the word reveals both universal and specific national characteristics based on the nature of the phenomenon denoted, on the peculiarities of its interpretation by the national mentality, on the metaphorical potential of the notion. The word meaning is the result of processing the information about the world, while getting to know it, by generations of the nation. The contrastive analysis of the meaning structure and the semantic valency of the word under study is carried out. Context is identified as the realization field for lexical connotations.

Due to the meaning structure the coparts the word сльоза / tear takes verbalize the qualitative and quantitative features of the phenomenon, its duration or intensity, its connection with other attended circumstances, the place of its appearing or the way of its disappearing, its influence on somebody. The personification of this element of the world and its symbolic nature are observed in both languages.

Keywords: lexical meaning, the meaning structure, seme, semantic valency, collocation, phraseological unit.

Постановка проблеми та її актуальність. Мовна матерія – явище суто абстрактне і наскрізь антропоцентричне. Крім того, вона виблискує національними візерунками та змінюється, як усе у світі. Це і зумовлює закони, які впорядковують рух цієї матерії. Мовознавці споконвіку намагаються дослідити явище мови, виявити закономірності її існування та розвитку, застосувати на повну її дивний потенціал. На початок 21-го століття вже за належне сприймаються такі лінгвістичні основи, як «мова – засіб комунікації», «мовна система – складна та взаємозумовлена структура», «різні мови мають як універсальні, так і національно-специфічні риси», «мову варто розглядати на трьох рівнях – рівні абстракції, рівні норми та рівні узусу» тощо. На сучасному витку цивілізації новітні інформаційні технології вимагають нових лінгвістичних досліджень та підпорядкування досягнень мовознавства потребам цифрових інновацій. Це загострює проблему фіксації мовного матеріалу в словниках, особливо з погляду на те, що алгоритмічні установки комп'ютера не вихоплюють із мовної форми повний обсяг змісту, як це спроможний зробити людський мозок. З іншого боку, фіксація значення мовних одиниць у словнику завжди вимагала кропіткої праці багатьох поколінь мовознавців – паперові словники укладалися ґрунтовно та на віки. Тепер електронні версії розробляються гнучко та набагато швидше, оскільки машинним способом стає можливим охопити обсяги інформації, непідвласні одній людині. Отже, проблема значення слова не нова, але отримує нові виклики.

Мета дослідження. Наше дослідження семантичної структури слова та структури семантичного значення [4] підтвердило існування проблеми розрізнення окремих лексико-семантичних варіантів у структурі значення слова та проблеми опису комбінаторних властивостей окремих семем. Ця стаття є спробою унаочнити зв'язок між значенням лексеми та особливостями її валентності на прикладі все тієї ж англ. *tear* та укр. *сльоза*. Отже, **матеріалом дослідження** є отримані методом суцільної вибірки зі словників двох мов словосполучення, колокації, фразеологічні одиниці з компонентом «сльоза» – 83 українських та 46 англійських.

Соматизми є одним із найдавніших пластів лексики, який вважається мовною універсалією, оскільки будова тіла та особливості його функціонування однакові для носіїв будь-якої мови. Крім того, багато соматизмів мають символічний характер, тобто яскраво ілюструють своєрідність мови, що пояснює інтерес саме до зіставного аналізу їхньої семантики.

Об'єктом дослідження є сталі випадки вживання одиниці *сльоза / tear* у контексті, **предметом** уваги є семантичні закономірності сполучуваності зазначеної одиниці, тобто її валентність.

Необхідність зазначення особливостей сполучуваності слова у словниковій статті унаочнено у роботах І. О. Мельчука та Ю. Д. Апресяна [2, с. 537-542]; колокації (сталі комбінації мовних одиниць) наводяться у кожному електронному словнику – корпусна лінгвістика забезпечує виявлення особливостей сполучуваності слова перевіреними статистичними методами; наведення фразеологічних одиниць із словом, яке описується, є давньою лексикографічною традицією. Увесь цей обсяг інформації ускладнює оформлення словникової статті, особливо, коли лексема багатозначна. Хоча саме валентність слова вважається одним із критеріїв виділення лексико-семантичних варіантів у структурі його значення.

Когнітивний підхід до визначення лексичного значення слова має на увазі той факт, що воно є результатом обробки інформації про світ, отриманої в процесі його пізнання і збереженої для поколінь. У той же час, лексичне значення слова – це віддзеркалення у свідомості людини предметів та явищ дійсності, тобто певний зміст. Лінгвокультурологічний підхід підкреслює національну специфічність значення слова, оскільки в ньому проявляється ментальність народу, культурно-історичні відбитки. Беручи все це до уваги, розглядатимемо лексичне значення мовної одиниці як абстрактну схему-відображення певного елементу

навколишнього світу у свідомості носіїв мови, тобто як сукупність імпліцитних характеристик, вербалізованих (або ні) у словниковій статті. Традиційно, окремий ЛСВ (семема) багатозначного слова також сприймається як ієрархічно організований ланцюжок смислів. За гіпотезу беремо твердження, що структура значення слова (тобто кількість ЛСВ) залежить від того, наскільки багато з цих смислів мають здатність 'порушити' цю ієрархію і стати категоріальною семою. Еволюційний підхід до визначення лексичного значення виокремлює здатність останнього до переосмислення, зміни, трансформації або навіть зникнення чи відродження.

Досліджувана одиниця *сльоза / tear* є полісемантичною в обох мовах і структура значення обох лексем має схожі характеристики. Якщо керуватися думкою про існування позаконтекстного (інваріантного) значення слова, зумовленого місцем лексеми у мовній системі, то таким є ЛСВ₁ – *безбарвна прозора солонувата рідина, яку виділяють розміщені в очній ямці залози при деяких фізіологічних або психічних станах (при подразненні, болю або сильних душевних переживаннях і т. ін.)* [6 (9: 386)] / *a drop of clear salty liquid secreted from glands in a person's eye when they cry or when the eye is irritated* [13] – який можливо умовно представити когнітивною схемою «рідина певного кольору, смаку, консистенції, утворювана в очах людини через фізіологічний або психічний стан або подразник та схильна виділятися з очей». Відповідно, ЛСВ₂ стало результатом виходу смислу «виділятися (з очей)» на перше місце – *плач, ридання / the process of shedding tears (usually accompanied by sobs or other inarticulate sounds)* [14] – схема трансформувалася у «процес виділення з очей людини рідини через певний стан або подразник + схлипування». Тоді, ЛСВ₃ – це актуалізація смислу «психічний стан» – *горе, страждання / a state of intense frustration* [11], *grief; sorrow* [12] – схема звузилася до «емоційний стан (але, переважно, лише негативний) з певним симптомом». Метафоричний ЛСВ₄ базується на тому, що категоріальною стала сема «форма» – *краплини соку, вологи, що виділяються на поверхні чого-небудь / something resembling a tear, as a drop of a liquid or a tearlike mass of a solid substance, especially having a spherical or globular shape at one end and tapering to a point at the other* [12] – тому вся схема зводиться до «краплеподібна річ» (хоча, латентними залишаються ознаки «прозорість», «динамічність», «рясність» тощо), в українській мові вербалізується лише смисл «рідина», в англійській – «рідина/тверда речовина». Таким чином, вживання одного слова в різних значеннях є природною мисленнєвою операцією людини: мовна форма (слово) автоматично реконструює в свідомості людини певний фрагмент дійсності, а контекст проявляє смисли (параметри явища), потрібні у тій чи іншій ситуації. Концепт, як ментальне утворення, що ґрунтується на понятті, але не обмежується ним, оскільки охоплює і культурні, історичні, релігійні тощо знання, і досвід, почуття, асоціації людини, знаходить своє «життя» у лексичному значенні слова – чим більш багатий концепт, тим більш розгалужена система лексико-семантичних варіантів у структурі значення слова, яким він вербалізується. Оскільки потенціалу слова для цього не завжди досить, велику роль відіграють фразеологічні одиниці, які заповнюють лакуни.

Ще Л. В. Щерба говорив про однозначне «слово-поняття», яке має пояснюватися «мовним матеріалом» - усіма наявними текстами мови, тобто тлумачення слова у словнику – це спроба подання всього «мовного матеріалу» як узагальнення усіх окремих контекстуальних значень [10, с. 265-304]. Лексикографічні джерела і створюються на основі аналізу усіх зафіксованих у мовленні вживань слова. Але на сучасному рівні розвитку людства фіксації наївної мовної картини світу виявляється недостатньо: створюються тезауруси та енциклопедії – відбувається дифузія наукової та наївної картин світу, що знаходить відбиток у структурі значень слів. Отже, абстрактний рівень співвіднесеності мовного знака з фрагментом дійсності (поняття, концепт) фіксується на рівні норми (у формі словникової дефініції) та «живе» у мовленні (контекстуальне значення слова).

Лінгвісти давно прийшли до висновку, що положення слова визначає, яке з його значень реалізується (Ю. Д. Апресян, А. А. Уфимцева, У. Л. Чейф, В. А. Звегинцев, З. Д. Попова). Коли мова йде про валентність лексичної одиниці, мається на увазі синтаксичний аспект (граматичні якості слова, тобто моделі його синтаксичних залежностей), а також, смисловий аспект (семантична взаємодія одиниць, тобто семантичне варіювання у контексті).

Семантичне узгодження полягає у тому, що складники сполучення не повинні мати семи, які не співпадають. Валентність передбачає обов'язкове або можливе контекстуальне оточення слова, його зв'язки на семантичному та синтаксичному рівнях. Відкриті позиції заповнюються облігаторними або факультативними актантами [7, с. 250]. Щоб визначити склад семантичних валентностей слова, необхідно аналізувати ситуацію, яку воно позначає [1, с. 134], тобто когнітивну схему явища.

Оскільки приклади вживання слова демонструють особливості його сполучуваності, у дослідженні було використано матеріал словникових статей – окрім зазначених дефініцій вони пропонують розлогий перелік словосполучень та фразеологізмів, ілюструючи лексичну та синтаксичну валентність досліджуваної одиниці. Саме у фразеологічних одиницях лексема реалізує власний конотемний потенціал, який базується на образному, оцінному, емотивному та експресивному складниках конотативного значення. Особливістю подання українського лексикографічного матеріалу є нагромадження альтернативних версій кожного словосполучення за рахунок внутрішньомовного варіювання (що виявляє себе в фонетичних та морфологічних варіантах певної лексеми, а також різноманітних граматичних формах) – тому до аналізу вони не залучалися (з більш ніж 90 одиниць до вибірки потрапило 83).

Іменники, як і дієслова, є найактивнішою частиною мови з точки зору сполучуваності: реалізація їхньої валентності дозволяє існування синтаксичних позицій, які заміщуються прикметниками (*пекучі сльози* / *helpless tears*), займенниками (*їхні сльози*, *ніяких сліз* / *her tears*), іменниками (*море сліз*, *сльози радості* / *tear gas, floods of tears, tears of joy*), дієсловами (*втирати сльозу*, *закипіли сльози* / *to wipe tears, to shed a tear*), прислівниками (*багато сліз* / *a few tears*), словами категорії стану (*добре без сліз*), реченнями [5, с. 41-45]. Спостерігається й селективна сполучуваність – назва рідини комбінується з дієсловами руху рідинної речовини (*сльози течуть*, *ллються*, *заливають*, *капають* / *tears well up (in smb's eyes), roll / run / stream down (smb's face/cheeks)*); усі конкретні іменники мають тенденцію до вербалізації у контексті їхнього вживання таких ознак денотату, як «речовинність», «матеріальність», «дискретність», «злічуваність», «збірність», «консистенція» тощо [8, с. 134] (*рясні сльози*, *жодної сльози*, *море сліз* / *a flood of tears*); існування серед емотивної лексики розрядів емотивів-номінативів, емотивів-експресивів та емотивів-дескриптивів призводить у межах певних мікротекстів до їхньої взаємодії – емотивно марковані одиниці сполучаються на основі спільних емотивних сем (явище «емотивної конвергенції» за визначенням М. В. Гамзюка [3, с. 4]) (*сльози щастя* / *hot tears*). Аналіз синтагматичних зв'язків виявляє семантичні характеристики як лівих та правих актантів досліджуваної одиниці, так і ті її семи, які актуалізуються у цьому оточенні.

Обрані одиниці дослідження визначаємо як колокації (комбінації двох та більше слів, що мають тенденцію зустрічатися разом) або фразеологічні одиниці (роздільно оформлені одиниці мови, які є стійкими, повністю або частково семантично трансформованими знаками з конотативним навантаженням). Якщо згрупувати колокації з елементом *сльоза* / *tear* (переважає вживання форми множини іменника, тобто семантична ознака «збірність») за доповненою класифікацією фразеологічних одиниць В. В. Виноградова, то спостерігаємо наявність усіх структурно-семантичних розрядів:

- фразеологічних зрощень (напр., *адамові слізки* 'горілчані напої' / *to leave the vale of tears* 'померти');
- фразеологічних єдностей (напр., *засівати землю слізьми* 'бути нещасним' / *blood, sweat and tears* 'багато зусиль і страждань');
- фразеологічних сполучень (напр., *лити сльози градом* / *to end in tears*);
- фразеологічних виразів (напр., *Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють* / *Nothing dries as fast as tears*).

Тобто, підтверджується існування явищ преференційності (поєднання з певним словом), вибіркової (сполучання з обмеженою кількістю слів) та ідіоматичності (утворення одиничних сполучень з повністю переосмисленим значенням) [3, с. 15].

Морфологічно-синтаксична класифікація досліджуваного матеріалу з'ясувала наявність ФО, які функціонують як:

-дієслова (59 % вибірки в укр.мові, 48 % – в англ.) – наприклад, *налитися сльозами (про очі), точити сльози, угнати в сльози, кидатися в сльози, лити сльози градом / to burst into tears, to blink away tears, to fight back the tears, to see smth through a mist of tears*;

-іменники (13 % в укр.мові, 20 % – в англ.) – наприклад, *гарячі сльози, мішок сліз* ('плакса'), *крокодилові сльози / hot tears, bitter tears, crocodile tears*;

-прислівники (5 % в укр.мові) – наприклад, *зі сльозами на очах 'розчулено', до сліз 'дуже', як у kota сліз 'мало'*;

-прикметники (2 % в укр.мові, 16 % - в англ.) – наприклад, *у сльозах, тонкий на сльози / without tears 'легкий', close to tears / on the verge of tears 'готовий розплакатися', bored to tears 'дуже знудьгований', blind with tears 'засліплений слізьми'*;

-суб'єктно-предикатні конструкції (8 % в укр.мові, 18 % – в англ.) – наприклад, *сльоза сльозу побиває, наворачтаються сльози на очі, котяться/ линуць сльози по ч.-н., сльози крутяться/ тремтять на/в очах / smb's eyes fill (up) with tears, tears roll down smb's face/cheeks, tears prick smb's eyes*;

-конструкції з сурядним зв'язком (1 %) – *і сміх, і сльози / blood, sweat and tears*;

-речення (11 % в укр.мові, 7 % – в англ.) – *віділлються вовкові овечі сльози, кому на сльози не вистачить, за слізьми і світу білого не бачить; комусь сміх, комусь сльози / The fewer your years, the fewer your tears; God counts women's tears; It'll all end in tears!*

Тобто, у термінах семантики глибинних структур, одиниця **сльози** / **tears** може відігравати роль як агенса (*Обливають його гіркі сльози / Tears run down his face*), так і пацієнса (*сльоза сльозу побиває, ковтати сльози / to wipe tears, to choke back the tears*), інструмента (*молити когось сльозами, сльозами горю не допоможеш*), мети (*розпикати когось до сліз / to move smb to tears*), причини (*давитися/ захлинатися сльозами, За слізьми і світу білого не бачить / blind with tears*). Мова оперує поняттями, що існують у свідомості мовця та слухача, активізуючи певні смисли і створюючи певні їхні конфігурації [9, с. 93, 115-118].

На рівні семантичної сполучуваності у дієслівних колокаціях ми виявили кілька моделей, у яких досліджувана одиниця (N) реалізується як результат активізації певного смислу когнітивної схеми явища:

-дієслово + (прикметник) + N, де N – 'фізіологічна рідина як симптом емоційного стану, переважно негативного', а фразеологічне значення – '(дуже) плакати': *лити/ роняти/ точити/ ковтати/ утирати (пекучі/ горючі/ гіркі/ рясні/ дрібні/ невтішні/ криваві/ палкі/ тихі) сльози, розливатися/ плакати/ ридати/ сходити/ давитися/ захлинатися/ умиватися (гіркими тощо) сльозами / to cry/ shed (hot/ bitter/ helpless) tears*; в українській мові при уточненні категоріально-граматичних значень аспектуальності (початковості, тривалості, раптовості процесу) дієслово може змінювати форму та управління – *ударитися/ кидатися в сльози, заходитися сльозами, розпускати сльози* – 'почати плакати', *наковтатися сліз, виплакати/ спинити сльози, злитися слізьми* – 'припинити плакати', в англійській мові все це зумовлено семантикою дієслова – *to break out/ burst/ dissolve into tears*; інтенсивність процесу може регулюватись як семантикою дієслова або прикметника, так і формою однини іменника – *змахнути/ зронити/ пустити/ ховати/ втирати сльозу / to shed tears/a tear*; єдине словосполучення демонструє актуалізацію позитивності стану, супроводжуваного сльозами – *сміятися сльозами*;

- дієслово + іменник/займенник + (прийменник) + N, де N – 'сльози як засіб впливу (симптом сильного переживання)', а фразеологічне значення – 'каузація емоційної реакції у адресата': когось можна змусити щось робити, спричинивши жалість, співчуття – *благати/ прохати/ молити когось слізьми, виплакувати щось слізьми, пробити когось сльозою, видавити чийсь сльозу, зглянутися на чийсь сльози/ уважити чийсь сльози / to move smb to tears*; можна бути причиною чийогось горя – *доводити/ розпикати когось до сліз, угнати в сльози, виливати (багато) чийхось сліз, пити чийсь сльози / to reduce smb to tears*; мова може йти про полегшення свого або чийогось стану – *виливати (горе/лихо) сльозами, обтерти комусь сльози, висушувати чийсь сльозу, зупинити/ заговорити чийсь сльози*.

Ідіоматичні фразеологічні одиниці, як правило, не мають очевидного семантичного зв'язку між загальним фразеологічним значенням та значенням складників: *залишати на сльози* 'не допити чарку як погана прикмета', *кулаками сльози утирати* 'попадати в скрутне

становище', *кому на сльози не вистачить* 'мало' / *the vale of tears* 'тілнне життя', *crocodile tears* 'притворні сльози'. Але прислів'я, приказки схильні актуалізувати первинний смисл досліджуваного емотиву-дескриптиву – 'симптом нещастя/ стан нещастя': *Сльозами горю не допоможеш, Сиротою жити – сльози лити* / *A drop of love can bring an ocean of tears*.

Стилістична маркованість окремих одиниць простежується в обох мовах дослідження: *адамові слізки*_(жартівл.) 'горілчані напої', *зозуліні сльози*_(ботаніч.) 'трав'яниста рослина з гронами дрібних зеленувато-жовтуватих квітів', *мішок сліз*_(зневажл.) 'плаксива людина', *умиватися сльозами*_(нар.-поет.) / *to bore smb to tears*_(inform.), *floods of tears*_(inform.), *to bring a tear for Nelson*_(slang) 'мочитися'.

Отже, аналіз фразеологічного матеріалу словникових статей одиниці *сльоза* / *tear* доводить існування такої семантичної універсалії, як співпадіння слів різних мов за денотативним компонентом та неспівпадіння за конотативним: виявляємо як еквівалентні одиниці, так і напівеквівалентні або безеквівалентні колокації – чим більше словосполучення втрачає статус вільного, тим менше шансів знайти його еквівалент в іншій мові. Семантичні особливості досліджуваних ФО варті окремої розвідки, наш аналіз демонструє той факт, що в колокаціях реалізується переважно перше значення лексеми *сльоза* / *tear* – 'рідина з очей як симптом стану людини', але сбме значення словосполучень прирівнюється в результаті до ЛСВ₂ – 'процес виділення рідини з очей через стан'. Тобто, характерним є метонімічне перенесення назви – з симптому на стан або процес. Вживання ж метафоричного образу знайдено в поодиноких випадках: українська ФО *засівати землю слізьми* експлуатує аналогію між зерном та сльозами, англійська приказка *The soul would have no rainbow if the eyes had no tears* прирівнює сльози до дощу, після якого буває веселка у душі.

Результати дослідження демонструють, що «сусідами» одиниці *сльоза* / *tear* в колокаціях є слова різних частин мови (з перевагою дієслів), які матеріалізують власне її значення, називаючи якісні характеристики, спосіб появи або руху, його інтенсивність або тривалість, зв'язок явища з іншими симптомами (сміхом, проблемами з диханням або зором), місце появи (очі) або руху (щоки, обличчя), спосіб усунення, здатність бути засобом впливу на інших. Крім того, підкреслюється невідконтрольність сліз людині, вони досить часто персоніфікуються. Фразеологічні одиниці акцентують символічність сліз – вони переважно асоціюються з горем, стражданням, бідністю (в українських пареміях), спокутою (в англійських), але є зв'язок і з такими почуттями, як щастя та полегшення. В обох мовах існує погляд на сльози як на слова серця та як на жіночу зброю, але це не має відбитку на рівні словникового тлумачення слова в обох мовах.

Полісемія утворюється в мовленні – у процесі використання слова у новому контексті задля назви денотата, який сприймається мозком людини як схожий або суміжний із денотатом, який асоціюється з цим словом. Нове вживання може поступово стати окремим значенням, отримуючи «закріплення» у сталих виразах. Отже, загальне лексичне значення слова дійсно проявляється лише у випадках свого часткового вияву і пізнається лише за сукупністю своїх виявів. Перспективою дослідження є простеження реалізації семантики лексеми *сльоза* / *tear* в різних дискурсах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика. – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 464 с.
2. Апресян Ю. Д. Английские синонимы и синонимический словарь : [послеловие] / Ю. Д. Апресян // Англо-русский синонимический словарь / [Ю. Д. Апресян, В. В. Ботякова, Т. Э. Латышева и др.] – М. : Рус. яз., 1979. – С. 500-543.
3. Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діакронії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. „Германські мови” 10.02.04 / М. В. Гамзюк. – К., 2001. – 31 с.
4. Григоренко Н. М. Семантична структура слова та структура значення (на прикладі українського *СЛЬОЗА* та англійського *TEAR*) / Н. М. Григоренко // Наукові записки. – Кропивницький : Видавець Лисенко В. Ф., 2017. – Вип. 154. – С. 451-457.
5. Морковкин В. В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке) / В. В. Морковкин ; [под. ред. Л. А. Новикова]. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1977. – 168 с.
6. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
7. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.

8. Уфимцева А. А. Лексическое значение : Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева ; [отв. ред. Ю. С. Степанов]. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
9. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф ; [пер. с англ. Г. С. Щура ; послесл. С. Д. Кацнельсона]. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
10. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л. : Наука, 1974. – С. 265–304.
11. Collins English Dictionary – Complete and Unabridged, 12th Edition 2014. – HarperCollins Publishers, 2014. – Режим доступа : <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/tear>
12. Random House Kernerman Webster's College Dictionary, 2014. Dictionaries Ltd. Copyright 2005, by Random House, Inc. – Режим доступа : <http://www.thefreedictionary.com/tear>
13. The Concise Oxford English Dictionary. – Oxford University Press, 2016. – [Електронний ресурс].
14. WordNet 3.0. Copyright 2005 by Princeton University [Електронний ресурс].

REFERENCES

1. Apresjan, Ju. (1995). Izbrannyje trudy. Leksicheskaya semantika. [Lexical Semantics]. Moskva: Jazyki russkoy kultury.
2. Apresjan, Ju. (1979). Anglo-russkiy sinonimicheskij slovar. [English-Russian Dictionary of Synonyms].
3. Gamzuk, M. V. (2001). Emotyvnist fraseologichnoy systemy nimetskoy movy. [Emotiveness of the German Phraseological System]. Kyiv.
4. Grygorenko, N. M. (2017). Semantychna systema slova ta struktura znachennia (na prykladi *СЛІЗОЗА* ta *TEAR*). [Word Semantic Structure and Meaning Structure (using the example of Ukrainian *СЛІЗОЗА* and English *TEAR*). Kropyvnytskyi.
5. Morkovkin, V. V. (1977). Opyt ideograficheskogo opisaniya leksiki. [The Experience of Ideographical Description of Lexis]. Moskva.
6. Slovyk ukrayinskoy movy. (1970-1980). [<http://sum.in.ua>].
7. Tenyer, L. (1988). Osnovy strukturnogo sintaksisa. [The Basis of Structural Syntax]. Moskva: Progress.
8. Ufimtseva, A. A. (1986). Leksicheskoye znachenie: printsip semiologicheskogo opisaniya leksiki. [Lexical Meaning: the Principle of Semiological Description of the Lexical System]. Moskva: Nauka.
9. Chafe, W. (1975). Meaning and the Structure of Language. Chicago: The University of Chicago Press.
10. Shcherba, L. V. (1974). Opyt obshchey teorii leksikografiy. [The Experience of General Theory of Lexicography]. Leningrad.
11. Collins English Dictionary – Complete and Unabridged, 12th Edition 2014.
12. Random House Kernerman Webster's College Dictionary, 2014.
13. The Concise Oxford English Dictionary. Oxford University Press, 2016.
14. WordNet 3.0. Copyright 2005 by Princeton University.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексична семантика, емотивна лексика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Natalia Grygorenko – Candidate of Philological Sciences, Senior Teacher of the Department of English Language and Methodology, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: studying contrastive lexical semantics, emotive units.

УДК 811. 161. 2'28

СУЧАСНА ТЕКСТОГРАФІЯ ДІАЛЕКТНОСІЇВ СТЕПОВОЇ ГОВІРКИ

Тетяна ГРОМКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: tvhromko@i.ua

ГРОМКО Тетяна. СУЧАСНА ТЕКСТОГРАФІЯ ДІАЛЕКТНОСІЇВ СТЕПОВОЇ ГОВІРКИ

У статті описується сучасний стан текстографії говірки села Піщаний Брід Добровеличківського району Кіровоградської області степового говору південно-східного наріччя. Наводяться приклади уже висвітлених і досі не опублікованих зразків діалектних текстів цієї говірки. З'ясовано значення діалектних текстів для вивчення української мови та її говорів, а також окреслено перспективи збирання матеріалів для текстотеки говірки і створення належної емпіричної бази для досліджень діалектного мовлення, поповнення корпусу текстів української діалектної мови. Автор підкреслює перспективність цього напрямку мовознавчого дослідження в плані опублікування текстів місцевого мовлення.

Ключові слова: говірка, степовий говір, діалектний текст, фонетична транскрипція, село Піщаний Брід.

ГРОМКО Тетяна. MODERN TEXOGRAPHY OF STEPPE DIALECT SPEAKERS

For an objective picture of the linguistic characteristics of a particular territory, it is necessary to study in detail the content of its fragments – individual dialects. Such a task today is relevant and scientifically predetermined. This is especially true for the little-studied newly created South-Eastern dialects. Among the various types of sources of studying dialects in the first place, scientists rightly call the textography of dialect – samples of dialectal speech within the same dialect, recorded by phonetic transcription. The article describes the modern state of the textography of the dialect of the village Pishchanyi Brid Dobrovelichkivsky district of the Kirovograd region of the steppe dialect of the southeastern dialect. Examples of the already unpublished examples of dialectal texts of this dialect are given.

significance of dialectal texts for studying the Ukrainian language and its speeches was determined, as well as prospects for the collection of materials for the textbook of dialects and the creation of a proper empirical basis for the research of dialectal speech, replenishment of the corpus of texts of the Ukrainian dialectal language. The collection and arrangement of dialects in the description of the north-western range of the steppe dialect is the stage in creating the proper empirical basis for the subsequent studies of the Central Ukrainian region, since the vocabulary collected primarily by the personal method often does not fully provide the user with the necessary material, forming the basis for a more detailed collection of it in the long term. A generalized review of texts allows us to pre-classify them into groups such as texts on social and household subjects, family-ritual texts, texts on crafts and crafts, agriculture, types of occupations, occupations, biographical texts, as well as texts on the history of the village. The following examples of dialectal texts of the same dialect require further exploration and at the same time are of a marginal nature: ethnography and family memory, history and sociology, textography and dialectology, autobiography and ethnography. The analysis of the material collected by the author is to express the description of the dialect of the village Pishchanyi Brid, emphasizes the promise of this direction of linguistic research in terms of publication of texts of local broadcasting.

Key words: dialect, steppe manner of speaking, natural habitat, dialect text, phonetic transcription, village Pishchanyi Brid.

Як цінне джерело для вивчення всіх мовних рівнів, говіркове мовлення є одним із найбільш різноаспектних об'єктів лінгвістичного дослідження. Актуальне нині, вивчення говіркової лексики дає змогу отримати цінну інформацію як мовного, так і позамовного характеру. Тому в наш час українські науковці активно працюють над збиранням та аналізом говіркового мовлення різних регіонів України.

Результатом діалектологічних описів у наш час є словники або записи (тексто- чи фонозаписи). Останнім часом науковцями перевага надається діалектним текстам як опису насамперед синтаксису говірок, бо записування навіть за найдосконалішою програмою-питальником словникового складу діалектного мовлення не дає бажаного ефекту. Записані розповіді – це особливим чином зафіксоване і збережене мовлення діалектоносіїв, з яким кожен, хто має бажання, може ознайомитися і проаналізувати фактичний матеріал у будь-який час. Це ще й факти живих свідків різних подій з особливостями вимови, власного трактування та світобачення, які у своїх дослідженнях можуть використати не тільки діалектологи, а й соціолінгвісти, фольклористи, етнографи, історики та ін., тому сьогодні в україністиці такого великого значення надають текстам та фонозаписам.

Щоб мати об'єктивну картину мовних особливостей певної території, необхідно докладно дослідити зміст її фрагментів – окремих говірок. Таке завдання сьогодні є актуальним та науково зумовленим. Особливо це стосується малодосліджених на сьогодні новостворених говорів південно-східного наріччя.

Серед різних типів джерел вивчення говірок на першому місці науковці справедливо називають текстографію говірки (далі ТГ) – зразки діалектного мовлення в межах однієї говірки, записані фонетичною транскрипцією. Посилення уваги до таких мовленнєвих одиниць зумовлена тим, що ТГ може бути оцінена як простір природної реалізації говіркових явищ, як засіб фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови [3, с. 15].

На думку І. В. Сабадоша, ТГ є неоціненним явищем, оскільки «з погляду повноти інформації про говірки мовознавчі, в тому числі, очевидно, й лексикографічні, праці не можуть повноцінно конкурувати з якісно записаними й точно транскрибованими діалектними текстами» [13, с. 112].

Розуміння діалектологами емпіричної цінності ТГ висловив Г. Л. Аркушин, який підкреслив, що тексти – це не лише «особливим чином зафіксоване і збережене мовлення діалектоносіїв, з яким кожен бажаючий може знайомитися і проаналізувати будь-якого часу. Записані розповіді – це ще й факти живих свідків різних подій, які у своїх дослідженнях можуть використати не тільки діалектологи, а й соціолінгвісти, фольклористи, етнографи, історики та ін.» [1, с. 3].

Усвідомлення вченими значного пізнавального потенціалу діалектного тексту сприяло тому, що в останні десятиліття українська діалектна текстографія значно поповнилася, що, в свою чергу, викликає необхідність огляду наявних текстографічних праць як з метою узагальнення і оцінки досягнутого, так і для того, щоб окреслити завдання подальших досліджень. Так, видатний український діалектолог професор П. Ю. Гриценко констатує: «Текстовий напрям дослідження діалектної мови поступово стає домінантним» [3, с. 15].

Нині, зважаючи на актуальність проблеми, розуміючи неабияку цінність діалектних текстів, над формуванням української діалектної текстотеки загалом і ТГ зокрема сумлінно

працюють насамперед мовознавці-діалектологи, а також студенти-філологи, учителі-мовники в різних населених пунктах. Цінним джерелом дослідження українських говорів є, наприклад, т.зв. академічна хрестоматія – збірник текстів за редакцією Т. Назарової «Говори української мови» [2]; «Говірки південно-західного наріччя української мови: Збірник текстів / Упор. Н. М. Глібчук» (Львів, 2000); «Говірки Південної Київщини: Збірник діалектних текстів / Упор. Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина» (Черкаси, 2008) тощо [8, с.632].

Не зважаючи на те, що дослідження українських говорів упродовж останніх десятиліть значно активізувалися, досі залишається багато регіонів, які обділені увагою діалектологів. До таких належать і степові говірки південно-східного наріччя, зокрема північно-західний їх ареал – Кіровоградська область. Відсутність докладної характеристики визначених говірок у науковому світі зумовила актуальність нашого дослідження. Окремі говірки Кіровоградщини, зокрема північно-західного ареалу степового говору, представлені в науково-інформаційному виданні «Український діалектний фонофонд» [5]. Так, з 65 зразків [4, с. 140–147] представлено 18 фонозаписів говірок північно-західного ареалу степового говору, які можна трансформувати в діалектну текстографію, і з-поміж них представити ТГ ПБр Дбр.

Упродовж 1995–2018 років нами укладається текстотека діалектного мовлення Кіровоградської області в рамках проекту «Жива народна мова Кіровоградщини». У ній понад 500 текстоодиноць лише для опису говірки села Піщаний Брід Добровеличківського району Кіровоградської області (далі ПБр Дбр), який і є предметом нашого дослідження. Важливою обставиною стало й знання місцевого мовлення «з середини»: для нас особисто говірка цього села є рідною, і нині завдяки родинним зв'язкам ми спілкувалися й досі регулярно спілкуємося з багатьма носіями цієї говірки.

Узагальнений огляд текстів дозволяє попередньо поділити їх на такі групи, як тексти на соціально-побутову тематику, родинно-обрядові тексти, тексти про промисли й ремесла, про ведення сільського господарства, про види занять, професії, біографічні тексти, а також тексти про історію села.

Прикладами текстів, укладених свого часу за мовленням місцевих жителів, є ТГ ПБр Дбр, опубліковані:

- у статті автора «Методика вивчення діалектної лексики в школі» [7] як взірць для збирання ТГ учителями, учнями, краєзнавцями регіону: [ну^от'як уз'нат' / зр'іліс'т' меду? // разниц'у м'іж'зр'ілім і'не^ндозр'ілім медом ста'є видно п'ісл'а того / як'в'ін с'іу / кристал'ізува'с'а //] [7, с.279];

- у розвідці «Досвід збирання і дослідження зоонімної лексики села Піщаний Брід Добровеличківського району» (у співавторстві з Г. П. Волійчак): ([бич'к'іу у'нас / і'не^ннази'вали // а'так було / би'чок та'і'би'чок // бо'ми'ж рос'тили йіх л'іто / ўсе л'іто т'а'галис' / а'то'д'і зда'вали ў'заготс'кот / на'м'насо // а'от кор'ови з'вали і'Ж'данка / і'Найда / і'Бог'данка //] [10, с.44];

- матеріалах «Діалектні тексти як елемент автоетнографії говірко носія» [9], де вони актуалізуються як своєрідні записи-репрезентації свого родоводу: (текст подано графічним записом) «Такий голод був послі війни. Топили соломою і закривали ляду в плиті, щоб тепло не виходило. Один раз чуть не вчаділи. Вижили. Видно, вік ще був... Прийшов Аврам Іванович. Фронтовик, інвалід, ще й сільхозінститут закончив. Такий грамотний був, що ми аж боялись. Трактористам проводив уроки агрономії в колгоспі... Було посилки – ящики з якоюсь особою пшеницьою получає. Це розводив для колгоспу зернові з Казахстану, баштан з Херсона. А прищепи на дерево які робив! Накопає аличі в посадках – і прищепить їм такі сливи, а на одній яблуні по два-три сорти яблук в нього. Од Бога талант» [9, с.10];

- як матеріал дослідження фелінонімів у говірковому мовленні [12] (у співавторстві з Є. Громко): [ше'о'це 'буду 'думат' / як'ко'тіу зват' // ко'т'ача 'мати не'з'дохла // порозда'йу л'уд'ам / ха'ї'са'мі нази'вайут' //]; ваконімів у ТГ с.Піщаний Брід [6, с.55]: [при'де було на'чал'ство / з'ра'йона / і'т'ребує / з'начит' / та'кії жур'нал ко'роу // а'ў'нас йіх / т'іки ферм дв'і'нац'ат' / і'ў'кажн'ії / по'ч'і'тир'іста ко'роу / би'кіу штурк дв'ац'ат' / нетел'і /

ти|л'ата / го|лоу дві| тис|ач'і // а|йа у|ч'оч'іком ро|била / а|по|інст|руці|йі / |кажна ко|рова
|мала |мія / ну|к|личку// де|йіх с|к'іки ў|з'ат' ?// [12, с.175];

- у складі ілюстрацій до вокабул добірки діалектних слів («Матеріали до словника українських говірок»): прислів'я «Куди стрило, туди брело» [11, с.248] тощо.

Наведемо фрагменти досі не публікованих ТГ ПБр Дбр як приклади презентацій на різні теми побутового мовлення нашої матері Сагайдак Лідії Петрівни (1936-2001):

Про будівництво: [ў|нас ў|с'і ха|ти пост|ройан'і ў|с'іמיד'і|сатих го|дах// до|нас |саме ба|гато прийі|жали на|по|лов'і ро|боти/ бу|рак са|пат'/ люди з|Буко|вини/ з|В'ици|койі і|Хмел'ниці|койі облас|теї// же|нилис'/ ви|ходили |зам'іж// кол|госп да|ваў строї|матер'іали// а|во|ни так'і маст'іро|вит'і ці| з|Запа|дної// ме|н'і ха|ту |тоже строї|ли хло|пці з|Черн'іу|ціў//] (запис зроблено в 2000 р.).

Про рукоділля: [о|то |йак |веч'ір/ то|їдем було до|т'от'і |Дус'і Сле|д'іўс'койі// во|на порт|на/ ну/ |шила// |шила ў|с'ім ўсе п'ід'рад// а|ми молод'і/ |хоч'ім ўсе ўм'іт// |я виши|вала бол|гарс'ким хрестиком// це та|кий дво|їні хрестик/ ну|хрестик ў|хрестику// а|тод'і на|чала плес|ти к'ружево// т'ота |Дус'а ўсе по|казувала// та|ка/ ка|зали на|н'у з|д'ел'н'іца/ ма|д'істка ці|а |ж'інка//] (запис зроблено в 1998 р.).

Про переселенців: (текст подано графічним записом) «Мій сусід Машиковський Вася – з Білорусії. Він, як їхав з армії до себе, в Білорусію, – зійшов на нашої станції, Помішній, це сьм кілометрів отсюда, і прийшов до нас у село на танці, до дівчат. Мав рано сідаць на другий поїзд і їхать далі. Та де там?! Остався, женився і всю жизнь каже на жінку Люба Яванна. Ніяк не виговориться, все по-білоруські» (запис зроблено в 1999 р.).

Про котів: [о|та |Мурка, шо|з|Лисойі |Гори вер|нулас'// ну|шо/ |йіла кур|чат/ ма|лих// чо|ловік не|видержаў і|за|віз ў|Лису |Гору// це|ж два|ц'ат' п'іат' кі|лометр'іў// про|шоў |міс'ац'/ а|во|на прий|шла/ ўс'а ў|рип'іа|хах/ з|р'азна/ худ'у|щца/ страш|на// то|її|її ў|же|ї не|т'рогали// і|во|на ў|Лисій |Гор'і поум'н'ішала/ біл'ш кур|чат не|т'рогала// то|на|нейі |Лисо|горс'ка ка|зали//] (запис зроблено в 1998 р.).

Незважаючи на різний характер ТГ ПБр Дбр, вони обов'язково повинні увійти до корпусу текстів української діалектної мови, який міг би служити надійним джерелом досліджень в цій галузі.

Зібрання та упорядкування ТГ ПБр Дбр у складі опису північно-західного ареалу степового говору – це етап у створенні належної емпіричної бази для наступних досліджень центральноукраїнського регіону, оскільки первісно анкетним способом зібрана лексика часто не сповна забезпечує користувача необхідним матеріалом, становлячи основу для докладнішого його збирання в перспективі.

Значення таких текстів важко переоцінити. Система мовлення, що зберігається у свідомості діалектоносія, успадкована ним від діда-прадіда, своєю цінністю не поступається давнім писемним пам'яткам, тому одним з найважливіших перспективних завдань діалектологів, усіх небайдужих до мови людей є укладання якнайширшої джерельної бази у вигляді зв'язних текстів для подальшого дослідження української діалектної системи.

Наведені приклади ТГ однієї говірки потребують подальших розвідок і водночас носять маргінальний характер: краєзнавства й родинної пам'яті, історії й соціології, текстології й діалектології, автобіографії й етнографії. Попередній аналіз матеріалу, зібраного автором методами польових заміток, самоаналізу, опису деталей особистого життя респондентів та наративного інтерв'ювання тощо, полягає в увиразненні опису говірки села Піщаний Брід, підкреслює перспективність цього напрямку мовознавчого дослідження в плані опублікування текстів місцевого мовлення, а також чіткішого окреслення концепції дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя : тексти / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 534 с.
2. Говори української мови. Збірник текстів / відп. ред. Т. В. Назарова – К. : Наукова думка, 1977. – 590 с.
3. Гриценко П. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії : передмова // Павлюк М. Українські говори Румунії: діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Канада, 2003. – С. 15.
4. Гриценко П. Ю. Діалектний фонофонд як джерело інформації про українську мову / П. Ю. Гриценко, О. А. Малахівська, М. В. Поїстогова. – К., 2004. – С. 7.

5. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ / П. Ю. Гриценко // Збірник лінгвістичних праць : до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9-15.
6. Громко Т. Ваконіми села Піщаний Брід Добровеличківського району Кіровоградської області / Т.Громко // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – Вип. 5. – С 53-59.
7. Громко Т. Методика вивчення діалектної лексики в школі / Т.Громко // Наукові записки. Вип. 80. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 272-281.
8. Громко Т. Становлення та перспективи української діалектної текстографії північно-західного ареалу степового говору / Т.Громко // Наукові записки. – Випуск 154. – Серія: Філологічні науки. – Кропивницький, 2017. – С. 632-639.
9. Громко Т. В. Діалектні тексти як елемент автоенографії говірконосія / Т. В. Громко // Актуальні питання розвитку філологічних наук у ХХ столітті: Міжнародна наукова-практична конференція, м. Одеса, 24-25 березня 2017 року. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017. – С. 9-12.
10. Громко Т. Досвід збирання і дослідження зоонімної лексики села Піщаний Брід Добровеличківського району / Т.Громко, Г. Волійчак // Наукові записки. – Випуск 151. – Серія: Філологічні науки. – Кропивницький, 2017. – С. 43-53.
11. Громко Т. В. Матеріали до словника українських говірок / Т.Громко // Наукові записки. – Випуск 160. – Серія: Філологічні науки: Studia semasiologica. – Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – С. 239-253.
12. Громко Т. В. Феліноніми у говірковому мовленні Центральної України / Т.Громко, Є.Громко // Крок у науку : Збірник статей IV Всеукраїнської наукової шкільної конференції 26-27 квітня 2018 року. – Дніпро : ТОВ «Роял Принт», 2018. – С. 173-177.
13. Сабодос І. В. Збагачення української діалектології (рецензія на: Говірка села Машеве Чорнобильського району. – Ч. 1-3. – К., 2003) // Українська мова. – 2004. – № 4. – С. 112.

REFERENCES

1. Arkushyn, H. (2007). Holosy z Pidlyashshya. [Voices from Podlasie region]. Luts'k: Vezha.
2. Hovory ukayins'koyi movy (1977). [Speak of Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka.
3. Hrytsenko, P.(2003). Teksty yak dzherelo doslidzhennya ukayins'kykh hovirok Rumuniyi : peredmova // Pavlyuk M. Ukayins'ki hovory Rumuniyi. [Texts as the source of the research of Ukrainian dialects of Romania: Foreword // Pavlyuk M. Ukrainian Speaks of Romania]. Kanada.
4. Hrytsenko, P. Y. (2004). Dialektnyy fonofond yak dzherelo informatsiyi pro ukayins'ku movu. [The Dialect Background Found as a Source of Information about the Ukrainian Language]. Kyiv.
5. Hrytsenko, P. Y. (2000). Tekst yak prostir vyjavu dialektnykh yavysheh. [Text as a space of manifestation of dialectal phenomena]. Izmayil.
6. Hromko, T. (2016). Vakonymy sela Pishchanyy Brid Dobrovelichkivsk'koho rayonu Kirovohrads'koyi oblasti // Lihnostylistychni studiyi. [Vaconyms of Pishchnyy Brid village of Dobrovelichkovsky district of Kirovohrad region // Linguistic Studies]. Luts'k : SNU im. Lesi Ukrayinky.
7. Hromko, T. (2008). Metodyka vyvchennya dialektnoyi leksyky v shkoli // Naukovi zapysky. [Method of studing of dialectal vocabulary in school // Scientific notes]. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka.
8. Hromko, T. (2017). Stanovlennya ta perspektvy ukayins'koyi dialektnoyi tekstohrafiyi pivnichno-zakhidnoho arealu stepovoho hovoru // Naukovi zapysky. [Formation and prospects of the Ukrainian dialectal textography of the northwest range of the steppe dialogue // Scientific notes]. Kropyvnyts'kyy: RVV KDPU im. V. Vynnychenka.
9. Hromko, T. V. (2017). Dialektni teksty yak element avtoenohrafiyi hovirkonosiya // Aktual'ni pytannya rozvytku filolohichnykh nauk u XX stolitti. [Dialectal texts as an element of autonography Govirkonsiya // Actual questions of development of Philological sciences in 20th century]. Odesa: Pivdenoukrayins'ka orhanizatsiya «Tsentr filolohichnykh doslidzhen».
10. Hromko, T., Voliyachak H. (2017). Dosvid zbyrannya i doslidzhennya zoonimnoyi leksyky sela Pishchanyy Brid Dobrovelichkivsk'koho rayonu // Naukovi zapysky. [The experience of collecting and researching the zoonominating vocabulary of the Pishchanyy Brid village of Dobrovelichkovsky region // Scientific notes]. Kropyvnyts'kyy: RVV KDPU im. V. Vynnychenka.
11. Hromko, T. V. (2017). Materialy do slovnyka ukayins'kykh hovirok // Naukovi zapysky. [Materials to the dictionary of Ukrainian dialects // Scientific notes]. Kropyvnyts'kyy : RVV TSDPU im. V. Vynnychenka.
12. Hromko, T., Hromko, Y. (2018). Felinonimy u hovirkovomu movlenni Tsentral'noyi Ukrayiny // Krok u nauku. [Felionimes in the dialectal speech of Central Ukraine // Step into the Science]. Dnipro: Royal Prynt.
13. Sabadosh, I. V. (2004). Zbahachennya ukayins'koyi dialektolohiyi (retsenziya na: Hovirka sela Masheve Chornobyl's'koho rayonu // Ukrayins'ka mova. [Enrichment of Ukrainian dialectology (review on: Summary of the Masheve village of the Chernobyl district // Ukrainian language]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Громко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: українська діалектологія, дослідження говірок Кіровоградщини.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Hromko – candidate of sciences in Philology, Associated professor of the Ukrainian Language Department of Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical university (Kropyvnytskii).

Scientific interests: Ukrainian dialectology, research of dialects of Kirovohrad region.

УДК 81'44 (811.161.2 + 811.111): 81'373

МОЛОДІЖНА ЛЕКСИКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІН У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Надія ІВАНЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: naviva2000@yahoo.com

ІВАНЕНКО Надія. МОЛОДІЖНА ЛЕКСИКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІН У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сленг з'являється в мові, поширюється і побутує деякий час, але потім зникає, поступаючись місцем новому сленгу, разом з новою модою і новими віяннями. Особливо популяризуються сленгізми в періоди певних соціальних зрушень, воєн, економічних і культурних змін, коли відчувається загальна потреба виокремити нові поняття та явища. Більш того, сленг перетинає не тільки соціальні, культурні, а й географічні кордони.

Сленг – це емоційно забарвлена нелітературна лексика, яка виникає і використовується насамперед в усному мовленні. Більшість слів і словосполучень незрозумілі або малозрозумілі для основної маси населення. Фамільярно емоційне забарвлення сленгу має велику різноманітність відтінків: жартівливу, іронічну, глумливу, зневажливу, презирливу, грубу і навіть вульгарну. З його допомогою люди можуть ототожнювати себе з певними соціальними і професійними групами. Сленг – це жива мова, яка йде в ногу з часом і реагує на будь-які зміни в житті суспільства, тому вживання нових слів та словосполучень відбиває всі його політичні і соціальні зміни.

Ключові слова: сленг, жаргон, молодіжний сленг, загальний сленг, спеціальний сленг, зміни в суспільстві.

IVANENKO Nadiya. YOUTH VOCABULARY AS REFLECTION OF THE CHANGES IN THE MODERN SOCIETY

Abstract. Youth vocabulary is an extremely dynamic phenomenon and it needs to be continually comprehended, structured, synthesized and analyzed. The article represents a comprehensive description of the youth slang, as one of the subsystems of modern English, the reasons for its occurrence and use. Youth slang is as an integral part of more comprehensive and up-to-date education of modern English. The study of English youth slang needs to be gradually introduced in general education, because it contributes to the comprehensive development of students in language learning.

The slang appears in the language, spreads and lasts for a while, but then disappears, giving way to a new slang, along with new trends. Slangisms are particularly popular in periods of certain social changes, wars, economic and cultural changes, when there is an urgent need to distinguish between new concepts and phenomena. Moreover, slang crosses not only social, cultural, but also geographical boundaries.

Slang is an emotionally colored non-literary vocabulary that arises and is used primarily in oral speech. Most words and phrases are incomprehensible or incomprehensible to the majority of the population. Familiarly, the emotional coloring of slang has a great variety of shades: humorous, ironic, mocking, contemptuous, rough and even vulgar. With it, people can identify themselves with certain social and professional groups. Slang is a living language that keeps up to date and responds to any changes in society, so the use of new words and phrases reflects all of its political and social changes.

The article defines that slang words and phrases are emotionally colored vocabulary that arises and used mostly in oral communication. Words and phrases that are outside the literary English language can be divided into certain groups of people: by age, territorial, class, and professional. The most common is by age and youth vocabulary is especially common.

Keywords: slang, jargon, youth vocabulary, general slang, special slang, changes in society.

Вступ. Лінгвістична наука останніх десятиліть активно переключилася з вивчення писемної мови на дослідження і аналіз безпосереднього живого спілкування, оскільки «безпосереднє мовне спілкування залишається найважливішою сферою функціонування мови», так як «розмовна мова – це в певному сенсі мінімальна система національної мови, філогенетично і онтогенетично первинна система, найважливіша за діапазоном громадської та індивідуальної значущості» [6, с. 87].

Мова постійно змінюється: старі слова зникають, нові з'являються але, якщо звичайні слова можуть існувати протягом десятків років, то в «словнику» сленгу, лише за минуле десятиліття бурхливого світового прогресу, було додано і вилучено велику кількість слів. Ставлення дослідників до молодіжної лексики неоднозначне. Існують різні думки про роль сленгу в лінгвістиці і різні підходи до вивчення цього мовного шару. Деякі, посилаючись на невизначеність категорії, взагалі заперечують її існування. Питання про зміст, обсяг і межі сленгу, як одного з видів не літературної лексики, до цих пір не визначене в лінгвістичній науці. Молодіжний сленг – надзвичайно динамічне явище. Нові слова можуть виникати з такою ж легкістю, як і зникати, тому сленг необхідно постійно осмислювати, структурувати, узагальнювати і аналізувати.

Вивченням цієї проблеми займалися вітчизняні та закордонні вчені як Е. Партрідж [10], М. М. Маковський [5], І. Р. Гальперін [4], О.С. Ахманова [2], І. В. Арнольд [1], Л. О. Ставицька [7] і багато інших. Кожен з них досліджував сленг та його особливості. Але, через те, що більшість дослідників не надавали сленгу вагомому значення, як важливому пласту лексики, все ще існує питання, щодо вивчення сленгу. Системні і семантичні особливості молодіжної лексики сучасної англійської мови також є недостатньо досліджені.

Мета статті. У статті простежено історію розвитку терміну сленг і визначено статус сленгу в сучасній англійській мові; подано комплексний опис молодіжного сленгу, як однієї з підсистем сучасної англійської мови, причини його виникнення і вживання.

Основна частина. Сленг – «це слова, які часто розглядають як порушення норм стандартної мови. Це виразна, іронічна лексика, яка слугує для позначення предметів, про які говорять в повсякденному житті» [2, с. 332].

Поняття сленгу все більше і більше завойовує увагу сучасної філології. Існує безліч визначень, які нерідко суперечать одне одному. Ці суперечності стосуються, перш за все, через об'єм поняття «сленг»: суперечка йде, зокрема, про те, чи включати в сленг лише виразні, іронічні слова, які є синонімами літературних еквівалентів, або ж всю нестандартну лексику, використання якої засуджується в колі освічених людей.

На сьогоднішній день багато дослідників вивчають питання етимології слова сленг – одне з найбільш суперечливих і заплутаних питань англійської лексикографії. Вперше слово сленг зі значенням *language of a low or vulgar type* було зареєстровано в 1756 році; з 1802 сленг почали трактувати як *The cant or jargon of a certain class or period*, а з 1818 сленгом почали називати *Language of a highly colloquial type, considered as below the level of standard educated speech, and consisting either of new words or of current words employed in some special sens* [8, с. 104].

Е. Партрідж вказує, що приблизно з половини минулого століття слово сленг стало загальноприйнятим для «*illegitimate*» *colloquial speech*, так до 1850 року називали всі різновиди *vulgar language except cant*. Сам термін «сленг» в перекладі з англійської мови означає: «1. мова соціально чи професійно відокремленої групи в протилежність літературній мові; 2. варіант розмовної мови (експресивно забарвлені елементи цієї мови), що не збігається з нормами літературної мови» [10, с. 68].

Термін сленг почали вживати в англійській лексикографії на початку XIX століття і він «пройшов у своїй дефініції шлях від широкого розуміння, коли під цей термін підводилися фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні розбіжності з встановленими мовними нормами», до його теперішнього визначення: «*Slang – A variety of speech characterised by newly coined and rapidly changing vocabulary, used by the young or by social and professional groups for 'in-group' communication and thus tending to prevent understanding by the rest of the speech community*» [9, с. 210].

Сленг складається зі слів і фразеологізмів, які виникли, і спочатку вживалися в окремих соціальних групах, і відображали цілісну орієнтацію цих груп. Ставши загальноновживаними, ці слова переважно зберігають емоційно-оцінний характер, хоча іноді «знак» оцінки змінюється. На проблему виділення або невиділення сленгу з ряду інших як поняття, так і як терміну у вітчизняних і зарубіжних мовознавців існує кілька точок зору. Розглянемо деякі з численних наукових визначень терміну сленг.

Великий Оксфордський словник англійської мови визначає сленг як «розмовну мову, яка вважається нижче стандарту мови освічених людей і складається або з нових слів, або з загальнопоширених, що вживаються в спеціальних значеннях», «сукупність особливих лексем, що використовуються групою осіб, що належать до нижчих шарів суспільства і мають погану репутацію».

В. А. Хомяков стверджує: «Сленг – це відносно стійкий для певного періоду, широко використовуваний, стилістично маркований (знижений) лексичний пласт (іменники, прикметники та дієслова, що позначають побутові явища, предмети, процеси і ознаки), компонент експресивного просторіччя, що входить в літературну мову, вельми неоднорідний за своїми джерелами, ступеня наближення до літературного стандарту, що володіє пейоративною експресією». У цьому визначенні звертають на себе увагу такі ознаки сленгу: сленг, на думку В. А. Хомякова, хоча і відноситься до «експресивного просторіччя» і входить до літературної мови, ступінь його наближення до літературного стандарту «досить неоднорідний», тобто можна знайти приклади «майже стандартні» і «не стандартні» [3, с. 43-44].

Важливого значення дослідники надають і сферам вживання сленгу. Вони виокремлюють загальновідомий або загальноновживаний (*General Slang*) і маловідомий або маловживаний (*Special Slang*).

Загальний сленг знаходиться за межами літературної мови. Це загальнозрозумілі і розповсюджені в розмовній мові слова і словосполучення емотивного та оцінного характеру.

Ці слова мають новизну, оригінальність і виступають синоніми слів і словосполучень, які існують в літературній мові. Спеціальний сленг – це слова і словосполучення того або іншого професійного або класового жаргону.

Беручи до уваги ці особливості і наведені вище дефініції, можна узагальнити все сказане і привести визначення загального та спеціального сленгу. Загальний сленг – це відносно стійка для певного періоду, широко поширена і загально зрозуміла соціальна мовна мікросистема в просторіччі. Вона досить неоднорідна за своїм генетичним складом і мірою наближення до фамільярної розмовної мови, з яскраво вираженими емоційними і оцінними відтінками, які часто вживаються як глузування над соціальними, етичними, естетичними, мовними та іншими умовностями і авторитетами. Спеціальний сленг – це специфічна лексика та фразеологія соціальних жаргонів, професійних говорів і аргю (кент) злочинного світу.

Отже, істотною відмінністю сленгу від жаргону є підвищена емоційність і відсутність вибірконості об'єктів для найменування за допомогою особливих слів. Сленг вживають практично в усіх мовних ситуаціях при неформальному усному спілкуванні. Він краще за інші мовні пласти відображає тенденцію «стислості», яка спостерігається в розмовній мові. Сленг буває загальний і спеціальний. Загальний – це загальнозрозуміла, поширена соціальна мовна мікросистема. Спеціальний сленг – більш специфічна лексика та фразеологія соціальних жаргонів, професійних говорів, аргю тощо.

Слід зазначити, що поняття сленг – діалектичне. З одного боку – втрата розвитку, з іншого – сленг сміливо можна назвати другим джерелом розвитку мови, що підтверджується історією виникнення. Сленгові слова і словосполучення з'являються в мові, широко поширюються і побутують деякий час, а потім зникають, поступаючись місцем новому сленгу, разом з новою модою і новими віяннями. Але англійський сленг – своєрідний і неповторний, це прагнення до стислості, виразності, іноді як протест проти набридлого або занадто довгого слова, це бажання по-своєму назвати предмет або його властивості.

Особливо широко поширюється сленг в періоди великих соціальних змін, воєн, економічних і культурних зрушень, коли відчувається нагальна потреба іменувати нові поняття та явища, з чим доводиться стикатися щодня. Він помітно прикрашає англійську мову своєю жвавістю, гнучкістю і дотепністю. Сленг за багато століть свого існування все ж досяг успіху: безліч слів вийшли «з низів», проникли і закріпилися в літературній англійській мові.

Віковий сленг – найбільш яскраво виражений. Насамперед, сленгова творчість особливо поширена у молодіжних колах. Існує явне прагнення відокремитися від світу дорослих, «закодувати» свою мову, а також бажання просто збаламутити правильну англійську мову (Queen's English). Сленг молодих людей безперервно змінюється і тісно пов'язаний з історією та особливостями культури країни. Він часто виникає там, де відбувається молодіжний протестний рух. Англійський сленг можна виокремити в окрему дисципліну, яку потрібно вивчати безперервно. Адже він містить в собі безліч лінгвістичних словотворів, які дивують своєю популярністю і в інших країнах. Саме англійська мова серед молоді вважається найперспективнішою для вивчення. Тому безліч англійських сленгових словосполучень та слів – поширені в усьому світі.

Таким чином, молодіжний сленг в англійській мові відіграє досить важливу роль, яка визначає розвиток всієї мови в цілому, його своєрідність і відмінність від інших мов світу. Крім цього, сленг молоді дозволяє спілкуватися абсолютно на новому рівні, не використовуючи класичних конструкцій, пропозицій і граматичних основ. А це говорить про те, що молодь може спілкуватися більш розкуто і розуміти один одного з півслова. Деякі сленгізми зрозумілі навіть для людей, які ніколи в житті не вчили англійську мову, настільки ці слова влилися в сучасну мову інших країн. Його знає не тільки молодь, яка власне і використовує його в мові, а й більш старше покоління, це говорить про те, що цей вид сленгу досить поширений і широко вживається саме в розмовній мові.

Потрібно зауважити, що сленг постійно вдосконалюють і розвивають, з'являються нові словосполучення, які швидко стають популярними і активно використовуються в мові, тому вживання сленгу набуває все більшого поширення. Так, у фільмах англійською мовою,

музиці, медіа та соцмережах, наприклад, існує безліч сленгізмів. Сленг, насамперед, передає весь колорит спілкування сучасних молодих людей. Раніше було складно дізнатися про нову лексику, але з появою інтернет слова стають відомі всім і кожному.

Багато слів мають як звичайне, так і сленгове значення. Наприклад: різні форми дієслова «*to die*» активно використовують в різноманітних значеннях, від неймовірного захоплення, обожнювання, до висловлення надзвичайного шокуючого стану. «Do you like this dress on me? It's TD. Buy it.»; *Fam* (сім'я) – часто так говорять про компанію близьких друзів (а іноді і одного друга); *Live* – в англійському слензі це слово описує дещо яскраве, надзвичайно веселе. «That rave was live, fam.»; *Mom* – просто мама або, зазвичай, так називають кращу подругу, як правило, найвідповідальнішу з усієї компанії; *Sauce* – дослівно соус, але в сленговому значенні це впевнена в собі людина, яка гарно виглядає. «OMG, her OOTD is dope. She's got sauce.» (OOTD – outfit of the day); *Ace* – в звичайному значенні це найкраща карта з колоди, а в сленговому це щось вдале, неймовірне; *Bloody* – в звичайній англійській мові це слово використовують щоб описати щось покрите кров'ю, але в британському слензі його використовують для того, щоб підкреслити важливість іншого слова. «Bloody British English is bloody confusing! Why do they have so much bloody slang?». Таким чином, для кращого розуміння англійської телепередач, фільмів, музики та сучасної літератури потрібно вивчати молодіжну лексику англійської мови.

Як вже було зазначено, при утворенні нових сленгових одиниць і переосмисленні старих найчастіше спостерігаються тенденції до стислості, простоти, образності висловлювання думок і відчуттів мовця. Прагнення молоді яскравіше, емоційніше висловити своє ставлення до предмету або події, дати свою оцінку того, що відбувається також є причиною появи нових лексичних одиниць. Молодь при використанні сленгу, не замислюючись, демонструє знання іноземних мов, комп'ютерних технологій, видумує сленг для позначення нових реалій, яким ще немає еквівалента в мові. Крім того, кожен привносить в сленг лексичні одиниці, пов'язані з його хобі (спорт, музика, комп'ютерні ігри і т. д.). Ці новоутворення можуть легко увійти в мовлення людей, якщо вони є смисловими і барвистими.

Молодіжний сленг відрізняється іронічністю, часто має негативне забарвлення, а іноді і грубо-фамільярне. Молодь використовує в мові «гострі» слівця для оцінки того чи іншого явища, предмета, тим самим виплескуючи накопичені негативні емоції, що важливо для психологічного розвантаження і зняття внутрішнього емоційного напруження. Сленг дозволяє висловлюватись чіткіше і скинути з себе кайдани закомплексованості, надівши мовну маску. До того ж, можна назвати ще одну важливу причину вживання молодими людьми сленгових висловлювань – це конспірація. Щоб підкреслити свою приналежність до певної соціальної групи, молодь кодує інформацію. Тому сленг не завжди зрозумілий батькам, викладачам тощо. Молодь відчуває себе більш самостійною, «захищеною». Однією з причин появи конспіративної функції сленгу є його постійна мінливість, яка пояснюється зміною поколінь і сучасних реалій. Однак, варто зазначити, що важливість цієї функції поступово знижується, так як сленгові висловлювання поширені повсюдно.

Двоїсте соціальне становище молоді, коли вони вже не діти, але ще й не дорослі, призводить, з одного боку, до утворення ними молодіжних субкультур, як соціального простору, де збираються рівні за віком, статусом, соціальним положенням, родом занять молоді люди і простору, де вони мають можливість самореалізуватися і відпрацювати соціальні ролі, а з іншого боку, до створення власної мови на основі їх рідної. Важливо зазначити те, що молодіжний сленг – це невід'ємна частина англійської мови. Він відображає специфіку сучасного життя.

Сленгові слова та словосполучення можна використовувати в різних ситуаціях – і для жарту, і для того, щоб висловити свою дружелюбність, лояльність до співрозмовника. У час неймовірно швидких змін мова піддається стрімким змінам. Слова і словосполучення спрощують, скорочують, їм вигадують інші значення, ті, які прискорюють час. Через свою точність, стислість і змістовність сленг стає більш привабливим для використання. Дуже важко ігнорувати будь-яке сленгове слово, якщо воно як не можна повно і точно відображає ідею, думку або стан на певний момент мовлення.

На думку Е. Партріджа існує тринадцять причин вживання сленгу: для розваги; як прояв почуття гумору; з метою підкреслити свою оригінальність, несхожість; для надання мові більшої яскравості та образності; з метою здивувати; для запобігання багатослів'я і кліше; для збагачення свого словникового запасу; для додання конкретики абстрактним явищам; для применшення печалі, трагедії; для того, щоб стати «своїм» у компанії; для створення дружньої атмосфери; для демонстрації приналежності до будь-якої соціальної групи, класу, наслідування моди; з метою приховування предмета спілкування [10, с. 176].

Молодіжний сленг подібний його носіям – він різкий, гучний, зухвалий. Це результат своєрідного бажання переінакшити світ на інший манер. Мова тут відображає внутрішню потребу молодих людей бути яскравішими і сильнішими. Парадокс сленгу полягає в тому, що люди дивляться на нього зверхньо, зневажливо, але не можуть без нього обійтись.

Отже, викладене вище дає змогу зробити висновок про те, що сленг – це поняття надзвичайно динамічне і мінливе. Нові слова і словосполучення, які з'являються в мові майже щодня, швидко охоплюють великі кола людей і побутують в них деякий час, але потім зникають, поступаючись місцем новому сленгу, разом з новими звичками, модою і віяннями. Англomовний сленг охоплює не тільки соціальні, а й географічні кордони і побутує у багатьох країнах світу. Сленгова творчість особливо популярна серед молоді і повністю відповідає всім вимогам сучасності. Молодь хоче підкреслити важливість сказаного, гумор, надати мові яскравості та образності, надати конкретики певним явищам та поняттям. Вони прагнуть до оригінальності, до того, щоб бути «своїм» у компанії однолітків та створити дружню атмосферу. Таким чином, молодіжний сленг в англійській мові відіграє надзвичайно важливу роль, яка визначає розвиток всієї мови в цілому.

Висновки. Отже, сленг – це емоційно забарвлена нелітературна лексика, яка виникає і використовується насамперед в усному мовленні. Більшість слів і словосполучень незрозумілі або малозрозумілі для основної маси населення. Фамільярно емоційне забарвлення сленгу має велику різноманітність відтінків: жартівливу, іронічну, глузливу, зневажливу, презирливу, грубу і навіть вульгарну. З його допомогою люди можуть ототожнювати себе з певними соціальними і професійними групами. Сленг – це жива мова, яка йде в ногу з часом і реагує на будь-які зміни в житті суспільства. Тож уживання нових слів та словосполучень відбиває всі політичні і соціальні зміни в суспільстві. Нові слова виникають і для того, щоб оновити старі поняття.

Головною відмінністю сленгу від жаргону є підвищена емоційність і відсутність вибіркової об'єктності для найменування особливих слів. Науковці виділяють два види сленгу – загальний і спеціальний. Загальний – це загальнозрозуміла, поширена соціальна мовна мікросистема. Спеціальний сленг – більш специфічна лексика та фразеологія соціальних жаргонів, професійних говорів, арготу тощо.

Сленг використовують майже в усіх мовних ситуаціях при неформальному усному спілкуванні, він краще за всі інші мовні пласти відображає тенденцію стислості, яка спостерігається в розмовній мові. Сленг містить в собі безліч лінгвістичних словотворів, які дивують своєю популярністю й в інших країнах. Безліч англійських сленгових словосполучень та слів поширені по всьому світі. Насамперед, сленгова творчість особливо популярна у молодіжних колах, адже англійська мова вважається найперспективнішою для вивчення.

Сленг передає та охоплює всі прагнення та бажання сучасної молоді, він відображає внутрішню потребу бути яскравими і сильними, він необхідний для прояву оригінальності та несхожості молоді. Це невід'ємна частина самобутності, яскравості та образності. Молодь часто використовує різноманітні слова та словосполучення для запобігання багатослів'я й кліше, для надання більшої конкретики певним явищам. Сленг є основним джерелом поповнення словникового запасу. Це необхідний засіб створення дружньої атмосфери у «своїй» компанії, в яку не допускають дорослих. Молодь, насамперед, хоче відокремитись від світу дорослих і бути цілком незалежними і самостійними, а сленг досить вдало допомагає досягти бажаного. Він відіграє надзвичайно важливу роль, яка визначає розвиток всієї мови в цілому

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: учебное пособие. Флинта, 2017. Режим доступа до ресурсу: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=103311>
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 5-е изд. Москва: издательство ООО «Пилигрим», 2010. 487 с.
3. Беляева Т. М., Хомяков В. А. Нестандартная лексика английского языка. Ленинград: издательство Ленинградского университета, 1985. 136 с.
4. Гальперин И. Р. О термине «сленг»: вопросы языкознания. 2004. № 6. С. 107-114.
5. Маковский М. М. Современный английский сленг: Онтология, структура, этимология. Москва: Либроком, 2009. 168 с.
6. Скребнев Ю. М. Введение в коллоквиалистику / под ред. Сиротининой О. Б. Саратов: изд-во Сарат.ун-та, 1985. 210 с.
7. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференція української мови. Київ: Критика, 2005. 464 с.
8. Фурса О. Англіцизми українського молодіжного сленгу: чинники динаміки та проблеми класифікації. *Мова та історія*. Київ, 2002. Вип. 61. 9 с.
9. Green, J. The Slang Thesaurus. L.: Penguin Books, 1999. 290 p.
10. Partridge E. Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English. Routledge, 2006. 4218 p.

REFERENCES

1. Arnold, I.V. (2017). Leksikologia sovremennogo angliyskogo yazyka: uchebnoe posobiye [Lexilology of the modern English language]. Flinta. [Electronic resource]. Access mode: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=103311>
2. Ahmanova, O.S. (2010). Slovar lengvisticheskikh terminov. [Dictionary of the linguistic terms]. Moscow: Piligrim.
3. Beliaeva, T.M., Khomiakov, V.A. (1985). Nestandartnaya leksika angliyskogo yazyka. [Nonstandard vocabulary of the English Language]. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo Universiteta.
4. Galperin, I.R. (2004). O termine "sleng" // Voprosi yazykoznaniiya. [About the term "slang" // Issues of Linguistics].
5. Makovskiy, M.M. (2009). Sovremenniy angliyskiy sleng: ontologiya, struktura, etimologiya. [Modern English slang: ontology, structure, etymology]. Moscow: Librokom.
6. Skrebnev, Yu. M. (1985). Vvedeniye v kolokvialistiku [Introduction to the colloquiology]. Saratov: Izd-vo Saratov.
7. Stavytska, L.O. (2005). Argo, zhargon, sleng: Sotsialna diferentsiia ukrainskoi movy [Argo, jargon, slang: Social differentiation of the Ukrainian language]. Kyiv: Krytyka.
8. Fursa, O. (2002). Anglitsyzmy ukrainskogo molodizhnogo slengu: chynnyky dynamiky ta problemy klasyfikatsii // Mova ta Istoriia. [Anglicisms of the Ukrainian modern slang: factors of dynamics and problems of classification // Language and History]. Kyiv.
9. Green, J. (1999). The Slang Thesaurus. L.: Penguin Books, 1999.
10. Partridge, E. (2006). Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English. Routledge.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Іваненко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання, заступник декана факультету іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: мовні картини світу, викладання англійської мови як іноземної, проектна робота, громадянська освіта.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nadiya Ivanenko – PhD, Associate Professor of the English Language and Methods of its Teaching Chair, Vice Dean of the Faculty of Foreign Languages, Central Ukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Scientific interests: language pictures of the world, teaching English as a foreign language, project-based learning, citizenship education.

УДК 81'373.613

ПАРОНИМИЯ В НАУЧНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Татьяна КРЫСЕНКО (Харьков, Украина)

e-mail: krysjanja@ukr.net,

Татьяна СУХАНОВА (Харьков, Украина)

e-mail: sukhanova72@ukr.net

КРИСЕНКО Тетяна, СУХАНОВА Тетяна. ПАРОНИМИЯ У НАУКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Метою дослідження є аналіз явища паронімії в наукових текстах медико-фармацевтичного профілю на заняттях з російської мови як іноземної на просунутому етапі навчання. У статті розглядаються проблеми, які виникають при використанні слів-паронімів у науковому стилі мовлення. Автори звертають увагу на те, що такі слова у звичайних словниках

не мають закріпленого тлумачення, але мають деякі подібності, і через це використовуються як варіанти або як синоніми. В роботі показано, що часткова звукова або структурна подібність паронімів часто призводить до помилок. Автори наполягають на тому, що навчання патронімічної лексики має бути комунікативно орієнтованим.

Ключові слова: пароніми, паронімія, афіксальні пароніми, науковий стиль мовлення, термінологічна лексика.

KRYSENKO Tetiana, SUKHANOVA Tetiana. PARONYMY IN SCIENTIFIC TERMINOLOGY IN THE COURSE OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

One of the main tasks at the lessons of Russian as a foreign language is teaching foreign students the scientific style of speech. The terminological vocabulary of scientific language in teaching Russian as a foreign language serves as a method for creating subject (professional) competence. Along with synonyms, antonyms and homonyms, paronyms are one of the phenomena of the language lexical system at the same time occupying a special place in it. One of the actual problems of teaching successful scientific communication is taking into account the phenomenon of terminological paronymy in classes of Russian as a foreign language. The aim of the study is analyze the phenomenon of paronymy in scientific texts of medical and pharmaceutical profiles in the classes of Russian as a foreign language at an advanced stage of studying. Partial sound or structural similarity of paronyms often leads to errors. The problems that arise when using word-paronyms in a scientific style of speech are related to the fact that these words in an ordinary dictionary do not have a fixed interpretation but have some similarities because of which the speaker or the writer uses them as variants or uses them as synonyms. The problem of paronymy in scientific texts comes close to the problem of terminological variation because a certain part of the paronyms goes back to word-formative variants. Paronyms are divided into root, affixal and etymological. We found that adjectives occupy a significant place among paronyms. For scientific speech the use of relative adjectives (chiefly in the composition of terms) is especially distinctive. At the second place are nouns. In the third place in number in our material are verbs-paronyms. And in the fourth place are adverbs. In the process of mastering lexical paronymy it is necessary to use contexts that would characterize belonging to one or another semantic group. The correct use of paronyms is facilitated by the choice of an adequate way of vocabulary semantization. Teaching of a paronymic vocabulary should be communicatively oriented. At the end of each lesson to enhance its effectiveness a reflection (individual, collective, tests, exercises, mini-essays) is necessary. The stirring up activation of lexical work is aimed to increase activity of foreign students in studying educational material, increasing the effectiveness of its assimilation, developing the ability to independently, systematically and methodically correctly expand the received knowledge, to form the need for reading specialty literature, special terminological dictionaries.

Key words: paronyms, paronymy, affixal paronyms, scientific style of speech, terminological vocabulary.

Обучение иностранных студентов научному стилю речи является одной из основных задач на занятиях по русскому языку как иностранному.

Научная терминология является органической составляющей лексической системы языка. Терминологическая лексика научного стиля речи в обучении русскому языку как иностранному служит средством для создания предметной (профессиональной) компетенции.

Развитие научного знания, возникновение новых научных направлений приводит к эволюции содержания существующих терминов, к появлению новых терминологических единиц, расширению круга терминологических вариантов. Наряду с синонимами, антонимами и омонимами, паронимы являются одним из феноменов лексической системы языка, в то же время, занимая в ней особое место.

Паронимии в русском языке уделено достаточное количество работ (О.В. Вишняковой, А.В. Юхановой, Ю.А. Бельчикова, А.П. Критенко и др.). В отличие от достаточно подробно изученной паронимии в общеупотребительном языке, паронимия в научном тексте не становилась объектом самостоятельного изучения, хотя многие исследователи отмечали такую потребность [см.: 2, 3, 5].

Одной из актуальных проблем обучения успешной научной коммуникации выступает учёт явления терминологической паронимии на занятиях по русскому языку как иностранному. Вслед за Е.И. Головановой, под паронимией в научной речи мы понимаем ненамеренное сближение похожих, но не одинаковых по звучанию единиц, имеющих самостоятельное содержание и форму [2, с. 28]. Паронимические замены могут применяться к любой лексике научного текста, выполняющей мыслеоформляющие функции.

Проанализировав ряд работ, посвящённых паронимии (О.В. Вишняковой, Е.И. Головановой, Л.А. Жданова, В.С. Пономарёва, Е.В. Федорчук и др.), мы обнаружили, что только О.В. Вишнякова рассматривает паронимию как системное явление, такое как синонимия или вариативность. В то же время большинство исследователей за основу классификации паронимов берут морфологические, словообразовательные и структурно-семантические параметры [3, с. 29].

Целью исследования является анализ явления паронимии в научных текстах медико-фармацевтического профиля на занятиях по русскому языку как иностранному на продвинутом этапе обучения.

Частичное звуковое или структурное сходство паронимов часто приводит к ошибкам. Причинами неправильного употребления паронимов могут выступать нетвёрдое знание значения одного или обоих слов, некомпетентность говорящего (пишущего) в той сфере

деятельности, откуда взято слово, а также оговорки (парапраксис). И если для носителей языка – это вопрос культуры речи (*одеть куртку* или *надеть куртку*, *платить за проезд* или *оплатить за проезд*), то для иностранца – это суть высказывания, поскольку неправильное употребление ведёт к искажению мысли. К сожалению, практика показывает, что иностранные студенты приходят на 1 курс с минимальными знаниями паронимов, без которых они в дальнейшем не смогут обойтись.

Грамматические характеристики и словообразовательная структура языковой единицы, а также типичный контекст употребления должны помогать говорящему (пишущему) ориентироваться в стоящем за ней (единицей) содержании. Но в результате смысловой дифференциации возникают самостоятельные наименования, которые требуют от авторов текстов повышенного внимания и различаются ими не всегда. Например, взаимозамена слов, встречающихся в научных текстах: *варьирование* – *вариантность* [2].

Следует соблюдать особую тщательность в сфере научной коммуникации, поскольку научный термин, являясь элементом логической модели области знания, стремится к такому соотношению языковой формы и содержания, при котором изменение формы наименования закономерно влечёт за собой изменение стоящего за ним концептуального содержания, и наоборот.

Проблемы, которые возникают при употреблении в научном стиле речи слов-паронимов, связаны с тем, что данные слова в обычном словаре не имеют закреплённого толкования, но имеют некоторую схожесть, из-за чего говорящий или пишущий использует их как варианты либо употребляет как синонимы.

Паронимы подразделяют на корневые, аффиксальные и этимологические. Корневые паронимы представляют собой созвучные лексические единицы с отсутствием семантической связи, имеющие различные корни. Это малочисленная группа паронимов, состоящая главным образом из существительных. Например: *вакансия* – *вакация*, *мороженный* – *морозный*.

Аффиксальные паронимы объединяются общей семантической связью и мотивацией. Как правило, они имеют общий корень, но разные деривационные аффиксы: *человеческий* – *человечный*, *экономический* – *экономичный* – *экономный*. В медицинской и химической терминологии, где не только корни, но и суффиксы имеют терминологическое значение, широко распространена суффиксальная паронимия. Например, суффикс *-ат* в химической терминологии обозначает соли, которые содержат атомы кислорода (*карбонат*, *сульфат* и т.д.), а *-ид* обозначает соли, в молекулах которых кислород отсутствует (*сульфид*, *бромид*, *хлорид* и др.).

Этимологические паронимы – это одни и те же слова, но разными путями заимствованные языком через посредничество разных языков и в разных значениях: *консультация* – *консалтинг*. Иногда параллельно могут употребляться собственно заимствование и заимствование, которое уже подверглось контаминации из-за народной этимологии: *ординарный* – *одинарный*.

Нами выявлено, что среди паронимов значительное место занимают прилагательные: *дефектный* – *дефективный*, *эффектный* – *эффективный*, *адаптивный* – *адаптационный*, *информативный* – *информационный*, *экстрактивный* – *экстракционный*.

Необходимо отметить, что для научной речи особенно характерным является употребление относительных прилагательных (особенно в составе терминов), а качественные прилагательные используются сравнительно редко.

Проблема паронимии в научных текстах сближается с проблемой терминологической вариантности, так как определённая часть паронимов восходит к словообразовательным вариантам. Так, прилагательные одной из самых многочисленных групп паронимов на *-ический/-ичный* до XIX века считались вариантами слов: *специфический* – *специфичный*. Образования с суффиксом *-ичн-* возникли в русском языке в XVIII веке в результате того, что иноязычные прилагательные на *-ikos*, *-icus*, *-ique*, *-isch* могли оформляться с помощью суффикса *-н-* (с чередованием *к/ч* перед суффиксом). Таким образом, прилагательные с суффиксом *-ичн-* появились как своеобразные словообразовательные дубликаты, которые ни по значению, ни по стилистике не отличались от соотносительных прилагательных с

суффиксом *-ическ-*. Часть подобных образований оказалась недолговечной [1, с. 395]. Наличие словообразовательных различий рано или поздно приводит к проблеме смыслового разграничения подобных пар слов.

На втором месте стоят существительные: *адсорбция* – *абсорбция*, *активация* – *активизация*, *биология* – *бриология*, *гиперемия* – *гиперергия*, *кодеин* – *кофеин*, *ограничение* – *ограниченность*, *одышка* – *отдышка*, *сопротивление* – *сопротивляемость*, *патогенез* – *патокинез* и т.д. Исходя из опыта работы на занятиях по русскому языку как иностранному с текстами по фармакологии, можно с уверенностью утверждать, что иностранные студенты практически не различают паронимы, если специально не обращать их внимание на это явление и на подобные пары. Нами подобран специальный материал, иллюстрирующий подобные пары паронимов. Например: *абсорбция* (лат. *absorptio* – поглощение, от *absorbeo* – поглощаю) – поглощение веществ из газовой смеси жидкостями; *адсорбция* (от лат. *ad* – на, при и *sorbeo* – поглощаю), поглощение вещества из газообразной среды или раствора поверхностным слоем жидкости или твёрдого тела.

На третьем месте по численности в нашем материале стоят глаголы-паронимы: *одевать* – *надевать*, *подержать* (взять на время) – *поддержать* (не дать упасть). Многие глаголы-паронимы являются производными от соотносительных существительных-паронимов: *адсорбировать* – *абсорбировать*, *активировать* – *активизировать* и т.п. А на четвёртом наречия: *явно* – *явственно*, *эффектно* – *эффективно* и др. Это самая малочисленная группа паронимов.

Для паронимов характерны: частичная схожесть структуры, семантическое отличие, принадлежность к одному лексико-грамматическому классу: *аффект* – «кратковременный эмоциональный процесс взрывного характера, сопровождающийся резко выраженными двигательными проявлениями и изменениями в работе внутренних органов» и *эффект* – «результат чего-нибудь»; *диоктиома* – «опухоль эпителия, покрывающего ресничное тело глаза» и *диоктиосома* – «структурная единица комплекса Гольджи»; *синовит* – «воспаление синовиальной оболочки, не распространяющееся на другие ткани и элементы сустава» и *синовия* – «вязкая жидкость, выделяемая синовиальной оболочкой в полость сустава, осуществляющая смазывание и питание сустава» и т.п. [6].

По степени сближения звукового оформления морфемного состава выделяют максимальные и минимальные паронимы. Максимальные паронимы отличаются одной звуковой единицей: *гипертрофия* – *гипертропия*, *адсорбция* – *абсорбция*, *диссимиляция* – *диссимуляция*. Отличие минимальных паронимов заключается в двух и более звуковых единицах [4, с. 125].

Основываясь на принятой в педагогической лингвистике широкой трактовке паронимии, которая учитывает ошибочное употребление слов в речи, обусловленное фонетическим и структурно-схематическим сходством, мы предлагаем студентам в качестве предтекстовых и послетекстовых заданий лингвистически моделированные сходные по звучанию пары слов-паронимов с объяснением разницы значений и примерами употребления, а также тренировочными упражнениями.

Коммуникативно ориентированное обучение паронимичной лексике русского языка иностранцев предусматривает в первую очередь усвоение лексико-семантической сочетаемости паронимов. В процессе освоения лексической паронимии необходимо использовать контексты, которые характеризовали бы принадлежность к той или иной семантической группе.

Правильному использованию паронимов способствует выбор адекватного способа семантизации лексики: толкование на русском языке и включение паронима в контекст (*гипертрофия* – «увеличение органа или его части вследствие увеличения его объёма и (или) числа клеток» и *гипертропия* – «вертикальное косоглазие»), подбор синонимов («Выберите из предложенных ниже слов и словосочетаний соответствующие по смыслу пары: *результат*, *разрушение вещества*, *грипп*, *биотит*, *аффект*, *комплекс морфологических признаков*, *диссимиляция*, *состояние нервного возбуждения*, *сознательное сокрытие болезни*, *минерал*, *низшее растение*, *вирусное заболевание*, *диссимуляция*, *эффект*, *гриб*, *биотит*), сопоставление лексической сочетаемости паронимов (*спасительный аргумент* –

спасательный жилет, шумовой эффект – шумный дождь, человеческий род – человеческий поступок, экстракционный способ получения масла – экстрактивные вещества). Необходимо заметить, что использование перевода на язык-посредник или на родной язык студента не является эффективным, поскольку презентация слов-паронимов предполагает усвоение их различий с учётом системных связей изучаемого языка.

Обучение паронимичной лексике должно быть коммуникативно ориентированным, что предполагает выполнение заданий на активное наблюдение за семантикой паронимов в контексте, составление словосочетаний, предложений и диалогов с определёнными паронимическими парами, задание на подставление недостающего элемента и т.д. В конце каждого занятия для повышения его эффективности необходима рефлексия (индивидуальная, коллективная, тесты, проверочные упражнения, мини-сочинения). Важным является и понимание самими студентами, что именно они делали на каждом конкретном занятии по лексике. Изучение различных вариантов сочетаемости паронима с другими словами, объём его смысловых связей так же необходим студенту, как знание грамматических правил.

Активизация лексической работы имеет своей целью способствовать усилению активности иностранных студентов в изучении учебного материала, повышению эффективности его усвоения, формированию умения самостоятельно, систематически и методически правильно расширять полученные знания, формированию потребности в чтении литературы по специальности, специальных терминологических словарей. Студенты вузов медико-фармацевтического профиля должны не просто владеть русским языком и приёмами работы со специальной и справочной литературой, а уметь правильно использовать терминологию на занятиях по основным предметам.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В. В. Изменения в словообразовании и формах существительного и прилагательного в русском литературном языке XIX века / В. В. Виноградов, Н. Ю. Шведова – М. : Наука, 1964. – 600 с.
2. Голованова Е. И. Паронимия в научном тексте как проблема соотношения языковой формы и содержания / Е. И. Голованова // Гуманитарный вектор. – 2012. – №4 (32). – С.28-33.
3. Демидова Е. Н. Типология паронимов в научном тексте / Е. Н. Демидова // Челябинский гуманитарий. – 2013. – С.29-33.
4. Луковенко Т. Явище паронімії в українській гомеопатичній термінології /Т. Луковенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С.123-126.
5. Шурьгин Н. А. Семасиологический и лексикографический аспекты описания терминологической лексики / Н. А. Шурьгин. – Нижневартовск : Изд-во Нижневарт. гуман. ун-та, 2005. – 246 с.
6. Энциклопедический словарь медицинских терминов / под ред Б.В. Петровского. – М. : Советская энциклопедия, 1982. – Т.1. – 464 с.

REFERENCES

1. Vinogradov, V.V. (1964). *Izmeneniya v slovoobrazovanii i formakh sushchestvitel'nogo i prilagatel'nogo v russkom literaturnom yazyke XIX veka*. [Changes in the word-formation and forms of nouns and adjectives in Russian literary language of the 19th century]. Moscow: Nauka.
2. Golovanova, E. I. (2012). *Paronimija v nauchnom tekste kak problema sootnosheniya jazykovoj formy i soderzhaniya* / Gumanitarnyj vector. [Paronymy in scientific text as the problem of correlation between linguistic form and content // Humanitarian vector]. Gumanitarnyj vector.
3. Demidova, Ye. N. (2013). *Tipologiya paronimov v nauchnom tekste* // Chelyabinskij humanitarij. [The paronyms' typology in the scientific text // The Chelyabinsk humanitarian]. Chelyabinskij humanitarij.
4. Lukovenko, T. (2012). *Yavyshe paronimiyi v ukrayins'kiy homeopatychnij terminolohiyi* // Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv'ska politekhnika». [The paronymy phenomenon in the homeopathic terminology // Bulletin of National University "Lviv polytechnic"]. Lviv.
5. Shyrygin, N. A. (2005). *Semasiologicheskij i leksikograficheskij aspekty opisanija terminologicheskoy leksiki*. [Semasiological and lexicographic aspects of description terminological vocabulary]. Nizhnevartovsk: Izd-vo Nizhnevart. gumanit. un-ta.
6. *Entsiklopedicheskij slovar' meditsinskih terminov* / pod red B.V. Petrovskogo. (1982). [Encyclopedic dictionary of medical terms / edited by B.V. Petrovsky]. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Крисенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Національного фармацевтичного університету (НФаУ).

Наукові інтереси: фразеологія, контрастивна лінгвістика, методика викладання російської та української мов іноземцям, семантика тексту.

Тетяна Суханова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук Національного фармацевтичного університету (НФаУ).

Наукові інтереси: фразеологія, контрастивна лінгвістика, методика викладання російської та української мов іноземцям, семантика тексту.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Tetiana Krysenko – Ph.D. in Philology, associate professor of the Humanities department, National University of Pharmacy (NUPh).

Scientific interests: phraseology, contrastive linguistics, teaching methodology of Russian and Ukrainian as a foreign language, the semantics of a text.

Tetiana Sukhanova – Ph.D. in Philology, associate professor of the Humanities department, National University of Pharmacy (NUPh).

Scientific interests: phraseology, contrastive linguistics, teaching methodology of Russian and Ukrainian as a foreign language, the semantics of a text.

УДК 811.161.2

THE FASHION INDUSTRY ANGLOAMERICANISMS IN UKRAINIAN AS THE RESULT OF LANGUAGE GLOBALISATION

Tetyana LELEKA (Kropyvnytskyi, Ukraine)

e-mail: tleleka@ukr.net

ЛЕЛЕКА Тетяна. АНГЛОАМЕРИКАНІЗМИ СФЕРИ ФЕШН-ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МОВНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У роботі зроблена спроба визначити значення англоамериканських запозичень в глобалізаційних процесах, які відбуваються в українській мові на початку 21 століття. Були розглянуті основні аспекти інтернаціоналізації лексики української мови внаслідок її поповнення англоамериканізмами. Для прикладу обрані запозичення фешн-індустрії. Було виявлено тематичну приналежність англоамериканських запозичень, способи їх утворення, особливості семантики. Також подано аналіз уживання англоамериканізмів, які передані словосполученнями. Запозичення охарактеризовані за ступенем семантичного засвоєння носіями мови. У дослідженні проаналізовано особливості використання англоамериканізмів у випадках, коли їх заміна питомими словами є неможливою.

Ключові слова: глобалізація, інтернаціоналізація, фешн-індустрія, запозичення, англоамериканізм.

LELEKA Tetyana. THE FASHION INDUSTRY ANGLOAMERICANISMS IN UKRAINIAN AS THE RESULT OF LANGUAGE GLOBALISATION

The paper attempts to determine the significance of Anglo-American borrowings in the globalization processes that occur in the Ukrainian language at the beginning of the 21st century. In the modern world, this process is becoming more and more significant and gradually affects various fields of public life. Language as the main indicator of the changes in society, naturally, does not remain aloof from it, absorbing and manifesting in one way or another any newly emerged socio-economic or cultural events. The borrowings of fashion industry were taken for the analysis. Subject of research is Anglo-American borrowings in the Ukrainian language of the 21st century. The purpose of this work is to identify the features of the use of borrowings in the field of fashion as a manifestation of the language globalization. The thematic affiliation of Anglo-Americanisms, ways of their formation, as well as features of semantics were revealed. The borrowings are characterized according to the degree of their semantic absorption by native speakers. Special importance is given to the borrowings, which are transmitted by phrases. The study analyzes the need for the use of Anglo-Americanisms, when their replacement by primordial words is excluded. The main aspects of the internationalization of the Ukrainian vocabulary due to its replenishment with Anglo-American borrowings were also considered. The work shows the direct influence of globalization processes on the formation of fashion design and fashion terminology in the modern Ukrainian language. Globalization, reflected in terminology, has not only advantages in the form of the functioning of an international fund of scientific and professional vocabulary, but also visible and tangible flaws. National languages have a lesser extent use of their own lexical basis in the formation of the terminological corpus of a particular field of activity. The relevance of the borrowing for the fashion language makes their further pertinence studying in the perspective of semiotics, linguistic cultural studies, the theory of language contacts, intercultural communication.

Keywords: globalization, internationalization, fashion industry, borrowing, Anglo-Americanism.

Globalization is one of the most important processes occurring in the world today, which affects all the fields of public life, including economics, politics, government, law, interstate relations, security, social area, ecology, culture.

The problem of continuous Anglo-American inflow to various languages of the world is often discussed. The issue of borrowing is one of the most pressing problems of modern linguistic science. Among the most interesting works of contemporary social scientists, one should pay attention to the research of K.O. Tishchenko, T.Ya. Lilio, A.O. Kovalenko, U. McBride. The influence of globalization on the language, linguistic-political practice, language policy was the subject of attention of various researchers, in particular B. Ajnyuk, A. Galchinskyi, E. Zagrava, L. Nagorny, J. Radevich-Vynnytskyi and others. In the science of public administration, such indirect regulation of linguistic relations has not been studied. The role of the state language as a factor of national security in the conditions of intensification of globalization processes was considered by I. Lopushinskyi.

As E. Zagrava points out, if earlier, one nation was conquered, suppressed by others, in the present conditions a global, faceless, technocratic world threatens the very existence of nations as separate communities of people having their spiritual and cultural features and signs, and a common, separate from the other nations, economy [6, p. 24]. The relevance of this study lies in the fact that it covers the most modern sources of analysis, and therefore is aimed at studying the current state of the problem of English-language borrowings, so common in Ukraine. The idea of the study arose as a result of personal experience and communication, viewing magazines and TV shows, observations in public places.

The object of the study is the modern Ukrainian language. The subject of the research is Anglo-American borrowing in the Ukrainian language. The purpose of this work is to identify the features of the use of borrowing in the field of fashion as a manifestation of language globalization. To achieve this goal, the following tasks have been put forward: 1) to analyze Anglo-Americanisms; 2) to classify borrowing groups; 3) to characterize the justification for the use of Anglo-Americanisms.

In the modern world, the processes of globalization are becoming more and more significant and gradually affect various fields of public life. Language as the main indicator of changes in society, naturally, does not remain aloof from these processes, absorbing and manifesting in one way or another any newly emerged socio-economic or cultural events [10].

In the context of globalization, there is a process of total westernization, unification of the external appearance of the consumer on a global scale based on the Euro-American aesthetic standards [14, p. 24]. Practically in any country there are the same luxury (Dior, Chanel, YSL, Versace, etc.) and mass (Zara, H & M, TopShop, Mango, etc.) brands [5]. And the latter, copying in cheaper versions the replicated fashion trends of the catwalks of Paris or New York, contribute to the active dissemination of the global fast fashion endowed with global cultural codes [15, p. 35].

Most scholars agree that one of the main conductors of foreign vocabulary is the print media. Important role in the borrowing processes occupies the so-called glamorous and glossy fashion magazines, a part of a powerful fashion industry [4, p. 83]. Today everything is connected with fashion is at the peak of popularity. Books are being written about the fashion industry, TV shows and movies are drowned, a large number of publications appear. It is becoming very prestigious to visit various fashion weeks and other events which number is uncountable.

Fashion is the mechanism that organizes the life of society and regulates the behavior of people in it. She submits to its influence not only the everyday field of human life (choice of clothes, interior, gastronomic preferences), but also mental (the way of thinking, self-identification, choice of behavior model). In this case, the fashion is not only a powerful social regulator, but also a significant cultural phenomenon. For modern linguistics, fashion is a relatively new object [5].

The fashion industry, having a decisive influence on the structure of the global economy, controls the fields of production and consumption of goods on a global scale [2, p. 57]. As a result of the globalization processes, there is a gradual erosion of the ethnic specificity of various cultural entities, a decrease in the status of national fashion, the loss of traditional sign systems, both within individual ethnic groups and humanity as a whole [24, p. 5].

The fashion industry is a huge empire, which annually recruits billions of dollars in profit. This field of life is constantly expanding, changing old tendencies, bringing new ones.

Recently, we have been able to observe how much the vocabulary of the fashion world has changed, how many new words have appeared on the designation of fashion products: clothing, footwear, accessories, perfumes and cosmetics. Some words are firmly enshrined in the language and are actively part of the vocabulary, while others do not rotate and eventually disappear completely from the language [5, p. 26]. Ten years ago, words such as *must-have*, *jeggings*, *must-buys* only began to appear on the pages of fashion magazines, while today they have been successfully entrenched in English and do not raise any questions.

At the same time, vintage fashion is gradually being incorporated into the system of the fashion industry and commercialized. Hollywood celebrities take part in advertising this trend, boutiques of vintage fashion for consumers with different financial opportunities are opening, and some of them sell new, stylized antique clothes [12, p. 318].

There are online stores of vintage fashion, glossy magazines give recommendations on the purchase and ways of wearing this kind of things.

Consequently, there is a gradual rapprochement of this oppositional culture of the direction and the globalization-standardized fashion industry.

There are many ways in which new words are associated with the fashion industry. For example, some fashion designers give names to old things, so as not to repeat themselves. These are words like *killer jeans/кілер джінси* – worn jeans, *whorts/ворси* – winter shorts worn over warm tights. That is, these things have always existed, but began to be called differently to impress on potential mods. Other, on the contrary, invent something extraordinary and new, such, analogues of what does not exist yet, in order to attract the attention of buyers and make a breakthrough in the fashion world. For example, *mankini/манкіні* – male bikini.

According to some linguists, the emergence of a new vocabulary in the world of fashion leads to confusion, it simply repeats the already existing terminology. For example, the fashionable word *leggings* means the same as what was previously called лосини, which were popular in the 90's [5, p.24].

But the largest number of borrowings of English clothing in the Ukrainian language came in the 2000s. These words have settled well in our language: *кардиган* (cardigan), *боді* (body), *парка* (parka) and some others. Currently, one of the main features around the world is the use of a large number of English words.

For example, the word *мода* (Sp. *moda*; Fr. *mode*) can be found almost not less than his English equivalent *fashion* [5]. The mod is now called the *fashionista*, or *fashion-addict*, and the term *fashion victim* refers to a person who blindly follows latest fashion trends, which, in turn, have the honor to be posed to the public at special shows or *феиш-шоу/fashionshow*.

However, the transfer of the concept *мода* or *модний* is not limited to lexeme *fashion*.

Thematic groups were highlighted, one of which is fashion: 1) arments: *бомбер* (short jacket with elastic bands on the sleeves and on the bottom edge) *шорти, топ, кардиган, джінси*; 2) shoes and accessories: *клатч, сліпери, оксфорди, шопер* (spacious bag); 3) fabrics and materials: *кашемір, лайкра, джерсі*; 4) clothing styles: *вінтаж, кантрі, хіппі, леді, рок, гламурний, мілітарі*; 5) model, cut: *слім, скінні, беггі, оверсайзд, принт*; 6) words describing fashion: *феиш, тренди, мейдін, мікс, мастхев, шоппінг, лукбук, бренд*; 7) the manner to wear *овердресс* (overdressed) – to dress excessively elegant, with an excess (usually a negative characteristic)

It is easy to explain the identical sounding of the names of different fabrics. For example, names of cloth such as *твід/tweed, стрейч/stretch, джерсі/jersey*, obviously have one source of borrowing. For the denominations so popular these days, English is used in denim two terms *denim* and *jeans*.

As for the names of styles in clothes, here, probably, brighter than in other lexical subgroups, there is a dictatorship of the American national version of the English language. As you know, there is a hugemany styles of clothing, and list them all is not possible [25, p. 184].

The English borrowing *лук/look* is widely known in many countries of the world. Subsequently, it began to denote a particular style of female clothes.

We drew attention to the regularities of the ways of creating these words. It turned out that the most common ways are merging and word-building. Fusion – a combination or truncated root of a single word with an entire word, or a combination of two truncated roots. A word like *nandals/нандалси* – comfortable, flat sandals, such as one's nan might wear formed by merging, *poots/нютси* came from (from *pants* and *boots*). There are a number of new terms that refer to the items of clothing for men's wardrobe: men's *manties/мусики* – from two words man i panties; men's sandals *mandals/мусоножки, мушельки*; men's pantyhose *mantyhose/мулготки*; men's version of a handbag *murses/мумочки*; *mankle/манкл* (is used to designate a nude male leg), *tamil/маміль* (middle-aged man wearing sweatshirts) *imullet dress/мулетдрес* (female skirt, short front and long back).

The creation of neologisms is as popular, as word-formation. For example:

дрес-код (*dress code*) – a set of standards that companies develop to help provide their employees with guidance about what is appropriate to *wear* to work;

сандрес (sundress) – a really comfortable dress you can wear almost anywhere);
бекстейдж (backstage) – 1) preparation for the show, being behind the scenes; 2) the genre of fashionable reportage photography, which is a shoot of the process of preparing for shows, photo shoots;

клоузфитинг (closefitting) – tight fitting clothes;

лонгслив (longsleeve) – T-shirt with long sleeves, a piece of clothing of both male and female wardrobe. In some cases, may play the role of men's underwear.

There is prefix mode of creating fashionable neologisms: *ultra-femme* (extremely feminine).

New words in the fashion industry are also formed by the suffixal method: *fashionista/фешиніста* (A term used to define a woman with a penchant for shopping and a natural flair for combining both current and vintage fashionable trends).

There is still a way to create neologisms, as an initial reduction, for example: *K-leather* (leather made from kangaroos).

Among the studied vocabulary there is also a metaphorical transfer: *снуд* (wide knitted scarf) < snood (hairnet); *кафи* (decoration for the external part of the auricle) < earcuff < cuff (cuff of clothes).

A significant number of studied items of clothing and footwear are formed using metonymy:

лонгслив (T-shirt with long sleeves): long sleeve t-shirt – long sleeve;

худи (jacket with patch pockets on the front and hood): hoodie – hood;

бойфренди (jeans special cut, reminiscent of men's): boyfriend jeans – boyfriend.

There are unjustified equivalent borrowing, that is, such borrowings that perform secondary nomination function to denote an object or concept that already exists in the recipient language. These Anglo-Americanisms can often be attributed *trench/трєнчор трєнчкот*, *top* and others. Speaking of accessories, you should pay attention to borrowing *clutch/клатч*, which is rapidly gaining ground in the globalized language of fashion.

But if we talk about the most popular, the most fashionable at present, almost all of them are denoted by an English word or expression, and this despite the fact that most of these names have absolute equivalents in the recipient language: *casual/кежуел* (повсякденний), *street fashion/стрїтфєн* (вулична мода), *style/стайл* (стиль), *lady-like/ледї лайк* (як ледї), *baby-doll/бебїдол* (лялька) etc. In addition, fashion magazine editors often sympathize with expressions such as *boyfriend style/бойфрендстайл* or *sportswear/спортвєє* that can be given in English. Also, there are names of styles that came into fashion along with one or another musical trend, which was most often designated by the English term. Among these names can be distinguished *styleглем* (*glam*), *гранж* (*grunge*).

It is important to single out another layer of borrowed vocabulary, denoting silhouettes, models of various items of clothing, since not everyone knows the meaning of Anglo-Americans. *oversized/оверсайз*, *baggy/баззіор* *slim fit/слим фїт*.

Representatives of the highest strata of society and celebrities, who, being trendsetters, carry out advertising for products of this or that fashion house, are closely connected with the world of fashion. For example, celebrities are *celebrities/сєлєбрїтї*, as well as, the representatives of high society are called *vips/вінперсонї*, *jet set/джет-сет*, *high society/хайсєсайтї* or recently appeared designation *EIP/ЕїП* (*Extremely Important People*), which is not yet very popular, but it may already be through some kind of period of time it will be familiar to any lover of fashion press from around the world.

There are classifications of terms for various reasons: structurally simple and complex, terms of their own language and borrowed, and so on. This paper presents the classification in accordance with professional recognition.

1. Examples of the simplest terms in the field of design of clothing and fashion can be the following: *бейсболка*, *блейзер*, *бодї*, *бриджи*, *гламур*, *джермпер*, *кардиган* etc.

2. There are terms that will cause difficulties in understanding, but not among people interested in fashion, although unprofessional:

грудерси (*Grinders*) – heavy shoes of the British brand Grinders,

джеггїнси (*jeggings*) – tight leggings, color and texture imitating skinny jeans,

клатч (*clutch*) – a kind of handbag, the characteristic difference of which lies in its small size,

лофери (лоуфери) – men's and women's shoes without lacing and zippers with a long tongue, a rounded toe and a leather tassel or jumper on the rise of the foot. The name comes from the English word loafer – slacker,

дабл-фейс (double face) – double sided fabric,

снуд (snood) – closed scarf in the form of a ring (scarf-collar).

3. The third category of terms may indeed be presented to a non-fashioned person as some kind of code, a secret language. Here is a small test of how well we know the following terms:

триблi (trilby) – a kind of Fedor with narrower slightly lowered fields and a low trapezoid crown having one hollow in the center and two on the sides;

гайдлайн (guideline) – frame, the core of the collection. It can be a silhouette or some memorable detail;

місфіт (misfit) – trend implying balance violations in a suit;

некхолдер (neckholder) – clothes on the shoulder strap;

рами (ramie) – durable inelastic fabric resistant to harmful chemical processes from the fibers of the Chinese nettle Boehmerianivea, with its glossy shine similar to natural silk;

трендсетер (trendsetter) – the one who (or that) sets the direction, the trend. Often, this term refers to stars, social persons, whose style of dress and life is copied by many.

On the other hand, in professional terminology, borrowed terms are more often more accurate and more capacious than the equivalent in the native language. Forexample:

пуловер (pullover) – men's knit sweater;

снікери, (sneake) – subspecies of sports shoes, intermediate format between sneakers and sneakers;

слакси (slack) – a kind of trousers with legs, widened in the hips and narrowed at the bottom;

тонсайдепу (topside) – shoes on a thick grooved sole of white color with a cord running along the back and ending on the rise of the foot;

уггі (uggs– ugly boots) – sheepskin boots.

Obviously, as the borrowed term is short, precise and concise, even in terms of structure, it is one short word, not a phrase.

Thus, it is possible to single out signs of borrowed terms in the recipient language: accuracy, conciseness, narrowing of the meaning or shift of meaning when moving from one language to another, preserving pronunciation, the possibility of combining with national language units.

It turns out that in UkrNet and some Ukrainian programs, in magazines, they are really using, instead of custom-made *бісноук* (bespoke) – custom-made clothing, based on an exclusive piece, using individual measurements [15, p. 35].

Thus, it can be argued that the phenomenon of globalization is gradually penetrates into the sphere of fashion language. The fashion industry turns out to be absolutely international: international brands of clothing, footwear, decorations; international fashion magazines, international fashion journalists whose articles are published in various versions of international publications, international photographers working for magazines in many countries of the world.

In such conditions, the international fashion language develops and an important constituent feature of which is borrowing. The relevance of borrowing for the fashion language makes their further pertinence studying in the perspective of semiotics, linguistic cultural studies, the theory of language contacts, intercultural communication.

So, the work shows the direct influence of globalization processes on the formation of fashion design and fashion terminology in the modern Ukrainian language. Globalization, reflected in terminology, has not only advantages in the form of the functioning of an international fund of scientific and professional vocabulary, but also visible and tangible flaws. The language has a lesser extent use of their own lexical basis in the formation of the terminological corpus of a particular field of activity.

The emergence of fashionable neologisms suggests that language – a social phenomenon, and all changes in it are an indicator of the development of culture and society.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ажнюк Б. Лінгвістичні аспекти глобалізації в Україні / Богдан Ажнюк // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : Матеріали наукової конференції: 25–28 травня 2001 року. – К. : Видавничо поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – С. 144–150.
2. Бергельсон М.Б. Языковые аспекты виртуальной коммуникации / М.Б. Бергельсон// Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – №1. – С. 55–67.
3. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи / А. С. Гальчинський. Методологічні аспекти: наук.вид. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
4. Германова Н.Н. Ведение в языкознание. Язык в социокультурном контексте: Учебное пособие. / Н.Н. Германова. – М.: ИПК МГЛУ «Рема», 2008. – 144 с.
5. Долгова Т.В. Влияние процессов глобализации на формирование языка моды. Англицизмы в профессии / Т.В. Долгова // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. XXVI междунар. науч.-практ. конф. № 5(36). – Новосибирск: СибАК, 2014.<https://www.livemaster.ru/topic/2058385-anglitsizmy-modnye-zaimstvovaniya-v-mire-mody-terminy>
6. Заграва Е. Глобалізація і нації / Е. Заграва. – К.: Фенікс, 2002. – 64 с.
7. Коваленко А. Украинский язык в войне стандартов / А. Коваленко // Зеркало недели. – №35(460). – 13.09.2003. – С. 16.
8. Которн Н. История моды в XX веке / Н. Которн.– М.: Тривиум, 1998. — 176 с.
9. Кристалл Д. Английский язык как глобальный / Д. Кристалл. – М.: Изд-во «Весь мир», 2001. – 185 с.
10. Кургузов А.О. Глобалізація: мовний аспект / А.О. Кургузов // <http://www.visualtech.ru/vculture/folklor/Folklor.html>
11. Лильо Т.Я. Глобалізація комунікативного простору і процеси національної ідентифікації у посткомуністичному світі: Автореф. дис... канд. філос. наук: 10.01.08 / Київськ. нац. унів. ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2001. – 19 с.
12. Лопушинський І. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти: досвід, проблеми та перспективи: моногр. / І. Лопушинський. – К.–Херсон: Олдіплюс, 2006. – 456 с.
13. Макбрайд У. Глобализация и межкультурный диалог / У. Макбрайд // Вопросы философии. – 2003. – №1. – С. 80–87.
14. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика / Л. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.
15. Поликарпова А.А. Английские заимствования в сфере моды / А. А.Поликарпова, О. В. Мироненко // Юный ученый. — 2018. v №2. – С. 34–37. URL: <http://yun.moluch.ru/archive/16/1130/> (дата обращения: 23.07.2018)
16. Радевич-Винницький Я. Глобалізація і мовно-інформаційний простір в Україні / Я. Радевич-Винницький // Визвольний шлях. – 2006. – Берез. – С. 6–17.
17. Тищенко К. Метатеорія мовознавства / К. Тищенко. – К.: Либідь, 2000. – 350 с.
18. Чередниченко О. Мова і культура у контексті глобалізації / Олександр Чередниченко // Українознавство. – 2006. – № 3. – С. 154–157.
19. Danilo Pasi The English Language And The Globalization/ Danilo Pasi // <http://www.arco.org.br/artigos/the-english-language-and-the-globalization/>
20. Gnutzmann Claus The Globalization of English and the English Language Classroom Second Language Listening: Theory and Practice/ Gnutzmann Claus and Intemann Frauke// Gunter Narr Verlag, Tübingen 2005 ISBN 3 8233 6136 8 *ELT Journal*, Volume 60, Issue 2, 1 April 2006, Pages 204–206, <https://doi.org/10.1093/elt/cc110>
21. Hjarvard S. The Globalization of Language. How the Media Contribute to the Spread of English and the Emergence of Medialects / StigHjarvard // Nordicom Review, Nordicom : Gothenburg University, 2004. – No. 1–2. – P. 75–97.
22. Pei M. One Language for the World / Mario Pei. – New York : Biblo and Tannen, 1968. – 291 p.
23. Prakash Babu Bodapati Impact of Globalization on English Language/ Prakash Babu Bodapati// Vol.II, Issue. XXIII, December 2016 <https://ashvamegh.net/impact-of-globalization-and-english-language/>
24. Unger K. The Process of Globalization / Unger K. // The Process of Anglicising German Culture and Language / Kristin Unger. – München ; Ravensburg : GRIN Verlag, 2004. – 9 p.
25. Woznicki K. Protokolle zur Globalisierung der deutschen Sprache // Protocols on the Globalization of the German Language / Krystian Woznicki. – Berlin : Kadmos, 2007. – 227 S.

REFERENCES

1. Azhniuk, B. (2001). Lingvistichni aspekty globalizatsii v Ukraini // Movni konflikty I harmonizatsiia suspilstva: The Materials of the Scientific Conference. [Linguistic Aspects of Globalization in Ukraine. The Language Conflicts and Society Harmonization]. Kyiv: "Kyiv University".
2. Bergelson, M.B. (2002). Yazykovyie aspekty virtualnoi kommunikatsii // Vestnik MGU. [Language Aspects of Virtual Communication // Moscow State University Bulletin]. Moscow.
3. Galchynskiy, A.S. (2008) Globalni transformatsii, konseptualni altenatyvy. Metodologichniy aspekt. [Global Transformations: Conceptual Alternatives. Methodological Aspects]. Kyiv: Lybid.
4. Germanova, N.N. (2008). Vvedeniie v Yazykoznaniiie. Yazyk v sotsiokulturnom kontekste. [Introduction in Linguistics. Language in a Sociocultural Context]. Moscow: PKMGLU Rema.
5. Dolgova, T.V. (2014). Vliyaniiie protsessov globalizatsii na formirovaniie yazyka mody // V mire nauki I iskusstva: voprosy filologii, iskusstvovedeniia I kulturologii [The Impact of Globalization Processes on the Formation of the Fashion Language // In the World of Science and Art: Questions of Philology, Art History and Cultural Studies]. Novosibirsk.
6. Zagrava, E. (2002). Globalizatsiia I natsii [Globalization and the Nation]. Kyiv: Feniks.

7. Kovalenko, A. (2003). *Ukraininskii yazyk v voine standartov* // *Zerkalo nedeli*. [Ukrainian language in the war of standards // *Mirror of the week*].
8. Kotorn, N. I. (1998). *Istoriia mody v XX veke*. [The History of Fashion in the XX Century]. Moscow: Trivium.
9. Kristall, D. (2001). *Angliyskii yazyk kak globalnyi*. [English as a Global Language]. Moscow: Vesmir.
10. Kurguzov, A.O. *Globalizatsiya: movnyi aspekt* [Globalization: Linguist Aspect]. <http://www.visualtech.ru/vculture/folklor/Folklor.html>
11. Lyllo, T.Ya. (2001). *Globalizatsiia komunikatyvnoho prostoru I protsesy natsionalnoi identyfikatsii u postkomunistychnomu sviti: avtoref.dys.kand.philos.nauk*. [Globalization of the Communicative Space and the Processes of National Identification in the Postcommunist World: the dissertation author's abstract of the candidate of philological sciences]. Kyiv.
12. Lopushynskiy, I. (2006). *Formuvannya ta realizatsiya derzhavnoi movnoi polityky v galuzi osvity: dosvid, problemy ta perspektyvy*. [Formation and Implementation of the State Language Policy in the Field of Education: Experience, Problems and Perspectives]. Kherson: Oldiplus.
13. Makbraid, U. (2003). *Globalizatsiia I mezhkulturnyi dialog* // *Voprosy Filosofii*. [Globalization and Intercultural Dialogue // *Philosophy issues*].
14. Nagorna, L. (2005) *Politychna mova i movna polityka*. [Political Language and Language Policy]. Kyiv: Svitoglyad.
15. Polikarpova, A.A., Mironenko, O.V. (2018). *Angliiskie zaимstvovaniya v sfere mody* // *Yunyy Uchenyi*. [English Fashion Borrowings // *Young scientist*]. URL: <http://yun.moluch.ru/archive/16/1130/>
16. Radevych-Vynnytskyi, Ya. (2006). *Globalizatsiya I movno-informatsiyni prostir v Ukraini* // *Vyzvolnyy Shliakh*. [Globalization and the Language and Information Space in Ukraine // *Liberation path*]. Berez.
17. Tyshchenko, K. (2000). *Metateoriya movoznavstva*. [Metatheory of Linguistics]. Kyiv: Lybid.
18. Cherednychenko, O. (2006). *Mova I kultura u konteksti globalizatsii* // *Ukrainoznavstvo*. [Language and Culture in the Context of Globalization // *Ukrainian Studies*].
19. Danilo Pasi *The English Language and the Globalization* <http://www.arcos.org.br/artigos/the-english-language-and-the-globalization/>
20. Gnutzmann Claus, Intemann Frauke. (2006). *The Globalization of English and the English Language Classroom Second Language Listening: Theory and Practice* Gunter Narr Verlag, Tübingen. <https://doi.org/10.1093/elt/cci110>
21. Hjarvard, S. (2004). *The Globalization of Language. How the Media Contribute to the Spread of English and the Emergence of Medialects* // *Nordicom Review*, Nordicom : Gothenburg University.
22. Pei M. (1968). *One Language for the World* New York : Biblo and Tannen.
23. Prakash Babu Bodapati. (2016). *Impact of Globalization on English Language*. <https://ashvamegh.net/impact-of-globalization-and-english-language/>
24. Unger, K. (2004). *The Process of Globalization – The Process of Anglicising German Culture and Language?* München ; Ravensburg : GRIN Verlag.
25. Woznicki, K. (2007). *Protokolle zur Globalisierung der deutschen Sprache* [Protocols on the Globalization of the German Language]. Berlin: Kadmos.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка .

Наукові інтереси: дослідження мовних контактів та проблем соціолінгвістики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Leleka – Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Translation, Applied and General Linguistics Department, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: language contacts and the problems of sociolinguistics.

УДК 811.162,2/.111'37

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Людмила ЛИСЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: lysenkoluda78@i.ua

ЛИСЕНКО Людмила. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Проведений контрастивний аналіз фразеологізмів з компонентом «серце» в українській та англійській мовах показує, що вони відіграють першочергову роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки виступають у ролі мотивуючого компонента семантики аналізованих фразеологізмів. Визначається ступінь співвідношення семантики одиниць. Наголошується на чинниках, що беруть участь у розвитку аналізованих фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологізм, контрастивний аналіз, семантика, лексичне значення, функціональний аспект, порівняльне вивчення, лінгвокультурологічний аспект.

LYSENKO Liudmyla. LINGUOCULTURAL ASPECT OF STUDYING PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the contrastive analysis of phraseological units with the component "heart" in the Ukrainian and English languages. It is found out that they play a primary role in shaping the idiomatic meaning as a motivating component of semantics of the analyzed idioms. It determines the degree of correlation of phraseological units. The factors involved in the development of the analyzed

phraseological units are emphasized. The revealed qualitative differences in the perception of the English and Ukrainian languages are determined by the peculiarities of national outlook and reflect some national specific associations and beliefs. A number of national-specific representations of Ukrainian and English speakers about the concept of heart are distinguished. This concept symbolizes the center of the biological, spiritual, emotional, mental, social life of a man and it acts as a natural manifestation of the modern anthropocentric paradigm of linguistic knowledge. In the segmental structure of the concept the heart is distinguished by biomorphic signs, signs of inanimate nature, objective and spatial signs. In general, the complexity and dismembered structure of the investigated concept indicates its rather high significance in the minds of the carriers of comparable languages and the possibility of being included in a group of key concepts of comparable cultures.

Key words: phraseological unit, contrastive analysis, semantics, lexical meaning, functional aspect, comparative study, linguacultural aspect.

Лінгвокультурологічний підхід до дослідження фразеологізмів передбачає вивчення фразеології на матеріалі різних мов, займає нині досить міцні позиції в мовознавстві. Одним із пріоритетних напрямків сучасних фразеологічних досліджень є вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО), семантично зорієнтованих на пізнання фразеологічної картини світу [6, с. 189]. Увага при цьому зосереджується на семантичних особливостях фразеологізмів, зокрема на специфіці їхньої мотивації. Так, фразеологічний фонд будь-якої мови є складною системою, що відображає національно-культурну специфіку мовної свідомості носіїв. Теоретично ця система складається з різних мікросистем з особливими семантико-функціональними характеристиками. Попередній огляд лінгвістичної літератури з питання визначення критеріїв одиниці дослідження фразеологізму дозволив нам виділити наступний комплекс основних ознак ФО: стійкість, відтворюваність, смислова/семантична цілісність, ідіоматичність, повне або часткове переосмислення, образність, стабільність, різнооформленість [2, с. 35].

Вивчення фразеологізмів у рамках лінгвокультурології, є виправданим, оскільки ці стійкі поєднання являють собою джерело інформації про етнокультурні особливості світогляду представників мовних співтовариств, що зіставляються, тобто їх мовних картин світу.

Сучасна лінгвістична література подає безліч визначень концепту, і всі вони мають право на життя як ідентифікатори різних аспектів цього багатогранного феномену. Згідно з різними дефініціями, концепт – це «знання людини про дійсність в її елементах і перспективах» [6, с. 120]; концепт – це те, що «реконструюється через своє мовне вираження і позамовні знання» [7, с. 97]; концепт – «відомості про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти» [4, с. 241]; концепт – це будь-яка дискретна одиниця колективної свідомості [3] тощо. Зіставлення дефініцій концепту, пропонованих сучасними ученими, дозволило виділити наступні типові ознаки концепту: а) ментальна суть; б) наявність засобів вербалізації; в) ціннісна характеристика; г) динамічний характер; д) зумовленість національною культурою; е) приналежність індивідуальній свідомості; ж) можливість використання в якості інструменту наукового дослідження [1, с. 36].

Однією з таких мікросистем є група ФО з компонентом *серце* української і англійської мов, що й послужили матеріалом для нашого дослідження. Актуальність цієї студії зумовлена особливим інтересом сучасних дослідників до проблеми віддзеркалення концептів внутрішнього світу, до яких відноситься *серце*, в мовних картинах світу українців і англійців (М.В. Пименов, М.П. Одинцов, Е.Б. Яковенко, О.Н. Кондратьєв, Е.В. Коськин). Інтерес лінгвістів до цього концепту, що символізує центр біологічного, духовного, емоційного, ментального, соціального життя людини, виступає як природний прояв сучасної антропоцентричної парадигми лінгвістичного знання.

Як показує фактичний матеріал, в українській та англійській мовних картинах світу *серце*, в першу чергу, з'являється як центр людського організму, джерело життєвих сил, основною функцією якого є сприйняття емоційних переживань. У досліджуваних мовах *серце* – номінований концепт, представлений лексемою *серце* в українській і *heart* в англійській мові. В результаті нашого дослідження встановлено, що цей концепт є багаторівневим утворенням і включає базовий та периферійний компоненти.

Здійснений аналіз значень аналізованих лексем і зіставлення ядерних ознак концепту *серце* показали, що базовий шар представлений у свідомості носіїв української та англійської мов загальними концептуальними ознаками: "центральний орган кровообігу", "символ осереддя почуттів і емоцій", "центр, внутрішня частина", "об'єкти, зображення, що мають форму серця", "звернення до коханої людини", "ліва сторона грудей", що може бути

пояснено спільністю християнських вірувань, що вплинули на формування уявлення про *серце* в обох культурах. Спільність уявлень про концепт *серце* виправдана і семантичним розвитком слів *серце/heart*, що мають загальні індоєвропейські корені. Такі висновки підтверджуються матеріалами не лише етимологічних, але і двомовних словників [5, с. 42].

У результаті початкового етапу дослідження виявлено, що національно-специфічними особливостями в уявленнях носіїв англійської мови про змістовний мінімум концепту *серця* являється його необхідний зв'язок з такими концептами як *мужність* і *рішучість* і можливий зв'язок з концептами *пам'ять* і *розум*, що пов'язане із сприйняттям *серця* як вмістищем цих характеристик і духовних сутностей людини. У мовній свідомості українців виділяється явний зв'язок концепту *серце* (як місця осереддя почуттів, емоцій) з концептом *душа*. У англійській мовній картині світу подібний зв'язок не виявлений. У цілому, збіг основних словникових дефініцій дозволив зробити висновок про близькість уявлень про концепт *серце* в українській та англійській лінгвокультурах, зокрема, це різноманітні тлумачення, конотації, асоціації, пов'язані у свідомості носіїв порівнюваних мов з досліджуванним концептом, і що відбивають його периферійні ознаки. Це пов'язане з певними «універсальними елементами людського досвіду», які по-різному концептуалізуються в різних мовах [3].

Серце як концепт внутрішнього світу, непіддатливий прямому спостереженню, відноситься до групи абстрактних концептів, опис яких у мовній картині світу відбувається через їх порівняння за аналогією із спостережуваними об'єктами матеріального світу. Аналіз асоціативно-образного змісту стійких поєднань з компонентом *серце* дозволив встановити сегменти концептуальних ознак: життєдіяльність живого організму (людини, тварини, рослини); нежива природа; артефакти; категорії просторово-часового континууму.

Результати дослідження вказують на те, що в сегментній структурі концепту *серце* розподіл ознак відбувається нерівномірно. Так, в мовах, що зіставляються, найбільш представницьким в кількісному плані і самим розгалуженим по структурі виявляється перший сегмент – **біоморфні ознаки**. Так, у свідомості носіїв української й англійської мов *серце* через когнітивну метафору отожднюється з живим створінням має ряд спільних для всіх живих істот ознак: "життя – смерть" (англ. *Heart alive! /to have a dead heart*). Як "жива істота" *серце* наділяється віковими ознаками й може характеризуватися як "дитяче" чи "молоде", наприклад: англ. *a childlike heart* – 'щирість' і *young at heart* – 'життєрадісний').

Тіло будь-якої живої істоти має набір певних внутрішніх і зовнішніх органів. Серце як орган тіла виконує з точки зору анатомії різноманітні *функції*, не властиві цьому органу в рамках наукової картини світу. Загальним для досліджуваних ФО є уявлення про головну у відношенні до людини ролі *серця*, а також сприйняття *серця* як ментального органу, органу волевиявлення, органу емоційних переживань, органу спілкування з Богом.

Серед біоморфних ознак залежно від їх відношення до конкретного живого організму виділяються *антропоморфні*, *зооморфні*, *флороморфні* ознаки. Наприклад, англ. *one's heart exults* – букв. 'серце радіє'; англ. *What the heart thinks, the tongue speaks* (серце *думає* наче якби це була людина) – відпов. укр. 'Що на умі, те й на язиці'. У розглядуваних прикладах у структурі фразеологічного образу спостерігається взаємодія метафори і метонімії. Лексема *серце*, виступаючи як суб'єкт дії, персоніфікується в метонімічному вживанні (серце як частина замість цілого – людина).

3-поміж антропоморфних ознак розрізняють *соціальні*, які в свою чергу включають релігійні або етнічні. Так, *релігійні ознаки* у ФО виявляють у мовних картинах світу "божественне", "священне", "християнське" (наприклад, англ. *A selfish heart desires love for itself; a Christian heart delights to love without return*). Національна історія розвитку релігійних уявлень англійського народу представлена в образному вислові: *My heart is Catholic, but my stomach is Lutheran*.

Зооморфні ознаки концепту *сердце* яскраво відображають національно-специфічні особливості найпростіших уявлень англійців, пов'язаних з приписуванням тим чи іншим тваринам і птахам певних характеристик людини. В англійській мовній картині світу кролик, голуб, курча сприймаються як боягузливі живі створіння, тому людина, яка має подібне до їхнього серце, нерішуча, боязлива (*to be rabbit-hearted/ pigeon-hearted/ chicken-hearted*). В українській мові – заєць (*заяче серце*, *заяча душа*).

Флороморфні ознаки концепту *серце* репрезентовані у ФО через когнітивну метафору «серце-яблуко», цілісність якого можуть порушити біль і печаль: *Hearts, like apples, are hard and sour, Till crushed by Pain's resistless power.*

Другий концептуальний сегмент – **ознаки неживої природи** – включає такі характеристики концепта *серця*, як ознаки матеріалу або *речовини*, з якої "зроблене" серце, властивості *серця* (*a heart of flint/ iron/ stone, a velvet heart, tow hearts, to be steel-hearted*), а також *to have a cold/ hard heart* – 'бути жорстоким'; *a heavy heart* – 'тяжкість на серці' чи *to have a warm/ soft heart; a light heart.*

Аналіз матеріалу дозволив виділити в досліджуваного концепта третій сегмент – **предметна ознака** – ознака *артефактів* і *майна*. В англійській мовній свідомості *серце* уподібнюється дзеркалу (*to break one's*), й ознака "музичного інструменту": англ. *A heart without love is a violin without strings.*

Останній, четвертий когнітивний сегмент пов'язаний із виділенням в концепті *серце* **просторових ознак**. Ознаки *локалізації* *серця* в тілі представлені в англійській мові – "середина тіла", "грудна клітина": англ. *one's heart leaped into one's throat; one's heart sank into one's shoes.*

Просторові когнітивні метафори також дозволяють описувати концепт *серце* через ознаки *вмістилища* і *дому*. Для носіїв зіставляваних мов ця ознака є загальною. Досить часто ця ознака репрезентується через метафори "наповнення" *серця* (*one's heart fills with joy*) і його "відкривання" (англ. *to open one's heart to smb* – відповідно укр. 'зливати душу кому-небудь'). Також виділяються три основних характеристики концепту *серце*, що ототожнюється з домом: а) дім як обмежений від світу простір, прихисток (англ. *You can look in the eyes, but not in the heart*); б) дім як простір, наповнений добром, любов'ю, ніжними почуттями (англ. *To come/go home to smb's heart*); в) дім як будівля, помешкання, що характеризується наявністю різних його частин (англ. *Eye is the window of the heart*) та ін. див. [5, с. 42].

Схожість просторових характеристик і ознак властивостей об'єкта пояснюється їх зв'язком з прадавніми уявленнями людини, що формувалися в українського й англійського народів на основі розвитку давніх вірувань. Збіг ментальних ознак на матеріалі концепту *серце* в порівнюваних мовних картинах світу зумовлений спільністю ментальних процесів і законів мислення для усіх людей. Однаковими для усіх людей з'являються і закономірності функціонування біологічного організму, що пояснює найбільший збіг власне біоморфних ознак, що приписуються *серцю* як живій істоті.

Виділяємо ряд національно-специфічних уявлень носіїв української та англійської мов про концепт *серце*:

- у англійській мовній картині світу *серце*, передусім, утілює джерело сили, мужності і рішучості, а для носіїв української мови воно, в першу чергу, розглядається як місце зосередження щирості людини;

- відмітною властивістю англійської мовної свідомості виступає сприйняття *серця* як органу совісті, доброчесності і милосердя. У свою чергу, в українській мовній картині світу особливим з'являється відношення до *серця* як органу тіла, що відповідає за почуття сорому і за ввічливу і тактовну поведінку людини;

- специфічним для англійської мовної картини світу видається необхідний зв'язок концепту *надія* із *серцем* як місцем її знаходження. У представленнях носіїв української мови необхідним виявляється зв'язок *серця* із стражданням, що виступає його обов'язковою характеристикою;

- у англійській мовній картині світу відбито уявлення про *серце* як про замкнутий об'єкт внутрішнього світу, тоді як українській мовній свідомості *серце*, що характеризується ознаками "мови", "доступності / проникності", наявністю "воріт" і "дверей", репрезентується як орієнтоване на зовнішній світ;

- у обох лінгвокультурах, що зіставляються, виділяється взаємозв'язок концепту *серце* з концептом *гроші*, проте їх взаємодія оцінюється носіями порівнюваних мов по-різному. З точки зору прагматично орієнтованих англійців, матеріальний достаток сприятливо впливає

на наповненість серця позитивними емоціями і характеристиками, тоді як в українській лінгвокультурі відзначається негативна дія багатства й титулів на *серце*;

– для англійської мовної свідомості важливими бачаться релятивні і відносні ознаки концепту *серця* [5, с. 43].

Отже, в результаті лінгвокультурного дослідження відзначаємо схожість уявлень про досліджуваний фрагмент мовної картини світу в носіїв порівнюваних мов, що проявляється в переважаючому числі ідентичних когнітивних моделей, пов'язаних в мовній свідомості українців і англійців на матеріалі ФО з концептом *серце*. Виявлені нами якісні відмінності зумовлюються особливостями національного світогляду і відбиваються, по-перше, в наповнюваності кожного концептуального сегменту конкретними ознаками і їх кількісному співвідношенні, а, по-друге, в деяких національно-специфічних асоціаціях і уявленнях, відбитих в конкретних ФО. У цілому, складність і розчленована структури досліджуваного концепту свідчить про його досить високу значущість у свідомості носіїв мов, що зіставляються, і можливості зарахувати до групи ключових концептів порівнюваних культур.

Лінгвокультурологічний аспект полягає в тому, що у процесах концептуалізації закріплюються передусім найбільш суттєві (базові) ознаки об'єкту (дії, якості тощо), що відображається, схожі для різних культур, водночас як моделі вербальної маніфестації концептів в цих моделях можуть розрізнятися залежно від взаємодії комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, що спрямовують «точку зору», оцінку і емоційні переживання, характерні для носіїв відповідної мови і культури [1, с. 40].

Перспективу інших досліджень вбачаємо у розгляді особливостей функціонування інших концептів в індивідуальній свідомості англословних людей. Поглиблений порівняльний аналіз асоціацій індивідів, що належать до різних лінгвокультур, є надзвичайно актуальним для розкриття національно-культурної специфіки фразеологізмів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 35–41.
2. Ващенко В. С. Фразеологізація компаративних зворотів / В. С. Ващенко // Мовознавство. – 1975 – № 4. – С. 34–40.
3. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение : Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 282 с.
5. Лисенко Л. О. Фразеологічні одиниці із компонентом *серце* в українській та англійській мовних картинах світу / Л. О. Лисенко // Парадигма пізнання. Серія: Гуманітарні питання. – №4(15). – К.: ТК «Меганом», 2016. – С. 42–43.
6. Павиленис Р. И. Проблема смысла современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – Москва: Мысль, 1983. – 286 с.
7. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.

REFERENCES:

1. Alefirenko, M. F. (1988). Lingvokreativni protsesi formuvannya frazeologichnoї semantiki // Movoznavstvo. [Linguistic processes of the formation of phraseological semantics // Linguistics]. Kyiv.
2. Vashchenko, V. S. (1975). Frazeologizatsiya komparativnykh zvorotiv // Movoznavstvo. [Phraseologization of comparative units // Linguistics]. Kyiv.
3. Vorkachev, S. G. Kulturnyy kontsept i znachenie: <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>. [Cultural Concept and Importance] <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>.
4. Golubovska, I. O. (2004). Yetnichni osoblivosti movnykh kartin svitu [Ethnic Peculiarities of Linguistic Worldimages]. Kyiv: Logos.
5. Lysenko, L. O. (2016). Frazeologichni odynytsi v ukrainskii ta anhliiskii movnykh kartynakh svitu // Paradyhma piznannia. Seriya: Humanitarni pytannia. [Phraseological units in the Ukrainian and English linguistic worldimage // Paradigm of knowledge. Series: Humanitarian Issues. Meganom,]. Kyiv.
6. Pavilenis, R. I. (1983). Problema smysla sovremennyy logiko-filosofskiy analiz yazyka.[The Problem of Meaning Modern Logical-Philosophic Analysis of the Language]. Moscow.
7. Polyuzhin, M. M. (1999). Funktsionalniy i kognitivniy aspekti angliyskogo slovotvorenniya. [Functional and cognitive aspects of English word-formation.]. Uzhgorod: Zakarpattia.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Лисенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна лексикологія, фразеологія, лінгвокультурологія.

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Liudmyla Lysenko – PhD, Associate Professor, Chair of Linguodidactics and Foreign Languages Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: comparative lexicology, phraseology, linguoculturology.

УДК 811.112.2'374

WIE KANN MAN EINE TRENNLINIE ZWISCHEN EINER METONYMIE UND EINER METONYMISCHEN PERIPHRASE ZIEHEN?

Тетяна МІДЯНА (Львів, Україна)

e-mail: tetjana.midjana@web.de

МІДЯНА Тетяна. ЯКИМ ЧИНОМ МОЖНА ПРОВЕСТИ МЕЖУ МІЖ МЕТОНІМІЄЮ ТА МЕТОНІМІЧНИМ ПЕРИФРАЗОМ?

Запропонована стаття має на меті показати відмінні ознаки метонімії та метонімічного перифраза. Схилившись до думки Ю. Пафля та Г. Нунберга ми вважаємо, що метонімія – це предикат. Її основною функцією є характеристика об'єкта, тоді як метонімічний перифраз поряд із цією функцією виконує на рівні тексту роль ідентифікатора об'єкта. Метонімічний перифраз – це один з видів варіативної повторної номінації, який у формі іменної фрази позначає суб'єкт, об'єкт або явище, акцентуючи увагу на одній або декількох ознаках, які не зазначені у первинному позначенні предмета, особи чи явища.

Ключові слова: метонімія, метонімічний перифраз, предикат, повторна номінація, іменна фраза.

MIDYANA Tetjana. WHAT WAY CAN WE DESTINGUISH BETWEEN METONYMY AND METONYMICAL PERIPHRASES?

Periphrasis is considered to be one of the most widely used stylistic means after metaphor which has been thoroughly researched since the ancient times and had a status of a figure of speech. In modern theoretical literature it has lost this position and is mostly treated as a general notion for such means of expressiveness as antonomasia, metaphor, synecdoche and allegory. The article offered for consideration aims at demonstrating distinctive features of metonymy and metonymical periphrasis. The main criterion of distinctive features should be found at the semantic level. Sharing the ideas of J. Pafel and G. Nunberg we conclude that metonymy is the predicate denoting some feature whereas the metonymical periphrasis is a referential expression denoting the object of non-verbal reality. The research conducted confirms that metonymy is the predicate the main function of which is to characterize the object whereas the metonymical periphrasis alongside with this function plays the role of the identifier of the object on the text level. Metonymical periphrasis is one of the types of varied secondary nomination which via the nominal phrase denotes the subject, object or phenomenon for emphasizing one or several features. The relations between periphrasis and antecedent are regarded as periphrastic when the identity of the referent is preserved and the signifier changes depending on the focus of perception. Metonymical periphrasis as well as metonymy is usually used in the function of the subject or other referential members of the sentence and cannot be found in the predicative position: metonymy belongs to the structure of metonymical periphrasis. Both stylistic figures are characterized by the extended structure and can undergo structural changes acquiring specifying features in the development of the "referential history".

Key words: metonymy, metonymical periphrasis, predicate, secondary nomination, nominative phrase.

MIDJANA Tetjana. WIE KANN MAN EINE TRENNLINIE ZWISCHEN EINER METONYMIE UND EINER METONYMISCHEN PERIPHRASE ZIEHEN?

Der vorliegende Artikel hat zum Ziel, differenzierende Merkmale einer Metonymie und einer metonymischen Periphrase aufzuzeigen. In Anlehnung an J. Pafel und G. Nunberg möchten wir behaupten, dass die Metonymie ein prädikativer Ausdruck ist, welcher einen Begriff zur Bezeichnung hat. Im Gegensatz zur Metonymie ist die metonymische Periphrase eine Art der variierenden wiederholten Bezeichnung. Sie hat die grammatische Form einer Nominalphrase und bezeichnet ein Subjekt, Objekt oder Ereignis, indem sie ein oder mehrere von seinen Merkmalen akzentuiert, welche durch die eigentliche Bezeichnung nicht bezeichnet wurden.

Schlüsselwörter: Metonymie, metonymische Periphrase, Prädikat, wiederholte Bezeichnung, Nominaphrase.

Im vorliegenden Artikel wird der Versuch gemacht, in einem Teilbereich der Rhetorik und Stilistik (Figuren und Tropen), aber auch im Bereich der Semantik einen Schritt beim Verstehen der Periphrase weiter zu kommen. Der Schwerpunkt liegt auf der Wiederherstellung des eigenen theoretischen Status der Periphrase, welchen sie in der Antike¹⁰ hatte und welchen sie heute verloren hat, da sie einerseits als Oberbegriff für Antonomasie, Etymologie, Metapher, Allegorie, Synekdoche, Metonymie, Descriptio und Definitio betrachtet wird [5, S. 71], andererseits als Synonym zum verbum proprium, was eben für eine Paraphrase typisch ist.

Nach diesen Überlegungen stellt sich die Frage, warum es in diesem Fall zu solchen Verwirrungen gekommen ist? Man kann sie vielleicht dadurch erklären, dass die Paraphrase von der linguistischen Seite ausführlich erforscht wurde, es daher eine Vielzahl von Literatur zu diesem Thema gibt. Die Periphrase gehört in den Bereich der Rhetorik und der Stilistik. Folgt man der Meinung der Gruppe μ , die sich hinlänglich mit den Stilfiguren beschäftigt hat, besteht das Ziel der

¹⁰ Quintilian spricht in seiner "Ausbildung des Redners" von zwei Erscheinungen: von der Periphrase und Paraphrase. "Wenn aber etwas, was sich mit einem oder doch mit weniger Worten sagen läßt, mit mehr Worten dargelegt wird, so nennt man das Periphrase, eine Art von Drumherumreden, die zuweilen einen zwingenden Grund hat, wenn es nämlich verhüllt, was häßlich zu sagen ist, wenn etwa Sallust sagt: „zu dem, was die Natur verlangt“ [7, S. 59].

"Auch möchte ich nicht, daß die Paraphrase (der Dichtung) nur eine Übersetzung liefert, sondern es soll um die gleichen Gedanken ein Wettkampf und Wettfeiern stattfinden" [7, S. 5].

Stilforscher darin, herauszufinden, wie und warum ein Text wirksam ist. Innerhalb seiner rhetorischen Systematik geht H. Lausberg auf die Pragmatik der Periphrasen ein, indem er hauptsächlich über ihre zwei Funktionen spricht und zwar: *ornatus* und *necessitas*, also das was schön und das was notwendig ist [3, S. 68]. Daraus ergibt sich, dass die linguistischen Seiten der Periphrase, nämlich die syntaktische und die semantische unerforscht geblieben sind. Dies führte dazu, dass sich die Grenzen oder die Unterschiede zwischen der Periphrase und anderen stilistischen Mitteln verwischten.

In diesem Artikel soll auf die differenzierenden Merkmale einer Metonymie und einer metonymischen Periphrase eingegangen werden. Diese Diskussion möchte ich mit einer Textpassage aus dem Roman von L. Feuchtwanger "Die Geschwister Oppermann" beginnen.

Sie erlauben nicht, dass die Ärzte ihre weißen Kittel ablegen, ja, fassen sie einen ohne Kittel, dann zwingen sie ihn, den seinen anzuziehen. Draußen vor dem Hauptportal wartet eine riesige Menge, und sooft ein neuer weißer Kittel erscheint, geht er in ungeheurem Gejohle, Gepfeife, wüsten Schmährufen [2, S. 278].

Hier wird ein Arzt durch die Bezeichnung *ein neuer weißer Kittel* ersetzt. Ist die Bezeichnung *ein neuer weißer Kittel* eine Synekdoche? Es scheint so zu sein, weil diese Bezeichnung eine Synekdoche *weißer Kittel* in ihrer Struktur enthält. Aber eindeutig können wir das nicht behaupten, weil diese Bezeichnung auch das Adjektiv *neu* enthält, welches sich auf den Referenten dieser Periphrase *einen Arzt* bezieht und nicht auf den *Kittel*. Im Folgenden soll der Frage nachgegangen werden, ob eine Bezeichnung, die eine Synekdoche enthält, als Synekdoche betrachtet werden soll.

Die Metonymie wird von H. F. Plett zu den Kontiguitäts-Tropen zugerechnet. "Tropen dieser Art stützen sich auf die semantische Nachbarschaft (Kontiguität) der Substitutionselemente. Sie ist dann gegeben, wenn S2 und S1 in prädikativer Relation zueinander stehen. In der normativen Stilistik ist eine Reihe von Kontiguitätssubstitutionen unter Termini wie Synekdoche (Teil – Ganzes, Spezies – Genus, Einzahl – Mehrzahl), Antonomasie (Eigenname – Appellativ) und Metonymie (Ursache – Wirkung, Raum – Rauminhalt, Zeit – Zeitinhalt) zusammengefasst" [6, S. 191]. In Anlehnung an H. F. Plett interpretieren wir alle Kontiguitäts-Substitutionen als Arten der Metonymie. Dabei wird die Synekdoche, deren Beispiele im Weiteren analysiert werden, als eine Art der Metonymie behandelt. "Wenn eine semantische Einheit mit dem Merkmal (+ *generell*) durch eine solche mit dem Merkmal (+ *partikulär*) ersetzt wird, so ergibt dies eine *partikularisierende* Metonymie. Die umgekehrte Substitution resultiert in einer *generalisierenden* Metonymie" [6, S. 192].

Um die metonymische Periphrase von der Metonymie zu trennen, müssen wir auf ihre konstitutiven Merkmale eingehen. In Anlehnung an J. Pafel und G. Nunberg möchte ich behaupten, dass die Metonymie ein prädikativer Ausdruck ist, welcher einen Begriff zur Bezeichnung hat. Laut G. Nunberg findet bei der Metonymie ähnlich wie bei der Metapher die Bedeutungsverschiebung oder "Prädikatstransfer" statt, um den Begriff von G. Nunberg zu gebrauchen [4, S. 15]. Das kann man am folgenden Beispiel aus L. Feuchtwangers Roman "Erfolg: drei Jahre Geschichte einer Provinz" erläutern.

Er legte sein Kapital in der Vergnügungsindustrie an, er war an vielen großen Variétés und Kabarets im Reich auch in den Grenzländern beteiligt und unbestritten der erste Vergnügungsindustrielle des südlichen Deutschlands [1, S. 98].

Allen war es willkommen, wie jetzt breit Herr Pfaundler eintrat. Der große Vergnügungsindustrielle war von Frau Radolny eingeladen, und er brachte mit eine russische Dame, aus der er seit Monaten viel Wesens machte [1, S. 171].

Herr Pfaundler wird in diesem Roman als *der große Vergnügungsindustrielle* bezeichnet. Im Kontext des Romans kann der Satz *Der große Vergnügungsindustrielle war von Frau Raddny eingeladen, und er brachte mit eine russische Dame, aus der er seit Monaten viel Wesen machte* folgendes bedeuten: "Der Mann, der viel Geld in die Vergnügungsindustrie investiert hat, war von Frau Raddny eingeladen, und er brachte eine russische Dame mit, aus der er seit Monaten viel Wesen machte." In diesem Satz bekommt der prädikative Ausdruck *große Vergnügungsindustrielle* durch Prädikatstransfer nach G. Nunberg eine neue Bedeutung wie "ein Mann, der viel Geld in die Vergnügungsindustrie investiert hat". J. Pafel hat den Vorschlag gemacht, diesen Prädikatstransfer oder einfach die Bedeutungsverschiebung als die Einführung eines stummen Modifikators METON

zu beschreiben. Dieser Modifikator führt eine Variable mit sich, die kontextuell interpretiert werden muss:

METON^R(F) drückt den Begriff aus “eine Entität zu sein, die in der Relation R zu etwas steht, das F ist” [4, S. 15].

Applizieren wir jetzt diese Form auf unser Vergnügungsindustriellen-Beispiel:

Der METON(große Vergnügungsindustrielle).

Aus dieser Beschreibung wird ersichtlich, dass die Bezeichnung *der große Vergnügungsindustrielle* das metonymische Prädikat *große Vergnügungsindustrielle* hat. Dieses metonymische Prädikat drückt den Begriff aus “ein Mann zu sein, der viel Geld in die Vergnügungsindustrie investiert hat”, während die ganze Bezeichnung *der große Vergnügungsindustrielle* als metonymische Periphrase zu betrachten ist, die auf die Person des Romans *Herrn Pfaundler* referiert.

Das ähnliche Beispiel finden wir in demselben Roman, wo der Direktor des Gefängnisses durch die metonymische Periphrase *der Kaninchenmäulige* bezeichnet wird:

Er ersehnte also Karriere, wartete gierig mit jedem Tag, schielte nach einer Gelegenheit, sich hervorzutun, immer auf der Lauer. Sein Mund war in unablässiger Bewegung, die einzelnen Härchen ringsherum zitterten und zuckten mit, was dem ganzen Mann etwas Kaninchenhaftes gab [1, S. 181].

Der Mann Krüger merkte die neue politische Einstellung des Kaninchenmäuligen daran, daß ihm ohne Angabe von Gründen das Schreiben wieder verboten wurde. Es gab einen harten Kampf zwischen dem Strafgefangenen Nummer 2478 und dem Zuchthausdirektor, und Martin wußte, daß dieser Kampf nicht enden wird ehe der Fortsch die Gehaltsklasse XIII erreicht [1, S. 532].

Die metonymische Periphrase *der Kaninchenmäulige* lässt sich auf ähnliche Weise beschreiben, indem sie das metonymische Prädikat *Kaninchenmäulige* besitzt. Dieses Prädikat bekommt durch den Bedeutungstransfer im Text folgende Bedeutung “ein Mann zu sein, dessen Mund etwas Kaninchenhaftes hat”. Diese analytische Beschreibung können wir aufgrund J. Pafels Vorschlag kürzer formulieren:

Der METON(Kaninchenmäulige)

Als nächstes Beispiel möchte ich die metonymische Periphrase *drahtloses Gequassel* zum Gegenstand Handy aus einem Zeitungsartikel anhand dieser Form analysieren.

Titel: “*Ich will ‘n Handy!*”

Wozu braucht ein knapp Elfjähriger drahtloses Gequassel?

“Ich will ‘n Handy!” Nicht bittend, bettelnd oder flehend: fordernd! “Die meisten in meiner Klasse haben ein Handy, meine Freunde haben alle ein Handy. Ich will ‘n Handy!” [8, S. 37]

Die metonymische Periphrase *drahtloses Gequassel* enthält in ihrer Struktur im Unterschied zu den obigen metonymischen Periphrasen außer dem metonymischen Prädikat *Gequassel* das Adjektiv *drahtlos*, das den Referenten dieser Periphrase *Handy* spezifiziert und nicht das metonymische Prädikat *Gequassel*. Aus diesem Grund ist diese metonymische Periphrase folgenderweise zu beschreiben:

[0 drahtloses METON^{wird benutzt zum} (Gequassel)]

Die metonymische Periphrase *drahtloses Gequassel* enthält in ihrer Struktur ein metonymisches Prädikat *Gequassel*, welches auf die Entität „zum Gequassel benutzt werden“ verweist.

Kehren wir nun zu unserem Beispiel *ein neuer weißer Kittel* zurück. Hier wird ein *Arzt* durch die metonymische Periphrase als *ein neuer weißer Kittel* bezeichnet, welche die partikularisierende Metonymie *weißer Kittel* in ihrer Struktur enthält. Das Adjektiv *neu* jedoch bezieht sich auf den Referenten dieser Periphrase *einen Arzt* und kann deshalb nicht zur Metonymie zugerechnet werden. Hier bekommt der prädikative Ausdruck *weißer Kittel* durch Prädikatstransfer die neue Bedeutung “ein Mensch zu sein, der einen weißen Kittel trägt”. Das lässt sich nach J. Pafels Vorschlag folgenderweise darstellen:

[ein neuer METON^{trägt} (weißer Kittel)], oder “eine Entität (Mensch) zu sein, die einen weißen Kittel trägt”

Wie es nun aus den angeführten Beispielen ersichtlich wird, erlaubt die folgende Betrachtungsweise verschiedene Arten der metonymischen Periphrasen zu interpretieren: Solche,

die in ihrer Struktur ausschließlich metonymische Prädikate enthalten (*der große Vergnügungsindustrielle* und *der Kaninchenmäulige*) und solche, die außer den metonymischen Prädikaten auch Prädikate enthalten, die den Referenten dieser metonymischen Periphrase spezifizieren und nicht das metonymische Prädikat (*ein neuer weißer Kittel* und *drahtloses Gequassel*). Im Beispiel der partikularisierenden metonymischen Periphrase *ein neuer weißer Kittel* spezifiziert das Prädikat *neuer* den Referenten dieser Periphrase *einen Arzt* und nicht das metonymische Prädikat *weißer Kittel*. Denselben Fall haben wir im Handy-Beispiel. Das Prädikat *drahtloses* spezifiziert das Handy und nicht das metonymische Prädikat *Gequassel*.

An diesen Beispielen lässt sich sehen, dass die Metonymie zunächst als prädikativer Ausdruck zu betrachten ist. Dieser Tropus ist "allgegenwärtig und kontextabhängig, er ruht auf einem wörtlichen Fundament, ist propositional und ein grammatisches Phänomen". Die Tatsache, dass die Metonymie ein Prädikat ist, wohingegen die Periphrase immer ein referentieller Ausdruck ist, erlaubt uns den Unterschied zwischen der Metonymie und der metonymischen Periphrase einzusehen: Metonymie als prädikativer Ausdruck hat den Begriff einer Eigenschaft zur Bezeichnung. Im Gegensatz zur Metonymie ist die metonymische Periphrase eine Art der variierenden wiederholten Bezeichnung. Sie hat die grammatische Form einer Nominalphrase und bezeichnet ein Subjekt, Objekt oder Ereignis, indem sie ein oder mehrere von seinen Merkmalen akzentuiert, welche durch den periphrasierten Ausdruck (eigentliche Bezeichnung) nicht bezeichnet wurden.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Feuchtwanger L. Erfolg: drei Jahre Geschichte einer Provinz : [Roman] / Lion Feuchtwanger. – Hamburg, 1956.
2. Feuchtwanger L. Die Geschwister Opperman : [Roman] / Lion Feuchtwanger. – München, 1981.
3. Lausberg H. Elemente der literarischen Rhetorik / H. Lausberg – Ismaning, 1990.
4. Pafel J. Metapher und kontrafaktische Rede / J. Pafel // Sprachtheorie und germanistische Linguistik: 13.1. – Münster, 2003. S. 25–49.
5. Plett H. F. Einführung in die rhetorische Textanalyse / H. F. Plett. – Hamburg, 1991.
6. Plett, H. F. Systematische Rhetorik: Konzepte und Analysen / H.F. Plett. – München, 2000.
7. Quintilianus M. F. Ausbildung des Redners / M. F. Quintilianus. –Darmstadt, 1975.
8. Strassmann B. Ich will'n Handy! / B. Strassmann // Die Zeit Nr. 13. – 22. März 2001.

REFERENCES

1. Feuchtwanger, L. (1956). Erfolg: drei Jahre Geschichte einer Provinz: [Roman] . Hamburg [in German].
2. Feuchtwanger, L. (1981). Die Geschwister Opperman : [Roman] / Lion. München [in German].
3. Lausberg, H. (1990). Elemente der literarischen Rhetorik. Ismaning. [in German].
4. Pafel, J. (2003). Metapher und kontrafaktische Rede // Sprachtheorie und germanistische Linguistik. Münster. [in German].
5. Plett, H. F. (1991). Einführung in die rhetorische Textanalyse. Hamburg. [in German].
6. Plett, H. F. (2000). Systematische Rhetorik: Konzepte und Analysen. München. [in German].
7. Quintilianus, M. F. (1975). Ausbildung des Redners. Darmstadt, 1975. [in German].
8. Strassmann, B. (2001). Ich will'n Handy! // Die Zeit. [in German].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Мідяна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: дослідження стилістичних фігур.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Midyana – Candidate of the Philological Sciences, Associate Professor of German Philology Department at Ivan Franko National University of Lviv .

Scientific interests: research of stylistic figures.

УДК 811.161.2'36

ФЕНОМЕН МОВНОЇ АСИМЕТРІЇ У ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

Тетяна МОРОЗ (Харків, Україна)

e-mail: n.moroz@i.ua

МОРОЗ Тетяна. ФЕНОМЕН МОВНОЇ АСИМЕТРІЇ У ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

Стаття присвячена аналізу сутності поняття асиметрії в лінгвістиці. Автор статті характеризує історію становлення поглядів лінгвістів на асиметрію як закономірну ознаку природних мов. Автор наголошує той факт, що асиметричні вияви завжди перебували в полі зору лінгвістів, однак зазвичай не розглядалися комплексно, їх осмислення не було забезпечене належною теоретичною та термінологічною базою.

Ключові слова: симетрія, асиметрія, ядро, периферія, полісемія, омонімія, синонімія.

MOROZ Tetiana. PHENOMENON OF LANGUAGE ASYMMETRY IN LINGUISTIC STUDIES

The article is devoted to the analysis of the notion "asymmetry" in linguistics. The author describes the history of developing linguists' views on asymmetry as a characteristic feature of natural languages and analyzes theoretical approaches to studying the problem of semantic-grammatical asymmetry. The author emphasizes the fact that asymmetric phenomena have always been within the field of view of linguists, but they were not studied comprehensively, their interpretation was not provided with a proper theoretical and terminological basis. The notion of asymmetry (asymmetric dualism) appeared for the first time in the article of S. Kartsevskiy, in which the essence of synonymy and polysemy as the phenomena representing asymmetry in the language was found out. The first attempts to classify asymmetric phenomena in the language were made by scholars S. Bally and V. Hak. The approach, represented by S. Kartsevskiy and Sh. Bally, formed the basis for theoretical study of the asymmetric phenomenon in the language. A special role in linguistic studies of asymmetry belongs to V. Hak, who tried to generalize the experience of predecessors and developed the notion of asymmetry in the language, created a harmonious classification of phenomena that can be attributed to asymmetric, and provided them with proper terminology. It is noted that one of the main types of asymmetry was the asymmetry between the signified and the signifier, which is realized at the level of the language sign in the form of such phenomena as polysemy, homonymy, synonymy, the existence of "empty" and syncretic forms, analyticism, and the like. These phenomena are typically occurring on all the levels of the language arrangement, including the morphological one. Ignoring the notion of asymmetry is groundless taking into account the prevalence and diversity of asymmetric manifestations in the language. It is suggested to amend these gaps in the future linguistic reference sources. The scientific description of the notion will enable a more universal understanding of asymmetry and will ensure the proper and homogeneous use of the term "asymmetry" and terms that are correlated with it in the scientific community.

Key words: symmetry, asymmetry, the signified, the signifier, nucleus, periphery, polysemy, homonymy, synonymy.

Феномен асиметрії, асиметричного є об'єктом пильної уваги багатьох галузей науки як природничого, так і гуманітарного циклів. Це пояснюється тим, що на певному етапі розвитку людського пізнання було усвідомлено, що поряд із симетрією, системністю, чіткою структурованістю й упорядкованістю існують явища, які порушують стрункість певного утворення, є відхиленням від загальних закономірностей його системно-структурної організації. Прихід до такого розуміння існування всього у світі спочатку зумовив розгляд асиметричного як прояву чогось негативного, недосконалого, адже лише симетрія, еквівалентом якої є гармонія, порядок, на думку дослідників, може вважатися досконалим і належним станом речей. Проте більш глибоке вивчення асиметричних виявів, які мають місце на рівні тих чи інших предметів реальності (в широкому розумінні поняття «предмет») поступово приводило до думки, що симетрія неможлива без асиметрії: якщо предмет досягає симетрії, гармонії, він припиняє існувати, не здатний далі розвиватися, і лише «вторгнення» асиметричного, яке, на перший погляд, порушує симетрію, здатне забезпечити той стан, коли предмет може розвиватися, видозмінюватися, реагувати на нові умови існування.

Виявленню різних аспектів симетрії в мові завжди приділялася найбільша увага, водночас асиметрія здобувалася на вивчення лише спорадично, принагідно. Хоча, як слушно зауважує Г.Г. Аврамов, саме асиметрія становить «одне з головних питань у сфері теоретичного осмислення мовних фактів. Можна без перебільшення сказати, що якби не було мовної асиметрії, то відпала б значною мірою потреба в теоретичному мовознавстві й суперечки в цій науці були б зведені до мінімуму» [1].

Стверджуючи позицію, згідно з якою асиметрія в мові вивчалася недостатньо, не можна не уточнити, що насправді асиметричні вияви завжди перебували в полі зору лінгвістів, однак зазвичай не розглядалися комплексно, їх осмислення не було забезпечене належною теоретичною та термінологічною базою. Унаслідок цього значний фактичний матеріал, зібраний лінгвістами, який за всіма ознаками міг би бути витлумачений як вияв асиметрії в мові, знаходив різні, часто суперечливі інтерпретації, кваліфікувався різними термінами.

Мета дослідження – схарактеризувати історію становлення поглядів лінгвістів на асиметрію як закономірну ознаку природних мов та окреслити сутність поняття асиметрії в лінгвістиці та теоретичні підходи до вивчення проблеми семантико-граматичної асиметрії.

Кардинальний поворот у стратегії осмислення лінгвістичною наукою асиметрії в мові, очевидно, можна пов'язувати з появою теоретичних розробок, спеціально присвячених цьому питанню. Ідеться передусім про невелику статтю С.О. Карцевського «Об асимметрическом дуализме лингвистического знака» [5], у якій до наукового обігу вперше було введено поняття асиметрії (асиметричного дуалізму) й здійснено спробу з'ясувати сутність синонімії та полісемії як явищ, що репрезентують асиметрію в мові. Головна теза, сформульована дослідником у згаданій статті, полягає в тому, що кожен знак як поєднання означуваного й означального характеризується тим, що між означальним (формою) і означуваним (значенням) не існує чіткої залежності: кожна форма прагне до вираження інших значень (полісемія), разом із тим кожне значення намагається знайти інші, крім

типової для нього, форми вираження (синонімія). Саме ця незакріпленість, на думку С.О. Карцевського, і є механізмом, завдяки якому «лінгвістична система може еволюціонувати» [5, с. 90].

Більш глибоко питання асиметрії було проаналізоване іншим представником Женевської лінгвістичної школи Ш. Баллі в роботі «Общая лингвистика и вопросы французского языка», де цілий розділ присвячений опису й аналізу різновидів асиметричного співвідношення означального (форми) та означуваного (значення) [2, с. 158 – 210]. Хоча варто зауважити, що французький дослідник не вживає термін «асиметрія», покористовуючись замість нього такими, як дистаксія (від гр. *dus-*, що означає ненормальний стан, і *taxis* «вирівнювання, порядок») та полісемія [2, с.159].

У сучасній термінології випадки асиметрії, описані та проаналізовані Ш. Баллі, означаються як вияви асиметрії структури, що зумовлена розходженням симетричного співвідношення означуваного та означального. Симетричним (у термінології Ш. Баллі – аналітичним) співвідношенням є таке співвідношення, коли одному значенню відповідає одна форма й ця форма в лінійному потоці має своє окреме місце. Асиметрія (у термінології Ш. Баллі – синтетизм) виявляється в тих випадках, коли означуванним не дотримано принципу лінійності, тобто наявна нелінійність (дистаксія), та моносемії, тобто наявна полісемія [2, с. 159].

Розглянуті випадки асиметрії для французького дослідника стали переконливим аргументом для твердження, що «...невідповідність між означуванним і означальним є правилом» [2, с.161]. При цьому він не просто констатує значне поширення асиметрії в структурі мови, а й указує, що в кожному разі асиметричне може бути подолане або в самій мові, або в мовленні [2, с. 204 – 209]. Попри деяку неузгодженість у запропонованому Ш. Баллі описі асиметричних виявів [1], значущість його безперечна, адже вперше в лінгвістиці була здійснена спроба комплексного аналізу асиметрії, що дало поштовх для її подальшого науково-теоретичного вивчення.

Саме позиції, викладені С.О. Карцевським і Ш. Баллі, лягли в основу теоретичних розробок явища асиметрії в мові. Особлива роль у цьому належить В.Г. Гаку, який спробував узагальнити досвід попередників і розширити уявлення про асиметрію в мові, створивши струнку класифікацію виявів, що можуть бути віднесені до асиметричних, та забезпечивши різні вияви асиметрії належним термінологічним означенням.

Відповідно до концепції, запропонованої В.Г. Гаком, на лінгвістичному рівні під асиметрією слід розуміти відхилення від упорядкованості, регулярності, однорідності в будові й функціонуванні мовних одиниць, яке відображає одну з основних особливостей будови й функціонування природної мови. При цьому явище асиметрії виявляється в двох феноменах: 1) розмежуванні центру (ядра) і периферії; 2) розбіжностях між означуванним та означальним [6, с. 47].

Розмежування ядра та периферії становить мовну універсалію, яка виявляється на різних рівнях мовної структури та на рівні функціонування мовних одиниць. Співвідношення «ядро (центр) ↔ периферія» виявляється в *структурному, семантичному та функціональному* аспектах.

У структурному аспекті, як зауважує В.Г. Гак, центр становлять панівні моделі словозміни, поєднання слів, а периферію – відхилення від цих моделей. Такий погляд на асиметрію структури в термінах ядра / периферії можна означити як вузький. У більш широкій інтерпретації під структурною асиметрією в термінах розрізнення ядра та периферії можна вбачати співіснування в мові певного структурно-типологічного різновиду елементів, одні з яких власне й конституують її як мову цього різновиду, а другі – майже не питомі для неї, однак співіснують як допоміжні або залишкові для вираження тих чи інших значень.

Сутність розрізнення ядра та периферії в семантичному, або категорійно-семантичному, аспекті полягає в тому, що до ядерних зараховуються типові форми і значення, а периферійними вважаються проміжні форми та значення. «Ядерні елементи мають основні ознаки певної категорії, периферійні – займають проміжне місце між цією категорією й іншими» [3, с. 26]. Так, наприклад, за ознакою відношення до загальнокатегорійного значення предметності іменники можуть бути розмежовані на ядерні та периферійні.

Конкретні загальні іменники, що визначають специфічний статус іменника як частини мови, є ядерними одиницями, а іменники абстрактної, речовинної, збірної семантики, власні назви та ін., які в значеннєвому плані дотичні до категорійних значень інших частин мови, формують периферію.

Крім структурної та категорійно-семантичної асиметрії, в наукових джерелах указується ще на один різновид асиметрії на рівні розрізнення ядра та периферії – функціональний [3, с. 26]. Під функціональною асиметрією розуміють розподіл мовних явищ і фактів на відносно протиставлені групи – ядро, яке формується більш широко вживаними засобами, формами, моделями, та периферію, яку утворюють менш уживані. Вичленування цього типу асиметрії цілком логічне, якщо враховувати, що в мові під впливом мовлення постійно відбуваються процеси створення нового, повернення старого, занепаду існуючого.

Відповідно до концепції В.Г. Гака другу частину змісту поняття асиметрії становить уявлення про асиметрію між означуваним і означальним [6, с. 47] (або в інших термінах – між формою та змістом, формою та значенням, планом вираження і планом змісту [7, с. 705]). Активна розробка цього аспекту проблеми асиметрії стала можливою на тому етапі розвитку лінгвістичної науки, коли було сформоване розуміння мови як знакової системи та одиниць її різних рівнів як білатеральних знаків – тих, які мають форму й зміст, що перебувають у певних взаємовідносинах. При цьому методологічною засадою таких досліджень була позиція, що форма й зміст мовних одиниць становлять діалектичну єдність і можуть розглядатися відірвано одна від одної лише з практичних міркувань [7, с. 704].

Асиметричне співвідношення між означальним та означуваним може виявлятися на рівні *системи, структури та функціонування* [6, с. 47].

Сутність асиметрії системи виявляється в нерівномірному розвитку її складників [6, с. 47; 3, с. 26; 1].

Сутність функціональної асиметрії виявляється в тому, що в мовленні один і той же зміст може виражатися різними формами або одна форма використовуватися для вираження різного змісту [6, с. 47; 3, с. 29 – 31]. Так, морфологічні форми в певних контекстах можуть утрачати здатність виражати задане категорійною парадигмою значення (виконувати свою первинну функцію) й передавати інші значення (набувати вторинних функцій).

Під поняттям «асиметрія структури» прийнято розуміти порушення взаємооднозначного співвідношення означуваного й означального [6, с. 47], яке виявляється в явищах полісемії, омонімії, синонімії, «пустих» і нульових формах, аналізмі та синтетизмі.

У теоретичних працях прийнято вести мову про три аспекти структурної асиметрії між означуваним і означальним: парадигматичний, синтагматичний і семіотичний [6, с. 47; 1].

У парадигматичному аспекті структурна асиметрія виявляється в існуванні полісемічних (у широкому розумінні) та синонімічних форм. Синтагматична асиметрія між означуваним і означальним виявляється в існуванні синтетичних форм та аналітичних. Семіотична – в наявності «пустих» і нульових форм.

На морфологічному рівні полісемія виявляється в декількох різновидах: омонімії, власне-полісемії та синкретизмі. Омонімія становить крайній, а синкретизм – найменш виразний вияв полісемії.

Під омонімією морфологічних форм розуміється існування однієї форми, яка виражає різні категорійні значення [4, с. 138].

У синтагматичному плані сутність симетрії полягає в тому, що кожне значення має свою форму вираження й ці форми послідовно подаються на лінії синтагматики, асиметрія ж між формою та значенням виявляється у фактах існування аналітичних і синтетичних форм вираження морфологічних значень.

Підтвердженням розглянутих вище теоретичних позицій щодо різновидів структурної асиметрії між означуваним і означальним на рівні морфологічних одиниць є думка А.П. Загнітка: «Співвідношення стабільних і гнучких можливостей морфологічної форми становить основу парадигматичної (полісемія та омонімія) та синтагматичної (синтетизм – аналітизм // аналітизм – синтетизм) асиметрії між означуваним і означаючим у структурі мовного знака» [4, с. 114]. У такий спосіб дослідник не тільки констатує наявність асиметричних виявів у морфологічній системі мови, а й їх значну поширеність і неунікність.

Висновки. З часу входження в лінгвістичний обіг понять «асиметричність», «асиметрія», появу яких пов'язують із ім'ям С.О. Карцевського, їх смисловий діапазон значно розширився: ними часто означувалися різноманітні, часто протилежні явища у сфері мови та мовлення. Теоретичну чіткість поняттю асиметрії забезпечили праці Ш. Баллі та В.Г. Гака, де викладена класифікація асиметричних виявів у мові. Одним із-поміж основних типів асиметрії була визнана асиметрія між означуваним і означальним, яка реалізується на рівні мовного знака у вигляді таких явищ, як полісемія, омонімія, синонімія, існуванні «пустих» і синкретичних форм, аналітизмі тощо. Ці явища різною мірою характерні для всіх рівнів мовної організації, у тому числі й для морфологічного. Їх існування є прямим наслідком невідповідності мовної системи як знакової системи, якою є навколишній світ, та системи, яка існує в мисленні людини про цей світ.

Видається, що ігнорування поняття асиметрії є безпідставним з огляду на поширеність і різноманітність асиметричних виявів у мові. Цей недолік варто було б виправити в подальших виданнях вітчизняних довідкових лінгвістичних джерел. Це уможливить більш уніфіковане розуміння асиметрії науковим загалом і забезпечить належне й однорідне вживання терміна «асиметрія» та термінів, співвідносних із ним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аврамов Г.Г. Учебный ресурс по дисциплине специализации «Использование идеи асимметрии в лингвистике» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://iteach.rspu.edu.ru/1_2005/web_Avramov/lections.htm.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Пер. с третьего французского издания Е.В. и Т.В. Вентцель; Редакция, вступ. статья и примечания Р.А. Будагова. – М.: Иностран. лит-ра, 1955.
3. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка=Морфология / В.Г. Гак. –Для ин-тов и фак. иностран. яз. – М.: Высшая шк., 1979.
4. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови: Морфоло́гія: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996.
5. Карцевский С.О. Об асимметрическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. – М.: Просвещение, 1965.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990.
7. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000.

REFERENCES

1. Avramov, G.G. (2005). Uchebnyj resurs po dyscypline specyalyzacyi «Yspol'zovanye ydey asymmetryy v lyngvystyke». [Educational resource on the discipline of specialization "The use of the idea of asymmetry in linguistics"] http://iteach.rspu.edu.ru/1_2005/web_Avramov/lections.htm.
2. Bally, Sh. (1955). Obshchaia lynchvystyka y voprosy frantsuzskoho yazyka [General linguistics and questions of the French language]. Moscow: Inostrannaia Literatura.
3. Hak, V.H. (1979). Teoretycheskaia hrammatyka frantsuzskoho yazyka [Theoretic Grammar of French]. Moscow: Vysschaia Shkola.
4. Zahnitko, A.P. (1996). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Morfolohiia. [Theoretic Grammar of the Ukrainian Language: Morphology]. Donetsk: DonDu.
5. Kartsevskiy, S.O. (1965). Ob asymmetrycheskom dualyzme lynchvystycheskoho znaka [About asymmetric dualism of the linguistic sign]. Moscow: Prosvesceniye.
6. Lynchvystycheskyi entsyklopedycheskyi slovar / Hl. red. V.N. Yartseva. [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. M.: Sov. entsyklopediya
7. Ukrainska mova: Entsyklopediia / Redkol.: Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O. (spivholovy), M.P. Ziabliuk ta in. [Ukrainian Language: Encyclopedia / editors Rusanivskiy V.M., Taranenko O.O.]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Мороз – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Наукові інтереси: морфологія української мови, методика викладання іноземних мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetiana Moroz – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Foreign Languages Department № 1 at Yaroslav Mudryi National Law University.

Scientific interests: morphology of the Ukrainian Language, methods of teaching foreign languages.

УДК 811.112'374

МІСЦЕ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ У СТРУКТУРІ МОВНИХ ВАРІАНТІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Лідія ОЛІЙНИК (Київ, Україна)

e-mail: lidiaol1976@ukr.net

ОЛІЙНИК Лідія. МІСЦЕ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ У СТРУКТУРІ МОВНИХ ВАРІАНТІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті аналізується питання класифікації варіантів німецької мови. Розглядаються різні класифікації мовних різновидів з метою з'ясування місця молодіжного сленгу серед них. Сленг молоді вважається германістами однією з «спеціальних мов». Молодіжний сленг можна розглядати як транзиторий соціолект, він не може вважатись єдиним засобом комунікації мовців, а лише додатковим засобом спілкування. Своєрідна специфіка цього явища проявляється переважно в його лексико-фразеологічній підсистемі, а характерною ознакою сленгу є його неоднорідність.

Ключові слова: соціолект, молодіжний сленг, класифікація, мовний варіант, критерій.

OLIJNYK Lidia. PLACE OF THE YOUNG PEOPLE'S SLANG AMONG THE GERMAN LANGUAGE VARIETIES

The social stratification of society finds its reflection in the internal differentiation of the language. However, it is known that there is not only position of scientists in the German linguistics as to classification of the variants of modern German. General position of relatively qualifying signs that would be basis of distribution of the language variants on different groups of the offered classifications is also absent, and the situation with classification of the German sociolects, one of varieties of the misthe slang of youth, appears also problematic. The common opinion of scientists is absent and as to existence of the German slang, one group of researchers consider such expressions as scornful forms of spoken language, the other one – as the phenomenon of jargon and the special language. The common position of linguists consists in unambiguous marking down of this language phenomenon as the sociolects of German language, and also in considering to belong it to the group of the special "languages".

Consequently, the German slang of youth is the transitional (H. Löffler) sociolect, that belongs to the group of the special "languages", characterized by its originality which is limited mainly to its vocabulary, since the grammatical and phonetic specificity reveals much less differences from the standard language. Slang of youth is never used as the only means of communicating, but is considered a secondary substandard, which young people use in addition to the national language. Slang of young people should not be perceived as a homogeneous phenomenon, the heterogeneity is a characteristic feature of this linguistic phenomenon, which can be conditioned by the geographical location of the speakers, gender and age differentiation, belonging to different subcultures.

Key words: sociolect, slang of youth, classification, dialect, criterion.

Загальновідомо, що національна мова складається з багатьох підсистем (територіальних, соціальних), які пов'язані між собою лексичним складом, граматичними та фонетичними правилами. Паралельно з територіальними діалектами, в мові існують соціолекти, які є відгалуженням загальнонаціональної мови за своєю суттю, а їхнє існування зумовлене соціально-професійною диференціацією суспільства. Проблема соціальної диференціації мови є однією з найважливіших проблем соціолінгвістики, що має давню традицію дослідження у світовій лінгвістиці. Вона бере свій початок від відомої тези І. А. Бодуена де Куртене про «горизонтальне» (територіальне) та «вертикальне» (власне соціальне) членування мови [4, с. 300]. Проблемі диференціації мовних різновидів німецької мови та їхній класифікації приділяли увагу такі відомі представники соціолінгвістичної школи у мовознавстві як Н. Дітмар, К. Нарінгс, В. Порціг, Х. Леффлер, Е. Радтке, Б. Шлібен-Ланге, А. Мейе, А. І. Домашнев, які пропонували власні класифікації в залежності від обраних критеріїв, покладених в основу. **Мета** нашої розвідки полягає в аналізі пропонованих вищезгаданими науковцями класифікацій та з'ясуванні позиції молодіжного сленгу серед мовних різновидів німецької мови.

Х. Леффлером [10, с.79] представлено розподіл мовного континууму сучасної німецької мови у вигляді соціолінгвістичної моделі, основою розподілу є форми існування мови – усна та писемна. У межах зазначених форм реалізуються різні «лекти»: діалекти, «функціолекти» (аналог функціональних стилів або інституціональних дискурсів), соціолекти, гендерні та вікові «лекти», а також ситуативні «лекти», пов'язані з вибором певного типу тексту та стилю, ідіолекти та медіалекти. При цьому автор зазначеної класифікації зауважує, що самі фактори, що спричиняють виникнення того чи іншого різновиду мови, мають екстралінгвальний характер та впливають на його вербальну маніфестацію [10, с. 87]. Можливо, ця класифікація не є всеохоплюючою, проте, на думку автора, варіативність мови – надзвичайно складне явище, описати яке можна лише з різних точок зору, враховуючи при цьому велику кількість суміжних випадків, які на різних підставах можна віднести до кількох типів [10, с. 88].

Внутрішня диференціація мови є наслідком та виразником соціальної стратифікації суспільства. Більш наочний прояв внутрішньомовної гетерогенності залежить від диференційованості та комплектності соціальної системи, що послуговується певною мовою:

чим гомогенніша та простіша структура суспільства, тим менш диференційована мова, якою розмовляють його члени. Проте й у високорозвинутих та складно структурованих суспільствах різниця між варіантами мови не значно велика, що пояснюється тим фактом, що потреба спілкування між представниками різних груп зумовлює тенденцію до зменшення розбіжностей у мовних варіантах [3, с. 44].

У сучасній германістиці дослідники вважають можливим, структуруючи весь мовний континуум, виділяти декілька видів підсистем або варіантів, які можна об'єднати у три групи:

1. Діатопічні варіанти, що охоплюють діалекти, говірки та деякі не діалектні форми, пов'язані із територіальним розміщенням мовних колективів.

2. Діастратичні варіанти – до яких належать варіанти мови, характерні для соціальних груп, а саме: спеціальні мови, що охоплюють як професійні, так і групові мови, а також мовні варіанти, що виникли як результат диференціації суспільства за гендерною або віковою ознаками.

3. Діафазичні групи, які утворюють ієрархію («вертикаль») стилістичних прошарків або стилістичних рівнів сучасної німецької мови, та визначаються часто як діаситуативні групи лексики або ситуолекти (Situolekte) [6, с. 206].

Зазначеної класифікації дотримуються також К. Нарінгз, Е. Косеріу, Й. Альбрехт, Г. Берруто. Варіанти мови, наведені у класифікації, неможливо чітко відділити один від одного. Межі між вищезазначеними групами лексики рухомі, тому можна наголосити на поступовому переході елементів мовних варіантів із однієї групи в іншу.

Намагаючись надати більшої точності при визначенні системи варіантів або підсистем мови, К. Нарінгз запропонувала виділити ще одну групу – діахронічну, яка дасть можливість відслідкувати історичні етапи розвитку відповідних явищ системи мови [11].

Соціолекти сучасної німецької мови можна вважати одним із найбільш багаточисельних та розгалужених мовних (лексичних) угруповань. Однак, серед лінгвістів немає єдності думок щодо самих кваліфікаційних ознак, які б слугували підставою віднесення того чи іншого явища до певної групи, як і немає спільного погляду щодо визначення поняття соціолекту. Соціальна символізація окремих мовних ознак базується, на думку Х. Леффлера [10, с. 113], не на об'єктивних, характерних для певної мови властивостях, а залежить більшою мірою від позиції та оцінки соціальних груп. Один і той же мовний елемент може в одному випадку мати соціолектний характер, в іншому – ні. Якщо існує можливість фокусування багатьох соціальних індикаторів мовного плану для характеристики певної соціальної групи, можна вести мову про соціолект. Спільна позиція лінгвістів зводиться до того, що джерелом розвитку соціолектів є субкультура суспільства. Однак, як зауважує А. І. Домашнєв, «німецькі соціолекти – це своєрідний плід впливу, щонайменше двох головних «стихій»: субсистемних різновидів (утворень) національної мови та «субкультурних» (Б. Шлібен-Ланге) імпульсів соціального життя суспільства [2, с. 130].

Поняття «соціолект» уживається у лінгвістичних дослідженнях та у лінгвістичній літературі неоднозначно: як синонім варіанту мови, як синонім мови певної групи, як загальне поняття для професійної мови та жаргону або ж як мова певного соціального прошарку. Отже, соціолект імплікує певну мовленнєву поведінку, що відрізняється від групи до групи, які утворили власні назви на позначення різних речей. Спільна риса усіх мовних варіантів, що йменуються соціолектами – як правило, додатковий засіб спілкування окремих соціальних, професійних, групових та вікових колективів. Виникаючи як відповідь на різні професійні та групові потреби окремих колективів, соціолекти завжди співіснують у мовленнєвій практиці з іншими формами існування мови, які завжди виступають як первинні, основні, а соціолекти – як доповнення до них.

Проблематичною у германістиці представляється ситуація із класифікацією соціолектів. У германському мовознавстві немає однозначної позиції щодо класифікації соціолектів. Так, відома соціолог Б. Шлібен-Ланге розрізняє між спеціальними мовами (Fachsprachen), що утворились в різних професійних групах та своєрідними особливими мовами (Sonder-und Geheimsprachen), якими послуговуються різні співтовариства «субкультури» [13, с. 89-90].

Х. Леффлер [10, с. 105] виділяє соціолекти та соціолектні ознаки, як характерні риси окремих груп, які можуть свідчити про належність до соціального угруповання. Самі групи визначаються на основі позамовних «соціальних» ознак. Характерні соціолектні риси можуть бути представлені цілим набором ознак – варіантом та повністю або частково формувати соціальну групу, основною ознакою якої буде її мова. Сукупність мовних ознак є основою для групових (професійних) жаргонів (Berufs-, Fach-, Wissens, Schichten-, Standes-, sprache/Jargon). Розуміння соціолекту як мовної поведінки суспільно відокремленої групи осіб дозволяє, на думку вченого, вважати вищезазначені мовні явища, а також спеціальні мови соціолектами. Фахові мови та професійні жаргонізми Х. Леффлер зараховує до функціональних мовних варіантів. *Власне соціолектами* дослідник вважає лише ті мовні варіанти, носії яких утворюють окрему групу у суспільстві на основі інших ознак.

В. Кеніг зазначає, що до соціолектів варто віднести різні особливі та спеціальні мови (Sondersprachen), характерна риса яких, на його думку, сприяння інтеграції членів такого співтовариства та їх ізоляції від зовнішнього оточення, а також уживання спеціальних мов як засобу ідентифікації при прийомі до співтовариства інших осіб. Такі мови учений називає «контр-мовами» (Kontrasprachen), оскільки вони слугують для мовного відмежування від оточуючих та протиставлення себе іншим [9, с. 133].

Однак, як вважає А. І. Домашнев, авторам не вдалося адекватно класифікувати різні утворення через те, що в одному ряді закритих «мов» виявились «мови» учнів, студентів, солдатські жаргони та арго злодіїв, що є помилковою позицією. Такий підхід до класифікації соціолектів німецькими лінгвістами зумовлено, як вважає А.І. Домашнев тим, що вони намагались включити їх у дві групи: професійні «мови» та так звані спеціальні «мови», до яких у загальний ряд внесено і молодіжний сленг, і грубуватий солдатський жаргон, і таємне мовлення різних корпоративних, асоціальних та кримінальних співтовариств [2, с. 129].

Принципово інший підхід до визначення поняття німецьких соціолектів пропонує Н. Діттмар [6], підкреслюючи, зокрема, що соціальні варіанти неоднорідні за своїм характером та мають свою ієрархічну структуру. А.І. Домашнев підтримує позицію Н. Діттмара, який пропонує починати класифікацію німецьких соціолектів із соціальних форм мовлення [6, с. 195], до яких належать, у першу чергу, наддіалектна форма мови – побутово-розмовна мова.

До соціолектів А. І. Домашнев [2, с. 132] відносить і сленг, хоча зазначає, що серед спеціалістів немає єдності поглядів з приводу того, чи існує взагалі німецький сленг, а також виділяє існування проблеми дотримання установлених детальних критеріїв визначення явища сленгу, тому шкала оцінок залишається дуже широкою: одні дослідники розглядають такі висловлювання як розкуті зневажливі форми побутово-розмовної мови, інші бачать у таких мовленнєвих формах явище жаргону, різних спеціальних мов. Проте, як зауважує Н. Діттмар, найближче сленг знаходиться до груп молодіжних мов [6, с. 13].

Позначаючи соціолекти «мовами», автори енциклопедичного довідника німецької мови Е. Агрікола, В. Фляйшер, Х. Проце підкреслювали, що термін «мова» використовується лише умовно щодо утворень, про які йдеться, й не повинен призводити до помилкових тлумачень, оскільки під цим терміном розуміють не окремі мови зі своєю структурою та загальною системою, а набір спеціальних засобів лексичного та словотвірного характеру, що за своїм змістом належать до різних галузей спеціальної лексики (Sonderwortschatz) [цит. по 2, с. 133].

Особливу групу соціолектів складають жаргони та арго. У французькій соціолінгвістиці ці терміни (жаргон, арго) чітко розмежовуються та вивчаються окремо. Потрібно, однак, наголосити, що серед німецьких лінгвістів немає однастайності у питанні розмежування цих двох мовних явищ, які, як зауважував В. Порціг, мають дуже багато схожого між собою, а на думку Н. Діттмара [6, с. 218-221], практично не можливо відділити одне від іншого, і тому вчений вважає можливим не тільки об'єднати вищезазначені поняття, а й формації спеціальних мов, до яких він відносить і сленг, у загальну групу під терміном «Sondersprachen (Argot(olekt)/Slang)».

Зауважимо, що такий підхід до класифікації німецьких соціолектів не потрібно вважати єдиною позицією дослідників. Вищезгадана класифікація соціолектів підтримується

А. І. Домашнєвим, ураховуючи позицію вченого щодо виокремлення сленгу та жаргонів/арго із загальної групи спеціальних мов.

Із цілої низки німецьких соціолектів помітно виділяється молодіжний сленг, який, за визначенням Х. Хенне «позначає специфічні способи мовлення та письма, за допомогою яких молодь прагне своєї мовної спеціалізації, і таким чином, частково самоідентифікації [7, с. 373], уточнюючи: «мови молодіжних груп це ті екзистенційні форми, які акумулюють молодіжний спосіб життя та світосприйняття проти встановленої дорослими стандартної мови» [8, с. 208].

Й. Альбрехт [5, с. 30] розглядає молодіжний сленг як діафазичний варіант, який чіткіше маркований ніж розмовна мова, оскільки у ньому більш явно виражений інтернаціональний елемент. Як і арго, загалом це «другорядна мова», якою молодь послуговується додатково із «нормальною мовою». Молодіжний вокабуляр належить переважно до другорядного субстандарту. І. Радтке вважає молодіжний сленг соціолектом, носіями якого є різні групи молодих людей, а його місце серед варіантів розмовної мови.

Молодіжний сленг іноді йменують «груповою мовою». Належність до групи та статус «спеціальної мови» можуть бути на думку Х. Леффлера перехідними, тимчасовими та постійними. Відповідно вчений виділяє перехідні (транзиторні), тимчасові та постійні соціолекти. До транзиторних соціолектів належать вікові субкоди німецької мови – мовлення дітей, учнів, молодих людей, студентів, дорослих та людей похилого віку; тимчасовими соціолектами вважає мовлення солдатів, в'язнів, спортивний жаргон, жаргон груп, які об'єднує спільне проведення часу, мову інтернет-спілкування; постійні соціолекти – це мови жінок та чоловіків, мови декласованих елементів та ідиш [10, с. 113-124].

В. Д. Бондалетов вважає правомірним називати мовлення молодих людей соціальним діалектом, ураховуючи його функції, характер лексико-понятійної системи, сфери та умов уживання та інших структурно-мовних та екстралінгвальних показників. [1, с.4].

«Молодіжна мова» як калька терміну «Jugendsprache» у германістиці характеризується неоднорідністю та гетерогенністю. Неоднорідність самої молодіжної групи є причиною неоднорідності мови, якою вона спілкується.

Як зазначає Е. Нойланд, нові студії молодіжного сленгу не приділяють уваги експліцитному розгляду поняття «молодь». Сучасні дослідження відмовились від сприйняття мовлення молодих людей як гомогенного явища, тому дослідниця пропонує розглядати це мовне явище як «засіб комунікації між членами однієї групи, що існує переважно в усній формі та використовується молодими людьми у певних ситуаціях, а також характеризується основними типовими рисами розмовної мови, групової мови та комунікативної інтеракції» [12, с. 45].

Соціолінгвістична неоднорідність молодіжного сленгу стала предметом уваги багатьох дослідників. Г. Еманн вважає параметри «північ/південь» та «місто/село» такими, за якими можна пояснити таку неоднорідність, які стосуються, однак, не лише мови молоді. Х. Леффлер [10] шукає пояснення різної мовної поведінки молоді у різному рівні освіти. Е. Нойланд висуває на перший план належність до різних угруповань та гендерну диференціацію. Варто зауважити, що лінгвісти поєднують диференціацію молодіжного сленгу також із віковим критерієм, виходячи із позиції про розподіл тривалості фази молодості на три частини – молодь раннього підліткового віку («Präadoleszenz»), підліткового та раннього юнацького віку («Adoleszenz»), а також пізнього юнацького віку («Postadoleszenz»). Саме у період адолесцентності, як показують численні дослідження, молоді люди активно вдаються до мовного експерименту, продукуючи своєрідні висловлювання. Згідно з соціальним критерієм виділяють мову школярів, студентів, професійних та неформальних груп молоді.

Отже, молодіжний сленг це транзиторний (за Х. Леффлером) соціолект, що належить до групи «спеціальних мов», характерна своєрідність якого обмежується переважно його лексико-фразеологічною підсистемою, оскільки граматична та фонетична специфіка виявляє не значні відмінності від стандартної мови. Молодіжний сленг ніколи не слугує єдиним засобом спілкування його носіїв, а вважається другорядним субстандартом, яким молоді люди послуговуються додатково до загальнонаціональної мови. Сленг молоді не варто

сприймати як гомогенне явище, саме неоднорідність є характерною ознакою цього мовного явища, що може зумовлюватися географічною локацією мовців, гендерною та віковою диференціацією, приналежністю до різних субкультур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика. М.: Просвещение, 1987. 160 с.
2. Домашнев А. И. Проблемы классификации немецких социолектов. Вопросы языкознания [под ред. Трубачева О. Н.]. М.: Наука, 2001. С 127-139.
3. Крючкова Т.Б. Зарубежная социолингвистика. М.: Наука, 1991. 153 с.
4. Крысин Л.П. Русское слово, свое и чужое: исследования по современному русскому языку и социолингвистике. М.: Языки славянской культуры, 2004. 888 с.
5. Albrecht J. „Eistono delle caratteristiche generali del linguaggio giovanile?“ La lingua dei giovani [ed. E. Radke]. Tübingen: Narr, 1993. S. 25-34.
6. Dittmar N. Grundlagen der Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch mit Aufgaben. Berlin: De Gruyter, 1997. 358 S.
7. Henne H. Jugendsprache und Jugendgespräche. Dialogforschung, Jahrbuch des Instituts für deutsche Sprache. Düsseldorf, 1981. S. 370 -385.
8. Henne H. Jugend und ihre Sprachen. Darstellung, Materialien, Kritik. Berlin, New York: de Gruyter, 1986. 241 S.
9. König W. dtv-Atlas zur deutschen Sprache. Tafeln und Texte. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 10 Aufl., 1994. 256 S.
10. Löffler H. Germanistische Soziolinguistik. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 4.neu bearbeitende Auflage, 2010. 222 S.
11. Nabrings K. Sprachliche Varietäten (Tübinger Beiträge zur Linguistik). Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1981. 281 S.
12. Neuland E. Jugendsprache. Eine Einführung. Tübingen: A. Franke Verlag, 2008. 210 S.
13. Schlieben-Lange B. Soziolinguistik. Stuttgart: Verlag Kohl Hammer, 1994. 165 S.

REFERENCES

1. Bondaletov, V. D. (1987). Social'naya lingvistika. [Social linguistics]. Moscow: Prosveshchenie.
2. Domashnev, A. I. (2001). Problemy klassifikatsii nemeckih sociolektov. Voprosy yazykoznaniiya [pod red. Trubacheva O. N.]. [Classification problems of German sociolects. Questions of linguistics]. Moscow.: Nauka,
3. Kryuchkova, T. B. (1991). Zarubezhnaya sociolingvistika. [Foreign sociolinguistics]. Moscow: Nauka.
4. Krysin, L. P. (2004). Russkoe slovo, svoe i chuzhoe: issledovaniya po sovremennomu russkomu yazyku i sociolingvistike. [The Russian word, one's own and foreign: research on the modern Russian language and sociolinguistics]. Moscow: Yazyki slavyanskoj kul'tury.
5. Albrecht, J. (1993). „Eistono delle caratteristiche generali del linguaggio giovanile?“ La lingua dei giovani [ed. E. Radke]. Tübingen: Narr.
6. Dittmar, N. (1997). Grundlagen der Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch mit Aufgaben. Berlin: De Gruyter.
7. Henne, H. (1981). Jugendsprache und Jugendgespräche. Dialogforschung, Jahrbuch des Instituts für deutsche Sprache. Düsseldorf.
8. Henne, H. (1986). Jugend und ihre Sprachen. Darstellung, Materialien, Kritik. Berlin, New York: de Gruyter.
9. König, W. (1994). dtv-Atlas zur deutschen Sprache. Tafeln und Texte. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
10. Löffler, H. (2010). Germanistische Soziolinguistik. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
11. Nabrings, K. (1981). Sprachliche Varietäten (Tübinger Beiträge zur Linguistik). Tübingen: Gunter Narr Verlag.
12. Neuland, E. (2008). Jugendsprache. Eine Einführung. Tübingen: A. Franke Verlag.
13. Schlieben-Lange, B. (1994). Soziolinguistik. Stuttgart: Verlag Kohl Hammer.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лідія Олійник – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Наукові інтереси: дослідження сленгу молоді Німеччини.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Lidiia Oliijnyk – PhD in Philological science, Associate Professor of the Department of Theory, Practice and Translation of the German Language at the National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”.

Scientific interest: studying of the slang of German young people.

УДК 378.147.091.31: 629.7.07(73)

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОГО АВІАЦІЙНОГО РАДІООБМІНУ

Ольга ПІДЛУБНА (Кропивницький, Україна)

e-mail: superenglishteacher@ukr.net

ПІДЛУБНА Ольга. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОГО АВІАЦІЙНОГО РАДІООБМІНУ

Статтю присвячено проблемі ведення радіообміну, мові спілкування фахівців галузі цивільної авіації та питанню використання стандартної фразеології, що містить елементи звичайної англійської мови. Визначено важливі ознаки авіаційної фразеології та виокремлено специфічні риси авіаційної англійської мови. Підкреслено, що спілкування під час виконання

професійних завдань характеризується спрямованістю, логічністю і однозначністю висловлювань й має низку обмежень у використанні мовних засобів.

Ключові слова: стандартна фразеологія радіообміну, ведення радіообміну, розмовна англійська мова, авіаційна англійська мова, авіафахівець, безпека польотів.

PIDLUBNA Olga. LINGUISTIC PECULIARITIES OF THE ENGLISH AVIATION RADIOTELEPHONY

The article deals with the analysis of characteristic features of professional languages in comparison to general ones. Aviation is a rapidly developing sphere nowadays. Professional communication between a pilot and an air traffic controller is of great importance to provide safety of flights. Radiotelephony communication is a special sphere within the English language with its phonetic, lexical and grammar peculiarities. It is of special interest for linguists due to these specific features. English aviation radiotelephony discourse can be defined as the aviation specialists' communication, the purpose of which is the verbal exchange by means of the English language of the professional information during the flight with the help of the radiotelephony connection. It is underlined that professional languages are closely connected to the definite science, have a set of specific lexical units, have both oral and written forms, are based on the general language system etc. The general characteristic of aviation radio communication is given. The scientific methods of analysis, synthesis, description and comparison have been used in order to single out radiotelephony communication peculiarities. Radiotelephony is represented in the form of a dialogue, based on clichés and closely connected with the situation in which it takes place. It is concluded that radiotelephony as a type of the professional language includes radiotelephony phraseology, general English and English for specific purposes, used within general English. The paper investigates language peculiarities of English aviation radiotelephony and clarifies its main features facilitating effective international professional communication, and singles out its phonetic, lexical and grammatical peculiarities. The article deals with the analysis of characteristic features of radiotelephony, the language of communication of specialists in the field of civil aviation and the use of standard phraseology, containing elements of ordinary English. The important features of aviation phraseology are defined and the general characteristics and there are given specific features of the aviation English language, which are used by pilots and air traffic control controllers.

Key words: standard phraseology of radiotelephony, radio exchange, spoken English, aviation English, air specialist, flight safety.

Постановка проблеми. Авіація – це одна із галузей, в яких мовна комунікація відіграє найважливішу роль. Єдиним способом комунікації пілота і авіадиспетчера є радіотелефонний зв'язок, який протікає в умовах дефіциту часу і вимагає від авіафахівця максимальної концентрації уваги. Наявність непорозумінь під час ведення радіообміну між пілотом та диспетчером стали причиною нещасних випадків, тому експерти постійно шукають шляхи підвищення безпеки польотів, щоб сприяти зниженню кількості авіаційних пригод. Одним із чинників, який викликає зацікавлення дослідників є авіаційний радіообмін [8, с. 7]. Відповідно до регламенту Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), спілкування повинно бути виражене у формі команд або інструкцій [5; 6]. Саме володіння професійною англійською мовою є ключовим комунікативним інструментом учасників радіообміну.

Виникнення нестандартних ситуацій може спричинити складності у радіообміні, зокрема, тоді, коли відбувається використання звичайної англійської мови. Основною причиною нещасних випадків є неоднозначність та структура мови звичайної розмовної мови. Крім того, лінгвісти Р. Грейсон та К. Біллінг дослідили проблеми усного спілкування з учасниками повітряного руху та виокремили 10 типів помилок мовного спілкування, з яких три мають лінгвістичний характер: неоднозначні вирази, неточні (повідомлення) та неправильне тлумачення (фонетична схожість) [7]. Звичайно, майбутніх авіафахівців готують до непередбачуваного розвитку подій, коли необхідно мати достатній рівень мовної компетенції і стратегічних навичок, аби підтримати діалог для вирішення проблем. Таким чином, використання нестандартної мови під час ведення радіообміну між пілотом і диспетчером підкреслює необхідність розширення підготовки у нестандартній фразеології і розмовній англійській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розгляду питань англійської комунікації авіафахівців, до ведення радіообміну звертались велика кількість науковців, які звертали увагу на різні аспекти проблеми авіаційної англійської мови, яку розглядали як один з чинників безпеки польотів (Ш. Лінде, М. Невіле, П. Фальсон), докладно вивчали її структуру (Г. Емері, Дж. Мелл, М. Міцуті, К. О'Брайен). Проте, ґрунтовне дослідження спрямоване на вивчення основних проблем, пов'язаних з мовними особливостями авіаційної англійської мови під час ведення радіообміну не знайшло детального відображення в сучасній лінгвістичній науці.

Мета цієї статті – дослідження лінгвістичних особливостей та проблем, пов'язаних з веденням радіообміну англійською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цивільній авіації, як і в будь-який інший галузі, є обмежені в своєму життєвому слові – жаргонізми і термінологія, зрозумілі тільки людям, пов'язаним з цією сферою діяльності. Мову міжнародного радіообміну можна

віднести до мови для спеціальних цілей з тієї точки зору, що словниковий запас, необхідний авіафахівцям, лімітований і може бути точно визначений ситуацією. Отже, в процесі навчання професійно орієнтованої англійської мови студентам необхідно освоїти не тільки авіаційну англійську мову з її вузько направленою лексикою, а й автоматизувати навички вживання тих чи інших команд фразеології радіообміну, яка на відміну від простого англійської мови та авіаційної англійської мови має ряд синтаксичних і фонетичних особливостей (наприклад, читання букв авіаційного алфавіту, вимова слів і чисел тощо), специфічне вимова таких параметрів, як швидкість, курс, висота і ешелон польоту тощо.

Таким чином, діалог між пілотами та диспетчерами практично незрозумілий для пересічної людини. Більшість виразів короткі, швидкі та насичені термінологією. Ці вирази були сформовані за допомогою слів, які демонструють низький рівень мовної плутанини та залишаються унікальними, коли не носій мови розмовляє ними або чує їх. У деяких випадках є альтернативна вимова для покращення ясності 20 слів. Наприклад, «*five*» стали «*fife*», а «*nine*» стали «*niner*», *thousand* як [*tauzend*].

Відомо, що мовні фактори впливають на ведення ефективного радіообміну, а саме використання фразеології, інтонації, наголосу та використання (або неправильне використання) пауз. Також існують інші фактори, які, як відомо, впливають на радіообмін: а) якість передачі, б) шум у кабіні в) одночасне виконання різних складних операцій [13]. Ці всі фактори негативно впливають на якість ведення радіообміну та потребують увагу під час професійної підготовки майбутніх пілотів та диспетчерів.

Найважливішим лінгвістичним фактором для авіаційного радіообміну є вибір лексичних елементів або фраз. Лінгвіст Ш. Уплінгер стверджує, що освоєння спеціалізованої технічної термінології (словника) недостатньо, щоб уникнути неоднозначності [14]. Таким чином, процес вирішення непорозумінь під час ведення радіообміну стає ще складнішим, коли учасники спілкуються на нерідній англійській мові. Хоча майбутні пілоти готуються до використання процедур R/T (радіотелефонія), тобто правильне використання запитів та зворотне зчитування повідомлення. Під час ведення радіообміну виникають ситуації, коли учасники радіообміну використовують розмовне значення термінів або по-різному інтерпретують авіаційну термінологію [10].

Розглянемо деякі лексичні особливості, наприклад, дієслово *to take off* в сфері цивільної авіації перекладається як злітати, а в англійській розмовній мові – знімати одяг; *to read* у фразеології радіообміну – чути (*how do you read me?* як ви мене чуєте?), а в розмовному – читати; *to advise (on final)* в радіозв'язку – доповісти, в розмовному – радити [3, с. 142]. Зазначимо, що, мова фразеології радіообміну має ряд синтаксичних і фонетичних особливостей, обумовлених аудіальним і візуальним каналами сприйняття, задіяними в роботі авіафахівця, а також тимчасовими рамками передачі повідомлення і реакції на них. Дані особливості представлені в документі ІКАО і засновані на наступних принципах: будь-які команди і повідомлення повинні забезпечувати мінімум неточностей і втрати інформації; отримання будь-якої інформації, як правило, має супроводжуватися відповідним повідомленням у відповідь, кількість слів у радіоповідомленнях та їх тривалість повинні бути мінімальними [2, с. 72]. Фразеологія радіообміну містить стандартну термінологію, яка використовується під час ведення звичайного радіообміну, та загальні повідомлення, що застосовуються під час нестандартних ситуацій [1].

Застосовуються спеціальні фрази або слова для позначення мети певних мовленнєвих актів, що сприяє приверненню уваги до важливої інформації. Уживання слова «*confirm*», що має специфічне значення в Збірнику авіанавігаційної інформації (Aeronautical Information Publication), наприклад, «*confirm climbing to flight level two zero zero*». Проте деякі авіадиспетчери та пілоти використовують його, як в розмовній мові щоб виправити неправильне зворотне повідомлення. Диспетчер пілота: «*descend to flight level two nine zero*». Пілот відповів: «*descend to flight level two five zero*», після чого авіадиспетчер відреагував «*confirm flight level two nine zero*». Пілот не розуміючи, відповідає: «*What is it that you want me to confirm?*». У цьому випадку авіадиспетчер зробив помилку, слід було відповісти «*negative, descend to flight level two niner zero*». Авіадиспетчер використовував *confirm*, у значенні розмовної англійської мови: *to correct an incorrect readback*; замість стандартної авіаційної

англійської: *to query something*. Пілот для якого англійська мова іноземна, не міг зрозуміти значення слова та інтерпретувати висловлювання за контекстом. Тому важливо уживання спеціальних слів для вираження згоди та незгоди.

Існують також непорозуміння коли учасники радіообміну дотримуються стандартної термінології, наприклад, вираз *go to Tower*, повинен тлумачитися як *change to the Tower frequency*, а не в прямому значенні вирулювати до вишки. Інший приклад непорозуміння: термін *diverge* слід тлумачити як *take a different heading*. Пілот не правильно розтлумачив стандартний вираз та поверну вліво, замість того, щоб взяти інший курс [9].

Приклад непорозуміння на рівні фонології, де два авіадиспетчери домовлялися про дозвіл на виліт. *I'll let you know* – це те що сказав диспетчер, а *Let him go* – це те що інший диспетчер зрозумів. Наступний випадок під час приземлення, повідомлення звучало як *Last of the power (i.e. reduce power)* – але пілот зрозумів як *Blast of power (i.e. increase power)* або, коли пілот затребував дозвіл на перетин злітно-посадкову полосу: *May we cross?* Авіадиспетчер відповів: *Hold short (i.e. Don't)*, а пілот зрозумів як *Oh sure (i.e. You can)*. Плутанина із *west* та *left*, що мають значення різних сторін Tower. Авіадиспетчер пілоту: *Pass to the left of the tower*, а пілот зрозумів: *Pass to the west of the tower* [9, p. 29]. Приклади непорозуміння пов'язаних із однаковим звучанням слів *two* та *to*[4]:

ATC: Descend two four zero zero. (i.e. 2,400 ft)

P.: OK. four zero zero. (i.e. 400 ft) або

ATC: Climb to five zero. (i.e. 5,000 ft)

P.: Climb two five zero. (i.e. 25,000 ft).

Тому так необхідно особливе вираження чисел у різних авіаційних параметрах (ешелон польоту, швидкість, частота, курс тощо), які повністю чи частково вимовляються по цифрах, що сприяють чіткості передавання інформації, важливої для безпеки польоту.

Для забезпечення ведення ефективного радіообміну було вжито підходи для запобігання потенційної неефективної комунікації [12]:

- спрощення, що полягає у тому, щоб зробити кожне повідомлення максимально коротким та стислим;
- стандартизація полягає у призначенні специфічної фразеології, послідовності інформації в кожному повідомленні та послідовності повідомлень під час обміну;
- гарантія направлена на зворотній радіообмін, щоб визначити розуміння пілота повідомлення авіадиспетчера.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Ведення радіообміну – це один із найважливіших аспектів безпеки авіації. Ефективне спілкування має важливе значення для безпеки авіації, злагоджена координація екіпажу принципово залежить від успішного ведення радіообміну. Підготовка до ведення радіообміну є важливою вимогою для майбутніх авіафахівців. Для пілотів і диспетчерів чітко визначені мовні засоби для ведення радіообміну – стандартна фразеологія та, у нестандартних ситуаціях, звичайна англійська мова. Таким чином, у радіообмінах може бути присутня не лише фразеологія, але й звичайна англійська мова. Проте, виникають непорозуміння, коли висловлювання з використанням стандартної фразеології містить елементи звичайної англійської мови (наприклад, вживання нестандартної лексики чи розширення редукованих синтаксичних структур).

Таким чином, англійський авіаційний радіообмін є мовленням авіафахівців, мета якого полягає у вербальному обміні професійною інформацією під час польоту за допомогою радіотелефонного зв'язку засобами авіаційної англійської мови. Він має низку лінгвістичних особливостей, що відрізняють його від іншого професійного мовлення і забезпечують його чіткість, лаконічність та однозначність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гайдукова М. А. Речевые тренажеры по английской стандартной фразеологии радиотелефонной связи в авиации как средство интенсификации обучения профессиональному английскому языку / Мария Александровна Гайдукова // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). – 2017. – Вип.10 (187). – С. 142 – 148.
2. Руководство по радиотелефонной связи: Дос 9432 AN / 925. – [изд. 4-е.]. – Монреаль: Международная организация гражданской авиации, 2007.

3. Черняева Е. В. Проблемы языкового барьера при действиях летного и диспетчерского состава в стрессовых ситуациях / Елена Витальевна Черняева // Научный вестник. – 2004. – № 116. – С. 139–143.
4. Cushing S. Pilot-Air Traffic Control Communications: It's not (only) what you say, it's how you say it // Flight Safety Foundation. 1995. № 14 (7). P.1-10.
5. Doc 4444 ATM/501: Air Traffic Management: Procedures for Air Navigation Service. – 15th ed. Montreal: International Civil Aviation Organization, 2001. – 64 p.
6. Doc 9835-AN/453 Manual on the Implementation of the ICAO Language Proficiency Requirements. – Second edition. – 2010. – 150 p.
7. Grayson R. Information transfer between air traffic control and aircraft: communications problems in flight operations. Information Transfer Problems in the Aviation System. / [R. Grayson and C. Billings; In eds. C. Billings and E. Cheaney]. – NASA, California, 1981. – P. 47-62.
8. ICAO Manual of Radiotelephony (Doc 9432 AN/925) / International Civil Aviation Organization. – Montreal, 2006. – 106 c.
9. Illman P. The Pilot's Radio Communication Handbook / Paul Illman. – New-York: McGraw-Hill, 5th edition. – 1998. – 272 p.
10. McMillan D. «Say again?» Miscommunications in Air Traffic Control. – Queensland: Queensland University of Technology, 1998. – 60 p.
11. Mell J. «Emergency Calls-Messages Out of the Blue». Retrieved December 22, 2008, from <http://www.icao.int/anb/sg/pricesg/background/OotB.htm>
12. Mell J. Language training and testing in aviation need to focus on job-specific competencies / Jeremy Mell // ICAO Journal. – 2004. – № 1. – P. 12–14, 27.
13. Shimizu T. Effect of background noise on perception of English speech for Japanese listeners. / T. Shimizu, K. Makishima, M. Yoshida & H. Yamagishi // Auris Nasus Larynx, 2002. – P. 121-125.
14. Uplinger Sh. English-language Training for Air Traffic Controllers Must Go Beyond Basic ATC Vocabulary / Shanjin Uplinger // Flight Safety Foundation Airport Operations. – 1997. – Vol. 23, N. 5. – P. 1–5.

REFERENCES

1. Gaydukova, M. A. (2017). Rechevyie trenazheryi po angliyskoy standartnoy frazeologii radiotelefonnoy svyazi v aviatsii kak sredstvo intensifikatsii obucheniya professionalnomu angliyskomu yazyku. [English radio telephony phraseology speech simulators as a means of intensifying professional English teaching process]. Vestnik TGPU.
2. Rukovodstvo po radiotelefonnoy svyazi: Doc 9432, AN / 925. (2007) [Manual on radiotelephone communication. Doc 9432, AN / 925.]. Montreal: Mezhdunarodnaya organizatsiya grazhdanskoy aviatsii.
3. Chernyayeva, E. V. (2004). Problemy yazykovogo bar'yera pri deystviyakh letnogo i dispetcherskogo sostava v stressovykh situatsiyakh // Nauchnyy vestnik. [The influence of language barrier on the behavior of pilots and controllers in difficult situations // Science Bulletin].
4. Cushing S. (1995) Pilot-Air Traffic Control Communications: It's not (only) what you say, it's how you say it // Flight Safety Foundation.
5. Doc 4444 ATM/501: Air Traffic Management: Procedures for Air Navigation Service. (2001) Montreal: International Civil Aviation Organization.
6. Doc 9835-AN/453 Manual on the Implementation of the ICAO Language Proficiency Requirements. (2010).
7. Grayson R. (1981) Information transfer between air traffic control and aircraft: communications problems in flight operations. Information Transfer Problems in the Aviation System. NASA, California.
8. ICAO Manual of Radiotelephony (Doc 9432 AN/925) (2006). International Civil Aviation Organization. Montreal.
9. Illman P. (1998) The Pilot's Radio Communication Handbook. New-York: McGraw-Hill.
10. McMillan D. (1998) «Say again?» Miscommunications in Air Traffic Control. Queensland: Queensland University of Technology.
11. Mell J. (2008). Emergency Calls-Messages Out of the Blue. <http://www.icao.int/anb/sg/pricesg/background/OotB.htm>.
12. Mell J. (2004). Language training and testing in aviation need to focus on job-specific competencies. ICAO Journal.
13. Shimizu, T. (2002). Effect of background noise on perception of English speech for Japanese listeners. Auris Nasus Larynx.
14. Uplinger Sh. (1997). English-language Training for Air Traffic Controllers Must Go Beyond Basic ATC Vocabulary. Flight Safety Foundation Airport Operations.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Підлубна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Львівської академії Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: лінгвістичні особливості авіаційної англійської мови, фахова мова авіації, дослідження англійськомовного авіаційного радіотелефонного дискурсу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olga Pidlubna – candidate of pedagogical sciences, senior teacher at the foreign languages department of Flight Academy of National Aviation University.

Scientific interests: linguistic peculiarities of the aviation English, aviation English, research of the English aviation radiotelephony discourse.

УДК 81'373

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ МОВНИХ ОДИНИЦЬ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЗМІСТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олеся МІНЕНКО, Яна СНІСАРЕНКО (Черкаси, Україна)

e-mail: alesyafoxy@rambler.ru, yanasnis@gmail.com

МІНЕНКО Олеся, СНІСАРЕНКО Яна. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ МОВНИХ ОДИНИЦЬ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЗМІСТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті проведено аналіз багатозначності мовних одиниць суспільно-політичного змісту на прикладі української та англійської мов. Визначено, що багатозначність є одним із головних способів групування лексико-семантичних варіантів у структурі слова. Встановлено, що при проведенні зіставного аналізу лексичних одиниць різних мов необхідно враховувати кількість значень лексем, що зіставляються. Проаналізовано склад та ієрархію лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики української та англійської мов.

Ключові слова: багатозначність, суспільно-політична лексика, лексико-семантичний варіант, зіставний аналіз, лексичне значення.

MINENKO Olesya, SNISARENKO Yana. POLYSEMY OF LEXICAL UNITS OF SOCIO-POLITICAL MEANING IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the problems of comparison of polysemantic units of socio-political content of the Ukrainian and English languages. It is known that the main unit of contrastive lexicology is semem. Because of this, a comparative analysis of not individual meanings, but polysemantic words in general is an important condition for the implementation of the principle of systematicity in comparative lexicology, since the structure of the lexem concentrates the most significant system-forming properties of the lexical-composition of the language. The lexical meaning has its own volume, which is filled with semes, reflecting certain phenomena or objects summed up in meaning. Depending on the specific use of the word in the speech, not the entire content of the meaning is realized, it remains in consciousness, and either the essence or one of the meaning is used to indicate the object. Comparing the general and specific in the composition of the socio-political vocabulary of the Ukrainian and English languages, it can be seen that, except the volume of meaning, the number of semes in similar words does not always coincide. It was investigated that during interlingual comparison of polysemantic words it is necessary to take into account whether they have narrow or even terminological notation, and whether they are polysemants. It was established that another criterion in comparative analysis of polysemantic words is the composition and hierarchy of lexical-semantic variants. Along with this it should be taken into consideration that the comparable lexemes may differ not only in the number of lexical variants, but also in their sequence. It should be noted that an important condition for the objective comparison of the semantic structures of polysemantic words belonging to different languages is the equivalence of the distribution of the meanings of a single word in both of the comparable languages. The polysemy allows us to expand the nominative potential of the language without increasing the number of the actual lexical units. The word in the context is always understood unambiguously, that is, the context solves the problem of polysemy.

Keywords: polysemy, socio-political lexis, lexical-semantic variant, comparative analysis, lexical meaning.

Однією з активних сфер мовлення в сучасній комунікації, є політична. Вона характеризується особливими інтенціями, прагматичним ефектом, уживанням специфічних мовних засобів, своєрідною побудовою тексту. Разом з підвищеним інтересом до дослідження політичної комунікації, до аналізу закономірностей комунікативної діяльності зростає увага до вивчення політичної лексики.

В умовах сьогодення суспільно-політична лексика зазнає значних трансформацій. Розширюється коло її користувачів, формується нова політична мова. Суспільно-політична лексика вже була предметом лінгвістичного аналізу багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Так, у своїх наукових розвідках І.Є. Ренчка досліджувала структурно-семантичні і прагматичні характеристики суспільно-політичної лексики, а саме найменування політичних партій, рухів зафіксованих у «Словнику української мови» в 11-ти томах [9, с. 14]. Proctor K. присвятила значну кількість наукових праць дослідженню мовної реалізації слів суспільно-політичного змісту під час політичних дебатів та переговорів [8, с. 3258]. У своїх наукових працях С.А. Маннік, досліджуючи відмінність між суспільно-політичною лексикою та суспільно-політичною термінологією, зазначає, що більша частина суспільно-політичної термінології є загальнозрозумілою, тому науковець виступає проти включення термінів до складу суспільно-політичної лексики [7, с. 468].

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних змін є недостатньою. Семантичні процеси, що виникають у цій групі лексики, менш досліджені, хоча вивчення закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова.

Мета статті полягає у проведенні аналізу багатозначності мовних одиниць суспільно-політичного змісту на прикладі української та англійської мов, а також у визначенні складу

та ієрархії лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики зазначених мов.

Лексичне значення слова – складний за своєю природою феномен, що акумулює в собі різноманіття самої мови, яке знаходить безпосереднє відображення в структурі лексичного значення. Відомо, що основною одиницею контрастивної лексикології є семема, тобто окреме значення слова, яке виступає лексичним відповідником в інших мовах. На відміну від семи, семема є одиницею вищого розряду, але, у свою чергу, вона входить до структури лексеми або багатозначного слова. Через цю причину зіставний аналіз не окремих значень, а багатозначних слів у цілому є наступним ступенем у реалізації принципу системності в порівняльній лексикології, оскільки структура лексеми концентрує в собі найбільш суттєві системотворчі властивості лексичного складу мови [5, с. 125].

Лексичне значення має свій обсяг, який наповнюють семи, що відображають певні явища чи предмети, узагальнені в значенні. Залежно від конкретного використання слова в мовленні реалізується не весь обсяг змісту значення, він залишається у свідомості, а для вказівки на предмет використовується або сутність, або одна зі сторін змісту значення.

Багатозначність – це наявність різних лексичних значень в одного й того ж слова відповідно до різних контекстів. Окрім цього, багатозначність як лексична категорія – це семантичне відношення внутрішньо пов'язаних (мотивованих) значень, що виражаються формою одного слова (однієї лексеми) і розмежовуються в тексті завдяки різним взаємовиключним позиціям цього слова. Полісемія є одним із головних способів групування лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) у структурі слова. Таке об'єднання різноманітних ЛСВ відбувається на основі їх формальної (звукової, графічної) тотожності та наявності у їхніх значень (семем) семантичних зв'язків або мотивованості.

Необхідно зазначити, що важливою умовою об'єктивного порівняння семантичних структур багатозначних слів, які належать до різних мов, є рівноцінний розподіл значень окремо взятого слова в обох зіставляваних мовах. Проте на сучасному етапі розвитку порівняльної лексикології ця умова дещо нівелюється. Причиною є те, що досить часто те саме слово має різну кількість лексичних значень, зафіксованих у різних словниках однієї мови. Цей факт доводиться враховувати при проведенні порівняльного аналізу лексичних одиниць мов, але й не враховувати кількість значень лексем, що зіставляються, теж не можна, тому що саме в цьому випадку яскраво проявляються в мові особливості розвитку полісемії – однієї із найважливіших закономірностей розвитку лексичної семантики і лексичного складу мов. Лінгвістам відомо, що слова англійської мови порівняно з українською відзначаються більшою багатозначністю [6, с. 24]. Яскравим прикладом цього є суспільно-політична лексика. Приміром, ключові лексеми, які становлять основу лексико-семантичних полів “Суспільство. Держава” та “Політика”, – *суспільство* і *політика* в українській та *community* і *politics* в англійській мові – мають відповідно одне і два та п'ять і чотири лексичні значення.

Важливою відмінною ознакою при міжмовному зіставленні багатозначних слів є їх віднесеність до омосемантів (вузькі або навіть термінологічні позначення, між якими встановлюється практично пряма відповідність) та полісемантів. Наприклад, в українській мові слово *саміт* “зустріч, переговори, конференція, нарада, збори і т. ін. глав держав та урядів” [1, с. 676] має лише одне лексичне значення, тобто є омосемантом, тоді як в англійській мові лексема *summit* має три значення і, відповідно, є полісемантом: “1. A meeting between heads of government or other high-ranking officials to discuss a matter of great importance” (“зустріч між главами урядів чи інших високопосадовців з метою обговорення нагальних питань”); “2. The highest point or top of something, especially a mountain” (“найвища точка чогось, наприклад гори”); “3. The point or time at which something is at its most successful or intense” [10, с. 1537] (“момент, коли щось знаходиться на найвищому рівні розвитку”).

Ще одним критерієм при проведенні зіставного аналізу багатозначних слів є склад та ієрархія лексико-семантичних варіантів. Знову ж таки цей критерій не можна абсолютизувати, оскільки значення лексеми, незалежно від їх кількості та принципів виділення, перебувають між собою у відношенні дифузності. Це є вирішальним чинником, який визначає цілісну структуру семантики багатозначного слова. Однак не можна не

враховувати той факт, що зіставлявані лексеми можуть відрізнятися не тільки кількістю лексико-семантичних варіантів, але і їх послідовністю. Ця відмінність є досить важливою для усвідомлення процесів розуміння і породження мовлення іншою мовою, оскільки ідентифікація починається, у першу чергу, зі сприйняття звукового комплексу того слова, з яким асоціюється основне значення.

Наведемо приклади лексем суспільно-політичного змісту в порівнюваних мовах, які позначають однакові поняття, тобто в яких більш за все слід очікувати збіг у структурній стратифікації лексико-семантичних варіантів, але в яких насправді це не відбувається. Так, лексемами з неоднаковою ієрархією лексико-семантичних варіантів є *конфронтація* в українській і *confrontation* в англійській мовах. Першим, а відповідно, й основним є значення слова *конфронтація*₁ в українській мові: “*протиборство, протиставлення соціальних систем, класових інтересів, ідейно-політичних принципів і т. ін.; зіткнення*” [2, с. 131]. В англійській мові воно відповідає другому значенню *confrontation*₂ (“*hostility between nations stopping short of actual warfare, though probably involving armed forces*” [10, с. 319] – “ворожість між національностями, яка не переступає межу війни, хоча передбачає використання збройних сил”), а українське *конфронтація*₂ (“*очна ставка зі свідками протилежної сторони*”) відповідає англійському *confrontation*₁ (“*a face-to-face meeting or encounter, especially a challenging or hostile one*” – “очна ставка чи сутичка, яка має ворожий характер”). Необхідно зазначити, що третє значення англійської одиниці *confrontation*₃ – (“*conflict between ideas, beliefs, or opinions, or between the people who hold them*” – “конфлікт між ідеями, віруваннями чи думками, або між людьми, які мають їх”) та четверте значення *confrontation*₄ (“*a comparison or contrast between parts that have been brought together into a whole*” – “порівняння чи протиставлення між частинами, які було з’єднано в одне ціле”) взагалі не мають відповідників в українській мові.

Є два основні чинники, які зумовлюють специфічні риси у складі та ієрархії значень порівнюваних лексем. По-перше, це різний ступінь розвиненості полісемії порівнюваних слів у досліджуваних мовах, а по-друге, наявність самостійних лексико-семантичних варіантів, які належать до структури багатозначного слова лише в одній із мов. Урахування зазначених чинників є досить важливим для правильного вибору потрібного лексико-семантичного варіанта в англійській або українській мовах, особливо коли йдеться про однакові чи дуже схожі за звучанням слова.

Помітно, що українська семема *бюрократія*₁ (“*найвищий привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі*”) [4, с. 26] відповідає англійській семемі *bureaucrasy*₂ (“*the nonelected officials of an organization or department*” [10, с. 199] – “невиборні службові представники організації чи відділу”); українська семема *бюрократія*₂ (“*ієрархічно організована система управління державою чи суспільством за допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями*”) є відповідником англійській семемі *bureaucracy*₁ (“*an administrative system, especially in a government, that divides work into specific categories carried out by special departments of nonelected officials*” – “адміністративна система, особливо у складі уряду, що розподіляє роботу між спеціальними категоріями, яку виконують особливі відділи службовців”). Слід зазначити, що англійські семемі *bureaucracy*₃ (“*a state or organization operated by a hierarchy of paid officials*” – “державна чи організація, якою керує ієрархія службовців”) та *bureaucracy*₄ (“*complex rules and regulations applied rigidly*” – “список правил та інструкцій, яких твердо дотримуються”) не мають відповідників у структурі лексико-семантичних варіантів української семемі *бюрократія*.

Утворення семантичних розгалужень лексем суспільно-політичного змісту підпорядковується загальним принципам смислових переносів за схожістю зовнішнього вигляду, функціями тощо, що спостерігається в багатозначних словах не тільки української та англійської, а й інших мов. Дія цих же принципів дозволяє виявити, наскільки наближеними чи віддаленими є ті чи інші вторинні значення в порівнюваних лексемах української та англійської мов. Так, приміром, якщо українське слово *режим*, крім основного значення “*державний лад, спосіб правління*”, позначає також “*систему заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети*” [3, с. 109], то в англійській мові *regiment* – це ще й таке: “*I. A permanent military unit usually consisting of two or three battalions of ground*

troops divided into smaller companies or troops under the command of a colonel (“тимчасове військове угруповання, яке зазвичай складається з двох чи трьох основних підрозділів, котрі далі поділяються на менші підрозділи, чи війська під командуванням полковника”); 2. *A large number of people or things, especially an orderly group* [10, с. 1273] (“велика кількість людей чи речей, які входять до складу упорядкованого угруповання”). Як бачимо з наведеного прикладу, у різних значеннях багатозначних слів завжди наявні об’єднуючі семантичні ознаки, які є спільними і для відсутніх в інших мовах значень зіставлюваних лексем. На нашу думку, це пов’язано з тим, що одні мови використовували семи для формування одних значень, а інші – для інших.

Таким чином, розглянуто основні моменти міжмовного зіставлення багатозначних слів на прикладі деяких сегментів суспільно-політичної лексики української та англійської мов, які є визначальними, але вони не вичерпують усі випадки наявних подібностей і відмінностей. Багатозначність – це явище, що дає можливість значно розширити номінативний потенціал мови без збільшення кількості власне лексичних одиниць. Слово в контексті завжди розуміється однозначно, тобто контекст вирішує проблему багатозначності.

Перспективами розвитку порушеного питання є проведення міжмовних зіставлень цього лексичного угруповання за типами мотивованості (зв’язаності) лексико-семантичних варіантів у структурах лексем, а також за деякими іншими параметрами, що визначають сутність та різновиди самої багатозначності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Новий словник іноземних слів. Укладання і передмова О.М. Сліпушко. 20 000 слів. – К. : Аконті, 2007. – 848 с.
2. Новий тлумачний словник української мови: в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – II вид. – К. : Аконті, 2008 – Т. 2. – 2008. К-П. – 926 с.
3. Новий тлумачний словник української мови: в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – II вид. – К. : Аконті, 2008 – Т. 3. – 2008. П-Я. – 926 с.
4. Семігіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семігіна. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – 253 с.
5. Halliday, M. A. K. (2002). Some aspects of systematic description and comparison in grammatical analysis. In J. Webster (Ed.), *On grammar. Collected works of M. A. K. Halliday* (Vol. 1, pp. 121-36). London: Continuum.
6. Koning, E. (2012). Contrastive linguistics and language comparison. *Language in contrast*, 12(1), 3–26. <http://doi.org/10/1075/lic.12.1.02kon>
7. Manik, S. (2015). On Difficulties of Compiling Parallel Corpus of Socio-Political Terms. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 198, 465–473. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.07.467
8. Proctor K., Lily I., Su W. The 1st person plural in political discourse – American politicians in interviews and in debate // *Journal of Pragmatics*. – 2011. – Т. 43. – № 13. – С. 3251–3266.
9. Renchka, I. Je. (2016). *Semantichni transformacii v najmenuvannjakh politychnykh partij, rukhiv ta ideologichnykh techij u slovnykakh radjanskoji ta postradjanskoji doby* [Semantic transformations in the names of political parties, movements and ideological currents in the dictionaries of the Soviet and post-Soviet times]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filologichni nauky*, 189, 12–19.
10. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. Oxford : University press, 2008. – 1780 p.

REFERENCES

1. Slipushko, O.M. (2007). *Novyi slovnyk inshomovnykh sliv*. [New Dictionary of Foreign Languages]. Kyiv: Akonit.
2. Yaremenko V., Slipushko, O. (2008). *Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy: v trokh tomakh: K-P* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in three volumes: K-P]. Kyiv: Akonit.
3. Yaremenko V., Slipushko, O. (2008). *Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy: v trokh tomakh: P-Ya* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: in three volumes: P-Ya]. Kyiv: Akonit.
4. Semyhina, T. V. (2005). *Slovnyk iz sotsialnoi polityky*. [Social Politics Dictionary]. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”.
5. Halliday, M. A. K. (2002). Some aspects of systematic description and comparison in grammatical analysis. In J. Webster (Ed.), *On grammar. Collected works of M. A. K. Halliday*. London: Continuum.
6. Koning, E. (2012). Contrastive linguistics and language comparison. *Language in contrast*. <http://doi.org/10/1075/lic.12.1.02kon>
7. Manik, S. (2015). On Difficulties of Compiling Parallel Corpus of Socio-Political Terms. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.07.467
8. Proctor K., Lily I., Su W. (2011). The 1st person plural in political discourse – American politicians in interviews and in debate // *Journal of Pragmatics*.
9. Renchka, I. Je. (2016). *Semantichni transformacii v najmenuvannjakh politychnykh partij, rukhiv ta ideologichnykh techij u slovnykakh radjanskoji ta postradjanskoji doby* // *Naukovi zapysky NaUKMA. Filologichni nauky*

nauky [Semantic transformations in the names of political parties, movements and ideological currents in the dictionaries of the Soviet and post-Soviet times // Science Bulletin of NaUKMA. Philology Sciences].

10. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford: University press, (2008).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Яна Снісаренко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

Наукові інтереси: дослідження структурних та семантичних особливостей суспільно-політичної лексики української та англійської мов

Олеся Міненко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

Наукові інтереси: рецепція Вільяма Шекспіра в українській літературі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yana Snisarenko – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Foreign Languages Department of Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine.

Scientific interests: the investigation of structural and semantic peculiarities of socio-political lexis of the Ukrainian and English languages.

Olesya Minenko – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Foreign Languages Department of Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine.

Scientific interests: reception of William Shakespeare in the Ukrainian literature.

УДК 811.161.2'374

УКРАЇНЬСЬКА ТЛУМАЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК ОСНОВА СИСТЕМНОГО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОВИ І СУСПІЛЬСТВА

Наталія СНИЖКО (Київ, Україна)

e-mail: natasnow@ukr.net

СНИЖКО Наталія. УКРАЇНЬСЬКА ТЛУМАЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК ОСНОВА СИСТЕМНОГО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОВИ І СУСПІЛЬСТВА

Висвітлено актуальні проблеми сучасної тлумачної лексикографії, яка відтворює оновлений український лексикон і є основою інтегральних лінгвістичних та макронаукових досліджень. З'ясовано особливості оновлення лексичного складу української мови та розбудови джерельної бази сучасних тлумачних словників. Запропоновано методику системного вивчення розвитку мови і суспільства на основі комплексу традиційних і нових лексикографічних праць.

Ключові слова: тлумачна лексикографія; український неолексикон; системний підхід; моделювання динаміки мовної системи; Олесь Гончар.

SNIZHKO Natalia. UKRAINIAN EXPLANATORY LEXICOGRAPHY AS A BASIS FOR SYSTEMATIC STUDYING OF LANGUAGE AND SOCIETY DEVELOPMENT

The article presents a methodology of systematic studying of the trends of the language and society development on the basis of academic explanatory dictionaries. Methods of modeling the dynamics of semantic groups and grammatical classes, determination of the features of functioning and stylistic stratification of the new Ukrainian vocabulary on the basis of lexicographic parameters of explanatory dictionaries are proposed. Comparison of semantic, grammatical and functional-stylistic classification models of vocabulary obtained on the basis of materials of the eleventh-volume Dictionary of the Ukrainian language and new explanatory dictionaries allows us to reveal tendencies of updating the Ukrainian vocabulary and laws of Ukrainian worldview at the end of the XX – beginning of the XXI century. New lexical and word-formation achievements in the Ukrainian language of this period illustrate the processes of democratization of society, globalization of thinking, the tendency of active development of emotionally-evaluative means of language and the system of new figurative means. In addition, new interpretive dictionaries confirm the traditions of Ukrainian worldview, as well as restore the sacred and axiological heritage of the speakers. A distinctive feature of the present is the affirmation of family traditions and national shrines. Currently, the nomination of creative personalities, state-makers, specialists from the leading branches of science and knowledge is now gaining momentum. There is a new system of complex words for understanding the internal and external characteristics of people. A significant segment of innovation is the negative names of officials and party-makers, which impede the overall progressive development of society. A special role in updating the register of new interpretative dictionaries is played by Oles Honchar's "Diaries", which presents a panoramic presentation of the development of the Ukrainian people in the multicultural space during 1943-1995. The lexical units of "Diaries" by Oles Honchar fill all thematic groups of vocabulary, and his rich conceptual world is the basis of modeling the general conceptual picture of the world. The creative achievements of the writer will be based on the conclusion of an individual-authorial and general-language neo-lexicon. Modern interpretive lexicography provides the development of many interdisciplinary branches and provides a solid basis for systematic study of the laws of language and social development.

Keywords: explanatory lexicography; Ukrainian neolexicon; systematic approach; modeling of language system dynamics; Oles Honchar.

Теорія та практика системного вивчення історії розвитку мови і суспільства, як зазначають провідні вітчизняні та зарубіжні науковці (Ю.Д. Апресян, Є. Бартмінський, П.Ю. Гриценко, В.В. Дубічинський, В.В. Жайворонок, Ю.М. Караулов, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, В.В. Німчук, М.М. Пещак, О.О. Тараненко, Н.Ю. Шведова та ін.), значною мірою базується на досягненнях тлумачної лексикографії.

Українські словники здавна об'єктивно й різноаспектно відображають системно-структурну будову мови та особливості її поліфункціонального використання. Укладачі перших тлумачних словників української мови П. Беринда та П.П. Білецький-Носенко відтворюють семантичну структуру мови та її граматичний лад, подають інформацію про метафоричні моделі розвитку значень, образне вживання слів тощо. Усі наступні тлумачні словники засвідчують постійну наполегливу працю лексикографів над удосконаленням теорії і практики комплексної параметризації лексики, спрямованої на адекватне відображення структури та функціонування мовної системи.

Завдяки застосуванню системного підходу до аналізу мовних явищ укладачам одинадцятитомного тлумачного Словника української мови (1970–1980) вдалося не тільки описати системно-структурну будову мови та особливості її функціонування в полікультурному просторі, а й відтворити модель Всесвіту [4]. За допомогою системи повних та відсильних формул тлумачення, а також комплексу ремарок лексикографи представили структуру змістової сторони мови та частиномовну класифікацію, увиразнили особливості функціонування лексики у різностильових жанрах.

Метамова академічного тлумачного словника є основою моделювання структури та функціонування мови. Лексикографічні параметри (семантичні, граматичні, функціонально-стилістичні) є засобом доступу до макронаукових знань про розвиток мови та суспільства. За словниковими ідентифікаторами вибудовуємо схему ідеографічної класифікації лексики, за стилістичними ремарками розподіляємо лексику за сферами вжитку, за показниками частин мови моделюємо розподіл слів за найбільш об'ємними категоріями – частинами мови. Такі базові знання, власне модель мовної системи, яка закладена в академічному тлумачному словнику, є основою системного вивчення розвитку мови в полікультурному просторі [10].

Нині на основі одинадцятитомного тлумачного Словника української мови з використанням корпусних даних сучасні лексикографи укладають двадцятитомний тлумачний словник із сучасним оновленим реєстром [6]. У двох книгах Додаткового тому до Словника української мови (2017) зібрано нові слова, значення та стійкі сполучення слів, які ввійшли до української мови після укладання Словника української мови в 11-ти томах [5]. Зіставлення реєстрів названих словників засвідчує тенденції оновлення українського лексикону й виявляє особливості нового українського світосприймання [10–12].

Актуальні проблеми розвитку сучасної тлумачної лексикографії систематично обговорюються на пленумах наукової ради «Українська мова» та міжнародних конференціях [3; 13]. Рішення про оновлення джерельної бази сучасної тлумачної лексикографії увиразнює новий етап розбудови словникарської справи, забезпечує розвиток інтегральних лінгвістичних досліджень, спрямованих на одержання та систематизування знань про динаміку мови та мовомислення.

Тлумачну лексикографію розглядаємо нині як потужну сучасну наукову галузь, яка засвідчує результати мовних і суспільних процесів і є основою макронаукових знань про розвиток мови і соціуму.

Основними завданнями сучасного словникарства є: 1) формування теоретичних засад тлумачної лексикографії як основи системного дослідження розвитку мови і суспільства; 2) розвиток інтегральних лінгвістичних досліджень на основі тлумачних словників; 3) оновлення джерельної бази сучасної тлумачної лексикографії; 4) створення словника активного типу, загальномовного ідеографічного тезауруса та ін.

Інтегральне лінгвістичне моделювання розвитку мови в полікультурному просторі, основою якого є тлумачна лексикографія, постає нині новим потужним методом дослідження. На основі 11-томного Словника української мови нами створено модель структури та функціонування 54 тисяч українських іменників. 11-томний СУМ покладено в основу зведеного словника «Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс» (2017), і вже на основі цього нового словника здійснено частиномовну класифікацію лексики, визначено лексичне ядро та периферію української мови кінця XVIII – початку XXI ст., увиразнено активну розбудову іменникового, прикметникового та прислівникового словотвору, з'ясовано вагомість інтернаціональних терміноелементів та запозичень у формуванні українських терміносистем тощо [10–12; 14].

Сформовано методологію перспективного системного дослідження динаміки мовних змін, коли до аналізу залучаються індивідуально-авторські лексикони та генеральний лексичний реєстр мови, відображений у зведеному словнику «Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст: словник-індекс» [7–12]. З опертям на словникові статті 11-томного СУМ колективом авторів укладено ідеографічний словник нової лексики, який містить 4 тисячі нових слів і значень [1]. Отже, на основі 11-томного тлумачного словника вибудовується новий напрямок інтегральних лінгвістичних досліджень. Сучасними науковцями закладено основу вивчення шляхів та закономірностей оновлення українського лексикону упродовж XVIII – початку XXI ст. Це вагомий внесок в теорію і практику макронаукових досліджень.

Для зміцнення й розширення джерельної бази сучасних системних досліджень динаміки мови та мовотворчості лексикографи опрацьовують тексти українських письменників та публіцистів другої половини XX – початку XXI ст.: О. Гончара, Г. Тютюнника, М. Лукаша, І. Дзюби, Л. Костенко, Є. Сверстюка, О. Забужко, М. Слабошпицького, Ю. Андруховича та ін. Лексикони письменників посилюють націєтворче призначення української мови, сприяють прискоренню процесів її удержавлення, засвідчують нове українське мислення, спрямоване на утвердження держави України в полікультурному просторі, зміцнюють вагомість загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Особливо вагомими для лексикографічного процесу оновлення реєстрів тлумачних словників постають тритомні «Щоденники» Олеся Гончара [2]. У них представлено багатий лексичний матеріал, оригінальне мовомислення письменника, нову систему образів. «Щоденники» охоплюють хронологічний період 1943–1995 рр., тому є вагомим джерелом дослідження динаміки мови й мислення. У цьому творі Олесь Гончар акумулює досвід багатьох країн світу, які він відвідав, аналізує шляхи розвитку України на тлі загальнолюдських проблем і здобутків [7–9].

Неолексикон Олеся Гончара, засвідчений у щоденникових записах, інформує про розбудову усіх ідеографічних груп лексики, виявляє активне авторське наповнення семантичної сфери «людина», зокрема створення нових складних назв на позначення як творчих особистостей (*людина-орел, художник-мислитель, поет-хлібороб*), так і гальмівної частини суспільства – чиновників та партократів (*невіглас-чиновник, державник-застійник*). Зі «Щоденників» Олеся Гончара постає потужна група зневажливої лексики, якою засвідчено негативні явища радянської епохи. Джерельну базу сучасної лексикографії наповнюємо цитатами про голодомор, русифікацію, радіоактивне забруднення тощо. Чимало письменницьких роздумів пов'язано з осмисленням явища сталінської тоталітарної системи (*кати-людомори, упирі 37-го року, сталінські гауляйтери*). Багатою постає лексика, пов'язана з періодом демократизації та революційного оновлення України у кінці XX ст. (*рухивець, сміливці-демократи*). Отже, тлумачний «Неолексикон Олеся Гончара», укладений за матеріалами його «Щоденників», є тією важливою ланкою в лінгвістичних і загалом макронаукових дослідженнях, яка об'єктивно відтворює динамічні зміни в мові і суспільстві.

Важливе макронаукове значення «Щоденників» Олеся Гончара полягає в осмисленні та актуалізації сакральних та релігійних явищ, збагаченні та реактуалізації лексики на позначення духовної сфери українського народу. Часто вживаними у щоденникових записах постають сполучення слів *духовна культура, духовне ядро нації, духовна унікальність людини, Тарасове свято, Шевченковий форум, Франківський вечір, Гоголівські місця, петриківські розписи, решетилівські килими* та под. Святині-символи та константи української культури постають нині об'єктом лексикографічного опису як в індивідуально-авторському, так і в загальномовному тлумачному словникові.

«Щоденники» Олеся Гончара містять багату нову та позасловникову лексику, яку варто лексикографувати у словниках різних типів. Мовна й концептуальна картини світу, змодельовані за матеріалами «Щоденників» Олеся Гончара, є надійною основою дослідження закономірностей розвитку мови і суспільства упродовж значного часового відтинку.

Отже, запропонована методика моделювання динаміки мови і суспільства на основі комплексу тлумачних словників є перспективним макронауковим напрямом дослідження.

Тлумачні словники виразно об'єктивують тенденції оновлення мови і суспільства та засвідчують константи національної культури. Планомірне збагачення джерельної бази тлумачної лексикографії – запорука глибокого й різноаспектного системного дослідження закономірностей українського мовомислення та світосприймання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / відпов. ред. Є.А. Карпіловська. – Київ: ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
2. Гончар Олесь. Щоденники: у 3-х т. / упор. В.Д. Гончар. – Київ: Веселка, 2002–2004. – Т. 1–3.
3. Лексикографічний бюлетень. Зб. наук. праць / відпов. ред. І.С. Гнатюк. – Вип. 24. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 160 с.
4. Словник української мови в 11-и томах. – Київ: Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
5. Словник української мови в 11-и томах: Додатковий том: у 2-х кн. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Т. I–II.
6. Словник української мови: у 20-ти томах. – Київ: Наук. думка, 2010–2016. – Т. I–VI.
7. Сніжко Н.В. Концептуальні доміанти мовосвіту Олесь Гончар // Культура слова. – вип. 88. – 2018. – С. 164–173.
8. Сніжко Н. В. Неолексикон Олесь Гончар: лексикологічний та лексикографічний виміри // Українська мова. – 2017. – № 2. – С. 98–109.
9. Сніжко Н.В. Олесь Гончар: концептосфера «Україна і світ» // Національна ідентичність в мові і культурі. Зб. наук. праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.Г. Шостак. – Київ: Талком, 2018. – С. 174–181.
10. Сніжко Н.В. Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – початку XXI століття // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 110–117.
11. Сніжко Н.В. Український мовосвіт XVIII – XXI століття: проблеми інтегрального лексикографічного моделювання // Система і структура східнослов'янських мов. Зб. наук. праць / за ред. Ю.В. Кравцової. – Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. – вип. 12. – 2017. – С. 73–84.
12. Сніжко Н. В. Структурна, функціональна й хронологічна параметризація лексики у зведеному словнику, тезаурусі та електронній картотеці // Українська мова. – 2016. – № 4. – С. 87–102.
13. Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. – Київ: КММ, 2012. – 488 с.
14. Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс: у 3-х т. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Т. I–III.

REFERENCES

1. Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: ideohrafichnyi slovnyk novoi leksyky / vidpov. red. Ye. A. Karpilovska (2013). [Active resources of the modern Ukrainian nomination: ideographic dictionary of the new vocabulary]. Kyiv: TOV "KMM".
2. Honchar, Oles (2002–2004). Shchodennyky: u 3-kh t. [Diaries: in 3 volumes]. Kyiv: Veselka.
3. Leksykohrafichnyi biuletyn. Zb. nauk. prats (2015) / vidpov. red. I.S. Hnatiuk. – Vyp. 24. [Lexicographic bulletin. Collected academic studies]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho.
4. Slovnyk ukrainskoi movy v 11-y tomakh (1970–1980). T. I–XI. [The dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]. Kyiv: Nauk. dumka.
5. Slovnyk ukrainskoi movy v 11-y tomakh: Dodatkovy tom: u 2-kh kn. (2017). T. I–II. [The dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes: additional volume: in 2 books]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho.
6. Slovnyk ukrainskoi movy: u 20-ty tomakh (2010–2016). [The dictionary of the Ukrainian language: in 20 volumes]. Kyiv: Nauk. dumka.
7. Snizhko, N. V. (2018). Kontseptualni dominanty movosvitu Olesia Honchara // Kultura slova. – vyp. 88. [The conceptual dominants of Oles Honchar's language // Culture of word].
8. Snizhko, N. V. (2017). Neoleksykon Olesia Honchara: leksykologichnyi ta leksykohrafichnyi vymiry // Ukrainska mova, № 2. [Oles Honchar's neolexicon: lexicological and lexicographical dimensions // Ukrainian language, No. 2].
9. Snizhko, N. V. (2018). Oles Honchar: kontseptosfera «Ukraina i svit» // Natsionalna identychnist v movi i kulturi. Zb. nauk. prats / za zah. red. A. H. Hudmaniana, O.H. Shostak. [Oles Honchar: "Ukraine and world" conceptosphere // National identity in language and culture. Collection of scientific works]. Kyiv: Talkom.
10. Snizhko, N. V. (2013). Systemnyi pidkhid do vyvchennia dynamiky leksychnoho skladu ukrainskoi movy kintsia XVIII – pochatku XXI stolittia // Ukrainska mova. № 3. [Systematic approach to studying of the dynamics of the Ukrainian lexical composition at the end of the XVIII – beginning of the XXI century // Ukrainian language. No. 3].
11. Snizhko, N. V. (2017). Ukrainskyi movosvit XVIII – XXI stolittia: problemy intehralnoho leksykohrafichnoho modeliuвання // Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov. Zb. nauk. prats. – vyp. 12. [Ukrainian language of the XVIII – XXI centuries: problems of integral lexicographical modeling // System and structure of East Slavic languages. Collection of scientific works. No. 12].
12. Snizhko, N. V. (2016). Strukturna, funksiionalna y khronolohichna parametryzatsiia leksyky u zvedenomui slovnyku, tezaurusi ta elektronni kartotetsi // Ukrainska mova. № 4. [Structural, functional and chronological parametrization of the vocabulary in consolidated dictionary, thesaurus and electronic card index // Ukrainian language. No. 4].
13. Ukrainska i slovianska tлумачna ta perekladna leksykohrafiia (2012). [Ukrainian and Slavic explanatory and translated lexicography]. Kyiv: KMM.

14. Ukrainskyi leksykon kintsia XVIII – pochatku XXI st.: slovnyk-indeks: u 3-kh t. (2017). [Ukrainian vocabulary of the end of the XVIII – the beginning of the XXI centuries: in 3 volumes]. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Сніжко – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

Наукові інтереси: лексикологія, лексикографія, лінгвокультурологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Natalia Snizhko – candidate of philological science, senior staff scientist of the Institute of the Ukrainian Language of the NASU.

Scientific interests: lexicology, lexicography, linguoculturology.

УДК 811.111'367.623'373.421:821.111(73)'06-1=111

THE SYNONYMY OF ADJECTIVES IN JOHN ASHBERY'S POEMS

Ніна ХРИСТИЧ (Переяслав-Хмельницький, Україна)

e-mail: forkaf@ukr.net

ХРИСТИЧ Ніна. АД'ЕКТИВНА СИНОНІМІЯ У ПОЕЗІЇ ДЖОНА ЕШБЕРІ

У статті розглядаються семантичні та прагматичні особливості синонімії прикметників на матеріалі поетичних творів американського поета Джона Ешбері. Встановлено, що семантичні властивості синонімів тісно пов'язані з прагматичними. Доведено, що прагматична зорієнтованість синонімів-прикметників диференціюється відповідно до контексту та стилю.

Ключові слова: Синонімія, ад'єктивна синонімія, прикметник, епітет, лексико-семантичне поле, лексична одиниця, американська поезія, Джон Ешбері.

KHRYSTYCH Nina. THE SYNONYMY OF ADJECTIVES IN JOHN ASHBERY'S POEMS

The article deals with the semantic and pragmatic features of the synonymy of adjectives on the material of the poetic works of the American poet, John Ashbury. The essence of the study involves the interpretation of the structural, semantic and functional properties of epithets, which the author divides into permanent, individual and metaphorical. For this study, the recognition of the influence of the language picture of the world on the nature of the cultural and language community is still relevant. It is precisely the appeal to the research of the linguistic personality as a carrier of universal and national communicative values, knowledge, attitudes and behavioral reactions of a certain ethnic group. It helps to study the peculiarities of the formation of the linguistic and cultural specificity of people's spirit, that is, the national linguistic culture. The reception of a poet, to a certain extent, is an expression of his personal views as a bearer of a whole set of psychological features and qualities that are often inherent in the author himself. On the whole, the characteristic features of poetry are a significant adjective vocabulary achieved through the use of figurative techniques and expressive linguistic means. The author tries to focus on peculiarity study of objective world segmentation, which is differently reflected in English speakers' mentality and to find the pragmatic goal of choosing the synonym from the semantic field. While doing this job, the author discovers a long range of synonyms. However, the semantic fields can intersect and the relationship between fields ensures the continuity of the semantic space, combining all fields into a single semantic macrosystem of language. The larger the semantic space is, the more words it contains.

Keywords: synonymy, adjective synonymy, adjective, epithet, lexical and semantic field, lexical unit, American poetry, John Ashbury.

The synonym is a universal phenomenon for enriching the English vocabulary with new semantics. The enrichment of vocabulary at the expense of synonyms is a historically inevitable process necessary for the language at every stage of its development. Language is one of those spheres of human activity that is the first to bring reaction in human life. The synonym is a powerful mechanism to create the literary image by using the words belonging to the same part of speech, differing in sound form, and possessing one or more identical or nearly identical meanings. The descriptive synchronic approach demands a study not of individual word but of semantic structures typical of the language with a general semantic system.

The study of the problem of different part of speech including the adjectives remains one of the leading directions of linguistics. The very essence of this process has been treated by a number of scholars (R. Fisher, G. Jackson, G. Leech, I. Plag and other famous scholars in the whole world including the Ukrainian scientists. Adjectives can be studied from different linguistic points of view: as productive word-formation models and micro-models of English derivative adjectives (V. Ischenko); as a class of meaningful words (L. Efimov); as a fragment of the linguistic picture of the world which have the meaning of a generalized positive assessment (N. Kislytsina). Adjectives were also studied as color names (T. Venkel, T. Onoprienko) and the expression of invariant meanings and typical meanings of adjectives of the semantic field of the temperature characteristic (N. Batrin). Adjectives awake a considerable interest in the studies devoted to the evolution of the epithet in the history of English language fiction (prose and poetry) on the basis of individual author's styles. Such kind of interest can be explained by the fact that adjectives often have the stylistic functions of epithets.

The reception of poetry as a linguistic and national cultural sign depends on the features of the linguistic community. For this study, the recognition of the influence of the language picture of the world on the nature of the cultural and language community is still relevant. It is precisely the appeal to the research of the linguistic personality as a carrier of universal and national communicative values, knowledge, attitudes and behavioral reactions of a certain ethnic group. It helps to study the peculiarities of the formation of the linguistic and cultural specificity of people's spirit, that is, the national linguistic culture.

The aim of this article is, therefore, to explore the adjective-synonyms of poetic style of the American poet, John Ashbery (1927-2017), and comment their implications.

The reception of a poet, to a certain extent, is an expression of his personal views as a bearer of a whole set of psychological features and qualities that are often inherent in the author himself. While reading John Ashbery's poetry, we always want to learn more about him, as an extraordinary creative personality, and to better understand the peculiarities of the inner world of his poetry. John Ashbery's (1927-2017) is an American poet. He published more than twenty volumes of poetry and won nearly every major American award for poetry, including a Pulitzer Prize in 1976 for his collection 'Self-Portrait in a Convex Mirror'. Renowned for its postmodern complexity and opacity, Ashbery's work still proves controversial. J. Ashbery stated that he wished his work to be accessible to as many people as possible, and not to be a private dialogue with himself. At the same time, he once joked that some critics still view him as a 'harebrained, homegrown surrealist whose poetry defies even the rules and logic of surrealism' [3, p. 36].

The essence of the study involves the interpretation of the structural, semantic and functional properties of epithets, which we divide into permanent, individual and metaphorical. An attempt is made to prove that the cognitive approach helps to reveal the content and methods of linguistic objectification of all kinds of expressive means of poetry, the message of which is understanding in relations between a poet and a reader. We confirm that the pragmatic structure of epithets shows the interaction of cognitive and emotional processes that intersect with other expressive means.

In order to find synonyms we propose to apply the whole body of adjectives, which we divided into some semantic subclasses. They are formed on the basis of association of common categories for each subclass, for the implementation of the portrait or nature description: 1) color, 2) light, 3) dimensions, 4) shape, 5) surface, 6) physical nature, 7) assessment, 8) emotion, 9) character, 10) intellect, 11) movement, 12) name, 13) texture, 14) smell, 15) temperature, 16) weight, 17) material, 18) intensity. We should warn that the names of subclasses are conditional. This classification will help us more closely examine the semantic field of the adjectives.

The semantic fields can intersect. For example, the word '*coldness*' is one of the meanings of the *cold*, *chill*, *freeze*, *algidity*, *frigidity*, *chill*, *distance*, *frost*. However, the relationship between fields ensures the continuity of the semantic space, combining all fields into a single lexical-semantic macrosystem of the language.

In many cases the adjectives in J. Ashbery's poems act as epithets, a way of figurative imagination, emphasizing the essential property of a certain person or situation, giving the vivid brightness and individualizing the author's style. The analysis of the studied adjectives has been proved by the fact that via using the adjectives the reader can recreate the individual peculiarity of the individual language picture of the poetic world.

The linguistic personality of a poet consists of two components: universal and individual. They are interspersed with each other. A universal component enables mutual understanding of various dialect groups and understanding texts that are remote in time. Knowing the structure of adjectives, we try to find the synonyms. Let us study the following extract:

These were moments, years,

***Solid** with reality, faces, **namable** events, kisses, **heroic** acts ('Soonest Mended').*

In general, there is a deep structure of the verse in which we can find the hidden elements of meaning (subtext, polysemy, ironic color, etc.) are calculated on the savvy, guessing of the recipient. In such a way, the recipient can understand the words deeper because he associates these words with his / her own picture of the world, namely as :

A. The synonyms of 'solid' are *commonsense, commonsensible, commonsensical, firm, good, hard, informed, just, justified, levelheaded, logical, rational, reasonable, reasoned, sensible, sober, valid, well-founded* [6].

B. The synonyms of 'namable' are *citable, memorable, mentionable, notable, noteworthy, observable, remarkable* [6].

C. The synonyms of 'heroic' are *bold, brave, courageous, dauntless, doughty, fearless, gallant, greathearted, gutsy, intrepid, lionhearted, manful, stalwart, stout, stouthearted, undaunted, undaunted, valiant, valorous* [6].

Let us illustrate another example:

And Angelica, in the Ingres painting, was considering,

*The **colorful** but **small** monster near her toe, as though wondering whether forgetting ('Soonest Mended').*

The synonyms of 'colorful' are *bright, flashy, vivid, picturesque, flashy, hued* [6]. The synonyms of 'small' are *little, small-scale, compact, portable; tiny, miniature, mini, minute, microscopic, nanoscopic, minuscule* [6].

The author uses 'colorful but small' but not 'bright but plain'. Therefore, 'colorful but small' must be another way of expressing poet's ideas. The author could have written 'bright but compact'. Since 'colorful but small' is less figurative, that is why the author chose this variant.

Synonyms serve as context clues by providing the meaning of an unknown word that is nearby. The sentence below provides the synonym clue for 'tolerated'.

*Barely **tolerated**, living on the margin*

In our technological society, we were always having to be rescued (Soonest Mended).

'Tolerated' means 'patient', 'bearing'. Instead of using 'patient', 'bearing' Jonh Ashbery used the strongest synonym in the beginning of the poem. This synonym introduced the readers into the world of 'thunder in the bushes, a rustling of coils'.

Let us study the poetic epithet 'bronze':

I've saved the descriptions of chicken sandwiches,

and the glass eye that stares at me

*in amazement from the **bronze** mantel,*

and will never be appeased ('The Problem of Anxiety').

The poetic epithet 'bronze' acts not only with the semantics of material, but also has a metaphorical value, height, positive emotional evaluation, purity, perfection and refinement of the appearance of certain characteristics.

Another example:

*I was offered no **urgent** dreaming,*

Didn't need a name or anything.

Everything was taken care of ('Meaningful Love').

The adjective 'urgent' has the synonyms *compelling, critical, crucial, exigent, immediate, imperative, important, instant, not to be delayed, now or never, pressing, top-priority*. 'Dreaming' about anything 'urgent', or a situation confronted with urgency, it usually portends financial issues ahead. The same dream can suggest a dramatic situation in the private life, such as an illness that you will have to deal with right away, or a loss that might come your way and that you will have to handle in order to support your family or friends.

In the poem 'Duffy Duck In Hollywood' the poet writes: *Something strange is creeping across me*. 'Strange' has two meanings 1) 'unusual or surprising; difficult to understand or explain' and 2) 'not previously visited, seen, or encountered; unfamiliar or alien' [6]. The author could have used other synonyms such as *unusual, odd, curious, peculiar, funny, bizarre, weird, uncanny, queer, unexpected, unfamiliar, abnormal, atypical, anomalous, untypical, different, out of the ordinary, out of the way, extraordinary, remarkable, puzzling, mystifying, mysterious, perplexing, baffling, unaccountable, inexplicable, incongruous, uncommon, irregular, singular, deviant, aberrant, freak, freakish, surreal* but he chose the word 'strange' with a neutral meaning.

For the further analysis we take the adjective 'companionable'.

Are its lineaments – fun, no doubt, for some quack phrenologist's

Fern-clogged waiting room, but hardly what you'd call

Companionable. *But everything is getting choked to the point of Silence ...* ('Duffy Duck In Hollywood').

The adjective 'companionable' has many synonyms: *friendly, affable, cordial, genial, congenial, amiable, easy-going, approachable, sympathetic, well disposed, good-natured, neighbourly, hospitable, comradely, easy to get along with*. The most popular word from this list is 'friendly' but the author used 'companionable'.

The adjectives denoting color make the situation more understandable and, at the same time, create the imagery of the world, due to another adjective, for example, *dark, dreary prison; black, bulbous eyes; a terrible black mark; black, dead eyes' a gray, sleety rain*.

Let us examine the following examples:

1. *Life anyway, is between. We don't mind*

Or notice any more that the sky is green, a parrot ('Duffy Duck In Hollywood').

It is not typical for the sky to be *green*, not *blue*. Green is the color of life, renewal, nature, and energy, is associated with meanings of growth, harmony, freshness, safety, fertility, and environment. Green is soothing, relaxing, and youthful. Green is a color that helps alleviate anxiety, depression, and nervousness. Green also brings with it a sense of hope, health, adventure, and renewal, as well as self-control, compassion, and harmony. The green color is often used to indicate safety in the advertising of drugs and medical products. Green also means money, finances, banking, ambition, jealousy. Green is directly related to nature and energy.

In the following extract there are a lot of epithets:

To reduce all this to a small variant,

To step free at last, minuscule on the gigantic plateau.

This was our ambition: to be small and clear and free ('Soonest Mended').

In this extract the author uses oxymoronic epithet '*minuscule on the gigantic plateau*'. There are different kinds of epithets: ironical, comparative, hyperbolic, metaphorical and others. The choice of oxymoronic epithet gives a colorful impression, based on contrast, of the described scene. '*Minuscule*' means *tiny, minute, microscopic, nanoscopic, very small, little, micro, diminutive, miniature, baby, toy, midget, dwarf, pygmy, Lilliputian*. '*Gigantic*' means *big, giant, vast, enormous, huge, massive, colossal*.

In the following example we found the adjective expression '*unbound golden hair of sleeping maidens*':

The Atlantic crawled slowly to the left

pinning a message on the unbound golden hair of sleeping maidens,

a ruse for next time ('Meaningful Love').

In the adjective collocation '*unbound golden hair*' there is a color-name '*golden*' which means figuratively '*colored or shining like gold*', *excellent, fine, superb, splendid, tremendous, special, unique, favourable, exciting, promising, bright, brilliant, rosy, full of promise, optimistic, hopeful, advantageous, profitable, valuable, fortunate, providential, auspicious, propitious*.

Let us study the following example:

Their own eyes. A digest of their correct impressions of

Their self-analytical attitudes overlaid by your

Ghostly transparent face ('Wedding Preparations in the Country').

The most interesting adjectives of this extract is '*transparent*' that means *frank, open, candid, honest, direct, forthright, unreserved, plain-spoken, straight, straightforward, ingenuous, innocent, guileless, simple, artless*. When there are a lot of synonyms, the author chooses those ones which firstly, the most relevant, and, secondly, are rhythmic.

On the whole, the characteristic features of poetry are a significant adjective vocabulary achieved through the use of figurative techniques and expressive linguistic means.

So, we tried to focus on peculiarity study of objective world segmentation, which is differently reflected in English speakers' mentality and to find the pragmatic goal of choosing a synonym from the semantic field. While doing this job, we discovered a long range of synonyms: some of them are widely used, others – only in a poetic style. However, the semantic fields can intersect and the relationship between fields ensures the continuity of the semantic space, combining all fields into a

single semantic macrosystem of language. The larger the semantic space is, the more words it contains.

The author applies his individual approach to the poetic world. Hence, the choice of synonyms is directly connected with the author. Ashbery's poetry took shape under the influence of abstract expressionism, a movement in modern American painting stressing nonrepresentational methods of picturing reality. Ashbery's style is multiphonic, narrative, full of high allusion. So, synonyms as a poet's device of transmitting the message tend to have the semantic structure of poetic synonymous adjectives including additional connotations that broaden the semantic structure of the respective utterances which make it possible to consider them as adjective units of higher literary value. In our opinion, the researches of semasiology devices of individual author's texts will be of great interest and can be continued in the further scientific researches.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ashbery J. Poems / John Ashbery. – Internet resource. Access : <https://www.google.com/search?q=ashbery%20poems>
2. Fischer R. Lexical Change in Present-Day English / Richard Fischer // A Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalisation, and Productivity of Creative Neologisms : Tübingen, Gunter Narr, 2013. – 126 p.
3. Herd D. John Ashbery and American Poetry / David Herd. – New York : Palgrave, 2012. – 118 p.
4. Jackson H. Lexicography : An Introduction / Howard Jackson. – L., N.Y. : Routledge, 2002. – 141 p.
5. Leech G. Semantics / Geoffrey Leech. – London : Penguin Books, 1990. – 383 p.
6. Merriam-Webster Online. – London, 2018. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/newwords.htm>
7. Plag I. Word-Formation in English / Ivan Plag. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 264 p.
8. Schultz S. The Tribe of John : Ashbery and Contemporary poetry / Samuel Schultz. – Tuscaloosa: University of Alabama Press, 2015. – 90 p.
9. Shoptaw J. On the Outside Looking Out : John Ashbery's Poetry / J. Shoptaw. Cambridge : Harvard UP, 2014. – 78 p.
10. The Word Reference English Synonyms. – UK : Oxford University Press, 2015. – 260 p.

REFERENCES

1. Ashbery, J. Poems URL : <https://www.google.com/search?q=ashbery%20poems>
2. Fischer R. (2013). Lexical Change in Present-Day English // A Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalisation, and Productivity of Creative Neologisms : Tübingen, Gunter Narr.
3. Herd D. (2012). John Ashbery and American Poetry. New York : Palgrave.
4. Jackson H. (2002). Lexicography : An Introduction. L., N.Y. : Routledge.
5. Leech G. (1990). Semantics. London : Penguin Books.
6. Merriam-Webster Online. (2018). URL : <https://www.merriam-webster.com/>
7. Plag I. (2014). Word-Formation in English. Cambridge : Cambridge University Press.
8. Schultz S. (2015). The Tribe of John : Ashbery and Contemporary poetry. Tuscaloosa : University of Alabama Press.
9. Shoptaw J. (2014). On the Outside Looking Out : John Ashbery's Poetry. Cambridge : Harvard UP.
10. The Word Reference English Synonyms (2015). UK : Oxford University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Христич – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Наукові інтереси: лінгвопоетика, лексична семантика, прагмалінгвістика, дискурсологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nina Khrystych – Ph.D. (Pedagogy), assistant professor of the department of foreign philology, translation and applied linguistics SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

Scientific interests: linguopoetics, semantics, pragmalinguistics, discourse.

УДК 811.111'42:004

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДЕОКОНТЕНТУ ПЛАТФОРМИ YOUTUBE

Тетяна ЦЕПЕНЮК (Тернопіль, Україна)
e-mail: tsepeniuk@gmail.com

Христина ЯНОВСЬКА (Тернопіль, Україна)
e-mail: khrystyna.yanovska@gmail.com

ЦЕПЕНЮК Тетяна, ЯНОВСЬКА Христина. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДЕОКОНТЕНТУ ПЛАТФОРМИ YOUTUBE

Робота присвячена аналізу функціонування мови відеоконтенту YouTube як особливого виду аудіо-візуального тексту та комп'ютерно-опосередкованої комунікації. Відповідно до поставлених завдань у статті

описано онлайн-платформу YouTube, як унікальний лінгвістичний простір; розкрито поняття «відеоконтенту» як виду аудіо-візуального тексту та комп'ютерно-опосередкованої комунікації; розглянуто лінгвістичні особливості YouTube мови. На прикладах проілюстровано модифікацію лінгвістично-стилістичних особливостей відеопродукції задля адаптації до вимог YouTube платформи.

Ключові слова: YouTube; відеоконтент; комп'ютерно-опосередкована комунікація; аудіо-візуальний текст; YouTube мова; відеоканал; відеоблогер.

TSEPENIUK Tetiana, YANOVSKA Khrystyna. LINGUISTIC FEATURES OF VIDEO CONTENT ON YOUTUBE PLATFORM

The article is dedicated to the analysis of functioning of language of YouTube videos as a specific kind of audiovisual texts and computer mediated communication. YouTube online platform is described as a unique linguistic space. Due to the development of the Internet virtual reality acquires features of new life mode which causes the appearance of new means of communication. According to Alexa Rank website the YouTube platform is ranked second in its popularity all over the world. Communication in virtual world is very much similar to the real one; however it is characterized by some specific features and discrepancies. Video creators try to establish virtual connection with the audience, to make them feel a part of this computer mediated communication. Except monologues they use dialogues as well, thus making the communication livelier and more expressive. The correlation of these forms depends on the video type. Monologues usually prevail in travel-vlogs where they are used to report about the visited place. Speakers mostly use colloquial and slang words. Very often such monologues are further followed by the discussion of some problems or YouTubers' private lives. This is typical of cry-videos and apology videos which are full of emotions and anxiety. In these videos colloquial speech style prevails, however some specific terms (medical, psychological etc) can be found. Communication held in the form of dialogues or polylogues is becoming more and more popular. Thus, linguistic features of YouTube videos include the usage of colloquial and slang words and the combination of two forms of oral communication: monologues and dialogues. The analyzed examples clearly illustrate these peculiarities.

Key words: YouTube; video content; computer mediated communication; audio-visual text; YouTube language; video channel; video blogger.

Постановка проблеми. Сучасний світ відкриває перед людством можливості безперешкодного доступу до інформації будь-якого виду. Саме мережа стала однією з форм спілкування, поширення інформації та розваг. Популярним методом втілення цих функцій є «відео» або у цьому контексті «відеоконтент». Цим терміном уже нікого не здивуєш, адже він став частиною нашого щоденного життя. Щоб переглянути улюблене музичне відео, пройти онлайн-курс або ж навіть поділитись власним матеріалом, ми вдаємось до використання різноманітних відео онлайн-платформ, найпопулярнішою з яких є YouTube.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній і зарубіжній мовознавчій літературі надзвичайно обмежена кількість наукових праць, в яких вивчаються лінгво-стилістичні особливості YouTube-платформи. Існують поодинокі розвідки присвячені вивченню лінгвістичних особливостей он лайн матеріалів. Науковці А. М. Кравець, М. В. Балук та О. О. Гаврилюк у своїх роботах пояснюють взаємодію сучасного світу з новими формами комунікації через призму онлайн-контенту. Роботи таких науковців як Е. Голод, Ю. Плетенецька, І. Денчик та Л. Доброводова подають академічне обґрунтування особливостей відеоматеріалів з лінгвістичної точки зору. Вивченню прагматичних кліше присвятили свої роботи А. Нойберт, Ю. Апресян, Р. Делевська та Н. Шарманова.

Мета роботи полягає в аналізі функціонування мови відеоконтенту онлайн платформи YouTube як особливого виду аудіо-візуального тексту та комп'ютерно-опосередкованої комунікації. **Матеріалом дослідження** стали відеоролики найпопулярніших каналів розважального характеру YouTube, рейтинг яких було визначено відповідно до алгоритмів сайту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтернет створює особливе комунікативне середовище, особливе місце реалізації мови, яке не має аналогів у минулому. З розвитком Інтернету віртуальна реальність набуває рис нового світу і стилю життя, який стимулює появу нових засобів комунікації. У вебінарі UTIC 2018 Олексій Козуляев так описав лінгвістичну боротьбу, в яку вступили класичні форми тексту та Інтернет: «Когнітивна революція, що породила покоління «соціальних мереж», «рольове мислення» та «мережеву соціалізацію» та базується на «переході від пізнання до пошуку» [3]. Відповідно до рейтингової системи оцінювання сайтів Alexa Rank, яка ґрунтується на підрахунку кількості відвідувачів сайту та загального перегляду сторінок, YouTube платформа займає друге за популярністю у всьому світі місце. Приблизно 2 мільйони веб-сторінок містять посилання на сайт YouTube [8]. Відеоконтент онлайн платформи YouTube розкриває себе як 1) комп'ютерно-опосередкований тип комунікації та 2) підвид аудіо-візуального тексту. Комп'ютерно-опосередкована комунікація включає в себе обмін інформацією в текстовому,

аудіо- та відеоформаті, що транслюється і контролюється за допомогою комп'ютера і телекомунікаційної технології [1, с. 8].

Спілкування у віртуальному світі в багатьох аспектах повторює реальне, але в той же час має свої специфічні відмінності та особливості [1, с. 13]. Автори відео прагнуть не лише створити цікавий контент, а й зробити його максимально реалістичним. Щоб підтримувати та збільшувати свою фанбазу, “creators” намагаються вибудувати віртуальний зв'язок з глядачем, надати йому рівноцінну роль у комп'ютерно-опосередкованій комунікації, використовуючи при цьому не лише монологи, а й віртуальні діалоги. Вони органічно змінюють один одного, створюючи жваву, експресивну комунікацію [2, с. 79].

Якщо ми говоримо саме про YouTube контент, то співвідношення зазначених вище форм мовлення залежить від жанру відео. Наприклад, популярним типом відео є так званий “vlog” (влог), де ютубери знімають те, що з ними відбувається протягом дня або іншого визначеного періоду часу. Серед влогів найбільшої популярності та переглядів отримують саме “travel-vlogs” (влоги під час подорожей). Тут автор відео використовує монолог у формі репортажу. Він детально розповідає про свій досвід і ділиться враженнями, водночас знімаючи себе на фоні поточних подій. Пропонуємо розглянути частину влогу SuperwomanVlogs [5], який був створений ютубером Ліллі Сінг (Lilly Singh) окремо від її основного каналу. Відео називається “\$3,000,000 Car In Dubai?!”, у якому вона розповідає про свою поїздку в Дубаї: “Welcome back to SuperVlogs! Superwoman today is in the United Arab Emirates. I am so excited! I woke up at 6:21 a.m., like jet-lag is real. Here is mission for today: speak at old boy's school, go to the desert, celebrate Diwali, check out some cars and a bunch of stuff I have no clue about. Let's do it!” [5]. У наведеному прикладі Ліллі, використовуючи просту розмовну мову, а також сленг, у формі монологу коротко пояснює глядачам свій план на день. Ютубер ніби створює віртуальний діалог з глядачами.

Проте часто такі монологи переростають в обговорення певної проблеми або ж навіть особистого життя ютуберів. Так, можна виділити терміни “cry-videos” або ж “apology videos”, які українською перекладаються як «плаксиві відео» та «відео вибачення». Під час зйомки цих відео ютубери нервують, адже тематика їм близька і болюча, тому монолог стає емоційнішим, а лексика складнішою. Розгляньмо приклад із відео каналу “Grav3yardgirl” [7], власницею якого є Рейчел Мейєр (Rachel Meyer). У відео дівчина говорить про свої переживання через зменшення переглядів та втрату підписників: “I have honestly been trying to film this video for the past two months. I have a lot of things that I want to share with you guys. All of the ways that I've been growing and the ways that I feel like I am personally improving. Some ways I feel like I'm taking two steps forward every day and then by the end of the day I take one step back. Also, just tell you guys like how I've been dealing with like **anxiety** and **depression** everything that I've been going through my life. I just want to have a real conversation with you guys and open up” [7]. У порівнянні з попереднім прикладом, у цьому уривку ми бачимо вживання складніших слів та навіть термінів таких як **depression** та **anxiety**, хоча загалом розмовний стиль та монологічна форма висловлювання збережені.

На просторах платформи YouTube нещодавно виник жанровий феномен, за яким стоїть відомий відео-блогер Шейн Доусон (Shane Dawson) [6]. Замість звичних розважальних блогів він почав монтувати справжні документальні фільми про життя інших, часто контраверсійних ютуберів. Оскільки такий жанр для YouTube є новим, то 1) він викликав негативні відгуки з боку інших ютуберів, проте переважно через розтягнений контент на кілька частин; 2) набув незвичну структуру відео, а саме поєднання монологу у формі звертання до глядачів або ж кінооператора з діалогом у формі інтерв'ю, а також наповнення посиленнями на інші відео. Пропонуємо нижче детальніше розглянути усі компоненти, взявши за основу останню частину документального фільму “The Mind of Jake Paul”, оскільки він є найновішим. Відео розпочинається з невеликого монологу Шейна (Shane), проте помітно, що він звертається до оператора або ж до глядачів: “I have a list of everything I need to talk with him (Jake Paul) about, which is... long. But honestly, this morning I had a full mental break down” [6]. У такій формі Шейн показує аудиторії наскільки він переживає і як його турбує ця тема. Далі ми спостерігаємо за знайомством Шейна (Shane) з Джейком (Jake), що відбувається у формі діалогу у розмовному стилі:

Jake: Hi! I got my cake pop from Starbucks!

Shane: I want a whole cake after this! I am nervous now!

Jake: That is why I bought food!

Shane: I had three mental break downs this morning!

Jake: Three? Why? [6] Саме така побудова комунікації формує у глядача уявлення про те, що ютуберам некомфортно взаємодіяти один з одним. Це важливо для Шейна, адже імідж Джейка зараз не у найкращому стані, тому будь-яка приязність до нього може викликати осуд з боку аудиторії. Далі діалог переростає в інтерв'ю, де Шейн ставить незручні та прямолінійні питання, а Джейк старається дати на них відповіді. Цікавою особливістю діалогу є те, що для аргументації сказаних слів Шейн часто використовує відео з каналу Джейка, які переривають репліки сторін діалогу. У наведеному нижче прикладі вони вказані у квадратних дужках:

Shane: So, people basically think, that you're manipulating young people, kids to make them spend money on your merch. [Jake: All right Ben (говорить до дитини), we need to sell some merch, you know. You are cute, so they'll buy merch if you wear it.]. You also have the whole song about merch [Song lyrics: Go tell you mama she is gonna buy that all (merch)]. I am curious what your reaction is, when people say that (you manipulate kids).

Jake: I am saying it's stupid, that people think that it is manipulative. I mean, I don't see a problem with it [6].

Такий діалог продовжується протягом усього фільму і насичений вкрапленнями відеопосиланнями на канал Джейка та інших ютуберів. Проте цього уривку достатньо, щоб прослідкувати взаємодію форм усного мовлення (діалогу та монологу) і те, як вони модифікуються під впливом YouTube атмосфери. Монолог проявляється як частина діалогу між відео-блогером та оператором, або ж аудиторією. Діалог у свою чергу варіюється між його простим, розмовним типом та типом інтерв'ю. Основною функцією відео-посилання на інші канали є аргументація попередньо сказаного висловлювання.

Для того, щоб зробити відео критику чи відео обговорення привабливішим, його знімають два (іноді більше) ютубери. Таке явище називають "collaboration" (від фр. *collaboration* – «співпраця») і воно використовується у маркетингових цілях. Адже так ютубери зможуть обмінятися своїми підписниками. Звичайно, у такій формі відео ми чітко спостерігаємо творення діалогу (іноді полілогу), який уже не є віртуальним, адже відбувається між двома (чи більше) реальними особами, що перебувають в одному місці та часовому просторі.

Розгляньмо канал "Cody Ko" [4], де ютубери Cody Kolodziejzyk і Noel Miller у відеосекції "That's cringe" (*cringe* – почуття сорому за когось, особливо під час перегляду відео) жартівливо обговорюють інший YouTube канал:

Cody: All right! Welcome back to that's cringe! Today we are going to learn how to be a real man. The video, that we are checking out today is a video called "My epic morning routine" by a guy named Ray Drexter. First of all, very powerful name.

Noel: Sounds like a super villain.

Cody: Yea, sounds like a super villain like from Marvel comics. So, we are going to learn about this guy's epic morning routine.

Noel: Oh, I hope so. It is gonna be bacon [4].

У роликах такого типу відеоглядач виступає як пасивний слухач діалогу між ютуберами. Сама ж розмова відбувається у простому розмовному стилі, з використанням сленгу (*checking out, epic, it is gonna be bacon, hell yea*), а також з посиланнями на сучасну поп-культуру ("Marvel comics"). Також варто зазначити, що відео супроводжується посиланням на ролик Рея Дрекстера (Ray Drexter - ютубер, якого жартівливо критикують) для підтвердження та ілюстрації обговорення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, основними лінгвістичними особливостями YouTube роликів є використання розмовної мови та сленгу (адже цільова аудиторія – здебільшого молодь), а також переплетення двох форм усного спілкування: діалогу і монологу. Оскільки YouTube платформа - це вид комп'ютерно-опосередкованої комунікації, то монолог авторів відео деформується у віртуальний діалог з глядачем. Ступінь

такої інтеграції залежить від типу відео та особистого стилю викладу ютубера. Ролики часто супроводжуються відео-посиланнями на інші канали з метою аргументації інформації. Перспективу подальшого вивчення цієї тематики вбачаємо у детальнішому розкритті впливу YouTube середовища на відеоконтент та лінгвістичне наповнення сайту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балук М. В. Структурно-семантичні та прагматичні особливості мови блогосфери (на матеріалі ресурсів Інтернет): магістерська робота/М. В. Балук; ТНПУ ім. В.Гнатюка, ф-т іноземних мов: наук. кер. О. Б. Шонь. – Тернопіль. – 2012.
2. Денчик І. Прагматичний та культурно-національний аспекти перекладу відеопродукції з англійської на українську мову [Текст]/І. Денчик//Студентський науковий альманах факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. – 2007. – Вип. 1 (4). – С. 79-82.
3. Алексей Козуляев. Аудиовизуальный перевод: конец привычной переводческой реальности [Електронний ресурс]/Алексей Козуляев. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://webinar.utic.eu/webinar/aleksey_kozulyaev/
4. Cody Ko. Instagram "comedians" [Електронний ресурс]/Cody Ko//Youtube. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/user/codyko69>.
5. Jay Shetty. Gives Motivational Talks To Household Objects [Електронний ресурс]/Jay Shetty//Youtube. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/user/SuperwomanVlogs>.
6. Shane. Inside The Mind of Jake Paul [Електронний ресурс]/Shane//Youtube. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=de9iiaxLEgM>.
7. Who is grav3yardgirl? [Електронний ресурс]//Youtube. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/user/grav3yardgirl>.
8. Youtube.com Traffic Statistics [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.alexa.com/siteinfo/youtube.com>.

REFERENCES

1. Baluk, M. V. (2012). Struktorno-semantychni ta prahmatychni osoblyvosti movy blohosfery (na materialy resursiv Internet). [Structural-semantic and pragmatic peculiarities of the language of blogs (case study of Internet resources)]. Ternopil.
2. Denchuk I. (2007). Prahmatychnyi ta kulturno-natsionalnyi aspekty perekladu videoproduktii z anhliiskoi na ukrainsku movu//Studentskyi naukovi almanakh fakultetu inozemnykh mov Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. [Pragmatic and cultural-national aspects of video translation from English into Ukrainian//Student scientific almanac of Foreign Languages Department of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University]. Ternopil.
3. Aleksei Kozuliaev (2016). Audiovizualnyi perevod: konets privychnoi perevodcheskoi realnosti. [Audio-visual translation: the end of usual translation reality]. Access mode: https://webinar.utic.eu/webinar/aleksey_kozulyaev/
4. Cody Ko. Instagram "comedians" [Електронний ресурс]/Cody Ko//Youtube. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/user/codyko69>.
5. Jay Shetty. Gives Motivational Talks To Household Objects [Електронний ресурс]/Jay Shetty//Youtube. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/user/SuperwomanVlogs>.
6. Shane. Inside The Mind of Jake Paul [Електронний ресурс]/Shane//Youtube. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=de9iiaxLEgM>.
7. Who is grav3yardgirl? [Електронний ресурс]//Youtube. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/user/grav3yardgirl>.
8. Youtube.com Traffic Statistics [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.alexa.com/siteinfo/youtube.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Цепенюк – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: художній переклад, семантико-стилістичний аналіз художніх текстів.

Христина Яновська – магістрантка факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: прагматика тексту, переклад аудіовізуальних текстів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Tetiana Tsepeniuk – PhD in Linguistics, Head of Department of Theory and Practice of Translation of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

Scientific interests: literary translation, semantic and stylistic analysis of texts.

Khrystyna Yanovska – Master's Student of Foreign Languages Department, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

Scientific interests: text pragmatics, translation of audiovisual texts, translation.

УДК 811.161.1'38:070(477)

ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНОНІМІЧНОГО ТА АНТОНІМІЧНОГО ПОВТОРІВ У МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ

Інна ГОРОБЕЦЬ (Вінниця, Україна)

e-mail: innahorobets@ukr.net

ГОРОБЕЦЬ Інна. ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНОНІМІЧНОГО Й АНТОНІМІЧНОГО ПОВТОРІВ У МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ

У статті розглянуто антонімічний і синонімічний повтори як одні з основних засобів досягнення прагматичної мети газетного тексту. Виокремлено види синонімічних і антонімічних повторів, окреслено їхні семантичні риси. Досліджено семантико-синтаксичні та функційні особливості антонімічного й синонімічного повторів на матеріалі текстів сучасної української газетної періодики.

Ключові слова: синонімічний повтор, антонімічний повтор, контекстуальна синонімія, експресивність, мова сучасних українських газет.

HOROBETS Inna. THE FUNCTIONING OF SYNONYMIC AND ANTONYMIC REPETITIONS IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN PRESS

The article deals with antonymic and synonymic repetitions as one of the main means of achieving the pragmatic goal of the newspaper text. The types of synonymic and antonymic repetitions are singled out. The semantic-syntactic and functional features of antonymic and synonymous repetitions on the material of the texts of modern Ukrainian periodicals are investigated. The synonymic and antonymic repetitions that have been activated on the pages of the newspaper periodicals are among the most effective means of expressing the author's intentions and achieving the pragmatic goal of the newspaper text. Given the importance of synonymous and antonymic repetitions in the language of contemporary Ukrainian newspapers, the study of their functioning is on time. The purpose of the article is to study the semantic-syntactic and functional peculiarities of synonymic and antonymic repetitions on the material of the texts of modern Ukrainian periodicals. The tasks are to distinguish the types of such repetitions and to classify them; to trace the specifics of the functioning of synonymic and antonymic repetitions in newspaper contexts. The material of the texts explored gives grounds to assert that the antonymic and synonymic repetitions are typical in the language of the modern Ukrainian press. Such repetitions are used mainly for the addition and enrichment of the thought expressed by the accumulation of synonyms, antonymic contrasts, etc. Among the functional features, we determine the use of repetition in order to distinguish tokens with in-depth content load, to facilitate the focus of the reader on the content of expression, influence on the emotional-sensory and mental sphere of reception of the text by the recipient.

Keywords: synonymic repetition, antonymic repetition, contextual synonymy, expressiveness, the language of contemporary Ukrainian press.

Постановка проблеми: Мова газетної періодики «покликана, як відомо, впливати на читацьку аудиторію, навіюючи їй ті чи ті ідеї, сприяючи появі не лише емоційної реакції у формі почуття-ставлення, що його переживає читач, а й у формі дій та вчинків. Визначальну роль у цьому процесі відіграє журналіст як творча мовна особистість» [3, с. 205]. Створюючи контекст, він прагне викликати емоції, посилити асоціативне мислення. Джерелом породження емоцій, засобом вираження авторських інтенцій та досягнення прагматичної мети газетного тексту нерідко слугують синонімічні й антонімічні повтори, які активізувалися на шпальтах сучасної української преси.

З огляду на прагматичну значущість синонімічного й антонімічного повторів у мові сучасних українських газет, вивчення їхнього функціонування перебуває на часі. Актуальність проблеми дослідження цих видів повтору спричинена відсутністю комплексного аналізу їхніх семантико-синтаксичних і функційних особливостей у мові сучасної української газетної періодики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському мовознавстві специфіку функціонування синонімічного й антонімічного повторів простежено на матеріалі художніх текстів [1; 2; 4; 7] та ораторських виступів [5]. Дослідники виділяють узуальні (власне) синонімічні / антонімічні повтори, семантична подібність / протилежність яких усталена в мові й закріплена у словниках, і контекстуальні синонімічні / антонімічні повтори, семантична подібність / протилежність яких може простежуватися лише в контексті [1; 2; 3]. Синонімічний / антонімічний повтори мовознавці характеризують як види лексико-семантичного [1], лексичного [7], семантичного [2] повторів, зокрема М. Кобзев називає їх семантико-синонімічними / семантико-антонімічними [4, с. 14].

Мета і завдання статті. Дослідити семантико-синтаксичні та функційні особливості синонімічного й антонімічного повторів у мові сучасних українських газет. Зазначена мета потребує розв'язання таких завдань: виокремити види означених повторів та класифікувати їх; окреслити їхню семантику; простежити специфіку функціонування синонімічного й антонімічного повторів у українських газетних контекстах ХХІ ст.

Основними методами дослідження стали метод контекстного аналізу та описовий.

Матеріалом дослідження слугували реченнєві ілюстрації, які містять синонімічний чи антонімічний повтор, дібрані з текстів сучасних українських газет.

Виклад основного матеріалу дослідження. Своєрідним видом лексичного повтору є повтор синонімічний. Сутність його полягає в тому, що для вираження тої самої думки використовуються синонімічні засоби. Т. Вільчинська зазначає, що синонімічний лексико-семантичний повтор «виразнює зображуване, підсилює динамізм оповіді, розширює асоціативно-смысловое поле тексту тощо. Подібні повтори мають на меті розширювати, уточнювати, деталізувати зміст висловлення» [1, с. 100]. У досліджуваних газетних текстах публіцисти надають перевагу використанню синтаксичних синонімічних повторів. Напр.: **Шлях не є простим... Кожна реформа – це важкий шлях, адже треба покинути давно відоме і ризикнути упроваджувати нове** (Освіта України, 13.11.2017, с. 6); **Я не можу сказати учням: «Знаєте, у нас вибухнули склади в Калинівці, але це не важливо для вас, це вас не стосується»** (Освіта України, 16.10.2017, с. 13); **Українська нація занадто довго була під московською окупацією, під московською ідеологічною обробкою** (Голос України, 23.08.2017, с. 5). Як зауважує Ю. Волянська, «синонімічний повтор постає одним зі способів привернення уваги читача (співбесідника) до комунікативно важливого для автора центру. Такий повтор насичує текст додатковою когнітивною або образною інформацією, допомагає мовцеві описати його уяву про об'єкт предметного або логіко-поняттєвого світу» [2, с. 47].

Для синонімічного повтору не обов'язковим є вживання об'єктивних синонімів. Подібність лексичних значень слів можемо спостерігати при образному зіставленні понять або логічному аналізі. У такому разі в словах, що виражають ці поняття, з'являються контекстуальні значення, які можуть бути синонімічними. Напр.: **Знову й знову читав ще гарячий текст, у якому були свіжі виправлення, викреслення, доповнення** (Літературна Україна, 08.06.2017, с. 7); **Стовбур вишині нерівний, він важко «йшов» до сонця, він, як доля України, покручений** (Вінницька газета, 03.10.2017, с. 2); **Важливо, щоб колір вбрання, яке ви обрали для новорічної ночі, був не дуже яскравим, м'яким, приглушеним, пастельним** (Вінницька газета, 22.12.2017, с. 8).

Антонімічний повтор у мові сучасних українських газетних видань трапляється набагато активніше, ніж синонімічний. «Широке застосування явища антонімії, – на думку О. Ніколаєнко, – пояснюється можливістю антонімів протиставляти різні поняття, зосереджувати на них увагу слухача, виділяти їх серед інших лексичних одиниць так, щоб ці слова набули експресивного забарвлення» [5, с. 167]. Антонімічні повтори «створюють яскраву контрастність, виразнюють та підсилюють протиставлення, а також уживаються для зіставлення, вираження антонімічної градації тощо» [1, с. 101]. Пор.: **Бо одна справа створити музей во славу своєї Батьківщини, інша – показати світові ганьбу своєї Батьківщини, щоб очистити її від комуністичної скверни** (Україна молода, 23.08.2016, с. 2); **І там, і тут усе [про видані книжки – І. Г.] розійшлося, як гарячі пиріжки** (Україна молода, 17.08.2016, с. 11); **А ми металися з боку в бік – щось забороняли, щось дозволяли** (Освіта України, 09.10.2017, с. 12); **Так сталося, і в 2000-2013 рр., коли ціни на нафту зростали, і в 2014-2016 рр., коли ціни падали** (Дзеркало тижня, 6 –12.08.2016, с. 3); **Україна і тоді, і тепер робить спроби вирватися з геополітичних «обіймів» нашого політичного «сусіда»** (Україна молода, 17.08.2016, с. 11).

Зрідка в українській газетній публіцистиці спостерігаємо виразний «антонімічний ансамбль», де зіставлення простежується не на основі антонімічної пари, а на одночасному застосуванні кількох контекстуальних і загальномовних антонімів у поєднанні з парадигматичним лексичним повтором. Напр.: **Це болісна прикмета новітнього часу. Який безжально спалює мости між складним, але мрійливим минулим, і ще складнішим, але жорстким сьогоденням. Проте вже неквапом вимурує новий місточок. До вистражданого майбутнього** (Дзеркало тижня, 20–26.08.2016, с. 1).

Як зазначає О. Федоряченко, антонімічний повтор є «важливим засобом експресивності, надаючи висловленню більшої виразності, напруженості, посилюючи внутрішній зміст і передаючи схвильованість мовлення» [7]. Яскраве вираження експресивності газетних текстів спостерігаємо у використанні антонімів, що створюють стилістичні фігури. Однією з найвиразніших таких фігур є оксिमорон – «поєднання протилежних, логічно несумісних слів

чи понять, унаслідок чого утворюються нові, складні, певною мірою суперечливі, парадоксальні думки, вислови» [6, с. 115]. Пор.: *Щоденник – жанр особливий. У ньому легко поєднати, здавалось би, непокєднуване* (Літературна Україна, 26.01.2017, с. 11); *Виставки в архіві, тим більше – присвячені такій сумній темі, відрізняються від інших виставок своєю мовчазністю. І хоч тема Голодомору іноді просто примушує кричати про трагедію українського народу на весь світ, документи «кричать» мовчки, щоб вони «заговорили», потрібні вдумливі дослідники...* (Вінницька газета, 24.11.2017, с. 3); *Ідуть приховані процеси знелюднення людини, якими керують сильні світу цього* (Літературна Україна, 23.02.2017, с. 15); *Страждатимуть усі, коли на чисті душі виливатимуть світові нечистоти* (Літературна Україна, 23.02.2017, с. 15). Подібного ефекту поєднання протилежностей досягають повторенням антонімічних атрибутивних характеристик однієї людини. Пор.: *Тебе кличе у високі сфери Антонія Цвід. Чарівниця. Вона така українська і така вселенська. Вона така історична і така сучасна. Вона така загадкова і така зрозуміла. Вона така мінлива, як сама Поезія...* (Літературна Україна, 19.01.2017, с. 12). *Бо, як розповідали очевидці, Діана в родині і Діана на публіці – це часто були різні люди* (Дзеркало тижня, 27.08.2016, с. 11). В останньому реченні спостерігаємо повтор контекстуальних антонімічних неузгоджених означень, за допомогою якого створюється протилежний ефект – «роздвоєння» цілісного.

«Антонімічні повтори, – зауважує Ю. Волянська, – можуть бути зв'язані відношеннями контрадикторності (протиріччя). У таких конструкціях один антонім характеризується наявністю ознаки, а інший – її відсутністю. Граматично ці відношення виражаються стверджувальною та протиставною формами антонімів» [2, с. 48]. Ефекту протиставлення, зіставлення понять досягають використанням тотожного лексичного повтору і частки, зрідка – префікса **не**. Напр.: *При цьому цілком можна сказати, що мистецтво нічого не дає, а водночас – що дає можливість жити по-іншому* (Україна молода, 17.08.2016, с. 12); *Думалось: ось зараз усе закінчиться, мине, а воно не минало* (Голос України, 08.02.2017, с. 5); *А ми ж після анексії Криму частенько нагадуємо собі самим, що вірити в Росії не можна нікому. Навіть лібералам! А, виявляється, можна* (Культура і життя, 15.09.2017, с. 3); *Ось якась вихоплена з товщі буття-небуття миттєвість, зафіксована автором, – можливо, незначна, мимовільна, одна з багатьох-багатьох, що залишає нас наодинці з образом, але автор щось побачив в ній, щось зачепило його вразливу душу...* (Літературна Україна, 09.02.2017, с. 13); *Поезія Жадана – поезія розумного думання в атмосфері нерозум'я і вивихів часу* (Літературна Україна, 16.02.2017, с. 11); *Тоді під «градами», «смерчами», у кривавих «котлах» оточень, поряд з убитим чи тяжкопораним товаришем або й коли самого вразить страшином болем гарячий свинець, невідомо звідки зринає в пам'яті чута ще в дитинстві мамина молитва... А якщо не зринає – то твориться пошархлими закривавленими вустами власна* (Літературна Україна, 13.04.2017, с. 2); *Можна воювати з армією, але не можна воювати з народом* (Літературна Україна, 02.03.2017, с. 12); *Вандали! Не знають вони, що таке біль. А якщо й знають, то лише свій* (Вінницька газета, 09.02.2018, с. 7). Як слушно зауважує О. А. Ніколаєнко, «стилістичні функції антонімів не обмежуються вираженням контрасту, вони також використовуються як яскравий виражальний засіб, що відображає певні особливості світосприйняття автора» [5, с. 167].

Висновки за проведенням дослідженням і перспективи розвідок у цьому напрямку. Матеріал досліджуваних газетних текстів дає підстави стверджувати, що антонімічні й синонімічні повтори є типовими у мові сучасної української преси. Такі повтори вживають здебільшого для доповнення і збагачення думки висловленого шляхом нагромадження синонімів, антонімічних протиставлень тощо. Серед функційних особливостей визначаємо вживання повтору задля виокремлення лексем з поглибленим змістовим навантаженням, сприяння зосередженню читача на змісті висловлення, впливу на емоційно-почуттєву і ментальну сфери сприймання тексту реципієнтом. Перспективу подальших наукових досліджень убачаємо у вивченні структурно-семантичних характеристик повтору на лексико-синтаксичному рівні мови українських газетних текстів.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Вільчинська Т. П. Лексико-семантичний повтор у мемуаристичі Уласа Самчука: до питання типології // Філологічні науки. 2015. Випуск 38. С. 99-103.

2. Волянська Ю. Ю. Типологія повтору в поетичному мовленні кінця XX – початку XXI століття: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Юлія Юріївна Волянська; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2013. 212 с.
3. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: монографія / Інна Яківна Завальнюк. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 400 с.
4. Кобзев М. В. Лексичний повтор в англійській і українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Микола Вікторович Кобзев; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2014. 20 с.
5. Ніколаєнко О. А. Стилiстичне навантаження синонiмiв та антонiмiв в ораторському дискурсі давнього риму // *Studia Linguistica*. – 2011. – Вип. 5. // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_2/164_168.pdf
6. Словник тропів і стилістичних фігур / за ред. В. Ф. Святовець. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 176 с.
7. Федоряченко О. Типи і функції повтору в поетичному мовленні Миколи Вінграновського // *Донецький Вісник Наукового Товариства ім. Шевченка*. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=19967>

ГАЗЕТИ

1. «Вінницька газета» за 2017 – 2018 рр.
2. «Голос України» за 2017 р.
3. «Дзеркало тижня» за 2016 р.
4. «Культура і життя» за 2017 р.
5. «Літературна Україна» за 2017 р.
6. «Освіта України» за 2017 р.
7. «Україна молода» за 2016 р.

REFERENCES

1. Vil'chyn's'ka, T. P. (2015). *Leksyko-semantychnyy povtor u memuarystytsi Ulasa Samchuka: do pytannya typolohiyi* // *Filolohichni nauky*. [Lexical-semantic repetition in the memoirs of Ulas Samchuk: the issue of typology] *Philological sciences*.
2. Volyans'ka, YU. YU. (2013). *Typolohiya povtoru v poetychnomu movlenni kintsya XX – pochatku XXI stolittya* [Typology of the repetition in the poetic speech of the late XX – early XXI century]. Donetsk.
3. Zaval'nyuk, I. YA. (2009). *Syntaksychni odyntysi v movi ukrayins'koyi presy pochatku XXI stolittya: funktsional'nyy i prahmalinhvistychnyy aspekty: monohrafiya* [Syntactic Units in the Language of the Ukrainian Press of the Twentieth Century: Functional and Pragmalinguistic Aspects: Monography] Vinnytsya: Nova knyha.
4. Kobzyev, M. V. (2014). *Leksychnyy povtor v anhliys'kiy i ukrayins'kiy movakh* [Lexical Repetition in the English and Ukrainian Languages]. Donetsk.
5. Nikolayenko, O. A. (2011). *Stylistychnе navantazhennya synonymiv ta antonymiv v orators'komu dyskursi davn'oho rymu* [Stylistic load of synonyms and antonyms in the oratorical discourse of the ancient Rome]. Access mode: http://www.philology.kiev.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_2/164_168.pdf
6. Svyatovets', V. F. (2011). *Slovyk tropiv i stylistychnykh fihur* [Dictionary of trails and stylistic figures] Kyiv: Akademiya, 176.
7. Fedoryachenko O. *Typy i funktsiyi povtoru v poetychnomu movlenni Mykoly Vinhranovs'koho* [Types and functions of the repetition in the poetry speech of Mykola Vihranovsky]. Access mode: <http://litmisto.org.ua/?p=19967>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Горобець – аспірант кафедри української мови, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: лексико-синтаксичний повтор у мові сучасної української преси.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Inna Horobets – postgraduate at the Department of Ukrainian language, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

Scientific interests: lexical syntactic repetition in the language of the modern Ukrainian press.

УДК 81'37

ОДОРАТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ У СТРУКТУРІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Аліна ЙОДЛОВСЬКА (Луцьк, Україна)

e-mail: Alino4ka02.03@ukr.net

ЙОДЛОВСЬКА Аліна. ОДОРАТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ У СТРУКТУРІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

У статті на матеріалі словникових дефініцій української, російської та англійських мов розглянуто особливості опису лексики, що кодує результати одоративного сприйняття. Здійснено аналіз тлумачення одиниць тематичних груп «косметика, парфумерія» та «хімічні речовини» з доменом «запах». Показано, що лексеми з семантикою запаху важко піддаються словниковому опису. Встановлено відмінності представлення сприйняття запаху у тлумачних словниках.

Ключові слова: одоративне сприйняття, тематичні групи «косметика, парфумерія», «хімічні речовини», антропоцентризм, вербалізація.

YODLOVSKA Alina. ODORATIVE PERCEPTIONS IN THE STRUCTURE OF DICTIONARY DEFINITIONS (BASED ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES)

The article deals with the peculiarities of the transmission of the odorous perception, based on the material of the vocabulary definitions of Ukrainian, Russian and English languages. The smell is anthropocentric, since the specificity of the odorous perception is explained by the proximity of the object to a person as the subject of perception. It presents us with a large variety of feelings, which are characterized by a positive or negative affective-emotional background. Comparison of the items of thematic groups «Cosmetics, perfumery» and «Chemicals» with the «smell» domain is compared. The words from these thematic groups explode the sensory perception which is received through the perceptual channel of smell sensation. It is shown that tokens with semantics of smell are difficult to verbalize. Differences in the representation of smell perception in interpretative dictionaries are established. The analysis of vocabulary definitions has shown that a perceptual sign of smell can appear in different parts of the structure of definitions. They can be differential or probabilistic semes. In the situation of olfactory perception, the most significant for the subject is his impression of satisfaction or dissatisfaction. In addition to the evaluation of the smell (pleasant, unpleasant), the expression of the influence of odor on a person, the intensity of the smell or its absence is presented in the dictionary definitions. We have seen the limitations of the linguistic means used by a person when he describes the smell. In our opinion, the study of the odorous perception and its verbalization is important because of the anthropocentric orientation of modern linguistics.

Key words: odorous perception, thematic group «cosmetics, perfumery», «chemical substances», anthropocentrism, verbalization.

Постановка проблеми та її значення. Результати перцепції містять в собі інформацію про онтологію світу, отриману людиною за допомогою когнітивних механізмів свідомості. Для лінгвістики завжди було дуже важливим питання про способи і форми відбиття у мові особливостей навколишнього світу. Особливо актуальною постає проблема відбиття в лексичних одиницях усіх видів перцептивного сприйняття. Якщо брати до уваги загальні тенденції сучасних досліджень, то можна зауважити, що найменше уваги приділялося способам представлення одоративного сприйняття, тобто запахів. Це винятково складний феномен, який, на відміну від зорового сприйняття, не отримав у мовах вербальних засобів для свого маркування, має суб'єктивний характер і часто взагалі ігнорується.

Аналіз досліджень проблеми. Одоративна лексика та її специфіка були предметом дослідження у працях А. Житкова, Л. Ласенко, І. Рузіна, О. Вайнштейн, О. Жирицької. Так, С. Рубенштейн стверджував, що з усіх видів відчуття жоден не пов'язаний так з емоційно-чуттєвою сферою, як сприйняття запаху. Майже все відчуття запаху має більш чи менш яскраво виражений характер приємного чи неприємного, викликаючи позитивну чи негативну емоційну реакцію. Нюх представляє нам велике різноманіття відчуттів, для яких характерний позитивний або негативний афективно-емоційний фон. Деякі люди особливо чуттєві до впливу запахів, і чуттєвість багатьох в цьому настільки велика, що породила цілу галузь промисловості – парфумерію [2].

Сприйняття запаху складається не тільки з безпосередньо нюхових відчуттів, а й з емоцій, які спричинені певним запахом [1, с. 45].

Незважаючи на важливу роль, яку виконує нюх в нашому емоційно-сенсорному сприйнятті, з усіх людських чуттів йому приділяють найменше уваги.

Мета нашої статті – визначити способи представлення перцептивного компонента «запах» у словникових дефініціях лексики двох тематичних груп: «косметика, парфумерія» та «хімічні речовини».

Актуальність поставленої мети зумовлена необхідністю з'ясувати роль перцептивної ознаки запаху у семантичній структурі дефініцій тих лексем, що позначають назви парфумів, косметики та хімічних речовин. Джерельною базою дослідження слугували три тлумачні словники російської мови, академічний словник української мови та три словники англійської мови.

Актуальність роботи полягає у спробі комплексного опису важливого фрагменту мовної картини світу, пов'язаного зі сприйняттям запаху.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Запах як один із древніх видів чуття є антропоцентричним за своєю природою. Це дуже складний феномен, який наділений культурно-релевантним змістом. Оскільки запах антропоцентричний, специфіка одоричних прикметників пояснюється близькістю об'єкта, який має запах, до людини як суб'єкта ситуації сприйняття запаху. Всі запахи є емоційно-забарвленими, ситуація їх сприйняття завжди оцінна. Саме запахи пробуджують емоціональну пам'ять та викликають асоціативно-емоціональний ряд у носія мови.

Ми проаналізували тлумачення назв деяких парфумерних засобів (*парфуми, одеколон*), ароматизованих косметичних засобів (*крем, помада, лак, шампунь, бальзам, гель, лосьйон* та

ін.) та дефініції хімічних речовин (*азот, фтор, хлороформ, сірковуглець, гелій, хлор* та ін.) у різних мовах. Всі названі лексеми позначають об'єкти, наділені виразним запахом.

Розглянемо представлення запаху в дефініціях слів різних тематичних групах. Запах виступає в якості важливої характеристики лексем тематичної групи «косметика та парфумерія».

Парфумерія та косметика – це ті сфери, з якими носій мови пов'язує основне представлення про запахи. Проте словники фіксують компонент «запах» далеко не у всіх одиниць з цієї сфери.

Аналіз словникових дефініцій показав, що ознака запаху може з'являтися у різних частинах структури дефініцій. У більшості випадків перцептивна ознака запаху в значенні одоративів вводиться як диференційна сема, наприклад, *одеколон* – спирто-водный раствор душистых эфирных масел, являющийся гигиеническим и освежающим средством (БАС, т. 8, с. 662); спирто-водный раствор душистых веществ, употребляемый как парфюмерное средство (МАС, т. 2, с. 591), гигиеническое и освежающее средство – спиртовой раствор душистых веществ (ОШ, с. 1106); *cologne* – a perfumed liquid or solid made of fragrant essential oils and alcohol (CD); a perfumed toilet water made of alcohol and aromatic oils (WD); a liquid that smells slightly of flowers or plants, that you put on your neck or wrists (LD).

У деяких випадках ознака запаху функціонує як ймовірнісна сема, наприклад, *пудра* – дрібний і м'який, перев. пахучий, порошок, що наноситься на шкіру як гігієнічний та косметичний засіб (раніше наносився також на волосся, перуки) (СУМ, т. 8, с. 385); мелкий, обычно душистый порошок из крахмала и других веществ, употребляемый для нанесения на кожу (как косметическое или гигиеническое средство) (БАС, т. 11, с. 1661); очень мелкий и мягкий, большей частью душистый, порошок, употребляемый с гигиенической и косметической целью (МАС, т. 3, с. 556).

В ситуації ольфакторного сприйняття найбільш суттєвим для суб'єкта є його враження задоволення чи незадоволення, оскільки його не цікавить запах сам по собі. Таким чином, запах є прототипом гедоністичності. Позитивна оцінка в семантиці всіх одоративів представлена гедонізмами: *ароматный, ароматический, пряный, душистый, пахучий, запашиный, fragrant, pleasant-smelling*, наприклад: *духи* – спиртовой раствор ароматических веществ (БАС, т. 3, с. 1183); парфюмерное средство – ароматическая жидкость на спиртовом растворе (ОШ, с. 436); спиртовой розчин запашних речовин, що вживається як парфюмерний засіб (СУМ, т. 2, с. 444); *perfume* – a pleasant-smelling liquid which women put on their skin to make themselves smell nice (CD); a substance producing a fragrant or pleasing odor; esp., a volatile oil, as that extracted from flowers, or a substance like this prepared synthetically (WD); a liquid with a strong pleasant smell that women put on their skin or clothing to make themselves smell nice (LD).

В дефініціях тематичної групи «косметика, парфумерія» представлені власне інтрамодальні суб'єктивні атрибути для модусу запаху, які є чисто оціночними (аксеологічними). В структурі усіх визначень перцептивна ознака запаху наявна лише з оцінкою «плюс», наприклад: *бальзам* – полужидкий состав из растительных смол, растворенных в эфирных маслах, с примесью ароматических соединений (употр. в парфюмерии как ароматическое лечебное средство) (БАС, т. 1, с. 261); душистая настойка или мазь (МАС, т. 1, с. 59); густое ароматическое вещество, содержащее эфирные масла и растворенные в них смолы (ОШ, с. 57); *balsam* – a sweet-smelling oil that is obtained from certain trees or bushes and used to make medicines and perfumes (CD); *помада* – душистая косметическая мазь (БАС, т. 10, с. 1154), (МАС, т. 3, с. 279); косметическое средство – душистая мазь (ОШ, с. 1384); запашна косметична мазь, що є сумішшю жиру з ароматизованими речовинами (СУМ, т. 7, с. 111); *шампунь* – мыльная душистая жидкость или порошок для мытья головы (БАС, т. 17, с. 1261), (МАС, т. 4, с. 700); мильна запашна рідина, порошок тощо для миття голови (СУМ, т. 11, с. 403).

Дослідивши тематичну групу «косметика, парфумерія», ми побачили обмеженість мовних засобів, які використовують лексикографи при описі запаху. Однією з основних

причин є винятково чуттєва природа запаху, яка практично не дозволяє передавати його за допомогою мовних одиниць.

На відміну від дефініцій косметики та парфумерії, словникові дефініції, які описують хімічні речовини, містять достатньо детальну якісну характеристику запаху. Проаналізувавши дефініції хімічних речовин, ми виявили, що модус запаху експлікується в наступних групах: гази (*азот, ацетилен, гелій, аміак, водень, аргон, хлор, фтор, неон, ціан, фосген*), рідини (*бензол, метиловий спирт, ефірна олія, хлороформ, сірковуглець, оцтова кислота, хлоропикрин, формалін, нашатирний спирт*), кристалічні речовини (*камфора, ментол, йодоформ*) та деякі інші.

Модус запаху вводиться в дефініції тематичної групи «хімічні речовини» такими лексемами:

1) *без запаху, без запаха, odourless, no smell*, наприклад, *аргон* – не имеющий цвета и запаха (БАС, т. 1, с. 177), (МАС, т. 1, с. 44), (ОШ, с. 38); *безбарвний, без запаху* (СУМ, т. 1, с. 57); *argon – odourless element* (CD, MWD, LD); *кислород* – без запаха (БАС, т. 5, с. 970), (МАС, т.2,с.51), (СУМ, т. 4, с.153); *oxygen – odourless gas* (CD, MWD, LD); *азот* — без цвета, запаха (БАС, т. 1, с. 65), (МАС, т. 1, с. 27), (ОШ, с. 17), (СУМ, т. 1, с. 24), *nitrogen – odourless* (CD, MWD) *has no smell* (LD), *гелій* — не имеющий запаха (БАС, т. 3, с. 60), (МАС, т. 1, с. 304), (ОШ, с. 294), *гелій* – без запаху (СУМ, т. 2, с. 47), *helium – has no smell* (CD) *odourless* (MWD), *неон* – без запаха (МАС, т. 2, с. 459); без запаху (СУМ, т. 5, с. 348); *neon – odourless* (CD MWD);

2) прикметниками з семантикою суб'єктивної оцінки: *неприємний запах, неприятный запах, unpleasant odor, bad smell, приємний, приятный*, наприклад: *ацетилен* – бесцветный горючий ядовитый газ с неприятным запахом (МАС, т. 1, с. 53), имеющий неприятный запах (БАС, т. 1, с. 228), *безбарвний отруйний газ з неприємним запахом* (СУМ, т. 1, с. 74); *сероуглерод* – бесцветная, легко воспламеняющаяся ядовитая жидкость, с неприятным запахом (БАС, т. 13, с. 711), (МАС, т. 4, с. 83), с неприятным эфирным запахом (ОШ, с. 1789); *сірковуглець* – з неприємним запахом (СУМ, т. 9, с. 231); *эфирное масло* – летучая маслянистая жидкость с приятным запахом (БАС, т. 17, с. 1958), (МАС, т. 4, с. 772), *ефірна олія* – летка масляниста рідина з приємним запахом (СУМ, т. 2, с. 493), *bromide – has an unpleasant odor* (MWD);

3) прикметниками з семантикою загальної характеристики запаху: *своєрідний, своеобразный, с характерным запахом*, наприклад: *бензол* – бесцветная летучая огнеопасная жидкость со своеобразным запахом (МАС, т. 1, с. 79), *горюча рідина із своєрідним запахом* (СУМ, т. 1, с. 157); *камфора* – бесцветное кристаллическое вещество с сильным характерным запахом (БАС, т. 5, с. 738), (МАС, т. 2, с. 34); *хлороформ* – летучая жидкость, содержащая хлор, с характерным запахом (БАС, т. 17, с. 222), з характерним запахом рідина (СУМ, т. 11, с. 88);

4) прикметниками з семантикою інтенсивності запаху: *різкий, резкий, strong, sharp*, наприклад: *essential oil – an oil from a plant that has a strong smell* (LD), *нашатырный спирт* – водный раствор аммиака, прозрачная летучая жидкость с острым запахом (БАС, т. 7, с. 774), (МАС, т. 2, с. 417); *chlorine – a strong-smelling gas* (CD) *having disagreeable odor* (MWD) *with a strong smell* (LD); *камфора* – сильно пахнущее вещество (ОШ, с. 641), *пахуча речовина* (СУМ, т. 4, с. 85); *camphor – a strong smelling substance* (CD), *a strong characteristic odor* (MWD), *with a strong smell* (LD).

Найчастіше інтенсивність запаху у словниках російської та української мов представлена лексемою *різкий (різкий)*, яка має значення проявляющийся с большой силой, остротой (ОШ, с. 1688), наприклад: *уксусная кислота* – органическое вещество, представляющее собой бесцветную жидкость с характерным резким запахом (МАС, т. 4, с. 484), (БАС, т. 16, с. 515), (ОШ, с. 2086), з характерним різким запахом (СУМ, т. 5, с. 829); *хлорпикрин* – бесцветная тяжелая жидкость с резким запахом (БАС, т. 17, с. 223), (МАС, т. 4, с. 607), з різким запахом (СУМ, т. 11, с. 88); *бром* – з різким запахом (СУМ, т. 1, с. 238); *йодоформ* – препарат йода кристаллический порошок желтого цвета с резким запахом, используемый в медицине как антисептическое средство (МАС, т. 1, с. 696), з різким

специфічним запахом (СУМ, т. 4, с. 62); *фтор* – с резким запахом (МАС, т. 4, с. 585), з різким запахом (СУМ, т. 10, с. 648).

5) прикметниками з семантикою прототипового запаху, наприклад: *фосген* – ядовитий бесцветный газ с запахом гнилого сена, поражающий органы дыхания (БАС, т. 16, с. 1521), с запахом прелого сена (МАС, т. 4, с. 579), що має запах прілого сіна (СУМ, т. 10, с. 629), *phosgene* – an odour resembling that of new-mown hay (CD); *циан* – бесцветный ядовитый газ, с горьким запахом (БАС, т. 17, с. 676), (МАС, т. 4, с. 644), ядовитый газ с запахом горького миндаля (ОШ, с. 2198), *супноген* – flammable gas with an almond like odour (CD), *ментол* – прозрачное кристаллическое вещество с сильным мятным запахом (БАС, т. 6, с. 836), (МАС, т. 2, с. 251), з сильним мятним запахом (СУМ, т. 4, с. 672), *menthol* – a substance that smells and tastes of mint (CD), *метиловый спирт* – бесцветная жидкость с запахом, подобным запаху этилового спирта, сильный яд (МАС, т. 2, с. 260);

6) прикметниками з семантикою впливу запаху на людину: *формалин* – бесцветная жидкость с резким удушливым запахом (МАС, т. 4, с. 576), с острым запахом (ОШ, с. 2149), рідина з різким подразнюючим запахом (СУМ, т. 10, с. 620); *фосген* – ядовитый бесцветный газ, поражающий органы дыхания (БАС, т. 16, с. 1521), *аммиак* – с резким неприятным запахом (МАС, т. 1, с. 35), бесцветный газ с едким запахом (ОШ, с. 27), безбарвний газ з різким запахом (СУМ, т. 1, с. 39); *аммония* – a colourless liquid or gas with a strong, sharp smell (CD), a clear liquid with a strong bad smell (LD), *хлор* – с резким запахом (ОШ, с. 2170), (МАС, т. 4, с. 606), з різким задущливым запахом (СУМ, т. 11, с. 86), остро пахнущий (БАС, т. 17, с. 218).

Негативний вплив хімічних речовин на людину часто представлений в дефініціях лексею *ідкий* (*їдкий*). Цей прикметник у словнику російської мови тлумачиться таким чином: 1. Разъедающий химически. 2. Резкий, вызывающий раздражение, боль. (ОШ, с. 445). Наприклад: *аммиак* – бесцветный газ с едким неприятным запахом (БАС, т. 1, с. 117), бесцветный газ с едким запахом (ОШ, с. 27), *бром* – жидкость с едким запахом (БАС, т. 1, с. 636), *фтор* – химический элемент – ядовитый газ с едким запахом (БАС, т. 16, с. 1580), (ОШ, с. 2154).

У деяких випадках запах наділяється смаковими ознаками, наприклад, *хлороформ* – с резким сладковатым запахом (МАС, т. 4, с. 607), со сладковатым запахом (ОШ, с. 2170), *chloroform* – a colourless liquid with a strong sweet smell (CD), *iodoform* – with a penetrating sweet odour (CD).

Таким чином, в словникових дефініціях тематичної групи «хімічні речовини» представлена не тільки оцінка запаху (приємний чи неприємний), а й вплив запаху на людину, інтенсивність запаху або його відсутність.

Висновки та перспективи дослідження. Загальний аналіз дефініцій об'єктів, що відносяться до групи «хімічні речовини» та «косметика, парфумерія», дозволяє нам відзначити специфіку їх опису у словникових статтях. По-перше, більше уваги надано опису запаху у дефініціях хімічних речовин. В структурі таких дефініцій експлікується якість запаху, вплив запаху на людину, інтенсивність запаху. По-друге, оскільки запах є прототипом гедоністичності, в дефініціях тематичної групи «косметика, парфуми» представлено оцінні параметри. Домен «запах» є вагомим чуттєвим компонентом значення лексем проаналізованих тематичних груп, він важливий тому, що допомагає носіям мови правильно ідентифікувати описані об'єкти. Опис лексики з семантикою запаху є важливою лексикографічною проблемою, оскільки запах важко піддається вербалізації; в мові здебільшого відсутні спеціальні засоби на позначення цього феномену.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з докладним аналізом інших груп антропоцентричної лексики, яка корелює з перцептивним сприйняттям людини, особливо смаком і звуками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ароматы и запахи в культуре. Изд. 2-е, испр. Книга 1 / Сост. О.Б. Вайнштейн. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 616 с.
2. Рубенштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 720 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

ОШ – Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / Российская АН; Российский фонд культуры. Москва : АЗЪ, 1994.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

МАС – Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. Москва: Русский язык, 1985–1988.

БАС – Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1950–1965.

CD – Collins English Dictionary. [Electronic resource] URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (accessed on January 2, 2019). Title from the screen.

MWD – Merriam-Webster's Learner's Dictionary. [Electronic resource] URL : <http://www.learnersdictionary.com> (accessed on January 2, 2019). Title from the screen.

LD – The Longman Dictionary of Contemporary English [Electronic recourse] URL : <http://www.ldoceonline.com/> (accessed on January 2, 2019). Title from the screen.

REFERENCES

1. Rubenshtejn, S. L. (2002). *Osnovy obshchey psikhologii* [Basics of General Psychology]. Sankt-Peterburg.

2. Vainshtein, O. B. (2010). *Aromaty i zapahi v kulture* [Aromas and smells in the culture]. Moscow.

LEXICOGRAPHICAL REFERENCES

OSH – Ozhegov, S. I., Shvedova N. YU (1994). *Slovar russkogo yazyka* [Russian dictionary]. Moscow: Rossijskaya AN; Rossijskij fond kultury.

SUM – Slovyk ukrainskoi movy (1970-1980). [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka.

MAS – Slovar russkogo yazyka. (1985–1988). V chetyreh tomah / pod red. A. P. Evgen'evoj. [Russian dictionary]. Moscow: Russkij yazyk.

BAS – Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: V 17 t. (1950-1965). [Dictionary of modern Russian literary language:]. Moscow – Leningrad: Izd-vo Akademii nauk SSSR.

CD – Collins English Dictionary. Retrieved from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (accessed on January 2, 2019) Title from the screen.

MWD – Merriam-Webster's Learner's Dictionary. Retrieved from <http://www.learnersdictionary.com> (accessed on January 2, 2019). Title from the screen.

LD – The Longman Dictionary of Contemporary English. Retrieved from <http://www.ldoceonline.com/> (accessed on January 2, 2019). Title from the screen.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Йодловська – аспірант кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: лексикографія, лексична семантика, психолінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Alina Yodlovska – post-graduate student of the Ukrainian language department of the Lesia Ukrainka Eastern European National University.

Scientific interests: lexicography, lexical semantics, psycholinguistics.

УДК 811.111'42 (043.3)

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ МОНОГРАФІЯХ З ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Ірина КОЗУБСЬКА (Київ, Україна)

e-mail: kozubskair@gmail.com

КОЗУБСЬКА Ірина. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ МОНОГРАФІЯХ З ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Статтю присвячено дослідженню модальності англійськомовних монографій з інформаційних технологій, зокрема засобів її вираження у цих текстах. Встановлено, що для текстів англійськомовних монографій з інформаційних технологій характерними є об'єктивна та суб'єктивна модальності, що виражаються різноманітними засобами на лексичному, синтаксичному та текстовому рівнях.

Ключові слова: модальність, об'єктивна модальність, суб'єктивна модальність, модальні дієслова, монографія.

KOZUBSKA Iryna. MEANS OF EXPRESSING MODALITY IN ENGLISH-LANGUAGE MONOGRAPHS ON INFORMATION TECHNOLOGIES

The article deals with the modality of English-language monographs on Information Technologies, in particular means of its expressing in these texts. The scope of the study includes clarification of the concept of modality, representation of different classifications of this category, analysis of linguistic means of expressing modality in scientific monographs. For English-language monographs on Information Technologies subjective and objective modalities are characteristic. Objective modality expresses the relation of reported information to reality in terms of reality and unreality. Subjective modality is the expression of the author's attitude to the reported information (certainty/uncertainty, agreement/ disagreement, assessment). Both objective and subjective modality is manifested in the texts of scientific monographs on three main levels: lexical, syntactic, and textual. At lexical level there is a wide range of means of expressing modality in monographs. They include: modal verbs, modal words, forms of the verb, adverbs, constructions with adjectives. Among them the most common are modal verbs which are used for expressing different functions in monographs: can, will for

description of facts, phenomena, processes and their properties; may, could for choice and alternative; will, could, might for prediction and forecast; must for conclusions. At the syntactic level, modality in English-language monographs on Information Technologies is expressed mainly by the following means: Subjunctive Mood (including Conditionals) for expressing conditions and criteria of the reality of assumption, possibility, probability; insert phrases for expressing uncertainty, doubt; grammatical emphatic structures, such as inversion, for expressing absolute confidence in the presented information. Text modality manifests itself when the reader is able to make up his mind about the thematic field of the work. This perception is based not on the consideration of the qualities of individual speech units, but on the establishment of their functions within the whole text.

Key words: modality, objective modality, subjective modality, modal verbs, monograph.

Вивчення модальності в лінгвістиці має давню традицію, оскільки поняття модальності є одним з найскладніших і суперечливих понять, що має багато тлумачень та класифікацій. Особливо актуальною на сьогоднішньому етапі досліджень є модальність наукових текстів, яка обумовлена тим, що власне науковий текст являє собою складно побудовану форму комунікативного вираження відношення автора до досліджуваного об'єкта дійсності.

Лінгвістика пройшла довгий шлях в дослідженні модальності. Перше визначення модальності зустрічається в лінгвістичному словнику О.С. Ахманової, яка розглядає модальність як поняттєву категорію зі значенням відношення мовця до змісту висловлювання і відношення змісту висловлювання до дійсності, що виражається різними лексичними і граматичними засобами, такими як форма і спосіб, модальні дієслова, модальні слова та ін. [2, с. 237]. В подальшому явище модальності було колом інтересів таких вчених як Л.С. Бархударова, О.І. Беляєвої, В.В. Виноградова, Ш. Баллі, П. Верт, М. Грєпл, Г. Маєрс, К. Хайланд, З. К. Долгополової, Г.О. Золотової, Ф.Р. Палмер, О.О. Зверєвої та ін. Ними схарактеризовано сутність модальності, виділено різні її види, описано основні засоби вираження в мові. Серед сучасних дослідників варто згадати К.В. Конєвську, яка досліджувала категорію модальності в англійській мові, С.С. Вауліну, яка розглядала авторську модальність як текстоутворюючу категорію, В.Н. Мещерякова, О.В. Пучкову, Л.В. Селєзньову, які приділяли увагу модальності тексту. Модальність наукового тексту досліджували І. В. Антіпов, Р.П. Мільруд, Н.О. Родіонова, Н.І. Христофорова та ін.

Незважаючи на посилений інтерес мовознавців до явища модальності та його дослідження в різних типах дискурсу, в цій сфері все ще залишаються питання, які не були предметом окремого дослідження, що й зумовлює їх актуальність. Одним із таких питань є модальність англійськомовних наукових монографій з інформаційних технологій та засоби її вираження в цих текстах.

Мета статті – дослідити засоби вираження модальності в англійськомовних монографіях з інформаційних технологій. Вказана мета обумовила необхідність вирішення таких **завдань**: уточнити поняття модальності та розглянути її класифікації; з'ясувати, які види модальності характерні для досліджуваних текстів; представити класифікацію засобів вираження модальності в текстах монографій; виявити особливості використання цих засобів.

Матеріалом дослідження є тексти англійськомовних монографій з інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найважливіших прагматичних характеристик тексту є модальність. В даній статті модальність розглядається як «функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлюваного» [10, с. 303].

Традиційно виділяють два види модальності: відношення повідомлюваного до дійсності – об'єктивна (зовнішня) модальність і відношення мовця до повідомлюваного – суб'єктивна (внутрішня) модальність. Ряд дослідників вважає, що існують різні типи модальності і навіть різні модальності. Так, М.В. Зайнуллін [6] називає наступні види модальності: модальність дійсності та недійсності, яка в свою чергу поділяється на дебітивну, потенційну, гіпотетичну, імперативну, інтенціональну та оптативну модальності; І.Р. Гальперін [5] виділяє шість основних типів текстової модальності: епістемологічну, евіденціальну, емотивну, обумовлювальну, гіпотетичну, оцінну; Р.П. Мільруд, І.В. Антіпов [9] виділяють такі види модальності наукового тексту як епістемологічна, деонтологічна, гіпотетична, бажана модальність та декларативна.

У даному дослідженні ми проаналізуємо саме традиційні види модальності – об’єктивну і суб’єктивну – та засоби їх вираження у текстах англійськомовних монографій з інформаційних технологій.

Об’єктивна модальність є обов’язковою ознакою будь-якого висловлювання та однією з категорій, що формує предикативну одиницю – речення. Цей вид модальності виражає відношення повідомлюваного до дійсності у плані реальності та ірреальності. Головним засобом оформлення модальності в цій функції є категорія способу дієслова. Основними засобами вираження реальної об’єктивної модальності є часові форми дієслів дійсного способу. Ірреальні об’єктивні модальні значення виражаються формами умовного способу дієслів [4, с. 30].

Суб’єктивна модальність – це вираження ставлення особи мовця до висловлювання (впевненість/непевненість, згода/незгода, оцінка). Вона є факультативною ознакою висловлювання, та її семантичний об’єм ширший від семантичного об’єму об’єктивної модальності. Мовними засобами цього виду модальності є порядок слів, інтонація, лексичні повтори, модальні слова і дієслова, вигуки, вставні слова і словосполучення, вставні речення [там само].

Існує думка, що для власне наукових текстів, до яких належить монографія, характерна лише об’єктивна модальність або фактуальна. Так, І.Р. Гальперін в праці, що стала основоположною для сучасного текстознавства, стверджує, що «модальність в наукових текстах можна визначити як нульову» (мова йде про суб’єктивну модальність) [5, с. 115]. Проте ми не погоджуємося з даним твердженням, оскільки в текстах монографій було знайдено чимало прикладів суб’єктивної модальності, що передають ставлення автора до висловлювання, виражають оцінку, вказують на згоду / незгоду з чужою точкою зору. Одним з таких прикладів є наступний уривок: *We **must** avoid the Android Fallacy. Robots, **even sophisticated ones**, are **just** machines. They **will** be no more than machines for the foreseeable future, and we **should** design our legislation accordingly. Falling into the trap of anthropomorphism **will** lead to contradictory situations, such as the one described above* [12, с. 20]. В даному уривку автор чітко висловлює своє негативне ставлення до Android Fallacy – ідеї про те, що роботи «як люди». Про це свідчать такі засоби вираження суб’єктивної модальності: 1) модальне дієслово **must**, яке в наукових текстах має значення необхідності, що заключається в обов’язковості або неминучості якихось процесів чи явищ, викликаних певними фактами об’єктивної дійсності; 2) вставне словосполучення **even sophisticated ones**; 3) підсилювальна лексема **just**; 4) модальне дієслово **should**, яке в даному контексті вживається у якості дискурсного обмежувача для вираження упевненості чи необхідності (замість **must**); 5) модальне дієслово **will**, яке в третьому реченні виконує функцію передбачення та прогнозування, а в останньому слугує для вираження причино-наслідкових відношень між дією та прогнозуванням можливості її здійснення. Використовуючи саме модальне дієслово **will** автор показує свою абсолютну впевненість в тому, що станеться.

Як об’єктивна, так і суб’єктивна модальність проявляється в текстах наукових монографій на трьох основних рівнях: лексичному, синтаксичному та текстовому. На лексичному рівні існує широкий спектр засобів вираження модальності в монографіях. До них належать:

1. Модальні дієслова (*must, can/could, may/might, should, have to, ought to, need*).

Для викладення фактів, опису явищ, процесів та їх властивостей використовуються модальні дієслова **can, will**: 1) *The system **can** be controlled by clever computer software or teleoperated by a remote human operator* [12, с. 6]; 2) *Spot-welding robots **will** continue to spot-weld even if there is no car chassis in front of them* [12, с. 7].

Вибір та альтернатива є важливою проблемою наукового дискурсу, так як вченому доводиться обирати між різними теоріями, можливими способами вирішення чи альтернативними варіантами. Для вираження вибору між двома чи кількома альтернативами використовуються модальні дієслова **may** та **could**. Наприклад: *Mobile operators **may** be obliged to restate their accounts to reflect changes in accounting rules or **may** switch items within the accounts (as happens, for example, when a network holding is put up for sale)* [13, с. 4].

Пророкування та прогноз є одними з найтиповіших функцій науково-технічних текстів монографій. В залежності від ступеня впевненості автора у реалізації майбутньої події використовуються такі модальні дієслова **will**, **could**, **might**. Наприклад: 1) *The confluence of these and other complementary advances **will** likely lead to a sustained and exponential growth of new knowledge and economic opportunity for the foreseeable future* [15, с. 2]; 2) *These early technologies are just the start, and we **might** soon be witnessing a personal robotics revolution* [12, с. 3].

При формулюванні висновків для наукового тексту характерно вживання дієслова **must** в значенні необхідності як епістемічного логічного умовиводу, що витікає з певних передумов. Наприклад: *Few people have seen an actual robot, so they **must** draw conclusions from the depictions of robots that they have seen* [12, с. 5].

2. Модальні слова (*perhaps, in fact, in truth, without doubt, of course, maybe*).

Модальні слова визначають як особливу лексико-граматичну категорію (частину мови), що виражає суб'єктивно-модальні значення – точку зору мовця на відношення мовлення до дійсності. Про достовірність викладеної інформації можна судити з вживання модальних слів та їх лексичних еквівалентів, які несуть у собі прагматичне значення припущення, сумніву, впевненості, аргументації [8, с. 91].

При аналізі наукових текстів монографій були виявлені наступні приклади вживання модальних слів: 1) ***Of course**, search engines can also “read” digital text and images that form website content more generally, so in a sense all digital information comes in both a human-readable and machine-readable form* [14, с. 9]; 2) ***In fact**, humans are often intentionally kept away from robots, as have been the norm with industrial automation for over 60 years* [12, с. 9];

3. Видочасові форми дієслова (*done, agreed, alleged, demanded*).

Наведемо приклади вживання цих дієслів у монографіях: 1) ***biased** in favor of software-driven giant firms, the substantial scale economies and network effects arising from big data and machine learning will favor even more the growing dominance of incumbent platforms* [15, с. 7]; 2) ***Based** on this analysis, we sketch the founding architectural principles and look at the emergence of different modes of governance and regulation* [11, с. 3].

4. Прислівники (*actually, necessarily, possibly, probably, surely, definitely, certainly, naturally, obviously, undoubtedly, likely*).

У текстах монографій була виявлена велика кількість прислівників зі значенням модальності. Наприклад: 1) *However, they **certainly** seem to have their own mental agency as they avoid each other and reconfigure the storage locations of items in the warehouse based on customer demand* [12, с. 9]; 2) *In practical terms, this **probably** means that we should legislate robots that the public will not anthropomorphize strongly ...* [12, с. 21].

5. Конструкції з прикметником (*it's doubtful that, it's clear that, it's apparent that, it's obvious that, it is possible that* та ін.).

Наприклад: 1) ***It is possible** that a greater number of Internet-related cases are effectively resolved at the jurisdictional stage and that courts do not get a chance to rule on substantive legal issues as often as they do in non-Internet cases involving multiple jurisdictions* [14, с. 7]; 2) ***It is impossible** for individuals to interact online without the assistance of one or more intermediaries* [14, с. 10].

На синтаксичному рівні модальність в англійськомовних монографіях з інформаційних технологій виражають переважно такі засоби:

1. Умовний спосіб (зокрема Conditionals): умови і критерії реальності припущення, можливість, ймовірність. Наприклад: 1) *We face even larger tasks if we are to craft a legal environment that, on the one hand, correctly balances the needs to encourage experimentation and investment in technology...* [12, с. xiii]; 2) *If cyberlaw is regarded as the law of the intermediated information exchange, some issues become more peripheral to the field than existing casebooks and syllabi would suggest* [14, с. 4];

2. Вставні фрази: невпевненість, сумнів, невизначеність. Наприклад: 1) *Another aspect of cyberspace regulation that has also taken up significant space in cyberlaw casebooks to date – **and perhaps could now be relegated to a position of lesser importance** – is the question of legislative competence of domestic governments to regulate online conduct* [14, с. 7]; 2) *While cyberlaw*

courses have become a staple in law school curricula, there is little consensus as to what the subject might – or should – entail [14, с. 1].

3. Граматичні емпатичні структури, такі як інверсія: впевненість, безапеляційна заява. Наприклад: *It is the role of intermediaries that has become the central focus of much online conduct since the inception of Internet* [14, с.10].

Текстова модальність проявляється тоді, коли читач в змозі скласти своє уявлення про тематичне поле твору. Як зазначає Н.С. Валгіна, модальність тексту – це вираження в тексті відношення автора до повідомлюваного, його концепції, точки зору, позиції, його ціннісних орієнтацій, сформульованих заради повідомлення їх читачу. Способи вираження цього відношення і оцінки можуть бути різними, вибірковими для кожного автора, вони мотивовані і ціленаправлені. Загальна модальність як вираження відношення автора до повідомлюваного змушує сприймати текст не як суму окремих одиниць, а як цілісний твір. Таке сприйняття ґрунтується не на розгляді якостей окремих мовленнєвих одиниць, а на установленні їх функцій у складі цілого [3, с. 64].

Висновки. Отже, модальність науково-дослідницького тексту – це лексико-граматична репрезентація відношення автора до викладених в тексті знань. Для текстів англійськомовних монографій з інформаційних технологій характерними є об'єктивна та суб'єктивна модальності, що виражаються різноманітними засобами на лексичному, синтаксичному та текстовому рівнях. **Перспективи подальших досліджень** вбачаємо в детальному аналізі засобів вираження модальності на синтаксичному та текстовому рівнях, а також у з'ясуванні інших видів модальності, що притаманні англійськомовним монографіям.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антипов И.В. Модальность научного текста как лингво-педагогическая проблема / И.В. Антипов // Вестник Тамбовского ун-та. Серия: Гуманитарные науки. – Тамбов: Тамбов. гос. ун-т, 2008. – С. 32 – 36.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стереотип. – Москва: Едиториал, 2004. – 571 с.
3. Валгина Н.С. Теория текста: учеб. пособие / Н.С. Валгина. – Москва: Логос, 2003. – 280 с.
4. Войналович Л.П. Модальність як багатоаспектна лінгвістична категорія / Л.П. Войналович // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки. – 2013. – Кн.3. – С. 28 – 32.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – 4-е изд., стереотипное. – Москва: КомКнига, 2006. – 144 с.
6. Зайнуллин М.В. Модальность как функционально-семантическая категория / М.В. Зайнуллин. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1986. – 123 с.
7. Коневская Е.В. Категория модальности в английском языке / Е.В. Коневская // Вестник Сыктывкарского гос. ун. – Сыктывкар, 2011. – С. 26 – 30.
8. Конопляник Е.А. Особенности прагматики модальных слов / Е.А. Конопляник // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики: сборник материалов ежегодной Международной научной конференции, Екатеринбург, 4-5 февраля 2011. – Екатеринбург: Уральский гос. ун-т, 2011. – С. 90 – 93.
9. Мильруд Р.П., Антипов И.В. Типологические характеристики модальности в научно-исследовательском письменном тексте / Р.П. Мильруд, И.В. Антипов // Язык и культура. – №1 (5). – Томск: Томс. гос. ун-т, 2009. – С. 29 – 38.
10. Языкознание: большой энциклопедический словарь / глав. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М., 2000. – 668 с.
11. Brown, I. (ed.) (2013). Research Handbook on Governance of the Internet. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
12. Calo, R., Froomkin, A. M., Kerr, I. (eds.) (2016). Robot Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
13. Curwen, P., Whalley, J. (2014). Mobile Telecommunications Networks: Restructuring as a Response to a Challenging Environment. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
14. Lipton, J. (2015). Rethinking Cyberlaw: A New Vision for Internet Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
15. Olleross Xavier, F. (ed.) (2016). Research Handbook on Digital Transformations. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

REFERENCES

1. Antipov, I. V. (2008). Modalnost nauchnogo teksta kak lingvo-pedagogicheskaya problema // Vestnik Tambovskogo universiteta. [Modality of a Scientific Text as a Linguistic-pedagogical Problem // Bulletin of the University of Tambov]. Tambov.
2. Ahmanova, O. S. (2004). Slovar lingvisticheskikh terminov. [Linguistic Vocabulary]. Moscow: Editorial.
3. Valgina, N. S. (2003). Teoriya teksta. [Text Theory]. Moskva: Logos.
4. Voynalovich, L. P. (2013). Modalnist yak bahatoaspektna katehoriia // Naukovi zapysky [Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia]. [Modality as a Multidimensional Category // Proceedings [Mykola Gogol Nizhyn State University]. Nizhyn.

5. Galperin, I. R. (2006). *Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo isledovaniya*. [Text as an Object of Linguistic Research]. Moscow: KomKniga.
6. Zaynullin, M. V. (1986). *Modalnost kak funktsionalno-semanticeskaya kategoriya*. [Modality as a Functional Semantic Category]. Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo universiteta.
7. Konyevskaya, E. V. (2011). *Kategoriya modalnosti v angliyskom yazyke* // Vestnik Syktyvkarskogo universiteta. [Modality Category in English // Bulletin of Syktyvkarsk University]. Syktyvkarsk.
8. Konoplyanik, E. A. (2011). *Osobennosti pragmatiki modalnyh slov* // Aktualnyye problemy germanistiki, romanistiki i rusistiki. [Peculiarities of Pragmatics of Modal Words // Actual Problems of Germanic, Romanic and Russian Studies]. Ekaterinburg.
9. Milrud, R. P., Antipov, I. V. (2009). *Tipologicheskiye harakteristiki modalnosti v nauchno-issledovatel'skom pismennom tekste* // Yazyk i kultura. [Typological Characteristics of Modality in a Written Research Text // Language and Culture]. Tomsk.
10. *Yazykoznaniye: bolshoy entsyklopedicheskiy slovar* (2000). [Linguistics: Big Encyclopedic Dictionary]. Moscow.
11. Brown, I. (ed.) (2013). *Research Handbook on Governance of the Internet*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
12. Calo, R., Froomkin, A. M., Kerr, I. (eds.) (2016). *Robot Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
13. Curwen, P., Whalley, J. (2014). *Mobile Telecommunications Networks: Restructuring as a Response to a Challenging Environment*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
14. Lipton, J. (2015). *Rethinking Cyberlaw: A New Vision for Internet Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
15. Olleros Xavier, F. (ed.) (2016). *Research Handbook on Digital Transformations*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Козубська – кандидат філологічних наук, старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Наукові інтереси: дослідження прагматики та семантики наукових творів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Iryna Kozubska – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute".

Scientific interests: studying the pragmatics and semantics of scientific texts.

УДК 811.112.2'81'37

BAHUVRIHI ALS SUBSTANTIVKOMPOSITA MIT SOMATISCHER KOMPONENTE IN DER DEUTSCHEN SPRACHE

Myroslava LYSAK (Kyiv, Ukraine)

e-mail: miri_lysak@ukr.net

ЛІСАК Мирослава. БАХУВРІХИ ЯК ІМЕННИКОВІ КОМПОЗИТИ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Роботу присвячено висвітленню екзоцентричних іменникових композитів з соматичним компонентом в німецькій мові. Розглянуто теоретичні передумови дослідження бахуврїхів як іменникових композитів, описано їх семантику, визначено основні ознаки та типи таких іменникових композитів, а також розроблено тематичну класифікацію бахуврїхів з соматичним компонентом.

Ключові слова: іменниковий композит, соматичний компонент, бахуврїхи, екзоцентричні композити, посесивні композити, словотвір, складові А і Б.

LYSAK Myroslava. BAHUVRIHI AS COMPOUND NOUNS WITH SOMATIC COMPONENTS IN THE GERMAN LANGUAGE

This article is devoted to the exocentric somatic compound nouns in the German language. It discusses the theoretical premises of the study of bahuvrihi as exocentric compound nouns, describes the meaning of the somatic components, determines the basic characteristics and types of such compounds, and presents the thematic groups of bahuvrihi with somatic components. The thematic classification of the bahuvrihi under analysis includes the following groups: people, plants, animals and birds. In addition, bioscientific names in the thematic group of animals that are usually formed with the help of exocentric compounds were also examined. Bahuvrihi can also be transformed into a 'have-construction' in the German language. The possessive compound nouns are viewed upon as an independent type of compound nouns in the German language; or as a semantic subtype of the determinative compounds. Some possessive compound nouns can be replaced with derivatives on -er in the German language. In an exocentric compound noun, the B constituent does not reveal a generic term, therefore, it is not possible to determine the meaning of such a compound by the sum of meanings of their A and B constituents. The A constituent is often presented in the German language by an adjective, a noun or a verb, but the B constituent – only by a noun. This article considers the metaphorical rethinking of compounds, to which the personification of inanimate nature is attributed. The latter represents another typical manifestation of the anthropomorphic metaphor and is the reflection of an egocentric model of spatial orientation.

Keywords: compound nouns, somatic component, bahuvrihi, exocentric compound nouns, possessive compound nouns, word formation, A and B constituents.

1. Die Substantivkomposita in der deutschen Sprache werden schon seit Jahren in verschiedenen Fachgebieten der Linguistik untersucht (in den semantischen Studien zum

lexikalischen Sprachsystem [6; 7], der strukturellen Linguistik (im Rahmen der Transformationsanalyse [13], der generativen Grammatik [11]) und der in der kognitiven Linguistik [15]), dennoch besteht ein Forschungsbedarf der Bahuvrihi mit somatischer Komponente im Deutschen.

Die Fähigkeit der Somatismen, in verschiedenen Kontexten zu funktionieren, macht sie zu den dynamischsten und semantisch produktivsten Teilen des thematischen Wortschatzes im Deutschen. Ursprünglich kommt der Begriff 'somatisch' aus dem Lateinischen '*soma*' (Plural '*somata*') und bedeutet '*Körper*' [25, S. 100].

1.1. Die theoretische Grundlage dieser Studie bilden die Arbeiten sowohl im Bereich der klassischen Wortbildung und Semantik, wie die Untersuchungen von W. Kürschner [11], E. Donalies [6, 7], W. Fleischer und I. Barz [9], L. Ortner und E. Müller-Bollhagen " [17], W. Motsch [15], als auch die neusten Arbeiten im Bereich der Semantik von B. Birner [3], S. Staffeldt und J. Hagemann [20], S. Arndt-Lappe [2], N. Vohidova [21], F. Sharifan [19]. Die Semantik der Körperteilbenennungen wird in den Arbeiten von O. Materynska beschrieben [1; 10]. Was die Bahuvrihi angeht, so werden die Arbeiten von L. Bloomfield "Language" [5] und die deutsche Version "Die Sprache" [4], P. Eisenberg "Das Wort" [8], V. Klos "Komposition und Kompositionalität" [10] in diesem Artikel herangezogen. Die untersuchten lexikalischen Einheiten wurden aus den lexikographischen Quellen, und zwar aus den Bedeutungswörterbüchern der deutschen Sprache [22; 23; 24], exzerpiert.

1.2. Die Untersuchung der Bahuvrihi mit somatischer Komponente im Deutschen ist von Bedeutung. Zwar wurden die Substantivkomposita in der deutschen Sprache bereits ausführlich untersucht, dennoch gibt es einen hohen linguistischen Forschungsbedarf, die semantische und strukturelle Organisation der Substantivkomposita mit somatischer Komponente zu untersuchen, zu denen auch die Bahuvrihi gehören, um die Interdependenzen zwischen der Struktur und Semantik solcher Komposita zu bestimmen. Die Substantivkomposita mit somatischer Komponente erweisen ein hohes bildhaftes Potenzial im lexikalischen System der Sprache und drücken die ethnokulturellen Besonderheiten der Sprachgemeinschaft aus.

1.3. Zum Forschungsgegenstand dieser Studie gehören die exozentrischen Substantivkomposita mit somatischer Komponente in der deutschen Sprache, die auch als Bahuvrihi genannt werden, zum Beispiel folgender Lexeme: *Mundstein* 'geformter Stein', *Geigenhals* 'schmaler Teil der Geige, der das Griffbrett trägt', *Landzunge* 'lange, schmale Halbinsel', *Wirrkopf* 'jemand, dessen Denken und Äußerungen wirr erscheinen', *Grünschnabel* 'junger, unerfahrener, aber oft vorlauter Mensch'.

2. V. Klos versteht unter einem Kompositum eine „Zusammenstellung von mindestens zwei Wörtern zu einem neuen“ [10, S. 7]. Dabei unterstreichen H. Ortner und L. Ortner, dass die Bedeutung der Komposita mehr als die Summe der Bedeutungen ihrer Komponenten ist [16, S. 11]. Deshalb bezieht sich die Bedeutung der Substantivkomposita mit somatischer Komponente nicht auf einzelne Teile, sondern auf das Ganze.

W. Motsch unterteilt die Substantivkomposita in folgende drei Typen der Komposita: Koordinativ-, Determinativ- und Possessivkomposita [15, S. 372]. Der Begriff *Possessivkomposita* kommt aus dem Lateinischen ('*possessivus*') und wird als 'etwas besitzen' übersetzt [6, S. 64]. Zu denen gehören vor allem Bahuvrihi und exozentrische Komposita, die oft eine somatische Komponente beinhalten, zum Beispiel der *Langfinger* (wtl. 'lang' und 'Finger') 'Taschendieb', *Langbein* 'Storch, Mensch mit langen Beinen', *Blaubart* 'Frauenmörder, Verführer', *Grünschnabel* 'junger, unerfahrener, aber oft vorlauter Mensch', *Brückenkopf* 'Befestigung, Stellung zur Sicherung einer Brücke', *Bullauge* 'wasserdicht schließendes rundes Fenster im Schiffsrumpf'.

Im Vergleich zu W. Motsch, geht E. Donalies, die die Komposita nur in Determinativ- und Kopulativkomposita unterteilt, davon aus, dass ein Possessivkompositum nicht als selbstständiger Kompositatyp, sondern als ein semantischer Untertyp des Determinativkompositums betrachtet werden sollte [7, S. 61]. Dieser Meinung scheint P. Eisenberg [8, S. 232] und W. Kürschner [11, S. 35] sich anzuschließen, indem P. Eisenberg in dem Kompositum *Langbein* das semantische Verhältnis auch als determiniert sieht, die zweite Einheit wird durch die erste bestimmt 'das Bein, das lang ist'. Formal handelt es sich also um Determinativkomposita [8, S. 232].

2.1. Zu den Possessivkomposita gehören exozentrische Komposita. Der Begriff *exozentrisch* kommt ursprünglich aus dem Lateinischen ‘*ex-centrum*’ und wird als *ex* ‘außen’ [23, S. 100], *centrum* ‘Mitte, Mittelpunkt’ [23, S. 438] übersetzt. Der amerikanische Linguist L. Bloomfield hat zum ersten Mal diesen Begriff in seinen Arbeiten im Jahre 1933 erwähnt [4; 5].

In einem exozentrischen Kompositum verrät die B-Komponente keinen Oberbegriff, zu dem sich das Denotat einordnen lässt [9, S. 125]. Zum Beispiel, *Langbein* (wtl. ‘*lang*’ und ‘*Bein*’) gehört zu dem Oberbegriff ‘Bein’ nicht, in Gegensatz zu dem Kompositum *Hochhaus* (wtl. ‘*hoch*’ und ‘*Haus*’), in dem es sich um das Oberbegriff ‘Haus’ handelt. So ist die semantische Bedeutung des Substantivkompositums *Langbein* ‘Person, die lange Beine besitzt’. Die Benennung für ‘Person’ ist nicht innerhalb des Kompositums zu finden, sondern ist außerhalb zu ergänzen [9, S. 125], die ist auch das Resultat der metonymischen Übertragung vom Teil (einem Körperteil in dem Fall) auf das Ganze. Das ist die sogenannte Synekdoche [14, S. 108]. Daher kommt die Bezeichnung der exozentrischen Komposita.

Die exozentrischen Komposita werden auch als Bahuvrihi bezeichnet. Der Begriff *bahuvrihi* wurde das erste Mal in der Sanskrit-Grammatik noch in Altindien erwähnt und bedeutet aus der indogermanischen Sprache *bahū* ‘viel’ [24, S. 724], *vrīhi* ‘Reis’ [24, S. 726]. Bei Zusammenstellungen dieser zwei Worte bedeutet der Begriff nicht nur ‘viel Reis’, sondern beschreibt jemanden, der viel Reis hat, einen reichen Menschen. So werden die Bahuvrihi mit einer ‘haben-Konstruktion’ umgeschrieben, z. B. *Graukopf* (wtl. ‘*grau*’, ‘*Kopf*’) ‘Mensch, der graue Haare hat, ein alter Mensch’, *Rotkopf* (wtl. ‘*rot*’, ‘*Kopf*’) ‘jemand, der rotes Haar hat’, *Goldkehlchen* (wtl. ‘*gold*’ und ‘*Kehle*’) ‘junger Gesangsstar, dem das Singen viel Geld einbringt’. In diesen Bahuvrihi ist eine metonymische Verschiebung, eine Verschiebung von der Bezeichnung eines Teils des menschlichen Körpers zur Bezeichnung einer Person als Ganzes, zu betrachten [1, S. 44].

2.2. Was die Verwendung der Bahuvrihi angeht, so dienen diese für die Bezeichnung von Menschen, Tieren und Pflanzen [9, S. 125].

Zu den Bezeichnungen von Menschen gehören folgende Beispiele: *Wirrkopf* (wtl. ‘*wirr*’, ‘*Kopf*’) ‘jemand, dessen Denken und Äußerungen wirr erscheinen’, *Hinkebein* (wtl. ‘*hinken*’, ‘*Bein*’) ‘jemand, der hinkt’, *Langfinger* (wtl. ‘*lang*’, ‘*Finger*’) ‘Taschendieb’, *Blaubart* (wtl. ‘*blau*’, ‘*Bart*’) ‘Frauenmörder’, *Lästerzunge*, *Lästermaul* ‘jemand, der ständig und gern lästert’, *Grünschnabel* (wtl. ‘*grün*’, ‘*Schnabel*’) ‘junger, unerfahrener, aber oft vorlauter Mensch; Neuling, Anfänger’, *Spitzbauch* (wtl. ‘*Spitzen*’, ‘*Bauch*’) ‘jemand mit stark vorstehendem Bauch’, *Rotkäppchen* (wtl. ‘*rot*’, ‘*Käppchen*’) ‘(im Volksmärchen) kleines Mädchen mit roter Kappe, das beim Besuch seiner Großmutter aufgrund seiner Vertrauensseligkeit vom Wolf gefressen und aus dessen Bauch dann später von einem Jäger befreit wird’ etc.

Für Benennungen der Tiere und Vögel werden folgende Bahuvrihi verwendet: *Blauschwanz* (wtl. ‘*blau*’, ‘*Schwanz*’) ‘Singvogel aus der Familie der Fliegenschnäpper’, *Neunauge* (wtl. ‘*neun*’, ‘*Auge*’) ‘fischähnliches Wirbeltier mit lang gestrecktem, einem Aal ähnlichen Körper’, *Dornfinger* (wtl. ‘*Dorn*’, ‘*Finger*’) ‘(in vielen Arten vorkommende) Giftspinne’, *Scharlachgesicht* (wtl. ‘*scharlach*’, ‘*Gesicht*’) ‘Uakaris oder Kurzschwanzaffen’, *Plattbauch* (wtl. ‘*platt*’, ‘*Bauch*’) ‘große Libelle mit von oben nach unten abgeplattetem, beim Weibchen blauem, beim Männchen braungelbem Hinterleib’ etc.

Bahuvrihi bezeichnen auch Pflanzen, z. B. *Hahnenfuß* (wtl. ‘*Hahn*’, ‘*Fuß*’) ‘(in vielen Arten vorkommende) Pflanze mit kleinen gelben oder seltener weißen Blüten und hahnenfußähnlich geformten Blättern’, *Löwenzahn* (wtl. ‘*Löwe*’, ‘*Zahn*’) ‘besonders auf Wiesen wachsende Pflanze mit länglichen, gezähnten, eine Rosette bildenden Blättern, hohlen, Milchsafte führenden Stängeln und gelben Blüten, die sich zu einem kugeligen Samenstand entwickeln’ etc.

Laut E. Donalies werden teilweise biowissenschaftliche Bezeichnungen von Tieren dank den exozentrischen Komposita gebildet [6, S. 65], z. B. *Rosenköpfchen* (wtl. ‘*Rosen*’, ‘*Köpfchen*’) ‘Agapornis roseicollis (Papagei)’, *Rotkehlchen* (wtl. ‘*rot*’, ‘*Kehle*’) ‘kleiner einheimischer Singvogel mit braunem, an Kehle und Brust orangefarbenem und an der Bauchseite weißem Gefieder’. In dem oben genannten Substantivkomposita ist die B-Komponente dank dem Diminutivsuffix –*chen* gebildet. Zu der semantischen Bedeutung dieser Lexem wird das Sem ‘klein’ dazugeschrieben.

Weitere Beispiele für Bahuvrihi als Bezeichnung der Vögel sind: *Granatauge* (wtl. ‘*granat*’, ‘*Auge*’) ‘*Erythroma viridulum* (Kleinlibelle)’, *Gelbschnabel* (wtl. ‘*gelb*’, ‘*Schnabel*’)

‘Sepiasturmtaucher (Sturmvögel)’, *Gartenrotschwanz* (wtl. ‘Garten’, ‘rot’, ‘Schwanz’) ‘Phoenicurus phoenicurus (Sperlingsvögel)’.

E. Donalies unterstreicht, dass in den exozentrischen Komposita als B-Komponente ausschließlich ein Substantiv im Vergleich zu anderen Komposita im Deutschen auftritt [6, S. 64]. A-Komponente solcher Komposita werden von einem Substantiv, Adjektiv oder Verb ausgedrückt. Im Gegensatz zu E. Donalies, fixiert V. Klos die Dominanz der Adjektive in der A-Komponente bei exozentrischen Komposita [10, S.14].

Laut F. Fleischer und I. Barz werden manche Possessivkomposita durch Derivate auf –er in der deutschen Sprache ersetzt [9, S. 125]. Dies lässt sich anhand folgender Beispiele veranschaulichen: *Dickhäuter* (wtl. ‘dick’, ‘Haut’) ‘großes, plumpes Säugetier mit dicker, lederartiger Haut (z. B. Elefant, Nashorn, Flusspferd, Tapir); schwer aus der Ruhe bringende Person’, *Tausendfüßler* (wtl. ‘Tausend’, ‘Fuß’) ‘(zu den Gliederfüßern gehörendes) Tier mit einem in viele Segmente gegliederten Körper und sehr vielen Beinen (Häutungstier)’, *Dickschnäbler* (wtl. ‘dick’, ‘Schnabel’) ‘Vogelart mit einem großen Schnabel (Schwarzflügler)’.

3. Schlussfolgerungen. Es lässt sich festhalten, dass Komposita mit somatischer Komponente in der deutschen Sprache eine Zusammensetzung von zwei oder mehrerer Wörtern sind, deren Bedeutung aus den einzelnen Teilen nicht entziffern werden kann, sondern sich auf das Ganze bezieht. Dabei handelt es sich um eine metonymische Verschiebung.

Bei der Bestimmung des strukturellen Typs der Possessivkomposita teilen sich die Meinungen der Wissenschaftler. Die Possessivkomposita werden von einigen Linguisten als ein selbständiger Kompositatyp betrachtet, und von den anderen – zu einem semantischen Untertyp der Determinativkomposita dazugeschrieben. Bei der Bezeichnung von Personen und Tieren werden oft die Possessivkomposita durch Derivate auf -er gebildet. Die Bedeutung der exozentrischen Komposita mit somatischer Komponente als Bahuvrihi bezieht sich nicht nur auf eine Bezeichnung der Personen, sondern auch auf Tieren und Pflanzen, dazu gehören auch biowissenschaftliche Benennungen.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Материнська, О.В. Семантична та словотвірна продуктивність меронімічної лексики // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка: Збірник наукових праць. Іноземна філологія. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2016. – № 1 (49). – С. 42-47.
2. Arndt-Lappe S., Braun A., Moulin C., Winter-Froemel E. (Eds.) Expanding the lexicon / Sabine Arndt-Lappe, Angelika Braun, Claudine Moulin, Esme Winter-Froemel. – Berlin / Boston: Walter de Gruyter, 2018. – 303 S.
3. Birner B. Language and meaning / Betty Birner. – New York: Routledge, 2018. S. 50-92.
4. Bloomfield L. Die Sprache / Leonard Bloomfield. Deutsche Erstausgabe. Übersetzt, kommentiert und herausgegeben von Peter Ernst und Hans Christian Luschützky unter Mitwirkung von Thomas Herok – Wien: Edition Praesens, 2001. – 561 S.
5. Bloomfield L. Language / Leonard Bloomfield – New York: Henry Holt and Co., 1933. – 566 p.
6. Donalies E. Basiswissen Deutsche Wortbildung/ Elke Donalies. – Tübingen: Basal, Verlag Francke, 2011. – 149 S. – 38 S.
7. Donalies E. Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick / Elke Donalies. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2002. – 190 S. (Studien zur deutschen Sprache. Forschungen des Instituts für deutsche Sprache; Bd. 27).
8. Eisenberg P. Das Wort (Grundriß der deutschen Grammatik) / Peter Eisenberg - Stuttgart: Metzlersche J.B. Verlagsb, 2004 – 520 S. – 232 S.
9. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz. – Berlin/Boston: De Gruyter, 2012. – 484 S.
10. Klos V. Komposition und Kompositionalität. Möglichkeiten und Grenzen der semantischen Dekodierung von Substantivkomposita / Verena Klos. – Göttingen: Walter de Gruyter, 2011. – 365 S.
11. Kürschner W. Zur syntaktischen Beschreibung deutscher Nominalkomposita. Auf der Grundlage generativer Transformationsgrammatiken / Wilfried Kürschner. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1974. – 228 S. – (Linguistische Arbeiten; 18).
12. Materynska O. Typologie der Körperteilbenennungen [Monographie / Hgg. A. Kątny, K. Lukas, C. Schatte] / Olena Materynska. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang 2012. – 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 41.).
13. Meineke E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. / Eckhard Meineke. – Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 1996. – 496 S.
14. Meyer R. Deutsche Stilistik / Richard M. Meyer – Nikosia / Verone, 2017 (1906). – 237 S. – 108 S.
15. Motsch W. Semantische Grundlagen der Wortbildung / Wolfgang Motsch // Die Ordnung der Wörter: kognitive und lexikalische Strukturen [G. Harras (Hg)]. – Berlin; New York: de Gruyter, 1995. – S. 193-226.
16. Ortner H., Ortner L. Zur Theorie und Praxis der Kompositaforschung / Hanspeter Ortner, Lorelies Ortner. – Tübingen: Günter Narr Verlag, 1984. – 406 S. (Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache, Mannheim; Bd. 55)

17. Ortner L., Müller-Bollhagen E. Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache, eine Bestandsaufnahme des Instituts für deutsche Sprache, Forschungsstelle Innsbruck. Substantivkomposita: (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1) / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1991. – 863 S. (Vierter Hauptteil)
18. Schäfer M. The semantic transparency of English compound nouns / Martin Schäfer. – Berlin: Language Science Press, Freie Universität Berlin, 2018. – 402 S.
19. Sharifan F. Cultural Linguistics / Farzad Sharifan. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2017. – 1-40 S.
20. Staffeldt S., Hagemann J. Semantiktheorien. Lexikalische Analyse im Vergleich / Sven Staffeldt, Jörg Hagemann. – Tübingen: Stauffenburg Verlag GmbH, 2017. – 262 S.
21. Vohidova N. Lexikalisch-semantische Graduonymie / Nofiza Vohidova. – Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH, 2016. – 397 S.

WORTERBÜCHER

22. Dudenredaktion. Duden – Deutsches Universalwörterbuch: Das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache / achte, überarbeitete und erweiterte Auflage, 2015. – 2128 S.
23. Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Bearbeitet von Elmar Seebold. 25., durchgesehene und erweiterte Auflage – Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2011 – 1112 S.
24. Monier-Williams M. A Sanskrit-English dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages / Monier Monier-Williams – Oxford: Clarendon Press, 1899. New ed., greatly enl. and improved, with the collaboration of E. Leumann, C. Cappeller and other scholars – Toronto: University of Toronto, Roberts Library, 1960 – 1384 pp.
25. Schulze P. Anatomisches Wörterbuch: Lateinisch-Deutsch/Deutsch-Lateinisch / Peter Schulze. – Stuttgart: Georg Thieme Verlag, 2008. – 181 S.

REFERENCES

1. Materynska, O. (2016). Semantychna ta slovotvirna productyvnyist meronimichnoi lecsyky [Semantic and word-building productivity of the meronymic lexis]. Bulletin of Taras-Shechenko-National-University.
2. Arndt-Lappe, S., Braun, A., Moulin, C., Winter-Froemel, E. (Eds.) (2018). Expanding the lexicon. Berlin / Boston: Walter de Gruyter.
3. Birner, B. (2018). Language and meaning. New York: Routledge.
4. Bloomfield, L. (2001). Die Sprache. Deutsche Erstausgabe. Übersetzt, kommentiert und herausgegeben von Peter Ernst und Hans Christian Luschützky unter Mitwirkung von Thomas Herok. Wien: Edition Praesens.
5. Bloomfield, L. (1933). Language. New York: Henry Holt and Co.
6. Donalies, E. (2011). Basiswissen Deutsche Wortbildung. Tübingen: Basel Verlag, Francke Verlag.
7. Donalies, E. (2002). Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick. Tübingen: Gunter Narr Verlag. (Studien zur deutschen Sprache. Forschungen des Instituts für deutsche Sprache; Bd. 27).
8. Eisenberg, P. (2004). Das Wort (Grundriß der deutschen Grammatik). Stuttgart: Metzlersche J.B. Verlag.
9. Fleischer, W., Barz, I. (2012). Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Berlin/ Boston: De Gruyter.
10. Klos, V. (2011). Komposition und Kompositionalität. Möglichkeiten und Grenzen der semantischen Dekodierung von Substantivkomposita. Göttingen: Walter de Gruyter.
11. Kürschner, W. (1974). Zur syntaktischen Beschreibung deutscher Nominalkomposita. Auf der Grundlage generativer Transformationsgrammatiken. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. (Linguistische Arbeiten; 18).
12. Materynska, O. (2012). Typologie der Körperteilbenennungen [Monographie / Hgg. A. Kaŋny, K. Lukas, C. Schatte]. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang. (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 41.).
13. Meineke, E. (1996). Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
14. Meyer, R. (2017). Deutsche Stilistik. Nikosia: TP Verone Publishing House Ltd.
15. Motsch, W. (1995). Semantische Grundlagen der Wortbildung. Die Ordnung der Wörter: kognitive und lexikalische Strukturen [G. Harras (Hrsg.)]. Berlin / New York: de Gruyter.
16. Ortner, H., Ortner, L. (1984). Zur Theorie und Praxis der Kompositaforschung. Tübingen: Günter Narr Verlag. (Forschungaberichte des Instituts für deutsche Sprache, Mannheim; Bd. 55).
17. Ortner, L., Müller-Bollhagen, E. (1991). Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache, eine Bestandsaufnahme des Instituts für deutsche Sprache, Forschungsstelle Innsbruck. Substantivkomposita: (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1). Berlin, New York: Walter de Gruyter. (Vierter Hauptteil).
18. Schäfer, M. (2018). The semantic transparency of English compound nouns. Berlin: Language Science Press, Freie Universität Berlin.
19. Sharifan, F. (2017). Cultural Linguistics. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
20. Staffeldt, S., Hagemann J. (2017). Semantiktheorien. Lexikalische Analyse im Vergleich. Tübingen: Stauffenburg Verlag GmbH.
21. Vohidova, N. (2016). Lexikalisch-semantische Graduonymie. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH.

DICTIONARIES

22. Dudenredaktion (2015). Duden – Deutsches Universalwörterbuch: Das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache / achte, überarbeitete und erweiterte Auflage.
23. Kluge (2011). Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. . Berlin / New York: Walter de Gruyter.

24. Monier-Williams, M. (1960). A Sanskrit-English dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages. Oxford: Clarendon Press. – Toronto: University of Toronto, Roberts Library.

25. Schulze, P. (2008). Anatomisches Wörterbuch: Lateinisch-Deutsch/ Deutsch-Lateinisch. Stuttgart: Georg Thieme Verlag.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мирослава Лисак – аспірантка кафедри германської філології та перекладу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Наукові інтереси: дослідження іменникових композитів з соматичним компонентом у німецькій мові.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Myroslava Lysak – PhD student, department of Germic philology and Translation, Taras-Shevchenko-National-University of Kyiv, Ukraine.

Scientific interests: studying the somatic compound nouns in the German language.

УДК 81'373.7 – 115[=161.1+=111]

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗООСЕМІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Vita RUSNAK (Ужгород, Україна)

e-mail: ruvita@ukr.net

RUSNAK Vita. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗООСЕМІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті йдеться про лінгвопрагматичний аспект зоосемічних фразеологізмів в англійській та українській мовах, реалізований у таких його компонентах, як ціннісний та емотивний. Виявлення специфіки семантики базових емотивних предикатів є найголовнішою вимогою для опису лінгвопрагматичного змісту зоосемічних фразеологізмів, особливості яких залежать від символічного компонента у назвах тварин і від характеру стосунків між комунікантами.

Ключові слова: лінгвопрагматичний аспект, фразеологізм, зоосемічний, оцінний, емотивний.

RUSNAK Vita. LINGUO-PRAGMATIC ASPECT OF ZOOSEMIC PHRASEOLOGISMS IN ENGLISH AND UKRAINIAN

The article focuses on the linguopragmatic aspect of zoosemic phraseologisms in English and Ukrainian, realized in such components as evaluative and emotive. Each of their subgroups is illustrated by a number of examples of phraseological units, characterizing them within the scope of "well/bad(ly)" for the evaluative component and "approval/disapproval" for the emotive one. A conclusion is made, that revealing the specificity of meaning of basic emotive predicates is the most principal requirement for the description of the linguo-pragmatic contents of zoosemic phraseologisms in both languages that are under comparison, the peculiarities of which depend on the symbolic component in animal naming as well as the character of relations between participants of communication. Evaluation has a complicated structure. Phrases with evaluative meanings are connected with valuable world reflection. Therefore, lexicology is represented by means of the following notions: value — the essence of the outward and mental world that acquired the assessment; assessment is the act of human consciousness which consists in comparison of objects, the confrontation of their properties, the definition of the role in the living activities of human beings and their results as fixed up in unconsciousness and language in the form of positive, negative or neutral attitude. Despite a close connection of evaluation and emotionality in phraseologisms, they are essentially different. The assessment is realized within a context of thought, in a scope "good/bad", that is the base of the "modal frame", peculiar to an utterance. Emotionality acts within the range of "approval – disapproval". For the formation of phraseological emotionality one must have a figurative motivation, subdivided in the following subgroups: 1) approval; 2) disapproval; 3) contempt; 4) disrespect; 5) humiliation; 6) blame; 7) reproach. The subject-matter of further studies of the linguo-pragmatic aspect of zoosemic phraseological units may be comparative and confrontational analysis in English and Ukrainian languages.

Keywords: linguo-pragmatic aspect, phraseologism, zoosemic, evaluative, emotive.

Прагматичні аспекти мовленнєвого спілкування належать до тих, які пов'язані з впливом суб'єктів один на одного за допомогою мовних засобів (коду). Лінгвопрагматикою в сучасній філологічній науці прийнято називати ту сферу досліджень, у якій вивчається функціонування мовних знаків у процесі спілкування. Виникнення й розвиток прагматичного напрямку в мовознавчих студіях пов'язано, в першу чергу, з помітною переорієнтацією дослідників сьогодні на вивчення мови як динамічного процесу, що залежить від умов і потреб соціально зумовленої комунікації [1].

Мета статті – описати особливості лінгвопрагматичного аспекту в зоосемічних фразеологізмах англійської та української мов. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: 1) охарактеризувати стан вивчення проблеми; 2) уточнити поняття *оцінний* і *емотивний* компоненти у фразеологічних одиницях; 3) проаналізувати підгрупи основних емотивно-оцінних відношень, наявні у досліджуваному матеріалі.

Матеріалом дослідження слугував «Англо-український фразеологічний словник» [2].

Виділення лінгвопрагматики як окремої мовознавчої дисципліни виявилось цілком закономірним з огляду на те, що вона вивчає "використання природної мови людини як знаряддя соціальної дії та взаємовпливу в умовах конкретних ситуацій спілкування"

[7, с. 15]. Основною заслугою лінгвопрагматики можна вважати те, що вона ввела в науковий ужиток велику кількість фактів, які раніше були відкинуті або не бралися до уваги лінгвістами, а також тих, які отримали неповне й неадекватне тлумачення. У ході поступового розвитку все більш очевидною стала орієнтація лінгвопрагматики на вивчення комунікативних категорій, у яких відображено різні аспекти мовленнєвого акту і способи його вираження, а також модифікації значення різних форм у процесі мовленнєвої реалізації.

Логічним продовженням вивчення лексики в термінах прагматики стало дослідження прагматичного потенціалу фразеологічних одиниць (далі – ФО). Водночас відзначається, що цілеспрямованість мовного знака на його комунікативно-прагматичну ефективність особливо виразно простежується в галузі фразеології [9]. Фразеологізми, навіть не будучи включеними в мовлення, тобто такі, які розглядаються як одиниці мови, відрізняються високим ступенем комунікативно-прагматичного забарвлення [5, с. 52].

ФО є універсальними прагматичними індикаторами, здатними відображати емоційний стан і кваліфікативно-оцінну діяльність мовця, а також його комунікативні інтенції в їхній спрямованості на адресата. Такі властивості ФО зумовлені тим, що основна їхня маса формувалася в мовленнєвих актах повсякденного спілкування. Прагматичний потенціал фразеологізмів стає очевидним, якщо прикласти зміст ФО до різних аспектів мовленнєвого акту, що, на думку В. Г. Гака, складається з таких компонентів: 1) мовець; 2) адресат; 3) вихідний матеріал (пресупозиція); 4) мета повідомлення; 5) розвиток мовленнєвого акту; 6) контекст і ситуація спілкування [3, с. 12]. Можна по-різному описувати прагматичний зміст ФО: за формою репрезентації в мові, щодо того чи іншого макрокомпонента в семантичній структурі фразеологізму, за сутнісним змістом самих прагматичних компонентів у семантиці фразеологізмів.

Прагматичними за своєю суттю є, перш за все, такі елементи фразеологічної семантики, як оцінка й емотивність, які разом узяті складають ядро конотацій ФО. Якщо під прагматичним змістом фразеологізму мати на увазі “суму конотацій” [6, с. 6], то, безумовно, оцінка й емотивність складають також ядро прагматичної інформації фразеологізмів, хоча в “суму конотацій” уходять багато інших конотативних характеристик (соціальні, культурні, етичні, експресивні, асоціативні, історичні і т. ін.). Водночас різні конотації можуть бути більшою мірою пов’язані з певним макрокомпонентом семантичної структури фразеологізму або навіть декількома одночасно.

Оцінка має складну структуру. Фразеологізми з оцінними значеннями

пов’язані з ціннісним відображенням світу. Тому лексикологію представляють

за допомогою таких понять: “*цінність* – сутність зовнішнього й мисленнєвого світу, що набула найвищої оцінки; *оцінка* – акт свідомості людини, який полягає у порівнянні предметів, зіставленні їхніх властивостей, визначенні ролі в життєдіяльності суб’єкта і її результатів, що закріплюються у свідомості й мові у вигляді позитивного, негативного або нейтрального ставлення;

оцінний стереотип – усталена реакція на відправні ситуації (схвалення, осуд);

норма – положення, що співвідноситься з позитивною оцінкою соціуму і приписується предмету оцінки його представниками; *оцінна шкала* – упорядковане розміщення орієнтирів оцінки (цінностей, оцінок, символів, образів, ідеалів, норм, правил) відносно один одного, що регулює оцінну діяльність”.

Що стосується ФО, то в них оцінка, як правило, виражається в експресивно-емоційній формі. Напр. англ. (*stare*) *dumb* – укр. (*дивитися*) як *баран на нові ворота*, тобто тупо, не розуміючи (не усвідомлюючи) нічого, розгублено (несхвальна оцінка). Наведена денотація (буквальне прочитання образної основи фразеологізму) надає такої оцінної перестороги, як “*Уважай, що це погано*”.

Незважаючи на ніби дуже тісний зв’язок оцінки з емотивністю фразеологізмів, вони суттєво відрізняються. Оцінка реалізується в контексті думки, в діапазоні “добре / погано”, що є основою тієї “модальної рамки”, яку оцінність “задає” висловленню. Оцінку прийнято записувати у вигляді судження про цінності, їй приписується когнітивний маркер “уважай, що це “добре / погано” або об’єкт оцінки “добрий/поганий” чи “більше / менше” норми, при цьому приписування оцінки здійснюється за певними ознаками. Напр., англ. *a sea-dog* – укр.

досвідчений, бувалий моряк (схвалення, уважай, що це добре); англ. *an old hand* – укр. *терта людина, бита голова, тобто була (досвідчена) людина* (схвалення – уважай, що це добре); англ. *a wise old bird* – укр. *стріляний горобець* (схвалення – це добре), а значенню ‘людина, яку голими руками не візьмеш’ підходить несхвальна оцінка (уважай, що це погано); англ. *X stands gaping* – укр. *X ловить гав, витрішки купує* (продає, ловить), тобто є неухажною, байдужою, даремно витрачає час (несхвалення – уважай, що це погано).

Наступним складником, який повинен бути обов’язково врахований у висвітленні прагматичного аспекту зоосемічних фразеологічних одиниць в англійській та українській мовах, є його емотивний компонент. Зміст емотивностей – “це відображення того стану душі, який переносить суб’єкт мовлення, що використовує ФО і який не випадково у словниках виражається за допомогою позначок: презирл., принизл., зневажл. тощо” [8, с. 21]. Цей компонент має суттєве значення для прагматики ФО оскільки його семантика адекватна прагматичному статусу. Отже, емотивний компонент ФО об’єднує в собі всю інформацію, яка співвідноситься з почуттям-ставленням суб’єкта до позначуваного.

Емотивність діє в діапазоні “схвалення–несхвалення” під час загальної характеристики предметів і явищ навколишньої дійсності. Цю шкалу емотивно-оцінного ставлення можна розділити на такі три параметри: *власне емоційний* – у діапазоні “приємно–неприємно”, *утилітарно-емоційний* – у діапазоні “задоволення–незадоволення” і *морально-етичний* – у діапазоні “схвалення–несхвалення”. Однак і в цьому випадку можна виявити лише найзагальнішу емотивну характеристику фразеологізмів.

Для створення емотивності фразеологізму потрібно мати образну мотивацію. Тут важливо те, що “в емотивно забарвлених значеннях є своя відмінна ознака – всі вони пройшли через вторинну номінацію, набувши в цьому процесі емоціогенного компонента: мотивацію” [7, с. 23]. Переходимо до характеристики основних емотивно-оцінних відношень, які поділяються на низку підгруп:

Емотивно-оцінне ставлення несхвалення. Це найширший екстенціонал, який є крайньою точкою емотивно-оцінної шкали “схвалення–несхвалення”. Почуття-ставлення “несхвалення” має широкий діапазон, оскільки підстави для несхвалення можуть бути найрізноманітніші. Загалом екстенціонал “несхвалення” уточнюється в конкретних висловлюваннях. Так, виділяються, перш за все, варіанти залежно від того, що не схвалює суб’єкт, який висловлює свою думку. Несхвальними можуть бути:

1) особи, напр., англ. *scape-goat* – укр. *цап відбувайло*, тобто невинна жертва, на яку звалюють чужу вину, “стрілочник”, якого завжди у всьому звинувачують; англ. *Balaam's ass* – укр. *Валамова ослиця*, перен. *мовчазна покірنا людина, яка раптом заговорила і запротестувала*; англ. *a strange bedfellow* – укр. *випадковий знайомий* і т. ін.;

2) учинки, діяльність, поведінка і їхні результати, напр., англ. *keep the wolf from the door* – укр. *боротися зі злиднями, попередити голод*; англ. *X's handwriting is like chicken scratching* – укр. *почерк X подібний на те, що написано курячою лапою*. Уживається тоді, коли мова йде про нерозбірливий і неохайний почерк; англ. *die dog for somebody* – укр. *бути безмежно відданим кому-небудь*; *бути готовим померти за кого-небудь*; англ. *the cat shuts its eyes when stealing* – укр. *людям властиво закривати очі на свої гріхи* і т. ін.;

3) подія, явище: англ. *make a beast of oneself* – укр. *вести себе як тварина* (худобина, тварюка); англ. *follow (make або take) a bee-line* – укр. *іти прямо, найкоротшим шляхом*; англ. *take a cat's paw of somebody* – укр. *зробити кого-небудь своїм слухняним знаряддям* і т. ін.

Емотивно-оцінне ставлення *презирство*, що є почуттям-ставленням, об’єктом якого виступає особа (рідше – група осіб або соціальний колектив). Це стійке, інтенсивне емоційно-оцінне ставлення негативного спектра, що виникає тільки у зв’язку з відомими для суб’єкта людьми і подіями та викликається порушенням об’єктом оцінки основних морально-етичних норм суб’єкта (і суспільства) у сфері міжособистісних чи соціальних стосунків або усвідомленням суб’єктом своєї переваги над об’єктом через належність останнього до менш престижного соціуму, ніж того, членом якого він сам є [4, с. 68].

Під презирство попадають такі риси об’єкта, як безпринципність, користь, “флюгерність” поведінки, які завжди оцінювалися різко негативно, напр., англ. *make a food of*

oneself (або *of somebody*) – укр. *поставити себе у смішне, дурне, безглузде становище, посміятися над ким-небудь*. Під презирство тут попадають: відсутність у кого-небудь здорового глузду, неадекватної поведінки, інтелекту; англ. *X licks Y's boots* – укр. *знаходячись у повній підлеглості, демонструвати рабську покірність, запонадливо догоджувати*. Мається на увазі добровільне приниження у знак відданості й повної покірності. Під презирство тут потрапляють такі негативні риси об'єкта, як догоджання; англ. *make oneself cheap* – укр. *‘не поважати себе, допускати фамільярні стосунки з собою, а також показувати відсутність почуття власної гідності’*.

Емотивно-оцінне ставлення *зневага*. Воно не є таким сильним емотивно-оцінним ставленням, як презирство і виявляється набагато слабше. Суб'єкт, що переживає почуття-ставлення зневаги, може мати об'єктом цього переживання як особу або соціальний колектив, так і неживий предмет, явище реального світу, предмет живої й неживої природи. Часто зневага супроводжує особистісні якості людини, напр.: *X is neither fish nor flesh* – укр. *ні риба, ні м'ясо, ні те, ні се*; англ. *X talked Y's err(s) off* – укр. *X протуркав вуха кому-небудь, тобто набриднув постійними розмовами про що-небудь; набридливо повторював одне й те ж, нав'язував кому-небудь свою точку зору*; англ. *eat the bread of idleness* – укр. *вести дозвільне (розгульне) життя, ледарювати* і т. ін.

Емотивно-оцінне ставлення *приниження*. Основними рисами приниження є “недотягування” об'єкта в очах суб'єкта за релевантними ознаками до стандартного представника свого класу й цілеспрямоване бажання суб'єкта “принизити” об'єкт емотивної оцінки, тобто применшити значення чи роль кого-, чого-небудь, видавати менш значним. Від зневаги приниження відрізняється ще й тим, що у зневазі акцентується увага на тому, що об'єкт емотивної оцінки не має цінності для суб'єкта, а у приниженні важливим моментом є невідповідність одного об'єкта його класу об'єктів, інакше кажучи, – неповноцінність, недостатність об'єкта як такого, напр.: англ. *play third fiddle* – укр. *бути третім, “грати третю скрипку”, відігравати незначну роль*; англ. *cast an imputation (або a reflection) on (somebody's character)* – укр. *кинути тінь на чию-небудь репутацію*; англ. *lose caste* – укр. *утратити становище в суспільстві, впасти в очах громадськості* і т. ін.

Емотивно-оцінне ставлення *осуд* як вияв негативного, несхвального ставлення до кого-небудь, присуд як категорично висловлена думка про кого, що-небудь, міра покарання. Осуд поширюється тільки на особу і все, що з нею пов'язане (її дії, вчинки і т. ін.). Осуд, виражений у фразеологізмах, має колективний характер, суб'єкт осуду висловлює судження начебто від усієї мовної спільноти, напр., англ. *a snake in the grass* – укр. *гадюка (гадина), тобто потайна*, коли йде мова про підлу, невдячну й підступну людину. У цьому випадку осуду піддані злі вчинки, які приховують у собі несподівану небезпеку. В англ. фразеологізмі *(it is) like water off a duck's back* – укр. *як із гуски вода*, тобто все ні по чому, все байдужо. Осуду піддана невинувата безпечність, байдужість, із якими будь-хто сприймає те, що відбувається, а також те, що суперечить вимогам закону, згідно з яким “винуватий бути покараний”.

Емотивно-оцінне ставлення *докір* як висловлене кому-небудь або передане в інший спосіб м'яке звинувачення в чомусь, незадоволення чимось і т. ін. Як і осуд – це різновид несхвалення. Докір (закид) частіше зустрічається в текстах, які реєструють порушення норм загальноприйнятої поведінки, напр., англ. *keep a civil tongue in one's head* – укр. *‘ввічливо, шанобливо говорити, уникати грубощів’*; англ. *keep one's tongue between one's teeth* – укр. *тримати язик за зубами*; англ. *a still tongue makes a wise head* – укр. *говори менше, будеш розумнішим* і т. ін.

Емотивно-оцінне ставлення *схвалення* як визнання чиїхось заслуг, дій, учинків, рішень і т. ін. вірними, правильними; позитивне, доброзичливе ставлення до кого-, чого-небудь; позитивна оцінка, похвала. Це найширший екстенціонал, який є крайньою точкою емотивно-оцінної шкали “схвалення-несхвалення”. Екстенціонал, що співвідноситься з емотивно-оцінним ставленням схвалення, загалом можна представити так: суб'єкт цього відношення має позитивне емоційно-оцінне ставлення до об'єкта і виражає його у своїй поведінці, у тому числі й мовленнєвій. Крім того, емотивно-оцінне ставлення схвалення має для суб'єкта нормативне підґрунтя в колективній картині світу. Тому дії людей, ознаки речей, стани, які

відповідають уявленню суб'єкта про те, що є добрим, і добротою, викликають у нього емоціональну гаму почуттів у діапазоні: схвалення, причарування, захоплення, милування, зворушення і т. ін. Напр.: англ. *X wouldn't hurt a fly* – укр. *X мухи не скривдить*, коли мова йде про тиху, скромну людину; англ. *a wise man changes his mind, a fool never will* – укр. *розумна людина змінює своє рішення, а дурна – ніколи*; англ. *a man of iron* – укр. *людина залізної сили волі* і т. ін.

Отже, характеристика семантики базових емотивних предикатів є найголовнішою вимогою для опису лінгвопрагматичного змісту ФО, оскільки практично всі найпоширеніші емотивно-оцінні стосунки залежать від фонових знань мовця про навколишній світ. У зоосемічних ФО ця характеристика залежить і від символічного значення назв тварин, від соціальних і моральних настанов мовної спільноти, від загальноприйнятих у суспільстві норм світобачення, а також від характеру стосунків між комунікантами. З особливою силою в зоосемічних ФО виявляються почуття, викликане ставленням до особи, яке завжди виявляється сильнішим, ніж до артефакту, натурфакту чи ментефакту. Деякі емотивно-оцінні прояви ставлень як, напр., презирство й докір належать тільки особам і всьому тому, що пов'язано з ними: до їхніх дій, учинків і т. ін. Найсильніші емоційні переживання зазвичай пов'язані з оцінкою особи за фізичним, інтелектуальним, естетичним, і морально-етичним параметрами. Зоосемічні ФО є одною з найяскравіших груп досліджуваних одиниць, яка має значний прагматичний потенціал мовленнєвого застосування.

Предметом подальшого дослідження лінгвопрагматичного аспекту зоосемічних ФО може бути порівняльно-зіставне висвітлення в англійській та українській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Бацевич Ф. С. – К.: Академия, 2004. – 342 с.
2. English-Ukrainian Phrase-Book. Compiled by K.T. Barantsev. Third edition. Kyiv: Znannia, 2006. – 1056 p.
3. Гак В. Г. Сопоставительное изучение языков и лингвистическая терминология / В. Г. Гак // Русский язык за рубежом. – 1974. – № 3. – С. 16–28.
4. Графова Т. А. Эмотивный макрокомпонент значения идиом и его параметры // Лексикографическая разработка фразеологизмов для словарей различных типов и для машинного фонда русского языка (Материалы к методической школе-семинара). – М.: Школа. Языки русской культуры, 1988. – С. 122–129.
5. Кулакова Б. П. О коммуникативном статусе ФЕ // Вопросы английской фразеологии (коммуникативные и фразеологические аспекты). Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – 1987. – Вып. 287. – С. 49–55.
6. Скляревская Г. Н. К вопросу о прагматической информации в толковом словаре: возможны ли прагматические пометы? // Сб. статей Санкт-Петербургского ун-та “Лингвистическая прагматика в словаре. Виды реализации и способы описания”. – 1997. – С. 102–113.
7. Сусов И. П. К предмету прагматической лингвистики // Сб. науч. тр. Калининск. гос. ун-та “Содержательные аспекты предложения и текста” – 1983. – С. 3–25.
8. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – С. 19–38.
9. Чернышова И. И. Фразеологическая номинация и коммуникация (на материале немецкого языка) // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та им. М. Тореца “Коммуникативные единицы языка”. – 1985. – Вып. 252. – С. 180–189.

REFERENCES

1. Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikativnoyi linhvistyky* [Basic of communicative linguistics]. Kyiv: Academy.
2. English-Ukrainian Phrase-Book (2006). Compiled by K.T. Barantsev. Third edition. Kyiv.
3. Gak, V. G. (1974). *Sopostavitelnoye izucheniye yazykov i lingvisticheskaya terminologia* [The comparative language study and linguistic terminology] // *Russkii yazyk za rubezhom*.
4. Grafova, T. F. (1988). *Emotivnyi makrokomponent znachenija idiom i parametry* // *Lexikograficheskaya razrabotka frazeologizmov dla slovarei razlichnykh tipov dla mashinnogo fonda russkogo yazyka* (Materialy k metodicheskoi shkole-seminara). [Emotive macrocomponent of edition of idiom meaning and its parameters // Lexicography development of phraseological units for dictionaries of various kinds for machine input of Russian (materials for methodological school-seminar)]. Moscow.
5. Kulakova, B. P. (1987). *O kommunikativnom statuse FE* // *Voprosy angliiskoi frazeologii* (communivnyi i frasejkgichnyi asoekty. [On a communicative status of phraseological units]. Sb. nauch. tr. MGPIIY im. M. Toreza.
6. Sklyarevskaya, G. N. (1997). *K voprosu o pragmaticheskoi informatsii v tolkovom slovare: vozmozhny li pragmaticheskiye pomety?* // Sb. statei Sankt-Petersburskogo un-ta «Linguisticheskaya pragmatika v slovare. Vidy realizatsii i sposoby opisaniia» [On the issue of pragmatic information in the explanatory dictionary: are the pragmatic usage labels possible? // Collection of articles of St.Petersburg University “Linguistic pragmatics in the dictionary. Types of realization and ways of description”].
7. Susov, I. P. (1983). *K predmetu pragmalinguistiky* // Sb. nauch. tr. Kalininsk. gos. un-ta “Soderzhatelnyye aspekty predlozhenia i teksta”. [To the subjects-matter of pragmalinguistics // Collection of science papers of Kalininsk state university “Context aspects of the sentence and the text”]. Kalininsk.

8. Telia, V. N. (1991). *Mechanizmy ekspressivnoy okraski yazykovykh yedinic* // *Chelovecheskii factor v yazyke. Yazykovyye mekhanizmy ekspressivnosti*. [Mechanisms of expressive colouring language units // Human factor in the language. Language means of expressiveness.]. Moscow.

9. Chernyshova, I. I. (1985). *Frazeologicheskaya nominatsia i kommunikatsia (na materiale nemetskogo yazyka)* // *Sb. nauch. tr. Mosk. gos. ped. in-ta im. M. Toreza "Kommunikativnyye yedinitsy yazyka"*. [Phraseological nomination and communication (on the material of the German language) // Collection of science papers of Moscow M.Torez State Pedagogical University]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віта Руснак – старший викладач кафедри міжнародних комунікацій Ужгородського національного університету.

Наукові інтереси: дослідження фразеології англійської та української мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Vita Rusnak – Senior Lecturer of the International Communication Department at the Uzhhorod National University.

Scientific interests: studying the phraseology of English and Ukrainian languages.

УДК 811.111:81'42

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ VS. МОВНА КАРТИНА СВІТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Міхаєла САДОВЕЙ, Василь БЯЛИК (Чернівці, Україна)

e-mail: msadovei97@gmail.com

САДОВЕЙ Міхаєла, БЯЛИК Василь. ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ VS. МОВНА КАРТИНА СВІТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Статтю присвячено аналізу понять фразеологічна та мовна картини світу. У статті встановлюється походження цих понять, наостається визначення понять «картина світу», «мовна картина світу», «фразеологічна картина світу», визначається корелятивний зв'язок між ними. У статті також встановлюються ключові характеристики фразеологічної та мовної картин світу. Особливу увагу приділено аналізу підходів до вивчення вказаних картин світу: лінгвокультурологічного, контрастивного, когнітивного, лінгвокраїнознавчого.

Ключові слова: ключові характеристики, корелятивний зв'язок, мовна картина світу, підходи до вивчення, фразеологічна картина світу.

SADOVEI Mikhaela, BIALYK Vasyli. PHRASEOLOGICAL WORLDVIEW VS. LINGUISTIC WORLDVIEW IN MODERN LINGUISTICS

The article is devoted to the analysis of phraseological and linguistic worldviews. These notions originated from the notion "worldview", suggested by a German philosopher Martin Heidegger in the 30-th of the XX century. The term was understood by him as wide world perception. Nowadays it comprises the set of knowledge, ideas, beliefs, and opinions about the world and its discrete elements (objects, subjects, phenomena etc.) and relationships between them. A human being is considered to be a carrier of a worldview.

As knowledge, ideas, beliefs about world and its discrete elements are revealed in language and with the help of language means, the notion of lingual worldview appeared in scientific communication. It was introduced by German linguists Leo Weisgerber in the 30-th of the XX century as well. The notion of phraseological worldview which is considered to be part and parcel of lingual worldview and is transmitted into it from the conceptual worldview by means of phraseological units became widespread in linguistics only in the XXI century. A phraseological unit is a sustainable indivisible phrase or sentence acting like a separate lexical unit. Words that make up a phraseological unit, in most cases, partially or completely lose their own lexical meaning. Phraseological units are ready-made language units that join with other units of language in semantic and grammatical relations, and have a grammatical category, carry out in the sentence an appropriate syntactic function. Anthropocentrism, universality, historicism, value character are viewed as main characteristics of lingual worldview and phraseological worldview. The later is also characterized by expressivity which is revealed in the ability of its elements (phraseological units) to cause certain emotions, evaluate, and make an impact on an addressee. Phraseological as well as lingual worldviews and their units are studied in culture-oriented linguistics, linguocultural studies, contrastive and cognitive studies.

Key words: approaches to the study, correlative relationship, key characteristics, linguistic worldview, phraseological worldview.

Однією з найбільш специфічних і національно-колеритних систем будь-якої мови вважається фразеологія. Фразеологічні одиниці відображають багатовікову історію народу, своєрідність його культури, побуту, традицій, а також уявлення людини про навколишній світ, виявляючи своєрідність його світобачення.

Дослідження фразеологічних одиниць посідає чільне місце у сучасній лінгвістиці. Хоча передумови фразеології було закладено ще в XIX столітті О. О. Потебнею [6, с. 32-41], поняття «фразеологічна картина світу» з'являється у лінгвістиці у XX столітті, а поширюється лише у XXI. Ще й дотепер не до кінця з'ясовані ключові характеристики цього поняття, по-різному трактується його сутність і зв'язок із поняттям мовна картина світу. Цей факт зумовлює актуальність наукової статті, а її мета полягає у здійсненні аналізу вказаних понять з урахуванням їх поглядів на їх розуміння, що існують у сучасній лінгвістиці. Завданнями статті у зв'язку з цим є встановлення походження понять мовна картина світу та фразеологічна картина світу, надання їх визначення, виявлення їх корелятивного зв'язку,

з'ясування їх ключових характеристик та підходів до їх вивчення, що існують у сучасній лінгвістиці. **Матеріалом** статті слугували наукові праці лінгвістів, присвячені дослідженню означених понять.

В сучасних лінгвістичних працях *фразеологічна картина світу* розглядається як складова загальної мовної картини світу, «той її фрагмент, що транслюється з концептуальної в мовну картину світу фразеологічними засобами певної мови» [4, с. 40]. Поняття «мовна картина світу» є похідним від поняття «картина світу», що було введено в науковий обіг німецьким філософом М. Гайдеггером у 30-ті рр. XX століття. На думку науковця, основою цього поняття є розуміння світу як картини всього, що існує, у той час, як людина виступає її суб'єктом та репрезентантом [10, с. 78].

Подібне трактування дозволило розглядати картину світу як багатоплановий спосіб представлення знань про нього. В результаті з'явилась можливість говорити про картину світу в різних науках: філософії, культурології, філології, когнітології та інших науках. Як наслідок, науковці почали виокремлювати різні картини світу: загальнонаукову, наївну, філософську, світоглядну, ціннісну, релігійну, мовну, художню, поетичну, фразеологічну тощо.

Хоча мовна картина світу являє собою складноструктуроване ціле, що відображає зв'язок суб'єктів, об'єктів, явищ, понять та інш., як загальне поняття вона є абстрактним. Своєю появою воно зобов'язане німецькому лінгвісту Лео Вайсгерберу, який ввів його у 30-ті рр. XX століття. Твердження про те, що саме мова дозволяє об'єднати увесь досвід, що існує у людини в єдину картину світу, слугувало підтвердженням того, що людина є ключовою у мовній картині світу, яка дозволяє вербалізувати її досвід взаємодії з дійсністю та духовне осмислення подібної взаємодії.

На думку науковця, світогляд людини є невід'ємним від мовної картини світу, який, у свою чергу, виявляється насамперед у словниковому складі мови [1, с. 32]. Отже, завдяки багатоаспектності поняття «мовна картина світу» включає в себе всі мовні та мовленнєві сутності, які «є засобами категоризації та концептуалізації світу та результатом пізнавальної діяльності людини» [2, с. 112].

В сучасних наукових працях, присвячених *мовній картині світу*, підкреслюються всі її *характеристики*, що були визначені ще Лео Вайсгербером: *антропоцентризм, універсальність, історизм, ціннісний характер* [1, с. 34]. Незаперечним є той факт, що «людина сприймає та осмислює світ, що оточує її, і цей досвід пізнання реалізується в мові» [9, с. 1003]. Саме тому антропоцентризм мовної картини світу є ключовим при її розгляді. Не останню роль у мовній картині світу відіграють практичний досвід людини та її повсякденні уявлення про життя, що актуалізуються також у фразеологічних одиницях.

Фразеологізми виникають здебільшого в результаті вербального кодування певної етно- чи національно-культурної інформації. Їх значення набагато ширше ніж значення мовних знаків, які їх репрезентують. Ці значення «формуються на основі образної системи, яка не може розглядатися ізольовано від культури конкретного мовного колективу, етносу, народу, нації» [7, с. 24]. Саме тому фразеологічна картина світу є результатом специфічного способу вторинного осмислення дійсності, означеного сталими зворотами мови» [4, с. 41].

Як частина мовної картини світу *фразеологічна картина світу* характеризується *антропоцентричністю, універсальністю* та іншими характеристиками мовної картини світу. Антропоцентричний характер фразеологічної картини світу виявляється в її спрямованості на людину, в здібності фразеологізмів відображати її звичаї, вдачу, поведінку, відносини, світогляд. Універсальність виявляється в факті існування фразеологізмів у всіх мовах, в існуванні в різних мовах спільних фразеологічних моделей. Окремою характеристикою фразеологічної картини світу є її експресивність, що виявляється у здібності фразеологізмів здійснювати вплив на уяву адресата, викликати певні емоції, надавати оцінку тому, що відбувається [4, с. 41].

Відзначаємо, що поняття «фразеологічна картина світу» не можна ототожнювати з поняттям «фразеологія», яка являє собою систему сталих виразів або груп слів, які можна диференціювати за типами. Перший тип – це сполучення, які розпадаються після їх творення, другі – «постійно використовуються для передавання однієї і тієї ж думки,

повністю втрачають свою незалежність, є семантично єдиними та нерозривно пов'язаними між собою» [3, с. 155].

Розглядаючи фразеологічні одиниці як «різні семіотичні сутності у межах фразеологічної картини світу» [5, с. 80], стає очевидним, що вони «віддзеркалюють у своєму значенні довгий процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні настанови та стереотипи, еталони та архетипи» [7, с. 65]. У зв'язку з цим поняттєвою чи концептуальною основою фразеологічної картини світу є «символи та еталони національної культури» [5, с. 79].

Культурно-маркований зміст фразеологізмів співвідноситься із тим чи іншим кодом культури: антропним, просторовим, соматичним, релігійним, міфологічним, зооморфним тощо. Коди культури розуміються як вторинні знакові системи, які завдають значущість знакам (відповідність між планом їх вираження та планом їх змісту) і дозволяють шляхом підключення до них інтерпретувати закладені в знаках культурні смисли.

На думку окремих дослідників, в структурному плані, фразеологічну картину світу слід поділяти на дві частини: 1) та, що утворюється образними та символічними засобами, первісними значеннями компонентів вихідного сполучення (вона містить елементи, що відображають історію, побут, традиції, мораль минулого); 2) та, що утворюється сучасними сигніфікативними значеннями фразеологічних одиниць і є частиною сучасної мовної картини світу. Погоджуючись, що національне світобачення та національна побутова свідомість краще віддзеркалюється у фразеологічній картині світу, лінгвісти досліджують її та її одиниці з різних позицій. Викоремлюють лінгвокраїнознавчий, контрастивний, лінгвокультурологічний та когнітивний підходи у подібних дослідженнях [3, с. 155; 7, с. 34-35].

У межах *лінгвокраїнознавчого підходу* акцент робиться на фонових знаннях носіїв мови, на виокремленні та класифікації екстралінгвальних факторів (наприклад, культурних реалій), що вплинули на формування фразеологізмів та їх значення, на проведенні етимологічного аналізу для виявлення ситуації, що вплинула на утворення фразеологізмів.

Контрастивний підхід передбачає співставлення фразеологічних одиниць в різних мовах з метою виявлення в них як загального, універсального, інтернаціонального, так і своєрідного, що має етно- та національно-культурне забарвлення. В межах цього підходу аналізуються фразеологічні паралелі у різних мовах, розглядаються причини появи подібних паралелей, виокремлюються типи перекладацької еквівалентності фразеологізмів і види фразеологічних еквівалентів. Міжмовний тип еквівалентності встановлюється залежно від того, який компонент значення фразеологізмів (денотативний, структурний, оцінний, емотивний, стилістичний, мотиваційний) зберігається, а який втрачається.

Оскільки одним із базових понять лінгвокультурології є поняття культурної конотації, однією із цілей *лінгвокультурологічного аналізу* фразеологічної картини світу є «виявлення та опис культурно-національних конотацій, що узусально супроводжують значення у формі образних асоціацій із еталонами, стереотипами та іншими культурними знаками та співвідносяться одне з одним за посередництвом когнітивних процедур, що надають цим конотаціями осмислення» [7, с. 35]. *Когнітивний підхід* при дослідженні фразеологізмів і фразеологічної картини світу спирається, зокрема, на теорію концептуальної метафори. Подібний підхід дозволяє дослідити концептуальні метафори, що кодуються одиницями фразеологічного фонду носіїв певної мови, виявити їх універсальний та етноспецифічний характер. Зазначимо, що вказані підходи є ключовими також у дослідженні мовної картини світу та її одиниць.

Таким чином, поняття мовна картина світу та фразеологічна картина світу є взаємопов'язаними, оскільки фразеологічна картина світу є частиною мовної картини світу. В мовній картині світу відображається те, як людина бачить світ, що її оточує, своє місце в ньому. У мовній картині світу знаходить також своє відображення розмаїття історичних і соціальних умов існування людини як представника певної нації. Характеристиками мовної та фразеологічної картини світу є антропоцентризм, універсальність, історизм, ціннісний характер. До ключових характеристик фразеологічної картини світу відносять також експресивність, оскільки її одиниці здатні викликати емоції здійснювати вплив адресата, надавати оцінку тому, що відбувається. Фразеологічну картину світу та її одиниці вивчають

у межах лінгвокраїнознавчого, контрастивного, лінгвокультурологічного, когнітивного підходів. **Перспективи** подальших досліджень вбачаємо у вивченні фразеологічних картин світу націй англомовного світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер; пер. с нем. О. А. Радченко. – М.: URSS, 2009. – 232 с.
2. Воротников Ю. Л. «Языковая картина мира»: трактовка понятия / Ю. Л. Воротников // Проблемы и перспективы языкового образования в XXI веке // Материалы II Всероссийской научно-практической конференции, Новокузнецк. – 2009. – С. 111-116.
3. Гизатова Г. К. К вопросу об изучении фразеологических единиц в разных языках / Г. К. Гизатова // III Международные Бодуэновские чтения. – 2006. – Т. 2. – С. 154-156.
4. Гусева А. Е. Статус фразеологической картины мира в общей языковой картине мира / А. Е. Гусева // Наука, образование, общество: проблемы и перспективы развития: сб. научных трудов по материалам Междунар. научно-практич. конф. 29 марта 2013 года. – Тамбов: Изд-во ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2013. – Часть 1. – С. 39-43.
5. Дуйсекова К. К. Фразеологическая картина мира / К. К. Дуйсекова // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2006. – № 6. – С. 78-82.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – М.: ЛАБИРИНТ, 1999. – 192 с.
7. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія / О. О. Селіванова. – К.; Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
8. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
9. Фаткуллина Ф. Г. Языковая картина мира как способ концептуализации действительности / Ф. Г. Фаткуллина // Вестник БашГУ. – 2011. – Т. 16. – № 3(1). – С. 1002-1004.
10. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии / М. Хайдеггер; пер. с нем. А. Г. Чернякова. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 2001. – 226 с.

REFERENCES

1. Vajserger, J. L. (2009). Rodnoj yazyk i formirovanie duha. [Native language and forming of spirit] Moscow: URSS.
2. Vorotnikov, Yu. L. (2009) "Yazykovaya kartina mira": traktovka ponyatiya // Problemy i perspektivy yazykovogo obrazovaniya v XXI veke. [Lingual worldview: interpretation of the notion // Problems and perspectives of language education in the XXI century]. Novokuzneck.
3. Gizatova, G. K. (2006). K voprosu ob izuchenii frazeologicheskikh edinic v raznykh yazykakh // III Mezhdunarodnye Boduehnovskie chteniya. [To the issue of phraseological units in different languages // III International Boduen's readings]. Kazan'.
4. Guseva, A. E. (2013). Status frazeologicheskoy kartiny mira v obshchej yazykovoj kartine mira // Nauka, obrazovanie, obshchestvo: problemy i perspektivy razvitiya. [The status of phraseological worldview in general linguistic worldview // Science, education, society: problems and perspectives of development]. Tambov.
5. Dujsekova, K. K. (2006). Frazeologicheskaya kartina mira // Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazakhstan. [Phraseological worldview // The Bulletin of the National academy of science of Kazakhstan Republic]. Almaty.
6. Potebnya, A. A. (1999). Mysl' i yazyk. [Thought and Language]. Moscow: LABIRINT.
7. Selivanova, O. O. (2004). Narysy z ukrainskoj frazeologii (psykho-kohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty). [Sketches of Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)]. K.; Cherkasy: Brama
8. Skrypyk, L. H. (1973). Frazeologhiia ukrainskoi movy. [Phraseology of the Ukrainian language] K.: Naukova dumka.
9. Fatkullina, F. G. (2011). Yazykovaya kartina mira kak sposob konceptualizacii dejstvitel'nosti // Vestnik BashGU. [Lingual worldview as a means of conceptualization of reality // The Bulletin of BashGU]. Ufa.
10. Hajdegger, M. (2001). Osnovnye problemy fenomenologii. [Basic problems of phenomenology]. Saint-Petersburg.: Vysshaya religiozno-filosofskaya shkola.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Міхасла Садовей – магістр кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: фразеологія, перекладознавство.

Василь Бялик – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, перекладознавство.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Mikhaiela Sadovei – Master's degree student of the Department of Communicative Linguistics and Translation of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Scientific interests: Phraseology, Translation studies.

Vasyl Bialyk – Doctor of Philology, professor, Head of the Department of Communicative Linguistics and Translation of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Scientific interests: Cognitive linguistics, Communicative linguistics, Translation studies.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕРМІНОЗНАВСТВА Й ОНОМАСТИКИ

УДК 81'373.6-81'373.2

ЗАМЕТКИ ПО ЛЕКСИЧЕСКОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ. I

Александр И. ИЛИАДИ (Кропивницький, Украина)

e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com

ИЛИАДИ Олександр І. РОЗВІДКИ З ЛЕКСИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ. I

Дослідження присвячене проблемам реконструкції реліктових лексем, які були втрачені в апеллативному словнику, проте збереглися в ономастичному середовищі через його здатність консервувати мовну архаїку (лексичну, морфологічну). Будучи практично невичерпним ресурсом для досліджень із етимології та лінгвістичної реконструкції, ономастика (топонімія й антропонімія) постачає цінний матеріал, корисний не лише для відновлення елементів власного, питомого словника (і навіть цілих фрагментів генетичних гнізд) певної мови, а й для виділення найдавнішого лексичного прошарку, залишеного в ній іншою мовною культурою.

Ключові слова: етимологія, реконструкція, прототип, похідне, топонім.

ILIADI Alexandr I. ETYMOLOGICAL NOTES ON LEXICAL RECONSTRUCTION. I

The paper deals with problems of some relic lexemes reconstruction. These words have been lost in appellative vocabulary, but these one have been persisted in onomastic because nomina propria have a tend to keep lingual archaisms (lexical, morphological). Being practically inexhaustible resource for research on etymology and linguistic reconstruction, onomastic (toponymy and anthroponymy) provide valuable data, which is necessary not only for reconstruction of elements own, inherited vocabulary (even whole fragments of genetic clusters) certain language, but also for determination of the oldest lexical stratum, belonging to another lingual culture. Particularly seven lexical archaisms are reviewed. Two of them can be equally explained as Proto-Slavic words and words, belonging to Iranian lexical contribution in Slavonic toponymic: P-Sl. dial. *bъlkarъ, *bъlkyrъ 'chatterer', 'talker', 'talkative' or Middle Iranian eastern *bal-gar 'poppling well'; P-Sl. dial. *xusta 'bush', 'firewood' or Alan. *xusk 'dried-out (well)'. Other (five) toponyms, with a high degree of certainty, can be explained as Scythian and Sarmatian-Alanian onomastic heritage in Eastern Slavic toponymy: *rāz-afša 'water run', *asan[g]-pord/*san[g]-ford 'stone river', *jira-gan/*jira-gan 'living source', 'fast creek', 'flowing well', *biš-kan 'healing spring', 'healing well', *asma-rāga-ta 'with stone riverbed', 'flowing across a stone valley' (with suffix of plural, attested in Scythian, Sarmatian and Ossetian nomina propria and appellative lexemes). The value of these reconstructed forms for historical lexicology of Iranian languages can not be overstated, because mentioned prototypes expand our notions about vocabulary of old eastern Iranian dialects. Preliminary results of linguistic investigation are evidenced with data of archeology. With archaeological point of view presence of Iranian (Sarmatian, Alanian) tribes in basins of the Don, Dnieper and Dniester rivers is associated with such archaeological data as Saltov culture (in the Don region), burials of Sarmatian leaders in the Dniester region and left-hand side tributaries of the Dnieper river and etc.

Key words: etymology, reconstruction, prototype, derivative, toponym.

Ономастическая лексика разных классов (антропонимы, гидронимы, ойконимы, оронимы), каждый из которых в свою очередь сам делится на подклассы, представляет собой интереснейший лексический ресурс. Речь идет не о традиционных для профильных исследований *nomina propria* проблемах имени собственного, его свойствах сравнительно с апеллативной лексикой, а о способности его «консервировать» то, что по разным причинам не сохранилось среди имен нарицательных. Иначе говоря, ономастика ценна как реконструктивный резерв для исследователя, работающего в плоскости этимологии, ставящего задачу восстановить утраченные лексические единицы или даже целые фрагменты генетических гнезд, столь необходимые для уяснения реального объема и тематического разнообразия исконного словаря, что не всегда возможно лишь при учете живых апеллативных данных. Однако понятие лексического реликта, «петрификата», отложившегося в антропонимии и топонимии определенного языка, охватывает не только его собственные исконные архаизмы, но также древние чужеродные формы – следы контактов с носителями иных языковых культур. Часто случается так, что разного рода онимы являются проводниками в наше время остатков давно исчезнувших языков, мнение о которых во многом составляется благодаря отпечатавшемуся в ономастике наследию. Рассмотрим несколько примеров реконструкции древних слов на базе восточнославянской топонимии. Есть основания считать, что большинство из них принадлежало словарю иранского населения указанного ареала.

1. Псл. диал. *bъlkarъ, *bъlkyrъ или среднеиран. вост. *bal-gar?

В гидронимии нижнего течения Дона (среди левых притоков) отмечено название, исторически существовавшее в таких вариантах, как: *Болгар*, 1686, 1767, 1863 г., *Болгарь*, 1768, 1850 г., *Болгир*, 1749 г. («на речки Болгире»), *Болгирь*, 1668 г. («верх Болгиря»), *Болгирь колодезь*, 1571 г. («к верх Болгиря колодезя»), *Болгор*, 1686 г. («по обе стороны речки Болгора»), *Болгирев*, *Болгара*, 1864 г., а также *Балгирев* [8, с. 185; 11, с. 62] и *Балгирь*, 1785 г.

как приток Можи в бывш. Валковском уезде Харьковскаго наместничества [5, с. 103]. Упомянутые формы имеют колебание вокализма первого слога ($a : o$) и конечного сегмента ($a : u : o$), каковое обстоятельство в сумме с их морфологической пестротой подсказывает, что большинство из них возникло как переосмысление (ср. еще словообразовательное наращение *-ев*) какого-то единого изначального варианта, вполне возможно, существующего и сейчас. В качестве такового можно принять *Болгар*, структура которого допускает два вероятных толкования.

1. Как вероятный славянский лексический архаизм праславянского возраста **bьlk-arь* или **bьlk-урь* – суффиксальный дериват от основы звукоподражательного глагола **bьlkati*, ср. такие его продолжения, как: рус. диал. *бóлкать* ‘болтать’ (тамб.), ‘говорить’ (нижегор., тамб.), блр. *бóвкаць* ‘ныряя в воду, производить звук’ и др. [14 (3: 117–118)]. Прототипы **bьlkarь*, **bьlкурь* уже рассматривались в литературе по славянской этимологии, и в обоих случаях их реконструкция зиждется на материале, не выходящем за пределы русского диалектного материала (ср. *болхárь* ‘глухарь, гормотун, гремок’, калуж. *балáкирь* ‘шутник, веселый рассказчик’ и пр.) [14 (3: 117, 119)], потому гидроним, локализованный в ареале, исторически входившем в зону влияния русских говоров, только укрепляет базу для реконструкции. Смысловым эквивалентом нашего слова **Болкарь*, **Болкырь* = «Говорун» являются иные «говорливые» водные названия этого же семантического ряда, ср. укр. *Бовкун* – река (*Bolkun*, 1789 г.), *Буркало* – источник в бассейне Прута, *Крикúха* – река в бассейне Припяти [11, с. 61, 77, 288] и т. п., соотносительные с глаголами *бóвкати*, *буркати*, *бурчати*, *кричати*.

Вполне убедительное семантически, наше толкование форм гидронима, однако, не является столь же безупречным в структурном отношении. Оно наталкивается на трудности фонетического порядка, а именно: предложенное возведение формы к известным архетипам выглядит натянутым, т. к. неизвестны причины озвончения $k > z$. К ним мы вернемся ниже, а пока приведем этимологию, предполагающую исконность звонкого гуттурального в основе. Так, посчитав z в инлауте этимологическим, Р. М. Козлова зачислила это водное название в список рефлексов псл. **bьlg-arь*, **bьlg-arь*, используя такую реконструкцию для доказательства славянской этимологии этнонима *болгар* и близкой ему топонимии [3, с. 54], но это сомнительно с точки зрения словообразования. Дело в том, что в *болгар* автор выделяет суфф. *-ар-* в агентивной функции или же функции деривации названий лиц по месту проживания, что неприемлемо для речного названия, чья производность от антропонима совсем не очевидна, как весьма спорна и славянская этимология этнонима.

Уместно говорить об иной природе озвончения **Болк-* > **Болг-*, предположив, что название испытало влияние тюркской речи, в частности, форм типа каз. *балгы* ‘пена на воде’ (к общему сходству структуры ср. еще однокоренное пек. *балкыр* ‘взбалтывание воды’, ‘шторм’, ‘волнение’) [10, с. 60] или же прилагательных с суфф. *-gyr* (ср. тат. *-gyr/-ger*). Но не исключен и другой вывод, согласно которому перечисленные варианты сами являются результатом перестройки в славянской речи иноязычного номена.

2. Возможен первоначальный облик **Балгар*, за которым стоит поздняя вост.-иран. лексема **bal-gar*. В ее первой части видим иран. **bal-* – звукосимволический корень, выражавший в том числе и бульканье, бурление [9 (2: 65–66)], а во второй – рефлекс **gāra-/gāra-* (~ **gar-* ‘увлажнять(ся)’, ‘наполнять(ся) жидкостью’), ср. префиксальные образования, употребительные в сфере гидрографической номенклатуры: кл. перс. *āyir* ‘высохшее русло реки’, *ziyal*, *farýar* ‘ручеек, водоем’, пшт. *nyol* ‘водосток; сточная, водоотводная канавка’, а также ср.-перс. *ōyār* ‘отлив’ [9 (3: 153, 154, 155)]. В таком случае варианты с исходом *-ур/-урь* – вторичное явление, продукт дальнейшего словообразовательного освоения славянами чужой формы.

2. Псл. диал. **xusta* или алан. **xusk*?

Укр. *Хуса* (*Хуста*, *Хустка*), 1863 г., совр. *Хúса*, *-и* – река в Сумской области [11, с. 595]. Название неоднозначно в плане структуры, потому возможны разные мнения касательно его генезиса.

1. Во-первых, бросается в глаза его (*Хуста*) формальное тождество серб., хорв. лексеме *husta* ‘кустарник, хворост’, которая хоть и приводится авторами ЭССЯ под праформой **xusta*

после лехитских продолжений, обозначающих ‘платок’, ‘кусок ткани’, но не получает необходимой семантической трактовки [14 (8: 117)]. Однако если оставить в стороне смысловую разницу ‘кусок ткани (платок)’ и ‘кустарник, хворост’ как филиацию общей семантической базы и признать украинский гидроним еще одним рефлексом **xusta*, то аргументом для этого будет как раз возможность объяснить мотивы номинации *Хуста* через семантику серб., хорв., а благодаря этому прочно привязать *Хуста* к псл. **xusta*. Есть причины думать, что название реки было мотивировано диал. географическим термином, близким по значению серб., хорв. *husta*, ср. ономаσιологически близкие укр. гидронимы типа *Кушуватий*, *Кущеватый Яр* в бассейне Северского Донца, *Хащувате* – поток в Ивано-Франковской обл., *Хворостяная* – балка в бассейне Северского Донца и пр. [11, с. 307, 588, 589] ~ *куш* ‘куст’, *хаща* ‘чаща’, *хворост*. С другой стороны, принимая в расчет этимологию **xusta* как перфектного причастия **xut-ta* от **xut-*, родственного **xutiti*, **xvatati* [14 (8: 117)], можно предполагать в *Хуста* указание на гидроморфологические признаки водного объекта. Соотношение вариантов *Хуста* и *Хуса* вероятно толковать как корреляцию примарной формы и формы, возникшей после утраты мотивирующего апеллатива и вследствие этого перестройки структуры названия.

2. Во-вторых, *Хуса* вероятно понимать как отражение иранской формы, близкой к осет. *xūs* ‘сухой’, тогда как структурно более сложные *Хуста*, *Хустка* вполне могут указывать на переосмысление **Хуска*, **Хушка* ~ осет. *xəysk* | *xusk* (æ) ‘сухой’, ‘засохший’, ‘высохший’, ср. особенно скиф. **huška-* как название города восточнее устья Днестра (ныне – *Сухой Лиман*), отраженное греческой графикой в виде Φύσκη [1 (4: 250, 269)]. Мотивация по признаку сильного обмеления и высыхания речки в летний период, ср. многочисленные *Сухие* реки на славянской территории.

Указанная формальная близость вариантов гидронима к осетинским лексемам побуждает видеть здесь аланские антецеденты **xūs* (< **xos*), **xusk*, и скорее даже второй, т. к. есть подозрение, что форма *Хуса*, как и в случае со славянской этимологией, возникла вторично в украинском употреблении как результат редеривации *Хус-ка* (в *Хустка* имеем народную этимологию с *хустка* ‘платок’) > *Хуса*. Флексия *-a* появилась из-за согласования с номенклатурным термином *река*.

3. Сарм.-алан. **rāz-afša*

Укр. *Разави́шá*, *-í* – река, л. Турочки л. Клевени п. Сейма л. Десны л. Днестра на территории Сумской обл. [11, с. 456]. В. Э. Орел видел источник названия в иран. **rāz-aspa-* к **rāz-* ‘направлять, гнать’ и **aspa-* ‘лошадь’, причем для второй части предлагался рефлекс осетинского типа (ср. осет. *æfsæ* ‘кобыла’) [6, с. 110]. Эту этимологию неудачно развивает А. К. Шапошников как сармато-туранское **rāz-/*[f]raz-aspa-* ‘сначала (следует гнать) коня’ [13, с. 309]. Однако применительно к названию быстрой реки более оправданным, хотя и менее образным, представляется объяснение из сарм.-алан. **rāz-afša* < иран. **rāz-afša-* ‘водогон’ или ‘гони-вода’, где во второй части представлен суфигированный вариант к **apa-*, **āpa-* ‘вода, поток, река’, т. е. **afš-*, ср. его препозитивное употребление в сложных словах: **afš-čithra-*, **afš-dāna-*, **afš-dāta-*, **afš-tačan-* [9 (1: 314)].

4. Сарм.-алан. **asan[g]-pord/*san[g]-ford*

Др.-рус. *Снепородъ*, *Снопородъ*, 1152, 1169, 1187 г., *Снепородъ*, 1621 г., *Sliporok*, 1665 г., совр. *Сліпори́д*, *-ódu* (форма со *Сліп-* появляется с начала XVIII в.) – река, п. Сулы л. Днестра [11, с. 510]. В этимологической литературе сложилась устойчивая традиция относить *Снепород* к иранскому наследию в восточнославянской гидронимии, восходящая к О. Н. Трубачеву, согласно которому здесь отложилось ср.-иран. **san-pord/*san-ford* ‘стечение, слияние’ ~ осет. *ford* ‘большая река’, скиф. *Пóрата* ‘Прут’ как развитие более древнего **san-parata-* [12, с. 184]. Насколько нам известно, серьезных попыток пересмотреть существующую этимологию или предложить иное лингвистическое решение пока не предпринималось, хотя необходимость в этом есть. Соглашаясь с выделением во второй части гидронима рефлекса **parata-*, позволим себе высказать сомнения относительно арийской приставки **san-*, которая в такой форме органична для индоарийского, однако невозможна для иранских языков, где она еще в праиранскую эпоху закономерно приняла форму **han-* согласно известному позиционному переходу ар. **s* > иран. **h*. И одна из

позиций перехода – начало слова перед **a*. А утеря инициального **h* в **han-/ham-* (и некоторых иных случаях) в скифо-сарматском (ср. осет. *æm-*, *æn-* ‘с, со’ [1 (1: 133)]), оставившем свой след в восточнославянской топонимии, неизбежно должна была привести к форме **an-pord/*am-ford*.

На наш взгляд, первая часть сложения представляет собой не приставку, а еще одну лексическую основу – рефлекс иран. **aśanga-* ‘камень’ в его среднеиранской форме типа ср.-перс. *sang*, хс. *saŋga-*. Столь же вероятна сохранность **a-*, как в парф. *asang* ‘т. с.’, бактр. *asagge*, *asaggi* ‘камни, скалы’ (формы приведены по: [9 (1: 238)]), но тогда его исчезновение следует связывать с порчей иранского слова в славянском употреблении. Таким образом, есть основания для реконструкции иранского прототипа как сарм.-алан. **asan[g]-pord/*san[g]-ford* ‘каменная река’ (< **aśanga-parata-*), ср. иные «каменные» названия вод в бассейне Днепра, среди которых выделяется еще одно иранское – *Самоткáнь*, *-i* (*Zamochan*) [11, с. 486] = иран. **asma-xan-* ‘каменный колодезь’ [12, с. 207] наряду с *Kámínna*, *Kam’jána* [11, с. 233].

5. Скиф., сарм. **jīra-gan/*jira-gan*

В ареале гидронимии харьковского течения Северского Донца выделяется группа названий с кончным элементом *-хон*, позднее превратившимся в *-хонь*, который убедительно толкуют как иранизм *хон* (*хан*) или *кон* (*кан*) ‘источник, колодезь’. Среди содержащих его названий отмечают такие: *Шолихонь* в бассейне реки Корень, п. Нежеголи л. Северского Донца; *Жирогань*, совр. *Рогань* – левый приток Уды. К северо-западу от этого ареала по соседству с иными топонимическими иранизмами отмечено название *Порохань* = иран. **parata-xan* ~ осет. *ford* ‘большая река’ [7, с. 14–15]. В настоящей заметке нас интересует этимологическая форма *Жирогань*, чей морфологический состав и фонетика не объяснены должным образом. Думается, что в названии отбилось ср.-иран. **jīra-gan/*jira-gan* – форма с поздним озвончением иран. **kana-* ‘ров’, ‘канал’, ‘источник’, ‘ручей’, ‘колодезь’, которому предшествует адъектив **jīra-/jira-* ‘быстрый, живой’ ~ др.-инд. *jīrī-* ‘текущий, текущая вода’ [9 (4: 146)]. По виду – древнее сложение, возможно, восходящее к более раннему **jīra-kana-/jira-xana-* ‘текущий колодезь’, ‘живой источник’, ‘быстрый ручей’.

Ослабление смычки в аффрикате *дж* и превращение её в щелевой *ж* имело место уже на славянской диалектной почве, где это явление довольно распространено. Касательно вариантов гидронима: старейшая из известных фиксаций названия в «Книге Большому чертежу» документирует его форму под 1639 г. именно как *Жирогань*, тогда как *Нижсегогань* появляется только в 1659 г. [11, с. 466], скорее всего, как стремление носителей местной топонимии объяснить непонятное слово и вписать его в систему принятых в ней лексических маркеров. Для этого в *Жирогань* как бы восстанавливается «исходная» форма с *Нижс-*, благодаря чему становится возможным выделение нового *Рогань*, и топонимическая микросистема приходит к балансу: есть река *Рогань*, на ином отрезке течения именуемая *Нижс-рогань*. Закреплению такой корреляции способствовал перенос названия реки на контактный населенный пункт (ср. здесь село *Рогань*, 1773 г. [11, с. 466]), т. е. имеем более позднее соотношение: село *Рогань* и река *Нижс-рогань*.

6. Скиф. сарм. **biš-kan*

Говоря о контактах ранних славян с ираноязычными носителями Салтовской культуры в Подонье, где обнаружен ареал среднеиранских гидронимов с компонентом **xan*, **kan* ‘колодезь’, Е. С. Отин высказывает предположение о том, что «в бассейне реки Уды, правобережных притоков верхнего Дона, в верхнем Приосколье и в примыкающих к ним с запада бассейнах Псла и Ворсклы (где тоже имеется отмеченный О. Н. Трубачевым замкнутый «оазис Колодезей в гидронимии Поднепровья») произошло освоение славянами среднеиранского термина *хон* (*хан*), *кон* (*кан*)» [7, с. 15]. Эта мысль в должной мере подтверждена материалом, однако некоторые из перечисленных ученым гидронимов, являясь композитами с *хон* во второй части, требуют более подробного толкования, чтобы уяснить характер и семантику первой. Рассмотрим здесь одно из таких названий (ср. выше подобный случай с *Жирогань*). Имеется в виду *Бішкiнь*, *Бішкiнь*, он же *Мокрый Бішкiнь*, 1858 г. – река, п. Деркула л. Северского Донца п. Дона (другое название *Обиток*) [11, с. 392]. Препозитивный компонент вероятно связывать с иранской именной основой,

соотносительной с **baiš-* : **biš-* ‘лечить, исцелять’, ср. авест. г., п. *biš-* ‘излечивающий, исцеляющий’ [9 (2: 62)], т. е. иранский прототип – **biš-kan* < **biša-kana-* ‘целебный источник, колодец’.

7. Скиф., сарм. **asma-rāga-ta*

Укр. речное название *Змарахта* в бассейне Днестра по чисто формальным показателям сопоставляют с другими топонимами, чья примета – исход *-хта* (ср. *Барахта*, *Ворохта*, *Солохта*, где он необоснованно квалифицируется как суффикс), однако дальнейшие шаги к освещению его генезиса не делаются [2, с. 52]. На наш взгляд, попытка ввести *Змарахта* в этот ряд лексем ничего не дает в плане этимологии, поскольку перед нами группа явно гетерогенных образований, где *-хта* – кластер, который с большой долей вероятности может восходить к разным сочетаниям звуков и совсем не отражает реального морфологического членения содержащих его топонимов. Не исключено, что современный облик *Змарахта* – искажение позднего скиф., сарм. **asma-rāga-ta* с препозитивным иранским названием камня и географическим термином **rāga-* во второй части, причем последний снабжен суффиксом собирательной множественности *-ta*. Семантика **rāga-* проясняется при обращении к лексике типа согд. *r’γ* ‘долина’ (ср. топоним *Rāyan*), хс. *rrai* ‘равнина’, перс. *rāy* ‘предгорье, горный склон, луг, поле, зелень’ и пр. [4, с. 70, 143, 144]. Таким образом, **asma-rāga-ta* ‘с каменным руслом, ложем’, ‘текущая’ по каменной равнине, долине’. Плюральная форма на *-ta* изредка встречается в скифо-сарматской и осетинской топонимии, ср. *Наукáта* – река в Ореанде [11, с. 383] = скиф., сарм. **nāvakā-ta* – множественное число от **nāvakā-* ‘лодка, челн’ (вопреки существующей в литературе близкой этимологии, ориентирующей название на др.-инд. *naukā* ‘корабль’).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка [Текст] / В. И. Абаев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР; Наука, 1958–1989. – Т. I–IV.
2. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках / [ред. О. С. Стрижак]. – К. : Наукова думка, 1981. – 263 с.
3. Казлова Р. М. Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд [Текст] / Р. М. Казлова. – Гомель : ГГУ, 2000. – Т. I. – 262 с.
4. Лурье П. Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии: Дисс. ... канд. филол. наук / Санкт-Петербургский филиал Института востоковедения РАН. – Санкт-Петербург, 2004. – 305 с.
5. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / [упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій]. – Київ : Наук. думка, 1991. – 220, [2] с.
6. Орел В. Э. К вопросу о реликтах иранской гидронимии в бассейнах Днепра, Днестра и Южного Буга [Текст] / В. Э. Орел // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 107–113.
7. Отин Е. С. Ареалы славянских гидрографических терминов в топонимии Дона [Текст] // Отин Е. С. Избранные труды по языкознанию. II. – Донецк : Донецчина, 1999. – С. 9–28.
8. Отин Е. С. Гидронимия Дона. Том 2: Нижний Дон [Текст] / Е. С. Отин. – Донецк : Юго-Восток, 2012. – 791 с.
9. Расторгуева В. С. Этимологический словарь иранских языков [Текст] / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М. : Восточная литература, 2000–2015. – Т. 1–5.
10. Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б» [Текст] / Э. В. Севортян. – М. : Наука, 1978. – 349 с.
11. Словник гідронімів України [Текст]. – К. : Наукова думка, 1979. – 781 с. + 1 арк. карт.
12. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация [Текст] / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1968. – 289 с.
13. Шапошников А. К. Сарматские и туранские языковые реликты Северного Причерноморья / А. К. Шапошников [Текст] // Этимология. 2003–2005. – М. : Наука, 2007. – С. 255–322.
14. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд [Текст] / [под. ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М. : Наука, 1974–2018. – Вып. 1–41.

REFERENCES

1. Abaev, V. I. (1958–1989). Istoriko-ètimologicheskij slovar' osetinskogo yazyka [Historic-Etymological Dictionary of Ossetian Language]. Moscow ; Leningrad : AN SSSR.
2. Gidronimia Ukrainy (1981). Gidronimiya Ukrainy v yiyi mizhmovnykh i mizhdialektnykh zvyazkakh [The Ukraine Hydronymy in its interlingual and interdialectal relations]. Kyiv: Naukova dumka.
3. Kazlova, R. M. (2000). Belaruskaya i slavianskaya gidranimiya. Praslavianski fond. Tom I [The Belorussian and Slavic hydronymy. Proto-Slavic stratum. Vol. I]. Gomel': GGU.
4. Lurye, P. B. (2004). Istoriko-lingvisticheskij analiz sogdiyskoy toponimii [A historical-linguistic analysis of the Sogdian Toponymy]. St.Petersburg.
5. Opsy (1991). Opsy Kharkivs'koho namisnytstva kints'a XVIII st. [Description of the Kharkov vicegerency]. Kyiv: Naukova dumka.

6. Orel, V. È. (1986). K voprosu o reliktakh iranskoj gidronimii v basseynakh Dnepra, Dnestra i Yuzhnogo Buga // Voprosy yazykoznaniiya [To the question of relics of Iranian Hydronymy in the Dnieper, Dniester and South Bug basins // Topics in the study of language].
7. Otin, E. S. (1999). Arealy slavianskikh gidrographicheskikh terminov v toponimii Dona // Otin, E. S. Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu. Tom II [Areal of slavonic hydrographic terms in the Don toponymy // Otin, E. S. Selected works in linguistics. Vol. II]. Donetsk : Donechchina.
8. Otin, E. S. (2012). Gidronimia Dona. Tom 2: Nizhniy Don [The Don hydronymy. Vol. II: Lower Don]. Donetsk : Yugo-Vostok.
9. Rastorgueva, V. S., Èdel'man, D. I. (2000–2015). Ètimologicheskii slovar' iranskikh yazykov [Etymological Dictionary of the Iranian Languages]. Moscow : Vostochnaya literatura.
10. Sevortian, E. V. (1978). Ètimologicheskii slovar' t'urkskikh yazykov [An etymological dictionary of the Turkic languages]. Moscow: Nauka.
11. Slovník (1979): Slovník gidronimiv Ukrainy [The Dictionary of Hydronyms of Ukraine]. Kiev : Naukova dumka.
12. Trubachev, O. N. (1968). Nazvania rek Pravoberezhnoy Ukrainy: Slovoobrazovanie. Ètimologia. Ètnicheskaya interpretatsia [Names of rivers of Ukraine Right Bank: Etymology. Word-formation. Ethnic interpretation]. Moscow : Nauka.
13. Shaposhnikov, A. K. (2007). Sarmatskie i turanskyye yazykovyye relikty Severnogo Prichernomor'ya // Ètimologia. 2003–2005 [Sarmatian and Turanian linguistic relics of the Northern Black Sea Region // Etymology. 2003–2005]. Moscow : Nauka.
14. Ètimologicheskii slovar' (1974–2018). Ètimologicheskii slovar' slavianskikh yazykov: Praslavianskiiy leksicheskiiy fond [Etymological dictionary of the Slavic languages: Proto-Slavic lexical stratum]. Moscow : Nauka.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Іліаді – доктор філологічних наук, завідувач кафедри методик дошкільної та початкової освіти факультету педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми індоєвропейської етимології, порівняльної граматики індоєвропейських мов та загального мовознавства.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Alexandr Iliadi – doctor of Philological Sciences, head of the Department of Methodology of Preschool and Elementary School Education (Volodymyr Vynnychenko the Central Ukrainian Pedagogical University).

Research interest: problems of Indo-European etymology, comparative grammar of indo-European languages and general linguistics.

УДК 81'27

EINIGE ERWÄGUNGEN ZU DEN NEUEN ANSÄTZEN IN DER FACHSPRACHENLINGUISTIK

Bohdan MAKSYMCHUK, Iryna ARABSKA (Lwiw, Ukraine)

email: gp.dep.lingua@gmail.com

МАКСИМЧУК Богдан, АРАБСЬКА Ірина. ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ НОВИХ КОНЦЕПЦІЙ ЛІНГВІСТИКИ ФАХОВИХ МОВ

Всі зусилля традиційної системоцентричної лінгвістики фахових мов зводились до ідентифікації лінгвальних механізмів термінотворення, до вивчення специфіки семантики та словотвору термінів, їхньої ролі в процесах ретермінологізації і детермінологізації, семантичних зв'язків термінологічної і нетермінологічної лексики тощо. Традиційна лінгвістика вважає, що хороший термін має бути однозначним, стилістично нейтральним та позбавленим експресії. Але якщо термін є перш за все елементом живої фахової комунікації, то до його опису слід застосувати адекватні лінгвістичні моделі і, зокрема, лінгвопрагматичну і лінгвокогнітивну парадигму, які передбачають як функціонування терміна так і когнітивну, соціальну та психологічну характеристики учасників фахової комунікації. Це дасть можливість представити в новому світлі такі дискусійні питання традиційного термінознавства як багатозначність терміна, його зв'язки із стилістикою, експресією та метафорикою, яка базується не лише на асоціативному вербальному мисленні, а й на вираженні суб'єктивного ставлення мовця до позамовної ситуації. По новому зможуть бути репрезентовані такі кардинальні питання синтагматичного термінознавства як структура фахової комунікації, роль комунікантів у її породженні і функціонуванні, її жанрові прототипи, економія мовних засобів та явища дифузності семантики фахової лексики тощо.

Ключові слова: системне фахове слово, текстове фахове слово, термінологічна метафора, детермінологізація, фахова комунікація, лінгвосистемна, лінгвокогнітивна та лінгвопрагматична моделі дослідження терміна.

MAKSYMCHUK Bohdan, ARABSKA Iryna. SOME REFLECTIONS ON THE NEW CONCEPTIONS OF THE PROFESSIONAL LANGUAGE LINGUISTICS

All efforts of traditional system-centered linguistics of professional languages were reduced to the identification of linguistic mechanisms of terminology, the specifics of semantics and word-formation of terms, their role in the processes of re-terminology and determinism, the connections of terminological and non-terminological vocabulary, and others like that. A good term should be unambiguous, stylistically neutral, deprived of expression; it should have specific valency, specific systemic links in relation to its genetic basis, and should rely on purely intellectual components of the word (descriptive and denotative meaning). Thus, the term was considered an artificial notion, torn off from its true communicative essence, which is its natural environment. It is therefore not surprising that traditional terminology left more questions than answers to the linguistic nature of the term. Since the term is primarily an element of live professional communication, adequate linguistic models and, in particular, a lingual-pragmatic and linguistic

cognitive paradigm should be used to describe it, which implies both the functioning of the term and the cognitive, social and psychological specificities of the participants in professional communication. This will give an opportunity to present in the new light such discussion questions of traditional terminology as the ambiguity of the term, its connections with stylistics, expression, metaphor. In a new light, a metaphor will not appear to be based on associative thinking, but as an expression of the subjective attitude of the speaker to the extra-language situation: "der Motor ist doof". In the new light, such fundamental questions of syntagmatic terminology as the structure of professional communication, the role of communicants in its generation and functioning, its genre prototypes, the saving of linguistic means, and the interconnection of the diffuse semantics of vocabulary vocabulary will be presented.

Key words: system professional word, text professional word, terminological metaphor, terminologization, professional communication, linguosystem, linguocognitive and lingvo-pragmatic model of term research.

Bekanntlich unterscheidet man im Bestand des Wortschatzes zwei Pole: Termini und Idiome. Im Idealfall soll der Terminus eindeutig, rein begrifflich, nicht expressiv und systemhaft sein: Wenn man den Terminus kennt, kennt man seinen Platz im terminologischen System, und wenn man den Platz des Terminus im terminologischen System kennt, kennt man seine Bedeutung. So die traditionelle Linguistik. Die sprachliche Wirklichkeit jedoch ist nicht immer so eindeutig.

Das Idiom dagegen zeichnet sich durch die semantische Konkretheit aus, es ist oft expressiv, vieldeutig, individuell, manchmal nicht logisch aufgebaut. Zu den Idioms gehören nicht nur Sprichwörter, geflügelte Worte, Phraseologismen mit undurchsichtiger Semantik, sondern auch das professionelle Argot, d.h. lexikalische Elemente einer sozialen bzw. beruflichen Gruppe (z.B. „pumpen“ statt „borgen“, „Blech“, „Heu“ in der Bedeutung „Geld“ usw.). Diese professionellen Argotismen entstehen als synonymischer terminologischer Ersatz mit expressiver Bedeutung („pumpen“ leitet sich her von der direkten Bedeutung des Wortes – „Wasser schöpfen“. Wie man mit der Pumpe Wasser emporpumpt, so pumpt man aus seinem Opfer Geld; „Blech“ dagegen meint die dünnen Münzen [4; 112, 635]). Aber auch die Bildung der neuen Termini basiert auf dem seit der Antike bekannten Prinzip der Gleichförmigkeit oder Bedeutungsübertragung, welches der Metaphorisierung und der Metonymisierung zugrunde liegt. Somit stellt sich die Frage nach der Polysemie und Homonymie des Terminus, wenn es sich um seinen Gebrauch in verschiedenen terminologischen Systemen d.h. um die Reterminologiesierung handelt.

Zwischen diesen beiden Polen (Idiome und Termini) liegt eine andere allgemeingültige Lexik, die sowohl den terminologischen als auch den idiomatischen Sektor des Wortschatzes nährt (Vgl. z.B. „das Korn“ in der Gemeinsprache – „samenartige Frucht von Pflanzen bzw. des Getreides“ und „das Korn“ in der geologischen Terminologie „Struktur des Gesteins“, „Marmor von feinem Korn“ (der Prozess der Terminologiesierung) einerseits und andererseits das Wort „landen“ – von oben her auf die Erde niedergehen (fachsprachlicher Terminus) und „landen“ beim Boxen – „einen Schlag beim Gegner anbringen“: „er landete einen linken Haken am Kopf des Gegners“ (Determinologiesierung oder Reterminologiesierung).

Wenn das Wort zu einem Terminus wird, so wird seine Bedeutung eingeengt und spezialisiert, was zur Änderung seiner Valenz führt: in der Politik kann z.B. die Assimilation *gewaltsam* oder *natürlich* sein, während sie in der Linguistik *progressiv* oder *regressiv* sein kann. Der Terminus verliert seine früheren synonymischen und antonymischen Beziehungen im Vergleich mit seiner genetischen Basis: z.B. das allgemeingebräuchliche Wort „die Glut“ hat das Antonym „Kälte“, während das terminologische Wort „Kohlenglut“ („glühende Kohlen“) kein Antonym hat.

Die traditionelle Linguistik spricht dem Terminus jede Expressivität, jeden positiven bzw. negativen Gefühswert ab. Es wird nur eingeräumt, dass die expressive Bedeutung, obwohl sie im Sprachsystem dem Terminus fremd sei, im Gebrauch in denjenigen Fällen möglich sei, wo die Terminologie zu pragmatischen Zwecken verwendet wird. Das betrifft auch den stilistischen Gebrauch der Termini, obwohl die Termini an und für sich außerhalb der Stilistik stehen [1;81].

Eine andere Meinung vertritt der bekannte polnische Germanist A. Debski, indem er unterstreicht, dass der Linguist, der die Fachsprachen untersucht, die Fachwörter als Elemente einer Expertensprache betrachtet, obwohl auch der linguistische Begriffsapparat in vielen Teilen nicht linguistischer Herkunft ist, sondern aus anderen Kulturbereichen bzw. wissenschaftlichen Disziplinen stammt. Es genügt außerdem schon ein flüchtiger aber aufmerksamer Blick auf tradierte sprachwissenschaftliche Termini, um feststellen zu können, dass durch sie die impliziten Begriffsinhalte entweder dem aktuellen Stand des sprachwissenschaftlichen Wissens nicht mehr entsprechen oder aber nicht sprachwissenschaftlicher sondern kulturgeschichtlicher Herkunft sind. [3; 136]

Daran anknüpfend kann man behaupten, dass die Termini auf der paradigmatischen Ebene in vielen Fällen kultursensibel sein können und nicht nur den begrifflichen Inhalt sondern auch den Nebensinn aufweisen. Manche Fachwörter, insbesondere die Fachwörter der Politik, Ideologie und Kultur sind ideologiesensibel und verfügen über einen Gefühlswert, was den Ansätzen der traditionellen Fachsprachenlinguistik zuwiderläuft: So hat z.B. das Wort „Kommunismus“ in verschiedenen politischen Systemen verschiedene Gefühlswerte. Somit sind auch die beiden verwandten Disziplinen Lexikologie und Lexikographie kulturgeschichtlich und ideologisch geprägt. Je nach zugrundeliegenden Grundsätzen in unterschiedlichen Ideologien haben die Termini eine unterschiedlich auslegbare Semantik. So stehen z. B: im Fremdwörterbuch Duden, Bd. 5 folgerichtig drei Definitionen des Wortes „Demokratie“. [3;138]

Sogar die Personennamen, die, semasiologisch gesehen, viel Gemeinsames mit den Termini, insbesondere mit den Termini fremden Ursprungs haben, können ideologisiert und demonisiert werden: Siegfried (Sieg und Ritter), Hildebrand (Kampf und Schwert), Володимир (slaw. волд. (Macht) und мегъ (groß), Владлен (Abkürzung von Wladimir Lenin). Wie die Termini können sie auch Konnotationen d.h. Gefühlswerte aufweisen; sie übernehmen in diesem Fall die charakterologische Funktion: „Скотинин“ im Russischen, „Мудрий“ im Ukrainischen, „Langhammer“ im Deutschen. Das sind die sogenannten sprechenden Namen. Auch semasiologisch überschneiden sich die Termini (meistenteils entlehnte) mit den Eigennamen. Sie werden in die Sprache aufgenommen wie die Rufnamen und haben dabei nur eine nominative Bedeutung (Präambel, Kombi). Die semasiologische Funktion erhalten sie bei der Wortbildung, wenn der allgemeine Begriff verschiedene Benennungen verbindet, während sich die einheimischen Termini von den Eigennamen dadurch unterscheiden, dass sie sich auf die intellektuelle Seite des Wortes stützen. Die Eigennamen dagegen drücken keine Begriffe aus: Ihre Funktion besteht darin, etwas zu benennen. Aber die Benennung eines Gegenstandes hat nichts Gemeinsames mit seiner Natur. „*Ich weiß überhaupt nichts über diesen Menschen, wenn ich weiß, daß er Jakob heißt*“ – so sagte einmal K. Marx.

Dieser flüchtige Überblick über die Problematik der herkömmlichen Terminologielehre, obwohl sie interessante Beobachtungen enthält, zeigt uns, dass sie vor allem an dem Zeichensystem der Fachsprache orientiert ist, losgelöst von der fachlichen Kommunikation, von „der Parole“, wo sich der Terminus in seinem natürlichen Element befindet und wo er seine linguistischen Eigenschaften an den Tag legt. Darum sind die linguistischen Beobachtungen der traditionellen Terminologielehre als Postulate anzusehen, d.h. als notwendige, unentbehrliche Voraussetzungen einer Theorie, als Annahme, die einem Gedankengang dient, als These, die bewiesen werden soll, weil die Sprache in Wirklichkeit nicht in Gestalt einzelner Wörter auftritt, sondern in Sätzen und Äußerungen. Das Wort ist eine Art künstlichen Präparats, das zum Zweck der wissenschaftlichen Betrachtung aus dem lebendigen Redezusammenhang isoliert wird. In der Sprachwirklichkeit stoßen wir auf das Wort als Teil der Rede [6; 40].

Herausgegriffen aus einem Großzusammenhang kann der Terminus nur aufgrund seiner semantischen Seite nach bestimmten nicht immer gerechtfertigten Prinzipien und Postulaten beschrieben werden, welche verschiedene Deutungen zulassen. Um den Terminus adäquat linguistisch zu beschreiben, muss man ihn nicht nur als einen Teil des Systems sondern auch als einen Teil der kommunikativen Äußerungen aufgrund des pragmalinguistischen Kontextmodells unter die Lupe nehmen. Daran anknüpfend drängt sich die Notwendigkeit auf, zwischen dem Sprachfachwort und dem Fachtextwort zu unterscheiden [5; 56]. Dabei ist es wichtig, anhand des kognitivlinguistischen Funktionsmodells die kognitive Teilnahme an den kommunikativen Äußerungen von Produzent und Rezipient zum Schwerpunkt des wissenschaftlichen Interesses zu erheben.

Dieser Ansatz lässt die Verlagerung der Betrachtung von Fachsprache als sprachliches System, das der fachlichen Kommunikation zugrunde liegt, zu einer solchen, die die Fachsprache als Reihe sprachlicher Äußerungen und somit als Ergebnis fachlicher Kommunikation begreift, deutlich werden. Mit anderen Worten verlangt die adäquate linguistische Beschreibung eines Fachwortes die Berücksichtigung nicht nur seines signifikativen Gehalts und seiner denotativen Bezogenheit, sondern auch seiner strukturellen (syntagmatischen und pragmalinguistischen) Bedeutung, welche die Struktur des Fachwortes explizit und implizit enthält. So wird es zum

komplexen, lingualen Zeichen, das der adäquaten komplexen linguistischen Beschreibung bedarf. Damit gerät die Fachsprachenlinguistik in Berührung mit anderen wissenschaftlichen Disziplinen, was ihr den Charakter der interdisziplinären Kommunikation verleiht, welcher soziologische, psychologische, kognitive und semiotische Besonderheiten zugrundeliegen. [5;20,21.]

Daraus ist ersichtlich, dass in die linguistische Analyse eines Fachtextwortes solche Disziplinen involviert werden wie Psychologie, Pragmalinguistik, kognitive Linguistik, kommunikative Linguistik, Sprachsoziologie, Sprachtheorie, Terminologielehre u.a.m.

Die Neuorientierung der Fachsprachenlinguistik beruht somit nicht nur auf dem pragmalinguistischen Kommunikationsmodell, sondern auch auf dem kognitionslinguistischen Funktionsmodell, welches verschiedene Gesichtspunkte darunter die intellektuellen Fähigkeiten und Fertigkeiten der an der Kommunikation beteiligten Personen beinhaltet.

Die neuzeitliche Auffassung des Fachwortes auf der Ebene „langue-parole“ ändert im Grunde genommen seine linguistische Definition, weil das Fachwort in diesem Fall in zwei Erscheinungsformen auftritt: als Fachsprachwort und als Fachtextwort. Während das Fachsprachwort als eine bedeutungstragende und frei verwendbare sprachliche Einheit eines fachlichen Sprachsystems verstanden wird, die innerhalb der Kommunikation eines bestimmten menschlichen Tätigkeitsbereichs benötigt wird, wird das Fachtextwort als ein Fachsprachwort interpretiert, welches aber nicht im menschlichen Tätigkeitsbereich vorkommt, sondern in einem Text, welcher diesen Tätigkeitsbereich beschreibt.

Die Fehleinschätzung der herkömmlichen Terminologielehre besteht auch darin, dass sie dem Fachwortschatz die Fachsprache gleichsetzt. Die kombinierte systematisch-pragmatische Definition von Fachsprachwort und Fachtextwort erlaubt es, viele herkömmliche Auffassungen bezüglich der Eigenschaften der Termini in ein neues Licht zu setzen. Vor allem geht es um die grundlegenden Eigenschaften der Fachwörter wie Exaktheit, Vagheit, Mehrdeutigkeit, Polysemie und Synonymie.

Die herkömmliche Fachwortlehre war bemüht, den Terminus auf der Ebene von „langue“ für eindeutig zu erklären, ihn mit dem Begriff gleichzusetzen und dies durch entsprechende Definitionen zu demonstrieren. Es sei aber bemerkt, dass z. B. die Exaktheit hier allein eine relative Größe ist, die sich aus den einzelnen Definitionen in verschiedenen Wortschatzsystemen ergibt. Im Rahmen eines pragmalinguistischen Kontextmodells wird die Exaktheit nicht als Eigenschaft des Wortschatzes, sondern als diejenige des Wortgebrauchs im entsprechenden Fachtext verstanden. So kann z.B. eine Definition von „Umweltverschmutzung“ im Rahmen einer ökologischen Erörterung in einem mehr differenzierten Definitionssystem erfolgen und somit mehr exakt beschrieben werden als eine solche innerhalb einer biologischen Beschreibung.

Durch kontextuelle Hinweise kann diese Exaktheit ergänzt und erhöht werden; darum gibt es keinen Grund sie zu einem Ideal zu erheben. Das betrifft auch die Vagheit, die von der herkömmlichen Terminologielehre abgelehnt wird und keine Ausnahme in Form von Unbestimmtheit zulässt. Aber diesem Exaktheitspostulat steht die relative Exaktheit von Fachwörtern auf der Ebene von „langue“ und textuelle Exaktheit in der fachsprachlichen Kommunikation gegenüber. So erfährt die vage Definition von „Geld“ (vom Staat geprägtes auf Papier gedrucktes Zahlungsmittel) die teilweise Präzision im Kontext eines zusammengesetzten Wortes wie „Sündengeld“, „Heidengeld“ in der Bedeutung „Gehalt“, „Lohn“. Aber sogar der größere Textzusammenhang kann den eindeutigen Wahrheitswert nicht offenbaren: Der Satz „Bankkaufleute verdienen ein Sündengeld“ birgt viele Vagheiten und Konnotationen. Sind alle Bankbeamten gemeint oder nur Bankangestellte in einer bestimmten Gegend? Es ist nicht klar, ob sich „verdienen“ auf den Brutto- oder Nettoverdienst bezieht und endlich bleibt auch offen, welche Summe man als ein „Sündengeld“ bezeichnet. Erst durch den breiten Kontext kann man einen Schlüsselstrich unter die angeführte Vagheit ziehen: Der Bankkaufmann verdient Netto 3 Tausend Euro pro Monat. Die systematische Vagheit ist somit ein mächtiger Faktor beim Generieren verschiedener fachgebundener Äußerungen, wo diese Vagheit modifiziert und differenziert wird. Mit anderen Worten ist die systematische Vagheit von Fachwörtern als Voraussetzung einer Fachwortverwendung anzusehen.

Nach der Auffassung der traditionellen Fachsprachenlinguistik weisen die Fachwörter nur eine einzige Bedeutung auf (Monosemie); wenn diese Bedeutung in einem anderen Fachsystem vorkommt und modifiziert ist, so geht es in diesem Fall um fachspezifische Homonymie bzw.

Polysemie. Laut der Postulate der jüngeren Fachsprachenlinguistik ist die Monosemie Erscheinung des Fachwortgebrauchs. In Wirklichkeit herrscht im Fachwortschatzsystem Mehrdeutigkeit (Polysemie und Homonymie) und Mehrnamigkeit (Synonymie) [5; 70-71], welche in den einzelnen fachsprachlichen Äußerungen Eindeutigkeit erlangen. Auch in diesem Fall erhebt die traditionelle Fachsprachenforschung Eindeutigkeit unberechtigt zum Ideal. Es liegen doch gewichtige Befunde vor, die innerhalb von Fachwortschatzsystemen Polysemie und Synonymie nachweisen: so wurde im Wirtschaftsunternehmen Bosch festgestellt, dass 200.000 Erzeugnissen nur 4000 sprachliche Benennungen gegenüberstanden, was von einem erheblichen Maß an Polysemie zeugt. [5;71] Auch in der Linguistik haben wir es mit der terminologischen Mehrdeutigkeit zu tun. So wird z. B. der Terminus „Form“ in drei Bedeutungen gebraucht:

1. grammatische Form einer Wortart (Kasusform, Pluralform)
2. einzelne Form eines konkreten Wortes (die Tat (Nominativ), des Helden (Genitiv))
3. Variante eines Wortes (der Fels, der Felsen)

Die Mehrdeutigkeit des Terminus „Form“ erschwert die wissenschaftliche Kommunikation und es gibt Versuche, sie zu beseitigen. [2; 10]

Das gilt auch für Synonymie, wo z. B. für das Wort „Edelgasgleichrichter“ in der Elektrotechnik sieben weitere Synonyme bekannt sind [5; 72]. Somit beweist die jüngste Fachsprachenlinguistik, dass die systematische Polysemie und Synonymie vor dem Hintergrund der kontextuellen Monosemie als Eigenschaft des Fachwortes beschrieben werden können. Die systematische Mehrdeutigkeit wird in der Fachwortverwendung selektiert und eindeutig interpretiert.

Auf die Synonymie bezogen, erscheinen hier als Ursache ihrer Erscheinung verschiedene Kommunikationstypen und verschiedene Textsorten. Zu den Gemeinplätzen der traditionellen Terminologiewissenschaft gehört auch die Behauptung, dass sich die Terminologie auf die intellektuelle Seite des Wortes stütze und darum mit der Bildhaftigkeit und Expression nicht verbunden sei. [1; 81] Aber eine große Bildhaftigkeit weist z. B. die Jägersprache auf: „Lunte“ (Schwanz eines Fuchses), „Fahne“ (Schwanz eines Eichhörnchens), „Rute“ (Schwanz eines Hundes), „Blume“ (Schwanz eines Hasen). Das Wort „Schweif“, wenn es in der Bedeutung „Schwanz“ gebraucht wird, hat eine positive Konnotation (Sinn) und dient für die Benennung der großen, federigen, weichen Schwänze (der Schweif eines Löwen, eines Pfaues, eines Pferdes). Hier geht es um die sogenannte semantische Aureole des Wortes.

Eine weitere wichtige Eigenschaft der Fachwörter neben Exaktheit, Vagheit, Vieldeutigkeit und Synonymie ist die sog. Autonomie, die von der traditionellen Fachsprachenlinguistik als Fachwortunabhängigkeit vom Kontext verstanden wird: die Fachwörter seien exakt, eindeutig und unabhängig vom Kontext. Die obenangeführten Befunde widerlegen diese Konzeption. Nach weit verbreiteter traditioneller Auffassung zeichnet sich die Fachsprache durch das Fehlen der Metaphern aus. Dieses Argument ist einfach zu widerlegen, weil es im Wortschatzsystem Termini gibt, die auf Metaphern basieren: „Tischbein“, „Lampenfuß“. Auch im Sprachgebrauch gibt es fachsprachliche Metaphernbereiche. Wie die neuesten Forschungen zeigen, gibt es hier Modelle für die Bildung der Metaphern, die entweder auf Personifikation bzw. Verlebendigung der technischen Geräte basieren oder technische Prozesse durch Alltagsbegriffe repräsentieren [5;76]: „den Motor frisieren“ („die Motorleistung durch technische Manipulation steigern“), der Motor frisst viel Benzin, „den Motor abwürgen“, „der Strom fließt“, „der Computer ist böse“, „der Computer ist abgestürzt“, „ein einäugiges Auto“, „ein Auto satteln“.

In diesem Fall macht sich das kognitionslinguistische Funktionsmodell bemerkbar, indem es fachlexikalische Bedeutungen an bestehende Wissenssysteme im Alltag assoziativ anschließt: Körper – „der Motor säuft viel“, Mensch – „der Motor ist zuverlässig“, Mechanik – „einen elektrischen Schlag bekommen“, Tier – das Auto satteln („ein Auto startbereit machen“).

Bei solch einer Auffassung rückt die Metaphorik von Fachwörtern in den Vordergrund. Während bei der systemlinguistischen Betrachtungsweise die paradigmatische Metaphorik als Grundlage für die Bildung neuer Termini auf Grund der Assoziativität des menschlichen Denkens dient, erscheint sie im pragmalinguistischen Kontext als subjektive Einstellung des Sprechers zu bestimmten Gegenständen, Sachverhalten und Vorgängen.

Diese Metaphorik ist eng mit der Apperception des menschlichen Sprachdenkens verbunden, welches auf dem Vergleich des Erkannten mit dem noch nicht Erkannten beruht. Die zweite Komponente dieses Erkenntnisprozesses erlaubt es, aufgrund der relativen Unabhängigkeit der menschlichen Sprache vom Denken solche Begriffe zu bilden, die keine ontologische Entsprechung in der außersprachlichen Wirklichkeit haben.

Diese kognitiven Prozesse sind eng verbunden mit der Terminologiesierung der allgemeingebräuchlichen Lexik und der Determinologisierung der Fachwörter, die in den Bestand der Gemeinsprache übergehen. Während die Terminologiesierung der allgemeingebräuchlichen Lexik auf dem erhöhten Bedarf basiert, durch den metaphorischen Rückgriff Sparsamkeit im Ausdruck zu erreichen, ist der zweite Trend, die Terminologie in den Dienst der Gemeinsprache zu stellen, mit der Stilistik verbunden. In diesem Fall muss man zwischen den Metaphern in der Fachkommunikation unterscheiden, deren Bildung auf der Bezeichnungsübertragung ähnlicher Merkmale bzw. Funktionen beruht und nicht bereits im sprachlichen System angelegt ist, sondern erst im Rahmen sprachlicher Äußerungen erfasst werden kann und jenen Metaphern, die den Determinologisierungsprozessen zugrunde liegen, die auch den bildhaften Charakter haben, welcher auch durch die Diskrepanz zwischen dem Gesagten und dem Gemeinten markiert, sprachlich idiomatisiert, im Sprachsystem verankert und die Wiedergabe der inneren Form der fachsprachlichen Äußerung wiederzugeben bestrebt ist (vgl. z. B. die okkasionelle Metapher „der Motor säuft das Benzin“, bei der keine Determinologisierung vorliegt und die sprachliche Metapher „man soll ihn beim Gespräch immer bremsen“, welche zur Determinologisierung der terminologischen Äußerung „er bremst das Auto“ führt. Sowohl bei der Terminologiesierung der Lexik als auch bei der Determinologisierung der Fachwörter können sich die Metaphern beim intensiven Gebrauch verschleissen, was bei den okkasionellen Metaphern nicht der Fall ist (vgl. „die Maus“ (das kleine Nagetier) und „die Maus“ (das mit dem PC verbundene Eingabegerät) einerseits und „der Hahn“ (männlicher Haushahn und „der Hahn“ (Vorrichtung zum Öffnen und Schließen von Rohleitungen) andererseits, die in ihrer Form ursprünglich an das männliche Geflügel erinnerte.

In dem vorliegenden Beitrag wurde nur der Versuch unternommen, eine Brücke zwischen zwei Fachsprachenkonzeptionen – dem systemlinguistischen Inventarmodell und dem pragmalinguistischen Kontextmodell zu schlagen, um die Postulate der traditionellen Terminologielehre kritisch zu überprüfen und sie mit der Konzeption von Fachsprachen als Textäußerungen zu kombinieren, was mit dem Grundanliegen der generativen Grammatik (Kompetenz und Performanz) und mit der Dychotomie von F. de Saussure „langue : parole“ in vollem Einklang steht.

Die kombinierte systematisch-pragmatische Definition von Fachwort erlaubte es, einige Postulate der herkömmlichen Terminologiewissenschaft in einem neuen Licht zu betrachten. Außerhalb des Beitrags blieben die Fragen, die unmittelbar mit der fachlichen Kommunikation zusammenhängen: Deutlichkeit, Anonymität, Verständlichkeit, Ökonomie, Fachtext und Fachtextualität, Makrostrukturen von Fachtexten, Fachsprachengrammatik u.a.m., die einer speziellen Untersuchung bedürfen.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. А. А. Реформатский. Введение в языкознание. Москва, 1955.
2. А. И. Смирницкий. К вопросу о слове. Вопросы языкознания. Москва, 1953.
3. A. Debski. Intertextualität in der Linguistik und in der Glottodidaktik – Germanistische Erfahrungen und Perspektiven der Intertextualität. Warschau, 2005.
4. H. Küpper. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1987.
5. Th. Roelcke. Fachsprachen. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2010.
6. W. Schmidt. Deutsche Sprachkunde, Berlin, 1960.

REFERENCES

1. Reformaty, A.A. (1955). Wwedejenije w jazykoznanije, [Introduction to Linguistics]. Moscow.
2. Smirizky, A. I. (1953). K woprosu o slove // Woprosy jazykoznanija. № 5. [To the problem of word // Questions of Linguistics, Issue 5], Moskva.
3. A. Debski. (2005). Intertextualität in der Linguistik und in der Glottodidaktik – Germanistische Erfahrungen und Perspektiven der Intertextualität. Warschau.
4. H. Küpper. (1987). Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. Ernst Klett Verlag, Stuttgart.
5. Th. Roelcke. (2010). Fachsprachen. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

6. W. Schmidt. (1960). Deutsche Sprachkunde, Berlin.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Максимчук – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: загальне і історичне мовознавство, теорія частин мови, комунікативна лінгвістика і прагматика, взаємозв'язок семантики і синтаксису.

Ірина Арабська – старший викладач кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історична лексикологія, граматична семантика, теорія частин мови, граматичне вчення про слово.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Bohdan Maksymchuk – Assistant Professor of Humanities, Professor, Head of the Department of German Philology of the I. Franko National University in Lviv.

Scientific interests: General and Historical Linguistics, Parts of Speech Theory; Communicative Linguistics and Pragmatic; Semantics and Syntax Corelation.

Iryna Arabska – Senior Lectures of the Department of English of the I. Franko National University in Lviv.

Scientific interests: Historical Lexicology, Grammatical Semantics; Parts of Speech Theory; Grammatical Theory of the word.

УДК 811.11'42

ТЕРМІНИ МОДИ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ

Тетяна ВДОВЕНКО (Ізмаїл, Україна)

e-mail: Vdovenko_Tanya@i.ua

ВДОВЕНКО Тетяна. ТЕРМІНИ МОДИ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ

Статтю присвячено особливостям функціонування термінів моди в англomовному медіа дискурсі. Під новим кутом в статті висвітлюються питання про функціонування термінів моди в англomовному медіа дискурсі. Дослідження виконано на матеріалі англійської мови. У статті розглядаються нові тенденції моди в англomовному медіа дискурсі, описуються становлення, розвиток і сучасне становище англomовної термінології дизайну одягу та моди.

Ключові слова: термін, термінологія, мас-медіа, масмедійний дискурс, англomовний медіа дискурс.

VDOVENKO Tatyana. FASHION TERMS IN ENGLISH MASS MEDIA

The article focuses on the peculiarities of functioning of fashion terms in English Mass Media. The present stage of linguistic research is characterized by an increased interest towards the problem connected with the study of peculiarities of terminology. Despite the fact that the study of the terms was investigated by many scientists, among which G.J. Bloomer, T.V. Dolgova, L.V. Orlova, E.E. Skvortsova, M.N. Topalov and others, the peculiarities of fashion terms in English Mass Media have not been considered. The aim of our article is to describe modern state of English fashion terminology in sociolinguistic aspect and the new tendencies in terminology. The object of investigation is terminology, which describes fashion and cloths in English language. The total amount of terms exceeds 100 examples. The research was fulfilled on the base of programs of such TV channels as: Fashion, Fashion TV, World Fashion Channel, Class TV Moda, and the articles from Internet (2015-2018). The article focuses on the peculiarities of women's fashion, men's fashion, teens wear, children's clothes, sportswear, swimwear, lingerie and outerwear. It also touches upon the problem of new fashion terms, which appear nowadays. Fashion collections of 2016-2018 include such new words as: anorach, leggings, skinny, kilots (cullotes), dirndln skirt; X-Ray fabric(s) – with illuminatory effect; caftan – long dress with decoration; ruffle dress; slip-on; espadrilles; birkenstock sandals; mules and many other words. Among the new fashion terms: fedora, mullet, gingham and others. The relevance of the chosen topic represents the description of the English fashion terminology in sociolinguistic aspect. The results of the research can serve as a theoretical and practical basis for further study of functioning of fashion terms in English Mass Media. The prospects of investigation are to describe the peculiarities of fashion terms in different Mass Media in other languages.

Key Words: term, terminology, Mass Media, Mass media discourse, English media discourse.

Мода существовала еще со времен каменного века, когда люди начали украшать одежду из шкур костями, зумами животных, различными камнями. Самым главным признаком моды является ее изменчивость. Изменения в моде происходят ежегодно, что связано с желанием человека самовыражаться, выделяться среди других. Термин «мода» появился значительно позже.

Цель статьи – описание становления развития и современного состояния английской терминологии моды и дизайна одежды в социолингвистическом аспекте, а также новых тенденций в терминологии.

Подобной тематике посвящены многие работы лингвистов, которые рассматривали лексико-семантические аспекты терминов моды и тематические группы. Среди ученых, занимающихся проблемой моды – Блумер Г.Дж., Долгова Т.В., Орлова Л.В., Скворцова Е.Е., Топалов М.Н. Элькина З.Б. и др.

Предметом нашего исследования является терминология описания моды и одежды в английском языке.

Объектом исследования послужили английские термины наименований одежды и моды объёмом более 100 терминологических единиц.

Материалом исследования послужили программы телевидения каналов *Fashion*, *Fashion One*, *Fashion TV*, *World Fashion Channel*, *Class TV Moda*, статьи из сети *Internet* (с 2015 по 2018 годы).

Существует множество определений термина. В целом, лингвисты сходятся во мнении, что термин «мода» произошел от французского «*mode*», а первоначально от латинского «*modus*». Дословный перевод «мера, правило, предписание». Значит, начало жизни слова «мода» – в латинском языке. Этот язык – язык древних римлян. Затем это слово перекочевало во Францию. Считается, что официальный термин «мода» появился во Франции в 14 веке.

Мода является специальной областью человеческой деятельности. Термин «мода» используется не только относительно одежды и имиджа человека, но и в искусстве, литературе, архитектуре. В настоящее время термин «мода» тесно связан с одеждой и аксессуарами.

Одежда меняла и своё назначение и функции: от защитной – до современной, выполняющую эстетическую функцию. В современном мире одежда подразделяется на такие виды как: бельё, верхняя одежда, чулочно-носочные изделия, обувь, головные уборы и т.д. [2, с.3].

В английском языке применяется термин *fashion* (англ. мода – от лат. *factionem*), означающий популярный или последний стиль одежды. Слово «*fashion*» появилось в Англии также в 14 веке. С ним неразрывно связаны такие понятия как: стиль, тренд, гламур.

Терминообразование традиционно подразделяется на несколько типов, которые легко прослеживаются и иллюстрируются в английской терминологии дизайна одежды и моды. Аффиксальное терминообразование делится на: суффиксальное, префиксальное и префиксально-суффиксальное (или смешанное).

Самым распространенным типом терминообразования считается суффиксальное. В современной английской терминологии наименований одежды и терминов моды состав употребляемых суффиксов очень разнообразен. Наиболее продуктивными суффиксами существительных являются: *-ing*, *-er*, *-ness*. По данным Долговой Т.В., из 340 терминов обнаружено 42 термина с суффиксом *-ing*; 35 терминов, образованных при помощи суффикса *-ing*, 35 терминов с суффиксом *-er*, и 3 термина с суффиксом *-ness*.

По ее данным на современном этапе в терминологии дизайна одежды и моды фиксируется появление терминов, образованных при помощи суффиксов со значением уменьшительности: *-ie* – *hoodie* – предмет одежды (часто безрукавка) с капюшоном; *-let* – *singlet* – короткая майка без рукавов.

Большой процент терминов-прилагательных образован суффиксальным способом. 17 терминов образовано при помощи данного суффикса *-y*: *stretchy* – растягивающийся эластичный материал, *baggy* – мешковатый. Продуктивными суффиксами образования терминов-прилагательных также являются: *-able*, *-al*, *-ish* (*fashionable* – модный, *artificial* – искусственный, *stylish* – стильный).

Глагольные суффиксы, по мнению Долговой Т.В., не являются продуктивными в терминологии моды (*harmonize* – гармонизировать, сочетаться, *lengthen* – удлинять).

Исследователь Долгова Т. В. считает, что в терминологии моды в связи с порождением новых предметов и понятий из-за развития сферы дизайна одежды и моды происходят лексико-семантические процессы: полисемия, омонимия, синонимия и антонимия. Изначально термин «*fashion*» употреблялся в значении фасон, вид, образ. В XVII веке в связи с быстрой сменой фасонов одежды термин приобрёл ещё одно значение мода, стиль [1, с.70].

Рассмотрим основные понятия моды. К ним относятся: *chic* – шик, высокий стиль и элегантность; *classic* – классический, актуальный; *vintage* – винтажный стиль (мода 1920-1975); *must-have* – то, что вам необходимо; одежда и детали, которые обязаны оказаться в вашем гардеробе.

Мода делится на: *women's fashion*, *men's fashion*, *teens wear*, *children's clothes*, *sportswear*, *swimwear*, *lingerie* (белье), *outerwear* (верхняя одежда) и т.д.

Рассмотрим термины моды и стиля, появившиеся в современном английском языке.

В современном мире внешний вид имеет большое значение. В «Оксфордский словарь» продолжают включать новые понятия – *lookism* (лукизм, оценка человека по внешности), *sizeist* (человек, отвергающий тех, кто не соответствует общепринятому «размеру») и др.

По мере того как мода становится более разнообразной, появляются и новые слова. Например, *double denim* (ношение одновременно двух джинсовых вещей: джинсовой куртки и юбки или рубашки с джинсами) является модной тенденцией и вызовом общепринятому вкусу. В современном английском языке джинсовые шорты приобрели сокращенное название *jorts* (*jeans + shorts*).

Всем известно выражение *total look* (комплект одежды от одного бренда). Выражение *last season* (прошлый сезон, немодная вещь) из узкоспециального сленга дизайнеров стало использоваться в повседневной жизни.

В коллекции 2016-2018 гг. вошли такие новые слова – *anorach* (куртка с капюшоном); брюки – *legins, skinny, kilots (cullotes)* – киллоты, женские брюки; *dirndinl* – дирндиль *skirt*; *X-Ray fabric(s)* – *with illuminatory effect*; *caftan* – *long dress with decoration*; *ruffle dress* – кружевная оборка (гофрированное); *slip-on* (слипоны) – обувь без шнурков на толстой резиновой подошве; *espadrilles* (эспадрильи) – мягкие, удобные тапочки на веревочной подошве; *birkenstock sandals* (биркентштоки) – летняя обувь (шлепанцы) с массивными ремнями и пряжками; *mules* (мюли) – шлепанцы.

Среди новых терминов моды – *fedora* (шляпа с полями), *mullet* (юбка, короткая по бокам и спереди, а сзади – длинная), *herringbone* (рисунок "в ёлочку"), *chambray* (шамбре, мужская рубашка, рубашечная ткань), *gingham* (гинем) – клетчатая хлопковая ткань и др.

В связи с переселением множества беженцев и мигрантов в Европу весь мир узнал такие слова как: *burkini* (бурка, буркини) – купальный костюм для мусульманок (оставляет открытым только лицо, кисти и ступни) и *niqab* (никаб) – накидка для мусульманок на голову с прорезью для глаз.

Существует сленг терминов моды, а также аббревиации, обозначающие изделия одежды и обуви ("*SS16* – весна-лето 2016 года", "*AW17* – осень-зима 2017 года").

Законодателем моды и модных тенденций в мире в настоящее время остается Франция. Известные французские кутерье считают, что мода – это обновление.

Мода меняется в зависимости от изменения климата, под воздействием желания человека выгодно подчеркнуть свои достоинства, выделяться среди других, а также от изменения моды в других регионах планеты. Особенно актуально это стало в Европе в связи с демографическими изменениями и привнесом других культур.

Таким образом, эволюция вокабуляра «Мода» в XXI веке претерпевает изменения: наблюдается переход от доминирующего в прошлом веке французского языка к английскому. Французские дизайнеры, положившие начало Высокой моды, создают новые предметы одежды и дают им названия, которые в большинстве случаев происходят из английского языка.

Англоязычная лексика активно проникает во все языки мира: как показал анализ лексического материала, данная тенденция объясняется данью моде, глобализацией английского языка и стремлением к экономии языковых средств, так как английский язык как язык аналитический представляется более лаконичным.

Интересным представляется сопоставление описания терминов моды в разных странах, с целью выявления особенностей, присущих каждой стране.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Долгова Т. В. Формирование и развитие английской терминологии дизайна одежды и моды в социолінгвістическому аспекте : диссертация ... кандидата філологічних наук : 10.02.04 / Долгова Тат'яна Васильєвна; [Место защиты: Ом. гос. техн. ун-т]. – Омск, 2007. – 161 с.
2. Сковцова Е. Е. Способы пополнения лексико-семантического поля «Мода» во французском и английском языках как отражение развития вербального вестиментарного кода (на материале лексики интернет-магазинов одежды). / Е.Е. Сковцова. – Тула, 2015.
3. Орлова Л.В. Азбука моды. – М.: Просвещение, 1988. – 176 с.

REFERENCES

1. Dolgova, T.V. (2007). Formirovaniye i razvitiye angliyskoy terminologii dizaina odezhdy i mody v sotsiolingvisticheskom aspekte. [Formation and the Development of English Terminology of Clothes Design and Fashion in Sociolinguistic Aspect]. Omsk.
2. Skvortsova, E.E. (2015). Sposoby popolneniya leksiko-semanticheskogo polya <http://uverenniy.ru/programma-po-predmetu-svyashennoe-pisanie-vethogo-zaveta.html> «Moda» vo frantsuzskom i angliyskom yazykah kak otrazheniye razvitiya verbalnogo vestimintarnogo koda (na materiale leksiki internet-magazinov odezhdy). [The Ways of the replenishment of lexico-semantic field <http://uverenniy.ru/programma-po-predmetu-svyashennoe-pisanie-vethogo-zaveta.html> «Fashion» in French and English languages as a reflection of the development of verbal vestibular code (on the material of lexis of internet-shops of clothes)]. Tula.
3. Orlova, L.V. (1988) Azbuka mody. [ABC of fashion]. Moscow: Prosvescheniye.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Вдовенко – доцент, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу факультету іноземних мов Ізмайльського державного гуманітарного університету.
Наукові інтереси: лінгвістика тексту, психолінгвістика, психологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Vdovenko – PhD in Philological Sciences, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of English Language and Translation at the Izmail State University of Humanities.
Scientific interests: studying text linguistics, psycholinguistics, and psychology.

УДК 801.631.51:61]:811.111'06

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СКОРОЧЕННЯ В АНГЛОМОВНИХ МЕДИЧНИХ ТЕКСТАХ

Тетяна ЗАБОЛОТНА (Переяслав-Хмельницький, Україна)
e-mail: taniazab@gmail.com

ЗАБОЛОТНА Тетяна. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СКОРОЧЕННЯ В АНГЛОМОВНИХ МЕДИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті розглянуто лексичні скорочення медичних термінів. Автор доводить, що скорочення спрямоване на створення коротших порівняно з вихідними структурами синонімічних їм номінацій. Серед медичних термінів найпоширенішими є форми скорочення лексичних одиниць – аббревіація. Автор вважає за необхідне, щоб англійські скорочення були внесені в спеціальні довідники та словники. Іншими словами, необхідний процес кодифікації, тобто створення англо-українських словників скорочень, посібників і практичних рекомендацій з перекладу скорочень в медичному дискурсі з англійської мови на українську і навпаки.

Ключові слова: медичний дискурс, медичний термін, мовна економія, аббревіатура, скорочення.

ZABOLOTNA Tetyana. TERMINOLOGICAL SHORTENING IN THE ENGLISH MEDICAL TEXTS

The article deals with the lexical shortening of medical terms as the most productive ones for the lexical completion in general. The author argues that the shortening is aimed at creating shorter synonymous nominations than the original structures. Among the medical terms, the most common forms of the shortening of lexical units is abbreviation. The modern level of medical science demands to convey a great bulk of information as quickly as possible, saving space and time. The most popular methods of shortening from the advertising structural and pragmatical points of view are taken into consideration. Shortening of words means the formation of new ones by substituting a part of the word for a whole, affecting both separate words and word-groups. All shortened words function in the language as other ordinary words do, thus taking on specific grammatical inflections. The medical terms have a trend to shorten long and difficult words especially for reading comprehension. Medical discourse is intended for medical stuff. Besides, all the new shortenings have to be familiar to an average people in order to be competent about their health. Having their own peculiarities in style, they demand some special skills from advertisers, while being written. In general, shortening remains one of the most productive ways of writing new qualitative medical texts because of their economy of written space and time. The author considers it necessary that English abbreviations be made into special reference books and dictionaries. In other words, the process of codification is needed, that is, the creation of the English-Ukrainian dictionaries of shortening, manuals and practical recommendations for the translation of shortening in particular and branch texts in general from English into Ukrainian and vice versa.

Keywords: medical discourse, medical term, language saving, abbreviation, shortening.

Інтерес до медичного дискурсу пов'язується з розглядом функціонування мови у зв'язку з забезпеченням ефективності інтерактивних процесів у медичній сфері, оптимізацією структурно-семантичних способів організації медичних текстів. Симптоми хвороби, діагностування, схеми лікування і реабілітаційні заходи, супровідні документи на ліки та медичне обладнання складають область, де неприпустима приблизність формулювань, неточність термінів. Це мова усталених форм, кліше і безумовної точності. Функціональні особливості фахового медичного мовлення визначаються насамперед взаємодією наукового та ділового стилів мови, вживанням мовних засобів (фахових термінів) високого ступеня стандартизації та точністю формулювань. Тому цілком природно, що наукові терміни перебувають у центрі уваги, коли йдеться про медичне фахове мовлення.

Медичний термін за своєю формальною структурою не відрізняється від інших слів (лексичних одиниць), але водночас – це складна лексична одиниця тієї чи іншої мови для спеціальних цілей. Лексика медичної тематики відображає об'єктивні процеси наукового-

технічного прогресу, який тим чи іншим чином впливає на формування лексичного складу англійської мови у цілому. Медична лексика має надзвичайно велике значення, адже вона є сполучною ланкою у процесі передачі знань термінологів світу різних поколінь та різноманітних напрямів.

Медична терміносистема набуває все більшої значущості для сучасного суспільства, адже здорове майбутнє людства стає однією з основних загальнолюдських цінностей. Заслужують на увагу дослідження А. В. Боцмана [1] присвячене структурно-семантичним та прагматичним особливостям фармацевтичних текстів (на матеріалі англомовних інструкцій до вживання лікарських препаратів); С. В. Вострової [3], в якому вчена розглядає лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англомовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВІЛ/СНІДу); Л. В. Рогач [6], яка досліджує семантичну основу лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах; І. Ф. Стоянова [7] провела дисертаційне дослідження лексико-семантичної системи англомовної травматологічної термінології. Ю. В. Віт [2] внесла вагомий внесок в науку, дослідивши лінгвокогнітивний аспект англомовної офтальмологічної термінології.

Мета статті полягає у науковому аналізі скорочень медичних термінів та розкритті їх семантики.

В англійському медичному дискурсі значне місце займають найрізноманітніші види скорочень. Скорочене написання слів або сполучення спостерігається ще в давніх рукописах, написаних на монетах та предметах побуту. З появою друкарства традиція писати скорочено збереглася і залишається дуже популярною у сучасному науково-інформаційному світі. Скорочення зустрічається у різних стилях мовлення: від офіційно-ділового до розмовного. Скороченням (*shortening*) називається морфологічний словотвір, при якому деяка частина звукового складу вихідного слова опускається.

Взявши за основу класифікацію А. І. Д'якова [4], ми виявили наступні види скорочень в медичному дискурсі:

- 1) частково скорочені складні слова: *ARCnet* – *Attached Resources Computing Net*;
- 2) ініціально слівні скорочення: *e-mail* – *electronic mail*, *T-display* – *touch display*;
- 3) складові скорочення: *med* – *medicine*, *ver* – *version*, *Ca* – *cancer*; *carcinoma*; *ref* – *refer*; *reg* – *regular*, *tabs* – *tablets*, *abdo* – *abdomen*;
- 4) складно-складові скорочення: *TB* – *tuberculosis*, *TUR* – *transurethral prostate resection*, *VOLSER* – *volume serial number*;
- 5) літерні: *DD* – *dangerous drugs*; *GCFT* – *gonococcal complement fixation test*, *BP* – *Base Pointer*; *ARM* – *artificial rupture of membranes*;
- 6) акроніми, що збігаються за формою з вже існуючими словами: *EARN* – *European Academic Research Network*;
- 7) акроніми, що не збігаються за формою з вже існуючими словами: *Iaser* – *Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation*;
- 8) скорочення, що складаються з однієї ініціальної літери: *R* – *right*, *respiration*, *red*; *P* – *pulse*, *protein*; *S* – *single*, *sugar*; *U* – *urea*.

Різноманіття форм створення скорочень у медичному дискурсі нерідко призводять до ускладнень при їх сприйнятті, особливо у випадках, коли автори не розшифровують їх і вводять у своїх текстах скорочення, припускаючи, що вони добре відомі пацієнту. Важливо пам'ятати, що у зв'язку з відсутністю міжнародних та національних стандартів на скорочення багато англійських скорочень не мають еквівалентів в українській мові. У цьому випадку слід звернутися до додаткових лексикографічних джерел та інших спеціальних прийомів передачі значення того чи іншого поняття.

У сучасних медичних текстах широко вживаються латинські скорочення. Напр.: *a.m.* – *ante meridiem* – до полудня; *p.m.* – *post meridiem* – після полудня; *etc.* – *and so on* – (лат. *et cetera*) – і так далі; *circa* – близько, приблизно; *i.e.* – *that is to say* – (лат. *id est*) – тобто; *ib.*; *ibid.* (от лат. *ibidem*) – там само; *NB* – *please note* – (лат. *nota bene*) – на замітку та інші.

Абревіація є одним із видів скорочення, суть якої полягає у використанні мінімуму мовних засобів для передачі максимального змісту. З іншого боку, абревіація – це прояв мовної компресії як специфічного лінгвістичного явища, що виникає в умовах, коли є

можливість скорочення якоїсь частини тексту без будь-якої суттєвої шкоди його змісту. Тенденція до економії мовних засобів впливає на функціонування та розвиток усіх рівнів англійської мови. Фонетична компресія виявляється у порушенні фонетичних норм через швидкість мовлення. Для морфологічного рівня характерне використання особливих морфем для створення усічених розмовних форм слів та висловлювань. Синтаксичному рівню властива еліптичність не лише на рівні речення, але й на рівні цілого тексту. Тож компресію можна розглядати як характерне для англійської мови явище.

У лінгвістиці існують різні терміни на позначення аббревіації. Серед них найпоширенішими є такі: «функціональна зміна», «нульова деривація», «кореневе творення», «дублети», «варіанти розгорнутих сполучень зі спільним значенням», «результати конденсації», «результати прямої універсализації» та ін. Через те, що в аббревіатурах інформація передається меншою кількістю знаків, тому «ємкість» кожного знака є більшою, що дає можливість розглядати аббревіацію як один з видів оптимізації мовногоповідомлення. Однак, дуже часто, скорочення є самим важким елементом усної і писемної мови. Професійне уживання аббревіації є дуже затребуваним в усіх сферах діяльності, але особливу значимість відіграє в такій області, як медицина. Неадекватне тлумачення аббревіатур, що часто зустрічаються в медичній документації, може коштувати людині здоров'я чи навіть життя. Тому особливо гостро стоїть питання про утворення і упорядкування аббревіатур.

Сама специфіка аббревіатур виявляє тенденцію до усунення «внутрішньої форми». Відомо, що аббревіатури не мають кореня, афіксів, тобто таких граматичних елементів, які характеризують слово як особливого роду мовну одиницю. Аббревіатури виникають внаслідок утворення з перших літер або з інших частин слів, що входять до складу назви чи поняття. Такі як *A.D.A. (American Dental Association)* – *A.A.C. (Американська Асоціація стоматологів)*; *AL (arterial line)* – *БК (внутрішньоартеріальний катетор)*; *BCP (birth control pill)* – *OK (оральний контрацептив)*; *CAB (coronary artery bypass)* – *АКШ (аорто-коронарний шунт)*; *CNS (central nervous system)* – *ЦНС (центральна нервова система)*; *DNA (deoxyribonucleic acid)* – *ДНК (дезоксирибонуклеїнова кислота)*; *HIV (human immunodeficiency virus)* – *ВІЛ (вірус імунodefіциту людини)*; *BMA (British Medical Association)* – *БМА (Британська медична асоціація)*; *MOH – Medical Officer of Health* – *СК (санітарний лікар)*; *BP – blood pressure* – *ТК (тиск крові)*; *BPC (British Pharmaceutical Codex)* – *БФК (Британський фармацевтичний Кодекс)*; *CNS (central nervous system)* – *ЦНС (центральна нервова система)*; *DVT (deep venous thrombosis)* – *ТГВ (тромбоз глибоких вен)*; *FB (foreign body)* – *ІТ (інородне тіло)*; *MRC (Medical Research Council)* – *РМД (Рада з медичних досліджень)*; *MVP (mitral valve prolapse)* – *ПСМК (пролапс стулок мітрального клапана)*; *A/B (acid-base ratio)* – *А/Б (кислотно-лужний стан)*; *NSAD (non-steroid antiinflammatory drug)* – *НПП (нестероїдні протизапальні препарати)*; *PVT (paroxysmal ventricular tachycardia)* – *ПШМ (пароксизмальна шлуночкова тахікардія)*.

Графічні скорочення не є самостійними словами, вони використовуються лише на письмі і читанні. Серед графічних аббревіат розрізняють стандартні та широко відомі, але обмежені функціональними рамками напівофіційної медичної документації, такі як: *ATC (around the clock)* – *цілодобово (про нагляд, про призначення ліків)*; *2HPG (2 hours (after meals) plasma glucose)* – *Рівень глюкози плазми через 2 години після їжі*; *HPI (history of present illness)* – *історія теперішньої хвороби (лат. *anamnesis morbi*)*; *T.S.T.H. (too sick to send home)* – *не повністю вилікуваний, щоб відпустити додому зі стаціонару*; *PO (by mouth)* – *через рот (лат. *per os*)*; *VS (vital signs)* – *показники життєдіяльності (включають в себе частоту серцевих скорочень, частоту дихання, артеріальний тиск, температуру тіла, сатурацію кисню)*.

Лексичні аббревіатури – це складноскорочені слова, що утворилися шляхом скорочення слова чи стійкого словосполучення, який мав ознаки окремої лексеми, як елемента мови. У результаті лексикалізації аббревіатура набуває «власну словотворчу парадигму і не відрізняється в цьому сенсі від окремого слова» / (*ALT (alanine aminotransferase)* – *аланінова аміотрансфераза*; *ANA (antinuclear antibody)* – *антинуклеарні антитіла*; *BBB (bundle branch block)* – *блокада ніжки пучка Гіса*;

Слід відмітити, що відрізняють декілька типів аббревіатур:

1) Аббревіатури ініціального типу – ті, що утворилися із початкових літер кожного слова в словосполученні: *BBB (bundle branch block)* – блокада ніжки пучка Гіса; *BMI (body mass index)* – індекс маси тіла; *CAT (computerized axial tomography)* – аксіальна комп'ютерна томографія; *IVC (inferior vena cava)* – нижня порожниста вена.

2) Аббревіатури складові, що утворилися з поєднання початкових частин слів, наприклад: *alk phos (alkaline phosphatase)* – лужна фосфатаза; *amt amу (amount amylase)* – кількість амілази; *readm pat (readmission of the patient)* – повторна госпіталізація пацієнта. *at fib (atrial fibrillation)* – мерехтіння (фібриляція) передсердь, мерехтлива аритмія.

3) Аббревіатури змішаного типу, які складаються як з початкових літер слів, так і з початкових звуків: *Anti-SMA (Anti-Smooth Muscle Antibody)* – антитіла до гладкої мускулатури; *CK-MB (creatinе kinase, myocardial band)* – креатинкіназа, міокардальний ізофермент; *TMP-SMX (trimethoprim /sulfamethoxazole)* – триметоприм + сульфаметаксозол (бактрим, бісептол).

Морфологічна аббревіація припускає усікання одного слова, синтаксична ж кількох слів, причому скорочення може відбуватися на рівні складу, фрагмента або частини слова, на рівні ініціалів, а також особливим шляхом – у результаті комбінованого з'єднання складу, фрагмента або частини слова і початкових звуків слів вихідного словосполучення чи складу, фрагмента або частини слова і цілого слова (часткове скорочення аббревіатури, за визначенням лінгвіста).

Останнім часом утворилося дуже багато різноманітних аббревіатур, і деякі з них своїми ініціалами співпадають за своєю фонетичною структурою із загальноновживаними звичайними словами. Це явище називається омоакронімія: *CAT (computerized axial tomography)* – аксіальна комп'ютерна томографія; *MAP (mean arterial pressure)* – середній артеріальний тиск.

Важливо мати на увазі, що існують різноманітні значення одного і того ж скорочення. Медичні аббревіатури характеризуються високою полісемією, і чим менша кількість знаків, тим вища кількість повторів. Наприклад:

A.D.A. – 1) *American Dental Association* (Американська Асоціація стоматологів); 2) *American Diabetic Association* (Американська Асоціація по діабету); 3) *American Dietetic Association* (Американська Дієтична Асоціація).

AMA – 1) *American Medical Association* (Американська медична Асоціація); 2) *Anti-Mitochondrial Antibody* (антимітохондріальні антитіла).

PR – 1) *per rectum* (через пряму кишку); 2) *pulmonic regurgitation* (легенева регургітація, недостатність клапана легеневої артерії); 3) *progesterone receptor* (прогестероновий рецептор)

CHD – 1) *congenital heart disease* (вроджена хвороба серця); 2) *coronary heart disease* (коронарна хвороба серця). *CO* – 1) *cardiac output* (серцевий викид) 2) *carbon monoxide* (окис вуглецю). *CT* – 1) *computer tomography* (комп'ютерна томографія); 2) *cerebral tumor* (пухлина головного мозку); 3) *coronary thrombosis* (тромбоз коронарних артерій); 4) *coronary thrombolysis* (коронарний тромболізис).

MS – 1) *multiple sclerosis* (розсіяний склероз); 2) *mitral stenosis* (мітральний стеноз).

ER – 1) *emergency room* (кімната (відділення) надання екстреної (швидкої допомоги); 2) *estrogen receptor* (рецептор естрогену).

CCNU – *chloroethylcyclohexylnitroso-urea*» (code designation for lomustine) – ломустин (антинеопластичних препарат).

CABG – *coronary artery bypass grafting* – аортокоронарне шунтування – в усному мовленні вимовляється як «кебідж».

CI – *Cardiac index* – серцевий індекс.

CK – *creatinе kinase*. У розмовному мовленні – креатинкіназа.

HBV – «*hepatitis B virus*» – «Вірус гепатиту В». У розмовному мовленні – ейч– бі –ві.

Для зменшення ймовірності помилок під час прочитання медичних текстів, рекомендовано використовувати лише стандартні аббревіатури. Але, як видно з вищепроаналізованого фактичного матеріалу, серед медичних термінів трапляється велика кількість аббревіатур, які повторюються і мають навіть не два, а три і чотири різні значення

(розшифровки). Тому потрібно розуміти медичний термін-скорочення на основі контекстуального значення.

У ході аналізу медичних аббревіатур і різного типу скорочень ми пересвідчилися, що необхідно мати спеціальні фахові знання у галузі медицини і підвищену увагу до читання медичних термінів, особливо їх скорочень. Навіть не всі медичні словники фіксують нові терміни через стрімкий розвиток медичної науки.

Отже, скорочення медичних термінів можна розглядати як один із можливих способів мовної економії, що є ще одним переконливим доказом наявності тісних зв'язків предметів, явищ і мови у реальному світі. Особливістю скорочення медичних термінів є те, що вони спрямовані на утворення значно коротших в порівнянні з вихідними структурами номінацій-синонімів, що дає можливість економити місце в обмежених за обсягом медичних текстах без скорочення мовної інформативності. Розгляд семантики і прагматики медичного дискурсу як ключової категорії діалогічної концепції взаємодії «лікарів без кордону» є перспективним напрямком подальших лінгвістичних досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Боцман А. В. Структурно-семантичні та прагматичні особливості фармацевтичних текстів (на матеріалі англomовних інструкцій до вживання лікарських препаратів): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Боцман Анрій Васильович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
2. Віт Ю. В. Англomовна офтальмологічна термінологія: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Віт Юлія Валеріївна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
3. Вострова С. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англomовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВІЛ/СНІДу): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Вострова Світлана Володимирівна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
4. Д'яков А. І. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. І. Д'яков. – К.: Academia, 2000. – 218 с.
5. Новий англо-український медичний словник: 75000 термінів / ред. М. Бенюмович, В. Ринкін; – К.: Довіра, 2007. – 610 с.
6. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах: автореф. канд. філол. наук: 10.02.15 – «Загальне мовознавство» / Рогач Людмила Василівна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 20 с.
7. Стоянова І. Ф. Лексико-семантична система англomовної травматологічної термінології: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Стоянова Ірина Федорівна; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2007. – 20 с.
8. Banai K. Communication Disorders: Auditory Processing Disorders. International Encyclopedia of Rehabilitation / Ken Banai: University of Michigan Press, 2012. – 236 p.
9. List of Diseases. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aarda.org/autoimmune-information/list-of-diseases>

REFERENCES

1. Botsman, A. V. (2006). Strukturno-semantychni ta pragmatychni osoblyvosti pharmatsevychnykh tekstiv (na materialy anglomovnykh snstruktsii do vzyvannya likarskykh preparativ): avtoref. dis... kand. philol. nauk: 10.02.04. [Structural-semantic and pragmatic peculiarities of pharmaceutical texts (on the basis of English-language medicines): PhD thesis abstract: 10.02.04]. Kyiv.
2. Vit Yu. V. (2006). Anglomovna oftalmogichna terminolohia: lingvocognityvnyi aspekt: avtoref. dis... kand. philol. nauk: 10.02.04. [English-language ophthalmological terminology: linguistic cognitive aspect: PhD thesis abstract: 10.02.04]. Kyiv.
3. Vostrova, S. V. (2006). Lingvocognityvni ta komunikatyvno-pragmatychni osoblyvosti suchasnoho anglomovnoho medychnogo dyskursu (na materialy medychnykh tekstiv z problematyky VIL/SNID): avtoref. dis... kand. philol. nauk: 10.02.04. Kyiv. [Linguistic cognitive and communicative-pragmatic medical texts with the problematics of HIV/AIDS: PhD thesis abstract: 10.02.04]. Kyiv.
4. Dyakov A. I. (2000). Osnovu terminotvorenniya: semantychni ta sociolinguistychni aspekty. [Basics of term formation: semantic and sociolinguistic aspects]. Kyiv: Academia.
5. Novyi anglo-ukrainskyi medychnyi slovník: 75000 terminiv (2007). / ed. M. Benyumovych, V. Rynkin. [New English-Ukrainian Medical Dictionary: 75000 terms]. Kyiv: Dovira.
6. Rogach L. V. (2000). Semantychna osnova linguistychnykh terminiv v ukrainskii ta angliiskii movah: avtoref. dis... kand. philol. nauk: 10.02.15. Kyiv. [Semantic basics of linguistic terms in Ukrainian and English: PhD thesis abstract: 10.02.15]. Kyiv.
7. Stoyanova I. F. (2007). Leksyko-semantychna systema anglomovnoi travmatologichnoi terminolohii): avtoref. dis... kand. philol. nauk: 10.02.04. Odesa. [Lexical-semantic system of English traumatology terminology: PhD thesis abstract: 10.02.04]. Odessa.
8. Banai K. (2012). Communication Disorders: Auditory Processing Disorders. International Encyclopedia of Rehabilitation: University of Michigan Press.

9. List of Diseases. (2013). URL : <http://www.aarda.org/autoimmune-information/list-of-diseases>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Заболотна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Zabolotna – Ph.D. (Philology), assistant professor of the department of foreign philology, translation and applied linguistics of HSEE «Pereyaslav-Khmelnytsky State Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University».

УДК 81'276:616.31

СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ СТОМАТОЛОГІЧНИЙ ТЕКСТ: ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ І НЕДОЛІКИ ЙОГО ВТІЛЕННЯ

Тетяна ЛЕЩЕНКО (Полтава, Україна)

Марина ЖОВНІР (Полтава, Україна)

Наталія БОНДАР (Полтава, Україна)

e-mail: m.zhovnir@gmail.com

ЛЕЩЕНКО Тетяна, ЖОВНІР Марина, БОНДАР Наталія. СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ СТОМАТОЛОГІЧНИЙ ТЕКСТ: ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ І НЕДОЛІКИ ЙОГО ВТІЛЕННЯ

У цій статті розглянуто особливості нормування слововжитку у сфері науки. Проаналізовано специфіку мовного втілення науковцем фактичного матеріалу. Акцентовано на значущості лінгвального оформлення наукових фахових текстів. Крім цього, виявлено основні мовні вади наукового стоматологічного дискурсу, проаналізовано випадки неправильного і невмотивованого вживання мовних одиниць у фаховому мовленні стоматологічної сфери.

Ключові слова: науковий стиль, науковий текст, стоматологічний дискурс, фахове мовлення, термін, унормованість.

LESCHENKO Tatiana, ZOVNIR Marina, BONDAR Natalia. MODERN SCIENTIFIC STOMATOLOGICAL TEXT: FUNCTIONAL PURPOSE AND DRAWBACKS OF ITS IMPLEMENTATION

The problems of stylistic perfection and communicative potential of scientific discourse have been under consideration of scientists in different fields of knowledge for a long time. This article focuses attention on the language of dental sphere. The main purpose of this paper is to find out and to describe the specific features of the functioning of the scientific style in the language of dentistry. The aim of the research is to reveal and analyze major stylistic issues in scientific dental discourse. The article deals with the peculiarities of the standardization of using verbal resources of the Ukrainian language for the results of scientific research representation. It also shows us the analysis of common mistakes in scientific style in the context of the current dental industry in Ukraine. The illustrative material in this scientific article is a selection of different scientific texts, articles, textbooks and dental dictionaries. As a result of reviewing theoretical and methodological basics of standardizing the language of science and studying discourse fragments, the current state of observing usual word use norms in the course of writing dental scientific discourse texts in different genres: original abstracts, articles, manuals, textbooks, monographs, etc. has been investigated. The study of multi-genre samples of the dental discourse revealed their communicative inadequacy and stylistic imperfections. In addition, the main language defects of the scientific dental discourse were discovered. We proved that the perfect scientific text is meant not only to pass specific information, but also to present it as simply and quickly as possible. We made sure that disregarding established norms when creating scientific texts leads to stylistic errors. We consider the perspective for further research in studying stylistic issues in scientific discourse, dental in particular. Interesting and valuable, in our opinion, is the study of dental scientific texts correspondence to the basic communicative features of the language.

Keywords: scientific style, scientific text, dental discourse, professional speech, term, normality.

Питання стильової довершеності й комунікативного потенціалу наукового мовлення вже віддавна активно обговорюють учені різних галузей знань. Розглядають у край гострі проблеми формування практики наукового текстотворення, текстосприйняття і в сучасному вітчизняному мовознавчому світі (М. Д. Гінзбург, Н. В. Зелінська, А. П. Коваль, М. І. Кочан, О. Ю. Лаврінець, Т. О. Лещенко, Л. І. Мацько, Н. Ф. Непийвода, Т. В. Радзівська, О. П. Селігей, О. М. Семеног, Т. П. Тернавська, А. В. Ткач та ін.).

Достеменно відомо: новітня наукова парадигма сприяє смисловій трансформації та системній еволюції форми наукової продукції. Усталені стильові традиції доповнюють умотивовані дослідниками міркування щодо важливості внормованого й, безумовно, стилістично коректного втілення науковцем інтерпретованих ним уже відомих фактів. Маємо на увазі стрімку зміну поглядів на пріоритет змісту наукового тексту над його мовним оформленням.

Незважаючи на усвідомлення правильності твердження про важливість положень та умовиводів, які вчений намагається запропонувати широкому загалу читачів, міркування про необхідність посиленої уваги до оформлення наукового мовлення й форми репрезентації фахової інформації не викликають жодних сумнівів. «Довершений науковий текст має не просто передавати інформацію, а повідомляти її якомога легше й швидше. Такий текст

надійно підтримує увагу читача, справляє на нього інтелектуальний вплив і, як наслідок, збагачує інтелектуально, змінює його погляди та переконання», – слушно зауважує видатний дослідник наукового жаргону П. О. Селігей [5, с. 11]. З цим не варто дискутувати, радше потрібно дослухатися до порад і вибудовувати власні наукові розвідки з урахуванням вимог до їхнього змісту та форми. Натомість нехтування загальноприйнятими нормами створення наукового мовлення зумовлює стилістичні огріхи й продукує «негативний мовний матеріал», тобто «висловлення, яке не розуміють, розуміють, але не одразу, або для усвідомлення якого потрібно докласти чималих зусиль» [6, с. 28]. Зважати на критерії комунікативної повноцінності та стильової досконалості наукового тексту неодмінно потрібно не лише мовознавцям, а й молодим і досвідченим ученим різних галузей знань.

Не можна оминати увагою і медичну сферу, адже безупинний, почасти стрибкоподібний, розвиток у її межах зумовлює появу нових зразків наукового тексту. «Прикметно, що проблема медичної комунікації також стає гостро актуальною» [4, с. 165], – переконані дослідниці Т. О. Лещенко та М. М. Жовнір.

На жаль, ні статті, ні навіть масштабні й інформаційно місткі солідні наукові праці – дисертації, посібники, підручники, монографії, присвячені нагальним проблемам медицини, – не позбавлені стилістичних парадоксів та інших мовних вад, пов'язаних із лінгвальним оформленням текстового матеріалу. Не зайве наголосити й на тому, що системних напрацювань, які б посприяли регулюванню й унормуванню наукового викладу фахової медичної інформації дотепер небагато. Ці аргументи посвідчують актуальність і своєчасність пропонованого дослідження.

Мета статті – виявити і проаналізувати основні мовні вади наукового стоматологічного дискурсу. Для досягнення окресленої мети потрібно було розв'язати такі завдання:

- 1) описати теоретико-методологічні основи нормування мови науки;
- 2) акцентувати на нормах слововжитку у сфері науки;
- 3) вирізнити й охарактеризувати випадки неправильного і невмотивованого вживання мовних одиниць у фаховому мовленні стоматологічної галузі.

Об'єкт дослідження – наукове мовлення стоматологічної сфери, яке стрімко й безупинно розвивається, відгукуючись на впроваджувані в життя бурхливими темпами новітні технології і здобутки сучасної медицини. Звісно, для зростання професійної компетенції, а подеколи й для загального інтелектуального росту, стоматологи (і практики, і теоретики) послуговуються різножанровими зразками наукового стоматологічного дискурсу. Утім, нерідко натрапляємо на праці, комунікативний потенціал яких украй важко оцінити позитивно. У статті Т. О. Лещенко, присвяченій розгляду окресленої проблематики, читаємо: «Наш багаторічний досвід редакторської роботи з науковими статтями свідчить, що часто дослідникам-авторам бракує влучного, точного слова для характеристики основних складових наукової статті; мова багатьох наукових праць одноманітна, примітивна, збіднена» [3, с. 140].

У таких стилістично недовіршених текстах, репрезентованих у спотвореній мовній формі, фіксуємо низку огріхів, які знижують їхню наукову потужність та посвідчують хисткість позицій стоматологічного наукового тексту між двох опозицій – стилістично досконалий і стилістично незграбний.

Навіть володіючи потужною теоретико-методологічною науковою базою, солідним фактажем і багаторічним досвідом практичної і пошукової роботи, стоматологам украй важко подати інформацію належним чином. У результаті цього стихійного процесу з-поміж зразків наукового стоматологічного дискурсу нелегко відібрати такий матеріал, у якому точно, влучно й коректно втілено наукову думку. Натомість переважають праці, що заслуговують мовної критики.

Безсумнівно, нормування мови науки, а відтак написання правильних, ефективних, структурно довершених, інформаційно повних, гармонійних за змістом і формою фахових наукових текстів – це етап, якому передують надскладний період невиправданого й невідповідного узуальним нормам уживання дослідниками мовних одиниць. Для усунення мовних вад конче потрібно дати авторові-вченому змогу ясно й точно усвідомити норми зразкового мововжитку у сфері науки загалом, стоматологу – передовсім у межах

стоматології та медицини. Лише знання того, чого варто уникати, посприяє появі наукових досліджень високої якості.

Аналіз різножанрових зразків наукового стоматологічного дискурсу – оригінальних тез, статей, посібників, підручників, монографій тощо – оприявнив низку стилістичних огріхів, які порушують єдність наукового твору та ускладнюють процес його сприйняття. Звісно, обсяг статті дає змогу лише побіжно схарактеризувати цей стихійний антимовний процес, утім, безперечно, проведене дослідження започаткує низку можливих поліаспектних описів і стратифікацій континууму мовних недоречностей стоматологічного наукового дискурсу на українськомовному матеріалі.

Зауважмо й кількома словами про особливості вживання наукової лексики. Так, поширеною стильовою помилкою, услід за П. О. Селігеєм [5, с. 19], вважаємо нагромадження в наукових працях, зокрема й тих, що присвячені актуальним стоматологічним проблемам, віддієслівних та відприкметникових іменників на *-ня*, *-ість*. Цілком можливо, зловживання лексемами з абстрактним значенням зумовлене одвічним прагненням дослідника надати тексту глибшої науковості, точності, академічності, подеколи псевдо інформативності, репрезентувати факти у формі, складнішій для сприйняття. Така хибна думка, на наш погляд, лише ускладнює процес усвідомлення реципієнтом того, що автор наукового дослідження хотів зазначити, тобто послаблює гносеологічну функцію наукового тексту.

Як на нас, понадмірний іменниковий слововжиток не варто інтерпретувати стильовою перевагою, засобом зниження експресивності наукового мовлення чи способом нівелювання проявів авторської оцінки висловленого. Не посвідчує іменниковість і розвиненість чи досконалість наукового тексту. Утім, узвичаєна практика поєднувати надмірну кількість залежних іменників у одному реченні й натеper актуальна. У проаналізованих зразках стоматологічного наукового дискурсу повсякчас фіксуємо омовлені іменникові надуживання: У такій *«ситуації проводять діагностичне уточнення швидкості слиновиділення»* (Мороз, с. 31), *«Аналіз інтенсивності карієсу тимчасових зубів залежно від віку виявив зростання показника кп від 3-х до 6-ти років (в середньому з $4,16 \pm 0,37$ зуба до $7,92 \pm 0,34$ зуба); ($p1 \pm 0,001$)»* (Бондарчук, с. 53).

Таке порушенням стильової гармонії можна усунути. На думку М. Д. Гінзбурга, для цього необхідно «замість конструкцій з віддієслівними іменниками максимально використовувати дієслова, а саме: речення з неозначеною формою дієслова; речення з особовими формами дієслова; дієприслівникові звороти; дієслівні форми на *-но*, *-то*» [1, с. 26]:. Наприклад: *Проаналізувавши інтенсивність карієсу тимчасових зубів залежно від віку, виявили, що показник зростає; У такій ситуації необхідно уточнити швидкість слиновиділення»*.

У розглянутих фрагментах стоматологічного наукового дискурсу терміни – слова і словосполучення, ужиті на позначення чітко окресленого поняття в межах певної галузі знань – представлені сповна, а подеколи речення переобтяжені малозрозумілими словами на позначення базових фахових понять, безпідставно запозиченими термінами з інших наук та міжнаціональними термін одиницями: *«Карієсогенність цукрів обумовлена їх здатністю дифундувати вглиб бляшки»* (Данилевський, с. 86). Окремо акцентуємо на вживанні терміноодиниць, сформованих на вітчизняному мовному ґрунті, тобто синонімів до узуальних термінів-номінацій іншомовного походження. Як показало дослідження, їх можна поєднати в пари (національно ідентичні терміни та їхні іншомовні синоніми): *маргінальний* – *крайовий*; *медіальний* – *серединний*; *інтактний* – *здоровий*; *апикальний* – *верхівковий*; *періапикальний* – *навколоверхівковий*; *ендоосальний* – *внутрішньокістковий*; *пародонтальний* – *зубоясенний*; *мутуальний* – *взаємний*, *обопільний*; *токсичність* – *отруйність*; *варіабельність* – *різноманітність*; *біфуркація* – *роздвоєння*; *продовжувати* – *продовжувати*; *іrrадіювати* – *поширювати*; *регенеруватися* – *відновлюватися*; *дифундувати* – *просочуватися* тощо.

Аналіз посвідчує, що дослідники свідомо чи підсвідомо надають перевагу номінаціям, утвореним не на питомому українському ґрунті, обирають серед можливих чужорідний, а не національний терміноелемент: *«Гострий гнійний періодонтит розвивається, якщо інфекція,*

що потрапила в періодонт, має високу **вірулентність**, пошкоджуючий чинник досить агресивний, а захисні реакції організму на невисокому рівні» (Данилевський, с. 325), «Для періодонтиту цієї групи типові стійкий характер перебігу та **резистентність** до терапії» (Данилевський, с. 334), «Найчастіше наявна **варіабельність** анатомічної будови перегородок на рентгенограмах у дітей і молодих людей» (Скрипников, с. 46), «Попередження інтенсивного вимивання і ковтання фторидів при аплікаційних методах, **продовження** їх контакту з поверхнею зубів досягається шляхом введення препаратів фторув ізольовані зубні лаки» (Потапчук, с. 54), «Порожнина зуба та кореневий канал не простежуються взагалі (внаслідок **облітерації** або наявності в них пломбувального матеріалу); їх **облітерація** внаслідок вікових або природжених (хвороба Кандепона) змін» (Данилевський, с. 36).

Ми переконані, що українська мова володіє потужним словесним ресурсом, достатнім для утворення термінолексем – номінацій понять, які вже давно функціонують у межах тієї чи тієї галузі, а також для сучасних лінгвальних рефлексів на постійні екстремовні зрушення. Вибір з-поміж можливих еквівалентів має відбуватися не інтуїтивно, а бути об'єктивно вмотивованим. Вирішальними в цьому є міркування не власне мовного, політичного, соціального чи культурологічного характеру, а практичні потреби фахівців стоматологічної галузі та дійсний стан сучасної термінологічної лексики в її межах.

На жаль, ні дослідники-початківці, ні маститі теоретики й практики стоматологічної галузі не вбезпечили себе й від інших стилістичних прорахунків. Натрапляємо в досліджуваних текстах на приклади багатослів'я, зумовлені, цілком можливо, бідністю словникового запасу автора наукової праці, його неспроможністю вільно користуватися різноманітними зображально-виражальними засобами української мови, невмінням подавати потрібну інформацію лаконічно й точно. Як наслідок, у дискурсивних фрагментах фіксуємо приклади словоповторів та непотрібних слів – плеоназмів: «Залежно від етапу розвитку організму людини (включаючи внутрішньоутробний період) А. І. Рибаків виділяв основні ендогенні та екзогенні чинники, взаємодія яких у різні періоди онтогенезу призводить до виникнення **каріозного процесу**» (Данилевський, с. 60), «Дотримання усіх основних аспектів гігієнічного виховання може істотно підвищити ефективність **профілактичної роботи**» (Данилевський, с. 89), «Якщо в дитячому віці не **проводити лікування**, то гінгівіт як первинне захворювання з прогресуючим перебігом переходить у пародонтит», «у **процесі прогресування** гінгівіту і переході його в пародонтит» (Скрипников, с. 24).

Типовим для стоматологічного дискурсу стало вживання (не завжди доречне) мовних кліше, штампів, усталених словесних формул, наприклад, оцінка стану зубів, оцінка ефективності лікування, показник захворюваності на карієс, згідно із критерієм обстеження, механізм болю, визначати (встановлювати, з'ясовувати) діагноз, подальше лікування, зміни стану хворого, запобігати хворобі, нездоровий стан, хворобливий вигляд, провідний симптом, прийняття хворого, сприятливий прогноз хвороби, сприятливий результат тощо: «Згідно з **патологоанатомічною картиною** розрізняють гострий (серозний та гнійний) та хронічний (гнійний та гіперпластичний) лімфаденіт» (Потапчук, с. 52), «**Оцінка стану** ендодонтично лікованих зубів через рік їх існування (табл. 3) показала, що анатомічна форма (AF) була відновлена за показником «А» у більшості випадків: відповідно до групи 92,16 і 91,38 % пацієнтів», «Стан ендодонтично лікованих зубів **згідно із критерієм обстеження** представлений у табл. 5» (Борисенко, с. 15).

Варто зважати й на баланс активних і пасивних синтаксичних конструкцій, із яких складається науковий текст. «З-поміж пасивних зворотів домінантне становище мають посісти речення з предикативними формами на **-но, -то** як специфічна риса українського синтаксису з тривалою історією використання», переконана О. Я. Лаврінець [2, с. 74]. З цими міркуваннями важко не погодитися, адже узвичаєна риса української мови, на відміну від російської та англійської, – широке вживання активного стану дієслів, а спостереження показують, що автори наукових праць, зокрема й тих, в осередді яких – стоматологічна проблематика, активно послуговуються дієслівними формами на **-но, -то**: «**Безкольорова** пластмаса використовується для виготовлення базисів зубних протезів у випадках, коли **не дозволено** пофарбовувати базис протезів» (Нідзельський, с. 37), «На цьому **побудовано** їх використання в ортопедичній стоматології як основи для еластичних відбиточних мас»

(Нідзельський, с. 15), «Всі клінічні симптоми **запропоновано** поділяти на дві групи: серйозні та незначні» (Потапчук, с. 335).

Зосереджуючи увагу на предикативних формах на *-но, -то*, фіксуємо численні випадки їх паралельного функціонування з дієсловами на *-ся*: «**Конструктивно імплантат складається** з двох частин – безпосередньо з імплантату, який являє собою титанову конструкцію, що **встановлюється** в щелепу хірургічним шляхом і абатмента, виготовленого з того ж матеріалу (титану), який **з'єднується** з імплантатом після процесу приживлення» (Нідзельський, с. 75).

Іноді автори намагаються урізноманітнити засоби ословеснення своїх думок, напереми́нно послуговуючись активними й пасивними дієсловами. З-поміж найуживаніших вирізняємо пари *використовують – використовується, вивчають – вивчаються, ілюструють – ілюструються, досліджують – досліджуються, аналізують – аналізуються, об'єднують – об'єднуються, здійснюють – здійснюються, кваліфікують – кваліфікуються, підкреслюють – підкреслюються, подають – подаються, вживають – вживаються, доводять – доводяться, описують – описуються, фіксують – фіксуються* тощо: «У дентальній імплантації найбільш часто **використовують** кістку із підборідного відділу або ретромолярного простору нижньої щелепи» (Нідзельський, с. 33), «У дентальній імплантації кісткова аутопластика **використовується** у разі вираженої атрофії щелепи» (Нідзельський, с. 34).

Нерідко в текстах фіксуємо надуживання дієслівними формами на *-ся*. У таких фрагментах відчуваємо штучність подачі інформації, трафаретність, понадмірну абстрактність: «Через визначений час контрольний і дослідний зуби **промиваються** водою, **ізолюються** від слизової оболонки губи, **висушуються**, потім на контрольну і дослідну ділянки емалі **наноситься** водний розчин 1% метиленового синього», «Через 10 секунд розчин метиленового синього з обох зубів **стирається** сухим ватним тампоном і негайно **порівнюється** інтенсивність забарвлення контрольної та дослідної ділянок емалі зуба» (Падалка, с. 185). ПРАВИЛЬНО: Через визначений час контрольний і дослідний зуби **промивають** водою, **ізолюють** від слизової оболонки губи, **висушують**, потім на контрольну і дослідну ділянки емалі **наносять** водний розчин 1% метиленового синього»; «Через 10 секунд розчин метиленового синього з обох зубів **стирають** сухим ватним тампоном і негайно **порівнюють** інтенсивність забарвлення...».

Рясніють дискурсивні зразки пасивними конструкціями з дієсловами на *-ся* та О. в. субстантива-неістоти, а це грубе порушення мовної норми: «Зубний наліт (будь-яка кількість м'якого білого нальоту, яка **виявляється зондом** на поверхні коронки зуба, в міжзубних проміжках чи приясенній ділянці)» (Потапчук, с. 41), «Клінічний прояв хвороби **визначається метоплазією елементів крові** з ретикулярних клітин органів, не пов'язаних у нормальних умовах із кровотворенням, у тому числі з тканин порожнини рота (пульпа, періодонт, ясна)» (Потапчук, с. 67), «Процеси стабілізації та ремісії оцінюються позитивними, якщо клінічний стан **підтверджується** лабораторними, функціональними, рентгенологічними методами **дослідження**» (Потапчук с. 115), «Захворювання **викликається видом Актинобацилус Актиноміцетемкомптани**» (Потапчук, с. 66). Щоб уникнути стилістичних колізій радимо надавати перевагу активним двоскладним конструкціям, наприклад: «Зубний наліт (будь-який об'єм м'якого білого нальоту, який **виявляють за допомогою зонда** на поверхні коронки зуба, в міжзубних проміжках чи приясенній ділянці)», «Клінічний прояв хвороби **визначає метоплазія елементів крові** з ретикулярних клітин органів, не пов'язаних у нормальних умовах із кровотворенням, у тому числі з тканин порожнини рота (пульпа, періодонт, ясна)» (Скрипников, с. 67) тощо.

Якщо не дослухатися до порад, що сприяють «облагородженню» стилістики наукового дискурсу, можна наразити себе на небезпеку появи в праці мовних каламбурів, комічних ефектів, навіть концептуальних помилок: «ВТРАТА ЗУБІВ ПОВНА – патологічний стан, який виник після карієсу та його ускладнень, захворювань пародонта, травм або операцій, коли одна або обидві щелепи **позбавляються** всіх зубів» (Нідзельський, с. 56), «Це здебільшого хворобливе явище, яке може **викликатися** порушенням функції нервової системи, недостатністю діяльності, розладом живлення органів або тканин, впливом на

них механічних, фізичних або хімічних факторів тощо» (Нідзельський, с. 32) та ін. ПРАВИЛЬНО: ВТРАТА ЗУБІВ ПОВНА – патологічний стан, який виник після карієсу та його ускладнень, захворювань пародонта, травм або операцій, коли **випадають зуби** на одній чи обох щелепах; Це здебільшого хворобливе явище, **спричинене** порушенням функції нервової системи, недостатністю діяльності, розладом живлення органів або тканин, впливом на них механічних, фізичних або хімічних факторів тощо

Стилістично недолугий текст нагадує псевдонауковий, «негативний мовний матеріал». Позірної науковості й книжності надають стоматологічним текстам занадто довгі синтаксичні конструкції. Автори іноді аж занадто захоплюються, намагаються подати викінчену думку одним реченням. Нагадаємо, що оперативна пам'ять людини може утримувати одночасно 7 (+/- 2) елементів, тому сприйняття, навіть прочитання неприродно довгих речень ускладнюється. Тому, хто намагається вичленити потрібну інформацію з невмотивованого словесного потоку, вкрай важко не втратити семантичного зв'язку між елементами задовгих конструкцій.

У стоматологічних наукових текстах спорадично оприявлені речення, в яких нараховуємо близько сотні слів. Наприклад: *«Причинами такої ситуації називають ряд несприятливих факторів та умов, серед яких виділяють несприятливу екологічну ситуацію більшості великих міст та промислових регіонів, зростання вживання легких вуглеводів серед дитячого населення, низьку культуру догляду за порожниною рота у населення, відсутність реалізації загальнонаціональних програм з профілактики стоматологічних захворювань, зниження доступності якісної стоматологічної допомоги, вплив несприятливих географічних умов та біогеохімічних дефіцитів окремих хімічних елементів та прогресування у дитячого населення частоти хронічної супутньої патології, зокрема уражень шлунково-кишкового тракту»* (Клітинська, с. 53).

Отже, особливості розвитку й потенціал наукової мови, її якість та внормування без перебільшення можна вважати цікавими і вкрай нагальними проблемами сучасної гуманітаристики. Основою основ лишається живе українське слово. Позалінгвальна дійсність повсякчас дає поштовх і матеріал для науково-пізнавальної діяльності, зміст і результати якої необхідно омовлювати відповідно до узвичаєних науковою практикою та вивічених часом лексичних, морфологічних, синтаксичних, фразеологічних чи стилістичних норм літературної мови. З іншого боку, наукова діяльність стимулює виражальні можливості мови. У цьому контексті особливої уваги потребують різногалузеві наукові тексти. Аналіз різножанрових зразків стоматологічного дискурсу пересвідчив у їхній комунікативній неповноцінності й стильовій недосконалості. А ці зауваги мають стати справжнім резервом для стоматологів. За такої умови розірветься врешті зачароване коло помилок та неухважного, подеколи зневажливого, ставлення до мовного оформлення наукової продукції. Успіх уможливиться лише тоді, коли злагоджено працюють і лікарі, і мовознавці, і педагоги.

Висловлені в цій статті міркування – це лише спроба вирізнити, описати й частково систематизувати основні стильові вади наукового стоматологічного дискурсу (іменникове надуживання, переобтяження текстів термінами, перевага термінолексем іншомовного походження, багатослів'я, словоповтори, використання мовних кліше і штампів, послуговування непотрібними словами, дисгармонія активних і пасивних конструкцій, лексично переобтяжені тощо).

Перспективу досліджень убачаємо в подальшому дослідженні стильових помилок наукового дискурсу, зокрема стоматологічного. Цікавим і цінним, як на нас, видається студіювання відповідності стоматологічного наукового мовлення базовим комунікативним якостям мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гінзбург М. Д. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців / М. Д. Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 26–32.

2. Лаврінець О. Я. Пасивні конструкції з дієсловами на -ся та предикативними формами на -но, -то в сучасній українській науковій мові: структура, семантика, статус / О. Я. Лаврінець // Мовні й концептуальні картини світу. – 2014. Вип. 50 (1). – С. 432 – 441.

3. Лещенко Т. О. Актуальні питання встановлення терміносистеми ортопедичної стоматології у формуванні професійних компетенцій на післядипломному етапі освіти / Т. О. Лещенко, Т. В. Шарбенко, В. Г. Юфименко // Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи : збірник статей II Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Полтава, 8 – 9 червня 2017 р.). – Полтава : Вид-во «Астра», 2017. – С.139–144.

4. Лещенко Т. О. Здоров'я vs. хвороба в контексті словесної репрезентації ціннісної картини світу сучасного лікаря / Т. О. Лещенко, М. М. Жовнір // Психолінгвістика. – 2018. – № 24 (2). – С. 163–180.

5. Селігей П. О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повнотинності та стильової досконалості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. філологічних наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / О. П. Селігей ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2016. – 36 с.

6. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1974. – 427 с.

REFERENCES

1. Ginzburg, M. D. (2008). Sintaksichni konstruktsiyi u fahovih tekstah : praktichni visnovki z rekomendatsiy movoznavtsiv // Visnik Nats. un-tu «Lvivska politehnika». Seriya «Problemi ukraïnskoyi terminologiyi». [Syntactic constructions in professional texts: practical conclusions from the recommendations of linguists // Herald of the National Un-th Lviv Polytechnic. Series «Problems of Ukrainian terminology»]. Lviv.

4. Lavrinets, O. Y. (2014). Pasivni konstruktsiyi zdih slovami na – syata predikativnimi formami na -no, -to v suchasniy ukrainiskiy naukoviy movi : struktura, semantika, status // Movni i kontseptualni kartini svitu. [Passive constructions with verbs on -is and predicative forms on -no-in modern Ukrainian scholarly language: structure, semantics, status // Linguistic and conceptual pictures of the world]. Kiev.

3. Leshchenko, T. O. (2017). Aktualni pytannia vnormovanosti terminosystemy ortopedichnoi stomatologii u formuvanni profesiynykh kompetentsii na pislidyplomnomu etapi osvity // Aktualni pytannia lnhvistyky, profesiinoi lnhvodydaktyky, psykhologii i pedahohiky vyshchoi shkoly. [Topical issues of the regulation of the terminology of orthopedic dentistry in the formation of professional competences in the postgraduate educational stage // Actual questions of linguistics, professional linguistics, psychology and pedagogy of higher education]. Poltava.

4. Leshchenko, T. O. (2018). Zdorov'ya vs. hvoroba v kontekstl slovesnoyi reprezentatsiyi tslnnlnsnoyi kartini svitu suchasnogo likarya // Psykholinhvistyka. [Health vs. Disease in the Context of Verbalization of the Axiological Picture of the World of a Modern Doctor // Psycholinguistics]. Ivano-Frankivsk.

5. Seligey, P. O. (2016). Ukrainskiy naukoviy tekst : problem komunikativnoyi povnotsinnosti ta stilovoyi doskonalosti : avtoref. disert.... doktora filol. nauk. [Ukrainian scientific text: problems of communicative value and stylistic perfection: author's abstract. dis for the sciences. doctor's degree. philological sciences]. Kiev.

6. Scherba, L. V. (1974). Yazykovaya sistema i rechevaya deyatel'nost. [Language system and speech activity]. Lviv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Лещенко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Української медичної стоматологічної академії.

Наукові інтереси: медичний дискурс, проблеми встановлення української стоматологічної термінології, культура мовлення медичного працівника.

Марина Жовнір – кандидат філологічних наук, викладач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Української медичної стоматологічної академії.

Наукові інтереси: медичний дискурс, проблеми лінгвістичної генології, дискурсології, лінгвопрагматики, соціолінгвістики та лінгвоперсоналогії.

Наталія Бондар – кандидат філологічних наук, викладач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Української медичної стоматологічної академії.

Наукові інтереси: медичний дискурс, концептологія, лінгвокультурологія, соціолінгвістика, лінгвоперсоналогія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Tetyana Leshchenko – Candidate of Philological Sciences, head of the Department of Ukrainian Studies and Humanitarian Training of Ukrainian Medical Stomatological Academy.

Scientific interests: medical discourse, rationing of ukrainian medical stomatological terms, culture broadcasting of medical worker.

Maryna Zhovnir – Candidate of Philological Sciences, lecture of the Department of Ukrainian Studies and Humanitarian Training of Ukrainian Medical Stomatological Academy.

Scientific interests: medical discourse, linguistic genology, discourse, linguopragmatics, sociolinguistics and lingvopersonology.

Natalia Bondar – Candidate of Philological Sciences, lecture of the Department of Ukrainian Studies and Humanitarian Training of Ukrainian Medical Stomatological Academy.

Scientific interests: medical discourse, concepts, sociolinguistics, lingvopersonology.

УДК 81'373.232.1 (=161.2)

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРІЗВИЩ НАПРИКІНЦІ XIX СТ.

Оксана ЧОРНОУС (Кропивницький, Україна)

e-mail: trollly@ukr.net

ЧОРНОУС Оксана. ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРІЗВИЩ НАПРИКІНЦІ XIX СТ.

У статті розглянуто різні види систематизації українських прізвищ, зокрема перші типологічні проекти, які були розроблені дослідниками національного антропонімного фонду наприкінці XIX ст. та описані в етнографічних та історичних розвідках. Охарактеризовано кількісні та якісні показники типологій, описано їх спільні та відмінні риси, досліджено основоположені критерії розмежування прізвищ на групи.

Ключові слова: антропоніміка, прізвище, систематизація, типологія, принцип класифікації.

CHORNOUS Oksana. PRINCIPLES OF CLASSIFICATION OF SURNAMES IN THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

The focus of this paper is on the various types of systematization which applies to Ukrainian surnames. Attention is first be turned to the typological projects that were developed as the result of research activities in the field of Ukrainian anthroponomastics at the end of the 19th century and were described in ethnographic and historical publications. The main focus is put on the principles which were used by the Ukrainian scholars A. Stepovych, M. Sumtsov, V. Yastrebov, K. Kakhnykevych, V. Okhrymovych and Polish historian J. Rolle to systematize the collected surnames. These publications were the first step towards a systematic undertaking in that field that's why many of them are lack of clear and informative classifications in its modern usage. However, the authors tried to divide surnames into groups according to the basic criterion or a combination of criteria (motive for the creation, features of the word-formation, semantics). The paper describes the main differences between typologies, gives advantages and disadvantages of these classifications. The following conclusions were made: 1) the first attempts to classify anthroponymic material were sporadic and belonged to historians, ethnographers, folklore historians, who didn't set out to analyze the family names from the point of view of linguistics, but to give only a general notion about Ukrainian surnames; 2) typological projects by M. Sumtsov, V. Okhrymovych, K. Kakhnykevych and J. Rolle, although not deprived of some mistakes and inaccuracies indicated by some academics, laid a solid foundation for further scientific studies of surnames, in particular in terms of their typology, and some of them served as a model for imitation; 3) the leading principle of the classification of surnames by types is the semantics of roots, although most authors also resorted to the word-formation characteristics of family names, and also characterized their motivational basis; 4) typological schemes were developed on the material of some regions.

Key words: anthroponomastics, surname, systematization, typology, principle of classification.

На сьогодні прізвища вважаються одним із найбільш докладно охарактеризованих класів онімної лексики не лише в українській, але й зарубіжній ономастиці. Це підтверджують численні студії із сучасної та історичної антропоніміки, у яких домінують словотвірна проблематика, питання етимологічного аналізу прізвищ, їх лексикографічне опрацювання тощо. Ономастична наука має також значні досягнення в царині типології прізвищ, адже опис і аналіз онімної лексики неможливі без певної класифікації, яка або невидимо присутня в ономастичній роботі як своєрідна платформа автора, або спеціально вводиться ним для чіткішого розмежування явищ [13, с. 148]. Описуючи основні орієнтири в ономастичних дослідженнях у праці «Les noms de personnes du Forez et confins (actuel département de la Loire) aux XIIe, XIIIe et XIVe siècles» (1961 p.), французький лінгвіст А. Валлет відзначав, що дослідники зазвичай ставлять за мету 1) класифікувати й розтлумачити антропоніми, 2) описати їх еволюцію [20, с. 13]. При цьому класифікація, навіть приблизна й посередня, є обов'язковою основою будь-якого дослідження. Двома десятиліттями пізніше, аналізуючи опубліковані в попередні роки у виданні *Revue internationale d'onomastique* наукові студії, професор етнології Університету Прованса К. Бромбергер підсумував, що вивчення власних імен людей фактично поєднується з гігантською класифікаційною роботою, хоча й ставить її під сумнів як єдине призначення ономастичних досліджень [19, с. 104].

Пошук оптимальних критеріїв класифікації прізвищ в українській антропоніміці має тривалу історію. На початкових етапах вивчення національного антропонімного фонду проекти систематизації спадкових іменувань пропонували М. Сумцов та В. Охримович, значний інтерес представляють також дослідження національних прізвищ І. Франка, А. Степовича, В. Ястребова, К. Кахникевича, І. Крип'якевича, М. Зубрицького, а також польського історика Й. Ролле, які в той чи той спосіб описали та диференціювали зібраний прізвищевий матеріал. У II половині XX ст. нові принципи систематизації прізвищ та оригінальні типологічні схеми пропонували Ю. Редько, М. Худаш, П. Чучка, Р. Керста та інші авторитетні лінгвісти, методологічні напрацювання яких надалі активно використовувалися плеядою молодих ономастів. Упродовж останніх десятиліть у дисертаційних роботах практично без змін використовуються вже усталені типологічні схеми, побудовані на основі лексико-семантичного та структурно-словотвірного критеріїв

(Ю. Бабій, Ю. Блажчук, Н. Булава, І. Єфименко, Ільченко, Л. Кравченко, Ю. Новикова, Р. Падалка, Н. Рульова, Л. Ящук). У російській ономастиці теоретичні аспекти систематики прізвищ найчастіше пов'язують з іменами С. Роспанда, В. Никинова, А. Селіщева, О. Суперанської, А. Суислової, Б. Убенгауна, у білоруській антропоніміці загальне визнання здобули наукові студії видатного мовознавця, академіка М. Бірила. Сьогодні ґрунтовні напрацювання у теорії типологізації прізвищ дозволяють здійснити порівняльний аналіз таких класифікаційних проектів, зокрема визначити основні засади, на яких були побудовані різні типології, порівняти їх внутрішню структуру, оцінити повноту, тобто здатність охопити класифікацією всі одиниці прізвищового фонду тощо. На наше переконання, дослідження такого плану є актуальним.

Ураховуючи той факт, що у вітчизняній антропоніміці від початку наукового дослідження прізвищового матеріалу й дотепер було зроблено чимало спроб побудувати лаконічну, чітку, логічну типологію прізвищ, до того ж за різними критеріями (семантичним, словотвірним, мотиваційним, функціональним тощо), у нашій науковій розвідці обмежимося аналізом типологічних схем, які були запропоновані дослідниками наприкінці ХІХ ст. У зв'язку із цим доречно зауважити, що в цей хронологічний період родові назви українців чи не вперше стають об'єктами наукових студіювань, саме тому значна частина праць мають описовий характер і класифікацій прізвищ у сучасному розумінні не містять. При цьому в багатьох із них спостерігаємо цінні спостереження авторів щодо семантики твірних основ, словотвірних особливостей зафіксованих антропонімів, що часто супроводжуються уналежненням їх до тих чи тих груп. Такі два види систематизації широко відомі в законодавчій та правозастосовній діяльності як «облік» і «консолідація». Перший включає в себе збирання явищ, фіксування в логічній послідовності, а також створення систем їх нагромадження та пошуку, тоді як другий передбачає впорядкування шляхом зведення кількох близьких за змістом явищ, розташування матеріалу за певними формальними ознаками з усуненням протиріч, повторень.

З огляду на це, метою нашої роботи є дослідження різних видів систематизації українських прізвищ, зокрема кількісно-якісних показників виокремлених типологічних класів та критеріїв їх розмежування. Для реалізації поставленої мети вважаємо за необхідне виконати такі *завдання*: 1) окреслити в найзагальнішому вигляді основні підходи до класифікації прізвищ, сформовані в українській антропоніміці; 2) охарактеризувати типологічні схеми українських прізвищ, розроблені дослідниками наприкінці ХІХ ст., виявити їх спільні та відмінні риси; 3) зробити висновки щодо основних підходів до упорядкування прізвищового матеріалу наприкінці ХІХ ст. *Об'єктом дослідження* є типології прізвищ, описані в етнографічних та лінгвістичних публікаціях наприкінці ХІХ ст. *Предмет дослідження* – критерії розмежування прізвищ за типами, їх кількісні та якісні показники.

У словнику ономастичної термінології антропонімну систему кваліфіковано як організовану певним чином сукупність антропонімів того чи того етносу у визначений хронологічний період [10, с. 35]. У її межах об'єднано низку підсистем, отримати уявлення про які дозволяє їх опис. Останній передбачає збирання інформації, яка характеризує різні властивості конкретної підсистеми: призначення, внутрішню структуру, властивості елементів, закони поведінки, зв'язок із зовнішнім середовищем тощо [6, с. 17]. Одним із перших під таким кутом на систему українських прізвищ подивився І. Франко у праці «Причинки до української ономастики», яка була опублікована у 1907 р. Учений переконливо обґрунтував «виняткову роль «прозвищ» у давніх часах, зокрема при визначенні типу родових відносин, а також права володіння певним майном, часткою дворища» [3, с. 94], простежив «безпосередній зв'язок ономастичних явищ з суспільно-економічними умовами життя людей» [3, с. 93], дав оцінку результатам систематизації прізвищ, окреслив словотвірно-структурні особливості аналізованих онімів. Закладені І. Франком підходи до дослідження прізвищ для багатьох українських ономастів стали своєрідним орієнтиром у розв'язанні низки проблемних питань, хоча деякі з них лишаються дискусійними. Прикладом можуть послугувати різні погляди вчених на принципи (критерії)

структурування українських прізвищ і як результат широкий асортимент зразків їх розподілу за групами.

Точність і якість опису визначаються відповідністю вимогам, що висувуються до дослідження. Аналізуючи вимоги побудови типологічної схеми, констатуємо, що розподіл об'єктів на класи або типи завжди реалізується не за будь-якою наявною ознакою, а лише найважливішою, яка визначає характер усіх інших ознак об'єктів, які класифікуються, і дає змогу установити для кожного класу або типу чітко визначене, постійне місце серед інших класів або типів [4, с. 59]. Тривале ґрунтовне вивчення прізвищ дало змогу дослідникам реконструювати складний процес виникнення і становлення цього класу онімів, простежити специфіку функціонування родових назв у різні хронологічні періоди, а також визначити низку загальних та специфічних, властивих лише прізвищам ознак на рівні етимології, структури тощо, що цілком очевидно спонукало дослідників брати за основу різні принципи для їх групування. Так, за основоположний критерій пропонувалися: 1) етимологічний, що вмотивовує першооснову прізвища (М. Бірила); 2) соціологічний, що встановлює співвідносність семантики прізвища з умовами його виникнення (Я. Бистронь); 3) історико-функціональний, що передбачає вивчення антропонімів з метою висвітлення їх генетичних спорідненостей із територією розповсюдження (С. Бевзенко, М. Демчук, В. Чичагов); 4) синхронно-діахронний, що відображає взаємозв'язок історично закріплених прізвищ і тих, що функціонують на момент мовлення (О. Добровольська, Ю. Карпенко, Р. Керста, Р. Осташ) [1, с. 33]; 5) словотворчий (С. Роспонд); 6) морфологічний (А. Шупук) [2, с. 75].

М. Торчинський, описуючи типологію онімного простору, основними критеріями структурування, які забезпечать комплексну характеристику будь-якої пропріальної одиниці, вважає денотатно-характеристичний, етимолого-словотвірний та функціональний [14, с. 9–10]. Дослідник підтримує також твердження, що типологія зумовлена тими завданнями, які ставить перед собою розробник, оскільки ареальне та регіональне дослідження вимагають застосування різних принципів. Наприклад, регіональне вивчення антропонімів доцільно провадити на основі хронологічного, а також словотвірного і лексико-семантичного принципів [8, с. 99].

Сьогодні дослідники регіональних антропонімних систем мають можливість провадити дослідження на високому науковому рівні, послуговуючись апробованим комплексом методів вивчення пропріатів, ґрунтовно розробленою теорією, терміносистемою, однак наприкінці ХІХ ст. перші наукові студії з антропоніміки мали здебільшого описовий характер, тож про принципи впорядкування матеріалу можна говорити лише відносно.

До таких належить «Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий» (1882 р.) історика-славіста А. Степовича. У публікації роз'яснено становлення деяких відіменних прізвищ та прізвищ, мотивованих назвами роду занять батька, окреслено продуктивні форманти, звернуто увагу на популярність тих чи тих способів творення прізвищ та їх визначальний характер для української антропонімії: «Это характерное прозвище (на ко, въ частности на енко») особенно любимо малоруссами и составляет ихъ национальную особенность» [11, с. 3]. У роботі А. Степановича вперше була висунута гіпотеза щодо генезису суфікса -енко [16, с. 22]. Ці факти свідчать про те, що дослідник зосереджував наукові пошуки здебільшого навколо словотвірних особливостей пропріатів, мотиваційного підґрунтя їх виникнення.

Одним із перших відносно чітку та логічну типологію «фамильныхъ прозваній» запропонував український фольклорист М. Сумцов у статті «Малорусскія фамильныя прозванія» (1885 р.). Характеризуючи тогочасні прізвища, дослідник відзначав, що «фамильныя прозвища весьма разнообразны по окончаніямъ и внутреннему значенію» [12, с. 218], що спонукало до більш докладного опису саме дериваційних особливостей спадкових назв та вивчення семантики прізвищевих основ. Щодо першого аспекту, то якої-небудь класифікації автор не подає, обмежуючись суто переліком формантів, зокрема найбільш продуктивних суфіксів, якими оформлювалися спадкові наймення. За семантикою твірних основ і частково за мотивами іменування М. Сумцов виокремив одинадцять груп прізвищ, які зберегли в основах: 1) особові імена батьків (батька або матері) або особові імена діда, прадіда через батька; 2) назви місця проживання (місцевості); 3) лексеми, що

вказують на особливості зовнішності або характеру; 4) назви ремесел; 5) числівники; 6) назви звірів; 7) назви рослин; 8) найменування страв та предметів домашнього вжитку; 9) лексеми, які свідчать про почуття гумору номінатора; 10) назви історичних подій або явищ; 11) іншомовні лексеми [12, с. 219–228]. Застосування мотиваційного критерію деякою мірою порушило вимоги до побудови класифікації, однак дозволило досліднику описати найбільш колоритні категорії українських прізвищ (гумористичні утворення на кшталт *Заплюсвичка*, *Плакса*, *Палій* тощо, творення яких пов'язано з якимись обставинами, ситуацією). Кожну з груп учений у певний спосіб маркував за кількісно-якісними параметрами, використовуючи описові конструкції на кшталт «самый обширный отделъ фамильныхъ прозвищъ...», «весьма обширную группу прозвищъ фамильныхъ составляютъ...», «Къ числу весьма характерныхъ фамильныхъ прозваній и въ добавокъ весьма многочисленныхъ принадлежатъ ...», «весьма распространены...», «особнякомъ стоятъ фамильныя прозвища...», «...не принадлежатъ къ числу распространенныхъ», «изрѣдка попадаютъ...».

Спроба М. Сумцова структурувати прізвищевий матеріал була сприйнята загалом схвально, хоча вченому все-таки не вдалося повністю уникнути недоліків. Так, І. Франко у найвідомішій праці з української антропонімики «Причини до української ономастики» (1907 р.) відзначив, що схема поділу прізвищ на одинадцять груп за лексико-семантичним критерієм М. Сумцова може зазнати істотних кількісно-якісних змін, оскільки вона «не вичерпує всіх можливих груп українських прозвищ» [15, с. 397], залишає простір для структурно-словотвірної характеристики онімів. За спостереженням І. Франка, докладнішого аналізу потребує група відіменних утворень, до того ж, у роботі відсутня інформація щодо джерельної бази дослідження та способів збирання фактичного матеріалу, які б дозволили зробити надійні висновки щодо ареалу поширення певних типів антропонімів тощо.

Напрацювання М. Сумцова послуговували орієнтиром для подальших регіональних досліджень антропонімів. Так, у 1893 р. був опублікований етнографічний нарис «Малорусскія прозвища Херсонской губерніи» знаного збирача та знавця фольклору В. Ястребова. Рецензуючи його, академік А. Кримський відзначив чимало здобутків автора (багатство матеріалу обсягом 400 одиниць, точність відомостей щодо походження деяких антропонімів), а також схарактеризував методологічну основу нарису. На його думку, робота є чудовим доповненням до статей М. Сумцова: «Г. Ястребовъ всецѣло опирается на эти статьи въ своихъ толкованіяхъ, въ способахъ и даже порядкѣ обработки матеріала...» [7, с. 162]. У більшості випадків історію виникнення прізвищ, їх мотиваційне підґрунтя автор реконструює на основі інформації від носіїв [17].

На теренах сучасної Західної України градацію прізвищ за семантикою основ здійснив громадський діяч, публіцист, журналіст і письменник К. Кахнікевич у дописі «Імена і прозвища та їх походжене» (1891), написаному для суспільно-культурного щоденника «Народна часопись», що виходив як додаток до «Газети Львівської». У статті подані міркування щодо походження та словотвірної специфіки прізвищ на -ичьа типу *Щепановичь*, *Виталовичь*, потрактовані автором як похідні утворення від імені батька, найімовірніше поляків за національністю, а також наведено приклади родових іменувань, в основі яких були «руски імена що служили разомъ и за прозвища зъ додаткомъ до нихъ достоинства особы» [5]. Окрім відіменних утворень, дослідник за лексико-семантичним критерієм розмежовує прізвища на похідні від: 1) назв професій та роду занять; 2) назв зовнішності та особливих прикмет; 3) назв тварин; 4) назв рослин; 5) найменування страв (продуктів харчування); 6) числівників; 7) назв місцевості. Описуючи кожную з груп, дослідник наводить аналогічні приклади з прізвищевого фонду поляків, німців, французів, євреїв, щодо деяких онімів коментує словотвірну специфіку. Такий порівняльний аналіз дає змогу виявити спільні та відмінні риси в антропонімії різних народів, які часто проживали разом на тій самій території. Градація, на переконання самого К. Кахнікевича, не є повною через обмеження газетної статті в обсязі, зокрема фактично поза увагою лишилися прізвища, мотивовані іменами батька і матері, не розглянуто також деякі випадки заміни, спотворення прізвищ тощо. Наявні типологічні засади доповнені висновками автора про те, що «Колибъ

такъ можна всѣ прозвища въ якомъ народѣ докладно розслѣдити, то роз'яснилось бы не одно цѣкаве и важне пытанє; показалось бы, якъ розсѣдались люде на земли, зъ водки они прийшли и зъ якого походили племени, народу, роду и родини» [5].

Порівнюючи дві означені вищі класифікаційні схеми відзначаємо значну їх подібність: обидва дослідники обрали за основу розподілу прізвищ за групами семантику слів, які є твірними основами зафіксованих спадкових іменувань, тому значна кількість груп в обох класифікаціях збігається. Водночас у типології К. Кахникевича відсутні ті групи, які М. Сумцов виокремив за мотиваційним принципом (жартівливі прізвища та прізвища, які постали в результаті якогось випадку).

На відміну від своїх попередників, В. Охримович створив власну класифікацію «сільських прізвищ», ураховуючи те, чиє ім'я було успадковано. У такий спосіб учений прагнув спростувати хибне уявлення про те, що спадкування прізвища від батька є єдиною можливим варіантом. При цьому автор чітко окреслює, що в антропонімній системі Верховини сформувалося дві окремі підсистеми – «прізвища урядові» (офіційні, записані в метричних книгах) і «прізвища сільські» (неофіційні, але спадкові іменування), що відрізняються історією виникнення, призначенням тощо. Фонд сільських прізвищ диференційовано на п'ять груп (систем за термінологією В. Охримовича), кожна з яких структурована підгрупами: 1) система матерня, у межах якої виокремлено утворення від хресного імені матері, прізвища матері або від імені батька через посередництво матері; 2) система родова (за найстаршим членом роду, а саме ім'ям діда або баби), що поділяється на матріархальну, патріархальну мішану; 3) система батьківська (за хресним іменем або прізвищем батька); 4) система ґрунтова (за іменем тієї особи, на ґрунті якої живе і господарює); 5) система індивідуальна [9, с. 304–306]. Остання категорія репрезентована лише схематично, до неї уналежнено різноманітні спадкові назви відапелятивного та відтопонімного походження: оніми, мотивовані рисами зовнішності, характеру, місця проживання, ремесла. На думку М. Худаша, «з українських авторів В. Охримович перший запропонував чітку і своєрідну класифікацію українських особових назв прізвищевих типу» [16, с. 26].

Порівнюючи класифікаційні схеми М. Сумцова, К. Кахникевича і В. Охримовича, можемо зробити висновок про те, що кожен із розробників вдався до деталізації одного із двох класів родових антропонімів: М. Сумцов та К. Кахникевич зробили акцент на прізвищах неантропонімного походження, тоді як В. Охримович окремими категоріями репрезентував відіменні прізвища (пункти 1-4), узагальнивши в єдину групу всі інші оніми (відтопонімні, відапелятивні утворення). Доречно також зауважити, що схеми М. Сумцова та К. Кахневича є прикладами простого поділу (увесь обсяг матеріалу поділено за певною основою на супідрядні види), тоді як В. Охримович упорядковував прізвищевий матеріал у струнку систему за класами, кожен з яких посів чітко визначене місце щодо інших (поділ на типи, підтипи).

Окремі фрагменти родових назв висвітлено в публікації польського історика Й. Ролле «Powstanie nazwisk rodowych u ludu maioruskiego. Sylwetka heraldyczno-etnograficzna» (1889 р.). Наукова розвідка побудована за хронологічним принципом, який М. Худаш кваліфікував як «цілком хибну спробу її автора періодизувати українську історичну антропонімію, виходячи з окремих етапів національно-визвольної боротьби українського народу» [16, с. 24]. Матеріалом для семантичного та структурного аналізу послуговували власні назви українців, які функціонували поряд з іменем особи й з плином часу передавалися нащадкам, набуваючи ознак прізвищ. Початок наукової розвідки присвячено відіменним утворенням, у яких репрезентовано ім'я господаря. Ученим спостережено, що на певних етапах найпоширенішими іменами в основах були особові наймення Iwan, Piotr, Stań, Nawryjo, Bazyli, Oponas, прізвища часто оформлювалися різними формантами (-icz, -ko, -enia, -enko, -uk, -uw, -ski) [18, с. 353]. Спадкові назви, похідні від апелятивів, згруповано за лексичним значенням антропооснов: 1) прізвища похідні від назв ремесел або професій; 2) прізвища, мотивовані назвами рослинного світу; 3) прізвища, мотивовані назвами тварин; 4) прізвища, похідні від назв харчових продуктів і частин тіла, зокрема прізвища-композиції; 5) прізвища, мотивовані назвами атмосферних явищ; 6) прізвища, похідні від назв

сільськогосподарських, бойових та господарських інструментів; 7) прізвища, мотивовані назвами одягу, зокрема прізвища-композиції; 8) певні якості або вади, соціальне становище, риси зовнішності [18, с. 354–356]. Укладену Й. Ролле схему в частині відапелятивних утворень можна вважати повнішою, адже дослідник описав групи прізвища, які раніше не виокремлювалися українськими науковцями, наприклад, українські прізвища, мотивовані анатомічними назвами, назвами професійного інструментарію, назвами соціального становища. Водночас відомі утворення розглянуті доволі обмежено. Чимало положень, висловлених автором, вважаються сьогодні спірними й вартими нового наукового погляду, однак розвідка Й. Ролле, на нашу думку, заслуговує на увагу з огляду на предмет нашого дослідження.

Підбиваючи підсумки щодо роботи дослідників у напрямку систематики українських прізвищ наприкінці XIX ст., вважаємо за необхідне зазначити такі спостережені факти: 1) перші спроби класифікувати зібраний антропонімний матеріал були спорадичними й належали здебільшого етнографам, фольклористам, історикам, які найчастіше у своїх розвідках намагалися не стільки проаналізувати прізвища українців із позицій лінгвістики, скільки «дати про них читачеві лише загальне поняття, як явище етнографічне» [16, с. 22]; 2) типологічні проекти М. Сумцова, В. Охримовича, К. Кахнікевича і Й. Ролле хоча й не позбавлені певних помилок та неточностей, на які вказуватимуть їхні сучасники (І. Франко) і наступники (М. Худаш), заклали міцне підґрунтя для подальших наукових студій прізвищ, зокрема в аспекті їх типологізації, а деякі з них послуговували своєрідним зразком для наслідування; 3) провідним принципом розподілу прізвищ на типи є семантика твірних основ, хоча більшість авторів вдавалися також до словотвірної характеристики окремих родових назв, а також характеризували мотиваційне підґрунтя; 4) типологічні схеми розроблялися на антропонімному матеріалі окремих регіонів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Бабій Юлія Борисівна. – Одеса, 2007. – 242 с.
2. Булава Н. Ю. Принцип семантичної класифікації прізвищ / Н. Ю. Булава // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика. – Херсон : ХДУ, 2006. – Вип. 4. – С. 75–78.
3. Бучко Д. Іван Франко – основоположник української антропоніміки / Д. Бучко // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : [матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка]. – Львів, 2010. – Т. 2. – С. 85–96.
4. Жеребкін В. Є. Логіка : підруч. / В. Є. Жеребкін. – 9-те вид., стер. – К. : Т-во “Знання”, 2006. – 255 с.
5. К. (Кахнікевич К.) Імена і прозвища та їх походження / К. Кахнікевич // Народна часопись. – 1891. – № 95–96.
6. Коваленко І. І. Вступ до системного аналізу : навч. посіб. / І. І. Коваленко, П. І. Бідюк, О. П. Гожий. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – 148 с.
7. Крымский А. Ю. [рец. на публ.]. Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк В. Ястребова (Оттиск из «Новороссийского календаря»). Одесса, 1893. Стр. 17 / А. Крымский // Этнографическое обозрение. – 1894. – № 1. – С. 162–163.
8. Купач Т. Г. Методика географо-топонімічного аналізу території України (на прикладі ойконімів) : дис. ... канд. географічних наук : 11.00.11 / Т. Г. Купач. – К., 2008. – 193 с.
9. Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних. Розділ 1. Про сільські прізвища / В. Охримович // Життя і слово. – Львів, 1895. – Т. 3. – С. 302–307.
10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
11. Степович А. Замітка о происхождении и склонении малорусских фамилий / А. Степович // Филологические записки. – Воронеж, 1882. – С. 1–7.
12. Сумцов Н. Ф. Малорусские фамильные прозвания / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – К., 1885. – Т. XI. – № 2. – С. 214–228.
13. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
14. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Ч. II. Функціонування власних назв : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 394 с.
15. Франко І. Причинки до української ономастики / І. Франко // Іван Франко: збір. тв. У В 50 т. – К., 1982. – Т. 36. – С. 391–427.
16. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
17. Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии. Этнографический очерк. / В. Ястребов. – Одесса, 1893.
18. Antoni J. (Rolle A.) Powstawanie nazwisk rodowych u ludu maioruskiego. Sylwetka heraldyczno-etnograficzna / J. Antoni // Sylwetki historyczne. Serya VIII. – Krakow : Druk Wi. L. Anezycza i Spyiki, 1892. – S. 345–404.

19. Bromberger C. Pour une analyse anthropologique des noms de personnes. / C. Bromberger // *Langages*. – 1982. – 16 annéе, № 66. Le Nom Propre. – pp. 103–124.

20. Vallet A. Les noms de personnes du Forez et confins aux XIIe, XIIIe et XIVe siècles / A. Vallet // *Publications de l'Institut de Linguistique Romane de Lyon*. – 1961. – Vol. 18, Sociétés d'édition «Les Belles Lettres». – 35 p.

REFERENCES

1. Babii, Yu. (2007). *Prizvyshcha suchasnoi Serednoi Naddniprianshchyny: dysert.kand.nauk*. [Surnames of Modern Middle Naddnyprianshchyna: PhD thesis]. Mykolaiv.

2. Bulava, N. Yu. (2006). *Pryntsyp semantichnoi klasyfikatsii prizvyshch*. [Principle of the Semantic Classification of Surnames]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, serii: Lihvistyka*.

3. Buchko, D. (2010). *Ivan Franko – osnovopolozhnyk ukraïnskoi antroponimiky* // *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia*. [Ivan Franko is the Founder of Ukrainian Anthroponomastics // Ivan Franko: spirit, science, thought, will power].

4. Zharebkin, V. Ye. (2006). *Lohika [Logics]* (9-te vyd., ster.). Kyiv: Znannia.

5. Kakhnykevych, K. (1891). *Imena i prozvyshcha ta yikh pokhodzhennia* // *Narodna chasopys*. [Names and Nicknames and Their Origin // Folk Journal].

6. Kovalenko, I. I., Bidiuk, P. I., & Hozhyi, O. P. (2004). *Vstup do systemnoho analizu* [Introduction to System Analysis]. Mykolaiv : MDHU im. Petra Mohyly.

7. Krymskij, A. Ju. (1894). *Retsenziia na publikatsiiu: Malorusskie prozvyshha Hersonskoj gubernii. Jetnograficheskij ocherk V. Jastrebova*. Odessa, 1893. Str. 17 [Review of the publication: Malorussian Nicknames of the Kherson Region. Ethnographic Essay by V. Yastrebova. Odessa, 1893. p. 17]. *Jetnograficheskoe obozrenie*.

8. Kupach, T. H. (2008). *Metodyka heohrafo-toponimichnoho analizu terytorii Ukrainy (na prykladi oikonimiv): dysert.kand.nauk*. [Methods geotoponymic of the analysis of the territory of the Ukraine (for example place-names): PhD thesis]. Kyiv.

9. Okhrymovych, V. (1895). *Znadoby do piznannia narodnykh zvychaiv i pohliadiv pravnykh. Rozdil 1. Pro silski prizvyshcha / Zhyttie i slovo*. [Need for Study of Folk Customs and Legal Views. Chapter 1. About Village Names // Life and word].

10. Podol'skaja, N. V. (1988). *Slovar' russkoj onomasticheskoi terminologii* [Dictionary of Russian Onomastic Terminology]. Moscow: Nauka.

11. Stepovich, A. (1882). *Zametka o proishozhdenii i sklonenii malorusskikh familij* // *Philologicheskie Zapiski*. [Note on the Origin and Declination of the Malorussian Surnames // Philological Proceedings].

12. Sumcov, N. F. (1885). *Malorusskija famil'nyja prozvanija* // *Kievskaja starina* [Malorussian Family Names // KievAntiquity].

13. Superanskaja, A. V. (1973). *Obshhaja teorija imeni sobstvennogo* [General Theory of Proper Name]. Moskva : Nauka.

14. Torchynskyi, M. M. (2009). *Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoi movy. Chastyna II. Funktsionuvannia vlasnykh nazv* [The Structure of the Onymic Space of the Ukrainian Language. Part II. Functioning of Proper Names]. Khmelnytskyi : KhNU.

15. Franko, I. (1982). *Prychynky do ukraïnskoi onomastyky*. V *Ivan Franko: zibr. tv. V 50 t.* [Addition to the Ukrainian Onomastics. In Ivan Franko: collection of works in 50 vol.]. Kyiv.

16. Khudash, M. L. (1977). *Z istorii ukraïnskoi antroponimii* [From the History of Ukrainian Anthroponymy]. Kyiv : Nauk. dumka.

17. Jastrebov, V. (1893). *Malorusskie prozvyshha Hersonskoj gubernii. Jetnograficheskij ocherk* [Malorussian Nicknames of Kherson Region. Ethnographic Essay]. Odessa.

18. Antoni, J. (1892). *Powstawanie nazwisk rodowych u ludu maioruskiego. Sylwetka heraldyczno-etnograficzna. Sylwetki historyczne*.

19. Bromberger, C. (1982). *Pour une analyse anthropologique des noms de personnes*. *Langages*.

20. Vallet, A. (1961). *Les noms de personnes du Forez et confins aux XIIe, XIIIe et XIVe siècles*. *Publications de l'Institut de Linguistique Romane de Lyon*.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Чорноус – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філософських та гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління».

Наукові інтереси: актуальні питання регіональної ономастики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oksana Chornous – Candidate of Philological Science, Assistant Professor, Head of Philosophy and Humanities Department at Kropyvnytskyi Institute of State and Municipal Governance.

Scientific interests: relevant issues of regional onomastics.

УДК 811.161.2'373.43:811.161.2'42

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ОКАЗІОНАЛІЗМ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Юлія ГРИШКО (Полтава, Україна)

e-mail: yuliia_hryshko@ukr.net

ГРИШКО Юлія. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ОКАЗІОНАЛІЗМ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглядаються поняття термінологічного апарату сучасної okazionalistiki, neologii та neography, зокрема функціонування термінів на позначення okazionalnosti. Виявлено, що у світових лінгвістичних працях «okazionalne» протиставлене «uzualno», на основі чого виникли різноаспектні дефініції інноваційних лінгвістичних одиниць. В українському мовознавстві домінує термін «okazionalizm».

Ключові слова: okazionalizm, okazionalnyi, okazionalne slovo, kontekst, uzus, neologizm, indyvidualnyi slovoivir.

HRYSKO Yuliia. THE FUNCTIONING OF NOTION «NONCE WORD» IN THE MODERN LINGUISTICS

The article deals with notions of terminology of modern nonce word study, neology and neography, especially termini functioning that denote occasionality. The author describes terms which mark occasional linguistic units since the end of the 19th century till present time in the scientific works by Ukrainian and foreign linguists H. Paul, R. Shor, N. Feldman, O. Turchak, D. Hanych, I. Oliinyk, L. Pustovit, N. Klymenko, K. Nykytchenko, R. Namitokova, W. U. Dressler, B. Tumfart, P. Hohenhaus, L. Bauer, A. K. E. Weber and so on. The common specific feature of all occasional formations is their depending on context and on communicative situation. The nonce words are more expressive than usual words. The innovative units are independent of time, they always are new and «fresh». Nonce words are also mental: they can be created only by native speakers. The most frequent today are lexical occasionalisms as the number of scientific linguistic works which deals with lexical level of innovations in different types of texts (poetry, periodical literature, advertisement, politics, etc.). It is distinguished that Ukrainian and world linguists opposed occasional and usual. This opposition is base for a large number of definitions of innovative linguistic units. There are more than thirty terms in Slavonic linguistics, but in Ukrainian linguistics the term «okazionalizm» prevails. In English speaking countries the term «nonce word» is more used. The German linguists choose the term «Ad-hoc-Bildung» as more attractive for realization in scientific text. The scientists can use two or more terms as synonyms, but terms «nonce word», «potential word» and «neologism» are totally different and denote different notions. From author's point of view the most actual terms are «okazionalizm» and «individual author's new formation». There are proposed also terms «occasional unit» and «occasional combination» in this paper.

Keywords: occasionalism, occasional, nonce word, context, usus, neologism, individual derivation.

Постановка проблеми. Інтенсифікація всіх галузей суспільства ХХІ століття зумовила щоденне оновлення номінативних процесів у різних типах дискурсів, зокрема художньому, науковому та медійному. Світова лінгвістика висунула цілу низку пропозицій щодо позначення нових понять, які виникли внаслідок стрімкого науково-технічного прогресу, а також у площині функціонування суто авторських лінгвістичних одиниць. У зв'язку із цим виникла необхідність проаналізувати термінологічний апарат, застосовуваний до мовознавчих інновацій у сьогоднішніх реаліях.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Розробкою та вдосконаленням термінології в контексті досліджень okazionalistiki й neologii займаються як українські, так і зарубіжні лінгвісти. Зокрема обґрунтуванню поняття «okazionalizm», розмежуванню термінів «okazionalizm», «neologizm», «потенційне слово» присвячені праці таких науковців, як О. Турчак, Ж. Колоїз, В. Гладка, К. Никитченко, О. Косович, С. Єнікєєва, Ю. Зацний, Ю. Жлуктенко, І. Александрук, Н. Бабенко, Н. Белова, М. Пахомова, О. Смірнова, А. Садикова, Д. Давлетбаєва, Л. Терентьєва, Т. Стошина, В. Церула, Д. Неріус, Дж. Алджео, К. Ахмед, В. Адамс, Д. Крістал, П. Хохенхаус, Л. Бауер, Л. Н. Денніс та ін.

Завдання статті – описати сучасні терміни на позначення поняття «okazionalizm», що перебувають у науковому обігу; визначити найбільш обґрунтовані та вмотивовані дефініції.

Матеріалом дослідження стали лінгвістичні праці вітчизняних і світових дослідників від початку використання терміна «okazionalizm» (кінець ХІХ ст.) до сучасності.

Виклад основного матеріалу. Історія лінгвістичного явища okazionalnosti розпочинається з 1880 р., коли німецький філолог Г. Пауль у роботі «Принципи історії мови» («Prinzipien der Sprachgeschichte») [17] використав термін «okazionalne значення» («Okkasionale Bedeutung»), протиставивши його узואльному. Okazionalnost, на думку лінгвіста, є відхиленням від узусу, що знаходить своє вираження в індивідуальному слововживанні. При цьому Г. Пауль протиставив полісемантичність узואльного слова сталій моносемантичності okazionalnoi одиниці, яка, однак, завжди є значно експресивнішою за узус [17, с. 93].

Подальший стрімкий розвиток теорії okazionalnosti відбувається в ХХ столітті. Так, у 1926 р. побачила світ праця Р. Шор «Мова й суспільство» [10]. У цій книзі дослідниця використала словосполучення «okazionalni virazi».

Однак поняття okazіоналізму утвердилось в мовознавчій літературі після виходу в 1957 р. статті Н. І. Фельдман «Оказіональні слова й лексикографія», хоча дослідниця й не подала дефініції терміна «оказіоналізм», а лише описала сутність авторських новотворів у контексті [9, с. 66].

Український філолог О. М. Турчак зазначає, що на сьогодні існує близько 30 термінів на позначення поняття «оказіоналізм», що вживаються як синонімічні [8, с. 300], серед них, наприклад, такі: *оказіональне слово*, *слово-саморобка* (Н. Фельдман), *слово-беззаконник* (О. Земська), *слово-експромт* (К. Чуковський), *слово-метеор* (М. Степанова) *одноразовий неологізм* (Е. Гізель), *авторський неологізм* (Р. Кисельова, В. Виноградова), *поетичний неологізм* (І. Загрузна), *художній неологізм* (А. Бровко), *мовленнєвий новотвір* (Г. Клименко), *індивідуальний новотвір* (В. Хохлачова), *індивідуально-авторський новотвір* (Ю. Стехін), *егологізм* (І. Аржанов), *індивідуалізм*, *новоутворення* (Р. Намітокова), *ментальне утворення* (О. Поздєєва) та ін.

В «Оксфордському словнику» подано поняття *ситуативне слово* (*nonce word*), тобто слово, продуковане для конкретного випадку або ситуації [16]. Уживаним в англомовному мовознавстві є також термін *ситуативне утворення* (*nonce formation*), *трюкове слово* (*stunt word*) і власне okazіоналізм (*occasionalism*). У німецькомовному філологічному світі як синонімічне поняттю *оказіоналізм* (*Okkasionalismus*) побутує означення *одномоментного утворення* (*Ad-hoc-Bildung*) [11], до яких слід зараховувати слова чи вислови, сформовані мовцем для конкретної ситуації спілкування, «підігнані» під відповідний випадок комунікації. Як еквіваленти до *Ad-hoc-Bildung* використовуються: *оказіональне утворення* (*okkasionelle Bildung*), *моментальне утворення* (*Augenblicksbildung, momentale Neuschöpfung*), *одноразове утворення* (*Einmalbildung*), *принагідне утворення* (*Gelegenheitsbildung*), *новоутворення* (*Neubildung, Wortneuschöpfung*) [14, с. 17]. А. К. Е. Вебер послуговується аббревіатурами *WNB* (*Wortneubildung*) та *WBP* (*Wortbildungsprodukt*) [19, с. 15, 98].

У «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Ганич та І. С. Олійник okazіоналізмом називають слово, утворене за непродуктивною моделлю, відповідно okazіональним (від лат. *occasionalis* – випадковий) є слово, що не відповідає загальноприйнятому вживанню, має індивідуальний, зумовлений специфічним контекстом характер [7, с. 165]. Подібне визначення знаходимо в «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів», у якому зазначено, що okazіоналізми утворюються за наявними в мові моделями, проте в загальновживаному словнику не використовуються, оскільки, маючи індивідуальний характер, розкривають своє значення в умовах певного контексту. Згідно із цим визначенням, okazіональне слово не відповідає загальноприйнятому вживанню, має поодинокі, рідкісні значення [2, с. 113–114].

В енциклопедії «Українська мова» Л. О. Пустовіт та Н. Ф. Клименко пропонують таку дефініцію: «Оказіоналізм (від лат. *occasionalis* – випадковий) – незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло» [6, с. 451–452].

Як синонімічні використовує поняття *оказіоналізм*, *індивідуально-авторський новотвір* К. П. Никитченко. Під okazіоналізмом мовознавець розуміє такі навмисно створені автором виражальні засоби, сформовані за новими словотвірними моделями або з відхиленням від старих, що мають характерне експресивне забарвлення для задоволення нагальної потреби комунікації [4, с. 117].

Типологію нових слів пропонує Р. Ю. Намітокова. Складниками інновацій є:

- 1) *неологізми*;
- 2) *новотвори*:
 - авторські: художні, наукові;
 - неавторські: розмовні, дитячі [3, с. 33].

Із погляду прагматичної зручності та функційно-сислової спрямованості Т. Є. Єгошина розділяє варіанти термінів для позначення авторських новотворів на три групи: *новоутворення* як гіперонім, що ділиться на гіпоніми – *неологізм* (одиниця мови) та *оказіоналізм* (одиниця мовлення) [1, с. 47–48]. Причому термін «оказіоналізм», на думку

дослідниці, найбільш точно розкриває природу оригінальних авторських одиниць, адже його можна застосовувати до будь-якого слова, що не належить узусу (новоутворення окремих письменників, результати індивідуального словотворення, усного мовлення тощо) [1, с. 48].

В. У. Дресслер та Б. Тумфарт наголошують, що okazіоналізм є *комплексом* похідних слів у художній комунікації, невідомих лінгвістам, однак така креативність (іноді навіть зухвала) є невід'ємною частиною поетичного дискурсу та своєрідною візитівкою багатьох письменників [13, с. 157]. Л. Бауер також визначає okazіоналізм як новий лінгвістичний *комплекс*, створений мовцем/письменником експромтом для реалізації нагальної комунікативної потреби [12, с. 245].

Стильовими маркерами називає okazіоналізми Дж. Мунат, зазначаючи, що такі утворення нерозривно пов'язані з контекстом і залежать від нього [15, с. 163].

Окремі дослідники зараховують до okazіоналізмів кожен мовленнєву одиницю, використану вперше [18, с. 532].

На думку О. Поздєєвої, okazіональним є слово, що має здатність повністю передати креативну силу мови та її словотвірні можливості [5, с. 203].

Отже, найбільш мотивованим є саме визначення «okazіоналізм», а також «індивідуально-авторський новотвір». Поряд із цими термінами пропонуємо власні – «okazіональна одиниця», «okazіональна сполука», адже вони дають можливість охопити лінгвістичні інновації на всіх мовних рівнях – від фонетичного до синтаксичного.

Висновки. Сучасна мовознавча наука активно розробляє термінологічний апарат для позначення лінгвістичних інновацій, однак можна виокремити ті, що відрізняються найчастотнішим уживанням. Так, у слов'янському мовознавстві дослідники послуговуються переважно терміном «okazіоналізм», що є тотожним однойменному поняттю. Англomовна лінгвістика продуктивно використовує термін «nonce word», німецькомовні науковці разом із «Okkasionalismus» як синонімічний вживають «Ad-hoc-Bildung».

Перспективи подальших досліджень. Майбутні дослідження спрямовані на поглиблення аналізу новітніх лінгвістичних праць, присвячених теоретичним і практичним проблемам систематизації okazіональних одиниць, опису та порівнянню термінів, використовуваних дослідниками для позначення понять «okazіональний» та «okazіональність».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Егошина Т. Е. Окказионализмы vs неологизмы: критерии перехода / Т. Е. Егошина // Проблемы современного языкознания / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.11.2018). – Назва з екрана.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Київ : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Намитокова Р. Ю. Авторские неологизмы : словообразовательный аспект / Р. Ю. Намитокова. – Ростов-на-Дону : изд-во РГУ, 1986. – 156 с.
4. Никитченко К. П. Когнітивна специфіка псевдозапозичення як способу творення okazіоналізмів / К. П. Никитченко // Записки з романо-германської філології. – 2016. – Вип. 1 (36). – С. 116–122.
5. Поздеева Е. В. Окказиональное слово: восприятие и перевод (на материале произведений русскоязычных и англоязычных писателей) / Е. В. Поздеева. – Пермь, 2002. – С. 203.
6. Пустовіт Л. О. Okazіоналізм / Л. О. Пустовіт, Н. Ф. Клименко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. – С. 451–452.
7. Словник лінгвістичних термінів / [укл. Д. І. Ганич, І. С. Олійник]. – Київ : Вища шк., 1985. – 360 с.
8. Турчак О. М. Поняття «okazіоналізм» у мовознавчій літературі та його мовленнєва реалізація в українських періодичних виданнях кінця ХХ століття / О. М. Турчак // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки» – 2013. – № 2 (6). – С. 299–305.
9. Фельдман Н. И. Окказиональные слова и лексикография / Н. И. Фельдман // Вопросы языкознания. – 1957. – № 4. – С. 64–73.
10. Шор Р. Язык и общество / Р. Шор. – Москва : URSS, 2015.
11. Ad-hoc-Bildung / [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bionity.com/de/lexikon/Ad-hoc-Bildungs.html> (дата звернення: 10.10.2018). – Назва з екрана.
12. Bauer L. Morphological productivity / L. Bauer // Cambridge studies in linguistics. – Cambridge : Cambridge University press, 2001. – Vol. 95. – P. 245.
13. Dressler W. U. New corpus-linguistic approaches to the investigation of poetic occasionalisms: The case of Johann Nepomuk Nestroy / W. U. Dressler, B. Tumfart // Tearbook of the Poznan Linguistic Meeting. – 2017. – Issue 3. – P. 155–166.

14. Hohenhaus P. Ad-hoc-Wortbildung // Terminologie, Typologie und Theorie kreativer Wortbildung im Englischen / P. Hohenhaus. – Frankfurt am Main : Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1996. – S. 15–65.
15. Munat J. Lexical creativity as a marker of style in science fiction and children's literature // J. Munat // Lexical creativity, texts and contexts. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 163–185.
16. Nonce word // Cambridge Dictionaries Online / [Electronic resource]. – Access mode : <http://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 26.10.2017). – Назва з екрана.
17. Paul H. Principien der Sprachgeschichte / H. Paul. – Halle : Max Niemeyer, 1880. – 288 S.
18. Smirnova E. The study of occasional words: theoretical aspect / E. Smirnova, A. Sadykova, D. Davletbaeva // Life Science Journal. – 2014. – No 11. – P. 532–535 / [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.lifesciencesite.com> (дата звернення: 19.11.2018). – Назва з екрана.
19. Weber A. K. E. Von Bonsaihund, Runzelmaulwurf und Monchichi-Bärchen. Eine Studie zu Ad-hoc-Nominalkomposita des Deutschen in der Translation anhand deutscher, französischer und italienischer Ausgangs- und Zieltexthe / A. K. E. Weber. – Saarland : Universitätverlag des Saarlandes, 2015. – 618 S.

REFERENCES

1. Egozhyna, T. E. (2017). Okkasionalizmy vs neologizmy: kriterii perehoda // Problemy sovremennoho yazykoznaniiya. [Nonce words vs neologisms: criteria for transition // Problems of modern linguistics]. Access mode: <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Todor, O. H. (2001). Ukrainska mova. Korotkyi tlumachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv. [Ukrainian language. Short explanatory dictionary of linguistic termini]. Kyiv: Lybid.
3. Namitokova, R. Yu. (1986). Avtorskie neologizmy: slovoobrazovatelnyy aspekt. [Author's neologisms: derivative aspect]. Rostov-on-Don.
4. Nykytchenko, K. P. (2016). Kohnityvna spetsyfika psevdozapozychennia yak sposobu tvorennia okazionalizmiv // Zapysky z romano-hermanskoï filolohii. Vyp. 1 (36). [Cognitive specifics of pseudo-borrowing as way for nonce words building // Notes in Romance and Germanic philology. Vol. 1 (36)].
5. Pozdeeva, E. V. (2002). Okkazionalnoe slovo: vospriyatie i perevod (na materiale proizvedeniy russkoyazychnykh i angloyazychnykh pisateley). [Occasional word: perception and translation based on the material taken from novels by the Russian and English writers]. Perm.
6. Pustovit, L. O., Klymenko, N. F. (2007). Okazionalizm // Ukrainska mova. Entsyklopediia. [Occasionalism // Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv: Ukrainian encyclopedia.
7. Hanych, D. I., Oliynyk, I. S. (1985). Slovnyk lnhvistychnykh terminiv. [Dictionary of linguistic termini]. Kyiv: High school.
8. Turchak, O. M. (2013). Poniattia «okazionalizm» u movoznavchii literaturi ta yoho movlennieva realizatsiia v ukrainskykh periodychnykh vydanniakh kintsia XX stolittia // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelii. Seriia «Filolohichni nauky». No 2 (6). [The notion «nonce word» in the linguistic literature and its speech realization in Ukrainian periodical issues of the end of 20th century // Herald of Dnipropetrovsk Alfred Nobel University. Series «Philological Sciences». No 2 (6)].
9. Feldman, N. I. (1957). Okkasionalnye slova i leksikografiya // Voprosy Yazykoznaniiya. No 4. [Nonce words and lexicography // Questions of Linguistics. No 4].
10. Shor, R. (2015). Yazyk i obshchestvo. [Language and Society]. Moscow: URSS.
11. Ad-hoc-Bildung. Access mode : <http://www.bionity.com/de/lexikon/Ad-hoc-Bildung.html>.
12. Bauer, L. (2001). Morphological productivity // Cambridge studies in linguistics. Cambridge: Cambridge University press. Vol. 95.
13. Dressler, W. U., Tumfart B. (2017). New corpus-linguistic approaches to the investigation of poetic occasionalisms: The case of Johann Nepomuk Nestroy // Yearbook of the Poznan Linguistic Meeting. Issue 3.
14. Hohenhaus, P. (1996). Ad-hoc-Wortbildung // Terminologie, Typologie und Theorie kreativer Wortbildung im Englischen. Frankfurt am Main: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften.
15. Munat, J. (2007). Lexical creativity as a marker of style in science fiction and children's literature // Lexical creativity, texts and contexts. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
16. Nonce word // Cambridge Dictionaries Online. Access mode: <http://dictionary.cambridge.org> (accessed: 26.10.2017).
17. Paul, H. (1880). Principien der Sprachgeschichte. Halle: Max Niemeyer.
18. Smirnova, E., Sadykova, A., Davletbaeva, D. (2014). The study of occasional words: theoretical aspect // Life Science Journal. No 11. Access mode: <http://www.lifesciencesite.com> (accessed: 19.11.2018).
19. Weber, A. K. E. (2015). Von Bonsaihund, Runzelmaulwurf und Monchichi-Bärchen. Eine Studie zu Ad-hoc-Nominalkomposita des Deutschen in der Translation anhand deutscher, französischer und italienischer Ausgangs- und Zieltexthe. Saarland: Universitätverlag des Saarlandes.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Гришко – магістр філології, аспірант кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка.

Наукові інтереси: дослідження okazionalnykh lnhvistychnykh odynits v ukrainskomu poetichnomu diskursi.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yuliia Hryshko – Master of Philology, postgraduate student of Ukrainian Language Department at Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

Scientific interests: studying the occasional linguistic units in Ukrainian poetical discourse.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

УДК 811.161.2'366

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Світлана КОВТЮХ (Кропивницький, Україна)

e-mail: Kovtjukh@ukr.net

КОВТЮХ Світлана. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано пропозиції робочої групи Української національної комісії з питань правопису щодо відмінювання іменників, опубліковані в проекті «Українського правопису» (2018), також розглянуто зауваження та пропозиції в указаній сфері, оприлюднені у звіті про громадське обговорення проекту «Українського правопису» в новій редакції, уміщеного на сайті МОН. Крім того, окреслено перспективи розвитку системи словозміни іменників з урахуванням напрацювань у галузі морфологічної парадигматики.

Ключові слова: український правопис, морфологічна парадигматика, система словозміни, іменник, відмінок, словоформа.

KOVTIUKH Svitlana. THE PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF NOUN INFLECTION SYSTEM IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The noun inflection system in the modern Ukrainian language is, on the one hand, comparatively stable, on the other hand – is constantly changing, in particular due to restructuring and unification.

Hitherto there has not been introduced any final codification rehabilitation of a number of specific Ukrainian case forms, neglected by the three so-called versions of “The Ukrainian Orthography” (actually by its russification) and only partially renewed by the forth version of 1993. The project of “The Ukrainian Orthography” (2018) as for the noun declension introduces a number of corrections, specifications and comments, extends the number of illustrations, particularly propriates of various classes and subclasses. We are considering their inventory. Insignificant, but prominent changes fall within the plural nouns of the first, third and fourth declension. We have verified new propositions concerning the word change of the second declension nouns mostly. Important in the project of the new version of “The Ukrainian Orthography” are the changed rules of writing the numeral *nie* with lexemes, which caused disappearance of a vast group of invariable substantives, reversion of the important inflexion *-u* in the singular word forms of the genitive case of the third and fourth declension in fiction only. Particularization of the rules of using *-a* (*-я*) or (*and*) *-y* (*-ю*) in the singular genitive, specification of some vocative word forms of the second declension masculine. The presence of such substantives in the denoted paradigms on the designation of definite dimension objects of variable forms of the singular accusative, which nominally coincides with the genitive. We introduce our own propositions, which have been partially considered by the Ukrainian national commission on the problems of orthography. Besides, define the prospects of the noun inflection system development considering in particular groundworks in the field of morphological paradigmatic.

Keywords: Ukrainian orthography, morphological paradigmatic, inflection system, noun, case, word form.

Система словозміни іменників у сучасній українській мові, з одного боку, позначена відносною стабільністю, з іншого – зазнає постійних змін, зокрема за рахунок перебудови й уніфікації. Донині не відбулось остаточної кодифікаційної реабілітації низки питомих українських відмінкових форм, зневажених трьома так званими редакціями «Українського правопису» в радянські часи 1933, 1945, 1960 років (по суті, його зросійщення) і тільки почасті відновлених четвертою, чинною редакцією 1993 року.

На сайті Міністерства освіти і науки 15 серпня 2018 року оприлюднено проект «Українського правопису» (2018), було запропоновано надсилати власні пропозиції до 15 вересня, пізніше обговорення продовжено до 1 жовтня 2018 року. Прийняті зауваження й пропозиції опубліковано у звіті про громадське обговорення проекту «Українського правопису» в новій редакції. Після доопрацювання вказаний документ було схвалено 22 жовтня 2018 року Українською національною комісією з питань правопису (протокол № 5) та 24 жовтня 2018 року на спільному засіданні президії Національної академії наук України та колегії Міністерства освіти і науки (рішення колегії МОН № 10/4-13 / постанова президії НАН України № 22/10).

Крім того, активний розвиток морфологічної парадигматики на українському ґрунті також спричинить нині чи в майбутньому низку закономірних граматичних змін.

Усе вищеокреслене зумовило актуальність публікації.

Мета статті – з'ясувати новітні тенденції в галузі іменникової словозміни в сучасній українській літературній мові, зважаючи на зміни в «Українському правописі» та дослідження на засадах морфологічної парадигматики. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати пропозиції робочої групи Української національної комісії з питань правопису щодо відмінювання іменників, опубліковані в

проекті «Українського правопису» (2018); 2) з'ясувати, які зауваження та пропозиції в указаній сфері було враховано й оприлюднено у звіті про громадське обговорення проекту «Українського правопису» в новій редакції; 3) окреслити перспективи розвитку системи словозміни іменників з урахуванням, серед іншого, напрацювань у галузі морфологічної парадигматики.

У проекті «Українського правопису» (2018) щодо відмінювання іменників зроблено низку правок, уточнень, додатків, приміток, збільшено кількість прикладів. Зробимо їхню часткову інвентаризацію. Іменники, які мають омонімічні форми різного роду (зазвичай двох, рідко трьох родових градем), відносять до категорії спільного роду, хоч, видається, термін «подвійного», спорадично «потрійного» роду – більш коректний. При цьому варто кваліфікувати такі приклади не як лексеми одночасно чоловічого і середнього роду (*ведмедіще, зайчійсько, хлопчійсько*), чоловічого і жіночого (*базіка, бідаха, заводіяка*), жіночого і середнього (*бабійще, свекрушійще*) [7, с. 74, 81], а як іменники чоловічого або середнього, чоловічого або жіночого, жіночого або середнього роду. Немає логіки в тому, щоб, констатувавши можливість дериватів «зі збільшено-згрубілими суфіксами *-ищ-, -иськ-*», утворюваних «від іменників усіх родів, ...зберігати й рід твірного, і набувати середнього роду», подавати в переліку приклади й маркувати їх тільки чоловічим (*коропіще, дубійсько*) чи середнім (*ножіще, свекрушійсько*) родом. З усіх лексем лише слово *дівчійсько* (від *дівча*) – середнього роду [Див.: 7, с. 74]. У врахованих пропозиціях це правило згадано й у п. 11 – без змін, так, як і в проекті правопису, при цьому констатовано, що пропозиція прийнята, не зрозуміло – яка? У п. 39 йдеться про те, що треба «уніфікувати іменники із суфіксами *-ищ(е), -иськ(о)* як іменники чол.-сер. р., бо чомусь вказано до одних тільки чол. р., до інших – середн., а до деяких – середн. і чол. р.» [2, с. 7, 12]. Теж некоректне формулювання, оскільки суфікси із флексіями варто іменувати словотворчими формантами, серед перерахованих іменників частина – подвійного середнього або жіночого роду, одне слово – виключно середнього роду, як уже пояснено вище.

До твердої групи віднесено лексему *хаба́р*, хоч у називному відмінку множини *хаба́рі*. У примітці до правила вказано, що цей іменник «при відмінюванні може набувати закінчень м'якої групи в однині... і множині (*хабаря́, хабарю́, хабаря́м, хабаря́ми*), проте в складних словах *хабародавець, хабароодержувач* сполучним голосним є тільки [о] [7, с. 75]. Варто підкоригувати вказану невідповідність. Професор К. Г. Городенська пропонує відмінювати вказану лексему виключно за зразком м'якої групи, адже в непрямих відмінках наголос переходить на закінчення: *хаба́р – хабаря́* [1, с. 200, 202]. У словнику Б. Д. Грінченка *хаба́рь – хабаря́* також м'якої групи [5, IV, с. 382]. У звіті про громадське обговорення проекту відмінюванню слова *хабар* присвячено кілька пунктів: п. 44 «недоречним є відмінювання іменника *хаба́р* за типом м'якої групи, але належність його до іменників твердої групи», п. 54 «іменник *хаба́р* залишити, як і був, належним до твердої групи» (це відхилено), п. 66 «*варто уточнити, чи обидва варіанти вживання закінчень (за зразком твердої або м'якої групи) є рівнозначними*», у кінці прийнятого п. 71 зазначено: «Унормування останнього століття віддали перевагу зарахуванню до твердої відміни», у фінальній частині п. 23 констатовано, що в новому проекті правопису «пропонують паралельні форми *хабара́/хабаря́* (очевидно, під впливом популярності форми *хабаря́*)» [2, с. 13, 14, 15, 16, 10]. Тобто повторення в різних інтерпретаціях розгляданого правила остаточно знівелювало його однозначне формулювання. Ураховано пропозиції, щоб за м'яким типом відмінювати іменники *па́нцир* (але лишити мн. *па́нцири*, р.в. *па́нцира*), *па́зур*, для слова *щу́р* нормативною чи хоч паралельною запропоновано зробити словоформу називного множини *щу́рі* [2, с. 6, 9]. В «Орфоепічному словнику» М. І. Погрібного, академічній граматиці 2017 року *панцир* належить до твердої групи [4, с. 400; 1, с. 199]. Так само *па́зур – па́зури* й рідше *па́зурі* [4, с. 400; 6, с. 215]; *щу́р – щу́рі [не щу́рі]* [4, с. 625; 6, с. 330]. У словнику Б. Д. Грінченка *пазу́рь, па́зуря; щу́р, щу́ра, щу́рі* [5, III, с. 87; IV, с. 530].

У проекті «Українського правопису» (2018) багато помилок і неточностей, так само чимало некоректного й двозначного у звіті про громадське обговорення означеного проекту. В останньому потрібно було не записувати ту саму пропозицію кілька разів різними словами, а об'єднати однотипне запропоноване й коректно, зрозуміло, однозначно трактувати.

Розділ II «Правопис закінчень відмінюваних слів. Іменник» доповнено зразками словозміни власних імен *Оксана, Марія, Лєся, Євгєн, Олєсь, Їгор, Тиміш* в однині та множині, трьох ойконімів та гідроніма, що відмінюються тільки в однині: *Полта́ва, Ві́нниця, Терє́бля, Дні́стер*, окремо подано неповну парадигму слова *Госпо́дь* [7, с. 77–81]. В останньому випадку варто було б до пропонуванних закінчень місцевого відмінка однини **-ові (-у, -і)** додати флексію **-еві**, як і в давальному відмінку. За зразком попередніх редакцій «Українського правопису» окремо подано зауваги до відмінювання слів іншомовного походження, зразки й коментарі до словозміни прізвищ, власних імен осіб, імен по батькові (чомусь тільки жіночих), власних географічних назв [7, с. 134–145, 158–159]. На нашу думку, з метою уникнення зайвих повторів необхідно всі пояснення до словозміни іменників – як апелятивів, так і пропріативів, як питомих українських, так і запозичених слів – зробити в межах другого розділу. Некоректно подано спочатку список невідмінюваних іменників іншомовного походження (серед прикладів – загальні назви й оніми) і через абзац з іншим заголовком констатовано: «Крім власних назв не відмінюємо також» (комою не виділено відокремлений додаток із прийменником «крім») деякі жіночі, чоловічі власні імена, прізвища, топоніми [7, с. 134–135], а хіба це не власні назви?

До безсумнівних позитивних змін, зафіксованих у проекті «Українського правопису» (2018), варто зарахувати правило про написання невідмінюваного числівника **пів** зі значенням «половина» окремо з наступними загальними і власними назвами у формі родового відмінка однини: *пів години, пів ями, пів Киє́ва* [7, с. 36]. Варто було доповнити: і з наступними іменниками у формі родового відмінка множини, ідеться про слова *pluralia tantum*: *пів канікул, пів саней, пів Карпат, пів Черкас* тощо. Завдяки цьому правилу зникне окрема група нульової відміни, тобто незмінюваних іменників, зі структурою «пів- + іменник у формі родового відмінка однини чи множини».

З одного боку, похвально, що повернули словоформи родового відмінка однини із закінченням **-и** для іменників на **-ть** після приголосного, лексем *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білору́сь* III відміни та кількох слів IV відміни, які набувають суфікс **-ен-**, недоліком є те, що вживання знакових питомих українських словоформ на кшталт *незалежності, вічності, Руси, імени, пле́мени* обмежено виключно художніми текстами [7, с. 100, 102].

Незважаючи на пропозиції науковців відмінювати запозичені іменники на **-о** після приголосного на зразок *бю́ра, кіна́* [2, с. 25, 27] (подібні форми зафіксовано й у «Граматичі–2017» [1, с. 214]), ні в проекті, ні в прийнятих заувагах це правило не кодифіковано.

Подано окремі зразки відмінювання для іменників на **-р** та на **-ище** (останні – жіночого або середнього роду чи виключно середнього – потребують деяких уточнень у словозмінній парадигмі) [7, с. 80–81]. У формі знахідного відмінка однини для деяких конкретних іменників II відміни чоловічого роду, переважно для назв «побутових предметів, дерев, документів та ін.» запропоновано варіантні форми на кшталт *меч* і *меча́*, що збігаються зі словоформами називного чи родового відмінків однини [7, с. 92]. Це правило варто сформулювати інакше: указані дві форми акузатива характерні для іменників на позначення конкретних назв чітко окреслених предметів, які можна полічити.

Чотири іменники IV відміни *ви́м'я, ім'я́, плéм'я, ті́м'я* із суфіксом **-ен-** і без нього при словозміні подано з варіантними формами кожного відмінка однини з першою безсуфіксною словоформою в підрозділі про поділ на відміни [7, с. 74]. У зразках і поясненні до відмінювання слів IV відміни запропоновано більш кваліфіковану інформацію, на першому місці послідовно зафіксовано словоформи із суфіксом **-ен-**, також презентовано п'ятий іменник підгрупи – *сі́м'я* [7, с. 99–100, 102–103]. Варто переглянути й уніфікувати зазначений матер'ял.

У коментарях щодо словоформ родового відмінка множини іменників I відміни допущено такі помилки: форми *ду́гєй* (однина *дує́ня*), *ескадри́лей* (однина *ескадри́лья*) мають не закінчення **-ей**, як зазначено в проекті, а нульове, у кінцевому сегменті основи засвідчене чергування звуків [Ш] – [е] (насправді чергування фонем, проте для «Українського правопису» – чергування голосних звуків); неправильно подано форми *гусе́й* (однина *гу́ска*) і *куре́й* (однина *курка*) [7, с. 84]. Зазначені генитивні словоформи із закінченням **-ей** утворено від іменників

pluralia tantum *гуси* й *курки*; іменники жіночого роду I відміни *гуска* та *курка* в родовому відмінку множини мають форми *гусок* і *курок* [Див.: 6, с. 76, 149].

У примітці до правила 4 а) про наявність варіантних форм у знахідному відмінку множини до назв окремих свійських тварин (так було в четвертій редакції правопису) *гнати овець* (і *вівці*) додано назви комах – *ловити мух* (і *мухи*) [7, с. 85]. На нашу думку, з метою уніфікації варіантні форми акузатива множини варто вживати для всіх назв істот – неосіб: найменувань тварин, комах, риб, птахів, одноклітинних тощо. У відмінковій парадигмі іменника *тигр* у знахідному відмінку множини доречно подати форми: *тигрів*, *тигри* [7, с. 79].

Власні жіночі незмінювані імена *Естер*, *Зейнам*, *Юдит* помилково зараховано до прикладів іменників III відміни [7, с. 74].

Досить суттєві зміни зафіксовано в поясненні словозміни іменників II відміни, зокрема в родовому, місцевому, кличному відмінках однини, де засвідчено окремі некоректні трактування та приклади, які теж потребують доопрацювання. Зокрема, у родовому відмінку однини іменників на позначення назв сайтів, служб електронної пошти, додати – різних засобів зв'язку, зокрема електронного, треба вживати закінчення *-у*: *інтернету* (це слово давно вже варто писати з малої літери), *інстаграму*, *імейлу*, *фейсбуку*, *ютубу*, а не закінчення *-а*, як у прийнятій пропозиції в п. 9 [2, с. 7]. Варто відзначити форми вокатива *Ілле*, тільки *Ігорю* [7, с. 83, 80], варіантні *Олеже* й *Олегу* (саме в такому порядку, як на с. 142, на с. 95 треба ці слововиди поміняти місцями) тощо.

Прийняті пропозиції починає наша, яка має стосунок і до опису системи словозміни іменника: «Чітко розмежувати букви та звуки, використовувати відповідні позначки» [2, с. 1]. Крім того, враховано такі наші зауваження: п. 56 «Примітка 2 на с. 84 некоректна, бо жіночі прізвища *Гончарук* і *Шевченко* незмінювані й не належать до I відміни. На нашу думку, треба обидва іменники ставити у формі кличного відмінка, якщо є спеціальні закінчення, наприклад: *добродійко Варіводо*, *добродійко Балабо*, *Вареніце*, *Гаркуше*, *Душе* тощо»; п. 59 «С. 95: У примітці 2 зайвий приклад *пані Катерино*, адже описують іменники II відміни»; п. 60 «С. 95: у правилі 4 не варто як варіантні подавати форми кличного відмінка прізвищ, що збігаються з називним»; п. 61 «На с. 96 у примітці 3 не потрібно як варіантні подавати *друже Максименко* та інші»; п. 63 «На с. 97 *тати*, а не *тата*»; п. 64 «На с. 99 *панове*, *братове*, *сватове* не тільки в поетичному мовленні, а й у вчистому» [2, с. 14–15].

Член-кореспондент НАНУ В. В. Німчук писав: «...фахівці мають право не тільки спрощувати й уточнювати правила орфографії, а й надати повнокровне життя тим елементам української мови, які в часи тоталітаризму з політичних міркувань було несправедливо й примусово відтіснено на другий план чи на периферію спілкування або й зовсім заборонено, зробити зміни, які відображають живе, неспотворене українське слово. І це не є війною з мовою, а плеканням її неповторності й багатства» [3, с. 78]. У галузі словозміни іменника всього три важливі питомі українські граматичні риси, детально й усебічно проаналізовані професором В. В. Німчуком [3, с. 50–58], заслуговують на повноцінну кодифікацію: уживання закінчення *-и* в родовому відмінку однини для іменників на *-ть* після приголосного, лексем *кров*, *любов*, *осінь*, *сінь*, *Русь*, *Білорусь* III відміни та 5 слів IV відміни, які набувають суфікс *-ен-*, у всіх стилях мови, відмінювати іншомовні іменники на *-о* після приголосного. Доки цього не буде зроблено, доти ці проблеми будуть актуальними.

Розвиток морфологічної парадигматики як окремої дисципліни спричинив появу нових поглядів, тенденцій, пропозицій у галузі іменникової словозміни. При цьому важливо розмежувати, яку інформацію про систему відмінювання іменників необхідно подавати в «Українському правописі», а яку – у граматиках, наукових монографіях, граматичних словниках тощо. Уже нині зрозуміло, що важливо виокремити елементарні парадигматичні класи різних груп лексики – і загальних, і власних назв. До складу відмінкових парадигм варто долучати зв'язані форми називного, знахідного, кличного, а також родового відмінків множини. Постійної уваги потребуватимуть форми родового, знахідного, місцевого, кличного відмінків однини, родового, знахідного відмінків множини, адаптація іншомовних запозичень до граматичної системи української мови, вплив синтагматичного чинника тощо.

Отже, система словозміни іменників у сучасній українській мові потребує пильної уваги фахівців і з погляду вивчення історії, сучасного стану, й особливо – перспектив її розвитку.

Важливо повернути до «Українського правопису» питоми найвиразніші національні особливості, зневажені в епоху тоталітаризму. Крім того, необхідно прогнозувати й окреслювати новітні тенденції, зокрема й у галузі граматики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.
2. Звіт про громадське обговорення проекту Українського правопису в новій редакції [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Електронні дані. – К.: МОН, 2018. – 41 с. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/12/07/pro-gromadske-obgovorennya.pdf> – Заголовок з екрана.
3. Німчук В. В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст.ст. / В. В. Німчук. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 116 с.
4. Орфоепічний словник / укладач М. І. Погрібний. – К.: Радянська школа, 1984. – 629 с.
5. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах / НАН України, Ін-т української мови. – К.: Наукова думка, 1996–1997.
6. Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. Радянська школа, 1989. – 336 с.
7. Український правопис [Електронний ресурс]: проект (для обговорення) / підготувала робоча група Української національної комісії з питань правопису. – К., 2018. – 216 с. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/08/22/UkrainianSpelling.pdf> – Заголовок з екрана.

REFERENCES

1. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of the Modern Ukrainian Language. Morphology] (2017). Kyiv: Vydavnychiy Dim Dmytra Burago.
2. Zvit pro hromadske obhovorennia proektu Ukrainskoho pravopysu v novii redaktsii [The report of the public consideration of the project of the Ukrainian Orthography in the new version] (2018). Kyiv: MON.
3. Nimchuk, V. V. (2002) Problemy ukrainskoho pravopysu XX – pochatku XXI st.st. [The problems of the Ukrainian orthography of the XX and the beginning of the XXI centuries]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet, informatsiino-vydavnychiy viddil.
4. Orfoepichnyi slovnyk [Orthoepic Dictionary] (1984). Kyiv: Radianska shkola.
5. Slovar ukrainskoi movy [Ukrainian Dictionary] (1996–1997). Kyiv: Naukova dumka.
6. Slovnyk trudnoshchiv ukrainskoi movy [The Dictionary of the Ukrainian language difficulties] (1989). Kyiv: Radianska shkola.
7. Ukrainskyi pravopys: proekt (dlia obhovorennia) [The Ukrainian Orthography: the project for consideration] (2018). Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ковтюх – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фонетика, орфоепія, ономастика, граматика, морфологічна парадигматика сучасної української мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Kovtiukh – Philology PhD, professor, the head of the Ukrainian language department of the Central Ukrainian state pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: phonetics, orthoepy, onomastics, grammar, morphological paradigmatics of the modern Ukrainian language.

УДК 811.161.2'373.611

МОРФОНОЛОГІЧНІ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Інна ДЕМЕШКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: demeshkoim@gmail.com

ДЕМЕШКО Інна. МОРФОНОЛОГІЧНІ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розроблено морфологічні класифікації дієслівних основ у сучасній українській мові. Визначено морфологічні правила, виділено 6 структурних типів дієслівних основ у словотвірних гніздах з вершинним дієсловом. Установлено, що дієслівні основи класифікуються за 13 структурними типами. Виявлено, що фонемна характеристика структурних типів має певні відмінності в інвентарі фонем, а також в можливостях комбінаторики фонем. У препозиції кінцевої приголосної фіналі дієслівної основи можуть реалізуватися всі голосні і 18 приголосних фонем. Морфологічна маркованість словотвірних гнізд залежить від їхнього словотвірного потенціалу.

Ключові слова: словотвірна морфологія, девербатив, словотвірне гніздо, морфологічні операції, морфологічна структура дієслівних основ.

DEMESHKO Inna. MORPHONOLOGICAL CLASSIFICATIONS OF VERBAL BASE IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The article describes the morphological classification of verbal base morphemes in modern Ukrainian language. The morphonological rules are defined, 6 structural types of verbal base morphemes in word-forming units with apical verbative are singled out. Verbal base morphemes are classified into 13 structural types. The phonemic characteristic of structural types has certain differences in the inventory of phonemes as well as in the possibilities of phonemes combinatorics. In preposition of the final consonant of the verbal base morpheme all vowels and 18 consonant phonemes can be realized. The morphonological marking of word-forming units depends on their word-forming potential. The analysis of the root structure of the verbal base morphemes and formant allowed determining the basic morphological rules. The study of word-forming units with apical verbatives allowed to distinguish 6 structural types of verbal base morphemes – closed root (CVC), closed undiluted suffixal verbal base morphemes open to the root, open emphyllated suffixal verbal base morphemes, constricted root verbal base morphemes, constricted suffixal verbal base morphemes. Morphological transformations inform about the formal properties of morphs combined in the derivation act, the peculiarities of the contact, the accentual possibilities of word-forming tools, the differentiation of common words from the specific and borrowed words of the corresponding grammatical class. The conducted research makes it possible to find out and predict morphological operations and to establish transformations of deverbatives, to predict the morphological structure of derivatives of word-forming units with apical verbative during the new words forming. The study of the peculiarities of the morphological adaptation of deverbatives in modern Ukrainian language makes it possible to study the mechanism of modification of the base morpheme, morphological properties of the majority of formants which cause morphonological modifications of the motivator. Elemental verbs that undergo changes under the influence of the initiator of the formant point to possible morphonological changes. The morphonological marking of word-forming units depends on their word-forming potential.

Key words: word-forming morphonology, deverbative, word-forming unit, morphonological operations, morphonological structure of verbal base morphemes.

Постановка проблеми. Опис словотвірної морфології девербативів сучасної української мови з огляду на її функційний характер, також динамічні процеси в мові, зрушення, що відбулися в її корпусі протягом останнього часу, дає вагомі підстави визначення нових класифікаційних принципів морфологічного аналізу девербативів. Провідним для розвитку словотвірної морфології новітніх часів є розширення її інтересів за рахунок завдань, пов'язаних з дослідженням морфології словотвірної парадигми і словотвірного гнізда. Зазначимо, що в українській мові, незважаючи на численні праці з морфології, їй досі потребує подальшого опрацювання й уніфікації термінологія і проблеми морфологічного аналізу похідних.

Мета статті – запропонувати морфологічну класифікацію дієслівних основ у сучасній українській мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розробити морфологічні класифікації дієслівних основ в українській мові; 2) установити структурні типи дієслівних основ; 3) визначити морфологічні правила при творенні девербативів.

Матеріалом для дослідження послуговували 2 022 самостійно укладених словотвірних гнізд з вершинним дієсловом із використанням тлумачних, діалектних, словотвірних, морфемних, етимологічних словників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку ХХІ ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфологічних процесів у словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини ХVІ–ХVІІІ ст. (Н.П. Русаченко), дериваційної морфології російських говорів (О.Г. Антипов), типологічному аналізу морфології неспоріднених мов (старогрецької, латинської, германських мов) (Н.І. Даниліна). Відповідним чином значно зріс інтерес морфологів до опису мовних систем і їхніх фрагментів (О.М. Вольф, О.В. Кукушкіна, Д.Б. Очирова, В. Піреллі, М.А. Рибаків, І.М. Рябов, В.Ф. Сухопар, М.М. Шабанов, та ін.). Водночас питання словотвірної морфології віддієслівних дериватів в українській мові залишається відкритим. Це зумовлює актуальність дослідження словотвірної морфології девербативів у синхронному аспекті з елементами етимологічного аналізу з метою вивчення особливостей морфологічних трансформацій словотвірних гнізд з вершинними дієсловами (нечленованими і членованими, питомими і запозиченими). Словотвірне гніздо (СГ) стало предметом дериватологічних студій В.О. Горпинича, В.В. Грещука, О.А. Земської, Є.А. Карпіловської, Л.І. Коржик, В.В. Лопатіна, О.Д. Микитин, Г.М. Потапової, Г.В. Пристай, О.М. Тихонова, І.С. Улуханова, М.Ю. Федурко та ін. СГ унаочнює словопороджувальну активність твірного слова, дає можливість сумістити перспективний підхід із ретроспективним, забезпечуючи цим повний опис словотвірних процесів.

На сучасному етапі розвитку українського словотвору досить гостро постає проблема класифікації дієслівних основ української мови, що сприяє морфонологічній кваліфікації девербативів, установленню морфонологічних типів, класів, морфонологічних моделей, визначенню й прогнозуванню словотворчих засобів, що визначають морфонологічну специфіку словотвірних гнізд із вершинними дієсловами.

Виклад основного матеріалу. Морфонологічні чергування завжди привертали увагу лінгвістів. В. Г. Чурганова зазначала, що «відповідна проблематика розроблялася в давньоіндійській граматиці, у семітській граматичній традиції, та особливо детально, в індоевропейській порівняльній граматиці» [3, с. 5]. Словотвірна морфонологія як окрема наукова дисципліна, що вивчає чергування в синхронії, виникла порівняно недавно. Щоб виділити морфонологічні чергування (альтернації) в окремий предмет синхронного дослідження, необхідно розрізняти фонетичні, морфонологічні та історичні чергування фонем.

Новітні наукові спроби спрямовані на визначення морфонологічних класифікацій дієслівних основ у сучасній українській мові. Морфонологічна парадигматика описується за допомогою морфонологічних варіантів, які можуть належати до різних типів. Морфонологічні варіанти певної мовної одиниці (твірної основи або форманта) належать до різних типів чергування [1].

О.В. Кукушкіна зазначає, що морфонологічне варіювання відрізняється від інших типів формального внутрішньолексемного варіювання тим, що чергуються не варіанти вимови однієї фонемі (фонетичні варіанти), не стилістичні варіанти вимови одного слова (лексико-фонетичні варіанти), не варіанти написання (морфо-орфографічні варіанти), а варіанти особливого типу – варіанти значущих частин слова (їхні морфемні аналоги), зумовлені властивостями цих частин і властивостями складової одиниці, у яку вони входять [2, с. 13]. Саме ці властивості створюють передумови для особливої позиції – морфонологічної, яка складніша за фонетичну, оскільки на неї має вплив семантики. На неї мають вплив мовні одиниці лексичної і граматичної систем. Тому необхідно говорити про зв'язок морфонеми з мовними одиницями різних рівнів мови, про морфонеми як ієрархічну й системну мовну одиницю.

Таким чином, морфонологічне варіювання – вид синхронного варіювання значущих мовних одиниць, морфем девербативів, що робить його самостійним об'єктом автономної наукової дисципліни – словотвірної морфонології.

Розглядаючи проблеми синхронного опису, поряд з питаннями акцентуації, доцільно розглядати варіанти морфем, класифікацію дієслівних основ, що сприяє прогнозувати морфонологічні зміни, морфонологічні явища й трансформації дієслівних основ. При морфонологічному членуванні доречно звертати увагу на морфемі, що приєднуються до кореневої (*ж^ат-в(а)*, *відб^іт-ок*) чи суфіксальної морфемі (*б^і-тв(а)*, *блиск-ав^іц'(а)*, *кос-ов^іц'(а)*, *біж-енець*) (йдеться про нарощення кореневої чи суфіксальної морфем) – при словотвірній морфонології віддієслівних дериватів, субморфи – при відіменниковому та відприкметниковому словотворі. Фінальні елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні операції (усічення, консонантні, вокалічні альтернації, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) у віддієслівному похідному.

Дія форманта на твірну основу певною мірою залежить від його фонологічної структури. Так, якщо ініціаль суфікса складається з голосної переднього ряду /i/, то відбуваються консонантні альтернації С//С' (палаталізація приголосного мотиватора), а якщо /e/ – консонантні альтернації Р//Р', Т//Т' (пор. *ходить* – *ходіння*, *возити* – *возіння*, *платити* – *платіж*, *свердлити* – *свердлій*; *зумовити* – *зумовлення*, *усвідомити* – *усвідомлення*, *розграфити* – *розграфлення*; *копити* – *копчення*). Отже, загальною умовою реалізації морфонологічних змін є якість кінцевої фонемі дієслівної основи.

Для дієслівної основи характерним є те, що вона може закінчуватися як голосною, так і приголосною фонемою. Так, фіналь дієслівної основи може бути представлена 10 приголосними і 5 голосними фонемами: 3 передньоязикові /з/, /ц/, /р/: *вез-ти*, *гриз-ти*, *вес-ти*, *плес-ти*, *брес-ти*, *дер-ти*, *тер-ти*; губними /б/, /п/, /в/: *шкреб-ти*, *греб-ти*, *скубти*, *плив-*

ти, *рев-ти*; середньоязиковою /j/: *й-ти, знай-ти, перей-ти*; задньоязиковими /к/, /х/: *товк-ти, пек-ти, рек-ти, тек-ти*; глотковою /г/: *біг-ти, мог-ти, берег-ти*; переднього ряду /і/, /у/: *леті-ти, сиді-ти, брязкоті-ти, булькоті-ти, жи-ти, води-ти, виробі-ти, хвали-ти*; заднього ряду /у/, /о/, /а/: *бу-ти, ду-ти, тану-ти, гляну-ти, моло-ти, поло-ти, населя-ти, м'яти, слуха-ти, єдна-ти, вибира-ти*.

Інші фонем (22 приголосні і голосна /е/) не використовуються при побудові дієслівної основи. Враховуючи комбінаторні сполучувальні особливості фінальних фонем дієслівної основи, можна виділити 4 типи фонемосполук на приголосну (C₁ГC, C₁'ГC, ГC₁C, C') і 9 – на голосну (Г₁СГ, Г₁СТ, C₁СГ, C₁'СГ, C₁СТ, C₁'СТ, СГ, СТ, Г).

Таким чином, дієслівні основи класифікуються за 13 структурними типами. Фонемна характеристика структурних типів має певні відмінності в інвентарі фонем, а також в можливостях комбінаторики фонем. У препозиції кінцевої приголосної фіналі дієслівної основи можуть реалізуватися всі голосні і 18 приголосних фонем. Не формують фіналь дієслівної основи на приголосні передньоязикові свистячі /з/, /з'/, /дз/, /дз'/, /ц/, /ц'/, шиплячі /ш/, /дж/, /ч/, передньоязикова м'яка /н'/, задньоязикові /т/, /х/, глоткова /г/ і губна /ф/.

Дієслово в українській мові має чітко виражені структурні особливості представлені 13 типами. Такий підхід сприяє формулюванню морфонологічних правил у системі словотворення девербативів, формулюванню регресивних правил вибору дієслівної основи і прогресивних правил вибору форманта, а із врахуванням цих правил побудовані морфонологічні парадигматичні моделі, які репрезентують словотворення дієслова в українській мові.

Уміння передбачити набір основного варіанта для дієслівної основи і форманта – одне з основних морфонологічних навичок. Аналіз кореневої структури дієслівної основи та форманта дозволив визначити такі основні морфонологічні правила: 1. Закрита дієслівні основи, що закінчується на парні за твердістю – м'якістю, залежно від формантів, мають твердий або м'який морфонологічний варіант: *вод/і/ти* – *во/д'/-ій*, *лат/і/ти* – *ла/т'/-іж*.

2. Закрита дієслівна основа і формант, що на морфемному шві створюють несполучувані сполучення фонем, зазнають усичення дієслівної основи, що супроводжується чергуванням вокалізованого варіанта дієслівної основи: *брес/ті* – *брод-і-ти*; *жа/ти*¹ (125) – псл. *žeti*, а також з псл. *gъnati*, укр. *gnati* і його відповідниками; іє. **guhen* «бити» (ЕСУМ, 2, с. 188) – *жн-ець*, *жн-ив(а)*; *крóж/и/ти* – *крій-0*; *ход/і/ти* – *обхóд-и-ти* – *обхідник*.

3. Відкриті основи мають закриті нарощені варіанти кореневої морфеми, що супроводжується чергуванням вокалізованого варіанта дієслівної основи: *бі/ти*¹ (ударяти по чомусь, об щось) – *биј-ák*² (різець у хоботних), *биј-ák* (колун), *бој-ák*, *біт-в(а)*, *бит-ельниц'(а)*, *бит-ець* (каменярь), *бој-ець*, *биј-ур(а)* (палиця); *бра/ти* – *на-бр/ти* – *набир-а-ти*; *дој/и/ти* (102); – псл. *dojiti* (годувати груддю) розглядається як форма каузативна, подібна до аналогічних *rojiti* «поїти», *gojiti* «гоїти» (ЕСУМ, 2, с. 102) – *дій-л(о)*, *дій-нік*¹ (худоба), *дій-нік*² (посудина); *жа/ти*² (68) – псл. *žeti* іє. **gem* «охоплювати, стискати» (ЕСУМ, 2, с. 189) *жа/ти-ся*², *жим-0* (спортивна вправа), *жом-0*, *жм-ен'(а)*.

4. Закрита дієслівна основа і формант, що на морфемному шві створюють несполучувані сполучення фонем, зазнають усичення дієслівної основи, що супроводжується чергуванням консонантного варіанта дієслівної основи: *берег/ті* – *береж-ін'н'(а)* (Дія за знач. *берегті* і *берегтіся*), *берéж-ен(ий)*, *береж-én(ий)*, *береж-к(ий)*, *береж-лів(ий)*, *бéреж-н(ий)*; *біг/ти* – *біж-ák*, *біж-енець*; *жа/л/и/ти* – *жал'-ін'н'(а)*, *жал'-ачк(а)* (кропива).

5. Дієслівні основи мають наголошений варіант: *бра/ти*, *жі/ти*, *бор/о/ти*, *віј/а/ти*, *дёр/ти*, *зна/ти*, *клáс/ти*, *ма/ти*, *мýс/и/ти*, *на́с/ти*, *сад/і/ти*, *тёр/ти*.

6. Дієслівні основи мають ненаголошений варіант: *берег/ті*, *брес/ті*, *вес/ті*, *мог/ті*, *нес/ті*, *пек/ті*, *плис/ті*, *рос/ті*, *сік/ті*, *тек/ті*, *цвіс/ті*.

Дослідження словотвірних гнізд з вершинним дієсловом дає змогу виділити 6 структурних типів дієслівних основ: 1. Закриті кореневі (CVC): *нес/ти*, *борон/и/ти*, *їс/ти*, *й/ти*. 2. Закриті ненаголошені суфіксальні дієслівні основи: *пись-м(о)*, *леж-ák*, *прилягá-н'н'(а)*. 3. Відкриті кореневі (CV): *ді/ти*² (72) Псл. *děti* 'класти'; іє. **dhē* 'класти' (ЕСУМ, 2, 93); *ду/ти*¹ (дму) іє.; псл., іє. (ЕСУМ, 2, с. 148); *ду/ти*² (дую); іє. **dheu-* 'курити, диміти, дуги, віяти' (ЕСУМ, 2, с. 149); *жи/ти*, *ста/ти*. 4. Відкриті наголошені суфіксальні дієслівні

основи: *чит-ач*, *бер-учи*, *держ-ак*, *дубл'-ар*, *дубл'-ер*, *корект-ур(а)*, *гуд-ок*. 5. Нарощені консонізатором кореневі дієслівної основи: *би/ти* – *бит-ком*, *ви/ти* – *вит-ок*, *жи/ти* – *жив-ець*, *жил-ець*, *жи/т'/-ій*; *жа/ти* – *жât-н(ий)*, *жât-ник*; *пас/ти* – *паст-ух*. 6. Нарощені консонізатором суфіксальні дієслівні основи: *віша-(л)к(а)*, *пересел-ен/ець*, *поповн-ен/ець*, *обра-н/ець*, *посла-н/ець*, *копіюва'-ль/ник*, *кореспонд-ен/ці(а)*, *рят-ів/ник*, *пряд-ильн/ик*.

Універсальна мінімальна структура основиукраїнського дієслова має вигляд, тобто коренева, односкладова морфема, прикрито-закрита (непохідна, нечленована на морфемні сегменти). Проаналізувавши закриті основи вершинних дієслів, можна виділити такі варіанти основ, що беруть участь у чергуванні за тведістю – м'якістю: парно-м'який варіант (*сад/і/ти* – *са/д'/-ін'н'/(а)* {д//д'}, *свердл/і/ти* – *сверд/л'/-ій* {л//л'}, *крéсл/и/ти* – *крес/л'/-ар* {л//л'}, *говор/і/ти* – *гово/р'/-ін'н'/(а)* {р//р'}, *кос/і/ти* – *ко/с'/-ін'н'/(а)* {с//с'}, *плат/і/ти* – *пла/т'/-іж*, *крут/і/ти* – *кру/т'/-ін'н'/(а)*; {т//т'}, непарно-м'який варіант (*крáс/ти* – *кра/д'/-ій* {с//д'}, *цвіс/ті* – *цві/т'/-ін'н'/(а)* {с//т'}, *плес/ті* – *пле/т'/-ін'н'/(а)* {с//т'}). Консонантна альтернація с//т' виникла ще на праслов'янському ґрунті внаслідок дисимілятивних змін, основи на шиплячу фіналь – *ж*, *ч*, *ш* та сполуки «губна + л'»: *берег/ті* – *берéж-ен(ий)*, *звáb/и/ти* – *звábл/-ен'н'/(а)* {б//бл}; *крип/і/ти* – *крóпл-ен(ий)*, *крóпл/-ен'н'/(а)*; *станов/і/ти* – *становл/-ен'н'/(а)* {в//вл}; *офóрм/и/ти* – *офóрмл/-ен'н'/(а)* {м//мл}; *усвідóм/и/ти* – *усвідóмл/-ен'н'/(а)* {м//мл}; *розграфіти* – *розграфл/-ен'н'/(а)*. Губні морфонеми мають парний твердий варіант, що утворюється шляхом додавання л'.

Основи на задньоязикові та глоткова /з/ – головна зона для реалізації непарно-м'якого шиплячого варіанта: *крич/á/ти* – *крик-0*; *балáк/а/ти* – *балáч-ка*; *задиx/á/ти/ся* – *задиш-ка*, *берег/ті* – *береж-л/-ін'н'/(а)* (г//ж); *мог/ті* – *мож-л/-ів(ий)*; *підтяг/á/ти* – *підтяж-ка*. Вони збереглися в позиції ще з праслов'янського процесу й реалізовані в І палаталізації задньоязикових.

Особливості основ на зубні проривні (крім основ на групу приголосних *ст*). У морфонему {т} входить {ч}: (*копт/і/ти* – *копч/-ен'н'/(а)*) {т//ч}; *світ/і/ти* → *свіч-ка* {т//ч}. У морфонеми {д} входять {д'}, {д'}, {дж}, {жд'}, {жс} – одно-, двоконсонантні: *сад/і/ти* – *садж-á-ти*, *садж-ен(ий)*, *са/д'/-ін'н'/(а)*; *вод/і/ти* (690 похідних, одновидове) – *вождь-0* {д//жд}, *во/д'/-ін'н'/(а)* {д//д'}, *вож-ák* {д//ж}. Основи на зубні проривні свистячі мають непарно-м'який шиплячий варіант праслов'янського фонетичного походження. У морфонему {с} входить {с'}, {с'}, {ш}: *нос/і/ти* – *нош-ен(ий)*, *нош-0(а)*¹ (*одяг*, *стрій*), *нош-0(а)*² (*носилки*), *нош-е/-н'н'/(а)*, *но/с'/-ій*; *нес/ті* – *нос'/-ін'н'/(а)*. У морфонему {з} входить {з'}, {з'}: *воз/і/ти* (332 похідні) – *віз-0*, *во/з'/-івн'/(а)*, *во/з'/-ій*, *во/з'/-ільник*, *во/з'/-ін'н'/(а)*, *віз-нік*.

С-основи можуть мати особливий варіант *т-* і *д-*основ при словотворенні:

вес/ті – *вэд-ен(ий)*, *вед-уч(ий)*, *вед-учі*, *вэд-ен'н'/(а)*, *ве/д'/-ін'н'/(а)*; *провес/ті* – *провéd-ен(ий)*, *провéd-ен'н'/(а)*; *мес/ті* (168 похідних) – *ме/т'/-іль*¹ (*хуртовина*), *ме/т'/-іль*² (*комаха*), *міт-л(á)* (е//о); *замес/ті* – *заміт-á-ти*; *плес/ті* (181 похідних) – *плét-ен(ий)*, *пле/т'/-ільник*, *пле/т'/-ін'н'/(а)*, *пліт-0* (е//о).

Особливості основ на групу приголосних. В основ на групу приголосних (*ст-* і *ск-*основ) непарно-м'який, шиплячий варіант утворюється лише з допомогою {шч}: *прост/і/ти* – *прó/шч/-ен(ий)*, *про/шч/-én'н'/(а)*; *зміст/і/ти* – *змі/шч/-ен(ий)*, *змі/шч/-én'н'/(а)*, *пуск/á/ти* – *пú/шч/-ен'н'/(а)*, *за-пуст/і/ти*¹ (примусити злетіти; працювати) – *запу/шч/-ен(ий)*¹.

Таким чином, для похідних зазначених морфонологічних типів найрегулярніші морфонологічні зміни – усичення дієслівної фінали, консонантні альтернації й переміщення (зміна) акцентних позицій. Загальною умовою реалізації морфонологічних змін є якість кінцевої фонемі дієслівної основи.

Близькість морфонологічної будови фінали твірних основ семантично й етимологічно неоднорідних дієслів не може забезпечити однотипність та однорідність морфонологічної поведінки в структурі девербативів. Унаочнення морфонологічного чинника в процесі словопородження дає змогу вивчити валентні особливості формантів української мови. Вивчення організації словотвірної системи доречно здійснювати в процесі дослідження парадигматичних і синтагматичних зв'язків між елементами цієї системи. Мета вивчення синтагматичних зв'язків у словотворенні – виявити види обмежень сполучуваності морфем,

установити в межах мотивованого слова елементи, що мають відповідні семантичні, формальні, стилістичні властивості.

Проведене дослідження дає змогу з'ясувати й спрогнозувати морфологічні операції і встановити трансформації девербативів, передбачити морфологічну структуру дериватів СГ із вершинним дієсловом, враховуючи специфіку морфологічної системи під час творення нових слів. Елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфологічні зміни (усічення, консонантні, вокалічні альтернації, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) в девербативі.

Потужність СГ виявляє певну залежність від генетичних характеристик вершинних дієслів: словотвірні гнізда з питомими вершинними дієсловами багатше розбудовані на різних словотвірних рівнях (пор., *да́ти* (628) (псл. *dati*, *davati* (і.-є. *dō-, dō-u-)) (ЕСУМ, 2, с. 13), *кла́с/ти* (523), *жи́/ти* (474), *бра́/ти* (408), *пук/а́/ти* (317), *кол/о́/ти* (236), *бі́г/ти* (230), *кот/и́/ти* (223), *кра́п/а/ти* (82); *кореспонд/ува́/ти* (29), *корект/ува́/ти* (21), *претенд/ува́/ти* (7)). У морфологічних трансформаціях убачаємо не лише засіб формальної сумісності морфем, що супроводжують процес словотворення, а й передачі певної інформації. Адже морфологічні засоби інформують про формальні властивості поєднаних у дериваційному акті морфем, особливості контактної зони, покладову організацію твірної основи, тип акцентної позиції слова, диференціювати утворення від питомих і від запозичених дієслів.

Структура та наповнення словотвірних гнізд із вершинними дієсловами залежить від словотвірних значень, що сформовані певною лексико-словотвірною групою твірних дієслів та словотворчим засобом, походженням та частотою вживання дієслова. На словотвірну спроможність віддієслівних утворень впливає їхня функційно-стильова характеристика: у загальнономовних дієслів по-різному наповнені словотвірні зони словотвірної парадигми: це переважно чотири або три словотвірні зони, у вузькоспеціальних дієслів – одна або дві словотвірні зони словотвірної парадигми.

Таким чином, на характер реалізації і регулярність морфологічних явищ у словотворенні під час творення девербативів, впливають структурно-фонематичні властивості, характеристики твірних основ та словотворчі афікси, особливості контактної зони на морфемному шві (фіналь твірної основи й ініціаль суфікса), позиція наголосу, усічення, кількість складів тощо.

Висновки. Вивчення особливостей морфологічної адаптації девербативів у сучасній українській мові дає можливість дослідити механізм модифікації основи, морфологічні властивості основного корпусу формантів, які викликають морфологічні модифікації мотиватора. Елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфологічні зміни. Морфологічна маркованість словотвірних гнізд залежить від їхнього словотвірного потенціалу.

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфології девербативів убачаємо в розробленні деталізованих морфологічних класифікацій вершинних дієслівних основ словотвірних гнізд в українській мові, визначенні морфологічних правил при творенні девербативів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Демешко І. М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : таблиці, схеми : навч. посіб. – / І. М. Демешко. – Кіровоград : ПП «Авангард», 2013. – 328 с.
2. Кукушкіна О. В. Морфология современного русского литературного языка : учебник / О. В. Кукушкіна. – М. : Изд-во Московского университета, 2016. – 337 с.
3. Чурганова В. Г. Очерк русской морфологии / В. Г. Чурганова. – М. : Наука, 1973. – 239 с.

REFERENCES

1. Demeshko, I. M. (2013). Suchasna ukrayinska literaturna mova. Vstup. Fonetika. Fonologiya. Morfonologiya. Orfoepiya. Grafika. Orfografiya. Leksikologiya. Frazеologiya. Leksikografiya. [Modern Ukrainian Literary Language. Introduction. Phonetics. Phonology. Morphology. Orthoepy. Graphics Orthography. Lexicology. Phraseology. Lexicography]. Kirovohrad: Avangard.
2. Kukushkina, O. V. (2016). Morfonologiya sovremennogo russkogo literaturnogo yazyika [Morphology of Modern Russian Literary language]. Moscow: Moscow University Publishing house.
3. Churganova, V. G. Ocherk russkoy morfonologii [Sketch of Russian morphology]. Moscow: Science.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія української мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Inna Demeshko – Candidate of science in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: the Ukrainian language word-forming morphonology.

УДК 811.112

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Оксана ГОРБАЧ (Київ, Україна)

e-mail: gorbach@bigmir.net

ГОРБАЧ Оксана. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті досліджено особливості активного функціонування складних іменників лексики маркетингу сучасної німецької мови. На прикладах ілюстративного матеріалу з публіцистичних та наукових джерел виділено та проілюстровано значеннєвою функцією, функції мовної економії та мовного престижу. Встановлено, що саме сфера функціонування іменників-комполітів зумовлює виконання ними певних функцій, в чому і полягає їх роль та функціональне призначення у системі сучасної мови.

Ключові слова: функціонування, функція, значення, лексика маркетингу, складний іменник.

HORBACH Oksana. THE PECULIARITIES OF THE COMPOUND NOUNS FUNCTIONING (BASED ON MARKETING LEXIS MATERIALS OF THE MODERN GERMAN LANGUAGE)

In the article the features of functioning of complex nouns in the vocabulary of contemporary marketing German language are investigated. In particular, the meaning-specifying function, functions of language economy and language prestige are highlighted and illustrated on the examples from journalistic and scientific sources. It is established that it is precisely the sphere of the functioning of nouns-composites that determines the fulfillment of certain functions, and that is their main role and functional purpose in the system of modern language. The essence of the meaning building function of nouns-composites is their purpose to be specified by means of a logical definition of a concept that belongs to the analyzed branch of economic science. The specification is achieved by the existence of the meanings (definitions) of special concepts that contribute to the unambiguous and exhaustive understanding of the concepts they refer to. The function of linguistic economy satisfies the needs of native speakers in compressed and meaningfully saturated complex nouns, which are the condensation of the corresponding syntactic phrase. Their use in professional communication greatly saves print space and airtime of information tools. Execution of this function determines the implementation of the function of language prestige. The marketing vocabulary, the main concepts of which was developed in the United States, is truly prestigious and relevant, as it presents a relatively new, relevant and necessary branch of economic science at the present stage of the development of society. Economic development of the USA, in particular in the field of marketing, is a definite guideline for the German economy. The use of laconic and informative composites with a touch of novelty characterizes the speaker as a modern, highly educated, competent and progressive person. A prestigious team of experts in the economic field is the use of term elements or full composites borrowed from English as the language of the world economy.

Key words: functioning, function, meaning, lexis of marketing, compound noun.

Постановка проблеми. Поява у складі сучасної німецької мови значної кількості іменникових комполітів на позначення процесів та явищ маркетингу як галузі економічної науки спричинює необхідність висвітлення їх функціональних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування лексичних одиниць, а саме вивчення функцій, які вони виконують у системі мови та мовлення відповідно до потреб носіїв мови, вже досить тривалий час цікавить вчених-лінгвістів. Зокрема функціонування визначається у лінгвістиці (В. Аврорин, А. Бондарко, Р. Пазухін) як прояв сутності, способів існування мови, критерій реальності його одиниць та категорій. Авторами різних типологій функцій є В. Аврорін, В. Гак, Ю. Степанов, К. Бюллер, Ф. Кайнц, А. Мартіне, Р. Якобсон. Предметом аналізу та обговорення багатьох лінгвістів сучасності, серед яких К.-Е. Heidolph, W. Bondzio, P. Schäublin, B. Sandberg, була можливість паралельного та рівноправного функціонування комполітів та словосполучень. Вони схиляються до думки, що наявна у мові потенційна паралельність аналізованих видів конструкцій зумовлена та спричинена як цілями та ситуацією комунікації, так і структурою текстів. На сучасному етапі розвитку лінгвістики серед вчених (І. Вашунін, Т. Шиппан, Є. Розен, Є. Гулига) панує думка також про те, що складне слово являє собою певну конденсацію відповідного синтаксичного словосполучення, яке містить не тільки значення безпосередньо мотивуючих слів, але й їх оточення в результаті чого складне слово виявляється більш економним, більш раціональним, ніж словосполучення. Прагнення до

економії мовних засобів пов'язується вченими (Б. де Куртене, А. Мартіне, Б. А. Серебреніков) з особливостями будови артикуляційного апарату людини та його пам'яті.

Метою дослідження є спроба визначити особливості функціонування іменникових композитів лексики маркетингу сучасної німецької мови. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) виділити функції складних іменників лексики маркетингу сучасної німецької мови; 2) проаналізувати функціональне призначення аналізованих лексичних одиниць на прикладах ілюстративного матеріалу з публіцистичних та наукових джерел; 3) встановити зв'язок між виконуваними функціями іменникових композитів.

Виклад основного матеріалу. Процеси інтеграції та диференціації, які відбуваються у сфері композитології сучасної німецької мови, обумовлені значним збільшенням кількості фахових найменувань, що супроводжується їх активним проникненням у загальнолітературну мову та мову засобів масової інформації. Особливість складного слова як одиниці номінації полягає в тому, що достатньо мовцеві назвати два пов'язаних між собою об'єкти, один чи обидва з яких позначають нову реальність, щоб слухач міг самостійно визначити той тип зв'язку, який мав на увазі мовець. З цього погляду складне слово служить не стільки для називання зв'язку, скільки для збудження уяви про його існування. При цьому впізнавання характеру зв'язку залежить від лінгвістичного та екстралінгвістичного досвіду слухача. Воно зумовлене як знанням реального світу речей та явищ, так і знанням семантичного образу даної моделі, створеного певною морфологічною структурою.

Субстантивні композити лексики маркетингу сучасної німецької мови являють собою клас особливих слів, що розташований на межі вивчення лексики, синтаксису, морфології та тексту та входить до ряду "похідне слово – складне слово (композити) – словосполучення". Цей клас слів характеризується визначеною нами у цьому та попередніх дослідженнях специфічною сукупністю виконуваних функцій (комунікативна, номінативна, словотвірна, стилістична, синтаксична, текстоутворююча, значеннєвоутворююча, функції економії мовних засобів та мовного престижу) [3; 4].

Значеннєвоутворююча функція. Головною особливістю спеціальної лексики є виконання її одиницями значеннєвої (дефінітивної) функції, суть якої полягає в тому, що лексичні одиниці є засобом логічного визначення поняття. На нашу думку, ця позиція заслуговує на увагу і стосовно складних іменників лексики маркетингу, оскільки вони не називають поняття, а поняття їм приписується, немов би додається до них. Функцією термінологічної лексеми є, передусім, визначення поняття. Якщо визначення є невідомим для слухача, то ніякі зв'язки слів, асоціації не допоможуть зрозуміти, сприйняти суть почутого або прочитаного слова. У цьому полягає принципова різниця між загальнолітературними та спеціальними словами.

Оскільки лексика маркетингу увібрала в себе як побутову лексику, так і лексику багатьох суміжних сфер практичної та наукової діяльності, її лексичні одиниці є або зрозумілими для слухача/читача і їх лексичне значення можна з'ясувати через значення компонентів та зв'язок між ними, або саме слово викликає певні асоціації у свідомості людини із вже відомими поняттями, і слухач/читач намагається зрозуміти дефініцію (значення) самостійно. Наприклад, розглянемо слово *Marketingstrategien*. Для пересічного слухача/читача ця дефініція, виходячи зі значень складових компонентів, розкривається як "стратегії, пов'язані з маркетингом чи маркетинговою діяльністю". Спеціальний посібник дає таку дефініцію даній термінологічній одиниці:

"Marketingstrategien sind mittel- bis langfristig wirkende Grundsatzentscheidungen zur Marktwahl und -bearbeitung, durch die eine bestimmte Stoßrichtung des unternehmerischen Handels im Rahmen der Marketing-Konzeption festgelegt wird. Sie verkörpern das zentrale Bindeglied zwischen den Marketingzielen einerseits und den laufenden Maßnahmen im Bereich des Marketing-Mix andererseits" [9, с. 29].

Як бачимо, значення слова є набагато повнішим та глибшим, ніж це здається на перший погляд. Якщо для розуміння слів загальнолітературної мови людині достатньо наявних знань та свого досвіду, то для розуміння слів спеціальної лексики необхідні фахові знання з певної

галузі науки. Для зручності усного та писемного спілкування у певній науковій сфері замість великих за обсягом пояснень, тлумачень суті певних понять використовують спеціальні лексичні одиниці, які у короткій та зручній для комунікантів формі передають дефініцію, визначення того чи іншого поняття, висуваючи на перший план найбільш суттєві для певної галузі знань параметри чи ознаки понять та підкреслюючи тим самим місце кожного окремого поняття в усталеній термінологічній підсистемі. Значеннєва (дефінітивна) функція композитів лексики маркетингу набуває особливого значення для визначення і уточнення поняття з аналізованої сфери, максимально конкретизуючи його та усуваючи можливість неправильного чи подвійного розуміння його суті. Значеннєва (дефінітивна) функція пов'язана з уточнюючою функцією складних неологізмів лексики маркетингу.

Уточнююча функція термінологічних одиниць, серед яких переважно більшість складають композити, закладена у визначенні поняття "термін", під яким розуміється слово або стійке сполучення слів, що служить **уточненням** найменуванням поняття, специфічного для певної галузі знань, виробництва чи культури.

Складні іменники лексики маркетингу виконують уточнюючу функцію відповідно до своєї структурно-семантичної природи, суть якої полягає в тому, що останній компонент складного слова завжди позначає ширше поняття у порівнянні з поняттям, названим складним словом в цілому. Складне слово є уточненням широкого поняття, що виражається другим компонентом при його самостійному вживанні. Наприклад, у лексиці маркетингу часто вживається слово *Güter* на позначення широкого поняття "товари, вантажі". Утворені за його участю в ролі останнього (головного) компонента складні лексичні одиниці мови маркетингу уточнюють певний вид товарів, що згадуються у різних комунікативних ситуаціях, наприклад:

*"...Teilt man Produkte nach ihrem Verwendungszweck ein, so lassen sich zum einen **Konsumgüter** (Verwendung für den privaten Konsum) und **Produktivgüter** (Verwendung im gewerblichen Bereich) sowie zum anderen **Verbrauchsgüter** (einmalige Nutzung) und **Gebrauchsgüter** (längerfristige bzw. mehrmalige Nutzung) unterscheiden. Bestimmte Produktarten (z.B. Pkw, Taschenrechner, Strom) können sowohl als Konsum- wie auch als Produktivgüter eingesetzt werden..."* [9, с. 6].

Зв'язок значеннєвої (дефінітивної) та уточнюючої функцій проявляється в тому, що уточнення досягається існуванням у спеціальній літературі чи термінологічних словниках значень (дефініцій) тих чи інших спеціальних понять, які сприяють чіткому та однозначному розумінню спеціальних понять, названих складними словами.

Функція мовної економії. Процес комунікації часто пов'язаний з діями немовного характеру, оскільки при необхідності, тобто з метою економії часу або просто з міркувань зручності та відповідності умовам спілкування, учасники комунікації можуть зекономити на потенційних мовних виразах, оскільки вони передбачають вміння та можливість реципієнта доповнити висловлену у неповній формі інформацію, що характерно для стилю повсякденного спілкування, комунікативними діями немовного характеру (die nichtsprachlichen Kommunikationshandlungen), якими виступають інтонація, ритміка, жестикуляція, кольористика, ілюстрування, а також умовами спілкування (ситуація), попередніми знаннями учасників комунікації щодо предмету обговорення та попередньої (психологічної) установки учасників спілкування [7, с. 28]. Отже, у багатьох ситуаціях спілкування повноти та точності висловлювання можна досягнути, вдаючись до різних способів вираження, що економлять час спілкування або друковану площу.

Зокрема Б. Серебрєніков вважає принцип економії у мові одним з проявів інстинкту самозбереження, своєрідною реакцією проти надмірних фізіологічних зусиль та незручностей, що ускладнюють роботу пам'яті [5, с. 27].

У колективному мисленні людей, пов'язаних спільною діяльністю, мають місце поняття, що відзначаються значною частотою вживання. Саме принцип мовної економії покликаний котролювати вживання одного слова (а не комплексу з декількох слів чи словосполучень) для позначення одного поняття. Слід враховувати також, що реалізація аналізованого принципу залежить передусім від потреб носіїв мови. Своє безпосереднє вираження тенденція до економії знаходить у співвідношенні мовних засобів до обсягу

інформації. Будь-яке складне слово є більш економним, ніж його базова синтаксична група на рівні лінійності, графічної та звукової репрезентації [1, с. 157].

Таким чином, композити виникають для задоволення потреб людини у стислих, економних, але інформаційно насичених номінативних одиницях (*"Die Ursache ... für die zunehmenden Wortzusammensetzungen aller Art liegt in dem Streben nach Knappheit, nach Ökonomie"*) [8, с. 37].

Компресія у складному слові може відбуватися на морфологічному, синтаксичному, синтактико-лексичному та лексико-семантичному рівнях. Суть морфологічної компресії полягає в тому, що перший компонент композита, являючи собою основу слова, не є оформленим формотворчими афіксами. У процесі синтаксичної компресії відбувається кумуляція складним словом співвідносних з ним словосполучень чи речень, як у прикладі:

"...In der Marketingliteratur und -praxis hat sich im Laufe der Zeit eine Vielzahl von Kriterien zur Marktsegmentierung herausgebildet, mit deren Hilfe man versucht, Käufergruppen voneinander abzugrenzen und zu beschreiben. Die Marktsegmentierungskriterien lassen sich vereinfacht in drei Kategorien einteilen: sozio-ökonomische Kriterien, psychografische Kriterien und Kriterien des beobachtbaren Kaufverhaltens..." [9, с. 41].

Синтактико-лексична компресія має місце у складних словах в разі відсутності зовнішніх показників відношення, що існує між двома компонентами.

Компресію на лексико-семантичному рівні можна спостерігати у складному слові, при відсутності деяких елементів, що мають лексичне значення та входять до словосполучення, яке співвідноситься зі складним словом, наприклад, у композиті *Einführungsphase – Phase der Einführung von neuen Artikeln auf dem Markt* "період введення нових товарів на ринок".

Отже, економність та раціональність складних іменників лексики маркетингу, що характеризуються здатністю передавати великий обсяг інформації в межах одного слова, сприяє їх поширенню у мовних колективах освічених та прогресивних людей сучасності, які цінують час, інформативність та лаконічність. Функція економії є підґрунтям для виконання складними іменниками лексики маркетингу сучасної німецької мови функції мовного престижу.

Функція мовного престижу. Беззаперечним є той факт, що вживання нещодавно утворених композитів як в усній, так і у писемній формах, надає повідомленню певної новизни та актуальності, а носія мови характеризує як сучасну, освічену, прогресивну людину, що володіє актуальною, модною лексикою. Вживання композитів нової галузі економічної науки, що складаються з двох або більше компонентів та володіють здатністю передавати в одному слові велику кількість інформації, економлячи при цьому час та друковану площу повідомлення, є престижним незалежно від етимологічної характеристики складових компонентів, хоча у сучасній мові маркетингу значне місце займають англіцизми [2, с. 145].

Лексика маркетингу, основні концепції розвитку якого були закладені саме у США, є дійсно престижною та актуальною, оскільки презентує відносно нову, актуальну та необхідну на сучасному етапі розвитку суспільства галузь економічної науки. Економічний розвиток США, зокрема у галузі маркетингу, є певним орієнтиром для економіки Німеччини і тому, *"um im nationalen und internationalen Geschäft wettbewerbsfähig zu bleiben, vielleicht auch aus einem traditionellen Imitations- bzw. Adoptionszwang gegenüber dem häufig geschmähten und zugleich bewunderten Vorbild und Bruder, schauen vor allem deutsche Dienstleistungs- und Handelsunternehmen auf als innovativ gesehene Entwicklungen und Tendenzen in den USA, um von Neuem nicht überrollt zu werden und um rechtzeitig reagieren zu können"* [6, с. 12-13].

Важливе значення має також і статус англійської мови як мови міжнародного спілкування. Значна кількість англіцизмів присутня у більшості європейських мов, деякі носії яких негативно ставляться до такого явища. Носії німецької мови вважають проникнення англіцизмів до складу німецької мови переважно негативним явищем, особливо люди, яким більше 60 років, оскільки без знань англійської мови більше неможливо читати газети (*"Die Durchsetzung des Deutschen mit Anglizismen wird überwiegend als schlecht angesehen; dies ist ganz besonders bei Befragten über 60 der Fall (Zeitungsen sind ohne Englischkenntnisse nicht mehr lesbar!)"* [6, с. 104].

Незважаючи на це, наявність у словниковому складі носія мови складних іменників лексики маркетингу, основи яких є запозиченими з англійської мови (*caf-Preis, Consalting-Leistungen, Full-Service, Marketing-Mix, Media-Analyse, No-Name-Produkt, One-One-Marketing* тощо), та вільне оперування ними у процесі спілкування є престижним для сучасного мовного колективу, оскільки свідчить про певний рівень професіоналізму та обізнаності мовця щодо актуальних та важливих тенденцій розвитку світової та, зокрема, німецької, економіки.

Висновки. Суть значеннєвоуточнюючої функції іменників-комполітів полягає у їх призначення бути уточненим засобом логічного визначення поняття аналізованої галузі знань. Уточнення досягається існуванням значень (дефініцій) спеціальних понять, які сприяють однозначному та вичерпному розумінню названих ними понять. Функція мовної економії задовольняє потреби носіїв мови у стислих та змістовно насичених складних словах, які є конденсатом відповідного синтаксичного словосполучення та вживання яких економить друковану площу та ефірний час інформаційних засобів. Виконання цієї функції зумовлює реалізацію функції мовного престижу. Вживання лаконічних та інформативних комполітів з відтінком новизни характеризує мовця як сучасну, високоосвічену та прогресивну людину. Престижним у колективі фахівців є вживання терміноелементів або цілих комполітів, запозичених з англійської мови як мови світової економіки.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у дослідженні аналізованих функцій та встановленні інших функцій на матеріалі лексики як інших нових галузей економічної науки, так і термінологічних систем інших галузей знань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Высочинский Ю. И. Лексикология современного английского языка: в 2 ч. / Ю. И. Высочинский, Л. Ф. Омельченко. – К.: НТУ «КПИ», 2000. Ч.2. – 279 с.
2. Горбач О. В. Етимологичний аспект неологізмів-комполітів (на матеріалі лексики маркетингу сучасної німецької мови) // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. – Чернівці: Видавничий дім "РОДОВІД", 2016. Вип. 11-12, Ч. 1.- С. 142-146.
3. Горбач О. В. Номінативна функція складних неологізмів сучасної німецької мови (на матеріалі лексики маркетингу) // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К.: Логос, 2001. Том XXIX. – С.200-205.
4. Горбач О. В. Синтаксична функція складних неологізмів (на матеріалі лексики маркетингу сучасної німецької мови) // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної наукової конференції викладачів університету за 2012 рік, 9-10 лютого 2013 року. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 32-33.
5. Серебренников Б. А. Вероятностные обоснования в компаративистике / Б. А. Серебренников. – М.: Наука, 1974. – 352 с.
6. Fink H. Amerikanisierung in der deutschen Wirtschaft: Sprache, Handels, Güter und Dienstleistungen. Frankfurt am Main: Lang, 1995. 310 S.
7. Polenz P. Deutsch. Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Berlin; New York: de Gruyter, 2000. Bd. 1. 386 S.
8. Römer R. Die Sprache der Anzeigenwerbung: Studien des Instituts für deutsche Sprache. Düsseldorf: Schwann, 1968. 288 S.
9. Scharf A. Marketing: Einführung in Theorie und Praxis. Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 2001. 440 S.

REFERENCES

1. Vysochinskij, Yu. I. (2000). Leksikologiya sovremennogo anglijskogo yazyka: v 2 ch. [Lexicology of modern English: in 2 parts]. Kyiv: NTU «KPI».
2. Gorbach, O. V. (2016). Ety'mologichny'j aspekt neologizmv-kompozy'tiv (na materiali leksy'ky' markety'ngu suchasnoyi nimecz'koyi movy') // Aktual'ni problemy' romano-germans'koyi filologiyi ta pry'kladnoyi lingvisty'ky'. [Etymological aspect of neologisms-composites (by the material of modern German marketing vocabulary) // Actual problems of Romano-Germanic Philology and applied linguistics]. Chernivci: RODOVID.
3. Gorbach, O. V. (2001). Nominaty'vna funkciya skladny'x neologizmv suchasnoyi nimecz'koyi movy' (na materiali leksy'ky' markety'ngu) // Nauka i suchasnist'. [Nominative function of complex neologisms of the modern German language (by the material of marketing vocabulary) // Nauka i sovremennost]. Kyiv: Logos.
4. Gorbach, O. V. (2013). Sy'ntaksy'chna funkciya skladny'x neologizmv (na materiali leksy'ky' markety'ngu suchasnoyi nimecz'koyi movy') // Yednist' navchannya i naukovy'x doslidzhen' – golovny'j pry'ncy'p universy'tetu. [Syntactic function of complex neologisms (by the material of modern German marketing vocabulary) // Unity of education and research - the main principle of the University]. Kyiv.
5. Serebrennikov, B. A. (1974). Veroyatnostnye obosnovaniya v komparativistike. [Probability of establishment comparative studies]. Moscow: Nauka.
6. Fink, H. (1995). Amerikanisierung in der deutschen Wirtschaft: Sprache, Handels, Güter und Dienstleistungen. Frankfurt am Main: Lang.

7. Polenz, P. (2000). Deutsch. Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd. 1. Berlin; New York: de Gruyter.

8. Römer, R. (1968). Die Sprache der Anzeigenwerbung: Studien des Instituts für deutsche Sprache. Düsseldorf: Schwann.

9. Scharf, A. (2001). Marketing: Einführung in Theorie und Praxis. Stuttgart: Schäffer-Poeschel.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Горбач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національної академії внутрішніх справ.

Наукові інтереси: формування та функціонування фахових мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oksana Horbach – Ph. D., Associate Professor of the Department of Foreign Languages at the National Academy of Internal Affairs.

Scientific interests: formation and functioning of professional languages.

УДК: 811.111'25'42:811.161.2:659.1

ОКАЗІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР АНГЛОМОВНИХ БЛЕНДИНГОВИХ ЛЕКСЕМ В УКРАЇНОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Катерина ВАШИСТ (Суми, Україна)

e-mail: k.vashyst@gf.sumdu.edu.ua

ВАШИСТ Катерина. ОКАЗІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР АНГЛОМОВНИХ БЛЕНДИНГОВИХ ЛЕКСЕМ В УКРАЇНОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття висвітлює проблеми творення і функціонування сучасних англомовних блендів як okazіональних лексичних одиниць в україномовному рекламному дискурсі. Аналіз перекладу okazіональних блендів рекламного дискурсу українською мовою дозволяє виокремити основні та периферійні способи перекладу цих лексем: транскодування, описовий переклад, буквальный переклад корелятивів та напівкалькування. Переклад блендів потребує екстралінгвальних знань для кращого розуміння соціокультурного і прагматичного спрямування блендингових одиниць в межах рекламного дискурсу.

Ключові слова: бленд; okazіональна лексична одиниця; рекламний дискурс; корелят; аналогічна модель; транскодування.

VASHYST Kateryna. OCCASIONAL CHARACTER OF ENGLISH BLENDING LEXEMES IN THE UKRAINIAN ADVERTISING DISCOURSE

The article highlights the problems of creating and functioning of modern English-language blends as occasional lexical units in the advertising discourse where they have bright stylistic colouring and linguo-pragmatic meaning, which causes complexity in the translation process and constitutes a research problem. Investigation of the functional features of occasional blends in advertising and the selection of the corpus of such units allows to classify them into the groups: blend-terms and onyms (ergonyms and names of goods and services). It is characteristic that the examples of the analysed advertising blend units usually do not have equivalents in the Ukrainian language and function as borrowings adapting to the language of the recipient. The analysis of the methods and tools of translating occasional blends within advertising discourse into the Ukrainian language allows to distinguish the main and peripheral ways of translating these lexemes. The most relevant translation method is transcoding which is used to translate the two types of blends. The reason for this is the fact that many terms of advertising discourse and modern realities that can be nominated through blends are borrowings that are potentially understandable to a Ukrainian-speaking recipient. Translation through the preservation of the original name is also used very often; it is applied to proper names of brands or organizations which make up a significant number of all blends in advertising discourse. Translation of realities and terms can also be done through descriptive translation but its verbosity and ignorance of the unique blend structure is a major drawback. Finally, the least frequent methods are literal translation of correlates, loan translation with transcoding, and the creation of a similar model, since these methods are not appropriate due to the international nature of many advertising blends, or impossible due to the peculiarities of their structure. Translation of blends requires extralinguistic knowledge for better understanding of the socio-cultural and pragmatic structure of blends within the advertising discourse.

Key words: blend; occasional lexical unit; advertising discourse; correlate; analogical model; transcoding.

Мова – явище динамічне, а не статичне, тому поповнення словникового складу лексичними одиницями – це невід’ємний процес її розвитку. Цікавими у рамках вивчення нових мовних утворень є okazіоналізми, адже вони не лише мають широкі можливості у вираженні інтенцій мовця або автора того чи іншого тексту, але й є ідеальним мовним засобом для привернення уваги та зацікавлення реципієнта. Такі слова руйнують стереотипи сприйняття, надаючи особливої експресії.

Одним із способів творення okazіоналізмів у сучасній англійській мові є блендинг, що є незвичним типом словотвору. Цей спосіб породжує своєрідні одиниці – бленди, які володіють як універсальними, так і лінгвокреативними особливостями. Лінгвістичну сутність блендингових лексичних одиниць вивчали V. Adams, J. Algeo, H. Gleason, S. Kemmer, H. Marchand, L. Sondek, H. Wentworth, A. M. Акопянц, I. P. Гальперін, Ю. А. Зацний, О. С. Кубрякова, М. О. Кулініч, О. А. Лаптева, А. Е. Левицький, В. М. Лейчик, Л. Ф. Омельченко, О. М. Сухорукова, Л. Р. Хафізова, Н. Ю. Шведова, А. В. Янков та ін.

Завдяки простоті та легкості утворення бленди є популярними і в мові реклами, адже вони компактні, однак місткі за своїм сенсом. Вони привертають до себе увагу та мають яскраво виражене стилістичне забарвлення, що і викликає неабияку складність в процесі перекладу цієї “безеквівалентної” лексики українською мовою. Тому **предметом** дослідження є аспекти функціонування та перекладу блендів у рекламних текстах, які зокрема зумовлені як лінгвальною, так і екстралінгвальною специфікою рекламного дискурсу в різних мовах, що зумовлює **актуальність** дослідження.

В роботі застосовані такі **методи дослідження**: *словниковий аналіз* – уможливорює аналіз денотативного та конотативного компонентів лексичного значення бленда, що дає змогу пояснити чинники, які зумовлюють подальші процеси його функціонування; *аналіз безпосередніх складників* – розкладення семантики на найменші складові, відтворюючи у такий спосіб семантичний ланцюжок та даючи відповідь на запитання про чинники, які зумовлюють функціонування тієї чи іншої блендингової одиниці як вузькоспеціалізованої лексики, що має обмежену семантику. Дослідження специфіки перекладу блендів у текстах рекламного дискурсу потребує *функціонального та перекладацького аналізу*, зокрема *порівняльно-зіставного методу*, *лінгво-прагматичного аналізу*, *контекстуально-інтерпретативного аналізу*.

Більшість блендингових лексичних одиниць є okazіональними утвореннями, які значною мірою відображають специфіку словотвору англійської мови. При перекладі okazіоналізмів важливо звертати увагу на внутрішню форму слова, у якій полягає його семантична значимість, а також на контекст, який актуалізує це значення. Оскільки бленд є okazіональним утворенням у межах рекламного тексту, він часто містить унікальну інформацію, покликану здійснити відповідний вплив на реципієнта, спонукати його до чогось. Тобто бленд-okazіоналізм зазвичай володіє прагматичним значенням, відтворення якого і входить до задач перекладача. Власне англomовні бленди, які є об'єктом цього дослідження, в цілому відображають аналітичну природу англійської мови, її прагнення до лаконізму та стислості [4]. Передача цієї функції бленду українською мовою часто є складною, або виявляється і зовсім неможливою.

Базуючись на думці більшості науковців про те, що okazіоналізми належать до групи безеквівалентної лексики, відносимо до цієї групи й бленди як okazіональні одиниці. Безеквівалентна лексика становить одну з провідних проблем для перекладача, що зумовлено усталеним підходом до пошуку еквівалентів переважно на рівні слова. Л. С. Бархударов відносить до безеквівалентної лексики слова та стійкі сполучення однієї мови, що не мають ні повних, ні часткових еквівалентів серед лексичних одиниць іншої мови [1, с. 45]. Термін «безеквівалентна лексика», на думку Л. С. Бархударова, слід вживати тільки за відсутності відповідної лексичної одиниці в словниковому складі іншої мови. Оскільки okazіоналізми, а відповідно і бленди, як елементи авторської словотворчості, не входять до словникового складу мови оригіналу, то вони не можуть мати відповідників у мові перекладу, що дозволяє розглядати їх як частину пласта безеквівалентної лексики поряд з реаліями, власними назвами та іншими одиницями такого типу [1, с. 43-44].

Втім, часто навіть ідентифікуючи та сприймаючи okazіональне слово правильно, багато перекладачів не наважуються зайнятися словотворчістю і вдаються до більш-менш вдалого описового перекладу таких утворень. Таке перекладацьке рішення, по-перше, не зберігає економної функції бленду, однак навпаки експлікує речення, роблячи його перевантаженим та громіздким; а по-друге, описовий переклад блендів-okazіоналізмів рекламного дискурсу часто не є допустимим, наприклад, при перекладі рекламного слогану, або ж назви товару чи фірми, адже повністю виключає закладений автором такого okazіоналізму прагматичний потенціал.

За своєю прагмолінгвістичною сутністю, як показав аналіз корпусу блендів-okazіоналізмів рекламного дискурсу, вони можуть бути розподілені на групи:

- 1) спеціальні рекламні терміни, наприклад: *advertorial*, *infomercial*, *infotainment* тощо;
- 2) оніми:
 - а) назви компаній, виробників товарів або закладів (ергоніми), наприклад: *Budgetel*, *Hairport* тощо;

б) назви товарів та послуг, наприклад: *Nestea, Nespresso, Craisins* тощо.

Зазвичай терміни не входять до категорії лексики, яка викликає у перекладача особливі труднощі, адже це лексеми, які повинні мати відповідники у різноманітних мовах, бо вони позначають чітко визначене поняття. Однак переклад блендів-термінів, які позначають певні явища рекламного дискурсу як професійної сфери діяльності та є новими утвореннями, які ще зберігають свій статус okazіональності, виключає можливість перекладу зі словником чи іншим варіантом віднаходження еквіваленту терміну в українській мові. У випадку, коли віднаходження точного семантичного еквівалента терміна неможливе, перекладач може вдаватися до використання інших прийомів, переважно це прийоми калькування та експлікації, а з огляду на складну структуру термінів-блендів включаються до можливих для використання також прийоми транскодування (транслітерації або транскрипції) та буквальний переклад корелятив бленду.

Оскільки терміни рекламного дискурсу, як утворені традиційними способами словотвору, так і блендингові утворення, зазвичай не несуть у собі певної прагматичної складової, однак покликані виконувати у першу чергу інформативну функцію, **описовий (експікативний) переклад** можна вважати цілком припустимим прийомом перекладу у цьому випадку: *infomercial* – рекламна комерційна передача, що за формою нагадує інформаційне повідомлення; *tagalogue* – гібрид журналу та каталогу; *advergame* – комп'ютерна гра на веб-сайті, що інкорпорує рекламний зміст та яскраве зображення; *advertecture* – реклама на будівлях тощо. У той же час цей прийом достатньо багатослівний: *An effective advertorial grips the reader and leads him to the logical conclusion – pointing him, in very specific language, to what to do next* [8]. – Ефективна реклама, написана у формі та стилі редакційної статті, захоплює читача і веде його до логічного умовиводу – просто кажучи, кажує йому, що робити далі.

Щоб уникнути такого нагромадження можна застосувати прийом **буквального перекладу корелятив** бленду, наприклад, слово *advertorial* можна перекласти, як «рекламна стаття», що зробить переклад лаконічнішим та зручнішим для сприйняття. Рекламний термін *advergame*, відповідно, перекладаємо як «рекламна гра», *netvertising* – як «веб-реклама», або «Інтернет-реклама». Втім, застосування описового перекладу, та, частково, перекладу корелятив, відносно до термінології не завжди є виправданим, адже терміни вживаються у текстах, які здебільшого розраховані на спеціаліста, який повинен розуміти їх значення без детального пояснення чи перекладу складових. Сьогодні з'являється величезна кількість термінології, яка запозичується з англійської мови, і реклама входить до когорти тих сфер людської діяльності, які особливо схильні до таких запозичень [2]. З огляду на ці особливості функціонування термінів, запозичених з англійської мови, у терміносистемі української мови провідним способом перекладу спеціальних термінів-блендів рекламного дискурсу українською мовою вважається **транскодування** (переважно транслітерація): *advertorial* – *адверторіал*, *tagalogue* – *магалог*, *netvertising* – *нетвертайзинг*, *advergame* – *адвергейм*, *infomercial* – *інфомершіал* тощо. Незважаючи на те, що наведені терміни мають okazіональний характер, їх транслітерація відповідає сучасним тенденціям термінотворення в українській мові. Застосування перекладачами рекламних текстів саме прийому транслітерації при перекладі таких лексичних одиниць сприяє розширенню терміносистеми україномовного рекламного дискурсу. Okazіональний характер таких термінів може утруднювати розуміння їх семантики, а тому доцільно подавати у дужках вказівку на складові терміну, що надасть додаткову важливу інформацію реципієнтові тексту, наприклад: *If successful, Advergames promote the brand and their values alongside a fun, enjoyable game which users keep coming back to play* [6]. – За умови успішності, *адвергейми* (від англ. *advertisement* + *game*) рекламують бренд та його цінності у ході веселої, приємної гри, що спонукає користувачів повертатися до гри знову й знову.

Окрім того, для перекладу блендингових термінів можна вдаватися й до застосування прийому створення перекладачем власного okazіоналізму-бленду засобами української мови. Такий прийом має назву **створення аналогічної моделі** бленду. Із відібраних нами термінів-блендів утворити аналогічну модель для перекладу українською мовою можна від термінів *advergame* – *рекламогра* та *tagalogue* – *журналוג*. Більшість термінів, втім, перекласти за

допомогою такого прийому неможливо, він не може вважатися продуктивним, хоча і є одним із найцікавіших та здатних презентувати адекватний переклад зі збереженням структурних особливостей терміна.

Як і терміни, оніми є специфічною категорією серед лексики рекламного дискурсу, тому перекладач має ретельно підходити до вибору прийомів їх відтворення в мові перекладу. Оніми становлять найбільшу частку відібраних для аналізу блендів, здебільшого це ергоніми та бренди у рекламному дискурсі.

Переклад назв продукції, яку випускає та чи інша всесвітньовідома фірма або компанія, так само як і переклад назви самої фірми/компанії може відбуватися за допомогою **збереження вихідної назви** продукту/виробника (відсутність будь-яких перекладацьких трансформацій), особливо, якщо це власна назва, загальновідома для широкого загалу: *Nestea, Nesquik, Nespresso*.

Іншомовні назви популярних товарів, які часто рекламуються, вже є звичними для українського споживача – назви таких товарів на упаковці не перекладаються, що є важливим моментом у маркетинговому процесі, частиною якого є реклама. Навпаки, деякі товари, назва яких адаптована (транслітерована тощо) можуть виявитися аналогом або навіть підробкою оригінального продукту, тому переклад назви товару в рекламному тексті може спричинити зниження попиту на товар, завдавши збитків фірмі-виробнику та власнику франшизи на той чи інший бренд. Тому перекладач, працюючи з онімами як складовою не лише рекламного дискурсу, але й маркетингового дискурсу взагалі, має враховувати ці екстралінгвальні особливості, бути ознайомленим із вимогами до перекладу брендів, що частіше є встановленими компанією-власником.

Відсутність перекладу власної назви може бути зумовлена також грою слів, яка лежить в основі такої номінації. Досить часто власники фірм дають своїм закладам цікаві, смішні та навіть дотепні назви, які базуються на лінгвокультурних засадах англійського гумору, а тому перекласти їх українською мовою без часткової втрати гумору / сенсу неможливо. Наприклад, назви перукарень *“Hairport”, “Hairatage”, “Headonizm”* будуються на тонкій мовній грі, яка залучає фонетичні особливості англійської мови, що неможливо відтворити українською мовою.

Проаналізувавши особливості функціонування назв різноманітних відомих брендів, утворених за допомогою блендингу, в українському рекламному дискурсі, спостерігаємо, що вони відтворюються і за допомогою **транскодування**: *На сайті ви можете купити або замовити Чай Несті 1,5 л Лимон з доставкою до дому; НЕСКАФЕ Класік – це натуральна розчинна кава з відбірних зерен робусті; Найкращий вибір Какао 500 г Нестле Несквік* [7].

Враховуючи мовний бар'єр, який можуть відчувати споживачі, які не володіють англійською мовою, при взаємодії із рекламою товарів чи послуг, де зберігається їх оригінальна форма, переклад назв через транскодування є більш зручним і сприяє кращому сприйняттю україномовним споживачем фонетичних особливостей іншомовної назви [3].

Можливими є й більш креативні адаптації власної назви на тлі рекламного дискурсу, зокрема **буквальний переклад корелятивів** бленду-оніму. Назва марки сушеної журавлини, популярної у Європі *“Craisins”* об'єднує у собі слова *cranberry* та *raisins*, відповідно перекласти таку назву без втрати смислу (проте без дотримання структурних особливостей), адаптувавши її до сприйняття україномовним споживачем, можна як «сушена журавлина». Назва компанії з продажу американських марок автомобілів *“Americars”* може перекладатися як «Американські авто», назва компанії з виробництва іграшок *“Gingeraffe”* може бути передана українською мовою за допомогою перекладу корелятивів як «Рудий жираф». Втім, такий переклад не можна назвати цілковито адекватним, адже оніми, до того ж з блендинговою структурою, є індивідуальними, оказіональними одиницями, а тому вибір номінації товару чи фірми за допомогою блендингу – це свідомий прагматичний хід для надання назві нестандартного, лаконічного поєднання декількох лексичних елементів, які вказують на одразу кілька характеристик товару тощо [5]. Тож, переклад корелятивів хоча й можливий, однак не бажаний у рамках рекламного дискурсу з точки зору прагматичної цінності рекламного тексту.

Більш доцільним та ефективним прийомом може стати **створення аналогічної моделі**, яка, наскільки це можливо, точно передасть структуру та сенс власної назви. Наприклад, назву дешевого готелю “*Budgetel*” (*budget* + *hotel*) можна передати як «Бюджетель» (бюджетний + готель). Структура, семантика слова та навіть покладена у його основу мовна гра зберігаються у перекладеній назві. Прийом створення аналогічної моделі є ефективним, проте малопродуктивним в силу своєї складності.

Висновки. Розглянувши особливості та прийоми перекладу блендів у рекламному дискурсі та визначивши кількісні та відсоткові співвідношення різних видів блендів та способів їх перекладу, можна здійснити узагальнення та виокремити загальне відсоткове співвідношення способів перекладу блендів рекламного дискурсу, які застосовувалися у ході дослідження.

Таким чином, найрелевантнішим способом перекладу блендів рекламного дискурсу українською мовою є прийом транскодування (44%), оскільки багато термінів рекламного дискурсу та сучасних реалій, які можуть номінуватися через бленди, являють собою запозичення, які потенційно будуть зрозумілими україномовному реципієнту. Другим за частотністю використання є прийом збереження вихідної назви онімів англійської мови (29%), утворених за допомогою блендингу. Описовий переклад, який часто вважається провідним у перекладі блендів, у дослідженні становить 18% від загальної моделі. Лише в окремих випадках можливе застосування прийомів буквального перекладу корелятивів (5%) та напівкалькування з транскодуванням (3%). Найменш представлений у дослідженні прийом створення аналогічної моделі (1%), який викликає найбільші складнощі при роботі з лексичним складом рекламного дискурсу.

У ході перекладу оказіональних блендів перекладач має орієнтуватися на принципи адекватності та еквівалентності, залучати додатковий матеріал для кращого розуміння соціокультурного середовища, у якому виник та використовується той чи інший бленд. Оказіональні бленди у рамках рекламного тексту передбачають прагматичний вплив, що має враховуватися перекладачем – важливо знайти оптимальний варіант, коли збережена і форма, і семантика слова, не порушуючи при цьому контекстуальну єдність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. – М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. Косович О.В. Контамінація у дзеркалі неонімінації. Лінгвокреативні можливості / О. В. Косович // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – 2014. – Вип. 32. – С. 96-104.
3. Медвідь О. М. Телескопія як спосіб утворення неологізмів (на матеріалі сучасних англійських онлайн-видань ЗМІ) / О. М. Медвідь, А. Є. Петухова, К. М. Вашист // Філологічні трактати. – 2016. – Т.8, №1. – С. 39-45.
4. Danks, D. (2003). Separating Blends: A Formal Investigation of the Blending Process and its Relationship to Associated Word Formation Processes. *RDUES*. Retrieved from http://rdues.bcu.ac.uk/publ/Debbie_Danks_Thesis.pdf
5. Renner, V., Maniez, F., Arnaud, P. J. L. (2013). Introduction: A bird's-eye view of lexical blending. *Academia*. Retrieved from http://www.academia.edu/13134800/Introduction_A_bird_s-eye_view_of_lexical_blending.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

6. 7 Myths about Branded Games and Advergaming [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <http://www.brandedminigames.com/the-7-myths-about-branded-games-and-advergaming/>
7. Novus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novus.zakaz.ua/uk/store/>
8. The 14 Keys to Writing Advertorials That Sell [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://www.scdgroup.net/2014/05/innovation-freeloaders-mistakes-3-other.html?m=1>

REFERENCES

1. Barhudarov, L.S. (1975). Yazyk i perevod. (Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda). [Language and Translation (Questions of General and Particular Translation Theory)]. Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya.
2. Kosovych, O.V. (2014). Kontaminatsiya u dzerkali neonominatsii. Lihvokreatyvni mozhlyvosti. [Contamination in the Mirror of Neonomination. Linguistic and Creative Possibilities]. Problemy semantky slova, recheniya ta tekstu [Problems of Semantics of a Word, a Sentence and a Text], 32, 96-104.
3. Medvid, O.M., Pyetuhova, A.Ye., Vashyst, K.M. (2016). Teleskopiya yak sposib utvorenniya neolohizmiv (na materialy suchasnyh anhlovnyh onlain vydan' ZMI). [Telescoping as a Method of Creating Neologisms (based on current English language online media publications)]. Filolohichni traktaty [Philological treatises], 8(1), 39-45.
4. Danks, D. (2003). Separating Blends: A Formal Investigation of the Blending Process and its Relationship to Associated Word Formation Processes. *RDUES*. Retrieved from http://rdues.bcu.ac.uk/publ/Debbie_Danks_Thesis.pdf
5. Renner, V., Maniez, F., Arnaud, P. J. L. (2013). Introduction: A bird's-eye view of lexical blending. *Academia*. Retrieved from http://www.academia.edu/13134800/Introduction_A_bird_s-eye_view_of_lexical_blending

ILLUSTRATIVE RESOURCES

6. 7 Myths about Branded Games and Advergaming. (2015, February 26). Branded Minigames. Retrieved from <http://www.brandedminigames.com/the-7-myths-about-branded-games-and-advergaming/>

7. Novus. (n.d.). Retrieved from <https://novus.zakaz.ua/uk/store/>

8. The 14 Keys to Writing Advertorials That Sell. (2014, May 1). SCD Group. Retrieved from <http://www.scdgroup.net/2014/05/innovation-freeloaders-mistakes-3-other.html?m=1>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Вашист – асистент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: лінгвопрагматичні аспекти мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kateryna Vashyst – assistant lecturer of the Department of Germanic Philology, Sumy State University.

Scientific interests: linguo-pragmatic aspects of language.

УДК 821, 161, 2'342, 8

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА МОРФОНОЛОГІЧНИМИ ФУНКЦІЯМИ НАГОЛОСУ В АД'ЄКТОНІМНОМУ СЛОВОТВОРІ

Лариса ГУЦУЛ (Кропивницький, Україна)

e-mail: lara.gutsul@gmail.com

ГУЦУЛ Лариса. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА МОРФОНОЛОГІЧНИМИ ФУНКЦІЯМИ НАГОЛОСУ В АД'ЄКТОНІМНОМУ СЛОВОТВОРІ

У пропонованій статті досліджуються морфологічні функції наголосу в ад'єктонічному словотворі. Підкреслюється, що при всій своїй специфічності система наголошення українських ад'єктонімів підпорядковується основним акцентуаційним законам української мови. Встановлюються типи акцентних опозицій в ад'єктонічному словотворі, досліджуються групи ад'єктонічних суфіксів залежно від акцентованості чи неакцентованості, аналізуються морфологічні функції наголосу. Констатується, що домінуючим є процес збереження наголосу твірного слова.

Ключові слова: ад'єктоніми, система наголошення ад'єктонімів, ад'єктонічний словотвір, акцентуаційні закони, типи акцентних опозицій, морфологічні функції наголосу, акцентно-інтонаційна структура, ад'єктонічні суфікси, морфологічна похідність.

GUTSUL Larisa. THE OBSERVATION OF MORPHOLOGICAL FUNCTIONS OF STRESS IN ADJECTIVE WORD-FORMATION

The proposed article explores the morphological functions of stress in adjectival word-formation. It is emphasized that with all its specificity the system of the accent of Ukrainian adjectonim is subject to the main accentuation laws of Ukrainian language. It has been established that stress is the most important means by which a word is formed. Morphological accent origins consists in morphological derivativeness which is displayed in that derivative either preserves the base of producing word and him accentuation, or transforms them for some standard rules. Five types of accent oppositions in adjectonim word-formation are distinguished: 1) accent on the basis of oikonim- accent on the basis of adjectonim; 2) accent on the basis of oikonim- accent on producing suffix adjectonim; 3) accent on the basis of oikonim- accent on inflection adlactone; 4) accent on inflection oikonim- accent on the basis of adjectonim; 5) accent on inflection oikonim- accent on inflection adjectonim. According to the stressness or non- stressness four groups of adjectonim suffixes are define: 1) suffixes that do not bear the stress; 2) suffixes that appear under the stress; 3) suffixes, which in some cases act as stress, and in others - unstressed; 4) the suffixes which mainly act by unstressed. Such morphological function of stress в adjectonim word-formation were revealed 1) preservation accentuation producing word in derivative; 2) moving of the accent which leads to change-over of accent model of derivative word as compared with producing; 3) alignment of accent term derivative with common language tendency to the accent the middle of the word; 4) continuation and completion after shock base of descending part of intonation; 5) he preservation of the place and method of stress produced in the derivative; 6) filling up of stress element. It is proven that in accentuation toponyms adjectives of the most strong there is action tendency to preservation of the accent of producing word. (dominant is the process of preserving the stress of the producing word).

Key words: adjectonim, the system of the stress adjectonim, adlactone word-formation, accentological laws, types of accent oppositions, morphological functions of the stress, accent-intonational structure, adlactone suffixes, morphological derivativeness.

Постановка проблеми. Наголос – складна суперсегментна одиниця мови, що виконує важливі й різноманітні функції. Вивчення українського наголосу проводиться в різнопланових аспектах. Однак, попри вагомий дослідження української акцентології в останні десятиріччя, наголошення слів ономастичної лексики залишається актуальним, оскільки в центрі уваги дослідників перебуває акцентуація слів апелятивної лексики. Слід наголосити на тому, що вивчення наголосу українських відтопонімних прикметників дає необхідні відомості для аналізу акцентуаційної системи української мови загалом та для ономастичних досліджень зокрема.

Проблема наголосу як морфологічного явища в українському мовознавстві й досі залишається “проблемою”, адже з погляду морфології наголос ще системно не досліджувався. Поряд з усиченням, інтерференцією, чергуванням, накладанням наголос є одним із морфологічних явищ в українській мові; він виступає важливим засобом, який сприяє утворенню слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наголосу сучасної української мови пов'язане передусім з науковими доробками О.О. Потебні, О. Шахматова, Л. А. Булаховського, В. Г. Скляренка, В. М. Винницького, З. М. Веселовської, В. Б. Задорожного, А. П. Білоштана, О. В. Романченка та ін. Дослідження української акцентології останніх десятиріч свідчать про інтерес до наголосу як морфологізованої одиниці: йдеться про розкриття морфологізованості наголосу з проекцією на явища морфемики і процесу словотвору (В. Б. Задорожний, П. В. Мацьків, Т. І. Товкайло, Г. С. Кобирилки та ін.). Також виникає інтерес до проблеми акцентної варіантності (В. М. Винницький, З. М. Веселовська, О. В. Романченко, Б. Р. Пристай, Т. Г. Юрчук). Постановку проблеми наголосу як морфонологічного явища знаходимо в працях В. Г. Чурганової, В. В. Лопатіна, А. А. Залізняка, О. Г. Устинові, А. К. Поливанової, В. А. Редькіна та ін.

Усі названі аспекти дослідження наголосу стосуються слів апелювальної лексики. Акцентуація ономастичної лексики системно аналізується лише в працях О. В. Суперанської [9; 11], В. О. Горпинича [1; 2]. У роботах автора розвідки [3, с. 226-233; 4, с. 609-614] на ґрунті української мови досліджується наголос українських ойконімів, їх акцентна структура, морфонологічні функції наголосу при творенні ад'ектонімів і катойконімів.

Мета та завдання дослідження. Тому метою публікації є дослідження морфонологічних функцій наголосу в ад'ектонімному словотворі, показ специфіки акцентуації відтопонімних прикметників. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити морфонологічні функції наголосу в ад'ектонімному словотворі; 2) виділити типи акцентних опозицій; 3) встановити основні тенденції в наголошуванні українських відтопонімних прикметників.

Виклад основного матеріалу. Наголос виступає важливим засобом, який сприяє утворенню слова. Він є одним із морфонологічних явищ в українській мові. Морфонологічна природа наголосу полягає в морфонологічній похідності, яка, як влучно підкреслив А. А. Залізняк, виявляється в тому, що похідне або просто зберігає основу твірного слова та його акцентуацію, або трансформує їх за деякими стандартними правилами [5, с. 9]. У багатьох відтопонімних похідних зберігається задана твірним ойконімом акцентна модель – такі утворення розглядаються як такі, в яких словотворчий акт здійснюється без переміщення наголосу: *Ли́пове* Зк – *ли́півський* (модель: О'ОО → О'ОО), *Чапли́нка* Пл – *чапли́нський* (модель: ОО'О → ОО'О), *По́рик* Вн – *по́рицький* (модель: О'О → О'ОО). А власне морфонологічна природа наголосу зводиться до його переміщення, яке веде до зміни акцентної моделі похідного слова порівняно з твірним: *Я́гідне* Лг – *ягі́днянський* (модель: О'ОО → ОО'О), *Хору́нже* Хрк – *хору́нжянський* (модель: ОО'О → ОО'О).

В акцентуації відтопонімних прикметників найбільш сильною є дія тенденції до збереження наголосу твірного (83 %). Переміщення ж наголосу, яке веде до зміни акцентної моделі похідного порівняно з твірним, властиве 17 % ад'ектонімів.

При виявленні морфонологічних функцій наголосу у відойконімному словотворі ми керувалися: 1) морфонологічним правилом граматичного протиставлення, або граматичної опозиції [7, с. 19], яке проявляється в протиставленні наголосу твірного слова похідному; 2) морфонологічними умовами реалізації граматичного правила. Такими умовами є: акцентуація базової основи (ойконіма) та наявність певного словотворчого форманта, в поєднанні з яким спостерігається альтернація [7, с. 24].

Морфонологічне правило граматичного протиставлення, або граматичної опозиції, полягає в протиставленні наголосу твірного слова і похідного. Саме до такого протиставлення пропонує звести вивчення морфонології наголосу в словотворі В. В. Лопатін [8, с. 174-197]. Словотвір ад'ектонімів цікавить переміщення чи непереміщення наголосу в межах словотвірних значущих елементів (основи, афіксів, закінчення). Залежно від цього виділяються п'ять типів акцентних опозицій, або протиставлень, в ад'ектонімному словотворі:

1. Наголос на основі ойконіма – наголос на основі ад'ектоніма (81 %): *Поча́їв* Трн – *поча́ївський*, *Ря́ське* Пл – *ря́ський*.

2. Наголос на основі ойконіма – наголос на твірному суфіксі ад'єктоніма (14 %): Кра^сне Од – кра^сня^нський, Ма^рківці ІФ – ма^ркове^цький.

3. Наголос на основі ойконіма – наголос на флексії ад'єктоніма (1,2 %): Сопи^ч См – сопи^цьки^й, Ле^беді Рв – ле^бедськи^й.

4. Наголос на флексії ойконіма – наголос на основі ад'єктоніма (1,8 %): Бойки^й См – бо^йківський, Петраші^й Чрв – пе^траші^вський.

5. Наголос на флексії ойконіма – наголос на флексії ад'єктоніма (2 %): Хмельове^й Крв – хме^лівськи^й, Скала^й Вн – ска^льськи^й [4, с. 609–614].

Однією із морфонологічних умов реалізації правила граматичного протиставлення, або опозиції, є наявність певного словотворчого форманта. Словотворчі суфікси впливають на місце наголосу в ад'єктонімі. Л. Г. Зубкова відзначає, що залежність типу акцентної співвіднесеності твірних та похідних слів від способу утворення останніх зумовлена значною мірою відмінностями в акцентних властивостях самих афіксів; а багато афіксальних морфем мають здатність визначати наголос похідного слова [6, с. 54]. Морфонологічні функції наголосу при словотворі ад'єктонімів визначаються морфонологічними ознаками ойконімів як твірних слів та фонематичними особливостями твірних суфіксів. Найсуттєвішими фонематичними ознаками суфіксів, які впливають на морфонологічне переміщення наголосу, виступають: 1) прикритість чи неприкритість ініціального звука суфікса; 2) наявність чи відсутність у його структурі голосного звука; 3) наявність чи відсутність інтерфіксів у структурі суфіксів; 4) здатність суфіксів зумовлювати місце наголосу в похідному слові [1, с. 29].

З-поміж одинадцяти ад'єктонімних суфіксів, які існують в українській мові [1, с. 7-8] завжди ненаголошеним виступає лише суфікс -ськ- – 100 % (Терні^вка Мк – терні^вський, Люботи^н Хрк – люботи^нський), а наголошеними – суфікси -анськ- (-янськ-) – 97 % (Крини^чки Од – крини^чанський), -ейськ- – 100 % (Рі^вня Чрв – рі^вне^йський), -овецьк- – 100 % (Тара^ски Вн – тара^скове^цький), -анецьк- – 100 % (Ві^рля Трн – ві^рляне^цький), -инецьк- – 100 % (Сур^жа Трн – сур^жине^цький), -ецьк- – 100 % (Дідо^вичі Жт – дідо^вецький), -ицьк- – 100 % (Лу^г Зк – лу^жи^цький). Суфікс -івськ- може виступати і наголошеним – 53 % (Маркуші^й Вн – маркуші^вський), і ненаголошеним – 46 % (Сте^п См – сте^півськи^й). А суфікси -инськ- та -енськ- в основному є ненаголошеними (Я^лта Крм – я^лтинський, Ро^жище См – ро^жищенський) – відповідно 73 % і 86 %.

Тому залежно від акцентованості чи неакцентованості фіксується чотири групи ад'єктонімних суфіксів: 1) суфікси, що не несуть на собі наголос (-ськ-); 2) суфікси, що виступають під наголосом (-анськ- (-янськ-), -ейськ-, -овецьк-, -анецьк-, -инецьк-, -ецьк-, -ицьк-); 3) суфікси, які в одних випадках виступають наголошеними, а в інших – ненаголошеними (-івськ-); 4) суфікси, що переважно виступають ненаголошеними (-инськ-, -енськ-).

У першій групі виділяється лише один суфікс -ськ-ий, який ні за яких обставин не здатний бути наголошеним, через те, що в його структурі немає голосного звука. Завдяки використанню цього суфікса: а) зберігається акцентуаційний малюнок твірного слова в похідному: Миха^йлівка Од – ми^ха^йлівський (модель: ОО'ОО → ОО'ОО), Тайку^ри Рв – тай^курський (модель: ОО'О → ОО'О); б) наголос переміщається із закінчення ойконіма на основу ад'єктоніма: Щербані^й Пл – щер^банський (модель: ООО' → ОО'О), Просівці^й Трн – про^сівський (модель: ООО' → ОО'О); в) наголос в ад'єктонімі переміщається на флексію (-ськ-ий): Лу^{го}ве Зп – лу^гівськи^й (модель: ООО' → ООО'), Просяна^й Днп – про^сянськи^й (модель: ООО' → ООО').

Збереження суфіксом -ськ-ий акцентуаційного малюнка твірного слова в похідному найпродуктивніше при утворенні ад'єктонімів від неокситонних ойконімів: Степа^нівка Од – сте^півський. Причиною цього є той факт, що в неокситонних ойконімах наголос падає на ту частину ойконіма, яка входить до структури ад'єктоніма як обов'язковий елемент. Тоді, вважає В. О. Горпинич, при словотворі актуалізується модель із простим суфіксом -ськ-, бо такого форманта з ненаголошеним флексійним голосним достатньо, щоб продовжити і

завершити після наголошеної основи спадну частину інтонації утворюваного ад'єктоніма: Лади́жин Вн (акцентно-інтонаційна структура – висхідно-спадна: схема / \) + -ськ-ий → лади́жинський (висхідно-спадна: схема / \). Тут наголос своєю постійністю актуалізує модель із простим суфіксом -ськ- в ад'єктонімах, не створюючи ніяких перешкод на шляху до її реалізації [1, с. 105]. Завдяки використанню суфікса -ськ- наголос може переміщатися із закінчення ойконіма на основу ад'єктоніма. Це, в основному, трапляється при утворенні відтопонімних прикметників від окситонних вокалічних ойконімів множинної форми: Лісовики́ Лв – лісови́цький (модель: ООО'О' → ОО'О'), Щербані́ Пл – щербанський (модель: ОО'О' → ОО'О'). Таке переміщення наголосу пов'язане із сильною дією акцентної тенденції до наголошення середини слова і викликане необхідністю поповнити наголошений елемент в ад'єктонімах, утворених від ойконімів, які втрачають акцентовану флексію.

Відтягання наголосу на фіналь – флексію -ськ-ий в ад'єктонімах відбувається всупереч тенденції до наголошення середини слова. У переважній більшості це ад'єктоніми, утворені від окситонних вокалічних ойконімів (з наголошеним закінченням): Приміське́ Хрс – приміський.

Незважаючи на те, що таке наголошення нетипове для сучасної української мови, воно є закономірним, бо флексивний наголос вимагає його переміщення за межі похідної основи із суфіксом -ськ- для того, щоб зберегти акцентну модель твірного слова: Хутори́ Чрк (акцентуаційна модель ОО'О', схема наголошення /) → хуторський (акцентуаційна модель ОО'О', схема наголошення /). Найчастіше таке переміщення наголосу спостерігається в ад'єктонімах, утворених від ойконімів з сегментами -ов-, -ів-, -в-, -ин-, -ан- тощо: Терехове́ Мк – терехівський (модель: ОО'О'О' → О'О'О'О'), Мостове́ Мк – мостівський (модель: ОО'О' → О'О'О'). Ростиня́ Хрк – ростинський (модель: ОО'О' → О'О'О'). Це пояснюється особливостями структури цих ойконімів: вони закінчуються елементами -в-, -ів-, -ов-, -ин-, -ан- тощо, які морфонемастично несумісні із складними суфіксами [1, с. 107]. Тобто тут очевидна дія закону морфемної несумісності, яка призводить до утворення відтопонімних прикметників за допомогою простого суфікса -ськ-ий з наголошеною флексією, – вони є винятками в акцентуаційній системі ад'єктонімів і суперечать тенденції до наголошення середини слова.

Випадки ж перенесення наголосу з основи ойконіма на закінчення ад'єктоніма є незакономірними і трапляються дуже рідко: Яструбщи́на См – яструбський, Дубо́ва Вн – дубівський (зафіксоване в ад'єктонімах, утворених від вокалічних парокситонних та пропарокситонних ойконімів).

Але переважно завдяки використанню ад'єктонімного суфікса -ськ-ий зберігається акцентуація твірного, тому що, приєднуючись до ад'єктоніма, цей суфікс завершує після наголошеної основи (схема: /) спадну частину акцентно-інтонаційної структури (схема: \) → / \.

Якщо суфікс -ськ- ні за яких умов не може бути акцентованим, то зовсім інша картина спостерігається при використанні словотворчих суфіксів -анськ- (-янськ-), -ейськ-, -овецьк-, -анецьк-, -инецьк-, -ецьк-, -ицьк-, івськ-, -инськ-, -енськ-, які або завжди виступають наголошеними, або в одних випадках – наголошеними, а в інших – ні. Структура цих суфіксів характеризується початковим голосним, який може вільно переймати на себе наголос [1, с. 106], приводячи акцентне вираження похідного відповідно до загальномовної тенденції наголошення середини слова. Це відбувається: а) при збереженні першої частини акцентно-інтонаційної структури твірного – висхідного наголошення (схема: /) та створенні спадного наголошення (схема: \): Помічна́ Крв (схема: /) + -янськ-ий → помічна́нський (схема: / \); б) при збереженні висхідно-спадного наголошення твірного (схема: / \): Неску́чне Хрк (схема: / \) + -анськ-ий → нескуча́нський (схема: / \); в) при перетворенні спадного наголошення твірного (схема: \) у висхідно-спадне (схема: / \): Ни́жнє Лв (схема: \) + -янськ-ий → нижня́нський (схема: / \).

Отже, морфологічними функціями наголосу в ад'єктонімному словотворі є: 1) збереження акцентуації твірного слова в похідному; 2) переміщення наголосу, яке веде до

зміни акцентної моделі похідного слова порівняно з твірним; 3) узгодження акцентного вираження похідного із загальномовною тенденцією до наголошення середини слова; 4) продовження і завершення після наголошеної основи спадної частини інтонації; 5) збереження місця і способу наголошення твірного в похідному; 6) поповнення наголошеного елемента.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в порівняльному аналізі наголошення ад'єктонімів інших слов'янських мов. У подальших розвідках із цієї проблеми варто звернути увагу на культуромовний аспект, зокрема на правильне наголошування аналізованих онімів носіями мови.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення назв областей України:

Вн – Вінницька, Вл – Волинська, Днп – Дніпропетровська, Днц – Донецька, Жт – Житомирська, Зк – Закарпатська, Зп – Запорізька, ІФ – Івано-Франківська, Кв – Київська, Крв – Кіровоградська, Крм – Кримська, Лв – Львівська, Лг – Луганська, Мк – Миколаївська, Од – Одеська, Пл – Полтавська, Рв – Рівненська, См – Сумська, Трн – Тернопільська, Хрк – Харківська, Хрс – Херсонська, Хм – Хмельницька, Чрв – Чернівецька, Чрг – Чернігівська, Чрк – Черкаська.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В. О. Відтопонімі прикметники в українській мові / В. О. Горпинич. – К.: Вища шк., 1976. – 138 с.
2. Горпинич В. О. Назви жителів в українській мові / В. О. Горпинич. – К.: Вища шк., 1979. – 158 с.
3. Гуцул Л. І. Акцентна структура ойконімів Полісся / Л. І. Гуцул // «Волинь-Житомирщина». – Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 22(1). – 2010. – Житомир. – Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – С.226–233
4. Гуцул Л. І. Спостереження за акцентуацією українських ад'єктонімів /Л. І. Гуцул // Наукові записки. – 2016. – Випуск 146. – Серія: Філологічні науки (мовознавство)– Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. – С. 609–614.
5. Зализняк А. А. От праславянской акцентуации к русской /А. А. Зализняк. – М.: Наука, 1985. – 428 с.
6. Зубкова Л. Г. Части речи в фонетическом и морфологическом освещении / Л. Г. Зубкова. – М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1984. – 83 с.
7. Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г. Морфология в описании языков / Е. С. Кубрякова, Ю. Г. Панкрац. – М.: Наука, 1983. – 120 с.
8. Лопатин В. В. Акцентологические проблемы синхронного словообразования в современном русском языке /В. В. Лопатин // Славянское и балканское языкознание. Проблемы морфологии. – М.: Наука, 1981. – С. 174-197.
9. Суперанская А. В. Ударение в собственных именах в современном русском языке / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1966. – 259 с.
10. Суперанская А. В. Ударение в заимствованных словах в современном русском языке / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1968. – 310 с.

REFERENCES

1. Horpinich, V. O. (1976). Vidtoponimni prykmetnyky v ukrainskii movi. [Retaining adjectives in the Ukrainian language]. Kyiv: Vishcha shkola.
2. Horpinich, V. O. (1979) Nazvy zhyteliv v ukrainskii movi [The names of citizens in the Ukrainian language]. Kyiv: Vishcha shkola.
3. Gutsul, L. I. (2010) Aktsentna struktura oikonimiv Polissia [The accent structure of the Okayonim of Polissya] // “Volyn-Zhytomirshchyna” : istoryko-filolohichni zbirnik z rehionalnich problem. [Historical and philological collection on regional problems]. Zhitomir.
4. Gutsul, L. I. (2016) Sposterezhenia za aktsentuatsiieiu ukrainskikh adiektonimiv // Naukovi zapysky KDPU. Seria: Filolohichni nauky. [Observing the accentuation of Ukrainian adjeconomisms // Academic Notes. Series: Philological Sciences].
5. Zalizniak, A. A. (1985) Ot praslavianskoi aktsentuatsii k russkoi [From pre-Slavic accentuation to Russian]. Moscow: Nauka.
6. Zubkova, L. H. (1984) Chasti rechi v foneticheskom i morfonolohicheskom osveshchenii [Parts of speech in phonetic and morphological study]. Moskva: Izdatelstvo Druzhbi narodov.
7. Kubriakova, E. S. & Pankrats, Yu. H. (1983) Morfonolohiia v opisanii yazikov [Morphology in the language description]. Moscow: Nauka.
8. Lopatin, V. V. (1981) Aktsentolohicheskie problemy sinchronnoho slovoobrazovaniia v sovremennom russkom yazike // Slavianskoie y balkanskoie yazikoznaniie. Problemy morfonolohyy. [Accentological problems of synchronous word formation in modern Russian // Slavic and Balkan linguistics. Problems of morphology].
9. Superanskaia, A. V. (1966) Udarenie v sobstvennykh ymenakh v sovremennom russkom yazike [Emphasis on proper nouns in modern Russian]. Moskva: Nauka.
10. Superanskaia, A. V. (1968) Udarenie v zaymstvovannykh sloвах v sovremennom russkom yazike [Emphasis on borrowed words in modern Russian]. Moskva: Nauka.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Гуцул – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: акцентуація ономастичної лексики, відтопонімний словотвір.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Larisa Gutsul – Candidate of Philological Sciences. Associate Professor at the Department of Ukrainian language of the faculty of Philology and journalism of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Scientific interests: studying the onomastica, adjectival word-formation, morphological derivative.

УДК 811.111-26

КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ АББРЕВИАТУР В АНГЛИЙСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Татьяна ПАКУЛОВА (Днепр, Украина)

e-mail: pakulova17@ukr.net

Юлия НАГОРНАЯ (Днепр, Украина)

e-mail: ulya.nagornaya@gmail.com

ПАКУЛОВА Татьяна, НАГОРНАЯ Юлия. КРИТЕРИИ ВИЗНАЧЕННЯ АБРЕВІАТУР В АНГЛІЙСЬКІЙ ПИСЬМІЙ МОВІ

Статтю присвячено визначенню критеріїв виділення аббревіатур в англійській мові. Запропоновано аналіз сучасних підходів до розподілу за групами англійських аббревіатур. Надано визначення поняття аббревіації, на підставі яких виведено релевантну дефініцію в ономастологічному аспекті. Запропоновано вважати тип вмотивованості одним з головних критеріїв у визначенні аббревіатур. Окреслено роль аббревіації у процесі збагачення лексичної системи мови. Зроблено висновок, що не будь-яке скорочення або згортання слова / словосполучення постає результатом аббревіації.

Ключові слова: англійська мова, аббревіація, аббревіатура, слово, словосполучення, формальний критерій, внутрішня вмотивованість.

PAKULOVA Tetiana, NAHORNA Yuliia. CRITERIA FOR THE SEGMENTATION OF ENGLISH ABBREVIATIONS IN THE WRITTEN SPEECH

The article deals with the approach to the definition of the notion of abbreviation and the specification of the criteria for the segmentation of English abbreviations. The urgency of the research is proved by the fact that the process of abbreviation is highly productive in Indo-European languages. Such an activity is stipulated by the tendency to economize language (speech, graphic) efforts, by the aspiration to transfer more pieces of information within a shorter period of time. The object under analysis is different groups of English abbreviations; the subject is approaches to their distribution. The authors apply descriptive and structural methods and put forward a new relevant definition of abbreviation in the onomasiological aspect where motivation type is the key factor. Abbreviation is an ancient and universal phenomenon. One can come across the first abbreviations in ancient Greek canonical scripture. Later on they are observed in borrowings and in Old Slavonic shortenings. Initial shortenings of alphabetic acronyms may be considered to be the most ancient and naturally emerged. The writing speech of any language is the source of graphical shortenings which are sure to be lexicalised further on. One of the main conclusions the authors came to is that abbreviation influences the process of a language lexical system enrichment. Another conclusion is that not every shortening or summarization of a word / word combination is the result of abbreviation. It is the shortening when the lexical meaning of the initial word / word combination is identical to that of abbreviation. The semantic identity of the word / word combination and the corresponding abbreviation affords ground for the hypothesis that there exist word building relations between the word / word combination and the resultative abbreviation. Scholars tend to define abbreviation as an emerging trend in the word building process which has proved to be highly productive and serves the purpose of regulation.

Keywords: the English language, abbreviation, word, word combination, formal criterium, inner motivation.

Аббревиация – явление древнее и универсальное. Первые аббревиатуры встречаются в древнегреческом каноническом письме. Затем их можно наблюдать в заимствованных, а также оригинальных сокращениях старославянского языка. «Наиболее древними и стихийно возникшими можно считать инициальные сокращения «буквенного» типа, поскольку питательной средой для них служила сама письменность как таковая» [4, с. 66]. Именно письменная речь того или иного языка продуцирует возникновение графических сокращений, лексикализация которых «тоже неизбежна, так как неизбежно действие опрощения на сложные единицы любого типа» [4, с. 66].

В наше время, несмотря на древность происхождения, процесс аббревиации очень активен. Такая активность связана, прежде всего, с тенденцией экономии языковых (речевых, графических) усилий, стремлением передать большее количество информации в минимальный отрезок времени, стремлением языка к «словности», синтетизму. Активность, следовательно, является одной из основных причин продуктивности указанного процесса. В связи с этим лингвисты предпринимают попытки разностороннего исследования аббревиации, не все из которых соответствуют реальной сущности данного явления. Сложившаяся ситуация провоцирует необходимость упорядочения существующих в науке мнений, а также считаем возможным предложить собственное видение решения проблемы.

Традиционно аббревиацию трактуют как способ словообразования, ведущий к лексикализации графических инициальных сокращений (М. В. Панов); как процесс продуцирования аббревиатур – «сокращенных сложных слов (существительных), образованных из начальных звуков, названий начальных букв или начальных частей слов, на базе которых формируется сокращение. В состав аббревиатуры может входить и целое слово» [4, с. 7], – сложно-сокращенный способ образования новых слов. О. М. Мацько трактует аббревиатуры как «стабильное произношение по названиям букв (реже – звуков) и – как результат его – лексикализация графических сокращений, которой подвергаются наиболее употребительные и общепринятые испытанные временем аббревиатуры». Она считает, что «Аббревиация направлена на образование более кратких сравнительно с исходными структурами синонимичных им номинаций» [3, с. 33]. Аббревиацию также склонны определять как самый молодой способ словообразования, но несмотря на это достаточно продуктивный в современных языках, который направлен на все большую регламентацию и упорядоченность [2, с. 9].

О явлении аббревиации Л. А. Булаховский писал как об общественной потребности языка: «В эпоху, когда людям надо спешить, чтобы много работать, в той или иной степени ускоряется и темп языка. Тенденция сохранять силу, чтобы использовать ее наиболее целесообразно, становится жизненным принципом; ему подчиняется и язык» [1, с. 33].

Отличной от предыдущих является точка зрения Е. А. Селивановой, которая считает, что аббревиатура – это «существительное, образованное путем сокращения простого слова или компонентов сложного слова или элементов производящего словосочетания до уровня звуков либо букв, слогов либо других фрагментов слов» [5, с. 5-6]. Предлагая вполне традиционное – деривационное – толкование результата аббревиации, профессор отмечает: дискуссии лингвистов связаны с вопросом «об отнесении к аббревиатурам телескопизмов, о статусе слов-аббревиатур (они рассматриваются как отдельные слова, результаты лексикализации, либо как дублиеты, варианты развернутых сочетаний с общим значением, результаты конденсации, прямой универбализации)» [5, с. 6]. Данное замечание крайне важно, поскольку оно, в принципе, универсально и в некотором смысле может влиять на определение границ понятий аббревиации и аббревиатуры не только в славянских языках. Например, в английском языке исследуемое понятие, очевидно, гораздо шире и соотносится с понятием сокращения.

Целью статьи является определение границ понятия «аббревиатура» в английском языке. Актуальность исследования связана с продуктивностью аббревиации, активностью образования и функционирования аббревиатур в индоевропейских языках. Среди задач выделяем основные: продемонстрировать подходы к классификации английских аббревиатур; показать несостоятельность только одного подхода к определению аббревиатур в английском языке; предложить критерии выделения англоязычных аббревиатур среди других сокращений.

Л. И. Сапогова [8] предлагает следующую классификацию англоязычных сокращений (примеры автора – Т. П.), которая базируется на морфолого-структурном подходе модификации исходных единиц.

1. Синтаксические, которые делятся на:

- а) семантико-синтаксические (*public* – *public house*, *Liberals* – *Liberal party*);
- б) морфолого-синтаксические (*sitters* – *baby-sitter*, *char* – *char woman*).

Примеры данных двух подтипов, несмотря на их корреляцию, демонстрируют, по нашему мнению, не аббревиационные, а универбализационные отношения, при которых значение исходного словосочетания полностью воплощается в слове-универбе.

2. Фономорфологические (*doc* – *doctor*, *mike* – *microphone*, *pub* – *public house*, *noncom* – *noncommissioned officer*).

3. Фонографические (*Dr* – *doctor*, *Sgt* – *sergeant*, *sec* – *second*, *I. G.* – *Inspector-General*, *NATO* – *North Atlantic Treaty Organization*).

4. Смешанные (смешанного типа – Т. П.) (*a-bomb* – *atom-bomb*, *scific* – *scientific fiction*, *Eurasia* – *Europa and Asia*).

Авторы книги «A Grammar of Contemporary English» предлагают трехчленную классификацию, базирующуюся на более узком понимании сокращений, чем предыдущая, включающую Clipping, Blends, Acronyms [7].

К первой группе (Clipping) относятся:

- а) сокращение первой части слова (*phone – telephone*);
- б) сокращение конечной части слова, что более частотно, чем первое (*exam – examination*);
- в) сокращение как начальной, так и конечной части слова, что встречается довольно редко (*flu – influenza, fridge – refrigerator*).

Ко второй группе (Blends) относятся образования типа *bit – binary + digit, breathalyser – breath + analyser*.

В третьей группе (Acronyms) выделяются:

- 1) акронимы, которые произносятся как отдельные буквы:
 - а) буквы, представляющие полные слова (*C. O. D. – cash on delivery, EEC – European Economic Community, FBI – Federal Bureau of Investigation, MIT – Massachusetts Institute of Technology, UN – the United Nations*);
 - б) буквы, представляющие элементы сложного слова или просто части слова (*TV – television, GHQ – General Headquarters, TB – Tuberculosis*);
- 2) акронимы, которые произносятся как слово (*NATO, UNESCO – the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, laser – light-wave amplification by stimulated emission of radiation*) и часто используются людьми, которые могут не знать, что обозначает каждая буква в отдельности. Но в этом случае следует говорить уже не об аббревиации и ее результате, а о лексикализации – утверждении слов в языке с полной или частичной утратой семантической связи (зависимости) с исходной конструкцией.

Инициальные аббревиатуры английского языка можно представить отдельной классификацией.

- 1. Инициальные буквенные аббревиатуры, например: *UK – United Kingdom, BUP – British United Press, CND – Campaign for Nuclear Disarmament*.
- 2. Инициальные звуковые аббревиатуры, например: *OPEC – Oil Producing European Countries, HIV – Human Immunodeficiency Virus*.
- 3. Инициальные аббревиатуры, которые совпадают с английскими словами в их звуковой форме, то есть непосредственно акронимы в узком значении термина, например: *CLASS – Computer-based Laboratory for Automated School System, NOW – National Organization of Women*.

Представленные классификации построены на основе формального подхода к трансформации исходных единиц. Однако критерием выделения аббревиатур является также тип мотивации, тип зависимости результативной единицы – аббревиатуры – от исходной – слова / словосочетания. Если мотивированность внутренняя, предполагающая совпадение лексического значения по-разному формально выраженных единиц, перед нами однозначно аббревиация и ее результат – аббревиатура. Если же наблюдаются семантические расхождения исходной и результативной единиц, речь идет уже о лексикализации, предварительным этапом которой в действительности могла стать аббревиация.

Вместе с тем, тождественность семантики слова / словосочетания и соответствующей ему аббревиатуры дает все основания для гипотезы, что между словом / словосочетанием и результативной аббревиатурой имеют место отношения не словообразовательного характера.

Поэтому необходимо дать единое терминологическое название исследуемому процессу и возникшим в результате этого процесса единицам. В. И. Теркулов, например, рассматривает такие дериваты как универбализованный (вербальный) эквивалент словосочетания, «то есть слово, которое возникло в результате словесной интерпретации словосочетания, имеет абсолютно тождественные словосочетанию лексическое и грамматическое значение и синтаксическую функцию» [6, с. 134], а данная синтетическая форма возникла в результате аббревиации. В целом же каждая конкретная исследуемая нами единица может называться номинатомой типа «словосочетание + аббревиатура» либо «слово + аббревиатура», входить соответственно в разряд структурных разновидностей номинатемы

с доминантой-словом или доминантой-словосочетанием, то есть являются единицей, которая отождествляется на уровне, соответственно, слова или словосочетания. В нашем случае дублет – аббревиатура – номинатемы с доминантой-словом возникает посредством компрессии простого или сложного слова, а словесный дублет – аббревиатура – с коллокативной доминантой создается путем композитной компрессии словосочетания.

Таким образом, можно сделать вывод, что не любое сокращение или свертывание слова / словосочетания является результатом аббревиации. Это сокращение, при котором лексическое значение исходного слова / словосочетания и аббревиатуры представляет собой неизменную величину. Определение аббревиатур также должно основываться не только на формальном подходе к модификации исходных структур, но и на типе мотивированности результативных единиц.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булаховський Л. А. Основи мовознавства // Соціальна природа мови. 2-а лекція: Заоч. пед. вуз. – Харків, 1928-1929.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
3. Мацько О. М. Аббревіатури як згорнені мовні формули в дипломатичних текстах // Мовознавство. – 2000. - № 1. – С. 31-36.
4. Русский язык и советское общество / Под. ред. М. В. Панова. – М.: Наука, 1968.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Теркулов В. И. Еще раз об основной единице языка // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – №11 (106). – С. 127-136.
7. www.langinfo.ru/
8. www.philology.ru

REFERENCES

1. Bulahovskij, L. A. (1928-1929). Osnovi movoznavstva // Social'na priroda movi. 2-a lekcija: Zaoch. ped. vuz. [Basics of Linguistics // Social nature of the language. 2nd lecture: part-time ped.high.ed.est.]. Kharkiv, 1928-1929.
2. Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar' / Gl. red. V. N. Jarceva. (1990) [Linguistic encyclopedic dictionary]. Moscow: Sovetskaja jenciklopedija.
3. Mac'ko, O. M. (2000). Abreviaturi jak zgorneni movni formul v diplomatichnih tekstah // Movoznavstvo. [Abbreviation as folded language formulae in dypomatic tetxs // Linguistics].
4. Russkij jazyk i sovetskoe obshhestvo / Pod. red. M. V. Panova. (1968). [Russian Language and Soviet society]. Moscow: Nauka, 1968
5. Selivanova, O. O. (2010). Lingvistichna enciklopedija. [Linguistic Encyclopedia]. Poltava: Dovkillja-K.
6. Terkulov, V. I. (2006). Eshhe raz ob osnovnoj edinice jazyka // Visnik Lugans'kogo nacional'nogo universitetu im. T. G. Shevchenka. [Once again about the main unit of the language // Bulletin of Lugansk Taras Shevchenko National University]. Lugans'k.
7. www.langinfo.ru/
8. www.philology.ru

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Тетяна Пакулова – доцент кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: загальне мовознавство, навчання іноземної мови студентів нефілологічних спеціальностей зі специфічними умовами навчання

Юлія Нагорна – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: загальне мовознавство, англійська юридична термінологія, її походження, розвиток та використання.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Tetiana Pakulova – Docent of Ukrainian Studies and Foreign Languages Department of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Scientific interests: Language Study, Teaching a foreign language to non-philological students with specific conditions of studying.

Yuliia Nahorna – Senior Lecturer of Ukrainian Studies and Foreign Languages Department of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Scientific interests: Language Study, English Legal Terminology, its Origin, Development and Use.

УДК 811.11.112

СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Тетяна ТОКАРЄВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: tokareva.tatyana29@gmail.com

ТОКАРЄВА Тетяна. СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються особливості основних видів словотвору в німецькій мові, таких як деривація, словоскладання та утворення нових слів з точки зору стилістики. Головна увага зосереджена на закономірностях вживання слів, утворених за певним типом, у текстах різних функціональних стилів сучасної німецької мови. Зокрема, вживання дериватів є типовим для офіційно-ділового та публіцистичного стилю; основною сферою вживання складних слів і новоутворень є тексти художнього стилю та фахова література.

Ключові слова: словотвір, складні слова, новоутворення слів, функціональний стиль, оцінно-емоційне вираження, експресивне значення, стилістичний засіб.

TOKARYEVA Tetyana. STYLISTIC POSSIBILITIES OF WORD-BUILDING IN GERMAN LANGUAGE

In this article the main types of word formation in contemporary German from the point of view of stylistics are considered. Derivations, complex words and neologisms of words are such word-building models that have a common function, which consists in evaluative-emotional expression of the subjective attitude to the named. The possibility of word-formation for stylistics is determined by the peculiarities of the formation for stylistics is determined by the peculiarities of the formation of complex words and the peculiarities of the formation of complex words and the peculiarities of their use. The main focus is on the regularity of the use of the words, formed by a certain type, in the texts of various functional styles of the German language. In particular, derivatives are often used in scientific, official-business and journalistic styles. They serve to increase the meaning, to express a subjective assessment of the characteristics of the people, their actions, can give a negative touch of evaluation, show disparaging attitude to people, especially in spoken language, in youth jargon. In fiction such words help create an atmosphere of relaxation, serve as a means of expressing humor and satire. Complex words perform various expressive functions, the main of which relate to two main types of stylistic significance – language economics and emotional evaluation. Each model of a complex word can be used as a stylistic tool, which depends on the content of the direct components, the frequency of use. Complex words are typical for texts of fiction, where they pass into hyperbole and metaphor, as well as for official-business and scientific styles, which mainly refer to terms, new subjects, phenomena and concepts. In advertising texts, compound words are used to express as much information as possible in a concise form. New word formation, in turn, gives texts of an ironic, evaluative, and sometimes even vocational tint. New, creative forms have a significant stylistic effect, found mainly in journalistic texts. Poetic neologisms of words as an element of the artistic method, designed to enhance the aesthetic influence of fiction on the reader. Often they will be used by writers-impressionists.

Keywords: word formation, complex words, neologism of words, functional style, evaluative-emotional expression, expressive meaning, stylistic means.

Одним із шляхів поповнення словникового складу німецької мови є словотвір. На різних етапах розвитку мови словотвірні типи неоднаковою мірою залучаються до використання. Словотворчі засоби відіграють важливу роль у стилістичному забарвленні слів. Стилiстична виразність тексту посилюється, якщо використано слова, що завдяки своїм словотворчим засобам виділяються своїми стилістичними функціями. Зважаючи на лексичні словотворчі засоби для стилістики є важливими їх виражальні функції, оцінно-емоційне забарвлення, особливості їх вживання відповідно до мети і змісту висловлювання.

Стилiстичні функції словотворчих засобів були традиційним об'єктом досліджень у галузі стилістики (У.А. Зандіг, Б. Совінські, В. Фляйшер, Г. Міхель, Е. Різель, М.П. Брандес, Є.П. Тимченко та ін.). Але необхідність вивчення стилістичних можливостей словотвору у німецькій мові і надалі є актуальною.

Мета статті полягає у дослідженні функцій засобів словотвору з точки зору стилістики.

«Процеси утворення слів зумовлюються, як правило, двома головними мотивами-чинниками: потребою семантичною (утворити нову номінацію) і потребою стилістичною (знайти нове, частіше емоційно-оцінне вираження суб'єктивного ставлення до названого). Утворення, спричинені цим другим мотивом, належать до стилістичної категорії, а словотворчі елементи, особливо префікси і суфікси (саме вони додають стилістичні наповнення слову), – до стилістичних засобів [3, с. 42]».

Під час розгляду стилістичних аспектів словотвору ми виходимо з того, що різноманітні словотвірні засоби та види словотвору можуть мати певну стилістичну функцію [6, с. 103]. «Можливість словотвору для стилістики визначається з одного боку із характеристики утворення складних слів, з іншого боку – з можливості їх вживання» [10, с. 132]. У обох сферах важливу роль відіграють також естетичні міркування. Основними способами словотвору в німецькій мові є: словоскладання (основоскладання), деривація, скорочення а також різні індивідуальні способи.

Словоскладання є найбільш поширеним і продуктивним для німецької мови способом словотворення. Складні слова виконують різноманітні виразні функції, головні з яких

стосуються двох основних типів стилістичної значимості – мовної економії та емоційної оцінки. У якості засобу мовної економії вони знаходять широке застосування у офіційно-діловому та науковому мовленні, напр.: *Zusatzgarantie*, *brandschutzgerechtes Verhalten* (офіційне мовлення); *Grundmerkalmenge* (лінгвістика); *Leerlauf Luftschraube*, *Werkzeugmaschinenpark*, *Zahnradwälzschleifmaschine ZSTZ* (техніка), *Autobahnraststätte*, *Braunkohlentagebau*, *Rogenvolkornbrot*, *Waffenstillstandsverhandlungen*, *Straßenverkehrs-Zulassungs-Ordnung* [2, с. 281-282].

В німецькій мові доволі вживаними є також поліморфемні складні слова із чотирма і більше безпосередніми складниками, особливо у якості технічних та наукових термінів. Як правило це складні іменники, як н.п. *Schmallrollenglühbandlängsbrennschneidemaschine*, *Wohnungsbesichtigungs- reiseantragsbestätigung*, *Außenrund-Schnelleintechschleifen*, *Indreskolb-Filmberech-tigungsbedarfs-Gebrauchsfaktoren-Berechnung*, *Potenz-Dualisbasis-Exponenten-radter-Zeit-Blenden-Stellweg-Zerleg-Rechenoperation* [6, с. 104].

Особливого поширення у науковому стилі набули складні дієприкметники. Їх вживання у текстах науки і техніки орієнтується на постановку комунікативних цілей повідомлення і на загальну прагматичну функцію тексту. Тут вони слугують для утворення термінів, які чітко можуть назвати і охарактеризувати складні наукові та технічні поняття: *fertigungsfervahrensbedingt*, *temperaturanzeigende Farbe*, *lufttrockender Lack*, *knopfbetätigt*, *wasserführende Schichten*, *gasgefüllter Gleichrichter*. Особливістю складних дієприкметників у наукових текстах є здатність виступати у якості компонентів «синтаксично обумовленої деструкції» [1]. У цьому випадку вони отримують свою самостійність: *verfahrens-, konstruktions- und werkstoffbedingte Einflussfaktoren*, *werkzeug- oder maschinengebundene Abstreifer*, *raum- und materialsparende Konstruktion* [6, с. 104].

В емоційно-оцінній функції складні слова характеризують факти, особи, явища та ін. Особливо поширені складні слова для вираження негативної оцінки предмета і явища, як, наприклад, сатирична характеристика людини у Г.Гейне в «Подорожі по Гарцу»: „*Die Dame war die Gemahlin, eine gar große, weitläufige Dame, ein rotes Quadratmeilen-Gesicht...*“ Г.Гейне належать такі сатиричні композити, як *Dolchgedanken*, *blumenkeusch*, *blitzäugig*, *transzendentalgrau*, *Perlentränenröpfchen*. У К.Вольф в «Розколеному небі» авторське негативне ставлення до негативних явищ суспільного життя містяться, напр., у такому на перший погляд нейтральному складному слові, як *Werkleiterschwiegersonn*. «Цілий ряд слів-означень (*Bestimmungswörter*) слугують для підсилення певної ознаки, якості: *Bombenspiel*, *Bombenform*, *Bombenerfolg*; *Höllentempo*, *Höllenlärm*, *Höllendurst*; *Mordskerl*, *Mordshunger*; *Topgeschäft*, *Toplage*, *Topmanager* [12, с. 182]».

Для підвищення експресивності може слугувати контрастування безпосередніх складників. Це може відбуватися через порушення семантичного значення перш за все у метафорах [10, с. 134]: *Rotlichtviertel* – «квартал червоних ліхтарів», *Rotstiftpolitik* – «політика скорочення асигнувань». Для підсилення значення, виразного ефекту у розмовній мові можуть повторюватися окремі складники, в українській мові частіше, ніж у німецькій. Ця редуплікація може вживатися як просте подвоєння (*feinfein*), як римоване подвоєння (*Remmidemmi*, *großer Trubel*, *lautes Treiben*) або як подвоєння аблаута (*Tingeltangel*) [10, с.133]: *wunderwunderschön* – гарно-прегарно; *pechkohlrabenschwarz* – чорний-пречорний; *mucksmäuschenstill* – тихо-тихісінько; *mutterseelenallein* – сам-самісінький. Редуплікати часто вживаються і в дитячій мові (*Winke-Winke machen*, *Schmuse-Schmuse machen*).

У повсякденному мовленні, публіцистиці та в художній літературі складні слова виконують інші функції. У якості так званих «народних суперлативів» (*Volkssuperlative*) складні слова можуть виражати експресивне порівняння, посилення якоїсь якості чи значення (слугувати в якості гіперболи), тому що вони позначають не тільки ступені певної ознаки (наприклад, у вираженні відтінків фарб – *korngelb*, *zitronengelb*, *eierschalengelb*) а й переходять у гіперболу – *himmelhoch*, *funkelnagelneu*, *kohlpechrabenschwarz*. Модель «іменник + прикметник» має дивовижно творчу силу, особливо у рекламі: *flaschengrün*, *beduinblau*, *tabakbraun*, *muskatfarben*, *polarweiß* та ін., а також у белетристиці: *abendrot*, *zirkusbunt* (Е. Штрітматтер) [13].

Складне слово може слугувати метафорою або метафоричним порівнянням, воно є найменшою частинкою тексту для переносного вживання його значення: *Stelzvogelgang* (Е.Штрітматтер), *Wattenmeer* (Д.Ліліенкорн), *Wolkenkähne schwammen über den Himmel* (Е.Штрітматтер «Pony Pedro»), *Herbstzeitlosen haut, Pflaumenlippen* (М.Фріш). Складні слова є улюбленим художнім засобом літератури імпресіонізму, особливо лірики, напр.: *dünndämmeriger Morgenhimmel, trennungstraurig, rutenbiegsam, sommerglanzumwoben, jagdgierzitternd, Kleingesinnungsart, Frühlingssnachtallee, Lockenkranzgekrönte, Marmor-Ohr* та ін. [2, с. 281-282].

У розмовній мові особливо часто вживаються метафоричні назви осіб експресивного виду із грубим забарвленням, де у якості другого безпосереднього складника слугують власні імена, назви родинних зв'язків, назви тварин. В українській мові їм відповідають афіксальні моделі: *Klatschbase, Schnattergans* – базика, *Kaffeetante* – кавоманка, *Heulsuse, Tränenliese* – плакса, рюмса, *Brumbär* – буркотун, *Faulpeter* – ледащо, *Schnarchhans* – хрпун, *Schwafelhans* – брехун, *Schwindelhans* – аферист, шахрай, *Pfennigliese* – скупердяй, *Stotteronkel, Maulaffe, Bücherwurm*, назви предметів: *Jammerlappen, Glückspilz, Zierpuppe, Plaudertasche* та ін. [13].

Іншою особливою формою складних слів із поєднанням семантично протилежних складників є оксиморон [10, с. 135]: ... *ihr Ballwurf ... ist plötzlich graziös-linkisch* (М.Фріш). В українській народній творчості та в казках є складні слова з апозитивним другим безпосереднім компонентом: ведмідь-набрідь (*Zottenbär*), зайчик-побігайчик (*Häschen Lauffeldein*), лисичка-сестричка (*Schwester Füchsin*), мишка-шкряботушка (*Knabbermäuschen*), кабан-іклан (*Wildschwein Beißhinein*) [6, с. 106].

Кожна модель складного слова є дуже цінним стилістичним засобом, що залежить від сполучуваності частин слова та від частотності її вживання. Ця властивість надає висловлюванню більшої милозвучності у стилістичному плані. Вона слугує також більшій зосередженості на певній інформації. Тенденція сконцентрованості на певній інформації присутня також різним функціональним стилям, особливо науково-технічним, юридичним та економічним текстам [13].

Є.П. Тимченко вказує на те, що у складних словах із першим рядоутворюючим компонентом взаємовідношення між ономазіологічним базисом і ономазіологічною ознакою є однозначним, складність полягає тільки у передачі конотації: *Jungferinflug, -rede, -start* – «перший політ» – іронічно, у той час, як в українських відповідниках – «повітряне хрещення»; «дебют на трибуні» – ці конотації відсутні. У складних словах із другим рядоутворюючим компонентом відношення між ономазіологічним базисом та ономазіологічною ознакою часто не є однозначними. Семантичний обсяг другого безпосереднього складника розширюється, він отримує додаткове значення, не втрачаючи своїх конотацій як самостійне слово, напр. *Muffel: Auto-, Bade-, Ehe-, Gurt-, Krawattenmuffel*. При передачі в українській мові послугуються дієслівною структурою, оскільки через синтаксичні форми може бути збережена конотація: *Er ist ein Haushaltsmuffel*. – Про нього не скажеш, що він любить займатися домашнім господарством. *Er ist ein Fußballmuffel*. – Його ніяк не назвеш любителем футболу [7, с. 114-115].

При цьому часто втрачається як образність, так і емоційна складова [7, с. 114-115]: *Pathoskiller* – кабаретист, *Ehekiller* – політика, *Pflanzenrassismus* – захист місцевої флори, *Harmonieterror* – гармонія будь-якою ціною, *Verbalterrorismus* – словесні дебати в парламенті, *Mietenpolizei* – поліція, що стежить за незаселеними соціальними квартирами, *Hinrichtungsjournalismus* – брутальний журналізм, *Menschenexport* – експорт людей, *Lehrflasche* – нездалий професор, *Karriereroboter* – людина, що думає лише про кар'єру, *Dienstleistungswüste* – відсутність побутових послуг. Особливо вживаними є експресивні словотвірні конструкції у засобах масової інформації [5, с. 334-335].

Як зазначає Тимченко Є.П., ад'єктивні композити із більше ніж двома безпосередніми компонентами мають емоційний вплив, діють експресивно [10, с. 135]: *Nachtkunden sind oft feucht-fröhlich-frohgelaunt oder still-verschweigen-zärtlich* (Zeitung) [6, с. 105-106]. Утворення складних прикметників є поширеним явищем: *festverzinslich, hochsensibel, leichtverständlich, gutartig*. Особливо поширене це явище стосовно прикметникових дієприкметників:

leichtbekleidet, schwerbeladen, hartgekocht, weitgehend. Деякі прикметники втрачають своє повне значення і стають напівсуфіксами. У описах вони також не зберігають свого значення: *spaltfähig – kann gespalten werden, lauffreudig – läuft gern, gehfähig – kann gehen*. Також: *drehfreudig, erbfähig, saugfähig, flugtauglich, glaubwürdig*. Слова із цими напівсуфіксами найчастіше вживаються у фаховій літературі [12, с. 187].

Слід звернути увагу на те, що оказіональні композити особливо складно передати засобами іншої мови: *Parteifürsten* - партійні боси, *Blau-Fahrer* - п'яні водії, *keine Sektlaune* - поганий/кепський настрій. Іноді такі метафоричні утворення можна зрозуміти лише у доволі великому за обсягом контексті: *Pflaumenlippen* (M.Frisch). Мова йдеться про губи, які здаються синіми як сливи, бо герой носить чорні окуляри, тому й кольори змінюються. *Dein Gute-Laune-Urlaubsgesicht* (T.Schulze-Gerlach. Mein Lebensende mit dir) [6, с. 107].

Складні слова, компонентами яких виступають прикметник та іменник, є часто вживаними у текстах художньої літератури: *butterweich, daunenweich, schneeweiß, strohgelb, schulebildend, augenzwinkernd, eisgekühlt* та ін. [12, с. 187]».

Деякі продуктивні компоненти тяжіють до утворення рядів. Тоді вони утворюють перехідну зону і знаходяться на шляху до афіксоїдів. Утворення рядів може пов'язуватися зі зміною значення, н.п. *freundlich*: 1) *entgegenkommend*: *leser-, benutzer-, bevölkerungs-, fußgängerfreundlich*; 2) *schonend*: *haar-, faser-, hautfreundlich*; *bewusst* 1) *sich einer Sache bewusst sein*: *ziel-, problem-, modebewusst*; 2) *auf etw. orientiert sein*: *gesundheits-, kalorien-, krisen-, energie-, leistungs-, umweltbewusst*. Зміни значень такого виду є важливим критерієм для переходу від вільної до зв'язаної морфеми. При таких компонентах мова йдеться про префіксоїди: *knall-*: *knallrot, -bunt, -hart*; *grund-*: *grundehrlich, -anständig*; *hoch*: *hochaktuell, -interessant, -empfindlich, -wirksam, -effektiv, -modisch*.

Як зазначає Брандес М.П., серед похідних слів особливе значення для стилістики мають слова, утворені при допомозі префіксів *ge-* і *un-* та суфіксів *-ei, -ling, -ig*. Для більшості слів із предметним значенням, які утворені при допомозі префікса *ge-* і суфікса *-erei* із дієслівної основи, є характерним негативно-оцінне значення, напр.: *Gerede, Gelaufe, Singerei*. Певною мірою таке значення притаманне і словам із суфіксом *-ei* з похідною субстантивною основою, напр.: „... *ihr leuchtendes Sektengetue, ihre für jede Gelegenheit bereitete Bibelzitiererei, ihre von scheinheiligen Getue kaum verdeckte Raffgier* ...“ (E.Claudius. *Von der Liebe soll man nicht nur sprechen*).

Негативно-оцінне значення мають також похідні слова із суфіксом *-ling*, як то *Schreiberling, Dichterling*. Слова із суфіксами *-lein, -chen* надають значенню похідних слів виразний відтінок ніжності, довірливості, інтимності. У романі А.Зегерс «Сьомий хрест», дія якого відбувається у Рейнській області, діючі особи називаються *Zimthütchen, Holzklötzchen*, що є типовим для цієї області. Тут суфікс *-chen* надає словам відповідного місцевого колориту. У інших випадках цей суфікс може надати словам зневажливого відтінку, напр., у Г.Гейне у «Подорожі по Гарцу» в уривку, який містить роздуми про безсмертя: „*Unsterblichkeit! schöner Gedanke! wer hat dich dich zuerst erdacht? War es ein Nürnberger Spießbürger, der, mit weißer Nachtmütze auf dem Kopfe und weißer Tonpfeife im Maule, am lauen Sommerabend vor seiner Haustüre saß und recht behaglich meinte: es wäre doch hübsch, wenn er nun so immerfort, ohne dass sein Pfeifchen und sein Lebensatemchen ausgingen, in die liebe Ewigkeit hineinvegetieren könnte!*“ (H.Heine „*Harzreise*“). Тут слово „*Lebensatemchen*“ вжито автором як засіб вираження іронії.

Примітним є використання зменшувально-пестливих суфіксів *-chen* і *-lein* у книзі Д.Фаульзайта і Г. Кюн [2, с. 282] «Стилістичні засоби і можливості німецької мови», де подається інтерпретація фрагменту тексту із одного роману Г.Гессе „*Da ging ein altes krummes Bäuerlein in die Kredenz, brachte einen großen Steinkrug und legte ihn der Länge nach auf den Tisch. „Ich will dir was sagen,“ lachte er...*“ [9, с. -145], у якому суфікс *-lein* не надає іменнику пестливого відтінку або зневажливості, а виходячи із всього висловлювання, іменник із цим суфіксом позначає людину маленького зросту [2, с. 283].

Слід зауважити, що похідні слова із контекстуальним забарвленням використовуються у текстах певних функціональних стилів, а саме у науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях, які мають схильність до використання абстрактних іменників та їх

похідних на *-ung*, *-heit*, *-keit*, *-schaft*, *-tum*, *-nis*. У молодіжному жаргоні особливо продуктивними є похідні на *-e*: *die Heize (Ofen)*, *die Lache (Lachen)*, *die Trinke (Trinkgefäß)*, *die Rieche (Nase)*, *die Heule (Transistor)*, *die Tobe (Wut)*, *die Benehme (das Benehmen)*; також префікс *-un*: *Unhahn* (для вираження оцінки, у значенні *junger Mann*), *Unzahn* (для вираження оцінки, у значенні *junges Mädchen*). Типовими ж для канцелярського стилю є слова із напівсуфіксами *-halber*, *-maßen*, *-weise*: *krankheitshalber*, *ordnungshalber*, *verdientermaßen*, *gewissermaßen*, *korrekterweise*, *unvermeidlicherweise* [13].

Що стосується новоутворень слів, то вони за своїм характером можуть бути індивідуальними та груповими (належати до художнього методу). Так, письменники-експресіоністи з метою підсилення естетичного впливу твору на читача створювали нові слова, орієнтуючись на існуючі словотворчі моделі, напр.: *aufsternen*, *umrätseln* у Т.Дойблера; *klangsuchtig*, *wehklagig*, *schamzerpört* (замість *vor Scham empört*) у А.Штрамма, або широко використовували і використовують мовні прийоми дадаїзму (*die Dada-Sprache*), тобто змінення мови до невпізнанності. Близьким до такої «словотворчості» є і мовний абстракціонізм, який виник як результат переносу прийомів абстрактного живопису на мовний матеріал. Багато нових слів створює в сучасній літературі Г.Грасс, напр.: *Kolonialververhändlerinsünden*, *Familienvatersorgenfalten*, *Hausputzbockwaschundbügelsonnabend* (G.Grass. *Die Blechtrommel*).

Визнаними майстрами словотвору є, звісно, поети. Й.В.Гете: *Schilfgeflüster*, *Rohrgeschwister*, *Weidensträuche*, *Pappelzitterzweige*, *heimlich-allbewegend*, *Wallestrom* та ін. Крістіан Моргенштерн використовував у своїй творчості новоутворення, запропоновані природою: *der Ochsenpatz*, *die Kamelente*, *die Schoßeule*, *der Pfauenochs*, *die Tagtigall*, *der Eulenwurm*, *der Giraffenigel*, *das Sturmspiel*, *die Gänseschmalzblume*, *der Menschenbrotbaum*.

Поетичні новоутворення слів часто пов'язують між собою різні, відмінні сфери, створюють нові картини і розміщують їх у тісних рамках. Оскільки новоутворення слів є незвичними, поет може використовувати їх для вираження іронії: „*Wenns mittenächtugt und nicht Mond / noch Stern das Himmelshaus bewohnt, / läuft zwölfmal durch das Himmelshaus / die Mitternachtsmaus* (Christian Morgenstern) [12, с. 193].

Новоутворення слів одноразового вживання поширені у публіцистиці. Так, у газетному тексті про загострення кризи у США зустрілося слово *Stagflation*, яке являє собою композит із двох слів: *Stagnation* та *Inflation*, пор. „*Kurzum, „Stagflation“, die amerikanische Krankheit, die die USA schon vor drei Jahren befiel, wird rasch zu einer Krankheit Westeuropas – nur schlimmer. Wirtschaftliche Schwierigkeiten führen zu schwerwiegenden sozialen Spannungen*“ („ND“) [2, с. 283].

Цікавими є новоутворення із напівпрефіксами на кшталт *Ö/öko-*, *B/bio-*, *E/euro-* (*Ökotrip*, *Biobauer*, *eurozentriert*) та із напівсуфіксами, н.п. *-berg* (*Butterberg*, *Schülerberg*, *Lehrerberg*) та *-schwemme* (*Milchschwemme*, *Wienschwemme*). Актуальним напівпрефіксом є н.п. *G/global-*; він вказує на те, що слово може вживатися самостійно, але може одночасно й утворювати ряди слів, слугуючи для утворення нових слів. Цю функцію мають і напівпрефікси із підсиленням значення, як н.п. *bombensicher*, *astrein*, *supergenau* та ін. [8, с. 253].

Як зазначає Г.Герінгер, новоутворені слова часто мають гумористичний характер, наприклад: *Kalbschnitzel* - *Schweineschnitzel* – *Kinderschnitzel*; *Bausäuge* – *Eisensäuge* – *Laubsäuge*; *Muttermilch* – *Buttermilch* – *Magermilch* – *Büchsenmilch*. Часто нові слова німецької мови утворюють іноземці через недостатню можливість щось назвати, висловити чи пояснити. Вони беруть собі за приклад звичайні слова і утворюють власні: 1) *Ich bin ein Faulschreiber. (ein Ägypter)*; 2) *Ich studiere mit der Hoffe, davon mehr Erfahre zu bekommen. (ein Inder)*; 3) *Herzliche Grüße von Ihrem Vorbei-Student. (ein Sierra Lioneser)*; 4) *Das Werkzeug ist sehr vielverzwecklich. (ein Nigerianer)*; 5) *Vielen Dank für die informationsreiche Literatur. (ein Brasilianer)* [12, с. 195]. З одного боку, такі види утворень відповідають загальноприйнятим правилам словотвору. Але вони є надзвичайно новими, і, оскільки ми припускаємося думки, що іноземці не зовсім добре володіють німецькою мовою, ми вважаємо такі слова дещо підозрілими. З іншого боку - вони є незвичними, але часто ці слова є досить жвавими, дуже влучними та доречними. Загалом, можливість утворювати нові слова надає мовцеві свободу.

Зразки вже існуючих слів можуть інспірувати нас на створення нових слів, наприклад: із *Tiefgefühl* можна утворити *Hochgefühl*, із *Vormorgen* – *Vorabend*, *Unterstrumpf* – *Überstrumpf*, *Verführung* – *Verspätung*, *Mitlehrer* – *Mitschüler*, *entreichern* – *bereichern*.

Дієслово *geigen* утворене від іменника *Geige* та позначає музикування на інструменті. Так само можуть бути утворені інші дієслова на позначення діяльності: *harfen*, *orgeln*, *flöten*, *trommeln*. Необхідно зважати на те, як впливають такі нові слова на читачів та слухачів, оскільки їх вживання може мати на меті надати елегантність конструкції, спонукати до тлумачення певних понять та явищ, необхідність короткого позначення якого-небудь поняття, іронічне, оцінне або провокативне забарвлення мовлення і т. ін. Дивно сприйматиметься, наприклад, така фраза: „*Wenn ich recht schmutzige Hände habe, tränke ich sie mit Wasser und entschmutze sie also; dann sind sie pflegeleicht*» [12, с. 196].

Характерними для сучасного світу є скорочення і короткі слова, як то *PC*, *FCKW*, або *Hex* замість *Hexadezimal*, *Ober* замість *Oberkellner* чи *Selters* замість *Selterswasser*; світ мови переповнений скороченнями: *BRD*, *ARD*, *ZDF*, *WDR*, *RTL*, *Sat 1*, *InterCity*, *Regio*, *BVB*, *HSV* та ін. [8, с. 253], які вживаються, головним чином, з метою мовної економії. Цікаво, що загальне правило використання скорочень сформульоване у словнику „*Der Große Duden*“ наступним чином: «Повсякденне життя робить зрозумілим вживання аббревіатур і скорочень, однак не можна зловживати цим, щоб не збіднювати мову. Слід застерегти від користування мовою скорочень, яка для людини необізнаної перетворюється на таємну мову [цит. за *Der Große Duden*, Leipzig, 1976. S.634, 2, с. 283]».

Німецька мова, як і більшість сучасних європейських мов, постійно розвивається та змінюється, оскільки вона є такою сферою, яка дуже тонко реагує на суспільно-економічні зміни та зміни у культурній сфері. Враховуючи те, що словотворення є одним із шляхів поповнення словникового складу сучасної німецької мови, є очевидним той факт, що словотворчі засоби відіграють важливу роль з точки зору стилістики, слугуючи у якості засобів мовної економії та виражаючи емоційну оцінку.

На основі опрацьованого фактичного матеріалу та проаналізувавши результати численних наукових розвідок можна зробити деякі узагальнення щодо функцій основних засобів словотвору, а саме: 1) словоскладання (основоскладання) слугує у якості засобу мовної економії, виражає негативну оцінку предметів та явищ, характеризує людські якості та дії, вживається, в основному, у текстах офіційно-ділового та наукового стилів; у художньому стилі складні слова виконують роль метафори, гіперболи та оксиморону; 2) деривати надають висловлюванню іронічного забарвлення, оскільки можуть надавати як негативного, так і позитивного відтінку сказаному (завдяки особливостям афіксів), завдяки чому ця словотвірна модель активно використовується у текстах офіційно-ділового, наукового та публіцистичного стилів сучасної німецької мови; 3) сферою вживання новоутворених слів є, переважно, побутовий стиль та твори художньої літератури, де нові складні слова надають текстам своєрідності, гумористичного характеру та іронічного відтінку.

Можна стверджувати, що лексичний склад німецької мови у стилістичному аспекті виявляє свою безпосередню функцію не лише у плані семантики, а й у плані форми слова, зокрема словотворчої моделі. Подальше дослідження стилістичних можливостей словотвору в німецькій мові може стосуватися безпосередньо аналізу творчості певного письменника чи поета, твори якого мають тенденцію до використання різних словотворчих моделей для більш емоційного вираження, для оцінних міркувань і т. ін., також перспективним уявляється дослідження та аналіз, наприклад, молодіжного жаргону, мови представників визначених професій, дитячого мовлення. Такі аспекти дослідження допоможуть виявити та проаналізувати особливості і тенденції розвитку сучасної німецької мови в плані її збагачення за рахунок різних словотворчих моделей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамов Б. Синтаксически обусловленная деструкция сложных и производных слов. // Вопросы языкознания, 1970. – № 5. – С.69-76.
2. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка (для институтов и факультетов иностранных языков): Учеб. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1990. – 320 с.

3. Мацько Л.І та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько; За ред. Л.І.Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Сучасна українська літературна мова. За ред. А.П.Грищенка. – 2-е вид. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
5. Тимченко Є.П. Експресивні словотвірні конструкції в німецьких засобах масової інформації. // Мова і культура. – Вип. 6. – Т. II. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – С.332-338.
6. Тимченко Є.П. Порівняльна стилїстика німецької та української мов. Навчальний посібник. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 240 с.
7. Тимченко Є.П. Стилїстично марковані словотвірні типи у сучасній німецькій мові. // Мова у соціальному і культурному контексті. Збірник наукових праць. – К.: КУ, 1997. – С.110-115.
8. Bütig, Karl-Dieter (Prof. Dr.). Stilsicheres Deutsch. Ratgeber. Tandem Verlag GmbH, Königswinter, Köln. 320 S.
9. Faulseit D., Kühn G. Stilistische Mittel und Möglichkeiten der deutschen Sprache. – Leipzig, 1965. -145 S.
10. Fleischer W., Michel G., Starke G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. – 2.A. – Frankfurt / Main: Peter Lang. 1996. – 341 S.
11. Fleischer, Wolfgang. Barz, Irmhild. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 4., völlig neu bearbeitete Auflage / De Gruyter 2012 Walter de Gruyter GmbH&Co. KG, Berlin / Boston. - 483 S.
12. Heringer, Hans Jürgen. Grammatik und Stil. Praktische Grammatik des Deutschen. Cornelesen Hirschgraben, 1989. – 384 S.
13. https://studopedia.com.ua/1_373654_Stilistische-Aspekte-der-Wortbildung.html.

REFERENCES

1. Abramov, B. (1970). Sintaksicheski obuslovlennaya destruktivnaya slozhnykh i proizvodnykh slov. [Syntactically conditioned destruction of complex and derived words / Questions of linguistics].
2. Brandes, M.P. (1990). Stilistika nemetskogo yazyka (dlya institutov i fakultetov inostrannykh yazykov). [German stylistics (for institutes and departments of foreign languages)].
3. Mats'ko, L.I. (2003). Stylistyka ukrayinskoyi movy: Pidruchnyk / L.I.Mats'ko, O.M. Sydorenko, O.M.Mats'ko; Za red. L.I.Mats'ko [Stylistics of the Ukrainian language: Textbook / L.I. Matsko, O.M.Sydorenko, O.M.Matsko]. Kyiv: Higher school.
4. Suchasna ukrayins'ka literaturna mova. (1997). Za red. A.P.Hryshchenka. [Contemporary Ukrainian Literary Language. Ed. A.P. Gryshchenko]. Kyiv: Higher school.
5. Tymchenko, Y.P. (2003). Ekspresivni slovtvorni konstruktsiyi v nimets'kykh zasobakh masovoi informatsiyi / Mova i kultura. [Expressive word-buildig designs in the German media / Language and Culture]. Kyiv: Publishing House of Dmitro Burago.
6. Tymchenko, Y.P. (2006). Porivnyal'na stylistyka nimetskoyi ta ukrayins'koyi mov. Navchal'nyy posibnyk. [Comparative stylistics of German and Ukrainian languages. Tutorial.] Vinnitsa: New Book.
7. Tymchenko, Y.P. (1997). Stylistychno markovani slovtvorni typy u suchasnyi nimets'kiy movi. / Mova u sotsialnomu konteksti. Zbirnyk naukovykh prats'. [Stylistically marked word-building types in contemporary German. / Language in a social and cultural context. Collection of scientific works.]. Kyiv: KU.
8. Bütig, Karl-Dieter (Prof. Dr.). Stilsicheres Deutsch. Ratgeber. Tandem Verlag GmbH, Königswinter, Köln. 320 S.
9. Faulseit D., Kühn G. Stilistische Mittel und Möglichkeiten der deutschen Sprache. – Leipzig, 1965. -145 S.
10. Fleischer W., Michel G., Starke G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. – 2.A. – Frankfurt / Main: Peter Lang. 1996. – 341 S.
11. Fleischer, Wolfgang. Barz, Irmhild. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 4., völlig neu bearbeitete Auflage / De Gruyter 2012 Walter de Gruyter GmbH&Co. KG, Berlin / Boston 483 S.
12. Heringer, Hans Jürgen. Grammatik und Stil. Praktische Grammatik des Deutschen. Cornelesen Hirschgraben, 1989. – 384 S.
13. https://studopedia.com.ua/1_373654_Stilistische-Aspekte-der-Wortbildung.html.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Токарєва – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми стилістики німецької мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Tokaryeva – Candidate of Pedagogical Sciences, Docent of the Department of German Language and Methods of its Teaching at the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: problems of stylistics of the German language.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

УДК 811.111'06

ДЕЯКІ ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ В. ШЕКСПІРА

Ярослава БЕЛЬМАЗ (Харків, Україна)

e-mail: yaroslava_belmaz@ukr.net; belmaz@rambler.ru

БЕЛЬМАЗ Ярослава. ДЕЯКІ ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ В. ШЕКСПІРА

Стаття присвячена одній з проблем історичного розвитку англійської мови, зокрема розглядаються деякі граматичні особливості мови ранньоанглійського періоду на прикладі творів Вільяма Шекспіра. Автор зосереджує увагу на таких граматичних феноменах, як спрощення парадигми відмінювання дієслова; зміни у вживанні різних видів займенників; ступені порівняння прикметників; розвиток форм умовного способу дієслова; перехід слів із однієї граматичної категорії в іншу; порядок слів.

Ключові слова: ранньоанглійський період, граматичні особливості, В. Шекспір, граматична категорія, парадигма, еволюція мови.

BELMAZ Yaroslava. SOME GRAMMATICAL FEATURES OF W. SHAKESPEARE'S LANGUAGE

The article is devoted to one of the problems of the English language historical development, in particular, some grammatical features of the language of the Early English period are considered on the example of William Shakespeare's works. English, like any other language, constantly undergoes changes at all levels. Changes are natural because the linguistic system is directly related to the cultural, social, and historical changes that take place in society. The influence of W. Shakespeare's works is mainly observed in the lexicon of the English language. However, his work is an example of the development of English in the Early English period in such aspects as grammatical constructions, syntax, word formation, etc. In turn, the study of the language of the Renaissance period directly reflects the language of W. Shakespeare. Thus, there is no doubt that the study of the features of Shakespeare's language, including the features of grammar, gives an opportunity to more deeply understanding the evolution of the English language. During the period of William Shakespeare's work there is a noticeable development of English grammar. The history of English grammar is the history of simplification, the rejection of grammatical forms. Although some inflections are still preserved, but in comparison with the Old English language, the Early English language was fairly defined as the language of "lost endings," that is, it was an analytic language rather than synthetic one. The author focuses on such grammatical phenomena as simplification of the paradigm of the verb declension; changes in the use of different kinds of pronouns; degrees of comparison of adjectives; the development of forms of the conditionals; transition of words from one grammatical category to another; the word order. This article does not cover all aspects of the problem under study. Among other grammatical features of the Shakespeare period, the use of the verb "do" as an auxiliary, the peculiarities of the formation of negative sentences, the emergence of a new verbal - gerund, etc. can be analysed.

Key words: Early English period, grammatical features, W. Shakespeare, grammatical category, paradigm, language evolution.

Зміни є звичайним явищем для будь-якої мови. Англійська мова, як і будь-яка інша жива мова, постійно зазнає змін на всіх її рівнях. Зміни є природними, оскільки мовна система безпосередньо пов'язана з культурними, соціальними, історичними змінами, що відбуваються в суспільстві. Як зазначає Д. Крістал, усі дослідники історії англійської мови погоджуються, що найбільший вплив на розвиток англійської мови часів Ренесансу мали праці В. Шекспіра (1564-1616) та Біблія короля Яківа 1611 р. [5, р. 62]. Вплив праць В. Шекспіра головним чином спостерігається в лексиконі англійської мови. Проте, його роботи є прикладом розвитку англійської мови у ранньоанглійський період у таких аспектах, як граматичні конструкції, синтаксис, словотвір тощо. У свою чергу, дослідження мови періоду Ренесансу відбивають безпосередньо мову В. Шекспіра. Таким чином, не викликає сумніву той факт, що дослідження особливостей мови В. Шекспіра, в тому числі й особливостей граматики, дає можливість більш глибоко зрозуміти еволюцію англійської мови.

Зарубіжні та вітчизняні науковці (М. Macrone, S. Malless, J. Mc Quain, R. O. Blechman, D. Crystal, Wayne F. Hill, Б. А. Ільїш, В. Д. Аракін, В. М. Ярцева, А. І. Смирницький, Т. А. Расторгуєва, М. М. Морозов, О. М. Карпова) приділяють велику увагу роботам вивченню робіт В. Шекспіра, зосереджуючись на різних аспектах, починаючи від біографії Вільяма Шекспіра і закінчуючи аналізом його специфічного лексикону.

Мета статті – проаналізувати граматичні особливості мови ранньоанглійського періоду на прикладах творів В. Шекспіра.

Ранньоанглійський період – це період становлення літературної норми. До кінця ранньоанглійського періоду була створена одна з форм національної літературної мови – її письмовий стандарт. Проте письмовий стандарт XVII ст. був значно менш стабілізований і нормалізований. Він демонструє широкий діапазон мінливості на всіх мовних рівнях.

У період творчості Вільяма Шекспіра спостерігається помітний розвиток граматики англійської мови. Історія англійської граматики – це історія спрощення, відмови від граматичних форм. Хоча деякі флексії все ще збереглися, але в порівнянні з давньоанглійською мовою, ранньовізантійська мова була справедливо визначена як мова «втрачених флексій», тобто аналітична, а не синтетична.

Так, категорія числа другої особи в цей період знаходиться на етапі зникнення, але все ще спостерігається вираження різниці між однією та множиною другої особи дієслова. Форма другої особи однини із закінченням «-st», пов'язана з особистим займенником *thou*, у період XVII століття поступово витісняється із звичайної літературної мови.

Ще однією формою, яка зберіглася у мові Шекспіра, була форма третьої особи однини. Але у цьому випадку є деякі зміни, пов'язані з тим, що у XV–XVI століттях, поряд із закінченням «-(e)th», в третій особі теперішнього часу дійсного способу з'являється закінчення «-(e)s», яке в середньоанглійський період було характерною особливістю північного діалекту. Його поява досить спірна. Можливо, воно проникло в форму третьої особи з форми другої особи однини, яке в північному діалекті закінчувалося на «-s» (а не на «-st»). Очевидно, також, що в його розповсюдженні на третю особу мала вплив форма третьої особи «*is*» від дієслова «*to be*». У XV столітті форма третьої особи із закінченням «-s» стала проникати і в центральні діалекти національної мови. Але, в деякий час обидві форми із закінченням «-(e)th» та «-(e)s» – функціонують паралельно і можуть зустрічатись поруч в одному й тому ж самому тексті [2].

Інше скорочення флексій відбувається у вимові дієслів з флексією *-ed*. У ранньовізантійській мові ненаголошений слабкий голосний не вимовлявся, за винятком, звичайно, у словах подібних *mended*, *rooted*. Проте, у високих стилях, *-ed* повністю звучав після всіх приголосних, окрім випадків, коли у поезії для збереження ритму необхідно було випустити голосний звук, наприклад, у Шекспіра: «*Hugg'd and embraced by the strumpet wind*».

Поступово розмовна норма почала проникати і в літературну мову, хоча деякі літератори того часу (напр., Джозеф Аддісон) виступали проти втрати складу.

Протягом новоанглійського періоду друга особа однини дієслова (напр., *lovest*, *lovedst*, *wilt love*) поступово зникає з повсякденного вжитку. Це явище спостерігається разом з процесом виходу з ужитку *thou*.

У шекспірівську епоху займенник *you* почав витісняти *thou*. І. П. Іванова та Л. П. Чахоян стверджують, що на початку ранньовізантійського періоду вживання займенників *you* і *thou* було схоже з їх використанням в інших європейських мовах, тобто *you* використовувалося по відношенню до старшого або соціально вище поставленому, а *thou* відповідно в зверненні до молодшого або соціально нижче поставленому [1, с. 142]. Множина стала використовуватись як увічливе звертання, в той час як однина вживалась переважно в родинному дискурсі (звертання батьків до дітей, хазяїна до слуги тощо). *Thou*, у результаті, стало устарівшим, хоча все ще залишається в поезії. Дж. Хоуп (Jonathan Hope) вважає відмову від вживання *thou* у певному сенсі втратою для англійської мови, оскільки при звертанні зникла можливість розрізняти стиль (офіційний-неофіційний) [6, с. 16].

В. Шекспір у своїх творах все ще використовує *thou*, проте воно часто має специфічний відтінок і надає фразі особливий колорит, про що зазначає А. Еббот [3, с. 47], наводячи приклади з «Гамлету»

Так, *thou* може виражати дружню прихильність. Наприклад, король, бажаючи прилеститися до Лаерту, переходить з *you* на *thou*.

King: ... You told us of some suit; what is 't, Laertes? You cannot speak of reason to the Dane, and lose your voice: what would'st thou beg, Laertes, that shall not be my offer, not thy asking?

Thou іноді виражає почуття. Наприклад, в четвертій сцені третьої дії Гертруда звертається до Гамлета то на *thou*, то на *you* і ці переходи не випадкові:

Queen: Hamlet, thou hast thy father much offended.

Hamlet: Mother, you have my father much offended.

Queen: Come, come, you answer with an idle tongue.

Полоній звертається до Офелії на *you*, а до Лаерти на *thou*; явно, що син йому ближче, чим донька.

«*Thou*» може бути знаком обурення, ненависті:

«*Here, thou incestuous, murderous, damned Dane.*»

Так говорить Гамлет королю, змушуючи його випити отруєний кубок, і в цьому випадку *thou* відображає скажену ненависть.

Іноді *thou* та *you* підкреслюють соціальну нерівність. Гамлет звертається до гробаря на *thou*, той відповідає йому на *you*:

Hamlet: I think it be thine, indeed, for thou liest in't.

First Clo.: You lie out on 't, sir...

Те ж саме відбувається у розмові Гораціо та матроса:

First Sailor: God bless you, sir.

Horatio: Let him bless thee, too.

Граматичні форми займенників також зазнали змін, флексії вже не були такими сталими, як раніше, у творах Шекспіра часто номінативний відмінок уживався замість непрямого:

*And **he** (=him) my husband best of all affects.*

*Yes, you may have seen Cassio and **she** together.*

*Making night hideous, and **we** fools of nature*

So horridly to shake our disposition.

*Pray you, **who** does the wolf love? [4].*

Частим є опущення відносного займенника *that*, навіть у випадках, коли він має виступати у ролі підмета:

*I have a **brother is** condemn'd to die.*

У той же час *that* може вживатися замість таких сполучників та сполучникових прислівників, як *so that*, *in that*, *why*, *when*:

The hum of either army stillly sounds,

***That** (=so that) the fix'd sentinels almost receive*

The secret whispers of each other's watch.

Albeit I will confess thy father's wealth

*Was the first motive **that** (=why) I woo'd thee, Anne.*

Is not this the day

***That** (=when) Hermia should give answer of her choice?*

Присвійний займенник *its* дуже часто замінювався на *his* або *it*:

*How far that little candle throws **his** beams!*

*Since nature cannot choose **his** origin.*

*The innocent milk in **it** most innocent mouth.*

*It hath **it** original from much grief.*

Прикметники в творах Шекспіра також заслуговують на увагу – вони не завжди означають те, що здається на перший погляд, активні та пасивні форми іноді є взаємозамінними:

- *Wherever in your **sightless** (= invisible) substences.*

- *There's something in 't, that is **deceivable** (= deceptive).*

- *Opposed with two **weak** (= weakening) evils.*

Ступені порівняння прикметників могли утворюватися як синтетичним (флексії –er та –est) так і аналітичним (використання слів *more* та *most*) способами, причому Шекспір у своїх творах використовує їх незалежно від кількості складів:

- *«In the most high and palmy state of Rome...»*

- *«Murder most foul, as in the best it is, but this most foul, strange and unnaturale.»*

- *«... they have a plentiful lack of wit, together with most weak hams.»*

- *«And, with them, words of so sweet breath composed as made the things more rich.»*

- *«We would not understand what was most fit.»*

- *«Conscience and grace, to the profoundest pit!»*

У ранньоніовоанглійський період використання *more* і *most* для утворення ступенів порівняння прикметників отримало послаблення свого лексичного значення та підпало під процес граматикалізації. Однак, деякі лінгвісти вважають за необхідність розрізняти вживання синтетичних та аналітичних форм, розглядаючи лексичну послабленість дещо відносною.

Також у творах В. Шекспіра можна зустріти подвійне утворення ступенів порівняння, тобто одночасне вживання як синтетичної, так і аналітичної форм:

*And his **more braver** daughter could control thee.*

*With the **most boldest** and best hearts of Rome.*

Також у випадку, коли два однорідні означення мали б вживатися у вищому або найвищому ступені, лише один з них отримував відповідну граматичну форму:

*And she will speak **most bitterly** and strange.*

*The **generous** and **gravest** citizens [7].*

У новоанглійський період спостерігалися розвиток аналітичних форм умовного способу дієслова, що сприяло вираженню модальних відтінків. Виникнення аналітичних форм умовного способу пов'язано з втратою лексичного значення деяких модальних дієслів разом з інфінітивом. Під процес морфологізації (або граматикалізації), тобто перехід в аналітичні форми умовного способу, у ранньоніовоанглійському періоді підпали сполучення «*might + infinitive*», «*should + infinitive*», «*would + infinitive*» і частково «*may + infinitive*». В. Шекспір у своїх творах часто уживав умовний спосіб у формі інфінітиву для вираження припущення, умови або бажання. У такому випадку на умовний спосіб указував лише контекст. Найчастіше умовні форми дієслова, виражені інфінітивом, вживалися у таких граматичних моделях:

- Непряма мова:

I think he be transformed into a beast (As You Like It);

- Означувальне неозначене речення:

A prone and speechless dialect such as move men (Measure for Measure);

- Підрядне речення поступки:

No marvel though thou scorn thy noble peers, when I, thy brother, am rejected thus (Edward II) [7 с. 17].

Одним із нових явищ новоанглійського періоду є перехід слова із однієї граматичної категорії в іншу. Це призвело до того, що в англійській мові одне слово могло бути як іменником, прикметником, так і дієсловом. Приклади заміни однієї частини мови іншою можна спостерігати у наступних реченнях із творів В. Шекспіра:

- *In the **backward** and abysm of time.*

- *That may repeat and **history** his loss.*

- *This day shall **gentle** his condition.*

- ***Grace** me no grace, nor **uncle** me no uncle.*

- *My death's sad tale may yet **undeaf** his ear [7].*

Широко почали вживатися так звані «атрибутивні іменники» замість атрибутивних фраз: *birthday congratulations*, *Canada balsam* тощо. Як вже було зазначено, у ранньоніовоанглійський період однією з тенденцій було вживання одного і того ж слова у функції різних частин мови, що можна пояснити випаданням закінчень у парадигмах різних частин мови. Це, в свою чергу, призвело пізніше до фіксованого порядку слів у реченні.

У ранньоніовоанглійському періоді зростає значущість синтаксичного порядку слів. Але, хоча, прямий порядок слів в розповідному реченні є нормою для ранньоніовоанглійського, відхилення від норми досить значні. Ці відхилення можуть бути двох типів: 1) інверсія головних членів речення; 2) зворотній порядок головних і залежних членів словосполучення.

Інверсія головних членів речення в ранньоніовоанглійський період зустрічається у таких моделях:

а) першу позицію у реченні посідає прислівник місця або часу:

Now could I drink hot blood.

There with fantastic garlands did she come.

б) після прямого додатку, вираженого вказівними займенниками *that*, *this*:

That do I long to hear.

All this can I truly deliver.

в) після сполучникових прислівників:

So have I heard and do in part believe it.

г) після обмежувальних і заперечних прислівників і сполучень:

And never did the Cyclops' hammers fall on Mars's armour.

Never alone did the king sigh.

Щодо порушення фіксованого порядку другорядних членів речення, то зустрічаються такі патерни:

1) «означення + означувальне слово»: присвійний займенник знаходиться після прикметника:

A truant disposition, good my lord.

But, good my brother, do not... show me the steep and thorny way to heaven.

2) «присудок + додаток»: а) додаток знаходиться між підметом і присудком:

... and that it us befitted to bear our hearts in grief...

б) додаток знаходиться після прийменника:

...in the dark groped I to find out them.

3) «присудок + обставина». Прислівник невизначеного часу уже в ранньоновоанглійський період посідає, переважно, позицію між частинами аналітичної дієслівної форми (як і в сучасній англійській мові), однак, можливі випадки відхилення від цього порядку:

... or ever I had seen that day, Haratio!

... and who still hath cried...[1].

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. З-поміж інших граматичних особливостей шекспірівського періоду можна назвати використання дієслова *do* в якості допоміжного, особливості утворення заперечних речень, поява нової безособової форми дієслова – герундія тощо.

Таким чином, В. Шекспір писав у час, коли відбувалися зміни у граматичній системі англійської мови, коли існували різні граматичні варіації. Письменник дуже вміло демонстрував свою майстерність у вживанні як нових граматичних варіантів, так іноді й у дотриманні старих правил.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Чахоян Л. П. История английского языка / Л. П. Чахоян, И. П. Иванова, Т. М. Беляева. Учебник. Хрестоматия. Словарь. – Санкт-Петербург, 1999.
2. Шведов Ю. Ф. Вильям Шекспир. Исследования / Ю. Ф. Шведов. – Москва : Московский университет, 1977. – 385 с.
3. Abbot, E. A. (1883). A Shakespearian Grammar. MacMillan and CO.
4. A Shakespeare Handbook (1925). Ed. Raymond Alden New York: F. S. Crofts&Co.
5. Crystal, D. (1995). The Cambridge encyclopedia of the English language. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Hope, J. Shakespeare's skill 'more in grammar than in words'. Retrieved from https://www.eurekalert.org/pub_releases/2012-01/uos-ss013012.php
7. The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes (1907–21). Volume XIV. The Victorian Age, Part Two. Ed. A. W. Ward, A. R. Waller, W. P. Trent, J. Erskine, S. P. Shermans Van Doren. New York : G. P. Putman's Sons; Cambridge, England: University Press. Retrieved from <https://www.bartleby.com/224/1504.html#txt3>.

REFERENCES

1. Chakhoian L. P., Ivanova I. P., Beliaieva T. M. (1999). Istoriia angliyskogo yazyka. [History of the English language]. Uchebnik. Hrestomatiya. Slovar. Sankt-Peterburg.
2. Shvedov Yu. F. (1977). Viliam Shekspir. Issledovaniia. [William Shekespeare. Investigation]. Moskva.
3. Abbot, E. A. (1883). A Shakespearian Grammar. MacMillan and CO.
4. A Shakespeare Handbook (1925). Ed. Raymond Alden New York: F. S. Crofts&Co.
5. Crystal, D. (1995). The Cambridge encyclopedia of the English language. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Hope, J. Shakespeare's skill 'more in grammar than in words'. Retrieved from https://www.eurekalert.org/pub_releases/2012-01/uos-ss013012.php
7. The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes (1907–21). Volume XIV. The Victorian Age, Part Two. Ed. A. W. Ward, A. R. Waller, W. P. Trent, J. Erskine, S. P. Shermans Van Doren. New York :

G. P. Putman's Sons; Cambridge, England: University Press. Retrieved from <https://www.bartleby.com/224/1504.html#txt3>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослава Бельмаз – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Наукові інтереси: історія англійської мови, порівняльно-історичне мовознавство, професійний розвиток викладачів вищих навчальних закладів, порівняльна педагогіка.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yaroslava Belmaz – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Foreign Philology at Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”.

Scientific interests: history of the English language, comparative-historical linguistics, professional development of higher education teachers, comparative pedagogy.

УДК 811.161:39

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ БЕЗОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛІВ КАУЗОВАНОГО РУХУ (НА МАТЕРІАЛІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ)

Маргарита ЖУЙКОВА (Луцьк, Україна)

e.mail: mzhujkova@ukr.net

ЖУЙКОВА Маргарита. ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ БЕЗОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛІВ КАУЗОВАНОГО РУХУ (НА МАТЕРІАЛІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ)

У статті розглядаються деякі дієслова східнослов'янських мов з семантикою каузованого руху, для яких характерне безособове вживання (несе, носить, занесло, принесло, пронесло тощо). Показано, що ці дієслова генетично пов'язані з агентивними конструкціями, в яких у ролі суб'єкта виступає номінація надприродної істоти. Виявлено природу негативної оцінки таких виразів та їх зв'язок з народними віруваннями.

Ключові слова: безособові дієслова, агентивні конструкції, негативна оцінка, каузоване переміщення, народна культура, етнолінгвістика.

ZHUIKOVA Marharyta. ETNOLINGUISTIC ASPECT OF FORMATION OF THE IMPERSONAL FORMS OF THE VERBS OF CAUSATIVE MOVEMENT (BASED ON THE MATERIAL OF EASTSLAVIC LANGUAGES)

Linguistics has long faced the problem of identifying the mechanisms that led to the advent of impersonal verbal forms.

These verbs are very diverse in terms of semantics. There is a group of predicates among them that have semantics of causative movements (несе, носить, водить, занесло, тягне, принесло, etc.) in the East Slavic languages. These verbs denote not controlled, purposeful movement of the person, but the causative movement, caused by interference by some other will. In addition, these verbs have a pragmatic load: they belong to the colloquial register and convey a negative assessment of the situation given by the speaker. The presence of the first characteristic in impersonal verbs is deduced from the semantics of initial binomial structures, in which the supernatural being (God, evil spirits, destiny, etc.) is conceived as the subject of action. Contexts with such a subject can actualize the idea of uncontrollability of human movement in space, sometimes it is brought to full dependence on non-human forces (for example, чорт завів, лихо носить, лиха година принесла, доля закинула). Negative assessment of the situation is motivated by the fact that the agent of action is an evil spirit. The basis of such expressions is archaic belief in the fact that a person is deprived of his own will and can not act at his own discretion, whereas all of his actions are due to the influence of non-human (higher) forces. Such beliefs remained among the eastern Slavs for quite a long time coexisting with the Christian dogma of freedom of choice and responsibility for the committed deeds. Gradual easing of mythological consciousness has led to the fact that binomial structures with subjects with supernatural beings lost the semantics of uncontrollability of action and increasingly played the role of set expressions, cliché speech formulas. The impersonal verb пронесло (пронесе), which transmits an exclusively positive, emotionally colored assessment of the situation, stands out against the background of impersonal predicates, which acquired a distinctly negative evaluation. This word has developed a meaningful component of the expectation of adverse events or phenomena. If such expectations do not come to light from an unknown source, the subject is relieved. This verb indicates just that difficult situation. It was separated from the Russian paroemia Пронесёт (пронёс) Бог грозу, Грозную тучу Бог пронесёт, which eventually lost both of its nominal components and turned into an impersonal verb. Thus, impersonal verbs and binomial structures with semantics of causative motion are completely identical both in meaning and in function. This allows us to assert that this group of impersonal verbs was formed on the basis of curtailment of two-member personal sentences.

Keywords: impersonal verbal forms, agentive constructions, negative assessment, causative movements, national culture, ethno-linguistics.

Постановка проблеми. Властивості та походження безособових дієслівних форм у слов'янських мовах віддавна привертають до себе увагу дослідників. Як відомо, такі дієслівні форми позначають ситуації, в яких відсутнє активне начало – каузатор дії чи стану, оскільки вони "означають дію чи стан, що не передбачають особи – виконавця дії чи носія стану" [7, с. 44]. Неможливість постановки підмета при безособових дієсловах корелює з їхніми семантичними особливостями: їх семантика "несумісна з уявленням про активного діяча" [2, с. 363]. Питанням щодо граматичних особливостей, лексичної семантики, типології й походження безособових дієслів, а також безособових речень, які утворюються на їх основі, присвячено багато мовознавчих праць. Одним з перших на матеріалі церковнослов'янської мови їх описав Мелетій Смотрицький у своєму творі "Граматіки славенския правильное

синтагма" (1619 р.). Проте виникнення безособових дієслів можна відносити до значно давніших періодів функціонування слов'янських мов. Як зазначає український етимолог О. Мельничук, безособові речення з головним компонентом-дієсловом у формі 3-ої особи однини існували ще в індоєвропейській прамові. "Найчастіше в таких реченнях ідеться про деякі явища природи, фізіологічні і психічні стани або процеси, ситуації і стосунки етичного характеру тощо" [1, с. 395].

Попри давність безособових конструкцій та їх поширення у всіх слов'янських мовах, досі залишається дискусійною проблема генези безособових дієслів (та ширше – безособових речень). Більшість мовознавців, що заторкували це питання, вбачають у безособових конструкціях результат згортання двоскладних особових речень. Так, О. Мельничук пише про те, що "деякі конструкції безособових речень розвинулись у праслов'янській мові на ґрунті двоскладних структур у результаті змін, яких зазнала граматична природа їх окремих структурних компонентів" [1, с. 395]. Як приклад вчений наводить праслов'янські дієслова *jestь, dostoitь, podobajetь, хотjetь s№*, які поєднувались із залежним інфінітивом іншого дієслова. Російський мовознавець О. Шахматов висловив думку, що лише частина безособових речень (а саме ті, що позначають явища природи) могла бути утворена з особових, тоді як для більшості випадків "безособову форму ніяким чином не можна вивести з особової". Зокрема, він наголошував на тому, що вже в давнину безособові форми дієслова позначали "внутрішні переживання людини, фізичні та моральні", що не дозволяє вважати їх наслідком розвитку особових конструкцій [8, с. 88-89].

Власне, саме ті конструкції, які позначають явища природи, надаються до інтерпретації найбільш очевидним чином, оскільки в них можна вбачати відбиття архаїчних уявлень наших предків про активне міфічне начало, яке стоїть за певними видимими процесами чи станами. Ще на початку ХХ ст. О. Пешковський зауважував, що такі двоскладні речення як рос. *свет светит, гром гремит* "вказують на первісну, міфічну причину явища, на міфічного діяча, що його здійснює. Усунення цих підметів і могло створити безособове речення" [6, с. 318]. С. Кацнельсон вбачав такий самий механізм і в германських мовах; на його думку, в історичному розвитку безособові дієслова германських мов виникли з особових, де підмет називав активне начало. "У безособових конструкціях подані у зародку різні анімістичні та культові уявлення" [5, с. 37].

Навряд чи доцільно поширювати таке твердження на всі дієслова, які можуть функціонувати в односкладних безособових реченнях, проте доречно вважати, що принаймні частина безособових дієслів сучасних мов виникла на основі особових внаслідок редукції підмета у двокомпонентних реченнях. У нашій попередній роботі [4] було описано генезу тих безособових дієслів, що позначають негативні тілесні стани людини та результати фізичного впливу на тіло (такі як укр. *крутить, ламає, пече, трусить, коле, спирає дух, покорчило, покривило, заціпило, схопило, рознесло* тощо). Ми показали, що у деяких фольклорних жанрах (передусім у текстах замовлянь та прокльонів) більшість цих предикатів вживається також у двочленних агентивних конструкціях, агентом яких виступає назва надприродної істоти (пор. *трясця трясє, різачка ріже, кілька коле* тощо).

Мета та завдання дослідження. У цій розвідці ми розглянемо генезу деяких безособових дієслів східнослов'янських мов із семантикою руху. До цієї групи належать предикати *несе (носить, носило), занесе (занесло), принесє (принесло), тягне (тягнуло), водить (водило), пронесе (пронесло)* та ін. Особливість цих дієслів полягає, по-перше, в тому, що вони позначають каузований рух особи, а по-друге, в наявності у переважній більшості прагматичного компонента (розмовність та оцінка, здебільшого негативна). Обидві особливості можуть бути пояснені лише шляхом залучення того культурного тла, на якому виникли названі безособові дієслова.

Матеріал дослідження зумовлено метою роботи: з одного боку, ми спираємося на особливості вживання та семантичні ознаки розглядуваних безособових дієслів у синхронії, а з другого – враховуємо ті контексти, в яких функціонують особові форми відповідних дієслів із специфічним семантичним навантаженням, тобто діахронний аспект.

Виклад основного матеріалу. Важливо зауважити, що речення з безособовими предикатами руху, які ми розглядаємо, мають певні змістові особливості. По-перше, сама дія мислиться такою, що не контролюється об'єктом переміщення, пор.:

*А ми малими розійшлись –
Та вже й не сходились ніколи.
Мене по волі і неволі
Носило всюди. Принесло*

На старість ледве і додому. Т. Шевченко. Ми вкупочці колись росли...

Он пошел в сад, из сада вышел бессознательно на улицу, спустился под гору и очутился у реки. «Зачем меня сюда занесло?» – спросил себя Молотов, а сам как будто хотел угадать, кто завтра придет на это место. Н. Помяловский. Мещанское счастье.

У наведених прикладах ідея неконтрольованості переміщення підкреслюється одиницями контексту: *носило по волі і неволі* у Т. Шевченка, прислівником *бессознательно*, питальним реченням із прислівником *зачем*, що демонструє відсутність цілеспрямованості дії, у М. Помяловського. Компонент неконтрольованості особливо характерний для тих ситуацій, де об'єктом руху виступає суб'єкт мовлення (у реченні вживається займенник у першій особі).

По-друге, контексти з безособовими дієсловами переміщення можуть демонструвати негативне ставлення суб'єкта мовлення до об'єкта руху, пор.:

В металевій сітці Прокопа Гордійовича вільно гуляє два йоржі. Може б, і впіймав щось, коли б не принесло оцю придибу, оцього сизоокого. Ю. Мушкетик. Крапля крові.

Только переступил порог, кто-то схватил его за руку.

– *Тебя зачем принесло, пучеглазый?* – дернув его за рукав, вполголоса спросила Фленушка. П. Мельников-Печерский. В лесах.

Звертає на себе увагу та обставина, що в прагматично навантажених контекстах, де суб'єкт мовлення негативно оцінює появу певної особи у своєму просторі, семантика неконтрольованості переміщення відступає на задній план або цілком зникає. У наведених контекстах з дієсловом *принесло* той самий зміст міг бути виражений не каузативними, а агентивними дієсловами *іде, прийшов*, що призвело би, однак, до втрати як негативної оцінки ситуації, так і експресивності висловлень.

Наявність першої семантичної ознаки у безособових дієслів каузованого переміщення виводиться із семантики базових двочленних конструкцій, у яких у ролі суб'єкта дії мислиться надприродна істота (Бог, нечиста сила, доля, фатум тощо). Контексти з таким суб'єктом можуть актуалізувати ідею неконтрольованості переміщення людини у просторі, часом доведену до повної залежності від позалюдських сил; пор. ситуацію, описану М. Гоголем, коли герой потрапляє у негоду, збивається через свого п'яного візника з дороги і зрештою покладається лише на щасливий випадок:

Но в это время, казалось, как будто сама судьба решилась над ним сжалиться. Издали слышался собачий лай. ... Чичиков извинился, что побеспокоил неожиданным приездом.

– *Ничего, ничего, – сказала хозяйка. – В какое это время вас Бог принес! Сумятица и выюга такая...* Н. Гоголь. Мертвые души.

Поступове послаблення міфологічної свідомості призвело до того, що двочленні конструкції з суб'єктами – надприродними істотами втрачали семантику неконтрольованості дії і дедалі частіше виконували роль сталих виразів, клішованих мовленнєвих формул. Цікаво, що для виразів з іменним компонентом *Бог* (*Бог несёт, Бог принёс*) негативна оцінка ситуації в цілому не характерна, пор.:

– *Никак Пантелей из Макаровской экономии?*

– *Я самый, – ответил объездчик.*

– *То-то я вижу. Не узнал – богатым быть. Откуда бог несёт?*

– *Из Ковылёвского участка.* А. Чехов. Счастье.

Натомість всі агентивні фраземи з іменними компонентами, що називають демонічну істоту, наділені яскравою негативною оцінкою і служать для вираження ставлення мовця до особи, яка з'являється / перебуває десь невчасно, недоречно. Це вирази на кшталт *рос. дьявол (лукавый, леший) принёс, лихая (нечистая, нелёгкая) принесла, чёрт носит, черти носят, черт несёт, бес понёс* тощо. Семантика агентивних фразем з дієсловами доконаного та недоконаного виду може визначатися семантикою самого дієслова, зокрема, завершеністю чи процесуальністю позначуваної дії, а також (у межах недоконаного виду) –

односпрямованістю чи різноспрямованістю руху (*нести* – *нести*). Вирази з дієсловами доконаного виду переважно мають семантику завершеного руху і позначають небажану для мовця появу особи у певному місці:

– *Что ты ночью бродишь, каин?*

Черт занёс тебя сюда! А. Пушкин. Утопленик.

У XVIII ст. двокомпонентні одиниці активно вживались у літературних творах як експресивні засоби з негативною оцінкою на позначення поведінки якоїсь особи. Так, у російських літературних творах XVIII ст. зафіксовані вирази *нелёгкое несёт*, *нелёгкая занесла*, *нелёгкая мчит*, *нелёгкая суёт* [Пал. 186], *черт ведёт* [Сл. XVIII 71].

Подібні фраземи зафіксовано у діалектному мовленні і представлено у словниках діалектної фразеології. Пор. псковські одиниці *хвороба принесла* (*поднесла*) кого (го нежелательном появлении кого-л., наступлении чего-л.), *хвороба (лихая) несёт* / *понесла* кого куда, *бес несёт*, марковані у словнику позначкою «несхвальне» [ППП 77]. Відзначимо й рідкісні паремії з агентивним компонентом: *Кой бес вомчал, тот и вымчит* [ПРН 1, 124], *Черт ли нёс на дырявый на мост?* [ПРН 1, 192], *Передние колёсы лошадей везёт, а задние – чорт их несёт* [ППЗ 105], *Чорт понёс, не подмазавши колёс* [ППЗ 116], *Убил да ушёл – Бог унёс, а поймали да побили – не черти водили* [Аник. 310], а також білоруські приказки *Внесець нечистая, не вынесець и Пречистая* ("попавшему в беду плоха надежда на защиту приятелей") [Нос. 14], *Завев, як чорт добрую душу* ("говорят шуточно в случае неустойки чьей-либо в данном слове") [Нос. 44]. Загалом в ролі агентивного компонента може бути представлена будь-яка номінація нечистої сили, пор.:

Красавина. *Ах ты, батюшки мои, как перепугал, окаянный! <...> Ишь тебя где луканька-то носит!* А.Н. Островский. За чем пойдешь, то и найдешь.

Український фразеологічний фонд, окрім тих одиниць, що збігаються з російськими та білоруськими, зберігає і деякі оригінальні сталі вирази з тою ж семантикою, як, наприклад, *повітря носить*, *лихо несе*, *дідько несе*, *лиха година принесла*, *ледащо принесло*:

"Ну, таки принесло ледашо отого дзвонаря, оте брязкало! Забавлятиме старих хазяїнів, замовлятиме їм пристрій, неначе знахурка, і буде довго замовлять...", – думав Радюк. І. Нечуй-Левицький. Хмари.

Он чоловіка десь повітря носить,

а ти бідуєш з свекрушиськом проклятим, –

ні жінка, ні вдова – якась покидька! Леся Українка. Лісова пісня.

Оришка. Ой лишенько, батько вже вертаються!

Антон. Чи й справді? Так, так! Вже його лихо несе! М. Кропивницький. Пошилися у дурні.

В основі подібних виразів лежить архаїчне поганське вірування в те, що людина позбавлена власної волі і не може діяти за власним розсудом, натомість всі її вчинки зумовлено впливом позалюдських (вищих) сил. Подібні вірування зберігалися серед східних слов'ян доволі довго, співіснуючи з християнським догматом про свободу вибору та відповідальність за скоєні вчинки. Зокрема, ще у XIX ст. селянство було переконане, що людину підбурює до самогубства нечиста сила, яка по смерті отримує владу над душею самогубця. Не менш усталеними були вірування, які пояснювали блукання людини в степу, горах, лісі чи навіть у знайомому місці (поблизу села, у дворі, у власній хаті): повсюдно вважалося, що людину «водить», тобто примушує рухатися за певним маршрутом, нечиста сила. Подібні вірування та їх проекцію на мовний матеріал докладно проаналізовано в нашій роботі [3, с. 248–263].

На тлі предикатів, які набули виразно негативної оцінки (*носить*, *занесло*, *принесло* тощо), виділяється безособове дієслово *пронесло* (*пронесе*), яке здатно передавати виключно позитивну, емоційно забарвлену оцінку ситуації:

У старій служки і в євнуха розпогодилися лиця. Вони ждали, що ця примхлива расуна кричатиме на них, як робила вже не раз, тупотітиме ногами, виштовхуватиме з кімнати. А воно, бач, пронесло! В. Малик. Тасмний посол.

Це дієслово повністю втратило семантику каузованого переміщення у просторі, яка залишилась лише на рівні внутрішньої форми, отримавши змістовий компонент очікування

несприятливих подій чи явищ. Його зміст для вживань доконаного виду можна окреслити таким чином: "негативна ситуація, яка, на думку суб'єкта свідомості, мала статися у близькому майбутньому з високою мірою ймовірності, з якоїсь незрозумілої суб'єкту причини не настала, і суб'єкт свідомості оцінює такий поворот подій позитивно, відчуючи емоційне полегшення". Отже, дієслово *пронести* корелює із складно осмисленою динамічною ситуацією, в якій наявний як негативний, так і позитивний оцінні складники. Наявність обох оцінних компонентів може бути осмислена лише шляхом опертя на базову конструкцію, внаслідок редукції якої і виокремився предикат *пронести*. Йдеться про повні паремійні формули *Пронесёт (пронес) Бог грозу, Грозную тучу Бог пронесёт* [ПРН 2, 233], *Бог тучу пронесёт и ведро принесёт* [ПРН, 2, 167], в яких включено компоненти як з позитивними (Бог), так і з негативними (гроза) оцінними змістами. Художні тексти засвідчують, що в російській мові використовувалась і цілісна паремійна формула, і скорочена безоб'єктна конструкція з агентом (*Бог пронесет*), пор.:

Назревают какие-то тяжчайшие события, а воинской силы нет. "Хорошо, если бог пронесет грозу, если удастся скоро разделаться с Турцией и Польшей. А вдруг – тьфу, тьфу! – появится какой-нибудь Гришка Отрепьев? Запыляет тогда дворянская Россия!"
В. Шишков. Емельян Пугачев.

Все с любопытством приготовились услышать ее рассказ.

– Надобно знать, что тому три недели послала я приказчика на почту с деньгами для моего Ванюши. ... Послала ему 2000 рублей, хоть Дубровский не раз приходил мне в голову, да думаю: город близко, всего семь верст, авось Бог пронесет. А.Пушкин. Дубровский.

Подальша редукція вихідних актантів сприяла тому, що це дієслово стало використовуватися як безособове.

Виходячи з особливостей використання розглядуваних усталених формул у художніх текстах, можна припускати, що дієслово *пронесет* у безособовому вживанні виникло вперше в російській мові, а згодом було запозичене в українську та білоруську мови.

Висновки. Формування безособових дієслівних форм з семантикою каузованого переміщення в просторі відбувалося шляхом редукції двочленних конструкцій, тобто відпадіня агентивного компонента. Мовний матеріал свідчить, що безособові дієслова та двочленні конструкції повністю збігаються як за значенням, так і функціонально. Причини переходу від агентивних до безособових конструкцій цього типу, як і у випадку предикатів з семантикою хворобливих станів, пов'язані з табуванням окремих лексичних одиниць, референти яких – позалюдські, надприродні чи навіть етнічно чужі істоти – становили загрозу для носіїв традиційної культури. Однак культурна заборона щодо вимовляння таких імен у східних слов'ян не мала категоричного характеру і часто порушувалася як у побутовому мовленні, так і у фольклорних текстах. Другою причиною, яка, очевидно, також сприяла перетворенню агентивних конструкцій у безособові, була поступова втрата народної віри у втручання надприродних сил у людське буття. Деякі безособові дієслова, корені яких передають семантику руху, внаслідок процесів семантичної деривації отримали здатність позначати різноманітні внутрішні стани людини (*тягне, найшло, везе, пронесло*). Зауважимо, що для сучасних східнослов'янських мов практично не характерне використання двочленних агентивних речень у нейтральному мовленні; вони збереглися радше як релікти минулих станів мовної свідомості і при вживанні служать яскравим маркером певного ідіолекту. Однак не можна вважати, що агентивні конструкції з першим компонентом – номінацією надприродної істоти – цілком витіснені і сприймаються як архаїзми. Слід зважити на довготривале існування поганських вірувань у масовій народній свідомості, а також на їхній статус світоглядного стереотипу, здатного пояснювати різноманітні життєві феномени і регулювати людську поведінку. Оскільки народна свідомість протиставляла божественне (чисте) та демонічне (нечисте) начала, останнє у всіх своїх проявах набувало негативної оцінки, що переносилась на мовні одиниці. Зокрема, негативна оцінка стала невід'ємною частиною практично всіх мовних формул, у яких згадується нечиста сила, в тому числі й тих, що було розглянуто вище, за винятком предиката *пронесло*. В семантиці таких одиниць міг зберігатися і компонент неконтрольованості переміщення, однак він відступив на задній план перед більш релевантною для мовної свідомості оцінною семантикою.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленому аналізі предикатів, семантичний розвиток яких зумовлений впливами традиційної народної культури.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [А.Й. Багмут, В.Т. Коломієць, А.П. Критенко та ін.]; за ред. О.С. Мельничука. – Київ: Наук. думка, 1966. – 594 с.
2. Грамматика современного русского литературного языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970.
3. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: Монографія. – Луцьк: РРВ "Вежа" Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.
4. Жуйкова М.В. Безособові дієслівні форми в контексті народної культури // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – № 843. – Серія "Філологія". – Вип. 55. – Харків, 2009. – С. 120–124.
5. Кацнельсон С. Д. К генезису номинативного предложения. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1936.
6. Пешковский А. Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 6. – М.: Учпедгиз, 1938.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2000.
8. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / ред. и коммент. Е.С. Истриной. – Л.: Учпедгиз, 1941.

ДЖЕРЕЛА

- Аник. – Русские пословицы и поговорки / Под ред. Аникина В.Н. – М.: Художественная литература, 1988. – 431 с.
- Нос. – Сборник белорусских пословиц, составленный И.И.Носовичем. – СПб., 1874. – 232 с.
- Пал. – Палевская М.Ф. Материалы для фразеологического словаря русского языка XVIII века. А-Я. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 388 с.
- ППЗ – Пословицы, поговорки и загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков / Издание подготовили М.Я. Мельц, В.В. Митрофанова, Г.Г. Шаповалова. – М.-Л.: Из-во АН СССР, 1961. – 289 с.
- ППП – Словарь псковских пословиц и поговорок. / Сост. В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина. – СПб.: Норинт, 2001. – 176 с.
- ПРН – Даль В.И. Пословицы, поговорки и прибаутки русского народа. Сборник в 2 томах. – СПб.: Литера – "ВИАН", 1997.
- Сл. XVIII – Словарь русского языка XVIII века. Вып. 3. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1987. – 296 с.

REFERENCES

1. Vstup do porivnyalno-istorychnogo vyvchennya slovyanskykh mov. (1966). [Introduction to comparative-historical study of Slavic languages]. Kyiv.
2. Grammatyka sovremennogo russkogo lyteraturnogo yazyka / Pod red. N. Yu. Shvedovoj. (1970). [Grammar of the modern Russian literary language]. Moscow.
3. Zhujkova, M. V. (2007). Dynamichni procesy u frazeologichnij systemi shidnoslovyanskykh mov. [Dynamic processes in the phraseological system of the East Slavic languages]. Lutsk.
4. Zhujkova, M. V. (2009). Bezosobovi dyeslivni formy v konteksti narodnoyi kultury. [Impersonal verbal forms in the context of folk culture]. Harkiv.
5. Kacnelson, S. (1936). K genezyu nomynatyvno predlozheniya. Moscow: Leningrad.
6. Peshkovskij, A. (1938). Russkij syntaksys v nauchnom osveshheny. [Russian syntax in scientific coverage]. Moscow.
7. Ukrayinska mova. Encyklopediya. (2000). [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv.
8. Shakhmatov, A. (1941). Syntaksys russkogo yazyka. [The syntax of the Russian language]. Leningrad.

SOURCES

- Anyk. – Russkiye poslovyczy i pogovorky (1988). [Russian proverbs and sayings]. Moscow.
- Nos. – Sbornyk beloruskykh poslovycz, sostavlennyy I. I. Nosovychem. (1874). [A collection of Belarusian proverbs, composed by I. Nosovich]. St. Petersburg.
- Pal. – Palevskaya M. F. (1980). Materyaly dlya frazeologicheskogo slovary russkogo yazyka XVIII veka. [Materials for the phraseological dictionary of the Russian language of the XVIII century]. Kyshynev: Shtyincza.
- PPZ – Poslovyczy, pogovorky i zagadky v rukopysnykh sbornikakh XVIII-XX vekov (1961). [Proverbs, sayings and riddles in handwritten collections of the XVIII-XX centuries]. Moscow: Leningrad.
- PPP – Slovar pskovskykh poslovyczy pogovorok. (2001). [Dictionary of Pskov proverbs and sayings]. St. Petersburg
- PRN – Dal V. I. Poslovyczy, pogovorky i prybautky russkogo naroda. (1997).[Proverbs, sayings and jokes of the Russian people]. St. Petersburg.
- Sl. XVIII – Slovar russkogo yazyka XVIII veka.(1987).[Dictionary of the Russian language of the XVIII century]. Leningrad.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Жуйкова – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: етнолінгвістика, лексична семантика, фразеологія, когнітологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Marharyta Zhuikova – Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department at the Lesya Ukrainka Eastern European National University.

Scientific interests: ethnolinguistics, lexical semantics, phraseology, cognitive science.

УДК 81'367.4

ГРАМАТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЛІВ: СИНТАКСИЧНО ВІЛЬНІ І СИНТАКСИЧНО НЕЧЛЕНОВАНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Марія ЛИЧУК (Київ, Україна)

e-mail: mariya.lychuk@gmail.com

ЛИЧУК Марія. ГРАМАТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЛІВ: СИНТАКСИЧНО ВІЛЬНІ І СИНТАКСИЧНО НЕЧЛЕНОВАНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ.

У статті досліджено специфіку граматичної сполучуваності компонентів у структурі синтаксично нечленованих словосполучень з оперттям на категорію синтаксичної зв'язаності. Визначено основні ознаки, що детермінують граматичну сполучуваність компонентів: частиномовна належність ядерного компонента, його категорійне значення; категорійні ознаки ядерного компонента; семантичне спрямування залежного компонента.

Ключові слова: синтаксично нечленоване словосполучення; синтаксична зв'язаність; ядерний компонент; залежний компонент; граматична сполучуваність.

LYCHUK Mariia. GRAMATIC CONNECTIVITY OF GLOSSARY: SYNTACTICALLY FREE AND SYNTACTICALLY INDIVISIBLE WORD COMBINATIONS.

In the article the specificity of the grammatical compatibility of components in the structure of syntactically indivisible word combinations with support in the category of syntactic connection is investigated. In the second half of the twentieth century the study of the compatibility of words in indivisible phrases were either sporadic or did not take into account the peculiarities of the structure and semantics of these phrases. Activation of research in the syntax of phrases in lingua-Ukrainian studies at the beginning of the XXI century caused deep attention to the study of the structure and semantics of syntactically indivisible word combinations, which made it possible to review the grammatical compatibility between their components. The purpose of the article is to determine the specificity of the grammatical compatibility of the components in the structure of syntactically indivisible word combinations with support in the category of syntactic connectivity. In syntactically free phrases, the grammatical compatibility of words is determined by the main features, which are endowed with the main word: its lexical meaning, categorical meaning and categorical features. In syntactically indivisible phrases, connectivity has its own specificity: it is qualified as syntactically conditioned. The lexical and grammatical value of syntactically indivisible word combinations is due to the combination of nuclear and dependent words. The grammatical compatibility of a nuclear component in syntactically indivisible word combinations is determined by the following features: 1. Part-language affiliation of a nuclear component, its categorical value. 2. Category features of a nuclear component. 3. Semantic direction of the dependent component. Valency possibilities of components are conditioned by their differentiated features, the main of which are: 1) components are expressed in full-fledged words; 2) syntactic connection depends on the part-language affiliation of the nuclear component and the specificity of grammatical compatibility; 3) syntactic unbundling as the ability to occupy the position of one of the members of the sentence.

Ключевые слова: syntactically indivisible word combinations; syntactic connection; nuclear component; dependent component; grammatical compatibility.

Постановка проблеми. Сполучуваність є важливою властивістю слова. На думку В. Д. Аракіна, «слово, крім своїх відомих характеристик звукової оболонки, поняттєво-предметного змісту, граматичної валентності, має ще одну важливу властивість – потенційну здатність вибірково сполучатися з іншими словами» [2, с. 34], що особливо виразно простежується у синтаксично нечленованих словосполученнях – синтаксичних конструкціях, неподільних за структурою і цілісних у змістовому плані.

Проблеми сполучуваності компонентів у неподільних сполученнях досліджували І. О. Мельчук [10, с. 73–79], Н. З. Котелова [7, с. 81], Ю. Д. Апресян [1, с. 338–341] та ін. Однак дослідження лінгвістів були або епізодичними, або не враховували особливості структури та семантики неподільних словосполучень.

Активізація досліджень у синтаксисі словосполучення в лінгвоукраїністиці початку ХХІ ст. спричинила поглиблену увагу до вивчення структури та семантики синтаксично нечленованих словосполучень, що й уможливило перегляд граматичної сполучуваності між їхніми компонентами.

Мета статті – визначити специфіку граматичної сполучуваності компонентів у структурі синтаксично нечленованих словосполучень з оперттям на категорію синтаксичної зв'язаності.

У 50-х роках ХХ ст. поняття неподільних сполучень слів дослідники часто визначали інтуїтивно. Пропонуючи терміни «стійкість» та «ідіоматичність», І. О. Мельчук зазначав: «Якщо розглядати сполучення яких-небудь елементів, природно називати стійким таке сполучення певних елементів, у яких ці елементи трапляються значно частіше, ніж в інших сполученнях» [10, с. 73]. Він аналізував ці поняття формально, не пов'язуючи з планом змісту: «Стойкість сполучення щодо певного елемента вимірюється вірогідністю, з якою цей елемент передбачає спільну появу інших елементів сполучення» [Там само, с. 73].

Н. З. Котелова інтерпретувала сполучуваність як «набір та умови реалізації поширювачів слова» [7, с. 81]. Вона називала важливі ознаки граматичної сполучуваності: факультативність, обов'язковість, диз'юнктивність, кон'юнктивність, варіативність, зворотність, спрямованість [Там само, с. 81].

Сполучуваність у синтаксично нечленованих словосполученнях однією з перших представила Л. Д. Чеснокова, яка визначила її як «синтаксично зумовлену» чи «конструктивно зумовлену», унаслідок якої поставали здебільшого трикомпонентні словосполучення [13, с. 13–17]. Дослідниця вважала, що характер сполучуваності слів може видозмінювати синтаксична функція в реченні, зокрема звернула увагу на те, що «факультативна сполучуваність слова під впливом його синтаксичної функції може перейти в обов'язкову» [Там само, с. 15]. Напр.: *рос. Слава этих людей – настоящая слава*. Л. Д. Чеснокова назвала зв'язок означення з означуваним словом «сильним зв'язком, що виражає обов'язкову сполучуваність», адже означення містять основне семантичне навантаження, особливо у присудку [Там само, с. 15].

М. В. Балко виділила три типи граматичної сполучуваності в синтаксично нечленованих словосполученнях на основі чинників, які зумовлюють граматичну сполучуваність компонентів синтаксично вільного словосполучення [3, с. 49–50].

1. Мотивована лексичним значенням слів. Ця сполучуваність, з одного боку, є здатністю слова поєднуватися з іншими словами, а з іншого – засобом відмежування певного лексичного значення слова від інших лексичних значень.

2. Зумовлена лексико-граматичними особливостями слова. З огляду на категорійне значення стрижневих слів спостерігаємо обмеження щодо поширення сполучуваності на слова будь-яких лексико-граматичних класів, натомість сполучуваність закріплена лише за певним класом слів [Там само, с. 50].

3. Зумовлена певною граматичною категорією без впливу конкретного лексичного значення [Там само]. Наприклад, дієприкметники пасивного стану керують орудним відмінком без прийменника, що визначає виконавця дії, пор.: *написаний другом, прочитаний учнем* та ін. [Там само].

Отже, у синтаксично вільних словосполученнях граматична сполучуваність слів детермінована основними ознаками, якими наділене головне слово: його лексичним значенням, категорійним значенням і категорійними ознаками.

Реченнева структура демонструє реалізацію синтаксичних потенцій слів у різних типах словосполучень. У синтаксично вільному словосполученні головне слово є носієм активної відцентрової валентності, яку визначають як «спроможність головного слова мати при собі певні відкриті позиції, які заповнюють інші, залежні від нього слова» [12, с. 170]. Залежне слово є валентним партнером, що заповнює відкриті позиції носія валентності. Напр.: *писати (що?) листа (кому?) другові, привезти (що?) пакунок (чим?) машиною (звідки?) з пошти* та ін.

Валентні властивості слів у структурі синтаксично нечленованого словосполучення лінгвісти розглядали тільки побіжно [13, с. 13–17; 6, с. 18].

У синтаксично нечленованому словосполученні сполучуваність має свою специфіку: її кваліфікують як синтаксично зумовлену. Саме синтаксична позиція впливає на стрижнєве слово так, що воно стає семантично послабленим або спустошеним. З огляду на це стрижнєве слово потребує залежного слова для свого увиразнення, уточнення, підсилення свого лексичного значення. Лексична і граматична повноцінність синтаксично нечленованих словосполучень зумовлена поєднанням граматично стрижневого і залежного слів. Це спостерігаємо на прикладі синтаксично нечленованих словосполучень, одним із компонентів яких є іменник, що виражає найзагальнішу ознаку предмета, є назвою родового поняття, як-от: *людина, жінка, чоловік, хлопець, дівчина, птах* та ін., а другий – обов'язковий залежний атрибутивний компонент, є назвою видового поняття. Напр.: *Він ішов, як ідуть бідні люди... ішов, все одно – на життя чи на смерть* (О. Кобилянська).

Синсемантичність ядерного компонента мотивована тим, що позначувана ним ознака може міститися або в пояснюваному, граматично залежному, компонентові, або в найближчому контексті. Залежний компонент зосереджує в собі основне лексичне

навантаження. Прозора синсемантичність ядерного компонента виявляється в синтаксично нечленованих словосполученнях з компонентами *зросту, віку, з очима, з носом* та ін. Позиція підмета, присудка чи означення вимагає граматичної і лексичної повноцінності неподільної єдності: іменникові компоненти *зросту, віку, з очима, з руками* та інші обов'язково доповнюються атрибутивним компонентом. Напр.: *На порозі стояла струнка русокоса дівчина, з чисто синіми очима, а біля неї – високий чорнявий юнак* (М. Вайно); *Русалка мала вигляд молодої дівчини з довгим світлим волоссям...* (О. Жовна).

Компоненти структурної схеми синтаксично нечленованих словосполучень мають потенційну можливість поєднуватися один з одним залежно від особливостей синтаксичних зв'язків, семантичної узгодженості та граматичної відповідності між ними [8, с. 368]. Їх диференціюють на ядерні і залежні. Наявність ядерного і залежного чи залежних компонентів у структурі синтаксично нечленованого словосполучення зумовлює її значення. Модель синтаксично нечленованого словосполучення формує ядерний компонент, виражений числівником, іменником, дієсловом, займенниковим словом тощо, та залежні – різної частиномовної належності.

У формальному плані синтаксична зв'язаність компонентів синтаксично нечленованих словосполучень детермінує їхню структурну організацію: установлює чітку послідовність компонентів – препозицію ядерного щодо залежних, незворотність місцерозташування ядерного і залежного чи залежних компонентів [9, с. 145].

Граматична сполучуваність ядерного компонента у синтаксично нечленованих словосполученнях детермінована сукупністю таких ознак, як:

1. Частиномовна належність ядерного компонента, його категорійне значення.

У кількісно-іменних синтаксично нечленованих словосполученнях ядерними компонентами є числівники як певний лексико-граматичний клас слів, що називають абстраговані кількісні поняття, позбавлені предметності. Ономасіологічне значення числівника віддзеркалює його здатність поєднуватися з іншими словами. Слова з кількісним значенням потребують переважно іменникового залежного компонента, адже абстрактна кількісна ознака може бути передана тільки через конкретний предмет. Означальні іменникові компоненти уточнюють семантичну структуру числівників, істотно інформаційно доповнюють їх. Напр.: *Ой три шляхи широкії Докупи зійшлися* (Т. Шевченко); *Як на свої чотирнадцять років, Катя здається майже дорослою; Так триває два дні. Два дні – й жодної відвертої розмови* (Із творів В. Козаченка).

У декількох типах синтаксично нечленованих словосполучень ядерним компонентом є займенникові слова, що, виконуючи контекстно-вказівну функцію, тільки вказують на істоту чи предмет. Це вможливорює сполучення їх з іменником, прикметником або дієприкметником. Напр.: *І якщо хтось із офіцерів вирушав з перевіркою, третій пост встигав зателефонувати в караулку...* (Ю. Андрухович); *Щось із речей виднілося на дні колодязя* (В. Трубай).

2. Категорійні ознаки ядерного компонента. Граматична форма ядерного компонента визначає граматичну форму залежного, напр.: *хтось з старших, найвищого з групи, дівчина з русими косами, голубими очима* тощо. У синтаксично нечленованих словосполученнях, у яких першим компонентом є змінювана числівникова лексема, залежні слова можуть бути виражені грамемами або називного, або родового чи знахідного відмінків. Напр.: *Верчуся, світу доживаю, А за дверима про своє Солдатське нежитіє Два часовії розмовляють* (Т. Шевченко); *Кільканадцять пострілів відбилися у хвилях і полягли по берегах* (Ю. Яновський). Якщо ядерний компонент виражений іменниковою лексемою на означення початку / середини / кінця явища, то залежний може мати форму родового відмінка, напр.: *На етапі редакційної журналістики відбувається становлення... моделі public relation – моделі публічної (масової) інформації, особливо актуальної від початку XX століття* (Буковинський журнал, 2006, № 4); *Був кінець червня* (О. Лишега).

У деяких типах синтаксично нечленованих словосполучень, зокрема зі значенням сумісності, чи словосполученнях, утворених поєднанням лексем з *обличчям, з руками, з голосом, з очима* + *прикметник* чи *дієприкметник*, залежні компоненти в реченнєвій структурі виражені граемою орудного відмінка (пор.: *Ввечері Нимидора з Джериохою*

принесли в ряднах одважене панське прядиво (І. Нечуй-Левицький); Двері зачинилися, а ми з Максимом тільки зітхнули: яка була нагода (Ю. Збанацький); Дівчина з великими очима злякано глянула на нього (Г. Цимбалюк)); у словосполученнях, у яких перший компонент має абстрактне значення – справа, штука, факт, об'єкт та інші, залежний компонент виражений грамемою називного відмінка, напр.: Життя – річ безжалісна (О. Кобилянська); Нуська – об'єкт підозрілий (Ю. Винничук).

Синтаксично нечленовані словосполучення на зразок з міста до села за морфологічним вираженням є прийменниково-іменниковими. Перший компонент, наділений граматичним значенням, визначає морфологічну форму другого компонента. Прийменникові комплекси з – до, з – в, від – до обмежують вираження граматичних форм для іменникових компонентів, а саме: перший та другий іменники виражені тільки грамами родового відмінка однини або відповідно грамою родового і грамою знахідного відмінків однини. Іменникові лексеми сприймаються як застигли граматичні форми. Напр.: Бездумно тиняюся з кутка в куток, і з кожним кроком на мене накочуються хвилі суму і зненависті (В. Врублевський); Там був населений пункт, на околиці якого височіла цукроварня, укріплена від низу до самого даху кулеметами (О. Гончар).

У деяких типах і різновидах синтаксично нечленованих словосполучень спостерігаємо семантичне спрямування залежного компонента. Саме тому надто звуженим чи обмеженим у семантичному плані є вибір залежних лексем: а) ядерний компонент називає міру ваги чи частину від цілого: метр тканини, кошик грибів, шматок булочки; б) ядерний компонент – назва родового поняття, залежний – видового, напр.: Сосна – одне із найстаріших дерев.

У синтаксично нечленованих словосполученнях з прийменниковими комплексами з – до, з – в, від – до, у – поблизу, в – на, на – під другий іменниковий компонент є семантично обмеженим. Уживання тільки одного компонента спричиняє незначне семантичне зрушення реченнєвої побудови. Неподільна єдність зразка в лузі на калині передає цілісне значення, достатнє в інформативному сенсі, яке не потребує доповнення чи конкретизації. Напр.: А Теофіла, щойно переступивши поріг, заметалася від стіни до стіни, як мечеться звірина... (М. Матіос); Защебече соловейко В лузі на калині, Заспіває козаченько, Ходя по долині... (Т. Шевченко).

Валентні можливості компонентів у деяких синтаксично нечленованих словосполученнях можуть бути детерміновані синтаксичною функцією. Такі спостереження мають стосунок до деяких типів синтаксично нечленованих словосполучень, зокрема з іменниковим компонентом на позначення найзагальніших ознак предмета (людина, люди, чоловік, жінка, дівчина, річ, птах, тварина, істота та ін.) та означальним компонентом. Наявність при ядерних компонентах синтаксично нечленованого словосполучення означень, узгоджених чи неузгоджених, стає обов'язковою, оскільки саме вони несуть головне значеннєве навантаження. Іменникові компоненти потребують обов'язкового означення в тих синтаксичних конструкціях, де «відбувається послаблення їхнього лексичного значення». Це спричинене тим, що названі слова виражають ознаку, яка вже зосереджена або в характеризувальному компоненті, або в найближчому контексті, тому нова інформація міститься не в іменниках, а в означеннях, що їх характеризують. Напр.: Конвалія – рослина отруйна. Орел – хижий птах. Більшість депутатів – люди літні.

Специфіка сполучуваності залежить і від семантики компонентів, що спостерігаємо під час утворення метафоричних і перифрастичних нечленованих словосполучень. Напр.: За двадцять метрів галявина обривалася вниз двадцятиметровим урвищем, і там внизу гострі уламки вулканічної породи зустрічали грудьми білі отари хвиль (Брати Капранови). Лексема отара містить сему 'великий' (великий гурт овець, кіз) [11, т. 5, с. 802], і саме цей сектор семної структури уможливив утворення метафоричного нечленованого словосполучення отари хвиль. Отже, синтаксично нечленовані словосполучення такого типу підлягають дії закону семантичного узгодження [5, с. 83; 4, с. 3–6].

Висновки. У синтаксично нечленованих словосполученнях значущими є валентні можливості ядерного компонента щодо залежного. Валентні можливості компонентів зумовлені їхніми диференційними ознаками, основними з яких є: 1) компоненти виражені повнозначними словами, один з яких має послаблену номінативність (синсемантичність);

2) синтаксична зв'язаність залежить від частиномовної належності ядерного компонента та специфіки граматичної сполучуваності; 3) синтаксична нечленованість як здатність займати позицію одного із членів речення.

У синтаксично нечленованому словосполученні сполучувальні можливості компонентів реалізуються на внутрішньосполученнєвому рівні. Внутрішня сполучуваність ґрунтується на синтаксичному зв'язку і семантико-синтаксичних відношеннях між самими компонентами таких словосполучень.

Перспективи дослідження. Перспективу подальших досліджень убачаємо в дослідженні прагматичних потенцій синтаксично нечленованих словосполучень у художньому та публіцистичному дискурсах.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – 472 с.
2. Аракин В. Д. Исследование семантической структуры и сочетаемости слов в английском языке / Аракин В. Д. – М.: Просвещение, 1987. – 157 с.
3. Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови: монографія / М. В. Балко. – Дніпропетровськ: Свідлер, 2014. – 349 с.
4. Гак В. Г. О семантической организации текста / Гак В. Г. // Лингвистика текста: материалы научной конференции. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореца, 1974. – Ч. 1. – С. 6–14.
5. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / Гак В. Г. // Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования / отв. ред. А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1971. – С. 78–96.
6. Копотев М. В. Принципы синтаксической идиоматизации / Копотев М. В. – Хельсинки: Helsinki University Press, 2008. – 126 с.
7. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость / Котелова Н. З. – М.: Наука, 1975. – 141 с.
8. Личук М. І. Синтаксично нечленоване словосполучення: усталеність терміна, історія дослідження / М. І. Личук // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси: Вид-во Черкаського нац. ун-ту імені Богдана Хмельницького, 2016. – Вип. 21. – С. 142–148.
9. Личук М. І. Синтаксично нечленовані словосполучення як компонент реченнєвої структури / М. І. Личук // Тенденції розвитку української лексики та граматики / В. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк (ред.). – Warszawa, 2015. – Cz. 2. – t. 2. – С. 361–371.
10. Мельчук И. А. О терминах «устойчивость» и «идиоматичность» / Мельчук И. А. // Вопросы языкознания. – 1960. – № 4. – С. 73–79.
11. Словник української мови: [в 11 т.] / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 5: Н-О / ред. тому: В. О. Винник. – 1974. – 840 с.
12. Степанова М. Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / Степанова М. Д., Хельбиг Г. – М.: Высшая шк., 1978. – 259 с.
13. Чеснокова Л. Д. Грамматическая сочетаемость слов в простом предложении и факторы, обуславливающие ее // Сочетаемость языковых единиц / Чеснокова Л. Д. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1968. – С. 5–22.

REFERENCES

1. Apresyan, Yu. D. (1995). Izbrannyye trudy, tom I. Leksicheskaya semantika [Lexical semantics]. Moscow: Shkola «Yazyki russkoj kul'tury».
2. Arakin, V. D. (1987). Issledovanie semanticheskoy struktury i sochetaemosti slov v anglijskom yazyke [The study of semantic structure and word compatibility in the English language]. Moscow: Prosveshchenie.
3. Balko, M. V. (2014). Aktual'ni problemy teoriiy slovospoluchennya suchasnoyi ukrayins'koyi movy: monografiya [Actual problems of the theory of the phrase Ukrainian modern language]. Dnipropetrovs'k: Svidler.
4. Gak, V. G. (1974). O semanticheskoy organizacii teksta [About semantic text organization // Text linguistics]. Moscow: MGPIIYA im. M. Toreza. – Ch. 1.
5. Gak, V. G. (1971). Semanticheskaya struktura slova kak komponent semanticheskoy struktury vyskazyvaniya [The semantic structure of the word as a component of the semantic structure of the utterance // The semantic structure of the word. Psycholinguistic Studies]. Moscow: Nauka.
6. Kopotev, M. V. (2008). Principy sintaksicheskoy idiomatizacii [Principles of syntactic idiomatization]. Hel'sinki: Helsinki University Press.
7. Kotelova, N. Z. (1975). Znachenie slova i ego sochetaemost' [The meaning of the word and its compatibility]. Moscow: Nauka.
8. Lychuk, M. I. (2016). Syntaksychno nechlenovane slovospoluchennya: ustalenyist' termina, istoriya doslidzhennya // Movoznavchyj visnyk [Syntactically indivisible word combinations: tense of the term, history of the study // Linguistics Bulletin]. Cherkasy: Vyd-vo Cherkas'kogo nacz. un-tu imeni Bogdana Hmel'nyts'kogo. – Vyp. 21.
9. Lychuk, M. I. (2015). Syntaksychno nechlenovani slovospoluchennya yak komponent rechennyevoyi struktury // Tendenciyi rozvytku ukrayins'koyi leksyky ta gramatyky [Syntactically indivisible word combinations as a component of the sentence structure // Trends in the development of Ukrainian vocabulary and grammar]. Warszawa.

10. Mel'chuk, I. A. (1960). O terminah «ustojchivost'» i «idiomaticnost'» // Voprosy yazykoznavaniya [On the terms «sustainability» and «idiomatic» // Questions of linguistics].
11. Slovnnyk ukraïns'koyi movy. (1974). [Dictionary of the Ukrainian language]. [v 11 t.]. T. 5: N-O / red. tomu: V. O. Vynn'k, L. A. Yurchuk.
12. Stepanova, M., Hel'big, G. (1978). Chasti rechi i problema valentnosti v sovremennom nemetskom yazyke [Parts of speech and the problem of valence in modern German]. Moscow: Vysshaya shkola.
13. Chesnokova, L. D. (1968). Grammaticheskaya sochetaemost' slov v prostom predlozhenii i faktory, obuslovliyayushchie yeye // Sochetaemost' yazykovykh edinits [The grammatical compatibility of words in a simple sentence and the factors causing it // Compatibility of language units]. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo un-ta.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Личук – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Наукові інтереси: граматики української мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Mariia Lychuk – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Journalism and Linguistic Communication.

Scientific interests: grammar of the Ukrainian language.

УДК 811.161.2'367.63

ДО ПИТАННЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ ТА ПРИНЦИПИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Тетяна НЕСТЕРЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: tetiananesterenko1207@gmail.com

НЕСТЕРЕНКО Тетяна. ДО ПИТАННЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ ТА ПРИНЦИПИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті узагальнено різноманітні підходи до класифікації лексико-граматичних класів слів в українській мові. Розглянуто й проаналізовано традиційні та сучасні класифікації частин мови. Визначено проблеми, які протягом тривалого часу заважають представникам різних лінгвістичних шкіл дійти згоди щодо одного з найбільш актуальних питань граматики.

Ключові слова: граматика; функційна граматика; морфологія; частини мови; клас службових слів.

NESTERENKO Tetiana. ON THE ISSUE OF THE PARTS OF SPEECH AND THE PRINCIPLES OF THEIR CLASSIFICATION IN MODERN LINGUISTICS

The article deals with one of the most topical issues of modern linguistics, which is the part of speech classification. Traditional classification is analyzed, according to which there are 10 parts of speech differentiated in Ukrainian language. Its flaws and the attempts to overcome them are showcased. It is emphasized that the result of classification depends on the criteria or the complex of criteria that the division will be based on. A possibility of creation of an objective homogeneous theory of the parts of speech is discarded. A number of heterogeneous classifications are critically analyzed, which were developed by Ukrainian linguists in different points in time, choosing a morphological, lexical or syntactic principle as base. A special position is taken by the part of speech classification of the Russian linguist V. V. Vinogradov, which played a major role in the Slavistics theory of the parts of speech in the 20th century and found its followers among the representatives of Ukrainian grammar school. A list of debatable problems of the modern part of speech theory is determined, among which is the issue of the number of parts of speech, part of speech differentiation unit, the “part of speech” term definition, hierarchy in the system of parts of speech, separate unit attribution to one or the other word class, status of the numeral, pronoun and service units: preposition, conjunctive, particle. The modern functionally-categorical grammar of Ukrainian language has a prospect to resolve the issues of the part of speech classification. Its representatives distinctly outline the part of speech differentiation criteria, follow them consistently and objectively determine the relation between classification units. The author reaches a conclusion that the modern classification of the parts of speech is a consequence of a compromise between syntactic, semantic and morphological principles. This compromise is a subjective reason of the discordances that exist in the parts of speech classification. The objective reason is the fact that the lexical content in regards to the parts of speech is constantly changing and developing. The search for new directions in the part of speech research continues in Ukrainian grammar. Meanwhile the rift between the scientific theory and school practice keeps growing, which requires the best achievements of functional grammar to be introduced into the plane of school education as soon as possible.

Key words: grammar; functional grammar; morphology; parts of speech; service word class.

Серед актуальних завдань сучасної морфології – розроблення частиномовної класифікації, її принципів і проблемних питань. За основу виокремлення частин мови в граматиках мов світу взято різні принципи (ознаки): логічний, логіко-семантичний, формально-граматичний, психологічний принцип, синтаксичний, лексико-граматичний, функціональний. У вітчизняній лінгвістиці значна увага присвячена описові основних принципів і вибору критеріїв диференціації лексико-граматичних класів слів. Разом з тим єдиної класифікації частин мови, яка б задовольнила прибічників різних граматичних шкіл на сьогодні немає. Тож метою нашої розвідки є узагальнити сучасні підходи до класифікації частин мови й у такий спосіб долучитися до розв'язання однієї з найбільш актуальних проблем граматики української мови.

За визначенням В. О. Горпинича, «частини мови – це граматичні класи (групи) слів, що різняться категорійним значенням, притаманними їм морфологічними ознаками,

синтаксичними властивостями в складі словосполучень та речень та суфіксами» [6, с. 21]. Згідно з традиційною класифікацією, визнаною академічною граматикою української мови та застосованою в шкільній програмі, поділ слів на частини мови здійснюється за такими чотирма ознаками: 1) єдністю категорійного значення, абстрагованого від лексичного (як-от: предметність в іменника, процесуальність у дієслова тощо); 2) єдністю граматичних категорій і форм словозміни, тобто єдністю граматичних категорій, притаманних словам однієї групи (як-от: рід, число, відмінок у іменника, вид, стан, спосіб, час тощо у дієслова тощо); 3) тотожністю синтаксичних властивостей слів (напр. підмет і додаток для іменників, присудок для дієслів тощо); 4) спільністю суфіксів, за допомоги яких утворено слова відповідних частин мови (напр. суф. *-тель, -ець, -анин, -ук* – іменникові; *-н(ий), -ськ(ий), -ов(ий)* – прикметникові тощо).

За цими чотирма ознаками традиційна українська граMATика виділяє 10 частин мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частку, вигук. Залежно від здатності слова виконувати номінативну функцію і бути чи не бути самостійним членом речення частини мови в цій класифікації поділяються на самостійні та службові. Наприклад, у реченні *Я сів не в той літак (М. Вінграновський)* слово *я* виконує функцію присудка, вказує на суб'єкта виконавця дії, тобто, є займенником; словоформа *сів* виконує предикативну функцію, є носієм значення процесуальної дії, відповідно, кваліфікуємо його як дієслово; *той* – займенник; *(в) літак* – іменник. Інші одиниці не є самостійними членами речення: *не* – носій модального значення заперечення, тобто кваліфікуємо його як частку; *в* виражає відношення іменника *літак* до інших слів у речення, відповідно, є прийменником.

У підручнику «Сучасна українська мова. Морфологія» (1969 / за ред. І. К. Білодіда) за основу поділу частин мови взято наявність чи відсутність у слові лексичного (співвідносного з поняттям) і граматичного значень [11]. Відповідно до цього, слова, а отже, й частини мови, поділено на повнозначні й неповнозначні. Службові частини мови (прийменники, сполучники) автори відносять до тих, що не мають лексичного значення. Така класифікація застосована в підручниках «Сучасна українська літературна мова» (1997 / за ред. А. П. Грищенка), «Сучасна українська літературна мова» (1997 / за ред. О. Д. Пономарева), «Сучасна українська літературна мова» (2000 / за ред. М. Я. Плющ) [12; 13; 14]; у низці російських граматик, а також у шкільному курсі української мови. В. О. Горпинич зазначає, що в сучасній морфології службові слова розглядають як такі, що мають лексичне значення, оскільки кожне слово становить єдність лексичного і граматичного значення: «Вони мають усе необхідне для виконання своїх функцій, зокрема стільки семантики і таку, скільки і яка їм для цього потрібна. Тому вони також повнозначні, повноцінні у своєму вияві, у своїй функції» [Горпинич, с. 31]. Це спричинило значний дисонанс між тривким традиційним підходом і сучасними поглядами на питання класифікації частин мови.

Традиційну класифікацію часто й давно критикували за її непослідовність та відсутність чітких класифікаційних критеріїв. Л. Теньєр про неї висловився найбільш категорично: «Ця класифікація, що ґрунтується на туманному й безплідному емпіризмі, а не на точній і плідній теорії, не витримує жодної критики» [15].

Вихідним питанням дискусії про принципи поділу частин мови є застосування гомогенної (за одним критерієм) чи гетерогенної (за кількома різними критеріями) класифікації. У межах гомогенної класифікації теж спостерігаються відмінності. Наприклад, її прихильники визнають єдиним критерієм розподілу слів на частини мови або лексичний критерій (Ш. Баллі), морфологічний (А. М. Мухін) або синтаксичний (О. П. Сунік). Як твердить І. Р. Вихованець, застосування гомогенної класифікації не забезпечує послідовної класифікації частин мови, оскільки саме в цих одиницях перетинаються і взаємодіють морфологічний, словотвірний, синтаксичний і лексичний рівні мови. Тільки гетерогенна класифікація, тобто комплексний критерій (семантичний, синтаксичний, морфологічний і словотвірний (для похідних слів)) дає змогу здійснити всебічну класифікацію слів [4]. Наприклад, з огляду лише на семантичний критерій (лексичне значення), доводиться об'єднувати в одну частину мови слова типу *легкий, легкість, легко*, тому що в них спільне

лексичне значення, але не беруться до уваги їхні різні синтаксичні й морфологічні ознаки. Керуючись тільки синтаксичним критерієм, слова *материн* і *матері* (*материн шарф* і *шарф матері*) потрібно віднести до одного класу, оскільки вони виконують спільну атрибутивну функцію [1].

Традиційно основним вважали морфологічний принцип поділу слів на частини мови. Прихильниками цього принципу були російський мовознавець П. Ф. Фортунатов і його послідовники О. М. Пешковський та Д. М. Ушаков. На односторонність морфологічної класифікації вказували російські вчені Л. В. Щерба й В. В. Виноградов, бо морфологічний принцип суттєвий лише для групи слів, які мають систему словозміни, тобто, його варто вважати не визначальним, а допоміжним.

Існує спроба класифікації частин мови за лексичним значенням словоформи, носієм якого є корінь слова, наприклад, назви кольорів – прикметники (*білий, синій, червоний*), назви дій – дієслова (*читати, писати, боротися*), назви осіб – іменники (*сопілкар, читач, вихователь*) тощо. Проте лексичне значення кореня є надто низьким рівнем узагальнення, тому для класифікації частин мови застосовують значно абстрактнішу семантичну одиницю – категорійне значення, яке виражається суфіксами і закінченнями. Російський учений М. В. Панов довів, що належність слів до частин мови формально визначається не значенням коренів, а значенням суфіксів і закінчень. У «Теоретичній морфології української мови» (К., 2004) на базі закінчень і суфіксів розрізняють такі типи категорійного значення: категорійне значення предметності, категорійне значення ознаки, категорійне значення дії [5]. Усі слова, яким притаманне категорійне значення предметності, є іменниками (*українець, стілець, завдання*), слова з категорійним значенням ознаки предмета – прикметниками (*блакитний, ранковий, капроновий*), слова з категорійним значенням числа і кількості (*три, сім*) належать до числівників, слова з категоріальним значенням ознаки ознак – до прислівників (*читав швидко, ставився серйозно, вивчив учора*).

Семантичний принцип, в основу якого покладено категорійне значення не є універсальним, бо за допомоги значень суфіксів і флексій не можуть бути віднесені до певної частини мови невідмінювані слова, службові одиниці, які не мають ні суфіксів, ні флексій, кількісні числівники, які за закінченням можна віднести як до категорійного значення предметності, так і до категорійного значення ознаки тощо. Український мовознавець О. А. Потебня першим висунув принцип семантичної класифікації, одночасно звернувши увагу також на синтаксичний принцип.

У мовознавстві першої половини ХХ ст. панувала думка, що найповніше всі слова мови розподіляються на частини мови за синтаксичним принципом залежно від синтаксичної функції слова в реченні, тобто від конкретної синтаксичної позиції слова в реченні. Синтаксичному принципу надавали особливого значення О. О. Шахматов, В. В. Виноградов. Власне, синтаксичні функції деяких прислівників дали змогу О. О. Шахматову виділити так звані предикативні прислівники, а Л. В. Щербі, В. В. Виноградову, М. С. Поспелову кваліфікувати самотійною частиною мови категорію стану. Л. В. Щерба запропонував компромісний підхід до класифікації, бо жодний з перелічених гомогенних критеріїв самотійно не вирішує проблем класифікації слів за частинами мови.

Гетерогенна класифікація має власні модифікації залежно від того, скільки ознак автор застосовує і яку з цих ознак вважає головною. Одна з найбільш відомих і визначальних для славістичної теорії частин мови ХХ ст. належить В. В. Виноградову. В українському мовознавстві цю теорію застосував М. А. Жовтобрюх у підручнику «Курс сучасної української літературної мови. Частина І» (К., 1972) [7], її покладено в основу навчальної програми для студентів філологічних факультетів «Сучасна українська літературна мова» (К., 1988). За функціями всі слова вчений поділяв на чотири групи: частини мови, модальні слова, частки мови, вигук [2].

До частин мови належать слова, які виконують номінативну функцію, є або можуть бути членами речення. На цій підставі він виокремив сім частин мови: іменник, прикметник, числівник як іменні частини мови, пережитки займенників, дієслово, прислівник, слова категорії стану. Модальними В. В. Виноградов уважав слова, що виражають відношення висловлюваної думки до дійсності, яке встановлює мовець. Синтаксичні функції й

семантична будова модальних слів відрізняється від функції і семантики частин мови та часток мови. Проблемі модальних слів учений присвятив дослідження «О категории модальности и модальных словах в русском языке», яке стало знаковим у розробленні питання модальності в російській та інших слов'янських мовах [3].

До групи часток мови вчений відносив власне частки, зв'язки, прийменники і сполучники. Службові слова В. В. Виноградов, як і французький мовознавець Ж. Вандрієс, називав морфемами, тобто виразниками суто граматичних відношень. На думку В. В. Виноградова, вигук перебувають за межами частин мови і часток мови й не мають нічого спільного з морфологією. На його думку, ці одиниці пов'язані з емоційним мовленням і не належать до структури інтелектуального мовлення.

Порядкові числівники вчений називав прикметниками зі значенням ознаки (відчислівникові прикметники). Клас займенників В. В. Виноградов називав залишковим явищем і відносив сюди особові займенники (*я, ти, він, ми, ви, вони*), зворотний займенник (*себе*) та їхні похідні. На його думку, займенник перебуває в стані занепаду.

В. В. Виноградов зазначав, що всі частини мови між собою генетично пов'язані і взаємозумовлені: прислівник сформувався на базі іменників, прикметників, прислівників, займенників, дієприслівників, дієслів, дієприкметників; слова категорії стану – на ґрунті іменників, прикметників, дієприкметників, прислівників, дієслів; дієприкметник – на основі прикметників і дієслів; дієприслівник – на основі дієслів, прислівників і дієприкметників; слова категорії стану, утворені на основі деяких іменників, прикметників, прислівників і дієслів.

У сучасній теорії частин мови існує низка дискусійних питань, серед них такі.

1. Питання про кількість частин мови, адже в різних мовах вона не однакова. Вочевидь, це пов'язано з тим, що в морфологія найбільш національна, у ній найбільш чітко, порівняно з іншими мовними системами, відбито риси окремого народу.

2. Питання про те, що є одиницею диференціації між частинами мови – слова, лексеми, чи, як твердить І. Г. Милославський, словоформи.

3. Питання про те, що є частинами мови – граматична (О. О. Реформатський), лексико-граматична (В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець) чи семантична (І. Г. Милославський) група слів.

4. Питання про ієрархію в системі частин мови (послідовність за значущістю: іменник, прикметник, дієслово чи, навпаки, дієслово...; центральність та периферійність деяких частин мови, як-от у І. Р. Вихованця центральними є іменник і дієслово).

5. Питання про віднесеність слів до певної частини мови, наприклад, слова типу *перший, шостий* – порядкові числівники чи прикметники; *хто, що* – займенники чи займенникові іменники; статус дієприкметників тощо.

6. Питання про статус службових слів – прийменників, сполучників і часток – це службові частини мови, службові слова (В. В. Виноградов) чи нечастиномовні слова-морфеми (І. Р. Вихованець)?

На думку О. О. Селіванової, тільки синтез функційного й когнітивного принципів може розв'язати питання критеріїв виокремлення частин мови [10].

Дати відповідь на деякі з дискусійних питань, на нашу думку, здатна класифікація частин мови з позицій функційно-категорійної граматики української мови. На думку представників сучасної категорійної граматики української мови, частини мови – це найбільші морфологічні класи слів, що характеризуються такими чотирма ознаками: 1) узагальненим (категорійним) граматичним значенням, абстрагованим від конкретних лексичних значень слів; 2) структурою морфологічних категорій; 3) системою форм словозміни або її відсутністю; 4) спільністю синтаксичних функцій [4].

Прибічники категорійної граматики української мови І. Р. Вихованець і К. Г. Городенська при диференціації частин мови теж користуються семантичним, морфологічним, синтаксичним критеріями, але їх класифікація відрізняється від традиційної низкою особливостей. За комплексним критерієм І. Р. Вихованець вирізняє чотири власне частини мови в таких ієрархічних стосунках: іменник та дієслово як центральні частини мови і прикметник та прислівник як периферійні частини мови. Центральність іменника й дієслова

виявляється в сукупності притаманних тільки їм морфологічних категорій та виконанні основних функцій у структурі речення. Іменник і дієслово протиставляються власним структуруванням морфологічних категорій: категоріями роду, числа, відмінка, притаманними іменнику і категоріями часу, способу, виду, валентності, властивими дієслову [4].

К. Г. Городенська доповнює чотиричленну класифікацію ще й числівником, однак тільки за однією семантичною ознакою [5]. Необґрунтованим, на наш погляд, є виділення розряду порядкових числівників, які з огляду на цілу низку ознак варто віднести до класу прикметників. З семантичного погляду в такий спосіб протиставляються іменник як частина мови, що називає предмет, і дієслово, прикметник, числівник, прислівник, які по-різному диференціюють ознаки.

Сукупність «ознакових» частин мови диференціюється так: прикметник позначає статичну (непроцесуальну) ознаку предмета; дієслово – процесуальну (дії, процесу, динамічного стану) ознаку; числівник – кількісну ознаку предмета, прислівник – непроцесуальну ознаку іншої ознаки. Названі п'ять частин мови протиставлені за всією сукупністю розрізнявальних частиномовних ознак – семантичних, морфологічних і синтаксичних. Автори класифікації не відносять до розряду частин мови займенників, оскільки ці слова виконують лише дійктичну функцію, яку вони вважають недостатньою підставою для частиномовного статусу [4; 5; 9].

Особливо строкатим в українському мовознавстві є погляд на клас службових слів. Протиставлення службових частин мови повнозначним окремі дослідники вважають хибним. Особливо категорично висловився з приводу цього протиставлення відомий український учений-граматист І. К. Кучеренко, зауваживши, що «кожна частина мови у своєму значенні відображає якесь явище чи предмет дійсності» [8]. До думок І. К. Кучеренка приєднується В. О. Горпинич, на думку якого всі службові слова мають лексичне значення, «бо слів без лексичного значення не буває» [6, с. 31]. Представники категорійної граматики, навпаки, відстоюють нечастиномовний характер службових слів, кваліфікуючи їх як аналітичні синтаксичні морфеми чи слова-морфеми, оскільки вони, передаючи семантику відношення, виконують лише релятивну функцію [4; 5]. Не належать до частин мови і слова-речення, оскільки вони зазвичай еквівалентні реченню й передають реакцію мовця на ситуацію (виговку слова-речення).

Отже, сучасна класифікація частин мови – наслідок компромісу між синтаксичними, семантичними і морфологічними принципами. Цей компроміс є суб'єктивною причиною тих розбіжностей, які існують у класифікації частин мови. Об'єктивною причиною є те, що лексичний склад у частиномовному відношенні постійно змінюється та розвивається. В українській граматиці тривають пошуки нових напрямів у вивченні частин мови. Між тим поглиблюється розрив між науковою теорією і шкільною практикою, що потребує якомога скорішого впровадження кращих здобутків української функційної граматики в площину шкільної освіти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов // Исследования по русской грамматике: избранные труды. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1989. – 236 с.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 336 с.
7. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. Частина І. / Жовтобрюх М. А. Кулик Б. М. – К. : Вища школа, 1972. – 420 с.
8. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вид. 2-е, уточн. і доп. – Вінниця : Поділля–2000, 2003
9. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови / Василь Ожоган. – К., 1997. – 230 с.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
12. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К. : Вища шк., 2002. – 439 с.
13. Сучасна українська літературна мова / За ред. Олександра Пономарева – К. : Либідь, 1997. – С. 399.
14. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – 2-е вид., доп. і переробл. – К. : Вища школа, 2000. – С. 430.
15. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.

REFERENCES

1. Bezpyasno, O. K., Horodenska, K. H., Rusanivsky, V. M. (1993). Morfolohiya. [Morphology]. Kyiv: Lybid.
2. Vinogradov, V. V. (1986). Russkiy yazyk. Grammaticheskoye ucheniye o slove. [Russian language. Grammar teaching of the word]. Moscow: Vysshaya shkola.
3. Vinogradov, V. V. (1975). O kategoriі modalnosti i modanykh slovakh v russkom yazyke // Issledovaniya po russkoy grammatike: izbrannyye trudy. [On the category of modality and modal words in Russian language // Russian grammar studies: chosen works]. Moscow: Nauka
4. Vyhovanets, I. R. (1989). Chastyny movy v semantyko-gramatychnomy aspekt. [Parts of speech in the semantically-grammar aspect]. Kyiv: Lybid.
5. Vyhovanets, I. R., Horodenska, K. (2004). Teorytychna morfolohiya ukrayinskoyi movy. Akadem. hramatyka ukr. movy. [Theoretical morphology of Ukrainian language. Academical grammar of Ukrainian language]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo "Pulsar".
6. Horpynych, V. O. (2004). Morfolohiya ukrayinskoyi movy. [Morphology of Ukrainian language]. Kyiv: Akademiya.
7. Zhovtobruh, M. A., Kulyk, B. M. (1972). Kurs suchasnoyi ukrayinskoyi movy. Chastyna I. [The modern Ukrainian language course. Part I]. Kyiv: Vyscha shkola.
8. Kucherenko, I. K. (2003). Teorytychni pytannya hramatyky ukrayinskoyi movy: Morfolohiya. Vyd 2-e, utochn. i dop. [The theoretical issues of Ukrainian language grammar: Morphology. 2nd edition.] Vinnytsya: Podillya.
9. Ozholan, B. M. (1997). Zaymennykovi slova u hramatychniy strukturi suchasnoyi ukrayinskoyi movy. [Pronoun words in the grammatical structure of modern Ukrainian language]. Kyiv.
10. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna lnhvistyka: napryamy ta problemy. [Modern linguistics: directions and issues]. Poltava: Dovkillya.
11. Bilodid, I. K. (1969). Suchasna ukrayinska literaturna mova. Morfolohiya. [The modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka.
12. Hryshchenko, A. P., Matsko, L. I., Plusch, M. Y. (2002). Suchasna ukrayinska literaturna mova. 3-tye vyd., dopov. [The modern Ukrainian literary language. 3rd edition]. Kyiv: Vyscha shkola.
13. Panomarev, O. (1997). Suchasna ukrayinska literaturna mova. [The modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Lybid.
14. Plusch, M. Y. (2000). Suchasna ukrayinska literaturna mova. 2-e vyd., dop. i pererobl. [The modern Ukrainian literary language. 2nd edition]. Kyiv: Vyscha shkola.
15. Tenyer, L. (1988). Osnovy strukturnogo syntaksisa. [The basics of structural syntax]. Moscow: Progress.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нестеренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: словотвір, морфологія, проблеми функційної граматики української мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetjana Nesterenko – candidat of philological sciences, dozent of the Ukrainian Language Department of Central Ukrainian Vynnychenko State Pedagogical University.

Scientific interests: word-building, morphology, issues of functional grammar of the Ukrainian language.

УДК 811.161.2'36

СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ ІМЕН І ВІДМІНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Юлія АХМЕДОВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: juliakhmedova@gmail.com

АХМЕДОВА Юлія. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ ІМЕН І ВІДМІНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто складні випадки визначення категорії роду українських власних імен осіб і відміни, зокрема родову належність антрополоксем подвійного роду, невідповідність граматичного значення роду родовій граматичній формі в гіпокористичних варіантах чоловічих і жіночих імен з родо-особовими афіксами на позначення осіб протилежної статі.

Ключові слова: антропонім, граматичне значення роду, родова граматична форма, іменники подвійного роду, гіпокористична назва.

AKHMEDOVA Julia. DIFFICULT CASES OF DEFINITION GENERIC AFFILIATION MALE AND FEMALE'S NAMES AND CASES IN UKRAINIAN LANGUAGE

This article includes difficult cases of definition gender in Ukrainian proper nouns of the first case, in particular generic affiliation by anthropolex of double gender, discrepancy of grammatical gender meaning to gender grammatical form in dative version male and female's names with gender-personal affixes for marking persons of opposite sex. Having been defined the main reasons of discrepancy of grammatical gender meaning to gender grammatical form noticed groups with anthropolex, namely such as extra- and intralinguistic factors: anthroponym's fashion, stylistic's marking and others. Having been defined generic affiliation short forms of proper names of the first case in double gender was accepted grammatical form of gender in male and female's forms of names and grammatically generic meaning in dative version male and female's names with gender-personal affixes for marking persons of opposite sex, in particular proper names of male's sex of the 1-st case with -a, which are expressed by dative versions with female's gender-personal affixes, here is made an analysis of lexical item that marks persons of male's sex which have flexions from nouns of female's gender, so they work with lexical items of female's gender in language. In this research is used professor S. L. Koviukh's concept, who suggests to use the term „double gender” into nouns of proper nouns, that mark homonymistic gender forms (feminine or masculine, masculine or neuter, feminine or neuter), and nouns of own names, in particular surnames that mark persons of male or female's sex. The problem of description gender in male and female's gender is caused by necessity in systematical research to find inflective paradigms of Ukrainian proper nouns and definition criterions for marking out inflecting paradigms of Ukrainian personal male and female's names, simple paradigmatic classes and others.

Keywords: anthroponym, grammatical gender meaning, gender grammatical form, double-gender nouns, dative name.

Категорія роду в системі граматичних категорій іменника як лексико-граматичного класу слів була об'єктом вивчення багатьох лінгвістичних шкіл. В українському мовознавстві її досліджували С. П. Бевзенко, О. К. Безпояско, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, М. А. Жовтобрюх, А. П. Загнітко, І. І. Ковалик, І. К. Кучеренко, І. Г. Матвіяс, П. П. Плющ, В. М. Русанівський, у російському – В. В. Виноградов, А. А. Залізник, Н. Г. Озерова, Т. В. Шанська, О. Г. Карпинська, А. Б. Копелювич, А. А. Брагіна, А. Т. Аксенов, О. В. Бондарко та інші. Різні аспекти проблеми родової належності власних імен людей в українській мові розглядали С. П. Самійленко, М. В. Леонова, М. Я. Плющ, О. Д. Пономарів, В. О. Горпинич, С. Л. Ковтюх, В. В. Мерінов та інші.

Варто зазначити, що актуальність досліджень категорії роду антропонімів у сучасному українському мовознавстві зумовлена потребою опису словозмінних парадигм власних чоловічих і жіночих імен осіб та виокремлення елементарних парадигматичних класів.

Метою статті є аналіз складних випадків визначення граматичної форми роду власних чоловічих і жіночих імен і відміни в українській мові. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути особливості граматичної категорії роду іменників на позначення українських власних імен осіб; 2) проаналізувати причини невідповідності граматичного родового значення граматичній формі роду в зазначеному підкласі антропонімів; 3) визначити родову належність окремих груп власних чоловічих і жіночих імен і відміни в українській мові.

Оцінюючи роль антропонімічних одиниць у системі мови і мовлення, Г. В. Сингаївська серед інших називає функцію індивідуалізації, що є очевидним, враховуючи інформацію про культурно-історичний аспект суспільної формації, яку містять у своїй матеріальній формі власні назви [11, с. 371–372]. Ми поділяємо позицію І. І. Ковалика про те, що антрополексеми залежать як від лінгвальних, так і позалінгвальних факторів, адже формуються почасти „соціальними, юридичними та історичними, а то й мовно-географічними факторами, тенденціями і закономірностями” [5, с. 15].

На нашу думку, для об'єктивного розуміння процесів функціонування українського антропонімікону серед позамовних чинників, здатних впливати на систему власних назв людей, необхідно враховувати й антропонімну моду, яка, за спостереженнями С. М. Медвідь-Пахомової, має здатність проявлятися як на лексичному, так і на граматичному рівнях, зокрема „у виборі певних антропоформантів та антропонімічних формул” [9, с. 8]. Очевидно, це твердження буде справедливим і щодо питання невідповідності граматичного значення роду родовій граматичній формі в лексемах на позначення власних назв осіб чоловічої і жіночої статі, оскільки „мотивація граматичної категорії роду позамовними чинниками посилює її необхідність у граматичній системі мови” [4, с. 88].

В академічному виданні „Теоретична морфологія української мови” (2004) член-кореспондент НАН України І. Р. Вихованець аналізує категорію роду іменників-істот як

таку, що „поеднує семантико-граматичний зміст назв істот на ґрунті їхнього стосунку до біологічної статі або недорослості” [3, с. 85]. Проте, як зауважує А. П. Загнітко, мотивованість переважної кількості іменників – назв істот – ознакою статі не свідчить про абсолютну залежність від неї значення роду іменника [4, с. 50].

Аналізуючи родову належність гіпокористичних (зменшено-пестливих) імен на кшталт *Женя, Лера, Саша, Шура, Валя, Слава*, М. В. Леонова пропонує за дистрибутивними можливостями та здатністю мати парадигму форм як чоловічого, так і жіночого роду співвідносити їх із класом іменників так званого спільного роду (*зубрило, ледащо, вигадько, злодюга, базіка, зайда, роззява, нечупайда* тощо) [8, с. 72]. Проте дослідниця наголошує на суттєвих відмінностях останнього в порівнянні з антрополоксами, „що мають корелятивні омонімічні форми для називання осіб обох статей” [8, с. 75]. Професор А. П. Загнітко пропонує уживати термін „омонімія форм роду”, який „зриміше відтворює співвіднесеність значення роду в кожному конкретному випадку із реальною статтю особи-діяча” [4, с. 51].

У монографії „Функціонально-категорійна аспектуальність граматичного роду іменника в українській мові” (2005) В. В. Мерінов, аналізуючи невідповідність граматичного значення граматичній формі роду в прізвищах, граматично співвідносних з іменниками так званого спільного роду, зазначає, що відповідність категорії роду та значення статі в цих лексемах виражається синтаксично [10, с. 80]. На думку мовознавця, це явище „простежується і в зменшувальних формах власних імен, здатних називати осіб обох статей” [10, с. 81], тобто є характерним і для антропонимів подвійного роду. Пор.: *А*, – *погоджується з ним Саша*. – *Давно пора* (С. Жадан); проте: *Саша ретельно все фотографувала, наприкінці екскурсії вона вже й сама повірила, що фіксує всю цю розкіш виключно для того, щоб вписати в ландшафт* (Н. Коваль); *Я у Саші тут*, – *встрєє Паша*. – *Хочу його додому забрати* (С. Жадан).

Професор С. Л. Ковтюх вважає, що омонімічні форми чоловічого і жіночого, чоловічого і середнього, жіночого і середнього роду іменників – як загальні (*цей плакса і ця плакса, старий дубище і старе дубище*), так і власні назви, наприклад прізвища на позначення осіб чоловічої чи жіночої статі (*Барвінок Ганна, Барвінок Сергій*), які розрізняють тільки в контексті, варто кваліфікувати як лексеми подвійного роду, оскільки термін „спільний рід” не відповідає цьому явищу, тому є не зовсім коректним [7, с. 178–179].

На думку М. В. Леонової, до основних диференційних ознак іменників на позначення власних імен осіб подвійного роду можна віднести поєднуваність зі словами й чоловічого, і жіночого роду, парадигми словоформ указаних родових градем, омонімію форм і „спільне” позначення досліджуваними лексемами осіб різної статі [8, с. 77].

У словнику Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської „Власні імена людей” (2005) подано 38 антропонимів подвійного (чоловічого або жіночого) роду І відміни. Серед них 18 антропонимів на позначення коротких форм чоловічих і жіночих власних імен належать до твердої групи: *Валера, Валерка* (від *Валерій; Валер’ян, Валеріан та Валерія*) (ВІЛ, с. 194, 204), *Гера* (від *Гарасим, Герасим; Герман та Георгіна; Гертруда*), *Калинка* (від *Каленик, Калина* (чоловіче ім’я) та *Калина* (жіноче ім’я)) (ВІЛ, с. 197, 146), *Пава* (від *Павло та Павла; Павлина*) (ВІЛ, с. 199, 213), *Рена* (від *Рафаїл та Ірена; Рената; Флорентіна*) (ВІЛ, с. 200, 214) та інші. До м’якої групи серед проаналізованого матеріалу віднесено 18 антрополоксем подвійного роду: *Веня* (від *Авенір; Венедікт, Бенедікт (Бенедьо, Бенедь)*; *Веніамін та Венера*) (ВІЛ, с. 194, 204), *Даня* (від *Данило, Богдана; Даниїла*) (ВІЛ, с. 196, 205), *Таля* (від *Віталій; Наталія, Наталя, Наталка*) (ВІЛ, с. 201, 215) та інші.

У словнику „Власні імена людей” зафіксовано 2 іменники І відміни мішної групи подвійного роду на позначення здрібніло-пестливих форм власних імен осіб, а саме: *Паша* (від *Павло; Пахом; Павла; Павлина; Парасковія, Параскева, Параска*), *Саша* (від *Олександр; Олександра, Олександріна (Олесья)*) (ВІЛ, с. 200, 213, 200, 214): *Паша* *звик до байдужих поглядів, до розмірених, механічних рухів силовиків, до чорних нігтів, до того, що слід віддати паспорт із пропискою й чекати, доки твоя країна вчергове переконається у твоїй законослухняності. Озирається до Паши, ніби просить у нього підтримки, але військовий, проходячи повз Пашу, плескає його по плечі, і від цього плескання з Пашиного вчительського піджака сиплється кришена шкільна крейда* (С. Жадан).

Розглядаючи групи слів так званого спільного роду в російській мові, Т. В. Шанська звертає увагу на те, що численні й різноманітні емоційні форми власних чоловічих імен на кшталт *Андрюша, Лёнечка, Федька, Терёха, Володя, Сергунька, Боренька* тощо значно розширюють коло загальновідомих слів чоловічого роду на **-а (-я)** [13, с. 16].

У статті „Морфологічна парадигматика іменників II відміни чоловічого роду твердої групи з нульовою флексією” С. Л. Ковтюх аналізує неофіційні варіанти жіночих імен, позначені референційним і конститутивним контрастом граматичного роду, на кшталт *Тоню́чик, Тоню́сик, Тонюшо́к, Тоньо́к* (від *Антоні́на*), *Діа́нчик, Діно́к, Діну́сик* (від *Діа́на*) тощо [6, с. 234]. На думку професора А. М. Архангельської, у контексті інтимного спілкування між чоловіком та жінкою детеріоративне значення демінутивів-маскулінізмів (рос. *глупиш*), виражених гіпокористичними формами жіночих імен із чоловічими родо-особовими афіксами (укр. *Галю́нчик, Олю́сик*; рос. *Лизочек, Верунчик, Галчонок*; ч. *Апош́лек, Марош́лек, Вмрош́лек*), може нейтралізуватися [2, с. 27].

У статті „Основні чинники визначення морфологічних парадигм українських власних імен осіб” [1] ми наводили приклади антропонімів подвійного – чоловічого або середнього, жіночого або середнього – роду на кшталт *Гриценя́точко, Лідусе́ня, Лідо́чок* тощо, зафіксованих у „Словнику українських імен” І. І. Трійняка [12], переважно діалектних варіантів коротких і здрібніло-пестливих форм власних чоловічих і жіночих імен. У дослідженні прийнята концепція С. Л. Ковтюх, яка указані лексеми пропонує розглядати як проміжні між фемінативами та маскулізмами, адже формально вони „мають флексії іменників чоловічого роду, хоч у реченнях функціонують із прикметниками, дієсловами та ін. жіночого роду, бо позначають осіб жіночої статі” [6, с. 234]. На нашу думку, це спостереження є актуальним і щодо деяких іменників – власних назв осіб чоловічої статі I відміни на **-а (-я)**, виражених гіпокористичними формами з жіночими родо-особовими афіксами на кшталт *Матю́ша* (від *Матві́й (Маті́й, Матя́ш)*), *Мелё́ша* (від *Мелё́тій*), *Ми́ша* (від *Миха́йло*), *Се́ня* (від *Арсё́н, Арсе́ній (Арсёнь, Арсе́нтій)*); *Ксенофо́нт; Се́мен*), *Ю́ша* (від *Юхи́м (Єфи́м, Євти́м)*) тощо (ВЛ, с. 76, 79, 200, 110): *Він підстрибнув і звернувся до батька: – Татку, уявляєш, Ми́ша не знав, що ти знайшов мене з Елісою. Виходить, Ми́ша не чув твоєї розповіді. Усі чули, а Ми́ша не чув. Уявляєш? Розкажи, будь ласка, ще раз. Хай і Ми́ша узнає. Ми́ша допитливий. Кого, Ми́шо, хотів бачити в морі? – плавно повела пласку й гостру голову змія від правого борту* (Л. Гулько).

Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки: проблема опису складних випадків визначення граматичної форми роду власних чоловічих і жіночих імен I відміни в українській мові, зокрема антропонімів подвійного роду, гіпокористичних форм жіночих імен з чоловічими та чоловічих імен з жіночими родо-особовими афіксами, зумовлена потребою системного дослідження словозмінних парадигм українських власних імен осіб, виокремлення елементарних парадигматичних класів тощо. Серед основних причин невідповідності граматичного значення роду родовій граматичній формі указаних груп антрополексем можна назвати екстра- та інтралінгвальні чинники, а саме: антропонімну моду, стилістичну маркованість та ін.; при визначенні родової належності коротких форм власних імен I відміни подвійного роду враховувати граматичну форму роду їхніх повних чоловічих і жіночих форм імен та граматичне родове значення гіпокористичних форм імен із жіночими або чоловічими родо-особовими афіксами на позначення осіб протилежної статі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЛ – Скрипник Л. Г. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська; за ред. В. М. Русанівського. – 3-тє вид. випр. й доп. – К.: Наукова думка, 2005. – 204 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахмедова Ю. Н. Основні чинники визначення морфологічних парадигм українських власних імен осіб / Ю. Н. Ахмедова // Наукові записки. – Серія: філологічні науки. – Кропивницький: КОД, 2018. – Вип. 165. – С. 289–294.
2. Архангельська А. М. Маскулізоване вираження *Nomina Feminina* та фемізоване вираження *Nomina Masculina* / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 23–37.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: академічна

- граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; ред. І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
4. Загнітко А. П. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 62–67.
5. Ковалик І. І. Про власні і загальні назви в українській мові / І. І. Ковалик // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 11–18.
6. Ковтюх С. Л. Морфологічна парадигматика іменників II відміни чоловічого роду твердої групи з нульовою флексією / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – Вип. 136. – С. 232–238.
7. Ковтюх С. Л. Репетитор (як навчитися грамотно писати) : навчальний посібник з практичного курсу української мови / С. Л. Ковтюх. – 3-є вид., випр. й доповн. – Кіровоград : Центр оперативної поліграфії „Авангард”, 2016. – 480 с.
8. Леонова М. В. Іменники так званого спільного роду / М. В. Леонова // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 71–77.
9. Медвідь-Пахомова С. М. Про антропонімічну моду / С. М. Медвідь-Пахомова // Записки з ономастики / відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 1999. – Вип. 2. – С. 3–8.
10. Мерінов В. В. Функціонально-категорійна аспектуальність граматичного роду іменника в українській мові / В. В. Мерінов. – Харків : ХНПУ, 2005. – 211 с.
11. Сингаївська Г. В. Власне ім'я в лексико-семантичній системі мови / Г. В. Сингаївська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць. – Київ : Логос, 2013. – Вип. 24. – С. 365–373.
12. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк ; НАН України ; Інститут української мови. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
13. Шанская Т. В. Слова общего рода в русском языке / Т. В. Шанская // Русский язык в школе. – 1959. – № 5. – С. 12–17.

CONDITIONAL REDUCTIOS

VIL – Skrypnyk, L. H. (2005). *Vlasni imena liudei : slovnyk-dovidnyk*. [Own people's names reference book]. Kyiv : Naukova dumka.

REFERENCES

1. Akhmedova, Y. N. (2018). Osnovni chynnyky vyznachennia morfolohichnykh paradyhm ukrainskykh vlasnykh imen osib // Naukovi zapysky. [The main factors defining morphological paradigms in Ukrainian proper nouns // Scientific notices]. Kropyvnytskyi : KOD.
2. Arkhanhelska, A. M. (2007). Maskulizovane vyrazhennia Nomina Feminina ta femizovane vyrazhennia Nomina Masculina // Movoznavstvo. [Masculine expressing Nomina Feminina and feminized expressing Nomina Masculina // Linguistics].
3. Vykhovanets, I. R. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy : akademichna hramatyka ukrainskoi movy. [Theoretical morphology of Ukrainian language : academic grammar of Ukrainian language]. Kyiv : Pulsary.
4. Zahnitko, A. P. (1987). Katehoriia rodu v systemi hramatychnykh katehorii imennyka // Movoznavstvo. [Gender category in system of noun category // Linguistics].
5. Kovalyk, I. I. (1977). Pro vlasni i zahalni nazvy v ukrainskii movi // Movoznavstvo. [About proper and general names in Ukrainian language // Linguistics].
6. Kovtiukh, S. L. (2015). Morfolohichna paradyhmatyka imennykiv II vidminy cholovichoho rodu tverdoi hrupy z nulovoiu fleksiieiu // Naukovi ysky. [Morphological noun paradigmaties of the second case man's gender in hard group with zero flexion // Scientific notices]. Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka.
7. Kovtiukh, S. L. (2016). Repetytor (iak navchytysia hramotno pysaty) : [navchalnyi posibnyk]. [Tutor (how can we study to write competently)]. Kirovohrad : Tsent operativnoi polihrafii „Avanhard”.
8. Leonova, M. V. (1969). Imennyky tak zvanoho spilnoho rodu // Movoznavstvo. [Nouns of common gender // Linguistics].
9. Medvid-Pakhomova, S. M. (1999). Pro antroponimichnu modu // Zapysky z onomastyky. [About anthroponymic fashion // Onomastics notices]. Odessa : Astroprynt.
10. Merinov, V. V. (2005). Funktsionalno-katehoriina aspektualnist hramatychnoho rodu imennyka v ukrainskii movi. [Functionally-categorical aspectuality of grammatical noun's gender in Ukrainian language]. Kharkiv : KhNPU.
11. Synhaivska, H. V. (2013). Vlasne imia v leksyko-semantichnii systemi movy // Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky : zb. nauk. prats. [Own name in lexical and semantic system of language // Problems in semantic, pragmatics and cognitive linguistics].
12. Triiniak, I. I. (2005). Slovnyk ukrainskykh imen. [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv : Dovira.
13. Shanskaia, T. V. (1959). Slova obshcheho roda v russkom yazyke // Russkyi yazyk v shkole. [Names of sharing gender in Russian language // Russian language at school].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Ахмедова – докторант кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: граматики, морфологічна парадигматика сучасної української мови, ономастика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Julia Akhmedova – a doctoral student of the departament of Ukrainian language of Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: grammar, morphological paradigmaties of modern Ukrainian language, onomastics.

УДК 811.111'367.623'37'367.332.7

ПРЕДИКАТИВНІ ПРИКМЕТНИКИ В СТРУКТУРАХ ІЗ ПІДРЯДНИМ РЕЧЕННЯМ ТА ІНФІНІТИВОМ

Олександра ДЕЙЧАКІВСЬКА (Львів, Україна)

e-mail:deychakivska@gmail.com

ДЕЙЧАКІВСЬКА Олександра. ПРЕДИКАТИВНІ ПРИКМЕТНИКИ В СТРУКТУРАХ ІЗ ПІДРЯДНИМ РЕЧЕННЯМ ТА ІНФІНІТИВОМ

У статті проаналізовано структури з предикативними прикметниками, за якими слідує підрядне речення та інфінітив. Визначено типи модальності, характерні для прикметників у моделях *Vcop+Adj + that-clause* та *Vcop+ Infinitive*, а саме: епістемічну, деонтичну, динамічну та оцінювальну.

Ключові слова: предикативний прикметник, підрядне речення, інфінітив, модальність, трансформація

DEYCHAKIVSKA Oleksandra. PREDICATIVE ADJECTIVES FOLLOWED BY THAT-CLAUSE OR TO-INFINITIVE

The article is concerned with the study of the predicative adjectives complemented by *that* or *to-infinitive clause*. Different types of modality of predicative adjectives, namely: empirical, deontic, dynamic and evaluative have been analyzed. The study reveals that there is a strong correspondence between the semantics of predicative adjectives and grammatical patterns they form. Thus the transformation of extraposition is possible with adjectives rendering epistemic or dynamic modality yet not with those rendering deontic or evaluative modality. Thus the analysis of the structures and the corresponding transformations allowed by the sentences with certain adjectives serves as another proof of the different types of modality characteristic of adjectives in the function of the predicative. The comparative study of the structures followed by the *that-clause* or *to-infinitive* shows that adjectives complemented by *that-clause* require the subject of the complemented clause while complementation by the *to-* clause does not need the subject to be expressed explicitly. The fact that adjectives complemented by *that-clause* always possess a certain type of modality favors the use of this type of complementation. The alternative transformations in case of *to-clause* complementation demonstrate that the same "surface" structure may possess different "deep" meaning revealed in case of transformations. Transformations rendering causative meaning are possible with evaluative adjectives in the function of the predicative.

Key words: predicative adjectives, clause, infinitive, modality, transformation.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Вживання прикметників у функції предикатива має довгу і докладну історію вивчення, однак у більшості випадків воно пов'язане із вивченням їхньої сполучуваності із тими чи іншими дієсловами-зв'язками. Дослідженню цієї проблеми присвятили свої праці як зарубіжні (О. Єсперсен, Г. Поутсма, Дж. Керм) так і вітчизняні лінгвісти (У. Голик, Т. Гуляр, Є. Уздинська). Проте поза увагою дослідників все ще залишається аналіз структур, які слідує за прикметником у функції предикатива, (в даному випадку – це *that-clause* та *to-infinitive*), їхній вплив на семантику матричного речення, а також трансформації, що дозволяють розкрити семантичні особливості речень із прикметниковою комплементацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В класифікаціях зарубіжних дослідників наводиться як перелік предикативних прикметників, за якими завжди чи майже завжди слідує інфінітив: *able, bound, due, fit, inclined, likely, prepared, unable, unwilling, willing* – так і тих, із якими часто вживається *that-clause*: *afraid, angry, anxious, aware, certain, frightened, glad, happy, pleased, proud, sorry, sure, surprised, unaware, worried* [5, с.73-74]. При цьому зазначається, що список прикметників із обов'язковою інфінітивною комплементацією може бути розширений і за рахунок багатьох інших прикметників, якщо потрібно "подати ... більше інформації" [5, с.73]. Автори Collins COBUILD English Grammar не аналізують тип модальності, властивий підрядному реченню у випадку вживання того чи іншого прикметника, а проте зазначають, що при непрямій мові, структури із *that clause* часто мають модальний характер [5, с.313-341]. Водночас аналіз ад'єктивної комплементації, проведений в тому чи іншому аспекті, уже неодноразово ставав предметом наукових розвідок зарубіжних вчених (Дж. Герріман [6], П. Коллінз [4], Р. Кверк [9]). В контексті вторинної предикації цікавий погляд на природу речень, де за предикативним прикметником слідує інфінітив, представлено вітчизняною дослідницею І. Карамішевою. Проведений трансформаційний аналіз засвідчує, що у випадку вживання у функції предикатива оцінювальних прикметників – *anxious, glad* – в реченні відсутня вторинна предикація (e.g.: *He is anxious to come*), тоді як вживання епістемічних прикметників – *likely, sure, certain* (e.g.: *He is likely to come*) – доводить існування двох суб'єктів: суб'єкта модального предиката (ним іноді може бути невизначене коло людей) і суб'єкта диктумної частини – безпосереднього суб'єкта речення [1].

Мета статті – проаналізувати взаємозв'язок семантики предикативних прикметників – носіїв різного типу модальності – із структурами, які вони формують, а також із трансформаціями, які допускаються даними структурами.

Виклад матеріалу. Полишаючи питання про загальновизнаний характер поділу модальності на об'єктивну й суб'єктивну, зауважимо, що у випадку, коли за предикативним прикметником слідує підрядне речення, такі прикметники вважаються модальними. В даному випадку модальність розглядається як сума лінгвістичних засобів, яка використовується мовцем, щоб виразити його відношення до правдивості пропозиції.

Відповідно до класифікації запропонованої Дж.Герріман [6], розрізняють прикметники, що виражають епістемічну, деонтичну, динамічну та оцінювальну/евалюативну модальність у випадку, коли за предикативним прикметником слідує *that*-clause або ж інфінітив.

У випадку епістемічної модальності йдеться про знання суб'єкта про предмет мовлення, про його переконання щодо правдивості висловлювання. Для епістемічної модальності характерною є евіденційність [2, 3], тобто базованість на фактах. Наприклад: *The shops may not be open today; it's a public holiday.*

Епістемічна модальність виражається за допомогою різноманітних лексичних, граматичних та синтаксичних засобів, серед яких можна назвати модальні дієслова, модальні прислівники, порядок слів у реченні, складнопідрядні речення тощо.

Р. Кверк [1985: 219] розрізняє в рамках епістемічної модальності два основні підтипи:

1) епістемічну модальність, що виражає правдивість висловлювання. У такому випадку у функції предикатива, за яким слідує підрядне речення вживаються прикметники **certain, clear, impossible/possible, likely/unlikely, true**. Наприклад: *It was true that on this point she had once had a moment's disquietude* [7, p.116]. *It was incredible ... that any of the horrid gossips had reached his ears* [7, p. 188]. *This time she was certain that Dolly was disconcerted* [7, p.127].

2) епістемічну модальність, що виражає проникливість, здатність слухача/адресата зрозуміти того, хто до нього звертається, як і, в свою чергу, здатність адресанта вміти довести доречність, слушність свого звертання. У цьому випадку найчастіше натрапляємо на прикметник **sure**. Наприклад: *I'm sure that you can train her if you're willing to take a little trouble* [7, p. 180]. *Are you sure that boys of that age don't think more than we older people imagine?* [7, p.191] ... *but if the man's creditors can't run him down and your agency can't either I'm not sure what's to be gained from continuing to badger the child, are you?* [8, p.83]

Деонтична модальність, яку також часто називають внутрішньою модальністю [9, p.219], пов'язана із бажанням мовця вплинути на інших учасників ситуації. Цей тип модальності має відтінок дозволеності/недозволеності, обов'язковості/необов'язковості, або ж можливості чи неможливості виконання дії. Деонтичну модальність часто поділяють на модальність, що виражає обов'язок, а також модальність, що виражає намір, присилування, примушування з боку мовця. В першому випадку у функції предикативного прикметника натрапляємо на прикметники **necessary, essential** – у другому на прикметники – **desirable, useful, adamant, solicitors**. Наприклад: ... *but unfortunately it is necessary to study* [8, p.86]. Даний приклад засвідчує властиву предикативним прикметникам деонтичну модальність і у випадку коли за прикметником слідує інфінітив.

Другий тип деонтичної модальності можна проілюструвати таким прикладом: *They made her lie on sofas and were solicitous that she should cover her feet* [7, p.159].

Динамічна модальність – це модальність, яка стосується фізичної спроможності суб'єкта, а також означає можливість виконання дії за певних обставин. У випадку динамічної модальності подається інформація про фізичні та інтелектуальні вміння людей або їхній фізичний стан у той чи інший момент. Е. г.: ... *for he was so serious that she felt he was expressing something that had burdened him for years* [7, p.185].

В даному випадку йдеться про властиву людині у якийсь певний момент характеристику, зумовлену конкретними обставинами. Так, зокрема, у наведеному прикладі такою обставиною є той факт, що син відомих акторів змушений був довгий час приховувати свої почуття, свої погляди на життя, підтримуючи таким чином усталений спосіб життя своїх батьків.

Ще один приклад, що ілюструє певні можливості, викликані чітко окресленими обставинами : ... when she reflected on her adventure of the previous night she couldn't but be **pleased** that she had shown so much presence of mind [7, p.171].

І, нарешті, евалютивна/оцінювальна модальність – це модальність, яка виражає оцінювальні судження, що стосуються змісту підрядного речення. В рамках евалютивної модальності деякі дослідники виділяють кілька видів модальності:

а) модальність пов'язану із емоційною оцінкою. У цьому випадку натрапляємо на прикметники *anxious, afraid, concerned, glad, happy, interesting, sorry, surprised*. E.g.: Michael was **afraid** that he (Roger) would drift through his time [7, p. 182]. I'm so **glad** when I look back to think that we have nothing to reproach ourselves with [7, p. 169]. ... they were **anxious** that she should not sit in anything that might be thought as a draught [7, p.159]. It was **disconcerting** that gossip had nearly reached the truth [7, p. 129];

б) евалютивну модальність, що включає загальну оцінку і виражається за допомогою прикметників *good, great, lucky, nice*. E. g.: It was **lucky** for Julia that she was a good actress [7, p. 128];

в) а також евалютивну модальність, що виражає відповідність даній ситуації, загальноприйнятій поведінці. Таку модальність передають прикметники *appropriate, fair, natural, right*. E.g.: It seems only **fair** that they should give us something in return.

Усі вищезазначені типи модальності характерні і для прикметників із to-clause комплементациєю. Наприклад: а) епістемічна модальність: You're **sure** to fall for her [7, p.149]. He was **able** to save people money [7, p.135]; б) деонтична модальність: Julia expected him to monopolize Tom and was **determined** not to mind [7, p. 115]; в) динамічна : She was **eager** to sacrifice herself, and so wrote to her mother to announce her imminent arrival [7, p.157]; г) евалютивна/ оцінювальна модальність: I'm awfully **anxious** to know what you think of her [7, p. 139]. I'm so **glad** to meet you [7, p.141].

Що ж до того, наскільки корелюють структури, які формують предикативні прикметники, і ті види модальності, які вони виражають, то емпіричні дані засвідчують, що структури з екстрапозицією, тобто винесенням підмета у кінцеву позицію, характерні для прикметників, що виражають епістемічну чи динамічну модальність, але не трапляються у випадку оцінювальної чи деонтичної у разі комплементациї підрядним реченням. Наприклад: It was **impossible** ... it was only her guilty conscience that made her think so [7, p.188]. В даному випадку прикметник виражає епістемічну модальність. Наступне речення ілюструє динамічну модальність. E.g.: It seems a little **strange** that on that he should be able to have a flat, dress the way he does and take people to night clubs [7, p.127].

У випадку, коли за віддієслівним прикметником із вираженою оцінювальною модальністю слідує інфінітив – уся структура має каузативний характер. Так, речення – Julia was grimly **amused** to find herself treated like a curate's wife... – допускає ряд трансформ: Julia was grimly **amused** to find herself treated like a curate's wife > To find herself treated like a curate's wife made Julia grimly **amused** > It made Julia grimly **amused** to be treated like a curate's wife [7, p. 142].

Каузативність властива оцінювальним предикативним прикметникам і у випадку, коли за прикметником слідує that-clause: e.g. Julia was thankful that it would soon be time to go down to the theatre > That it would soon be time to go down to the theatre made Julia thankful.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив різні типи модальності, характерні для прикметників у функції предикатива. Прикметники того чи іншого виду модальності корелюють із різними структурами, а також допускають різні типи трансформацій. Подальші дослідження можуть включати визначення предикативних прикметників, за якими в якості компонента може слідувати як підрядне речення так і інфінітив, або ж, навпаки, лише якийсь один із цих двох видів ад'єктивної комплементациї.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карамішева І. Д. Диференційні ознаки суб'єктно-предикаційної структури як одного із засобів вираження вторинної предикації у сучасній англійській мові / І.Д. Карамішева // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка – 2007. – Вип. 33 – С. 109-113.

2. Скибицька Н.В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. / Н.В. Скибицька – Київ: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2004. – 21с.

3. Chafe W. Evidentiality in English Conversation and Academic Writing / W. Chafe // *The Linguistic Coding of Epistemology* / Ed. by W. Chafe and J. Nichols. – NY: Ablex Publishing Corporation, 1986. – PP. 261-272.

4. Collins P. Extraposition in English / P. Collins // *Functions of Language*. – Vol. 1 – 1994. – PP. 7-24.

5. Collins COBUILD English Grammar / Ed. by J. M. Sinclair. – L.: Harper Collins, 1990. – 590 p.

6. Herriman J. Extraposition in English: A Study of the Interaction Between the Matrix Predicate and the Type of Extraposed Clause / J. Herriman // *English Studies*. – Vol. 6 – 2000. – PP. 582-599

7. Maugham S. Theatre / S. Maugham – Moscow: Vyssaja Skola, 1985 – 223 p.

8. Tarrt D. The Goldfinch / D. Tarrt – NY: Back Bay Books / Little, Brown and Company, 2013 – 771p.

9. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik – Harlow, Longman, 1985. – 1779 p.

REFERENCES

1. Karamysheva, I.D. (2007). *Dyferentsiyni oznaky subiektno-predykatsiynoi struktury jak odnogo iz zasobiv vyrazhennia vtorynnoi predykatsii u suchasni anhliskii movi* // *Visnyk Zhytomyrskoho universytetu*. [Distinctive Features of the Subjective Predicative Structure as one of the Means of Secondary Predication Expression in the Modern English Language // *Zhytomyr University Journal*].

2. Skybytska, N.V. (2004) *Epistemic modalnist' v anhliskii movi (diakhronnyi aspekt): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 – "Hermans'ki movy"* [The Epistemic Modality in the English language (Diachronic Aspect): PhD thesis abstract]. Kyiv.

3. Chafe W. (1986). *Evidentiality in English Conversation and academic Writing*. NY: Ablex Publishing Corporation.

4. Collins P. (1994). *Extraposition in English* // *Functions of Language*.

5. Collins COBUILD English Grammar / Ed. by J/ M/ Sinclair. (1990). L.: Harper Collins.

6. Herriman J. 2000. *Extraposition in English: A Study of the Interaction Between the Matrix Predicate and the Type of Extraposed Clause* // *English Studies*.

7. Maugham S. (1985). *Theatre*. Moscow: Vyssaja Skola.

8. Tarrt D. (2013). *The Goldfinch*. NY: Back Bay Books / Little, Brown and Company.

9. Quirk R. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow, Longman.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Дейчаківська – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія англійської мови, теоретична граматики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oleksandra Deychakivska – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the English Department at Ivan Franko National University of Lviv.

Scientific interests: history of English, theoretical grammar.

УДК 811.111'271.12

ВИКОРИСТАННЯ ІНФІНІТИВНИХ МАРКЕРІВ У КОНСТРУКЦІЇ ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Олександр ЛЕОНІДОВ, Ірина СНІСАРЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: oleksandr.leonidov@gmail.com, irynasnis7@gmail.com

ЛЕОНІДОВ Олександр, СНІСАРЕНКО Ірина. ВИКОРИСТАННЯ ІНФІНІТИВНИХ МАРКЕРІВ У КОНСТРУКЦІЇ ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті подано результати дослідження особливостей використання маркерів інфінітива в конструкції *accusativus cum infinitivo* на матеріалі середньоанглійських текстів. Дослідження включає кількісні показники вживання інфінітивних конструкцій із маркерами *to* і *for* у випадку комплементації дієслів різних семантичних груп. Встановлено залежність між маркуванням інфінітивної конструкції та жанром тексту, періодом і регіоном написання пам'ятки, структурно-семантичними особливостями розглянутих речень.

Ключові слова: інфінітивний маркер; граматикалізація; акузативно-інфінітивна конструкція; комплементайзер; семантичні групи дієслів; нефінитне дієслово.

LEONIDOV Oleksandr, SNISARENKO Iryna. THE USE OF INFINITIVAL MARKERS IN THE ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO CONSTRUCTION IN MIDDLE ENGLISH

The paper investigates into the peculiarities of using infinitival markers in the Middle English accusative-with-the-infinitive construction. Frequently regarded as *accusativus cum infinitivo*, the accusative-with-the-infinitive construction is traditionally defined as a secondary predication structure and a reduced clause. The construction under analysis originated from Old English and resembled the pattern of a similar construction in Latin. The research is based on the analysis of 43 prose fiction and poetic texts representing all groups of Middle English dialects and written between the 13th and the 15th centuries. After the demise of the Old English case system and grammaticalization of prepositions *to* and *for*, there appeared a need to reconsider the structure of infinitival constructions and reinforce the semantics of a non-finite verb. The paper argues that the accusative-with-the-infinitive construction was most frequently

used after the verbs of seven semantic classes. A distinct Middle English trend was to use complementizers to and for to in the sentences with causative, instructive, emotive, and declarative verbs. On the contrary, accusativus cum infinitivo constructions after requestive, permissive, and perceptive verbs tended to be unmarked. The overall trend of the Middle English period was towards the more frequent use of infinitival marker to, while the share of unmarked constructions was progressively decreasing. The choice of the infinitival marker also depended on the dialect and year when the written monument appeared, structural patterns of sentences containing an infinitival construction, and the genre of the text. Prose texts proved to be more normative, whereas poetic texts diverted from the grammatical norm more vividly. The obtained results contribute to better understanding of the structure and functions of infinitival constructions in modern English.

Keywords: infinitival marker; grammaticalization; accusative-with-the-infinitive construction; complementizer; semantic classes of verbs; non-finite verb.

У порівнянні з давньоанглійським періодом середньоанглійська мова зазнала системних перетворень на морфологічному й синтаксичному рівнях. Зокрема, особливої уваги дослідників діахронічного синтаксису заслуговує функціонування акузативно-інфінітивної конструкції.

Постановка проблеми. Дослідники історичного синтаксису англійської мови в цілому (І. Робертс, Р. Джефферс, Д. Лайтфут, А. Крох, Ф. Віссер, В. М. Ярцева, Г. Г. Почепцов, О. І. Смирницький, О. М. Мороховський) та діахронічного розвитку інфінітивних конструкцій зокрема (О. Фішер, А. Кеменаде, Дж. Цейтлін, Р. Ваттс, В. І. Нодь, І. Є. Снісаренко, Т. В. Криворучко, А. П. Очковська) відзначають, що нефінітні конструкції традиційно вважаються об'єктом значного наукового інтересу і перспективним напрямом досліджень у галузі англістики. Разом з тим, помітним є брак досліджень структурних та функціональних особливостей інфінітивних конструкцій у середньоанглійській мові. Серед іншого, потребують висвітлення особливості використання інфінітивних маркерів у конструкції *accusativus cum infinitivo* в писемних пам'ятках середньоанглійського періоду, чим і зумовлена **актуальність** цього дослідження.

Метою статті є дослідити особливості використання комплементарів *to* і *for to* з конструкцією *accusativus cum infinitivo* в середньоанглійській мові на **матеріалі** 43 прозових та поетичних писемних пам'яток XII-XV століть. Для досягнення мети поставлено й реалізовано такі **завдання**: пояснено закономірності використання інфінітивних маркерів у середньоанглійському періоді; проаналізовано використання інфінітивних маркерів з конструкціями, які містять нефінітні дієслова різних семантичних груп; розкрито відмінності щодо реалізації конструкцій з інфінітивними маркерами у прозових і поетичних текстах.

Огляд наявних досліджень. Інфінітивна конструкція *accusativus cum infinitivo* вважається надбанням давньоанглійської мови, тому використання інфінітивних маркерів для інтеграції конструкції до структури речення традиційно простежують від давньоанглійської мови. Мова давньоанглійського періоду мала вільний порядок слів, більш розгалужену систему відмінків і відмінкових флексій. Прийменник *to*, який мав у давньоанглійській мові специфічне локативне значення, вживався із так званим прийменниковим інфінітивом, тоді як розгортання акузативно-інфінітивної конструкції після прийменника *to* в якості комплементаря було нетиповим [2, с. 62]. Згодом давньоанглійський прийменник перетворився на семантично порожній маркер інфінітива внаслідок процесу, який Антуан Мейє назвав терміном «граматикалізація» [див. про це: 4]. Процес граматикалізації супроводжується набуттям граматичного значення на тлі втрати семантики [3, с. 56], що сприяє скороченню кількості флексій та, відповідно, зростанню ролі службових слів.

Використання маркерів середньоанглійських інфінітивів і раніше було предметом наукових студій [3; 5; 6], завдяки чому були встановлені закономірності використання інфінітивних маркерів у конструкції *accusativus cum infinitivo* з метою її інтеграції до складного речення.

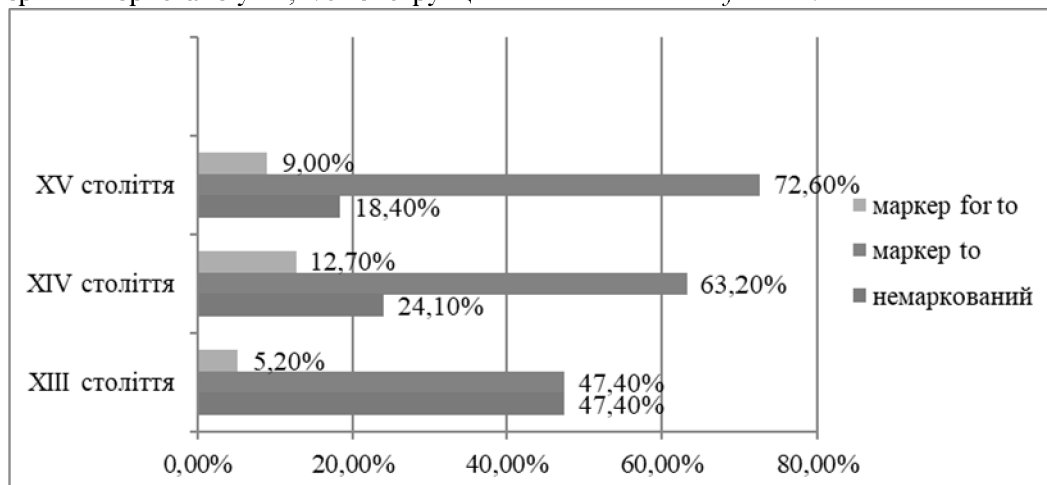
Згідно з О. Фішер [1], втрата системи давньоанглійських відмінків, можливість внутрішнього аргумента головного дієслова виконувати функцію компонента цього дієслова і одночасно бути інтерпретованим як суб'єкт нефінітного дієслова з акузативно-інфінітивної конструкції; перегляд семантики прийменників в інфінітивних конструкціях; розташування компонента дієслова в постпозиції (VO-модель порядку слів) створили передумови для активного відтворення *accusativus cum infinitivo* в середньоанглійському періоді та зумовили необхідність маркування інфінітива граматикалізованими прийменниками *to* або *for to* для підсилення його семантики. Вибір інфінітивного маркера

найбільше залежав від семантичних особливостей керівного фінітного дієслова, що його комплементувала інфінітивна конструкція.

Виклад основного матеріалу. Проаналізовані нами тексти середньоанглійського періоду засвідчили, що вибір інфінітивного маркера безпосередньо залежав від семантичних особливостей головного дієслова, діалекту та року написання пам'ятки, структурних особливостей речення з інфінітивною конструкцією і жанру тексту.

У процесі аналізу нами було відібрано 2945 конструкцій *accusativus cum infinitivo* та укладено перелік фінітних дієслів, після яких використовувались ці конструкції. Отримані дієслова були класифіковані за семантичним принципом, у результаті чого утворились семантичні групи каузативних (*make, cause, commaunde, compelle, ordeyne, charge, bynde, enforce, demaunde* та ін.), декларативних (*seye, warne, deeme, asure, ensure, behest*), реквестивних (*praye, bidde, beseche, entrete, aske, begge*), емотивних (*suffire, desire, payne, enjoyn*), інструктивних (*counsele, avyse, teche, rede*), перцептивних (*see, here, feele, beholde*) і пермісивних дієслів (*lete, graunte, forbidde*).

Встановлено, що після каузативних дієслів (ця група налічувала 27 лексичних одиниць із 1076 речень) інфінітивний маркер *to* зафіксовано у 71,0% випадків (764 речення), *for to* використано у 101 (9,4%) реченні, а в решті випадків (19,6%, або 211 конструкцій) інфінітив не мав маркера. Відзначаємо, що частотність використання маркера *to* поступово зростала, а показники немаркованих акузативно-інфінітивних конструкцій знижувались. Як засвідчує Діаграма 1, у пам'ятках XV століття після дієслів каузативної семантики інфінітивний маркер *to* використано у 72,6% конструкцій *accusativus cum infinitivo*:

Діаграма 1. Використання інфінітивних маркерів після дієслів каузативної семантики

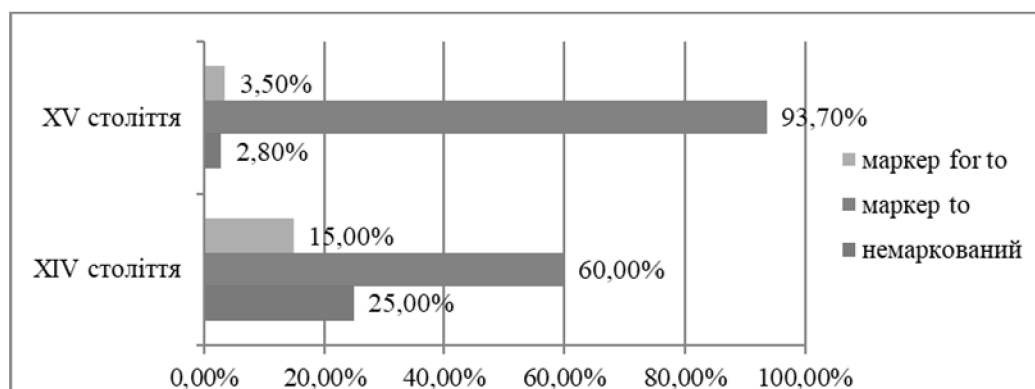
Інфінітивні конструкції в реченнях із дієсловами на позначення прохання, переважно використовувались без інфінітивного маркера. Із 566 таких конструкцій 62,6% містили немаркований інфінітив, однак у пізньому середньоанглійському періоді окреслилась тенденція до стрімкого росту вживаності маркера *to*. Зокрема, у XV столітті частка маркованих цією часткою конструкцій досягла 36,73%, тоді як у XIII столітті відповідний показник залишався на рівні 5,6%. У сучасній англійській мові використання інфінітивного маркера після дієслова реквестивної семантики є мовною нормою.

Виокремлені в групу інструктивних керівних дієслів лексичні одиниці *counsele, rede, avyse, teche* лише з XV століття почали приєднувати в якості комплемента акузативно-інфінітивні конструкції. У переважній більшості таких речень використано маркер *to* (90,9%, або 30 зафіксованих конструкцій); у двох конструкціях (6,1%) використано *for to*, і лише одне речення (3,05%) не має комплементаризера. Необхідність позначення інфінітива за допомогою маркера *to* пояснюється слабкими зв'язками комплемента, яким є *accusativus cum infinitivo*, з головним дієсловом.

Після пермісивних дієслів на позначення наявності або відсутності дозволу виконати певну дію акузативно-інфінітивна конструкція використовувалась протягом усього середньоанглійського періоду. Нефінітне дієслово зі складу конструкції при цьому не

потребувало маркування у 587 реченнях (92,7% від загальної кількості відібраних прикладів), а максимальний показник використання інфінітивного маркера *to* був зафіксований у XIV ст. – 17,7% досліджених речень.

Дієслова на позначення емоційних реакцій або станів зазнавали комплементативної конструкцією *accusativus cum infinitivo* лише з XIV століття. Однак, у XV столітті в таких реченнях чітко окреслилася тенденція до маркування нефінітного дієслова за допомогою частки *to*. Якщо в XIV столітті маркованих прикладів нами зафіксовано 60,0%, то у XV столітті частка інфінітивів із маркером *to* зросла до 93,7% (див. Діаграму 2), що може свідчити про затвердження вжитку відповідної мовної норми.

Діаграма 2. Використання інфінітивних маркерів після дієслів емотивної семантики

Випадки використання *accusativus cum infinitivo* у реченнях із декларативним головним дієсловом були нечисленними (15 прикладів), однак тенденції використання інфінітивних маркерів у цих реченнях все ж можна простежити. У 86,7% випадків інфінітивна конструкція приєднувалась до головного дієслова за допомогою комплементайзера *to*, як у реченні (1):

(1) *and sayde he dude foule to worcheppon fendys* / І сказав він простому люду шанувати ворогів (*Sermon on the Conception of Virgin Mary: 10-11*).

Після керівного дієслова на позначення фізичного сприйняття конструкція *accusativus cum infinitivo* залишалася немаркованою в 97,5% зафіксованих нами прикладів. У порівнянні із загальним корпусом прикладів дослідженої конструкції після перцептивного дієслова (119 речень) використання інфінітивного маркера було винятковим явищем: лише в пам'ятках лондонського, південних та північних діалектів було помічено по одному прикладу. Використання немаркованих інфінітивів свідчить про тісніший логічний зв'язок між керівним дієсловом у реченні та інфінітивною конструкцією (його комплементом), як у прикладі (2):

(2) *And than the creatur... beheld Seynt Petir comyn beforn owr Lady* / А номім створіння побачило, що святий Петро постав перед нашою дівою *The Book of Margery Kempe: 4648-4649*).

Аналіз писемних пам'яток засвідчив поступове збільшення маркованих конструкцій *accusativus cum infinitivo*. Так, найвища частка речень без інфінітивного маркера (84,62%) спостерігається в текстах XIII століття, що можна пояснити незавершеним процесом граматикалізації давньоанглійських прийменників та неготовністю мовців середньоанглійського періоду активно використовувати граматикалізований прийменник *to* в новій синтаксичній функції семантично порожнього індикатора нефінітного дієслова. Разом з тим, у XIV столітті нами зафіксовано найвищу частотність маркера *for to* (7,28%), використання якого свідчило про потребу підсилити зв'язок інфінітива з головним дієсловом у реченні, особливо коли модель порядку слів у реченні зазнавала змін (3):

(3) *But fewe people it causith for to dye* / Але це є причиною смерті небагатьох людей (*The Book of Cupid, God of Love: 367*).

Протягом XV століття показники вживаності маркованих і немаркованих інфінітивів майже зрівнялися, а частка маркера *for to* знову зменшилася (див. Табл. 1):

Таблиця 1. Використання інфінітивних маркерів
у конструкціях *accusativus cum infinitivo* протягом XIII-XV століть

Століття	Немарковані інфінітиви		Марковані інфінітиви			
			маркер to		маркер for to	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
XIII	110	84,62	19	14,61	1	0,77
XIV	157	51,99	123	40,73	22	7,28
XV	1225	48,73	1167	46,44	121	4,83

У ході дослідження нами було підтверджено припущення, що жанрові особливості тексту могли впливати на використання інфінітивних маркерів. Як відомо, прозові тексти традиційно тяжіють до більшої нормативності, тоді як поетичні твори демонструють більше відхилень від прийнятих норм. Так, у поетичних пам'ятках XV століття нами зафіксовано 395 випадків конструкції *accusativus cum infinitivo*, з яких 53,9% мають немаркований інфінітив, 34,9% вживаються з маркером *to*, а 11,2% – з маркером *for to*. При цьому 2118 конструкцій, відібраних із прозових текстів XV століття, містять 47,8% немаркованих інфінітивів, 48,6% нефінітних дієслів із маркером *to* та лише 3,6% інфінітивів із маркером *for to*. Порівнюючи особливості реалізації акузативно-інфінітивної конструкції у прозових та поетичних пам'ятках, треба відзначити вищі показники немаркованих інфінітивів та значно активніше використання маркера *for to* у поетичних творах, що може бути пов'язане з потребою дотримання віршованого розміру шляхом додавання або вилучення зайвого складу. Відтак, поетичні тексти можна характеризувати як такі, що відзначалися більшою консервативністю і зберігали вищі показники вживання немаркованих інфінітивних конструкцій, що було притаманно давньоанглійському періоду, а також тяжіли до частішого використання *for to* у випадках, коли тенденції в граматиці того часу сприяли уніфікації способу маркування інфінітива часткою *to*.

Окрім зазначених особливостей використання маркерів з інфінітивною конструкцією *accusativus cum infinitivo*, у реченнях, де нефінітне дієслово вживалося в пасивному стані, частіше використовувався маркований інфінітив, що можна пояснити потребою підкреслити цілісність акузативно-інфінітивної конструкції та її залежність від фінитного дієслова в умовах ускладненої пасивною дієслівною формою синтаксичної будови речення. Так, нами зафіксовано 28 пасивізованих інфінітивних конструкцій після дієслів на позначення спонукання до дії, з яких маркер нефінітного дієслова використано в 27 випадках (96,4%). При цьому середній показник вживання інфінітивного маркера *to* після каузативних дієслів в опрацьованих пам'ятках середньоанглійського періоду становив 71%. Отже, використання маркера в конструкціях із пасивним інфінітивом, як у реченні (4), можна тлумачити як граматичну норму:

(4) *her lady dyd his wylle, and made her to be diffamed and dishonoured* / Її господарня виконала його волю і змусила її почуватися приниженою і зганьбленою (*The Book of the Knight of La Tour-Landry*: 73).

Ще однією особливою умовою використання інфінітивних маркерів була часова співвіднесеність між двома діями, вираженими фінитним та нефінітним дієсловами. Якщо інфінітив позначав віддалену в часі дію, яка мала відбутися в майбутньому, ймовірність вживання маркованого інфінітива суттєво зростала:

(5) *thenne he badde syre Lyonel for to make hym redy* / Потім він попросив сера Ліонеля підготувати його (*The Noble and Joyous Book Entitled Le Morte d'Arthur*: 80).

Так, у реченні (5) дія, виражена інфінітивною конструкцією *for to make hym redy*, відбуватиметься протягом певного періоду часу в майбутньому, і тому її семантичний зв'язок із дієсловом в головній частині речення потребує акцентування шляхом маркування інфінітива.

Висновки. У середньоанглійській мові конструкція *accusativus cum infinitivo* зазнала структурних змін та активно використовувалась після дієслів семи семантичних груп. Склались чіткі тенденції до використання маркованих інфінітивних конструкцій після каузативних, інструктивних, емотивних і декларативних дієслів; натомість немарковані інфінітиви переважно фіксувались у конструкціях, які комплементують реквестивні,

пермісивні і перцептивні дієслова. Використання маркера інфінітива у складі конструкції *accusativus cum infinitivo* залежало не лише від загальних тенденцій маркування інфінітива і семантичних особливостей головного дієслова, а й від жанрових особливостей тексту, використання активної чи пасивної форми інфінітива і його зв'язків з керівним дієсловом. Перспективним видається порівняльне дослідження інфінітивних маркерів в акузативно-інфінітивних конструкціях середньоанглійського та ранньомовноанглійського періодів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Fischer O. The origin and spread of the Accusative and Infinitive construction in English / Olga Fischer // *Folia Linguistica Historica*. – 1989. – Vol. VIII, № 1-2. – P. 143-217.
2. Fischer O., Kemenade A. van, Koopman W., Wurff W. van der. The Syntax of Early English / O. Fischer, A. van Kemenade, W. Koopman, W. van der Wurff. – Cambridge University Press, 2004. – 341 p.
3. Gelderen, van E. A History of the English Language / Elly van Gelderen. - Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006. – 334 p.
4. Lehmann C. Thoughts on grammaticalization, 2nd revised edition / Christian Lehmann. – Munich: LINCOM, 1995. – 192 p.
5. Mustanoja T. F. A Middle English Syntax / Tauno Frans Mustanoja // *Mémoires*. – Helsinki: Société néophilologique, 1960. – Vol. 23, part 1. – 102 p.
6. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – L.: Longman, 1985. – 1779 p.

REFERENCES

1. Fischer, O. (1989). The origin and spread of the Accusative and Infinitive construction in English. *Folia Linguistica Historica*, 8(1-2), 143-217.
2. Fischer, O., Kemenade, A. van, Koopman, W., Wurff, W. van der (2004). The Syntax of Early English. Cambridge University Press.
3. Gelderen, van E. (2006). A History of the English Language. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
4. Lehmann, C. (1995). Thoughts on grammaticalization, 2nd revised edition. Munich: LINCOM.
5. Mustanoja, T. F. (1960). A Middle English Syntax. *Mémoires*. Helsinki: Société néophilologique, 23(1).
6. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ірина Снісаренко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис англійської мови, генеративна граматики.

Олександр Леонідов – викладач кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис англійської мови, інтерактивні методи навчання англійської мови, електронне навчання.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Iryna Snisarenko – candidate of philological sciences, associate professor, head of the Chair of English and Teaching Methods, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: historical syntax of the English language, generative grammar.

Oleksandr Leonidov – instructor of the Chair of English and Teaching Methods, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: historical syntax of the English language, interactive methods of teaching English, e-teaching.

УДК 811, 112, '2, 367, 335

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНИХ ПРИЧИНОВИХ СПОЛУЧНИКІВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Маргарита ОКСАНИЧ (Кропивницький, Україна)

e-mail: margarita.oks@rambler.ru

ОКСАНИЧ Маргарита. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНИХ ПРИЧИНОВИХ СПОЛУЧНИКІВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються питання, пов'язані з функціонуванням та розвитком підрядних причинових сполучників у середньовірхньонімецькій мові. У статті простежено зміни у сполучниковій системі німецької мови у різні періоди її розвитку. Установлено, що синтаксис середньовірхньонімецької мови тривалий час характеризувався структурною варіативністю.

Ключові слова: поліфункціональність, семантика, сполучник, порядок слів, модель речення

OXSANYCH Marharyta. FUNKTIONING OF SUBODINATIVE CAUSATIVE CONJUNCTIONS IN THE MIDDLE HIGH GERMAN LANGUAGE

The article focuses on the issues of functioning and evolution of subordinate causative conjunctions in the Middle High German Language. Changes in German conjunction system in different periods of its evolution have been examined. It has been found out that the

*Middle High German syntax was characterized by structural variation for a long time. Despite a quite developed system of subordinate clauses in the Middle High German period, a further evolution of subordinate conjunction system took place that extended the area of their use and acquired causative as well as temporal meaning. The undertaken analysis lends evidence that in the Middle High German Language the most widespread conjunction was *wande*, that introduced the majority of subordinate clauses of cause in the period under study and at the same time it subordinated dependent clauses as well as added independent clauses with causative meaning. Conjunction *daz* retained its multi-functionality in subordinate clauses, and is more often encountered combined with adverbs and compound prepositions.*

Keywords: multi-functionality, semantics, conjunction, word order, sentence model.

Розвиток будь-якої мови відбувається як боротьба двох різних тенденцій: до збереження та стабілізації існуючої системи мови, з одного боку, та до її адаптації, перебудови, удосконалення, з іншого. Своєрідний взаємозв'язок та переплетіння зазначених тенденцій і реальні форми їх прояву зумовлюють не лише межі можливих історичних змін у мові й їх темпи, але і характер проходження цих змін [6, с. 1]. Вивчення причин, напрямів та форм мовних змін, безперечно належить до найскладніших та найактуальніших проблем сучасної лінгвістики.

Складнопідрядне речення як граматична та змістовна цілісна величина є синтаксичною текстовою єдністю, яка відрізняється від інших синтаксичних утворень специфічною семантико-синтаксичною структурою та семантичною автономією, граматичною незалежністю та фонетичною завершеністю [12, с. 105]. Дослідження таких складних одиниць є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики. Підрядний зв'язок як явище граматичного плану аналізується лінгвістами на матеріалі різних мов [3; 5; 20; 22; 24], зокрема й на матеріалі німецької мови [11; 14; 15; 17; 19; 23; 25; 27].

Незважаючи на певні успіхи у вивченні природи складного речення та його конститuentів, нерозв'язаним й досі залишається ряд проблем історичного синтаксису, зокрема функціонування підрядних причинових сполучників у середньовісній німецькій мові, що є актуальним для сучасної германістики. Оскільки підрядні речення причини та причинові сполучники були досліджені лише на матеріалі давньовісній німецької мови [14], ми визначили актуальним вивчення функціональних ознак підрядних причинових сполучників у середньовісній німецькій мові. Отже, за мету у статті ми ставимо визначити функції причинових сполучників у середньовісній німецькій мові.

Складні речення, які виражають причинові відношення в німецькій мові, викликають значний дослідницький інтерес, оскільки вони мають найбільш широкий діапазон зв'язку між компонентами перших. Причинові відношення можуть граматично виражатися як складносурядні речення, побудовані на більш вільному поєднанні компонентів, і бути як відносно самостійними висловлюваннями, так і складнопідрядними реченнями, побудованими на більш глибокому смислового та структурного поєднанні частин єдиного складного висловлювання [14, с. 3].

Усе різноманіття зв'язків між явищами, уточнення і диференціація в мисленні всіх різноманітних типів відношень дійсності, ріст і формування абстрактних уявлень робить необхідним утворення в мові адекватних форм для вираження складних процесів мислення [21, с. 64]. Розвиток і удосконалення граматичної будови мови виявляється у збагаченні й уточненні її синтаксичних засобів [9, с. 183]. Так, одним із шляхів збагачення мовних засобів слугує кількісний ріст запасу формальних засобів вираження цього зв'язку – сполучників [21, с. 64-65], які слугували основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах [20, с. 159]. Замість багатозначних сполучників, наявність яких у реченні характеризує не стільки його тип та зміст, скільки відношенню до іншого речення та абстрактних сполучників, значення яких не розчленоване та багатогранне, в середньовісній німецькій період починають з'являтися сполучники з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням [21, с. 64-65; 87].

У середньовісній німецькій мові спостерігається достатньо розвинена система складнопідрядного речення та відбувається подальший розвиток системи сурядних і підрядних сполучників. Основним сполучником, що оформляє будь-який підрядний зв'язок, слугував поліфункціональний сполучник *daz*: універсальний показник підрядності [1, с. 67, 106; 4, с. 90; 14, с. 157; 15, с. 157; 19, с. 108; 21, с. 47-53, 61; 29, с. 64], як у прикладі (1):

(1) *Waz hilfet mich min dienest daz ir mich habt erslagen* (*Nibelungenlied*, 0998,2-0998,3).
Не допоможе моє служіння, тому що ви мене вбили.

У прикладі (1) сполучник *daz* уводить підрядне речення причини, яке знаходиться у постпозиції до головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *ir* займає постпозицію щодо сполучника *daz* і розташовується з ним контактено, а присудок *erslagen* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка та контактним розташуванням сполучника з підметом тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення. Нами виявлено 7,27% вживання *daz* у підрядних причинових реченнях твору „Пісня про Нібелунгів” із загальної кількості 55 одиниць.

Але у підрядних причинових реченнях сполучник *daz* є модифікованим іншими прислівниками та прийменниковими сполученнями, такими як *darumbe* (*umbe daz*), *durch daz*, *dannan*, *des*. На підтвердження вищезазначеного проаналізуємо приклади:

(2) *Des heten enderlichen die snelen riter klage daz si niht wider solden riten in Irlant. „тому що сміливі рицарі засмутилися, що вони не повинні були їхати в Ірландію”* [21, с. 61].

Приклад (2) демонструє, що підмет *snelen riter* підрядного причинового речення, введеного сполучником *des*, займає дистантну позицію щодо сполучника *des*, а присудок *klage* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. В прикладі 92) порядок слів не є нормою для сучасної німецької мови, отже він вільний.

(3) *Durch daz er videln kunde was er der spileman genant (Nibelungenlied, 1510,4). „Оскільки він міг грати на скрипці, його називали музикою”*¹¹

У прикладі (3) сполучник *durch daz* уводить підрядне речення причини, яке розташовується у препозиції щодо головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *er* займає постпозицію щодо сполучника *durch daz*, а присудок *videln kunde* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

(4) *Den het er heizen bowen lanch hoch vñ wit durch daz so vil der rechen in svhte zaller cit (Nibelungenlied, 1860,1-1860,2). „Він мусив довгий час багато будувати, тому що його весь час відвідували вітязі”*.

Приклад (4) демонструє підрядне речення причини, яке введене сполучником *durch daz* з підметом *der rechen* у постпозиції до сполучника *durch daz*, а присудок *svhte* знаходиться у медіальній позиції підрядного речення. Притаманна медіальна позиція присудка у творах середньовісньонімецької мови свідчить про те, що порядок слів у складнопідрядному середньовісньонімецькому реченні все ще залишається вільним. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило поодинокі випадки (3,63%) вживання сполучника *durch daz* у підрядних реченнях причини із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць.

Деякі сполучники розширюють у середньовісньонімецький період сферу свого використання, і, наприклад, отримують, разом з часовим, також і причинове значення [4, с. 90]. Зокрема, причинове значення сполучника *weil* розвивається в кінці середньовісньонімецької епохи, але все ж таки зберігає ще своє первинне часове значення. Лише у новонімецьку епоху сполучник *weil* стає основним причиновим сполучником, витісняючи залишки сполучників *wande*, *sit*, *nu*, які були основними причиновими сполучниками середньовісньонімецької мови [21, с. 65-66, 80]. *Sit* у поєднанні зі сполучником *daz* є семантичноеквівалентним новонімецьким сполучникам *da*, *weil*, *nū* – *da nun* [15, с. 158]. Згодом причиновий характер сполучника *nū* зникає, і залишається лише часовий прислівник *nun* [21, 80]. Проаналізуємо приклади:

(5) *Ia ne getarre ich dinen magen geraten cheinen haz wande si min brvoder bi im gerne siht (Nibelungenlied, 1953,2-1953,3). Я не можу ненавидіти ваших друзів, тому що вони залюбки хочуть бачити мого брата Етцеля.*

¹¹ Переклад прикладів з середньовісньонімецької мови здійснений автором

У прикладі (5) сполучник *wande* уводить підрядне речення причини, яке знаходиться у постпозиції щодо головного речення. Підмет *si* розташовується контактено зі сполучником *wande*. Присудок *siht* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення.

(6) *Den bat er mit im gen wande er vil wol erchande den sinen grimmen mvot* (*Nibelungenlied*, 1800,2-1800,3). „Він попросив його ніти з ним, тому що він унізнав його сильний гнів”

У прикладі (6) підрядне речення зі сполучником *wande* знаходиться у постпозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *er* займає постпозицію щодо сполучника *wande*, а присудок *erchande* знаходиться у медіальній позиції підрядного речення, що не є нормою для сучасної німецької мови. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 30,9% вживання підрядних речень причини зі сполучником *wande* із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць. Це означає, що в середньовісньонімецьку епоху сполучник *wande* конкурував з іншими сполучниками, які вводили підрядні причинові речення, як у наступних прикладах:

(7) *Mit etelichen eren sit ich ivch sol bestan* (*Nibelungenlied*, 2241,3). „Так я врятував свою честь, тому що я мусив вас перемогти”.

Приклад (7) засвідчує використання сполучника *sit* у підрядному реченні причини, яке знаходиться у постпозиції щодо головного. Підмет підрядного речення *ich* та присудок *sol bestan*, який займає фінальну позицію, розташовані дистантно. Такі випадки вживання підрядних речень причини зі сполучником *sit* є поодинокими. Нами виявлено 1,81 % вживання сполучника *sit* у підрядних причинових реченнях твору „Пісня про Нібелунгів” із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць. Це свідчить про те, що у середньовісньонімецький період багатозначний сполучник *sit* все ще конкурував з іншими причиновими сполучниками, але поступово втрачав своє причинове значення.

(8) *So heizet mir gewinnen tusint iwerr man sit daz ich der minen bi mir niht enhan* (*Nibelungenlied*, 0162,1-0162,2). „Допоможіть мені, люди, перемогти тисячі чоловіків, тому що на своїх я не можу розраховувати”

Приклад (8) демонструє використання сполучника *sit* у підрядному реченні причини у поєднанні зі сполучником *daz*. Підмет підрядного речення *ich* займає постпозицію щодо сполучника *sit daz i розташовується з ним контактено*, а присудок *enhan* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення, що є нормою для сучасної німецької мови. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 7,27% вживання підрядних речень причини зі сполучником *sit daz* із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць.

Слід виокремити сурядні сполучники із каузальним значенням *wande* й *wan*, значення яких відповідає новонімецькому *denn* [4, с. 90; 15, с. 157; 29, с. 64]. Порівняємо приклади:

(9) *Des mvzen wir ez lazen wan er vns strit mit iv verbot* (*Nibelungenlied*, 2325,4). „Все ж таки ми повинні це припинити, тому що він зборонив нам сваритися”.

У прикладі (9) складне речення з каузальним значенням з'єднується сурядним сполучником *wan*. Присудок *er* знаходиться у постпозиції до сполучника *wan* і розташовується дистантно з присудком *verbot*, який займає фінальну позицію в реченні. Слід зазначити, що, незважаючи на те, що сполучник *wan* був у середньовісньонімецькій сполучником сурядності, порядок слів в реченнях з *wan* тяжів до порядку слів підрядних речень з фінальною позицією присудка, що демонструє наведений приклад. Але такі випадки вживання *wan* є поодинокими у середньовісньонімецькій мові. Проте, порядок слів у підрядному причиновому реченні зі сполучником *wan* демонструє також іншу модель розташування присудка, як у прикладі (10):

(10) *Sone wil ichz niht versprechen ichn welle ivch lazen leben wan ir sit min brvoder vñ einer mvoter chint* (2160,2-2160,3). Я не хочу відбирати ваше життя, тому що я ваш брат, дитина спільної матері.

У прикладі (10) підрядне речення з'єднується сурядним сполучником *wan*. Присудок *ir* знаходиться у постпозиції до сполучника *wan* і розташовується контактено з присудком *sit*, який займає медіальну позицію в реченні.

Нами виявлено 7,27 % вживання *wan* у підрядних причинових реченнях твору „Пісня про Нібелунгів” із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць.

Розвиток сполучника *denn* у його причинному значенні відбувається із часового прислівника *danne*. У ранню нововірхньонімецьку епоху *denn* має чітко виражене підрядне значення, яке відповідає *weil* (тому що). *Denn* використовується для вільного приєднання самостійних речень, для пояснення або обґрунтування попередньої думки, тобто у функції близькій до паратаксису. Пізніше у такому використанні *denn* і відрізнялося від *weil* [21, с. 67]. Таким чином, *weil* та *denn* виконували функцію сполучника *wande*, який одночасно і підпорядковував залежне підрядне речення і приєднував самостійні речення з причиновим значенням. Також для вираження причинового значення слугував сполучник *want* [29, с. 64], але нами не виявлено вживання цього сполучника у творі „Пісня про Нібелунгів”.

Do „da” як сполучник причини, виражає, на відміну від *weil*, логічне обґрунтування явища і досягає повного розвитку в 18 столітті, витісняючи часовий сполучник *als*. Отже, в новонімецьку епоху сполучник *da* в основному є причиновим сполучником. Також зникає згодом каузальне значення сполучника *nū*, випадки вживання якого у середньовірхньонімецькій мові були поодинокими [21, с. 69, 80]. Сполучники *do* та *nū* належали у середньовірхньонімецькій мові до сурядних сполучників [4, с. 90; 15, с. 158]. Однак нами виявлено такі випадки де сполучник *do* уводить підрядне речення причини, яке знаходиться у постпозиції до головного речення, як у прикладі (11):

(11) *Si mvsin sich ze Vergen der reise hine bewegn do si wider wolden riten an den Rin* (Nibelungenlied, 1317,2-1317,3). Вони почали прохати у королеви відпустку, тому що вони хотіли поїхати до Рейну“.

У прикладі (11) спостерігаємо, що підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *do*, а присудок *wolden riten* знаходиться у медіальній позиції підрядного речення.

Нами виявлені випадки розміщення присудка у фінальній позиції підрядного речення, маркованого сполучником *do*, як унаочнює приклад (12):

(12) *Do si bereitet waren do was in vf den Rin bereitet vlizekliche ein starchez schiffelin* (Nibelungenlied, 0375,1-0375,2). Оскільки вони були готові, на Рейні був приготовлений сильний корабель.

У прикладі (12) сполучник *do* уводить підрядне речення причини, яке знаходиться у препозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *do*, а присудок *waren* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення.

У проаналізованому нами творі виявлено 14,55% вживання підрядних речень причини зі сполучником *do* із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць.

Отримані результати дають підстави погодитися з традиційною думкою, що в середньовірхньонімецький період спостерігалася тенденція розвитку тих рис синтаксису, які притаманні сучасній німецькій мові. Проте порядок слів у підрядних реченнях причини все ще був вільним, хоча більше тяжів до норм сучасної німецької мови, це, власне, підтверджують результати аналізу середньовірхньонімецької пам’ятки „Пісня про Нібелунгів”. Разом з тим, можна припустити, що синтаксис середньовірхньонімецької мови тривалий час характеризувався структурною варіативністю.

Незважаючи на достатньо розвинену систему складнопідрядного речення у середньовірхньонімецький період, відбувався подальший розвиток системи підрядних сполучників, які розширюють сферу свого використання, і, отримують разом з часовим також і причинове значення.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовірхньонімецьку епоху найпоширенішим сполучником підрядних причинових речень був сполучник *wande*, який уводив більшість підрядних речень причини зазначеного періоду і який одночасно і підпорядковував залежне підрядне речення і приєднував самостійні речення з причиновим значенням. Сполучник *daz* зберігає у підрядних реченнях причини свою поліфункціональність, але частіше зустрічається у поєднанні з прислівниками та прийменниковими сполуками.

Отже, вибір моделей порядку слів підрядного середньовісньонімецького речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування причинових сполучників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В.Г. Адмони. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Адмони В. Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке) / В. Г. Адмони. – Изв. АН СССР, отд. яз. и лит. – М.: 1949. – Т. 8, Вып. 4. – 373 с.
3. Бокова П. М. Темпоральні відношення в іспанському часовому складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. / П. М. Бокова – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 9-14.
4. Бублик В.Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Н. Бублик. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
5. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія / І. Р. Буніятова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
6. Гусар Н. І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/ Київський національний лінгвістичний університет. / Н. І. Гусар – Київ, 2002. – 19с.
7. Гухман М. М., Семенов Н. Н. История немецкого литературного языка / М. М. Гухман. – М.: Наука, 1983. – 200 с.
8. Долинина И. Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка) / И. Б. Долинина. – Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 175 с.
9. Жирмунский В. М. История немецкого языка, 5-е изд. / В. М. Жирмунский. – М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
10. Ившин В. Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения: Учебник / В. Д. Ившин. – Ростов н/Дону: Феникс, 2002. – 320 с.
11. Кацкова Т. А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04/Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А. А. Жданова / Т. А. Кацкова – Ленинград, 1975. – 18 с.
12. Корбозерова Н. М. Структурна інтеграція речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова / Н. М. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 105-107.
13. Корбозерова Н. М. Вязанкіна А. М. Динамізм структури речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 6 / Відп.ред. Корбозерова / Н. М. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 6 – С. 115-117.
14. Куркина А. А. Сложные предложения с причинными отношениями в древневерхненемецком языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Министерство просвещения РСФСР. – Ленинградский государственный педагогический институт имени А. И. Герцена. / А. А. Куркина. – Л., 1966. – 19 с.
15. Левицький В. В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. В. Левицький. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
16. Мещанинов И. И. Части речи и члены предложения / И. И. Мещанинов. – Москва, Ленинград; Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.
17. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
18. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Л. В. Иванова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике / Ж. Одри. – М.: Прогресс, 1988. – С. 24-121.
19. Оксанич М. Функціонування сполучника *DAZ* у середньовісньонімецькій мові // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). / М. П. Оксанич – Кіровоград. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Випуск 81 (2) – С. 107-111.
20. Семенов Г. М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова / Г. М. Семенов. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159-163.
21. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке / Т. В. Строева-Сокольская. – Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1940. – 106 с.
22. Фефелова В. В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика). Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05/ Київський національний лінгвістичний університет. / В. В. Фефелова – Київ, 2006. – 20с.
23. Шубик С. А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания / С. А. Шубик. – Л., 1964. – 20 с.
24. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке / В. Н. Ярцева. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1940.
25. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte / O. I. Moskalskaja. – М.: Hochschule, 1977 – 237 S.
26. Paul H. Deutsche Grammatik / H. Paul. Halle: Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 S.

27. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1901 / H. Reis. – Bd. 33. – S. 220-229.
28. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf / J. Ries. – Halle: Max Niemeyer, 1907. – 310 S.
29. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache / J. Schildt. – B.: Volk u. Wiss., 1991. – 168 S.

REFERENCES

1. Admoni, W.G. (1963). Istoricheskiy sintaksis nemezkogo yazyka. [Historical syntax of the English language]. Moscow: Vysshaya shkola.
2. Admoni, W.G. K probleme poryadka slov (zamykanie predlozheniya v nemetskom yazuke). [To the problem of word order (finishing the sentence in the German language)]. W.G.Wyp. 4.
3. Bokowa, P.M. (2001). Temporalni vidnoshennya v ispanському chasowomu skladnopidryadnomu rechenni // Problemy semantiki slova, rechennya ta tekstu. Zbirnik naukovykh statey. Vypusk 5. [Tense correlations in Spanish complex sentence // Problems of semantics of word, sentence and text. Collection of scientific articles. Issue 5]. Vidp. red. Korbozerova. Kyiv: KDLU. Wyp. 5.
4. Bublyk, W.N. (2004). Istoriya nimethkoji mowy: Nawchalnyj posibnyk dlja studentiw wyschyh nawchalnyh zakladiw. [History of German: Textbook for university students]. Winnitsya: Nova knyga.
5. Bunyatowa, I.R. (2003). Ewolyuciia gipotaksysu w germanskyh mowah (IV-XIII cent.): Monografia. [Evolution of hypotaxis in Germanic languages (IV-XIII centuries)]. Kyiv: Wud. Centr KNLU.
6. Gusar, N.I. (2002). Struktura ta funkciï absoljutnoi diepriymetnykowoi konstrukcii u serednyoanglijskij mowi. Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04/ Kyiwskej nacionalnoj lingwistychnoj universytet. [Structure and functions of absolute participial construction in Middle English. Author's abstract on dissertation of candidate of science (in philology) 10.02.04/ Kyiv National Linguistic University]. Kyiv.
7. Guhman, M.M., Semenyuk, N.N. (1983). Istoriya nemeckogo literaturnogo yazyka. [History of the German Literal Language]. Moscow: Nauka.
8. Dolinina, I.B. (1977). Systemnyj analiz predlozheniya (na materiale anglijskogo yazyka). Uchebnoe posobie. [Systematic analysis of the sentence (on the base of English). Manual]. Moscow: Vysshaya shkola.
9. Zhymunskij, V.M. (1965). Istoriya nemeckogo yazyka [History of the German language]. Moscow: Vysshaya shkola.
10. Ivshyn, V.D. (2002). Sintaksis rechi sovremennogo anglijskogo yazyka. Smyslovoe chtenie predlozheniya: Uchebnik. [The Syntax of speech of modern English. Senced reading of a sentence: Textbook]. Rostow na Donu: Feniks.
11. Kackova, T.A. (1975). Slozhnopodchinyonoe predlozhenie s pridatochnym opredelitelnym v sredneverhnenemeckom yazyke. Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04/ Leningradskij ordena Lenina i ordena Trudovogo Krasnogo Znameni gosudarstvennyj universitet im. A.A. Zhdanova. [Complex sentence with an objective clause in Middle German. Author's abstract on dissertation of candidate of science (in philology): 10.02.04/ Zhdanov Leningrad State University]. Leningrad.
12. Korbozerova, N.M. (2001). Strukturalnaja integracija rechennya // Problemy semantiki slova, rechennya ta tekstu. Zbirnik naukovykh statey. Vypusk 5 / Vidp. red. Korbozerova. [Structural integration of the sentence // Problems of semantics of a word, sentence and text. Collection of scientific articles. Issue 5/ Editor Korbozerova]. Kyiv: KDLU. Wyp. 5.
13. Korbozerova, N.M., Vyazankina, A.M. (2001). Dinamizm struktury rechennya. // Problemy semantiki, slova, rechennya ta tekstu. Zbirnik naukovykh statey. Vypusk 6 / Vidp. red. Korbozerova. [The dynamics of the structure of a sentence // Problems of semantics of a word, sentence and text. Collection of scientific articles. Issue 6 / Editor Korbozerova] Kyiv: KDLU. Wyp. 6.
14. Kurkina, A.A. (1966). Slozhnye predlozheniya s prichinnymi otnoshenijami v drevneverhnenemeckom yazyke. Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Ministerstvo prosveshcheniya RSFSR. Leningrad Gercena state pedagogical institute. [Complex sentences with causative relations in Old German. Author's abstract on dissertation of candidate of science (in philology): 10.02.04 / Russian Federation Ministry of Education. Leningrad Gercena state pedagogical institute]. Leningrad.
15. Levyckij, V.V. (2007). Istoriya nimeckoi mowy. Posibnyk dlja studentiv wyschyh nawchalnyh zakladiw. [History of German. Textbook for students of higher educational establishments]. Winnitsya: Nova knyga.
16. Meschaniniv, I.I. (1945). Schasti reschi i schleny predlozheniya. [Parts of speech and parts of the sentence]. Moskva, Leningrad; Izdatelstvo AN SSSR.
17. Moskalskaja, O.I. (1974). Problemy sistemnogo opisaniya sintaksisa (na materiale nemeckogo yazyka). [Problems of systematic description of syntax (based on German)]. Moscow: Vyschaya shkola.
18. Odri, Zs. (1988). Indoevropskij yazyk: Per. s franc. L.V. Ivanova // Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vyp. XXI: Novoe v indoevropistike. [Indoeuropean languages: translation from French L.V. Ivanov // New in Foreign Linguistics. Issue XXI: New in Indoeuropeistics] Moscow: Progress.
19. Oksanich, M. (2009). Funkcionuvannja spoluchnuka DAZ u serednyoverhnyonimeckij mowi. // Naukovi zapysky. Seriya: Filologichni nauky (movoznavstvo). Kirovgrad. RVV KDPU im. V. Vynnychenka, Vypusk 81 (2). [Functioning of conjunction DAZ in Middle German // Scientific notes. Range: Philological sciences (Language Studying). Issue 81 (2)]. Kirovgrad: Vynnychenko State Pedagogical university.
20. Semenenko, G.M. (2001). Poryadok sliv yak zasib syntaksychnogo zvyazku v skladnopidryadnomu rechenni. // Problemy semantiki, slova, rechennya ta tekstu. Zbirnik naukovykh statey. Vypusk 5 / Vidp. red. Korbozerova. [Word order as a mean of syntactical connection in complex sentence // Problems of semantics of a word, sentence and text. Collection of scientific articles. Issue 5/ Editor Korbozerova]. Kyiv: KDLU. Issue. 5.
21. Stroeve-Sokolskaja, T.V. (1940). Razvitie slozhnopodchinyonnogo predlozheniya v nemeckom yazyke. [The development of complex sentence in the German language]. Leningrad: Leningrads. gos. un-t.
22. Fefelova, V.V. (2006). Skladni rechennja z pidryadnymi chasu v suchasnyj francuzkij mowi (struktura, semantika, pragmatyka). Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.05. [Complex sentences with tense clauses in modern

French (structure, semantics, pragmatics. Author's abstract on dissertation of candidate of science (in philology): 10.02.05]. Kyiv.

23. Shubik, S.A. (1964). Poryadok slov v drevneverhnenemeckom yazyke (Mesto glagola v povestvovatelnom predlozhenii). Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04 „Germanskies yazyki“. Akademiya nauk SSSR. Leningradskoe otделение instituta yazykoznaniiya. [Word order in Old German (the position of the verb in narrative sentence). Author's abstract on dissertation of candidate of science (in philology): 10.02.04 “German Languages”. Academy of Sciences of Russian Federation. Leningrad Department of the Institute of Language Studying]. Leningrad.

24. Yarceva, V.N. (1940). Razvitie slozhnopodschinenного predlozheniya v anglijskom yazyke. [Development of complex sentence in English]. Leningrad: Izd-vo Leningrad. un-ta.

25. Moskalskaja, O.I. (1977). Deutsche Sprachgeschichte. Moscow: Hochschule. [in German].

26. Paul, H. (1954). Deutsche Grammatik. Halle: Niemeyer. Band III, Teil IV. [in German].

27. Reis, H. (1901). Über althochdeutsche Wortfolge // Zeitschrift für deutsche Philologie. Bd. 33. [in German].

28. Ries, J. (1907). Die Wortstellung in Beowulf. Halle: Max Niemeyer. [in German].

29. Schildt, J. (1991). Kurze Geschichte der deutschen Sprache. B.: Volk u. Wiss. [in German].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Оксанич – викладач кафедри німецької мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: історичний синтаксис німецької мови, германське мовознавство

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Marharyta Oksanych – lecturer of the German Language Department at the Volodymyr Vynnychenko-University Kropyvnytskyi.

Scientific interests: historical syntax of German language, Germanic linguistics.

УДК 81'42:81'36

VALENZ UND DISTRIBUTION DER DEUTSCHEN DIMENSIONSADJEKTIVE „GROß“ UND „KLEIN“

Natalia OMELCHENKO (Lviv, Ukraine)

e-mail: nataliya.omelchenko@ukr.net

ОМЕЛЬЧЕНКО Наталія. ВАЛЕНТНІСТЬ І ДИСТРИБУЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ПРОСТОРОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ «GROß» І «KLEIN»

У статті зроблено спробу провести аналіз семантики і синтаксису прикметників німецької мови, що позначають основні поняття розміру, на основі найновіших досягнень сучасної теоретичної і прикладної лінгвістики, які дозволили представити парадигматику і синтагматику цих лінгвістичних одиниць у новому світлі.

Ключові слова: зв'язок семантики і синтаксису, логічна, синтаксична і семантична валентність, лексико-семантичні варіанти, валентність і дистрибуція просторових прикметників, сполучуваність.

OMELCHENKO Natalia. VALENCY AND DISTRIBUTION OF GERMAN DIMENSION ADJEKTIVES «GROß» AND «KLEIN»

The article deals with the analysis of the semantics and the syntax of adjectives in the German language, denoting the basic concepts of size, on the basis of the latest achievements of modern theoretical and applied linguistics, which allowed to present paradigmatics and syntagmatics of these linguistic units in a new light. This attempt has not only theoretical, but also practical value, especially for the teaching of a foreign language, because the compatibility of the German and Ukrainian adjectives has differences. These connection possibilities are not arbitrary in any language but they are subject to certain laws of connectivity (combinability) of a particular linguistic unit with another unit. Therefore, valency in the wider sense means the ability of a word, a suffix, to be connected with the other linguistic entities that allow the semantic compatibility. The very semantics determines the occurrence of necessary and possible partners in the sentence and in the word. Under the semantic valency of the adjective, we understand its ability to combine with the noun and verbs of certain lexical-semantic groups. Logical valency is at the heart of the lexical-semantic and syntactic valency of the adjective, which reflects the logical nature of judgments in the form of predicates and arguments. Active valency is the ability of the parent word of the valency carrier (verb, noun, adjective, adverb) to open spaces occupied by other subordinate words (partner). The use of the adjective in one or another position depends on semantics.

Keywords: Relationship of semantics and syntax, logical, syntactic and semantic valency, lexical-semantic variation, valency grammar and distribution of adjectives, semantic distribution, semantic combinability, morphological distribution, active valency, syntactic power, dimension.

Im vorliegenden Beitrag wird der Versuch unternommen, Valenz und Distribution der deutschen adjektivischen Dimensionswörter „groß“ und „klein“ linguistisch zu untersuchen. Das hat nicht nur den theoretischen sondern auch praktischen Wert, insbesondere für den Fremdsprachenunterricht, weil die Verknüpfbarkeit (Kompatibilität) der deutschen und der ukrainischen Adjektive meistens Divergenzen aufweist:

er starb in hohem Alter – він помер в глибокій старості

er hat weite Hose – він має широкі штани

er lebt auf dem großen Fuß – він живе на широку ногу

Diese Verbindungsmöglichkeiten sind in jeder Sprache nicht beliebig sondern sie unterliegen bestimmten Gesetzmäßigkeiten der Verbindbarkeit (Kombinierbarkeit) einer bestimmten

sprachlichen Einheit mit einer anderen. Darum meint die Valenz im weiteren Sinne die Fähigkeit eines Wortes, eines Suffixes, sich mit den anderen sprachlichen Einheiten zu verbinden, die semantische Verträglichkeit zulassen. Eben die Semantik bestimmt das Auftreten notwendiger und möglicher Partner im Satz und im Wort. Diese Verknüpfbarkeit erfolgt nach dem Prinzip „gleich und gleich gesellt sich gern“. So verbindet sich das Adjektiv „blond“ nur mit den Substantiven „das Haar“, „das Mädchen“, das Suffix „bar“ nur mit den verbalen Basen, während z. B. das Adjektiv „groß“ ein breites Spektrum von semantischen Verbindungen aufweist. Da das Wort vorwiegend aus mehreren lexikalisch-semantischen Varianten besteht d. h. viele Bedeutungen hat, so weisen diese LSV einzeln ihre spezifische semantische Kombinierbarkeit auf. So z. B. verbindet sich das Dimensionsadjektiv „weit“ in seiner Hauptbedeutung „ausgedehnt“, „geräumig“ mit den Substantiven, die unbelebte Wesen bezeichnen (Platz, Straße, Meer, Rock), während es in der Bedeutung „beträchtlich“ Verbindungen mit Abstrakta eingeht, welche das Geschehen ausdrücken. Somit kommen wir zum Begriff „Distribution“, welche von uns als Realisation der Valenz eines Valenzträgers verstanden wird, welcher Leerstellen eröffnet, die von bestimmten Partnern, Mitspielern ausgefüllt werden. Somit unterscheiden wir semantische Distribution „ein großer Gedanke“ (Abstraktum) und morphologische Distribution „kurz vor der Mauer“ (präpositionale Gruppe).

Welche und wie viel Leerstellen ein Wort eröffnet, hängt von seiner logischen Valenz ab, welche durch das logische Prädikat (P) und seine Funktionen (x, y) vertreten ist. Es geht um logische Prädikate, die eine oder mehrere Leerstellen eröffnen, die obligatorisch oder fakultativ besetzt werden können, damit der Satz grammatisch ist: so z. B. eröffnet das Prädikat „groß“ zwei Leerstellen, eine von ihnen muss obligatorisch besetzt werden, damit „groß“ in den Satz aufgenommen werden kann (Substantiv oder Verb) und die zweite Leerstelle ist fakultativ zu besetzen (ein sehr großes Fenster). Aber es gibt Fälle, wo die linke Leerstelle unbedingt ausgefüllt werden muss, damit der Satz grammatisch ist: er ist seinem Vater ähnlich. So kommen wir zum Begriff „die aktive und die passive Valenz“. Unter der aktiven Valenz versteht man die Fähigkeit des übergeordneten Wortes des Valenzträgers, (Verb, Substantiv, Adjektiv, Adverb), Leerstellen zu eröffnen, die durch andere untergeordnete Wörter (Partner, Mitspieler) besetzt werden. Z. B. über die aktive Valenz verfügt das Adjektiv „ähnlich“, indem es die Leerstelle für den Partner „ihm“ eröffnet, der obligatorisch besetzt werden muss, damit der Satz grammatisch ist: es ist ihm ähnlich. Gleichzeitig besitzt es die passive Valenz, indem es die Leerstelle ausfüllt, welche vom Pronomen eröffnet wird.

Jedes Wort verfügt nicht nur über die logische und semantische Valenz. Es hat auch syntaktische Potenzen, bestimmte syntaktische Positionen im Satz einzunehmen. So kann ein Adjektiv nach den neuesten Erkenntnissen nicht nur 2 Positionen (A+S, S+V kop+A) sondern auch die Position A+Vvoll+A einnehmen: ein kleines Holz, das Holz ist klein, er macht das Holz klein. Jede LSV verfügt über ihre syntaktischen Positionen aber das Adjektiv als eine Wortart überdeckt mit seinen LSV alle 3 Positionen.[3;12-13]

Der vorwiegende Gebrauch eines Adjektiv in dieser oder jener Position hängt von seiner Semantik ab: Es gibt Adjektive, deren Semantik auf den verbalen Bereich ausgerichtet ist (schnell, langsam). Es gibt aber solche lexikalische Gruppen, deren Gebrauch im substantivischen und verbalen Bereich gleichmäßig verteilt ist (z. B. Stoffnamen, Qualitätsadjektive (gut, schön). Aber es gibt solche semantischen Gruppen von Adjektiven, die den substantivischen Bereich bevorzugen (Dimensionsadjektive, Temperaturwörter) [1; 151].

An diese theoretischen Prinzipien der Valenztheorie anknüpfend, haben wir versucht, zwei am häufigsten vorkommende Adjektive „groß“ und „klein“ auf ihre syntaktische und semantische Valenz zu überprüfen.

Bekanntlich besteht der Raum aus drei Dimensionen: Höhe, Breite und Länge. Die beiden Adjektive beinhalten alle drei Dimensionen. Es ist schwer zu sagen, welche Dimension in der Wortfügung „der große Schrank“ gemeint ist. Auch in der Sprache ist dieser Begriff relativ und systembedingt. Man stelle diese Situation vor, wo der kleine Elefant sich auf die große Maus setzt. Was heißt da „klein“ und was „groß“? Darüber entscheidet der Platz eines Elefanten und einer Maus im System der Elefanten und der Mäuse. [2;168]

Das Adjektiv „groß“ bedeutet, dass etwas in Ausdehnung oder Umfang den Durchschnitt, die konventionelle Norm übertrifft, während bei „klein“ dieses Etwas unter dieser Norm besteht. Somit gehören beide Adjektive zu den sogenannten Gradadjektiven, die zwei Pole ausweisen, deren Bedeutung relativ ist. Wenn z. B. für den Bewohner der nördlichen Teile Deutschlands ein Hügel als ein Berg aufgenommen wird, so erscheint er in den Augen eines Bewohners der Alpen als eine kleine Anhöhe. Von diesen Erwägungen ausgehend, versuche ich die Valenz und die Distribution von „groß“ und „klein“ auf Grund des Wörterbuches zur Valenz und Distribution der deutschen Adjektive von K. Sommerfeldt und H. Schenkel und unter Zuhilfenahme der Beispielsätze aus dem Roman „Drei Kameraden“ von E. M. Remarque und des Wörterbuches „Wörter und Wendungen“ linguistisch zu beschreiben.

Syntaktische Valenz des Adjektivs „groß“

VSV1 „von beträchtlicher physischer Ausdehnung“, zweiwertig, gebraucht in 2 Positionen (A+S, SV kop+A): Der Balkon war sehr groß und schön – der große Balkon.

Je nach der Richtung der Ausdehnung verbindet sich „groß“ mit bestimmten Aktanten:

Länge, Breite, Höhe – der Ofen

Länge, Breite – das Land

Länge, Höhe – der Mensch

LSV 2 – „Konkretisierung der physischen Ausdehnung“: zweiwertig gebraucht in den Positionen A+V kop+A:

Der 2 Meter große Schrank stand in der Mitte – der Schrank war 2 Meter groß

LSV 3 – „von großem Umfang und daher großem Wert“:

Lenz bekam ein großes Geschenk – einen Cadillac → das Geschenk war groß

LSV 4 – „erwachsen“, zweiwertig, gebraucht in zwei Modellen – A+S, S+Vkop+A: Es war ein Bruder von Karl. Ein mächtig großer Bruder → Der Bruder war groß.

LSV 5 – „bedeutend“ einwertig, nur attributiv (A+S):

Du bist ein großes Talent, sagte Lenz ruhig

LSV 6 – „einflußreich“, einwertig, nur attributiv:

ein großer Herr, der dir helfen kann

LSV 7 – „von beträchtlichem Grade“, einwertig, gebraucht in zwei Modellen: A+S, S+Vkop+A: Bei dieser großen Hitze habe ich keine Lust auszugehen → die Hitze war groß

LSV 8 – „edel“, zweiwertig, kommt in zwei Modellen vor: A+S, Vvoll+A d.h. attributiv und adverbial:

Du hast immer große Gedanken – er dachte immer groß.

LSV 9 – „wichtig“, einwertig, nur attributiv gebraucht:

ein großes Vieh, ein großer Fisch = eine wichtige, hochrangige Person.

Wie aus dem Obendargelegten zu entnehmen ist, ist das Adjektiv „groß“ dreiwertig, weil es alle seine syntagmatischen Positionen überdeckt, aber jede von seinen LSV verfügt über ihre spezifische syntaktische Valenz: es gibt unter ihnen aber nur ein- und zweiwertige Sememe. Im attributiven Gebrauch hat das Adjektiv „groß“ die identifizierende Funktion, in der prädikativen – die klassifizierende und in der adverbialen – die einschätzende: der Mond geht groß (d. h. majestätig) aus dem Abend hervor. In der letzten Funktion kann es auch phraseologisiert werden (als ein Bestandteil des zusammengesetzten Wortes: großziehen, sich großmachen usw.)

Bei den Nomina Agentis charakterisiert das Adjektiv „groß“ die Tätigkeit der Person und nicht die Person selbst, darum kann es in der prädikativen Funktion nicht gebraucht werden: „ein großer Denker“ aber keineswegs „der Denker ist groß“, weil das Prädikativ den Merkmalsträger und nicht seine Handlung charakterisiert. Da das Adjektiv „groß“ semantisch auf die substantivische Sphäre des Satzes ausgerichtet ist, so entfällt 91,8% seines Gebrauchs auf den substantivischen Bereich und nur 8,2% in der übertragenen Bedeutung auf den verbalen, weil der Begriff des Raumes mit dem Begriff des Prozesses kaum kompatibel ist.

Semantische Valenz des Adjektivs „groß“

Was die semantische Verträglichkeit des Adjektivs „groß“ mit seinen syntagmatischen Partnern anbetrifft, so verbindet es sich gern mit solchen thematischen Gruppen der Substantive und Verben:

1. Körperteile – 12 Beispielsätze (14,4%)

Er war klein... und hatte die großen abstehenden Ohren.

2. Gegenstände – 29 Beispielsätze (34,8%)

Patrice Hollmann wohnte in einem großen Häuserblock.

3. Raum – 1 Beispielsatz (1,2%)

Der große kahle Raum schwamm im halben Dämmerlicht.

4. Lebewesen – 17 Beispielsätze (20,4%)

Von einem der vorderen Wagen kam ein großer Kerl in einem Ledermantel auf mich zu.

5. Flüssigkeit – 2 Beispielsätze (2,3%)

Ich bestelle mir einen großen Rom.

6. Zeit – 15 Beispielsätze (18%)

Es war eine große Pause.

7. Fauna – 8 Beispielsätze (9,6%)

Es sah, als wenn ein alter großer Uhr einen weißen Nestvogel fütterte.

8. Bauten – 6 Beispiele (7,2%)

Der Balkon war sehr groß und schön.

9. geistige und mentale Eigenschaften – 15 Beispielsätze (18%)

„Doch“, sagte ich mit großer Herzlichkeit.

10. Prozeß, Handlung – 4 Beispielsätze (4,8%)

Das ist doch keine große Veränderung.

11. Ernährung – 3 Beispielsätze (3,6%)

Gib mir mal eine große Bockwurst, sagte ich strahlend.

12. Naturerscheinungen – 2 Beispielsätze (2,4%)

Eines Tages kam doch die große Flutwelle und riß alles weg.

13. Verpflichtung – 1 Beispielsatz (1,2%)

Ist es ein ziemlich großer Auftrag für Sie?

14. Zustand – 1 Beispielsatz (1,2%)

Die Nacht stand groß und schweigend um das Haus.

15. Entfernung – 2 Beispielsätze (2,4%)

Die Lokomotive stampfte heran, schwarz, klein und verloren von der zitternden großen Weite.

16. Außersprachliche Situation – 2 Beispielsätze (2,4%)

Es war ziemlich groß, hell und freundlich.

Aus der obenangeführten Darstellung folgt, dass die semantische Verträglichkeit des Adjektivs „groß“ mit den thematischen Gruppen „Gegenstände“, „Lebewesen“, „Körperteile“ am produktivsten ist und diese Ermittlung hat einen praktischen Wert für den Deutschunterricht.

Syntaktische und semantische Valenz des Adjektivs „klein“

Auf Grund des Belegmaterials konnten folgende LSV des Adjektivs „kurz“ und dessen syntaktischen Funktionen ermittelt werden (die meisten syntaktischen Merkmale von „klein“ fallen mit denen von „groß“ zusammen).

LSV 1 – von geringer physischer Ausdehnung

LSV 2 – zeitlich kurz

LSV 3 – von gerindem Wert

LSV 4 – von geringem Grad

LSV 5 – einzeln

LSV 6 – unbedeutend

LSV 7 – unerwachsen

Es fallen einige für „groß“ typische LSV und zwar „Charakteristik der physischen Ausdehnung“, „einflußreich“, „edel“ zusammen.

Das Adjektiv „klein“ ist auch durch seine Semantik substantivisch ausgerichtet: 96,2% seines Gebrauchs entfallen auf den substantivischen Bereich, 3,8% auf den verbalen.

Was die semantische Valenz anbetrifft, so verbindet sich Adjektiv „klein“ mit 15 thematischen Gruppen, was mit der semantischen Valenz von „groß“ übereinstimmt.

Wenn man die Valenz von den beiden Adjektiven vergleicht, so lässt sich feststellen, dass das Adjektiv „groß“ öfter in den Texten vorkommt als das Adjektiv „klein“. Wahrscheinlich kann man diesen Umstand durch pragmatische Ziele eines Menschen erklären: er strebt nach den Dingen von

dem großen Umfang (Autos, Häuser) bzw. nach denen, die von hohem Wert sind (Geld, Diamanten).

Was die syntaktische und semantische Valenz anbetrifft, so überschneidet sie sich bei den beiden Adjektiven: sie sind dreiwertig und syntaktisch gesehen, substantivisch orientiert.

Die Analyse hat ergeben, dass sich die LSV der Adjektive mit der konkreten Semantik gerne mit Konkreta verbinden und die LSV mit der abstrakten Semantik – mit Abstrakta.

Während im substantivischen Bereich beide Adjektive Einstellung des Sprechers zu den Dingen und Prozessen ausdrücken, werden sie im verbalen Bereich in übertragener Bedeutung gebraucht (in Form einer charakterisierenden Metapher) oder sie werden zum Teil eines Phraseologismus (großziehen, kleinkriegen usw.).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. Изд-во „Просвещение“, Ленинград, 1972.
2. A.Linke, M.Nussbaumer, P.R.Portmann. Studienbuch Linguistik, Niemeger Verlag, Tübingen, 1996.
3. K.-E.Sommerfeldt, H.Schreiber. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1974.
4. Quellenverzeichnis
5. E.M.Remargue. Drei Kameraden. Verlag für fremdsprachige Literatur. Moskau, 1963.
6. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Dudenverlag, Mannheim, Wien, Zürich, 1989.
7. Wörter und Wendungen. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1968.

REFERENCES

1. Admoni, W. (1972). Der deutsche Sprachbau. [German speech-making]. Leningrad: Education.
2. Linke, A., Nussbaumer, M., Portmann, P.R. (1996). Studienbuch Linguistik. [Studybook linguistics]. Tübingen: Niemeger publishers, 1996.
3. Sommerfeldt, K.-E., Schreiber, Schreiber. (1974). Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive. [Dictionary of valences and distribution of German adjectives]. Leipzig: VEB Bibliographic Institute.
4. Quellenverzeichnis. List of cited references
5. Remargue, E.M. (1963). Drei Kameraden. [Three friends]. Moscow: Izdatelstvo Inostrannoi Literatury.
6. Duden. (1989). [Deutsches Universalwörterbuch]. German universal dictionary. Mannheim, Vienna, Zurich: Duden publishing house, 1989.
7. Wörter und Wendungen. [Words and phrases]. (1968). Leipzig: VEB Bibliographic Institute.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Омельченко – викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Наукові інтереси: граматичне вчення про слово, взаємозв'язок семантики і синтаксису, частини мови, теорія валентності.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Natalia Omelchenko – teacher of Foreign languages and translation department, Lviv State University of Life Safety.

Scientific interests: grammatical studing of the word, semantics and syntax interconnection, parts of speech, the theory of valency.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ, ФОНОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ

УДК 811.111' [342.9+37]

ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОНОСЕМАНТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ У СУЧАСНОМУ КІНОДИСКУРСІ

Ольга ВАЛІГУРА (Київ, Україна),

Зоряна НАСІКАН (Київ, Україна)

e-mail: olha.valihura@gmail.com, znasikan@gmail.com

ВАЛІГУРА Ольга, НАСІКАН Зоряна. ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОНОСЕМАНТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ У СУЧАСНОМУ КІНОДИСКУРСІ

У статті розглядаються особливості просодичних засобів реалізації фоносемантичних комплексів у сучасному кінодискурсі на матеріалі англomовних художніх та мультимедійних фільмів. Встановлено, що просодичні засоби здатні об'єднуватися за спільною семантичною ознакою в один спільний фоносемантичний комплекс, в основі якого лежить асоціативно-символічний зв'язок між планом значення (семантикою) та планом вираження (фонетичними засобами), що і реалізує основоположний принцип фоносемантики – принцип вмотивованості лінгвістичного знака.

Ключові слова: лінгвістичний знак, просодичні засоби, семантична ознака, фоносемантика, фоносемантичний комплекс.

VALIHURA Olha, NASIKAN Zoriana. PROSODIC FEATURES OF PHONOSEMANTIC COMPLEXES REALISATION IN CONTEMPORARY MOVIE DISCOURSE

This article deals with the investigation of prosodic features in phonosemantic complexes realization in contemporary movie discourse. Nowadays the issue of prosodic iconicity is getting more and more popular among different linguists. It is widely assumed that under certain circumstances the linguistic sign can have a natural resemblance of a meaning and a form. In this case a signifier occurs in close connection with a signified. This topic has been very prolific among the linguists whose works are oriented mostly on segmental level, i.e. phonemes and phonaesthemes. As far as suprasegmental level is concerned, it lacks a number of researches that could shed light upon the iconic potential of intonation and its components. The ability of intonation to show the whole variety of meaning by means of different prosodic features undoubtedly shows empirical evidence for its phonosemantic relevance. Accordingly, every component of intonation (speech melody, loudness, rhythm, tempo, pausation and timbre) can become iconically marked under particular conditions. Such type of connection between a meaning and a form is based on the inherent relation of lexical meaning of the key word or words with its actual prosodic realisation. Activation of both sides finally results in a phonosemantic complex, which combines various suprasegmental features into one unity. Every complex is built around a semantic feature or a denotation which determines the use of prosodic characteristics. Our paper is dedicated to the investigation of phonosemantics complexes connected with the meaning of "movement". We argue that different combinations of loudness, tempo, melody and rhythm can replicate different types of movement, namely movement up, down, bow-shaped and repeating movement, glimmer, speeding up, slowing down, sharp and slight movement. In addition, phonosemantic complexes can also contain sound-symbolic inventory making speech more expressive and paralinguistic features, for the material of this research was taken from modern English movies and cartoons.

Key words: linguistic sign, prosodic means, semantic feature, phonosemantics, phonosemantic complex.

Постановка проблеми. Звернення мовознавців до фоносемантики як інтегративної міжгалузевої дисципліни нині залишається актуальним і дискусійним. Одним із таких питань можна вважати проблему взаємозв'язку фоносемантики і просодії, оскільки накопичені мовознавцями теоретичні факти та експериментальний матеріал свідчить про фоносемантичну релевантність просодичних явищ, наявність значного фоносемантичного потенціалу інтонації. Проте, чисельні праці сучасних дослідників звукового символізму та фоносемантичних явищ [1; 3; 5; 6; 9; 10; 11] не дають вичерпного розуміння проблеми семантики на просодичному рівні, потребують чіткішого розмежування фоносемантичних засобів, за допомогою яких маніфестується принцип вмотивованості на цьому рівні. Більш того, постає необхідність у подоланні розмежування елементів сегментного та супraseгментного рівнів, які лише у комплексі здатні адекватно актуалізувати смисл висловлення.

Огляд попередніх досліджень. Аналіз результатів теоретичних та експериментальних досліджень у галузі фонетики і фоносемантики [1; 3; 7; 8; 11] свідчить, що супraseгментні фоносемантичні засоби представлені у мовленні саме інтонацією. Інтонація як невід'ємна складова усного мовлення відіграє провідну роль у передачі смислу висловлювання, і її віднесення до предметів фоносемантичних досліджень є не лише правомірним, а й суттєво необхідним. Властива інтонації смислотвірна функція підносить проблеми лінгвістичного опису інтонаційно-семантичних параметрів мови як засобів реалізації цієї функції до рівня найбільш актуальних проблем фонетики, фонології та фоносемантики [3, с. 73].

У цій статті ми поставили собі за мету дослідити інтонаційні засоби реалізації фоносемантичних комплексів, що передають значення руху в сучасній англійській мові. **Матеріалом дослідження** послуговували сучасні англomовні кіно- та мультимедійні

фільми. Основним методом дослідження обрано метод аудитивного аналізу на сегментному та супraseгментному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ретельний аналіз праць з фоносемантики свідчить про розуміння фоносемантичних засобів як звуків та їх поєднань, які реалізуються через звуко символізм та звуконаслідування [3; 7, с. 53]. Також є і більш ширше пояснення цього явища, за яким фоносемантичні засоби трактують як утворення асоціативних зв'язків за допомогою фонетичних засобів [5; 7; 8]. На нашу думку, воно точніше пояснює характер вмотивованого зв'язку фонетичних засобів із семантикою висловлення, які за таких умов стають фоносемантичними, поділяючись на сегментні та надсегментні.

У висловленнях фоносемантичні засоби, як правило, використовуються не поодиноці, а у групі, утворюючи фоносемантичний комплекс. В основі цього комплексу обов'язково має лежати певна семантична ознака або денотат, за якою і об'єднуються фоносемантичні засоби сегментного та надсегментного рівня. Нами були проаналізовані та виокремлені основні денотати, тобто класи предметів або явищ, що об'єднуються за певними ознаками [4, с. 95-96; 9, с.250-253], які позначали різні види руху.

Результати аудитивного аналізу показали, що фоносемантичний комплекс, що передає рух угору, інтонаційно може виражатися здебільшого через мелодику та гучність, що і бачимо у прикладі із мультиплікаційного фільму "Принцеса та жабеня"[17], коли головна героїня Тіана будить зранку принца Навіна: "*Rise and 'shine, ξ sleeping ↗ beauty!*" || Цікавим, на нашу думку, є використання висхідної ступінчастої шкали на початку та середнього рівного ядерного тону в кінці висловлення. Це підкреслює не просто значення слова "*rise*", а й метафоричне уособлення принцом сонця, яке встає та високо світить. Звісно, ця метафора вживається й іронічно, оскільки сама Тіана давно рано встала та, будучи працювитою, вже встигла побудувати пліт для подорожі річкою. Також вона порівнює принца зі сплячою красунею і на словосполученні "*sleeping ↗ beauty*" тембр її голосу звучить дзвінко та жваво, чим знову ж іронічно підкреслює лень, безтурботність та жіночі риси принца.

Аналіз взаємодії просодичних та лексико-граматичних засобів реалізації фоносемантичних комплексів, що передають рух вниз, дозволяє стверджувати, що досліджуваний фоносемантичний комплекс отримує повнофункціональну реалізацію завдяки такій граматичній структурі, як інверсія, і супроводжується, як правило, паралелізмом одиниць надсегментного рівня. Так, стилістично марковане використання інверсії знайшло своє відображення у фільмі "Лемоні Снікет: 33 нещастя" [12], де граф Олаф шантажує найстаршу із сиріт та змушує її вийти за нього заміж. Інакше, як додає граф, їхня молодша сестра постраждає: "*If you 'don't say "I , do," | or if any'thing should 'happen to inter'rupt this per,formance, | I say 'one 'word into , this, | and 'down will 'come , baby, | 'cradle and , all. || (Whistles.) , Clang! || , Pfft! || , Eeh! ||*" || Особливо пильної уваги заслуговує синтагма "*and 'down will 'come , baby*", яка вимовляється зі символічною поступово спадною ступінчастою шкалою. Наступна інтоногрупа з високим висотно-тональним рівнем шкали та контрастно низьким спадним ядром формально повторюють попередній фрагмент. Опісля граф Олаф мелодійно повторює дугоподібний рух тону вниз, тільки тепер за допомогою свисту. Ще більшої образності додає онома топеїчна лексика, вживана після цієї синтагми, а саме "*, Clang! || , Pfft! || , Eeh! ||*", супроводжуючись кривляннями та іншими різними мімічними рухами цього героя.

Доцільно додати, що образ нескінченної повторюваності теж може передаватися не тільки лексично, а і на фонетичному рівні. Для цього варто навести приклад із фільму "Доктор Стрендж" [14], коли після небезпечної спроби почаклувати, головний герой, доктор Стрендж, ледь не потрапляє у часовий парадокс, що змусить його проживати один і той самий момент безкінечну кількість разів. Молодого чаклуна зупиняє досвідченіший маг Мордо, який через цю ситуацію почувається налякано та знервовано. Відповідно, він емоційно промовляє: "*You 'wanna get 'stuck re'living the 'same 'moment ,over| and ,over | for/ever....||*" Просодичне оформлення цього фрагменту асоціюється з нескінченністю та

періодичним повторенням через використання, по-перше, повторення схожих ритмічних груп у шкалі (з наголошеними тонами на одному рівні та їхніми енклітиками на нижчому рівні). По-друге, семантику безкінечного ритмічного руху розкриває тональний повтор ядер, які знаходяться у безпосередній близькості, проте в різних синтагмах, а саме використання низького висхідного тону з однаковим діапазоном та низьким висотно-тональним рівнем на словах “,over| and ,over”. Розгляд циклічного та постійного повтору варто досліджувати з урахуванням теорії, пов’язаної із художнім образом хвиль як чогось “водночас конкретно-предметного і мінливо ілюзорного” [2, с.126]. Що стосується останньої синтагми цього фрагменту, високий висхідний ядерний тон прямо корелює із лексичним значенням слова “forever”, створюючи вмотивований фонологічно-лексичний зв’язок. Сам факт підняття, а не падіння інтонації у цьому контексті асоціюється з безкінечністю у комплексі зі згаданим словом. Це пояснюється і тим, що ми розуміємо рух вгору як той, що немає меж, оскільки він веде у безкрайне небо, а далі у космос. Окрім компонентів мелодики, вкрай важливими для встановлення вмотивованості у поданому висловленні вважаємо підвищену гучність та високу швидкість зміни напрямку руху тону, що говорить про високий емоційно-прагматичний потенціал цього епізоду.

Один із типів фізичного руху у просторі, а саме дугоподібного руху, можна простежити на прикладі уривку із мультфільму “Покахонтас” [15], коли англієць Джон Сміт, зустрівши Покахонтас, з гордістю розповідає їй про свою країну: “It’s got ,streets| ‘filled with ,carriages, | ‘bridges ‘over the ,rivers, | and the ‘buildings as ‘tall as ,trees||”. У процесі комунікації Джон Сміт використовує спадну ковзну шкалу в інтонаційній групі “bridges ‘over the ,rivers” яка утворює своїми просодичними характеристиками асоціацію з тими мостами, про які йде мова. Символічний взаємозв’язок планів значення та вираження в цьому випадку встановлюється шляхом поєднання використання дугоподібної мелодики разом із семантикою мостів через річку. Разом із тим, для повної картини, відзначаємо темп усього висловлення як прискорений, що поєднується із загальним концептом МІСТА (Лондон) для Джона Сміта, а саме місцем зі швидким темпом життя.

Аудитивний аналіз наступного прикладу демонструє, як можуть одночасно функціонувати фоносемантичні засоби сегментного та надсегментного рівнів. Головний герой кінофільму “Зоряний пил” Трістан [16], закохавшись у дівчину-зірку Івейн, каже їй, що вона подеколи випромінює справжнє світло: “You ‘know, | you ‘sort of ˘ ,glitter sometimes. || I just ,noticed it. || Is it ,normal?” || Вмотивований характер цього фрагменту досягається здебільшого завдяки фонемі “gl-” у слові “glitter” (“блищати”), яка асоціюється зі світлом [9]. У цьому випадку зображальний ефект досягається не тільки шляхом використання фонем, а і за допомогою короткої паузи перед самим словом та низьким спадним ядерним тоном, що цілеспрямовано звертає нашу увагу як слухачів на цю лексичну одиницю. Пауза також допомагає збільшити акцент на силі наголосу, енергії з якою було вимовлене ядерне “glitter”. У цьому слові варто також відзначити пролонгацію сонорного звуку [l], яка формально повторює рух променя світла від Івейн, про яке говорить Трістан. Щодо типологічного віднесення цього фрагменту до поняття “мерехтіння”, то, як загальновідомо, будь яке світло – це електромагнітні хвилі видимого спектру, простіше кажучи мерехтіння або регулярна зміна світла й темноти. Ця зміна є такою швидкою, що людське око, а точніше кажучи, сітківка просто не здатна фізично його вловити, а тому нам світло здається нескінченним потоком. Таким чином, поняття “блищати” (“glitter”) за своїми фізичними параметрами було віднесене до узагальненого поняття “мерехтіння”. Отже, в поданому вище прикладі фоносемантичні засоби надсегментного рівня (наголос, пауза, тон) та сегментного рівня (фонема) створюють підґрунтя для успішної реалізації фоносемантичного комплексу, що пов’язаний зі значенням “мерехтіння”.

Аудитивний аналіз експериментального матеріалу дозволив встановити, що бажання вербально та невербально виразити свої емоції з переживаннями часто породжує ізоморфізм форми та значення. Саме це підтверджує фрагмент із мультиплікаційного фільму “Принцеса і жабеня” [17]. У ньому жабеня (принц Навін) благає принцесу швидше його поцілувати,

тому що час, за який можна перетворитися назад у людину, спливає просто зараз: “I *have to do this*. || And we are *'running out of time* ||”. Просодична організація цього висловлення варта особливої уваги з позиції темпу. Справа в тім, що швидкість зміни напрямку руху у першій синтагмі, яку виголошує Навін, визначаємо як помірну та середню. У той же час, наступна синтагма містить слово “*running*”, семантика якого впливає на динамічні характеристики цієї інтонаційної групи. Відтак відзначаємо, що темп у цій синтагмі різко пришвидшується, що співпадає із її планом значення, а саме, що час дуже швидко спливає і в нього його майже не лишилося.

Досить показовим прикладом пришвидшення помічаємо у репліці із фільму “Зізнання шопоголіка” [13]. У ньому відомий фінансовий тренер (money advisor) Геррет Бартон радить, як зупинити безглузде витрачання грошей. Для кращого впливу на своїх глядачів він задає їм низку питань, одним із яких було таке: “Does your *'heart quicken* | when you *'see new merchandise in 'neatly 'stacked piles?*” || Просодично слово “*quicken*” значно вирізняється з-поміж інших, оскільки воно на противагу їм промовляється з дуже великою силою, більшою виразністю, а, отже, і більшою гучністю. Звісно всім відомо, що будь який ядерний тон промовляється зі збільшеною гучністю та силою або ж енергією. Однак, проведений нами аудитивний аналіз дозволяє констатувати, що аналізований ядерний тон вимовляється із особливою силою, через що стає дуже емпатичним. Також звернемо увагу на темп мовлення, який пришвидшується на цьому зазначеному вище слові та повертається назад у помірний, поступово сповільнюючись до кінця наступної інтонаційної групи. Окрім перцептивного сприйняття, поданий фрагмент наділений ще й візуальною складовою, яка активізується шляхом застосування паралінгвістичних засобів, а саме мови тіла. Це проявляється у тому, що чоловік показує рукою різкий рух в якому він розжимає кулак, наче імітуючи серце “*heart quicken*”, яке починає прискорено битися від одного погляду на нові товари. Крім того, він одночасно широко розтуляє очі та високо піднімає брови, що робить його повідомлення ще більш емоційним. Таким чином, семантична ознака прискореного ритму серця проявляється на фонетичному рівні через емпатичний наголос, тобто сильний акцент на ключовому слові “*quicken*”, збільшену гучність, прискорений темп та низкою паралінгвістичних засобів, які прямо корелюють із основним семантичним наповненням висловлення.

У контексті дослідження фоносемантичних комплексів, що передають значення руху, доцільно навести приклад, контрастний до значення пришвидшення, а саме, значення уповільнення руху. Просодично це значення також можуть відтворювати мелодійне оформлення висловлення, зміни у її гучності та темпі. Наочно це можна відстежити на прикладі репліки мами головної героїні мультиплікаційного фільму “Принцеса та жабеня” [17]: “And the *'beautiful princess was ↑so 'moved by his ↘desperate plea | that she 'stooped down, | and 'picked up the 'slippery ↗creature*||. На фразі “...*'stooped down*...” гучність, у порівнянні з попередньою інтонаційною групою, поступово зменшується. Паралельно із цим, темп мовлення уповільнюється, чому сприяють і середні міжсинтагменні паузи, а мелодійний контур наче імітує семантику нахилиння, додаючи більшої образності широким діапазоном та низьким спадним тоном.

Поглиблюючи наше дослідження, ми б хотіли зосередити увагу на ще одній характеристиці руху за критерієм сили. Сюди відносимо фоносемантичний комплекс, що передає значення “різкий рух”. Згаданий нами вище Геррет Бартон зі стрічки “Шопоголік” [13] продовжує радити по телевізору, як позбутися зайвого мотлоху: “Just *'box it up and 'toss it*” || Варто почати з того, що він промовляє це висловлення, стоячи прямо біля смітника. На першій синтагмі він піднімає ящика з непотрібними речами, при чому це супроводжується низьким висхідним тоном широкого діапазону на слові “*up*”. Відповідно на другій інтонаційній групі, Геррет Бартон різко кидає цей ящик у великий контейнер для сміття. Паралельно простежуємо, що слово “*toss*” наділене сильним емпатичним наголосом, сильнішим за інші наголошені слова та навіть за ядро у попередній синтагмі. Зображальному

ефекту у другій частині цього висловлення сприяє використання високого спадного ядерного тону з вузьким діапазоном та його збільшеною гучністю, оскільки своїми характеристиками голос несвідомо імітує дію кидання предмету. Здійснюючи аналіз цього фрагменту, ми також відзначили присутність аспірації високої інтенсивності. Це свідчить про те, що ступінь сили з якою він вимовляє проривний звук [t] у слові “toss”, прямо співвідноситься з енергією з якою він радить викидати зайві речі. Отже, в цьому хоч і невеликому фрагменті маємо можливість простежити комплексне функціонування сегментних (інтенсивної аспірації проривного звуку [t]) та надсегментних фоносемантичних засобів (вузький тональний діапазон, емфатичне використання ядра, збільшена гучність), які формально повторюють основні семантичні характеристики другої частини проаналізованого висловлення.

На противагу фоносемантичному комплексу зі значенням “різкий рух”, наведемо приклад функціонування фоносемантичного комплексу, що передає значення “легкий рух”. Відтворення фонетичним засобами основних ознак поняття “легкого руху” відстежуємо на прикладі фрагменту із мультиплікаційного фільму “Принцеса та жабень” [17] в епізоді, коли через Лоуренса, служника принца Навіна, жабень, тобто ким і став сам принц, втекло. Боягуз Лоуренс, намагається себе виправдати перед злим чаклуном з яким він уклав угоду та промовляє: “The 'poor 'devil was 'gasping, | so I 'loosened the 'lid ↑ever so , slightly”||. Емоційні переживання Лоуренса простежуємо через впевнене вживання ним високого спадного тону з широким діапазоном, яке різко змінюється на ледь чутну придихову фонацію та спеціальним підйомом на “↑ever”, який скоріше звучить як здавлене, що й в показує на скільки легенько або трошки Лоуренс розв’язав повідок. До того ж, це свідчить про невпевненість Лоуренса у правоті своїх вчинків і можливе розуміння поганих наслідків. Беручи до уваги контрастність фонетичних засобів обидвох синтагм, можна безпомилково стверджувати, що чоловік нервує та боїться, бо через нього втекло жабень, яка йому і вуду-чарівнику було вкрай необхідне для повноцінної дії закляття. Таким чином, Лоуренс намагається себе виправдати і зменшити покарання за свої дії. Про це говорить тембр його голосу, який із впевненого перетворюється на дитяче-наївний, його артикуляція, яка вирізняється ледь зрозумілими словами та дуже низька гучність, у порівнянні знову ж таки із початком синтагми. Рушійною силою, яка уможливила реалізацію вмотивованого характеру цього висловлення стало семантичне наповнення слова “slightly”, яке, на нашу думку, сприяло описаному звуковому оформленню. Останні дві ритмічні групи вирізняються тихим і тоненьким голосом Лоуренса, тобто фонацією фальцетто, оскільки вони промовляються на неприродньо високому для чоловіка мелодичному рівні [10, с.197]. Одну із причин такої мовної поведінки Лоуренса можна віднайти, провівши паралель із дослідженням Дж. Охали [11], де в ході аналізу він робить висновок, що високий тон і в людей, і в тварин означає покірність, ніжність, жіночу рису, а низький тон – хоробрість, жорсткість, чоловічу рису. Тому і стає зрозумілим, чому Лоуренс вимовляє останні дві ритмічні групи на надвисокому висотно-тональному рівні, показуючи цим свою покірність, знервованість та страх.

Висновки. Виконане дослідження дозволяє зробити висновки, що у висловленні просодичні засоби здатні об’єднуватися за спільною семантичною ознакою в один спільний фоносемантичний комплекс. В основі цього комплексу лежить асоціативно-символічний зв’язок між планом значення (семантикою) та планом вираження (фонетичними засобами), що і реалізує основоположний принцип фоносемантики – принцип вмотивованості лінгвістичного знака.

Перспективи подальших досліджень. Викладене вище дозволяє стверджувати, що залучення компонентів інтонації до об’єктів фоносемантичних досліджень, а також вивчення взаємодії одиниць сегментного та надсегментного рівнів у площині фоносемантики значно розширює перспективи цієї науки. Одержані результати можуть бути використані у подальшому дослідженні фоносемантичних комплексів, що передають інші значення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валігура О. Р. Фоносемантичний потенціал інтонації / О.Р. Валігура // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Україна і світ: діалог мов та культур”, 11-13 квітня 2018 р. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2018. – С. 51–53.

2. Воробйова О.П. Поетика хвиль в контексті емоційного резонансу (нарис з когнітивної емотіології) / О.П. Воробйова // Мова, культура й освіта в сучасному світі: Збірник наукових праць до 90-річчя проф. Романовського О.К. [відп. ред. Стешов О.А.]. – К.: Вид центр КНЛУ, 2008. – С. 126–135.
3. Калита А.А. Фоносемантика у загальній системі фоносемантичного знання / А.А. Калита // «Наукові записки» Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – 1998. – Серія 8: Мовознавство. – № 1. – С.130–135.
4. Левицкий В.В. Семасиология: монография для молодых исследователей / В.В. Левицкий. – Винница: Новая книга, 2012. – 680 с.
5. Марухина С.А. Фоносемантические маркеры поэтического текста (на материале английского и французского языков): дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Марухина Светлана Андреевна. – Ярославль, 2014. – 181 с.
6. Насікан З.С. Міждисциплінарний підхід до дослідження фоносемантичних явищ / З.С. Насікан // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград: Видавець Лисенко В.Ф., 2015. — Вип. 138. — С. 599–602.
7. Пузырев А.В. Парадигматический и синтагматический аспекты фоносемантических средств языка / А.В. Пузырев // Фоносемантические исследования. – Пенза: Пензенский гос. пед. ин-т им. В.Г. Белинского. – 1990. – С. 51–69.
8. Тарасова О.А. Фоносемантичні засоби компресії поетичної інформації: семіотичний та когнітивно-комунікативний аспекти (на матеріалі поезії французького символізму): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / О.А. Тарасова. – К., 2009. – 22 с.
9. Crystal D. Sound Symbolism / David Crystal // The Cambridge Encyclopedia of the English language / David Crystal. – Cambridge University Press, 1994. – p. 250–253.
10. Laver J. Principles of Phonetics / J. Laver. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 736 p.
11. Ohala J. J. Sound Symbolism / John J. Ohala // Sound symbolism. In Proceedings of the 4th Seoul International Conference on Linguistics [SICOL] / John J. Ohala, Leanne Hinton, Johanna Nichols. – August 1997. – p. 98-103.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. A Series of Unfortunate Events. – Paramount Pictures; DreamWorks; Nickelodeon Movies; Kumar Mobilengesellschaft mbH & Co. Projekt Nr. 2 KG; Parkes+MacDonald Image Nation; Scott Rudin Productions: Brad Silberling, 2004.
2. Confessions of a shopaholic. – Touchstone Pictures; Jerry Bruckheimer Films: Paul John Hogan, 2009.
3. Doctor Strange. – Marvel Studios; Walt Disney Pictures: Scott Derrickson, 2016.
4. Pocahontas. – Walt Disney Pictures; Walt Disney Feature Animation: Mike Gabriel, Eric Goldberg, 1995.
5. Stardust. – Paramount Pictures; Marv Films; Vaughn Productions; Di Bonaventura Pictures; Ingenious Film Partners; Truenorth Productions: Matthew Vaughn, 2007.
6. The Princess and the Frog. – Walt Disney Animation Studios; Walt Disney Pictures: Ron Clements, John Musker, 2009.

REFERENCES

1. Valigura, O.R. (2018) Fonosemantychnyi potentsial intonatsii // Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Ukraina i svit: dialog mov ta kultur". [Phonosemantic potential of intonation // Proceedings of the International scientific conference: "Ukraine and world: dialogue of languages and cultures"]. Kyiv: KNLU Publishing centre.
2. Vorobjova, O.P. (2008) Poetyka khvyl v konteksti emotsijnogo rezonansu (narys z kognityvnoi emotiologii) // Mova, kultura j osvita v suchasnomu sviti: Zbirnyk naukovih prats do 90-ritcha prof. Romanovskogo O.K. [Wave poetics in the context of emotional resonance (Essays in cognitive etymology) // Language, culture and education in modern world: Collection of science papers dedicated to 90th anniversary of prof. Romanovskyy O.K.]. Kyiv: KNLU Publishing centre.
3. Kalyta, A.A. (1998) Fonosemantyka u zahalnj systemi fonosemantychnoho znannia // «Naukovi zapysky» Ternopil'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. [Phonosemantics in general system of phonosemantic realm] // Research bulletin of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk].
4. Levytskyi, V.V. (2012) Semasiologia: monographia dlia molodyh issledovatelei [Semasiology: monograph for young researchers]. Vinnytsa: Nova knyha.
5. Maruhina, S.A. (2014) Fonosemanticheskie markery poeticheskogo teksta (na material anglijskogo i frantsyzskogo iazykov) (Doktorskaia dissertatsiia). [Phonosemantic markers of poetic text (Doctoral dissertation)]. Iaroslavl.
6. Nasikan, Z.S. (2015) Mizhdystsyplinaryni pidhid do doslidzhennia fonosemantychnyh iavysh // Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo). [Integral approach in investigation of phonosemantics means] // Research bulletin. Issue: Philological sciences. Kirovograd: Lysenko V.F. Publishing centre..
7. Puziriov, A.V. (1990) Paradigmaticheskij i sintagmaticheskij aspekty fonosemanticheskikh sredstv iazyka // Fonosemanticheskye issledovaniya. [Paradigmatic and syntagmatic aspects of phonosemantic means in language] // Phonosemantic research. Penza: V.G. Belinskogo Penza Pedagogical University.
8. Tarasova, O.A. (2009) Fonosemantychni zasoby kompresii poetychnoi infomatsii: semiotychni ta kognityvno-komunikatyvni aspekty (na materialipoezii frantsuzskogo symbolizmu). (Doktorska dySSERTatsiia) [Phonosemantic means of compression of poetic information. (Doctoral dissertation)]. Kyiv.

9. Crystal, D. (1994) Sound Symbolism // The Cambridge encyclopedia of the English language. Cambridge University Press.
10. Laver, J. (1994) Principles of Phonetics. Cambridge: Cambridge University Press. 736 p.
11. Ohala, J. J., Hinton, L., Nichols J. Sound Symbolism (August 1997) // Sound symbolism. In Proceedings of the 4th Seoul International Conference on Linguistics [SICOL].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ольга Валігура – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: експериментально-фонетичні дослідження мовленнєвої комунікації, міжкультурна комунікація, соціофонетика, фоносемантика.

Зоряна Насікан – аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології імені професора Г.Г. Почепцова Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фоносемантика, експериментальна фонетика, просодія мовлення, лінгвістичний іконізм.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Olha Valihura – Doctor of Philology (Linguistics), Professor, Chair at the Department of Oriental Philology at Kyiv National Linguistic University.

Scientific interests: experimental phonetic investigations of speech communication, cross-cultural communication, sociophonetics, phonosemantics.

Zoriana Nasikan – postgraduate student at the Prof. G. G. Pocheptsov Department of Germanic and Finno-Ugric Philology at Kyiv National Linguistic University.

Scientific interests: phonosemantics, experimental phonetics, speech prosody, linguistic iconicity.

УДК 811.133.1. (003.22+003.32)"08/20"

ЕВОЛЮЦІЯ ГРАФЕМ ІЗ ДІАКРИТИЧНИМИ ЗНАКАМИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ IX – XVIII СТОЛІТЬ

Лариса СИДЕЛЬНИКОВА (Київ, Україна)

e-mail: kovzus@ukr.net

СИДЕЛЬНИКОВА Лариса. ЕВОЛЮЦІЯ ГРАФЕМ ІЗ ДІАКРИТИЧНИМИ ЗНАКАМИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ IX–XVIII СТОЛІТЬ

Стаття присвячена вивченню еволюції літерних знаків із діакритичними знаками у французькій мові у фонографічному аспекті. Поведений у статті аналіз французької графіки в окремі історичні епохи встановив повний інвентар графем із діакритичними знаками та продемонстрував поступове збільшення цих графічних одиниць. Використання супраграфемних знаків привело до розширення парадигми звуків-поліграфем та знаків-поліфонів. Основними функціями таких графем стало відтворення фонетичних змін у французькій мові та розрізнення на письмі омофонів.

Ключові слова: графема; літерний знак; монограф; діакритичний знак; супраграфемний знак; французька мова.

SYDELNYKOVA Laryssa. EVOLUTION OF GRAPH WITH DIACRITIC SIGNS IN THE FRENCH LANGUAGE OF THE 9TH-18TH CENTURIES

This article focuses on phonographic analyse of evolution of the French alphabet signs with diacritic signs in the 9th – early 18th centuries' writing. The research outlines main areas of sign studies in semiotics, traces the development of writing and elaborates a comprehensive methodology to tackle the phenomenon under consideration. Graphic development of the French language has been analysed through its phonographic features in different historical periods. The analysis of the French graphics in this article in separate historical epochs established a complete inventory of graph with diacritical marks and demonstrated a gradual increase in these graphic units. The use of supragramming signs has led to an expansion of the paradigm of polygraph sounds and polyphonic signs. The main functions of such a graph were the re-creation of phonetic changes in French and differences in the writing of homophones. The most common diacritical sign in the Old French period was the trema. For example, the overwhelming number of spellings with the trema such as one-letter graphs *ò, л, n, ь, я* was intended to graphically represent the vowels that were in the knitting. Note that in the French graphic of the 9th-18th centuries 12 monographs were used with the use of diacritical signs. Four monographs complete disappeared from the graphic system of the French language, in particular, the letters *ò, ц, и, я* and six entered it, it is primarily monographs with supragramming signs: *а, в, к, о, ф, ы*. Note that almost all of the letter marks that had superscript marks belong to the phonographic equipment for the transmission of vowel phonemes

The use of a diacritic, which consists in the fact that the letters are converted into aphonograms, that is, they lose their independent meaning and are used as a purely graphic sign that specifies the pronunciation or reproduces the ancient traditional writing

Key words: grapheme; alphabet sign; monograph; diacritic sign; supragramming sign; French language.

Дослідження особливостей еволюції звуків та літер французької мови завжди перебувало в центрі уваги багатьох вітчизняних та романських мовознавців оскільки воно розкриває специфіку становлення фонографічної системи французького письма, виявляє основні механізми формування графем, що передавали голосні та приголосні звуки. Незважаючи на те, що в романістиці існує значний досвід вивчення співвідношення фонетичної будови з графічною або орфографічною системами французької мови (В.Г. Гак, Н.О. Катагощина, К.О. Ганшина, Т.О. Амірова, Г.Г. Крючков, А. Martinet, R. Thimonnier, Cl. Blanche-Benveniste, N. Catach), опису особливостей графічних знаків французької мови в синтаксичній, ритмомелодичній і змістовій будові тексту (О.І. Богомоллова, Л.Г. Веденіна, Н.О. Шигаревська, А. Chervel, P. Delattre, N. Mazziotta, R. Stenson), дослідження в галузі

теорії та практики французького письма займають пріоритетні позиції. Отже, актуальність представленої роботи зумовлено необхідністю визначення функціонального навантаження літерних знаків з діакритичними знаками та їх детальної класифікації. Актуальність теми роботи також зумовлена відсутністю опису еволюції графем із діакритичними знаками французького письма IX – початку XXVII століть у фонографічному аспекті.

У подальшій частині роботи ставимо за мету встановити фонографічний інвентар графем із діакритичними знаками, який використовувала французька мова протягом усього свого розвитку для передачі на письмі голосних звуків шляхом фонографічного аналізу писемних літературних пам'яток та текстів поезії, спираючись на апробовану систему класифікацій графем.

Графема як найменша релевантна одиниця графічної системи мови може бути монографом та поліграфом. Слід зазначити, що під *графом* розуміють найменше розрізнявальне начертання певної писемної традиції [1, с. 41]. Графемами можуть бути монографами та поліграфами відповідно до кількості графів, що утворюють графему (диграфи, триграфи тощо). За своїми функціями графема бувають моновалентними або полівалентними. У просторовому відношенні графема характеризується лінійністю, згідно з якою графема французької мови поділяються на: *нуклеографи* (літери, дефіс, апостроф, знаки пунктуації); *супраграфема* (надрядкові знаки) та *субграфема* (підрядкові знаки) [2, с. 122].

Наша робота базується на історичній періодизації історії французької мови, яка, згідно із значним колом науковців (Н. О. Катагощина, Л. М. Скреліна, М. В. Сергієвський, А. Доза, F. Brunot, M. Cohen, та інших) підрозділяється на п'ять основних етапів або мов: *старофранцузький період*, *середньофранцузький період* (XIV–XV ст.), *ранньофранцузький період* (XVI ст.), *новофранцузький період* (XVII–XVIII ст.).

Здійснений аналіз графічних комплексів із використанням діакритичних знаків різних етапів розвитку французької мови встановив несистемне використання знаку *â* для позначення звука переднього ряду [a], починаючи з XIV–XV ст., який виконував насамперед ідеографічну функцію – розрізнення омофонів, а саме, дієслова *avoir* (a) у третій особі однини та прийменника (*à*), а також означеного артикля (*la*) та прислівника місця (*là*). Несистемність застосування *gravis* над літерою *a* доводить те, що навіть у творах одного автора спостерігалися обидва типи написань: з графемою *a* або графемою *â*. З XVI ст. монограф *â* все частіше виконує функцію логограми – розрізняє значення слів, які мають однакові графічні форми, зазначені вище. Парадигма написань з графемою *â* значно розширилася за рахунок таких графічних форм як: *celâ* > від нар. лат. *ecce-ille, illa*; *desjà, jâ* > від лат. *jam, voilà* > від *vois + ci, là*; *çâ* > від нар. лат. *ecce-hac*.

У ході аналізу нами була виявлена незначна кількість прикладів, у яких використовувалась графема *â*. Як відомо, фонографічна система старофранцузької мови мала у своєму складі лише єдиний звук переднього ряду [a], отже, ми маємо припущення, що знак *â* відображав відповідний звук, а використання супраграфемного знака *трема* надавало слову особливого графічного образу та віддзеркалювало авторський стиль написання слів. Наприклад: *çäenz*; від нар. лат. *ecce-hac* > *çäenz* > *çâ*. Разом із тим застосування діакритичного знака *трема* у цьому випадку мало на меті підкреслити роздільну вимову двох голосних звуків. Проведений аналіз графіки середньофранцузької мови виявив незначну кількість написань із зазначеною графемою, які мали на меті показати насамперед прочитання голосних, що були у зіянні, наприклад: *säouler, päour*. У ранньофранцузький період прикладів із монографом *â* не було виявлено.

У зв'язку з процесом установлення протиставлення голосної *a* переднього / заднього рядів, що бере свій початок у XVI ст., виникла потреба у графічному маркуванні голосної заднього ряду. Саме тому значна кількість авторів звертається до супраграфемного знака *циркумфлекс* з метою графічного відтворення звука [a] заднього ряду, наприклад у таких словах, як: *âme* > від лат. *anima*, *infâme* > запоз. з лат. *infamis, -mia, -mare*, *pâle* > запоз. з лат. *pallidus*, *grâce* > адат. з лат. *gratia*, *blâme* > від нар. лат. *blastemare*. Варто зазначити, що використання *циркумфлекс* не було ще системним, тому часто зустрічалися подвійні написання.

У французькій мові XVII-XVIII ст. у зв'язку з випадінням імплозивного *s* у середині слів на його місці з'являється *циркумфлекс* та подовження попередньої голосної, у нашому випадку [a]: *âne* > *asne* > від лат. *asinus*, *emplâtre* > *emplastre* > від лат. *emplastrum*, *fâcher* > *fascher* > від нар. лат. *fasticare*, *bâton* > *bastun* > від нар. лат. *bastum*.

Наступний приклад свідчить, що монограф *â* з'являвся й у результаті сплутування мовних явищ, наприклад, знак *циркумфлекс* над літерою *a* у слові *théâtre* виник унаслідок підміни суфіксів *-âtre*; запоз. з лат. *theatrum* > *théâtre* > *théâtre*.

Для старофранцузької графіки, зокрема у пізніх текстах, було характерно застосування графеми *é*, яка відображала закритий звук [e]. Такі написання були властиві насамперед іменникам, які мали зазначений звук наприкінці слів або складів: *citét* > від лат. *civitas*, *bonté* > від лат. *bonum*, *matinée* > від лат. *matutinum*, *tempérée* > від лат. *temperare*, *aggréable* > від лат. *aggregare*. У деяких випадках літера *é* застосовувалася для чіткої передачі фонетичних особливостей певних граматичних форм, зокрема для графічного відтворення дієприкметників минулого часу, наприклад: *perdonét*. Таким чином, використання графеми *é* у творах поетів середньовіччя свідчить про те, що старофранцузька графіка намагалася досягти чіткої графічної передачі особливостей вимови, а також граматичних форм.

XIV-XV ст. характеризувалися більшим поширенням діакритичних знаків у графіці французької мови, у даному випадку *акута*. Найчастіше він починає вживатися наприкінці слів для позначення [e]: *santé*, *gré*, *loyauté* тощо. Як, відомо, у французькій мові XVI-XVIII ст. спостерігалось випадіння редукованого [ə]. Ця еволюція відбувалася різними шляхами, залежно від походження слів. Так, у словах книжного походження (слова, що були запозичені з класичної латини у XIII-XIV ст.) протонічне початкове *e* розвинулося у [e], яке відображалось за допомогою монографа *é*, наприклад, у словах *période* > запоз. з лат. *periodus*, *fécond(e)* > запоз. з лат. *fecundus*, *séduire* > запоз. з лат. *seducere* та інших. Поява графеми *é* у графіці новофранцузької мови також пов'язана з випадінням з вимови вибухового *s*, наприклад: *réponse* > *respuns* > від лат. *respondere*, *égard* > *esguart* > від старофр. *esgarder*, *étoile* > *esteile* > від нар. лат. *stela*, *épouser* > *esposer* > від лат. *sponsare*. Два останніх приклади продемонстрували властиве французькій мові фонетико-графічне явище – протезу – приставка літери *e* перед групою приголосних *st*, *sp*. У зв'язку з випадінням *s* у середині слів ця літера отримала супраграфемний знак акут. Монограф *é* також іноді з'являвся у випадках усунення зіяння: *créatures*, *agréable*, *séances*, *théologien*.

У ході аналізу текстів старофранцузького періоду було виявлено незначну кількість написань, у яких вживається надрядковий знак гравіс, як правило, такі написання були характерні для пізніших текстів як поетичних, так і у хроніках. Основною функцією цього супраграфемного знака було відтворення особливої вимови звуків. У середньовічній французькій мові супраграфема гравіс все ширше проникає до графічної системи французької мови. Наприклад, з'являються такі написання, як *misère*, *manière*, *excès*, *procès*, *père* тощо. Проте не всі тексти XIV-XV ст. фіксують такі написання. З випадінням у ранньовічній французькій мові кінцевого *e*, деякі склади закривалися, що призводило до відкриття [e], яке фіксувалося за допомогою графеми *è*. Це явище набуло поширення у новофранцузькій мові, отже, монограф *è* застосовувався перед наступним складом з невимовним кінцевим *e*: *siège*, *manière*, *rivière*.

З кінця ранньовічнього періоду у текстах спостерігалось застосування супраграфемного знака *циркумфлекс* для позначення відкритого [e]: запоз. з лат. *extremus* > *extrême* > *extrême*. У XVII-XVIII ст. *циркумфлекс* починає проникати у французьку графіку на місці імплозивного німого [s] та позначати довготу попереднього голосного звука. У деяких випадках *циркумфлекс* вживався авторами за аналогією з іншими словами. Це явище свідчить про те, що у писемній мові XVII-XVIII ст. вже існували певні стандарти написання слів. Наприклад, слово *suprême* > запоз. з лат. *supremus* мало таку графічну форму під впливом слова *blême* > від франсійського *blesmjan*. Так само й слово *frêles* > з лат. *fragilis* – за аналогією з *grêle* > від лат. *gracilis*.

Графема *ë* відображала на письмі редуковане [ə], яке у старофранцузькій мові мало особливу вимову і зустрічалося, як правило, наприкінці слів та при відмінюванні дієслів,

наприклад: *quë, Engleterrë, në, menoënt, erroënt, seclë*. Таким чином, знак *ë* у IX–XIII ст. був синонімічним графічним варіантом літери *e*. Використання *трема* мало на меті показати відтворення в усному мовленні так званої редукованої фонемі [ə] і передати фонетичні особливості дієслівних форм. У середньовісній французькій мові графема *ë* продовжувала фіксувати редуковане [ə], але кількість таких написань значно скоротилося, наприклад: *rendrë, ancrë*. У згаданий вище період літера *ë* почала виступати графічним показником того, що певні графеми прочитувалися окремо, а отже, перебували у з'яній, наприклад: *vëoit, assëoir, mirëoir*. Аналіз текстів XVI–XVIII ст. виявив декілька написань з монографом *ë*, насамперед слова *poëte* та його похідних (*poësie, poëte, poëtique*). Звертання до застосування монографа *ë* зумовлено, на нашу думку, відсутністю сталих графічних засобів у ранньовісній французькій мові для передачі звуків [e] та [ɛ]. Наступний приклад засвідчив, що графема *ë* у французькій мові XVI ст. відображала відкритий звук [ɛ]: від лат. *natalis* > *Noël* > *Noël*. У ході аналізу графіки літературних текстів епохи Відродження та нововісній французької мови ми натрапили на декілька прикладів, коли графема *ë* фіксувала редуковане [ə]. Повернення до такого графічного засобу пояснюється тим фактом, що зазначена голосна у переважній кількості випадків випадає з вимови, і для того, щоб проілюструвати, що літера *e* вимовлялася, автори застосовують супраграфемний знак *трема*. Наприклад: *jouër, souëves, queuë*.

Графема *î* почала своє існування у французькій графічній системі з нововісній французької мови, де вона вперше з'явилася на місці скорочення голосних у з'яній, наприклад *traître, traîner*. Так само як і у зазначених вище випадках, поява монографа *î* зумовлена випадінням імплзивного [s]: від лат. *magister* > *maistre* > *maître*. У ході аналізу текстів XVII–XVIII ст. нами було виявлено, що графема *î* писалася в деяких словах із флексією – *ment*: від лат. *mercedem* > *remercîment* > *remerciement*.

Графема *ï* графічно показувала, що окремі сполучення голосних уже не відображали дифтонги, а почали вимовлятися окремо або знаходилися у з'яній. Наведемо декілька прикладів: *prierent, neïnt, oït, diable, païs*. Слід зазначити, що такі написання не були систематичними, тому графеми *i* та *ï* виступали графічними синонімами, оскільки фіксували один звук – [i].

У середньовісній французькій мові ми натрапили на значну кількість написань із застосуванням графеми *ï*. Як правило, вона виконувала ту саму функцію – відображення голосних у з'яній: *deïstes, oubeïr, joïr, excepciön*. У французькій мові епохи Відродження спостерігалася тенденція до спрощення написань з монографом *ï*, проте незначна кількість подібних написань мала насамперед на меті підкреслити окрему вимову зазначених літер, оскільки вони знаходилися у з'яній, наприклад: *esbaïr, païs, naïfve*. У нововісній французькій мові монограф *ï* продовжував демонструвати голосні звуки у з'яній: *obëit, s'appuïe, naïades, héroïque*.

Починаючи з ранньовісній французької мови, широко використовується монограф *ô*, як графічний відповідник звука [o] для позначення вигуків: ономатоп. пох. > ô > ô. Проте в інших словах застосування цієї графеми ще не було поширеним, хоча й зустрічалися поодинокі випадки, як правило, у словах, запозичених із латини або інших мов: *suppôt* > запоз. з лат. *suppositus*, *rôder* > запоз. з провансальського *rodar*. У зв'язку з випадінням звука [s] у середині слів у XVII–XVIII ст. попередня голосна, у нашому випадку *o*, почала подовжуватися та писатися *ô* із супраграфемним знаком циркумфлекс. Наведемо декілька прикладів: *tôt, plutôt* > *tost, plustost* > від лат. *tostus*, *côté* > *coste* > від лат. *costa*, *dépôt* > *depost* > адапт. з лат. *depositum*, *ôter* > *oster* > від нар. лат. *haustare*.

У текстах середньовісній поетів було знайдено незначну кількість слів, що мають у своєму графічному образі знак *ö*. Проте зазначена графема, як і попередні літери, які мають супраграфемний знак *трема*, слугувала для передачі роздільної вимови сполучення голосних звуків. Наприклад: *Nöë, empereör*. Наведені приклади надали підставу припустити, що у французькій мові з кінця X ст. розпочався процес народження нової фонемі [ö]. Аналіз графіки французької мови XIV–XV ст. не зафіксував існування написань з графемою *ö*, отже, починаючи із середньовісній французької мови, представлена літера зникає з письмової традиції французької мови.

У тестах Луїзи Лабе (Louïze Labé) – авторки епохи Відродження – ми віднайшли монограф *û*, що фіксував звук [ü]. Наприклад: *vû, rû, sû, û*.

Уперше монограф *û* було зафіксовано у текстах новофранцузької мови. Із самого початку він використовувався у випадку стягнення голосних у зйянні, наприклад: *mûr* > *meür* > від лат. *maturus*, *soûler* > *saouler* > від нар. лат. *satullus*. Супраграфемний знак циркумфлекс над літерою *u* часто зустрічався на місці випадіння імплзивного звука [s], наприклад: *août* > *aost* > від лат. *augustus*, *toûjours* > *tousjours* > від *tous jours*, *coûtume* > *custume* > від лат. *consuetudinem*.

У ході аналізу текстів середньовічної поезії було виявлено, що поети широко використовують літеру *û*, яка була графічним еквівалентом звука [ü]. Наприклад: *doüses*, *s'assoüra*. Такі приклади засвідчують той факт, що діакритичний знак трема у старофранцузькій графіці наочно показував, що сполучення літер знаходилися у зйянні. Отже, у мові відбувався процес скорочення дифтонгів. У зазначеному випадку спостерігається стягнення дифтонгів [ou] та [ou].

У ході аналізу графіки французької мови XIV-XV ст. було виявлено літеру *ÿ*, яка фіксувала окрему вимову звука [i], що перебував у зйянні, наприклад: від нар. лат. *dïamas* > *dÿamant* > *diamant*

Таким чином, під час свого становлення та розвитку французька мова поступово впроваджує у писемність нові діакритичні знаки. Найпоширенішим діакритичним знаком у старофранцузький період став трема, про що свідчить певна кількість графем, наприклад, монографи *ä, ï, ë* та *û*. Здійснений нами аналіз також зафіксував існування таких діакритичних знаків, як гравіс (монограф *è*) та акут (монограф *é*).

Однією з відмітних рис середньофранцузької графіки було широке використання діакритичних супраграфемних знаків, зокрема, знаків трема, акут, гравіс. Проведений аналіз таких написань дозволив стверджувати, що застосування зазначених вище діакритичних знаків зумовлено прагненням французької графіки XIV-XV ст. відтворити фонетичні особливості мови. Наприклад, переважна кількість написань із використанням трема, а саме: однолітерні графеми *ä, ë, ï, û, ÿ* мали на меті графічно відобразити голосні, які перебували у зйянні.

Акут (у графемі *é*) та гравіс (у графемі *è*) фіксували ступінь відкритості фонем – відкритий звук [e]. А звертання до гравісу у графемі *à* сприяло вирішенню одного із складних завдань графіки середньофранцузького періоду – розрізнення омофонів.

У французькій графіці IX-XVIII ст. використовувалися 12 монографів із застосуванням діакритичних знаків, зокрема, зазначені знаки, як правило, слугували для розширення парадигми звуків-поліграфем або для розрізнення омофонів на письмі. Чотири монографи повністю зникли з графічної системи французької мови, зокрема, літерні знаки *ä, ð, û, ÿ* а шість увійшли до неї, це насамперед монографи із супраграфемними знаками: *â, â, ê, î, ô, û*. Зауважимо, що майже всі літерні знаки, які мали надрядкові знаки, належать до фонографічного інвентаря передачі голосних фонем.

Використання діакритики, яка полягає у тому, що літери перетворюються на афонограми, тобто втрачають самостійне значення та вживаються як суто графічний знак, що уточнює вимову або відтворює давні традиційні написання.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Амирова Т. А. К истории и теории графемики / Тамара Александровна Амирова. – М. : Наука, 1977. – 191 с.
2. Крючков Г. Г. Графеміка французької мови / Георгій Георгійович Крючков // Вісник КНЛУ. – К. : Видав. центр КНЛУ, 2009. – Вип. 1. – С.121-127.
3. Сидельникова Л. В. Фонографія та ідеографія французького письма IX – початку XXI століття : монографія / Лариса Вікторівна Сидельникова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – 512 с.

REFERENCES

1. Amirova, T. A. (1977). On the History and Theory of Graphems. [History and Theory of Graphems]. Moscow: Nauka
2. Kryuchkov, G. G.(2009). Grafemic of the French language // Journal of KNLU. [Grafemic of the French language]. Kyiv.
3. Sydelnykova, L.V. (2012) Phonography and the ideology of the French letter of the IX – the beginning of the XXI century. [Phonography and the ideology of the French letter of the IX – the beginning of the XXI century]. Kyiv: KNLU Publishing Center.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Сидельникова – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іспанської та французької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: еволюція системи літерних знаків французького письма.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Larysa Sydelnikova – Doctor of Philology Sciences, Professor, Professor of the Department of Spanish and French Philology at the Kiev National Linguistic University.

Scientific interests: Evolution of the French Alphabet Signs.

УДК 811.112.2(494.24)

WAS IST SOZIOPHONETIK?

Artur TWOREK (Wrocław, Polen) ORCID: 0000-0003-0975-9358

e-mail: artur.tworek@uwr.edu.pl

ТВОРЕК Артур. ШО ТАКЕ СОЦІОФОНЕТИКА?

Термін "соціофонетика" з'являється в багатьох монографіях та наукових статтях. Незважаючи на те, в терміна немає чіткої дефініції. Можна припустити, що термін соціофонетика описує деяку пасивну схильність до певного фонетичного мовлення, зумовленого приналежністю мовця до відповідної мовної спільноти. В пропонованій статті розширено функціонування терміна та явища соціофонетики, описуючи ним також активні та свідомі процеси формування/узгодження своєї фонетики/вимови таким чином, щоб бути прийнятним в конкретній соціально визначеній спільноті. Ці механізми мають точний зв'язок з так званою фонетичною свідомістю, яка є позафонетичною компетенцією, що підвищує рівень довіри між учасниками комунікативного акту.

Ключові слова: соціофонетика, фонетична свідомість, комунікативний акт

TWOREK Artur. WHAT IS SOCIOPHONETICS?

The aim of the present contribution is to describe how the so-called sociophonetics or sociophonetic phenomena have been presented in the previous specialist literature. Most scientific explanations point out that sociophonetics is closely related to factors such as age and gender, but also mentality and education, as well as belonging to certain social circles. Not infrequently associates the sociophonetics with dialectologically explicable phenomena. These representations can be summarized as follows: Someone speaks unreflectively phonetically in a certain way, because he is part of a socially definable speech community. In addition to this principle of passivity, the principle of activity can be developed, according to which sociophonetics is to be defined as follows: In order to be accepted in a socially definable language community, someone consciously and intentionally speaks phonetically in a certain way. In this latter case, free spaces for the effect of phonetic awareness, which should be initiated in both the intra- and interlingual areas, are activated.

Keywords: sociophonetics, phonetic awareness, sociophonetic competence, act of communication, language community.

Die im Titel des folgenden Beitrags formulierte Frage könnte unter Umständen mit einer anderen Frage ersetzt werden, die inhaltlich noch weitgehender ist und als thematisches Vorfeld gelten kann: Gibt es eine/die Soziophonetik?

Wir können natürlich stillschweigend annehmen, dass es die Soziophonetik gibt, und sie ist einerseits ein Teil der Phonetik und bzw. oder ein Teil der Soziolinguistik. Wenn die wichtigsten Texte der größten Spezialisten für Soziolinguistik gelesen werden, stellt man fest, dass sie nicht selten den Sinn der Soziolinguistik anhand phonetischer Phänomene erläutern, ohne aber dabei über Soziophonetik zu schreiben, geschweige denn sie zu definieren. Dies gilt beispielsweise für William Labov [9], Miriam Meyerhoff [14], Peter Trudgill [21] oder für Ronald Wardhaugh [25]. Auf der anderen Seite sind in wissenschaftlichen Zeitschriften oder Sammelmonographien schon Beiträge zu finden, in denen der Begriff **Soziophonetik** oder mindestens das Attribut **soziophonetisch** angeführt wird beziehungsweise die Phonetik den vollkommenen Beitragsinhalt ausmacht. Als Paradebeispiele gelten u.a. Sammelbände von Meyerhoff/Schleef [15] (mit maßgebenden Beiträgen von Labov [10] oder Sankoff/Blondeau [16]) oder Celata/Calamata [2] (dort u.a. Labov [11], Marotta [14], Simpson [18]). Dennoch sind auch dort eindeutige aussagekräftige Definitionen der Soziophonetik nicht vorhanden.

Deswegen wollen wir an dieser Stelle zuerst eine eher erläuternde als definierende Darstellung der Soziolinguistik von Werner Veith anführen, der Folgendes schreibt: „Der Gegenstand der Soziolinguistik ist nicht die Struktur der Gesellschaft, sondern die Sprache der Gesellschaft. In der Soziolinguistik werden sprachliche Gegebenheiten beschrieben, die auf gesellschaftliche zurückzuführen sind“ [24, S. 1]; und weiter „Das Verbindende der Nachbardisziplinen zur Soziolinguistik sind die Menschen, die Gesellschaft, ohne die es keine Sprache und keine Anwendung der Sprachwissenschaft gibt. Hier liegen nicht nur die Wurzeln der Soziolinguistik, sondern auch die der anderen linguistischen Fachgebiete und vieler Fächer außerhalb der Linguistik“ [24, S. 19]. Veith nennt zwei grundlegende Stichwörter: **Menschen** und **Gesellschaft**. Er eröffnet damit gewisse Räume, wo potentielle Soziophonetik als Bestandteil der Soziolinguistik

zu platzieren ist. Denn solange Phonetik im Gegensatz zur Phonologie als Materialisierung des Abstrakten innerhalb lautlicher Manifestation der Sprache gilt, ist sie eben sprachgebunden, sogar sprachabhängig. Innerhalb dieser lautlichen Manifestation der Sprache lassen sich aber Bereiche aussondern, die nicht mehr sprach- sondern „nur noch“ sprechergebunden bzw. sprecherabhängig sind. Somit gehören sie in die Domäne des Menschen, sind also Objekte der Soziolinguistik. Da sie aber stets lautlich sind, also phonetisch, bilden sie den Bereich einer oder bereits der Soziophonetik.

Diese Sprecherabhängigkeit lässt sich aber gewissermaßen präzisieren, indem angenommen wird, dass die individuellen von Sprecher zu Sprecher unterschiedlichen, die expressive Funktion innerhalb eines Kommunikationsaktes ausmachenden Phänomene als Idiophonik interpretiert werden und die etwa areal eingekerkerten Phänomene als Regiophonik/Regiophonetik also als ein Teil phonetischer Dialektologie betrachtet werden. Infolgedessen wäre die Soziophonetik schließlich nur das, was durch soziale Zugehörigkeit eines Sprechers determiniert wird, mit allen daraus resultierenden Interpretationsproblemen, die das Attribut „sozial“ mit sich bringt.

Aber das Soziophonetische lässt sich weder von rein sprachlichen (das heißt: phonologischen) noch idiophonischen und dialektalen Faktoren völlig abgrenzen. Vielmehr ist die Soziophonetik ein multidimensionales Gebilde, das zur komplexen Eigenschaft des Sprechers und nicht der Sprache wird. Und der Sprecher muss dabei nicht – beziehungsweise nicht nur – als ein Individuum, sondern als ein Teil einer (oder auch mehrerer) Gesellschaft/Gesellschaften (beispielsweise bloß in Form einer Sprachgemeinschaft) gesehen werden. Darauf weisen in ihrer Definition Foulkes/ Docherty hin, obwohl sie eine Korrelation zwischen sozialen Faktoren und nicht nur phonetischen sondern auch phonologischen Struktur sehen mögen (auch wenn die letzte – wie bereits angedeutet worden ist – sprach- und nicht sprechergebunden ist): „[...] what is meant by sociophonetic variation. In our interpretation, it refers to variable aspects of phonetic or phonological structure in which alternative forms correlate with social factors. These factors include most obviously those social categories which have been examined extensively by sociolinguists and dialectologists: speaker gender, age, ethnicity, social class, group affiliations, geographical origin, and speaking style. Correlation may be with more than one social category simultaneously, and variation may be observable within the repertoire of an individual speaker or across groups of speakers. In cases of sociophonetic variation, then, variable forms can be said to index some or other social category” [6, S. 411]. Sie betonen auch die Vielzahl von sozialen Kategorien, darunter auch potentielle dialektale Zugehörigkeit, was im Grunde genommen kein Wunder ist, wenn berücksichtigt wird, wie oft Dialekte durch soziale Faktoren mitdefiniert werden¹². Auf jeden Fall wäre aber die Fokussierung des Soziophonetischen nur auf dialektale Phänomene eine zu enge Betrachtungsweise dieser phonetischen Subdisziplin.

Erstaunlich oft suggeriert man – wie dies im „Oxford Handbook in Sociolinguistics“ zu sehen ist¹³ – in die soziophonetische Methodologie die sog. modernen Methoden der instrumentellen Phonetik und die Ausnutzung vom technischen Instrumentarium einzusetzen: „The term ‚sociophonetics‘ refers to the interface of sociolinguistics and phonetics, and specifically to the use of modern phonetic methods in the quantitative analysis of language variation and change. Although its definition can be quite broad, including any sociolinguistic study involving sounds analysed impressionistically, it usually implies the use of instrumental techniques. It remains to be seen whether sociophonetics develops into a separate discipline, with its own questions and standards of proof, or whether it continues to mark a methodological approach within variationist sociolinguistics” [1, S. 403]. Sollte man die potentiellen soziophonetischen Phänomene akustisch analysieren und – was noch wichtiger scheint – akustisch bestimmen, muss man das sehr vorsichtig tun. Im ganzen Sozio-Bereich geht es nämlich primär nicht um Inhaltsübertragung, sondern um soziale zwischenmenschliche Interaktion, in der die expressive Funktion der Sprache – also den Sender kennzeichnende Merkmale – zum Vorschein gebracht wird. Dies ist allerdings nur dann möglich, wenn diese Merkmale auditiv vom Empfänger wahrgenommen werden. Es ist jedoch allgemein bekannt, dass nicht alles, was akustisch nachweisbar ist, sich auditiv wahrnehmen lässt, wahrgenommen werden dafür Dinge, die keine akustische Manifestation besitzen usw. Phonetische

¹² Vgl. u.a. Löffler [12] oder auch die bereits angedeuteten Beiträge von Marotta [14] und Sankoff/Blondeau [16].

¹³ Vgl. auch z.B. Docherty/Foulkes [4], Fabricius et al. [5], Hazen [7], Simpson [18], Temple [20].

Phänomene verfügen aber über einen soziophonetischen Wert nur dann, wenn sie vom Empfänger auditiv erkennbar und auf den Sender zurückführbar sind¹⁴.

Es gibt natürlich in jedem als grundlegende Einheit des phonetischen Systems einer Sprache geltenden Sprachlaut Bereiche, wo sich das Soziophonetische manifestieren kann. Es geht aber dabei nicht nur um im Sprachlaut vorhandene sprechercharakteristische Merkmale¹⁵, die vom Sprecher nicht modifizierbar sind und von seinem Alter, Geschlecht, Gesundheitszustand u.d.Ä. abhängen oder um ebenfalls im Sprachlaut existente situative Reflexe in Form der optimalisierten Lautstärke oder des angepassten Sprechtempos, sondern auch um diejenigen Merkmale, die der Sprecher selbst aktiv, sogar kreativ gestalten kann. Dies sind allerdings keine sprecherspezifischen Merkmale, sondern diejenigen artikulatorischen Merkmale eines Sprachlauts, die aus gegebenenfalls gültiger funktionaler Perspektive nicht distinktiv sind, d.h. zur semantischen Differenzierung der Lexeme im konkreten Redefluss eines mündlichen Ausdrucks gerade nicht dienen.

Dies eröffnet also zwei grundsätzliche Dimensionen, wo soziophonetische Phänomene zu platzieren sind und wie sie des Weiteren zu interpretieren und infolgedessen zu definieren sind.

Den meisten an dieser Stelle in einem kurzen Überblick angeführten Definitionen oder Beschreibungen lässt sich eine Darstellung der Soziophonetik beziehungsweise der soziophonetischen Phänomene entnehmen, die folgendermaßen zusammenzufassen ist: **Man spricht unreflektiert phonetisch auf eine bestimmte Weise, weil man ein Teil einer sozial definierbaren Sprachgemeinschaft ist.** Möglicherweise wird man dadurch sogar erkannt. Der gute Hörer hört jemanden sprechen und dank seiner Phonetik weiß er zu welcher sozial bestimmbar Gruppe der Sprecher gehört. Diese Auffassung bezeichnen wir als ein Prinzip der **Passivität**: Der Sprecher spricht einfach so, das ist nicht seine bewusste Wahl, nicht seine bewusste Entscheidung.

Wir können aber innerhalb der Soziophonetik noch eine andere Tür öffnen, denn Soziophonetik kann auch das umfassen, was auf dem umgekehrten Prinzip der **Aktivität** beruht und wie folgt zu bestimmen ist: **Um in einer sozial definierbaren Sprachgemeinschaft akzeptiert zu werden, spricht man absichtlich und bewusst phonetisch auf eine bestimmte Weise.** Warum soll man das tun? Um in einer Gemeinschaft, in der man beispielsweise neu ist beziehungsweise in der man nur zeitlang bleiben will oder bleiben muss, möglicherweise nicht als fremd bewertet zu werden.

In diesem letzteren Fall aktivieren sich Freiräume für die Wirkung der **phonetischen Bewusstheit**, die oft als eine gewisse Grundlage betrachtet wird, die aktive und eben bewusste Anpassungsmechanismen bei Sprechern einleitet.

Auf der lautlichen Ebene der mündlichen Kommunikation werden nicht nur Inhalte übertragen, sondern auch Sprecher bewertet. Der Hörer kann den Sprecher als Seinesgleichen oder als Fremden einstufen. Wenn Hörererwartungen oder -vorstellungen nicht erfüllt werden, wird der Sprecher gewissen gesellschaftlichen Sanktionen ausgesetzt, stigmatisiert, sogar isoliert – das alles hat Klaus Kohler [8, S. 27-28] bereits vor 40 Jahren gesagt. Um solche Sanktionen zu vermeiden, reicht im Fall des Sprechers seine phonetische Natürlichkeit oder phonologisch verstandene Korrektheit nicht immer aus. Er muss sich nicht selten noch **bewusst** den sozusagen soziophonetischen Besonderheiten einer Sprachgemeinschaft, in der er kommunikativ zu agieren hat, anpassen. Und dies kann sowohl in interlingualer als auch in intralingualer Dimension nötig sein, was zeigt, dass das Prinzip soziophonetischer Aktivität schematisch vielseitiges Ausbau- und Erweiterungspotential hat.

Des Weiteren möchten wir uns nur darauf konzentrieren, was die soziophonetischen Phänomene betrifft, die sich auf das Prinzip der Aktivität beziehen und auf bewusste Weise vom Sprecher gestaltet werden. Solche Phänomene werden wir an dieser Stelle aus Platzgründen nicht systematisieren, sondern nur exemplarisch darstellen.

¹⁴ Obwohl gerade die empirischen, instrumentell gewonnenen Daten dazu geeignet sind, ideologisch motivierte Ansichten über die Existenz von bestimmten phonetischen Merkmalen, die auf die soziale z.B. vom Beruf oder Ausbildung abhängige Klassenzugehörigkeit des Sprechers zurückzuführen sind, zu falsifizieren.

¹⁵ Mehr über Bestandteile eines Sprachlauts vgl. u.a. Tworek [22, S. 37-45].

Um die phonetische Perspektive ein bisschen zu begrenzen, ist diesbezüglich folgende Frage zu stellen: Wo gibt es das größte Potential soziophonetischer Aktivität, darunter auch Kreativität in Form des bewussten Sprecherhandelns¹⁶. Und eine bündige Antwort lautet: Dort, wo die Phonologie das duldet, wo sie den geringsten Schaden zu erleiden hat. Im konsonantischen Bereich bieten sich in diesem Zusammenhang die sogenannten Liquide als sonantische Subklasse von Vibranten (also /r/-Lauten) und Lateralen (also /l/-Lauten) an. Phonologisch gesehen verfügen sie nämlich meistens über lediglich je ein Phonem und phonetisch gesehen verfügen sie über einen sozusagen prototypischen Sprachlaut. Je ein /r/ und ein /l/ reichen in den meisten Sprachen aus, um die bedeutungsdifferenzierende Rolle des Phonems effektiv zu gewährleisten. Es gibt sogar Sprachen, in denen die interne Subklassenausdifferenzierung in Vibranten und Laterale nicht existiert, z.B. in ostasiatischen Sprachen (u.a. Chinesisch, Japanisch) gibt es nur ein /r/ (/l/ ist nur seine funktionale Variante).

Entscheidend für die Einzigartigkeit der Liquide ist ihre Artikulation. Im Fall der Laterale gibt es Freiräume für zusätzlichen Einsatz einzelner Zungenrückenteile, denn in der prototypischen /l/-Version gibt es nur lateralkoronale Engen und einen sie ermöglichenden dentalen Verschluss der Zungenspitze. Dorsumteile werden in solche Artikulation nicht integriert. Die Aufwölbung des einen oder anderen Zungenrückenteils generiert eine fakultative /l/-Variante innerhalb derselben Artikulationsweise. Im Fall der Vibranten ist die prototypische apikale [r]-Aussprache artikulatorisch so anspruchsvoll, dass es natürlicherweise eine Menge von leichteren /r/-Varianten gibt. In den beiden Fällen – des /l/ und des /r/ – haben wir also mit einer bei anderen Sprachlautklassen nicht vorhandenen Vielfalt der Realisierungsformen zu tun, was sich auch im soziophonetischen Bereich ausschlaggebend manifestiert.

Wie bereits erwähnt, lassen sich soziophonetische Phänomene sowohl im intralingualen als auch im interlingualen Bereich beobachten.

Die interne Realisierungsvarianz der Lateralen und Vibranten ist im heutigen Deutsch primär auf die Regio- beziehungsweise Idiophonik zurückzuführen. In der sog. hochdeutschen Standardaussprache wird die prototypische lateralkoronale [l]-Variante realisiert. In ihrer Artikulation bleibt der ganze Zungenrücken relativ flach und bleibt auch gegen koartikulatorische Einflüsse der Prä- und Postvokale eher immun. Regiolektale Varietäten der /l/-Aussprache gibt es im deutschsprachigen Raum nur ziemlich begrenzt. Gewisse Systematik lässt sich lediglich in bairisch-österreichischen Dialekten beobachten, wo die Velarisierung (d.h. die sekundäre Aufwölbung des hinteren Zungenrückens) des /l/ in der Position nach postdorsalen Konsonanten¹⁷ möglich ist. Die nicht standarddeutsche Aussprache fällt somit deutlich auf und lässt den Sprecher als phonetisch erwartungswidrig agierende Person erkennen und entsprechend bewerten.

Die /r/-Aussprache ist im Deutschen weder diachron noch synchron stabil. Ohne die aktuelle Situation detailliert beschreiben zu wollen¹⁸, deuten wir nur an, dass die Variation der deutschen /r/-Artikulation zum Einen distributiv determiniert wird. In postvokalischen Positionen wird das /r/ vokalisiert: im Auslaut konsequenter (bis auf post-/a/-Stellen) als im Inlaut. Konsonantisch werden /r/-Laute obligatorisch in allen prävokalischen Stellungen artikuliert. Diese Tendenzen sind (bis auf schweizerische Dialekte) überregional und lassen keine Freiräume für idiolektale Neigungen oder Vorlieben. Sie werden aber – und dies zum Anderen – in der Wahl konsonantischer Artikulation entfacht. Die apikale Aussprache ist nur noch Seltenheit (diesmal wieder bis auf bairisch-österreichische und schweizerische Dialekte), bevorzugt wird die uvulare, die jedoch sprecherspezifisch entweder schwinglautartig (als [ʀ]) oder frikativ (als [ʁ]) realisiert wird. Auch in dieser Situation fallen diejenigen auf, die diesem Modus nicht folgen können oder wollen und werden damit stigmatisiert.

Ähnliches passiert in anderen Sprachen mit unterschiedlichen Modellen der /l/- bzw. /r/-Aussprache. So wird die prototypische /l/-Variante beispielsweise in ostslawischen Sprachen, wo velarisierte und palatalisierte /l/-Formen systematisch beinahe komplementär verteilt werden, nicht

¹⁶ Ausführlicher dazu vgl. Tworek [23, S. 30-34].

¹⁷ Dies kommt gewöhnlich in Eigennamen (z.B. *Hackl*) oder bei der Schwa-Tilgung vor, z.B. in *Engel*.

¹⁸ Die Fachliteratur zu diesem Thema verfügt über sehr viele Beiträge. Einen sinnvollen Überblick des Tatbestandes an dieser Stelle anzubieten, wäre aus Platzgründen nicht möglich. Nur wenige Beiträge aufzulisten, hätte dagegen einen unnötig arbiträren Charakter. Deswegen verzichten wir auf diesbezügliche bibliographische Hinweise.

erwartungsgemäß. Ebenfalls fremd wäre Mangel an okkasionellen /l/-Velarisierungen im Englischen, Niederländischen oder Tschechischen. Keine /l/-Palatalisierung würde dagegen zum Verstoß gegen die Hörererwartungen im Spanischen [vgl. 17] oder Italienischen. Sekundäre Velarisierung des /l/ vor /i/ im Polnischen verrät die sog. Warschauer-Aussprache, die im Standardpolnischen kaum akzeptiert wird. Gleiche Mechanismen in Bezug auf sekundäre Palatalisierung gelten im Französischen oder Tschechischen. Noch krasser wirkt sich jeweilige standardfremde Aussprache des /r/ aus. Seine apikalen Varianten sind im Dänischen oder Französischen ebenso auffallend und stigmatisierend, wie dies bei uvularen Varianten in der Slavia¹⁹ (bis auf beide sorbische Sprachen) oder im Italienischen und Spanischen der Fall ist. Wie groß das soziophonetische Potential der /r/-Aussprache in intralingualer Dimension ist, zeugen zahlreiche Abhandlungen, in denen beispielsweise die Aussprache des /r/ im Englischen in New York [z.B. 14, S. 29ff.] oder Schottland [z.B. 19] bzw. im Französischen in Quebec [z.B. 16] oder einzelnen Gebieten Frankreichs [z.B. 3] unter anderen hinsichtlich des gesellschaftlichen Status des Sprechers analysiert wird.

Die Tatsache, dass viele Sprachen über diverse mehr oder weniger stabile und konsequente Aussprachemodelle verfügen, ist die primäre Quelle für interlinguale Unübereinstimmigkeiten zwischen der etwa normwidrigen und einer muttersprachlich²⁰ interferierten Aussprache, insbesondere bei den beiden Liquiden. Insbesondere, weil der durch ihre Varianz nicht gefährdete Phonemstatus gewisse phonetische Lässigkeit der Fremdsprachler provozieren kann. Die Aussprache des *voll* mit leicht velarisiertem [l_w] im Auslaut von Deutsch sprechenden Tschechen oder englischsprachigen Sprechern, die Übertragung der Palatalisierung und Velarisierung auf deutsche Lexeme von Ostslawen, allgemein slawisch oder spanisch gefärbte apikale /r/-Aussprache (auch dort, wo sie im Deutschen zu vokalisieren ist) bzw. approximative /r/-Aussprache englischer (besonders außereuropäischer) Färbung usw. fallen auf, werden nicht selten unbewusst wahrgenommen und infolgedessen bewertet, was die gesellschaftliche Akzeptanz eines solchen Sprechers deutlich senkt. Beweise dafür führt u.a. Beata Grzeszczakowska-Pawlikowska in ihrem Habilitationsprojekt²¹ an, wo sie die Aussagen deutscher Studenten aus Halle an der Saale und Jena über die sie störenden Aussprachephänomene, die in den mündlichen Referaten polnischsprachiger Germanistikstudenten wahrgenommen werden, zitiert. Im Zusammenhang damit wollen wir das Problem soziophonetischer Inkompetenz polnischer Germanistikstudenten²² exemplarisch anhand der in der folgenden Tabelle gesammelten Daten quantifizieren.

je 120 Germanistikstudenten Breslau (2012-2016)	[R/ɐ]	[R/ɐ]	[R/ɐ]
ohne FV	22%	8%	69%
mit FV	48%	12%	39%

Wovon zeugen die Tabellendaten?

- Dass die polnischen Germanistikstudenten ohne Fachvorbereitung im Deutschen eher nach ihrem muttersprachlichen Aussprachemuster des /r/ agieren: Sie sprechen apikales [r] und vokalisieren kaum.
- Dass die phonetische Fachvorbereitung hilft, allerdings nicht so, wie man sich wünschen würde.
- Dass die Studenten während der phonetischen Fachvorbereitung sensibilisiert werden müssen, indem ihre phonetische Bewusstheit geweckt, gestaltet und gepflegt wird.
- Dass diejenigen Germanistikstudenten, die vor dem Studium Deutsch gelernt haben, in ihren Schulen gar nicht bzw. nur unzureichend sensibilisiert worden sind²³.

¹⁹ Mittlerweile gibt es in Tagebüchern, Interviews usw. zahlreiche Berichte, wo polnische Muttersprachler mit uvularem [R/ɐ]-Aussprache bloßlegten, dass sie deswegen in ihren Mitschüler- oder Kommilitonenkreisen große Akzeptanzschwierigkeiten hatten.

²⁰ Manchmal hinterlassen auch Übergangssprachen ihre Spuren in der Phonetik der Zielsprache.

²¹ Ihre Monographie „Zur Wirkung, Verständlichkeit und zur rhetorischen Kompetenz polnischer Sprecher im Bereich der interkulturellen Hochschulkommunikation“ ist im Moment im Druck.

²² Fünf Jahre lang werden je 120 Germanistikstudenten an der Universität Wrocław/Breslau ohne und mit phonetischer Fachvorbereitung (FV) aufgenommen und in Bezug auf ihre /r/-Aussprache geprüft: [R/ɐ] und [ɐ] bedeuten weitgehend korrekte Realisierung der uvularen bzw. vokalisierten Varianten, [R/ɐ] und [ɐ] bedeuten keine Realisierung der beiden Formen.

²³ Daraus resultiert eine Menge phonodidaktischer Implikationen, die aber an dieser Stelle nicht genauer thematisiert werden.

Abschließend ist zu betonen, dass die soziophonetische Kompetenz nicht nur dazu dient, lautlich manifestierte Inhalte effektiv zu übertragen, sondern noch zusätzlich darauf beruht, die interpersonalen Relationen zwischen den Kommunikationsakteilnehmern so zu gestalten, dass der Sprecher vom Hörer (bzw. mehreren Hörern) gesellschaftlich akzeptiert wird. Der wichtigste Faktor, der es ermöglicht, diese Aufgabe zu realisieren, ist die phonetische Bewusstheit. Sie ist in einer ihrer vielen Dimensionen ein integrierter Teil der Soziophonetik, besonders in ihrem aktiven Bereich, in dem der Sprecher versucht, sich an die Aussprache der Sprachgemeinschaft in die er geraten ist, anzupassen. Es ist an dieser Stelle somit zu plädieren, die soziophonetische Kompetenz in die phonodidaktischen Curricula, sowohl im Bereich der Mutter- als auch Zielsprache(n), fest zu integrieren.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Baranowski M. Sociophonetics – in: Bayley R., Cameron R., Lucas C. (Hg.), *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*, S. 403-424 / Maciej Baranowski – Oxford: Oxford University Press, 2013.
2. Celata Ch., Calamata S. (Hg.). *Advances in Sociophonetics* / Chiara Celata, Silvia Calamata – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2014, 214 S.
3. Clermont J., Cedergren H. Les ‚R‘ de ma mere sont perdus dans l‘air – in: Pierrette Th. (Hg.). *Le Français Parlé. Etudes Sociolinguistiques*, S. 13-28 / Jean Clermont, Henrietta Cedergren – Edmonton: AB Linguistic Research, 1979.
4. Docherty G.J., Foulkes P. Derby and Newcastle: Instrumental phonetics and variationist studies – in: Foulkes P., Docherty G.J. (Hg.), *Urban Voices: Accent Studies in the British Isles*, S. 47-71 / Gerard J. Docherty, Paul Foulkes – London: Arnold, 1999.
5. Fabricius A.H., Watt D., Johnson D.E. A comparison of three speaker-intrinsic vowel formant frequency normalization algorithms for sociophonetics – in: *Language Variation and Change* 21, S. 413-435 / Anne H. Fabricius, Dominic Watt, Daniel Ezra Johnson – 2009.
6. Foulkes P., Docherty G.J. The social life of phonetics and phonology – in: *Journal of Phonetics* 34, S. 409-438 / Paul Foulkes, Gerard J. Docherty – 2006.
7. Hazen K. Flying high above the social radar: coronal stop deletion in modern Appalachia – in: *Language Variation and Change* 23, S. 105-137 / Kirk Hazen – 2011.
8. Kohler K.J. Einführung in die Phonetik des Deutschen / Klaus J. Kohler – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1977, 251 S.
9. Labov W. *Principles of Linguistic Change: Internal Factors* / William Labov – Oxford: Blackwell, 1994, xix+641 S.
10. Labov W. The Social Motivation of a Sound Change – in: Meyerhof M., Schlee E. (Hg.). *The Routledge Sociolinguistics Reader*, S. 292-322 / William Labov – London/New York: Routledge, 2010.
11. Labov W. The sociophonetic orientation of the language learner – in: Celata Ch., Calamata S. (Hg.). *Advances in Sociophonetics*, S. 17-29 / William Labov – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 2014.
12. Löffler H. *Dialektologie. Eine Einführung* / Heinrich Löffler – Tübingen: Narr, 2003, 158 S.
13. Marotta G. New parameters for the sociophonetic indexes. Evidence from the Tuscan varieties of Italian – in: Celata Ch., Calamata S. (Hg.). *Advances in Sociophonetics*, S. 137-168 / Giovanna Marotta – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 2014.
14. Meyerhoff M. *Introducing Sociolinguistics* / Miriam Meyerhoff – London/New York: Routledge, 2006, 327 S.
15. Meyerhof M., Schlee E. (Hg.). *The Routledge Sociolinguistics Reader* / Miriam Meyerhoff, Erik Schlee – London/New York: Routledge, 2010, 554 S.
16. Sankoff G., Blondeau H. Language Change across the Lifespan. /r/ in Montreal French – in: Meyerhof M., Schlee E. (Hg.). *The Routledge Sociolinguistics Reader*, S. 339-357 / Gillian Sankoff, Hélène Blondeau – London/New York: Routledge, 2010.
17. Simonet M. Dark and clear laterals in Catalan and Spanish: Interaction of phonetic categories in early bilinguals – in: *Journal of Phonetics* 38, S. 663-678 / Miquel Simonet – 2010.
18. Simpson A. Ejectives in English and German – Linguistic, sociophonetic, interactional, epiphenomenal? – in: Celata Ch., Calamata S. (Hg.). *Advances in Sociophonetics*, S. 189-204 / Adrian Simpson – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 2014.
19. Stuart-Smith J. A sociophonetic investigation of postvocalic /r/ in Glaswegian adolescents – in: *Proceedings of the XVIth International Congress of Phonetic Sciences*, S. 1449-1452 / Jane Stuart-Smith – Saarbrücken: www.icphs2007.de, 2007.
20. Temple R.A.M. Where and what is (t, d)? A case study in taking a step back in order to advance sociophonetics – in: Celata Ch., Calamata S. (Hg.). *Advances in Sociophonetics*, S. 97-136 / Rosalind A.M. Temple – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 2014.
21. Trudgill P. *Dialects in Contact* / Peter Trudgill – Oxford: Blackwell, 1986, 174 S.
22. Tworek A. Einführung in die deutsch-polnische vergleichende Phonetik / Artur Tworek Dresden/Wrocław: Quaestio/Neisse Verlag, 2012, 256 S.
23. Tworek A. Außerphonologische Besonderheiten deutscher Aussprache aus vergleichender Perspektive am Beispiel konsonantischer Subklasse der Liquide – in: *Наукові записки. Філологічні науки* 165, S. 28-35 / Artur Tworek – Кропивницький, 2018.
24. Veith W. *Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch* / Werner Veith – Tübingen: Narr, 2002, 276 S.

25. Wardhaugh R., Fuller J.M. An Introduction to Sociolinguistics / Ronald Wardhaugh, Janet M. Fuller – Oxford: Wiley Blackwell, 2015, 427 S.

REFERENCES

1. Baranowski, M. (2013). Sociophonetics. In: R. Bayley, R. Cameron and C. Lucas (eds.). The Oxford Handbook of Sociolinguistics. Oxford: Oxford University Press, pp. 403-424.
2. Celata, Ch. and Calamata, S. (eds.) (2014). Advances in Sociophonetics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
3. Clermont, J. and Cedergren, H. (1979). Les 'R' de ma mere sont perdus dans l'air. In: Th. Pierrette (ed.). Le Français Parlé. Etudes Sociolinguistiques. Edmonton: AB Linguistic Research, pp. 13-28.
4. Docherty, G.J. and Foulkes, P. (1999). Derby and Newcastle: Instrumental phonetics and variationist studies. In: P. Foulkes and G.J. Docherty (eds.). Urban Voices: Accent Studies in the British Isles. London: Arnold, pp. 47-71.
5. Fabricius, A.H., Watt, D. and Johnson, D.E. (2009). A comparison of three speaker-intrinsic vowel formant frequency normalization algorithms for sociophonetics. Language Variation and Change, 21, 413-435.
6. Foulkes, P. and Docherty, G.J. (2006). The social life of phonetics and phonology. Journal of Phonetics, 34, 409-438.
7. Hazen, K. (2011). Flying high above the social radar: coronal stop deletion in modern Appalachia. Language Variation and Change, 23, 105-137.
8. Kohler, K.J. (1977). Einführung in die Phonetik des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
9. Labov, W. (1994). Principles of Linguistic Change: Internal Factors. Oxford: Blackwell.
10. Labov, W. (2010). The Social Motivation of a Sound Change. In: M. Meyerhof and E. Schlee (eds.). The Routledge Sociolinguistics Reader. London/New York: Routledge, pp. 292-322.
11. Labov, W. (2014). The sociophonetic orientation of the language learner. In: Ch. Celata and S. Calamata (eds.). Advances in Sociophonetics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 17-29.
12. Löffler, H. (2003). Dialektologie. Eine Einführung. Tübingen: Narr.
13. Marotta, G. (2014). New parameters for the sociophonetic indexes. Evidence from the Tuscan varieties of Italian. In: Ch. Celata and S. Calamata (eds.). Advances in Sociophonetics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 137-168.
14. Meyerhoff, M. (2006). Introducing Sociolinguistics. London/New York: Routledge.
15. Meyerhof, M. and Schlee, E. (eds.) (2010). The Routledge Sociolinguistics Reader. London/New York: Routledge.
16. Sankoff, G. and Blondeau, H. (2010). Language Change across the Lifespan. /r/ in Montreal French. In: M. Meyerhof and E. Schlee (eds.). The Routledge Sociolinguistics Reader. London/New York: Routledge, pp. 339-357.
17. Simonet, M. (2010). Dark and clear laterals in Catalan and Spanish: Interaction of phonetic categories in early bilinguals. Journal of Phonetics, 38, 663-678.
18. Simpson, A. (2014). Ejectives in English and German – Linguistic, sociophonetic, interactional, epiphenomenal? In: Ch. Celata and S. Calamata (eds.). Advances in Sociophonetics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 189-204.
19. Stuart-Smith, J. (2007). A sociophonetic investigation of postvocalic /r/ in Glaswegian adolescents. Proceedings of the XVth International Congress of Phonetic Sciences, 1449-1452.
20. Temple, R.A.M. (2014). Where and what is (t, d)? A case study in taking a step back in order to advance sociophonetics. In: Ch. Celata and S. Calamata (eds.). Advances in Sociophonetics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 97-136.
21. Trudgill, P. (1986). Dialects in Contact. Oxford: Blackwell.
22. Tworek, A. (2012). Einführung in die deutsch-polnische vergleichende Phonetik. Dresden/Wrocław: Quaestio/Neisse Verlag.
23. Tworek, A. (2018). Außerphonologische Besonderheiten deutscher Aussprache aus vergleichender Perspektive am Beispiel konsonantischer Subklasse der Liquide. In: Наукові записки. Філологічні науки, 165, 28-35.
24. Veith, W. (2002). Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch. Tübingen: Narr.
25. Wardhaugh, R. and Fuller, J.M. (2015). An Introduction to Sociolinguistics. Oxford: Wiley Blackwell.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Артур Творек – доктор філософії (habil.), професор кафедри німецької мови Інституту германської філології університету міста Вроцлав. Голова дослідного центру фонетики.

Наукові інтереси: фонетика та фонологія, порівняльне мовознавство, діалектологія, мова спорту.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Artur Tworek – Dr. habil. Univ.-Prof. am Lehrstuhl für deutsche Sprache im Institut für Germanische Philologie der Universität Wrocław/Breslau. Leiter der Forschungsstelle für Phonetik.

Forschungsschwerpunkte: Phonetik und Phonologie, vergleichende Sprachwissenschaft, Geolinguistik, Sprache des Sports.

Artur Tworek – Dr. habil. Univ.-Prof. in the Department of German Language, in Institute of German Philology at the University of Wrocław. Head of the Research Center for Phonetics.

Research interests: phonetics and phonology, comparative linguistics, geolinguistics, the language of sports.

UDC 811.111'42

PHONEMIC AND ACCENTUAL DEVIATIONS IN UKRAINIAN SPEAKERS' PRONUNCIATIONS OF ENGLISH WORDS

Valentyna PARASHCHUK (*Kropyvnytskyi, Ukraine*)

e-mail: valparashchuk@gmail.com

ПАРАЩУК Валентина. ФОНЕМНІ Й АКЦЕНТНІ ДЕВІАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ У ВИМОВІ УКРАЇНСЬКИХ МОВЦІВ

Стаття присвячена опису фонемних і акцентних відхилень у структурах слів в українському варіанті англійської мови як іноземної – *Ukrainian English (UkrE)*. Системний характер девіацій зафіксовано в лексичній підсистемі запозичень-інтернаціоналізмів і складних слів. Рекурентними фонетичними маркерами адаптації на рівні фонемної структури слова в англійській вимові українських мовців виступають зміни голосних у ненаголошених і наголошених позиціях; на рівні акцентної структури слова – кількість і ступінь наголосу. У комунікативному аспекті описані відхилення не порушують зрозумілості мовлення, а скоріше слугують вимовними маркерами *UkrE* як ксенолекту.

Ключові слова: фонемні й акцентні структури слів, девіації, слова-інтернаціоналізми, складні слова, маркери ксенолекту.

PARASHCHUK Valentyna. PHONEMIC AND ACCENTUAL DEVIATIONS IN UKRAINIAN SPEAKERS' PRONUNCIATIONS OF ENGLISH WORDS

The paper presents a description of phonemic and accentual deviations from the standard pronunciation of such lexical groups as internationalisms, and compounds in the speech of Ukrainian EFL users.

A contrastive analysis between the English standard pronunciations of internationalisms and their realizations in the speech of *UkrE* users conducted in this study has indicated that recurrent phonetic markers of adaptation on the level of the word phonemic structure comprise changes in the pronunciation of certain stressed and unstressed vowels; and on the level of the word accentual patterns, there are changes of the number and degree of lexical stress. The findings revealed that *UkrE* users often employ the analogy rule for main stress assignment in English pronunciations of internationalisms, i.e. they rely on stress patterns of phonologically similar words in Ukrainian. In case when English and Ukrainian employ different accentual patterns for similar words, this user strategy results in pronunciation deviations. The analogy rule is also in operation during *UkrE* learners' adaptation of the phonemic structures of internationalisms. They tend to assign sounds to the English letters a, e, i, o, u under the influence of Ukrainian graphemes in similar internationalisms. *UkrE* speakers' pronunciations of compounds is a source of both potential pronunciation deviations, and errors. A recurring adaptation involves using late stress in compound internationalisms that have corresponding words in Ukrainian.

Most of the adaptations that *UkrE* speakers tend to resort to while pronouncing internationalisms can be treated as deviations, whereas the misplacement of lexical stress in compounds can result in an error of changing them into phrases, thus impeding understanding.

Keywords: phonemic and accentual word structures, deviations, internationalisms, compounds, markers of xenolekt.

INTRODUCTION

Present-day English belongs to unique lingual phenomena due to the number of its national, regional, local variants and models, used in social communication, and also due to the fact that the number of its users as a foreign language exceeds the numbers of its L1 and L2 speakers [4, p. 61]. The global spread of English has caused the emergence of numerous national variants of English as a foreign language (henceforth – EFL), for instance, *French English*, *Spanish English*, *German English*, *Indian English*, *Russian English*, *Ukrainian English*, etc. According to a new sociolinguistic postulate, a variant of English is defined as a sociolinguistic functional formation that has an imprint of an indigenous /local language and is adjusted to reflect a local culture, all variants being equal from sociolinguistic and linguacultural perspectives [3, c. 201; 9]. They display a set of lexical, grammatical, and phonetic distinctions, among which pronunciation features play a leading role in EFL speakers' ethnic group identification [see also: 8, p. 1].

A detailed description of pronunciation peculiarities of *Ukrainian English* (henceforth – *UkrE*) as one of the EFL variants belongs to key research objectives of contrastive phonetics, social phonetics, linguistic variantology. *UkrE* pronunciation features has been in the focus of research by Ukrainian phoneticians, predominantly in terms of segmental and prosodic interference (negative transfer) of corresponding means of Ukrainian on the level of utterances and phonemes (see research studies by O. R. Valihura [1]; V. Yu. Kochubei [2] and others). Few studies have examined the level of “phonetics of words”, i.e. the realization of English word phonemic and accentual patterns by EFL prospective teachers within the framework of *usage* vs. *norm*. Thus, the purpose of this study is to systematize typical cases of deviant/erroneous pronunciation of word phonemic and accentual structures of internationalisms, and compounds by Ukrainian pre-service EFL teachers that will help predict points of difficulty for *UkrE* learners and use the results in order to improve teaching materials.

THEORETICAL BACKGROUND

Internationalisms, and compounds present sub-classes of the English lexicon that reveal specific features from the point of view of their word-building patterns, meaning formation, and

phonetic shaping. Internationalisms are words that have the same source language and occur in the same or similar lingual form and identical meaning in at least three genealogically different languages [6], as the following examples from English and Ukrainian, e.g. *company* – *компанія*, *factor* – *фактор*, *park* – *парк*. Not only words, but also morphemes – prefixes (e.g. *bi-*, *re-*, *pre-*, etc.), suffixes and inflections (*-a*, *-um*, *-ism*, etc.), and also the so-called combining forms (e.g. *auto-*, *bio-*, *blast-*, *mega-*, *-logy*, *-phile*, etc.) – can function as internationalisms. This grouping of words has attracted much attention on the part of researchers mainly from the perspectives of their lexical meaning development in the borrowing languages, translation studies, but issues of their pronunciation adaptation in UkrE, and their use in TEFL practices appear to be under-researched.

Compounds are composed of more than one root morpheme but function grammatically and/or semantically as a single word [5, p. 228]. They can be written as one word, e.g. *dishwasher*, or with a hyphen, e.g. *user-friendly*, or with a space between the two elements, e.g. *season ticket*. From the point of view of their composition, compounds can be formed by two nouns (N+N), e.g. *'headline*, by an adjective and a noun (Adj+N), e.g. *English teacher*, by a noun in the genitive case and a noun in the common case (N's+N), e.g. *bull's eye*, by a noun and a verb (N+V), e.g. *landfill*, by a noun and a present participle (N+Ving), e.g. *running shoes*. In addition, phrasal and prepositional verbs used as nouns can be compounds, e.g. *burn-out*, *backup*, *setback*, etc. In case when they are written as two separate words, compounds can easily be mixed up with phrases of the type *'running 'water*, *'hard 'work*, etc.

Though there are some guidelines for defining stress placement in compounds and phrases [10, p. 144-154; 5, p. 228-231; 12, p. 163], it is a highly complicated matter for UkrE users. The most general rule prescribes the placement of **early stress** in compounds (the first element is more stressed than the second) when 1) the two elements are written as one word, e.g. *'lifestyle*; 2) a compound is of the N+N structure, e.g. *'tea 'bag*; 3) a compound is of the Adj+N, N's+N, N+V, N+Ving structures, e.g. *'mineral 'water*, *'bull's 'eye*, *'meltdown*, *'answering ma'chine*. When an adjective modifies the following noun, they make a phrase, and typically, they have a **late stress** (the second word has more stress than the first), e.g. *'interesting 'book*, *'difficult 'course*, etc. Sometimes, the same sequence of words can make a compound, or a phrase; in such cases the **early** or **late stress** distinguishes them, e.g. *a 'moving van* (to carry furniture when one moves house) = a COMPOUND, vs. *a 'moving 'van* (a van that is in motion) = a PHRASE. As all the rules will have exceptions, a wise learner strategy, however, would be to treat stress placement in compounds as a property of an individual word, and consult a pronouncing dictionary when the word itself is learned.

In case of internationalisms, and compounds, a clear distinction should be drawn between a *pronunciation error* that affects intelligibility, and a *pronunciation deviation* that serves an instant audial marker of a speaker's non-native identification. Most of the adaptations that UkrE speakers tend to resort to while pronouncing words that are in the focus of our research can be defined as *deviations*, whereas the misplacement of lexical stress in compounds can result in changing them into phrases, thus impeding understanding.

METHODOLOGY

A qualitative research methodology was employed to conduct this study with the aim of describing and analyzing the data. The corpus of our observation material is made up by pronunciation forms of internationalisms, and compounds selected from the English speech of pre-service teachers enrolled in a TEFL course at the School of Foreign Languages of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, and also pronunciation variants of those words, recorded in specialist pronunciation dictionaries of English – *The Cambridge English Pronouncing Dictionary* [11] and *The Longman Pronunciation Dictionary* [12]. The data were collected through observation, and questionnaire. The observation was conducted to record pronunciations of internationalisms and compounds, used by EFL students in oral classroom communication. To complement the obtained observation material, the students were given the questionnaire in which they were asked to mark lexical stress and write transcriptions of selected words under study.

RESULTS AND DISCUSSION

The most numerous thematic group of **internationalisms** in our corpus of observation material comprises two sub-classes:

1) terminological lexis, namely, computer terms, e.g. *e-mail*, *podcast*, *hypertext*; linguistic terms, e.g. *phoneme*, *lexeme*, *morpheme*; lexis from the domain of economy and technique, e.g. *marketing*, *know-how*, *bonus*, *atmosphere*, *microphone*, *smartphone*, *soundtrack*; lexis from the sphere of high and popular culture, e.g. *bestseller*, *blockbuster*, *hip-hop*, *talk show*; lexis belonging to the domain of politics, e.g. *epoch*, *ideology*, *congress*; sporting lexis, e.g. *penalty*, *shaping*, *surfing*; etc. and

2) lexis denoting people, and objects of everyday life, e.g. *emigrant*, *migrant*, *protestant*, *tyrant*, *menu*, *omelet/omelette*, *massage*, *garage*, *deodorant*, *pullover*.

According to their part of speech specification, a great number of internationalisms belong to nouns, as in the examples above. A separate grouping is made up by the verbs, and nouns the morphological structures of which incorporate the suffixes, and the so-called combining forms, adapted in corresponding Ukrainian words, cf. *analyse* – *аналізувати*, *decorate* – *декорувати*, *alcoholism* – *алкоголізм*, etc. A list of such typical forms used both in English, and in Ukrainian in either exact or adapted representations can comprize: **-ise/ize**, e.g. *criticize* /'krɪtɪ.ɪ.saɪz/; **-ate**, e.g. *concentrate* /'kɒn.sən.treɪt/; **-fy**, e.g. *classify* /'klæs.ɪ.fɑɪ/; **-ism** (denoting an action, result, or quality), e.g. *feminism* /'fem.ɪ.nɪ.zəm/; and combining forms: **astro-** (of stars or space), e.g. *astronomy*; **auto-** (self; spontaneous), e.g. *autonomous*; **biblio-** (of or relating to books), e.g. *bibliophile* /'bɪb.li.əʊ.fɑɪl/; **caco-** (bad or worst), *cacophony* /kə'kɒf.ə.ni/; **contra-** (against or opposite; below or beyond), *contraband* /'kɒn.trə.bænd/; **-graph** (denoting a science or technique, a style, or a kind of writing), e.g. *autograph* /'ɔː.tə.grɑːf, -græf/, *calligraphy* /kə'lɪɡ.rə.fi/; **haemato-** (of or relating to blood), e.g. *haematoma* /hiː.mə'təʊ.mə/; **hemi-** (half), e.g. *hemisphere* /'hem.ɪ.sfiə/; **macro-** (long; large), e.g. *macroeconomics* /,mæk.rəʊ.ɪ:kə'nɒm.ɪks/; **-man**, e.g. *businessman* /'bɪz.nɪs.mæn, -nəs-, -mən/; **-meter** /metre (measuring; having a particular measure), e.g. *kilometre* /kɪ'lɒm.ɪ.tə/, '-ə-; 'kɪl.əʊ.miː-/; **centimeter** /'sen.tɪ.miː.tə/; **micro-** (small; reduced; one millionth), e.g. *microprocessor* /,maɪ.krəʊ'prəʊ.ses.ə/; **-ogue**, e.g. *pedagogue* /'ped.ə.gɒɡ/; **para-** (protecting or warding off), e.g. *parachute* /'pær.ə.fuːt/, etc. (see more in: [7]).

A contrastive analysis between the English standard pronunciations of internationalisms and their realizations in the speech of UkrE users conducted in this study has indicated that **recurrent phonetic markers** of adaptation on the level of the word phonemic structure comprize changes in the pronunciation of certain stressed and unstressed vowels; and on the level of the word accentual patterns, there are changes of the number and degree of lexical stress. Occasional deviations in UkrE speakers' pronunciation of internationalisms consist of resyllabification.

According to our estimation, accentual deviations outnumber phonemic ones significantly. In such cases, the prediction of the deviant stress assignment in UkrE users' pronunciation of internationalisms is significantly and/or uniquely contributed by stress patterns of phonologically similar Ukrainian words, as in the following examples: *atmosphere* /'æt.məs.fɪə/ cf. *атмосфЕра*, *anatomy* /ə'næt.ə.mi/ cf. *анатОмія*, *catalogue* /'kæt.əl.ɒɡ/ cf. *каталОг*, *deficit* /'def.ɪ.stɪ, də'fɪs-/ cf. *дефіцІт*, *gentleman* /'dʒen.təl.mən/ cf. *джентльмЕн*, *industry* /'ɪn.də.stri/ cf. *індУстрія*, *kilometre / kilometer* /kɪ'lɒm.ɪ.tə/, '-ə-; 'kɪl.əʊ.miː-/ cf. *кіломЕтр*, *lexeme* /'lek.siːm/ cf. *лексЕма*, *omelet/ omelette* /'ɒm.lət, -lɪt, -let/ cf. *омлЕт*, *phoneme* /'fəʊ.niːm/ cf. *фонЕма*, *imitate* /'ɪm.ɪ.teɪt/ cf. *імітувАти*, *improvise* /'ɪm.prə.vaɪz/ cf. *імпровізувАти*, *personify* /pə'sɒn.ɪ.fɑɪ, pɜː-/ cf. *персоніфікувАти*, etc. The above mentioned rule of analogy, though dominating, is not winning in some cases. For instance, recurring UkrE users' pronunciations of *hotel*, *machine*, and *police* with the stress on the word initial syllable go against the default accentual patterns of their corresponding Ukrainian forms that fully coincide with the standard English pronunciations: *hotel* /həʊ'tel/ cf. *готЕль*, *machine* /mə'ʃiːn/ cf. *машІна*, *police* /pə'liːs/ cf. *полІція*. The reason why some UkrE speakers resort to this transfer deviant from the standard remains obscure or it can be explained by the misapplication of a most general rule that English words are typically stressed on the first syllable, unless there are factors, such as suffixes, prefixes, source of word origin, word syllabic structure, etc. can determine stress location on a different syllable. Presumably, some of UkrE speakers' stressing of the initial syllable of the word *component* instead of the standard English

component /kəm'pəʊ.nənt/, and contrary to Ukrainian *компонент*, might be accounted for in a similar way.

An issue of a special interest is UkrE users' pronunciations of internationalisms with the suffix *-ate*. As for their lexical class, such words can be nouns (N), e.g. *candidate* /'kændɪ.dət -dett -dɪt/-, adjectives (Adj) e.g. *adequate* /'æd.ɪ.kwət, '-ə-, -kwɪt/; and verbs (V), approximately 1,000 of them end in that suffix in English, e.g. *decorate* /'dek.ər.ɪt, -ə.reɪt/. Moreover, the same forms with the *-ate* suffix can function both as:

- 1) N/ Adj, e.g. *intimate* /'ɪn.ɪ.mət, -tə-, -mɪt/;
- 2) V/ N, e.g. *delegate* noun /'del.ɪ.gət, '-ə-, -geɪt, -gɪt/, verb /'del.ɪ.geɪt/;
- 3) V/ Adj, e.g. *separate* adj /'sep.ər.ət, -ɪt/, verb /'sep.ər.ɪt, -ə.reɪt/;
- 4) N/ Adj /V, e.g. *subordinate* noun, adj /sə'bɔː.dən.ət, -dɪ.nət, -'bɔːd.nət, -nɪt/, verb /sə'bɔː.dɪ.neɪt, -'bɔːr.dən.ɪt/. As shown by the English standard pronunciations of the above-given examples, the suffix *-ate* is pronounced as /-ət /-ɪt/ in nouns and adjectives, and /-eɪt/ in verbs. Some UkrE users tend to adapt those default patterns by stressing the suffix and pronouncing it as /-eɪt/.

Speaking about the deviations in UkrE speakers' word phonemic structures of internationalisms, it should be indicated that they comprise two main cases:

- 1) giving full formation to the vowels occurring in unstressed positions due to interference of corresponding Ukrainian pronunciations, e.g. *formula* cf. формулА, *collector* cf. колектОр, *focus* cf. фокУс, etc;

- 2) assigning different sounding to some English letters, denoting vowels both in stressed and unstressed positions, under the influence of Ukrainian graphemes in corresponding words. This case concerns the sounding of the English letters *a, e, i, o, u*, as exemplified below: *bacteria* /bæk'tɪə.ri.ə/ cf. бактерія, *catastrophe* /kə'tæstɹə fi/ cf. катастрофа, *paragraph* /'pær.ə.grɑːf, -græf/ cf. параграф, *extravagant* /ɪk'stræv.ə.ɡənt/ cf. екстравагантний, *asphalt* noun /'æs.fælt, -fɔːlt, -fəlt/ cf. асфальт, *watt* /wɒt/ cf. ватт, *diaspora* /daɪ'æs.pərə.ə/ cf. діаспора, *epoch* /'iː.pɒk, 'ep.ək/ cf. епоха, *deodorant* /di'əʊ.də'r.ənt/ cf. дезодорант, *lemonade* /lem.ə'neɪd/ cf. лимонад, *monologue* /'mɒn.ə'lɒɡ/ cf. монолог, *neoclassical* /niː.əʊ'klæs.ɪ.kəl/ cf. неокласичний, *stereotype* /'ster.i.əʊ.taɪp, 'stɪə.ri-/ cf. стереотип, *sterile* /'ster.aɪl -əl/ cf. стерильний, *tornado* /tɔː'neɪ.dəʊ/ cf. торнадо, etc.

The pronunciation of English compounds by UkrE speakers displays many deviations from standard English. A recurring adaptation involves using **late stress** in compound internationalisms that have corresponding words in Ukrainian, e.g. *'bestseller* cf. бестселер, *'blockbuster* cf. блокбастер, *'talk show* cf. токшоу, etc. Many of such words belong to computer lexis, e.g. *'login* cf. логін, *'internet* cf. інтернет, *'website* cf. вебсайт, etc.

Another recurrent deviation balancing on the verge of an error is some UkrE users' failure to discriminate between compounds and phrases. This is complicated by numerous exceptions to the rule of **early stress** in compounds, e.g. 1) when the first element names a place or time, **late stress** is usual in compounds, e.g. *'city 'hall*, *'kitchen 'sink*, *'Christmas 'Day/ 'Eve* (but: *'Christmas present*, *'Christmas tree*), etc.; 2) when the first element is the material or ingredient out of which the thing is made, **late stress** is used, e.g. *'apple 'pie*, *'rice 'pudding*, *'banana 'split*, except for CAKE, JUICE and WATER: these have normally **early stress**: *'carrot cake*, *'orange juice*, *'mineral water*; 3) when the first element is a proper name, then the second element is stressed (**late stress**), e.g. *'Euston Road*, *'the 'Hilton Hotel*, *'Oxford Circus*, *'Buckingham Palace* (but *'White House*!), except for STREET: these have **early stress**: *'Oxford Street*, *'Euston Street*.

It should be also noted that there are inter-variant differences between the stressing of compounds in Received pronunciation (RP) and General American (GenAm), e.g. *'season ticket* (RP) vs. *'season ticket* (GenAm), *'peanut butter* (RP) vs. *'peanut butter* (GenAm), *'vocal cords* (RP) vs. *'vocal cords* (GenAm).

CONCLUSIONS

This study aimed at describing cases of deviant/erroneous pronunciation of word phonemic and accentual structures of internationalisms, and compounds by Ukrainian pre-service EFL

teachers. The findings revealed that UkrE users often employ the analogy rule for main stress assignment in English pronunciations of internationalisms, i.e. they rely on stress patterns of phonologically similar words in Ukrainian. In case, when English and Ukrainian employ different accentual patterns for similar words, this user strategy results in pronunciation deviations. The analogy rule is also in operation in UkrE learners' adaptation of the phonemic structures of internationalisms. They tend to assign sounds to the English letters *a, e, i, o, u* under the influence of Ukrainian graphemes in similar internationalisms. UkrE speakers' pronunciations of compounds is a source of both potential pronunciation deviations, and errors. The main rules of **early stress** in English compounds, and **late stress** in phrases are replete with exceptions. And there are cases when the same sequence of words can be distinguished as a compound, or a phrase with the rule of early / late stress.

UkrE learners should be aware of these points of difficulty in pronouncing English internationalisms and compounds, due to the fact that some of the adaptations they resort to are just xenolectal markers of speech, whereas others balance on the verge of pronunciation errors that can impede understanding in oral communication. The recommended wise learner strategy is to consult a pronouncing dictionary when the pronunciation of an internationalism or a compound is learned.

Further issues that should be addressed in the future from similar perspectives are, among others, issues of utterance stress / accentuation in Ukrainian English unemphatic and emphatic speech, de-accenting, adjustments related to sound linking, coalescence, and deletion / insertion in connected speech, and how those issues should be integrated in EFL teacher preparation practices.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 288 с.
2. Кочубей В. Ю. Особливості вимовного акценту в англійському мовленні українців: фонемний та фонетичний аспекти: дис... канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2006. 248 с.
3. Прошина З. Г. Динамика развития английского языка в его региональных вариантах. Вестник Иркутского государственного университета. Серия Филология. № 2 (18). 2012. С. 200-206.
4. Crystal, David. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2012. 150 p.
5. Gimson A. Ch. (2001). Gimson's Pronunciation of English. Sixth Edition. Revised by Alan Cruttenden. London, New York: Edward Arnold. 339 p.
6. Habermann, Wolfgang, & Habermann, Mechthild. Internationalisms'. In: Brill's New Pauly. URL: <https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/internationalisms-ct-e1406440>.
7. How words are built: combining forms, prefixes, and suffixes. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/spelling/how-words-are-built>.
8. Jenkins J. The Phonology of English as an International Language. Oxford: Oxford University Press, 2000. 258 p.
9. Jenkins J. Current Perspectives on Teaching World Englishes and English as a Lingua Franca. TESOL Quarterly. March 2006. No. 1. P. 157-182.
10. Kreidler W. Describing Spoken English: An Introduction. London and New York: Routledge, 1997. P. 144-154.
11. The Cambridge English Pronouncing Dictionary. 18th ed. Edited by P. Roach, J. Hartman and J. Setter. Cambridge: University Press, 2011. 599 p.
12. Wells, John C. The Longman Pronunciation Dictionary. 3rd edition. – Harlow: Longman, 2008. – 870 p.

REFERENCES

1. Valihura, O. R. (2008). Fonetychna interferetsiia v angliiskomu movlenni ukrainskykh bilingviv: Monografiia. [Phonetic interference in English speech of Ukrainian bilingual speakers: monography. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. (in Ukrainian)]
2. Kochubei, V. Yu.. (2006). Osoblyvosti vymovnogo akzentu v angliiskomu movlenni ukraintziv: fonemnyi ta fonetychnyi aspekty: dys... kand. filol. nauk. [Specific features of accent in English speech of Ukrainians: phonemic and phonetic aspects: PhD thesis in Philology. (in Ukrainian)]
3. Proshina, Z. G. (2012). Dinamika razvitiia angliiskogo yazyka v ego regionalnykh variantakh // Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo univesiteta. *Seriia Filologiya*. [Development dynamics of English in its regional variants // Bulletin of Irkutsk State University. Philology series]. (in Russian)
4. Crystal, David. English as a Global Language (2012). Cambridge: Cambridge Univ. Press.
5. Gimson, A. Ch. (2001). Gimson's Pronunciation of English. Sixth Edition. Revised by Alan Cruttenden. London, New York: Edward Arnold.
6. Habermann, Wolfgang, & Habermann, Mechthild. Internationalisms'. In: Brill's New Pauly. URL: <https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/internationalisms-ct-e1406440>
7. How words are built: combining forms, prefixes, and suffixes. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/spelling/how-words-are-built>
8. Jenkins, J. (2000). The Phonology of English as an International Language. Oxford: Oxford University Press.
9. Jenkins, J. (2006). Current Perspectives on Teaching World Englishes and English as a Lingua Franca. *TESOL Quarterly*.

10. Kreidler, W. (1997). Describing Spoken English: An Introduction. London and New York: Routledge.
11. The Cambridge English Pronouncing Dictionary (2011). 18th ed. Edited by P. Roach, J. Hartman and J. Setter. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Wells, John C. (2008). The Longman Pronunciation Dictionary. 3rd edition. Harlow: Longman.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Паращук – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

Наукові інтереси: актуальні проблеми фонетики англійської мови, міжкультурної комунікації, викладання англійської мови як іноземної.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Valentyna Parashchuk – Candidate of Science in Philology (PhD), associate professor, professor of the Chair of English and ELT Methodology, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi.

Research interests: current issues in English phonetics, intercultural communication, TEFL.

УДК 372.881.111

**РОЗВИТОК НОВИХ АКЦЕНТНИХ ВАРІАНТІВ
АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ У ПЕРІОД 1958-1984 РР.
(НА МАТЕРІАЛІ 11-ГО ТА 14-ГО ВИДАНЬ EVERYMAN'S
ENGLISH PRONOUNCING DICTIONARY)**

Тетяна ДАЦЬКА (Кропивницький, Україна)

e-mail: tdatska@meta.ua

**ДАЦЬКА Тетяна. РОЗВИТОК НОВИХ АКЦЕНТНИХ ВАРІАНТІВ АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ У ПЕРІОД 1958-1984 РР.
(НА МАТЕРІАЛІ 11-ГО ТА 14-ГО ВИДАНЬ EVERYMAN'S ENGLISH PRONOUNCING DICTIONARY)**

Статтю присвячено встановленню особливостей варіювання кодифікованих акцентних структур слів у нормативній британській вимові за період 1958-1984. Розглядається група слів, у яких протягом цього часу з'явилися нові варіанти акцентного оформлення. Встановлено акцентні типи та структури, що варіюють. Розглянуто такі супутні варіюванню акцентної структури чинники, як довжина слова у складах та частини мовна належність слів. Виявлено зміни у функціонуванні акцентних типів англійських слів у межах зазначеного діяхронічного зрізу.

Ключові слова: акцентний тип, акцентна структура, кодифікація, варіант, варіювання, діяхронія.

**DATSKA Tetiana. THE DEVELOPMENT OF NEW ACCENTUAL VARIANTS OF ENGLISH WORDS DURING 1958-1984
(BASED ON THE CORPUS OF THE 11TH AND 14TH EDITIONS OF EVERYMAN'S ENGLISH PRONOUNCING DICTIONARY)**

The paper is concerned with the study of codified accentual structures variability in RP during 1958-1984. The group of words, which developed new accentual structure variants, are in the focus of investigation. Accentual types and structures that participate in this kind of variation have been singled out. Accentual types are viewed as schemes that indicate the kinds of stress within a word and accentual structures reflect the number of syllables and the placement of primary and secondary stresses on particular syllables in a word. Most of the words have developed two accentual structure variants. Only one out of 198 analyzed words has three alternative accentual structure variants. Five accentual types take part in variation during the above-mentioned period: 'primary stress in a word', 'secondary+primary stress', 'primary+secondary stress', 'primary+secondary+primary stress', 'two primary stresses in a word'. The accentual type 'two primary stresses' in a word falls out of use. The dynamic processes in the word accentual structure involve such types as 'primary stress in a word', 'secondary+primary stress', 'primary+secondary stress'. The main tendency is the change of 'one primary stress in a word' accentual type for 'secondary+primary stress' type. According to the 'part of speech' parameter, most of the words that have developed accentual structure variants are three-syllable and two-syllable nouns and adjectives. Further investigation of the issue under study can include establishing the peculiarities of the groups of words that have lost / retained the same number of their accentual structure variants during the period of 1958-1984.

Key words: accentual type, accentual structure, codification, variant, variability, diachrony.

Відомо, що варіювання мовних одиниць є постійною ознакою живої мови, яка забезпечує її ефективне функціонування та розвиток в синхронії, може спричинятися власне мовними та позамовними чинниками, і врешті є підґрунтям мовної динаміки в діяхронії, яка якраз і відбувається через конкуренцію і перерозподіл варіантів на синхронічному зрізі. У фонетиці діяхронічні зміни у вимові слів можливо відслідковувати на прикладі лексикографічних джерел – словників вимови. Зміни в акцентному оформленні слова, які фіксуються у вигляді варіантів акцентної структури слова (АС), описують динаміку акцентної структури в діяхронії.

Словесний наголос є важливим організуючим елементом в оформленні звучання слова, тому варіативність АС у кодифікованій вимовній нормі, як свідчать проведені дослідження, не є високою порівняно з варіативністю фонемної структури слова [2], проте частина акцентних структур слів в англійській мові допускають певну варіативність реалізацій АС.

Дослідження варіювання та/або динаміки АС уже були проведені на матеріалі останніх видань словників вимови, які фіксують британську, американську та інші вимовні норми

[2; 4; 1]), проте відстеження динаміки варіантів АС у період протягом ХХ століття ще не проводилося.

Мета цієї статті – встановити особливості динаміки акцентних структур слів, які розвинули варіантні реалізації у період 1958-1984 років, а саме – виявити, які акцентні типи та структури беруть участь у варіюванні; як перерозподіляються варіанти акцентної структури з часом; визначити частиномовну належність та складову довжину слів, які мають варіантні реалізації акцентних структур.

Матеріал дослідження було дібрано з 14-го видання словника *Everyman's English Pronouncing Dictionary* [7], укладеного Д. Джоунзом та редагованого й виданого А. Гімсоном у 1984. Перевірка дібраних акцентних варіантів проводилася за словником Д. Джоунза *Словарь английского произношения* [5], який було репродуковано фотомеханічним способом з одинадцятого видання цього словника 1958 року. Таким чином було виявлено 198 слів, акцентні структури яких у період з 1958 до 1984 року збільшили кількість допустимих нормативних реалізацій акцентної структури.

Акцентний тип у цій статті позначається схемою, яка вказує на наявність та розташування певного типу наголосів у слові – головного та другорядного, акцентна структура – це схема, яка вказує, скільки складів уміщує слово і які саме склади є наголошеними. Наприклад, акцентний тип «один наголос у слові» може позначатися такою схемою /- ' / і охоплювати або двоскладові, або акцентні структури, які складаються з більшої кількості складів, у яких наголос може розташовуватися на будь-якому складі: /- ' /, /- - ' /, /- ' - /, /- ' - - /, /- ' - - - / тощо. Поняття *акцентний тип* та *акцентна структура* у цій статті використовуються за визначеннями й типологією, встановленими для англійської мови Торсуєвим Г.П. [6].

Варіантний ряд охоплює усю кількість зафіксованих у словнику варіантів акцентного оформлення слова. У варіантному ряду перший варіант є найбільш поширеним / часто вживаним. Його називатимемо першим варіантом акцентного оформлення слова. А інші варіанти – менш поширеними / альтернативними. Їх називатимемо за порядком їхнього розташування другим і третім варіантами.

Зміни в акцентному оформленні англійських слів проводимо за такими етапами [3]:

- 1) встановлення корпусу слів, які мають варіанти акцентної структури слова за даними словника 1984 року;
- 2) зіставлення дібраних варіантів акцентної структури слова за словником 1958 року;
- 3) укладання інвентарю змін в акцентному оформленні слів у вигляді схем;
- 4) встановлення частиномовної належності слів з варіантами акцентної структури та довжини слова в складах;
- 5) лінгвістична інтерпретація отриманих даних.

Зміни в порядку слідування акцентних варіантів у аналізованих словниках позначаємо, розділяючи їх стрілкою, яка відділяє варіанти словника 1958 року від варіантів словника 1984 року видання. Порядок слідування варіантів відображаємо у загальному вигляді, де акцентний варіант за словником 1958 року має позначку 1, а нові варіанти позначаються великою літерою "Н". Так, наприклад, зміни у позначенні акцентних варіантів прикметника *clandestine* /- ' - / → /- ' - -, ' - - - / позначатимуться схемою 1→1-Н, а дієслово *backslide* /' - ' / → /, ' - -, ' - - / матиме таку схему 1→Н-Н.

Ця стаття висвітлює особливості слів, у яких за досліджуваний період з'явилися альтернативні варіанти акцентного оформлення. У матеріалі дослідження було виявлено 198 таких слів. У кожного з слів цієї групи з'явився другий варіант акцентної структури, і лише в одного слова зафіксовано два нових варіанти АС: *divorcee* /- ' - / → /- ' - -, ' - - -, ' - - - /.

Серед 198 слів опрацьованих слів було виділено 119 слів (60 %), у якій слова розвивають новий варіант акцентного оформлення слова, що займає друге місце у варіантному ряду (див. табл. 1), у той час як перший варіант АС структури лишається незмінним. У другій групі, яка налічує 60 слів (30 %), з'являється два нових варіанти АС, а старий варіант вибуває з ужитку. Третя група налічує 18 слів (9 %), у яких новий варіант витісняє першу АС на друге місце.

Таблиця 1

Схема руху варіантів акцентних структур слів у період 1958-1984 рр.

№	Схема	Абсолютна кількість	Відносна кількість	Приклади
1	1→1-Н	119	60 %	disjunct (adj) /- ' - → - ' -, ' - -/
2	1→Н-Н	60	30 %	X-ray (n, adj) /' - ' - → ' - ' -, ' - -/
3	1→Н-1	18	9 %	segment (v) /' - - → - ' -, ' - -/
4	1→Н-Н-1	1	1 %	divorcee / - ' - - → - ' - ' -, ' - - ' -, - ' - -/
	Разом	198	100 %	

Щоб установити, які саме акцентні типи задіяні у варіюванні у досліджуваний період, було укладено таблицю 2, у якій зазначаються акцентні типи, що охоплюють варіювання АС у словнику вимови 1958 року: /' - / – один наголос у слові, /' - ' - / – другорядний+головний наголос у слові, /' - ' - ' - / – головний+другорядний наголос у слові, /' - ' - ' - ' - / – головний+другорядний+головний наголос у слові та /' - ' - / – два головних наголоси у слові. За словником 1958 року акцентна структура слів мала один варіант, абсолютна та відносна частота якого вказується у колонках №3 та №4. Словник 1984 року фіксує вже два варіанти акцентного оформлення слова і частота використання акцентних типів, які об'єднують ці структури подаються в колонках №6 та №7 для першого варіанта АС та колонках №8 та №9 для другого варіанта АС. Жирним шрифтом виділено випадки кількісного переважання певних акцентних типів у варіантах слова обох аналізованих словників.

Зауважимо той факт, що зміни в акцентному оформленні слів відбуваються переважно за участі таких АТ: “один наголос у слові”, “другорядний+головний наголос”, “головний+другорядний наголос”, а основна тенденція у зміні варіантів акцентного оформлення слова полягає у збільшенні використання АТ “другорядний+головний наголос” замість АТ “один наголос у слові”, що може свідчити про збільшення впливу ритмічної тенденції в наголошуванні слів у досліджуваний період.

Таблиця 2

Зведена таблиця використання акцентних типів у словах з варіантами АС у період 1958-1984рр.

№	Акцентний тип	Словник-1958			Словник-1984			
		1-й варіант АС			1-й варіант АС		2-й варіант АС	
		Абс. частота	Відн. частота		Абс. частота	Відн. частота	Абс. частота	Відн. частота
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	' -	86	43,5%	→	88	44,5%	50	25%
2	' - ' -	16	8%	→	64	32%	125	63%
3	' - ' -	39	20%	→	45	23%	23	12%
4	' - ' - ' -	1	0,5%	→	1	0,5%	-	-
5	' - ' -	56	28%	→	-	-	-	-
Разом		198	100%		198	100%	198	100%

У таблицях 3-6 відображено інвентар акцентних структур слів за схемою руху їхніх варіантів. Акцентна структура чітко відображає кількість складів у слові та розподіл наголосу на певних складах слова. Також ці таблиці дають інформацію про частиномовну належність слів, акцентні структури яких мають варіантні реалізації. Графи в таблиці, де зазначаються дві частини мови, стосуються слів, які функціонують як обидві зазначені частини і мають спільні для обох частин варіанти акцентної структури. Цифри в дужках біля зазначених частин мови та акцентних структур відображають абсолютну частоту певного руху варіантів за вказаною у назві таблиці схемою.

Таблиця 3

Інвентар акцентних структур за схемою *1→1-H*
(всього 119 слів)

2-syllabic structures		
Adjectives (19)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (18)	left-hand, green-eyed, short-term
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	disjunct
Nouns (12)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (6)	forenoon, йclat, intrigue
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (6)	off-time, kingpin, goldleaf
Verbs (2)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (2)	crash-land, quick-freeze
Noun, adjective (2)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (2)	cognate, downcast
Adverb, adjective (1)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	headlong
3-syllabic structures		
Nouns (21)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (8)	corduroy (n), figurine (n), limousine
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (5)	life-sentence (n), sub-heading (n), high-ranker (n)
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (5)	escapade (n), courtesan (n), ordinand (n)
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (2)	midsummer (n), saltpeter (n)
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	embouchure (n)
Adjectives (38)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (21)	bittersweet, far-away, round-the-clock
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (16)	time-honoured, webfooted, ham-handed
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	clandestine
Verbs (3)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (3)	fricassee, mass-produce, man-handle
Adverbs (4)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (2)	overland, therewithall
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	hereabouts
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	en passant
Nouns and verbs (2)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	escalade
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	paraffin
Nouns and adjectives (1)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	tailor-made
4-syllabic structures		
Adjectives (10)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (9)	stony-hearted, double-bedded, thoroughgoing
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	before-mentioned
Nouns (10)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (6)	subdivision, market-garden, daylight-saving
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	midwifery
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	viniculture
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	alackaday
	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	Undertaking (=enterprise, promise)
Noun and adjective (1)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	picaninny
Verb (1)	$\overset{1}{-} \rightarrow \overset{1}{-} \overset{1}{-}, \overset{1}{-} \overset{1}{-}$ (1)	telerecord
5-syllabic structures		

Adjective (4)	$\text{'}_ _ _ _ \rightarrow \text{'_ _ _ _ , _ _ _ _} (3)$	verifiable, disciplinary, classifiable
	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	unprecedented
Nouns (4)	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	devaluation
	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	pithecanthropus
	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	idealization
	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	deceleration
6-syllabic structures		
Adjectives (3)	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (2)$	amplificatory, qualificatory
	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	bacteriological
Nouns (2)	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	counter-revolution
	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	counter-intelligence

Таблиця 4

**Інвентар акцентних структур за схемою $1 \rightarrow H-H$
(всього 60 слів)**

2-syllabic structures		
Nouns (12)	$\text{'_ _ \rightarrow _ _ , _ _} (7)$	sea-shore, seaside, stand-in
	$\text{'_ _ \rightarrow _ _ , _ _} (5)$	hoar-frost, sea-wall, jack-tar
Adjectives (2)	$\text{'_ _ \rightarrow _ _ , _ _} (2)$	set-to, brand-new
Adverbs (1)	$\text{'_ _ \rightarrow _ _ , _ _} (1)$	midway
Nouns and adjectives (1)	$\text{'_ _ \rightarrow _ _ , _ _} (1)$	X-ray
Verbs (1)	$\text{'_ _ \rightarrow _ _ , _ _} (1)$	backslide
3-syllabic structures		
Nouns (29)	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (9)$	Well-doer, backslider, lay-reader
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (5)$	well-wisher, ground-ivy, witch-hazel
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (5)$	misbelieve, fairy-ring, demi-monde
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (3)$	loving-cup, party-wall, vol-au-vent
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (2)$	hoi-polloi, pot-pourri
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	wych-hazel
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	hob goblin
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	souvenir
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	evil-doer
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	easy-chair
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (3)$	right-handed, grey-headed, good-hearted
Adjectives (6)	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (2)$	well-to-do, fusel-oil
	$\text{'_ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	thereupon
4-syllabic structures		
Nouns (6)	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (3)$	kitchen-garden, manysided, telephoto
	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (2)$	mangel-wurzel, season-ticket
	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	sea-elephant
5-syllabic structures		
Nouns (1)	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	tetrasyllabic
6-syllabic structures		
Adjectives (1)	$\text{'_ _ _ _ \rightarrow _ _ _ _ , _ _ _ _} (1)$	unclassifiable

Таблиця 5

Інвентар акцентних структур за схемою *1→H-1*
(всього 18 слів)

2-syllabic structures		
Adjectives (7)	$\overset{1}{-} - - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - -$ (6)	grown-up, mundane, knock-kneed
	$\overset{1}{-} - - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - -$ (1)	upset
Nouns (2)	$\overset{1}{-} - - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - -$ (1)	terrain
	$\overset{1}{-} - - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - -$ (1)	backroom
Verbs (2)	$\overset{1}{-} - - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - -$ (1)	segment
Nouns and verbs (1)	$\overset{1}{-} - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, - \overset{1}{-} -$ (1)	intern
3-syllabic structures		
Nouns (1)	$\overset{1}{-} - \overset{1}{-} - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - \overset{1}{-} -$ (1)	ingenue
Adjectives (1)	$\overset{1}{-} - \overset{1}{-} - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - \overset{1}{-} -$ (1)	warm-blooded
Adverbs (1)	$\overset{1}{-} - \overset{1}{-} - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - \overset{1}{-} -$ (1)	underhand
4-syllabic structures		
Nouns (1)	$\overset{1}{-} - - - \rightarrow \overset{1}{-} - - \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - - -$ (1)	will-o'-the-wisp
Adjectives (1)	$\overset{1}{-} - - - \rightarrow \overset{1}{-} - - \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - - -$ (1)	open-hearted
5-syllabic structures		
Nouns (1)	$\overset{1}{-} - - - - \rightarrow \overset{1}{-} - - - \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - - - -$ (1)	caricaturist
Adjectives and adverbs (1)	$\overset{1}{-} - - - - \rightarrow \overset{1}{-} - - - \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - - - -$ (1)	happy-go-lucky

Таблиця 6

Інвентар акцентних структур за схемою *1→H-H-1*
(всього 1 слово)

3-syllabic structures		
Nouns (1)	$\overset{1}{-} - - \rightarrow \overset{1}{-} - \overset{1}{-} - \overset{1}{-}, \overset{1}{-} - - \overset{1}{-} -$ (1)	divorcee

Як засвідчують дані, які зафіксовані в таблиці № 7, найчастіше варіюють акцентні структури іменників (52 %) та прикметників (37 %). Це здебільшого трискладові (44 %), двоскладові (32 %) та чотирискладові (15 %) слова. Серед них найбільше виділяються трискладові іменники (52 одиниці), двоскладові прикметники (31 одиниця), двоскладові іменники (26 одиниць) та трискладові прикметники (23 одиниці).

Таблиця 7

Розподіл слів з варіантами АС за частинами мови та кількістю складів

№	Частина мови	Кількість складів					Всього	
		2	3	4	5	6		
1	Іменник	26	52	16	6	2	102	52%
2	Прикметник	31	23	12	4	4	74	37 %
3	Дієслово	4	3	1			8	4 %
4	Прислівник	1	6				7	3,5 %
5	Іменник, дієслово	2	2				4	2 %
6	Іменник, прикметник		1	1			2	1 %
7	Прикметник, прислівник				1		1	0,5 %
	Разом	64	87	30	11	6	198	100 %
		32 %	44 %	15 %	6 %	3 %		

Висновки. У період 1958-1984 років у кодифікованій нормативній британській вимові було виявлено такі особливості варіювання акцентних структур слів:

1. В одного слова може бути два паралельні варіанти акцентної структури. В аналізованому корпусі слів лише одне слово має три варіанти акцентного оформлення. Невисоку кількість варіантів акцентної структури можна пояснити тим, що наголос грає важливу роль у впізнаванні слова слухачем.

2. У динамічних процесах у зазначений період часу беруть участь п'ять акцентних типів: *один наголос у слові, другорядний+головний наголос, головний+другорядний наголос, головний+другорядний+головний наголос у слові, два головних наголоси у слові*. Акцентний тип *два головних наголоси у слові* у цей період виходить з ужитку. Зміни в акцентному оформленні слів відбуваються переважно за участі таких акцентних типів: *один наголос у слові, другорядний+головний наголос, головний+другорядний наголос*.

3. Основна тенденція у зміні варіантів акцентного оформлення слова полягає у збільшенні використання акцентного типу *другорядний+головний наголос* замість акцентного типу *один наголос у слові*, що може свідчити про збільшення впливу ритмічної тенденції в наголошуванні слів у досліджуваній період.

4. За частиномовним параметром ті слова, у яких у досліджуваній період з'явилися альтернативні варіанти акцентної структури, переважно належать до класу іменників та прикметників. Це здебільшого трискладові та двоскладові слова. Серед корпусу дослідження найбільше виділяються трискладові іменники та двоскладові прикметники.

Перспективи подальшого дослідження можуть охоплювати встановлення особливостей груп слів, у яких кількість варіантів акцентного оформлення слова в досліджений у цій статті період зменшується, або ж залишається на тому самому рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Данильченко С.В. Варіювання акцентної структури слова в аспекті вимовної норми сучасної англійської мови (на матеріалі лексикографічних джерел) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Данильченко Станіслава Вадимівна ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2014. – 20 с.
2. Дацька Т.О. Динаміка фонетичної структури слова в аспекті сучасної американської вимовної норми (на матеріалі лексикографічних джерел): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Дацька Тетяна Олексіївна. – К., 2002. – 228 с.
3. Дацька Т.О. Методика дослідження динаміки кодифікованих варіантів фонемної структури слова // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки. – Вип. 67. – Кіровоград, 2006. – С. 170–178.
4. Дацька Т.О. Варіювання кодифікованих акцентних структур слів в англійській мові (на матеріалі 14-го видання вимовного словника Everyman's English Pronouncing Dictionary) // Наукові записки. – Випуск 89(4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 295–300.
5. Джоунз Д. Словарь английского произношения. – М.: Из-во «Советская Энциклопедия», 1964. – 538 с.
6. Торсуев Г.П. Вопросы фонетической структуры слова: На материале английского языка. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1962. – 155 с.
7. Everyman's English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. Extensively revised and edited by A.Ch. Gimson. – 14th edn. – London: J.M.Dent & Sons Ltd., 1984. – 560 p.

REFERENCES

1. Danylchenko, S.V. (2014). Variiuvannia aktsentnoi struktury slova v aspekti vymovnoi normy suchasnoi angliiskoi movy (na materiali leksykografichnykh dzherel) : avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk. [Word accentual structure variability in Modern English pronunciation norm (on the basis of pronunciation dictionaries) PhD Thesis Abstract]. Chernivtsi.
2. Datska, T.O. (2002). Dynamika fonetychnoi struktury slova v aspekti suchasnoi amerykanskoj vymovnoi normy (na materiali leksykografichnykh dzherel) : dys. ... kand. filol. Nauk. [Word phonetic structure dynamics in codified modern General American pronunciation standard (PhD Thesis)]. Kyiv.
3. Datska, T. (2006). Metodyka doslidzhennia dynamiky kodyfikovanykh varianiv fonemnoi struktury slova // Naukovi zapysky: filolohichni nauky. [The methodology of investigating the dynamics of word phonemic structures // Research Bulletin: philology]. Kirovohrad.
4. Datska, T. (2010). Variiuvannia kodyfikovanykh aktsentnykh struktur sliv v anhliiskiy movi (na materiali 14-ho vydannia vymovnoho slovnyka Everyman's English Pronouncing Dictionary) // Naukovi zapysky. [English codified accentual structures variability (English Pronouncing Dictionary corpus, 14th edn.) // Research Bulletin]. Kirovohrad.
5. Jones, D. (1964). Slovar angliyskogo proiznoshenia. [Everyman's English Pronouncing Dictionary]. Moscow: Sovetskaya Entsiklopedia.
6. Torsuev, G.P. (1962). Voprosy foneticheskoi struktury slova: Na materiale angliiskogo yazyka. [English word phonetic structure peculiarities]. Moscow-Leningrad: Izd-vo AN SSSR.
7. Everyman's English Pronouncing Dictionary. (1984). London: J.M.Dent & Sons Ltd.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Дацька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: питання фонетики та фонології англійської мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetiana Datska – Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor of the Chair of English and Methods of Teaching, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: English phonetics and phonology issues.

УДК 811.581.11

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФОНЕТИКИ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ

Дар'я ЄМЕЛЬЯНОВА, Антоніна НЕВЄРОВА (Одеса, Україна)

e-mail: olga2445@ukr.net

ЄМЕЛЬЯНОВА Дар'я, НЕВЄРОВА Антоніна. ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФОНЕТИКИ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ

Стаття торкається ритмічної будови китайської мови, спирається на дослідження китайських лінгвістів і досвід українських викладачів. Метою дослідження стала розробка найбільш ефективного та результативного методу навчання українських студентів фонетиці китайської мови. Проведено порівняльний аналіз структур та особливостей наголосу ритмічних слів китайської і української мов, виявлено відмінності між тонами в китайській мові і наголосом в українській. Зроблено узагальнений аналіз типових фонетичних помилок, які допускаються українськими студентами при вивченні китайської мови. Дано рекомендації щодо виправлення типових помилок.

Ключові слова: поняття: ритмічна теорія, поняття: ритмічне слово, поняття: тон, поняття: наголос.

YEMELIANOV Darya, NEVEROVA Antonina. PROBLEMS OF TEACHING LANGUAGE FACULTY FOR UKRAINIAN STUDENTS

The article touches upon the rhythmic structure of the Chinese language and relies on the study of Chinese linguists. The purpose of the study was to develop the most effective method of studying of Ukrainian students of the phonetics of the Chinese language. A comparative analysis of the structures and peculiarities of the emphasis of the rhythmic words of the Chinese and Ukrainian languages was made, the differences between the tones in the Chinese language and the emphasis in the Ukrainian language were revealed. A generalized analysis of typical mistakes made by Ukrainian students in the study of the Chinese language is made, namely: incorrect pronunciation of rhythmic words; incorrect attitude of accent and tightening of one of the syllables when pronouncing bilingual words; adding an additional emphasis to Chinese rhythmic words; confusion of tones with emphasis, that is, the transfer of the rules of the Ukrainian language to the Chinese language. Corresponding recommendations for correcting these errors are provided. It is concluded that phonetics is the most important component of the language, and the Chinese language especially. It has a significant impact on the teaching for Ukrainian students of the Chinese language. Because the wrong pronunciation carries both grammatical mistakes and mistakes in the use of words. That is why it is necessary to teach students to master the phonetics perfectly. The prospects for increasing the level of Chinese language proficiency are seen in a variety of learning methods: interactive interaction between all participants both during classroom sessions and during conferences, cultural and festive events organized by the Confucius Institute Educational and Cultural Center of Ushinsky University; internship of Ukrainian students and professors at the Harbin University of Engineering; application of Internet resources - videos, presentations in Chinese; Writing abstracts, articles, reports on the problems of learning Chinese language by Ukrainian students; more active involvement of teachers from China, etc.

Key words: concept: rhythmic theory, notion: rhythmic word, notion: tone, notion: emphasis.

У наші часи весь світ спостерігає за швидкими змінами в Китаї, за його успіхами в різних сферах життя – економіці і політиці, науці та освіті. Як наслідок, зростає інтерес до Китаю і китайської мови, до ієрогліфічної писемності. Необхідно зауважити, що китайська мова є рідною для 1300 млн. осіб – приблизно однієї п'ятої людства. Офіційна назва ханьюй – мова жителів стародавньої імперії Хань. Офіційна китайська мова заснована на пекінській вимові і увібрала в себе багато лексичних та граматичних особливостей північних діалектів в цілому. В КНР офіційна мова називається путунхуа - «загальноновживана».

До кінця 19 ст. китайська наука про мову і писемності розвивалася цілком незалежно від іноземних лінгвістичних традицій і лише зазнала деякий вплив індійської філології. Однак сучасне мовознавство в Китаї є синтезом досягнень своєї й західної наук.

Вивчення іноземної мови, зокрема і більш за все, китайської, базується на фонетиці. Те, наскільки добре чи погано студент опанував фонетикою, визначає його подальше оволодіння граматикою і лексикою. Отже, вивчення фонетики – це основа іноземної мови і особливо китайської.

Існує типологічна класифікація, що враховує фонетичні особливості китайської мови. З цієї точки зору її відносять до складових (або фонетичних) мов. Якщо, наприклад, у нескладових мовах, типу української і російської мов, морфема може бути утворена як поєднанням звуків, складом або поєднанням складів, так і окремим звуком – фонемою, то в

складових мовах морфема, як правило, дорівнює складу і, в свою чергу, кожному складу відповідає морфема. Базову одиницю фонетичних мов, яка, подібно до європейської фонемі, здатна утворювати морфему, але дорівнює складу, прийнято називати слогоморфемою (силлабеомою). Велика частина силлабічних мов, китайської в тому числі, є тоновими. За кожною слогоморфемою закріплений один із змісторозрізнених тонів – певна, перш за все, мелодійна характеристика фіналу.

Фонетика – це знакова система, яка об'єднує вимову і значення. Фонетика – матеріальна оболонка мови. Простіше кажучи, це голосова мова людини. Китайський вчений Чжао Юань Жень звертає увагу на той факт, що вивчення іноземної мови складається з вивчення фонетики, граматики і словникового складу мови, послідовність навчання також залежить від цих трьох пунктів [1]. Фонетична складова – найскладніша, але в той же час і найважливіша, тому що сама по собі мова, її структура – це, перш за все, фонетика. Неправильна вимова тягне за собою граматичні помилки, а також помилки у вживанні слів.

Первісне вивчення звуків вимагає великої самовіддачі, але фонетична база має великий вплив на вивчення мови в подальшому. Саме тому необхідно поставити собі за мету – досконало опанувати фонетикою мови, що вивчається. Синолог московського університету Тань Ао Шуан стверджує, що всі проблеми у вивченні китайської мови відбуваються через те, що не приділяється належної уваги таким аспектам китайської мови, як тоновий наголос й інтонація. Він вважає, що тільки за допомогою ретельного вивчення фонетичних особливостей можна досягти успіху у вивченні китайської мови. Значну складність уявляє оволодіння китайською вимовою і особливо тонами. Слід зазначити, що моніторинг сформованості фонетичної компетенції є невід'ємною частиною багатокomпонентної системи контролю і оцінки знань та мовної компетентності [2].

Відомо, що вивчення будь-якої мови починається з алфавіту. Але в китайській мові відсутній алфавіт, як такий у класичному розумінні [3]. В алфавіті літери позначають звуки. В Китаї ж письмові знаки позначають не звуки, а певні морфеми мови. Кожна морфема має своє значення. Такий вид письма називається логографічним. Довгий час було не зрозуміло, як записувати вимову китайських ієрогліфів. У 1958 р була прийнята система пін'їнь. Вивчення пін'їнь обов'язкове для студентів-іноземців. У пін'їнь всі звуки можна розбити на ініціали – перша частина складу і фіналі – завершальна частина.

Як відомо, всього є 21 ініціалів і 36 фіналів. У пін'їнь використовують букви латинського алфавіту, але читання їх відрізняється від звичного. Варто знати, що довільно поєднувати ініціали та фіналі не можна, є певний набір між ними. Розглянемо на прикладі як вимовляються ініціали та фіналі: Ініціали: d (де), t (тхе), f (фо), m (мо), z (цзи), x (сі), s (си), ch (чи), sh (ши), zh (чжи), r (ер), j (цзи), q (ци). Фіналі: ai (ай), e (е), i (і). ou (оу), er (ар), ei (агов). en (ень). iou (йоу), ong (він). ang (ан). Сполучення ці обмежені, всього 421.

Для розрізнення на допомогу приходять тони, які і роблять китайську мову настільки різноманітною. В українській мові немає такого поняття як тони і це ще одна складність при вивченні китайської мови українськими студентами. В китайській мові 4 тони, плюс один нейтральний. Перший тон вимовляється на одній і тій же ноті, голос йде рівно «а а а». Другий тон звучить як ніби Ви здивовані «А а а?». Голос з нижніх ноток піднімається на верхні. Третій тон потрібно вимовляти як би з задоволенням – голос йде вниз, а потім вгору. Четвертий тон вимовляється дуже різко, ніби заперечуєте щось. Голос різко опускається з верхніх нот на нижні. Нарешті, нейтральний тон, яким найчастіше позначають службові частини мови.

Щоб краще оволодіти китайською мовою, потрібно знати деякі нюанси. А саме – не всі слова вимовляються з однаковим наголосом, і в складних китайських словах не всі склади виділяються голосом однаково. Таким чином, у студентів виникають складності у вимовлянні складних слів. Насправді у вимові трискладових і чотирискладових слів теж є свої правила – тільки останній склад вимовляється з наголосом. Наприклад: трискладове – fūwùyuán; і чотирискладове – xuéxí hànyǔ. Хоча самі китайці пропускають деякі склади і не ставлять наголос, роблячи мову більш «китайською». Але вчити українських студентів мови треба спочатку правильно. Для більш швидкого і зрозумілого освоєння студентами китайської мови була сформована ритмічна теорія. Це новий спосіб вивчення китайської фонетики, якому лише 20 років.

Під ритмом розуміють сукупність таких особливостей мови, як: наголос, інтонація, гучність, паузи. Ритмічна теорія вивчає швидкість мовлення, темп, паузи та інші аспекти. Теорія поступово прийняла як сучасні зарубіжні фонетичні дослідження, так і стародавні фонологічні вчення Китаю. Цей метод досліджує структуру ритмічних слів, наголос у них. Даний метод вивчає також зв'язок між ритмічними словами і словотворенням, синтаксисом, що так важливо при вивченні китайської мови нашими студентами. Він володіє як теоретичним новаторством, так і практичним змістом. Ритмічні структури китайської мови складають чотири групи: 1) мори; 2) склади; 3) стопи; 4) ритмічні слова. Отже: з мор утворюються склади, зі складів – стопи, а стопи вже складаються в ритмічні слова. Саме стопа є центром ритмічного слова. Відповідно до думки вчених, структура стопи обов'язково складається з двох складових. Двоскладова стопа в китайській мові служить для відображення сильного і слабого складу. Стопа вважається ритмом мови. Якщо в слові немає сильного або ж ненаголошеного складу, то немає і темпу, а якщо немає темпу, то відповідно немає і ритму. Стопа за визначенням повинна бути двоскладовою. Таким чином, ритмічні слова китайської мови складаються з двох складів. Ритмічна теорія китайської мови виділила особливості її словотворення та фонетики і вирішила проблему поділу слів та словосполучень у китайській мові. За допомогою даного методу було визначено довгота двоскладових слів, місця постановки наголосу і використання тонів між складами. Все це має величезний практичний сенс для навчання студентів китайської мови.

При вивченні китайської мови потрібно багато терпіння і праці. Щоб урізноманітнити процес можна застосовувати різні методи. Ритмічна теорія пропонує так само вивчати китайську мову за допомогою пісень. І багатьом студентам цей метод допоміг при вивченні тонів і наголосів. Не кажучи про те, що вивчення китайських слів за допомогою пісень дуже захоплює заняття. До речі, при навчанні китайських студентів української мови, як показав досвід, також ефективно застосовувати цей метод – співати українські народні пісні.

Розглянемо поширені помилки українських студентів при оволодінні ритмічною теорією китайської мови:

- По-перше, у неправильній вимові ритмічних слів, так як вони мають відмінні риси в українській мові. При вимові двоскладових слів студенти змінюють звучання, не правильно ставлячи наголос, і затягують один зі складів, переносючи правила української мови на китайську. Наприклад: xīān – xiān. Тому при вивченні фонетики китайської мови необхідно змушувати студентів читати кожен склад ритмічного слова як довгий і тренувати вимову чотирьох тонів.

- По-друге, українські студенти часто додають додатковий наголос китайським ритмічним словам. Наприклад: nǐhǎo – nǐhǎo. Тому викладач повинен позначати в словах місця наголосу. Але при цьому з огляду на те, що довгота обох складів однакова.

- По-третє, студенти плутають тони з наголосом. В українській мові наголос майже завжди доводиться на кінець слова, і тому студенти вимовляють ритмічні слова четвертим тоном. Наприклад: nǐhǎo - nǐhǎo.

Тому викладачеві спочатку потрібно пояснити особливості тональної системи китайської мови і якомога більше давати студентам практичних завдань. Китайське словосполучення утворюється за певними ритмічними закономірностями і чергуванням тонів.

Навівши всі приклади і ґрунтуючись на працях вчених, необхідно зробити висновок, що вивчення китайської мови як іноземної складається з трьох складових – граматики, словникового складу і, звичайно, фонетики. Фонетика, в свою чергу, є найголовнішою складовою мови, особливо китайської. Вона має великий вплив на навчання українськими студентами китайської мови. Адже неправильна вимова несе за собою як граматичні помилки, так і помилки у вживанні слів. Саме тому необхідно поставити за мету – навчити студентів досконало оволодіти фонетикою.

Вчені і викладачі, які вирішують проблеми викладання українським студентам китайської мови, зійшлися на думці, що вивчення фонетики китайської мови є одним з важливих аспектів. Багато років існувала проблема з різницею фонетики української та китайської мов. І, нарешті, стараннями вчених обох країн і багато в чому завдяки відкриттю ритмічної теорії проблема вирішена як для викладачів, так і для студентів.

У Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» суттєву допомогу студентам, які готуються за освітньою програмою

«Мова і література (китайська)», в навчанні фонетики китайської мови надають викладачі-волонтери з Китаю, які працюють в освітньо-культурному центрі «Інститут Конфуція» Університету Ушинського.

Перспективи підвищення рівня оволодіння фонетикою китайської мови вбачаємо в різноманітності методів і способів навчання: інтерактивна взаємодія між всіма учасниками як під час аудиторних занять, так і при проведенні конференцій, тренінгів, культурних та святкових заходів, які здійснює освітньо-культурний центр «Інститут Конфуція»; застосування Інтернет ресурсів – відеороликів, презентацій китайською мовою; написання рефератів, статей, доповідей з проблем навчання китайської мови українськими студентами; більш активне залучення викладачів з Китаю тощо.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Чжао Юань Жень. Вопросы языка [М]. Пекин: Выставка коммерческих книг, 1980. С. 156–157.
2. Ибрагимов И. Д. Многокомпонентная система контроля и оценки знаний и компетенций студентов лингвистического вуза // Педагогическое образование в России. 2014. № 3. С. 23–28.
3. Алексахин А. Н. Алфавит китайского языка путунхуа. Буква. Фонема. Звук речи. Слог. Владимир: ВКТ, 2008. 96 с.

REFERENCES

1. Chzhao Yuan' Zhen'. (1980) Voprosy yazyka. [Language issues]. Pekin: Vystavka kommercheskikh knig.
2. Ibragimov, I. D. (2014) Mnogokomponentnaya sistema kontrolya i otsenki znaniy i kompetentsiy studentov lingvisticheskogo vuza // Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii. [Multicomponent system of control and assessment of knowledge and competencies of students of a linguistic university // Pedagogical education in Russia].
3. Aleksakhin A. N. (2008) Alfavit kitayskogo yazyka putunkhua. Bukva. Fonema. Zvuk rechi. Slog. [Alphabet Chinese Mandarin. Letter. Phoneme. The sound of speech. Syllable]. Vladimir: VKT.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Дар'я Ємельянова – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання.

Наукові інтереси: китайська мова, фонетика.

Антоніна Невєрова – студентка факультету іноземних мов Університету Ушинського, спеціальність: 014 Середня освіта; спеціалізація: Мова і література; освітня програма: мова і література (китайська).

Наукові інтереси: китайська мова, фонетика.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Darya Yemelyanova – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Western and Oriental Languages and Methods of their Learning.

Scientific interests: the Chinese language, phonetics.

Antonina Neverova – student of the Faculty of Foreign Languages of Ushinsky University, specialty: 014 Secondary education; specialization: Language and literature; educational program: language and literature (Chinese).

Scientific interests: the Chinese language, phonetics.

Удк 811.11+81.342.415

ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІЛЬНОГО ВАРІЮВАННЯ ДИФТОНГІВ У СТРУКТУРІ ВЛАСНИХ НАЗВ ВІД ЕТИМОЛОГІЇ СЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Ганна ПОЛІЩУК (Кропивницький, Україна)

e-mail: lopotova@ukr.net

ПОЛІЩУК Ганна. ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІЛЬНОГО ВАРІЮВАННЯ ДИФТОНГІВ У СТРУКТУРІ ВЛАСНИХ НАЗВ ВІД ЕТИМОЛОГІЇ СЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

У статті досліджуються особливості системної вмотивованості вільного фонемного варіювання дифтонгів у фонемному складі власних назв в аспекті південноанглійської та загальноамериканської норм вимови на матеріалі лексикографічних джерел, яка полягає в існуванні тісного зв'язку між варіюванням дифтонгів і такою характеристикою слова як його етимологія. Описано різницю у варіюванні дифтонгів у загальних та власних назвах.

Ключові слова: варіювання дифтонгів, південноанглійська та загальноамериканська норми вимови, власні назви, етимологія слова, лексикографічні джерела.

POLISHCHUK Hanna. THE CONNECTION OF FREE VARIATION OF DIPHTHONGS IN THE PHONEMIC STRUCTURES OF PROPER NAMES WITH WORD ETYMOLOGY (A STUDY OF LEXICOGRAPHIC SOURCES)

The paper investigates the problem of phonemic variation of diphthongs in the composition of proper names in Received Pronunciation and General American Pronunciation on the basis of its lexicographic sources and the connection of free phonemic variation of diphthongs with etymology of the word. It has been estimated that the process of free phonemic variation of diphthongs is domineering in the structures of native proper names; borrowed proper names have the minimal number of free phonemic variants. French borrowings prevail in the experimental material, but Latin and Greek loan proper names are very numerous. The characteristic features of free phonemic variation of diphthongs are proved to be dependent on the etymology of the word which restrict or facilitate the process of variation in the structures of proper names. Common and distinctive features of diphthongs free phonemic variation in the

structures of common names and proper names have been revealed. The author draws attention to the changes in the pronunciation of diphthongs presented in contemporary pronunciation dictionary Longman Pronunciation Dictionary.

Key words: free phonemic variation of diphthongs, Received Pronunciation, General American Pronunciation, proper names, phonemic structure of the word, etymology of the word, lexicographic sources.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Дана стаття присвячена дослідженню системної вмотивованості вільного фонемного варіювання дифтонгів у кодифікованих нормах вимови британського та американського варіантів англійської мови у власних назвах, а саме його взаємозв'язку з етимологією слова.

Встановлюємо зв'язок між варіюванням дифтонгів та етимологією слова саме у структурі власних назв у зв'язку з тим, що використання в межах даної роботи системного підходу до аналізу мовних явищ передбачає орієнтацію дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта та зведення їх у єдину теоретичну картину [11, с. 612; 2, с. 5], а варіюванню дифтонгів саме у структурах власних назв не приділялось достатньої уваги порівняно з варіюванням у загальних назвах, оскільки власні назви як складова частина мовної комунікативної системи, потребують окремого розгляду, складаючи значну частину соціокультурного контексту мови і мовної картини світу. Ми вважаємо, що варіювання дифтонгів саме в цьому прошарку лексики потребує детального висвітлення, оскільки поглиблює знання про вільне фонемне варіювання дифтонгів у зв'язку з загальною тенденцією до розгляду мовних одиниць з погляду їх комунікативної значущості.

ВФВ дифтонгів південноанглійської (RP) та загальноамериканської (GA) вимовних норм у порівняльному плані було зроблене нами на матеріалі загальних назв [6], також досліджувались тенденції варіювання як британських так і американських дифтонгів у структурі власних назв [7,8]. Ми розпочали дослідження впливу системи мови на варіювання дифтонгів на матеріалі власних назв з урахуванням силабічної структури слова [9], проаналізували їхнє варіювання у наголошеній/ненаголошеній позиції [10], однак не можна зробити остаточних висновків про системну вмотивованість варіювання без урахування етимології власних назв. Згідно з викладеним вище, комплексне дослідження фонемного варіювання дифтонгів на рівні фонемної структури слова передбачило пошук системотворчих факторів, які сприяють або обмежують ВФВ під впливом інших характеристик слова як багатоаспектної одиниці. Саме цим зумовлюється актуальність обраної теми, яка визначається необхідністю виявлення сучасних тенденцій у вимовній нормі британського та американського варіантів англійської мови, що є важливим при навчанні усного мовлення, а також у встановленні особливостей їхнього функціонування в усному мовленні.

Виклад основного матеріалу. У результаті суцільного обстеження 225,000 слів сучасного словника вимови Longman Pronunciation Dictionary за редакцією Дж.Веллза (LPD – 2008), який відображає два типи вимови: південноанглійський та загальноамериканський, нами виділені фонемні варіанти 7829 лексем, у фонемній структурі яких має місце ВФВ дифтонгів, що складає 3,48% від загальної кількості слів, зареєстрованих у словнику LPD – 2008. 93,5% випадків ВФВ становить варіювання дифтонгів американського варіанта з дифтонгами британського варіанта, 5,85% – ВФВ серед дифтонгів RP, 0,65% – ВФВ серед дифтонгів GA. Далі нашу увагу сконцентровано на дослідженні процесу ВФВ дифтонгів південноанглійської та загальноамериканської вимовних норм з урахуванням розподілу на питомі та запозичені власні назви.

Визначення характеру взаємозв'язку між фактом наявності варіантів фонемних структур у власних назвах та джерелом його походження при дослідженні системної вмотивованості ВФВ дифтонгів вважаємо важливим. Словниковий склад сучасної англійської мови нараховує близько 2/3 слів іншомовного походження [14, с.233; 5, с.127], що багатьма лінгвістами розглядається як наслідок своєрідного історичного розвитку англійської мови. Об'єктом запозичення головним чином визначаються слова і виділяють три групи факторів, які зумовлюють цей процес: 1) “номінативна безвихідь” і прагнення до мовленнєвої економії: зустріч з новою реалією, яка не має спеціального позначення в даній мові, змушує мовців віддати перевагу не описовому звороту рідною мовою, а його запозиченому іншомовному позначенню; 2) прагнення мовців використати слова, позбавлені будь-яких

конотативних значень, головним чином у сфері науково-технічної термінології і в номенклатурі. Так, англійська науково-технічна термінологія широко використовує греко-латинські основи; 3) прагнення мовців використати слова, яким властиве конотативне значення, головним чином у сфері публіцистики і молодіжного жаргону [4, с. 23].

Установлюємо, які власні назви у зв'язку з джерелом походження складають основу вільного фонемного варіювання дифтонгів англійської мови (RP та GA). З цією метою звертаємось до даних словника "Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged" (1981), також використовуємо "The Compact Oxford English Dictionary" (1994), та відомості про етимологію слів у вимовному словнику LPD – 2000.

Серед власних назв з ВФВ дифтонгів британського варіанта англійської мови найчастіше, більше ніж у половині усіх випадків (53,8%) варіювання відбувається у складі антропонімів. Аналогічна тенденція спостерігається також і в американському варіанті англійської мови – 66% випадків варіювання зафіксовано саме в антропонімах, оскільки ці власні назви частіше вживаються у мовленні, ніж, наприклад, зооніми, астроніми тощо, виконуючи номінативну, ідентифікаційну функції, функцію диференціації, заміну імен, пов'язану з віком, зміною соціального або сімейного стану, життям серед людей інших національностей, переходом до іншої віри тощо. Антропоніми, які є стилістично насиченими, не лише відображають характер, душевні якості людини, але й здатні створювати сатирико-іронічний ефект, розкривати національну приналежність людини, їм властиві мотиваційні характеристики, пов'язані з професійними та соціальними розрізнювальними ознаками носія імені. Вони сприяють більш повному та чіткому виявленню сутності людини, чим і пояснюється їхня висока частотність у матеріалі спостереження.

Друге місце серед різних видів власних назв посідає варіювання дифтонгів у структурі топонімів – 28% в британському варіанті та 20% в американському. Тут також можна зазначити варіювання дифтонгів у фонемному складі ергонімів – 6,1% в британському варіанті та 6% в американському, гідронімів – 1,7% в британському та 2% – в американському. Також у матеріалі дослідження зафіксоване незначне варіювання дифтонгів у фонемному складі біблїонімів – 1,5%, гастронімів – 0,4%, теонімів – 1,1%, хремантонімів – 0,2%, хрононімів – 0,4%, оронімів – 0,3%.

Аналіз мовного джерела власних назв з ВФВ дифтонгів засвідчив, що у найбільшій кількості випадків – 28,6% в британському та 20% в американському – ВФВ дифтонгів відбувається у фонемних структурах питомих слів (це слова, які в етимологічних довідниках помічені "ОЕ" – давньоанглійське), що значно відрізняється від показників варіювання дифтонгів у загальних назвах, де лише у 3,9% випадків ВФВ дифтонгів відбувається у фонемних структурах питомих слів. У досліджуваному нами процесі ВФВ дифтонгів RP фіксуємо, що певні дифтонги мають порівняно більшу частоту вживання в мові, наприклад, дифтонг /əʊ/ – 30,4%. Цікаво, що цей дифтонг, варіюючи у загальних назвах, знаходився на периферії [6], у власних назвах він належить до ядра ВФВ разом з дифтонгами /eɪ/ – 27,0% та /aɪ/ – 17,1%, що в сукупності дає 74,5%. Установлено, що у більшості випадків дифтонг /əʊ/ варіює з /oʊ/ – 65,5% від загальної кількості вільних фонемних варіантів дифтонга /əʊ/. Зафіксований вибір фонем /o/ та /ə/ у вимові дифтонга /əʊ/ пояснюється у літературі [15, с.91] впливом регіональних вимовних варіантів. Ми поділяємо точку зору А.Гімсона про існування так званих морфофонемних альтернацій, тобто типу відносин за довготою між голосними в корені слова та у тій же позиції у споріднених з ним словах [13, с.93]. Зважаючи на те, що історично довгі голосні зазнали впливу зсуву голосних, відповідності між голосними на сучасному етапі стосуються не лише голосних однакової якості, і серед п'яти типів альтернацій, що виділяються дослідником, приділяємо увагу саме альтернації /əʊ/ – /oʊ/. Перевіривши власні назви з дифтонгом /əʊ/ у матеріалі дослідження, наприклад, *Humboldt* /'hʌmbəʊlt/ – /'hʌmbɒʊlt/, *Archbold* /'ɑːtʃbəʊld/ – /'ɑːtʃbɒʊld/, припускаємо, що висока частотність /oʊ/ як вільного фонемного варіанта дифтонга /əʊ/ може бути пояснена вимовою за аналогією, а також впливом закону економії мовленнєвих зусиль [2, с.553]. Вимова /əʊ/ супроводжується /o/ як основним вільним

варіантом, який не має смислорозрізняювального характеру, що знайшло підтвердження при опитуванні громадської думки, проведеного Дж.Веллзом (LPD – 2000, LPD – 2008), згідно з яким майже половина респондентів віддає перевагу /o/ як основному варіанту вимови замість дифтонга /əʊ/.

Генетична характеристика іншомовних власних назв представлена, в основному, безпосередніми запозиченнями із класичних мов: латинської – 2,8% випадків у матеріалі дослідження в британському варіанті, 6% – в американському, грецької – 5,2% в британському, 10% – в американському варіанті, а також французької – 12,4% в британському, 6% – в американському. Найбільша кількість французьких запозичень, особливо прізвищ, пояснюється тим, що після норманського завоювання більшість давньоанглійських імен вийшла з ужитку і була замінена певною кількістю французьких імен, що спричинило необхідність появи додаткової до особистого імені ідентифікації людини, а оскільки протягом давньоанглійського та на початку середньоанглійського періоду розвитку англійської мови у вжитку були лише імена (first names, given names, Christian names), прізвища, які є наймолодшим класом найменувань в англійській антропонімії, з'являються пізніше, але саме вони найчастіше зберігають маловживані і навіть утрачені слова та значення слів.

Також виявлена певна кількість (3,9% в британському, 6% в американському) запозичень з італійської мови, решту корпусу слів представляють запозичення з російської, турецької, китайської, голландської, індійської, японської, сербської іранської, іспанської, арабської, польської мов, а також діалектів: санскриту, скандинавських.

Найбільш чисельними в матеріалі дослідження є запозичення власних назв із французької мови, що пояснюється особливою їх кількістю в середньоанглійський період, коли, наприклад, у результаті надмірної кількості запозичень у звуковій системі англійської мови з'являється новий дифтонг /oi/, який, на думку дослідників, не міг би розвинутих із жодного давньоанглійського звуку або сполучення, а потрапив до звукової системи мови із такими французькими словами як point, joint, poise [13, с.119; 16, с. 209]. Даний факт суперечить твердженню про те, що за свідченням документованої історії англійської фонологічної системи, незважаючи на велику кількість запозичених французьких слів, запозичення французьких фонем не відбувалося [4, с. 21], тобто запозичення фонем існувало, проте в цілому це явище досить рідкісне і малопоширене. Хоча роль лексичних запозичень є визначальною для всіх інших контактних зумовлених мовних змін, саме лексичними і зумовлюються фонологічні та морфологічні запозичення. Дослідниками підкреслюється, що за тривалого і масового запозичення слів, яким і було запозичення із французької мови, сталися суттєві зміни в фонологічній системі, у тому числі і поява нових фонем і фонологізація вже наявних у мові варіантів фонем [12, с. 113; 3, с. 190].

Певна кількість запозичених власних назв у нашому матеріалі з латинської мови пояснюється тим, що латинська мова в Англії, як і в інших країнах Європи, займала досить своєрідне становище: протягом багатьох століть після введення християнства вона використовувалася як мова богослужіння, а також як мова – основа для написання наукових трактатів, що слугувало джерелом для позначення багатьох нових понять [1, с. 36], отже, існує тенденція до зберігання запозичених елементів у вимовній формі слова, особливо це стосується фонетичних структур власних назв, запозичених із класичних та французької мов: вимовні варіанти давно асимільованих латинізмів піддаються ревізії і вимова дифтонгів наближається до вимовного варіанта оригіналу. Якщо мова, із якої запозичена лексема, є добре відомою носіям англійської мови, то процес асиміляції фонемної структури відбувається повільно, створюючи основу для неоднорідної реалізації її фонемного складу.

Висновки та подальші перспективи. Дослідження варіантів власних назв з ВФВ дифтонгів у сучасній англійській мові у залежності від етимологічної характеристики слова дозволяє зробити певні узагальнення: а) варіювання переважає у складі питомих власних назв, запозичені мають мінімальну кількість вільних варіантів – два, варіювання в основному відбувається в другій або третій позиції, серединній; б) генетична характеристика іншомовних слів матеріалу спостереження представлена французькими запозиченнями, а також запозиченнями із класичних мов (латинь, грецька), завдяки тенденції до зберігання

запозичених елементів у вимовній формі слова, що особливо це стосується фонетичних структур власних назв, запозичених із класичних та французької мов на відміну від загальних назв слова, поширеність яких незначна); в) послаблення імперативності мовної норми сприяє подальшому процесу запозичення іншомовної лексики; г) різноманіття інвентаря ВФВ питомої та запозиченої лексики, кількість варіантних фонемних модифікацій у одного слова в запозиченій та питомій лексиці свідчить про те, що фонемні варіанти дифтонгів питомих і запозичених слів мають свої характерні риси, а саме: дифтонги у фонемних структурах загальних назв найчастіше варіюють у запозиченій лексиці, а у фонемному складі власних назв – у питомій лексиці. Отже, припускаємо, що саме етимологічна характеристика слова як багатоаспектної одиниці і є одним із важливих системотворчих факторів, що сприяє або обмежує ВФВ дифтонгів.

У межах цієї статті неможливо охопити все коло питань, пов'язаних з досліджуваною проблемою. У подальших наукових розвідках перспективним вбачається здійснення всебічного аналізу специфіки функціонування дифтонгів у фонемних структурах власних назв у різних вимовних нормах англійської мови, що дозволить зробити остаточні висновки про системну вмотивованість вільного фонемного варіювання дифтонгів англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антрушина Г.Б., Афанасьєва О.В., Морозова Н.И. Лексикология английского языка: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1985. – 223 с.
2. Дворжецкая М.П. Единство системного и коммуникативно-функционального анализа просодии связного текста // Изучение динамического аспекта сегментных и супraseгментных единиц звучащего текста / Под ред. М.П. Дворжецкой. – К.: КГПИИЯ. – 1988. – С. 5-11.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – Київ: Видавничий центр “Академія”, 1999. – 288 с.
4. Мороховський О.М. Деякі питання теорії запозичень // Мовознавство. – 1984. – №1. – С. 19-25.
5. Парашук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1988. – 217 с.
6. Поліщук Г.В. Норма і варіативність у системі дифтонгів британського та американського варіантів англійської мови: Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.04/Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2002. – 19 с.
7. Поліщук Г.В. Варіювання британських дифтонгів у власних назвах (на матеріалі лексикографічних джерел). – Наукові записки. – Випуск 105(1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 513-518.
8. Поліщук Г.В. Варіювання американських дифтонгів у власних назвах (на матеріалі лексикографічних джерел). – Наукові записки. – Випуск 119. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 122-127.
9. Поліщук Г.В. Системна вмотивованість варіювання дифтонгів у структурі власних назв: складова структура слова (на матеріалі лексикографічних джерел). – Наукові записки. – Випуск 130. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – с. 382-386.
10. Поліщук Г.В. Системна вмотивованість варіювання дифтонгів у структурі власних назв: акцентна структура слова (на матеріалі лексикографічних джерел). – Наукові записки. – Випуск 130. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – с. 382-386.
11. Философский энциклопедический словарь / Сост. Л.Ф. Ильичев. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
12. Языковые ситуации и взаимодействие языков / Отв. ред. Ю.А. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1989. – 204 с.
13. Gimson A.C. Gimson's Pronunciation of English. – Fifth ed. – L.: Arnold, 1994. – 304 p.
14. Ginsburg R.S., Khidenel S.S., Knyazeva G.Y., Sankin A.A. A Course in Modern English Lexicology. – Moscow: Vyschaya Škola, 1966. – 275 p.
15. Wakelin M.F. English Dialects. An Introduction. – L.: The Athlone Press, 1994. – 208 p.
16. Wells J.C. Accents of English. – Cambridge; L.; N.Y.: Cambridge Univ. Press, 1982. – Books 1,2,3. – 685 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. LPD–2000 = Longman Pronunciation Dictionary. J.C. Wells. – Pearson Education Limited, 2000. – Second ed. – 870 p.
2. LPD–2008 = Longman Pronunciation Dictionary. J.C. Wells. – Pearson Education Limited, 2008. – Third ed. – 922 p.
3. Simpson J.A., Weiner E.S.C. (eds). – The Compact Oxford English Dictionary. – Oxford Clarendon Press, 1994. – 2665 p.
4. Webster's Third New International Dictionary of the English Language unabridged. – Springfield: Marriam-Webster Publ., 1981. – 2662 p.

REFERENCES

1. Antrushina, G.B., Afanas'eva O.V., Morozova, N.I. (1985) Leksikologija anglijskogo jazyka: Ucheb. Posobie: M.
2. Dvorzheckaja, M.P. Edinstvo sistemnogo i kommunikativno-funkcional'nogo analiza prosodii svjaznogo teksta (1988) // Izuchenie dinamicheskogo aspekta segmentnyh i suprasegmentnyh edinic zvuchashhego teksta: K.: KGPIIJa.

3. Kochergan, M.P. (1999) Zagal'ne movoznavstvo: Pidruchny'k// Ky'yiv: Vy'davny'chy'j centr "Akademiya".
4. Moroxovs'ky'j, O.M. (1984) Deyaki py'tannya teoriiy zapozy'chen'// Movoznavstvo. — #1.
5. Parashhuk, V.Yu. (1988) Fonematy'cheskoe var'y'rovany'e v strukture leksy'ky' angly'jskogo yazyka: Dy's... kand. fy'lol. nauk: 10.02.04. — K.
6. Polishhuk, G.V. (2002) Norma i varyaty'vnist' u sy'stemi dy'ftongiv bry'tans'kogo ta amery'kans'kogo variantiv angly's'koyi movy': Avtoref. dy's... kand. filol.nauk:10.02.04/Ky'yivs'k.nacz.lingv.un-t. — K.
7. Polishhuk, G.V. (2012) Varyuvannya bry'tans'ky'x dy'ftongiv u vlasny'x nazvax (na materialy leksy'kografichny'x dzherel) //Naukovi zapy'sky'. — Vy'pusk 105(1). — Seriya:Filologichni nauky' (movoznavstvo): U 2 ch.: Kirovograd.
8. Polishhuk, G.V. (2013) Varyuvannya amery'kans'ky'x dy'ftongiv u vlasny'x nazvax (na materialy leksy'kografichny'x dzherel) // Naukovi zapy'sky'. — Vy'pusk 119. — Seriya:Filologichni nauky' (movoznavstvo): Kirovograd.
9. Polishhuk, G.V. (2014) Sy'stemna vmoty'vovanist' varyuvannya dy'ftongiv u strukturi vlasny'x nazv: skladova struktura slova (na materialy leksy'kografichny'x dzherel) // Naukovi zapy'sky'. — Vy'pusk 130. — Seriya:Filologichni nauky' (movoznavstvo):Kirovograd.
10. Polishhuk, G.V. (2015) Sy'stemna vmoty'vovanist' varyuvannya dy'ftongiv u strukturi vlasny'x nazv: akcentna struktura slova (na materialy leksy'kografichny'x dzherel) // Naukovi zapy'sky'. — Vy'pusk 130. — Seriya:Filologichni nauky' (movoznavstvo): Kirovograd.
11. Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' (1983)/ Sost. L.F. Il'ichev: M.
12. Jazykovye situacii i vzaimodejstvie jazykov (1989) / Otv. red. Ju.A. Zhuktenko // K.: Naukova dumka.
13. Gimson, A.C. (1994) Gimson's Pronunciation of English // Fifth ed.— L.: Arnold,
14. Ginsburg, R.S., Khidenel S.S., Knyazeva G.Y., Sankin A.A. (1966) A Course in Modern English Lexicology // Moscow: Vyschaya Shola.
15. Wakelin, M.F. (1994) English Dialects. An Introduction // L.: The Athlone Press,
16. Wells, J.C. (1982) Accents of English // Cambridge.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Поліщук — кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім.В.Винниченка.

Наукові інтереси: вимовні норми сучасної англійської мови, вільне варіювання дифтонгів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Hanna Polishchuk — Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Associate Professor of the Department of English Language and Methodology at the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: pronunciation norms of Modern English, free phonemic variation of diphthongs.

УДК 811.29'344.2(045)

ФОНЕМНА ТА СУБФОНЕМНА СТРУКТУРА МОНОСИЛАБІВ У ГОТСЬКІЙ МОВІ

Сіун ПАРК (Київ, Україна)

e-mail: sieun0725@gmail.com

ПАРК Сіун. ФОНЕМНА ТА СУБФОНЕМНА СТРУКТУРА МОНОСИЛАБІВ У ГОТСЬКІЙ МОВІ

У статті вивчаються теоретичні засади дослідження фонологічного механізму формування фонемних оболонок односкладових слів готської мови на фонемному та субфонемному рівнях. У дослідженні надаються теоретичні відомості про систему фонем готської мови в рамках кінемної теорії. Типові моделі побудови односкладових слів проілюстровано на прикладах найуживаніших і найчастотніших слів готських манускриптів. Наведено приклади нетипових для готської мови моделей побудови моносилабів.

Ключові слова: фонема, кінема, модальний кінемний комплекс, локальний кінемний комплекс, фонемний контраст, фонемна гомогенність, канонічна форма, текстова частота.

PARK Seeun. PHONEMIC AND SUBPHONEMIC STRUCTURE OF MONOSYLLABLES IN GOTHIC

The article examines theoretical foundations of the study of the phonological mechanism in the formation of phonemic shapes of monosyllabic word-forms in Gothic on phonemic and subphonemic levels. The study provides theoretical information about the phonemic system of the Gothic language within the framework of the kinematic theory. Each phoneme is considered as a standard block of the ultimate phonological units – kinemes. Phonemic structure of the monosyllabic word-form is presented as a canonical form, which is the recording of the phoneme sequence of consonant (C) and vowel (V) phonemes. The role of word-forms of each length is different: the most frequent are word-forms in length from two to four phonemes, while in monosyllabic word-forms with initial or/and final consonantal clusters the frequency is much lower. Mechanism of consonantal patterning is explained and illustrated by linear (interphonemic) syntagmatics of kinemes that are realized in kinematic modal and kinematic locational complexes through phonological contrasts being the most preferred and optimal way of the consonantal kinemes combinability and phonological homogeneities being the least frequent and less typical kinematic patterning. Typical models of constructing monosyllabic word-forms are illustrated with examples of the most commonly used and most frequent monosyllabic word-forms in Gothic manuscripts. Examples of construction patterns of word forms atypical for the Gothic language are given.

Keywords: phoneme, kineme, modal kinematic complex, locational kinematic complex, phonemic contrast, phonemic homogeneity, canonical form, textual frequency.

Постановка проблеми. Дослідження словникового складу мови підтверджують його системний характер на граматичному та семантичному рівнях [8, с. 10]. Положення про те,

що лексика є не просто множиною елементів, а впорядкованою множиною взаємозалежних і взаємообумовлених елементів, тобто системою, повинно бути підтверджено не лише граматичними і семантичними, але й фонологічними критеріями.

Фонологія як наука виникла в кінці першої половини ХХ ст. Першою окремою підсистемою мовної системи, у середині якої були встановлені загальні принципи її будови і виявлені основні типи мовних відношень, став фонологічний рівень мови [28], який є складною ієрархією систем одиниць трьох рангів. Первинні (найдрібніші) фонологічні одиниці – кінеми забезпечують іннерваційний механізм антропофонічної артикуляційно-перцептивної діяльності, і утворюють парадигматичну систему. Їхня сукупність для кожної окремої мови є специфічною та унікальною. Друга за рангом фонологічна одиниця – фонема, яка є стандартним для кожної окремої мови блоком, набором кінем, що забезпечує продукування і розпізнавання звуків мовлення. Третя фонологічна одиниця – склад, який є типовим для кожної окремої мови ланцюжком, блоком фонем, що забезпечує лінійну організацію потоку членороздільного мовлення. [21]. “Фонологічно готську словоформу можна розкласти на ієрархію таких ярусів: основа, корінь, склад, послідовність голосних і приголосних фонем” (канонічна форма – *уточнення моє* – П.С.) [22, р. 31].

Канонічним типом складу у германських мовах є прикритий і закритий склад, який описується канонічною формою CVC, де С – будь-яка приголосна, а V – будь-яка голосна фонема. Для того, щоб прослідкувати розгортання і закріплення цієї тенденції в давньогерманських мовах, які ще до кінця першого тисячоліття н.е. належали до синтетичного флективного граматичного типу, у цьому дослідженні ми аналізуватимемо односкладові словоформи готської мови яка, на відміну від усіх інших давніх західногерманських і давніх північногерманських (давньоскандинавських) мов, є найближчою у часовому вимірі до пізньої спільногерманської мови.

Огляд попередніх досліджень. Структурний характер мови передбачає певну організацію його одиниць [5]. Стійкість відношень між фонемами в межах слова / словоформи залежить від структури мови. Фонологічне вивчення будь-якої мови не може вважатися повним, якщо воно завершується лише встановленням інвентарю фонем. Для повного фонологічного опису мови необхідно разом зі встановленням системи фонем виявити їх дистрибуцію. Вирішення цих двох завдань дає уявлення про фонологічну будову мови. На теперішній час є багато робіт, які аналізують дистрибуцію фонем у мовах, що належать до різних граматичних типів [5; 6; 9; 14; 15; 23; 25; 29], проводилися дослідження з фонемної будови односкладових слів в англійській і норвезькій мовах [17; 30]. Фонемна структура спільноіндоевропейської кореневої морфеми аналізувалася у праці Т. В. Гамкрелідзе та Вяч. Вс. Іванова [13]. Для визначення ролі кожної фонемі в системі мови і, відповідно, для повної картини її фонемної структури К.Л. Пайк запропонував вивчати дистрибуцію фонем у фразі, слові, морфемах різних типів, складі [20]. Дослідники більше уваги приділяли дистрибутивним характеристикам фонем, ніж фонемній структурі тих мовних одиниць, в яких дистрибуція фонем досліджувалася. Б.Трнка був першим, хто здійснив перший повний фонологічний опис англійської мови: він не лише встановив інвентар фонем, але й встановив моделі побудови фонологічного слова [27]. На сьогоднішній день є чимало робіт, присвячених встановленню інвентарів фонем і визначенню їх дистрибуції в різних германських мовах у різні періоди історичного розвитку цих мов, але бракує досліджень з фонетики і фонології готської мови. Наявна лінгвістична література свідчить про відсутність єдиного підходу до встановлення системи фонем, і як результат – у фонемних інвентарях, які кількісно і якісно відрізняються один від одного. Дослідження фонемної будови слова у готській мові нам не відомі або не доступні.

У цій статті ми поставили собі за **мету** дослідити системний характер фонемної структури односкладових словоформ готської мови, виявити фактори, які впливають на функціонування системи фонем, установити інвентар і типові моделі побудови таких словоформ на субфонемному рівні у термінах первинних фонологічних одиниць – кінем і на фонемному рівні у термінах голосних та приголосних фонем, визначити функціональне навантаження типових і нетипових канонічних форм. Можливості нашого дослідження обмежуються тим, що східногерманська мовна еволюція обірвалася задовго до часу появи

перших писемних текстів західно- і північногерманськими (скандинавськими мовами), що ускладнює реконструкцію системи фонем готської мови у період від розпаду спільногерманської мовної єдності, від часу виокремлення різних ліній розвитку мовних систем давньогерманських мов і до появи писемних текстів цими мовами у VIII-IX і XII-XIII ст. відповідно.

Матеріалом дослідження послуговували односкладові словоформи готської мови, що належать до різних лексико-граматичних класів, відібрані шляхом суцільної вибірки з конкордансу готських біблійних текстів A Concordance to Biblical Gothic by Magnús Snædal. – Reykjavik: Institute of Linguistics, University of Iceland Press, 1998. – Part I. Introduction. Texts. – 70 p.; Part II. Concordance. – 1257 p. [26]. У деяких випадках дані конкордансу перевірялися за допомогою словника A Gothic Etymological Dictionary by Lehmann Winfred P. Based on the 3rd. edition of Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache by Sigmund Feist. – Leiden: E.J.Brill, 1986. – 712 p. [18].

Основним **методом** дослідження обрано метод дистрибутивного аналізу на фонемному і субфонемному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розпочати дослідження фонемної структури словоформ у готській мові доцільно визначитися з інтерпретаціями фонологічної системи цієї мови і, відповідно, з різними встановленими цими дослідниками фонемними інвентарями [2; 3; 7; 10; 11; 14; 16; 19; 21; 22; 24; 31; 32]. У цьому дослідженні для опису міжфонемної синтагматики приголосних фонем ми користуємося такою парадигматичною системою кінем [1] (Таблиця 1):

Таблиця 1

Парадигматична система консонантних кінем і система фонематичних опозицій готської мови

Категорії	Субкатегорії	Опозиції	Кінакеми
Модальна	перепонна	проточності	проточності +
			непроточності -
	звукова	шумності	шумності +
			нешумності -
		сонорності	сонорності + несонорності -
Локальна	активна	передцентральної	лабіальності + нелабіальності -
			палатоальвеолярності + непалатоальвеолярності -
		зацентральної	
	пасивна	зацентральної	задентальності + незадентальності -

Із запропонованих різноманітних фонемних інвентарів ми обираємо підсистему голосних фонем готської мови з кінемною матрицею та парадигматикою вокалічних кінем (Таблиця 1), запропоновану із застосуванням кінемної теорії її автором, В.Я Плоткіном [21] (Таблиця 2):

Таблиця 2

Кінемна матриця голосних фонем готської мови

Модальні кінеми	Локальні кінеми	
Піднесення	-	Задньорядності
+ високого піднесення	/i/	+ /u/
--	/e/	/o/
++	/ɛ~ei/	/ɔ~ou/
+ широкого піднесення	/a/	

У наведеній нижче Таблиці 3 нами використовується система приголосних фонем, яку було встановлено із застосуванням кінемної теорії [1].

Таблиця 3

Кінемна матриця приголосних фонем готської мови

ФОНЕМИ																				
Кінеми	p	t	k	kʷ	f	н	s	h	hʷ	b/v	d/p	z	g	m	n	ŋ	w	r	l	j
зімкненість	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+/-	+/-	-	+	+	+	+	-	-	-	-
проточність	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-/+	-/+	+	-	-	-	-	+	+	+	+
шумність	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
сонорність	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
лабіальність	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-
зацентральніс ть	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+
задентальність	0	0	0	0	0	-	+	0	0	0	-	+	0	0	0	0	0	+	-	0

Необхідно також вирішити питання про розрізнення понять слово, словоформа і лексема. Що стосується понять слово, словоформа та лексема, то ми услід за І.А.Мельчуком вважаємо що “Слово – це або словоформа, або лексема. Словоформа – це окремий випадок мовного знака (множинність, яка складається із сигніфіката, сигніфіканта та синтактики. Лексема – це множинність словоформ і/або словосполучень, що відрізняються один від одного лише словозмінними значеннями)” [4, с. 103].

У ході нашого дослідження нами було зареєстровано 479 готських односкладових словоформ із різною частотою їх використання в манускриптах. Сумарна частота усіх односкладових словоформ складає 25569 слововживань, що становить приблизно 38% усього корпусу готських словоформ, зареєстрованих нами в усіх готських текстах. Усі односкладові словоформи описуються 15 канонічними формами:

Таблиця 4

Канонічні форми односкладових словоформ готської мови

№ п/п	Канонічна форма	Частота в текстах	% від кількості моносилабів	% від усього корпусу словоформ	Приклад	Переклад
1.	CVC	9588	37,5	14,22	jah	і (сполучн.)
2.	VC	5948	23,26	8,82	in	в, на (прийм.)
3.	CV	5227	20,44	7,75	ni	ні, не (частка)
4.	CVCC	1661	6,5	2,46	юairh	через (прийм.)
5.	VCC	1255	4,91	1,86	ist	є (дієсл.)
6.	V	658	2,57	0,97	ei	нехай (частка)
7.	CCVC	470	1,84	0,7	fram	з, від (прийм.)
8.	CCV	344	1,34	0,51	swe	коли (сполучн.)
9.	CCVCC	157	0,61	0,2	skalk	рабб (знахідн.)
10.	CVCCC	132	0,51	0,19	baurgs	башта, місто
11.	CCVCCC	57	0,22	0,08	blinds	сліпий
12.	VCCC	36	0,14	0,05	arms	рука
13.	VCCCC	34	0,13	0,05	ansts	благість
14.	CVCCCC	1	0,005	0,0014	юaurfts	потреба
15.	CCCVCC	1	0,005	0,0014	striks	риска, штрих

Усі голосні готської мови реалізуються в позиції V (КФ 1-15), не зареєстровано лише алофонічної реалізації /ou/. У КФ 1,3 не починають словоформи такі фонери, як /η/, /p/, /z/. Усі інші фонери можуть починати односкладову словоформу. Фонери /k^w/, /b/, /η/ та /j/ не можуть закінчувати слово. Фонема /η/ у готській мові, як і в інших давніх і сучасних

германських мовах не може розпочинати слово, ця фонема реалізується лише в оточенні іншої проривної фонемі, напр., jugg /jung/, sagk /saŋk^w/, dragk /draŋk/.

Таблиця 5

Двофонемні ініціальні консонантні групи односкладових словоформ готської мови

	Ф О Н Е М И																				
Ф		р	т	к	к ^в	ф	и	с	х	х ^в	б/в	д/п	з	г	м	н	η	в	р	л	ж
	р																			+	
О	т																	+			
	к																		+		
Н	к ^в																				
	ф																		+		
Е	и																	+	+	+	
	с	+	+	+												+		+		+	
М	х																		+	+	
	х ^в																				
И	б/в																		+	+	
	д/п																		+		
	з																				
	г																		+		
	м																				
	н																				
	η																				
	в																		+	+	
	р																				
	л																				
	ж																				

У нашому матеріалі шляхом суцільної вибірки зареєстровано 21 двофонемну ініціальну консонантну групу (ІКГ) (див. Таблицю 5). Проаналізуємо ці сполуки з фонемної точки зору. Не вступають у двофонемні ініціальні сполучення приголосних першими елементами дев'ять фонем: /k^w/, /h^w/, /z/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/, /l/, /j/. Другими елементами двофонемних ініціальних сполук не виступають тринадцять фонем: /k^w/, /h^w/, /f/, /и/, /s/, /h/, /b~v/, /d~p/, /z/, /g/, /m/, /ŋ/, /j/. Шість приголосних фонем взагалі не вступають у двофонемні ініціальні сполуки: /k^w/, /h^w/, /z/, /m/, /ŋ/, /j/.

Тепер переходимо до аналізу двофонемних ІКГ на рівні перевинних фонологічних одиниць – кінем. Сполучуваність кінем між фонемами, на відміну від їх одночасної комбінаторики в фонемі, здійснюється в лінійній послідовності: в консонантній групі /sp/, наприклад, лінійна реалізація позитивних перепонних кінем може бути описана як проточність / зімкненість, а в негативних – як незімкненість / непроточність. Слід зауважити, що лінійні реалізації позитивних кінем у таких випадках одночасні з лінійними реалізаціями негативних кінем.

Для опису лінійної міжфонемної синтагматики кінем доцільно ввести термін “**контрастне сполучення**” (контраст), тобто сполучення двох рівно-або різнознакових кінем, що утворюють у системі контрарну або контрадикторну опозиції, і “**гомогенне сполучення**” (гомогенність) – сполучення двох рівнознакових однорідних кінем.

Отже, синтагматичні типи модальних кінем, наприклад, у консонантній групі /sp/ можна визначити як перепонний контраст проточність / зімкненість та звукову гомогенність шумність / шумність.

Інвентар двофонемних ІКГ дозволяє визначити ті синтагматичні типи кінем, які реально існували в ІКГ типових готських словоформ і тому є характерними для цієї мови. Це, в свою чергу, дає можливість сформулювати основні закономірності сполучуваності кінем в ІКГ.

Зіставлення теоретично можливих і реально існуючих об'єднань кінем у готській мові дає можливість виявити випадки їх несполучуваності, тобто нетипової та нехарактерної комбінаторики кінем, яка все ж таки могла бути представлена в ініціальних консонантних групах неасимільованих запозичень.

Модальні та локальні кінеми мають різні синтагматичні характеристики, що пояснюється певними мовними факторами. У зв'язку з цим дослідження міжфонемної синтагматики кінем доцільно почати з аналізу сполучуваності модальних кінем, які дають основну інформацію про консонантний сегмент, а потім зробити опис комбінаторики локальних кінем, що несуть додаткову інформацію, для визначення основних комбінаторних типів кінем, що складають консонантні групи. Отже, оскільки модальні кінеми забезпечують антропофонічну реалізацію приголосного за такими важливими параметрами як тип перепони та участь голосу, ми розпочинаємо дослідження з аналізу синтагматики модальних кінем.

Об'єднання модальних перепонних та модальних звукових кінем, що реалізовані в консонантних групах односкладових словоформ готської мови, ми називатимемо **комплексами модальних кінем (КМК)**.

У двофонемних ІКГ односкладових словоформ готської мови зареєстровано шість комплексів модальних кінем (див. Таблицю 6). Кожен комплекс містить шість модальних кінем: дві перепонні й чотири звукові модальні кінеми, причому кожен комплекс у готській мові має не менше трьох і не більше чотирьох позитивних модальних кінем.

Таблиця 6

Комплекси модальних кінем двофонемних ініціальних консонантних груп готської мови

Кінакеми	Комплекси модальних кінакем					
	КМК 1	КМК 2	КМК 3	КМК 4	КМК 5	КМК 6
проточності	– +	– +	++	+ –	+ –	++
шумності	+ –	+ –	+ –	+ –	++	--
сонорності	– +	++	– +	– +	--	++
консонантні групи	pl, tw, kr	br, bl dr, gr	fr, юw, юr, юl, hr, hl, sl, sw	sn	sp, st, sk	wr, wl

Оптимальний варіант забезпечення певного балансу позитивних та негативних кінем у комплексі передбачає наявність двох перепонних (позитивної і негативної) кінем проточності та двох позитивних звукових кінем – шумності і сонорності (КМК 1, консонантні групи /pl/, /tw/, /kr/. КМК 4, консонантна група /sn/.

Збереження балансу позитивних і негативних модальних кінем може мати місце й за рахунок реалізації в комплексі двох однакових позитивних звукових кінем – кінем шумності (КМК 5, консонантні групи /sp/, /st/, /sk/) або двох однакових позитивних перепонних кінем – кінем проточності (КМК 3, консонантні групи /fr/, /юw/, /юr/, /юl/, /hr/, /hl/, /sl/, /sw/; КМК 6, консонантні групи /wr/, /wl/). Щоб продемонструвати методику дослідження дистрибуції приголосних фонем на субфонемному рівні у двофонемних ІКГ односкладових словоформ готської мови, розглянемо для прикладу сполучуваність модальних первинних фонологічних одиниць – кінем в двофонемних ІКГ, які входять до КМК 1: /pl/, /tw/, /kr/. Цей КМК характеризується таким способом лінійної реалізації модальних перепонних кінем: модальний перепонний контраст непроточність / проточність. Важливо підкреслити, що об'єднання модального звукового та модального перепонного контрастів шумність / сонорність та непроточність / проточність (КМК 1) є доволі продуктивним типом синтагматичного об'єднання кінем в сучасних германських мовах.

Серед початкових двофонемних консонантних груп, кожен сегмент яких характеризується певною комбінаторикою локальних кінем, нами зареєстровано дванадцять об'єднань активних і пасивних кінем. Домовимося називати такі об'єднання **комплексами**

локальних кінем (КЛК). Всі комплекси локальних кінем двофонемних ІКГ досліджуваних нами давньогерманських мов наведені в Таблиці 7.

До складу кожного комплексу входять шість кінем: чотири активнолокальних та дві пасивнолокальних.

При входженні до структури фонемі позитивної активнолокальної кінеми лабіальності або зацентральності її пасивна субкатегорія взагалі позбавляється будь-яких кінем.

Кількість позитивних локальних кінем у комплексі, як правило, невелика: максимально до структури кожного КЛК може входити дві позитивні кінеми, мінімально – нуль (КЛК 8).

У двофонемних ІКГ готської мови крім активної локальної кінеми (позитивної або негативної) в комплексі може бути реалізована також позитивна пасивно-локальна кінема або негативна пасивно-локальна кінема незадентальності.

Таблиця 7

Комплекси локальних кінем двофонемних ініціальних консонантних груп готської мови

Кінакеми	Комплекси локальних кінем					
	КЛК 1	КЛК 2	КЛК 3	КЛК 4	КЛК 5	КЛК 6
лабіальності	+ _	+ _	_ +	_ _	_ _	_ _
палато-альвеолярності	_ _	_ _	_ _	+ _	_ _	_ _
задентальності	0 +	0 _	00	0 +	_ +	_ _
консонантні групи	br fr wr	pl bl wl	tw	kr gr hr	юр dr	юл

Продовж. Таблиці 7

Кінакеми	Комплекси локальних кінакем					
	КЛК 7	КЛК 8	КЛК 9	КЛК 10	КЛК 11	КЛК 12
лабіальності	_ +	_ +	_ _	_ _	_ _	_ _
палато-альвеолярності	_ _	_ _	_ _	_ +	+ _	_ _
задентальності	_ 0	+ 0	+ 0	+ 0	0 _	+ _
консонантні групи	юw	sw sp	st sn	sk	hl	sl

Щоб продемонструвати методику дослідження дистрибуції приголосних фонем на субфонемному рівні у двофонемних ІКГ односкладових словоформ готської мови, розглянемо для прикладу сполучуваність локальних первинних фонологічних одиниць – кінем в двофонемній ІКГ, яка входять до КЛК 12: /sl/. Цей КМК характеризується таким способом лінійної реалізації локальних кінем: активна локальна кінема палатоальвеолярності об'єднується з пасивною локальною кінемою задентальності. Спосіб їх лінійної синтагматики – рівнозначовий контраст задентальності / паратоальвеолярності.

У нашому матеріалі зареєстровано 65 двофонемних фінальних консонантних груп (ФКГ), які закінчують 3074 односкладові словоформи готської мови. Інвентар двофонемних ФКГ подано в Таблиці 8.

Таблиця 8

Двофонемні фінальні консонантні групи односкладових словоформах готської мови

	Ф О Н Е М И																		
	p	t	k	k ^w	f	н	s	h	h ^w	b/v	d/p	z	g	m	n	ŋ	w	r	l
Ф	p						+												
	t	+					+												
	k						+								+				+

О	k ^w																		
	f	+					+											+	
	и						+										+		
	s	+																	
Н	h	+					+							+		+		+	
	h ^w	+																	
	b/v						+										+		
Е	d/p						+										+		
	z									+				+					
	g	+					+							+			+	+	
М	m	+			+		+			+		+		+					
	n	+	+			+	+				+	+		+					
	ŋ			+	+								+						
И	w						+												
	r	+	+			+	+	+	+		+	+		+	+	+			
	l	+	+			+	+	+	+		+			+					
	j																		

На фонемному рівні початкову позицію двофонемних ФКГ не можуть займати дві фонем: /k^w/, /j/, а у фінальній позиції не зареєстровано таких фонем, як /h^w/, /ŋ/, /j/. Аналіз синтагматики двофонемних ФКГ на субфонемному рівні проводиться за такою ж методикою дистрибутивного аналізу як і в ІКГ: встановлення кінемних модальних і кінемних локальних комплексів.

У ході дослідження односкладових словоформ готської мови нами зареєстрована одна трифонемна ініціальна консонантна група /str/, яка розпочинає одну словоформу *striks* “гачок”; реєстр трифонемних ФКГ нараховує 38 сполук приголосних фонем: /tts/, /kns/, /kls/, /krs/, /fst/, /юms/, /юrs/, /sts/, /hts/, /htr/, /hsn/, /brs/, /zds/, /gms/, /mbs/, /msl/, /nsl/, /nios/, /nds/, /nnt/, /nst/, /ŋgk/, /rgs/, /rios/, /rds/, /rts/, /rst/, /rht/, /rior/, /rft/, /rms/, /rhs/, /lls/, /lios/, /lfs/, /lks/, /lds/, /lhs/. В усіх готських манускриптах нами зареєстровано три чотирифонемні ФКГ, які закінчують 35 словоформ. На думку А. Калабрезе, в аналізі трифонемних консонантних груп лінгвісти розчленовують їх на сполучення однієї приголосної з двофонемною сполукою, напр., /str/ – /s/+tr/ або /st/+r/ [12].

Висновки. Розглянувши фонемну структуру односкладових словоформ готської мови, ми можемо зробити висновок, що всі голосні фонем можуть бути реалізовані в моносилабах. Типовим канонічним складом готської односкладової словоформи є склад SVC, який є також окремим словом і незв’язаною морфемою. На субфонемному рівні важливою закономірністю синтагматики первинних фонологічних одиниць в ініціальних і фінальних консонантних групах є кінемний контраст; кінемні гомогенності зустрічаються надзвичайно рідко. У трифонемних і чотирифонемних консонантних групах реалізовані кінемні об’єднання, характерні для двофонемних ІКГ та ФКГ.

Перспективи подальших досліджень. Одержані результати можуть бути використані в типологічних дослідженнях для зіставлення функціонування фонологічних систем як у споріднених, так і в генетично віддалених мовах, для встановлення закономірностей формування фонемних оболонок словоформ, кореневих і афіксальних морфем, флексій у мовах, що належать до різних граматичних типів, для статистичних досліджень функціонування слів різних фонемних і морфемних структур.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Васько Р.В. Лінійна синтагматика кінакем у консонантних групах готської мови : афтореферат дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Васько Роман Володимирович ; Київський державний лінгвістичний університет. – К., 1997. – 24 с.
2. Гухман М.М. Готский язык. Учебное пособие / М. М.Гухман. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1958. – 288 с.
3. Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови / Б. М. Задорожний. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1960. – 297 с.

4. Мельчук И. А. Курс общей морфологии. Т. I / И. А. Мельчук. – Москва-Вена: Языки русской культуры, Wiener slawistischer Almanach, Издательская группа “Прогресс”, 1997. – 401 с.
5. Перебийніс В. І. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. Монографія / В.І. Перебийніс. – Київ: Наукова думка, 1970. – 292 с.
6. Слипенченко Л.Д. Фонемная структура лексики английского языка : автореферат дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.21 “Структурная, прикладная и математическая лингвистика” / Слипенченко Лидия Денисовна ; Ин-т языкозн. им. А.А. Потебни НАН Украины. – К., 1997. – 24 с.
7. Сравнительная грамматика германских языков. Т. II. Фонология. – М.: Наука, 1962. – 402 с.
8. Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы / Уфимцева А. А. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
9. Шеворошкин В.В. Звуковые цепи в языках мира / Шеворошкин В.В. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 182 с.
10. Bennett W.H. (1980). An Introduction to the Gothic Language. New York: Modern Language Association, 190 p.
11. Braune W. (1981). Gotische Grammatik. 19. Auflage [Gothic grammar. 19. Edition]. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 205 p.
12. Calabrese A. (2005). Markedness and Economy in a Derivational Model of Phonology. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 532 p.
13. Gamkrelidze T.V., Ivanov Vjach. (1995) Vs. Indo-European and the Indo-Europeans. A reconstruction and historical analysis of a proto-language and a proto-culture. Part I. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 864 p.
14. Greenberg J. H. (1978). Some generalizations concerning initial and final consonant clusters // Universals of human language. Ed. by Greenberg J. H. Volume 2. Phonology. Stanford, California: Stanford University Press, p. 243-279.
15. Hockett Ch. F. (1955). A Manual of Phonology. Baltimore: Waverly Press, Inc., 246 p. [in English]
16. Jellinek M.H. (1926). Geschichte der gotischen Sprache [History of the Gothic language]. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 209 p.
17. Jespersen O. (1962). Monosyllabism in English // Selected Writings of Otto Jespersen. London: George Allen & Unwin Ltd; Tokyo: Senjo Publishing Co., Ltd.
18. Lehmann W. P. (1986). A Gothic Etymological Dictionary. Based on the 3rd. edition of Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache by Sigmund Feist. Leiden: E.J.Brill, 712 p.
19. Mossi F. (1942). Manuel de la langue gotique: grammaire, textes, glossaire [Manual of the Gothic language : grammar, texts, glossary]. Paris: Aubier, 272 p.
20. Pike K. L. (1947). Grammatical Prerequisites to Phonemic Analysis // Word. # 3, p. 155-172.
21. Plotkin V. (2008). The Evolution of Germanic Phonological Systems: Proto-Germanic, Gothic, West Germanic and Scandinavian. Lewiston, New York, USA, Queenston, Ontario, Canada, Lampeter, Ceredigion, Wales, United Kingdom: The Edwin Mellen Press, 230 p.
22. Rauch I. (2003). The Gothic Language: grammar, genetic provenance and typology, readings. New York: Peter Lang Publishing, Inc., 192 p.
23. Scholes R. J. (1966). Phonotactic Grammaticality. The Hague, Paris: Mouton & Co., 117 p.
24. Sen S. K. (2000). k^w in Gothic // NOWELE 36:1, p. 67-68.
25. Sigurd B. (1965). Phonotactic Structures in Swedish. Lund: Berlingska Boktryckeriet, 217 p.
26. Snjrdal M. (1998). A Concordance to Biblical Gothic by. Reykjavik: Institute of Linguistics, University of Iceland Press, – Part I. Introduction. Texts, 70 p.; Part II. Concordance, 1257 p.
27. Trnka B. (1968). A Phonological Analysis of Present-Day English. Rev. new ed. by Tetsuya Kanekiyo and Tamotsu Koizumi. Tokyo: Hokuou Publishing Co., 155 p.
28. Trubetzkoy N. S. (1969). Principles of phonology. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 344 p.
29. Vennemann Th. (1988). Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change. Berlin; New York; Amsterdam: Mouton de Gruyter, 95 p.
30. Vogt H. (1942). The structure of the Norwegian monosyllables // Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap - Bind XII. Oslo. H. Aschehoug & Co.
31. Voyles J.B. (1992). Early Germanic Grammar: Pre-, Proto-, and Post-Germanic Languages. San Diego, California: Academic Press, Inc., 302 p.
32. Wright J. (1997). Grammar of the Gothic Language. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 366 p.

REFERENCES

1. Vasko R. V. (1997). Linijna syntahmatyka kinakem u konsonantnykh hrupakh hots'koji movy [Linear syntagmatics of kinakemes in the consonantal groups of Gothic]. Kyiv.
2. Gukhman M. M. (1958). Gotskij jazyk [The Gothic language]. Moscow: Literature in Foreign Languages Publishers.
3. Zadorozhnyj B. M. (1960). Porivn'alna fonetyka i morfolohija hots'koji movy [Comparative phonetics and morphology of the Gothic language]. Lviv: Lviv University Press.
4. Mel'chouk I. A. (1997). Kurs obshchej morfologii T.I. [A course of general morphology. Vol. I]. Moscow-Vienna: Languages of Russian culture, Wiener slawistischer Almanach, “Progress” Publishing Group.
5. Perebyjnis V. I. (1970). Kil'kisni ta jakisni kharakterystyky systemy fonem suchasnoji ukrajins'koji literaturnoji movy [Quantitative and qualitative characteristics of the system of phonemes of the contemporary Ukrainian literary language. Monograph]. Kyiv: Naukova dumka.
6. Slipchenko L. D. (1974). Fonemnaya structura leksiki anglijskogo jazyka [Phonemic structure of the English lexicon]. Kiev.

7. Makajev E. A. (ed.). *Sravnitel'naja grammatika germanskikh jazykov. T.II. Fonologija* [Comparative grammar of the Germanic languages. Vol. II. Phonology]. Moscow: Nauka.
8. Ufimtseva A. A. (1962). *Opyt izuchenija leksiki kak sistemy* [Experience of study of the lexicon as a system]. Moscow: Academy of the Sciences of the USSR Publishers.
9. Shevoroshkin V. V. (204). *Zvukovyje tsepi v jazykakh mira* [Sound chains in the languages of the world]. Moscow: Editorial URSS.
10. Bennett W.H. (1980). *An Introduction to the Gothic Language*. – New York: Modern Language Association.
11. Braune W. (1981). *Gotische Grammatik. 19. Auflage* [Gothic grammar. 19. Edition]. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
12. Calabrese A. (2005). *Markedness and Economy in a Derivational Model of Phonology*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
13. Gamkrelidze T.V., Ivanov Vjach. (1995) *Vs. Indo-European and the Indo-Europeans. A reconstruction and historical analysis of a proto-language and a proto-culture. Part I*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
14. Greenberg J. H. (1978). Some generalizations concerning initial and final consonant clusters // *Universals of human language*. Ed. by Greenberg J. H. Volume 2. Phonology. Stanford, California: Stanford University Press.
15. Hockett Ch. F. (1955). *A Manual of Phonology*. Baltimore: Waverly Press, Inc.
16. Jellinek M.H. (1926). *Geschichte der gotischen Sprache* [History of the Gothic language]. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
17. Jespersen O. (1962). *Monosyllabism in English* // *Selected Writings of Otto Jespersen*. London: George Allen & Unwin LTD. Tokyo: Senjo Publishing Co., LTD.
18. Lehmann W. P. (1986). *A Gothic Etymological Dictionary*. Based on the 3rd. edition of *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache* by Sigmund Feist. Leiden: E.J.Brill.
19. Mossi F. (1942). *Manuel de la langue gotique: grammaire, textes, glossaire* [Manual of the Gothic language : grammar, texts, glossary]. Paris: Aubier.
20. Pike K. L. (1947). *Grammatical Prerequisites to Phonemic Analysis* // *Word*.
21. Plotkin V. (2008). *The Evolution of Germanic Phonological Systems: Proto-Germanic, Gothic, West Germanic and Scandinavian*. Lewiston, New York, USA, Queenston, Ontario, Canada, Lampeter, Ceredigion, Wales, United Kingdom: The Edwin Mellen Press.
22. Rauch I. (2003). *The Gothic Language: grammar, genetic provenance and typology, readings*. New York: Peter Lang Publishing, Inc.
23. Scholes R. J. (1966). *Phonotactic Grammaticality*. The Hague, Paris: Mouton & Co.
24. Sen S. K. (2000). *k^w in Gothic* // *NOWELE*.
25. Sigurd B. (1965). *Phonotactic Structures in Swedish*. Lund: Berlingska Boktryckeriet.
26. Snjðal M. (1998). *A Concordance to Biblical Gothic* by. Reykjavik: Institute of Linguistics, University of Iceland Pres.
27. Trnka B. (1968). *A Phonological Analysis of Present-Day English*. Rev. new ed. by Tetsuya Kanekiyo and Tamotsu Koizumi. Tokyo: Hokuou Publishing Co.
28. Trubetzkoy N. S. (1969). *Principles of phonology*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
29. Vennemann Th. (1988). *Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change*. Berlin; New York; Amsterdam: Mouton de Gruyter.
30. Vogt H. (1942). *The structure of the Norwegian monosyllables* // *Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap*. Bind XII. Oslo. H. Aschehoug & Co.
31. Voyles J.B. (1992). *Early Germanic Grammar: Pre-, Proto-, and Post-Germanic Languages*. San Diego, California: Academic Press.
32. Wright J. (1997). *Grammar of the Gothic Language*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Парк Сінн – здобувач наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови кафедри германської і фіно-угорської філології імені проф. Г.Г.Почепцова Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: загальне, порівняльно-історичне і типологічне мовознавство, германська філологія, діахронічна фонологія германських мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Park Seeun – PhD applicant at the Prof. G. G. Pocheptsov Department of Germanic and Finno-Ugric Philology of Kyiv National Linguistic University.

Scientific interests: general, comparative, historic and typological linguistics, Germanic philology, diachronic phonology of the Germanic languages.

УДК 811.

ФОНЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП ОРФОГРАФІЇ ЯК ФАКТОР РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тетяна ХОМЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: tat04jana24@gmail.com

ХОМЕНКО Тетяна. ФОНЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП ОРФОГРАФІЇ ЯК ФАКТОР РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається фонетичний принцип як основний принцип сучасної німецької орфографії. Аналізується зміна в розумінні цього принципу: відповідність звуку і букви; потреба в правилах написання, сучасне розуміння як принципу передачі алофонів на письмі.

Вважається, що правопис німецької мови побудований на фонетичному принципі. Були проаналізовані пункти реформи правопису, пов'язані з його застосуванням. Їх виявилось небагато: відповідність голосних та приголосних звуків літерам; написання слів з -ss-, -ß-; написання адаптованих в мові іноземних слів.

Ключові слова: фонетичний принцип орфографії; правопис німецької мови; правила написання; основний принцип німецької орфографії; реформа правопису.

KHOMENKO Tetyana. PHONETICAL PRINCIPLE OF ORTHOGRAPHY AS A FACTOR OF REFORMING IN THE GERMAN LANGUAGE SPELLING

In this paper phonetical orthographical principle as the main fundamental in the reformed orthography of German language spelling is examined. Written language does not copy oral speech, that's why it has its own laws of development. Orthographical principle determines the choice of the only spelling, where there is the possibility of two or more different variants of spelling. Due to the reform of German language spelling attracted the attention of scientists and society in different countries. The spelling reform authorizes by the government, spontaneous period is characterized by the chaotic choice of character skeleton for the transmission of a sound. In such a way, private orthographies of authors, monasteries, printing plants appeared. Phonetical principle of letters was the most important during the period of grammatist-normalizationists, the following orthographical principles were proposed: pronunciation, the word-derivation, the common usage of the word. J. Grimm declared the traditional orthography. Different branches were tried to unite the first orthographical reform of 1901. In 30-s years of the 20th century with the appearance of phonology the phonetical principle was developed: one phoneme was suited by one orthographical skeleton. The approaches to the phonetical principle were changed. The scholars started to demand the rules of spelling according to this principle. Nowadays German scientists understand phonetical principle as the spelling according to one character skeleton for one allophone. According to German scientists the German language spelling based on phonetical principle because it has correlation of the sound and the letter as the words 100:112. Spelling according to phonetical principle during the reform of German language orthography has not many changes. The reform does not appeal to the phonological variants of sounds and graphical marking of long and short vowels. The spelling regulation of the letters -ss-, -ß- is due to the phonological principle. «Adapted words» in German language are written due to this principle.

Keywords: orthographical principles; German language spelling; phonetical principle; the reform of German language spelling; the rules of spelling.

Вирішальним для виникнення принципів побудови графічних та орфографічних систем став характер співвідношення усних та писемних мовних знаків. Писемна мова лише відображає, ні в якому разі не копіює усне мовлення, тому вона має свої закони розвитку. Процеси нормалізації та кодифікації писемної норми потребують визначення основних принципів, на які спирається орфографія та графіка певної мови. Орфографічний принцип визначає вибір одного написання там, де є можливість двох або більше різних варіантів написання [6].

Мета статті – проаналізувати реалізацію основного орфографічного принципу в рамках положень реформи правопису німецької мови.

Орфографія регулює норми писемно-мовленнєвої діяльності відносно усно-мовленнєвої. У випадку, коли існує варіативність застосування графічного знаку, користувач мови повинен спиратися на існуюче «узаконене» орфографічне правило. Правило вказує, яка графема із низки можливих повинна вживатися у конкретному випадку, щоб написане відповідало нормативним вимогам.

Під орфографічними принципами розуміють основні відношення графічного рівня до інших рівнів мовної системи, вони забезпечують теоретичні основи орфографічних правил різного типу [11, с. 85].

У зв'язку з реформуванням правопису німецької мови привернув увагу науковців та суспільства у багатьох країнах. Орфографічна система цієї мови опинилася в таких умовах, коли труднощі в її застосуванні заважали нормальному функціонуванню і призвели до необхідності нового реформування німецької орфографії. Основні положення реформи були розроблені та піддавалися критиці такими науковцями, як Я. Вольгемут, Г. Глинц, Р. Кюлер, П. Кюлер, Д. Неріус, Ю. Нидерхойзер, К. Хеллер, Г. Цабель, Б. Шаедер, Г. Штикель.

На відміну від безперервних змін, що відбуваються у фонетичній та фонематичній/фонологічній системах мови, зміни графічної та орфографічної систем у вигляді реформ, санкціонованих владою, відбуваються через досить довгий проміжок часу: перша орфографічна реформа відбулася у 1901 році, друге реформування – приблизно через сто років від першої реформи.

В стихійному етапі розвитку німецького правопису можна виокремити два періоди: період хаотичного вживання графічних знаків для передачі звуків німецької мови та період цілеспрямованих зусиль німецьких мовознавців по створенню писемної норми (але не санкціонованої владою).

У давньоверхньонімецький та середньовісньонімецький періоди розвитку німецької мови розбіжності у написанні залежали від вживаного діалекту. Оскільки німецька писемність зародилася в монастирях як осередках освіти [14, с. 56], першими писемно обізнаними людьми були монахи. Монастирі знаходилися в різних частинах німецькомовної території. Сент-Галлен, Мурбах, Райхенау були на алеманнській території; Сент-Еммерам, Тегернзее, Монзее, Регенсбург, Фрайзінг, Зальцбург – на баварській території; Вюрцбург, Фульда – на східно-франкській території; Лорш, Майнц – у рейнсько-франкських землях; Вайсенбург – у південно-франкській частині країни; Кельн, Трір – на середньо-франкській території [8, с. 31]. На цьому етапі розвитку німецька мова існувала лише у формі діалектів. Звісно, монахи у більшості випадків застосовували на письмі діалект, на території розповсюдження якого був розташований монастир, або, рідше, свій рідний діалект («як чуємо, так і пишемо»). Правила написання діяли в межах одного монастиря. Іноді окремі автори виробляли свої власні правила, які утворювали так звану «приватну орфографію» і застосовувалися від початку до кінця тексту.

На період цілеспрямованих зусиль німецьких мовознавців по створенню писемної норми припадає діяльність граматистів-нормалізаторів. З 17 ст. нормуванням мови займалися мовні товариства. Сферами їх діяльності були орфографія, орфоепія, пуризм [16]. Ієронім Фрейер у роботі «Anweisung zur Teutschen Orthography» (1722 р.) [2, с. 205] назвав такі принципи німецького правопису: вимова (Aussprache), походження слова, його «родовід» (Abstammung), написання за аналогією (Analogie), звичне вживання (Schreibgebrauch). К. Гвейнц розробив такі орфографічні принципи, як етимологія (Etymologie), написання за аналогією (Aussprache), узус-вживання (Usus) [16]. І. К. Аделунг орієнтувався на вживання слова [2, с. 250], мовне вживання [7, с. 220]. У своїй праці «Vollständige Anweisung zur deutschen Orthographie» (1788 р.) він висловлювався за звуковий принцип письма («Schreib ..., so wie du sprichst...», при цьому беручи до уваги найближче походження слова («...mit Beobachtung der erweislichen nächsten Abstammung...»), а там, де цього не вистачає, потрібно орієнтуватися на звичне вживання («...wo diese aufhört, des allgemeinen Gebrauchs») [16]. Якоб Грімм виступав за узаконення традиційного принципу в німецькій орфографії, за яким треба було додержуватися вжитку слова, поширеного у середньовісньонімецький період. За його пропозицією потрібно писати *Wirde* замість *nvn. Würde*, *zwelf* замість *nvn. zwölf* [7, с. 236].

З появою такої науки, як фонологія, у 30-ті роки 20 ст. поглибилося розуміння морфологічного принципу орфографії і була висунута ідея можливості побудови орфографії на фонематичному принципі. До цього часу основними орфографічними принципами різних мов вважалися фонетичний та морфологічний.

Фонетичним вважається такий принцип, коли для кожного звуку існує свій писемний знак в графічній системі мови (для кожного звуку – один знак, для кожного знаку – один звук) [7, с. 237]. Фонетичний принцип підпорядковується положенню: пиши так, як чуєш. Онтологічно він був першим принципом написання. Цей принцип написання є доречним для того, хто пише.

Але треба мати на увазі, що писемною мовою користується не лише «той, хто пише», а й «той, хто читає». Для «читачів» найбільш вдалим є морфологічний принцип. Він полягає в тому, що графічний образ морфеми зберігається у формах та похідних, незалежно від того, як ми вимовляємо звуки, що складають дану морфему: *baden* – *Bad* [ba:dən] – [ba:t].

Фонологія основною вимовною одиницею проголосила не звук, а фонему – ідеальний впізнаний образ звуку. Фонема з'являється в мовленні у вигляді конкретних звуків. При

цьому фонема може реалізуватися як варіант звуку: [kɛpən] – [k'ɔpən], або як інший звук [fra:gə] – [fra:kliç].

Московська фонологічна школа розвинула теоретичні засади фонематичного/фонемного принципу написання. Ідею фонематичного принципу сформулював М.Ф. Яковлев у 1928 р, поняття цього принципу орфографії було розвинуто у 1930 р. Р. І. Аванесовим та В. М. Сидоровим [1]. І.С. Ільїнська та В. М. Сидоров у своєму поясненні суті фонематичного письма наголошують, що в такому письмі одні й ті ж букви алфавіту означають фонему у всіх її видозмінах. При цьому видозміни фонemi позначаються на письмі за її основним звучанням в тих фонетичних позиціях, де якість її звучання не обумовлена. В результаті кожна морфема, оскільки вона містить одні й ті ж самі фонemi, завжди пишеться однаково. І навіть у тому випадку, коли в усному мовленні вимовляється по-різному [5, с.8].

Як можна помітити, з одного боку, цей принцип близький до морфологічного, оскільки визначає однакове написання морфemi у різних словоформах; з іншого боку, він подібний до фонетичного, бо визначає відповідність одного графічного знаку для однієї фонemi.

На думку В. Ф. Іванової написання слів типу «гром» (рос.), (alt, Kunst, rot) виключається з дії будь-яких орфографічних принципів, в цих словах відсутні орфограми. Л. Р. Зіндер вважав, що написання таких слів відповідає фонемному принципу, оскільки той, хто пише, завжди стоїть перед вибором знаку написання, а там, де є вибір, є й орфограма [3, с. 93], забуваючи про те, що вільний вибір писемного знаку для позначення звуку характерний для стихійного періоду розвитку орфографії. В період санкціонування орфографії владою графічна та орфографічна системи є визначеними, ustalеними, нормованими та кодифікованими. Отже, у даному випадку про вільний вибір знаку не можна говорити В. Ф. Іванова, остаточно заплутує питання, проголошуючи, що тут діє фонемний принцип, але не орфографії, а графіки і письма цілому [4, с. 159].

В результаті слова були поділені на ті, що пишуться «за вимовою» та ті, що пишуться за фонетичним принципом, маючи орфограми [6], не враховуючи онтологічної первісної природи фонетичного принципу. Навряд чи при застосування фонетичного принципу письма потрібні орфограми, він перевіряється мовленням, «як чуємо, так і пишемо». З точки зору названих авторів виходить, що фонетичний принцип може бути основним лише у тих мовах, де немає позиційного чергування звуків, чому суперечить мовна практика. Наприклад, правопис білоруської мови побудований на фонетичному принципі при існуванні значної низки чергувань (біл. лес – ласы).

Німецькі вчені теж неоднозначно трактують фонетичний принцип. Вони називають його звуковим принципом (Lautprinzip) та виокремлюють фонетичний та фонологічний принципи. К.-Д. Бюнтінг обидва принципи має за один і пояснює його як співвідношення фонemi та графеми 1:1. Алофони повинні відображатися однією, тією є самою графемою [9, с. 1371-1373]. Я. Вольгемут інтерпретує фонологічний принцип, як і К.-Д. Бюнтінг, а фонетичний принцип, як «кожен алофон має свою фонему», і порівнює таке написання з IPA – транскрипцією [16].

Х. Альтманн та У. Цігенхайн розрізняють фонетичний та фонологічний принципи. Алофони можуть на письмі відображатися (фонетичний принцип) або не відображатися (фонологічний принцип). Фонологічний принцип вони називають ще фонографічним і вказують, що при застосуванні цього принципу кожній фонемі відповідає графема, а кожній графемі – фонема [13, с. 125].

За твердженням німецьких вчених провідним принципом правопису німецької мови є фонетичний принцип (Lautprinzip). Взявши за основу членування мови склад, а не букви чи цілі слова, дослідники стверджують, що співвідношення між звуком та буквою у німецькій мові складає 100 : 112 [16], або 90% [15]. Як приклад наводиться слово Ebbe [ébə]. На перший погляд звуку [b] відповідають на письмі дві букви <bb>. Але якщо слово поділити на склади <Eb-be>, то дійсно кожний звук має відповідний графічний знак.

За Дуденом [10] в положеннях відповідностей звуків та букв (Laut-Buchstaben-Zuordnungen) орфографічна реформа втілила небагато змін. Потрібно згадати, що, за деякими виключеннями, німецька мова передається латинськими літерами. Для передачі 38-42 звуків німецької мови існує 26 латинських знаків та додаткові Ä,ä, Ö,ö, Ü,ü, ß. В латинському алфавіті не було знаків для африкат, деяких фрикативних звуків, не було засобів для розрізнення

довготи та короткості голосних. Тому вводилися нові літери та їх комбінації. Писемні знаки, що передають голосні звуки німецької мови, це – a, e, i, ie, o, u, ä, ö, ü. Для приголосних звуків існують такі знаки: p, t, k, b, d, g, f, w, s, ß, j, h, m, n, l, r, qu, ch, sch, v, x, z. До того ж кожен з них має варіант прописної літери.

Орфографічна реформа не врегулювала графічне позначення довготи/короткості голосних звуків. Графічні можливості для позначення довготи залишилися тими ж самими: подвоєння літери та знаки подовження h, e (Naar, Hahn, hier). Існує просте правило: знак подовження може стояти тільки після довгого голосного. Знак подовження h вживається після будь-якого голосного, знак подовження e – лише після i. За новою орфографією знак подовження h не ставиться перед приголосним d: Lede, Lode, (раніше Lehde, Lohde). У словах іншомовного походження довге i не позначається через ie (Maschine, Medizin). У більшості випадків довгота голосного графічно ніяк не означена (klar Wüste).

Короткість голосного графічно позначається групою приголосних за ним. В цю групу можуть входити подвоєні приголосні (wollen), сполучення приголосних, що позначають один звук ck, tz, ng, chs (Zucker, sitzen, lange, wachsen), або різні звуки (Kante).

Після короткого голосного приголосний не подвоюється у таких випадках [12, с. 1115]: односкладові, переважно іншомовні слова (Bus, Job), іншомовні суфікси –ik, –it (Kredit), слова з неясним морфемним складом (Himbeere), багато слів іншомовного походження (Hotel), закінчення –d, –st, –t (Gespinst, Gunst), односкладові граматичні слова (bis, man, was), форми допоміжних дієслів (bin, hat). Виключенням з цього переліку є слова Mittag, dennoch.

Написання слів з –ss- та –ß- відповідає фонетичному принципу. За правилом –ss- вживається після коротких голосних (lassen – lässt), а –ß- після довгих голосних та дифтонгів (Maß, draußen). Тобто, якщо при зміні форми слова змінюється довгота звуку, то змінюється і написання наступної літери –ss- та –ß-. (Beschluss – beschließen).

За новими правилами більшість слів іноземного походження має два варіанти написання – написання за мовою походження та написання за правилами реформи. Якщо слово вважається «онімеченим», то переважає останній варіант написання і тоді воно відбувається за фонетичним принципом. Прикладами слів, що були адаптованими в німецькій мові є такі: Telefon, Megafon, Fotograf, Grafik, Biografie, Delfin, Panter, Tunfisch.

Отже, фонетичний (звуковий) принцип орфографії вважається основним в побудові та застосуванні правопису багатьох мов. У часи зародження писемності він був первісним та єдиним принципом написання. Основне правило, яке при цьому діяло: «пиши, як чуєш». У ході мовного розвитку звукова система пережила багато змін, що відобразилося також на розумінні фонетичного принципу. Вчені, що розглядали орфографію мови як низку правил, вимагали застосовувати орфограми при написанні за цим принципом. Паралельно виникло поняття написання слів «за вимовою», що, по суті, є відображенням первісного поняття фонетичного принципу.

З появою фонології з'явилося поняття фонематичного (фонемного) принципу написання, коли одній фонемі відповідає на письмі одна графема. Як наслідок, змінилося розуміння та пояснення фонетичного принципу. Нерідко він трактується тепер як відповідність алофона та графеми, написання за ним виявляє схожість до IPA – транскрипції.

Написання слів за фонетичним принципом (Lautprinzip) при реформуванні орфографії німецької мови зазнало не багато змін. Хоча мова постійно розвивається, фонетичні варіанти постійно фонологізуються, утворюючи самостійні звуки, реформа не звертається до цього аспекту функціонування німецької мови. Яскравим прикладом може бути фонема [r]. Вона реалізується в декількох варіантах, які вже давно стали окремими звуками. До недовіршеностей реформи в цьому аспекті можна віднести також відсутність графічного позначення довготи/короткості голосних звуків на письмі.

Позитивними моментами є урегулювання написання –ß-, –ss- за фонетичним принципом, а також пріоритетне написання адаптованих до німецької мови іноземних слів за фонетичним принципом.

Наступного розгляду потребують інші орфографічні принципи (морфологічний, історичний, за аналогією, лексичний тощо) та їх реалізація в рамках орфографічної реформи німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аванесов Р.И. Реформа орфографии в связи с проблемой письменного языка /Р.И. Аванесов, В. Н. Сидоров //Русский язык в (советской) школе. – 1930. –№ 4. – С. 110 –118.
2. Бах А. История немецкого языка / А. Бах. – М.: Из-во Моск. ун-та, 1959. – 344 с.
3. Зиндер Л. Р. Очерк общей теории письма/ Л. Р. Зиндер. – Л.: Наука, 1987. – 112 с.
4. Иванова В.Ф. Современная русская орфография: учеб. пособие/ В. Ф. Иванова. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.
5. Ильинская И. С. Современное русское произношение/ И.С. Ильинская, В. Н. Сидоров// Ученые записки кафедры русского языка Московского городского педагогического института им. В. П. Потемкина. – 1953. – т. 22, вып. 2. – С. 3 – 40.
6. Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс]/ Режим доступа: www.tatemark.narod.ru
7. Филичева Н. И. История немецкого языка/ Н. И. Филичева. – М.: из-во Моск. ун-та, 1959. – 280 с.
8. Bublyk W. N. Geschichte der deutschen Sprache/ W. N. Bublyk/ – Vynnytsya: Nova Knyha, 2004. – 266 S.
9. Bunting K.-D. Deutsches Wörterbuch/ K.-D. Bunting, R. Karatas. – Chur: Isus Verlag, 1996. – 1472 S.
10. Duden. Crashkurs 13.4.2001 [Электронный ресурс]/ Режим доступа: www.duden.de
11. Duden. Deutsche Orthographie. – Berlin: Bibliographisches Institut, 2000. – 467 S.
12. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2000. – 1216 S.
13. Altmann H. Phonetik, Phonologie, Graphemik fürs Examen/ H. Altmann, U. Ziegenhain. – Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 2007. – 195 S.
14. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte/ O. I. Moskalskaja. – М.: Hochschule, 1977. – 278 S.
15. Osner J. Grundlagen der deutschen Orthographie [Электронный ресурс]/ Режим доступа: www.grundbildung.de
16. Wohlgemuth J. Geschichte der deutschen Sprache [Электронный ресурс]/ Режим доступа: www.linguist.de

REFERENCES

1. Avanesov, R. I. (1930). Reforma orfografii v svyazi s problemoy pismenogo yazyka// Russkiy yazyk v (sovetskoy) skole. [The reform of spelling connected with the written language problem// Russian language at (soviet) school].
2. Bakh, A. (1956). Istoriya nemetskogo yazyka. [History of German Language]. Moscow. Publishing house of foreign languages.
3. Zinder, L. R. (1987). Ocherk obschey teorii pisma. [An essay on the general theory of writing]. Leningrad: Nauka.
4. Ivanova, V. F. (1991). Sovremennaya russkaya orfografiya. [Modern Russian orthography]. Moscow: Vysshaya shkola.
5. Iljinskaya, I. S. (1953). Sovremennoye russkoye proiznosheniye// Uchyonyye zapiski kafedry russkogo yazyka Moskovskogo gorodskogo pedagogicheskogo institute im. V. P. Potyomkina. [Modern Russian spelling// Proceedings of the Russian Language department of the Moscow City Teachers' Training Institute named after V. P. Potyomkin]. Moscow.
6. Lingvisticheskiy enziklopedicheskiy slovar. [Linguistic encyclopaedic dictionary] / www.tatemark.narod.ru
7. Filicheva, N. I. (1959). Istoriya nemetskogo yasyka. [History of German language]. Moscow: Moscow University.
8. Bublyk, W. N. Geschichte der deutschen Sprache/ W. N. Bublyk/ – Vynnytsya: Nova Knyha, 2004. – 266 S.
9. Bunting, K.-D. Deutsches Wörterbuch/ K.-D. Bunting, R. Karatas. – Chur: Isus Verlag, 1996. – 1472 S.
10. Duden. Crashkurs 13.4.2001 [Electronic resource]/ Access mode: www.duden.de
11. Duden. Deutsche Orthographie. – Berlin: Bibliographisches Institut, 2000. – 467 S.
12. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2000. – 1216 S.
13. Altmann, H. Phonetik, Phonologie, Graphemik fürs Examen/ H. Altmann, U. Ziegenhain. – Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 2007. – 195 S.
14. Moskalskaja, O. I. Deutsche Sprachgeschichte/ O. I. Moskalskaja. – М.: Hochschule, 1977. – 278 S.
15. Osner, J. Grundlagen der deutschen Orthographie [Electronic resource]/ Access mode: www.grundbildung.de
16. Wohlgemuth, J. Geschichte der deutschen Sprache [Electronic resource]/ Access mode: www.linguist.de

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Хоменко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія німецької мови, фонетика німецької мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Khomenko – candidate of pedagogical science, docent of the department of German language and its methodic teaching at the Central-Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: History of German language, Phonetic of German language.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЗНАВСТВА, КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 81'37+81'42

ТИПИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРЕСУПОЗИЦІЇ У ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Лілія БЕЗУГЛА (Харків, Україна)

e-mail: bezugla@daad-alumni.de

БЕЗУГЛА Лілія. ТИПИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРЕСУПОЗИЦІЇ У ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті представлено три типи актуалізації пресупозиції у діалогічному дискурсі: 1) експлікація неінтендованої пресупозиції висловлення мовця у реактивному висловленні адресата у вигляді перепитування; 2) інтендування мовцем пресупозиції висловлення як імплікатури з метою повідомлення адресатові нової інформації; 3) заперечення адресатом неінтендованої пресупозиції висловлення мовця.

Ключові слова: актуалізація; висловлення; діалогічний дискурс; імплікатура; інтенція; пресупозиція.

BEZUGLA Liliia. TYPES OF PRESUPPOSITION ACTUALIZATION IN THE DIALOGICAL DISCOURSE

The article establishes the possibilities for presupposition actualization in the dialogical discourse, which is demonstrated on the fragments of the Ukrainian dramatist Mykola Zarudny. The presupposition of an utterance is understood as a retrospective inference which presents a condition whose violation causes a semantic anomaly of the utterance. The main property of presuppositions is their preservation in the event of negation. The presupposition refers to the explicit meaning of the utterance and is not usually intended separately, since it is included in the communicants' general presupposition fund. This distinguishes presupposition from discursive implicature – an intended implicit full proposition which is intended by the speaker and derived by the addressee in the discourse. There are three types of presupposition actualization in the dialogical discourse. The actualization is considered a transition of a language unit from language to speech. The actualization of presupposition the first type does not depend on the speaker's intention; it occurs in the recipient's responsive move as a checking question, thus reflecting the difference in their presupposition funds. The second type of actualization involves the conscious use (exploitation) of the utterance presupposition by the speaker in the discourse to communicate new information to the addressee. In this case, the presupposition functions as an implicature – an implicit proposition that the speaker intends to convey to the addressee. The third type of presupposition actualization consists in the addressee's negation of the presupposition of the speaker's utterance which is not intended. The presupposition trigger is a proposition element that semantically initiates a certain presupposition. According to the speech trigger type, the following presupposition types are distinguished: 1) presuppositions of existence – which assert the fact of the existence of the corresponding denotates in a discursive context; 2) *factive* – whose triggers are object clauses with *factive* verbs; 3) *lexical* – based on the literal meaning of lexical units; 4) *structural* presuppositions – that are linked to certain structural types of sentence.

Key words: actualization; dialogical discourse; implicature; intention; presupposition; utterance.

Півстоліття тому прагматичний поворот у мовознавстві зумовив інтенсифікацію досліджень проблем, пов'язаних із пресупозицією – логіко-семантичним поняттям, яке із залученням антропоцентричного підходу набуло особливої значущості для прагмалінгвістів. Проте, наразі ці проблеми не є вичерпаними. **Актуальність** вивчення пресупозиції зумовлена двома чинниками. По-перше, сучасна дискурсивна парадигма відкриває можливості для нового й ефективного осмислення цього поняття, яке Дж. Лакофф назвав «одним з найцікавіших мовних і концептуальних феноменів» [5, с. 180]. По-друге, поняття пресупозиції вживається у лінгвістичній літературі у різному розумінні:

1) як загальний досвід, спільний фонд знань про стан речей, які мають у розпорядженні комуніканти, зона перетину їхніх когнітивних просторів, яка активується в процесі спілкування [11; 12] (широке тлумачення);

2) як такий імпліцитний смисл, який є умовою для експліцитного смислу висловлення та виводиться «у напрямку, зворотному розгортанню мовленнєво-мисленнєвого процесу» [7, с. 146] (вузьке тлумачення);

3) як синонім терміна «імплікатура» – конверсаційна [2, 23] або конвенційна, оскільки і пресупозиції, і конвенційні імплікатури прив'язані до мовних одиниць [6, с. 128; 10, с. 53; 14].

Метою статті є встановлення можливостей актуалізації пресупозиції у діалогічному дискурсі. Під актуалізацією розуміється перехід мовної одиниці з мови в мовлення, реалізація її потенціальних властивостей [1, с. 87]. Я хочу показати, що пресупозиція не є імплікатурою, але може використовуватися мовцем у діалогічному дискурсі свідомо для того, щоб передати імплікатуру, тобто у якості тригера імплікатури.

Ілюстративний **матеріал** становлять п'єси українського драматурга 20-го століття Миколи Зарудного, які, хоча і належать до радянського періоду історії України, мають загальнолюдську тематику і адекватно відображають розмовний дискурс.

Термін «пресупозиція» я використовую у вузькому, логіко-семантичному розумінні – як ретроспективний висновок із пропозиції про ті факти дійсності, які має в розпорядженні мовець безпосередньо перед реалізацією мовленнєвого акту. Це ретроспективна інференція (*backward inference*), яка протиставляється у логічній семантиці імплікації як проспективній інференції (*forward inference*) [15]. Отже, **пресупозиція** (інакше – презумпція) висловлення є ретроспективною інференцією, що становить умову, порушення якої спричиняє семантичну аномальність висловлення [7, с. 146; 9, с. 24; 10, с. 57; 15; 21, с. 44]. Для позначення загального фонду знань комунікантів я вживаю термін «пресупозиційний фонд» [4, с. 102] (порівн.: «апперцепційна база» [13, с. 147]).

Пресупозиція належить до експліцитного смислу висловлення та зазвичай окремо не інтендується, оскільки входить у спільний пресупозиційний фонд комунікантів. Це відрізняє пресупозицію від дискурсивної імплікатури – імпліцитної повної пропозиції, яка інтендується мовцем і виводиться адресатом у дискурсі [16].

У діалогічному дискурсі можливі три типи актуалізації пресупозиції: 1) експлікація пресупозиції висловлення мовця у реактивному висловленні адресата; 2) інтендування мовцем пресупозиції висловлення як імплікатури; 3) заперечення адресатом пресупозиції висловлення мовця.

Перший тип – експлікація пресупозиції в складі реактивного висловлення у формі перепитування, зумовлений тим, що вона не входить у пресупозиційний фонд адресата. Прикладом є дискурсивний фрагмент, який презентує розповідь дівчинки (Катрусі) про свого батька – льотчика. Співрозмовнику (Денису) відомо, що батько Катрусі – льотчик, але він не знає, що той дружить із космонавтом Павлом Поповичем. Із дискурсивного контексту відомо, що дівчинка не має намір вихвалитися, вона згадує про Поповича з метою характеристики батька:

(1) Катруся. *Він у мене хороший хлопець, і я йому вірю. Павло Романович каже, якби мій тато не став льотчиком, був би найкращим учителем.*

Денис. *Сам Попович приходить до вас?*

Катруся. *Вони з татком служили в одній частині.*

(Зарудний М.Я. «Дороги, які ми вибираємо», т. 4, с. 335)

Пресупозиційні фонди комунікантів не збігаються: адресатові не відома одна з пресупозицій мовленнєвого акту мовця – *Тато Катрусі дружить з Поповичем*. Тому він здивовано перепитує, експлікуючи цю пресупозицію.

Основною властивістю пресупозицій і критерієм відмежування від інших типів інференційного знання є їхнє збереження у разі заперечення пропозиції висловлення: $p \gg q$; $\sim p \gg q$ (знак \gg означає «пресупонує»): якщо в разі заперечення пропозиції висловлення інферована пропозиція зберігається, то вона є його пресупозицією (про це див.: [3, с. 211; 9, с. 28; 10, с. 50]). У першому прикладі цей тест виглядає у такий спосіб:

Павло Романович каже, що якби мій тато не став льотчиком, був би найкращим учителем. \gg 1) *Мій тато льотчик.* 2) *Мій тато дружить з Павлом Романовичем Поповичем.*

Павло Романович не казав, що якби мій тато не став льотчиком, був би найкращим учителем. \gg 1) *Мій тато льотчик.* 2) *Мій тато дружить з Павлом Романовичем Поповичем.*

Другий тип актуалізації пресупозиції в дискурсі – її інтендування мовцем, усвідомлене вживання висловлення з певною пресупозицією, щоб передати адресатові невідому інформацію, яка виявляється «схованою» у пресупозиції. Інтендування означає, що в інтенцію мовця, крім основної перлокутивної мети асертивного мовленнєвого акту – заставити адресата повірити, що має місце висловлюваний стан речей, – входить додаткова перлокутивна мета – вплинути на адресата таким чином, щоб той вивів інформацію, яка міститься у пресупозиції.

Інакше кажучи, мовець використовує пресупозицію у своїх цілях, тобто, за словами О.В. Падучевої, «експлуатує» її [10, с. 58]. У такий спосіб пресупозиція виконує роль дискурсивної імплікатури, яка інтендується на ґрунті максими релевантності за Г.П. Грайсом [16]. Прикладом слугує дискурсивний фрагмент, в якому мовець (Діодоров) намагається

повідомити своєму шефу (Конотопу) новину. Конотоп надіслав Діодорова – свого водія – до дівчини (Ольги), в яку він закоханий, щоб той привіз її в гості для пропозиції руки й серця. Діодоров повернувся без Ольги, тому що її мати вирішила, що вони з Ольгою разом прийдуть до Конотопа наступного дня. Діодоров, не знаючи, як шеф відреагує на таку новину, вкладає інформацію, що Ольга приїде з мамою, у пресупозицію:

(2) Конотоп. *Ну що, говори!*

Діодоров. *Був. Приїде. <...>*

Конотоп. *А чого вона з тобою не приїхала?*

Діодоров. *Я запрошував, але її мама не зносить машин. Каже, що в неї від газів голова обертом іде.* (+> *Ольга приїде з мамою.*)

Конотоп. *А... а вона хіба... теж?*

Діодоров. *Приїжджає.* (Зарудний М.Я. «Рим, 17, до запитання», с. 567)

Пресупозиційний мовленнєвий акт є вдалим, оскільки адресат однозначно виводить пресупозицію, про що свідчить реакція здивованого перепитування. Мовець «вклав» пресупозиційну імплікатуру в словосполучення *її мама*, яке виступає її тригером.

Тригер [17; 18, с. 10; 20], індикатор [3, с. 215], включатель [8, с. 655] або активатор [6, с. 135] пресупозиції – елемент пропозиції, який семантично ініціює певну пресупозицію. У разі інтендування пресупозиції її тригер стає одночасно і тригером імплікатури. За мовним типом тригера виокремлюють такі **різновиди пресупозицій**, як пресупозиції існування, фактивні, лексичні та структурні (про це див.: [6, с. 134; 14; 21, с. 48]).

Пресупозиції існування ілюструють приклади (1) і (2). Якщо мовець вживає певні номінативні одиниці (*її мама, Павло Романович*), він стверджує факт існування/присутності відповідних денотатів у дискурсивному контексті, зокрема друга батька у житті Катрусі та мами Ольги в ситуації відносин Конотопа з Ольгою.

Фактивні пресупозиції – такі пресупозиції, тригерами яких є об'єктні речення з фактивними дієсловами, під якими розуміють такі дієслова, що вводять об'єктне підрядне речення і пресупонують істинність пропозиції, вираженої в ньому (*admit, confess, ignore, know, realize, regret* тощо) [19].

На фактивній пресупозиції базуються мовленнєві акти повідомлення у формі питання на зразок *Ти знаєш, що...?, Ти бачив, що...?, Ти чув, що...?, Ти помітив, що...?* тощо. Такі структури є конвенціоналізованими формами повідомлення нової інформації, тому розуміння їх не викликає труднощів. Наприклад, мовець (Юля) відповідає на питання подруги (Майї) не прямо, а за допомогою саме такої структури. Їй відомо, що Майя не знає, що хлопець, у якого вона закохана, зустрічається з іншою дівчиною (Галинкою), але вона хоче пом'якшити звістку, тому питає, чи та знає про це. Майя реагує саме на пресупозицію:

(3) Майя. *Чому він пішов з нею?*

Юля. *А ти знаєш, що Галинка його любить?* (+> *Галинка його любить.*)

Майя. *Хай, хай любить! Мені все одно.* (Зарудний М.Я. «Ну й діти!», т. 4, с. 430)

Лексичні пресупозиції – такі, що ґрунтуються на буквальному значенні лексичних одиниць. Наприклад, значення дієслова «розбудити» передбачає сему «об'єктом дії є людина, яка спить». Саме цю сему і використовує Діодоров у дискурсивному фрагменті (4), який є продовженням фрагмента (1):

(4) Конотоп. *Ясно. А потім?*

Діодоров. *Посадили мене перед телевізором, а самі пішли в іншу кімнату... Через годину прийшли, розбудили мене і сказали, що прийдуть.* (+> *Я спав.*)

Конотоп. *Яким поїздом?*

Діодоров. *Не знаю.* (Зарудний М.Я. «Рим, 17, до запитання», с. 568)

Конотоп намагається випитати подробиці розмови Діодорова з Ольгою і її мамою, але той нічого не може сказати. Виправдовуючись, що не чув розмови Ольги з мамою, Діодоров вживає дієслово «розбудили», передаючи пресупозиційну імплікатуру *Я спав*.

Причини, що спонукають мовця до експлуатації пресупозиції, перебувають у межах соціальних дискурсивних тактик – таких, що спрямовані на підтримку або ушкодження соціального обличчя комунікантів. Це турбота про своє власне обличчя, як у фрагментах (2) і

(4), або про обличчя адресата, коли, наприклад, мовець прагне пом'якшити повідомлення адресатові про делікатні речі, як у фрагменті (3).

Структурні пресупозиції – такі, що прив'язані до певних структурних типів речення. Приміром, висловлення Катрусі у фрагменті (1) *Якби мій тато не став льотчиком, був би найкращим учителем* має пресупозицію *Мій тато льотчик*, тригером якої є структура умовного речення: *Якби мій тато не став льотчиком >> Мій тато став льотчиком*.

Третій тип актуалізації пресупозиції становлять випадки заперечення адресатом пресупозиції висловлення мовця. Наступний фрагмент дискурсу ілюструє заперечення структурної пресупозиції питання, яку називають також вихідним припущенням питання [9, с. 28]. Мовець (Паращенко) знає, що адресат (Настенька) працює у ресторані офіціанткою, що є пресупозицією його питання про те, чи працює вона сьогодні ввечері:

5) Паращенко. <...> *Ви сьогодні ввечері працюєте?*

Настенька. *Я не працюю. Я обслуговую відвідувачів ресторану.*

(+> *Так.*)

Паращенко. *Я прийду, як завжди.* (Зарудний М.Я. «Мертвий бог (Чужий дім)», т. 4. с. 12)

У реактивному дискурсивному ході Настенька заперечує вихідну пресупозицію. Проте, вона має на увазі інше значення дієслова «працювати» – не «трудитися», а «вкласти багато сил у виконання якоїсь роботи», тож позитивну відповідь на питання Паращенко вона вкладає у наступне висловлення (*Я обслуговую відвідувачів ресторану*) у вигляді імплікатури, на яку він і реагує у наступному дискурсивному ході.

Таким чином, встановлені типи актуалізації пресупозиції демонструють різні прояви інтенційності та інтеракції у діалогічному дискурсі. Дискурсивна актуалізація пресупозиції першого типу не залежить від інтенції мовця і відбувається у реактивному дискурсивному ході адресата у якості перепитування, відбиваючи різницю в їхніх пресупозиційних фондах. Другий тип актуалізації передбачає свідоме використання (експлуатацію) пресупозиції висловлення мовцем у дискурсі для повідомлення адресатові нової інформації. У такому разі пресупозиція функціонує в ролі дискурсивної імплікатури – імпліцитної пропозиції, яку мовець має намір донести до адресата. Третій тип актуалізації пресупозиції полягає у запереченні адресатом пресупозиції висловлення мовця, яка не є інтендованою.

Перспективним уявляється поглиблення аналізу актуалізації пресупозиції висловлення у дискурсі, встановлення іллокутивного потенціалу пресупозиційних мовленнєвих актів та вивчення реакцій на них у дискурсах різних типів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
2. Бацевич Ф. С. Про один тип прагматичних аномалій, або чим можна зіпсувати натяк? / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 2000. – № 2–3. – С. 16–23.
3. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2007. – 352 с.
4. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
5. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
6. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
7. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
8. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
9. Падучева Е. В. Презумпции и другие виды неэксплицитной информации в предложении / Е. В. Падучева // Научно-техническая информация. Сер. 2. – 1981. – № 11. – С. 23–30.
10. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 288 с.
11. Сыщиков О. С. Имплицитность в деловом дискурсе (на материале текстов коммерческих писем) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / О. С. Сыщиков. – Волгоград, 2000. – 23 с.
12. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. – С. 21–28.
13. Якубинский Л. П. О диалогической речи / Л. П. Якубинский // Русская речь. – Пг., 1923. – С. 95–194.
14. Franck D. Prsuppositionen in Philosophie und Linguistik / D. Franck, J. Petcufi. – Fr./M. : Athendum, 1973. – 606 S.
15. Givon T. Forward implications, backward presuppositions and the time axis of verbs / T. Givon // Syntax and Semantics. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1972. – Vol. 1. – P. 29–50.

16. Grice H. P. Logic and conversation / H. P. Grice // Syntax and semantics. – New York : Academic Press, 1975. – Vol. 3. – P. 41–58.
17. Huang Y. The Oxford Dictionary of Pragmatics / Y. Huang. – 2012. – 352 p.
18. Kadmon N. Formal pragmatics: semantics, pragmatics, presupposition, and focus / N. Kadmon. – London : Wiley-Blackwell, 2001. – 442 p.
19. Kiparsky P. Fact / P. Kiparsky, C. Kiparsky // Progress in linguistics. – The Hague : Mouton, 1970. – P. 143–173.
20. Levinson S. C. Pragmatics / S. C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
21. Meibauer J. Pragmatik / J. Meibauer. – Tübingen : Stauffenburg, 2001. – 208 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Зарудний М.Я. Твори в 4-х томах. Том 4 / Микола Зарудний. – К. : Дніпро, 1982. – 464 с.
2. Зарудний М.Я. Рим, 17, до запитання // Микола Зарудний. Острів твоєї мрії. П'єси. – К. : Дніпро, 1971. – С. 565–618.

REFERENCES

1. Bally, Ch. (1955). Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka. [General Linguistics and Issues of French Language]. Moscow: Foreign literature publishing house.
2. Batsevyich, F. S. (2000). Pro odyn typ pragmatychnykh anomalij, abo chym mozna zipsuvaty natyak? // Movoznavstvo. [On a type of pragmatic anomalies, or how can one spoil a hint // Linguistics].
3. Kobozeva, I. M. (2007). Lingvisticheskaja semantika. [Linguistic Semantics]. Moscow: Editorial URSS.
4. Krasnyh, V. V. (2003). «Svoj» sredi «chuzhij»: mif ili real'nost'? ["At Home" Among "Strangers" – myth or reality?]. Moscow: Gnozis.
5. Lakoff, G. (2004). Zhenshhiny, ogon' i opasnye veshhi: Chto kategorii jazyka govoryat nam o myshlenii. [Women, Fire and Dangerous Things. What Categories reveal about the Mind]. Moscow: Slavic culture languages.
6. Makarov, M. L. (2003). Osnovy teorii diskursa. [Basic principles of discourse theory]. Moscow: Gnozis.
7. Nikitin, M. V. (1988). Osnovy lingvisticheskoi teorii znachenija. [Basic principles of linguistic theory of meaning]. Moscow: Higher school.
8. Nikitin, M. V. (1996). Kurs lingvisticheskoi semantiki. [A course in linguistic semantics]. St. Petersburg: Center of scientific research of dialogue issues.
9. Paducheva, E. V. (1981). Prezumpcii i drugie vidy nejeexplicitnoj informacii v predlozhenii // Nauchno-tehnicheskaja informacija. [Presumption and other kinds of non-explicit information in sentence // Scientific and technical information].
10. Paducheva, E. V. (2002). Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s dejstvitel'nost'ju (referencial'nye aspekty semantiki mestoimenij). [Utterance and its relation to reality (referential aspects of semantics of pronouns)]. Moscow: Editorial URSS.
11. Syshnikov, O. S. (2000). Implicitnost' v delovom diskurse (na materiale tekstov kommercheskih pisem). [Implicitness in business discourse]. Volgograd.
12. Shevchenko, I. S. & Morozova, O. I. (2005). Diskurs jak mislennevo-komunikativna dijal'nist' // Diskurs jak kognitivno-komunikativnij fenomen. [Discourse as cognitive communicative phenomenon]. Kharkiv: Konstanta.
13. Jakubinskij, L. P. (1923). Of Discourse as cognitive communicative activity dialogicheskoi rechi // Russkaja rech'. [Of dialogical speech // Russian speech]. Petersburg.
14. Franck, D., Petz J. (1973). Prsuppositionen in Philosophie und Linguistik. Fr./M.: Athenäum.
15. Givon, T. (1972). Forward implications, backward presuppositions and the time axis of verbs // Syntax and Semantics. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
16. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation // Syntax and semantics. New York: Academic Press.
17. Huang, Y. (2012). The Oxford Dictionary of Pragmatics. Oxford University Press.
18. Kadmon, N. (2001). Formal pragmatics: semantics, pragmatics, presupposition, and focus. London: Wiley-Blackwell.
19. Kiparsky P. & Kiparsky C. (1970). Fact // Progress in linguistics. The Hague: Mouton.
20. Levinson, S. C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
21. Meibauer, J. (2001). Pragmatik. Tübingen: Stauffenburg.

ILLUSTRATORY REFERENCES

1. Zarudny, M. Ya. (1982). Tvory v 4-x tomax. Tom 4. [Works in 4 Volumes. Volume 4]. Ky'iv: Dnipro.
2. Zarudny, M. Ya. (1971). Rym, 17, do zapytannya // Mykola Zarudny. Ostriv tvoyeyi mriyi. P'jesy. [Rome, 17, poste restante // Mykola Zarudny. Island of your Dreams]. Ky'iv: Dnipro.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Безугла – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри німецької філології та перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: лінгвопрагматика, лінгвопоетика, когнітивна лінгвістика, дискурсологія, транслатологія, історична лінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Lilija Bezugla – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of German Philology and Translation at the V.N. Karazin National University Kharkiv.

Scientific interests: linguistic pragmatics, linguistic poetics, cognitive linguistics, discourse studies, translation studies, historical linguistics.

УДК 81'255.4:821

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТАТУВАЛЬНО-АРГУМЕНТАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ТОПІКАЦІЇ У ВСТУПНІЙ ЧАСТИНІ АНГЛОМОВНОЇ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наталя ІВАНИЦЬКА, Ніна ІВАНИЦЬКА (Вінниця, Україна)

e-mail: pyasta3@gmail.com

ІВАНИЦЬКА Наталя, ІВАНИЦЬКА Ніна. РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТАТУВАЛЬНО-АРГУМЕНТАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ТОПІКАЦІЇ У ВСТУПНІЙ ЧАСТИНІ АНГЛОМОВНОЇ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Спираючись на прийняту в англomовному середовищі INRD-структуру наукової статті, було проаналізовано вступні частини англomовних статей гуманітарної сфери на предмет реалізації в них стратегії визначення теми (топікації). Встановлено специфічні тактики виокремленого жанру наукового дискурсу, спрямовані на об'єктивацію дій дослідника в межах обраної проблематики, з одного боку, та авторську унікальність, з іншого.

Ключові слова: науковий дискурс, наукова стаття, констатувально-аргументативна стратегія топикації, вступна частина наукової статті.

IVANYTSKA Natalia, IVANYTSKA Nina. REALIZATION OF THE STATEMENT-ARGUMENTATIVE STRATEGY OF TOPICATION IN THE INTRODUCTORY OF AN ENGLISH-LANGUAGE SCIENTIFIC PAPER

The article focuses on a scientific English-language paper as a specific genre of scientific discourse. The scientific paper is considered from its institutional, compositional and pragmatic aspects. The introductory parts of the English-language papers (according to the INRD-structure) of the humanitarian sphere were analysed in order to implement strategies for presenting the topic of a scientific research (topication) in them. It is proved that topic introduction of appears as a kind of epistemological bridge between the previous and future experience of a scientist. At the same time, the well-defined communicative intentions of the author regarding the relevance, expediency, timeliness and promise of their own scientific research serve as a solid basis for attracting targeted recipients to scientific communication. It is believed that the establishment of a communication channel between the addressee and the addressee is relevant when an integrative statement-argumentative strategy for defining the topic (topication) is realized aiming at objectifying the actions of the researcher within the chosen perspective, on the one hand, and the author's uniqueness, on the other hand. By focusing on their own actions, the authors turn to a number of communicative and pragmatic tactics, the most common of which are: 1) the tactic of actualizing the problem against the background of the current state of research paradigms; 2) the tactic of establishing the plurality of theories in relation to the phenomenon under study; 3) tactic of sequence and continuity (within the research school); 4) tactic of insufficiency or contradiction of the research carried out; 5) tactic of personal attitude to the problem. To present their own achievements the authors most often embody their communicative intentions of topicalization through the following tactics: 1) tactic of uniqueness (or specification) of their own scientific actions; 2) tactic for the correction of generally recognized postulates; 3) tactic of a new interpretation of the object being studied; 4) tactic of the rejection of the results previously obtained. Numerical calculations of the use of isolated tactics within the material under study (introductory parts of 50 scientific articles of the humanitarian profile) suggest that the English-language scientific community is more oriented to fill certain gaps in the interpretation of a particular phenomenon, rather than for correction and rethinking already existing theories.

Key words: scientific discourse, scientific paper, statement-argumentative strategy of topicalization, introductory part of the scientific article.

Постановка проблеми. Стрімке поширення новітніх інформаційних технологій, глобалізаційні та інтеграційні процеси, характерні для сучасного життя, занурення у віртуальне комунікативне середовище не залишають осторонь наукову спільноту, для якої академічне спілкування є базисом для прогресивного розвитку. Природно, що науковий дискурс як своєрідний тип інституціонального дискурсу привертає увагу дослідників уже не перше десятиліття. Лінгвісти схилиються до кваліфікації наукового дискурсу як своєрідного різнобічного, інтегрального феномену, специфічного процесу комунікативної діяльності представників наукового соціуму, у процесі якого вербалізуються фрагменти наукового пізнання [1; 3; 8; 10].

Обслуговуючи певний інституційно визначений тип комунікації, науковий дискурс фіксує статус та соціальні ролі комунікантів, для яких важливим є збереження принципу кооперації та мовленнєвої ввічливості (Г.П.Грайс, Дж.Ліч), етикету (в термінах О.М. Ільченко та Г.Г. Почепцова), а також принцип відносного характеру істинності наукового знання та його композиційної стрункості. На сьогодні дискурсивні практики наукової сфери є достатньо вивченими з точки зору структури, прагматики та функцій (праці Н.М. Разинкіної, І.М. Колегаєвої, В.І. Карабана, О.М. Ільченко, С.В. Шепітько, Т.В. Яхонтової та ін.). Досвід попередніх досліджень створив надійне підґрунтя для осмислення зазначеного дискурсу, проте залишилося немало й суперечливих, або ж недостатньо досліджених питань. На нашу думку, потребує активізації дискусія щодо реалізації основних комунікативних стратегій наукового дискурсу у різножанрових вимірах. Типологізація наукового дискурсу, здійснена в попередніх лінгвістичних розвідках, дає змогу виділити в його межах окрему дискурсивну практику, зреалізовану в науковій статті як

провідному науковому жанрі, що постійно видозмінюється та еволюціонує відповідно до змін у суспільстві [13].

Слід зауважити, що значна частина лінгвістичних праць присвячена саме англомовному науковому дискурсу, що є не випадковим з огляду не те, що останньому надають виключного статусу через поширення англомовного спілкування в науковому середовищі. Природним видається і те, що сьогоденний науковий англомовний дискурс можна розглядати як особливий різновид інституційної взаємодії, в центрі якої – визначені стратегії і тактики реалізації комунікативного наміру адресанта.

Спираючись на загальновизнану композиційну схему сучасної англомовної статті, побудовану здебільшого за INRD-типом («Вступ» (Introduction), «Методи і матеріали дослідження» (Methods and Materials), «Результати» (Results) та «Обговорення» (Discussion)) [13], зосередимо нашу увагу на реалізації констатувально-аргументативної стратегії визначення теми (топікації) у вступі англомовної наукової статті. Виокремлена стратегія є визначальною для комунікації, оскільки вона є своєрідним стартовим механізмом породження інформаційної дискурсивної практики. Констатація в науковому тексті – це його конститутивна ознака. Дослідницька діяльність завжди відбувається в межах раніше створеного проблемного поля, і для подання власних результатів та роздумів науковцю необхідно від чогось відштовхнутися. Власне аналіз досягнень попередників є тією опорою, що допомагає організувати комунікативну діяльність відповідно до встановлених інституційних параметрів та сконструювати надійний, валідний продукт, призначений для використання адресатом.

Отже, **мета** нашої статті полягає в систематизації основних тактик, що використовуються для реалізації констатувально-аргументативної стратегії визначення теми у вступі сучасної англомовної наукової статті.

Матеріал дослідження. Для отримання результатів нами було проаналізовано 50 автентичних англомовних статей гуманітарного профілю, із яких було виокремлено близько 360 мовних зразків [19-29]. Це дало змогу прослідкувати основні тенденції в реалізації стратегії топикації (термін П.Б Кузьменко) [7] через низку комунікативних тактик. Звернення до дискурсивних практик у сфері гуманітарних наук пояснюється тим фактом, що об'єкт і предмет пізнання в зазначеній сфері є суттєво відмінним від природних наук. Сучасні епістемологи витлумачують гуманітарне пізнання як специфічний спосіб констатації досліджуваного предмета, оскільки він може бути реконструйованим і доповненим у процесі пізнання, що значно індивідуалізує кожного науковця, який працює в гуманітарній сфері [5, с. 23]. Дослідник-гуманітарій завжди має певні індивідуальні особливості: незадоволеність сучасним станом дослідження, непослідовністю врахування певних фактів, суб'єктивні оцінки тощо.

Методологія нашого дослідження базувалася на використанні як загальнонаукових гіпотетико-дедуктивних методів, аналізу та синтезу, так і власне лінгвістичних методів: суцільної вибірки, описового, контекстуального аналізу, інтерпретації, а також прийому кількісних підрахунків.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши тексти вступних частин англомовних наукових статей на предмет реалізації констатувально-аргументативної стратегії, нами було встановлено низку комунікативних тактик тематичного представлення через виявлення специфічних дискурсивних формул, зміст яких допомагає з'ясувати відповідні етапи пізнавальної діяльності науковця, тобто описати той досвід, із яким дослідник береться за розв'язання нової проблеми. Відповідно, звертаючись до визначеної теми дослідження, автор акцентує на певному епістемологічному аспекті й відтворює його у викладі матеріалу. Варто зауважити, що мовна реалізація введення теми в структуру статті є завершальним етапом кропіткої, аналітичної праці дослідника, під час якої він враховує попередній досвід, аналізує його, оцінює і вибудовує перспективи власних пошуків. Слід визнати, що відсутність такої частини в науковій статті робить її відстороненою від наукової проблеми у межах обраної дослідницької парадигми. Натомість чітке окреслення того, що було «до автора» і на чому ґрунтується методологія подальших наукових пошуків створює прерогативи для комунікативної дії, оскільки забезпечуються умова адресності наукового продукту.

Процес представлення теми відтворює обраний автором підхід до продукування наукового тексту. Насамперед, відбувається об'єктивація дій, спрямованих на «входження» автора в тему дослідження, вказується причина, що спонукала до подальших наукових пошуків. У цьому аспекті доречним буде цитата Т.А. ван Дейка про теми дискурсів: «...Теми дискурсів не з'являються просто так. Користувачі завжди активні як члени суспільства і як особистості у процесі глобальної і локальної інтерпретації їхнього оточення. Вони категоризують ті ситуації взаємодії, свідками і учасниками яких вони є [2, с.55]. Водночас в топікальній частині автори нерідко вказують на власний шлях опрацювання окресленої проблеми, позиціонують шляхи пошуку істини, зазначають найбільш вдалі, на їхню думку, способи розв'язання завдань.

Спираючись на зазначені аргументи і здійснивши аналіз англомовних наукових статей, є підстави констатувати, що для представлення теми у вступі до наукової статті автор може обґрунтовувати власний вибір різними умовами, які є релевантними для сучасної наукової спільноти. Виокремлені тактики не претендують на вичерпність, вони схильні до компіляції та взаємопроникнення. Водночас кожна із описуваних нижче тактик спирається на більш-менш усталені дискурсивні формули, які, зважаючи на інституційний характер наукових дискурсивних практик тяжіють до стандартизації і можуть бути типологізовані відповідно до морфолого-синтаксичних параметрів.

Зауважимо також, що констатувально-аргументативна стратегія представлення наукової теми виявляє себе на двох рівнях, пов'язаних з різними мисленнєвими операціями автора. Зокрема, на першому рівні відбувається об'єктивація дій, спрямованих на занурення автора в дослідницьку проблему, а також відтворюється шлях осмислення набутого досвіду та з'ясовуються причини, що спонукали до продовження розроблення обраної наукової теми. Натомість, на іншому рівні автор демонструє власні здобутки у дослідженні теми.

Отже, на першому рівні, назвемо його аналітико-інформаційному, автори наукових статей реалізують констатувально-аргументативну стратегію через низку тактик, найбільш поширеними з яких виступають наступні: 1) тактика актуалізації проблеми на тлі сучасного стану дослідницьких парадигм; 2) тактика констатації множинності теорій стосовно досліджуваного явища; 3) тактика послідовності та спадкоємності (у межах дослідницької школи); 4) тактика недостатності або суперечності здійснених досліджень; 5) тактика особистого ставлення до проблеми.

1. Тактика актуалізації проблеми на тлі сучасного стану дослідницьких парадигм реалізується в більшості проаналізованих статей. Метатекстові маркери означеної тактики, що використовують автори, тяжіють до використання різнотипних структур, у семантиці яких закладена вказівка на своєчасність наукового пошуку в аспекті ситуації, що склалася в дослідницькій парадигмі:

*The notion of reproducible research **has received considerable attention in recent years** from physical scientists, life scientists, social and behavioral scientists, and computational scientists [29];*

*This question **is made relevant** by previous research which suggested that the communication between people specifies common knowledge, shared experience [21];*

*This **increases the importance** of studying social-pragmatic inferencing in children with ASD [22.];*

*Linguists **are increasingly integrating research** on non-speech modalities into the study of fields like semantics, prosody, and information structure, using various strategies to describe and annotate bodily movements, or gestures, as they relate to speech [24];*

*These specific conventions within disciplinary practices **become even more demanding** at the secondary school level [29].*

2. Тактика констатації множинності теорій стосовно досліджуваного явища спрямовує увагу адресата на дискусійність, неоднозначність, невизначеність наукових постулатів, що є об'єктивною умовою для подальшого заглиблення в проблему для з'ясування суперечливих моментів:

*The **existing literature thus presents an apparently contradictory account** of Oceanic property words: some display their diversity while others emphasize their unity [21];*

Voicing and gemination have had a parallel history in terms of the debates around their phonological representation and the gradual untangling of their varied phonetic manifestations, especially with the advance of acoustic and articulatory techniques [24];

Therefore, it has been argued that explicit knowledge about and attention to language (metalanguage) support students' development of content and expansion of semiotic resources [26];

There is, however, another side of stories (written and oral narrative texts), that is, their potential to promote children's socio-emotional learning and socialization [23].

3. Тактика послідовності та спадкоємності (у межах дослідницької школи) слугує для пояснення авторської позиції як такої, що покликана поглиблювати дослідження в обраній парадигмі:

The basic idea – that the truth or falsity of a statement is determined by its goodness of fit with the state of affairs it describes – thus has a long and venerable pedigree, having been renewed and elaborated by key enlightenment thinkers such as Descartes, Bacon, and Boyle, then further refined by analytic language philosophers such as Russell and Austin [30];

The ethnomethodological tradition initiated studies based on the assumption that individuals interact with each other in orderly, patterned ways [25].

4. Тактика недостатності або суперечності здійснених досліджень використовується для обґрунтування здійснення наукової розвідки з метою заповнення певних прогалин у цілісній картині наукового пізнання. За нашими спостереженнями, ця тактика є широкорекористовуваною через прозору експлікацію ймовірних відповідей на доки не з'ясовані питання, що активізує увагу адресата:

What remains absent from the picture, not so much because of the absence of research but because of the absence of options for publishing null results, is just as important: We need more information about when and why structural persistence fails to materialize [29];

Writers working in, or influenced by, the mathematical theory of information have sometimes wanted to set these issues aside, as irrelevant or positively unhelpful [23];

Despite the recognition of their importance, there has been relatively little research carried out to date to explore the linguistic differences among the task types included on standardized exams [29].

5. Тактика особистого ставлення до проблеми використовується рідше порівняно із попередніми тактиками, що, ймовірно, можна пояснити певним суб'єктивним чинником у формуванні наукової проблеми, який випадає із загальної канви наукового опису. Водночас для встановлення комунікативного каналу така тактика видається доволі позитивною, оскільки апеляція до власного життєвого досвіду допомагає зреалізувати аргументативний компонент стратегії топікації і в такий спосіб установити необхідний комунікативний канал між комунікантами:

But my entire interest in topics related to this field began long before that and is strongly related to my commitment and activities pertaining to the maintenance of my own minority language – the Yiddish language and culture – as noted in articles written before 1964 (see my bibliography in Fishman and Njau 2012: 153–248) [29].

Отже, фокусуючи власну увагу (і увагу читацької аудиторії) на «зовнішніх» операціях, автор будує необхідний зв'язок між власним дослідженням та вже здійсненими науковими розвідками, дотичними до об'єкта та особливо предмета дослідження.

На рівні представлення власного досвіду у вивченні обраної наукової проблеми у вступі до наукової статті автори найчастіше втілюють свої комунікативні наміри топікації через наступні тактики: 1) тактику унікальності (чи специфікації) власних наукових дій; 2) тактику корегування загально визнаних постулатів; 3) тактику нової інтерпретації досліджуваного об'єкта; 4) тактику відмови від отриманих раніше результатів.

1. Тактика унікальності (чи специфікації) власних наукових дій:

The aims of this paper are therefore (i) to systematically assess the behavior of Oceanic property words, in modifying and predicating function, in a balanced sample of languages; and (ii) to compare data on their predicative behavior and the associated grammatical features of tense and locus of marking with data from world-wide typological surveys [23].

In this article, I will examine one of the most prominent philosophical theories of natural law: the Mill–Ramsey–Lewis best system account (hereafter ‘the BSA’). I will show that, in its current iteration, it fails to correctly differentiate between laws and boundary conditions. I’ll open by showing the commitments of the view, in its now canonical form: Lewis’s BSA of law. I’ll then present two arguments against it [27].

Despite recent strategic alignments with globalization theory (e.g. Dewey 2007; Dewey and Jenkins 2010; Jenkins et al. 2011; Seidlhofer 2012, Jenkins 2013) and with the postcolonial and poststructuralist ‘plurilithic’ perspectives of writers such as Pennycook (2001, 2009) and Canagarajah (2005, 2007, 2013), this article argues that the ELF movement is ideologically conservative, is inconsistent in its arguments and is lacking in theorization [20].

2. Тактика корегування загальноновизнаних постулатів:

Consequently, we intend to go some way to offering a way of bridging the so-called rigour-relevance gap [27].

3. Тактика нової інтерпретації досліджуваного об’єкта:

This article pioneers a new line of enquiry into criticism actions in PhD vivas, focusing on the sequential organization of criticism–criticism response interactions and the interactional achievement of face [27];

Finally, I will suggest a way to move forward—a way that requires a completely new approach to the problems of applied mathematics [25];

This may well be fruitful, but our approach in this article is different [24].

4. Тактика відмови від отриманих раніше результатів:

To the question how chance can be reconciled with determinism, or to the question how disparate chances can be reconciled with one another, my answer is: it can't be done [23].

Узагальнюючи, зауважимо, що прийом кількісних підрахунків дав нам змогу виставити пріоритети у використанні виокремлених тактик констатувально-аргументативної стратегії уведення теми в структуру наукової статті. Так, найбільш використовуваною виявилася тактика актуалізації проблеми на тлі сучасного стану дослідницьких парадигм (27% від усіх аналізованих прикладів), найменш використовуваною – тактика відмови від отриманих раніше результатів (2%). Використання інших тактик наступні тенденції: тактика недостатності або суперечності здійснених досліджень – 20%, тактика нової інтерпретації досліджуваного об’єкта – 17%, тактика унікальності (чи специфікації) власних наукових дій – 12%, тактика констатації множинності теорій стосовно досліджуваного явища – 8%, тактика послідовності та спадкоємності (у межах дослідницької школи) – 6%, тактика особистого ставлення до проблеми – 5%, тактика корегування загально визнаних постулатів – 3%. Виявлена тенденція у межах означеного об’єкта дослідження цілком відповідає критеріальним вимірам наукової статті як специфічного і популярного на сьогодні наукового жанру.

Висновки дослідження. Отже, констатувально-аргументативна стратегія вибору теми (топікація) в дискурсивній практиці наукової статті знаходить реалізацію через низку тактик, спрямованих на об’єктивацію дослідницьких дій, з одного боку, та встановлення комунікативного каналу «автор-реципієнт», з іншого. Правильний вибір тієї чи іншої тактики, як і вдала їхня комбінація, створюють сприятливу ситуацію для подальшого сприймання наукової статті. Апелювання до фонових знань адресанта через критичний аналіз робіт попередників, з’ясування релевантних для подальших дискусій аспектів у сфері об’єкта дослідження формують своєрідну матрицю подальшого наукового викладу досліджуваної проблеми. Числові показники, що були отримані нами у процесі кількісних підрахунків використання виокремлених тактик стратегії топикації схилиють до думки, що англomовна наукова спільнота є більш орієнтованою на заповнення певних прогалів в інтерпретації того чи іншого феномену чи явища, аніж на корегування та переосмислення вже існуючих теорій. Звичайно, проведений нами аналіз не претендує на безкомпромісність, оскільки для більш глибоких висновків видається необхідним залучити більшу кількість наукових текстів, у тому числі і з інших сфер наукового пізнання, що є перспективою наших наукових пошуків. Також у пріоритеті вбачається подальше дослідження та типологізація метатекстових маркерів констатувально-аргументативної стратегії топикації у морфолого-синтаксичних та семантичних вимірах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багрій О.І. Наукова дискусія : дискурсивні та прагматичні характеристики (на матеріалі англійських статей середини ХХ – початку ХХІ сторіч) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. І. Багрій. – Київ, 2010. – 20 с.
2. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: сборник работ / Т.А. ван Дейк. – Благовещенск: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
3. Іваницька Н.Б. Сучасні стратегії перекладу наукового тексту / Н.Б. Іваницька // Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки. – Кіровоград : Видавель Лисенко В.Ф., 2016. – С. 54-58.
4. Ільченко О.М. Етикет англійського наукового дискурсу / Ольга Михайлівна Ільченко. – К. : ІВЦ Політехніка, 2002. – 288 с.
5. Ищенко Е.Н. Современная эпистемология и гуманитарное познание / Е.Н. Ищенко. - Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2006. – 144 с.
6. Крижановская Е.М. О стереотипности компонентов коммуникативно-прагматической структуры научного текста / Е.М. Крижановская // Текст : стереотип и творчество : межвуз. сб. научн. трудов. – Пермь, 1998. – С. 136–150.
7. Кузьменко П.Б. Констатирующий модификатор в научном тексте: проблема выделения и состав // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2017. - № 1. – С. 91-95.
8. Маслова Т.Б. Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі / Т.Б. Маслова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM
9. Сологуб Л.В. Комунікативні стратегії фахової соціалізації адресата у науково-дидактичному дискурсі (на матеріалі сучасних англійських підручників з екології) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л.В. Сологуб. – Львів, 2015. – 20 с.
10. Томахів М.В. Англійський науковий дискурс: сучасний стан та перспективи подальших досліджень / М.В. Томахів // Одеський лінгвістичний вісник. - № 5, том 2. – 2015. – С. 23-32.
11. Хомутова Т.Н. Стратегии научного дискурса: интегральный подход / Т.Н. Хомутова // Вестник ЮУрГУ. Серия Лингвистика. 2015. – Т.12, № 3. - С. 15-22.
12. Шпенюк І.С. Науково-академічний дискурс : сутність та лінгвокультурна специфіка / І.С. Шпенюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : КНУ імені Т. Шевченка, 2010. – Вип. 29. – С. 372– 377.
13. Яхонтова Т.В. Лінгвістична генетика наукової комунікації / Тетяна Вадимівна Яхонтова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 420 с.
14. Cortes V. The frequency and use of lexical bundles in conversation and academic prose / V. Cortes, D. Biber // Applied Linguistics. – 2005. – P. 56–71.
15. Halliday M. A. K. The Linguistic Sciences and Language Teaching / M. A. K. Halliday. – London : Longmans, Green and Co. Ltd., 1964. – 322 p.
16. Leech G. Principles of pragmatics / Geoffrey Leech. – L. : Longman, 1983. – 250 p.
17. Swales J. M. Academic Writing for Graduate Students : Essential Tasks and Skills / Swales J. M., Peak C. B. – 2 ed. – Ann Arbor, 2004. – P. 217.
18. Wray A. Formulaic language and the lexicon / Alison Wray. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 337 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

19. Applied Linguistics. URL: <https://academic.oup.com/applij>
20. International Journal of Language & Literature. URL: <http://ijll-net.com>
21. International Journal of Linguistics & Communication. URL: <http://dx.doi.org/10.15640/ijlc.v6n2a1>
22. Journal of Communication Disorders. URL: <https://www.journals.elsevier.com/journal-of-communication-disorders>
23. Journal of Language and Linguistic Studies. URL: <https://www.jlls.org/index.php/jlls>
24. Journal of Phonetics. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-phonetic>
25. Journal of Pragmatics. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-pragmatic>
26. Journal of Semantics. URL: <https://academic.oup.com>
27. Language & Communication. URL: www.sciencedirect.com/journal/language-and-communication
28. Language Sciences. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/language-science>
29. Linguistics and Education. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/linguistics-and-education>

REFERENCES

1. Bahrii, O.I. (2010). Naukova dyskusii: dyskursywni ta prahmarytorychni kharakterystyky (na materiali anhlomovnykh statei seredyny KhKh – pochatku KhKhI storich): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 «Hermanski movy». [Scientific discussion: discursive and pragma-regional characteristics (on the material of English-language articles from the middle of the XX – beginning of the XXI centuries): author's abstract. for the PhD Degree in Philology ("German languages")].
2. Deik, T.A. van. (2000). Yazyk. Poznanie. Kommunyatsiya: sbornyk rabot [Language.Cognition Communication: a collection of works].
3. Ivanytska, N.B. (2016). Suchasni stratehii perekladu naukovooho tekstu // Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Filolohichni nauky. [Modern strategies for the translation of the scientific text // Research Bulletin of the Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State University. Series: Philological Sciences]. Kirovohrad.
4. Ilchenko, O.M. (2002). Etyket anhlomovnoho naukovooho dyskursu [Etiquette of English-language scientific discourse]. K.: IVTs Politekhnik.

5. Yshchenko, E.N. (2006). *Sovremennaya epistemologiya i gumanitarnoe poznanie* [Modern epistemology and humanitarian knowledge]. Voronezh.
6. Kryzhanovskaia, E.M. (1998). O stereotipnosti komponentov kommunikativno-pragmaticheskoy struktury nauchnogo teksta // *Stereotip i tvorchestvo : mezhvuz. sb. nauchn. Trudov.* [On the stereotype of the components of the communicative-pragmatic structure of the scientific text // *Stereotype and creativity: intercollege. Sat scientific works*]. Perm.
7. Kuzmenko, P.B. (2017). Konstatiruyushchiy modifikator v nauchnom tekste: problema vyideleniya i sostav // *Vestnik VGU. Seriya: Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya.* [Stating modifier in the scientific text: the problem of selection and composition // *Bulletin of VSU. Series: Linguistics and Intercultural Communication.*].
8. Maslova, T.B. Tipologiya nauchnogo diskursu v suchasnoi movoznavchii paradyhmi [Typology of scientific discourse in modern linguistic paradigm] [Elektronnyi resurs]. Access mode: http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?C21COM
9. Solohub, L.V. (2015). Komunikativni strategii fakhovoi sotsializatsii adresata u naukovo-dydaktychnomu diskursi (na materiali suchasnykh anhlomovnykh pidruchnykh z ekolohii) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 «Hermanski movy». [Communicative strategies of the recipient's professional socialization in the scientific-didactic discourse (on the material of modern English textbooks on ecology): author's abstract. Of PhD Degree in Philology ("German languages")].
10. Tomakhiv, M.V. (2015). Anhlomovnyi nauchnyi diskurs: suchasnyi stan ta perspektyvy podalshykh doslidzhen. Odeskyi lnhvistychnyi visnyk. [English-language scientific discourse: current state and prospects for further research / *Odesa Linguistic Bulletin*].
11. Khomutova, T.N. (2015). Strategii nauchnogo diskursa: integralnyi podhod // *Vestnik YuUrGU. Seriya Lingvistika.* [Strategies of scientific discourse: an integral approach // *Bulletin of SUSU. Linguistics Series*].
12. Shpeniuk, I.Ye. (2010). Naukovo-akademichnyi diskurs: sutnist ta lnhvokulturna spetsyfika // *Movni i kontseptualni kartyny svitu.* [Scientific and academic discourse: essence and linguocultural specificity // *Linguistic and conceptual pictures of the world*].
13. Iakhontova, T.V. (2009). Lnhvistychna henolohiya nauchnoi komunikatsii [Linguistic genomics of scientific communication]. Lviv.
14. Cortes, V. (2005). The frequency and use of lexical bundles in conversation and academic prose. *Applied Linguistics*. P. 56–71.
15. Halliday, M. A. K. (1964). *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longmans, Green and Co. Ltd.
16. Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. L.: Longman.
17. Swales, J.M. (2004). *Academic Writing for Graduate Students: Essential Tasks and Skills*. Ann Arbor, 2004. P. 217.
18. Wray, A. (2002). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Наталя Іваницька – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика, теорія та критика перекладу, дискурсологія.

Ніна Іваницька – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри методики викладання філологічних дисциплін та стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: категорійна граматики, дискурсологія, прагмалінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Natalia Ivanitskaya – Doctor of Science (Philology), Professor, Head of the Foreign Philology and Translation Department at Vinnytsia Institute of Trade and Economic of Kyiv National University of Trade and Economics.

Scientific interests: contrastive linguistics, theory and critique of translation, discourse.

Nina Ivanitsky – Doctor of Science (Philology), Professor, Professor of the Department of Methodology of Philology Teaching and Stylistics of the Ukrainian Language at Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynskyi.

Scientific interests: category grammar, discourse, pragmalinguistics.

УДК 811.11

ДИМЕНЗИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ТЕКСТОВ ФОЛЬКЛОРНОГО ДИСКУРСА

Светлана ШВАЧКО (Сумы, Украина)
e-mail: s.shvachko@ifsk.sumdu.edu.ua

ШВАЧКО Світлана. ДИМЕНЗИОНАЛЬНИЙ ВИМІР ТЕКСТІВ ФОЛЬКЛОРНОГО ДИСКУРСУ

Об'єктом дослідження статті є образність, художність фольклорних текстів, у нашому випадку – загадок і казок, предметом – компаративний димензійний вимір зазначених текстів. Актуальність теми ґрунтується новизною теми дослідження, дієвістю синкрети методологічного прийому, онтогносеологічної детермінації, вибором методу за фактором відповідності референтів. Вибір емпіричного матеріалу об'єктивується конвергенцією семантичної дистанції текстів, що верифікується статистичними даними димензійного виміру.

Ключові слова: димензійний вимір, фольклорний дискурс, семантична дистанція, атрактори, репелери.

SHVACHKO SVITLANA. DIMENSIONAL MEASUREMENT OF TEXTS: FOLKLORE MODUS

The subject matter of the article consist in dimensional measurement of two genres – typological modus of riddles and fairytales. The idea of this research is to consider the ontology of attractors and repellers of referents and statistically represent it. The nature of referents determines the choice of methods. Dimensional measurement embraces both quantitative and qualitative parametres of denotats. The quantitative units attribute numerical and measure words of discrete and undiscrete referents. Qualitative attributes refer to synonymic sets, antonyms, thematic and semantic units. In modern methodology singled out is dimensional measurement by words, word expressions of terminological nature – metatags. The latter, as basic nominations, make new units of upper stricture – metatags. Metatags in this research are represented by basic words: dimension, measurement, attractors, repellers, convergence, divergence, folklore sources. The semantic distance between abstract categories is measured by basic words – lemas, allonyms in the lexicographic articles. Semantically convergent are riddles and fairytales in terms of their criteria: namely attractors, predicativity, imagery, folklore sources, global structure and collective authorship. The indicated attractors and form dichotomy. The latter make the divergence of opposed texts visible and statistically comparable. The work under analysis touches upon the problems of homonyms, the distinctions of nominative and communicative units. Such a measurement emphasizes innovations in the vein of paradigmatic and syntagmatic items. The vistas of further investigation consists in dimensional measurement of other terminological subsystems. The practical value of the paper consist in didactic application in academic studies of doing exercises of wordcentric and textcentric nature in the English and Ukrainian discourses.

Keywords: dimension, measurement, attractors, repellers, convergence, divergence, folklore sources.

Количественные показатели соответственно дискретных и недискретных денотатов актуализируются посредством нумеральных и мезуративных маркеров. Качественные атрибуты димензионально представлены вербализаторами квалитативно-семантического наполнения – синонимами, антонимами, тематическими, семантическими и образными корреляторами – дескриптивно, ассоциативно, аллюзивно. Абстрактные понятия имеют тенденцию оязыковляться базовыми словами [2]. Метаметазнаки научной картины мира, как семиотические вторичные образования, комментируются в лексикографических статьях посредством аллонимов, синсет (synonymic sets) в русле их образности, ссылок на первичные образы [1].

В статье исследуется онтология загадок и сказок на основе образности их текстов, а также критериев художественности, действенности антропоцентрического принципа. В русле теоретической и практической валидности избранных каналов (языков) срабатывает принцип дидактического назначения использования нового материала в режиме словоцентричного и текстоцентричного перевода.

Тексты изучаются в русле агностических, конструктивных, коммуникативных и учебных критериев. Разнообразие текстов проявляется в наличии атрибутов *больших и малых форм, информативных и неинформативных, эмоциональных и неэмоциональных, устных и письменных, вербальных и невербальных*. Текст как элемент культуры выступает важным ингредиентом канонов и традиций. Как объект литературы текст коррелирует с игрой – по содержанию, с ритуалом – по форме. В текстах представлены реальные и ирреальные события, сохраняются традиции прошлого, в домьслах и фантазиях создаются новые картины мира. Оппозиции данное :: новое, известное :: неизвестное, тривиальное :: нетривиальное, важное :: неважное, серьезное :: несерьезное по-разному материализуются в текстах. Типичные тексты, в отличие от нетипичных, характеризуются наличием логической связности, ригористической формы и структурно-композиционной данности. В нетипичных текстах формальные связи превалируют над содержательными, лакунарно представлены категории заголовка, сюжета, зачина, концовки. Тексты с неотмеченными категориями (поговорки, загадки, афоризмы) размещаются в антологиях по тематическому принципу.

Среди текстов выделяются художественные и нехудожественные, типичные и нетипичные, тексты-артефакты и метатексты. Разнообразие текстов обуславливается пространственной позицией, с которой автор наблюдает и комментирует факты. Общей чертой для текстов является наличие семиозиса – адресанта, самого текста и адресата. Желание реализовать прагматические интенции заставляет говорящего быть особенно внимательным к материализации мыслей. Автор текста стимулирует читателя (слушателя) к мыслительным операциям, создает основу для речевого акта, устанавливает соответствие с экстралингвистической действительностью. Социальный и лингвистический опыты помогают реципиенту распознать референт и осмыслить то, что подается в тексте. Важную роль при построении текстов играет адекватное соотношение темы и ремы, пресуппозиции и фокуса. Умышленное нарушение отношений указанных категорий, некорректное употребление вербализаторов оставляет следы на характере текстов, на их

стандартности/типичности. Текст отличается структурным, композиционным, информационным единством. К основным относятся категории информативности, связности и повторяемости. Текст – это островок организованной, упорядоченной коммуникации. Наличие основных категорий текста объективирует действенную силу терминов – *стандартный* или *типичный*. К типичным текстам относят завершённые информативные тексты – функционально-ориентированные, структурно-содержательные, прагматико-коммуникативные, открытые к осмыслению, дискретные по форме и содержанию. Каждой группе текстов присущи определённые прерогативы. Так, для художественного текста показательна реализация эстетической функции, а для научных текстов – когнитивной. Информативность – облигаторная категория как для художественных, так и для научных текстов. Тексты реализуют фактуальную или концептуальную информацию, причем концептуальная информация в основном принадлежит художественным текстам, включая сказки.

В парадигме текстовых единиц выделяются «малые формы», которые имеют гетерогенный ряд обозначений: русск.: *малые формы*, *малый жанр*, англ.: *small genre*, *little stories*, etc. В терминологических реализуются атрибуты *реальные*, *нереальные*, *серьёзные*, *несерьёзные*, *устные*, *письменные*, *практические*, *непрактические*, *логические*, *алогичные*. Форма и содержание малых текстов детерминирована действием стилевых и жанровых факторов. Ср.: загадки, лимерики, прибаутки, пословицы, математические задачи, юридические кодексы и т.п. Общие черты указанных текстов прослеживаются в их объёмных характеристиках (малые формы), в линейном представлении (сукцессивность), на ризоматических вертикалях (в ситуативной релевантности), в ссылках на опыт (социальный и лингвистический), в транспозиции на будущий статус и модификацию.

Загадки – это семиотические знаки специфической синтактики, семантики и прагматики. Они реализуют вопросительность вербальными и невербальными средствами с помощью слов и просодики. Нетипичность прозрачна в подаче блоков темы и ремы, скорее – их реверсии. Тема имплицитруется, зависит от поисков со стороны адресатов, их креативного менталитета. Блок ремы подается в пролонгированной форме, в препозиции к имплицитированной теме, последним находится за пределами первой части загадки. В этих текстах отсутствуют заголовки, фабула при имеющейся реверсии базовых блоков. Небольшие по размеру загадки и курьёзные, каверзные вопросы тяготеют к стилистическим маркерам эмоциональности, экспрессивности и эволютивности. По форме загадки – это коммуникативные единицы, по значению – они актуализируют сему вопросительности, по прагматике – это креативный поиск имплицитированной темы. Поверхностная и глубинная структуры загадок интегрируют, категоризируя определённый концепт. Перераспределение тривиальное :: новое объективирует статус загадок как реверсивов. Фокус загадки детерминирован интенциями адресанта, его заинтересованностью в референтах поиска. Адресат не является автором вопроса, но он комментирует диалог, включается в словесную игру, снимает ситуативную энигматичность, используя при этом социальный и индивидуальный опыт.

Загадки – образцы народного творчества, которые свидетельствуют о разнообразии тематических парадигм, богатстве форм выражения и фразеологическом разнообразии. Загадки наделены древним происхождением, принадлежностью к художественному жанру, спецификой поверхностной и глубинной структур. В сжатой завуалированной форме, нарочно скрытой, эти мудрые сентенции-вопросы изображают феномены дескрипции определённого близкого или удалённого родства, сходства (уловимого или далекого). Валидность загадок объективируется их онтологическим модусом, функционированием как средством сообразительности, развлечения, испытания умственных способностей, мудрости адресата ориентироваться в объективном окружающем мире. Повседневный жизненный опыт закрепляется в загадках издревле, они сохраняют свою валидную функцию атрибута социализации человека.

Загадки как средство стимулирования когнитивного воображения сохраняют дидактическую функцию, изменяя свои формы на фокусах «Что? Где? Когда?». Дескрипции референтов в нетипичных текстах обозначены яркостью, образностью, что облегчает процесс

адекватных отгадок со стороны адресата. Элементы словесной игры являются захватывающим компонентом текстов. Запоминанию способствует рифмованная форма отзвука прошлого дописьменного, поэтического языка. Загадки – это достижения трудовой деятельности и поэтического творчества. Загадки относятся ко вторичной деривационной зоне. Их появление препарируется облигаторной традицией сравнивать, анализировать, абстрагировать. Загадки в основном базируются на метафоре, имеют форму вопроса (графического или эллипсованного), шарады, головоломки. Ср.: *Без дров, без огня, а светит и греет каждый день (Солнце). Кто ходит по миру без ног, без сумки (Луна)*. Новые темы и формы загадок объективируются в русле достижений цивилизации. В загадках находят отражение наблюдения людей за природой, животными и растительным миром. Ср.: укр. *Чорна корова всіх людей поборолла, а білий віл всіх людей підвів. (Ніч і день); Хто найраніше встає? (Півень); Повна діжка жита п'ятачком накрита (Маківка)*.

Нарочитое усложнение референта осуществляется путем использования омонимов, обостряющих креативное внимание ответчика. Ср.: укр. *Від чого качка пливе? (Від берега); Від чого ворона чорна? (Від хвоста до дзьоба); За чим у козака шабля? (За паском)*. Специфика загадок – образность темы, лаконизм, конденсованность мысли, устойчивость композиции.

Непосредственное пересечение присуще загадкам (а) и пословицам (б). Ср.:

а) *В огне не горит, в воде не тонет. Кого беда красит?*

б) *Правда и в огне не горит, и в воде не тонет. Только рака беда красит.*

Близость этих жанров обусловлена общим происхождением и взаимовлиянием. Взаимопроникновение содержания и формы этих жанров, их тяготение к народной поэзии не вызывает сомнения. Раскрыть тему, препарируемую в рематичном блоке загадки, помогает механизм последовательного исключения отдельных типов. Ср. укр. *Круглий, та не місяць. Зелена, та не діброва (Кавун)*.

Установка на тему загадки обусловлена отсутствием, скрытостью объекта, с одной стороны, подсказкой – с другой. Загадки создаются адресантом, отгадываются адресатом, которому помогает создатель текста (в основном – коллективный).

Загадки – это не только фольклорный текст, отголосок древних времен, но и объект научного исследования в домене текстологии и дискурсологии [3; 4]. Загадывания и отгадывания имеют место в сказках (эпическом жанре большой формы), песнях, свадебных обрядах и дипломатических дискурсах. Вторичное конструирование загадок (деривация от первичных умозаключений, полученного опыта), стилистическая нагрузка объективирует статус декора.

Сказочный, как и любой другой фольклорный текст, представляет собой совершенно особое явление в ряду других текстов. Наряду с эстетической функцией он может выполнять функцию средоточия исторической памяти народа. Английские сказки имеют много типологических универсальных черт.

Folklore reveals wisdom, traditions, history, humour, sadness from long ago to the present. Like water and air, fairy-tales help us to sense the freshness of the morning time and the sky. They fire our imagination, carry us away, giving reality to our utmost blue dreams. While working at the fairy tales students get to know the bygone history, come to see the soul of people, their intention, mode of life, on the one hand, and master English, on the other hand.

The students make sure that eternal categories of Good and Evil, Wisdom and Ignorance, Courage and Strength are at work in the fairy-tales. Belief in Victory and happy days to come to permeate these never-never stories, develop and move the plot. Good finally triumphs, Virtue is rewarded, Evils are punished. The in-depth analysis of the fairy-tales convince students that these texts possess the categories of information, completeness, linear representation, integrity, reoccurrence, implication and discretion. The distinctive feature of fairy-tales is that of imaginery invention. Their time (a) and place indicators (b) are unreal. Cf.:

a) *Once upon a time, in the days gone by, distant from there was once upon a time, long ago, a dunnamany years ago, many a night after, once morning;*

b) *lived in the sea, lived in the forest, lived in the North country, from far and near, there, at the World's end, miles from anywhere, from halfway round the world.*

The proper names of characters go back to common nouns of different semantic domain:

- a) the names of birds, animals, living beings – *Black Bull, Goldfish, Mouse, Sheep, Owl*;
- b) the names of temporal units – *Night, Day, Spring, Summer, Autumn, Winter, October, November, Friday*;
- c) nominations of manner of life – *Mr. Peck, Mrs. Peck, Dane Dreary, Lady Littlecare, Mr. Shilling, Mr. Cupboardosity*;
- d) nonce units – *Mr. Leo Pard. Mrs. Fairy Heels-o-Lead, Mrs. Fairy Flea-Foot, Mr. So-and-so, Mr. Certainpersonic*.

The characters may be identified by the social position. Cf.: *There lived a kind woman, there lived somewhere a man, there was once a very rich gentleman, a beautiful lady, there once dwelt an aged peasant*.

Mysterious creatures excite, captivate children and adult likewise. Under the magic spell of the fairy tales the students make a fascinating journey into the never-never country, where they get information, both important and enigmatic. The great dread of animals people once had is marvelously revealed in fabled stories which until now keep both the decorative and imaginery power. The fable units were incredibly invented by blending a bird and a horse (Pegasus), a dog and a snake (Cerberus), a man and a beast (Centaur), a horse and a goat (Unicorn), a bird and a woman (Siren), a fish and a woman (Mermaid), a woman and a lion (Sphinx).

Some fairy characters have gained a great popularity. Among them immortal adventures of Alice are known all over the world. Peter Pan has gone into the proverb as the boy who would not grow up. Slavonic Baba Yaga is a dreaded ogress, magician who lives in a small hut perched on four chicken legs. This frightfully old woman captures and cooks children in a pot. She flies through the air in a large mortar steered with a pestle. She isn't on friendly terms with Koshchey the Deathless, a very rich, wicked old man who knows the secret of eternal life. Ivanushka the Simpleton seems lazy and foolish but, in fact, intelligent, resourceful and energetic. The Hero (Indian tales character) protects woman, children from harm, steps between men and nature. The Hero is opposed by negative characters the Trickster and the Trickster-Hero embodying greediness, disorder and chaos.

While on the read of the fairy-tales students pay their utmost attention not only to the development of the plot but also to the luxury and beauty of the language. The beauty of language is apparent in the magic string of epithets and metaphors (a), hyperboles (b) and understatements (c). Cf.:

a) *glassy hills, wood mantling slopes, a goodlier man, times rolled on, weeks grew into moths, and months into years, years passed away like smoke, and many a sad yearning glance did she cast towards the sea*;

b) *miles from anywhere, the sea was made of storybooks, to surpass the sun, to marry the moon, dunnamuch talk, his head piercing the clouds, a basketful of children*;

c) *he was the tiniest wee specimen of humanity imaginable. His coat was made of birch leaves and he wore upon his head a helmet which consisted of gorse flower while his feet were encased in pumps made of beetle's wings*.

Folklore is wedded to beauty since the times immemorial. To our greatest regret folklore has ceased to be an everyday force. Nowadays people do miss the light the folklore shed on human ideas, optimistic vision and enduring hope.

Семантическая дистанция (SD – *semantic distance*) текстов фольклорного дискурса (в нашем случае загадки и сказки) определяется по одноименной формуле $SD = 1 - \frac{2 \cdot n}{A + B}$, в которой n обозначает общие критерии референтов, их n представлено такими позициями как предикативность, образность, художественность, глубинная структура, коллективное авторство (5 позиций аттракторов). Эти критерии (n) выступают аттракторами двух типов текстов. Символы A и B формулы включают как вышеуказанные факторы, так и репеллеры, дистинктивные черты жанровых характеристик (3 позиции аттракторов). Отличается также композиционная структура: диалогическая в загадках и нарративная в сказках. Объем текстов этих жанров также отличается – малые тексты загадок и объемные тексты сказок. Наполнение упомянутой формулы количественными дименциональными оценками

репрезентує SD между указанными текстами $SD = 1 - \frac{2 \cdot n}{A + B} = 1 - \frac{2 \cdot 5}{(5 + 3) + (5 + 3)} = 0,375 DU$ (DU – dimensional units).

Семантическое расстояние между фольклорными текстами комментируется образностью коммуникативных единиц, и художественным оязыковлением, вторичным деривационным статусом и устной коллективной представленностью. Дистинктивными признаками этих текстов являются их жанровые характеристики, а также – композиционная представленность и объем текстов. Стремление димензиональной силы на шкале от нуля к единице демонстрирует феномен интенсификации процесса семантической дивергенции, в частности явление омонимии в процессе расщепления полисемии.

Возрастающая роль репереллеров на линейной шкале семантической дистанции текстов разных дискурсов является объектом перспективы творческого поиска.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com>.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М. : ЯСК, 2001. – 272 с.
3. Приходько А. Н. Языковое картирование мира в паттерне «концептосфера – концептополе – концептосистема» // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗНУ, 2005. – № 1 (21). – С. 94–104.
4. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Х. : Константа, 2005. – С. 21–28.

REFERENCES

1. Batsevich, F.S. Slovyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii [Elektronnyi resurs]. Glossary of terms of intercultural communication [Elektronny resource]. Access mode: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com>.
2. Wierzbicka, A. (2001) Sopostavlenye kultur cherez posredstvo leksyky y prahmatyky. [Comparison of cultures through vocabulary and pragmatics]. Moscow : YSC.
3. Prykhodko, A. M. (2005) Yazykovo kartynirovanye myra v patterne «kontseptosfera – kontseptopole – kontseptosystema» // Nova filolohiia. [The Linguistic worldview represented by the pattern «Conceptosphere – Concept field – Concept system» // New Philology]. Zaporizhia : ZNU.
4. Shevchenko, I. S., Morozova, O. I. (2005) Dyskurs yak myslennievo-komunikatyvna diialnist. [Discourse as thought-communicative modus. Discourse as a cognitive-communicative phenomenon]. Kharkiv : Konstanta publishers.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Швачко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: стилістика, текстологія, теорія мовлення, когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Shvachko – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Germanic Philology Sumy State University.

Scientific interests: stylistics, textology, discourse studies, text linguistics, cognitive linguistics, contrastive typology.

УДК 811.161.2'38

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ГЕРОЇНИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОНОДРАМИ

Валерія КОРОЛЬОВА (Дніпро, Україна)

e-mail: koroliova@i.ua

КОРОЛЬОВА Валерія. МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ГЕРОЇНИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОНОДРАМИ

Статтю присвячено аналізу героїни сучасної української монодрами як мовної особистості. У публікації подано характеристику дійової особи монодрами як модельної мовної особистості, виявлено українськомовні ознаки особистості персонажа, окреслено її основні риси, зокрема ерудованість, лінгвістичну компетентність та здатність до мовленнєвої креативності.

Ключові слова: мовна особистість; монодрама; українськомовна модельна особистість; лінгвістична компетентність персонажа.

KOROLIOVA Valeria. LANGUAGE PERSONALITY OF MODERN UKRAINIAN MONODRAMA FEMALE CHARACTER

The article is devoted to the analysis of modern Ukrainian monodrama female character as a language personality. The publication presents the characteristic of monodrama character as a model language personality, reveals Ukrainian-language features of the personality of a character, outlines its main features, in particular, erudition, linguistic competence and ability to speech creativity. The genre of monodrama, where the role of the translator of author's intentions is performed by one character, increases its significance as a linguistic personality. The characters of analyzed monodramas illustrate the social type «modern intellectual» which outlines the following signs: creativity, erudition, language game, ability to use different social collections for their own communicative purposes consciously. The defined social type

predetermines the pragmatic guidelines of a model personality, summing up the verbal representation of a worldview corresponding to them. The linguistic behavior of the characters of analyzed monodramas is caused by a tense situation (obtaining a multi-million heritage, unplanned pregnancy), which predetermines the psychological state of uncertainty, confusion. Such emotions initiate frankness in speech, its correspondence to character's character. Investigated characters have a high degree of linguistic competence, motivated by the need of an author to create an interesting for the reader linguistic personality. The linguistic competence of analyzed characters also consists in the ability to choose among numerous means of verbalization of thoughts that most fully reflect various characteristics of an individual. In this case the decisive feature in female characters of monodramas speech is an attempt to reproduce national features in language units using barbarisms. Playwrights create a non-generalized image of an intellectual, and typify a Ukrainian model personality whose formation in Ukrainian society is confirmed by a number of linguistic features.

Key words: language personality; monodrama; Ukrainian-speaking model personality; linguistic competence of a character.

Сучасну українську драматургію характеризує поєднання різноманітних художніх напрямів і пошук модерних форм. У зв'язку із цим цікавим для аналізу постає монодрама як міждродовий різновид драми одного актора, який за допомогою монологу розкриває душу зображуваної дійової особи. Ключовою структурною одиницею монодрами є монолог, що виражає цілісну мовленнєву діяльність одного персонажа, спрямовану не стільки на передачу інформації, скільки на вплив через переконання на читача. Специфіка драматичного роду обмежує автора в змозі виявлення власних життєвих позицій, поглядів, настанов. І тому саме дійові особи стають виразниками авторських ідей. У цьому разі в монодрамі роль транслятора авторських інтенцій виконує одна дійова особа, оскільки в структурі моноп'єси наявний лише один комунікативно активний персонаж, що посилює його значущість як мовної особистості.

Метою нашої статті є аналіз персонажа монодрами як мовної особистості, характеристика його лінгвістичної компетенції та виявлення українськомовних особливостей особистості персонажа. Матеріалом для аналізу стали монодрами «Дикий мед у Рік Чорного півня» (далі – ДМ) Олега Миколайчука-Низовця та «Мільйон парашутиків» (далі – МП) Неди Нежданой, героїнями яких є сучасні українки. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю праць, присвячених аналізу мовної особистості персонажа сучасного драматургічного дискурсу. Запропонована розвідка може стати органічним складником загальнокультурного дослідження національної мовної особистості.

Питанням мовної особистості присвячені праці багатьох лінгвістів (Г. Богіна [1], В. Карасика [3], Ю. Караулова [4], В. Красних [5], О. Мальцевої [7] та інших), однак узагальненого визначення цього явища й досі немає. Мовною особистістю є людина як носій мови, тобто здатна до мовленнєвої діяльності [8]. Мовну особистість трактують як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення нею мовленнєвих текстів [4, с. 3]. Як мовну особистість тлумачать також національно-культурний прототип носія певної мови, базований на ціннісних пріоритетах та особливостях світосприйняття [2, с. 66].

Услід за Л. Чуриліною, вважаємо, що всі суб'єкти літературної комунікації можуть трактуватися як мовна особистість – реальна (автор), потенційна (читач), фіктивна (персонаж) [8, с. 6]. Мовна особистість персонажа формується у своєрідній системі координат, заданій авторськими цінностями й особливостями сприйняття світу. Комунікативну діяльність персонажа монодрами, що водночас є засобом характеристики дійової особи, має чітко продумати автор п'єси, оскільки успішність творчого задуму драматурга повністю залежить від того, наскільки цікавою й позитивно оціненою буде мовна особистість персонажа для читача. У цьому разі драматурги наділяють дійових осіб монодрам такими мовними здібностями, які вважають актуальними й типовими для представника тієї чи тієї соціальної групи. Цікавим у цьому разі постає, на нашу думку, поняття модельної особистості, яку трактують як стереотип поведінки, що здійснює істотний вплив на культуру загалом і постає своєрідним символом цієї культури для представників інших культур [3, с. 12]. Аналізований матеріал дає змогу вирізнити в персонажах моноп'єс такий соціальний тип у межах українського етносу як «сучасна інтелектуалка». Визначений соціальний тип зумовлює прагматичні настанови модельної особистості, узагальнюючи відповідну їм вербальну репрезентацію світобачення. Для мовної особистості цього типу характерними є такі ознаки: креативність, ерудованість, налаштування на мовну гру, здатність свідомо використовувати різні соціолекти у власних комунікативних цілях. Проаналізуємо детальніше кожен із цих вербальних ознак.

Дійовими особами досліджуваних текстів є жінки, які мають авторську вікову характеристику: «Женя – жінка 30–35 років» (ДМ, с. 115); «Жінка – особа 25–35 років» (МП, с. 227). Будь-яка соціальна, національна чи інша характеристики не вказані авторами в списку дійових осіб, актуалізована лише «визначальна риса – іронічність» для героїні моноп'єси Н. Нежданої. Мовленнєва поведінка дійових осіб аналізованих монодрам спричинена напруженою ситуацією (отримання багатомільйонного спадку, незапланована вагітність), що зумовлює психологічний стан невизначеності, розгубленості. Такі емоції ініціюють відвертість у мовленні, його відповідність характеру персонажа.

Креативне ставлення персонажів до мови постійно фіксуємо в монологах героїнь, що має таке вираження:

1. Оказіональне словотворення, наприклад: «Ах, так ти виявляється зовсім не Моніка. Так ти, насправді, Моніка-Ірен. **Перепардоньте**, будь-ласочка, знаю-знаю, зараз модні подвійні імена» (ДМ, с. 117); «У-у-у-у. Ну що робити? Хоч би інструкцію якусь залишили, чи що? Я їм що, почесний **патефоновознавець**?» (МП, с. 237); «А от сусіда, що стіну свердлить, то свердлить її в мажорі, і мажор цей так дістав, що я б його **промажорила** до мінору» (МП, с. 252).

2. Трансформація фразеологічних одиниць і крилатих висловів, наприклад: «Ти як тато» – це найгірша лайка була, образа така дошкульна. А хіба я винна, що я, як він? **Бачили очі, від кого народжували...**» (МП, с. 251); «Брр, холодно. І ще крапля за комір втрапила, чорт забирай! **Півцарства за парасольку!**» (МП, с. 268).

Ерудованість аналізованої модельної особистості підтверджується постійним вживанням у мовленні персонажа монодрам прецедентних імен: реальних історичних осіб (Армстронг (МП, с. 242), Бернард Шоу (ДМ, с. 127), Леонардо да Вінчі (МП, с. 258), Марія Стюарт (ДМ, с. 126), Стендаль (ДМ, с. 115), Шолом-Алейхем (ДМ, с. 119), Юлій Цезар (МП, с. 258)) та літературних героїв (*Квазімодо* (МП, с. 244), *міс Марпл* (МП, с. 242), *містер Ікс* (МП, с. 270), *Раскольников* (МП, с. 254)). Високий рівень словникового запасу персонажів доводять термінологізми та книжна лексика в їхніх висловлюваннях, наприклад: *аргументи* (ДМ, с. 119), *астрологічний* (ДМ, с. 121), *голодомор* (ДМ, с. 121), *компенсація* (ДМ, с. 122), *лідер* (ДМ, с. 123), *моетон* (МП, с. 247), *піанісимо* (МП, с. 252), *постскриптум* (МП, с. 230), *статистика* (ДМ, с. 122).

Цікавим є аналіз модельної особистості за ступенем лінгвістичної спроможності, що передбачає насамперед здатність обирати й реалізовувати варіант мови (соціолект, функціональний стиль), відповідний конкретній ситуації. Досліджені персонажі мають високий ступінь лінгвістичної компетенції, умотивований потребою автора в створенні цікавої для читача мовної особистості. Єдина дійова особа монодрами, безперечно, має утримувати на собі зацікавлення читача, щоб повністю донести авторський задум. Подекуди текст монодрами трансформують у діалогічні форми, що є своєрідною грою дійової особи, яка, беручи на себе ролі різних персонажів, демонструє здатність свідомо використовувати різні соціолекти для відтворення реальності комунікативної ситуації. Напр.: «(Розігрує за різних персонажів, блискавично перескакуючи з місця на місце, міняючи голос та атрибути).

– А як там у вас справи селекції? Щось новеньке не вивели? Слонопотамчика якогось?

(За Петруся). – Ми розводимо рідкісну породу куріпок, «цесарка злоторога», тобто «злотокося» називається, бо в неї на маківці жовте пір'ячко росте. Спеціально завезена з Голландії.

(За Моше). – Ви так захоплено розповідаєте. Невже вам справді цікаво розводити кур?

(За Петруся і так далі). – По-перше, не кур, а куріпок, тільки невіглас може сплутати таке. А по-друге, воно ж по-третє, чому ні?» (МП, с. 264–265).

Лінгвістична компетентність аналізованих персонажів полягає також в умінні обирати серед численних засобів вербалізації думок такі, що найповніше відбивають різні характеристики індивідуума. У цьому разі визначальною рисою мовлення героїнь монодрам є намагання відтворити в мовних одиницях національні особливості, використовуючи варваризми. Наприклад, танцюючи під французьку музику, героїня О. Миколайчука-Низовця вимовляє: «**Шарман! Такого мені ще ніхто не пропонував! Ви сміливий чоловік! Пардон! Шер амі! Се ля ві!**» (ДМ, с. 262). Дійова особа Н. Нежданої, згадуючи євреїв, уживає *лехайм*

(МП, с. 119), а розігруючи роль італійського кухаря, залучає до свого монологу лексеми *баста* (МП, с. 259), *мадонна санта* (МП, с. 259), *престо* (МП, с. 257). Таку тактику залучення іншомовних елементів у власне мовлення найдоречніше, на нашу думку, характеризує літературознавчий термін «мовний меланж» (з франц. *mélange* – суміш), що потрактовують як поєднання слів з різних мов в одному висловлюванні [6, с. 340]. Наприклад: «Але, пам'ятай, про мою вагітність – могила. Нікому ні гу-гу. **Ферштейн? Яволь!**» (ДМ, с. 117). Використовуваний персонажами мовний меланж створює іронічний контекст й актуалізує у свідомості читача специфіку того чи того етнічного колориту з метою підтримання динаміки зацікавлення мовною особистістю героїнь і текстом п'єси загалом.

Схильність до мовної гри з метою іронізації мовлення також вербалізується: 1) в обігруванні прецедентних текстів, напр.: «Отже! *TO BE OR NOT TO BE*, тобто бути чи не бути?! Або ні. Чи не краще сказати *TO BED OR NOT TO BED*, тобто в ліжко чи не в ліжко?!» (ДМ, с. 122) – трансформація відомої фрази з трагедії «Гамлет» В. Шекспіра; 2) у використанні лексичної полісемії, напр.: «Владлен? А я думала, що це Моніка-Ірен... Я не клею дурня. У мене навіть клею немає. Я це цілком серйозно» (ДМ, с. 118).

Водночас автор не зображує дійових осіб аналізованих монодрам як рафінованих ерудиток, відірваних від сьогочасного мовлення, що підтверджують жаргонні вкраплення в монологи героїнь, напр.: «От пограти в Париж мені **в кайф**, це не те що в якусь окуповану територію...» (МП, с. 243); «А, от у чому річ, п'єса – це бабуня прийняла близько до серця цей **прикол** – п'єса» (МП, с. 232); «Тому що ми будемо не в самому місті, а в селі Ташань, у родичів. А там жоден **мобільник** не бере» (ДМ, с. 121).

Показовим є також те, що драматурги створюють не узагальнений образ інтелектуала, а типізують українську модельну особистість, формування якої саме в українському суспільстві підтверджує низка мовних ознак. Українськомовну особистість персонажів досліджуваних п'єс підкреслюють вербалізацією ментальних рис українців у вживанні:

1) українських фразеологічних одиниць: *під три чорти* (МП, с. 246), *хай їй грець* (МП, с. 252), *хоч греблю гати* (ДМ, с. 117), *цур їй пек* (МП, с. 234);

2) українських прислів'їв та їхніх варіацій: *дурне сало без хліба* (МП, с. 252), *рідна кров – не водиця* (МП, с. 138) (трансформація прислів'я «Людська кривця не водиця, проливати не годиться»);

3) різноманітних зменшено-пестливих лексем, що відбивають специфічну ознаку української мови: *бабуня* (МП, с. 229), *бабуся* (ДМ, с. 127), *дивеня* (МП, с. 233), *кавуся* (МП, с. 240), *кралечка* (МП, с. 236), *раночок* (ДМ, с. 120), *ріднесенька* (ДМ, с. 127), *рожевенька* (МП, с. 234), *скринюлечка* (МП, с. 266);

4) національно-прецедентних імен: *Богдан Хмельницький* (ДМ, с. 118), *Григорій Сковорода* (ДМ, с. 127), *Іван Виговський* (ДМ, с. 127), *Іван Миколайчук* (ДМ, с. 127), *Шевченко* (ДМ, с. 127);

5) українських етнонімів: *бандура* (МП, с. 237), *гетьмани* (ДМ, с. 118), *кошовий* (ДМ, с. 127).

Зв'язок з етнічними традиціями посилює введення в монологи персонажів українських пісень, напр.: «Сідає на стілець, розглядає ступню і починає співати: «Впали роси на покоси, / Засвітилися довкола, / Там дівча ходило босе – / Білу ніжку прокололо» (ДМ, с. 123).

Отже, мовна особистість персонажа аналізованих моноп'єс наділена високою лінгвістичною компетентністю, ерудованістю, що вмотивовані бажанням автора зробити своїх героїнь актуальними й цікавими для читача. Виділені мовні особистості відбивають авторське уявлення щодо типових рис «сучасної інтелектуалки». Мовний портрет досліджених персонажів має чіткі ознаки української ментальності й поєднує в собі етнічні мовні традиції та риси сучасного мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богин Г. И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текста: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Г. И. Богин. – Л., 1984. – 31 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 477 с.

4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
5. Красных В. В. Структура коммуникации в свете лингвокогнитивного подхода (коммуникативный акт, дискурс, текст): автореф. дис. ... д-ра филол. наук / В. В. Красных. – М., 1999. – 43 с.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / За ред. А. Волкова та ін. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
7. Мальцева О. Н. Описание языковой личности: конструктивный подход: автореф. дис. ... канд. филол. наук / О. Н. Мальцева. – Краснодар, 2000. – 19 с.
8. Чурилина Л. Н. «Языковая личность» в художественном тексте / Л. Н. Чурилина. – М.: Флинта; Наука. – 2011. – 240 с.

REFERENCES

1. Bogin, G. I. (1984). Model yazykovoy lichnosti v ee otnoshenii k raznovidnostyam teksta. [The model of language personality in its relation to the varieties of the text]. Leningrad.
2. Vorkachev, S. G. (2001). Lingvokulturologiya, yazykovaya lichnost, koncept: stanovlenie antropocentricheskoy paradigmy v yazykoznanii // Filologicheskie nauki. [Linguistic cultural sciences, language personality, concept: the formation of anthropocentric paradigm in linguistics // Philological Sciences].
3. Karasik, V. I. (2004). Yazykovoy krug: lichnost, koncepty, diskurs. [Language circle: personality, concepts, discourse]. Moscow: Gnozis.
4. Karaulov, Yu. N. (1987). Russkij yazyk i yazykovaya lichnost. [Russian language and language personality]. Moscow: Nauka.
4. Krasnyh, V. V. (1999). Struktura kommunikacii v svete lingvokognitivnogo podhoda (kommunikativnyj akt, diskurs, tekst). [The structure of communication in the light of linguistic-cognitive approach]. Moscow.
6. Leksikon zagalnogo ta porivnyalnogo literaturoznavstva (2001). / Za red. A. Volkova ta in. [Vocabulary of general and comparative literature studies]. Chernivtsi: Zoloti litavry.
7. Malceva, O. N. (2000). Opisanie yazykovoy lichnosti: konstruktivnyj podhod. [Description of language personality: a constructive approach]. Krasnodar.
8. Churilina, L. N. (2011). «Yazykovaya lichnost» v hudozhestvennom tekste. [Language personality in the artistic text]. Moscow: Flinta; Nauka.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерія Корольова – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: прагмалінгвістика сучасного художнього дискурсу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Koroliova Valeria – Grand PhD in (Philological) sciences, associate professor of Department of Ukrainian Language Oles Honchar Dnipro National University.

Scientific interests: Pragmalinguistics of modern art discourse.

УДК 81'1

ПІДХОДИ ДО ДИСКУРСУ, АКТУАЛЬНІ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Наталія АКУЛЬШИНА (Київ, Україна)

e-mail: natasha_a@ukr.net

АКУЛЬШИНА Наталія. ПІДХОДИ ДО ДИСКУРСУ, АКТУАЛЬНІ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглядаються значущі для сучасних мовознавчих досліджень підходи до дискурсу, поліфункціональність й множинність тлумачень вказаного поняття, аналізуються підходи, актуальні для дослідження військової термінології.

Ключові слова: дискурс, текст, військовий дискурс.

AKULSHYNA Nataliia. APPROACHES TO THE DISCOURSE, WHICH ARE ACTUAL FOR MILITARY TERMINOLOGY RESEARCH

The concept of discourse is one of the main concepts of modern pragmatic linguistics and linguistics of the text. Modern concepts of discourse reflect the entire course of linguistic science. The interest of scientists to the problems of discourse shows a great deal number of works. The term "discourse" can be called central in linguistics, because it is not only theoretical. This is a rather complex communicative phenomenon that combines extralinguistic factors and elements of cognition. There is no single universal definition of this concept, an integrated approach to this phenomenon, because different scholars offer their interpretation of the concept of "discourse". The article deals with the overview of different scientific approaches to the definition of "discourse" and describes the criteria which is the centre of scientific discussion and serve as the basis for its typology. Approaches to the concept of "discourse" are important for the study of military discourse as an institutional type of discourse and the communicative-pragmatic form of social behavior, which involves a certain system of restrictions, a certain type of communicative behavior, knowledge sharing, their hierarchy in different communication situations, which finds coverage in a specific organization of communication at different levels - structural-functional, lingvo-cultural, lingvo-cognitive, lingvo-pragmatic. The notion of discourse, which is the centre of scientific discussion nowadays, shows the prospects for the further study of this term.

Keywords: discourse, text, military discourse.

Поняття *дискурс* у різних парадигмах знання інтерпретується по-різному і є предметом гарячих дискусій, що пояснюється поліфункціональністю й множинністю тлумачень вказаного поняття та зумовлює *актуальність* дослідження.

Метою даного дослідження є аналіз значущих для сучасних мовознавчих досліджень підходів до *дискурсу*, що актуальні для дослідження військової термінології, військового дискурсу загалом.

Як упорядковану системну одиницю поняття *дискурс* увів у лінгвістику в 1952 році З. Харіс [19], засновник трансформаційного та дистрибутивного аналізу, який розглядав *дискурс* як одну зі сторін дистрибуції на основі еквівалентності між фразами, висловлюваннями, надфразовими поєднаннями в контексті інших одиниць та пов'язаних із ними ситуаціях.

Значний внесок у дослідження особливостей формування визначення поняття *дискурс* зробив видатний швейцарський вчений П. Серіо. Він пропонує вважати *дискурс* висловлюванням, що розглядається з погляду дискурсивного механізму, який ним управляє, та надає вісім тлумачень поняття, з яких три набули найбільшого поширення в сучасній лінгвістиці:

- «мовлення» в сосюрівському розумінні, тобто будь-яке конкретне висловлення;
- в межах теорії висловлення або прагматики – вплив висловлення на одержувача (що має на увазі суб'єкта висловлення, адресата, момент і певне місце висловлення);
- позначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлень через певну соціальну або ідеологічну позиції [12].

Протягом багатьох років існувала проблема остаточного розмежування змісту та форми двох понять *дискурсу* й *тексту*. На думку О. Селіванової, поняття *текст* та *дискурс* ототожнювалися через відсутність у деяких європейських мовах слова, що мало б вдалий відповідник франко-англійському слову *дискурс*. Його змушені були замінити терміном *текст*. Таке термінологічне ототожнення призвело до того, що поняття *текст* та *дискурс* стали розглядатися як еквіваленти [10, с. 37].

На думку Н. Арутюнової, дискурс – це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий у подієвому аспекті; мовлення, що розглядається як цілеспрямована, соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їх свідомості (когнітивних процесах). Дискурс – це мовлення, «занурене в життя» [1, с. 136]. В основі диференціації прагматичного, соціального, когнітивного контекстів полягають різні типи когнітивних просторів комунікантів, а саме: індивідуальний когнітивний простір, колективний когнітивний простір та когнітивна база [7, с. 41].

Розмежуванню понять *текст* та *дискурс* сприяли концепції Е. Бенвеніста та Т. ван Дейка. Т. ван Дейк, розмежовуючи поняття *текст* і *дискурс*, зазначав, що «дискурс – це актуально вимовлений текст, а текст – це абстрактна граматична структура вимовленого». Дискурс – це поняття, що стосується мовлення, актуальної мовленнєвої діяльності, тоді як текст – це поняття, що стосується системи мови чи формальних лінгвістичних знань, лінгвістичної компетентності [3]. Е. Бенвеніст під дискурсом розумів мову, яка є невід'ємною частиною того, хто говорить. Відповідно до його ж концепції дискурс має відображати соціальні аспекти буття особистості, а текст – мовні [2].

Зазначений підхід зафіксовано українським енциклопедичним словником: «Дискурс – це зв'язний текст у контексті багатьох, що конституують, і фонових факторів – соціокультурних, психологічних тощо» [17, с. 87]. У цьому значенні поняття *дискурс* співвідносне з поняттям *конкретне висловлювання*, що здійснюється з позицій формальної або структурно орієнтованої лінгвістики та визначає *дискурс* як «мову вище рівня речення або словосполучення» («*language above the sentence or above the clause*») [20, с. 41].

Другий підхід зумовлюється першим, його розробив Т. ван Дейк як концепцію комунікативної природи тексту. На початку 80-х років ХХ ст. вчений вибрав іншу дефініцію дискурсу – *комунікативна подія* – ситуація, що інтегрує текст з іншими її складовими, зокрема екстралінгвальними, соціальними й референційними факторами, які опосередковують взаємодію учасників спілкування, їхні мотиви, цілі й стратегії [11, с. 120].

У межах твердження М. Фуко, що дискурс – це тонка контактуюча поверхня, що зближає мову й реальність, що змішує лексику й досвід, В. Дем'янков відзначає дискурсоутворювальну роль опорного концепту, що «створює загальний контекст, який описує дійові особи, об'єкти, обставини, час, вчинки тощо, визначаючись не стільки послідовністю речень, скільки тим загальним для того, хто створює дискурс, і його інтерпретатора світом, що будується під час розгортання дискурсу ...» [4, с. 7]. Ця позиція дає можливість розглядати термін *дискурс* у значенні *дискурсивна практика*, що становить комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки, яка реалізується в певній соціальній сфері, має певний набір змінних: соціальні норми, відносини, ролі, конвенції, показники «інтерактивності» [16, с. 8].

Третій підхід до дискурсу як до *системи обмежень* визначає дискурс як комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки, що характерна для певної соціальної сфери, яка має певний набір змінних: соціальні норми, відносини, ролі, конвенції, показники інтерактивності» [16, с. 8]. Регулярні інтеракції «мовець – слухач», інтеракція «віч-на-віч» розглядаються як «взаємодія представників певних соціальних груп або всередині відособленої галузі суспільних відносин» [10, с. 41].

Ю. Степанов пов'язує поняття *дискурс* із особливим світом, «за яким постає особлива грамати́ка, особливий лексикон, особливі правила слововживання, особлива семантика», а також власний ідеальний адресат, що становить собою конституюючу ознаку дискурсу [15, с. 42-44]. Такий підхід до категорії *дискурс* значно розширює його межі, виводячи із суто лінгвістичного знання в галузь соціальних відносин. На актуальному етапі розвитку суспільства дискурси значним чином впливають на культурні, політичні, соціальні й глобальні зміни, тобто стають комунікативним віддзеркаленням значущих світових подій, зокрема, гібридні війни, екологічні катастрофи, резонансні події, політичні потрясіння тощо. Отже, *тип дискурсу*, наприклад, *військовий, політичний, рекламний* тощо, може розглядатися як соціально зумовлена комунікативна особливість індивідів, що класифікує їх за відповідними типами: груповий, конкретно спрямований, сугестивний, абстрактний тощо.

У лінгвокогнітології дискурс розглядається як сполучна ланка між мисленням, мовленням, мовною картиною світу особистості й суспільства. «Будь-який дискурс – це вербалізований досвід мислення з певним способом (або способами) концептуалізації знань» [14, с. 12]. Відповідно до когнітивної моделі дискурсу О. Йокоюми за норму береться середній учасник мовленнєвого спілкування «з усім його суб'єктивізмом, егоцентризмом й обмеженістю» [5, с. 16], а однією з головних цілей мовленнєвого дискурсу і єдиною метою дискурсу інформаційного є обмін знаннями між учасниками діалогу [5, с. 25]. Дискурс – явище не тільки прагматичне, але й когнітивне, оскільки пов'язане з «передачею знань, з оперуванням знаннями особливого роду й, головне, зі створенням нових знань» [8, с. 12]. Як зазначає О. Кубрякова, під дискурсом слід розуміти саме когнітивний процес, пов'язаний із реальним мовленням, створенням мовленнєвого твору; текст, у свою чергу, є кінцевим результатом процесу мовленнєвої діяльності, що набуває певної закінченої (та зафіксованої) форми [9, с. 164].

Типологія дискурсів пропонується різна. Так, В. Карасик вказує на необхідність аналізу особливостей учасників спілкування як представників тієї або іншої соціальної групи та аналізу обставин спілкування в широкому соціокультурному контексті й виокремлює два основних типи дискурсу: особисто орієнтований та статусно-орієнтований (інституційний) [6, с. 22]. Типи інституційного дискурсу можуть бути співвіднесені із типами соціальних дій Ю. Хабермаса [18]: дія, що спрямована на досягнення практичної цілі; дія, що направлена на спілкування; дія, яка є виконанням певного ритуалу; дія, що виступає як частина драматургічного дійства. Ці характеристики інституційного дискурсу набувають актуальності для аналізу військового дискурсу.

При всій різноманітності визначень терміна *дискурс* у сучасних лінгвістичних дослідженнях він має переважно чотири значення: 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст «занурений» у життя; 2) замкнута цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що

опосередкують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними тощо); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовленнєвої поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [13, с. 568].

Аналіз усіх наведених визначень дає змогу розглянути *дискурс* як *основу методології конструювання соціальної реальності*, а серед значущих його характеристик відзначити такі:

- дискурс є складним комунікативним явищем, що містить у собі соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації, так і про процеси продукування та сприйняття повідомлень;

- дискурс – явище когнітивне, оскільки забезпечує передачу та продукування певних знань;

- дискурс – цілісний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними та іншими факторами; текст, взятий у подієвому аспекті;

- дискурс буває особисто орієнтований та статусно-орієнтований (інституційний).

Отже, всі зазначені підходи до поняття *дискурс* є важливими для дослідження військової термінології, яка є засобом формування і функціонування *військового дискурсу* як інституційного виду дискурсу та комунікативно-прагматичної форми соціальної поведінки, що припускає певну систему обмежень, певний тип комунікативної поведінки, обмін знаннями, їх ієрархізацію в різних ситуаціях спілкування, що знаходить висвітлення в специфічній організації комунікації на різних рівнях – структурно-функціональному, лінгвокультурному, лінгвокогнітивному, лінгвопрагматичному.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 445 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://vk.com/doc280125750_421461348?hash=eb14b6d37be7b71f3a&dl=a6c2d747473a7144f5.
3. Дейк Т. А. ван Стратегии понимания связного текста / ван Т. А. Дейк, В. Кинч [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/235883>.
4. Демьянков В. З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической обработке текста / В. З. Демьянков // Тетради новых терминов: методы анализа текста. – М. : Всесоюз. центр переводов ГКНТ и АН СССР, 1982. – Вып. 2. – № 39. – 288 с.
5. Йокояма О. Б. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов / О. Б. Йокояма. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 424 с.
6. Карасик В. И. Модусы институционального дискурса / В. И. Карасик // Дискурс как социальная деятельность: приоритеты и перспективы : [материалы междунар. науч. конф.]. – М. : ИПК МГЛУ «Рема», 2011. – С. 22–24.
7. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) : [моногр.] / В. В. Красных – М. : Диалог МГУ, 1998. – 352 с.
8. Кубрякова Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты : [сб. обзоров]. – М. : РАН ИНИОН, 2000. – С. 5–13.
9. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века: (Опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М. : РАН, 1995. – С. 144–238.
10. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографич. учеб. пособие / Е. А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
11. Селиванова О. А. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селиванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса, 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aperlov.narod.ru/texts05/serio.pdf>.
13. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 3–8.
14. Синельникова Л. Н. Слова-концепты как метаязык поэзии / Л. Н. Синельникова // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: [зб. наук. праць]. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – Вип. 6. – С. 12–38.
15. Степанов Ю. С. Язык и наука конца 20 века : [сб. ст.] / С. Ю. Степанов / [под ред. Ю. С. Степанова] ; РАН, Ин-т языкознания РАН. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – 432 с.
16. Сухих С. А. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса / С. А. Сухих, В. В. Зеленская. – Краснодар : Изд-во Кубанск. ун-та, 1998. – 159 с.
17. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
18. Habermas J. The Theory of Communicative Action / J. Habermas. – Cambridge : Polity Press, 1991. – 465 p.
19. Harris Z. S. Discourse Analysis / Z. S. Harris // Language. – 1952. – № 28. – P. 1–30.

20. Stubbs M. Discourse Analysis : The Sociolinguistic Analysis of Natural Language / M. Stubbs. – Oxford : Basil Blackwell, 1983. – 288 p.

REFERENCES

1. Arutiunova, N. D. (1990). Diskurs. Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar. [Discourse. Linguistic dictionary]. Moscow.
2. Benvenist, E. (1974). Obschaya lingvistika. [General linguistics]. Moscow. https://vk.com/doc280125750_421461348?hash=eb14b6d37be7b71f3a&dl=a6c2d747473a7144f5.
3. Dake, T. A. van. Strategii ponimaniya svyaznogo teksta. [Strategies for understanding the text]. <http://www.twirpx.com/file/235883>.
4. Demyankov, V. Z. (1982). Anglo-russkie terminy po prikladnoy lingvistike i avtomaticheskoy obrabotke teksta. [English-Russian terms on applied linguistics and automatic text processing]. Moscow.
5. Yokoyama, O. B. (2005). Kognitivnaya model diskursa i russkiy poryadok slov. [The cognitive model of discourse and the Russian word order]. Moscow.
6. Karasik, V.I. (2011). Modusyi institutsionalnogo diskursa // Diskurs kak sotsialnaya deyatel'nost: prioritety i perspektivy [Modus of institutional discourse]. Moscow.
7. Krasnyh, V.V. (1998). Virtualnaya realnost ili realnaya virtualnost? (Chelovek. Soznanie. Kommunikatsiya) [Virtual reality or real virtuality?]. Moscow.
8. Kubryakova, E. S. (2000). O ponyatiyah diskursa i diskursivnogo analiza v sovremennoy lingvistike. [On the concepts of discourse and discursive analysis in modern linguistics]. Moscow.
9. Kubryakova, E. S. (1995). Evolyutsiya lingvisticheskikh idey vo vtoroy polovine XX veka: (Opyit paradigmalnogo analiza). [Evolution of linguistic ideas in the second half of the twentieth century: (Experience of paradigm analysis)]. Moscow.
10. Selivanova, E.A. (2004). Osnovy lingvisticheskoy teorii teksta i kommunikatsii. [Fundamentals of linguistic theory of text and communication]. Kyiv.
11. Selivanova, O. A. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Kyiv.
12. Serio, P. (1999). Kak chitayut teksty vo Frantsii. [How to read texts in France]. <http://aperlov.narod.ru/texts05/serio.pdf>.
13. Simonenko, L.O. (2001). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. [Ukrainian scientific terminology: the state and prospects of development]. Kyiv.
14. Sinelnikova, L. N. (2005). Slova-kontseptyi kak metazyzyk poezii. [Words-concepts as a meta-language of poetry]. Luhansk.
15. Stepanov, Yu. S. (1995). Yazyk i nauka kontsa 20 veka. [The language and science of the late 20th century]. Moscow.
16. Sukhiy, S.A. (1998). Pragmalingvisticheskoe modelirovanie kommunikativnogo protsessa. [Pragmalinguistic modeling of the communicative process]. Krasnodar.
17. Stern, I. B. (1998). Vybrani topiky ta leksykon suchasnoi linhvistyky. Entsyklopedychnyi slovnyk dlia fakhivtsiv z teoretychnykh humanitarnykh dystsyplin ta humanitarnoi informatyky. [Selected topics and lexicon of modern linguistics]. Kyiv.
18. Habermas J. (1991). The Theory of Communicative Action / J. Habermas. – Cambridge : Polity Press.
19. Harris Z. S. (1952). Discourse Analysis / Z. S. Harris // Language.
20. Stubbs M. (1983). Discourse Analysis : The Sociolinguistic Analysis of Natural Language / M. Stubbs. – Oxford : Basil Blackwell.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Акульшина – кандидат філологічних наук, доцент Національної академії Служби безпеки України (Київ).
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nataliia Akulshyna – Candidate of Philology, Associate Professor of the National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv).
Scientific interests: cognitive linguistics.

УДК 378.016:811

МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИКИ УСПІШНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Олександра БОРЗЕНКО (Харків, Україна)

e-mail: saphochka1@gmail.com

**БОРЗЕНКО Олександра. МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИКИ УСПІШНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
ФУНКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

У статті проаналізовано значний обсяг наукового матеріалу, який свідчить про наголошення науковцями, що успішна комунікативна функція особистості, її мовна діяльність є різновидом діяльності людини; що комунікативна функція – головна

функція мови; що необхідність спілкування людини спричинило появу мови; що у процесі формування думки мова виконує як мислетворчу функцію, так і комунікативну. Визначено, що для успішної міжкультурної комунікативної функції особистості найважливішими мовними елементами комунікації є дискурс, мовленнєвий акт і мовленнєвий жанр.

Ключові слова: особистість, мова, дискурс, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, міжкультурна комунікація, іноземна мова

BORZENKO Oleksandra. LANGUAGE ELEMENTS OF COMMUNICATION AS FACTORS OF SUCCESSFUL COMMUNICATIVE FUNCTION OF THE PERSON IN THE STUDY OF FOREIGN LANGUAGE

The article analyzes a considerable amount of scientific material, which indicates that the scientists put emphasis on that a successful communicative function of the person, his/her linguistic activity is a form of human activity that reflects the interaction of social and intellectual in his/her behavior, as well as the ability to carry out complex, multicomponent, dynamic, holistic communication; that communicative function is the main function of language; that the necessity of communication of the person led to the appearance of language; that in the process of formulating the thought the language performs both thought-creating and communicative functions. It is determined that for the successful intercultural communicative function of the person the most important language elements of communication are discourse, speech act and speech genre. Their main features and hierarchical relationships are found out. It has been established that discourse is recognized as the most important category of interpersonal communication. The concept of discourse is associated with all the manifestations of communication in society, communication within individual channels, the expression of rules of communication, a way of presenting the purpose of the speakers. Discourse is defined as a carrier of various types of information in communication: rational, spiritual faith, worldview, spurts, etc. In many papers, discourse is perceived as a manifestation of cultural communication, ethno-cultural features of communication, cultural and historical features of communication. The social, age and sex characteristics of communication participants are also identified with the types of discourse. It is noted that the most important thesis of the theory of speech acts proves that the minimum unit of human communication is not a sentence or a statement, but a certain type of speech act. The theory of speech acts is used to explain and describe the strategies and tactics of speech influence. History and private life are based on speech acts. It is determined that the unit of communication, which unites various speech acts, is a speech genre. Practical possession of the speech genre is an essential aspect of the person's speech competence. The role of the speech genre in communication is significant: together with discourse (more precisely within its boundaries) they organize human speech.

Key words: person, language, discourse, speech act, speech genre, intercultural communication, foreign language.

Постановка проблеми. Особистості при вивченні іноземної мови важливо знати й ефективно використовувати мовні елементи комунікації для формування мовної свідомості національної специфіки мови, що вивчається; мовленнєвої поведінки, досконалого висловлювання та успішної міжкультурної комунікації.

Аналіз досліджень. Проблему мовленнєвої діяльності особистості активно досліджували науковці багатьох країн світу (В. Адмоні, Ф. Бацевич, Л. Блумфілд, І. Бодуен де Куртене, І. Голубовська, В. фон Гумбольдт, Г. Кларк, Е. Косеріу, Дж. Остін, О. Почепцов, Ф. де Соссюр, М. Стаббз, Д. Хаймз, М. Халідей, З. Харріс, О. Яшенкова та ін.) упродовж тривалого часу. Вчені наголошують, що успішна комунікативна функція особистості, її мовна діяльність є різновидом діяльності людини, що відображає взаємодію соціального, інтелектуального в його поведінці, а також спроможність здійснювати складне, багатокомпонентне, динамічне, цілісне спілкування. Аналіз значного обсягу наукового матеріалу свідчить, що у своїх працях науковці намагаються виявити в яких співвідношеннях перебувають мовленнєві категорії, мовні елементи комунікації та які з них найповніше відображають сутність комунікативної функції у реальному спілкуванні, тощо.

Останнім часом в наукових дослідженнях набувають актуальності питання інформативності мовних елементів (В. Гак, А. Греймас, К. Кеффі, В. Кухаренко та ін.).

Мета статті. Виявити основні особливості мовних елементів комунікації для успішної міжкультурної комунікативної функції особистості.

Виклад основного матеріалу. Для уміння спілкуватися людство створило тисячі мов, кожен етнос розмовляє своєю мовою. Усі вони різні та мають свої особливості: відображення явищ дійсності, будови, граматики, звукового та інтонаційного мовлення тощо. Удосконалюючись у процесі історичного розвитку мова має необмежені можливості у спілкуванні та пізнанні світу.

Існує стільки світобачень і стільки світів, скільки мов. Нові аспекти використання мови, людство розкриває усвідомлюючи її цінність та можливості. Без мови жодне суспільство не може існувати, поза суспільства вона стає мертвою. Для кожного народу мова є найдорожчим скарбом, його духом, його історією. Універсальність мови дає особистості змогу використовувати її як засіб комунікації у всіх потенційно можливих ситуаціях спілкування. Саме універсальність мови уможливує як внутрішнє, так і міжкультурне спілкування [3, с. 415, 411].

Комунікативна функція – головна функція мови. Вона здійснюється різними засобами, головнішими серед яких є мовні. Необхідність спілкування людини спричинило появу мови. У процесі формування думки мова виконує як мислетворчу функцію, так і комунікативну. Мова – є інструментом пізнання.

Людська мова – багатогранне явище, для розуміння сутності якої необхідно розглядати як співвідносяться її мовні елементи комунікації, яких впливів вона зазнає ззовні, чому відбуваються зміни мови у процесі її історичного розвитку, у яких формах вона втілюється і яких функцій набуває [4, с. 10].

При взаємодії мови і культури, формується процес появи та утворення мовних елементів комунікації. Незважаючи на різноманітність джерел формування, вони поєднані спільною рисою та орієнтовані на людину, на різноманітні сфери її діяльності, на мовну систему звичаїв, обрядів, вірувань, побуту, менталітету, етносу. Вони позначають предмети, ознаки, дії навколишньої дійсності [2, с. 50].

Спілкування людей завжди відбувається в межах певної культури з використанням конкретної етнічної мови та законів спілкування. Процес спілкування, його атмосфера, тональність, кінцевий результат, успіх або невдача значною мірою залежать від комунікативної майстерності учасників. Комунікація є особливим модусом існування живої людської мови з притаманною лише йому категоріальною організацією елементів комунікації. До найважливіших мовних елементів комунікації відносять дискурс, мовленнєвий акт і мовленнєвий жанр [1, с. 216, 152].

Термін «дискурс» використовується у різних значеннях, що дає змогу вченим стверджувати про «розмитість» його поняттєвих меж. Поняття дискурсу асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання) комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний), виявом правил спілкування, способі викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний). Дискурс визначають також як носія різних типів інформації в комунікації: раціональної (раціоналізму, об'єктивний, суб'єктивний, правди, істини, брехні); духовної віри, світобачення, поривань тощо (духовний, сакральний релігійний, філософський, метафізичний, християнський, православний, міфологічний, міфічний, символічний). У багатьох текстах дискурс сприймається як вияв культурної комунікації (дискурс культури, культурний, модернізму), етнокультурних особливостей спілкування (міжкультурний, різномовний), культурно-історичних особливостей комунікації. Соціальні, вікові та статеві характеристики учасників комунікації також ототожнюються з типами дискурсу. У своїх працях Т. ван Дейк подає дискурс як «розмиту» категорію. Інші вчені вказують на його полісемію, навіть вбачають омонімічні розходження окремих значень, оскільки ця категорія вживається в різних науках з різним значенням. Сучасна українська лінгвістика Н. Сукаленко вважає, що цей термін знаходиться між текстом, контекстом, функціональним стилем, підмовою тощо [1, с. 153, 154].

За Ф. Бацевичем, дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну) відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, і має своїм результатом створення різноманітних мовленнєвих жанрів [6, с. 118].

Найпоширеніша сучасна концепція мовленнєвих елементів ґрунтується на понятті «мовленнєвий акт». Мовленнєвий акт – це цілеспрямована мовленнєва дія, що відбувається відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у суспільстві. Основи теорії мовленнєвого акту заклали англійський філософ Дж. Остін. Він акцентував увагу на існуванні висловлювань, що не просто констатують щось, а є конкретною дією, наприклад: «Оголошую вас чоловіком і дружиною». Такі висловлювання він назвав перформативами. Основна ідея теорії мовленнєвого акту полягає в тому, що, вимовляючи речення мовець здійснює певну дію: повідомляє співрозмовнику щось, просить, обіцяє, наказує, засуджує тощо; причому ці дії зумовлені інтенцією – комунікативним наміром адресанта (осмисленим чи інтуїтивним), який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [7, с. 93].

Одне з найважливіших положень теорії мовленнєвих актів полягає в тому, що мінімальною одиницею людської комунікації є не речення, або висловлювання, а певний вид мовленнєвого акту. Теорію мовленнєвих актів використовують також для пояснення та

опису стратегій і тактик мовленнєвого впливу. Це дає змогу дослідити комунікативні наміри, психологічні та поведінкові реакції, що притаманні реципієнту під час комунікації, вивчити соціальні наслідки актів комунікації [5, с. 102].

Основними компонентами спілкування в умовах мовленнєвого акту є адресант (мовець), адресат (слухач), повідомлення і мета спілкування. Характер їх організації визначається в мовленнєвому акті відношенням між мовцем, слухачем і повідомленням та метою спілкування (інтенцією мовця) [5, с. 100]. Повідомлення завжди зорієнтоване на відповідного адресата. У комунікації обов'язково наявний зворотний зв'язок – реакція на повідомлення з боку адресата, що повертається до адресанта [6, с. 19].

Першим класифікував мовленнєві акти Дж. Остін. Але класифікація мовленнєвих актів є актуальною проблемою і сьогодні, над якою працюють багато науковців, які уточнюють, доповнюють існуючі класифікації та створюють нові моделі та структури різних типів мовленнєвих актів за різними ознаками.

Отже, кожен мовленнєвий акт має різний вплив, який здійснює адресант на адресата. Але, незважаючи на те, що науковцями мовленнєвий акт визначено, як мінімальна одиниця спілкування, роль мовленнєвого акту у теорії комунікації також є важливою.

Визнання дискурсу найважливішою категорією міжособистісного спілкування поставило проблему базової одиниці комунікації, яка б об'єднувала різноманітні мовленнєві акти. На таку роль претендує мовленнєвий жанр. Практичне володіння мовленнєвим жанром – суттєвий аспект мовленнєвої компетенції особистості. Так, польська дослідниця А. Вежбицька, наголошуючи на важливій ролі мовленнєвого жанру у людському спілкуванні, зазначає, що суспільне життя можна уявити як велику сітку актів мови. На мовленнєвих актах ґрунтується історія (пропозиції, вимоги, переговори, умови тощо), приватне життя (запитання, відповіді, суперечки, аргументація, обіцянки, сварки, скарги, докори, зауваження та ін.). Водночас особистість намагається з інтерпретувати те, що їй кажуть інші, тобто зрозуміти, які мовленнєві акти використовують [1, с. 175, 176].

Деякі науковці наголошують, що особистість навчається формувати мовлення у жанровій формі і, чуючи чуже мовлення, уже з перших слів угадує його жанр, передбачає певний обсяг (тобто приблизну довжину мовленнєвого цілого), певну композиційну побудову, передбачає кінець, тобто із самого початку має відчуття мовленнєвого цілого [6, с. 118].

Досі не розв'язаною залишається проблема співвідношення мовленнєвого жанру і дискурсу. На перший погляд, дискурс – це певна сукупність мовленнєвих жанрів, які послідовно змінюють один одного. Насправді рух комунікації у межах дискурсу набагато складніший, ніж проста зміна мовленнєвого жанру. Складність зумовлена тим, що межі між мовленнєвим жанром у реальному спілкуванні виявляються розмитими, а їх ядерні й периферійні мовні засоби далекі від повного опису; чітко відмежовані один від одного мовленнєві жанри існують лише як ідеальні типи, насправді вони перетинаються своїми периферійними зонами, тобто мають змішаний характер; механізми переходу від одного мовленнєвого жанру до іншого у реальному спілкуванні, у якому наявна складна взаємодія комунікантів, повною мірою не вивчені. Попри значну кількість нерозв'язаних проблем, роль мовленнєвого жанру у комунікації є вагомим: поряд з дискурсом (точніше у його межах) вони організують людське мовлення [6, с. 119].

Висновок. При вивченні іноземної мови, особистість стає залежною від комунікації. Тому необхідне глибоке розуміння сутності механізмів спілкування, мовних елементів комунікації, загалом комунікації, які відіграють провідну роль в соціокультурному процесі, при породженні, сприйнятті та реалізації мовлення. Вчені встановили, що дискурс є найзагальнішою категорією; мовленнєвий акт є не лише дією, а й взаємодією; мовленнєвий жанр є тактиками спілкування. Таким чином, дискурс, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр дають повне відображення сутності комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.

2. Борзенко О. П. Тотожність асоціативного значення, аналогічності, характеру ситуації вживання при порівнянні деяких українських та англійських прислів'їв та приказок / О. П. Борзенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – Вип. 62. – С. 49–52.

3. Борзенко О. П. Мова як найважливіший спосіб та основа формування знань і уявлень людини про навколишню дійсність, що об'єктивується у вигляді картин світу / О. П. Борзенко // Наукові записки. – Випуск 153. – Серія: Філологічні науки – Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. – С. 411–415.

4. Вступ до мовознавства: підручник / [І. Голубовська, С. Лучканин, В. Чемес та ін.]; за ред. І. Голубовської. – К.: ВЦ «Академія», 2016. – 320 с.

5. Куранова С. Основи психолінгвістики: навч. посіб. / С. Куранова. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 208 с.

6. Семенюк О. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. Семенюк, В. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.

7. Яшенкова О. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. для самостійної роботи студента / О. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 304 с.

REFERENCES

1. Batsevych, F. (2009). *Osnovy komunikativnoyi linhvistyky*. [Basics of communicative linguistics]. Kyiv: VTs "Academiya".

2. Borzenko, O. (2016). *Totozhnist' asotsiatyvnoho znachennya, analohichnosti, kharakteru sytuatsiyi vzhyvannya pry porivnyanni deyakykh ukraiyns'kykh ta anhliys'kykh prysliv'yiv ta prykazok* [Identity of connotative meaning, similarity, nature of the situation of use when comparing some Ukrainian and English proverbs and sayings] *Naukovi zapysky*. Seriya: Filolohichna – Research Bulletin. Series: Philological, (Issue 62). Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia».

3. Borzenko, O. (2017). *Mova yak nayvazhlyvishyy sposib ta osnova formuvannya znan' i uyavlen' lyudyny pro navkolyshnyu diysnist', shcho ob'ektivuyet'sya u vyhlyadi kartyn svitu* // *Naukovi zapysky*. Seriya: Filolohichni nauky. [Language as the most important way and the basis of formation of knowledge and ideas of the person about the surrounding reality, which is objectified in the form of the world view // Research Bulletin. Series: Philological Sciences]. Kropyvnytskyi: Vydavets Lysenko, V. F.

4. Holubovska, I., Luchkanyn, S., & Chemes, V. (2016). *Vstup do movoznavstva* [Introduction to linguistics]. Kyiv: VTs "Academiya".

5. Kuranova, S. (2012). *Osnovy psykholinhvistyky* [Basics of Psycholinguistics]. Kyiv: VTs "Academiya".

6. Semeniuk, O., & Parashchiuk, V. (2010). *Osnovy teoriiy movnoyi komunikatsiyi* [Basics of the Theory of Linguistic Communication]. Kyiv: VTs "Academiya" [in Ukrainian].

7. Yashenkova, O. (2011). *Osnovy teoriiy movnoyi komunikatsiyi* [Basics of the Theory of Linguistic Communication]. Kyiv: VTs "Academiya".

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Борзенко – кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра іноземних мов, Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови, новітні технології у викладанні іноземної мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oleksandra Borzenko – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, the Department of Foreign Languages, Kharkiv National Automobile and Highway University.

Scientific interests: methodology of teaching foreign language, modern technologies in teaching foreign language.

УДК 81'373.611:821.161.2-93'06

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННЕ НАВАНТАЖЕННЯ ТА СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ ДИСКУРСІ

Ірина ДЕНИСОВЕЦЬ (Полтава, Україна)

e-mail: denysovets.ira@gmail.com

ДЕНИСОВЕЦЬ Ірина. ЕМОЦІЙНО-ОЦІННЕ НАВАНТАЖЕННЯ ТА СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ ДИСКУРСІ

У статті з'ясовано функційно-семантичні особливості okazіonal'nykh przykmetnykiv ta zakcentovano увагу на складних категоріях, які нерозривно пов'язані між собою, доповнюючи одна одну, – емоційності й оцінності. Установлено роль індивідуально-авторських дериватів у творенні та характеризації образів персонажів сучасної української дитячої прози кінця ХХ – першого десятиріччя ХХІ ст., проаналізовано їхній стилістичний потенціал, передусім як засобів вираження експресивності, емоційності та оцінності.

Ключові слова: сучасна дитяча література, емоційність, оцінність, індивідуально-авторське словотворення, przykmetnyk.

DENYSOVETS Iryna. EMOTIONAL EVALUATION LOADING AND WORD BUILDING POTENTIAL OF OCCASIONAL ADJECTIVES IN THE MODERN UKRAINIAN CHILDREN'S DISCOURSE

The functional-semantic peculiarities of occasional adjectives are described in the article to characterize the character qualities and heroes' behavior in the works of contemporary Ukrainian children's authors and focused on complex categories that are

inextricably linked, complementing each other – emotionality and evaluation. The role of individual and authorial derivatives in creating and characterizing the characters of the modern Ukrainian children's prose at the end of the 20th – the first decade of the 21st century is analyzed, their stylistic potential is analyzed, first of all, as means of denoting of expressiveness, emotionality and evaluation. The occasional adjective lexical units are mentioned, which are endowed with emotionally-evaluation semantics, are formed by the suffixes of diminutivity, as well as the prefixes of higher and the highest degrees of comparison. The typology of lexical-semantic groups of expressive individual-author adjectives is singled out, which figuratively convey the set of described facts features; the range of ways of word formation, by means of which the derivatives analyzed appeared, are outlined: suffixal, prefixal, truncation of the beginning of the creature basis, compilation (basic and word formation). With the help of methods of functional analysis and quantitative calculations, an indisputable dominant among the ways of creating such adjectives – basic formation is established. It has been found out that the occasional character of these complex adjectives is caused by the unusual correlation between support and refinement composites. The author's innovation was analyzed and within the limits of adjective creation with a neutral degree of quality expression, it was found that such adjectives express the sign due to the relation to the subject, and their stylistic function depends on the content and stylistic coloring of the constructive noun. It is proved that the widespread use of adjective occasional formations is a characteristic feature of contemporary Ukrainian children's discourse. This is due to the search of a foundation for the verbalization of emotional and evaluative semantics, due to which there are various and rather subtle expressive shades that accompany and express the language of children's literary works.

Key words: modern children's literature, emotionality, evaluation, individual author's word-formation, adjective.

Сучасна українська дитяча проза – це самобутній феномен у розвитку не тільки історії літератури, а й мовознавчої царини. Адже новітні дитячі твори рясніють унікальними, індивідуально-авторськими (оказіональними) мовними одиницями і є важливим та актуальним матеріалом для лінгвістичних досліджень.

Постановка проблеми. Зважаючи на новий формат дитинства, змін, що відбуваються у свідомості сучасної дитини, у її способі мислення, виділяємо якісно новий зміст комунікацій, властивий літературі для дітей кінця ХХ – першого десятиріччя ХХІ ст. Потужне проникнення соціальних трансформацій, суспільно-політичної дійсності, глобалізаційних явищ, новітніх технологій не тільки в життя дитини, а й навіть у світ її фантазій, є настільки відчутним, що сучасна українська дитяча література повинна адаптуватися до новітніх смаків модерного реципієнта (читача).

Сучасна українська проза для дітей органічно поєднує художню якість та репрезентативність, вона не насаджує панівні дидактичні догми, а слугує розважальним чинником, психоемотивним розрядом заради розвитку внутрішнього «Я» дитини, її саморозвитку, самоідентифікації, зокрема завдяки прийому взаємопроникнення дитячої та дорослої дійсності й безмежних можливостей створення «іншої», «фантастичної» реальності. Сукупність усіх цих чинників активно впливає на свідомість та уяву дитини і викликає певну емоційно-оцінну палітру почуттів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Український художній дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень поставав у різних аспектах, проте виконані студії ґрунтуються переважно на двох жанрах – прозі та поезії. Художні твори для дітей, попри їхню жанрову специфіку, вивчені обмеженіше. До того ж основну увагу в цих студіях зосереджено на з'ясуванні насамперед лексико-семантичних особливостей української дитячої літератури (Н.Я. Дзюбишиної [3], Е.І. Огар [5], Г.І. Атрошенко [1], О.М. Данилевської [2]). Лише в деяких із них зrealізовано спробу дослідити не тільки лексичні, а й фонетичні та синтаксичні засоби вираження різних видів оцінних значень на матеріалі текстів російської дитячої літератури (праця М.Ю. Кайки [4]). Проте відзначені засоби не вичерпують усього потенціалу використовуваних у дитячих творах способів вираження емоційності, експресивності та оцінності.

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена потребою вивчити емоційно-оцінну семантику, сформовану індивідуально-авторськими прикметниками в мовній творчості сучасних українських дитячих письменників, що спричинено виразною тенденцією до оновлення семантики та стилістичного забарвлення сучасного літературного словника дитячої прози.

Мета дослідження – цілісно проаналізувати емоційно-оцінний потенціал okazіональних прикметників у художніх творах для дітей кінця ХХ – першого десятиріччя ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із невід'ємних частиномовних компонентів у творах сучасних українських дитячих письменників є індивідуально-авторські прикметники, які створюють цікаву за своєю структурною організацією та експресивно-стилістичними функціями групу слів. Такі прикметники дають змогу оновити художнє мовлення, розширити коло його зображально-виражальних та оцінних засобів. Їх створено на

основі усталених та okazіональних моделей, що зумовило семантичну, структурну та стилістичну своєрідність цих дериватів у художньому дитячому дискурсі. Сприймаючи okazіональні прикметники, читач усвідомлює ту особливу художню інформацію про зображуване явище, на якій наголошує автор.

У сфері ад'єктивного okazіонального словотворення значне місце належить суфіксації. Узвичаєні словотворчі суфікси поєднують з не типовими для них твірними основами, що сприяє оновленню уявлення про предмет. Серед них є суфікси, що передають словотвірне значення подібності. До таких належить суфікс *-аст-*, за допомогою якого від іменникових основ утворено прикметники із словотвірним значенням «мають якість того, що названо твірною основою», пор.: *Ви вже, мабуть, здогадалися, що то був змайстрований нами величезний **коробчастий*** (← коробк- (а) + -аст- (ий) *повітряний змій* (Нестайко, 2009, с. 536).

Для утворення деяких відіменникових okazіональних прикметників використано суфікс *-яч-*, пор.: *Отож! Брехуни **сковородячі*** (← сковород- (а) + -яч- (ий) (Новікова-Бемм, 2013, с. 50). У відад'єктивному творенні прикметників зафіксований суфікс-інтенсифікатор ознаки *-езн-*, напр.: *І казк'ютерні ігри у мене такі **кльовезні*** (← кльов- (ий) + -езн-), *що впасти можна* (Нестайко, 2008, с. 74).

Авторське новаторство спостерігаємо і в межах прикметникового творення з нейтральним ступенем вияву якості. Тут використано суфікси *-н-* та *-ськ-* / *-цьк-*. Прикметники із суфіксом *-н-* виражають ознаку через відношення до предмета. Стилiстична функція таких прикметників залежить від змісту і стилістичного забарвлення твірного іменника, пор.: *Але краще я вам особисто... не **чарифонна*** (← чарифон + -н- (ий) *розмова* (Нестайко, 2014, с. 223).

Відносні авторські прикметники із суфіксом *-ськ-* / *-цьк-* виражають ознаку через її відношення до осіб, топонімів, абстрактних понять тощо, пор.: *Після того суду, у **рудоградському*** (← Рудоград + -ськ- (ий) *цирку, Ромка, звичайно, дуже переживав* (Нестайко, 2008, с. 38); *І він якраз одягнений у халат **бабьягинський*** (← Баб- (а) + -и- Яг- (а) + -ин- + -ськ- (ий), *у хустку і чоботи* (Нестайко, 2011, с. 53); *Після уроків на галявині неподалік школи ми вихвалялися один поперед одним своїми **прикольськими*** (← прикол + -ськ- (ий) *подвигами і реготали – аж по землі качалися* (Нестайко, 2008, с. 63); *Що тобі не вистачає у твоєму **чарівницькому*** (← чарівник + -ськ- (ий) *житті* (Нестайко, 2008, с. 88).

Зменшено-пестливі okazіональні прикметники постали за допомогою суфікса *-еньк-*, пор.: *Так це ти з мого черепочка все, що **кращеньке*** (← кращ- (ий) + -еньк-), *повіддав* (Чередниченко, 2007, с. 102). Поодинокі прикметники утворено за допомогою суфікса-інтенсифікатора *-ущ-* від позитивно забарвлених прикметникових основ, пор.: *Розповідали, що був дуже веселий, дотепний, дуже хорошиий чоловік. І **завзятуций*** (← завзят- (ий) + -ущ-) *садівник* (Нестайко, 2009, с. 475).

Трапляються й okazіональні прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння, утворені за допомогою суфікса *-іш-* та префікса *най-* відповідно від неступеньованого okazіонального прикметника та okazіонального компаративного прикметника. Вони вирізняються своєю неповторною емоційністю та експресивністю, а їхнє значення найкраще декодується в контекстуальному оточенні. Напр.: *Вона його ж гойдає, гойдає, а він плиг! – та й на іншу сів, ще **гойдливішу*** (Чередниченко, 2007, с. 60); ***Найлюдськіша** радість з усіх радостей людських* (Нестайко, 2010, с. 70); *Але ж ми справжні **найліліпутніші** ліліпути!* – *вигукнув Непосидько* (Чеповецький, 2012, с. 107); *Невдоволена і похмура розходилась публіка по хатах, лаючи на всі заставки примхливе і непевне театральне мистецтво, яке так залежить від навіть **найпоганючіших** акторів* (Нестайко, 2009, с. 195).

За аналогією до нормативних якісних прикметників із префіксом *не-* утворені за допомогою суфіксів okazіональні деривати, які вводять в контекст для увиразнення, підсилення оцінного значення, пор.: *Таким **неклепкуватим*** (← не- + клепок- (а) + -уват- (ий) *справді корисно спробувати іншого життя, гульок назбирати* (Новікова-Бемм, 2013, с. 50).

Зафіксовано один випадок утворення okazіонального прикметника усіченням початку твірної прикметникової основи, пор.: *Усім хочеться зачіпати її: Оксуня дуже гарненька й **петна*** (← красапетна) (Павленко, 2011, с. 6).

Особливу групу становлять індивідуально-авторські складні прикметники, утворені на основі двох уживаних в українській мові прикметників або ж нормативного діеприкметника та прикметника, напр.: *Тато зустрів нас на пероні з квітами, збуджено-метушливий* (← збуджен- (ий) + -о- + метушливий) і якийсь незвичайний (Нестайко, 2010, с. 12); *Принизливий трепетливий неспокій огортає тебе з першої ж миті під цікавими глузливо-вичікувальними* (← глузлив- (ий) + -о- + вичікувальний) поглядами (Нестайко, 2010, с. 14); *А зараз мої думки замріяно-жувальні* (← замріян- (ий) + -о- + жувальний) (Новікова-Бемм, 2013, с. 15); *Той подих був теплий, приємно-лоскотний* (← приємн- (ий) + -о- + лоскотний) (Нестайко, 2010, с. 25); *Дотики її рук були приємно-ніжні* (← приємн- (ий) + -о- + ніжний), як у бабусі Світлани (Нестайко, 2010, с. 28); *Коли поважне відьомсько-чаклунське* (← відьомськ- (ий) + -о- + чаклунський) товариство зібралося, він уже сидів (Воскресенська, 2007, с. 28); *І опинилися ми в кришталєво-прозорому* (← кришталєв- (ий) + -о- + прозорий) палаці (Нестайко, 2008, с. 33); *Глянули ми на його здоровенницький дзьоб і сталєво-кігтисті* (← сталєв- (ий) + -о- + кігтистий) лапи і зрозуміли – таки поодкручує (Нестайко, 2008, с. 44); *І хоча Веснянка ще як слід не отямився від переляку, він не міг стримати радісно-здивованої* (← радісн- (ий) + -о- + здивований) усмішки (Нестайко, 2014, с. 44); *Вся полонина – мов килим веселково-барвистий* (← веселков- (ий) + -о- + барвистий)! *Квітів – море* (Нестайко, 2008, с. 52); *Це вже не були, як раніше, бездумно-радісні* (← бездумн- (ий) + -о- + радісний) очі безтурботно-щасливих людей (Нестайко, 2012, с. 62); *Піротехнічна лабораторія Ф.І. Смирнова мала надзвичайно химерно-святковий* (← химерн- (ий) + -о- + святковий) вигляд (Нестайко, 2010, с. 69); *Перший урок був урочисто-ознайомлювальний* (← урочист- (ий) + -о- + ознайомлювальний) (Нестайко, 2011, с. 76); *Мені здалося, що спину мені пропікає вражено-докірливий* (← вражен- (ий) + -о- + докірливий) погляд (Нестайко, 2010, с. 105); *Хай воно буде цікавим і щасливо-пригодницьким* (← щаслив- (ий) + -о- + пригодницький), тобто усі твої пригоди мають щасливий кінець (Нестайко, 2010, с. 226); *І раптом почув радісно-дзвінкоголосе* (← радісн- (ий) + -о- + дзвінкоголосий): *О! Ти вже видужав* (Нестайко, 2009, с. 511).

Способом основоскладання утворено специфічну прикметникову назву шкільного закладу – *жабоспівна* (← жаб- (а) + -о- + співа- и + -н- (а) *школа*, семантика якої розкриває спеціалізацію цієї казкової школи, та назву казкової хвороби – *морськосвинська* (← морськ- (а) + -о- + свинк- (а) + -ськ- (а) *хвороба*, якою хворіють лише морські свинки. Напр.: *Вона ж закінчила два класи жабоспівної школи і цілий рік просиділа в болотяній консерваторії* (Воскресенська, 2007, с. 120); *Я справді хворію, у мене морськосвинська хвороба* (Денисенко, 2007, с. 74); *Поруч із важливосправною* (← важлив- (ий) + -о- + справний) табличкою цвяхами прибита інша табличка, на якій червоними літерами було написано: «*Прохання НЕ дотримуватися порядку*» (Новікова-Бемм, 2013, с. 18).

Оригінальними є композитні прикметники, утворені внаслідок поєднання займенникової та дієслівної основ і суфікса. Напр.: *Подумаєш, самотійний*, – сказав він і схопився на ноги. *А я – самосидний* (← сам + -о- + сиді- ти + -н- (ий)! – заявив не так. *А я – самолежний* (← сам + -о- + леж- ти + -н- (ий)! – промимрив М'якуш (Чеповецький, 2011, с. 8); *Ні, не робить папір. Якщо на ній літери – отже, це друкарська машина, машина, що друкує! Самодрукувальна* (← сам + -о- + друкува- ти + -льн- (ий) *машина!* – заявив Нетак (Чеповецький, 2011, с. 11); *Тому вдома за розпорядженням мами він абсолютно безкоштовно конструював прекрасні автомати, які самі годували Петруся. Самогодувальні* (← сам + -о- + годува- ти + -льн- (ий) *автомати* (Чеповецький, 2012, с. 30).

Ще одну структурну групу становлять складні прикметники, які образно передають цілу сукупність ознак описуваних фактів, що зумовлює широке використання їх у художньому дитячому дискурсі. Оказіональний характер таких складних прикметників спричинений незвичайною співвіднесеністю опорного й уточнювального компонентів. Це прикметники, друга основа яких утворена від назви частини тіла казкових персонажів або тварин, пор.: *-головий, -тикий*. Поєднання такої основи з першою посилює емоційно-оцінне ставлення автора до зображуваного, напр.: *Та вони ж – подушковоголі* (← голова як подушка; подушк- (а) + -о- + голов- (а) + -ий), – пригадала Олянка, – без наказу свого господаря жодного кроку не зроблять (Воронина, 2012, с. 60); *Почувши її зойк, зі ставка, ніби за командою, виринуло ще кілька*

десятиків *зеленоголових* (← зелена голова; зелен- (а) + -о- + голов- (а) + -ий) *плавунців* (Воронина, 2012, с. 124); *Благаю, тільки не це!* – *запхивкав зеленоникий* (← зелена пика; зелен- (а) + -о- + пик- (а) + -ий) *грубіян і пірнув на дно ставка* (Воронина, 2012, с. 125).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Широке використання оказіональних утворень – характерна риса сучасного українського дитячого дискурсу. Хоч деякі з них і відходять від системних словотвірних законів, проте вони майже завжди мають аналогічне підґрунтя, спираються на словотвірні зразки, закарбовані в мовній свідомості носіїв сучасної української літературної мови. Оказіональні прикметники мають потужний емоційно-експресивний потенціал, виконують різноманітні стилістичні функції та викликають у дитячої аудиторії цікаві асоціації. У сфері ад’єктивного оказіонального словотворення значне місце належить суфіксації. Серед суфіксів, які передають різні ступені інтенсивності якості, найпродуктивнішими є *-аст-*, *-езн-*. Для творення прикметників з нейтральним ступенем вияву якості використано суфікси *-н-*, *-ськ-/цьк-*. Оригінальними є композитні прикметники, утворені внаслідок поєднання займенникової та дієслівної основ і суфікса. Складні прикметники в контексті є індикаторами прихованого змісту, збуджують уяву дитини про існування зв’язків між двома поняттями, які автор поєднує в межах композита. Оказіональні прикметники слугують засобом влучного передання настрою казкових персонажів, їхніх зовнішніх портретних характеристик та багатогранного психологічного стану. Дослідження інших традиційних та індивідуально-авторських способів творення слів (зокрема, прислівників та дієслів) для реалізації експресивної семантики в сучасній українській дитячій прозі становить одну з перспективних ліній вивчення творів сучасних дитячих письменників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Атрошенко Г.І. Лінгвостилістика української поезії для дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.І. Атрошенко. – Запоріжжя, 2005. – 24 с.
2. Данилевська О.М. Слова-свідки в дискурсі української дитячої книжки / О.М. Данилевська // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство). – 2012. – С. 69 – 73.
3. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Фольклор, поет і дитина / Н.Я. Дзюбишина-Мельник // Культура слова. – 1992. – Вип. 43. – С. 80 – 85.
4. Кайки М.Ю. Вербализация оценочных значений в русской детской литературе середины XX – начала XXI века : дисс. ... канд. филол. наук / Кайки Мария Юрьевна. – К., 2010. – 230 с.
5. Огар Е.І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження / Е.І. Огар // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – Суми, 2006. – № 3 (87). – С. 10 – 17.

REFERENCES

1. Atroshenko, H.I. (2005). Lihnvostylistyka ukrainkoi poezii dlia ditei [Linguistic style of Ukrainian poetry for children]. Zaporizhzhia.
2. Danylevska, O.M. (2012). Slova-svidky v dyskursi ukrainkoi dytiachoi knyzhky // Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky (Movoznavstvo). [Words-witnesses in the discourse of the Ukrainian children's book // Scientific notes of NaUKMA. Philology (Linguistics)]. Kyiv.
3. Dziubyshyna-Melnyk, N.Ya. (1992). Folklor, poet i dytyna // Kultura slova. [Folklore, poet and child // Culture of the word]. Kyiv.
4. Kajky, M.Ju. (2010). Verbalizacija ocenocnyh znachenij v russkoj detskoj literature serediny XX – nachala XXI veka [Verbalization of estimated values in Russian children's literature of the mid-twentieth – early twenty-first century]. Kiev.
5. Ohar, E.I. (2006). Mova dytiachoho literaturnoho dyskursu: funktsionalno-kumunikatyvni aspekty doslidzhennia // Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky [Language of child literary discourse: functional and communicative aspects of research // Bulletin of the Sumy State University. Philological Sciences]. Sumy.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Денисовець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, заступник декана гуманітарного факультету Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: функціональна грамати́ка української літературної мови, дериватоло́гія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Iryna Denysovets – PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation, Deputy Dean at the Humanities Faculty of Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University.

Scientific interests: functional grammar of Ukrainian literary language, derivatology.

УДК: 811.111'42:659.1:305

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ФЕМІННОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Олеся ЄГОРОВА, Анастасія КОРОТУН (Суми, Україна)

e-mail: o.egorova@gf.sumdu.edu.ua, korotun_ana@ukr.net

ЄГОРОВА Олеся, КОРОТУН Анастасія. ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ФЕМІННОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Одним зі способів реалізації ефективного рекламного впливу є побудова реклами з урахуванням гендерної диференціації цінностей цільової аудиторії, зокрема через звернення до стереотипів маскулінності та фемінності, тобто орієнтованості на чоловіків або жінок. Стаття присвячена дослідженню англомовних рекламних повідомлень на предмет фемінної гендерної маркованості їхнього вербального компонента. Мета роботи – описати способи вираження фемінної спрямованості реклами і виявити закономірності, що обумовлюють вибір тих чи інших засобів гендерної орієнтації.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, фемінність, рекламний дискурс, рекламний текст, гендерна маркованість, лінгвалізація.

YEHOROVA Olesia, KOROTUN Anastasiia. SPECIFICS OF VERBALIZING FEMININE GENDER STEREOTYPES IN THE ENGLISH ADVERTISING DISCOURSE

Over the last decades, it has become especially clear what an influential driving force in society is advertising. Advertising as a conductor of up-to-date information and a tool for influence on and appeal to the mass audience and directly the advertising discourse itself have been long attracting the attention of researchers. The purpose of any advertisement is to strive for the best outreach i.e. the fullest coverage of the target audience in order to achieve specific commercial goals. To solve such problems, advertising practice has developed many methods, techniques, and strategies of influence on the target audience which increase the effectiveness of advertising communications. One of such approaches to effective advertising is influencing on consumer buying behavior by organizing the advertisements with a view to gender differentiation of the target recipients, in particular, through appealing to the stereotypes of masculinity and femininity; thus, due to the consideration of value orientations it is possible to predict and to trigger the necessary associations. The article represents a study of English advertising messages on the subject of feminine gender labeling of their verbal component. In relation to the orientation either on male or female audience, the perceivers of an advertisement as well as the gender-oriented text itself are being formed. The referral to the aesthetic-erotic profile of the woman and the comfort of her environment is typical of "feminine" texts. The research puts forward the idea that the structure, content, and stylistic means of the ad text differ depending on the gender of the very addressee of this ad text. The paper focuses on describing the ways of expressing feminine gender orientation in advertisements and on identifying the regularities that make for the choice of verbal means of gender orientation. The potential future direction of the research is the study of the masculine profile verbalizing of the modern English advertising discourse.

Keywords: gender, gender stereotypes, femininity, advertising discourse, advertising text, gender marking, verbalizing.

За останні десятиліття стало особливо зрозумілим, наскільки впливовою та рушійною силою в суспільстві є реклама. Реклама як провідник актуальної інформації та інструмент впливу на масову аудиторію і, безпосередньо, сам рекламний дискурс вже довгий час привертають пильну увагу дослідників. Услід за провідними дослідниками сучасності в річищі комунікативно-діяльнісного підходу визнаємо поліаспектність дискурсу, який можна розглядати як текст, занурений в ситуацію спілкування [3, с. 5], як комунікативну подію, що здійснюється в певному когнітивно та типологічно обумовленому комунікативному просторі [6, с. 14], а також як лінгвістичну одиницю спілкування, що рефлектує диференційне розмаїття картини світу й зокрема типізовані ситуації соціальної взаємодії, учасників соціальної взаємодії, соціальні норми та конвенції, культурологічні уявлення та форми тощо [2, с. 11]. За таких передумов актуалізується особлива роль тексту (продукту) та контексту (умов породження тексту). Останній інтерпретується в найбільш широкому сенсі й охоплює лінгвістичні, екстралінгвістичні і прагматичні параметри, як-от: носія тексту, ситуацію, інтертекстуальність, учасників спілкування тему та функцію повідомлення тощо. Таким чином, цей підхід можна виразити формулою: «дискурс = текст + контекст».

Рекламний дискурс є складним гібридним утворенням із власною специфікою функціонування, мисленнєво-мовленнєвим феноменом, що охоплює дві складові: комунікативну взаємодію у сфері масової реклами, спрямовану на просування товару або послуги мовними засобами за відсутності контакту комунікантів, а також сам рекламний текст [7, с. 13]. Останній є стрижневим елементом рекламного повідомлення, що, як правило, виконує два основних завдання: іміджотворення (створення гарної репутації) та стимуляція збуту рекламованих продукції чи послуг.

Мета будь-якої реклами полягає в прагненні до максимально повного охоплення цільової аудиторії задля досягнення конкретних комерційних цілей. Для вирішення таких задач рекламною практикою напрацьовано безліч способів і прийомів впливу на цільову аудиторію, що підвищують ефективність рекламної комунікації. Одним із таких є підхід до організації рекламних повідомлень, який враховує особливості гендерної диференціації цільової аудиторії.

Найважливішим критерієм успішності гендерно-орієнтованої реклами є те, що вона будується з опорою на лінгво-ментальні особливості чоловіків і жінок, оскільки саме завдяки врахуванню ціннісних орієнтирів можна спрогнозувати необхідні асоціації в людини [8, с. 175]. В рамках цього підходу відбувається звернення до стереотипів маскулінності та фемінності, що своєречно впливають на купівельну поведінку реципієнтів реклами. З іншого ж боку, гендерно-орієнтована реклама «сповідує» певні моделі соціальної поведінки. У довготривалій перспективі активізація гендерних стереотипів призводить до дискримінації та укріплення сексистських поглядів в суспільстві, або ж навпаки сприяє моделюванню та підкріпленню гендерної ідентичності.

Гендерні стереотипи як елементи особистісного та суспільного досвіду людини фіксуються на полотні мовної картини світу передусім через гендерно-марковані одиниці, під якими розуміють номінативні одиниці, що тематизують основних актантів гендерно релевантної предметно-референтної ситуації – референтів чоловіка і жінку [5, с. 61]. У рекламному дискурсі гендерно-марковані одиниці виконують атрактивну функцію, сегментують аудиторію й беруть участь у забезпеченні регулятивного впливу на суб'єкт дискурсу [4, с. 226].

Англомовний рекламний дискурс помітно тяжіє до стереотипізації жінок. У рекламних повідомленнях, потенційними одержувачами яких є чоловіки, жінка типово постає сексуальним об'єктом або ж представницею слабкої та недалекозорої статі, історично наділеної певними соціальними ролями, як-от:

(1) жінка має піклуватися про чистоту та порядок в оселі (реklamний текст засобу для чищення Mr. Clean: *This Mother's Day, get back to the job that really matters*);

(2) жінка має піклуватися про дітей, їхнє виховання та майбутнє (Huggies Elite Soft: *Our best care! As soft as mom's hands!*);

(3) жінка – сексуальний об'єкт й створена для задоволення чоловіка (Fiat 500 Abarth Cabrio: *Small, Wicked & Now Topless*);

(4) жінки непунктуальні (IWC Watch: *Almost as complicated as a woman. Except it's on time*).

Натомість у жіночих рекламних повідомленнях сьогодення жінка все частіше постає успішною та самодостатньою, проте так само переймається своєю зовнішністю та прагне подобатися чоловікам, як це демонструють пропоновані дискурсивні уривки:

(5) Nivea: *BE FAIR. BE FIRM. BE FABULOUS*; Panthene: *Strong is beautiful*;

(6) Aussie Heat Hair Protectors: *Heat Damaged Hair? It's Time To Look Hot Again*;

(7) Revitalift L'Oreal Paris: *Smoother, firmer skin in 4 weeks. All day hydration*.

При створенні реклами, що апелює до жіночої аудиторії, традиційно звертаються до елементів емоційності та образності, стилістично-забарвленої лексики та синтаксису. Так, для організації «фемінних» текстів активно залучаються:

- якісні оцінні лексичні одиниці (передусім прикметники та прислівники), що стимулюють образність та «яскравість» тексту, наприклад:

(8) Estee Lauder Beyond Paradise Eau De Parfum: *A **fascinating** blend of tropical wetness, zesty freshness and floralcy. **Rare, radiant, intriguing**... an intoxication of the senses!*

(9) Maybelline: *A **natural** colour, **fresh** texture like in a very **simple** gesture and a **delicious** fruity scent. A **sensational** mouth!*

- квантитативна лексика, зокрема числівники, що створюють ефект статистичності та є своєрідною «психологічною гарантією» ефективності товару:

(10) La Fior Cream: *For skin impurities, especially for young skin. Speeds up the healing of spots **79 %**... First signs of ageing... Lines are visibly reduced; the complexion is fortified and radiant – with results in just **8 days**;*

(11) Maybelline Superstay 24 Liquid Lipstick: *Our long-lasting liquid lipstick formula with Micro-Flex technology stays fresh through **200 bites, 120 sips, and countless kisses**.*

- прийоми формального (експліцитного) та семантичного (імпліцитного) порівняння, а також спонукальні речення:

(12) Maybelline New York Volume Express The Rocket Mascara: *Explosive volume in rocket time! **8x bigger. Smoother**. Even;*

(13) Olay Pro-X skin cream: *For skin as smooth as a peach;*

(14) Palmolive soap: *Keep that school girl complexion!*

(15) Brickell Face Scrub: ***Come alive** with blend of five. Firmer, smoother skin. **Go ahead, rub it in!***

- номінативні та неповні або еліптичні речення, парцельовані конструкції, що свідчить про тяжіння «фемінного синтаксису» рекламних текстів до простоти та розрахованість на швидке сприйняття реципієнтами:

(16) Rimmel: *Colour vitality. Pure, radiant shades. The London look. Hot colour. Cool lips.*

(17) Nivea DNAge Firm & Glow Care: *Everyone remembers her birthday but no one her age.*

Протягом століть стилістичні фігури мовлення використовували як дієвий засіб привернення уваги та переконання. Серед потужного арсеналу стилістичних засобів рекламних текстів, орієнтованих на жінку, особливе місце відведено:

- протиставленню та антитезі, що постулюють відмінності через порівняння (ефекти «до та після», «інші продукти і цей продукт»), або ж ідею симбіозу контрастів, зокрема через подачу текстового матеріалу у незвичній (оксюморонній) формі:

(18) Maybelline Fit Me Make-Up System: ***Don't change me, don't hide me, don't mask me, fit me;***

(19) Carolina Herrera Good Girl: *Reveal your **good side** through the luminous facet of tuberose and the best quality Sambac Jasmine. Dare your **bad side** through addictive notes of roasted Tonka.*

- прийому повторення, що покликаний сформувати відчуття обізнаності щодо рекламованого продукту чи бренду. Знайомі потенційним споживачам бренди та продукти породжують кредит довіри, і у разі його виправдання стилістичні фігури повторення, використовувані в рекламних текстах, підсилюють цю довіру:

(20) Adidas Hydrating Shower Gel for Women: ***Feel good! Feel in shape!***

(21) Maybelline slogan: ***Maybe she's born with it. Maybe it's Maybelline.***

- метафорі, що слугує додатковим підсилювачем мотивації реципієнта реклами до придбання товару. У процесі сприйняття метафори відбувається своєрідний запуск необхідних асоціацій, що є більш типовим для мовленнєвої поведінки жінки: вона активує образне мислення, уяву, об'єктивує фантазії жінки, слугує своєрідною підказкою для прийняття «правильного рішення»:

(22) Palmolive Aroma-Vitality: *Experience the rich and creamy formula with the essential oils of Rose Petals and Bamboo extracts that helps bring back **hair's vitality** by smoothening hair's surface, so it **moves and sways with life.***

(23) Maybelline Superstay 24HR Makeup Foundation: *Finally, a longwear foundation that stays flawless beyond any stretch of imagination. **Resisting:** heat, humidity, sweat, dryness, motion, touch, **life.***

Залежно від орієнтації на чоловічу чи на жіночу аудиторію-сприймача реклами формується й сам гендерно-орієнтований текст. Так «фемінним» текстам притаманне відсилання до естетично-еротичного профілю жінки та комфорту її оточення. Фемінна спрямованість реклами досягається через широке використання лексичних одиниць із якісною та оцінною семантикою, звернення до квантитативів із референцією до ступеня ефективності товарів, залучення компаративних форм та порівняльних конструкцій, а також через розмаїття лексичних та лексико-синтаксичних стилістичних форм. Такі результати дослідження дають змогу говорити, про те, що структура, зміст та стилістичні засоби рекламного тексту різняться залежно від гендерної ознаки адресата рекламного тексту. Тож перспективами подальших досліджень вважаємо вивчення лінгвалізації маскулінного профілю сучасної англомовної реклами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) / Е. Е. Анисимова. – Москва : Изд. центр «Академия», 2003. – 128 с.
2. Григорьева В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты / В. С. Григорьева. – Тамбов : Изд-во ТГТУ, 2007. – 288 с.
3. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сборник научных трудов. – Волгоград, 2000. – С. 5–20.

4. Крутько Т. В. Мовні особливості рекламних текстів у гендерному аспекті (на матеріалі віртуальної реклами) / Т. В. Крутько // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – 2008. – № 2. – С. 226–231.
5. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі / А. П. Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.
6. Чернявская В. Е. Дискурс как объект лингвистических исследований / В. Е. Чернявская // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса: сборник научных трудов. – Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов, 2001. – С. 11–22.
7. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. – С. 9–20.
8. Kilbourne, J. (2003). Advertising and disconnection. In T. Reichert & J. Lambiase (Eds.), Sex in advertising: Perspectives on the erotic appeal (pp. 173–180). Mahwah, NJ: Erlbaum.

REFERENCES

1. Anisimova, E. E. (2003). Lingvistika teksta i mezhkulturnaya kommunikatsiya (na materiale kreolizirovannykh tekstov). [Text linguistics and intercultural communication (based on creolized texts)]. Moskva : Izd. tsentr "Akademiya".
2. Grigoreva, V. S. (2007). Diskurs kak element kommunikativnogo protsessa: pragmalingvisticheskiy i kognitivnyi aspekt. [Discourse as an element of the communicative process: pragmalinguistic and cognitive aspects]. Tambov: Izd-vo TGTU.
3. Karasik, V. I. (2000). O tipakh diskursa // Yazykovaya lichnost: institutsionalnyi i personalnyi diskurs. [About the types of discourse // Language personality: institutional and personal discourse]. Volgograd.
4. Krutko, T. V. (2008). Movni osoblyvosti reklamnykh tekstiv u hendernomu aspekti (na materialy virtualnoi reklamy) // Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektivy. [Language features of advertising texts in the gender aspect (on the basis of virtual advertising) // Linguistics of XX century: new researches and perspectives].
5. Martyniuk, A. P. (2004). Konstruiuvannia henderu v anhlomovnomu dyskursi. [Constructing gender in English language discourse]. Kharkiv : Konstanta.
6. Chernyavskaya, V. E. (2001). Diskurs kak ob'ekt lingvisticheskikh issledovaniy // Tekst i diskurs. Problemy ekonomicheskogo diskursa: sb. nauch. tr. [Discourse as a subject of linguistic research // Text and discourse. Problems of economic discourse: collection of research papers]. Sankt-Peterburg: S.-Peterb. gos. un-t ekonomiki i finansov.
7. Shevchenko, I. S. (2005). Kognityvno-komunikativna paradyhma i analiz dyskursu // Diskurs yak kognityvno-komunikativnyi fenomen. [Cognitive and communicative paradigm of discourse analysis // Discourse as cognitive-communicative method]. Kharkiv : Konstanta.
8. Kilbourne, J. (2003). Advertising and disconnection. In T. Reicher & J. Lambiase (Eds.), Sex in advertising: Perspectives on the erotic appeal (pp. 173–180). Mahwah, NJ: Erlbaum.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олеся Єгорова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: когнітологія, дискурсивний аналіз, контрастивна лінгвістика, перекладацькі студії.

Анастасія Коротун – студентка Сумського державного університету.

Наукові інтереси: когнітологія, дискурсивний аналіз, контрастивна лінгвістика, перекладацькі студії.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Olesia Yehorova – Associate professor, Candidate of Philological Sciences (PhD), Department of Germanic Philology, Sumy State University.

Scientific interests: cognitology, discursive analysis, contrastive linguistics, translation studies.

Anastasiia Korotun – undergraduate student of Philology, Sumy State University.

Scientific interests: cognitology, discursive analysis, contrastive linguistics, translation studies.

УДК 811.111'42

THE CATEGORY OF MODALITY IN EDUCATIONAL DISCOURSE

Olena YEMEL'YANOVA, Maryna CHERNYSH (Sumy, Ukraine)

e-mail: yelenayemelyanova@ukr.net

ЄМЕЛЬЯНОВА Олена, ЧЕРНИШ Марина. Категорія Модальності В Освітньому Дискурсі

Стаття присвячена вивченню засобів вираження категорії модальності в англomовному освітньому дискурсі. Виявлено, що в науково-педагогічних текстах англійською мовами в якості ядра мовних репрезентацій суб'єктивної модальності виступають різноманітні модальні дієслова. Їм властиві характеристики, пов'язані з їх функціонуванням в якості сигналу суб'єктивного ставлення автора до викладу педагогічних феноменів, ідей, процесів; способу вираження суб'єктивного авторського ставлення і ряду специфічних об'єктивних закономірностей сучасних педагогічних процесів.

Ключові слова: освітній дискурс, категорія зв'язності, суб'єктивна модальність, об'єктивна модальність, модальні дієслова.

YEMEL'YANOVA Olena, CHERNYSH Maryna. THE CATEGORY OF MODALITY IN EDUCATIONAL DISCOURSE

The article deals with the studying the means of expressing the category of modality in English educational discourse. The conducted research shows that one of the most important text categories is modality. In the course of the study, it was found out that there are two main types of modality are differentiated in linguistics: objective and subjective. In the first case, we mean the expression of the relation of what is reported to reality from the point of view of the speaker; in the second – the ways of speaker's qualifying the objective content of the message. In the theory and practice of translation, the problem is mainly focused on subjective modality rendering, that is, on the speaker's point of view as to the relation of the utterance to reality. The specifics of the use of language representations of subjective and objective modality in the Ukrainian and English languages and their linguistic diversity are connected

with the national and cultural identity of historically formed and fixed in each particular language pedagogical phenomena and processes, as well as the ways of their linguistic representation and translation. The study of the peculiarities of the transmission of various modal shades in different languages shows that even such a conservative class of linguistic units as modal verbs reveals unusual semantic flexibility. The conducted research showed that in English educational discourse various modal verbs are the core means of subjective modality representation. They are characterized by features connected with their functioning as a sign of the author's subjective attitude to the presentation of pedagogical phenomena, ideas, processes. Linguistic representation of subjective modality comprises modal words, mood category, and modal particles. Expressing speaker's specific attitude to the pedagogical processes, events and phenomena that take place in the educational environment, linguistic representations of modality in English educational discourse, on the one hand, is a bright means of expressing the author's modality, and, on the other hand, emphasizes the originality of the scientific and pedagogical texts.

Key words: educational discourse, coherence, category of modality, subjective modality, objective modality, modal verbs.

The term «discourse» today is one of the most complex scientific concepts, which includes not only linguistic components, but also extra-linguistic ones. Our whole life is permeated with modality: in our society something is always allowed, something is forbidden; someone is able to do something, and someone is not. The study of the category of modality in linguistics has a long history. Significant contributions to the study of modality have made such scholars as S. Balli, V.V. Vinogradov, F. R. Palmer, J. Sanders, V. Z. Panfilov and others.

The phenomenon of modality is still the subject of the of many linguists' studies, but the lack of research in the area of educational discourse stipulates the relevance of this topic. The aim of the research is to identify the specific features of English educational discourse and to analyse and describe the linguistic representations of modality in scientific and pedagogical texts.

The subject area of the study is English education discourse and linguistic representation of modality in it. The specific topic is functional features of multilevel linguistic representations of modality in English educational discourse.

The notion «discourse» belongs to those questions that constitute a significant problem for linguists around the world. The universal definition of the concept of «discourse» does not exist yet. Discourse is considered in terms of a variety of aspects: both as a communicative process and as a text, as a system and as a communicative event. Different scientists offer their definitions of this phenomenon. Discourse is understood as the text immersed in a communicative situation or as communication through the text [8, p. 350].

Discourse is viewed as a text containing arguments, that is, a text in which a certain course of thought is recorded, and a communicative discourse is a text that contains interdependent judgments of the subjects [6, p. 171].

Educational discourse takes a major place in the system of institutional discourse and is of interest for the linguistic study in terms of its structure in general and taxonomy construction. The institutionality of educational discourse manifests itself primarily in the initial setting of its subjects' status inequality – the teacher and the student, since the nature of the job of the teacher imposes monopoly on communication, and any attempt to change the initially given communicative scenario is perceived as a deviation from the norm [2, p. 27].

Educational discourse is organized within the framework of a certain social institute on person-oriented basis (purpose, methods and means connected with the development of the student's personality in the organized process of social upbringing); is characterized by status relationship of the participants (a teacher and a student) and has a certain purpose (socialization of a new member of society) [9, p. 40].

A special place in linguistic studies takes the issue of modality representation in different languages. The category of modality, which expresses various relations between the speaker, the utterance content and the reality, represents the object of studying of several related sciences: logic, philosophy, linguistics. In linguistics modality is viewed as a category that expresses the connection of the utterance with reality [11, c. 206]. V.V. Vinogradov notes that «the category of modality is one of the main language categories» [5, p. 53]. The essence of modality is how the speaker thinks, understands, qualifies his message, how exactly he perceives the reality, in order to ensure the effectiveness and relevance of communication means.

Objective modality is a compulsory feature of any utterance and is one of the categories that forms a sentence. It is expressed in the language with the help of a special category of verb called mood. Forms of the indicative mood classify utterances as those belonging to the real category, whereas the conditional mood sort out the utterances as a desired or necessary ones [7].

For subjective modality foregrounding, different languages have a number of lexical-grammatical means, and the first place here take modal verbs. The category of the mood is considered to be the main means of expressing objective modality in the educational discourse.

T.K. Varenko believes that objective modality is a compulsory feature of any utterance and forms a predicative unit (sentence). Objective modality expresses the relation of the utterance to reality in terms of reality / irreality [3, p. 138].

The indicative mood is considered to be different from other moods because of having tense forms [4]. The conducted research shows that in English educational discourse, sentences with verbs in the Present Tense, which denotes the action that coincides with the moment of speech, are very often encountered.

For example: *Every student has a copy of 'the list' and it is displayed prominently on the classroom wall* (Politeness in Requests: Some Research Findings Relevant for Intercultural Encounters, c.7).

In the scientific and pedagogical texts, this feature of the Present Tense is used in the context of a particular lesson, a description of the students' actions sequence or the teacher's work at a certain stage of studying.

It is noted that due to the difference in the system of tenses and verb forms in English and Ukrainian, in English language educational discourse both Present Simple and Present Progressive can be used.

For example: *When the learners **are writing** an election manifesto for their political party tell them that they can be as serious or as crazy as they like* (Understanding Scientific Communication Through the Extraction of the Conceptual and Rhetorical Information Codified by Verbs, c. 20).

*Students **work** in groups of three. Two of the students **compete** against each other and the third is the 'question person' to ask relevant questions and judge the answer* (The Role of Thematic and Concept Texture in Scientific Text: Comparing Native and Non-Native Writers of English, c. 4).

In this case, the authors of scientific and pedagogical texts resort to the use of the Present Tense to characterize the modern pedagogical process, trends in the development of certain methods in foreign languages teaching. Quite often, this tense form is used to describe the advantages and disadvantages of the pedagogical situation in general.

For example: *A teacher **learns** that when it comes to writing – and studying plants – one thing **matters** most: attention to detail* («Time» interview).

English educational discourse is characterized by active use of the Past Tenses in the context of a particular educational situation, which often describes the author's personal experience.

For example: *When we **entered** the teaching profession in the mid-seventies, one of us in a large, northeastern, private, research institution and the other in a large, southern, public research institution, the students in our classes **were** very different from the ones who fill them today* (The theory formerly known as strings, c. 31).

The forms of the Future Tense, that denote the action in future, are the least common in English educational discourse.

For example: *Students **will: explore** the connection with between letters and letter combinations (graphemes); **explore** a variety of strategies to spell the sound words; **compose** books that focus on sound* (Synchronous electronic discussions in an EFL reading class).

Subjective modality (the attitude of the speaker to what is reported) is an additional feature of the utterance, in contrast to the objective modality. The semantic volume of subjective modality is considerably wider than the volume of objective modality [7].

Modal verbs as means of representing the category of subjective modality in English educational discourse are represented by both personal and impersonal predicates, which, combined with the subjective infinitive, reflect the purposeful activity from planning stage to implementation [12, p. 14].

It is found out that modal verbs are heterogeneous in a number of features, firstly, on the basis of frequency use in scientific and pedagogical texts. This allowed classifying the linguistic representations of modality represented by modal verbs and differentiating high-frequency, mid-frequency and low-frequency groups of modal verbs.

High-frequency modal verbs comprise «*can*», «*could*», «*may*», «*might*», «*should*», «*need*», «*want*».

For example: *By recognizing the heterogeneity of basic writing at any given time and place, teachers can draw on the full range of positions and forces – dominant, alternative, and oppositional as well as residual or emergent – with some of which we might align ourselves and with all of which we must* (Issues in Promoting Multilingualism Teaching – Learning – Assessment).

To mid-frequency modal verbs we can designate such modal verbs as «*must*», «*to have to*», «*seem*».

For example: *While the nation works to "leave no child behind" in poor and underperforming schools, we must be equally concerned about our best-performing schools, public and private* (Politeness in Requests: Some Research Findings Relevant for Intercultural Encounters, c. 3).

Low-frequency modal verbs include such modal verbs as «*to be able to*», «*to be to*», «*to wish*», «*ought to*», «*dare*».

For example: *Arielle says that because Halpin is able to step so easily into kids' shoes, "we can learn and have fun at the same time"* («Time» interview).

The conducted research showed that in English educational discourse various modal verbs are the core means of subjective modality representation. They are characterized by features connected with their functioning as a sign of the author's subjective attitude to the presentation of pedagogical phenomena, ideas, processes. Linguistic representation of subjective modality comprises modal words, mood category, and modal particles. Expressing speaker's specific attitude to the pedagogical processes, events and phenomena that take place in the educational environment, linguistic representations of modality in English educational discourse, on the one hand, is a bright means of expressing the author's modality, and, on the other hand, emphasizes the originality of the scientific and pedagogical texts.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артюнова Н.Д. Типы языковых значений / Н.Д. Артюнова. – М : Наука, 1988. – 341с.
2. Беркнер С.С., Пеньков Б.В. Лексико-семантическая специфика субъязыка школы (на материале языка американской школы). / С.С. Беркнер, Б.В. Пеньков. – Филологические науки в МГИМО. — Вып. 14. – М.: МГИМО(У), 2003. – 50с.
3. Варенко Т.К. Мовні засоби вираження модальності у жанрі фентезі на матеріалі романів С. Мейер) / Т.К. Варенко // Вісник ХНУ. – №1022. – Лінгвістична і лексикологія. – Харків, 2012. – 140 с.
4. Васильев Л.М. Модальные слова в их отношении к структуре предложения. / Л.М. Васильев // Ученые записки Башкирского университета. – Уфа, 1973. – 60 с.
5. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов. – В кн.: В. В. Виноградов Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – Москва: Наука, 1975. – 87 с.
6. Ишмуратов А.Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса / А.Т. Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса. Сб. трудов // Институт Ф-и. – К. : Наук. Думка, 1994. – 252 с.
7. Смелянова О.В. Модальность дискурсу финансового прогнозу / О.В. Смелянова // Філологічні трактати. – 2012. – Т.4, №1. – С. 29 – 34.
8. Карасик В.И. Дискурсивная персоналогия / В.И. Карасик // Язык, коммуникация и социальная среда: Сбор. науч. Трудов. Вып. 5. – Воронеж: Воронежский гос. Университет, 2007. – С.78 – 86.
9. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. Тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – 52 с.
10. Ралдугіна К.О. Модальність як лоніко-філософська та лінгвістична категорія / К.О. Ралдугіна // Вісник Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2008. – №1. – 161 с.
11. Солганик Г.Я. О текстовой модальности как семантической основе текста. – М., 1999. – 364–372 с.
12. Sanders J., Spooner W. Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View. / J. Sanders, W. Spooner. – Amsterdam – Philadelphia: John Benja-mins Publishing, 1997. – 112 p.

REFERENCES

1. Arutyunova, N.D. (1988). Tipy yazykovykh znacheniy. [Types of Linguistic Meanings]. M: Nauka.
2. Berkner, S.S., Penkov, B.V. (2003). Leksiko-semanticheskaya specifika subyazyka shkoly (na material yazyka amerikanskoj shkoly). [Lexico-semantic Specifics of a School Sublanguage (on the material of Americal school language)]. M: MGIMO(U).
3. Varenko, T.K. (2012). Movni zasoby vyrazhennya modalnosti u zhanri fentezi (na materiali romaniv S. Meyer). [Linguistic Means of Modality Foregrounding in Fantasy Genre (on the Material of S. Meyer's Novels)]. Kharkiv: KNU.
4. Vasiliev, L.M. (1973). Modalnyye slova v ich otnoshenii k structure predlozheniya. [Modal Verbs in their Relation to the Sentence Structure]. Ufa.

5. Vinogradov, V.V. (1975). O kategonii modalnosti i modalnykh slovakh v russkom yazyke. [About Modality and Modal Verbs in Russian]. M: Nauka.
6. Ishmuratov, A.T. (1994). Logiko-kognitivnyi analiz ontologii diskursa. [Logic-cognitive Analysis Discourse Anthology]. Kyiv: Naukova Dumka.
7. Yemelyanova, O.V. (2012) Modalnist dyskursu finansovogo prognozu. [Modality of Financial Projection Discourse]. Sumy: SDU.
8. Karasik, B.I. (2007). Diskursivnaya personologiya // Yazyk, kommunikatsiya i socialnaya sreda. [Discourse Personology // Language, Communication and Social Media]. Voronezh: VGU.
9. Karasik, B.I. (2000). O tipakh diskursa // Yazykovaya lichnost: institutsionalnyi i personalnyi diskurs. [About Discourse Types // Linguistic persona: Institutional and Personal Discourse]. Volgograd: Peremena.
10. Ralduzina, K. O. (2008). Modalnist yak logiko-filosofska ta lingvistychna kategoriya. [Modality as Logic-philosophical and Linguistic Category]. Zaporizhzhya.
11. Solganik, G. Ya. (1999). O tekstovoy modalnosti kak semanticheskoy osnove teksta. [About text Modality as Semantic Base of the Text]. Moskva.
12. Sanders, J., Spooner W. Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View. Amsterdam – Philadelphia: John Benja-mins Publishing.

THE LIST OF SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Ynterviu zhurnaln «Time» [Elektronnyi resurs]. [«Time» magazine interviews [Electronic resource].] Access mode : <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/24735>.
2. Codreanu A. Politeness in Requests: Some Research Findings Relevant for Intercultural Encounters // Journale of Defense Resources Management Studies.
3. Duff M.J. The theory formerly known as strings // Scientific American.
4. Fontaine L. The Role of Thematic and Concept Texture in Scientific Text: Comparing Native and Non-Native Writers of English // Special Issue Asp.
5. Ines C. Understanding Scientific Communication Through the Extraction of the Conceptual and Rhetorical Information Codified by Verbs // John Benjamins Publishing Company.
6. Issues in Promoting Multilingualism Teaching – Learning – Assesment. Access mode: https://issuu.com/frse/docs/issues_in_promoting_multilingualism_internet
7. Synchronous electronic discussions in an EFL reading class. Access mode: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.457.699&rep=rep1&type=pdf> (03.10.2018)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Ємельянова – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: дискурсознавство, текст-дискурсні категорії, лінгвістика тексту.

Марина Черниш – студентка VI-го курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету.

Наукові інтереси: дискурсознавство, текст-дискурсні категорії, лінгвістика тексту.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Olena Yemelyanova – Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Germanic Languages at Sumy State University.

Scientific interests: discourse studies, text-discourse categories, linguistics of the text.

Marina Chernysh – is a student of the 6th year of the Faculty of Foreign Philology and Social Communication of the Sumy State University.

Scientific interests: discourse studies, text-discourse categories, linguistics of the text.

УДК 81'23:159.942.3](477.75–074)(045)

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ЯЗЫКА СМЕХА В ОККУПИРОВАННОМ КРЫМУ

Галина КОРОБКА (Харьков, Украина)
e-mail: galynak@ukr.net

КОРОБКА Галина. ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС МОВИ СМІХУ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ

Представлений аналіз прагмалінгвістичного дискурсу мови сміху в окупованому Криму. Особливо підкреслюється захисна функція сміху, яка в умовах окупації нівелює страх перед окупаційною владою і їхніми діями на території півострова. Особливу увагу приділено коментарям і дописам українського блогера, який живе в Криму і веде під ніком КРИМський бандерівець російськомовний інформаційно-сатиричний щоденник “Новости Крымаша”. Наведено приклади з дайджесту КРИМського бандерівця, де виокремлено основні види мови сміху: злий сміх, цинічний сміх, глузливий сміх з елементами сарказму і зловтіхи. У КРИМського бандерівця мова ворожнечі зазнає карнавалізації. У дослідженні конкретної ситуації з окупованим Кримом це може бути названо *humorous hate speech* – гумористична мова ворожнечі. Виявлено основні інваріантні теми (об’єкти) для сміхового спілкування, які входять в структуру *humorous hate speech*.

Ключові слова: мова сміху, сміхова комунікація, КРИМський бандерівець, прагмалінгвістична концепція гумору, гумористична ситуація, злий сміх, глузливий сміх, гумористична мова ворожнечі, інваріантні теми (об’єкти) для сміхового спілкування.

KOROBKA Halyna. PRAGMALINGUISTIC DISCOURSE OF THE LANGUAGE OF LAUGHTER IN THE OCCUPIED CRIMEA

The article provides a detailed examination of an up-to-date issue of the pragmalinguistic discourse of the language of laughter in the occupied Crimea. The concept "language of laughter" is thought of as communicative-pragmatic component of laughter communication. The meaning of the language of laughter lies in the laughter text semantics. The present study investigates this issue by examining both the phenomenon of laughter and its reflection in the language, text, i.e. in the pragmalinguistic discourse. This is a developing semiotic system of verbal expressions, reflecting the spiritual joyful and elevated state of a person, or the expression of a defensive reaction with the help of evil and mocking laughter, quite acceptable towards the enemy, in danger and anxiety. The author has established the fact that the protective function of laughter under occupation eliminates the dread of the occupation authorities and their actions on the territory of the peninsula. Laughter acts here as a means of self-affirmation of an individual, and to deride the enemy means to gain an advantage and defeat of him. Only in laughter evil is leveled out, it gives pleasure, sometimes with the sadistic intention of the author of humorous discourse. The research has important implications for the moral resource of the de-occupation of the information, cultural and geographical space, and the liberation from unfreedom, an instrument to fight evil and overcome fear through laughter. Extensive coverage is given to comments and posts of a Ukrainian blogger who lives in the Crimea and keeps the Russian-language information and satirical diary "Novosti Krymnasha" ("The Krymnash News") under the nickname of CRIMEAn Banderite. This article provides examples of the main types of the language of laughter in the digest: evil laughter, cynical laughter, mocking laughter with elements of sarcasm and gloating delight. The basis of laughter communication under occupation is hate language, or hate speech known in Western culture. This is a certain style of speech, which is characterized by a high degree of negative emotionality. It is important to state that CRIMEAn Banderite's hate speech comes under carnivalization. In the case study of the occupied Crimea it may be called humorous hate speech. The author reveals the main invariant themes (objects) for laughter communication, which are included in the structure of humorous hate speech.

Keywords: the language of laughter, laughter communication, CRIMEAn Banderite, pragmalinguistic concept of humour, humorous situation, evil laughter, mocking laughter, humorous hate speech, invariant themes (objects) for laughter communication.

В долгой борьбе за свою национально-культурную идентичность украинский народ проявлял не только героизм и волю к победе, но и развивал критическое и юмористическое мировосприятие к вызовам судьбы. Это было своеобразным средством духовного утверждения и самозащиты. На терпкую и злобную иронию суровой жизни не может быть негативный ответ, а только позитивная реакция улыбки и жизнеутверждающего смеха. Для смеховой культуры нет неприкасаемых сакральных символов, запретных тем и идеологических табу. Страна-агрессор Российская Федерация целенаправленно препятствует процессу формирования украинской национально-культурной идентичности и постоянно ведет информационную войну против Украины: необъективность, манипуляции, искажения фактов, откровенные неприкрытые дезинформации и инсинуации. С февраля 2014 года началась и продолжается вооруженная агрессия-интервенция РФ в Украину. Первой частью вооруженного конфликта между Россией и Украиной стала военная операция, которая была осуществлена российскими войсками без знаков отличия на территории Крыма с целью отторжения Крымского полуострова от Украины и установления над ним контроля. Захват территории сопровождался беспрецедентной информационной войной среди местного населения полуострова и завершился аннексией-оккупацией Крыма. Вооруженная агрессия считается международным преступлением против мира и безопасности человечества, аннексия Крыма является нарушением ряда международных договоров. Оккупация породила новую волну сопротивления путем высмеивания-уничтожения захватчиков не только в реальной жизни, но и в Интернете. Такими «добровольными смехотворцами» могут быть аматоры (шутники, балагуры, острословы-самоучки, весельчаки, остряки), наделенные игровыми способностями, юмористической креативностью, которые реализуют свои таланты на почве повседневной жизни» [14, с. 120]. Во время смертельной опасности и при ощущении потери свободы человеку свойственно смеяться и шутить, поскольку юмор и смех достигают наивысшей точки активности. Люди смеются над врагом-оккупантом, чтобы преодолеть боль потерь в себе и одновременно получить разрядку нервов при невыносимом напряжении тревожных дней. Высмеивание агрессора-врага разоружает его. Вероятно, только этим аспектом природы смешного можно объяснить вспышки юмора в острых и кризисных ситуациях. Наиболее популярными Интернет-смехотворцами являются видеоблогер Андрей Анатольевич Карпов, известный как Андрей Полтава, пишущие блогеры (КРЫМский бандеровец, RoksolanaToday&Крым, Фашик Донецкий, Горький Лук, Василий Рыбников и др.), а также музыкальные контрпропагандисты (Орест Лютый (сценический псевдоним Антина Мухарского), Мирко Саблич (Mirko Sablic) – музыкальный проект, по самоопределению в соцсетях – «иронически-сатирическое рефлексирование в песенных формах событий Оккупационной войны»).

Как известно, смех имеет освобождающий характер («освобождение от несвободы»). Юмор и смех можно считать синонимом свободы – по крайней мере, внутренней свободы

человека. Смеющийся человек свободен от догм, ему легко преодолевать жизненные препятствия. В. И. Карасик в своей монографии [5] констатирует, что «юмор обладает ценностными характеристиками, т. е. связан с ключевыми жизненными ориентирами. Юмор по своей сути есть один из самых удобных способов адаптации человека к меняющимся обстоятельствам, это реакция на неожиданное развитие событий [...] Таким образом, юмор – это органическая защитная характеристика человеческой психики, достаточно тонкий и сложный эмоциональный феномен, связанный с выживаемостью человека как вида, т. е. юмор связан с витальными ценностями человека» [5, с. 156]. Сам же по себе смех является средством преодоления страха и запугивания со стороны оккупационных властей, поскольку «страх стал неотъемлемой составляющей жизни в оккупации», «Страх. Страх и еще раз Страх правит в Крыму», «Жить стало страшно, а страх стал синонимом Крыма» [7]. Действительно, оккупанты, над которыми смеются, перестают быть страшными, даже если они прибегают к репрессиям. Смех фактически является наказанием для оккупационных властей за их порочность и убожество. Преодолевая страх, смех закладывает основу победы над ним. Не существует запретов и ограничений, созданных смехом. Власть, насилие никогда не говорят на языке смеха. Смеясь, иронизируя, человек становится смелее в условиях оккупации. В. И. Карасик также отмечает, что «с позиций витальных ценностей (как средство выживания и психологической самозащиты) смех соотносим со страхом, но страх представляет собой способ эмоциональной концентрации на негативной основе перед опасным событием, а смех – способ эмоциональной релаксации на позитивной основе после опасного события» [5, с. 156]. В качестве связи смеха и преодоления жизненных проблем автор приводит паремиологические тексты, напр. «Под силу беда со смехами, а невмочь беда со слезами» [5, с. 157].

Анализ прагматического дискурса языка смеха в оккупированном Крыму позволит в максимально доступной научной форме получить необходимые систематизированные знания по основным понятиям, темам смеха. Это может служить моральным ресурсом для деоккупации информационного, культурного и географического пространства, освобождением от несвободы, инструментом борьбы со злом и преодолением страха через смех, поскольку именно он временно отрешает человека от страха. Смех в этом трагическом социальном и культурном контексте мог бы указывать на желание субъекта приспособиться к суровым экзистенциальным условиям. Это триумф овладения ситуацией в условиях оккупации – своеобразный психосоциальный инструмент для психического выживания, где смех утверждает жизнь и стремится отрицать смерть. Смех, побеждая страх, просветляет мировоззрение человека и раскрывает для него мир по-новому. Достаточно часто победа смеха может быть эфемерной, только духовной, но она является предтечей гибели оккупационной власти, поскольку оккупация никогда еще не была вечной в истории цивилизации – она обречена на смерть, и смех способствует этому процессу.

Обзор предыдущих исследований и публикаций, в которых начато решение проблемы и на которые опирается автор, показывает, что смех имеет тесную связь со злом. Эрик Смаджа [14] рассматривает два латинских автора Цицерона и Квинтилиана, которые относят смех и предмет смешного к сфере риторики и красноречия. По Цицерону, «смех вызывают всевозможные уродства физического, умственного, нравственного характера, человеческие недостатки, низкие и позорные вещи. Вся сфера преуменьшения и обесценивания смехотворна [...] Оратор может пускать шутки, которые для него служат социальным оружием, наступательным и оборонительным, грозным, эффективным и полезным. Это оружие высмеивания, социальный инструмент высшей степени агрессивный и разрушительный, но и заодно обольстительный и объединительный» [14, с. 25–26]. Борьба со злом осуществляется через смех, поскольку смех действительно представляет оружие против врага, необходимое для атаки, обороны и обретения справедливости и независимости. Цицерон и Квинтилиан «обращают внимание на довольно агрессивные шутки или острые смеховые стрелы, которые порождают утешение и выливаются в форме смеха, придавая ему очевидную садистическую составляющую, которую потом находим в других философских концепциях» [14, с. 28]. Фундаментальные постулаты классических мыслителей часто склонны рассматривать смех и смеховую установку именно в контексте травмы, стресса,

страха, тревоги и чувства опасности. Смех Ф. Ницше, с одной стороны напоминает смех Демокрита, который, согласно легенде, всегда на людях смеялся и умер от смеха. Смеялся он над людьми, так как считал, что они своей глупостью и бессмысленной жизнью недостойны жалости, а достойны только смеха. Для Ницше смех тождествен свободе. Смех – это свобода, но свобода через уничтожение, негативная свобода. В «Весёлой науке» Ницше пишет, что *«смеяться – значит быть злорадным, но с чистой совестью»* [9, 1, с. 612]. *«Убивают не гневом, а смехом»*, — утверждает Ницше (Курсив мой. – Г. К.), [10, с. 34], и совершенно точно указывает при характеристике смеха Заратустры на сущность смеха вообще: *«... злоба моя – смеющаяся злоба, живущая под кустами роз и под изгородью из лилий: – ибо в смехе всё злое собрано вместе, но признано священным и оправдано своим собственным блаженством»*, *«Смейся, смейся, моя светлая, здоровая злоба! С высоких гор бросай вниз свой сверкающий, презрительный смех!»* (Курсив мой. – Г. К.), [10, с. 190, 194]. Иными словами, тайна смеха заключается в том, что только в смехе зло нивелируется, доставляет удовольствие, иногда с садистической интенцией автора юмористического дискурса. У А. Бергсона смех используется в качестве карательного инструмента группы против неуклюжести, недостатков, особенностей определенных индивидов. Смех есть мерой исправления, с помощью которой он подчеркивает и укрощает определенную специфическую несознательность людей и событий. Общество мстит посредством смеха за те вольности, которые позволяют по отношению к нему [1, с. 59, 121]. Смех, в этом смысле, *«не имеет ничего доброжелательного. Здесь он несёт в себе функцию отплаты злом на зло»* [1, с. 119] и вызывается впечатлением от «автоматизма», «косности» в поступках людей. Таким образом, Бергсон, как и Ницше, отрицает возможность доброго смеха. Всё смешное несёт на себе след, оставленный злом, но не всё злое может смешить. Вызвать смех способно лишь зло выразительное, тут же уничтожающее возможность для зарождения доброго смеха. Ведь выразительность («сильное чувство») предполагает силу, она и эта сила губительны для смеха. Если он не защитится тем, что Бергсон назвал «равнодушием», то неминуемо погибнет или просто не возникнет. Не зло само по себе смешит нас, а способ его выразительной подачи, его смысловое обрамление. У современных исследователей смеха как явления культуры также прослеживается моделирование юмористического дискурса «смех и зло – злой смех». Так, М. Т. Рюмина сформулировала это как «парадокс смеха», который заключается в свойстве смеха радоваться по поводу зла. Зло, которое по логике вещей должно вызывать осуждение, негодование, расстройство, печаль, стыд и т. д., в случае со смехом вызывает неподдельную радость и даже наслаждение. Позитивная в целом эмоция – смех, в связке со злом, является реакцией на зло и, соответственно, носит защитный характер. Смех связан с радостью, «происходящей от сознания, что зло, которым мы возмущены, не может нам повредить и оно преодолимо» (Курсив мой. – Г. К.), [13, с. 94–95]. Л. В. Карасев достаточно точно связал смех и зло в качестве противостояния последнему. Смех не может быть источником зла, хотя его постоянный контакт со злом может вызвать подобную иллюзию. Смех отражает зло подобно зеркалу, оттого его так часто путают с самим злом. В злом смехе есть надежда на изменение мира и себя в этом мире, в нём есть надежда на лучшее [4, с. 40–41].

Именно поэтому изучение этого феномена даёт возможность правильно осмыслить его сущность. Концепт «язык смеха» понимается, прежде всего, как коммуникативно-прагматический компонент смехового общения. Немаловажным является анализ семантики смеха, который базируется на фигурах речи (метафоре, метонимии, гиперболе и др.). Смысл языка смеха заключён в семантике текста о смехе, поэтому для раскрытия этого вопроса в работе предлагается анализ как феномена смеха, так и его отражение в языке, тексте, т. е. в прагмалингвистическом дискурсе. Язык смеха является специфическим и универсальным средством выражения смеха, обеспечивающим возможность процессуального разворачивания в пространственно-временных формах и рефлексивного осмысления действительности. Это развивающаяся семиотическая система словесных выражений, отражающая душевное радостное и приподнятое состояние человека, либо выражение защитной реакции с помощью злого и насмешливого смеха, вполне приемлемого по отношению к врагу, при опасности и тревоге. Всё, что может вызвать смех, входит в

структуру языка смеха. Эта система флексибильна и постоянно меняется: то, что раньше вызывало смех, а теперь стало привычным и несмешным, выходит из средств употребления языка. Новое словесное выражение, возбуждающее смех, становятся составляющей языка смеха. Таким образом, для языка смеха характерно отсутствие избитости и тривиальности. В коммуникативно-прагматическом пространстве интерпретировать любое высказывание можно только в контексте. Ключевым понятием для описания смеховой коммуникации в прагмалингвистике является характер конкретной ситуации. «Для раскрытия характеристик такой ситуации необходимо обратиться к текстам, в которых вербализуется поведение людей, которые шутят и понимают шутки» [5, с. 155].

Опираясь на прагмалингвистическую концепцию юмора В. И. Карасика, представляется возможным раскрыть разновидности языка смеха в оккупированном Крыму. Объектом особого внимания исследования являются комментарии и сообщения украинского блогера, который живет в Крыму и ведет под ником КРЫМский бандеровец русскоязычный информационно-сатирический веблог «Новости Крымнаша. Информационное сопротивление российской оккупации Крыма и Донбасса» [3; 6; 7; 11], который будет служить в качестве иллюстративного материала юмористического дискурса, т. е. текста, погруженного в ситуацию смехового общения. Ежедневное ведение блога – реакция автора на одиночество или состояние изоляции, проявление эскапизма и бегство от реальной жизни в пространство симулякров. Человек, испытывающий нравственное и моральное одиночество в оккупации, коммуникативный вакуум (отсутствие реальной насыщенной коммуникации и попытка ее компенсации в блогах) использует интернет-ресурс как спасение от этого вакуума. «Жутко хочу уехать из Крыма, но не могу бросить своих стариков. Все друзья разъехались: Одесса, Днепр, Харьков, Прага, Париж... Одно развлечение отсталость – вату в ступор вводить», «Потыкал палкой своих знакомых ватников... Еще живые, огрызаются» [7]. С точки зрения прагматики (теории речевых актов) речевой акт включает говорящего (автора дискурса), слушателя (адресата дискурса) и той реальности, которая находит отражение в дискурсе. Все три компонента прагматической структуры текста – отражаемая в речи действительность (описание жизни фактами и явлениями реальности в условиях оккупации), субъективно-авторское начало (автор веблога – КРЫМский бандеровец), потенциал восприятия (зарегистрированные участники-соавторы, которые пишут комментарии, и читатели – скрытые участники – т. н. «партизаны», не пишут, а только читают дайджест) – присутствуют в веблоге и тесно взаимосвязаны с прагмалингвистическим дискурсом, который предполагает рассмотрение особенностей управления восприятием адресата в рамках пространственных и временных координат построения текста. Факты и явления реальности, находящие отражение в дискурсе создают своего рода пространственно-временную модель действительности, или хронотоп. Так, создавая хронотопические рамки повествования, говорящий фиксирует в целостном континууме дискурса точку зрения, «наблюдательный пункт», с которого он (а стало быть, и участник-читатель) воспринимает изображаемые события. Блог КРЫМского бандеровца используется как платформа для самовыражения и выпускается на основе собранных фактов на новостных сайтах и по сообщениям реальных жителей Крымского полуострова в социальных сетях, личных наблюдений автора, рассказов близких и друзей. Следует обратить внимание, что КРЫМский бандеровец принципиально пишет слова «Россия» и «Путин» с маленькой буквы [11]. Блогер активно осуждает российскую оккупацию Крымского полуострова, поддерживает информационное сопротивление российской пропаганде на территории полуострова, освещает, что на самом деле происходит в Крыму, «чтобы все знали, что такое “русский мир”». Если сегодня мы промолчим о ком-то, завтра могут промолчать и про нас», «Дайджесты не призваны осветлить чей-то разум, они являются дневником оккупации Крыма россияней, и показывают реальные события, происходящие здесь» [7]. Однако важным показателем степени прагматизации дискурса становится уровень языковой компетенции говорящего (уровень становления его языковой личности). «Остроумное высказывание рассчитано не только на смеховую реакцию, но и на оценку интеллектуальных способностей автора. По мере возрастания интеллектуальности юмора возрастает и вероятность перехода юмористического высказывания в иную плоскость,

за рамки юмора в серьезное общение» [5, с. 254]. С другой стороны, немаловажное значение имеет фактор обращенности высказывания на читателя дайджеста, его адресованность, поскольку блогер – не только тот, кто рассказывает о своих мыслях, а и тот, кто является популярным человеком, окруженный событиями, другими людьми, является экспертом и имеет возможность передавать свой опыт. Блогер оцифровывает часть реальности и интегрирует ее в виртуальный мир, делится с аудиторией аспектами реальной жизни, в данном случае особенностями жизни в оккупации. С позиций прагматического лингвистического анализа юмора В. И. Карасик понимает механизм той или иной смеховой реакции в исследовании юмористической эмпатии. Как говорят французы, «главное – иметь смеющихся на своей стороне» [8, с. 134]. Поэтому в блоге КРЫМского бандеровеца юмористическую тональность общения формируют адресаты-эмпатики (называют себя «хунта», «хунтяне») – они заранее находятся на стороне автора, ассоциирует себя с ним и готовы поддержать морально, снабжая дайджест своими шутками и саркастическими комментариями. «Юмористическая тональность представляет собой эмоциональную атмосферу общения, которая характеризуется дружелюбным отношением участников общения друг к другу, с одной стороны, и переворачиванием определенных ценностей, с другой стороны. Юмористическая тональность по своей сущности – это взаимная настроенность участников общения на юмор, это смеховое осмысление всего происходящего, готовность шутить и смеяться. Если юмористическая интенция – это характеристика коммуникативного поведения говорящего, желание организовать юмористическую ситуацию, т. е. активная позиция субъекта речи, то юмористическая тональность – это установка коммуниканта на ситуацию, которая изначально отмечена юмором, т. е. в данном случае позицию субъекта речи можно определить как относительно пассивную» [5, с. 253–254]. В. И. Карасик обращает внимание на монографию В. Г. Раскина «Семантические механизмы юмора», где анализируются имеющиеся в лингвистической науке классификации юмористических ситуаций и текстов (например, любое нарушение привычного порядка вещей, замену одних вещей другими, игру слов, бессмыслицу, замаскированные оскорбления и т.д.). В основу приведенной классификации положены различные критерии: степень эмоционального сопереживания, рефлексивность, коммуникативная форма высказывания, психологическая мотивировка речевого действия. Среди восьми типов юмористических высказываний, которые выделяет В. Г. Раскин, *намеренное высмеивание и юмор в качестве сублимации протеста* наиболее соответствуют предмету внимания данного исследования (Курсив мой. – Г. К.), [5, с. 259]. Намеренное высмеивание: «Обед на работе. Смакую сало. Подошёл ватник, который меня все время называет Бандерой, и попросил поделиться. Решил пошутить над ним: “Извини, нам из Госдепа только на себя выделяют, а москалям велено брюкву кушать”. Видели бы вы его офигевшую рожу. Только и вымолвил в ответ: “Ну ладно, привет Госдепу”. Короче, обиделся» [7]. Юмор в качестве сублимации протеста: «Знакомый плачется, что в подъезде разруха. Не знает, кому писать, куда жаловаться. Посоветовал ему написать на каждом этаже “Слава Украине!”, и сразу всё сделают. Он аж заулыбался», « “Ок, Гугл! Где в Крыму можно посидеть с друзьями? Результат: найдено 4 тюрьмы и 2 колонии-поселения”, – написал житель Ялты. К сожалению, даже юмор в Крыму все чаще – черный...» [7].

Изучение блога КРЫМского бандеровеца показало, что в условиях оккупации смех и юмор не могут быть беззлобными и добрыми, а смеяться можно только став на время жестоким и нечувствительным, поэтому предлагается выделить основные виды языка смеха, которые выражаются следующими фразами из дайджеста [7]:

злой смех: ОРУ!!!!; Бугага))))); Теперь можно неистово поржать; Сплошной цирк, в котором больше никто не смеётся...да это же СТРАНА 404 МГАГАГАГА; Потім довго реготали; Ржал в голос; Гомерический хохот; Громкий хохот))))); Как же я ору))))))))); Поржали с ватных бабулек.

циничный смех: Чота поржал; Чота ржу))))); Что-то ржу!; Бесконечный бандеровский хохот; Ржу с новостей – Прямазохизм какой-то; Просто посмейтесь; Звучит цинично и смешно; Ну нет сил ржать... Я не Искандер; Что за звук раздается? Это хохочут Искандеры. Обхохатываются; Если бы я была Искандером, изоржалась бы вся;

Икают от смеха даже российские Искандеры; Где-то на просторах мразии слышен сиплый хохот Искандеров; Оборжались искандеры.

насмешливый смех с элементами сарказма и злорадства: *Слушал, сдерживая смех; (уже смешно); (хаха два раза); Читал и плакал от смеха)))*; *Улыбнуло!*; *Звучит смешно и обидно; Чота смешно)))*; *Смеялись долго все; Ахахаха)))*; *Гыгыгы; Смешно же; Можно начинать смеяться; Смеюсь)))*; *Смешно наблюдать; Смешно видеть; Ничто так не радует с утра, как веселые и находчивые крымские пропагандоны; Смешно и крепко.*

Смеховое общение в оккупации не может быть эмоционально стерильным, т. е. без негативной эмоциональности очень сложно противостоять врагу. Когда часть страны оккупирована, а на другой части – состояние войны, имеет смысл дегуманизировать врага словесно в Интернет-пространстве, поэтому в прагматингвистическом дискурсе возникает язык вражды, или известный в западной культуре *hate speech*, как самое необходимое условие противостояния. Это определенный стиль речи, который характеризуется негативной эмоциональностью высокой степени – своеобразный ответ-антидот на язык вражды [15], который сложился в информационном пространстве на территории оккупированного Крымского полуострова как оружие РФ против украинцев и крымских татар. «Россияне тоже помнят про Голодомор, но смерть миллионов украинцев для них – лишь повод высмеять трагедию нашего народа, поэтому в россии и появляются всякого рода циничные речевки, как например, “хохлам газовый холодомор”. И об этом мы тоже должны помнить, чтобы никогда не забывать, с кем имеем дело!» (Курсив мой. – Г. К.), [7]. Немаловажно отметить, что у КРЫМского бандеровца язык вражды подвергается карнавализации. В исследовании конкретной ситуации с оккупированным Крымом это может быть названо **humorous hate speech**. Смеховой компонент существенно смягчает негатив, который непосредственно связан со злом и подтверждает ранее озвученный тезис о связи смеха и зла. Целью является высмеять врага – в переносном смысле убить его, но не так жестоко, как совершить это в реальности. А. Бергсон утверждал, что смех снимает косность в общении, однако, следует также добавить, что «смех используют как оружие в борьбе против другого, против врага, [...] как инструмент пропаганды, дискредитации ...» [14, с. 149]. «Ватникам очень не нравится, когда мы *высмеиваем* их двуличную фальш», «Чужой боли не бывает. Особенно в оккупации... Закаляю *ненависть и безжалостность* к русне, а также к их “весне”» (Курсив мой. – Г. К.), [7]. «Высмеять своего противника, поразить его злой шуткой – обычно ненаказуемым, но чрезвычайно эффективным способом – это весьма заманчивое преимущество» [8, с. 134]. Смех выступает здесь как средство самоутверждения личности, а осмеять противника означает одержать преимущество и победу над ним. «Осознание комичности даже сильного, страшного врага помогает людям мобилизовать силы на борьбу с ним, преодолеть чувство страха и растерянности» [2, с. 26]. КРЫМский бандеровец очень точно подмечает спасительную силу смеха в условиях оккупации: «Крым. Если раньше только патриоты Украины спасались *сарказмом и юмором*, чтоб не сойти с ума, то теперь предатели поступают так же. Такое поведение становится общим трендом», «Ватники, спасибо, что беспокоитесь о здоровье бандеровцев, *ведь смех, как известно, продлевает жизнь. Давно я так не смеялся)))*», «Керченские пропагандоны нас радуют. Смерть от голода нам не грозит — есть риск умереть от смеха», «В стране дураков уже ничего не удивляет. Остается *только смеяться и смехом продлевать себе жизнь...*»)), «Если смех продлевает жизнь, то искандеры будут жить вечно!» (Курсив мой. – Г. К.), [7]. Прагматингвистический дискурс языка смеха в оккупированном Крыму затрагивает основные инвариантные темы (объекты) для смехового общения, которые входят в структуру *humorous hate speech*:

главная духовная скрепа (Крымский мост): «*Керченский мост – это же коммунизм, которого мы все так ждали. Это же то самое «светлое будущее», которое пока дойдет, превращается в мутное настоящее. Не надо его достраивать! Сохраните ватникам мечту!*». «*Мост открыт. Срочно нужна новая скрепа, которую предатели будут ждать в несбыточных надеждах на улучшение своей жизни.*». «*Мост ватных надежд постепенно превращается в мост разочарований.*». «*Счастливого рая после моста не случилось*» [7].

комические имена оккупантов: *Поклоунская (Поклонская); Консольтантинов, Консольтинов (Константинов); Гоблин (Аксенов); Януковоц (Янукович); Пукин (Путин); Письков (Песков)* [7].

переселенцы с РФ, которые имеют свое особенное название – понаехавшие (понаехи): также называют *понаприперевшимися* из-за поребрика («прут понаехи») и сравнивают их с саранчой. «Человекозамещение крымчан лаптями». «Даже посты не о понаехавших заканчиваются разговорами о понаехавших. После деокупации вата первая будет гнать метлами понаехав по мосту, если тот выстоит к моменту освобождения». «Как же скучно мы жили без понаехавших. Вся нечисть россии к нам съехала. И это не мои слова, а слова предателей, но я их подтверждаю. С мостом теперь ещё веселей будет...». «Сегодня на работе говорили про "понаехавших". Случайно вырвалось слово "русьня"... многим понравилось. Теперь понаехавших называют русьней)) + в карму диверсанта» [7].

вата (ватники): «Ватник, услышав, что доллар подорожал, сказал, что это хорошо, так как теперь больше рублей от проданной нефти будет. Помните, мы над путинным смеялись, когда он что-то подобное ляпнул? Так вот, их много, таких экономистов». «Жестокый троллинг ваты: В Севастополе появилась наливайка “СBEERBANK”, которая оформлена в цветовой гамме “Сбербанка”. Вату в банкомат теперь сюда посылаем)))» [7].

туризм (несезон): «Крым стал островом-404 после оккупации страной-404. Сначала кричишь, что “Украина – страна-404”, а потом оказывается, что 404 – это Крым». «Отсутствие туристов погружает остров 404 в средневековье». «Антитуристическая операция прошла успешно». «Мразияне, туристический сезон открыт! Прихватите примусы, фонарики и батарейки. А еще воды наберите с собой. Где-то есть ол-инклюзив, а у нас ол-дизейбл...». «В Крыму продолжаются блэкауты. Темнота – друг скрепного курортника». «Следующий несезон будет ещё веселей, чем предыдущие в оккупации» [7].

А. Бергсон отмечает: «Есть уродства [...] в некоторых случаях они вызывают смех» [1, с. 22]. Такими объектами для смеха служат «наноремонты» дорог, различные памятники, которые оккупанты открывают в Крыму. «Российские нанотехнологии шагают по Крыму. Завидуйте». «Наноремонты шагают по оккупированному Крыму. Все строго по ГОСТу россии». «Наноремонты дорог шагают по Крыму. ГОСТ рф выдержан. Везде применяются Сколковские технологии» [7]. «Нанотехнологии все еще шокируют жителей острова-404: “Вот такой интересный знак был мною обнаружен в п. Курортный!!!! (+ фото дорожного знака КИРПИЧ. Со знака отвалилась белая круглая часть, которую заменили картонкой, а на неё подвесили настоящий кирпич на веревках)”. Комментарий: “Это россия, великая страна!”, “Нарисовать красный прямоугольник — это примитив, а тут 3D”, “3D технологии”» [7]. «Ватники Ялты, в которой до оккупации каждый год все причалы приводились в порядок после осенне-зимних штормов, снова в шоке от нанотехнологий: “Улыбнул”, “Тоже недавно с этого смеялись. Ну и пи*дец какой-то!!! “Такой ремонт курам на смех”» [7]. «Оккупанты в Херсонесе установили множество подставок для плакатов с цитатами “великих”. Подставки напоминают виселицы с табуретками. Готовятся... В шоке даже ватники: “Чисто поржать. Тот случай, когда деньги есть, а мозгов нет. Позорище. Максимальный репост уродства от директора Херсонеса, чтобы до минкульта дошло”» [7].

Аннексия полуострова в корне изменила привычную жизнь крымчан и сломала немало судеб. Исходя из опыта жизни в оккупации, КРЫМский бандеровец доказывает тот факт, что нельзя сидеть, сложа руки. Его ежедневные наблюдения за жизнью на оккупированном полуострове определяют основную мысль этой статьи: негативные условия действительности следует воспринимать только через положительное эмоциональное состояние, возвышенность духа – иначе в этих условиях выжить трудно. «Можно высмеивать происходящее в Крыму, проявлять чудеса сарказма, но как же больно видеть, как твоя малая родина потухает и превращается в уродца. Я искренне завидую тем странам, у которых нет под боком неадекватной россии. Хотя, как показывает практика, даже удаленность от этого мордора, пожирающего человеческие души, может не спасти...» [7]. Смеховое общение в дайджесте может служить спасением и освобождением от оккупации,

хотя бы пока в моральном плане, ведь только свободный человек может через смех выразить свое несогласие с настоящим. «Эпиграф к роману «Симплициссимус» гласит: «Так мне нравилось – со смехом говорить правду». Этот эпиграф представляет собой стихотворное переложение латинской поговорки «*ridendo dicere verum*» – «смеясь говорить истину», восходящей к одной из сатир Горация» [12, с. 169], и наиболее точно позволяет подытожить анализ прагмалингвистического дискурса языка смеха в оккупированном Крыму. Смех правды КРЫМского бандеровца, вызванный изобличением недостатков внутренней духовной жизни человека в условиях оккупации, имеет позитивный оптимистический посыл, поскольку «Крым делает выбор в пользу Украины, в пользу будущего, т. к. смотреть на свое настоящее все страшней», «Нужно возвращаться в Украину, если простят» [7]. Эта победа морального характера над врагом означает: «Не опускаем рук! Пережили нацистов, пережили коммунистов – переживём и рашистов!» [7]. Перспективой дальнейших исследований может быть систематизация и обобщение лексико-стилистических средств языка смеха в блоге КРЫМского бандеровца.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бергсон А. Смех / Анри Бергсон. – М. : Искусство, 1992. – 127 с.
2. Боров Ю. Б. Комическое / Ю. Б. Боров. – М. : Искусство, 1970. – 268 с.
3. Гуменюк Л. КРЫМский бандеровец: Крым – слишком тяжелый камень на шее утопленника (полный текст интервью) [Электронный ресурс] / Лариса Гуменюк. – Режим доступа: www.obozrevatel.com/society/08972-kryimskij-banderovets-kryim-slishkom-tyazhelyiy-kamen-na-shee-utoplennika.htm
4. Карасев Л. В. Философия смеха / Л. В. Карасев. – М. : Рос. гуманитар. ун-т, 1996. – 224 с.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
6. Крымнаш : (повний текст статті) [Електронний ресурс]// Електронна енциклопедія «Вікіпедія». – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
7. КРЫМский бандеровец. *Новости Крымнаша*. Информационное сопротивление российской оккупации Крыма и Донбасса [Электронный ресурс] / – Режим доступа : <https://crimeaual.wordpress.com/>
8. Лук А. Н. О чувстве юмора и остроумии / А. Н. Лук. – М. : Искусство, 1968. – 191 с.
9. Ницше Ф. Соч. : в 2 т. / Ф. Ницше. – М., 1990. – Т. 1 – 831 с. ; Т. 2 – 829 с.
10. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше. – М. : АСТ ; Х. : Фолио, 2001. – 352 с.
11. Новости Крымнаша : (повний текст статті) [Електронний ресурс]// Електронна енциклопедія «Вікіпедія». – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
12. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха / В. Я. Пропп. – М. : Искусство, 1976. – 183 с.
13. Рюмина М. Т. Эстетика смеха. Смех как виртуальная реальность / М. Т. Рюмина. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 320 с.
14. Смаджа Е. Сміх. Біологія, психіка, культура / Ерік Смаджа ; пер. з фр. А. Репа. – Київ : Ніка-Центр ; Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2017. – 160 с.
15. Язык вражды в информационном пространстве Крыма: Информационно-аналитический доклад о распространении языка вражды на территории Крымского полуострова (март 2014 – июль 2017) / Под общ. ред. И. Седовой и Т. Печончик. – Киев, 2018. – [Электронный ресурс] – Режим доступа : <https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2018/03/Hate-book-RU.pdf>

REFERENCES

1. Bergson, H. (1992). *Smekh. [Laughter]*. Moscow: Iskusstvo.
2. Borev, Yu. B. (1970). *Komicheskoye. [Comical]*. Moscow: Iskusstvo.
3. Gumenyuk, L. (07 marta 2017). *KRYMskiy banderovets: Krym – slishkom tyazhelyy kamen na sheye utoplennika. [CRIMEAn Banderite: Crimea is too heavy stone around the neck of the drowned man]*. Retrieved from: www.obozrevatel.com/society/08972-kryimskij-banderovets-kryim-slishkom-tyazhelyiy-kamen-na-shee-utoplennika.htm.
4. Karasev, L. V. (1996). *Filosofiya smekha. [Philosophy of Laughter]*. Moscow: Ros. gumanit. un-t.
5. Karasik, V. I. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse]*. Volgograd: Peremena.
6. *Krymnash [Krymnash]*. (4 lystopada 2017). Elektronna entsyklopediia “Wikipedia”. [Electronic encyclopaedia: “Wikipedia”]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D1%8B%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D1%88..>
7. KRYMskiy banderovets. (z 13 lystopada 2014, shchodenno). *Novosti Krymnasha*. Informationsnoye soprotivleniye rossiyskoy okkupatsii Kryma i Donbassa [CRIMEAn Banderite. *The Krymnash News*. Information resistance to the Russian occupation of the Crimea and Donbass]. [Weblog]. Retrieved from: <https://crimeaual.wordpress.com/>.
8. Luk, A. N. (1968). *O chuvstve yumora i ostroumii. [On the Sense of Humor and Wit]*. Moscow: Iskusstvo.
9. Nietzsche, Friedrich W. (1990). *Soch : v 2 t. [Collected Works issued in Two Volumes]*. Moscow.
10. Nietzsche, Friedrich W. (2001). *Tak govoril Zarathustra. [Thus Spoke Zarathustra: A Book for All and None]*. Moscow : AST ; Kharkov : Folio.

11. Novosti Krymnasha [The Krymnash News]. (30 travnya 2017). Elektronna entsiklopediya "Wikipedia". [Electronic encyclopaedia: "Wikipedia"]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8_%D0%9A%D1%80%D1%8B%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B0.
12. Propp, V. Ya. (1976). *Problemy komizma i smekha. [Issues of Comic and Laughter]*. Moscow: Iskusstvo.
13. Ryumina, M. T. (2003). *Estetika smekha. Smekh kak virtualnaya realnost. [Aesthetics of Laughter. Laughter as Virtual Reality]*. Moscow : Editorial URSS.
14. Smadja, Éric. (2017). *Smikh. Biolohiia, psykhiika, kultura. [Laughter. Biology, Psyche, Culture]*. Kyiv : Nika-Tsentr ; Lviv : Vydavnytstvo Anetty Antonenko.
15. Sedova, I., & Pechonchik, T. (2018). *Yazyk vrazhdy v informatsionnom prostranstve Kryma: (Informatsionno-analiticheskiy doklad o rasprostraneni yazyka vrazhdy na territorii Krymskogo poluoostrova (mart 2014 – iyul 2017)). [Hate Speech in the Information Space of the Crimea ((Information and analytical report on the spread of hate speech on the Crimean peninsula (March 2014 – July 2017))]*. Retrieved from <https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2018/03/Hate-book-RU.pdf>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Коробка – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Харківської державної академії культури.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, лінгвофілософія, філософія культури, дискурсологія, лінгвістика тексту, сміх і гумор в Інтернет-середовищі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Halyna Korobka – Candidate of Philosophical Science (PhD), Assistant Professor of the Foreign Languages Department, Kharkiv State Academy of Culture, Ukraine.

Scientific interests: cultural linguistics, intercultural communication, philosophical linguistics, philosophy of culture, discourse study, text linguistics, laughter and humor on the Internet.

УДК27–475.5(477):001.8

ДИСКУРСНІ ПАРАМЕТРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПОВІДІ

Ольга ПЕТРИШИНА (Тернопіль, Україна)

e-mail: petryshyna.te@gmail.com

ПЕТРИШИНА Ольга. ДИСКУРСНІ ПАРАМЕТРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПОВІДІ

У статті описано критерії сучасного українського проповідництва як інституційного спілкування. Дискурсний підхід передбачає врахування прагматичної інформації, реалізованої у процесі взаємодії адресанта (проповідника) і адресата (вірянина) з урахуванням екстарлінгвальних чинників, зокрема специфіки хронотопу. Особливістю проповідницького дискурсу є те, що його учасником також є Бог: він імпліцитний, однак має визначальну роль у комунікації. Такий набір комунікативних, особливостей хронотопу, концептосфери тощо визначають специфіку проповідницького дискурсу.

Ключові слова: проповідницький дискурс, інституційне спілкування, комунікативний акт, адресат, адресант, віра, сакрум, хронотон.

PETRYSHYNA Olga. DISCOURSE PARAMETERS OF THE MODERN UKRAINIAN SERMON

The article describes the criteria of modern Ukrainian preaching as institutional communication. The sermon is a fundamental primary genre of religious communication. This is not only an interpretation of biblical truths, but also an effective means of moral education and the creation of the spiritual foundations of the life of Christian society. The priest conceptually and meaningfully arranges preaching communication. Accordingly, the priest chooses the subject of a sermon, its genre, strategies, tactics, updates relevant concepts, etc. The recipients of the sermon are listeners of different age, social status, interests, level of education, awareness, character, etc., but the category of "faith" is unifying for the addressee and recipients. The success of preaching depends to a large extent on the consideration of the recipients' interests. In this way, attention is focused on the relation between the subject of communication and his speech product. The preaching discourse, compared with other forms, has one more feature: the addressee perceives the text, delivered from the pulpit, unperemptorily, ambiguously, and not only on the basis of faith, but critically, subjectively, not necessarily agreeing with everything. A specific feature of preaching discourse is that its participant is also God: he is implicit, but he has a decisive role in communication. Such a set of communicators, their speech incarnation and interactions in the sermon are unique. A discursive approach to the study of the sermon involves the consideration of the pragmatic information that it implements in the interaction of the speaker (preacher) and the addressee (the believer), taking into account the extralinguistic factors, including the specificity of the chronotope. The setting of preaching communication is usually clearly regulated. The traditional place of preaching is the temple as the main religious institution in which worship and religious ceremonies take place. Rarely does preaching discourse go beyond the church (for example, a sermon during the funeral service). All forms of sermons described in homiletics are intended for a wide range of listeners and are used on any day of the ecclesiastical year. The church sermon according to liturgical time may be Sunday, festive and lenten. Clearly defined status in the preaching, mainly the oral form of the sermon functioning, standardization in combination with the personal precepts of the preacher determine the specifics of the preaching discourse.

Key words: preaching discourse, institutional communication, communicative act, recipient, addressee, faith, sacrum, chronotope.

Постановка проблеми. Гуманітарні, духовні виклики, які сьогодні стоять перед українським суспільством, актуалізують проблему використання української мови як єдиного національного коду в різних сферах суспільного життя, у тому числі в релігійній комунікації. Сучасні екуменічні процеси привертають увагу науковців до релігійного дискурсу як складного, багатофункціонального феномену.

Аналіз останніх досліджень. Упродовж останніх десятиліть спостерігається стійкий інтерес українських мовознавців до особливостей спілкування у сакральній сфері. Йдеться про комунікацію, детерміновану і мотивовану поняттям віри, – між людиною і Богом, між духівниками та вірянами, членами релігійної громади тощо. Українські переклади Біблії, релігійна лексика, семантико-стилістичні особливості, жанрова специфіка сакральних текстів, концептосфера – ці та інші аспекти стали об'єктами досліджень Т. Вільчинської, Н. Дзюбишиної-Мельник, У. Добосевич, З. Куньч, М. Лесюка, С. Лісняк, В. Німчука, І. Павлової, Н. Піддубної, Н. Пуряєвої, М. Скаб, І. Чепіги, Г. Чуби та ін. Беручи за основу теоцентричний підхід, за яким все суще, у тому числі людина, є творінням Бога, активно розробляється окрема галузь лінгвістики – теолінгвістика (Д. Кристал, О. Гадомський, В. Бугаєв, О. Черхава та ін.). У багатьох працях чітко окреслилися тенденції не тільки формально-структурного аналізу релігійної мови, але й вивчення прагматичних аспектів комунікативного процесу в сакральній сфері (К. Бобирева, В. Бурцев, Р. Ваврінчик, А. Жулинська, В. Карасик, С. Кот, К. Кузьміна, Ю. Олешко, В. Салімовський та ін.). Незважаючи на розроблені дослідницькі концепції, сучасне українське проповідництво як живий комунікативний процес комплексно не описано, що зумовлює актуальність пропонованої праці.

Мета статті – систематизувати критерії сучасного проповідницького дискурсу.

Уведення в лінгвістику терміна «дискурс» породило низку питань, на які науковці намагаються дати відповіді, зокрема визначення ознак дискурсу, розробка моделі, впорядкування типології тощо. Ці та інші дискусійні питання підтверджують думку Л. Мацько: «Дискурс – це лінгвосоціальне поняття, динамічне, актуальне, часопросторове і віртуальне» [5, с. 417].

За словами В. Карасика, з погляду статусно-рольових характеристик учасників спілкування принципово важливо протиставити особистісно-орієнтоване і статусно-орієнтоване спілкування. Це дає змогу розмежувати особистісний та інституційний типи дискурсу [3, с. 6]. Власне, у другому випадку простежується «мовленнєва взаємодія представників соціальних груп або інститутів один з одним, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості у межах встановлених суспільних інститутів, кількість яких визначається потребами суспільства на конкретному етапі його розвитку» [4, с. 280]. Основними структурними компонентами релігійного дискурсу як інституційного є такі: 1) учасники, 2) хронотоп, 3) цілі, 4) цінності (у тому числі засадничий концепт), 5) стратегії, 6) матеріал (тематика), 7) різновиди і жанри, 8) прецедентні (культурогенні) тексти, 9) дискурсивні формули [4, с. 221].

Одним із важливих критеріїв диференціації типів релігійного дискурсу і опису проповідницького зокрема є врахування культових мовленнєвих актів, детермінованих різними комунікативними ситуаціями, як-от: літургія, сповідь, молитва, проповідь тощо. Складність і оригінальність усіх типів релігійного дискурсу полягає в тому, що вони передбачають поняття «віри» (у Бога, безсмертність душі, природу людини (створення, гріхопадіння та відкуплення), її майбутню долю тощо) та усвідомлення діалектики сакрального і профанного.

Н. Мечковська аргументовано доводить, що проповідь є фундаментальним первинним жанром релігійної комунікації [7, с. 205]. Проповідування як священний обов'язок кожного пастиря Христової церкви – це не тільки інтерпретація біблійних істин, навернення до Бога, віри шляхом відкриття спасенних істин, долучення до християнського громади і відповідних обрядодій, але й дієвий засіб морального виховання, творення духовних підвалин життя суспільства. Ця важлива роль, чітко визначена статусність спілкування, стандартизованість у поєднанні з індивідуально-авторськими настановами проповідника, на наш погляд, визначають специфіку проповідницького дискурсу.

Український християнський проповідницький дискурс органічно вписується у структуру комунікативного акту, описаного Р. Якобсоном: 1) мовець, 2) слухач, 3) код (мова), 4) повідомлення, 5) контекст і 6) контакт [11, с. 197-202]. Описуючи раніше роль сакрума у комунікативному акті проповіді, ми дійшли до висновку, що: сакрум виступає контекстом у значенні умов оптимального забезпечення проповідницької комунікації,

зокрема, її мети, часу і місця виголошення проповіді, рольової диференціації комунікантів тощо; інтерпретація всього, що пов'язано із сакральною сферою, лежить в основі повідомлення; усвідомлення і визнання сакрума забезпечують контакт між душпастирем та вірянами; реалізуючись у конкретних концептах, мовних формулах, символах, сакрум вбирає в себе поняття коду [10, с. 199].

Як бачимо, кожен із названих компонентів тісно пов'язаний із центральною категорією релігії – сакрум, об'ємне трактування якої запропонував І. Набитович: «*sacrum*, сакральне – одна з універсальї, яка найповніше містить у собі співвідношення, взаємозалежності і зв'язки, найхарактерніші, ключові поняття та концепти різних релігій, та, беручи ширше, концепти культури загалом» [8, с. 3]. Аналізуючи корелятивну пару сакральне / профанне, Т. Вільчинська обґрунтовує значення «сакрального» як такого, що має безпосередній стосунок до релігії: «Його діалектика визначається взаємодією священного і демонічного, які разом із профанним репрезентують релігійний світ. Як міфічне постає у двох антитегічних аспектах – Хаосу і Золотого Віку, так і сакральне з його протилежними полюсами регламентує світовий порядок» [2, с. 128].

Досліджуючи сучасний український проповідницький дискурс, поняття «сакрум» використовуємо як найбільш оптимальну інтеграційну назву всієї священної сфери, в тому числі божественного начала, неземних, ідеально-божественних понять, речей, явищ, які наділені магічним змістом і в які вірують християни, а також обрядів, релігійної практики тощо. Закономірно, що діалектика сакрального / профанного лежить в основі християнства, відповідно, тлумачення християнських істин у проповідництві будується на інтерпретації цієї корелятивної пари та похідних, дотичних чи супровідних (*Бог / людина, душа / тіло, благодіяння / гріх, небо / земля* тощо).

Церковне проповідництво від інших типів культового спілкування відрізняє мета – роз'яснення біблійних істин, формулювання і пропагування морально-етичних цінностей, поведінкових норм, які відповідають християнській релігійно-філософській концепції. Проповідь – це усний жанр релігійного спілкування, якому притаманні: декларативність, агітаційність, доступність, обґрунтованість та ін. Проповідництво закладає підвалини віровчення, впливає на свідомість людей, формує релігійний етикет тощо.

Визначальну роль в організації проповідницької комунікації відіграє постать мовця, яку виконує священнослужитель: з одного боку, він є представником християнської громади, має, як інші віряни, права, відповідальність, переживання з приводу різних церковно-релігійних подій тощо, а з іншого, – як духовний наставник зобов'язаний пояснювати прихожанам не тільки християнські істини, але й різні життєві явища, ситуації, бути зразком у сенсі дотримання норм християнської моралі, поведінки, організації життя тощо. І. Ломачинська з приводу безапеляційної авторитетності духівника зазначає: «...разом з тим він має бути переконаним, що ті, хто образять проповідника, піддадуться страшній карі в день суду, і тому відчувати себе захищеним. Так пояснюється відношення промовця і його аудиторії» [6, с. 28]. Цей канонічний статусний критерій, на наш погляд, дещо нівелюється сучасними реаліями демократизації та секуляризації суспільства, водночас прагненням максимально наблизити церкву до прихожан, вибором багатьма священнослужителями моделі невимушеного, партнерського спілкування із вірянами. Таким чином між мовцем і слухачем у проповідницькому дискурсі встановлюються особливі, не рівні, але приязні, дружні стосунки. Вибір стратегій і тактик, формул, відповідні композиційні процедури тощо забезпечують спілкування, в якому в ідеалі переважають доброзичливість і турбота про благо пастви. Завдяки естетиці мовлення духівника, образності, вияву авторської індивідуальності здійснюється його безпосередній вплив на реципієнтів, підтримується їхня зацікавленість, на основі чого можна говорити про ефективність проповідницької практики. За спостереженнями Н. Бабич, у проповідницькому дискурсі багато значить темп мовлення, інтонація, пауза, експресивність, конотація, до яких активно долучаються інші екстралінгвальні та психологічні чинники, як-от: місце спілкування (у церкві, каплиці, в оселі, на кладовищі тощо), оздоблення приміщення, режисура, диригування, музика, спів, одяг і т. ін. [1, с. 253]. Ці контекстуальні критерії підсилюють значущість духовної атмосфери, додають їй піднесеності, сакральності, врешті роблять особливою саму

проповідницьку комунікацію, організаційно і змістовно оригінальну, порівняно з іншими видами релігійного дискурсу (молитовним, реколекційним та ін.).

Отож священик концептуально і змістовно організовує проповідницьку комунікацію. «У проповідницькому дискурсі мовець виступає інтерпретатором дійсності та прагне в процесі комунікації модифікувати когнітивний простір реципієнта, однак його суб'єктний фокус обмежений віровченням, постулатів якого він дотримується» [9, с. 34]. Відповідно до цього священик обирає тему проповіді, жанровий різновид (гомілію, слово, промову тощо), стратегії, тактики, актуалізує відповідні концепти тощо.

Особливістю проповідницького дискурсу є те, що його учасником також є Бог: він імпліцитний, однак має визначальну роль у комунікації. На думку Ю. Олешко, «врахування вербальної дистанційованості супер-агенса є невід'ємною умовою створення проповіді, що врешті зумовлює полілогічність дискурсу. Такий набір комунікантів, їх мовленнєве втілення та взаємодії у проповіді є унікальними» [9, с. 34].

У проповідницькому дискурсі статусно-рольові стосунки чітко марковано формулами типу: *Любі у Христі, Браття і сестри, Браття і сестри у Христі, Дорога християнська громадо* тощо. Водночас адресатами виступають слухачі, різні за віком, соціальним статусом, інтересами, рівнем освіченості, інформованості, складом характеру тощо. Об'єднавчою для адресанта та адресатів є категорія «віра». У контексті детального аналізу конститутивних ознак релігійного дискурсу В. Карасик окреслив концепт «віра» як ментальний стан людини, яка: 1) розуміє відмінність між даним повсякденним світом, з одного боку, і потойбічним, надприродним світом, з іншого боку; 2) не сумнівається в існуванні цього потойбічного світу, сфокусованого в ідеї центральної істоти – Бога; 3) робить вибір, визнаючи існування Бога; 4) довіряє Богу і чекає від нього допомоги [4, с. 328]. Організація проповіді визначається саме концептом «віра»: духовний наставник прагне розкрити вірянам радість від визнання існування Бога, зміцнити людей у їхній вірі, допомогти в подоланні життєвих труднощів знову ж таки через віру.

Успіх проповідництва у великій мірі залежить від врахування інтересів та запитів реципієнтів. У такий спосіб концентрується увага на відношенні між суб'єктом спілкування та його мовленнєвим продуктом. Проповідницький дискурс, порівняно з іншими видами, має ще одну особливість: адресат сприймає текст, виголошений з амвону, не безапеляційно, не завжди однозначно і не лише на основі віри, а критично, суб'єктивно, не обов'язково з усім погоджуючись. Клієнти проповідницької комунікації формально беруть пасивну участь у спілкуванні, однак імпліцитно відповідають, запитують, і навіть дискутують із духовним наставником під час його проповідування. Такі імпліцитні дискусії, на наш погляд, виникають, коли інтерпретація Святого Письма, аргументи, приклади суперечать внутрішнім настановам вірян, виходять далеко за межі сакрального (наприклад, торкаються політичних, соціальних, індивідуально-особистісних проблем), а також коли акценти зміщуються із мовлення на особистість проповідника або інший об'єкт, профанний за своєю суттю.

Дискурсний підхід до вивчення проповіді передбачає врахування прагматичної інформації, яку вона реалізує у процесі взаємодії мовця (проповідника) і адресата (вірянина) з урахуванням екстарлінгвальних чинників, зокрема специфіки хронотопу. Зазвичай часопростір проповідницької комунікації чітко регламентований. Традиційним місцем виголошення проповіді є храм як основна релігійна інституція, в якій відбуваються богослужіння та релігійні обряди. Рідше проповідницький дискурс виходить за межі церкви (наприклад, проповідь під час похоронного богослужіння). Усі описані гомілетиками форми проповіді розраховані на широке коло слухачів і використовуються в будь-які дні церковного року. Церковна проповідь за літургійним часом може бути недільною, святковою та пісною. Недільні проповіді тісно пов'язані з апостольськими та євангельськими читаннями на недільних літургіях протягом цілого року. Святкові проповіді виголошують під час господніх свят (наприклад, Різдва Христового, Воскресіння Христового), богородичних (Непорочного зачаття Матері Божої, Різдва Пресвятої Богородиці) та на дні святих (святого Миколая Чудотворця, святого Йосафата, святого апостола Петра). Святкові проповіді служать для поширення культу святих і заохочення вірних до наслідування їхніх чеснот. Пісними проповідями називають релігійні повчання під час Великого Посту –

Чотиридесятниці. Як бачимо, проповідництво визначається чіткими хронотопними маркерами, а тому характеризується високою стандартизованістю та клішованістю.

Концептуальний простір проповідницького дискурсу, окрім засадничих концептів «Бог» і «віра», формують інші, характерні для християнської комунікації («душа», «дух», «гріх», «покута» тощо), а також концепти, властиві іншими типами спілкування, але осмислені з погляду християнської філософської концепції («любов», «життя», «смерть», «любов», «страждання», «покарання» тощо).

Висновки. Сучасне українське християнське проповідництво – це своєрідний галузевий дискурс у складній структурі релігійного дискурсу, інтеракція священнослужителів (адресантів) із вірянами (адресатами), спрямована на пропагування християнських догматів через осмислення біблійних образів, подій і явищ, сакральних понять і християнства як філософської концепції в її поліаспектному функціонуванні.

Перспективи подальших розвідок. Перспективу подальших досліджень становить вивчення стратегій та особливостей реалізації категорії дейксису для висвітлення комунікативно-когнітивних домінант сучасного проповідницького дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: [навч. посіб.] / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
2. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. : [монографія] / Т. П. Вільчинська; [наук. ред. Н. В. Слухай]. – Тернопіль : Джура, 2008. – 424 с.
3. Карасик В. И. О типах дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: [сб. науч. тр.]. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Мацько Л. Дискурсний аналіз / Л. Мацько // Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 414–421.
6. Ломачинська І. М. Сутність християнської проповіді в контексті традиції духовного лідерства / І. М. Ломачинська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Філософія. Політологія. – 2008. – Випуск № 89/90. – С. 26–29.
7. Мечковская Н. Б. Язык и религия: [пособие для студентов гуманитарных вузов] / Н. Б. Мечковская. – М. : Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.
8. Набитович І. Й. Категорія *sacrum* у художній літературі XX–XXI ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія л-ри» / І. Й. Набитович. – Львів, 2009. – 36 с.
9. Олешко Ю. Л. Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Олешко Юлія Леонідівна. – Київ, 2016. – 211 с.
10. Петришина О. Визначальні риси та особливості функціонування проповідницького підстилю як різновиду релігійного стилю сучасної української літературної мови / Ольга Петришина // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. пр. : Слов'янська філологія. – Чернівці, 2010. – Вип. 509–511. – С. 196–203.
11. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм «за» и «против»: сборник статей [перевод с английского, французского, немецкого, чешского, польского и болгарского языков; под редакцией Е. Я. Басина и М. Я. Полякова] / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.

REFERENCES

1. Babych, N. D. (2003). *Praktychna stylistyka i kultura ukrayinskoyi movy*. [Practical stylistics and culture of the Ukrainian language]. Lviv: Svit.
2. Vilchynska, T. P. (2008). *Kontseptualizatsiya sakralnoho v ukrayinskiy poetychniy movi XVII–XVIII st.* [Conceptualization of the sacral in the Ukrainian poetic language of the seventeenth and eighteenth centuries]. Ternopil: Dzhura.
3. Karasik, V. I. (2000). *O tipakh diskursa // Yazykovaya lichnost: institutsyonalnyy i personalnyy diskurs*. [On types of discourse // Language personality: institutional and personal discourse]. Volgograd: Peremena.
4. Karasik, V. I. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs*. [The language circle: personality, concepts, discourse]. Volgograd: Peremena.
5. Matsko, L. (2009). *Dyskursnyy analiz // Ukrayinska mova v osvithnomu prostori*. [Discourse analysis // Ukrainian language in the educational space]. Kyiv.
6. Lomachynska, I. M. (2008). *Sutnist khrystyianskoyi propovidi v konteksti tradytsiyi dukhovnoho liderstva // Visnyk Kyiyvskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. [The Essence of Christian Sermon in the Context of the Tradition of Spiritual Leadership // Bulletin of the Taras Shevchenko National Taras Shevchenko University]. Kyiv.
7. Mechkovskaya, N. B. (1998). *Yazyk y religiya*. [Language and religion]. Moskva: Agentstvo «FAIR».
8. Nabytovych, I. Y. (2009). *Katehoriya sacrum u khudozhniy literaturi XX–XXI st.* [Category sacrum in the literature of the XX–XXI centuries]. Lviv.

9. Oleshko, Y. L. (2016). Staroukrayinska propovid XVII st. v komunikatyvno-kohnityvnomu vymiri. [Old-Ukrainian preaching of the XVII century. in the communicative-cognitive dimension]. Kyiv.

10. Petryshyna, O. (2010). Vyznachalni rysy ta osoblyvosti funktsionuvannya propovidnytskoho pidstylyu yak riznovydu relihiynoho stylyu suchasnoyi ukrayinskoyi literaturnoyi movy // Naukovyy visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu. [Definitive characteristics and features of the functioning of the preaching subtext as a kind of religious style of contemporary Ukrainian literary language]. Chernivtsi.

11. Yakobson, R. (1975). Lingvistika i poityka // Strukturalizm «za» i «protiv». [Linguistics and Poetics // Structural Pros and Cons]. Moskva: Progress.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Петришина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, дискурсологія, методика навчання у вищій школі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olga Petryshyna is a Candidate of Philological Sciences, an assistant professor of the Department of the Ukrainian language and methods of its teaching, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University.

Scientific interests: text linguistics, discourse studies, methods of teaching in higher education institutions.

УДК 811.161.1

ПРИРОДА ДИСКУРСУ: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Наталія СТУПНИЦЬКА (Харків, Україна)

e-mail: stunataly@gmail.com

СТУПНИЦЬКА Наталія. ПРИРОДА ДИСКУРСУ: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті зазначається, що текст, як об'єкт вивчення, є настільки складним поняттям, що неможливо його проаналізувати, використовуючи одну дослідницьку модель. На сучасному етапі найбільш продуктивним методом дослідження тексту є його розгляд з урахуванням дискурсивного розуміння, що зумовлює необхідність визначення поняття дискурсу. У статті виявлено багатозаровість поняття дискурсу, розглянуто підходи дослідників до його розуміння.

Ключові слова: текст, поняття, дослідницька модель, метод дослідження, дискурс, багатозаровість.

STUPNYTSKA Nataliia. THE NATURE OF DISCOURSE: AN ATTEMPT TO INTERPRET

It is noted in the article that the text as an object of study is such a complex concept that it cannot be analyzed with the help of one research model. The most traditional and common means of texts definition is their distribution according to the existing genre system, however, there are cases when the text created by the author exceeds the established genre limits in one or another aspect. The aim of this article is to identify the multilayer concept of discourse, the diversity of approaches to its understanding and definition. Modern paradigms of humanitarian knowledge, within the scope of them the theories of discourse are developed, consider various aspects of the concept. Artistic expression can be defined as a special type of a subject activity in a discursive space, the meaning of which is to problematize the actual means of modeling of reality in a speech act. The versatility of the concept of discourse makes it difficult to determine its definition. Discourse can be considered as an ideologically executed speech activity of the linguistic personality, which forms the verbal space of a field of scientific knowledge or art in interaction with other participants of this activity and, in fact, the text or a collection of texts, taking into account their communicative and extra-linguistic characteristics. A special place in the dynamic space of discourse belongs to the text, which directly depends on the subjects of discourse, because its completeness and integrity is formed in the process of interaction between the author and the reader. It is necessary to take into account the feature of the texts of fiction. It is conditioned by the temporal and spatial isolation, due to this fact discourse can take place in the mode of autocommunication. Discourse is also not a monolithic category; it has a multilayered character and a dynamic space. The mutant structure of discourse generates a variety of views and leads to an unsustainable discussion, which leads to the emergence of new works and becomes a promising subject for further research.

Key words: text, definition, research model, genre system, multilayer concept of discourse, discourse, extra-linguistic characteristics.

Розмаїття сучасних засобів та типів комунікації зумовлює появу різних видів текстів, їхню легку доступність та розповсюдженість, що й спричинило необхідність набуття вміння створення тексту відповідно до цілей висловлювання і, відповідно, вивчення особливостей текстотворення, що й обумовлює актуальність обраної нами теми статті.

Слід зазначити, що текст, як об'єкт для вивчення, є настільки складним, що вичерпний його опис видається неможливим при використанні тільки однієї дослідницької моделі. Мабуть, найбільш традиційним та звичним засобом дефініції текстів є їх розподіл згідно існуючої жанрової системи, однак, існують випадки, коли створений автором текст у тому чи іншому аспекті виходить за встановлені жанрові межі. Цв. Тодоров вважає, що максимальним наближенням до найбільш вдалого опису тексту є «звичайне читання – тією мірою, якою воно залишається лише маніфестацією тексту» [15, с. 37]. Однак, беручи до уваги людський фактор, можна зазначити, що він позбавляє читання іманентності, оскільки читач не відтворює текст у процесі читання, а кожного разу (навіть у разі повторного читання) заново створює, на думку В. Філіпова, «особистісно-актуальний зміст – образ тексту» [16, с. 73].

Мета даної статті полягає у виявленні багатозначності поняття дискурсу, розмаїття підходів до його розуміння та дефініції.

Говорячи про дискурс, неможливо, на нашу думку, обійти увагою діяльність М. Бахтіна [1], адже, саме він зазначив, що у лінгвістиці відсутнє поняття, що концептуалізує вислів не у якості граматичного явища, а у якості «цілісного висловлювання», яке «уже не є одиницею мовлення (і не є одиницею «речевого потоку» або «речевої ланки»), а є одиницею речевого спілкування, маючи не значення, а зміст [...] маючий відношення до цінності – до істини, краси тощо – і вимагаючий відповідного розуміння, включаючого в себе оцінку» [с.]. Таким чином, саме дослідження М. Бахтіна стали, на наш погляд, своєрідним каталізатором, спричинивши заглиблення у вивчення тексту, виявляючи багатозначність цього явища, що й породило розмаїття думок і робіт з цього питання.

Розглянувши ту ж саму проблему під іншим кутом, М.Фуко [17] скористався терміном «дискурс» й позначив ним комунікативну реальність, що розташована «між думкою і мовленням» [17, с. 74], яка, на його думку, майже не вивчалася у лінгвістиці.

На сучасному етапі найбільш продуктивним методом дослідження тексту є його розгляд з урахуванням дискурсивного розуміння, що зумовлює необхідність визначення поняття «дискурсу». На думку Ю. Степанова дискурс являє собою особливе використання мови, за яким стає особлива граматика, особлива лексика, особливі правила вживання слів і синтаксису, особлива семантика. І все це створює «можливий (альтернативний) світ» [13, с. 43]. Цей особливий світ знаходить своє відображення у різних інституційних дискурсах, наприклад, філософському, психологічному та ін., де це поняття не обмежується межами тексту, а містить у собі весь вербалізований ментальний простір тієї чи іншої науки. М. Димарський вважає, що дискурс одночасно є й семіотизацією культурно-історичної події, й мовленнєвою діяльністю, її продуктом, тобто текстом, і тому він ширше і глибше тексту [3, с. 28].

Подібною думкою дотримується Г. Манаєнко, яка вважає, що «будь-який дискурс породжує текст – конкретний матеріальний об'єкт, що відображає специфіку взаємодії людей під час створення інформаційного середовища у тій чи іншій сфері діяльності» [6, с. 30].

Сучасні парадигми гуманітарного знання, в межах яких розробляються теорії дискурсу, розглядають різні аспекти поняття. Власне термін «дискурс» походить від відомої сосюрівської опозиції «мови» та «мовлення» (*la langue* и *la parole*). «Мовлення», на відміну від мови, яка визначалася Сосюром як соціальний, зовнішній відносно індивіда аспект мовленнєвої діяльності, як віртуальна система, трактувалася ним, як індивідуальна дія, діяльність, що протиставлена суспільній функції мови Пешё [9, с. 310-312]. Сосюрівське розуміння подібне до концепції «мовленнєвих актів» і до теорії «внутрішнього мовлення» Л. Виготського. Поняття «дискурс» у сучасних лінгвістичних дослідженнях, які суміщають філософські, соціологічні та психологічні дефініції, у зв'язку із теорією висловлювання. Дискурсом є мова у тому вигляді, в якому вона використовується суб'єктом мовлення. Простір висловлювань, на думку М. Бахтіна, або дискурсивний простір, стає посередником між літературою і мовою, між літературою і зовнішньою реальністю [1, с. 431]. Саме в ньому формується те «семіотичне середовище», яке, на думку Ю. Лотмана, є необхідною умовою реалізації комунікативної функції словесного мистецтва» [4, с. 438].

Художнє висловлювання можна визначити як особливого виду діяльність суб'єкта у дискурсивному просторі, сенс якої полягає у проблематизації актуальних для суб'єкта засобів моделювання реальності у мовленнєвому акті.

Багатогранність поняття дискурсу утруднює однозначне його визначення. У. Чейф зазначив, що «дискурс є багатограним, й обмеженість будь-яких спроб відобразити його моделювання, звівши дискурс до одного або двох вимірів є очевидною...» [19, с.49]. Багатозначність цього поняття знайшла своє відображення у сфері дискурсивного аналізу, що містить у собі, на думку П. Ходжа, розгляд дискурсивних процесів і структур, мови і мислення, соціальних аспектів і проблем, що є пов'язаними зі значенням [20, р. 3]. У лінгвістиці все більш затверджується запропоноване французьким культурологом М. Фуко розуміння дискурсу як сукупності усього висловленого. М. Макаров писав, що «широке уживання дискурсу як родової категорії відносно понять мовлення, тексту, діалогу сьогодні

все частіше зустрічається у лінгвістичній літературі, у той час як у філософській, соціологічній або психологічній термінології воно вже стало нормою».

У лінгвістиці це поняття іноді використовується не за призначенням, ототожнюючись або з сосюрівським *parole*, або з усною формою текстуальності: «Текст і дискурс зазвичай розглядають як письмову (текст) і мовленнєву форму (дискурс), хоча у науковій літературі це викликає суперечки» [14, с. 36]. Деякі лінгвісти вважають за потрібне «вживати термін “дискурс” згідно його етимологічного значення (бесіда, розмова, дискусія), протиставляючи його таким чином терміну “текст” (“зафіксована” розмова, бесіда, дискусія)» [7, с.8]. З точки зору М. Димарського, дискурс є «лише засобом передавання інформації, але не засобом її накопичення» [3, с. 28]. К. Седов вважає дискурс не тільки «мовленнєвим твором» і «простором взаємодії» (комунікативним), але й «процесом соціальної взаємодії людей» [11, с.13]. Тойн А. ван Дейк, у свою чергу, чітко розрізняючи процесуальне «вживання мови і дискурс», трактує останнє, як «комунікативну подію соціокультурної взаємодії», а не засіб, що вміщує у себе «мовця й слухачів, їхні особистісні і соціальні характеристики, інші аспекти соціальної ситуації» [2, с.122]. Працюючи над теорією дискурсивності, М. Фуко, одним із своїх завдань вбачав у тому, щоб «повернути дискурсу його характер події» [17, с. 74]. Дотримується схожої думки й П. Рікер: «Для дискурсу засобом існування є акт, його невідкладність, яка має природу події» [10, с. 134], а не трансфер інформації. Такою подією слід визнати будь-який осмислено продукований текст не тільки вголос, але й подумки й не тільки автором, а й будь-яким реципієнтом здатним вірно зрозуміти та інтерпретувати висловлювання.

На ідеологічну спрямованість дискурсу звернув увагу М. Фуко, який вважав, що дискурсом є «висловлювання, складний й відносно сталий спосіб структурування яких має значущість для певного колективу, тобто <...> тексти, що містять переконання, які поділяються, що викликаються або підсилюються завдяки ним, інакше кажучи, тексти, що позиціюються у дискурсивному полі. Корпус текстів, при цьому розглядається не сам по собі, а як одна з частин визнаного соціального інституту, який визначає для даної соціальної, економічної, географічної або лінгвістичної сфери умови дії актів висловлювання» [Цит. по: 12, с. 551].

Подвійну структуру дискурсу зауважив Р. Водак, зазначаючи, що з одного боку, він є «соціально конструйованим», тобто належить до певного ланцюга висловлювання, сфері спілкування, з іншого – він сам «моделює ситуації, об'єкти пізнання, соціальні ідентичності людей, груп та їхні взаємовідносини, тобто виявляється безпрецедентною подією» [21, с.15]. Подібним чином визначає дискурс Ю. Степанов, убачаючи дискурсом таке «використання мови», яке «створює особливий “ментальний світ”» [13, с. 43], що співпадає з думкою М. Бахтіна про те, що ані мовець, ані реципієнт «не залишаються кожен у власному світі; навпаки, вони сходяться у новому, третьому світі, світі спілкування» [1, с. 210]

В. Чернявська [18] дотримується, так званої, комунікативно-прагматичної стратегії текстотворення, яка задає відношення змісту висловлювання й дійсності, суб'єктні позиції і модальності висловлювання, структуру хронотопа, форми жанрової організації й композиційного членування тексту.

Також існує підхід до розуміння дискурсу як зони формування та фіксації значень, визнаних у певному дискурсивному полі істинними. Мова йде про погляди і переконання, що мають значущість для певного колективу і артикулюються у певній множинності висловлювань (текстів), у яких ці ідеологічні (змістові) позиції визнаються істинними, що дозволяє згрупувати їх у дискурс.

Також розуміння дискурсу пов'язується з когнітивно-комунікативною діяльністю автономних суб'єктів і визначається як когнітивно-комунікативна подія, що вміщує адресанта й адресата висловлювання, власне висловлювання, а також умови, що його породжують й сприйняття («мовлення, занурене у життя»).

Перші дві концепції розуміння дискурсу фокусують увагу на надособистісних факторах комунікації, що відбивають процеси виникнення, накопичення та розвитку колективного досвіду певного чину текстотвірного освоєння світу й різним ступенем жорсткості поведінки, яка детермінує комунікативну поведінку суб'єктів, учасників акту комунікації.

Третя, з розглянутих нами концепцій, сприймає учасників комунікації як автономні особистості, які використовують мову для оформлення змісту власного усвідомлення у слові й трансферу його за допомогою тексту.

Будь яка комунікативна подія є цілеспрямованою дією її учасників, яка містить у собі як фактори особистісного так і надособистісного характеру. Подібний дуалізм дозволяє кожному певному висловлюванню (тексту) набути значущості для інших членів мовного колективу, тому, найбільш прийнятною, на нашу думку, є інтегративна модель дискурсу, під якою розуміється творче відтворення автономними суб'єктами надособистісного (колективного) досвіду певного способу текстотвірного освоєння світу. Надособистісний досвід інтеріоризується і стає особистісно значущим для учасників дискурсу.

Дискурс можна розглядати як ідеологічно оформлену мовленнєву діяльність мовної особистості, що формує вербальний простір тієї чи іншої галузі наукового знання або мистецтва у взаємодії з іншими учасниками цієї діяльності і, власне, текст, або сукупність текстів, з урахуванням їхніх комунікативних та екстралінгвістичних характеристик.

Взаємодія комунікантів може бути безпосередньою та синхронною у усному мовленні, та опосередкованою та діахронною у письмовому вигляді. Дискурс являє собою своєрідну субстанцію, яка не має, так званих, чітких контурів, має мутабельний характер та знаходиться у стані постійного руху. Формування дискурсу виникає при зустрічі свідомості реципієнта з текстом, але за умови, включення суб'єкта, сприймаючого сутність висловлювання, до інтерсуб'єктивного простору спілкування, де й відбувається не тільки повідомлення певної інформації, але й залучення до цього простору, яке не може бути не суто об'єктивним, ані суто суб'єктивним.

Особливе місце у динамічному просторі дискурсу належить саме тексту, який безпосередньо залежить від суб'єктів дискурсу, адже його повнота й цілісність формується у процесі взаємодії автора й читача. Слід враховувати особливість текстів художньої літератури, що зумовлена часовою й просторовою відокремленістю, завдяки чому дискурсія може відбуватися у режимі автокомунікації. При створенні тексту автор виходить із власних уявлень про реципієнта, сприймаючого створений текст, який, часто є не якоюсь реальною персоною, а узагальненим уявним образом читача. Також «у художньому тексті, на відміну від інших текстів, – на думку Н. Ніколіної, – внутрішньотекстова дійсність (по відношенню до зовнішньотекстової) має креативну природу, тобто створена уявою автора, має, зазвичай, уявний характер» [8, с. 11].

Викладений у даній статі матеріал дозволяє зробити висновок, що складна природа тексту обумовлює необхідність пошуку нових засобів і методів його вивчення, застосування комплексного методу аналізу цього комунікативного явища, що й зумовило появу дискурсивного підходу. Дискурс також не є монолітною категорією, має багатшаровий характер і динамічний простір. Мутабельна структура дискурсу породжує розмаїття поглядів і спричиняє невтихаючу дискусію, що й обумовлює появу нових робіт й стає перспективним предметом подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Проблема речевих жанров // Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. – М.: Художественная литература, 1986. – 543 с.
2. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. Б.: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
3. Дымарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX-XX вв.). 2-е изд., испр. и доп. / М.Я. Дымарский – М.: Эдиториал УРСС, 2006. – 328 с.
4. Лотман Ю.М. О природе искусства // Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. – М.: Гнозис, 1994. – 560 с.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
6. Манаенко Г. Н. Когнитивные основания информационно-дискурсивного подхода к анализу языковых выражений и текста // Язык. Текст. Дискурс: межвузовский научный альманах / под ред. Г.Н. Манаенко. – Ставрополь: Изд-во ПГЛУ, 2005. Вып. 3. – С. 22-32.
7. Михайлов Н. Н. Теория художественного текста : учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / Н. Н. Михайлов. – М.: Издательский центр «Академия», 2006 – 224 с.
8. Николина Н. А. Филологический анализ текста: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / 3-е изд., стер. / Н.А. Николина. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 272 с.

9. Пешё М. Контент-анализ и теория дискурса // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса / М. Пешё. – М.: Прогресс, 1999. – 416 с.
10. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Пер. с фр., вступ. ст. и коммент. И. С. Вдовиной / П. Рикёр. – М.: Академический Проект, 2008. – 695 с. М., 1995.
11. Седов К. Ф. Дискурс как суггестия / К. Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2011. – 336 с.
12. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе: Дискурс и интердискурс // Семиотика: Антология / Сост. Ю. С. Степанов. – М.: Академический Проект, 2001. – С. 549-562.
13. Степанов Ю. С. Альтернативный мир: Дискурс, Факт и принципы Причинности [Электронный ресурс] // Язык и наука конца XX века: сб. статей. М.: РГГУ, 1995. С.35-73. URL: <http://philologos.narod.ru/ling/stepanov.htm> (дата обращения: 09.01.2019).
14. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. – Харьков: Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
15. Тодоров Цв. Поэтика // Структурализм «за» и «против». Сборник статей. – М.: Прогресс, 1975. – 469 с.
16. Филиппов В. С. Текст: на все четыре стороны // Чествуя филолога (К 75-летию Ф. А. Литвина) / В.С. Филиппов. – Орел: Изд-во «Редакция газеты "Орловская правда"», 2002. – С. 66-74.
17. Фуко М. Порядок дискурса // М. Фуко. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Пер. с франц. – М.: Касталь, 1996.- 448 с 1996.
18. Чернявская В. Е. Дискурс как объект лингвистических исследований // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса / Сб. науч. ст. – СПб., 2001. – С. 11-22.
19. Chafe W. Beyond Beads on String and Branches in a Tree // Conceptual Structure, Discourse and Language. Stanford, 1996. P. 49-66.
20. Hodge B. Ideology, Identity, Interaction: Contradictions and Challenges for Critical Discourse Analysis // Critical Approach to Discourse Analysis across Disciplines. 2012. Vol 5 (2). С. 1-18. URL: http://cadaad.net/2012_volume_5_issue_2 (дата обращения: 16.01.2019).
21. Wodak R. Disorders of Discourse. London., 1996. P. 15.

REFERENCES

1. Bahti, M.M. P(1986). Problema rechevyh zhanrov [The Problem of Speech Genres]. Moscow: Hudozhestvennaja literature.
2. Dejk van T. A. (2000). Jazyk. Poznanie. Kommunikacija [Language. Cognition. Communication]. B.: BGK im. I. A. Bodujena de Kurtenje.
3. Dymarskij, M. Ja. (2006). Problemy tekstoobrazovaniya i hudozhestvennyj tekst (na materiale russkoj prozy XIX-XX vv.) [Problems of Text Formation and Fiction Text (on the material of Russian prose of the XIX-XX centuries)]. Moscow: Jeditorial URSS.
4. Lotman, Ju.M. (1994). O prirode iskusstva [About the Nature of Art] Moscow: Gnozis.
5. Makarov, M. L. (2003). Osnovy teorii diskursa [Fundamentals of the Theory of Discourse] Moscow: ITDGGK «Gnozis».
6. Manaenko G. N. Kognitivnye osnovaniya informacionno-diskursivnogo podhoda k analizu jazykovykh vyrazhenij i teksta // Jazyk. Tekst. Diskurs: mezhdvuzovskij nauchnyj al'manah [Cognitive Bases of the Information-Discursive Approach to the Analysis of Language Expressions And Text // Language. Text. Discourse: inter-institutional research almanac] Stavropol': Izd-vo PGLU.
7. Mihajlov, N. N. (2006). Teorija hudozhestvennogo teksta [Theory of Fiction Text]. Moscow: Izdatel'skij centr «Akademija».
8. Nikolina, N. A. (2008). Filologicheskij analiz teksta [Philological Analysis of the Text]. Moscow: Izdatel'skij centr «Akademija».
9. Peshjo, M. (1999). Kontent-analiz i teorija diskursa [Content Analysis and the Theory of Discourse]. Moscow: Progress.
10. Rikjor, P. (2008). Konflikt interpretacij. Ocherki o germenetike [Conflict of Interpretations. Essays on Hermeneutics]. Moscow: Akademicheskij Proekt.
11. Sedov, K. F. (2011). Diskurs kak suggestija [Discourse as Suggestion] Moscow: Labirint.
12. Serio, P. (2001). Analiz diskursa vo Francuzskoj shcole: Diskurs i interdiskurs [French School of Discourse Analysis: Discourse and Interdiscourse]. Moscow: Akademicheskij Proekt.
13. Stepanov, Ju. S. (1995). Al'ternativnyj mir Diskurs, Fakt i principy Prichinnosti [Alternative World: Discourse, Fact and Principles of Causality] URL: <http://philologos.narod.ru/ling/stepanov.htm>
14. Ticher, S. (2009). Metody analiza teksta i diskursa [Methods of text and discourse analysis]. Khar'kov: Izd-vo Gumanitarnyj Centr.
15. Todorov, Cv. (1975). Pojetika // Strukturalizm «za» i «protiv». Sbornik statej [Poetics // Structuralism of „for” and „against”. Collection of Articles]. Moscow: Progress.
16. Filippov, V. S. (2002). Tekst: na vse chetyre storony // Chestvuja filologa (K 75-letiju F. A. Litvina) [Text: all for sides] // Honouring a philologist (to 75th anniversary of F.A.Litvin). Orel: Izd-vo «Redakcija gazety "Orlovskaja pravda"».
17. Fuko, M. (1996). Porjadok diskursa // M. Fuko. Volja k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let. [Order of Discourse // Striving for truth: behind knowledge, power and sexuality. Works of different period.] Moscow: Kastal'.
18. Chernjavskaja, V. E. (2001). Diskurs kak objekt lingvisticheskikh issledovanij // Tekst i diskurs. Problemy jekonomicheskogo diskursa / Sb. nauch. st. – [Discourse as an Object of Linguistic Research // Text and discourse. Problems of economic discourse / Collection of research papers]. St.Petersburg.

19. Chafe, W. (1996). Beyond Beads on String and Branches in a Tree // Conceptual Structure, Discourse and Language. Stanford.
20. Hodge, B. (2012). Ideology, Identity, Interaction: Contradictions and Challenges for Critical Discourse Analysis // Critical Approach to Discourse Analysis across Disciplines. URL: http://cadaad.net/2012_volume_5_issue_2
21. Wodak, R. (1996). Disorders of Discourse. London.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Ступницька – кандидат філологічних наук, доцент Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: філологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nataliia Stupnytska – associate professor, candidate of philological sciences, associate professor. V. N. Karazin Kharkiv National University.

Scientific interests: Philology.

УДК 81'42

DISCOURSE OF NATIONAL IDENTITY IN HALYCHYNA IN 1932 – 1933 (BASED ON THE NEWSPAPER «DILO»)

Nataliia BAZYLEVYCH (Kherson, Ukraine)

e-mail: bazylevych.natali@gmail.com

БАЗИЛЕВИЧ Наталія «ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ГАЛИЧИНІ В 1932 – 1933 РОКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТИ «ДІЛО»)

У статті досліджено чинники, що вплинули на формування дискурсу національної ідентичності на Галичині в 1932 – 1933 роках на матеріалі газети «Діло», першої української щоденної газети. Дискурс національної ідентичності розглядається як певний інформаційний код, що відображає почуття приналежності до великої нації та риси національного характеру, прагнення зберегти мову та національну культурну пам'ять.

Ключові слова: дискурс, національна ідентичність, Галичина, газета «Діло», екстралінгвістичні фактори, національна культурна пам'ять.

BAZYLEVYCH Nataliia. DISCOURSE OF NATIONAL IDENTITY IN HALYCHYNA IN 1932 – 1933 (BASED ON THE NEWSPAPER «DILO»)

The question of national identity is rather important because it does not only actualize originality of a nation but also reflects the modes of its construction. The present article explores how discourse of national identity was actualized in the newspaper «Dilo», published in Halychyna (Galicia) in 1932 – 1933. The discourse of national identity, in line with the ideas of Charles Pierce, is viewed as a form of language used in a particular real-time, which reflects values, beliefs, culture, customs, and traditions which have been formed during the whole period of the existence of a community. The given paper focuses on extralinguistic factors which influenced the formation of the national identity discourse in Halychyna in 1932 – 1933 (oppression of ethnic Ukrainians in Halychyna by Polish government, displacement of Ukrainians from their native territories by Bilshovyk government, suspension of Ukrainian schools and Ukrainian language, poverty and famine). Special emphasis has also been put on how Ukrainians of Halychyna distinguished themselves and internalized the symbols of their nation amidst complete intolerance and oppression from the side of government. It has been proved that discourse of national identity in Halychyna is a kind of informational code that reflects: the sense of belonging to the great nation, the traits of national character, perception of language and national cultural memory. The study has shown that unfavorable social and economic conditions couldn't destroy national self-esteem and consolidation of Galician people around the idea of a nation.

Key words: discourse, national identity, Halychyna, the newspaper «Dilo», extralinguistic factors, national cultural memory.

Identity is the central element of any culture and national identity is the foundation and structure of any national culture. The notions of identity, nation and culture have always been a central theme in a contemporary humanitarian paradigm (Z. Bauman, D. Martin, R. Emerson, Ch. Taylor, H. Tajfel, J. Turner, D. Martin and others).

In line with the ideas of Charles Pierce that no human language can be understood without reference to the world of discourse [17], it is quite reasonable that the discourse of national identity can be viewed as a form of language used in a particular real-time, which reflects values, beliefs, culture, customs, and traditions which have been formed during the whole period of the existence of a community. According to Wodak discourses are powerful in that they can construct, perpetuate, transform or dismantle national identities [31].

In Ukrainian linguistics the discourse of national identity has been studied in the works of S. Andrusiv (modus of national identity in Lviv texts of 30s of XX century), M. Studnits'ka (the discourse of national identity in ecclesiastical art of Galicia), S. Pylypyshyn (the discourse of national identity in the works of O. Pypin, O. Ohonovskyi, I. Franko), A. Chernysh (the discourse of national identity in the works by Y. Andrukhovych) and others.

The aim of the article is to explore extralinguistic factors which influenced the formation of the national identity discourse in Halychyna in 1932 – 1933 and to define the topics which were employed to construct national sameness and uniqueness of Ukrainians.

First, let's briefly review the historical background of the period of 1932 – 1933. In Ukraine these were the years of great tragedy known as Holodomor which was caused by irregular introduction of the «black plank» regime in the first stage of the terror (November-December 1932), constant searches of peasant homesteads for hidden grain, sometimes with penalties in kind, confiscation of meat and potatoes (November-December 1932), confiscation of all kinds of food during the searches of homesteads, propaganda action aimed to stir up hate of starving townspeople towards «kulaks-saboteurs», and blockade of the Ukrainian Soviet Socialist Republic by Stalin's regime [9].

Some theorists agree that this terrible tragedy of genocide of Ukrainian people bypassed Halychyna (Galicia) because at that period its territory and some parts of the adjacent region of Volhynia were incorporated into Poland. Ignoring Ukrainians' desire for self-rule, the League of Nations recognized Polish sovereignty over these lands in 1923. However, the life of Galician people was not easy, especially for those, who were ethnic Ukrainians. The policy of Polish government was directed against Ukrainian people almost in all spheres of life: administrative, law, self-governing, economic, and cultural, the proof to it can be found on the pages of the newspaper «Dilo».

Founded by V. Barvins'ky in 1880, the newspaper «Dilo» was the first daily newspaper in Ukraine [23]. From the very start, the «Dilo» was conceived as an all-Ukrainian political printed body to serve the national needs and offer a platform for free discussion, not limited by party, institutional or personal interests [11]. The «Dilo» Editorial board called their newspaper «a diary» which served the interests of Ukrainian people. On the pages of this newspaper «a huge film of the Ukrainian national revival was brought out» [15, p. 1].

The methodological basis of our approach to the study of discourse of national identity is based on the discourse analysis, which focuses on the level of a sentence and a text as well as on the level of extralinguistic situation, and requires a description of social processes which give rise to its production.

The use of the method of cultural-historical analysis helped to define the context of the extralinguistic situation in which the discourse of national identity of Galician people was immersed in. Studies have proved that the following social processes gave rise to the production of the discourse of national identity in Halychyna in 1932 – 1933:

1) Oppression of ethnic Ukrainians in Halychyna by Polish government. It is can be inferred from the following quotes: a) «There is actual cancellation of self-government in our lands, the removal of our national name *ukrainets'*, *ukrains'kyi* (Ukrainian), and substitution by the words *rusins'ki* or the local, there is also punishment for singing of the national anthem or hanging out the national emblem» [18, p. 1].

b) «Arrests of local young people. There were hunts for illegal national literature» [21, p. 2].

c) «The laws of colonization and *osadnicy* (pol)/settlers were intended to undermine the foundations of economic development, and even the physical life of Ukrainian people» [14, p. 1].

2) Displacement of Ukrainians from native territories by Bilshovyk government. The proof is based on the following facts: a) «Since the last 5 months bilshovyk government had evicted about 60 thousand of Ukrainians. The displaced were the soldiers of Ukrainian national army who seized to fight against *Radians'ka vlada* and got amnesty as well as those who returned from emigration» [12, p. 3].

b) «Bilshovyk government issued a decree on mobilisation of all Ukrainians in Soviet Ukraine, who were born in 1905 – 1909 and retired from military service. The aim of mobilisation was the expulsion to the Far East, where the mobilized people had to build fortifications in the Amur region» [16, p. 5].

c) «A million of peasants fled from Ukraine in the hope to avoid famine, looking for bread in other countries» [13, p. 5].

d) «Awful repressions in *radians'ka* Ukraina. About 1000 families from Poltava region were sent out to Siberia and all their property was confiscated in favor of the state. From other districts of Ukraine about 20000 peasants were also evicted» [25, p. 5].

e) «Anti-Ukrainian policy in Transcarpathian region» [20, p.2].

3) Poverty and famine in Ukraine. Evidence is arising from the following facts: a) «The Ukrainian press is flooded with more news about the terrible state of the Ukrainian village. These general data which still characterized the relations in the Ukrainian grain-farming world due to economic difficulties in Poland and in the whole world, < ... > nowadays there is more frequent occurrence of terrible poverty which is growing in breadth and depth and becoming a national catastrophe» [2, p. 1].

b) «There are poverty and hunger in the villages. <...> Hundreds of thousands of peasants are starving and the unemployed from towns, mainly from the Western parts of Poland, are roaming about the villages» [18, p. 1].

c) «Hunger in Podillia» [6, p.5].

d) «Hunger in Hutsul'shchyna» [7, p. 2].

e) «In his speeches Ambassador Gusnay spotted the criminal indifference of the agrarian administration of the Ministry of Transcarpathian region, which silenced the famine which captured most of the Ukrainian Transcarpathian people» [30, p. 1].

f) «Ukraine is in dying convulsions! The population dies of hunger» [27, p. 1].

4) Suspension of Ukrainian schools and Ukrainian language. The proof is in the following citations: a) «For us loss of our schools is relevant to the loss of bread» [29, p. 1].

b) «Ukrainian teachers can't get posts, but those who have received posts are commonly sent the farthest from Ukrainian population to the exclusively Polish ethnographic places. < ... > There are poverty and hunger in the villages. <...> Hundreds of thousands of peasants are starving and the unemployed from towns, mainly from the Western parts of Poland, are roaming about the villages» [18, p. 1].

c) «Polish teachers and Polish inspectors are against Ukrainians» [19, p. 2].

d) «Struggle for the rights of native language» [3, p. 1].

e) «The struggle for the autonomy of universities: However, the current reality is that the Polish political thought and the Polish state leaders do nothing to recognize the right of the great Ukrainian people for their own high school» [18, p. 1].

f) «Language laws, school curriculum laws, and the president's decree on societies were intended to curb the normal development of the Ukrainian people in the sphere of education and culture» [14, p. 1].

The contextual analysis of the variety of articles from the newspaper Dilo of 1932 – 1933 has shown that issues of Ukrainian national revival, the rise of the national consciousness of Ukrainians, the formation and strengthening of their national identity were of primary interest.

The discourse of national identity of Galician people realized through the articles of the newspaper Dilo is a special type of discourse, which we understand as a coherent text, actualized in combination with extralinguistic factors, which are necessary for understanding the text. It is a kind of informational code that reflects: 1) the sense of belonging to the great nation: «We considered themselves a part of the great nation that inhabited the richest territories of south-eastern Europe from Caucasus up to the river Sian (San in Polish)» [29, p.1]; «The only force that can withstand the pain of bilshovyzm lies with ourselves, namely, in creation of such a social structure among Ukrainian people that even political bilshovyzm could not destroy it» [4, p. 1].

2) Traits of national character: «people who had never been expansive and never encroached on other territories; moral power of the people; neither of the people so much thought and deepen into one's soul, character, and moral values, as we are» [8, p. 1], «Ukrainian creative spirit went, is still keep going and will go by its own natural way» [29, p. 1], «kind Naddnyprians'ky kossack and educated and trained Galisian petty officer» [5, p. 1].

3) Perception of homeland as spiritually coherent, the richest land in Europe with various natural wealth: «Ukrainian lands within Poland are spiritually coherent, and Ukrainian people will not allow to break this integrity» [24, p. 1], «the richest territories of south-eastern Europe from Caucasus up to the river Sian (San) in Polish» [29, p. 1], «Volyn and Polissya are ethnographically purely Ukrainian lands with a huge percentage of Ukrainian rural population, which far exceeds the percentage of Ukrainian population in Galicia» [22, p. 1], «Fertile soil, enormous territory various natural wealth» [22, p. 1], «At present there are again times when the center of all-Ukrainian

spiritual and material values has moved to the west, to the Galician land, but the political center of Ukraine is in the Dnipro region» [28, p. 1], «Great Ukraine, this richest land in Europe» [2, p. 1];

4) National cultural memory: «Ukrainian culture is not new as it is stated in some historical literary documents. The evidence and the proof of it is this year's celebration of the 100 th jubilee of the Mohyla Academy in Kyiv, built in 1631, or Ostroh Academy of Sciences since 1570. < ... > The most ancient creators of Ukrainian culture began their great work with advocacy of the school in the 10th century, and in the Middle Ages, when other peoples developed military skills, the Ukrainian people laid down monasteries, built churches, and within them schools, to refine their own souls» [29, p. 1], «Three hundred years have passed since the foundation of the school-college in Kyiv, which later became known as the Academy, because one of the most important pages of the history of the Ukrainian culture was connected with it. It is interesting that among the various foreign languages taught at Kiev Academy, by 1765 there was no Russian language at all» [32, p. 1].

We support R. Trask's [26] point of view that one of the most important aspects of national identity is language, because it helps provide a powerful way of maintaining and demonstrating group membership. Thus, language is a strong determinant of national identity.

5) Perception of language. Analysis of newspaper articles has proved that language occupied a high position on the scale of national values of people of Halychyna. Speaking native language was interpreted as being patriotic, because «Language is a nation's sanctity. < ... > Language is the achievement of culture, it is the internal value of the nation» [3, p. 1]. There is a great number of articles focusing on advocacy of Ukrainian language and literature, for example, in the newspaper article «Klopoty z ridnoyu movoyu» (Troubles with native language) there was an appeal to be careful with the native language «oberezhnishe povodytysia z ridnoyu movoyu» [10, p. 3]. The newspaper «Dilo» contained a special column called «Kutok movy» (Language corner) where readers were given some pieces of advice on correct use of certain Ukrainian words and phrases, for example: «instead of the word popertia in the phrase politychne popertia the word pidderzhka must be used, because «poperty» in our language means «nastupaty», «ybigty»; polozhyla kinets' borot'bi (polish) is used instead of polozhyla krai borot'bi; speculiatsia bula mul'noyu instead of hubnoyu/pomytkovoyu...» [10, p. 5].

6) The role of Ukrainian songs was also reflected, because spiritual development of children in Halychyna, as well as in other parts of Ukraine, was closely connected with lullabies and folk songs as an integral element of national culture. Here is the proof: «Everything starts with songs. < ... > Just when a Ukrainian child hears Ukrainian song they change internally» [1, p. 1].

To sum up, Ukrainian people in Halychyna in 1932 – 1933 constructed their discourse of national identity against the background of complete intolerance and oppression from the side of government. But those hardships couldn't prevent them from protesting against the plunder of their fate, because they identified themselves as a part of a great nation that inhabited the richest territories, with rich old cultural and educational traditions, their own language, whose people had never been expansive and never encroached on other territories, and that's why deserved better life.

The perspective of our work can be the study of metaphorical constructions of Ukrainian national identity.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Американське Різдво і колядки [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 21. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/19593/>
2. Б'ємо на тривогу! [Електронний ресурс] : Діло. – 1932 – № 49. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23222/>
3. Боротьба за права рідної мови [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 125. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23247/>
4. В обороні Української культури [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 18. – С. 1. – Режим доступу до газети: <https://libraria.ua/numbers/192/23261/>
5. Голод на Гуцульщині [Електронний ресурс] : Діло. – 1932 – № 72. – С. 2. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23217/>
6. Голод на Поділлі [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 68 – С. 5. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23055/>
7. Демидчук С. Незалежність думки і самостійність праці [Електронний ресурс] / С. Демидчук // Діло. – 1933. – № 9. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/20049/>

8. День 22 січня у Львові [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 16. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/20099/>
9. Закарпатські труднощі [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 104. – Р. 1. – Режим доступу до газети: <https://libraria.ua/numbers/192/23102/>
10. Козицький М. Трагедія хаосу чи що інше [Електронний ресурс] / М. Козицький // Діло. – 1933. – № 6. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/20244/>
11. Кульчицький С. Голод 1932-1933 в Україні як геноцид / С. Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: [зб. наук. праць] – 2005. – Вип. 14. – С. 225-300.
12. Куток мови [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 16. – С. 5. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23215/>
13. Мартинюк В. Газета «Діло» [Електронний ресурс] / В. Мартинюк // Режим доступу : <http://www.lvivcenter.org/en/lia/organizations/dilo/>
14. Масові арешти на радянській Україні [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 14 – С. 3. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23300/>
15. Мільйон селян втекло з України [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 5. – С. 2. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/20249/>
16. Найбільший удар від часів колонізації [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 39. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/19777/>
17. На порозі 54-го року [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 291. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23296/>
18. Останні вісти [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 49. – С. 5. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23222/>
19. Пірс Ч. Вибрані філософські твори / Чарльз Пірс – Москва : Логос, 2000. – 448с.
20. Польська політика супроти українців за минулий рік [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 28. – С. 1. – Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/192/23083/>
21. Польське учительство і польські інспектори проти українців [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 98. – С. 2. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23233/>
22. Протиукраїнська політика на Закарпатті [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 24. – С. 1. – Режим доступу : <https://libraria.ua/numbers/192/19645/>
23. Ревізії і арештування [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 291. – С. 2. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23296/>
24. Роля Волині і Полісся [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 1. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/19694/>
25. Страшні репресії на радянській Україні [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 21. – С. 5. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/19593/>
26. Сховані землі [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 129. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/20083/>
27. Трьохсотлітні роковини Київської Духовної академії [Електронний ресурс] : Діло. – 1932. – № 8. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/23168/>
28. Увесь народ проти гнобителів [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 214. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/19892/>
29. Україна в передсмертних судорогах [Електронний ресурс] : Діло. – 1933. – № 194. – С. 1. – Режим доступу до газети : <https://libraria.ua/numbers/192/19817/>
30. Шаповал Ю. Г. Діло (1880-1939) – перша Українська щоденна газета / Ю. Г. Шаповал – Рівне, 2007. – 68 с.
31. Trask R. Language: The Basics / Russel Trask. – Taylor & Francis Ltd, United Kingdom, 2004. – 264 p.
32. Wodak R. The discursive construction of national identity / R. Wodak R., R. De Cillia, M. Reisigl, K. Liebhart // Discourse and Society. – 1999. – Vol. 10. – No. 2. – P. 149-173.

REFERENES

1. Amerykans'ke rizdvo i koliadky (1933) [American Christmas and Christmas carols]. Dilo, 21. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/19593/>
2. B'jemo na tryvogy! (1932) [Let's raise the alarm!]. Dilo, 49. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23222/>
3. Borot'ba za prava ridnoi movy (1932) [Struggle for the rights of native language]. Dilo, 125. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23247/>
4. V oboroni Ukrain's'koi kul'tury (1932) [In defense of Ukrainian culture]. Dilo, 18. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23261/>
5. Golod na Gutsul'shchyni (1932) [Hunger in Gutsul region]. Dilo, 72. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23217/>
6. Golod na Podilli (1932) [Hunger in Podillia]. Dilo, 68. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23055/>
7. Demydchuk, S. (1933) Nezalezhnist'dumky i samostiynist' u pratsi [Independence of thought and self-determination in work]. Dilo, 9. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/20049/>
8. Den' 22 sichnia u L'vovi (1933) [The day of 22nd of January in Lviv]. Dilo, 16. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/20099/>
9. Zakarpats'ki trudnoshchi (1932) [Difficulties in Transcarpathian region]. Dilo, 104. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23102/>

10. Kozyts'kyi M. (1933) Tragedia chaosu chy shcho inshe [Tragedy of chaos or something else]. Dilo, 6. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/20244/>
11. Kulchytskyi S. (2005) Golod 1932-1933 v Ukraini yak genotsyd // Problemu istorii Ukrainu: facty, sudzhennia, poshuky [Famine of 1932-1933 in Ukraine as genocide // Problems of Ukrainian history: facts, reflections, findings.], 14, 225- 300.
12. Kutok movy (1932) [Language corner]. Dilo, 16. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23215/>
13. Martyniuk, V. Gazeta «Dilo» [The Dilo newspaper]. Retrieved from <http://www.lvivcenter.org/en/lia/organizations/dilo/>
14. Masovi areshty na radians'kyi Ukraini (1932) [Mass arrests in soviet Ukraine]. Dilo, 14. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23300/>
15. Milion selian utiklo z Ukrainy (1933) [Million of peasants escaped from Ukraine]. Dilo, 5. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/20249/>
16. Naibil'shyi udar vid chasiv kolonizatsii (1933) [The greatest blow from the times of colonisation]. Dilo, 39. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/19777/>
17. Na porozi 54-ogo roku (1932) [On the threshold of 54th year]. Dilo, 291. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23296/>
18. Ostanni visty (1932) [The latest news]. Dilo, 49. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23222/>
19. Peirce Ch. (2000) Vubrani filosofski tvory [Selected philosophical works]. Moscow: Logos.
20. Pol's'ka polityka syproty Ukraintsiv za mynuliy rik (1932) [Polish policy against the Ukrainians in the last year]. Dilo, 28. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23233/>
21. Pol's'ke uchytel'stvo i Pol's'ki inspektory proty Ukraintsiv (1932) [Polish teachers and Polish inspectors are against Ukrainians]. Dilo, 98. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23233/>
22. Protyukrains'ka polityka na Zakarpatti (1933) [Anti-Ukrainian policy in Transcarpathian region]. Dilo, 24. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/19645/>
23. Revizii i areshtuvannia (1932) [Audits and arrests]. Dilo, 291. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23296/>
24. Rolia Volyni i Polissia (1933) [The role of Volyn' and Polissia]. Dilo, 1. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/19694/>
25. Strashni represii na Radians'kyi Ukraini (1933) [Awful repressions in Soviet Ukraine]. Dilo, 21. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/19593/>
26. Shovani zemli (1933) [Hidden lands]. Dilo, 129. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/20083/>
27. Triohsotlitni rokovyny Kyivs'koi Dychovnoi Akademii (1932) [Three hundred anniversary of Kyiv Theological Academy]. Dilo, 8. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/23168/>
28. Uves' narod protu gnobyteliv (1933) [All people against the oppressors]. Dilo, 214. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/19892/>
29. Ukraina v peredsmertnykh sudorogach (1933) [Ukraine in dying convulsions]. Dilo, 194. Retrieved from <https://libraria.ua/numbers/192/19817/>
30. Shapoval, Yu. H. (2007) Dilo (1880-1939) – persha Ukrains'ka shchodenna gazeta [The Dilo (1880-1939) – the first daily Ukrainian newspaper]. Rivne.
31. Trask, R. (2004) Language: The Basics. United Kingdom.
32. Wodak, R., De Cillia R., Reisigl M., Liebhart K (1999). Discourse and Society, Vol. 10, 2, 149-173.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Базилевич – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету.

Науків інтереси: когнітивна лінгвістика, дискурс аналіз, літературна творчість та ораторське мистецтво В. Черчилля.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nataliia Bazylevych – PhD in Philology, Senior Teacher at the Department of English Language and Methods of Teaching at Kherson State University.

Scientific interests: cognitive linguistics, discourse analysis, literary creativity and W. Churchill's art of public speaking.

УДК81'42:35.075.5]:[004.775:35](477:410:44)

ПРЕДСТАВЛЕННЯ ДИСКУРСУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА УРЯДОВИХ ПОРТАЛАХ УКРАЇНИ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ

Богдана СТОЙКА (Львів, Україна)

e-mail: bogdanastoila@gmail.com

**СТОЙКА Богдана. ПРЕДСТАВЛЕННЯ ДИСКУРСУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА УРЯДОВИХ ПОРТАЛАХ
УКРАЇНИ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ**

Стаття присвячена розглядові поняття дискурсу державного управління (ДДУ) та особливостям його представлення на урядових порталах. Пропонується розглядати ДДУ як єдність системно організованих знаків, які моделюють породжені державою світоглядні орієнтири і принципи державотворення. ДДУ слугує засобом формування основних концепцій,

спрямованих на реалізацію ефективної моделі державного управління, та чинником оптимізації соціальної взаємодії всіх суб'єктів суспільного розвитку. Однією з форм реалізації ДДУ є його представлення на урядових порталах. Останні забезпечують публічний доступ в інтернеті до інформації про діяльність уряду.

Ключові слова: дискурс державного управління, соціальний інститут держави, державна влада, державне управління, стратегії і тактики дискурсу державного управління, урядовий портал.

STOIKA Bogdana. REPRESENTATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION DISCOURSE ON THE GOVERNMENT PORTALS OF UKRAINE, GREAT BRITAIN AND FRANCE

The article deals with the issue of the concept of the public administration discourse and specifics of its representation on the government portals of Ukraine, the United Kingdom and France. It is claimed that through the public administration discourse effective models of public administration are realized. The article focuses on the shared and distinctive features of the representation of the discourse on the government portals. Special attention is paid to the description of the meaning of the term "public administration discourse", to the analysis of the terms "state", "public administration", "government", "authority" in legal culture of three states, to consideration the structure of the government portals of Ukraine, the United Kingdom and France and to the defining the specifics of the representation of the government functions on the portals. It is substantiated that the methods of the information providing may be used as tertium comparationis for comparable study of the discourse in the different linguistic cultures. Institutional discourse as a discourse in general, performs cognitive, axiological and pragmatic functions. The public administration discourse in three states verbalizes the direction of the authorities to create conditions for the most complete realization of the state functions, matching the interests of society and the state and providing the social development by the appropriate resources. In this context the public administration discourse may be defined as a means of discussing the existing social problems and the ways to solve them. The government portals, which were created as an only access to government services, provide such discussion.

Key words: discourse of public administration, state social institution, authorities, public administration, strategies and tactics of the public administration discourse, government portal.

Дискурс державного управління розглядаємо як підтип інституційного дискурсу (далі ДДУ). Останній породжується соціальними інститутами держави і відповідно виступає як повторювана функціонально-сміслова єдність породжених соціальними інститутами системно організованих знаків, які моделюють життєвий світ людини у соціумі певної доби [1, с.138-142]. Говорячи про владу й політику інституту, яка здійснюється через дискурс його членів, Андреа Майр наводить приклад *news media*. З одного боку, цей інститут зобов'язаний забезпечувати неупереджене і збалансоване покриття важливих політичних і соціальних подій, але він належить до великих організацій, що "мусять підтримувати себе і своє становище" і повинні діяти як "добре змашений механізм для оброблення й наповнення свого бізнесу" [8, р.1]. Практично це означає, що до певної міри саме інститут визначає, що стає новинами, а не самі події, тобто інститути моделюють дискурси для легітимізації їхніх інтересів та існування. Передавач чи творець інституційного дискурсу є "функціонером" соціального інституту, котрий виражає "позицію" свого інституту (акт парламенту, судовий розгляд тощо). Отримувач теж до певної міри визначає клас дискурсу: акт парламенту, призначений для громадян, рішення суду для позивача і відповідача. Канал (оптичний чи акустичний) виражає носія мови.

Розуміння функцій інституційного дискурсу ґрунтується на тому, що він як категорія комунікації забезпечує координацію діяльності людей у суспільстві. Інституційний дискурс, як і дискурс загалом, виконує когнітивну, аксіологічну і прагматичну функції [1, с. 138-142].

Держава як соціальний інститут породжує ДДУ, який слугує для вираження публічно-політичних відносин, що спираються на державний примус. В теорії права в Україні держава тлумачиться як певний спосіб організації суспільства, основний елемент політичної системи, організації політичної влади, яка поширюється на все суспільство, виступає його офіційним представником і в необхідних випадках опирається на засоби й міри примусу. Основні функції держави поділяються на внутрішні (діяльність у суспільстві) і зовнішні (міждержавні відносини). За конституційним правом держава означає сукупність офіційних органів влади (парламент, уряд, суди тощо), які діють у країні чи суб'єкті федерації. Як суб'єкт міжнародного права держава є головним учасником міжнародних відносин [3, с. 73]. В "Енциклопедії державного управління" держава тлумачиться як особлива форма організації суспільства, що характеризується суверенною владою, політичним і публічним характером, реалізацією своїх повноважень на певній території через діяльність спеціально створених органів та організацій, наданням своїм рішенням обов'язкової правової форми, установленням податків з метою ефективного функціонування механізму влади та реалізацією загальносоціальних повноважень. У вузькому розумінні держава ідентифікується з адміністративно-розпорядчими органами та системою правових норм, що визначають їх функціонування [2, с. 134].

В англійській юридичній традиції держава (*state*) тлумачиться як суверенна та незалежна сутність (*entity*), яка здатна вступати у відносини з іншими державами. Щоб мати право називатися державою, ця сутність повинна мати: (1) постійне населення; (2) визначену територію, на якій вона здійснює функції влади; (3) ефективний уряд [4, с. 475].

У французькому правничому словнику держава (*l'Etat*) визначається як суверенна цілісність, яка формується населенням, що проживає на визначеній та визнаній території, і є юридичною та політичною організацією на міжнародній арені [5].

Як видно з визначень, в англійській та французькій правовій культурі не зазначається, що поняття держави поширюється на систему структур, органів, установ, які реалізують функції держави. Для позначення сукупності органів виконавчої влади в англійській мові використовується інший термін: *public administration*. Цим терміном позначається виконавча гілка уряду та державної служби. Термін відображає аморфну комбінацію теорії та практики, націлену на висвітлення концепції уряду та його відносин із суспільством, що сприяє здійсненню урядової політики, спрямованої на вирішення соціальних потреб і встановлення практик управління. Термін також стосується всіх урядових чиновників (за винятком законодавчої влади, виконавчого керівника держави та правників), посадовців високого рангу урядових департаментів та інституцій, які приймають особливо важливі рішення, встановлюючи стандарти виконання для своїх підлеглих [6, с. 105]. Державне управління у Франції позначається терміном *APU-administration publique* і пов'язане з виконавчою владою.

Слід також зазначити, що в Україні є відмінності в тлумаченні понять “державне управління” та “державна влада”. В українському правознавстві найбільш поширеним є тлумачення державної влади як здатності суб'єктів, що виступають від імені держави, впливати на поведінку людей та їхніх об'єднань за допомогою державного апарату. Державна влада розглядається як знаряддя здійснення волі панівної частини суспільства в межах усієї країни і проявляється у вигляді системи публічно-політичних відносин владарювання і підпорядкування, які забезпечуються можливістю застосування примусу з боку державновладних структур. Тобто, ця влада є особливим різновидом соціальної влади і має такі ознаки: поширюється на усе суспільство; має публічно-політичний характер; забезпечує можливість застосування державного примусу; здійснюється від імені держави спеціальними суб'єктами (органами держави та їхніми посадовими особами); існує завдяки встановленню і стягненню системи податків; запроваджує розподіл населення за територіальною ознакою. В Україні державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [3, с. 73].

У Франції терміном адміністрація (*l'Administration*) (з великої літери) позначається організація, покликана управляти публічними справами відповідно до директив державної виконавчої влади. Словом з малої літери позначається публічна служба в окремій галузі, яка пов'язана з виконавчою владою. Слово “адміністрація” може мати два різних значення. Перше визначення зосереджується на функції управління (функціональний підхід) і стосується всіх видів діяльності, спрямованих на задоволення потреб населення (забезпечення громадського порядку, належного надання адміністративних послуг тощо), потреб, які визначаються на певний момент громадською думкою та політичною владою. У такому випадку термін пишеться з малої літери. Друге значення стосується організації управління і позначає сукупність юридичних осіб (держава, територіальні громади, публічні (державні) заклади) та фізичних осіб (державні службовці, посадові особи, працівники за контрактом), які здійснюють цю діяльність. У цьому випадку слово “адміністрація” пишеться з великої літери. Таким чином, у Франції державне управління (*APU-administration publique*) пов'язане з виконавчою владою. Державна влада є однією з категорій національного обліку, яка об'єднує представників державної влади Франції, інституційну цілісність які надають некомерційні послуги або здійснюють розподіл національних ресурсів. Вони складаються з центрів державної влади, територіальної влади та соціального захисту [7].

З опорою на наведені тлумачення можемо стверджувати, що ДДУ в усіх трьох державах вербалізує спрямованість органів державної влади на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, узгодження інтересів держави й суспільства та забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами. У цьому контексті ДДУ можна визначити як спосіб обговорення наявних суспільних проблем та шляхів вирішення. Таке обговорення забезпечують значною мірою урядові інформаційні портали, які створені для надання єдиного доступу до урядових служб.

Урядовий портал Великобританії (<https://www.gov.uk>) був створений Урядовою Цифровою Службою 31 січня 2012 року. Створення цього вебсайту планувалось, щоби замінити сотні

індивідуальних вебсайтів урядових департаментів та державних органів. До 1 травня 2013 року всі 24 міністерські департаменти та 28 інших організацій були занесені до урядового порталу. 16 квітня 2013 року урядовий портал Великобританії переміг у номінації Дизайн 2013 року.

Урядовий портал України є єдиним вебпорталом органів виконавчої влади України (<https://www.kmu.gov.ua/ua>). Портал є власністю Секретаріату Кабінетів Міністрів України. Проект реалізовано Фондом Східна Європа та Державним агентством з питань електронного урядування України у межах програми міжнародної технічної допомоги “Електронного врядування задля підзвітності влади та участі громади” (EGAP), за фінансової підтримки Швейцарської агенції розвитку та співробітництва. Англійська версія Урядового порталу України працює за посиланням <http://old.kmu.gov.ua/en>.

Структура урядових порталів України та Великобританії відрізняється, оскільки є різною структура влади, міністерств, відомств, органів, їх назви та кількість. Урядовий портал України містить розділи : Уряду і органи влади, Послуги, Діяльність, Рішення Уряду, Для громадянськості, Прес-центр. (Рис.1).

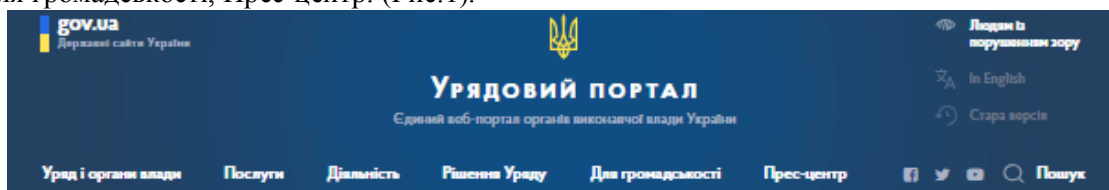

Рис. 1 Загальний вигляд урядового порталу України

Урядовий портал Великобританії містить 16 розділів: Benefits (Соціальні виплати), Births, deaths, marriages and care (Народження, смерть, укладання шлюбу та опіка), Business and self-employed (Зайнятість та самозайнятість), Childcare and parenting (Соціальна допомога на утримання та виховання дітей), Citizenship and living in the UK (Громадянство та проживання у Сполученому Королівстві), Crime, justice and the law (Злочинність, юстиція та закон), Disabled people (Соціальна допомога людям з інвалідністю), Driving and transport (Транспорт та водіння транспортними засобами), Education and learning (Освіта та навчання), Employing people (Працевлаштування), Environment and countryside (Охорона навколишнього середовища та сільської місцевості), Housing and local services (Житло та надання комунальних послуг), Money and tax (Кошти та оподаткування), Passports, travel and living abroad (Паспорти, умови подорожування та проживання за кордоном), Visas and immigration (Умови отримання візи та іміграція), Working, jobs and pensions (Праця, робочі місця та пенсії) (Рис.2).

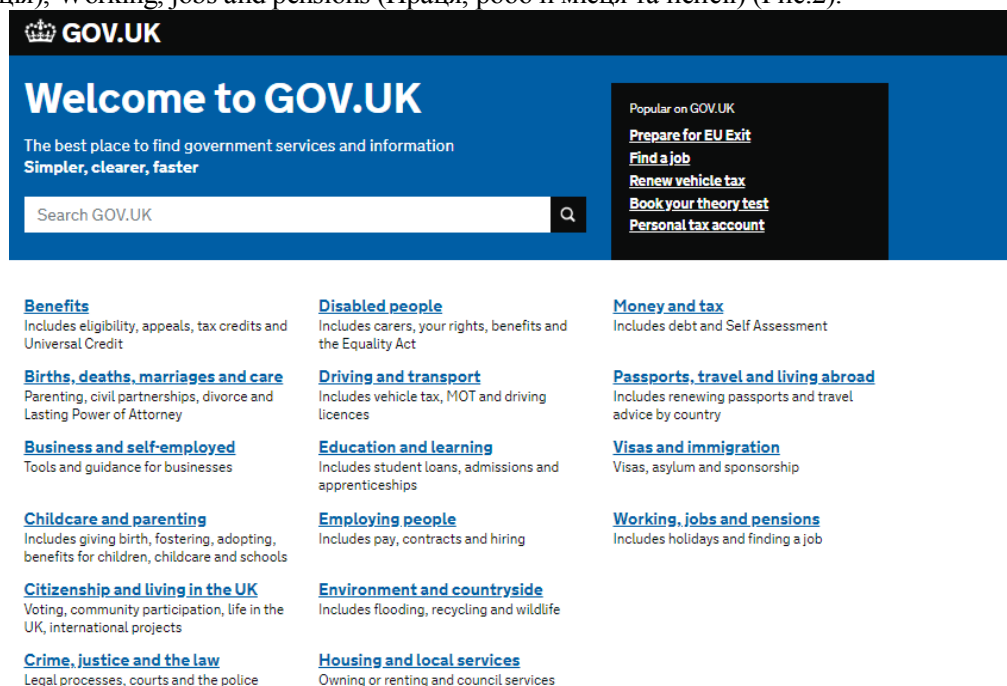

Рис.2 Загальний вигляд урядового порталу Великобританії.

Урядовий портал Великобританії також є вебсайтом 25 міністерських департаментів та 385 інших агенцій та державних структур та містить шість основних розділів: Government departments (Урядові департаменти), Announcements (Повідомлення), Publications (Опублікування), Statistics (Статистика), Consultations (Консультації) та How Government services are performing (Звіт роботи урядових служб) і надається інформація про те наскільки потреби споживачів є задовільненими. (Рис.3)

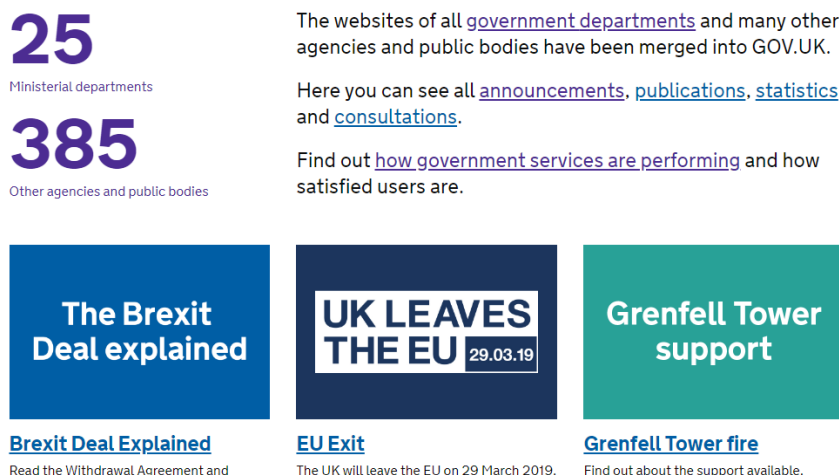

Рис.3 Загальний вигляд урядового порталу Великобританії.

Урядовий портал Франції (<https://www.gouvernement.fr>) містить три основні розділи L'actualite du Premier Ministre (Діяльність Прем'єр Міністра), Les actions du Gouvernement (Діяльність Уряду) та Le Gouvernement et les institutions (Уряд та інститути). (Рис.4)

Рис.4 Загальний вигляд урядового порталу Франції

На кожному з трьох порталів є інформація про діяльність уряду. В Україні вона представлена у розділі “Діяльність уряду”. В Англії діяльність уряду представлена у розділі “How government works”, де інформація подана окремо про кожен орган державної влади. На англійському Урядовому порталі є детальніший опис завдань та організації роботи відповідних органів. На французькому сайті Діяльність Уряду представлена у підрозділах Діяльність, Представники та Рада Міністрів.

Як уже зазначалося, ДДУ слугує засобом формування основних концепцій, спрямованих на реалізацію ефективної моделі державного управління. Як видно з опису представлення цієї моделі на порталах трьох країн, усі уряди використовують різні дискурсивні моделі для відображення своєї діяльності. В Україні підрозділ “Діяльність” головню представляє інформацію про виконання різних аспектів урядової Програми, як-от, реформи, антикорупційна діяльність, європейська інтеграція тощо. На англійському порталі ДДУ включає інформацію про основні органи управління, законодавчу діяльність та, на відміну від українського порталу, дозволяє громадянам висловлювати ініціативи та побажання через

опцію “Get involved” (“Долучаймося”). Французький портал в аспекті діяльності побудований з урахуванням різних напрямів, як-от, економіка, туризм, освіта та молодь, охорона здоров'я тощо. Такі відмінності у структурі ДДУ можна пояснити як описаними вище відмінностями у тлумаченні самого поняття державного управління та функцій уряду, так і відмінностями у стратегічній спрямованості подання інформації. Безперечно, що основною і спільною для всіх порталів є стратегія інформування. Однак творці порталів використовують різні тактики для реалізації цієї стратегії, що, перш за все, виражається у самому доборі інформаційних повідомлень та їхньому включенні в різні підрозділи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : монографія/ Н. І. Андрейчук. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України / [Наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.]. К. : НАДУ, 2011.
3. Юридичні терміни: Тлумачний словник / за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.
4. A Dictionary of law. – Fifth edition / Ed. By Elizabeth A. Martin. – New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. – 551p.
5. Dictionnaire du droit prive par Serge Braudo Conseiller honoraire à la Cour d'appel de Versailles. [Electronic resource]. – Available from: <https://www.dictionnaire-juridique.com/serge-braudo.php/>
6. Fox and Meyer. Public Administration Dictionary. - Juta and Co Ltd. – 1995. – 141 p.
7. La Toupie. “Toupictionnaire”: Le dictionnaire de politique. [Electronic resource]. – Available from: <https://www.toupie.org/>
8. Mayr A. Language and Power. An introduction to Institutional Discourse / Andrea Mayr. – London; New York: Continuum International Publishing Group. – 2008. – 204 p.

REFERENCES

1. Andreichuk, N. I. (2011). Semiotyka linhvokulturnoho prostoru Anhlii kintsia XV – pochatku XVII stolittia : monohrafiia [Semiotics of linguistic-cultural space of England, XVth – beginning of XVII century: monography]. Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniky.
2. Entsiklopedia derzhavnoho upravlinnia: u 8 t. (2011). [Encyclopedia of state management]. Kyiv: NADU.
3. Yurydychni terminy: Tlumachnyi slovnyk (2004). [Explanatory Dicionary]. Kyiv: Lybid.
4. A Dictionary of law. (2002). New York, Oxford: Oxford University Press.
5. Dictionnaire du droit prive par Serge Braudo Conseiller honoraire à la Cour d'appel de Versailles. [Electronic resource]. <https://www.dictionnaire-juridique.com/serge-braudo.php/>
6. Fox and Meyer. (1995). Public Administration Dictionary. Juta and Co Ltd.
7. La Toupie. “Toupictionnaire”: Le dictionnaire de politique. [Electronic resource]. <https://www.toupie.org/>
8. Mayr, A. (2008). Language and Power. An introduction to Institutional Discourse. London; New York: Continuum International Publishing Group.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдана Стойка – старший викладач кафедри соціально-гуманітарних наук Львівської національної академії мистецтв.

Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика, теорія та практика перекладу термінології державного управління, англійська мова за професійним спрямуванням.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Bogdana Stoika – Senior lecturer of the Department of social and humanitarian sciences at the Lviv National Academy of Arts.

Scientific interests: contrastive linguistics, theory and practice of translation of terminology of public administration, English for professional purposes.

УДК 81'25

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АДДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧНОГО МІКРОПОЛЯ „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“)

Лариса КІТ (Кропивницький, Україна)

e-mail: larisa.gavrilyuk.19@gmail.com

КІТ Лариса. ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АДДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО МІКРОПОЛЯ „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“)

У статті розглядається специфіка вираження аддиктивної поведінки на позначення залежності, зокрема наркотичної залежності (Drogensucht) в сучасному німецькомовному газетному дискурсі, визначено структуру лексико-семантичного мікрополя „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“ в сучасній німецькій мові.

Ключові слова: лексична одиниця; лексико-семантичне поле; лексико-семантичне мікрополе; лексико-семантична група; адиктивна поведінка; наркотики; наркозалежність; Drogen; Drogensucht.

KIT Larysa. MEANS OF VERBALIZATION OF ADDICTIVE BEHAVIOR IN THE GERMAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF THE LEXICAL-SEMANTIC MICROFIELD - "DROGENSUCHT / DRUG ADDICTION")

The article investigates the specificity of the expression of addictive behavior in the modern German discourse. Addictive behavior means anti-social, that is the behavior of an individual or a group that does not meet generally accepted social rules as a result of which there is a violation of these norms. The author of the article pays some attention to the newspaper discourse. Its main characteristics and lexical features are defined. The study examines the means of verbalization to indicate the dependence, in particular drug addiction (ger. Drogensucht) in the modern German language. It is also determined the structure of the lexical-semantic microfield "DROGENSUCHT / DRUG ADDICTION". To conduct a study and analysis of the means of verbalization of addictive behavior, texts of newspaper discourse were chosen as a vivid example of mutual functionality and combination of texts from different discourses. The language of newspaper publications is mostly stylistically neutral. What is more, the basis of the study becomes the means of displaying addictive human behavior. It is remarked that one of the forms of destructive behavior is addictive behavior. It is expressed in the desire to escape from reality by changing the mental state with the intake of certain substances, accompanied by the development of intense emotions. The article notes that addictive behavior, as a kind of deviant behavior of the individual, has many subspecies, differentiated mainly through various addictive agents that change the mental state: alcohol, drugs, toxic substances, etc. Moreover, as people's lives change, new forms of addictive behavior appear, and at the same time, some forms gradually lose such a label. It is described the lexical and phraseological means of representation of the microfield "DROGENSUCHT / DRUG ADDICTION" by stylistic and axiological criteria. Furthermore, it is found that the structure of the microfield "DROGENSUCHT / DRUG ADDICTION" covers the following lexico-semantic groups: "names of drugs", "people with addictive behavior", "characteristics of behavior of people with addictive behavior", as well as "actions of people with addictive behavior". During the quantitative analysis, it was determined the largest group of all. In addition, it is determined the prospect of further research and its direction.

Keywords: lexical unit; lexical semantic field, lexical semantic microfield, lexical semantic group, addictive behavior; drugs; drug addiction; Drogen, Drogensucht.

Одним з актуальних аспектів сучасної лінгвістичної науки є категоризація та концептуалізація реальної дійсності. Категорії та концепти, фіксуючись у мовленні, набувають лексичного вираження у формі лексичних одиниць (ЛО), які в свою чергу групуються у лексико-семантичні поля (ЛСП). Під лексико-семантичним полем (ЛСП) розуміють сукупність мовних одиниць, які об'єднані спільністю змісту й відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ [2, с. 99; 3, с. 121].

У статті здійснено системний підхід до дослідження лексики, яка входить до лексико-семантичного поля „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“.

Актуальність теми зумовлена дослідженням вербалізації процесів і явищ, специфічних для німецькомовних лінгвокультур. Поняттю «лексико-семантичне поле» в сучасній лінгвістиці присвячено безліч досліджень. Проте ЛСП „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“ ще не було предметом окремого дослідження. Drogensucht (укр. наркозалежність) є формою девіантної (від лат. *deviatio* - відхилення) поведінки людини, яка тлумачиться як антисоціальна, тобто поведінка індивіда або групи, що не відповідає загальноприйнятим соціальним нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм.

Об'єктом нашого дослідження є сукупність моно- та полілексемних одиниць ЛСП „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“.

Предметом дослідження є особливості польової організації засобів відображення адиктивної поведінки людини.

Мета статі полягає у визначенні специфіки об'єктивації адиктивної поведінки людини в сучасній німецькій мові шляхом аналізу лексичних засобів репрезентації „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: систематизувати новітні дані про змістове наповнення поняттєвої категорії „адиктивна поведінка людини” й засоби її вербалізації; визначити структуру мікрополя „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“ та описати дати характеристику лексико-фразеологічним засобам репрезентації мікрополя „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“ за стилістичним і аксіологічним критеріями.

Матеріалом дослідження слугував корпус з німецькомовних газетних текстів [5; 6; 7; 8; 9], що виокремлені методом суцільної вибірки Інтернет-сайту газети „Spiegel Online” та „Tagesspiegel” за період з 2016 по 2019 рр.

Для проведення дослідження дослідження та аналізу засобів вербалізації адиктивної поведінки було обрано саме тексти газетного дискурсу, який є яскравим прикладом взаємодіяльності та поєднання текстів різних дискурсів. О. Селіванова у термінологічній енциклопедії „Сучасна лінгвістика” дає таке визначення поняттю дискурс: „дискурс – замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти

й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.)“ [4, с. 119].

Газетний дискурс є особливим типом соціального дискурсу, що орієнтується на передавання реальної інформації від адресанта до адресата. Він відрізняється від інших типів дискурсу інтерпретацією категорії правдивості, фактуальності, об'єктивності. Зростання останнім часом інтересу до газетних статей не лише лінгвістів, а й психологів спричинене лексичними змінами в структурі тексту та відповідною реакцією на них читачів. Основою газетного дискурсу є загальноживана лексика, оскільки вона представлена у всіх типах літературного, книжково-писемного та усно-мовленнєвого матеріалу, адже саме ця лексика створює ту основу, на якій взагалі можливе розуміння. Широке використання в газетно-інформаційному дискурсі імен та назв робить повідомлення конкретним і співвідносить дані відомості з певними особами, закладами чи районами. Назви та імена досить часто використовуються в газетно-інформаційних матеріалах у скороченій формі. Розглядаючи лексику в денотативному плані, багато авторів зазначають великий відсоток абстрактних слів, хоча інформація, як правило, конкретна. В плані конотацій відмічається велика кількість не скільки емоційної, скільки оцінної та експресивної лексики.

Мова газетних публікацій є, в основному, стилістично нейтральною, оскільки переважна більшість слів відповідають встановленим літературним нормам та є неемоційними.

Основою дослідження стали засоби відображення аддиктивної поведінки людини. Людське життя проявляється в складному поєднанні двох форм активності – поведінки і діяльності, – які часто складно розмежовувати. Тим не менш, істотні їх відмінності дуже важливі. Однією з форм деструктивної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин, що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій, є аддиктивна поведінка (addiction – схильність, згубна звичка).

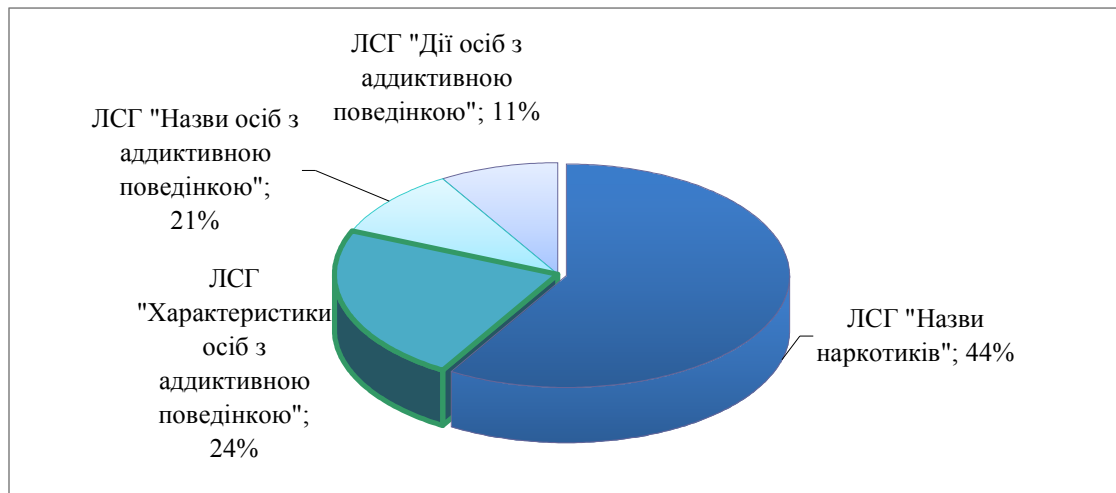
Якщо звернутися до історичних коренів даного поняття, то лат. Аддіктус – той, хто пов'язаний боргами (засуджений до рабства за борги), інакше кажучи, це людина, який знаходиться в глибокій рабській залежності від якоїсь непереборної влади. Деяка перевага терміну «аддиктивна поведінка» полягає в його інтернаціональній транскрипції, а також у можливості ідентифікувати особистість з подібними звичками як «аддикта» або «аддиктивну особистість» [1, с. 116].

Аддиктивна поведінка, як вид девіантної поведінки особистості, в свою чергу має безліч підвидів, диференційованих переважно за допомогою різних адиктивних агентів, що змінюють психічний стан: алкоголь, наркотики, токсичні речовини, тощо. У міру зміни життя людей з'являються нові форми залежної поведінки, водночас деякі форми поступово втрачають ярлик девіантності [1, с. 116].

Під час аналізу лексичних засобів текстів німецькомовних газет на позначення ЛСМП „*DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ*“ було виокремлено корпус ЛО, що охоплюють 71 лексему із семами „особа, яка виявляє аддикцію до наркотиків“, „асоціальна поведінка, пов'язана з аддикцією до наркотиків“. Саме ці лексеми виступають засобами вербалізації лексико-семантичного мікрополя „*DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ*“.

У результаті суцільного обстеження газетних текстів нашого матеріалу дослідження, було вибрано 71 моно- та полілексемну одиницю, що вміщують вищезазначені семи. З огляду на проведений компонентно-дефініційний аналіз, корпус лексем-вербалізаторів дослідженого ЛСМП можна поділити на такі ЛСГ: 1) ЛСГ „Назви осіб з аддиктивною поведінкою“; 2) ЛСГ „Назви наркотиків“; 3) ЛСГ „Характеристики осіб з аддиктивною поведінкою“; 4) ЛСГ „Дії осіб з аддиктивною поведінкою“ (див. рис.1).

Рис.1 Структура мікрополя „DROGENSUCHT“/ „НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“

За результатами кількісних підрахунків найчастотнішу вербалізацію в межах мікрополя „Аддиктивна поведінка“ отримали назви наркотичних речовин, які вживають суб’єкти аддиктивної поведінки, на другому місці – характеристики поведінки осіб з аддиктивною поведінкою, з невеликим відривом на третьому місці – назви осіб, що виявляють аддиктивну поведінку, за якими йдуть дії суб’єктів девіантної поведінки.

ЛСГ „Назви наркотиків“ представлена найбільшою кількістю одиниць – 31 ЛО, що складає 44 % всіх ЛО мікрополя „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“, що свідчить про інтенсивність вербалізації цього сектору навколишньої дійсності. Прикладами конститuentів цієї ЛСГ можуть бути такі ЛО на позначення наркотиків: *Kokain, Cannabis, Cannabisblüten, THC, Speed, Ecstasy, Haschisch, Marihuana, MDMA-Kristalle, Rauschgift, Amphetaminen, Meth-Amphetamin, Tabak, Fentanyl, Methamphetamin, Genussmittel, Alkohol, Joint, Heroin, Superdroge, illegale Suchtmittel, weiche Droge, psychoaktive Pflanzen, neue psychoaktive Substanzen, LSD, Schnüffelfstoffe, Crystal Meth, Legal Highs oder Badesalzdrogen, Opium (Schlafmohn), Fentanyl (Schwarzmarktnamen „China white“)*.

Крім того серед поданої ЛСГ можна виокремити ЛО, які утворюють синонімічний ряд до ЛО „die Droge“, це такі як *das Suchtmittel, das Rauschgift, das Genussmittel, der Schnüffelfstoff*.

Назви наркотичних речовин належать до соціально зумовленої лексики, оскільки виникнення цих назв є результатом соціального попиту та замовлення на нові наркотичні засоби. Крім того фахівці різних галузей, як то медицина, хімія, юриспруденція тощо вказують на зростання рівня наркотичної залежності і появу нових засобів наркотичної дії. Відповідно до цього боротьба з залежністю потребує вивчення наркотичних речовин і розробку медикаментозних, психологічних та соціальних засобів протидії, створення для цього законодавчої бази й структур, відповідальних за цю проблему.

ЛСГ „Характеристики поведінки осіб з аддиктивною поведінкою“ з кількістю 17 ЛО, 14 % всієї кількості, є другою за величиною групою ЛСМП „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“. Лексичні одиниці цієї ЛСГ позначають ознаки девіантів, пов’язаних з вживанням наркотиків, описані такими ЛО: 1) емоційні стани *launisch, aggressiv, dumm, faul, hungrig*; 2) наслідки вживання наркотиків, пов’язані з протиправними діями *sexuelle Übergriffe, die Kriminalität*; 3) наслідки, пов’язані з передозуванням *die Sucht, der Drogenüberdosis, das Koma, der Tod*; 4) наслідки вживання наркотиків, пов’язані з конкретною шкодою для здоров’я чи летальні наслідки *Krebs, Herzinfarkt, Denkstörungen, verringerter Appetit und Durst, an Wahnvorstellungen leiden, sogar an Krankheiten sterben*.

Виходячи з аналізу лексики цієї групи, можна зробити висновок, що ЛСГ на позначення характеристики поведінки осіб з аддиктивною поведінкою виражає не тільки ознаки суб’єктів наркозалежної поведінки, але й наслідки зловживання наркотичними речовинами,

ЛСГ „Назви осіб, що виявляють аддиктивну поведінку“ охоплює 15 ЛО (21%) мікрополя й вміщує лексеми, які використовуються для номінації осіб-носіїв девіантної

поведінки. В ході аналізу було також встановлено, що ЛО на позначення осіб, які вживають наркотичні речовини, зустрічаються в текстах значно менше, ніж ЛО, на позначення торговців наркотиками у співвідношенні 6:10. ЛО на позначення наркозалежних осіб: *der Drogensüchtige, der Kiffer, der Süchtige, Rauchfiftsüchtiger, der User, der Drogi* (дві останні ЛО належать до лексики молодіжного жаргону); ЛО на позначення наркоторговців: *der Drogenhändler, der Händler, der Schmuggler, der Kokainschmuggler, der Drogenboss, der Drogenbaron, der Drogen-Clan, der Mafioso, Broker im internationalen Drogenhandel, der Kartellboss*.

ЛСГ „Дії суб’єктів адиктивної поведінки“ складається з лексем на позначення дій суб’єктів девіантної поведінки, пов’язаних з вживанням наркотичних речовин. До цієї ЛСГ належить найменша кількість ЛО дослідженого ЛСМП – 8 ЛО та лише 11 % від загальної кількості. Серед лексики цієї групи можна виділити наступні категорії: 1) ЛО на позначення вживання наркотичних засобів: *gebrauchen, konsumieren, rauchen, zur Zigarette greifen*; 2) ЛО на позначення збуту заборонених речовин: *kiffen, handeln, schmuggeln, verkaufen*.

Отже, аналіз польової організації лексичних вербалізаторів лексико-семантичного мікрополя „DROGENSUCHT/ „НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“ в німецькомовному газетному дискурсі засвідчив, що наркозалежна поведінка людини виражається множиною лексичних одиниць, які можна структурувати на чотири лексико-семантичних групи, „Назви осіб з адиктивною поведінкою“, „Назви наркотиків“, „Дії осіб з адиктивною поведінкою“, „Характеристики осіб з адиктивною поведінкою“. Найдетальнішу вербалізацію знаходять назви наркотиків – 44 % лексичних одиниць мікрополя. Характеристики поведінки осіб з адиктивною поведінкою – 24%. Назви осіб з адиктивною поведінкою та дії суб’єктів наркозалежної поведінки вміщують порівняно меншу кількість ЛО – 21% і 11%, відповідно.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо опис наркозалежної поведінки людини на матеріалі англomовного газетного дискурсу в лінгвокогнітивному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. / Елена Валерьевна Змановская. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
2. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: учебник [3-е изд., стер.] / Ирина Михайловна Кобозева. – М.: КомКнига, 2007. – 352с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підруч. [для студ. філол. спец. вищих закл. освіти] / Михайло П етрович Кочерган. – К.: Вид. центр “Акад.”, 1999. – 288 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. / Олена Селіванова – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. <https://www.tagesspiegel.de/politik/drogen-im-rausch-wie-entwickelt-sich-der-drogenkonsum/13413098.html>
6. <https://www.tagesspiegel.de/gesellschaft/panorama/statistisches-bundesamt-zahl-der-jugendlichen-komasaeufernimmt-weiter-ab/12577232.html>
7. <https://www.tagesspiegel.de/politik/gesetz-gegen-designerdrogen-gesundheitsminister-groehe-laesst-legal-highs-verbieten/12645052.html>
8. <http://www.spiegel.de/panorama/justiz/mafia-ndrangheta-boss-francesco-strangio-auf-der-flucht-gefasst-a-1253443.html>
9. <https://www.zeit.de/wissen/gesundheit/2014-03/drogen-sucht-genetische-veranlagung>

REFERENCES

1. Zmanovskaya, E.V. (2004). Deviantologiya: (Psikhologiya otklonayushchegosya povedeniya): Ucheb. posobiye dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy. 2 issue. corrected [Deviantologiy: (Psychology of deviant behavior): Educational supplies for universitu students. Second edition corrected]. Moscow: Publishing house «Akademiya».
2. Kobozeva, I.M. (2007). Lingvisticheskaya semantika: uchebnik [3 issue. ster.]. [Linguistic semantics: Textbook]. Moscow: KomKniga.
3. Kocherhan, M.P. (1999). Zahalne movoznavstvo : pidruch. dlia stud. filol. spets. vyshchikh zakl. Osvity. [General linguistics: Textbook for university students of pgilology]. Kyiv: Publishing house “Akad.”.
4. Selivanova, O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. [Modern linguistics: the terminology encyclopedia]. Poltava: Dovkillia.

SOURCES OF ILUSTRATIVE MATERIAL

5. <https://www.tagesspiegel.de/politik/drogen-im-rausch-wie-entwickelt-sich-der-drogenkonsum/13413098.html>
6. <https://www.tagesspiegel.de/gesellschaft/panorama/statistisches-bundesamt-zahl-der-jugendlichen-komasaeufernimmt-weiter-ab/12577232.html>
7. <https://www.tagesspiegel.de/politik/gesetz-gegen-designerdrogen-gesundheitsminister-groehe-laesst-legal-highs-verbieten/12645052.html>

8. <http://www.spiegel.de/panorama/justiz/mafia-ndrangheta-boss-francesco-strangio-auf-der-flucht-gefasst-a-1253443.html>

9. <https://www.zeit.de/wissen/gesundheit/2014-03/drogen-sucht-genetische-veranlagung>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Кіт – асистент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження у галузі лінгвістики та порівняльної лінгвістики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Larysa Kit – an assistant of the Department of Translation, Applied and General Linguistics of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Sphere of scientific interests: research in the field of linguistics and comparative linguistics.

УДК 811.111:81'37

ФЕНОМЕН НЕВИЗНАЧЕНОЇ КІЛЬКОСТІ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: НОМІНАТИВНИЙ АСПЕКТ

Анна ЗІНЧЕНКО (Суми, Україна)

e-mail: annascent@gmail.com

ЗІНЧЕНКО Анна. ФЕНОМЕН НЕВИЗНАЧЕНОЇ КІЛЬКОСТІ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: НОМІНАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються вторинні номінації індефінітної кількості та їх лексична представленість у англомовному публіцистичному дискурсі. Автором виконується спроба навести визначення феномену вторинної номінації невизначеної кількості та каталогізувати вторинні квантитативи метафоричної / метонімічної природи за тематичним принципом. На основі корпусу прикладів продемонстровано наповнення лексичного інструментарію для вираження індефінітності, що робить його зручним та вдалим рішенням реалізації комунікативних інтенцій у публіцистичних текстах.

Ключові слова: вторинна номінація індефінітної кількості, невизначена кількість, метафорична / метонімічна природа, публіцистичний дискурс.

ZINCHENKO Anna. INDEFINITE QUANTITY IN PUBLICISTIC DISCOURSE: NOMINAL ASPECT

The article considers the topical problem of indefinite quantity lexical representation in publicistic discourse. Since media play an important role in mind shaping of the modern society, it is necessary to focus on the verbal tools of information representation in it. This inevitably includes the studies of the category of quantity, especially the subcategory of indefinite quantity. The category of quantity is a basic ontological category that has its linguistic reflection in words with quantitative semantics. The subcategory of indefinite quantity is represented directly (through nominations of indefinite quantity) and indirectly (through secondary nominations and constructions that actualize the indefinite semantics). The secondary nominations are as a rule based on associations of objects' quantitative characteristics and abundant quantity. The article gives the definition to the notion of indefinite quantity secondary nomination. We understand it as a secondary nominative creation that actualizes the quantitative feature of the primal nomination meaning, and transposes it to the object in a metaphorical or metonymical way. Considering the corpus of publicistic texts, we managed to eliminate nine thematic groups according to the similar semantics. The studies provides the following thematic groups of indefinite secondary nominations: atmospheric and natural phenomena, water objects and their parts, geographical objects, military nominations, flora, fauna, their parts and assemblies, assemblies of people and objects, containers and reservoirs, buildings and their assemblies. The results of the study show that indefinite quantity secondary nominations have a vast lexical spectrum. Noun-dominated, the spectrum demonstrates the "substantial" comprehension of quantity by a person. The wide thematic range highlights the fact, that people use all kinds of their sensual experience and knowledge for expressing the meaning of indefinite quantity. As secondary nomination are created based on metaphor or metonymy it can expressivize the journalistic text, helping to reach the communicative goals.

Key words: indefinite quantity secondary nomination, indefinite quantity, metaphoric / metonymic nature, publicistic discourse.

Ідея тотальної інформатизації та поінформованості суспільства сьогодні сягає такої актуальності, що отримання нових даних та їх обробка стало свого роду визначальною ознакою соціуму. Такі обставини відкривають усе нові вектори для дослідження уже здавалося б досконально вивчених базових категорії гносеології, не оминувши й категорію кількості.

Комунікативний вплив на масову свідомість через ЗМІ за останні десятиліття став одним із найконтroversійніших питань, давши поштовх численним науковим розвідкам. Питання невизначеності у публіцистиці, особливо – кількісної невизначеності – видається важливим, оскільки зачіпає маніпулятивний аспект мовлення. З таких позицій вивчення лінгвістичної репрезентації індефінітної кількості набуває особливої **актуальності**.

Традиційно, лінгвістична категорія кількості, або квантитативність, представлена субкатегоріями визначеної, приблизної та невизначеної кількості. Феномен невизначеної (індефінітної) кількості неодноразово опинявся у науковому фокусі вітчизняних (С. В. Баранова, О. І. Єгорова, Н. Л. Клименко, І. К. Кобякова, О. Ю. Семененко, С. О. Швачко) та зарубіжних (В. В. Акуленко, А. Вежицька, С. А. Жаботинська, В. В. Новицька, В. З. Панфілов, Л. Д. Чеснокова) філологів.

Узагальнивши погляди дослідників на структуру і принципи організації субкатегорії невизначеної кількості, ми розглядаємо її як функціонально-семантичне поле невизначеної

кількості, в основі якого лежить мисленнєва категорія неозначеної кількості. До складу цього поля входять два опозиційних мікрополя невизначено великої / малої кількостей, різнорівнево представлені у мові [3, с. 7].

Корпус засобів вираження кількісної невизначеності перш за все представлений первинними актуалізаторами семантики кількісної невизначеності, наприклад: *quantity*, *number*, *smallness*, *minority*, *abundance*. У фрагментах публіцистичного дискурсу такі лексеми відрізняються нейтральністю та беземоційністю, виконуючи переважно інформативну функцію, наприклад: *Significant quantity of cocaine seized from yacht off Cornwall* (The Guardian, 2018, August 30); *The smallness of the yes and the difficulty of reaching it reflected her pain at the time, Ono says* (The Guardian, 2014, March 13); *A children's helpline says the number of counselling sessions it has delivered to youngsters ...* (The Guardian, 2018, December 07); *US election: The silent minority of non-voters* (The Guardian, 2008, November 05).

У мовленні людська свідомість часто виходить за межі терміносистеми, вдаючись до опосередкованих назв невизначеної кількості задля більшої мовленнєвої виразності. **Об'єктом** поданої розвідки виступають вторинні актуалізатори індефінітної кількості у публіцистичному дискурсі, **предметом** – їх номінативні особливості. **Мета** статті полягає у систематизації вторинних номінацій невизначеної кількості у публіцистичному дискурсі, що забезпечується виконанням наступних **завдань**: дати визначення «вторинній номінації індефінітної кількості» (ВНІК) та виокремити на лексичному рівні тематичні та лексико-семантичні групи слів, які зазнаючи семантичної транспозиції, стають активними донорами репрезентації значення невизначено великої / малої кількості.

Явище вторинної номінації уже довгий час знаходиться у фокусі лінгвістів (Е. С. Азнаурова, А. А. Бекбалаєв, В. Г. Гак, О. С. Кубрякова, О. О. Тараненко, В. М. Телія), проте досі не отримало чіткого визначення. На думку В. М. Телії, вторинна лексична номінація зводиться до простого використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання [5, с. 129]. В. Г. Гак вбачає у вторинній номінації пристосування однієї й тієї ж форми до виконання різних функцій [1, с. 243]. На думку О. О. Тараненка, вторинна номінація – це «надання об'єкту ще однієї назви: з іншою вмотивованістю і з певною спеціальною метою (метафорична або метонімічна номінація, перифрази, евфемізми та ін.) або як трансформація попередньої назви об'єкта» [4, с. 387].

У пошуках визначення «вторинної номінації індефінітної кількості» ми імпонуємо визначенню О. О. Тараненка. Дійсно, ВНІК постають як «альтернативна» назва квантитативів із значенням невизначеності, умотивована комунікативної інтенцією мовця. Більше того, доповнюючи визначення дослідника, ми вважаємо, що вторинні квантитативи створюються не лише задля самої метафори/метонімії – вони першопочатково будуються на основі метафор, оскільки людське мислення за своєю сутністю фігуральне, а функціонування мови відповідає метафоричним принципам [2, с. 46–48]. Таким чином, у поданій роботі ми визначаємо вторинну номінацію кількості як назву об'єкту / процесу дійсності, яка у своєму значенні має певні квантитативні характеристики, з-рештою актуалізовані для називання індефінітної кількості, створеної на основі асоціативних зв'язків, завдяки метафоризації чи метонімізації та з метою передачі прагматико-емоційної реакції мовця на наявну кількість чи масу субстанції.

У поданій статті ми розглядаємо вторинні ВНІК у фрагментах публіцистичного дискурсу, оскільки останній є показовим завдяки тісному зв'язку із рядом інших дискурсів. Беручи до уваги комунікативне навантаження медіа, важливим постає підбір ефективних мовних засобів для формування стислого, але ємного повідомлення, здатного переконати реципієнта у правильності положень, що особливо зачіпає елемент подання числових даних у текстах.

Опрацювання емпіричного матеріалу продемонструвало, що найпродуктивнішим джерелом для моделювання ВНІК постають лексеми та сполуки зі стрижневим зметафоризованим квантитативом. У ході наповнення вербального корпусу вторинних квантитативів із значенням невизначеності нам вдалося виокремити 9 основних тематичних груп самостійних слів, які, зазнаючи семантичної транспозиції, стають активними донорами репрезентації значення невизначено великої / малої кількості.

Засоби ВНІК представлені наступними групами:

1. **Лексеми на позначення атмосферних явищ та природних стихій, їх частин:** *Lift this **cloud** of secrecy* (The Guardian, 2009, February 28); *There was a **flurry** of activity in and around Salisbury on Monday afternoon* (The Guardian, 2018, March 12); *But it usually offers all that abundance of flavour with a bit of tannic crunchiness, freshness and tang, and sometimes a **waft** of something floral, too* (The Guardian, 2018, September 16).

2. **Лексеми на позначення водних об'єктів та їх частин:** *A British diver has captured shocking images of himself swimming through a **sea** of plastic rubbish off the coast of the Indonesian tourist resort of Bali* (The Guardian, 2018, March 06); *As I looked around me, I realised I was standing in an **ocean** of black* (The Guardian, 2018, February 20); *A **river** of rubbish: the ugly secret threatening China's most beautiful city* (The Guardian, 2017, March 24); ... *Democrats are seeing a rare **surge** of enthusiasm in a state long dominated by Republicans* (The Guardian, 2018, February 28).

3. **Лексеми на позначення географічних об'єктів:** ***Mountains and mountains** of plastic': life on Cambodia's polluted coast* (The Guardian, 2018, April 24); ***Mountains** of refuse* (The Guardian, 2018, August 27); *The blue velvet **hills** of my youth have been destroyed* (The Guardian, 2009, July 05); *Julia Gillard's adoption apology comes after an **abyss** of trauma* (The Guardian, 2013, March 22); *The food should have been ready but she was still chopping hurriedly amidst a **debris** of vegetable leavings* (The Guardian, 2002, September 17).

4. **Лексеми на позначення територій, густо порослих деревами:** *She paints **jungles** of hide-and-seek images...* (The Guardian, 2011, June 10); *How we made a **garden** of edible delights: monoculture to permaculture* (The Guardian, 2014, July 09); *As royal security breaches go, the discovery under a **hedge** of seven-year-old plans for a cafeteria and rest rooms ...* (The Guardian, 2009, January 02).

5. **Лексеми на позначення військової сили:** *Israel fears '**explosion** of violence' as US prepares to open embassy in Jerusalem* (The Guardian, 2018, May 05); *Country diary: an **explosion** of wildlife at an old nitroglycerine plant* (The Guardian, 2018, October 13); *Don't underestimate Rees-Mogg's '**phantom army**' of Brexit fanatics* (The Guardian, 2018, November 21); *A listless **army** of zombie lads: why The Grand Tour's studio audience had to go* (The Guardian, 2019, January 17).

6. **Лексеми на позначення об'єктів флори та фауни, їх частин та сукупностей:** *European churches say growing **flock** of Muslim refugees are converting* (The Guardian, 2016, June 05); *MSF brands humanitarian summit 'a **fig-leaf** of good intentions' as it pulls out* (The Guardian, 2016, May 05); *Rights groups and opposition criticise PM for labelling migrants a '**swarm** of people', and UN representative says UK is not dealing responsibly with crisis* (The Guardian, 2015, July 30); *Hope Solo calls Sweden '**bunch** of cowards' after USA falter at Olympics* (The Guardian, 2016, August 13).

7. **Лексеми на позначення сукупностей осіб / предметів:** *UK joins **chorus** of disapproval after Trump praises assault on Guardian reporter* (The Guardian, 2018, October 20); *Then, the **conclave** of the big nations proved they were up to the challenge ...* (The Guardian, 2012, June 17); *The organisers of anti-Donald Trump protests have promised a "**carnival** of resistance" ...* (The Guardian, 2018, July 09).

8. **Лексеми на позначення контейнерів та резервуарів:** *Barbara Pym's centenary **glass** of blessings* (The Guardian, 2013, May 31); *Quite a Good Time to Be Born by David Lodge review – a top novelist, and a **bag** of nerves* (The Guardian, 2015, February 01); *A **handful** of corporations could hold the answer to crisis in the seafood industry* (The Guardian, 2015, May 28); *A **barrel** of contradictions* (The Guardian, 2015, August 01).

9. **Лексеми на позначення споруд та їх сукупностей:** *After 11 years my account was a **mausoleum** of old photos* (The Guardian, 2018, March 13); ... *lurking there at the bottom of the garden, they are unlovely **depots** of abandoned hope* (The Guardian, 1999, June 20); *North-east emerges ahead of London **streets** of shame* (The Guardian, 2002, September 21).

Лексичні одиниці зі спільним поняттєвим змістом індефінітної кількості, інтегровані в тематичні групи, продемонстрували, по-перше, тенденцію певних вербалізаторів до передачі невизначено-кількісного значення; по-друге, наявність спільного поняттєвого на підставі тих мовних / мовленнєвих образів, які уможливають семантичну транспозицію. Домінування субстантивів серед ВНІК та їх тематична розгалуженість пояснюється реляційним

характером самого феномену кількості та провідною роллю чуттєво-образного каналу сприйняття та осмислення індефінітності.

Відтак, вторинні номінації індефінітної кількості постають як найменування невизначеної кількості, змодельовані з первинних назв об'єктів шляхом метафоричного чи метонімічного перенесення, при цьому актуалізуючи семантику мультипліцитності. Широкий спектр первинних номінацій-донорів для транспозиції дозволяє авторові публіцистичних текстів підібрати найвдаліший варіант вторинної номінації для вираження індефінітної семантики, при цьому увиразнивши повідомлення та реалізуючи необхідні комунікативні наміри.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация. Общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 230-293.
2. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф., М. Джонсон ; пер. с англ. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой; под. ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
3. Семененко О. Ю. Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українському поетичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Семененко Олександра Юріївна ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2011. – 20 с.
4. Тараненко О. О. Номінація / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія; [ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2002. – С. 385-387.
5. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований; [под ред. Б. А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1977. – С. 129-221.

REFERENCES

1. Hak, W. N. (1977). K tipologii lingvisticheskikh nominatsiy // Yazykovaya nominatsyya. Obshchiye voprosy. [Problems of linguistic nominations typology // Linguistic nomination. General studies.]. Moscow.
2. Lakoff, J. (2004) Metafori, kotorymi my zhivem. [Metaphors we live by]. Moscow.
3. Semenenko, O. Yu. (2011). Funktsionalno-semantychne pole neoznachenoyi kilkosty w ukrayintskomu poetychnomu dyskursi [Functional and semantic field of indefinite quantity in Ukrainian poetic discourse]. Odesa.
4. Taranenko, O. O. (2002). Nominatsyya // Ukrayintska mowa. Entsyklopediya [Nomination // The Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv.
5. Teliya, W. N. (1977). Wtorichnaya nominatsyya i yeyo widy [Secondary nomination and its types]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Зінченко – асистент кафедри германської філології Сумського державного університету.
Наукові інтереси: дослідження вторинних номінацій кількості.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Anna Zinchenko – Professor Assistant of the Germanic Philology Department at Sumy State University.
Scientific interests: indefinite quantity secondary nominations study.

ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВ У ПОЛІЛІНГВАЛЬНОМУ, ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ Й ПОЛІЕТНІЧНОМУ СВІТІ

УДК 81-115"18/19"

Ф. ДЕ СОССЮР ПРО МОВУ ЯК СИСТЕМУ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИДАТНОГО ЛІНГВІСТА З ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ

Володимир ГЛУЩЕНКО (Слов'янськ, Україна)

e-mail: sdpunauka@ukr.net

Вікторія СВЯТЧЕНКО (Слов'янськ, Україна)

e-mail: sviatchenkovv@gmail.com

ГЛУЩЕНКО Володимир, СВЯТЧЕНКО Вікторія. Ф. де СОССЮР ПРО МОВУ ЯК СИСТЕМУ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИДАТНОГО ЛІНГВІСТА З ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ

У статті подано критичну оцінку (з функційно-прагматичних позицій) традиційної інтерпретації поглядів Ф. де Соссюра на мову як системний феномен.

Соссюрові традиційно приписують розрив між синхронією і діакронією і тезу про асистемність мовних змін. Проте така інтерпретація є міфом. Сучасні лінгвоісторіографічні дослідження дозволяють стверджувати, що терміни «синхронія» і «діакронія», протиставлені один одному як сучасний стан мови і історія мови, запропонував не Соссюр (традиційний погляд), а упорядники «Курсу загальної лінгвістики». Так, у монографії О. Просяник «Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепцій» встановлено: Соссюр не вживав цих термінів у названих значеннях і не протиставляв синхронічний підхід до мови діакронічному; він не стверджував, що системні властивості мови виявляються тільки в синхронії, а в діакронії системності немає, що змінюються окремі мовні явища, а не система певної мови в цілому і що, отже, конкретні мовні зміни мають асистемний характер.

Соссюр послідовно відрізняв аспекти еволюції системи мови в мовній діяльності і проблеми встановлення й вивчення системної сутності мови в кожному конкретний момент її існування.

З погляду Соссюра, мова (ідіосинхронічна сутність) і мовлення (діакронічна сутність) становлять єдність у вигляді мовної діяльності, тому темпоральна сутність цієї останньої не може бути ані синхронічною (у Соссюра – ідіосинхронічною), ані діакронічною. Її сутність у тому, що, незважаючи на інновації, які постійно відбуваються в мовленні, мова в кожному момент її стану є статичною системою; мовна ж діяльність повинна одночасно й розвиватися, й залишатися самою собою (панхронічний підхід).

Ключові слова: система мови, антропоцентрична парадигма, ідіосинхронія, діакронія, панхронія.

GLUSHCHENKO Volodymyr, SVYATCHENKO Viktoriia. F. DE SAUSSURE ABOUT THE LANGUAGE AS A SYSTEM: RETHINKING THE CONCEPT OF A KNOWN LINGUIST FROM FUNCTIONAL AND PRAGMATIC POSITIONS

The article presents a critical assessment (from a functional and pragmatic point of view) of the traditional interpretation of the views of F. de Saussure in the language as a systemic phenomenon. Saussure traditionally attributed the gap between synchronicity and diachronic and the thesis of the assistance of linguistic changes. However, such an interpretation is a myth. Modern lingua historiographical studies suggest that the terms «synchronicity» and «diachrony», opposed to each other as the present state of language and the history of language, was proposed not by Sossure (traditional view), but by the compilers of the «Course of a General Linguist». In the monograph O. Prosyanyk «Ferdinand de Saussure: demifologizatsiya concept» established: Saussure did not use these terms in these values and did not oppose the synchronic approach to the language diachronic; he did not claim that the system's properties of the language appear only in synchronization, but in the diachronic there is no systematic system, which changes certain language phenomena, rather than the system of a certain language in general and that, consequently, specific language changes have an asymmetrical character. Saussure consistently distinguished aspects of the evolution of the language system in speech activity and the problem of establishing and studying the systemic essence of language at each particular moment of its existence. From the point of view of Saussure, language (idiosynchronous essence) and speech (diachronic essence) constitute unity in the form of linguistic activity, therefore the temporal nature of this latter can not be either synchronous (in Saussure it is idiosynchronous) or diachronic. Its essence is that, in spite of the innovations that are constantly occurring in speech, at any moment its state is a static system; the linguistic activity must simultaneously develop and remain by itself (a panchronistic approach).

Key words: system of language, anthropocentric paradigm, idiosynchrony, diachronic, panchronium.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвоісторіографічні дослідження дозволяють стверджувати, що терміни *синхронія* і *діакронія*, протиставлені один одному як сучасний стан мови і історія мови, запропонував не Ф. де Соссюр (традиційний погляд), а упорядники «Курсу загальної лінгвістики». Так, у монографії харківської дослідниці О. Просяник «Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепцій» встановлено: Соссюр не вживав цих термінів у названих значеннях і не протиставляв синхронічний підхід до мови діакронічному; він не стверджував, що системні властивості мови виявляються тільки в синхронії, а в діакронії системності немає, що змінюються окремі мовні явища, а не система певної мови в цілому і що, отже, конкретні мовні зміни мають асистемний характер [13, с. 211–216].

Проте саме за цю «асистемність» нерідко дорікали Соссюрові прихильники системного підходу до мови. Іронія долі полягає в тому, що багато хто з лінгвістів критикував Соссюра за думки, яких швейцарський учений ніколи не висловлював!

Типовими є зауваження С. Д. Каунельсона: «Усупереч Соссюрові, який уважав, що «протиставлення двох точок зору – синхронічної і діяхронічної – цілком абсолютне і не терпить компромісу», – є серйозні підстави вважати, що синхронія органічно пов'язана з діяхронією. Синхронна система мови пронизана генетично-дериваційними зв'язками, які визначають не тільки взаємовідношення між елементами системи, а й спосіб їхнього вживання в процесах мовленнєвої діяльності» [9, с. 427]. Характерною є й критика Р. О. Будагова: Соссюр помилявся, доводячи, що сучасна система будь-якої мови завжди незалежна від її історичного минулого [2, с. 7]. В. І. Абаєв також приписував Соссюрові розрив між синхронією і діяхронією, відмову від історичної інтерпретації [1, с. 28]. Подібним чином В. А. Глущенко писав про те, що в концепції Соссюра протиставлення синхронії і діяхронії має абсолютний характер і що, на думку Соссюра, діяхронічний підхід дає можливість дослідити лише розрізнені мовні факти [6, с. 47; 5].

У цьому контексті важливо встановити, як саме трактував Соссюр системність мови і як він співвідносив цей феномен з іншими базовими поняттями лінгвістичної науки.

Огляд досліджень і публікацій з цієї проблеми. У згаданій монографії Оксани Просяник подано переосмислення ідей видатного лінгвіста. Ідеться про традиційні тлумачення концепції Соссюра; наведено їх критику і на основі прискіпливого аналізу низки соссюрівських текстів (що стали відомими науковому загалу починаючи з другої половини ХХ ст.) запропоновано нову інтерпретацію поглядів Соссюра на мову як систему.

Формулювання мети статті. Метою статті є розкриття сутності соссюрівських інтерпретацій, пов'язаних із системними властивостями мови й аспектами дослідження мови як системи.

Мета дослідження конкретизується в таких завданнях: 1) показати хибність традиційного висвітлення поглядів Соссюра на мову як систему; 2) відділити трактування Соссюра від трактувань видавців «Курсу загальної лінгвістики»; 3) розкрити справжні погляди Соссюра на проблему системності мови в контексті базових понять мовознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснивши системне дослідження нововиявлених автографічних матеріалів Соссюра, О. Просяник тим самим змогла переосмислити наукову спадщину швейцарського лінгвіста. Фактично йдеться про ревізію традиційного тлумачення концепції Соссюра. Це переосмислення здійснене з функціонально-прагматичних позицій. Як відзначає О. Просяник, Соссюр працював у межах антропоцентричної парадигми [13, с. 224–225].

Теоретичну концепцію Соссюра звичайно розглядають крізь призму «Курсу загальної лінгвістики», який написав, однак, не Соссюр, а його послідовники Ш. Баллі та А. Сеше у співпраці з А. Рідлінгером.

Соссюр прочитав три цикли лекцій із загального мовознавства в Женевському університеті в 1907, 1908–1909 і 1910–1911 рр. Після смерті Соссюра Баллі та Сеше вирішили опублікувати соссюрівські курси. Проте самі Баллі та Сеше ці лекції не відвідували, тому вони звернулися до одного із слухачів, студента А. Рідлінгера.

За неповними чернетками Соссюра і за студентськими нотатками лекцій три редактори в 1916 р. опублікували книгу, що відома в світовому мовознавстві як класична праця «Курс загальної лінгвістики» («Cours de linguistique générale»), авторство якої приписують Соссюрові, хоча фактично Соссюр не є автором цієї книжки [там само, с. 7–10].

Це важливо підкреслити, оскільки концепція Соссюра значною мірою стала низкою міфів: Соссюрові багато хто з мовознавців приписував і продовжують приписувати те, чого Соссюр не писав; Соссюра часто критикували за думки, які йому не належали.

У 1957 р. Р. Годель опублікував книжку «Рукописні джерела «Курсу загальної лінгвістики», де вміщено додаткові записи лекційних курсів Соссюра, його чернетки, низку інших соссюрівських документів, а також студентські записи, не використані видавцями «Курсу загальної лінгвістики» (1916). Р. Годель [19] першим звернув увагу на суттєві концептуальні розбіжності між текстом «Курсу» та зазначеними матеріалами [13, с. 10–11].

Справу Р. Годеля в 1967 і 1974 рр. продовжив Р. Енглер [14; 27], який сприяв відокремленню думки Соссюра від домислів (що належать видавцям книги й численним коментаторам) [13, с. 12]. У 1996 р. було знайдено невідомі записи Соссюра, опубліковані в 2002 р. [23].

Усі ці автографічні тексти Соссюра стали матеріалом дослідження в монографії О. Просяник.

Авторка монографії говорить про номотетичний проект Соссюра, маючи на увазі соссюровську методологію: концепцію Соссюра в книзі О. Просяник розглянуто як спробу перетворити лінгвістику в повноцінну науку зі своєю ідеографією (описом окремих фактів) і своєю номотетикою (що пояснює головні засади певної концепції) [13, с. 201]. «Саме таким номотетичним проектом була його теорія мовної діяльності», – пише про Соссюра О. Просяник [там само].

Сутність цього проекту Соссюра, на думку О. Просяник, «полягає в представленні трансцендентальних принципів організації людського лінгвосеміотичного досвіду на противагу ідіографічним описам окремих фактів, що існують у конкретному культурно-історичному середовищі і, навіть більше, на противагу самим історичним змінам, що відбуваються в мовній діяльності тієї чи тієї конкретної мови» [там само, с. 205].

Аргументовано у викладі О. Просяник виступає теза про те, що Соссюр послідовно відрізняв аспекти еволюції системи мови в мовній діяльності і проблеми встановлення й вивчення системної сутності мови в кожний конкретний момент її існування [там само, с. 206].

Зміни в мові (у царині системних опозицій) є повільними, вони не відбуваються навіть упродовж життя одного покоління. Такі зміни, за Соссюром, є не власне мовними, а когнітивними (мисленнєвими) [там само].

Як відзначає О. Просяник, згідно з міркуваннями видавців «Курсу загальної лінгвістики» (але не Соссюра!), синхронічне і діахронічне дослідження є різними способами вивчення того самого об'єкта.

Проте видавці «Курсу» помиляються: ці різновиди є «абсолютно відмінними дослідженнями принципово відмінних об'єктів» [там само, с. 210]; дослідникові «слід відділити власне семіологічний аспект *langage* (суть якого визначає мова) від несеміологічного (фонетичного ряду) і досліджувати їх різними методами: перше – системно, у режимі одночасності відношень, друге – діахронічно, у режимі послідовностей» [там само].

Наступний епістеомологічний рух Соссюра О. Просяник убачає в розрізненні, з одного боку, «ідіосинхронічних станів мовної системи (і панхронічної сталості мовної діяльності як такої)» і «часткових чи системних змін, які відбуваються в мовній діяльності». Єдиним повноцінним і натуральним об'єктом системного дослідження є «власне ідіосинхронічний стан мови, що базується на мовному чутті суб'єкта мовної діяльності й відображується в його мовленнєвих діях». Зміни ж, особливо часткові, можуть досліджуватися ретроспективним способом – «найгіршим з можливих, бо він є і несистемним, і неантропоцентричним (не базується на мовному чутті носія)» [там само].

За Соссюром, наукове вивчення змін у мові (те, що називають історією мови) полягає в спробі роздільної реконструкції системних відношень на окремих етапах (попередніх станах мови), а потім на їх порівнянні та встановленні системних змін. Таку точку зору Соссюр називав *історичною*. Провести таке дослідження «без сучасних упереджень» надзвичайно важко. Сучасний учений може встановити, як було раніше і як стало пізніше, але це ще не означає, що він може зрозуміти, яку функціональну вартість мав певний архетип у тій системі, у якій цей архетип реально функціонував [там само, с. 210–211].

Отже, Соссюр відрізняв стан мови як системи відношень (у свідомості мовця) і перманентну зміну мовних фактів суспільною групою як два різні об'єкти дослідження, але термінологічно Соссюр позначав їх не як синхронію і діахронію (саме так традиційно вважають), а як стан свідомості та історичний стан [там само, с. 212].

Синхронічним же (ідіосинхронічним) Соссюр називав одномоментний стан системних відношень у мові як інформаційній (у першу чергу морфологічній) функції, протиставляючи його *діахронічному* (постійно змінному й послідовному) фонетичному ряду (Соссюр

відзначав, що «діахронічна перспектива стосується фонетичних фактів» [23, р. 69]). На відміну від укладачів «Курсу загальної лінгвістики», Соссюр «не зводив темпорального статусу лінгвальних фактів до дихотомії «ідіосинхронія – діахронія», а вбачав у *langage* ще один темпоральний модус побутування – **панхронію** (виділено О. Просяник – В. Г., В. С.), котру розумів як сукупність усіх моментів ідіосинхронії і протизагону модусу» [13, с. 212]. Без такої протизаги важко було б погодити факти постійної змінності й щомоментної незмінності та цілісності мови як системного феномена. Саме так Соссюр протиставляв термін *ідіосинхронія* терміну *діахронія*: не в значенні «сучасне – історичне», а в значенні «мовне (системне) – мовленнєве (лінійне)». При цьому обидва терміни входять у тріаду з терміном *панхронія* на тій самій zasadі, на якій *мова* і *мовлення* творять тріаду з *мовною діяльністю*, яка узагальнює їх. У контексті розглядуваних нами питань важливо відзначити, що Соссюр не вживав терміна *синхронія* (*ідіосинхронія*) для протиставлення наявного стану мови її історії. Для цього в Соссюра є терміни *l'état* і *status* [там само].

Ще раз підкреслимо, що терміни *синхронія* і *діахронія*, протиставлені один одному як сучасний стан мови і історія мови, запропонували упорядники «Курсу»; Соссюр не вживав цих термінів у названих значеннях і не протиставляв синхронічний підхід до мови діахронічному.

Традиційне (після виходу «Курсу») поняття синхронії є «досить розмитим». Ідіосинхронія ж у Соссюра – це «одномоментний стан мови, тобто стан під час її використання» [там само, с. 213].

З погляду Соссюра, мова (ідіосинхронічна сутність) і мовлення (діахронічна сутність) становлять єдність у вигляді мовної діяльності (*langage*), тому темпоральна сутність цієї останньої не може бути ані ідіосинхронічною, ані діахронічною. Її сутність у тому, що, незважаючи на інновації, які постійно відбуваються в мовленні, мова в кожний момент її стану є статичною системою; мовна ж діяльність повинна одночасно і розвиватись, і залишатись собою самою. Це є панхронія [там само, с. 223].

Соссюрівську методологічну позицію в цілому доцільно інтерпретувати як реляціоністично-антропоцентричну [там само], у склад якої можна включити три важливі тези, згідно з якими семіологічні явища та відношення 1) є принципово функціональними, тобто реляційними (вони є не субстанціями чи комбінаціями субстанцій, а відношеннями), 2) є принципово антропоцентричними (індивідуально-психологічними з онтологічного погляду та суспільно-психологічними з погляду походження та функціонального призначення), 3) якісно відрізняються від відношень власне когнітивних (понятійно-мисленнєвих) і власне фонетичних (акустично-артикуляційних) [там само, с. 257–258].

Висновки. Отже, приписуваний Соссюрові розрив між синхронією і діахронією є міфом. Соссюр послідовно відрізняв аспекти еволюції системи мови в мовній діяльності і проблеми встановлення й вивчення системної сутності мови в кожний конкретний момент її існування.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні поглядів Соссюра на ідіосинхронічний статус мовних одиниць і мови як системи та на системно-семіологічне дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абаев В. И. Лингвистический модернизм как дегуманизация науки о языке. *Вопросы языкознания*. 1965. № 3. С. 22–43.
2. Будагов Р. А. Из истории языкознания (Соссюр и соссюрианство). Материалы к курсам языкознания / под общ. ред. В. Д. Звегинцева. Москва : МГУ, 1954. С. 4–32.
3. Будагов Р. Шарль Балли и его работы по общему и французскому языкознанию. *Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. С. 3–19.
4. Глухоман І. В. Філософські інтенції у лінгвістичних вченнях Ф. де Соссюра та Р. Якобсона : автореф. дис..... канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії». Київ, 2007. 19 с.
5. Глушчанка У. А. А. А. Шахматаў і М. М. Дурнаво пра сінхранію і дыяхранію. *Вестник Віцебскаго дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава*. 2002. № 3 (35). С. 70–73.
6. Глушенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / відп. ред. О. Б. Ткаченко. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Донецьк, 1998. 222 с.

7. Задачи советского языкознания в свете трудов И. В. Сталина и журнал «Вопросы языкознания». *Вопросы языкознания*. 1952. № 1. С. 3–40.
8. Заика В. И. Очерки по теории художественной речи. Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2006. 407 с.
9. Кацнельсон С. Д. Семантико-грамматическая концепция У. Л. Чейфа. *Чейф У. Л. Значение и структура языка / послесловие*. Москва : Прогресс, 1975. С. 407–427.
10. Кузнецов В. Г. Женевская лингвистическая школа: от Соссюра к функционализму. Москва : УРСС, 2003. 184 с.
11. Лещак О. Очерки по функциональному прагматизму: методология – онтология – эпистемология. Тернополь–Кельце : Підручники & посібники, 2002. 255 с.
12. Макаев Э. А. Проблемы и методы современного сравнительно-исторического индоевропейского языкознания. *Вопросы языкознания*. 1965. № 4. С. 3–19.
13. Просяник О. Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2018. 276 с.
14. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Редакция Ш. Балли и А. Сеше / Пер. с франц. А. Сухотина. Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре / Примечания / Пер. с франц. С. В. Чистяковой. Под общ. ред. М. Э. Рут. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 432 с.
15. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1977. 695 с.
16. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.
17. Чикобава А. К вопросу о путях развития современной лингвистики. *Вопросы языкознания*. 1966. № 4. С. 45–61.
18. Engler R. Théorie et critique d'un principe saussurien: L'arbitraire du signe. Cahiers Ferdinand de Saussure. № 19. 1962. P. 5–66.
19. Godel R. Les sources manuscrites du Cours de linguistique generale de F. de Saussure. Geneve ; Paris : Droz, 1957. 282 p.
20. Saussure F. de. Cours de linguistique générale, édition critique par Rudolf Engler. Wiesbaden : Otto Harrassowitz. T. 1. 1967. 515 p.
21. Saussure F. de. Cours de linguistique générale, édition critique par Rudolf Engler. Wiesbaden : Otto Harrassowitz. T. 2. 1974. 51 p.
22. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. Paris : Payot, 1997. 269 p.
23. Saussure F. de. Ecrits de linguistique générale, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil. Paris : Gallimard, «Bibliothèque des idées», 2002. 353 p.

REFERENCES

1. Abaev V. I. Lingvisticheskiy modernizm kak degumanizatsiya nauki o yazyike. *Voprosyi yazyikoznaniya*. 1965. # 3. S. 22–43.
2. Budagov R. A. Iz istorii yazyikoznaniya (Sossyur i sossyurianstvo). Materialy k kursam yazyikoznaniya / pod obsch. red. V. D. Zvegintseva. Moskva : MGU, 1954. S. 4–32.
3. Budagov R. Sharl Balli i ego raboty po obschemu i frantsuzskomu yazyikoznaniyu. Balli Sh. Obschaya lingvistika i voprosyi frantsuzskogo yazyika. Moskva : Izd-vo inostr. lit., 1955. S. 3–19.
4. Hlukhoman I. V. Filosofski intentsii u lnhvistychnykh vchenniakh F. de Sossiura ta R. Yakobsona : avtoref. dys.... kand. filos. nauk: spets. 09.00.05 «Istoriia filosofii». Kyiv, 2007. 19 s
5. Glushchanka U. A. A. Shaxmataŷ i M. M. Durnavo pra sinxraniiu i dŷyaxraniiu. *Vesnik Vicebskago dzyarzhajnaŷa univŷrsitŷta imya P. M. Mashŷrava*. 2002. # 3 (35). S. 70–73.
6. Hlushchenko V. A. Pryntsy py porivnialno-istorychnoho doslidzhennia v ukrainskomu i rosiiskomu movoznavstvi (70-i rr. XIX st. – 20-i rr. XX st.) / vidp. red. O. B. Tkachenko. NAN Ukrainy. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Donetsk, 1998. 222 s.
7. Zadachi sovetskogo yazyikoznaniya v svete trudov I. V. Stalina i zhurnal «Voprosyi yazyikoznaniya». *Voprosyi yazyikoznaniya*. 1952. # 1. S. 3–40.
8. Zaika V. I. Ocherki po teorii hudozhestvennoy rechi. Velikiy Novgorod : NovGU im. Yaroslava Mudrogo, 2006. 407 s.
9. Katsnelson S. D. Semantiko-grammaticheskaya kontseptsiya U. L. Cheyfa. Cheyf U. L. Znachenie i struktura yazyika / posleslovie. Moskva : Progress, 1975. S. 407–427.
10. Kuznetsov V. G. Zhenevskaya lingvisticheskaya shkola: ot Sossyura k funktsionalizmu. Moskva : URSS, 2003. 184 s.
11. Leschak O. Ocherki po funktsionalnomu pragmatizmu: metodologiya – ontologiya – epistemologiya. Ternopol–Keltse : Pidruchniki & poslbniki, 2002. 255 s.
12. Makaev E. A. Problemy i metodyi sovremennogo sravnitelno-istoricheskogo indoevropeyskogo yazyikoznaniya. *Voprosyi yazyikoznaniya*. 1965. # 4. S. 3–19.
13. Prosyaniuk O. Ferdinand de Sossyur: demifologizatsiya kontseptsiyi. Harkiv : Harkivske Istoriko-filologichne tovaristvo, 2018. 276 s.
14. Sossyur F. de. Kurs obschey lingvistiki / Redaktsiya Sh. Balli i A. Seshe / Per. s frants. A. Suhotina. De Mauro T. Biograficheskie i kriticheskie zametki o F. de Sossyure / Primechaniya / Per. s frants. S. V. Chistyakovoy. Pod obsch. red. M. E. Rut. Ekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 1999. 432 s
15. Sossyur F. de. Trudyi po yazyikoznaniyu. Moskva : Progress, 1977. 695 s.
16. Sosyur F. de. Kurs zagal'noy lingvistyky. Ky' yiv : Osnovy', 1998. 324 s.

17. Chikobava A. K voprosu o putyah razvitiya sovremennoy lingvistiki. Voprosyi yazyikoznaniya. 1966. № 4. S. 45–61.
18. Engler R. Théorie et critique d'un principe saussurien: L'arbitraire du signe. Cahiers Ferdinand de Saussure. № 19. 1962. P. 5–66.
19. Godel R. Les sources manuscrites du Cours de linguistique generale de F. de Saussure. Geneve ; Paris : Droz, 1957. 282 p.
20. Saussure F. de. Cours de linguistique générale, édition critique par Rudolf Engler. Wiesbaden : Otto Harrassowitz. T. 1. 1967. 515 p.
21. Saussure F. de. Cours de linguistique générale, édition critique par Rudolf Engler. Wiesbaden : Otto Harrassowitz. T. 2. 1974. 51 p.
22. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. Paris : Payot, 1997. 269 p.
23. Saussure F. de. Ecrits de linguistique générale, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil. Paris : Gallimard, «Bibliothèque des idées», 2002. 353 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Володимир Глушенко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: дослідження з проблем загального мовознавства, порівняльно-історичного мовознавства.

Вікторія Святченко – викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу Національного авіаційного університету Слов'янський коледж Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: дослідження з проблем загального мовознавства, порівняльно-історичного мовознавства.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Volodymyr Glushchenko – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Germanic and Slavic Philology, State University «Donbas State Pedagogical University».

Scientific interests: research on general linguistics, comparative-historical linguistics.

Viktoriia Sviatchenko – lecturer of the department of social and humanitarian disciplines from the Contracted structural unit of the National Aviation University Slavic College of NAU.

Scientific interests: research on general linguistics, comparative-historical linguistics.

УДК 81'373.233

ЧИ ПЕРЕВЕЛИСЯ ПЕРЕВЕРТНІ?

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ (Дніпро, Україна)

e-mail: popovski@i.ua

ПОПОВСЬКИЙ Анатолій. ЧИ ПЕРЕВЕЛИСЯ ПЕРЕВЕРТНІ?

У статті розглядаються етимологія, синоніміка та лексико-семантичні функції слова **перевертень** з погляду міфології та реального сприйняття в різнопоколісних умовах історичного розвитку українського суспільства як у народному мовленні, так і в різножанрових джерелах. З'ясовується активізація цього мовного явища та його смислова суть у контексті лексикографічних праць, громадських діячів та майстрів художнього слова від Шевченка до сьогодення.

Ключові слова: перевертень, перекидці, перекинуці, народні повір'я, антропоніми, синоніми, колоніальна політика.

POPOVSKYI Anatoliy. HAVE THE SHIFTERS BECOME EXTINCT?

The article deals with etymology, synonymics and lexico-semantic functions of the word «**pereverten**» (shifter) in the relation to mythology and actual perception of the Ukrainian society development in different epochs in folk speech and in the sources of various genres. The author states that the given language phenomenon is becoming more active and semantic meaning of it has been defined in the context of vocabulary research, mass media, public persons and elocutionist from T. Shevchenko up to now, which is vividly demonstrated with the help of examples from poetic and prose texts of current poets and writers, as well as the works of those who experienced the hidden cruel nature of shifters in different historic periods of Ukrainian statehood. The author suggests new interpretation of the phenomena of shifters in the Ukrainian culture and the linguistic means of their disclosure. The widespread use of the given language unit is explained by, firstly, the demands of the progressive public thought to evaluate various moral criteria of different layers of Ukrainian society in Russian tsarist regime, communist ideology of the Soviet Union, as well as in the state formation process of young sovereign Ukraine. In its turn it reveals the negative double-faced essence of the human nature of those timeservers and traitors who stand against the fight for universal moral values and democratic principles of an independent state development.

Key words: shifter, changeling, folk popular belief, anthroponyms, synonyms, colonial policy.

Життя сучасного українського суверенного суспільства активізує в усному й писемному мовленні ряд мовних одиниць, породжених народними повір'ями, надаючи їм певного смислового значення. Серед них магічне слово **перевертень**, значення якого Віталій Жайворонюк тлумачить так: **перевертень** – за народними повір'ями – людина, чаклуванням обернута на тварину або будь-який предмет; також нечиста сила, що набула вигляду кого – чого-небудь; перевертні живуть то як люди, то як звірі, тобто ведуть подвійне існування; вони небезпечні, бо людина часто не може й знати, хто перед нею – справжня звірина чи перевертень; перевертнями є відьма, чаклун, сам чорт; вони ж можуть зробити перевертнем людину; про це багато мовиться в народних казках і легендах [10, с. 438].

Словник української мови, окрім цього значення подає ще такі:

1. Людина, що зрадила свої переконання. – Правда Наливайкова, що на нас може напасти, як коршун на курчат без квочки, отой **перевертень** людський, гетьман Жолкевський (Ле, Наливайко. 1957, 344).

2. діал. Непородиста, нечистокровна тварина; помісь. **Перевертні** [вівці] продаються або вирізуються на лій [Сл. Гр. 3, VI, 138][18]

То ж не випадково, що українські прізвиськові назви з народних повір'їв успадкувалися антропонімами **Перевертень** (Укр. радіо, 22.07.2007), **Перевертун** (Українське слово, 2011, 28 вересня – 1 жовтня, с. 2), **Перевертнюк** (Вивчаємо українську мову та літературу, 2013, № 32, листопад, с. 21) та ін.

У поезії Тараса Шевченка «Розрита могила» ця мовна одиниця набуває глибоко соціального значення в розкритті жорстокого колоніального режиму царської Росії в долі України й породження українських перевертнів:

«*Стени мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом **перевертні**
Нехай підростають,
Та допоможуть москалеві
Господарювати.
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати* [24, с. 169-170].

«Про Шевченка треба нині не на святах промовляти, – як закликав Дмитро Донцов, а кричати на вуличних перехрестях. Щоб як дзвін тривоги калатало його слово!

Ніколи бо не був він такий актуальний, як в наш час. Ніколи не було між нами стільки поглухлих, стільки сліпих...

Білий царат вирвав йому язик, замучив, щоб перестав говорити, картати і кликати. Царат червоний каструє й наплюжить його морально, намагаючись накласти на нього маску одного з "своїх", сам і руками наших **перевертнів**. Та тоді, так і тепер, стоїть він перед нами над нами не вгнутий й неприступний, як Єремія на розпутьях велелюдних, сам один з Заповітом своєї великої ненависті і своєї великої любові.

Таких земляків напевно не любив! Їм не прощав зради спільної матері; ненавидів їх, **перевертнів**, "дядків отечества чужого", які совість продавали "за шмат гнилої ковбаси"; ненавидів тих, що їх вимітала історія залізною мітлою з кону життя як "варшавське сміття"; що їх чоботами місив завойовник як "грязь Москви". Ненавидів плюгаву породу "донощиків і фарисеїв"; отих рідних "людоморів", які запльовували всю нашу славу історичну; які лицарство запорізьке прозивали "розбійниками, ворами, п'ятном в нашій історії".

От цю Україну **перекиньчиків, яничарів** чужого пана і володаря, ненавидів Шевченко за те, що "чужим богам пожерли жертви, омерзились", що своїм існуванням поганили його прекрасну, вольнолюбиву країну. Любити цю "рідну" погань він не міг [9, с. 257-258].

Іван Франко в політико-економічних статтях неодноразово наголошував, що «**перевертні** завжди віддають голос політичному пройдисвітові» (Укр. радіо, 27.11.2001).

А через 136 років Олесь Бердник у відкритому посланні до Росії розкриє наслідки жорстокої колонізації царського режиму: «Ти (Росія – А.П.) почала випивати, висушувати творчу криницю України. Як гусінь, оповили нашу землю Петрові і Катеринині ублюдки та

свої **перевертні**. Колись найосвіченіший в Європі нарід опустився в найнижчі круги інферно: пекельні слуги не знали, як ще дошкульніше ударити по серцю України, щоб померла нарешті райдуга на творчому крилі» [2, с. 4].

Характеризуючи розвиток української мови в нерозривному зв'язку з іншими мовами, Павло Житецький вів непримиренну боротьбу з тими освітянами, які зрікалися рідної мови: «місіонери освіти, які діють під прапором народності, забули, що народ перш за все вимагає від своїх вихователів поваги до його власного світогляду, виробленого далеко від школи, і що саме цей світогляд є точкою опори, від якої повинен піти весь майбутній її розвиток. Позбавити народ цього ґрунту – значить роздвоїти його натуру, значить забезпечити вічне існування двох суміжних категорій – суспільства й народу (начебто народ – не суспільство, а стадо овець), які в нас мають становий характер. Перша – з титулом освіченої, остання ... але всі ми знаємо, як у Росії називають народ... До перших будуть належать або жалюгідні і безбарвні **перевертні**, що хиляться в той бік, звідки сильніший вітер, або люди, що остаточно висушили в собі живий струмінь народної сили; а поза цим привілейованим буде стояти все той же темний люд, з його незрозумілою думою, з його чесною знедоленою душею [16, с. 80].

Колоніальну політику російських самодержців продовжували ретельно трансформувати вожді революційного перевороту 1917 року, використовуючи всі засоби боротьби для повалення УНР разом із українськими холоуями-перевертнями: Льова Бронштейн-Троцький був заступником Ульянова-Леніна і народним комісаром зовнішніх справ в уряді Російської Федерації в 1918 році. Він проводив дволику політику відносно України. На мировій конференції в Бресті Російська Федерація визнала незалежну Українську Народну Республіку в січні 1918 р., а вже в липні зібрали установчий з'їзд у Москві з росіян, євреїв і кількох **українських перевертнів**, де створили КП (більшовиків) України, яка була «п'ятою колоною» і мала завдання руйнувати Українську Народну Республіку зсередини. Для цього направляли комуністичних агітаторів в Україну, і Бронштейн-Троцький дав їм такі настанови: «щоб позбавити Україну незалежності – усі засоби однаково придатні...» [8, с. 3].

То ж чи перевелися перевертні впродовж трьох століть від Шевченкової застороги? Тавровані Кобзарем доморошені перевертні, розширюючи свій синонімічний потенціал, не зійшли з арени й сьогоденного суспільного життя українського народу. Саме на таких, вірогідних малоросів, робить ставку тепер Москва після розпаду Радянського Союзу, щоб повернути в лоно російської імперії суверенну Україну:

На лови душ заблуканих, розщеплених
Полює відщепенська чужорідна сарана.
Гнеться, гнеться колос наш ущемлений
Нетравленням чужинського лайна.
І тут у них взірець великий: Гоголь.
Подвійний Гоголь – місячний сіяч.

Перевертень великий... Тож опісля нього
Прийшов Шевченко – сонцем розсіяв!
Що, може, це – не від поезії, а від політики.
Я Гоголя люблю, – за чар-вогонь у глибині...
Та не люблю аполітичних паралітиків,
Що дозволяють в нас на полі все пожирати сарані [13, с. 5].

Доморошені перевертні-стукачі сталінського режиму доклали чимало зусиль у приборканні й нищенні української інтелігенції: «І полювання на буржуазних націоналістів – здебільшого законспірованих – охопило всю Україну. **Перевертні**, як виявилося невдовзі, встигли пролізти в усі ділянки суспільного життя, їх (буржуазних націоналістів – А.П.) викривали щодня...» [22, с. 170].

Вони ретельно виконують свою чорну роботу на зламі історичних епох, хоч і попадають під обстріли демократичних сил, які викривають їх антигуманну діяльність у повноцінному розвитку української мови, добираючи колоритні оцінки ряди синонімів:

Десь під ногами повзають **перевертні**

Переплутці, перехвосты, перекидці,*Піднімуть раптом справжнє ревище,**Аж тошно розгорляються, розниються,**Як в Україні їх, мовляв, утискують.**Чому ж не розмовляють по-українському,**А ніби по-мишиному попискують [3, с. 41].*

Ветеран праці, відмінник народної освіти України, інвалід війни Григорій Пономаренко з м. Донецька розвінчує ідеологію донецьких перевертнів у поезії «Пора нам повернутися до Бога»:

*Чи ми такі дурні, чи зовсім безтолкові?**Ніяк не можу зрозуміти я, –**Що всі загрузли вже в московській мові,**А де ж українська? Наша? Де своя?**Її в Донбасі щось ніде не чути –**Хіба що в закутку, в глухій селі.**Начальнички тут мову зневажають люто,**Тому й спілкуються й дорослі, і малі**Лише російською. А далі слід сказати:**-Ми стали забувати навіть те,**Що нас родила українка-мати...**Це ж ми зневажили її ім'я святе.**Вперед, вперед, в майбутть веде дорога.**Я невдоволення скрізь бачу між людьми:**Чи ми ж таки повернемося до Бога?**Чи так у **перевертнях** й лишимося ми? [4, с. 5].*

Доцент кафедри українознавства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури Валентина Бабенко в поезії «Колишні» дає оцінку характеристику мовного питання тим українцям Степової України, які свідомо відреклися від рідної мови:

*Я поважаю греків, гагаузів,**Євреїв, і болгар, і росіян...**І зневажаю «наших» боягузів,**Що сіють лицемірство і обман.**Вони коріння українське мають,**Живуть на цій землі і хліб їдять,**А все російську «пісеньку» співають,**Та, наче зомбі, знову всім твердять:**Що мову вони, бач, не хочуть вчити,**Що ближче їм, «роднее им язык»,**Те, що дитина навіть має вміти,**«Уже не сможет выучить старик».**У будь-якому віці вчать англійську,**Бо треба виїжджати за кордон.**Та Боже збав, не рідну, українську,**Ще за царя тут виник цей закон.**Себе за українців не вважають,**Та росіянам теж вони чужі,**Немовби долу між стільців сідають –**Між двох народів, просто на межі.**Колишні. Що без племені й без роду.**Чужі. І між своїх, і між чужих.**Не віднесеш до жодного народу****Перевертнів** таких, манкуртів тих.**Їх зневажають греки й гагаузи,**Євреї, росіяни і болгарі...*

Вони є лицеміри й боягузи.

І тільки їм потрібні мовні чвари [1, с. 35-36].

Значно ширше тема перевертництва розкривається в художній прозі Наталки та Олександра Шевченків «Оксамитовий перевертень» [23], публіцистичному нарисі Василя Сокола «Хай засовістяться перевертні» [19, с. 4], засобах масової інформації «Перевертні в погонах "полюють" навіть на жінок і дітей: життя українців після реформи нацполіції кардинально змінилося» [17, 09.01.2019]; поезії Любові Геньби «Із циклу «Перевертні» [6, с. 12]; Михайла Костіва «Перевертень»:

Колись він фіксував і доносив,

Тепер швиденько перефарбувався.

І всім доводить із останніх сил:

«Я в демократах міцно приписався» [14, с. 8];

пересторозі Петра Перебийноса:

Я знаю вашу капосну породу,

*Стрічав я **перекинчиків-чортів*** [5, с. 4]

та застережній гуморесці Павла Глазового «**Перевертні**»:

Коли партія нами правила,

Монуменстами себе славилася,

Честю й совістю називалася,

Та прокралася і розпалася.

Ті, що в Партії були членами,

Стали босами й бізнесменами,

Та багатство їх мало радує:

Знову хочеться бути владою.

Бувші практики й теоретики

Завели нові партбілетики.

Треба ж якось їм називатися,

Щоб до уряду проштовхатися:

Сперечаються ліві з правими,

Голомозії з кучерявими,

Сухорлявії з череватими,

Недоношені з дурнуватими...

Добрі душі ми з вами маємо

І дурить себе дозволяємо.

Звідкіля до нас хто не явиться,

Зверхньо дивиться, грубо ставиться,

"Із'ясняється" лиш по-своєму,

Як зі смердами або гоями,

А ми скалимося та підтакуєм.

Ой дограємося ми з арапами!

Як опинимось в них під лапами,

Вони панькатись не намерени,

В етом можеєть бить уверени... [7, с. 5-7];

Миколи Миколаєнка «Нічого не проси ні в кого»:

...Я витримати мушу всі удари

***Перевертня, манкурта** чи почвари* [15, с. 10];

Олени Ткачук «Пощо тобі ці гони і дощі...»:

*Хто віда: ти **перевертень** чи вовк?*

А глянеш – звиду начебто людина...

Я вірю, що, хоч ангел твій замовк,

Та совість є. Принаймні совістина [21, с. 124] та інших митців поетичного слова.

Болючу тему сьогоденних подій на Сході України порушує Тетяна Шпичук у поезії «То куди ж ми зайшли?»

В наших жилах волячих

Не вино, не вода –
Кров козацька, гаряча,
Як весна, молода.
То чому ж це приблуди
І **перевертні** знов
П'ють із чесного люду
Цю нуртуючу кров?
Чом із темного бору,
Наче звір, вигляда
В цю, теперішню, пору
Сатанинська орда? [25, с. 14]

Проте найчастіше використовується ця лексема в сучасній публіцистиці для викриття перевертнів у правоохоронних органах, військових оборонних структурах, серед працівників державного апарату, духовних пасторів церкви і т.п. Про це свідчить і вельми скрупульозне узагальнення до вище поданого Анатолія Ковальчука:

*«Саме через це не український народ, а окупант-москаль господарює в нашій Батьківщині. Сини України, поневолені й пограбовані ворогом, вигнані на чужину, а всіма її багатствами, передусім землею, заволоділи різноплебні заїди. Московський окупант не поведив би себе так жорстоко, підло, зухвало й нахабно, якби численні зрадники українського народу – огидні **«перевертні»** й **«недолюдки»** – не допомагали йому «матір катувати».*

*Якби впродовж усіх років незалежності Україною керували справжні державники, духовні українці, люди шевченківського, козацького гарту (а не **«перевертні»** й **«недолюдки»**, **«раби, підніжки, грязь Москви»**, **різнонаціональні злодії, шахраї і пройдисвіти**), вони б діяли відповідно до твердо усвідомлених всіма патріотами істини. А саме: Україна – держава самостійна, її народ – талановитий, працьовитий, обайливий і мудрий – нічим не поступається своїм заможним і щасливим європейським сусідам» [11, с. 5].*

*«Суспільство справедливо вважає всіх экс-президентів, прем'єрів, міністрів, спікерів, значну кількість нардепів неуками, негідниками і шахраями, що завдяки брехливим обіцянкам дорвалися до влади...Серед багатьох тисяч сірих посередностей не виявилось на відповідальних державних посадах національних Мойсейів, Цезарів чи Вашингтонів. Зате впродовж 27 років бачили ми сотні Юд (на відміну від іскаріотського, жоден із них не розкаявся), **тисячі перевертнів** і підлих пристосуванців. Перебуваючи біля «владного керма», користолюбці перетворили його у «владне корито» й по-мародерськи розкрадали Україну» [12, с. 12].*

Ще дошкульнішим у цьому плані є вердикт Петра Таланчука, професора, доктора технічних наук, Президента Відкритого Міжнародного університету розвитку людини «Україна», першого міністра освіти незалежної України:

«Без перебільшення можна стверджувати, що той стан, у якому опинилась нині українська держава, її економіка, соціальний рівень життя населення, мораль, культура та інші важливі показники рівня людського розвитку, значною мірою, якщо не вирішальною, обумовлений низькою якістю системи нашої освіти і такою ж нікчемною системою виховання. Це наші освіта та наука підготували як фахівців, а система виховання сформувала як громадян, таких президентів, прем'єрів, голів Верховної Ради, міністрів, депутатів усіх рівнів, іншу величезну чиновницьку рать, які всі разом і дружно привели до того, що маємо.

Справедливості ради слід сказати, що продуктом тієї ж системи є значна частина українського суспільства, якщо не більшість, які обирали і підтримували всю цю владу, незважаючи на те, що вони плювали на наші з вами інтереси. Це теж правда!

*Недавнє електронне декларування найвищих державних чиновників показало нечуваний цинізм правлячої касты. Увесь цивілізований світ здивований тим, що він побачив: на тлі масового зубожіння населення України **кунка перевертнів**, що править Україною, жирує,*

втративши при цьому всі ознаки нормальної порядної людини. Це явище викликало у суспільстві моральний шок і отримало назву «Духовний Чорнобиль» [20, с. 1].

Отже, перевертні, породжені уявою народних повір'їв, у процесі тривалої історії розвитку українського етносу набули людського вияву і тих негативних характеристик, притаманних для нашого сьогодення. І щоб викоринити представників цього антинародного явища, треба «громадою обух сталить...» і бути вельми пильними до будь-яких їх проявів у час ідеологічної і військової агресії Росії на суверенітет України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко В.А. Акварелі душі: вірші / В.А.Бабенко – Д.: Видавничо-творчий центр «Гамалія», 2013. – 217 с.
2. Бердник Олесь. Терновий вінець України Росії минулій, сучасній, грядущій – відкрите послання / Олесь Бердник // Українське слово, № 51, 20-26 грудня 2017.
3. Вофлик Анатолій. Манкурти /Анатолій Вофлик // Січеслав, 2010, № 3 (25), липень-вересень.
4. Газета «Київ столичний», 2009, 20 лютого.
5. Газета «Літературна Україна», 1996, 28 листопада.
6. Геньба Любов. Із циклу «Перевертні» / Любов Геньба //Хортиця, 1998. № 7.
7. Глазовий П.П. Архетипи: [Гумор. Сатира] / П.П.Глазовий. – К.: МАУП, 2003. – 234 с.
8. Гринчишин Зіновій. Щоб позбавити Україну незалежності – усі засоби однаково придатні (настанова Льва Троцького комуністичним агітаторам в Україні) ,Зіновій Гринчишин // Українське слово, 2010, № 3, 20-26 січня.
9. Донцов Дмитро. Заповіт Шевченка / Дмитро Донцов // Незримі скрижалі Кобзаря. – К.:Українська видавнича спілка, 2009. -320 с.
10. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник довідник. –В.В. Жайворонок – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
11. Ковальчук Анатолій. До 27-ї річниці важливих історичних подій: перших виборів Президента України і припинення існування СРСР / Анатолій Ковальчук // Українське слово, 2018, № 47-48, 7-24 грудня.
12. Ковальчук Анатолій. Розрита могила Анатолій Ковальчук // Українське слово, 2017, № 42, 18-24 жовтня.
13. Коломієць Володимир. На лови душ / Володимир Коломієць // Літ. Україна, 2005, 3 листопада.
14. Костів Михайло. Перевертень / Михайло Костів // Літературна Україна, 2009, 5 березня.
15. Миколаєнко Микола. Нічого не проси ні в кого / Микола Миколаєнко // Зоря, 2013. 6 березня.
16. Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. – К.: «Радянський письменник», 1990. – 390 с.
17. Перевертні в погонах "полюють" навіть на жінок і дітей: життя українців після реформи нацполіції кардинально змінилося [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hyser.com.ua/community/407022-oborotni-v-pogonah-oho...>
18. Словник української мови: У 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
19. Сокіл Василь. Хай засовістяться перевертні / Василь Сокіл // Українські вісті . – Детройт, 1994 р. № 20, 15 травня.
20. Таланчук Петро. Модель процвітаючої України. (Виступ, що не відбувся) / Петро Таланчук // Українське слово, 2016. 7-13 грудня.
21. Ткачук Олена. Пощо тобі ці гони і дощі... / Олена Ткачук // Дніпро, 2009, № 10.
22. Цалик Станіслав, Селігей Пилип / Станіслав Цалик, Селігей Пилип // Куля для Максима Рильського / Київ, 2004, № 3. – 275 с.
23. Шевченки Наталка та Олександр. Оксамитовий перевертень / Наталка та Олександр Шевченки – Х. : Фоліо, 2008. – 248 с.
24. Шевченко Тарас. Кобзар / Тарас Шевченко – К. : Держвидав художньої літератури, 1956. – 591 с.
25. Шпичук Тетяна. То куди ж ми зайшли? / Тетяна Шпичак // Українське слово, 2018, № 3–4, 17–30 січня.

REFERENCES

1. Babenko, V.A. (2013). Akvareli dushi: virshi [Watercolors of the soul]. Dnipropetrovsk: Vydavnycho-tvorchyi tsentr «Hamaliia».
2. Berdnyk, O. (2017). Ternovi vinets Ukrainy Rosii mynulii, suchasnoi, hriadushchii – vidkryte poslannia // Ukrainske slovo. [Ukraine's crown of thorns to Russia past, modern, future – open message // Ukrainian Word].
3. Voflyk, A. (2010). Mankurty // Sicheslav. [Mankurts // Sicheslav].
4. Gazeta «Kyiv stolychnyi» (2009). [Newspaper «Kyiv Capital city»].
5. Hazeta «Literaturna Ukraina». (1996). [Newspaper «Literary Ukraine»].
6. Henba, L. (1998). Iz tsyklu «Perevertni» //Khortytisia. [From the cycle “Werewolves” // Khortytisia].
7. Hlazonvi, P.P. (2003). Arkhetypy: (Humor. Satyra). [Archetypes: humor, satire]. Kyiv: MAUP.
8. Hrynychshyn, Z. (2010). Shchob pozbavyty Ukrainu nezalezhnosti – usi zasoby odnakovo prydatni (nastanova Lva Trotskoho komunistychnym ahitatoram v Ukraini) // Ukrainske slovo. [To deprive Ukraine of independence – all means are equally good [advice from Lev Trotsky to communistic agitators in Ukraine] // Ukrainian word].
9. Dontsov, D. (2009). Zapovit Shevchenka // Nezrymi skryzhali Kobzaria. [Shevchenko's will // Invisible axes]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka.
10. Zhaivoronok, V.V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk dovidnyk. [Signs of Ukrainian ethnic culture: referential dictionary]. Kyiv: Dovira.
11. Kovalchuk, A. (2018). Do 27-yi richnytsi vazhlyvykh istorychnykh podii: pershykh vyboriv Prezydenta Ukrainy i prypynennia isnuvannia SSSR // Ukrainske slovo. [To 27th anniversary of vital historic events: first presidential elections in Ukraine and USSR desolution // Ukrainian word].

12. Kovalchuk, A. (2017). Rozryta mohyla // Ukrainske slovo. [Open grave // Ukrainian word].
13. Kolomiets, V. (2005). Na lovy dush // Lit. Ukraina. [For soul hunting // Lit. Ukraine].
14. Kostiv, M. (2009). Pereverten // Literaturna Ukraina. [Shifter // Literary Ukraine].
15. Mykolaenko, M. (2013). Nichoho ne prosy ni v koho // Zoria. [Ask nothing from nobody // Star].
16. Naidorozhchyi skarb. Slovo pro ridnu movu. (1990). [The dearest treasure. Word about native language]. Kyiv: «Radiatskiy pysmennyk».
17. Perevertni v pohonakh "poliuiut" navit na zhinok i ditei: zhyttia ukrainsiv pislia reformy natspolitsii kardynalno zminylosia [Elektronnyi resurs]. [Shifters with shoulderboards "hunt" even for women and children: life of Ukrainians after the reform of national police has changed dramatically]. <https://hyser.com.ua/community/407022-oborotni-v-pogonah-oho...>
18. Slovyk ukrainskoi movy: U 11-ty t. (1970-1980). [Dictionary of the English Language: in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka.
19. Sokil, V. (1994). Khai zasovistiatsia perevertni // Ukrainski visti. [Calling for the conscience of shifters // Ukrainian News]. Detroit,.
20. Talanchuk, P. (2016). Model protsvitaiuchoi Ukrainy. (Vystup, shcho ne vidbuvsia) // Ukrainske slovo. [Model of prospering Ukraine. (Unpresented speech)].
21. Tkachuk, O. (2009). Poshcho tobi tsi hony i doshchi... // Dnipro [Why do you need all these races and rains // Dnipro].
22. Tsalyk, S, Selihei, P. (2004). Kulia dla Maksyma Rylskoho. [A Bullet for Maxym Rylskyy]. Kyiv.
23. Shevchenko, N., O. (2008). Oksamytovy perevertni. [Velvet shifters]. Kharkiv: Folio.
24. Shevchenko, T. (1956). Kobzar [Kobzar]. Kyiv: Derzhvydav khudozhnoi literatury.
25. Shpychuk, T. (2018). To kudy zh my zaishly? // Ukrainske slovo. [So, where have we ended up? // Ukrainian word].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Поповський – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: етимологія, синоніміка, лексикографія.

Anatoliy Popovsky – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of Language Training Department of the Dnipro State University of Internal Affairs.

Scientific interests: etymology, synonym studying, lexicography.

УДК 811.161.2:81'08(091) + 94(477+438)

СТАРОУКРАЇНСЬКА (РУСЬКА) МОВА В БАГАТОМОВНОМУ ПРОСТОРІ ДВОХ УНІЙ: ЛЮБЛИНСЬКОЇ І БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ

Ірина ФАРІОН (Львів, Україна)

e-mail: Iryna.farion@gmail.com

ФАРІОН Ірина. СТАРОУКРАЇНСЬКА (РУСЬКА) МОВА В БАГАТОМОВНОМУ ПРОСТОРІ ДВОХ УНІЙ: ЛЮБЛИНСЬКОЇ І БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ

У статті розглянуто вплив двох уній – політичної (Люблинської, 1569) і релігійної (Берестейської, 1596) на суспільний статус староукраїнської (руської) мови на тлі багатомовності Речі Посполитої та системного протистояння межі староукраїнської (руської) мовою і польською, церковнослов'янською і латинською.

Ключові слова: староукраїнська (руська) мова, Люблинська унія, Берестейська унія, полонізація, етнонаціонально-мовний принцип.

FARION IRYNA. OLD UKRAINIAN (RUTHENIAN) LANGUAGE WITHIN MULTILINGUAL SPACE OF TWO UNIONS: OF LUBLIN AND OF BREST

The article deals with the impact of two unions – political one (of Lublin, 1569), and religious one (of Brest, 1596) on social status of Old Ukrainian (Ruthenian) language against multilingualism of Rzeczpospolita and systemic confrontation between Old Ukrainian (Ruthenian) language and Polish, Church Slavonic and Latin. Tumultuous events of the XVI c. caused by two unions – political and religious – put in the line of history the ethnolinguistic factor with the Old Ukrainian (Ruthenian) language at the heart. The political Union of Lublin (1569) led to the first ever severe confrontation between the metropolitan language – Polish, and language of the vassal state – Old Ukrainian. The latter had substantially lost its position due to apostasy and assimilation (polonization) of the native szlachta, and hence Polish-Ukrainian bilingualism with the prestigious privilege for Polish became the norm. At the same time, concentration of the majority of Ukrainian ethnic lands within a single state of Rzeczpospolita led to migrations and mixing of dialect masses, resulting from which a new South-Eastern dialect originated. The religious Union of Brest (1596) caused even more deep social and mental recomprehensions. Because of the Uniate Church establishment with Old Ukrainian language as a basic, the stereotype of ethnic denomination division of Polish – Catholic and Ukrainian – Orthodox type was broken to the root, and a new ethnic-national language principle of social and political relations was laid down instead. Over the following centuries that principle became the main drive for the development and building of national states with the determinant nation formation function of the indigenous native language. Two unions led to concentration of four languages and cultures: Polish and Ukrainian, Church Slavonic and Latin, and acute confrontation between them as an inevitable victory of Ukrainians with their language in their own state.

Keywords: Old Ukrainian (Ruthenian) language, Union of Lublin, Union of Brest, polonization, ethnic-national language principle.

Суспільні обставини відіграють виняткову роль у статусі мови, зокрема в політичній ситуації поневолення однієї країни іншою. Неможливо поневолити країну, на завоювавши її мовно, а найпевніший спосіб скорити чужу державу – це оселитися завойовникові на постійне

місце проживання або закласти військові колонії [7, с. 421–422]. Саме таку модель послідовного поневолення і витискання староукраїнської (руської) мови ми спостерігаємо після політичної Люблинської унії 1569 року, коли Україна опиняється у складі Речі Посполитої. Досі ця історична соціолінгвальна проблема не була об'єктом цілісного лінгвістичного дослідження. Побіжно звертали увагу на цю проблему І. Огієнко, Ю. Шевельов, В. Німчук, В. Мойсієнко [10, с. 100–111; 13, с. 718–720; 9, с. 1–48; 8, с. 335–345].

Наша мета – висвітлити роль двох уній – Люблинської політичної (1569) та Берестейської релігійної (1596) – на тлі багатомовності Речі Посполитої, показати боротьбу та відступництво української шляхти в мовному питанні і початки формування базового етномовного самоусвідомлення крізь призму руйнування панівної конфесійної свідомості.

Унійний акт, затверджений сеймом 1 липня 1569 року, проголошував утворення нової федеративної держави «двох народів»: литовців і поляків у складі Речі Посполитої. Щодо українців, то в унійних привілеях Волинського, Брацлавського, Київського воєводств задекларовано, що вони приєднуються до Польського королівства як «рівні до рівних, вільні до вільних», їм підтверджено збереження стародавніх кордонів з усталеною мережею самоврядних шляхетських інституцій і судово-адміністративних органів та чинність Литовського Статуту зі збереженням староукраїнської (руської) мови в місцевому справочинстві та побуті [1, с. 76]. Така «мінімалістична програма» регіональної автономії без зазначення самого суб'єкта – українців – впливала з низького рівня політичного самоусвідомлення української шляхти, що аж за століття викристалізувався в Гадяцькому трактаті: «Люблинська унія уявила цілковиту нехоть української еліти до організації власного державного життя. Посли не висунули державницької програми і зосередилися виключно на інтересах заховання старовини» [2, с. 40]. Після Люблинської унії в юридичних актах все рідше натрапляємо на етноніми *русин* і *лях*, національна відмінність ніби ігнорується і зливається в одному понятті «*шляхта і лицарство закону грецького і римського*» [5, с. 152].

Під час укладення унії винятковим подразником було мовне питання. Уперше його порушила волинська шляхта в окремій петиції до короля (Луцьк, 29 березня 1569 року), де після отримання королівського універсалу про потребу присягнути йому на вірність висловила у своєму листі здивування його польськомовністю: «...незвычайный ани коли небывалый листы вашей королевской милости под печатю корунною, писмом полским, до нас всех обывателей земли волынское через коморники вашей королевской милости принесены...» [14, с. 43, 54]. Обурення виявили і коронні послы, коли разом із листами до короля Сигізмунда Августа від К. Острозького, О. Чарторийського і Сангушка побачили лист від луцького римо-католицького біскупa Вербицького (Wierzbickiego), написаного староукраїнською (руською) мовою: «*Oprych wspomnianych wyżej pism od Ostrogskiego i Sanguszki wpinkiy takie listy od wojewody wołyckiego Aleksandra Czartoryskiego, a takie od katolickiego biskupa Wierzbickiego, ktery – co ciekawe – zredagowai swyij list po rusku, co oburzyio posiw koronnych*» [14, с. 51]. З'ясував цю подію поляк, учасник тодішніх сеймових подій, зазначивши у своєму щоденнику, що біскуп «*теж Русин. А видно це з того, що до Короля не написав він листа ані по польськи, ані по латині, тільки по руськи*» [6, с. 223]. Так народжувалося не конфесійне, а етномовне протистояння.

Саме Люблинська унія визначила мовний кордон між приєднаними землями і метрополією, протиставивши староукраїнську (руську) мову справочинства польській і латинській як *свою* мову *чужим*. Знаковим є і те, що ці привілеї так і не були перекладені староукраїнською (руською) мовою. Попри те, вступаючи до унії з Польщею, західноруська шляхта таки намагалася відгородити свій народ від чужоземного впливу. Підтверджує настанову на окремішне мовне існування новозаснована Руська метрика – окремі 29 книг у польській коронній канцелярії для українських земель, куди протягом 1569–1673 рр. записували староукраїнською (руською) мовою різні грамоти, привілеї, заповіти та інші документи, видані коронною канцелярією або канцелярією підканцлера, а також судові декрети, сеймові ухвали тощо, що стосувалися Київського, Волинського і Брацлавського, з 1635 року і Чернігівського воєводств. Самоназви тих книг на ту пору свідчать про

безсумнівно виділений у них етномовний акцент: «*Ресстр справ руських*», «*Книги актів по-руськи писаних...*», «*Руські книги Великої канцелярії*» [3, с. 53–54, 57].

Відразу за рік після Люблинської унії українська шляхта звертається до короля з вимогою зберегти права української мови, гарантовані актом 1569 року. Нам відомі вимоги київської шляхти 1570 року, брацлавської – 1576 року, волинської – 1577 року, української шляхти на варшавському сеймі 1590 року [8, с. 338; 10, с. 102]. Це свідчить про поступове, але наступальне виведення староукраїнської (руської) мови зі сфери справочинства. Головний негативний вислід Люблинської унії – це відділення шляхти з загальної маси населення і піднесення її коштом інших станів. Здобувши привілейоване становище і пізнавши приваби влади, західноруська шляхта почала прагнути повної рівноправності з польською шляхтою, а отже, повної, зокрема мовної, асиміляції з нею. Таким способом на українських землях у складі Польської держави почала утверджуватися українсько-польська двомовність, що стала містком до відступницького ополячення українців.

Кардіограмою полонізації можна вважати підписи, які залишала шляхта у своїх документах. Характер підпису під документом, а також суспільний статус її носіїв засвідчує збірник документів Брацлавського воєводства (496 документів від 1566 до 1606 року) [4, с. 45]. Наприкінці XVI ст. все частішають випадки складання місцевою (не прийшлою польською) шляхтою заповітів польською мовою, а підписуватися під документами, незалежно від мови їхнього написання, по-польськи – стало вже нормою. Все частіше до актових книг писарі вписували заповіді польською мовою [8, с. 341]. Передумовою до цього в останні два десятиріччя XVI ст. стали вихованці єзуїтських академій і шкіл. Відтак у державних колах різко зменшилася кількість осіб, що захищала б українські традиції, право та мову [12, с. 8]. Показово й те, що кириличні українськомовні документи наприкінці XVI ст. наводнюються латинізмами: *ин енере* «загалом», «взагалі», *про мале обтенто* «з огляду на несправедливий виграш справи», *сапит експектативам* «має на увазі очікування», *суб интерректо* «під час безкоролів'я», *сумптибус суис* «власним коштом» [4, с. 130].

Від кінця XVI ст. настає нова доба українсько-польської двомовності як наслідку агресивної політики полонізації і водночас відступництва української шляхти. Впродовж останньої третини XVI ст. – поч. XVII ст. у католицизм перейшли майже всі князівські родини українського чи білоруського походження. Трагізм цієї ситуації полягав у денаціоналізації економічно найпотужнішої, політично найвпливовішої та найкраще організованої верстви українського суспільства, яка задля збереження й наступного зміцнення своїх позицій не лише не підтримала боротьби українського народу за національне визволення, а відкрито виступила на боці її супротивників. Мимовільним є порівняння: «...тоді як у Польщі відповідь на мовне питання привернула увагу освічених людей до народної мови, в Литві та Україні вона відділила освічену еліту, світську і церковну, від решти населення» [11, с. 140].

Водночас позитивні наслідки унії виявилися не лише в об'єднанні українців, що мешкали в різних державах, але в посиленні їхніх міграційних процесів. Ідеться про переселенський потік на Волинь і Київщину галицької шляхти, що відчувала привабливість служби на княжих дворах, а також простоліуду, що освоював незаселені терени Брацлавщини та Київщини, масово засновуючи нові міста і містечка на засадах магдебурзького права. Лише у Брацлавському та Київському воєводствах виникло понад 300 міських поселень. Наслідком колонізації став значний демографічний приріст: чисельність населення на південно-східних теренах протягом 1569–1648 рр. зросла у 20–30 разів [1, с. 77].

З мовного погляду ці міграційні рухи породжували «велику строкатість, оскільки серед поселенців були носії всіх можливих українських говірок, як південно-західних, так і північних, а поза тим – білоруської, польської та (нехай на меншу міру) багатьох інших мов, від татарської до німецької чи литовської. З взаємодії цих діалектів і мов, серед яких, утім, український елемент мав величезну перевагу, постали **південно-східні говірки...**» [13, с. 711]. Ці мовні зміни розглядаємо в контексті загальновизнаної «культурної революції» чи «українського національного відродження» (М. Грушевський), виявленого передусім у формуванні усвідомленої окремішньої національної спільноти, об'єднаної своєю мовою.

Завершилося століття укладенням релігійної Берестейської унії 1596 року, що розламала звичні для Середньовіччя уявлення про об'єднаність етносу вірою (конфесійністю). Попри боротьбу «Руси з Руссю», унія викристалізовувала етнонаціональний чинник. Не випадково Унійна церква повільніше запроваджувала польську мову, ніж православна: польська мова почала домінувати в ній від 1650 року [11, с. 395]. Етнічне обличчя нашої культури почали моделювати дві мови – українська писемно-літературна та церковнослов'янська української редакції [9, с. 1]. Поряд із тим така мовна «барвистість» є наслідком ієрархії мовних престижностей, де першу сходинку (власне політичним і освітнім зусиллям) посіли латина і польська, що відверто поборювали церковнослов'янську та староукраїнську (руську). Активні суспільні зміни не лише через вплив двох уній, але й у контексті строкатої доби Бароко вносили дисбаланс у систему цінностей. Писання польською та латиною не применшувало патріотичної налаштованості певного прошарку інтелектуальної еліти, але аж ніяк **не піднімало статусу староукраїнської (руської) мови**. Така мовна розбалансованість суттєво заповільнювала національні державотвірні процеси: «...існування в Україні споконвіку трьох мов: двох «панських» (церковнослов'янської і латинської, потім польської і російської) і одної «народної», іншими словами, взаємне незрозуміння себе між організаторами та організованими, і організаторів проміж собою унеможливлювало реальну самостійність» [6, с. 64].

Масштабне охоплення міжетнічного протистояння в Речі Посполитій начебто лише на релігійній основі вивело значення Берестейської унії поза рамки церковної історії і перетворило її згодом в один із чинників визвольних воєн упродовж XVII ст., а також у визначальний історичний рушій усього наступного століття. **Протиставлення ляха-католика і русина-православного як втілення етнічної належності – основний вислід двох уній, себто об'єднань того, що об'єднати було неможливо, а також створення нової етнонаціональної парадигми поза межами конфесійної належності: українець (русин) – це не обов'язково православний.**

Отож бурхливі події XVI ст., спричинені двома уніями – політичною та релігійною, – вивели на кін історії етномовний чинник у центрі зі староукраїнською (руською) мовою. Політична Люблинська унія (1569) призвела до першого в нашій історії жорсткого протистояння між мовою метрополії – польською та мовою країни-васала – староукраїнською. Остання значною мірою втратила свої позиції через відступництво та асиміляцію питомої шляхти, а відтак польсько-українська двомовність із престижною перевагою для польської – стала нормою. Водночас зосередження більшості українських етнічних земель у складі однієї держави Речі Посполитої призвело до міграцій та вимішування діалектних масивів, з чого і постало нове південно-східне наріччя.

Релігійна Берестейська унія (1596) спричинилася до ще глибших суспільно-ментальних переосмислень. Через створення Унійної церкви зі староукраїнською мовою в основі було вщент розбито стереотип про етнічно-конфесійний поділ типу поляк – католик, українець – православний і натомість закладено новий етнонаціонально-мовний принцип суспільно-політичних взаємин. Цей принцип у наступні століття став основним рушієм розвитку та побудови національних держав із визначальною націєтвірною функцією корінної, питомої мови. Дві унії призвели до концентрації чотирьох мов і культур: польської і української, церковнослов'янської і латини та гострого протистояння між ними як неминучої перемоги українців з їхньою мовою у власній державі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус Н. О. Люблинська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації / Н. О. Білоус // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 65–83.
2. Брехуненко Віктор. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року / Віктор Брехуненко. – К., 2005. – 367 с.
3. Грімстед П. Кеннеді. Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1569–1673 рр.) / Кеннеді П. Грімстед // Український історичний журнал. – № 5. – 1989. – С. 52–62.
4. Документи брацлавського воєводства 1566–1606 років / [упорядн. Крикун М., Піддубняк О.]. – Львів: НТШ, 2008. – 1217 с.
5. Жмир В. Ф. На шляху до себе (Історія становлення української національної свідомості) / В. Ф. Жмир // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 1. – С. 144–162.

6. Липинський В'ячеслав. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Твори / В'ячеслав Липинський. – Філадельфія, 1991. – Том 3. – 346 с.
7. Мак'явеллі Нікollo. Державець. – Харків: Фоліо, 2007. – 488 с.
8. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. / В. М. Мойсієнко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с.
9. Німчук Василь. Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть / В. В. Німчук // Берестейська унія і українська культура XVII століття. – Львів: Інститут історії Церкви ЛБА, 1996. – С. 1–48.
10. Огієнко Іван. Історія української літературної мови / Іван Огієнко. – К.: Либідь, 1995. – 293 с.
11. Снайдер Тімоті. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999 / Тімоті Снайдер. – К.: Дух і літера, 2012. – 464 с.
12. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. – Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. – Кн. 1. – Одеса: Юридична література, 2004. – 672 с.
13. Шевельов Юрій. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.
14. Mazur Karol. Nieznana petycja szlachty wojeyskiej do kryla w dobie sejmu Lubelskiego 1569 r. / Karol Mazur // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Випуск 2. – С. 41–56.

REFERENCES

1. Bilous N. O. (2010, 1). Lyublins'ka uniya 1569 r.: istoriografichni pohlyady ta interpretaciyi. [Lublin Union 1569: historiographical views and interpretations]. *Ukrayins'kyj istorychnyj zhurnal*.
2. Brekhunenko Viktor (2005). Moskovs'ka ekspansiya i Pereyaslavs'ka rada 1654 roku. [Moscow Expansion and the Pereyaslav Council in 1654]. Kyiv.
3. Hrimsted P. Kennedi (1989, 5). Rus'ka metry'ka: kny'hy pol's'koyi koronnoyi kancelyariyi dlya ukrayins'kykh zemel' (1569–1673 rr.). [Russian metric: books by the Polish Crown Office for the Ukrainian lands (1569–1673 biennium)]. *Ukrayins'kyj istorychnyj zhurnal*.
4. Dokumenty bratslavs'koho voyevodstva 1566–1606 rokiv (2008) / [uporyadn. Kry'kun M., Pidubnyak O]. [Documents of the province of Bratslav in 1566–1606]. L'viv: NTSH.
5. Zhmy'r V. F. (1991, 1). Na shlyakhu do sebe (Istoriya stanovlennya ukrayins'koyi nacional'noyi svidomosti). [On the way to (History of formation of Ukrainian national consciousness)]. *Filosofs'ka i sociolohichna dumka*.
6. Ly'py'ns'kyj Vyacheslav (1991, 3). Ukrayina na perelomi 1657–1659. [Ukraine at the turn of the year 1657–1659]. *Tvory Filadelfiya*.
7. Mak'yavelli Nikollo (2007). Derzhavets'. [Holder]. Kharkiv: Folio.
8. Moysiienko V. M. (2006). Fonetychna systema ukrayins'kykh polis'kykh hovoriv u XVI–XVII st. [The phonetic system of the Ukrainian Polis spoke in the XVI–XVII centuries]. *Zhy'tomy'r: Vy'd-vo ZhDU im. I. Franka*.
9. Nimchuk Vasy'l' (1996). Konfesiijne py'tannya i ukrayins'ka mova kintsya XVI – pochatku XVII stolit'. [The confessional question and the Ukrainian language of the end of the sixteenth and early seventeenth centuries]. // *Berestejs'ka uniya i ukrayins'ka kul'tura XVII stolittya*. L'viv: Instytut istoriyi Cerkvy LBA.
10. Ohienko Ivan (1995). Istoriya ukrayins'koyi literaturnoyi movy. [History of the Ukrainian literary language]. K.: Ly'bid'.
11. Snajder Timoti (2012). Peretvorennia natsij. Pol'shcha, Ukrayina. Ly'tva. Bilorus' 1569–1999. [The transformation of nations. Poland. Ukraine. Lithuania. Belarus 1569–1999]. K.: Dux i litera.
12. Statuty Vely'koho knyazivstva Ly'tovs'koho: u 3-x tomakh (2004). [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: in 3 volumes]. T. III. Statut Vely'koho knyazivstva Ly'tovs'koho 1588 roku: u 2 kn. Kn. 1. Odessa: Yury'dychna literatura.
13. Shevel'ov Yuriy (2002). Istorychna fonolohiya ukrayins'koyi movy. [Historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv: Akta.
14. Mazur Karol (2003). Nieznana petycja szlachty wojeyskiej do kryla w dobie sejmu Lubelskiego 1569 r. [Unknown petition of the Volhynia nobles to the king in the era of the Lublin Sejm in 1569] // *Socium. Almanakh social'noyi istoriyi*. Vypusk 2.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Фаріон – професор, доктор філологічних наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: історія української мови, історична соціолінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Iryna Farion – Professor, Doctor of Philology, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University.

Scientific interests: history of Ukrainian language, historical sociolinguistics.

УДК 821.161.2

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНИХ СЛЕНГІВ

Гелена ЛИСЕНКО, Зінаїда ЧЕПУРНА (Київ, Україна)

e-mail: zinaida0402@ukr.net

ЛИСЕНКО Гелена, ЧЕПУРНА Зінаїда ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНИХ СЛЕНГІВ

У статті виділено найзагальніші особливості німецьких та українських молодіжних сленгів, пояснюється причина їхнього виникнення та пропонується аналіз лексичних та граматичних особливостей з урахуванням історичного ракурсу. Молодіжний сленг представлений як найбільш динамічна мовна система, яка дзеркально відображає нову соціальну парадигму функціонування мови. Цей мовний феномен відомий у Європі щонайменше протягом п'яти століть. Об'єктом вивчення останніх досліджень є зокрема і соціальна диференціація мови. А, отже, тема українського молодіжного сленгу розглядається у контексті існування двомовності в Україні.

Ключові слова: сленг, мовна система, диференціація мови, лексико-граматичні особливості.

LYSENKO Gelena, CHEPURNA Zinaida. LEXICOAL-GRAMMATIC FEATURES OF GERMAN AND UKRAINIAN YOUTH SLEGS

The article highlights the common features of the German and Ukrainian youth slangs, explains the reason for their occurrence and offers an analysis of lexical and grammatical features, taking into account the historical perspective. Youth slang is presented as the most dynamic language system, mirroring the new social paradigm of language functioning. This linguistic phenomenon is known in Europe for at least five centuries. The object of study of recent research is including the social differentiation of language. And, therefore, the topic of Ukrainian youth slang is considered in the context of the existence of bilingualism in Ukraine. Simplification of grammar and syntax, which is a sign of the tendency of linguistic economy, is observed in spoken conversation, via SMS, e-mail, and comments on the Internet. It is possible to create an internal resource for the creation of various resources that are not enough until the creation of slang through all of the interchange of Ukraine's Ukrainians from living spilkuvani. Globalization and intercultural exchange contribute to the penetration of different cultures of the same types of leisure, interests, musical preferences, films, which in turn promotes the emergence of identical borrowings, calculations. In the thematic context, the youth vocabulary of both languages also covers similar thematic series – leisure, education and work, relations between women and men, music, money, cinema, etc. In the language of youth, there are tangible motives for self-expression and separation. Analogies and parallelism in the creation of youth slang in the Ukrainian and German languages are evident; a specific cultural aspect and the use of specific lexemes that are specific to a particular language and culture.

Key words: slang, language system, language differentiation, lexical and grammatical features.

Мова народу не існує незалежно від суспільства, а функціонує у ньому і пов'язана з ним взаємозв'язками та взаємовпливами. Існування різних форм буття національної мови та стратифікація словника обумовлені такими чинниками як структура та ієрархія суспільства, суспільні ролі, комунікаційні ситуації та ін. Молодь, наприклад, вирізняється серед інших вікових категорій своєю креативністю, неабиякою жагою до експериментів як стосовно зовнішності та дозвілля, так і їхнього ставлення до мови, активною словотворчістю, винахідливістю. Креативність молоді виявляється у розмаїтті неологізмів, римованих виразів, екзотизмах, змінах значень слів, у різноманітних стилістичних засобах, як, наприклад, іронії, гротеску, метафорах, якими багата мова молоді. У статті ми ставимо за мету розгляд одного з аспектів вивчення молодіжного сленгу, зокрема лексико-граматичних особливостей німецького і українського молодіжних сленгів, а також їхні найзагальніші особливості. **Актуальність** даної теми очевидна, оскільки молодіжний сленг як найбільш динамічна мовна система дзеркально відображає нову соціальну парадигму функціонування мови. Молодіжний сленг як мовний феномен відомий у Європі щонайменше протягом п'яти століть, де він існував з часів появи перших університетів у формі студентського жаргону.

Вивчаючи цю тему більш детально, можна виділити найзагальніші особливості німецьких молодіжних сленгів: 1. Зміна семантики існуючих слів, творчий підхід до зміни значень. Найяскравіший приклад – архаїчний прикметник *geil*, який донедавна мав суто еротичний характер, але завдяки активному використанню у молодіжній мові у значенні *wunderbar, hervorragend*, втратив еротичне забарвлення та увійшов у повсякденну мову.

У іменника Bullen завдяки вживанню молоддю з'явилося значення *Polizei*. 2. Творення лексики молодіжного сленгу афіксальним способом за допомогою суфіксів та префіксів, не лише загальномовних, а й суто сленгових, напр. *-o* (*Schizzo = Schizzofrenie, claro = klar, logo = logisch*), *-i* (*Knasti, Tussi, Spasti, Alki*). Віднедавна спостерігається тривожна тенденція до творення прикметників з суфіксом, навіть для тих слів, які в стандартній мові вже мають усталений прикметник, створений іншим способом. 3. Утворення прикметників та прислівників найвищого ступеня за допомогою префіксів *super-, mega-, ober-, end-, übel(st)-, derb(st)-, hyper-, ur(est)-*. Часто зустрічаються поєднання декількох префіксів одночасно: *Das*

war ein megaspitzenklasse Konzi. 4. Поширеність так званих фекалізмів та слів на сексуальну тематику. На перший погляд фекалізми здаються образливими, проте дуже часто вони мають позитивний або нейтральний зміст: *Mich fickt der Eisbär* = Мені холодно. *Mich fickt die Sonne* = *Mich blendet die Sonne*, *porno* = *super*, *geil*. 5. У молодіжній мові зустрічаємо досить часто дискримінуючі назви, наприклад, такі як *Nigger* = (*Afroamerikaner*), *Mafiatorte* = (*Pizza*), *Kanake* = (*Ausländer*); *Penner* (*Obdachloser*, або у якості образливого звертання). 6. Висока продуктивність утворення неологізмів, часто на основі вже існуючого мовного матеріалу: *alken*, *bollern*, *rönern*, *zulaufen lassen*, *picheln*, *hacken*, *sich vollknallen*, *sich anflascheln*, *sich was hinter die Schürze gießen*, u.s.w. = *sich betrinken*; *paletti*, syn. *Bingo* = *alles bestens*, *alles klar*; *lull und lall*, syn. *ausgepowert*, *empty* = *erschöpft*, *uninteressiert*. 7. Висока продуктивність скорочень: як в українському, так і в німецькому молодіжному сленгу досить поширена апокопа *Konzi* (*Konzert*), *Perso* (*Personalausweis*), *logo* (*logisch*), *Promi* (*Prominenter*), *Provo* (*Provokateur*), *Spasti* (*Dummkopf*), *Tussi* (*Thusnelda*), *Alki* (*Alkoholiker*), *KiWi* (*Kirschwhiski*), *Komposti/Kompi* (*Komposthaufen*). Зустрічається акросемія (скорочення початкових літер), наприклад, *GV* (*Geschlechtsverkehr*). 8. Креативне використання знаків сучасної попкультури, реклами, кіно, найчастіше у вигляді значної кількості запозичень з іноземних мов (переважно з англійської, італійської, латини). Часто спостерігаємо тенденцію до змішування мов, утворення нових мовних одиниць на основі запозиченого та рідного мовного матеріалу: *ausgepowert*, syn. *empty* (від англ. *power*) = *total entmutigt*, *entkräftet*; *beamem* (від англ. *to beam* – *glänzen*, *grell leuchten*) = *gut funktionieren*; *relaxen* (від англ. *to relax*) = *sich ausruhen*; *Softi* (від англ. *soft*) = *nicht abgehärteter Jungling*; *Trouble* (від англ. *trouble*) = syn. *Zoff*, *Streit*.

Часто спостерігаємо звуження або розширення первісного значення запозиченої лексеми до певного конкретного значення. Лексема *cool*, наприклад, одна з найбільш вживаних у молодіжному сленгу англійської мови, (нім. *kühl*, *kalt*) отримала у німецькому сленгу розширене значення – 1. *gelassen*, *ruhig* (*lieber cool als schwul*); 2. *hervorragend* (*Ich hab mir wieder mal einen coolen Job gekrallt*). На противагу цьому значення лексеми *feeling* зводиться у німецькому молодіжному сленгу до *Empfindung*, *Stimmung* замість стандартного 1. *Gefühl*, *Empfindung*, *Stimmung* (почуття, відчуття), 2. *Gesinnung* (переконання), 3. *Gefühlssinn* (сприйняття). Подібну тенденцію спостерігаємо і з лексемою *freak*, яка у німецькій мові має п'ять значень, а у німецькому молодіжному сленгу зводиться до значення *Typ* (*Motorrad-Freak*, *Fußball-Freak*). 9. Багатство комедійно-іронічних ефектів, гра слів, словотворчість: *Massage* (*Schlägerei*), *Teppigporsche* (*kleiner Hund*), *Erzeugerfraktion* (*Eltern*), *Münzmallorca* (*Solarium*), *Intelligenzallergiker* (*dummer Mensch*), *Korallenriff/ Clearasil-Testgelände* (*pickeliges Gesicht*). Досить поширені репліки з елементами метафоричності, з тенденцією до гіперболи: *Obermacker* (*Direktor*). Молодіжний сленг надзвичайно багатий на образність, фразеологію: *alt aussehen* (*Image verlieren*), *tanken* (*trinken*), *nicht richtig ticken* (*verrückt sein*), *ich glaub mein Schwein pfeift* (*Ausdruck der Missbilligung*). 10. Закон мовної економії діє у молодіжному сленгу у повній мірі, і стосується це не лише тенденції до скорочення слів, а і значного спрощення граматики (вилучення прийменників, спрощення за аналогією СМС), відхилення від орфографічних норм (графостилістичний засіб), спроба передати звучання на письмі (*gail*, *sooo*, *wAhnsinnig*). Поширена також просодична мовна гра, фонетичне стирання (*haste* замість *hast du*). 11. Подовження слів (*Schleimi*, *Knasti*, *Komposti*). 12. Діалектизми: *tiffig* (*urst*, *riesig* – слово не має предметного значення і слугує для утворення найвищого ступеня), *dulli* (österr. = *super*, *tierisch*; походить від *tool*), *Katonga* (синоніми *Zippelgusse*, *Sumpfralle* = негарна дівчина, страшко, атомна війна), *Mumien* (schweiz. синоніми *Erzeuger*, *Grufties*, *Kalkeisten*, *Alte* = предки, родики, старі, олду). 13. Велика кількість оцінювальних елементів (*echt*, *fett*, *total*, *cool*, *erste Sahne*, *affengeil*, *saugeil*, *porno*). 14. Підсилюючі частки (*echt geil*, *echt erste Klasse*, *das ist voll Scheiße*). 15. Вигуки, звертання (*ey*, *Manno*, *Mensch*), незмістовні слова для заповнення пауз (*sag ich mal*, *Mann*, *Mensch*, *ne*, *gell*), висловлення невпевненості (*irgendwie so*, *so `ne*) [1, с. 57].

Історично склалося, що в українській культурі мову сприймали переважно не прагматично як засіб комунікації, а як національний скарб – цінну частину національного добутку, який необхідно усіляко плекати і захищати. Тому нелітературні форми залишалися

тривалий час поза увагою українських мовознавців, адже вони вивчали мову не такою, яка вона є, а такою, яка вона має бути.

З набуттям статусу державної перед українською мовою відкрилися можливості для повноцінного її функціонування в усіх сферах життя. Українська мова почала активно вживатися як у державних установах, так і у побуті. На думку Світлани Мартос [2, с. 39-40], одним із наслідків соціальних трансформацій стала зміна співвідношення між ненормативним та нормативним у лексиці. Своєрідний вибух жаргонної, зниженої розмовної та навіть нецензурної лексики стався не лише в усному мовленні, а й у засобах мовної комунікації, художній літературі. У зв'язку з цим у 90-роки минулого сторіччя з'являються дослідження, об'єктом вивчення яких є соціальна диференціація мови. Увагу дослідників привернув молодіжний сленг, оскільки молодь гостріше, ніж інші соціально-демографічні групи, відчуває історичний час, швидше та активніше сприймає його вимоги. У свідомості молоді відображається нова парадигма функціонування мови. Молодь активніше відкидає те, що віджило, або відживає, активніше шукає нове [2, с. 39].

Отже, активне дослідження українського сленгу почалося зовсім недавно. На початку 1998 року був опублікований «Перший словник українського молодіжного сленгу», під редакцією української письменниці мовознавця, журналістки української служби БІ-БІ-СІ, що живе і працює у Лондоні Світлани Пиркало. Дослідженням особливостей українського сленгу, в першу чергу як мови міста, займається Світлана Мартос. Студії з українським молодіжним сленгом проводяться у відділі соціолінгвістики Інституту української мови НАН України. З'явилася низка публікацій статей у цій галузі доктора філологічних наук Лесі Ставицької, яка займається вивченням молодіжного соціолекту не лише у друкованих працях, а і в телепередачах. Дослідниця поняття молодіжного сленгу Ніна Шовгун, наприклад, визначає два джерела творення сленгу: «Молоді відкривають для себе світ, формують власне світосприйняття, створюють досі невідомі реалії та поняття, що потребують найменування (свою музику, моду). Але поряд з тим вони дають нові назви найзвичайнішим, найусталенішим предметам і явищам» [1, с. 93].

Розглядаючи тему українського молодіжного сленгу, не можна залишити поза увагою проблему двомовності в Україні. Варто зазначити, що двомовність та поширення суржиків в Україні гостро ставлять питання про існування суто українського сленгу як такого. Побутує думка, що українська молодь користується російським сленговим словником, тому суто українського сленгу не існує. На думку Світлани Мартос, як вона висловила у науковій статті «Український молодіжний сленг: міф чи реальність» [2, с. 39], це лише на перший погляд відповідає дійсності. За часів СРСР радянська молодь дійсно послуговувалась єдиною системою сленгу – російською (з незначними територіальними відмінностями). Відповідною базою для українського сленгового словника слугували російськомовні сленгізми, адаптовані україномовними носіями до фонетичних законів нашої мови. Проте, зміни у економічному і політичному житті країни, утвердження статусу української мови як державної, а в останні роки агресивна політика Росії по відношенню до України спричинили зміну мовної ситуації: розпочався активний процес глобальної українізації молодіжного словника. Беззаперечно, провідну роль відіграють у цьому плані мовні зміни на території західних областей, звідки тенденції українізації поступово поширюються у східному напрямку. Однозначно можна стверджувати, що українські внутрішньомовні ресурси мовотворення дійсно недостатньо залучаються до творення сленгу через все ще обмежене використання українцями української мови у живому спілкуванні. Натомість, все ще досить широко використовується російськомовний матеріал та суржик.

Отже, тепер розглянемо безпосередньо особливості українського молодіжного сленгу. Як і у німецькій мові тут домінує формування лексичних одиниць шляхом словотвору власними засобами або калькуванням, шляхом запозичення з російської, англійської, іспанської, італійської та інших мов, шляхом семантичної трансформації наявних лексичних одиниць. У молодіжному сленгу добре розвинена образність – він має свою багату систему фразеологізмів та ідіом. Молодіжний сленг має стилістичну маркованість: знижено-грубувату, вульгарну, фамільярну, що забезпечує йому експресію в іронічно-жартівливому ключі.

Молодіжні слова утворюються шляхом додавання афіксів. Активно використовуються суфікси зниженої емоційної маркованості як *-ха* (*дипресуха, стипуха, чувиха*), *-юк* (*сідюк*), *-ець* (*капець*), *-ло* (*бабло, хамло*), *-во* (*гонево, кидалово*), *-ас* (*пивас – пиво*). Трапляються зменшувано-ласкаві суфікси (*генделик, пупсик*).

Широко представлена у молодіжних сленгах семантична трансформація існуючих лексичних одиниць літературної мови. Утворення нових значень існуючих слів (*бабки* замість *гроші*, *лимон* замість *мільйон*, *штука* замість *тисяча*, *подруга* у значенні *жінка*, *дівчина*, *в'їхати*, *доганяти* у значенні *зрозуміти*, *наїжджати* у значенні *тиснути, звинувачувати*). Переважно до семантичних трансформацій тяжіють іменники та дієслова. Ніна Шовгун у своїй статті «Молодіжний сленг: причина та шляхи розвитку» [3, с. 30] зазначає, що при семантичній трансформації елементів літературної мови часто спостерігається тенденція до утворення нових видових пар за допомогою нових продуктивних афіксів сленгу, використання яких суперечить вимогам літературної норми: *косити/закосити* – «*прогуляти*», «*ухилитися*» замість літературного *косити/скосити*. У цьому випадку видова опозиція виконує диференціюючу роль. Формально дієслова *косити/закосити* складають видову пару, проте семантично вони абсолютно різні. *Косити* означає *наслідувати кого-небудь, удавати з себе*, а *закосити* – *прогуляти, ухилитися від чого-небудь*. Зміна значень приводить до розриву первинних семантико-синтаксичних зв'язків і спричиняє виникнення нових: *косити під кого?* «*Косити*» вимагає знахідного відмінку у словосполученні «*косити бабло*» (*заробляти великі гроші*).

Молодіжний сленг та розмовне мовлення взагалі тяжіють до мовної економії (закон економії мовних зусиль). У сленгу чітко прослідковується гіпертрофована тенденція до спрощення мови. Виходячи з цього, продуктивним способом творення молодіжного сленгу є усічення. Найпоширеніша форма усічення основ – апокопа (усічення кінцевої частини основи). Усіченню найчастіше підлягають іменники та прикметники, відбувається це переважно без змін семантики (напр. *комп* – *комп'ютер*, *Мерс* – *Мерседес*, *мізер* – *мізерний*, *мало*; *унікал* – *унікальна, своєрідна людина*). Часто усічення поєднуються з суфіксальним способом, напр.: суфікс *-ар* (*дискар* – *дискотека*), *-уха* (*стипуха* – *стипендія*), *-ан* (*Вован*), *-ово, ево* (*кидалово, паливо*) та ін. Одним з різновидів усічення є характерна головним чином для шкільного та студентського жаргону фонетична деформація через графічне скорочення (*зарубіжка* замість *зарубіжна література*, *матра* замість *математика*, *фізра* замість *фізкультура*) [4, с. 83].

Важливий шлях збагачення лексики, не лише молодіжного, а й загальнонаціональної мови загалом – внутрішнє запозичення з субстандартних пластів лексики (з соціолектів). Молодь черпає свій мовний матеріал з професійних жаргонів (головним чином з жаргону поліції, військовослужбовців, шоу-бізнесу, інформаційних технологій), з жаргонів девіантних прошарків суспільства (криміналітету, наркоманів). Лексеми як, наприклад, *децл* (з жаргону наркоманів – *маленька доза*) увійшов до загально молодіжного сленгу як лексична одиниця для позначення будь-чого у незначній кількості. Окрім цього, це слово досить часто згадується у ЗМІ, тому що відомий російський репер взяв його собі як псевдонім. Кримінальний жаргон потрапляє у сленг переважно у трансформованому вигляді. Він засвоюється молоддю не безпосередньо з першоджерела, а пройшовши через інші прошарки суспільства, зазнавши при цьому змін під впливом лінгвокреативного вміння, почуття гумору та потенцій творчого асоціативного мислення молоді. Продемонструвати цю тенденцію можна, наприклад, іменником *фраєр* – крим. *жертва злодія*, а мол. – *чоловік або хлопець*.

Сучасний молодіжний сленг має високу стилістичну маркованість: поширення набувають метафоричність, синекдохи, метонімія (*рило, пачка, морда* замість *обличчя*; *шпала, глист* замість *висока та худа людина*; *граблі* замість *руки*; всі наведені приклади мають негативне забарвлення. Свідченням образності молоді є, наприклад, назва пам'ятника Архангелу на майдані Незалежності, яку кияни дали улюбленому місцю зустрічей – *Бетмен*.

Залучення іншомовних засобів. Запозичення, які належать до системи сленгу, можуть асимілюватися згідно законів української мови. Найпродуктивніше відбувається процес запозичення з англійської (*сеин, паті* – *вечірка*; *ексин* – *пригодницький фільм*; *гламурно* – *по*

відношенню до красивих. Модних та багатих людей). Зустрічаються запозичення з іспанської та італійської (*мачо* – *красень*; *аміго* – *друг*), важливе місце займають російські запозичення. Часто фонетично адаптовані до норм української фонетики (*лаве* – *гроші*; *прикол* – *жарт або щось дивне*). Досить часто при запозиченні відбувається звуження значень з лексем, які запозичуються, тобто семантика запозичення вужча і конкретніша ніж переклад стандартною мовою, наприклад, *хаєр* (англ. *волосся*) – в українському молодіжному сленгу означає *довге та густе волосся*; *саунд* (англійський звук), означає не будь-який звук, а лише якісне звучання, звук *dolby surround*.

Компонентом молодіжного сленгу часто стають лайливі слова і мат. Як і в німецькій мові спостерігаємо, що мат не завжди вживається у негативному значенні.

Існує хибна думка, що молодіжний сленг формується виключно на лексичному рівні. Проте, елементи молодіжного сленгу знаходимо і на рівні граматики, синтаксису та фонетики. Спрощення граматики та синтаксису, що є виявом тенденції мовної економії, спостерігаємо у розмовному мовленні, при спілкуванні через СМС, електронну пошту, та коментарі в Інтернеті.

Спостерігаючи паралельні чи, навіть, ідентичні елементи та тенденції, помічаємо граюче поводження з мовою, бажання експериментувати, образність, метафоричність, прагнення до глобалізації та гротеску, а у деяких випадках гіпертрофовану мовну економію. Глобалізація та міжкультурний обмін сприяють проникненню до різних культур однакових видів дозвілля, інтересів, музичних уподобань, фільмів, що у свою чергу сприяє появі ідентичних запозичень, калькувань. У тематичному плані молодіжна лексика обох мов також охоплює подібні тематичні ряди – дозвілля, навчання та робота, стосунки між жінками та чоловіками, музика, гроші, кіно та ін. У мові молоді відчутні мотиви самовираження та відокремлення.

Аналогії та паралелізм у творенні молодіжних сленгів української та німецької мов очевидні; специфічним також залишається культурологічний аспект та використання конкретних лексем, притаманних конкретній мові та культурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Шовгун Н.О. Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних: Н.О. Шовгун/Дис. канд. філол. наук: 10.02.01//Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 176 с.
2. Мартос С. А. Молодіжний сленг: міф чи реальність? культура слова. // С.А. Мартос– Вип. 62. – К., 2003. – С. 39–44
3. Мартос С. А. Сленг як складова молодіжної субкультури// Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск XXI. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С. 111-114.
4. Мартос С. А. Усічення основи як спосіб творення молодіжного сленгу/ С.А. Мартос //Ученые записки Таврического национального университета имени И.В. Вернадского. Серія «Філологія». Том 18(57), №2. – Сімферополь, 2005 – С. 82–84.

REFERENCES

1. Shovgun, N.O. (2000). Formuvannya ukrayins'kogo slengu v movlenniyevij diyal'nosti maly'x social'ny'x: dys.kand.nauk. [Formation of Ukrainian slang in the speech activity of small social groups: PhD Thesis]. Kyiv.
2. Martos, S. A. (2003). Molodizhny'j sleng: mif chy' real'nist'? kul'tura slova. [Youth slang: myth or reality? Culture of the word]. Kyiv.
3. Martos, S. A. (2003). Sleng yak skladova molodizhnoyi subkul'tury' //Pivdenny'j arxiv. Filologichni nauky': Zbimy'k naukovy'x pracz'. Vy'pusk XXI. [Slang as a component of youth subculture // Southern archive. Philological Sciences: Collection of research papers. Issue XXI]. Kherson: Vy'davny'ctvo XDU.
4. Martos, S. A. (2005). Usichennya osnovy' yak sposib tvorennya molodizhnogo slengu. // Uchenye zapy'sky' Tavry'cheskogo nacy'onol'nogo uny'versy'teta y'meny' Y'.V. Vernadskogo. Seriya «Filologiya». [Dropping the base as a way to create a youth slang // Research Notes of Tavrichesky National V.Vernadsky University. "Philology" series]. Simferopol.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Гелена Лисенко – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови, ФЛ, КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Наукові інтереси: молодіжний ідеолексикон.

Зінаїда Чепурна – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови, ФЛ, КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Наукові інтереси: молодіжний ідеолексикон.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Helena Lysenko – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Professor of the Theory, Practice and Translation of the German Language, of the Philology Department, KPI Igor Sikorsky.

Scientific interests: youth ideolekxikon.

Zinaida Chupurna – Senior Teacher at the Department of Theory, Practice and Translation of the German Language, KPI Igor Sikorsky.

Scientific interests: youth ideolekxikon.

УДК 811.138.1'42

ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІНГВА ФРАНКА

Надія ПОЖИДАЄВА (Бахмут, Україна)

e-mail: ponad2008@ukr.net

ПОЖИДАЄВА Надія. ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІНГВА ФРАНКА

У рамках статті розглядаються фактори, що поширюють функціональний діапазон англійської лінгва франка та успішності міжкультурної комунікації не звертаючи на порушення норм стандартної англійської мови. Відзначається, що серед таких факторів є процеси інтернаціоналізації, дестандартизації, фосилізації та дискурсної нативізації. Визначаються девіаційні процеси в рамках граматичної системи.

Ключові слова: мовна ситуація, розширюване коло, ідіосинкратичність, девіація від норм, професійна культура, комунікативний інструмент.

POZYHYDAIEVA Nadia. ON THE PROBLEM OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF ENGLISH LINGUA FRANCA

The article deals with the phenomenon of English lingua franca (ELF) and its rapid expansion on the territory of Europe. The expanding circle of English incorporates its variety which is used for intercultural communication exclusively by non-native speakers. There is no one who speaks English lingua franca as a native language. Thus, the analysis of its functional value should be focused on the success of communication rather than on the number of deviations from the norms of Standard English for native speakers. The functional range of ELF allows its users to exploit it more liberally without being bound to any specific norms or regulations. In the process of shaping its features English lingua franca is exposed to internationalization, de-standardization, fossilization and discourse nativization. Deviations in the grammatical system are inevitable due to the fact that the communicants belong to different language cultures and social groups. It is also worth mentioning that most of the ELF speakers use it solely for professional purposes inside their professional culture. This fact contributes to the creation of idiosyncratic features of this form of English. So, English lingua franca is promptly becoming a very effective communicative instrument of mighty force. It represents a certain cultural segment in Europe, and enjoys sustainable development.

Key words: linguistic situation, expanding circle, idiosyncrasy, deviation from norms, professional culture, communicative instrument.

Використання англійської мови на території Європи як нерідної в якості лінгва франка привертає увагу багатьох дослідників. Розширення Європейського Союзу за рахунок приєднання до нього неангломовних країн надає англійській мові особливого статусу, тобто статусу мови міжкультурного спілкування, оскільки саме англійська вже набула поширення серед різноманітних професійних груп і культур як єдина мова комунікації. Англійська мова є мовою офіційного листування, бізнес-проектів, тощо, всередині впливових міжнародних компаній, корпорацій, морського бізнесу, логістичних систем. Мовна ситуація в Європі взагалі заслуговує на особливу увагу з боку лінгвістичних досліджень. Багатомовна Європа поступово перетворюється на єдиний культурний простір, що призводить до ситуації, коли необхідним і достатнім є використання єдиної мови для взаєморозуміння всередині той чи іншої професійної культури.

Мовна політика Європейського Союзу спрямована на підтримку культурного та мовного різноманіття, а також на захист мовних меншостей і заохочення до вивчення мови сусідньої культури. Сучасна Європа – це багатонаціональна культура і багатомовна єдність. Законодавчі зусилля ЄС зосереджені на підтримці багатомовності за допомогою певних директив та рекомендацій. Дослідження таких видатних лінгвістів як А. Мейє, А. Доза, Д. Дечи сприяють кращому розумінню складної мовної ситуації в Європі сьогодення.

За останні десятиліття, починаючи з кінця минулого століття, дослідження в різних галузях лінгвістики значно розширили саму парадигму вивчення англійської мови. Концепт англійської набуває іншого змісту, тобто все частіше посиляються на англійську мову як на множину. Це може бути різновиди, варіанти, світова англійська, нова англійська, міжнародна англійська, а також взагалі англійські мови [1, с. 70]. Цілком зрозуміло, що такі форми англійської слід розглядати крізь призму таких сучасних лінгвістичних галузей, як од соціолінгвістика, нейролінгвістика, міжкультурна комунікація, комунікативна лінгвістика, прикладна лінгвістика.

Все більше уваги з боку лінгвістів привертає до себе добре відома модель трьох кіл розповсюдження англійської мови видатного американського лінгвіста Б. Качру, зокрема її третє коло, так зване розширюване коло (*Expanding Circle*) [5, с. 150]. Це коло охоплює англійську мову, що використовується в якості другої або іноземної мови. За автором цієї моделі, внутрішнє коло встановлює певні мовні норми, зовнішнє коло сприяє їх розвитку, а розширюване коло є цілком від них залежним. До історії розвитку англійської мови сьогодні слід віднести такі її різновиди як *spanglish* (своєрідний мікс іспанської та англійської на кордоні Мексики і США), *greekish* (суміш грецької та англійської в Греції), *singlish* (використовується в Сингапурі), *tanglish* (англійська на Філіппінах). Дослідження англійської, що відноситься до розширюваного кола і здебільшого називається лінгва франка, набувають вагомості у Європейському контексті [4, 10, 12]. До особливостей цієї форми англійської мови відносять обмежений словниковий склад, відсутність ідіом і певні порушення граматичних норм стандартної англійської мови. Саме це сприяє зручності її використання для не носіїв англійської. Сьогодні 51% населення Європи спілкується за допомогою такої форми англійської (лінгва франка). Завдяки мовній політиці ЄС 90% школярів вивчають англійську починаючи з молодшої школи.

Глобалізований світ поширює розповсюдження англійської лінгва франка «розширюваного» кола, і це надає можливості аналізувати і досліджувати її наслідки на концептуальному рівні. У разі, коли йдеться про комунікацію на міжкультурному рівні з поміж користувачів англійської лінгва франка (не рідної для всіх учасників мови), слід сфокусувати увагу на дослідженні факторів успішності комунікації не звертаючи на можливі порушення норм стандартної англійської мови [13, с. 95]. Існує декілька дефініцій такого засобу комунікації між не носіями англійської мови з різним культурним і мовним фоном: міжнародна мова [3, с. 17], лінгва франка [11, с. 190], глобальна мова [2, с. 14], світова мова [7, с. 23], мова міжкультурної комунікації [8, с. 15]. Проте останнім часом дослідники дійшли висновку, що саме та мовна форма, яка сприяє комунікації на міжкультурному рівні та використовується виключно як друга або іноземна мова, має називатися англійська лінгва франка (*English lingua franca, ELF*). Мовний контент такої форми визначається як модифікований і такий, що має бути визнаним легітимним для використання в якості міжнародного засобу комунікації. Функціональний діапазон англійської лінгва франка дозволяє своїм користувачам виражати себе більш вільно, без необхідності додержуватись певних норм, які представляють окрему соціокультурну ідентичність.

Таким чином, англійська лінгва франка досягає глобального значення і зростає до рівня оформлення її мовних систем, а також зазнає змін на фонетичному, лексичному та структурному рівнях. Серед факторів, що сприяють прискоренню таких змін, є використання англійської лінгва франка тими, хто володіє мовою на різних рівнях. Все частіше процес міжкультурної комунікації не має на меті вимагати від її учасників додержуватись граматичних або фонетичних норм. До того ж словниковий запас комунікантів є обмеженим галузевими рамками, оскільки англійською лінгва франка спілкуються здебільшого всередині певної професійної культури. Процеси змін мовних систем англійської лінгва франка можна охарактеризувати як інтернаціоналізація і дестандартизація. Зазнавши певних девіацій, англійська лінгва франка існує окремо і незалежно певною мірою від норм, які були встановлені носіями стандартної англійської мови (внутрішнє коло).

Ті інновації, що виникають у мовних системах англійської лінгва франка, зазнають аналізу не за їх функціонуванням, а за відношенням до норм стандартної англійської мови. Сама англійська лінгва франка частіше сприймається як відхилення від тих норм і характеризується як набір помилок або некомпетентності. Іноді ті, хто користується англійською лінгва франка в умовах міжкультурної комунікації, вважаються невдалими комунікантами. Існує думка, що використовуючи англійську як другу або іноземну мову, мовець схильний до апроксимації і продукує субстандартні форми у разі, коли не вдається досягнути повної імітації носія стандартної англійської мови. Проте слід визначити активну роль саме таких комунікантів у розповсюдженні і розвитку ідіосинкратичності англійської лінгва франка. Завдяки таких комунікативних ситуацій виникають мовні колективи, які сприяють змінам у мовних системах як наслідок девіацій від норм і в результаті володіють і

користуються англійською лінгва франка. Слід зазначити, що роль англійської лінгва франка на території Європи зростає щоденно, і як наслідок очікується намагання до стандартизації, кодифікації й легалізації такої форми англійської мови. Її європейський варіант отримав окрему назву – *Euro-English*. Разом з тим формується окрема культура спілкування – єврократи, професійна культура політичних і адміністративних інститутів Європи.

Окрім того, поширюється розвиток ідіосинкратичних рис мовних систем англійської лінгва франка за рахунок розширювання кола професійного використання англійської як нерідної мови. Однією з таких професійних культур є судноплавна логістика міжнародного спрямування. Як відомо, екіпажі морських суден є міжнародними, тобто міжкультурне спілкування за посередництва англійської мови є невід'ємною частиною робочих умов. Поряд з тим, оператори-логісти на суходолі є приналежними до той же професійної культури і також користуються англійською як другою або іноземною мовою. Отже, чітко простежується професійне коло, що сприяє формуванню особливих рис мовних систем англійської лінгва франка. Розглянемо як приклад уривки з ділового листування між суперінтендантом головної компанії і старшим механіком судна. Цілком очевидно, що обидва комуніканти не мають на меті додержуватися граматичних норм стандартної англійської мови, а пріоритетним є досягнення успішної комунікації. Як впливає із змісту листування, ціль комунікації досягнута, і взаєморозуміння між неангломовними комунікантами є повним за рахунок того, що обидва є приналежними до єдиної професійної культури.

1) X-Subaddress: MELLSemakau-WB
From: Siegfried Pelzetter <SP@webo-service.de>
To: MELLSemakau-WB <MELLSemakau-WB.
CC: Sevim Acan <AS@webo-service.de>
Subject: WG: Oil analysis results - Mell Semakau
*Dear Capt. Tkachenko / CEng Pozhydayev,
Please observe attached oil sample analyses.*

Main engine has caution status, looks like the oil is contaminated by fuel. Please refresh about one third of the sump tank. Continues oil refreshing to be done anyway as per previous advise given by this office from time to time some oil to be pumped off from sump tank and topped up with fresh oil, the average daily oil consumption should be approximately 100-120 kg/day. CPP has ALERT status we'll contact maker and revert to you about action soonest.

Kind regards
Siegfried Pelzetter
Tech. Superintendent
W. Bockstiegel Maritime Service GmbH & Co. KG
Branch office Hamburg

2) Subject: Oil analysis of Main engine.

Dear Mr. Pelzetter,

Good Day

Kindly be informed, that your letter received and I will follow your instructions necessarily.

Best regards Ch. Engineer A. Mieserov.

Ділове мовлення вивчається окремою дисципліною як частина освітніх послуг. Існують певні стандарти ділового листування, і вищезазначені комуніканти їх дотримуються. Щодо змісту повідомлень, все надзвичайно зрозуміло для всіх членів цієї професійної культури. Щодо відхилень від граматичних норм стандартної англійської мови, то не є важливим для такої ситуації, де обидва професіонала користуються англійською як другою мовою, тобто сприяють формуванню особливих рис граматичної системи англійської лінгва франка. Такі процеси слід розглядати як дестандартизацію. Розглянемо ще декілька прикладів на користь таких процесів, тобто девіації в рамках граматичної системи.

3) X-Subaddress: MELLSemakau-WB
From: Siegfried Pelzetter <SP@webo-service.de>
To: MELLSemakau-WB <MELLSemakau-WB.
Subject: MDO tank repair

Dear Capt. Tkachenko / CEng Pozhydayev,

Many thanks for the pictures, looks good and professional.

I understand from the pictures that the crack was cropped out, ends drilled and weld, further a double plate weld on top of the weld crack. On which side is the double plate, inside or outside tank and is it visible eventually to surveyors?

Many thanks

Siegfried Pelzetter

Tech. Superintendent

4) Subject: Hydraulic starter for Emer. Gen.

Dear Mr. Pelzetter,

Good Day

Dear Sir, nobody ordered hydraulic starter. Since April 2010 Ch. Eng. Rubtsov asked about service only (filling up the hydraulic accumulator for hydraulic starter by nitrogen).

Best regards Ch. Eng. I. Pozhydayev

5) X-Subaddress: MELLSemakau-WB

From: Siegfried Pelzetter <SP@webo-service.de>

To: MELLSemakau-WB <MELLSemakau-WB.

Subject: AW: mv Mell Semakau, bunkering at Hong Kong

Dear Capt. Tkachenko / CEng Mieserov,

You bunker protest noticed.

Does vessel has other bunker ports as well or Hongkong only?

As long as the vessel sailed in Europe there was no any discrepancies with received bunker quantities.

6) Subject: Air Compressor

Dear Mr. Daniel Dembkowski,

Good Day

Dear Sir, we have a broken membrane inside the solenoid valve, if the gasket kit have a new membrane, this kit will be enough, but I didn't find in the spare parts this item, only solenoid valve complete.

Best regards Ch. Eng. I. Pozhydayev

Таким чином, окреслюється нова мовна реальність, де концептуалізується те, що було чужим для носіїв англійської мови, де такі «чужі» девіативні елементи стають активними комунікативними інструментами, де має місце фосилізація (зупинки прогресування в опануванні другої мови), а нестандартні елементи стають допустимими мовними формами. Зрозуміло, що виникає питання про доцільність визнання такою форми англійської мови як англійська лінгва франка, виходячи з того, що немає жодного носія такої форми. Тобто всі користувачі англійської лінгва франка володіють різними рідними мовами. Проте саме цей факт сприяє формуванню особливих рис мовних систем такої нової мовної формації. Однією з таких рис є дискурсна нативізація, процес, в результаті якого нова мовна формація слугує єдиним комунікативним інструментом певного соціума або професійної культури [9, с. 36]. В результаті мовних контактів до англійської лінгва франка надходять такі елементи, які на початковому етапі є зрозумілими виключно для представників мов-донорів. З часом в процесі дискурсної нативізації такі елементи стають «рідними» для інших комунікантів. Як приклад можна привести термінологічні сполучення *the propiska system, parliamentary troika*, які стали повноправними лексичними одиницями в рамках європейського адміністративного дискурсу.

Не має бути сумніву, що англійська лінгва франка сьогодні є комунікативним інструментом могутньої сили [6, с. 37]. Саме це дозволяє визнати, що англійська лінгва франка формується і розвивається за умови того, що вона є невід'ємною часткою певної культури на території Європи. Таким чином, всі англословні мешканці Європи, для яких англійська є другою або іноземною мовою, стають агентами в еволюції англійської лінгва франка, мови епохи глобалізації та європеїзації. Унікальна культура, що вміщує багатомовність та ідентичність водночас, має покласти початок розвитку нової мовної форми сьогодення.

Все це дозволяє дійти висновку про те, що новий світовий лінгвістичний порядок визначає і буде продовжувати визначати шляхи розвитку глобальної англійської мови, тобто англійської лінгва франка. Ніколи раніше не відчувалося такої потреби у тісному спілкуванні з боку такої кількості національних культур. Ніколи раніше не було такого масового подорожування по всьому світу. До того ж, зростання технологічних можливостей зумовило зростання масштабу використання англійської лінгва франка. До перспективних напрямів дослідження такого нового мовного формату слід віднести аналіз характерних особливостей мовних систем англійської лінгва франка. Щодо питання доцільності такого дослідження з точки зору коректності використання такої англійської мови, що містить неприховані девіації від стандартів англійської мови, то слід зосередити увагу на успішності комунікативних процесів і незалежності такої успішності взаєморозуміння від дотримання / недотримання норм стандартної англійської мови. Процеси формування особливостей мовних систем англійської лінгва франка є послідовними й усталеними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bolton K. Symposium on World Englishes Today (Part II). Where WE stands: approaches, issues, and debate in world Englishes / Kingsley Bolton // World Englishes. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 2005. – №1, Vol. 24. – P. 69-83.
2. Crystal D. English as a global language / David Crystal – Cambridge : Cambridge University Press, 1997.
3. Jenkins J. “Euro-English” accents / Jennifer Jenkins // English Today, 2001. – № 68. – P. 16-19.
4. Jenkins J. English as a Lingua Franca : Attitude and Identity / Jennifer Jenkins – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 125 p.
5. Kachru Br. The Alchemy of English : The Spread, Functions and Models of Non-native Englishes / Braj Kachru – Oxford : Pergamon, 1986. – 220 p.
6. Kachru B. The other tongue (2nd ed.) / Braj Kachru – Urbana : University of Illinois Press, 1992.
7. Mair C. The politics of English as a world language: New horizons in postcolonial cultural studies / C. Mair – Amsterdam : Rodopi, 2003.
8. Meierkord C. Englisch als Medium der interkulturellen Kommunikation. Untersuchungen zum non-native/non-native speaker Diskurs / C. Meierkord – Frankfurt-am-Main : Lang, 1996.
9. Modiano M. Euro-English: A Swedish perspective / Marco Modiano // English Today 74, Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – Vol. 19, №2. – P. 35-41.
10. Modiano M. Cultural studies, foreign language teaching and language practices and the non-native speaker practitioner / Marko Modiano // In Enric Llurda (ed.), Non-native Language Teachers : Perceptions, Challenges, and Contributions to the Profession – Boston, MA : Springer, 2005 – P. 25-43.
11. Seidlhofer B. Perspectives on English as lingua franca / Barbara Seidlhofer // World Englishes, 2009. – Vol. 28, №2. – P. 190-191.
12. Seidlhofer B. Common ground and different realities: world Englishes and English as a lingua franca / Barbara Seidlhofer // World Englishes, 2009. – № 28.2. – P. 236-245.
13. Sutherland S. English as the international language of campaigning / S. Sutherland // In Erling, E.J. (ed.) English across the Fracture Lines: the Contribution and Relevance of English to Security, Safety and Stability in the World London British Council. – Westminster, 2017. – P. 93-99.

REFERENCES

1. Bolton, K. (2005). Symposium on World Englishes Today (Part II). Where WE stands: approaches, issues, and debate in world Englishes // World Englishes. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd., №1, Vol. 24. – P. 69-83.
2. Crystal, D. (1997). English as a global language. Cambridge : Cambridge University Press.
3. Jenkins, J. (2001). “Euro-English” accents // English Today, № 68. – P. 16-19.
4. Jenkins, J. (2007). English as a Lingua Franca : Attitude and Identity – Oxford : Oxford University Press practices and the non-native speaker practitioner, in Enric Llurda (ed.), Non-native Language Teachers : Perceptions, Challenges, and Contributions to the Profession – Boston, MA : Springer – P. 25-43.
5. Kachru, Br. (1986). The Alchemy of English : The Spread, Functions and Models of Non-native Englishes – Oxford : Pergamon.
6. Kachru, B. (1992). The other tongue (2nd ed.). Urbana : University of Illinois Press.
7. Mair, C. (2003). The politics of English as a world language: New horizons in postcolonial cultural studies. Amsterdam : Rodopi.
8. Meierkord, C. (1996). Englisch als Medium der interkulturellen Kommunikation. Untersuchungen zum non-native/non-native speaker Diskurs. Frankfurt-am-Main : Lang .
9. Modiano, M. (2003). Euro-English: A Swedish perspective // English Today 74, Vol. 19, №2. Cambridge : Cambridge University Press. – P. 35-41.
10. Modiano, M. (2005). Cultural studies, foreign language teaching and language.
11. Seidlhofer, B. (2009). Perspectives on English as lingua franca // World Englishes, Vol. 28, №2. – P. 190-191.
12. Seidlhofer, B. (2009). Common ground and different realities: world Englishes and English as a lingua franca // World Englishes, № 28.2. – P. 236-245.

13. Sutherland, S. (2017). English as the international language of campaigning. in: Erling, E.J. (ed.) English across the Fracture Lines: the Contribution and Relevance of English to Security, Safety and Stability in the World London British Council. – P. 93-99.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Пожидаєва – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ Донбаський державний педагогічний університет (м. Бахмут).

Наукові інтереси: дискурсологія, соціолінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nadia Pozhydaieva – Ph.D associate professor, Germanic Philology Department at Horlivka Institute for Foreign Languages of Donbas State Pedagogical University (Bakhmut).

Scientific interests: discourse analysis, sociolinguistics.

УДК 811.11-112

LITERARISCHER REISEFÜHRER DURCH DEN HARZ – EIN DIDAKTISCHES PROJEKT

Jan PACHOLSKI (Wroclaw, Polen)

e-mail: jan.pacholski@uwr.edu.pl

ПАХОЛЬСКИ Ян. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПУТІВНИК ГОРАМИ ГАРЦ – ОСВІТНИЙ ПРОЕКТ

Гарц – найвищий гірський масив на півночі Німеччини, цікавий не лише особливою геологічною структурою, розмаїттям флори і фауни, а й багатою культурною історією. Літературознавців ці гори приваблюють згадками про перебування тут видатних представників німецької (Йоганн Вольфганг Гете, Гайнріх Гайне, Теодор Фонтане та інші) та європейської (наприклад, Ганс Крістіан Андерсен) літератури, їхніми оповідями про ці подорожі, а також творами, у яких обігрується тема Гарцу. Не менше зацікавлення викликають забуті вже сьогодні автори та їхні літературні твори. Цим літературним доробком та культурній історії регіону в цілому було присвячено семінар, про який ідеться у статті. Група з майже десяти студентів з польського університету підготувала свої дипломні роботи, які разом повинні становити єдиний літературний путівник горами Гарц. Кожен студент повинен був опрацювати твори певного автора та, окрім того, загальну країнознавчу тему (геологія, флора і фауна, захист природи, історія видобутку, туризм, тощо), що певним чином дотична до творчості обраного письменника. Робота була підготовлена в рамках дипломного семінару, основною частиною якого була навчальна поїздка (подорож горами) у Гарц, що фінансувалася Німецькою службою академічних обмінів. У рамках цієї поїздки студенти не тільки набули нового досвіду та знань, а й зібрали матеріали для написання дипломних робіт. Зазначений проект та його реалізація детально описані у цій статті.

Ключові слова: гори Гарц, історія культури, історія літератури, путівний нарис, Ваймарський класицизм, Йоганн Вольфганг фон Гете, Гайнріх Гайне, Теодор Фонтане, викладання літератури, Німецька служба академічних обмінів (DAAD).

PACHOLSKI Jan. A LITERARY GUIDE TO THE HARZ MOUNTAINS – TEACHING PROJECT

The Harz, the highest mountain range in the Northern Germany, is a region of utmost importance for German culture. It is an area of great cultural interest: mining of ores has flourished here already in the Middle Ages. With time, health-resorts started to appear in the foothills and mountain summits and valleys filled with holidaymakers and tourists. Among the latter, a number of outstanding writers visited the Harz, either from Germany (e.g. Johann Wolfgang von Goethe, Heinrich Heine, Theodor Fontane) or from abroad (e.g. Hans Christian Andersen). These writers devoted to the Harz all sorts of literary works, varying from journey accounts and poems to short stories and novels with plots set in this region. This paper describes a teaching and literary project carried out by the author together with a group of students of German philology at one of the Polish universities. A collection of bachelor's theses of involved students provides a tangible project output. These dissertations form together a literary guide to the Harz Mountains. The paper presents the project's assumptions and implementation. A students' trekking tour through the Harz Mountains was a very important part of this undertaking. The tour was financed by a grant from the German Academic Exchange Service (DAAD).

Keywords: Harz, history of culture, history of literature, travel literature, Weimar Classicism, Johann Wolfgang von Goethe, Heinrich Heine, Theodor Fontane, teaching of literature, German Academic Exchange Service (DAAD).

Der Harz

Das höchste Gebirge Norddeutschlands, das im Herzen Europas gelegene Bruchstück des sagenumwobenen Hercynischen Waldes (*Hercynia silva*) stellt nicht nur eine durchaus interessante Insel einer zumindest halbwegs natürlichen Landschaft dar, die inmitten eines seit Jahrhunderten urbarmachten Teiles des alten Kontinents wie eine grüne Oase inmitten einer Wüste liegt. Vielmehr ist der Harz, ein Mittelgebirge an der Grenze von drei heutigen Bundesländern – Niedersachsen, Sachsen-Anhalt und Thüringen, auch eine wichtige deutsche Kulturlandschaft, ja, in vieler Hinsicht eine historische Landschaft, die zumindest seit dem Mittelalter eine wichtige Rolle in europäischer Kultur und seit der Frühen Neuzeit in deutschsprachiger Literatur spielt – womöglich die ungleich höheren und unverhältnismäßig umfangreicheren Alpen auf diesen Gebiet überragend.

Der frappante geologische Aufbau des Harzgebirges führte mit sich eine Vielzahl von Erzen – Bodenschätzen, die schon im Mittelalter die kühnen Bergleute in finstre Täler des Waldgebirges anlockten. So hat die Geschichte des hiesigen Bergbaus angefangen, der bis ins 20. Jahrhundert hinein für die Region von großer Bedeutung gewesen ist und heute noch mit vielen erhaltenen Besucher-Bergwerken den Charakter dieser Landschaft prägt. Diesem Industriezweig wurden auch

literarische Werke geweiht, wie z.B. Erich Christian Heinrich Dannenbergs Dichtung unter dem Titel *Der Harz, ein Gedicht in sieben Gesängen*, die 1781 im Verlag Victorinus Bossiegel in Göttingen erschien. Eben die Frühe Neu- und die Barockzeit brachten mit sich auch die ersten zum Teil literarischen Beschreibungen des Gebirges, vor allem der am Blocksberge (Brocken) angeblich jedes Jahr zur Walpurgisnacht stattfindenden Hexensabbate, die im fundamentalen Werk des berühmten Leipziger Magisters Johannes Praetorius minutiös geschildert wurden.

Blick über dem Nebelmeer vom Wurmberg, dem höchsten Gipfel des niedersächsischen Teiles des Harzes, zum Brocken (Blocksberg), dem höchsten Gipfel des ganzen Harzes; Foto: J.P. Januar 2009

In der Goethe-Zeit begann die eigentliche literarische Karriere des seitdem oft genug besungenen Gebirgszuges. Nicht nur die angeblich erste Winterbesteigung des Brockens am 10. Dezember 1777, die dem Weimarer Dichterfürsten zugeschrieben wird, hat die Literaturgeschichte des Harzes geschrieben. Neben Johann Wolfgang von Goethe, der auch dem hiesigen Granit seine geognostischen Studien geweiht hatte, wanderte durch Norddeutschlands höchstes Gebirge Heinrich Heine und schuf mit seiner 1826 veröffentlichten Reisebeschreibung *Die Harzreise. 1824* einen der Meilensteine in der Geschichte deutscher Literatur dieser Gattung. Eine andere wichtige Schilderung eines Streifzuges durch jene Gegend kam aus der Feder eines dänischen Autors, Hans Christian Andersens, der im Rahmen seiner Deutschlandreise auch jenes Mittelgebirge besucht und danach beschrieben hatte.

Die Zeit des literarischen Realismus, in vielen seinen Facetten und Spielarten, hatte auch ihre prominente Vertreter, die den Harz besuchten und jene Gegend zum Handlungsplatz ihrer Werke erkoren. Als der erste ist hier der geografisch nahe lebende, seinerzeit im Braunschweig beheimatete Wilhelm Raabe zu nennen, der mit seiner Erzählung *Frau Salome* (entstanden 1874–1875, Erstdruck in Braunschweiger Zeitschrift »Westermann's Illustrierten Deutschen Monatsheften« im Februar 1875) einen wichtigen Beitrag zu Harzer Literaturgeschichte leistete. Ein anderer Autor jener Zeit, der heute viel bekanntere Romancier der genannten Epoche, Theodor Fontane besuchte das höchste Gebirge Norddeutschlands in den Jahren 1868–1884 mehrmals, sein erster Aufenthalt galt dem Kurort Thale im Osthartz und dem dortigen Hotel »Zehnpfund«. In jenem Etablissement wird die Handlung seines Werkes *Cécile* (entstanden 1884–1885, Vorabdruck in Dresdner Zeitschrift »Universum« März–September 1886) angeknüpft, eines von drei sogenannten Berliner Romane. Die in Thale angefangene Geschichte entwickelt sich im romantischen Bodetal und im historischen Quedlinburg, um tragisch in Berlin zu enden – es sind alles Lokalitäten, die der „märkische Dichter“ selbst als Harzer Sommerfrischler kennengelernt hatte. Sein anderes Werk, Erzählung *Ellernklipp* (entstanden 1879–1880, Vorabdruck in Braunschweiger Zeitschrift »Westermann's Illustrierten Deutschen Monatsheften« Mai–Juni 1881) trägt ausdrücklich den Untertitel *Nach einem Harzer Kirchenbuch*.

Das ehemalige Hotel „Zehnpfund“ am Bahnhof in Thale im Ostharz; Foto: J.P. April 2012

Auch die Vertreter der späteren literarischen Epochen, wie z.B. Hermann Löns und Walter Kempowski, besuchten gerne den Harz und verewigten ihn in ihren veröffentlichten Werken, intimen Memoiren oder Briefen. Abgesehen von den bereits erwähnten Dichtern, und auch vielen Schriftstellern, die hier nicht genannt wurden, haben der Norddeutschlands höchster Gebirgszug und dessen Vorgebirge noch mehr zu bieten: es sind etliche an Sehenswürdigkeiten reiche mittelalterliche Städte wie z.B. Goslar, Quedlinburg und ferner Halberstadt, es sind die Spuren wechselhafter und reichen Geschichte, in welcher der Region immer eine bedeutende Rolle spielte, und zwar sowohl im angeblich finstern Mittelalter als auch in dem aufgeklärten 18. Jh., wie auch viel später, bis in die wirklich düstere Zeit der deutschen Teilung nach dem Zweiten Weltkrieg. Jede von diesen Epochen hinterließ etliche Spuren, die sich zu einem Netzwerk von vielen interessanten Reisezielen zusammensetzten, nicht minder dicht als das Netz der markierten Wanderwege im Nationalpark Harz.

***Blick vom Aussichtsturm Altenburg zur Quedlinburger Altstadt mit dem Schlossberge;
Foto: J.P. April 2012***

So gesehen erscheint der Harz als ein wunderbares Ziel einer Studienreise mit dem Schwerpunkt Literatur- und Kulturgeschichte. Ist es ein Zufall, dass Johann Christoph Friedrich GutsMuths – Pionier des schulischen Turnunterrichts und des als eine ausgedehnte Wanderung gestalteten Erdkundeunterrichts – am 9. August 1759 in Quedlinburg das Licht der Welt erblickt hat? Dies sei dahingestellt, denn etlichen theoretischen Überlegungen und der gesammelten Erfahrung zufolge, eignet sich als „Destination“ solch eines Unternehmens am besten eben ein überschaubares Gebiet, z.B. ein Mittelgebirgszug oder eine vergleichbare geographisch und/oder historisch abgesonderte Landschaft, das touristisch erschlossen auch über die entsprechende

Infrastruktur verfügt. Gemeint werden hier nicht nur markierte Wanderwege und ein dichtes Netz des öffentlichen Verkehrs, sondern auch die ausreichende Kapazität der Übernachtungsanstalten aller Kategorien – bis hin zu den günstigen Jugendherbergen und Berg- oder Wanderhütten; ein ausreichendes gastronomisches Angebot ist hier auch vom großen Vorteil.

Doch nutzt all dies nichts, wenn das gemeinte Territorium hinsichtlich der Kultur- und Literaturgeschichte kaum was zu bieten hat. Davon ist der Harz aber auf gar kein Fall betroffen: Im Gegenteil, solch eine lange Liste der dichterischen und künstlerischen Prominenz wie das höchste Mittelgebirge Norddeutschlands kann kaum eine vergleichbare Region vorweisen! Während die anderen Gebirgszüge vereinzelt über vereinzelte Größen verfügen (wie etwa Jean Paul im Fichtelgebirge und Adalbert Stifter im Böhmerwald oder die beiden Brüder Carl und Gerhart Hauptmann im schlesischen Riesengebirge), wimmelt es im Harz von Namen, welche die Geschichte der deutschen Literatur geschrieben haben: Goethe, Heine, Fontane nennt man in einem Atemzug; und die Liste ist längst nicht voll.

Das Projekt

Dies ist auch der Grund gewesen, warum der diese Worte Schreibende seinen Studierenden einst vorgeschlagen hat, ein Seminar durchzuführen, dessen Hauptteil – und sogleich den Höhepunkt des ganzen Projekts – eine mehrtägige Wanderung durch Norddeutschland höchstes Gebirge darstellen wird. Als Ergebnis – eine Art Krönung – des ganzen Unternehmens sind die danach entstandenen und anschließend glänzend verteidigten Bachelor-Diplomarbeiten aller studentischen Teilnehmer des Projektes zu nennen. (Es waren insgesamt elf Studierende – zehn Studentinnen und ein Student; hier und fortan, im weiteren Teil des vorliegenden Beitrages, werden sie aus sprachökonomischen Gründen ‚Teilnehmer‘ oder schlicht ‚Studenten‘ genannt)

Zunächst die Eckdaten des ganzen Unternehmens: Die Harzreise fand im April 2012 statt und dauerte 12 Tage; aus mehreren Gründen war das die günstigste Zeit: der Winter war schon vorbei und die sommerliche Hochsaison kam noch nicht an. Darüber hinaus ist es etwa um die Hälfte des Sommersemesters gewesen, so haben sich alle Studierenden auch an Vorbereitungs- und Organisationsarbeiten beteiligen können. Die Reise von elf künftigen Germanisten, Studenten einer polnischen Hochschule fand im sechsten Semester ihres Studiums statt – kurz vor dem geplanten Bachelor-Abschluss, war aber schon seit dem vierten geplant – also mehr als ein Jahr vor der Fahrt. Die Reise war ein integraler Bestandteil eines Diplomseminars, im Laufe dessen die Teilnehmer einen literarischen Reiseführer durch den Harz vorzubereiten hatten – die einzelnen Abschlussarbeiten sollten Bausteine jenes Reisehandbuches darstellen.

Jeder Student wählte sich gleich am Anfang des fünften Semesters (Wintersemesters) einen Schriftsteller oder Dichter, der mit dem Harz auf irgendeine Weise verbunden war – die Namen der meisten Akteure sind bereits genannt worden: Es waren also z.B. die berühmten Harzwanderer Heinrich Heine und Hans Christian Andersen – Autoren der interessanten literarischen Reiseberichte; Johann Wolfgang Goethe, dessen Beziehungen zum Harz äußerst vielfältig waren. Die zwei durch den Harz reisenden Romantiker, nämlich Ludwig Tieck und Joseph von Eichendorf, waren auch dabei, wie auch zwei große Realisten Theodor Fontane und Wilhelm Raabe, die einst in diesem Mittelgebirge zur Sommerfrische weilten und den Harz zum Schauplatz einiger Werke wählten.

Darüber hinaus gab es auch Dichter, die rein Biographisch mit der Region verbunden waren, wie z.B. der in Quedlinburg geborene Friedrich Gottlieb Klopstock oder Gotthold Ephraim Lessing, der als Bibliothekar in Wolfenbüttel arbeitete und in Braunschweig starb; oder auch Schriftsteller der jüngeren Zeit, welche diese Gegend besuchten und ihre Aufenthalte danach literarisch verarbeiteten, wie Hermann Löns und Walter Kempowski; auch einige heute fast vollkommen vergessene Schriftsteller, wie der Autor des ersten Reiseberichtes durch den Harz in Versform – Erich Christian Heinrich Dannenberg oder ein Gegenwartsautor – Thomas Rosenlöcher.

Und so bekam jeder Studierende „seinen“ Dichter als Thema seiner Arbeit zugeteilt und darüber hinaus auch ein landeskundliches Thema, das sich mit dem jeweiligen Autor irgendwie verbinden lässt, wie z.B. Geologie (Johann Wolfgang von Goethe), Geschichte des Bergbaus (Erich Christian Heinrich Dannenberg), Kurorte im Harz (Theodor Fontane), Hexensabbate (Johannes Praetorius), ferner Fauna und Flora, Naturschutz, touristische Erschließung des Gebirges usw. usf. Die Aufgabe jedes einzelnen war es, wie bereits angedeutet, eine Diplomarbeit über den jeweiligen

Dichter zu schreiben, die aus zwei Teilen bestehen würde: im ersten Teil sollte der gewählte Schriftsteller kurz vorgestellt werden – sein Leben, sein Werk und seine Wirkung; im zweiten Teil sollte eine Wanderroute vorgeschlagen werden, die auf den Spuren des jeweiligen Dichters führen würde, durch die mit ihm biographisch verbundenen Orte bzw. durch diejenige Stätte, die er in seinem Werk verewigte. Der persönliche Besuch des Harzes im Rahmen der geplanten Studienreise war daher von großer Bedeutung – eigentlich schien er unentbehrlich zu sein.

Lange bevor die Reise startete, gab es eine ganze Reihe von Veranstaltungen, welche die künftigen Teilnehmer auf die Fahrt vorbereiten sollten, wie z.B. einen Besuch im Geologischen Museum der Universität Breslau, wo die Studierenden in komplizierte Fragen der Erdkunde und in die Geschichte der Harzer Geognosie eingeweiht wurden. Im Rahmen des Diplomseminars gab es – schon in Lehrräumen eigener Hochschule – Vorlesungen zur Geschichte der Region, des Bergbaus und gemeinsame Diskussion über verschiedene Fachtexte, welche Studierende als Lektüre zu lesen hatten. Jeder hatte auch – noch vor der Abfahrt – die anderen Teilnehmer mit „seinem“ Autor bekanntgemacht, indem er über ihn ein Referat gehalten hatte, und schlug auch „seine“ Route vor, die – je nach Möglichkeit – bei der Planung der künftigen Wanderung berücksichtigt wurde.

Während der besagten Studienreise sammelten alle Teilnehmer verschiedenste Materialien, machten zahlreiche Fotos, besuchten Museen und Bildungszentren des Nationalparks, nahmen an Vorlesungen und Führungen teil, um alles in ihrer zu entstehenden Diplomarbeit auszuwerten. Während der zwölfwägigen Reise übernachtete man in Jugendherbergen bzw. Berghütten in Thale, Braunlage, Wernigerode, auf dem Brocken und in Bad Harzburg. Zur Fortbewegung wurden öffentliche Verkehrsmittel verwendet, sehr viel wurde auch gewandert, zum Teil auch ganz anspruchsvoll, mit einem Rucksack von Hütte zur Hütte – die gemeinsame körperliche Anstrengung integriert nämlich jede Gruppe sehr gut; darüber hinaus lässt sich hier sagen, dass die „Harzer Truppe“ sich bereits früher als wandertüchtig erwiesen hatte, und zwar während einiger kleineren Streifzüge durch das heimische schlesische Gebirge.

Nach der Rückkehr schrieben alle Teilnehmer ihre Diplomaufgaben fertig; alle diese Arbeiten wurden auch sehr erfolgreich verteidigt. Zu betonen ist hier allerdings, dass solche Fahrten der polnischen Studierenden nach Deutschland ohne großzügige Unterstützung gar nicht möglich sind. Diese Reise konnte dank einem gezielten Stipendium des Deutschen Akademischen Austauschdienstes finanziert werden, wofür alle Teilnehmer dem DAAD bis an den heutigen Tag sehr dankbar sind! Zu betonen ist es hier noch, dass bereits die Vorbereitung des ganzen Projektes und auch die spätere Antragstellung schwierige aber sogleich sehr lehrreiche Aufgaben waren.

Die Wanderung

Die genaue Schilderung der Wanderung erschien unter dem Titel *Junge Schlesier im Harz. Ein Reisebericht* und ist dem zweiten Heft von 2012 der Zeitschrift »Silesia Nova« zu entnehmen (vgl. die bibliographische Angabe am Ende des vorliegenden Textes). Hier sei die Reise nur ganz kurz skizziert:

***Wanderung durch den Harz, unterwegs von Torfhaus über den Wurmberg nach Braunlage;
Foto: J.P. April 2012***

Bahnfahrt von Breslau (Wrocław) über Dresden-Neustadt (Umsteigen), Leipzig, Halle an der Saale und Halberstadt nach Thale; Einquartierung in der Jugendherberge »Waldkater«, ein abendlicher Spaziergang durch den Ort und einschließend ein einführendes Seminar.

Tag 1. Wanderung auf den Spuren von Theodor Fontane und Helden seines Romans *Cécile*, von Thale durch das Bodetal nach Treseburg und weiter nach Altenbrak, Rückkehr mit einem Linienbus zur Roßtrappe und anschließend Wanderung zurück nach Thale; ein abendlicher Spaziergang zum Hexentanzplatz.

Tag 2. Bahnfahrt nach Quedlinburg, Besichtigung des Schlossberges, des dortigen Schlossmuseums (Führung) und des Klopstock-Hauses (ebenfalls Führung); Wanderung über den Aussichtsturm Altenburg und die Sandstein-Felsengruppe Teufelsmauer nach Neinstedt, Rückfahrt mit der Bahn nach Thale.

Tag 3. Bahnfahrt nach Halberstadt, Besichtigung der Altstadt mit dem gotischen Dom St. Stephanus, anschließend Besuch im Museum »Gleimhaus« – Wohnhaus von Johann Wilhelm Ludwig Gleim (Führung); Weiterfahrt mit der Bahn nach Bad Harzburg und mit dem Bus nach Braunlage, dort Einquartierung in einer Jugendherberge, abschließend ein abendlicher Spaziergang durch den Ort.

Tag 4. Busfahrt nach Torfhaus, dort Führung im Besucherzentrum des Nationalparks Harz; anschließend Wanderung über das Große Torfhaus-Moor zum Wurmberg, Besichtigung der Sprungschanze und anschließend weitere Wanderung nach Braunlage zurück.

Tag 5. Busfahrt nach Wernigerode, Besichtigung der „bunten Stadt am Harz“ – so nannte den Ort Hermann Löns, Besuch im Harzmuseum (Führung) und des Schlosses Wernigerode (ebenfalls Führung); Wanderung nach Wernigerode-Hasseröde und Einquartierung in der Jugendherberge.

Tag 6. Bahnfahrt nach Braunschweig, Besuch der dortigen Technischen Universität (Treffen mit Dozenten und Studierenden) und des Raabe-Hauses (Führung), Besuch am Grab Gotthold Ephraim Lessings; Bahnfahrt nach Wolfenbüttel, Besichtigung im ehemaligen Wohnhause Lessings (Führung) und in der *Bibliotheca Augusta* (ebenfalls Führung); anschließend Rückfahrt nach Wernigerode.

Tag 7. Besuch an der Hochschule Harz (Treffen mit den Studierenden des Faches Tourismusmanagement und Besichtigung der Lehrräume); Besichtigung der Werkstätte der Harzer Schmalspur-Bahnen (Führung) und anschließend Eisenbahnfahrt zum Brocken, anschließend Einquartierung in der Brockenherberge.

Tag 8. Versuch der Beobachtung des Sonnenaufganges (Nebel...), Besichtigung des Museums im Brockenhaus; anschließend Wanderung über den Kleinen Brocken, an der Schutzhütte am Scharfenstein vorbei und über die Staumauer des Eckerstausees nach Bad Harzburg, dort Einquartierung im Braunschweiger Haus

Tag 9. Fahrt nach Goslar, Besichtigung der Altstadt mit ihren vielen Kirchen, der im 19. Jh. rekonstruierten Kaiserpfalz und des Bergbaumuseums UNESCO-Weltkulturerbe Rammelsberg (Führung); anschließend Rückfahrt nach Bad Harzburg, am Abend ein Resümee-Gespräch.

Tag 10. Fahrt mit der Burgberg-Seilbahn auf den Burgberg, Besichtigung der Ruine der historischen Harzburg; anschließend Wanderung zum künstlichen Radauwasserfall und Rückkehr nach Bad Harzburg.

Tag 11. Rückfahrt mit der Bahn über Halle an der Saale, Leipzig und Dresden nach Breslau, wo die Reise endgültig zu Ende war.

Dem obigen Protokoll ist es zu entnehmen, wie reich das Programm gewesen ist. Jeder von den teilnehmenden Studierenden hat während dieser Reise eine Menge von Materialien gesammelt, die man zum Schreiben einer Diplomarbeit sehr gut gebrauchen kann. Es sind die zahlreichen Fotos, Broschüren und andere Materialien, viele Notizen und Erinnerungen. Diese Bachelor-Diplomarbeiten konnten erst dank dem Reiseprojekt überhaupt entstehen – zu betonen wäre noch, dass die entstandenen Abschlussarbeiten seitens der Gutachter sehr hoch bewertet wurden, und zwar u.a. als authentische Ergebnisse einer persönlichen Auseinandersetzung mit der jeweiligen Thematik. Es gibt aber auch eine andere Seite. Während der Fahrt hatte jeder etwas erlebt, was ihm niemand wegnehmen kann. Es sind Erinnerungen und Erlebnisse, die das ganze Leben lang bleiben werden! Für manche Studenten war das der erste längere Deutschland-Aufenthalt, sie lernten viele neue Städte, historische und lebendige Personen kennen, verkehrten unter den Deutschen und konnten auf Deutsch kommunizieren, was für ihre Ausbildung als Germanisten von enormer Wichtigkeit war. So kommen wir eigentlich zu Ergebnissen des ganzen hier geschilderten Projektes über.

Die Ergebnisse

Elf glänzend verteidigte Bachelor-Diplomarbeiten waren eine direkte Folge, ein Ergebniss der absolvierten Studienreise durch den Harz, ja, des ganzen Harzer Projektes. Es gibt allerdings auch einiges darüber hinaus, und zwar etliche Lehren, die man bei vergleichbaren Projekten dieser Art mit Erfolg wiederholen kann. Ein passendes Gebiet – davon war schon die Rede, eine engagierte Gruppe – es ist immer die unentbehrliche Voraussetzung – und eine gut gewählte Liste der Themen und Lektüren können zusammen eine spannende Studienreise gestalten, welche für deren Teilnehmern nicht nur lehr- sondern auch erlebnisreich wird.

Zur Wahl der passenden Texte lässt sich hier sagen, dass die literarischen Reiseberichte und Erzählwerke, vor allem Romane, sehr oft minutiöse Natur- und Landschaftsbeschreibungen enthalten, die recht gerne von Studierenden vor Ort vorgelesen werden. Dies ist immer ein guter Anlass zur Diskussion über das jeweilige literarische Werk, dem die Beschreibung entnommen worden ist, über angewendete Stilmittel und über den historischen Kontext. Im wahrsten Sinne des Wortes ist ein solcher Literaturunterricht anschaulich. Kurze Seminare, die nach Möglichkeit in solch eine Studienreise eingebaut werden, erweitern natürlich das Spektrum der Werke, die während jenes eigenartigen Unterrichts besprochen und analysiert werden. Man darf aber hier nicht übertreiben; so wie bei der Gestaltung des Programms gilt auch in diesem Fall die Regel, dass manchmal weniger mehr ist. Literaturwissenschaftliche Inhalte können natürlich um den breiteren historischen und kulturhistorischen Kontext erweitert werden und auch um simple biographische Angaben ergänzt, die vor Ort – z.B. in Klopstocks Haus zu Quedlinburg bzw. in Lessings Haus zu Wolfenbüttel – völlig anders wirken, als im ganz gewöhnlichen Unterricht, im Seminarraum an der Universität.

Besonders wichtig ist es auch, was gerade bei dieser Harzer Eskapade der Fall war, dass die literarische Studienfahrt ein Bestandteil des breiteren Projekts sein soll – eines Seminars, Bachelor- bzw. Masterdiplomseminars usw. usf. Dementsprechend sollen den teilnehmenden Studierenden ganz konkrete Aufgaben gestellt werden, und zwar sowohl vor, als auch während und nach der Reise. Es reicht natürlich nicht aus, wenn jeder Student ein langweiliges, aus dem Internet kopiertes Referat abklappert, das sowieso niemanden interessiert. Wenn jeder engagiert Materialien für seine Arbeit sammelt, kommt es zwischen den Studierenden zum wirklichen Austausch, zur gegenseitigen Hilfe, aber auch zur anspornenden Rivalität, die – wenn man nicht übertreibt – letztendlich am häufigsten durchaus positiv wirkt. Für werdende Auslandsgermanisten ist es auch immer von Vorteil, wenn man sich vor Ort eine Führung bzw. eine Vorlesung anhören kann, während deren man auch diskutiert oder auch rein menschlich ins Gespräch kommt.

Während einer Studienreise können verschiedenste Inhalte vermittelt werden, während das Haupt- oder Leitthema literarisch ist, tauchen neben ihm unwillkürlich weitere Bereiche auf, wie die Geschichte, Industrie-, Wissenschafts-, Kultur- und Kunstgeschichte, konfessionelle Situation, auch alltägliche Probleme der einstigen und heutigen Bevölkerung. Dazu gehört auch der Einblick in den Alltag, ein (warum nur ein?) Besuch in einem urigen Lokal, das gesellige Beisammensein mit „den Einheimischen“ und auch miteinander – die Studienreise belehrt, aber schließlich auch verbindet...

Der vorliegende Beitrag basiert auf dem oben bereits genannten Reisebericht und wiederholt – teilweise wortwörtlich – Ideen und Passagen des zweiten unten angeführten Textes.

LITERATUR

1. Pacholski, Jan: Junge Schlesier im Harz. Ein Reisebericht. In: „Silesia Nova“ 02/2012, S. 106–125.
2. Pacholski, Jan: Studienreisen als Methode der Literaturdidaktik. Reflexionen eines Praktikers. In: Edyta Błachut, Adam Gołębiowski (Hrsg.): Gesprochenes, Geschriebenes: (Kon)Texte – Methoden – Didaktik. Wrocław, Dresden 2014 (= »Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft«, Bd. 3), S. 115–125.

REFERENCES

1. Pacholski, J. (2012). Junge Schlesier im Harz. Ein Reisebericht. Silesia Nova, 2, 106-125.
2. Pacholski, J. (2014). Studienreisen als Methode der Literaturdidaktik. Reflexionen eines Praktikers. In: E. Błachut und A. Gołębiowski (Hrsg.). Gesprochenes, Geschriebenes: (Kon)Texte – Methoden – Didaktik. Wrocław und Dresden: Atut und Neisse (= Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft, 3), 115-125.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Ян Пахольські – доктор філософії, германіст і літературознавець, старший викладач кафедри методики викладання літератури Інституту германістики університету Бреслау (Вроцлав).

Наукові інтереси: культура та література Німеччини 18-го та 19-го століть з напрямом на Сілезію та сусідні з нею регіони (Богемія, Моравія, Лаузіц та Бранденбург).

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Jan Pacholski – PhD, Germanist, literary scholar, assistant professor at the Department of Teaching of Literature, Institute of German Studies, University of Wrocław.

Scientific interests: German culture and literature of the 18th and 19th century with particular focus on Silesia and its neighbours (Bohemia, Moravia, Lusatia and Brandenburg).

УДК 929.52 (438) "15/17"

OTTO FORST DE BATTAGLIAS HUMANISTISCHER BEITRAG ZUR VERÄNDERUNG DER EUROPÄISCHEN NACHKRIEGSORDNUNG IM 20. JAHRHUNDERT

Krzysztof HUSZCZA (Wrocław, Polen)

krzysztof.huszcza@uwr.edu.pl

ГУЩА Кишшоф. ГУМАНІСТИЧНИЙ ВНЕСОК ОТТО ФОРСТ ДЕ БАТТАГЛІА У ПЕРЕМІНУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОВОЄННОГО ПОРЯДКУ В ХХ СТОЛІТТІ

Otto Forst de Battaglia (1889-1965) був посередником між культурами європейських країн. Народжений у Відні, все своє життя він присвятив двом цілям: зближенню розділених обома світовими війнами народів та популяризації місцевих культур в іноземних областях (німецькій, французькій, польській і багатьох інших), які до того часу ще залишалися невідомими для широкого кола читачів. Автор цієї статті має на меті ближче познайомити аудиторію з цією унікальною особистістю, його життям та творчістю.

Ключові слова: Отто Форст де Баттагліа, Якуб Форст-Баттагліа, Перша світова війна, Друга світова війна, німецько-польське примирення, дипломатія, історія, генеалогія, Станіслав-Август Понятовський, Ян III Собеський.

HUSZCZA Krzysztof. HUMANISTIC CONTRIBUTION OF OTTO FORST DE BATTAGLIA TO TRANSFORMATIONS OF THE POST-WAR EUROPEAN ORDER IN THE XX CENTURY

Otto Forst de Battaglia (1889-1965) played the role of an intermediary among the cultures of European countries. This Viennese by birth, devoted his rich life to two aims: rapprochement of nations in the world divided by two world wars, and propagation of native cultures, which were not known to wide circles of readers in foreign-language territories (German, French, Polish and many other ones). The main idea of this article is to bring the reader closer to the life and activity of this extraordinary man. Bearing in mind the diversity of his interests, it is not surprising that Otto Forst de Battaglia was considered a polymath. His name is most often associated with two monographs devoted to two kings of Poland and Grand Dukes of Lithuania – Stanisław II August Poniatowski and Jan III Sobieski. As a result of his high publication activity, Otto Forst de Battaglia left a great literary legacy, which is scattered in archives and libraries all over the world and is still waiting for a comprehensive study.

Keywords: Otto Forst de Battaglia, Jakub Forst-Battaglia, World War I, World War II, Polish-German reconciliation, diplomacy, history, genealogy, Stanisław August Poniatowski, Jan III Sobieski.

An die Lebensgeschichte eines im deutschsprachigen Raum teilweise verkannten Gelehrten wie Otto Forst de Battaglia zu erinnern, scheint aus verschiedenen Gründen relevant zu sein. Für Wissenschaftler aus der Ukraine, vor allem für alle ukrainischen Liebhaber der österreichischen Kultur, ist wahrscheinlich die Tatsache von nicht zu unterschätzender Bedeutung, dass Otto der geliebte Großvater des in Ihrem Land bekannten und hochgeschätzten ehemaligen Direktors des Österreichischen Kulturforums in Kiew war, des früheren Botschafters der Republik Österreich in Tallin, Dr. Jakub Forst-Battaglia. Ich bin davon überzeugt, dass gerade diese Verwandtschaft wie auch die Kinder- und Jugendjahre des österreichischen Diplomaten im Beisein des Großvaters einen prägnanten Einfluss darauf hatten, wie seine Exzellenz seine Pflichten in der Ukraine erfüllte. Um meine Worte diesbezüglich zu untermauern, versuche ich kurz ein Porträt seines Vorfahren – eines großen Humanisten – zu skizzieren. Bevor ich dieses Vorhaben jedoch verwirkliche, möchte ich die Gründe nennen, die mich dazu bewegt haben mich mit dieser Persönlichkeit näher zu befassen. An dieser Stelle möchte ich von einer wahren Faszination sprechen, weil es durchaus ein seltener Fall ist, dass jemand, dessen Lebenslauf so tief in einer an Ereignissen reichen Vergangenheit wurzelt, zugleich so eng mit den neusten politischen Entwicklungen des gegenwärtigen, modernen Europa verbunden ist. Otto Forst de Battaglia, geformt von der zu Ende gehenden Habsburger Monarchie, fand einen festen Platz unter den Wissenschaftlern und Politikern, die für die Wende der 90er Jahre des 20. Jahrhunderts das geistige Fundament legten. Um meinen Ausführungen eine Perspektive aufzuzeigen, möchte ich folgende Worte des ausgewiesenen Battaglia-Kenners, Marek Zybura, zitieren: „[...] er wurde vor [über] hundertzwanzig Jahren geboren – zu einer Zeit, als Polen noch geteilt, die deutsche Reichsgründung noch keine zwanzig Jahre her und die Voraussetzungen für einen deutsch-polnischen Dialog denkbar ungünstig waren. Durch sein Engagement für die Eröffnung eines solchen Dialogs zwischen den beiden Weltkriegen legte er den Grundstein für all diejenigen, die nach dem Zweiten Weltkrieg die zerrissenen Fäden wieder aufnahmen und auf eine Versöhnung beider Nationen hinarbeiteten“ [22, S. 37].

Der Lebenslauf Otto Forst de Battaglias scheint schwierig zu sein, was mit der Kompliziertheit der Epoche, in der er lebte, begründet werden kann. Forst de Battaglia wurde am 21. September 1889 im 1. Bezirk Wiens, in der Hohenstaufengasse 4 geboren. Sein Vater, Jakob Forst, stammte aus einer jüdischen Kaufmannsfamilie, die in Przemyśl in Galizien ansässig war. Er konvertierte früh zum Katholizismus, was seinerzeit häufig anzutreffen war. In den 50er Jahren des 19. Jahrhunderts zog er nach Wien, wo er als Fabrikant ein großes Vermögen erwarb. Nach dem Tode seiner ersten Ehefrau heiratete Jakob Forst Rosemarie Charmatz, eine aus Schlaining stammende Deutsch-Westungarin jüdischer Herkunft. Aus dieser Ehe stammte das einzige Kind: Otto Forst. Die multikulturelle Familie hatte schon immer einen großen Einfluss auf die Interessen und Anschauungen des zukünftigen Gelehrten und Publizisten ausgeübt, was er selbst in seinem Werk und Wirken immer wieder betonte.

Die erste Sprache, die er beherrschte und in welcher er aufwuchs, war Deutsch, obwohl sein Vater zweisprachig war. Eben diese Tatsache hatte höchstwahrscheinlich einen besonderen Einfluss auf die weiteren Entscheidungen des kleinen Otto, auf die spezifische Entwicklung seiner Interessen und seine eigene Identität. Eva Hüttl-Hubert schreibt darüber Folgendes: „Das hervorstechende Charakteristikum dieses außergewöhnlichen Mannes bildet seine doppelte, oder besser: transnationale Identität als Österreicher und Pole. Es ist wenig bekannt, dass es sich dabei um einen bewussten Akt der ‘nationalen Anreicherung’ handelt. Am Anfang steht ein Entschluss, den der kleine Otto Forst als Schüler des Wiener Schottengymnasiums fasst: Angeregt von seinem Schulfreund Oskar Halecki, dem Sohn eines k.u.k. Generals und späteren Historiker, beginnt er polnisch zu lernen und sich dem Land seiner väterlichen Vorfahren zuzuwenden. Diese frühe Option für Polen sollte später die ‘genealogische Optimierung’ mittels Adoption durch eine polnische Adelsfamilie vollenden“ [17, S. 429]. Am Rande muss angemerkt werden, dass das Schottengymnasium eine der berühmtesten Schulen im damaligen Wien war. Von den Benediktinern geleitet, wurden die Schüler in einer Atmosphäre des konservativen, „wesenhaft indes liberalen und toleranten Katholizismus“ [14, S. 210] erzogen.

Außer den beiden bereits erwähnten Sprachen beherrschte Forst gleichermaßen auch das Französische. Später, noch vor dem ersten Weltkrieg, lernte er Italienisch. Passive Kenntnisse des Englischen, Niederländischen, Dänischen, Spanischen, Portugiesischen, Russischen, Tschechischen, Rumänischen und Ungarischen ermöglichten ihm auch in diesen Sprachen die Literatur im Original zu genießen und zahlreiche Kontakte mit ausländischen Wissenschaftlern zu knüpfen. Deswegen sind auch seine Publikationen in Zeitschriften der ganzen Welt in verschiedenen sprachlichen Fassungen zu finden, eine sogar in Esperanto.

Nach der Reifeprüfung studierte Forst an den Universitäten zu Wien und Bonn Jura und Geschichte. Der junge Otto widmete sich aber sehr schnell der damals als Teildisziplin geltenden Genealogie, und er errang auf diesem Fachgebiet erste Erfolge: 1910 erschien *Ahnentafel Erzherzogs Franz Ferdinand* [15], in der die erste quellenmäßige Vorfahrentafel zu 1024 Ahnen des österreichischen Thronerben vorgestellt wurde. Eben dieser Veröffentlichung, wie auch der Bekanntschaft mit Friedrich Funder, Herausgeber der bekannten Zeitung „Reichspost“, der 1945, direkt nach dem zweiten Weltkrieg, eine bis heute bestehende katholische Wochenzeitung, „Die Furche“, gründete, hatte Otto Forst die Mitgliedschaft im „Belvedere-Kreis“ zu verdanken, der mit dem Thronfolger eng zusammenarbeitete. In diesem Kreis um Franz Ferdinand befanden sich damals einflussreiche Persönlichkeiten, die bereit waren die Grundlagen für eine neue Ordnung im Habsburgischen Reich vorzubereiten. Im Kreis dieser Bekannten befanden sich u.a. auch polnische Abgeordnete im österreichischen Reichsrat, wie z.B. Roger Battaglia, dessen Schwester, Helene Reichsfreinin von Battaglia de Sopramonte e Ponte Alto, Otto Forst 1912 im Dom von Lemberg heiratete. Durch die Adoption einer Tante seiner Ehefrau wurde er schließlich zu Forst de Battaglia, seit dieser Zeit verwendete er beide Namen.

Noch als Student, aber schon unter Fachleuten bekannt und angesehen, bekam Forst de Battaglia als Zeichen der Anerkennung seiner bisherigen Errungenschaften, den Auftrag, ein Kapitel über Genealogie für das Standardwerk *Grundriß der Geschichtswissenschaft* [10] zu schreiben. In dieser Zeit hatte er bereits zahlreiche Kontakte mit Wissenschaftlern aus dem Ausland geknüpft, wo sich dieses Buch großer Popularität erfreute. Auf der Grundlage der in den Bibliotheken und Archiven (vor allem im Ossolineum in Wrocław und in der Bibliothek der

Jagiellonen-Universität in Kraków) zahlreiche erhaltenen Korrespondenz kann man feststellen, dass der Gelehrte schon damals verschiedene „polnische“ Themen vorbereitete. In berühmten Geschichtsperiodika Polens und Deutschlands schrieb er nicht nur über die Ahnen adliger Familien, sondern stellte oft auch kritische Texte zu deutsch-polnischen Themen vor. Ein Rezensent seiner Forschungsarbeit schrieb 1914 im „Deutschen Herold“: „Der Ahnenforschung dient eine weitere, (für uns Westeuropäer muß ich sagen: leider!) in polnischer Sprache verfaßte Arbeit des Verfassers: *Wywód przodków Maryi Leszczyńskiej* [8], also eine Ahnentafel der Königin Maria Leszczyńska, der Gemahlin König Ludwigs XV. von Frankreich [...]. Die Ahnentafel ist bis zur Reihe der 128 Ahnen ‘komplett’ und, in einer geradezu mustergültigen Weise, literarisch und urkundlich ‘belegt’, ein glänzender Beweis für des Verfassers [...] Kenntnis der genealogischen Literatur in den slavischen Sprachen und für seine Spürnase in der Auffindung urkundlicher, genealogischer Beweisstücke“ [18].

Seine genealogischen Recherchen wurden nicht durch den ersten Weltkrieg unterbrochen. Selbst nach dem zweiten Weltkrieg veröffentlichte er weitere Forschungsmaterialien, die seinen Ruf als hervorragender Kenner der Ahnenforschung weiter stärkte.

Letztendlich wurde die schnelle wie glanzvolle Entwicklung seiner wissenschaftlichen Karriere doch durch den ersten Weltkrieg unterbrochen. Am Anfang dieser Zeit schien sich für Battaglia alles noch in den alten Bahnen zu bewegen. Die weitere Spurensuche führt uns nach Bonn, ins Archiv der dortigen Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität, wo sich im Promotionsalbum eine Notiz über seine, mit 6. März 1915 datierte Dissertation befindet, die er erfolgreich verteidigt hatte ebenso wie seine Promotion „sub auspiciis imperatoris“. Gleichzeitig können wir dank der Sammlungen des Wienerischen Kriegsarchivs und der 1918 beschlagnahmten Briefe an den Fürsten Alexander zu Hohenlohe feststellen, dass sich der junge Wissenschaftler besonders aktiv im politischen Leben der untergehenden Monarchie engagiert hatte.

Dass er auch nach dem Zusammenbruch des alten Reiches weiterhin politisch aktiv blieb, und dass er einer der Initiatoren eines Pressedienstes war, der für die Restauration der Habsburger-Monarchie warb, entnehmen wir hauptsächlich den Beständen des Schweizerischen Bundesarchivs in Bern und des Staatsarchivs des Kantons Luzern. Das aus den Dokumenten entstehende Porträt eines jungen Oppositionellen ist allerdings sehr verwirrend, weil fast alle Zeitzeugnisse den vertraulichen Charakter von Polizeianzeigen aufweisen, die oft nur Vermutungen und Gerüchte darstellen und deshalb nicht als objektive Quellen dienen können. Zum Glück finden wir eine Bestätigung dieser Form seiner Tätigkeit in den Erinnerungen von Kaiserin Zita, die zusammen mit ihrem Mann die ersten Nachkriegsjahre in der Schweiz verbrachte und Augenzeugin der Bemühungen Battaglias war. Sie äußerte sich mit größter Achtung über dessen Verdienste: „[...] Graf Kolowrat zum Beispiel [...] diente dem Kaiser als einer seiner verlässlichsten Kuriere in halb Europa. Ähnlich mag es sich mit Otto Forst de Battaglia verhalten, dessen Verdienste nicht hoch genug einzuschätzen sind [...]. Dabei waren Umstände, unter denen sie zu arbeiten hatten, denkbar schwierig. Sie setzten alle ihr eigenes Vermögen ein, das oft klein genug war. Sie scheuten keine Entbehrung [...]“ [4, s. 406]. In denselben Memoiren finden wir auch folgende Beschreibung: „Die Meldungen kamen über die Agence Centrale, eine Presseagentur, die in ihren Grundlagen und ihrer Wirksamkeit den Intentionen Kaiser Karls entsprach. Der Kaiser hatte inzwischen aus der antihabsburgischen Propaganda gelernt und wußte, daß er über ein verlässliches publizistisches Instrument verfügen müsse. Die Leitung der Agence-Centrale mit dem Sitz in Luzern war Otto Forst de Battaglia anvertraut, der seine schwierige Aufgabe bravourös meisterte. Über die Agence-Centrale kamen bald Meldungen nach Wien (...)“ [4, s. 422].

Nachdem das Kaiserpaar ins Exil nach Madeira gegangen war, kehrte Battaglia nach Wien zurück und reaktivierte seine wissenschaftliche Arbeit, vor allem als Publizist und Verfasser zahlreicher Bücher. Einen wichtigen Teil seiner Aktivitäten stellte diesmal die Vermittlung polnischer Kultur auf deutschsprachigem Gebiet dar, was natürlich zahlreiche Spuren im wienerischen Nachlass des Gelehrten hinterlassen hat, der sich immer noch in den Händen der Familie befindet.

Ich lege jetzt noch einen Schritt zurück und möchte zwei weitere, sehr wichtige Bücher erwähnen, die zwar erst viele Jahre später erschienen sind, deren Vorbereitungen zur Publikation allerdings im ersten Fall mehrere Jahre, im zweiten sogar ein paar Jahrzehnte dauerten. 1927 wurde

eine besondere Monographie aus der Feder Battaglias über Stanisław August Poniatowski [7] veröffentlicht, 1946 folgte eine weitere über Jan Sobieski [12]. Das Sammeln von Materialien für die wichtigsten Geschichtswerke von Battaglia beschäftigte ihn, wie erwähnt, bereits vor Beginn des ersten Weltkrieges. In meinem Artikel habe ich allerdings keine Möglichkeit alle Vorteile dieser beiden Bücher detailliert vorzustellen. Deswegen erinnere ich lediglich daran, dass die Stanisław August Poniatowski-Monographie in einer Umfrage von Thomas Mann, als „eines der drei besten Bücher des Jahres 1927“ (im „Das Tagebuch“ 1927, H. 49, S. 1950 erschienen) bezeichnet wurde. Marek Zybura stellte in seiner Rezension sehr synthetisch Gründe für die enthusiastische Aufnahme der ersten beiden Biographien in Deutschland dar: „Erstens benutzte der Gelehrte Literatur und Quellen, die in den zahlreichen europäischen Archiven, größtenteils noch unerschlossen waren, so daß, das was bisher Geheimnis der Archive war, in seinem Werk zum ersten Mal enthüllt werden konnte. Zweitens: Obwohl das Werk als Frucht vieljähriger detaillierter Forschung entstand und in keiner Hinsicht gegen die Poetik eines vollwertigen wissenschaftlichen Werkes verstieß, so war es zugleich dank seines imponierenden schriftstellerischen Könnens, worum ihn mancher routinierte Schriftsteller beneiden könnte – zugleich in wahren Sinne des Wortes ein Buch zum Lesen“ [9, s. 9]. Mit demselben Kommentar könnte man auch das zweite Buch verstehen. Die Geschichte dieses Werkes ist allerdings viel länger als die von *Poniatowski*; konzipiert als Monographie in derselben Zeit, erschien es als kleines Fragment 1933 in Poznań, und zwar in deutscher Fassung [5]. Das Vorwort für diese Veröffentlichung schrieb der damalige Primas von Polen, August Hlond. Die erste Ausgabe der gesamten Materialien erschien aber erst in der Schweiz im Jahre 1946, und zwar aus Anlass des 250. Todestages von Sobieski, die zweite folgte dann 1982 in Wien [12 A]. Polnische Übersetzung des Werkes wurde erst ein Jahr später zum 300. Jubiläum der Schlacht am Kahlenberg herausgegeben [12 B].

Abgesehen von den anderen zahlreichen Büchern und Monographien, die dieser produktive Autor in seinem Leben veröffentlichte, hat er schätzungsweise 5000 Artikel geschrieben, die Disziplinen wie Genealogie, Geschichte, Rechtsgeschichte, Literatur, Literaturkritik, Politik und Wirtschaft thematisierten und in verschiedenen Tageszeitungen und Periodika nicht ausschließlich wissenschaftlicher Provenienz publiziert wurden. 1955, also noch zehn publizistisch und wissenschaftlich sehr fruchtbare Jahre vor seinem Tode, schrieb er selbst über „rund 4000 Artikel“, die er bis dahin veröffentlicht hatte [11]. Eine Tatsache, die heutige Recherchen besonders erschwert, ist die Zufälligkeit des Erscheinungsortes und der Erscheinungszeit dieser Veröffentlichungen, weil sie nur selten im Rahmen größerer Projekte entstanden sind.

Diese bewundernswerte Aufgabe dieses Literaturwissenschaftlers, vor allem aber des unermüdlichen Publizisten, setzte Forst de Battaglia ununterbrochen bis zum 12. März 1938 fort, als er am Vorabend des Anschlusses mit dem letzten freien Zug, in Begleitung seines Sohnes, in die Schweiz und weiter nach Belgien reiste, wo er dank seiner früheren Kontakte zu politischen (Rechtsanwalt und seit 1947 Justizminister Marcel Grégoire) und katholischen Kreisen (Herausgeber Abbé Van den Houte) zwei Jahre lang blieb. Auch hier arbeitete er für Zeitungen, parallel publizierte er im Ausland. Veröffentlichungen in verschiedenen Zeitungen der polnischen, französischen, englischen und schweizerischen Presse („Der kleine Bund“ in Bern) zeigen, dass seine Bekanntschaften aus den Zeiten des ersten Weltkrieges und der 1920er Jahre auch weiterhin bestehen blieben. Dank dieser Gelegenheit wie auch der großartigen Leistungen auf dem Gebiet der Propagierung polnischer Literatur und Kultur erhielt er von der polnischen Exilregierung in Angers in Frankreich den Auftrag, als polnischer Staatsangehöriger und später nominierter Honorarattaché der Republik Polen, die schweizerische Öffentlichkeit über die Lage in Polen zu informieren. Zum zweiten Mal in seinem Leben verließ er mit dem letzten Zug die von Hitlers Armeen bedrohten Gebiete und erreichte die Schweiz Ende Mai 1940. Seinerzeit wurde in der Presse dieses neutralen Landes eine Kampagne der Nazi-Propaganda geführt und Battaglia übernahm die Aufgabe dieser entgegenzuwirken. Paradoxe Weise ist die Exilzeit de Battaglias seine am besten dokumentierte Lebensphase. Wir verfügen vor allem über sehr reiche Sammlungen damaliger Zeugnisse und Briefe in den polnischen, schweizerischen und amerikanischen Archiven. Anhand dieser Materialien sind wir heute imstande, die ganze Geschichte der Kontakte dieses Gelehrten mit den polnischen Behörden unmittelbar vor Kriegsausbruch im September 1939 bis zum Abschluss seiner diplomatischen Mission in der Schweiz detailliert zu rekonstruieren. In einem Bericht für den

polnischen Minister des Äußeren aus dem Jahre 1942, der sich im Archiv des Hoover Instituts in Kalifornien befindet, wurden auch die Daten über die oben genannte propagandistische Aktivität des Gelehrten bestätigt: Bisher war er der Verfasser unzähliger Informationen, „die als Grundlage für ungefähr 1200 Artikel dienten“ (Bericht von Otto Forst de Battaglia an Außenministerium, 20.09.1942, [in:] Hoover Institution Archives, Stanford, box 314:2 – Battaglia Forst) – dabei müssen wir zusätzlich berücksichtigen, dass er seine polnische Pressekampagne in der Schweiz bis 1947 ununterbrochen weiterführte. In der Praxis bedeutet das, dass er bereits damals selbst zu einer Art Institution geworden war.

Da die Entwicklungslinien seines Werkes in den Kriegsjahren, in der Nachkriegszeit und in der Zeit des „Eisernen Vorhangs“ aufgrund der Nutzung zahlreicher Pseudonyme nur schwer nachgezeichnet werden können, kann seine Wirkung zusätzlich nur schwer eingeschätzt und bewertet werden. Bei der Zusammenstellung seiner Bibliographie konnte ich zuweilen nur durch einen Vergleich des Stils und dank der Probeausdrucke (die sich noch im Besitz seiner Familie befinden) mit seinen eigenen eingetragenen handschriftlichen Korrekturzeichen zweifelsfrei feststellen, ob er den Text wirklich geschrieben hatte. So benutzte er beispielsweise in den Jahren 1944 bis 1948, als er zahlreiche Artikel über Polen und andere europäischen Staaten schrieb, Pseudonyme, deren Klang er entweder vom Land abhängig machte, in dem die Zeitschriften und Zeitungen erschienen, oder er leitete sie von der jeweiligen Thematik ab. Auf diese Weise tauchte oft die Unterschrift François de Bury unter Texten auf, die französische Themen berührten; Versionen von Zyrill Boldirev (Boldirew, Boldireo) wie auch die Buchstaben Z. B. bedeuteten hauptsächlich, dass der Leser mit Themen der Sowjetunion und deren Einflusszone konfrontiert wurde. Ich möchte nicht alle Pseudonyme nennen und hoffe, dass die von mir aufgezählten die Komplexität meiner Forschungen hinlänglich beweisen. Die Decknamen dienten Forst de Battaglia nicht nur zur Wahrung seiner eigenen Anonymität; in diplomatischen Kreisen vertrat man nämlich die Meinung, dass die inoffizielle bzw. halboffizielle Propaganda zu Gunsten eines Staates oder einer nationalen Sache wirkungsvoller sei, als die offiziellen Informationen von Regierungsvertretern. Aus diesem Grund war die Rolle enorm wichtig, die Forst de Battaglia als Botschafter des polnischen Standpunkts vor allem zur Zeit des zweiten Weltkriegs und während der Epoche Stalins spielte. Als kleine Anekdote, die vortrefflich die Tarnungstechniken des Publizisten zeigt und die Virtuosität beschreibt, mit welcher er sie beherrschte, möchte ich hier noch ein Zitat vorstellen, das aus den Memoiren eines damaligen Legationssekretärs in der polnischen Gesandtschaft in Bern stammt: „Das politische Departement der Eidgenossenschaft hat es ihm erlaubt, unter nur einer Bedingung in der Schweiz zu bleiben: dass er keine publizistische Tätigkeit betreiben wird. Jedoch war Otto ein wahrer Meister der Camouflage und war imstande sich den Lebensunterhalt während des ganzen Aufenthaltes in der Schweiz ausschließlich dank der publizistischen Tätigkeit zu sichern. Er fand Zugang zu fast allen schweizerischen Periodika, jedenfalls schrieb er in jeder unter einem anderen Pseudonym. Er konnte unter zwei verschiedenen Decknamen eine Polemik mit sich selbst führen. Um die polnische Sache machte er sich wesentlich verdient, indem er, ganz gleich zu welchen polnischen Themen er schrieb, einen bedeutenden Einfluss auf die Gestaltung der allgemeinen schweizerischen Meinung ausübte“ [19, s. 233].

Nach dem Ende des zweiten Weltkrieges wurde in Polen ein anderer politischer Kurs verfolgt. Noch zu Beginn des Jahres 1946 bis in die Hälfte des Jahres 1947 hinein, versuchte Forst de Battaglia mit den neuen polnischen Diplomaten eine gemeinsame Sprache zu finden, doch immer häufiger wurde er ignoriert und als ein Hindernis für die Entwicklung des neuen Images der polnischen „Volksrepublik“ angesehen. Schließlich wurde ihm die Möglichkeit einer weiteren Mitarbeit ganz entzogen. Die letzte diplomatische Aufgabe, die Battaglia im Namen Polens noch im Jahre 1948 übernahm, war die Übergabe einer Einladung an die Schweizerische Delegation – darunter auch Max Frisch – zum Weltkongress der Intellektuellen für den Frieden in Wrocław [16, s. 83].

In derselben Zeit erhielt der Gelehrte endlich seine langersehnte Gastprofessur am Institut für Slawistik und Geschichte der Universität Wien. Seine zahlreichen Vorträge widmete er am häufigsten der polnischen Geschichte und Gegenwartsliteratur. Verschiedene Periodika brachten damals seine politische Publizistik heraus, die vor allem die Situation in den mitteleuropäischen Ländern berücksichtigte. Die wichtigsten Veröffentlichungen finden sich in bekannten

österreichischen, deutschen, schweizerischen Zeitschriften, so zum Beispiel in der bereits erwähnten „Furche“ sowie „Begegnung“, in der „Schweizer Rundschau“, aber auch in der Tagespresse. Wegen der gespannten politischen Situation und der verschiedenen Projekte an welchen Battaglia teilgenommen hatte und die als Ziel die Verbesserung der deutsch-polnischen Kontakte hatten, musste er erneut seine kritischen Texte unter verschiedenen Pseudonymen publizieren.

Vor allem informativen Charakter hatten damals auch zahlreiche Buchveröffentlichungen Battaglias. Eine ganze Reihe politischer Kommentare, die in den 1950er Jahren, im Kölner Verlag Wort und Werk veröffentlicht wurden, brachten den Westeuropäern die neusten, historischen Ereignisse nahe, die sich hinter dem eisernen Vorhang abspielten. *Sturm über Europas Vormauer. Ungarns Erhebung vom Oktober 1956 und ihr Schicksal* [3], *Polen, woher, wohin? Wird Polens Schicksal wieder zum Schicksal Europas?* [20], *Sowjetische Köpfe* [kurze Lebensbilder von Lenin, Trozki, Stalin, Schdanow, Beria, Malenkov, Molotow, Schukow, Bulganin, Mikojan und Chruschtschow] [2] und *Österreichische Köpfe* [1] sind die wohl besten Beispiele für die damalige schriftliche Tätigkeit Battaglias. Eine frühere Darstellung aus dem Jahre 1954, unter dem Titel *Zwischeneuropa. Von der Ostsee bis zur Adria* [13] veröffentlicht, zeigt, wie aktuell diese Thematik bis heute geblieben ist, sie beweist, dass der Gelehrte durchaus über eine Fähigkeit verfügte, eine noch schleierhaft anmutende Zukunft aus der geschichtlichen Perspektive zu dechiffrieren.

Wie in allen Perioden seines Lebens führte Battaglia nunmehr seine Arbeit auf unterschiedlichen Gebieten parallel durch. Des Weiteren hielt er auch Vorträge an verschiedenen Universitäten Deutschlands, Frankreichs, der Schweiz, Italiens und der Niederlande. Sein aufmerksames Publikum bestand aus denselben liberal-katholischen wie auch protestantischen Kreise, die Battaglia als einen Sachkenner auf dem Gebiet der gesamten europäischen Kultur und Politik schon vor dem Zweiten Weltkrieg kennengelernt und anerkannt hatten. Im Mittelpunkt der von ihm erörterten Themen stand die Problematik eines Dialogs zwischen Ost und West, vor allem die Politik der Annäherung betreffend. Ab 1950 unterrichtete Forst de Battaglia als Professor am Collège d'Europe in Brügge in Belgien. Seine Vortragsreisen stellten darüber hinaus eine gute Gelegenheit dar, um für die Versöhnung mit den mitteleuropäischen Ländern zu werben. Ganz in diesem Sinne trat er mehrmals auch vor den Rundfunkmikrophonen österreichischer und deutscher Sender auf.

Das letzte und kürzeste Kapitel im Leben Otto Forst de Battaglias machen die zwei Jahre seiner Pensionszeit aus, die er in Wien verbrachte. Diese Zeit widmete er der Vorbereitung weiterer Buchausgaben, so z.B. einer Neubearbeitung der Werke von Karl May [6], die aber erst nach seinem Tode veröffentlicht wurden. Der betagte Gelehrte starb am 2. Mai 1965 und wurde auf dem Purkersdorfer Waldfriedhof begraben.

Die bis jetzt untersuchten Materialien, die das Leben und die unterschiedlichen Tätigkeiten Forst de Battaglias dokumentieren, befinden sich im Besitz zahlreicher, u.a. auch privater Archivalsammlungen. Die größte und wichtigste Kollektion, die von besonderer Bedeutung für die polnische und internationale Kultur und Literatur ist, stellt nach wie vor der Nachlass des Gelehrten dar, der von seiner Familie aufbewahrt wird. Die gesamte Büchersammlung Otto Forst de Battaglias, darunter zahlreiche Widmungsexemplare, wurde 1993 von Jakub Forst-Battaglia an die berühmte Ossolineum-Bibliothek aus Wrocław, als Leihgabe übergeben. Nach den gesellschaftlichen Veränderungen spielt diese Sammlung heute eine besondere Rolle in der Außenstelle von Ossolineum im Wissenschaftlichen Zentrum der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien.

Einen wichtigen Teil der Dokumentensammlung, die sich weiterhin in den Händen Battaglia Familie befindet, bilden Briefe, die laut Battaglias Schüler, Günther Wytrzens: „Das schönste Dokument der weltweiten Ausstrahlung des Wirkens [...]“ [21, s. 129] darstellen. Ich erwähne hier als Beispiel nur einige wenige Namen, die in dieser Korrespondenz auftauchen: Karl Kraus, Robert Musil, Hugo von Hofmannstahl, Joseph Roth, Sigmund Freud, Stephan Zweig, Romain Rolland sowie zahlreiche Nobelpreisträger, darunter Thomas Mann, Albert Einstein u.v.a.m. Im polnischen Teil des Briefwechsels finden wir die Namen wichtiger Schriftsteller, Publizisten und Wissenschaftler sowohl aus den zwanziger und dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts als auch aus der Nachkriegszeit: Zofia Nałkowska, Tadeusz Boy-Zeleński, Emil Zegadłowicz, Juliusz Kaden-

Bandrowski, Maria Dąbrowska, aber auch den polnischen Primas, August Hlond und den polnischen Botschafter in Paris Alfred Chłapowski. Zu weiteren Materialien derselben Sammlung gehören auch die von mir bereits erwähnten Probeausdrucke verschiedener Veröffentlichungen sowie Plakate und Inserate, die Vorlesungen des Gelehrten betreffend, hauptsächlich aus seiner späten Arbeitsperiode stammen. An dieser Stelle muss man aber auch die Korrespondenz Battaglias mit Ferdynand Ossendowski, einem der damals populärsten polnischen Schriftsteller erwähnen, die ich im Literaturmuseum in Warschau entdeckte. Diese Sammlung, die 27 Briefe und Postkarten Battaglias enthält, stellt die wohl beste und vollständigste Dokumentation der erfolgreichen Tätigkeit des wienischen Botschafters für polnische Literatur wie auch seine Vermittler- und Fördererrolle dar.

In einem Vorwort zu einem der frühesten Versuche eine Bibliographie zu verfassen, die aus Feder von Günter Wyrzens stammt, kann man die kürzeste, aber wohl zutreffendste Charakteristik des Battagliaschen Schaffens finden: „Als Autor war Otto Forst-Battaglia von proteischen Vielseitigkeit: seine historischen Interessen galten vor allem Polen und Österreich, seine literarischen reichten von Tolstoj und Krasiński bis Unamuno und d’Annunzio, seine publizistischen von de Gaulle bis Mao Tse Tung, seine Diktion von gelehrter Nüchternheit bis zu ausgesuchter Brillanz.“ [21, S. 129] Bis heute ist Forst de Battaglia Rolle als Vermittler im Rahmen der „zwischeneuropäischen“ Länder unschätzbar geblieben.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Boldirev Z. Österreichische Köpfe/ Zyrill Boldirev [Otto Forst de Battaglia]. – Köln: Verlag Wort und Werk, 1960. – 72 S.
2. Boldirev Z. Sowjetische Köpfe/ Zyrill Boldirev [Otto Forst de Battaglia]. – Köln: Verlag Wort und Werk, 1959. – 82 S.
3. Boldirev Z. Sturm über Europas Vormauer. Die ungarische Erhebung von Oktober 1956 und ihr Schicksal/ Zyrill Boldirev [Otto Forst de Battaglia]. – Köln: Verlag Wort und Werk, 1957. – 55 S.
4. Feigl E. Kaiserin Zita. Von Österreich nach Österreich/ Erich Feigl. – 4. Aufl. – Wien, München: Amalthea-Verlag, 1986. – 559 S.
5. Forst Battaglia O. Johann Sobieski/ Otto Forst Battaglia. – Poznań: Verlag des Nationalen Instituts für katholische Aktion in Polen, 1933. – 31 S.
6. Forst-Battaglia O. Karl May. Traum eines Lebens – Leben eines Träumers/ Otto Forst-Battaglia. – Bamberg: Karl-May-Verlag, 1966. – 216 S.
7. Forst-Battaglia O. Stanisław August Poniatowski und das Ende des Polenstaates/ Otto Forst-Battaglia // Menschen – Völker – Zeiten. – Berlin: Paul Franke Verlag, 1927. – 393 S.
8. Forst-Battaglia O. Wywód przodków Maryi Leszczyńskiej/ Otto Forst-Battaglia // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie. – Tom IV. – 1913. – 78 S.
9. Forst de Battaglia O. Ein Erasmus unserer Zeit. Schriften zur polnischen Literatur/ Otto Forst de Battaglia // Hrsg. v. M. Zybur. – Darmstadt: Deutsches Polen-Institut, 1992. – 288 S.
10. Forst de Battaglia O. Genealogie/ Otto Forst de Battaglia // Grundriß der Geschichtswissenschaft. Zur Einführung in das Studium der deutschen Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit. Hrsg. von Aloys Meister. – 2. Aufl. – 1. Bd. – 4a Abteilung. – Leipzig: Teubner, 1913. – 68 S.
11. Forst de Battaglia O. Ich über mich/ Otto Forst de Battaglia // Deutsche Tagespost. – 30./31.12.1955. – S. 12.
12. Forst de Battaglia O. Jan Sobieski, König von Polen/ Otto Forst de Battaglia. – Einsiedeln, Zürich: Verlagsanstalt Benziger & Co. AG, 1946. – 378 S.; 12 A. – 2. Aufl.: Ders. Jan Sobieski. Mit Habsburg gegen die Türken. – Graz, Wien, Köln: Styria, 1982. – 320 S.; 12 B – Polnische Übersetzung: Ders. Jan Sobieski król polski. – Übers. von Krystyna Szyszkowska. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983. – 402 S.
13. Forst de Battaglia O. Zwischeneuropa. Von der Ostsee bis zur Adria/ Otto Forst de Battaglia. – Frankfurt / M: Verlag der Frankfurter Hefte, 1954. – 438 S.
14. Forst-Battaglia R. Nachwort über den Verfasser von dessen Sohn/ Roger Forst-Battaglia // Forst de Battaglia O. Karl May. Traum eines Lebens – Leben eines Träumers/ Otto Forst de Battaglia. – Bamberg: Karl-May-Verlag, 1966. – S. 208-215.
15. Forst O. Ahnentafel Seiner Kaiserlichen Hoheit, des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Franz Ferdinand von Österreich-Este/ Otto Forst. – Wien, Leipzig: Verlag von Halm und Goldmann, 1910. – 33 Taf.
16. Huszcza K. Szwajcarska delegacja na Światowym Kongresie Intelktualistów w Obronie Pokoju we Wrocławiu (25-28 VIII 1948) ze szczególnym uwzględnieniem udziału Maxa Frischa/ Krzysztof Huszcza // Ta Szwajcaria to nie Szwajcaria. Studia nad kulturą tożsamością narodu. Red. Marek Hałub, Dariusz Komorowski i Ulrich Stadler. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – S. 79-86.
17. Hüttl-Hubert E. Otto Forst-Battaglia (1889-1965): Bibliographischer Status und Desiderata, biographische Materialien in der Österreichischen Nationalbibliothek/ Eva Hüttl-Hubert // Orbis Linguarum. – 2012. – Vol. 38. – S. 429-441.
18. Kekule von Stradonitz S. Neue Veröffentlichungen von Otto Forst/ Stephan Kekule von Stradonitz // Der Deutsche Herold. – 1914. – Nr. 6.
19. Nalik St. E. Przesłane przez pamięć/ Stanisław Edward Nalik // Bd. 2: W polskiej służbie zagranicznej. – Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2002.

20. Poraj-Kobielski T. Polen, woher, wohin? Wird Polens Schicksal wieder zum Schicksal Europas?/ Tadeusz Poraj-Kobielski [Otto Forst de Battaglia]. – Köln: Verlag Wort und Werk, 1958. – 147 s.
21. Wytrzens G. Otto Forst-Battaglia. 21.IX.1889-2.V.1965/ Günther Wytrzens // Wiener Slavistisches Jahrbuch. – 1966. – Bd. 13. – S. 127-147.
22. Zybura M. Polnische Literatur im Leben und Werk Otto Forst de Battaglias/ Marek Zybura // Otto Forst de Battaglia, der unersetzliche Vermittler zwischen den Kulturen, Hrsg. von Bogusław Dybaś, Jakub Forst-Battaglia, Krzysztof Huszcza // Symposien und Seminare am Wissenschaftlichen Zentrum der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien. – Bd. 8. – Wien: Polnische Akademie der Wissenschaften. Wissenschaftliches Zentrum in Wien, 2011. – S. 37-52.

REFERENCES

1. Boldirev, Z. [Otto Forst de Battaglia] (1960). Österreichische Köpfe. Köln: Verlag Wort und Werk.
2. Boldirev, Z. [Otto Forst de Battaglia] (1959). Sowjetische Köpfe. Köln: Verlag Wort und Werk.
3. Boldirev, Z. [Otto Forst de Battaglia] (1957). Sturm über Europas Vormauer. Die ungarische Erhebung von Oktober 1956 und ihr Schicksal. Köln: Verlag Wort und Werk.
4. Feigl, E. (1986). Kaiserin Zita. Von Österreich nach Österreich. Wien/München: Amalthea-Verlag.
5. Forst Battaglia, O. (1933). Johann Sobieski. Poznań: Verlag des Nationalen Instituts für katholische Aktion in Polen.
6. Forst-Battaglia, O. (1966). Karl May. Traum eines Lebens – Leben eines Träumers. Bamberg: Karl-May-Verlag.
7. Forst-Battaglia, O. (1927) Stanisław August Poniatowski und das Ende des Polenstaates. Berlin: Paul Franke Verlag.
8. Forst-Battaglia, O. (1913). Wywód przodków Maryi Leszczyńskiej. Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie, IV.
9. Forst de Battaglia, O. (1992). Ein Erasmus unserer Zeit. Schriften zur polnischen Literatur, Zybura, M. (Hg.). Darmstadt: Deutsches Polen-Institut.
10. Forst de Battaglia, O. (1913) Genealogie. Meister A. (Hg.) Grundriß der Geschichtswissenschaft. Zur Einführung in das Studium der deutschen Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit. 2. Aufl. 1. Bd. 4a Abteilung. Leipzig: Teubner.
11. Forst de Battaglia, O. (1955). Ich über mich. Deutsche Tagespost.
12. Forst de Battaglia, O. (1946). Jan Sobieski, König von Polen. Einsiedeln/Zürich: Verlagsanstalt Benziger & Co. AG.; 12 A. 2. Aufl. Forst de Battaglia, O. (1982). Jan Sobieski. Mit Habsburg gegen die Türken. Graz/Wien/Köln: Styria.; 12 B Forst de Battaglia, O. (1983). Jan Sobieski król polski. Translation by Krystyna Szyszkowska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
13. Forst de Battaglia, O. (1954). Zwischeneuropa. Von der Ostsee bis zur Adria. Frankfurt/M: Verlag der Frankfurter Hefte.
14. Forst-Battaglia, R. (1966). Nachwort über den Verfasser von dessen Sohn. In: O. Forst de Battaglia, Karl May. Traum eines Lebens – Leben eines Träumers. Bamberg: Karl-May-Verlag.
15. Forst, O. (1910). Ahnentafel Seiner Kaiserlichen Hoheit, des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Franz Ferdinand von Österreich-Este. Wien/Leipzig: Verlag von Halm und Goldmann.
16. Huszcza, K. (2004). Szwajcarska delegacja na Światowym Kongresie Intelktualistów w Obronie Pokoju we Wrocławiu (25-28 VIII 1948) ze szczególnym uwzględnieniem udziału Maxa Frischa. In: Marek Hałub, Dariusz Komorowski i Ulrich Stadler (Red.). Ta Szwajcaria to nie Szwajcaria. Studia nad kulturową tożsamością narodu. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
17. Hüttl-Hubert, E. (2012). Otto Forst-Battaglia (1889-1965): Bibliographischer Status und Desiderata, biographische Materialien in der Österreichischen Nationalbibliothek. Orbis Linguarum.
18. Kekule von Stradonitz, S. (1914). Neue Veröffentlichungen von Otto Forst. Der Deutsche Herold.
19. Nalik, St. E. (2002). Przesłane przez pamięć. Bd. 2: W polskiej służbie zagranicznej. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
20. Poraj-Kobielski, T. [Otto Forst de Battaglia] (1958). Polen, woher, wohin? Wird Polens Schicksal wieder zum Schicksal Europas?. Köln: Verlag Wort und Werk.
21. Wytrzens, G. (1966). Otto Forst-Battaglia. 21.IX.1889-2.V.1965. Wiener Slavistisches Jahrbuch.
22. Zybura, M. (2011), Polnische Literatur im Leben und Werk Otto Forst de Battaglias. In: Bogusław Dybaś, Jakub Forst-Battaglia, Krzysztof Huszcza (Hg.), Otto Forst de Battaglia, der unersetzliche Vermittler zwischen den Kulturen // Symposien und Seminare am Wissenschaftlichen Zentrum der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Wien. Bd. 8. Wien: Polnische Akademie der Wissenschaften. Wissenschaftliches Zentrum in Wien.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кшиштоф Гуша – доктор філології, науковий співробітник кафедри викладання літератури Інституту германської філології Вроцлавського університету. У 2018 році нагороджений Почесним Хрестом Австрійської Республіки за досягнення у науці та мистецтві.

Наукові інтереси: німецька та австрійська сучасна література та культура повоєнного часу. Перекладач та видавець численних німецькомовних літературних та наукових праць.

Krzysztof Huszcza – Doktor der Philologie, wissenschaftlicher Mitarbeiter am Lehrstuhl für Literaturdidaktik im Institut für Germanische Philologie der Universität Wrocław. 2018 wurde er mit dem Österreichischen Ehrenkreuz für Wissenschaft und Kunst ausgezeichnet.

Forschungsschwerpunkte: deutsche und österreichische Gegenwartsliteratur und Kultur der Nachkriegszeit. Übersetzer und Herausgeber zahlreicher deutschsprachiger Werke und Quellenliteratur.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Krzysztof Huszcza – PhD in Philological Sciences, Assistant Professor in the Department of Literature Didactics, in Institute of German Philology at the University of Wrocław. In 2018 awarded the Austrian Cross of Honour for Science and Art.

Research interests: German and Austrian contemporary literature and the culture of the post-war period. Translator and publisher of numerous German-language literary works and source literature.

УДК 811.11-112

INTERNATIONALER CHARAKTER VON „BERGHOF“. EINIGES ÜBER DEN EINFLUSS DER SPRACHE VON PATIENTEN AUF IHR VERHALTEN IM SANATORIUM

Dorota NOWICKA (Wrocław, Polen)

e-mail: dorota.nowicka@uwr.edu.pl

НОВИЦКА Дорота. ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ САНАТОРІЮ «БЕРГГОФ». ПРИМІТКИ ПРО ВПЛИВ МОВИ ПАЦІЄНТІВ НА ЇХНЮ ПОВЕДІНКУ У САНАТОРІЇ

Стаття пропонує новий погляд на інтерпретацію найвідомішого твору ХХ століття німецького письменника Томаса Манна – «Зачарована гора». Багатомовність, що панує серед основних персонажів роману і особливості мови, якою вони послуговуються може допомогти нам краще зрозуміти їхню поведінку і світосприйняття. У романі натрапляємо на багато прикладів, коли герої обирають якою саме мовою їм говорити, це стосується як рідної мови, так й іноземної, і використовують мову або для спілкування з іншими пацієнтами, або для маскування від інших. Як приклад можна навести італійського гуманіста та німецькомовну росіянку, які поміж іншим послуговуються лінгва франка, іспанською, англійською та латиною, і це лише один приклад. У статті автор аналізує деяких персонажів твору з огляду на обрану ними мову спілкування.

Ключові слова: «Зачарована гора», Томас Манн, мова, лінгва франка, багатомовність, вимова, Вавилонська вежа, моральність.

NOWICKA Dorota. THE INTERNATIONAL CHARACTER OF „BERGHOF“. REMARKS ON THE LANGUAGE OF PATIENTS ON THEIR BEHAVIOUR IN THE SANATORIUM

This paper describes a new way of interpreting one of the masterpieces of German literature of the 20th century, namely "The Magic Mountain" by Thomas Mann. The omnipresent multilingualism of the protagonists and their way of speaking may be the key to understanding the behaviour of patients of the sanatorium „Berghof“ and their attitudes towards the world. In the novel, there are a lot of examples of use of the languages selected by the patients, either native or foreign, as a means of communication, but also in order to conceal themselves. The Italian humanist and the Russian lady speaking German, French as lingua franca, Spanish, English and Latin are only a few examples hinting at this multilingualism based on some passages from the novel. The author of this article attempts to analyse selected protagonists and their use of the languages assigned to them by Thomas Mann.

Keywords: The Magic Mountain, Thomas Mann, language, lingua franca, multilingualism, pronunciation, Babel, morality

Multikulturalität und Mehrsprachigkeit sind die identitätsstiftenden Faktoren, sowohl im Falle von einem Individuum, als auch einer Gruppe, bzw. einem Ethnikum. Die sprachliche Zugehörigkeit erregt konkrete Assoziationen, die oft aufgrund von Stereotypen gebildet werden und in menschlichen Vorstellungen tief eingewurzelt sind. Hört man eine konkrete Sprache oder Art des Sprechens, so denkt man gleich über bestimmte Verhaltensweise. Es wundert also nicht, dass sich viele Autoren dafür entscheiden, ein internationales Element zu ihren Werken hinzuzufügen, um den Lesern etwas anzudeuten. Aus diesem Grund entstand die Idee, um nach solchen Elementen in einem der wichtigsten Romane des 20. Jahrhunderts, d.h. im Zauberberg von Thomas Mann, zu suchen. Das Werk schildert nämlich zahlreiche Gestalten, die als Patienten des Sanatoriums, sowohl ihre Muttersprachen, als auch unterschiedliche Fremdsprachen benutzen, um verschiedene, manchmal auch unbewusste, Ziele zu erreichen. Ihre Entscheidungen bei der Wahl der Sprache deuten auf solche Charaktereigenschaften der Gestalten, die nicht offensichtlich sind und von dem Autor vorsätzlich versteckt wurden.

In meinem Beitrag versuche ich zwei sich im *Zauberberg* ergebenden Deutungsmöglichkeiten der Internationalität und Sprachverwirrung zu verknüpfen und mithilfe einiger Fragmente eine neue Interpretationsmöglichkeit von Thomas Manns Meisterwerk vorzuschlagen. Im Teil stütze ich mich auf meinem früher geschriebenen Artikel zum Thema des Turmbaus zu Babel aus dem Jahre 2016 [2, s. 244-253]. Die in diesem Roman mehrmals vorkommende Mehrsprachigkeit ist für seine Hauptpersonen charakteristisch, die sich im „Berghof“ als Kurgäste aus der ganzen Welt treffen. Ihre Beziehungen zueinander kann man in verschiedenen Konstellationen beobachten, wobei sie häufig gezwungen sind, auf ihre eigene Muttersprache zu verzichten, um mit anderen Patienten ins Gespräch zu kommen: „Es ist überhaupt nicht leicht, Bekanntschaften zu machen, schon weil so viele Ausländer unter den Gästen sind“ [1, s. 63]. Diese Aussage bestätigt auch ein weiteres Zitat, das eine Reihe von unterschiedlichen Nationalitäten darstellt, die sich auf dem Berge gesammelt haben:

Es war eine bunte Versammlung, in der die drei Kranken, die Vettern und ihr Schützling, sich umsahen. Engländer mit schottischen Mützen und weißen Zähnen sprachen französisch mit penetrant duftenden Damen, die von oben bis unten in bunte Wolle gekleidet waren, und von denen einige in Hosen gingen. Kleinköpfige Amerikaner, das Haar glatt angeklebt, die Shagpfeife im Munde, trugen Pelze, deren Rauhseite nach außen gekehrt war. Russen, bärtig und elegant, barbarisch reichen Ansehens, und Holländer von malaiischem Kreuzungstyp saßen zwischen deutschem und schweizerischem Publikum, während allerlei Unbestimmtes, französisch Redendes, vom Balkan oder der Levante, abenteuerliche Welt, für die Hans Castorp eine gewisse Schwäche an den Tag legte, und die von Joachim als zweideutig und charakterlos abgelehnt wurde, überall eingesprengt war [...]

An einem Ort kumulieren sich also viele Sprachen, die sowohl die Besonderheit jedes einzelnen Patienten betonen, sie aber zugleich miteinander verbinden. Bei der näheren Betrachtung einiger Gestalten und ihrer Sprechweise bemerkt man, in welchem Maße ihr Benehmen dadurch charakterisiert wird.

Als ersten sehen wir uns Settembrini an, den gebürtigen Italiener. Im Sanatorium spricht er aber so fließend Deutsch, dass manchmal vergessen wird, er ist ein Italiener: „Er sprach ohne fremden Akzent, nur an der Genauigkeit seiner Lautbildung hätte man allenfalls den Ausländer erkennen können. Seine Lippen formten die Worte mit einer gewissen Lust. Man hörte ihn mit Vergnügen“ [1, s. 83]. Nicht selten benutzt er jedoch seine Muttersprache mit höchster Genauigkeit:

Und Settembrini begann, italienisch zu rezitieren, indem er die schönen Silben auf der Zunge zergehen ließ, den Kopf hin und her bewegte und zuweilen die Augen schloß, unbekümmert darum, daß seine Begleiter kein Wort verstanden. Sichtlich war es ihm darum zu tun, sein Gedächtnis und seine Aussprache selbst zu genießen und vor den Zuhörern zur Geltung zu bringen [1, s. 140].

Dabei bemerkt man, dass er auf seine Sprache stolz war und Bewunderung seitens der Zuhörer erwartete. Wegen des deutlichen Lobes drückt auch Thomas Mann seine positive Einstellung gegenüber der italienischen Sprache. Im Roman kann man nämlich keine negative Aussage dazu finden. Seine italienische Art und Weise des Daseins sieht man auch in diesem Abschnitt:

Welch ein Romanist, meine Herren! Einer der Ersten seiner Zeit, ein Kenner unserer Sprache wie wenige, ein lateinischer Stilist wie sonst keiner mehr, ein uomo letterato nach Boccaccios Herzen . . . [...] Auch ein Dichter von Distinktion war er, welcher in seinen Mußestunden Erzählungen in der elegantesten toskanischen Prosa verfaßte, – ein Meister des idioma gen-tile«, sagte Settembrini mit äußerstem Genuß, indem er die heimatlichen Silben langsam auf der Zunge zergehen ließ und den Kopf dabei hin und her bewegte [1, s.135].

Der Erzähler betont auch, dass er bei einigen Wörtern den Akzent auf die vierte Silbe legt, was auch aus seiner Muttersprache resultiert. Beim Sprechen verwendet er häufig Latein, wobei man jedoch hörbare Einflüsse der italienischen Sprache eindeutig spüren kann: „»Placet experiri«, sagte er, indem er das c von »placet« weich, nach italienischer Mundart sprach“ [1, s. 138]. Er rezitiert eben häufig lateinische Verse in italienischer Aussprache, ist aber keine einzige von Mann eingeführte Gestalt, die Latein hervorhebt. Hans Castorp ist sogar der Meinung, dass man mithilfe dieser Sprache offiziell über die mit dem Tod verbundenen Sachen redet, wobei es kein Bildungslatein [ist], verstehst du, sondern von einem ganz anderen Geist, einem ganz entgegengesetzten, kann man wohl sagen. Das ist Sakrallatein, Mönchsdialekt, Mittelalter, so ein dumpfer, eintöniger, unterirdischer Gesang gewissermaßen [1, s. 294].

Ein wichtiges Element von Settembrinis Interkulturalität bildet auch seine Ehe mit einer deutschen Frau, die er aber interessanterweise in der Schweiz geheiratet hat.

Die nächste Person repräsentiert die heutige *Lingua franca*, d. h. die englische Sprache, bei der man aber auch den Widerwillen gegen die deutsche Sprache spürt:

Miss Robinson las dieselben rundlich geschriebenen Briefe, die sie schon heute Morgen gelesen hatte. Offenbar konnte sie kein Wort Deutsch und wollte es auch nicht können. Joachim sagte in ritterlicher Haltung etwas auf Englisch zu ihr über das Wetter, was sie einsilbig kauend beantwortete, um dann ins Schweigen zurückzukehren [1, s. 106]“.

Miss Robinson tritt im Roman lediglich als Nebenperson auf. Als Sprache der Epoche galt zu jener Zeit das Französische, dessen Bedeutung die geringe Rolle des Englischen begründet.

Thomas Mann hat dagegen sehr viel Aufmerksamkeit der russischen Sprache gewidmet, deren Kenntnis er vielen Personen in seinem Werk zuschreibt und gleichzeitig auf Elemente der russischen Kultur verweist. Der Erzähler betont mehrmals das Benehmen der Russen und ihre ins Auge fallenden schlechten Angewohnheiten, was die Leser zum stereotypischen Denken über diese Nation anmutigt. Genannt werden kann hier etwa das als „barbarisch“ bezeichnete russische Ehepaar, das vollkommen schamlos der Liebe frönt. Der scheue Protagonist Hans Castorp vernimmt es hinter seiner Zimmerwand allzu deutlich. Die Russen werden wegen ihres Verhaltens ausgegrenzt, worauf bereits die Sitzordnung bei Tisch hinweist:

Übrigens kannst du ganz unbesorgt sein, sie sitzen weit von uns fort, am Schlechten Russentisch, denn es gibt einen guten Russentisch, wo nur feinere Russen sitzen – und es gibt kaum eine Möglichkeit, daß du mit ihnen zusammentrifftst, selbst wenn du wolltest [1, s. 63].

Man sagte sogar, dass sich ein richtiger Humanist vor ihnen ekelt, weil sie angeblich mit dem Messer essen und die Toilette beschmutzen, was uns jedoch wieder zur Generalisierung führt. Mann hat außerdem mehrmals auf die Ähnlichkeiten zwischen dem russischen und asiatischen hingewiesen, indem er zum finnischmonoglossischen Augensitz und anderer Zeitwahrnehmung anknüpfte [1, S. 400]. Mithilfe von Settembrinis Aussage deutet er auf die Unterschiede zwischen den Europäern und Russen an, selbstverständlich zu Gunsten von den ersten:

Diese Freigebigkeit, diese barbarische Großartigkeit im Zeitverbrauch ist asiatischer Stil, – das mag ein Grund sein, weshalb es den Kindern des Ostens an diesem Orte behagt. Haben Sie nie bemerkt, daß, wenn ein Russe ›vier Stunden‹ sagt, es nicht mehr ist, als wenn unsereins „eine“ sagt? Leicht zu denken, daß die Nonchalance dieser Menschen im Verhältnis zur Zeit mit der wilden Weiträumigkeit ihres Landes zusammenhängt. Wo viel Raum ist, da ist viel Zeit, – man sagt ja, daß sie das Volk sind, das Zeit hat und warten kann. Wir Europäer, wir können es nicht. [1, s. 316].

Unser Hauptaugenmerk richtet sich aber besonders auf eine ganz bestimmte Russin, d. h. auf Madame Clawdia Chauchat, deren Bewegungen allesamt ihre schlechte Kinderstube verraten. Gerade ihr Türenknallen lenkt die Aufmerksamkeit eines anderen Patienten auf ihre Person, nämlich Hans Castorps. Trotz ihrer russischen Abstammung assoziieren wir ihre Person eher mit dem Französischen: ihrem Namen stellt sie immer den Ehrentitel „Madame“ voran und ihr Nachname „Chauchat“ klingt sicherlich gar nicht russisch:

Daß sie sich Madame nennt, geschieht nicht nur der größeren Ansehnlichkeit wegen, wie ausländische Fräulein es machen, wenn sie ein wenig reifer sind, sondern wir alle wissen es, daß sie wirklich einen Mann hat irgendwo in Rußland, das ist im ganzen Orte bekannt. Von Hause aus hat sie einen anderen Namen, einen russischen und keinen französischen, einen auf -anow oder -ukow, ich habe ihn schon gewußt und nur wieder vergessen [1, s. 190].

Ein unverzichtbares Element bei der Analyse ihrer Person scheint uns aber ein anderer, schon früher erwähnter, Gast des Sanatoriums zu sein. Hans Castorp ist der Protagonist des Werkes und gleichzeitig ein junger Mann deutscher Abstammung, der eigentlich nur zu Besuch bei seinem Cousin kommt, aber viel länger als geplant bleibt. Gerade seine Beobachtungen zu Madame Chauchat bringen uns ihre Gestalt näher und verraten ein Paar Informationen über ihre Sprechweise:

Einsichtigerweise war Hans Castorp ganz ohne persönlichen Hochmut; aber ein Hochmut allgemeiner und weiter hergeleiteter Art stand ihm ja auf der Stirn und um die etwas schläfrig blickenden Augen geschrieben, und aus ihm entsprang das Überlegenheitsgefühl, dessen er sich beim Anblick von Frau Chauchats Sein und Wesen nicht entschlagen konnte noch wollte. Es war sonderbar, daß er sich dieses weitläufigen Überlegenheitsgefühls besonders lebhaft und vielleicht überhaupt zum erstenmal bewußt wurde, als er Frau Chauchat eines Tages Deutsch sprechen hörte, – sie stand, beide Hände in den Taschen ihres Sweaters, nach Schluß einer Mahlzeit im Saale, und mühte sich, wie Hans Castorp im Vorübergehen wahrnahm, im Gespräch mit einer anderen Patientin, einer Liegehallengenossin wahrscheinlich, auf übrigens reizende Art um die deutsche Sprache, Hans Castorps Muttersprache, wie er mit plötzlichem und nie gekanntem Stolz empfand, – wenn auch nicht ohne gleichzeitige Neigung, diesen Stolz dem Entzücken aufzuopfern, womit ihr anmutiges Stümpern und Radebrechen ihn erfüllte [1, s. 200].

Der lange Weg ihres Kennenlernens fängt mit den vielsagenden Blicken an. Den Höhepunkt erreicht aber ihre Bekanntschaft in einem Gespräch, das fast ausschließlich auf Französisch geführt

wurde, obwohl sich Clawdia Chauchat problemlos auf Deutsch hätte verständigen können und Hans Castorp deutscher Muttersprachler war. In allgemeiner Überzeugung gilt, dass die Fremdsprache ein Hindernis bei der Verständigung ist und einen zusätzlichen Distanzfaktor bildet. Die französische Sprache scheint aber im Gegenteil eine Art Brücke zwischen den beiden zu sein und die zuvor erwähnte Distanz zu verkürzen, indem sie wegen ihrer beschränkten Kenntnisse mehr sagen können oder sogar dürfen als in ihrer Muttersprache. Die mangelnde sprachliche Beweglichkeit ermöglicht es den Sprechern, in ihren Aussagen direkt und skrupellos zu sein, was im Falle eines Fauxpas immer mit Inkompetenz begründet werden kann:

„[...] Ich – das wirst du wohl schon bemerkt haben – spreche ja kaum Französisch. Und doch, mit dir plaudere ich lieber in dieser Sprache als in der meinen, denn Französisch sprechen, das bedeutet mir: Sprechen, ohne etwas Bestimmtes zu sagen, – ohne Verantwortungsbewußstein gewissermaßen, so, wie wir im Traume reden. Du verstehst mich doch wohl?

– So einigermaßen“ [1, s. 991f; originale Kursivschrift].

Jede Sprache flicht nämlich ein unsichtbares Netz zwischen den Sprechern, das die eben erwähnte Distanz zwischen ihnen verkürzt oder vergrößert. Für die deutsche Sprache ist z. B. die Höflichkeitsform ‚Sie‘ charakteristisch, die eine offizielle Relation zwischen den Menschen ausdrückt. Hans Castorp will Madame Chauchat nicht mit der Höflichkeitsform ‚Sie‘ anreden; er möchte lieber das familiäre ‚Du‘ verwenden, was er aber in seiner Muttersprache nicht wagt. Hier aber kommt ihm das Französische zur Hilfe; eine gewisse durch die Fremdheit der Sprache gewonnene Distanz ermöglicht es ihm, das familiäre ‚tu‘ zu verwenden.

„[...] Ja, und dann“, sagte Hans Castorp, »hätte ich dich schon früher angesprochen, dann hätte ich doch ›Sie‹ zu dir sagen müssen!

– Na schön. Aber hast du eigentlich die Absicht, mich nun für immer zu duzen?

– Aber selbstverständlich. Ich habe dich doch schon die ganze Zeitlang geduzt und ich werde nun auch in alle Ewigkeit weiter „Du“ zu dir sagen.

– Das geht denn doch etwas zu weit, muß ich schon sagen. Jedenfalls wirst du aber nicht mehr allzulange Gelegenheit haben, „Du“ zu mir zu sagen. Ich reise ab“ [1, s. 992; originale Kursivschrift].

Von Satz zu Satz wird die deutsche Sprache immer mehr vom dominierenden und vielmehr direkten Französischen verdrängt, dem hier eine Art Tarnfunktion zukommt und das Hans Castorp schließlich zur Liebeserklärung ermutigt.

Beim weiteren Kennenlernen von den beiden kommt es zu einem romantischen Ereignis, das aber auch viel über die Vorstellung des Erzählers über die russische Kultur sagt.

Da küßte sie ihn auf den Mund. Es war so ein russischer Kuß, von der Art derer, die in diesem weiten, seelenvollen Lande getauscht werden an hohen christlichen Festen, im Sinne der Liebesbesiegelung [1, s. 754].

Im 19. Jahrhundert waren die Themen von Liebe und Melancholie die Hauptmotive der französischen Strömung der Romantik, indem die Romane und Gedichte in Originalfassung gelesen wurden. Eine besondere Bedeutung dieser Sprache im Kontext der Liebeserklärungen, konnte also auch einen wesentlichen Einfluss auf Thomas Mann haben, sodass er sich eben für diese Sprache im Falle der größten Liebesgeschichte seines Romans entschieden hat. Gleichzeitig wurde hier das Element der Fremdheit zu einer grenzenlosen Vertrautheit, was nur mithilfe von sprachlichen Maßnahmen des Autors erreicht wurde.

Die komplizierte sprachliche Situation von Clawdia drückt eine Aussage von Behrens aus:

„I, Gott bewahre“, antwortete Behrens. „Das fällt doch der nicht ein. Erstens aus Faulheit nicht, und dann, wie soll sie denn schreiben? Russisch kann ich nicht lesen, – ich kauderwelsche es wohl mal, wenn Not an den Mann kommt, aber lesen kann ich kein Wort. Und Sie doch auch nicht. Na, und Französisch oder auch Neuhochdeutsch miaut das Kätzchen ja allerliebste, aber schreiben, – da käme sie in die größte Verlegenheit. Die Orthographie, lieber Freund! [1, s. 450].

Dies zeigt, dass es wegen der eingeschränkten Sprachkenntnisse keinen schriftlichen Kontakt zwischen Chauchat und Castorp geben könnte, obwohl sie ihr französisches Gespräch ohne Probleme führten. Es ist wieder ein Beweis dafür, dass es in diesem Fall keine Distanz zwischen den Sprechern gab, indem sie sich gegeneinander trotz begangener Fehler nicht schämten. Fürs

Sprechen war außerdem nicht der Verstand, sondern die Liebe und Leidenschaft verantwortlich, die Barrieren überwunden hat, was beim Schreiben unmöglich wäre.

Thomas Mann hebt die Macht der französischen Sprache schon wieder hervor, als er im Roman eine andere Gestalt darstellt, und zwar eine ältere Dame mexikanischer Abstammung. Sie beweint nämlich den Tod ihres Sohnes und die Krankheit von dem zweiten Sohn, der im Sanatorium aufhält. Dabei wiederholt sie ständig auf Französisch „zuerst der Erste, jetzt der Zweite“:

Sonst wurde Hans Castorp in diesen Tagen nur noch mit der schwarzbleichen Dame bekannt, jener Mexikanerin, die er im Garten gesehen hatte und die »Tous-les-deux« genannt wurde. Es geschah wirklich, daß auch er aus ihrem Munde die trübselige Formel hörte, die ihr zum Spitznamen geworden war; aber da er sich vorbereitet hatte, so bewahrte er gute Haltung dabei und konnte nachher zufrieden mit sich sein [1, s. 150].

Ihr Weinen und französische Sprache können aber genauso wie im Falle von Castorp und Chauchat als Liebessprache verstanden werden, hier nämlich als Liebe einer Mutter.

Der lebende Sohn von mexikanischer Frau benutzte dagegen Französisch, um über seinen Tod zu sprechen, indem er jedoch angekündigt hatte, dass er wie ein Held auf spanische Art und Weise sterben wird [1, s. 398]. Mit dem Mute und Kraft assoziierte die spanische Sprache auch Naphta, der es fast immer im Kontext der Soldaten und Krieg erwähnte.

Die breite Palette der Ausländer, die auch in diesem Artikel nicht erwähnte Sprachen beherrschen, beschreibt Thomas Mann in dieser Passage:

Es waren da Liegehallendamen verschiedener Nationalität, neue Figuren darunter, erst seit dem 1. Oktober sichtbar geworden, die Hans Castorp kaum schon bei Namen zu nennen gewußt hätte, untermischt mit Kavalieren vom Schlage des Herrn Albin; monokeltragenden Siebzehnjährigen; einem bebrillten jungen Holländer mit rosigem Gesicht und monomanischer Leidenschaft für den Briefmarkenaustausch; verschiedenen Griechen, pomadisiert und mandeläugig, bei Tische zu Übergriffen geneigt; zwei eng zusammengehörigen Stutzerchen, die »Max und Moritz« genannt wurden und für große Ausbrecher galten . . . Der bucklige Mexikaner, dem Nichtkenntnis der hier vertretenen Sprachen den Gesichtsausdruck eines Tauben verlieh, nahm unaufhörlich photographische Aufnahmen vor, indem er sein Stativ mit schnurriger Behendigkeit von einem Punkt der Terrasse zum andern schleppte [1, s. 303].

Manchmal war aber die andere Abstammung eine begründete Ausrede, um sich gesellig nicht verkehren zu müssen, wie z. B. im Falle vom Amateur-Photograph aus Mexiko, dessen sprachliche Einsamkeit sein Schweigen begründete, sodass er sich wie ein taub gegen Gespräche verhalten konnte.

Der Roman zeichnet sich somit durch eine sprachliche Vielfalt aus, die sowohl literarische Maßnahmen Thomas Manns abwechslungsreich gestaltete, als auch die Bedeutung der einzelnen Sprachen in dieser konkreten Epoche ausdrückt. Außerdem kümmert sich der Autor vom *Zauberberg*, nicht nur um Markierung der Nationalitäten und Sprachen, sondern auch um eine detaillierte Beschreibung von Redeweise einzelner Gestalten.

Das Beispiel dafür sind zwei Ärzte, die Aufsicht über das Sanatorium haben und trotz ihrer festen Überzeugung, dass sie alles ohne Grenzen kontrollieren können und im Kampf gegen Krankheit so wie Gott allmächtig sind, ist ihre Einstellung zum Tode gar nicht eindeutig. Bei Dr. Krokowski wird unsere Aufmerksamkeit auf seine gelben Zähne und baritonale Stimme gerichtet, wobei er mit einem etwas fremdländisch schlappenden Akzent sprach. Mann betont sogar sein ständig nur einmal anschlagendes Zungen-R, sowie andere Unpässlichkeiten bei den Ärzten und Patienten. Im Falle von Behrens ist vor allem sein Ton hervorgehoben, der die anderen ärgerlich macht und so klingt, als ob er ständig ein Fieber hätte. Im ganzen Roman wird mehrmals darauf hingewiesen, wie jemand in der Tat spricht, was auch die Zähne, den Mund und Mimik umfasst, wie z. B. bei einer Frau mit schief

vorstehender Unterlippe, die sie beim Sprechen schaufelnd bewegte. Außerdem ist für Thomas Mann die Unterscheidung zwischen konkreten Akzenten wichtig, indem Ziemssen z. B. nach hamburgischer Art sprach, Behrens ganz Niedersächsisch und Castorp deutlich Norddeutsch.

Das internationale Sanatorium Berghof erscheint uns als ein Ort, wo jeder seine Sprache spricht, dadurch auch charakterisiert und kategorisiert wird. Berghof wird zum Ort, wo die durch

jene Mehrsprachigkeit gewonnene Distanz unterschiedlichen – mal positiven, mal negativen – Einfluss auf die erzählten Geschehnisse hat. Für Thomas Mann war aber wichtig nicht nur die Sprache selbst, sondern ein Partikel davon, d. h. das Wort allgemein, das von allen Menschen kultiviert und gepflegt sein sollte, besonders von den Literaturwissenschaftlern, was in diesem Zitat zu finden ist:

Und er sprach vom „Worte“, vom Kultus des Wortes, der Eloquenz, die er den Triumph der Menschlichkeit nannte. Denn das Wort sei die Ehre des Menschen, und nur dieses mache das I eben menschenwürdig. Nicht nur der Humanismus, – Humanität überhaupt, alle Menschenwürde, Menschenachtung und menschliche Selbstachtung sei untrennbar mit dem Worte, mit Literatur, verbunden – („Siehst du wohl“, sagte Hans Castorp später zu seinem Vetter, »siehst du wohl, daß es in der Literatur auf die schönen Worte ankommt? Ich habe es gleich gemerkt) und so sei auch die Politik mit ihr verbunden, oder vielmehr: sie gehe hervor aus dem Bündnis, der Einheit von Humanität und Literatur, denn das schöne Wort erzeuge die schöne Tat [1, s. 213].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Mann, Thomas (1952): Der Zauberberg. Frankfurt am Main: der Text wurde anhand der Erstausgabe, S. Fischer Verlag, Berlin 1924, neu durchgesehen.
2. Nowicka, D. (2016): Berghof = Babel. Einige Bemerkungen zur Rolle der Mehrsprachigkeit in Thomas Manns Roman „Der Zauberberg“. In: M. Veselka, D. Nowicka, N. Czemplik, C. Neumann (eds.): „Vicejazyčnost. Český, polský a německý jazyk, literatura a kultura v komparaci“, Prag 2016, s. 244-253.

REFERENCES

1. Mann, Thomas (1952). Der Zauberberg. Frankfurt am Main: der Text wurde anhand der Erstausgabe. Berlin: S. Fischer Verlag (1924, neu durchgesehen).
2. Nowicka, D. (2016). Berghof = Babel. Einige Bemerkungen zur Rolle der Mehrsprachigkeit in Thomas Manns Roman „Der Zauberberg“. In: M. Veselka, D. Nowicka, N. Czemplik, C. Neumann (eds.): „Vicejazyčnost. Český, polský a německý jazyk, literatura a kultura v komparaci“. Prag.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дорота Новіцка – магістр, германіст, літературознавець, асистент кафедри викладання літератури на факультеті германських мов, Вроцлавський університет.

Наукові інтереси: тваринознавство, німецька література, дослідження гір.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Dorota Nowicka – M.A., Germanist, literary scholar, assistant at the Department of Teaching of Literature, Institute of German Studies, University of Wrocław.

Scientific interests: Animal Studies, German literature, Mountain Studies.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ

РІЗНОЧИТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

УДК 811.161.2: 82.1: 81'42

СЕМАНТИКА І ПОЕТИКА СЛОВА-ОБРАЗУ ХАТА
У ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

Тетяна БЕЦЕНКО (Суми, Україна)

e-mail: becenkot@gmail.com

БЕЦЕНКО Тетяна. СЕМАНТИКА І ПОЕТИКА СЛОВА-ОБРАЗУ ХАТА У ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

У статті подано спробу схарактеризувати семантику та естетичну природу образу-символу хата в поетичному ідіостилі В. Голобородька-сюрреаліста. Встановлено, що образ-символ української хати є наскрізним образом поетичного світовідтворення В. Голобородька. Спостережено, що *хата* (біла хата) для В. Голобородька-сюрреаліста – ідеальний, саакраментальний знак-символ національної буттєвості; жива істота, духовне вмістище особистості, мікро- і макропростір, космос ідеального і матеріального буття, вимір національної свідомості, національної ідеї, етнокультурний знак-символ, мовно-естетичний знак української культури.

У образі-символі *хата* задовано простір, що є найбільш знаковим і сакральним для ліричного героя. Для В. Голобородька поетизація хати (хатнього простору) – органічна і природна.

Актуалізованими у семантичній структурі слова-образу *хата* є семи «родина, рід», «батьки», «батьківщина», «національне буття».

Ключові слова: слово-образ *хата*, поетична мова, семантика слова-образу, символ, естетика слова-образу, поетика слова-образу *хата*.

BETSENKO Tatyana. THE SEMANTICS AND POETICS OF THE WORD-IMAGE HOUSE IN THE POETRY OF VASILY GOLOBORODKO

The article presents an attempt to characterize the semantics and aesthetic nature of the image-symbol house in the poetic idiosyncrasy of V. Goloborodko-surrealist. It is established that the image-symbol of the Ukrainian hut is through the image of the poetic worldview of V. Goloborodko. It was revealed that the house (white house) for V. Goloborodko-surrealist is an ideal, sacramental sign-symbol of national existence; a living being, a spiritual repository of personality, micro- and macro-space, the world of ideal and material being, the dimension of national consciousness, national idea, ethnocultural sign-symbol, cultural and aesthetic sign of Ukrainian culture. Often the actions reproduced in the text take place in the house, directly near the house (under the house), near the house. In the image-symbol of the house, the space is coded, which is the most significant and sacred for the lyrical hero. For V. Goloborodko poetization of the house (home space) is organic and natural. The poetic philosophy of V. Goloborodko is based on the exaltation of the house - the ideal and material essence – the basis of the national culture, customs and rituals. The image of the house is the canonized reality of the Ukrainian mentality. The word-image of a house in the artistic reality of a surrealist writer is anthropomorphized. This image personifies the original national home; the basis and method of national existence. The semantics of the image of the house in the poet's poetry of the word covers a range of such concepts as "family", "small homeland", "parents, relatives, gender", "Ukrainian ethnoculture", "national way of life", "Ukrainian reality", "basis of national world outlook" being. "Objects such as the threshold, the window (external realities) and the furnace, floor, ceiling, walls (internal features), etc., which are also sacred, are organically linked with the image of the house as a folklore symbol. The artist argues that the home for Ukrainians is not just housing, but a sacramental space of beingness, residence / residence in the world; This space is aestheticized (decorated, cleaned, carefully groomed). The Ukrainian house is a model exemplified by the artist and a standard of national customs, of the national structure of being.

Keywords: word-image house, poetic language, poetic idiosyncrasy, semantics of the image word, symbol, aesthetics of the word-image, poetics of the word-image house.

Постановка проблеми.

Сучасна національна поезія – невичерпне джерело пізнання української ментальності, українського світобуття. Найвиразніше природу національного ества особистості засвідчує художня мова В. Голобородька – естетизована матерія поетичного духу, філософія національного життєіснування. Пізнання семантики та естетики традиційних образів-символів, активізованих у поетичній мові сучасних митців, слугуватиме джерелом вивчення змінності, динаміки нашої мови як знакової системи.

Аналіз останніх досліджень.

Різні аспекти творчості В. Голобородька розглядали М. Ільницький, А. Макаров, М. Антонович, О. Кузьменко, Ю. Шутенко, О. Вертій, Т. Пастух та ін. Мовостиль В. Голобородька був предметом наукового спостереження таких учених, як Л. Нежива, Т. Беценко та ін. Вважаємо, лінгвостилістичний аналіз поетичного дискурсу митця заслуговує докладного і різнобічного аналізу.

Формулювання мети статті.

Мета статті – схарактеризувати семантику та естетичну природу образу-символу **хата** в поетичному ідіостилі В. Голобородька-сюрреаліста.

Виклад основного матеріалу.

Наскрізним образом поетичного світовідтворення В. Голобородька вважаємо образ-символ української хати. Хата – «сільський одноповерховий житловий будинок»; «домівка, господи»; «тимчасове пристановище для кого-небудь»; «внутрішнє житлове приміщення такого будинку» [СУМ 11, с. 29].

Про «хатність» яке ознаку ідіостилю В. Голобородька говорить Іван Дзюба: «Василь Голобородько ніби не прагне до широкої панорами світу. Само по собі не могло б бути погано, але виходить на добре, оскільки «вузькість», «хатність» Голобородька – це не відмова від багатства й невичерпності світу, а особливий спосіб увійти в них зсередини, «тихо», побачити внутрішню «душу» речей, побачити багато в малому, безмірне в обмеженому, дивовижне й фантастичне у звичайному й побутовому» [2, с. 36]. На думку критика, «звичайна селянська хата для поета – цілий невичерпний всесвіт з безліччю своїх світів і див, вмістилище закінченого циклу буття, де, як і всюди, можна знайти всі начала й кінці» [2, с. 37].

Хата (біла хата) для В. Голобородька-сюрреаліста – ідеальний, сакраментальний образ національної буттєвості. В уві письменника хата є живою істотою (подобою людини), духовним вмістищем особистості, мікро- і макростором, світом ідеального і матеріального буття, виміром національної свідомості, національної ідеї, етнокультурним знаком-символом, мовно-естетичним знаком української культури. Часто дії, відтворювані в тексті, відбуваються у хаті, безпосередньо біля хати (під хатою), поблизу хати (неподалік на обійсті), у селі, де є хати... Образ-символ **хата** сприймаємо як місце (простір), що є найбільш актуальним (суттєвим, важливим) для ліричного героя. Цей простір сакральний, ні з якими іншими величинами не порівнюваний. Для В. Голобородька поетизація **хати** (хатнього простору) – органічна і природна. Все, що охоплює поетичний зір митця, пов'язане з хатою як дійсністю, як космосом (всесвітом) буття.

Поетична філософія В. Голобородька ґрунтується на возвеличенні **хати** – ідеальної і матеріальної сутності – основи національної культури, звичаєвості, обрядовості. Образ хати виступає канонізованою реалією української ментальності. Семантика образу **хата** в поезії художника слова охоплює коло таких понять, як «родина», «мала батьківщина», «батьки, рідні, рід», «українська етнокультура», «національний спосіб життя», «українська дійсність», «основа національного світорозуміння буття».

Примітно, що слово-образ **хата** в художній дійсності письменника-сюрреаліста є антропоморфізованим. Так, антропоморфізований образ **хати** спостерігаємо у поезії «Дорогою через літо». Хата у віршовому творі постає як одухотворена, олюднена, жива подоба людині з атрибутами: дах (позначений у творі метафорою **золотою солом'яною хусткою**), вікна і стіни (з **ясними очима/ на білесенькому обличчі**), долівка (**По долівці ходить м'ята,/ по долівці ходить проміння**). Поетична думка про хату, висловлена митцем у вірші, оформлена метафоричною персоніфікованою конструкцією: *Х ата іде,/ а за нею, мов черідка гусей,/ крокують дорогою через літо/ інші хати – усе село –/ не схожі між собою/ і на нашу хату не схожі,/ але всі із золотою солом'яною покрівлею,/ всі з ясними вікнами/ на побілених стінах,/ всі поміж зелених вишневих садків* («Дорогою через літо»).

Хата для митця – споконвічне національне житло; прообраз усього суцього на землі; основа і спосіб національного життєіснування: *Поверх літаків і автобусів, / поверх доріг, що ведуть далеко, / блищить мені у траві село/ склянкою прозорою з водою криничною. / У тій хаті усе перемішано: / хати, / люди коло хат, / гарби на вулицях, / плаття бузкові над тинами. / А на самому дні стоїть дівчина –/ по її тілу дзвенять тарілки, / вона вся в тарілках, / а я простягаю до неї свої руки/ поверх літаків і автобусів, / поверх доріг, що ведуть далеко, / але склянка прозора села/ з дівчиною на дні/ віддаляється, / і чути, як по її тілу/ дзвенять тарілки* («Спогад»). Навіть простір особистості ліричного героя співвіднесений з простором хати: *У хаті я і мої улюблені книжки,/ що стоять на полиці/ або лежать розгорнені, як птахи* («Дорогою через літо»).

Елементи хатньої будови, як і сама хата, теж сакральні (поезія «Спогад»). Двері («отвір у стіні для входу і виходу» [СУМ 2, с. 217]) символізують зв'язок з макрокосмосом, з рухом, плінністю життя, з вічністю: *Двері риплять: друзі ідуть.../ Двері риплять: друзі ідуть,/ друзі покидають назавжди* («Спогад»). Білі стіни хати уявляються схожими на цвіт яблуні (напевне, асоціюються з весною, спогадом про чисті почуття): *На стінах яблуні білі цвітуть,/ що пожовтіють і обпадуть завтра./ І ми під яблунями стоїмо удвох:/ бджоли гудуть у волоссі,/ збирають розмови мед на губах/ і б'ються об наші очі вологі* («Спогад»). Знак-символ **поріг** (за словником, – «дерев'яний брус, закріплений на підлозі під дверима»; «нижня частина одвірка»; «місце біля дверей в хаті або за дверима (знадвору звичайно вимощене цеглою, камінням тощо)»; «перен. Рідна домівка, оселя»; «перен. Початок, переддень чого-небудь»; «крайня межа чого-небудь» [СУМ 7, с. 259]) у поезії В. Голобородька ужитий у переносному значенні – «межа буття між видимим і невидимим, непізнаним, вічним»: *Руки друзів не втримати у руках – / човен вже відпливає у білу дорогу./ Друзі ідуть і зникають у роках,/ а я залишаюся по цей бік порога* («Спогад»).

Хата – невід'ємний, органічний духовний простір, почування особистості. Почуття людини, в поетичній уяві митця, співмірні з образом хати (вимірювані з допомогою хати як духовно-матеріальної величини): *А ще привезу я хату тобі – / білу хату мого кохання,/ там на вікнах сидять голуби/ і хату на вишнях колихають./ Там рушник будуть нам постеляти,/ щоб з тобою нам на рушнику стати.../ Я до тебе човном пролісковим пливу, / золотим весельцем воду горну* («Човни проліскові»). Кохання завбільшки з хату (біла хата кохання), – мабуть, еталон виміру почуттів, найбільша міра.

Біла хата, білити хату, білі обличчя дівчат, білі вогники солов'їв, білина дівочих облич, побілити обличчя, побілити серця, біле кохання – споріднені реалії; їх об'єднує сема, характерна для номена **білий**, – «який має колір крейди, молока, снігу; протилежне чорний», «який кольором наближається до крейди, молока, снігу; світлий», «вимитий, випраний, чистий» [СУМ 1, с. 181]: *Та й гарні ж у нас дівчата: / їхні усмішки/ наче скибки кавунів –/ так і хочеться до них припасти/ гарячим ножем своїх губ! / Обличчя у наших дівчат/ біліші білини ромену! / Мамо, то ви їх побілили, / як примазували до свята хату знадвору? / А вишні-черешні/ теж ви побілили/ чи то вони білі від білих облич дівчат, / які ходять вечорами/ на білі вогники солов'їв? / Попід тинами/ хлопці руді, як соняшники, / цвітуть на городах/ і задивляються на білину дівочих облич. / Мамо, побіліть їм обличчя! / Мамо, побіліть їм серця, / як скатерть ляну стіни, / щоб упали на біле кохання/ зелені яблука дівочих грудей, / щоб вилилось на біле кохання/ із тонкого дзбанка стриманості/ молоко пестощів.../ Мамо, побіліть їх! / Побіліть!*

(«Біле кохання»). Взагалі білий – колір, що в народному українському сприйманні набув символу чистоти; краси: біле личко (личенько); моральної чистоти, святості; сонячного світла, земного життя [3, с. 38], що й підтверджує поетичне слововживання митця.

Забуті традиції, руйнування національного укладу життя, знецінення духовно-матеріальних вартостей символізує полишена (покинута назавжди) хата: *Із неба, із самого дна, упала хата, / яблуком достиглим упала.../ У цю хату не приходить м'ята –/ ця хата давно покинутою стала./ Не зрадіють рідній долівці ноги, / повернувшись із далекої дороги. / Стіни не заходять на весіллі ходором –/ сьогодні тут тихо, як на похоронах. / І на широкій вишиваній скатерті/ паляниця куркою не заскаче. / Не піде дощ із блакитної стелі. / І мати блакитна спати не постелить...* («Стара хата»). Для поета – це болюча тема.

За переконаннями В. Голобородька, хата – гніздо, родинне тепло, захисток: *Але усім тепло,/ усі знають: дощ перестане, / і хто напасеться, / хто набігається, / хто нахитається, / хто насадиться на горі, / хто належиться, / а хто прийде додому/ у хату, наповнену теплом, як гніздо* («З дитинства: дощ»).

Довколишній світ теж асоціюється із хатою: білий березовий гай схожий на хату: *На свято першого снігу/ задзвенить у снігу,/ загублена у білій хаті березового гаю,/ зелена циганська підкова,/ по якій хлопці та дівчата ходять,/ по якій птахи сунічні щебечуть із трави* («Свято першого снігу»). Відтак всесвіт, космос – також постає домом (хатою) людини.

З образом хати як фольклорним символом органічно пов'язані такі предмети, як поріг, вікно (зовнішні реалії) та піч, долівка, стеля, стіни (внутрішні ознаки) тощо.

Вікно є атрибутом хати: як і у фольклорних текстах, аналогічно і в поезії В. Голобородька часто під вікном відбуваються дієства: *Під вікном калина хитається,/ під вікном дівчина усміхається./ Калина вся біла – цвіте,/ дівчина вся біла – цвіте./ Ішли хлопці біля калини,/ ішли хлопці біля дівчини./ Обламали хлопці калину* («Купальський мотив»), *Любо яблуньці жити у нашій хаті,/ тільки з того боку вікна:/ я дивлюсь на її рожеві щічки у вікно,/ і яблунька дивиться на мої рожеві щічки у вікно* («Дві яблуньки»).

Митець полюбає хату давню, із стріхою, глиняну; такий хаті він співає хвалу: *Посходилися сусіди і родичі/ і розбирають хату./ Хату, на даху якої улітку/ в жаровнях сушилися вишні –/ принада горобцям і хлопчикам, – розбирають./ Хату, де під стріхою/ ластів'яче гніздо, як пригорща, добре,/ а в ньому ластів'ята, – розбирають* («Світло хати»).

Піч, як і хата, так само антропоморфізована і сакраментальна реалія: *А на печі намисто із перцю./ Стоїть у фартушку лебединім, як молодиця,/ і коси із цибулі у вінок склала на голові,/ а голова високо,/ а голова аж у небі./ Сестричко Ганнусю, то ти так причепурила піч?/ Ні – то осінь,/ то – осінь* («З дитинства: піч»).

Показово, що образ одвічного, майбутнього нації співвіднесений із хатою: *У білих сорочках виходять люди,/ зерно пшеничне сіють з руки –/ прихильники традиційного господарювання./ Знають, що буде довіку так:/ поглянеш у долину із поля –/ хату свою угледити,/ ніби аж рукою торкнеш*

(«Образ віковичного»).

Хата постає точкою відліку життя для ліричного героя, який іде в хату (до хати, з хати, від хати): *Варто було уперше в дитинстві,/ слухаючи пісню, почути про річку Дунай,/ як вона відразу побігла недалечко:/ у який бік не пішов би від рідної хати,/ всюди натрапили на річку –/ Дунай тече* («Дунай, що згорнувся у криницю»).

Світ, як це бачить В. Голобородько, починається і закінчується в хаті, поблизу хати, біля хати: *Я двері навстіж розчиню –/ нехай Ви зайдете до хати. / Я хоч і дуже буду Вас чекати, / усе ж що-небудь розіб'ю* («Сьогодні дощ нехай іде...»), *То піди та полий квіти коло хати* («Глечик на столі»), *Хочу, щоб хліб сміявся зі столу, / хочу кухоль з водою цілувати, / хочу під ноги дзвінку балабайку дороги до твоєї хати, / хочу яблук на доріжках-рушниках. / Хочу тебе побачити!* («Хочу, щоб хліб сміявся зі столу...»), *А той літак, що летить до країни соняшників, / не здійснить посадки, бо там немає аеродромів, / а моя підказка, що той літак, / як лелека, може сісти на хату, / або, як жайворонок, у поле, / чи, як бджола, просто на соняшник, / безглузда, як моє себе заспокоєння* («А той літак, що летить до країни соняшників»).

Кольорова гама поетичного образу-символу хата, як згадувалося, – біла (так само білими є стеля, стіни (а також обличчя і рушники на стінах). Білий співвіднесений з чистотою, незайманістю, святістю, величчю: *Дивився на стіну/ і розпізнавав пори року:/ була стіна білою — літо,/ була стіна білою –зима./ Жодних кольорів у світі,/ лиш біле,/ як білий аркуш паперу,/ що над ним заніміла рука,/ не наважуючись написати перше слово/ у листі до коханої,/ як біла сорочка,/ що її шие сестра для брата/ на повернення,/ як білий рушник,/ білений під місяцем,/ у руках матері,/ що роздумує, який узор*

вибрати./ Лиш біле,/ лиш протилежне темряві,/ як білий череп/ української хати («Біла хата»).

Зовнішнє обрамлення хати – вишневий садок (пор. Шевченкове: Садок вишневий коло хати.), український звичай – вечеря біля хати (пор. у Шевченка: сім'я вечеря біля хати), фруктові насадження, куш калини, що традиційне для українського побуту: А потім ми запросили вечеряти білу грушку, / яка стояла під хатою («Грушка»), А сьогодні – розбирають хату. / Хату, коло стіни якої росла калина, / червона калина з зеленого гаю, / матір'ю посаджена, – розбирають. / (Та калина була така цікава, / усе заглядала у вікно –/ що там люди роблять? / Усе заглядала у вікно –/ про що там люди розмовляють?) («Світло хати»). Як переконаємося, хата для українця – не просто житло, а сакраментальний простір буттєвості, перебування / мешкання в світі; цей простір естетизований (прикрашений,

випещений, дбайливо доглянутий) і повсякчас опоетизовуваний. Постійно звучить осанна, гімн хаті.

Отже, українська хата – уславлений митцем зразок і еталон національної звичаєвості, національного устрою буття.

Висновки.

Образ-символ **хата** у поезії В. Голобородька мислиться як макросвіт (всесвіт) і як мікросвіт (простір особистісного «я»); як центр (вісь етнобуття), як життєвий етноуклад. Знак-символ **хата** у поетичній інтерпретації В. Голобородька багатозначний. Актуалізованими у семантичній структурі слова-образу **хата** є семи «родина, рід», «батьки», «батьківщина», «національне буття» та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голобородько В. Повне зібрання віршів // Василь Голобородько // tisk.org.ua/?p=8440
2. Дзюба І. Літературні портрети. Продовження : есеїст. розвідки / Іван Дзюба. – К.: Укр. письменник, 2015. – 796 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

REFERENCES

1. Goloborodko V. Povne zibranna virshiv [Complete collection of poems]// tisk.org.ua/?p=8440
2. Dzyuba I. (2015) Literaturni portrety. Prodovzhennya : eseyist. rozvidky [Literary portraits. Continuation: essayist. Intelligence]. Kyiv : Ukrayins'kyy pys'mennyk,
3. Zhayvoronok V. (2006) Znaky ukrayinskoyi etnokul'tury: Slovyk-dovidnyk [Symbols of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary – Reference] . Kyiv .Dovira.
4. Slovyk ukrayins'koyi movy: v 11 t. (1970 - 1980) [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] Kyiv: Naukova dumka.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Беценко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка.

Наукові інтереси: мова художньої творчості, аналіз художнього твору.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Betsenko – Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

Scientific interests: language of artistic creation, analysis of artistic work.

УДК 811.111.373

ТЕКСТ У ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Ніна ІЩЕНКО(Київ, Україна)

e-mail: do_study@ukr.net

ІЩЕНКО Ніна. ТЕКСТ У ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ(КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті визначаються підходи до дослідження тексту: структурний, семантико-синтаксичний, прагматичний, функційний, комунікативний, системний та культурологічний. У статті з'ясовуються також категорії тексту: інформативність, зв'язність, смислова цілісність, інтертекстуальність, членованість, модальність тощо. Отже, вивчення реального тексту у сукупності всіх категорій дає можливість проаналізувати його структуру і функції в динамічному процесі.

Ключові слова: текст, підходи до вивчення тексту, категорії тексту, аналіз структури та функцій тексту.

ISHCHENKO Nina. TEXT IN PARADIGMA OF LINGUISTIC INVESTIGATIONS (COMMUNIKATIV-PRAGMATIC ASPECT)

This article defines the existing approaches to investigation of the text: structural, semantic-syntactic, pragmatic, functional, communicative, cultural. In the article the following categories of the text are examined: informativity, connection, sense integrity, intertextuality, modality. Text is considered to be one of the most complex linguistic units, in which all language levels are introduced in real functioning – phonetics, morphology, syntax and others. This explains why at present there is no unified widely acknowledged adequate definition for such complex, non-homogenous notion of the text in modern linguistics. Hence, the study of the real text in real communication enables us to analyze its structure and functions in the dynamic process of the communicative act. The study of the text in the pragmatic context is aimed at demonstrating primarily whose interests or the interests of what social group the text is designated for. It may also facilitate the research of how signs verbally impact people, how human behavior can be managed verbally as well. The article defines the text as integration of all language levels, the totality of structural, semantic and stylistical

characteristics, subordinated to pragmatics, such logical-semantic orientation, which by the choice of language means keynotes particular actions or the choice of interlocutors' behavior.

Key words: text, approaches to the text study, categories of the text, analyses of structure and functions of the text.

У сучасній лінгвістиці текст набув статусу повноправного об'єкту лінгвістичного дослідження поряд з традиційними мовними одиницями. Дослідження тексту здавна привертало увагу лінгвістів як особливого об'єкту вивчення. Інтерес до дослідження тексту є не випадковий та викликаний теоретичним розвитком лінгвістики й закономірним включенням тексту в багатоярусну систему лінгвістичних одиниць: фонема, морфема, слово, словосполучення, речення, логіко-синтаксична єдність, текст. Практичні потреби також визначають загальні принципи структурної організації текстів та правила їх ефективної побудови. Слід відзначити і вплив комп'ютеризації, який стимулює пошук оптимальних структур текстів та лінгвістичних принципів їх автоматизованої підготовки та переробки.

Предметом цієї розвідки є розкриття комунікативно-прагматичного аспекту дослідження тексту в лінгвістичному просторі.

Текст як суто лінгвістичний феномен, а не предмет риторики, поезики, літературознавства ліг в основу мовознавчих досліджень в 50 р.р. XX століття, коли були опубліковані роботи Л. А.Булаховського, Н.С. Поспелова та деяких інших дослідників, які почали вивчати не окремі речення, а значно більші одиниці мови. І сьогодні текст як предмет лінгвістичних досліджень розглядаються провідними мовознавцями (І.Р. Гальперін, Н.С. Волгіна, В.В. Костомаров, та ін.) з різних сторін, а саме як теорія тексту, лінгвістика тексту, стилістика тексту.

Коло проблем, що розробляються лінгвістикою тексту надзвичайно широке (виділення одиниць і структур на рівні тексту, виявлення закономірностей текстотворення, породження та сприйняття тексту і т.д.), висунуті концепції різноманітні у багатьох відношеннях, у тому числі і щодо дослідницьких підходів, стали основними напрямками в дослідженнях тексту. Текст – це складне цілісне мовне явище, що створене та функціонує за певними законами. Дослідники лінгвістики тексту вивчають дане явище різними шляхами, що зумовлено складністю самого об'єкту. Оскільки текст є багатоаспектним явищем, він як об'єкт дослідження знаходиться в центрі перетину інтересів таких наукових дисциплін як семіотика, герменевтика, риторика, прагматика, текстологія, психолінгвістика, лінгвостилістика і т.д., і, отже, отримує різні трактування як з суто лінгвістичних позицій, так і з позицій психологічних, соціологічних, філософських. Це призвело до багатозначності розуміння та вивчення поняття "текст", варіативності його інтерпретації. Текст є однією з найскладніших лінгвістичних одиниць, в якій в реальному функціонуванні представлені елементи усіх рівнів мови – фонетики, морфології, синтаксису та інших. Тому єдиного загальноновизнаного та адекватного визначення для такого складного, неоднорідного поняття, яким є текст, сучасна лінгвістика не має. Тому саме у вирішенні даної проблеми полягає **мета нашого дослідження.**

На наш погляд, перш ніж вибрати той чи інший напрямок дослідження тексту, необхідно усвідомити, що є текст, прояснити його сутність. Однак, дуже важко сформулювати дефініцію тексту, так як він – явище багатовимірне і прикордонне, що знаходиться на стику різних дисциплін. Ймовірно, тому текст по-різному розуміється і по-різному визначається його дослідниками. І. Гальперін вважає, що текст – це витвір творчого процесу мовлення, який є завершеним, літературно опрацьованим твором, що складається з назви (заголовку) та ряду особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, що має певну цілеспрямованість та прагматичну орієнтованість [2, с. 18].

Текст розглядають як одиницю мови, що лежить в основі окремих конкретних текстів як динамічну одиницю вищого порядку, що володіє ознаками зв'язності та цілісності – в інформаційному, структурному та комунікативному плані [2], як цілісне в структурному та функціональному відношенні утворення як зв'язну послідовність, закінчену та правильно оформлену як мовний об'єкт (знак), який має специфічну структуру та забезпечує виконання комунікативної функції відповідно до задуму автора [7]. Окрім того, текст визначають як певну кількість впорядкованих речень, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного

та логічного зв'язку [14, с. 14], як своєрідну копію, відбиток, модель дійсності, пропущену через свідомість суб'єкта відповідно до цілей діяльності, і як деяку проекцію індивідуальної мовної системи, яка корегується умовами певної комунікативної ситуації [6, с. 35].

На сьогоднішній час існує величезна кількість підходів до вивчення тексту, розгляд яких потребує нашої уваги, щоб зрозуміти, який з них є пріоритетним для нас:

- *структурний*, тобто текст має певну структуру, що передбачає наявність супідрядних та взаємообумовлених частин;

- *семантико-синтаксичний* – текст розглядається як складне синтаксичне ціле з замкненою синтаксичною структурою, групою речень синтаксично об'єднаних різними засобами та способами двочленних та одночленних речень;

- при *функціональному* підході особлива увага приділяється функціонуванню тексту в певній сфері спілкування, текст розглядається як семантичний простір реалізації мовних одиниць;

- *системний* – сучасна лінгвістика прагне пояснити властивості складових частин (слів, речень, надфразових єдностей), виходячи з тексту як функціонального цілого;

- під *когнітивним* аспектом мають на увазі як процес розумової роботи над текстом, так і результат цієї роботи. Даний підхід реалізується через семантичний аналіз конкретного мовного твору, через декодування концептуального простору тексту;

- *психолінгвістичний* – текст розглядається як єдність задуму та семантики, що його втілює;

- *прагматичний* аспект тексту акцентує ефективність мовного твору, його вплив на читача;

- *комунікативний* – на перший план у вивченні тексту висуваються його комунікативні характеристики: цілеспрямованість (текст як комунікативно-орієнтований твір), адресатність (орієнтування на певного читача), інтенціональність (реалізація авторського задуму);

- *літературознавчий (постмодерністський)* – будь-який вербальний текст є складовою частиною корпусу усіх існуючих текстів, тобто літератури, яка, в свою чергу, є елементом культури людства;

- *культурологічний* спрямований на висвітлення особливостей менталітету народу, відображених у мові, прецедентних текстах, концептосфери, культурних концептах;

- *інформаційно-функціональний* зосереджений не стільки на організації тексту, скільки на його головному призначенні – передачі основної інформації.

Дослідження тексту, що були здійснені вченими з різних позицій і присвячені розгляду як тексту в цілому, так й окремих його категорій та закономірностей функціонування в процесі комунікації внесли цінний внесок у вивчення тексту і, тим не менш, до теперішнього часу існують різні трактування лінгвістичної теорії тексту. Немає єдності думок щодо критеріїв виділення текстових категорій, їх кількості та способів систематизації. Категорії по-різному розуміються їх авторами, відображають різні властивості тексту та неоднакове розуміння самого об'єкта вивчення. Більшість вчених основними текстовими категоріями, що складають власне визначення тексту, визначають:

- ✓ *Інформативність* – текст несе конкретну інформацію (змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну, змістовно-підтекстову);

- ✓ *Зв'язність* виявляється у поєднанні окремих мовних одиниць у тексті та сполучуваності окремих структурних блоків тексту;

- ✓ *Смислова цілісність* полягає в єдності теми – мікротеми, макротеми, теми усього мовного твору;

- ✓ *Членованість* виражена у різних способах поділу тексту: графічний, композиційно-змістовий, комунікативний;

- ✓ *Референційність* ґрунтується на співвідношенні модельного, породженого авторською свідомістю текстового світу з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами й особами;

- ✓ *Антропоцентричність* включає адресантність та адресатність;

- ✓ *Інтертекстуальність* як наявність у певному тексті слідів інших текстів;

✓ *Модальність* – значення комунікативної мети речення (твердження, питання, спонування), семантики реальності / ірреальності, суб'єктивної оцінки висловлення.

У більшості останніх робіт, присвячених визначенню та вивченню тексту, акцент переноситься з структурних параметрів тексту на його функціональні властивості. Положення про те, що текст є продуктом, результатом мовленнєвої, творчої діяльності людини, спрямованої на комунікацію є базисним. Така постановка питання призводить до вивчення реального тексту в реальній комунікації, тобто структури та функції тексту в динамічному процесі комунікативного акту, елементарного комунікативного ланцюжка "автор – текст – реципієнт", використання комунікантами засобів мови в акті комунікації.

В даній розвідці ми розглядатимемо текст в комунікативно-прагматичній площині, оскільки він виступає складником комунікативного процесу, посередником, засобом, процесом та метою комунікації, орієнтований на характер відношення автора до дійсності та змістового матеріалу тексту.

Думки сучасних лінгвістів збігаються у поглядах на зв'язок мови з процесом комунікативної діяльності людини. Текст розглядається як основна одиниця комунікації, що відповідає принципу системності людського спілкування, що в свою чергу заснований на системності знань людини про світ й осмисленості знань в процесі вербальної комунікації та задовольняє дві необхідні вимоги: містити повноцінну інформацію та бути структурно організованою. З цієї точки зору текст виступає як «певним чином організована сукупність речень з єдиним комунікативним завданням – вираження комунікативної потреби людини» [7, с. 4].

Низка лінгвістів, підкреслюючи комунікативну природу тексту, вважає, що текст – це цілісна комунікативна одиниця, деяка система комунікативних елементів, функціонально (тобто для даної конкретної мети), об'єднаних в єдину замкнену ієрархічну семантико-смыслову структуру загальною концепцією або задумом (комунікативною інтенцією [6, с. 49].

Комунікативний аспект у вивченні тексту передбачає діяльнісний підхід до мови, тому текст при такому підході розглядається не як окремо ізольований твір, а в сукупності з екстралінгвістичними факторами, основним з яких є комунікативна ситуація. Поняття комунікативної ситуації у лінгвістиці виводиться з поняття мовленнєвої ситуації – ситуації, у якій здійснюється мовленнєва взаємодія між комунікантами. Згідно моделі комунікативного акту Р. Якобсона (Якобсон 1975), основними параметрами мовної ситуації є адресант, адресат, контекст, повідомлення, контакт та код але мовленнєва ситуація представлена як:

1) партнери по спілкуванню – адресант (відправник, суб'єкт мовлення) та адресат (отримувач);

2) референтна ситуація, що представляє собою фрагмент об'єктивної дійсності, з якою пов'язаний зміст висловлювання;

3) діяльнісна ситуація, в рамках якої відбувається мовленнєва взаємодія;

4) предметно-ситуативний фон, тобто місце та час спілкування, все те, що відбувається навколо, присутні під час комунікації люди, соціальна, політична та історико-культурна ситуація;

5) канал зв'язку, який може бути акустичним або візуальним, що передбачає наявність або відсутність безпосереднього контакту між комунікантами. При цьому висловлювання детермінується безпосередньо не характеристиками мовної ситуації, а уявленням про них, які виникають у свідомості адресанта.

З точки зору сучасної лінгвістики, текст завжди співвідноситься з комунікативною ситуацією, в центрі якої знаходяться адресант (суб'єкт мовлення) та адресат (реципієнт мовлення). При цьому виділяються 5 позамовних чинників, що лежать в основі комунікативної ситуації:

1) функціонально-комунікативна сфера, в якій створюється / сприймається текст;

2) індивідуально-соціальні характеристики мовного суб'єкту, що породжує текст: вікова, професійна, соціальна, гендерна і т.д.;

3) характер відносин суб'єкта мовлення до його адресату: невимушений, офіційний, колегіальний та ін.;

4) характер ставлення автора тексту до його теми / змісту: нейтральний, емоційно-оцінний, суб'єктивно-абстрактний, підкреслено об'єктивний, професійно-спеціальний та ін.;

5) взаємодія з мовним кодом: стилістично усвідомлене, навмисно розмовне або метафоричне вживання мови та ін.

Дослідження комунікативності тексту наводить нас на думку, що комунікативність є невід'ємною, системно обумовленою якістю тексту. Оскільки вона є системною якістю, вона відрізняється від інших властивостей тексту своїм інтегральним характером, не має жорсткої та певної матеріалізації в конкретних елементах тексту і присутня у них тільки як загальна ознака системи. Ця якість складає основу здатності тексту служити засобом досягнення мети комунікації [4, с. 17-18].

Отже, ми схилиємось до думки про те, що комунікативний підхід до вивчення тексту є тому важливим напрямком лінгвістичних досліджень, що він дозволяє розкрити природу людського фактору, його структуру та функцію в процесах вербальної комунікації.

Такі трактування тексту характеризують особливості текстової організації, виходячи з функціонально-комунікативної спрямованості його одиниць, і визначають текст як єдність його структурних, семантичних та стилістичних характеристик, значною мірою обумовлених його прагматичною орієнтацією. Такий підхід до тексту допускає введення в дослідну парадигму суб'єктів текстової діяльності, а саме автора та реципієнта. При цьому інтерес мовознавців відразу ж переміщується в площину прагматики. Розглядаючи текст як складну макроструктуру, що володіє змістовною цілісністю та синтактико-сисловою зв'язністю складових її компонентів, дослідники, що працюють в руслі прагматичного спрямування, на перший план висувають саме його комунікативні властивості.

Прагматичний аспект вивчення тексту стосується не тільки синтаксичного та семантичного змісту, а й виражає своє ставлення до висловленого. Під прагматикою розуміють один з планів або аспектів дослідження мови, що виділяє та досліджує одиниці мови в їх відношенні до тієї особи або осіб, які користуються мовою. Прагматика також розуміється як наука, яка вивчає мовні факти у світлі мовленнєвої діяльності, закономірності мовного спілкування, цільове призначення висловлювань, комунікативну інтенцію мовця, функціональні типи мовних актів, відображення в акті мовлення позицій мовців або використання фраз або висловлювань, які викликають у відповідь реакцію. Прагмалінгвістика вивчає ті мовні засоби, ті їх властивості й ті закономірності мови, які використовуються суспільством (і окремими людьми) для впливу на психіку (думки, почуття, волю) і, як наслідок, поведінку його членів. Прагмалінгвістика ставить кінцевою метою виявлення оптимальної системи мовної детермінації як соціального, так і індивідуальної поведінки людей.

Різноманітні напрямки досліджень в рамках лінгвістичної прагматики можуть бути об'єднані такими позиціями:

- 1) поняття діяльності визначається ключовим для опису мовленнєвої комунікації;
- 2) динамічна взаємодія комунікантів здійснюється за допомогою мови;
- 3) ситуативний контекст вживання визначає функціональне використання мови [2, с. 17-18].

Текст найтіснішим чином пов'язаний з мовленнєвою діяльністю людини, точніше, є продуктом цієї діяльності. Комунікативна одиниця – текст – виступає як засіб передачі та отримання інформації, що має на меті не тільки певне оформлення, яке міститься в інформації з боку виробника тексту, адресанта, але й адекватне розуміння відповідного тексту з боку отримувача. Правильність сприйняття тексту забезпечується не лише мовними одиницями та їх поєднаннями, але й необхідним загальним фоном знань, комунікативним фоном.

Від цільової спрямованості тексту і наміру його творця залежить модальність, вибір слів, вживання синонімів та багато іншого. Дослідження тексту не можуть не спиратися на ті чи інші прагматичні аспекти, що сприяють вивченню можливості вербального впливу знаків на людей, вербального управління людською поведінкою, бо «мова не виконувала б свого комунікативного призначення, якби не впливала на аудиторію змінюючи її уявлення про навколишній світ, вона служить засобом передачі повідомлень, та ця передача завжди є

лише засобом досягнення інших цілей, кінцевою метою яких є управління діяльністю співрозмовника.

Таким чином, текст безпосередньо залежить від ситуації, в якій створюється й використовується для здійснення певного завдання: вираження почуттів, ставлення і спонукання реципієнта до певних дій, до певної реакції. Ця загальна мета, на вирішення якої спрямовано висловлювання, називається комунікативною інтенцією. Комунікативна інтенція виступає в якості основного фактору, який створює текст, що визначає «як відбір тієї чи іншої предметної ситуації на роль референта та спосіб її опису, так і характер інформації про відносини між текстом та іншими компонентами комунікативного акту, виступаючи організуючою ланкою в багатосаровій змістовній структурі мовного твору.

Текст може розглядатися в якості соціального об'єкту, що взаємодіє зі своєю аудиторією, тоді аналізуючи його не можна обійтися без урахування взаємних орієнтацій учасників комунікативного процесу та соціального контексту. Текст постає як об'єкт соціального впливу, агент перетворюючих та структурючих соціальних практик, тим самим дозволяючи глибше проникнути в саму природу мови, повніше виявити умови її функціонування та динаміку розвитку, представити в новому світлі онтологічну картину мови як суспільного явища.

Отже, розглянувши текст в комунікативно-прагматичному аспекті, ми приходимо до висновку, що текст – це інтеграція одиниць усіх рівнів мови, сукупність структурних, семантичних та стилістичних характеристик, підпорядкованих прагматичній установці, така логіко-сміслова спрямованість, яка за вибором мовних засобів має своїм змістом установку на конкретні дії або зміну поведінки з боку партнерів по комунікації.

Висновки. Вивчення реального тексту в реальній комунікації дає можливість проаналізувати його структуру та функції в динамічному процесі комунікативного акту. Дослідження тексту в прагматичному плані має показати, в першу чергу, в чітких інтересах, в інтересах якої соціальної групи створюється і використовується той чи інший текст, а також сприяти вивченню можливості вербального впливу знаків на людей, вербального управління людською поведінкою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валгина Н.С. Теория текста. Учебное пособие / Н.С. Валгина. – М., 2003. – 118 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М., 1981. – 138 с.
3. Каменская О.Л. Текст и коммуникация / О.Л. Каменская – М.: Высшая школа, 1990. – 152 с.
4. Матвеева Г.Г. Актуализация прагматического аспекта научного текста / Г.Г. Матвеева. – Ростов: Издательство Ростовского ун-та, 1984. – 75 с.
5. Сидоров Е.В. Коммуникативность текста и средства ее достижения: Дисс.... канд. филол. наук. – М., 1978.-214 с.
6. Слюсарева Н.А., Трошина Н.Н. Введение // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. – М.: Наука, 1982.- С. 3-37.
7. Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: Структура и семантика) – Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / З.Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.

REFERENCES

1. Valgina, N.S. (2003). [Theory of the text. Studying manual]. Moscow.
2. Galperin, I.P. (1981). [Text as an object of linguistic investigations]. Moscow.
3. Kamenska, O.L. (1998). [Text and communication]. Moscow: Vysshiaia Shkola.
4. Matveeva, G.G. (1998). [Actualisation of the pragmatic aspect of scientific text]. Rostov: Publishing house of the Rostov University.
5. Sidorov, E.V. (1998). [Communicativity of the text and means of its achievement: thesis of philological sciences]. Moscow.
6. Sljusareva, N.A., Troshina, N.N. (1982). [Introduction // Aspects of general and particular linguistic theory of the text]. Moscow: Nauka.
7. Turaeva, S.I.A. (1986). [Linguistics of the text [Text: structure and semantic. Textbook for the pedagogical institutes for speciality "Foreign language"]. Moscow: Prosveshchenie.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Іщенко – доктор психологічних наук, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України імені Ігоря Сікорського, завідувач кафедри.

Наукові інтереси: текстологія, дискурсологія, семантика лексична, граматична, словотвірна, синтаксична, питання загального мовознавства.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nina Ishchenko – doctor of philological sciences, professor of the department for theory, practice and translation faculty of linguistic of National technical University of the Ukraine.

Scientific interests: theory of text, discourse, semantic, lexis, grammar, word-formation, syntactic; problem of General linguistics.

УДК 821.161.2 – 32.09

І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ І МОДЕРНІЗМ

Юрій МАРИНЕНКО (Київ, Україна)

e-mail: marynenko61@gmail.com

МАРИНЕНКО Юрій. І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ І МОДЕРНІЗМ.

У статті проаналізовано твори українського письменника-реаліста періоду модернізму. Доведено, що відчуття в його текстах морально-етична домінанта стала каменем спотикання у стосунках прозаїка з модерністами. Іманентний модерністичний естетизм найчастіше ставав об'єктом іронії. У його орієнтації на здобутки світової літератури І. Нечуй-Левицький убачав загрозу національній ідентичності, самобутності української літератури.

Ключові слова: проза, письменник, реалізм, модернізм, етика, естетика, оповідання, персонаж.

MARYNENKO Yuriy. I. NECHUY-LEVITSKY AND MODERNISM

The article is devoted to studying the literary output of the realist writer I. Nechui-Levytskyi during the period of modernism. It is known about contradictive views of the writer on a new style in literature. On the one hand he supported the idea of modernists to extend problematic and thematic horizons of Ukrainian literature. He provided his texts to their collection. On the other hand he was concerned by their orientation to West Ukrainian art. For example, in the article "Ukrainian decadence" (1911) he expressed caution concerning such cultivated by modernism literature features as "erotism, symbolism, erotomania, shamefulness, and pornography", persuading that real art should be created on the base of "realism, folkness, and nationality". On the base of materials from the novel "On the Tour of Mykytany" (1903), short stories "Tour" (1903), "Bizarre Funeral" (1906), "Free love" (1909) we illustrated I. Nechui-Levytskyi's polemics with the supporters of modernism literature. In the centre of attention in studied texts there is destructive influence of "other literatures" that was dangerous, on the author's opinion, to the traditional cultural wealth of the Ukrainians. Excessive admiration by new modern ideas of heavenly love often brings the characters to practically losing common sense. Usually such characters only waste their time: relaxing, eating, drinking, playing cards, singing, flirting. This worries the author who was brought on the base of classical understanding of the notions of "goodness" and "evil". He is concerned by their absolute indifference to social life and by their lost of national identity. Thus, it is proved in the article that in the 20th century during the modernism period I. Nechui-Levytskyi saw the threat to national identity, originality of Ukrainian literature. Extending formal thematic horizons of Ukrainian writers was positively accepted by the novelist only in recommendations to depict the urban life. At the same time moral ethic dominant is felt in his texts. This became a stumbling block in relationships of the elderly writer with modernism. Aestheticism immanent to modernism most often became the object of irony. In their orientation to the achievements of world literature I. Nechui-Levytskyi saw the threat to national identity, originality of Ukrainian literature. And in release from moral dogmas he saw the threat of demoralization of the Ukrainians.

Keywords: prose, writer, realism, modernism, ethics, aesthetics, story, character.

Традиційно творча спадщина І. Нечуя-Левицького вітчизняним літературознавством потрактована в контексті української літератури доби реалізму, що припадає на другу половину XIX століття. Це справедливо, адже найвизначніші здобутки письменника (програмові вже багато десятиліть «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Хмари» тощо) з'явилися саме в той час. І, як свідчить ознайомлення з науковими публікаціями останніх років (наприклад, працями А. Амбіцької [1], Одолгушевої [3] та ін.), такі тексти донині перебувають у центрі уваги дослідників. А тимчасом, уважний погляд на хронологію життя й творчості видатного прозаїка показує, що він був активним автором майже до кінця свого життя (помер, нагадаємо, навесні 1918 року). Тобто – немало творів написав уже в XX столітті, в період модернізму, був сучасником М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Винниченка, П. Тичини... Не заперечуючи факту, що ці твори вже не мали того резонансу, як, наприклад, у 1870-1880-х роках «Кайдашева сім'я», в нових обставинах опинилися в тіні вочевидь яскравіших здобутків, проте вони становлять той маргінальний фрагмент українського літературного процесу, без якого ми не можемо досягти повноти розуміння формування українського модернізму.

Метою запропонованої статті є спроба схарактеризувати прозовий доробок І. Нечуя-Левицького початку XX століття. Матеріалом для дослідження обираємо повість «На гастролях в Микитянах», оповідання «Гастролі», «Дивовижний похорон», «Вольне кохання».

В останні десятиліття XIX століття, раніше в західноєвропейських, а згодом і в українській літературі поступово втрачав позиції реалізм – напрям, у руслі якого розквітнув талант І. Нечуя-Левицького. Тут бачимо, як влучно висловився Д. Чижевський, «вимирання «стариків» і появу нового «покоління скептиків-нігілістів», які вже не бажали керуватися ідеалами своїх «батьків». Замість мобілізації народу на боротьбу за краще життя наступала вимушена втіха «сірим повсякденням», а в плані суто мистецьких чинників – «спраглисть за красою (яка в реалізмі серед інших естетичних вартостей аж ніяк не посідала центральне

місце) і пробудження інтересу до художніх форм, котрі часто-густо були дотепер зневаженими» [9, с. 62].

Зміна пріоритетів відбувалася непросто. «Батьки» й «діти» в українській літературі не на жарт розійшлися в поглядах на перспективи художньої творчості. Якщо, наприклад, М.Вороний хотів побачити в новому вітчизняному письменстві «хоч клаптик» «блакитного неба, що від віків манить нас своєю недосяжною красою», прагнув – «хоч почасти» – інтегрувати нашу літературу в русло новітніх течій європейської літератури й рекомендував уникати «творів грубо-натуралістичних», то С.Єфремов категорично виступав проти «нової краси» (декадентства) в мистецтві, вважаючи її явищем антисуспільним [5, с. 24-25]. Від декадентства (про це знав кожен школяр) парадоксальним чином відхрестився в хрестоматійному вірші І.Франко, мовляв, «який же я у біса декадент?», бо декадентом, на думку поета, міг бути хіба «паразит (...), що дуріє з жиру», видавши перед тим модерністську (справді декадентську) збірку «Зів'яле листя».

І. Нечуй-Левицький, як спостеріг С. Єфремов, усе життя цілковито перебував у полоні «тієї надзвичайної епохи, коли він почав літ і свідомості доходити» [4, с. 481]. Для нього, як і для цілого його покоління, безперечним залишався авторитет Т.Шевченка, М.Костомарова, П. Куліша, Марка Вовчка. Тому в його розумінні українська література завжди перебувала, кажучи словами поета «на сторожі» «рабів німих». Водночас, потрібно зауважити, формування особистості митця збіглося в часі з утвердженням в українській літературі реалізму. Тож, скажімо так, читач «Основи» студент Київської духовної академії Іван Левицький зі статті М.Костомарова «Две русские народности» (1861) знав, що Україна – це не Росія, а з «Двох синів» (1861) чи «Інститутки» (1862) Марка Вовчка переконувався в перевагах реалізму. Про це свідчить перша його повість «Дві московки» (1868). «Старого» ж романтизму взагалі не хотів помічати в українській літературі, підкреслював, що це явище їй невластиве, а окремі романтичні твори, якщо й траплялися, то вони в ній «ледве примітні» [8, с. 163].

Послідовна вірність указаним принципам спричинила конфлікт на початку ХХ століття. Так, І. Нечуй-Левицький, із одного боку, підтримував ідею по суті модерністського альманаху «З потоку життя» й не тільки запропонував до цього видання свої твори «На гастролях в Микитянах» і «Гастролі», а й по-своєму обґрунтував прихильне ставлення до модернізації мистецтва. 20 січня 1903 року в листі до М. Коцюбинського він наголошував, що «українським письменникам не можна омежовуватись обписуванням одного селянського життя», вмотивовуючи це тим, що «українська книжка в наші часи має багато інтелігентного читальника», для якого теж слід «постачати й утворів, де було б обписувано й його самого з шкурою та кістками, правдиво й реально, яким він є». Тож нашим письменникам, узагальнював автор листа, «треба дбати про свій край, обписувати усі верстви, усе життя, усіх людей, які тільки є на території українського плем'я» [8, с. 400].

Ось тут якраз і бачимо істотну суперечливість позиції художника. Виступаючи принципово за розширення тематичних обріїв вітчизняного письменства, він, із іншого боку, лишився вірним тому, що писати потрібно «правдиво й реально». Бентежив прозаїка-патріарха, дізнаємося зі статті «Українська декаденщина» (1911), модернізм – «чудернацьке з'явище», що стало в тогочасній літературі «ніби доктриною». Тут він ще раз підтвердив свої естетичні симпатії літературі від «Наталки Полтавки» й «до цього часу», твореній на засадах «реалізму, народності й національності». На його думку це був оптимальний шлях української літератури. Натомість останнім часом вона збилася на манівці, бо в нього «почав промикуватися з інших літератур модний модернізм, декаденство в усяких його складових частках: еротизмом, символізмом, еротоманією, соромітчиною і сливе порнографією» [8, с. 177-178].

Із модернізмом І.Нечуй-Левицький полемізував тоді й у художній творчості. По суті, це «чудернацьке з'явище» спровокувало новий етап літературної творчості прозаїка. 1900 року побачила світ повість «Без пуття, повість по-декадентському», в якій він прагнув показати, дізнаємося з листа до Н.Кобринської від 25 вересня того ж року, «пародію на декадентство та символізм в письменстві, котрі мені зовсім-таки не припадають до вподоби» [8, с. 367]. У центрі уваги згубний вплив «інших літератур», що становив, вважав класик, загрозу

традиційним духовним цінностям українців. Надмірне захоплення новомодними ідеями неземної любові й неземної смерті Павлуся й Настусі приводить персонажів до цілковитої втрати здорового глузду. Гонитва за красивим життям по берлінах і паризах, переконує він читача повісті «Неоднаковими стежками» (1902), призводить до деградації особистості Меласі Гуковичевої, яка таким способом ще й прогайнувала синову спадщину.

У такому ж руслі написані повісті «На гастролях в Микитянах» (1903), оповідання «Гастролі» (1903), «Дивовижний похорон» (1906), «Вольне кохання» (1909), на яких зупинимося докладніше.

Кажучи про слов'янський реалізм, Д.Чижевський окремо виділив характерну його рису – тенденційність, завдяки чому проявляється його спорідненість із культивованим у слов'янських літературах «старовинним» дидактичним жанром, «який мав своїм завданням навіювати відповідні ідеї читачеві» [9, с. 55]. Це зумовлено тривалим перебуванням української культури «в силовому полі візантійської культурної традиції, орієнтованої на виховавчі, учительні завдання» [2, с. 1]. Цю особливість вітчизняного письменства І. Нечуй-Левицький збагнув, як зазначалося, на початку творчої біографії. А вперше висловив народницьке розуміння літератури як важливого виховного чинника 1868 року в часописі «Правда».

Все має бути підпорядковано педагогічній меті. Такого роду тенденційність, покликана, за Д. Чижевським, визначати критерії селекції «найважливіших точок опори», яка є інструментом «стратегічної можливості» представників певних народностей, верств і груп населення, і які згодом мають утворити лінію, яка б своєю «величиною і формою характеризувала зображуваний предмет» [9, с. 56-58].

Передовсім, потрібно відзначити, письменник був переконаний у високій місії інтелігенції в житті свого народу, зокрема, поширенні знань, освіти. Скажімо, вважав він, потрібно плекати історичну пам'ять. Для нього важливо, що поряд із Микитянами («На гастролях в Микитянах») є село Мазепинці, колишня власність Івана Мазепи. Нині тут, каже він, якогось літнього вечора докільля залито тихим червонуватим промінням, від чого вся зелена долина з луками й галями щедро насажена теплом і добром. У таку мить можна було б подумати, що «в цій прехорошій мирній та тихій країні ніколи не крапнула й крапля людської крові. А тим часом скільки там було її пролито! Скільки трупу укривало ті оксамитові зелені луки та сіножаті в цьому осередку України!» [6, с. 18]. Пам'ятають про своє покликання й самі персонажі. Настав час, наголошує Флегонт Літошевський, «піднімать селянську хату й селян вгору до себе, до нашого рівня (...). А на це треба великої напруги сил і державних, і наших поодинчих» [6, с. 55]. Проте, що прикро авторові, таких «напружень» у житті персонажів якраз і немає, побажання зазвичай лишаяться просто побажаннями. Чим переважно переймаються герої?

Як відомо, в художньому світі І. Нечуя-Левицького на чільному місці було чітке розуміння добра і зла, що вступало в протиріччя з модернізмом, адже модерністи ті критерії піддавали ревізії. Упродовж усього часу персонажі письменника заняті тим, що, сказати б, нічого не роблять: відпочивають, їдять, п'ють, грають в карти, співають, фліртують – мовляв, дачники. В одному випадку («На гастролях в Микитянах», «Гастролі»), – в буквальному розумінні, в іншому («Вольне кохання», «Дивовижний похорон») – це стиль життя. Наприклад, професор медицини Іван Мартинович Гурковенко з оповідання «Дивовижний похорон» на схилі літ вирішив надолужити згаяне й випити сповна чашу земних радощів. Як і в службовій кар'єрі, тут він теж мав успіхи, адже він «був справжній епікуреєць: любив всмак пожити, поїсти й попозити». Його дім неподалік Бессарабського ринку потопав у квітах, а винний льох мав славу на весь Київ. Він радо йшов у гості й сам залюбки приймав гостей. Не занедбав і науки, написав кілька цінних праць із медицини. Проте, з гіркотою зауважує письменник, «соціального, громадянського прямування не було в його ніякогосінького... Тільки одна любов до теплих, до рослин натякала про українську поетичність його вдачі, пригноблену служебними ділами та тяганиною з недужими людьми» [7, с. 8].

Особливо прикро, зауважує письменник, що ця соціальна верства нерідко виявляє неповагу щодо селянства. Це одна з прикметних рис, що її фіксує прозаїк у процесі типізації

характерів «дачників». київська міщанка Маша Дударецька з повісті «На гастролях в Микитянах» перед сільським людом «кирпу гне» – «зве мужиків хохлами, а мужичок – хохлушками, нехтує їх і навіть повсякчас глузує з їх. Це, бач, тепер в Києві в міщан та українських крамарів пішла така поведенція, що вони дражнять сільських молодичь очіпками та хохлушками, а мужиків хохлами» [6, с. 12]. Софія Літошевська «по своїх пересвідченнях і поглядах», любить підкреслювати, свій демократизм, мовляв «ніколи не нехтувала села й народу» [6, с. 11]. Та насправді, дізнаємося згодом, на селян дивиться, як «на волів, що теребили сіно або ремигали, прив'язані до війя, бо думала, що одні воли стоять коло возів з рогами, а другі в шапках та брилях, і тільки в тому була в їх одличка» [6, с. 113]. Ні до чого капельмейстерші Ніні Чернявській із оповідання «Гастролі» прославлений поетами сільський «рай» зі своїми садочками, гайочками й ставочками. Кругом, скаржитесь Ніна Іванівна, «тиша, мертвота. Жодного людського лиця не побачиш! Нема з ким набалакаться, нема де розважить себе. Усе мужик, куди не глянь. Панка навіть і не побачиш». Тож доводиться їй шукати втіхи на вокзалі, щоб поїсти котлет, як у Петербурзі, та «хоч випадком, хоч здалеки» надивитися «на інтелігентних людей та панів» [6, с. 167-168].

Таким чином, варто зазначити, прозаїк знайшов «путящий сюжет» і «типічних» людей для «інтелігентного читальника», вловив, сказати б, «дух часу» в житті інтелігенції. Так приватне життя її просякнуте правилами «інших звичаїв», що, ясна річ, неприйнятні для людини традиційної моралі. Ось характерна «поведенція» артистів: «артист їде кудись в один бік на гастролі, а його жінка їде в другий бік так само на свої гастролі» [6, с. 117] («На гастролях в Микитянах»). Не дотримується «заповідів», «дає волю серцю» Николаїдос («Гастролі»), мовляв, «живім, доки живемо, кохаймось, до ки животіємо», «зривай квітки тоді, як вони цвітуть» [6, с. 177]. Має «істинно такий погляд на залицання й кохання» й Літошевська, якій дістається в обох «Гастролях» найбільше. Намагаючись виправдати свою подружню зраду, вона «зметикувала» власну теорію нової моралі: її чоловік із часом «якось обважнів, погладшав, попоганшав», а вона досі має «серце палке», яке «треба вволюти», «а не зважати на якісь там людські звичаї та людські забобони». На її глибоке переконання, «був би глибокий гріх занехаять або занедбать й задушити це почування, коли воно виникло в людському серці та ще й знайшло собі відповідь і спочування в людському другому серці» [6, с. 177].

У житті громадському, суспільному митця бентежить, як уже відомо, цілковита індиферентність персонажів і врата ними національної ідентичності. Той-таки Гурковенко З «Дивовижного похорону» став Гурковенковим: «поблукавши по далеких столицях, він погубив усякі симпатії до рідного краю й пробував на Україні, неначе десь на чужині» [7, с. 16].

Як письменник-реаліст І. Нечуй-Левицький намагається висвітлити, пояснити природу зображуваного явища. В своїх творах він переконує, що новітня «поведенція» освіченої верстви українського суспільства – риса не іманентна народному характерові українців, привнесена ззовні. Отець Зіновій пояснює її впливом «великого панства» [6, с. 117], Софія Леонівна – «світовою річчю»: «Хіба мало молодих панів та паній любляться і залицяються, і дурять одне одного?» [6, с. 179]. Натомість консервативні в таких питаннях селяни, не ознайомлені з новою модою, глузують із постійних «зальотів» дружини артиста, молоді хлопці, за давнім звичаєм, вимазали дьогтем ворота в школі, де квартирувала невірна жінка.

Корінь зла прозаїк бачить у потоці інформації, реципієнтами якої стали персонажі. Прикметна тут заувага щодо Літошевської: «книжкова столична демократка» [6, с. 78]. Інший персонаж, Рев'якін з «Вольного кохання», начитавшись модної літератури, перестав цікавитися господарством і говорив зазвичай «за сьогочасні живіші справи», «новомодних великоруських авторів-декадентів, за котрих саме тоді писали в часописах: за повість Арцибашева «Санін» та за «Анафему» Андреева й за роман Сологуба «Нав'ї чари». То були, підкреслює оповідач, «найулюбленіші сюжети для його розмови, бо підходили під його смак і вдачу. Він умисне розказував усякі сороміцькі сцени з цих сороміцьких декадентських оповіданнів» [7, с. 42-43].

Чтання ось такої немилої авторові чужої модерністської літератури деформує характери персонажів, ламає їхні долі. Закоханому Наркисові з повісті «На гастролях в Микитянах»

Літошевська ввижалася «якоюсь східною царівною казок Шехерезади. Йому уявлялось, що він якимось чудом опинився несподівано в дуже далекому краї, ніби в чудових казкових царських східних садках, а коло його сидить сама красуня Паризада, оповита вечірніми поетичними сутінками» [6, с. 82-83]. Сама ж Софія Леонівна одного свого кавалера уявляла «гетевським молодим Вертером», іншого бачила «його щирим другом Альбертом; а на саму себе вона вважала, як на Шарлоту» [6, с. 92]. Кабінет Клапоухова («Вольне кохання») обвішаний цілим іконостасом «усяких славних, відомих з історії красунь»: тут і Клеопатра, і Марія Потоцька, і Менелай, «відомо прегарна Єлена», і Помпадурша, «й інші»; тому й ходить він у вічних «кавалерах», бо, бачите, «Никандр Петрович великий естет на вдачу» [7, с. 23]. Палкий прихильник «сьогочасної ліги вольного кохання», Рев'якін, мріє перебудувати життя на античний лад, «коли красі кадили фіміамом», щоб усе було схоже на банкет «класичних греків, в котрих краса була ледве прикрита звершечку тонесеньким азійським прозорим убранням», так, що крізь нього «було видно красу самої Афродіти». Тоді, хвалиться він друзям, «була така поведення, що римляни й навіть римлянки, не сидячи, а більше лежачи за обідом, в спеку й духоту спускали хітони до пояса і, обершись ліктями об подушки, лежали або до пояса голі, або зголені сливе так, як боги на Олімпі. І всі ці венири й геркулеси-силачі лежали в вінках з виноградного листя. От гарна була картина за столом!» [7, с. 30].

Художньою метою такого зображення було показати втрату вищими верствами органічного зв'язку з народом, стійких етичних орієнтирів, зрештою, переконати, що в погоні за модерністською «новою красою» губиться й здоровий глузд. Головним, так би мовити, творчим ресурсом автора в його війні з декадентством є іронія, сміх. Ще 1881 року І. Нечуй-Левицький радив молодому Б. Грінченку уникати надмірного суму, «тяжкої туги» й дивитися «на світ божий з надією й веселістю», щоб та веселість одбилася й у майбутніх книжках. Життя, наголошував він, «як полотно, виткане на сумній основі веселим підканням та веселими взірцями. Багно завжди було й буде на землі, і це, мабуть, така доля землі, але з нього лучче сміятись, ніж сумувати над ним» [8, с. 290]. Гумор він уважав національною специфікою української літератури, зрозуміло, на реалістичному ґрунті [8, с. 178]. І не тільки літератури, а й українців загалом. Скажімо, Леонід Лагодзінський завжди розповідав про власну життєву драму «з смішками й жартами. Це була його звичка. За все, навіть за свою жінку, за своє лихо, він говорив з жартами, хоч під тими жартами ховалось горе, ховалась драма його життя» [6, с. 45]. Мав звичку «трошки пожартувати» Флегонт Літошевський: «З його тихої та доброї вдачі часо несподівано виглядав Гоголь, бо маленький Гоголь ховається в кожному українцеві й часом несподівано визирає при сприяючих обставинах та випадках» [6, с. 60]. Зрозуміло, найчастіше в сатиричний об'єктив потрапляли адепти «нової моралі».

Після того, як дружина реформувала селянську садибу на закордонний лад, Флегонт Петрович «з дива витріщив очі: оселя мала чудернацький вигляд буддійської лаври на острові цейлоні, де зберігається зуб Будди» [6, с. 183]. Катерина Маврикіївна («Дивовижний похорон»), перебуваючи на карнавалі («баталії квіток») в Ніцці, сфотографувалася з «красуном генуезцем» поряд із розкішно завітчанним екіпажем. А вдома носилася з цією фотографією, «як старець з писаною торбою, і тикала в руки усім знайомим добродіям», які між собою глузували з Катерини Маврикіївни, дивлячись «на неї, як на дурненьку й трохи прищелепувату кокетку. Вона за це не догадувалась та аж облизувалась од усяких компліментів» [7, с. 10].

Персонажі в творах І. Нечуя-Левицького – жертви власних уявлень про красу. Як Шевченко радив у «Катерині» українським чорнобровим дівчатам кохатися, «та не з москалями», бо вони, мовляв, «чужі люде», так і Нечуй-Левицький радить українським хлопцям кохатися, але не з чужинками. Талановитий співак, музикант і художник Леонід Семенович Лагодзінський («На гасролях в Микитянах»), «наглядивши біляву красуню десь у Тулі, він навіть і не розпитував гаразд про неї й зараз оженився, бо вважав тільки на її гарну вроду, а про її вдачу навіть не питав ні в кого. (...) Природжена естетичність, природжений потяг до всього гарного, до краси й загубила його вік. Його жінка була пешена, мазана красуня, була гарна животиною, а не людиною. В неї, потай і не потай од чоловіка, тягся роман за романом, лицяння за лицянням, доки за це не пішла чутка по всіх усядах і дійшла й до

чоловіка» [6, с. 45]. Не зазнав щастя й Гурковенко («Дивовижний похорон»), що став жертвою дочки петербурзького аптекаря. Відомий уже amator краси Клапоухов так само закохався в Заболотню, бо вона була схожа на «справдешню маркізу Помпадур», і мала такий чудовий сміх, «як сміх маркізи Дюбаррі, од котрого мліло серце в Людовіка XV» [7, с. 27-28], і не врахував, що ця легковажна красуня своїми зрадами й марнослаством протринькала достаток першого чоловіка. У пастку, сказати б, чистого естетизму потрапляють Рев'якін із своїм сином Аристидом, яких Ірина Михайлівна пошила в дурні, втішки з якимсь князьком-кавалергардом до Парижа, мовляв, «вона все встоювала за вольне кохання». Ось і з'явилися в їхньому домі, «замість красуні феї, дві відьми в покоях», старі тітки, які, проте, теж «прочитали і «Саніна» Арцибашевого, і Сологубові повісті». Довелося старому ловеласові «миритися з цими відюгами, коли попався в западеньку. Ну й Іринка ж! Тепер вийшло так, що хоч цілуй вранці одну відьму в руку, а другу в чого» [7, с. 55].

Підсумовуючи сказане, варто відзначити, що й у двадцятому столітті, в добу модернізму, І. Нечуй-Левицький мислив стереотипами періоду реалізму. Розширення формально-змістових обріїв вітчизняного письменства прозаїк позитивно сприймав хіба в рекомендаціях зображувати картини міського життя. При цьому в його текстах відчутна морально-етична домінанта, що стало каменем спотикання у стосунках літнього митця із модернізмом. Якраз іманентний модернізмові естетизм найчастіше ставав об'єктом іронії. У їхній орієнтації на здобутки світової літератури І. Нечуй-Левицький убачав загрозу національної ідентичності, самотності української літератури, а в звільнення від моральних догм – деморалізації українців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амбіцька А. Нереалізованість особистості як визначальний чинник деградації в умовах неволі (на прикладі повісті І. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки та матушки») / Анна Амбіцька / (Електронний ресурс) // Режим доступу (https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/filology/v94.pdf).
2. Андрусів С. Західноукраїнська література 30-х рр. XX ст.: Проблеми національної ідентичності. Автореф. дис. докт. філол. наук. / С. Андрусів // К., 1995. – 25 с.
3. Долгушева О. В. Художня сугестія «релігійної сварки» у прозі й публіцистиці Марка Твена та Івана Нечуя-Левицького / Ольга Валеріївна Долгушева // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки / ред. кол.: О. А. Семенюк [та ін.]. – Кропивницький: Видавець Лисенко В. Ф., 2017. – Вип. 153. – С. 87-92.
4. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов // К: Femina, 1995. – 686 с.
5. Мельник В. Суворий аналітик доби. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини XX ст. / В. Мельник // К., 1994. – 309 с.
6. Нечуй-Левицький І. Збір. Творів: У 10 т. Т. 8. / Іван Нечуй-Левицький // К.: Наук. Думка, 1967. – 491 с.
7. Нечуй-Левицький І. Збір. Творів: У 10 т. Т. 9. / Іван Нечуй-Левицький // К.: Наук. Думка, 1967. – 475 с.
8. Нечуй-Левицький І. Збір. Творів: У 10 т. Т. 10. / Іван Нечуй-Левицький // К.: Наук. Думка, 1968. – 587 с.
9. Чижевський Д. Слов'янський реалізм / Дмитро Чижевський // Слово і час. – 2004. – № 8. – С. 48-63.

REFERENCES

1. Ambitska A (2011). Nerealizovanist osobystosti yak vyznachalniy chynnyk dehradatsii v umovakh nevoli (na pryklady povisti I.Nechuia-Levytskoho «Starosvitski batiushky ta matushky»). [The unrealized of personality Tas determinative of degradation is in the conditions of captivity (on the example of story of I.NechuyA-levickogo «Starosvitski batiushki and moms»)]. The access mode https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/filology/v94.pdf.
2. Andrusiv S (1995). Zakhidnoukrainska literatura 30-kh rr. KhKh st.: Problemy natsionalnoi identychnosti. Avtoref. dys. dokt. filol. nauk. [West-Ukrainian literature 30th XX century.: Problems of national identity. The abstract of thesis of doctor of philological sciences]. Kyiv.
3. Dolgusheva O (2017). Khudozhnia suhestiia «relihiinoi svarky» u prozi y publitsystytsi Marka Tvena ta Ivana Nechiua-Levytskoho / Olha Valeriiivna Dolhusheva // Naukovi zapysky KDPU. Serii: Filolohichni nauky. [Artistic sugestiya of «religious quarrel» in prose and publicism of Mark Tvena and Ivan Nechuy-Levitsky. // Research bulletin. KSPU. Philological sciences] Kropyvnickyy: Lysenko V. F.
4. Yefremov S (1995) Istoriia ukrainskoho pysmenstva. [The history of the Ukrainian writing]. Kyiv: Femina.
5. Melnyk V. (1994). Suvoryi analityk doby. Valerian Pidmogylnyi v ideino-estetychnomu konteksti ukrainskoi prozy pershoi polovyny KhKh st. [Severe analyst of days. ValerJan Pidmogylny in to ideological aesthetically beautiful context of Ukrainian prose of the first half of 20 age]. Kyiv.
6. Nechuy-Levitsky, I. (1967). Zibr. Tvoriv: U 10 t. T. 8. [The collected works: In 10 volumes. Volume 8.]. Kyiv: Naukova dumka.
7. Nechuy-Levitsky, I. (1967). Zibr. Tvoriv: U 10 t. T. 9. [The collected works: In 10 volumes. Volume 8.]. Kyiv: Naukova dumka.
8. Nechuy-Levitsky, I. (1967). Zibr. Tvoriv: U 10 t. T. 10. [The collected works: In 10 volumes. Volume 8.]. Kyiv: Naukova dumka.
9. Chyjevsky, D (2004). Slovianskyi realism // Slovo. [Slovyanskiy realism // Word].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Мариненко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії та історії світової літератури Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: український літературний процес XX-XXI століття.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yury Marynenko – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and History of World Literature at the Kyiv National Linguistic University.

Scientific interests: the Ukrainian literary process of 20-21 century.

УДК 81'27

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ФЕЙЛЕТОНУ**Олег СЕМЕНЮК (Кропивницький, Україна)****e-mail: osemenyuk@kspu.kr.ua****СЕМЕНЮК Олег. ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ФЕЙЛЕТОНУ**

Публіцистичні жанри доволі часто зазнають впливу кон'юнктурних факторів. Вони можуть набувати швидкої популярності або на певний час зникати з арсеналу журналістів. У пропонованій статті розглядається один із традиційних жанрів української публіцистики – фейлетон. Увага звертається на ідеологічні, культурні, економічні фактори, які вплинули на розвиток жанру, на художні характеристики текстів фейлетонів за майже сто останніх років.

Ключові слова: фейлетон, публіцистичні жанри, історія жанру, письменники-гумористи, засоби масової інформації, журналістика.

SEMIENIUK Oleg. THE IMPACT OF SOCIOCULTURAL FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN FEUILLETON

Journalistic genres are often influenced by market factors. They may gain popularity rapidly or disappear from the repertoire of journalists for a while. The article deals with one of the traditional genres of the Ukrainian journalism – feuilleton. Attention is drawn to the ideological, cultural, and economic factors that have influenced the development of the genre, and also to the artistic characteristics of the feuilleton texts for almost a hundred years. It is noted that the breakout of the popularity of the genre was accounted for the beginning of the XX century, since it was the feuilleton that gave the broadest opportunities for expressing one's own vision of one or another reality of the life of the Ukrainian people and at the same time guaranteed the author relative safety. Feuilleton continues to exist as a separate genre in our time. With the disappearance of censorship and total control the topics of feuilleton are not restricted, but the popularity of the genre is decreasing. Fewer and fewer newspapers have a specialized column or use feuilleton at certain intervals. Modern mass media are increasingly moving to the Internet. Many printed newspapers have got an Internet version. The issue if the genre of the feuilleton will catch on the Internet is also considered in the article.

Key words: feuilleton, journalistic genres, history of genre, humorous writers, mass media, journalism.

Одним із найбільш впливових різновидів сучасної публіцистики є художня публіцистика, яка характеризується «...поєднанням політичної спрямованості, гостроти, злободенності, логіко-раціоналістичної системи дослідження світу й образності, емоційності, оцінності думки і висловлювання, завдяки чому вона виділяється як окремий підстиль публіцистичного стилю, який має можливість активніше, дієвіше впливати на читачку або слухачку аудиторію, ніж інші різновиди публіцистики» [5, с. 45].

Публіцистичні жанри доволі часто знаходяться під впливом кон'юнктурних факторів. Вони можуть набувати швидкої популярності або на певний час зникають із арсеналу журналістів. У нашому дослідженні ми зосередимося на розгляді одного з традиційних (газетних) жанрів української публіцистики – фейлетону. Цей жанр був і залишається в центрі уваги дослідників. Серед зарубіжних учених можна згадати праці О. Болтуц, Л. Кройчика, Б. Стрельцова, А. Тепляшиної, М. Кунчіка й А. Зіпфель та ін. Серед вітчизняних філологів і журналістів назвемо розвідки Г. Денискіної, А. Капелюшного, О. Кузнецової, О. Мельник, В. Павліва, С. Почапської, Є. Філіпенко та ін.

Як часто зазначають дослідники, за авторитарних часів фейлетон був жанром, художньою формою, яка дозволяла, оминаючи цензуру, закамуфльовано критикувати тиранію і тиранів. У вільному ж світі фейлетоністика виконує роль інтелектуальної провокації, покликаної ставити під сумнів усталені схеми, вести боротьбу з упередженнями та стереотипами [4, с. 162]. У нашій статті розглянемо динаміку розвитку фейлетону в українських ЗМІ під впливом соціокультурних факторів за різних часів та ідеологій і спробуємо спрогнозувати майбутнє жанру.

Хрестоматійно походження фейлетону пов'язують із французькою газетою «Journal des Debas». В один із її номерів 28 січня 1800 р. редактор вклав додаткові листки із анонімними замітками сатирично-гумористичного спрямування. Потім такі тексти почали друкуватися в нижній частині аркуша і могли відрізатися. Саме через це твори, розміщені таким чином,

дістали назву *feuilleton* («аркуш»). Саме з таким основним значенням, як зазначають дослідники, зокрема С. Почапська, у 20-ті роки XIX століття, поняття «фейлетон» потрапляє до східнослов'янських мов, і лише з початку XX ст. фейлетон починає сприйматися як окремий жанр, основною формою якого був лист (звернення до читача) [6, с. 42].

«Вибух» популярності жанру припадає на 1917–1921 роки, оскільки саме фейлетон давав надзвичайно широкі можливості і для висловлювання власного бачення тих чи тих реалій життя українського народу і, разом з тим, гарантував авторові відносну безпеку.

Відзначимо помітну роль у розвитку жанру часописів сатиричного спрямування. Так, у період УНР (1917–1920) та ЗУНР (1918–1919) друкувалися часопис «Гедзь» (1917–1918, Київ), тижневики «Будяк» (1917, Київ, ред. С. Паночіні) та «Газета-ракета» (1918, Одеса, ред. А. Гак), двотижневик «Реп'яхи» (1918); місячник «Їжак» (1919, ред. П. Ковжун) і літературний політично-гумористичний журнал українського козака «Україна» (1920, Станіслав, нині Івано-Франківськ).

Уважають, що на території Наддніпрянської України жанр фейлетону був надзвичайно популярним ще з 1914 р. Дослідники, дискутуючи, чи дійсно це вже були твори, що повністю відповідали жанровим характеристикам фейлетону [6; 7], вважають, що це вже повноцінні тексти фейлетонів.

Підкріплює впевненість у тому, що український фейлетон вже сформувався в цей час, популярність цього жанру на території підпорядкованій Українській Народній Республіці зі столицею в Кам'янці-Подільському. Саме в газетах УНР («Народна воля», «Трудова громада») письменник, відомий пізніше як Остап Вишня, працював репортером і писав фейлетони. Деякі його тексти, надруковані в 1919 році, стали причиною першого арешту. Завдяки В. Елану (Блакитному), який виступив як захисник молодого журналіста і довів, що його твори не були ворожі радянській владі, П. Губенка випустили і він почав працювати на початку в газеті «Вісті», а потім в «Селянській правді» й згодом став письменником-фейлетоністом Остапом Вишнею.

Біографічні факти з життя Остапа Вишні цікаві нам передусім тим, що вони ілюструють посилення впливу ідеології на становлення й формування фейлетону на теренах Радянської України. Наприклад, фейлетони періоду УНР «Демократичні реформи Денікіна» та «Про велике казна-що!», у яких автор негативно характеризує політику Денікіна та Скоропадського, включали до збірок і друкували, а про решту пам'ятали тільки товариші зі спеціальних органів, і коли прийшов час, про цей спадок згадали і заарештували фейлетоніста вдруге (в 1933 році) як політично непевного, антирадянського «елемента».

Аналіз українських фейлетонів періоду з 1917 по 1921 рік засвідчує, що українські сатирики, як і сатирики періоду боротьби з європейськими монархіями XVIII–XIX століть, намагаючись уникнути відповідальності за висловлення власної думки, починають застосовувати для фейлетону форми казок, снів, уявних розмов тощо.

Приблизно з цього часу в більшості газет Наддніпрянської України з'являється рубрика із назвами типу: «Маленький фейлетонь», «Приповідки», «Не так сталося, як гадалось», «Старе й нове» та ін. Основне її жанрове наповнення становить фейлетон [6, с.44].

«З перших днів після Великої Жовтневої соціалістичної революції українська сатирична журналістика рішуче боролася проти ворогів молодой соціалістичної держави, внутрішньої і зовнішньої контрреволюції» – зазначає А. Капелюшний [2, с. 5]. Справді, працівники сатиричної преси змушені були і прославляти, і боротися.

Дослідники поділяють газетні фейлетони 1917–1921 років на такі тематичні групи:

- внутрішньо- й зовнішньополітичне життя України;
- життя українського народу на території України;
- більшовицьке «світле майбутнє»;
- роль особистості у творенні держави [2; 6].

Зазначимо, що в різні періоди на різних етапах перебігу національно-визвольних змагань популярність тієї чи тієї групи зазнавала значних коливань. Так, після лютневої революції 1917 р. і аж до початку 1918 р. найчисленнішими були перша і четверта тематичні групи. Найпопулярнішим героєм стає імператор Вільгельм. Потім його змінюють різноманітні головнокомандувачі (Денікін, Врангель), військово-політичні утворення (Антанта) тощо.

Експериментуючи з формою, українські фейлетоністи змінювали не тільки образну канву твору, але й опис основних персонажів. Так, наприклад, поступово трансформувався образ українського народу – від могутнього велетня, який одного дня зібрався з силами і розірвав кайдани, до образу окремої людини, переважно селянина, котра прагне творити історію. Загалом, використання образу селянина в сатиричних жанрах було надзвичайно популярним. Пояснюється це тим, що кожна військово-політична сила, намагаючись заволодіти міцними управлінськими позиціями, насамперед орієнтувалася не на нечисленну інтелігенцію, а саме на українського селянина.

Аналізуючи теми фейлетонів цього періоду науковці, зокрема С. Почапська, констатують, що з 1918 і аж до 1921 р. популярності набуває друга тематична група, що отримала умовну назву «Життя українського народу на території України». Десь із 1919 року все більшій популярності набуває тема більшовицького «світлого майбутнього». Зазначається, що на початку фейлетоністи часто не тільки іронізували над словами «світле майбутнє», але й намагалися окреслити приблизний план виходу з цієї ситуації.

Із середини 20-х років фейлетоністи починають обережніше ставитися до іронії щодо радянської влади. Винятком є журналісти і письменники, які працювали в еміграції і були у відкритій опозиції до радянської влади. Об'єктом сатири тих, хто працював в Україні стають торговці, непмани, горе-господарники, представники «старого устрою» священники, знахарки, міщани тощо. Яскравий приклад цього у фейлетонах О.Вишні періоду після першого арешту: «Подорожні враження» про недоліки пересування потягами; «Жинвідділ» про не завжди логічне поєднання «нового» і «старого» у побуті; «Київ» про дорожнечу й неякісні послуги приватних і кооперативних працівників і т. ін.

Надзвичайно виразною, цікавою і актуальною для свого часу є образна складова фейлетонів цього історичного періоду. Піддаючи критиці негативні явища в житті українського народу, сатирики використовують художні засоби, характерні і для сучасної малої прози, зокрема, висміювання негативу не з висоти людської чесноти, а з позиції зрівняння негативу й позитиву.

Після встановлення радянської влади в усіх сферах життя суспільства помітним стає тотальний ідеологічний контроль. Ідеологізація позначилася й на публіцистиці в цілому, й, зрозуміло, на окремих її жанрах. Можна говорити про наступний етап розвитку українського фейлетону – радянський.

Він був неоднозначний, і його можна поділити на певні умовні часові відрізки.

Перший період – 30–50-ті роки ХХ століття. Період становлення й розвитку культу особи, репресій, боротьби з національними елітами і т. ін. У цей період практично ніхто не наважується відкрито критикувати владу і радянський устрій, у редакціях газет проходять періодичні «чистки». Прикладом щільної уваги каральних органів цього часу може слугувати доля журналу «Червоний перець», який виступав за українізацію і мав талановитий авторський колектив (ред. В. Блакитний, Остап Вишня; автори В. Чечвянський, Ю. Гедзь, К. Котко, М. Задека, К. Гордієнко, С. Пилипенко, Юрій Вухналь, О. Слісаренко, Анатоль Гак, М. Новицький та ін.; карикатуристи Б. Кратко, О. Козюренко, Б. Шаповал, К. Заруба, О. Довженко, І. Падалка, А. Петрицький та ін.). У 1922 році вийшли 2 номери «Червоного перцю» загальним накладом 10 тис. прим., у 1932 – 100 тис. прим. У період «Розстріляного відродження» більшість його співробітників заарештували і знищили, а журнал припинив існування.

Об'єктами уваги і критики фейлетоністів переважно були представники «минулого устрою» (священники, поміщики, царські чиновники), ідеологічні противники (імперіалісти, емігранти), соціально непевні персонажі тогочасного життя (непмани, кулаки, одноосібники). Дозволяється критикувати дрібних господарників, висміювати проблеми в побуті, що пов'язані з недостатнім рівнем свідомості деяких громадян, недоліки в роботі деяких відомств та організацій тощо. Окрім цього, фейлетоністи, як і преса в цілому, періодично підключаються до ідеологічних кампаній боротьби з чимось/кимось або за щось. Наприклад, боротьба з релігійним опіумом, боротьба з заможними селянами і за колгоспи, боротьба за гігієну і проти знахарства тощо.

Перед початком другої світової війни сатиричні списи скеровуються проти мілітаристів, воявоначних імперіалістів, фашистів (не тільки німецьких). З початком війни 1941–1945 років

одним із головних персонажів радянської фейлетоністики стає Адольф Гітлер. У цей період цензура стає ще жорсткішою, а серед основних негативних персонажів фейлетонів – поліцаї, німецькі військові та їх посібники, представники урядів ворожих держав тощо.

Окремо слід сказати про залучення преси і фейлетоністів до боротьби з українськими національними ідеями й рухами, особливо після приєднання нових українських земель до Радянської України (Галичини, Закарпаття). Яскравим прикладом прояву такої боротьби є фейлетони Ярослава Галана. Навіть за їх назвами зрозуміло, проти кого і чого вони спрямовані: «Жовто-блакитні шавки з фашистської псарні», «Збунтовані смердякови», «Фельдмаршал Зуншted інструктує», «Хто такий Бандера?», «Школа холоїв», «Наволоч», «Головний підпалювач війни», «Нюрбернські пряники» тощо [1, с. 7–168].

Другий етап розвитку й функціонування українського радянського фейлетону розпочинається з розвінчання культу особи, нетривалого періоду «відлиги». Реабілітується частина українських журналістів і письменників, засуджується культ Сталіна, науково-технічна революція 60-х позначається не тільки на тематиці фейлетонів, але й впливає на збільшення накладів газет і журналів, їх кількості й доступності. Свої друковані органи мають не тільки органи партії (центральні, обласні, міські, районні), але й профспілки, місцеві ради, заводи, великі установи, університети й інститути, військові частини тощо.

В українській пресі цього періоду фейлетон є невід'ємною частиною структури переважної кількості газет. Відновлюється після війни журнал сатири та гумору «Перець».

Незважаючи на помітне, порівняно з попереднім періодом, розширення тематики фейлетонів та об'єктів їхньої сатири (тут мічурінці і ретрогради, імперіалісти і холодна війна, немотивовані інженерно-технічні працівники і вайлуваті ЖЕКи, довговолосі хіпі та неповороткі кооператори та ін.), тематичних груп фейлетонів не так і багато, а саме:

1. Внутрішньо- і зовнішньополітичне життя України у складі СРСР.
2. Протистояння соціалістичний – капіталістичний спосіб життя.
3. Життя громадян на території радянської України (проблеми, перспективи).
4. Соціалістичне та комуністичне «світле майбутнє».
5. Роль особистості в житті підприємств, громадських та партійних організацій.

Цей період цікавий тим, що в середовищі журналістів починає виразно виокремлюватися група професійних фейлетоністів, які за своєю природою є вже більше письменники. Їх твори не тільки регулярно друкуються в республіканських газетах та сатиричних журналах, вони звучать по радіо, стають основою невеличких фільмів і сюжетів у сатиричних кіножурналах, їх фейлетони друкують окремими збірками. Це, наприклад, Остап Вишня, Олекса Вусик, Павло Глазовий, Євген Дудар, Василь Кохан, Андрій Крижанівський, Степан Олійник, Валентин Чемерис, Олег Черногуз та ін.

У цей час набуває сталості такий літературно-публіцистичний жанр як *гумореска* – «невеликий художній твір про смішну пригоду чи рису характеру людини. Сміх у гуморесці на відміну сміху у фейлетоні – добродушний, жартівливий чи навіть ствердний. Цей жанр склався вже в перші роки Радянської влади в творчості Валеріана Пронози (В. Блакитного), Ю. Вухналя, О. Ковіньки і особливо Остапа Вишні» [3, с. 89]. Більшість фейлетоністів працюють в обох жанрах, їх починають називати письменниками-гумористами.

Така увага до сатирично-гумористичних жанрів пояснюється тим, що влада мала ілюструвати народу та світу те, що вона не боїться критики, у Радянському Союзі та в республіках є критика представників влади, соціальних недоліків. Зрозуміло, що критика ця була контрольована. Слід, однак, зазначити, що частина талановитих письменників і журналістів, які працювали в жанрі фейлетону, завжди знаходила можливість за допомогою «додаткової семантики» та вмінню радянського читача читати між рядків зачіпати дійсно дражливі для влади теми. За що вони іноді й потерпали, але мали справжню любов і повагу читачів.

Третій, останній етап функціонування українського радянського фейлетону, на наш погляд, це середина 80-х (1986) – початок 90-х. Процеси активного розпаду Радянського Союзу, занепад соціалістичної ідеології, розбудова демократичних політичних сил і вибух національної самосвідомості, зокрема й на теренах України, активізували пресу й інші ЗМІ. Журналісти (фейлетоністи) отримують можливість писати практично без цензури і на будь-які раніше заборонені теми. Об'єктами критики стають секретарі обкомів і райкомів партії,

історичні особи (Ленін, Сталін, Хрущов та ін.), державні інституції тощо. У багатьох із них та в редакторів ще активно працює самоцензура, яка не дозволяє перейти певну межу, ще доволі сильні позиції КППС та силових органів, зокрема й КДБ. Попри розпад СРСР у 1991 та появу незалежної держави Україна, фейлетоністи «старої школи» продовжують працювати в стилістиці радянської журналістики, навіть змінюючи об'єкт сатири. На сторінках газет і журналів борються з новими іноземними словами, торгашами-кооператорами, працівниками комунальної сфери тощо. Але зміни наступають, і це не тільки ідеологічна свобода та новий державний устрій. Це економічна свобода і відповідальність, самоокупність друкованих ЗМІ, вартість накладів тощо. Друковані ЗМІ змінюються під впливом і політичних, і економічних факторів, і під тиском нових технологій і форматів поширення інформації, зокрема електронних.

Зазначимо, що наприкінці 80-х фейлетон уже був остаточно сформований як жанр і отримав усі притаманні йому риси. Незважаючи на певну ідеологізацію, він був дієвою формою впливу на суспільство, певних представників влади, господарників та ін. Після появи фейлетону особу або організацію, яка ставала його «героєм», могли серйозно покарати. Іноді це ставало приводом для «замовних» фейлетонів.

Слід окремо сказати про фейлетон у газетах і журналах еміграції, який розвивався без тиску ідеології, але в боротьбі з нею.

Поза межами України (за даними «Енциклопедії сучасної України») виходила велика кількість сатиричних журналів (на кажучи вже про періодичну пресу), які розвивали й зберігали традиції як української сміхової культури, так і фейлетону зокрема.

Так, першим часописом, який розповсюджувався поза межами України, був двотижневик «Страхопудь» (1863–1868, Відень). У США від 1902 року виходило понад 20 сатирико-гумористичних газет і журналів. У Канаді від 1913 – близько 10-ти. У Буенос-Айресі – 4, у Чехії – 1, в Австрії – 2; у Німеччині – 2; у Австралії – 1; у Бразилії – 1. Загалом із 1902 по 1991 роки в українській діаспорі виходило друком майже п'ятдесят сатирично-гумористичних часописів.

У фейлетонах діаспорних ЗМІ автори могли чесно писати про все, що діється в Україні та світі. Коли в народному українському фольклорі з'являлися коломийки типу:

«Сидить баба на рядні, // Та й рахує трудодні.

Ні корови ні свині – // Тільки Сталін на стіні», то українська преса мала завдання боротися проти «ідеологічних ворогів». Українці ж за кордоном намагалися правдиво висвітлювати ситуацію на Батьківщині [8, с.8]. Із помітних відмінностей стилю та форми можна назвати більшу «релігійну» метафоричність, схильність до риторичних закликів і «контріідеологічність».

У 90-х доробок фейлетоністів-емігрантів став відомий і широкому колу читачів в Україні, зокрема й завдяки виходу збірок гумористів-емігрантів.

Проголошення незалежності України створило нову суспільно-політичну ситуацію, що сприяла демократизації видавничого процесу (як і на початку ХХ століття) і поклало початок новому етапу історії жанру. Гумористично-сатиричні сторінки, рубрики є фактично в кожній газеті чи журналі. Широкою популярністю в 1990-і рр. користувалися в читача фейлетони та гуморески газети «Молодь України», гумористичні матеріали газети «Ратуша» та «Поступ». Вдалу рубрику фейлетону мала «Літературна Україна» тощо. Показником збільшеної популярності жанру й попиту на гостре і правдиве слово стала поява майже двох десятків нових сатирично-гумористичних часописів, але практично всі вони проіснували 2-4 роки, й на початку 2000-х більшість із гумористичних видань припинила існування. Передумов для цього було декілька: економічна (гіперінфляція середини 90-х; постійне зростання цін на друкарські матеріали та послуги, на розповсюдження поштою; відмова засновників від фінансування; перебільшена політизація видань); програш читача в конкурентній боротьбі з іншими ЗМІ (Інтернет, телебачення). Найбільш помітною втратою, яка знаменувала кінець популярності епохи сатирично-гумористичних часописів, було завершення існування журналу «Перець». У вересні 2013 року з'явилися перші повідомлення про те, що журнал з історією в 92 роки припиняє своє існування. З січня 2014 року журнал перестав виходити.

Фейлетон як жанр у ХХІ столітті, зрозуміло, продовжує існувати. Зі зникненням цензури і тотального ідеологічного контролю теми для фейлетонів не мають обмежень (хіба що етичні). Але популярність жанр утрачає. Усе менше газет мають спеціалізовану рубрику або використовують його з певною періодичністю.

Показовим у цьому сенсі є допис «Куди зник фейлетон» редактора відділу сатири і гумору однієї з газет Олександра Нагорного на сайті «Волинь» (23.07.18 р.). «З деяким сумом у душі повідомляю, що наші читачі зазнали непоправної, нічим не компенсованої втрати: з журналістського арсеналу випав боєць, який з донкіхотівською відвагою впродовж багатьох років боровся, як міг, із злодіями, п'яницями, дармоїдами (було таке слово), грубіянами, бюрократами та мораллю, яку вони несли і котра делікатно називалася буржуазними пережитками. В останні роки прості люди зазнали стільки втрат (пограбування ощадничок чого тільки вартє!), що, як в пісні співається, «отряд не заметил потери бойца», хоча демократичну (владну) ситуацію усвідомили і вже не надсилають в редакцію замовлення, як раніше: *«Пропечатайте нашого голову у фейлетоні»*. Причинами цього автор допису вважає те, що більше ніж партійної цензури автори та редактори бояться місцевої еліти та олігархів, інформацію всюди отримати важко, герої фейлетонів часто вдаються до судових позовів до журналістів, а читачі вже не вірять у дієвість фейлетону як засобу для впливу на мораль або поведінку суб'єкта критики.

Сучасні ЗМІ все частіше переміщуються до Інтернету. Багато друкованих газет завели собі Інтернет-версію. Наскільки приживеться жанр фейлетону в мережі зараз говорити складно. З одного боку, фейлетон часто характеризують як жанр революційний, бунтарський, опозиційний і дисидентський. Саме до такої журналістики якнайкраще пасує «всесвітня павутина», контролювати яку незрівнянно складніше, ніж друковані видання чи аналогові електронні ЗМІ. Інтернет здатен блискавично поширювати інформацію, не тільки смислову, але й емоційну, візуальну. Такі можливості створили підстави для того, щоб Інтернет посів особливе місце у сфері засобів масової інформації. Як зазначає В.Павлів, Інтернет створює для розвитку журналістського фейлетону й інші сприятливі умови. «Наприклад, з якими ризиками стикалися автори фейлетонів у «паперових виданнях»? По-перше, не знали, чи піде стаття у свіжий номер, або чи не «зів'яне» до наступного, якщо редактор вирішить замінити його чимось актуальнішим. По-друге, не завжди мали вплив на правку власних текстів і підбір до них ілюстративного матеріалу. По-третє, не мали змоги дізнатися про реальну читабельність і оцінку їхніх фейлетонів. Інтернет же все це змінив. «Журналістський фейлетон у Інтернет-виданні може бути миттєвою реакцією на важливу суспільну подію. Автор може сам (за погодженням з редакцією, звісно) поставити на сайт свій текст у такому вигляді, як він забажає. І нарешті, так само миттєво може отримати реакцію читача на форумі під статтею з похвалою чи критикою, а за допомогою автоматичних лічильників відвідування може теж перекоонатися в реальній популярності свого тексту» [4, с.163]. Позитивною і відмінною від традиційних ЗМІ є також можливість розміщення поруч із текстом фейлетону аудіо та відеоматеріалів, слайд шоу тощо, що збільшить ефект виразності та інформативності. Та фахівці попереджають і про загрози. Назвемо, наприклад, такі:

1. Анонімність автора або видання (неофіційність існування сайту, віддаленість «робочого місця» журналіста) можуть провокувати порушення журналістської етики й утрату почуття міри, потурання невибагливим смакам та нездоровому інтересу до сенсацій.

2. Використання в Інтернет-медіа дезінформації для розповсюдження, що знижує довіру до них та матеріалів, що в них розміщені.

3. Масовість публікацій та часто невисокий рівень професійності (майстерності) авторів. Часто зазначається, що в Інтернеті багато пишуть або коментують люди, яких не взяли б у жодне пристойне видання.

4. Проблема заголовків у мережі. У поважній журналістиці є правило, що чим гострішим є матеріал, тим у більш стриманих словах він повинен бути вираженим. Це стосується значною мірою і фейлетонів. Натомість, Інтернет вимагає заголовків якнайбільш дражливих, щоб користувач «клікнув», навіть якщо не буде дочитувати статті до кінця.

5. Можливість негайної реакції на реакцію читача. Не кожен автор тексту спокійно сприймає критику, часто це призводить до конфліктів [17; 18; 45].

Конкуренцію фейлетону як «викривальному» жанру в наш час починають складати різноманітні гумористичні шоу, у яких автори й актори можуть прямо критикувати як окремих особистостей (політиків, чиновників тощо), так і певні явища й події. Певним чином популярність фейлетону знижують і соціальні мережі. Можна не особливо перейматися художністю тексту, а напругу написати якийсь сатирично-критичний пост і отримати жаданий соціальний ефект.

Наприкінці зазначимо, що жанр фейлетону дещо змінюється, трансформується під нові характеристики ЗМІ та соціальні умови, але все ж таки ще має помітний потенціал.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Галан Ярослав. Твори у чотирьох томах / Я.Галан. – Т.4. Памфлети, фейлетони, нариси, статті. – Київ: «Наукова думка» 1980. – 847 с.
2. Капелюшний А. Сатиричний журнал «Червоний перець» / Анатолій Капелюшний. – Львів, 1986. – 144 с.
3. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Видання друге / В.Лесин, О.Пулинець. – Київ, Радянська школа, 1965. – 432 с.
4. Павлів Володимир. Журналістський фейлетон у інтернеті: можливості та загрози // теле- та радіожурналістика. – 2013. Випуск 12. – С. 161-165.
5. Павлів Володимир. Журналістський фейлетон і професійна етика // теле- та радіожурналістика. – 2015. Випуск 14. – С. 77-81.
6. Почапська Світлана. Фейлетон як провідний жанр сатиричної публіцистики 1917–1921 рр. (за матеріалами газет Наддніпрянської України) // Українська мова і література в школі. – №6. – 2007. – С.42-44.
7. Сніцарчук Л.В. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20-30 рр. XX ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Л.Сніцарчук. – Львів, 2001. – 240 с.
8. Шпилька Олесь. І сміх і гірх за синім морем / О.Шпилька. – К.: Смолоскип, 2001. – 264 с.

REFERENCES

1. Halan, Yaroslav. (1980). Tvory u chotyrokh tomakh / T.4. Pamflety, feiletony, narysy, statti. [Works in four volumes / Vol.4. Pamphlets, feuilletons, essays, articles]. Kyiv: «Naukova dumka».
2. Kapeliushnyi, A. (1986). Satyrychnyi zhurnal «Chervonyi perets» / [Satiric magazine “Red pepper”]Lviv.
3. Lesyn, V.M., Pulynets, O.S. (1965). Slovyk literaturoznavchykh terminiv. Vydannia druhe. [Dictionary of literature terms. Second edition]. Kyiv, Radianska shkola.
4. Pavliv, V. (2013). Zhurnalistyskyi feileton u interneti: mozhlyvosti ta zahrozy // tele- ta radiozhurnalistyka. [Journalistic feuilleton in the Internet: properties and threats // tele- and radio- journalism].
5. Pavliv, V. (2015). Zhurnalistyskyi feileton i profesiina etyka // tele- ta radiozhurnalistyka. – [Journalistic feuilleton and professional ethics // tele- and radio- journalism].
6. Pochapska, S. (2007). Feileton yak providnyi zhanr satyrychnoi publitsystyky 1917–1921 rr. (za materialamy hazet Naddniprianskoi Ukrainy) // Ukrainiska mova i literatura v shkoli. [Feuilleton as a leading genre of satire publicist of 1917-1921 (by the materials from newspapers of Ukraine of Naddniprianshchyna) // Ukrainian language and literature at school].
7. Snitsarchuk, L.V. (2001). Ukrainiska satyrychno-humorystychna presa Halychyny 20-30 pp. XX st.: istoriko-funktsionalnyi aspekt ta interpretatsiini osoblyvosti. [Ukrainian satiric-humoristic press of Halychyna in 20s-30s of the XXth century: historic-functional aspect and interpretational specific features]. Lviv.
8. Shpylka, O. (2001). I smikh i hrikh za synim morem [Laughter and sadness across the blue sea]. Kyiv: Smoloskyp.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Семенюк – доктор філологічних наук, професор, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: вплив соціальних факторів на мову, лінгвістика тексту, мовна комунікація.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oleg Semeniuk – Doctor of Sciences (Philology), Professor, President of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Sphere of scientific interests: the impact of social factors on language, text linguistics, linguistic communication.

УДК 811. 111. 81'42

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ АВТОРСЬКИХ ВІДСТУПІВ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Ірина АРХІПОВА (Бахмут, Україна)

e-mail: nahemaa@ukr.net

АРХІПОВА Ірина. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ АВТОРСЬКОГО ВІДСТУПУ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Стаття присвячена виявленню комунікативно-прагматичних характеристик авторського відступу в англомовних художніх прозових текстах XIX–XX ст., а саме виявленню комунікативних стратегій, що реалізуються ними в художньому тексті. Комунікативна стратегія реалізується сукупністю комунікативних тактик, які є певними мовленнєвими діями,

спрямованими на реалізацію комунікативної стратегії. На основі лінгвопрагматичного підходу визначено комунікативні стратегії (апелятивну, директивну, сугестивну, регулятивну) реалізації інтенцій адресанта.

Ключові слова: авторський відступ, комунікативні стратегії, інтенція адресанта, контекст.

ARKHIPOVA Irina. COMMUNICATIVE STRATEGIES OF AUTHOR'S DIGRESSION IN THE ENGLISH PROSE

To ensure the coherence of literary text a significant role belongs to the different types of text insertions focusing the reader's attention on the necessary information and contributing to the expressiveness, emotional and aesthetic effect. Topicality of the given work is determined by its correspondence to the general direction of the modern linguistic studies from the theory of composition of the literary text to establish linguistic and pragmatic properties of the composition-and-plot, composition-and-structural as well as composition-and-semantic units of the text. The article focuses on revealing pragmatic properties of author's digression in English literary prose. The research has been made on the basis of English literary prose of the XIX-XX centuries. Author's digression is determined as an autosemantic compositional unit of literary text, which ensures semantic relationship of different elements of the text, performs emotional and esthetic, phatic and cognitive functions, and is considered to be explicit means in defining the author's and reader's images. Communicative strategies and tactics are a relatively new object of linguistic research compared with the language, text and even discourse thus the communicative strategies are increasingly becoming the subject of linguistic research. Still, at present there are no generally accepted definitions of the aforesaid concepts; their clear distinction and classification are lacking. In this article a communicative strategy is implemented by a set of communicative tactics, which are specific speech actions, focused on realisation of a communicative strategy. From the position of the linguopragmatic approach, the communicative strategies (appealing, prescriptive, suggestive, regulatory) of the addresser's intentions are defined.

Keywords: author's digression, communicative strategies, intention of the addressee, context.

Дослідження комунікативних стратегій у цілому, а також комунікативних стратегій авторських відступів і лінгвістичних особливостей їх реалізації зокрема, відповідає актуальним потребам сучасної лінгвістики.

Об'єктом роботи виступають авторські відступи в англійських художніх прозових текстах XIX-XX століть. Матеріалом дослідження слугували англійські художні прозові тексти XIX-XX століть. Авторський відступ визначено як автосемантичну композиційно-смыслову одиницю художнього тексту, що забезпечує смыслову зв'язність тексту, виконує емотивно-естетичну, фатичну, когнітивну функції і у такий спосіб виступає експліцитним засобом визначення образу автора в тексті.

Комунікативні стратегії, як сукупності цілеспрямованих дій у моделі породження і розуміння мовлення, можуть бути різними за своєю природою: Т. А. ван Дейк [5] виділяє пропозиційні стратегії, стратегії локальної когеренції (зв'язність), продукційні стратегії, макростратегії, іншими дослідниками розглядаються схематичні, сценарні стратегії, стилістичні і розмовні стратегії [6; 10].

Услід за І. Н. Борисовою під комунікативною стратегією розуміємо "спосіб організації мовленнєвої поведінки відповідно до задуму, інтенцій комуніканта. У широкому сенсі комунікативна стратегія є над завданням мовлення, що диктується практичними мовця" [2, с. 110]. Комунікативна стратегія реалізується сукупністю комунікативних тактик, які є певними мовленнєвими діями, спрямованими на реалізацію комунікативної стратегії.

Проаналізувавши авторські відступи, ми виділили наступні комунікативні стратегії, що реалізуються ними в художньому тексті: регулятивну, директивну, апелятивну, сугестивну.

Регулятивна стратегія тексту є однією з видів мовної стратегії, яка визначається як "комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети". Своєрідність регулятивної стратегії полягає у тому, що вона відображає поетапний процес регулювання пізнавальної діяльності адресата засобами тексту з метою ефективного спілкування з адресатом. Як відзначає Н.С. Болотнова, регулятивна стратегія тексту тісно пов'язана з його комунікативною стратегією, будучи її складовою, засобом, що дає ключ до усвідомлення авторського задуму, його цілей і мотивів [1, с. 164]. Через регулятивну стратегію тексту і відбувається залучення адресата до світогляду автора.

Директивна стратегія актуалізується у мовленнєвих актах типу директива (заклик до адресата зробити щось / не робити чогось).

Під сугестією тексту розуміємо таку якість тексту, за наявності якої текст може чинити вплив на реципієнта, тобто впливати на об'єкт.

Основна мета адресанта при реалізації апелятивної стратегії – виразити свої почуття, емоції, оцінки, комунікативні інтенції, переваги, настрої відносно мовних проявів адресата і комунікативної ситуації в цілому.

Так, наприклад, у наведеному фрагменті з роману С. Моема "Вістря бритви" підкреслений текст є конвергентним авторським відступом, виступає філософським міркуванням з теми батьки – діти:

"I used to listen to the monks repeating the Lord's Prayer; I wondered how they could continue to pray without misgiving to their heavenly father to give them their daily bread.) Do children beseech their earthly father to give them sustenance? They expect him to do it, they neither fell nor need to feel gratitude to him for doing it, and we have only blame for a man who brings children into a world that he can not or won't provide for..." [9, с. 257].

Адресант застосовує різні комунікативні стратегії: у першому реченні – апелятивну, в другому – сугестивну. Так, у першому висловлюванні авторського відступу він апелює до адресата з питальним реченням в очікуванні отримати "так / ні" відповідь, а у другому – застосовує сугестивну стратегію емоційного впливу на читача, яка реалізується складносурядним реченням, ускладненим паралельними синтаксичними конструкціями із складною інфінітивною структурою. Адресант несподівано з'являється свідомою, досвідченою, глибоко переконаною в тому, про що йде мова, особистістю. Іntenцією автора виступає бажання дати адресатові знання про світ, передати йому свій життєвий досвід.

Теорія комунікативних стратегій вписується у загальну теорію художньої комунікації, оскільки спирається на такий актуальний напрям сучасної лінгвістики, як теорія мовної особистості. Вивчення конкретних комунікативних стратегій у художньому тексті немислиме без звернення до мовної особистості автора, що їх використовує. Аналіз комунікативних стратегій дає можливість виявити специфіку взаємозалежності акту їхнього вибору і процесу реалізації від індивідуальних особливостей мовної особистості автора, який є представником певного літературного напрямку.

Слід розрізняти такі поняття, як "автор-творець" і "автор-особистість". "Автор-особистість" – це конкретна реальна особа зі своєю біографією, власним характером, слабостями і достоїнствами. Образ "автора-творця" входить нарівні з образами персонажів у художню структуру твору. Про образ "автора-творця" доводиться говорити не лише тоді, коли оповідь ведеться "від автора", не лише тоді, коли образ автора виступає в різноманітних комбінаціях з образом оповідача і персонажами, але і тоді, коли автор прагне сховатися, зникнути, тобто коли оповідь ведеться від першої особи [4, с. 70].

Авторський відступ постійно фіксує подробиці світогляду, пріоритети автора, періодично вказуючи на переважаючі на цей момент вектори його розвитку. Він відображає ієрархію реальної значущості: найбільш реальне, важливе на цей момент і фіксується в авторському відступі. До референтів авторського відступу можна віднести: почуття, гроші, кар'єру, одяг, будинок, політичну ідеологію і релігійні переконання, керівну посаду, славу, дружбу, географічне положення. Ці пріоритети мають свою ієрархію. Зрозуміло, що автор не може ставитися з важливістю тільки до одного аспекту, він будує ієрархію своїх пріоритетів, наприклад, для автора жіночої статі це, в основному, кохання, сім'я, почуття і т. д., для автора чоловічої статі – кар'єра, робота, гроші, кохання, сім'я.

Мотиваційною основою авторського відступу виступають наступні чинники: 1) метафізичний аспект, який займає вищий рівень значущості для людини; 2) психологічний аспект – що стосується стереотипів, які включають все те, що відноситься до інтелекту; 3) біологічний аспект, стан здоров'я, тілесна чистота; 4) позиційний аспект, тобто особиста позиція в соціальному контексті.

Для правильної інтерпретації авторського відступу треба взяти до уваги той факт, що кожен авторський відступ є самостійним сюжетом, навіть якщо інтенціональність різних його відступів залишається незмінною.

Тема авторського відступу може переходити з контексту в контекст, може мінятися. Зміна, процес, становлення – це досвід реального для автора. Усе те, що з'являється у відступі, – символи його індивідуалізації – показники реального і усіх його змін.

Говорячи про такі поняття, як "образ автора", "точка зору" і "інтенція автора", ми приходимо до висновку, що між ними встановлюються ієрархічні стосунки: формування ідеї певного твору зумовлене точкою зору, що представляє образ автора. Точка зору автора, яка міняється у зв'язку з життєвими обставинами, впливає на образ автора і його інтенцію, призводить до його еволюції, що обов'язково відображається у композиційно-мовній матерії твору. Одна точка зору цього автора може сформулювати і формує ряд концептів, кожен з яких локалізується в окремому, своєму, тексті.

Потік мовної свідомості, відбиваний у тексті художнього твору, має певну ідеологічну спрямованість. Це те, що турбує автора, що він хоче сказати і як він це робить, а отже, і те, як він сам проявляється у своїй творчості. Художній текст – віддзеркалення особистості самого автора, його світогляду, творчого методу і мови. Правильно зрозуміти специфіку і суть потоку свідомості автора – означає підібрати потрібні "ключі" до аналізу його твору, сфокусувати в головному усі складові і рівні тексту. Об'єкт і суб'єкт зображення в художньому творі тісно пов'язані.

Особливий інтерес представляє те, що авторські відступи дозволяють встановити авторську інтенцію в описуваних подіях, представити авторське бачення дійсності і прочитати авторську індивідуальність. Авторські відступи передають фонові знання автора про типові для цього випадку моделі поведінки, про типові реакції, емоції. Авторські відступи – це голос автора в творі, тобто відступам властива здатність передавати адресатові авторську позицію, його комунікативний намір, його інтенції.

Динамічні стереотипи, за твердженням О.С. Кубрякової, склалися в мозку людини у міру того, як він опанував мову, тут відіграють свою визначальну роль. Це і робить мовлення людини дуже близьким до автоматичного у цілій низці відношень. Зберігаються такі стереотипи в пам'яті людини, у її внутрішньому лексиконі. У внутрішньому лексиконі зберігаються не лише слова, але і визначені, вироблені за час існування цієї мови синтаксичні схеми, тобто абстрактні зразки його в тексті і в певних реченнях [3, с. 31]. Іншими словами, це ієрархічно впорядковані репрезентації певних стандартних ситуацій дійсності. Вважається, що в довгостроковій пам'яті людини зберігається великий набір різноманітних фреймів, які актуалізуються під час виникнення нових сцен.

Так, зауваження і авторські відступи автора-чоловіка в одній і тій же ситуації або в одному і тому ж контексті ніколи не будуть ідентичні авторським відступам автора-жінки, автор зрілого віку вживає інші відступи, засновані на його життєвому досвіді, на відміну від юного автора; відступи віруючого автора, відповідно відрізняються від відступів невіруючого і так далі.

Авторські відступи можуть передавати фонові знання автора про типові для певного випадку моделі поведінки, про типові реакції, емоції.

У фрагменті з роману Р. Кіплінга "Світло згасло" ми виділили авторський відступ узагальню вального-уточнювального характеру. Його включення у текст сприяє перемикаючій уваги адресата з конкретного, про що йдеться в оповіді, у яку включається авторський відступ, на абстрактне, таке, що відноситься до невизначеного об'єкта *a woman*:

"Now, thanks to a vicious little housemaid's folly, there was nothing to look for – not even the hope that he might some day take an abiding interest in the housemaid. Worst of all, he had been made to appear ridiculous in Maisie's eyes. A woman will forgive the man who has ruined her life's work so long as he gives her love: a man may forgive those who ruin the love of his life, but he will never forgive the destruction of his work.

"Tck--tck--tck", said Dick between his teeth, and then laughed softly. 'It's an omen, Bessie, and--a good many things considered, it serves me right for doing what I have done...' [8, с. 220].

У цьому відступі інтенцією автора є показати відмінності у ставленні до кохання чоловіка і жінки. Тут автор узагальнено висловлює свою думку про моральну поведінку представників різної статі (*a woman, a man*). Конвергентність створюють паралельні конструкції з підрядними означальними реченнями (*who has ruined her life's work, who ruin the love of his life*). Виступаючи філософом-мислителем у цій ситуації, адресант розраховує на те, що його думка незаперечна в цьому питанні, і це виражається майбутнім простим часом (*A woman will forgive the man, he will never forgive the destruction of his work*). Скупченість паралельних конструкцій сприяє концентрації мислення адресата на одній темі. Констативи, які складають цей авторський відступ, впливають на формування точки зору адресата, розширення його світогляду. Таким чином реалізується регулятивна стратегія включення авторського відступу в художній текст.

У виявлених нами в ході дослідження авторських відступів реалізуються різні стратегії адресанта (регулятивна, сугестивна, директивна, апелятивна) залежно від його інтенції:

вплинути на формування світогляду, закликати до здійснення якої-небудь дії або спільних дій, активізувати розумову діяльність адресата і так далі

Так, наприклад, в уривку з роману Е. Хемінгуея "По кому б"є дзвін" ми підкреслили текст авторського відступу, у якому автор прагне активізувати адресата до того, щоб він постарався сформулювати свої погляди на питання, яке розкривається в контексті:

«I hated the shooting of the guard and it made me an emotion but that is passed now. How could the Ingles say that the shooting of a man is like the shooting of an animal? In all hunting I have had an elation and no feeling of wrong. But to shoot a man gives a feeling as though one had struck one's own brother when you are grown men. And to shoot him various times to kill him. Nay, do not think of that. That gave them too much emotion ...» [7, с. 472].

Цей авторський відступ включається у текст основної оповіді розділовим сполучником *but*, що створює деяку логічну паузу в оповіді і примушує адресата замислитися про описувані події. Відступ не впливає на загальний хід розвитку сюжету, але пов'язаний з основним текстом тематично. У цьому філософському міркуванні адресант абстрактно говорить про те, що відчуває людина, яка тримає в руках зброю (*to shoot a man gives a feeling as though*). Генералізованість цього відступу створюють граматичні маркери: неозначений артикль з іменником в однині, дієслово-присудок у формі теперішнього простого часу. Сугестивна стратегія включення цього авторського відступу в текст полягає в емоційній дії на почуття адресата, тому адресант звертається до адресата, вживаючи займенник *you*, тим самим вказуючи на те, що адресант дуже добре розбирається в почуттях і думках адресата.

Причиною включення відступу є завдання продемонструвати своє власне знання теми, здатність розуміти психологію людини в умовах військових дій: *But to shoot a man gives a feeling as though one had struck one's own brother when you are grown men.*

Зважаючи на високу міру суб'єктивності авторського відступу, інтенція автора полягає в передачі індивідуально-образної характеристики цього явища (*to shoot a man gives a feeling as though one had struck one's own brother*), де виявляється особисте, авторське ставлення до того, що відбувається. Інтенція автора полягає і в тому, щоб виразити свою позицію до подій, які відбуваються на війні. Адресант порівнює вбивство на війні зі вбивством рідного брата, і тим самим дає відчуття адресатові, що він, адресант, як він ставиться до війни.

Через свій задум, який розгадується на рівні визначення інтенції адресанта, адресат розуміє суть художнього твору, його ідейну, композиційно-структурну і мовну (стильову) єдність. Авторська інтенція, як імпліцитно-експліцитна категорія, закодована в тексті адресантом і декодована в ході певних розумових операцій адресатом, є особливістю змісту тексту.

У ході нашої роботи ми дійшли висновку, що в авторських відступах надзвичайно глибоко закладені певні інтенції, спрямовані на створення перлокутивного ефекту, який сприяє атмосфері комунікації діади автор-читач. Авторський відступ створює додаткову картину на ту тему, яка розкривається в основній оповіді. В авторському відступі відображається позиція автора відносно подій, що розвиваються, і це віддзеркалення охоплює ті поточні моменти, які повинні справити повне враження на точку зору адресата.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста: словарь-тезаурус / Н. С. Болотнова. – Томск : Изд-во ТГПУ, 2008. – 384 с.
2. Борисова И.Н. Категория, цели и аспекты текстового анализа / И.Н. Борисова // Жанры речи: сб. науч. ст. – Саратов. : Колледж, 1999. – С. 81–101.
3. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – 234с.
4. Одинцов В. В. Стилистика текста / В. В. Одинцов. – М. : Наука, 1980. – 263с.
5. Dijk T. A. van Macrostructures: an Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition Text / T. A. van Dijk. – Hillsdale, N.Y. : Erlbaum, 1980. – 317p.
6. Gumperz J. J. Discourse Strategies / J. J. Gumperz. Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – 225 p.
7. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls / E. Hemingway. – Moscow : Progress Publishers, 1981. – 560 p.
8. Kipling R. The Light That Failed / R. Kipling. – Moscow : Progress Publishers, 1975. – 286 p.
9. Maugham W. S. The Razor's edge. / W. S. Maugham. – М. : "Менеджер", 2004. – 320 p.
10. Tannen, D. Talking voices: repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse Текст. / D. Tannen. – Cambridge : Cambridge University Press. – 2nd edition, 2007. – 273 p.

REFERENCES

1. Bolotnova, N.S. (2008). Kommunikativnaya stilistika teksta: slovar-tezaurus. [Communicative stylistics of text: thesaurus]. Tomsk.
2. Borisova, I.N. (1999). Kategorija celi i aspekty tekstovogo analiza// Zhanry rechi. [Category of aim and aspects of text analysis // Speech genres]. Saratov.
3. Kubryakova, E. S. (1991). Chelovecheskiy faktor v yazyke. Yazyk i porozhdenie rechi. [Human factor in language. Language and speech production]. Moscow.
4. Odintsov, V. V. (1980). Stilistika teksta. [The stylistics of the text]. Moscow.
5. Dijk, T. A. van (1980). Macrostructures: an Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition Text. Hillsdale, N.Y. : Erlbaum.
6. Gumperz, J. J. (1982). Discourse Strategies. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Hemingway, E. (1981). For Whom the Bell Tolls. Moscow: Progress Publishers.
8. Kipling, R. (1975). The Light That Failed. Moscow: Progress Publishers.
9. Maugham, W. S. (2004). The Razor's edge. Moscow: Manager.
10. Tannen, D. (2007). Talking voices: repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse. Cambridge: Cambridge University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Архіпова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Бахмут).

Наукові інтереси: лінгвістика англomовного тексту, прагматика, когнітивістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Irina Arkhipova – Candidate of Philology, Associate Professor of German Philology Department, Horlivka Institute for Foreign Languages HSEE “Donbass State Pedagogical University” (Bakhmut).

Scientific interests: text linguistics, pragmatics, cognitive linguistics.

УДК 821.111

ДЖАЗОВІ РИТМИ І ЗВУКИ ВІЙНИ У ЗБІРЦІ ОПОВІДАнь Р. ДАЛА “ПЕРЕХОДЖУ НА ПРИЙОМ”

Лідія БІЛОНОЖКО (Київ, Україна)

e-mail: bilonozhkov@ukr.net

БІЛОНОЖКО Лідія. ДЖАЗОВІ РИТМИ І ЗВУКИ ВІЙНИ У ЗБІРЦІ ОПОВІДАнь Р.ДАЛА “ПЕРЕХОДЖУ НА ПРИЙОМ”

Стаття присвячена розгляду збірки оповідань англійського письменника Р. Дала. Акцентується зв'язок творів з джазовим мистецтвом. Зазначається, що звернення до творчого експерименту продиктовано наявністю кризи європейської цивілізації. Виявлено, що жанровий зміст блюзової композиції реалізується як засіб конструювання образу військового льотчика, ретайм слугує метафорою міжнародного діалогу та свободи.

Ключові слова: джаз, перекодування, інтермедіальність, ліричний герой, ідеологія

BILONOZHKO Lidia. JAZZ RHYTHMS AND SOUNDS OF WAR IN R. DAHL'S SHORT STORIES COLLECTION “OVER TO YOU”

The article deals with the collection of short stories by R. Dahl “Over to You”. It has been stated that this very collection hasn't been researched enough as most publications on Dahl's fiction have been mostly focused on Children's literature. The stories' plots and ideas are oriented to universal things showing more generalized than specific characters and events. Special attention has been paid to the plot structure of “African Story”, since it demonstrates the principle of syncopated rhythm, which is one of the most significant features of jazz music. Besides, the story allegorically summarizes the fascism ideology. In “Yesterday was beautiful” reference to O. Spengler's “Decline of the West” has been traced regarding author's interest to implication of jazz techniques in his artistic language. Mythological background has been analyzed and interpreted in this novel in it's relation to the author's views on modern European culture. In “A Piece of Cake” story the codes of blues, ring-shouts and ragtime have been identified as key. Ironic and romantic features exposed at the end of the novel have been considered as introduction to the next “Madam Rosette” story. Footsteps sound mentioned by narrator as a part of characters' features has been regarded as key code of ragtime in several short stories of this collection. In “Madam Rosette” telling about pilots' day off and being out in Cairo the author skillfully creates an aesthetic picture showing transfer of music genre into the literary piece. It has been admitted that this picture comprises heterogeneous elements including the plot itself, the place, characters' appearance details, their conversations and behavior. The conclusion of ragtime's intercultural interaction actualizing has been made. “Death of an Old Old Men” story has been identified as the most significant in the aspect of jazz re-coding, showing two points of view through narration and implementing in turn the technique of choir and soloist interaction. The story told from the first person, full of feelings and emotions, introduces the main character point of view while the third person narration sounds like documentary evidence. In “Beware of the Dog” short story actualizing of ragtime code through visualizing black and white colors has been suggested.

Key words: jazz, re-coding, intermediality, lyrical hero, ideology.

Відомий в усьому світі англійський письменник Р. Дал здобув свою популярність передусім як автор дитячої літератури. Передусім найбільшої слави принесли автору його твори “Чарлі шоколадна фабрика”, “Джеймс і гігантський персик”, “Фантастичний містер Лис”, “Відьми”, “Матильда”. Власне саме цим творам присвячена найбільша кількість публікацій в українських філологічних студіях.

Помітний інтерес серед філологів становлять питання, пов'язані з особливостями перекладу передусім дитячої літератури письменника. Аналізу мовностилістичних особливостей відтворення картини чарівного світу в дитячих творах Р. Дала присвячено дисертацію Миколишеної Т.В. [4]. Прагматичні стратегії перекладу роману “Чарлі Шоколадна фабрика” аналізуються у статті Рубан В.С. [6]. Статівка А.О. звертається в тому числі до творчості Дала, досліджуючи особливості відтворення іноземного акценту в англо-українських перекладах [7]. О. Панько піднімає проблему реципієнта-дитини в творчості Р. Дала [5].

Проте в творчому доробку автора наявна також чимала кількість творів для дорослих. Серед них – повісті, оповідання, романи, документальні драматичні твори, поезія і кіносценарії. Переважно дослідження оповідань Роальда Дала зосереджуються на розгляді тематики, проблематики, особливостей образів та ідей. Так, Ханс Хендфріссон детально розглядає в оповіданнях письменника поетику макабричного (macabre – від “похмурий”, “страшний”, “смертельний”), мотиви жіночої та чоловічої помсти, мотив покинутих дітей, божевілля [10]. Про постмодерністську спрямованість, а також зв'язок з різними видами мистецтва у творчості Дала зазначає у своїй статті Т. Кушнірова [3]. Крім того, питанням емотивної організації та дослідженню особливостей стилю збірки оповідань “Поцілунок” присвячена ще одна публікація дослідниці, де вона доходить висновку, що в своїх оповіданнях письменник вдало поєднує новелістичну традицію, фольклорні мотиви та сюрреалістичний чорний гумор [2, с. 77].

Навіть побіжний огляд наукових джерел, присвячених творчості Р. Дала, свідчить про необхідність подальшого критичного вивчення доробку письменника. **Мета** цієї статті полягає в тому, щоб простежити зв'язок поетики оповідань збірки Р. Дала “Переходжу на прийом” з особливостями джазової естетики. *Актуальність теми* продиктована необхідністю систематизації художніх явищ, що спостерігаються в літературі модернізму, зокрема літературі міжвоєнного та післявоєнного періоду. Отже для досягнення цієї мети слід було виконати наступні завдання: надати загальну характеристику збірці оповідань Р. Дала “Переходжу на прийом”, застосувати прийоми інтермедіального аналізу до вивчення особливостей поетики збірки.

Десять оповідань збірки “Переходжу на прийом” об'єднані тематикою війни, зображуючи здебільшого тривожні будні військових льотчиків. Ліричний герой оповідань – військовий пілот. Збірці притаманний виразний автобіографічний характер, проте навряд чи можна віднести бодай одне з цих оповідань до якогось конкретного жанру автобіографічної прози (мемуари, спогади, автобіографії), тобто літератури факту.

Герої оповідань демонструють типово-узагальнені риси учасників-очевидців війни. На місці того ж Чарлі, Пітера, Стега, Стафі (“Дуже просто”, “Мадам Розет” “Вони ніколи не постарішають”), маленької Катіни з однойменного оповідання, або тієї ж матері, яка чекає на сина з війни в оповіданні “Лише це”, могла бути будь-яка інша людина.

Досить символічно, що завершується збірка оповіданням “Хтось схожий на тебе”, де йдеться про двох вояків, що зустрілися наприкінці війни. Автор наголошує на зовнішніх та внутрішніх змінах, на стані безпорадності колишніх військових, які віддали найкращі роки свого життя безглуздій війні й тепер намагаються позбутися нав'язливих спогадів про масові вбивства, які вони вчиняли, несучи службу. Назва цього оповідання створює глибокий контекст діалогізму. Будучи сам продуктом війни, письменник ніби звертається до своїх побратимів, запрошуючи разом розділити біль, про який наважились вперше заявити представники втраченого покоління.

На тлі всіх оповідань збірки “Переходжу на прийом” дещо осторонь стоїть “Африканська історія”. В ній події Другої світової війни другорядні, слугують лише фоном для основної сюжетної лінії, а отже імітують синкопу – перенос слабкої долі на початок музичної фрази.

В центрі оповіді – історія, розказана африканським білошкірим льотчиком, який, у зв'язку з несправністю літака, одного разу здійснив вимушену посадку в містечку, що недалеко від пустелі Найробі. На щастя пілот натрапив на старого чоловіка, який і прихистив його до того часу, коли вояка не знайшли. Повернувшись до військової частини, льотчик

написав історію, яку розповів йому старий. На цьому, власне і завершуються оповідь, що відповідає тематиці збірки.

Натомість перед читачем постають події, пов'язані з цим старим чоловіком й таким собі Джадсоном, який мав дуже незвичну ваду: його дратували різні звуки. Через це, зокрема, він калічить собаку, який належав старому, бо пес, мовляв, весь час лизав свою лапу, і ці звуки доводили Джадсона до божевілля. Події розгортаються у звичному для Дала парадоксально-саркастичному ключі. Джадсон помирає від укусу змії, чатуючи за порадою старого чоловіка на хитрого злодія, що вночі краде молоко в корови (корова, між іншим також надокучає дивакуватому персонажу звуками, які супроводжують її під час жування їжі).

Перед цим під час розмови зі старим чоловіком у його будинку за чашкою чаю герой зізнається, що за своє життя знищив багато собак. Фактично, знаючи, що причиною зникнення молока вранці є змія, старий чоловік свідомо влаштовує це полювання для того, щоб помститися за зло, заподіяне його чотирилапому й усунути можливість для подальшого поширення цього зла.

Окрім власне макабрично-гротескного сюжету, від якого віє певним зловісним дикуномством, впадає в око представлена письменником ідея про абсурдно-хворобливі упередження, породжені людською психікою. Упередження, що стають причиною звірства. Зважаючи на те, що оповідання є частиною збірки, яка присвячена війні, можна стверджувати, що в образі Джадсона алегорично відтворено побудовану на національних упередженнях фашистську концепцію Другої світової війни. В свою чергу, сюжетна лінія строго чоловіка виражає ідею неминучої загибелі зла. Це єдине оповідання збірки, в якому зображено вбивцю – садиста.

Найбільш лаконічним у збірці постає оповідання “Вчорашній день був красивим”. Події відбуваються в Греції. Загублений пілот шукає людину, яка могла б перевезти його на човні до материка. Віднайшовши Джоаніса, герой нарешті помічає, що жінка, яка привела його до старого власника човна, виглядає дуже старою. Мотив відкриття справжнього обличчя надає оповіді рис казковості, міфічності. З іншого ж боку, мотив переправи, а також місце дії, Греція, активізують у читача асоціації з міфологічною постаттю Харона. Так, само й учорашній день Європи, вважає письменник, був красивим. Сучасність оприявнює старіння, або “присмерк” цієї цивілізації. В ній народилося зло, фашизм, що винищує її зсередини. Загублений пілот прагне дістатися материка, тобто Європи, яка, відповідно до міфологічно-образного тлумачення змісту оповідання, постає царством померлих.

Зв'язок з мотивами “Присмерку Європи” Шпенглера в оповіданнях “Переходжу на прийом” закономірно мотивує заглиблення художнього мислення автора в джазову естетику як альтернативну класиці. Розкута музика афроамериканців, яка заявила про себе в 20-ті роки, така відкрита, вільна від будь-яких канонів чи стереотипів, самодостатня відповідала запитам культури, представники якої були виснажені війною емоційно й психічно.

Будучи полівалентним у своїх проявах (вокал, інструментальна музика, танець, вистава), джаз пропонував митцям нові зображально-виражальні засоби, інструменти, що дозволяли відтворити в тих же звичних рамках художньо-поетичної реальності інші, більш особистісні, але закорінені в проблему людської совісті та ідентичності, художні інструменти.

В оповіданні “Дуже просто” (A Piece of Cake) автор детально змальовує епізод контузії оповідача під час одного з бойових польотів. Знайшовши свого напарника після стрибка з парашутом в пустелі закривавленого, напівпритомного, але на щастя живого, Пітер вигукує “Jesus, I thought you were still inside. I came down half a mile away and ran like hell. Are you all right?”. При цьому сам потерпілий, який водночас є оповідачем, подає наступний коментар: “I heard his voice and I heard him dancing around and yelling like a madman and shaking my hand” [9, с. 136]. З одного боку, змальована картина дуже реалістична, але деталь танців по колу, божевільних криків, слова “Jesus”, “hell” навіюють асоціації з госпел – релігійними піснеспівами афроамериканців.

Те ж саме стосується й іншого епізоду, в якому пілоти розмальовують літаки кумедними картинками. Серед команди пілотів, що беруть участь у “стратегічно-творчому” заході, читач спочатку натрапляє на чоловіка у солом'яному капелюсі та сумним обличчям – узагальнений образ блюзмена.

Зображення на літаках провокують гучний сміх та дивну поведінку одного з героїв, Пітера: “His laugh began with a rumble and grew quickly into a belly-roar and he slapped his thighs with his hands <...> [9, с. 137]”; “He rocked from one side to the other and danced around <...> and he hopped about on his toes, shaking his head and chortling like a madman [9, с. 137]”. Згодом до героя приєднуються й інші персонажі, які починають танцювати в колі. Танці в колі, образ божевільної людини, яка стрибає навшпиньках, згинається, розкачується на піску, видаючи звуки, що схожі на гул, відсилають до рінг-шаутів – афро-американських ритуальних пісень медитативного характеру з християнським змістом. Деструктивний варіант християнської молитви, запропонований Далем у цьому оповіданні, насправді передає страшні відчуття безпорадності, які переживали вояки.

Мотив красивої жінки, своєрідної музи джазмена, реалізований у оповіданні в образах медсестри, а також літака, який оповідач вважає найкрасивішою дівчиною в світі: “I looked down and saw the curve of her neck and the gentle slope of her pale shoulders and I saw her slender arms eager and outstretched”. Наприкінці оповідання наратор чує кроки медсестри, яка зникає за дверима, але в тексті автор наголошує на факті звучання: “I heard the sound of her footsteps as she walked across the floor and I heard her open the door and shut it again”. Деталь кроків та коливального руху ніби перекидають місточок між двома оповіданнями. Знайомлячись із наступними подіями в “Мадам Розет”, читач водночас має змогу відчитати сліди регтайму [1].

Вирішивши розважитись, військові пілоти Стег і Стаффі одного дня вирушають до Каїру. Придбавши сонцезахисні окуляри у гарної дівчини, прогулявшись вулицями міста, хлопці телефонують до старої єврейки Мадам Розет, відомої власниці будинку розпусти, щоб домовитись про зустріч із продавщицею, яку дуже вподобав дев'ятнадцятирічний Стаффі. Згодом, проаналізувавши можливі негативні наслідки для подальшої кар'єри симпатичної єгиптянки, друзі вирішують скасувати угоду й відправляються до одного з місцевих барів.

Атмосфера розважального закладу так щедро-іронічно виписана на сторінках цього оповідання, згадки про темношкірих людей, проблему багатих і бідних у розмовах льотчиків, тема упереджених поглядів на зовнішність, мотив поневолення, саме місце дії, Африка, і врешті визволення жінок із будинку розпусти відлунюють мотивами Гарлемського ренесансу й вказують на зв'язок із джазовим мистецтвом. Передусім спадає на думку відомий спірічуел “Let My People Go”. Те, що треба було визволити саме жінок, також відсилає до епохи джазу, коли значного розвитку і поширення набуває феміністичний рух.

Змалювання втечі з будинку розпусти також містить у собі елементи перекодування регтайму – симбіотичного жанру джазового мистецтва, що поєднав у собі, здавалося б, зовсім різні речі: риси класичної, високої культури та народжену в середовищі підкореного народу простакуватість і розкутість. Відомо також, що регтайм запозичив техніку маршів, які використовувались у військових цілях. Все це представлено і в аналізованому нами оповіданні у зв'язку з епізодом втечі дівчат від Мадам Розет. Письменник згадує, що втікачки були одягнені у блискучі вечірні наряди, а поруч із ними марширували вояки-рятівники. Крім того, все це відбувалося при місячному сяйві – один із найбільш улюблених символів зокрема романтизму. Іронічне накладання своєрідних культурних маркерів відтворює в тексті матрицю регтайму.

Проте письменник демонструє вміння оперувати не лише образами, маркованими певним культурним змістом, але й мовними засобами, зокрема у досить вдалих спробах відтворити ритмічні та звукові особливості джазової музики. Найбільш визначальним, на нашу думку, в цьому аспекті видається перше оповідання під назвою “Смерть старої людини”.

У традиційному для Р. Дала парадоксальному руслі розповідь в оповіданні ведеться від вже померлої людини, яка наприкінці твору спостерігає за тим, що відбувається з її тілом. Тоді ж читач розуміє, що зміст всього оповідання – це ніби сповідь померлого льотчика. Сюжет твору досить простий. Одного дня талановитий військовий льотчик Чарлі вирушає на чергове завдання. Автор змальовує почуття страху, які переживає персонаж вже з першого рядка оповідання: “Oh God, how I am frightened [9, с. 120].” Під час польоту Чарлі вступає у

двобій із німецьким пілотом, обидва літака виходять з ладу та обидва льотчики стрибають з парашутом.

Під час польоту вони також бачать один одного й наратор знову повідомляє про свої відчуття-передчуття. Адже він мусить приземлитися на чужій території, на відміну від німця. Після приземлення німецький пілот убиває Чарлі. Символічно, що змальовуючи стан “зацькованого звіра” перед смертю, автор вживає те ж саме словосполучення “sound of footsteps”, що стосується наближення ворога до жертви. Тобто в найпершому оповіданні кроки, які водночас є складовою коду літературного регтайму [1], асоціюються зі смертю. В той час, як у “Це дуже просто” кроки медсестри символізують надію на відродження, початок нового життя.

Подібна семантична єдність утворює в тексті ритмічну структуру, основу водночас на контрасті та принципі “поклику-відповіді”, що також увиразнює зв’язок цілої збірки з джазовим мистецтвом. Водночас актуалізується міф про смерть і воскресіння. Вочевидь автор пов’язує надію на оновлення європейської культури саме з джазовим мистецтвом, що зуміло відродитися в період Гарлемського ренесансу.

Власне про те, що наратором виступає людина, якої вже немає в живих, читач дізнається наприкінці оповідання. Письменник вдається до експериментів з наративним матеріалом. Оповідь в оповіданні ведеться як від першої, так і від третьої особи, відтворюючи таким чином два ракурси фокалізації або два голоси.

Оповідь від першої особи сповнена ліричним змістом, вона відображає внутрішній емоційний стан героя. У голові Чарлі сплутуються думки про можливу смерть, ті радощі життя, яких він ще не пережив і власне сам страх, який, однак, тимчасово зникає під час бою. Натомість оповідь від третьої особи уособлює погляд на події з точки зору стороннього очевидця подій. Наратор дуже докладно, але беземоційно, у дусі Е. Хемінгвея “телеграфно” розповідає про хід жорстокого двобою. Він часто вживає прислівники “than” (тоді) і “now” (зараз). Двоголосся в оповіданні нагадує принцип поклику-відповіді між хором і солістом у негритянських спірічуел. Для оповіді від першої особи характерне використання блюзових ритмічних структур, зокрема блюзового квадрату: “But now I don't have to do any of that. Thank Christ I don't have to do that now. I can just loosen up and let myself go [1; 9]”.

Блюзовий настрій, реалізований в голосі-оповіді від першої особи через асонанси, анафоричні висловлювання сприяє відтворенню потоку свідомості персонажа, глибини особистісних переживань, трагізму: “Now that I am alone I don't have to hide it; I don't have to hide anything any longer; “Like going home sometimes. Like walking through a wood. Like pouring out a drink <...> Like looking forward to weekends and like being alive every hour <...> [9, с. 121-122]”.

Цікаво, що в оповіданні “Смерть старої людини”, підкреслюючи глибоку старість у назві (“Death of An Old Old Man”), письменник ніяким чином не вказує на вік персонажа. В тексті фігурують лише часові періоди: чотири й три роки тому – приблизно той час, скільки тривала війна. В рецепції читача ці часові координати викликають асоціації з періодом молодості. Тобто за Р. Далем, людина, що пережила війну, – це людина дуже стара через те, що занадто часто думала про смерть, прощалася з життям.

Мотив старості, як вже зазначалося раніше, звучить і в оповіданні “Вчорашній день був красивим”. Ця сюжетно-ідейна лінія продовжується і в оповіданні “Вони ніколи не постарішають”. Тут автор вдається до використання елементів фантастичного. Один із команди пілотів на ім’я Фін невчасно повертається із завдання. За офіційною версією герой мусив зробити вимушену посадку, щоб відремонтувати літак. Проте насправді сам пілот не може згадати, що з ним трапилось, бо вважає, що прилетів вчасно, не усвідомлюючи, що насправді проминуло два дні. Лише через деякий час Фін усе пригадує. У небі він зустрівся з привидами пілотів, які загинули у ході військових дій.

В канві оповіді знову натрапляємо на вже згадувані нами прийоми джазової ритмізації та ключові коди блюзу та регтайму: “It was not a dark blue, nor was it a bright blue; it was a blue blue <...>”; “They were moving forward in a single black line, all at the same speed, all in the same direction, all close up, following one behind the other <...> [9, с.178].”

Оповідання “Стережись собаки” зображує епізод контузії та події “комфортного полону” пілота на ім’я Пітер Вільямсон. У стані поранення військовий стрибає з парашутом і опиняється нібито в лікарні Брайтона. Співставивши різні факти, герой робить висновок про перебування у Франції. Вирішальним у цьому аспекті є те, що крізь вікно біля одного з будинків він бачить вивіску “Стережись собаки”, написану французькою мовою.

Фрагмент тексту, що оповідає про стрибок з парашутом, сповнений цікавих образів, які побудовані за принципом контрасту й, апелюючи до зорових відчуттів, ритмізують оповідь: “It was so white that sometimes it looked black <...> He watched it as it turned from white to black, then black to white again, and the white stayed for a long time, but the black lasted only for a few seconds <...>” [9, с. 182-183].

Згодом читач розуміє, що гра світла і темряви, яка ніби імітує танець, метафорично провіщає обман. Саме обман асоціюється в оповіданні з білим, а правда – з чорним кольорами. Можливо, що мотив протиставлення білого і чорного також нав’язаний автору образом фортепіано, на якому виконували регтайм. Адже в оповіданні “Смерть старої людини” автор зазначає, що природжений пілот Чарлі, керував літаком кінчиками пальців “<...>and he flew his aircraft not with his hands but with the tips of his fingers <...>,” [9, с. 123].

Збірка оповідань “Переходжу на прийом” англійського письменника Р. Дала втілює задум письменника зсередини розкрити внутрішній світ військового льотчика, а також повідати про жахіття війни. Оповідання становлять собою ідейно-тематичну єдність, доповнюючи і розкриваючи зміст одне одного. У своїх творчих інтенціях письменник звертається до джазової естетики. Джаз репрезентує особистісну позицію, причетність до творення історії, рефлексію й іронічний критицизм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоножко Л. Перекодування джазу як вияв інтермедіальності: автореф. дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.01.05 “Порівняльне літературознавство” / Л.Білоножко. – Київ, 2016. – 21 с.
2. Кушнірова Т. Основні мотиви художньої прози Роальда Дала (на матеріалі збірки “Поцілунок”) / Т.Кушнірова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер. Філологія 2014. – №13 – с.74–78.
3. Кушнірова Т. Постмодерністські тенденції у дитячій прозі Роальда Дала [Електронний ресурс]. / Т. Кушнірова. – Електрон. Дані. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%B4%D0%B0/Downloads/Litpro_2015_5_29.pdf
4. Миколишена Т.В. Мовно-стилістичні особливості відтворення картини чарівного світу Р.Дала в англо-українському перекладі [Електронний ресурс] : дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.16. – Електрон. дані. – Житомирський державний університет імені Івана Франка МОН України; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018. – 256 с. – Режим доступу: http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/144052/%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf
5. Панько О. Літературна казка “Матильда” Роальда Дала: особливості рецептивного кола читача-дитини. [Електронний ресурс] / О.Панько // Актуальні питання гуманітарних наук. – Електрон. Дані. – 2015, Вип. 13 – Режим доступу: http://dspace.edu.ua/youngsc/AQGS/2015_13/216-%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D1%8C%D0%BA%D0%BE.pdf
6. Рубан В.С. Прагматичні аспекти перекладу казкової повісті Роальда Дала “Чарлі Шоколадна фабрика” [Електронний ресурс] / В.С. Рубан // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2008. – Вип.3, с. 71–75. – Режим доступу: <http://www.tsj.kherson.ua/archive/2017/3/15.pdf>
7. Статівка А.О. Особливості відтворення іноземного акценту в англо-українському перекладі [Електронний ресурс] / А.О.Статівка // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – Іноземна філологія 2017 – Вип. 85, С. 52–57. – Режим доступу: <http://docplayer.net/91276162-Osoblivosti-vidtvorennya-inozemnogo-akcentu-v-anglo-ukrayinskomu-perekladi.html>
8. Тимофеев В.Г. “Недобрый” волшебник Роальд Дал [Электронный ресурс] / В.Г.Тимофеев – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=42665>
9. Dahl R. The Collected Short Stories of Roald Dahl, Volume 1 [Electronic Resource] / R. Dahl – Vol.1. – 265 p. – access address: <file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%B4%D0%B0/Desktop/-Roald-Dahl.pdf>
10. Hendfrisson H. A Thematic Analyses of Roald Dahl’s Adult Fiction [Electronic Resource] : Bachelor Thesis Luea Unoversity of Technology – 2008, 47 p. – assess address: <file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%B4%D0%B0/Desktop/FULLTEXT01.pdf>
11. Scher S. Notes Toward a Theory of Verbal Music / S.Scher // Essays on Literature and Music (1967 – 2004) / ed. By W.Bernhart, W.Wolf. – New York, 2004. – P.23 – 37.

REFERENCES

1. Bilonozhko, L. (2016) Perekoduvannia dzhazu jak viav intermedialnosti. [Jazz Recoding as Manifestation of Intermediality]. Kyiv.

2. Kushnorova, T. (2014). Osnovni motivi khudozhnoi prosi Roalda Dala (na materialy zbirkі "Potsilunok") // Naukovi Visnik Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universitetu. – Philologia. Odessa. [Main Motives of Roald Dahl's Fiction (Based on "Kiss Kiss Collection") // Scientific Announcer of International Liberal Arts University]. Odessa.
3. Kushnirova, T. Postmodernistski tendencii u ditiachii prozi Roalda Dahlia [Postmodern Tendencies in Children's Prose of Roald Dahl] – file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%B4%D0%B0/Downloads/Litpro_2015_5_29.pdf
4. Mikolishena, T.V. (2018). Movno-stilistichni osoblivisti vidtvorennia kartini charivnoho svitu R. Dahla v anglo-ukrainskomu perekladі. [Language-Stylistic Peculiarities of R.Dahl's Magic Picture of the World Creation]. Kharkiv.
5. Panko O. (2015). Literaturna kazka "Matilda" Roalda Dahla: osoblivisti retseptivnoho kola chitacha-didini // Aktualni pitannia gumanitarnikh nauk. [Literary Fairy Tail "Matilda" by Roald Dahl: Peculiarities of Child-Reader's Receptive Audience // Actual Problems of Liberal Arts Studies]. Drohobich.
6. Ruban V.S. (2008). Pragmatichni aspekti perekladu kazkovoї povisti Roalda Dahla "Charli Shokoladna Fabrika". [Pragmatic Aspects of Translation of the Fairy Tale Story by Roald Dahl Charly and the Chocolate Factory // Scientific Announcer of Kherson State University]. Kherson.
7. Stativka A.O. (2017). Osoblivosti vidtvorennia inozemnogo aktsentu v angli-ukrainskomu perekladі // Visnik KHNU im. Karazina (Inozemna Philologia) // [Peculiarities of Foreign Accent Reconstitution in English-Ukrainian Translation // Announcer of Karazin KHNU (Foreign Philology)]. Kharkiv.
8. Timofeev V.G. "Nedobrii volshebnik Roald Dahl" // <https://www.litmir.me/br/?b=42665> [Unkind Magician Roald Dahl]
9. Dahl R. The Collected Short Stories of Roald Dahl, Volume 1 [Electronic Resource] / R. Dahl – Vol.1. – 265 p. – access address: file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%B4%D0%B0/Desktop/-Roald-Dahl.pdf
10. Hendfrisson, H. A (2008). Thematic Analyses of Roald Dahl's Adult Fiction [Electronic Resource]. Bachelor Thesis Luea University of Technology – assess address: file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B8%D0%B4%D0%B0/Desktop/FULLTEXT01.pdf
11. Scher S. (2004). Notes Toward a Theory of Verbal Music / S.Scher // Essays on Literature and Music (1967 – 2004) / ed. By W.Bernhart, W.Wolf. – New York.

ВІДОВІСТІ ПРО АВТОРА

Лідія Білоножко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри східних мов і методики викладання східних мов факультету іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: художня література, поезія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Lidiya Bilonozhko – Candidate of Philological Science, Senior Lecturer of the Eastern Languages and Methods of Teaching Eastern Languages Department at the Faculty of Foreign Philology of Dragomanov National Pedagogical University.

Scientific interests: fiction and poetry.

УДК 811.111'42+821.11

МОДИФІКАЦІЯ ЖАНРУ «КУЛІНАРНИЙ РЕЦЕПТ» У РОМАНІ І. ЕДВАРДЗ-ДЖОУНЗ «TUSCANY FOR BEGINNERS»

Ольга ДОЛГУШЕВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: timofeisilva@gmail.com, dolgusheva@ukr.net

ДОЛГУШЕВА Ольга. МОДИФІКАЦІЯ ЖАНРУ «КУЛІНАРНИЙ РЕЦЕПТ» У РОМАНІ І. ЕДВАРДЗ-ДЖОУНЗ «TUSCANY FOR BEGINNERS»

Статтю присвячено розгляду модифікації мовленнєвого жанру «кулінарний рецепт» у літературному творі. Кулінарний рецепт є одним із засадничих жанрів гастрономічного дискурсу. Структура, комунікативна мета, лінгвістична й стилістична реалізація тексту такого типу обумовлюється сферою його функціонування.

У літературному творі рецепт модифікується, набуваючи ознак художності. Аналіз роману «Тоскана для початківців» уможливив виокремлення шляхів такої модифікації. Попри збереження основних жанрових ознак, ключових функцій та структурно-композиційних елементів, властивих стандартному тексту цього жанру, в літературному творі рецепт набуває додаткових лексичних, стилістичних, лінгвокультурних характеристик та імплікацій. Загальна тенденція до суб'єктивної презентації рецепту найяскравіше дається взнаки через категорію автора (адресанта), яка сприяє певній видозміні усіх інших ознак жанру.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, кулінарний рецепт, модифікація, охудоження, суб'єктивізація (суб'єктивна презентація).

DOLGUSHEVA Olga. MODIFICATION OF THE SPEECH GENRE OF A "CULINARY RECIPE" IN THE NOVEL «TUSCANY FOR BEGINNERS» BY IMOGEN EDWARDS-JONES

The paper discusses the ways the speech genre of a "culinary recipe" becomes modified within the context of a literary text. The recipe is considered to be one of the main genres for food / a gastronomic / gluttonic discourse and is characterized by a definite communicative aim, clearly cut structural blocks, particular linguistic and stylistic features. These traits may vary in accordance with the sphere of the text's functioning. In a literary piece the process of modification is connected with attributing a number of additional features to a recipe text. The analysis of the recipes in the novel «Tuscany for Beginners» demonstrates that the general tendency towards the subjective presentation is observed within each genre aspect. The core component that gets modified is the category of the author (addresser) which promotes subsequent variations on the level of the text's composition and structure, description of the cooking algorithms and procedures, extra-culinary associations and assessments, etc. What makes the recipe in the novel peculiar is the mood and a general stylistic coloring. The latter ones are marked by irony and grotesque. The writer's focus on gender, ethnic and cultural stereotypes is also presented in terms of culinary tastes, eating habits, and cuisine preferences. Linguistic modification of the recipe genre acquires a number of forms that include Imogen Edwards-Jones's resorting a wide variety of stylistic devices and expressive

means (zeugmas, hyperboles, epithets, puns, similes); creating new occasional words; continuous interaction of the English and Italian languages; providing food items with non-gastronomic characteristics etc. The mentioned means fictionalize the recipe texts and make them a manifestation of the author's credo and aesthetic ideal.

Keywords: speech genre, culinary recipe, modification, fictionalization, subjective presentation.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма гуманітарного знання провокує появу найрізноманітніших міждисциплінарних зв'язків. Літературознавство та лінгвістика завжди демонстрували взаємну дотичність, адже відпочатково обидві галузі мають справу із цариною слова та словесними утвореннями різного роду. Подибуємо і взаємопроникнення літературних і мовленнєвих жанрів, як от вписування останніх у текстуру художніх творів тощо.

Їжа та харчування як безумовна потреба існування людини не обійшли осторонь і філологічні студії. У лінгвістиці науковці оперують поняттями гастрономічний або глютонічний дискурс [17; 27], гастрономічна картина світу [7; 6; 8; 12; 19; 26]; з-поміж стилістичних прийомів виділяють гастрономічну (харчову) метафору [2; 14; 21]; із словарного шару мови виокремлюють густативну лексику [5; 13; 16; 18]; мовленнєві жанри презентовані кулінарними рецептами, текстами ресторанних меню та інтернет-сайтів закладів громадського харчування, кулінарними гідами, рекламою харчових продуктів тощо [4; 15].

У тканину художніх творів органічно вплетені сцени приготування та споживання страв, розмаїття смакових уподобань, звички та пристрасті, пов'язані з індивідуальною та національною культурою харчування. Тож літературознавці вивчають усні й фольклорні рецепти як засіб збереження народної культури харчування [15], гастрономічну картину світу у літературних творах [12], поєднання літератури й кулінарії як новий жанр популярної літератури [20], інші прояви гастрономічного дискурсу в літературному тексті.

На перетині мовознавчої, лінгвокультурної та літературної площин в центрі уваги дослідників кулінарних текстів постали з'ясування функцій густативної лексики у художньому творі [13; 18], окреслення гендерних проявів у царині кулінарії [25; 23], вивчення «гастрономічної» ностальгії у сучасній поліетнічній американській літературі [24, с. 241], використання тексту кулінарного рецепту іноземною мовою як засобу формування міжкультурної компетентності учнів [22], інші аспекти. Саме багатоаспектністю і поліфункціональністю кулінарного тексту окреслюється **актуальність** цієї статті.

Логічно вважати, що кулінарний рецепт в контексті літературного твору постає модифікованим утворенням, що зберігає основну прагматичну орієнтацію жанру та, водночас, набуває оригінальних самобутніх рис, властивих художньому витвору. **Метою статті** є виокремлення ознак художності жанру «кулінарний рецепт» у романі «Tuscany for Beginners» з урахуванням його контекстуальних зв'язків. **Об'єктом розгляду** є текстові фрагменти, що містять кулінарні рецепти та елементи гастрономічного дискурсу у романі. **Предмет дослідження** – шляхи модифікації кулінарного рецепту в художньому творі.

Мова супроводжує діяльність людини в усій різноманітності її проявів. Розмаїттям вирізняється і використання мови, що обумовлено загальними та індивідуальними ситуаціями спілкування. Їжа та традиції харчування, вважає Корнелія Герхардт [26, с. 3], за функцією наближаються до мовних. Авторка цитує К.Фішлера та інших авторів ("Food is a bridge between nature and culture", "Tell me what you eat, I will tell you what you are"), що дає їй підстави дійти висновку про подібність ролі мови та їжі у формуванні індивідуальної та етнічної ідентичності, підтримуванні стосунків й сприянні соціалізації особистості, структуруванні суспільства за різними ознаками, набуття культурного та мовного досвіду тощо.

Екзистенційна потреба людини у харчуванні обумовила появу низки мовленнєвих жанрів, які обслуговують цю сферу. Одним із ключових жанрів гастрономічного дискурсу науковці виділяють кулінарний рецепт.

Сучасний стан досліджень кулінарного рецепту демонструє наступні вектори його розгляду: рецепт як тип тексту та інтертексту (П.П. Буркова) [4], рецепт як прецедентний текст в рамках гастрономічного чи художнього дискурсу (П.П. Буркова, А.Ю. Земська) [4; 8], усний кулінарний рецепт як об'єкт етнографії (Л.О. Месеняшина) [15], рецепт та його заголовок як репрезентант культури (П.П. Буркова) [4], рецепт як мовленнєвий жанр

(М. О. Кантурова) [10, 11], сфери функціонування рецептів (М. О. Кантурова) [11], когнітивні складові рецепту (М. В. Ундріцова, Л.О. Месеняшина) [19; 15], структурна побудова рецепту у різних сферах і стилях (П.П. Буркова) [4], лексична, морфологічна й синтаксична специфіка рецепту (О.Г. Булигіна, І.О. Державецька, А.Ю.Земська) [3; 7; 8] тощо. Зокрема, аналізуючи рецепт як мовленнєвий жанр, науковці слідують типології жанрових ознак, запропонованих Т.Шмельовою [див. 1, с. 177-178]. Більшість мовознавців сходяться на думці, що цей жанр є багатоінтенціональним, оскільки має за мету водночас інформування адресата й спонукання до певної дії.

Адресант повідомлення у рецепті набуває різних обрисів у залежності від сфери існування – від неперсоналізованого (безособового, узагальненого) до такого, особистість якого є чітко визначеною. Крім цього, на відміну від реципієнту (читача, глядача, слухача) автор рецепту видається більш обізнаним, відтак має повноваження інструктувати, радити, надавати рекомендації щодо складових страв та алгоритму їхнього приготування. Останній охоплює подійний зміст цього жанру.

Рецепт має і чітко визначений хронотоп, адже зазвичай у ньому є вказівка на конкретний час приготування. Локація ж мається на увазі за замовчуванням або вказується окремо (у назві страви чи у категорії, до якої вона належить, як от «страви для пікніку»).

Структура стандартного рецепту не вирізняється широким розмаїттям і зазвичай містить три блоки: інтродуктивний (перелік інгредієнтів та кількість продуктів), основний (покроковий алгоритм приготування страви), заключний (рекомендації щодо подачі страви, її калорійність, інша інформація). Додатково текст рецепту може мати ілюстративний супровід. За П.П. Бурковою, «вербальний та зоровий компоненти утворюють єдине візуальне, структурне, смислове і функціональне ціле», що надають такому тексту ознак креолізованого [4, с. 25]. Така комбінація зорієнтована на читача з метою забезпечення кращої рецепції інформативної складової рецепту.

Мовна специфіка рецепту також обумовлена його жанровими характеристиками. Так, частка іменників та дієслів значно перевищує частку інших частин мови. Тяжіння до нейтральності та моносемантичності лексики є, окрім іншого, результатом широкого вживання кулінарної термінології. Велика кількість запозичень свідчить про відбиття у текстах рецептів мовних та позамовних міжнаціональних контактів, які в рамках кулінарного письма йдуть водночас шляхом онаціональнення та глобалізації. Безособові речення, наказовий спосіб, інфінітивні конструкції вирізняються найбільшою частотністю серед синтаксичних одиниць рецептів, оскільки є продуктивними засобами реалізації комунікативної мети автора.

Заголовок рецепту (назву страви), на думку науковців, можна розглядати як окремий текст [4]. У ньому рідко подібують однослівні назви страв. Натомість додаткові означення (як от «імбирне печиво», а не просто «печиво» чи «печення по-закарпатські», а не «печення») надають текстові національно-культурних маркерів.

Окрему увагу науковців приділено гастрономічному дискурсу в цілому та рецепту в художньому тексті зокрема. Уважаємо за доцільне пристати на думку М.О.Кантурової, яка веде мову про модифікацію жанру кулінарного рецепту в площині літературного твору. Попри те, що дослідниця оперує поняттям модифікації як його використовують у лексикології при розгляді типів семантичних та дериваційних відносин, наведена дефініція може мати й ширше застосування. Модифікація передбачає такий тип відносин між похідним та вихідним, коли утворюється смисл, що відрізняється від первісного певними додатковими семантичними компонентами, що не змінюють ядро лексичного значення [10, с. 223-224; 9, с. 16].

Поняттям «деривації» згодом стали оперувати і у царині тексту. Тож науковець припускає можливість використання терміну при розгляді мовленнєвих жанрів. Відтак модифікація охоплює зміни всередині самих жанрів. При цьому наявні жанри залишаються без змін; натомість вони набувають нових смислових відтінків.

У разі із жанром кулінарного рецепту такі смисли можуть з'явитися при зміні сфери його функціонування (наприклад, професійна чи побутова), комунікативної мети тощо. Модифікація може бути обумовлена і типом образу автора й адресата, лінгвістичною

реалізацією чи подійним змістом. Модифікація жанру пов'язана також із зміною однієї чи кількох жанровірних ознак. Приміром, до інформативної й імперативної функції може додаватися й естетична, яка з огляду на сферу використання рецепту може докорінно змінити співвідношення його первісних функцій. Останнє найяскравіше дається взнаки у літературному творі. Апеляція до чуттєвого світу читача сприяє охудожненню і самого тексту рецепту, адже він зазвичай втрачає інформаційну складову й наповнюється натомість емоційно забарвленою лексикою й емоційними конструкціями, зазнає скорочень чи розширення, набуває суб'єктивних ознак тощо [9, с. 17; 11, с. 79-80].

Виклад основного матеріалу. Розглянемо ознаки художності, що їх набуває кулінарний рецепт у романі «Tuscany for Beginners» («Тоскана для початківців») Імоджен Едвардз-Джоунз.

Спершу варто зазначити, що роман має у своїй структурі кілька оповідних площин. По-перше, це власне наративна частина, в якій презентовано основну низку подій, розгортання сюжетних ліній. По-друге – щоденник головної героїні, де вона (Белінда) ділиться особистими враженнями від пережитих подій, окреслює власні уподобання, обмірковує різні проблемні моменти, налаштовується на майбутні перипетії тощо. Остання площина – власне тексти кулінарних рецептів – є водночас засобом портретування персонажа та інформування читача щодо особливостей приготування запропонованої страви.

Утім не лише рецепти утворюють в романі гастрономічну лінію. Попри те, що основне концептуальне наповнення твору складають міжособистісні стосунки, кулінарією просякнуті усі його складові.

Особлива увага до їжі зумовлена, передовсім, сферою діяльності Белінди Сміт. Героїня після зради чоловіка полишила Англію та переїхала до Італії – країни, що неабияк вирізняється своєю самобутньою кухнею. Сама ж Белінда постає у ролі власниці та керуючої невеличкого тосканського курортного готелю класу *B&B*. Відтак обслуговування гостей та приготування їжі стає основним видом діяльності господині, який згодом стає скоріше її філософією, світоглядною позицією та способом життя, ніж простим виконанням обов'язків. Недарма гастрономічна тема присутня в усіх площинах роману й органічно «акомпанує» письменниці у створенні образів героїв твору, конфліктних ситуацій, стереотипних суджень персонажів тощо.

Мовна текстура книги також рясніє різноманітними втіленнями кулінарної тематики. Зокрема, можемо виокремити низку лексичних одиниць, пов'язаних із їжею та харчуванням, що утворюють кілька лексико-семантичних груп. Останні презентують як назви продуктів і готових страв, так і культуру обслуговування та споживання, гастрономічні смаки, соціальну роль їжі тощо. У такий спосіб авторка створює наскрізний гастрономічний дискурс роману.

Виокремлені лексичні одиниці доцільно згрупувати у такі лексико-семантичні групи: назви страв (*homemade pasta, stuffed zucchini, pannacotta, baguette, pâté, grilled veggies, prawn vol-au-vents*), назви їстівних рослин та приправ (*olives, young vines, tobacco, paprika, lavender (bush), rosemary, herbal teas, melon, peach*), назви локацій, де продаються продукти, готуються та споживаються страви (*kitchen, the bakers, local supermarket, trattoria, ristorante*), назви предметів посуду, кухонного приладдя та оснащення для готування та сервірування страв (*carafe, water glass, coffee machine, chopping bar, mixing bowl, jar*), назви прийомів їжі (*breakfast, supper, lunch, soirée, presupper cocktail*), назви процесів й технологій приготування (*cutting, cover with, pour, fill with*), назви предметів меблів, що використовуються для готування та споживання їжі (*table, home-produced stalls, cupboards*), назви на позначення порцій подачі /сервірування (*chunks of bread, piles of fruit, family-size packet of crisps, a sip of wine, mouthful, forkful, mansized bite, a hunk of cheese*), етикетні норми, пов'язані із споживанням їжі (*bon appétit*), меню (*menu, 'dolce' section*), назви частин тіла та органів людини, а також фізіологічних процесів, пов'язаних із травленням (*to chomp, to pop into the mouth, a rash of saliva, jaws, stomach, grind*), назви видів «гастрономічних розваг» (*party, cheese-rolling competition, Big Cheese, cheese-festival committee, Festa di Formaggio, roll down the hill, Medieval fair, picnic*), назви продуктових торгових марок та запатентованих назв (*Angel Delight, Cadbury Dairy Milk, Branston Pickle, Australian Riesling, Cheddar, Marmite, a Battenberg cake*), назви предметів та дій у сфері кейтерингу та харчової логістики (*table*

decorations, organize the food, arrange the table, catering college, canapé circuit, gingham tablecloth), назви груп людей з особливими харчовими потребами (festa goers, vegetarians, vegans), назви смакових й ароматичних вражень (all-encompassing deliciousness of donna Hay cuisine, mild Cheddar, savor delicious mouthful, bloodrich salami, sweet tomato, stale bread roll, sniff, hot peppers rocket, smells of ripe fruit), гастрономічні епітети, фразеологізми (candy-pink pair of rubber gloves, honey-colored buildings, in vino veritas, a foaming dish of cream-colored something, candy-coated musings).

Утім таке розмаїття гастрономічної лексики все ж не дає підстав визначати жанр твору як суто кулінарний роман, адже наведені групи слів сприяють створенню культурологічного тла, на фоні якого І. Едвардз-Джоунз реалізує свій задум у художній спосіб презентувати характери персонажів, національно-етнічні та гендерні стереотипи, провідні ідейні позиції, загальну гумористичну стилістику твору тощо.

Окрім іншого наведені приклади ілюструють міжкультурну природу сфери харчування й кулінарії, адже роман англomовної авторки рясніє італійськими назвами (поданими мовою оригіналу) продуктів, смакових приправ, готових страв, які на сьогодні не потребують перекладу чи додаткового тлумачення для більшості іноземних читачів. Сучасні процеси глобалізації уможливили широке розповсюдження італійської кухні у всьому світі, а такі назви, як *prosciutto*, *salami*, *mozzarella*, *spaghetti*, *parmesan* асоціюються з певними продуктами чи стравами італійського походження, що не мають аналогів у інших культурах.

Відгомін міжкультурної взаємодії дається взнаки і на мовному рівні організації «Тоскани для початківців». Сам текст роману стає білінгвальним. Для читача це стає зрозумілим уже із присвяти, епіграфу та першого запису у щоденнику Белінди. Вкраплення італійських слів та виразів у загальну англomовну текстуру роману виходить за межі суто лінгвістичного прояву, оскільки слугують засобом особистісної та культурної ідентифікації героїні, та, можемо припустити, і самої письменниці.

Це ж стосується і текстів рецептів, які за стилістикою суголосять усьому твору. Розглянемо детальніше, яким чином відбувається модифікація жанру кулінарного рецепта в художньому тексті.

Услід за Т.Шмельовою та іншими науковцями [1, с. 177-178] виокремимо основні ознаки жанру рецепту в романі «Тоскана для початківців» та зіставимо їхню специфіку із стандартними (традиційними) проявами. Узагальнені результати аналізу подані у таблиці, що наведена нижче.

Модифікація жанру кулінарного рецепту у романі

І. Едвардз-Джоунз «Tuscany for Beginners»

Ознаки жанру	Традиційний (стандартний) рецепт	Рецепт у контексті художнього твору	Приклад реалізації «охудожнення» рецепту
Комуніка-тивна мета	інформативна, імперативна, навчальна	інформативна, імперативна, оцінна, емпатична, естетична	<i>They [tomatoes] are so luscious that eating one should be a private act!</i>
Концепція адресанта (автора)	автор деперсоналізований	індивідуалізований, суб'єктивний; досвідчений, компетентний	<i>Fortunately in this fabulous recipe they have been tamed enough to save one's modesty!</i> ... <i>You can use vegetable oil, but with the rivers of olive oil we have in Tuscany, I feel it would be criminal not to indulge in one's local natural bounty.</i>
Концепція адресата (читача)	адресат не визначений	персоналізований прямим зверненням оповідача до читача або апеляцією до досвіду	<i>When you have spent as much time in Tuscany as I have, you will start to notice details that make</i>

		читача через власний досвід оповідача	<i>all the difference.</i>
Подійний зміст	покроковий алгоритм приготування страви	довільний алгоритм приготування страви, медитативні відступи від безпосередньої процедури	<i>Roll out your base. Cover it with tomato paste and mozzarella, then lay each topping ingredient on the dough in the attractive pattern. There are some people who think that toppings should be thrown on <...>.</i>
Комунікативне минуле	відсутнє	присутнє у формі короткої розповіді про страву, опис спроб її приготування чи історії її появи	<i>This is a delicious, heartening, warming platter that I first tried with a Loyd Grossman sauce in the U.K. years ago, but have since perfected, tweaked, and made my own!</i>
Комунікативне майбутнє	відсутнє	окреслюється можливою святковою чи буденною нагодою приготувати і подати страву; визначається коло майбутніх споживачів страви	<i>Serve on a jolly tablecloth with jaunty festa folk. ... Serve at a simple soirée or any other festive occasion with a discreet beverage.</i>
Хронотоп	чітко визначений проміжок часу, впродовж якого готується страва; локація мається на увазі за замовчуванням (кухня чи інше обладнане приміщення)	час не має чітко визначеного кількісного виміру; наявність спогадів, інших відступів; локація індивідуалізована	<i>Boil a kettle or a saucepan of water and add a handful of dried porcini mushrooms. (expensive but worth every euro!) ... Especially when I'm in Serrana market sourcing my food.</i>

Дані, наведені у таблиці, демонструють загальну тенденцію до суб'єктивної презентації рецепту в рамках усіх жанрових ознак в контексті художнього тексту. Найбільше персоналізується категорія автора, що дається взнаки в структурній організації рецепту, у лексичному й синтаксичному наповненні, стилістики викладу тощо.

Зокрема, на рівні композиційної побудови спостерігаємо видозміни традиційної структури рецепту. Інтродуктивний блок, що у стандартному рецепті представлений переліком інгредієнтів для страви, в романі Імоджен Едвардз-Джоунз поступається місцем доволі розлогім особистій передісторії. Остання вирізняється великою кількістю окличних речень, власними образними асоціаціями, які не завжди мають справу із гастрономічною цариною, оціночними судженнями, іншими спостереженнями. Наступний приклад ілюструє умовивід авторки про самотутню автентичність ризотто, яка обумовлена не стільки компонентами страви, скільки атмосферою її приготування й споживання: *"I have so many herbs in my garden that sometimes I love to squander them in this delicious dish I chanced upon while having lunch at the wonderful upmarket Ristorante di Giovanna, a local spot frequented by expats, peasants, and tourists alike. It is a warm and comforting dish that reminds me of all that is wholesome and real Tuscany"*. У такий спосіб письменниця презентує страву як компонент власного досвіду, як продукт певної культури та особистісної й культурної взаємодії.

Традиційний блок із переліком та кількістю продуктів у романі позбавлений математичної точності. Авторка наводить лише список інгредієнтів без вказівки на їхню

точну кількість чи кулінарну міру (*porcini mushrooms, onions, garlic, risotto rice, chicken/vegetable stock, rosemary, thyme, mint*). І. Едвардз-Джоунз сама пояснює таку стратегію: “*When it comes to quantities, just exhale and express yourself as you like*”. До того ж вона спонукає читачів до власного вибору продуктів (“*and anything that tickles your fancy*”). Не залишаються осторонь і власні уподобання, що вряди-годи демонструють її світоглядні позиції. Приміром, включивши у список продуктів консервованого тунця, письменниця робить важливу, як на неї, заувагу: “*do make sure it’s dolphin-friendly – let’s save the planet and eat well at the same time!*”

Зазнає авторської модифікації і процедура приготування. Письменниця навмисно відмовляється чіткого покрокового алгоритму, а сам процес схематизується простою послідовністю дій, яка часто наповнюється відступами-коментарями. Описуючи хід кулінарних дій, оповідачка повсякчас провадить діалог із читачами. Так, останнім пропонується самостійно визначити ступінь готовності страви, а відсутність часових орієнтирів апелює до їхньої кулінарної інтуїції та досвіду: “*Do keep stirring for quite a while*”, “*Put your toppings on the toasted bread and flash grill, taking care not to burn either the bread or toppings, as nothing detracts from the color of the peppers more than a whole load of black*”.

Інший шлях персоналізації автора – надання стравам чи продуктам «некулінарної» характеристики. Такий прийом якнайяскравіше презентує письменницьке кредо та естетичний ідеал. Зокрема, епітети та порівняння на кшталт ‘*a sociable dish*’; ‘*pizze are as thin as paper, twice as crunchy, and four times more devilish and delicious*’; ‘*immense, round, lustrous, and rudely tasty tomatoes*’; ‘*a free-range happy chicken*’ засвідчують майстерне володіння як кулінарною термінологією, так і художнім словом, та ілюструють філософське ставлення до гастрономії як соціального і культурного явища.

Особливою образністю вирізняються рекомендації оповідачки щодо подачі приготованих страв чи оцінки їхнього місця серед гастрономічних уподобань. Тут подибуємо зевгми (‘*serve with popular friend and a garrulous wine*’; ‘*serve with some warming mashed potato and plenty of friends*’; ‘*serve at dusk with a warm laborer and plenty of wine*’), епітетні конструкції (‘*a salad with a spontaneous look*’; ‘*baking hot Italian summer*’, ‘*fabulously rustic Italian bread*’, ‘*jolly, luscious peppers*’; ‘*signature dish*’), метафори (‘*Spaghetti Bolognese is the mother of all comfort food*’; ‘*I find it works best with trestle tables, packed with long-lost friends, on one of those hot summer days that just go on and on forever*’; ‘*when the wine and conversation are still flowing*’) тощо.

Оригінальне авторське слововживання доповнюється використанням okazionalizmів. І. Едвардз-Джоунз вдається до створення нових слів, які часто є двомовними утвореннями. Як то у рецепті салату з пастою знаходимо лексему ‘*postmercato*’, яка виступає у ролі епітету, що змальовує потенційних поціновувачів страви: “*Serve six, or a hungry postmercato four!*” Інші приклади письменницьких експериментів із словотворенням включають ‘*rustica-meets-a-little-bit-of-England*’, ‘*beef-and-suet woman*’ тощо.

У річищі загальної іронічної стилістики роману І. Едвардз-Джоунз презентує і національно-етнічні стереотипи, у тому числі і ті, які стосуються харчових преференцій. Сама письменниця визнає, що навмисно вдається до гротескного змалювання представників різних народів (британців, американців, бельгійців, австралійців, японців, італійців), оскільки саме художній твір уможливило комічний фокус такого портертування персонажів. На думку авторки, ексцентричність дійових осіб і є тим фактором, що приваблює читачів. Кулінарна асоціація американки Лорен із міцною кавою, що лінгвістично представлена грою слів ‘*americana – americano*’ є одним із яскравих проявів авторського кредо.

Зберігається така стилістика письма і в текстах самих рецептів. Стереотипні риси тут пов’язуються із харчовими звичками. Найчастіше читачам надається можливість зіставити гастрономічні традиції чи уподобання представників різних етнічних спільнот. Приміром, у наступному уривку (рецепт салату з пастою “*Insalata di Pasta da Casa Mia*”) йдеться про найвідоміший стереотип щодо італійців як любителів макаронних виробів: “*Oddly, the Italians are not quite fond of pasta salad as we Brits, but I’m sure if we ask for it constantly in their restaurants, it is only a matter of time until they get to grips with this truly interesting delicacy – after all, a hundred or so airlines and Bella Pasta chains can’t be wrong!*” Іронічного

забарвлення висловлювання набуває завдяки опозиції «свій – чужий» ('we' – 'they'), акцентованому вживанню займенника 'their' ('their restaurants'), гіперболічній вказівці на кількість «макаронних» ресторанів та засобів транспортування цього виду продуктів ('a hundred or so airlines and Bella Pasta chains').

В іншому рецепті подибуємо стереотипне уявлення про культуру харчування у Великій Британії ("Pizza di Casa Mia"). Шляхом порівняння й зіставлення технології приготування та споживання піци на теренах Тоскани та у Британії, майстриня слова надає нейтральній лексиці ('reheat', 'prebought', 'prefabricated') дещо образливого забарвлення та імплікує одноманітність раціону англійців та невміння власноруч готувати вишукані страви: "Although I do, rather shamefully, remember heating prebought, prefabricated pizza when I lived in the U.K. Those were the days! But now I like to spoil my guests. I love to treat them to the myriad of topping choices we get over here! But a word of warning: anyone who likes their pizza thick and filled with piped cheese should really stick to the U.R. because over here *pizze* are as thin as paper, twice as crunchy, and four times more devilish and delicious!"

Висновки.

Отже, в романі І. Едвардз-Джоунз «Tuscany for Beginners» кулінарний рецепт представлений у модифікованій формі. При збереженні основних функцій та ключових структурно-композиційних елементів, властивих стандартному тексту цього жанру в літературному творі рецепт набуває додаткових лексичних, стилістичних, лінгвокультурних характеристик та імплікацій. Охудожнення основних жанрових параметрів йде шляхом індивідуалізації та суб'єктивізації. Найяскравіше набуття ознак персоналізації демонструє категорія автора, що дається взнаки через наявність особистих оціночних суджень стосовно страв, технології їхнього приготування, добору продуктів, харчових уподобань тощо; змалювання етнокультурних стереотипів у царині гастрономічних традицій та преференцій. На мовному рівні модифікацію рецепту забезпечують оригінальне авторське слововживання й словотворення, доволі широке розмаїття засобів виразності та наскрізної іронічно-пародійної стилістики.

Перспектива подальших досліджень бачиться нами у вивченні шляхів модифікації кулінарного рецепту в інших англomовних художніх творах різного жанрового спрямування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. 2-ге вид., доп. / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Боровкова А. В. Роль пищевой метафоры в характеристике топологических свойств объектов / А.В.Боровкина // Вестник Кемеровского государственного университета. – Кемерово, 2015. – № 4 (64). – Т. 4. – С.47-52.
3. Булыгина Е. Г., Мелехова А. В. Морфологические характеристики текстов немецких кулинарных рецептов [Електронний ресурс] / Е.Г. Булыгина, А. В. Мелехова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2016. – Т. 11. – С. 1661–1665. – Режим доступа до журн.: <http://e-koncept.ru/2016/86357.htm>. (дата звернення: 30.11.2018).
4. Буркова П. П. Кулинарный рецепт как особый тип текста (на материале русского и немецкого языков): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка», 10.02.01 «Русский язык»/ Полина Павловна Буркова; Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2004. – 29 с.
5. Гладченко К. Ю. Семантичні зміщення густативної лексики (на матеріалі книги Марії Матіос «Кулінарні філілі») / К.Ю.Гладченко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Серія : Філологія. Мовознавство : наук. журн. / Чорном. держ. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2015. – Том 255. – № 243. – С. 17-20.
6. Головніцкая Н. П. Лингвокультурные характеристики немецкоязычного гастрономического дискурса: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Наталья Петровна Головніцкая; Волгоградский государственный университет. – Волгоград, 2007. – 26 с.
7. Державецька І. О. Глютонічний дискурс: лексикографічний аспект [Електронний ресурс] // Одеський лінгвістичний вісник, 2014. – Вип. 4. – С. 69-72. – Режим доступа до журн.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2014_4_20 (дата звернення: 10.11.2018).
8. Земскова А. Ю. Лингвосомиотические характеристики англоязычного гастрономического дискурса: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Анастасия Юрьевна Земскова. Волгоградский государственный университет. – Волгоград, 2009. – 22 с.
9. Кантурова М. А. Деривационный процесс модификации в системе речевых жанров (на примере речевого жанра кулинарного рецепта) [Електронний ресурс] / Мария Александровна Кантурова // Вестник Томского государственного университета, 2012. – № 354. – С. 16-18. – Режим доступа до журн.: http://journals.tsu.ru/vestnik/&journal_page=archive&id=867&article_id=5606 (дата звернення: 4.10.2018).

10. Кантурова М. А. Образование вторичного речевого жанра как деривационный процесс (на примере речевого жанра кулинарного рецепта) [Электронный ресурс] / Мария Александровна Кантурова // II Сибирский филологический журнал. – Новосибирск, 2011. – Вып. 2. – С. 222-226. – Режим доступа до журн.: <http://journals.tsu.ru/uploads/import/867/files/354-016.pdf> (дата звернення: 10.12.2018).
11. Кантурова М. А. Речевой жанр кулинарного рецепта в текстах СМИ [Электронный ресурс] / Мария Александровна Кантурова // *Linguistica juvenis*. Сборник научных трудов молодых ученых. – Екатеринбург: Изд. УрГПУ, 2010. – Вып. 12: Семантика языковых единиц в речевой деятельности. – С. 73-81. – Режим доступа до журн.: <http://journals.uspu.ru/attachments/article/1948/%D0%A1%D1%82%2012.pdf> (дата звернення: 4.01.2019).
12. Катермина В. В. Гастрономическая картина мира в творчестве А. П. Чехова [Электронный ресурс] / В.В.Катермина // Новая Россия: традиции и инновации в языке и науке о языке: материалы Международной научной конференции (Москва-Екатеринбург, 28-30 сентября 2016 г.). Москва, 2016. – С. 402-407. – Режим доступа: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/42913/1/nr_2016_45.pdf (дата звернення: 13.01.2019).
13. Ковпик С. І. Функції густативної лексики у творі літератури / С.І. Ковпик // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету, 2013. – Вип. 9. – С. 539-546.
14. Максимова Т. В. Гастрономическая метафора в разных типах дискурса [Электронный ресурс] / Т.В.Максимова // Вестник Челябинского государственного университета, 2013. – № 1(292). – С. 176-180. – Режим доступа до журн.: <https://docplayer.ru/60329902-Udk-maksimova-t-v-gastronomicheskaya-metaphora-v-raznyh-tipah-diskursa.html> (дата звернення: 12.01.2019).
15. Месеняшина Л. А. Устный кулинарный рецепт как жанр, сохраняющий народную философию питания /Л.А.Месеняшина // Вестник Челябинского государственного университета, 2012. – № 21 (275). – Вып. 68. – С. 86–88.
16. Мохосоева М. М. Формули тлумачення густативної лексики (на матеріалі англійської, німецької та української мов) / М.М. Мохосоева // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки, 2013. – Книга 4. – С. 263-266.
17. Олянич А. В. Гастрономический дискурс [Электронный ресурс] /А.В.Олянич // Дискурс-Пи. Энциклопедия «Дискурсология», 2015. – Номер 2 (19). – С.157-160. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/gastronomicheskii-diskurs> (дата звернення: 13.01.2019).
18. Петришин М. Й. Семантика густативних прикметників в індивідуально-авторському вживанні (на матеріалі гомеровського епосу) / М.Й.Петришин // STUDIA LINGUISTICA: Збірник наукових праць. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – Випуск 5. – Частина 2. – С. 44-48.
19. Ундрицова М. В. Глуттонический дискурс: лингвокультурологические, когнитивно-прагматические и переводческие аспекты (на материале русского, английского, французского и греческого языков): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» [Электронный ресурс] / Мария Владимировна Ундрицова; Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. – Москва, 2015. – 290 с. – Режим доступа: http://esti.msu.ru/netcat_files/userfiles/Files/science/diss/Диссертация%20Ундрицова.pdf (дата звернення: 10.01.2019).
20. Філоненко С. О. Література плюс кулінарія: формування нового жанру масового письменства / С. О. Філоненко // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : філологія : зб. наук. ст. / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2014. – Вип. I. – С. 152–161.
21. Юрина Е. А., Балдова А. В. Пищевая метафора в процессах концептуализации, категоризации и вербализации представлений о мире [Электронный ресурс] / Е. А. Юрина, А. В Балдова // Вестник Томского государственного университета. Филология, 2017. – № 48. – С. 98-115. – Режим доступа до журн.: Doi: 10.17223/19986645/48/7 (дата звернення: 14.01.2019).
22. Bubel, C., Spitz, A. The way to intercultural learning is through the stomach – Genre-based writing in the EFL classroom / Bubel, C., Spitz, A. // *Culinary Linguistics. The chef's special* / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013. – P. 157-187.
23. de la Cruz Cabanillas, I. Genre and text-type conventions in early modern women's recipe books [Электронный ресурс] / de la Cruz Cabanillas, I. // *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*. – Vol. 12. – P. 13-21. – July 2017. Режим доступа до журн.: <https://doi.org/10.4995/rlyla.2017.7309> (дата звернення: 4.10.2018).
24. Fellner, Astrid M. The flavors of multi-ethnic North American literatures: Language, ethnicity and culinary nostalgia / Fellner, Astrid M. // *Culinary Linguistics. The chef's special* / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. Vol. 10. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013. – P. 241-260.
25. Fuller, Janet M., Briggs, J., Dillon-Sumner, L. Men eat for muscle, women eat for weight loss: Discourses about food and gender in Men's Health and Women's Health magazines / Fuller, Janet M., Briggs, J., Dillon-Sumner, L. // *Culinary Linguistics. The chef's special* / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. Vol. 10. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013. – P. 261-279.
26. Gerhardt, C. Food and language – language and food / Gerhardt, C. // *Culinary Linguistics. The chef's special* / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. Vol. 10. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2013. – P. 3-49.
27. Orlova, O. English gluttonic discourse: linguistic peculiarities / Olena Orlova // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство): збірник наукових праць / [за ред. О. Філатової], 2017. – № 2 (20). – С. 304-307.

ДЖЕРЕЛО ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Edwards-Jones, I. *Tuscany for Beginners*. New York: Ballantine Books. 2005. 323 p.

REFERENCES

1. Batsevych, F.S. (2009). *Osnovy komunikativnoi linhvistyky*. [The Basics of Communicative Linguistics]. Kyiv: VC «Akademiya».
2. Borovkova, A.V. (2015). Rol' pishchevoi metafory v kharakteristike topologicheskikh svoistv objektov. [The role of a food metaphor in characteristics of topological features of objects]. Kemerovo.
3. Bulygyna, Ye. G., Melekhova, A. V. (2016). Morfologicheskiye kharakteristiki tekstov nemetskikh kulinarnykh retseptov // Nauchno-metodicheskiy elektronnyi zhurnal «Kontsept». [Morphological Characteristics of German culinary recipe texts // Scientific – methodological electronic journal “Concept”]. URL: <http://e-koncept.ru/2016/86357.htm>. (Date accessed: 30 Nov. 2018).
4. Burkova, P. P. (2004). Kulinarnyi retsept kak osobyi tip teksta (Na materiale russkogo i nemetskogo yazykov): avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. [The culinary recipe as a special text type: PhD Thesis abstract]. Stavropol.
5. Hladchenko, K. Yu. (2015). Semantichni zmishchennia hustatynnoi leksyky (na materiali knyhy Marii Matios «Kulinarni figli») // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia". [Semantic displacement of gustatory words (based on the book «Kulinarni Figli» by Mariia Matios) // Research papers of Petro Mohyla ChSU of the complex “Kyiv-Mohyla Academy”]. Mykolaiv.
6. Golovnytskaia, N. P. (2007). Lyngvokulturnye kharakteristiki nemetskoyazychnogo gastronomicheskogo diskursa: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. [Lingocultural features of German gastronomic discourse: PhD Thesis abstract]. Volgograd.
7. Derzhavetska I. O. (2014). Hliutonichnyi dyskurs: leksykohrafichnyi aspekt. [Gluttonic discourse: lexicographical aspect]. Odeskiy linhvistychnyi visnyk. Vol. 4. Odesa. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2014_4_20.
8. Zemskova, A. Yu. (2009) Lyngvosemioticheskiye kharakteristiki angloyazychnogo gastronomicheskogo diskursa: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. [Lingusemiotic features of English gastronomic discourse: PhD Thesis abstract]. Volgograd.
9. Kanturova, M.A. (2012). Derivatsionnyi protsess modifikatsyi v sisteme rechevykh zhanrov (na primere rechevogo zhanra kulinarnogo retsepta). [Derivational process of modification in the system of speech genres]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. No. 354. Tomsk. URL: http://journals.tsu.ru/vestnik/&journal_page=archive&id=867&article_id=5606.
10. Kanturova, M.A. (2011). Obrazovaniye vtorichnogo rechevogo zhanra kak derivatsionnyi protsess (na primere rechevogo zhanra kulinarnogo retsepta). [Derivational process of modification in the system of speech genres]. II Sibirskiy filologicheskii zhurnal. Vol. 2. Novosibirsk. URL: <http://journals.tsu.ru/uploads/import/867/files/354-016.pdf> (Date accessed: 10 Dec. 2018).
11. Kanturova, M.A. (2010). Rechevoi zhanr kulinarnogo retsepta v tekstakh SMI. [The speech genre of a culinary recipe in mass media texts]. URL: <http://journals.uspu.ru/attachments/article/1948/%D0%A1%D1%82%2012.pdf> (Date accessed: 4 Jan. 2019).
12. Katermina, V.V. (2016). Gastronomicheskaya kartina mira v tvorchestve A. P. Chekhova / Novaia Rossiia: traditsii i innovatsii v yazyke i nauke o yazyke: materialy Mezhdunarodoi nauchnoi konferentsii. [Gastronomic world mapping in fiction by A.P.Chekhov]. Moskva. URL: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/42913/1/nr_2016_45.pdf (Date accessed: 13 Jan. 2019).
13. Kovpik, S. I. (2013). Funktsii hustatynnoi leksyky u tvori literatury. [The function gustatory vocabulary in the work of literature]. Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Vol. 9. Kryvyi Rih.
14. Maksimova, T. V. (2013). Gastronomicheskaya metafora v raznykh tipakh diskursa. [Gastronomic metaphor in various types of discourse]. Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Vol. 1(292). Chelyabinsk. URL: <https://docplayer.ru/60329902-Udk-maksimova-t-v-gastronomicheskaya-metafora-v-raznyh-tipah-diskursa.html> (Date accessed: 12 Jan. 2019).
15. Meseniasheva, L. A. (2012). Ustnyi kulinarnyi retsept kak zhanr, sokhraniayushchiy narodnyuyu filosofiyu pitaniya. [Oral recipe as a genre that preserves the folk food culture]. Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Vol. 21 (275). Issue 68. Chelyabinsk.
16. Mokhosoieva, M. M. (2013). Formuly tлумachennia hustatynnoi leksyky (na materiali anhliiskoi, nimetskoi ta ukrainskoi mov). [The formulae of interpreting the gustatory lexical units (on the basis of the English, German, and Ukrainian languages)]. Naukovi zapysky [Nizhyn M.Hohol State University]. Knyha 4. Nizhyn.
17. Olianich, A. V. (2015). Gastronomicheskiiy diskurs. [Gastronomic discourse]. Diskurs-Pi. Entsiklopediya «Diskursologiya. No. 2 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/gastronomicheskiiy-diskurs> (Date accessed: 13 Jan. 2019).
18. Petryshyn, M. Y. (2011). Semantika hustatynnykh prykmetnykh v individualno-avtorskomu vzhivanni (na materiali homerivskoho eposu). [Semantics of gustatory adjectives in individual author's usage (based on Homer epos)]. STUDIA LINGUISTICA: Zbirnyk naukovykh prats. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Vypusk 5. Chastyna 2. Kyiv.
19. Undritsova, M. V. (2015). Gliuttonicheskiiy diskurs: lyngvokulturologicheskiiy, kognitivno-pragmaticheskiiy i perevodcheskiiy aspekty (na materiale russkogo, angliyskogo, frantsuzskogo i grecheskogo yazykov) : diss. ... kand. filol. nauk. [Gluttonic discourse: linguoculturological, cognitive-pragmatic and translation aspects]. Moskva. URL: http://esti.msu.ru/netcat_files/userfiles/Files/science/diss/Диссертация%20Ундрицова.pdf (Date accessed: 10 Jan. 2019).
20. Filonenko, S. O. (2014). Literatura plus kulinariia: formuvannia novoho zhanru masovoho pysmenstva. [Literature plus cookery: formation of the new genre of mass writing]. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky. Vol. 1. Berdians'k.

21. Yurina, E. A., Baldova A. V. (2017). Pishchevaia metafora v protsessakh kontseptualizatsii, kategorizatsii i verbalizatsii predstavleniy o mire. [Food metaphor in conceptualization, categorization and verbalization of world mapping]. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya. Tomsk. DOI: 10.17223/19986645/48/7 (Date accessed: 14 Jan. 2019).
22. Babel, C., Spitz, A. (2013). The way to intercultural learning is through the stomach – Genre-based writing in the EFL classroom. Culinary Linguistics. The chef's special / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. Vol. 10. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
23. de la Cruz Cabanillas, I. (2017). Genre and text-type conventions in early modern women's recipe books. Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas. Vol. 12. <https://doi.org/10.4995/rlyla.2017.7309> (Date accessed: 4 Oct. 2018).
24. Fellner, Astrid M. (2013). The flavors of multi-ethnic North American literatures: Language, ethnicity and culinary nostalgia. Culinary Linguistics. The chef's special / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. Vol. 10. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
25. Fuller, Janet M., Briggs, J., Dillon-Sumner, L. (2013). Men eat for muscle, women eat for weight loss: Discourses about food and gender in Men's Health and Women's Health magazines. Culinary Linguistics. The chef's special / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. Vol. 10. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
26. Gerhardt, C. (2013). Food and language – language and food. Culinary Linguistics. The chef's special / Edited by Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius and Susanne Ley. Vol. 10. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
27. Orlova O. (2017). English gluttonic discourse: linguistic peculiarities. Naukovyi visnyk Mykolayivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O.Sukhomlynskoho. No.2 (20). Mykolaiv.

THE SOURCE OF THE FACTUAL MATERIAL

Edwards-Jones, I. (2005). Tuscan for Beginners. New York: Ballantine Books.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Долгушева – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

Наукові інтереси: інтерпретація тексту, лінгвістика тексту, література Великої Британії та США.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olga Dolgusheva – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the English Language and Methods of Teaching at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi.

Scientific interests: text interpretation, text linguistics, British and American literature.

УДК 82. 091

ОБРАЗ ХУДОЖНИКА-ТВОРЦЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗРІЗ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ О'ГЕНРІ ТА ДЖ.ТОЛКІЄНА)

Ольга КОЗІЙ (Кропивницький, Україна)

e-mail: olykaaaa@gmail.com

КОЗІЙ Ольга. ОБРАЗ ХУДОЖНИКА-ТВОРЦЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗРІЗ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ О'ГЕНРІ ТА ДЖ.ТОЛКІЄНА)

Однією з головних рис літературного простору ХХ століття є звернення митців до проблеми створення мистецтва, до особливостей творчого процесу. Стаття є спробою порівняльного аналізу новели О'Генрі «Останній листок» та казки Дж.Толкієна «Листок Нігеля».

Вирішенням цієї проблеми є утвердження думки про те, що митцем є не лише той, хто творить, а й той, хто ладен зрозуміти прекрасне. Справжній шедевр живе власним життям, вибудовує світ навколо себе, є життєстверджуючим, перемагає смерть і переростає її межі.

Ключові слова: література і живопис, катарсис, творець і реципієнт, художній світ.

KOZII OIha. THE IMAGE OF THE ARTIST AS A CREATOR: COMPARATIVE ANALYSIS (BASED ON THE SHORT STORIES BY J.TOLKIEN AND O'HENRY)

One of the main features of the XXth century literature is the reference to the problem of the artistic creation. The article is an attempt of comparative analysis of O'Henry's story "The last leaf" and J.Tolkien's fairy tale "Leaf by Niggle". "The last leaf" is one of the best-known O'Henry's stories as it differs from the other stories of his by having no humorous resolution. The story deals with the problem of a real masterpiece. According to the author's idea the role of a masterpiece is to serve people inspiring them and even saving their lives. "Leaf by Niggle" is also a unique piece of work both for J.Tolkien and world literature referring to the problem of immortal creative process. As well as in O'Henry's story the fairy tale by J.Tolkien depicts a masterpiece as the world within itself. The tree is one of the universal symbols of the spiritual culture. It unites the earth with the heaven, defines the human's way to himself, to spiritual summits. In the works of J. Tolkien the tree isn't just a detail but a character, the symbol of the eternal circulation of life. The main character of the tale "Leaf by Niggle" resembles the other J.Tolkien's characters and the author himself as even after his death the process of the world creation wasn't over. The tale is devoted to the fate of a genius, opens his abilities for creation and transformation of the world.

The main aim of the research is to find out the basic principles of solving the psychology of art problem.

Key words: literature and painting, catharsis, the creator and the recipient, the world of art.

Однією з головних рис літературного простору ХХ століття є звернення митців до проблеми створення мистецтва, до особливостей творчого процесу. Це відбувається паралельно із синтезуванням у літературі. Письменники епохи модерну часто звертаються до зображально-виражальних засобів живопису та музики. Інтерес до особливостей творчого процесу був спричинений загостренням інтересу до людської психології та проходив паралельно із відкриттями у цій галузі, зокрема із теорією З. Фрейда. Батько психоаналізу пов'язує проблему творчості із двома основоположними поняттями своєї теорії – Еросом і Танатосом. Таким чином проблема сублимації у мистецтві виникає через потребу вивільнити невикористану сексуальну енергію, а творчість у теорії З. Фрейда названа «унікальним феноменом самопізнання і пізнання світу, що дуже часто виникає в супроводі загальнолюдського страху смерті і як бажання подолати смерть» [4, с. 12]. Тому то й проблема *мистецтва заради мистецтва* у літературі часто має фатальне вирішення.

Під фантазуванням, одним з центральних понять психології творчості, З. Фрейд розумів витворення митцем світу, у який він сам вірить і сприймає дуже серйозно. Цей аспект набуває особливої ваги, коли маємо справу із творенням всередині художнього світу. Тож дозволю собі запровадити термін *внутрішня деміургія* на означення художнього світу, що існує у межах створеного літератором. Певне, одними з найяскравіших прикладів такого літературного феномена є роман М. Булгакова «Майстер ті Маргарита» та казка Дж. Толкіна «Лист Ніггля». В останньому можна також визначити проблему духовного зв'язку між митцем та реципієнтом його творчості.

Ця стаття є спробою порівняльного навіть не аналізу, а зрізу, метою якого є віднаходження типологічних ознак звернення письменників до проблеми психології творчості на прикладі літературних творів, головними героями яких є митці-живописці. Спробую простежити втілення проблеми творення та сприйняття мистецтва на матеріалі двох творів – короткій новелі О'Генрі «Останній листок» та казці «Листок Ніггля», що належить перу Дж. Толкієна, більше відомого як творця трилогії «Володар перснів» та жанру фентезі.

«Останній листок» є чи не найвідомішою новелою американського прозаїка, винятковим випадком у творчості письменника, коли розв'язка не містить гумористичної складової. Шедевр старого Бергмана не був звичайною картиною, написаною на папері чи полотні. Намальований на стіні листок плюща стає соломинкою, за яку хапається дівчина, котра потопає у вирі відчаю. Майстерність художника, створений ним шматочок нової реальності стає альтернативою мікросвіту смерті й відчаю, що створює навколо себе хвора Джоанна: «Тебе не дивувала, – говорить до неї подруга, – що він (листок) жодного разу не затремтів і не колихнувся від вітру?» [2, с. 113].

Новела О'Генрі – то оптимістичне протиставлення часто кривавим фіналам творів, в яких письменники намагаються розв'язати проблему «мистецтва заради мистецтва». Це можна сказати про новелу японця А. Рюноске «Ворота пекла», п'єсу В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь» тощо. Талановиті митці у названих творах поклали на олтар створення шедевр своєї чужі життя. У випадку із драмою В. Винниченка маємо справу із гірко-іронічним парадоксом: художник приносить у жертву Божій матері на полотні живу матір із живою дитиною. Картина стає каталізатором виявлення внутрішніх конфліктів героя, слугує увиразненню катарсису, але не реципієнта, а митця. У новелі О'Генрі катарсис стає цілющим і життєдайним.

«Листок Ніггля» – твір багато в чому унікальний та оригінальний, як у творчості Дж. Толкієна зокрема, так і в літературі загалом. Він має казковий початок, що одразу вводить читача у особливості побуту головного героя. Якимсь уранці Дж. Толкієн прокинувся із готовою казкою та одразу ж записав її. То був «Листок Ніггля», в якому письменник «виразив свої найгірші страхи, що стосувалися його міфологічного Дерева. Він відчував, що його, як і його героя, відрвуть від роботи задовго до її завершення» [5, с. 308].

У творі алегорично відображена позиція Дж. Толкієна щодо митця і його творіння. У своїй статті «Про чарівні історії» він відзначає: «Кожен письменник, що створює уявний світ, певною мірою бажає бути творцем реальності чи хоча б використовувати її елементи. [...] Якщо письменник насправді досягає того рівня, що визначається поняттям «внутрішня

логічність реального», то важко буває собі уявити, що його творіння так чи інакше не пов'язане з реальністю» [9, с. 216].

Чимало спільних рис можемо простежити між казкою Дж.Толкієна та романом М.Булгакова «Майстер та Маргарита». Головні герої цих творів підпорядковують своє життя створенню єдиних у своєму роді шедеврів. Злиття воєдино творця і творіння підкреслюється їх антитетичним відособленням. Так для булгаковського Майстра роман стає прокляттям, замість принести славу, викреслює із життя: «Я вийшов у життя, – говорить він Іванові у лікарні, – тримаючи його (роман) у руках, і тоді моє життя скінчилося» [1, с.141].

Головний герой казки Дж.Толкієна живе у неприємному передчутті подорожі, якої не можна уникнути. Перевізник, що з'являється на порозі оселі художника Ніггля, є символічним втіленням долі. Долю не хвилює, чи завершена вже картина, чи допоміг Ніггль сусідам: «Я ж навіть не завершив картину! – говорить художник.

– Як це не закінчив? – перепитує перевізник. – Навпаки, картина завершена, – хоча б тому, що ви більше до неї стосунку не маєте» [8, с. 236].

У.Х.Оден, аналізуючи твори Дж.Толкієна у контексті народних та літературних казок, називає пошук одним з найдавніших літературних жанрів, що «втілює історичний і символічний опис нашого суб'єктивного життєвого досвіду» [7, с. 271]. У статті «У пошуках героя» дослідник визначає шість композиційних елементів типового пошуку. Це чудесний предмет, який треба відшукати, довга подорож, герой, що має право на згаданий предмет через особисті якості, випробування, перемога над тими, хто стереже заповітну мрію, та казкові помічники [7, с. 274]. У казці Дж.Толкієна зустрічаємо синтез чарівного предмету та довгої подорожі до нього. Цим є саме життя та основна його мета. Випробування, які зустрічає головний герой, це і страх, що символічна подорож не дасть йому завершити картину, тому й «час для Ніггля справді стає дорогоцінністю» [8, с. 230]; і глуха до мистецтва обивательсько-бюрократична машина, й виправні роботи. Ці роботи – то абсолютна рутинна, виконання якої має на меті притлумити задоволення від творчого процесу. Та згодом герой пристосовується до нового розпорядку дня: працювати у час роботи та по-справжньому відпочивати вночі. Особливості перебування у цьому чистилищі полягали у запереченні радості і задоволення, тому й спосіб життя Ніггля скоро змінюється: «Перебувати у ліжку йому більше не дозволяють [...] і велять просто копати» [8, с. 238]. Після виснажливих робіт герой проходить очищення темрявою, а потім з'являється на суд голосів.

Дж.Толкієн дивиться на існування митця у суспільстві під дещо несподіваним кутом зору. Суспільство, у тлумаченні письменника, не цінує і не зневажає талант, а просто не помічає його. Практицизм не дає обивателям можливості сприймати твори мистецтва, поняття естетичної насолоди у них відсутнє. Тому до картини Ніггля сусід художника, його дружина та метафоричні втілення бюрократичної системи ставляться як до будівничого матеріалу.

Спосіб світобудови Дж.Толкієна та його героя є дедуктивним, оскільки Ніггль був з тих художників, «яким листя вдаються краще, ніж дерева» [8, с. 228]. Надзвичайна вимогливість до власної роботи виявляється у тому, що герой «довго вимальовував один-єдиний листок, намагаючись точно передати його форму, відтінок» [8, с. 229]. У центрі твору поставлена драма митця, що зображена двовекторно. З одного боку стоять стосунки художника із суспільством, метонімічно представленого сусідом Ніггля, його дружиною та кількома представниками бюрократичної машини. А з іншого – створення нового світу-картини та підпорядкованість йому.

З метою підкреслення талановитості, навіть геніальності головного героя письменник антифразово применшує його здібності, називаючи «маленькою людиною» [8, с. 227]. Дж.Толкієн відзначає, що Ніггл був з тих художників, котрі не мають успіху.

Це споріднює Ніггла з героями О'Генрі. Говорячи про дівчат, що приїхали підкорювати Нью-Йорк, новеліст простежує їх тернистий шлях до успіху: «Молоді художники мусять мостити свій шлях у мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу» [2, с. 108]. Талант героя

Дж.Толкієна чекав на потрібний час, аби створити новий світ, новий вимір. Це йому вдалося зробити лише у потойбіччі.

Розповідаючи про Бергмана, О'Генрі вдається до інтриги: він порівнює минуле й сучасне свого персонажа («В мистецтві Бергман був невдахою. Сорок років він тримав у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантиї» [2, с. 109]) із позачасовим виміром його мрій про створення шедевра визнанням після смерті.

Основною причиною того, що герой Дж.Толкієна зволікав зі своєю роботою було завантаження побутовими проблемами, переважно не власними. Автор стверджує, що Ніггль був з тих, кого «м'яке серце скоріше позбавить спокою, аніж змусить щось зробити» [8, с. 227]. Письменник проводить класичну тезу про несумісність генія та зла. Споглядаючи ще незавершений свій твір, митець відчуває пульсацію живого. Картина, від продовження роботи над якою Ніггля відірвали вимоги долі, «абсолютно не задовольняла його, та все ж вона здавалася йому справді живописною, єдиною насправді прекрасною» [8, с. 229].

Він працює над деталями, проте мріє намалювати ціле дерево. Художника надихає символічна картина живого дерева, котре стає твірним центром його власного Всесвіту, яке в свою чергу стає логічним завершенням життєвого пошуку художника. Тому, коли герой бачить «Дерево, його Дерево – нарешті завершене», він називає це даром, «маючи на увазі мистецтво взагалі та результат зокрема» [8, с. 241]. Не лише майстерність, а й сила авторської уяви знаходиться в центрі уваги письменника. Коли герой опиняється перед своїм творінням, то всі листочки він бачить на своєму місці, крім того, «не такими, якими він їх зобразив, а якими бачив» [8, с. 241]. Позиція Дж.Толкієна – то утвердження тісного зв'язку, що, мов пуповина, в'яже митця і його творіння. Ніггл, якому вищі сили влаштовують зустріч із його дітищем, заново переживає процес творення: «На них (листках Дерева) нічого не було написано [...]. І все-таки на кожному з них ніби стояла дата з календаря» [8, с. 244].

Художника Ніггля можна порівняти тут із булгаковським Майстром, котрий, відправляючись у дорогу до вічного свого дому, на прохання коханої взяти роман із собою відповідає: «Не треба. [...] Я знаю його напам'ять» [1, с. 366].

Персонаж Дж.Толкієна переростає фізичні межі звичайної людини і стає уособленням мистецтва, що не боїться смерті. Тому автор і дає героєві шанс продовжити роботу над картиною у власному потойбіччі. Ніггль починає бачити своє творіння у перспективі. Письменник поступово градаційно відкриває цей світ читачам. Спочатку визначає місце Дерева у Лісі: «Через деякий час Ніггл обернувся до Лісу. Не тому, що Дерево набридло йому, навпаки, воно ніби викарбувалося в його голові» [8, с. 244]. Коли ж перед очима героя постають гори, які не належали до картини, проте «пов'язували її з чимось іншим» [8, с. 245], він сам стає уособленням творчого процесу. Цей процес не закінчився із переходом митця у інший світ, а художник є ланкою, що поєднує два світи – реальний і створений ним же. Цей інший світ знаходиться поза часом. Тому й між деревами, утвореними уявою, а той лише підсвідомістю Ніггля, «виднілося щось далеке – наступний етап, наступна картина» [8, с. 245]. Свого героя Дж.Толкієн наділяє здатністю не лише до створення, а й перетворення. Після закінчення виправних робіт письменник відправляє свого героя на суд, де божественні сутності присутні у вигляді голосів. Визначальним у винесенні вироку є слова Ніггля про бажання побачитися із сусідом та добрі слова на його адресу. Сила генія та добре серце Ніггля переносять Періша у світ Дерева, відкривають у колишньому сірому обивателеві деміурга та роблять співтворцем. Поставши перед своїм живим Деревом, Ніггль одразу ж помічає у ньому «присутність» Періша: деякі листки «з [...] найбільш довершених прикладів стилю [...] відзначені були створеними у співавторстві з містером Перішом» [8, с. 244].

Тож підсумую: письменники відзначають, що митцем є не лише той, хто творить, а й той, хто ладен зрозуміти прекрасне. Глухий до краси, зі споживацьким підходом до мистецтва, не здатен сам створити справжнє, вічне. В той же час це справжнє живе власним життям, вибудовує світ навколо себе, є життєдайним і життєстверджуючим, перемагає смерть і переростає її межі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булгаков М. Мастер и Маргарита: Роман / М. Булгаков – М.: Худож.лит., 1988. – 384 с.

2. Генрі О. Останній листок. Оповідання/ О'Генрі. – К.: Молодь, 1983. – 224 с.
3. Завадська В. Спроба аналізу художніх особливостей творів Дж. Толкієна «Хоббіт, або Туди й назад» та «Володар кілець». / В. Завадська. // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2003. – № 5. – С. 52 – 55.
4. Зборовська Н. Психологія і літературознавство: Посібник / Н.Зборовська. – К.: «Академвидав», 2003. – 392 с.
5. Карпентер Х. Дж. Р.Р. Толкієн. Біографія / Х.Карпентер. – М.: Издательство ЭКСМО – Пресс, 2002. – 432 с.
6. Корольов К. О кузнецах и кольцах // Толкієн Дж. Возвращение Беорхтнота и другие произведения / Пер. с англ. – М.: ЭКСМО – Пресс; СПб.: Terra fantastica, 2001. – 352 с.
7. Оден У. В поисках героя // Толкієн Дж. Возвращение Беорхтнота и другие произведения / Пер. с англ. – М.: ЭКСМО – Пресс; СПб.: Terra fantastica, 2001. – С. 268 – 296.
8. Толкієн Дж. Малые произведения: Стихи, сказки: Пер. с англ. / Дж.Толкієн. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 252 с.
9. Толкієн Дж. О волшебных историях // Толкієн Дж. Возвращение Беорхтнота и другие произведения / Пер. с англ. – М.: ЭКСМО – Пресс; СПб.: Terra fantastica, 2001. – С. 135 – 230.

REFERENCES

1. Bulhakov, M. (1988) Master i Marharyta: Roman [Master and Margaret]. Moscow: Hudozhnya literatura.
2. Henry, O. (1983) Ostannii lystok. Opovidannia. [The Last Leaf. Stories]. Kyiv: Molod'.
3. Zavad'ska, V. (2003) Sproba analizu khudozhnikh osoblyvostei tvoriv J. Tolkiena «Hobbit, abo Tudy i nazad» ta «Volodar kilets» // Vsesvitnia literatura v serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy. [The attempt of the analysis of the peculiarities of «The Lord of the Rings» and «The Hobbit» by J.Tolkien's // Foreign Literature in Ukrainian Secondary Schools].
4. Zborov'ska, N. (2003) Psykhoanaliz i literaturoznavstvo: Posibnyk [Psychoanalysis and Literature Studies. Study guide]. Kyiv: Academy.
5. Carpenter, H. (2002) J. R.R. Tolkien. Byohrafiya. [J. R.R. Tolkien. Biography] Moscow: EKSMO – Press.
6. Korolyov, K. (2001) O kuznetsakh y koltsakh // Tolkien J. Vozvrashcheniye Beorkhtnota i drugie proizvedeniya [Of the Smiths and Rings // The Return of Beorkhtnot and other works]. Moscow: EKSMO – Press; St. Petersburg: Terra fantastica.
7. Oden, U. (2001) V poiskah geroia // Tolkien J. Vozvrashcheniye Beorkhtnota y druhye proyzvedeniya [In search for a hero // The Return of Beorkhtnot and other works]. Moscow: EKSMO – Press; St. Petersburg: Terra fantastica.
8. Tolkien, J. (2003) Malye proizvedeniya: Stihi, skazki. [Minor works: Poems, fairy tales]. Moscow: AST.
9. Tolkien, J. (2001) O volshebnykh istoriyah // Tolkien J. Vozvrashcheniye Beorkhtnota i drugie proyzvedeniya. [Of Fairy Tales // The Return of Beorkhtnot and other works]. Moscow: EKSMO – Press; St. Petersburg: Terra fantastica.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Козій – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

Наукові інтереси: особливості літературного процесу ХХ століття.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olha Kozi – Ph.D., associate Professor of Linguodidactics and Foreign Languages Chair, V.Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: the language of literary wares, the peculiarities of the literary process in XX – XXI centuries.

УДК 811.161.2'38+81'366.5

УКРАЇНСЬКЕ ПРОВАНСАЛЬСТВО В ДМИТРА ДОНЦОВА (ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Оксана МИКИТЮК (Львів, Україна)

e-mail: MykytyukStek@ukr.net

МИКИТЮК Оксана. УКРАЇНСЬКЕ ПРОВАНСАЛЬСТВО В ДМИТРА ДОНЦОВА (ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто «українське провансальство» як явище, що нівелює україноцентричну модель держави та руйнує засадничі ідеї поступу. Показано, як мовні засоби, які використовує Дмитро Донцов, увиразнюють аналізовану політичну домінанту.

Ключові слова: українське провансальство, політична домінанта, антитеза, метафора, Дмитро Донцов.

MYKYTYUK Oksana. UKRAINIAN PROVENÇAL PEOPLE BY DMYTRO DONTSOV (LINGUISTIC ASPECT)

The article considers the “Ukrainian Provençal People” as a phenomenon of Ukrainian history, which reduces the Ukrainian-centric model of the state and destroys the fundamental ideas of progress. The current political situation obliges us to make sociolinguistic and especially linguistic review of the works of a great publicist, whose merits to the Ukrainian state are indisputable. Thus, Dmytro Dontsov's linguistic experience, whose style is marked by uncompromising, intellectual power and extraordinary expression, is incredibly interesting. The lexeme “Ukrainian Provençal People” is a core thread through all the works of a political thinker, this thought-making element of texts by Dmytro Dontsov formulates the main impetus for the development of a state-created world outlook. To clarify the position of the reader regarding the insignificance of the Ukrainian Provençal People, Dmytro Dontsov uses the definitions, motivates his words with the antithesis, comparison, contextual antonyms, and creates distinctive metaphors. The

study of the dominant "Ukrainian Provenzal People" allows us to show the expansion of the lexical composition of the language, to find out the change of language-thinking in a certain historical period, to develop the lexicographic principles of the formation of the linguistic fund, to recognize Dontsov's texts, to recreate Ukrainian realities and to understand the political situation today. The research proves that the formation of an elitist linguistic personality is impossible without studying the heritage of an outstanding thinker. The prospect of studying is the study of linguistic-stylistic features of Dmytro Dontsov's works as markers for the formation of a modern strong personality.

Keywords: Ukrainian Provenzal People, political dominant, antithesis, metaphor, Dmytro Dontsov.

Постановка проблеми. Політична домінанта «українське провансальство» важлива для розгляду в аспекті лексикології, історії, політики, оскільки дозволяє актуалізувати вирішення засадничих національних проблем та показати риси української ментальності в цілому.

Розвідка є частиною комплексного дослідження онімного зрізу текстів Дмитра Донцова, ядерним блоком яких є антропоніми, а периферійним – топоніми, теоніми, хрематоніми. Предметом дослідження є збірний образ українського обивателя, який Дмитро Донцов визначає як «українське провансальство».

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Онімна лексика є об'єктом розгляду лінгвістики тексту [5; 12; 17; 24, с. 329–334], етнолінгвістики [2; 7; 13], лінгвонаціології [23], прагматики [3; 16] тощо. Численні праці присвячено аналізу власних назв у художніх творах [4; 6; 8; 22] та частково в науково-публіцистичних текстах [19; 21]. Проте ще з часу Незалежності існує потреба в опрацюванні матеріалу, який є вагомим ідейно-увиразнювальним ресурсом.

Формування завдання дослідження та матеріал дослідження. Метою статті є: проаналізувати лінгвістичне та інформаційне наповнення явища «українське провансальство» на основі матеріалу тексту «Націоналізм» Дмитра Донцова. Поставлена мета передбачає розв'язок таких завдань:

- з'ясувати соціолінгвістичні чинники, що зумовлюють необхідність вивчення політичної домінанти «українське провансальство» на сучасному етапі;
- охарактеризувати семантичне навантаження аналізованої лексеми в творі «Націоналізм»;
- подати індивідуально-авторські характеристики українського провансальства;
- виокремити мовні засоби, вжиті для характеристики провансальства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Для теперішнього суспільно-політичного життя, на превеликий жаль, характерне знецінення націєтворчих орієнтирів, оскільки:

- українські закони не захищають мови титульної нації. Наприклад, закон 5670-д, який ухвалено в першому читанні 4 жовтня 2018 року, орієнтує громадян у правовій царині (для працівників органів правопорядку), у сфері обслуговування, у медицині та в транспорті на мову, прийнятну для сторін. Отже, ймовірно, що на Закарпатті це може бути угорська мова, на Буковині – румунська, на Галичині – польська, на Сході – російська. Також цей закон гарантує навчання мовами національних меншин, містить статті про можливість інших мов у ЗМІ, культурному просторі тощо. Відтак не складно зрозуміти, що україноцентричний вектор розвитку нашої держави за умови ухвалення цього закону буде вщент зруйновано;

- міжнародна співпраця часто набуває космополітичних ознак, що за відсутності сильної національно-мовної свідомості призведе до звуження українського вектору. Це засвідчують такі факти: наші сусіди поляки закривають відділи україністики у вищих навчальних закладах, відтак українська література стає не українознавчою дисципліною, а лише частиною курсу з літератури. Для порівняння в нас є кафедри полоністики та численні школи з польською мовою навчання;

- освітня система, яка повинна формувати світогляд, також на сучасному етапі набуває антинаціональних ознак. Чого вартує намагання включити українську літературу (за шкільними програмами) в контекст світової, після чого учні втратять розуміння свого та чужого;

- релігійна царина зараз на вершині позитиву, бо новостворена Православна церква України отримала Томос, який гарантує церковну незалежність держави, проте, знову виринув антиукраїнський чинник. Про це свідчать слова патріарха Філарета, який зазначив,

що мова проповідей може бути і церковнослов'янською, і російською, і будь-якою іншою (повідомив 5 канал телебачення 13 жовтня 2018 р). Порівняймо, митрополит Іларіон (Іван Огієнко) у час формування Української незалежної соборної держави чітко наголошував на надважливій функції церкви в утвердженні української мови. У «Науці про рідномовні обов'язки» це звучить так: «Усі церковні Богослуження мусять відправлятися тільки живою мовою свого народу, як то було й у давнину», «За мовне винародовлення народу Церква несе найбільшу відповідальність».

Складно не згадати слова давніх римлян, які вважали: «Чия мова, того й влада», також свого часу Г.-Г Гадамер твердив: «Коли ми говоримо про споконвічність батьківщини, ми зараховуємо сюди передусім мову» [9, с. 188]. Тому в час такого згубного лібералізму чи демократизму (як різновидів вседозволеності) особливо актуальним є звернення до ідей «духовних пророків-націотворців – Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Стефаника, Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Клена, В. Стуса, Л. Костенко та ін.» [14, с. 12]. Розгляд текстів Дмитра Донцова вкрай важливий, бо це аналіз ідей щодо формування сильної української держави та виразний посил для творення національної ідентичності. Крім того, своїми працями видатний мислитель, відомий теоретик та ідеолог українського націоналізму здійснив «інтелектуальний і духовний подвиг» [1, с. 29].

В аспекті шкіл та постатей українського національно-ментального простору надактуальним є розгляд української антиеліти, яку Донцов визначає передусім як *українське провансальство* (також назвами *провансальство*, *хуторянство*, *провінціалізм* та конкретними лексемами *провансалець*, *плебей*, *обиватель*). Поняття «провансальство» походить з Франції, оскільки це були мешканці Провансу, колись 10-мільйонного населення, яке втратило свою мову та державу, хоча історичні коріння сягають Х ст., а «розквіт провансальської літератури і особливо ліричної поезії трубадурів припадає на XII–XIII ст.» [11, с. 62]. Денаціоналізація провансальців, втрата мови, нівелювання культури призвели до цілковитої асиміляції з сильнішим французьким народом. Дмитро Донцов переносить назву «провансальство» на українську політичну історію, бо бачить неспівмірність в українських провідників політичних вимог, їхні згубні федералістичні, автономістичні мрії [18, с. 83].

Зрозуміло, що викрити вади у суспільстві – це так само, як поставити діагноз в медицині, тому Дмитро Донцов намагається застерегти українців від явища провансальства, яке нівелює власну самобутність. Вади свого народу бачить і сучасник Донцова – геній Франко, який дає збірний образ українства, які працювали для чужого добра, а саме – для російської просвіти: «українці здавна шукали волі разом з чільними великоросами або й наперекір їм – се доказує довга низка імен...». Та висновкує: «Мені здається, що навпаки: коли б українці здавна були працювали *для себе*, для своєї національності, не оглядаючися на абстрактний общерусизм, то не тільки піддвинули б були Україну високо, але й загальноруська й загальнослов'янська сила була б у сумі багатша та більша» [25, с. 180]. Відтак генії українського культурно-політичного простору завсідчують, що існує психотип людей, які не вміють боротися за власну тожсамість, не вміють бути господарями на своїй території та не вміють оцінити уроків минулого.

Політична домінанта «українське провансальство» в тексті «Націоналізм» (Львів-Жовква, 1926 р.) є смислотворчою одиницею, бо саме в цей волюнтаристсько-націоналістичний період (за визначенням керівника Науково-ідеологічного центру О. Багана [1, с. 29]) автор ставив за мету сформувати міцну українську державу, показати необхідність сильної керівної верстви, довести, що Росія є споконвічним ворогом України та подати засади українського націоналізму, основою якого є «традиція, від якої не можна ні відмовитися, ні відмахнутися» [15, с. 115].

Базовими для семантичного аналізу є дефініції, відтак доречно простежити цей лінгвістичний метод на основі праць Дмитра Донцова. Ідеолог українського націоналізму формулює таке визначення провансальства: «дивна мішанина з кирило-методіївства й драгоманівщини, легалістичного українофільства й народництва з їх крайніми течіями, марксизму й комунізму з одного боку, “есерівства” і радикалізму – з другого, нарешті – з правих ідеологій, починаючи від Куліша і кінчаючи неомонархізмом» [10, с. 26]. Нищівний удар автора стосується не лише комунізму, соціалізму тощо [20, с. 75–77], а й постатей

Драгоманова, який у всьому бачив союз з Росією, та Куліша з його потребою тихого щастя на хуторі. Відтак для сьогоденної ситуації очевидно є ідеологічна позиція Дмитра Донцова, який вмотивував, що угодовські концепції зі сильнішим, особливо в нашому випадку з російським сусідом (який провадить на українській території агресивно-загарбницьку політику) мають згубні наслідки для України. Варто наголосити, що І. Франко про «життя з сусідами» та про українсько-російську працю писав: «Все, що йде поза рами нації, се або **фарисейство людей**, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або **хоробливий сентименталізм фантастів**» (виокремлення моє – О. М.) [26, с. 284].

Основою творчої манери видатного публіциста є численні антитези, які він часто поєднує з антонімами. Наприклад, проблему відсутності національної програми в провансальців Дмитро Донцов пояснює так: «перемагала “мінімальніша” програма» [10, с. 101], а максимальну програму вини вважали за нереальну. Поряд з антонімами (*мінімальна – максимальна*), великий публіцист дає для увиразнення чітку антитезу щодо *української національної ідеї та угодовства*. Отже, провансальці не розуміли, що «українська національна ідея є революційна ідея», що «національна ідея – це ідея, яка керується гаслом “або – або”» [10, с. 101], не розуміли, що необхідні слова «експансія», «панування», «влада». Усі ці питання і поняття в тексті протиставлено угодовству, бо угодовець бореться не за владу, а за рівність, за визволення «ціною угоди з владою» [10, с. 101]. Викривально пояснює Д. Донцов, що боротьбу з ворожою ідеєю українське провансальство визнавало лише тоді, коли «противник не лишав жодної дороги до угоди» [10, с. 102]. Далі антитеза (*угода з примусу – угода «з “підскоком”, з захопленням, роблячи рекламу противникові»*) [10, с. 102]), що допомагає зрозуміти позицію мислителя. Розглядаючи думки провансальців, ідеолог українського націоналізму з прикрістю зазначає, що ідеї нашого провансальства перейшли до теперішнього демократизму.

Авторська антитеза *націоналізм нації – націоналізм провінції* слугує не лише для відтворення позиції провансальців, а й увиразнює термін *націоналізм*, який автор обстоює у численних працях як можливий вектор для розвитку могутності держави. Отже, провансалець не розумів *націоналізму нації*, бо це була «чисто релігійна ідеологія з волею будувати, з завойовницьким інстинктом, з жадобою панування й влади» [10, с. 111]. Провансалець розумів *націоналізм провінції*, тобто сентиментальну ідеологію, яка мала «“визволити” особу від усяких пут і забезпечити їй незакаламучене спокійне життя під чиймись опікунчиними крилами» [10, с. 111].

Антитеза *організація влади та (на протилежному боці) політика рідної дзвіниці*, що передбачає «порозуміння з кожночасовою московською владою (з царатом, демократією, советами)» [10, с. 97], відтворюють політичну зорієнтованість українського провансальства.

Помітно, що в текстотворенні Дмитра Донцова непересічну роль відіграють антоніми (наприклад, *нижчий – вищий, слабкий – сильний*). Автор характеризує провансальців, які були *нижчою расою*, а їхнім ідеалом була «“людяність”, взаїмна симпатія, злагодження звичаїв – *чеснота слабих*, які не вміють *стати сильними*» [10, с. 115] та протиставляє їм *чесноту сильних, вищих рас*, що визнавали боротьбу.

У досліджуваному матеріалі важливим елементом мовного стилю великого мислителя є контекстуальні антоніми. Наприклад, суть «народолюбного руху» нашого провансальства Дмитро Донцов передає так: «Він *дебатував* там, де мав *гукати* до мас. Він *критикував* там, де мав *публічно оскаржувати*, і *заключав угоду*, де мав *вести безкомпромісову боротьбу*» [10, с. 102–103]. Неймовірно цікаві контекстуальні антоніми: *спотужнення – схирлявіння*: «В них не було двох бігунів – “спотужнення життя” і “схирлявіння життя”» [10, с. 121], далі автор пояснює, що визнавав плебейський світогляд: «симпатію до слабшого, часом нікчемного», «брак віри в свою ідею»; крім того, українських провансальців «тягнуло до всього слизнякуватого, розпливчастого в поглядах» [10, с. 122].

Суть провансальського світогляду Д. Донцов подає не лише крізь призму яскравої антитези, а й методом нанизування однопланово негативних синонімічних понять: «*провінціональний, парафіяльний, світогляд різного загумінку і, ще стисліше – плебейський світогляд*» [10, с. 121], який *визнає «гуманність» та «толерацію»* [10, с. 113] та *все*

доводить до порозуміння. Отже, за автором «Націоналізму», філософія провансальства – це «закон слабих тілом і духом» [10, с. 126].

Важливим інформативним засобом для характеристики ідеології Д. Донцова є метафора. Пояснюючи причини несформованої політичної нації в Україні, знаний публіцист описує позицію Драгоманова і цілого провансальства, яким властива засаднича ворожість до традиції, тому національну ідею треба було доводити або виводити з іншого твердження, а національні постулати неможливі, бо вини викликають гнів всесильних. Неймовірно метафорично про це говорить Д. Донцов, бо це «*тісна філософія політичного євнуха*» [10, с. 88].

Увиразненням творчої манери Д. Донцова є численні порівняння. Автор апелює до тварин, бо саме сильні та слабкі – це закон виживання в лісі, також «природа любить сильних, щоб світ не став слабким» (Л. Силенко). Тому в розумінні великого публіциста та знаного політичного теоретика наші провансальці – це «слабкі тварини, які бояться або не вміють засвоїти філософії сильних» [10, с. 136], крім того, «всі вони були факірами з психологією китайських кулів, зтуманілих кріликів, проповідників нової моралі серед орлів і беркутів» [10, с. 132]. Отже, *слабкі тварини, зтуманілі крілики* – це метафоричний образ українського провансальства.

Висновки з цього дослідження та перспективи. Виховання покоління борців – це тривалий процес, початок якого можна датувати національно-визвольною боротьбою козаків у період Запорізької Січі, продовжувати фактами існування Української повстанської армії (УПА) та на сучасному етапі пояснювати Помаранчевою революцією, Революцією гідності тощо. Тому політична ситуація зобов'язує нас зробити соціолінгвістичний та власне мовний огляд праць великого публіциста, заслуги якого перед українською державою незаперечні. Відтак неймовірно цікавий є мовний досвід Дмитра Донцова, стиль якого відзначається безкомпромісністю, інтелектуальною потугою та неординарним вираженням.

Лексема «українське провансальство» стрижневою ниткою проходить крізь усі твори політичного мислителя, цей смислотворчий елемент текстів Дмитра Донцова формулює основні сили в аспекті розвитку державотвірного світогляду.

Для увиразнення позиції в читача щодо нікчемності українського провансальства, Дмитро Донцов використовує дефініції, мотивує сказане антитезами, порівняннями, антонімами, нанизує однопланово синонімічні назви та творить самобутні метафори.

Вивчення домінанти «українське провансальство» дозволяє показати розширення лексичного складу мови, з'ясувати зміну мовомислення в певний історичний період, впізнати донцовський текст, відтворити українські реалії та розробити лексикографічні засади формування мовного фонду.

Перспективою роботи є вивчення лінгвостилістичних особливостей творів Дмитра Донцова як маркерів для утвердження сильної особистості та держави.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авторський проект доктора філології, професора Ірини Фаріон «Від книги до мети» (V–VI випуск). – Львів : ФОП Походжай М.М., 2018. – 44 с.
2. Барилова Г. К. Українська етнолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. К. Барилова, К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 228 с.
3. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
4. Белей Л. О. Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII – XX ст. / Л. О. Белей. Автореф. дис. на ... докт. філол. наук. Спеціальність 10.02.01 – українська мова. – Ужгород, 1997. – 48 с.
5. Богдан С. К. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень : методичні рекомендації для студентів-філологів / С. К. Богдан. – 2-е вид. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 28 с.
6. Боева Е. В. Оними світового культурного кола у поетичних текстах М. Зерова / Е. В. Боева // Записки з українського мовознавства: Вип. 24. У 2-х томах. – Т. 1. – Одеса : Поли-Принт, 2017. – С. 108–116.
7. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
8. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини XX с. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького) / Т. Б. Гриценко. Автореф. дис. на ... канд. філол. наук. Спеціальність 10.02.01 – українська мова. – К., 1998. – 17 с.
9. Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика. – Вибр. твори: пер. з нім. І. Коптілова. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.
10. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 236 с.

11. Дубічинський В. В. Основи загального та прикладного мовознавства : навч.-метод. посіб. / В.В. Дубічинський. – Харків : Друкарня Мадрид, 2016. – 220 с.
12. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
13. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Нариси / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
14. Іванишин П. Печать духу: національно-екзистенціальна Франкіана / П. В. Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 2006. – 96 с.
15. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / С. Квіт. Вид. 2-е, випр. і доп. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – 192 с.
16. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах : автореф. дис. ... докт. філол. наук 10.02.01; 10.02.02 / Т. А. Космеда. – Х., 2001. – 32 с.
17. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доп. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
18. Кухта Б., Романюк А., Поліщук М. Хто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник / Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук / За ред. Б. Кухти. – Вид. 2-ге, переоб. і доп. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.
19. Микитюк О. Антропонімний простір Дмитра Донцова як відтворення духовного та героїчного минулого українського народу / О. Микитюк // Лінгвістичні студії / Linguistic Studies: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса; гол. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017. – Вип. 34. – С. 170–175.
20. Микитюк О. Суспільно-політична термінологія Дмитра Донцова як основа українських державотвірних традицій / О. Микитюк // Куньч З. Й., Наконечна Г. В., Микитюк О. Р. та ін. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія. – Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. – С. 67–90.
21. Микитюк О. Уживання форм множини від власних назв у творі Дмитра Донцова «Дух нашої давнини» / О. Микитюк // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. № 2. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2015. – С. 256–265.
22. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : Монографія / А. К. Мойсієнко. – К. : Вид-во «Сталь», 2006. – 304 с.
23. Радевич-Винницький Я. К. Мовна складова національного буття: Студії з української лінгвонаціології / Я. К. Радевич-Винницький. – К. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – 268 с.
24. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
25. Франко І. Михайло П[етрович] Старицький / І. Франко // Збір. тв.: у 50-ти тт. Покажчик купюр / М. Г. Жулинський (голова) та ін.; ред.: Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2009. – С. 179–180.
26. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Збір. тв.: у 50-ти тт. – Т. 45. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 276–285.

REFERENCES

1. Avtorskyi proiekt doktora filolohii, profesora Iryny Farion. (2018). «Vid knyhy do mety» (V–VI vypusk). [Author's project of Doctor of Philology, Professor Iryna Farion "From the Book to the Purpose" (V–VI issue)]. Lviv: FOP Pokhodzhai M.M.
2. Barylova, H. K. (2011). *Ukrainska etnolinhvistyka*. [The Ukrainian Ethnolinguistics]. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka».
3. Batsevykh, F. S. (2010). *Narysy z linhvistychnoi prahmatyky*. [Essays in the linguistic pragmatics]. Lviv: PAIS.
4. Beley, L. O. (1997). *Ukrayins'ka literaturno-khudozhnya antroponimiya kintsya XVIII – XX st.* [Ukrainian literary and artistic anthroponomy written at the end of the 18th-20th cc.]. Uzhhorod.
5. Bohdan, S. K. (2014). *Metody i metodyka linhvostylistychnykh doslidzhen': metodychni rekomendatsiyi dlya studentiv-filolohiv* [Methods and methodology of lingual-stylistic research: methodological recommendations for students-philologists]. Luts'k: Vezha-Druk.
6. Boieva, E. V. (2017). *Onimy svitovoho kulturmoho kola u poetychnykh tekstakh M. Zerova* // *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva* [Proper nouns of the world cultural circle in poetry texts by M. Zerov // *Notes on Ukrainian linguistics*]. Iss. 24. Vol. 1. Odesa : Poly-Prynt.
7. Holubovska, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu*. [Ethnic peculiarities of linguistic world images]. Kyiv: Lohos.
8. Hrytsenko, T. B. (1998). *Vlasni nazvy yak zasib styletvorennya v ukrayins'kiy istorychniy prozi druhoyi polovyny XX s. (na materialy romaniv pro B. Khmel'nyts'koho)*. [Proper names as a means of creating of the style in the Ukrainian historical prose of the second half of 20th c. (based on the novels of B. Khmelnytsky)]. Kyiv.
9. Gadamer, H.-G. (2001). *Batktivshchyna i mova* // *Hermenevtyka i poetyka*. [Fatherland and language // *Hermeneutics and poetics*]. Kyiv: Yunivers.
10. Dontsov, D. (2006). *Natsionalizm* [Nationalism]. Vinnytsia: DP "DKF".
11. Dubichynskyi, V. V. (2016). *Osnovy zahalnoho ta prykladnoho movoznavstva* [Fundamentals of General and Applied Linguistics]. Kharkiv: Drukarnia Madryd.
12. Yeshchenko, T. A. (2009). *Linhvistychnyy analiz tekstu: navch. posib*. [Linguistic analysis of a text: Tutorial]. Kyiv: VTs "Akademiya".
13. Zhaivoronok, V. (2007). *Ukrainska etnolinhvistyka. Narysy* [The Ukrainian ethnolinguistics. Essays]. Kyiv: Dovira.
14. Ivanyshyn, P. (2006). *Pechat dukhu: natsionalno-ekzystentsialna Frankiana* [The trail of spirit: national-existential Frankiana]. Drohobych: Vidrodzhennia.

15. Kvit, S. (2013). Dmytro Dontsov: ideolohichniy portret [Dmytro Dontsov: ideological portrait]. Lviv: Halytska vydavnycha spilka.
16. Kosmeda, T. A. (2001). Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: zasoby vyrazhennia katehorii otsinky v ukrainskii ta rosiiskii movakh [Axiological aspects of pragmalinguistics: expressive means of evaluation category in the Ukrainian and Russian languages]. Kharkiv.
17. Kochan, I. M. (2008). Linhvistychnyy analiz tekstu: navch. posib. [Linguistic analysis of a text: Tutorial]. Kyiv: Znannya.
18. Kukhta, B., Romaniuk, A. & Polishchuk, M. (1997). Khto ye khto v yevropeiskii ta amerykanskii politychnii nautsi: Malyi politolohichniy slovnyk [Who is who in European and American political science: Small Political Science Dictionary]. Lviv: Kalvariia.
19. Mykytyuk, O. (2017). Antroponimnyi prostir Dmytra Dontsova yak vidtvorennia dukhovnoho ta heroichnoho mynuloho ukrainskoho narodu // *Linhvistychni studii* [Anthroponymic Space of Dmytro Dontsov as Recreation of Spiritual and Heroic Past of Ukrainian People // *Linguistic Studies*]. Iss. 34. Vinnytsia: DonNU im. Vasylia Stusa.
20. Mykytyuk, O. (2018). Suspilno-politychna terminolohiia Dmytra Dontsova yak osnova ukrainskykh derzhavotvirnykh tradytsii // *Teoriia termina: konkretizatsiia leksyko-semantichnykh paradyhm: monohrafiia*. [Socio-political terminology of Dmytro Dontsov as the basis of Ukrainian state-building traditions // *Theory of the term: specification of lexical-semantic paradigms: monograph*]. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka.
21. Mykytyuk, O. (2015). Uzhyvannya form mnozhyny vid vlasnykh nazv u tvori Dmytra Dontsova "Dukh nashoyi davnyiny" // *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Filolohichni nauky*. [The use of the plural forms created from the proper names in the work of Dmytro Dontsov "The spirit of our past" // *Journal of Zaporizhzhya National University. Philology*]. Iss. 2. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet.
22. Moysiienko, A. K. (2006). Slovo v apertseptsynii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannya Shevchenkovoho virsha: Monohrafiia. [Word in the apperception system of the poetic text. Decoding of Shevchenko poem: Monograph]. Kyiv: Stal'.
23. Radevych-Vynnytskyi, Ya. K. (2013). Movna skladova natsionalnoho buttia: Studii z ukrainskoi linhvonatsiolohii. [Linguistic constituent of national existence: Workshops in the Ukrainian linguonatology]. Kyiv; Drohobych: Posvit.
24. Selivanova, O. O. (2011). Linhvistychna entsyklopediia. [Linguistic Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K.
25. Franko, I. (2009). Mykhailo P[etrovych] Starytskyi // Zibr. tv.: u 50-ty tt. Pokazhchyk kupiur. [Mykhailo P[etrovych] Starytskyi // Collected works in 50 volumes. Pointer of exclusions]. Kyiv: Naukova dumka.
26. Franko, I. (1986). Poza mezhamy mozhyvoho // Zibr. tv.: u 50-ty tt. [Outside the Possible // Collected works in 50 volumes]. Vol. 45. Kyiv: Naukova dumka.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Микитюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: культура мовлення, лексикологія, лінгвістика тексту, лінгвоперсонологія, термінологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oksana Mykytyuk – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department at the Lviv Polytechnic National University.

Scientific interests: speech culture, lexicology, applied linguistics, linguopersonology, and terminology.

УДК 821.161.1.09 Бродський

СПЕЦИФІЧНА РОБОТА ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ МОВНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДІЙСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕЗІЇ Й. БРОДСЬКОГО)

Інна ПЕРЦОВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: ipercova@mail.ru

ПЕРЦОВА Інна. СПЕЦИФІЧНА РОБОТА ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ МОВНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДІЙСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕЗІЇ Й. БРОДСЬКОГО)

У статті аналізується роль фактора людської свідомості в процесі трансформації реального світу в світ поетичний. Одним з проявів людської свідомості є світогляд, тобто своєрідна система поглядів на об'єктивний світ і місце людини в ньому, ставлення людини до навколишнього світу і до самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтири. Цікавий матеріал для таких спостережень дає поезія Й. Бродського.

У статті представлений літературний коментар до його вірша «Дебют». Однією з причин смислових змін слів у поезії Й. Бродського є специфічна робота людської свідомості, яка сприймає різного роду семантичні зміни не тільки завдяки відбиттю об'єктивної дійсності, але і завдяки його творчій обробці.

Ключові слова: традиції, концепт культури, людська свідомість, індивідуальна свідомість, загальнолюдські цінності, суспільна свідомість, семантика, смислові трансформації.

PERTSOVA Inna. SPECIFIC WORK OF HUMAN CONSCIOUSNESS IN THE LINGUISTIC INTERPRETATION OF REALITY (BASED ON POEMS BY Y. BRODKYI)

One of the epistemological factors that determine semantic transformations in fiction is specific work of human consciousness, which reflects the creativity of human thinking, the active role of the human mind in understanding the world around through language.

The article analyzes the role of human consciousness in transforming the real world into the poetic one. The worldview, that is the special system of views of the objective world and the place of man in it, feelings of man towards the world around and towards themselves, as well as the basic attitudes of people, their beliefs, ideals, principles of cognitive activity, value orientations, is one of human consciousness. The social, moral world image and the specific worldview system reflect the lexical and semantic level of the language and, of course, penetrate into the canvas of literary texts, but it is already modified in the artist's mind. Moral mastering of the world by human consciousness often contributes to extending semantic potential of a word. The poetry of Y. Brodskyi is a source of interesting material for such observations: his poetic thinking reflects the level of knowledge about the world of the society and is determined by its existence. The article presents a literary commentary on the poet's verse "Debut". One of the factors that cause semantic changes in the Brodskyi's poetry is the specific work of human consciousness, which perceives all sorts of semantic changes not only due to the reflection of the objective reality, but also due to its creative adaptation. Brodskyi learns the semantic content of individual words subjectively, while rethinking their meaning and creating an individual language image that reflects the author's outlook, his view of facts, events and objects. The poetic text reflects not only author's thoughts and feelings, but also those states of human consciousness, which can be called aesthetic experiences of a man. Obviously, the formation of aesthetic potential is the specifics of interpreting human consciousness in the poetic text. Specific work of human consciousness in fiction determines the reality in accordance with the author's idea and aesthetic concept. Studying it during the linguistic reality interpretation is necessary for understanding the essence of changing the meaning of words.

Key words: traditions, culture concept, human consciousness, individual consciousness, universal human values, public consciousness, semantics, semantic transformations.

Розуміння явищ зовнішнього світу, власної поведінки та вчинків інших людей – усе це розглядається й оцінюється крізь призму усталених поглядів. Оцінка дій людини звичайно спирається на деякі норми (або традиції), які грають роль своєрідних еталонів. Традиції відбивають глибини людської свідомості й містять у собі релігійні, філософські та психологічні установки. Із самого початку людської історії традиції були спробою впорядкувати смисл людського існування в загадковому Всесвіті. Багато традицій увібрали в себе як найдавніші, так і більш нові уявлення людей про світ, своє місце в ньому, про свої вчинки, про те, чим вони повинні пишатися і що поважати. Вони знайшли своє відбиття в літературі, філософії, мистецтві.

І поезія Бродського не виняток із правил: його поетичне мислення відбиває рівень знань суспільства про світ й зумовлюється його буттям. Це той шлях, коли індивідуальна свідомість стає рупором панівної масової свідомості: поет йде від індивідуального, а вгадує загальнолюдське. Так відбувається трансформація реального світу в світ поетичний. Проблема впливу гносеологічних факторів на функціонування і розвиток мови неодноразово ставилася у класичних працях В.В. Виноградова, Д.Н. Шмельова та в працях більш пізнього періоду, зокрема В.М. Манакіна.

У нашій роботі розглядається роль одного із гносеологічних факторів (фактора людської свідомості) у процесі смислової трансформації слів у художньому мовленні Бродського. Саме в такому аспекті поезія митця ще не була предметом аналізу.

Отже, мета статті полягає в дослідженні специфічної роботи людської свідомості в художньому тексті. Завдання публікації полягають у визначенні ролі фактора людської свідомості в художньому тексті загалом та в розкритті поетичної картини світу Бродського, зокрема.

Світ відображається у свідомості, а свідомість закріплює, фіксує, кодує це зображення в словах. Таким чином, слово є засобом тієї інформації, яку людина отримує із зовнішнього світу.

У людську свідомість входять уявлення про міру відповідності дійсності поняттям про справедливість, порядність, прекрасне. Тривала й складна робота суспільної свідомості формувала загальнолюдські ідеали, розкривала в них найвищі цінності людського буття. Природний або фізичний світ у людському вимірі є світ цінностей. Він не тільки відбивається, усвідомлюється, але й переживається, співвідноситься з такими базисними смисловими категоріями як "буття", "мета", "смерть", "добро", "зло", "я". У зв'язку з цим слід нагадати про те, що мова – це не тільки засіб спілкування, але й **концепт культури**. Концепт охоплює весь зміст слова та відбиває уявлення носія культури про характер явищ дійсності, які стоять за словом з його численними асоціативними зв'язками. "Семантичний ореол слова не фіксується в лексикографічних працях, проте він значною мірою зумовлює реальне функціонування слова в конкретному соціумі. Цей ореол зумовлений всією історією слова, його етносоціальним й етнокультурним контекстом" [1, с. 174]. Отже, семантика слова належить всім, хто говорить цією мовою, вона є результатом діяльності свідомості колективу, суспільства, народу. Саме тому семантика знаків мови уможливорює людям розуміти одне одного, незважаючи на кількість особистісних смислів. Відображення в

художньому творі загальнолюдських цінностей створює його особливу дієвість. Саме так відбувається трансформація реального світу у світ поетичний, і в цьому смислі текст – "зліпок буття".

Соціальна, моральна картина світу і конкретна система світобачення знаходить відбиття на лексико-семантичному рівні мови і, безумовно, проникає в тканину художніх текстів, але вже в перепрацьованому в свідомості митця вигляді. Моральне оволодіння світу людською свідомістю часто сприяє розширенню семантичних можливостей слова. Звернімося до вірша Й. Бродського "Дебют":

I

*Сдав все свои экзамены, она
к себе в субботу пригласила друга,
был вечер, и закупорена туго
была бутылка красного вина.
А воскресенье началось с дождя,
и гость, на цыпочках прокравшись между
скрипучих стульев, снял свою одежду
с непрочо в стену вбитого гвоздя.
Она достала чашку со стола
и выплеснула в рот остатки чая.
Квартира в этот час еще спала.
Она лежала в ванне, оиущая
всей кожей облупившееся дно,
и пустота, благоухая мылом,
ползла в нее через еще одно
отверстие, знакомящее с миром.*

2

*Дверь тихо притворившая рука
была – он вздрогнул – выпачкана; пряча
ее в карман, он услышал, как сдача
с вина плеснула в недрах пиджака.
Проспект был пуст. Из водосточных труб
лилась вода, сметающая окурки.
Он вспомнил гвоздь и струйку штукатурки,
и почему-то вдруг с набрякших губ
сорвалось слово (Боже упаси
от всякого его запечатленья),
и если б тут не подошло такси,
остолбенел бы он от изумленья.*

*Он раздевался в комнате своей,
не глядя на припахивавший потом
ключ, подходящий к множеству дверей,
ошеломленный первым оборотом [3 (т. II), с.375].*

Внутрішня тема вірша з'являється на поверхні саме в слові «Дебют». Яка внутрішня текстова реальність перебуває за ним? Відповідь, на наш погляд, очевидна. **"Бутылка вина"** потрібна та цікава як словесний матеріал, що стимулює читацьку думку. Неважко виявити символіку ситуації: туго закоркована пляшка червоного вина в системі метафор Бродського є емблемою непорочності, цнотливості. Розчарування, що охопило дівчину, трансформується в **"дош"**, який несе одкровення про духовну драму. Додамо до цього ряду **"скрипучие стулья"**, **"непрочо вбитый гвоздь"**, **"облупившееся дно"** і ми отримаємо ситуацію дискомфорту та холоду. Рівний реєстр перелічувань, чіткість деталей стають ознакою порожнечі. Лірична героїня ("она") не відірвана від простору (квартири). Між ними певний зв'язок, результатом якого є зараження простору настроєм туги героїні. Образи скрипучих стільців, неміцно забитого цвяха, полупленого дна підкреслюють дискомфорт у її душі.

Стилістичний ефект слова «дно» створюється одночасною реалізацією та взаємодією двох його значень. По-перше, йдеться про *дно* як при основу ємкості [2 (Т.І), с. 406]. По-друге, контекст містить елементи, які визначають актуалізацію ще одного значення, що звичайно реалізується у фразеологізмі *идти ко дну* – морально опускатися [2 (Т. IV), с. 406], яке відбиває стереотипні уявлення про дівочу гідність, властиві свідомості людини радянської епохи. Життя суспільства часів поета пройняте переконанням: дівчина, що вступила в інтимні стосунки до заміжжя, стає безчесною й опиняється на дні життя.

Друге значення (*дно життя*) імпліцитно присутнє в контексті й оживає у свідомості читача, асоціюючись з уявленнями про мораль. Важливу ідейно-образну інформацію в цих рядках несе слово «*выплеснула*», яке сприяє передачі душевного стану героїні: вона не випила, а «*выплеснула* (выплеснути – 'вилити відразу, кидком' [2 (т. I), с. 271]) в рот *остатки чая*», очевидно, навіть не відчувши його смаку.

Душевну дисгармонію відчуває і ліричний герой («он»). Пустота проспекту – символ його внутрішнього стану. Створений автором пейзаж повний скорботного оціпіння, тому що він проти коханців. А враження таке, що проти них цілий світ. Цікава трансформація смислу спостерігається також у слові «*ключ*», яке в наведеному контексті виступає як символ дітородного органа. Дітородний орган – знак індивідуальності. Нагадуючи різьбу ключа, він використовується шифрованим мовленням Бродського як символ ідеї особистості, апологія суб'єктивності. Сигналом до виникнення таких індивідуально-авторських асоціацій слугують елементи переносного значення слова «*ключ*» (ключ – 'засіб, можливість для розгадки будь-чого, для володіння будь-чим [2 (т. II, с. 61)]. По-новому осмислене слово «*ключ*» постає вмістилищем чуттєвих станів поета.

Наведений твір дуже цікавий для з'ясування позиції автора в поезії Й. Бродського: його становище як спостерігача фіксується дуже рідко, Ставлення автора передається майже завжди побічно. Відбувається, можна сказати, повне витіснення ліричного «я» з поезії.

Таким чином, однією з причин смислових змін слів у художніх творах Бродського є специфічна робота людської свідомості, яка сприймає різного роду семантичні зміни не тільки завдяки відбиттю об'єктивної дійсності, але і завдяки його творчій обробці. Як бачимо, семантичне наповнення окремих слів поет засвоює суб'єктивно, переосмислюючи їх зміст і створюючи індивідуальний мовленнєвий образ, що відбиває авторське бачення світу, його погляд на факти, події, предмети.

Необхідно особливо підкреслити, що в поетичному тексті не просто відтворюються думки й почуття автора, але й ті стани людської свідомості, які можна назвати естетичними переживаннями людини. Очевидно, саме у формуванні естетичного потенціалу й полягає специфіка переломлення людської свідомості в поетичному тексті. Специфічна робота людської свідомості в художньому творі зумовлює означення дійсності у відповідності до авторської ідеї та естетичного задуму. Її вивчення в ході мовної інтерпретації дійсності необхідне для розуміння сутності процесу зміни смислового наповнювання слів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Підручник. – К.: "Академія", 1999. – 273 с.
2. Словарь русского языка в четырех томах. Изд. 2-е исправл. и дополн. – М.: Русский язык, 1981 и сл.
3. Сочинения Иосифа Бродского. Т. II-V. – СПб.: Издательство «Пушкинского фонда», 1998.

REFERENCES

1. Kocherhan, M. P. (1999) Zahalne movoznavstvo. Pidruchnyk. [General Linguistics. Textbook.]. Kyiv: Akademia.
2. Slovar russkogo yazyka v chetirekh tomakh. Izdanie vtoroe ispravlennoe i dopolnennoe. [Dictionary of the Russian Language in Four Volumes. 2-nd Edition, Revised]. Moscow: Russky Yazyk.
3. Sochinenia Iosifa Brodskogo. Toma II – V. (1998). [Works of Iosif Brodsky. V. 2nd – 5th.]. Saint-Petersburg: Pushkinsky Fond.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Перцова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської мови Донецького національного медичного університету.

Наукові інтереси: семасіологія, стилістика, семантичні аспекти перекладу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Inna Pertsova – Candidate of Philology, Assistant Professor of the Department of Ukrainian and Russian Languages of the Donetsk National Medical University.

Scientific interests: semasiology, stylistics, semantic aspects of translation.

УДК 811.161.2'276.6:796.332

«ПРАПОРИ ТВОГО КЛУБУ – ОСТАННЄ, ЗА ЩО ТОБІ ЛИШИЛОСЯ БИТИСЬ»²⁴: ЛЕКСИКА СОЦІОЛЕКТУ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА

Ірина ПРОЦИК (Київ, Україна)

e-mail: iprotsyk@ukr.net

ПРОЦИК Ірина. «ПРАПОРИ ТВОГО КЛУБУ – ОСТАННЄ, ЗА ЩО ТОБІ ЛИШИЛОСЯ БИТИСЬ». ЛЕКСИКА СОЦІОЛЕКТУ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА

У статті проаналізовано лексику соціолекту українських футбольних фанатів, зафіксовану в різножанрових художніх творах сучасного українського письменника Сергія Жадана. Розкрито семантику футбольних назв, що функціують у текстах автора, продемонстровано належність цих номінацій до неофіційного футбольного дискурсу, класифіковано їх за тематичним принципом. З'ясовано, що Сергій Жадан використовує дуже різноманітну фанатську лексику, адже він не лише давній прихильник гри мільйонів, а й футбольний фанат зі стажем.

Ключові слова: художній текст, неофіційний футбольний дискурс, соціолект футбольних фанатів, фанатська лексика, тематичні групи.

PROTSYK Iryna. «FLAGS OF YOUR CLUB IS THE LAST THING TO FIGHT FOR». VOCABULARY OF SOCIAL DIALECT OF FOOTBALL FANS IN LITERARY TEXTS BY SERHII ZHADAN

In this article Ukrainian football vocabulary written by the modern Ukrainian writer Serhii Zhadan has been analysed. This vocabulary was found in different literary texts – poetry, prose, essays. Semantics of football names functioning in the author's texts of different genres has been discovered. Also, it has been demonstrated that recorded nominations belong to both formal and informal football discourses. This survey is dedicated to the detailed analysis of discovered names in the social dialect of football fans; particularly, fans' vocabulary has been classified according to the thematic principle and the following thematic groups have been singled out: names of the members of fans' movement and other supporters (ubolivalnyk, ultras, fanat, futbolnyi fanat, fanaty suprotivnyky, dyrygent), names of fans' actions (ubolivaty / vbolivaty, pidtrymuvaty / pidtrymaty komandu / klub svoho mista, prykhodyty na sektor, vyvishuvaty baner, zhyraty / zhortaty prapory, pronosyty na trybuny vohon), names of fans' activities (ubolivalnytske zhyttia, futbolne vbolivannia, fanatska pistymka, fanatskyi rukh), names of a variety of fans' support (krychalka, skanduvannia, baner, klubni koliory, shalyk, prapor klubu), names of fans' locations (vbolivalnytska trybuna, fanatskyi sektor, fan-sektor, sektor, trybuna, pivnichna trybuna), friends and enemies of football fans, relationships between them (pryntsyropy vorohy, odvichni vorohy, tovaryshuvaty), names of fans' oppositions (viina, fanatski viiny, zabyty voroham strilku, vybyty z trybuny, peremyrya, zakhopyty banery, zhyraty banery, vidbyty trofeii, biika, biiky na trybunakh), nicknames of fans from various football clubs («bomzhi», «khakhly», «kroty», «kryvi»). It has been found out that Serhii Zhadan uses various fans' vocabulary not only because he loves the game of millions, but also because he is a long-standing fan with experience.

Key words: literary text, informal football discourses, social dialect of football fans, fan language vocabulary, thematic groups.

Зацікавлення українським футбольним дискурсом і його відображенням у текстах художнього стилю помітно активізувалося впродовж останніх кількох років, що пов'язано передовсім із позамовним чинником – виходом у світ напередодні Євро-2012 кількох проектів-антологій художніх текстів на футбольні теми. Особливостям використання футбольної лексики в художніх творах, які увійшли до однієї з таких антологій – «Письменники про футбол» – присвячено статтю Юрія Струганця [9], а аналізу вживання футбольної лексики та специфіки функціонування соціолекту футбольних фанатів у художніх творах сучасних українських письменників – низка публікацій авторки цієї розвідки [6–8].

У цій статті буде розглянуто футбольну лексику зі соціолекту футбольних фанатів, яка функціє в художніх текстах сучасного українського письменника Сергія Жадана, а саме в його різножанрових творах – поетичних і прозових, а також в есеях. Для аналізу використано ілюстративний матеріал, відібраний зі збірок автора: «Anarchy in the UKR», «Капітал», «Марадона» [1, 3–4], а також есеїв, що увійшли до футбольних антологій «Письменники про футбол» [2] і «Тотальний футбол» [5]. Метою розвідки є презентація лексики з дискурсу українських футбольних фанатів, відображеного в художніх творах Сергія Жадана. Актуальність дослідження полягає в спробі максимального використання для аналізу всіх можливих джерел функціонування футбольної лексики, у тім і художніх творів. Завдання статті: 1) відібрати фрагменти текстів Сергія Жадана, у яких використано лексику зі соціолекту футбольних фанатів; 2) проаналізувати семантику цих лексем та згрупувати фанатську лексику за тематичним принципом; 3) з'ясувати, наскільки повно відображено неофіційний футбольний дискурс в художніх творах Сергія Жадана.

²⁴ Цитата з поезії Сергія Жадана «Матчі перенесеного туру», уміщеної в поетичній збірці «Марадона» (Харків : Фоліо, 2008. – С. 144).

Основні методи дослідження, застосовані в розвідці, – лінгвістичне спостереження та лексикографічний аналіз лексем із фанатського соціолекту, зафіксованих у художніх текстах Сергія Жадана. Для з'ясування семантики номінацій із соціолекту українських футбольних фанатів, що функціують у творах С. Жадана, використано інформацію, уміщену в тлумачних словниках: одинадцятитомному «Словнику української мови» (1970-1980), «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2001), а також у словнику «Український жаргон» Лесі Ставицької (2005).

У текстах Сергія Жадана представлено різноманітну лексику з неофіційного футбольного дискурсу – соціолекту футбольних фанатів. І це цілком логічно, адже обізнаність автора з фанатським рухом та специфічною мовою футбольних фанатів має практичне, а не теоретичне підґрунтя: він є давнім прихильником гри мільйонів, активним фанатом харківського «Металіста» та збірної України, а також капітаном футбольної збірної письменників. У текстах Сергія Жадана функціє найважливіша лексика з уболівальницького соціолекту, що окреслює сферу соціальної активності фанатів. Лексико-семантичний аналіз зафіксованих у текстах С. Жадана лексем дав змогу виокремити номінації таких тематичних груп:

назви учасників фанатського руху та інших уболівальників: *уболівальник* «Є, звісно, категорія *уболівальників*, котрі від початку обирають собі в якості предмета симпатії яких-небудь британських чи італійських грандів, уболіваючи за них із усією своєю малодушністю та безпорадністю» [5, с. 49], *ультрас* (активні групи фанатів, які організовують підтримку команди) «Лера обіцяє познайомити з *ультрас*. Хоча, каже, вони не дуже люблять про себе розповідати» [5, с. 53], «Так ось, «бомжі», виявляється, приїхали сьогодні до Донецька підтримати свій «Металург», який грає у Першій лізі, й замість того, щоб їхати на матч своєї команди, де на них чекали шахтарські *ультрас*, скористалися ефектом несподіванки й учинили зухвалий напад на нечисленних уболівальників «Шахтаря», які прийшли підтримати дубль» [5, с. 56-57], «З футболу кінцево зникає аматорство, а на трибунах з'явилися справжні *ультрас*» [5, с. 61], «Шкода, якщо на трибунах справді не буде *донецьких ультрас* – футбол вони люблять і відчувають» [5, с. 71], *кузьмич* (у фанатському соціолекті – звичайний уболівальник) «Відразу говорять, що вони не «ультрас», так – «кузьмичі» (ну, себто, з суперниками не б'ються, сидять не на фанатському секторі), хоча за «Шахтар» уболівають з дитинства» [5, с. 53], «Мої знайомі, «кузьмичі», попри те, що були на новому стадіоні десятки разів, розглядають усе з неприхованою гордістю за рідний клуб» [5, с. 55], *фанат* «Виявляється, кілька хвилин тому до стадіону під'їхав бус із *фанатами* запорізького «Металурга» (місцеві називають їх «бомжами», навіть пояснювали чому, але я так і не зрозумів)» [5, с. 56], «Мені сподобалось бути *фанатом*, я відчував, як з кожним значком і з кожним вимпелом життя моє стає все більш повноцінним і внутрішньо виправданим» [1, с. 93], *футбольний фанат* «Я був *футбольним фанатом*. Я листувався з десятком таких самих невірнорозважених типів, котрі вважали себе *футбольними фанатами* і адреси котрих я знайшов у газеті. Ось ви зараз запитаете, про що можуть листуватися *футбольні фанати*» [1, с. 92], «Для мене відкрився дивовижний поморочений світ *футбольних фанатів*. *Футбольні фанати* збирали різне гівно, кількість якого визначала рівень їхнього фанатизму – програмки з футбольних матчів, клубні вимпели, довідники, значки, календарики, інший канцтоварний неліквід [...]» [1, с. 92-93], *фанати супротивника* «За кілька секторів, ліворуч від них, під важким червневим дощем стоять *фанати супротивника*» [3, с. 15], *футбольне фанатство* «[...] за рік мого активного *футбольного фанатства* ми були виснажені й внутрішньо розчавлені [...]» [1, с. 94], «Через рік я розчарувався в *футбольному фанатстві* і спалив усі свої програмки й вимпели» [1, с. 95], *фанати «Динамо» / київського «Динамо»* «Про банери *ультрас «Шахтаря»* розповідали таку історію: одного разу, коли гірники грали в Римі в Лізі чемпіонів, на трибунах несподівано з'явилися *фанати «Динамо»* – «хахли» – й захопили кілька *донецьких банерів*» [5, с. 57], «Футболу це так само стосується – скажімо, на одному з матчів цього сезону *фанати київського «Динамо»* довго і злагоджено скандували «Спасибі мешканцям Донбасу за президента-підараса» [...]» [5, с. 68], *диригент* (*ультрас*, який, зайнявши місце на

вищі, керує фанатською підтримкою у секторі, «заводить» стадіон) – «*Диригенти*» намагаються задіювати цілий стадіон, добре, що акустика дозволяє це робити» [5, с. 69];

назви фанатських дій: *уболівати* / *вболівати* «Якщо ти чесна людина – маєш *уболівати* за своїх» [5, с. 49], «Футбольні боги відомі своїми жартами, тож доволі часто наділяють наші міста не найкращими клубами, за які ми так чи інакше змушені *вболівати*» [5, с. 49], «[...] колишній стадіон часто не вмщав усіх, хто бажав потрапити на гру, тож шахтарі просто вилазили на навколишні терикони й *уболівали* звідти» [5, с. 53], *підтримувати* / *підтримати* «Варто було його [«Шахтар»] *підтримувати*, щоб дочекатися зрештою сьогоденішнього запаморочливого присмаку золота й шампанського» [5, с. 52], «Так ось, «бомжі», виявляється, приїхали сьогодні до Донецька *підтримати* свій «Металург», який грає у Першій лізі [...]» [5, с. 56-57], *підтримувати команду* / *клуб свого міста* «Не можна бути справжнім уболівальником і не *підтримувати команду свого міста*» [5, с. 49], «Для справжніх уболівальників усе сталося справедливо – вони просто *підтримували клуб свого міста*, оскільки саме в цьому місті вони народилися й виросли» [5, с. 52], *приходити на сектор* (приходити у фанатський сектор, бути футбольним фанатом) «Вони різні соціально – самі розповідають, що *на сектор приходять* як цілком успішні клерки, лікарі та менеджери, так і представники донецького маргінесу – робітники, дрібні торговці, безробітні» [5, с. 62], *вивішувати банер* «Незабаром на секторі *вивішують банер* «Ні – натуралізації», спрямований проти залучення до національної збірної іноземців [...]» [5, с. 69], *збирати* / *згорнути прапори* «Задоволені донеччани *збирають прапори* й рухаються на вихід» [5, с. 70], «[...] *згортай прапори*, зігривай долоні, видихай повітря, якщо маєш куди» [4, с. 145], *проносити на трибуни вогонь* (приховано приносити на трибуни піротехніку) «І тепер вони продираються крізь кордони, *проносячи на трибуни вогонь* і попіл, легкі, як дихання, алкогольні напої й тверді та гострі предмети, вибираються вгору, під самий дах, у пошуках своїх місць, розмахуючи газетами й шаликами, перегукуються й чіпляються об пластикові стільці» [2, с. 91];

назви уболівальницької активності: *уболівальницьке життя* «В іншому випадку доведеться ціле своє *уболівальницьке життя* не так пишатися здобутками улюбленої команди, як оплакувати її незavidну карму» [5, с. 49], *футбольне вболівання* «Футбольне *вболівання* – річ, безпосередньо пов'язана з фортуною і випадком» [5, с. 49], *підтримка* – «Дирекція клубу до того ж справді зацікавлена, щоб трибуни «перлини Донбасу» не були порожніми, тож квитки на матч коштують зовсім дешево (півтора євро на фан-сектор на внутрішні ігри), і навіть під час зустрічей із аутсайдерами команда відчуває справжню *підтримку*» [5, с. 55], *фанатський рух* «Роблять розклад *фанатського руху* – з ким товаришують, з ким війна, з ким перемир'я» [5, с. 63];

назв різновидів фанатської підтримки: *кричалка* (короткий текст, який фанати злагоджено скандують під час матчу) «Кажуть, що хотіли навіть перекласти всі свої «*кричалки*» українською, зрештою, вирішили цього не робити – все ж єдність на трибунах важливіша за ідеологічні переконання» [5, с. 63], *скандування* (короткий текст, поділений на склади, який фанати голосно вигукують під час матчу) «[...] раптом чіпка й надійна братня рука встигає схопити мене за комір і рвучко висмикує на поверхню, де вечірне повітря знову озивається свистом та диханням, *скандуваннями* й освідченнями, і важкий непоквапливий натовп тягне нас за собою [...]» [2, с. 96–97], *банер* «При нападі запорожці зірвали один із донецьких *банерів*. У вболівальників це вважається найбільшою образою. Добре, що *банер* «бомжі» повернули» [5, с. 57], «Про *банери* ультрас «Шахтаря» розповідали таку історію: одного разу, коли гірники грали в Римі в Лізі чемпіонів, на трибунах несподівано з'явилися фанати «Динамо» – «хахли» – й захопили кілька донецьких *банерів*» [5, с. 57], *кольори* (офіційні кольори, в який виступає футбольний клуб) «[...] в кутку, набір прапорів братніх республік, всі 15, я вибрав грузинський – білою смугою він нагадував мені *кольори* спартака [...]» [1, с. 71], *клубні кольори* «Проте навіть такий конформізм не здатен позбавити тебе відчуття приналежності до *клубних кольорів* твого міста...» [5, с. 50], *шалик* «І тепер вони продираються крізь кордони, *проносячи на трибуни вогонь* і попіл, легкі, як дихання, алкогольні напої й тверді та гострі предмети, вибираються вгору, під самий дах, у пошуках своїх місць, розмахуючи газетами й *шаликами*, перегукуються й чіпляються об пластикові

стілці» [2, с. 91]; *дудка* «і як мене водить цим холодним повітрям, слідом за куртками, за звуками *дудок*, ось куди вони всі зникають, думаю, поламаними голосами перегукуючись перекликаючись, солідарність чоловіків [...]» [4, с. 143], *прапор* «Їх кілька десятків, вони приїхали зранку на вокзал, і за ними цілий день тягасться кілька патрулів, на стадіоні їм відвели окремий сектор, в якому вони печально махають розмоклими і набухлими *прапорами*» [3, с. 15], *прапори клубу* «[...] як ти їм поясниш, що *прапори твого клубу*, останнє за що тобі лишилося битись» [4, с. 144];

назви фанатських локацій: *вболівальницька трибуна* «Дісталось й кільком цілком випадковим любителям спорту, яких занесло на *вболівальницьку трибуну*» [5, с. 57], *фанатський сектор* «Відразу говорять, що вони не «ультрас», так – «кузьмичі» (ну, себто, з суперниками не б'ються, сидять не на *фанатському секторі*), хоча за «Шахтар» уболівують з дитинства» [5, с. 53], *фан-сектор* «Дирекція клубу до того ж справді зацікавлена, щоб трибуни «перлини Донбасу» не були порожніми, тож квитки на матчі коштують зовсім дешево (півтора євро на *фан-сектор* на внутрішні ігри), і навіть під час зустрічей із аутсайдерами команда відчуває справжню підтримку» [5, с. 55], «На *фан-секторі* «Донбас Арени» сидячих місць немає» [5, с. 69], *сектор* (фанатський сектор) «[...] коли тобі 19 і ти заповзаєш в свій *сектор*, і всі – включно з міліцією – бачать, в якому ти чудесному піднесеному стані, що може бути збудливіше для тебе?» [3, с. 14], «За кілька *секторів*, ліворуч від них, під важким червневим дощем стоять фанати супротивника. Їх кілька десятків, вони приїхали зранку на вокзал, і за ними цілий день тягасться кілька патрулів, на стадіоні їм відвели окремий *сектор*, в якому вони печально махають розмоклими і набухлими *прапорами*» [3, с. 15], *трибуна* (трибуна футбольних фанатів) – «Андрій розповідає про плани, говорить, що ультрас намагаються бути в нормальних стосунках із керівництвом клубу, хочуть у перспективі мати цілу окрему *трибуну*» [5, с. 70], *північна трибуна* (фанатська трибуна на харківському стадіоні «Металіст») – «І краще б померти просто зараз, тут, на руках у Саші з Сенею, пасти смертю хоробрих на улюбленій *північній трибуні*, на якій я знаю кожну тріщину до ремонту і кожну після, де я прожив стільки солодких хвилин, і ще більше – гірких та непоправних [...]» [2, с. 93];

друзі й вороги футбольних фанатів, стосунки між ними: *принципові вороги* (фанати команди-суперника, з якими давні непримиренні протистояння) «Оскільки з донецькими вони давні *принципові вороги* – а тут така легка здобич» [5, с. 57], *одвічні вороги* (фанати команди-супротивника, з якими віддавна склалися напружені стосунки) – «І те, що київські вболівальники переводять свою ненависть до *одвічних ворогів* – «кротів» – у політичну площину, добре передає загальну ситуацію в країні [...]» [5, с. 68], *товаришувати* (бути в приятельських стосунках з фанатами інших команд) «Виходить дещо рвано, проте чітко – з Полтавою, скажімо, *товаришують*, а ось із сусіднім Харковом – ні, щось там свого часу не поділили» [5, с. 63];

назви фанатських протистоянь: *війна* (ворожі стосунки між фанатами різних команд) «Роблять розклад фанатського руху – з ким товаришують, з ким *війна*, з ким перемир'я» [5, с. 63], *фанатські війни* (протистояння між фанатами-суперниками, що виявляється насамперед на словесному рівні, хоча нерідко трапляються й бійки між фанатами – *махачі*) «*Фанатські війни* – мабуть, найбільш справедливі» [5, с. 61], *напад на уболівальників* (напад на фанатів-супротивників, бо з пересічними вболівальниками фанати не б'ються) «Так ось, «бомжі», виявляється, приїхали сьогодні до Донецька підтримати свій «Металург», який грає у Першій лізі, й замість того, щоб їхати на матч своєї команди, де на них чекали шахтарські ультрас, скористалися ефектом несподіванки й учинили зухвалий *напад на нечисленних уболівальників* «Шахтаря», які прийшли підтримати дубль» [5, с. 56], *забити ворогам стрілку* (домовитися про зустріч, обумовити правила проведення фанатської бійки) «Після цього «кроти» *забили ворогам стрілку*, щоб відбити трофеї» [5, с. 57], *вибити з трибуни* (вигнати фанатів з їхньої трибуни) «Донецькі незадоволено з'ясовують план подальших дій – де і коли можна буде перехопити підлих «бомжів», які так безцеремонно *вибили їх із їхньої трибуни*» [5, с. 57], *перемир'я* (тимчасові мирні стосунки між фанатами-супротивниками) «Роблять розклад фанатського руху – з ким товаришують, з ким *війна*, з ким *перемир'я*» [5, с. 63], *захопити банери* (захоплені банери фанатів-супротивників уважаються трофеями,

тому за ними «полюють») «Про банери ультрас «Шахтаря» розповідали таку історію: одного разу, коли гірники грали в Римі в Лізі чемпіонів, на трибунах несподівано з'явилися фанати «Динамо» – «хахли» – й захопили кілька донецьких банерів» [5, с. 57], *зірвати банер* «При нападі запорожці зірвали один із донецьких банерів» [5, с. 57], *відбити трофеї* (повернути собі втрачені фанатські атрибути) «Після цього «кроти» забили ворогам стрілку. Щоб відбити трофеї» [5, с. 57], *бійка* (фанатські протистояння, які відбуваються за наперед встановленими правилами) «Ти ж не знаєш, куди ми йдемо, звідки ми тут узялися, чому ми збираємось у зграї й витрачаємо свої життя в бійках, сварках і взаємних претензіях» [2, с. 103], *бійки на трибунах* (бійки фанатів з міліцією й охороною стадіонів) «І перші спонтанні бійки на трибунах, перші зіткнення й локальні конфлікти лише додають усім жвавості й бадьорого запалу» [2, с. 92];

прізвиська фанатів різних футбольних клубів: «бомжі» (прізвисько фанатів запорізького «Металурга») «Виявляється, кілька хвилин тому до стадіону під'їхав бус із фанатами запорізького «Металурга» (місцеві називають їх «бомжами», навіть пояснювали чому, але я так і не зрозумів)» [5, с. 56], «Так ось, «бомжі», виявляється, приїхали сьогодні до Донецька підтримати свій «Металург», який грає у Першій лізі, й замість того, щоб їхати на матч своєї команди, де на них чекали шахтарські ультрас, скористалися ефектом несподіванки й учинили зухвалий напад на нечисленних уболівальників «Шахтаря», які прийшли підтримати дубль» [5, с. 56-57], «Народу на трибунах виявилось зовсім небагато, тож перемога була за «бомжами»» [5, с. 57], «Донецькі незадоволено з'ясовують план подальших дій – де і коли можна буде перехопити підлих «бомжів», які так безцеремонно вибили їх з їхньої трибуни» [5, с. 57], «Добре, що банер «бомжі» повернули» [5, с. 57], «хахли» (прізвисько фанатів київського «Динамо») «Про банери ультрас «Шахтаря» розповідали таку історію: одного разу, коли гірники грали в Римі в Лізі чемпіонів, на трибунах несподівано з'явилися фанати «Динамо» – «хахли» – й захопили кілька донецьких банерів» [5, с. 57], «кроти» (прізвисько фанатів донецького «Шахтаря») «Після цього «кроти» забили ворогам стрілку, щоб відбити трофеї» [5, с. 57], «криві» (прізвисько фанатів криворізького «Кривбасу») – «Деся посеред розмови з вулиці забігає хтось із їхніх, каже, що неподалік бачив чотирьох «кривих» (фанатів «Кривбасу»)» [5, с. 64].

Отже, як показав аналіз номінацій зі соціолекту футбольних фанатів, що їх зафіксовано в художніх текстах Сергія Жадана, у них використано лексику з більшості найважливіших тематичних груп фанатської лексики, зокрема: назви учасників фанатського руху та інших уболівальників, назви фанатських дій, назви уболівальницької активності, назви різновидів фанатської підтримки, назви фанатських локацій, назви друзів і ворогів футбольних фанатів, стосунків між ними, назви фанатських протистоянь, прізвиська фанатів різних футбольних клубів. Як давній прихильник гри мільйонів і футбольний фанат зі стажем, Сергій Жадан продемонстрував у своїх художніх текстах використання найрізноманітнішої фанатської лексики. А це переконливо засвідчує, що художні твори, поряд зі спеціальними футбольними працями та спортивною періодикою, можуть слугувати достовірним джерелом відомостей про сучасний український футбольний дискурс. У перспективі варто проаналізувати весь спектр футбольної лексики офіційного та неофіційного футбольного дискурсів, яку використовують у своїх художніх текстах українські письменники.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жадан С. Anarchy in the UKR / Сергій Жадан / Худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2006. – 223 с.
2. Жадан С. Білі футболки, чорні труси / Сергій Жадан // Письменники про футбол. Літературна збірка України / [Укл. С. Жадан]. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – С. 76-106.
3. Жадан С. В. Капітал / Жадан / Худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2007. – 797 с.
4. Жадан С. В. Марадона: Нова книга віршів / Сергій Жадан / Худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2008. – 169 с.
5. Жадан С. Чорне золото надії. Донецьк / Сергій Жадан // Тотальний футбол : есеї / [Упор. Сергій Жадан]. – К. : Грані-Т, 2012. – С. 47-73.
6. Процик І. Відображення мовної картини світу футбольних фанатів у художніх творах сучасних українських письменників / Ірина Процик // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. – Дніпро : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2017. – Вип. 23 (1). – С. 155-164.

7. Процик І. «Мій дирдир». Футбольна лексика в малій прозі Андрія Бондаря / Ірина Процик // Лінгвістичні дослідження : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2018. – Вип. 48. – С. 203–210.

8. Процик І. „Футбол, серед іншого, є чесною грою”. Футбольна лексика в есеїстиці Оксани Забужко / Ірина Процик // Серце чисте, думка чесна... : Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Ошипко. – Львів : Видавництво «Левада», 2018. – С. 328–343.

9. Струганець Ю. Функціонування футбольної лексики у художній мові [Електронний ресурс] / Юрій Струганець // Вітчизняна наука на зламі епох : проблеми та перспективи розвитку : Матеріали XX Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 20. – С. 122–124.

REFERENCES

1. Zhadan S. (2006). Anarchy in the UKR / Khudozh.-oformliuvach. Kharkiv : Folio.
2. Zhadan S. (2011). Bili futbolky, chorni trusy // Pysmennyky pro futbol. Literaturna zbirna Ukrainy [White t-shirts, black panties] Authors about football. Literary national team of Ukraine]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia».
3. Zhadan, S. V. (2007). Kapital [Capital] / Kharkiv: Folio.
4. Zhadan S. V. (2008). Maradona: Nova knyha virshiv [Maradona: A new book of poetry]. Kharkiv: Folio.
5. Zhadan S. (2012). Chorne zoloto nadii // Totalnyi fuybol : esei. [[Black gold of hope // Total football : essays]. Kyiv: Hrani.
6. Protsyk I. (2017). Vidobrazhenia movnoi kartyny svitu futbolnykh fanativ u khudozhnikh tvorakh suchasnykh ukrainskykh pysmenykyv // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Movoznavstvo. [Reflection of the world language situation of football fans in literary works by modern Ukrainian authors // Bulletin of Dnipropetrovsk university. Series: Linguistics]. Dnipro: Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara.
7. Protsyk I. (2018). «Mii dyrdyr». Futbolna leksyka v malii prozi Andriia Bondaria // Lihvistychni doslidzhennia : Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imen in H. S. Skovorody. [«My dyrdyr». Football vocabulary in little prose by Andrii Bondar] // Linguistic studies: A collection of scientific works of Kharkiv national pedagogical university after H. S. Skovoroda]. Kharkiv.
8. Protsyk I. (2018). „Futbol, sered inshoho, ye chesnoiu hroi». Futbolna leksyka v eseistytsi Oksany Zabuzhko // Sertse chyste, dumka chesnaia... : Zbirnyk naukovykh prats i materialiv na poshanu Iryny Oshchypko. [„Football, among others, is an honest game”. Football vocabulary in essays by Oksana Zabuzhko // An honest heart, an honest thought... : A collection of scientific works and materials to honor Iryna Oshchypko.]. Lviv : Vydavnytstvo «Levada».
9. Struhanets Yu. (2016). Funktsionuvania futbolnoi leksyky u khudozhnii movi // Vitchyzniana nauka na zlami epokh : problem ta perspektyvy rozvytku: Materialy XX Vseukrainskoi naykovo-praktychnoi internet-konferentsii. [Functioning of football vocabulary in the literary language // Elektronnyi resurs: National science at the turn of epochs : problems and prospects of development : Materials of the XXth All-Ukrainian scientific-practical internet-conference.]. Pereiaslav-Khmelnytskyi.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Процик – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Наукові інтереси: лексикологія, лексикографія, термінологія, соціолінгвістика, риторика, лінгводидактика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Iryna Protsyk – Ph.D in Philology, Associate Professor, Postdoctoral Student at the Department of Ukrainian language, National University «Kyiv-Mohyla Academy».

Scientific interests: lexicology, lexicography, terminology, sociolinguistics, rhetoric, linguodidactics.

УДК 821.161.2 (477)

МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ХАРАКТЕРІВ ТА ДУШЕВНИХ СТАНІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ В.ВИННИЧЕНКА)

Світлана ПРИСЯЖНЮК (Кропивницький, Україна)

e-mail: prisyazhnuk93@gmail.com

ПРИСЯЖНЮК Світлана. МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ХАРАКТЕРІВ ТА ДУШЕВНИХ СТАНІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ В.ВИННИЧЕНКА)

У статті розглядаються "механізми" відтворення характерів та душевних станів через мовлення персонажів дитячих оповідань Володимира Винниченка, що склали збірку "Намисто" (1924).

Аналізуючи дитячі оповідання Винниченка з погляду мовно-стильових засобів психологізації, можна стверджувати, що внутрішнє життя літературних героїв постає у поєднанні об'єктивного і суб'єктивного аспектів, втілюється через систему взаємопов'язаних прийомів. Маються на увазі портретні і пейзажні характеристики, авторські відступи, ремарки, жести й міміка, діалоги, внутрішні монологи, невластна пряма мова тощо.

Ключові поняття: психологізм, діалог, монолог, невластна пряма мова, характер.

PRISYAJNYUK Svetlana. SUBMISSION LINGS AS A SUBSTANCE OF REPRODUCTION OF CHARACTERS AND BASKET STOCKS (ON THE MATERIAL OF CHILDREN'S FICTION OF V.VINNYCHENKO)

Ways and principles of the representation of disposition's features and mental states in speech of children stories' characters by Volodumir Vunnuchenko are being considered in the article. These stories made the collection "Намисто" ("Beads") (1924). The article

deals with the ways and principles of revealing the literary characters' inner world through their speech. The materials of the article are based on the collection of children stories named "Namysto" ("Beads") and written by Volodymyr Vynnychenko. This author is considered to be a reformer of realism, a proclaimer of neorealism that shows a real life of literary characters including their psychological background. The novelist emphasized different emotional and mental states of a person, its changes, caused by definite social phenomenon and situations. The focus on social background of characters' behavior made Vynnychenko's children stories deeply psychological. The writer shows true human life with its routine and problems. Special attention is paid to the characters' dialogues that display the essence and the inner world of a person. The plot of these children stories is quite simple and plays a secondary role, while monologues, dialogues, thoughts and reflections of literary characters as well as various literary details reveal the whole spectrum of relations between literary heroes and their actions. The stories written by V. Vynnychenko reached the highest level of psychological analysis of a child's soul and behavior in situations of moral choice, conflict and development of life attitude. A child for the writer is not just an object of literary research but also a maximalist in moral sphere. Though the author deepens in naive and dreamy world of childhood he doesn't ignore the seriousness of the fulfillment of child's individuality and resembles all shades of feelings.

Vynnychenko's children's stories are characterized by the narrowing of character's external activity, so that the act of the story develops "inside". The writer's attention is driven to the circumstances of internal life of a literary character, that gives his or her full description. Due to this literary device we can watch the evolution of any character of Vynnychenko's stories and deepen in their inner world.

The key notions are: psychologism, doalogue, monologue, improperly direct speech.

На межі XIX – XX століть стало очевидним, що український реалізм набув нових ознак. Зросла увага письменників до внутрішнього світу людини, збагатився сам психологічний інструментарій, за допомогою якого розкриваються характери героїв. Увага до психічної сфери людини, її почуттів, переживань, аналітичний підхід до внутрішнього світу особистості – визначальні риси реалістичної прози кінця XIX – початку XX століття. Серед тих, кому дісталася роль реформатора реалізму та носія модерну в українській літературі, був і Володимир Винниченко.

За словами В.Мельника, він був серед тих, хто своїми творами утверджував неореалізм, тобто реалізм, який "став найближче до модернізму в художніх засобах психологічного пізнання людини, але розходився з ним у межі цього пізнання", оскільки "реалістична людина потрібна була для осмислення соціального оточення" [2, с. 47]. Для неореалізму ж внутрішній світ людини був не менш важливим, ніж світ зовнішній (соціум, соціальні обставини). Після Панаса Мирного та Нечуя Левицького вже неможливо було писати про внутрішній світ людини як про речі самозрозумілі; їх треба було щоразу відкривати заново як поєднання живих і змінних елементів. Полемізуючи з традицією, Винниченко прагне до такого неореалістичного стильового синтезу, який би давав змогу відтворити таємниче, виняткове, ірраціональне: показати ірреальне в реальному, символ у конкретному [2, с. 50]. Він шукає шляхів поглиблення психології характерів. Етапними в цьому сенсі є його оповідання про дітей і для дітей, що займають важливе місце в літературній спадщині письменника.

Протягом останніх п'ятнадцяти років до творчого доробку В.Винниченка дослідники зверталися досить активно. В їх поле зору потрапляла й дитяча проза письменника. Але вона опинилася мовби в "затінку" його драматургії, романістики та новелістики. У літературознавстві 1990-х рр. певна увага приділялася їй переважно в оглядах.

Тим часом, твори В.Винниченка 1910-х років ("Федько-халамидник", "Кумедія з Костем", "Бабусин подарунок" та ін.), а також оповідання зі збірки "Намисто" (1924) заслуговують на самодостатнє дослідження, оскільки їх роль як у творчості письменника, так і в історії української дитячої літератури вельми значна. Прозаїк спрямовував свій погляд на різні емоційні та психічні стани людини, викликані певними соціальними явищами й ситуаціями, вдаючись до такої системи художніх виразально-зображальних засобів, яка давала змогу максимально виявити індивідуально-неповторне в дитині.

Оповідання В.Винниченка – це психологічно насажене письмо; в них виразно акцентується "діалектика душі" людини. Вони підпадають під визначення творів психологічного типу. Як зауважує Л.Стрюк, "... основна увага В.Винниченка ... була звернена на зображення соціальної підоснови емоцій та вчинків людської особистості" [3, с. 225]. Тому вивчення особливостей психологізму, принципів і засобів характеротворення відкриває можливість більш повного пізнання творчої індивідуальності письменника, його стилю, закономірностей художнього осмислення людини.

Заглиблений у дослідження людських стосунків і психологічних мотивів поведінки людей, письменник іноді нехтує гостротою фабули. Натомість він тонко передає невимушеність поведінки дітей у звичайній для них обстановці, чистоту їхніх помислів та

переживань.

Персоніфікованим вираженням позиції автора є вибір персонажів. Дитина для Винниченка не просто об'єкт художнього дослідження, а суб'єкт етичного вибору: це максималіст у моральній сфері. Його герої реальні, не ідеалізовані, не загримовані й не засолоджені, вони такі, як у житті: різні за вдачею, непосидючі, мрійливі, насмішкуваті, нерозважливі, довірливі. Письменник не дивиться на них згори вниз, не полишає самих на себе, а стає врівень, як старший досвідчений товариш. Розмову з дітьми він веде серйозно, без загравань, з довірою й повагою до них. Його цікавить не соціальний, а індивідуальний мікросвіт, "приватні" володіння людського духу та їх вияв у зовнішній поведінці. Автор заглиблюється у багатобарвний світ дитинства, світ романтики і пригод. Герої Винниченка правдиві кожним своїм жестом, виразом обличчя, найкороткою реплікою, психологічною деталлю.

Збірка "Намисто" відзначається глибоким аналізом дитячої психології, увагою автора до неординарних, межових ситуацій морального вибору (гра і дійсність, уявне і реальне, усвідомлена позиція й життєвий вчинок). Ця екзистенційна проблематика набула органічного втілення в сюжетобудові окремих новел. Сюжетні колізії оповідань збірки "Намисто" представили конкретні випадки, вчинки, поведінку хлопчаків: руйнування "хаток", відбирання чужого "змія" ("Федько-халамидник"); химерні ескапади в поведінці дивакуватого Кості ("Кумедія з Костем"); конфліктні стосунки підлітків з оточенням ("Та немає гірш нікому").

У виборі життєвого матеріалу Винниченка цікавлять звичайні, а не виняткові ситуації (орієнтація на звичайність повсякденних обставин і події – одна з найбільш прикметних рис його поезики). Але ця звичайність у житті героїв – зовнішня. Вона компенсується напругою внутрішнього життя. Подія у творі відступає на задній план, відбувається процес зміщення уваги від сфери зовнішнього у сферу внутрішнього, що ріднить оповідання В. Винниченка з новелами В. Стефаника, М. Коцюбинського, у творчості яких виразно відчутне подолання описовості, ілюстративності, схематизму, безконфліктності.

Наприклад, сюжет оповідання "Федько-халамидник" будується на поєднанні уваги до внутрішнього – і до зовнішнього. Винниченко за законами жанру психологічного оповідання намагається стисло передати не тільки душевний стан героя в ситуації, що склалася, а й діалектику його думання та почування: *"Федько сидить у себе на воротах, як Соловей-Розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротах сидіти. Хлопці пускають змія, але змії б'ється об землю. Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша"* [1, с. 305]. Лаконічний і точний діалогічний монолог із захованою, невисловленою реплікою ("дурні, хвіст короткий!") у поєднанні з такою ж авторською характеристикою внутрішнього світу персонажа допоміг Винниченку психологічно точно передати такі риси характеру героя, як самовпевненість, силу і відчуття переваги над ровесниками.

Письменник моделює не лише конфлікт у дитячому середовищі між різними дітьми, а й у душі хлопчика, його вагання, народження рішення. Використавши багатий арсенал прийомів художнього відтворення "діалектики душі" (показ героя через дії та вчинки, авторська характеристика, внутрішнє мовлення, портрет, художня деталь), Винниченко особливу увагу відводить діалогу, який сприяє яскравішому вирізьбленню взаємин персонажів, розкриттю їхньої натури, внутрішньої сутності.

Змальовуючи Федька розбишакою-халамидником, автор акцентує на його владі над іншими хлопцями. Хлопці заносять змія, але *"змій козирає"* і *"б'ється об землю"*.

"Іде Федько і ще здалеку кричить;

– Давай змія! – підходить ближче Федько. Гаврик кривить губи і хмикає, Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

– Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить.

– Давай сюди змія!

Тут він уже виймає руки з кишень, бо Спірка затуляє собою Стьопку і піднімає руку з каменем. Але сам Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Огірковою рукою.

- Даси змія?
- А це твій змій?
- Одніму та й буде мій.
- Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.
- Ану бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза" [1, с. 309]

Перед нами – діалог-двобій [4, с. 117], який свідчить про уміння прозаїка природно, влучно, з бездоганною достовірністю передати динаміку настроїв і дій Федька. Діалог відзначається вмілою мовною індивідуалізацією персонажів. Авторські ремарки, органічно доповнюючи репліки героїв, відтворюють вібрації їх душевних станів – висвітлюють рухи, пози, жести, міміку, інтонації (*"Гаврик кривить губи і хмикає"*, *"Стьопка зблід"*, *"у Федька чуб стирчком"*, *"Вигляд у нього гордий"*, *"Федько угинається і регоче"*).

У системі засобів "видимої мови почуттів" [4, с. 120] при розкритті психологічного стану персонажів, Винниченко особливу роль відводить живій мові очей: *"очі хутко бігають"*, *"посміхався сірими очима"*, *"часто кліпає очима"*, *"в широких оченятах стоять сльози"*, *"витріщила сині великі очі"*. Цим засобом він відтворює різні відтінки дитячих переживань

Для дитячих оповідань Винниченка характерне звуження кола зовнішньої активності героя, дія творів розгортається "вглиб". Увага письменника концентрується на обставинах внутрішнього життя персонажа, що й дає цілісний і повновартісний характер.

Отже, оповідання Винниченка дають змогу простежити еволюцію характеру, в якій індивідуально-генетичні якості взаємодіють із суспільним середовищем. Вони (оповідання) дуже лаконічні. В основі сюжету лежить переважно якась одна подія. Персонажі у творах В.Винниченка постають уже сформованими, їх характери вимальовуються поступово, виявляючись у вчинках і рефлексіях. Автор не захоплюється етнографією, описами сільських звичаїв та обрядів, не змальовує широких пейзажних картин. В його дитячих оповіданнях дуже мало "зовнішніх" картин, нема докладних, поданих у часовій послідовності історій життя персонажів, їх деталізованих портретів. Авторські описи зведені до мінімуму і з'являються вони переважно на початку і в кінці твору.

Авторське мовлення практично відсутнє – говорять і роздумують герої оповідань. Тому на першому плані – діалоги й монологи. Письменник прагне передати не тільки те, що говорить персонаж, але й те, як саме говорить. У діалогах автор вміло використовує такі риси розмовної мови, як експресивність, простота, безпосередність, відсутність пишномовності. У роздумах і розмовах персонажі "саморозкриваються", ніби без втручання автора, як у драматичному творі.

В оповіданні "Віють вітри, віють буйні" передано емоційні "імперативи" малого Гриня, владики, "царя і бога" над речами і людьми. Його слово і плач – закон для мами і тата, для наймички Саньки, кішки, собаки. Прохально-наказові форми виявляють стан сильного збудження, засвідчують душевні бурі, видаючи разом з тим страх, надію і відчай малого Гриня. Примхи Гриня змінюють його мовлення: *"Подай, ходи, розкажи казочку..."*, *"Пи-ить хочу!"*, *"Подай сюди води, ти! Рябуха!"*. Але ось хлопчика охоплює страх: він дізнається, що мами немає дома. Тепер Гринь звертається до Саньки *"благально, жалібно"*, називаючи її не Рябухою, а Санькою: *"не буду більше виделкою колоти"*, *"щипати не буду"*, *"не буду звати Рябухою"*, *"буду заступатися, як мама битимуть"*, *"от тобі хрест святий!"*. Ставши навколішки, Гринь гаряче присягається, відрікаючись навіки від усякого насильства і знущання над дівчинкою. При цьому, в героїв виявляються такі душевні стани і властивості: у Гриня – щире благання й зацікавленість; у Саньки – образа, роздратованість.

Художня структура оповідання своєрідна. Письменник будує два сюжетних плани оповіді, дві сюжетні лінії – лінію Саньки і лінію Гриня. Наскрізні деталі позначають переходи планів оповіді. Евфемізм "той" не тільки визначає розвиток сюжетної дії, він слугує ще засобом вираження складних переживань героя, в самій назві деталі "той" криється щось страшне, що лякає Гриня, боязнь, хоч на хвилину залишитись одному:

- Гринь, кругло витріщивши очі, обережно задом одсувається в глиб печі й сідає в

самий куток.

- Що воно таке? А чого ж "той" у запічку?
- Чи він там усе сидить чи виходить?

"Гринь хмуриться, кругло, витріщивши очі, жалібно й благально каже, бо Гринь вважає, що всі вони "той" і Санька у змові проти нього" [1, с. 14].

Автор зображує безперервний психічний стан героя з однією постійною домінантою. Увага акцентується на переживаннях героя, на його настрої. Спостерігається однотипна структура організації реплік: діалогічні речення-репліки (у формі неповних речень).

Цікавою особливістю новел є завжди короткі, емоційно насичені, з глибоким підтекстом діалоги й монологи, в яких розкривається не лише зміст розмови, а й характер персонажа. Це робить їх жвавими, драматичними.

"Михась подивився: мама?! В руках хусточка, а сама плаче. Мабуть, тут і батько десь був. Прийшли сюди шукати його!"

Ну що ж, нехай же тут і знаходять, коли так. Нехай їх обох тут разом і б'ють, і вбивають." ("За Сибіром сонце сходить...") [1, с. 284].

Цей короткий логізований монолог [4, с. 135] являє собою судження, виражене книжними конструкціями взаємозв'язку і причинності. Виражається впевненість у правоті своїх "дій" Михася і Гаврика; не вагаючись вони "тупо почимчикували" до хати. Неабияке змістовне навантаження у новелах має внутрішній монолог, засіб непрямої мови героя, своєрідне переплетення прямої і непрямої мови [4, с. 134]. Такий прийом допомагає письменникові краще розкрити характери дійових осіб, надати повіствуванню, теплоти, ліричності.

Страх маленького Зіня перед "богом кари та заборони передано в оповіданні "Гей, хто в лісі, обізвся..."

"Зінь уже й так думав і ськ, але Корчун усюди міг його знайти.

- А як я в скриню сховаюсь?
- Еге, Корчун і там знайде.
- А як на піч у самий-самий куточок залізу?
- Знайде й на печі.
- А як... а як поїду далеко-далеко, аж до тітки на село?" [1, с. 30].

Діалогізований монолог тут добре передає страх Зіня, його невпевненість у своїх діях. А далі монолог такого ж типу допомагає відтворити наростаючу впевненість Гриня в собі, своїх силах, адже він – "владика", а Санька "наймичка": "Гринь хмуриться: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона, навкулачки подужає. Бо він – Гринь, а вона – наймичка, Рябуха, попишач. вона не сміє таким голосом говорити до нього!" ("Віють вітри, віють буйні...") [1, с. 14].

Отже, таємничі процеси думання й переживання найповніше передаються у внутрішньому мовленні. Форма монологу дала прозаїкові змогу переконливо розкрити увесь спектр почуттів та переживань героїв-оповідачів – Гриня, Михася, Зіня, Ланки, Льоні, Федька, Костя.

Глибоке знання дитини, її психіки, проблем і прагнень допомогло Винниченку проникливо заглянути у внутрішній світ підлітка, з чуйністю, делікатністю і ніжністю доторкнутися до найзаповітнішого, достовірно передати радість й печаль, бурхливі пристрасті і вчинки. Винниченко підтвердив Франкову думку: найголовніше – це "людська душа, її стан. Її рухи в таких чи інших обставинах"; мета творчості – "збудження в душі відповідних чуттів чи настроїв, всіма засобами, які дає мова і злучені з нею функції... фантазії" [5, с. 274].

Для мови новел характерні синтаксичні конструкції, які часто є ритмізованими. Мова новел емоційно насичена, багата тропами: "глухо каже, благально дивиться", "сердито бовкає", "загонисто співає", "блискає зубами", "лукаво прижмурюється". Епітети ("зблідлі, тугі щічки", "перелякані очі", "любий, затишний голос", "круглими, повними жаху очима", "очі безживні, застигли") містять внутрішню характеристику героїв, передають психічний стан героїв, а також ставлення автора до них. Вони (епітети) дуже економлять мовні засоби

та залучають читача до співпраці з автором. Мова новел пересипана номінативними реченнями, відзначається багатою лексикою, виразною індивідуалізацією, експресією, ритмом та емоційністю, насичена пестливими словами: "бабусенько", "мамусю", "пасочка", "зубки". Дохідливість, переконливість, пестливі слова – такі типові прикмети мови маленьких героїв Винниченка.

Аналізуючи дитячу прозу В.Винниченка, зокрема – специфіку відтворення в ній рис характерів та душевних станів персонажів, можна прийти до таких висновків:

– Винниченко "драматизував" свою прозу і поглиблював її психологізм, збагачуючи тим самим поетику дитячої прози;

– діалог, пряма мова персонажів, авторська мова, сюжет видозмінювалися таким чином, щоб можна було показати внутрішнє життя людини максимально "відкрито", мовби демонструючи сам процес цього життя;

– використавши багатий арсенал прийомів художнього відтворення характерів (показ героя через дії та вчинки, авторська характеристика, внутрішнє мовлення, портрет, художня деталь), Винниченко особливу увагу відводить найрізноманітнішим формам діалогу й монологу, які сприяють яскравішому вирізбленню взаємин персонажів, розкриттю їхньої натури, внутрішньої сутності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В. Намисто. – К., 1989. – 380 с. Далі, посилаючись на це видання, вказуватимемо лише сторінку в тексті.
2. Мельник В. Суворий аналітик доби. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. – К., 1994. – 247 с.
3. Мишук С.П. Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції особистості письменника. – Кіровоград: Поліграф-Терція, 2012. – 352 с.
4. Стрюк Л.Б. Соціально-психологічні аспекти особистості в оповіданнях В.Винниченка та Б.Грінченка // Літературознавчі студії. – К.: ВПЦ "Київський університет". – К., 2001. – 234 с.
5. Фашенко В. У глибинах людського буття. "Дніпро". 1981. – 253 с.
6. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т.31. – К., 1981. – 274 с.

REFERENCES

1. Vynnychenko, V. (1989). Namysto. [Beads]. Kyiv. Further the page with the reference on this book will be denoted.
2. Melnyk, V. (1994). Suvoryi analytik doby. [A rigorous analyst of era]. Valer'ian Pidmohylnyi v ideino-estetychnomu konteksti ukrains'koi prozy pershoi polovyny XX st. [Valer'ian Pidmohylnyi in ideologically-aesthetic context of Ukrainian prose of the first part of XX century]. – Kyiv. 247 p.
3. Mykyha S.P. Psykhopoetyka ukrainskoho modernu: problema rekonstruktsii osobystosti pysmennyka. – Kirovohrad: Polihraf-Tertsia, 2012. – 352 s.
4. Striuk, L.B. (2001) Social'no-psykhologichni aspekty osobystosti v opovidanniakh V.Vynnychenka ta B.Grinchenka//Literaturoznachchi studii. [Social and psychological aspects of personality in the stories written by V.Vynnychenko and B.Grinchenko.//Literary studios.] – "Kyiv university", p.225-234.
5. Fashchenko, V. (1981) U glybynakh liuds'kogo buttya. [In the depths of human being]. "Dnipro". 253 p.
6. Franko, I. (1981) Zibrannya tvoriv: u 50 tomakh. – tom 31.[The collection of literary works: in 50 volumes. – v.31.] – Kyiv. p.254-274.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Присяжнюк – кандидат філологічних наук, заступник директора з виховної роботи та гуманітарних питань Кіровоградського медичного коледжу ім. Є. Й. Мухіна.

Наукові інтереси: дитяча проза Володимира Винниченка, психологізм в літературі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svetlana Prisyazhnyuk – Candidate of Philology, Deputy Director for Educational Work and Humanitarian Issues of the Kirovograd Medical College named after E. Y. Mukhin.

Scientific interests: child prose by Vladimir Vynnychenko, psychology in literature.

УДК 801-2.804

ІДІОСТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Г. БЮХНЕРА

Світлана СОКОЛОВСЬКА (Житомир, Україна)

e-mail: asok@ukr.net

СОКОЛОВСЬКА Світлана. ІДІОСТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ Г. БЮХНЕРА

У статті з позиції комунікативно-діяльнісного підходу здійснено комплексне дослідження ідіостилу Г. Бюхнера як багатопланий прояв світобачення автора в структурі, семантиці і прагматиці тексту. Пошук авторських

інтерпретаційних моделей та їх характеристика дозволили здійснити аналітичне моделювання художнього тексту і розглянути ідіостиль Г. Бюхнера як систему смислових і формальних характеристик.

Ключові слова: авторська інтерпретаційна модель, аналітичне моделювання, ідіостиль, мовна особистість, хронотоп, відкрита драма.

SOKOLOVSKA Svitlana. INDIVIDUAL STYLISTIC CHARACTERISTICS OF G. BUCHNER'S ARTISTIC TEXTS

The article comprises complex research of G. Buchner's individual stylistic characteristics from the point of view of communicative-action approach as multifaceted manifestation of the author's worldview in the structure, semantics and pragmatics of the text. The search for author's interpretational models and their characteristics made it possible to carry out analytical modelling of a literary text and to consider G. Buchner's idiostyle as a system of semantic and formal characteristics. The relevance of the research follows the interest of contemporary humanities to the problems of the linguistic personality, issues of artistic creation and mechanisms of the generation of texts. The study of the aspect of idiostyle involves an interdisciplinary approach based on the interconnection of linguistics, cultural studies and literary criticism. This approach directs the study of artistic text from the linguistic representation to the modelling of the conceptual structure of the text and the conceptual sphere of the author, as well as the analysis of the organization of the cognitive activity of the reader by means of the text to influence and attract them to the author's model of reality. An illustrative example of this scientific concept is the dramaturgy of Georg Buchner, whose literary work is a distinctive and unique phenomenon connecting the literature of the 19th and 20th centuries. The metaphor «world – theatre» belongs to the picture of the world created by G. Buchner, the metaphor is realized at different levels of the text of his dramatic works. This model is connected with the concepts of «game», «theatricality» and «theatricalization», which constitute the semantic field of this metaphor. The author deliberately forms a certain picture of the world, which is built around a certain concept of man and is consistent with this picture. Spatio-temporal organization (chronotope), which aims at creating a certain representation of the world, and the relationship of the subject with the object of this representation, designed to create a certain concept of man, correspond to this level of literary work in the structure of the artistic text.

Key words: author's interpretational model, analytical modelling, individual style (idiostyle), linguistic personality, chronotope, open drama.

Постановка проблеми. Під впливом сучасної комунікативно-дискурсивної парадигми лінгвістичного знання комунікативна стилістика тексту як один із напрямів функціональної стилістики інтенсивно розвивається і змінює акценти, посилюючи увагу до когнітивної основи текстової діяльності. Сучасний етап розвитку цього наукового напрямку характеризується розширенням когнітивно-дискурсивних аспектів дослідження текстів різних стилів з опорою на теорії регулятивності й текстових асоціацій, підвищенням інтересу до концептосфери мовних особистостей, реалізованих у текстовій діяльності, до розробки методик дискурсивного аналізу концептів (Л. Г. Бабенко, Н. Г. Болотнова, Ю. В. Казарін, А. М. Приходько, О. О. Селіванова). Комунікативно-діяльнісний підхід до тексту посилює увагу до мовних особистостей автора й адресата, до проблем ідіостилу. Трактування поняття ідіостилу в рамках комунікативної стилістики, виходячи з її здатності об'єднувати різні риси мовної особистості автора, є багатовимірним.

Спираючись на розроблені Ю. М. Карауловим три рівні моделі мовної особистості (вербально-семантичний, когнітивний, мотиваційний), комунікативно-діяльнісний підхід визначає перспективи вивчення ідіостильової специфіки художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нові аспекти у вивченні ідіостилу відкриваються у зв'язку з особливостями сучасної лінгвістичної парадигми: її діалогічністю і опорою на теорію мовленнєвої діяльності, антропоцентризмом і текстоцентризмом (звідси інтерес до мовної особистості автора, яка «стоїть за текстом») [4, с. 38]. Ці завдання вирішуються в межах когнітивно-дискурсивного (О. С. Кубрякова, А. М. Приходько, О. О. Селіванова), семантико-когнітивного (С. А. Жаботинська, В. В. Левицький), когнітивно-поетологічного (Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, Л. Ф. Присяжнюк), комунікативно-діяльнісного (Н. Г. Болотнова, Є. В. Сідоров) підходів. У сучасній комунікативній стилістиці тексту вивчається мовна і концептуальна картини світу автора, багатоаспектні прояви образу автора в структурі, семантиці і прагматиці тексту; розглядаються моделі смислового розгортання художніх текстів різних типів в аспекті ідіостилу; своєрідність текстових асоціацій і регулятивних структур.

Актуальність дослідження визначає інтерес сучасної гуманітарної науки до проблем мовної особистості, питань художньої творчості і механізмів породження текстів. Вивчення проблеми ідіостилу передбачає міждисциплінарний підхід на стику лінгвістики, культурології і літературознавства. Цей підхід спрямовує дослідження художнього тексту від мовної репрезентації до моделювання концептуальної структури тексту і концептосфери автора, а також аналізу організації автором пізнавальної діяльності читача засобами тексту для впливу на нього і прилучення до авторської моделі дійсності.

Виклад основного матеріалу. В комунікативно-діяльнісному аспекті ідіостиль розглядається комплексно: як багатоплановий прояв світобачення автора в структурі, семантиці і прагматиці тексту. На особливу увагу заслуговує система авторських моделей,

які мають такі параметри: частотність, відносна стабільність, смислотвірний потенціал і стійкий зв'язок з виконуваною функцією в тексті. Поняття «ідіостиль» є ключовим у контексті антропоцентричного системно-діяльнісного підходу.

Не можна не відзначити переваги такого підходу, адже він зосереджений на вивченні індивідуально-авторських мовних засобів, регулятивних текстових структур, які стимулюють пізнавальну діяльність читача, а також способів асоціативного розгортання тексту. Формування ядра ідіостилю базується на лексико-семантичній основі. У сучасній комунікативній стилістиці ідіостиль досліджується шляхом аналізу лінгвістичних способів репрезентації змісту, а також через семантику і прагматику текстових одиниць, які проявляють властивості комунікативних авторських універсалій [2, с. 33]. Н. С. Болотнова підкреслює, що вивчення ідіостилю не зводиться до аналізу поетики окремих одиниць або образних засобів в ідіостилі, адже такий аналіз не надає достатньої інформації про комунікативні стратегії і тактики автора [3, с. 48]. Дослідження ґрунтується на детальному вивченні властивостей лексичних одиниць у творах автора. Це дозволяє сформувати поняття про змістові універсалії та індивідуальні особливості автора. Творча індивідуальність розкривається у виборі регулятивних засобів і структур, які беруть участь у комунікативно-пізнавальній діяльності адресата. Наукове уявлення про художній текст сприймається як результат аналітичних операцій, а уявлення про літературний твір – як результат операцій синтетичних. На думку Ю. М. Лотмана, існує проблема співвідношення «синтетичного художнього коду автора та аналітичного – читача» [6, с. 38], «граматики того, хто говорить», та «граматики того, хто слухає» [6, с. 41].

Ґрунтовну та переконливу концепцію аналітичного й інтерпретаційного моделювання запропонувала Н. І. Астрахан у монографії «Буття літературного твору». Нагальною потребою, як зазначає дослідниця, є «теоретичне усвідомлення принципів аналітичного моделювання художнього тексту у процесі наукового пізнання літературного твору» [1, с. 169]. Виокремлення в художньому тексті авторських інтерпретаційних моделей літературного твору, з погляду Н. І. Астрахан, уможливило прояв значущих для інтерпретації літературного твору рівнів структури художнього тексту, узгоджуючи аналіз художнього тексту та інтерпретацію літературного твору [1, с. 170]. Пошук авторських інтерпретаційних моделей та їх характеристика допомагають здійснити аналітичне моделювання художнього тексту і розглядати ідіостиль як систему смислових і формальних характеристик.

Показовою щодо зазначеної наукової концепції є драматургія Георга Бюхнера, творчість якого є самобутнім і унікальним явищем, що зв'язує літературу XIX і XX століть. За своє коротке життя він написав лише три драматичні твори. При цьому один з них, «П'єтро Аретіно», було втрачено, а інший, його найвідоміший твір, «Войцек», залишився у кількох рукописах. Вся діяльність Бюхнера-драматурга була зв'язана з подоланням перешкод і обмежень. У передбerezневий період, з його тенденціями загальної белетризації і епігонства, в умовах поліцейського контролю в усіх сферах життя драматургія Г. Бюхнера стала одним із найбільш гострих і неоднозначних феноменів. Критичний тон думки, націленість на конкретику суспільних проблем, соціальна орієнтованість, піднята на висоту філософського узагальнення, радикальна переоцінка структури драматичних форм, – все це забезпечило п'єсам Г. Бюхнера гостроту і специфічну напругу [5, с. 122].

Поряд з Я. Ленцем і Д. Граббе Г. Бюхнера називають одним із засновників відкритої драматургічної форми, якій властиві фрагментарність часу і дії, монтаж сцен за принципом смислової, а не подієвої динаміки, різноманітність точок зору, авторський коментар до подій драми [9, с. 323]. Вихідною авторською інтерпретаційною моделлю драми «Войцек», що задає логіку її аналітичного моделювання, є театральний хронотоп, заданий у сцені, дія якої відбувається спочатку перед балаганом, а потім всередині нього. Сцену відкриває ремарка: «Buden. Lichter. Volk», і далі: «Das Innere der Bude». Цими ремарками автор позначає наявність театального простору, генетично зв'язаного з карнавальною культурою. Такий простір, як простір театральний, є знаковим і умовним, а отже, актуалізує рівень тексту, зв'язаний з цим простором. Він – неначе призма, яка концентрує розсіяні в тексті смисли [7, с. 92]. Художня організація простору набуває особливого значення: з одного боку, в цій

сцені головні персонажі, Войцек і Марія, опиняються на позиції глядачів, спостерігачів (як і читач), а з іншого боку, для них балаган – розвага, а для читача – текстовий код, завдяки якому відкриваються нові смисли твору.

Монолог Закликальника складається з уривчастих реплік, розрахованих на візуальний ряд, що їх супроводжує. На певній недовомовленості і двозначності побудовано паралель, яка привертає до себе особливу увагу:

«MARKTSCHREIER. *Vor einer Bude. Meine Herren, meine Herren! Sehn Sie die Kreatur, wie sie Gott gemacht: nix, gar nix. Sehn Sie jetzt die Kunst: geht aufrecht, hat Rock und Hosen, hat ein Söbel! Ho! Mach Kompliment! So – bist Baron. Gib Kuß!*» [8, с. 165].

До створюваної Г. Бюхнером картини світу належить метафора «світ – театр», її реалізовано на різних рівнях тексту його творів. Така модель пов'язана з поняттями «гра», «театральність» і «театралізація», які організують семантичне поле цієї метафори. Автор свідомо формує певну картину світу, яка вибудовується навколо певної концепції людини, виявляється узгодженою з нею. Цьому рівню літературного твору у структурі художнього тексту відповідають просторово-часова організація (хронотоп), яка працює на створення певного образу світу, та взаємини суб'єкта із об'єктом зображення, покликані створити певну концепцію людини [1, с. 172]. У драмі Г. Бюхнера ці елементи структури художнього тексту стають найбільш значущими, набувають акцентованого вираження й зазнають суттєвих змін протягом її розгортання як художнього цілого. Художній час, художній простір і людина в її суб'єктивному і об'єктивному вимірах стають головними координатами створюваної картини світу. Оскільки сутність драми пов'язана з переходом з одного світу до іншого, ці координати, спочатку визначившись, зазнають суттєвих змін. Їх трансформація та зміщення зумовлені також переходом від однієї картини світу до іншої, вони закладені в естетичний підтекст драми рухом від одного рівня її структури до іншого.

Іншомовна лексика (Kreatur), розмовні і діалектні форми (sehn, nix, gar nix) створюють образ мандрівного артиста, несуть інформацію про нікчемне і жалюгідне становище людини у світі. Однак контекст наступного монологу виявляє двозначність висловлювання: Закликальник має на увазі не людину взагалі, а мавпу, яку він демонструє публіці. Далі він показує, як із тварини мавпа швидко перетворюється в солдата, навчившись стояти на двох ногах, вдягнувши мундир і штани та підвісивши шаблю. У цій фразі помітна паралель щодо Войцека-солдата, який «знаходиться на найнижчому шаблі роду людського», і образу мавпи, з якою його співвідносять навколишні. У такий спосіб автор підкреслює нерозвиненість персонажу, його соціальне становище. Закликальник лише відтворює загальні забобони, загальноприйняте ставлення до таких, як Войцек. До того ж, його порівнюють не просто з мавпою, а з цирковою твариною, яка є підлеглою дресирувальнику, – так і Войцек опиняється повністю залежним від соціальних обставин.

Виразнішими карнавальні риси стають у другій частині монологу Закликальника: кінь представлений як надзвичайно інтелектуальна істота, а «вчене суспільство» – навпаки:

«VORFÜHRER. *Zeig dein Talent! Zeig deine viehische Vernünftigkeit! Beschäme die menschliche Sozietät!*» [8, с. 165].

Закликальник стверджує, що людина повинна бути природною, цьому треба вчитися у тварин, людині необхідно повернутися до природного стану:

«VORFÜHRER. *Mensch, sei natürlich! Du bist geschaffen Staub, Sand, Dreck. Willst du mehr sein als Staub, Sand, Dreck*» [8, с. 166].

Повернення до природності, як її проповідували в балагані, відзеркалено на сюжетному рівні: Лікар вичитує Войцеку за його непристойну поведінку. Питання, яке залишилось без відповіді і коментаря, яке зависло в повітрі, відображає «бунт» маленької людини, яка втратила єдине, що мала, – кохану жінку. Приниження Войцека є підтвердженням його нікчемності (Staub, Sand, Dreck), його «бунт» – намагання бути чимось більшим, ніж пил, пісок, бруд. Саме у театральному просторі Войцек постає маріонеткою в руках Лікаря, Капітана, Марії, Тамбурмажора. Його мова надзвичайно уривчаста, нерозбірлива, експресивна, її важко зрозуміти, вона відтворює процес втрати мовлення, що неминуче призводить до відчуження, опредмечування людини, перетворення її в маріонетку.

У драмі «Смерть Дантона» відбувається трансформація та зміщення визначених координат створюваної картини світу. Персонажі, які акторствують, з'являються у просторі, що символізує світ реальної дійсності, і надають йому статус умовного, знакового, тобто театального. Так, серед переліку дійових осіб із зазначенням їх належності до суспільного органу з'являється суфлер Симон, який випадає з цього ряду. В другій сцені драми він постає у ролі Віргінія – легендарного римлянина, який убив свою доньку, щоб звільнити її від домагань одного з децемвірів. Відповідно до трагедійної сутності ролі, Симон говорить літературною мовою, з надмірною піднесеністю:

«SIMON. *Alter Virginius, verhülle dein kahles Haupt – der Rabe Schande sitzt darauf und hackt nach deinen Augen. Gebt mir ein Messer, Römer!*» [8, с. 30].

Однак він руйнує театральну ілюзію, розкриваючи її умовність, коли «випадає» з ролі і переходить до зниженої розмовної лексики і лайки:

«SIMON. *So reiße ich von den Schultern dein Gewand. Nackt in die Sonne schleudre ich dann dein Aas. Du Hurrenbett, in jeder Runzel deines Leibes nister Unzucht*» [8, с. 30].

Умовність театального простору акцентують також античні алюзії. Якщо говорити про характер даних алюзій, то можна виокремити два основних принципи: по-перше, зміна імені або назви. Так, наприклад, персонажі драми називають комітет громадського порядку децемвіратом за аналогією до колегій, які існували у Давньому Римі, французів – римлянами, події, які відбуваються у Парижі – гладіаторськими ігрищами. Зміна імені, наділення персонажа новим іменем – це позначення маски, яку дійова особа одягає сама і з якою її ідентифікують інші, або маски, яку їй приписує оточення. Так, у різних ситуаціях Дантон постає Катіліною, Адонісом, Юпітером, Брутом; Робесп'єр – Арістидом, Тиберієм, Нероном, Агамемноном.

Другий принцип полягає у персоніфікації понять «народ», «революція», «природа»: народ постає у вигляді громовержця Зевса і Юпітера у хвилини гніву, Мінотавра, що вимагає нових жертвувань; революція – як Сатурн, який пожирає своїх дітей, або доньок Пелія, що вбили батька, думаючи, що він воскресне молодим і сильним; природа – як Медея, яка вбила своїх дітей. За кожним іменем або назвою відкривається епізод античної історії – він спонукає до зіставлення Французької революції й античності. У такий спосіб розширюється хронотоп твору, драматична форма ніби виходить за власні межі. Г. Бюхнер руйнує ілюзію замкненої на собі сценічної дії, її неперервності, переключаючи увагу з результату на процес. Він прагне не стільки оцінки, скільки художнього дослідження місця, ролі, значення різних явищ життя як проявів різноманітності світу.

Отже, у процесі вивчення ідіостилу Г. Бюхнера продуктивним виявився підхід, який дозволив здійснити перехід від спостереження над мовною організацією драматичних творів до окреслення текстотвірних механізмів творчості, що зумовлюють функціонування художнього тексту з характерними структурними властивостями.

Актуальні для філологічних досліджень проблеми аналізу внутрішньотекстових зв'язків, виділення рівней структури і моделювання художнього тексту не втрачають своєї значимості. Водночас розвиток філології та зміна наукових парадигм стимулюють дослідників розставити нові акценти, поставити нові цілі й завдання, пов'язані зі встановленням складу лексичних знаків твору, серед них – ключових слів, їх асоціативно-сміслових полів, описом взаємозв'язку цих полів, типом смислового розгортання тексту, а також виявлення взаємозв'язку між мовними проявами індивідуального стилю і смисловим полем художньої системи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Астрахан Н. І. Буття літературного твору. Аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія / Н. І. Астрахан. – К. : Академвидав, 2014. – 432 с.
2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – 4-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 520 с.
3. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста : лексическая регулятивность в текстовой деятельности : коллект. монография [Н. С. Болотнова, И. И. Бабенко, Е. А. Бакланова и др.]; под ред. Н. С. Болотновой / Н. С. Болотнова. – Томск : Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2011. – 492 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
5. Карельский А. В. От героя к человеку: два века западноевропейской литературы / А. В. Карельский. – М. : Советский писатель, 1990. – 400 с.

6. Лотман Ю. М. Структура художественного текста // Об искусстве / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство, 2000. – С. 14-287.
7. Москвина Е. В. Художественный мир Георга Бюхнера : монография / Е. В. Москвина. – М. : Прометей, 2007. – 195 с.
8. Büchner G. Werke und Briefe / G. Büchner. – Frankfurt am Main : Verlag Zweitausendeins, 2016. – 704 S.
9. Pfister M. Das Drama: Theorie und Analyse / M. Pfister. – München : Wilhelm Fink Verlag, 2001. – 456 S.

REFERENCES

1. Astrahan, N.I. (2014). Buttia literaturnogo tvor. Analitichne ta interpretaciynе modeliuvannia: monographiya [The essence of a literary work. The analytical and interpretive modeling: monograph]. Kyiv: Akademvydav.
2. Bolotnova, N.S. (2009). Filologicheskii analiz teksta: ucheb. posobiie [Philological analysis of the text: a tutorial]. Moscow : Flinta : Nauka.
3. Bolotnova, N.S. (2011). Kommunikativnaya stilistika teksta: leksicheskaya reguliativnost v tekstovoi deiatel'nosti: kolekt. monographiya [N.S. Bolotnova, I. I. Babenko, E. A. Baklanova i dr.]; pod red. N.S. Bolotnovoi [The communicative stylistics of the text: lexical regularity in textual practice: a collective monograph]. Tomsk: Izd-vo Tomskogo gos. ped. un-ta.
4. Karaulov, Y.N. (1987). Ruskii yazyk i yazykovaya lichnost [The Russian language and linguistic identity]. Moscow: Nauka.
5. Karelskiy A.V. (1900). Ot geroiia k cheloveku: dva veka zapadnoyevropeiskoi literatury [From hero to human: two centuries of Western European literature]. Moscow: Sovetskiy pisatel.
6. Lotman Y.M. (2000). Struktura hudozhestvennogo teksta // Ob iskustve [The structure of the fiction text // About art]. SPB. : Iskustvo.
7. Moskvina E.V. (2007). Hudozhestvennyi mir Georga Biuchnera: monographiya [The fiction world of Georg Buchner: monograph]. Moscow: Prometei.
8. Büchner G. (2016). Werke und Briefe. Frankfurt am Main : Verlag Zweitausendeins [In German].
9. Pfister M. (2001). Das Drama: Theorie und Analyse. München : Wilhelm Fink Verlag.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Соколовська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології та зарубіжної літератури ННІ іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: проблеми теорії та історії драми, комунікативно-когнітивні стратегії інтерпретації художнього тексту.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Sokolovska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of German Philology and Foreign Literature of the Institute of Foreign Languages of the Zhytomyr State University after Ivan Franko.

Research interests: aspects of the theory and history of drama, communicative-cognitive strategies applied for artistic text interpretation.

УДК 821.112.2–312.1.09:2–584.5

СХІДНЕ Й ЗАХІДНЕ ТРАКТУВАННЯ СИМВОЛІЧНОГО ПЛАНУ ПОВІСТІ Г. ГЕССЕ «СІДДГАРТГА»

Марія ФОКА (Кропивницький, Україна)

e-mail: glamorousmail@meta.ua

ФОКА Марія. СХІДНЕ Й ЗАХІДНЕ ТРАКТУВАННЯ СИМВОЛІЧНОГО ПЛАНУ ПОВІСТІ Г. ГЕССЕ «СІДДГАРТГА»

У статті досліджується символічний план повісті Г. Гессе «Сіддхартга» крізь призму східних і західних учень. Автор доводить, що самопізнання головного героя можна інтерпретувати психоаналітичним методом, де відокремлюються етапи відмови від Персони, відстанцювання та інтеграція Тіні й Аніми, досягнення Самості. Східні духовні традиції дозволяють тлумачити долю Сіддхартги як шлях до злиття з Дао. Об'єднуючим мотивом двох протилежних світоглядних систем стає поняття Любові.

Ключові слова: Г. Гессе, символ, психоаналіз, К. Юнг, архетип, індуїзм, буддизм, даосизм.

FOKA Mariia. THE EASTERN AND WESTERN INTERPRETATIONS OF THE SYMBOLIC PLAN OF THE NOVEL "SIDDHARTHA" BY H. HESSE

The paper deals with the symbolic plan of the novel "Siddhartha" by H. Hesse. The author analyses Siddhartha's relationship with Govinda, Gautama, Kamala, Kamaswami, and Vasudeva, revealing in detail the image of the protagonist, mainly his way to the self-discovery. They are his alter-ego, the implementation of his unconscious. Under their influence Siddhartha searches his identity, each of them gives him opportunity to form an integral personality. According to C. Jung's concept, the way to identity can be divided into some stages: the rejection of Persona, which is the social role of the individual (the rejection of Brahmanism), the distancing and integration of Shadow/Shadows (Govinda, Gautama, Kamala, Kamaswami, and Vasudeva) and Anima (Kamala), and pursuit of self-realization. This psychoanalytic theory can supplement significantly the eastern concepts, which are united with the idea of connection with Spirit (superior spiritual substance, Brahman, Dao) through the self-knowledge and overcoming of the illusive attachment to the empirical existence. H. Hesse associates the way of self-knowledge with Siddhartha's life. The pursuit of his identity, particularly in accordance with the western doctrine about self-realization and in consonance with the eastern understanding about the unity between Brahman and Atman, can realize with Love for the world and himself. Love is the most fundamental truth that combines the opposing eastern and western worldviews. Important keys to the decoding the implicit meanings are dreams, and their interpretations lead to the comprehension of the unconscious and true. The significant images are the image of the river, that is the condensed essence of truth and absolute, and the word "Om", that symbolizes the approaching of the soul to the higher spheres.

Key words: H. Hesse, symbol, psychoanalysis, C. Jung, archetype, Hinduism, Buddhism, Daoism.

Індійська тема, що набула розвою в європейській літературі початку ХХ ст., надзвичайно цікавила тогочасних читачів. Вони слідком за письменниками вдавалися до східних культурно-філософських знань, бачачи в них шляхи осягнення найпотаємнішого й найважливішого. Найбільш показовими в цьому плані є індійські вірші В. Б. Сйтса, романи А. Деблина «Три стрибка Ван-луна» (1915), Л. Фейхтвагнера «Васантасени» (1916), Р. Роллана «Магатма Ганді» (1923) та ін. Перелік органічно доповнює «індійська» повість Г. Гессе «Сіддгартга» (1922), яка користувалася надзвичайною популярністю не лише на батьківщині автора, у Німеччині, а й у Європі, Америці, Японії та багатьох інших країнах.

Вивченням справжніх смислів або «вищої» мудрості «Сіддгартти» Г. Гессе займалися такі дослідники, як-от: С. Аверинцев, Я. Акопян, А. Березіна, Н. Білоцерківець, Є. Завадська, О. Золотухіна, Є. Малиніна, І. Мерела, Е. F. Casebeer, J. Hesse, М. М. Khatlab, С. Marrer-Tising, J. Mileck, L. W. Tusken та ін. Проте не всі аспекти недовисловленого у творі досліджено. У цьому полягає *актуальність дослідження*. Мета – дослідити символічний план повісті «Сіддгартга» («Siddhartha») крізь призму східних і західних учень.

Символічною та вельми промовистою для кожного буддиста є назва твору Г. Гессе «Сіддгартга», адже в ній закодовано ім'я людини, з якою асоціюється це вчення. Сіддгартга Шак'ямуні (563–486/483 рр. до н.е.), що назвався Готамою (Гаутамою), є духовним учителем і засновником буддизму. Згідно з життєписами, він народився у впливовій кшатрійській сім'ї, але відмовився від безтурботного життя, коли усвідомив, що воно наповнене хворобами, старінням, смертю. Сіддгартга побачив у цьому безвихідь і покинув палац у 29 років, вирушивши на пошуки істини. Протягом шести років він старанно пізнавав основи медитації в багатьох вчителів, дотримувався аскетичного способу життя, проте це не привело до досягнення істини. Тож Готама вирішив прислухатися до свого серця, інтуїції та почав шукати власний шлях до просвітлення. За легендою, у віці сорока років він досяг пробудження, звідси й титул *Будда* – із санскриту «той, хто пробудився», точніше, «той, хто пробудився для просвітлення». Протягом решти сорока п'яти років Сіддгартга багато подорожував північною Індією, поширюючи свої погляди. Суть його послання людям – зректися від спокус мирського життя, зануритися в самопізнання й самоспоглядання, що призведе до просвітлення. Те, що Будда не проголошував себе ані Богом, ані пророком, уселило в серце кожного буддиста надію на пробудження, якого досягла така сама звичайна людина, як і вони, Сіддгартга. З тих пір це вчення не тільки набуло надзвичайної популярності, а й стало третьою світовою релігією (поруч із християнством та ісламом).

Так, обізнаний з історією буддизму читач, лише прочитавши назву повісті («Сіддгартга»), одразу відтворює можливу художню картину через асоціації й паралелі зі знаковим іменем. Але глибше знайомство з твором переконує, що йтиметься про зовсім іншого Сіддгартгу, і це лише посилює інтригу. Як і Будда, Сіддгартга Гаутама, гессівський герой покидає батьківський дім і вирушає в пошуках істини, випробовує різні способи її досягнення, але не копією сліпо Будду, а знаходить *свій* шлях до пробудження (просвітлення). Фактично в такому протиставленні виступає прихована дискусія Г. Гессе з різноманітними ученнями й релігіями, зокрема з буддистським ученням. Адже, по суті, у теологічному аспекті світобачення письменника є складним симбіозом брагманізму (індуїзму), буддизму, даосизму з елементами давньогрецької філософської думки, навіть християнства. Варто, проте, зауважити, що ці протиріччя поглинаються домінантною індійською атмосферою, даремно сам письменник назвав повість «Сіддгартга» «індійською поемою».

Сіддгартга, пізнавши таїни брагманізму й аскетизму, не знайшовши відповідей у буддизмі, вирішує відмовитись від учень та обирає індивідуальний шлях просвітлення. Він поринає в мирське життя, але пориває з ним, усвідомивши його беззмістовність. З відчаю хоче обірвати своє життя, утопившись у річці, але, почувши раптове віще слово «Ом», знаходить надію. Оселившись у перевізника Васудеви, осягаючи внутрішнє «Я», знаходить Самість і врешті-решт пізнає істину та досягає просвітлення.

Пізнати глибини філософського змісту й імпліцитні смисли допомагають знакові символічні образи повісті, на які ми звернемо детальну увагу.

Подібно до Будди Сіддгартти Гаутама, промовистим стає ім'я іншого героя. Ідеться про товариша Сіддгартти Говінду, разом з яким той з дитинства осягав таїну брагманізму і який услід за ним подався до саманів. Ім'я *Говінда* є одним з імен Крішні-Вішну в індуїзмі. За однією з легенд, Індра прославляє Крішну за те, що той, урятувавши від проливного дощу корів, став їх улюбленим пастухом, і наділяє його іменем *Говінда* – з санскр. «захисник корів». З огляду на те, що корова є священною твариною в Індії, образ Говінди набуває особливої аури.

Сам образ Говінди також є символічним: він важлива частина внутрішнього світу Сіддгартти, його двійник. Показово, що Г. Гессе вживає слово «тінь», характеризуючи відносини між Сіддгарттою й Говіндою: «*Er wollte Siddhartha folgen, dem Geliebten, dem Herrlichen. Und wenn Siddhartha einstmals ein Gott würde, wenn er einstmals eingehen würde zu den Strahlenden, dann wollte Govinda ihn folgen, als sein Freud, als sein Begleiter, als sein Diener, als sein Speerträger, sein Schatten*» [4, с. 4] – «Він мріяв піти за Сіддхарттою – за улюбленим, прекрасним Сіддхарттою. І навіть якщо Сіддхартта стане колись божеством, якщо вступить колись до сонму світлосяйних, Говінда й тоді хотів би йти за ним – йти його товаришем, його супутником, слугою, списоносцем, його *тінню*» [2, с. 7] (тут і далі переклад О. Логвиненка), «*Neben ihm lebte Govinda, sein Schatten, ging dieselben Wege, unterzog sich denselben Bemühungen*» [4, с. 18] – «Поруч із Сіддхарттою жив Говінда й був його *тінню*, ступав тими самими шляхами, робив над собою ті самі зусилля» [2, с. 14]. Так, акцент на словах «*sein Schatten*» / «його тінь» наводить на паралель з архетипом Тіні, що, за теорією К. Юнга, є субособистістю, яка складається з особистісних і колективних настанов, не прийнятих людиною через їхню несумісність зі самосприйняттям і самоуявленням.

У цьому контексті важливим стає момент, коли Говінда хоче залишитися з Сіддгарттою Гаутамою, широко повіривши в можливе спасіння, натомість Сіддгартта вирішує продовжити шукати просвітлення сам на сам: «Обікрав мене Будда, – міркував Сіддхартта. – Обікрав він мене, та ще більше він мені подарував. Величний забрав у мене товариша, того, що вірив у мене, а тепер вірить у нього, забрав того, хто був моєю тінню, а тепер став тінню його, Гаутама. Але подарував мені Будда Сіддхартту – мене самого» [2, с. 27]. Через призму архетипних позицій у цьому фрагменті можна побачити приховане часткове неприйняття Сіддгарттою буддизму, бо це вчення не відповідало його самовідчуттю, тому він усе ж залишається на самоті. Разом з тим тут постає підсвідома віра в буддизм як можливий шлях до просвітлення, бо Гаутама (як двійник Сіддгартти), покидаючи товариша, залишається разом з Буддою.

Додатковими смисловими відтінками наповнюється зустріч Говінди, який досі перебуває в пошуках істини, із Сіддгарттою, новоявленим святим. Важливо, що через Сіддгартту отримав просвітлення й Говінда: «Низько вклонився Говінда; по старечих щоках його котилися сльози, а він їх не помічав; у серці його вогнем горіло почуття щонайглибшої любові, щонайсмирненнішої шаноби. Низько, до самісінької землі вклонився він Сіддхартті. Той сидів нерухомо, й усмішка його нагадувала про все, що Говінда любив, що було йому любе й святе» [2, с. 92]. У цей момент, очевидно, відбувається інтеграція несвідомих змістів у цілісну структуру особистості, а в цьому постає гармонія.

Образ купця Камасвами, у якого Сіддгартта вчиться мистецтву заробляння грошей у період мирського життя, також можна розглядати як його Тінь. Ім'я Камасвами викликає асоціації зі словом «свами» (з санскр. – власник, господар і чоловік), що означає почесний титул в індуїзмі. Купець пов'язується з матеріальними благами й земними насолодами. «Камасвами такий самий розумний, як я, – порівнює Сіддгартта, – а от спокою він у собі не має» [2, с. 46]. Оскільки Тінь містить у собі негативні емоції, нахили й тенденції, що часто пов'язані з тваринними інстинктами, нерозвиненими негативними рисами, які людина хоче відкинути, то втеча Сіддгартти від мирського життя, наповненого земними радощами й утіхами, стає зрозумілою.

Крізь призму психоаналізу прочитуються інші герої. Так, архетипом Аніми у творі виступає Камала, славетна куртизанка. Чуттєвість й еротичність героїні увиразнює етимологічна спорідненість її імені з Камою (з санскр. – «любов», «чуттєвий потяг»), богом кохання в індуїзмі. За концепцією К. Г. Юнга, Аніма – неусвідомлена частина психіки

чоловіка, у якій переважають емоції й афекти. Саме в Камали Сіддгартга вчиться мистецтву кохання, пізнаючи своє «Я» шляхом чуттєвості. На схожості між Сіддгартгою та Камалою наголошено неодноразово: через слова автора читач сприймає це як факт («Камала розуміла Сіддхартху краще, ніж колись його розумів Говінда, вона була схожа на Сіддхартху більше» [2, с. 46]), а через слова героя – як його самопізнання («Ти – як я...» [2, с. 46] або «Я такий, як і ти...» [2, с. 47] – визнавав Сіддгартга). Але втеча Сіддгартги стає символом того, що Аніма не змогла усталитись і домінувати в ньому.

Пророчим видається один зі снів Сіддгартги, у якому в Камали з'являється думка приєднатися до Будди: «– Колись, а може, й скоро, я також піду за тим Буддою. Я подарую Величному гай і пристану до його вчення» [2, с. 50]. За З. Фройдом, «у сновидіннях немає нічого випадкового або байдужого» [112, с. 74], тлумачення «таких незначних, невмотивованих деталей» [3, с. 74] приводить до осягнення несвідомого, істинного. Підтвердження цієї думки знаходимо на сторінках повісті: «...уві сні, у глибокому сні людина входить до свого найпотемнішого і живе в Атмані» [2, с. 8]. Можливо, у цьому сні насправді криється прихований сумнів Сіддгартги щодо правильності обраного ним шляху, зокрема мирського життя; підсвідоме вагання, виражене через образ Камали, його двійника, наштовхує на думку таки приєднатися до Будди, який дає віру в просвітлення.

Своєю чергою, архетип Анімуса, тобто чоловічої частини жіночої психіки, можна розглядати крізь призму образу Камали. Вона, що йде в пошуках Будди з метою просвітління, знаходить Сіддгартгу, а з ним і своє пробудження:

«– Чи досяг ти того, чого прагнув? – спитала вона. – Ти знайшов мир і спокій?

Він усміхнувся й поклав свою руку на її.

– Я це бачу, – сказала вона. – Я це бачу. І я теж знайду мир і спокій.

– Ти його вже знайшла, – прошепотів Сіддхартха.

Камала не відводила погляду від його очей. Вона думала про те, що зібралася до Гаутами, щоб побачити обличчя Довершеного, щоб удихнути мир його й спокій, а натомість знайшла свій мир і спокій, і це теж дуже добре, не гірше, ніж якби вона побачила самого Гаутаму» [2, с. 70].

Як і Говінда, Камала хотіла знайти себе, своє заспокоєння в буддизмі, їй, як і Говінді, подарував його Сіддгартга. Таке тлумачення дає змогу відчувати цілісність особистості.

До того ж, приховуючи в собі надзвичайну глибину, взаємовідношення *Говінда* – *Сіддгартга* – *Камала* становлять особливу триєдність. Перенесення внутрішніх акцентів, що втілені в архетипах, стає додатковим ключем до розкриття образу Сіддгартги. Наприклад, коли Говінда покинув Сіддгартгу, приєднавшись до Будди, йому приснився віщий сон, у якому образ Говінди замінюється образом жінки [див.: 2, с. 32]. Тлумачення сну дозволяє побачити, як одна частина внутрішнього світу Сіддгартги, тобто Говінда, його Тінь, витісняється іншою – Камалою, Анімою. Саме цей сон дає змогу якнайточніше інтерпретувати Камалу як Аніму, бо, як відомо, образ Аніми тісно пов'язаний з образом матері, тут навіть зникає для чоловіка межа між Анімою та матір'ю, увиразнюється її демонічна влада. Зв'язок Аніми з матір'ю постає через образ Сіддгартги, що п'є молоко з перс Камали. При тому потужним знаком є саме молоко – символ не тільки материнства, а й життя, безсмертя, відродження. Цей сон стає знаком майбутнього відродження Сіддгартги.

Щоправда, у творі фігурує ще один віщий сон, у якому Сіддгартга викидає за вікно мертву пташку із золотої клітки, – цим ознаменовано кінець того відродження, що знайшов він з Камалою, і перехід до нового етапу життя: «Снилось йому, ніби пташка, що кожен ранок стрічала співом, раптом онімала. Сіддхартсі це впало в око, він підійшов до клітки й зазірнув усередину. Пташеня було мертве й лежало уже закоцюбле. Сіддхартха дістав його з клітки, хвилю потримав у долоні, а тоді викинув геть, на вулицю. І ту ж мить моторошний страх обійняв Сіддхартху, і боляче стислося серце, так наче разом із мертвою пташкою він викинув усе найдорожче й найкраще, що мав» [2, с. 51]. У реальному житті Сіддгартга тонко усвідомив глибинні смисли ірреальних образів: «Співуча пташка, що наснилась йому, умерла. Вмерла пташка у нього в серці. Глибока затягла його сансара, з усіх боків убирив він у себе відразу й смерть...» [2, с. 54–55]. Цей сон символізує втечу від мирського життя.

Ще одна важлива складова внутрішнього світу Сіддхартти, яка домінує після втечі, концентрується в образі Васудеви. *Васудева*, одне з імен Крішні-Вішну, породжує потужну паралель: за однією з легенд, Крішна-Вішну постає як візник Арюна, а у творі Г. Гессе Васудева – перевізник, що через річку поєднує світ і Дао. У нього Сіддхартга вчиться найголовнішого – мистецтва споглядання річки та осягнення її мудрості.

Образ води-річки стає стрижневим: з одного боку, він означає втілення істини й абсолюту Дао, з іншого – найважливіший архетип людської свідомості. У ній тісно переплітаються супротивні *інь* і *ян*, протилежні *світло* і *темрява*, що зрештою, коли чітка межа між ними зникає, зливаються в єдине ціле. Усвідомлення цієї істини стає моментом просвітлення, часом осягнення Самості (архетип, який означає глибинний центр і внутрішню психологічну цілісність людини): «І відчув Сіддхартха, що науку слухати він нарешті осяг досконало. Усе це, оте багатоголосся в річці, він чув уже не раз, але цього дня воно лунало інакше. Численних тих голосів він уже не відрізняв один від одного – не відрізняв радісних від журливих, дитячих від дорослих; всі вони злилися водно, в тужливий стогін і сміх мудреця, у гнівний крик і хрипи вмирущого; все було одним цілим, усе тисячократ поглинене переплелось, сплелось. І все це разом, усі голоси, всі цілі, вся туга, усі страждання, всі втіхи, все добре й зле – все це вкупі був світ. Усе вкупі було рікою сушого, музикою життя» [2, с. 82–83].

Органічно доповнює образ річки знакове слово «Ом» («Аум») – найсвятіший звук в індуїзмі й буддизмі, який символізує наближення душі до вищих сфер. В індуїзмі Ом є уособленням божественної трійці Брагми, Вішну та Шиви, символом Брагмана (вищої реальності) і Всесвіту; а ось у буддизмі – це втілення трьох тіл Будди: тіло Дгарми, тіло відплати й виявлене тіло. У творі Г. Гессе Ом представлений у всій повноті своїх символічних значень: від давно усталених, традиційних, що з легкістю декодуються реципієнтом, до більш глибоких, нових значень, які потребують відтворення.

Спочатку слово «Ом» відтворює східну традицію: коли Сіддхартга збирався стати брагманом, «він уже вмів нечутно вимовляти Ом, – це слово слів, – умів нечутно вимовляти його в себе, вдихаючи повітря, коли душа зосереджена, а на чоло сходить сяєво ясного розуму» [2, с. 6]. Або почув Ом у хвилину відчаю, коли був близьким до самогубства: «Зненацька з найглибших куточків його душі, з давно проминутих часів його змороженого життя пролунав звук. Це було слово, один лиш склад, що його він, Сіддхартха, вимовив нерозбірливо й уже не думаючи, – правічне слово, яким брахмани починають і завершають кожную молитву, священне Ом, що означає, власне, «досконалість» або «довершеність». І тої самої миті, коли це Ом торкнулося вуха Сіддхартхи, раптом прокинувся його заснулий розум і збагнув усе глупство того, що він робив» [2, с. 55].

Згодом Ом набуває нового значення, бо за цією досконалістю приховуються інші смисли: «І коли Сіддхартха пильніше прислухавсь до цієї річки, до цього багатоголосого співу, коли не чув уже ні страждань, ні сміху, коли вже не зачіпався душею за один якийсь голос і не входив у нього своїм «я», а слухав їх усі, слухав як одне ціле, як єдність, тоді їхній величний багатоголосий спів склався в одне-єдине слово, і це слово було «Ом» – довершеність» [2, с. 83]. Ця довершеність уже не пов'язана з позбуттям свого «Я» заради осягнення Атмана чи пізнання багатьох «Я» шляхом вселення в інші істоти. На думку Сіддхартти, зрозуміти істинні речі, що зводяться до Любові, можна тільки шляхом справжнього життя, через страждання та духовні злети: «Я на власній плоті й на власній душі відчув, що гріх мені дуже потрібен, потрібні плотські втіхи, потяг до статків, до марнолюбства, потрібен щонайганебніший відчай – потрібен для того, щоб навчитися долати в собі опір, щоб навчитися любити світ, щоб уже не порівнювати його з якимсь мною омріяним, мною уявленим світом, мною вигаданою окремою досконалістю, а приймати його таким, який він є, і любити його, й усією душею йому належати» [2, с. 87].

У цей момент приходить усвідомлення того, що Говінда, Камала, Кавасамі та Васудева є двійниками Сіддхартти, утіленням підсвідомого, утраченими й насамкінець знайденими його частинами. Під їхнім впливом Сіддхартга здійснює пошук свого «Я», кожен з них дає змогу народитися цілісній особистості, яка досягла Самості. До того ж у повісті номіновані лише згадані герої, їхні імена, як значилося раніше, мають «божественне» чи поважне значення.

Тож разом вони формують не тільки цілісну особистість, а і її «божественну» складову, виводячи Сіддгартгу на рівень надособистості (надлюдини).

Опираючись на концепцію К. Г. Юнга, шлях сходження до себе Сіддгартги можна поділити на окремі етапи: (1) відмова від Персони (Маски), що є соціальною роллю, яку особистість виконує перед суспільством, в аналізованому творі – це відмова від шляху брагмана, що мав стати «усім брахманам брахман» [2, с. 6]; (2) дистанціювання й інтеграція Тіні (Тіней) та Аніми; (3) досягнення Самості.

Психоаналітична теорія К. Г. Юнга органічно доповнюється східними концепціями. Попри специфічність доктрин особистості в індійських і китайських духовних традиціях, їх поєднує одна важлива думка: шлях до злиття з Духом (вищою духовною субстанцією, Брагманом, Дао) проходить через самопізнання та здолання ілюзорної прихильності до емпірично-особистісного існування. Цей шлях Г. Гессе асоціює з життєвим шляхом Сіддгартги.

Досягнення стану Самості, як його називають психоаналітики, або злиття Атмана з Брагманом, що прагнуть прибічники східних учень, стає можливим, на думку Г. Гессе, лише з прийняттям Любові до світу, до себе, до ближнього. У Любові концентрується одна єдина правда, осягнута Сіддгартгою, що є ніби палімпсестом, який нівелює інші, раніше визначені істини: «любов – це [...] найважливіше з-поміж усього. [...] Головне полягає ось у чому: бути в змозі любити світ, а не ним нехтувати, не ненавидіти його й себе, дивитися на нього, й на себе, й на всі створіння з любов'ю, захватом і шанобою» [2, с. 89]. У цій правді сходиться Схід і Захід, бо Любов – це та істина, яка є зрозумілою кожній людині.

На думку Н. Білоцерківець, повість «Сіддгартга» «написана простою образною мовою, і навіть той, хто ніколи не чув слова «дао» і не мав змоги вникати в тонкощі буддизму, здатен осягти її основний зміст, може, навіть швидше за «навчених» [1, с. 116]. Проте, на наше глибоке переконання, тільки заглиблення в східну та західну культури, відповідне світобачення й світовідчуття дають змогу зануритися в глибини тексту та відчутти підтекстові смисли.

Отже, повість Г. Гессе «Сіддгартга» є надзвичайно символічною, яку можна тлумачити з різних філософських позицій. Для кращого осмислення імпліцитного плану твору читач має звернутися до східних (насамперед індійських і китайських) та західних (передусім психоаналітичної концепції К. Юнга) учень, що дають змогу прослідкувати становлення цілісної особистості, усвідомити Любов як найголовнішу істину, що об'єднує, здавалося б, такі різні світоглядні системи Сходу і Заходу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоцерківець Н. «Пробудження», або спогади про Сіддхартху / Н. Білоцерківець // Всесвіт. – 1990. – № 3. – С. 113–117.
2. Гессе Г. Сіддхартха : Повість; Степовий вовк : Роман / Г. Гессе ; Пер. з нім. – К. : Молодь, 1992. – 256 с.
3. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1991. – 456 с.
4. Hesse H. Siddhartha : a dual-language book / H. Hesse ; Translation, introduction, and glossary of Indian terms by St. Appelbaum. – Mineola, N.Y. : Dover Publications, Inc., 1998. – 175 p.

REFERENCES

1. Bilotserkivets', N. (1990). «Probudzhennia», abo spohady pro Siddkharthku [Awakening, or memory of Siddhartha]. Vsesvit, no 3, pp. 113–117.
2. Hesse, H. (1992). Siddkharthka; Stepovyj vovk [Siddhartha; Steppenwolf]. Kyiv: Molod'.
3. Frejd, Z. (1991). Vvedenie v psihoanaliz [Introduction to psychoanalysis]. Moscow: Nauka.
4. Hesse, H. (1998). Siddhartha: a dual-language book. Mineola, N.Y.: Dover Publications, Inc.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Фока – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: підтекст літературно-художнього твору, переклад імпліцитних смислів художнього твору, синтез мистецтв у літературі, переклад синтетичних художніх образів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Mariia Foka – Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor of Linguodidactics and Foreign Languages Department at Volodymyr Vyunnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: subtext of literary work, translation of implicit meanings of literary work, synthesis of arts in literature, translation of synthetic literary images.

УДК 81'27: 008:811.112.2'373.21

ФУНКЦІЇ ТЕОНІМІВ У НІМЕЦЬКІЙ МЕДІЄВАЛЬНІЙ ПРОЗІ XX СТ.: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Вікторія БІЛЯЦЬКА (Дніпро, Україна)**e-mail: victoria.b@i.ua****БІЛЯЦЬКА Вікторія. ФУНКЦІЇ ТЕОНІМІВ У НІМЕЦЬКІЙ МЕДІЄВАЛЬНІЙ ПРОЗІ XX СТ.: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті досліджено особливості функціонування теонімів Бог, Мати Божя в романах Германа Гессе «Narziss und Goldmund» і Луїзи Рінзер «Abaelards Liebe» на біблійно-християнські сюжети про добу Середньовіччя. В аспекті лінгвістичних, лінгвокультурологічних та екстралінгвістичних факторів акцентовано на сакральності лексем, синонімічних рядах, найчастотніших у художньому мовленні, що реферують філософські і релігійні переконання, емоційні та естетичні прагнення героїв, сакральні відчуття.

Ключові слова: теонім, лексема, Бог, Мати Божя, семантика, лінгвокультурологія.

BIILIATSKA Viktoria. FUNCTIONS OF THEONYMS IN GERMAN MEDIEVAL PROSE OF 20TH CENTURY. LINGUOCULTUROLOGICAL ASPECT.

The article covers the research of peculiarities of the functioning of theonyms God, Mother of God in the novels "Narziss und Goldmund" by Hermann Hesse and "Abelaerds Liebe" by Luise Rinser with biblical and Christian plots about the Middle Age. The theonyms are intermediate units of taxonomic nomenclature which are determined by time factor. High frequency of its application testifies to the religiousness of artist's attitude. Next to the traditional sums this lexeme realizes and untraditional ones, thus mainly positive, and keeps, as a rule, its elevated solemn coloring, even on the condition of the metaphorical use. The theonyms used in the works of H. Hesse and L. Rinser disclose the Christian worldviews fundamentals of the author and special by proper understanding of the religious experience of God. The results of the investigation showed that the style of this language units in the texts based on their traditional using in folk speech and confessional style. In the aspect of linguistic, linguoculturological and extralinguistic factors the emphasis is put on the sacred content of the lexemes, synonymic rows, the most frequently used in artistic speech, which refer to philosophic and religious beliefs, emotional and aesthetic ambitions of characters, sacred feelings.

Key words: theonym, lexeme, God, Mother of God, semantics, linguoculturology.

Християнські цінності завжди вважалися вищим мірилом етичних істин і настанов, духовності й моралі в різних галузях мистецтва, особливо в художній літературі. Багатовікові культурні практики, як і загальнолюдський філософський зміст релігії, вражає своєю глибиною: релігійні вірування, ритуали і побут були тісно переплетені з суспільним та політичним життям народу. Біблійно-християнські сюжети, образи і мотиви виразно звучать у багатьох творах німецької літератури XX століття, особливо в тих, у яких розповідається про події, що відбуваються в Середньовіччі, як, наприклад, у романах Германа Гессе «Narziss und Goldmund» (1930) і Луїзи Рінзер «Abaelards Liebe» (1991). У мові цих романів репрезентовані конфесійні величини через відповідні лексеми – назви основних богословських понять і біблійних персонажів, таїнств, лексику на позначення церковного календаря, предметів богослужіння, церковної ієрархії, назви храмів, монастирів, священницьких обладунків, лексику християнської моралі.

До проблеми функціонування релігійної лексики, релігійних імен і текстів, що стали символами духовності, як елемента твору художньої літератури неодноразово зверталися і вітчизняні, і зарубіжні вчені-лінгвісти: А. К. Біріх, Є. М. Верещагін, Т. А. Малютіна, В. М. Мокієнко, О. О. Селіванова, О. В. Сальнікова, О. І. Трофімкіна, В. І. Хазан, І. С. Хостай, І. О. Шмелькова, О. Jespersen, L. Smith, C. Stoffel та інші. Дослідження біблеїзмів у німецькій мові, на переконання О. Сальнікової, досить обмежене. Це монографія Jouko Parad «Biblische Verbphraseme und ihr Verhältnis zum Urtext und zur Lutherbibel», розвідки Csaba Földes, James C. Cornette, Gisela Brandt [6, с. 138].

Незважаючи на важливість наукового осмислення цієї проблеми в сучасному мовознавстві, дотепер не були досліджені теоніми – Бог, Мати Божя, – представлені у німецькій медієвальній прозі XX ст. Г. Гессе і Л. Рінзер з широкою репрезентацією морально-етичних, духовних концептів.

Мета статті – визначити і схарактеризувати особливості функціонування релігійної лексики в романах Германа Гессе «Narziss und Goldmund» і Луїзи Рінзер «Abaelards Liebe», зокрема теонімів Бог, Мати Божя, які поглиблюють символічність значення і відкривають глибини внутрішніх шукань.

Ці теоніми пов'язані із Біблією, її впливом на збагачення, розвиток та вдосконалення мови, художньої літератури та побуту народів. Формування мовних одиниць, означених для дослідження, відбувалося внаслідок взаємодії лінгвістичних, лінгвокультурологічних та екстралінгвістичних факторів. До важливих екстралінгвістичних факторів О. Сальнікова

відносить час і умови появи перекладів Біблії. На німецьку мову Біблія вперше була перекладена в VI–IX ст., зокрема, перекладалися деякі її частини (окремі псалми і Євангелія). Інтенсивна робота з перекладом розпочалася з XVI ст., становище змінилося з початком книгодрукування (приблизно 1440 р). Однак, як стверджує Георг Бахманн, жоден літературний твір не вплинув так на розвиток німецької мови, як Святе Письмо [6, с. 138].

Події в романах Г. Гессе і Л. Рінзер відбуваються переважно в середньовічних монастирях Франції і Німеччини – *das Kloster Mariabronn, das Priorat St. Marsel, das Kloster St. Denis, das Kloster Paraklet* – очевидно, що в текстах наявні лексеми, означені для дослідження. Розвиток німецького письменства припадає на епоху раннього середньовіччя і пов'язаний з процесом християнізації германців. Центрами освіти й культури того часу були монастирі й монастирські школи, а «монахи вважалися єдиними освіченими людьми того часу. На формування мови писемних пам'яток вплинув також літературний обмін між монастирями» [1, с. 32]. Переконливим підтвердженням цієї думки є опис життя монастиря Маріябронн та монахів і учнів у ньому, як центру освіти й духовності в романі «Narziss und Goldmund». Уже в зачині роману письменник вказує на те, що життя персонажів його твору підпорядковане давнім релігійним традиціям: «Vor dem von Doppelsäulchen getragenen Rundbogen des Klostereinganges von Mariabronn, dicht am Wege, stand ein Kastanienbaum, ein einzelner Sohn des Südens, von einem Rompilger vor Zeiten mitgebracht...

Unter dem ausländischen Baume waren schon manche Generationen von *Klosterschülern* vorübergegangen, ihre Schreiftafeln unterm Arm, schwatzend, lachend, spielend, streitend, je nach der Jahreszeit barfuß oder beschuht, eine Blume im Mund, eine Nuss zwischen den Zähnen oder einen Schneeball in der Hand. Immer neue kamen, alle paar Jahre waren es andere Gesichter, die meisten einander ähnlich: blond und kraushaarig. Manche blieben da, wurden *Novizen*, wurden *Mönche*, bekamen das Haar geschoren, trugen *Kutte und Strick*, lasen in *Büchern*, unterwiesen die *Knaben*, wurden alt, starben. Andre, wenn ihre Schülerjahre vorbei waren, wurden von ihren Eltern heimgeholt, in Ritterburgen, in Kaufmanns und Handwerkerhäuser, liefen in die Welt und trieben ihre *Spiele und Gewerbe*, kamen etwa einmal zu einem Besuch ins Kloster zurück, Männer geworden, brachten kleine Söhne als Schüler zu den *Patres*, schauten lächelnd und gedankenvoll eine Weile zum Kastanienbaum empor, verloren sich wieder. In den Zellen und Sälen des Klosters, zwischen den runden schweren Fensterbogen und den strammen Doppelsäulen aus rotem Stein wurde gelebt, gelehrt, studiert, verwaltet, regiert; vielerlei Kunst und Wissenschaft wurde hier getrieben und von einer Generation der andern vererbt, fromme und weltliche, helle und dunkle. Bücher wurden geschrieben und kommentiert, Systeme ersonnen, Schriften der Alten gesammelt, Bilderhandschriften gemalt, des Volkes Glaube gepflegt, des Volkes Glaube belächelt. *Gelehrsamkeit und Frömmigkeit, Einfalt und Verschlagenheit, Weisheit der Evangelien und Weisheit der Griechen, weiße und schwarze Magie*, von allem gedieh hier etwas, für alles war Raum; es war *Raum für Einsiedelei und Bußübung ebenso wie für Geselligkeit und Wohllleben*; ...» [2, с. 9–10]. Г. Гессе передав атмосферу середньовічного осередку вченості й побожності, мудрості Євангелій і мудрості греків, віри й буття людини.

Вживаним у романах Г. Гессе і Л. Рінзер є теонім *Бог*. Він складається з кількох понятійних груп, але мовлення про Бога зумовлене неспроможністю людського розуму та п'ятьох органів чуття (зору, слуху, дотику, нюху та смаку) дати однозначне тлумачення. К. Костів у «Словнику-довіднику біблійних осіб, племен і народів» зазначає: «Біблійне розуміння й визначення Бога містить у собі сутність й атрибути Бога. Під сутністю Бога треба розуміти його духовність, самобутність, неосяжність і вічність. Близькими або тотожними своїм змістом із словом „сутність“, але відмінними від нього звуковою формою, треба вважати наступні варіанти й синоніми: субстанція, ество, істота, суть, природа й натура» [4, с. 70].

Теонім *Бог* належить до сакрального, до вищого рівня реальності та є незбагненим, глибоко шанованим, яке, як відомо, характерне для доби Середньовіччя. Тому в романах лексема *Бог* є часто вживаною, репрезентує різнопланові погляди героїв і загально релігійні уявлення та ідеї:

–«Asketisch leben. Aber wozu, wofür? Für *Gott*. Wer ist *Gott*? Man hatte mich beten gelehrt, aber sonst kam *Gott* nicht vor in meinem Denken» [8, с. 21].

–«... den Ländern der *Christenheit*...» «... unter den Feinden *Christi* christlich zu leben» [8, с. 30].

–«... der Logos sei *Gott* nur durch Teilhabe an der *Substanz Gottes*, genau wie alle Menschen; er sei nicht die zweite Person in der *Trinität*; der *Heilige Geist* sei wie der Vater und der Sohn eine von beiden verschiedene Hypostase...» [8, с. 55].

Луїзе Рінзер у романі «*Abaelards Liebe*» подає трагічну історію кохання французького філософа Абеляра та юної Елоїзи Фульбер, використовуючи почасти піднесення відповідно до суперечок теологів Середньовіччя. Абеляр все більше відхилявся від загальноприйнятого віровчення, на його переконання, у світі існує лише Бог Отець, а Ісус Христос і Святий Дух – це лише прояви Його всемогутності. Серед Богів і людей існує єдиний найвищий Бог, який не схожий на них ні розумово, ні зовнішньо. У своїх вченнях Абеляр раціоналізує відносини віри і розуму, вважаючи обов'язковою умовою віри розуміння («розумію, щоб вірити»). Нприклад, «...ist er eine Irrlehre, als er behauptet, Gottes Sohn sei nicht wesensgleich mit dem Vater, sondern nur wesensähnlich; der Logos sei Gott nur durch Teilhabe an der Substanz Gottes, genau wie alle Menschen; er sei nicht die zweite Person in der Trinität; der Heilige Geist sei wie der Vater und der Sohn eine von beiden verschiedene Hypostas...» [8, с. 55].

Головні герої роману Луїзи Рінзер мали кожен власного Бога у своєму житті. Через любов до Абеляра, народження позашлюбного сина Елоїза змушена була відректися від звичайного життя й переїхати до монастиря, продовжуючи молитися Богові й возвеличуючи свого бога, Абеляра: «Für Heloise war es nicht *Gott*. Sie kannte nur einen *Gott*: Abaelard. Sie schreibt an Abaelard über jenen Tag: «Ich traue es mich kaum zu sagen, meine Liebe schlug um in Wahnsinn, sie opferte in hoffnungslosem Verzweifeln das eine einzige Ziel ihrer Sehnsucht. Ohne Zaudern – Du, Du gabst ja den Befehl – brachte ich mein altes Gewand und mein Herz zum Opfer, um aller Welt zu zeigen, wie ich Dein eigen sei mit Leib und Seele. *Gott* ist mein Zeuge, ich habe je und je in Dir nur Dich gesucht, Dich schlechthin, nicht das Deine, nicht Hab und Gut. Ein festes Eheband, eine Morgengabe – habe ich jemals danach gefragt? Du bist mein Zeuge: Nicht meine Lust, nicht mein Wille war mein Ziel, nein, nur Deine volle Befriedigung» [8, с. 98].

Астролябій, дитя кохання Абеляра та Елоїзи, мав своє ставлення до Бога, але не розумів, чому мати обожнює того, хто приніс їй розлуку й страждання:

«Abaelard: Wozu studierst du Philosophie und Theologie, wenn du sie für untauglich hältst, *Gott* zu erkennen?

Astrolabius: Ich hab nicht gesagt, dass diese Fächer nicht zur Erkenntnis verhelfen. Man lernt durch sie das Denken. Man lernt in der Astronomie etwas über die Sonne, aber wenn ich sie anschau, bin ich geblendet und sehe nur Dunkelheit.

Abaelard: Für dich *ist Gott* also das Licht?

Astrolabius: Das ist ein Bild, ich finde kein anderes. Ich könnte auch sagen, er ist die Dunkelheit.» [8, с. 58].

Різнопланові погляди героїв на Господа Л. Рінзер вводить в оповідну частину роману з цитуванням із Святого Письма, яке пов'язує людину з Богом, наказує їй ушановувати Його, визнавати Творцем світу і підтверджувати свою віру справами. Людина має природну релігійність, бо їй притаманне вроджене почуття – прагнення до ідеалу.

У романах «*Abaelards Liebe*» і «*Narziss und Goldmund*» зафіксовано кілька синонімічних рядів у складі теонімної лексики на позначення Бога як Абсолюту, біблійні варіанти номінацій Божої сутності, синоніми зі значенням першості у Святій Трійці, назви, що повідомляють про всесильність, справедливість Бога. Уведення теоніма *Бог* у тканину художньої оповіді підкреслює значущість висловлюваного для мовця, ставлення до Нього. Для прикладу можна взяти лише варіанти звертання до Всевишнього одного з героїв роману Г. Гессе Нарциса, молодого, обдарованого послухника, учителя грецької мови:

- «Gelobt sei *Jesus Christus*,...» [2, с. 326].

«Um *Gottes* willen, ...» [2, с. 314].

- «Ich wünsche sehr, *gnädiger Vater*, Euch keine Sorge zu machen» [2, с. 13].

- «... *Gott* sei Dank,...» [2, с. 349].

- «Das vollkommene Sein ist *Gott*» [2, с. 350].

Синонімічний ряд у текстах Г. Гессе і Л. Рінзер можна навести і з теонімом *Мату*

Божжа, який розкриває великі можливості функціонування в прозовому тексті – *Engeln, Schutzgeist, Heilige, Gottesmutter, Jungfrau Marija, Trinität*.

Богородиця (Богоматір, Мадонна, Марія) у християнській релігії – це назва Матері Ісуса Христа. Діва Марія – один із центральних образів не лише світової літератури, а й культури в цілому. Ім'я Марія походить із давньосемітського «Міріам» й означає «гіркота, смуток; та, що ридає й ронить сльози». Інші вважають, що ім'я «Марія» перекладається як «вищість, піднесеність, перевага; славна, знаменита, чудова». За Біблією, до Святої Диви злетів архангел Гавриїл і мовив: «Дух Святий злине на тебе, і Всевишнього сила обгорне тебе, через те й Святе, що народиться, буде Син Божий» [5, с. 32–33]. У Святому Письмі згадки про Діву Марію доволі лаконічні, проте в подальшій церковній та апокрифічній традиції образ Мадонни ввібрав у себе ідеал жінки, що є прикладом духовної чистоти та взірцем неабияких моральних якостей.

Такою вона постає й у художній рецепції цього образу. Для Гольдмунта («Narziss und Goldmund») образ Божої Матері асоціюється із його рідною матір'ю, яку він зовсім не знав, але відчував, що вона, як Богородиця, страждала за нього й опікувалася ним. У романі Г. Гессе цей образ і приземлений, і священний: «In den Tagen der Wanderung, in den Liebesnächten, in den Zeiten der Sehnsucht, den Zeiten der Lebensgefahr und Todesnähe hatte das Muttergesicht sich langsam verwandelt und bereichert, war tiefer und vielfältiger geworden, es war nicht mehr das Bild seiner eigenen Mutter, sondern aus dessen Zügen und Farben war nach und nach ein nicht mehr persönliches Mutterbild geworden, das Bild einer Eva, einer Menschenmutter. So wie Meister Niklaus in einigen Madonnen das Bild der schmerzlichen Gottesmutter mit einer Vollkommenheit und Stärke des Ausdrucks dargestellt hatte, welche Goldmund unübertreffbar schien, so hoffte er selbst einst, wenn er reifer und des Könnens sicherer sei, das Bild der weltlichen, der Eva-Mutter so zu gestalten, wie es als ältestes und geliebtestes Heiligtum in seinem Herzen stand. Aber dies innere Bild, einst nur Erinnerungsbild seiner eigenen Mutter und seiner Liebe zu ihr, war in beständigem Wandel und Wachstum begriffen».

«Богородиця – Символ Матері, Цариці Небесної, Життя, Світла, Мудрості, Таїни, любові; заступництва, радості і смутку; ідеалу жінки-матері; союзу божественного і земного; духовного порозуміння володарки і надії всіх народів» [5, с. 32], образ якої був на іконах, статуетках. Саме статуетка Божої Матері в одному із храмів надихнула його на пошуки майстра, на навчання, на творчість: «Eines Tages, ... fand ich in einer Klosterkirche eine hölzerne Mutter Gottes stehen, die war so schön, und ihr Anblick ergriff mich so sehr, dass ich nach dem Meister fragte und suchte, der sie gemacht hatte» [2, с. 338].

У християнській ідеології людину сприймають як «образ і подобу Божу», яка була частиною загального світового устрою. Людина протягом життя в силу всіх скоєних нею гріхів роздвоюється, відтак утілює поєднання божественної та людської природи. Саме такою й постає образ Божої Матері у романі Г. Гессе: «Neben dem Künstler, der jene Mutter Gottes mit dem schmerzlichsten und schönsten Munde geschnitzt hatte, neben dem Seher und Wissenden, dessen Hände tiefe Erfahrungen und Ahnungen zu sichtbaren Gebilden umzuzaubern vermochten» [2, с. 205].

У процесі дослідження текстів ми простежили функції теонімів та пов'язаних з ними мовних одиниць у певному контексті. Як уже зазначалося, події в романах розгортаються переважно в монастирях, тому поширеними є лексеми конфесійного вжитку, серед яких багато запозичених слів, адже мовою церви в той період була латина – *die Gotteslästerung* – богохульство; *das Kloster* – монастир; *der Priester* – священник; *die Andacht* – молитва; *vergeistigt* – одухотворений; *die Bußübung* – покаєння; *der Novize* – послушник; *der Abt* – абат.

Досліджувані теоніми в романах часто вживаються в молитвах. Мотив *молитви* є наскрізним у романах і яскраво підкреслює духовну боротьбу героїв, зображує їхнє каяття, показує, перебували вони в злагоді чи незгоді з Богом та його порядками на землі: «Du hast damals ein Gebet verfaßt, das Heloise mit ihren Nonnen für dich beten sollte:

«Verlaß mich nicht, Gott, Vater und Herr unseres Lebens, dass ich nicht zusammenbreche vor den Augen meiner Gegner und dass nicht mein Feind über mich triumphiere» [8, с. 129].

Отже, на лексичному рівні тексту романів Г. Гессе «Нарцис і Златоуст» і Л. Рінзер «Любов Абеляра» передано сакральне відчуття Абсолюту. Ці відчуття виявляють християнські теоніми – *Бог, Мати Божя*, – найчастотніші в художньому мовленні, за референтами яких постають комплекси філософських і релігійних переконань, емоційних та естетичних прагнень героїв творів. Розглянуті приклади засвідчують світосприйняття авторів, розширюють і поглиблюють символічність значення релігійних імен, уможливають їх ширше використання, увиразнюють відтворення доби Середньовіччя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бах А. История немецкого языка. Пер. с нем. Н. Н. Семенюк / А. Бах. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956. – 343 с.
2. Гессе Г. Нарцисс и Гольдмунд: Книга для чтения на немецком языке. / Г. Гессе. – СПб.: КАРО, 2014. – 416 с.
3. Гурко Е. Божественная ономотология: именование Бога в имяславии, символизме и деконструкции. / Е. Гурко. – Мн.: Экономпресс, 2006. – 445 с.
4. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / К. Костів. – Торонто: Всесвітня Християнська Місія, 1982. – 426 с.
5. Розумний Я. Від символізму до екзистенціалізму: християнські елементи в українській поезії XX століття / Я. Розумний // Науковий конгрес у 1000-ліття хрещення Руси – України. – Мюнхен, 1988–1989. – С. 31–39.
6. Сальникова Е. В. К вопросу о библеизмах в немецком языке // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2010. – №2 (33): в 2-х ч. Ч. II. – С. 138–139.
7. Duden. Die Grammatik. Hrsg. von der Dudenredaktion. 8., überarbeitete Auflage [текст]. – Mannheim, Zürich: Dudenverlag, 2009. – 1344 S.
8. Rinser L. Abaelards Liebe. Veröffentlicht im Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, Oktober 1993, S.224.

REFERENCES

1. Bakh, A. (1956). Ystoryia nemetskoho iazyka [History of German]. Moscow. 343 p.
2. Hesse, G. (2014). Nartsyss y Holdmund: Knyha dlia chtenya na nemetskom iazyke [Narcissus and Goldmund: Book to read in German]. St. Petersburg: KARO. 416 p.
3. Hurko, E. (2006). Bozhestvennaia onomatolohyia: ymenovanye Boha v ymyaslavyi, symvolizme y dekonstruktsyi [Divine Onomatology: the naming of God in imyaslavii, symbolism and deconstruction]. Minsk: Econompess. 445 p.
4. Kostiv, K. (1982). Slovyk-dovidnyk biblijnykh osib, plemen i narodiv [Dictionary-reference book of biblical persons, tribes and peoples]. Toronto: Vsesvitnia Khrystyianska Misiiia. 426 p.
5. Rozumnyj, Ya. (1988–1989). Vid symvolizmu do ekzystentsializmu: khrystyianski elementy v ukrainskij poezii KhKh stolittia [From Symbolism to Existentialism: Christian elements in Ukrainian poetry of the twentieth century]. Naukovyj konhres u 1000-littia khreshchennia Rusy-Ukrainy – Scientific Congress at the 1000th anniversary of the baptism of Rus-Ukraine. (pp. 31–39). Munich.
6. Salnikova, E. (2010). K voprosu o bybleyzmakh v nemetskom iazyke [On the Question of Biblism in the German Language]. Almanah sovremennoj nauki i obrazovaniya – Almanac of modern science and education, (№ 2, Vols. 2), (pp. 138–139). Tambov.
7. Duden. Die Grammatik. Hrsg. von der Dudenredaktion. 8., überarbeitete Auflage [текст]. – Mannheim, Zürich: Dudenverlag, 2009. – 1344 S.
8. Rinser L. Abaelards Liebe. Veröffentlicht im Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, Oktober 1993, S.224.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Біляцька – старший викладач кафедри іноземної філології, перекладу та професійної мовної підготовки Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро).

Наукові інтереси: лінгвономінальні, лінгвокультурологічні одиниці художнього мовлення, стилістика медієвальної німецької художньої прози XX століття.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Viktoriia Bilyatska – Senior lecturer at the Foreign Philology, Translation and Professional Language Trauning Department of the Custom and Fince University (Dnipro).

Scientific interests: linguo-nominal, linguo-cultural units of fiction, stylistics of XX century German Mediafiction.

УДК 811.161.2373

ХУДОЖНЄ ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ НОМІНАЦІЙ У МОВОТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Алла ГОРОБЕЦЬ (Вінниця, Україна)
e-mail: allagor1992@gmail.com

ГОРОБЕЦЬ Алла. ХУДОЖНЄ ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ НОМІНАЦІЙ У МОВОТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті визначено роль художнього порівняння в увиразненні темпоральних номінацій мовотворчості письменника, класифіковано художні порівняння залежно від позиційного розміщення в їхньому складі темпоральних назв. Описано види порівнянь, використані у мові художніх творів письменника. Проаналізовано специфіку вживання тих із них, які яскраво репрезентують його ідіостиль.

Ключові слова: художнє порівняння, темпоральні номінації, види порівнянь, лексико-семантичне поле, асоціативне поле.

HOROBETS Alla. ARTISTIC COMPARISON AS A MEAN OF TEMPORAL NOMINATIONS IMPROVING IN MICHAEL STELMAKH'S LANGUAGE STYLE

The article defines the role of artistic comparison in understanding the temporal nominations in the language of works of the writer, and artistic comparisons are arranged depending on the positional placement of temporal names in their composition. The types of comparisons used in the language of the writer's works are described. The specificity of the use of those that clearly represent its idiosyncrasy is analyzed. Artistic (figurative) comparison is a vivid expression of the author's language of Michael Stelmakh. The extensive system of comparative reversals, the features of their typology and the connection with folk-poetic motives testify to the high level of imaginative thinking of the author and have a profound aesthetic value for the reader, influencing his emotional sphere of world perception. Among the comparative constructions analyzed with the elements of the lexical-semantic and associative field of temporality, the most common are the simple comparisons, in which comparative reversals consist mostly of epithets of type of autumn, summer, spring, as well as names of time slices, periods of life or associative time bonds. In addition to simple comparisons, in a considerably smaller number used affirmations and denials, as well as comparison in the form of an ornamental case, borrowed from oral folk art. Comparison in the figurative system of the writer, which includes temporal nominations, can be generally grouped into two large groups: object and subject, depending on which part of the comparison includes elements of the lexical-semantic or associative field "time". The author is equally widely used as object (temporality is compared with certain phenomena), and subject (concrete phenomena are compared with time measurements) comparison, because time concepts often play the role of invisible characters of works, sometimes personalizing and performing certain actions. However, in the author's language of Michael Stelmakh we can select another group of temporal artistic comparisons - object-subjective.

Key words: artistic comparison, temporal nominations, types of comparisons, lexical-semantic field, associative field.

Постановка проблеми. Художні (образні) порівняння є яскравим виразником авторської мови Михайла Стельмаха. Розгалужена система порівняльних зворотів, особливості їхньої типологізації та зв'язок із народно-поетичними мотивами засвідчують високий рівень образного мислення автора й мають глибоку естетичну цінність для читача, впливаючи на сферу його емоційного світосприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення мови творів Михайла Стельмаха неодноразово привертало увагу науковців: стилістично-синтаксичні дослідження проводили В. Богатко, І. Горобець, І. Завальнюк, Л. Козловська, С. Марич, Л. Прокопчук [1; 2; 7; 8; 16]; морфологічні особливості у мові художніх творів письменника досліджувала І. Гороф'янюк [3]; лексикологію авторської мови М. Стельмаха висвітлено у працях П. Гриценка, С. Єрмоленко [4; 6]; ономастику вивчала Т. Громко [5], діалектологію – Т. Ткаченко [18]; фразеологізовані речення з темпоральними відношеннями були об'єктом дослідження М. Личук [9]; ідіостиль письменника, зокрема концепт «земля» в художній картині світу митця – О. Павлушенко [13]. До вивчення питання художніх порівнянь зверталися Н. Майборода, О. Петрушенко, І. Ходарева [10; 14; 19] та ін. Маловивчений спектр засобів авторського світобачення, зокрема часосприйняття Михайла Стельмаха у складі образних порівнянь засвідчує беззаперечну **актуальність** обраної тематики.

Об'єктом дослідження є художні порівняння у мові художніх творів Михайла Стельмаха, до складу яких увійшли елементи лексико-семантичного та асоціативного поля темпоральності.

Мета статті полягає в аналізі художнього порівняння темпоральної семантики як засобу увиразнення мовотворчості Михайла Стельмаха й потребує розв'язання **завдань**:

- 1) з'ясувати роль та значення темпоральних номінацій у складі порівняльних конструкцій;
- 2) класифікувати художні порівняння відповідно до позиційного розміщення в їхньому складі елементів лексико-семантичного та асоціативного поля «час»;
- 3) проаналізувати різновиди досліджуваних художніх порівнянь;

4) виявити найчастотніші художні порівняння письменника, до складу яких увійшли часономени.

Методи дослідження: описовий, аналіз, класифікація.

Матеріал дослідження: прозові твори Михайла Стельмаха: повісті «Гуси-лебеді летять», «Щедрий вечір» та романи «Кров людська – не водиця», «Чотири броди», «Правда і кривда», «Хліб і сіль».

Виклад основного матеріалу. В академічному словнику української мови подано таке тлумачення терміна 'порівняння': «Засіб художньої образності, один з видів тропів, що полягає у зіставленні одного предмета або явища з іншим для того, щоб глибше розкрити, яскравіше змалювати його» [17, с. 259]. У підручнику зі стилістики української мови Л. Мацько деталізує сутність поняття порівняння: «Порівняння — це тропеїчні фігури, в яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших» [12]. Із гносеологічного погляду порівняння О. Потебня визначає як, власне, процес пізнання: «Самий процес пізнання є процес порівняння» [15, с. 255]. Адже пізнання світу не можливе без порівняння й зіставлення, а іноді й протиставлення певних явищ, що краще допомагають збагнути сутність речей. Відповідно до гносеологічного підходу існують порівняння логічні та образні [12]. У системі художніх (образних) порівнянь мовотворчості письменника-подолянина Михайла Стельмаха можемо виокремлюємо такі основні різновиди порівнянь: просте, стверджувальне, заперечне та порівняння у формі орудного відмінка.

Просте порівняння застосовується у випадку, коли порівнювані частини порівнюють за однією ознакою. Таке порівняння приєднується за допомогою сполучників та сполучних слів: *мов, як, немов, ніби, наче* тощо: **Потрібний він їй, як торішній сніг** (5, с. 13); **І минаються вони [роки] швидко, як весняна вода** (5, с. 109); **Під вербами, як сама юність, віночком стояли дівчата й вели свої сумні пісні** (3, с. 366); **А попереду жита так само пересівали тіні, росу й місячне сяйво, і тільки на дорозі воно лежало чистим, як літнє золотисте марево** (3, с. 368); **За твоє здоров'я, свате, за твою службу після евакуації, – глухо, мов осінній дощ, бубонить батько** (3, с. 383); **Із самої синяви виїхав вершник, щось епічне, горде було в його поставі і в тому, як з вечорового присмерку, наче з ріки, вибирався кінь** (5, с. 70); **Тепер Марко Безсмертний був чорним, як ніч** (3, с. 121); **І доти вони всюди були разом, поки не зустріли в горах біля потічка одну дівчину, красну, мов світанкова зоря** (3, с. 161); **Темні, як осінні орачі, вони трудилися зранку до пізньої ночі, викидаючи з своїх камінних душ теплі струмочки запашиної муки** (4, с. 164); **І все її нелегке життя, що по днині, як перга у щільник, залягло в душу, розсипалось жменюю піску, мов і не було його** (2, с. 40); **Його осінні й куці, мов осінні кленові листки, руки то тремтіли на бездушному мрамурі, то з розмаху падали на святешні, протерті в колінах штани** (2, с. 30); **А потім, через роки, що збігли, як вода під млиновим колесом, якимсь пізнього вечора Поцілуйкові привезли в просторе коморище ту муку, на яку не старався ні за плугом, ні за косою, ні за своїм службовим столом** (3, с. 176); **І мені стає смішно: уявляю собі, як люди по оберемку, наче сіно, розносять ніч по хатах** (6, с. 618); **А то, не дай бог, попадеться казна-що й розтопче молодий вік, наче квітку на дорозі** (1, с. 492).

У синтаксичній конструкції **Час пролітає над нами, то мов чорна птиця, то як білосніжний лебідь** (3, с. 423) використане антонімічне порівняння, виражене за допомогою розділових сполучників *то... то*: **то мов чорна птиця, то як білосніжний лебідь**.

Як зауважує Л. Прокопчук, «компаративна частина порівняльної конструкції, утворювана за допомогою порівняльного сполучника, може слугувати засобом ускладнення простого речення (порівняльний зворот) та оформлення додаткової предикативності. Порівняльний компонент у таких реченнях лише називає предмет, явище, з чим порівнюється, зіставляється висловлене» [16, с. 191]: **Але ось негадано прийшла і до тебе твоя запізнана весна, прийшла несподівано, мов злива, і щедро, мов злива** (3, с. 137).

У реченнях: **Прозора темінь тиховійно перехлюпувала їх [пісні] з поля на поле, як погожа година переносить пилوک з хлібів** (3, с. 363); **Тоді її дивовижно м'яка, з материнською задумою врода зсередини пробивалася на обличчя, як у передосінній день з-за хмар проглядало сонце** (3, с. 308); **Під нами прокидався туман, а над нами падало й**

падало *листя – золоті сльози осіннього лісу* (1, с. 563–564) порівняльний зворот виражений цілою предикативною частиною, що детально розкриває семантику висловлення: *як погожа година переносить пилок з хлібів; як у передосінній день з-за хмар проглядало сонце; золоті сльози осіннього лісу*.

Н. Майборода зауважує, що «з'ясування семантики компонентів порівняння дає змогу вивчити психологію творчості письменника, виявити об'єктивну прагматичну інформацію, що є частиною зображуваного» [10, с. 191]. Героїню роману «Правда і кривда» автор тричі порівнює з осінньою вербичкою ймовірно на основі подібності між кольором волосся дівчини й поживклим листям верби, або ж рисою характеру – ніжна, тремтлива, беззахисна – і вербовими лозами, які тремтять на осінніх вітрах: *Олена до вас більше не піде, – обома руками пригорнув дівчину, а вона, золотокоса, притулилась до нього, мов осіння вербичка* (3, с. 363); *А найчастіше хотілося бачити свою милогубу, золотокосу, мов осіння вербичка, Олену* (3, с. 11); *Великою гордістю перемагав велику любов, але й досі не знав, хто її переміг: чи гордість, чи літа, чи пісня золотокосої, мов осіння вербичка, Олені* (3, с. 45).

Як зазначає М. Личук, «темпоральні частково фразеологізовані речення є універсальними складниками структури будь-якого художнього тексту, зокрема й творів Михайла Стельмаха» [9, с. 172]. Іноді й до художніх порівнянь в аналізованих творах уходять висловлення, які фразеологізувалися: *темний, як осіння ніч; літа, як вода; рештки дня і вечір пролетіли, як одна хвилинка; день буде, як золото; день куций, як заячий хвіст: Ох, і темний ти, Антоне, як осіння ніч...* (3, с. 298); *Літа, як вода – їм нема вороття* (3, 135); *Рештки цього дня і вечір пролетіли для Поцілуйка, мов одна хвилинка* (3, с. 313); *День завтра буде, як золото, — дивиться на зорі дідусь і йде зі мною до воріт* (1, с. 506); *День тепер куций, мов заячий хвіст* (6, с. 634), а також порівняльні звороти біблійного походження: *Глядіть, щоб після такої радості не засумували, мов у судний день* (3, с. 347).

У реченні *Ну й мороз узявся на ніч – аж шкварчить* (6, с. 656) через опис природніх явищ (*мороз, аж шкварчить*) автор підводить читача до сприймання зими, хоч і не називає пору року безпосередньо. Асоціативне поле «час» фігурує і в реченні *Сьогодні і небу, і сонцю млюстилося, нездужалось, і далечинь стояла така, ніби на ній хтось перелопачував сонячне проміння із місячним* (6, с. 606), де автор у стверджувальному порівняльному звороті підводить читача до сприймання сутінкової пори через асоціативні зв'язки з явищами природи. У реченні *Обоє сиві, наче молоком облиті, глянули один одному в очі, побачили в них, як у снах, свої давні літа, свої різні дороги й зіткнули* (6, с. 688) крізь кольорову асоціацію *сиві, наче молоком облиті* виникає тісний асоціативний зв'язок, що підсилює значення періоду життя – *старість*.

Порівняння в образномовній системі письменника, до складу яких уходять темпоральні номінації, загалом можна об'єднати у дві великі групи: об'єктну та суб'єктну залежно від того, до якої частини порівняння входять елементи лексико-семантичного або асоціативного поля «час». Автор однаково широко використовує як об'єктні (темпоральність порівнюється з певними явищами), так і суб'єктні (конкретні явища порівнюються із часовими рами) порівняння, адже часові поняття часто відіграють роль невидимих персонажів творів, іноді персоніфікуються і виконують певні дії. Пор.: *Ех, літа, літа, провуркотіли, наче голуби* (3, с. 230); *І враз, немов завія, на Данила налетіли, захугували далекі роки* (5, с. 73); *Кланті пісень, мов давні спогади дитинства, наздоганяють хлопця...* (4, с. 145); *Поміж соняшників, що золотими решетами пересівали сонце, стояла спокійна, як саме літо, молодиця* (5, с. 142).

В авторській мові Михайла Стельмаха можемо виокремити ще одну групу темпоральних художніх порівнянь – об'єктно-суб'єктну: *Чотири роки, мов чотири віки, пройшли над землею, мільйони очей згасли на ній і стали землею*. (10, с. 15); *Ще дівчиною, а потім молодницею гадалось, що все життя, як одну годину, проживе зі своїм судженням*. (12, с. 109); *Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень* (13, с. 626).

У реченні *Отак і сходяться пісня і життя – приємк давнини і світанок сьогодні* (6, с. 684) відбувається подвійне порівняння: суб'єкт *пісня* порівнюється із *приємком*

давнини, а відрізок часу *життя* зі *світанком сьогодні*, що виражає специфічний взаємозв'язок минулого з теперішнім.

У мовотворчості Михайла Стельмаха спостерігаємо тенденцію до використання деяких образних порівнянь, які є наскрізними у його художніх творах і за частотністю вживання істотно переважають: *мов світанкова година, мов добра година. І сама вона чиста, мов світанкова година* (5, с. 12); *Журавлистий, неквапний, мов добра година, Лаврін Гримич славився на всю округу як найкращий скиртоправ* (5, с. 98).

Значно рідше на сторінках прозових художніх творів письменника трапляються стверджувальні й заперечні порівняння.

Стверджувальне порівняння містить указівний займенник **такий (як), та (така, як), тією ж**, який підсилює подібність між порівнюваними елементами, наділяючи порівняння особливим змістовим навантаженням: *Змірює мене таким оком, наче в ньому днювала і ночувала злоба* (6, с. 677); *І пахло сунцею, грибами, розіпрілим хмелем і тією житньою свіжістю, яку приносять тільки петрівчанські пучки блискавиць* (6, с. 613); *І от скільки років промайнуло з того часу... але очі в нього залишилися такими ж, як у дитинстві* (3, с. 112).

Заперечне порівняння ґрунтується на протиставленні, взаємозапереченні об'єкта і суб'єкта порівняння: *Не Різдво, а Великдень*. Напр.: *Оце буде свято! Не Різдво, а Великдень!* (6, с. 696). «Порівняння, побудовані на принципі заперечення, допомагають виділити в суб'єкта певну ознаку (сему) через його спорідненість з об'єктом... Обов'язкова в цій порівняльній конструкції частка **не** розрізняє (на основі спільної ознаки) суб'єкт та об'єкт і створює роздільну порівняльну ситуацію» [12].

Порівняння у формі орудного відмінка – особливий вид порівняння, широко використовуваний у фольклорних творах. Авторський стиль Михайла Стельмаха «своїм джерелом має народно-поетичну творчість, ґрунтується на мовно-естетичних знаках національної культури й, основне, сформований у душі народно-мовної стихії» [7, с. 40]. У мовному просторі художніх творів письменника цей різновид порівнянь досить поширений, що вказує на тісний зв'язок авторського часосприйняття та світогляду загалом із мотивами народної творчості: *загудеш голубкою; озиваєшся косою у лузі, перепілкою в полі; рожевими калюжками лягли мерехи світанкової зірниці; вогник, що золотою квіткою вихоплювався з петрівчанської ночі: Скоро і ти загудеш голубкою, коли почнеш збиратися до тіатру* (6, с. 708); *Літо, літечко!.. Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки і озиваєшся косою у лузі, перепілкою в полі* (6, с. 578); *Удосвіта я напоїв Обмінну водою з туманцем, що і взимку чайться у нашій криниці, і, зітхаючи, вивів її з клуні у двір, де на сніг рожевими калюжками лягли мерехи світанкової зірниці* (6, с. 666); *То ходім, — тато пригорнув мене рукою, і ми пішли на вогник, що так принадно, золотою квіткою вихоплювався з петрівчанської ночі* (6, с. 619). Порівняння у формі орудного відмінка надають текстам певної утаємниченості, сприяють активізації образної уяви читача й розумінню естетики слова.

Висновки та перспективи досліджень. Серед аналізованих художніх порівнянь з елементами лексико-семантичного та асоціативного поля темпоральності найпоширенішими у мовотворчості Михайла Стельмаха є прості порівняльні конструкції, скомпоновані здебільшого з епітетів на зразок *осінній, літнє, весняна*, а також назв часових відрізків, періодів життя чи асоціативних часових зв'язків. Крім простих порівнянь, у значно меншій кількості використано стверджувальні й заперечні, а також порівняння у формі орудного відмінка, запозичені з усної народної творчості, що засвідчує кореляцію авторського часосприйняття з фольклорними мотивами. Усі ці порівняння умовно поділено на три групи: об'єктну, суб'єктну та об'єктно-суб'єктну залежно від позиції розміщення в них темпоральних номінацій. Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні функціональних особливостей художнього порівняння як стилістичного засобу мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богатько В. Особливості функціонування складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною в мовотворчості Михайла Стельмаха / Валентина Богатько // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. – 24. – С. 121 – 128.
2. Горобець І. Повтор у художній прозі Михайла Стельмаха / Інна Горобець // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. – 24. – С. 133 – 138.
3. Гороф'янюк І. Відносно-якісні прикметники в художньому дискурсі Михайла Стельмаха / Інна Гороф'янюк // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. – 24. – С. 138 – 146.
4. Гриценко П. Ю. Уроки майстра (З творчої лабораторії М. Стельмаха) / П. Ю. Гриценко // УМЛШ. – 1982. – № 11. – С. 55 – 59.
5. Громко Т. Функціонування географічної лексики в малій прозі Михайла Стельмаха (за збіркою оповідань «Березовий сік») / Тетяна Громко // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. – 24. – С. 219 – 227.
6. Єрмоленко С. Дума про землю і розмова з землею у мовомисленні М. Стельмаха / Світлана Єрмоленко // Культура слова. – 2012. – Вип. 76. – С. 6 – 14.
7. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / Інна Завальнюк // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 39–47. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_m_2012_3_5.
8. Козловська Л. С. Мовотворчість М. Стельмаха в контексті української народнописаності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Київ, 1994. – 20 с.
9. Личук М. Частково фразеологізовані речення з темпоральними відношеннями (на матеріалі творів Михайла Стельмаха) / Марія Личук // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. – 24. – С. 171 – 179.
10. Майборода Н. Порівняння як риса індивідуального стилю Д. Яворницького / Наталія Майборода. – Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 26. 2011. – С.191–194
11. Марич С. М. Синтаксис Михайла Стельмаха : Складні синтаксичні утворення / С. М. Марич. – К., 1999. – 382 с.
12. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: Підручник. – К., 2003. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=7286>
13. Павлушенко О. Об'єктивація концепту «земля» в художній картині світу Михайла Стельмаха / Ольга Павлушенко // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. – 24. – С. 113 – 120.
14. Петрушенко О. Лексико-семантичне поле "час" в українській поезії другої половини ХХ ст. [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Петрушенко Ольга Олександрівна ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. - Вінниця, 2010. – 257 с.
15. Потебня О. О. Естетика і поетика слова / Олександр Потебня. – Київ, 1985. – 359 с.
16. Прокопчук Л. Засоби вираження порівняльної семантики (на матеріалі прози Михайла Стельмаха) / Людмила Прокопчук // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. – 24. – С. 187 – 195.
17. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства // За ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970 – 1980
18. Ткаченко Т. Живомовна стихія у прозі М. Стельмаха / Тетяна Ткаченко // Культура слова. – 2012. – Вип. 76. – С. 94 – 98.
19. Ходарева І. Лексико-семантичне й асоціативне поле любов у мові творів Павла Загребельного [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ходарева Ірина Миколаївна ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2009. – 211 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стельмах М. Гуси-лебеді летять / Михайло Стельмах // Вибрані твори. – Київ: Сакцент Плюс, 2005. – 736 с.
2. Стельмах М. П. Кров людська – не водиця: Роман / Михайло Панасович Стельмах. – Київ: Дніпро, 1992. – 384 с.
3. Стельмах М. П. Правда і кривда : роман. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1990. 427 с.
4. Стельмах М. П. Твори в шести томах. – Т. 1. Хліб і сіль : роман / Михайло Панасович Стельмах. – Київ: Дніпро, 1971. – 664 с.
5. Стельмах М. П. Чотири броди: Роман / Михайло Панасович Стельмах. – Київ: Радянський письменник, 1979. – 527 с.
6. Стельмах М. П. Щедрий вечір / Михайло Панасович Стельмах // Вибрані твори. – Київ: Сакцент Плюс, 2005. – 736 с.

REFERENCES

1. Bohat'ko V. (2017) Osoblyvosti funktsionuvannya skladnopidryadnykh rechen' zi z'yasuval'noyu pidryadnoyu chastynoyu v movotvorchosti Mykhayla Stel'makha / Valentyna Bohat'ko [Features of the functioning of complex sentences with an exploratory subordinate part in the language creation of Mikhail Stelmakh] Scientific Notes of the Mikhail Kotsiubynskyj VDP. Series: Philology (Linguistics), 24, 121 – 128.
2. Horobets' I. (2017) Povtor u khudozhniy prozi Mykhayla Stel'makha [Repetition in the artistic prose of Mikhail Stelmakh] Scientific notes of the Mikhail Kotsyubinsky VDP. Series: Philology (Linguistics)], 24, 133 – 138.

3. Horof'yanyuk I. (2017) Vidnosno-yakisni prykmetnyky v khudozhn'omu dyskursi Mykhayla Stel'makha [Relative-quality adjectives in the art discourse of Mikhail Stelmakh] Scientific Notes of the Mikhail Kotsyubinsky VDP. Series: Philology (Linguistics), 24, 138 – 146.
4. Hrytsenko P. YU. (1982) Uroky maystra (Z tvorchoyi laboratoriyi M. Stel'makha) [Master's Lessons (From the Creative Laboratory of M. Stelmakh)] UMLS, 11, 55 – 59.
5. Hromko T. (2017) Funktsionuvannya heohrafichnoyi leksyky v maliy prozi Mykhayla Stel'makha (za zbirkoyu opovidan' «Berezovyy sik») [Functioning of the geographical vocabulary in the small prose of Mikhail Stelmakh (according to the collection of stories "Birch juice")] Scientific notes of the Mikhail Kotsyubinsky VDP. Series: Philology (Linguistics), 24, 219 – 227.
6. Yermolenko S. (2012) Duma pro zemlyu i rozmova z zemleyu u movomyslenni M. Stel'makha [Thought about the land and conversation with the land in the speech-thinking M. Stelmakh] Culture of the word, 76, 6 – 14.
7. Zaval'nyuk I. (2012) Ekspresyivnyy syntaksys prozy Mykhayla Stel'makha [Expressive syntax of prose by Mikhail Stelmakh] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UkrM_2012_3_5.
8. Kozlov's'ka L. S. (1994) Movotvorchist' M. Stel'makha v konteksti ukraïns'koyi narodnopisennosti [The language of M. Stelmakh's work in the context of Ukrainian folk singing] Kyiv, 1994, 20.
9. Lychuk M. (2017) Chastkovo frazeolohizovani rechennya z temporal'nymy vidnoshennnyamy (na materiali tvoriv Mykhayla Stel'makha) [Partially phraseologized sentences with temporal relations (based on the works of Mikhail Stelmakh)] Scientific notes of the Mikhail Kotsyubinsky VDP. Series: Philology (Linguistics), 24, 171 – 179.
10. Mayboroda N. (2011) Porivnyannya yak rysa individual'noho stylu D. Yavornyts'koho [Comparison as a feature of the individual style of D. Yavornytsky] Scientific herald of Uzhgorod University. Series: Philology. Social communication, 26, 191–194
11. Marych S. M. (1999) Syntaksys Mykhayla Stel'makha : Skladni syntaksychni utvorennia [Syntax of Mikhail Stelmakh: Complex Syntactic Education] Kyiv, 382.
12. Mats'ko, L. I., Sydorenko, O. M., Mats'ko, O. M. (2003) Stylistyka ukraïns'koyi movy [Stylistics of the Ukrainian language] Kyiv. Available at: <http://litmisto.org.ua/?p=7286>
13. Pavlushenko O. (2017) Ob'yektivatsiya kontseptu «zemlya» v khudozhnii kartyni svitu Mykhayla Stel'makha [Objecting the concept of "land" in the art world scene of Michael Stelmakh] Scientific Notes of the Mikhail Kotsyubinsky VDP. Series: Philology (Linguistics), 24, 113 – 120.
14. Petrusenko O. (2010) Leksyko-semantychne pole "chas" v ukraïns'kii poeziyi druhoi polovyny XX st. [Lexico-semantic field «time» in Ukrainian poetry of the second half of the XX century.] Vinnytsya, 257.
15. Potebnya O. (1985) Estetyka i poetyka slova [Aesthetics and poetics of the word] Kyiv, 359.
16. Prokopchuk L. (2017) Zasoby vyrazhennia porivnyal'noyi semantyky (na materiali prozy Mykhayla Stel'makha) [Means of expressing comparative semantics (based on the material of Mikhail Stelmakh's prose)] Scientific notes of the Mikhail Kotsyubinsky VDP. Series: Philology (Linguistics), 24, 187 – 195.
17. Bilodid, I. K. ed. (1970-1980) Slovyk ukraïns'koyi movy [Ukrainian language vocabulary] Kyiv.
18. Tkachenko T. (2012) Zhyvymovna stykhiya u prozi M. Stel'makha [Dialectical element in prose of M. Stelmakh] Culture of the word, 76, 94 – 98.
19. Khodaryeva I. (2009) Leksyko-semantychne y asotsiatyvne pole lyubov u movi tvoriv Pavla Zahrebel'noho [Lexico-semantic and associative field of love in the language of works by Pavel Zagrebelnyj] Kharkiv, 211.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Алла Горобець – асистент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету, аспірант кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: лексико-семантичні та асоціативні поля у мові художніх творів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Alla Horobets – assistant at the Department of the Ukrainian and foreign languages, Vinnytsia National Agrarian University, postgraduate at the Department of Ukrainian language, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

Scientific interests: lexical-semantic and associative fields in language of art's works.

УДК 81'42 – 13

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Русіко РАПАВА (Харків, Україна)

e-mail: rusiko27rapava@gmail.com

Наталія САВЧЕНКО (Харків, Україна)

e-mail: Natalycat8@yahoo.com

РАПАВА Русіко., САВЧЕНКО Наталія. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглядаються сучасні лінгвістичні методики вивчення тексту і різні підходи до вивчення текстових структур. У статті визначено методологічні засади лінгвістичного аналізу тексту, його лінгвістичні та лінгводидактичні особливості, структуру й роль у філологічній освіті.

В рамках статті проаналізовані праці вчених з проблеми взаємозв'язку мови, мислення, культури як найважливішого компонента в методиці вивчення тексту. Основним висновком автора статті стало твердження про те, що текст унікальний, неповторний і в той же час використовує типізовані прийоми побудови. Це естетичний об'єкт, який сприймається

в часі і має лінійну протяжність. Різноманіття параметрів і різновидів текстів визначає і різноманітність методик їх вивчення. Описано основні процедурні ланки контекстуально-інтерпретаційного методу.

Ключові слова: лінгвістичні методики вивчення тексту, мова, мислення, культура, методика адекватного сприйняття тексту, парадигматичний фокус, мовленнєвий твір, семіозис.

RAPAVA Rusiko., SAVCHENKO Natalia. METHODS OF TEXT RESEARCH IN MODERN LINGUISTICS

The paper examines modern linguistic techniques of studying the text and various approaches to studying text structures. The article determines the methodological basis of linguistic analysis of the text, its linguistic and linguodidactic peculiarities, structure and role in philological education. An analysis is made of proceedings of scientists working on problems of interrelation of language, thinking and culture as the major component in a technique of studying the text. The basic conclusion of the author is the statement that the text is unique, having at the same time typified methods of construction. It is an aesthetic object which is perceived in time and which has a linear extent. The variety of parameters and versions of texts defines a variety of techniques of their studying. We are described the basic procedural links of contextual-interpretation method. So, the analysis of texts is concerned with the linguistic forms of texts, and the distribution of different linguistic forms across different types of texts. One might attribute causal effects to particular linguistic forms (or more plausibly to a strong tendency to select one form in preference to other alternative forms in a significant body of texts), but again one has to be cautious and avoid any suggestion that such effects work mechanically or in a simple, regular way. They depend upon meaning and context. For example, a linguistic form which is heavily used in accounts or narratives about the 'global economy' is nominalization instead of representing processes which are taking place in the world as processes (grammatically, in clauses or sentences with verbs), they are represented 12 Introduction as entities (grammatically, through nominalization, i.e. transforming a clause into a nominal or noun-like entity). A simple example from a text of Tony Blair's: 'change' is a nominalization in 'The modern world is swept by change'. One common consequence of nominalization is that the agents of processes, people who initiate processes or act upon other people or objects, are absent from texts. Summing up, we can attribute causal effects to linguistic forms, but only through a careful account of meaning and context.

Key words: linguistic techniques of studying the text, language, thinking, culture, a technique of adequate perception of the text, paradigmatic focus, speech product, semiosis.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ ст. мовознавча наука пострадянського простору опинилася у стані методологічної кризи, з одного боку, через декларування відмови від жорстких канонів марксистсько-ленінської теорії пізнання, з іншого, через еклектизм методологічних позицій світової лінгвістики. Пошук виходу із кризового стану зумовив численні наукові дослідження, присвячені проблемам методологічних настанов лінгвістичних вивчень і зумовлені прагненням переглянути загальні підходи та принципи дослідження мови, визначитися стосовно її ролі в житті людини, соціумі, культурі; з'ясувати функціональну природу мови як семіотичної системи і, врешті-решт, упорядкувати й виробити відповідний новому парадигмальному просторові інструментарій її дослідження.

Вивчення проблеми розуміння тексту почалося у вітчизняній науці ще в 30-ті роки минулого століття і впродовж тривалого часу здійснювалося за різними напрямками. Внаслідок цього накопичений великий теоретичний і практичний матеріал, у якому не так просто розібратися.

Саме тому вивчення лінгвістичних методів тексту різноманітні і численні. Для вибору певної методики одну з основних ролей відіграє те, що визначає поняття «текст» (з існуючих на сьогодні декількох сотень), на який спиратиметься дослідник. За визначенням М.М. Бахтіна, текст – це первинна даність всіх гуманітарних дисциплін і «взагалі гуманітарно-філологічного мислення. Текст є тією безпосередньою дійсністю, дійсністю думки і переживання, з якої тільки можуть і виходити ці дисципліни і це мислення. Де немає тексту, там немає і об'єкта для дослідження і мислення» [3, 55].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Сучасні психолінгвістичні дослідження текстів у вітчизняному мовознавстві базуються насамперед на ідеях лінгвістів 20-30-х років ХХ століття (Рубакін, 1975; Винокур, 1929; Чичерін, 1968; Булаховський, 1931 також Ю.А. Сорокіна, 1985; І.Р. Гальперін, 1977 та ін.) і спрямовуються на вивчення питань текстової взаємодії (переважно у галузі глобальної та масової комунікації), насамперед як суб'єктно-об'єктної взаємодії.

Мета статті – роз'яснення методів дослідження тексту в системі інших методів мовознавства, описати головні процедурні ланки аналізу тексту з огляду на домінанти та пріоритети сучасного парадигмального простору лінгвістики.

Виклад основного матеріалу.

Лінгвістика тексту – галузь мовознавства, що вивчає структурно-граматичні, семантико-змістові, комунікативно-прагматичні, семіотичні властивості тексту, його категорійні ознаки, закономірності структурної організації, зв'язки з іншими текстами, а також процеси створення, сприймання й інтерпретації тексту. Численність аспектів вивчення тексту та їхня відносна автономність зумовили варіативність назви галузі – граматики тексту,

лінгвістичний аналіз тексту, теорія тексту тощо. Об'єкт, предмет, завдання та методи дослідження відрізняють від *текстології*.

У вітчизняному мовознавстві є досить великий ряд визначень тексту. Найбільш поширеним є сумарне визначення, запропоноване Т.М. Миколаєвим: «Текст – один з базових термінів лінгвістики тексту, що вживається, однак, в різних значеннях. Основні з них такі: 1) текст як зв'язкова послідовність, закінчена і правильно оформлена; 2) деяка загальна модель для групи текстів; 3) послідовність висловлювань, що належать одному учаснику комунікації; 4) письмове за формою мовленнєвий твір».

Уже в цьому різноплановому визначенні виразно проявляється відмінність можливих акцентів або фокусів, які зумовлюють методичку вивчення тексту. Парадигматичний фокус задається віднесенням поняття «текст» до лінгвістики тексту як певної парадигми в розвитку мовознавства. Можливості підключення і послідовність припускають деяку континуальність текстового вмісту, а також його системність. Закінченість і приналежність одному учаснику комунікативного акту – його дискретність. Характеристика тексту як письмовий версії мовного твору йде від визначення тексту в ряді напрямків традиційної філології.

Існує ряд думок з приводу того, що слід вважати сутнісними характеристиками тексту. Серед таких часто називають цілісність, зв'язність і деякі інші категорії.

Визначення тексту у Ю.А. Сорокіна: «Домовимося вважати текстом деяку послідовність мовних (мовленнєвих) знакових засобів, що володіють ознаками зв'язності, цілісності, цілісності і емотивності»

Сучасні дослідження в області тексту має багато аспектів. Текст досліджується не тільки з точки зору лінгвістики (створюються типології текстів, вивчаються способи організації тексту, оператори тексту, аспекти його змісту, граматики тексту, текст і контекст), філології (текстологія, текст в літературознавстві, текст і автор, текст і читач і ін.), але і з точки зору психології (вивчаються проблеми психології мови, текстової діяльності, проблеми сприйняття та продукування тексту; проблеми дослідження текстів в консультативної та психотерапевтичної практиці, авторські тексти теорії личності та ін.). Багатоплановість і багатоаспектність даних досліджень, безсумнівно, відображають специфіку існування самого цього феномена.

Велика кількість трактувань тексту ґрунтуються на питаннях комунікативного характеру, намагаючись вирішити проблему аналізу вербальної комунікації, при якій можливо однозначне тлумачення одиниць пропонованого тексту. Текст як естетичний феномен має цілісність, образність і функціональність, і є як форма звернення до світу, тобто як комунікативна одиниця, в якій в свою чергу моделюється певна комунікативна ситуація; і як приватна динамічна система мовних засобів.

При цьому виділяються наступні положення: без комунікативної функції не існує тексту, саме ця функція визначає специфіку протікання мовного процесу. У теорії комунікації для лінгвістики тексту важливо те, якими засобами мови здійснюється це повідомлення.

В теорії тексту, з одного боку, є прагнення побудувати формалізовану граматику тексту, тобто знайти найбільш загальні правила побудови текстових структур. Створюються схеми, за якими можна здійснити моделювання, з іншого боку, спостерігається прагнення створити загальну теорію тексту, вивчаючи конкретні речетворчі акти, закономірності їх організації та функціонування, описуючи стильове розмаїття текстів.

У зв'язку з цим виділяють формальні засоби формування текстових структур. На думку Р.К. Боженкова, до них відносяться: винесення елемента; підкреслення елемента; прономіналізація; введення проформ; лексичні повтори; артіклезація; тематична прогресія; членування висловлювання. До числа змістовних одиниць відносять: чисту зв'язність, одиничність, виділення, дейктичність, градацію важливості, смислове рівновагу частин тексту [4; 50].

З лінгвокультурологічною позицій текст постає фрагментом інформаційної структури, організованої відповідно до визначеного етнокультурним кодом, який може піддаватися перекодировке розуміння. Текст є структурною частиною етнокультурної реальності, в

ньому в знаковій формі закріплені продукти розумової, мовленнєвої діяльності суб'єкта; текст, таким чином, виконує сполучну функцію в існуванні соціуму.

Дослідження аспектів походження текстів і сприйняття текстів показують, що для організації текстів важливі дві групи чинників: формотворчих та утворення змісту. Кожна з цих груп представлена певним набором ознак.

Існують теорії, які знаходять зв'язок особистісних властивостей характеру читача і письменника в тому випадку, якщо читач віддає перевагу текстам певного автора. Зокрема, Н.А. Рубакін стверджував, що реципієнт вибирає для читання тексти того автора, з особистістю якого у нього є психологічна схожість. Гіпотеза про психологічний схожості читача і письменника була висловлена Е. Геннекеном, який формулював її наступним чином: «Шанувальники твору мають душевну організаційність аналогічну яку має художник, і якщо остання завдяки аналізу вже відома, то буде законно приписати шанувальникам твору ті самі здібності, ті недоліки, крайнощі і взагалі всі ті наявні риси, які входять до складу організації художника».

В. Беянин, ґрунтуючись на ідеях, висунутих Е. Геннекеном та Н.А. Рубакіним, висуває наступні припущення: 1. Якщо існує зв'язок між типом письменника і типом тексту, який створений ним, то можна: за типом тексту уявити тип автора; за типом письменника передбачити тип тексту, який він може створити. 2. Якщо існує зв'язок між типом читача і типом тексту, який він вважає за краще, то можна: за типом тексту визначити тип орієнтованого на нього читача; за типом читача передбачити тип тексту, на який він може бути орієнтований ([2; 23].

Натупний тип це – художній текст, який відображується у формі комунікації «автор-читач». Текст функціонує з урахуванням «естетичного спілкування», в процесі якого адресат (читач) повинен сприймати інтенції автора і проявити творчу активність. Той чи інший художній текст, до якого звертається читач, викликає у нього певні «очікування», які зазвичай обумовлені закладеними у свідомості адресата уявленнями про проблематику, композиції і типові характеристики тексту, продиктованих насамперед його жанром. Подальше ж «тлумачення», як правило, вже пов'язано з увагою до розгортання образів, до повторів, послідовності і особливостям сполучуваності мовних засобів різних рівнів.

Дослідження феномена тексту здійснюється за допомогою різних методів, серед яких найбільш поширеним у лінгвістиці тексту є контекстуально-інтерпретаційний, що є різновидом функціонального парадигмального методу. **Контекстуально-інтерпретаційний метод** являє собою сукупність процедур, спрямовану на встановлення статусу тексту відносно інших текстів, його значимості в соціокультурному контексті, а також на реконструкцію авторського (комунікативного) задуму, мотивів і цілей, загального змісту, рецептивної спрямованості тексту тощо.

Деякі дослідники вважають цей метод різновидом загального описового методу, хоч останній застосовується, звичайно, щодо менш складних мовних одиниць. Контекстуально-інтерпретаційний метод передбачає два етапи: контекстуалізацію й інтерпретацію. Перший спрямований на вияв жорсткої системи безперервного контексту, в межах якого здійснюється розвиток відповідної теми й розкриття концепту тексту. При цьому враховуються контексти породження (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон автора, їхнє занурення до універсуму культури й відповідного буттєвого часу і простору) і рецепції (світогляд, індивідуальна свідомість, лексикон читача, їхнє занурення до універсуму культури, відповідного світу дійсності), комунікативний контекст, макроконтекст цілого текстового масиву і мікроконтексти (операційні контексти) фрагментів тексту. На підставі контекстуалізації здійснюється інтерпретація інформації, закладеної в тексті, установлення авторської мети та стратегій впливу на читача і т. ін. Контекстуалізація за допомогою процедури герменевтичного кола зумовлює реконструкцію текстового змісту, що є цілісним відображенням описуваних у тексті подій у їхньому розгортанні, характеристиках і зв'язках [6; 42]. О. Мороховський вважав, що смисли тексту мають певну ієрархію, тобто вони взаємопов'язані, взаємозумовлені і взаємно підпорядковані. Це дає змогу визначити зміст тексту як деяку структуру смислів [1; 10]. Щодо художніх текстів контекстуально-інтерпретаційний метод нерідко ототожнюється з лінгвістичним аналізом тексту, який

здебільшого обмежується коментуванням неясних місць тексту, стилістичних фігур і прийомів або лінгвопоетичним чи лінгвостилістичним аналізом [11; 44]. О. Мороховський бачив відмінність між інтерпретаційним і стилістичним аналізом у тому, що перший «іде від розгляду частин до аналізу цілого, від розгляду значення окремих речень, надфразних едностей, абзаців, розділів глав і т. ін. до аналізу змісту всього твору і в цьому аспекті є необхідною передумовою стилістичного аналізу, точніше, його першим етапом. Стилiстичний аналіз iде від цілого до частини – лише усвідомивши художній текст як деяке єдине ціле, ми можемо переходити до розгляду його частин і до нового розгляду цілого на іншому, більш високому рівні» [3; 11].

Лінгвісти відмічають відсутність усталеної системи процедур лінгвістичного аналізу тексту, а також термінологічного апарату такого аналізу. Наприклад, білоруський текстолог О. Ревуцький зазначає, що попри значну кількість спеціальних навчальних посібників і підручників із лінгвістичного аналізу тексту, «методика курсу поки що не ґрунтується на єдиному, загальноприйнятому понятійно-термінологічному апараті і не є чіткою скоординованою системою прийомів, методів й етапів навчання» [4; 6]. Фундатор Московсько-Тартуської семіотичної школи Ю. Лотман наголошував на необхідності цілісного, комплексного й багатопланового текстового аналізу, інтегративності його з даними літературознавства, філософії, культурології, релігієзнавства, етнології тощо: «Особливості структурного вивчення полягають у тому, що воно передбачає не розгляд окремих елементів у їхній ізольованості або механічному поєднанні, а визначення співвідношення елементів між собою у їхньому співвідношенні зі структурним цілим» [10; 18]. О. Ревуцький цілком слушно зауважує: «Для того щоб аналіз тексту дійсно став системним і цілісним, його необхідно будувати на іншій теоретичній базі, яку здатна надати сучасна лінгвістична наука про текст, збагачена даними теорії мовленнєвої діяльності, герменевтики й інших наук, що розвивалися протягом останніх років і які мають відношення до породження, сприйняття й розуміння тексту» [11; 8].

На думку Е.В. Чепкіной, «образ текстового автора має як експліцитні, так і імпліцитні засоби вираження, причому переважають смисли, виражені в підтексті. Образ адресата, крім прямих засобів введення в текст, може бути визначений опосередковано – через набір проявлених в тексті характеристик мовця, так як, на нашу думку, актуалізуються тільки ті якості носія мови, що релевантні для даної ситуації спілкування».

За спостереженнями Е.В. Чепкіной, в залежності від того, яким уявляється автору читач, автор в більшій чи меншій мірі встановлює контактну, інформативну, регулятивну функцію, використовуючи для цього, на нашу думку, тексти різного ступеня насиченості внутрішньої чи зовнішньої інформацією. Такий рецептивний погляд на природу тексту ставить перед нами питання про його інформаційну структуру. Читач розуміє ті рівні сенсу, які пов'язані зі ступенем його інформованості, лежать ближче до його життєвого досвіду. В основі цього художнього тексту лежить код природної мови. В рамках тексту формується власна кодова система, «Розшифровка» якої може бути пов'язана з встановленням відповідностей між природними характеристиками.

Висновок

Отже, текст являє собою приватну естетичну систему мовних засобів, характеризується високим ступенем цілісності і структурованістю. Він унікальний, неповторний і в той же час використовує типізовані прийоми побудови. Це естетичний об'єкт, який сприймається в часі і має лінійну протяжність. Різноманіття параметрів і різновидів текстів визначає і різноманітність методик їх вивчення.

Природно, що феномен неповторності тексту диктує відбір методів дослідження, їх сполучуваність та введення нових. Наприклад: метод семантико – текстових паралелей, функціонально – смисловий аналіз тексту за типами мовлення, метод композиційно-текстового аналізу (порівняння, метафори та ін.), трансформаційний аналіз, метод встановлення змістово-функціональних парадигм тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 360 с.
2. Барт Р. Семиотика. Поэтика: Избранные работы. – М.: Прогресс – Универсус, 1994. – 616 с.

3. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – 502 с.
4. Боженкова Р.К. Понимание текста как лингвокультурологическая категория. Курск, 2000.
5. Бухбиндер В.А., Розанов Е. Д. О целостности и структуре текста // Вопросы языкознания. – 1975. – № 6. – С. 74-83.
6. Гальперин И.Р. О принципах семантического анализа стилистически маркированных отрезков текста // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 284-289.
7. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
8. Гаузенблэз К. О характеристике и классификации речевых произведений // Новое в зарубежной лингвистике: лингвистика текста. М., 1978. Вып. 8. С. 57-78.
9. Греймас А.Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 485-550.
10. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
11. Кравченко Н.К. Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса. – К.: Реферат, 2006. – 320 с.

REFERENCES

1. Baranov A.N. (2003). Vvedeniye v prykladnuii linyvystyky [Introduction to Applied Linguistics].
2. Bart R. (1994). Semyotyka. Pozytyka: Yzbrannie raboti. [Semiotics. Poetics: Selected Works]
3. Bakhtin M.M. (1975). Voprosi lyteratury y estetyky. Yssledovaniya raznykh let. [Questions of literature and aesthetics. Studies of different years]. - M.: Fiction,
4. Bozhenkova R.K. (2000). Ponymanye teksta kak linyhvokulturolohycheskaia katehoryia. [Understanding the text as a linguocultural category]. Kursk.
5. Buchbinder V.A., Rozanov E. D. (1975). O tselostnosti y strukture teksta // Voprosi yazikoznaniya. [On the integrity and structure of the text // Questions of Linguistics].
6. Halperin I.R. (1976). O pryntsyakh semanticheskogo analiza stylstychesky markirovannikh otrezkov teksta // Pryntsy y metodi semanticheskikh yssledovaniy. [On the Principles of Semantic Analysis of Stylistically Marked Sections of the Text // Principles and Methods of Semantic Research]. – Moscow: Nauka
7. Galperin I.R. (1981). Tekst kak ob'ekt linyhvysticheskogo yssledovaniya. [Text as an object of linguistic research]. – M.: Nauka
8. Gauzendblāz K. (1978) O kharakterystyke y klassyfykatsyy rechevikh proyzedenyi // Novoe v zarubezhnoi linyvystyke: linyvystyka teksta. [About the characterization and classification of speech works // New in foreign linguistics: linguistics of the text]. Moscow.
9. Greimas A.Zh., Kurte J. (1983). Semyotyka. Ob'iasnytelnyi slovar teoryy yazika // Semyotyka. [Semiotics. Explanatory dictionary of the theory of language // Semiotics]. - M.: Rainbow.
10. Duke van T.A. (1989). Yazik. Poznanye. Kommunykatyia. [The language Cognition Communication]. M.: Progress.
11. Kravchenko N.K. (2006) Ynteraktyvnoe, zhanrovoe y kontseptualnoe modelyrovanye mezhduarodno-pravovoho diskursa. [Interactive, genre and conceptual modeling of international legal discourse]. – K.: Abstract.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Русіко Рапава – викладач кафедри англійської мови, факультет іноземних мов. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: Методика викладання англійської мови на неспеціальних факультетах, педагогіка, культура здоров'я

Наталья Савченко – доцент, кандидат філологічних наук. Кафедра англійської мови, факультет іноземних мов. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: аналіз дискурсу, теорія інтертекстуальності, лінгвістика тексту.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Rusiko Rapava – teacher of the Department of English, Faculty of Foreign Languages. Kharkiv National University named after V. N Karazin.

Scientific interests: Methods of teaching English in non-special departments, pedagogy, health culture.

Natalya Savchenko – Associate Professor, Candidate of Philology. Department of English, Faculty of Foreign Languages. Kharkiv National University named after VN Karazin.

Scientific interests: discourse analysis, intertextuality theory, text linguistics.

ПОЛІКРИТИКА ТЕКСТІВ НЕХУДОЖНІХ СТИЛІВ

УДК 811.161.1>37

РОЛЬ АБЗАЦЕВ В СОВЕТАХ, ОФОРМЛЕННЫХ
КАК ИНТЕРПРЕТИРОВАННОЕ ВЫСКАЗЫВАНИЕ

Лариса БОНДАРЕНКО (Дніпро, Україна)

e-mail: bloriv1991@gmail.com

**БОНДАРЕНКО Лариса. РОЛЬ АБЗАЦІВ В ПОРАДАХ, ЩО ОФОРМЛЕНІ ЯК ІНТЕРПРЕТОВАНЕ
ВИСЛОВЛЮВАННЯ**

В даній статті проведено дослідження медіа-жанру «Порада», який представлено у вигляді складного синтаксичного цілого, в структурному аспекті, розглянуто змістовний і композиційний плани, проаналізовано роль абзаців, детально охарактеризовані різного роду трансформації структурних одиниць порад, їх абзаціне членування, в залежності від комунікативних інтенцій відправника інформації.

Ключові слова: ЗМІ, жанр, «Порада», композиція, структура, абзац, зачин, середня частина, кінцівка, ССЦ, інтенції.

BONDARENKO Larisa. THE ROLE OF PARAGRAPHS IN ADVICE DESIGNED AS AN INTERPRETED STATEMENT

The material of the research of this article is the media genre "advice", presented in the form of a complex syntactic whole, in a structural aspect, the content and compositional plans are considered, the role of paragraphs is analyzed, various kinds of transformations of the structural units of the councils, their abzonal articulation are analyzed, depending on communicative intentions of the sender of information. In this article, in general, the problem of studying the influence of compositional thematic articulation on the intentional orientation of the councils as one of the media genres is posed. The author reveals the specifics and design features of the boards, in the syntactic design of which one or even two structural components are missing. The object of the analysis is the syntactic structure of the "advice" media genre, presented in the form of an interpreted utterance, which, being a complex syntactic whole, is distinguished by a special construction and compositional thematic segmentation, which is also largely dependent on the abstract format. The author, based on the results obtained in the analysis of the relationship between the structural components of the advice, presented in the form of an interpreted utterance and a paragraph, convinces that, depending on their types, they are characterized by a special construction, compositional thematic division and intentionality. Summarizing the above and summarizing the scientific facts presented, the article contains a description of the perspectives of this work, which can be seen in the following: consideration of the use of language codes in councils as a means of communicative influence on the mass consciousness of a wide range of consumers.

Keywords: media, genre, "advice", composition, structure, paragraph, beginnings, middle part, ending, SCC, intentions.

В последнее время наблюдается усиление интереса современной лингвистической науки к новой сфере текстоупотребления в массовой коммуникации. Изучение современных средств репрезентации текста не выходит из поля зрения отечественной и зарубежной лингвистической науки. Следует отметить, что анализу медиатекстов посвящено много работ Н.Ф. Алефиренко [1], Ю. Бидзили [2], Б. Н. Головки [3], Н. А. Кузьминой [4], А.А. Романова [5], Л. Г. Свитич [6], А. Г. Старикова [7], однако, как нам кажется, медиа-жанр «Совет» не получил достаточного освещения в научной литературе.

Наблюдения над релевантностью структурно-компонентного состава и лингво-прагматической направленности советов, представленных в виде ССЦ, определяет актуальность заявленной темы. В данной статье в общем виде ставится проблема исследования влияния композиционно-тематического членения на интенциональную направленность советов как одного из массмедийных жанров.

Цель данной статьи – провести исследование влияния структурного аспекта медиа-жанра «Совет», представленного в виде интерпретированного высказывания на взгляды и поведенческую деятельность человека.

Цель предполагает решение следующих задач:

- рассмотреть взаимосвязь содержательного и структурно-компонентного состава советов;

- описать структурные единицы советов, их синтаксическую специфику и конструктивные признаки в зависимости от абзационной членимости и их влияние на особенности рецепции данного текстотипа.

Лингвистической основой советов является некая речевая модель, выраженная в определенной синтаксической конструкции. Эти синтаксические структуры – объект нашего исследования. Совет может состоять из одного элементарного суждения о предмете речи и иметь форму предложения. Такие высказывания одновременно являются и текстами, составляющими содержание самой краткой формы подачи информации в советах. Однако иногда информация нуждается в определенных дополнительных сведениях, необходимых для её активного восприятия и переосмысления, и поэтому имеет форму

интерпретированного высказывания. Данная статья представляет собой исследование и описание интерпретированного высказывания, содержащего в своём составе сложное построение.

Интерпретированное высказывание, будучи сложным синтаксическим целым, характеризуется особым построением и композиционно-тематическим членением.

Сравнительный анализ структурных моделей советов, имеющих вид интерпретированного высказывания, показал, что в наиболее общем, «идеальном» виде такой совет состоит из:

1) **зачина** (начало мысли и предопределяющая основа заметки), формулирующего тему;

2) **средней части** (развитие мысли, темы, чаще всего, оформленной в виде программных действий);

3) **концовки**, как бы подводящей итог микротеме не только в смысловом, но и в синтаксическом отношении.

Результаты, полученные при анализе структурных компонентов советов, представленных в виде сложного синтаксического целого, убеждают, что разнообразное синтаксическое оформление зачинов и концовок позволяет выделять абзацы в тексте (хотя это происходит не всегда), синтаксически и стилистически организует речь.

В идеальном виде совет, имеющий форму интерпретированного высказывания, состоит из зачина, средней части и концовки и может выделяться абзацами. Однако для выражения авторской модальности в таких советах могут быть использованы различного рода трансформации. В нем может отсутствовать один или даже два его структурных компонента. Например, в тексте совета может отсутствовать концовка:

Полезные советы

Прохудившуюся эмалированную посуду можно заклепать алюминиевой проволокой подходящего диаметра. Если сделать это аккуратно, не спеша, то можно головку заклёпки сформировать таким образом, что она полностью закроет поверхность вокруг отверстия, оголившегося от эмали (Встреча, 2009, № 32).

Такие открытые тексты советов, на наш взгляд, позволяют читателю обдумать и проанализировать рекомендацию, поскольку автор не акцентирует внимание на эффективности её применения и предоставляет право тому, кому адресован совет, принять самостоятельно решение об использовании или не использовании его в практической деятельности.

В других случаях с целью сразу погрузить читателя в ситуацию в советах опускается зачин:

Уникальные советы знахаря

Смешать и тщательно измельчить взятые в равных количествах листья подорожника, траву полыни, мяты перечной, цветки календулы, цветки ромашки, траву зверобоя, корень аира, траву шалфея, корень одуванчика, корень аиралии. Одну столовую ложку смеси залить одним стаканом воды, держать на водяной бане 15 минут. Настаивать 45 минут, процедить объём до настоя кипячёной воды до одного стакана. Принимать по 0,5 стакана за полчаса до еды при язвенной болезни желудка и двенадцати перстной кишки с пониженной секрецией.

Эффект от такого лечения обязательно будет! (Народный целитель, 2008, № 17).

Возможны в структуре советов, имеющих форму интерпретированного высказывания, и другие трансформации — пропуск зачина и концовки:

Народные советы

Средство от склероза

250 г пропущенного через мясорубку чеснока залить 0, 5 л спирта или 1 л водки. Настаивать в тёмном месте при температуре 30 градусов в хорошо закрытой посуде. Ежедневно взбалтывать 2-3 раза. Через 14 дней процедить и принимать по 20-25 капель три раза в день за 15 минут до еды (Украинский пенсионер, 2009, № 32).

Однако, несмотря на такую «упрощённую» структуру, в информативном плане такие советы не менее ёмкие, чем советы, имеющие все композиционные элементы, поскольку

содержат программу, которая является главной и неотъемлемой частью этого информационного жанра.

Рассматривая структуру советов, имеющих вид интерпретированного высказывания, отметим, что отношения между интерпретированным высказыванием и абзацем могут складываться следующим образом: в подавляющем большинстве советов такой структуры всё интерпретированное высказывание равно абзацу:

Советы для водителей

Если на улице жара и духота

Специалисты рекомендуют проверять давление шин чаще обычного – не раз в месяц, а каждые полторы – две недели. Это связано с тем, что по жаре резина и воздух внутри сильно нагреваются, плюс к тому же шины чиркают о голый асфальт. От этого давление внутри шин сильно повышается, а старые шины могут просто взорваться (Комсомольская правда в Украине, 2009, № 185).

Такой тип отношений характерен для информативных текстов, так как способствует достижению краткости и ясности изложения. Он особенно необходим для малоподготовленного читателя и придает тексту легкость, прозрачность, в некоторых случаях – динамичность.

Второй тип отношений также говорит о необходимости восприятия информации не расчлененно, а в целом (одним абзацем). Он характерен для советов, включающих в свою структуру магическую формулу заговора или приворота, которую рассказчик стремится донести до читателя. Оккультный текст даётся обычно, также как и в первом типе, в один абзац с рекомендацией, тем самым, усложняя композиционную структуру, поскольку являются в таких моделях советов своеобразным мини-текстом в тексте совета («текст в тексте»). Авторы используют такой тип отношений, чтобы выделить их вставной характер:

Советует читатель читателю

Для предотвращения домашней кражи обойдите вокруг дома, посыпая землю солью: «Белой солью заклинаю, чёрной землёй утверждаю, кругом замыкаю, тайным замком запираю этот дом, этот двор, этот порог. Нет и не будет сюда ходу ни дневному хитрецу, ни ночному удалцу, который чужое берёт, который воровство ведёт. Всё, что задумал(а) исполнится, всё, что сказал(а), в дело обратится, во век не исчезнет, не истребится». После этого войдите в дом, бросьте по щепотке соли в каждой комнате и произнесите: «Полон дом солей, полон дом людей, полон дом вещей, покраже не случиться, воровству не приключиться, этим заговором подтвердится» (Магия, 2009, № 34);

Советы по лечению головной боли

А как за рубежом?

Спите. «У многих людей головная боль проходит после сна», — говорит доктор Найнен Т. Мэтью, директор клиники головной боли в Хьюстоне и президент американской ассоциации головной боли (Народный целитель, 2008, № 6/2).

Деление интерпретированного высказывания на абзацы (третий тип отношений) в структуре советов встречается крайне редко и составляет лишь 15,3 % исследованных нами советов, имеющих вид интерпретированных высказываний. Отрыв какого-либо предложения или группы предложений в тексте совета приводит к тому, что выделенная абзацем часть приобретает особую значимость:

Советы из конверта

Читатель лечит читателя

Ароматное лекарство

Многие уверены, что кофе — исключительно вредный продукт. Но я, как кофеманка со стажем, хочу оправдать любимый напиток.

При отравлениях вам может помочь кофейное зерно, являющееся очень хорошим адсорбентом. Если под рукой не окажется активированного угля, просто проглотите кофейное зёрнышко, и оно впитает в себя вредные вещества. Кофейную гущу можно применять и как косметическое средство (Аргументы и Факты Здоровье, 2008, № 28).

Оторванность и автономность первой композиционной части в тексте этого совета, на наш взгляд, увеличивают и подчёркивают её смысловую значимость.

Обобщая все сказанное, можно утверждать, что в идеальном виде совет, имеющий форму интерпретированного высказывания, состоит из зачина, средней части и концовки и может выделяться абзацами. Однако для выражения авторской модальности в таких советах могут быть использованы различного рода трансформации: в их композиции может отсутствовать один или несколько структурных компонентов, однако, несмотря на такую «упрощенную» структуру, в информативном плане такие советы не менее ёмкие, чем советы, имеющие все композиционные элементы.

Описывая структурные единицы советов, их синтаксическую специфику и конструктивные признаки в зависимости от абзационной членимости, следует отметить влияние данного текстотипа на особенности рецепции (на взгляды и поведенческую деятельность человека).

Перспективы данной работы видятся в следующем: рассмотрение использования в советах языковых кодов как средств коммуникативного воздействия на массовое сознание широкого круга потребителей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Когнитивно-дискурсивная парадигма языкового знака // Язык. Текст. Дискурс: научный альманах. Ставрополь: Ставропольский гос. пед. ин-т, 2009. Вып. 7. – С. 7–17.
2. Бідзіля Ю. Масова комунікація і проблема насилья над масовою свідомістю. [Электронный ресурс] / Ю. Бідзіля. – Режим доступа : –http://www.franko.lviv.ua./mediaeco/zurnal/№2/Ekran_nasyl/bidzilj_komunik
3. Головкин Б. Н. Интертекст в массмедийном дискурсе / Б.Н. Головкин. – М.: Либроком, 2014. – 264 с.
4. Кузьмина Н. А. Медиа́текст как объект медиа́лингвистики // Современный медиа́текст / отв. ред. Н. А. Кузьмина. Омск: Омский гос. ун-т, 2011. С. 11–55.
5. Психология общения. Энциклопедический словарь Под общ. ред. А.А. Бодалева. – М. Изд-во «Когито-Центр», 2011. – 2280 с.
6. Романов А. А. Массовые коммуникации / А.А. Романов, Г.А. Васильев. – М.: Вузовский учебник, Инфра-М, 2016. – 240 с.
7. Свитич Л. Г. Социология журналистики. Учебник / Л.Г. Свитич. – М.: Юрайт, 2015. – 398 с.
8. Стариков А. Г. Масс-медиа современной России / А.Г. Стариков. – М.: Феникс, 2016. – 256 с.

REFERENCES

1. Alefirenko, N. F. (2009), The cognitive-discursive paradigm of a language sign [Kognitivno-diskursivnaya paradigma yazykovogo znaka // Yazyk. Tekst. Diskurs: nauchnyy al'manah. Stavropol': Stavropol'skij gos. ped. in-t], Vyp. 7, pp. 7–17.
2. Bidzilya, YU. «Mass communication and the problem of violence over mass consciousness» [Masova komunikaciya i problema nasillya nad masovoyu svidomistyu], available at: –http://www.franko.lviv.ua./mediaeco/zurnal/№2/Ekran_nasyl/bidzilj_komunik
3. Golovko, B. N. (2014), Intertext in the mass discourse [Intertekst v massmedijnom diskurse], Moscow, 264 p.
4. Kuz'mina, N. A. (2011), Media text as an object of medialogistics [Mediatekst kak ob"ekt medialingvistiki], Omsk, pp. 11–55.
5. Psychology of communication. Encyclopedic dictionary, (2011), [Psihologiya obshcheniya. Ehnciklopedicheskij slovar'], Moscow, 2280 p.
6. Romanov, A. A. (2016), Mass communications [Massovye kommunikacii], Moscow, 240 p.
7. Svitich, L. G. (2015), Sociology of journalism [Sociologiya zhurnalistiki], Moscow, 398 p.
8. Starikov, A. G. (2016), Mass media of modern Russia [Mass-media sovremennoj Rossii], Moscow, 256 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри «Іноземні мови» Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна.

Наукові інтереси: дослідження мови сучасних ЗМІ.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Larisa Bondarenko – Candidate of Science (Philology), Assistant professor, Dnepropetrovsk National Academician Lazaryan University of Railway Transport.

Scientific interests: studying modern media language.

УДК 82-9

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС НА СТОРІНКАХ «КІРОВОГРАДСЬКОЇ ПРАВДИ» (50-ТІ – 80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**Богдана БАБЕНКО (Кропивницький, Україна)**

e-mail: Ai-san@i.ua

БАБЕНКО Богдана. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС НА СТОРІНКАХ «КІРОВОГРАДСЬКОЇ ПРАВДИ» (50-ТІ – 80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Статтю присвячено дослідженню ролі газети «Кіровоградська правда» в перебігу літературного процесу на Кіровоградщині в 50-ті – 80-ті рр. ХХ ст.. Вивчено жанрово-тематичне різноманіття дотичних до літературної царини публікацій та їхні функції в мистецько-культурному житті краю.

Ключові слова: літературний процес, «Кіровоградська правда», Кіровоградщина, 50-ті – 80-ті роки ХХ ст., газетні публікації, письменник.

BABENKO Bohdana. THE LITERARY PROCESS ON THE PAGES OF «KIROVOHRADSKA PRAVDA» (50'S – 80'S OF THE XX CENTURY)

The article is devoted to the study of the role of the newspaper «Kirovohradska pravda» («The truth of Kirovohrad») in the literary process of the Kirovohrad region of the 50's – 80's of the XX-th century, which still isn't a sufficiently researched aspect in the field of regional and all-Ukrainian history of literature. The basis of the study consists of an array of publications in the «Kirovohradska pravda» for forty years, stored by the State Archives of Kirovohrad region. Particular attention is paid to the genre and thematic diversity of publications related to the literary sphere and their functions in the artistic and cultural life of the region. Such publications encompassed a significant part of the genres of newspaper journalism, such as informational (notes on the progress of creative meetings with writers in the region, announcement of the publication of new books and ways of acquiring them), as well as analytical (articles, reviews, critiques). The readers even could get acquainted with the results of the latest regional studies of a wide range of topics. So, the reader could find relevant information about the literary life of the region and country, and the writers received from the newspaper the main thing needed by each artist – the audience. The newspaper not only popularized the activity of venerable writers but also paid attention to the literary attempts of beginners, including by providing a place in special sections for the publication of their works. Given a certain practice on the education of subsequent generations of writers by «Kirovohradska pravda», we can talk about the formation of a peculiar creative school around the newspaper. Thus, «Kirovohradska pravda» became a substantial driving force in the development of the literary process in the Kirovohrad region, its immediate participant. The article is intended for lecturers and students-philologists, researchers of the history of the Ukrainian press, ethnographers and so on.

Key words: literary process, «Kirovohradska pravda», Kirovohrad region, 50's – 80's of the XX-th century, newspaper publications, literary studio «Step», writer.

Літературний процес на Кіровоградщині 50-х – 80-х років ХХ століття – малодосліджена сторінка в історії української літератури, без якої не можна говорити ні про наш край як цілісний своєрідний суспільно-культурний простір, ні увести його в загальноукраїнський контекст розвитку мистецтва слова.

Як порівняно молодий регіон України, утворений лише в 1939-му році, Кіровоградщина мала від початку пройти шлях становлення власної системи організації культурного дозвілля та професійної мистецької діяльності. І в той час, коли край мав давню та багату театральну історію (тож активна робота кількох професійних театрів була цілком природною), а підтримка вокальних та танцювальних гуртків самодіяльності схвалювалася на державному рівні, із розвитком літературної сфери були певні складнощі: до 1984-го року область не мала власного осередку Спілки письменників України (складової «Союза писателей СССР»). Тож шляхів сходження до письменницької царини для літераторів Кіровоградщини було небагато.

Певною мірою функцію згуртування літературних талантів області взяла на себе газета «Кіровоградська правда», що бере свій початок від «Бюлетня Елисаветградского военно-революционного комитета» (був випущений 9-го (22-го) лютого 1918 р.). У 1939–1991 рр. газета виступала органом Кіровоградського обласного комітету Компартії України та виконкому обласної ради. Проте, з позиції ретроспективи можна стверджувати – редакція газети являла собою не просто колектив дописувачів, підлеглих обкому: «Кіровоградська правда» десятиріччями була осередком, навіть центром, серцем культурного життя області. Навколо неї гуртувалися всі небайдужі з поколінь шістдесятників, сімдесятників» [21, с. 338].

Переважна ж більшість відомих у краї та за його межами майстрів слова є вихідцями літературної студії «Степ» [22], що працювала при редакції газети, тож письменництво на Кіровоградщині протягом ХХ століття, зокрема 50-х–80-х років, завжди так чи інакше було пов'язане з «Кіровоградською правдою».

Мета ж нашої розвідки – вивчити жанрово-тематичне різноманіття публікацій газети, які так чи інакше були дотичними до літературної царини, визначити їхнє значення з точки

зору розвитку літературно-мистецького життя області. Тож як **об'єкт** дослідження визначимо обшир «літературних» публікацій, як **предмет** – їхнє змістовно-ідейне навантаження та призначення.

Перш за все, газету слід розглядати як джерело оперативної інформації та матеріалів з актуальних тем, тож регулярними в ній є жанри новинного характеру: замітки, присвячені мистецьким святкам та фестивалям, перебігу творчих зустрічей із літераторами з інших міст та письменниками-земляками, оголошення про вихід у світ нових книг та ознайомча публікація уривків з них, оприлюднення нових творів письменників області та Союзу тощо.

Так, у номері 161 за 15 серпня 1950-го року під заголовком «Нові книги» розміщено оголошення про те, що до всіх кіосків «Союзпечати», поштових відділень та агентств зв'язку надійшли нові книги, як-от: «Гроза» О. М. Островського, «Держава і революція» В. І. Леніна, «Глітай або ж павук» М. П. Кропивницького тощо [8], а в 232-му випуску за 22 листопада цього ж року під заголовком «Магазини Кіровоградського облкнигторгу» розташовано оголошення про відкриття в зазначених магазинах міста й області передплати на повне академічне зібрання творів І. І. Мечнікова в 15-ти томах [9].

Під заголовком «Зустріч з митцями» в 24-му випуску за 30 січня 1976-го року розміщено замітку, яка поінформувала читачів про те що, у Знам'янському вагонному депо відбулася зустріч слухачів школи комуністичної праці з письменником-земляком Віталієм Андрійовичем Логвиненком, автором романів «Роки молодії», «Вінчання», «Рубікон», «Росава» та інших творів. Там гість розповів про те, як відбувалася робота над творами «Вінчання» та «Важка вода» й поділився творчими планами на майбутнє [5].

У номері 54 за 17 березня 1979-го року під заголовком «Молодий Світловодськ, гірничка Олександрія» йдеться про перебування в означених містах письменників Анатолія Хорунжого, Віталія Петльованого, Василя Козаченка та Євгена Долматовського [20].

З метою кращого знайомства з творчою постаттю митця, подібні дописи часто супроводжувалися друком твору письменника. Так, під заголовком «Письменники в Кіровограді» в 121-му номері за 18 червня 1955-го року розміщено замітку про перебування в обласному центрі київських письменників Петра Северова та Семена Гордєєва. Тут перелічено заходи, що вже відбулися за їхньої участі (зустрічі з містянами в Будинку вчителя та членами обласного літературного об'єднання в редакції газети «Кіровоградська правда», виступи перед мікрофоном у радіостудії заводу «Червона зірка» тощо), а також представлено їхні плани на подальші дні: виступи в парку імені Леніна, зустріч з юними читачами в піонерських таборах та відвідання шахтарів Олександрії й залізничників Знам'янки [14]. Поряд опубліковано й зразок малої прози одного з гостей – «Оповідання про дружбу» П. Северова, сюжет якого побудований на хвилюючій та актуальній для того часу темі щасливого возз'єднання розлучених після подій Другої світової війни батька та доньки.

Висвітлювала газета й визначні для України як складової Радянського Союзу події культурного життя та спричинені ними активності в області.

Так, важливе місце у випуску 223 за 12 листопада 1960-го року займає тема святкування Декади української літератури й мистецтва в Москві (1960 р.). Ця подія була представлена в якості своєрідного *«творчого звіту літераторів та майстрів мистецтв... перед партією і народом»* та позиціонувалася як можливість мовою мистецтва розповісти *«братам-росіянам про величезні досягнення Радянської України в комуністичному будівництві»* (стаття «Творчий звіт перед партією і народом», автор – П. Іванов, завідуючий сектором ЦК КП України) [18].

Інша стаття номера («Книги наших земляків, автор – Л. Шуменко) присвячена відповідним святковим заходам на Кіровоградщині, зокрема книжковій виставці, що мала розділи «Піклування партії про розквіт літератури та мистецтва» й «Всі сили таланту – тобі, комунізм», де серед інших було розміщено також твори письменників-земляків: «Гарячі руки» Василя Козаченка, «Плавні палають» Юрія Мокрієва, поезії Сави Голованівського, збірки «Вишневі зорі» та «Степова поема» Тереня Масенка, «Таня Соломаха» Сергія Плачинди. *«Нові книги письменників-земляків, у яких розповідається про нашого сучасника, не залежуються в бібліотеці, передаються з рук у руки. По них тривають дискусії. Вони*

хвилюють серця трудящих», – зазначила бібліограф обласної бібліотеки імені Н. К. Крупської Л. Шуменко [18].

Сповнений радісного хвилювання стосовно Декади й презентований поряд вірш нашого земляка Валерія Юр'єва «Біжать і біжать поїзди...».

Враження щодо сили почуттів у серцях тих, хто прямує на свято, навіюється ще назвою твору, де поїзди не просто їдуть, а біжать назустріч цій події, а особливого відтінку урочистості зображуваному надають художні деталі, що характеризують транспорт учасників Декади та процес протікання шляху: «вагонам святковим» «Відкрито стрункі семафори», їм «Гуркочуть поважно мости», навіть природа в цей час ласкава до подорожніх, – «І осені ранок прозорий / Стрічає теплом поїзди».

Митці тут виступають «ковалями прославлених днів», саме для них «відкрито путі», а їхня пісня «в поривчастім злеті/Всевадно летить по планеті». Цей рядок у поєднанні з образом потяга в русі передає активне прагнення митців поділитися своїми досягненнями, завдяки чому події набувають більшого масштабу та урочистості. Пункт призначення потягу має передати відчуття батьківської опіки Москви над усіма новоприбулими зокрема й українським мистецтвом загалом: «І зорі,/ Кремлівській зорі,/ Стрічають теплом поїзди» [18].

Як бачимо, сторінки «Кіровоградської правди» були покликані інформувати жителів області щодо актуальних подій регіонального, республіканського та всесоюзного масштабу, звісно, при цьому й певним чином формуючи громадську думку щодо того чи іншого питання, у чому літературні твори, підсилюючи сформульовану статтями ідею та виконуючи ідеологічну функцію доби, займали не останнє місце.

Також у газеті знаходимо інформацію про творчий шлях окремих письменників, серед яких і наші земляки.

Так, у випуску 235 за 28 листопада 1954-го року під заголовком «Вірші поета-патріота» розміщено інформаційну колонку, присвячену поетові Івану Григоровичу Червоніщенку, родом із с. Рошаківки, Витязівського району [12]. У його біографічній довідці йдеться про те, що в 1933 році Іван Григорович, ще студентом, утратив через хворобу зір, але, оскільки «не в характері комуніста впадати в розпач», продовжив наполегливо вчитись і закінчив Полтавський педагогічний інститут. Як поета його публікують в російських та українських газетах, його вірші вміщено під назвою «Я серцем дивлюся» у груповій збірці, що вийшла в світ у 1953-му році. Також готувалася до друку його власна збірка.

Поряд подано декілька віршів І. Червоніщенка, – пройняті почуттям гордості за час, у який він живе «Моя пісня» й «Люблю», особливої глибини звучання та чутливості яким надають особисті обставини їх творця: «Хоч очі й погасли –/ Не темно мені:/ Я серцем дивлюсь/ На озорені дні»; та поетична мініатюра «Вийду я у поле...», що зафіксувала миттєвість панування в серці ліричного героя щастя від приходу весни.

У номері 120 за 22 травня 1976-го року під рубрикою «Твори наших земляків» зазначено, що поет Володимир Бровченко завершує роботу над книгою «Вічний жайвір», друк якої заплановано видавництвом «Молодь», та представлено кілька віршів з майбутньої збірки. Розміщені тут поезії презентують палітру авторської любові до свого «ріднокраю»: світлою неугасаючою ніжністю сяє «Вічний жайвір», пройнятий глибокою прив'язаністю до рідних місць і людей, але затьмарений спогадами про «закоцюрблене» воєнне дитинство «До степу», а також сповнений легкістю та замилюванням дорогими серцю величними краєвидами «Веселі Боковеньки» [6].

Тож, надаючи інформацію про біографію та діяльність письменників, простір для публікації, «Кіровоградська правда» давала їм можливість стати ближчими до читачької аудиторії й сприяла популяризації їхньої творчості.

Слід зазначити, що газета висвітлювала життєвий та творчий шлях не лише досвідчених письменників, але й приділяла увагу літературним спробам цілковитих новачків, яким хочеться поділитися зі світом думками, що їх хвилюють, та ще тільки вчаться добирати для цього слова.

Так, у випуску 249 за 28 жовтня 1978-го року міститься матеріал літературно-критичного характеру «Відповідальність перед словом. Огляд творів початківців» В. Марка, на той час кандидата філологічних наук, в. о. доцента Кіровоградського педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна [19]. У ній наголошено на тому, що талант є обов'язковою

складовою творчості, але його необхідно розвивати постійною практикою. На думку автора, багатьом початківцям не вистачає саме систематичності в творчій роботі, вміння працювати над словом, над образним втіленням думки та почуття.

Розглянувши поезії В. Решетника з Кіровограда, О. Царенка з Олександрії, В. Реп'яшника з Олександрівського району, Л. Глуценка з Новоархангельського р-ну, Д. Чибісова (Кіровоград), С. Чибісова (Бобринецький р-н), І. Коваленка (Олександрівський р-н), І. Коноплі (Знам'янський р-н) та ін., Василь Петрович порадив пам'ятати, що вірш має бути щирим, але не просто переказувати почуття чи події, має бути зрозумілим, але містити глибокий сенс, у той час як помітною стала тенденція до версифікації.

Проза в огляді представлена новелами «Жнива і Ася» І. Грищенка (Долинський р-н), «Німий свідок» В. Піскового (Новомиргородський р-н) і етюдом «Осінь» С. Ілющенко (Кіровоград). Серед виявлених після прочитання цих творів недоліків виділено захоплення прямими авторськими характеристиками замість розкриття характеру героїв у дії та потребу в більшій кількості яскравих деталей, які виражали б суть людини або певну рису її характеру, без чого жанр новели є немислимим.

Має стаття й важливе ідейне наповнення: Василь Петрович зазначає, що справжня творчість не має готових рецептів, і кожен твір вимагає оригінальних рішень, *«і коли вже наші автори подолали страх перед чистим аркушем паперу – такий страх відчували й великі майстри, – хай для них священним буде почуття відповідальності перед кожним словом, яке ляже на папір з-під їхнього пера»*.

Публікує «Кіровоградська правда» й відомості щодо фахових видань, які стануть у нагоді тим, хто бажає вдосконалити свої поетичні здібності.

Так, під рубрикою «Критика та бібліографія» розміщено статтю завідувача відділу культури газети «Кіровоградська правда» В. Яроша «Поради літературній молоді» [11], у якій автор рекомендує до прочитання початківцям, що «хочуть серйозно поставитись до своєї поетичної творчості», книгу М. Ісаковського «Про поетичну майстерність» (Исаковский М. О поэтическом мастерстве / М. Исаковский. – М.: Советский писатель, 1952. – 104 с.) й аналізує такі розділи книги, як-от: передмову, подану під назвою «Читаючи листи», «Про радянську масову пісню» та «Листи початкуючим поетам».

Серед виділеного Віктором Петровичем знаходимо думку про сприйняття поетичної роботи як рівної вчительській чи праці інженера, тобто такій, що потребує відповідної підготовки та підвищення рівня знань, а також положення про відсутність універсального «секрету» поезії: *«Треба мати свій підхід до показу явищ, свої погляди на життя, писати про те, що глибоко відчуваєш, пережив. Зрозуміти все це і здійснити на практиці й означає розкрити «секрет» поезії, якого насправді не існує»*.

Серед конкретних порад, представлених читачу, важливими є ті, що стосуються написання пісенних текстів: автор пісні, і будь-якого іншого поетичного тексту, має уникати багатослівності й вміти висловити бажане в двадцяти-тридцяти рядках, при цьому надавши твору самостійного художнього значення.

Також В. Ярош зазначив, що на думку М. Ісаковського для початківців, як і для кожного поета загалом, найважливішим завданням є набути якомога більше знань і життєвого досвіду.

Істотним є те, що в обох представлених зразках газетного аналітичного жанру наявна спільна дидактична лінія, за якою, аби досягнути письменницької майстерності, необхідно невпинно працювати над своїми навичками, відчувати відповідальність за написане: мати власний погляд на життя, писати про те, що особливо хвилює й шукати оригінальні способи втілення своїх думок та почуттів, щоб вони досягнули читача.

Тим же, хто досягнув певного успіху на цьому шляху, надавали місце для повноцінної публікації творів, у тому числі й виділяючи для цього окремі рубрики, розміщували рецензії на їхні твори.

Так, у номері 35 за 18 лютого 1950-го року під заголовком «Творчий звіт молодого поета» [7] дізнаємося про чергові збори обласного літературного об'єднання при «Кіровоградській правді», де молодий поет Володимир Федоров виступив зі своїми новими віршами, які мають вийти збіркою «Семья родная» у видавництві «Радянський письменник». Тут же надруковано двоє з них: «В степи» та «За ровесника». У 1952-му ж році в рубриці

«Критика і бібліографія» під заголовком «На порозі у велику літературу» [10] знаходимо рецензію В. Александрова на дві нові збірки поета – «Руку, товарищ!», яка вийшла друком у Харківському книжково-газетному видавництві, та «На порого», надруковану московським видавництвом «Советский писатель». Тут Віктор Александров зазначає, що Володимир Федоров, зумів створити ряд хороших творів ще в якості вихованця місцевого літературного об'єднання, й зацікавить кіровоградського читача зокрема й тим, що в рецензованих книгах темам Кіровограда й Кіровоградщини відведене значне місце.

Під рубрикою «Твори початківців» у випуску 34 від 15 лютого 1955-го року [13] надруковано кілька віршів початківців області, а саме: «Росії» Костя Оверченка, «Щаслива путь» Валентина Мороза, «Нас кличе партія» Віктора Чорного та «Бастіон миру» Миколи Петрова. Хоча беззаперечним є те, що вказані вірші були обрані через своє ідейне спрямування, яке відповідало настрою свята зокрема та мистецько-культурній політиці Радянського Союзу загалом – кожен з них працював на вибудову позитивного образу країни рад та її ідеологічного керівного центру – Росії, але вірним є і те, що зазначені твори на шабелі вищі за багато інших подібної тематики, що масово надсилалися до редакції.

У рубриці «Щасливої путі!» в номері 254 за 28 грудня 1958-го року розміщено вірші колгоспника Миколи Пироженка із села Корсунівки Петрівського району [15], у випуску 36 за 18 лютого 1959-го – юної працівниці аптечного магазину Тамари Кременецької [16].

Розглядаючи розвиток сфери мистецтва слова на сторінках «Кіровоградської правди» не можна не зазначити, що газета також надавала можливість публікацій результатів досліджень краєзнавчого характеру.

Так, у випуску 77 від 17 квітня 1960-го року [17] в замітці «Образ Вождя» згадано про роботу зі збирання фольклору, проведену слухачами міжобласної Кіровоградської радпартшколи. Готуючись до 90-річчя з Дня народження В. Леніна, вони записали найбільш поширені на Дніпропетровщині, Вінниччині, Черкащині та Кіровоградщині народні перекази, пісні та прислів'я про «Ілліча», а зібраний матеріал вирішили вмістити до присвяченого цьому святу рукописного збірника.

У номері 287 за 15 грудня 1978-го року подано уривок нової книги київського науковця Ю. М. Кругляка «Ім'я вашого міста». Тут зазначено, що свого часу Юрій Михайлович працював на Кіровоградщині – у державному архіві та обласній бібліотеці. Своє дослідження він почав ще тоді, збираючи матеріали про найбільші населені пункти області. У книзі подано короткі довідки про походження назв міст і селищ міського типу України (1003 назви), понад три десятки з яких – із Кіровоградщини. В опублікованому газетою уривку й пояснюються деякі з них. Тут знаходимо інформацію про Бобринець, Гайворон, Голованівськ, Добровеличківка, Єлисаветградку, Завалля, Знам'янку, Капітанівку, Кіровоград, Компаніївку, Малу Виску, Нову Прагу, Новоархангельськ, Новомиргород, Новоукраїнку, Олександрівку, Олександрію, Онуфріївку, Пантаївку, Ульяновку, Світловодськ.

Протягом 5-ти випусків з кінця листопада 1981-го року (№270, 271, 273–275) газета опублікувала текст літературно-краєзнавчої розвідки М. Смоленчука «Кропивницький і його рідний край». У ньому Микола Кузьмович розповідає про обставини, за яких формувалися світогляд та естетичні смаки молодого Марка Лукича, життєві факти, що послужили матеріалом для написання драматичних творів, подає ряд не відомих до того часу документів, листів митця, спогадів про його перебування в Бобринці та Єлисаветграді. Розкидано серед численних автобіографічних спогадів митця й цікаві спостереження звичаїв бобринецьких міщан та чиновників [1].

Значною за обсягом газетною публікацією є літературно-краєзнавче дослідження М. Смоленчука та Т. Смоленчук «Я взяв життя», присвячене іншому корифею українського театру – І. Карпенку-Карому, що готувалося до друку окремим виданням. У «Кіровоградській правді» розвідка представлена почастиною в тридцять одному випуску протягом серпня–жовтня 1988-го року (№182–185, 187, 188, 190, 191, 193–197, 199, 200, 203, 205, 207, 209, 211–215, 217, 220, 225, 228, 229) [2, 3, 4].

У праці зазначено, що Іван Карпенко-Карий, як і його літературний побратим Марко Кропивницький, матеріал для своїх творів брав із навколишньої дійсності, тому вивчення оточення письменника відкрило б літературні джерела, творчі секрети драматурга. Вивчаючи

вже відомі факти біографії митця, дослідники знаходили нові. Так, одним з джерел фактичного матеріалу розвідки, який було уведено в науковий обіг вперше, є опрацьовані спогади Євгена Чикаленка.

Таким чином, на сторінках «Кіровоградської правди» читачі мали змогу ознайомитися з результатами найновіших краєзнавчих досліджень широкого спектру спрямування – від заміток та коротких статей про аматорську дослідницьку роботу, що проводилась в межах певного свята чи ідеологічної програми, до повноцінних незалежних наукових розвідок, які публікувалися протягом декількох випусків уривками або ж повністю.

Отже, протягом 50-х – 80-х років ХХ-го століття «Кіровоградська правда», висвітлюючи літературно-мистецьке життя краю, охопила значну частину жанрів газетної журналістики, – як інформаційних (замітки про перебіг творчих зустрічей з письменниками, що проводилися в області, оголошення про вихід у світ нових книг та шляхи їх придбання), так й аналітичних (статті, огляди, рецензії). Слід зазначити, що художньо-публіцистичні жанри в газеті також широко представлені, але оскільки вони є безпосередніми продуктами творчої діяльності членів редакції та дописувачів газети, їхнє дослідження потребує окремої розвідки. Заслужують дослідження й тематичні літературні сторінки, що в різний час виходили в газеті («Стежина», «Літературна вітальня», «Степові кларнети» тощо).

Завдяки окресленому розмаїттю, сторінки «Кіровоградської правди» перетворилися на своєрідний культурний простір, який можна розглядати в двох площинах: з точки зору впливу публікацій на читача та їхнього значення для митців області.

Читач тут міг знайти актуальну інформацію щодо мистецько-культурного життя області та країни, познайомитися з письменниками краю і, що найголовніше, їхніми творами. І хоча, як правило, вони використовувалися як засіб пропаганди, але певні вимоги до рівня художності, оригінальності подачі звичних речей та явищ все ж могли допомогти читачеві коли не відпочити від буденності, то принаймні її трохи прикрасити. Рецензії ж та огляди збірок чи окремих творів дозволяли дізнатися, де шукати щось варте прочитання, у тому числі в науково-краєзнавчій сфері.

Літератори ж отримували від газети те головне, необхідне кожному митцю – аудиторію, зв'язок з нею, можливість висловитися на теми, що хвилюють, і бути почутим. Гуртуючи навколо себе літературні таланти області, «Кіровоградська правда», певною мірою, перебрала на себе функцію літературно-наукового часопису: краєзнавці могли представити власні здобутки та відкриття якомога більш широкому колу читачів. Майстрам художнього слова періодичне видання допомагало сформувати постійне коло шанувальників. Зрештою, наявність власної читачької аудиторії, схвальних рецензій та відгуків у газеті могли стати додатковою підставою для отримання права на окрему публікацію у видавництві, тож така підтримка була доречною для кожного митця.

Особливу роль відігравала газета в житті початківців: присвячені їм рубрики давали радість визнання та стимул для самовдосконалення. Подальші публікації та замітки про їхню діяльність, поради, – популяризація їхніх творчих постатей, – все це було сприятливим середовищем для зростання цілих поколінь майстрів слова, що дозволяє говорити про виникнення своєрідної творчої школи навколо «Кіровоградської правди». Таким чином, газета ставала помітною рушійною силою в розвитку літературного процесу на Кіровоградщині, безпосереднім його учасником.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Державний Архів Кіровоградської області (ДАКО). Науково-допоміжний фонд, 5308.
2. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 5951.
3. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 5952.
4. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 5953.
5. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, «А–4873.
6. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, А–4877
7. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, Ж–2297
8. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, Ж–2303.
9. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, Ж–2306.
10. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, Ж–2552.
11. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, З–2695.
12. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, З–2759.

13. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 3–2964.
14. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 3–2968.
15. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 3–3273.
16. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 3–3404.
17. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 3–3454.
18. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, 3–3461.
19. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, И–5044.
20. ДАКО. Науково-допоміжний фонд, И–5107.
21. Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2008. – 640 с.: іл.
22. Літературне об'єднання «Степ» [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: https://lib.kr.ua/?page_id=852 (дата звернення: 10.02.1019).

REFERENCES

1. State Archives of Kirovohrad region (SAKR). Scientific auxiliary fund, «5308».
2. SAKR. Scientific auxiliary fund, «5951».
3. SAKR. Scientific auxiliary fund, «5952».
4. SAKR. Scientific auxiliary fund, «5953».
5. SAKR. Scientific auxiliary fund, «A–4873».
6. SAKR. Scientific auxiliary fund, «A–4877».
7. SAKR. Scientific auxiliary fund, «Ж–2297».
8. SAKR. Scientific auxiliary fund, «Ж–2303».
9. SAKR. Scientific auxiliary fund, «Ж–2306».
10. SAKR. Scientific auxiliary fund, «Ж–2552».
11. SAKR. Scientific auxiliary fund, «З–2695».
12. SAKR. Scientific auxiliary fund, «З–2759».
13. SAKR. Scientific auxiliary fund, «З–2964».
14. SAKR. Scientific auxiliary fund, «З–2968».
15. SAKR. Scientific auxiliary fund, «З–3273».
16. SAKR. Scientific auxiliary fund, «З–3404».
17. SAKR. Scientific auxiliary fund, «З–3454».
18. SAKR. Scientific auxiliary fund, «З–3461».
19. SAKR. Scientific auxiliary fund, «И–5044».
20. SAKR. Scientific auxiliary fund, «И–5107».
21. Kirovohradshchyna. Istoriia. Tradytsii. Suchasnist. (2008). [Kirovograd region. History. Traditions. Modern times]. Kirovohrad: Imeks-LTD.
22. Literaturne obiednannia «Step» [Literary union “Steppe” Electronic resource]. Access mode: URL: https://lib.kr.ua/?page_id=852.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдана Бабенко – аспірантка кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: особливості перебігу літературного процесу на Кіровоградщині другої половини XX століття.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Bohdana Babenko – postgraduate student of the department of Ukrainian and foreign literature of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: peculiarities of the course of the literary process in the Kirovograd region of the second half of the twentieth century.

УДК 811.111'42

МЕДІЙНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ІСПАНСЬКИХ ЗМІ (ЗА ДАНИМИ КОРПУСНОГО АНАЛІЗУ)

Катерина БОНДАРЕНКО (Кропивницький, Україна)

katerinabond@gmail.com

Олена БАЛУБА (Олександрія, Україна)

aliona1211@gmail.com

Анна ГРАБОВСЬКА (Олександрія, Україна)

annhrabovskaya@gmail.com

БОНДАРЕНКО Катерина, БАЛУБА Олена, ГРАБОВСЬКА Анна МЕДІЙНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ІСПАНСЬКИХ ЗМІ (ЗА ДАНИМИ КОРПУСНОГО АНАЛІЗУ)

У статті розглянуто мовні засоби, за допомогою яких в іспанській публіцистиці відтворено медіаобраз України. За допомогою статистичного аналізу, використаного для обробки виокремленого корпусу текстів, виділено частотні одиниці

текстів політичного дискурсу, присвячених Україні. За семантикою найчастотніших лексем “Ucrania”, “Rusia”, “Este”, “Separatistas”, “Sanciones”, “Falsas”, “Medios”, “Guerra” встановлено особливості відтворення образу України в сучасних іспанських ЗМІ.

Ключові слова: медіаобраз, маніпулятивність, аналіз частотності.

BONDARENKO Kateryna, BALUBA Olena, HRABOVSKA Anna. UKRAINE IN MODERN SPANISH MEDIA (A CORPUS-BASED CASE STUDY)

This paper aims to reconstruct the cognitive image of Ukraine by Spanish media through the coverage of political events. In this paper, the authors explore two corpora of 30 published articles and an interview by Petro Poroshenko given to Spanish media. This paper studies the ways in which topics relating to Ukraine are represented in a corpus of articles gathered from two Spanish newspapers. The hypothesis is that key words indicate important stylistic and developmental characteristics of the texts of political discourse. By applying statistical methods, the authors assessed and identified the key words which have contributed the most to the image of Ukraine in Spain, but also presented empirical evidence of the influence of the war in the East of Ukraine onto its perception in Europe. Using the software programme “WordSmith Tools” to identify those keywords that were most likely to occur in conjunction with the ‘Ukraine’ this corpus-based methodology revealed a number of topics in which Ukraine-related issues are discussed in Spanish media. At the same time, the study raised some methodological concerns in relation to the use of “WordSmith Tools” and the construction of keyword lists. ‘Key words’ function compared a word list extracted from the studied corpus (interview by Poroshenko) with a word list made from a reference corpus (articles about Ukraine). The frequency of occurrence of certain words within the corpus has been studied with the most frequent terms detected: “Ucrania”, “Rusia”, “Este”, “Separatistas”, “Sanciones”, “Falsas”, “Medios”, “Guerra”. The key words detected are those whose frequencies are statistically lower in the studied corpus than in the reference corpus. The data also offered different possibilities for constructing collocation networks that provide important insights into meaning relationships in news discourse.

Key words: media image, manipulation, frequency analysis.

Розвиток комп’ютерних технологій дозволяє не лише пришвидшувати пошук необхідної інформації, але й дозволяє робити аналіз лінгвістичного матеріалу максимально неупередженим [6]. Це особливо важливо для дослідження політичного дискурсу, який завдяки поєднанню різних типів дискурсу утворює власну цілісну систему засобів формування семантико-прагматичного змісту, що слугує створенню та розвитку діалогу між владою і суспільством, зокрема, через маніпулятивність, яка є однією з найсуттєвіших складових даного типу. Маніпулятивні стратегії реалізуються за допомогою екстралінгвістичних та лінгвістичних засобів: замовчуванні певних тем, використанні політично коректних евфемізмів на позначення реалій, що сприймаються суспільством неоднозначно, тощо [3].

Аналіз медійного образу країни за кордоном передбачає фіксацію тематик, що обговорюються у зв’язку з тією чи іншою країною в політичному середовищі. Тематика політичного дискурсу – це змістова спрямованість дискусії, яка на мовному рівні реалізується в наборі слів, пов’язаних семантично, тезах аргументативних актів тощо [1].

Матеріалом дослідження є тексти тематичних статей офіційних сайтів газет “El Mundo” та “El Pais” загальним обсягом становив 13109 слів у 30 статтях, реферованих виданнями як такі, що мають відношення до України (віднесених до відповідних розділів, відзначених посиланнями тощо) [9; 10], та інтерв’ю президента України Петра Порошенка Девіду Аландете для газети “El Pais” [8]. Мета наукової розвідки – визначити специфіку мовних засобів, за допомогою яких в іспанській публіцистиці відтворено медіаобраз України. Методом дослідження став статистичний аналіз виокремлених корпусів текстів, який дозволяє виділити частотні одиниці текстів політичного дискурсу, присвячених Україні, а також тематичні колокації, відтворювані при висвітленні відповідних медіатопіків.

Визначення “набору слів”, за допомогою яких вербалізовано образ країни, дозволяє не лише реконструювати сприйняття аудиторією тих чи інших фрагментів дійсності, але й визначити найтонші відтінки такого сприйняття. Для об’єктивної реконструкції надзвичайно важливим є джерело аналізу – корпусу текстів, відібраних за певним принципом. В нашому випадку в якості реферативного корпусу було відібрано публіцистичні тексти, марковані у пошукових системах видань “El Pais” та “El Mundo” ключовими словами *Ucrania*, *Petro Poroshenko*, *Vladimir Putin*, *Kiev*, *Donetsk* як такі, що мають відношення до України. Джерелом малого корпусу текстів стало інтерв’ю Президента України – П.О. Порошенка іспанським ЗМІ, яке, безумовно, має розглядатися в контексті створення медіаобразу України в Іспанії

Створення корпусу передбачало класифікування текстів статей за тематикою, переважно маркованою на новинних сайтах за допомогою набору ключових слів: “*Ucrania + EEUU*”, “*Ucrania + Crimea*”, “*Ucrania + Guerra*” тощо. Слід відзначити, однак, що автоматизація пошуку за ключовими словами не завжди гарантувала повну відповідність меті нашого дослідження. Так, наприклад, пошук “*Ucrania +*” запропонував в якості релевантної статтю “*Las faldas midi de flores, la obsesión del verano de la Reina Letizia que va a reutilizar en otoño*”, в якій йшлося про зміну образу королеви Летисії під час офіційного візиту

П. Порошенка з дружиною. Текст інтерв'ю Президента Порошенка загальним обсягом 1334 слова розглядався в якості окремого, малого корпусу через специфіку жанру інтерв'ю та завдань, що ставили перед собою учасники.

В якості інструменту для аналізу корпусів було обрано програму WordSmith 6.0., яка активно використовується лінгвістами [4; 5; 7]. Метою роботи з корпусами та програмами, що здатні обробляти масиви текстів, є, передусім, підрахунок частотності (функція *wordlists*), виділення ключових слів (функція *key words*), зіставлення (функція *concordance*), візуалізація ключових (частотних) слів (функція *word cloud*) [7]. Використання корпусних методів дозволяє конструювати лексико-граматичний профіль слів, який визначає типовий контекст ужитку, типові позиції в реченнях, семантичні обмеження (наприклад, слово вживається лише по відношенню до людей), просодичні особливості (тенденція слова вживатися в певних контекстах [2]. Інформацію, яку надає програма, можна використовувати заради аналізу кількості та якості лінгвістичних фактів. Так, наприклад, частотність слів опосередковано вказує на їхню значущість для даного типу дискурсу і важливості кола питань, що описуються за допомогою таких слів. Зіставлення кількох корпусів одного дискурсу (*concordance*) здатне вказати на особливості окремо взятих текстів в межах цього дискурсу.

Першим кроком в обробці текстів стало виокремлення “частотних” слів, найуживаніших у досліджуваних корпусах. Зауважимо, що насправді найуживанішими словами, звичайно, були службові слова: артиклі, сполучники тощо. В подальшому розробниками програмного забезпечення рекомендовано виключати такі лексеми вручну, упорядковуючи переліки слів для подальшої обробки. За результатами статистичного аналізу програми *WordSmith 6.0.* найуживанішими словами, які використовуються в публікаціях, присвячених Україні, в загальнонаціональних газетних виданнях Іспанії є: *Ucrania* (143 випадки вживання (1,92%), *Rusia* (106 (1,42%), *Presidente* (81 (1,09%), *Este* (78 (1,05%), *Poroshenko* (73 (0,98%), *Ucraniano* (68 (0,91%), *Kiev* (48 (0,64%), *Moscu* (40 (0,54%), *Ruso* (39 (0,52%), *Pais* (36 (0,54%), *Gobierno* (33 (0,44%), *Separatistas* (30 (0,4%), *Sanciones* (30 (0,4%) тощо. Зауважимо, що для подальшого аналізу серед слів лексеми типу *para*, *esta*, *segun*, *entre* тощо було виключено, а лексеми типу *Ucrania* / *Ucraniano* / *Ucraniana*; *Putin* / *Vladimir*; *Presidente* / *Petro* / *Poroshenko* розглядалася як лемми – варіанти одного ключового слова.

N	Word	Freq.	%	Texts	% Lemmas	Set
1	UCRANIA	143	1.92	1	100.00	
2	PARA	108	1.45	1	100.00	
3	RUSIA	106	1.42	1	100.00	
4	PRESIDENTE	81	1.09	1	100.00	
5	ESTE	78	1.05	1	100.00	
6	POROSHENKO	73	0.98	1	100.00	
7	UCRANIANO	68	0.91	1	100.00	
8	COMO	51	0.69	1	100.00	
9	ESTA	49	0.66	1	100.00	
10	KIEV	48	0.64	1	100.00	
11	#	45	0.60	1	100.00	
12	MOSCU	40	0.54	1	100.00	
13	RUSO	39	0.52	1	100.00	
14	TAMBIEN	38	0.51	1	100.00	
15	PAIS	36	0.48	1	100.00	
16	PETRO	34	0.46	1	100.00	
17	GOBIERNO	33	0.44	1	100.00	
18	SEGUN	32	0.43	1	100.00	
19	ENTRE	32	0.43	1	100.00	
20	SEPARATISTA	30	0.40	1	100.00	
21	CONTRA	30	0.40	1	100.00	
22	PERO	29	0.39	1	100.00	
23	ANOS	29	0.39	1	100.00	
24	SANCIONES	27	0.36	1	100.00	
25	DIJO	26	0.35	1	100.00	
26	PUTIN	25	0.34	1	100.00	
27	UCRANIANOS	24	0.32	1	100.00	
28	VLADIMIR	23	0.31	1	100.00	
29	UCRANIANA	22	0.30	1	100.00	
30	ESTADO	22	0.30	1	100.00	

Рис. 1. Частотність слів у статтях офіційних сайтів газет: “El Mundo” та “El País”, присвячених Україні

Серед найуживаніших слів в інтерв'ю Президента України: *Ucrania* (20 (2,61%), *Rusia* / *Rusos* (18 (2,34%), *Este* (14 (1,83%), *Falsas* (9 (1,14%), *España* (8 (1,04%), *Gobierno* (8 (1,04%), *Noticias* (7 (0,91%), *Cervicios* (6 (0,78%), *Medios* (6 (0,78%), *Secretos* (5 (0,65%), *Guerra* (4 (0,52%), *Zozulya* (5 (0,65%) тощо.

File	Edit	View	Compute	Settings	Windows	Help
N	Word	Freq.	%	Texts	% Lemmas	Set
1	UCRANIA	20	2.61	1	100.00	
2	ESTE	14	1.83	1	100.00	
3	PARA	12	1.56	1	100.00	
4	RUSIA	10	1.30	1	100.00	
5	FALSAS	9	1.17	1	100.00	
6	APOYO	8	1.04	1	100.00	
7	COMO	8	1.04	1	100.00	
8	ESPAÑA	8	1.04	1	100.00	
9	GOBIERNO	8	1.04	1	100.00	
10	RUSOS	8	1.04	1	100.00	
11	NOTICIAS	7	0.91	1	100.00	
12	PRESIDENTE	7	0.91	1	100.00	
13	MEDIOS	6	0.78	1	100.00	
14	PAISES	6	0.78	1	100.00	
15	SERVICIOS	6	0.78	1	100.00	
16	#	5	0.65	1	100.00	
17	ENTRE	5	0.65	1	100.00	
18	SECRETOS	5	0.65	1	100.00	
19	ZOZULYA	5	0.65	1	100.00	
20	ASUNTO	4	0.52	1	100.00	
21	ESPAÑOL	4	0.52	1	100.00	
22	GUERRA	4	0.52	1	100.00	
23	NUÉVO	4	0.52	1	100.00	
24	PAIS	4	0.52	1	100.00	
25	PERO	4	0.52	1	100.00	
26	PRUEBAS	4	0.52	1	100.00	
27	SPUTNIK	4	0.52	1	100.00	
28	AVION	3	0.39	1	100.00	
29	CAMPO	3	0.39	1	100.00	
30	CUALQUIER	3	0.39	1	100.00	

Рис. 2. Частотність слів в інтерв'ю Президента Порошенка для видання “El País”

Задля об'єктивізації даних двох корпусів було використано функцію *concordance*, яка уможливує порівняння частотності слів у базовому (референтному) та досліджуваному корпусах. Поряд із кожним ключовим словом розміщені цифри, які містять інформацію про те, як часто вживається кожне слово у досліджуваному тексті і наскільки ця частотність відрізняється від частотності його вживання у референтному корпусі [7]. В нашому випадку референтним корпусом слугувала вибірка зі статей, яка через розмаїття авторів, ширший часовий проміжок, розлогість тем тощо об'єктивніше визначає специфіку сприйняття країни в свідомості іспанців, а досліджуванам на цьому етапі – корпус тексту інтерв'ю Президента Порошенка.

В результаті аналізу було виокремлено невелику кількість ключових слів (4 лексичні одиниці), однак їхня якість (семантичне навантаження) безпомилково вказує на ті акценти, які намагався зробити Президент в розлогіму інтерв'ю. Відповідно до ключових слів, найголовнішою проблемою в сприйнятті України іспанським середовищем є хибні (*falsas*) новини (*noticias*), що передають засоби масової інформації (*medios*), в тому числі, і в Іспанії (*España*).

File	Edit	View	Compute	Settings	Windows	Help					
N	Key word	Freq.	%	Texts	RC.	Freq.	RC. %	Keyness	P	Lemmas	Set
1	FALSAS	9	1.17	1	0			42.77	0.00000		
2	ESPAÑA	8	1.04	1	0			38.01	0.00000		
3	NOTICIAS	7	0.91	1	0			33.25	0.00000		
4	MEDIOS	6	0.78	1	0			28.49	0.00000		

Рис. 3. Відповідність ключових слів тематичних статей офіційних сайтів газет “El Mundo” та “El País” та інтерв'ю Порошенка

На цьому етапі функції програми дозволяють виділяти сегменти з зазначеними лексемами, що конкретизують умови, за яких було вжито зазначені ключові слова. Поняття колокації, що концептуалізовано в функції програми, остаточно не визначене і може вживатися в вузькому та в широкому сенсі: як поєднання двох слів або звичне використання певних лексем разом [11] та як слова, які зустрічаються у тексті частіше поруч, ніж за випадковою вірогідністю окремо [13].

File	Edit	View	Compute	Settings	Windows	Help																		
							N	Concordance					Set	Tag	Word #	Sent	Sent	Para	Para	Hea	Hea	Sect	Sect	
							1	y que hizo el saludo nazi. Eran informaciones falsas, pero ante la presion Zozulya perdio el							819	66	33%	0	61%				0	61%
							2	y los seguidores fue crear esas informaciones falsas. Zozulya no hizo nada malo. Solo							909	72	100	0	68%				0	68%
							3	luchar contra este problema de las noticias falsas. P. Cuando Putin gano la reeleccion en							604	50	100	0	45%				0	45%
							4	para la distribucion profesional de noticias falsas. El senor Zozulya es muy conocido en							850	69	100	0	64%				0	64%
							5	esto, Rusia sigue con su politica de noticias falsas, incluidas sus acusaciones de fascismo							581	49	69%	0	44%				0	44%
							6	Ucrania un campo de pruebas para noticias falsas luego aplicadas en Occidente? R. No							348	26	73%	0	26%				0	26%
							7	ese incidente. Era 2014 y ya hubo noticias falsas sobre el incidente. [Medios rusos como							317	24	73%	0	24%				0	24%
							8	que haya una guerra civil? R. Son noticias falsas distribuidas por Rusia, con campanas							464	40	13%	0	35%				0	35%
							9	campo de pruebas para la politica de noticias falsas de Rusia. Estuvo la eleccion de EE.							377	29	88%	0	28%				0	28%

Рис. 4. Уживання слова *falsas* в публікаціях іспанських ЗМІ, присвячених Україні

М. Маккарті визначає колокації як “шлюбний контракт між словами”, підкреслюючи, що міцність “шлюбу” може бути різною і визначатися корпусом, в якому він функціонує [12]. Статистичні інструменти програми WordSmith 6.0., звичайно, не досконалі, але вивчення рядків конкорданса надає певне уявлення про закономірності вжитку ключового слова та взаємовідносин всередині текстів. Так, наприклад, словосполучення *noticias (informaciyn) falsa(s)* вживалося Петром Порошенком в наступних контекстах: *Ha habido mucha confusion y desinformacion sobre ese incidente. Era 2014 y ya hubo noticias falsas sobre el incidente. [Medios rusos como RT llegaron a decir que “el avion fue derribado desde un area*

controlada por Kiev”]. ¿Ha sido Ucrania un campo de pruebas para noticias falsas luego aplicadas en Occidente? Eran informaciones falsas, pero ante la presión Zozulya perdió el contrato. ¿Era una forma de atacar también a Ucrania? [8].

Журналіст почасті озвучує ті новини, які було визначено іспанськими медіа як *falsas*: *Son noticias falsas distribuidas por Rusia, con campanas de cientos de millones de dolares invertidos en RT y Sputnik, un instrumento de Rusia para ejercer influencia en los países democraticos. Fijese, usan instrumentos democraticos como la prensa libre, elecciones libres, democracia para crear inestabilidad! Es una maquinaria bien financiada, bien organizada para la distribucion profesional de noticias falsas... La reaccion de los dueños del equipo y los seguidores fue creer esas informaciones falsas. Zozulya no hizo nada malo. Solo defendio su patria, su país, como cualquier patriota* [8].

Як свідчать статистичні дані, найчастіше словосполучення *noticias (informaciyn) falsa(s)* функціонує в оточенні лексем типу *Politica, Rusia*, що очевидно вказує на медійні топіки, які актуалізуються в іспанських ЗМІ щодо України, її внутрішньої та зовнішньої політики.

N	Word	With	Relation	Set	Texts	Total	Total Left	Total Right	L5	L4	L3	L2	L1	Centre	R1	R2	R3	R4	R5
1	FALSAS	falsas	0,000		1	9	0	0						9					
2	DE	falsas	0,000		1	7	5	2		1	1	3			1			1	
3	NOTICIAS	falsas	0,000		1	7	7	0					7						
4	LA	falsas	0,000		1	3	2	1	1	1							1		
5	POLITICA	falsas	0,000		1	2	2	0			2								
6	RUSIA	falsas	0,000		1	2	0	2								1	1		
7	PARA	falsas	0,000		1	2	2	0	1			1							
8	INFORMACIONI	falsas	0,000		1	2	2	0					2						
9	CON	falsas	0,000		1	2	1	1	1									1	

Рис. 5. Колокації лексеми *falsas* в іспанських ЗМІ та тексті інтерв'ю П.Порошенка

Отже, за даними статистичної обробки публіцистичних текстів видань “El Pais” та “El Mundo” за допомогою програми WordSmith 6.0 ключовими словами публікацій, присвячених темі України і дотичних до реконструкції її медіаобразу в іспанських ЗМІ, є *Ucrania, Rusia, Presidente, Este, Gobierno, Separatistas, Sanciones* тощо. В тексті інтерв'ю Президента іспанським ЗМІ, окрім вищезазначених, серед ключових виділено *Falsas, Noticias, Medios, Guerra*. Звичайно, слід зважати на особливості жанрів: цілком очевидно, що мета інтерв'ю та новин і лінгвістичні засоби, які використовуються, повністю збігатися не можуть. Досить показовою є актуалізація “новинної цінності” на прикладі так званого скандалу з футболістом Зозулею. Зрозуміло, що постать футболіста, яким би популярним футбол не був в Іспанії, не може бути визначальною в формуванні ставлення до країни, з якої походить футболіст, але резонанс, що викликали в суспільстві хибні звинувачення російських ЗМІ, вочевидь потребував реакції Президента в офіційному інтерв'ю іспанським ЗМІ. Результати аналізу за ключовими словами, хоча й не дають вичерпної інформації про медіаобраз країни в ЗМІ, однак є надійним підґрунтям для розвідок із даної проблеми, в тому числі, і в порівняльному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: учеб. пособие / А. Н. Баранов. – М.: Флинта; Наука, 2007. – 592 с.
2. Горина О.Г. Применение методов корпусной лингвистики для определения контекстно-специфических слов и коллокаций / О.Г. Горина // Вестн. ЛГУ им. А.С. Пушкина. № 3. – Т. 7. – СПб., 2011. – С. 27–36.
3. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000-2005 років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. В. Дмитрук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
4. Жуковська В. В. Вступ до корпусної лінгвістики. Навчальний посібник/ В.В. Жуковська– Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 142 с.
5. Кунанець Н., Козак І. Інтелектуальна система опрацювання природномовних текстів українською мовою. / Н. Кунанець, І. Козак // Інформація, комунікація, суспільство 2017: матеріали 6-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2017, 18–20 травня 2017 року, Україна, Славське. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/xmlui/handle/ntb/38288>
6. Онуфрієв С.Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі: автореферат на здобуття наукового ступеню кандидата філол.наук: 10.01.08 / С.Онуфрієв / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с

7. Юзькова І. В. Oxford Text Archive: досвід обробки корпусних даних / І. В. Юзькова // *Studia Philologica* 3 (2015). – Київ: Київ ун-т ім. Б. Грінченка. – С.133-136.
8. Alandete D. Cataluña y Ucrania han sufrido la campaña rusa de noticias falsas / *El País*. 6, Junio 2018. Режим доступу: https://elpais.com/internacional/2018/06/04/actualidad/1528142760_789854.html
9. <https://www.elmundo.es>
10. <https://elpais.com>
11. Marcinkevičius R. Kolokacija: tyrimo kryptys, metodai, mokyklos / R. Marcinkevičius // *Lituanistica*. – No 2. – 1995. – P. 40–54.
12. McCarthy M. *Vocabulary*/ M. McCarthy. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 173 p.
13. Sinclair J. *Corpus, concordance, collocation*/ J. Sinclair. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 170 p.

REFERENCES

1. Baranov, A.N. (2007) *Lingvisticheskaya ekspertiza teksta: teoriya i praktika: uchebnoye posobiye* [Linguistic Analysis of Text: Theory and Practice]. Moscow.
2. Gorina, O.G. (2011) *Primeneniye metodov korpusnoy lingvistiki dlya opredeleniya kontekstno-spetsyicheskikh slov i kollokatsiy* // *Vestnik LGU imeni A.S. Pushkina*. [Corpus linguistics methods for context-specific words and collocations // *Bulletin A.S. Pushkina LGU*]. St.Petersburg.
3. Dmytruk, O. V. (2006) *Manipulyativni strategiyi v suchasnyi angломovnyi komunikatsiyi (na materialy tekstiv drukovanykh ta Internet vydan' 2000-2005 rokiv): dys.rob...kand.phil.nauk*. [Manipulative Strategies in Modern English Communication (on the material of printed and Internet editions of 2000-2005): PhD Thesis in Philology]. Kyiv.
4. Zhukovska, V.V. (2013) *Vstup do korpusnoy lingvistyky. Navchalnyi posibnyk*. [An Introduction to Corpus Linguistics]. Zhytomyr. Kunanets, N.; Kozak, I. *Intelektualna systema opratsyuvannya pryrodnomovnykh tekstiv ukrayinskoyu movoyu* // *Informatsiya, komunikatsiya, suspilstvo* 2017: materialy shostoyi Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi IKS-2017 [Natural (Ukrainian) Texts Processing by Intellectual Systems // Information, communication, society 2017: proceedings of 6th International Scientific Conference IKS-2017]. Lviv. Access Mode: <http://ena.lp.edu.ua:8080/xmlui/handle/ntb/38288>
5. Onufriy, S.T. (2004) *Politychnyi dyskurs ZMI Ukrainy u svitovomu informatsionomu prostori: dys.rob...kand.phil.nauk*. [Political discourse of the Ukrainian Mass Media in the world information space. PhD Thesis in Philology]. Kyiv.
6. Yuz'kova, I.V. (2015). *Oxford Text Archive: dosvid obrobky korpusnykh danykh* *Studia Philologica* 3 // [Oxford Text Archive: a case study of corpus // *Studia Philologica* 3]. Kyiv.
7. Alandete, D. Cataluña y Ucrania han sufrido la campaña rusa de noticias falsas / *El País*. 6, Junio 2018. Access mode: https://elpais.com/internacional/2018/06/04/actualidad/1528142760_789854.html
8. <https://www.elmundo.es>
9. <https://elpais.com>
10. Marcinkevičius, R. (1995). *Kolokacija: tyrimo kryptys, metodai, mokyklos*. *Lituanistica*.
12. McCarthy, M. (1990). *Vocabulary*/ M. McCarthy. Oxford: Oxford University Press.
13. Sinclair, J. (1991) *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Катерина Бондаренко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: мова ЗМІ, зіставна лексикологія, соціолінгвістика.
- Олена Балуба** – учитель-методист НВК "ЗНЗ I-III ступенів № 9 – спеціалізована школа" м. Олександрія.
Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови.
- Анна Грабовська** – слухачка Малої Академії Наук України, учениця 11 класу НВК "ЗНЗ I-III ступенів № 9 – спеціалізована школа" м. Олександрія.
Наукові інтереси: прикладна лінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- Kateryna Bondarenko** – PhD in Contrastive Linguistics, associate professor at Chair of Translation, Applied and General Linguistics of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.
Scientific interests: media language, contrastive lexicology, sociolinguistics, applied linguistics.
- Olena Baluba** – school counselor at Oleksandriya secondary school №9
Scientific interests: didactics of foreign languages.
- Anna Hrabovska** – Student of The Junior Academy of Sciences, Oleksandriya secondary school №9.
Scientific interests: applied linguistics.

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ Й ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'1

КОНЦЕПТУАЛЬНА VS МОВНА КАРТИНА СВІТУ: ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОВПЛИВ

Василь БЯЛИК (Чернівці, Україна)

e-mail: v.bialyk@chnu.edu.ua

БЯЛИК Василь. КОНЦЕПТУАЛЬНА VS МОВНА КАРТИНА СВІТУ : ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОВПЛИВ

У статті розглядаються чинники, які формують мовну та концептуальну картини світу. Взаємовідношення між цими двома типами картин світу пов'язано з мисленнєвомовленнєвою діяльністю людини та відображенням навколишньої дійсності у її свідомості. При цьому мова нерозривно пов'язана з дією індивіда, його чуттєво-практичним відношенням до дійсності у процесі її пізнання. З іншого боку, мова в першу чергу пов'язана безпосередньо з мисленням, і в гносеологічному плані правильним є відношення не "мова – мислення – світ", а "мовомислення – світ". Очевидно, є потреба розглядати процес відображення світу як єдиний мисленнєво-мовний процес. Тому, говорячи про мовну картину світу, треба розуміти її як мовно-мисленнєву картину світу. Концептуальна картина світу, будучи відображенням у свідомості навколишнього реального світу, створюється за участю різних типів мислення (і невербального в тому числі), що робить її незмірно складнішою й багатшою, ніж мовна картина світу.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, взаємовплив, взаємовідношення, мова, мислення.

BIALYK Vasyi. CONCEPTUAL VS LANGUAGE WORLDVIEW : CORRELATION AND INTERINFLUENCE

In modern linguistics the correlation of language and thinking is interpreted as a problem of the correlation of language worldview and notional or conceptual worldview, different approaches and views of this problem being another evidence of the complexity and versatility of the phenomenon under consideration. Thinking which is capable to adequately reflect the regularities of world cognition and keep it in the consciousness, in the notional sphere, is a means of world cognition. But the very language is a means of consolidating this reflecting activity of thought. To separate language, a word from action, from sensitive and practical attitude of an individual towards reality means to consider it as a closed and completely separate unit. However, a person constantly uses signs in a real situation. Thus, the assertion of the correlation "world – language – consciousness" is not completely correct as language is not between the world and the thinking. Language cannot reveal the truth of being only through its form, through the matter of sign. The regularities of the world are reflected and cognized only in the conceptual system of a person. So language first and foremost is connected with thinking, and in the gnosological respect the relationship "linguothinking – world" is correct but not the one expressed by "language – thinking – world". Obviously, it is necessary to consider the world reflection process as the whole linguothinking one. So, speaking of the language worldview, we have to understand it as a linguothinking one. The conceptual worldview, being the reflection of the surrounding real world in the consciousness, is formed involving various types of thinking including non-verbal. This makes it richer and more complex than language worldview. There is no doubt that conceptual worldview is more dynamic than its language counterpart because it responds immediately to all changes of this changing world. That is why their interaction is marked by the dominant role of the conceptual worldview. Another important characteristics of conceptual worldview is that its operative units are usually represented by imagery, concepts, ideal entities which are not found in language. This is the so-called *lingua mentalis* (mental lexicon) in terms of cognitive linguistics which considers verbalized knowledge as reflected in linguistic signs semantics. Language worldview is a part of more vast and holistic worldview where a specific scheme of perception of reality for a given group is fixed. The language worldview units are bilateral signs as members of a semiotic system which are associated with sign bodies.

Key words : language worldview, conceptual worldview, interaction, correlation, language, thinking.

Постановка та стан дослідження проблеми. У сучасній лінгвістиці проблема зіставлення мови й мислення отримала інтерпретацію як проблема співвідношення мовної картини світу (МКС) і понятійної чи концептуальної картини світу (ККС), а існування різних поглядів у цій галузі доводить, що це питання надзвичайно складне й багатопланове. Лінгвістичні дослідження останніх років позначені підвищеним інтересом до питання співвідношення ККС і МКС [2; 16; 17; 23 та ін.].

Мислення, яке здатне адекватно відображати закономірності пізнання світу й утримувати їх у свідомості, у понятійній сфері, є засобом пізнання світу. Але саме мова виступає способом закріплення цієї відображальної діяльності мислення. Відокремити мову, слово від дії, від чуттєво-практичного відношення особистості до дійсності означає розглядати її як закриту й цілком окрему одиницю. Проте індивід завжди використовує знаки у реальній, предметній ситуації. Отже, твердження про співвідношення "світ – мова – свідомість" є не зовсім правильним, оскільки мова не стоїть між світом і мисленням. Мова не може розкривати істину буття тільки через свою форму, через матерію знака. Закономірності світу відображаються і пізнаються тільки в концептуальній системі людини. Мова в першу чергу пов'язана безпосередньо з мисленням, і в гносеологічному плані правильним є відношення не "мова – мислення – світ", а "мовомислення – світ". Очевидно, є потреба

розглядати процес відображення світу як єдиний мисленнєво-мовний. Тому, говорячи про МКС, треба розуміти її як мовно-мисленнєву картину світу.

Стосовно реального світу мова не може бути істинною або помилковою, тому що будучи формою матеріалізації понятійного світу, мова є такою, якою люди бачать навколишню їхню реальність. "Думка – сполучна ланка між дійсністю й мовою. Все йде від дійсності через думку в мову, і все від мови вертається через думку в дійсність" [4, с. 22]. Між думкою й словом лежить етап номінації, який пов'язує світ дійсності зі світом мови і встановлює кореляцію між предметом і обраним для її номінації звуковим відрізком. Аналіз мовних явищ допомагає "розкрити закономірності розумових процесів по розпредмечуванню, структуризації й категоризації властивостей і функцій речей, образи яких перехоплюються, зупиняються, фіксуються вербальними формами" [11, с. 17]. Із усього неозорого багатства сприйманого світу "в акті номінації отримують назву лише ті ...об'єкти, на які спрямована діяльність людини. Самі об'єкти можуть належати як до світу дійсного, так і світу вигаданого, але назва дається "зупинений думці" про об'єкт" [13, с. 36]. Наділяючи мовний знак значенням, у якому відображається когнітивна дискретизація реальності, людина встановлює й коло способів його вживання.

В основі словесно-знакового уявлення про предмет або явище та їхні класи лежить, як правило, тільки одна ознака (хоч не завжди найбільш істотна), яка стає представником усього класу предметів або явищ у її цілісності. Очевидно у цьому проявляється універсальність механізму номінації – одиничне стає представником загального.

При цьому сам процес виокремлення такої ознаки при номінації й спосіб опису предмета або явища не визначаються її властивостями, а цілком детерміновані культурою й найбільш важливими цінностями, виробленими соціумом. Останні, у свою чергу, зумовлені особливостями розвитку цієї соціолінгвокультурної спільноти – побутом, традиціями, географічним положенням тощо. Це означає, що причина асиметрії вербальної категоризації дійсності в різних мовах лежить за межами мови, оскільки зумовлена загальною практикою й відношенням людини до предмета або явища світу на певному рівні оволодіння цим світом. "Різні мови – це аж ніяк не різні позначення однієї й тої ж речі, а різні бачення її" [5, с. 312]. За словами У. Чейфа, опис будь-якої мови неможливий без врахування того, що робиться в головах людей, і тому "у системі мовних назв... відображається склад розуму не тільки носія мови, але у певному розумінні і його мовної спільноти як особливої етнічної групи" [22, с. 35–73].

А. Вежбицька пише про антропо- і етноцентричність мовного значення: воно відображає загальні властивості людської природи, з одного боку, й орієнтоване на даний етнос, – з іншого [3, с. 5]. Антропоцентризм детермінації концептуального простору є "відправною точкою теоретичної й практичної діяльності людини" [9, с. 86]. Подібну думку висловлює також Ю.Д. Апресян, коли пише про те, що значення, які виражаються в мові, складаються в єдину систему поглядів, певним чином колективну філософію, що нав'язується як обов'язкова для всіх носіїв мови [1].

Виходячи з тези про взаємодію мови й мислення, у вітчизняній філософії (Г.А. Брутян, Р.І. Павльоніс, Г.Рамішвілі та ін.) і лінгвістиці (А.Д. Белова, Г.В. Колшанський, О.С. Кубрякова та ін.) проводиться розмежування між ККС і МКС, межі яких, за висловом Ю.М. Караулова, дуже "хиткі й невизначені" [7].

Метою статті є спроба виявити релевантні характеристики МКС та ККС і встановити можливість їх взаємодії та взаємовплив.

Виклад матеріалу та основні результати дослідження. ККС, будучи відображенням у свідомості навколишнього реального світу, створюється за участю різних типів мислення (і невербального в тому числі), що робить її незмірно складнішою й багатшою, ніж МКС. Немає сумніву, що ККС також більш динамічна у своєму розвитку, ніж мовна, тому що негайно реагує на всі зміни постійно мінливого світу. Тому у взаємодії ККС і МКС саме першій належить роль імпульсу. Оперативними одиницями ККС є образні концепти, гештальти й ідеальні сутності, що не завжди мають позначення в мові, – це *lingua mentalis* (ментальний лексикон) у термінах когнітивної лінгвістики, що розглядає вербалізовані знання, відображені в семантиці мовних знаків.

МКС існує як частина більш широкої й цілісної картини світу, у ній зафіксована специфічна для даного мовного колективу схема сприйняття дійсності. Фундамент МКС становлять значення, які "витягаються з мовних форм і потім абстрагуються на цій основі" [14, с. 143]. Субстратами МКС є мовні форми, тобто знаки, які, як члени семіотичної системи, є двохплановими й поєднують значення з тілами знаків. У когнітивній лінгвістиці значення трактується як фрагмент концептуальної інформації, "к в а н т (розбивка наша. – Б.В.) досвіду, підведений під дах знака" [14, с. 157], тобто мовна форма розглядається по лінії знак – референт крізь призму досвіду людини від спілкування з референтом. Вербалізована частина знань про об'єкти, представлена лексичними одиницями, і становить МКС.

Учені, що займаються вивченням ролі мовних чинників у створенні КС, не відкидають можливості розмежування ККС і МКС, так само як і їхньої взаємодії, і визнають існування сфер взаємного перетину й накладення. Але трактують це по-різному. Так, Г.А. Брутян і Г.В. Колшанський вважають, що МКС, що виникає в процесі пізнання у зв'язку з активною роллю мови й завдяки її специфічних особливостей, "у цілому й головному збігається з логічним відображенням світу у свідомості людей" [2; 10]. Це пояснюється єдністю й універсальністю абстрактного характеру людського мислення, єдиним категоріальним апаратом і єдиною біологічною організацією людини. Однак оскільки ця КС складається в результаті пізнавальної діяльності різних груп людей – діяльності, зумовленої історичними, географічними й іншими чинниками, – у МКС зберігаються периферійні ділянки. У них, на думку цих авторів, зосереджена інформація про світ, що доповнює й характеризує загальну картину й відрізняється від мови до мови (гіпотеза "лінгвістичної додатковості") [2; 10].

Як заперечення такої точки зору О.С. Кубрякова наводить той факт, що думка людини в акті номінації фіксується у вигляді визнаного суспільством знака, й тому все, що "отримало найменування, вичленоване людським розумом і ввійшло до фонду знань, який поділяється з іншими людьми". [14, с. 148]. У цьому розумінні позиція О.С. Кубрякової, яка вважає сферу МКС підпорядкованою ККС, виглядає більш переконливою.

Усередині ККС лінгвісти виокремлюють дві зони мовної взаємодії. Зона МКС-1 – це зона повного збігу МКС й ККС, у якій мова безпосередньо впливає на формуючі концепти і ніби "нав'язує" спосіб втілення їх у конвенціональну мовну форму [22, с. 38–39]. Будучи опосередкованими мовними позначеннями, знання в цьому випадку мають вербалізований характер і "впливають на процес найменування нових понять і явищ дійсності: вигляд нової одиниці буде обраний відповідно до наявних словотвірних моделей" [14, с. 14]. Інакше кажучи, МКС-1 задається готовими позначеннями реалій дійсності, які вказують на зв'язок між референтом і класом референтів та їхнім відображенням у свідомості людини. Це спрощує людині завдання співвіднесення дійсного світу зі світом її концептів. МКС-1 порівнюється з фізичною картою, на яку нанесений рельєф місцевості, але нічого не говориться про її заселення ([14, с. 178].

У зоні МКС-2 мова впливає на концепти абстракціями, сформованими на основі знань про властивості знаків і їх функціонування, а не мовними знаками як такими. При категоризації й членуванні світу новий досвід і позначення його відображення в когнітивній системі людини підводять під звичні рубрики класифікацій, тобто сприймаються через призму звичних понять і ономазіологічних категорій [14, с. 146]. МКС-2 є внаслідок цього більш складною порівняно з МКС-1. Якщо продовжити метафору географічної карти, то МКС-2 з'являється як "карта, уже освоєна людиною, на яку нанесені держави, міста й інші населені пункти" [14, с. 171]. Різні класифікації лексики сприяють не стільки впорядкуванню лексики, скільки впливають на процес називання дійсності, підводячи позначувану в даному процесі реалію під відому категоріальну схему [14, с. 149]. Виходячи із усього вищевикладеного, можна зробити висновок, що у такий спосіб акцентується організаційна роль мови в процесі членування й сприйняття людиною навколишнього світу. Лексикон найбільш тісно пов'язаний з членуванням навколишньої дійсності.

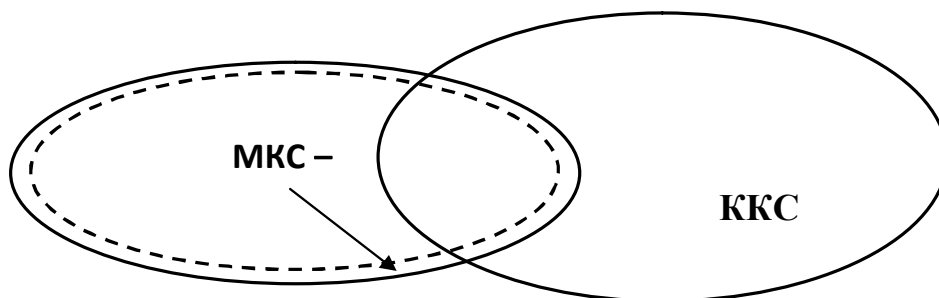

Рис. 1. Взаємодія МКС та ККС

Поява нових одиниць відображає фіксацію у мові змін, що відбуваються в ККС, найбільш наочно й очевидно демонструючи складну взаємодію й переплетення ККС і МКС (рис. 1). Думка про існування різної МКС, мовної ментальності не спростовує думку про існування єдиного для всіх мислення. Вербальна картина світу є супутником ККС й відіграє певну роль у процесі пізнання.

Загалом МКС можна розглядати як важливий складник концептуальної моделі світу в голові людини, тобто сукупності уявлень і знань людини про світ.

МКС мислиться як глобальний мовний конструкт світу, що виникає у людей внаслідок контактів з ним. МКС, будучи способом зберігання мовних знань і знань про світ, невід'ємна від ККС. Мова ніби вплетена в концептуальну систему й загалом "служить для подальшої будови й символічного уявлення її змісту" [18, с. 3].

Отже, МКС підпорядкована ККС. Відповідно, можна стверджувати, що будь-яка зміна ККС, наприклад, у зв'язку із надбанням нового або, навпаки, відмовою від старого знання, спричинює відповідну зміну у МКС.

У спрощеному вигляді МКС визначається як семантика словника й семантика граматики, "складених" разом, що означає, що знання людини про світ є не що інше, як семантична система мови. ККС трактується як експлікація за допомогою мови будь-якого іншого змісту, що відрізняється від змісту словника й граматики [8, с. 12].

Отже, МКС традиційно розглядають як складову частину ККС. МКС виконує дві функції: 1) означення основних елементів у ККС; 2) експлікації засобами мови ККС (рис. 2). ККС більш широке поняття, ніж МКС; причому в створенні першої беруть участь усі типи мислення, у тому числі й невербальні [20, с. 6].

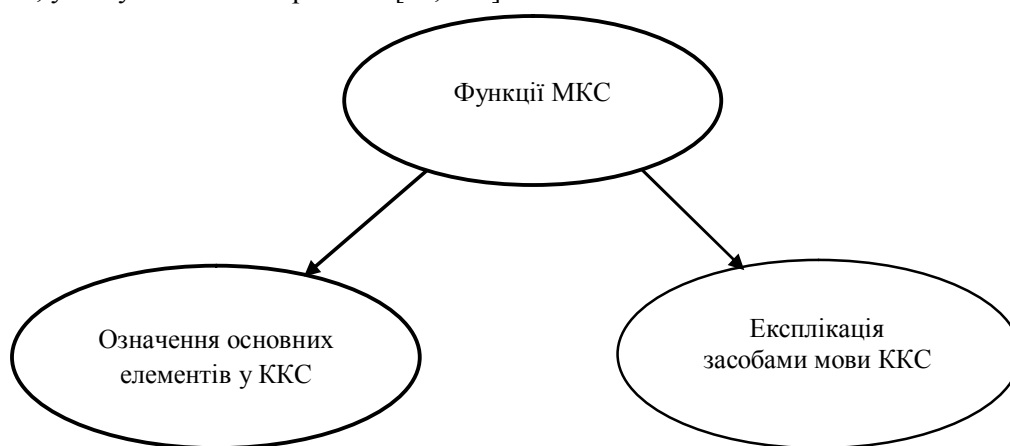

Рис. 2. Функції МКС

ККС визначається як цілісний глобальний образ, що лежить в основі світобачення людини, що виникає під час її різноманітних контактів зі світом і є результатом усієї духовної активності людини [20, с. 19–21], він об'єднує погляди й уявлення індивіда про світ.

ККС тлумачиться як образ світу, не "одягнений" у яку-небудь систему знаків, проте може бути переведена в знакову форму. Розподіл світу за допомогою мови здійснюється

шляхом накладення на світ концептуальної сітки (тобто шляхом виділення концептів і ситуаційної сітки, а саме шляхом виділення ситуацій) [Sweester 1990 – цит. за: 12, с. 9].

ККС у різних людей можуть бути різними, наприклад, у представників різних епох, різних соціальних і вікових груп. Однак потрібно зауважити, що люди, які розмовляють різними мовами, можуть за певних умов мати близькі ККС, а люди, які спілкуються однією мовою, – різні.

ККС – динамічне утворення у свідомості людини, що накопичує й обробляє інформацію про світ, як стверджують автори колективної праці "Роль человеческого фактора в языке" [14, с. 142]. Вона складніша й багатша за МКС саме тому, що створюється різними типами мислення, включаючи невербальне. Знання, отримані вербальним і невербальним шляхом, тобто такі, що мають мовну основу і які мають якусь іншу природу, тісно переплітаються в ККС, що робить завданням розрізнення цих двох систем дуже складним. ККС – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт. Водночас МКС – це мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, яка через складну систему лінгвістичних і граматичних значень відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу як таку [6, с. 53].

Одним із завдань лінгвістики на даному етапі є вивчення того, як пізнання відображається у мові. Внаслідок пізнавальної діяльності людина категоризує окремі ділянки ККС. ККС, відображена в голові людини, є досить складним явищем. Вона надзвичайно варіативна й мінлива. Водночас у ній є елементи спільності, які забезпечують взаєморозуміння людей. Процес мислення полягає в утворенні все нових зв'язків між різними уявленнями й поняттями.

До ідеї відображення людиною об'єктивної КС багато когнітологів ставляться скептично. У відповідь на цей скептицизм можна навести вислів О.С. Кубрякової: "... ми сприймаємо світ у тих перцептивних діапазонах, які визначаються біопрограмою людини, і, з одного боку, ми чуємо не всі звуки, не все можемо побачити або визначити на дотик.

А з іншого, навпаки, судимо про багато речей, аж ніяк не відомих нам через безпосереднє спостереження. Але якщо сприймати – значить активно здобувати інформацію із потоку енергії, що до нас надходить, і якщо процес переробки інформації з навколишнього світу сприяє дедалі глибшому розумінню світу й усього всесвіту, усе ж є підстави вважати, що ми пізнаємо світ у його онтологічній суті – світ, яким він є" [15, с. 7].

Під час дослідження проблеми відображення КС в людській мові доводиться виходити з такої тріади: навколишня дійсність, віддзеркалення цієї дійсності в мозку людини й відображення результатів цього віддзеркалення в мові. Мова певним чином відображає процес пізнання реальності людиною, а не копіює її. Первинна система репрезентації дає модель світу, засновану на чуттєвих даних, пам'яті, інтроспекції й зворотному зв'язку.

Вторинна система репрезентації дає таку модель, у якій світ і наші дії в ньому виражаються або потенційно можуть бути виражені словами. Це значить, що спочатку наше чуттєве сприйняття світу накладається на концептуальну репрезентацію, а потім вже ця концептуальна репрезентація накладається на репрезентацію мовну [12, с. 9].

Як справедливо зазначає О.Г. Почепцов, уявлення або відображення світу побудоване на принципі піків: відображення світу здійснюється шляхом відображення його піків. Іншими словами, відображенню підлягає не світ загалом, а лише його піки, тобто його складові, які здаються мовцеві найбільш важливими, найбільш релевантними, такими що найбільш повно характеризують світ [19, с. 111].

Даючи негативну оцінку гіпотезі лінгвістичної відносності, учені висловлюють думку, що будь-яка мова у своїй генезі є результатом відображення людиною навколишнього світу, а не є самодостатньою силою, що творить світ. Неоднакове членування позамовного континууму пояснюється відмінностями асоціацій і мовного матеріалу, що зберігся від колишніх епох [21, с. 76].

Таким чином, введення в категоріальний апарат лінгвістики понять КС, МКС, ККС обумовлене прагненням когнітологів і лінгвокогнітологів глибше досліджувати зв'язок між

мовою, свідомістю, мисленням і культурою. Роль МКС зводиться не тільки до означення субстратів ККС, але й до участі в структуризації знання.

Висновки. Необхідно зазначити, що, незважаючи на розмаїття поглядів з приводу сутності МКС і ККС, ми приходимо до думки, що кожна мова малює свою картину, яка зображує дійсність, трохи інакше, ніж це роблять інші мови і водночас передає певну інформацію про навколишній світ.

Важливо також зауважити, що вся проблематика когнітивної лінгвістики концентрується навколо її основних категорій, якими є КС, МКС, ККС та їх складниках і похідних, таких як: концепт, концептуалізація й категоризація. В перспективі важливо зосередитися на антро-етноцентричних параметрах МКС та ККС та особливостях категоризації й концептуалізації мовного простору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – С. 629–650.
2. Брутян Г. А. Язык и картина мира / Г. А. Брутян // Научные доклады высшей школы. Философские науки. – М., 1973. – № 1. – С. 108–111.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая ; [перевод с английского; отв. ред. М.А. Кронгауз ; вступ. статья Е.В. Падучевой]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Гак В. Г. Лексическое значение / В. Г. Гак // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – [2-е изд.]. – М. : Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 261–263.
5. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт ; [пер. с нем. под ред. и с предисл. Н. В. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
6. Жайворонок В. В. Проблема концептуальной картины світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народов Причерноморья. – № 32. – 2002. – С. 51–53.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.
8. Касевич В. Б. Язык и знание / В. Б. Касевич // Язык и структура знания / [отв. ред. Р. М. Фрумкина ; ИЯ АН СССР]. – М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1990. – С. 8–25.
9. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 101 с.
10. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский; [отв. ред. А. М. Шахнарович ; предисл. С.И. Мельник и А. М. Шахнаровича]. – [2-е изд., доп.]. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 128 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
11. Коровкин М. М. Созидющее сознание : от мира вещей к миру слов (когниция, номинация, коммуникация) / М.М. Коровкин // Когнитивные аспекты языкового значения : межвуз. сб. науч. трудов. – Иркутск : ИГЛУ, 1997. – С. 17–28.
12. Кравченко А. В. Проблема языкового значения как проблема представления знаний / А. В. Кравченко // Когнитивные аспекты языкового значения : межвуз. сб. науч. трудов. – Иркутск : ИГЛУ, 1997. – С. 3–16.
13. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 114 с.
14. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 158 с.
15. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова // РАН. Институт языкознания. – М. : Наука, 1997. – 329 с.
16. Кубрякова Е. С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективации в языке) / Е. С. Кубрякова // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1999. – № 5–6. – Т. 58. – С. 3–12.
17. Огуй О. Д. Мовна та концептуальна картини світу : Огляд проблеми та пошук перспективи // Іноземна філологія. – Львів : ЛНУ, 2012. – Вип. 117. – С. 3–35.
18. Павиленис Р. И. Проблема смысла / Р. И. Павиленис // Современный логико-философский анализ языка. – М. : Мысль, 1983. – 286 с.
19. Почепцов О. Г. Языковая ментальность : способ представления мира / О. Г. Почепцов // ВЯ. – 1990. – № 6. – С. 110–122.
20. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова, В. Н. Телия, А. А. Уфимцева; отв.ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
21. Серебренников Б. А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1983. – 320 с.
22. Чейф У. Л. Память и вербализация прошлого опыта / У. Л. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Радуга, 1983. – Вып. XII. – С. 35–73.
23. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е.С. Яковлева. – М. : Языки русской культуры, 1994. – 344 с.

REFERENCES

1. Apresyan, Yu.D. (1993) Deixis v leksike i grammatike i naivnaya model mira. [Deixis in Lexis and Grammar and Naive Model of the World] / Selected papers. – Moscow : Yazyki russkoy kultury.

2. Brutyan, G. A (1973) Yazyk i kartina mira [Language and Worldview]/ Nauchnye doklady vyshey shkoly. Filosofskie nauki. No 1 – P. 108–111.
3. Wierzbicka, A. (1996) Yazyk. Kultura. Poznanie [Language. Culture. Cognition]–Moscow : Russkie slovari.
4. Gak, V.G. (1998) Leksicheskoye znachenie [Lexical Meaning]/ Bolshoy entsyklopedicheskiy slovar. – Moscow : Bolshaya rossiyskaya entsyklopedia. – P. 261–263.
5. Humboldt, W. (1985) Yazyk i filosofiya kultury [Language and philosophy of Culture]. – Moscow : Progress.
6. Zhayvoronok, V.V. (2002) Problema kontseptualnoy kartyny svitu ta movnoho yiyi vidobrazhennya [The Problem of Conceptual Worldview and Its Linguistic Reflection] / Kultura narodov prichernomorya. – No 32. – P.51–53.
7. Karaulov, Yu. N. (1987) Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost' [Russian Language and Language Personality] – Moscow : Nauka.
8. Kasevich, V.V. (1990) Yazyk i znanie [Language and Knowledge]. – Moscow ; Institut yazykoznanania AN SSSR. – P. 8–25.
9. Kolshanskiy, G.V. (1990) Obyektivnaya kartina mira v poznanie i yazyke [Objective Worldview in Cognition and Language]. – Moscow ; Nauka.
10. Kolshanskiy G.V. (2005) Obyektivnaya kartina mira v poznanie i yazyke [Objective Worldview in Cognition and Language]. – Moscow : Editorial.
11. Korovkin, M.M. (1997) Sozidayushcheye soznanie : ot mira veschey k miru slov (kognitsia, nominatsia, kommunirftsia) [The Creative Consciousness : From the World of Things to the World of Words (Cognition, Nomination, Communication)] // Kognitivnye aspekty yazykovogo znaxhenia. – Irkutsk : IGLU. – P. 17–28.
12. Kravchenko, A.V. (1997) Problema yazykovogo znachenia kak problema predstavlenia znaniy [The Problem of Linguistic Meaning as a Problem of Knowledge Presentation] // Kognitivnye aspekty yazykovogo znaxhenia. – Irkutsk : IGLU. – P.3–16.
13. Kubryakova, E.S. (1978) Chasti rechi v onomasiologicheskoy osveschenii [Parts of Speech in Onomasiological Aspect]. – Moscow : Nauka.
14. Kubryakova, E.S. (1986) Nominativnyi aspekt rechevoy deyatel'nosti [Nominative Aspect of Speech Activity]. – Moscow : Nauka.
15. Kubryakova, E.S. (1997) Chasti rechi s kognitivnoy tochki zrenia [Parts of Speech From Cognitive Point of View] – Moscow : Nauka.
16. Kubryakova, E.S. (1999) Semantika v kognitivnoy lingvistike (o kontsepte konteynera i formah ego obyektivatsii v yazyke [Semantics of Cognitive Linguistics (on a concept of container and forms of its objectivization in language)]. – Izvestiya AN , No 5–6. – Vol. 58. –P.3–12.
17. Ogui, O.D. (2012) Movna ta kontseptualna kartyny svitu : ohlyad problemy ta poshuk perspektyvy [Language and Conceptual Worldview : Issue Survey and Search for Perspective]. – Inozemna Filologia, Vyp.117. – Lviv :LNU. – P. 3–35.
18. Pavilenis, R.I. (1983) Problema smysla [The Problem of Sense] – Moscow : Mysl.
19. Pocheptsov, O. G. (1990) yazykovaya mentalnost ; sposob predstavlenia mira [Linguistic Mentality : The Way of World Presentation] – Voprosy yazykoznanania, No 6. – 110–122.
20. Rol chelovecheskogo faktora v yazyke. Yazyk i kartina mira [The Role of Human Factor in Language. Language and Worldview] eds. Serebrennikov B.A. et al. – Moscow : Nauka.
21. Serebrennikov, B.A. (1983) O materalisticheskoy podhode k yavleniyam yazyka [On Materialistic Approach to Language Phenomena] – Moscow : Nauka.
22. Chafe, W.L. (1983) Pamyat i verbalizatsiya proshlogo opyta [Memory and Verbalization of Past Experience] / Novoe v zarubezhnoy lingvistike, Vyp.12. – Moscow : Raduga. – P. 35–73.
23. Yakovleva, E.S. (1994) Fragmenty russkoy yazykovoy kartiny mira (modeli prostranstva, vremeni i vospriyatiya) [Fragments of Russian Worldview (Models of Space, Time, and Perception)]. – Moscow : Yazyki russkoy kultury.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Бялик – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лексична семантика, когнітивна лінгвістика, переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Vasyl Bialyk – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Communicative Linguistics and Translation at Chernivtsi National University.

Scientific interests : lexical semantics, cognitive linguistics, translation.

УДК 81'364:81'255.4:811

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ «СВОГО» Й «ЧУЖОГО» В НІМЕЦЬКОМУ КОНЦЕПТІ SCHADENFREUDE ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЗЛОВТІХА: НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Костянтин МІЗІН (Переяслав-Хмельницький, Україна)

e-mail: kmizin@i.ua

МІЗІН Костянтин. ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ «СВОГО» Й «ЧУЖОГО» В НІМЕЦЬКОМУ КОНЦЕПТІ SCHADENFREUDE ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЗЛОВТІХА: НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Пропонована стаття присвячена встановленню культуроспецифічних смислів німецького концепту SCHADENFREUDE і українського ЗЛОВТІХА, урахувавши умовний поділ емоційного світу німців та українців на осі «свій – чужий». Аналіз об'єктивації цих концептів на основі зразків публіцистичного дискурсу, представленого в німецькому й українському мовних корпусах, виявив, що німецький концепт SCHADENFREUDE містить не лише негативні, але й позитивні смисли, оскільки він, на відміну від українського концепту ЗЛОВТІХА, який наповнюють виключно негативні смисли, передає позитивні смисли стимулювання особистості (суб'єкта зловтіхи) та соціальної змагальності.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, лінгвокультура, емоція, зловтіха, заздрість, опозиція «свій – чужий».

MIZIN Kostiantyn. PECULIARITIES OF OBJECTIFICATION OF «OWN» & «STRANGE» IN THE GERMAN CONCEPT SCHADENFREUDE AND UKRAINIAN ZLOVTIHA: GERMAN AND UKRAINIAN PARALLELS

This article studies specific cultural meanings of the German concept SCHADENFREUDE and Ukrainian ЗЛОВТІХА, taking into account conditional division of Germans' and Ukrainians' emotional worlds on the axis «own – strange». The analysis of objectification of these concepts, based on the publicistic discourse examples, presented in the German and Ukrainian language corpora, shows that the German concept SCHADENFREUDE contains both negative and positive meanings because it, unlike the Ukrainian concept ЗЛОВТІХА, which only denotes negative meanings, expresses positive meanings of stimulating an individual (a subject of malevolence) and social competition. This creates prerequisites for ambivalent perception of this concept in the German linguo-society.

This is, obviously, related to the fact that one of the main features that researchers find about the German national characteristics is their irresistible love for perfectionism (vs. perfection) (linguo-cultural concept PERFEKTION) that activates the individual's energy for overcoming superiority (vs. supremacy) of «strange» by improving their internal capacity – physical, mental, creative etc. For this reason, the Germans' emotion of malevolence is not as absolutely «destructive» as it is found in the Ukrainians. A representative of the German linguo-culture does not wait for the moment when a «stranger» experiences a misfortune to enjoy it. Instead, superiority (vs. supremacy) of «strange» motivates Germans to work harder, learn more, be better organized because it allows them to be superior (vs. supreme) than a «strange». Whereas Ukrainian linguo-society is characterized by a «destructive» type of malevolence. This malevolence is «devastating» for both subject and object of malevolence (actions against the latter to hurt out of the principle «Nobody will have it if I don't»), and for the Ukrainian community in general, as malevolence among Ukrainian politicians threatens even the nation-building process that is not only «strange» but also «own». Here, we have the principle that is clearly expressed by the paremia: Якщо у мене здохло теля, то нехай у сусіда корова здохне (comp. well known curse Щоб у сусіда хама згоріла!). As malevolence is a complex emotion activated by envy and increased by jealousy and greed, in the Ukrainian malevolence these emotions are particularly distinct; they destroy all around both «strange» and «own». This is possibly to be considered as a feature of Ukrainian mentality.

Keywords: linguo-cultural concept, linguo-culture, emotion, malevolence, envy, axis «own – strange».

Lisa: Dad, do you know what schadenfreude is?

Homer (sarcastically): No, I do not know what schadenfreude is. Please tell me because I'm dying to know.

Lisa: It's a German word for shameful joy, taking pleasure in the suffering of others.

Сімпсони, епізод «Коли Фландерс збанкрутував» (When Flanders Failed) [за: 14].

Постановка проблеми. Для лінгвокультурології, як і для зіставної лінгвокультурології, у руслі якої виконується пропонована розвідка, однією з базових категорій є архетипна опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ». Релевантність цієї категорії фактично для всіх зіставно-лінгвокультурологічних студій є безсумнівною, оскільки «це протиставлення, у різних іпостасях, пронизує всю культуру та є одним із головних концептів будь-якого колективного, масового, народного, національного світовідчуття» [5, с. 126]. Тому категорія «СВІЙ – ЧУЖИЙ» належить до тих категорій, які визначають існування людини.

Це пов'язано з тим, що поділ світу на своїх і чужих є результатом процесу усвідомлення людиною своєї ідентичності та свого місця у світі. В основі процесу самоідентифікації лежить найдавніше архетипне протиставлення себе та всього, що належить до «свого кола», тому, що знаходиться за межами цього кола. Об'єкт ідентифікується суб'єктом як «чужий» за широким спектром ознак: по-перше, це «не свій» (не родич, не друг, не інтимний партнер, не близька людина і под.); по-друге, це той, хто має протилежні погляди та інтереси, незрозуміле й чуже світосприйняття, незвичну поведінку та ворожі наміри. «Чужий» (vs. «чуже») споконвічно асоціюється з невідомістю, невизначеністю, хаосом, злом, загрозою,

ворожістю тощо. З огляду на це як зовнішній (об'єктивний), так і внутрішній (ідеальний) світ індивідуальна vs. колективна свідомість апіорі наділяє експліцитними vs. імпліцитними смислами «свого» й «чужого».

Концепти німецької концептосфери також поділяються за когнітивною ознакою «свій – чужий». Так, внутрішній світ німців організований на протиставленні «свого» (рідне, затишне, безпечне, визначене, зрозуміле і под.) до «екзистенційної незахищеності» (А. Вежбицька) – концепту *ANGST* та його смислових корелятів. Саме таке відчуття перманентної незахищеності викликає непереборне тяжіння німців до створення атмосфери упевненості, що ґрунтується на знанні того, що може відбутися (трапитися), а також на потребі в певних чітких обрисах близького майбутнього. Це актуалізувало в кінці ХХ століття такі опозиційні до *ANGST* концепти, як *ORDNUNG* (порядок) та *ZUVERLÄSSIGKEIT* (надійність) [6, с. 30]. Не менш важливими в цьому сенсі є для німецькомовного етносу і концепти *SICHERHEIT* (безпека, упевненість) та *GEBORGENHEIT* (захищеність).

Одним із тих концептів, який містить водночас і смисли «свого», і смисли «чужого», є німецький лінгвокультурний концепт *SCHADENFREUDE*, оскільки емоція зловтіхи активує щодо «свого», тобто щодо суб'єкта зловтіхи, радість, а щодо «чужого», тобто щодо об'єкта зловтіхи, злість, нетерпимість, заздрість, ревнивість і под. Цей концепт представники англomовного світу вважають виключно німецьким, тому часто його навіть не перекладають, надаючи йому статусу етноунікального. Утім, у попередніх моїх розвідках [див., напр.: 4] було доведено, що унікальність цього концепту є умовною, бо він актуальний для багатьох європейських лінгвокультур, зокрема для української.

Однак при встановленні концептів-корелятів у різних лінгвосоціумах, як віддаленоспоріднених, так і споріднених, завжди виникає проблема визначення рівня їхньої еквівалентності. Мова йде про наявність культуроспецифічних смислів у будь-якому лінгвокультурному концепті. З цієї точки зору навіть у споріднених лінгвокультурах не може бути концептів, які містили б ідентичні смисли, тобто мали б смислову еквівалентність, оскільки концептосфера будь-якого народу розбудовується на тих глибинних (архетипних) смислах, які з часом трансформуються в риси національного характеру відповідного народу, що визначає поведінку, менталітет і ментальність його представників. Так, емоційний світ німців і українців представлений базовими концептами *INNERLICHKEIT* («1) внутрішня (потаємна) сутність; внутрішнє життя; 2) душевність, щиросердність») та *KORDOCENTRICHKEIT*, які певною мірою «накладаються» чи не на кожен емоційний концепт у цих лінгвокультурах. Це означає, що будь-яка емоція представників німецького чи українського мовних етносів містить відповідно частинку «*Innerlichkeit*» або «кордоцентричності», що створює передумови виникнення лінгвокультурної специфічності навіть у базових емоціях.

Мета статті. З огляду на викладене вище метою пропонованої статті є встановлення культуроспецифічних смислів концепту *SCHADENFREUDE*, урахувавши біполярність емоційного світу німців на осі «свій – чужий». Контрастним тлом слугує український концепт *ЗЛОВТІХА* (саме це ім'я українського концепту є, на мою думку, коректнішим, ніж *злорадство*, оскільки воно відрізняється від *злорадства* певною етномаркованістю, хоча етимологи припускають, що *зловтіха* є нічим іншим, як калька з російської [1, т. 2, с. 267]; тому в цьому дослідженні лексема *злорадство* є позначенням-дублетом до лексеми *зловтіха*, функціонуючи з останньою паралельно), а фактичним матеріалом – публіцистичний дискурс, представлений у німецькому й українському мовних корпусах [2; 8].

Виклад основного матеріалу. Людині властиве почуття емпатії, тобто співпереживання за інших людей, особливо близьких їй. І оскільки емоційний світ людини перманентно прагне до балансу на шкалі «позитив – негатив», це означає, що кожній позитивній емоції протиставляється негативна. У цьому сенсі протилежною (полярною) до емпатії є емоція зловтіхи (злорадості). Така організація емоційного світу людини лежить в основі її природи, оскільки негативні емоції є реакціями на зовнішні подразники, які загрожують її «єго» або її існуванню взагалі. Ці емоційні реакції допомагали вижити як первісній людині, так і допомагають утвердитися в соціумі сучасній. При цьому негативні

емоції, наприклад заздрість, жадібність або гордість, можуть мати і позитивний – стимулювальний – бік, сприяючи людському прогресу [3, с. 11].

Стимулювальну природу має і зловтіха. Але ця стимулювальність має більшою мірою пасивно-споглядальний характер, оскільки заздрість, жадібність, ревнивість та низка інших негативних емоцій активують відповідну їм частину емоційного світу людини, переважно негативну, що створює своєрідний емоційний стан, який стимулює захисну поведінку індивіда – пасивну або активну. Пасивність – внутрішня замкненість – часто призводить до того, що негативна емоція «роз’їдає» людину зсередини, натомість активність має або руйнівний, або змагальний характер: руйнівна активність може бути спрямована на фізичне усунення зовнішніх подразників (заподіяння фізичного болю людині або навіть її вбивство), змагальна – це стимул для активування внутрішнього потенціалу людини з метою покращення свого соціального статусу vs. соціальної ролі.

У цьому контексті злорадість не несе відкритих загроз від суб’єкта до об’єкта злорадості, бо вона має вичікувальний характер, а її обов’язковою умовою є певний «провал (невдача, нещастя і под.)» об’єкта злорадості. Водночас їй властива функція компенсації, яка може спровокувати, відповідно, стимулювальну vs. змагальну функції, які несуть, як правило, позитив як для індивіда, так і для тих, хто його оточує. Через функції компенсації та змагання психологи розглядають природу зловтіхи крізь призму антагоністичної гри «zero-sum», концепція якої запропонована ще в середині минулого століття [див. 15]. Суть її полягає в тому, що виграш (удача) vs. програш (невдача) «чужого» індивіда повністю трансформується у власний – «свій» – виграш (удачу) vs. програш (невдачу), тому зловтіха завжди присутня на спортивних змаганнях [див. детальніше: 13]. Оскільки людина апіорі є частиною певного колективу, то виграш vs. програш «чужого» або «чужих» може актуалізувати в ній зловтіху не лише щодо її власної персони, але й щодо тієї групи, з якою вона себе ідентифікує [див., напр.: 9; 11]. Таку зловтіху можна простежувати і у спорті, і в політиці, і в бізнесі, де програш «чужої» команди (партії-конкурента, фірми-конкурента) викликає радість за «свою», напр.: нім. *Bei aller Schadenfreude, die ich für den Absturz der SPD empfinde, hoffe ich, dass die Sozialdemokraten die Opposition gut führen und die AfD in die Schranken weisen werden*; укр. Ними він змушує ханатися за голову своє оточення і ніяковіти іноземні делегації, дає приводи для зловтіхи опонентам.

Психологи висловлюють також думку, що емоції злорадства передують емоція заздрості, тобто остання активує першу [10; 12, с. 539]. Як і заздрість, зла радість виникає на ґрунті соціальної несправедливості та вищості (vs. першості) «чужого» (напр.: *Er scheint überhaupt keine Emotionen zu haben – von ironischem Zynismus und arroganter Schadenfreude mal abgesehen; Die Schadenfreude rührt daher, dass der nach außen fast demütig agierende Scholz parteiintern nicht selten arrogant auftritt*), породжуючи душевний біль, досаду, образу, фрустрацію, ненависть, страждання, ворожість, нелюбов, огиду і под. Відповідно, вона тісно пов’язана з цими емоціями, напр.: нім. *In der SPD sprechen sie über Scholz in einer Mischung aus Ärger, Frust und Schadenfreude; Dahinter stecken Resignation, Schadenfreude oder Desinteresse, Gier, Aggression oder Mordlust*; укр. Лихо, на жаль, множить і зневіру, і зловтіху; І якщо ми вирішили усе ж таки стояти до кінця, то мусимо також вирішити й інше: що в обложеному місті не може бути місця розбрату і крадійству, міжетнічній метушні, націоналістичній злобі, егоїзму, ниттю та зловтісі. В українському лінгвосоціумі актуальним є зв’язок концепту ЗЛОВТІХА з концептами ЗАЗДРІСТЬ, ЖАЛЬ та СПІВЧУТТЯ, напр.: Історія з «нехорошою квартирою» (блискуче було в Булгакова визначення) не викликала у мене ні розгубленості, ні зловтіхи, ні заздрості до фігуранта, ні співчуття до нього; Фотографії поранених бійців – закривавлених, зі страшними опіками і травмами, які поширюються в Інтернеті та деяких ЗМІ, не лише викликають співчуття (в деякого зловтіху), а й посилюють тривогу, сіють паніку та безнадію; Обивателі із змішаним почуттям жалю й зловтіхи поглядали на затягнутих у чорну форму міліціонерів [...].

Утім, заздрість, якщо вона не «біла», – це суцільна душевна мука без будь-якої надії на щось позитивне, зокрема й радість. Тому зловтіха є не такою болючою для індивіда, бо вона завжди викривляє опцію останнього в такий спосіб, що йому здається, ніби у «чужого» більші фінансові проблеми, гірше здоров’я, хворі родичі, нижчий рівень інтелекту тощо. З

огляду на це в німецькому й українському лінгвосоціумах існує уявлення, що переживання злорадості є водночас втіхою для людини, яка заспокоює душу останньої, напр.: нім. *Wer die Feministinnen noch nie mochte, kann sich jetzt angesichts der gefährlichen neuen Weltlage noch eine Weile lang mit Schadenfreude trösten*; укр. Ціле його роздразнене нутро зворохобилося, але zarazом відчув він велике вдоволення і несказанну злорадість. Тому ця емоція вважається «своєю» (рідною, теплою, близькою тощо), оскільки вона виникає лише в тому випадку, коли «свою» душу втішає нещастя «чужого», що, власне, і є тим моментом, який відрізняє її від заздрості.

Як німці, так і українці вважають, що злорадість властива не їм особисто, а комусь «чужому» – сусіду, гостям, недругам, конкурентам тощо, напр.: нім. *In den Augen der anderen Gäste bemerkt Lindner Schadenfreude*; укр. Не повинно залишатися місця зловтісі, коли здійснюються напади на редакції «не своїх» газет або телеканалів; Не слід забувати, що Україна примудрялася проводити найрізноманітніші зовнішньополітичні маневри під гаслом євроінтеграції, чим викликала глибокий подив у наших партнерів і зловтіху в недругів. «Чужим» може бути і хтонічна vs. міфічна істота, яка апіорі перебуває за межею «свого», напр.: *Ingrid Brodnig: Richtige Trolle treibt die Schadenfreude: Sie freuen sich, wenn sie andere so richtig zur Weißglut oder in die Verzweiflung treiben können*.

У німецькому лінгвосоціумі існує переконання, що злорадство не є специфічною рисою виключно німецького національного характеру, напр.: *Manche meinen, Schadenfreude sei eine spezifisch deutsche Emotion, aber das stimmt nicht ganz*. При цьому німці наділяють злорадістю представників і тих етносів, у мові яких навіть немає позначення для цієї емоції, напр.: *Und nach dem Aus gegen den AS Monaco in der Champions League klang bei vielen englischen Fußballanalysten eine Haltung durch, die man auch in ihrer Sprache mit der deutschen Vokabel «schadenfreude» beschreibt; Ihre Schadenfreude sagt weniger über die Deutschen aus als über die Briten*. Натомість українці визнають, що зловтіха є поширеним явищем в українській лінгвокультурі, напр.: *Тож для початку треба відмовитися від нашої внутрішньої зловтіхи, вдоволеного потирання долонь – мовляв, як ми їх*.

Зловтіха, як і будь-яка інша емоція, має зовнішнє (фізичне) вираження:

1) вона легко розпізнається на обличчі «чужого», напр.: *Er bot ihr (mit sichtlicher Schadenfreude) eine Kopie des Labour-Wahlprogramms an*;

2) її дуже важко приховати, напр.: нім. *Bei den Populisten hier in Deutschland dagegen unverhohlene Schadenfreude, nach dem Motto: «Das ist auch eure Niederlage» – und mit «eure» sind die Vertreter der wohlhabenden liberalen Mitte angesprochen; Mit kaum verhohlener Schadenfreude hat man denn auch die Initiatorinnen der Anti-Belästigungs-Kampagne #aufschrei zur Rede gestellt, was sie, die Gutmenschen, denn nun zum Sexismus von Ausländern zu sagen hätten*; укр. В Москві ж рішення альянсу про відновлення політичних контактів у рамках Ради Росія – НАТО коментували з неприхованою зловтіхою.

3) як і заздрості, їй властивий особливий – «косий» – погляд, напр.: *Sie erinnert an die schräge Schadenfreude von Linken und Kemalisten, als es nach dem Putsch den Anhängern von Fethullah Gülen an den Kragen ging*.

Прикметно, що зловтіха має не лише фенотипне вираження, але й створює відповідну ситуацію, напр.: *Als der Neonazi Richard Spencer bei Trumps Amtseinführung von einem vertummten Unbekannten eine Faust ins Gesicht bekam, wurde der Clip, ständig neu gemixt, mit allen erdenklichen Songs untermalt, auf YouTube zur Ikone der Schadenfreude*.

Як відомо, емоціям властиво «наповнювати» людину зсередини, що створює асоціації зловтіхи з рідиною або газом, напр.: *Als Beweis gelten einige Tweets des ehemaligen Weltklassepielers und heutigen Präsidenten des Polnischen Fußballverbands, in denen er sich am Abend der Parlamentswahlen 2015 voller Schadenfreude über das Ergebnis eines PO-Politikers äußert*. У німецькій лінгвокультурі актуальною є когнітивна метафора «ЗЛОВТІХА – це РІДИНА», напр.: *Gigabyteweise Schadenfreude ergoss sich im Internet über Ronaldo*.

Перманентне зловтішання призводить до того, що ця емоція може набувати і більш стійких форм – емоційного стану або почуття, напр.: *Erste Frage: «Wie stark sind die Gefühle (z.B. Freude, Schadenfreude, Trauer, Angst oder Wut), die die Meldung in dir auslöst?»*.

Як у німецькій, так і українській лінгвокультурах існує стереотип, що емоція зловтіхи особливою мірою властива представникам мас-медіа, напр.: нім. *Auch über das Bewusstsein, dass man für gute Texte Geld bezahlen muss, während man Schadenfreude und Schmähungen an jeder Ecke kostenlos hinterhergeworfen bekommt, verfügen am ehesten Journalisten*; укр. *Тим часом, про що з виразною зловтіхою писали ЗМІ, статус «інвалідів» усього за одну лише половину квітня отримали тисячі дітей [...]*.

При всьому своєму негативі німецька зловтіха може бути і справедливою, напр.: *Oft scheint es dabei, als stünden uns auf der Skala der Anteilnahme nur die Extreme zur Verfügung: hunderttausendfaches Mitgefühl und bedingungslose Solidarisierung oder eben großer Zorn, gemischt mit gerechter Schadenfreude*. Тому не дивно, що зловтішання сприймається німцями більш природно – просто як одна із примітивних реакцій співпереживання. Відповідно, у цьому сенсі вона ні чим не відрізняється від співчуття чи допитливості, напр.: *Den sogenannten Moderatoren fällt dabei die Aufgabe zu, primitivste Reaktionen (Mitleid, Schadenfreude, Neugier) darzustellen und die Zuschauer so auf ein gemeinsames «empathisches» Empfinden zu verpflichten*.

На відміну від української ЗЛОВТІХИ, яку об'єктивують виключно негативні смисли, німецький концепт SCHADENFREUDE може містити і позитивні смисли (наприклад, стимулювання творчої енергії індивіда), напр.: *Schadenfreude ist noch immer ein kräftiger Motor menschlicher Schaffenskraft [...]*; *Schadenfreude tut eben wirklich gut*. Це пов'язано з тим, що успіхи «чужого» (його вищість, першість) стимулюють життєвий потенціал (розумову vs. фізичну діяльність) самого суб'єкта зловтішання. Натомість в українців той, хто зловтішається, сам сприймається як невдаха, напр.: *Історію не пишуть ті, хто здатні лише зловтішатися, критикувати і розповідати про чужі помилки*.

Нині гострою проблемою для українців є гуртування навколо «свого». Мова йде про збереження державності та національних цінностей, а також єдність у питанні національної самоідентифікації. Усе це, як демонструють події російсько-української війни, можна швидко втратити. А однією з рис українського національного характеру, яка несе розбрат в українську спільноту, є злорадість, яка бачить «чужого» в кожному українцеві. Тому подолання такої злорадості вважається пріоритетом як у суспільстві, так і в українському політикумі, напр.: *Компроміс, який нарешті дозволив би основним політичним партіям виступати єдиним фронтом із захисту інтересів та авторитету країни на міжнародній арені, а не робити дрібні «капості» й не кляузничати одне на одного, зловтішаючись, коли якийсь стратегічний партнер чи міжнародна організація таврують країну, як це нерідко бувало досі; Щоб утримати Одесу, що сусідить із Придністров'ям, Одесу, яка зловтішається, обурюється, засмучується і страждає від «життя по-новому», потрібна згода між політичними силами й місцевими елітами; Я б хотів, щоб всі сьогодні об'єднувалися навколо, а не зловтішалися*.

Висновки. У пропонованій статті встановлено культуроспецифічні смисли німецького концепту SCHADENFREUDE і українського ЗЛОВТІХА, урахувавши умовний поділ емоційного світу німців та українців на осі «свій – чужий». Аналіз об'єктивності цих концептів на основі зразків публіцистичного дискурсу, представленого в німецькому й українському мовних корпусах, виявив, що німецький концепт SCHADENFREUDE містить не лише негативні, але й позитивні смисли, оскільки він, на відміну від українського концепту ЗЛОВТІХА, який наповнюють виключно негативні смисли, передає позитивні смисли стимулювання особистості (суб'єкта зловтіхи) та соціальної змагальності, що створює передумови для амбівалентного сприйняття цього концепту в німецькому лінгвосоціумі.

Це пов'язано, очевидно, з тим, що однією з головних рис німецького національного характеру дослідники називають непереборне тяжіння до перфекціонізму (vs. перфектності) [див. про лінгвокультурний концепт PERFEKTION, напр.: 7, с. 25], що активує енергію індивіда на здолаття вищості (vs. першості) «чужого» шляхом удосконалення свого внутрішнього потенціалу – фізичного, розумового, творчого тощо. Тому в німців емоція зловтішання не має такого абсолютного «руйнівного» характеру, як це простежуємо в українців. Представник німецької лінгвокультури не вичікує того моменту, коли з «чужим»

трапляється нещастя, щоб отримати задоволення від цього. Навпаки, вищість (vs. першість) «чужого» є для німця стимулом, щоб більше працювати, більше навчатися, краще самоорганізуватися, бо це дасть змогу стати вищим (vs. першим) щодо «чужого». Натомість в українському лінгвосоціумі домінує «руйнівний» тип злорадості. Така злорадість є «руйнівною» як для суб'єкта та об'єкта злорадості (активні дії стосовно останнього, щоб нашкодити йому за принципом «Немає в мене, не буде і в нього»), так і для української спільноти в цілому, оскільки зловтішання у середовищі українського політикуму несе загрозу навіть самому процесу націєтворення, тобто не лише «чужому», але й «своєму». Тут діє принцип, який чітко висвітлює паремія *Якщо у мене здохло теля, то нехай у сусіда корова здохне* (пор. відоме прокляття *Щоб у сусіда хата згоріла!*). І оскільки зловтіха є складною емоцією, яку активує заздрість, а підсилюють жадібність і ревнивість, то в українській зловтісі ці емоції є особливо чітко вираженими, знищуючи не тільки все «чуже» навколо, але і «своє». Це вже можна вважати, імовірно, особливістю українського менталітету.

Прикро, що злиття заздрості, жадібності та зловтіхи створило в сучасному українському суспільстві такий феномен, як УКРАЇНСЬКА ЖАБА, що об'єктивується, як правило, за допомогою усталеного вже словосполучення *жаба давить*. Цій «жабі», яка «давить» і «чужих», і «своїх», ставлять навіть пам'ятники в українських містах, зокрема в Бердянську. Тут 17 жовтня 2007 р. було відкрито пам'ятник «українській жабі»: жаба з сигарою, двома мобільними телефонами, пачкою банкнот і масивним золотим ланцюгом сидить на головах чотирьох людей – чоловіка, жінки, старого та дитини. Вона служить наочним уособленням фрази *жаба давить*, символізуючи той факт, що останнім часом згадані вище емоції є актуальними серед представників усіх верств українського суспільства та всіх вікових груп. Прикметно, що такої «жаби» немає в німецькій лінгвокультурі, хай би як не «роздували» антропологи, лінгвокультурологи, соціологи та психологи позірну унікальність німецького лінгвокультурного концепту SCHADENFREUDE.

Перспективу цієї статті вбачаю в подальшому встановленні кола німецьких етноунікальних vs. лінгвоспецифічних концептів для визначення своєрідного «контуру» німецької концептосфери.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / [редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1985. – 570 с.
2. Лінгвістичний портал. – Режим доступу: <http://www.mova.info/>
3. Мизин К.И. Изменение ценностных приоритетов в современных европейских лингвокультурах: морально-этический концепт ГОРДОСТЬ / К.И. Мизин // Opera Slavica. – 2018. – Ročník XXVIII, číslo 4. – S. 5–33.
4. Мізін К.І. Пошук лінгвоспецифічності мовних одиниць у контрастивних студіях: методологічні принципи / К. І. Мізін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. праць. – Одеса: МГУ, 2016. – Вип. 25. – С. 123–128.
5. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М.: Акад. проект, 2001. – 990 с.
6. Bausinger H. Typisch deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen? / H. Bausinger. – München: C.H. Beck Verlag, 2005. – 176 S.
7. Deutschland in den Augen der Welt. – Eschborn; Bonn: GIZ AgenZ, 2015. – 114 S.
8. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. – Режим доступу: <http://www.dwds.de/ressourcen/korpora/>
9. Hogg M.A. Social Psychology / M.A. Hogg, G.M. Vaughan. – L.: Prentice Hall, 2002. – 749 p.
10. Powell C.A.J. Schadenfreude caused by an envied person's pair / C.A.J. Powell, R.H. Smith, D.R. Schurtz // Envy: Theory and Research. – N.Y.: Oxford University Press, 2008. – P. 148–166.
11. Reid S.A. Uncertainty Reduction, Self-enhancement, and Ingroup Identification / S.A. Reid, M.A. Hogg // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2005. – Vol. 31. – P. 804–817.
12. Smith R. Exploring the When and Why of Schadenfreude / R.H. Smith, C.A.J. Powell, D.J.Y. Combs, D.R. Schurtz // Social and Personality Psychology Compass. – 2009. – Vol. 3 (4). – P. 530–546.
13. St. John W. Rammer Jammer Yellow Hammer / St. W. John. – N.Y.: Crown, 2004. – 288 p.
14. Vitti J. When Flanders Failed [Television series episode] / J. Vitti, J. Reardon // The Simpsons, Season 3, Episode 3. – N.Y.: Fox Broadcasting Company, 1991.
15. Von Newmann J. Theory of Games and Economic Behavior / J. Von Newmann, O. Morgenstern. – Princeton: Princeton University Press, 1944. – 776 p.

REFERENCES

1. Mel'nychuk, O.S. (Red.). (1985). Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy. [Etymological Dictionary of Ukrainian] (T. 2). Kyiv: Naukova dumka.
2. Linhvistychnyy portal [Linguistic Portal]. (2018). Retrieved from <http://www.mova.info/>

3. Mizin, K.I. (2018). *Izmenenie tsennostnykh prioritetov v sovremennykh evropeyskikh lingvokul'turakh: moral'no-eticheskiy kontsept HORDOST'* [The Changes of Value Priorities in Modern European Linguo-cultures: the Moral and Ethical Concept of PRIDE]. *Opera Slavica*, 18 (4), 5-33.
4. Mizin, K.I. (2016). *Poshuk linhvospetsyficnosti movnykh odynts' u kontrastyvnykh studiyakh: metodolohichni pryntsypy* [Seeking Linguistic-specific of Language Units in Contrastive Studies: Methodological Principles]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [International Humanitarian University Herald. Philology], 25, 123-128.
5. Stepanov, Yu.S. (2001). *Konstanty: Slovar' russkoy kul'tury* [Constants: Dictionary of Russian Culture]. Moskva: Akademicheskii proekt.
6. Bausinger, H. (2005). *Typisch deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen?* München: C.H. Beck Verlag.
7. *Deutschland in den Augen der Welt*. (2015). Eschborn/Bonn: GIZ AgenZ.
8. *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*. (2018). Retrieved from <http://www.dwds.de/ressourcen/korpora/>
9. Hogg, M.A., Vaughan, G.M. (2002). *Social Psychology*. London: Prentice Hall.
10. Powell, C.A.J., Smith, R.H., Schurtz, D.R. (2008). *Envy: Theory and Research*. In R. Smith (Ed.), *Schadenfreude caused by an envied person's pair* (pp. 148-166). New York: Oxford University Press.
11. Reid, S.A., Hogg, M.A. (2005). *Uncertainty Reduction, Self-enhancement, and Ingroup Identification*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 804-817.
12. Smith, R., Powell, C.A.J., Combs, D.J.Y., Schurtz D.R. (2009). *Exploring the When and Why of Schadenfreude*. *Social and Personality Psychology Compass*, 3 (4), 530-546.
13. St. John, W. (2004). *Rammer Jammer Yellow Hammer*. New York: Crown.
14. Vitti, J., Reardon, J. (1991). *When Flanders Failed* [Television series episode]. In *The Simpsons*, Season 3, Episode 3. – New York: Fox Broadcasting Company.
15. Von Neumann, J., Morgenstern, O. (1944). *Theory of Games and Economic Behavior*. – Princeton, NJ: Princeton University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Костянтин Мізін – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Наукові інтереси: зіставна лінгвокультурологія, фразеологія, зіставна концептологія, когнітивна лінгвістика, зіставне мовознавство.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kostiantyn Mizin – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Foreign Philology, Translation and Teaching Methodology at Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

Scientific interests: contrastive linguoculturology, phraseology, contrastive conceptology, cognitive linguistics, contrastive linguistics.

УДК 81'272.004

COLOUR SPECTRUM IN THE ECONOMICS DISCOURSE

Valery MYKHAYLENKO (Ivano-Frankivsk Ukraine)

e-mail: valerymykhaylenko@i.ua

МИХАЙЛЕНКО Валерій. КОЛЬОРОВИЙ СПЕКТР В ЕКОНОМІЧНОМУ ДІСКУРСІ

Стаття присвячена дослідженню номінацій кольору в дискурсі економіки – їхню фізичну, лексичну та прагматичну функціональну семантику в мультимодальних контекстах. Аналіз мультимодальних контекстів свідчить про наявність певної моделі, яка співвідносить колір з подією або об'єктом. Наприклад, спочатку Black Friday "Чорна п'ятниця" означала фінансову кризу в країні, що і зареєстровано в фінансовому дискурсі, проте, у глобальній англійській вона позначена як "вдалий день для покупок". Такий семантичний пересув сприяє розвитку зазначеної фрази як маркера культурної універсалиї.

Ключові слова: кольорономінації, лексичне значення, функціональна семантика, семантичний пересув, контекст, дискурс.

MYKHAYLENKO Valery. COLOUR SPECTRUM IN THE ECONOMICS DISCOURSE

The present paper addresses the colour nominations in the discourse of economics. Our research is focused on the functional semantics of the colour nominations used in the Economics discourse. Colour theories create a logical structure for colour. Sir Isaac Newton developed the first circular diagram of colours in 1666 (Britannica). Since then, scientists and artists have studied and designed numerous variations of this concept. Colour is a function of the human visual system, and is not an intrinsic property. The fact is that objects don't **have** a color, they give off light that *appears to be* a color. Spectral power distributions exist in the physical world, but color exists only in the mind of the beholder. The functions of the colour retrieved from the text fragments representing the discourse of economics – physical, lexical and pragmatic are investigated in the multimodal contexts. The multimodal analysis of contexts reveals evidence of an emergent schema that relates the colour to a specific event or object, for instance, once Black Friday stood for the financial crisis of the country, as it is registered in the financial discourse, though, in the current Global English it came to label a great shopping day and the semantic shift has facilitated the phrase to develop as a marker of a cultural universal.

Key words: color nomination, lexical meaning, functional semantics, semantic shift, context, discourse.

THEORETICAL GROUNDING. The colour theory encompasses a multitude of definitions, concepts and design applications in various fields of science, however, there are three basic categories of colour theory that are logical and useful: the color wheel, color harmony, and the context of how colors are used.

We will focus our research on the functional semantics of the colour nominations used in the Economics discourse [see professional: 2]. Colour theories create a logical structure for colour. Sir Isaac Newton developed the first circular diagram of colours in 1666 (Britannica). Since then, scientists and artists have studied and designed numerous variations of this concept. Colour is a function of the human visual system, and is not an intrinsic property. Colour terms are widely used both literally and metaphorically in different language genres, and they may also reflect cultural identities of the language user. This paper takes a corpus-driven approach to compare colour terms in Economics Discourse. Steeped in history throughout many cultures, certain colours are associated with particular feelings and emotions that are still very relevant in modern design. Colours can affect how we feel subconsciously. The fact is that objects don't have a color, they give off light that *appears to be* a color. Spectral power distributions exist in the physical world, but color exists only in the mind of the beholder.

Primary colours are red, yellow and blue used in paint and pigments. In traditional colour theory, all other colours are derived from these 3 hues. Secondary colours are green, orange and purple formed by mixing the primary colours. And tertiary colours are yellow-orange, red-orange, red-purple, blue-purple, blue-green and yellow-green formed by mixing a primary and a secondary colour. Accordingly, the hue is a two word name, such as blue-green, red-violet, and yellow-orange.

Colour terms are widely used both literally and metaphorically in different language genres, and they may also reflect cultural identities of the language user. This paper takes a corpus-driven approach to compare colour terms in Economics [see 12]. Steeped in history throughout many cultures, certain colours are associated with particular feelings and emotions that are still very relevant in modern design. Colours can affect how we feel subconsciously [7, p. 7-175.]

A number of studies have investigated the metaphors in discourse of economics [3]. G.Lakeoff & M.Johnson admit that 'metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action' [11, p. 3]. Writers and speakers use metaphor to express abstract, difficult-to talk-about concepts in terms of concrete entities which are easier to understand [11]. Cognitive linguistics provides a framework within which metaphors can be described and understood. A specific aim is the cognitive analysis of linguistic metaphors to make inferences about underlying conceptual metaphors which are then used to make inferences about thought [4, p. 18]

2.0. CORPUS ANALYSIS. Corpus linguistics is the study of language in context. Nowadays, the corpus is considered the default resource for almost anyone working in linguistics [see 6]. W. Teubert writes that 'introspection can claim credence without verification through real language data' [18, p. 1]. The authentic data analyses enables the description of words in terms of collocation, colligation, semantic prosody and semantic preference in an attempt to uncover the patterns of word co-occurrence and reveal meaning in context. The British Finance Corpus (BNC-F) comprises of 284 files of commerce and finance domains in the British National Corpus. The BNC-F has a total of 7,462,591 tokens, with 48.4% taken from published books, others from regional and national newspapers, specialist periodicals and journals, published and unpublished letters and memoranda and other business related texts [12, p. 14]. The feeling behind meaning of the colors sees hues grouped into two main groups commonly known as warm colors and cool colors. Li Lan, and Gregory Lucy used a corpus-driven approach to compare colour terms in business English between Hong Kong and the United Kingdom [12]. They employed two specialized corpora were chosen for analysis: a Hong Kong finance corpus (HK-F) and the financial texts from the British National Corpus (BNC-F), each comprising approximately seven million words. Their discussion focuses on eight basic colour words: *black, white, green, red, yellow, blue, brown* and *grey*. All eight colours were used literally and metaphorically in both corpora but quantitative and qualitative differences were apparent. Colour words appeared more frequently overall in the BNC-F than in the HK-F with the exception of yellow but more often as metaphors in the HK-F with the exception of red. Some previous research has considered cross-linguistic and cross-cultural differences. Black and Ennis (2001) compared the metaphorical language between English and Spanish financial news reports during the 1997 stock market crash. Broadly speaking, their findings emphasized similarities between the two languages. For example, the economy is conceptualized as an organism, market movements as physical movements and sharp downward

market movements as natural disasters. The ratios of literal to metaphoric use of colour terms showed large variation between colours and corpora.

Our research is based on Berlin and Kay's (1969) cognitive analysis of colour [1] and Li Lan, and Gregory Lucys' contrastive study of colour nominations in Business English in the UK and Hong Kong contexts [12], we chose *black, blue, brown, green, grey, orange, pink, red, white, yellow* retrieved from Investopedia, one of the best-known sources of financial information on the Internet. The website serves as a resource for investors, consumers, financial professionals, and students who seek guidance or information on various topics. and, for analysis. We would like to admit that in the professional discourse (Economics) these colour names are used metaphorically. Berlin and Kay (1969) propose eleven basic categories of colour in English. They also argue that there is a highly consistent order with which cultures identify and name basic colours [1]. Black, white and red are universal colour terms, and the most common in world languages [11, p. 14-15]. We shall start with the physical characteristic of the retrieved colour names

2.1. Physical characteristics of the colour names used in the Discourse of Economics.

Black not a color, it is a shade, in physics, we call something "black" when it does not reflect any of the incident light. However, all black bodies radiate. *Blue* is one of the three primary colours of pigments in traditional colour theory, as well as in the RGB colour model. It lies between violet and green on the spectrum of visible light. The eye perceives blue when observing light with a dominant wavelength between approximately 450 and 495 nanometres. *Brown* in physics may cover a wide range of the visible spectrum. As a colour of low intensity, brown is a tertiary colour: a mix of the three subtractive primary colours. Composite adjectives are used such as red brown, yellowish brown, dark brown or light brown. *Green* a function of the human visual system, and is not an intrinsic property. Objects don't have a colour, they give off light that appears to be a colour. Spectral power distributions exist in the physical world, but colour exists only in the mind of the beholder. *Grey* requires a mix of wavelengths that stimulate the three types more or less equally. So do *black* (very little stimulation) and *white* (more). It is an intermediate colour between *black* and *white*. It is a neutral or achromatic colour, meaning literally that it is a colour "without colour." *Orange* is a secondary colour, meaning that to create its tone, you must mix two primary colours. And those primary colours that make orange are *red* and *yellow*. *Pink* is created by the blending of the colours *red* and *white*. *Red* is a colour whose hue resembles that of blood or of the ruby or is that of the long-wave extreme of the visible spectrum. *White* is the blending of all colours and is a colour. Technically, pure *white* is the absence of colour. In other words, you can't mix colours to create *white*. Therefore, *white* is the absence of colour in the strictest sense of the definition. *Yellow* is the color between orange and green on the spectrum of visible light. It is evoked by light with a dominant wavelength of roughly 570–590 nm. It is a primary colour in subtractive colour systems, used in painting or colour printing

2.2. Etymological analysis of colour names used in the Discourse of Economics. The etymological analysis reveals the origin of the following items and considers the dynamics of their lexical meaning (Oxford Dictionary of English Etymology).

Old English *blæc* "absolutely dark, absorbing all light, the colour of soot or coal," from Proto-Germanic **blakaz* "burned" (see also Old Norse *blakkr* "dark," Old High German *blah* "black," Swedish *bläck* "ink," Dutch *blaken* "to burn")/ They all developed from from PIE **bhleg-* "to burn, gleam, shine, flash" (see also Greek *phlegein* "to burn, scorch" and Latin *flagrare* "to blaze, glow, burn"), from root **bhel-* (1) "to shine, flash, burn". The regular OE word for "black" was *sweart* (see *swart*). We must admit that OE "blac" of a person meant fair; someone devoid of colour, similar to the word "blanc" which still means *white* or *fair person*. In ME it was spelt as "blaec" same thing as the modern word "black", though at that time, around 1051 AD, it still meant a fair skin, or so-called *white person*. According to OED: "In ME it is often doubtful whether *blac, blak, blake*, means 'black, dark,' or 'pale, colourless, wan, livid,' i.e. it also meant *dark-skinned people* in OE [14, 169]. *Blue* is" the colour of the clear sky" registered in c. 1300, *bleu, blwe*, etc., "sky-coloured," also "livid, lead-coloured," from OF *blo, bleu* "pale, pallid, wan, light-coloured; blond; discolored; blue, blue-gray." It came from Frankish **blao* or some other Germanic source, from P-G **blawaz* (source also of OIE *blaw*, Old Saxon and OHG *blao*, Danish *blaa*, Sw *ble*, Old Frisian *blau*, Middle Dutch *bla*, Dutch *blauw*, German *blau* "blue"). In

Old English poetry *blue* is non-existent but one case. OE *hæwen* was used to express "blue". The Modern English *brown* developed from OE *brun* "dark, dusky," developing a definite colour component only in 13c., from Proto-Germanic **brunaz* (see also Old Norse *brunn*, Danish *brun*, Old Frisian and OHG *brun*, Dutch *bruin*, German *braun*), from PIE root **bher-* "bright; brown." Modern English *green* comes from Old English *grene*, Northumbrian *groene* "green, of the colour of living plants," also figurative, of a plant, "freshly cut," of wood, "unseasoned" earlier *groeni*, from Proto-Germanic **gr̥fni-* (source also of Old Saxon *grani*, Old Frisian *grene*, Old Norse *gr̥enn*, Danish *grun*, Dutch *groen*, Old High German *gruoni*, German *grün*, from PIE root **ghre-* "grow" (see *grass*), c. 1200 as it meant "covered with grass or foliage" and from early 14c. of fruit or vegetables, "unripe, immature;" and of persons, "of tender age, youthful, immature, inexperienced," hence "gullible, immature with regard to judgment" (c. 1600). From mid-13c. in reference to the skin or complexion of one sick. Modern English *gray* developed from OE *græg* "gray" (Mercian *grei*), from Proto-Germanic **grewa-* "gray" (source also of Old Norse *grar*, Old Frisian *gre*, Middle Dutch *gra*, Dutch *graw*, OHG *grao*, German *grau*), with no certain connections outside Germanic, for instance, French *gris*, Spanish *gris*, Italian *grigio*, Medieval Latin *griseus* are Germanic loan-words. *Orange* is registered c. 1300, in reference to the fruit, from Old French *orange*, *orenge* (12c., Modern French *orange*), from Medieval Latin *pomum de orange*, from Italian *arancia*, originally *narancia* (Venetian *naranza*), alteration of Arabic *naranj*, from Persian *narang*, from Sanskrit *naranga-s* "orange tree," a word of uncertain origin. *Pink* is registered in 1570s, common name of *Dianthus*, a garden plant of various colors, of unknown origin. Its use for "pale rose color" first recorded 1733 (*pink-coloured* is recorded from 1680s), from one of the colours of the flowers. The plant name is perhaps from *pink* (v.) via notion of "perforated" petals, or from Dutch *pink* "small" (see *pinkie*), from the term *pinck oogen* "half-closed eyes," literally "small eyes," which was borrowed into English (1570s). Modern English *red* comes from OE *read* "red" (*Pastoral Care*, 870) from Proto-Germanic **rauthan* (see also Old Norse *raupr*, Danish *rud*, Old Saxon *rod*, Old Frisian *rad*, Middle Dutch *root*, Dutch *rood*, German *rot*, Gothic *rauios*), from PIE root **reudh-* "red, ruddy," the only color for which a definite common PIE root word has been. Modern English *white* comes from OE *hwit* "bright, radiant; clear, fair," also as a noun (see separate entry), from Proto-Germanic **hweit-* (see also Old Saxon and Old Frisian *hwit*, Old Norse *hvit*, Dutch *wit*, OHG *hwiz*, German *weiß*, Gothic *hveits*), from PIE **kweid-o-*, suffixed form of root **kweit-* "white; to shine" (source also of Sanskrit *svetaḥ* "white;" Old Church Slavonic *sviteti* "to shine," *svetu* "light;" Lithuanian *šviesti* "to shine," *švaityti* "to brighten"). Modern English *yellow* comes from OE *geolu*, *geolwe*, "yellow," from Proto-Germanic **gelwaz* (source also of Old Saxon, Old High German *gelo*, Middle Dutch *ghele*, Dutch *geel*, Middle High German *gel*, German *gelb*, Old Norse *gulr*, Swedish *gul* "yellow"), from PIE root **ghel-* (2) "to shine," with derivatives denoting "green" and "yellow" (see also Greek *khloros* "greenish-yellow," Latin *helvus* "yellowish," OE *geolu* "yellow" (c.900).

2.3. The definitional analysis of colour name lexical meaning used in the Discourse of Economics. The decomposition of the lexical meaning of the word is based on the dictionary entry definition which was given to it by the conventional social context. And when we return the word *back* to its context, in our case, the discourse of economics we can avoid its interpretation.

In Global (non-professional) English *black* is actually the lack of colour. It covers, hides and implies that there is a barrier. *Black* refers to a race of people; dark in colour, deep or low register, black culture, dressed in black, soiled, no light, sinister (Collins; Merriam-Webster). *Blue* is the colour of the shade of the sea and the sky, *blue eyes*, *blue hands with cold*, *wearing blue*, *low in spirits*, *sadness*, *blues in music* and *blue states in election* (Cambridge; Merriam-Webster). *Brown* is the colour of some things, (Cambridge; Merriam-Webster (Cambridge; Merriam-Webster). Primarily, it is the colour of the earth. This colour relates to things that are natural and simple. *Green* is the colour of plants, foliage, fields, youthful, fresh, not trained, pale in appearance, (Cambridge; Merriam-Webster). *Grey* is the colour of eyes, hair (of aged), clothing, dull, gloomy (weather), boring (Cambridge; Merriam-Webster). *Orange* is the colour of the fruits evergreen citrus trees, (Cambridge; Merriam-Webster). *Pink* is the colour of clothing, flowers (Cambridge; Merriam-Webster). *Red* is the colour of the flushed with anger or embarrassment, clothing, hair,

glowing, bloodshot, (Cambridge; Merriam-Webster). White is the colour of milk, snow, free from colour, relating to, white people or their culture, passionate (white fury), pale face (Cambridge; Merriam-Webster). Yellow is the colour of aged, sick, autumn leaves, flowers, sensational or scandalous, mean and cowardly, and belonging to a race (Cambridge; Merriam-Webster).

Most of definitions reflect the physical characteristics of the colours

2.4. Functional semantics of the colour names used in the Discourse of Economics. The analysis of the components of the colour name lexical meaning verbalized in various registers of Economics discourse highlights the ways of their metaphorization [3, p.115]. Metaphor is principally a way of conceiving of one thing in terms of another, and its primary function is understanding [11, p. 5; 16, p. 112]. In the Economics discourse the colour names reveal various components which are not registered in the Global English [10, p. 395]. For instance, *black* in the *black economy* phrase refers to the illegal activities, it is a segment of a country's economic activity that is derived from sources that fall outside of the country's rules and regulations regarding commerce. Accordingly *black money* is money which is earned through any illegal activity controlled by country regulations. Here is the component of *illegal* actualized in the given context. *Black* in the *black knight* phrase reveals the component *hostile* while *white* in the *white knight* actualizes the component *friendly*. When a company is facing a hostile takeover bid, a *white knight* may make a friendly takeover offer that enables the target company to avoid the hostile takeover. *Black in the Black Monday* phrase refers to the finance crisis in 1987, 1998 and in 2015, and more recently the 'flash crash.' *Black Friday* in 1869, *Black Wednesday* in 1992 refer to various type of crises in the US and the UK. Although in the accounting *black* in *in the black* "solvent, in profit" reveals the component 'profit'. On the contrary *red in the red* realizes the negative component of 'loss.' See also *Black Box Model* In It, *Black Days*, *Black filled candlesticks*, *Black hollow candlesticks*. As for *Black Friday* in the Shopping discourse where *black* realizes the positive component, see the phenomenon of metonymism [15].

Blue in a *blue chip* phrase realizes the component "successful." It is a nationally recognized, well-established, and financially sound company. Blue chip companies are known to weather downturns and operate profitably in the face of adverse economic conditions. See also *Blue Month* is a month during which there is the greatest trading activity in derivatives trading. *Blue* is used frequently to refer to entities of value, worth or status. In economics *blue chip stocks* are shares of a well-established company with stable earnings, *blue ribbon* means something excellent, *blue ribbon event* means the most highly valued. *Blue chips* originally referred to the blue counters used in poker, which have the highest. And *blue* in the *Blue Book* phrase actualizes the component of 'information. Many metaphorical expressions incorporating *blue* derive from the metonymic link between blue and the sky or heaven.

Brown has no trace in Trim's cultural colour web indicating it bears limited connotational meaning. The literal use of brown is to modify colours of different commodities such as *bags*, *shows*, *bread*. Only two expressions can be regarded as metaphoric: *brown goods* and *brown majority*. The former refers to home electronic appliance for entertainment, and the latter is a euphemism for black people [12, p. 21-22]. *Brown field investment*, also referred to as "brownfield" is when a company or government entity purchases or leases existing production facilities to launch a new production activity. The alternative to this is a green field investment, in which a new plant is constructed.

Green in the *Green Monday* phrase realizes the component of *healthy*. It is a retail term for the second Monday in December, one of the most lucrative days for retail companies. *Green marketing* consists of marketing products and services based on environmental factors or awareness.

Grey has a low metaphoric use in the Economics corpus. Grey can both actualizes negative and positive components. The *grey market* refers to goods which have been manufactured by or with the consent of the brand owner, but are sold outside of the brand owner's approved distribution channels – which can be perfectly legal. In the securities markets, the *grey market* is a market where a company's shares are traded, usually before they are issued in an initial public offering (IPO). *A Gray Knight* is a friendlier alternative to a hostile *black knight* in corporate takeover situations where a *white knight* cannot make a deal.

Orange in the phrase *The Orange Book* actualizes the component *approval*. It is a list of drugs that the U.S. Food and Drug Administration (FDA) has approved as both safe and effective.

Pink in the phrase *Pink sheets* realizes the component of *information*. These are daily publications compiled by the National Quotation Bureau with bid and ask prices of over-the-counter (OTC) stocks, including the market makers who trade them [10, p 395].

Red realizes various components due to the contexts for instance, *deficit* in the phrase *to be in the red* and a variety of other meanings, in the phrase *red ink* realizes the component *danger* or the component of *bureaucracy* in the *red tape*, or the component *misleading* in *red herring*, or a *red flag* realizes the component of *problematic*, or profit in a company, or in *Red chips* red refers to the Hong Kong company based in Mainland China that incorporated internationally and listed on the Hong Kong Stock Exchange [12, p. 18-19].

White in *white squire* and *white knight* realizes the component of *friendly* (a friendly takeover company). It can also actualize negative components of *sliding*, *tension* (*a white-knuckle day*), *costly* but *useless* (*a white elephant*), cover-up (*white wash*). And also the neutral component of *information* in the phrase *a white paper* is an informational document, issued by a company or not-for-profit organization, to promote or highlight the features of a solution, product, or service.

Yellow in the phrase *a yellow knight* reveals the component *compliance*. It is a company that was planning a hostile takeover attempt, but backs out of it and instead proposes a merger of equals with the target company. *Yellow* is the only colour term that has a higher frequency in the Hong Kong corpus than in the British corpus

“The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another” [5, p. 149; 16, p 112]. Steinvall writes that technically, metaphor has been described as the mapping of one domain onto another [9, p. 147]. Originally, colour terms organize the the colour domain. Due to the multimodal contexts the colour terms undergo metaphorization and can penetrate into other domains.

FINDINGS AND PERSPECTIVES. The language of the Professionals depends upon their job and work culture. Corpus linguistics is the study of authentic language in context. It enables claims about language use to be made from real-life data rather than relying on intuitions which are unreliable [18, p. 1] or on data that is experimentally elicited in psycholinguistic studies and which may be atypical.

There is no physical significance in colour names. It's all a matter of culture and culture depends on where you live, what century it is., professional discourse you speak and what you feel [17, p. P. 347]. A given wave of light has the same frequency no matter who is viewing it, but the person perceiving the colour will label it a word appropriate to their culture.

Colour terms are used metaphorically [20, p.1-11] to enhance the imaginability and clarity of language. In Economics discourse [19, p. 131], many linguistic metaphors incorporating colour terms are so frequent that they join the Global English [5; 8, p.149]. As a cognitive tool, metaphors are cross-domain mappings [see 13]. Mappings can project the source domain inference patterns onto the target domain inference patterns.

REFERENCES

1. Berlin, B., Kay, P. (1969). Basic colours terms: Their universality and evolution. Berkeley: University of California Press. [in English].
2. Bhatia, Vijay, Bremner, Stephen. (2014). The Routledge Handbook of Language and Professional Communication. London / New York: Routledge. [in English].
3. Boers, F., Demecheleer, M. (1997). A Few Metaphorical Models in Economic Discourse. ESP Journal. P.115-130. [in English].
4. Cameron, Lynn, Graham, Low. (1999). Researching-and-Appling-Metaphor. Cambridge: CUP. [in English].
5. Charteris-Black, J. (2000). Metaphor and vocabulary teaching in ESP economics. ESP Journal. Vol. 19. P. 149-165. [in English].
6. Cheng, Winnie. (2011). Exploring corpus linguistics: language in action. London / New York: Routledge. [in English].
7. Eco, U. (1980). How culture conditions the colours we see. / Ed. M. Blonsky. On Signs. Oxford: Basil Blackwell. P. 157-175. [in English].
8. Deignan, A. (2008). Corpus linguistic data and conceptual metaphor theory. / Ed. M. S.Zanotto et al. Confronting metaphor in use: An applied linguistic approach. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. P. 149-162. [in English].
9. Henderson, Willie. (1982). Metaphor in economics. Economics. P. 147-53. [in English].

10. Koller, Veronica. (2008). Not just a colour': pink as a gender and sexuality marker in visual communication. *Visual Communication*. Vol. 7(4)4. P. 395-423. [in English].
11. Lakoff, George, Johnson, Mark. (2003). *Metaphors we live by*. London: The University of Chicago Press. [in English].
12. Li, Lan, Gregory, Lucy. (2009). Colour metaphors in business discourse. /Ed. Vijay Bhatia et al. *Language for Professional Communication: Research, Practice and Training*. Hong Kong: The Hong Kong Polytechnic University. P. 11-24. [in English].
13. Mada, Stanca, Saftoui, Razvan. (2012). *Professional communication across languages and cultures*. Amsterdam/ Philadelphia: Benjamins. [in English].
14. Mead, W. E. (1899). Color in OE Poetry. *PMLA*. Vol. 14. No.2. P. 169-206. [in English].
15. Mykhaylenko, V. Semantic metamerism: Ethno-cultural aspect. (in print)
16. Skorczynska, Hanna, Pique, Jordi. (2005). A Corpus-based description of metaphorical marking patterns in scientific and popular business discourse. *Metaphorik*. Vol.9. P. 112-129. [in English].
17. Steinvall, Anders. (2007). Color and emotions in English. / Ed. R.E. MacLaury et al. *Anthropology of Color: Interdisciplinary multilevel modeling*. Amsterdam/ Philadelphia: Benjamins. P. 347-362. [in English].
18. Teubert, Wolfgang. (2005). My version of corpus linguistics. *International Journal of Corpus Linguistics*. Vol.10 (1). P. 1-13. [in English].
19. White, M. (2003). Metaphor and economics: the case of growth. *English for Specific Purposes*. Vol. 22(2). P. 131-151. [in English].
20. Warren, Beatrice. (2001). An Alternative account of the interpretation of referential metonymy and metaphor. *Working Papers in Linguistics*. Vol 1. P.1-11. [in English].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерій Михайленко – доктор філологічних наук, професор кафедри філології університету Короля Данила, Івано-Франківськ, Україна.

Наукові інтереси: когнітивна та історична семантика, перекладознавства.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Valery Mykhaylenko – D.Sc.(Philology), Professor, Department of Philology and Translation, King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Scientific interests: Cognitive and Historical Semantics, Translation Studies.

УДК 811.112.2'07

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НІМЕЧЧИНИ ПРОТЯГОМ VIII–XVII СТОЛІТЬ

Віра ШКОЛЯРЕНКО (Суми, Україна)

e-mail: vera.shkolyarenko@gmail.com

ШКОЛЯРЕНКО Віра. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НІМЕЧЧИНИ ПРОТЯГОМ VIII–XVII СТОЛІТЬ

У статті відзначається особлива роль національно-культурних чинників в процесі формування фразеологічного складу німецької мови протягом VIII–XVII століть; визначаються універсальні чинники, загальні для становлення фразеологізмів різних етапів розвитку, і специфічні, які залежать від рис німецької мови й особливих умов її історичного існування.

Ключові слова: фразеологічна картина світу, національно-культурні чинники.

SHKOLYARENKO Vira. NATIONAL-CULTURAL FACTORS RELEVANT FOR FORMATION OF PHRASEOLOGICAL WORLD REPRESENTATION OF GERMANY OF VIII-XVII CENTURIES

The article is closely connected with the definition of peculiarities of moral, social-historical and spiritual-cultural experience of the speakers of Old High German (OHD), Middle High German (MHG) and Early High German (EHG) languages as one of the most important extralingual fragment of reality. The usage of this approach can give a complete picture of national-cultural peculiarities of phraseological system of German of VIII-XVII centuries. National-cultural factors relevant for formation of phraseological world representation of OHD, MHD, EHD periods have been determined. The article is devoted to the linguocultural study of the formation of German phraseological units during VIII-XVII centuries. The paper suggests a new approach to the study of German phraseology from diachronic aspect of linguoculturology, which consists in identification of national-cultural factors relevant for the formation of phraseological world representation of Old High German, Middle High German and Early High German periods. The criteria for establishing the national-cultural specificity of phraseology have been defined. The experience of systematization of phraseological units in diachrony based on a system of images and values of a certain historical period have been described. Historical and genetic analyses of phraseological units have been determined.

Key words: phraseological world representation, national-cultural factors.

На повнокровний розвиток етнічної культури впливає багато чинників: історичний шлях народу, соціальні, економічні, природні умови та ін. При цьому національна культура повинна розглядатися як цілісна система, що включає і фольклорно-етнографічні прошарки, і внесок у неї різних верств населення протягом тривалого історичного розвитку, і вплив культури інших народів. Як основний компонент духовної культури, мова є необхідним засобом і умовою формування й еволюції інших компонентів культури. Дослідження

фразеологічного вираження картини світу давньоверхньонімецького (двн.), середньовісньонімецького (свн.) і ранньоновісньонімецького періодів нерозривно пов'язане із з'ясуванням особливостей морального, соціально-історичного й духовно-культурного досвіду носіїв двн., свн. і рнвн. мов як найважливішого екстралінгвального фрагмента дійсності, який по-своєму відображається в цілісній мовній картині світу кожного народу. Адекватність у систематичному описі досягається лише на основі визначення універсальних чинників, загальних для формування фразеологічного складу двн., свн. і рнвн. періодів, і специфічних, які залежать від рис конкретної мови й особливих умов її історичного існування.

У цьому зв'язку цікавими є, на нашу думку, аспекти дослідження міжкультурної комунікації, розроблені Ф.С. Бацевичем, тому що вони охоплюють не тільки різноманіття засобів мовного коду, а й комплекс проблем, пов'язаних з етнічними, соціальними, культурними, психологічними чинниками, тобто виявом усіх сторін фізичного й духовного життя етносу [1, с. 253]. З огляду на це виникає думка про необхідність встановлення на їхньому підґрунті чинників, що вплинули на процес формування фразеологічного складу німецької мови VIII–XVII століть.

Оскільки у роботі ми маємо справу з фразеологічною системою двн., свн. і рнвн. періодів, саме цей підхід дозволяє дістати необхідну інформацію з історичного мовного матеріалу, тлумачити тексти історично віддалених епох і відкривати нові способи систематизації мовних одиниць у їхній історичній динаміці. Найважливішими аспектами й одночасно об'єктами дослідження фразеологічного складу німецької мови VIII–XVII століть є: 1) аспекти, пов'язані з культурною традицією: типи світогляду; звичаї, обряди; побут; вірування; духовне життя, наука, мистецтво; 2) аспекти, пов'язані з соціальними чинниками: особливості суспільного устрою; соціальні норми, цінності; соціально значущі риси особистості; професійна діяльність; орієнтація людини в часі й просторі; 3) аспекти, пов'язані з етнопсихологією: результати освоєння людиною психічного світу; емоційні стани; риси характеру; 4) аспекти, пов'язані зі специфікою тезаурусної організації культурно-мовної спільноти: система традиційних образів, порівнянь; символічне вживання певних денотатів; 5) аспекти, які визначаються специфікою мови певної культурно-мовної спільноти: система стереотипів; система символів, еталонів, образів; етикетні форми.

Для того, щоб зрозуміти поведінку, культуру, а отже, й мову середньовісньонімецької людини, необхідно спробувати відтворити уявлення й цінності, властиві їй, виявити її звички свідомості, те, як вона оцінює дійсність, особливості її бачення світу. Одним словом, покладатися на ту модель світу, що склалася в конкретному історичному суспільстві. Середньовіччя – період історії від 5 століття (руйнування Римської імперії і Велике переселення народів) до епохи Відродження та Реформації (кінець 15 століття – початок 16 століття). Відповідно, виділяють і основні періоди: раннє середньовіччя (кінець V ст. – середина XI ст.); зріле середньовіччя (XI–XIII ст.); пізнє середньовіччя (XIV–XVI ст.).

Соціально-економічний лад середньовісньонімецької Німеччини схематично можна змалювати таким чином. Основою ранньофеодальної монархії Карла Великого (до середини IX ст.), в межах якої відбувався процес формування німецької народності, було сільське господарство. Спочатку всі землі належали королю. Він розподіляв їх між своїми васалами – феодалами (феод – назва наділу), які служили в його війську. Феодали, в свою чергу, наділяли землею селян, що виконували повинності (панщина, оброк). Встановлювалися складні взаємовідносини між кріпосними селянами і панами, а також всередині класу феодалів (принцип „васал мого васала – не мій васал”). Права й обов'язки васала відображено в усталених словосполученнях: васал повинен принести клятву (*eid geben, eid tuon, eid nemen*) [3, с. 37]; бути вірним господарю (*triuwe geben, triuwe gewinnen, ze triuwe komen, in triuwen stân, triuwe tragen, uf die triuwe nemen*) [3, с. 231].

Кожний феодал хотів розширити свої володіння, війни велися практично безперервно. У результаті королівська влада втрачала свої позиції, що призвело до роздрібненості. Селяни, яких пригноблювали, не припиняли боротьби в різних формах – від втечі в міста до великих селянських воєнних дій і повстань. Виникають самостійні міські комуни, вони стають

опорою королівської влади. З'являється новий клас – міська буржуазія (слово „буржуа” утворене від німецького *Burg* – фортеця, місто).

Для середньовічної культури характерні дві ключові відмітні ознаки: соціальна роздробленість і панівна роль релігії та церкви. Середньовічне суспільство складалося з безлічі соціальних прошарків. Людина за народженням належала до одного з них і практично не мала можливості змінити своє соціальне становище. З кожним таким станом були пов'язані своє коло політичних і майнових прав і обов'язків, наявність привілеїв або їх відсутність, специфічний уклад життя, навіть характер одягу. Існувала суворі ієрархія: два вищі стани (духовенство, феодала – землевласники), потім купецтво: *kaufmannschaft treiben*; ремісники: *das handwerk treiben*; *das handwerk tun*; *ein handwerk lernen*; селяни: *dorfvolk*, *ackerman*, *eigenman*. Досліджувані фразеологізми можна розподілити на ті, що використовувалися для іменування членів суспільства незалежно від їхнього соціального стану або окремих класів: *arm und reich*; *bürger und bawern*; *von edlem blut geboren sein* (так зверталися один до одного в листах герцога).

Лицарська культура розвивається в феодальному середовищі. Нечисленну еліту феодального класу утворювали найбільші землевласники – носії гучних титулів. Ці найбільш родовиті і благородні лицарі були на чолі своїх дружин, часом справжніх армій. Лицарі рангом нижче служили в цих дружинах зі своїми загонами, які з'являлись на перший поклик пана. На нижніх рівнях лицарської ієрархії знаходилися безземельні лицарі (*edelarm* „von Geburt und Gesinnung edel, aber dabei arm”). Багато з них мандрували, примикаючи до загонів тих або інших ватажків, стаючи найманцями, а нерідко і просто промишляли розбоєм. Це знайшло відображення у фразеологічних одиницях (ФО): *mit kriegem und rauben*; *mit mord und brant*; *ein großen raub nemen / bringen*.

Ідеальний лицар зобов'язаний володіти безліччю достоїнств. Він також сильний і хоробрий (*stark*, *eilend*), але має нові достоїнствами. Це – його духовні якості (*staete*, *die muot*, *güete*, що є також християнськими чеснотами); суспільно-цінні якості (*triuwe*, *mute*, *māze*, *höverscheit*); вірність і служіння церкві (*frum*). Він повинен був бути зовні красивий і привабливий. Тому спеціальна увага приділялася поставі, одягу, прикрасам. Наприклад, про приналежність до лицарського класу свідчать ФО: *zu dem schilt geboren sein*; *mit dem schielt und helm sterben*. Свою доблесть треба було весь час підтверджувати, і багато які лицарі знаходилися в постійному пошуку можливостей для цього. Організовувалися спеціальні лицарські турніри. У XI–XIII ст. виробилися правила лицарських поєдинків. В епоху розквіту лицарства *streit*, *zweigung*, *schlacht* und *stois* слугували назвами видів лицарських боїв на турнірах, згодом багато з них були поширені на іменування будь-яких воєнних дій.

Більшість населення середньовічної Європи складали селяни. Проте культуру феодалів, яких називали *adalkunni*, *edilesman*, *edilesfrouwa*, *adelriche*, буквально пронизує презирство до представників нижчого класу (*arme knehte* „Leibeigene”). Народна селянська культура послужила одним із найважливіших джерел прогресу середньовічної культури, який почався в XI ст. і вплинув на становлення міської культури. У XI ст. в Європі відбувається швидке зростання міст. Їх населення складалося з найрішучіших та найбунтівніших елементів суспільства: в міста втікали кріпаки, змінювали стиль життя деякі феодала, які особливо збідніли. Нові види занять – торгівля (*etw. zu pfennig machen*, *etw. umbs gelts willen tun*, *beczalunge tun*), ремесло (*das handwerk treiben*; *das handwerk tun*) – вимагали активності, обачності, породжували раціоналістичний підхід до життя. Городяни об'єднувалися в комуни (*eyn bruderschaft stiften*, *jmdn. in die bruderschaft nemen*), що мали органи самоврядування. Вони й очолювали боротьбу за звільнення від феодала або монастиря, на землях яких стояло місто. Ця боротьба вимагала героїчних зусиль і тривала досить довго, але увінчалася в результаті успіхом. Міста стали опорою королівської влади внаслідок утворення централізованих національних держав.

Важливим елементом підйому культури в XI–XIII ст. було розширення освіченості, поширення її за межі духовенства. Організація міського життя диктувала потребу в освічених людях (*buohlist habên*). Збільшується кількість шкіл, з'являються міські, єпископальні, а також приватні школи. Поступово виникає їхня спеціалізація.

Якісно новий етап у розвитку системи освіти виникнення вищих учбових закладів. У XII–XIII ст. виникають університети (від латинського *universum* – загальність, сукупність). Викладачі об'єднувалися в особливі організації – факультети. Учні – студенти (від латинського *studere* – старанно займатися) – слухали й записували лекції, брали участь в дискусіях.

Важливим періодом у розвитку німецької культури було Відродження. Він триває від останньої третини XIII століття до кінця XVI століття. Культура Відродження – це культура ранньобуржуазного суспільства, на формування якої значний вплив справила практика послідовного розвитку економіки середньовічних міст-держав, завдяки чому вже у XII–XV століттях відбувся перехід від середньовічних форм торгівлі й ремесел до ранньокапіталістичних форм організації життя.

Особливої уваги під час розгляду культурно-історичних процесів доби Відродження заслуговує позиція церкви, роль і значення якої порівняно із середньовіччям зменшилися, а сфера впливу почала поступово звужуватися. Гуманістична ідеологія Відродження руйнувала в Німеччині монополію католицької церкви й стимулювала появу ересі – складного феномена духовного життя Західної Європи в XI–XV століттях. Єресь – точка зору, яка спростовує релігійний догмат і є виявом „вільного розуму” щодо визначення й тлумачення релігійних настанов. У XI–XIII століттях поширилися так звані „бюргерські” ересі, ідеологія яких була відображенням соціального протесту нових, антифеодальних сил. „Бюргерські” ересі відбивають карнавальне світовідчуття, пов'язане з поняттям „перевернутий світ” (чорт – символ „перевертня”). Причина карнавальності – у специфіці епохи, для якої характерним є злам у свідомості людини, зумовлений переходом від догм середньовічного християнства до нового часу з його новими соціально-економічними відносинами. Правонаступником Донара – бога грому вважається німецький *Teufel*. Якщо на когось хотіли накликати неприємності, то вимовляли такі магичні слова: *Donners Blosken help!* У мові середньовіччя, як і в сучасній, є величезна кількість прокльонів. Про людину, яка зробила божевільні вчинки, говорили, що в неї вселився чорт: *der teufel hat jmdn. besessen; der teufel fart in jmdn.; der teufel führt jmdn. hin, mit dem teufel eins sein, sich dem teufel ergeben*. Гуманісти часто звертаються до двох іпостасей людської природи: чеснот і вад: *im Narrenbrei stecken; etw. nach dem Buchstaben verstehen*.

Економічний і політичний занепад міст, зміна напрямку торговельних шляхів призводять до занепаду культури Відродження й початку нового періоду культури – Реформації. Реформація – назва широкого суспільно-політичного руху, який на початку XVI століття охопив майже всю Європу, відіграв велику роль у становленні буржуазно-демократичних суспільств і створенні засад нової європейської культури.

Відродження й Реформація міцно пов'язані між собою, адже про необхідність реформувати церкву висловлювалися ще мислителі XIV–XV століть. Спрямована проти католицької церкви, Реформація досягає апогею в XVI столітті, коли в багатьох країнах Європи відбувся перехід до протестантської церкви. Видатним ідеологом реформаційного руху був Мартін Лютер (1483–1546 рр.) – засновник німецького протестантизму. Мартін Лютер вважав помилковим визнання церкви як єдиного посередника між Богом і людьми, він виступав проти зовнішньої обрядовості католицької церкви. Лютер різко критикував аморалізм тодішньої церкви, обстоював тезу про внутрішню релігійну свободу людини. Наприклад, виникнення прислів'я *Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang, der bleibt ein Narr sein Leben lang* приписується Мартіну Лютеру [4, с. 77]. Зі становленням протестантизму пов'язане й становлення нової етики, яка серед гуманітарних наук набуває особливого значення. В основі протестантської етики – повага до праці, життєвий аскетизм, акуратність, доброчесність, моральність. Так, Мартін Лютер наводить в своїх „Tischreden” (1546 р.) шванк „Was anders ist des Schulzen Kuh!”, у якому йдеться про бідного й багатого селянина. Віл багатого селянина вбив корову бідного селянина. Проте багач, ні в чому не розібравшись, став вимагати від бідняка 11 гульденів за вола. Коли ж бідняк назвав ціну власної корови (9 гульденів), у відповідь він почув: *Ja, Bauer! Das ist ganz was anders!* [4, с. 271–272].

Середньовічний образ світу починає руйнуватися вже в XV столітті, а в XVII столітті поступово окреслюється нова картина світу, у якій порядок віри поступається місцем

порядкові знання. У грандіозній картині середньовіччя, яка є наслідком наукової революції XVI–XVII ст., природа постає як гігантський механізм з власними законами, володарем якого є людина, оскільки вона наділена божественною душею. Так, у період розквіту середньовіччя, з одного боку, із посиленням соціальної диференціації в суспільстві, а також у контексті нових куртуазних відносин у німецькій літературі [2, с. 116] з'являється інтерес до людини як до особистості, а, отже, до її внутрішнього світу (душа, розум, інтелект) й емоційного життя (радість, горе, страждання, сум, біль, голод тощо). З іншого боку, також у зв'язку із зародженням і подальшим розквітом куртуазних відносин, відбувається переосмислення багатьох понять попередньої культурної епохи. Наприклад, поняття *êre* у двн. період уживалося насамперед у релігійній сфері: „шанування Бога, божественна велич” – *êre unde lîp*, у свн. період воно поширюється на суспільну й особисту сфери: суспільна значимість, визнання; внутрішня цінність: *êre unde guot*; *êre unde lop*; *êre unde prîs*; *êre unde ruom* [2, с. 118]. Поняття *nôt* споконвічно пов'язувалося з битвою або війною й мало значення „фізичне страждання, війна”: двн. *nôt habēn*, у свн. період відбувається розвиток значень цих слів, пов'язаних з правом – *nôtrēht* „Gerichtszwang”, із релігією – *nôtschranne* „gewaltsam enge Umschränkung”, із побутовими уявленнями – *hûsnôt* „was im Hause nötig ist”, щиросердечними переживаннями – *nôtklage* „Wehklage”. У рнвн. період компонент *Ehre* використовується в „приземлений” ситуації. Це свідчить про прояв народної сміхової культури в позначенні лестоців і підлесників (*Bei meiner Ehre!*). Особливо виразні такі контрасти на тлі класичного набору карнавальних образів XIV–XVII століть. Але ж ще два-три століття тому неможливо було б уявити собі *Ehre* у подібному контексті.

У рнвн. період усе відчутнішими стають прикмети нового часу: становлення нових економічних і соціальних відносин, що пов'язується з виникненням нового, III класу – буржуазії. Зміна способу життя, пов'язана із зародженням нових економічних відносин, визначила зміну напрямку думок, переоцінювання цінностей. Формуються нові орієнтири й моральні норми: прагнення торгівців до вигоди, готовність заради вигоди йти на ризик, економічна раціональність, мобільність, прагматична релігійність. Про це свідчать ФО: *kredit geweren, einen handel treiben, umbs gelts willen, jmds. gelt ligt zu gewinn und verlust, zu profyte komen*.

На порозі нового часу, коли відбувається поступовий перехід від пізнього середньовіччя до нових історичних, економічних і соціальних відносин, коли внаслідок цього втрачають свою актуальність, реальність багато явищ життя, у багатьох звичних словесних формулах спостерігається перехід від конкретного до переносного. У мовній свідомості вони сприймаються як образи, а не як реальна дійсність. Роль просвітителів, гуманістів, людей освіти, які знали свою мову у всіх її проявах, полягає в тому, що вони зібрали, зафіксували й залишили для наступних поколінь багато скарбів живої народної мови.

На основі проведеного в роботі аналізу виявлено національно-культурні чинники, релевантні для становлення фразеологічної картини світу двн., свн. і рнвн. періодів. Для двн. періоду – це язичницькі уявлення, спільні для носіїв індоєвропейських мов, соціальні відносини, професійна діяльність, риси характеру, почуття. Актуальними символами цієї епохи є позначення частин тіла, одягу, природних явищ, тваринного світу, понять часу і простору, продуктів, чисел. На формування фразеологічного складу свн. періоду найбільш вплинули такі чинники: культурні традиції, ритуал, етикет, особливості спілкування, соціальна орієнтованість, професійна діяльність, психологічний стан людини, лицарська культура, художня література. Значимими символами в цей період стали частини тіла, одяг, природа, тварини. До вирішальних чинників, релевантних для фразеотворення пізнього середньовіччя відносяться: німецька міфологія, давнє право й судочинство, селянські звичаї і селянське господарство, християнство, формування нових економічних відносин і деякі інші. Таким чином, можна встановити аспекти, які є універсальними при дослідженні становлення фразеологічної картини світу VIII–XVII століть. Вони є актуальними для кожного з досліджуваних періодів. До них відносяться міфологія, релігія, система стереотипів і символів, пов'язана з компонентами-соматизмами, позначеннями тварин.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Бацевич Ф. С. – Київ: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344 с.
2. Рахманова Н. И. Фразеология в контексте средневековой этики / Н. И. Рахманова // Реализация междисциплинарной парадигмы в различных типах текста. – Москва, 2002. – Вып. 465. – С. 116-127.
3. Lexer M. Mittelhochdeutsches Wörterbuch / Matthias Lexer. – Leipzig: S. Hirzel Verlag, 1974. – 504 S.
4. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: Digitale Bibliothek [Електронний ресурс] / Lutz Röhrich. – Berlin: Directmedia Publishing GmbH, 2000. – Bd. 42 (CD-ROM). – 7424 S. – Systemvoraussetzungen: PC ab 486; 16 Mb RAM; CD-ROM Windows 95/98/ME/NT/2000.

REFERENCES

1. Batsevych, F. S. (2004). Osnovy komunikativnoyi lnhvistyky. [Basics of communicative linguistics]. Kyiv: Vydavnychy tsestr „Akademiya”.
2. Rakhmanova, N. I. (2002). Frazheologiya v kontekste srednevekovoy etiki // Realizatsiya mezhdistsiplinarnoy paradigmy v razlichnykh tipakh teksta. [Phraseology in the context of medieval ethics // Implementation of interdisciplinary paradigm in various types of text]. Moscow.
3. Lexer, M. Mittelhochdeutsches Wörterbuch / Matthias Lexer. – Leipzig: S. Hirzel Verlag, 1974. – 504 S.
4. Röhrich, L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: Digitale Bibliothek [Електронний ресурс] / Lutz Röhrich. – Berlin: Directmedia Publishing GmbH, 2000. – Bd. 42 (CD-ROM). – 7424 S. – Systemvoraussetzungen: PC ab 486; 16 Mb RAM; CD-ROM Windows 95/98/ME/NT/2000.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Школярєнко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологічне дослідження становлення фразеологічної системи німецької мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Vira Shkolyarenko – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Germanic Philology at Sumy State Teachers' Training University named after A.S. Makarenko.

Scientific interests: linguocultural study of the formation of phraseological system of German.

УДК 811.111-26'373

МЕНТАЛЬНЕ ОМОВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНОГО СУДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗВ'ЯЗКИ “Є”

Ірина КОБЯКОВА (Суми, Україна)

e-mail: i.kobyakova@gf.sumdu.edu.ua

КОБЯКОВА Ірина. МЕНТАЛЬНЕ ОМОВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНОГО СУДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗВ'ЯЗКИ “Є”

Стаття присвячена дослідженню ментального омовлення концепту онтогносеологічного судження. Методологічною основою дослідження є розгляд проблематики з позицій сучасної когнітивно-дискурсивної парадигми та філософії мови. На тлі концепції функцій мови детально класифікація яких дається у статті, із урахуванням психолінгвістичних аспектів цих функцій сформульоване основне завдання дослідження – реконструкція на переломі метафізики і лінгвістики дієслова-зв'язки “Є”. Зв'язка має три функції: когезивну, асерційну та афірмативну.

Ключові слова: функції; когезія; асерція; афірмація; судження; абстрактне поняття

KOBYAKOVA Iryna. MENTALESE AS ONTOGNOSEOLOGICAL TREATMENT OF JUDGMENT

The present article analyses ontognoseological duality, linguistics and logical concept of being. The article deals with the reality and truth are rather complicated due to different interpretations of referent both in philosophy and in linguistics. The study was performed in line with the general linguistic and psycholinguistic research. Herein the actual, real existence of concrete object is sought after. Reality works in the existential judgment: “A exists”. Significant attention is been paid due to the basic understanding of existential reality, which is either explicitly affirmed or implicitly assumed. The essential moment of the judgment-sentence becomes apparent: it is the affirmation of existing reality, which is primarily given in an existential judgment. Hence – the essential cohesion, assertion and affirmation ideally go as a team with the verb to be. The copula verb is involved in the play on social and linguistic experience. Speech function is caused by corresponding thinking and is actualized in innovative speech-referents. Genuine function is the affirmation of the phenomena. The latter make it possible to verbalized real and analogical being. The analysis concludes as following: the meaning of the basic of a real notion of being is to emphasize an abstract idea in various endozones. The authors claim that the assertion of the concordance or discordance of judgmental cognition is adequately predicated. It presupposes that integrity of judgment-proposition is known as cohesion. The paper outlines identifies ways of studying cohesion, the results of which will be valid to predict future vectors of development of modern languages.

Key words: function; cohesion; assertion; affirmation; judgment; notion abstraction; existential reality.

Загальним місцем є постулат синергії мовознавства та філософії. Але якою має бути їх кооперація? Повне поглинання науки про мову філософією, чи, навпаки, зведення всієї цінності філософських досліджень виключно до філософії мови, як це ми бачимо у Е.Кассіра, Ч. Пірса чи Л. Вітгенштейна із цілою плеядою мислителів англійської аналітичної філософії, що справляють неабиякий вплив і на сучасних філологів?

Мова, думка і буття утворюють нероздільну цілість, і філософське осягнення людської мови може бути зрозумілим лише в контексті буття, думки і мови. Мова, її ціннісний сенс, предмет і функція були традиційно зв'язані з філософією, оскільки спочатку не розділялись і не диференціювались обумовлені у пізнанні царини буття, мислі та мови. Адже в залежності від того, що є предметом пізнання, підкреслювалась сама предметність, у той час як останні дві царини підпорядковувались тому, що у філософії на той час визнавалось за головний предмет аналізу: буття, думка чи знаково-символічний устрій мови. Коли філософи зосереджували свою увагу на дослідженні буття, то це не перешкоджало людській думці розв'язувати проблематику структур пізнання та усвідомлювати роль природньої мови в системі розуміння світу: існує бо натуральний перехід від буття до пізнання, а від нього – до мови.

Пізнання дійсності не перешкоджає здійсненню рефлексії над пізнавальними структурами і характером самої мови. Коли, у свою чергу, філософія спрямувала свій дослідницький промінь не на дійсність, а на суб'єктивну ідею, здійснюючи заміну вивчення буття на розгляд поняття буття, коли дійсність стала так чи інакше обґрунтовувати структурою пізнання (Р. Декарт, Д. Юм, І. Кант), то перехід від свідомості до дійсності, на думку М.А. Кромпця став тільки «побожним побажанням» [6, с. 7]. Звідси впливає щонайменше кантівський агностицизм. Ще гірше стало, коли за певний і власне єдиний предмет філософування була визнана сама мова як система знаків. Це був «удар, що відітнув мову від дійсності» [6, с. 7]. Із кола у такий спосіб зрозумілих знаків уже немає виходу: якщо першим предметом і підставою пізнання світу є знаки, то кожна спроба виходу поза їх кола обертається творенням нової плеяди знаків.

Вихід із цієї колізії вбачається в аналізі натуральної мови в її різних функціях і структурах, який розгорнений у працях Е. Жільсона і особливо у видатного польського метафізика М.А. Кромпця. Виявляється, що існує природний і нероздільний зв'язок між мовою як системою умовних, орудних знаків і реально існуючою річчю, буттям; цей зв'язок зумовлює відкритість знакової мови на беззнакову дійсність, яка підлягає означенню в людському пізнанні при ствердженні актуального існування. В такому стані речей аналіз знакової системи мови вказує на її посередницьку функцію зв'язування з дійсністю, а не відділення від неї та ізолювання.

Новизна дослідження полягає в тому, що дана стаття застосовує вищезазначений підхід, і розглядає проблему судження як атома та кульмінаційного моменту людського пізнання і мови. Єдність судження про річ обумовлена єдністю речі. Підпорядкування судження дійсності – це остаточна підстава розуміння єдності функцій судження як своєрідного пізнавального знаку. Але якою є та дійсність, якій ми підпорядковуємо акти судження? Відповідь на це дає аналіз ідеального предикативного судження, а саме функції зв'язки «Є».

На світанку логіки Аристотель вказує на «Є» суджень, яке є своєрідним елементом, визначальним в акті судження. Предикатні судження «S є P» виступають, з одного боку, як матеріальне складення понять у одну цілість, що було назване COMPOSITIO (складання) у стверджувальних судженнях і DIVISIO (розділення) у заперечувальних. З іншого боку, система понять у такому розумінні є пізнавальною єдністю, єдиним пізнавальним актом щодо пізнаваної діяльності – адже науковий дискурс складається не з понять, а із суджень як кульмінаційних моментів людського пізнання [2, с. 9]. А якщо це так, і цей пізнавальний акт є досконалим, то він містить у собі єднальний елемент, причому як у синтаксичному, так і точному знаковому, семантичному відношенні. В індоевропейських мовах таким елементом є судження «Є». Розрізняють дві його функції – когезивну (зумовлену внутрішнім зв'язком) і асерційну (стверджувальну), і це розуміння сягає вже Аристотеля та його коментаторів. Використано загальнонаукові методи аналізу, систематизації й узагальнення матеріалу. Методологічною основою дослідження є розгляд проблематики з позицій сучасної когнітивно-дискурсної парадигми та системно-структурної організації філософії та мови. Характер дослідження зумовлює використання взаємодіючих методів, таких як: загальносистемний метод, порівняльно-типологічний метод, описовий метод, прагматичний метод. Мета дослідження є обґрунтування метафізичної реконструкції зв'язки «Є». У статті зроблено спробу проаналізувати екзистенціальні судження в метафізиці, тобто такі

судження, які імплікують існування індивідуальної речі, при їх трансформації на аналогічно-трансцендентальну мову.

Мова – глобальна за своїм значенням, багатоярусна за структурою і поліфункціональна за метою висловлення – закріплює у своїх елементах результати соціальної діяльності людини. Система мови обумовлена тріадою семіозису: пізнаючий суб'єкт, пізнавальний об'єкт і мовний знак.

Функції мови, як основні, так і факультативні, орієнтовані на мовний і людський фактори, що корелюються мисленням і об'єктивною дійсністю. Визначення певної функції залежить в багатьох випадках від спрямованості лінгвістичних досліджень, концепцій, завдань і мети досліджень. Серед мовних функцій цього надзвичайно “складного інструмента” К.Бюлер виділив репрезентативну функцію як додаткову. До бюлерівського списку мовних функцій додаються нові назви, а серед них такі, як консультативна, виховна і літературна функції.

У сучасній лінгвістиці одержують визнання текстові функції. М.А.К.Халідей до тріади основних функцій залучає: 1) концептуальну, що відтворює відношення автора до навколишнього світу і об'єктивної реальності; 2) міжособову рольову структуру, що є носієм соціальних відносин; 3) текстову, що забезпечує подання інформації у вигляді зв'язного висловлювання [4, с.138]. Серед текстових функцій виділяється естетична, філософська і пізнавальна. Пізнання текстових категорій природно пов'язані із творенням текстоутворюючої функцією, під якою розуміють здатність мовних елементів брати участь у створенні тексту, „будувати” текст, зв'язувати воедино всі його блоки з урахуванням комунікативної мети, наміру та загального смислу. Ця функція залежить від характеру вищих комунікативних одиниць-текстів. У всіх текстах реалізується передача інформації, яка актуалізується разом з комунікативно-прагматичними, естетичними (частіше – в художніх текстах) і когнітивною (особливо – в наукових текстах) функціями. Серед текстових функцій особливо виділяється мовотворча функція, що спрямована на виявлення і закріплення нової словотворчої сутності шляхом трансформації наявних мовних маркерів. Загальновідомо, що серед багатьох рис природної мови найбільше привертають увагу її здатність позначати не тільки предметний світ, але й поруч з іншими семіотичними системами бути носієм квалікативної пізнавальної діяльності людини, її соціально-психологічного життя. Соціальний характер спілкування людей проявляється у всіх функціях мови. Поняття мовної функції багатозначне і багатоаспектне. О.С.Ахманова, розглядаючи метазнак функції, звертає особливу увагу на такі аспекти, як комунікативність, емотивність, вмотивованість та контактостверджувальний характер.

Розгляд питання вивчення мови і мовлення у загальному плані і конкретних її проявах допомагає нам глибше розкрити поняття мовної функції, сприяє актуалізації різних її потенцій. Комунікативна функція – це не тільки реалізація різних можливостей або властивостей мовного акту, але й вираз почуттів, емоцій, волевиявлень людини. Обслуговування та координація різних сторін мовної діяльності людини вимагає розширювати і збільшувати кількість мовних функцій.

Особлива зацікавленість виникає при розрізненні мовних функцій у дослідженнях філологів О.С. Ахманової, І.В. Арнольд (1991), М.М. Бахтіна (1986), К. Бюлера (1993), В.В. Виноградова (1963), Г.О. Винокура (1991), О. Земської (1983), В.І. Карабана (1989), О.О. Леонтьєва (1979), Г.Г. Почепцова (1987), Ю.В. Рождественського (1999), Р. Якобсона (1975) та філософів Л. Вітгенштейна (2005), Е. Жільсона (1967), Е. Кассіра (2001), М. Кромпця (2008). Ч. Пірса (1958).

Розуміння функцій мовних елементів за їх цільовим призначенням і ролі в тій системі, в якій вони функціонують і яка формує їх середовище, лягло в основу нашого дослідження, у якому проаналізована їх амплітуда відхилення – від встановленого знаку у мовній структурі до використання мови в інших комунікативних ситуаціях. Іншими словами, всі ці загальномовні функції знаходять проекцію в наступному дослідженні мовного і метафізичного статусу функцій дієслова-зв'язки “Є”. Когезивна функція обумовлює синтаксичну єдність, коли речення стає цілістю, здатною позначати пізнавальні змісти. «Є» розуміється тут традиційно – як дієслово-зв'язка, на підставі якої постає граматична

тотожність предиката із суб'єктом у смисловому аспекті предиката. Якщо ми стверджуємо «Іван є людиною», то завдяки зв'язці «Є» як з'єднувальній ланці ми виражаємо приналежність змісту, означеного словом «людина», до Івана, себто стверджуємо тотожність Івана з людиною в аспекті людини. При цьому відношення приналежності предиката до підмета та їхня граматична тотожність є якби зовнішніми, створюючи синтаксичну сторону речення. Але вже цій, зовнішній формі притаманне своєрідне відношення до речі, до сенсу. Адже підпорядкування термінів S та P судження один одному здійснюється із урахуванням сенсу і самої речі, означеної через ці терміни. Без цього відношення навіть терміни між собою не відрізнялися би. І тому когезивна функція зв'язана безпосередньо з іншою, важливішою, насправді істотною у судженні функцією асерційною. Саме вона приваблює філософів мови [2, с. 7].

Асерційна функція зв'язки «Є» в бездієслівних реченнях (судженнях) значно глибша за свою попередницю. Вона містить у собі не тільки акцентування приналежності предиката до суб'єкта, присудка до підмета, але водночас із цим «обґрунтування» цього стану. Адже ми виражаємо тотожність присудка і підмета з огляду на дану нам річ, яка є предметом судження.

Відношення узгодження судження і речі здійснюється завдяки зв'язці «Є», яка виступає суттєвим асерційним моментом. Підпорядкування судження до буттєвого стану, яке породжує аспективну тотожність, є «достатньою підставою» судження, в якому ми «складаємо» відповідні поняття, що виражають навмисну тотожність. Але що таке «узгодження судження з річчю», «з буттям»? Про яке буття тут йде мова? Коли я стверджую: «людина є смертною», то слово «людина» є абстрактним знаком і як абстракція не існує у світі. Існує Іван, Марія, але не «людина» як абстракція, що існує лише у думці того, хто пізнає і через цю думку стосується індивідуальної людини.

Первинний, безпосередній досвід переконує нас, що реальні суцї – це тільки речі конкретні, що індивідуально існують. Споглядаючи та пізнаючи їх, ми формуємо про них абстрактні, загальні поняття. Ці поняття також складаються із багатьох властивостей, але у значно меншій кількості, ніж це притаманне конкретним речам. Ми відрізняємо суцї, які існують дійсно, реально, від суцїх недійсних. Одна справа – гроші у кишені, інша – гроші тільки мислимі. Людина може ствердити реальне існування буття, і це ствердження є актом ствердження існування.

А відтак постає третя, афірмативна (себто стверджувальна) функція «Є», яка особливо проявляється в екзистенціальних судженнях. Це судження типу «Іван є», тобто «існує», «це ось суцє є» тощо. Ствердження рельної, актуальної дійсності можливе у спосіб оригінальний лише в екзистенціальних судженнях. Позаяк ми стикаємося у нашому житті з реальними речами, то підставою нашого реального відношення до дійсних речей є ствердження, афірмація їх конкретного існування, яка формально реалізується у судженні: «А існує».

Без можливості ствердження існування речі подальше наше відношення до неї не було би свідомо реальним стосунком до реально існуючої речі. Звісно, це не означає, що на кожному кроці контактування з дійсністю видається насамперед екзистенціальне судження про існування суцього, адже існування для людини настільки очевидне, що його не треба щоразу доводити; очевидне до тієї міри, що воно авіть непомітне.

Втім має існувати момент, коли ми не тільки можемо, але у формальний спосіб і стверджуємо, що «ця ось» конкретна річ, конкретне суцє «є», тобто існує як таке, саме тут, конкретно й індивідуально. І саме пізнавальний акт, стверджуючи конкретне існування буття, є судженням екзистенціальним, коли ми стверджуємо «ця ось А існує (є)». Це необхідно для всіх подальших актів пізнання у людини і для всього того у людському житті, що на цьому пізнання ґрунтується. Ствердивши існування індивідуально існуючого суцього, можна далі розвивати пізнавальні акти, зосередитись на змісті цього суцього і здійснювати різні абстракційні прийоми. Маючи ствержене існування Івана, я можу виявити різні «шари», які реалізуються в Івані. А відтак я спостерігаю, що Іван є «людиною», є «савцем» є «субстанцією», і що нарешті є «буттям», «суцим». Останнє береться не в тому сенсі, що Іван реально існує, а в тому, що він так сконструйований у своєму змісті, володіє смисловою

структурою, побудованою “несуперечно”, є буттям у змістовому сенсі (у сенсі сутності, а не існування!).

Вочевидь розгорнена тут пізнавальна схема поставлена з ніг на голову: в дійсності існує буття Іван, і тільки реально, індивідуально існуючий суб’єкт є буттям. Його реальний зміст може бути предметом абстракційно-пізнавального модусу. Продовжуючи це абстрагування, ми остаточно доходимо до пізнання найпростішого і найбільш простого змісту, який називається, “буттям” з огляду на те, що він абстрагований від реально існуючого змісту і гарантує можливість існування завдяки своїй внутрішній несуперечності. У цій перспективі, традиційній для есенціалістської метафізики І. Дунса Скота, Франциско Суареса, Рене Декарта, Готфріда Лейбніца і Христіана Вольфа, самі змісти речей у процесі абстрагування були названі сущими [1, с. 32]. А позаяк ці змісти є множиною із багатьох елементів, які буттєво ототожнюються, себто становлять одне суще з огляду на один акт існування, то ці елементи, виражені в судженні “людина є ссавцем”, являють собою таку внутрішню єдність, що можуть бути прирівняні до реальної системи змісту і перевірені, чи в реально існуючій дійсності людина є ссавцем. Асерційне “Є”, фіксуючи аспективну тотожність людини із ссавцем, являє собою дійсну асерцію (ствердження) внаслідок узгодження цього судження із реальним станом речей.

Але щоб асерційне “Є” було дійсним, воно має наперед обумовлюватися афірмативним “Є”, завдяки якому стверджується індивідуальне, конкретне існування людини, наприклад як Івана в екзистенціальному судженні “Іван існує”. Без цієї первинної афірмації існування, позначеного зв’язкою “Є” (“існує”), інші функції “Є”, асерційна і когезивна, виступають чимось позірним і нереальним, адже тільки ствердження існування світу уможливило ствердження того чи іншого змісту і порівняння змісту із самою системою речі – для забезпечення істинності судження.

Таким чином, належить розрізняти потрібну функцію “Є” у мові: а) когезивну, що утворює з різних понять одне судження (матеріальну єдність); б) асерційну, що формально утворює судження; на підставі асерції ми не тільки приписуємо і виражаємо аспективну ідентичність присудка з підметом, але, більш того, ми перевіряємо це, відносячи наявну у судженні систему понять до самої речі; в) афірмативну, що стверджує реальне існування індивідуального підмета-буття, і виступає в екзистенціальному судженні “А є” у сенсі “А існує”.

Остання функція становить підставу реалізму людського пізнання, бо несе із собою ствердження існування, а через нього – існуючої дійсності. Це афірмативне “Є” присутнє в судженнях або прямо і формально, або посередньо і віртуально. У перший спосіб воно міститься тільки в екзистенціальних судженнях. Дещо слабше воно присутнє у реченнях метафізичних, у яких ми маємо справу з аналогічним поняттям буття як такого, реально існуючого сущого. Це розуміння буття є ніби першим “перекладом” мови чисто екзистенціальної (в екзистенціальних судженнях) на мову суджень предикатних, природню мову з “Є” асерційним. Саме у метафізичних судженнях здійснюється вирізнення буття як такого, тобто утворення трансцендентального поняття буття, і конвертованих із ним трансценденталіїв.

Трансценденталії БУТТЯ, РІЧ, ЄДИНЕ, ОКРЕМІСТЬ, ІСТИНА, ДОБРО і КРАСА приписуються (присуджуються) кожному реально існуючому предметові. Буттям називається кожна конкретна річ як існуюча: Іван як існуючий, Ганна як існуюча, дуб як існуючий і т.д. Все це, що існує як конкретний, остаточно в собі детермінований зміст – це буття. Але це саме буття (суще), оскільки воно неподільне у собі, є ЄДИНИМ.

Оскільки це буття, будучи неподільним у собі, є відділеним водночас від іншого сущого, то воно є ОКРЕМІСТЮ. Це ж саме буття - річ – єдине – окремість у стосунку до розуму є ІСТИНОЮ; стосовно ж хотіння-волі воно є ДОБРОМ і КРАСОЮ. Ці змісти не мають певного обсягу поняття, тобто трансценденталії – це не загальні поняття, універсалії, адже перші “перевищують” за обсягом останні, оскільки є заміниками сущого як такого. До того ж універсалії є змістами абстрактними, а трансценденталії – це конкретні змісти, не відірвані від індивідуального, конкретного, з’єданого з існуванням сущого. Абстрагування – це людська пізнавальна діяльність, яка вибирає змісти із реально існуючих сущих. В ньому

ми силою речей поминаємо невідому нам “*решту*”, яка буттєво багатша, ніж досягнуті елементи. Як би там не було, в абстрактному пізнанні ми поминаємо величезне багатство змісту самої речі, що залишається поза нашою прагматичною увагою, не досягаємо всього того, що “*висковзує*” із наших чуттєвих вражень, і зрештою не охоплюємо актуального існування речі. М. А. Кромпець про це каже так: “унаслідок цього ми будуємо собі таку поняттєву мережу про світ, яка дотикається до світу тільки в деяких точках, у той час як інші “вічка” мережі – це вже інтелектуальна переробка багаторазово перетворених елементів, унаслідок чого науково-абстрактне (а також технічне) пізнання є далекосяжною ідеалізацією самого сущого” (власний переклад) [6, с. 91].

Інакше діється в аналогічно-трансцендентальному пізнанні, тобто пізнанні класичної метафізики. Послугування трансцендентальними термінами передбачає застосування екзистенціальних суджень, структура яких найбільш адекватна до основної структури самої дійсності, в якій розрізняються сторони екзистенційна і змістово-есенціальна, існування і сутність. Це означає, що у трансцендентальній мові сильніше акцентована саме афірмативна функція “С”, у той час як у мові абстрактно-універсальній ця афірмативна функція є віртуальною, закладеною у самій асерції. Адже асерція у реченні без можливості екзистенційної афірмації є остаточно неможливою.

Для досягнення розуміння між учасниками комунікативної ситуації достатньо комунікативної доцільності висловлювання, аби пресупозиція відправника повідомлення не вступала в протиріччя із загальним фондом знань комунікантів (діяльності людини вимагає розширювати і збільшувати кількість мовних функцій. Така умова є необхідною, але не достатньою для успішності комунікації, що містить факти мовної гри, де достатнім може вважатися такий рівень лінгвістичної компетенції, що забезпечує цілісність і єдність знань про звукову оболонку і значення словесного знака в свідомості мовців. Правила мовленнєвої поведінки показують розвиток семантичного, лінгво-когнітивного і мотиваційного рівнів лінгвістичної компетенції. Рівень розвитку лінгвістичної компетенції, мовної здатності визначає мовленнєву активність особистості – перехід від знання мови до її вживання. Прояв творчого потенціалу мовної особистості зумовлюється здатністю до асоціативного мислення.

Новизна дослідження полягає в тому, що дана стаття застосовує мовно-філософський підхід, і розглядає проблему судження як атома та кульмінаційного моменту людського пізнання і мови. Єдність судження про річ обумовлена єдністю речі. Підпорядкування судження дійсності – це остаточно підстава розуміння єдності функцій судження як своєрідного пізнавального знаку. Але якою є та дійсність, якій ми підпорядковуємо акти судження? Відповідь на це дає аналіз ідеального предикативного судження, а саме функції зв’язки «С».

Результати проведеного дослідження дають змогу дійти висновків, що метафізичне пізнання починається від безпосередніх пізнавальних актів у екзистенціальних, похідних від чуттєвої емпірії судженнях “*А існує*”. Ствердження існування в таких судженнях є надістинним, а відтак епістемо-логічною підставою всякої іншої істини. Результати теоретико-емпіричного дослідження дали змогу встановити, що, перекладаючи в метафізиці екзистенціанальні речення на аналогічно-трансцендентальну мову, ми створюємо метафізичну теорію, судження якої імплікують існування індивідуальної речі. Метафізична теорія раціонально приводить до визнання опосередкованого екзистенціального судження: “*існує Абсолют*” на підставі стверджувального контингентного буття, існування якого реальне настільки, наскільки його остаточно підстава – Абсолют – існує; і ця обставина є границею пізнавальних зусиль метафізики.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Витгенштейн, Л. (2005). Логико-философский трактат. Философские работы. – М.: Территория будущего, 2005. – 440с.
2. Adriaenssen, H. (2017) Representation and Scepticism from Aquinas to Descartes. Cambridge: Cambridge U.P. 2017. 279p. <https://doi.org/10.1017/9781316855102>
3. Cassirer, E. (2001). Philosophie der symbolischen Formen, Hamburg: Meiner.
4. Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1975). Cohesion in English. – London: Longman 367p.
5. Kobayakova, I., & Shvachko, S., (2016). Teaching Translation: Objective and Methods. Advanced Education. – N 5. – Kyiv: Kyiv Polytechnic Institute, 2016. – pp. 9 – 13. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.61029>

6. Krapiec, M. (1995). *Język i świat realny. Dzieta XIII*. Lublin: KUL.

REFERENCES

1. Vythenshtein, L. (2005). *Lohyko-fylosofskyi traktat. Fylosofskie raboty*. [Tractatus Logico-philosophicus. Philosophical Works]. Moscow: Terrytoryia budushcheho.
2. Adriaenssen, H. (2017). *Representation and Scepticism from Aquinas to Descartes*. Cambridge: Cambridge U.P. <https://doi.org/10.1017/9781316855102> [in English].
3. Cassirer, E. (2001). *Philosophie der symbolischen Formen*. Hamburg: Meiner. [in German].
4. Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1975). *Cohesion in English*. London: Longman. [in English].
5. Kobyakova, I., & Shvachko, S., (2016). *Teaching Translation: Objective and Methods*. Advanced Education. N 5. Kyiv: Kyiv Polytechnic Institute. pp. 9 – 13. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.61029> [in English].
6. Krapiec, M. (1995). *Język i świat realny. Dzieta XIII*. Lublin: KUL. [in Polish].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Кобякова – професор, кандидат філологічних наук, завідувач кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: Мовознавство, перекладознавство, текстологія, дослідження екзистенціалів національного буття.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Iryna Kobyakova – Professor, PhD, Head of Germanic Philology Department at Sumy State University.

Scientific interests: linguistics, translation, theory of intertextuality and interdiscourse, studying the existentials of national existence.

УДК 811.161.2+398

АХРОМАТИЧНІ КОЛЬОРОНАЗВИ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Світлана ШУЛЯК (Умань, Україна)

e-mail: shulyak_svitlana@ukr.net

ШУЛЯК Світлана. АХРОМАТИЧНІ КОЛЬОРОНАЗВИ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті досліджено функціонування ахроматичних кольороназв у текстах українських замовлянь. Описано пряму номінацію та асоціативне значення кольоронайменувань, розглянуто їх позитивне та негативне емоційно-експресивне забарвлення. Проаналізовано семантику основних кольороназв, зафіксованих у досліджуваних текстах. Визначено підгрупи, якими представлена лексико-тематична група зі значенням білого, чорного та сірого кольорів. Охарактеризовано постійні епітети, що властиві текстам українських народних замовлянь, а також зазначено, що конотації кольороназв виявляються через контекстуальне оточення.

Ключові слова: текст, кольороназви, українські замовляння, символічне значення, епітети, емоційно-експресивне забарвлення, контекстуальне оточення.

SHULIAK Svitlana. ACHROMATIC NAMES OF COLOURS IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLK SPELLS

The names of colours characterize the important images expressed in the texts of Ukrainian folk spells and they are one of the elements to display the linguistic picture of the world of Ukrainians, embodied in one of the most mysterious genres of folklore. The object of our research is the texts of Ukrainian folk spells, and the subject is achromatic names of colours in Ukrainian spells. The aim of the article is to investigate the operation of achromatic names of colours in the texts of Ukrainian spells. The achievement of this aim becomes possible after doing the following tasks: to describe the direct nomination and associative meaning of the names of colours and consider their positive and negative emotional and expressive colour; to analyze the semantics of the main names of colours that function in the studied texts; to define the subgroups that represent the lexical-thematic group with meanings of white, black and gray colours; to characterize the constant epithets inherent in the texts of Ukrainian folk spells, as well as to study connotations of the names of colours, which are manifested through the contextual environment. The use of the names of colours in the texts of Ukrainian spells is connected with folk traditions, as well as with the potential possibilities of associative thinking of the person who orders. The vocabulary group of the names of colours in the texts of Ukrainian spells includes both lexemes on the designation of their own colour, and figurative-stylistic units denoting an associative colored sign. Prospects for the further research are based on the study of ethno mythology in the texts of Ukrainian spells.

Keywords: text, names of colours, Ukrainian spells, symbolic meaning, epithets, emotional and expressive colour, contextual environment.

Кольороназви є одним з елементів відображення мовної картини світу українців, втіленої в одному з найтаємніших жанрів фольклору – замовляннях. Кольороназви характеризують важливі концепти, вербалізовані в текстах українських народних замовлянь. Вивчаючи їх, можна дослідити асоціативне мислення замовляльника, пов'язане з народними традиціями.

Семантичне поле кольороназв існує в кожній мові й розглядається як один із засобів дослідження менталітету нації; з часу появи й розвитку людини кольори відігравали значну роль, були елементарними подразниками психофізіологічних процесів, виразниками емоційного сприйняття й відображення світу, а з розвитком метафоричності, асоціативності мислення колір виходить на рівень символу [4, с. 27].

У сучасному мовознавстві кольоропозначення були об'єктом наукових студій І. Бабій, Н. Бахіліної, Г. Губаревої, О. Дзівак, А. Кириченко, Т. Ковальнової, Л. Миронової, В. Москович, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицької, Л. Супрун, Р. Фрумкіної, Л. Шулінової, Г. Яворської та інших дослідників.

Л. Шулінова зазначає, що асоціативні, символічні значення кольоронайменувань передусім пов'язані з оцінкою, що є універсальною категорією; адже не існує мови, в якій відсутнє уявлення про «красиве/потворне», «приємне/неприємне» тощо; саме за оцінними властивостями в більшості культур і мов світу виникли семантичні опозиції *білий – чорний*, *чорний – червоний*, *білий – червоний*; асоціативні номінації сприяють виявленню й реалізації амбівалентності колірних ознак, символів, тобто здатності одного кольору викликати позитивні і негативні асоціації, естетичні оцінки, емоційний вплив [7, с. 7].

Досліджуючи світ сакрального слова Тараса Шевченка, Н. Слухай зауважує, що переважна кількість значень ужитих поетом слів з колоративною семантикою є результатом сенсорного і водночас ментального опрацювання світу, часто символічного [6, с. 128].

Абстрактна епітетна ознака при контекстуальному вживанні епітета поряд з означуваною лексемою стає певним досвідом, що позначається на сприйнятті цілісного виразу, отримує конкретну денотативну спрямованість стосовно того чи іншого слова; скажімо, той же прикметниковий епітет «чорний», поєднуючись із різними іменниками в Шевченкових текстах, у кожному окремому випадку несе відповідне конотативне (оцінно-негативне чи -позитивне) навантаження [5, с. 80].

І. Бабій відзначила позитивну емоційну оцінність метафор, побудованих на сприйманні білого кольору, що мотивується традиційністю загальномовної змістової й емоційної наповненості прикметника *білий*; у художній мові ця лексема найчастіше функціонує зі значенням «чистий, радісний, приємний, урочистий» [1].

Лексико-тематична парадигма кольороназв у текстах українських замовлянь включає як лексеми на позначення власне кольору, так і образно-стилістичні одиниці, що позначають асоціативну колірну ознаку.

У текстах українських замовлянь фіксуємо ахроматичні та хроматичні кольороназви.

Об'єктом нашого дослідження є тексти українських народних замовлянь, а предметом – ахроматичні кольороназви, ужиті в них.

Мета статті – дослідити функціонування ахроматичних кольороназв у текстах українських замовлянь.

Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: описати пряму номінацію та асоціативне значення кольоронайменувань; визначити їх позитивне та негативне емоційно-експресивне забарвлення; проаналізувати семантику основних кольороназв, які функціонують у досліджуваних текстах; визначити підгрупи, якими представлена лексико-тематична група зі значенням білого, чорного та сірого кольорів; охарактеризувати постійні епітети, що властиві текстам українських народних замовлянь, а також дослідити конотації кольороназв, що виявляються через контекстуальне оточення.

Приклади подаємо в тих формах і мікроконтекстах, у яких вони зафіксовані в досліджуваних текстах українських замовлянь.

До ахроматичних кольорів належать білий, чорний і всі відтінки сірого кольору.

Лексико-тематична група зі значенням **чорного кольору** представлена такими підгрупами:

1) колір природних стихій, рельєфів: *На **чорном морі** лежить камінь, а на камені гадина. Хто тую гадину ізрушить, той мене спокусить* [2, с. 63]; *Йшла Ієва понад **чорним морем**, / А в **чорнім морі** корча, / Під тією корчею три чорта* [2, с. 268]; *Йди ти собі, бех, на сибірську гору! А на сибірській горі сибірський дуб, а в сибірському дубові **чорне дупло**. В **чорнім дуплі** – **чорне руно**. Там сидить твоя мати, змія Коропія, й жона бешиха* [2, с. 158]; ***Чорну гору** розвертатимеш, **чорного дуба** вивертатимеш, і змію Коропію ввічі видатимеш. Йди ж собі при пустий шлях!* [2, с. 158]; *Йди собі на **чорні луга**, де буйний вітер свистав, перебував* [2, с. 161];

2) колір тварин, птахів, змії: *Лишай, лишай. Лишай! Я тебе замовляю, / До **чорної свині** посилаю. / Що **чорна свиня** тобі мати, / А кабан твій батько. / Що **чорна свиня** привела /*

Дванадцяттеро поросят ... [2, с. 176]; Ви, стіни, не будьте німі, ви, сволоки, підійміться; лихі речі, лихі мислі, на добре переверніться, бо (...) іде **чорним волом**, щоб став моїм ворогам язик колом [2, с. 307]; А я на них подивився **чорним волом**..., а я глянув на них **чорним волом** [2, с. 315]; Я їду проти його **чорним волом-бовкуном** [2, с. 321]; Лизала корова **чорне теля**, а мати своє дитя. Який гість, така йому й честь, яка породила, така й одходила [2, с. 193]; Як укусила **чорна чорнуха** – викоти, Господи, зуба сем'яним зерном [2, с. 286];

3) колір хвороби: Від **чорної** болісті. Стрітіння зустрічається, а раб Божий (...) причащається. Там весілля відбувається, Адам жениться, бере Єву-дівку собі за жінку. Там музики грають, дівки гуляють і тебе **чорного** виглядають [2, с. 143]; Возьми цього хрещеного, молитвеного (Івана), / Цю **чорну слабость** вижени, / Бруд з тіла видави / чистим хрестом животворящим [2, с. 145];

4) колір крові: Щоб ти не був ні в руках, ні в ногах, ні в очах, ні в плечах, ні в грудях, ні в животі, ні в жовтій кості, ні в **чорній крові**, ні в синіх жилах, ні в рум'яному лиці, ні в веселому серці... [2, с. 40];

5) колір вогню: Я тебе висилаю / На чорне море. На чорному морі / Чорний чоловік сидить, / **Чорний вогонь** горить [2, с. 49];

6) колір очей, волосся: Ти із **сірих очей**, ти із **чорних очей**, ти із **карих очей**, визиваю тебе, викликаю тебе, і святим духом видихаю [2, с. 248]; Кров з буйної голови, з рум'яного лица, з ретивого серця, з живота, з костей, з мозгов, з **чорних кіс**, з **карих очей**! [2, с. 85].

Лексема **чорний** слугує репрезентантом значень «безрадісний», «сумний», «тяжкий», «безпросвітний», «печальний». Наприклад, у примовці від корчу: **Чорний** чоловік у **чорній** сорочці, у **чорнім** ремені, у **чорнім** кожусі, у **чорній** шепці, у **чорних** гачах, у **чорних** постолах, у **чорних** онучах, у **чорних** волоках. Узяв **чорні** воли, запряг **чорний** плуг, а в плузі – **чорний** ніж, **чорні** колеса. Оре **чорну** землю, посів **чорну** пшеницю, **чорнов** боронов заскородив [2, с. 144].

Лексема **чорний** може позначати не тільки колір, а ще й якість, наприклад, чорна слабость – важка хвороба: Возьми цього хрещеного, молитвеного (Івана), / Цю **чорну слабость** вижени, / бруд з тіла видави / чистим хрестом животворящим [2, с. 145]; чорна свиня – брудна: Лишай, лишай, лишай! / Я тебе замовляю, / До **чорної свині** посилаю. / Що **чорна свиня** тобі мати... [2, с. 176]; чорне море – темне місце, де живуть чорти та ін.: Йшла Ієва понад **чорним морем**, / А в **чорнім морі** корча, / Під тією корчею три чорта [2, с. 268].

У багатьох випадках лексема **чорний** не виходить за межі свого традиційного значення, вживається як постійний епітет до слова **ворон**: Летів **чорний ворон**, пустив каплю по морі. Та капля розплинулась, розійшлась по морі. Щоб так розплинулась, розійшлась бешиха по шкурі [2, с. 162].

Чорний у християнській символіці, на противагу білому, є атрибутом темних сил, зла, гріховності, горя [4, с. 16], як-от у замовляннях від бешихи: ... Іди ти собі, бех, на сибірську гору! А на сибірській горі сибірський дуб, а в сибірському дубові **чорне дупло**. В **чорнім дуплі** – **чорне руно**. Там сидить твоя мати, змія Коропія, й жона бешиха. **Чорну** гору розвертатимеш, **чорного дуба** вивертатимеш, і змію Коропію ввічі видатимеш. Іди ж собі при пустий шлях!.. [2, с. 158]; На **чорному морі** / **Чорний** чоловік сидить, / **Чорний** вогонь горить. / **Чорна** виделка, **чорна** тарілка, / **Чорний** ніж, **чорна** печінка... [3, с. 31].

Засвідчені замовляння, у яких нагнітання **чорного** кольору сприяє загальному враженню про текст та надає йому тривожного відтінку, як-от: **Чорний** чоловік у **чорній** сорочці, у **чорнім** ремені, у **чорнім** кожусі, у **чорній** шепці, у **чорних** гачах, у **чорних** постолах, у **чорних** онучах, у **чорних** волоках. Узяв **чорні** воли, запряг **чорний** плуг, а в плузі – **чорний** ніж, **чорні** колеса. Оре **чорну** землю, посів **чорну** пшеницю, **чорнов** боронов заскородив [2, с. 144]; Йди за **чорне море**, там **чорна** колесище, там тебе очікують і там тобі **золоті погари** наливають. Там **чорне** колесище і **чорне** дітинище, а там маєш місточко [2, с. 149].

У замовлянні граду функціонує складне іменникове утворення з колірним компонентом **чорн(о)-** чорнокнижники, наприклад: Коли не ласкавісте були бурі, тучі, **чорнокнижники**, (що град товчуть), до мене на тайну вечерю, то не маєте права на мій хутір! [2, с. 300].

Лексико-тематична група зі значенням **білого** кольору представлена такими підгрупами:

1) колір тіла, кісток: *Аби ти щезла, пропала, аби ти сили не мала. Аби ти моці не мала біле тіло сушити, червону кров пити* [2, с. 13]; Від переляку. Тут тобі, переполох, не крутити і в голову не бити, червоної крові не в'ялити, щирого серця не томити, **білої кості** не крутити, **білого тіла** не сушити [2, с. 35]; **Біле лице** [2, с. 217]. У таких конструкціях ужито вирази з яскраво вираженим експресивним компонентом;

2) колір світу: *Січіль, рубайте, / Від мира відганяйте, / Від раба божого / Мирослава, / Від онучок, від правнучок, / Від мого чада, від мого стада, / Від всього мира по білому світу!* [2, с. 19]. Характерним для текстів українських замовлянь є вживання словосполучення **білий світ** у конструкціях з образним репрезентантом широкого простору;

3) колір тварин: *Їхав через поле Михайло Рихайло на білім коні і з гострим мечем, через афтитине поле ...* [2, с. 287]; **Білого барана** я руно брала [2, с. 170];

4) колір природних об'єктів: *... і там білий камінь лежить* [2, с. 287]; *Я цей суд опровергаю, заключаю і замикаю в сімдесят ключів залізних і в окіян-море, під білоріз-камінь ключі закидаю, а хто ж тії ключі достане, то той мені, рабі Божій (такій-то чи такому-то), в цім суді супротивником стане* [2, с. 327];

5) колір одягу: *Їхав архангел Гавриїл, архистратор Михаїл на білім коні і в білім каптані* [2, с. 136].

У замовляннях від кровотечі епітет **білий** надзвичайно продуктивний, наприклад: *Стоїть біла гора, на білій горі біла церква, в церкві білий пристіл, й білі попи, і білі дяки білі книжки читають і (Максимові) кров замовляють* [2, с. 86].

Білий колір у давній християнській символіці був атрибутом святості, добра, невинності, радості [4, с. 16]. Текстові сполуки на кшталт: *Йшла біла дівка / Білою дорогою: / Ніжки в неї білі, / Ручки в неї білі, / Голова в неї біла, / Здибала її Пречиста Діва: / – А куди йдеш, дівко біла? / – Ген-ген більма зганяти, / Граблями згрібати. / Фух, фух, / Не мій дух – Божий дух* [2, с. 138] реалізують образно-переносний аспект увиразнення портретної характеристики персонажів.

Опозицію **чорний – білий** спостерігаємо переважно в замовляннях від безсоння в дітей, як-от: *Дубе, дубе! Ти чорний. У тебе, дубе, білая береза, у тебе дубочки синочки, а у березочки дочки. Тобі, дуб і береза, шумить та густі, а родженому, хрещеному рабу Божію (...) спать та рости* [2, с. 205]; *Березо, березо! Ти біла. У тебе, березо, чорний дуб...* [2, с. 205].

Сірий колір у текстах українських народних замовлянь найчастіше є епітетом назв, які позначають тваринний світ, і в одному контексті може співіснувати з іншими кольоронозвами, як-от: *Летів чорн ворон із-за крутої гори, сів у сірого коня на крижі, з крижа на спину, а з спини на гриву, з гриви додолу* [2, с. 270]; *Їхав Юрій на білом коню, білі губи, білі зуби, сам білий, в біле одягся, білим підперезався, веде за собою три хорти: один білий, другий сірий, третій червоний. Білий більмо злиже, сірий сльозу, а червоний кров* [2, с. 271]; *Кури чорні, кури білі, кури сірі, кури рябі, кури жовті, кури глинясті...* [2, с. 207].

Засвідчені замовляння, у якому функціонують усі ахроматичні кольоронозви (**білий, чорний, сірий**), як-от: *Їхав Ісус Христос на сірому коню в сірому жупаню з трьома хортами: один чорний, другий сірий, третій білий. Чорний вію піднімає, сірий запорох виймає, а білий більмо згоняє* [2, с. 135]; *На Осіяньській горі стояло три воли. Один сірий, другий – білий, третій – чорний. Білий лизнув більмо – злизнув, сірий лизнув кров – злизнув, чорний злизнув всі болісті, зняв, копитом пхнув, більмо зопхнув. Тьфу, тьфу, тьфу* [2, с. 140].

Отже, використання кольоронозв у текстах українських замовлянь пов'язане з народними традиціями, а також із потенційними можливостями асоціативного мислення замовляльника. Лексико-тематична група кольоронозв у текстах українських замовлянь включає як лексеми на позначення власне кольору, так і образно-стилістичні одиниці, що позначають асоціативну колірну ознаку. Кольоронозва **чорний** часто репрезентує значення «безрадісний», «сумний», «тяжкий», «безпросвітний», «печальний». Лексема **чорний** може позначати не тільки колір, а ще й якість, наприклад, **чорна слабость** – важка хвороба, **чорне море** – темне місце, де живуть чорти та ін. Подібні контексти ілюструють негативне емоційно-експресивне забарвлення кольоронозви **чорний**. У багатьох випадках лексема **чорний** не виходить за межі свого традиційного значення, вживається як постійний епітет до слова **ворон**. Лексико-тематична група зі значенням **білого** кольору представлена такими

підгрупами: колір тіла, кісток; колір світу; колір тварин; колір природних об'єктів; колір одягу. Семантика *білого* кольору має позитивне емоційно-експресивне забарвлення. Ахроматична кольороназва *сірий* у текстах українських народних замовлянь зазвичай позначає колір представників тваринного світу: *сірий кінь*, *сірі кури*, *сірі воли*. Конотативні значення ахроматичних кольороназв у замовляльних текстах виявляються через контекстуальне оточення. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні етноміфологем у текстах українських замовлянь.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі малої прози В. Стефаника, М. Коцюбинського, М. Хвильового) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Бабій. – К., 1997. – 21 с.
2. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
3. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість». – Кн. 9).
4. Матеріали та методичні рекомендації до спецкурсів з ідіостилістики / упорядн. Л. В. Шулінова. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 45 с.
5. Мойсієнко А. К. Слово в системі Шевченкового тексту : поетика декодування : монографія / А. К. Мойсієнко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. – 255 с.
6. Слухай Н. В. Світ сакрального слова Тараса Шевченка : монографія / Н. В. Слухай. – К.: Агрармедіагруп, 2011. – 227 с.
7. Шулінова Л. В. Словесна поетика Лесі Українки (поетизація семантики кольору) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Шулінова. – К., 1999. – 20 с.

REFERENCES

1. Babiy, I. M. (1997). Semantyka, struktura ta stylistychni funktsiyi nazv kolioriv u suchasniy ukrayinskiy movi (na materialy maloyi prozy V. Sefanyka, M. Kotsiubynskoho, M. Khvyliovoho). [Semantics, structure and stylistic functions of the names of colours in modern Ukrainian]. Kyiv.
2. Vasylenko, M. H. (1991). Vy, zori-zorytsi... Ukrayinska narodna mahichna poeziya (Zamovlyannya). [You, stars... Ukrainian folk magic poetry]. Kyiv: Molod.
3. Dmytrenko, Mykola (2007). Zamovlyannya. [Spells]. Kyiv.
4. Shulynova, L.V. (2001). Materialy ta metodychni rekomendatsiyi do spetskursiv z idioslystyky. [Materials and manuals for the course of idioslystics]. Kyiv: Kyiv University.
5. Moysienko, A. K. (2013). Slovo u systemi Shevchenkovoho tekstu: poetyka dekoduvannya. [The word in the system of Shevchenko's text: poetry of decoding]. Kyiv: Kyiv University.
6. Slukhay, N.V. (2011). Svit sakralnogo slova Tarasa Shevchenka. [Thw world of Taras Shevchenko's sacred word]. Kyiv: Ahrarmediagroup.
7. Shulynova, L.V. (1999). Slovesna poetyka Lesi Ukrayinky (poetyzatsiya semantyky kolory). [Lesia Ukrayinka's word poetry (poetry of the colour semantics)]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шуляк – доктор філологічних наук, професор кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: стилістика, семантика, мова українського фольклору.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Shuliak – Doctor of Philological Sciences, Professor of Practical Linguistics Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Scientific interests: stylistics, semantics, language of Ukrainian folklore.

УДК 81'22

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА НЕВЕРБАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ

Динара АЛИЕВА (Алматы, Казахстан)

e-mail: dinaraalieva028@gmail.com ,

Айгуль ОНАЛБАЕВА (Алматы, Казахстан)

e-mail: a.onalbaeva@mail.ru

АЛІЄВА Дінара, ОНАЛБАЄВА Айгуль НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню національно-специфічних особливостей невербальних засобів спілкування. Повноцінне спілкування, як у звичайному житті, так і в ритуалізованих комунікативних ситуаціях, здійснюється за допомогою мовних та невербальних знаків. Взаємодія вербальних та невербальних знаків спілкування має суттєву різницю у ритуалізованих

комунікативних ситуаціях, ніж у звичайній комунікації. Невербальне спілкування має більш постійне цілеспрямовання, яке зберігається протягом усього акту комунікації.

Ключові слова: невербальні засоби спілкування, національний менталітет, ритуалізована ситуація, опозиції, знаки.

ALIYEVA Dinara, ONALBAYEVA Aigul. NATIONAL-CULTURAL SPECIFICITY OF NON-VERBAL COMMUNICATION

The article dwells upon the study of national-specific features of nonverbal means of communication. Both language and non-verbal signs are involved in full communication, both in everyday life and in ritualized communicative situations. At the same time, verbal and nonverbal signs of communication interact differently in ritualized communicative situations than in conventional communication. In contrast to verbal communication, nonverbal communication has a more permanent goal setting, which remains unchanged throughout the act of communication. Many researchers believe that kinesics is a central area of nonverbal semiotics, including the gestures of the hands, feet, head, facial gestures, poses, iconic body movements. A phatic kineme is traditionally considered the kineme accompanying speech formulas of greetings and saying goodbye. Most of phatic kinemes is a component of the initial stage of communication, i.e. greeting. In the Kazakh culture, the first minutes of communicative contact are the most important, as interlocutors immediately recognize the degree of knowledge and skills of traditional culture of communication, the degree of readiness of a person to communicate and achieve communicative agreement. The Kazakh people's norms of behavior are largely determined by the opposition "the older-the young". In contrast to the modern Europeanized culture of non-verbal communication, in the traditional Kazakh culture, the phatic kinemes are gender-specific, i.e. phatic kinemes are clearly divided into female and male ones. The opposition of two concepts 'man-woman' is quite complex and ambiguous in the Kazakh culture. Oppositions are reflected in proxemics or the study of human use of space. The opposition is reflected in the order of utterances in verbal communication. The conducted communicative and functional analysis of the Kazakh kinemes allows to conclude the following. According to a quantitative parameter, emotive kinemes take the first place in the system of the Kazakh kinemes, phatic kinemes take the second place, then etiquette ritual and assessment kinemes in the descending order. All groups include gender and ethnic-culturally marked kinemes. Phatic kinemes, accompanying speech formulas of greetings and saying goodbye, are characterized, on the one hand, by preserving archaic appearance and the gender-related nature, regional characteristics, and on the other hand, by borrowing from other cultures, which is clearly felt in the youth environment.

Keywords: nonverbal means of communication, national mentality, ritualized situation, oppositions, kinemes.

Система знаків невербального об'язування являється об'єктом теорії невербального об'язування, котра, в свою чергу, виступає як частина лінгвокультурології, поскільки засади невербального об'язування складають частина комунікативної культури конкретного етноса, отражають древні архетипіческіе, міфическіе і ритуальні представлення чловека.

Многіе існуючіе іслелюванія рассматривають, як правило, різніе сторони речевого етикета. В качестве примера можно указать на работы Н.И. Формановской [8]. Большая часть работ, исследующих этикет, затрагивает проблемы фатической коммуникации. Так, диссертационное исследование К.Ш. Кажгалиевой [3] посвящено национально – культурной специфике фатической речевой коммуникации на казахском языке, в работе М.К. Кармысовой [4] рассматриваются разговорные формулы в русском и французском языках, работы А. Сейсеновой [7], А. Коблановой [5] посвящены казахскому речевому этикету.

При этом, полноценное общение, как в обыденной жизни, так и в ритуализованных коммуникативных ситуациях, осуществляется не только с помощью языковых знаков, но и с помощью невербальных знаков. Многие исследователи считают кинесическую центральную областью невербальной семиотики, включающей жесты рук, ног, головы, мимические жесты, позы, знаковые телодвижения.

Традиционно считается, что фатические кинемы – это кинемы, сопровождающие речевые формулы приветствия, прощания. Большая часть фатических кинем является компонентом этапа начала общения – приветствия. В казахской культуре важное значение придается первым минутам коммуникативного контакта, когда сразу определяли степень знания и владения навыками традиционной культуры общения, степень готовности человека к общению и достижению коммуникативного согласия.

Б. Момынова и С. Бейсембаева [6] включают в словарь казахских жестов и мимики 160 кинем, отмечая преобладание эмотивных кинем; далее по убывающей располагаются регулятивные, фатические, дейктические, ритуальные, на последнем месте оценочные кинемы. Значимость словаря определяется не только количественным параметром, но и частотностью использования их носителями казахского языка и культуры. С этой позиции мы бы определили как особо значимые фатические кинемы.

Нормы поведения казахского народа в значительной степени предопределяет оппозиция «старший-младший». Квинтэссенция норм поведения, основанных на оппозиции «старший-младший», отражена в фатических кинемах казахской коммуникации. Так, кол алысу (приветственное рукопожатие) – фатическая кинема, при которой мужчины здороваются либо прощаются двумя руками, держа друг друга. Данная кинема может отражать и социальное равенство/неравенство коммуникантов, и желание одного из коммуникантов

нивелировать существующую между ним и его партнером социальную дистанцию. В случае, когда коммуникант, от которого исходит приветствие, хочет подчеркнуть свое особое почтение второму коммуниканту, вызванное его возрастом, особыми заслугами перед народом, либо его высоким статусом, то используются другие фатические кинемы: *qos qoldy keydege qoiý; oń qolyn tósine qoiý; oń qolyn keydesine qoiyp, bas uý; qol qýsyryp uily; tize búgip sálem etý; tizerlep, qol qýsyryp, taǵzym etý; qamshyny keydege ustaý; ekpetimen túsip jata qaly; qushaqtasý* (преклонение колен, кивок головой, поклон и др.)

В отличие от современной европеизированной культуры невербального общения, в традиционной казахской культуре фатические кинемы являются гендерно обусловленными, т.е. существует четкое деление на женские и мужские фатические кинемы. Оппозиция двух концептов «мужчина-женщина» в казахской культуре достаточно сложна и неоднозначна.

Если судить по паремиям и фразосочетаниям казахского языка, в сознании казахского народа четко сформировано представление о качествах, которыми характеризуются или, по крайней мере, которые должны быть присущи мужчине и женщине, т.е. есть стереотипное представление о мужчине и женщине. Прежде всего, это касается предназначения: мужчина – опора народа в мирное время, он заботится о благе родных, аула, рода, во время войны он защищает свою землю, родину. Женщина – основа семьи, на нее возложены домашние заботы, воспитание детей, взаимоотношения с родственниками, уют и тепло дома.

Традиционно, говоря о невербальном общении, имеют в виду в основном кинемы, непосредственно связанные с вербальным общением. Таков, например, кивок головы сверху вниз, сопровождающий реплику да (согласен) в диалоговом общении.

Под знаками невербального общения мы понимаем как кинемы, традиционно связанные с конкретным речевым актом, так и знаки невербального общения, опирающиеся на широкий культурный контекст, типа вставания с места при входе человека старшего по возрасту, либо пропуска вперед мужчину (в казахской культуре), а не женщину, как это принято в европейской культуре. Знаки невербального общения второго типа основываются на архетипических культурных оппозициях. Так, приведенные выше примеры отражают оппозиции «старший - младший» и «мужчина - женщина», в казахской культуре первый член этих оппозиций является более сильным, что проявляется открыто в строго ритуализованных ситуациях и в неофициальном общении.

Оппозиции отражаются в проксемике – расположении людей в пространстве. Так, при расположении супругов за столом в гостях (*тәр*) муж садится ближе к *tór* (почетному месту), нежели жена, старший по возрасту располагается на почетном месте. Оппозиции находят отражение в очередности реплик вербального общения. Так, мужу первому предоставляется слово для тоста, поздравления. В ритуализованной ситуации выражения соболезнования эту миссию выполняет при прочих равных условиях (возраст, статус) мужчина, а не женщина. Ритуал *bata berý* (благословение) также совершает мужчина [1].

Нарушение очередности коммуникации или порядка расположения коммуникантов в замкнутом пространстве автоматически воспринимается либо как оскорбление, либо как проявление невоспитанности, незнания традиций своего народа. Не всегда подобные нарушения становятся почвой для открытого конфликта, но как оскорбление они воспринимаются всегда.

В оппозиции «мужчина – женщина» приоритет, как мы отмечали, всегда отдается мужчине, причем это должно проявляться и в проксемике. Так, рассаживаясь в гостях за столом, жена не может садиться села ближе к *tór* (почетное место, расположенное напротив входа), чем ее муж. В оппозиции «старший – младший» приоритет отдается старшему. В казахской культуре уважение к старшему прививается человеку с самого младшего возраста. Предполагается, что старший по возрасту человек имеет больший багаж знаний, он может найти решение из многих жизненных ситуаций. Уважение к старшему выражается как в обыденной жизни, так и в обыденной жизни, так и в экстраординарных коммуникативных ситуациях. Так, разговор всегда начинается старший, это зафиксировано в паремии.

Знаки невербального общения, опирающиеся на широкий культурный контекст, являются частью этикета. Этикет прежде всего разрабатывается в этнографии, где под данным понятием понимаются правила ритуализованного поведения человека в обществе

[1]. Этикет, с одной стороны, опирается на моральные нормы и ценности этноса, с другой стороны, проявляется в формах поведения.

А.К. Байбурин исходит из необходимости выделения следующих компонентов в анализе этикета различных народов: общая характеристика этикета в описываемом этносе; характеристика речевого этикета; характеристика мимики и жестов; особенности организации пространства в этикете; этикетная атрибутика; описание этикетных ситуаций [2]. Таким образом, этикет включает в себя кинемы и проксемы, а также тактильные контакты.

При этом взаимодействие вербальных и невербальных знаков общения имеет существенное отличие в ритуализованных коммуникативных ситуациях, нежели в обычной коммуникации. При обычной бытовой коммуникации вербальное и невербальное общение находятся в состоянии гармоничного соответствия: они соотносены, невербальное общение обычно дублирует вербальное общение, иногда усиливая, иногда дополняя содержание речевого поведения.

В ритуализованных коммуникативных ситуациях невербальные знаки приобретают еще большее значение. Вербальное общение и невербальное общение происходят параллельно, в какой-то степени автономно, лишь изредка накладываясь друг на друга. Для подтверждения сказанного обратимся к материалу исследования речевого этикета казахского народов в ритуализованных ситуациях, таких, как *соболезнования* (*kónil aıtú*) в ситуациях кончины человека, *благословение* (*bata*) в различных коммуникативных ситуациях: женитьбы, дальней дороги, новоселья, рождения ребенка и др.

Г.М. Алимжанова [1] отмечает следующие проксемы и тактильные контакты в следующих ритуализованных ситуациях. «Ситуация соболезнования предполагает определенные пространственные местоположение близких людей, к которым направлено соболезнование: принято, чтобы эти люди сидели на видном месте. Соболезнующие подходят к родственникам и близким покойного,жимают руки, обнимают, целуют».

Анализируя ситуацию соболезнования в казахской культуре, Г.М. Алимжанова выделяет несколько этапов: *estirtú* (*сообщение о кончине*), *kónil aıtú* (*соболезнование*), *jubatú* (*слова поддержки близким*), *joqtaú* (*плач по усопшему*). И на каждом этапе исследователь указывает на невербальные знаки, участвующие наравне с вербальными знаками в организации коммуникативной ситуации. Так, на этапе *estirtu* в случае необходимости информирования широкого круга коммуникантов о кончине человека специально выделенный мужчина садился на коня и с воплем «*Ой, бауырым!*» подъезжал к дому с трагической вестью. Эта форма оповещения о смерти использовалась в основном тогда, когда умирали мужчины, батыры, не вернувшиеся с войны, иногда – видные, знаменитые люди [1, с. 41]. Каждый этап фрейма «*kónil aıtú*» характеризуются определенной содержательной направленностью и использованием специфических языковых средств. Поскольку целью этапа *estirtú* является психологическая подготовка к восприятию информации о кончине близкого человека, то и здесь используются определенные проксемы и языковые конструкции. Во-первых, в коммуникативной ситуации *estirtú* основным субъектом выступает человек, занимающий высокую степень в социальной иерархии аула, рода – самый уважаемый человек, его сопровождает группа родственников, земляков, друзей. Это является знаком выражения сочувствия всего регионального социума к горю человека, знаком желания всего окружения разделить горе человека. Данная семантика сохраняется на протяжении всего этапа *estirtú*, выступая фоном для вербального общения, при этом означаемые невербального общения и вербального общения не идентичны. Вербальные средства, используемые на этапе *estirtú* в казахской культуре, специфичны в содержательном отношении: выражение мысли о временности земного бытия, о неизбежности кончины человека, о невозможности повернуть вспять законы бытия и необходимости им покориться. Иначе говоря, человеку еще раз в концентрированной форме доносят информацию о том, как следует воспринять трагическую весть, как к ней относиться в казахской культуре. Специфичны и языковые средства: весь текст строится на метафорах, сравнениях, олицетворениях, эвфемизмах, проводятся параллели жизни человека с явлениями природы, с жизнью известных батыров, биев, которые также перенесли утрату

близких людей. Обычно уже с начала текста объект *estirtý*, к которому обращен текст, догадывается о характере информации. Содержание вербального текста, с одной стороны, обеспечивает восприятие печальной информации не столь резко, как это может случиться без психологической подготовки. С другой стороны, помогают объекту сохранить самообладание и разумно отреагировать на трагическую весть. На этапе *kónil aıtý*, являющемся ключевым во всем фрейме соболезнования, невербальное реализуется через проксема: адресат (или адресаты), к которому направлено действие *kónil aıtý*, сидят в главной комнате; через кинемы и тактильные контакты: выражающие соболезнование, соблюдая возрастную иерархию, подходят к адресатам опять-таки в соответствии с их возрастной иерархией,жимают руки, обнимают за плечи, прикасаясь к правому или левому плечу, целуют в щеку. В случаях, когда и адресатов, и адресантов много, во избежание нарушения ритуала один человек встречает приходящих и в определенной последовательности подводит к членам семьи. Полагается, что после *kónil aıtý* пришедшие должны определенное время находиться рядом с адресатами. На этом этапе каждый знак невербального общения выражает конкретную семантику. Так, проксема выделяет адресата/адресатов как главного объекта *kónil aıtý*. Кинемы – максимальное приближение к адресату, наклон всем телом к сидящему адресату, серьезное выражение лица, прямой взгляд в сторону адресата – нацелены на выражение уважительного отношения к человеку, потерявшего близкого, подчеркивание сопереживания. Тактильные контакты призваны подчеркнуть желание, с одной стороны, разделить горе адресатов, взять часть груза тягостных переживаний на себя, с другой стороны, ободрить, придать мужества адресату.

Вербальное обращение осуществляется через направленные на личность умершего ритуализованные клише, обозначающие выражение сочувствия.

Список подобных ритуализованных клише невелик, все они отражают древние представления носителей языка о смерти как переселении души в иной мир, где душа может попасть в рай, где Аллах оценивает пройденную жизнь человека и т.д. Однако, отметим, данное речевое поведение является традиционным для казахов по сей день, составляет ментальную культуру современных казахов.

Итак, вербальное общение и невербальное общение на *kónil aıtý* нацелены на выражение разного содержания. Невербальные знаки направлены на живых людей – адресатов, испытывающих тяжкие переживания в связи с утратой близкого человека, вербальное общение нацелено на пожелания умершему в ином мире, т.е. направлено на личность покойного. При этом если невербальные знаки естественны и понятны, то смысл ритуализованных клише полностью понятен для людей среднего и старшего поколений, младшее поколение использует их как стандартные фразы, характеризующиеся семантической неполноценностью.

Даже в самой трагической ситуации человек должен думать о жизни, о земном. Казахи твердо верят, что нужно выполнить все почести умершему человеку и соблюсти весь ритуал, связанный с ситуацией кончины человека. Но вместе с тем живой человек не должен излишне предаваться горю, печали, поэтому жизнь живого человека – вот что имеет значение. В языковом отношении текст *jubatý* (слова поддержки близким) характеризуется обилием сравнений, эвфемизмов, слов с положительно – оценочным значением, широким использованием императивной речи, все это направлено на регуляцию настроения мыслей и чувств человека. В течении всего этапа *jubatý* проксема (расположение коммуникантов в помещении) остается постоянным, перемещение кого-либо во время этапа *jubatý* не допускается, чтобы не отвлекать внимание объекта *jubatý* от смысла произносимого текста. Кинемы (держание за руку, поглаживание по спине) допускается перед началом *jubatý*.

На четвертом этапе фрейма соболезнования *joqtaı* вербальный компонент представлен плачем женщин, который может использоваться как в статике (в отдельном помещении), так и в момент выноса тела. При втором варианте полагалось поддерживать за локоть женщин семьи покойного.

Проведенный нами коммуникативно-функциональный анализ казахских кинем позволяет сделать выводы следующего характера. По количественному параметру в системе казахских кинем на первом месте представлены кинемы, выполняющие эмотивную

функцию, на втором месте – кинемы, выполняющие фатическую функцию, далее по убывающей представлены дейктические, этикетно-ритуальные и оценочные кинемы. Данные группы кинем отличаются и в семантическом плане: наиболее конкретной семантикой отличаются регулятивные и дейктические кинемы, наиболее расплывчатой, нечеткой семантикой характеризуются эмотивные кинемы.

Во всех группах встречаются гендерно и национально-культурно маркированные кинемы.

Фатические кинемы, сопровождающие речевые формулы приветствия, прощания, характеризуются, с одной стороны, сохранением архаичного облика и гендерной окраски, региональных особенностей, а с другой стороны – заимствованием из других культур, что явно ощущается в молодежной среде.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алимжанова Г.М. Речевой этикет казахского и русского языков в ритуализованных ситуациях/ Гаухар Мукташевна Алимжанова. – Алматы, 2004. – 104 с.
2. Байбурин А.К. У истоков этикета: Этнографические очерки/ Альберт Кашфуллович Байбурин. – Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1990. – 165 с.
3. Кажгалиева К.Ш. Национально – культурная специфика фатической коммуникации в казахском языке: дисс... кандидата филол. наук: 10.02.02/ Кажгалиева Карлыгаш Шамгоновна. – Алматы, 1992. – 163 с.
4. Кармысова М.К. Разговорные формулы русского и французского языков: дисс... кандидата филол. наук: 10.02.20/ Мари Камаловна Кармысова. – Москва, 1989. – 212 с.
5. Кобланова А. Казахский речевой этикет: автореферат дис. на соискание степени канд. филол. наук: спец. 10.02.06 / Кобланова Айман. – Алматы, 1993. – 26 с.
6. Момынова Б., Бейсембаева С. Казахско-русский толковый словарь мимики и жестов в казахском языке. / Б Момынова, С Бейсембаева. – Алматы : Казахский университет, 2003. – 136 с.
7. Сейсенова А.Д. Лингвистическая культурология, сопоставление этикетных формул: автореферат дис. на соискание степени канд. филол. наук: спец. 10.02.06/ Алагуль Даулетказыкы Сейсенова. – Алматы, 1998. – 29 с.
8. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Наталья Ивановна Формановская. – Москва: Русский язык, 1997. – 158 с.

REFERENCES

1. Alimzhanova, G.M. (2004). *Rechevoi etiket kazahskogo i rysskogo iazykov v rityalizovannyh situatsiyah*. [Speech etiquette of the Kazakh and Russian languages in ritualized situations]. Almaty.
2. Baiburin, A.K. (1990). *U istokov etiketa: Etnograficheskie ocherki*. [The origins of etiquette: Ethnographic sketches]. Leningrad.
3. Kazhgaliyeva, K.Sh. (1992). *Natsionalno – klytynnaia spetsifika faticheskoi kommunikatsii v kazahskom iazyke*. [National and cultural specificity of phatic communication in the Kazakh language]. Almaty.
4. Karmysova, M.K. (1989). *Razgovornye formuly rysskogo i frantsyyskogo iazykov*. [Speech formulas of the Russian and French languages]. Moscow.
5. Koblanova, A. (1993). *Qazaq sóz etiketi*. [Kazakh speech etiquette]. Almaty.
6. Momynova, B., Beisebayeva, S. (2003) *Qazaq tilindegi ym men isharattyñ qazaqsha-oryssha túsindirme sózdigi*. [Kazakh-Russian explanatory dictionary of facial expressions and gestures in the Kazakh language]. Almaty.
7. Seisenova, A.D. (1998). *Lingvistikalıq mádiettaný; etiket formalaryna salıstırmaly taldaý*. [Linguistic Culturology, comparison of etiquette formulas]. Almaty.
8. Formanovskaya, N.I. (1997). *Rýsskii rechevoi etiket: lingvisticheskii i metodicheskii aspekty*. [Russian speech etiquette: linguistic and methodological aspects]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Дінара Алієва – кандидат педагогічних наук, доцент, асоційований професор кафедри мов Міжнародного університету інформаційних технологій.

Наукові інтереси: загальна педагогіка, етнопедагогіка, методика навчання російської мови як нерідної.

Айгуль Оналбаєва – доктор філологічних наук, доцент, в.о. завідувачою кафедрою російської мови та літератури Казахського державного жіночого педагогічного університету.

Наукові інтереси: невербальна семіотика, зіставна граматики російської та казахської мов, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Dinara Aliyeva – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Professor of the Department of Languages at the International University of Information Technologies.

Scientific interests: general pedagogy, ethnopädagogy, methods of teaching Russian as a non-native language.

Aigul Onalbayeva – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Russian Language and Literature Department of the Kazakh State Women's Pedagogical University.

Scientific interests: non-verbal semiotics, comparative grammar of Russian and Kazakh languages, cognitive linguistics, cultural linguistics.

УДК 811.112.2'42

**ВЕРБАЛЬНЫЕ ТАБУ И МОЛЧАНИЕ:
ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ****Елена БЕЛОЗЕРОВА (Харьков, Украина)****e-mail: byelozyorova@yahoo.com****БЕЛОЗЕРОВА Елена. ВЕРБАЛЬНІ ТАБУ ТА МОВЧАННЯ: ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

Стаття розв'язує наукову проблему визначення вербальних табу як специфічних лінгвокультурних концептів, які не передбачають експліцитну вербалізацію в дискурсі, та висвітлює специфіку їх актуалізації в імпліцитних мовленнєвих актах на ґрунті нульової пропозиції або через апосіопезу. Описано основні когнітивні операції, які мають місце в реалізації мовленнєвих актів натякання, за допомогою яких вербальні табу актуалізуються в сучасному німецькомовному діалогічному повсякденному дискурсі. Окреслено низку вербальних табу, які є центральними для сучасної німецькомовної лінгвокультури.

Ключові слова: дискурс, концепт, імпліцитний мовленнєвий акт, когнітивна операція, пропозиція, табу.

BYELOZYOROVA Olena. VERBAL TABOOS AND SILENCE: PRAGMALINGUISTIC ANALYSIS

While this paper deals with the taboo phenomenon and provides an overview of the relevant theorizing, the focus of the results achieved in the research is upon verbal taboos and their linguistic overcoming. The research will refer to non-verbal and verbal taboos and distinction between them. Traditionally, each culture has its own taboos and thus its own strategies to overcome them. The German language has also found certain forms of such an overcoming when dealing with verbal taboos. The research outlines verbal taboos in modern German everyday dialogical discourse and defines them as specific linguocultural concepts that do not normally suppose explicit verbalization in discourse. In addition, the paper describes their actualization in implicit speech acts based on zero explicit proposition or via aposiopesis. Such implicit speech acts are hints that help to overcome verbal taboos. Using the postulates of Ronald Langacker's Cognitive Grammar, the paper examines cognitive operations working in speech act of hinting which overcome verbal taboos in modern German everyday dialogical discourse. These cognitive operations include prominence and focusing. In particular, the research deals with concepts that are considered central among verbal taboos in modern German linguistic culture – they are SEXUALITY and DEATH.

Keywords: discourse, concept, implicit speech act, cognitive operation, proposition, taboo.

«Табу нужны
для защиты «ахиллесовой пяты»
общества» [6, с.73].

Изначально овеянное аурой сакральности и магии экзотическое полинезийское понятие «та пу/табу», заполнившее «вакуум реально существующей лексической лакуны» в языке западных цивилизаций [2, с. 141], знакомством с которым в конце 18 века Европа обязана Джеймсу Куку, не теряет своей **актуальности** и как объект современных научных изысканий, поддаваясь постоянному переосмыслению в религиоведении, психоанализе, культурологии, истории, литературоведении и лингвистике [1; 3; 4; 5; 7; 9; 10; 11; 13; 14; 15; 16; 18]. Данное понятие, трактуемое сперва как основанный на страхе перед божественной карой запрет и «анти-норма», претерпело «секуляризацию» [2, с.141-144], избавившись в конечном итоге от патины действия карающих за совершение определенных поступков демонических сил.

Конкретики пониманию сути феномена табу добавило разграничение вербальных и невербальных табу. Невербальные табу, именуемые также как деятельностьные табу (*Tattabus, Handlungstabus, non-verbale Tabus*), понимаются как элемент «социального кодекса конкретного общества, предписывающий, какие действия и какие формы поведения не подлежат реализации» [18, с. 25]. К категории вербальных табу (*Sprachtabus, verbale Tabus*) принадлежат как спектр тем, которые следует либо избегать, либо обсуждать лишь в соответствии с правилами этикета, так и определенные языковые единицы, которые либо не должны употребляться в речи вообще, либо быть заменены приемлемыми благозвучными (эвфемизмами) [15, с. 310]. Следует, однако, заметить, что с позиций прагмалингвистики такое разделение табу на речевые и деятельностьные не лишено некоторой размытости и алогичности, учитывая современное понимание речи как собственно деятельности (*Sprache als Handeln*) [8]. Принимая во внимание этот факт, мы останавливаем свой выбор на термине «вербальные табу», трактуя их как специфические лингвокультурные концепты, не предполагающие эксплицитную вербалізацію в дискурсе. Определение прагмалингвистических особенностей актуализации таких концептов в современном немецкоязычном бытовом диалогическом дискурсе, а также выделение табу, центральных для современной немецкоязычной культуры, входит в **задачи** данного исследования.

Материал для изучения представлен фрагментами художественных текстов немецкоязычных авторов XX–XXI ст., иллюстрирующих реализацию в современном немецкоязычном бытовом диалогическом дискурсе имплицитных речевых актов с нулевой

эксплицитной пропозицией и на основе апосиопезиса, посредством которых осуществляется актуализация вербальных табу. Указанные имплицитные речевые акты являются актами намека, и они выступают **объектом** анализа на **предмет** определения их прагмалингвистических свойств путем анализа основных когнитивных операций, имеющих место в данных имплицитных речевых актах.

Уход от эксплицитной вербализации табу в современном немецкоязычном диалогическом дискурсе осуществляется либо путем уклонения от актуализации данных концептов в дискурсе в принципе: молчание как не-говорение на определенную, табуированную, тему (*Schweigen als Nicht-Sagen, Nicht-zur-Sprache-Bringen*) [17, с. 137], – либо посредством реализации имплицитных речевых актов, в частности речевого акта намека, характеризующегося наличием эксплицитной и имплицитной пропозиции и позволяющим благодаря этому изъясняться на табуированные темы в завуалированной форме, не нарушая нормы той или иной лингвокультуры:

Jorisch: Wie geht es Ihrer Frau?

Rott: Gut.

Jorisch: Und Ihrer Tochter?

Rott: Nicht so gut. Die hat sich bei einer Party einen Katzenjammer geholt, von dem der Arzt gesagt hat, daß sie ihn erst nach neun Monaten loswerden wird.

<...> Meine Tochter ist schwanger.

Jorisch: Ich verstehe. Dann wird sie doch bald heiraten?[23, с. 48]

Речевой акт намека представляет собой дискурсивно-речевое взаимодействие говорящего и адресата, в ходе которого ими конструируется интендируемая говорящим имплицитная пропозиция – намек. Критериальными свойствами данного типа имплицитного речевого акта выступают обязательная реализация имплицитной пропозиции и интендируемость, поскольку в ситуации намека у говорящего всегда есть дополнительная перлокутивная цель – воздействовать на адресата таким образом, чтобы тот «вывел» намек. В вышеуказанном примере намека говорящий выбирает непрямой способ передачи информации – сообщения о беременности дочери –, прибегая к помощи намека. Адресат на основе эксплицитной пропозиции без труда выводит интендируемую адресантом импликацию, о чем свидетельствует его реактивная реплика.

В случае актуализации вербальных табу в дискурсе имплицитный речевой акт может быть также проявлением так называемого «коммуникативно значимого молчания» [17, с.137], представленным в двух основных формах: как имплицитный речевой акт с нулевой эксплицитной пропозицией и как имплицитный речевой акт-апосиопезис, один из аргументов эксплицитной пропозиции которого намеренно опускается говорящим. Приведенный ниже фрагмент наглядно иллюстрирует такое «коммуникативно значимое молчание», когда говорящая не решается, например, задать напрямую интересующий ее вопрос, ввиду того, что расставание с партнером является табуированной темой в диалоге с адресатом:

„Wann hast du Albert gesehen?“

„Ach, letzte Woche, er hat mich angerufen und hat mir seine neue Telefonnummer gegeben. Er soll jetzt eine sehr, sehr hübsche Wohnung haben.“ Dann schwieg Sieglinde bedeutungsvoll. <...> Warum willst du nicht mit ihm zusammen sein?

„Hast du sonst noch Probleme?“ fragte ich [20, с. 254].

О том, что вопрос отношений с бывшим партнером для адресата остается табу, свидетельствует тот факт, что даже правильно выведя имплицитную пропозицию, адресат уклоняется от прямого ответа, сменив тему.

Представляя собой имплицитный речевой акт с нулевой эксплицитной пропозицией, коммуникативно значимое молчание позволяет успешно обходить табуированные темы, например, сексуальную связь, порой будучи вовлеченным в цепочку имплицитных речевых актов с наличием и имплицитной, и эксплицитной пропозиций:

Anna schweigt noch immer, ich schweige sie an, und irgendwann durchbricht sie das Schweigen, indem sie einen Satz sagt, der nur halb so bedeutungsschwanger ist, wie das lange

Schweigen hätte vermuten lassen: „Nur Kamillentee ist im Angebot.“ <...> Ich kann nicht mit dir schlafen [21, с.190].

К феномену такого молчания относятся и апосиопезисные намеки, когда в речевом акте говорящий намеренно опускает фрагмент эксплицитной пропозиции, предоставляя адресату возможность ее реконструкции:

„Frau Haubendorf: Stimmt es, wie man mir erzählt hat, dass Sie und Herr Hackner mehr als nur ein kollegiales Verhältnis hatten? Dass Sie ein...“ Merana begann zu stottern. <...> Dass Sie eine Affäre hatten?

Herrgott noch einmal, fluchte er innerlich. Warum fällt es mir so schwer, zu sagen: Haben Sie mit Hackner geschlafen? Waren Sie dabei, ihn zu betrügen? Hat er Ihnen deswegen eine geknallt?

Was war es schon dabei, die Dinge einfach beim Namen zu nennen? Aber er brachte die Worte nicht über seine Lippen [19, с. 205-206].

Для более глубокого понимания особенностей дискурсивной реализации таких имплицитных речевых актов представляется возможным задействовать постулаты когнитивной грамматики Рональда Ленекера, в частности описанные им основные когнитивные операции высвечивания (профилирования), фокусирования, спецификации и перспективизации [12, с. 5-12]. Для апосиопезисных намеков особую релевантность имеют первые две операции. Описывая суть языкового знака, Р.Ленекер оперирует понятиями концептуальной базы и профиля, понимая под концептуальной базой весь объем информации, активируемый знаком, под профилем – часть базы, формирующую само значение конкретного языкового знака. Подобно тому как концепт прямоугольного треугольника (база) профилирует «гипотенузу», концепт глаза профилирует «зрачок» и т.п., так и в речевом акте намека база выступает весь акт в совокупности эксплицитной и имплицитной пропозиции и эксплицитной и имплицитной иллокуции, профилируя имплицитную пропозицию – собственно, намек. Как указанный отрезок вне прямоугольника не может быть гипотенузой, а отверстие вне глаза не может быть зрачком, так и имплицитная пропозиция вне базы не является намеком.

С профилированием/высвечиванием напрямую связана еще одна когнитивная операция – фокусирование. Высвеченным выступает все, что выделено вниманием. В речевом акте намека это когнитивное выделение подструктур предикации. Апосиопезисный речевой акт намека, таким образом, предполагает фокусирование на неконвенциональной эллиптической имплицитной конструкции:

„Was hat er denn so Schlimmes getan?“, versuchte Miriam Lilly eines Abends gut zuzureden, als Gianni zu Besuch gekommen war und Lilly sich sofort zurückgezogen hatte.

„Er hat mich wochenlang auf ein Lebenszeichen warten lassen und dann so getan, als wär gar nichts passiert...“

„Aber was ist denn passiert? Habt ihr vielleicht...?“ <...> Habt ihr Sex gehabt?

„Nein, haben wir nicht! Ich weiß ja nicht einmal, ob er das will...“

„Also, so wie du dich grad benimmst, wird er das sicher nicht wollen...“

„Was soll ich denn machen? Ich denk dauernd an ihn und er spielt Jo-Jo. Einmal ja, einmal nein... Das macht mich fertig!“ [22, с. 101]

Анализ эмпирического материала показывает, что в современном немецком бытовом диалогическом дискурсе центральными вербальными табу выступают концепты SEXUALITÄT (пример 1) и TOD (пример 2):

(1) Gottfried lachte. „Man kann nicht immer nur Lehm kneten.“

„Hast du mit deiner Frau...?“ <...> Hast du mit deiner Frau geschlafen?

„Doch nicht mit Inge! <...> Natürlich mal ein kleiner Urlaubsflirt...<...>

Aha, sie hatten also nicht miteinander geschlafen. Sehr gut. [20, с. 364]

(2) Deborah Jadlinski unterbrach ihre Massage. „Ich habe sie heute Morgen auf dem Handy angerufen. Aber sie hat nicht abgehoben. Hoffentlich...“ Sie sprach den Satz nicht zu Ende.

<...> Hoffentlich wurde sie nicht umgebracht. [19, с. 89]

Результаты статистических подсчетов свидетельствуют о более высокой частотности речевых актов намека на основе нулевой эксплицитной пропозиции и намеков-апосиопезисов, актуализирующих концепт SEXUALITÄT (69 % всех проанализированных

речевых актов данного типа), по сравнению с концептом TOD (21%), и лишь 10% актуализируют иные табу вроде GELD, GEWALT, KRANKHEIT и др.

Успешность указанных речевых актов обеспечивается также наличием невербальных триггеров (кинестических, просодических и проксемических) имплицатур, как видно из нижеприведенного фрагмента:

Dann schiebt sie die Zettel auseinander, die vor ihr liegen, zieht eine schwarze Folie hervor und reicht sie mir.

„Was ist das?“, frage ich.

„Das ist doch eindeutig, oder?“

Ich halte die Folie gegen das Kerzenlicht, und ich sehe einen Ultraschallausdruck, ein schwarzes Bild, auf dem einige weiße Umrisse zu erkennen sind. Es ist zum ersten Mal, dass ich ein solches Bild in Wirklichkeit sehe. Aus dem Fernsehen kenne ich das, diese Ultraschallaufnahmen, die eine Chiffre sind wie kaum etwas anderes. Sie sind eine Chiffre für größte Freude – endlich ein Kind! Aber sie sind auch die Chiffre für größten Kummer – o Gott, ich bin schwanger!

Ich lege die Folie auf den Tisch zurück.

Sie nickt mir zu.

„Es gibt Menschen, die nutzen ihre Freiheit, so wie du das mit Freiheit gemeint haben könntest.“ <...>Ich habe mir eine Abtreibung machen lassen.

Sie schaut mich plötzlich nicht mehr an. Sie schaut an mir vorbei, schaut zur Tür hinaus, die zum Flur führt, auf dessen anderer Seite das hell erleuchtete Zimmer mit dem Bullauge liegt.

Ich schaue sie fragend an. <...>Hast du dir eine Abtreibung machen lassen?

„Ja“, sagt sie sofort und macht eine Pause. „Ja“, setzt sie wieder an, „und ich bereue es zutiefst.“ [21, c. 192-193]

Вопрошающий взгляд говорящего, которым сопровождается молчание, побуждает адресата правильно вывести имплицатуру – вопрос о том, сделала ли она искусственное прерывание беременности.

Данное исследование позволяет сделать **вывод** о высокой коммуникативной релевантности речевых актов намека как на основе нулевой эксплицитной пропозиции, так и апосиопезисных, для актуализации в современном немецкоязычном бытовом диалогическом дискурсе вербальных табу, в первую очередь табу SEXUALITÄT и TOD. К **перспективам** относим анализ гендерной специфики актуализации данных вербальных табу в немецкоязычном дискурсе.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Allan K. Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language / K. Allan, K. Burridge. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 303 p.
2. Betz, W. (1978) Tabu – Wörter und Wandel / W. Betz // Meyers Enzyklopädisches Lexikon. – Bd. 23. – Mannheim, 1978. – S. 141-144.
3. Calderón M. Let's Talk About (Texts About) Sex. Sexualität und Sprache. Sex and Language / M. Calderón, G. Marko (Hg.). – Frankfurt-am-Main: Peter Lang, 2012. – 362 S.
4. Calderón M. Werbekommunikativer Umgang mit Tabus / M. Calderón // Sprachökologie und Ökoinguistik. Hrsg. v. A. Fill. – Tübingen: Stauffenburg, 1996. – S. 231-246.
5. Crombach M. Euphemismus und Tabu. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Salzburg / M. Crombach. – Salzburg: Universität Salzburg, Institut für Sprachwissenschaft, 2001. – 342 S.
6. Dahrendorf, R. (1960) Homo sociologicus: Ein Versuch zu Geschichte, Deutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle, 2nd. edn. Köln: Westdeutscher Verlag. – 85 S.
7. Duca L. Das Tabu in der Erotik. Eros im Konflikt mit der Gesellschaft / L. Duca (Hg.). – Basel: Kurt Deich, 1967. – 399 S.
8. Ehlich, K. Sprache und sprachliches Handeln. In 3 Bänden / K. Ehlich. – Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2007. – 1688 S.
9. Fallwinkl M. Der Witz als Tabubruch. Eine linguistische Untersuchung zum Witz im Sinnbezirk der Sexualität / M. Fallwinkl. – Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2009. – 148 S.
10. Freitas E. S. L. Taboos in Advertising / E. S. L. Freitas // Pragmatics & Beyond New Series ed. by A. H. Jucker. – Vol. 179. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008. – 214 p.
11. Janz R.-P. Zum Tabu des Antisemitismus. Die Kontroversen um Martin Walser und Günter Grass / R.-P. Janz // ZiG 7. – 2016. – Heft 1. – S. 47-60.
12. Langacker R. W. Concept, Image and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar / R. W. Langacker. – Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1990. – 395 p.

13. Pelinka A. Das große Tabu. Österreichs Umgang mit seiner Vergangenheit / A. Pelinka, E. Weinzierl (Hg.). – Innsbruck/Wien: Edition S, 1987. – 197 S.
14. Schlich J. Inzest und Tabu. Ingeborg Bachmanns „Malina“ gelesen nach den Regeln der Kunst / J. Schlich. – Sulzbach/Taunus: Ulrike Helmer, 2009. – 271 S.
15. Schröder H. Tabu // H.Schröder // Wierlacher A., Bogner A. Handbuch Interkulturelle Germanistik. – Stuttgart/Weimar: Metzler, 2003. – S. 307-315.
16. Sze F. Taboos and euphemisms in sex-related signs in Asian sign languages / F. Sze, M. Xiao Wei, A. Yiu Leung Wong // Linguistics. – 2017. – 55 (1), p. 153-205.
17. Ullsamer F. Schweigen – mehr als ein funktionelles Gegenstück zum Sprechen. Überlegungen zu Funktionen des kommunikativen Schweigens / F. Ullsamer // Wirkendes Wort. 53 Jahrgang. – April 2003. – Heft 1. – Trier: Wissenschaftlicher Verlag. – S.125-140.
18. Zöllner, N. Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen / N.Zöllner. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997. – 444 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

19. Baumann, M. (2010). Jedermann tot. Ein Salzburg-Krimi / M. Baumann. – Meßkirch: Gmeiner.
20. Heller, E. (1999). Beim nächsten Mann wird alles anders / E. Heller. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
21. Lind, H. (1997). Das Weibernet. Die Frau in der Gesellschaft / H.Lind. – Frankfurt-am-Main: Fischer.
22. Scholl, S. (2016). Warten auf Gianni. Eine Liebesgeschichte in sieben Jahren / S. Scholl. – Salzburg/Wien: Residenz Verlag.
23. Wiener, H. (1993). Lernen Sie Englisch // H. Wiener. Das kann nur mir passieren. Satiren. – Ungekürzte Ausg., 3. Aufl. – Frankfurt-am-Main/Berlin: Ullstein.

REFERENCES

1. Allan K., Burrige K. (2007) Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Betz, W. (1978) Tabu – Wörter und Wandel // Meyers Enzyklopädisches Lexikon, Bd. 23. Mannheim.
3. Calderón, M., Marko, G. (2012) Let's Talk About (Texts About) Sex. Sexualität und Sprache. Sex and Language. Frankfurt-am-Main: Peter Lang.
4. Calderón, M. (1996) Werbekommunikativer Umgang mit Tabus // Fill A. Sprachökologie und Ökoinquistik. Tübingen: Stauffenburg.
5. Crombach, M. (2001) Euphemismus und Tabu. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Salzburg. Salzburg: Universität Salzburg, Institut für Sprachwissenschaft, 2001.
6. Dahrendorf, R. (1960) Homo sociologicus: Ein Versuch zu Geschichte. Deutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle, 2nd. edn. Köln: Westdeutscher Verlag.
7. Duca, L. (1967) Das Tabu in der Erotik. Eros im Konflikt mit der Gesellschaft. Basel: Kurt Deich.
8. Ehlich, K. (2007) Sprache und sprachliches Handeln. In 3 Bänden. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
9. Fallwinkl, M. (2009) Der Witz als Tabubruch. Eine linguistische Untersuchung zum Witz im Sinnbezirk der Sexualität. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller, 2009.
10. Freitas, E. S. L. et.al. (2008) Taboos in Advertising. Vol. 179. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
11. Janz, R.-P. (2016) Zum Tabu des Antisemitismus. Die Kontroversen um Martin Walser und Günter Grass. ZiG 7. Heft 1.
12. Langacker, R.W. (1990) Concept, Image and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1990.
13. Pelinka, A., Weinzierl, E. (1987). Das große Tabu. Österreichs Umgang mit seiner Vergangenheit. Innsbruck/Wien: Edition S, 1987.
14. Schlich, J. (2009) Inzest und Tabu. Ingeborg Bachmanns „Malina“ gelesen nach den Regeln der Kunst. Sulzbach/Taunus: Ulrike Helmer.
15. Schröder, H. (2003) Tabu // Wierlacher A., Bogner A. (Hg.) Handbuch Interkulturelle Germanistik. Stuttgart/Weimar.
16. Sze, F. et.al. (2017) Taboos and euphemisms in sex-related signs in Asian sign languages // Linguistics. 2017. 55 (1).
17. Ullsamer, F. (2003) Schweigen – mehr als ein funktionelles Gegenstück zum Sprechen. Überlegungen zu Funktionen des kommunikativen Schweigens. // Wirkendes Wort. 53 Jahrgang. Heft 1. Trier: Wissenschaftlicher Verlag.
18. Zöllner, N. (1997) Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen, Frankfurt-am-Main: Peter Lang.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

19. Baumann, M. (2010). Jedermann tot. Ein Salzburg-Krimi / M. Baumann. – Meßkirch: Gmeiner. [in German].
20. Heller, E. (1999). Beim nächsten Mann wird alles anders / E. Heller. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag. [in German].
21. Lind, H. (1997). Das Weibernet. Die Frau in der Gesellschaft / H.Lind. – Frankfurt-am-Main: Fischer. [in German].
22. Scholl, S. (2016). Warten auf Gianni. Eine Liebesgeschichte in sieben Jahren / S. Scholl. – Salzburg/Wien: Residenz Verlag. [in German].

23. Wiener, H. (1993). Lernen Sie Englisch // H. Wiener. Das kann nur mir passieren. Satiren. – Ungekürzte Ausg., 3. Aufl. – Frankfurt-am-Main/Berlin: Ullstein. [in German].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Белозьорова – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької та французької мов Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: когнітивна та прагмалінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olena Byelozyorova – Ph.D. in Philology, Docent, Associate Professor of the German and French Department at V.N. Karazin Kharkiv National University.

Scientific interests: cognitive and pragmalinguistics.

УДК 811. 112. 2 272 367.627 42

КОНЦЕПТ «ЧИСЛО» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПАРЕМІЯХ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Юлія БЕЛОЗЬОРОВА (Львів, Україна)

e-mail: funtova@yahoo.com

БЕЛОЗЬОРОВА Юлія. КОНЦЕПТ «ЧИСЛО» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПАРЕМІЯХ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.

У статті розглядаються одиниці німецькомовного пареміофонду, до складу яких входять числівники. Акцент в аналізі робиться на числівники першого десятку, які є найбільш вживаними в німецькомовних пареміях. Пареміофонд певної культури якнайкраще віддзеркалює стереотипи та культурні норми народу, що формувалися в ньому впродовж багатьох років, тобто віддзеркалює його менталітет, його дух.

Ключові слова: мовна картина світу, фразеологічні одиниці, лінгвокультура, паремії, пареміофонд, числівник.

BYELOZYOROVA Yuliya. THE CONCEPT OF NUMBER IN THE GERMAN ADAGE UNITS: LINGUOCULTURAL ANALYSIS.

The article deals with the adage units of the German language, incorporating the numerals. The focus is laid upon the numerals of the first dozen that are mostly found in the German adages. The language worldview is understood not as a mirror reflection, but as mapping where the anthropological factor is of a focal point: a human being perceives the objective world and interprets it subjectively. Thus, the active and not passive role of the human being in the creation of the language worldview is emphasized. The adage fund of a certain culture reflects most vividly the stereotypes and cultural norms of the people that were formed during long time, so it reflects its mentality, its spirit. Each number demonstrates in the German language worldview a certain meaning. Number "1" reflects primacy, craving for victory, desire to be the best. Number "3" symbolizes finality, fullness, completeness of something. Numbers "7" and "9" beside the sense of quantity, reflect the beliefs of the German people and are an essential part of the traditions and have a religious basement, that were developed during centuries.

Key words: language worldview, phraseological units, linguoculture, adage, adage fund, numeral.

Вивчення мовної картини світу (МКС) припускає, насамперед, аналіз номінативної діяльності людини, і, відповідно, одиниць лексичного рівня мови. Це більшою мірою сфера когнітивних досліджень. Однак деякі концепти, що входять до складу МКС, виходять у своєму вербальному вираженні за рамки слів, ідіом, словосполучень, відповідають фразам, реченням, текстам і виявляються вже в процесі функціонування мови, тобто в дискурсі. Тому когнітивні й дискурсивні дослідження в плані вивчення МКС доповнюють одне одне. Незважаючи на популярність МКС як об'єкта дослідження й неоднекратні спроби дати визначення цього терміна, навряд чи будь-яке з них можна вважати всебічним і остаточним. Одна із причин полягає в безлічі підходів до МКС (філософський, когнітивний, культурологічний, лінгвістичний тощо), і, відповідно, в акцентах, які розставляються в цих визначеннях. По-друге, на сьогодні немає єдності думок щодо понять, які є основними складовими МКС (концепт, фрейм, прототип) [1, с. 18].

МКС нерідко порівнюють із дзеркалом, у якому відбивається реальний світ. Однак розробка проблеми поступово наводить вчених на думку про те, що МКС скоріше нагадує не дзеркало, а автопортрет, який створює художник, дивлячись у дзеркало. Розуміння МКС не як дзеркального відбиття світу, а як картини знову фокусує увагу на антропофакторі: людина, сприймаючи об'єктивний світ, інтерпретує його суб'єктивно [3, с. 289]. Тим самим підкреслюється не пасивна, а активна роль людини у створенні МКС.

Звернемося до фрагментно-зіставного аналізу концепта «число» у німецькомовній та українськомовній картинах світу. Цей концепт найбільш яскраво реалізується у мовному фонді фразеологізмів та паремій, де розкривається його національна специфіка.

Порівнюючи фразеологізми із числівником "один", можна помітити, що група цих фразеологізмів найбільш широко представлена як у німецькій, так і в українській мовах. Значення знайдених фразеологізмів досить різноманітні: від нейтральних "mir ist alles eins",

"sich mit j-m eins wissen (fühlen)", "mit j-m über etw. (Akk.) eins werden (sein)" до емоційно забарвлених "eins abbekommen", "j-m eins auf (vor) die Birne geben" тощо [2, с. 14].

Аналізуючи фразеологізми з компонентом «один» в українській можна прийти до висновку, що як і в німецькому пареміофонді, ця група є найчисельнішою. Наприклад: один в один, один на один, один і той же, на один аршин [7, с. 44].

Що стосується прислів'їв і приказок, то на відміну від фразеологізмів, спостерігається процес синонімії в межах однієї мови. Так, німецьке прислів'я «Ein Mann ist kein Mann» має ще два аналогічні варіанти:

1. Einer ist keiner.
2. Eine Schwalbe macht keinen Frühling [2, с. 14] (українське: «Один у полі не воїн» і "Одна ластівка весни не робить" [7, с. 88].

Як видно із прикладів, ці прислів'я, мають ідентичне значення (безсилля однієї людини в порівнянні з колективом) та схожу образну складову (в обох мовах у ролі "одинака" виступають або людина, чоловік, або птах).

Що стосується української мови, така тенденція також притаманна їй. Наприклад український фразеологізм «Один від одного недалеко відбіг» має 7 синонімічних варіанти:

1. Один одного вартий;
2. Обоє рябоє;
3. Два чоботи – пара;
4. Одного поля ягода (в 2. Знач.);
5. Одного гніздечка птиці;
6. Однієї масті;
7. Одним миром мазані [7, с. 44].

Як видно з прикладів, майже синонімічні варіанти мають у своїй основі компонент «один» і всі фразеологізми мають сему «ідентичності».

В.Н. Телія вважає, що "будучи номінативно-похідними сутностями, експресивно-оцінні значення обов'язково містять вказівку на той образ, або мотив, який послужив приводом вибору саме цього слова для номінації нового позначуваного. Цей образ завжди пов'язаний з аналогією або порівнянням, як одним зі способів встановлення подібності" [5, с. 15]. Який образ є основою фразеологічних одиниць та паремій із числівником "один" в обох мовах? Вважаємо, що це образ початку, первинності, єднання, якоїсь спільності. Цей висновок підтверджує "Словник символів" Д. Тресиддера: "Число один символізувало первинну цілісність, божественну сутність (або Творця), світло або сонце, джерело життя" (докладніше див. [6, с. 248]).

Наступну групу, яку буде розглянуто, становлять фразеологізми із вхідним до їхнього складу числівником "два". Ці фразеологізми дуже поширені в багатьох мовах. До однієї з характерних рис фразеологізмів із числівником "два" належить наявність практично для кожної єдності еквівалента, значною мірою подібного за образною складовою, семантикою, синтаксисом в інших мовах. Порівн.:

1. Нім. «so sicher, wie zwei mal zwei ist vier» та укр. «Ясно як двічі два чотири» [9, с. 980];
2. Нім. «Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen» та укр. «Вбити двох зайців одним ударом» [4, с. 54];
3. Нім. «Zwei Köpfe sind besser als einer» та укр. «Одна голова добре, а дві краще», «Розум добре, а два краще» [9, с. 981];
4. Нім. «Zwei Bären vertragen sich nicht in einer Höhle» та укр. «Два ведмеді в одній берлозі не уживутся» [9, с. 979];
5. Нім. «Man soll nicht zwei Hasen auf einmal jagen», «Wer zwei Hasen auf einmal jagt, fängt keinen» та укр. «За двома зайцями поженешся, жодного не піймаєш» [9, с. 980].

Подібне перерахування можна було б продовжувати, але звернемось до аналізу вищезазначених фразеологізмів. Так, ряд прислів'їв-еквівалентів («zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen»; «Убити двох зайців одним пострілом»), незважаючи на ідентичність їх структурного оформлення, виявляє в собі повну розбіжність символів, що становлять основу образного наповнення й, отже, семантичної значимості фразеологізмів. Зміст їх у позначенні

будь-якої дії, для виконання якої необхідні певні вміння, спритності, вправності, тобто ті якості, володіння якими викликає в інших захоплення. У німецькомовній картині світу об'єктом здійснення подібної дії обрана комаха – муха, тобто такий представник фауни, який відрізняється високою швидкістю й нелінійністю пересування, а це не може не ускладнити полювання. За різними за своєю природою образами ховається національно-культурна специфіка, зрозумівши яку, ми зможемо дати відповідь не тільки на це питання, але й на багато інших, які виникають у великій кількості при більш пильному погляді на пареміофонди різних мов.

У подальшому аналізі звернемо увагу на число „три” та його значення в німецькомовній картині світу. З давніх часів воно символізує закінченість, завершеність, повноту будь-чого. Тричі повинна відбуватися і будь-яка дія. Існує й таке народне вірування: перші три плоди будь-якої рослини (три колоски, три ягоди тощо) слід кинути через плече. Вони призначені для лісового духу [6, с. 373].

У німецькій лінгвокультурі (так само як і в українській) число "три" служить, перш за все, символом щастя: Dreizahl – Glückszahl [6, с. 374]. Три рази сплюнути через плече (das dreifache Ausspucken über die Schulter [6, с. 375]) – це теж приносить щастя. У Німеччині символом щастя могли виступати три талери, або три золоті монети, або три кільця, які наречений клав у руку своїй нареченій, коли приходив до її батьків, щоб підтвердити свій намір одружитися. Цей звичай німецького народу називається Handgeld [6, с. 375]. Напр.:

1. Aller guten Dinge sind drei – Бог трійцю любить;
2. Drei Kreuze hinter j-m/etw. machen – тричі перехреститися [4, с.15].

Перший приклад підтверджує тезу, що число «три» є символом щастя. У перекладі вищеназваної паремії першим словом є «Бог», а в другому прикладі акцент робиться на повторенні дії три рази: тут знову виступає сема божественності, адже якщо людина хреститься, то це означає, що людина є віруючою.

Саме тому не випадковим є той факт, що до числа "три" дуже часто зверталися у своїх казках брати Грімм: пор. "Die drei Federn", "Die drei Glückskinder", "Die drei Feldscheren", "Die drei Handwerksburschen", "Die drei Bruder", "Die drei Männlein im Walde", "Die drei Spinnerinnen", "Die drei Sprachen" тощо.

Аналізуючи фразеологізми та паремії з компонентом «чотири» німецької та української мов, можна стверджувати, що німецькі та українські фразеологізми відрізняються один від одного та мають різне забарвлення.

Наприклад:

1. Auf allen vieren – розм. рачки;
2. Mit allen vieren – руками й ногами;
3. Auf alle viere fallen – розм. ставати рачки;
4. Alle viere von sich stecken – розм. простягти ноги [4, с. 288];
5. Nicht bis vier zählen können – бути неуком [4, с. 335].

Як бачимо з прикладів, фразеологізми з компонентом «чотири» мають тут негативне забарвлення та можуть бути навіть лайливими.

Що стосується української мови числовий компонент «чотири» знаходить своє вираження в таких фразеологізмах, як «на всі чотири» – 1. куди тільки хто забажає, у всіх напрямках, куди хоч. 2. навколо, кругом, сидіти у чотирьох стінах – у самоті, ізольовано від громадського життя, нічого не роблячи, не реагуючи ні на які події [7, с. 336], «кований на всі чотири ноги (копита) – дуже досвідчений, бувалий», «в чотири ока, в четверо очей» – 1. дуже пильно, уважно, постійно. 2. удвох, обоє [7, с. 57]. Отже, можна прийти до висновку, що число «чотири» в українськомовній картині світу символізує самотність, досвідченість, уважність та свободу дій.

Число „чотири” відіграє вагомий роль у німецьких звичаях. За чотири тижні до Різдва німці вішають різдвяний вінок у своїй оселі, який прикрашений чотирма свічками. За чотири тижні до Різдва, у першу неділю вони запалюють першу свічку, через тиждень - ще одну і так щонеділі, поки не настане Різдво. Серед українських звичаїв немає такої традиції, це пов'язано, перш за все, з особливостями віри та релігійних свят.

Багато народних звичаїв пов'язано з числами сім і дев'ять. Наприклад: на півночі Німеччини свята вечерея звичайно складається з 7 або 9 страв. У Шлезвигі худобі давали на Різдво 7 або 9 різновидів корму. Різдвяна трапеза в Рудних горах складалася з 9 страв. У "зелений четвер" на Страсний тиждень їли суп, приготовлений з 7, 9 або 12 видів зелені. У серпні в день піднесення Божої Матері (Maria Himmelfahrt) відбувалося освячення трав: кількість трав в букеті, який несли в церкву для освячення, було різним у різних областях. Так, у Кельні в букеті повинно було бути 9 трав, у Холлетау – 7. О. Шрадер висловлює припущення, що різноманітні 9- або 7- денні строки й комбінації ($3 \times 9 = 27$, $4 \times 7 = 28$), які спостерігаються в індоєвропейських народів, пов'язані з місячними фазами. Як повний місяць, так і новий місяць вважаються особливо сприятливими для початку будь-якої справи [8, с. 43].

Аналізуючи фразеологізми з числовим компонентом «сім», можна дійти висновку, що ці фразеологізми можна об'єднати за семою «релігійність» або «міфічність». Описані вище звичаї пов'язані з релігією, а також з особистістю Ісуса Христа. Це знайшло свою експлікацію в пареміях. Пор.: *Sieben fetten und mageren Jahren* – 7 добрих та поганих років; *Der siebente Himmel* – сьоме небо (за ісламом); *das Siebente Weltwunder* – сьоме чудо світу [4, с. 194]; *Eine böse Sieben* – розм. зла жінка, фурия [4, с. 194]. Останній фразеологізм був введений братами Грим, які вперше вжили його в своїх казках.

Що стосується українського пареміофонду, числовий компонент «сім» представлений такими фразеологічними одиницями, як напр.: сім мішків гречаної вовни і всі неповні – жарт. багато зайвого, безглузлого [7, с. 809]; сім футів під кілем – усталена форма побажання успіху, удачі; як сім баб пошептало – набагато кращий; як сім галок – дуже, надзвичайно [7, с. 810]. Можна прийти до висновку, що число «сім» символізує удачу, покращення в справах, а в жартівливому аспекті сему «зайвості».

Що стосується числа «дев'ять», то в німецькому пареміофонді воно представлено такими фразеологізмами, як *alle neune* – розм. Усе! Готово!; *Ach, du grüne Neune!* – розм. фам. От тобі й маєш! Отакої! [4, с. 78]. Число «дев'ять» виражає сему «несподіваності». Порівнявши з україномовною картиною світу, можна зробити висновок, що сема «несподіваності» також знаходить своє підтвердження. Наприклад: Дев'ятий вал – найбухливіший вияв, найбільше піднесення, злет чого-небудь [7, с. 66].

Число „одинадцять” також відіграє важливу роль у німецькій лінгвокультурі. 11 листопада у Німеччині починається карнавал (Fasching). Існує звичай, що об 11-й годині 11 хвилин потрібно загадати бажання. Отже, бажання потрібно загадувати об 11:11 11.11. Така комбінація чисел називається *Schnapszahl* – послідовність однакових чисел. Як відомо, вона є магичною та щасливою. Фразеологізм «*in der elften Stunde*» – в останню мить [4, с. 233] підтверджує винятковість та невлвовимість моменту, коли потрібно загадувати бажання.

Але число «одинадцять» вживається також у таких фразеологізмах, як «*elf werfen*» – розм. 1. зазнати цілковитої невдачі, 2. діал. дуже підпити; «*das hält von elf bis zwölf*» – розм. щось неміцне, нетривале; «*j-d kommt gleich um elf und neunzig heim*» – розм. хто-н. приходить дуже пізно [4, с. 176], що символізують невдачу, факт запізнення та нетривалість.

Що стосується числа «13», то соціологічні дослідження останніх років показали, що 28 % німців бояться його, як вогню [8, с. 132].

Фразеологізми з числівником «13» також підтверджують факти, що німці вірять лиховісній силі цього числа. Наприклад: *Mancher Tag hat zwölf Stunden und dreizehn Unglücke* – в одному дні може бути дванадцять годин і тринадцять нещасть; *die böse Dreizehn* – розм. чортова дюжина, *für jn. schlägt es dreizehn* – з ким-н. покінчено; *nun (jetzt) schlägt es (aber) dreizehn!* – розм. фам. Це вже занадто! Далі нікуди! Дійшли до краю! [4, с. 155].

Отже, проаналізувавши різні аспекти життя та мови німецького народу, можна стверджувати, що чисельники відіграють важливу роль у звичаях та традиціях носіїв німецької культури, що відбивається й у їхній мовній картині світу та знаходить своє закріплення, перш за все, за допомогою паремій та фразеологічних одиниць, які мають яскравий, національно зумовлений характер.

Саме пареміофонд тієї чи іншої культури якнайкраще віддзеркалює стереотипи та культурні норми народу, що формувалися в ньому впродовж багатьох років, тобто віддзеркалює його менталітет, його дух.

За результатами аналізу мовного матеріалу найбільш уживаними числовими компонентами у німецькомовній картині світу є числа першого десятку. Кожне число відображає певне значення. Число «1» символізує первинність, жагу до перемоги, прагнення бути кращим. Числа «3», «7», «9» окрім семи кількості, відображають вірування німецького народу та є невід'ємною частиною традицій та мають релігійне підґрунтя, що склалися протягом віків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / Алла Дмитриевна Белова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17-20.
2. Бинович Л.Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович. – М.: Аквариум, 1995. – 768 с.
3. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Елена Сергеевна Кубрякова. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 330 с.
4. Німецько-український фразеологічний словник у двох томах [уклад. В.І. Гавриш]. – К.: Радянська школа, 1981. – 565 с.
5. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 141 с.
6. Трессидер Д. Словарь символов / Д. Трессиндер. – М.: Гранд, 1999. – 442 с.
7. Фразеологічний словник української мови у двох книгах / В. М. Білоноженко. – К.: Наукова Думка, 1993. – 980 с.
8. Шрадер О. Индоевропейцы / Отто Шрадер. – СПб.: Из-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1982. – 277с.
9. Agricola E. Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch / E. Agrikola. – Leipzig: Bibliogr. Institut, 1972. – 996 S.

REFERENCES

1. Byelova, A.D. (2002) Yasykowye kartiny mira w ramach kognitiwno-diskursiwnoj paradigmy // Kuljtura narodow Pritshernomorja. [Language Worldviews in the Frame of Cognitive-Discourse Paradigm // Culture of the People of the Black Sea Area].
2. Binovitch, L.E. (1995). Nemezko-russkij fraseologitsheskij slowarj. [German-Russian Phraseological Dictionary]. Moscow: Akvarium.
3. Kubryakova, Ye.S. (1997) Tshasti retshi s kognitiwnoj totshki srenija. [Parts of Speech from the Cognitive Point of View]. Moscow: Institute of Linguistics of RAS
4. Havrys, V. I. (1981) Nimezjko-ukrajnsjkyj slownyk u dwoh tomah. [German-Ukrainian Phraseological Dictionary in Two Volumes]. Kyiv: Radyanska Shkola
5. Teliia, V.N. (1986). Konnotatiwnyj aspekt semantiki nominatiwnyh ediniz. [Connotational Aspect of the Semantics of Nominative Units]. Moscow: Nauka
6. Tressider, D. (1999). Slowarj sinonimow. [Dictionary of Synonyms]. Moscow: Grand.
7. Bilonozhenko, V.M. (1993) Fraseologitshnyj slownyk ukrajnsjkoj mowy u dwoh knyhad. [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language in Two Volumes]. Kyiv: Naukova Dumka.
8. Shrader, O. (1982). Indoewropejzy. [Indo-European]. St. Petersburg: Izdatelstvo RGPU named after A.I. Hertsen.
9. Agricola, E. (1972). Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. Leipzig: Bibliogr. Institut.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Бєлєзьорова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультуроLOGIA.

INFORMATION ABOUT THE AUTHER

Yuliya Byelozorova earned a PhD degree in Philology and holds the position of associate professor in the Chair of German Philology at Ivan Franko National University of Lviv.

Scientific interests: cognitive linguistics, linguistic cultural studies.

УДК 811.161.2'23

КОНЦЕПТ ГРОШІ У КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Лєся КУШМАР (Київ, Україна)

e-mail: kushmarlesia@gmail.com

КУШМАР Лєся. КОНЦЕПТ ГРОШІ У КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті проведено зіставний аналіз асоціативного та лексичного значень лєксемі економічної сфери ГРОШІ, що дало змогу виявити особливості функціонування фрагмента картини світу студентів економічних спеціальностей. Спільне та

відмінне у мовній та концептуальній картинах світу встановлено шляхом порівняльного аналізу лексикографічної дефініції з асоціативним полем концепту ГРОШІ.

Ключові слова: картина світу, стимул, реакція, концепт, ядро, периферія.

KUSHMAR Lesia. CONCEPT MONEY IN THE WORLD PICTURE OF ECONOMIC SPECIALTIES STUDENTS.

The human perception of the world largely depends on the language that provides the semantic relationship between different spheres of human existence, and the economic sphere at every stage of the human civilization occupies one of the important place. In modern conditions of Ukrainian society the fragment of the linguistic world picture reflecting the economic component, determines socio-political, social fragments. MONEY is a key concept in the modern economy, and its comprehension by economic specialties students determine their future activities as in the economic field as in the life in general. Associations obtained during the associative experiment make it possible to identify features of the concept MONEY. In our poll about a thousand associations were received from students of economic specialties. The use of the associative experiment allows creating the associative meaning of the concept MONEY in the form of a core and a periphery. The core includes the most frequent and informative reactions (were repeated more than 10 times). All other associations form the periphery of the stimulus MONEY. The conceptual world picture is an individualized representation of the world represented in our consciousness. The language picture of the world is defined as being formed on the verbal level by lexical means of speech and reflected in the semantic system of language. Comparison of associative and lexical meanings made it possible to reveal the nature of connection between them. The associative significance of core reactions does not fully coincide with the lexical meaning, which gives grounds to assert that the linguistic picture of economic specialties students reflects general representations of the world, while the conceptual, being in close relations, is an individualized representation of respondents formed under the influence of extra linguistic factors. Picture of the world is a fundamental notion, integral image being the result of all students' activity.

Key words: the picture of the world, stimulus, reaction, concept, core, periphery.

Поняття *картини світу* існувало з самого початку розвитку людства, проте лише останнім часом цей термін став об'єктом наукового вивчення у широкому сенсі. Зокрема, це поняття інтенсивно розробляється та залишається ключовим, актуальним та дискусійним у когнітивній лінгвістиці (Ю. Апресян, А. Вежицька, Ю. Караулов, О. Кубрякова, В. Постовалова, Б. Серебренніков та багато інших).

Однак поза увагою лінгвістів залишаються проблеми відтворення фрагмента картини світу студентів економічних спеціальностей, виявлення спільного та відмінного між концептуальною та мовною картинами світу аналізованого стимулу економічної тематики. Економічна сфера на всіх етапах розвитку людської цивілізації займає вагомe місце й у сучасних умовах розвитку українського суспільства фрагменти мовної та концептуальної картин світу, що віддзеркалюють економічний складник, детермінують інші фрагменти (соціальний, політичний, суспільний), що зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – виявити особливості функціонування концепту ГРОШІ у мовній та концептуальній картинах світу студентів економічних спеціальностей на основі зіставлення лексичного й асоціативного значень поняття ГРОШІ.

Об'єкт дослідження – фрагмент мовної та концептуальної картин світу українців, реконструйований способом зіставлення лексичного й асоціативного значень поняття економічної сфери ГРОШІ. Предмет дослідження – структура асоціативного значення та асоціативного поля концепту ГРОШІ. Матеріалом дослідження слугують близько тисячі реакцій, отриманих у результаті асоціативного експерименту. Емпіричний матеріал зібрано за допомогою асоціативного експерименту. Результати, отримані в ході його проведення, було оброблено за допомогою статистичних методів.

Сучасні мовознавці говорять про картину світу як глобальний образ світу, який лежить в основі світогляду людини, тобто виражає сутнісні властивості світу в розумінні людини, і є результатом її духовної діяльності [10]; як про структуру знань про світ, підкреслюючи когнітивний характер ментальної сутності [4]; картина світу постає як ідеальне, концептуальне утворення, що має подвійну природу: необ'єктивоване – як елемент свідомості і об'єктивоване – у вигляді різних проявів свідомості, в тому числі в вигляді знакових утворень [9, с. 66].

У нашій статті *картина світу* представлена як ідеальне утворення, структурою якого є організовані компоненти, що мають певні властивості. Це ідеальне утворення виконує особливі функції і постійно розвивається.

Сьогодні когнітологи виділяють дві картини світу: концептуальну та мовну. Концептуальна картина світу містить інформацію, представлену в поняттях, у той час як в основі мовної моделі лежать знання, закріплені в семантичних категоріях і семантичних полях, складених із слів і словосполучень. Концептуальна картина світу є відображенням структури представлення знання. При цьому концептуальна та мовна картина світу діалектично пов'язані між собою, як мислення і мова, а їх розмежування багато в чому є умовним [10, с. 139].

Концептуальна картина світу – це базис картини світу як ядра світогляду, який несе в собі риси специфічно людського способу світосприйняття. Концептуальна картина світу містить узагальнену інформацію про світ, ширша і багатша ніж мовна картина світу. За межами ж концептуальної картини світу залишається інформація, що складає особливості мовного сприйняття дійсності в тому чи іншому мовному середовищі і відображається в мовній культурі народу. Концептуальна картина світу містить інформацію в поняттях, а мовна картина світу виявляє знання, закріплені в значеннях слів і словосполучень [3, с. 11].

Мовна картина світу, на відміну від концептуальної картини світу, пов'язана з мовою, тобто думка отримує форму за допомогою знаків, має вербальне оформлення і поповнює концептуальну картину світу, будучи її частиною; здатна до часткових змін, доповнень у зв'язку з вторгненнями в природну мову неологізмів; постійно пов'язана з лексиконом людини; проектується не тільки на пізнане, але і на те, що пізнається і відображає ментальні особливості світосприйняття носія мови [3, с. 13]. В. Телія говорить про мовну картину світу як неминучий для мисленнєво-мовної діяльності продукт «свідомості, який виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності і мови як засобу вираження думок про світ в актах комунікації» [11]. В. Маслова визначає мовну картину світу як сукупність знань про світ, відображених у лексиці, фразеології та граматиці. Людина бачить світ крізь призму мовної картини світу і саме мовна картина світу формує тип відношення людини до світу, задає норми поведінки людини в світі, визначає її ставлення до світу [7, с. 49].

Мовна картина світу відповідно до нашого дослідження, визначена як така, що сформована на вербальному рівні лексичними засобами мови й відображена в семантичній системі мови. Концептуальна картина становить індивідуалізовані уявлення про світ, представлені в нашій свідомості.

Основою для концептуальної моделі світу є інформація, що подається в поняттях, в той час як головним у мовній моделі є знання, закріплені в лексичних одиницях. Проте обидві моделі є способом існування лексики у свідомості людини [2, с. 273–274]. Опис мовної картини світу дає можливість досліджувати ту частину концептуальної картини світу, яка знайшла вираження в значеннях мовних знаків, що утворюють семантичний простір мови. Однак концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, що утворюють концептосферу народу і не може бути в повній мірі вивчена через аналіз мовних засобів [6, с. 7]. Нами було визначено концепт як дискретне ментальне утворення, що є основною одиницею мисленнєвого коду, має відносно впорядковану внутрішню структуру, становить результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства, несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображувальний предмет чи явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю й відношення свідомості до цього явища чи предмета.

Концепт ГРОШІ – одне з найдавніших явищ у житті суспільства – відіграє важливу роль для економічного і соціального розвитку як окремої людини, так і кожної країни взагалі. Гроші за своєю сутністю є особливим товаром, що має властивості загального еквівалента – здатність обмінюватися на будь-який інший товар, загальну споживну вартість замість специфічної, властивої звичайним товарам, є безпосереднім носієм абстрактної цінності і суспільного багатства.

Показати особливості структури концепту ГРОШІ дають можливість асоціації, отримані під час проведення асоціативного експерименту. У нашому дослідженні на стимул ГРОШІ було отримано близько тисячі асоціацій від студентів економічних спеціальностей (без вікових обмежень). Експеримент проводився з 2013 по 2018 рік, це дало можливість отримати значну кількість надійних асоціацій, аналіз яких дозволив виявити спільне та відмінне у мовній та концептуальній картинах світу студентів-економістів. Так, усі реакції, отримані під час опитування утворили асоціативне поле аналізованого стимулу ГРОШІ: \$ + 26, \$ = 8.00, :) *папір*, 31 *В кошилку*²⁵, 50 *грн.* +1, 722, 730 *грн.*, 734 *грн.*, ☺, Д + 1, *Ахметов*, *бабкі* + 4, *бабло* + 4, *багато* + 29, *багатство* + 19, *бакси* + 2, *банк* + 7, *банкнота* + 8, *банкноти* + 10, *безробітність*, *без них життя неможливе*, *біда*, *бізнес* + 2, *благо*, *борги* + 2,

²⁵ Збережено у всій роботі орфографію реципієнтів.

бомажка + 1, Бугат Веєр, будинок, бумага + 3, бумага яку можна обміняти на товар, бумажка, бюджет + 6, бюджетні в банках, валюта + 71, великі + 14, високооплачувана робота, витрати, в кармані, в малих купюрах, весело, визначення, виручка, витрати + 3, витрачу, відпустка + 2, відсутні завжди, вклад + 1, вкладення, вкласти в діло круте, влада + 11, власні, власність, вода, вороги, вплив, все + 4, все!!!, все зводиться до одного й того ж, гарно, гразь горе, готівка, гривні + 230, гривня + 149, гроші +16, грошові вклади, гроші – х в житті, гроші прибуток + 1, грошова одиниця, дача, державна власність, дівчата, для розтрат, добре + 2, добре життя, добродійність ліки, долар + 20, долари + 33, достаток + 4, дохід + 12, дуже потрібні, драка, дрібні, еквіваленти, економіка + 1, є, є трохи, євро + 29, євро, долар, за нами все крутиться, загальний еквівалент, загально визнаний засіб обміну товарів, задоволення, заробіток + 1, зароблені + 5, заробляти + 8, заощадження + 1, зарплат + 1, зарплата + 24, засіб для існування + 2, засіб для прожитку, засіб купівлі продажі, засіб обміну + 1, засіб розрахунку, збирання,зелень, землі, земля, злитки в Швейцарському банку, зло + 5, злочин, знадобляться, знецінення, їжа, їх багато не буває, казино, капітал + 27, капуста, кар'єра, картка, кількість, клас доход, класно, ключ, копійки + 2, копівка, корупція + 2, кофтинка, кохання, кошти + 5, крадуть, країна + 1, красиве життя, кредит + 4, кредитка, купа купюр, купити + 1, купівельна спроможність, купівля + 3, куплять товари, купувати щось, купюра + 3, купюри + 34, курс, лаве, Леся Українка + 3, люди, магазин, майбутнє, майже все, майно, малі грн. + 1, мало + 18, мандрівки, мані-мані, матеріальна цінність + 1, матеріальне забезпечення, машина + 6, мільйони, мільйонер, Мішка + 1, могоаричі + 1, можливості + 5, монети + 9, монетка, монетки + 1, нашої групи, на покупки, навчання, навчання для дітей, надійність, найважливіше питання, не вистачає, не головне, невідгідні не маю купа можливостей, нестача + 7, немає + 3, необхідні матеріальні для мат.забезп, необхідність + 1, непотріб, нестабільність, нестача + 1, неустойчиві, ніщо, новорічні свята, обмаль, обмежені, обмежені виникає потреба, одиниця якою розраховуються, односторонники, одяг + 1, олігарх, оплата + 1, паперова валюта, паперові + 1, папір + 5, папірці + 8, папірець який можна обміняти на якусь цінність, папірці + 3, побільше, подарунки, подорожі, покупки + 7, потреба, потреби, потрібність, потрібно заробляти, прибутки + 2, прибуток + 20, прибуток вдосконаленість, проблеми + 4, програма, продукти, проживання, прожиття, проїзд, радість + 1, реліквія, Ренат Ахметов, ринок + 1, робота + 2, розкіш, розрахунок, рублі, сват, свобода + 4, сенс<100>, синька, сільно, скарб, слава, слово, спорт ліга, спосіб отримання першого товару, спосіб розрахунку, спосіб оплати, статок, стипендія + 26, сума, Тарас Шевченко + 1, те за що можна щось придбати, те чим розраховується, телепрограма, товар + 1, товари + 2, трати, тратити, треба мати, фінал, фінанси + 25, хабар, хавчик, хороша штука, це добре, це є добре, це те що можна обміняти на товар, ціна + 1, цінний папір + 9, цінні папери + 6, щастя + 2, щось, Яна та інші.

Сукупність усіх реакцій асоціативного поля на відповідний стимул дає змогу встановити структуру фрагмента концептуальної картини світу стимулу ГРОШІ у вигляді ядра та периферії. Ядро включає найбільш частотну та інформативну лексику [11, с. 104]. Це свідчить про номінацію такими одиницями навколишнього світу. У нашому випадку до ядерних було віднесено реакції, що повторилися більш як 10 разів. Усі інші отримані асоціації утворили периферію аналізованого стимулу ГРОШІ:

Ядро: \$ + 26, багато + 29, багатство + 19, банкноти + 10, валюта + 71, великі + 14, влада + 11, гривні + 230, гривня + 149, гроші +16, долар + 20, долари + 33, дохід + 12, євро + 29, зарплата + 24, капітал + 27, купюри + 34, прибуток + 20, стипендія + 26.

Ближня периферія: бабкі + 4, бабло + 4, бакси + 2, банк + 7, банкнота + 8, бізнес + 2, борги + 2, бумага + 3, бюджет +6, витрати + 3, відпустка + 2, все + 4, добре + 2, достаток + 4, зароблені + 5, заробляти + 8, засіб для існування + 2, зло + 5, копійки + 2, корупція + 2, кошти + 5, кредит + 4, купівля + 3, купюра + 3, Леся Українка + 3, машина + 6, можливості + 5, монети + 9, нестача + 7, немає + 3, папір + 5, папірці + 8, папірці + 3, покупки + 7, прибутки + 2, проблеми + 4, робота + 2, свобода + 4, товари + 2, цінний папір + 9, цінні папери + 6, щастя + 2.

Дальня периферія: усі реакції асоціативного поля, що повторилися один раз.

Для виявлення особливостей фрагмента картини світу нами було використано асоціативні та лексичні значення терміну ГРОШІ. Зіставлення лексичного значення з асоціативним відбувалося у такій послідовності: I. Фіксація лексичного значення відповідного стимулу з Великого тлумачного словника української мови, Універсального словника української мови та Економічного словника: 1. Металеві й паперові знаки, що є мірою вартості за купівлі та продажу. 2. Капітал, статок [1, с. 263]. Металеві й паперові знаки, що є мірою вартості під час купівлі й продажу [5, с. 191]. Економічна категорія, що означає специфічний товар, який виконує у суспільстві роль загального еквівалента [8, с. 58]. II. Структурно-семантичний аналіз дозволяє виділити у структурі лексики головні компоненти: знаки, капітал, статок. III. Установлення ядерних реакцій на відповідний стимул, тому що ядро лексики носія мови відображає актуальну для людини картину світу: \$ – 26, багато + 29, багатство + 19, банкноти + 10, валюта + 71, великі + 14, влада + 11, гривні + 230, гривня + 149, гроші + 16, долар + 20, долари + 33, дохід + 12, євро + 29, зарплата + 24, капітал + 27, купюри + 34, прибуток + 20, стипендія + 26. Загальна кількість: 819. IV. Установлення загальної кількості ядерних реакцій, які відповідають словниковому значенню: \$ – 26, багатство + 19, банкноти + 10, валюта + 71, гривні + 230, гривня + 149, гроші + 16, долар + 20, долари + 33, дохід + 12, євро + 29, зарплата + 24, капітал + 27, купюри + 34, прибуток + 20, стипендія + 26 = 762. V. Статистична обробка матеріалу проводиться із застосуванням формули: $\frac{A}{B} = C$, де А – загальна кількість ядерних

реакцій, В – кількість ядерних реакцій, що відповідають словниковому значенню: $\frac{819}{762} = 1.07$.

VI. Визначення меж наближеності лексичного й асоціативного значень відповідно до формули: якщо $C = 1$, то стимульна лексема належить до першого рівня наближеності; якщо $C < 2$, то стимульна лексема – до другого рівня наближеності; якщо $C > 2$, $B = 0$, то

стимульна лексема – до третього рівня наближеності. Так, $\frac{819}{762} = 1.07 < 2$, тому аналізовану лексему ГРОШІ було віднесено до другої групи за рівнем наближеності, де лексичне значення аналізованого стимулу ГРОШІ не повною мірою співпадає з асоціативним. Це свідчить про те, що зміна уявлень про реальність відображається перш за все в реакціях асоціативного поля, лише згодом відбиваючись у лексичному значенні.

Виявивши особливості фрагмента картини світу студентів економічних спеціальностей, стає зрозумілим, що *картина світу* – фундаментальне поняття, цілісний образ, який є результатом усієї діяльності людини і виражає специфіку людського буття. Формування картини світу відбувається в надрах мови, сама мова виражає різноманітні картини світу людини, які за допомогою спеціальної лексики відтворені в мові. Структуру концептуальної картини світу відтворює система асоціативних зв'язків в асоціативному полі аналізованого стимулу. Мовна картина світу формується засобами лексичного значення відповідного слова-поняття в семантичному полі стимулу ГРОШІ. Зіставлення асоціативного та лексичного значень дало можливість виявити характер зв'язку між ними – асоціативне значення ядерних реакцій не повною мірою збігається з лексичним значенням, що дає підстави стверджувати, що мовна картина студентів економічних спеціальностей відображає загальні уявлення про світ, а концептуальна, перебуваючи в тісних зв'язках з нею, становить індивідуалізовані уявлення респондентів, сформовані під впливом екстралінгвальних чинників.

Перспектива подальших досліджень передбачає розширення кола лексем економічної сфери використання та залучення інформантів різних спеціальностей з метою отримання результатів для відтворення більш повного фрагмента картини світу студентів взагалі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1996. – 264 с.
3. Кварацхелия Ш. М. Концептуальное моделирование языкового образа ребенка в английской реалистической прозе XIX века : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10 02 04 „Германские языки” / Ш. М. Кварацхелия. – М., 2007. – 25 с.

4. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – 240 с.
5. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. – Т. : Навч. кн. – Богдан, 2005. – 848 с.
6. Ломоносова Ю. Е. Концептуальное поле "атмосферные явления" во французской языковой картине мира : дис ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Ломоносова Юлия Евгеньевна. – Белгород, 2008. – 196 с.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Издат. центр „Академия”, 2001. – 208 с.
8. Мочерний С. В. Економічний словник-довідник / [за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного]. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.
9. Постовалова В. И. Существует ли языковая картина мира? / В. И. Постовалова // Язык как коммуникативная деятельность человека : сб. науч. трудов МГПИИЯ – 1987. – № 284. – С. 66.
10. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
11. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів : Психолінгвістичний аспект / Д. І. Терехова. – К. : КДЛУ, 2000. – 244 с.

REFERENCES

1. Busel, V. T. (2009). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun» [in Ukrainian].
2. Karaulov, Yu. N. (1996). Obschaya i russkaya ideografiya [General and Russian Ideography]. M. : Nauka. [in Russian].
3. Kvaratsheliya, Sh. M. (2007). Kontseptualnoe modelirovanie yazykovogo obraza rebenka v angliyskoy realisticheskoy proze XIX veka [Conceptual modeling of the language image of the child in the English realistic prose of XIX century]. M. [in Russian].
4. Kubryakova, E. S. (1991). Chelovecheskiy faktor v yazyke. Yazyk i porozhdeniye rechi [The human factor in the language. Language and speech generation]. M. [in Russian].
5. Kunch, Z. Y. (2005). Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy [Universal Dictionary of the Ukrainian language]. Ternopil [in Ukrainian].
6. Lomonosova, Yu. E. (2008). Kontseptualnoe pole "atmosfernyie yavleniya" vo frantsuzskoy yazykovoy kartine mira [Conceptual field "atmospheric phenomena" in the French language picture of the world]. Belgorod. [in Russian].
7. Maslova, V. A. (2001). Lingvokulturologiya [Linguoculturology]. – M. : Izdat. tsentr „Akademiya”. [in Russian].
8. Mocherniy, S. V. (1995). Ekonomichnyi slovnyk-dovidnyk [Economic Dictionary-Directory]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Postovalova, V. I. (1987). Suschestvuet li yazykovaya kartina mira? [Is there a language picture of the world?]. [in Russian].
10. Serebrennikov, B. A. (1988). Rol chelovecheskogo faktora v yazyke : Yazyk i kartina mira [The role of the human factor in the language : Language and the picture of the world]. M. : Nauka. [in Russian].
11. Terehova, D. I. (2000). Osoblyvosti spryiniattia leksychnoi semantyky sliv : Psyholinhvistychnyi aspekt [Peculiarities of the lexical semantics of the words : Psychological aspect]. K. : KDLU. [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Кушмар – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного торговельно-економічного університету.

Наукові інтереси: лексика економічної сфери в концептуальній картині світу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Lesia Kushmar – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Foreign Philology and Translation at the Kyiv National Trade and Economic University.

Scientific interests: the economic vocabulary in the conceptual picture of the world.

УДК 821.111-4Барнс:81'42

КОНЦЕПТ «УПЕРЕДЖЕННЯ» В ЕСЕ ДЖУЛІАНА БАРНСА ПРО ЕДГАРА ДЕГА ЯК ДИСКУРСИВНИЙ КОНСТРУКТ

Тетяна ЛУНЬОВА (Полтава, Україна)

E-mail: lunyovat@gmail.com

ЛУНЬОВА Тетяна. КОНЦЕПТ «УПЕРЕДЖЕННЯ» В ЕСЕ ДЖУЛІАНА БАРНСА ПРО ЕДГАРА ДЕГА ЯК ДИСКУРСИВНИЙ КОНСТРУКТ

У статті з методологічних позицій когнітивно-дискурсивного підходу проаналізовано концепт УПЕРЕДЖЕННЯ як дискурсивний конструкт у мистецтвознавчому есе Джуліана Барнса про Едгара Дега. З'ясовано механізми дискурсивного конструювання концепту УПЕРЕДЖЕННЯ і визначено сукупність актуалізованих в есе складових цього концепту та особливості цієї актуалізації.

Ключові слова: концепт, когнітивно-дискурсивна парадигма, мистецтвознавче есе, дискурсивний конструкт, концептуальна складова.

LUNYOVA Tetiana. THE CONCEPT OF PREJUDICE IN THE ESSAY ABOUT EDGAR DEGAS BY JULIAN BARNES AS A DISCURSIVE CONSTRUCT

The paper focuses on the study of the mechanisms of the discursive construction of the concept PREJUDICE in the essay "Edgar Degas" by Julian Barnes. The methodological foundation of the research is that of cognitive-discursive paradigm. The analysis has

revealed that the concept PREJUDICE is constructed in the essay through the following mechanisms: specification of the referent of the concept PREJUDICE, textual representation of the frames and the conceptual metaphor which are the constituents of the concept PREJUDICE, as well as contrast with the concept TRUTH. The content of the concept PREJUDICE is constructed in the essay with the help of the elements of different discursive origin: quotations from the writings of those people who personally knew Edgar Degas, quotations from the works of modern art-critics, quotations from the painter himself, and the pieces written by the author of the essay. The latter have different discursive nature and perform different functions. Firstly, Julian Barnes provides sarcastic comments on the writings that laid the foundations for the prejudice against Edgar Degas thus seriously questioning this prejudice. Secondly, the writer gives some facts from the painter's life that undermine the prejudice against him. Thirdly, Julian Barnes demonstrates the logical absurdity of the prejudice. Fourthly, he introduces his own interpretation of Degas' art. Finally, Julian Barnes reflects on the phenomenon of prejudice as such. The research has also demonstrated that the concept PREJUDICE is actualized in the essay on two different levels of generalization and refers to both the prejudice against Edgar Degas and prejudice in general as a societal phenomenon. Moreover, the study has enabled the researcher to spot an interesting discursive phenomenon when a concept that is not a key concept in the discourse about art in general becomes a key concept in a particular essay about art.

Keywords: concept, cognitive-discursive paradigm, essay about art, discursive construct, conceptual constituent.

Постановка проблеми. Покладений в основу когнітивно-дискурсивної парадигми діяльнісний підхід до вивчення мови зумовлює розгляд смислу певного вербального повідомлення не як готового знання, а як процесу конструювання знання у ході комунікативної взаємодії [9, с. 4; 6, с. 9]. Відповідно концепт чи концепти, пов'язані з цим лінгвальним смислом, трактуються не як однозначно визначені й незмінні ментальні одиниці, а як конструкти, що витворюються комунікантами у процесі їхнього спілкування. Такий підхід спонукає лінгвістів до усвідомлення, що конкретні зразки мовної взаємодії заслуговують на не меншу увагу, ніж мовна система як абстракція, котра була об'єктом вивчення структурної парадигми [7, с. 4]. Саме тому в сучасній лінгвістиці актуальним є дослідження вербалізованих концептів як динамічних, вибудовуваних у конкретному дискурсі одиниць.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. З позицій когнітивно-дискурсивного підходу лінгвістами здійснено аналіз цілого ряду концептів, оприєвнених у різних типах дискурсу. Це, зокрема, студії концептів у художньому [1; 3], політичному [4; 13], медійному [8; 14], рекламному [5; 15] дискурсах. Кожна з таких розвідок розкриває конкретні факти і виявляє характерні феномени реальної мовної комунікації. У своїй сукупності ці дослідження демонструють багатство й різноманітність ситуацій вербального спілкування і багатоманітність концептуальних структур, використовуваних і породжуваних під час цього спілкування. Будучи узагальненими, зазначені вище когнітивно-дискурсивні праці дозволяють простежити глибинні закономірності взаємодії мови та мислення.

До сфери наукових зацікавлень лінгвістів увійшов і мистецтвознавчий дискурс, який можна означити як "цілеспрямовану діяльність стосовно сфери мистецтва, яка здійснюється її учасниками у формі усного і письмового мовлення, у відповідності до прийнятих у суспільстві правил, норм, стандартів" [10, с. 67]. Наявні дослідження концептів у мистецтвознавчому дискурсі зосереджені на вивченні концептів, які за А.М. Приходьком, можна назвати автохтонними – це концептуальні константи дискурсу, «ключові концепти» [12, с. 202]. Так, аналізові піддані концепти МИСТЕЦТВО [11] і КАРТИНА [2] («Painting» у тексті цієї статті [2]).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Безумовно, вивчення автохтонних для певного типу дискурсу концептів як таких, що «історично сформувалися в лоні певного дискурсу і продовжують регулярно в ньому відтворюватися» [12, с. 202], становить великий науковий інтерес. Доцільність аналізу автохтонних для мистецтвознавчого дискурсу концептів підтверджена у згаданих вище розвідках такого типу концептів [2; 11].

Водночас згідно з нашими спостереженнями над сучасними англomовними мистецтвознавчими есе, важливу роль у цих текстах відіграють концепти, що не належать до автохтонних. Такі концепти не є «концептуальними константами» мистецтвознавчого есеїстичного дискурсу і згідно з концепцією А.М. Приходька, їх можна віднести до аллохтонних – концептів, які «є концептуальними перемінними дискурсу» і реалізуються в ньому нерегулярно [12, с. 202]. На основі проведених нами спостережень вважаємо доцільним висунути гіпотезу, що саме вживання аллохтонних концептів, які набувають розлогого дискурсивного втілення, є жанротвірним для мистецтвознавчих есе. Перевірка цієї гіпотези потребує детального аналізу конкретних випадків використання аллохтонних концептів у мистецтвознавчих есе.

Формулювання завдання дослідження та матеріал дослідження. Завданням даної статті є змодельовати механізм конструювання аллохтонного для мистецтвознавчого дискурсу концепту УПЕРЕДЖЕННЯ у конкретному мистецтвознавчому есе. Матеріалом дослідження стало есе відомого сучасного англійського письменника Джуліана Барнса про видатного французького художника Едгара Дега [18]. Описуючи проаналізований матеріал дослідження, ми дотримуємося практики позначати розглядуваний концепт мовою дослідження. При описі смислу концепту УПЕРЕДЖЕННЯ у статті використано термін (*концептуальний*) *складник* на позначення окремого смислу, що входить до складу розглядуваного концепту, і термін (*концептуальна*) *складова* на позначення певного структурованого об'єднання концептуальних складників, зокрема фреймів та концептуальних метафор. Термін *дискурсивний конструкт* ми вживаємо у цій розвідці з опорою на роботу Г.М. Яворської [16].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Концептом, який не належить до автохтонних для мистецтвознавчого дискурсу, однак виступає важливим у конструюванні смислу есе Джуліана Барнса “Edgar Degas”, є концепт УПЕРЕДЖЕННЯ. Цей концепт вербалізовано в сильній позиції тексту на самому початку есе за допомогою лексеми *prejudice*, яка іменує вказаний концепт безпосередньо та експліцитно, одразу після лексичної репрезентації автохтонного для мистецтвознавчого дискурсу концепту ХУДОЖНИК: “*Great artists attract base prejudices; base but instructive.*” [18, с. 158]. У подальшому тексті есе “Edgar Degas” концепт УПЕРЕДЖЕННЯ отримує розлоге дискурсивне втілення, під яким ми розуміємо багаторазову об'єктивацію цього концепту як за допомогою окремих лексичних одиниць, так і цілих текстуальних фрагментів.

Лексема *prejudice* вжита у наведеному вище контексті без контекстуальних пояснень чи витлумачень, тому в тексті есе відбувається актуалізація системного значення цієї лексеми, яке з опорою на тлумачний словник англійської мови можна представити наступним чином: “*an unfair and unreasonable opinion or feeling, especially when formed without enough thought or knowledge*” [17]. Відповідно концепт УПЕРЕДЖЕННЯ актуалізується на початку розглядуваного есе в сукупності таких своїх складників: “несправедлива” (*unfair*), “необґрунтована” (*unreasonable*) “думка” (*opinion*), “почуття” (*feeling*), “сформовані без достатнього обмірковування” (*formed without enough thought*), “сформовані без достатнього знання” (*formed without enough knowledge*). Як бачимо, введення концепту УПЕРЕДЖЕННЯ до есе “Edgar Degas” відбувається шляхом актуалізації тих смислів цього концепту, які належать до картини світу мовців, котрі володіють англійською мовою. Іншими словами, дискурсивне життя концепту УПЕРЕДЖЕННЯ в есе Джуліана Барнса про Едгара Дега розпочинається з активації тих складників концепту, які однаковою мірою належать до концептуальних систем англomовних мовців.

Одночасно з актуалізацією концепту УПЕРЕДЖЕННЯ здійснюється уточнення його референту: в есе чітко окреслюється те коло, якого стосуються упередження, що про них йтиметься. Так, лексема *prejudice* має контекстуальне означення *base*, яке актуалізує своє значення “*not showing any and having no morals*” [17], завдяки чому референтом оприявленого концепту УПЕРЕДЖЕННЯ є моральна сфера. Окреслене референте коло зазнає ще одного звуження, а саме: упередження у моральній сфері, яких зазнають великі художники (“*Great artists attract base prejudices*”).

Окрім цього, автором есе здійснюється оцінка феномену упереджень щодо великих художників: “*Great artists attract base prejudices; base but instructive.*” [18, с. 158]. У наведеному вище контексті, актуалізуючи своє значення “*giving useful or interesting information*” [17], лексема *instructive* дає адресатам есе можливість зрозуміти, що есе міститиме цікаву інформацію (*interesting information*) у стосунку до обговорення упереджень щодо Едгара Дега, а саме обговорення має потенціальну користь (*useful*) для читачів.

Оскільки автор есе вбачає певну користь в аналізі упереджень щодо Едгара Дега, то аллохтонний для мистецтвознавчого дискурсу концепт УПЕРЕДЖЕННЯ в цьому конкретному есе набуває особливої ролі, а саме: концепт УПЕРЕДЖЕННЯ виступає дискурсотвірним на рівні розгортання фактуальної інформації і на рівні висловлювання

авторських інтерпретації та оцінки цієї інформації. Саме конструювання смислу концепту УПЕРЕДЖЕННЯ є основним рушієм розбудови тексту есе.

Смисл концепту УПЕРЕДЖЕННЯ в аналізованому есе конструюється за допомогою елементів різної дискурсивної природи, а саме:

1) цитат із висловлювань чи спогадів тих людей, хто знав Едгара Дега особисто, і чий висловлювання поклали основу формуванню упереджень щодо художника, наприклад: *“Jean-Francois Rafelli, 1880-1924, painter of the Parisian suburbs, claimed in 1894 that Degas was an artist “seeking to render ignoble the secret forms of Woman”; he was someone who “must dislike women”...”* [18, с. 158];

2) цитування сучасних арт-критиків, наприклад: *“Here is a critic of our time, Tobia Bezzola: / “It is not known whether Degas had sexual relationships with women; at any rate there is no evidence that he did.””* [18, с. 159];

3) цитування висловлювань самого Едгара Дега, наприклад: *“Truth is never ugly when one can find in it what one needs.”* [18, с. 159];

4) власне тексту автора есе Джуліана Барнса, наприклад: *“The show which provoked this outburst of effervescing Puritanism was at London’s National Gallery in 1996”* [18, с. 159].

Завдяки цитуванню висловлювань тих людей, хто знав Едгара Дега особисто, в есе конструюється фрейм “Стосунки Дега із жінками” як складова концепту УПЕРЕДЖЕННЯ. Фрейм “Стосунки Дега із жінками” представлений в есе двома більш конкретними фреймами: “Робочі стосунки Дега з натурницями” і “Сексуальні стосунки Дега із жінками”. Фрейм “Робочі стосунки Дега з натурницями” містить таку дискурсивно оприявлену інформацію: “Дега поведився з натурницями дивно, не так, як усі інші художники”, наприклад: *“... in evidence Rafaelli reported the words of one of Degas’ models: “He’s a strange gentleman – he spent the whole four hours of the sitting combing my hair.””* [18, с. 158]

Фрейм “Сексуальні стосунки Дега із жінками” включає таку інформацію: “Дега не був завзятим коханцем”, наприклад: *“Edmond de Goncourt [...] added, as a clincher, a story told him by the writer Lion Hennique, who at one time shared with Degas a pair of sisters as mistresses. Hennique’s “sister-in-law” had apparently complained of Degas’ “lack of amorous means.””* [18, с. 158-159].

Цитування сучасних арт-критиків витворює в есе таку складову концепту УПЕРЕДЖЕННЯ, яку можна змодельовати як фрейм “Мистецтвознавча інтерпретація творчості Дега”. Цей фрейм представлений двома конкретними реалізаціями:

“Творчість Дега – крайній вияв вуаеризму і страху перед жіночою сексуальністю”: *“Here is a critic of our time, Tobia Bezzola: / “... [His [Degas’]] series of monotypes depicting brothel scenes is the most extreme example of the mixture of voyeurism and abhorrence with which he reacted to female sexuality.””* [18, с. 159];

“Творчість Дега – втілення свідомості людини, яка глибоко ненавиділа жінок”: *“... listen to our own Tom Paulin [...] / “[...] There’s some deep, deep hatred of women, and I thought what does this remind me of, and I thought something like a concentration camp doctor has created these figures... I’m inside the head of someone who’s a deeply, deeply hateful person...”* [18, с. 159].

В аналізованому есе наявні дві цитати Едгара Дега. Обидві вони виділені в тексті: надруковані шрифтом значно більшого розміру, ніж решта тексту, й іншого, помітно світлішого кольору (сірого, а не чорного); відділені від тексту білими проміжками. Перше висловлювання художника *“Truth is never ugly when one can find in it what one needs.”* [18, с. 159] Джуліаном Барнсом не коментується. Воно розташовано поміж цитуванням оцінки творчості митця двома сучасними критиками. У такому контексті висловлювання художника сприяє актуалізації концепту ПРАВДА (Truth) і смислу “упередження не є правдою” у процесі дискурсивного конструювання концепту УПЕРЕДЖЕННЯ.

Друга цитата Едгара Дега наводиться в есе двічі. Спершу без жодного коментаря: *“Oh! Women can never forgive me; they hate me, they can feel that I am disarming them. I show them without their coquetry, in the state of animals cleaning themselves!”* [18, с. 160]. При повторному використанні в есе це висловлювання Дега подається у дещо скороченому вигляді (без слів *in the state of animals cleaning themselves* [18, с. 162]) і обговорюється. По-перше, Джуліан Барнс вказує на те, що саме це висловлювання могло стати основою формування упередженого

ставлення до Едгара Дега: *"The artist also helped things along with his much-quoted statement..."* [18, с. 162]. По-друге, письменник наголошує, що реальне ставлення жінок до Дега було різним, зіставляючи припущення про ненависть жінок до художника (*"Perhaps extremely coquettish women hated him for his art..."* [18, с. 162]) і факти, що жінкам подобалася його творчість (*"On the other hand, as Richard Kendall acutely demonstrates, it was often women who were the first purchasers of these series of private grooming"* [18, с. 162]). У розглянутому фрагменті есе відбувається дискурсивне конструювання таких складових концепту УПЕРЕДЖЕННЯ: "одна з причин формування упереджень щодо Дега – висловлювання самого художника", "гіпотетичне погане ставлення жінок до Дега", які увиразнюються завдяки контрасту зі складником "факт позитивного сприйняття творчості Дега жінками", що входить до складу актуалізованого концепту ПРАВДА.

Власне текст автора есе Джуліана Барнса має різне дискурсивне спрямування. По-перше, це саркастичне коментування тих висловлювань, котрі заклали основу формуванню упереджень щодо Едгара Дега, наприклад: *"Could anything be plainer? Can't get it up; hates women; behaves oddly with models; rubbishes women in his art. Case closed, defendant guilty. Nor should we laugh knowingly at such century-old crassness and envy (Rafaelli was at the time announcing his intention to address the subject of Woman, which perhaps makes his motivation easier to read)." [18, с. 159].* У наведеному дискурсивному фрагменті за допомогою фрази *Case closed, defendant guilty* конструється концептуальна метафора ОБ'ЄКТ УПЕРЕДЖЕННЯ – ЦЕ ОБВИНУВАЧЕНИЙ як складова концепту УПЕРЕДЖЕННЯ. Також у цьому фрагменті конструюються такі складові концепту УПЕРЕДЖЕННЯ: "одна з причин формування упереджень щодо Дега – грубість тих, хто оцінював поведінку Дега" (*crassness*) і "одна з причин формування упереджень щодо Дега – заздрість художника-конкурента" (*envy* (*Rafaelli was at the time announcing his intention to address the subject of Woman, which perhaps makes his motivation easier to read*)). Сарказм сприяє тому, щоб в читача есе закралася сумнів щодо наявності реального підґрунтя для існування упереджень щодо Дега.

По-друге, у своїх авторських фрагментах Джуліан Барнс наводить фактичну інформацію про життя художника, зокрема таку, що спростовує сформовані проти митця упередження, наприклад: *"Would Degas' 'lack of amorous means' (if true – and there is recent evidence of condom buying to dispute it) have made him a misogynist?" [18, с. 162].* Завдяки таким фрагментам формується така складова концепту УПЕРЕДЖЕННЯ як "упередження щодо Дега – безпідставні".

По-третє, Джуліан Барнс розкриває алогічність упередження, наприклад: *"'For each man draws the thing he loathes'? On the whole, not. Would Degas' 'lack of amorous means' (if true – and there is recent evidence of condom buying to dispute it) have made him a misogynist? Not necessarily: it might even make him the more attending observer." [18, с. 162].* Ці фрагменти також сприяють дискурсивному витворюванню концептуальної складової "упередження щодо Дега – безпідставні".

По-четверте, Джуліан Барнс пропонує власну інтерпретацію творчості Дега, завдяки якій употужнюється дискурсивна актуалізація концептуальної складової "упередження щодо Дега – безпідставні", наприклад: *"Degas knows how a woman hold her hair to comb it, how she supports it when another is combing it, how she alleviates scalp-strain with a flattened palm at the tuggingest moments of the business. But (truth to life melting into truth to art) hair is also malleable and metaphoric that it seems eager to take on abstract form." [18, с. 161].*

Окрім цього Джуліан Барнс аналізує сам феномен упередження, наприклад: *"This isn't an easy area: we all import our prejudices. At the National Gallery press view I ran into a museum director who said he thought the pictures were all about 'the decay of the flesh'; whereas it seemed to me that Degas was portraying flesh at its most robust." [18, с. 162].* У наведеному фрагменті конструюються такі складові концепту УПЕРЕДЖЕННЯ: "упередження притаманні всім" і "один зі способів долати упередження – бути свідомими їх існування".

На основі цих об'єктивованих смислів Джуліан Барнс пропонує читачеві власну думку, яку можна стисло сформулювати у такий спосіб: "Щоб подолати упереджене ставлення до творчості Дега, необхідно розмежовувати його приватне життя і художню творчість": *"His ballet dancers are no longer sylphs and nymphets; but even their states of exhausted resting [...]*

are predicated upon a vital physical life. Is this just my prejudice? As it's my prejudice to differentiate between the life, in which Degas may or may not have been misogynistic, and the art, in which it seems to me that Degas, plainly loved women." [18, с. 162].

Як засвідчує проведений аналіз, в есе Джуліана Барнса про Едгара Дега концепт УПЕРЕДЖЕННЯ конструюється на двох рівнях: узагальненому, коли аналізується сам феномен упередження, та конкретному, коли розглядаються упередження щодо художника Едгара Дега. Саме у формуванні критичного ставлення до власних упереджень і полягає та користь для читачів есе, про яку автор есе заявив на його початку.

Як бачимо, аллохтонний для мистецтвознавчого дискурсу в цілому концепт УПЕРЕДЖЕННЯ в конкретному есе Джуліана Барнса "Edgar Degas" набуває особливої ролі і стає «ключовим концептом», своєрідним автохтонном цього есе як окремого дискурсу.

Висновки з проведеного дослідження та перспективи. Проведене дослідження дозволило розкрити такі механізми конструювання аллохтонного для мистецтвознавчого дискурсу концепту УПЕРЕДЖЕННЯ есе Джуліана Барнса про Едгара Дега: уточнення референту концепту УПЕРЕДЖЕННЯ, дискурсивне оприявлення фреймів і концептуальної метафори, які є складовими концепту УПЕРЕДЖЕННЯ, зіставлення з концептом ПРАВДА. У результаті дослідження було виявлено феномен виконання аллохтонним для мистецтвознавчого дискурсу в цілому концептом УПЕРЕДЖЕННЯ ролі автохтонного в конкретному есе. Цей цікавий феномен потребує подальшого спостереження та окремого аналізу, що й вбачається перспективою дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Банькова Н.В. Объективация концепта «ИСКУССТВО / 'ART'» в художественном дискурсе в русском и английском языках / Н.В. Банькова // Вестник РУДН. – Серия Лингвистика. – 2014. – № 3. – С.106-119.
2. Бельмесова М.О. Ключевые особенности искусствоведческого дискурса в рамках текстовой актуализации английского лингвокультурного концепта «Painting» (на материале монографии Г. Рейнольдса «Turner. World of art») / М.О. Бельмесова // Вестник ЮУрГУ. – Серия «Лингвистика». – 2016. – Т. 13. – №1. – С. 62-68.
3. Волкова С.Б. Концепт «military service» и его составляющие в художественном дискурсе / С.Б. Волкова // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей; Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2009. – Вып. 39. – С. 87-94.
4. Гладкова Е.Л. Концепт «Власть» в политическом дискурсе современного персидского языка / Е.Л. Гладкова // Иран при М. Ахмадинежаде. Памяти А.З. Арабаджяна. – М. : ИВ РАН, Центр стратегической конъюнктуры. – 2013. – С. 191-200.
5. Глушкова Т.С. Концепт «ПОЛЬЗА» в рекламном дискурсе (на материале текстов упаковок молочной продукции) / Т.С. Глушкова // Вестн. Ом. ун-та. – 2013. – № 3. – С. 114–116.
6. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: кол. монография / [Е.В. Бондаренко, А.П. Матрынюк, И.Е. Фролова, И.С. Шевченко]; под. ред. И.С. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.
7. Кибрик А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дис. в виде научного доклада, составленная на основе опубликованных работ, представленная к защите на соискание ученой степени доктора филолог. наук: 10.02.19 / Андрей Александрович Кибрик. – Москва, 2003. – 88 с.
8. Кириллова О.А. Языковая репрезентация лингвокультурного концепта «свобода» в медиа-дискурсе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / О.А. Кириллова. – Ярославль, 2010. – 10 с.
9. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. / А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 196 с.
10. Милетова Е.В. Лингвистические особенности современного англоязычного искусствоведческого дискурса / Е.В. Милетова // Актуальные проблемы филологии: материалы Междунар. науч. конф. –Пермь : Меркурий, 2012. – С. 67-75.
11. Мотовилець О.В. Концептуалізація МИСТЕЦТВА у мистецтвознавчому публіцистичному дискурсі / О.В. Мотовилець, Т.В. Суродейкіна // News of Science and Education. – 2017. – Т. 1. – Вип. 4. – С. 22-27.
12. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск : Белая Е.А., 2013. – 307 с.
13. Прокофьева Т.А. Концепт «кризис» в современном политическом дискурсе: дис. канд. ... филолог. наук : спец. 10.02.01/ Прокофьева Татьяна Александровна. – Санкт-Петербург: 2006. – 332 с.
14. Сусык С.Ю. Реализация концепта "ТЕРРОРИЗМ" в дискурсе печатных средств массовой информации: дис. канд. ... филолог. наук : спец. 10.02.19 / Светлана Юрьевна Сусык. – Челябинск, 2008. – 206 с.
15. Фокша Ю.А. Ценностные особенности лингвокультурного концепта СОВЕРШЕНСТВО в украинском и испанском рекламном дискурсах / Ю.А. Фокша // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 3. – С. 210-217.
16. Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт / Г.М. Яворська // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 4 (41): сер.: Політика. – С. 41-48.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

17. Cambridge Dictionary. English Dictionary. – Available at: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>

18. Barnes J. Edgar Degas / Julian Barnes // Writers on Artists. – New York : DK Publishing, – 2001. – P. 158-156.

REFERENCES

1. Ban'kova, N.V. (2014). Obyektivatsiya kontsepta «ISKUSSTVO / 'ART'» v khudozhestvennom diskurse v russkom i angliyskom yazykakh. [Objectification of the concept «ISKUSSTVO / 'ART'» in fictional discourse in the Russian and English languages]. // Vestnik RUDN. Seriya Lingvistika. № 3. pp. 106-119.
2. Belmesova, M.O. (2016). Klyuchevyye osobennosti iskusstvovedcheskogo diskursa v ramkakh tekstovoy aktualizatsii angliyskogo lingvokulturnogo kontsepta «Painting» (na materiale monografii G. Reynoldsa «Turner. World of art»). [Main Features of the Art Criticism Discourse within the Textual Actualization of the English Linguo-Cultural Concept "Painting" (in the Monograph by G. Reynolds. "Turner. World of Art.")]. // Vestnik YuUrGU. Seriya Lingvistika. T. 13. №1. pp. 62-68.
3. Volkova, S.B. (2009). Kontsept «military service» i ego sostavlyayushchiye v khudozhestvennom diskurse. [The concept «military service» and its components in fictional discourse]. // Yazyk. Soznaniye. Kommunikatsiya [Language. Consciousness. Communication]. Moscow: MAKS press. Issue 39. pp. 87-94.
4. Gladkova, E.L. (2013). Kontsept «Vlast» v politicheskom diskurse sovremennogo persidskogo yazyka. [The concept "power" in the political discourse of the modern Persian language]. // Iran pri M. Akhmadinezhade. Pamyati A.Z. Arabadzhana. Moscow. pp. 191-200.
5. Glushkova, T.S. (2013). Kontsept «POLZA» v reklamnom diskurse (na materiale tekstov upakovok molochnoy produktii). [Concept «Use» in advertising discourse (based on texts on milk products packs)]. // Vestn. Om. un-ta. № 3. pp. 114-116.
6. Bondarenko, E.V., Matrynyuk, A.P., Frolova, I.E., Shevchenko I.S. (2017). Kak narisovat portret ptitsy: metodologiya kognitivno-kommunikativnogo analiza yazyka. [How to draw a bird's portrait: methodology of cognitive-communicative analysis of the language]. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina. 246 p.
7. Kibrik, A.A. (2003). Analiz diskursa v kognitivnoy perspektive: dis. v vide nauchnogo doklada. sostavlenaya na osnove opublikovannykh rabot. predstavlenaya k zashchite na soiskaniye uchenoy stepeni doktora filolog. nauk: 10.02.19. [Analysis of discourse in a cognitive perspective: Doctor of sciences dissertation presented as a research report based on the published papers]. Moscow. 88 p.
8. Kirillova, O.A. (2010). Yazykovaya reprezentatsiya lingvokulturnogo kontsepta «svoboda» v media-diskurse : avtoref. dis. na soiskaniye uchen. stepeni kand. filolog. nauk : spets. 10.02.19 «Teoriya yazyka». [Verbal representation of the linguocultural concept "freedom" in mass-media discourse: Abstract of the candidate of sciences dissertation]. Yaroslavl. 10 p.
9. Martinyuk, A.P. (2011). Slovnnyk osnovnykh terminiv kognitivno-dyskursyvnoi lingvistyky. [Dictionary of the key terms of cognitive-discursive linguistics]. – Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina. 196 p.
10. Miletova, E.V. (2012). Lingvisticheskiye osobennosti sovremennogo angloyazychnogo iskusstvovedcheskogo diskursa. [Linguistic peculiarities of the modern English discourse about art]. // Aktualnyye problemy filologii: materialy Mezhdunar. nauch. konf. Perm. pp. 67–75.
11. Motovylenko, O.V., Syrodeykina, T.B. (2017). Kontseptualizatsiya MISTETSTVA u mystetstvoznachnomu publitsystichnomu dyskursu. [Conceptualization of ART in the art discourse]. // News of Science and Education. Vol. 1. Issue. 4. pp. 22–27.
12. Prykhodko, A.M. (2013). Kontsepty i kontseptosystemy. [Concepts and conceptual systems]. Dnepropetrovsk. 307 p.
13. Prokofyeva, T.A. (2006). Kontsept «krizis» v sovremenom politicheskom diskurse: dis. kand. ... filolog. nauk : spets. 10.02.01. [The concept "crisis" in the modern political discourse: candidate of sciences dissertation]. Sankt-Peterburg. 332 p.
14. Susyk, S.Yu. (2008). Realizatsiya kontsepta "TERRORIZM" v diskurse pechatnykh sredstv massovoy informatsii: dis. kand. ... filolog. nauk : spets. 10.02.19. [Realization of the concept "TERRORISM" in the discourse of the published mass media: candidate of sciences dissertation]. Chelyabinsk. 206 p.
15. Foksha, J.O. (2014). Tsennostnyye osobennosti lingvokulturnogo kontsepta SOVERSHENSTVO v ukrainskom i ispanskoy reklamnom diskursakh. [Axiological peculiarities of PERFECTION/ PERFECCION linguocultural concept in Ukrainian and Spanish advertisement discourse]. // Odeskiy lingvistichnyi visnik. Issue. 3. pp. 210–217.
16. Yavorska, G.M. (2016). Gibrydna vijn yak dyskursyvnyy konstrukt. [Hybrid war as discursive construct]. // Strategichni priorytety. № 4 (41). Politics. pp. 41–48.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Луцьова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Наукові інтереси: концептуальні виміри мовної семантики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Lunyova – Candidate of Science in Philology, Associate professor in the Department of English and German Philology at Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University.

Scientific interests: conceptual dimensions of language semantics.

УДК 811.111'42

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ УХИЛЯННЯ В АНГЛОМОВНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ

Марія МАТКОВСЬКА (Кам'янець-Подільський, Україна)

e-mail: matkovska.mariya@kpnu.edu.ua

МАТКОВСЬКА Марія. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ УХИЛЯННЯ В АНГЛОМОВНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ

Стаття присвячена лінгвістичному аналізу комунікативної стратегії ухилення. Увагу зосереджено на розгляді мовних засобів, які регулярно вживаються для реалізації вказаної стратегії на практиці. Англomовні комунікативні практики досліджуються з точки зору інтегрованого соціального підходу, у ході якого виділяються дві тактики: ухилення від відповідальності і пом'якшення категоричності. В результаті висвітлено характерні риси англomовної комунікації, а саме: можливості вербального маневрування і ухилення від прямолінійності висловів.

Ключові слова: стратегія, тактика, семантика, прагматика, комунікація, інтенція.

MATKOVSKA Mariya. LINGUISTIC PECULIARITIES OF DEVIATION STRATEGY IN THE ENGLISH-SPEAKING COMMUNICATIVE CULTURE

This paper is devoted to an outline analysis of communicative deviation strategy. Attention is focused on the examination of linguistic means for expressing the deviation strategy in the process of communication and interaction with people. The English-speaking communicative practices are being investigated on the basis of broad integral social and cultural context in the process of which it is possible to figure out two tactics – the tactics of responsibility deviation for objectivity of thoughts and the tactics of usage of questions with the aim of softening the categorical statements. Softening of statements is one of the necessary conditions of polite communication: impolite expressed thought or critical mentioned remark may sound very categorically. It is advisable not to insult the English-speaking interlocutor who always tries to preserve one's "Face" (refers to a speaker's sense of linguistic and social identity – Brown and Levinson, 1987). This idea can be favoured by the responsibility deviation for objectivity of thoughts twofold. It is possible to underline the importance of one's own thought by means of subjective modality on the one hand and on the other hand it is recommended to transfer the accentuation to the generally acknowledged thought by using, for instance, modal modifiers, passive voice constructions, impersonal sentences so that to disguise the speaker's communicative intention. The result proved the actual problem of using two techniques of opposite direction united by the pragmatic communicative intention on softening the categoricalness of utterances aimed at preventing some misunderstanding, inconsistency or even conflict. It is postulated the characteristic features of English-speaking communication – notably abilities of verbal maneuvers and deviation from straightforwardness of response.

Key words: strategy, tactics, semantics, pragmatics, communication, intention.

Постановка проблеми. Комунікативна стратегія ухилення – це сукупність мовних засобів і мовних прийомів для досягнення наміченої мети спілкування, а саме: вербального маневрування та ухилення від прямолінійності й іноскання висловлювань. Найяскравіше вона проявляється в ситуаціях, що припускають вираження особистого відношення та наміру, і дозволяють регулювати відповідальність за силу мовленнєвої дії і достовірність вислову. Комунікативна стратегія має характерне лінгвістичне оформлення і відображає специфіку соціокультурного підходу до спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти дослідження культурної варіативності, національної своєрідності і комунікативної культури отримали достатнє висвітлення в працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених (праці А. А. Леонтьєва, В. З. Дем'янкова, В. І. Карасика, Ю. Н. Караулова, В. Г. Костомарова, О. С. Кубрякової, Дж. Остіна, Г. Г. Почепцова, П. Серіо, Ю. С. Степанова, Р. Brown, S. Levinson, A. Wierzbicka та ін.).

Комунікація є одним із способів існування культури, оскільки моделі, що історично склалися, жанри, традиції і норми комунікації, що відрізняються у різних мовних співтовариствах, дозволяють говорити про комунікативну культуру народу. Таким чином, комунікативна культура народу – це та частина національної культури, в якій віддзеркалюються мовні ідеали і уявлення, традиції і звичаї, норми і правила спілкування представників даного суспільства. Поняття комунікативної культури народу охоплює всі сфери людської діяльності [9, с. 127].

Дослідники соціальних комунікацій звертають увагу на те, що комунікація між людьми містить більшу інформацію, ніж та, яка виражена у вербальній формі, що існують неявні фонові значення комунікації, сприймаються сенси мовчазних дій, які робляться учасниками комунікацій. На їх думку, соціальна реальність набуває сенсу завдяки тому, що в процесі мовної комунікації люди представляють значення своїх думок у вигляді об'єктивних властивостей, ознак, які приписуються реальності. Вона розглядається як потік неповторних унікальних ситуацій [3, с. 34].

Національне вивчення мовної комунікації ґрунтується на концепції, яка розглядає мову як соціальне явище, як засіб спілкування людей, пов'язаний з їх положенням в суспільстві і

умовами життєдіяльності. Витоки національної комунікації пов'язані з вивченням соціальних чинників, які сприяють формуванню національного знання і оцінних категорій комунікації [1, с. 118].

Мета статті – проаналізувати мовні засоби, які регулярно вживаються для реалізації стратегії ухиляння в англомовній комунікативній культурі. В якості джерела мовного матеріалу використовуються діалоги з текстів художніх творів британського письменника Джона Фаулза. Використання художніх текстів в якості досліджуваного матеріалу є доцільним, тому що літературний текст імітує певний тип комунікації і несе в собі велику кількість збережених контекстів, крім того, що автори у своїх творах відтворюють усне мовлення, інтуїтивно відкриваючи та підсилюючи при цьому в мові своїх персонажів, як правило, саме ті особливості, які властиві в тій самій мірі і живому мовленню [2, с. 76].

Виклад основного матеріалу. Стратегія ухиляння є логічним продовженням стратегії натяку. Вона припускає використання певного набору мовних структур, які ослабляють різкість вислову і роблять його менш відкритим для співрозмовника. До них відносяться загальні фрази, безособові речення (у тому числі і з відтінком ймовірності), формули ввічливих питань і відповідей, твердження у формі питань та ін. В рамках даної стратегії можна – досить умовно – виділити наступні тактики: ухиляння від відповідальності за об'єктивність думок і використання питань з метою пом'якшення категоричності або різкості вислову, тобто можна говорити про використання двох технік протилежної спрямованості, об'єднаних прагматичною установкою на пом'якшення категоричності тверджень для запобігання конфлікту.

Розглянемо техніку представлення судження як власної думки на наступних прикладах: *In my opinion it would be better to pretend that her circumstances have not been discussed in front of you by Trenter* [8, с.238] – (opinion); *In my opinion the house of God should always be open* [8, с.342] – (opinion); *As far as I know to find the right decision in your situation is not that simple* [8, с.321] – (attitude); *If I am not mistaken, she decided to give her green walking dress to Mary* [8, с.215] – (remembering); *I'd like to mention that Christianity started with a little group of people who didn't give up hope* [7, с.132] – (explaining); *I reckon they'd been to bed together* [7, с.174] – (opinion); *Personally, I don't feel you are making the best choice* [8, с.407] – (opinion).

Пом'якшити пораду або свою думку можна за допомогою засобів суб'єктивної модальності: ввідних речень і стійких зворотів, які дозволяють розставити акценти таким чином, щоб твердження центрувалося на тому, хто говорить, і сприймалося не більш як його особиста точка зору, яку співрозмовники можуть прийняти або заперечити [4, с. 84]. Представлення поради або думки в такій формі може значно понизити ступінь впливу на співрозмовника (наприклад, обов'язковості слідувати пораді). Набір таких пом'якшувальних засобів достатньо різноманітний і варіюється залежно від ступеня формальності спілкування. До них перш за все відносяться кліше для висловлювання думки (opinion phrases): mind/view phrases (*to my mind; in my opinion/view; from my point of view, etc.*); as-phrases (*as far as I know; as far as I'm concerned; as I see it; as for me, etc.*); if-phrases (*forgive me if I'm wrong; if I'm not mistaken; if you ask me, etc.*). Наприклад: *Forgive me if I'm wrong, but as I see it you know nothing about art* [7, с.296] – (formal), пор.: *If you ask me, you know nothing about art* (informal); *You know nothing about art*.

Різке або негативне ставлення можна також суб'єктивувати, знявши з себе відповідальність за об'єктивність висловлюваної думки: за допомогою модальних модифікаторів, які концентруються на тому, хто говорить, можна «заховати» оцінку за дієсловами мислення (*think, feel, guess, reckon*) і дієсловами говоріння (*say, mention, point out, etc.*), а також за дієсловами умовного способу (*I'd like to-phrases*). Наприклад: *I'd just like to say that I think things become very difficult with Alison* [6, с.218] – (informal), пор.: *I'd like to mention that things become very difficult with Alison* (formal); *Things become very difficult with Alison*. Ефект додаткового пом'якшення можна створити за допомогою ввідних слів (fillers або parentheticals). Наприклад: *Well, personally I sort of think you ought to try again, really* [6, с.217]. Варто зазначити, що для повсякденного спілкування характерні ввідні фрази типу *I think*, тоді як так звані *opinion-* і *as-phrases* частіше використовуються в своєму прямому значенні в дискусіях і в ситуаціях формального спілкування.

Вираження судження як особистої думки нерідко використовується також для створення ефекту виразності, відвертості і особистої зацікавленості (особливо характерної для ситуацій неформального спілкування). На думку зарубіжних дослідників, для англомовних співрозмовників це є також віддзеркаленням прагнення до рівності, коли той, хто говорить, в рівній мірі бере на себе відповідальність за те, що він говорить, і за те, що чує у відповідь, і у разі конфлікту може безпосередньо виражати і відстоювати свою точку зору [5, с.114]. При цьому перевага надається можливим формам «я-висловлювань», на відміну від «ти/ви-висловлювань» (з погляду «перенесення» відповідальності на іншого). Наприклад: *I want to talk to you* [7, с.103] – (I-message); *I need to talk more* [6, с.389] – (I-message); *I've got more to say* [7, с.235] – (I-message); *You ignore me all the time I want to talk to you* [6, с.235] – (you-message); *You don't ask my opinion* [7, с.279] – (you-message).

Цікаво при цьому, що, не дивлячись на вимогу взяти відповідальність за свої думки і почуття та відвертість в спілкуванні, йдеться, перш за все, про чисто зовнішню активність при відстоюванні своєї думки.

Наступний блок прикладів ілюструє техніку представлення судження як узагальнення: *It is well known that a good painter of modern art must know geometry and mathematics* [7, с. 265] – (advice); *This question was better not asked* [8, с.315] – (prohibition); *They say that coming ... is impolite* [8, с.254] – (attitude); *It appears that our walk is likely to be delayed* [7, с. 237] – (complaint); *You happen to be mistaken, Ernestina seems to know everything* [8, с. 311] – (criticism); ... *You are not supposed to walk there alone* [8, с. 213] – (prohibition); *One can't know for sure, it depends on many things* [7, с. 97] – (hesitation).

Висловлюючи особисту думку, особливо критичну, можна уникнути небезпеки показати своє «я», якщо замаскувати його безособовим реченням (часто з тими ж дієсловами говоріння), яке надає висловлюванню характеру узагальнення. Цим прийомом зручно користуватися в тих випадках, коли необхідно, щоб особиста точка зору звучала менш догматично: наприклад, даючи пораду, проявляючи скромність з приводу яких-небудь очевидних своїх заслуг, приховуючи невпевненість. Наприклад: *They say that coming late is impolite* [8, с. 254]; *It is well known that a good painter of modern art must know geometry and mathematics* [7, с. 265], пор.: *Coming late is impolite*.

Пасивний стан, який часто зустрічається в інструкціях, наказах і заборонах, також реалізує тактику ухиляння, яка дозволяє вивести адресата з ситуації, представляючи очікувану від нього дію не як його прямий обов'язок, а як загальноприйняте правило, необхідність виконання якого очевидна для законослухняних британців. Така форма дозволяє уникнути безпосереднього тиску і дотримуватись пристойності. Пасивний стан (наприклад, в конструкціях з *to be supposed to*) також нерідко використовується для пом'якшення категоричності заборон і наказів. Наприклад: *I am told, Miss Woodruff, that you are always to be seen in the same places when you go out. You are not supposed to walk there alone* [8, с. 213]; *This question was better not asked* [8, с. 315].

Пом'якшувальний ефект мають також і різні слова із значенням вірогідності: *maybe, perhaps, by (any) chance, happen, seem, prove, turn out, appear, (un)likely* та ін., які можна використовувати як в особових, так і в безособових реченнях, щоб, наприклад, надати скарзі або вибаченню, поясненню або критичному зауваженню відтінок допустимої можливості: *Perhaps the more vulgar appellation is better suited* [8, с. 217]; *It appears that our walk is likely to be delayed* [7, с. 237]; *You happen to be mistaken, Ernestina seems to know everything* [8, с. 311].

Британці іноді вдаються до узагальнень, навіть реагуючи на формули ввічливості, вони використовують при відповіді неозначено-особовий займенник *one*, що має пом'якшувальний ефект і одночасно дозволяє дистанціюватися від співрозмовника. Наприклад: *How are you, Nicholas? – One mustn't grumble* [6, с. 316]. Узагальнення як прийом характерніше для писемної і наукової мови (це перш за все стосується безособових і неозначено-особових речень); у розмовній же мові його рекомендується використовувати помірно.

Розглянемо деякі аспекти реалізації тактики звернення до питань з метою пом'якшення категоричності спонукальних висловів, представлених у формі тверджень і питань: *Wouldn't you consider selling this ...?* [7, с. 60] – (advice); *Why don't you come up and have lunch with me?* [7, с. 123] – (invitation); *Couldn't we go for a walk? On parole?* [7, с. 61] – (suggestion); *Why*

couldn't we just walk round the garden? [7, с. 167] – (pressing offer). Способи пом'якшення категоричності спонукальних висловів в англійській мові достатньо широко висвітлені в спеціальній літературі, тому є доцільним обмежити круг прикладів тими типами питальних конструкцій, в яких найяскравіше реалізується дана стратегія [9, с. 214–218]. Як узагальнення слід зазначити, що питальна форма для англійських директивних і реквестивних висловів є поширенішою, ніж імперативна, оскільки очевидно, що саме в таких висловах закладена потенційна загроза, пов'язана з можливістю замаху на особистий час і свободу дій. При цьому в традиціях англо-американської культури, з її акцентом на необхідність дотримання закону і порядку, не прийнято ставити під сумнів уявну неімперативність загальноприйнятих правил, в той час як для українців право вибору (залишене нехай чисто формально) може слугувати приводом необов'язковості підпорядкування і лише прямий (вербальний) тиск нерідко є ключем до розуміння серйозності наміру того, хто говорить.

В англійській мові для пом'якшення наказів і тверджень широко використовуються *why-questions* (спеціальні) і *yes/no questions* (загальні). *Why-questions* вживаються в негативній формі, що допомагає надати поради або пропозиції, які звучать повчально, ненав'язливо переконливу форму: *Чому б вам не ...?* Наприклад: *Why don't you go to see Mrs. Talbot to ask her advice?* [8, с. 97]; *Why don't you come up and have lunch with me?* [7, с. 123]. Часто в таких випадках використовуються конструкції як із запереченням, так і без нього, причому якщо форма першого питання має відтінок переконання, то форма останнього є такою, що більш дистанціює, ніби залишаючи питання відкритим. Показово, що форма без заперечення вживається при вираженні не тільки ввічливого прохання, але і наказу. При цьому суб'єктно-орієнтовані питання про можливість (*Can I ...*) ввічливіші, ніж суб'єктно-орієнтовані питання-спонуки (*Can you ...*) через зсув фокусу уваги і «відповідальності». Наприклад: *Charles's solicitous inquiries – should the doctor not be called? – being politely answered in the negative, he took his leave* [8, с. 314]; *Can I have a few of those flowers?* [8, с. 116].

Наступний блок прикладів ілюструє техніку пом'якшення спонук, представлених у формі запитання: *I don't suppose you'll read "The Catcher In The Rye"?* [7, с. 260] – (request/offer); *I suppose you're delighted now?* [7, с. 315] – (enquiry); *Well now – you came for my advice, did you not?* [8, с. 351] – (request/asking); *But she had an occasion, did she not?* [8, с. 115] – (asking for information); *You wanted to kiss me out there, didn't you?* [8, с. 62] – (enquiry/asking); *Buy Bartok's "Music for Percussion and Celeste" for me, will you?* [8, с. 271] – (order).

Очевидно, що пом'якшенню підлягають і самі питання, широко поширені в спонукальних мовленнєвих актах, особливо ті, які стосуються наведення довідок, отримання інформації особистого характеру, прохань та ін., які звучать досить прямолінійно і безцеремонно. Техніка, яка використовується для додаткового пом'якшення питальних висловів такого роду, опирається на питання декларативні (statement-questions) і розділові (tag-questions). Для цієї мети підходить як стверджувальна, так і заперечна форма питання (unhopeful statements). Наприклад: *I don't suppose you'd find any of his works?* [7, с. 272], пор.: *Could you find any of his works? I suppose you wouldn't be able to find any of his works?*

Таким чином, специфіка оформлення англомовних спонук в цілому є одним з найбільш очевидних свідочів характерної для англо-американської культури регулярної розбіжності між семантичним і прагматичним значеннями, яка сприймається носіями мови як норма.

Висновки і перспективи дослідження. Варто зазначити, що в британській комунікативній культурі відсутні спеціалізовані мовні акти зауваження. Щоб досягнення поставленої мети не вступало в суперечність з необхідністю схвалення з боку співрозмовників, британці часто звертаються до різних стратегій і тактик. Важливо при цьому вказати, що необхідність підтримувати безконфліктну атмосферу бесіди, показати себе у вигідному світлі і заслужити позитивну оцінку інших учасників нерідко вважається неодмінною умовою ефективної комунікативної культури. Дана сфера дослідження може торкатися й інших стратегій і тактик англомовної комунікативної поведінки, а, отже, має широкі підстави для подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 447 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: ЛКИ, 2010. – 264 с.
3. Конечкая В. П. Социология коммуникации / В. П. Конечкая. – М.: МУБУ, 1997. – 304 с.
4. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах / Т. В. Ларина. – М.: РУДН, 2004. – 345 с.
5. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
6. Fowles J. A Maggot / J. Fowles. – London: Random House, 1996. – 464 p.
7. Fowles J. The Collector / J. Fowles. – London: Pan Books Ltd, Cavaye Place, 1986. – 383 p.
8. Fowles J. The French Lieutenant's Woman / J. Fowles. – London: Random House, 2004. – 470 p.
9. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human interaction / A. Wierzbicka. – Berlin / NY: Walter de Gruyter, 2003. – 502 p.

REFERENCES

1. Karasik, V. I. (2002). Yazykovoj krug: lichnost, kontsepty, diskurs. [The language scope: personality, concepts, discourse]. Volgograd: Peremyena.
2. Karaulov Yu. N. (2010). Russkij yazyk I yazykovaya lichnost. [The Russian language and linguistic personality]. Moscow: LKY.
3. Konetskaya V. P. (1997). Sotsiologiya kommunikatsii [Sociology of communication]. Moscow: MUBU.
4. Larina T. V. (2004). Kategoriya veshlivosti v anglijskoj I russkoj kommunikativnykh kulturakh. [Politeness category in English and Russian communicative cultures]. Moscow: RUDN.
5. Brown P., Levinson S. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Fowles J. (1996). A Maggot. London: Random House.
7. Fowles J. (1986). The Collector. London: Pan Books Ltd, Cavaye Place.
8. Fowles J. (2004). The French Lieutenant's Woman. London: Random House.
9. Wierzbicka A. (2003). Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. Berlin / NY: Walter de Gruyter.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Матковська – доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: історична прагматика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Mariya Matkovska – Associate Professor of the English language department, Kamyanets-Podilskiy Ivan Ohiyenko National University.

Scientific interests: historical pragmatics, ethnolinguistics, linguistic culturology.

УДК 811. 111 – 811.161

АВТОРСЬКА МОВЛЕННЄВА ОСОБИСТІСТЬ У ТЕКСТОВИХ СМИСЛАХ: ПЕРЕТИН ПАРАДИГМ

Тетяна МИРОНОВА (Дніпро, Україна)

e-mail: tmkaffl@gmail.com

МИРОНОВА Тетяна. АВТОРСЬКА МОВЛЕННЄВА ОСОБИСТІСТЬ У ТЕКСТОВИХ СМИСЛАХ: ПЕРЕТИН ПАРАДИГМ

Задля дослідження смислових аспектів англомовних текстів пропонується обміркувати важливий концептуальний вибір: парадигма англомовної мовленнєвої особистості (яка вельми проблематична для української філології) чи усталена російськомовна парадигма виноградівського «образу автора» та караулівської «мовної особистості». Такий вибір несе цивілізаційний характер. Українські текстотворчі терени відмічені знаною присутністю, що здавна їх поєднала із основами західної культури. Г. Сковорода – перший та останній український антропоцентрист, який зладнав античність та християнство у ставленні до особистості людини, показуючи цінність текстових смислів, виражених у людській душі.

Ключові слова: англомовна мовленнєва/текстотворча особистість, парадигма поваги до авторської особистості, національно-культурний світогляд, англомовне очікування автора-порядної особистості, хибні текстові дослідження за російськомовною парадигмою.

MYRONOVA Tetyana. AUTHOR'S PERSONALITY AS BEING REFLECTED IN THE TEXT SEMANTICS: THE CLASH OF PARADIGMS

With regard the communicative research of English texts arises the problem of appropriate cultural paradigm that is respectful of the author's personality as being reflected in the text semantics. The corresponding research within Ukrainian philology confronts the theoretical problems: the lasting predominance of the paradigms from the former Russian speaking ideological theoreticians. They have long promoted the treatment of the text meaning away from its personal nature but in favor of dependency from ideology. The article gives the evidence from the leading antiquity scholar O.F. Losiev (1893-1988), when in the last years of his life he uncharacteristically for his time revealed his high regard of the Ukrainian author and thinker G. Skovoroda because of his unique ability to unite in himself antiquity and Christian respect of personality. Furthermore, this «skovorodian phenomenon» proved to be unique because the interest in «personality» dramatically and for long declined in the cultural life of the former Russian empire with the following complete soviet

obliteration of «individualism». For the text research «skovorodian phenomenon» has great importance for it shows how anthropocentric mentality and respect of personality influence the regard of the text meaningfulness on the part of its author. In this dimension, G. Skovoroda – the author himself – explains his deeply personal communication with the book, the sheer pleasure of such communication and how actually anthropocentricity is felt by an individual in his interaction with the text meaning. Thus, the shift of the text-research concept is essential, furthermore there is old factual evidence that a different but culturally appropriate treatment of the text is possible, as much as the respect of personality and the regard of the text meaning as the reflection of individual spirituality.

Keywords: creative writing texts in English, research into author's individual semantics, cultural dimensions, communicative expectations of the writer's high personal morality, culturally problematic text research by the Russian totalitarian paradigm.

Постановка проблеми. Визнання індивідуальних текстових смислів, а ширше, поцінювання особистості текстотворця в його рядках та крізь твори є напевно найдраматичнішою науковою проблемою на українських теренах. Відповідна парадигма досі залишається неопрацьованою належним чином.

Актуальність. Інтерес до авторської семантики (розпізнаваний за іншої термінології) був притаманний найяскравішим мислителям (Г.Сковороді, О.А. Потебні, ранньому домарксистському Л.С. Виготському – чи відчайдушному Виготському останнього року життя, який пережив сумнів, що спроектувати за гуманістичним зразком та за даними західної психології бадьорого та красивого будівника комунізму йому не вдасться – крім того, С. Єфремову, В. Підмогильному – це не повна низка авторів, мислителів та вчених, що різною мірою мученицьки сповідували «особистість») та авторам саме на історичній території нашої країни на відміну від тих імперських просторів, які розверзлися у певний історичний час.

Аналіз попередніх відомостей. Україна рано встигла отримати сильне та дієве «щеплення античністю». Принаймні «перший та найпотужніший радянський античник» визнає у 1985 р.: «... Античність у російській літературі ... (нове опрацювання сюжетів дюжиною осіб – Т.Ю.) ... існувала завжди. Я не говорю про раніший період, коли латина процвітала на південному заході Росії, там справжній вплив відчувався...» [1, с. 65-66]. До цього можемо додати такі факти, що античність, коли студіювалася через вільне – як у носія мови – читання цілісних текстів, приносила у нове тисячоліття те, що увійшло в основу західної культури – повагу до особистості людини. Такий шлях пройшла англomовна культура текстотворення, яка досі поважає латину як виховательку англійської мови, а античних авторів як історичних вихователів англійського пера [2, с. 160]. «Латина поставала вихователькою англійської, спокушаючи людей значних здібностей відмовлятися від слова їхньої рідної землі заради себе» [5, т. 9, с. 627].

Із такого «виховання» англomовного текстотворення поступово упродовж більш, ніж п'яти століть, національно-культурно усвідомлювалася низка понять, які можна узагальнити фразою про автора-текстотворця-джентльмена, як про «порядну людину, що вміло висловлюється».

Отож, коли українськими дослідниками студіюються смисли англomовних текстів, що виросли зі своєї культури, то відкривається драматична невідповідність парадигм: за цим стоїть, із англomовного боку велика багатовікова шана до автора тексту, та, з іншого боку, традиційне, так само вікове, тоталітарне російськомовне теоретизування зневаги до текстотворця/смыслотворця. Також стає помітним намагання та невміння поважати автора не хвалебними словами, а через пріоритети в аналізі текстових смислів.

Мета публікації. Повертаючись до цивілізаційних концептуальних початків гуманістичної цінності «автор тексту», варто звернути увагу на майже останні слова наукової жертви сталінізму – московського знавця античності О.Ф. Лосєва (1893-1988), уродженця донецького регіону, який ніяк не реагуючи на українськість свого походження, був чутливий до небезпечної у його час філософії особистості (втім незіставної із англomовним її змістом). Його свідчення час від часу відчайдушно проривалися крізь заслони академічного переляку, який охопив свідомості виживших у засланнях та на будівництві Біломорканалу професорів. У 92 роки О.Ф. Лосєв (1893-1988) вже втомився боятися та філософськи хитрити із радянською наукою та поспішив перед смертю сказати те, про що знав ще до радянської влади. І сказав він, зокрема, про Г.С. Сковороду знані речі: «Сократ на російському просторі» [2, с. 78].

Г.С. Сковорода виявився першим та останнім, хто показав себе суто оригінальним мислителем із антично-християнським підґрунтям, для якого точка відліку пролягала від

самої людини. Античний платонізм Г. Сковороди *«синтезується із конкретним індивідуалізмом Біблії, в якій людська особистість посідає первинне місце»* [3, с. 253]. Він був перший та останній, відомий О.Ф. Лосєву, за словами цього старого професора, *«руський антропоцентрист»* та *«філософ, питомий на своїй землі»*: всі інші були *«завезеними чужинцями»* та *«вивченими бездумно поверхнево»*: *«Енергійні реформи Петра Великого... перервали органічний розвиток старої московської релігії та життя. З цього моменту росіяни сприймають та поверхнево засвоюють лише чуже»* [2, с. 85-86]. (При цьому ми не згадуємо слов'янофілів та релігійних містиків із лосєвського аналізу останку російської імперії, бо вони мало дотичні до реальності англомовних текстів).

Виклад основної частини. О.Ф. Лосєв наводить рядки із писань Г. Сковороди, або цитує видання про славетного українця пера іншого імперського дослідника 1912 р. – В.Ф. Ерна, близької для О.Ф. Лосєва людини, який рано помер ще до червоних катаклізмів [3, с. 23]. У перегукуванні дуєту цих двох старих авторів можна знайти багато цікавого про російський імперський менталітет у порівнянні із європейським, при чому останньому не було ніякої справи до першого. Проте російськомовний – у добу після унікального антично-гуманного Сковороди – ревно самоутверджувався, доводячи свої переваги європейцям, по суті не знаючи останніх, попри декількох німецьких та французьких авторів у їхніх переказах один одного.

Ми це згадуємо у тому сенсі, що зазначені професори початку минулого століття засвідчили, що росіяни не прославилися жодним вагомим філософським твором, але, що важливо для сучасного текстового дослідника, функцію філософствування перетягла на себе російськомовна література, поступаючись іншими питомими для світової культури якість. Для нашого дослідження це концептуально суттєво із того боку, що в теперішній час усілякі спроби у напрямку «авторської мовленнєвої особистості» стикаються із парадигмальною безвихіддю російських тлумачень, що міцно обвивають корінням дуже стару ментальність із виспівуванням свого «унікального містичного» «духовного багатства» на протигау всім іншим текстотворцям (яких рідко, якщо взагалі, спонтанно легко читали в оригіналі).

Можна визначити як «філологічний діагноз»: досліджувати авторську семантику англомовних текстів, що вирости зі своєї культури, за наукою заохочених вождами професорів-русистів – В.В. Виноградова про «образ автора» чи за наукою про «мовну (російськомовну) особистість» Ю.Н. Караулова – є неможливим. А щойно сучасні вітчизняні дослідники звертаються до текстових смислів у творах якими завгодно мовами, то, виявляється, їм більше немає кого цитувати та із ким звіряти свої наукові кроки (нове російськомовне покоління нічого нового не запропонувало, переказуючи на всякий лад своїх корифеїв).

Постать Г. Сковороди стає особливо цікавою у ракурсі «мовленнєвої/текстотворчої особистості», бо вочевидь відкривається недаремність відповідних текстових досліджень. Авжеж цей мудрець, за сучасною термінологією, антропоцентрично обмірковував семантику текстотворення, а також усвідомлював, що «мовленнєва/текстотворча особистість» розкривається у текстах плінно, динамічно від початку та до останньої крапки, та що в кожному новому тексті починається «нове життя» того самого текстотворця. Так само цінним, сковородинським, є те, що філософ та автор із такою гарною освітою, як у нього, а надто самоосвітою, не соромився у мудрих думках згадувати, що людина-автор є ще й живе єство зі своїм тілом, яке здатне промовляти до розуму свого особливого змісту (чим не З. Фрейд?).

Найціннішим для сучасного визначення авторської смислової текстової присутності є пристрасне ставлення Г. Сковороди до книги: це – спілкування (текстова комунікативність), це – прикипання душею до твору (складання цілісного смислового образу), це – любов до такого смислового спілкування із тим, хто виклав свої думки рядками тексту (емпатія).

А головне, як вінець всьому, Г. Сковорода сповідував, по суті, античний ідеал «порядної людини, що вміло висловлюється». Цей автор – сам чистий та цнотний – таке саме визнав у царині смисло/текстотворення: він *«закоханий»* у велику книгу, ім'я якої – Біблія. Авжеж чистішого та поряднішого смислового світу навколо себе він не міг знайти,

хіба що ще «божі речі» – красномовна для всієї душевної гами «сопілка» й лагідна слухачка «вівця».

За Г. Сковородою, антропоцентричність мислення полягає у особливому самовідчутті: *«Остаточний критерій для пізнання життя людина має знайти у своєму серці»* [2, с. 79.]. *«Для Сковороди важлива практична мораль, ... щастя вірності своїй природі, творіння, самовдосконалення, самовизначення та чуттєвість до свого внутрішнього духу із щастям переживати власне «Я»* [1, с. 82-83].

За сквородинськими антропологічними критеріями вищої істини, «автор/смыслотворець/філософ/мудрець» має душу, або ж «серце», що насправді є «безмежністю власних думок», там живе «сама правда, сама суть», «зернятко людини»: це та сила, що складає кожне окреме життя та усяке живе єство, без неї – немає життя, без неї – смерть. *«Втрата людиною себе самої є катастрофою»*, порівняно із якою «нічого не значать Копернікові світи» [1, с. 79-80].

Ще одна провідна думка системи Г. Сковороди також стосується індивідуального «тексто/смыслотворення»: текстові змісти є прихистком образів, через них автор спілкується зі своїм співрозмовником: *«Це дуже важлива риса та одна із оригінальніших особливостей його філософії, що виникла за 100 років до сучасного художньо-філософського символізму ... Лише образами, за Сковородою, можна дістатися справжнього пізнання»* [1, с. 79-80].

Найглибше текст відбивається у внутрішньому світові співрозмовника через текстові образи. Г. Сковорода відчував, що коли таке трапляється – спілкування відбулось, люди отримують винагороду: вони переживають задоволення від порозуміння. Звідси сквородинське «закохування у Біблію». В цьому особливому відчутті полягає для нього «Божжа істина». Спілкування має бути «баченням» живостворених «картин», а не бездумним повторюванням слів, інакше такі текстові образи «затираються», та їхня «божественна сила зникає». А людина стикається із суттєвою різницею для свого внутрішнього світу: живопрочитаний текст – не те саме, що бездумно вивчений; гаряче промовлена молитва – не є тим самим, що автоматично прочитана.

Про подібний руйнівний для текстових смислів момент у російському світогляді О.Ф. Лосев стверджує, що *«Первинно символ) займав у релігії важливе місце, але із часом люди втратили приховану сутність символу, тримаючись за його зовнішній нестійкий вид. Сковорода засуджує старе грішне земне око, якому є чужими символи, за якими таке заяложене око не бачить істини»* [1, с. 79-80].

Г. Сковорода говорить про «образ», а ті, хто його аналізують, – про «символ» Загалом, символ у текстотворенні визначається як *«a communication element intended to simply represent or stand for a complex of person, object, group, or idea. Symbols may be presented graphically, as in the cross for Christianity... or in the human figures / комунікативний елемент, призначений представляти особу, річ, групу чи думку. Символи можуть бути графічними, як хрест у релігії, ... чи людськими фігурами»* [6, с. 1].

При цьому маємо зауважити, що лосевський «символ» – за зверхнім, всезнайським, філософським поглядом (від 1918 р.) відрізняється від того, що антропоцентрично відчував Сковорода як текстовий «образ». Ця різниця висвітлює власне сквородинський відлік «від людини», отож, спілкувальний партнер, приймаючи від автора у свій внутрішній світ текстові смисли, переймає його «образи». А «символ» у використанні О.Ф. Лосева може значити ті самі «образи», але вже відчужено йменовані із іншого – зовнішнього аналітичного боку, неначе вони оболонки чи огортки.

За свідченням О.Ф. Лосева, український мудрець говорить про Біблію, але сквородинське ставлення до текстових смислів стосується проникнення у семантику якого завгодно тексту гуманістичного змісту. Біблія вчить символічному та антропологічному самопізнанню. Передусім – у людини два серця, смертне та вічне, нечисте та чисте. Людина, яка заглиблюється у подвійність своєї природи, намагається зрозуміти ідею Бога та також, цього не в змозі уникнути, стикається зі всією силою божого Еросу.

Г. Сковорода обмірковує Біблію як зосередження образів. *«Біблія для Сковороди – об'єкт його любові, навіть милування. Він ухилився земних жінок та відходив геть від земних і тілесних радощів, щоб повністю зануритися у самотність. Він насолоджувався*

високою смисловою любов'ю, «пригорнений божою дочкою, найчарівнішою та найчистішою зі всіх чистих Божових дочок», тобто Біблією. Там він відчув три світи. Один величезний, безкінечний – макрокосм. Другий маленький, людський – мікрокосм. А третій, символічний – Біблія. Символи Біблії «відкривають у нашому згрубілому практичному розумі другий, витончений, споглядальний, окрилений та освітлений чистим оком голубки. Отож, Біблія вічнозелене плононосне дерево. Та плоди цього дерева – тасмичне утворюють символічні видовища» [3, с. 245-246].

Висновки. Дослідження різних смислових аспектів англомовних текстів передбачає національно-культурну коректність трактування «мовленнєвої/текстотворчої особистості». Особливу обережність вимагають звичні упродовж десятиліть так звані «великі досягнення радянської філології» через те, що остання відкидала наріжний камінь англомовного текстотворення – визнання індивідуальних авторських смислів як цінності та як осередку складання смислового набутку у новоствореному тексті. Запропонована стаття є одною із низки взаємопов'язаних, отож у наступній публікації поточного року ми спробуємо показати авторську особистість у англомовному тексті [4], проаналізовану за різними парадигмами: так порівняно відкривається найбільший пояснювальний потенціал ставлення до текстових смислів в англомовній культурі текстотворення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лосев А.Ф. Русская философия / Алексей Федорович Лосев. // Страсть к диалектике : Литературные размышления философа – М.: Советский писатель, 1990. – 320 с.
2. Миронова Т.Ю. Комунікативна перспектива англомовного авторського тексту / Т.Ю.Миронова – Д.: ДДФА – Вид-во ДДФА – «Свидлер А.Л.», 2015. – 1056 с.
3. Эрн В. Г.С. Сковорода / В.Ф. Эрн. – М., 1912. – 255 с.
4. Morton H.V. H.V.Morton's London / H.V. Morton. – London: Methuen & Co.LTD, 1940. – 436 p.
5. Elton Oliver. Elizabethan Times / Oliver Elton, M.A., professor of English Literature of Liverpool // English literature. The Encyclopedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information / 11th edition in 29 volumes. Vol. IX. – New York: Encyclopedia Britannica, Inc., 1910-1911. – vol. 9. – 960 p. – PP. 616-628.
6. Symbolist movement 1890-1900s: artists express individual emotional experience through the subtle and suggestive use of highly symbolized language // Encyclopedia Britannica. Encyclopedia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopedia Britannica, 2010. – 6 p.

REFERENCES

1. Locev, A.F. (1990) Russkaya Filosofiya [Russian Philosophy] // Strast k dialectike. Moskva: Sovetskiy pisatel.
2. Myronova, T.Y. (2015) Komunikativna perspektiva anglomovnogo avtorskogo teksta [The Communicative Perspective of Creative Writing Text]. Dnipro: vydavnytstvo DDFA- Svidler A.L.
3. Ern, V. G.(1912) S. Skovoroda [G. S. Skovoroda]. Moskva.
4. Morton, H.V.(1940) H.V.Morton's London / H.V. Morton. – London: Methuen & Co.LTD.
5. Elton, Oliver. (1910-1911) Elizabethan Times / Oliver Elton, M.A., professor of English Literature of Liverpool, author of 'The Augustan Ages' etc // English literature. The Encyclopedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information / 11th edition in 29 volumes. Vol. IX. – New York: Encyclopedia Britannica, Inc.. – vol. 9. – 960 p. – PP. 616-628.
6. Symbolist movement 1890-1900s (2010): artists express individual emotional experience through the subtle and suggestive use of highly symbolized language // Encyclopedia Britannica. Encyclopedia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopedia Britannica, – 6 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Миронова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства та іноземних мов Дніпровського університету внутрішніх справ (Поліцейська Академія м. Дніпро).

Наукові інтереси: дослідження комунікативних властивостей англомовного авторського тексту; проблем мовленнєвої особистості англомовного текстотворця.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Myronova – candidat of science in teaching foreign languages, head lecturer (dotsent) of Dniprovsk University of Internal Affairs (The Police Academy).

Scientific interests: research into communicative properties of creative-writing texts in English; the personality of the English speaking writer in his texts semantics.

УДК 811.112.2'255.4 : 821.161.2

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПУ «УКРАЇНА» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ «ЗАПОВІУ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА**Ярослава МУКАТАЄВА (Миколаїв, Україна)**

e-mail: jara53@meta.ua

МУКАТАЄВА Ярослава. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПУ «УКРАЇНА» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ «ЗАПОВІУ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються мовні засоби презентації текстового концепту «Україна» в «Заповіті» Т. Г. Шевченка та його об'єктивація в німецькомовних перекладах. Аналізуються лексичний і морфологічний рівні стилістики концепту «Україна» та способи його відтворення в перекладах.

Зосереджується увага на таких морфологічно-категорійних трансформаціях як морфологічна перестановка, заміна, вилучення або додавання слова, на комплексній морфологічній трансформації.

Для опису змісту концепту УКРАЇНА використовуються предметно-центричний, акціональний та посесивний фрейми, оскільки вони найбільш повно представлені в досліджуваному тексті.

Ключові слова: концепт «Україна», презентація, вербалізація, лексичний рівень стилістики, морфологічний рівень стилістики, перекладацькі трансформації, фреймова організація концепту, слоган.

MUKATAYEVA Yaroslava. VERBALIZATION OF THE „UKRAINE“ CONCEPT IN THE GERMAN TRANSLATIONS OF T. H. SHEVCHENKO'S „TESTAMENT“

The article researches the language means of presentation of the textual concept of “Ukraine” in T.H. Shevchenko's “Testament” and its objectivation in German translations. The author analyzes lexical and morphological levels of the stylistics of said concept and ways of its recreation in translations. It is defined, that the purpose of the analysis of the “Ukraine” concept in the source text and in its German translations is to find a set of keywords, the basic concept of the text and the depiction of the conceptual space of the text using them. The branched structure of the “Ukraine” concept is analyzed considering the difficulties of translation at lexical and morphological levels of the text's stylistics and taking into consideration the epiteta defining, actualizing and complicating its semantics. The article specifically concentrates upon such morphological category transformations as morphological transposition, equivalent change, omission or addition, as well as other complex morphological transformations. The author uses object-aimed, actional and possessive frames to describe the contents of the “Ukraine” concept, since they are the ones most fully represented in the researched text.

Keywords: the “Ukraine” concept, presentation, verbalization, lexical level of stylistics, morphological level of stylistics, transformations in translation, frame structure of the concept, slogan.

Постановка проблеми. Розвиток антропоцентричної парадигми зумовив зростання інтересу до вивчення художнього тексту в межах таких актуальних напрямів сучасної лінгвістики як когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, комунікативний та функціональний напрями лінгвістики, сучасна теорія тексту. Важливим завданням лінгвоконцептології є проблема об'єктивації концептів. Об'єктом лінгвостилістичного і лінгвокогнітивного аналізу виступають текстові концепти, які пов'язані з національною свідомістю та культурою народу. Одним із таких концептів і є концепт «Україна», він посідає чільне місце у поетичних творах великого сина українського народу Т. Г. Шевченка, праці якого перекладалися багатьма мовами світу, що в свою чергу потребує вивчення особливостей відтворення цього концепту в перекладах.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Концепт «Україна» неодноразово був предметом наукових розвідок лінгвістів. Специфіка мовної репрезентації концепту «Україна» постійно перебуває у центрі уваги наукових розвідок сучасних мовознавців. До вивчення концепту «Україна» в творчості Т. Г. Шевченка зверталися такі науковці, як Є. В. Боева, О. Остапчук, І. В. Хоменська та інші. Вони досліджували актуалізацію, вербалізацію, національний спосіб розуміння поетичного концепту Україна в україномовному дискурсі [2, 52, 68]. Окремої уваги заслуговують наукові студії М. Зимомрі, які збагатили німецькомовну Шевченкіану, автор досліджує сприйняття творчості Тараса Шевченка в німецькомовних країнах крізь призму німецькомовних інтерпретацій.

Мета дослідження. Метою цієї наукової розвідки є аналіз лексичного та морфологічного рівнів стилістики концепту «Україна» у вірші Т. Г. Шевченка «Заповіт» та способах його відтворення в німецькомовних перекладах, а також фреймову організацію цього концепту у зазначеному вірші. З метою реалізації поставленої мети передбачається вирішення таких завдань:

- проаналізувати лексеми, що експлікують концепт «Україна» засобами художньої виразності в лінгвостилістичному аспекті та дослідити способи їх відтворення в німецькомовних перекладах;
- виявити та систематизувати мовні одиниці, які прямо чи опосередковано здатні об'єктивувати ментальну інформацію, яка закладена в концепті Україна і
- побудувати фреймову схему концепту «Україна».

Джерельною базою дослідження слугував вірш Т. Г. Шевченка «Заповіт» та його переклади німецькою мовою Іваном Франком, ГеддоюЦіннер, Юлією Вергініною та Гансом Кохом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «концепт» має латинське походження: «conceptus» – походить від латинського дієслова «conspicere», що має такі значення: збирати, вбирати у себе, уявляти, формулювати тощо [4, с. 107].

На порозі XXI ст. лінгвокогнітивна парадигма зазнала значних змін: лінгвістика тексту стала потребувати «нових методик аналізу об'єкта як форми репрезентації знань у мові як концептуального модельного відображення дійсності, як модифікату сфери свідомості автора (художньої, естетичної, етичної, наукової, аксіологічної, прагматичної) та як моделі впливу на свідомість, інтелект, пам'ять, поведінку, погляди інтерпретаторів» [9].

Згідно з цією парадигмою художній текст осмислюється як складний знак, що виражає знання письменника про дійсність, втілені в його творі у вигляді індивідуально-авторської картини світ [1, с. 15].

Отже, у центрі сучасних досліджень з лінгвістики тексту перебувають проблеми мовної картини світу та мовної особистості письменника. На думку Н. С. Болотнової, текст слід розглядати як мовленнєвий продукт функціонування мовної системи, основу якої складає не тільки орієнтація на узус, але й відображення мовної картини світу автора як мовної особистості, що має свій лексикон, семантикон і прагматикон [3].

Ю. М. Лотман зазначає, що текст відображає структуру свідомості автора і його світобачення, але водночас перед нами розкривається і структура свідомості автора, та створена цією свідомістю структура світу (модель світу і модель авторської особистості) [5]. Таким чином, поняття концепт є інтегруючим чинником двох згаданих категорій – мовної картини світу та мовної особистості письменника.

У лінгвокогнітології розрізняють інваріантні та індивідуальні концепти. Індивідуальні образно-художні концепти проявляються передусім у результатах естетичної мовленнєвої діяльності, тобто у художніх текстах, де фігурують як одиниці індивідуальної свідомості автора і складові його концептуальної системи [6].

За основу дослідження концепту «Україна» у вірші Т. Г. Шевченка «Заповіт» взято методику Л. Г. Бабенко, згідно якої концептуальний аналіз художнього тексту охоплює виявлення набору ключових слів тексту, визначення базового концепту (концептів) тексту та опис позначуваного ними концептуального простору тексту. Запропонований автором цієї методики алгоритм дослідження, який передбачає:

- визначення передтекстових пресупозицій, важливих для формування концептуального простору тексту: час його створення, відомості про автора, роль епіграфа (якщо є);
- аналіз семантики заголовка і його семантичного радіуса в тексті;
- проведення психолінгвістичного експерименту з метою виявлення набору ключових слів тексту;
- виявлення повторювальних слів, співвідносних парадигматично і синтагматично з ключовими словами, та встановлення ключового слова тексту – лексичного репрезентанта текстового концепту;
- аналіз лексичного складу тексту з метою виявлення слів одного тематичного поля з різним ступенем експресивності;
- опис концептосфери тексту (або сукупності текстів одного автора), який передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких використовуються ключові слова – носії концептуального смислу, з метою виявлення характерних властивостей концепту: його атрибутів, предикатів, асоціацій, у тому числі образних;
- моделювання структури концептосфери, тобто виділення в ній ядра (базової когнітивно-пропозиційної структури), приядерної зони (основних лексичних репрезентацій), ближчої периферії (образних асоціацій) і дальшої периферії (суб'єктно-модальних смислів).¹⁷

Автор запропонованої методики зауважує, що концептуальний аналіз може бути виконаний як на матеріалі одного твору, так і сукупності творів одного автора, а також сукупності творів різних авторів, що належать до одного літературного напрямку [1, с. 15].

В сучасній мовній свідомості одним із головних засобів зображення концепту виступає текст [32, с. 41], що дозволяє лінгвістам говорити про «текстовий концепт». Лінгвістика тексту та когнітивна лінгвістика досліджують поняття «текстового концепту». Окремі праці присвячено вивченню історіософії, мовно-виражальним особливостям концепту «Україна» в поезії Т. Шевченка [2, с. 46].

Досліджуваний концепт «Україна» у вірші «Заповіт» Т. Г. Шевченка та його відтворення в німецькомовному перекладі є текстовим, тому що засобом його вербалізації є текст, а не окремий його фрагмент (або фрагменти).

На думку В. Остапчук, Україна в поезії Кобзаря – це не просто країна, це ще метафізична картина світу, яка створена українським народом, а тому концепт «Україна» потрібно досліджувати, враховуючи інтенціональні поля, пов'язані з цим образом [7, с. 155].

Розгалужену структуру концепту «Україна» треба аналізувати, звертаючи уваги на труднощі, які виникають під час перекладу на всіх мовних рівнях та на художні означення, які його конкретизують, уточнюють та ускладнюють його семантику.

Поетика творення образу України складається з фоностилістичних засобів виразності, морфології, в основі якої закладено найголовніше – картину світу, стилістичних засобів виразності: (епітетів з різноманітною семантикою (наприклад, просторовою, часовою), метафоричних та метонімічних конструкцій тощо), лексики в просторі (реалій), ономастики та «колористики» (кольорові переваги Т. Шевченка для зображення українських пейзажів) тощо.

Зосередимо увагу на морфологічному та лексичному рівнях стилістики концепту «Україна», які, на наш погляд, найбільш яскраво презентують його, а також на особливостях їх відтворення в німецькомовних перекладах. Під час аналізу було виявлено такі морфологічно-категорійні трансформації як морфологічна перестановка, заміна, вилучення або додавання слова, на комплексній морфологічній трансформації тощо. Слід зазначити, що завдяки цим трансформаціям забезпечується більша ступінь еквівалентності, оскільки вони дозволяють уникнути негативних наслідків використання регулярних відповідників в певних контекстах.

Прикладом таких трансформацій слугує переклад «Заповіту» Геддою Ціннер. Перекладач вдається до такої морфологічно-категорійної трансформації як перестановка слів: *на Вкраїні милій (in der lieben Ukraine)*, *лани широкого полі (weite Felder)*. Дієслово *поховайте*, внаслідок трансформації додавання, змінюється кількість слів та словформ у мові перекладу. Як результат ми отримуємо номінальну конструкцію (Nomen-Verb-Verbindung) – *zum Grabbringen*. Юлія Вергінія, як і Гедда Ціннер, вдається до перестановки означення з іменником *in der weiten Steppe*, тому що така конструкція є типовою для німецької мови.

Слід зазначити, що переклад вірша «Заповіт» робили не тільки німецькі поети, а й українські. Прикладом слугує переклад «Заповіту» Іваном Франком. Перекладаючи рядки *серед степу широкого / На Вкраїні милій*, він застосовує морфологічну трансформацію – перmutацію – *mitten in der breiten Steppe*, а використання генітиву *der geliebten Ukraine*, вказує на те, що степ – вірідний, український.

У дослідженнях лексичного рівня стилістики тексту оригіналу і німецькомовних перекладів мають місце дискусії щодо рядку *поховайте мене на могилі*, адже з точки зору граматики наявним є порушення мовної норми української мови. Треба сказати, що Тарас Шевченко написав «Заповіт», будучи тяжко хворим, у Переяславі на Різдво (7 січня 1846 року) і адресував його українцям. Він хотів бачити рідну Батьківщину навіть після своєї смерті, а зробити це «у могилі» неможливо.

Гедда Ціннер, Юлія Вергінія та Іван Франко у відтворенні слова *могила* вжили слово *курган*, який є символом славетного вільного минулого та козацької слави. Якраз з цього надмогильного пагорба Тарас Шевченко після своєї смерті мав би можливість спостерігати за рідним краєм. Виходячи з цього, можна вважати доцільним вживання в перекладах слова *курган*.

Інформаційне наповнення текстового концепту, його інформаційна структура зумовлені структурою самого концепту. Ядром текстового концепту є поняття, яке оточується

логічними і образно-чуттєвими, вербальними і невербальними знаннями про це поняття, що відповідають сукупному людському досвіду. Поняття розщеплюється на атрибути, мінімальний набір яких уможливорює його існування. Оточення ядра поєднано з вживанням інших понять, концептів, образів, фонових знань про походження атрибутів.

Теорія фреймів передбачає табличні схеми, які у найпростіший спосіб дають змогу відобразити навіть складні поняття, їх атрибути і джерела знань про них. Представлена структура текстових концептів дає можливість відобразити її в фреймовій схемі, яка, за уявленнями сучасної інженерії знань, найбільше відповідає природній схемі відображення знань людиною. Класична фреймова схема має такий вигляд: назва слоту, значення слоту, спосіб отримання знань про значення, приєднана процедура. [Гаврилова Т. А. Базы знаний / Гаврилова Т.А. – Питер, 2000. – 384 с. 38 с. 24]

Зміст концепту «Україна» у вірші «Заповіт» можна описати, використовуючи предметно-центричний та акціональний фрейми. Отже, проаналізувавши багато визначень поняття «фрейм», ми дотримуємося думки про те, що фрейм вміщує в собі інтралінгвальні та екстралінгвальні знання про явища, які мають складну багатоскладову структуру, та часто повторювані ситуації, що виникають у житті людини.

Предметно-центричний фрейм концепту «Україна» у вірші «Заповіт» має такий вигляд. Назва текстового концепту (ім'я фрейму) – УКРАЇНА. Його атрибут – „любов до своєї землі”. Значення атрибуту „бажання після смерті бачити свою країну красивою” – відсутність сумніву в достовірності джерела інформації. Способи отримання знань про значення атрибутів такі. Знання про атрибут „природа” отримано за умовчанням від фрейму-зразка. Знання про атрибут „боротьба за волю” – із текстової бази знань.

Акціональний фрейм концепту «Україна» у вірші «Заповіт» має такий вигляд. Назва текстового концепту – УКРАЇНА. Його атрибут – „боротьба за волю”. Значення і смисл атрибуту «уявлення про вільну від ворогів країну». Джерелом знань атрибуту є «фрейм-зразок «незалежність»

Аналіз предметно-центричного та акціонального фреймів у вірші «Заповіт» Т. Г. Шевченка уможливорює твердження про те, що концепт «Україна» є складною, багатоаспектною когнітивною структурою, що посідає значне місце в концептосистемі української поезії. Перспективою дослідження вважаємо дослідження концепту «Україна» у творчості Т. Г. Шевченка у лінгвокультурологічному аспекті та його відтворення в іноземних (німецькомовних, англomовних тощо) перекладах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 15.
2. Боева Е. В. Актуалізація концепту Україна у поетичному дискурсі Т. Г. Шевченка / Е. В. Боева. // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – №3. – С. 45–50. 6, С. 46.
3. Болотнова.Н.С. Ассоциативное поле художественного текста как отражение поэтической картины мира автора/ Вісник ТГПУ 2004. Випуск 1 (38). Серія: Гуманитарные науки (Филология).
4. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ : Вища школа, 1985 . – 360 с. 108, С. 107.
5. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970.– С. 264–265.
6. Мазепова О. І. Застосування концептуального аналізу у процесі вивчення східного поетичного тексту / О. І. Мазепова // Вісник Львівського університету. – Серія «Філологія». – Вип. 45. – Львів, 2008. – С. 157 – 163.
7. Остапчук В. Концепт України у творчості Т. Шевченка / В. Остапчук // Київські полоністичні студії. – 2015. – С. 154-158.52, С.155
8. Поповская Л. В. Лингвистический анализ художественного текста в вузе / Л. В. Поповская. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – С. 6.
9. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О.Селіванова. – К. :Фітоцентр, 1999. – С 112.
10. Хоменська І. Функціонування фрагмента концепту «Україна» (лексемі«ти») в поетичному дискурсі Євгена Маланюка / І. Хоменська. // Наукові записки. Серія«Філологічна». – 2013. – № 40. – С. 111–116.

REFERENCES

1. Babenko, L.G., Kazarin, YU.V. (2003). Lingvisticheskiy analiz hudojestvennogo teksta. Teoriya i praktika: Uchebnik; Praktikum. [Linguistic analysis of fiction text. Theory and practice: Textbook; Practical guide]. Moscow: Flinta: Nauka.
2. Boieva, E. V. (2014). Aktualizatsiya kontseptu Ukraïna u poetichnomu diskursi. // Odeskiy lingvistichniy visnik. [Actualisation of the concept Ukraine in poetic discourse // Odesa linguistic bulletin].

3. Bolotnova, N.S. (2004). Assotsiativnoe pole hudojestvennogo teksta kak otrazhenie poeticheskoy kartiny i mira avtora / Vistnik TGPU. Seriya: Gumanitarnye nauki (Filologiya). [Association field of fiction text as the reflection of poetic and author's worldview / Bulletin of TGPU. Series: Humanities (Philology)].
4. Hanych, D. I., Oliynyk, I.S. (1985). Slovyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Vyshchashkola.
5. Lotman, YU. M. (1970). Struktura hudojestvennogo teksta. [Structure of fiction text]. Moscow: Iskustvo.
6. Mazepova, O. I. (2008). Zastosuvannya kontseptualnoho analizu u protsesi vyvchennia skhidnoho poetychnoho tekstu // Visnyk Lvivskoho universytetu. [Application of conceptual analysis in the process of studying eastern poetic text // Bulletin of Lviv university].
7. Ostapchuk, V. (2015). Kontsept Ukrainy u tvorchosti T. Shevchenka // Kyivski polonistychni studii. [Concept of Ukraine in T. Shevchenko's works // Kyiv polonystic studies].
8. Popovskaya, L. V. (2006). Lingvisticheskiy analiz hudojestvennogo teksta v vuze [Linguistic analysis of fiction text in higher educational establishments]. Rostov-na-Donu : Feniks.
9. Selivanova, O. O. (1999). Aktualni napriamy suchasnoi lnhvistyky (analitichnyi ohliad) [Actual research lines of modern linguistics (analytical review)]. Kyiv: Fitotsentr.
10. Khomenska, I. (2013). Funktsionuvannya frahmenta kontseptu «Ukraina» (leksemy «ty») v poetychnomu diskursi Yevhena Malaniuka // Naukovi zapysky. Seriya «Filolohichna». [Functioning of "Ukraine" concept fragment (lexeme "ty") in poetic discourse of Yevhen Malaniuk. // Research bulletin. "Philology" series.]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослава Мукатаєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Науківі інтереси: концептологія, когнітивна лінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHER

Yaroslava Mukataeva – candidate of philological sciences, associate professor of the Theory and Practice of Translation from German Department of Petro Mogyla Chornomorsc National University.

Scientific interests: concepts studying, cognitive linguistic.

УДК 811.111'367.632'

АНТРОПОСИМВОЛ “CRIMINAL” ЯК СКЛАДНИК КОНЦЕПТУ “CRIME” (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ)

Оксана ОЛІЙНИК (Кропивницький, Україна)

e-mail: roxyletters@gmail.com

ОЛІЙНИК Оксана. АНТРОПОСИМВОЛ “CRIMINAL” ЯК СКЛАДНИК КОНЦЕПТУ “CRIME” (на матеріалі американської лінгвокультури)

В американській буденній правосвідомості яскравішу символізацію отримують суб'єкти злочину, ніж сам злочин. Символічний компонент концепту “crime” репрезентують два антропосимволи злочинця – “criminal boss” (кримінальний авторитет), який досягає професійних вершин у злочинному ремеслі, та “human monster” (злочинець-нелюд), що уособлює насильство, зло, руйнацію, духовну неповноцінність, відхилення від норми. Ці антропосимволи знаходять свою об'єктивізацію різноманітними вербальними засобами: тропічними (переважно метафорами, гіперболами), номінативними полілексемними утвореннями, де атрибутивним компонентом є прикметники-суперлативи з емоційно-оцінними конотаціями.

Ключові слова: концепт “crime”, символічний складник, антропосимвол, вербальні засоби репрезентації антропосимволу.

OLIYNYK Oksana. ANTHROPOSYMBOL “CRIMINAL” AS A COMPONENT OF THE CONCEPT “CRIME” (FROM AMERICAN LINGUACULTURE PERSPECTIVE)

Symbol as a concept integral component emerges from a perceptual image which is permeated by certain connotations meaningful for the members of a languaculture. Sensational crime coverage in the U.S. media has led to the appearance of “performance crimes”, “media constructed crimes”, “entertaining representations of crime”, i.e. media genres aiming more at entertaining viewers / readers than at providing accurate information about crimes. Murder as the most popular sensational media coverage of death and violence gave birth to the neologism *murdertainment* (murder + entertainment). Such highlighted criminal cases become widely known to the members of the national community and get their further symbolization, on the one hand, in legal initiatives by law-makers designed to prevent similar incidents in future, for example, *AMBER*, *Megan's Law*, *Jessica's Law* etc., and, on the other hand, in various movie and TV genres, such as *CSI: Crime Scene Investigation*, *Criminal Minds*, *Law and Order*, and many others. The American naïve legal consciousness appears to attach a brighter symbolization to the subject of the crime, than the crime itself. The symbol component of the concept “crime” in the U.S. languaculture is represented by the two core anthroposymbols – a “criminal boss” who achieves a consummate mastery in his / her criminal craft, and a “human monster”, a criminal fiend embodying violation, evil, destruction, spiritual inferiority, deviation from the norm. The attributes of these anthroposymbols are made up by certain character traits and crime motifs (capability of extreme violence, cold-bloodedness, the desire to own other people's material values, to take away others' lives), and also a criminal way of life (the power over other people gained by the criminal actions, self-concealment). At the same time, a criminal is a symbol of negative abstract entities: violence, evil, destruction, spiritual inferiority, deviation from societal norms, the embodiment of the devil, the enemy, the cruel ruler. The said anthroposymbols are actualized in the media discourse with a wide range of verbal means, predominantly with such tropes as metaphors and hyperboles, polylexeme complexes with adjectives in the superlative degree as an attributive connotation component.

Keywords: concept “crime”, symbolic component, anthroposymbol, verbal means of anthroposymbol representation.

Постановка проблеми. Символ як складник концепту виникає з перцептивного образу, якому властива ціннісна насиченість та атрактивність для носіїв певної лінгвокультури,
598

об'єктивується в знаковій формі й актуалізує відповідний концепт у певному контексті [2, с. 8; 4, с. 30]. В американській буденній правосвідомості яскравішу символізацію отримують суб'єкти злочину – *criminals* (злочинці), ніж сам злочин (*crime*). Надмірна увага ЗМІ й суспільства до особи злочинця, а не до самого злочину дозволяє говорити про антропосимвольність концепту “*crime*” в американській наївно-мовній картині світу, яка дотепер не була об'єктом окремого дослідження.

Мета статті полягає в описі ключових антропосимволів американських злочинців шляхом аналізу мовних і комунікативних засобів їхньої об'єктизації. При цьому **об'єкт** дослідження складає символічний складник концепту “*crime*” в американській наївно-мовній картині світу, а **предмет** охоплює його специфіку, втілену в антропосимволах злочинців. **Матеріалом** дослідження слугують моно- та полілексемні одиниці, висловлення, які вербалізують злочинців, відібрані з джерел ілюстративного матеріалу [19-23].

Аналіз останніх публікацій. Символ є образом, у якому акумулюються етнокультурні знання про позначуваний об'єкт [5, с. 474], спільне духовне значення [3, с. 186], на відміну від метафори, утвореної на основі образу, сформованого стосовно одного класу об'єктів і застосованого до іншого класу або до конкретного представника цього класу [1, с. 323]. Функціональна особливість символу полягає в тому, що він виконує функцію заміщення важливої культурно-значущої інформації [2, с. 8], у той час, як ключова функція метафори полягає в опосередкованому називанні одного об'єкта через характерні ознаки іншого.

Символічний компонент концепту несе в собі значення, які виходять за межі самого концепту, і в той же час цей компонент запозичує значення інших концептів [2, с. 8], напр., якщо злочин або його елементи (злочинець, жертва) символізує / заміняє якесь явище, то існує щось, що символізує / заміняє злочин (злочинця, жертву).

В американській лінгвокультурі злочин набуває символічного значення завдяки текстам засобів масової інформації, які приділяють багато уваги висвітленню злочинів, передусім тих, які скоєно з особливою жорстокістю або з багатьма жертвами. Такі кримінальні справи стають відомі усьому суспільству, і в подальшому символізуються.

Виклад основного матеріалу. Як виявилось, злочин є популярною темою багатьох американських видань, найвідоміші з яких (напр., *The New York Times*, *The Washington Post*, *The USA Today* та ін.) мають рубрики, що висвітлюють правопорушення. Телевізійні канали, напр., *Crime and Investigation*; *Fox Crime*; *Investigation Discovery* та ін. цілодобово транслюють контент, присвячений злочину, і мають цільову аудиторію: “... *audience segments with focused content interests such as ... crime*” [16, с. 7]. Матеріали про злочини з багатьма жертвами реалізують принцип сенсаційності (media sensationalism): “*Crime reporting is especially susceptible to sensationalism*” [6; 13; 17]. Вони розраховані на привертання уваги (“*sensationalizing crime for attracting readers*” [6]), збільшення тиражів видань [16, с. 7].

Починаючи з кінця 80-их р.р. XX століття, у медіапросторі США виник жанр, який поєднав формат передач новин і розважальних передач [15, с. 443] під назвою *infotainment* (утвореної з *information* / інформація й *entertainment* / розважання). Телевізійний ефір США насичено програмами на кримінальну тематику жанру *infotainment* (*A Crime to Remember*; *Famous Crime Scene*; *FBI: Criminal Pursuit* та ін.), де пересічному споживачу такої медіа-продукції важко відрізнити новинну інформацію від розважальної. Своїм художнє переосмислення злочин знаходить у телесеріалах (*CSI: Crime Scene Investigation*; *Perfect Crimes*; *Law and Order* та ін.), художніх фільмах (*An American Crime* (2007), *Henry's Crime* (2011) та ін.).

Оскільки найбільш популярним злочином у художньому втіленні є вбивство, в англійській мові виник неологізм *murdertainment* (*murder* + *entertainment* = вбивство як розвага), який уживається на позначення сенсаційного висвітлення випадків смерті та насильства в ЗМІ, покликане скоріше розважати, аніж надавати інформацію, яка відповідає дійсності [18, с. 658]. Дослідники називають такі злочини “*performance crimes*” (злочини-видовища), “*media constructed crimes*” (злочини, сконструйовані ЗМІ) [12, с. 29; 8], “*entertaining representations of crime*” (розважальні репрезентації злочину) [7, с. 3; 10].

Суспільно резонансні злочини знаходять подальше вираження, по-перше, в ініціації законотворчого процесу, по-друге, у переосмисленні й інтерпретації в медіа-дискурсі, а згодом у художньому та кінодискурсах. Яскравим прикладом символізації злочинів, які перебували в центрі підвищеної уваги американських ЗМІ й суспільства, є смерть 9-річної Ембер Гейгермен (Amber Hagerman) у штаті Техас у 1996 р., яку через декілька днів після викрадення знайшли мертвою з перерізаним горлом, а особу злочинця не встановлено й дотепер. Наслідком цього кримінального діяння стало створення на законодавчому рівні системи оповіщення з метою допомоги правоохоронним органам США для пошуку викрадених дітей під назвою *America's Missing Broadcast Emergency Response Alert*, часткова аббревіатура якої "AMBER" – це ім'я викраденої дівчинки, яку згодом було вбито. Інші приклади символізації суспільно-резонансних злочинів охоплюють: *Megan's Law* (нормативно-правовий акт щодо обов'язкового повідомлення місцевої громади про проживання в ній особи, які скоїла статевий злочин); *Jessica's Law* (нормативно-правовий акт про збільшення покарання за статеві злочини, скоєні по відношенню до неповнолітніх і з моніторингом правопорушника після відбування покарання) та ін.

Саме реакція американського суспільства на окреме злочинне діяння, множинність форм його переосмислення та їхнє кількісне вираження надає цьому злочину статусу символу. Злочини, які в подальшому стають для носіїв американської лінгвокультури символічними, у своїй більшості передбачають застосування злочинцем надмірного насильства й наявність жертви. У мас-медійному висвітленні особлива увага приділяється саме особі злочинця, яка розглядається в різних аспектах: характер, мотиви злочину, сім'я / оточення, біографія, історія скоєння попередніх злочинів та ін.; при цьому певні риси характеру гіперболізуються, у результаті чого відбувається *демонізація* образу злочинця, особливо якщо він маніяк або серійний убивця. Натомість образ жертви до певної міри *ідеалізується*; негативні риси характеру / факти біографії можуть взагалі не висвітлюватися.

Серед знакових постатей американського злочинного світу виокремлюємо два типи символічних образів: "*gangster boss / crime boss*" (кримінальний авторитет) і "*human monster*" (монстр у людській подобі / кримінальний талант/злочинець-нелюд). До першого типу відносимо тих відомих злочинців, які хоча й вели протизаконний спосіб життя, проте досягли майстерності у своїй кримінальній діяльності і якийсь час успішно уникали переслідування з боку правоохоронних органів. Суспільство засуджує їхні дії, пов'язані з насильством по відношенню до інших, проте до певної міри захоплюється непересічними розумовими й організаторськими здібностями порушників закону. Так, гангстер із Чикаго Аль Капоне (Al Capone) став антропосимволом необмеженої влади, впливу й грошей, здобутих незаконним шляхом, напр.: *He had "in his pocket" aldermen, state's attorneys, mayors, governors and even congressmen. The politicians he put in power were expected to act the way the Big Fellow desired* (ЕАС, с. 138); *Ask any local who ran things back then and you'll hear one name repeated: Al Capone. The Chicago gangster seems to have left his mark on everything ...* (WP, Jan. 15, 2004). Номінативна парадигма назв цього злочинця охоплює полілексемні утворення, де атрибутивним компонентом є прикметники-суперлативи з емоційно-оцінними конотаціями: *the Big Fellow, the underworld's overlord, a huge folk hero, Chicago's biggest crime boss, the most powerful crime boss of his day* тощо.

Засоби вербалізації антропосимволу "*gangster boss / crime boss*", розглянуті на прикладі публікацій у пресі про злочинного авторитета Аль Капоне, охоплюють: 1) перифрази: *a generous benefactor and local celebrity, big boss, powerful hood; a huge folk hero in Chicago*; 2) гіперболи: *Chicago's biggest crime boss and public enemy number one; Back in that era, Capone owned everybody* (CST, Aug. 17, 2003); *... by the age of 26 he had become the most powerful crime boss of his day and could boast that he "owned" Chicago ...* (ЕАС, с. 158); 3) образні епітети: *infamous Al Capone, mindless, brutal and obscure Brooklyn hood*; 4) метафоричні назви й вислови: *czar, the underworld's overlord, stigma of Al Capone, Capone's reign of terror, left an imprint on America and the rest of the world*; 5) узагальнені оцінні судження про кримінальний талант злочинця: *As both a businessman and criminal, he was a genius* (Hubpages); *Al Capone was cheered when he went to the ball park. Herbert Hoover was not* (ЕАС, с. 159); 6) цитати й алюзії: *Federal agents and prosecutors call it the "Al Capone"*

strategy, a nod to the Chicago organized- crime boss who was imprisoned in 1931 for tax evasion, rather than the more serious mob-connected crimes ... (DP, Jul. 27, 2005).

Антропосимвол “human monsters” уособлюють злочинці-нелюди та серійні вбивці. Один з найвідоміших серійних убивць США Тед Банді (Ted Bundy) вважається символом зла в людській подобі, надмірної жорстокості й бездушності, вад людської природи. Хоча Банді було страчено в 1989 р., інтерес до цієї символічної постаті не згасає й у наш час.

На мовному рівні цей антропосимвол репрезентують: 1) метафоричні назви і вислови: *the charming human monster; the very definition of heartless evil; had a Ph.D. in serial killing; moved on like a wraith in the night; his private demons drove him to extremes of violence*; 2) узагальнені оцінні судження: *He's definitely a premier serial killer. He is probably the model; Ted did not have any guilt. He did not have any remorse. He did not have a conscience. He was 100% abnormal* (Wikiquote); 3) цитати: *I'm the most cold-hearted son of a bitch you'll ever meet; You feel the last bit of breath leaving their body. A person in that situation is God!* (ЕАС, с. 137).

На матеріалі вище наведених прикладів можна зробити узагальнення щодо символічного компоненту концепту “crime”. З одного боку, антропосимволу злочинця властиві такі атрибути: риса характеру та мотив злочину, напр., схильність до надмірного насильства – *capable of extreme violence*; холоднокрівність – *cold-blooded*; безжалість – *ruthless; the most cold-hearted son of a bitch*; бажання заволодіти матеріальними цінностями, які належать іншим, зокрема й життям – *a cold-blooded killer, He liked to kill*; злочинний спосіб життя, напр., утримування під своєю владою інших людей шляхом терору або під загрозою позбавлення життя – *Capone's reign of terror; Capone owned everybody, he “owned” Chicago; Capone personally murdered dozens of people*; уникнення публічності або намагання приховати своє справжнє обличчя – *a powerful hood; obscure Brooklyn hood; moved on like a wraith in the night*.

З іншого боку, сам злочинець є символом надмірного насильства (*extreme violence*); бездушного зла (*the very definition of heartless evil*); руйнівного впливу (*Capone's reign of terror, left an imprint on America and the rest of the world; a scar on the American psyche*); певного стану людської душі, якій незнайомі почуття провини (*guilt*) та докорів сумління (*remorse*); асоціальної поведінки (*human monster; 100% abnormal*); уособлення диявола (*the devil*), ворога суспільства (*public enemy*), жорстокого правителя / повелителя (*czar, the underworld's overlord*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, як засвідчив матеріал дослідження, символічний компонент концепту “crime” знаходить вираження в американській наївно-мовній картині світу, виявляючи антропосимвольний характер, коли символізацію отримує не сам злочин, а такий його елемент, як суб’єкт злочинного діяння – злочинець. Ключовими антропосимволами злочинців в американській лінгвокультурі є *criminal boss* (кримінальний авторитет) і *human monster* (злочинець-нелюд). Атрибутами цих антропосимволів є певні риси характеру й мотиви злочину (схильність до надмірного насильства, холоднокрівність, безжалість, бажання заволодіти матеріальними цінностями інших / позбавити життя людини як вищої цінності) та злочинний спосіб життя (влада над іншими людьми, здобута кримінальним шляхом; приховування свого справжнього ества). У той же час злочинець є символом негативних абстрактних сутностей: насильства, зла, руйнації, духовної ущербності, відхилення від норми; уособленням диявола, ворога і жорстокого правителя / повелителя.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в зіставному вивченні символізації злочину як в англomовних, так і в інших лінгвокультурах.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
2. Елисеева О. В. Замещающая функция символа как критерий выделения символического наполнения концептов. Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2008. № 55. С.100-105.
3. Кассирер Э. Понятие символических форм в структуре наук о духе. Индивид и космос. СПб: Университетская книга, 2000. 654 с.
4. Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ. Вестник Санкт-Петербургского ун-та. 1992. Сер. 2. Вып. 3 (№16). С. 30-40.

5. Ящик Н. Р. Когнітивний аспект вербального символу. Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 2013. Вип. 23. С. 474-481.
6. Barton, R. L. Attracting Readers vs. Sensationalizing Crime. URL : <http://www.thecrimereport.org/viewpoints/robin-barton/2011-04-attracting-readers-vs-sensationalizing-crime>
7. Entertaining Crime: Television Reality Programs. Ed. by Mark Fishman, Gray Cavender. New York: Aldine de Gruyter, 1998. 218 p.
8. Jewkes, Yvonne. The Construction of Crime News. Media and Crime. Los Angeles: Sage Publications, 2011. P. 39-71.
9. Kooistra, Paul. Criminals As Heroes: Linking Symbol to Structure. Symbolic Interaction. 1990. Vol. 13, No. 2. P. 217-239.
10. Lam, A. Making Crime Television: Producing Entertaining Representations of Crime for Television Broadcast. New York: Routledge, 2014. 224 p.
11. Lofquist, William S. Constructing "Crime": Media Coverage of Individual and Organizational Wrongdoing. Constructing Crime: Perspectives on Making News and Social Problems. Second Ed. Long Grove, IL: Waveland Press, 2006. P. 229-248.
12. Sacco, Vincent F. Media Constructions of Crime. Constructing Crime: Perspectives on Making News and Social Problems. Second Ed. Long Grove, IL: Waveland Press, 2006. P.29-42.
13. Schweitzer N. J. The CSI Effect: Popular Fiction About Forensic Science Affects Public Expectations About Real Forensic Science. Jurimetrics. 2007. Vol. 47. P. 357-364.
14. Sensationalism: Murder, Mayhem, Mudslinging, Scandals, and Disasters in 19th Century. Ed. by David B. Sachsman, David W. Bulla. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2013. 391 p.
15. Surette, R., Otto Ch. A test of a crime and justice infotainment measure. Journal of Criminal Justice. 2002. Volume 30. Issue 5. P.443-453.
16. Surette R. Media, Crime and Criminal Justice. 11th edn. Belmont, CA: Wadsworth Gengage Learning, 2011. 299 p.
17. Surette, R. Performance Crime and Justice. Current Issues in Criminal Justice. 2015a. Vol. 27. Issue 2. P. 195-216. URL : <http://www.austlii.edu.au/au/journals/CICrimJust/2015/21.html>
18. Turvey, Brent E. Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. Fourth Edn. Burlington, MA; San Diego, CA: Academic Press, 2012. 728 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

19. EAC – Sifakis C. The Encyclopedia of American Crime: Facts on File Crime Library Nov 2000. 1015 p. URL : <http://pdfmibook.com/security-related/157316-the-encyclopedia-of-american-crime-facts-on-file.html>
20. CST – Chicago Sun-Times. URL : <http://chicago.suntimes.com/>
21. DP – The Denver Post. URL : <http://www.denverpost.com/>
22. Hubpages. URL : <http://hubpages.com/entertainment/All-About-Al-Capone>
23. Wikiquote. URL : <https://en.wikiquote.org/>
24. WP – The Washington Post. URL : <https://www.washingtonpost.com/>

REFERENCES

1. Arutiunova, N.D. (1999). Yazyk i mir cheloveka. 2-nd edn. [Language and world of a person]. Moscow: Yazyki russkoi kul'tury. [in Russian].
2. Yelisseyeva, O. V. (2008). Zameshchayushchaya funktsiya simvola kak kriteriy vydeleniya simvolicheskogo napolneniya kontseptov. [Interchanging function of a symbol as a criterium of defining symbolic content of concepts]. Published by: Izvestiya RGPU im. A.I.Gertzena. [in Russian]
3. Kassirer E. (2000). Poniatye simvolicheskikh form v strukture nauk o dukhe. Individ I kosmos. [Notion of symbolic form in the structure of science about spirit. Individuum and space]. St.Petersburg: Univesitetskaya kniga. [in Russian]
4. Kolesov, V. V. (1992). Kontsept kul'tury: obraz – poniatye – symvol. [Culture concept: image – notion – symbol]. Published by: Vestnik Sankt-Peterburzhskogo Un-ta. Seriya 2. [in Russian]
5. Yashchuk, N. R. (2013). Kognityvnyi aspekt verbal'nogo symbolu // Problemy semantyky, pragmatyky ta kognityvnoi lingvistyky [Cognitive aspect of verbal symbol // problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics]. [in Ukrainian]
6. Barton, R. L. Attracting Readers vs. Sensationalizing Crime. URL : <http://www.thecrimereport.org/viewpoints/robin-barton/2011-04-attracting-readers-vs-sensationalizing-crime>
7. Entertaining Crime: Television Reality Programs. (1998) .Ed. by Mark Fishman, Gray Cavender. New York: Aldine de Gruyter.
8. Jewkes, Yvonne (2011). The Construction of Crime News. Media and Crime. Los Angeles: Sage Publications.
9. Kooistra, Paul (1990). Criminals As Heroes: Linking Symbol to Structure. Symbolic Interaction.
10. Lam, A. (2014). Making Crime Television: Producing Entertaining Representations of Crime for Television Broadcast. New York: Routledge.
11. Lofquist, William S. (2006). Constructing "Crime": Media Coverage of Individual and Organizational Wrongdoing. Constructing Crime: Perspectives on Making News and Social Problems. Second Ed. Long Grove, IL: Waveland Press.
12. Sacco, Vincent F. (2006). Media Constructions of Crime. Constructing Crime: Perspectives on Making News and Social Problems. Second Ed. Long Grove, IL: Waveland Press.

13. Schweitzer, N. J. (2007). The CSI Effect: Popular Fiction About Forensic Science Affects Public Expectations About Real Forensic Science. *Jurimetrics*.
14. Sensationalism: Murder, Mayhem, Mudslinging, Scandals, and Disasters in 19th Century (2013). Ed. by David B. Sachsman, David W. Bulla. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
15. Surette, R., Otto, Ch. A test of a crime and justice infotainment measure. *Journal of Criminal Justice*. (2002).
16. Surette, R. Media, Crime and Criminal Justice. (2011). 11th edn. Belmont, CA: Wadsworth Gengage Learning.
17. Surette, R. (2015). Performance Crime and Justice. *Current Issues in Criminal Justice*. URL : <http://www.austlii.edu.au/au/journals/CICrimJust/2015/21.html>.
18. Turvey, Brent E. (2012). *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*. Fourth Edn. Burlington, MA; San Diego, CA: Academic Press.

ILLUSTRATION MATERIAL REFERENCE LIST

19. EAC – Sifakis C. The Encyclopedia of American Crime: Facts on File Crime Library Nov 2000. 1015 p. URL : <http://pdfmobiobook.com/security-related/157316-the-encyclopedia-of-american-crime-facts-on-file.html>.
20. CST – Chicago Sun-Times. URL : <http://chicago.suntimes.com>.
21. DP – The Denver Post. URL : <http://www.denverpost.com>.
22. Hubpages. URL : <http://hubpages.com/entertainment/All-About-Al-Capone>.
23. Wikiquote. URL : <https://en.wikiquote.org>.
24. WP – The Washington Post. URL : <https://www.washingtonpost.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Олійник – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

Наукові інтереси: лінгвоконцептологія, юридична лінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oksana Oliinyk – Candidate of Science in Philology (PhD), senior instructor of the Chair of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi.

Scientific interests: linguistic conceptology, legal linguistics.

УДК 81-119'37:811.112.2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ «МАСХТ» У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Олеся СКЛЯРЕНКО (Переяслав-Хмельницький, Україна)

e-mail: lesiaskliarenko82@gmail.com

СКЛЯРЕНКО Олеся. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ «МАСХТ» У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Стаття розглядає особливості функціонування концепту «МАСХТ» у німецькомовній лінгвокультурі. Здійснено аналіз лексикографічної об'єктивації назви концепту лексеми «Macht», яка вказує на ряд особливостей концептуального осмислення досліджуваного ментального утворення в німецькомовній лінгвокультурі. Наведені у статті факти дозволяють стверджувати, що модель утворення композитів із дериваційним елементом – *macht* є продуктивною для німецькомовного лінгвального простору та вказує на семантичну актуальність та високу рекурентність відповідного ментального утворення у концептуальній картині світу.

Ключові слова: лексема, семантика, концепт, влада, німецькомовна лінгвокультура, атрибутивні та предикативні зв'язки.

SKLIARENKO Olesia. FUNCTIONING PECULIARITIES OF CONCEPT "MACHT" IN GERMAN SPEAKING LINGUISTIC CULTURE

The article reveals some peculiarities of concept «MACHT» functioning in German speaking linguistic culture. The analyses of lexicographic objectification of the name of the concept «MACHT», which points to some peculiarities chain in conceptual way of thinking of the studied mental unit in German cultural studies has been done. The given facts let us suggest, that the model of composites forming with derivative element – *macht* are productive for German lingual environment and point to their semantic actuality and high recurrence of the given mental unit in conceptual world picture. Lexical and semantic connections of concept verbalizator «MACHT» of the lexem «Macht», which were analyzed in the proposed article point to the polisemantic structure of the actual word. Collocational analyses has shown, that semantic peculiarities of function of concept «MACHT» are actually in the word, which is its name – «Macht» and are mostly used in connection with attributes and predicates. The collocation quantity with the lexemes proves that there are some actual language collocations, where the analyzed lexeme is used in communicative area. It was established, that among the main verbalizers of the concept «MACHT» phraseological units are rather wide spread. These phraseological units objectivize all main concept slots, such as «Action», «Object of Power» and «Subject of Power». Besides we have come to conclusion, that the phraseological corpus on concept «MACHT» verbalizers are framed into one separate cognitive area, which closely correlates with sub frame «Power in state and political sphere», because along the borders of this cognitive frame slots «To get the Power», «Act Power», « There is no Need to Use Power», «Subject of Power» are keep current. As a conclusion we may say, that he proposed study establishes, that through semantic, paradigmatic, syntagmatic and phraseological collocations of the concept lexeme «Macht» at the whole chain of cognitive characteristics of the mental unit may be actualized. They point to the fact, that these mental units are relevant in German world picture and in the same way of the complete German nation.

Key words: lexeme, semantic, concept, power, German cultural study, attributive and predicative connections.

Вступ. У зв'язку з домінуванням когнітивно-дискурсивної парадигми мова розглядається як важливий механізм відтворення об'єктивних реалій навколишньої дійсності

в концептуальній системі людини, яка є її основним продуцентом та користувачем. Влада як вагома універсальна форма взаємовідносин передбачає фіксацію в семіотичних знакових системах, а відтак фіксується засобами мовного вираження.

Таким чином, вбачаємо **актуальним** дослідження особливостей функціонування концепту «МАСНТ» у німецькомовній лінгвокультурі, адже владні відносини як одна із ключових форм соціальних інтеракцій у суспільстві залишаються у центрі уваги гуманітарних та соціальних наук. Однак семантичні особливості функціонування цього лінгвокультурного концепту, наскільки нам відомо, ще не бралися до уваги.

Постановка проблеми та аналіз попередніх досліджень і публікацій. Владні відносини як предмет дослідження не нові для науки. Влада вивчалася як у філософії, політології, соціології, психології, так і в лінгвістиці, – оформившись, зрештою, в самостійну наукову галузь – кратологію. Влада як предмет лінгвістичних досліджень розглядається переважно в двох аспектах: як мова влади вивчається в межах риторики та політичної лінгвістики, а також як ментальна одиниця, яка акумулює знання про певну форму суспільних інтеракцій, які визначаються як «владні взаємовідносини», але до тепер семантичні особливості функціонування концепту «МАСНТ» у німецькій лінгвокультурі ще не ставали об'єктом досліджень.

Таким чином, **метою** цієї студії є встановлення семантичних особливостей функціонування концепту «МАСНТ» у німецькомовній лінгвокультурній картині світу. **Завдання** ж вбачається у визначенні семантичних особливостей концептуалізації владних відносин у межах функціонування німецькомовної словотвірної парадигми.

Методи та методики дослідження. Для досягнення поставленої мети у поданій статті домінантним виступає метод інтерпретації словникових дефініцій для визначення особливостей функціонування концепту «МАСНТ», метод аналізу безпосередніх складників, а також метод компонентного аналізу для встановлення семантичного прототипу концепту «МАСНТ».

Результати та дискусії. Мовна одиниця «Macht» виступає як стилістично та емоційно нейтральна, уживана назва концепту «МАСНТ» в німецькій мовній картині світу. Основною назвою досліджуваного концепту в німецькій мовній картині світу ми вважаємо лексему «Macht». Вона повністю задовольняє вимоги до ключового слова однойменного концепту як найбільш уживана, узагальнена за своєю семантикою, стилістично нейтральна вербальна одиниця [2, с. 177–178]. Через лексико-семантичні, парадигматичні та синтагматичні аспекти ключового слова-репрезентата концепту «МАСНТ» відтворюються особливості концептуалізації владних відносин у концептосфері німецького народу.

Лексико-семантичні зв'язки вербалізатора концепту «МАСНТ» лексеми «Macht» вказують на полісемантичну структуру відповідного слова, яке має за даними різних словників від 2 до 5 лексичних значень. У 10-томному словнику Duden наводяться такі значення лексеми «Macht» [6]: 1) «сукупність засобів і сил, якими наділений хтось чи щось по відношенню до когось чи чогось іншого, вплив»; 2) «щось, що виступає як особлива, таємнича силою або має її»; 3) «пов'язані з політичним, суспільним або громадським становищем повноваження, можливість чи свобода визначати поведінку людей чи відносини, здійснювати керівництво»; 4) «політично та економічно впливова держава»; «владна, впливова група чи клас осіб»; 5) застаріле: «війська, армія». Досліджувана лексема в словнику Duden осмислюється, по-перше, за джерелами влади як особистого, так і структурного типів: «сукупність засобів і сил», «повноваження, можливість, свобода»; по-друге, за суб'єктом здійснення влади: «таємнича сила», «держава», «військо»; по-третє, за соціоцентричним результатом: «визначення поведінки об'єкта». У п'ятому лексичному значенні відтворено також насильство як метод здійснення владних повноважень. У цій словниковій статті акцентуються суспільна та несуспільна сфери владних взаємодій.

Згідно з Електронним словником німецької мови XX століття (DWDS) лексема-вербалізатор досліджуваного концепту «МАСНТ» наділяється чотирма основними значеннями [7]: 1) «панування людей над людьми», деталізоване значеннями «панування одного класу над іншим класом або прошарком, державна влада» та «повноваження розпоряджатися чимось або кимось»; 2) «міць, сила», наприклад: die Macht des Anpralls, der

Wassermassen; die Macht der Liebe, des Glaubens; 3) «політично та економічно впливова держава»; 4) «створена уявою людини істота, таємнича сила». Як видно із наведених значень, смисл «влада як панування» (Herrschaft) вважається основним. Згідно зі словником Duden слово «Herrschaft» визначається як «право та влада керувати кимось». Тобто значення «влада як панування» концептуалізується у зв'язку із наявними структурними джерелами здійснення владного впливу. Окрім того, влада ототожнюється також із силою як виявом особистих джерел влади та уподібнюється її суб'єктам – таємничій істоті та державі. У наведених визначеннях фіксуються суспільна та несупільна сфери реалізації владних відносин.

Виділені синонімічні ряди ключової назви концепту лексеми «Macht» об'єктивують відповідні слоти фреймової моделі концепту «МАСНТ». Слот «Суб'єкт влади» розширюється номінаціями учасників-суб'єктів влади: «Verwaltung» («адміністрація»), «Führung» («керівні особи»), «Leitung» («керівництво»), «Behörde» («орган влади»), «Regierung» («уряд»), «Vorstand» («правління, президіум»), «Obrigkeit» («керівництво»), «Administration» («адміністрація»).

Слот «Джерела влади» в синонімічних рядах деталізується двома типами особистих якостей суб'єкта влади. Слова «Kraft» («міць»), «Stärke» («сила»), «Gewalt» («сила»), «Können» («навички»), «Vermögen» («вміння»), «Wucht» (могутність), «Fähigkeit» («здатність»), «Power» («сила»), «Force» («міць») об'єктивують у першу чергу фізичні якості суб'єкта влади. У словнику синонімів німецької мови (Bertelsmann, 1998: 427) слот «Джерела влади» розширюється також за рахунок виокремлення основних персональних якостей суб'єкта, пов'язаних із його взаємодією з іншими особами в процесі розгортання суспільних владних відносин, основними серед них визначаються такі: «Autorität» («авторитет»), «Durchsetzungsvermögen» («наполегливість»), «Ausstrahlungskraft» («сила дії»), «Charisma» («харизма»), «Wirkungsvermögen» («вміння впливати»), «Durchsetzungskraft» («наполегливість»).

Слот «Структурні джерела влади» репрезентований такими синонімами: «Befugnis» («повноваження»), «Recht» («право»), «Berechtigung» («право, повноваження»), «Bevollmächtigung» («повноваження»), «Ermächtigung» («повноваження»), «Zuständigkeit» («компетенція»), «Vollmacht» («доручення»), «Befehlsgewalt» («компетенція»), «Machtposition» («владна посада»), які співвідносять можливість визначати поведінку з конкретними набутими обов'язками уповноваженого суб'єкта здійснювати владу.

Розширення концептуального осмислення передбачено і для слоту «Егоцентричний вплив влади» вузла «Результат влади». У синонімічному ряді слово «Macht» отримує оцінні характеристики, серед яких «Achtung» («увага»), «Ansehen» («повага»), «Prestige» («престиж»), «Geltung» («значимість»), «Gewicht» («вагомість»), «Autorität» («авторитет, престиж»), «Ehre» («честь»), «Ruhm» («слава»), «Gnade» («милість»), «Massgeblichkeit» («авторитетність») [5], які визначають владу як значущу, престижну взаємодію, що робить суб'єкта відомою, соціально вагомою особою. Егоцентричне використання влади, пов'язане з наданням суб'єкту особливого привілейованого статусу, відтворено також у синонімічному ряді зі спільною семою «перевага, домінування», зокрема: «Dominanz» («домінування»), «Allmacht» («всесилля»), «Hegemonie» («гегемонія»), «Vorherrschaft» («панування»), «Vormacht» («панування»), «Vormachtstellung» («панівне становище»), «Primat» («першість»), «Vorrangstellung» («переважаюче становище»), «Übergewicht» («перевага»), «Überlegenheit» («перевага»), «Oberhoheit» («верховенство»), «Übermacht» («перевага»), «Machtstellung» («владна позиція»).

Аналіз синонімів та симілярів ключової назви досліджуваного концепту дає змогу встановити ряд культурно специфічних аспектів ментального освоєння владних відносин у німецькій лінгвокультурі. Передусім концептуалізація влади визначається існуванням значної кількості синонімів-гіперонімів в межах номінативного поля концепту «МАСНТ». По-друге, концептуальне осмислення влади специфікується через номінації владних відносин за певними сферами їх поширення, які корелюють із виділеними субфреймами. Ці особливості вказують на відсутність смислової єдності у ядрі концепту «МАСНТ» за рахунок існування численних родово-видових модифікацій владних відносин у німецькій мовній

картині світу. Важливо також зазначити, що концептуалізація влади відбувається за рахунок розширення слотів фреймової моделі концепту, зокрема, слотів «Суб'єкт влади», «Джерела влади», «Результат влади». Відтак, концепт «МАСНТ» доповнюється важливими смислами: влада ототожнюється із її суб'єктом; особисті джерела влади представлені фізичними (сила) та моральними (наполегливість) якостями її суб'єкта; структурні джерела влади визначаються посадовими повноваженнями; результат влади осмислюється в першу чергу з позиції її суб'єкта, якому вона забезпечує соціальну значущість та домінування в суспільстві, що корелює зі сформульованим у науковій картині світу підходом «power over».

На основі дослідження антонімів назви концепту було доповнено особливості концептуалізації влади в німецькій лінгвокультурі. Ключове слово концепту лексема «Macht» формує парадигматичні зв'язки в межах щонайменше трьох антонімічних рядів. По-перше, слово «Macht» протиставляється антонімічному ряду «Ohnmacht» («безсилля»), «Schwäche» («слабкість»), «Machtlosigkeit» («безсилля, безвладдя»), «Unmöglichkeit zu handeln» («неможливість діяти») [8]. Антонімічне значення актуалізує один зі слотів досліджуваного концепту «Особисті джерела влади». Окрім того, в межах антонімічного ряду «Anarchie» («анархія»), «Durcheinander» («суперечка»), «Gewirt» («плутанина»), «Konfusion» («замішання»), «Unordnung» («безлад»), «Verwirrung» («збентеження»), «Wirrnis» («сумбур»), «Wirrsal» («безладдя»), «Klüngel» («безлад»), «Chaos» («хаос») владні відносини концептуалізуються носієм німецької лінгвокультури за очікуваним конструктивним соціоцентричним результатом реалізації влади, який об'єктивується в слоті «Результат здійснення влади». По-друге, концептуалізація влади в антонімічному ряді здійснюється через суб'єкта влади: «Gegenmacht» («супротивник»). Отже, антонімічні зв'язки назви концепту об'єктивують осмислення влади як конструктивної взаємодії, через ототожнення влади з її суб'єктом та визначення особистих джерел влади.

За лексикографічними джерелами ключова назва досліджуваного концепту слово «Macht» виступає гіпонімом до понять двох груп: «Herrschaft», «Kraft» та «Gruppe», «Wesen». Лексеми «Herrschaft» та «Kraft» активують семантичне значення «здатність, сила впливати, діяти на когось або щось», яке відображено в межах родової семи «Ресурсність». Натомість слова «Gruppe» та «Wesen» об'єктивують видову сему «Суспільна взаємодія», яка виокремлюється в межах секційного підходу до розгляду поняття «влада» / «Macht» [7].

Таким чином, гіпо-гіперонімічні зв'язки лексеми «Macht» вказують на концептуалізацію влади представниками німецької лінгвокультури за її джерелами та суб'єктом. Оказіональні ознаки, пов'язані з владою як суспільним феноменом (макрофрейм 1) та використанням насильства для її здійснення, засвідчують актуальність парадигми «power over» в процесі ментального осмислення влади в досліджуваній мовній картині світу.

Серед основних вербалізаторів концепту «МАСНТ» широко представлені також фразеологічні одиниці. У фразеологізмах вербально об'єктивуються всі основні слоти вузлів «Дія», «Об'єкт влади» та «Суб'єкт влади». Концептуалізація влади у фразеологічних одиницях характеризується актуалізацією таких слотів вузла «Дія» як: «Прагнення влади» (nach dem Purpur streben), «Отримання влади» (das Heft in die Hand nehmen, das Heft ergreifen / in die Hand nehmen), «Здійснення влади» (доповнено когнітивною квантитативною ознакою «мати багато влади»: alle Karten in der Hand haben, am längeren Hebel sitzen, einen langen Arm haben), «Використовувати владу», зокрема, слот «Підпорядковувати владі» (unter seine Botmäßigkeit bringen [zwingen], an der Leine haben, im [in] Bann halten, im Zaume halten), «Втратити владу» (das Heft aus der Hand reißen [drehen, nehmen], Boden verlieren, jmdm. das Heft aus der Hand nehmen / winden), «Підпорядковуватися владі» (nach j-s. Pfeife tanzen, nach seiner Geige tanzen, unter dem Zepter sein, in Hand stehen), – а також вузла «Суб'єкт влади» (starke Hand, starker Arm).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, через семантичні, парадигматичні, синтагматичні, фразеологічні зв'язки ключової назви концепту лексеми «Macht» актуалізується або потенційно може актуалізуватися ряд когнітивних ознак ментального утворення, які виступають релевантними в мовній картині світу німецького народу.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому компаративному вивченні особливостей функціонування концепту «МАСХТ» у німецькомовній та англomовній картині світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гайдученко Л. В. Дериwаційне поле концепту Macht (wлада) в німецькомовній картині світу / Л. В. Гайдученко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Зб. наук. праць. / Київ. нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка. – К. : Логос, 2008. – Вип. 13. – С. 74–80.
2. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Москва : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
3. Bertelsmann Lexikon in 15 Bänden / Verlagsgruppe Bertelsmann. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikothek Verlag, 1993. – Band 9. – 399 S.
4. Bertelsmann. Synonymwörterbuch. Sinnverwandte Wörter / Redaktion : S. Grosser, C. Hemkendreis. – [völlig neu bearbeitet]. – Gütersloh : Bertelsmann Verlag, 1998. – 712 S.
5. Deutscher Wortschatz–Portal. Universität Leipzig [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.wortschatz.uni-leipzig.de.
6. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. – 10 Bände. – [Електронний ресурс] – <http://www.duden.de/woerterbuch>
7. DWDS : Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. – [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.dwds.de/woerterbuch.
8. Müller W. Das Gegenwart-Wörterbuch. Ein Kontrastwörterbuch mit Gebrauchshinweisen / Wolfgang Müller. – Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2000. – 580 S.
9. Wahrig. Deutsches Wörterbuch / hrg. von Dr. R. Wahrig-Burfeind. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1994. – 1824 S.

REFERENCES

1. Gaiduchenko, L. V. (2008) Deryvatsiine pole konceptu Macht (vlada) v nimezkomovnij kartyni svitu [Derivation area of concept Macht (power) in German world picture]. Problemy semantyky, pragmatyky ta kognityvnoi lingvistyky – Problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics, 13, 74 – 80 [in Ukrainian].
2. Popova, S. D., & Sterin I. A. (2007). Kognitivnaia lingvistika [Cognitive Linguistics]. Moskva: AST. Vostok-Zapad. 314 s. [in Russian].
3. Verlagsgruppe Bertelsmann. (1993). Bertelsmann Lexikon in 15 Bänden. Gütersloh: Bertelsmann Lexikothek Verlag.
4. Bertelsmann. Synonymwörterbuch. Sinnverwandte Wörter. (1998). Gütersloh: Bertelsmann Verlag.
5. Deutscher Wortschatz–Portal. [wortschatz.uni-leipzig.de](http://www.wortschatz.uni-leipzig.de). Retrieved from <http://www.wortschatz.uni-leipzig.de> [in German].
6. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. [duden.de/woerterbuch](http://www.duden.de/woerterbuch). Retrieved from <http://www.duden.de/woerterbuch> [in German].
7. DWDS: Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. [dwds.de/woerterbuch](http://www.dwds.de/woerterbuch). Retrieved from <http://www.dwds.de/woerterbuch> [in German].
8. Müller, W. (2000). Das Gegenwart-Wörterbuch. Ein Kontrastwörterbuch mit Gebrauchshinweisen. Berlin, New York: Walter de Gruyter [in German].
9. Wahrig. Deutsches Wörterbuch. (1994). Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олеся Склярєнко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Наукові інтереси: дослідження лінгвістики тексту, стилістика німецької мови, когнітивна лінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olesia Skliarenko – Ph. D. in Philology, Associative Professor of the Chair for Foreign Philology, Translation and Methodology of Education of SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical Grigori Skovoroda University».

Scientific Interests: Researches in Text Linguistics, Stylistic of German, Cognitive Linguistics.

УДК 8.11.111'276.6.001.4

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОНЦЕПТА «ЭВРИСТИКА» В НАУЧНОЙ И «НАИВНОЙ» КАРТИНАХ МИРА (МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ АСПЕКТ)

Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)

e-mail: stevanovich77@gmail.com

СТЕВАНОВИЧ Раиса. ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ЕВРИСТИКА» В НАУЧНІЙ І «НАІВНІЙ» КАРТИНАХ СВІТУ (МІЖМОВНИЙ АСПЕКТ)

У поданій статті досліджується концепт «евристика» та його вираження в науковій та «наївній» мовних картинах світу. Опис концепту «евристика» відбувається на основі виявлення при знаків, які складають внутрішню структуру даного

концепту. Для дослідження залучаються великі контексти та словникові дефініції. Концепт «евристика» використовується за допомогою концептуальних метафор. Методом дослідження виступає концептуальний аналіз, який засновується на інтерпретації значення слова та вияву його структури.

Ключові слова: евристика, концептуальна метафора, «наївна», наукова картина світу.

STEVANOVYCH Raisa. PECULIARITIES OF INTERPRETATION OF CONCEPT HEURISTIC IN SCIENTIFIC AND "NAIVE" WORLD PICTURES (INTERLANGUAGE SPHERE)

The given article describes the concept of heuristic in "naive" and scientific world linguistic pictures based on English and Russian material. The description of concept "heuristic" is performed by revealing a maximum quantity of features characterizing the given concept which constitute the inner structure of the concept: "heuristic". A large amount of English texts are used to illustrate different cases of usage of the given concept as well as definitions taken from different English dictionaries which help to analyse concept "heuristic" from different points of view. The concept of "heuristic" is described by conceptual metaphors with the help of which it is presented in "naive" and scientific world linguistic pictures. A method of conceptual analysis is used to investigate the very complicated concept. The conceptual analysis is based on interpretation of the meaning and essence of the given concept.

Key words: heuristic conceptual analysis, "naive, scientific world picture, metaphor.

В настоящее время широкий размах получила эвристика – наука о творческом мышлении, которая переживает своё возрождение. Эвристика – наука молодая, сформировавшаяся лишь в XX веке, но хотя она возникла недавно, корни её уходят в глубокое прошлое. Эвристика имеет много общего с когнитивной наукой. Эвристика, как и когнитивная наука, родились на перекрестке философии, психологии, логики, лингвистики. Методом когнитивных исследований выступает концептуальный анализ. «Смысл концептуального анализа – реконструкция знаний о мире, складывающихся в языковую картину мира, воплощенную в языке» [11, с. 63]. Е.В. Урысон отмечает: «Языковую и наивную картину мира принято интерпретировать как отражение обиходных (обывательских, житейских, бытовых) представлений о мире» [12, с. 11].

Научная картина мира, по определению М.В. Пименовой – «это система знаний, полученных в различных науках, это обобщенный образ мира, включающий представления о природе, обществе и человеке» [7, с. 12]. Ключевым понятием когнитивной лингвистики является концепт. «Концепт – нежестко структурированная единица без жестких границ и внутренней структуры» [7, с. 23].

Цель данной статьи – исследование и описание концепта «эвристика» лингвистическими средствами в научной и «наивной» картинах мира.

Описание концепта «эвристика» происходит на основе выделения максимально полного набора признаков, свойственных исследуемому концепту. Эти признаки формируют структуру концепта «эвристика». Для исследования привлекаются обширные диагностические контексты, помогающие раскрыть сложность интерпретации концепта «эвристика».

Лексема heuristic – «эвристика» произошла от греческого – “Heurisko” – to invent, to discover [16]. Занимаясь исследованием понятийного фонда эвристики, мы сталкиваемся с фактом неадекватности перевода и толкования слова «эвристика» как в русских, так и в английских словарях. Согласно данным БСЭ – «эвристика» имеет пять значений:

1. Специальные методы решения задач (эвристические методы).
2. Организация процесса продуктивного творческого мышления.
3. Эвристическое программирование.
4. Наука, изучающая эвристическую деятельность.
5. Специальные методы коллективного решения проблем [3].

В БЭ (2006) слово «эвристика» интерпретируется как «наука» и «метод»: «Эвристика – в широком смысле – наука, исследующая закономерности организации процессов творческого мышления. В узком смысле – специфически организованный поиск решения сложных интеллектуальных задач» [4].

Мотивирующим принципом возникновения концепта «эвристика» является восклицание великого ученого древности Архимеда – «Эврика!», открывшего основной закон гидростатики, что находит отражение в следующем контексте: “Archimedes fortuitous bath in which he discovered the principle of water displacement and gave us the term “Eureka” (I have found it) is probably the most famous” [22, p. 46]. На основе восклицания «Эврика!» в английской литературе зарегистрированы производные словосочетания: Eureka feeling – «чувство эврики», Eureka moment – «момент эврики».

Образный компонент в значении концепта «эвристики» – heuristic зарегистрирован в слове Ch20thD: eureka, rarely heureka – announcing a discovery. Gr. heureka – “I have found” – 608

past tense of detecting the adulteration of the gold for Hiero's crown [14, p. 43]. Как справедливо отмечают З.Д. Попова и И.А. Стернин: «чувственный образ обнаруживается и в лексикографическом значении» [8, с. 106]. Чувственный образ концепта «эвристика» носит индивидуальный характер. Известный американский исследователь Дж. Брунер приводит точку зрения французского математика А. Пуанкаре, который связывает эвристику с чувством гармонии цифр и форм, помогающим решать математические задачи.

What is the heuristic? Poincare urges that it is an emotional sensibility, the feeling of mathematical beauty of the harmony of numbers and forms of geometric elegance. It is this that guides one in making combinations in mathematics [13, p. 7].

Семантические компоненты концепта «эвристика» в значении – «наука»: theory, art, method – «теория», «искусство», «метод». В словаре WNUUD (1983) эвристика как наука выражается лексемой heuristic и имеет следующую дефиницию: a branch of logic treating of discovery or invention [25].

В словаре ORD (1986) реализуется концептуальный признак – art – «искусство» – the art of discovery in logic (23). В словаре EDFAL (1987) реализуется концептуальный признак «метод» heuristic – a heuristic method, involves discovery or invention.

Из вышесказанного толкования дефиниций лексемы heuristic следует, что в английском языке нет еще устойчивого написания данного слова, а также нет единства в его толковании.

Возникновение и развитие кибернетики поставило во весь рост проблему моделирования человеческого интеллекта. Новым значением лексемы «эвристика» является эвристический метод, который применяется в кибернетике. В кибернетике мы встречаемся с совершенно новой интерпретацией слова «эвристика». Академик В.В. Парин отмечает многозначность слова «эвристический». «Слово «эвристический» замелькало в последние годы в литературе главным образом под влиянием кибернетики. Важно учитывать, что это слово многозначно и в кибернетическом контексте служит для обозначения механизма управления поиском решения задачи, прежде всего его сокращения» [6, с.71]. Эту мысль разделяют американские исследователи Н. Рочестер и Х.Гелертнер: We shall consider that a heuristic method or a heuristic to use the noun form is a procedure that may lead us by a short cut to the goal we seek or it may lead us down a blind alley [18, p. 36]. «Мы рассматриваем, что эвристический метод или эвристика – это процедура, которая ведет нас сокращенным путем к цели или же в тупик».

Отдельные ученые возражали против перенесения слова «эвристика» в кибернетическую литературу. «переносить в кибернетику столь антропоморфный термин – значит сразу поставить знак равенства между машиной и человеком». Подчеркивается двусмысленность этого слова, которое с одной стороны означает искусство делать открытия, а с другой – частный метод, который не гарантирует решения. «Эта двусмысленность, – отмечает Ван Хао, – наделяет слово «эвристика» эмоциональным оттенком, который может вводить в заблуждение при дальнейших научных изысканиях.

В структуре концепта «эвристика» широко эксплицируется другой концептуальный признак – «метод» – в кибернетическом варианте. Примером могут служить словари OALD (1983), ORD (1986), ODOP (2006). Следует отметить, что интерпретация концептуального признака «метод», применяемого в кибернетике, имеет различные дефиниции. В отдельных словарях эвристический метод интерпретируется как trial-and-error – «метод проб и ошибок»: OALD (1983), Ch20thD (1983), ORD (1986). В других – как rough-and-ready procedure or rule of thumb – «метод тыка», который представляет собой грубый эмпирический метод. Эта интерпретация представлена в словарях WNUUD (1983), ODOP (2006). Следует отметить, что данная дефиниция эвристического метода отражает наивное представление об этом методе.

Поскольку «эвристика» представляет собой абстрактное понятие, то отобразить его свойства можно путём выявления сходства по ряду параметров с некоторыми материальными объектами.

Вербализация и объективация концепта «эвристика» происходит с помощью метафоры. Н.Д. Арутюнова справедливо отмечает, что «без метафоры не существовало бы лексики невидимых миров» [1, с. 9].

В языке отобразилось свойство мышления человека, живущего в природной и социальной среде, переносить на свой внутренний мир и его объекты антропоморфные, биоморфные и предметные характеристики, что закрепились в виде метафор и метонимий.

В донаучной картине мира эвристика, как наука категоризуется также неопределенно, как и в научной картине мира. Она концептуализируется признаком – «спорная область знания» – a disputable province, Heuristic – a disputable province belonging to logic or philosophy or psychology [26, с. 160]. «Эвристика – спорная область знания, относящаяся то к логике, то к философии, то к психологии».

Семантические составляющие концепта «эвристика» в значении «метод» включают: art, procedure, idea и отражают ментальные признаки, связанные с решением задач. Новое кибернетическое значение – «эвристики» как конкретного эвристического метода отражается в обыденном сознании фразеологическими сращениями – rule of thumb – «метод тыка» и trial-and error – «метод проб и ошибок».

Грубый эмпирический метод в наивной картине мира концептуализируется как «образованная догадка», «интуитивное суждение» или просто как «здравый смысл», что иллюстрируется следующим контекстом: Heuristics are “rules of thumb”, educated guesses, intuitive judgments or simply common sense [15, с. 26]. В области кибернетики в русской и английской картинах мира эвристика концептуализируется как «ловкий прием», ограничивающий поиск решения проблем. В английской картине мира «ловкий прием» выражается словосочетанием – the best possible move.

Концепт «эвристика» объективируется антропоморфными признаками, которые представляют «эвристику» в обыденном сознании как мыслящего человека. Эвристика в донаучном сознании представляется как инструктор, руководитель, контролирующий процесс решения задачи. В связи с этим встречается контекстуальное выражение instructive heuristic – «инструктивная эвристика». Человек-«эвристика» руководит процессом интеллектуальной деятельности. Heuristic guides in fruitful combinations [20, с. 325]. «Под руководством «эвристик» приходят к плодотворным комбинациям». We need some heuristics to guide our decision-making process [19, с. 87]. «Нам нужны эвристики для руководства процессом решения проблем». Эвристика в мыслительной деятельности приобретает признак здравомыслящего человека. We try to use a reasonable heuristic in problem-solving [20, с. 320]. «Мы пытаемся использовать «благоразумную» эвистику для решения проблем».

Антропоморфная метафора – эвристика – «жадный человек» – greedy heuristic эксплицируется в следующем контексте: Greedy heuristic – at the step – it tries to satisfy the largest number of currently unsatisfied clauses, thus the name “greedy” [15, с. 87]. «Жадная эвристика» на каждом шагу пытается использовать большое количество неиспользованных текущих условий решения задач. Отсюда и название «жадная «эвристика»».

Подлинная эвристика создает новую систему действий. The success of the problem-solver rests on his ability to select correctly a very small part of the total problem-solving. The process that carries out the selection we call heuristic [20, с. 94]. «Успех решения проблемы зависит от умения выбрать главную маленькую часть общей решаемой проблемы процесс, который помогает сделать этот выбор, называется эвристикой». Сокращенный путь решения задачи, который представляет собой эвристический метод, концептуализируется в английской картине мира, как short-cut to the goal – «короткий путь к цели». – Heuristic is a short-cut to the goal that eliminates parts of search space [24, с. 277]. «Эвристика – это короткий путь к цели, который уменьшает зону поиска».

Концептуальная метафора эвристика-бизнес эксплуатирует представление о том, что использование эвристики в процессе мышления приносит выгоду. The approach assumes a heuristic for decision making, that provides the best profit [19, с. 87]. «Данный подход предполагает использование эвристики, для решения проблемы, которая приносит выгоду». Абстрактная концептуальная метафора «эвристика-поиск» выражается в английской языковой картине мира лексемой search – «поиск» и связана с сокращением поиска вариантов решения задач. Heuristic – contributes in the average search of solutions [26, с. 112]. – «Эвристика вносит свой вклад в обычный поиск решения».

Использование эвристик-приёмов в мыслительной деятельности концептуализируется в языковой картине мира англичан как «помощь». To provide assistance in the form of heuristic rules [20, с. 300]. Heuristic may help to attain the goal in question [20, с. 230]. Эвристика в донаучном сознании представляется артефактным признаком «экспонат», который можно выставить, показать, что выражается предикатом – to exhibit a heuristic – «выставить эвристику для показа». Эвристика в английском языковом сознании концептуализируется в форме метафоры эвристика-изобретение, что связано с разработкой и внедрением оптимальной эвристики для решения творческой задачи. The heuristic themselves must be discovered or created before they can be exploited [19, с. 83]. Эвристика находят широкое применение в практической деятельности человека. «Эвристика человека многообразны. Они включают мотивационно-эмоциональные процессы и «здравый смысл»» [4, с. 326]. эта мысль отражается и в языковой картине мира англичан: It is emphasized that all sorts of problems, especially practical and even puzzles are within the scope of heuristics [21, с. 132].

Таким образом, можно отметить, что концептуализация концепта «эвристика» в научной и обыденной картинах англичан и русских в некоторых аспектах сходна, а в некоторых различается.

Концептуализация эвристики в значении «наука» идентична как в русском языковом сознании, так и в языковом сознании англичан.

Следует отметить, что англичане более конкретизируют представление эвристики как науки, это – «логика открытия» – “logic of discovery”, «набор методов и процедур при решении проблем» – “set of methods and procedures to solve problems”, «правило открытия» – “rule of discovery”.

В интерпретации «здравого смысла» метод решения проблем концептуализируется как trial-and-error – «метод проб и ошибок», rule of thumb – «метод тыка», educated guess – «образованная догадка».

Все признаки, формирующие структуру концепта «эвристика» можно разделить на признаки живого существа и признаки физического мира. Наибольшая группа признаков, составляющих образную структуру концепта «эвристика» носят антропоморфный характер, и выражается концептуальными метафорами. Эвристика уподобляется инструктору, руководителю творческого процесса, благоразумному человеку, жадному человеку.

Пространственные метафоры выражены признаками «поиск», «бизнес», «помощь».

Артефактный признак представлен метафорой «эвристика-экспонат».

Все объекты, с которыми сопоставляется при концептуализации эвристика, является базой для ее познания, для выявления наиболее значимых свойств. За счет этого происходит вербализация, объективация в языке концепта «эвристика», который иным способом не может быть выражен.

Ценностная характеристика концепта «эвристика» связана с тем, что она является необходимым вспомогательным механизмом при решении творческих задач как в научной области, так и в практической жизни человека. В английском языке ценностный компонент в структуре концепта «эвристика» выражается словосочетаниями: quality of heuristic – «качество эвристики», power of heuristic – «сила эвристики», value of heuristic – «ценность эвристики».

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. // Теория метафоры. – отв. ред. Н.Д. Арутюнова, М.А. Журина, Н.Д. Арутюнова. – Москва: Прогресс, 1990 – с. 5-32.
2. Большая советская энциклопедия (БСЭ). – М., 1970. – 30 т.
3. Большая энциклопедия (БЭ). – М.: Терра, 2006. – 1276 с.
4. Ван Хао. На пути к механической математике // Кибернетический сборник. – М., 1962. – Вып. 5. – С. 114-165.
5. Парин В.В. Эвристика – это важно для изучения научного творчества Что мы думаем об эвристике / В.В. Парин. – Природа, № 2, АН СССР, 1962. – С. 70-71.
6. Пименова М.В. Языковая картина мира. // М.В. Пименова. – Кемерово, 2011. – 106 с.
7. Попова В.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / В.Д. Попова, И.А. Стернин. – М., Восток-Запад, 2007. – 313 с.
8. Пушкин В.Н. Эвристика – наука о творческом мышлении. / В.Н. Пушкин. – М.: Природа. – № 7. – С. 22-36.
9. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Н. К. Рябцева. – М., Издательский центр «Академия». – 2005. – 626 с.

10. Урысон Е.В. Проблема исследования языковой картины мира / Е.В. Урысон. – Языки славянских культур. – М., 2003. – 223 с.
11. Bruner I. A study of thinking / I. Bruner. – N.Y., 1962. P. 30.
12. Chamber's 20th Century Dictionary (Ch20thD) ed. By E. Kirpatrick. 1986. – 1583 p.
13. De Bono E. The mechanism of mind. – N.Y., 1969. – 330 p.
14. English Dictionary for Advanced Learners, ed. by Collins Cobrined. – U.K. Glasgow. – 1986. – 356 p.
15. Gelerntner M., Rochester N. Intelligent behavior in problem-solving machines. – N.Y., 1958. – 526 p.
16. Guilhooly K.J. Thinking. Directed, Undirected and Creative. – London, 1962. – 175 p.
17. Newell A., Shaw I.C., Simon H.A. The process of creative thinking // Contemporary approaches to creative thinking / Newell A. – London, 1963. – p. 63-119.
18. Oxford Advanced Learner's Dictionary (ODOP). – Oxford University Press, 1982. – 2012 p.
19. Oxford Dictionary of Psychology (ODOP). – Oxford University Press, 2006. – 2012 p.
20. Oxford Reference Dictionary (ORD). – ed. by H. Joyce, V. Hawking. – Oxford, Clarendon Press, 1986. – 970 p.
21. Polya G. How to solve it. / G. Polya. – New York, 1957. – 253 p.
22. Vernon P.E. Creativity / P.E. Vernon. – U.K., 1993. – 400 p.
23. Webster's New Universal Unabridged Dictionary (WNUUD). – N.Y. – 1983. – 41819 p.
24. Wertheimer M. Productive thinking. / M. Wertheimer. – N.Y., 1959. – 223 p.

REFERENCES

1. Arutunova, N.D. (1990) Metafora i diskurs. // Teorija metafor. [Metaphor and discourse // Theory of metaphor]. Moscow.
2. Bolshaja sovetskaja encyclopedia. (1970). [Large Soviet encyclopedia]. Moscow.
3. Bolshaja encyclopedija. (2006). [Large encyclopedia]. Moscow: Terra.
4. Van Hao. (1962). Na puti k mechanicheskoy matematike. [On the way to mechanical mathematics]. Moscow.
5. Parin, V.V. (1962). Evristika – eto vazno dlja izuchenia nauchnogo tvorchestva // Chto mi dumaem ob evristike. [Heuristic – it is important to learn scientific creativity // What we think about heuristics]. Academy of science USSR.
6. Pimenova, M.V. (2011). Jazykovaja kartina mira. [Language world picture]. Kemerovo.
7. Popova, Z.D., Sternin, A.A. (2007). Kognitivnaja lingvistika. [Cognitive science]. Moscow.
8. Pushkin, V.N. (1968). Evristika – nauka v sovremennom mire. [Heuristic in modern world]. Moscow: Nature.
9. Rijabtseva, N.K. (2005). Jazik i estestvennyy intellekt. [Language and genuine intellect]. Moscow.
10. Urison, E.V. (2003). Problema issledovanija kartiny mira. [Problem of investigation of the world picture]. Moscow.
11. Bruner, I. (1962). A study of thinking.
12. Chamber's 20th Century Dictionary (Ch20thD) ed. By E. Kirpatrick. 1986.
13. De Bono E. (1969). The mechanism of mind.
14. English Dictionary for Advanced Learners, ed. by Collins Cobrined. (1986). U.K. Glasgow.
15. Gelerntner, M., Rochester, N. (1958). Intelligent behavior in problem-solving machines. New York.
16. Guilhooly, K.J. (1962). Thinking. Directed, Undirected and Creative. – London.
17. Newell, A., Shaw, I.C., Simon, H.A. (1963). The process of creative thinking // Contemporary approaches to creative thinking. London.
18. Oxford Advanced Learner's Dictionary (ODOP). (1982). Oxford University Press.
19. Oxford Dictionary of Psychology (ODOP). (2006). Oxford University Press.
20. Oxford Reference Dictionary (ORD). ed. by H. Joyce, V. Hawking. (1986). Oxford, Clarendon Press.
21. Polya, G. (1957). How to solve it. New York.
22. Vernon, P.E. (1993). Creativity. U.K.
23. Webster's New Universal Unabridged Dictionary (WNUUD). (1983). New York.
24. Wertheimer, M. (1959). Productive thinking. New York.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Стеванович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського національного університету імені Петра Могили, місто Миколаїв.

Наукові інтереси: дослідження в області евристики, яка пов'язана з науковою творчістю.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Raisa Stevanovych – master of philological science, associate professor the department of theory and translation (English) the Black Sea National University named after Petro Mohyla city of Mykolayiv.

Scientific interests: Investigation in the field of heuristics, connected with scientific creativity.

УДК 811.161.2'373.7-11

СИНЕРГІЯ КОНЦЕПТУ «ДУХ» ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ АРЕАЛЬНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Марія ФЕНКО (Луцьк, Україна)

e-mail: maria_fenko@ukr.net ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2000-2348>

Зоряна МАЦЮК (Луцьк, Україна)

e-mail: Zoriana_Matsiuk@ukr.net; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7915-742X>

ФЕНКО Марія, МАЦЮК Зоряна. СИНЕРГІЯ КОНЦЕПТУ «ДУХ» ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ АРЕАЛЬНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті застосовано синергетичний погляд на дослідження фразеологічного рівня мовної системи, оскільки у фраземі утворюється так-звана синергія: взаємодія енергії та змісту зі сторони автора + енергії та змісту зі сторони читача (слухача) + енергії зовнішнього середовища (соціально-культурний контекст, час). Увагу акцентовано на синергетичній інтерпретації концепту «дух». Зокрема, обґрунтовано вплив флуктуацій на зміну семантичних полюсів концепту «дух» у процесі еволюції фразеосистеми від прадавніх часів до сучасності під впливом низки факторів.

Ключові слова: синергетика, синергетична парадигма, фразема, ідіома, концепт, еволюція, історико-міфологічна інтерпретація.

FENKO Mariia, MATSIUK Zoriana. SYNERGY OF THE CONCEPT OF "SPIRIT" AND SOCIO-CULTURAL CONTEXT IN LOCAL PHRASEOLOGY

The article applies synergetic views on the study of the language system. The peculiarity of the synergetic paradigm is that it follows a multidimensional study of objects and systems, because synergy, as a phenomenon of the postnonclassical picture of the world, makes sure that you can create a single, universal methodological approach to the study of the phenomena of the world around us and the inner nature of man. In the field of synergetic research are open, nonlinear, dissipative, dynamic systems that evolve to a more advanced form of organization. The object of a scientific search we choose areal phrases, since these are complex units with the help of which the interaction between a person and the environment takes place. From the standpoint of synergetics, a phrase does not exist in isolation, but in accordance with the constantly changing social context. Thus, a so-called synergy is formed in the phrase: the interaction of energy and content on the part of the author + energy and content on the part of the reader (listener) + energy of the external environment (socio-cultural context, time). A significant role in the study of a phraseological unit is its structure, which is thought to be a stable state of the system and capable of moving in space and changing in it. So, an idiom is not a linear order of linguistic elements, but a complex, hierarchically organized representation of a certain substantive integrity. Attention is focused on the fact that the phraseological composition of the language is the most dynamic system in which the ideas of the ethnos about the world are stored and transmitted, the cultural, historical and mythological interpretation of reality takes place. An appeal to the synergetic interpretation of the concept of "spirit", implemented in the areal phraseology of the Ukrainian language we consider as an important one. The concept of "spirit" - one of the key concepts of different cultures and peoples - is the primary basis (source) of all life on Earth. The article substantiates the influence of fluctuations on the change of semantic poles of the concept "spirit" in the process of evolution of the phrase system from ancient times to modern times under the influence of a number of factors.

Key words: synergetics, synergetic paradigm, phrase, idiom, concept, evolution, historical and mythological interpretation.

Постнекласична картина світу ґрунтована насамперед на синергетиці як міждисциплінарній взаємодії наукових напрямів, у межах яких досліджують закономірності, умови та власне процеси переходу від хаосу до впорядкованості (тобто самоорганізація під впливом внутрішніх чинників). Самоорганізація мислиться як безперервні якісні зміни та модифікації системи в певних умовах. Важливо акцентувати, що такі процеси відбуваються за рахунок низки стимулів і внутрішньої синергії (взаємодія компонентів) системи. Самоорганізація – це еволюція системи.

Для детального опису процесу самоорганізації С. П. Курдюмов використовує терміни тріади, запозичені у Дарвіна: спадковість, змінність і (природний) відбір [8]. Спадковість полягає в запозиченні розвитку системи відповідно до досвіду минулого. Таку взаємозалежність прийнято ідентифікувати як пам'ять системи. Однак зауважують, що збереження та накопичення інформації в пам'яті відбувається нелінійно і супроводжується такими станами як впорядкованість і хаос. Система може мати і безкінечну, і обмежену пам'ять, наприклад, рух планет у сонячній системі всесвіту – це безкінечна пам'ять (процеси неживого світу); усі інші реальні системи характеризовані часово обмеженою пам'яттю [8]. Змінність – постійна присутність факторів випадковості та невизначеності. Постійна емоція системи зумовлена впливом випадкових елементів, у результаті чого система зазнає значних якісних змін. Відбір полягає в існуванні опозиційних тенденцій щодо напрямків еволюції системи. Як зауважує І. О. Герман і В. А. Піщальникова, «один із факторів розвитку мови – протилежність між збереження мови в природньому стані для комунікації та спрямування мови до більш чіткої реалізації в ній мислення» [5, с. 8]. Однак не завжди сильна тенденція розвитку є визначальною, оскільки з погляду синергетики, навіть незначний вплив випадковості може змінити еволюційний поступ системи.

Отже, синергетика, будучи центром постнекласичної картини світу, пропонує новий погляд на дослідження відкритих, дисипативних, нелінійних систем. Особливість синергетичної парадигми полягає в тому, щоб застосовувати багатоаспектне вивчення об'єктів і систем.

Саме синергетика як феномен постнекласичної картини світу дає впевненість у тому, що можна створити єдиний універсальний методологічний підхід до дослідження явищ навколишнього світу. Синергетика становить точку перетину точних, природничих і гуманітарних дисциплін, акумулює знання всіх наукових напрямів, саме тому її специфіка полягає в аналізі явищ природи як «єдності». У полі синергетичних досліджень перебувають відкриті, нелінійні, дисипативні, динамічні системи, що еволюціонують до більш досконалої форми організації. Варто зауважити, що Людина і Всесвіт наділені означеними характеристиками і мислимі як відкриті, динамічні системи, що перебувають у стані постійного розвитку, тому сфера досліджень синергетики містить об'єкти і природничих, і гуманітарних наук.

Вагомим для синергетики є той факт, що більшість систем, які оточують людину, є відкритими та дисипативними, тобто здатними постійно взаємодіяти і обмінюватися із зовнішнім світом енергією, інформацією, імпульсами тощо. За рахунок механізму дисипації досягається становлення нового порядку та остаточне руйнування залишків старого.

Водночас дисипативність і відкритість системи робить її вразливою до зовнішніх впливів – флуктуацій. Термін флуктуація вперше був застосований у фізиці на позначення випадкових відхилень якоїсь величини від її середнього значення [16, с. 609]. «Певний вплив і флуктуації настільки сильні, що організація системи їх не витримує та стає нестійкою» [14, с. 15–16]. У теорії синергетики випадковостям відведено ключову роль, будь-яка з флуктуацій залежно від обставин може стати домінантною і вирішити шлях еволюційного розвитку системи. «Накопичення чи зменшення зовнішніх впливів не залежить від системи, тому передбачити її долю неможливо. Випадковість може спрямувати її і на знищення, і на новий розвиток» [14, с. 16]. Із синергетичного погляду випадковість близька з такими поняттями як спонтанність, незалежність, свобода, неоднорідність, хаотичність. Така особливість найкраще представлена в концепті, реалізованого в фразеологічних одиницях. Адже фразеологічні одиниці найбільш піддані стороннім впливам і в їх створенні та функційності вагому роль відіграє випадковість – точка біфуркації. Біфуркація – акт спонтанного, зовнішньо невмотивованого, а тому непередбачуваного поділу початково однорідного матеріалу, процесу, події. Точка біфуркації – це як переломний момент, що свідчить про порушення стабільності системи та якісні зміни через хаос.

Об'єктом наукового пошуку обираємо ареальні фраземи, оскільки це складні одиниці за допомогою яких відбувається взаємодія людини й оточення. З позицій синергетики фразема не існує ізольовано, а співвідносно з постійно змінним соціальним контекстом. Таким чином у тексті утворюється так-звана синергія: взаємодія енергії та змісту зі сторони автора + енергії та змісту зі сторони читача (слухача) + енергії зовнішнього середовища (соціально-культурний контекст, час). Вагому роль під час дослідження фразеологізму має його структура, яка мислиться як стійкий стан системи здатний переміщатися в просторі та змінюватись у ньому. Отже, ідіома – це не лінійна порядковість мовних елементів, а складна, ієрархічно організована репрезентація певної змістової цілісності.

Фразема виражає мисленнєву, чуттєву і психічну діяльність людини та виходить за межі прямої семантики. Вона формується під впливом низки екстралінгвістичних факторів, таких як: знання про світ, ціннісні орієнтири, мета адресата і подібне, без яких неможливе цілісне розуміння фраземи, тобто набуває додаткового змістового навантаження через синергетично зумовлений вплив зовнішніх чинників. Основним згустком синергії слова, психології, історії, традиції, вірувань тощо вважаємо *концепт*. Досі не існує однозначного трактування цього поняття. М. Алефіренко пропонує розглядати концепт (утілений у культурно-маркованому мовному знакові) як надзвичайно синергетичний, оскільки зміст концепту підсилюється енергетикою звукового складу слова, узагальненого образу предмета, дискурсу, досвіду і под. [1, с. 163]. Зміст концепту містить результати різного типу розумової діяльності, а також безпосередньо сенсорні, моторні, емоційні переживання в часовій ретроспективі [1, с. 163].

Настільки складна структура концепту призводить до неоднозначної його інтерпретації в ареальному просторі. Дослідник В. Белянін [2] підкреслює роль «емоційно-змістової домінанти», зумовленої когнітивними та емоційними спрямуваннями особистості, які знаходять свою реалізацію в тексті. Найбільш точно та однозначно зміст концепту розуміє та особа, яка найбільш психологічно подібна до автора (народу).

Відомо, що кодам культури здебільшого властивий ізоморфізм: у кожній культурі існує весь перерахований спектр кодів, однак не всі елементи цих кодів ізофункційні. Пошук специфічних елементів, які вирізняють той чи той код культури, дає змогу вказати на особливості культури, відображеної в мисленні народу. Культурна цінність, закладена у фраземах, містить інформацію про навколишню дійсність певного етнічного хронотипу, особливості виникнення у свідомості особи системи образів, що стали основою фразеологічної номінації та синергію окремих особливостей у сталому висловлюванні – фраземі. На основі цього в мовознавстві сформувався погляд на фразеологічний склад мови як на найбільш динамічну систему, де в усталеній формі зберігаються й транслиуються уявлення етносу про світ, культурна та історико-міфологічна інтеріоризація дійсності, внутрішнього рефлексивного досвіду народу. У зв'язку з цим дослідження ареальної фразеології є одним зі шляхів, що дає змогу виявити народну специфіку української мови.

Вагомим вважаємо звернення до синергетичної інтерпретації концепту «дух», реалізованому в ареальній фразеології української мови. Мета статті полягає в обґрунтуванні впливу флуктуацій на зміну семантичних полюсів концепту «дух» у процесі еволюції фразеосистеми від прадавніх часів до сучасності під впливом низки факторів.

Концепт «дух» – один із ключових концептів різних культур і народів, оскільки «дух» – це першооснова (першопочаток) усього живого на Землі.

У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві наявна низка праць, у яких об'єктом вивчення виокремлено дух: О. Селіванової, М. Скаб, В. Маслової, О. Шмельова та Т. Булигіної, О. Урисон та ін. Хоча, здебільшого фахівці досліджують означений концепт у єдності з концептом «душа», який аналогічно відображає внутрішній світ людини, виокремлюючи спільні та відмінні риси, характерні для української мовної картини світу.

Уявлення про дух – дуже прадавнє, адже існувало, ймовірно, ще в епоху архаїчних релігійних форм фетишизму, тотемізму, анімізму тощо. Ще в античній філософії «дух» (лат. *animus* – образ думок, дух; *anima* – животворний дух, життєва сила; *spiritus* – подих, дух, життя) – універсальний концепт, у якого присутній цілий спектр значень: безплотна надзвичайна істота, частка божества в людині, яка домінує над душею й тілом, внутрішня (моральна) сила, істинний зміст тощо [15, с. 322].

Як стверджував Й. Гете, «життя – це любов, а життя життя – дух». За християнськими уявленнями, «Бог є дух», тобто внутрішня сила землі та світу, світовий дух без якого немислиме життя. Дух є наскрізною проблемою всієї історії філософії. У Платона дух – це «світова душа»; у давньогрецькій філософії дух тлумачили не як надприродну істоту, а як складник буття і визначали чи то як «пневму» (життєву силу), чи як «нус» (інтелектуальне начало); Плотін ототожнював його із Логосом, Софією, духовним життям; у Аристотеля це – вищий інтелектуальний регістр душі, для античних матеріалістів – розумна частина душі [9, с. 332; 10, с. 177].

Філософське поняття духу, як протилежного природі, склалося в період романтики й іdealізму. Важливо, що у Гегеля, «дух мислиться як велетенський знак інтеграла, що з'єднує небо і землю, добро і зло». Дух і душа, як вважає Клагес, перебувають у постійній опозиції, хоча душа (як поняття життєвої енергії людини) – носій духу, що живить її сили. Водночас дух зберігає та захищає життя, підносить, вдосконалює (одухотворює) тілесну діяльність. Синергія філософських поглядів і християнського віровчення знайшла втілення у фраземах: *дух спустити* – померти [3, с. 53]; *дэха дбти* – побити [3, с. 53]; *нечэсты́й дух* – неспокійний [3, с. 53]; *визівнути духа* – померти [6, с. 65]; *дух вийшов* – померти [6, с. 65]; *духу пускатися* – помирати [6, с. 65]; *за божим духом жити* – бідна людина [6, с. 65]; *за духом святым (Божим) 'без їжі'* [7, с. 61]; *Богу духа дати 'померти'* [17, с. 71]; *дух спустити 'померти'* [17, с. 83]; *духу пустити* – померти [18, с. 195]; *уже в три духи дише* – дуже близький до

смерті [18, с. 195]; *жи'ве за 'божим 'духом* 'дуже близький до смерті' [11, с. 461]; *'важким 'духом 'дише* 'передчуття смерті' [11, с. 460]; *ос'тан':ім 'духом 'дихати* 'передчуття смерті' [11, с. 461].

З погляду філософії дух – потенціал творчої активності, того переходу від стану речей до стану ідей (і навпаки), що постійно здійснюється всередині діяльності. Дух характеризує самоздійснення суб'єкта, його можливість відтворювати себе у предметному світі та розпредмечувати цей світ через творчу особистість [19, с. 177], наприклад: *шеп'їти як дух* – дуже тихо говорити [3, с. 53], *бабу гріє не кожух, а веселий теплий дух* – потреба у спілкуванні [6, с. 15]; *як не нагріє дух, то не нагріє і кожух* – про стару німечну людину [6, с. 65]; *вербові дрова, козиний кожух, то й вилізе пара і дух* – не пощастить [6, с. 62].

У словнику В. Даля пропонувано такі дефініції, що відобразили когнітивно-психологічні та емоційно-онтологічні кореляції, властиві українській національній свідомості: «дух – безтілесна істота; мешканець нематеріального світу; безтілесний житель невідомої нам духовної сфери». З погляду гуманізму, душа – це те, що дає життя плоті, а дух – вища іскра Божества, тобто людина наділена розумом і волею, або ж прагненням до небесного. Такі когнітивно-психологічні фуктуації мали вплив на формування фразеологізмів, наприклад: *ань єдин твбрий дух* – зовсім нікого нема [3, с. 53]; *ані жывуго дѣха* – зовсім нікого нема [3, с. 53]; *ани жывого духа* 'зовсім нікого' [17, с. 83].

«Словник української мови» в 11 тт. подає значення слова «дух» як «психічні здібності, свідомість, мислення. Досягнення людського духу. // У матеріалістичній філософії і психології – мислення, свідомість як особлива властивість високоорганізованої матерії, вищий продукт її. // В ідеалістичній філософії – нематеріальне начало, яке лежить ніби в основі всіх речей і явищ і є первинним щодо матерії» [16, с. 442–444]. Сучасні словники фіксують визначення концепта «дух» таким чином: «Дух – 1. Психічні здібності, свідомість, мислення. 2. Внутрішній стан, моральна сила людини, колективу. 3. Основний напрямок, характерні властивості, зміст всього. 4. За міфологічним і релігійним уявленням: безтілесна, надприродна істота (добро або зло), яка бере участь у житті природи і людини» [16, с. 455].

Щодо перших двох інтерпретацій концепту «дух», то така семантика вмотивована генезисом людських уявлень про ідеальну людину, яка не лише фізично досконала, однак і духовно багата. Як стверджує С. І. Ожегов [13]: «дух – це свідомість, мислення, психічні здібності, початок, що визначає поведінку, дії». Такі погляди знайшли втілення в народній мудрості: *одним духом дихати* – дотримуватися спільних поглядів [6, с. 65]; *що було духу* – інтенсивно [6, с. 65]; *л'у'дина 'духу* 'смілива людина' [11, с. 392]; *не 'падаї 'духом* 'підтримка у якихось негараздах' [11, с. 381]; *в зд'равім 'т'іл'і зд'равий дух* 'здорова людина' [12].

Якщо ж поглянути на «дух» у ракурсі «центру Всесвіту», «змісту всього», то спостерігаємо синергетичне злиття флуктуацій надприродного та наукових поглядів на світ і його життєвий цикл. Глибоко віруючий народ, який жив в оточенні низки табу, релігійних догм, національних традицій тощо, досягнувши у своєму розвитку точки біфуркації, намагається по-новому інтерпретувати все, що його оточує. І змінює полюс власних поглядів з того, що «дане Богом або іншою вищою силою», а як те, що створене самою людиною, наприклад: *в'їд 'духа с'в'а'того* 'про дівчину/жінку, яка завагітніла та приховує батька дитини' [11, с. 295]; *залетіти од святого духа* – невідомо від кого завагітніти [18, с. 195].

Найбільш поширеним вважають тлумачення концепту «дух», яке побутує в релігії та міфології, тобто: «безтілесна надприродна істота». Адже, за ключовими положеннями синергетики, спочатку був хаос. Хаос – це не кінець існування, а початок нового життя. Дух – безтілесна істота, яка впливає на життя людини. Духи – це переважно невидимі надприродні явища, які іноді можуть показуватися людині в образах Домовика, Русалки, Мавки, Водяника тощо. Вони можуть творити і добро, і зло, а тому різним Духам наші пращури приносили жертви, щоб задобрити їх і відвернути від себе небажаний вплив [4, с. 168].

Проаналізувавши наведені приклади, спостерігаємо певну амбівалентність, нечіткість і розмитість репрезентації дефініцій досліджуваного концепту. Народна свідомість, прагнучи

до уніфікації й однотипності тлумачень основних життєвих позицій, у лаконічній формі втілює цілу епоху еволюції, зміну поглядів, розвиток світу та людини загалом, а також враховує аспект мовної реалізації і пов'язаних із цим особистісних асоціативно-образних трансформацій та репрезентації концепту «дух» в цілісній мовній картині світу народу й особистості.

Функційність означених концептуальних синергетичних інтерпретацій «духу» характеризується особливим стилістичним полем, багатозначністю і невизначеністю семантичних кордонів, наявністю специфічних асоціативних конотацій, що втілює специфіку художнього бачення світу носіїв мови в єдності з «світовим духом» і кожного разу створює особливу концептуально-семантичну модель концепту «дух».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: ФЛИНТА, 2010. – 288 с.
2. Белянин В. П. Психолінгвістика: учебник / В. П. Белянин. – М.: ФЛИНТА: МПСИ, 2003. – 232 с.
3. Вархол Н. та ін. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братислава: Словацьке педагогічне вид-во; Пряшів: Відділ української літератури, 1990. – 160 с.
4. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 662 с.
5. Герман И. А. и др. Введение в лингвосинергетику: монография / И. А. Герман, В. А. Пищальникова. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1999. – 130 с.
6. Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г. М. Доброльожа. – Житомир: ПП Туловський, 2010. – 404 с.
7. Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів / Н. В. Кірілкова. – Рівне; Острогоз: «Остроз. акад.», 2013. – 192 с.
8. Курдюмов С. П. Концепция самоорганизации. Синергетика общие положения / С. П. Курдюмов. URL: <http://spkurdyumov.ru/what/koncepciya-satoorgniracii-sinergetikaobshhie-polozheniya/>
9. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М., 1997. – С. 280–287.
10. Матезиус В. О Лингвистической характерологии / В. Матезиус // Язык и наука конца XX века. – М., 1995.
11. Мацюк З. С. Що сільце, то нове слівце: слов. фразеологізмів Західного Полісся / З. С. Мацюк. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 476 с.
12. Мацюк З. С. Из народа не викинеш: діалектний словник фразеологізмів / З. С. Мацюк. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2006. – 134 с.
13. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М., 1995.
14. Пиотровский Р. Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р. Г. Пиотровский. – СПб.: Филол. фак. СПбГУ, 2006. – 216 с.
15. Религиоведение / Энциклопедический словарь. – М.: Академический Проспект, 2006. – 1256 с.
16. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10, 1979. – С. 609.
17. Ступінська Г. Ф. та ін. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г. Ф. Ступінська, Я. В. Битківська. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2012.
18. Ужченко В. Д. та ін. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Н. О. Барвіна. – Луганськ: ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – 288 с.
19. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук; НАН України Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

REFERENCES

1. Alefrenko, N.F. (2010). *Lynhvokulturolohiya. Tsennostno-smyslovoe prostranstvo yazyka: ucheb. Posobyie* [Linguoculturology. Value-meaning space of the language]. – M.: FLYNTA.
2. Belianyn, V. P. (2003). *Psykholynhvystyka: uchebnyk* [Psycholinguistics]. – M.: FLYNTA: MPSYs.
3. Varkhol, N., Ivchenko, A. (1990). *Frazeolohichniy slovnyk lemkyvskykh hovirok Skhidnoi Slovachchyny* [Phraseological Dictionary of the Lemko Dialects of Eastern Slovakia], Bratislava: Slovatske pedahohichne vyd-vo; Priashiv: Viddil ukrainskoi literatury.
4. Voitovych, V. M. (2002). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian Mythology], Kyiv: Lybid.
5. Herman, Y.A. (1999). *Vvedeniye v lynhvossinerhetyku: monohrafiya* [Introduction to the linguosynergetics]. – Barnaul: Yzd-vo Alt. un-ta.
6. Dobrolozha, H.M. (2010). *Frazeolohichniy slovnyk hovirok Zhytomyrshchyny* [Dictionary of Dialects of Zhytomyrshchyna], Zhytomyr: PP Tulovskiy.
7. Kirilko, N.V. (2013). *Slovnyk volynskykh frazeolohizmiv* [Dictionary of Volyn Phraseologisms], Rivne; Ostroh: [„Ostroh. akad.”].
8. Курдюмов С. П. Концепция самоорганизации. Синергетика общие положения / С. П. Курдюмов. URL: <http://spkurdyumov.ru/what/koncepciya-satoorgniracii-sinergetikaobshhie-polozheniya/>
9. Lykhachev, D.S. (1997). *Kontseptosfera russkogo yazyka* [Russian language conception] // *Russkaia slovesnost. Ot teoryi slovesnosti k strukture teksta: Antolohiya*. – Moscow. S. 280–287.

10. Matezyus, V.O. (1995). *Lynhvystycheskoi kharakterolohyy* [About linguistic characterology] // *Yazyk y nauka kontsa XX veka*. Moscow.
11. Matsiuk, Z. (2013). *Shcho siltse, tonove slivtse : slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia* [Words Differ in Different Villages: Phraseological Dictionary of Western Polissia], Luts'k: Vezha-Druk.
12. Matsiuk, Z. (2006). *One Can't Throw from the People: Dialect Dictionary of Phraseological Units*. Luts'k. Luts'k, EPD (RVV) «Vezha».
13. Ozhegov, S.Y. (1995). *Tolkovy slovar russkogo yazyka* [Translating dictionary of the russian language] Moscow.
14. Pyotrovskiy, R.H. (2006). *Lynhvystycheskaia synerhetyka : yskhodnye polozheniya, pervye rezultaty, perspektivy* [Linguistic synergy: initial positions, first results, future]. St. Petersburg. : Fylof. fak.
15. *Relyhyovedenye*, (2006). / *Entsyklopedychesky slovar* [Encyclopedic dictionary]. Moscow : Akademicheskyy Prospekt.
16. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh, (1970-1980)*. [Dictionary of ukrainian language in 11 volumes] / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I.K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka. Tom 10.
17. Stupinska, H.F., Bytkivska, Ya.V. (2012). *Frazeolohichniy slovnyk lemkiivskykh hovirok* [Phraseological Dictionary of the Lemko Dialects], Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
18. Uzhchenko, V.D. (2013). *Frazeolohichno-paremiinyi slovnyk Skhidnoi Slobozhanshchyny KhIKh stolittia* [Phraseologically-Variable Dictionary of Eastern Slobozhanshchina of the XIX Century]. Luhansk.
19. *Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk*, (2002). [Philosophical encyclopedic dictionary] / V.I. Shynkaruk; NAN Ukrainy Instytut filosofii im. H.S. Skovorody. Kyiv. : Abrys.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Фенко Марія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти факультету педагогічної освіти та соціальної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: синергетична парадигма української мови.

Мацюк Зоряна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти факультету педагогічної освіти та соціальної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: ареальна фразеологія, фразеологія Західного Полісся.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Mariia Fenko – Ph. D. in Philology, Assistant Professor of the Department of Philology and Methodology of Primary Education, Lesya Ukrainka Eastern European National University.

Scientific interests: Synergetic paradigm of the Ukrainian Language.

Zoriana Matsiuk – Ph. D. in Philology, Assistant Professor of the Department of Philology and Methodology of Primary Education, Lesya Ukrainka Eastern European National University.

Scientific interests: Local phraseology, phraseology of Western Polissia.

УДК 81'23

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ПСИХОПОЕТОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ "ЦІННОСТІ СУСПІЛЬСТВА"

Ірина ЧЕРНИШЕНКО (Кропивницький, Україна)
e-mail: chernyshenko.iryna@gmail.com

Сергій МИХИДА (Кропивницький, Україна)
e-mail: smikhida50@gmail.com

ЧЕРНИШЕНКО Ірина, МИХИДА Сергій. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ПСИХОПОЕТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ "ЦІННОСТІ СУСПІЛЬСТВА"

Стаття присвячена розгляду теоретичних підходів до поняття «цінності суспільства» у філософському, соціологічному та лінгвістичному дискурсах. Це зроблено з метою подальшого дослідження способів вербалізації цінностей та їх ролі у формуванні мовної особистості. Зазначається, що цінності виражаються ціннісною свідомістю. Діяльність теоретика в цій сфері є не що інше як пізнання цінностей свого суспільства, чітке вираження та обґрунтування його ціннісних вимог. Це можуть зробити засновники і реформатори релігій, соціальні мислителі, політичні діячі, письменники. Щодо письменників, то саме вони формують ціннісні орієнтації суспільства, а вчені-лінгвісти та літературознавці здатні дати опис цінностей, який складається з тверджень, стосовно яких можлива перевірка на істинність чи хибність. Цінності завжди існують як упорядкована система, яка є найважливішою складовою культури. У статті розглянуто два основних підходи до визначення поняття «цінність» – предметний та підхід "відносин значимості". Крім того досліджуються функції, які виконують цінності у житті суспільства. Цінності – це конструктивні принципи побудови суспільства, це таке співвідношення між частинами суспільства, яке забезпечує його успішне функціонування. У цьому функціонуванні цінності виконують інтегруючу, регулюючу, ідентифікаційну функції та виступають у ролі стандартів для вибору людської дії. Без цінностей неможлива онтологія будь-якого суспільства. Ціннісні уявлення входять як складова частина до механізму дії суспільних законів. Цінності існують як реальність, об'єктивна відносно окремих індивідів. Це начебто ідеальний план реально існуючого суспільства, який виявляється надзвичайно дієвим, не діючи безпосередньо. Первинно ціннісна свідомість формується на духовно-практичному рівні. Ця ціннісна реальність закріплюється на рівні мови, а саме в мовленні окремої мовної особистості на рівні її мегатексту. Вони фіксуються у значенні слів та синтаксичних одиниць, у фразеологізмах,

пареміях та прецедентних текстах. Тож за допомогою вивчення шляхів вербалізації цінностей можна визначити ту ціннісну систему, яка притаманна тій чи іншій нації. Кожна з підсистем суспільного життя має свої ціннісні уявлення (наприклад, для економіки це власність, прибутки, користь та ін., для політики – влада, держава та ін.). Але обов'язково повинні існувати ціннісні системи, які не дають суперечливому суспільству знищити себе. Це – перш за все моральна свідомість.

Ключові слова: цінність, функції цінностей, вербалізація цінностей, ціннісна свідомість, ціннісні уявлення, ціннісні системи, мовна особистість, психопоетика, мегатекст.

CHERNYSHENKO Iryna, MYCHYDA Sergii. PSYCHOLINGUISTIC AND PSYCHOPOETIC ASPECTS OF THE NOTION "SOCIETY VALUES"

The article deals with the theoretical approaches to the notion "society values" in philosophic, sociologic, and linguistic discourses. It is done with the purpose of further research of ways of values' verbalization and their role in the formation of "homo lingual". It is stated that values are depicted by value consciousness. The activity of theoretician in this sphere is exactly the studying of values in this society, clear defining and grounding of its value demands. This can be done by founders and reformers of religions, social thinkers, politicians, writers. As for writes, they are exactly forming value orientations of the society, and linguistic and literature scientists are able to provide the values description, which consists of statements that can be check from the point of view of their trueness or falseness. Values always exist as a well-organized system, which is the most important integral part of the society. Two main approaches to the definition of the notion of "value" are described on the article. Precisely, object approach and the approach of "relations of significance". Besides, the functions of values in the society are studied. Values are constructive principles of any society's structure. This is such a correlation among the parts of the society, which ensures its successful functioning. In such functioning values fulfill integral, regulative, identifying functions and play the role of standards for choosing human action. Without values ontology of any society is impossible. Value concepts are an integral part of the mechanism of existing social laws. Values exist as reality, which is objective to any separate individual. This is as ideal plan of really existing society. And it is appeared to be very functioning, though it does not act directly. Primarily valuable consciousness is formed at spiritual and practical levels. This value reality is fixed at the language level, namely in the speech of a "homo lingual" on the level of its megatext. Values are attached to word meanings, phraseological units, proverbs and sayings, and in precedental texts. Thus, by studying the ways of verbalization of values it is possible to understand that value system, which is characteristic to peculiar nation. Each subsystem of social life has its own value concepts (for example, for economy it is property, profit, usefulness etc., for politics it is power, state and etc.). But there should obligatory exist value system, which do not allow the contradictory society to destroy itself. And it is, first of all, moral consciousness.

Keywords: value, functions of values, verbalization of values, value consciousness, value concepts, value systems, "homo lingual", psychopoetics, megatext.

Актуальність дослідження. Будь-яка людська спільнота для свого існування передбачає наявність спільних цінностей. Саме вони взаємно орієнтують дії та очікування людей і їх "можливі світи" [11, с. 73]. Цінності завжди існують як упорядкована система, яка є найважливішою складовою культури. Більш того ціннісна система є "сутністю" тієї чи іншої культури, що пронизує та об'єднує її технологічну, соціонормативну та символічну сферу [5, с. 77]. Проблема цінностей традиційно розглядається філософією та соціологією. На нашу думку, для об'єктивного дослідження вербалізації цінностей у мові слід звернутися до філософських та соціологічних джерел, що висвітлюють теорію цінностей, тому що саме через філософію найважливіші проблеми сучасного наукового пізнання отримують цілісне осмислення, впливаючи одна на одну.

Отже, **метою статті** є упорядкування та теоретичне узагальнення підходів до поняття «цінності суспільства» у філософському, соціологічному, психолінгвістичному та психопоетологічному дискурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні налічується величезна література з проблеми цінностей. Так, з початку ХХ ст. по його середину було видано понад 4 тис. книг та статей про проблему цінностей. Публікації відрізняються великим розмаїттям підходів, термінологічною неузгодженістю. Тому у В.С. Бакірова були підстави написати: "В міру заглиблення в спеціальну літературу колекція відмінних дефініцій цінності набуває розмірів, що лякають, відображаючи велику складність, багатозначність ціннісних явищ, можливість їх розгляду та аналізу під різними кутами зору, в найрізноматніших площинах людського ставлення до світу" [3, с. 6]. Найбільше уваги до існуючих підходів до поняття «цінності» та до їх функцій приділяли Ручка А.О. (1976), Хмелько В.Є. (1990), Лосєв О.Ф. (1991), Парсонс Т. (1994), Попович М.В. (1997) та інші. Цінності як символи та семіотичні знаки розглядав Лотман Ю.М. у праці «О семиосфере» (1984). Як зазначає Кононов І.Ф., у сучасній постановці проблема цінностей своїм загальним витоком має філософію І.Канта, з її поділом світу на сферу свободи та сферу необхідності. В явній же формі вона була поставлена в середині ХІХ ст. німецьким філософом Рудольфом Германом Лотце (1817 – 1881), котрий ввів до наукової термінології й саме поняття цінності. Для нього цінності – момент всесвітньої телеології. Ціннісна визначеність будь-якого об'єкта обумовлена його місцем і роллю в реалізації світового телеологічного процесу [5, с. 77].

Виклад основного матеріалу. Серед існуючих підходів до розгляду цінностей у філософії та соціології можна виділити два основних – предметний та підхід "відносин значимості".

Згідно з першим підходом цінностями виступають певні фрагменти об'єктивного світу, які важливі для задоволення людських потреб та реалізації інтересів. Так, О.Г. Дробницький писав: "Цінність, термін, що широко використовується в філософській та соціологічній літературі для вказування на людське, соціальне та культурне значення певних явищ дійсності" [14, с. 732]. Однак, у межах цього підходу цінності часто замінюються потребами і інтересами. Наприклад, А.Г. Здравомислов вважає, що "цінність – особливе суспільне відношення, завдяки якому потреби та інтереси людини чи соціальної групи переносяться на світ речей, предметів, духовні явища, надаючи їм певних соціальних якостей, не пов'язаних прямо з утилітарним призначенням цих речей, предметів, духовних явищ" [13, с. 120]. На думку І.Ф. Кононова саме існування потреб та інтересів як суспільних феноменів передбачає існування цінностей, а тому цінності до них не редукуються, адже навіть життєві людські потреби – це не якась сліпа жага організму. В суспільстві людські потреби окультурені, тобто унормовані. Норми виступають критеріями оцінки будь-яких потреб та способів їх задоволення. Ще більшою мірою це стосується інтересів, які характеризують положення суб'єкта в площині різних соціальних полів [5, с. 79].

Другий підхід полягає в тому, що цінності як феномени суспільної свідомості є відображенням відносин значимості між людьми та світом. Найбільш повно цей підхід був представлений В.С. Бакіровим, який писав, що ціннісна свідомість "...є особливою формою відображення реальності, суб'єктивним образом об'єктивних відносин значимості, що виникають між людьми та світом у процесі діяльності" [3, с. 141].

Слід зазначити, що у межах цього підходу поняття "відносин значимості" не є чітко визначеним. У повсякденному слововжитку "значимий" – це й такий, що має відношення до змісту чогось і такий, що відіграє важливу роль. Мабуть, можна припустити, що мова йде саме про роль тих чи інших явищ в житті соціального суб'єкта. Якщо "відносини значимості" можна витлумачити як відносини ролі, то ролі будуть визначатися характером та ступенем участі певних факторів у житті суб'єкта. Це означає, що ролі будуть ситуаційними. В такому розумінні той чи інший феномен буде мати різне значення в різних обставинах. Інколи в житті людини те, що цінується найнижче, висувається на перший план. Проте це зовсім не означає, що таким чином змінюється ціннісна система. До того ж, говорячи про ситуаційне значення тих чи інших факторів, слід враховувати, що крім ситуацій загальних (характерних для всього людства чи для певної країни) існують ситуації групові та індивідуальні. Отже, "відносини значимості" будуть, часом суттєво, різнитися в різних ситуаціях. Якби цінності були відображенням цих відносин, то вони мали б переважно суб'єктивний характер. В умовах ціннісної анархії було б неможливе узгодження дій та очікувань. Між тим, ще Т. Парсонс показав, що цінності можна розглядати як символи, які слугують критеріями чи стандартами під час вибору серед альтернативних орієнтацій, які відкриваються в ситуації [19, с. 12].

Таким чином, і перший і другий підходи мають певні суперечності і недоліки, що свідчить про недостатню наукову розробку теорії цінностей.

Цінності як фактори регулювання існування і функціонування суспільства виконують певні функції. Філософські і соціологічні джерела виділяють декілька з них.

Перша, на яку звертають увагу фактично всі дослідники, може бути названа **інтегруючою**. В.С. Бакіров характеризує її таким чином: "Функціональне призначення ціннісної свідомості на рівні соціуму зводиться до інтеграції безкінечної множини розрізнених людських дій і вчинків в єдину цілісну систему практичної взаємодії соціального організму з природою, систему, що відрізняється особливим внутрішнім розчленуванням і, що знаходиться в постійному процесі руху до нових якісних станів" [3, с. 34-35].

Друга функція пов'язана з **регулюванням індивідуальної поведінки**. А.О. Ручка визначив її так: "Виступаючи як знаряддя соціального регулювання в нашому суспільстві, вони є тією проміжною ланкою, яка з'єднує поведінку людини з його найважливішими соціальними інститутами, з його ідеалами та вимогами" [12, с. 19].

Найбільш докладно ця функція розглядається в диспозиційній концепції регулювання соціальної поведінки людини, розробленій В.О. Ядовим із співробітниками. В якості одного

з класу диспозицій розглядаються ціннісні орієнтації. Диспозиції структуровані ієрархічно. На найнижчому шаблі знаходяться елементарні фіксовані установки, пов'язані з потребами фізичного існування. Далі йдуть соціальні установки (аттitudи). Як третій рівень виділяється система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення [16, с. 89-105].

Феномен ціннісних орієнтацій пов'язаний з тим, що людині доводиться самовизначатися в неоднорідному, часом навіть суперечливому ціннісному просторі. У якості вимірів тут виступають різні ціннісні системи. Отже ціннісна орієнтація – це, на думку В.Є. Хмелько, результат засвоєння певних цінностей, перетворення їх в "складові вищих рівнів у диспозиційній структурі **спрямованості особистості**" [15, с. 368]. Кожна ціннісна орієнтація включає в себе когнітивний та емотивний компоненти.

Особливого обговорення заслуговує проблема співвідношення ціннісних орієнтацій та реальної поведінки людини. В.С. Бакіров зазначає: "Ціннісна орієнтація – системно пов'язані ціннісні уявлення, що **реально** детермінують вчинки та дії людей, які проявляються і відкриваються в практичній поведінці, визначаючи якісну своєрідність життєдіяльності особи, її спосіб життя" [3, с. 118]. Однак можна стверджувати, що існують певні суперечності між уявленнями та діями, що можуть бути обумовлені впливом підсвідомості. Крім того, для людини і на свідомому рівні може бути характерною неузгодженість між різними її ціннісними орієнтаціями. Скажімо, вищі світоглядні орієнтації (матеріалізм чи ідеалізм) можуть розходитися з орієнтаціями на цілі життєдіяльності (альтруїстичні чи егоїстичні).

Третя функція – **ідентифікаційна**. Самоідентифікація – механізм, завдяки якому особистість ототожнює себе з певною спільнотою [13, с. 259]. Через таке ототожнення виникає і ставлення до норм цієї спільноти, як до власних норм. Тобто, самоідентифікація виступає умовою дієвості функції регулювання індивідуальної поведінки. Безумовно, самоідентифікація – не просто результат вільного вибору людини. Спільнота, до якої особистість належить, вимагає від своїх членів певних ідентифікаційних практик, примушує до них. В умовах соціальної стратифікації – елементом ідентифікаційних практик груп, що знаходяться вище інших на щаблях суспільної ієрархії, є примус груп, що знаходяться на нижчих щаблях, до певних ідентифікаційних практик, які відтворюють моменти залежності тих, що знаходяться нижче, від тих, що знаходяться вище. У всіх цих випадках цінності відіграють найважливішу роль.

Функції ідентифікації треба відокремлювати від функцій регуляції індивідуальної поведінки. Адже, крім процесів самоідентифікації та примусу до здійснення певних ідентифікаційних практик, цінності виступають моментом та умовою виникнення макроїдентичності (наприклад, національної самосвідомості в тій чи іншій країні) [1, с. 19]. Що ж стосується регулювання індивідуальної поведінки, то її можуть здійснювати навіть норми спільноти, з якою людина себе не ототожнює.

Звертаємо увагу, що не можна ідентифікаційну функцію ототожнювати й з інтегруючою. Макроїдентифікація суспільства передбачає усвідомлення його окремоті щодо інших суспільств. Ідентифікація людини стосовно певної спільноти одночасно є відділенням від інших спільнот. Якщо спільнота знаходиться в антагоністичних стосунках, то розвиток їх ідентичностей збігається з розвитком конфліктної взаємодії. Тому цілком слушною видається думка А.О. Ручки, що "...ціннісно-нормативні регулятиви далеко не завжди відіграють інтегруючу роль" [12, с. 14].

Четверта функція була виділена Т. Парсонсом і полягає в тому, що **цінності відіграють роль стандартів чи критеріїв для вибору з наявних альтернатив**, які властиві будь-якій ситуації людської дії [10, с. 455]. Тобто цінності є необхідною передумовою операції оцінки, без якої людська діяльність неможлива.

На нашу думку, оцінка є спільним та загальним елементом людської діяльності. Без нього неможливо зрозуміти суспільство. Ніяке знання неможливе без явних чи прихованих оцінок. Логіки розподілили оцінки на явні та неявні [4, с. 166]. До неявних оцінок відносять ідеали, зразки, стандарти, поради, побажання, методологічні та інші рекомендації, попередження, прохання, обіцянки, погрози тощо. Крім того, ціннісні відношення

проявляються в різноманітних нормах (закони держав, різні правила, команди, директиви, технічні норми і моральні норми тощо) [Там само].

У соціології значна увага надається розрізненню цінностей та норм. Т. Парсонс сформулював критерій поділу наступним чином: "У зв'язку з розрізненням ролі колективу на рівні одиниць встановлюється розрізнення між нормою та цінністю на рівні стандарту відносин" [10, с. 467]. Американський соціолог у відповідності з цим запропонував визначення: "Цінність – нормативний стандарт, котрий визначає бажану поведінку системи відносно її оточення без диференціації функцій одиниць або їх окремих ситуацій. Норма в свою чергу є стандартом, що визначає бажану поведінку для одиниці або класу одиниць у специфічних для них контекстах, диференційованих від контактів, пов'язаних з іншими класами одиниць" [Там само].

А. О. Ручка запропонував розрізняти цінності – цілі суспільства та цінності – засоби (норми), які суспільство пропонує своїм членам для досягнення мети. Він відмічає, що хоча таке розрізнення не абсолютне, "тим не менш в емпіричних дослідженнях фіксація такої відмінності не марна, тому що вважається, що і соціальні цінності, і соціальні норми можуть бути автономними критеріями вибору варіантів соціальної поведінки" [12, с. 7].

Розглянемо також питання структури ціннісної реальності. Цінності існують як реальність, об'єктивна відносно окремих індивідів. Це начебто ідеальний план реально існуючого суспільства, який виявляється надзвичайно дієвим, не діючи безпосередньо. Крім того, ціннісна реальність за своєю суттю є телеологічно організованою. Будь-яка нижча цінність має сенс, якщо вона дозволяє підніматися до цінності вищого порядку. Ціннісна реальність не тотожна системі позитивних ідеалів. У ній представлені також і антицінності. В сучасних ціннісних системах обов'язково існують уявлення про ціннісну нейтральність, хоча такі уявлення були далеко не завжди.

Цінності – ідеальні утворення, які відіграють роль породжуючих моделей (за О.Ф. Лосєвим) по відношенню до емпіричної соціальної реальності [6, с. 272]. На цій підставі цінності часом отождожують з символами. Символ має відношення до знакової реальності, до того, що Ю.М. Лотман називав "семіосферою" [7, с. 5-23]. Ціннісна ж реальність тільки проявляється в знаковій реальності, а не тотожна їй. Ось одне з визначень символу, запропоноване О.Ф. Лосєвим: "Символом речі є її знак, який не має нічого спільного з безпосереднім змістом тих одиниць, які тут позначаються, але ці різноманітні та супротивні одна одній позначені одиничності, визначені тут тим загальним конструктивним принципом, що перетворює їх в однорідну цільність, яка певним чином спрямована" [6, с. 273]. Отже, хоча символ ближче за всі поняття стоїть до поняття цінності, проте він не цінність, а її знакове вираження. Воно може бути більш чи менш вдалим. Оперуючи з символами можна не тільки виражати цінності, але й впливати на них.

Без цінностей неможлива онтологія будь-якого суспільства. Ціннісні уявлення входять як складова частина до механізму дії суспільних законів. Закони неможливі без постійного відтворення відповідних практик, а це передбачає певну стабільну систему ціннісних уявлень.

Тут слід зупинитися на проблемі розрізнення цінностей та ціннісних уявлень. Загальною ознакою у соціологічній теорії є їх отождоження. Наприклад, Клайд Клакхон трактує цінності як санкціоновані суспільною групою або суспільством і такі, що поділяються індивідом, концепції того, що варто бажання. Вони впливають на відбір способів, засобів та цілей діяльності [18, с. 395]. Проте в цьому випадку вірним був би суб'єктивістський та волюнтаристський підхід як до цінностей, так і до всього життя. Ціннісні системи виступали б продуктом вільної концептуалізації.

Насправді ж, цінності можуть виражатися ціннісною свідомістю більш чи менш адекватно. Діяльність теоретика в цій сфері є не що інше як пізнання цінностей свого суспільства, чітке вираження та обґрунтування його ціннісних вимог. Це можуть зробити засновники і реформатори релігій, соціальні мислителі, політичні діячі, **письменники, вчені-лінгвісти та літературознавці**.

Щоправда, відображення цінностей діячами різних гатунків буде відбуватися по-різному. Релігійні діячі, політики та письменники продукують нові формулювання ціннісних

імперативів. Тобто вони створюють твердження, які й за своєю логічною формою є ціннісними. В цьому випадку до них неможливо застосувати критеріїв істинності чи хибності. Це впливає з того, що "їхня функція – не опис дійсності, а спрямування людської діяльності, що перетворює дійсність" [4, с. 195]. Що стосується вчених, то вони здатні дати опис цінностей, який складається з тверджень, стосовно яких можлива перевірка на істинність чи хибність.

Люди, що займаються спеціалізованим духовним виробництвом, не тільки не створюють цінності, але навіть не виступають їх першовідкривачами. Первинно ціннісна свідомість формується на духовно-практичному рівні. Вона закріплюється на рівні **мови та її реалізації у власному мегатексті** [див.: 8]. Причому тут не маєється на увазі тільки лексика чи синтаксис. Нещодавні крос-культурні дослідження показали, що люди можуть змінити мову, але зберегти мовленнєві стратегії. Це може стати серйозною причиною непорозуміння саме ціннісного характеру [див.: 17].

Отже, і на духовно-практичному рівні ціннісна свідомість відображає ту суспільну реальність, яка нетотожна з самою свідомістю. Саме ця реальність і є цінності. В самому загальному вигляді цю реальність можна визначити як конструктивні принципи побудови суспільства. Отже, цінність це таке співвідношення між частинами суспільства (між людиною та суспільством, між групами тощо), яке забезпечує його успішне функціонування.

Тут ми знову повинні повернутися до концепції потреб. Тільки це будуть не потреби індивіда, а потреби суспільства. Суспільство існує завдяки тому, що задовольняються його потреби як цілісності. Це й створює структурні та функціональні підвалини його незалежності як системи. Проекти цих структурних та функціональних підвалів існування суспільства і є цінностями. Тобто цінності це проекти задоволення суспільних потреб. Підкреслимо, не потреби, а проекти їх задоволення. Проекти задоволення потреб, чи конструктивні принципи побудови суспільства, це не що інше як форми діяльності, які ведуть до бажаного наслідку, задовольняючи потреби. Безумовно, реальна діяльність коливається відносно цих проектів, але так чи інакше змушена їм відповідати. Якщо ці проекти взагалі не реалізуються, то суспільство гине разом з усіма своїми членами, або ж ці члени розсіюються серед інших суспільств.

Проблема ускладнюється завдяки тому, що історичні суспільства внутрішньо розколоті, суперечливі. Кожен з класів, верств, прошарків мають свої цінності. Без них вони не могли б існувати як окремі суспільні групи. Організації теж неможливі без своєї системи цінностей. Об'єктивні цінності відображаються на рівні суспільної свідомості у вигляді ціннісних систем. Ціннісні системи можуть суперечити одна одній, можуть взаємодоповнювати одна одну тощо. Але навіть при гострому ціннісному протиставленні антагоністичних соціальних сил в одному й тому ж суспільстві можна помітити, що різні соціальні сили дають свою інтерпретацію базових цінностей соціуму. Більш того, в межах однієї й тієї ж верстви суспільства, ціннісні орієнтири можуть суттєво змінюватись.

Отже, диференціація суспільства означає і ускладнення ціннісної свідомості. Так, кожна з підсистем суспільного життя має свої ціннісні уявлення (наприклад, для економіки це власність, прибутки, користь та ін., для політики – влада, держава та ін.). Але обов'язково повинні існувати ціннісні системи, які не дають суперечливому суспільству знищити себе. Це – перш за все моральна свідомість. Таку ж функцію певною мірою виконують й інші форми світоглядної свідомості (філософська, релігійна, естетична). Між різними ціннісними системами відбувається активна взаємодія в ході суспільної комунікації. Зони цих взаємодій – зони активного семіозису.

Норми життя суспільства формувалися історично разом з формуванням самого людського суспільства. Спочатку це були табу. Норми закріплювалися та передавалися завдяки традиції. Традиція й зараз відіграє величезну роль в існуванні ціннісної свідомості. Ф.А. Хайек писав: "Традиції – це результати відбору серед ірраціональних або, точніше, "таких, що не піддаються обґрунтуванню" уявлень; саме цей відбір, без будь-чийого відомого і будь-чиїх намірів, сприяв чисельному зростанню груп, які поділяли подібні уявлення (що зовсім не обов'язково було пов'язано з причинами, в зв'язку з якими їх дотримувались, скажімо, з релігійними)" [цит. за: 9, с. 461]. Що ж стосується самої ціннісної свідомості, то її

характер породжує дещо інші уявлення на її власне походження. В.А. Малахов пише про те, що "...щоб серйозно ставитися до своїх обов'язків, прагнути до реалізації добра, шукати можливість зробити свій внесок у розвиток позитивних начал зовнішнього буття, людина передусім має бути впевненою, що ці позитивні начала справді-таки існують, має бути переконаною у благості буття загалом; в іншому разі її життєве завдання могло б бути зведене до примітивного егоїстичного самоствердження. Бо, зрештою, навіщо мені обмежувати себе (а з цього й починається мораль) заради інших, заради світу, якщо в цьому світі все одно немає світла, немає блага, добра?" [цит. за: 2, с. 23].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що цінності – це конструктивні принципи побудови суспільства, це таке співвідношення між частинами суспільства, яке забезпечує його успішне функціонування. У цьому функціонуванні цінності виконують інтегруючу, регулюючу, ідентифікаційну функції та виступають у ролі стандартів для вибору людської дії. Без цінностей неможлива онтологія будь-якого суспільства. Ціннісні уявлення входять як складова частина до механізму дії суспільних законів. Закони неможливі без постійного відтворення відповідних практик, а це передбачає певну стабільну систему ціннісних уявлень. Цінності – це проекти задоволення суспільних потреб, це не що інше як форми діяльності, які ведуть до бажаного наслідку, задовольняючи потреби. Хоча кожна з підсистем суспільного життя має свої ціннісні уявлення, існують ціннісні системи, які не дають суперечливому суспільству знищити себе. Це – перш за все моральна свідомість та інші форми світоглядної свідомості. Між різними ціннісними системами відбувається активна взаємодія в ході суспільної комунікації.

Перспективу подальшого дослідження цінностей убачаємо в вивченні шляхів вербалізації цінностей та структури ціннісних концептів на основі психолінгвістичного експерименту, а також дослідження ціннісних концептів як факторів формування мовної особистості та її реалізації в мегатексті на рівні психоетологічних студій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аврамова Е.М. Формирование новой российской макроидентичности // Общественные науки и современность. – 1998. – № 4. – С. 19 – 29.
2. Апресян Р.Г. Добро и польза // Этическая мысль. Научно-публицистические чтения. 1991. – М.: Республика, 1992.. – С. 22 – 25.
3. Бакиров В.С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. – Харьков: Изд-во при ХГУ издательского объединения «Вища школа», 1988.
4. Ивин А.А. Основы теории аргументации. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997.
5. Кононов І.Ф. Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України). – Луганськ: Альма-матер, 2000. – 494с.
6. Лосев А.Ф. Логика символа // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991.
7. Лотман Ю.М. О семиосфере // Ученые записки Тартуского гос. у-та. Вып. 641. Труды по знаковым системам. Вып. ХУІІ – Тарту, 1984. – С. 5–23.
8. Михида С. Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції особистості письменника. – Кіровоград : Поліграф–Терція, 2012. – 352 с.
9. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем // Американская социологическая мысль. Тексты. / Под ред. В.И.Добренёва. – М.: Изд-во МГУ, 1994.
10. Парсонс Т. Функциональная теория изменения // Американская социологическая мысль. Тексты. / Под ред. В.И.Добренёва. – М.: Изд-во МГУ, 1994.
11. Попович М.В. Рациональність і виміри людського буття. – К.: Сфера, 1997.
12. Ручка А.А. Социальные ценности и нормы (Некоторые теоретические и прикладные вопросы социологического анализа). – К.: Наукова думка, 1976
13. Социологический справочник / Под общей ред. В.И. Воловича. – К.: Изд-во полит. лит-ры Украины, 1990.
14. Философский энциклопедический словарь. – 2-е издание. – М.: Советская энциклопедия, 1989.
15. Хмелько В.Е. Ценностные ориентации // Социологический справочник. – К.: Изд-во полит. лит-ры Украины, 1990.
16. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975. – С. 89-105
17. Chernyshenko I. Association psycholinguistic experiment as an efficient tool of thesaurus studying // Наукові записки – Випуск 154. – Серія: Філологічні науки – Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. – 830 с. – С. 77 – 86.
18. Kluckhohn C. Value and Value – Orientation in the theory of Action // Toward a General Theory of Action / Ed. by T.Parsons and E.Shils. – Cambridge. – 1967.
19. Parsons T. Social System. – N.Y: Free Press, 1964.

REFERENCES

1. Avraamova, E.M. (1998). Formirovaniye novoi rossiyskoi makroidentichnosti [Formation of a new macroidentity] // Obshchestvennyye nauki i sovremennost. Moscow. № 4.
2. Apresian, R.H. (1992). Dobro i polza [Goodness and Usefulness] // Eticheskaya mysl. Nauchno-publytsysticheskie chteniya. Moscow: Respublika. S. 22–25.
3. Bakurov, V.S. (1988). Tsennostnoye soznanie i aktivizatsiya chelovecheskogo faktora. [Value consciousness and activation of human factor]. Kharkov: Yzd-vo pri KhHU izdatelskogo ob'edineniya «Vyshcha shkola».
4. Ivin, A.A. (1997). Osnovy teorii argumentatsii. [Basics of the Theory of Argumentation]. Moscow: Humanit.yzd. tsentr VLADOS.
5. Kononov I.F. (2000). Etnos. Tsinnosti. Komunikatsiya (Donbas v etnokulturnykh koordynatakh Ukrainy). [Nation. Values. Communication (Donbas in ethnocultural coordinates of Ukraine)]. Luhansk: Alma-mater.
6. Losev, A.F. (1991). Lohyka symvola [The Logic of Language] Filosofiya. Mifolohiya. Kultura. Moscow: Politizdat.
7. Lotman, Yu.M. (1984). O semiosfere [About Semio sphere] // Uchenye zapisky Tartuskoho hos. u-ta. Vyp. 641. Trudy po znakovym systemam. Vyp. XYII. Tartu. S. 5–23.
8. Mykhyda, S. (2012). Psykhopoetyka ukrainskoho modernu: problema rekonstruktsii osobystosti pysmennyka [Psychopoetics of Ukrainian Modernism: the Problem of reconstruction of the Writer's personality]. Kirovohrad : Polihraf-Tertsia.
9. Parsons, T. (1994). Systema koordynat deistviya i obshchaya teoriya system deistviya: kultura, lichnost i mesto sotsyalnykh system [The System of Coordinates of an Action and the General Theory of Action Systems: culture, personality and the position of social systems] // Amerikanskaya sotsyolohicheskaia mysl. Teksty. / Pod red. V.Y.Dobrenkova. Moscow: Izd-vo MHU.
10. Parsons, T. (1994). Funktsionalnaia teoriya izmeneniya [Functional system of changing] // Amerikanskaya sotsyolohicheskaia mysl. Teksty. / Pod red. V.Y.Dobrenkova. Moscow: Izd-vo MHU.
11. Popovych, M.V. (1997). Ratsionalist i vymiry liudskoho buttia. [Rationalist and measures of human life]. Kyiv: Sfera.
12. Ruchka, A.A. (1976). Sotsyalnye tsennosti i normy (Nekotorye teoreticheskie i prikladnye voprosy sotsiologicheskogo analiza). [Social values and norms (Some theoretical and practical issues of sociologic analysis)]. Kyiv: Naukova dumka.
13. Sotsiologicheskyy spravochnik, (1990). [Sociological reference book] / Pod obshchei red. V.Y. Volovicha. Kyiv: Izd-vo polit. lit-ry Ukrainy.
14. Filosofskii entsyklopedycheskii slovar, (1989). [Philosophic encyclopaedia]. 2-e izdaniye. Moscow: Sovetskaia entsiklopediya.
15. Khmelko, V.E. (1990). Tsennostnye orientatsii [Value concepts] // Sotsiologicheskyy spravochnik. Kyiv: Izd-vo polit. lit-ry Ukrainy.
16. Yadov, V.A. (1975). O dispozitsionnoi rehulatsii sotsialnogo povedeniya lichnosti [About dispositional regulation of person's social behaviour] // Metodologicheskie problemy sotsialnoi psikhologii. Moscow. S. 89-105.
17. Chernyshenko, I. (2017). Association psycholinguistic experiment as an efficient tool of thesaurus studying // Naukovi zapysky – Vypusk 154. – Seriya: Filolohichni nauky – Kropyvnytskyi: Vydavets Lysenko V.F. [Collection of Scientific Articles, Issue 154, Series: Philological Sciences]. Kropyvnytskyi: editor Lysenko V.F. p.77-86. [in English].
18. Kluckhohn, C. (1967). Value and Value – Orientation in the theory of Action // Toward a General Theory of Action / Ed. by T.Parsons and E.Shils. Cambridge. [in English].
19. Parsons, T. (1964). Social System. New York: Free Press. [in English].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Чернишенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: концептологія, психолінгвістика, когнітивна лінгвістика.

Сергій Михида – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератури, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: психолінгвістика, психопоетика, мовна особистість.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Iryna Chernyshenko – Candidate of Sciences (in Pedagogy), Associate Professor of the Translation, Applied and General Linguistics Department in Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (Kropyvnytskyi).

Scientific interests: studying of concepts, psycholinguistics, and cognitive linguistics.

Sergii Myhyda – Doctor of Sciences (in Philology), Professor, Professor at the Ukrainian and World Literature Department, Vice-Rector in Science of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (Kropyvnytskyi).

Scientific interests: psycholinguistics, psychopoetics, "homo lingual".

УДК 811.161.2'42

ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕДАЧІ КУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Марина БРИК (Вінниця, Україна)

e-mail: brikmarina10@gmail.com

БРИК Марина. ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕДАЧІ КУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті розглядаються особливості та цілі використання прецедентних феноменів у художньому тексті на прикладі матеріальних об'єктів культури – прецедентних артефактів. Маючи план змісту і план вираження, прецедентний артефакт є одним з найяскравіших знаків культури та наділяє чуттєве сприймання культурним змістом.

Ключові слова: прецедентні феномени, прецедентний артефакт, етнічна ідентичність, національний менталітет.

БРІК Мaрyнa. PRECEDENT PHENOMENA AS A MEANS OF CONVEYING OF CULTURAL INFORMATION IN A LITERARY TEXT

The article deals with the peculiarities and aims of precedent phenomena usage in a literary text. It should be taken into account that a writer can use different types of precedent phenomena depending on his national identity. In many cases these language units are used as a special type of stylistic device for indicating the character's cultural peculiarities. Precedent artifacts were chosen as an object of the research. They are very important cultural signs and add cultural coloring to the process of sensual perception. Every artifact is meaningful for the culture it belongs to, but it should be noted that the artifact functions in mental area of a human being. As a result we deal not with the artifact itself, but with its image. The same artifact may have different connotations in different cultures and for different people, that's why we view them as an effective means of conveying of cultural information and peculiarities. In the novel «Waiting for the Tulips to Bloom: Adrift in Istanbul» precedent artifacts are represented by items of traditional Muslim clothes and accessories. Mentioning them in the text, the author tries to give additional information to the reader about the artifacts, connotations they have in Turkey, associations and valuation they awoke in European's consciousness. As a result, we can observe the difference between the real connotation of the object and its image which has formed in another culture. It illustrates that every culture has its own ideas, which can influence and alter the artifact's content. In addition, the author illustrates the various meanings the object can have among the representatives of the same (Turkish) culture. That fact allows getting more information about the author's cultural competency and the characters' social status, world view and attitudes.

Key words: precedent phenomena, precedent artifact, ethnic identity, national mentality.

У другій половині ХХ століття в лінгвістиці активно розвивається такий напрям як теорія прецедентності. Ключові терміни даної течії знаходимо в роботах Ю.М. Караулова, Ю.О. Сорокіна, Ю.Є. Прохорова, В.Г. Костомарова, А.Є. Супруна, В.В. Красних та ін. Відповідно до В.В. Красних прецедентними є події, явища, предмети, назви, вислови: «1) добре відомі всім представникам національно-лінгво-культурної спільноти; 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному та емоційному) плані; 3) звернення (апеляція) до яких постійно поновлюється в мовленні представників тієї чи іншої національно-лінгво-культурної спільноти» [1, с. 170].

І.В. Захаренко відзначає, що «прецедентні феномени є основними (ядерними) елементами когнітивної бази, яка є сукупністю знань та уявлень усіх, хто розмовляє даною мовою» [2, с. 82]. Таким чином, «за прецедентним феноменом завжди стоїть деяке уявлення про нього, спільне та обов'язкове для всіх носіїв того чи іншого національно-культурного менталітету» [3, с. 9]. Відповідно, носій іншого національно-культурного менталітету може мати цілковито відмінне уявлення стосовно цього ж об'єкта.

При дослідженні художнього тексту важливо розуміти, що письменник може використовувати різні типи прецедентних феноменів (ПФ), опираючись на власну культурну приналежність, а також у якості специфічного прийому для вказівки на етнокультурну приналежність свого персонажа.

Традиційно дослідниками виділяються соціумно-прецедентні, національно-прецедентні та універсально-прецедентні феномени. Д.Б. Гудков виділяє ще й автопрецеденти, які «представляють собою відображення у свідомості індивіда деяких фрагментів оточуючого світу, що володіють особливим пізнавальним, емоційним, аксіологічним знанням для даної особистості, пов'язаних з особливими індивідуальними уявленнями, включеними до неповторних асоціативних рядів» [4, с. 103]. Безсумнівно ПФ даного типу є вагомим джерелом інформації, коли мова йде про конкретного персонажа певного твору чи про образ його автора, проте вони не є знаннями, які належать певній групі чи цілому етносу та носять індивідуальний характер. Зважаючи на те, що в обраному для аналізу романі Лізи Морроу «Waiting for the Tulips to Bloom: Adrift in Istanbul» описується занурення персонажів у чужу (турецьку) культуру, звернемось до перших трьох згаданих нами типів.

Соціумно-прецедентні феномени – феномени, відомі будь-якому пересічному представнику того чи іншого соціуму (соціального, конфесіонального, професійного і т.д.),

що входять в колективний когнітивний простір [1, с. 174]. В досліджуваному нами тексті це, наприклад, феномени спільні для мусульман.

Національно-прецедентні феномени відомі будь-якому пересічному представнику тієї чи іншої національно-лінгво-культурної спільноти і входять до національної когнітивної бази [1, с. 174].

Універсально-прецедентні феномени – це такі феномени, які вважаються відомими будь-якій середньостатистичній сучасній людині та входять до універсального когнітивного простору [1, с. 174].

Стосовно свого джерела ПФ поділяються на прецедентні тексти, прецедентні висловлювання, прецедентні імена, прецедентні ситуації та події. ПФ також можуть бути вербальними та невербальними. До вербальних відноситься текст як продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності [1, с. 171]. А до невербальних: витвори живопису, архітектури, скульптури, музичні твори, події минулого тощо [1, с. 171].

П.С. Артемьєва наголошує, що особливу роль в полікультурних текстах відіграють артефакти (предмети ремесел, характерні для того чи іншого народу), які також можуть бути прецедентними. «Він [артефакт] є знаковим для культури, в якій функціонує, має форму вираження та план змісту [...] з одного боку це цілком реальні матеріальні предмети з первинної дійсності, необхідні у побуті речі, якими користуються люди, з іншого – це предмети, наділені екстраординарними властивостями і тим самим відносяться до вторинної реальності» [5, с. 27].

ПФ є мінімальними «квантами» [6], в яких зберігаються і за допомогою яких передаються культурні знання від покоління до покоління. Коли ПФ входить до контексту, то він (контекст) набуває нового сенсу, особливу у випадку, коли до тексту входить прецедентний феномен культури відмінної від культури адресата.

У даній статті розглянемо способи передачі етнокультурної специфічності з використанням ПФ, спробуємо виявити особливості, цілі їх вживання та роль у створенні в відображенні етноідентичності автора та його персонажів.

Особливості використання ПФ у романі Лізи Морроу «*Waiting for the Tulips to Bloom: Adrift in Istanbul*» будуть проаналізовані на прикладі прецедентних артефактів, виділених нами у ході аналізу твору.

Артефакт є знаковим для культури, до якої належить та в якій функціонує, проте слід зазначити, що сфера його функціонування – ментальний простір людини, а тому нам доводиться мати справу не з самим артефактом, а з уявленнями, що за ним стоять. Таким чином, під артефактами розуміємо «деякі предмети з «вторинної» дійсності, пов'язані в першу чергу з міфологічними уявленнями» [1, с. 165].

Артефакти, наділені особливою значеннєвістю, в тій чи іншій культурі стають прецедентними, а тому здатні відігравати ключову роль у сприйнятті художнього тексту, до якого входять.

П.С. Артемьєва виділяє наступні етапи, які передують використанню того чи іншого артефакту письменником у його тексті: «а) ментальне введення – у свідомості адресата намічаються смислові вузли тексту, які відсилають до тієї чи іншої послідовності сприйняття адресатами знань чужої культури; б) кульмінація – в ній самі знання культури та в) заключна частина – переломлення індивідуально-авторських розумінь ролі артефакту в культурі і ролі цієї культури для адекватного сприйняття тексту адресатом» [5, с. 46].

Відзначимо, що ставлення до знань, які певна культура вкладає у зміст того чи іншого артефакту, здатні з часом змінюватись. Зміни може зазнавати і розуміння його змісту, особливо коли мова йде про розуміння з боку представників іншої культури. У тексті Л. Морроу зустрічаємо звернення до артефактів турецької культури, що в переважній більшості випадків не обмежуються їх простою згадкою чи описом, а супроводжуються розкриттям їх ролі у сучасній культурі Туреччини, оцінок та уявлень, викликаних ними у європейців.

Прецедентними артефактами турецької культури, які найчастіше зустрічаються в тексті, є елементи традиційного одягу жінок. Найбільш яскраво у свідомості людини з європейським світоглядом постають образи мусульманок в одязі, який повністю покриває їх

тіла та обличчя. Подібної думки дотримується і Л. Морроу: «*Of all the styles possible, the most recognized symbol of religious conviction and the one that is always associated with women's oppression in Western analysis is the full body **chador***» [7, с. 260].

При введенні даного прецедентного артефакту в текст письменниці одразу вказує на традиційні негативні асоціації, які він викликає у європейців (*religious conviction / women's oppression*), проте у наступному ж уривку вона намагається повідомити читачам, що даний артефакт та його символіка не мають жодного відношення саме до турецької культури: «*Oddly enough, I see more women covered in black, complete with black face veils and gloves when I go to Sultanahmet, the major tourist area in Istanbul. I watch as tourists covertly glance at these woman moving along in their billowing flow of black nylon and can almost hear what they are thinking. What they fail to notice, however, are the husbands and children, clad in the latest Western designer clothes (...), or the baby being pushed along in a very expensive three-wheeled buggy. These are the signs that these black clad women in Sultanahmet aren't Turkish at all, and come from the wealthy neighbouring Arab states with whom Turkey is doing a rapidly grooving trade*» [7, с. 261].

Описуючи жінок у чорному одязі, тіло, обличчя та навіть руки яких повністю покриті, Л. Морроу зауважує, що туристи не звертають уваги на членів їх сімей, котрі одягнені у дизайнерський одяг, що є свідченням високого рівня достатку, а також того, що вони не є турками, а приїхали до країни з «заможних сусідніх Арабських Еміратів, з якими Туреччина веде активну торгівлю».

Автор не заперечує того, що деякі турецькі жінки все ж носять традиційний мусульманський одяг – чаршаф. Проте, використовуючи даний артефакт, Ліза Морроу шляхом його порівняння з чадрую намагається попередити виникнення негативного ставлення з боку читача та характеризує його як такий, що «не має такого ж негативного підтексту як чадра» («*doesn't have the same negative connotations*» [7, с. 261]). Як і в попередньому прикладі, письменниця вказує на матеріальний стан жінок, котрі носять чаршаф, а також на їх походження: «*The Turkish woman I see in Istanbul who wear **çarşaf** (виділено автором) are usually accompanied by their husbands and children, who are dressed in cheap clothing bought from their local street markets. [...] The majority of women who wear this outfit are said to live around Fatih and Eyüp on the Golden Horn...*» [7, с. 261].

У романі «*Waiting for the Tulips to Bloom: Adrift in Istanbul*» також згадуються найпоширеніші елементи традиційного одягу – хустка та пардесю (тур. плащ).

«*In Turkey, the headscarf and the garment that almost always accompanies it, the **pardesü** (виділено автором) or overcoat, are not just innocuous pieces of fabric. These items of clothing and the way they are worn have many and varied meanings and I am intrigued by the semantics involved. They both originate from *tesettür* etiquette, which is dressing according to religious advice...*» [7, с. 251].

Як і попередні розглянуті нами артефакти, вони пов'язуються з утиском жінок, про що прямо говорить Л. Морроу: «*The subject of headscarves and whether or not everyone has to wear one in Turkey is frequently raised by visitors to the country ...[...] The reasoning goes that if you live in a country that is Muslim, all the women there are oppressed and you must be too. Granted, I see more women wearing headscarves in Istanbul now than I did ten years ago...*» [7, с. 251].

Автор нашоухує нас на думку, що носіння хустки не є даниною релігії – її популярність має зовсім інші причини. Одна з них – політичні погляди, яких дотримуються жінки: «*Therefore, the wearing of a headscarf isn't solely to show the religious beliefs of the wearer. The demarcations in meaning blur because the way a wearer arranges her headscarf and the style of overcoat she chooses can also be a form of political Islam...*» [7, с. 252].

Інша причина носіння хустки – слідування моді. Л. Морроу досить детально описує образи дівчат, для яких носіння хустки – це спосіб підкреслити та продемонструвати свою привабливість та любов до популярного модного бренду: «*These girls have perfectly shaped eyebrows, kissable lips and smooth and subtly applied foundation. Their cupid faces glow brightly above fitted coats in the latest style, belted at the waist and gently flaring out at the knee. Often, if their headscarf is a pink silk Chanel copy, their coat is a famous name copy in pink as well, carefully paired with oversize Coco Chanel sunglasses*» [7, с. 253].

Проте, носіння хустки в Туреччині не втратило свого початкового значення, автор розповідає, що на вулицях Стамбулу досить легко виокремити дівчат, для яких релігія є поштовхом до маскуванню ознак своєї жіночності: *«Their scarves are arranged equally precisely but they wear head bands underneath them to stop any of their hair from escaping and being seen. Their clothes are made from muted, almost colourless fabrics and no make up or jewellery adorns their faces and hands. Clothing is chosen to conceal rather than to show off their bodies, and many of these young girls have even stated to diet to the point of starvation to stop the appearance of any feminine curves»* [7, с. 253].

Поряд з релігійними та політичними переконаннями Л. Морроу виокремлює такі банальні причини носіння хустки як бідність та провінційне походження жінки. Більшість жінок, приїхавши до Стамбулу з невеличких сіл, мешкають у будинках, де немає гарячої води, а тому, щоб волосся довше залишалося чистим, вони покривають голову хусткою. Проте, туристи, необізнані з реаліями життя в турецькому місті, традиційно вбачають у цьому артефакті негативний підтекст: *«The scarf is usually made of home dyed cotton, edged with beading, then folded into triangle and wrapped around their hair, with the ends tucked in at the back... Unfortunately, the tourists who stumble upon a “quaint” looking village woman sitting on her doorstep shelling peas or crocheting some lace often see her scarf as proof of her oppression»* [7, с. 256].

Насправді ж, як зазначає сам автор, для таких жінок носіння хустки є просто звичкою або своєрідним нагадуванням про рідні краї: *«... in the city she often continues to wear a headscarf because it is familiar and comforting in unfamiliar and sometimes threatening environment»* [7, с. 257].

Даний артефакт може бути також ознакою «професії»: *«Other women living in towns and cities work as house cleaners and adopt the same headscarf styles as those worn by women who have recently moved to Istanbul from a small village»* [7, с. 258]. Можемо припустити, що у зв'язку зі специфікою роботи прибиральниці, хустка використовується для захисту волосся від бруду, а також, як зазначає Л. Морроу, для того, щоб приховати мокре волосся після прийняття душу в кінці важкого робочого дня. Автор пояснює, що виходити на вулицю з мокрим волоссям є неприпустимим, оскільки це може бути свідченням статевого контакту, після якого, згідно з приписами ісламу, люди мають омивати своє тіло та волосся.

Окрім жінок з нижчих прошарків суспільства Л. Морроу згадує і заможних туркенів, які також мають власні думки стосовно носіння хустки та дотримуються діаметрально протилежних точок зору. До першої групи Л. Морроу відносить персонаж на ім'я Фатма, яка, як і інші подібні їй, *«щороку їздить кататися на лижах до Аспену та полюбляє робити покупки на Родео Драйв»* [7, с. 258]. Для Фатми носіння хустки навіть заради збереження зачіски у вітряну погоду є неприпустимим, оскільки *«це може надати мовчазну підтримку тому, що на її думку є пригнобленням жінок та підтримку відкритим виявам консервативної релігійної відданості»* [7, с. 259].

Інша ж група заможних жінок, які демонструють прихильне ставлення до носіння хустки, змінили свій матеріальний стан досить нещодавно, а тому разом з носінням цього аксесуару вони продовжують відвідувати кафе та салони, що призначені виключно для жінок. Але як і для їх співвітчизниць, котрі володіють значними статками ще з часів османської імперії, цей аксесуар є елементом високої моди, а тому його носіння є ще й знаком підтримки турецьких дизайнерів та їх зростаючого успіху на міжнародному рівні.

Отже, можемо зробити висновок, що елементи одягу, за допомогою яких турецькі жінки покривають своє тіло та голову, є універсально-прецедентними артефактами, оскільки їх значення відоме і поза мусульманською культурою. Ліза Морроу наполягає на їх національно-прецедентному трактуванні та намагається надати читачам детальну інформацію про різні види одягу та, зупиняючись саме на тих, які поширені в Туреччині (чаршаф, хустка, пардесю), описує види тканин, з яких вони виготовляються, їх колір, оздоблення та фасон, що в свою чергу є свідченням матеріального статусу жінки, її походження та мети, з якою вона носить подібний одяг (як відданість релігії, вияв політичних поглядів, данина моді чи у побутових цілях). В тексті також знаходимо приклади того, як змінюється зміст, який вкладається той чи інший артефакт, при його сприйманні

представниками різних етнокультурних спільнот та окремими представниками однієї культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
2. Захаренко И. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей [Ред. В.В. Красных, А.И. Изотов]. – М.: Филология, 1997. – Вып.1. – С. 82-103.
3. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей [Ред. В.В. Красных, А.И. Изотов]. – М.: Филология, 1997. – вып.2. – С. 5-12.
4. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: Гнозис, 2003. – 288 с.
5. Артемьева П. С. Прецедентные феномены как выразительное средство: диалог культур в художественном тексте: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. / П. С. Артемьева. – Саратов, 2016. – 163 с.
6. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для вузов. 5-е изд., испр. и доп. / И. В. Арнольд. – Москва: Флинта; Наука, 2002. – 384 с.
7. Morrow L. Waiting for the Tulips to Bloom: Adrift in Istanbul / Lisa Morrow. – Create Space Independent Publishing Platform, 2015. – 360 p.

REFERENCES

1. Krasnykh, V.V. (2003). *Svoy sredi chuzih: mif ili realnost'?*. Moscow: Gnozis.
2. Zakharenko, I.V. (1997) *Pretsedentnoe imya i pretsedentnoe vyskazyvanie kak simvoly pretsedentnykh fenomenov* // *Yazyk, soznanie, kommunikatsiya*. [Precedent name and precedent statement as symbols of precedent phenomena // *Language, consciousness, communication*]. Moscow: Filologiya.
3. Krasnykh, V.V. (1997) *Sistema pritsedentnykh fenomenov v kontekste sovremennykh issledovaniy* // *Yazyk, soznanie, kommunikatsiya*. [The system of precedent phenomena in the context of modern researches // *Language, consciousness, communication*]. Moscow: Filologiya.
4. Gudkov, D.B. (2003) *Teoriya i praktika mezkulturnoy kommunikatsyi*. [Theory and practice of intercultural communication]. Moscow: Gnozis.
5. Arnold, I.V. (2002). *Stilistika. Sovremenny angliysky yazyk*. [Stylistics. Modern English language]. Moscow: Flinta; Nauka.
6. Morrow, L. (2015). *Waiting for the Tulips to Bloom: Adrift in Istanbul*. Create Space Independent Publishing Platform.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Брик – аспірант кафедри загального мовознавства і германістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: зіставне вивчення мовних картин світу представників різних лінгвокультурних спільнот.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Maryna Bryk – postgraduate student of the General Linguistics and Germanistics Department at the National Pedagogical Dragomanov University.

Scientific interests: comparative studying of the language world views of representatives of different cultures.

УДК 811.161.2'373.61

ТЕНДЕНЦІЇ ВЖИВАННЯ ФЕМІНІТИВІВ У СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ЦЕ ЗРОБИЛА ВОНА»)

Валерія САМОЙЛЕНКО (Дніпро, Україна)

e-mail: ValeriaSam20@gmail.com

САМОЙЛЕНКО Валерія. ТЕНДЕНЦІЇ ВЖИВАННЯ ФЕМІНІТИВІВ У СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ЦЕ ЗРОБИЛА ВОНА»)

У статті проаналізовано особливості вживання нової фемінітивної лексики в сучасних творах для дітей. Досліджено особливості їхньої словотвірної структури, неофемінітиви класифіковано за словотвірними типами. Автори текстів для творення фемінітивів використовують три питомих для українських фемінітивів форманти, зокрема -иц-, -ин-, -ик-, утворюючи і узусальні, і новітні номінативи на позначення жіночих професій.

Ключові слова: гендерна лінгвістика; фемінітив; формант; дериват; маскулінний суфікс.

SAMOYLENKO Valeriya. TENDENCIES OF USING FEMINITIVES IN MODERN NOVELS FOR CHILDREN (BASED ON COMPENDIUM «SHE HAS DONE IT»)

In this paper characteristics of using new famine vocabulary in modern novels for children are analyzed. Structure of word formation characteristics in vocabulary is examined. Neofeminities are classified by word formation types. These suffixes were noticed in XX century. They were used to call women depending on their occupation. Other suffixes were given to call women after their husband's occupation. Some modern feminitive words are formed by adding these suffixes. Scientists still have discussions about correctness of such approach in word formation, therefore it's not recommended to use them for forming neofeminities. In order to adopt children to further environment and show equality in approach to women's and men's occupations, authors include neofeminities to their texts. Authors of these texts use three essential for Ukrainian famine vocabulary formants. Therefore, masculine suffix -ik changes for feminitive -its'. Also, suffixes -k and -in are added to masculine bases of words. So that children can adopt language with

these specificities as a standard of modern literature language. In further researches it would be great to develop a standard of using suffixes for creating feminine vocabulary, to study literature for children in gender linguistics aspect and aspect of influence on child's gender self-awareness. As well we suggest further codification of feminine words usage.

Keywords: gender linguistics, feminine vocabulary, feminine word, formant, derivative, masculine word.

Твори для дітей становлять важливу частину сучасної української літератури, оскільки вони впливають на те, яким буде майбутнє покоління українців. Метою такого тексту є не лише моральне виховання та поповнення дитячих знань з культурних надбань людства, але й розвиток лінгвістичних навичок та розвиток розуміння норм і стандартів мови.

Однією з найважливіших функцій твору для дітей є підготовка дитини до майбутніх життєвих реалій, що її оточуватимуть. Для демонстрації рівності в підході до жіночих та чоловічих родів діяльності, встановлення гендерно маркованих лексем як стандарту новітньої мови автори сучасних творів для дітей уводять до текстів фемінітиви.

Метою статті є аналіз словотвірної структури та класифікація нової фемінітивної лексики за словотвірними типами у збірці «Це зробила вона».

Досягнення мети наукової роботи передбачає виконання таких завдань: 1) окреслити зміст поняття фемінітивна лексика, зважаючи на сучасні дослідження в мовознавстві та виокремити слова, що найбільше відповідають особливостям творення та вживання фемінітивної лексики; 2) здійснити структурну класифікацію неофемінітивів, ужитих у творах для дітей; 3) проаналізувати функційні особливості структури неофемінітивів.

На початку XXI ст., у контексті активного поповнення лексичного запасу української мови, створено нові слова на позначення осіб жіночого роду. Цей процес стає предметом активного наукового дослідження. В українській лінгвістиці до цієї проблеми зверталася низка науковців. Здебільшого дослідження проводять в аспекті словотвірних процесів. Зокрема науковці А. Архангельська, А. Нелюба, К. Брітікова, М. Брус, М. Федурко, М. Навальна, Н. Малюга, О. Пономарів, О. Тараненко, Я. Пузиренко та інші досліджують процеси неофемінізації назв осіб та функціонування фемінітивів. А. Архангельська в дослідженні термінологічного апарату лінгвогендерології формує поняття гендерності та маскулінності лексем [1, с. 28–30].

Специфіка творення та існування фемінітивів становить дискусійну тему поміж мовознавців. А. Нелюба висуває думку, що процес словотвірної фемінізації розвивається природньо, а стримують його штучні обмеження [5, с. 137]. Утім, А. Архангельська вважає процес творення неофемінітивів некерованим та акцентує увагу на варіантності недоцільних форм слів. Напр: *прозаїк – прозаїчка, прозаїця, прозаїкня; політик – політикня, політичка, політикеса; мовознавець – мовознавиця, мовознавчиня* тощо [1, с. 176].

Для позначення предмета дослідження використовують терміни питомого походження: категорія «жіночість», найменування жінок (А. Земська), «назви істот жіночого роду», «назви жіночого роду» (І. Ковалик), «назви осіб жіночої статі» (Л. Родніна), «назви осіб жіночої статі», «назви жінок» (А. Архангельська); терміни латинського походження: «категорія *potius feminine*», фемінатив, а також «фемінінний доміант», «фемінінний новотвір» (А. Архангельська), «моція» (Н. Клименко), «фемінітив» (М. Брус, С. Семенюк), «фемінатив» (М. Федурко) тощо. Отже, під фемінітивом трактуємо групу іменників, об'єднану категорією належності до жіночого роду. Розмежовуємо поняття фемінітив як групу слів, об'єднаних морфологічною категорією жіночого роду, та фемінатив як групу іменників спільного роду, що становлять шар експресивно-оцінної лексики та мають властиві жіночому роду афікси.

Л. Кислюк зазначає, що традиція творення іменників на позначення осіб жіночої статі в різних слов'янських мовах відрізняється. У польській, словацькій, болгарській або чеській мовах їх утворюють послідовно, регулярно та без жодних обмежень. У білоруській, українській та російській мовах у розмовному стилі вони часто вживані, проте літературна норма обмежує їхнє творення, що зумовлює появу складних назв. Напр.: *жінка-космонавт*, а не *космонавтка* [3, с. 114].

Одним з найпродуктивніших шляхів утворення фемінітивів є суфіксація. Тенденція до суфіксального творення іменників зі значенням жіночої статі від маскулінних номінантів внутрішньо властива системі української мови як мови з розвиненою категорією роду [1, с. 29]. Автори новітньої академічної граматики зазначають помітну сучасну тенденцію

родової співвідносності назв осіб чоловічого й жіночого роду щодо родової категоризації іменника. Таку співвідносність вважають найтипівішим і найпродуктивнішим способом творення іменників на позначення осіб в українській мові. Зокрема в «Академічній граматиці української мови» стверджено: «Вона втілюється в суфіксальному різновиді афіксальної деривації. За допомогою суфіксів утворюються співвідносні іменники жіночого роду від іменників чоловічого роду на позначення осіб за фахом, суспільною діяльністю, національністю, територіальною належністю» [2, с. 91].

Для свого дослідження ми обрали збірку «Це зробила вона», що репрезентує широкий спектр фемінітивів, утворених різними словотвірними засобами. «Це зробила вона» – літературно-художнє видання, що складається з п'ятдесяти одного тексту, який написали сто різних авторів та редагували науковий і літературний редактори. Тексти стосуються жінок, які прославили Україну в різних видах діяльності на весь світ. Особливу цінність для дослідження тексти мають через мотиваційний вплив на дитину, оскільки описують українок, які йшли за своєю мрією та яким вдалося домогтися значних результатів. У передмові автори мотивують дитину: «*Те, що ти робиш сьогодні, формує твоє теперішнє і майбутнє. Ти не мусиш вирішити все нараз. Просто бережи свою мрію і прямуй до неї, крок за кроком. З вірою в себе!*» [7, с. 3].

Потреба введення фемінітивів до дитячого словника очевидна, оскільки такі слова органічні для мови та виконують номінативну функцію. Уважаємо, що назва жіночого роду діяльності виникає саме тоді, коли виникає денотат і потреба в його називанні. Науковець Л. Кислюк зазначає, що суфіксальне творення іменників на позначення осіб жіночої статі має в українській мові давню традицію і відбувається «на потребу», «на соціальне замовлення» [3, с. 115].

Автори збірки «Це зробила вона», під час уведення назв жіночих професій, у творенні фемінітивів здебільшого послуговуються саме суфіксальним способом, утворюючи неологізми за допомогою трьох продуктивних формантів.

Достатньо типовим постає творення іменників жіночого роду за допомогою зміни маскулінного суфікса -ик- на фемінітивний -иц-. У такий спосіб створено досить відомі юному реципієнтові слова: *художник – художниця* [7, с. 75], *письменник – письменниця* [7, с. 51], *розвідник – розвідниця* [7, с. 37], *льотчик – льотчиця* [7, с. 65].

Утім, поряд з актуальними словами натрапляємо на лексему *літературознавиця* [7, с. 89], створену таким самим способом.

Звернімо увагу також на лексему *правниця* [7, с. 55], для створення якої автори надали перевагу не іншомовному слову – *юрист*, а українському відповіднику – *правник*, що формує в дитини сприймання власне українських лексем як мовної норми.

Інший зафіксований продуктивний словотвірний тип – додавання суфікса -к- до маскулінних основ. Напр.: *правитель – правителька* [7, с. 11], *лікар – лікарка* [7, с. 9], *актор – акторка* [7, с. 53], *співак – співачка* [7, с. 25], *репортер – репортерка* [7, с. 49]. Такі афікси самі собою не становлять новизни. Утім, «Правописний словник» Г. Голоскевича 1929 року засвідчує вживання найменувань *кондукторка, лікарка, медичка* як стилістично нейтральних одиниць. Сучасні автори урізноманітнюють відомі носію мови слова неологізмами, створеними додаванням того самого форманта: *авіаконструктор – авіаконструкторка* [7, с. 59], *архітектор – архітекторка* [7, с. 61], *астронавт – астронавтка* [7, с. 91], *кінорежисер – кінорежисерка* [7, с. 83], *програміст – програмістка* [7, с. 71], *паралімпієць – паралімпійка* [7, с. 101], *снайпер – снайперка* [7, с. 63], *шахіст – шахістка* [7, с. 103].

Також уживаним є словотвірний спосіб, базований на додаванні фемінного форманта -ин-: *етнограф – етнографиня* [7, с. 13], *плавець – плавчиня* [7, с. 97]. Сучасна мовна практика вбачає в дериватах – назвах істот жіночого роду на -тельк-а, -и(е)н-я – вияв типологічних рис українського словотвору [7, с. 114]. І. Ковалик акцентує на таких дериватах в аспекті питомих українських слів [4, с. 162]. Напр.: *господиня, вчителька, жителька* тощо. Зокрема, академічний тлумачний словник фіксує назви: *заклинателька, заставодержателька, зцілютелька, домохранителька, правителька*, що свідчить про органічність таких дериватів в українській мові.

Цю тенденцію спостерігаємо й у найпродуктивнішому способі творення неологізмів у пропонованій збірці: *історик – історикиня* [7, с. 29], *біолог – біологи́ня* [7, с. 87], *фізик – фізики́ня* [7, с. 47], *митець – мистки́ня* [7, с. 85], *археолог – археологи́ня* [7, с. 81], *арбітр – арбітри́ня* [7, с. 95], *математик – математики́ня* [7, с. 99].

Зауважимо, що академічний тлумачний словник сьогодні не фіксує таких лексем. Утім, словник А. Нелюби зазначає неологізми, утворені схожим способом. Напр.: *мистецтвознавчи́ня* [6, с. 107], *науковчи́ня* [6, с. 117], *невропатологи́ня* [6, с. 118], *пульмонологи́ня* [6, с. 151].

«Цілих п'ять революційних методик у сфері лікування то операцій при хворобах легенів створила та впровадила Заслужена лікарка України, відома Київська *хірургиня та пульмонологи́ня* – Ольга Авілова» [6, с. 151].

Наведені приклади дають змогу говорити про лексикографічну кодифікацію фемінітивів у спеціалізованих словниках.

Отже, у збірці «Це зробила вона» спостерігаємо вживання неологізмів на позначення осіб жіночого роду за професією поряд з уживанням досить відомих носію мови лексем. Сучасні письменники використовують поширені й відомі фемініні суфікси для творення неологізмів. І в такий спосіб, по-перше, встановлюють певну норму слововживання гендерно маркованої лексики, а по-друге, неологізми дитина сприймає за правило, і вони входять до лексем, що складають мовну норму дитини, що в подальшому полегшує сприйняття гендерних особливостей мови.

Перспективою подальших досліджень вважаємо розроблення та встановлення стандарту вживання афіксів для творення фемінітивів; дослідження художніх творів для дітей в аспекті гендерної лінгвістики та впливу на становлення гендерної самосвідомості дитини; подальшу кодифікацію вживання фемінітивних лексем в українській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність / А. М. Архангельська // Мовознавство. – К.: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2013. – № 6. – С. 27-40.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / За ред. І. Р. Вихованця. – К., 2004. – С. 91.
3. Кислюк Л. П. Жінка-космонавт чи космонавтка? (до проблеми норми творення назв осіб жіночої статі) / Л. П. Кислюк // Культура слова – К.: Інститут української мови НАН України, 2013. – № 78 – С. 114-118.
4. Ковалик І. І. Словотворча категорія назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю / І. І. Ковалик // Питання слов'янського мовознавства. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – С. 161-162.
5. Нелюба А. М. «Гендерна лінгвістика» і малопродуктивні словотворчі засоби / А. М. Нелюба // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – №1(22). – С. 135-142.
6. Нелюба А. М., Редько Є. О. Лексико-словотвірні інновації (2015-2016). Словник / Загальна редакція А. Нелюби. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2017. – 204 с.
7. Це зробила вона. – Київ: Видавництво, 2018. – 104 с.

REFERENCES

1. Arhangel'ska, A.M. (2013). Do problemy slovotvirnoyi feminizatsiyi v ukraïns'kij movi novitn'oyi doby: tradyciya i suchasnist'. [Aspects of word formation feminize process in Ukrainian language of modern period: traditions and modernity] // Movoznavstvo. Kyiv: Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrayiny. № 6. P. 27-40.
2. Vykhovanets, I.R. (2004). Horodenska K. H. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akademichna hramatyka ukrainskoi movy [Theoretical morphology of Ukrainian language: Academical Grammar of Ukrainian language] / edited by I. R. Vykhovanets. Kyiv.
3. Kysliuk, L.P. (2013). Zhinka-kosmonavt chy kosmonavtka? (do problemy normy tvorennia nazv osib zhinochoi staty) [Women-astronaut or astronaut? (aspects of women gender's people headings formation standart)] // Kultura slova. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. №78. P. 114 – 118.
4. Kovalyk, I.I. (1957). Slovotvorcha katehoriia nazv osib za yikh natsionalnoiu i terytorialnoiu prynalezhnistiu. [Word formation category of people's name after their areal] // Pytannia slov'ianskoho movoznavstva. Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu. P. 161-162.
5. Neliuba, A.M. (2011). «Henderna linhvistyka» i maloproduktyvni slovotvorchi zasoby [«Gender linguistics» and low-productive word formation means] // Linhvistyka: zb. nauk. prats. Luhansk: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». №1(22) Part II. P. 135-142.
6. Neliuba, A.M., Redko, Y.O. (2017). Leksyko-slovotvirni innovatsii (2015-2016). Slovyk [Lexical and word formation innovations] / generally edited by A. Neliuba. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo.
7. Tse zrobyla vona, (2018). [This is done by her]. Kyiv: Vydavnytstvo.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерія Самойленко – аспірант кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: дослідження лексичних та словотвірних особливостей текстів у сучасних творах для дітей.

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Valeriya Samoylenko – graduate student of the Ukrainian language Department at the Oles Honchar National University Dnipro.

Scientific interests: studying the lexical and word formation characteristics of texts in modern literature for children.

УДК: 811.11'42:32

МАТРИЧНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ ПОЛІТИКА (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ)

Віталій СТЕПАНОВ (Запоріжжя, Україна)

e-mail: vitalii.stepanov94@gmail.com

СТЕПАНОВ Віталій. МАТРИЧНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ ПОЛІТИКА (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ)

У статті розглядається механізм реконструкції матричної моделі концепту ПОЛІТИКА за методикою компонентного аналізу значень лексеми «politics», вилучених із англomовних лексикографічних джерел, де інтегральна та диференційні семи використовуються як інструменти структуризації ієрархічного матричного каркасу досліджуваного концепту. Сконструйована модель доповнюється елементами мережевого моделювання: залучаються пропозиційні схеми базових фреймів для експлікації зв'язків між компонентами матричної системи.

Ключові слова: концепт, матрична та мережева моделі концепту, лексема, компонентний аналіз, інтегральна та диференційні семи, пропозиційні схеми базових фреймів.

STEPANOV Vitalii. MATRIX MODEL OF THE POLITICS CONCEPT (WITHIN ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE)

The given article reveals the mechanism of reconstructing the matrix model of the POLITICS concept. Being equated to the information or lexical meaning activated by the word as its name, the concept is researched through the component analysis methodology of meanings of the word «politics» recorded in relevant English-language explanatory dictionaries. Identified integral and differential semes of these meanings are used as instruments for structuring the hierarchical matrix system of the POLITICS concept with arranging information spaces actualized within its elements. For representing the ontology of the POLITICS concept, the author engages a brief review of theoretical questions. Thus, to conduct the current research, he applies the profiling operations (relations «base – profile») between domains as elements of the concept structure, which presupposes the universal rule of building the levels of conceptual organization: domains as base for profiling higher concepts become concepts themselves that are profiled by lower domains as base and so on. The obtained structure in such a way is represented via the matrix or network models. The former is purely regarded as a systematized domain nomenclature while relations between domains themselves are described in the network model by propositional schemas of basic frames: the thing (the quantitative, qualitative, locative, temporative, mode of existence schemas), action (the state / process, contact, causative schemas extended by argument roles), possession (the part-whole, inclusion, ownership schemas), identification (the personification, classification, characterization schemas) and comparison (the identity / metamorphosis, similarity / analogy, likeness / metaphor schemas) ones. In conducting the research, the author constructs via component analysis the matrix model and, simultaneously, supplements it with the network format: he uses the propositional schemas to demonstrate how domains are activated when certain meanings of the POLITICS concept are actualized in speech. A list of basic domains serving as the most generalized contexts in the system of the researched concept is indicated in the article as well.

Keywords: concept, matrix and network concept models, lexeme, component analysis, integral and differential semes, propositional schemas of basic frames.

Людське життя нерозривно поєднане з пізнанням, у ході якого знання акумулюються у вигляді ментальних утворень – концептів. Поширившись у міждисциплінарному вимірі, поняття концепту отримало ряд дефініцій, і одним із найбільш загальних є його тлумачення як значення або інформації, активованих у свідомості мовним знаком [4, с. 48; 9, с. 14]. Таке розуміння концепту апелює до відтворення його структури в матричній або мережевій формах. Не є виключенням і концепт ПОЛІТИКА, матрична репродукція якого на базі англomовних лексикографічних джерел здійснюється нами вперше. У цьому полягає **актуальність дослідження**.

Матричне моделювання концептів має тривалу історію досліджень у теоретичному та практичному ракурсах. Так, теоретичні питання висвітлені в працях М.М. Болдирєва і В.В. Алпатова [1, с. 5–14], Є.В. Бондаренко [2, с. 59–105], С.А. Жаботинської [5, с. 254–259], В. Крофта та А. Круза [9, с. 7–39], Р. Ленекера [10, с. 43–55; 11, с. 147–214] тощо, у той час як практична імплементація зустрічалась на прикладі вивчення конкретних концептів: матричні моделі концептів ЧАС [3], ЕМПАТІЯ [8, с. 202–207], ПСУВАННЯ [7, с. 14–17], ОБРЯД [6, с. 30–32] та ін. У рамках цієї статті **об'єктом дослідження** виступає концепт ПОЛІТИКА, а **предметом** – конструювання його матричної моделі за **методикою компонентного аналізу** на релевантному матеріалі – значеннях лексеми *politics* як імені досліджуваного концепту, вилучених із англomовних лексикографічних джерел: друкованих

словників *The Concise Oxford Dictionary of Current English* [23], *Cambridge Learner's Dictionary* [13], *Collins COBUILD English Language Dictionary* [14], *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language* [20], *The American Heritage Dictionary of the English Language* [22], *The American College Dictionary* [21], *Longman Dictionary of American English* [18] та онлайн-словників *Macmillan Dictionary* [19], *Cambridge Dictionary* [12], *English Oxford Living Dictionaries* [17], *Dictionary by Merriam-Webster* [15], *Dictionary.com* [16]. Відтак, **метою дослідження** є графічне зображення сконструйованої матричної моделі концепту ПОЛІТИКА, що передбачає виконання таких **завдань**:

1) здійснити теоретичне розмежування понять матричної та мережевої моделей концепту;

2) виконати компонентний аналіз значень лексеми *politics*, вилучених із вищезгаданих лексикографічних джерел;

3) використати результати компонентного аналізу для конструювання матричної моделі концепту ПОЛІТИКА з її графічним відтворенням.

Як зазначалося вище, концепт як активовані знаком значення або інформація генерується в матричній або мережевій формах. Утім, у будь-якому випадку концепт інтерпретується через інші фонові контексти, що в широкому розумінні називаються доменами.

Домени у складі концепту взаємодіють через операції профілювання (відношення «база – профіль»): база постає набором доменів, які мотивують значення в концепті-профілі [11, с. 183–189]. У такий спосіб концептуальна структура вибудовується вглиб: вищі домени самі стають концептами-профілями, які пояснюються нижчими доменами-базами; так утворюються рівні концептуальної організації, де домени одного рівня (небазові) є концептами на другому рівні, розкриваючись через нові домени [10, с. 44–47]. Поступово ієрархія досягає моменту, коли домен стає неподільним, тобто не пояснюється іншими доменними контекстами. Такий домен називається базовим як найбільш генералізований фоновий контекст. До базових належать домени фундаментального перцептивного досвіду людини. За Р. Ленекером, ними є ПРОСТІР, ЧАС, КОЛІР, ЗВУК, ЗАПАХ, ТЕМПЕРАТУРА, ТИСК, БІЛЬ, ЕМОЦІЯ [11, с. 148–149].

Однак перелік базових доменів Р. Ленекера не є вичерпним: за словами С.А. Жаботинської, «важливим є не стільки інвентар базових доменів, скільки факт того, що вони мінімальні, нескоротні й непояснювані в інших термінах» [5, с. 256]. Водночас, В. Крофт і А. Круз стверджують, що базові домени в кожній людини є унікальними: все залежить від світогляду особи та її соціальних контактів [9, с. 24]. Відтак, залежно від погляду дослідника, можуть існувати й інші типології базових доменів.

Розкладання концепту на компоненти утворює його рівневу ієрархію: концептосфера (увесь понятійний простір) – домен (вузол концептосфери) – парцела (вузол домену) – концепт (вузол парцели). За таким принципом активована іменем концепту інформація гранулюється і зображується у вигляді матричної або мережевої моделей [5, с. 256–259].

Матрична модель конструює матрицю доменів – комплекс доменів, що експлікують концепт. Їх можна отримати за компонентним аналізом значень імені концепту [2, с. 81]: визначаються інтегральна й диференційні семи, де інтегральна сема постає концептом-профілем, а диференційні – доменами-базами, у межах яких визначаються нові домени. Класично матрицю доменів зображують як набір взаємонакладених еліпсів, точка перетину яких цілісно ідентифікує профільоване значення концепту у вимірі баз матриці. Утім, за Є.В. Бондаренко, на практиці матриця візуалізується по-іншому, адже «важлива не стільки «концетричність розташування» елементів моделі, скільки номенклатура і взаємозв'язки доменів у матриці» [2, с. 81]. Відтак, матрична модель подає ієрархію доменів без опису реляційних відношень між ними. Останнє реалізується в мережевій моделі.

Мережева модель подає структуру концепту у вигляді вузлів і зв'язків між вузлами (пропозицій), які генеруються через схеми п'яти базових фреймів: предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного, компаративного [4, с. 58–61]. Наведемо перелік таких схем.

Схеми предметного фрейму: квантитативна («X є СТІЛЬКИ-кількість»), квалітативна («X є ТАКА-якість»), локативна («X існує ТАМ-місце»), темпоральна («X існує ТОДІ-час»), способу буття («X існує ТАК-спосіб»).

Схеми акціонального фрейму: стану / процесу («AG-агенс діє»), контактна («AG-агенс діє на РТ-пацієнс / АФ-афектив»), каузативна («CR-каузатор робить FT-фактив»). Вони розширюються за рахунок схем предметного фрейму, а також аргументних ролей: сирконстант (АТ-супроводжувач, АД-помічник, СГ-контрагент, ІН-інструмент, МД-медіатив), стимул (GL-мета, CS-причина), передумова (CD-умова, CS-поступка), реципієнт (АД-адресат, BN-бенефактив / ML-малефактив).

Схеми посесивного фрейму: партитативності («WH-ціле має PR-частину»), інклюзивності («CR-контейнер має СТ-вміст»), власності («OW-власник має OD-власність»).

Схеми ідентифікаційного фрейму: персоніфікації («ID-індивід є PS-персоніфікатор»), класифікації («ID-індивід / вид є CL-класифікатор: вид / рід»), характеристики («ID-індивід є СН-характеризатор»).

Схеми компаративного фрейму: тотожності / метаморфози («CV-компаратив є / як / MS-корелят»), схожості / аналогії («CV-компаратив є як AN-корелят»), подібності / метафори («CV-компаратив є наче MT-корелят»).

Шляхом поєднання пропозицій у структурі концепту вибудовується мережа, де кожен компонент може розгорнути власну мережу, і в результаті сконструйована цілісна система у форматі «мережа в мережі» відтворює значення або інформацію, активовані іменем концепту.

Матричне та мережеве моделювання знаходять свою реалізацію у лінгвістичних дослідженнях [2, с. 82; 5, с. 258–259]. Так, матрична модель доречна для вивчення актуалізації концепту в дискурсі, діахронічного аналізу семантики лексем, структуризації картини світу. Мережева модель може використовуватися для аналізу значень мовних одиниць і організації інформації в рамках лексичних полів, де пропозиції базових фреймів пояснюють конкретні реляційні зв'язки між доменами.

Варто зазначити, що можливе й одночасне залучення обох моделей. Наприклад, Є.В. Бондаренко аргументує такий вибір у ході власного моделювання концепту СУТНІСТЬ, де не лише відображається номенклатура складових доменів (матриця), але й іменуються відповідні пропозиційні зв'язки між ними (мережа) [2, с. 82–84]. На наш погляд, такий вибір є цілком доречним, а тому в процесі нашого власного дослідження ми поєднаємо і елементи матриці, і елементи мережі.

Переходимо до другого етапу дослідження – відбору матеріалу із лексикографічних джерел для компонентного аналізу із визначенням інтегральної та диференційних сем. Проаналізуємо знайдені дефініції лексики *politics* (виокремлені семи підкреслені):

1) 1.1. the art and science of government; 1.2. public life and affairs as involving authority and government; 2.1. a set of ideas, principles or commitments in politics; 2.2. activities concerned with the acquisition or exercise of authority or government; 2.3. an organizational process or principle affecting authority, status, etc. [23, с. 922];

2) 1. ideas and activities relating to how a country or area is governed; 2. a job in politics; 3. someone's opinions about how a country or area should be governed; 4. relationships in a group which allow people to have power over others [13, с. 491];

3) 1. politics refers to the actions or activities which people use to achieve power in a country, society or organization or which ensure that power is used in a particular way; 2. someone's politics are their beliefs about how a country ought to be governed; 3. politics also refers to the study of the ways in which a country is governed and power is acquired and used in that country [14, с. 1109–1110];

4) 1. the art and science of the government of a state; 2. public affairs or public life as they relate to this; 3. the opinions, principles or policies by which a person orders his participation in such affairs; 4. scheming and maneuvering within a group [20, с. 777];

5) 1. the art or science of political government, political science; 2. the policies, goals or affairs of a government or of the groups or parties within it; 3.1. the conducting of or engaging in political affairs, often professionally; 3.2. the business, activities or profession of a person so involved; 4. the

methods or tactics involved in managing a state or government; 5. partisan or factional intrigue within a given group; 6. opinion or principles dealing with political subjects [22, c. 1015];

6) 1. the science or art of political government; 2. the practice or profession of conducting political affairs; 3. political affairs; 4. political methods or maneuvers; 5. political principles or opinions [21, c. 938];

7) 1. ideas and activities that are concerned with gaining and using power in a country, city, etc.; 2. the profession of being a politician; 3. the activities of people who are concerned with gaining personal advantage within a group; 4. someone's political beliefs and opinions [18, c. 616];

8) 1. the ideas and activities involved in getting power in a country or over an area of the world; 2. the profession of being a politician; 3. the ideas and activities used by people within a group to try to get power; 4. your politics are your beliefs and attitudes about how government should work; 5. the study of how people gain and use political power; 6. the use by someone of ideas to try to get what they want [19];

9) 1. the activities of the government, members of law-making organizations or people who try to influence the way a country is governed; 2. the job of holding a position of power in the government; 3. the study of the ways in which a country is governed; 4. someone's opinions about how a country should be governed; 5. the relationships within a group or organization that allow people to have power over others [12];

10) 1.1. the activities associated with the governance of a country or area, especially the debate between parties having power; 1.2. the activities of governments concerning the political relations between states; 1.3. the academic study of government and the state; 1.4. a set of political beliefs or principles; 1.5. the principles relating to or inherent in a sphere or activity, especially when concerned with power and status; 2. activities aimed at improving someone's status or increasing power within an organization [17];

11) 1.1. the art or science of government; 1.2. the art or science concerned with guiding or influencing governmental policy; 1.3. the art or science concerned with winning and holding control over a government; 2. political actions, practices or policies; 3.1. political affairs or business, especially competition between competing interest groups or individuals for power and leadership (as in a government); 3.2. political life, especially as a principal activity or profession; 3.3. political activities characterized by artful and often dishonest practices; 4. the political opinions or sympathies of a person; 5.1. the total complex of relations between people living in society; 5.2. relations or conduct in an area of experience, especially as seen or dealt with from a political point of view [15];

12) 1. the science or art of political government; 2. the practice or profession of conducting political affairs; 3. political affairs; 4. political methods or maneuvers; 5. political principles or opinions; 6. use of intrigue or strategy in obtaining any position of power or control, as in business, university, etc.; 7. a treatise by Aristotle dealing with the structure, organization and administration of the state, especially the city-state as known in ancient Greece [16].

Ідентифіковані семи класифікуються на інтегральну та диференційні, групуючись між собою за тематичним принципом:

Інтегральна сема: coordination.

Диференційні семи:

1) form for coordination:

1. science, study, art, treatise by Aristotle;

2. ideas, principles, commitments, opinions, beliefs, attitudes, sympathies, methods, tactics, policies, maneuvers, goals;

3.1. activities, actions, affairs, process, life, debate;

3.2. job, profession, business, practice, principal activity, activities;

3.3. relations, relationships, conduct, principles, life, affairs;

2) sphere or object of coordination:

1. public, society, political, government, political government, politics, political affairs, political subjects, political point of view, partisan, factional, governance; structure, organization and administration of state; area, country, state, city, city-state;

2. sphere or activity, group, organization, area of experience, business, university, others;

3) **subject of coordination:** *someone, people, their, person, government, governmental groups, governmental parties, members of law-making organizations, politician, states, interest groups or individuals;*

4) **tool of coordination:** *authority, power, position of power, status, control, leadership, policy, government;*

5) **way of coordination:**

1. *acquisition, exercise, structure, organization, administration, participation, organizational, to work, to govern, to manage, to conduct, to guide, to order, to debate, to engage, to use, to have, to hold, to acquire, to gain, to obtain, to get, to win, to influence, to achieve, to improve, to increase, to compete;*

2. *to scheme, to maneuver; personal advantage, what they want, intrigue or strategy;*

6) **assessment of coordination:**

1. *professionally;*

2. *scheming, maneuvering, intrigue, personal advantage; characterized by artful and often dishonest practices, activities.*

Тематично відсортовані семи моделюють матрицю доменів концепту ПОЛІТИКА, де інтегральна сема об'єктивує первинний домен УПРАВЛІННЯ, профільований доменними базами ФОРМА, СФЕРА / ОБ'ЄКТ, СУБ'ЄКТ, СПОСІБ, ОЦІНКА УПРАВЛІННЯ, у межах яких виокремлюються інші домени і так далі (рисунок 1).

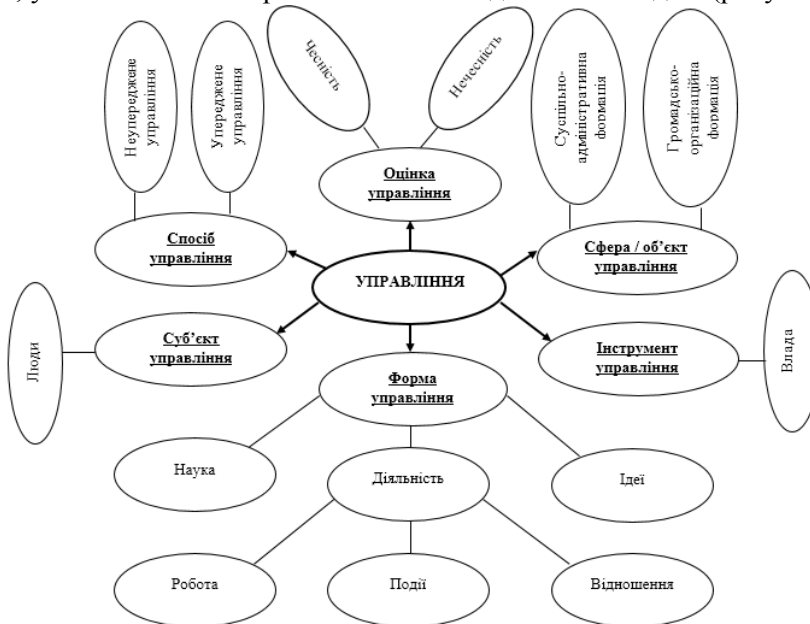

Рисунок 1. Матрична модель концепту ПОЛІТИКА

Варто зазначити, що така матрична модель не є повною: враховуючи потребу компактної візуалізації, ми не зобразили в отриманій моделі базові домени, щоб не спотворювати її наочність та лаконічність. Відтак, надамо текстовий опис нижчих рівнів матриці (застереження: наводиться наша власна типологія базових доменів, припускаючи, що їх класифікація може бути різною залежно від перцептивного досвіду окремого дослідника):

1) Домен ФОРМА УПРАВЛІННЯ: компоненти НАУКА, ІДЕЇ, ДІЯЛЬНІСТЬ (із його субелементами РОБОТА, ПОДІЇ, ВІДНОШЕННЯ) експлікуються у вимірі базових доменів РОЗУМ, ВЗАЄМОДІЯ, ПРОСТІР, ЧАС, МАТЕРІЯ;

2) Домен СФЕРА / ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ: його складові ідентифікуються базовими доменами ПРОСТІР, МАТЕРІЯ, ФУНКЦІЯ;

3) Домен СУБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ: субрівень ЛЮДИ розкладається на домени ОДНА ІСТОТА та ГРУПА ІСТОТ, а тому вони пояснюються базовими доменами МАТЕРІЯ, КІЛЬКІСТЬ, ПРОСТІР;

4) Домен ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ: елемент ВЛАДА актуалізується базовими доменами СИЛА, ВЗАЄМОДІЯ, МАТЕРІЯ;

5) Домен СПОСІБ УПРАВЛІННЯ: його складові НЕУПЕРЕДЖЕНЕ і УПЕРЕДЖЕНЕ УПРАВЛІННЯ описуються базовими доменами ВЗАЄМОДІЯ, ФУНКЦІЯ, МЕТА;

6) Домен ОЦІНКА УПРАВЛІННЯ: субдомени ЧЕСНІСТЬ і НЕЧЕСНІСТЬ експлікуються базовими доменами ВЗАЄМОДІЯ, ЯКІСТЬ.

Номенклатура доменів матричної моделі концепту знаходить свою актуалізацію в дискурсі, коли при вживанні слова *politics* у певному значенні активуються конкретні домени, які диференціюють поточне значення від інших, у вигляді тієї чи іншої пропозиційної формули схем базових фреймів (поєднання матричного та мережевого форматів). У якості прикладу розглянемо актуалізацію значень слова *politics*, зазначених у словнику *Longman Dictionary of American English* [18, с. 616]:

1. ideas and activities concerned with gaining and using power in a country, city, etc.: «СР-ЛЮДИ роблять FT-УПРАВЛІННЯ, у формі MD-ІДЕЇ / ДІЯЛЬНІСТЬ, через IT-ВЛАДУ, ТАМ-сфера (СУСПІЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНА ФОРМАЦІЯ), ТАК-спосіб (НЕУПЕРЕДЖЕНО)»;

2. the profession of being a politician: «СР-ЛЮДИ роблять FT-УПРАВЛІННЯ, у формі MD-ПРОФЕСІЯ, ТАМ-сфера (СУСПІЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНА ФОРМАЦІЯ)»;

3. the activities of people who are concerned with gaining personal advantage within a group: «СР-ЛЮДИ роблять FT-УПРАВЛІННЯ, у формі MD-ДІЯЛЬНІСТЬ, ТАМ-сфера (ГРОМАДСЬКО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ФОРМАЦІЯ), ТАК-спосіб (УПЕРЕДЖЕНО), із АТ-оцінкою (НЕЧЕСНО)»;

4. someone's political beliefs and opinions: «СР-ЛЮДИ роблять FT-УПРАВЛІННЯ, у формі MD-ІДЕЇ, ТАМ-сфера (СУСПІЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНА ФОРМАЦІЯ)».

На прикладі стає цілком очевидним, що актуалізація значень концепту ПОЛІТИКА зазвичай реалізується формулою акціонального фрейму каузативної схеми, конкретні аргументні ролі якої диференціюють окремі значення досліджуваного концепту.

Зауважимо, що в формулі не вказані активовані в матриці базові домени. Ми аргументуємо таке рішення компактністю формули, а також власне природою мережевої моделі: розгортаючись вглиб у форматі «мережа-в-мережі», відношення між базовими й небазовими доменами краще пояснювати новими формулами нижчих рівнів у конкретних доменах після відтворення формули домену вищого рівня. Утім, активовані в значенні базові домени можна подати й однією суцільною формулою разом із небазовими доменами. У якості прикладу наведемо зразок такої формули для вищезгаданого четвертого значення слова *politics* [18, с. 616]:

4. someone's political beliefs and opinions: «СР-ЛЮДИ (небазовий домен ОДНА ІСТОТА: базові домени МАТЕРІЯ, КІЛЬКІСТЬ, ПРОСТІР) роблять FT-УПРАВЛІННЯ, у формі MD-ІДЕЇ (базові домени РОЗУМ, ВЗАЄМОДІЯ), ТАМ-сфера (небазовий домен СУСПІЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНА ФОРМАЦІЯ: базові домени ПРОСТІР, МАТЕРІЯ, ФУНКЦІЯ)».

Таким чином, результати дослідження дозволяють дійти **висновку**, що методика компонентного аналізу є надійним інструментом реконструкції матричної моделі концепту, лексичні значення якого диференціюються в дискурсі мережево-пропозиційною активацією конкретних доменів.

Перспективою дослідження вважаємо розкриття механізму мережевого моделювання концепту ПОЛІТИКА як значення лексеми *politics* на матеріалі суцільного мовного корпусу (наприклад, *Корпусу сучасної англійської мови американського варіанту – COCA*).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н., Алпатов В.В. Когнитивно-матричний аналіз англійських християнських топонімів / Н.Н. Болдырев, В.В. Алпатов // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2008. – № 4. – С. 5–14.
2. Бондаренко Е.В. Картина мира и матричное моделирование как базовый метод ее анализа // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.]; под ред. И.С. Шевченко. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.
3. Бондаренко Е.В. Матричное моделирование. Дуальность времени в англоязычной картине мира : монография / Бондаренко Евгения Валерьевна. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2014. – 304 с.

4. Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С.А. Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 6 – С. 47–76.
5. Жаботинская С.А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Том 1. – С. 254–259.
6. Кречетова О.В. Когнитивно-матричный анализ в исследовании обряда / О.В. Кречетова // Балтийский гуманитарный журнал. – 2015. – № 4. – С. 30–32.
7. Морозова Е.Н. Матрично-сетевая организация концепта ПОРЧА в рамках ценностно-оценочной категоризации / Е.Н. Морозова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Лингвистика». – 2009. – № 4. – С. 14–17.
8. Таценко Н.В. Емпатія в сучасному англomовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Таценко Наталія Віталіївна. – Харків, 2018. – 460 с.
9. Croft W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D.A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
10. Langacker R.W. Cognitive Grammar. A Basic Introduction / R.W. Langacker. – New York : Oxford University Press, 2008. – 562 p.
11. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar : [In 2 Volumes] / R.W. Langacker. – Stanford (Ca) : Stanford University Press, 1987. – Volume 1 : Theoretical Prerequisites. – 516 p.

СЛОВНИКИ

12. Cambridge Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dictionary.cambridge.org>.
13. Cambridge Learner's Dictionary. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 824 p.
14. Collins COBUILD English Language Dictionary. – London : Collins, 1987. – 1734 p.
15. Dictionary by Merriam-Webster [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.merriam-webster.com>.
16. Dictionary.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.dictionary.com>.
17. English Oxford Living Dictionaries (Oxford Dictionaries: English Dictionary, Thesaurus & Grammar Help) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.oxforddictionaries.com>.
18. Longman Dictionary of American English / [by K. Stern]. – White Plains, NY: Longman, 1997. – 970 p.
19. Macmillan Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.macmillandictionary.com>.
20. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – New York: Lexicon Publications Inc., 1991. – 1260 p.
21. The American College Dictionary / [by C.L. Barnhart]. – New York: Harper, 1953. – 1482 p.
22. The American Heritage Dictionary of the English Language / [by W. Morris]. – New York: American Heritage Pub. Co, 1969. – 1610 p.
23. The Concise Oxford Dictionary of Current English / [by R.E. Allen, H.W. Fowler, F.G. Fowler]. – 8th edition. – Oxford : Clarendon Press; New York : Oxford University Press, 1990. – 1512 p.

REFERENCES

1. Boldyrev, N.N., & Alpatov, V.V. (2008). Kognitivno-matrichnyj analiz anglijskikh hristianskikh toponimov [Cognitive-matrix analysis of English Christian toponyms]. Voprosy kognitivnoj lingvistiki [Problems of cognitive linguistics], 4, 5-14.
2. Bondarenko, E.V. (2017). Kartina mira i matrichnoe modelirovanie kak bazovyj metod ee analiza [World picture and matrix modeling as a basic method of its analysis]. In I.S. Shevchenko (Ed.), Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka [How to draw a bird's portrait: the methodology of the language cognitive-communicative analysis] (pp. 59-105). Kharkiv, Ukraine: V.N. Karazin Kharkiv National University.
3. Bondarenko, E.V. (2014). Matrichnoe modelirovanie. Dual'nost' vremeni v anglojazyčnoj kartine mira [Matrix modeling. Time duality in the English world picture]. Kharkiv, Ukraine: V.N. Karazin Kharkiv National University.
4. Zhabotinskaja, S.A. (2013). Imja kak tekst: konceptual'naja set' leksicheskogo znachenija (analiz imeni jemocii) [Name as a text: conceptual network of lexical meaning (analysis of the name of emotion)]. Kognicija, kommunikacija, diskurs [Cognition, communication, discourse], 6, 47-76.
5. Zhabotinskaja, S.A. (2009). Koncept / domen: matrichnaja i setevaja modeli [Concept / domain: the matrix and network models]. Kul'tura narodov Prichernomor'ja [Culture of the Pontic peoples], 1 (168), 254-259.
6. Krechetova, O.V. (2015). Kognitivno-matrichnyj analiz v issledovanii obrjada [The cognitive-matrix analysis within researching rites]. Baltijskij humanitarnyj zhurnal [Baltic journal of humanities], 4, 30-32.
7. Morozova, E.N. (2009). Matrichno-setevaja organizacija koncepta PORCHA v ramkah cennostno-ocenocnoj kategorizacii [The matrix-network organization of the DAMAGE concept within value categorization]. Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Serija «Lingvistika» [Linguistic bulletin of Moscow State Oblast University], 4, 14-17.
8. Tatsenko, N.V. (2018). Empatiia v suchasnomu anhlomovnomu dyskursi: kohnityvno-synerhetychnyi vymir [Empathy in the modern English discourse: the cognitive-synergetic dimension]. Doctoral thesis, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.
9. Croft, W., & Cruse, D.A. (2004). Cognitive Linguistics. Cambridge, the United Kingdom: Cambridge University Press.
10. Langacker, R.W. (2008). Cognitive Grammar. A Basic Introduction. New York, the United States of America: Oxford University Press.
11. Langacker, R.W. (1987). Foundations of Cognitive Grammar. Volume 1: Theoretical Prerequisites. Stanford (Ca), the United States of America: Stanford University Press.

DICTIONARIES

12. Cambridge Dictionary. Retrieved January 8, 2019, from <https://dictionary.cambridge.org>.
13. Cambridge Learner's Dictionary. (2001). Cambridge, the United Kingdom: Cambridge University Press.

14. Collins COBUILD English Language Dictionary. (1987). London, the United Kingdom: Collins.
15. Dictionary by Merriam-Webster. Retrieved January 8, 2019, from <https://www.merriam-webster.com>.
16. Dictionary.com. Retrieved January 8, 2019, from <https://www.dictionary.com>.
17. English Oxford Living Dictionaries (Oxford Dictionaries: English Dictionary, Thesaurus & Grammar Help). Retrieved January 8, 2019, from <https://en.oxforddictionaries.com>.
18. Stern, K. (Ed.). (1997). Longman Dictionary of American English. White Plains, NY, the United States of America: Longman.
19. Macmillan Dictionary. Retrieved January 8, 2019, from <https://www.macmillandictionary.com>.
20. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. (1991). New York, the United States of America: Lexicon Publications Inc.
21. Barnhart, C.L. (Ed.). (1953). The American College Dictionary. New York, the United States of America: Harper.
22. Morris, W. (Ed.). (1969). The American Heritage Dictionary of the English Language. New York, the United States of America: American Heritage Pub. Co.
23. Allen, R.E., Fowler, H.W., & Fowler, F.G. (Eds.). (1990). The Concise Oxford Dictionary of Current English (8th ed.). Oxford / New York, the United Kingdom / the United States of America: Clarendon Press / Oxford University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віталій Степанов – аспірант 2-го року навчання кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, корпусна лінгвістика, пареміологія, переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Vitalii Stepanov – the second-academic-year PhD student of Zaporizhzhia National University (Department for Theory and Practice of Translation from the English Language).

Scientific interests: cognitive linguistics, corpus linguistics, paramiology, translation.

УДК 811.161.2'38

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ

В. ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН»

Тетяна ШУЛІЧЕНКО (Дніпро, Україна)

e-mail: tshulichenko@gmail.com

ШУЛІЧЕНКО ТЕТЯНА. МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ В. ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН»

У статті було проаналізовано мовну особистість персонажа в романі В. Шкляра «Чорний Ворон»; узагальнено теоретичні засади дослідження мовної особистості; визначено зв'язок мовної особистості та світосприйняття спільноти, де вона формувалася.

Ключові слова: мовна особистість, культура спілкування, антропоцентризм, персонаж, фольклоризми.

SHULICHENKO Tetiana. THE LINGUISTIC PERSONALITY OF THE CHARACTERS IN THE NOVEL "BLACK RAVEN" BY V. SHKLYAR

This scientific article is devoted to the analysis of the linguistic personality in the novel "Black Raven" by V. Shklyar. The aim of this paper is to classify and analyze the main features of the linguistic personality of the character in this novel and to identify the components that transform a speaker into linguistic personality. Achieving the aim of this scientific article involves solving the following tasks: 1) to analyze the historical formation of the concept "linguistic personality" and to get acquainted with the scientific works of linguists who studied this concept 2) to determine the relationship between the linguistic personality and culture, philosophy, world perception of the community, where it is formed 3) to highlight the main features of the linguistic personality of the character in the novel "Black Raven" by V. Shklyar. Today it is undeniably that the language is directly related to the reflection of personality traits, in particular the speaker. The greatest attention attracts the linguistic personality of a particular individual or collective linguistic personality. Many linguists try to explain how the linguistic personality is formed, what factors affect it. Today the linguistic personality of Ukrainian writers is of interest to linguists, but the linguistic personality of the characters is beyond their attention. That's why this scientific article is relevant. In our opinion, V. Shklyar is one of the most discussed and most controversial writers in Ukraine and it was the main reason why we chose his novel to analyze. There is no doubt that the importance of analyzing the linguistic personality of the characters in popular books is difficult to overestimate because if one or another book gained true popularity among a great number of people, then it is interesting to the reader because he identifies himself with the main character of this book, his perception of the world, the language, the linguistic behavior.

Key words: Linguistic personality, linguistics, anthropocentrism, culture of communication, folklorisms.

Однією з найпоширеніших тенденцій у лінгвістиці сьогодні є докладне розроблення проблеми людського чинника в мовленнєвій діяльності. Наразі в центрі уваги лінгвістів перебувають не мовні факти і явища, а носій мови. Чітко простежуємо тенденцію до антропоцентризму в лінгвістиці, що зумовлює зацікавлення мовознавців поняттям «мовна особистість». Його широке вживання свідчить про звернення до людського чинника в мові, тобто про антропологічний ракурс лінгвістичних досліджень. Саме поняття «мовна особистість» постає об'єктом дослідження, що об'єднує лінгвістів, культурологів, соціологів і філософів, зокрема в працях Й. Вайєберга, М. Бірвіша, Е. Новака, Г. Штейнталя, В. Вундта, О. Потебні, О. Шахматова, В. Виноградова, І. Богіна, Ю. Караулова та ін.

Хоч інтерес до поняття мовної особистості зріс лише в останні роки, історію виникнення цього терміна розпочато досить давно. Одним з перших науковців, хто акцентував на потребі вивчати мову індивіда, був В. фон Гумбольдт, який зазначав: «Усі люди говорять ніби однією мовою, і в той же час у кожної людини своя окрема мова. Потрібно вивчати живе розмовне мовлення і мовлення окремого індивіда, оскільки лише в мовленні індивіда мова набуває своєї остаточної визначеності» [6, с. 131]. В. фон Гумбольдт і О. Потебня вважали мову духовною силою. В. фон Гумбольдт зауважував, що мова – це «світ, що перебуває між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [6, с. 97]. Основні концепції В. фон Гумбольдта можна узагальнити так: 1) матеріальна й духовна культура втілюється в мові; 2) будь-яка культура національна, її національний характер виражений у мові за допомогою особливого бачення світу; мові властива специфічна для кожного народу внутрішня форма; 3) внутрішня форма мови – це вираження народного духу, його культури; 4) мова є зв'язною ланкою між людиною й навколишнім світом [6, с. 101]. Ця концепція В. фон Гумбольдта була розширена та інтерпретована в наукових розвідках О. Потебні, Ш. Баллі, Ж. Вандрієза, І. Бодуена де Куртене, О. Якобсона та інших науковців. У межах цього підходу на особливу увагу заслуговують дослідження взаємозв'язку мови і культури Е. Сепіра і Б. Уорфа, які вважали, що люди бачать світ по-різному. Їхнє сприйняття реальності безпосередньо залежить від рідної мови, крізь призму якої вони і сприймають те, що відбувається навколо. Саме ці дослідники першими заговорили про поняття мовної картини світу. У гіпотезі Е. Сепіра і Б. Уорфа ми акцентуємо на таких засадах: 1) мову зумовлює спосіб мислення народу, який нею говорить; 2) спосіб пізнання реального світу залежить від того, якими мовами мислять суб'єкти, що пізнають світ. Ми розчленовуємо природу в напрямі, що підказала наша мова. Ми виділяємо у світі явищ ті або інші категорії і типи зовсім не тому, що вони явні, навпаки, світ з'являється перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який має бути організований нашою свідомістю, а це означає в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості [8, с. 73]. З плином часу теорія Е. Сепіра і Б. Уорфа неодноразово піддавалася критиці. Негативну оцінку їй давали Д. Додж, Г. Колшанський, Р. Фрумкіна, Р. Уайт, Е. Холлештейн та ін. Утім, і сьогодні без неї видається неможливим осмислення й аналіз взаємозв'язку мови і мислення. До того ж формування мовної особистості, що є об'єктом пропонованої наукової розвідки, неможливо уявити без впливу навколишнього культурного й мовного середовища. Сьогодні абсолютно беззаперечним є те, що мова безпосередньо пов'язана з відбиттям рис особистості, зокрема мовця. Найбільшу увагу зараз привертає до себе мовна особистість певного індивіда або ж колективна мовна особистість. В українському мовознавстві досліджували мовну особистість державного службовця (В. Шелудько), мовну особистість П. Куліша (Т. Должикова), Т. Шевченка (Л. Мацько) тощо. У своїх працях автори завжди намагаються пояснити те, у який спосіб відбувається формування мовної особистості, які чинники на неї впливають. Дуже точно видається теза, що мовна особистість формується у своєрідній системі координат, яка задана тими чи тими цінностями, наявними в народі зразками соціальної поведінки, особливостями сприйняття світу [8, с. 72]. Отже, індивідуальні риси мовної особистості формуються за допомогою її внутрішнього сприйняття мови і навколишнього середовища. Основним чинником перетворення індивіда в мовну особистість є його соціалізація, що передбачає наступні етапи: 1) процес включення людини в певні соціальні відносини, де мовні особистості частково постають реалізацією культурно-історичного знання суспільства; 2) мовленнєво-мисленнєву діяльність відповідно до норм певної етнокультури; 3) процес засвоєння законів соціальної психології народу [6, с. 82]. Найважливішим, як на нас, видаються останні два, адже лише за допомогою мови стає можливим формування соціальної психології народу і процес присвоєння національної культури. Отже, сьогодні мовна особистість українських письменників викликає зацікавлення в лінгвістів, але поза їхньою увагою залишається мовна особистість персонажів у художніх творах, що зумовлює актуальність нашого дослідження. Проаналізувати мовну особистість персонажа найрозтиражованішого роману «Чорний Ворон» В. Шкляра є метою нашої наукової розвідки. Поставлена мета передбачає виконання наступних завдань: 1) дослідити історію виникнення і вивчення поняття «мовна особистість» 2) визначити

взаємозв'язок мовної особистості та культури, філософії, світосприйняття спільноти, де вона формується; 3) виділити і проаналізувати основні риси мовної особистості персонажа роману В. Шкляра «Чорний Ворон». Зазначимо, що важливість аналізу мовної особистості персонажа популярних творів сьогодення важко перебільшити, адже якщо той чи той твір здобув справжню популярність серед великої кількості людей, то він близький читачеві за світосприйняттям і, звісно, мовою, мовною поведінкою його героїв. Потрібно зауважити, що сучасні українські автори досить довго пробивали дорогу до широкого кола читачів, однак зараз можна з упевненістю говорити про збільшення інтересу публіки до творів українських письменників. Одним з найобговорюваніших і найдискусійніших письменників сьогодення є В. Шляр. Його патріотичні, романтичні і водночас жорсткі й безкомпромісні романи збуджують шквал емоцій у читачів. У романі «Чорний Ворон» відтворено героїчну й відчайдушну боротьбу повстанців Холодного Яру проти радянської влади у 1920-х рр. минулого століття. Повстанці протиставлені представникам радянської влади не лише вчинками, а й мовною поведінкою.

У романі мовленню персонажів приділено багато уваги, завдяки чому ми ідентифікуємо належність того чи того персонажа до певного політичного угруповання. Віддзеркалюючи внутрішній світ, національну свідомість і пам'ять повстанців, мова, культура спілкування маркує їх позитивними героями. Перед нами постає збірний образ холодноярця, духовно багатого, шанобливого, позбавленого непотрібної жорстокості. Саме цим він відрізняється від представника радянської влади, з уст якого постійно зриваються лайливі слова, образи в поєднанні з наказами, тобто його мовлення характеризується синтезом лайки та імперативних конструкцій. Це добре ілюструє епізод, де частину повстанців було взято в полон і над ними бездушно знущалися, тоді Митрюха Герасімов, звертаючись до своїх, закричав: *«Давольно, прідуркі! Прекратіть!»* [10, с. 23]. Між повстанцями ми бачимо зовсім іншу манеру спілкування, в основу якої покладено ставлення один до одного як до побратима, а до отамана як до батька. У їхніх звертаннях відбито християнське ставлення до людей. Навіть у трагічні моменти під час емоційного напруження мовлення повстанців відповідає всім культурним нормам. Наприклад:

Пробач. Якщо ти колись захочеш мене убити, то я на тебе серця не матиму. Але дозволь з тобою попрощатися, бо чує моя душа, що більше не побачимося.

і враз обнялися. Міцно, по-чоловічому

Прощайвай... [10, с. 34].

Варто зазначити, що мовна особистість персонажів роману найповніше і найяскравіше розкривається саме в діалогах. Події твору розвиваються дуже стрімко, у ньому майже відсутні будь-які описи. Оскільки герої роману взаємодіють між собою або в бою, або в розмові, перемовинах, то на особливу увагу заслуговує те, як вони звертаються одне до одного, які прізвиська дають тощо. Наслідуючи давні традиції козаків, повстанці звертаються один до одного за прізвиськами, у яких поєднано здоровий народний гумор та основні риси характеру кожного. Наприклад: *Гупало, Завірюха, Чорний Ворон, Орел-Курка, Приймак, Гамалія, Голик-Залізник, Вовкодав, Квочка, Вовкулака* тощо. Далекі від розуміння української мови, а отже, і світогляду холодноярців, представники НКВС нерідко плутають ватажків повстанців, не розуміючи значення їх прізвиськ. Таке нерозуміння зафіксовано в архівах НКВС, які В. Шляр зібрав для написання роману й уміло ввів до сюжету. Це ще раз доводить, що в романі «Чорний Ворон» перед нами постають не лише дві ворожі сторони, а два різних світи. Повстанці разом із селянами боронять не лише територію, а й релігію, спосіб життя, традиції своїх предків. Саме умінням берегти традиції та обряди нашого народу через голосіння, примовляння характеризується образ жіноцтва роману. В образі головної героїні твору ми маємо збірний образ жінки тих часів, де кожна героїня уособлює певну рису української Берекі. Коли в село привезли мертвого повстанця Веремія, образ якого був овіяний легендами, поведінка селянок була зумовлена національною пам'яттю й вербалізована голосінням: *«Ой, ідеши ти в далеку дорогу, соколе наш, вирушаєш туди, де вітер не віє, сонце не гріє, де пташки не співають, зіроньки не сяють»* [10, с. 42]. Залучення елементів фольклору до мовлення героїнь не є поодиноким у романі. Купаючи немовля, одна із селянок примовляє: *«Будемо нашого хлопчика золотом-сріблом обсіпати, від усякої*

напасти захищати. Будемо нашого козака святою водичкою мити, від бісиці боронити. Щоб лукава бісиця, юдина жінка, не підмінила дитину, поки будуть хрестини» [10, с. 54]. Про цю жінку-селянку ми не маємо жодної інформації окрім того, що вона була вже немолода, але саме вона постає реалізатором культурно-історичного досвіду народу. Її образ вимальовується перед читачами лише в обрядових примовляннях, які вона уміло і навіть дещо рефлекторно видає залежно від ситуації. Наслідуючи Танасиху, інша героїня роману Ганнуся, йдучи на розстріл говорить: «*Прощай мій світе білесенький, прощайте пташки ріднесенькі!*» [10, с. 72]. Після розстрілу Танасиха промовляє: «*Відкрий же свої оченята, зіронько наша ясная, розтули свої калинові вустонька та промов до нас хоч словечко*» [10, с. 77]. Подальший діалог між жінками та повстанцями, що запізналися і не встигли урятувати Ганнуся, ілюструє повагу вояків до жінок. Свекруха покійної звертається до Вокулаки, аби той урятував немовля: «*Синочку-голубчику, Богом тебе благаю, візьми це дитя й заховай*» [10, с. 80], на що отримує відповідь: «*Не побивайтесь, матусю...Ярка я в обиду не дам*» [10, с. 80]. Звертання до старшої за віком на «ви» і «матусю» контрастує з допитом Ганнусі, який відбувся за участі НКВС.

...і я, сука, останній раз тебе спитав: де твій бандит?

Загинув

Вр'юш, блідина! Говори, тварь! [10, с. 81].

Отже, у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» постає узагальнений образ повстанця Холодного Яру, представника радянської влади та образ українського жіноцтва з багатою духовністю на тлі загальної жорстокості. Оскільки твір має динамічний сюжет, то і героїв у ньому дуже багато і основних, і епізодичних, але разом вони утворюють абсолютно завершений і яскравий образ своєї етнічної групи. Колективну мовну особистість українських повстанців формує вірність своєму гаслу та принципам. Їхній національний характер виражено в мовленні через пошану до жінок, а також старших за віком людей; у відданості побратимам; у народному здоровому гуморі, що вербалізовано в прізвиськах, які є спадком козацьких часів; у повазі до народних традицій і обрядів. Повстанці й селяни є народом з усталеним світоглядом, життєвою філософією, мораллю, що відбито в їхньому спілкуванні. Мовну особистість представника радянської влади формують зверхність до українського народу, агресія, невихованість, що вербалізовано також у їхньому мовленні.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в подальшому аналізі мовної особистості персонажів у інших романах В. Шкляра.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богин Г. И. Типология понимания текста / Богин Г. И. – Калинин: КГУ, 1986. – 84 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
3. Должикова Т. И. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Т. И. Должикова. – Київ, 2003. – 20 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
5. Лавриненко О. Л. Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / О. Л. Лавриненко. – Луцьк, 2011. – 19 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология: монография / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
7. Мацько Л. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів / Л. Мацько // Лінгвістична XXI століття: стан і перспективи. – Волинь, 2013. – 16. с
8. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б.Л. Уорф. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 174.
9. Шелудько В. Л. Мовна особистість сучасного українського державного службовця у професійному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук / В. Л. Шелудько. – Київ, 2018. – 15 с.
10. Шкляр В. М. Чорний Ворон: [роман] / В. М. Шкляр. – Харків: Книжковий клуб, 2014. – 432 с.

REFERENCES

1. Bogin, G. I. (1986). Tipologiya ponimaniya teksta. [Typology of text comprehension]. Kalinin.
2. Vorkachev, S. G. (2001). Lingvokulturologiya, yazykovaya lichnost, koncept: stanovlenie antropocentricheskoj paradigmy v yazykoznanii // Filologicheskie nauki. [Linguistic cultural sciences, language personality, concept: the formation of anthropocentric paradigm in linguistics // Philological Sciences].
3. Dolzhikova, T. I. (2003). Movna osobistist Pantelijmona Kulisha: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filolog. nauk. [Linguistic personality of Pantelijmon Kulish]. Kiyiv.
4. Karaulov, Yu. N. (1987). Russkij yazyk i yazykovaya lichnost. [Russian language and language personality]. Moskva: Nauka.

5. Lavrinenko, O. L. (2011). Strukturno-funkcionalni osoblivosti movnoyi osobistosti studentiv: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk . [Structural and functional features of the linguistic personality of students]. Luck.
6. Maslova, V. A. (2001). Lingvokulturologiya. [Linguistic culturology]. Moskva: Akademiya.
7. Macko, L. (2013). Movna osobistist Tarasa Grigorovicha Shevchenka yak chinnik formuvannya ukrayinskih filologiv. [The linguistic personality of T. Shevchenko as a factor in the formation of Ukrainian philologists // Linguistic style of the XXI century: the state and prospects].
8. Uorf, B. L. (1960). Otnoshenie norm povedeniya i myshleniya k yazyku. [The attitude of behavior and thinking of language]. Moskva.
9. Sheludko, V. L. Movna osobistist suchasnogo ukrayinskogo derzhavnogo sluzhbovcya u profesijnomu diskursi: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filolog. nauk. [The linguistic personality of a modern statesman in a professional discourse]. Kiyiv.
10. Shklyar, V. M. (2014). Chornij Voron . [Black Raven]. Harkiv: Knizhkovij klub.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Шуліченко – аспірант кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: дослідження мовної особистості персонажа у творах сучасних українських письменників.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Shulichenko – graduate student of the Department of Ukrainian language at the Oles Honchar National University Dnipro

Scientific interests: research of the character's linguistic personality in the works of contemporary Ukrainian writers.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

УДК 81'25:070:654.197:316.485.26

**ФАХОВА МОВА ТЕЛЕНОВИН:
ШЛЯХИ АНАЛІЗУ ТА ПЕРЕКЛАДУ**
Олександр БІЛОУС (Кропивницький, Україна)
e-mail: obilous1955@gmail.com

*Світлій пам'яті дорогих друзів-колег
Роксоляни Зорівчак, Тараса Кияка,
Ілька Корунця, Олександра Огуя
присвячую*

БІЛОУС Олександр. ФАХОВА МОВА ТЕЛЕНОВИН: ШЛЯХИ АНАЛІЗУ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Текст теленовин повинен бути максимально зрозумілим. У більшості випадків перекладачі зіштовхуються з перекладацькими труднощами, які є наслідком різниці між культурами та світоглядом. Перекладач теленовин має справу з різноманітною інформацією, різної тематики та сфер людської діяльності, він повинен вміло та максимально наближено до оригіналу передати зміст новини, дотримуючись при цьому часових рамок конкретної новини, так як кожна теленовина має суворі часові обмеження. В процесі перекладу тексту теленовин важливим є збереження відповідності конкретних сегментів тексту конкретним візуальним зображенням, які їх супроводжують. Тобто, надзвичайно важливо передати не лише зміст новини, а і її форму.

Ключові слова: теленовини, фахова мова, переклад, публічна комунікація, гетерогенність, медіа-лінгвістика, редундантність, перекладацькі трансформації.

BILOUS Olexandr. MASS MEDIA LANGUAGE FOR SPECIALIST PURPOSES: WAYS OF ANALYSIS AND TRANSLATION

The TV news text should be as clear as possible. In the majority of cases, translators encounter translation difficulties that are the result of the difference between cultures and world outlook. Translators deal with various information, different subjects and fields of human activity, they must transmit the content of the news skillfully and as close to the source as possible while adhering to the time frame of a particular news, as each TV news has strict time limits. When translating the TV news text it is important to maintain the relevance of specific segments of the text to the specific visual accompanying images. It is extremely important to convey not only the news content, but also the form. The TV news translation is performed in three stages: 1. Establishing the communicative task of the target text (Skopos). For example, an analysis of important elements of influence, a communicative goal, ways of its achievement. 2. Analysis of the source text. The translator determines whether there are words, phrases or sentences in the source text that will cause difficulties during the translation, and whether it is possible to carry out an adequate translation while complying with the form of the source text. 3. Transfer phase. The process of the news translation, applying the necessary translation transformations and changes for the target text to follow us and meet the time constraints imposed on this text within a certain video (Gawias 2004: 153-162). The process of the TV news translation depends on a number of extra-linguistic and linguistic factors, i.e. external factors that influence the production of the target text and their linguistic expression. In addition, the notion of mass media translation is somewhat different from the traditional notion of translation which is followed by the reproduction of the source text by means of the target language with the preservation of the form and content unity. The amount of the source text and the target one may vary greatly as some parts of the source text can be omitted. This is due to the need to avoid the redundancy of information, provided that its reduction does not lead to the loss of important facts that have the main sense of the text (Jüngst 2010: 129).

Key words: TV news, language for specialist purposes, translation, public communication, heterogeneous, media linguistics, redundancy, translation transformations.

Засоби масової інформації щодня повідомляють про актуальні події з усього світу. Вони транслюють інформацію не тільки між країнами, а й виступають посередниками між різними культурами. Таке посередництво здійснюється в першу чергу завдяки перекладу іншомовного матеріалу. У сучасному глобалізованому світі зросла потреба в перекладі теленовин (*актуальність*).

Завдання перекладачів, які працюють у цій галузі, полягає в подоланні міжкультурних бар'єрів та створенні каналів міжкультурної комунікації. Перекладацька діяльність як процес подолання міжкультурних бар'єрів (*об'єкт*) є важливим фактором у процесі міжнародної комунікації через засоби масової інформації. У нашому випадку ми розглядаємо конкретний різновид ЗМІ – теленовини [11]. Проте слід відмітити, що в межах перекладознавчої науки результати досліджень текстів засобів масової інформації були представлені лише окремими прикладами у фаховій вітчизняній та зарубіжній літературі. Ґрунтового аналізу перекладу німецькомовних засобів масової інформації українською мовою (*предмет*) досі немає. Німецькі дослідниці Крістіна Шеффнер та Сюзана Басснетт зазначають: «Роль перекладу новин часто недооцінюється або зовсім не береться до уваги»

[8, с. 35]. Зважаючи на той факт, що процеси, які протікають під час інтерлінгвальної обробки текстів засобів масової інформації та питання їх перекладу майже не досліджені, ми присвятили нашу розвідку саме дослідженню фахової мови тelenовин „Deutsche Welle“ та особливостям їх перекладу українською (*завдання*). Адже: 1) тelenовини продукують значну частину сучасного словникового запасу та граматичних інновацій; 2) переклад тelenовин стимулює запозичення іншомовного словникового запасу. На відміну від інших фахових мов, мова телевізійних новин не просто документує нові елементи словникового запасу, а сприяє їх входженню у загальний вжиток. Мова знаходиться в динамічному розвитку, постійно змінюється, пристосовуючись до потреб сучасного суспільства. Засоби масової інформації сприяють цьому та прискорюють зміни в мові.

Суть тelenовини як односторонньої публічної комунікації. Тelenовини відіграють значну роль у контексті розвитку міжнародних відносин різних країн світу. Звичайно, в першу чергу, до перекладу звертаються в друкованих виданнях, які виходять кількома мовами, наприклад, Deutschland, National Geographic Magazine тощо. Однак за останні роки значно зріс попит на переклад текстів **telenовин**. На це вплинуло розповсюдження аудіовізуальних каналів міжнародної інформації, таких як Euronews, BBC, France 24, DW. Тelenовини „Deutsche Welle“ на разі перекладаються тридцятьма мовами світу, серед яких і українська, адже переклад тelenовин „Deutsche Welle“ українською мовою певною мірою впливає на рівень інтеграції України в європейський простір. Завдяки якісно виконаному перекладу жителі України можуть дізнаватись про актуальні події політичного та економічного характеру в Європі та світі, про найновітніші досягнення в галузях медицини, техніки, екології, соціології тощо.

Телебачення – це один із трьох класичних засобів масової інформації, поряд з пресою та радіо. Коли ми говоримо про телебачення, то перш за все мова йде про односторонню публічну комунікацію: телевізійна служба транслює підготовлені редакцією тelenовини, які спрямовані на широке, дисперсне (різноманітне) коло глядачів. Тобто споживач інформації є масовим, тому врахувати особливості аудиторії достатньо складно, адже глядачі не беруть участь у тому, що бачать на екрані, вони не можуть втрутитись у процес комунікації, цей процес проходить односторонньо, не міжособистісно, не інтерактивно та не спонтанно. Глядачі дивляться ретельно відібрані, змонтовані в необхідній послідовності новини, які відображають найрізноманітніші сфери людської діяльності [19, с. 32-36].

На думку німецького дослідника в області медіа-лінгвістики Ульріха Шмітца перш ніж написати текст новин, журналісти та редактори обробляють та «відфільтровують» велику за об'ємом кількість інформації із різноманітних джерел: прес-служб, спілок, інформаційних служб тощо. 99% подій на планеті не висвітлюються у новинах лише тому, що телевізійні служби не дізнаються про них. Але це ще не все: понад 99% новин, про які все ж дізнаються телевізійні служби, ніколи не будуть донесені до глядачів, тому що вони, на думку редколегії, недостатньо важливі, фрагментарні або надто полемічні. Мова йде про жорсткий відбір матеріалу, який потрапляє на телебачення. Як правило, у тelenовинах висвітлюються події національного та міжнародного значення у різних сферах людської діяльності. Хоча локальні телеканали, зазвичай, не дотримуються цієї тенденції, висвітлюючи події, актуальні в своєму регіоні [19, с. 79-81].

Розрізняють дві центральні функції тelenовин: функцію інформування та функцію формування публічної думки. Функція інформування полягає в наданні масовій аудиторії актуальної інформації про події в різноманітних сферах людської діяльності. Німецький науковець Герман Мейн визначає її так: «Засоби масової інформації повинні інформувати якомога повніше та зрозуміліше, щоб громадяни мали змогу критично сприймати події в різних сферах суспільного життя» [18, с. 115]. Важливість функції інформування беззаперечна, тому що особисті знання людей складають не більше 20 % від власного досвіду. Більша частина інформації засвоюється саме із засобів масової інформації. Німецький соціолог Ніклас Луманн формулює навіть таку думку: «Все, що ми знаємо про суспільство, про світ, у якому ми живемо, ми знаємо із засобів масової інформації» [16, с. 13]. До того ж більшість людей не мають можливості перевірити правильність і достовірність новин, перекладених іншими мовами.

Під функцією формування публічної думки слід розуміти вплив на формування публічної свідомості та суспільних норм, тим самим реалізується функція соціального контролю. Спираючись на функції новин, виділяють відповідні комунікативні завдання теленовин: а) надання об'єктивної інформації, тобто орієнтація на факти, та б) цілеспрямований вплив на думку глядача. Текст теленовин ретельно продуманий, тому глядач, зазвичай, не відчуває очевидного впливу на свою особистість та його думки.

Трансляція інформації в теленовинах визначається за трьома принципами: 1) принцип повноти інформації; 2) принцип об'єктивності інформації та 3) принцип зрозумілості/доступності [16, с. 13]. Якість змісту новин залежить від дотримання цих принципів.

Фахова мова теленовин. Продукування тексту теленовин. Телебачення – це поєднання зображення та звуку, тому **фахова мова телебачення** є частиною мультимодального процесу, який передбачає взаємодію озвученого/написаного тексту, рухомих/нерухомих зображень, музики, тональності тощо. Ці фактори – поряд з тематикою та метою новин – створюють мову телебачення [19, с. 61].

Як зазначає видатний український дослідник фахових мов, термінознавства та проблем перекладу Тарас Кияк, фаховою мовою в широкому розумінні можна називати сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно замкнутій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [4, с. 28]. І ця дефініція майже повністю співпадає з думкою німецької дослідниці Надіне Шерп, яка підтверджує, що фахова мова – це сукупність мовних виразів, які слугують для комунікації конкретних груп людей, як правило, людей певної професії [17, с. 26].

Однак **фахова мова теленовин** – це особливий стиль, за яким створюються та презентуються глядачеві тексти новин для телебачення. Зазвичай, телевізійні служби новин встановлюють власні вимоги до мови теленовин, однак існують загальні правила, яких дотримуються всі редактори теленовин. Від мовного оформлення залежить те, в якому світлі подаються події та яка думка сформується у реципієнта цих новин. В процесі перекладу вагомим значення набуває збереження прагматики тексту оригіналу та перенесення її в текст перекладу засобами мови перекладу [21, с. 159-163].

Поняття **фахова мова теленовин** має специфічний характер. Під нею розуміється не власна мова телебачення чи журналістська фахова мова. Мова теленовин – це специфічний спосіб використання мови з урахуванням комунікативних вимог конкретних телеканалів. Через свою гетерогенність (різноманітність) мова теленовин іноді позначається поняттям змішана мова [4, с. 28-29]. Фахова мова теленовин не є закритою системою. Її особливість полягає в тому, що вона орієнтована на загальні маси. В свою чергу, це вимагає високого рівня зрозумілості тексту теленовин задля його максимального сприймання глядачами. Повідомлення для теленовин мають бути сформульованими чітко, коротко та зрозуміло. Речення теленовин повинні бути простими. Редактори повинні уникати складних конструкцій чи незрозумілих загалом слів. Глядач повинен розуміти новину, а не відволікати увагу на незрозумілі слова. Тому стає очевидним, що мова теленовин не повинна значно відрізнятися від мови повсякденного спілкування. Якщо перенаситити текст новин термінологією, глядачі недостатньо сприйматимуть і погано запам'ятовуватимуть почуту інформацію. Нагадаємо, що головна мета теленовин і телебачення загалом – інформувати слухача та/або впливати на його думку [14, с. 205-212].

Тому, незважаючи на той факт, що мова теленовин не є гомогенною (однорідною) мовною системою, вона все ж має свої характерні особливості. Для мови теленовин характерне використання вербального стилю для кращого сприймання почутого глядачами тексту, так як у повсякденному житті спілкування відбувається саме у цьому стилі. На лексичному рівні це соціально-політична лексика, економічна та політична термінологія, іноді наукова термінологія, англіцизми, активне використання чи створення неологізмів, емоційно-забарвлена лексика, власні назви та імена, використання складних слів, характерних для німецької мови [14, с. 231].

Процес продукування тексту теленовин передбачає виконання вимог щодо змісту самої новини, а саме: висвітлення головної події із вказівкою хронологу події, тобто її

взаємопов'язаних часових і просторових характеристик. Теленовинам характерне поєднання тексту та зображення. Тобто глядач акустично чує текст, який підкріплюється відповідними зображеннями. Тому потенціал мовного впливу телевізійних новин надзвичайно високий [14, с. 45]. Теленовини здебільшого ретельно підготовлені в письмовому вигляді, навіть, якщо здається, що мовлення спонтанне. Спектр дуже широкий – це може бути електронне табло, з якого ведучий теленовин читає текст новин, це можуть бути частково або повністю завчені на пам'ять ролі (наприклад, під час інтерв'ю з політиками), сюди відносяться також картки з ключовими фразами, які отримують модератори. Тому, незважаючи на модально усну форму, глядачі переважно мають справу з концептуально різними письмовими формами [9, с. 92].

Більшість теленовин побудовані не як розповідь, а тому інформація подається окремими реченнями, блоками речень. Таке уникання когерентних структур пояснюється тим, що теленовини модульно складаються з різних типів тексту: мовлення ведучого теленовин, повідомлення кореспондентів, інтерв'ю тощо. При чому кожна нова смислова частина може бути абсолютно непов'язаною з попередньою. Теленовини є модульно фрагментарними структурами на **макрорівні** (часткова відсутність когезії та когерентності між фрагментами теленовини, тобто зв'язок між частинами неповний та немає чіткої інтерференційної картини) та на **мікрорівні** (часткова відсутність когезії та когерентності між окремими частинами тексту та окремими реченнями) [9, с. 117-119].

Коли ми говоримо про мову теленовин, особливого значення набуває взаємозв'язок п'яти основних модусів (притаманних властивостей): озвученого/написаного тексту, рухомих/нерухомих зображень, аудіо доріжки/музики, тональності та інших звуків. Якість поєднання цих модусів зумовлює якість семіотики теленовин. Тобто у теленовинах вербальний текст та зображення, безсумнівно, стають інтегрованим цілісним текстом. Вербальний текст та візуальні зображення виступають у семантико-семіотичних відносинах. Однак, слід наголосити, що у теленовинах спочатку створюється текст новини, а вже потім монтується відповідний відеоряд [12, с. 48]. Для нашого дослідження релевантним є саме текст теленовин.

Особливості формату теленовин „Deutsche Welle“. Формат теленовин „Deutsche Welle” має свої характерні особливості. Новини, що транслюються в режимі онлайн, зберігаються в архіві медiateки сайту „Deutsche Welle”. Відповідно кожна новина отримує власний заголовок, за яким її можна знайти на сайті. Коли відкривається безпосередньо сторінка певної новини, під заголовком розміщується коротка анотація новини (3-5 речень). Під заголовком та короткою анотацією знаходиться сама новина в форматі відео. Тривалість новин варіюється від 1 хвилини 30 секунд до 6 хвилин, залежно від обсягу інформації, що повідомляється. Таким чином, спочатку глядач має змогу ознайомитися із основною метою повідомлення на основі змісту та анотації, налаштувавшись на сприйняття певної інформації, а потім безпосередньо проглянути новину.

Структура новин складається з таких блоків:

- мовлення ведучого за кадром, яке супроводжується відеорядом;
- мовлення кореспондентів з місця подій;
- інтерв'ю політичних, наукових діячів, пересічних громадян тощо.

Повний текст кожної окремої новини, враховуючи заголовок та анотацію, є модульно фрагментарним, тому що кожна нова смислова частина тексту може бути непов'язаною з попередньою. Граматичні засоби когезії іноді відсутні між частинами тексту та окремими реченнями.

Мовні характеристики текстів новин „Deutsche Welle” мають свої особливості. На синтаксичному рівні характерним є використання переважно вербального стилю. Дієслова та іменники розподіляються пропорційно. Їхнє лексичне значення зберігається в повному обсязі. Вербальний стиль використовується для кращого сприймання почутого глядачами тексту, так як у повсякденному житті спілкування відбувається саме у цьому стилі. У текстах теленовин досить часто цитуються висловлення політиків, інших впливових людей, громадян. Наступною характерною ознакою є переважне використання простих речень. Варто зазначити й наявність односкладних речень, що не є характерним для німецької мови, однак у текстах теленовин ця синтаксична структура присутня. На лексичному рівні часто

вживаними є соціально-політична лексика, економічна та політична термінологія, іноді наукова термінологія, англіцизми, активне використання чи створення неологізмів, емоційно-забарвлена лексика, реалії, власні назви та імена. Враховуючи той факт, що в структурі теленовин мають місце інтерв'ю, слід вказати на наявність в текстах допоміжних слів – часток. Специфіка німецької мови полягає також у насиченості текстів складними словами.

Переклад теленовин. Труднощі. Вимоги до перекладача. Кожен перекладений текст передає певну інформацію з тексту оригіналу. Завдання тексту перекладу полягає у передачі певного впливу на реципієнта. Вплив виникає внаслідок процесу комунікації між адресантом та адресатом та має певні наслідки. Тому від перекладача вимагається володіти вмінням адекватно передавати події, описані в новинах, та водночас зберігати комунікативну мету тексту оригіналу, адже метою кожної теленовини є здійснення впливу на глядача.

В основі процесу комунікації лежить розуміння, тобто повноцінне сприйняття інформації та інтуїтивне розуміння її суті. Це є **актуальним** і для перекладу, який у певній мірі трактується як комунікація, особливо у сфері засобів масової інформації [9, с. 145]. Переклад тексту – це процес переформування тексту оригіналу в текст перекладу, це процес розуміння імпліцитної інформації та оформлення її мовними засобами мови перекладу. На нашу думку, перекладач не має права випускати незрозумілу йому інформацію, він повинен зрозуміти повідомлення і чітко сформулювати його суть. Текст теленовин містить в собі тільки найважливішу інформацію, тому випущення певних елементів змісту неприпустиме.

До **перекладачів** текстів засобів масової інформації ставляться наступні вимоги:

- висока мовна компетенція, як рідної мови, так і іноземної;
- перекладацька компетенція;
- загальна ерудованість та обізнаність;
- предметні знання, слідування за актуальними суспільно-політичними, економічними, науковими та культурними подіями в світі;
- здатність до самостійного динамічного мислення, встановлення логічно-наслідкових зв'язків [10, с. 134].

Текст теленовин повинен бути максимально зрозумілим. У більшості випадків перекладачі зіштовхуються з перекладацькими труднощами, які є наслідком різниці між культурами та світоглядом. Перекладач має справу з різноманітною інформацією, різної тематики та сфер людської діяльності, він повинен вміло та максимально наближено до оригіналу передати зміст новини, дотримуючись при цьому часових рамок конкретної новини, так як кожна теленовина має суворі часові обмеження. В процесі перекладу тексту теленовин важливим є збереження відповідності конкретних сегментів тексту конкретним візуальним зображенням, які їх супроводжують. Тобто, надзвичайно важливо передати не лише зміст новини, а і її форму.

Переклад теленовини здійснюється трьома кроками:

1. *Визначення комунікативного завдання тексту перекладу (скопосу).* Наприклад, аналіз важливих елементів впливу, комунікативної мети, способів її досягнення.
2. *Аналіз тексту оригіналу.* Перекладач визначає, чи є у тексті оригіналу слова, фрази чи речення, які спричиняють труднощі під час перекладу, та чи можливо виконати адекватний переклад із дотриманням форми тексту оригіналу.
3. *Фаза трансферу.* Процес перекладу новини, застосування необхідних перекладацьких трансформацій та змін, аби текст перекладу був узуальним та відповідав часовим обмеженням, які накладаються на цей текст в межах певного відеоряду [11, с. 153-162].

Процес перекладу теленовин залежить від низки екстралінгвістичних та лінгвістичних факторів, тобто зовнішніх чинників, які впливають на продукування тексту перекладу та їх мовного вираження. До того ж, поняття перекладу в галузі засобів масової інформації дещо відрізняється від традиційного поняття перекладу, за яким відбувається відтворення тексту оригіналу засобами мови перекладу зі збереженням єдності форми та змісту. Об'єм тексту оригіналу та перекладу може значно відрізнятись, так як деякі частини тексту оригіналу можуть опускатися. Це зумовлено необхідністю уникнення редундантності (тобто

надлишковості) інформації за умови, якщо її скорочення не призведе до втрати важливих фактів, які несуть основне смислове навантаження тексту [12, с. 129].

Щоб проаналізувати текст оригіналу, доречно, на наш погляд, використати комунікативну модель американського теоретика лінійної моделі комунікації Гарольда Лассвела. Дослідник вважає, що найзручнішим шляхом опису процесу комунікації є відповідь на наступні питання: Хто говорить? Що говорить? Який канал комунікації використовується? Кому передається повідомлення? Яка комунікативна мета? Тобто, *екстралінгвістичними факторами* при комунікації слугують: адресант, адресат, комунікативна мета, канал комунікації, місце, час, намір, функція повідомлення. Відповідно до *лінгвістичних факторів* належать наступні: зміст повідомлення, тематика, пресупозиція, форма тексту, невербальні засоби, лексика, синтаксис, тон. Ця схема уможливорює ґрунтовний аналіз тексту оригіналу та спрощує процес перекладу [13, с. 13].

Труднощі фахового перекладу розглядаються на основі окремих складових мовної системи, а саме: граматики (синтаксис, морфологія) та лексики. Практично всі синтаксичні та морфологічні категорії можуть спричиняти труднощі під час перекладу, оскільки в мові оригіналу та перекладу можуть бути наявні істотні відмінності. Найважливішими синтаксичними феноменами, які створюють труднощі під час перекладу теленовін, є дієприкметникові та дієприслівникові звороти, безособові конструкції, пасивний та умовний стани, зворотні дієслова, часові форми, рамкові конструкції, порядок слів у реченні, складносурядні та складнопідрядні речення [20, с. 173].

Що стосується лексики, труднощі можуть виникати під час перекладу різних видів типових для німецької мови складних слів, які в українській мові зазвичай передаються декількома словами. Складність передачі семантичного значення лексичних одиниць полягає у відмінностях світоглядної картини носіїв двох порівнюваних мов. Теленовіни повідомляють про найновіші події та найновіші розробки у різних сферах життя, тож мова теленовін може включати *неологізми*. І тому досить часто перекладач зіштовхується з проблемою, коли у мові перекладу ще не з'явився еквівалент цього слова. Тому в таких випадках застосовують такі перекладацькі трансформації, як калькування чи транскодування. При чому в перекладі теленовін неможливе застосування перекладацьких виносів, за допомогою яких можна було б пояснити неологізм, що створює додаткові перекладацькі труднощі [15, с. 219]. Також слід наголосити, що перекладач має справу з *неповними/частковими еквівалентами* [5, с. 217; 7]. Денотативне значення лексичної одиниці мови оригіналу може позначатись сумою певних лексичних одиниць мови перекладу та мати лише часткові еквіваленти у мові перекладу, або взагалі не мати еквівалентів. Це актуально, наприклад, під час перекладу реалій, які позначають специфічні особливості культури [3; 2]. Політична та правова термінологія має свою специфіку у кожній окремій державі, тому вимагає особливої уваги під час перекладу. *Переклад імен та власних назв* [1; 4, с. 127-128] також посідає вагоме місце, оскільки тексти теленовін насичені іменами впливових людей політичного світу. Наступною типовою проблемою під час перекладу з німецької мови є допоміжні слова, як, наприклад, частки, прийменники, означені та неозначені артиклі, функція яких полягає у вираженні мовця до повідомленого.

Труднощі дослідження процесу перекладу полягають не тільки в теоретичному моделюванні, а й у емпіричному дослідженні окремих процесів, які відбуваються «в голові перекладача», і за якими не можна безпосередньо спостерігати.

Перспектива дослідження. У перекладознавчій науці немає чітко встановлених класифікацій перекладацьких трансформацій, які стосуються перекладу мас-медіа. На це є мінімум дві основні причини: по-перше, недостатнє дослідження цієї гілки перекладу, а саме перекладу теленовін, по-друге, мова теленовін не є гомогенною, тобто однорідною. У подальших розвідках ми маємо за мету сфокусуватись на різних аспектах перекладу текстів теленовін, таких як: переклад *на рівні тексту* (порівняння обсягу тексту оригіналу та перекладу, шляхи перенесення засобів зв'язності, зокрема редундантність та повтори, переклад заголовків теленовін); на *граматичних особливостях перекладу* (синтаксичні перетворення при перекладі, переклад складних слів у теленовінах); на *лексичних особливостях перекладу* (на способах перекладу неологізмів, реалій, власних назв та імен, на

перекладі економічної та соціально-політичної лексики, на перекладі аббревіатур саме у текстах теленовін). Під час аналізу перекладів конкретних текстів теленовін слід спиратися на вже існуючі класифікації перекладацьких трансформацій та розробляти власні класифікації перекладацьких прийомів по кожному аспекту дослідження перекладу теленовін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус О.М. Назви художніх творів: головні чинники ідейно-образної інформації оригіналу та його перекладу / О.М.Білоус // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство). – Випуск 116. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2013. – С. 75–80.
2. Білоус О. І. Реалії: шляхи аналізу та перекладу / О. І. Білоус // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2006. – Випуск 726. – С. 207–212.
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів: Вид-во при ЛНУ, 1989. – 216 с.
4. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592с.
5. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства. Підручник / І.В.Корунець. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 512 с.
6. Огуй О.Д. Перекладознавство і лексичні категорії: слово, значення та інформація / О. Д. Огуй // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 341: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 128–138.
7. Стасюк Б.В. Труднощі перекладу заголовків і проблема неповноеквівалентності / Б.В.Стасюк // Наукові записки. – Випуск 81 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2009. – С.314–319.
8. Bielsa E. Translation in global news / Esperanza Bielsa, Susan Bassnett. – Routledge, 2009. – 162 p.
9. Breuer U. Mediensprache. Medienkritik. / Ulrich Breuer, Jarmo Korhonen. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001. – 386 S.
10. Emsel M. Brocken: Übersetzen und interkulturelle Kommunikation / Martiina Emsel. – Frankfurt am Main: Lang, 2007. – 385 S.
11. Gawias Ch. Nachrichten – heißer Draht zwischen Lebenswelten / Christine Gawias. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004. – 292 S.
12. Jüngst H. E. Audiovisuelles Übersetzen: ein Lehr- und Arbeitsbuch / Heike E. Jüngst. – Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2010. – 197 S.
13. Kallmeyer w. Perspektiven auf Mediensprache und Medienkommunikation / Werner Kallmeyer, Maja N. Volodina. – Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 2005. – S. 9-14.
14. Pirazzini D. Übersetzen als Verhandlung / Daniela Pirazzini. – Frankfurt, M.: Lang, 2012. – 222 S.
15. Plümer N. Anglizismus – Purismus – Sprachliche Identität / Nicole Plümer. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000. – 320 S.
16. Qi F. Sequence and Structure Determinants of Translation / Fei Qi. – München: Universitätsbibliothek der TU München, 2018. – 123 S. Online-Ressource: <https://opac.ub.uni-mainz.de>
17. Scherr N. Die Übersetzung amerikanischer Texte in deutschen Printmedien / Nadine Scherr. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2013. – 280 S.
18. Schlincker I. Sekundäre Oralität als Form moderner Medienkommunikation. Linguistische Untersuchungen zur Sprache der Fernsehnachrichten / Ina Schlincker. – Bochum, 2003. – 291 S.
19. Schmitz U. Einführung in die Medienlinguistik / Ulrich Schmitz. – Darmstadt: WBG, 2015. – 152 S.
20. Schreiber M. Grundlagen der Übersetzungswissenschaft / Michael Schreiber. – Band 49. – Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2017. – 348 S.
21. Volodina M. Mediensprache und Medienkommunikation im interdisziplinären und interkulturellen Vergleich / Maja N. Volodina. – Mannheim: Institut für Deutsche Sprache, 2013. – 300 S.

REFERENCES

1. Bilous, O. M. (2013). Nazvy khudozhnikh tvoriv: holovni chynnyky ideino-obraznoi informatsii oryhinalu ta yoho perekladu // Naukovi zapysky [Fiction Works Titles: Main Factors of the Source Text Ideas and Imagery and Its Translation // Research Bulletin]. Kirovohrad.
2. Bilous, O. I. (2006). Realii: shliakhy analizu ta perekladu // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina [Nationally-biased Lexis: Analysis and Translation Ways // V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin]. Kharkiv.
3. Zorivchak, R. P. (1989). Realii i pereklad (na materiali anhlo-movnykh perekladiv ukrainskoi prozy) [Nationally-biased Lexis and Translation: a Case Study of English Translations of Ukrainian Prose]. Lviv: Vyd-vo pry LNU.
4. Kyiak, T. R. (2006). Teoriia i praktyka perekladu (nimetska mova). [Theory and Practice of Translation (German Language)]. Vinnytsia. Nova Knyha.
5. Korunets, I. V. (2008). Vstup do perekladoznavstva [Introduction to Translation Studies]. Vinnytsia. Nova Knyha.
6. Ohui, O. D. (2007). Perekladознавство і лексичні категорії: слово, значення та інформація // Германська філологія [Translation and Lexical Categories: Word, Meaning, and Information // Germanic Philology]. Chernivtsi. Ruta.
7. Stasiuk, B. V. (2009). Trudnoshchi perekladu zaholovkiv i problema nepovnoekvivalentnosti // Naukovi zapysky [Titles Translation Problems and the Issue of Semi-equivalence // Research Bulletin]. Kirovohrad.
8. Bielsa, E. (2009.). Translation in global news. Routledge.

9. Breuer, U. (2001). *Mediensprache. Medienkritik* [The Language of Mass Media. Critics on Mass Media]. Frankfurt am Main: Peter Lang.
10. Emsel, M. (2007). *Brocken: Übersetzen und interkulturelle Kommunikation* [Translation and Cross-cultural Communication]. Frankfurt am Main: Lang.
11. Gawias, Ch. (2004). *Nachrichten – heißer Draht zwischen Lebenswelten* [News – a Hot Link between Living Worlds]. Frankfurt am Main: Peter Lang.
12. Jüngst, H. E. (2010). *Audiovisuelles Übersetzen: ein Lehr- und Arbeitsbuch* [Audiovisual Translation – Student book and Workbook]. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
13. Kallmeyer, W. (2005). *Perspektiven auf Mediensprache und Medienkommunikation* [Mass Media Language and Communication Perspectives]. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache.
14. Pirazzini, D. (2012). *Übersetzen als Verhandlung* [Translation as Action]. Frankfurt, M.: Lang.
15. Plümer, N. (2000). *Anglizismus – Purismus – Sprachliche Identität* [English Loan Words – Purisms – Language Identity]. Frankfurt am Main: Peter Lang.
16. Qi, F. (2018). *Sequence and Structure Determinants of Translation* / Fei Qi. München: Universitätsbibliothek der TU München. Online-Ressource: <https://opac.ub.uni-mainz.de>.
17. Scherr, N. (2013). *Die Übersetzung amerikanischer Texte in deutschen Printmedien* [American Texts Translation in German Printing Media]. Frankfurt am Main: Peter Lang.
18. Schlincker, I. (2003). *Sekundäre Oralität als Form moderner Medienkommunikation. Linguistische Untersuchungen zur Sprache der Fernsehnachrichten* [Secondary Oral Expression as a Form of Modern Media Communication]. Bochum.
19. Schmitz, U. (2015). *Einführung in die Medienlinguistik*. [Introduction into Media Linguistics]. Darmstadt: WBG.
20. Schreiber, M. (2017). *Grundlagen der Übersetzungswissenschaft* [Basics of Translation Studies]. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
21. Volodina, M. (2013). *Mediensprache und Medienkommunikation im interdisziplinären und interkulturellen Vergleich* [Media Language and Media Communication in Interdisciplinary and Intercultural Comparison]. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, декан факультету іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка міста Кропивницький. Заслужений працівник освіти України.

Наукові інтереси: семантико-стилістичний аналіз художніх творів, теорія і практика перекладу германських мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oleksandr Bilous – Doktor of Philosophy (Ph.D.), Full Professor, Professor of the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Dean of the School of Foreign Languages, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University in Kropyvnytskyi, Honoured Educator of Ukraine.

Research interest: semantic and stylistic analysis of fiction texts, theory and practice of translation of Germanic languages.

УДК 811.111'342.9

ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

Світлана АМЕЛІНА (Київ, Україна)

e-mail: svetlanaamelina@ukr.net

АМЕЛІНА Світлана. ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто питання відтворення функціональної інформації під час перекладу науково-технічних текстів з німецької мови українською. Встановлено, що передача інформації здійснюється здебільшого шляхом використання лексико-граматичних трансформацій, що сприяє досягненню адекватності перекладу. Основними видами лексико-граматичних трансформацій для досягнення адекватного відтворення функціональної інформації у сфері науки й техніки є вилучення і додавання лексем.

Ключові слова: функціональна інформація, науково-технічні тексти, переклад, адекватність, лексико-граматичні трансформації.

AMELINA Svetlana. REPRODUCTION OF FUNCTIONAL INFORMATION DURING TRANSLATION PROCESS

The article deals with the reproduction of functional information when translating scientific and technical texts from German into Ukrainian. In this context, the problem of translation adequacy arises, associated with the use of translational transformations while simultaneously maintaining and transmitting invariant text content. Transformations in translation studies mean the methods of translation, which consist in changing the formal (lexical or grammatical transformations) or semantic (semantic transformations) components of the source text while maintaining the information intended for transmission. It is established that the transfer of information is carried out mainly through the use of lexical and grammatical transformations, which contributes to the achievement of the adequacy of translation. The main types of lexical and grammatical transformations that are used to achieve adequate reproduction of functional information in the field of science and technology are omission and addition of lexemes. The peculiarities of German scientific and technical texts include: accuracy, conciseness, saturation with the terminology of the industry, contextual uniqueness, orientation for use in solving production problems, and the tendency towards unification. It is expedient to use an information model in the translation process of texts of such kind. This translation. This model is based on the fact that the translator takes into account the presence of different types of information in the text. One of the main advantages of an information translation model is the relief for the

recipient of the perception of the translated text as a whole and the specific information it contains. At the same time, the problem with using this translation model is to determine the amount of information that should be subject to mandatory transmission. Focusing on the terminology of the reproduction of functional information it should also be taken into account the grammatical features of both the source language and the target language.

Key words: functional information, scientific and technical texts, translation, adequacy, lexical and grammatical transformations.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем науково-технічного перекладу є досягнення максимальної якості перекладених матеріалів, що пов'язується з поняттями адекватності й еквівалентності. Рівень якості перекладу значною мірою залежить від коректного використання відповідної термінології. Проте не менш важливими є й інші аспекти, зокрема, ступінь відтворення у цільовому тексті функціональної інформації, яку містить вихідний текст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Питання, пов'язані з передачею функціональної інформації у перекладах набули актуальності практично відразу після появи однойменної кібернетичної концепції, яка базується на положеннях про функціонування, керування й зв'язки у різних системах – від живих об'єктів (наприклад, суспільства) до технічних (установок, машин тощо).

Оскільки йдеться про таке відтворення інформації цільовою мовою у перекладених текстах, яке дозволило б її реципієнтам вірно сприймати конкретні відомості, що будуть використані для подальших дій, науковці під час пошуків шляхів досягнення цієї мети вдалися також до моделювання процесу перекладу. Зокрема, Дж. Кетфорд [4] розробив лінгвістичну теорію перекладу, на якій базують свої дослідження багато сучасних перекладознавців; О. Каде [5] запропонував трифазну модель перекладу, що досить активну використовується як у художньому, так і у технічному перекладі; Д. Селескович і М. Ледерер [7] представили у низці праць інтерпретивну модель перекладу, яка передбачає використання перекладацьких трансформацій. Інформаційна теорія перекладу, прихильником якої є Р. Мін'яр-Белоручев [1], передбачає визначення інваріантного складника інформації вихідного тексту і його передачу адресату – носію цільової мови.

Мета статті – розглянути основні способи відтворення перекладачем функціональної інформації німецькомовних текстів під час їх перекладу українською мовою.

Матеріал дослідження для досягнення поставленої мети був відібраний з фахової літератури німецькою мовою, фахових періодичних видань, веб-сайтів.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження були використані такі методи: описовий – для висвітлення особливостей функціональної інформації у німецькомовних науково-технічних текстах; порівняльно-зіставний аналіз, який слугував для з'ясування рівня адекватності українських перекладів відповідних німецькомовних текстів; метод узагальнення – для встановлення спільних характеристик щодо прийомів перекладу науково-технічних текстів з німецької мови українською у контексті відтворення функціональної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи особливості функціональної інформації у німецькомовних науково-технічних текстах, зокрема, аграрної тематики, можна визначити, що до них належать: точність, стислість, насиченість термінологією відповідної галузі, контекстуальна однозначність, спрямованість для використання під час вирішення виробничих завдань, тенденція до уніфікації. Доцільним вбачається застосування у процесі перекладу текстів такого виду інформаційної моделі перекладу, яка базується на врахуванні перекладачем різних типів інформації, що міститься у вихідному тексті. Перекладач повинен розуміти та розшифровувати їх для того, щоб передати конкретний обсяг інформації мовою перекладу таким чином, щоб цільова група могла оптимально сприйняти переклад. Варто зазначити, що адресати сприймають один і той же текст по-різному, хоч його інформаційна насиченість залишається незмінною.

Однією з головних переваг інформаційної моделі перекладу є полегшення для одержувача сприйняття перекладеного тексту в цілому та конкретної інформації, яку він містить.

Водночас проблемою використання цієї моделі перекладу є визначення обсягу інформації, яка повинна підлягати обов'язковій передачі. Перекладач повинен точно знати, які дані та інформацію він отримує під час перекладу і що він пропускає. З цією метою

перекладач повинен мати достатньо технічних та базових знань для правильного сприйняття тексту та відповідної оцінки рівня адресата. Тоді він зможе передати текст так, щоб інформація мала очікуваний комунікативний ефект. Крім того, неможливо здійснити переклад з однієї мови на іншу без перетворень, які змінюють вихідний текст.

У цьому контексті постає проблема адекватності перекладу, пов'язана з використанням перекладацьких трансформацій за умови одночасного збереження й передачі інваріантного інформаційного наповнення тексту. Під трансформаціями у перекладознавстві розуміють прийоми перекладу, які полягають у зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [2, с. 536].

Розглянемо варіант відтворення функціональної інформації на прикладі тексту, який є інструкцією з техніки безпеки. Проаналізувавши інструкцію з техніки безпеки пунктирної сівалки, порівняли вихідний текст і його переклад, під кутом зору відтворення функціональної інформації.

Оскільки такий вид текстів, як інструкція (з експлуатації, монтажу, техніки безпеки тощо) містить інформацію, що є не просто важливою, а вирішальною для використання машини, знаряддя, пристрою, то практично вся вона має бути відтворена у тексті-перекладі. Безумовно, не викликає сумніву той факт, що дотримання правил інструкції з техніки безпеки є життєво необхідним. Тому з метою збереження цієї надважливої інформації необхідним є її точне відображення у перекладеному тексті, що, у свою чергу, спонукатиме користувача до правильного виконання потрібних дій і уникнення ситуацій, які можуть призвести до небажаних або небезпечних наслідків.

Як показав порівняльний аналіз, виконуючи це досить складне завдання, перекладач жодного разу не використав такого прийому, як вилучення інформації, оскільки вся вона у цьому тексті є важливою. Наприклад:

Vor jeder Inbetriebnahme das Gerät und den Traktor auf Verkehrs- und Betriebssicherheit überprüfen!

1. Beachten Sie neben den Hinweisen in dieser Betriebsanleitung die allgemein gültigen Sicherheits- und Unfallverhütungs-Vorschriften!

2. Die angebrachten Warn- und Hinweisschilder geben wichtige Hinweise für den gefahrlosen Betrieb; die Beachtung dient Ihrer Sicherheit! [3].

Усі вище наведені відомості повністю відтворені у тексті перекладу. Порівняємо:

Перед кожним пуском перевірте пристрій та трактор для забезпечення безпеки руху та експлуатації!

1. На додаток до інструкцій, наведених у цій інструкції з експлуатації, дотримуйтесь загальноприйнятих правил безпеки та запобігання нещасним випадкам!

2. Надані попереджувальні та інформаційні знаки надають важливу інформацію для безпечної експлуатації; увага слугує Вашій безпеці!

З іншого боку, автор перекладу у деяких пунктах додав інформацію, доповнивши і розширивши вже наявну інформацію таким чином, щоб вона була однозначною і зрозумілою для користувача. Наприклад:

Vor dem Anfahren und vor der Inbetriebnahme Nahbereich kontrollieren! (Kinder!) [3].

Перевірте найближчу зону перед запуском та перед початком роботи! (Зверніть увагу на дітей!)

У вихідному тексті йдеться про необхідність здійснення перед початком роботи перевірки і контролю території, щоб не допустити наїзду на сторонніх людей, які можуть там перебувати. Особливу увагу рекомендується звернути на присутність чи відсутність дітей. У німецькому тексті про дітей сказано буквально одним словом:

(Kinder!)

Очевидно, вважаючи, що українському користувачеві потрібно зробити детальне наголошення на небезпеці перебування дітей у зоні роботи сівалки, перекладач зробив відповідне доповнення:

(Зверніть увагу на дітей!)

Отже, хоч в цілому інформація вихідного тексту була б зрозумілою, однак, таке рішення перекладача теж можна вважати виправданим.

Менш суворим може бути дотримання поведінки перекладача з відтворенням функціональної інформації у інших видах текстів аграрної тематики. Наприклад, текст «Landwirtschaft in der EU», який міститься різними мовами на сайті відповідної комісії Євросоюзу, має інформативний, а не директивний характер (на відміну від попередньої інструкції з техніки безпеки). Тому перекладач, який працював над його представленням українською мовою, використовував трансформації з метою врахування культурологічного аспекту, але при цьому він не боявся вилучити певну частину інформації чи скоротити її. Проте, на нашу думку, ці прийоми не завжди буди виправданими щодо перекладу зазначеного тексту. Наприклад, порівняємо:

Wandel der Agrarpolitik

Die EU-Agrarpolitik hat in den letzten Jahrzehnten einen erheblichen Wandel erfahren, um den Landwirten bei der Bewältigung der neuen Herausforderungen zu helfen und dem Umdenkprozess in der Öffentlichkeit Rechnung zu tragen [6].

Зміни аграрної політики

Політика Євросоюзу в сільському господарстві зазнала значних змін протягом останніх десятиліть, для того, аби допомогти фермерам у вирішенні нових завдань та відобразити процес переосмислення громадськості.

Насамперед, варто зазначити, що іменник «*Wandel*» має у німецькій мові кілька значень, у тому числі «зміни», «перетворення». Оскільки мова йде про кардинальну переорієнтацію аграрної політики Євросоюзу, то доцільно було б використати у цьому випадку в перекладі українською мовою слово не «зміни», а «перетворення».

Отже, з одного боку, перекладач відтворив у цільовому тексті функціональну інформацію, яка є ядерною, але, з іншого боку, він не «транслявав» конотативне значення слова «*Wandel*», яке передає глобальність змін, що відбулись.

Зосереджуючи основну увагу на термінологічному аспекті відтворення функціональної інформації, необхідно також враховувати граматичні особливості як вихідної, так і цільової мови. Розбіжності у синтаксичній будові різних мов, функціях флексій, керуванні дієслів тощо можуть спричинити невірне тлумачення інформації, яку потрібно передати.

Коли йдеться про переклад науково-технічної літератури, до якої належать і тексти аграрної тематики, необхідно, зокрема, звернути увагу на вживання інфінітивів у інструкціях з експлуатації пристроїв та обладнання і правилах техніки безпеки, а відтак і на їх переклад українською мовою. Наприклад:

Bei auftretenden Störungen gilt als erster Grundsatz: Motor aus, Stillstand der Arbeitswerkzeuge abwarten und Maßnahmen gegen irrtümliches In-Gang-Setzen treffen [3].

У разі порушення основне правило є таким: зупинити двигун, зачекати, поки зупиняться інструменти, і вжити заходів щодо коригування помилкового налаштування.

Як бачимо, для уточнення дій у випадку порушення роботи приладів, вживаються чіткі, короткі формулювання з інфінітивами, які навіть додаються в українській версії інструкції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відтворення функціональної інформації під час перекладу науково-технічних текстів з німецької мови українською здійснюється шляхом використання лексико-граматичних трансформацій, що сприяє досягненню адекватності перекладу. Основними видами лексико-граматичних трансформацій, які використовуються для досягнення адекватного відтворення функціональної інформації у сфері науки й техніки є вилучення і додавання інформації.

Подальші наукові розвідки можуть бути пов'язані з вивченням особливостей передачі функціональної інформації у різноманітних галузевих текстах, дослідженням прийомів відтворення функціональної інформації, визначенням можливостей застосування інформаційної моделі перекладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Миньяр-Белоручев Р.К. Как стать переводчиком? / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: «Готика», 1999. –176 с.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.

3. Aktuelles zu Sicherheit und Gesundheitsschutz Baumarbeiten – http://www.lfulg.sachsen.de/download/verwaltungsportal/Nachlese_KAM_Baumarbeiten.pdf
4. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics. London: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
5. Kade O. Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation. In: Wilss W. (Hrsg.) Übersetzungswissenschaft. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981. – S. 199-219.
6. Landwirtschaft in der EU: Dynamik und Qualität. – https://europa.eu/european-union/topics/agriculture_de
7. Seleskovitch D. Interpréter pour traduire / D. Seleskovitch, M. Lederer. – Paris : Didier érudition, 1984. – 311 p.

REFERENCES

1. Myniar-Beloručev, R.K. (1999). Kak stat perevodchikom? [How to become a translator?] Moscow: «Gotyka».
2. Selivanova, O.O. (2011). Lingvistychna encyklopediya. [Linguistic Encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K.
3. Aktuelles zu Sicherheit und Gesundheitsschutz. Baumarbeiten http://www.lfulg.sachsen.de/download/verwaltungsportal/Nachlese_KAM_Baumarbeiten.pdf
4. Catford, J.C. (1965). A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics. London: Oxford University Press. [in English].
5. Kade, O. (1981). Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation. In: Wilss W. (Hrsg.) Übersetzungswissenschaft. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. [in German].
6. Landwirtschaft in der EU: Dynamik und Qualität. https://europa.eu/european-union/topics/agriculture_de. [in German].
7. Seleskovitch, D. (1984). Interpreter pour traduire. Paris : Didier erudition. [in French].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Амеліна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Наукові інтереси: проблеми перекладу науково-технічної літератури, лінгво-культурні аспекти перекладу, міжкультурна комунікація і переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Amelina – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Foreign Philology and Translation at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv).

Scientific interests: problems of translation of scientific and technical literature, linguistic and cultural aspects of translation, intercultural communication and translation.

УДК 861.111

ДЕЯКІ ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ «ВИГАДАНИХ» СЛІВ

Олена ПАНЧЕНКО (Дніпро, Україна)

e-mail: epanchenko2017@gmail.com

ПАНЧЕНКО Олена. ДЕЯКІ ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ «ВИГАДАНИХ» СЛІВ

У статті розглядаються проблеми перекладу особливої лексичної побудови – слова, яке створюється автором для досягнення певної мети того чи того художнього твору. Дослідження виконано на матеріалі російської та англійської мов. Проаналізовано приклади перекладів індивідуально-авторських неологізмів у романах Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера.

Ключові слова: слово, вигадане слово, оказіоналізм, індивідуально-авторське слово, переклад.

PANCHENKO Olena. SOME WAYS OF TRANSLATION OF "INVENTED" WORDS

The problems of translation of the special lexical construction are examined in the article - word which is created by an author for achievement of certain goal of this or that artistic work. The research is carried out on the material of the Russian and English languages. Despite a large number of works related to the issue of this article, the problem of translating the fictitious units still remains unresolved. In the article we aim to analyze the means of translation of individual-authored, fictional words. The research material is the well-known fantasy "Harry Potter". In the novels of J. Rowling there is a large number of fictitious words that denote animals, the phenomena of the real and magical world, objects, and the secondary world. A separate manifestation of new developments in Harry Potter is the distortion of certain words (slips of the tongue). Many translation options arise during the translation of Rowling's puns-neologisms. Most of them contain alliteration. For example, you can take the names of sweets, typical English or non-typical English magic food, which little magicians could buy in the village of "Hogsmead"; they are often transcribed without explanation. The most acceptable translation seems to be when the pun is preserved with the initial letters of the words. Two words in the original language are not transmitted by one in translation; otherwise the author's intention is to be missed. During the transfer of fictitious names to the holidays of the magic world, the Harry Potter translators were forced to create their own equivalents, as the transliteration method appeared not to be possible in this case. With abbreviations translators saved both the number of letters in both Ukrainian and Russian translations, but the meaning of the word had to be changed. In this case, the most appropriate was the method of compensation (there is a replacement of the unsettled element of the original similar or some other element, which fill the loss of information and can provide similar impact on the reader). Despite this, when the content of a new word was transmitted, the meaning of the abbreviation remained the same. The analysis of the most common words that Rowling suggests is that the structure of these words has a diverse semantic, etymological and semantic basis, and the most successful means of their translation are compensation and logical development.

Keywords: word, invented word, occasional word, individual-author word, translation

У статті в загальному вигляді ставиться проблема перекладу незвичних, авторських, оказіональних слів. Ця тема знаходиться у руслі актуальних проблем сучасної лінгвістики, оскільки сучасні мови стрімко розвиваються за рахунок нової лексики, яка пов'язана як з референтними, так і з функційно-стилістичними чинниками.

Теоретичне підґрунтя дослідження вигаданих слів є багатим і різноманітним. Мовні інновації у ряді випадків позначають терміном «оказіоналізм», який уперше був вжитий Н.І. Фельдман. Головна риса okazіональних слів – їх приналежність мові [4, с. 11]. Okazіональні слова є результатом вільного комбінування, вони завжди є складними, похідними одиницями. Звідси тісний зв'язок цих слів з контекстом, з якого вони «ніби зростають». Термін «оказіоналізм» підкреслює внутрішню форму слова (лат. *occasio* – випадковість). Інші позначення мовних інновацій, відомі в лінгвістичній практиці: ситуативні, індивідуально-авторські, індивідуально-стилістичні неологізми, неологізми контексту, слова-метеори, слова-експромти. Вони запропоновані різними авторами і підкреслюють ті чи ті специфічні риси мовних інновацій. В. В. Лопатін у книзі «Народження слова» уналежнює до них дві групи слів – потенційні та індивідуально-авторські. При першій своїй появі в мові будь-яке потенційне слово теж має автора, який свідомо утворює цей потенціалізм [2, с. 127]. Деякі лінгвісти (Е.І. Ханпіра, О.А. Земська) розуміють під okazіоналізмами тільки «індивідуально-авторські» слова. А.Г. Ликов okazіональне слово розглядає як мовну експресивну одиницю, що має властивості одноразовості, непередбачуваності, ненормативності (твореній) і словотворчій утворюваності [3, с. 68]. О. Г. Ревзіна пояснює феномен okazіоналізму у такий спосіб: в умовах комунікативного натиску спонтанно мисляча людина стає на секунду ніби відлучна від звичних мовних механізмів, виринається з влади мови (виринається і її підсвідомість), тоді і створюється okazіоналізм [5, с. 305]. Отже, okazіоналізм підтверджує семантику особливого ставлення до мови і свободи від її влади.

Незважаючи на значну кількість праць, пов'язаних з проблематикою цієї статті, проблема їх перекладу ще залишається нерозв'язаною. Тому у статті ми ставимо за мету проаналізувати засоби перекладу індивідуально-авторських, вигаданих слів. Матеріалом дослідження є відоме дитяче фентезі «Гаррі Поттер».

У романах Дж. Ролінг про Гаррі Поттера наявна значна кількість вигаданих слів, які позначають тварин, явища реального та магічного світу, предмети, вторинний світ, зокрема це гра *Quidditch*. Сама назва гри складається з деяких літер назв чотирьох м'ячів: (*Qu*) *affle* + *Blu* (*d*) *ger* + *Blu* (*d*) *ger* + *Sn* (*itch*); можливо існує певний зв'язок з словом "quiddity", тобто "The essence or real nature of a thing" (англ. суть, сутність). Все, що пов'язано з грою Quidditch (назви гравців, м'ячів і т.д.), символічно. Наприклад, завдання Гаррі як гравця полягає в тому, щоб зловити золотий сніч (*the Golden Snitch*), якісні характеристики якого досить цікаві. По-перше, важливий сам факт того, що він зроблений із золота, оскільки опосередковано однією з тем книги «Гаррі Поттер і філософський камінь» є алхімія. Проте у цьому випадку алхімія пов'язана не тільки зі створенням філософського каменю і перетворенням простих металів в чисте золото, але і з духовної трансформацією людини в символічному значенні. По-друге, золотий сніч важко спіймати, оскільки він швидко літає, ховається. Розглянемо, як перекладачі передали значення *the Golden Snitch* золотого сніча:

Золотий сніч (укр.)

Золотой Проныра (рос.)

золотой снитч (рос.)

Золотой Щелчок (рос.)

Варіант «Золотой Проныра» переданий відповідно до його характеристики: пролазливий, що вислизає, ухиляється, швидкий. Варіант «Золотой Щелчок» переданий за допомогою використання більш старого і вже втраченого значення цього слова. Останні ж два варіанти, включаючи український, є припустимими, оскільки зазвичай всі спортивні терміни транскрибуються.

Розглянемо ще один приклад:

«*Just caught her!*» *he said happily. 'She says she'll get the Cleansweep if she can'»,* що українською звучить як

« – Ще встиг її впіймати! – радісно повідомив Рон. – Каже, що постарается купити "Чистомет"»

Тут маємо справу з назвою магічного предмета, що утворилася шляхом поєднання двох слів *clean* і *sweep*. З одного боку, оскільки це є марка мітли, можна вважати, що обидва слова

вжиті у прямому значенні. З іншого ж, в англійській мові існує фразеологічний вислів “*a clean sweep a) a very impressive victory in a competition, election etc*”. Отже, можна вважати, що власну назву створено на основі каламбуру. Якщо розглядати назву як вільне словосполучення, вона більше стосується реального світу, де мітли використовуються для підмітання. Проте тут зв’язок між промовистим іменем і фразеологічною одиницею видається важливішим, бо у світі чарівників мітла є одним із засобів транспорту і гравці популярної в них гри квідичу літають на мітлах. Український переклад складається зі слів *чисто* і *мет* від дієслова *мести*, *мете*, які можна розглядати як узуальні еквіваленти вільного словосполучення. Але переносне значення і каламбур, що є засобом створення гумору, повністю втрачено. Цікавим також є факт, що у другій книжці *Cleansweeps* перекладено як “*Клінсвіпи*”. Без сумніву, краще передати у перекладі хоча б частину значення, аніж повністю відмовитись від нього.

Розглянемо ще один приклад:

«*I heard he got taken on by Pride of Portree, is that right?*’ *‘Nah, it was Puddlemere United; I saw him at the World Cup last year’*»

«— Я чула, що його взяли у “Вершки з Портрі”. Це правда? — Ні, він у “Калабани Юнайтед” Я бачив його торік на Кубку світу”»

Проаналізувавши цю власну назву, можна виділити три складові частини: “*puddle n [C] a small pool of liquid, especially rain water*”, “*mere! adj used to emphasize how small or unimportant something or someone is*” та *united*. Це назва команди, що грає у квідич, яка за своєю формою нагадує назви відомих футбольних команд Англії. Беручи до уваги попереднє речення, бачимо, що Дж. К. Ролінг протиставляє назви двох команд. Таке поєднання слів виглядає не просто гумористичним, а навіть іронічним, якщо сприймати його як оцінку рівня команди. В. Морозов хотів, щоб читачі зрозуміли назву і водночас намагався зберегти елемент, що вказує на країну, з якої походить команда. Ось чому перекладач поєднав два підходи у відтворенні цієї назви. Першу частину він відтворив за допомогою okazionalnoho еквівалента з невідповідним забарвленням *калабана*, що є синонімом до узуального еквівалента *калюжа*. Відповідно до тлумачного словника сучасної української мови це діалектне слово, хоча словник синонімів подає його як розмовне. У будь-якому випадку, у порівнянні з оригіналом переклад належить до нижчого регістру, підсилюючи іронію у цьому уривку. Цілком логічно виглядає транскрипція другої частини назви, адже завдяки цьому в уяві українського читача виникає образ спортивної команди.

Окремим проявом мовних новотворів у «Гаррі Поттері» є спотворення окремих слів (обмовки). Наприклад, однією з численних обмовок містера Візлі є слово *Escapators*, яке перекладено як

Ескалатори (укр.)

Ескапаторы (рос.)

Ескалаторы (рос.)

(маються на увазі ескалатори в метро; каламбур утворений від *escape* (англ.) — втекти, уникнути, врятуватися). У першому випадку бачимо звичайне калькування, яке стало можливим завдяки походженню слова в англійській та російській мовах зі спільного джерела. В українському перекладі перекладач скористався принципом «народної» етимологізації, оскільки це важке для вимовлення слово часто викривлюють не лише діти, а й дорослі. Отже, виявилася непродуктивною саме калька, оскільки наведена псевдоетимологія слова «ескалатор» викличе сміх лише в англомовної дитини, в іншій мові така можливість виключена.

Багато варіантів перекладу виникає під час перекладу каламбурів-неологізмів Дж. Роулінг. Більшість з них містять алітерацію. Для прикладу можна взяти назви солодоців, типової англійської або нетипової англійської чарівної їжі, які маленькі чарівники могли купити в селі «*Hogsmead*», які часто перекладачами транскрибувалися без пояснень, коментарів, надавши, таким чином, місце для дитячої фантазії, наприклад:

Haggis — шотландське блюдо з баранячої або телячої печінки, серця і легенів, яке заправляється вівсяним борошном, салом, цибулею і перцем і вариться у баранячому або телячому рубці. Ця назва була транскрибована перекладачами М. Співак та Ю. Мачкасовим

як хаггіс. Однак при передачі вигаданих назв їжі перекладачі створювали оказіональне відтворення, відмовившись від транслітерації, наприклад:

Cauldron Cakes – Тортелики (укр.), Котлокексы (рос.);

Pumpkin pasties – Гарбузянчики (укр.); Тыквеченьки (рос.);

Fizzing Whizbees – Шипучі свистобджілки (укр.); Воздушное мороженое (рос.);

Жужжащие Волшебные Пчелы (рос.); Шипучие шмельки (рос.); Чарівні ласощі, кульки з шербету. Поки їх їж, вони піднімають тебе в повітря на кілька дюймів.

Тут спостерігається передача каламбуру за допомогою алітерації, гри з частинами слів:

«Fizz» – шипіння, свист; ігристе вино; шипучка.

«Wizz» – свист розтинає повітря; пронестися зі свистом.

«Bee» – бджола.

Blibbering Humdinger – Бліберні хочкудики (укр.); Отличный белибегдингер (рос.)

До перекладеного російською мовою кореня слова (вірніше, до перекладацького неологізму) додається суфікс оригінального слова. Переклад адекватний, і цілком зберігається авторський гумор.

Fainting Fancies – Завиванці-зомліванці (укр.); Тошносласти (рос.); Злобносласти (рос.); Сласти-Напасти (рос.); Вырубающие Выдумки (рос.);

Puking Pastilles – Батончики-блювончики (укр.); Рвучки-Тянушки (рос.); Тянушки-Тошнушки (рос.);

Nosebleed Nougat – Пампушечки-зносаюшечки (укр.); Карамельки-Кровоноски (рос.); Носокровная Нуга (рос.).

Найбільш прийнятним здається переклад, в якому зберігається гра з початковими буквами слів. Два слова у вихідній мові не передаються одним у перекладі, інакше втрачається задуманий автором каламбур.

Під час передачі вигаданих назв свят чарівного світу перекладачі «Гаррі Поттера» змушені були створити власні еквіваленти, оскільки метод транслітерації виявився неможливим у цьому випадку. Так, свято привидів, яке називається *The Deathday Party* перекладено як Смертенини (укр.) та Смертенины (рос. М. Співак), Юбилей смерти (рос.).

The deathday party є назвою восьмого розділу другої книги. Для калькування перекладачі скористалися антонімічним перекладом з «birthday party». Лексичний каламбур ускладнений введенням авторського неологізму «deathday». Але треба відзначити, що в останньому випадку передача каламбуру російською мовою була заснована на прийомі опущення. Тут втрачається каламбур, незважаючи на те, що кількість слів залишилась такою ж самою, як і в оригіналі. В українському перекладі і російському, зробленому М. Співак, спостерігаємо прийом калькування (birthday party – іменини; deathday party – смертенини). У цих перекладах зберігається гра слів, і читач відчуває гумор.

Окремим є випадок каламбуру, побудованого на абревіатурі. Як в українському, так і в російських перекладах перекладачі зберегли кількість букв, але значення слова їм довелося змінити. У цьому випадку найдоречнішим був прийом компенсації (відбувається заміна непереданого елемента оригіналу аналогічним або яким-небудь іншим елементом, заповнюють втрату інформації і здатні надати аналогічне (або подібний) вплив на читача). Незважаючи на це, при передачі каламбуру сенс абревіатури залишився тим самим.

Розглянемо приклади:

N.E.W.T.s, (Nastily Exhausting Wizarding Tests) – екзамен вищого ступеня в Хогвартсі.

НОЧІ – Напрочуд Обтяжливів Чарівницькі Іспити (укр.)

ЖАБА – Жутко Академическая Блестящая Аттестация (рос.)

ПАУК – Претруднейшая Аттестация Умений Колдуна (рос.)

ТРИТОН – Типично решаемая изнуряющая тест-оценка навыков (рос.)

Згідно зі словником Merriam-Webster слово newt означає «any of various small salamanders (family Salamandridae) that are usually semiaquatic as adults» і перекладається як «трифон». Перші два російські переклади (ЖАБА і ПАУК) зберігають приналежність назви до тваринного світу. Останній же перекладач (М. Співак) вирішив повністю перекласти слово (ТРИТОН), в наслідок чого переклад виявився надто багатослівним.

O.W.L.s, (Ordinary Wizarding Levels) – обов'язкові іспити, які учні Хогвартса здають в п'ятнадцять років перекладено у такий спосіб.

СОВУ – Середня Оцінка Взірцевих Учнів (укр.);

С.О.В. – Супер Отменное Волшебство (рос.);

С.О.В. – Стандартизированные отметки волшебников (рос.);

С.О.В.У. – Совершенно Обычный Волшебный Уровень (рос.).

Звернувшись до словника, можна побачити, що слово «owl», з якого складається аббревіатура означає «any of an order (Strigiformes) of chiefly nocturnal birds of prey with a large head and eyes, short hooked bill, strong talons, and soft fluffy often brown-mottled plumage» і має такий переклад «сова». Всі перекладачі використали переклад аббревіатури, але по-різному розтлумачили кожне слово.

S.P.E.W. (the Society for the Promotion of Elvish Welfare) перекладається так.

С.С.Е.Ч.А. (*Спілка Сприяння Ельфам-Чорноробам Англії*);

П - У - К - Н - И. (Против угнетения колдовских народов-изгоев)

Організація, заснована Герміоною Грейнджер у романі «Goblet of Fire», щоб допомогти поліпшити умови життя домових ельфів, в тому числі Доббі. «Sprew», звичайно, має значення відразливого слова англійською мовою, що перекладається як «блювотиння».

Скорочення завжди містять каламбур, і часто відображають значну винахідливість. Їх творці часто починають з аббревіатури слова, яке вони хочуть отримати, а потім вже вигадують розшифрування кожного окремого слова, намагаючись пов'язати їх одне з одним.

Висновки. Аналіз найбільш типових слів, вигаданих Дж. Ролінг у романах про Гаррі Поттера, свідчить про те, що будова цих слів має багате смислове, етимологічне та семантичне підґрунтя, а найбільш вдалим засобом їх перекладу є компенсація та калька. Перспективу подальшого дослідження ми бачимо у вивченні новотворів у п'єсі Дж. К. Ролінг «Cursed Child».

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Земская Е. А. Окказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1972. – С. 25.
2. Лопатин В. В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования / В. В. Лопатин. – М. : Наука, 1973. – 152 с.
3. Лыков А. Г. Окказионализм и языковая норма / А. Г. Лыков // Грамматика и норма. – М. : Наука, 1977. – С. 62–83.
4. Мальцева И. М. Лексические новообразования в русском языке 18 в. / Мальцева И. М., Молотков А. И., Петрова З. М. – Л., 1975. – 371 с.
5. Ревзина О. Г. Поэтика окказионального слова / О. Г. Ревзина // Язык как творчество. – М., 1996. – С. 303–308.
6. Роллинг Дж. К. Гарри Поттер и Философский Камень / Дж. К. Роллинг. – РОСМЭН-Издат. 2001
7. Улуханов И. С. Узуальные и окказиональные единицы словообразовательной системы / И. С. Улуханов // Вопросы языкознания. – 1984. – №1. – С. 44–54.
8. Ханпира Эр. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании / Ханпира Эр. // Развитие словообразования современного русского языка. – М. : Наука, 1966. – С. 154.

SOURCES

1. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і потаємна кімната / Перекл. з англ. Морозов В. К., 2005.
2. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь / Перекл. з англ. Морозов В. К., 2005.
3. Rowling J. K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. London, 1998.
4. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. London, 1997.

REFERENCES

1. Zemskaya, E.A. (1972). Okkazional'nye i potencial'nye slova v russkom slovoobrazovanii [Occasional and potential words in Russian word formation] / E. A. Zemskaya // Aktual'nye problemy russkogo slovoobrazovaniya. Samarkand.
2. Lopatin, V.V. (1973). Rozhdenie slova. Neologizmy i okkazional'nye obrazovaniya [Word birth. Neologisms and occasionalisms. Moscow: Nauka.
3. Lykov, A.G. (1977). Okkazionalizm i yazykovaya norma. [Occasionalism and language norm] // Grammatika i norma. Moscow: Nauka. S. 62–83.
4. Mal'ceva, I.M. (1975). Leksicheskie novoobrazovaniya v russkom yazyke 18 v. [Lexical new formation in Russian of the 18th century]. Moscow – Leningrad.
5. Revzina, O.G. (1996). Poetika okkazional'nogo slova. [Poetics of occasional word]. // Yazyk kak tvorchestvo. Moscow. S. 303–308.
6. Roling, J.K. (2001). Garri Potter i Filosofskij Kamen'. [Harry Potter and the Philosopher's Stone]. ROSMEHN-Izdat.

7. Uluhanov, I.S. (1984). Uzual'nye i okkazional'nye edinicy slovoobrazovatel'noj sistemy. [Usual and occasional units of word formation system]. // Voprosy yazykoznavaniya. №1. S. 44–54.

8. Hanpira, E.H. (1966). Ob okkazional'nom slove i okkazional'nom slovoobrazovanii. [On occasional words and occasional word formation]. // Razvitie slovoobrazovaniya sovremennogo russkogo yazyka. Moscow: Nauka.

SOURCES

1. Rowling, J.K. (2005). Garri Potter i potaemna kimnata / Perekl. z angl. Morozov V.K.
2. Rowling, J.K. (2005). Garri Potter i filosofskij kamin' / Perekl. z angl. Morozov V.K.
3. Rowling, J.K. (1998). Harry Potter and the Chamber of Secrets. London. [in English].
4. Rowling, J.K. (1997). Harry Potter and the Philosopher's Stone. London. [in English].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Панченко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу і лінгвістичної підготовки іноземців, заступник декана факультету української й іноземної філології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: проблеми перекладу гумору, навчання перекладачів фаховим дисциплінам.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olena Panchenko – Doctor of Sciences (Philology), Full Professor, Head of the Department of Translation and Linguistic Training of Foreigners of Oles Honchar Dnipro National University.

Scientific interests: problems of humour translation, teaching translators special subjects.

УДК 378:81'255.2:6:[811.161.2+811.111]

СПІВВІДНОШЕННЯ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВА

Леонід ЧЕРНОВАТИЙ (Харків, Україна)

e-mail: leonid.m.chernovaty@meta.ua

**ЧЕРНОВАТИЙ Леонід. СПІВВІДНОШЕННЯ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ
ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВА**

Подано результати дослідження стосовно однослівних термінів і термінів-словосполучень. Визначено мінімально необхідний корпус термінів. Встановлено залежність вибору способу перекладу від структури терміна в тексті оригіналу.

Ключові слова: галузевий переклад, однослівні терміни, співвідношення способів перекладу, структура термінів, терміни-словосполучення, фінанси підприємства.

**CHERNOVATY Leonid. CORRELATION OF TRANSLATION TECHNIQUES IN RENDERING ENGLISH BUSINESS
FINANCE MANAGEMENT TERMINOLOGY INTO UKRAINIAN**

The article describes a research into the correlation of translation techniques in rendering business finance management terminology from English into Ukrainian. The author defines the composition of the terminological component of translator's competence related to the said sphere, as well as establishes the correlation of translation techniques depending on the single-word and word-combination terms structure in the source text. One-syllable terms' equivalents are mostly chosen from the dictionary, while adaptive transcoding and word addition acquire a greater importance with the multi-syllable units. In rendering English terminological word combinations into Ukrainian, calque seems to be the most frequent (39%) technique with the word permutation being a close runner-up (37,5%). The remaining 23,5% were distributed between the word deletion (11,5%), word addition (10%) and contextual substitution (2%). The choice of translation techniques seems to depend upon the structure of the term in the source language. The highest share of calquing is observed with the two-word terms as their structure in the two languages often coincides. However, the addition of a third element seriously undermines the calque potential boosting the frequency of the word permutation, deletion or addition instead. Thus, the share of calque is in inverse proportion to the number of elements in the word combination, while the share of transformations (word permutation, deletion or addition) is directly proportional to the said amount. The share of the word permutation, for example, grows from 23% in the case of the two-word-combinations to 30% (and more) in rendering the three-plus-element terms. The same picture is observed with other types of transformations, whose share steadily grows while moving from the two-word to the three- and four-element combinations: word deletion – 5%, 12% and 29%, word addition – 8%, 19% and 13% respectively.

Keywords: business finance management, correlation of translation techniques, non-fiction translation, single-word terms, terminological component, terminological word-combinations, terminology structure, translator's competence.

Ефективне формування фахової компетентності перекладача (ФКП) [див. 5] у кожній конкретній галузі потребує, по-перше, складання переліку предметних знань, на яких вона ґрунтується; по-друге, укладання списку термінів, за допомогою яких згадані поняття позначаються в мові оригіналу; і, по-третє, визначення чинників, які впливають на вибір способу передачі кожного з таких термінів мовою перекладу. Вирішення цих трьох завдань створило б надійне підґрунтя для розробки навчально-методичних матеріалів, здатних забезпечити ефективне формування ФКП студентів у відповідній галузі.

Таким чином, *актуальність* цього дослідження пояснюється, з одного боку, потребою вирішення усіх трьох викладених вище завдань для (в ідеалі) кожної галузі людської діяльності, а з іншого – практичною відсутністю систематичних досліджень у цьому напрямі стосовно перекладу англomовних галузевих текстів українською мовою, а також недостатньою стабільністю корпусу українськомовної галузевої термінології загалом.

Сферою дослідження було обрано управління фінансами підприємства, зважаючи на її важливість у період, коли в Україні триває перехід на нові принципи господарювання, що вимагає опанування світового досвіду в цій галузі, суттєвим компонентом якого є знайомство з таким досвідом через вивчення друкованих джерел, що вимагає їх якісного перекладу. Зважаючи на обсяг статті, в даній публікації ми обмежимося лише аналізом співвідношення способів перекладу англomовних термінів українською мовою.

Відповідно *об'єктом дослідження* є термінологічні проблеми галузевого перекладу, а *предметом* – динаміка співвідношення способів передачі українською мовою різноструктурних англomовних термінологічних одиниць у сфері управління фінансами підприємства.

Матеріалом дослідження були 378 згаданих одиниць у даній сфері, відібраних методом суцільної вибірки з оригінального англomовного тексту [6], обсягом 120.000 друкованих знаків.

Метою дослідження була перевірка гіпотетичної залежності вибору способу передачі українською мовою англomовних термінологічних одиниць від структури останніх.

Досягнення згаданої мети вимагало розв'язання певних *завдань*, зокрема, укладання відповідних списків англomовних термінів і їх еквівалентів в українській мові; розподіл цих термінів за структурним принципом; аналіз способів їх передачі українською мовою з метою виявлення гіпотетичного впливу структури термінів у мові оригіналу на вибір способу їх передачі у мові перекладу; формулювання висновків дослідження. Далі коротко викладено зміст розв'язання кожного із згаданих завдань.

Попередньо видається доцільним стисло розглянути зміст поняття «спосіб перекладу», так само як і деяких інших, наприклад, «перекладацька трансформація» тощо. Поняття «спосіб» загалом визначається як «певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість... здійснити що-небудь» [1, с.1179], тобто поняття «спосіб перекладу» можна визначити як дію, прийом чи систему прийомів, що дозволяє здійснити передачу смислу тексту оригіналу (ТО) в тексті перекладу (ТП). Перекладацька трансформація, у свою чергу, визначається як зміна формальних (лексичних або граматичних) чи семантичних компонентів ТО при збереженні інформації, призначеної для її передачі в ТП [3]. У такому визначенні трансформація є дією чи прийомом, що дозволяє здійснити передачу смислу ТО в ТП, тобто є способом перекладу. Відповідно, у подальшому викладі ми вживаємо термін «спосіб перекладу» як родовий по відношенню до трансформацій, тобто такий, що включає в себе і «перекладацькі трансформації».

На першому етапі дослідження попередньо відібрані 378 термінів було розділено, по-перше, на однослівні (250 одиниць) та термінологічні словосполучення (128). У свою чергу, однослівні терміни було розподілено на категорії за кількістю складів (50 односкладових, 86 – двоскладових, 78 – трискладових, 26 – чотирискладових і 10 п'ятискладових), а термінологічні словосполучення – за кількістю слів у них (92 двослівних, 26 – трислівних, 7 – чотирислівних і 3 – п'ятислівних). Далі визначалося співвідношення способів перекладу в межах кожної категорії та здійснювалося міжкатегоріальне порівняння, результати якого викладено далі.

Однослівні терміни. При передачі однослівних термінів зафіксовано застосування лише чотирьох способів перекладу: вибір варіантного словникового відповідника, контекстуальна заміна, транскодування та додавання слова, зміст яких у даній роботі відповідає традиційній інтерпретації [3].

В межах категорії *односкладових термінів* найбільшу питому вагу має вибір словникового відповідника (66%), наприклад, *cash* – готівка, *funds* – кошти, *bill* – вексель, *rate* – ставка. Це загалом свідчить про те, що більшість односкладових термінів у даній вибірці вже зафіксовано в словниках і їх передача обмежується вибором відповідника з-поміж тих, що наводяться там. Це стосується і термінів утворених за допомогою транскодування, яких у вибірці майже не було (4%): 2% припадає на транслітерацію (*plan* – план) і ще 2% – на адаптивне транскодування (*bank* – банківський). Однак у решті випадків передача односкладових англomовних термінів вимагала застосування альтернативних способів перекладу. Майже кожний четвертий (26%) з них потребував контекстуальної

заміни (наприклад, *list* – преїскурант, *run* – перспектива, *yield* – вигода), а в одному випадку, крім контекстуальної заміни, додатково знадобилося додавання слова (*check* – прибутково-видатковий). Просте додавання слова (без контекстуальної заміни) спостерігалось ще у 4% випадків (*price* – вартість договору, *term* – термін дії).

Словниковий відповідник як спосіб перекладу домінував (64%) і при передачі найчисельнішої у вибірці категорії *двоскладових термінів*, наприклад, *cover* – покривати, *business* – підприємство, *savings* – заощадження тощо. Частка транскодування у цій категорії зросла до 8% і розподілилися майже порівну між транслітерацією (*credit* – кредит) та адаптивним транскодуванням (*margin* – маржинальний), а питома вага контекстуальної заміни (*accept* – оформити, *budget* – кошторис, *movement* – обіг) зменшилась на 6%. З іншого боку, вдвічі зросла частка додавання слів (наприклад, *access* – отримати доступ, *expire* – закінчувати термін дії, *sales* – обсяг продажу).

При передачі *трискладових термінів* частка вибору словникового відповідника вперше опустилася нижче половини усіх випадків застосування способів перекладу і склала 47%, що майже на 20% менше, ніж у випадку з односкладовими й на 17% – порівняно із двоскладовими. З іншого боку, суттєво (до 17%) зросла питома вага транскодування, причому застосовувався лише його адаптивний вид (*company* – компанія, *deposit* – депозитний, *investment* – інвестиція тощо). Частка інших (що не зводяться до вибору відповідника із словника) способів перекладу зросла до 36%, головним чином за рахунок різкого збільшення (до 19%) питомої ваги додавання слів. При перекладі деяких слів знадобилося додавання слів (наприклад, *bi-weekly* один раз на два тижні, *collection* – сплата дебіторської заборгованості), а частка контекстуальної заміни склала 17%, наприклад, *processing* – нарахування, *treasury* – податковий.

Тенденція до зниження питомої ваги контекстуальної заміни продовжується і при передачі *чотирискладових термінів*, де вона впала до найнижчого рівня (8%), хоча це може пояснюватися суттєво меншою кількістю термінів у цій категорії. Натомість питома вага транскодування виросла до 23%, що можна пояснити наявністю більшої кількості термінів латинського та давньогрецького походження (наприклад, *liquidity* – ліквідність, *obligation* – облігація), в той час як частотність додавання слів незначною мірою знизилася (до 15%).

Половину п'ятискладових термінів було перекладено із застосуванням словникового відповідника, а для перекладу ще 30% термінів цієї категорії довелося застосовувати контекстуальну заміну (наприклад, *liabilities* – http://www.toolkit.cch.com/pops/P99_10_1115_06.asp боргові зобов'язання, *cooperative* – колективний), в той час як на адаптивне транскодування (*specialization* – спеціалізація) й додавання слів (*temporarily* – на певний час) припало по 10%.

Підводячи підсумок аналізу однослівних лексем, можна припустити, що вибір способу їх перекладу може залежати від їхньої структури. Питома вага вибору словникового відповідника, так само як і контекстуальної заміни, послідовно знижується при збільшенні кількості складів у слові, в той час як необхідність додавання слів і вірогідність транскодування – зростають. Транскрибування практично не застосовується, а домінує адаптивне транскодування, частка якого перевищує питому вагу транслітерації в 11 разів.

Останнє можна пояснити тим, що транскодування довгих термінів зазвичай важко здійснити, не адаптуючи їх до норм мови перекладу, зокрема, застосовуючи відповідні афікси для маркування роду, відмінку, числа тощо.

Термінологічні словосполучення. Для передачі 128 лексичних одиниць цього типу застосовувалися лише чотири способи перекладу: перестановка, додавання та вилучення слів, а також калькування. Зміст перших трьох є очевидним, а що стосується калькування, то зважаючи на різні тлумачення його змісту [3; 7], в межах даної роботи ми розглядаємо його лише як копіювання структури словосполучення мови оригіналу у мові перекладу (див. також [4]).

В межах категорії *двослівних словосполучень* найбільшу питому вагу серед усіх способів перекладу має калькування (60%), наприклад, *investment opportunities* – інвестиційні можливості, *duration of investment* – тривалість інвестицій. Це загалом свідчить про те, що норми побудови більше половини двослівних словосполучень у даній вибірці в англійській та українській мовах збігаються. З іншого боку, у 40% випадків такі норми розходяться і

передача відповідних словосполучень потребує певних трансформацій, найбільша питома вага (23%) серед яких припадає на перестановку слів (наприклад, *cash flow* – рух ліквідності, *payment history* – кредитна історія), іноді разом з додаванням слів (наприклад, *sales forecast* – прогнозування обсягу продаж, *quantity discounts* – знижки для роздрібних торговців). Просте додавання (без перестановки) вживалося у 9% випадків (*actual sales* – реальні показники продажу, *control inventory* – контролювати наявний запас товарів) в той час вилучення слова застосовувалося майже вдвічі рідше (5%): *cash outflows* – витрати, *competitive influences* – конкуренція.

Для передачі двослівних одиниць іноді використовується контекстуальна заміна, що є достатньо нечастим випадком для словосполучень, адже тут передача змісту в мові перекладу здійснюється за допомогою лексем, жодна з яких не є словниковим відповідником слів, які входять до складу словосполучення у ТО, наприклад, *accounts receivable* – дебіторська заборгованість, *overdue accounts* – список дебіторських заборгованостей.

Хоча калькування залишається найчастотнішим способом перекладу і при передачі трислівних словосполучень (наприклад, *cash conversion period* – грошовий конвертаційний цикл), його частка зменшується майже вдвічі, порівняно з двослівними (34% проти 60% відповідно). Натомість, на третину зростає частка перестановки слів (наприклад, *external financing sources* – зовнішні джерела фінансування) – 31% проти 23%, питома вага якої майже зрівнялася з часткою калькування (31% і 34% відповідно). Частотність додавання слів (наприклад, *ending cash balance* – залишок коштів наприкінці звітного періоду) також виросла майже в 2,5 рази (19% проти 8%). Така ж тенденція спостерігається і щодо вилучення слова (наприклад, *money market funds* – інвестиційні фонди, *to clear bank account* – зарахувати на рахунок, *make an early payment* – заплатити раніше), частка якого зросла в 2,4 рази.

Тенденція до зниження питомої ваги калькування посилюється при перекладі чотирислівних словосполучень (наприклад, *accelerate the cash conversion period* – прискорити грошовий конвертаційний цикл), де вона падає до 29%, порівняно з 34% при перекладі трислівних і 60% при передачі двослівних. Варто зауважити, що в цій категорії частки калькування, з одного боку, та перестановки слів (наприклад, *tax return preparation fees* – витрати на підготовку податкової декларації), з іншого, вперше вирівнялися. Цікаво, що й частотність вилучення слова (наприклад, *avoid costly payroll penalties* – уникнути великих штрафів, *incur extra transaction charges* – накладати додаткову комісію) досягла такого ж рівня, як і калькування та перестановка слова (по 29% усі три способи перекладу). Це свідчить про зростання ролі синтаксичних трансформацій в міру ускладнення структури словосполучення. До згаданих трансформацій відноситься і додавання слова (*anticipate a raise in credit limit* – передбачити зниження рівня кредитного ліміту), частка якого при передачі чотирислівних словосполучень склала 13%.

Отже, підводячи підсумок аналізу співвідношення способів перекладу українською мовою англомовних термінологічних словосполучень у галузі управління фінансами підприємства, можна сформулювати кілька попередніх висновків.

Якщо говорити про англомовні термінологічні словосполучення в аспекті їх перекладу українською мовою загалом, то згадане співвідношення виглядає наступним чином. Найпоширенішим способом перекладу є калькування (39%), яке проте лише на 1,5% випереджає перестановку слів (37,5%). Решта 23,5% розподілилися між вилученням слова (11,5%), додаванням слова (10%) та контекстуальною заміною (2%).

Співвідношення способів перекладу українською мовою англомовних термінологічних словосполучень відзначається динамічністю і чіткою залежністю вибору способу перекладу від структури англомовного словосполучення.

Питома вага калькування є найвищою при передачі змісту двослівних англомовних словосполучень, оскільки більш ніж у половині таких словосполучень норми їх побудови в двох мовах збігаються (наприклад, англомовні словосполучення «прикметник + іменник» та «іменник + іменник»). Однак при додаванні навіть одного компонента до складу словосполучення, можливості його калькування суттєво скорочуються, зберігаючись лише для побудованих за моделями, які є розширеними варіантами згаданих двослівних

словосполучень (наприклад, «прикметник + прикметник + іменник» або «іменник + іменник + іменник». Проте у 2/3 випадків збереження структури словосполучення ТО є недоцільним або неможливим з причини розбіжності норм в англійській та українській мовах, внаслідок чого застосовуються додавання чи вилучення слів, або навіть контекстуальна заміна при передачі словосполучення загалом.

Можливості калькування ще більше скорочуються при зростанні кількості елементів в оригінальному словосполученні до чотирьох, хоча принципово в третині випадків така можливість зберігається. Однак стосовно решти словосполучень необхідними є перестановка, додавання або вилучення слів.

Таким чином, частка калькування є обернено пропорційною кількості елементів у словосполученні, а питома вага інших способів перекладу, зафіксованих у нашому аналізі (крім контекстуальної заміни), є прямо пропорційна такій кількості.

Частка перестановки слів є найменшою при перекладі двослівних термінів (23%), однак уже при збільшенні кількості елементів у словосполученні до трьох, зростає на 8%, сягаючи 31%, і практично залишається на тому ж рівні у випадку з чотирислівними словосполученнями (29%). Зростання частки перестановки слів відбувається за рахунок скорочення питомої ваги калькування з причин, що розглядалися вище. Необхідність перестановки слів викликана розбіжностями норм англійської й української мов. Зокрема, не в усіх випадках англійські словосполучення, побудовані, приміром, за моделлю «іменник + іменник» можна передати в українській мові словосполученням «прикметник + іменник». Прикладами можуть бути двослівні словосполучення *cash flow* (рух ліквідності) чи *application process* (процес клопотання) або трислівне словосполучення *revolving line of credit* (автоматично відновлювана кредитна лінія).

Динаміка змін питомої ваги вилучення та додавання слів характеризується тими ж особливостями, що й перестановка слів. Тобто частки цих трансформацій є прямо пропорційними кількості компонентів англійських термінологічних словосполучень і кліше. Зокрема, питома вага вилучення слова послідовно зростає з 5% при перекладі двослівних словосполучень до 12% при передачі трислівних і до 29% у випадку чотирислівних. Загалом така ж тенденція притаманна й для додавання слів, частка якого складає 8% для двослівних, 19% - для трислівних і 13% для чотирислівних словосполучень.

Викладені вище висновки (див. також [2]) є попередніми і потребують подальшого вивчення, в чому й вбачаємо перспективу даного дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Уклад. і голов.ред. В.Т.Бусел]. – Київ-Ірпін : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Заря Д.В. Особливості перекладу українською мовою англійської термінології у галузі управління фінансами підприємства / Д.В.Заря, Л.М.Черноватий // In Statu Nascendi : Збірник наукових статей. – Вип. 16. – Харків: НТМТ, 2018. – С. 24-32.
3. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури, частина II: Навчальний посібник-довідник для студентів вищих навчальних закладів / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 304 с.
4. Черноватий Л.М. Зміст стратегій калькування і трансформації у перекладознавчому аналізі / Л.М.Черноватий // Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі. – Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, 2016. – С. 30–33.
5. Черноватий Л.М. Методика викладання перекладу як спеціальності : [підручник для студ. вищих заклад. освіти за спеціальністю “Переклад”] / Леонід Черноватий. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 376 с.
6. Brian M. Understanding and Controlling Your Finances / M.Brian. – Raleigh, NC: BYG Publishers, 1997. – 256 p.
7. Molina L. Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functional Approach / Lucia Molina and Amparo Hurtado Albir // Meta. – 2002. – XLVII. – P. 498–512.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoii ukrayinskoii movy (2003). [Big Thesaurus of Modern Ukrainian Language]. Kyiv-Irpin: Perun.
2. Zaria, D.V., Chernovaty L.M. (2018). Osoblyvosti perekladu ukrayinskoii movoiu anglo-movnoii terminolohii u haluzi upravlinnia finansamy pidpriemstva // In Statu Nascendi [Specifics of rendering into Ukrainian English terminology related to business financial management // In Statu Nascendi]. N16. Kharkiv. 24-32.
3. Karaban, V.I. (2001). Pereklad anhliyskoi naukovoii i tekhnichnoi literatury [Translation of Scientific and Technological Literature]. Vinnytsia: Nova knyha.
4. Chernovaty, L.M. (2016). Zmist stratehii kalkuvannia i transformatsii v perekladoznavchomu analizi // Aktualni problemy filolohii i profesijnnoi pidhotovky fakhivtsiv u polikulturnomu prostori [Meaning od calque and transformation

in translation analysis // Major Problems of Philology and Professional Training in a Polycultural Space]. Odesa: K.D. Ushynskiy Pivdenoukrayinskyi National Pedagogic University. 30–33.

5. Chernovaty, L.M. (2013). *Metodyka vykladannia perekladu yak specialnosti* [Methodology of Training Translators and Interpreters]. Vinnytsia: Nova Knyha.

6. Brian, M. (1997). *Understanding and Controlling Your Finances*. Raleigh, NC: BYG Publishers.

7. Molina, L., Albir, A.H. (2002). *Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functional Approach* // Meta. 2002. XLVII. 498–512.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леонід Черноватий – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна.

Наукові інтереси: методика навчання іноземних мов та перекладу, психолінгвістика, перекладознавства.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Leonid Chernovaty – Doctor of Sciences (Pedagogics), Full Professor, Professor at the Translation Studies Department, V.N.Karazin Kharkiv National University.

Scientific interests: teaching Foreign Languages, Translator/Interpreter Training, Psycholinguistics, Translation Studies.

УДК 811.111'367.335

ВІДТВОРЕННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ГЕНДЕРНИХ МАРКЕРІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Юлія БОЙКО (Хмельницький, Україна)

e-mail: julia_boyko_pereklad@ukr.net

БОЙКО Юлія. ВІДТВОРЕННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ГЕНДЕРНИХ МАРКЕРІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ.

У статті розглядаються особливості конструювання гендерних стереотипів у вихідному тексті та врахування цих особливостей при перекладі на іншу мову. Аналізується лексико-граматичний рівень гендерної компоненти у розрізі категорій категорій маскулінності та фемініності.

Ключові слова: гендер, гендерний стереотип; гендерний компонент; гендерний маркер; категорії маскулінності та фемініності.

BOYKO Julia. REPRODUCTION OF LEXICAL AND GRAMMATICAL GENDER MARKERS IN TRANSITION INTO UKRAINIAN LANGUAGE.

Gender is a key dimension of personal life, social relations and culture. It is an arena in which we face difficult practical issues about justice, identity and even survival. Gender is also a topic which there is a great deal of prejudice, myth and misunderstanding. Many people believe that men are more intelligent than women, that men are naturally violent and so on. Thus there are many stereotypes about men and women physical behavior as well as psychological one. The aim of this article is: to cast the widest net around issues of gender in translation; and, through gender, to move translation studies closer to a cultural studies framework. It means, principally, that the terms "culture," "stereotype" and "gender" are not taken for granted but are themselves the object of inquiry. They are no longer self-explanatory notions which can be used unquestioningly. "Culture," for instance, has often been used in translation studies as if it referred to an obvious and unproblematic reality. In fact, "culture" is one of the most embattled and ambiguous notions in contemporary thought, the site of much stimulating debate. Translation studies have much to gain from these debates, just as they can bring an important linguistic dimension to them. This article deals with the peculiarities of constructing gender stereotypes in the source text and motivates taking into account them when translating into another language, when differences of gender are involved, and when the translation work involves contact between the two writers. One of the challenges for feminist translators is to move beyond questions of the sex of the author and translator. Working within the conventional hierarchies the female translator of a female author's text and the male translator of a male author's text will be bound by the same power relations: what must be subverted is the process by which translation complies with gender constructs. Just to start solving the problem lexical and grammatical peculiarities of male author's original text are highlighted in the article as well as peculiarities of rendering this text into Ukrainian by a male author translator and by a female author translator.

Key words: gender, gender stereotype; gender component; gender marker; categories of masculinity and femininity.

Гендерні дослідження – новий науковий напрям, що знаходиться на перетині багатьох наук. У центрі його уваги – соціальні, культурні, мовні та інші чинники, що визначають мовленнєву поведінку чоловіків і жінок залежно від їхніх уявлень не тільки про свою біологічну стать (sex), а й про гендер (gender), тобто стать соціокультурну. Поняття «гендерні студії» з'являється у другій половині XX століття й позначає вивчення гендеру у контексті різноманітних галузей науки, зокрема і у лінгвістиці та перекладі. Передумовою для дослідження категорії гендеру в художньому перекладі є зміна перекладознавчої парадигми – зміщення акценту з окремих слів, речень, висловлювань до цілих текстів та культури, що уможливило існування множинності перекладацьких інтерпретацій.

Дослідження гендерної проблематики у лінгвістиці, розпочате О.Есперсеном, проводять у межах класичної (W. Labov, L. Milroy) та феміністської соціолінгвістики (M. Baumann, I. Crouch, G. Gallahorn, G. Garcia, S. Frosch, H. Gilley, J. Johnson, S. Kalcik, B. Thomas), психолінгвістики (P. Smith), конверсаційного аналізу (D. Cameron, P. Fishman, H. Henley, J. Holmes, Ch. Kramer, H. Sacks, E. Schegloff, B. Thorne, C. West, D. Zimmerman), міжкультурної комунікації

(M. Goodwin, D. Maltz, R. Borker, A. Sheldon, D. Tannen), та, нарешті, дискурс-аналізу (D. Cameron, J. Coates, P. Eckert, K. Hall, S. McConnell-Ginet, R. Wodak).

Вітчизняна й російська гендерна лінгвістика репрезентована культурологічними розвідками гендерного концептуального змісту на матеріалі лексики та граматики (О.Л. Бессонова, А.П. Мартинюк, О.С. Бондаренко, О.В. Дудолодова, Г.І. Емурсуїнова, М.С. Колеснікова, М.А. Яценко), фразеології (І.В. Зикова, Д.Ч. Малішевська), паремії (Ю.В. Абрамова, А.В. Кириліна), соціолінгвістичними (Є.М. Бакушева, Н.Ф. Верхоланцева, І.Г. Ольшанський, О.Д. Петренко), і дискурсивними (К.В. Піщикова) дослідженнями мовленнєвої поведінки статей, аналізом гендерного аспекту художнього дискурсу (Н.Д. Борисенко, О.Л. Козачишина) та психолінгвістичними працями (О.І. Горошко, С.К. Табурова, А.М. Холод).

У зарубіжних студіях гендерні аспекти стали однією із ключових проблем також теорії та практики перекладу, в першу чергу художнього. Стосовно відображення гендерних маркерів у перекладацькій площині художнього тексту в українському перекладознавстві, то такі дослідження лише розпочинаються, саме цим і зумовлена **актуальність** статті.

Метою статті є аналіз гендерного компонента англomовного художнього твору в оригіналі та встановлення лексичко-граматичних особливостей його відтворення в українському перекладі. Аналізувався твір І. Мак'юена у двох перекладах: чоловічому, виконаному В. Дмитруком далі – та жіночому, виконаному О. Смольницькою.

Дослідження спирається на положення про те, що лексичне та граматичне представлення мовних одиниць на позначення гендерно маркованих елементів, дає змогу виявити у досліджуваних фрагментах тексту спільне та відмінне у лексико-граматичній системі мови. Це, в свою чергу, дозволяє з'ясувати, які характеристики є більш властивими для мовлення осіб чоловічої і жіночої статі в українській та англійській мовних культурах і чи зберігаються такі особливості при перекладі.

Першочергову роль в актуалізації гендерних стереотипів відіграють номінативні гендерно марковані одиниці, як класичні (слова – одиниці лексичного складу мови –), так і некласичні (сполучення слів – одиниці фразеологічного складу мови), які тематизують основних актантів гендерно релевантної предметно-референтної ситуації, референтів чоловіка і жінки. Крім номінативних одиниць, у досліджуваному дискурсі функціонують граматичні гендерно марковані одиниці, тобто особові, присвійні й зворотні займенники третьої особи однини, що прототипово співвіднесені з референтом чоловічої або жіночої статі [1, с. 13].

Лексико-граматичні засоби є досить експліцитними гендерними маркерами й активно використовуються для творення гендерної парадигми твору. Твір «Спокута» написаний чоловіком-автором і має чітко виражену тенденцію до експлікації власне чоловічого стилю мовлення. Розглянемо окремі речення із цього твору у перекладах двох авторів (чоловіка та жінки) з метою встановлення рівня адекватності перекладу першоджерела у контексті гендерної парадигми твору.

Так, розглянемо до прикладу розмірковування одного із героїв твору Роббі щодо його стану закоханості: (1) *How had it crept up on him, this advanced stage of fetishizing the love object?* [83]. І два переклади цього речення: чоловічий переклад (Ч) – *Як він підкрався до нього, цей гострий ступінь фетишизації любовного об'єкта?* [81] та жіночий (Ж) – *Як він докотився до такого – до цієї просунутої стадії ідеалізації об'єкта кохання?* [82, с. 95]. Чоловічий переклад фрази *advanced stage of fetishizing the love object* як *гострий ступінь фетишизації любовного об'єкта?* очевидно є ближчим до оригіналу. *Гострий ступінь* тут трактується як певна стадія хвороби, адже як відомо, закоханість це ніщо інше як хвороба, і як будь-яка хвороба вона проходить свої стадії. Жіночий переклад цього речення, як це видно із продемонстрованого прикладу, дещо «м'якший», власне, як то і властиво жіночій природі – подавати гострі кути у дещо згладженому вигляді *просунутої стадії ідеалізації об'єкта кохання?*

Розглянемо переклади наступного речення: (2) *The disgrace of it horrified her. It was further confirmation of his guilt, and the beginning of his punishment. It had the look of eternal damnation* [83]. (Ч) *Така ганьба жахнула її. Це був ще один доказ його вини й початок його*

покарання. Виглядало це, як вічне **прокляття** [81]. (Ж) Ця **ганьба** вжахнула її. Побачене було ще одним доказом його **провини** і початком **кари**, яка впаде на його голову. Як це було схоже на вічне **прокляття**! [82 с. 205]. Чоловічий переклад, як це видно, майже повністю відповідає оригіналу, проте у жіночому спостерігаємо певні відхилення на лексико-граматичному рівні, які не змінюють семантики цього речення, проте стиль його подачі дещо пом'якшений: *побачене було ще одним доказом його провини*. У жіночому перекладі спостерігаємо певне нівелювання маскулінних особливостей першоджерела шляхом використання граматичної модуляції у вигляді додавання певних елементів, зокрема лексеми *побачене* та уточнюючих елементів *кари*, яка впаде на його голову, а також зміна комунікативної направленості речення: з розповідного *It had the look of eternal damnation* на окличне *Як це було схоже на вічне прокляття!* Окличні речення служать для вираження емоцій або почуттів, що є характерним для жіночого стилю мовлення.

У багатьох прикладах автор жіночого перекладу вдається до залучення таких стереотипних рис жіночого мовлення як використання прикметників, інтенсифікаторів (*so*), повторів для передачі емоційності на противагу чоловічому стилю, який є більш стриманим в емоційному плані. Розгляньмо приклад передачі думок героїні: (3) *Watching him during the first several minutes of his delivery, Cecilia felt a pleasant sinking sensation in her stomach as she contemplated how **deliciously self-destructive it would be, almost erotic, to be married to a man so nearly handsome, so hugely rich, so unfathomably stupid*** [83]. (Ч) Спостерігаючи за ним протягом перших кількох хвилин цієї декламації, Сесилія відчувала десь у животі приємну млість від думки, яким **солодким, майже еротичним самогубством був би шлюб із таким красунчиком, таким казково багатим і таким несусвітним дурнем** [81]. (Ч) Кілька хвилин послухавши його, Сесилія відчула приємну млість у животі, замислившись, як це було б **самогубно-приємно, майже еротично – вийти заміж за чоловіка такого красивого, багатого й тупого** [82, с. 57]. Обидва аналізовані переклади дуже близькі до оригіналу. Проте у чоловічому перекладі спостерігаються окремі моменти спрощення вихідних фраз *how deliciously self-destructive it would be to be married* і переклад: чоловічий яким солодким майже еротичним самогубством був би шлюб, жіночий як це було б самогубно-приємно, майже еротично вийти заміж...

Широко представлена у сучасній прозі і табуована лексика. Так, О. Чердніченко зазначає, що внаслідок демократизації живого мовлення арготизми і просторіччя активно проникають спочатку у розмовне спілкування, а потім на сторінки художньої літератури [2, с. 94-95]. Вона стає своєрідним гендерним маркером чоловічого мовлення. Розгляньмо наступний приклад: (4) *It's the map. He's having his **fucking doubts** again* [83]. (Ч) – *Та ні, це карта. У нього знову якісь **срані сумніви*** [81]. (Ж) – *Це через оту карту. Знову ці його **кляті сумніви*** [82, с. 265]. При передачі речення (4) у чоловічому перекладі збережено першоджерельні особливості: вживання пейоративної лексики *срані сумніви* та стислість висловлювання. Згідно із встановленими стереотипними характеристиками жінкам притаманий невульгарний стиль мовлення, вживання радше евфемізмів, нейтральної аніж ненормативної лексики, саме тому у жіночому перекладі вжито нейтральну лексему *кляті*.

Доволі часто відбувається залучення декількох гендерних маркерів, що допомагає увиразнити та експлікувати гендерну складову тексту. Так, у наступному прикладі спостерігаємо вживання сленгу, розмовної та ненормативної лексики: (5) *When they **tramped** the roads or cut across the fields and he was silent for too long, Mace would say, «**Guv'nor, are you thinking about crumpet again?**» And Nettle would chant, «**He fucking is, he fucking is**»* [83]. (Ч) Коли вони **йшли** дорогою чи полем навпрошки і він надто довго мовчав, Мейс частенько запитував: «**Шо, начальник, знову про бабу думаєш?**» А Нетл тут же підхоплював: «**Думає, бляха-муха, ще й як думає**» [81]. (Ж) Коли вони **блукали манівцями** або йшли навпростець через поля і він занадто довго мовчав, Мейс неодмінно питає: «**Що, бос, знову дівка-пампушка цвяхом у голові засіла?**» А Нетл повторював: «**Та засіла, хай йому чорт, та ж засіла, холера ясна**» [82, с. 212]. У першому перекладі (Ч) спостерігаємо використання лексичної модуляції: вживання нейтрального слова «йшли» при передачі лексеми стилістично забарвленої лексеми *tramped*. У другому перекладі бачимо використання стилістично забарвленої лексеми *блукали манівцями* – це те, що є характерним

для жіночого стилю мовлення. При перекладі «*guv'nor*» – (*informal*) *a man in a position of authority such as one's employer or father (often used as a term of address)*» в обох варіантах перекладу спостерігаємо відтворення першоджерельної лексеми шляхом використання відповідників «начальник» та «бос», у першому випадку – нейтральна лексема, а у другому сленг. Наступна лексема «*crumpet*», що означає «*a person (or, collectively, persons), usually female, considered sexually desirable*», передано у чоловічому перекладі сленгом *баба*, а жіночий переклад цієї лексеми дещо «м'якший» – *дівка-пампушка*. До того ж у жіночому перекладі при передачі словосполучення *you thinking about* з'являється фразеологізм *цвяхом у голові засіла*, адже жіночому мовленню властиво надавати тексту емоційної забарвленості, тоді як у чоловічому перекладі зберігається нейтральний контекст *думаєш?*. Щодо перекладу ненормативної лексики, то для передачі англійського *fucking*, у чоловічому перекладі вжито евфемістичне *бляха-муха*, а у жіночому перекладі (Ф) використані заміники *хай йому чорт* та *холера ясна*.

Розгляньмо наступний приклад, де відтворену мову майора, в якого влучила куля. (6) *ME 109. Must have been his machine gun. The cannon would have blown my ruddy hand off. Twenty millimeter, you know* [83]. М) – Це «мессершміт-109». Мабуть, влучило з кулемета. Гармата відірвала би к бісу мою **кляту руку**. Двадцятиміліметрові, ви ж знаєте [81]. (Ф) – «Мессершміт-109». Це точно його кулемет. Гармати відірвали б мені **руку з м'ясом**. Двадцять міліметрів, ви ж знаєте [82, с. 247].

У першоджерелі ці речення типово чоловічі – стислі, лаконічні, містять військову термінологію, що й передано у обох перекладах. Чоловічий переклад дуже вдало передає оригінальні характеристики, підсилюючи їх шляхом використання граматичної модуляції: трансформації додаванням *к бісу*. У жіночому перекладі спостерігаємо евфемізацію *ruddy*, та заміну даного слова розмовною фразою *відірвати з м'ясом*. У наведеному прикладі спостерігаємо підтвердження сентенції щодо вживання жінками висловів переважно евфемістичного характеру.

Загалом, у романі часто спостерігаємо вживання ненормативної лексики, актуалізаторів (*damn, hell, the devil, bloody*) як засіб своєрідного вираження почуттів (як негативних так і позитивних емоцій), або посилення ідеї з використанням пейоративних елементів: (7) *He's got a first-rate mind, so I don't know what the hell he's doing, messing about in the flower beds* [83]. (Ч) – У нього першокласна голова, **і я не розумію, якого чорта** він бабрається в цих клумбах [81]. (Ж) – У нього мізки – перший клас, **не второпую, нащо він у біса** бабрається в тих квітниках [82]. Фраза *I don't know what the hell he's* відтворюється у чоловічому перекладі буквально: *і я не розумію, якого чорта*, а у жіночому перекладі: *не второпую, нащо він у біса* – із використанням відповідників. Характерним є те, що у жіночому перекладі спостерігаємо вилучення підмета, адже еліптичні конструкції є теж типовими для жіночої мови.

Наступне речення є ще одним підтвердженням наведеної вище сентенції щодо використання у чоловічому тексті ненормативної лексики: (8) *In sudden petulance, Corporal Nettle sat down in the road, took off his boots and flung them into a field. He said he hated them, he fucking hated them more than all the fucking Germans put together. And his blisters were so bad he was better off with fuck all* [83]. (Ч) У раптового **нападі злості** капрал Нетл всівся посеред дороги, стягнув черевики й зашпурнув їх кудись у поле. Він сказав, що ненавидить їх – ненавидить їх, **курва мама**, більше, ніж усіх отих **сраних німців**, узятих разом, що пухирі на ногах так печуть, що краще **послати все це до сраки й ще далі** [81]. (Ж) У **нападі раптового роздратування** капрал Нетл сів на дорогу, стягнув чоботи і жбурнув їх у поле. Він сказав, що ненавидить їх, ненавидить ще більше, аніж цих **чорових німців**. І пухирі в нього такі страшні, що **хай усе це котиться до дідькової матері** [82, с. 274]. Як це видно із поданих варіантів чоловічий переклад є точнішим та чітко передає стан героя, його роздратування, що виглядає досить органічним й посилює маскулінний компонент висловлювання, зважаючи на характер зображеної ситуації. Незважаючи на те, що чоловіче мовлення характеризується використанням коротких речень, у даному випадку вважаємо використання граматичної трансформації об'єднання цілком виправданим. У жіночому ж перекладі спостерігаємо, певною мірою, нівелювання маскулінних характеристик, деякі

нецензурні елементи вилучаються *fucking hated*, інші ж передаються більш «м'якими» українськими відповідниками.

Іноді гендерна маркованість тексту, експлікуючись на лексико-граматичному рівні, проектується на комунікативний аспект вияву гендерної ідентичності, який необхідно «розкодувати» при перекладі задля збереження прагматики вихідного тексту. Яскраво це продемонстровано у перекладі наступного уривку:

(9) *Her idea was to lean over the parapet and hold the flowers in the vase while she lowered it on its side into the water, but it was at this point that Robbie, wanting to make amends, tried to be helpful.*

“Let me take that,” he said, stretching out a hand. “I’ll fill it for you, and you take the flowers.”

“I can manage, thanks.” She was already holding the vase over the basin.

But he said, “Look, I’ve got it.” And he had, tightly between forefinger and thumb. “Your cigarette will get wet. Take the flowers.”

This was a command on which he tried to confer urgent masculine authority [83].

В оригіналі автор відтворює авторитетний та владний стиль чоловічої комунікативної поведінки (наказовий спосіб, аргументація), що власне есплікується автором у останньому реченні фразою *urgent masculine authority*. Чоловічий переклад цього фрагменту є таким:

(Ч) *Вона хотіла перехилитися через паранет і, не виймаючи квітів із ваз, занурити її боком у воду, але саме в цей момент Роббі, прагнучи загладити свою вину, вирішив допомогти.*

– *Давай мені вазу, – сказав він, простягаючи руку. – Я наберу води, а ти потримай квіти.*

– *Дякую, я сама, – вона вже тримала вазу над фонтанною чашею.*

Але він наполягав.

– *Та подивись, я вже тримаю її. – Він і справді міцно схопив її великим і вказівним пальцями. – Твоя цигарка намокне. Витягни квіти.*

А це вже була команда, якою він намагався утвердити неодмінну чоловічу владу [81].

У чоловічому перекладі вдало передано гендерні маркери оригіналу: збережено «командний та авторитетний» тон за допомогою вилучення займенника *let me* із ввічливої фрази, на дієслово у наказовій формі *давай*; використано трансформацію додавання актуалізаторів («та», «вже»), які стереотипно вважаються проявом фемініних рис, однак у данній ситуації доволі вдало слугують інтенсифікароми саме маскулінних характеристик. Переклад фрази *I’ll fill it for you...* як *Я наберу води...* актуалізує такі гендерно марковані характеристики чоловічого мовлення як лаконічність, директивність та владний й авторитетний характер комунікації у перекладі шляхом використання лексичної та граматичної модуляції. У той же час, жіночий «поступливий» та ввічливий характер спілкування підкреслюється за допомогою трансформації перестановки та заміни (*Дякую, я сама*). Граматична модуляція та, як наслідок, заміна дієслова *to confer* у перекладі еквівалентом із більшим експресивним забарвленням *утвердити* посилює авторську інтенцію та маскулінні характеристики, використавши при перекладі фразу про *неодмінну чоловічу владу*.

Розгляньмо жіночий переклад:

(Ж) *Сесілія хотіла нахилитися над паранетом і, притримуючи квіти у вазі, занурити її боком у воду, але саме цього моменту Роббі, бааючи загладити свою провину, вирішив стати у пригоді.*

– *Дозволь мені, – сказав він, простягаючи руку. – Я тобі її наповню, а ти візьми квіти.*

– *Упораюсь і сама, дякую.*

Вона вже тримала вазу над чашею. Але він заперечив:

– *Я вже тримаю, – і він справді стиснув вазу вказівним і великим пальцями. – У тебе цигарка промокне. Візьми квіти.*

Це звучало як команда до негайного виконання, якій він прагнув надати чоловічого авторитету [82, с. 3].

Спостерігаємо збереження ввічливого прохання (*дозволь мені*), проте більш «різку» відповідь героїні, створену додаванням актуалізатора *і*, а також *сама*. Однак, при перекладі

останнього речення спостерігаємо деяке нівелювання маскулінних характеристик, експлікованих автором. Так, за допомогою залучення лексичної модуляції у вигляді трансформації додавання: *This was a command* – Це звучало як команда до негайного виконання, а словосполучення *urgent masculine authority* перекладено шляхом вилучення прикметника *urgent* і передано фразою *чоловічого авторитету* із більш нейтральним значенням.

Таким чином, важливим аспектом художнього твору виступає явище гендерної стилізації, яке можна трактувати як інтенційне наслідування комунікативної поведінки чоловіка або жінки. У контексті даного прийому відбувається актуалізація диференційних характеристик жіночого та чоловічого мовлення, тобто гендерних маркерів. Значення гендерно маркованої одиниці мови – це структуроване інференційне знання, що є одночасно суб'єктивним, тому що психічно існує в індивідуальній свідомості, і об'єктивним, тому що проходить крізь особистий досвід і емоційно-оцінне переживання суб'єкта дискурсу. Гендерно маркована одиниця мови, указуючи на референта-чоловіка чи референта-жінку, “вбудовується” у структури соціокультурних знань: гендерні еталони і стереотипи, що становлять певний пресупозиційний фонд суб'єкта і стимулюють інференційні процеси в межах орієнтирів певної лінгвокультури.

Перекладозначий напрям дослідження гендеру зосереджений на двох основних аспектах аналізу перекладу – на особливості передачі гендерного компонента в перекладі художніх творів і на особливостях перекладу художніх творів з урахуванням гендерної приналежності перекладачів.

Перспективою подальших досліджень в обраному напрямку може бути виявлення взаємозв'язку між специфікою процесу конструювання гендерної ідентичності та збереженням цих особливостей при перекладі у різних типах дискурсу різних лінгвокультур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мартинюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англomовного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.04. Київ, 2006. – 42 с.
2. Череди́нченко О. І. Український переклад: з минулого у сьогодення / О. І. Череди́нченко // Літературна мова у просторі національної культури. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 88-97.
3. McEwan I. Atonement. Режим доступу <http://atproximity.blogspot.com/2015/05/read-online-atonement.html>
4. Мак'юен І. Спокута. Переклад Дмитрука В. Режим доступу: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2928270>
5. Спокута : Роман / Іен Мак'юен ; Пер. З англ. Ольги Смольницької. – К. : КМ-Букс, 2018. – 416 с.

REFERENCES

1. Martyniuk, A.P. (2006). Martyniuk A.P. Rehuliatyvna funktsiia henderno markovanykh odynts movy (na materiali suchasnoho anhlo movnoho publitsystychnoho dyskursu) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk: 10.02.04. [Regulatory function of gender-marked units of language (based on the material of contemporary English language journalistic discourse): author's abstract. diss. for degree of PhD: 10.02.04.] Kyiv.
2. Cherednychenko, O.I. (2004). Ukrainyskyi pereklad: z mynuloho u sohodennia. [Ukrainian translation: from the past to the present]. // Literaturna mova u prostori natsionalnoi kultury. – Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet». P. 88-97.
3. McEwan, I. Atonement. Access Mode: <http://atproximity.blogspot.com/2015/05/read-online-atonement.html>
4. Makiuen, I. Spokuta. Pereklad Dmytruk V. [Atonement. Translation by Dmytruk V.]. Access Mode: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2928270>
5. Makiuen, Ien. (2018). Spokuta: Roman. Per. Z anhl.. Olhy Smolnytskoi [Atonement: Novel]. Per. From the English Olga Smolnitskaya. Kyiv: KM-Buk.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Бойко – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету.

Наукові інтереси: гендерне лінгвістика та перекладознавство; функціональний та когнітивний синтаксис.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Julia Boyko – Doctor of Philology, Associate Professor, Head of the Department of German Philology and Translation Studies, Khmelnytsky National University.

Scientific interests: gender linguistics and translation studies; functional and cognitive syntax.

УДК 82.03:82.08=81'25

ОСТАП ГРИЦАЙ ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПОЛЯ

Марія ІВАНИЦЬКА (Київ, Україна)

e-mail: ivanytska@ukr.net

ІВАНИЦЬКА Марія. ОСТАП ГРИЦАЙ ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПОЛЯ

У статті розглядається полікультурна особистість Остапа Грицяя як перекладача та популяризатора української літератури на німецькомовних теренах у першій половині 20-го століття. Проаналізовано стан дослідження його перекладацької діяльності, охарактеризовано його внесок у розвиток українсько-німецького літературного трансферу, висвітлено рецепцію його перекладацьких стратегій.

Ключові слова: українсько-німецький літературний переклад, культурна асиметрія, полікультурна особистість, перекладацьке поле, перекладацька стратегія.

IVANYTSKA Maria. OSTAP HRYTSAY AS THE FOUNDER OF THE UKRAINIAN-GERMAN TRANSLATION FIELD

This article deals with the polycultural individuality of Ostap Hrytsay as a translator and popularizer of Ukrainian literature in the German-speaking countries in the first part of the 20th century, it analyzes the research status of his translational activity, characterizes his contribution into the development of the Ukrainian-German translation transfer, covers the reception of his translation strategies. Ostap Hrytsay was one of the most productive translators of Ukrainian literature of the beginning of the 20th century along with Olha Kobylanska and Ivan Franko. Unfortunately, his name was kept quiet in the Soviet Union, as he was the emigrant and belonged to 'The Union of the Liberation of Ukraine' – the organization that was fighting for the Ukrainian independence. Such an active political and social position had a decisive impact on Hrytsay's poetic, translational, literary and critical activity. It was noticeable in his numerous publications in different journals, in particular in 'Ukrainische Nachrichten' ('Ukrainian News'), which were published in Vienna during World War I and which purpose was to make the European community acquainted with the Ukrainian aspirations and Ukrainian literature. The translations of the works of Taras Shevchenko, Ivan Franko, Ivan Kotliarevsky, Lesya Ukrainka, Mykhailo Kotsiubynsky made by Ostap Hrytsay reflect the high level of his bilingualism, mastery and creativity. His literary and critical articles testify the understanding of the European literary process and Hrytsay's efforts to position Ukraine as the equal subject of the European political and cultural history.

Keywords: Ukrainian-German literary translation, cultural asymmetry, polycultural individuality, translation field, translation strategy.

Українські літературознавці та перекладознавці досить плідно займаються різними аспектами німецько-українського художнього перекладу. На жаль, перекладам з української німецькою присвячено на порядок менше розвідок. До таких робіт належать передусім праці М. Зимомрі, у яких автор висвітлює українсько-німецький переклад від першовитоків і до 70-их років, зупиняючись на здобутках окремих перекладачів [1; 8], а також Я. Лопушанського та О. Матвішин, в яких знаходимо матеріал про українсько-німецьких перекладачів початку 20-го ст. О. Грицяя, В. Горошовського, О. Кобилянську та ін. [3; 4]. Усе ж дослідники в більшості названих робіт розглядають переклад або з літературознавчої точки зору, або ж концентруються на методах перекладу, часто залишаючи поза увагою інші контексти особистості перекладача – соціальний, психологічний, біографічний. А ці аспекти мають, на нашу думку, вагомий вплив як на мовну маніфестацію перекладу, так і на виконання перекладачем ролі міжлітературного посередника.

Мета цієї розвідки – розглянути грані особистості перекладача Остапа Грицяя як міжкультурного посередника, який належав до найпродуктивніших популяризаторів української культури на німецькомовних теренах у першій половині 20-го ст. Для цього необхідно виконати такі завдання:

- охарактеризувати життєвий шлях перекладача та окреслити етапи формування його особистості;
- виявити чинники, які впливали на його перекладацькі макро- та мікрорішення;
- проаналізувати внесок О. Грицяя у розвиток українсько-німецького літературного трансферу;
- висвітлити підходи О. Грицяя до художнього перекладу в умовах значної культурної асиметрії та рецепцію його перекладацьких стратегій.

До найяскравіших особистостей, які представляли українську літературу на німецькомовних теренах на початку 20-го століття, належать, у першу чергу, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Остап Грицяй. І якщо про І. Франка та О. Кобилянську написано цілу низку дослідницьких робіт, зокрема й у радянський час, то ім'я Остапа Грицяя було для радянського читача або невідомим або ж асоціювалося із «буржуазним націоналізмом». Саме тому внесок О. Грицяя в українсько-німецький літературний трансфер довгий час замовчувався, хоча він був, порівняно з І. Франком, продуктивнішим перекладачем

української літератури. І лише з кінця 1990-х років О. Грицай став відомим ширшому загалові. Цьому прислужилася, зокрема, дисертація Л. О. Прими «Остап Грицай – письменник, літературний критик, перекладач» [5], у якій авторка на матеріалі малодоступних в Україні джерел змогла показати величезне значення особистості О. Грицай для української літератури та для німецько-українських літературних відносин. У цій статті ми сконцентруємося лише на перекладацькому доробку О. Грицай, звертаючи увагу на сучасну рецепцію його перекладів.

Остап Грицай (1881-1954) народився у Галичині, закінчив Львівську академічну гімназію у 1902 р., студіював у Віденському університеті германістику і літературознавство. Отримавши звання доктора філософії, повернувся до Львова, де викладав у гімназії німецьку, польську та латинську мови. Його мовну особистість можна охарактеризувати як двомовну й двокультурну, оскільки більшу частину свого життя (з 1914 р.) він провів у Австрії та Німеччині, пишучи, перекладаючи, беручи активну участь у суспільному житті. Став знайомим поетом і літературознавцем, а також громадським діячем, членом «Союзу визволення України» (СВУ) – політичної організації, яка боролася за самостійну та соборну Україну (Львів, 1914 – Відень, 1918) і розгорнула з цією метою у європейських державах широку інформаційно-публікаційну, просвітницьку та культурну діяльність, видавала газети та брошури українською та кількома європейськими мовами, зокрема й німецькою. З-під пера О. Грицай вийшли майже всі переклади, які публікувалися в тижневику СВУ «Ukrainische Nachrichten» («Українські новини»), а також численні статті про українських письменників у рубриках «Ukrainische Dichterköpfe» («Українські поети») та "Ukrainische Literaturbilder" («Українські літературні замальовки»). Серед його перекладів – німецька версія "Слова о полку Ігоревім", дві перші частини "Енеїди", "Ще не вмерла України", твори О. Олеся та П. Куліша. Для німецькомовної публіки він презентував І. Котляревського, Т. Шевченка (близько 30 поезій), І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського, порівнюючи їхній доробок з творами Е. Золя, В. Гете, Ф. Шіллера і проводячи літературознавчі паралелі. Таким чином, він не лише знайомив німецькомовних читачів з українською літературою, але й розглядав її в європейському контексті та підкреслював її внесок у світову культуру.

О. Грицай редагував також часопис «Ukrainische Blätter. Zeitschrift für die politischen und kulturellen Bestrebungen des ukrainischen Volkes» («Українські листки. Часопис політичних та культурних прагнень українського народу»), який видавався у Відні з червня по листопад 1918 р. педагогом і публіцистом В. Калиновичем, сприяючи знайомству німецькомовного читача з українськими змаганнями та українською культурою. Серед важливих публікацій цього часопису варто назвати працю О. Грицай "Der ukrainische Dichter" («Українські поети»), видруковану в 7 номерах "Ukrainische Blätter", яка стала серйозним оглядом розвитку української літератури від часів митрополита Іларіона і аж до низки сучасників О. Грицай – В. Щурата, О. Олеся, Б. Лепкого.

Я. Лопушанський, аналізуючи австрійські періодичні видання в кінці 19-го – на початку 20-го століття (як громадсько-політичні, так і наукові) зазначає, що квантитативно українські матеріали посідали серед цих видань одну з останніх позицій порівняно з матеріалами про інші слов'янські літератури. Такий стан справ він пояснює відсутністю високомистецьких перекладів і малою кількістю перекладачів, а також браком належних контактів з неукраїнськими виданнями [3, с. 29]. Вважаємо, що причина була дещо іншою: проаналізовані нами тогочасні переклади творів українських письменників досить вправні, перекладом займалося доволі багато полікультурних особистостей, що добре володіли обома мовами і самі були літераторами (окрім О. Грицай – О. Кобилянська, І. Франко, О. Роздольський, І. та О. Поповичі, М. Кічура, О. Гусар-Павлюх та ін.). Ми схильні пояснювати такий стан речей позалітературними чинниками, передусім невизначеністю державного та національного статусу українства. Щоб перебороти цю невизначеність бодай у галузі культури і докладали всіх зусиль українські письменники й громадські діячі, журналісти та перекладачі, а також симпатичні українству на німецькомовних землях, в тому числі й науковці.

У кінці 30-х на початку 40-их років О. Грицай очолював Українське національне об'єднання у Відні, продовжуючи публікувати матеріали про Україну. Так, у 1938 р. у

Швейцарії вийшла книга "Ukrainische Literatur im Dienste ihrer Nation: Ukraine von gestern und heute" ("Українська література на службі своєї нації: Україна вчора й сьогодні"), котру підготували українські письменники-емігранти і яка досить широко презентувала Україну та її культуру, зокрема й нову українську літературу. У монографії була вміщена зокрема й стаття О. Грицяя "Шевченко та сучасна Україна", в якій автор писав про національні змагання 1919-1921 рр. та закликав українців до активних зусиль заради національної справи [9].

У 50-их роках О.Грицай співпрацював із видавництвом «Ukraine», що публікувало великий за обсягом часопис «Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart» («Україна в минулому та сьогодні»), який подавав матеріали суспільно-політичного, культурологічного, релігійного змісту про історію та сучасність України, у тому числі літературно-критичні статті та переклади. О. Грицай опублікував тут розгорнуті критичні статті про Т. Шевченка та І. Франка, долучивши власні переклади творів «За горами гори...» та «Каменярі».

А. Вольдан вважає, що О. Грицай був кращим перекладачем, аніж автором, характеризуючи його патріотичні вірші, що відкривали перші сторінки "Ukrainische Nachrichten" як солодко-патетичні, але вказує на величезну посередницьку роль поета, який писав і вступні статті, і есеї та рецензії до творів окремих авторів чи загальні огляди української літератури; як доказ А. Вольдан наводить цикл статей "Der ukrainische Dichter" з газети "Ukrainische Blätter", у яких О. Грицай подав усю історію української літератури від початків до свого часу, посортувавши її за авторами [10, с. 617].

Зауваження А. Вольдана щодо "патетичності" оригінальної творчості О. Грицяя є виявом інакшості в сприйнятті національних ідей, артикульованих літературою, сучасним німецькомовним та українським науковим світом. Тоді як багато українських письменників / науковців / перекладачів боролися за незалежність України палким словом, гостро й критично виступали проти її колоніального статусу, гаряче переконували і продовжують переконувати світ у самотності української культури, німецькомовні вчені сприймають таке переважання мотивів національної боротьби й самотності, тяжіння до національних тем і гасел у загострено емоційній формі досить скептично, адже для Західної Європи епоха національно-визвольних рухів – у далекому минулому, а досвід націоналістичного минулого Німеччини спонукає з підозрою ставитися до наголошування національних ідей. Патріотична риторика Третього Рейху, яка розглядається нині як маніпулятивна, стала приводом до негативної оцінки пристрасності / піднесеності літератури патріотичного спрямування інших народів. Окрім того, пафос оцінюється швидше як "штучність" на противагу "автентичності".

На нашу думку, колоніальне становище України до Першої Світової війни якраз і спонукало таких представників інтелігенції, як О. Грицай, до жертвовного служіння ідеї її визволення. Тому емоційність та патетичність творчості цих поетів пояснюється передусім домінуванням у їхніх текстах апелятивної функції.

Таку риторику та настанови Грицяя-поета підтримувала діяльність і Грицяя-перекладача. Уже сам вибір творів для перекладу та їхня інтерпретація засвідчують глибинний зв'язок О. Грицяя з українською культурою та усвідомлення необхідності популяризації її мотивів, ідей та надбань серед представників інших культур. Приклади тому – переклад "Слов'янської оди" П. Куліша, що тематизувала загарбницьку політику російського царизму, вступна стаття О. Грицяя до перекладу "Слова о Полку Ігоревім", яку він подав під заголовком "Староукраїнська героїчна пісня", а також орієнтація в перекладі не на старослов'янський текст, а на українські переклади (наприклад, І. Франка), що йшло в розріз із радянськими кліше про "Слово" як староруську пам'ятку, спільну для трьох слов'янських народів. На жаль, перекладені й підготовлені О. Грицаєм до друку антологія української поезії "Anthologie der ukrainischen Dichtung" (куди входили 138 віршів і поем від І. Котляревського до О. Олесея), "Кобзар", "Патетична соната" М. Куліша не знайшли своїх видавців. Зауважимо, що О. Грицай перекладав також і з німецької, наприклад, поезії Ф. Шіллера, у манері, близькій до Лукашевої, а значить, тяжіючи до народних висловів, архаїки, до вираження усього багатства української мови.

Щодо якості перекладацької праці О. Грицяя знаходимо діаметрально протилежні оцінки: від засудження суб'єктивності та буржуазного націоналізму в радянський час до

визнання талановитості його перекладів у сучасній Україні [6, с. 143]. Так, у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому особистості О. Грицяя, Л. Прима аналізує характерні складники його перекладацької майстерності, до яких відносить пріоритетне бажання "донести до свідомості німецького читача волелюбний характер писань кращих митців українського народу, увиразнити суть національно-визвольних домагань українців та утверджувати віру в необхідність побудови незалежної України" [5, с. 110]. Я. Лопушанський, високо оцінюючи майстерність Грицаєвих інтерпретацій українських класиків, смислову і поетичну відповідність оригіналові та вдалу риму, адекватний вибір лексичних одиниць, збереження перекладом емоційної функції оригіналу, все ж виявляє хиби перекладу, куди відносить втрату експресивності, зокрема й українських реалій та «невідтворення всієї краси оригіналу» [2, с. 208]. На нашу думку, така оцінка досить суб'єктивна, оскільки перекладач, що мусив вибирати між одомашненням і очуженням і рахуватися із втратами через достатньо велику культурну асиметрію, ставив перед собою передусім макромету: знайомство німецькомовного читача з Україною та її літературою. Тому переважна орієнтація на вихідний текст, надто багато чужих елементів у перекладі (форенізація) могли б мати негативні наслідки для рецепції тексту цільовим читачем, який прагне до плинного та природнього звучання перекладу.

Проаналізувавши поетичні переклади О. Грицяя, виділяємо серед трансформацій, типових для цього перекладача такі: 1) передача реалій гіперонімом, напр., «свитка» – «der Rock», 2) розвиток лексичного значення, завдяки чому підсилюється емоційність напр., «вічний революціонер» – «ewiger Empörungsggeist», 3) семантичні зсуви, напр., «ні попівськії тортури» – «keine Folter Höllenschauer» та 4) компенсаторні прийоми.

Як ілюстрацію наведемо уривок із перекладу «Слов'янської оди» П. Куліша, яка була актуальною і в часи О. Грицяя, і залишається, на жаль, актуальною до сьогодні.

Обманщице, кого ти не лестила,	Du, Lügnerin, wen hast du nicht umworben,
Кому м'яких ти не слала перин?	An wen denn hat sich nicht dein Ruf getraut?
Ще мало ти людей занепастила,	Zu wenig Menschen hast du noch verdorben
Що вірили обіцянкам твоїм!..	Von jenen, welche blindlings dir vertraut?

"Святою" ти себе провозласила	Zur „Heiligen“ liebtest du zu werden,
І небеса під себе осягла,	und also wardst dem Himmel zum Genoss,
А на землі твоя нечиста сила	ob auch dein böses Schergenheer auf Erden
Слов'янську кров сторіками лила.	das Slawenblut in Strömen schon vergoss.

І всіх слов'ян скликаєш воєдино:	Und allen Slawen rufst du doch entgegen:
"Зливайтесь: я – море, ви – руч'ї..	„Strömt zu: ihr seid die Flüße - ich das Meer Kommt
Корітеся і нахиляйте спину,	demutvoll auf mir auf allen Wegen
Хилітеся під присуди мої....	Und mein Gebot sei künftig euer Herr...
	[цит. за 2, с. 214].

У першій строфі відбулася заміна метафоричного образу «стелити м'які перини», що підсилює значення попередньої лексеми «лестити» і отримує контекстуальне значення «давати солодкі (скоріше за все, неправдиві) обіцянки», на простіший образ «Ruf vertrauen», що значить «довірко звертатися із закликом». Таким чином перекладач експлікує образ оригіналу і знижує експресивність. Але тут же у кінці строфи він додає лексему «сліпо» (довіряти), і у такий спосіб підвищує емоційність висловлювання.

У другій строфі перекладач розгортає образ «нечистої сили», використовуючи оказіоналізм «Schergenheer» (військо судових виконавців), означаючи його прикметником «böses» (зле). Іменник «Scherge» має негативну конотацію і є застарілим, що компенсує стилістичну втрату, оскільки дієслово «провозгласити» несе у собі архаїчну конотацію, і тому належить до високого стилю. Таку компенсаторну тактику підтримує вживання дієслова «werden» в архаїчній формі минулого «wardst».

У третій строфі перекладач модифікує заклик «корітеся» і «нахиляйте (спину)» за допомогою прикметника «demutvoll», що значить «смирено, покірно, не ремствуєчи» і

посилює вимогу «корітеся під присуди мої», використовуючи іменник із широкою семантикою «Gebot»: «мої вимоги / накази / заповіді будуть вам Богом».

Бачимо, що риси української національної ментальності та мовної картини світу простежуються і у макрорішеннях, і у мікрорішеннях перекладача. Його переклади відзначаються не лише адекватним збереженням змісту, образної картини, метричної та фонетичної системи, але й плинністю мови перекладу: його рими легкі і природні, а ритмомелодійний малюнок відтворено досконало. Саме його переклади неодноразово використовувалися німецькомовними літературними критиками в публікаціях про українську літературу (напр., у книзі А. Єнсена "Тарас Шевченко", 1916 р.); переклад О. Гриця був узятий до збірки "Народе мій: Пролог до поеми "Мойсей" мовам народів світу" [Franko 1989, 88-89].

Полілінгвізм та полікультурність О. Гриця та інших представників українсько-німецького перекладацького поля того часу можна вважати втіленням відкритості України як частини Центральної Європи багатокультурності, символом взаємопроникнення літератур та стирання чітких меж між літературними полями. Уявлення про своє та чуже хоча й існували, але не сприймалися антагоністично. Цей поліфонічний культурний континуум спонукав до подальших рефлексій щодо сусідніх культур та саморефлексій, до критичних поглядів на себе, до бажання оцінити свої позиції у порівнянні з іншими та розвивати їх, разом з тим – до бажання показати себе, інформувати німецькомовну аудиторію про українство, налагоджувати культурні контакти з німецькими культурними й політичними колами.

Перспективи дослідження полягають у порівнянні перекладів О. Гриця з перекладами інших перекладачів того ж покоління, носіїв української та німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зимомря Н. И. Интернациональное содружество культур: межлитературные связи и роль перевода в художественном процессе: дис. ... д-ра филол. наук / Н. И. Зимомря – Берлин: Университет им. Гумбольдта, 1984. – 514 с.
2. Лопушанський Я. Українська класика в німецькомовних інтерпретаціях О. Гриця // Wiener Slavisches Jahrbuch. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996. – Band 42. – S. 205 – 216.
3. Лопушанський Я. М. Рецепція української літератури в німецькомовному світі (перша половина XX ст.): дис.... канд. філол. наук. 10.01.05 – порівняльне літературознавство / Лопушанський Ярослав Михайлович. – Ужгород: Ужгородський держуніверситет, 2000. – 232 с.
4. Матвіїшин О. М. Українська проза початку XX століття в перекладах німецькою мовою: лінгвокультурний вимір: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 / Оксана Миколаївна Матвіїшин; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2011. – 222 с.
5. Прима Л. О. Остап Гриця – письменник, літературний критик, перекладач: дис. ... канд. філол. наук., спец. 10.01.01 / Прима Любов Олексіївна; Дрогобицький держ.пед. ун-т імені Івана Франка. – Дрогобич, 2000. – 200 с.
6. Прима Л.О. Остап Гриця як інтерпретатор шевченкового тексту (на матеріалі аналізу перекладу поеми «Кавказ» німецькою мовою) / Л. О. Прима // Лінгвістичні дослідження. – 2011. – Вип. 32. – С. 142-148.
7. Franko I. An das Volk! Prolog zum epischen Gedichte „Moses“ (1905). [Aus dem Ukr. v. O. Hrycaj] / I. Я. Франко. Народе мій: Пролог до поеми «Мойсей» мовами народів світу / [Упоряд. Ф. Погребенник]. – Львів: Каменяр, 1989. – С. 88 – 89.
8. Symomrja M. Die Rezeption ukrainischen Literaturgutes im deutschen Sprachgebiet von den Anfängen bis zur Großen Sozialistischen Oktoberrevolution von 1917: Dissertation. / Mykola Symomrja. – Berlin: Humboldt Universität zu Berlin, 1972. – 639 S.
9. Ukrainische Literatur im Dienste ihrer Nation: Ukraine von gestern und heute / Hrsg. v. Ostap Hryzai. – Bern: Suter, 1938. – 91 S.
10. Woldan A. Zur Rezeption der ukrainischen Literatur im deutschen Sprachraum / Alois Woldan // Ukraine. Geographie – Ethnische Struktur – Geschichte – Sprache und Literatur – Kultur – Politik – Bildung – Wirtschaft – Recht / [Hrsg. v. Peter Jordan, Andreas Kappler u. a.]. – Wien u.a.: Lang, 2001. – S. 609 – 628.

REFERENCES

1. Zymomrja, N. Y. (1984): Internacyonal'noe sodruzestvo kul'tur: mežliteraturnye svjazi i rol' perevoda v chudožestvennom procese [The International Community of Cultures: Interliterary Connections and the Role of the Translation in the Literary Process. PhD thesis research]. Berlin: Humboldt University.
2. Lopusans'kyj, J. (1996): Ukrajins'ka klasyka v nimec'komovnyh interpretacijach O. Hrycaka [The Ukrainian Classics in the German Interpretations of O. Hrytsay] // Wiener Slavisches Jahrbuch. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 42, 205 – 216.
3. Lopusans'kyj, J.A. (2000): Recepcija ukrajins'koji literatury v nimec'komovnomu sviti (perša polovyna XX st.) [The Reception of Ukrainian Literature in the German-speaking World (the First Part of the 20th Century)]: dys.... kand. filol. nauk. Užhorod: University of Užhorod.

4. Matvijišyn, O. M. (2011): *Ukrajins'ka proza počatku XX stolittja v perekladaх nimec'koju movoju: linhvokul'turnyj vymir* [The Ukrainian Prose of the Beginning of the 20th Century in the German Translations: the Lingua-Cultural Dimension. PhD thesis research]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyi
5. Pryma, L. O. (2000): *Ostap Hrycaj – pys'mennyk, literaturnyj krytyk, perekladač* [Ostap Hrytsay – the Writer, Literary Critic, Translator. PhD thesis research]. Drohobyč: Ivan Franko University of Drohobyč.
6. Pryma, L.O. (2011): *Ostap Hrycaj jak interpretator ševčenkovoho tekstu (na materiali analizu perekladu poemy «Kavkaz» nimec'koju movoju* [Ostap Hrytsay as the Interpreter of Shevchenko's texts (on the Material of the German Translation of the Poem 'The Caucasus')] // *Linhvistyčni doslidžennja* [Linguistic Studies], 32, 142-148.
7. Franko, I. (1989): *An das Volk! Prolog zum epischen Gedichte „Moses“ (1905). [Aus dem Ukr. v. O. Hrycaj]* [Ed. by F. Pohrebennyk]. – Lviv: Kamenjar, 88 – 89.
8. Symomrja, M. (1972): *Die Rezeption ukrainischen Literaturgutes im deutschen Sprachgebiet von den Anfängen bis zur Großen Sozialistischen Oktoberrevolution von 1917: Dissertation.* Berlin: Humboldt Universität zu Berlin.
9. *Ukrainische Literatur im Dienste ihrer Nation (1938).* // *Ukraine von gestern und heute* / Hrsg. v. Ostap Hryzai. Bern: Suter.
10. Woldan, A. (2001): *Zur Rezeption der ukrainischen Literatur im deutschen Sprachraum* // *Ukraine. Geographie – Ethnische Struktur – Geschichte – Sprache und Literatur – Kultur – Politik – Bildung – Wirtschaft – Recht* / [Hrsg. v. Peter Jordan, Andreas Kappler u. a.]. Wien u.a.: Lang, 609 – 628.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Іваницька – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської філології та перекладу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: українсько-німецький літературний переклад, стилістика німецької мови, особистість перекладача.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Maria Ivanytska – Doctor of Philological Sciences, associate Professor, Head of the Department of Germanic Languages and Translation at the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Scientific interests: Ukrainian-German literary translation, translator's individuality, reception of Ukrainian literature in Germany.

УДК 81'255:(808.7+61)

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ МЕДИЧНОГО ТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ: СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ

Роксолана ПОВОРОЗНЮК (Київ, Україна)

e-mail: rocksol24@i.ua

ПОВОРОЗНЮК Роксолана. ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ МЕДИЧНОГО ТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ: СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ

У статті представлений авторський погляд на проблему популяризації медичних текстів у перекладі. Внаслідок процесів глобалізації й медикалізації сучасного суспільства, а також утверджених на загальнодержавному рівні принципів права особистості на активну участь у процесі забезпечення якості життя й добробуту, проблема ознайомлення населення з новітніми досягненнями медицини через переклад спеціалізованої літератури стає надзвичайно актуальною. Розглянуті основні стратегії й тактики популяризації в перекладі.

Ключові слова: медичний переклад, популяризація, біомедична культура, біомедичний дискурс, біомедичні концепти

POVOROZNYUK Roksolana. POPULARIZING MEDICAL TEXT IN TRANSLATION: STRATEGIES AND TACTICS

The article presents the author's perspective of popularizing medical texts in translation. Due to the processes of globalization and medicalization of the modern societies, as well as the principles of empowerment and active pursuit by the citizens of their life quality and well-being, the problem of raising popular awareness of the modern medical developments via translation becomes especially topical nowadays. Representatives of various cultures perceive medical knowledge differently due to cognitive and conceptual specificities that reflect themselves in the language and are encoded in the mode of thinking, furnishing a favorable ground for investigating the culture-specific biomedical concepts as the main units of cognition, as well as the principal methods of their representation in translation. As far as medical concepts are concerned, their verbalization facilitates understanding of medical culture as well as historical and social values of the nation. The principal strategies and tactics of popularization in translation are explored. The theoretical value of the research is preconditioned by the fact that the establishment of linguistic and cultural specificities of representation of biomedical concepts and specialized information in the translation of scientific-popular texts promotes successful usage of translation techniques. As medical translators play an important role in transferring meaning and ensuring communication among various biomedical cultures, an overview of potential translation challenges is undertaken. To identify the underlying difficulties behind representation of medical concepts in the target language and how they could be approached in translation the cognitive aspect is utilized. The findings ascertain that the translation of medical concepts proves to be difficult and challenging for translators. Thus, the work manifests culture-bound specificities of translation techniques implemented in rendering of scientific-popular medical texts. The use of appropriate strategies for translating medical concepts and subsequently the quality of the translated scientific-popular medical texts are in direct correlation with the professional level and competence of a translator. Consequently, understanding genre specificities and well-elaborated translation strategies enhance the quality of popularized medical translation product.

Keywords: medical translation, popularization, biomedical culture, biomedical discourse, biomedical concepts.

Новітня стадія розвитку світового біомедичного дискурсу позначена двома паралельно існуючими тенденціями: тенденцією глобалізації й тенденцією популяризації. Перша утверджує наміри кожної окремої національної біомедичної культури інтегрувати в загальну мережу заходів оптимізації добробуту й захисту прав особистості на життя, друга знаменує вихід медичної комунікації далеко за межі суто фахових інтеракцій. Віднині біомедична

інформація різних рівнів складності (широкого призначення або вузького профілю) надходить до реципієнтів, що мають відмінний обсяг медичної обізнаності та діапазон запитів щодо інформаційного споживання. Дана дискурсна варіативність (а не термінологія та особливості оформлення медичних текстів, як це вважалося раніше) й становить глобальну проблему перекладу, яка включає мовні, етнокультурні, когнітивні та прагматичні складові.

Цілком очевидно, що вибір перекладацьких відповідників залежить від того, якою бачиться цільова читацька аудиторія: гомогенною чи гетерогенною з точки зору етномовного походження, рівня освіти, біомедичної культури тощо. Відповідь на дані питання, в свою чергу, визначає ступінь популяризації медичного тексту. Поза тим, відчувається брак робіт, в яких кореляція прогнозованих запитів реципієнтів, їхніх когнітивних характеристик та етнокультурного походження достовірно встановлювалася з перекладацькими стратегіями й тактиками (особливо такими підтвердженими дискурсними стратегіями популяризації, як дефініціювання й експлікація). Популяризація медичного дискурсу розглядається нами як гетерогенна перекладацька мовнокультурна діяльність, що напряду залежить від збігу жанрових характеристик (ЖСД) оригінального й цільового текстів, а також існуючих уявлень про жанрові характеристики подібних текстів у біомедичній культурі цільових споживачів, і виходить за межі трансляційної моделі перекладу (переклад як перемикування мовних кодів).

До усталених жанрових характеристик медичних текстів (ЖСД або універсальї медичного перекладу) дослідники в першу чергу відносять біомедичну термінологію, фахову ідіоматику й такі конвенційні засоби мовного вжитку, як акроніми, латинські вкраплення, формули та показники мірних величин. Натомість, біомедичні концепти можуть оприявлюватися у вигляді еліптичних форм, розмовно-побутових варіантів медичного терміна, парафрази, дефініціювання й експлікації, уможливаючи висновки про ймовірне призначення тексту (ступінь фаховості його реципієнтів) та культурно-специфічні уявлення про доречність або недоречність певних застосувань таких концептів у конкретному тексті або біомедичному жанровому ландшафті загалом. Так, у англійській медичній літературі будь-якої фахової складності допускається й навіть широко промотується термінологічна варіативність на кшталт *Alzheimer* або *Alzheimer's* на позначення «хвороби Альцгеймера» (замість повної форми назви *Alzheimer's disease*). Тим часом, для українського, як і для французького біомедичного дискурсу вживання еліптичних форм термінів є свідченням зниженої фаховості (аж до повного скочування в розмовно-побутовий реєстр).

Отже, термінологічна варіативність може виступати проблемою перекладу, для вирішення якої доведеться застосовувати зіставний дискурсний аналіз: чи є термінологічна варіативність культурно-специфічною закономірністю й, отже, характеризує лише окремі напрямки перекладу (пари мов), або ймовірною ознакою орієнтації тексту на конкретного реципієнта, тобто сигналізує про прагматичну адаптацію?

У цьому зв'язку виникає також питання про роль медичного перекладу. Окрім традиційного апелювання до засобу поширення новітніх біомедичних знань, С. Райт згадує «індикативний», «суто інформативний» переклади та «адаптацію наукових текстів ВМ у науково-популярні тексти МП» [19, с. 254]. Даний розподіл ролей асоціюється з запропонованою К. Норд моделлю «інструментального» перекладу, де переклад бачиться як цільово-мовний інструмент формування нової інтеракції між автором та цільовою аудиторією, виходячи з очікуваних вимог даної аудиторії, що можуть відрізнятися від оригінальних [14, с. 40]. У результаті виникаючої інтеракції маємо справу як з «еквівалентними» (де оригінальні вимоги й інтенції збігаються з цільовими) перекладами, так і з «гетерофункційними» (де вимоги й інтенції розходяться).

Гетерофункційні переклади медичних текстів ні в якому разі не можна вважати менш достовірними або ефективними, на що й вказує С. Райт [19]. Окрім широкоцитованої популяризаційної адаптації наукової літератури, вона також звертає увагу на існування «суто інформативних» (або «довідкових») перекладів, в яких перекладач свідомо уникає адаптації через ймовірну необхідність застосування даного документу в іншому юридичному просторі, та «індикативних» (або «реферувальних») перекладів, часом дуже примітивних Google-

відтворених версій, що покликані відсіяти нерелевантні для конкретного перекладацького проекту матеріали.

Узагальнюючи викладені вище теоретичні роздуми, можемо запропонувати наступну *гіпотезу*: у перекладі популяризація медичних (та загалом наукових текстів) побутує як наслідок відкритості цільової біомедичної культури до запозичень (конвенційна перекладацька позиція) або спрямування на конкретного реципієнта тексту (інноваційна перекладацька позиція).

Виходячи з думки Г. Турі, відкритість будь-якої культури до інтерференцій є свідченням її імпліцитного визнання своєї меншовартості [17, с. 275]. У царині біомедичного перекладу цей закон репрезентує наступна діада: «стимул» (нав'язування біомедичного концепту більш розвиненою стороною менш розвиненій) – «реакція» (запозичення біомедичного концепту менш розвиненою стороною без жодних змін як на формальному, так і на змістовому рівні). Застосовуючи термінологію Е. Пайма (Пима), національна біомедична культура схильна до «іп-перекладу», тобто бездумного всотування іншомовних концептів, у той час як англomовна – до «ех-перекладу», постачаючи свої біомедичні концепти світу [15, с. 79].

Конвенційну перекладацьку позицію в біомедичних культурах, подібних своєю відкритістю до української, Г. Фішбах образно поймає позицією «покоївки науки» (*handmaiden of science*), протиставляючи їй інноваційну позицію «запилювача науки» (*pollinator of science*) [9, с. 89–91]. Конвенційну перекладацьку позицію також можна ототожнити із проміжними етапами розвитку національної біомедичної культури – трансплантацією або «пересадженням» (*Verpflanzung*) та поширенням (*Fortpflanzung*) (за Ф. Шлейєрмахером), у той час як інноваційна позиція є свідченням досягнення етапу «трансформації» (*Verwandlung*) [16, с. 67–93]. Варто згадати, що Ф. Шлейєрмахер не протиставляв конвенційну позицію перекладача інноваційній з огляду на більшу чи меншу користь для розвитку культури: адже й запозичення (або «пересадження») в кінцевому рахунку оптимізує родючість національного лінгвокультурного ґрунту.

У свою чергу, Л. МакМорроу ототожнює наше бачення інноваційної перекладацької позиції з «маніпуляцією шлюзів», оскільки медичний перекладач бере на себе відповідальність за те, скільки води (запозичених новонаходжень) необхідно подати в (тимчасово) збіднілі жанрові або термінологічні осередки [13, с. 13–28].

Реципієнти біомедичних текстів можуть бути представлені декількома парадигматичними мережами, виходячи з поглядів конкретних теоретиків перекладу. Так, Е. Честерман пропонує класифікувати читачів (зокрема, медичних текстів) за такими ознаками:

1. *Гомогенні та гетерогенні* (з огляду на належність до певного професійного осередку, володіння однаковим рівнем знань). У текстах МП, призначених для гомогенної аудиторії, допустиме вживання професійних жаргонізмів та вузькотехнічних термінів, для гетерогенної – така тактика буде неприйнятною.

2. *Носії та не-носії цільової мови*.

3. *Адресати та отримувачі повідомлення*. Е. Честерман стверджує, що «адресат» – це уявний читач, на якого розрахований перекладений текст, а «отримувач» – це справжній читач [7, с. 54–55].

Е. Пим (Пайм), у свою чергу, звертає увагу на те, що існують три види отримувачів повідомлення. Першим, згідно його класифікації, є отримувач, на якого дане повідомлення розраховане експліцитно (*participative receiver*), тобто уявний читач. Другий тип – це читач, який сприймає дане повідомлення, хоча й усвідомлює, що воно адресоване не йому (*observational receiver*). Третій тип – це читач (*excluded receiver*), який не може отримати дане повідомлення (повністю чи частково), через низку причин, наприклад, незнання мови, низьку фахову обізнаність тощо [15, с. 174–175].

Е. Вагнер наводить приклад ще однієї класифікації. Згідно неї, читачів медичних текстів можна поділити на три групи:

1. внутрішні читачі або «сім'я»;
2. проінформовані особи або «друзі»;

3. «іноземці».

«Сім'я» – це читачі, які належать до єдиної фахової групи й розуміють жаргонізми та спеціальні терміни, поширені в медичній галузі. «Друзі» – це читачі, які не належать до групи вузьких фахівців, але пов'язані з ними певними дотичними зв'язками (наприклад, сімейні лікарі на противагу хірургам). «Іноземці» – це група читачів, які не розуміють спеціальної медичної лексики. Створюючи для них повідомлення МП, необхідно вдаватися до адаптивного перекладу [6, с. 55].

Як же виглядають типові маркери популяризації в перекладеному тексті? Вони організують текст МП як в когнітивному, так і архітектонічному плані: допомагають читачеві структурувати й інтегрувати нове знання; забезпечують когерентність і когезію. Г. Кальсамілья й Т.А. Ван Дейк відносять до стратегій популяризації дефініціювання, опис, парафраза, наративні й модальні засоби, метафори й аналогії [4, с. 369–389]. Цікаво, що в перекладених текстах рідко можна простежити випадки спів-референції (або перехресного посилання), а отже, читачам доводиться відшукувати підказки в контексті, послуговуючись своїми лінгвальними й екстралінгвальними (фоновими) знаннями.

Для непрофесійного реципієнта науково-популярних медичних текстів сучасні терміни, що описують останні досягнення світової наукової думки, можуть бути незнайомими, тому перекладач Андрій Мизак вдався до інноваційних перекладацьких рішень, аби забезпечити адекватність цільового тексту.

*Irrespective of whether the damage was caused by childbirth or in some other way, one good treatment option is what doctors call **biofeedback therapy*** [2, с. 143].

*Навіть якщо такі ушкодження були результатом пологів, це називають **терапією зворотного зв'язку*** [12, с. 157].

Явище **biofeedback therapy** зародилося на теренах Сполучених Штатів Америки в середині ХХ ст., але наразі воно ще не встигло міцно вкоренитися в українській медичній культурі. Тому для потенційного реципієнта науково-популярного тексту медичного спрямування цей концепт, ймовірно, буде незрозумілим, відповідно ми пропонуємо власний варіант описового перекладу, щоб подолати бодай частково когнітивний бар'єр українського адресата:

*Незалежно від того, були спричинені ушкодження пологами або ж ні, ефективним методом лікування може бути **метод біологічної регуляції власних фізіологічних процесів**.*

Цей приклад ілюструє той факт, що концептуальні картини світу різномовних носіїв схильні до зближення, зумовленого процесом глобалізації та медикалізації суспільства, тому ми можемо спрогнозувати, що невдовзі найадекватнішим способом перекладу концепту **biofeedback therapy** буде саме той, який обрав перекладач, тобто **терапія зворотного зв'язку**, або ж **біофідбек терапія**.

Д. Кассані й Х. Марті Олівелла розглядають будь-яку популяризацію в рамках переформулювання, тобто ряду концептуальних, текстових та дискурсивних трансформацій структури організованого наукового знання [5, с. 73–103].

Так, у медичних текстах велику групу культурно-специфічних концептів становлять ті, що мають опосередковані концептуальні відповідники в популяризованих перекладах, які частково відображають оригінальний концепт. Їхнє існування насамперед спричинене несиметричним розвитком медичної сфери в різних культурах. Розгляньмо такий приклад:

*Surgeons are supposed to talk about their mistakes at regular '**Morbidity and Mortality**' meetings, where avoidable mistakes are discussed and lessons learned, but the ones I have attended, both in America and in my own department are usually rather tame affairs, with the doctors present reluctant to criticize each other in public* [2, с. 114].

*Існує загальноприйнята практика обговорення хірургічних помилок на **патологічних конференціях**, але ті, на яких я бував, і в Америці, і в моїй рідній клініці, скидаються радше на домашні посиденьки, на яких присутні лікарі уникають публічної критики один одного* [12, с. 175].

Тут концепт '**Morbidity and Mortality**' meetings можна вважати культурно-специфічним, адже це наради з питань захворюваності та смертності, що регулярно проводяться в Сполучених Штатах Америки задля проведення аналізу післяопераційних ускладнень та

причин смерті. В українській медичній культурі відсутній прямий аналог цього концепту, але є схожий формат зустрічей – медичні та науково-практичні конференції. Тому перекладацьке рішення, що сприяло такому перекладу – **патологічні конференції**, – можна вважати раціональним. Однак ми пропонуємо власний варіант перекладу, що сприятиме кращому розумінню концепту:

Існує загальноприйнята практика обговорення хірургічних помилок на конференціях із питань захворюваності та смертності, але ті, на яких я був, і в Америці, і в моїй рідній клініці, скидаються радше на домашні посиденьки, на яких присутні лікарі уникають публічної критики один одного.

Наведені приклади ілюструють, що задля досягнення концептуальної еквівалентності перекладачам науково-популярних медичних текстів доводиться ставати частиною міжкультурного діалогу. Саме культурні аспекти є вирішальними у виборі способу трансляції концептів, адже ментальні фрейми англомовних та українськомовних реципієнтів суттєво різняться.

Метафоричні номінації саме тому й вважаються чільними засобами популяризації, що діють паралельно як у свідомості, так і в мові. Недарма метафора вже давно не розглядається як троп (декоративна функція), а швидше як когнітивний механізм. Р. Бойд розмежовує так звані «евристичні метафори», що в наукових текстах служать інструментами теоретизації або організації знання, й «дидактичні метафори», що в науково-популярних текстах виступають засобами екзегези [3, с. 481–532].

Механізм обробки й сприйняття метафор дуже нагадує механізм девербалізації в перекладі, на що звертав увагу ще Дж. Лакофф, пишучи, що метафорична концептуалізація полягає в проєкції джерельної царини на цільову, в результаті чого «одна річ усвідомлюється сприймачами через іншу» [11, с. 5]. Виходячи з цього твердження, дуже логічно видається гіпотеза перекладознавця С. Вандале про існування «індексів концептуалізації», за допомогою яких можна відстежити ті лексичні одиниці, які опредметнюють і викликають у свідомості бодай дві репрезентації концепту [18, с. 91].

Перекладачі нерідко зустрічаються з такими випадками, коли англійську термінологічну метафору можна перекласти як метафоричним відповідником, так і неметафоричним. Наприклад:

The bacteria are confined to a fenced-off area – the mucus membrane of the gut–preventing them from getting too dangerously close to the cells of the gut wall [8, с. 120].

Бактерії сидять в огороженому резервуарі – слизовій оболонці кишечника – і не підходять близько до наших клітин [1, с. 95].

Працюючи над цим реченням, перекладачка К. Меньшикова вирішила обминути проблему відтворення метафоричного терміна **gut wall**, що може мати такі семантичні та концептуальні еквіваленти: метафоричний – **стінка кишечника** та неметафоричний – **кишковий епітелій**. Оскільки перекладачка вилучила це поняття, ми маємо підстави припустити, що вона усе ж хотіла використати метафоричний еквівалент, але не зробила цього, аби уникнути тавтології.

З наведеного теоретико-практичного матеріалу можемо сформулювати наступні **висновки**:

1. Популяризація медичного тексту в перекладі передбачає не пряме перенесення біомедичних концептів у цільовий текст, а швидше «реконтекстуалізацію», тобто репрезентацію наукової інформації в новому комунікативному середовищі й у такому вигляді, як цього очікує цільовий споживач, тим самим створення (або припущення) нових значень.

2. «Дифузна модель» перекладу, тобто уявлення про передачу експертного знання від фахівців до необізнаних нефахівців через посередництво перекладачів, несе в собі упереджене уявлення про комунікацію як лінійний, дидактичний процес, в якому споживач не здатен брати активної участі внаслідок браку спеціальних знань, що породжує патерналістську позицію можновладців та уповноважених органів у царині охорони здоров'я.

3. Пошук перекладацьких еквівалентів біомедичних концептів у популяризаційному перекладі тісно пов'язаний з «деномінацією» (за Ж. Кляйбером [10, с. 77–94]), тобто встановленням референційних асоціативних зв'язків між знаком і концептом в результаті

застосування даного концепту (тобто деномінації). Таким чином, увага перекладачів повинна зосереджуватися на концептуальних, а не семантичних відповідностях лексичних одиниць.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку: Результати дослідження можуть слугувати методологічним підґрунтям удосконалення практики перекладу медичних текстів та підготовки перекладачів, зокрема у викладанні нормативних дисциплін, а також дисциплін вільного вибору студента, серед яких, «Теорія перекладу», «Техніка перекладу», «Актуальні питання перекладознавства», «Жанрові теорії перекладу», «Усний двосторонній переклад», «Науково-технічний переклад», а також спецкурсів із перекладу медичних текстів.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Ендерс Дж. Внутрішня історія. Кишечник – найцікавіший орган нашого тіла/ Джулія Ендерс; переклад з англ. К. Меньшикової. – Харків: Книжковий клуб Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 288 с.
2. Марш Г. Історія про життя, смерть і нейрохірургію: збірка оповідань / Генрі Марш; переклад з англ. Андрія Мизака. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. – 320 с.
3. Boyd, Richard. Metaphor and theory change: What is “metaphor” a metaphor for?/ Richard Boyd// Andrew Ortony (ed). Metaphor and Thought. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – С. 481–532.
4. Calsamiglia H., van Dijk T. A. Popularization discourse and knowledge about the genome/ Calsamiglia, Helena, Van Dijk, Teun A. // Discourse & Society. – 2004. – 15. – 4. – С. 369–389.
5. Cassany, Daniel, Martí Olivella, Jaume. La transformaciyn divulgativa de redes conceptuales científicas. Híptesis, modelo y estrategias/ Daniel Cassany, Jaume Martí Olivella// Discurso y Sociedad. – 2000. – 2(2). – С. 73–103.
6. Chesterman, Andrew, Wagner, Emma. Can Theory Help Translators? : A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface /Andrew Chesterman, Emma Wagner. - London & New York: Routledge, 2014. – 156 с.
7. Chesterman, Andrew. Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory/Andrew Chesterman. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997. – 227 с.
8. Enders, G. Gut. The Inside Story of Our Body’s Most Underrated Organ / G. Enders. – Vancouver/Berkeley: Greystone Books, 2015. – 240 с.
9. Fischbach, H. Translation, the great pollinator of science: a brief flashback on medical translation/Henry Fischbach//S. E. Wright, L. D. Wright (eds). Scientific and Technical Translation. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1993. – С. 89–100.
10. Kleiber, Georges. Dénomination et relations dénominales/ Georges Kleiber// Langages. – 1984. – 76. – С. 77–94.
11. Lakoff, George, Johnson, Mark. Metaphors we live by/ George Lakoff, Mark Johnson. – 2nd ed. – Chicago: The University of Chicago Press, 1980/2003. – 256 с.
12. Marsh, H. Do Not Harm: Stories of Life, Death and Brain Surgery / H. Marsh. – London: Weidenfeld & Nicolson, 2014. – 278 с.
13. McMorow, L. Breaking the Greco-Roman mold in medical writing: the many languages of 20th century medicine/ Leon McMorow//H. Fischbach (ed.) Translation and Medicine. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998. – С. 13–28.
14. Nord, Christiane. Loyalty and Fidelity in Specialized Translation/Christiane Nord//Confluencias – Revista de Tradução Científica e Técnica. – 2006. – 4. – С. 29–41.
15. Pym, A. Negotiating the Frontier: Translators and Intercultures in Hispanic History/Anthony Pym. – Manchester: St Jerome, 2000. – 266 с.
16. Schleiermacher, F. Ueber die Verschiedenen Methoden des Uebersetzens/ Friedrich Schleiermacher// Kritische Gesamtausgabe I.11. – Berlin: de Gruyter, 1813/2002. – С. 67–93.
17. Toury, Gideon. Descriptive Translation Studies and Beyond/Gideon Toury. - Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. – 311 с.
18. Vandaele, Sylvie, Boudreau, Sylvie, Lubin, Leslie et al. La conceptualisation métaphorique en biomédecine: indices de conceptualisation et réseaux lexicaux/ Sylvie Vandaele, Sylvie Boudreau, Leslie Lubin et al//Glottopol. – 2006. – 8. – С. 73–94.
19. Wright, Sue E. Scientific, Technical, and Medical Translation/ Sue E. Wright// K. Malmkjær, K. Windler (eds). The Oxford Handbook of Translation Studies. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 632 с.

REFERENCES

1. Enders, Dzh (2015). Vnutrishnya istoriya. Kyshechnyk – naysikavishyy orhan nashoho tila [Internal History. Intestine – the Most Interesting Organ Of Our Body] (K. Menshykova, Trans). Kharkiv: Knyzhkovyy klub Klub simeynoho dozvillya.
2. Marsh, H (2017). Istoriya pro zhyttya, smert i neyrokhirurhiyu: zbirka opovidan [A Story about Life, Death and Neurosurgery: A Collection of Short Stories] (Andriy Myzak, Trans). Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva.
3. Boyd, Richard (1993). Metaphor and theory change: What is “metaphor” a metaphor for? Andrew Ortony (Ed.). Metaphor and Thought. 2nd ed. (pp. 481–532). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Calsamiglia H., van Dijk T. A (2004). Popularization discourse and knowledge about the genome. Discourse & Society, 5(4), 369–389.
5. Cassany, Daniel, Martí Olivella, Jaume (2000). La transformaciyn divulgativa de redes conceptuales científicas. Híptesis, modelo y estrategias. Discurso y Sociedad, 2(2), 73–103.

6. Chesterman, Andrew, Wagner, Emma (2014). *Can Theory Help Translators? : A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface*. London & New York: Routledge.
7. Chesterman, Andrew (1997). *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
8. Enders, G (2015). *Gut. The Inside Story of Our Body's Most Underrated Organ*. Vancouver/Berkeley: Greystone Books.
9. Fischbach, H (1993). Translation, the great pollinator of science: a brief flashback on medical translation. S. E. Wright, L. D. Wright (Ed.). *Scientific and Technical Translation* (pp. 89–100). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
10. Kleiber, Georges (1984). Dénomination et relations dénominales. *Langages*, 76, 77-94.
11. Lakoff, George, Johnson, Mark (1980/2003). *Metaphors we live by*. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.
12. Marsh, H (2014). *Do Not Harm: Stories of Life, Death and Brain Surgery*. London: Weidenfeld & Nicolson.
13. McMorrow, L (1998). Breaking the Greco-Roman mold in medical writing: the many languages of 20th century medicine. H. Fischbach (Ed.) *Translation and Medicine* (pp. 13–28). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
14. Nord, Christiane (2006). Loyalty and Fidelity in Specialized Translation. *Confluencias – Revista de Tradução Científica e Técnica*, 4, 29–41.
15. Pym, A (2000). *Negotiating the Frontier: Translators and Intercultures in Hispanic History*. Manchester: St Jerome.
16. Schleiermacher, F (1813/2002). Ueber die Verschiedenen Methoden des Uebersetzens. *Kritische Gesamtausgabe* 1.11 (pp. 67–93). Berlin: de Gruyter.
17. Toury, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
18. Vandaele, Sylvie, Boudreau, Sylvie, Lubin, Leslie et al (2006). La conceptualisation métaphorique en biomédecine: indices de conceptualisation et réseaux lexicaux. *Glottopol*, 8, 73-94.
19. Wright, Sue E (2011). *Scientific, Technical, and Medical Translation*. K. Malmkjær, K. Windler (Ed). *The Oxford Handbook of Translation Studies* (pp. 248-256). Oxford: Oxford University Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роксолана Поворознюк – доктор філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови, Інститут філології, Київський національний університет імені Т. Шевченка.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, жанрові теорії перекладу, медичний переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Roksolana Povoroznyuk – Doctor of Philological Sciences, Assistant Professor at the Department of Theory and Practice of Translation from English, Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Scientific interests: theory and practice of translation, special (domain- oriented) theories of translation, medical translation.

УДК 81'255.2:6

СТИЛІСТИЧНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анна АГЕЙЧЕВА (Полтава, Україна)

e-mail: ageicheva@ukr.net

АГЕЙЧЕВА Анна. СТИЛІСТИЧНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття є оглядом найбільш значущих досліджень з проблем перекладу англійської науково-технічної термінології. Представлені класифікація та аналіз труднощів, що виникають при перекладі, пояснені їх основні причини. Пропонуються шляхи вирішення проблем перекладу науково-технічних термінів. Розглянуто труднощі пов'язані з формою терміна. Наведено деякі стилістично-граматичні особливості англійського тексту, невластивих стилю української технічної літератури. Досліджено досвід викладання перекладу у вищих навчальних закладах України. Визначено соціальну сутність термінологічної інформації яка концентрує в собі колективну профільно-наукову пам'ять, базовими одиницями якої виступають поняття. Узагальнено стилістично-граматичні особливості перекладу української технічної літератури. Розглянуто труднощі, пов'язані з формою терміну. Під час перекладу термінів враховано багато факторів, однак якщо правильно виділено той елемент, який допомагає встановити послідовність між відомим і новим, це можна вважати першим кроком до правильного розуміння. Досліджено види аналізу терміна: компонентний, словотвірний, морфологічний, контекстуальний полегшують розуміння терміну. Доведено, що аналіз труднощів перекладу є важливим для навчання іноземної мови. Обґрунтовано необхідність та важливість аналізу контексту при роботі з технічними термінами для їх правильного перекладу в українській технічній літературі.

Ключові слова: науково-технічна термінологія, колективна профільно-наукова пам'ять, види аналізу терміна: компонентний, словотвірний, морфологічний, контекстуальний.

AGEICHEVA Anna. STYLISTIC AND GRAMMATICAL PECULIARITIES OF UKRAINIAN TECHNICAL LITERATURE TRANSLATION

The present article is an outline of the most significant studies in the field of English scientific and technical terminology translation problems. Classification and analysis of difficulties arising in the process of translation are presented, their basic reasons are explained. Ways of solving the problems of scientific and technical translation are suggested. Difficulties associated with the form of the term are considered. Some stylistically-grammatical features of the English text, the unusual style of Ukrainian technical literature are

given. The experience of translating teaching in higher educational institutions of Ukraine is investigated. The social essence of terminological information is determined which concentrates in collective profile-scientific memory, which basic units are concepts. Stylistic and grammatical features of Ukrainian technical literature translation are generalized. Many terms have been taken into account during the translation process, but if the element that helps to establish a sequence between the known and the new one is properly selected, it can be considered as the first step towards correct understanding. The types of term analysis are explored: component, word-building, morphological, contextual, facilitate understanding of the term. It is proved that analysis of the difficulties of translation is important for the teaching of a foreign language. Analyzing the context necessity and importance while working with technical terms for their correct translation in the Ukrainian technical literature is substantiated.

Key words: scientific and technical terminology, collective profile-scientific memory, analysis: component, word-building, morphological, contextual.

Стилістично-граматичні особливості перекладу української технічної літератури є однією з важливіших проблем сучасного перекладознавства. Що стосується лексики термінологічного характеру, то подібні одиниці, «не відриваючись від «термінологічної» семантики, розвивають вторинні, вже власне лексичні значення» [16]. Дослідження є актуальним та необхідним під час підготовки майбутніх перекладачів в технічному вищому навчальному закладі. Отже, метою статті є узагальнення стилістично-граматичних особливостей перекладу української технічної літератури.

Сучасна термінологія – досить складний і неоднорідний лексичний пласт. Попри твердження про однозначність, конкретність, чіткість і ясність термінів, багато з них не можуть вважатися такими, оскільки вони є багатозначними і мають синоніми. Межі між термінологічною і не-термінологічною лексикою часто розмиті. Водночас, стрімкий розвиток термінологічних сфер практично всіх наук призводить до того, що в сучасній термінології з'являється велика кількість нових лексичних одиниць. Подібні терміни починають широко використовуватися, проте їх фіксація в словниках дещо спізнюється, що створює необхідність знання та вмілого застосування перекладацьких прийомів під час їх перекладу.

Вирішальне значення у технічному перекладі має правильна інтерпретація термінів, які містять ключову інформацію. Теоретично переклад термінів не повинен викликати будь-яких ускладнень. Однак, оскільки сучасна термінологія являє собою досить складний і неоднозначний пласт лексики, на практиці ми переконалися, що термінологічні одиниці часто є серйозною перешкодою для правильного розуміння і перекладу спеціальних текстів. Аналіз труднощів перекладу є важливим для навчання іноземної мови, оскільки він «є одним із способів оцінки викладачем ефективності навчання і визначення, на що слід звернути увагу в майбутньому» [13]. Щоб вичерпно передати зміст, необхідно правильно зрозуміти сенс термінологічної одиниці, а також «співвідношення між змістом і формою» [2] оригіналу, і підібрати відповідний еквівалент у мові перекладу. При цьому Ю. Марчук закликає не протиставляти синтаксис і семантику у визначенні частин мови і членів речення, а «розглядати ці два аспекти у тісному зв'язку і в їх маніфестації у контексті» [17]. Перешкодою для розуміння може стати як форма терміну, так і зміст укладеного в зовнішню зрозумілій формі поняття. Нерідко підбір відповідного еквівалента в мові перекладу також є нелегким завданням для починаючого перекладача.

Для ілюстрації зупинимося на деяких стилістично-граматичних особливостях англійського тексту, невласливих стилю української технічної літератури:

1. В англійському тексті переважають особові форми дієслова, тоді як українському науковому стилю більш властиві безособові або невизначено-особові звороти, наприклад: *You might ask why engineers have generally chosen to supply us with a.c. rather than d.c. for our household needs.* – Можна запитати, чому для домашніх потреб зазвичай використовується змінний, а не постійний ток. *We know the primary coil in the ordinary transformer to have more turns than the secondary one.* – Відомо, що первинна обмотка звичайного трансформатора має більше витків, ніж вторинна.

2. В англійських текстах описового характеру нерідко вживається майбутній час для вираження теперішньої дії.

Керуючись контекстом, слід перекладати такі пропозиції не майбутнім, а теперішнім часом, іноді з модальним відтінком: *The zinc in the dry cell accumulates a great many excess electrons which will move to the carbon electrode.* – Цинк в сухому елементі акумулює велике число надлишкових електронів, що рухаються до вугільного електроду. *Fig. 10 gives a drawing of a bulb; the filament will be seen in the centre.* – На рис. 10 наводиться креслення електричної лампи; нитку розжарення видно в центрі.

3. В англійських технічних текстах особливо часто зустрічаються пасивні звороти, тоді як в українській мові пасивний стан вживається значно рідше.

Отже, під час перекладу нам часто доводиться вдаватися до заміни пасивних конструкцій іншими засобами вираження, більш властивими українській мові [1]. *This question was discussed at the conference.* – Це питання було обговорено на конференції. – Це питання обговорювалося на конференції. – Це питання обговорювали на конференції. – Конференція обговорювала (або: обговорила) це питання.

4. Автори англійської технічної літератури широко використовують різні скорочення, які абсолютно не вживаються в українській мові, наприклад: d.c. (*Direct current*) – постійний струм; a.c. (*Alternating current*) – змінний струм; s.a. (*Sectional area*) – площа перерізу; b.p. (*Boiling point*) точка кипіння та ін.

Такі скорочення в перекладі повинні розшифровуватися і даватися в повному позначенні.

5. Деякі слова або вирази в англійському тексті містять чужий нашій мові образ. Під час перекладу вони повинні замінюватися аналогами, тобто виразами, відповідними за змістом, але більш звичними для українського тексту, наприклад:

We have learned to manufacture dozens of construction materials to substitute iron.

Замість *dozen* – «тузін» в українській мові звичайно в таких випадках вживається слово *десяток*, тому це речення ми перекладаємо так:

«Ми навчилися виробляти десятки будівельних матеріалів, що замінюють залізо».

Форма терміну є важливим елементом для його розуміння. Розглянемо труднощі, пов'язані з формою терміну. Форма є невід'ємною частиною семантичної структури будь-якого слова. Без назви предмети і поняття не можуть бути включені до системи мови. Будь-який предмет або явище асоціюються у нас з їх вербальним позначенням у рідній мові. Стосовно іноземної мови, ми можемо не знати того чи іншого слова, проте його форма часто допомагає нам по асоціації з рідною мовою, або ж на основі вже відомих нам слів іноземною мовою ми можемо зрозуміти його без словника. Н. Шахова, вивчаючи питання розуміння слів у процесі читання, виділила три їх категорії:

- слова, розуміння яких відбувається через усвідомлення їхньої графіки;
- слова, розуміння яких відбувається через усвідомлення їхньої структури;
- слова, розуміння яких відбувається через розуміння їхнього контексту [6].

Подібна класифікація повною мірою стосується термінів. Так, до першої групи можна віднести весь комплекс *інтернаціональних* термінів, форми яких у мовах оригіналу та перекладу схожі. Наприклад, схожа графічна форма терміну *process* – *процес* допомагає зрозуміти його значення в тексті. Що стосується терміну *expert*, то хоча для його перекладу краще використовувати український еквівалент «*спеціаліст*», замість запозичення «*експерт*», форма англійського терміну є і в цьому випадку ключем для правильного трактування.

На жаль, зовнішня форма не завжди допомагає зрозуміти термін, а іноді навіть є джерелом помилок. Бувають випадки, коли аналіз форми терміну, його структурної організації не тільки не сприяв, а, навпаки, ускладнював розуміння, призводив до неправильної інтерпретації [18].

Коли людина вчить іноземну мову, вона підсвідомо порівнює її з рідною, намагається виявити подібність одиниць у обох мовах. Іноді таке зіставлення корисне, воно допомагає швидше засвоїти інтернаціональну лексику. Однак досить часто інтерференція рідної мови сильно заважає роботі перекладача.

В. Алімов називає «дві будь-які значущі одиниці (морфеми, слова, вирази, речення), які за звучанням / написанням та функціями в одній мові нагадують відповідні одиниці і функції в іншій мові» [2] інтерферентами і виділяє як *позитивні*, так і *негативні* інтерференти. «Мовна інтерференція визначається як взаємодія мовних систем в умовах двомовності, що формується або за взаємодії різномовних соціумів, або у разі індивідуального білінгвізму» [4]. «Основною причиною деструктивної інтерференції у технічному перекладі є недостатня або надмірна ідентифікація якихось лінгвістичних і спеціальних явищ і функцій в одній мові і їх компенсація схожими, на думку перекладача, явищами і функціями у іншій мові» [2], [11].

Подібні слова створюють значні труднощі під час перекладу і отримали назву «хибних друзів перекладача». Л. Борисова характеризує дану категорію слів як велику і різномірну, «що містить інтернаціональну лексику, псевдо-інтернаціональні слова, пароніми та інші типи міжмовних аналогізмів» [6]. Оскільки вони збігаються з українськими паралелями у своїх інтернаціональних значеннях, то легко ототожнюються з ними під час перекладу, оскільки міжмовні аналогізми мають деяку графічну (або фонетичну), граматичну, а часто і семантичну спільність. У більшості випадків українське слово збігається з англійським не у всіх значеннях, а лише в одному-двох. «Зазвичай це відбувається, коли англійське слово було запозичене в українській мові лише в частині своїх значень» [12].

Нерідко схожість форми українського та англійського терміну носить випадковий характер і може обмежуватися збігом фонетичної чи графічної форми [4]. Існує також фонетико-графічна омонімія, за зовнішньою формою і звучанням вони нагадують лексичні одиниці української мови, що мають зовсім інше значення : SFIO (*free in and out* – навантаження і розвантаження за рахунок фрахтувальника) – скорочення, подібне по формі і звучанням з російським ФЮ (ПИБ) – прізвище, ім'я, по-батькові. І, хоча цей удаваний збіг стосується не української, а російської мови, на підсвідомому рівні він нерідко викликає відповідні асоціації у перекладача навіть під час перекладу українською мовою. Термін «gar» являє собою графічний омонім, оскільки його зовнішня форма схожа з українським словом «дар».

У результаті взаємовпливу мов, рідше через випадкові зовнішні збіги, терміни, «будучи елементами відповідної терміносистеми, мають разом з тим досить «прозору» внутрішню форму, щоб ввести перекладача в оману» [7]. Перекладачі-початківці мають бути гранично обережними під час аналізу термінологічних одиниць. Слід уважно вивчити семантичні зв'язки такого терміну з іншими членами речення, спираючись на контекст, не поспішати дати переклад здавалося б знайомого слова. Людина, яка певною мірою володіє іноземною мовою, відчуває також вплив іноземної мови, «звичайно, читаючи тексти нерідною мовою ми подумки перекладаємо їх, хоча і не помічаємо цього» [8]. Такий неявний переклад виражається в ідентифікації зовнішнього або звукового образу іноземного слова з тим поняттям, яке воно позначає [3]. Нерідко проблема перекладу полягає в утриманні закладеного у терміні поняття. У процесі перекладу «невід'ємну частину становить з'ясування змісту оригіналу, що підлягає передачі засобами іншої мови» [15], оскільки саме зміст має залишитися незмінним під час перекладу, неправильне трактування змісту може призвести до повного або часткового спотворення всього висловлювання.

Отже, «розуміння і тлумачення термінів засноване на знанні не тільки відповідних визначень, а й тих метамовних кондицій, у яких ці терміни реалізуються; зміст терміну не обмежується його дефініцією, а визначається поняттям, яке він позначає, а також тим місцем, яке це поняття займає в загальній системі наукових понять даної теорії або напрямку» [8]. Термінологія «як сукупність термінів має національний характер, тому що це – частина лексичного складу конкретної національної мови, вона формується на основі загальнонародної мови, обумовлена нею» [14]. У процесі перекладу подібних термінів спостерігається явище, назване «культурною інтерференцією», коли система понять рідної мови переноситься в іноземну, призводячи до змішання понять. Все це створює необхідність «при вивченні іноземної мови засвоювати собі не лише нову звукову форму слів, але і нову систему понять, що лежить в їх основі, реалії іншої мови, іншу систему номінації та засобів образності, інший тип мислення і лад мови» [1].

А.Г. Голодов відносить фонові знання, а також мотивуючі ознаки, покладені в основу найменувань, до властивостей, що перешкоджають правильній інтерпретації термінів іноземною мовою [10], [5]. У пошуках позначення для того чи іншого нового поняття люди керуються своїми уявленнями про позначуваний предмет або явище, які можуть сильно відрізнятися у різних народів. Очевидно, що людина незнайома з дійсністю і звичаями Великобританії часто не в змозі зрозуміти логіки, згідно з якою явище отримало свою назву, оскільки «національно-культурна специфіка слова окремо в словниках, як правило, не відбивається і присутня імпліцитно, пронизує всі компоненти значення слова, відбивається екстралінгвістично, висвічується стилістичними, комбінаторними та іншими різновидами слововживання» [9].

Національно-культурні особливості притаманні, в основному, термінованій лексиці (перейшла із суспільної мови в термінологію), вона не позбавляється образності, що не пориває з тими культурно-історичними асоціаціями, які є у вихідного слова. Так сталося з терміном «blue-collar»- «робітник». Подібна назва виникла, оскільки робітники у Великобританії носили комірці синього кольору на відміну від «білокомірцевих» службовців («white-collar criminal» – «шахрай») і т. і., з числа службовців або осіб, що займають високу суспільну позицію. Подібні терміни можуть не бути реаліями, однак їх походження вмотивовано певними національними особливостями, як у наведеному вище прикладі. Під час перекладу термінів враховано багато факторів, однак якщо правильно виділено той елемент, який допомагає встановити послідовність між відомим і новим, це можна вважати першим кроком до правильного розуміння.

Як відомо, джерелом формування термінологічної інформації є практична творча діяльність людей, суспільно-пізнавальний досвід. Цим визначається соціальна сутність термінологічної інформації, яка концентрує в собі колективну профільно-наукову пам'ять, базовими одиницями якої виступають поняття. Формування нового поняття нерідко пов'язане із новим сприйняттям предмета, який розуміється на базі наявного мовного досвіду. Перекладач повинен вивчити ту область науки і техніки, в якій він працює. Це дає йому можливість домогтися вичерпного розуміння змісту понять, що виражені термінами. Недостатня обізнаність у тій галузі знання, до якої відноситься текст, що перекладається, «незнання властивостей конкретних предметів дійсності, предмета як такого» [3] веде до нерозуміння терміну, незважаючи на те, що його форма може бути зрозуміла або навіть знайома перекладачеві.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода. Лингвистические проблемы : учебное пособие / А.В. Федоров. – М. : Высш. школа, 2009. – 396 с.
2. Алимов В.В. Явление лингвистической интерференции при изучении специального перевода : автореф. дис. канд. филолог. наук. / В.В. Алимов. – М. : МГУ, 2008. – 24 с.
3. Нелюбин Л.Л. Введение в технику перевода (когнитивный теоретико-прагматический аспект): учебное пособие / Л.Л. Нелюбин. – М. : Изд-во МГОУ, 2005. – 153 с.
4. Марчук Ю.Н. Проблемы машинного перевода : учебное пособие / Ю.Н. Марчук. – М. : Наука, 2008. – 232 с.
5. Ковтун О.В. Особливості перекладу англійських авіаційних термінів українською мовою: матеріали III міжн. наук.-практ. конф. [«Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції»], (2-3 квітня 2010 р.). – К.: АграрМедіаГруп, 2010. – С. 182-186.
6. Шахова Н.И. Вопросы обучения пониманию слов в процессе чтения / Н.И. Шахова // Лингвистика и методика преподавания иностранного языка. – М. : Наука, 2006. – С. 124–128.
7. Рябцева Н.К. Перевод как специальная речевая деятельность / Н.К. Рябцева // Проблемы перевода текстов разных типов. – М. : Ин-т языкознания, 2007. – С. 22–35.
8. Кучман І. Переклад англійських термінів у галузі комп'ютерних технологій / І. Кучман // Вісник Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 10. – С. 25-32.
9. Корбут О.Г. До проблеми труднощів перекладу технічних термінів у студентів машинобудівних спеціальностей / О.Г. Корбут // Advanced Education. – Вип.1. – 2014 – С. 36-41.
10. Смірнова Т.В. Лексичні прийоми перекладу термінологічних одиниць транспортної галузі (Нац. авіаційний ун-т, м. Київ). – Електронний ресурс: <http://er/nau/edu/ua>.
11. Алимов В.В. Явление лингвистической интерференции при изучении специального перевода : автореф. дис. канд. филолог. наук. / В.В. Алимов. – М. : МГУ, 2008. – 24 с.
12. Борисова Л.И. Ложные друзья переводчика. Общенаучная лексика: учебное пособие / Л.И. Борисова. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2009. – 212 с.
13. Дубчинский, В.В. Лексические параллели : учебное пособие / В.В. Дубчинский. – Харьков : Харьковское лексикографическое о-во, 2009. – 155 с.
14. Бондар Л.А. Механізми перекладу англійських термінів-новоутворень українською мовою / Л.А. Бондар // Філологічні студії. – Вип. 6. – 2011. – С. 81–87.
15. Влахов С.Н. Непереводимое в переводе : учебное пособие / С.Н. Влахов, С.П. Флорин. – М.: – Международные отношения, 2008 – 342 с.
16. Казимира З., Казимира І. Англійська мова та комп'ютерні системи: взаємна мотивація до вивчення // Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього текстів та питання лінгвометодики. – Вісник ДУ «ЛПІ». – № 355. – Львів. – 1998. – С. 55–61.
17. Givon N. Mind, code and context. Essays in pragmatics: Hilsdale, New Jersey. – London, 1989. – 263p.
18. Richards J.C. The study of learner English / J.C. Richards, G. Sampson G // Error analysis (perspectives on second language acquisition): Longman Group Ltd., 2007. – P. 3–5.

REFERENCES

1. Fedorov, A.V. (2009). Osnovy obschey teorii perevoda. Lingvisticheskie problemy : uchebnoe posobie. [Fundamentals of the general theory of translation. Linguistic problems: a manual A.V. Fedorov]. Moscow: Vyssh. shkola.
2. Alimov, V.V. (2008). Yavlenie lingvisticheskoy interferentsii pri izuchenii spetsialnogo perevoda : avtoref. dis. kand. filolog. nauk. [The phenomenon of linguistic interference in the study of special translation: author's abstract. PhD Thesis in philology. Sciences: V.V. Alimov]. Moscow: MGU.
3. Nelyubin, L.L. (2005). Vvedenie v tekhniku perevoda (kognitivnyi teoretiko-pragmaticheskii aspekt): uchebnoe posobie. [Introduction to translation technology (cognitive theoretical-pragmatic aspect): tutorial L.L. Nelyubin]. Moscow : Izd-vo MGOU.
4. Marchuk, Yu.N. (2008). Problemy mashinnogo perevoda : uchebnoe posobie. [Machine translation problems: tutorial Yu.N. Marchuk]. Moscow : Nauka.
5. Kovtun, O.V. (2010). Osoblyvosti perekladu anhliiskyykh aviatsiynykh terminiv ukrainskoiu movoiu: materialy III mizhn. nauk.-prakt. konf. [«Sotsiokulturni ta etnolinhvistychni problemy haluzevoho perekladu v paradyhmi yevrointehratsii»], (2-3 kvitnia 2010 r.). [Features of the translation of English aviation terms in Ukrainian: Materials III International. sci. pract. conf. ["Socio-cultural and ethnolinguistic problems of sector translation in the paradigm of European integration"], (April 2-3, 2010)]. Kyiv: AhrarMediaHrup. P. 182–186.
6. Shahova, N.I. (2006). Voprosy obucheniya ponimaniyu slov v protsesse chteniya. // Lingvistika i metodika prepodavaniya inostrannogo yazyka. [Questions learning to understand words in the process of reading // Linguistics and Methods of Teaching a Foreign Language]. Moscow : Nauka. P. 124–128.
7. Ryabtseva, N.K. (2007). Perevod kak spetsialnaya rechevaya deyatel'nost' // Problemy perevoda tekstov raznykh tipov. [Translation as a special speech activity // Problems of Translation of Texts of Different Types]. Moscow: In-t yazykoznavniya. P. 22–35.
8. Kuchman, I. (2005). Pereklad anhliiskyykh terminiv u haluzi kompiuternykh tekhnolohii // [Translation of English terms in the field of computer technology]. Visnyk Zhytomyr. derzh. un-tu imeni Ivana Franka. Vyp. 10. P. 25–32.
9. Korbut, O.H. (2014). Do problemy trudnoshchiv perekladu tekhnichnykh terminiv u studentiv mashynobudivnykh spetsialnostei. [The problem of the difficulties of translating technical terms into students of engineering specialties O.H. Korbut]. Advanced Education. Vyp.1. P. 36–41.
10. Smirnova, T.V. Leksychni pryomy perekladu terminolohichnykh odynyts transportnoi haluzi (Nats. aviatsiyni un-t, m. Kyiv). [Lexical methods of translation of terminological units of the transport industry (National Aviation University, Kyiv)]. Electronic source: Access: <http://er.nau.edu.ua>.
11. Alimov, V.V. (2008). Yavlenie lingvisticheskoy interferentsii pri izuchenii spetsialnogo perevoda : avtoref. dis. kand. filolog. Nauk. [The phenomenon of linguistic interference in the study of special translation avtoref. dis. kand. filolog. nauk: / V.V. Alimov]. Moscow: MGU.
12. Borisova, L.I. (2009). Lozhnye druzya perevodchika. Obschenauchnaya leksika: uchebnoe posobie. [False friends of the translator. General scientific vocabulary: study guide L.I. Borisova]. Moscow : NVI-TEZAURUS.
13. Dubichinskiy, V.V. (2009). Leksicheskie paralleli : uchebnoe posobie. [Lexical Parallels: Tutorial V.V. Dubichinskiy]. Kharkov : Kharkovskoe leksikograficheskoe o-vo.
14. Bondar, L.A. (2011). Mekhanizmy perekladu anhliiskyykh terminiv-novoutvoren ukrainskoiu movoiu. [Mechanisms of translation of English terms-neoplasms into Ukrainian L.A. Bondar]. Filolohichni studii. Vyp. 6. P. 81-87.
15. Vlahov, S.N. (2008). Neperevodimoe v perevode : uchebnoe posobie. [Untranslatable in translation: tutorial S.N. Vlahov, S.P. Florin.]. Moscow: Mezhdunarodnyie otnosheniya.
16. Kazymyra, Z., Kazymyra, I. (1998). Anhliiska mova ta kompiuterni systemy: vzaiamna motyvatsiia do vyvchennia // Problemy linhvistyky naukovo-tekhnichnoho i khudozhnoho tekstiv ta pytannia linhvometodyky. English language and computer systems: mutual motivation to study // [Problems of linguistics of scientific, technical and artistic texts and the question of lingual methods]. Visnyk DU «LP». № 355. Lviv. P. 55–61.
17. Givon, N. (1989). Mind, code and context. Essays in pragmatics: Hilsdale, New Jersey. London. [in English].
18. Richards, J.C. (2007). The study of learner English. // Error analysis (perspectives on second language acquisition): Longman Group Ltd. P. 3–5. [in English].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Агейчева – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: інтелектуальна власність, перекладознавство, дистанційна освіта.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Anna Ageicheva – PhD, Associate professor Foreign Philology and Translation Department, Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University.

Scientific interests: intellectual property, translation study, distance edycation.

УДК 81322.4

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНІМАЦІЙНОЇ СТРІЧКИ “RATATOUILLE” ІСПАНСЬКОЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ

Катерина БОНДАРЕНКО (Кропивницький, Україна)

katerinabond@gmail.com

Олена БАЛУБА (Олександрія, Україна)

alional211@gmail.com

Дар'я МАЛЯР (Олександрія, Україна)

daria.maliar2002@gmail.com

БОНДАРЕНКО Катерина, БАЛУБА Олена, МАЛЯР Дар'я. ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНІМАЦІЙНОЇ СТРІЧКИ “RATATOUILLE” ІСПАНСЬКОЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ

У статті розглядаються лексичні особливості перекладу анімаційного фільму “Ratatouille” з англійської мови іспанською та українською. Встановлено основні стратегії перекладу кулінарної лексики, визначено трансформації, що залучалися при перекладі в англо-українській та англо-іспанській мовних парах.

Ключові слова: аудіовізуальний переклад, лінгвокультура, переклад, лексичні трансформації.

BONDARENKO Kateryna, BALUBA Olena, MALIAR Daria. ENGLISH-SPANISH AND ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF “RATATOUILLE”: LEXICAL TRANSFORMATIONS

This paper presents a case study of the Ukrainian and Spanish translation of the “Ratatouille” cartoon, focusing on its lexical peculiarities. The research focuses on translation proper to the exclusion of other relevant issues in audiovisual translation. The authors reflect on the weight that certain cultural notions have in audiovisual translation, focusing on the key role of cultural concepts. These concepts are portrayed as possible restrictions for the translators, and their transmission is depicted as a consequence of cultural globalization. Focusing on “Ratatouille”, the authors explain the translation of cultural concepts that refer to local entities that most target viewers (Spanish and Ukrainian) do not know. The researchers collected the data by selecting cooking terms in the film “Ratatouille” and studied the translation techniques used in Ukrainian and Spanish versions of the cartoon. The research aimed to find out the strategies employed by the translator to render the cooking terms. The major strategies applied to the text were lexical transformations: translation by cultural substitution (33% in English-Ukrainian and 46% in English-Spanish language pairs); translation by a loan word (41,6% in English-Ukrainian and 20% English-Spanish language pairs), translation by paraphrase using related words (16,6% in English-Ukrainian and 20% in English-Spanish language pairs); translation by more general word (8,3% in English-Ukrainian and 13% in English-Spanish language pairs). The authors discuss modifications of the source culture realia (French cuisine) in the receiving culture (American) and re-modifications of the modified culture in translations into other languages. Additionally, the translator has been described as an intercultural mediator functioning in a globalised environment. This perception is important not only in professional activity, but also in the training of would-be translators. Lingvocultural knowledge has been portrayed as key in dealing with this type of concepts.

Key words: audiovisual translation, lingvoculture, translation, lexical transformations.

У порівнянні з іншими видами міжмовної комунікації переклад намагається відтворити повну систему смислів вихідного тексту. При цьому переклад вважається вдалим, якщо він не лише звучить, як оригінальний твір, але й справляє схоже враження (комунікативно рівнозначний оригіналу) [4]. Останнє напряму залежить від адаптації “іншого” культурного універсуму, адекватної відповіді на виклики міжкультурної асиметрії. Проблеми перекладу і адаптації традиційно корелюють з проблемами еквівалентності і адекватності перекладу.

Еквівалентність – це відтворення тексту оригіналу, смислової, семантичної, стилістичної та функціонально-комунікативної інформації. Адекватність – це відтворення реакції, оцінка якої – в сприйнятті реципієнта [4]. Формально еквівалентні стилістичні, лексичні, граматичні мовні засоби далеко не завжди спроможні справити тотожний комунікативний ефект на глядачів, яким бракує фонових знань про об’єкт.

Ілюстрацією може, наприклад, бути відтворення лексичної одиниці *chef de partie*, яка у мові-донорі (французькій) у значенні ‘кухар-спеціаліст’ – гіперонім до лексем з більш специфічним значенням: *poissonnier* ‘кухар, що спеціалізується на приготуванні рибних страв’; *rôtisseur* ‘кухар, що спеціалізується на приготуванні м’ясних страв’; *saucier* ‘спеціаліст з приготування соусів’; *pâtissier* ‘спеціаліст-кондитер’. Незважаючи на очевидну складність концепту *chef de partie* в обох варіантах перекладу досліджуваного нами мультфільму, лексема адаптується мінімально: в іспанській версії субтитрується в оригінальному правописі з додаванням артикля *el chef de partie*; в українській – транслітерується в *шеф-де-парті*. Очевидно, що для повної еквівалентності таких трансформації недостатньо, але адаптація лексеми (поряд із візуальним рядом) дозволяє досягти очікуваного комунікативного ефекту і констатувати вдалість (адекватність) перекладу.

Об'єкт дослідження – лінгвокультурна адаптація аудіовізуального тексту мультиплікаційної стрічки “Ratatouille” іспанською та українською мовами. Предмет – перекладацькі стратегії, використані для адаптації аудіовізуального продукту українською та іспанською мовами. Матеріалом дослідження є вихідний та перекладені тексти аудіовізуального продукту, зокрема, лексичні одиниці, що можуть становити проблему при перекладі іспанською та українською мовами через лінгвокультурну специфіку. Кількість проаналізованих реплік в вихідному (англійському) тексті становить 143.

Мета наукової розвідки – виявлення лексичних особливостей перекладу мультфільму “Ratatouille” іспанською та українською мовами. “Ratatouille” – американський повнометражний анімаційний фільм студії Pixar, вихід якого був схвально оцінений кінокритиками: одні оглядачі високо оцінили гумор, інші – бездоганну анімацію і тонко вивірені деталі: “Майстер-шефи в Pixar спромоглися вдало поєднати необхідні інгредієнти: словесну і візуальну дотепність, геніальний хронометраж, натяк на французьку вишуканість та екстравагантність”; “Рататуй” схожий на соус, на малиновий сорбет, значно неочікуваніший, ніж традиційні кулінарні метафори [7]. Українською фільм дубльовано компанією «Невафільм Україна» на замовлення «Disney Character Voices International» у 2007 році, а іспанською мовою дубляж був виконаний на замовлення компанії “Buena Vista Intenational Spain S.A.”.

Досягнення мети передбачало аналіз стратегії перекладу та адаптації лексичних засобів українською та іспанською мовами. Матеріалом стала мовна складова (репліки) вихідного тексту довжиною 1 годину 51 хвилину та переклад українською та іспанською мовами. Серед проаналізованих реплік окремо виділено ті, які можна трактувати як неповноеквівалентні [6]. Існування невідповідностей спричинено лінгвокультурними особливостями і може становити перекладацьку проблему. Неврахування таких особливостей справляє негативний вплив на ефективність міжмовної комунікації, яка опосередковано здійснюється під час перегляду стрічки.

Іноколи, навіть за наявності схожих об'єктів, їхнє сприйняття соціумами досить відмінне, що є цілком закономірним, зважаючи на різний спосіб життя, світобачення, звички, традиції, нескінченні і різноманітні умовності, які визначають національну культуру. Показовими у цьому контексті є відповідники вихідній лексемі *plates* та *soup bowls* в українському та іспанському варіантах перекладу. Як видно, в англійській лінгвокультурі відповідні номінації диференціюються значно чіткіше, ніж в іспанській (*platos* та *platos de sopa*) та в українській (*тарілка* та *глибока тарілка*). Дуже показовою відмінністю, на наш погляд, є її внутрішня форма, адже, іспанці, вочевидь, враховують призначення тарілки (*для супу*), натомість українці – її форму або місткість (*глибину*).

Цікавим у аспекті особливостей національного світосприйняття є приклад номінації засмажених на грилі реберець. Так у вихідному тексті страва має назву *rack of lamb*, яка містить відсилку до *каркасу*, *рамки* тощо. Назва цієї ж страви іспанською мовою *costilla de cordero* у внутрішній формі містить чітку вказівку на частину тіла (реберця) ягняти. В українському ж варіанті перекладу використано *каре ягняти*, що має декілька версій походження. По одній з них в Давньому Римі *каре* означало ‘*шикування військ у формі квадрату*’. Під час шикування війни створювали шеренги, а списи тримали піднятими догори. Цікаво, що у французькій кухні, звідки запозичено більшість страв, згаданих в мультфільмі, ця страва називається *carre d'agneau*, тобто, український варіант опосередковано зберігає внутрішню формою вихідної номінації.

За В.В. Балабіним, стратегія перекладу полягає в передачі всіх аспектів значення на підставі використання ресурсів цільової мови, урахування позамовних чинників, нейтралізації розбіжностей у фонових знаннях комунікантів та запропонуванні оптимального перекладацького відповідника [1]. Стратегія перекладу визначає способи і методи перекладу, які в нашому випадку реалізуються здебільшого в трансформаціях вихідного тексту.

Слід відзначити, що переважна більшість відповідників як в англо-українській, так і англо-іспанській мовних парах не передбачала значних відмінностей як на граматичному, так і на лексичному рівнях. Наприклад, репліку: “*Tonight, I'd like to present the foie gras*”

іспанською була перекладено “*Esta noche quisiera ofrecerles el foie gras*”, українською – “Сьогодні ввечері хотів би запропонувати скуштувати *фуа-гра*”.

Лише у 27 випадках (18% від загальної кількості) в англо-іспанській та в 34 випадках (23,7 % від загальної кількості) в англо-українській мовних парах було залучено перекладацькі трансформації. Такі показники, вочевидь, зумовлені, специфікою матеріалу дослідження, зокрема, його цільовою аудиторією та глобалізованим світом, для якого і призначено цей аудіовізуальний продукт [2]. Враховуючи, що цільова аудиторія – діти, граматична структура і лексичні засоби максимально прості. Беручи до уваги те, що продукт призначено для демонстрації в різних країнах світу, нейтралізація “метафоричності” в мові оригіналу здебільшого компенсується візуальним рядом. Переважна більшість трансформацій, зафіксованих як в англо-іспанській, так і в англо-українській мовних парах – це граматичні та лексичні перетворення.

В англо-іспанській парі граматичні трансформації зафіксовано в 12 випадках (44%), лексичні – в 15 випадках (56% від загальної кількості в даній мовній парі). В англо-українській парі граматичні трансформації зафіксовано в 10 випадках (29%), лексичні – в 24 (71%). Граматичні перетворення можуть бути наявні в одній парі, але відсутні в іншій: англ. “*It was not a customer. It was a critic*”; ісп. “*No era una clienta. Era una crítica*”; укр. “*Це був не просто клієнт. Це був критик*”. У англо-іспанській парі трансформації відсутні, а в англо-українській наявне додавання (трансформація) у першому реченні, яке тлумачиться як граматична трансформація за класифікацією Т. Р. Левицької [5]. Відсутність артикля в українській мові було частково компенсовано додатковою одиницею *просто*.

У наведеному нижче прикладі в англо-іспанській парі фіксується випущення підмета, в цілому характерного для іспанської мови, та перестановки в англо-українській парі, зумовленої синтетичним, а не аналітичним класом мови: англ. “*You aren't the only one who is trapped*”; ісп. “*No eres la única que está atrapada*”; укр. “*Не тільки ти потрапив у пастку*”.

Лексичні трансформації значно різноманітніші. На особливу увагу заслуговує переклад так званих стійких виразів, як-от у наступній репліці: англ. “*You're a rat, for Pete's sake*”; ісп. “*Eres una rata, por el amor de Dios*”; укр. “*Ти пацюк, заради всього святого*”. В англійській мові стійкий вираз ‘*for Pete's sake*’ вживається на позначення благання про щось і є варіантом ‘*for the sake of sb*’. В сполученні з іменем святого (Петра) може виражати розлюченість людини на щось або когось. У перекладі іспанською цей вислів звучить як *por el amor de Dios*. Якщо скористатися зворотнім перекладом, то можна помітити, що переклад англійською звучить як *for God's sake*. Як бачимо, ім'я святого зникає, але з'являється узагальнення *Dios*. При перекладі українською також відбувається генералізація, ототожнення святого Петра з усім сонмом святих.

Випадки конкретизації, зумовлені, очевидно, більш абстрактним характером англійських дієслів [3] на противагу іспанським та англійським фіксуємо в наступній репліці та її перекладі: англ. “*She believed in heaven, so she's covered*”; ісп. “*Ella creía en el paraiso, así que estará bien*”; укр. “*Вона вірила в рай, тому з нею все добре*”. Англійське *to be recovered* полісемічне, містить категорійну сему ‘покращення’, що реалізується у тому числі, в значеннях: *відвойовувати, зростати, отримувати зиск* тощо [8]. Використання в якості еквіваленту іспанського стійкого виразу *estar bien* є виправданим, так само, як і в українській версії *з нею все добре*. Прикладами конкретизації, трансформації, залученої в обох цільових мовах, є наступні: англ. “*We could file this and if something suitable opens up...*”; ісп. “*Archivaremos esto, y si surge alguna vacante*”; укр. “*Ми приймемо це, і якщо з'явиться місце*”; англ. “*Find out how much of this is real*”; ісп. “*Veremos cuánto hay de verdad*”; укр. “*З'ясуємо в чому тут річ*” тощо.

В варіантах перекладу репліки “*He is never impressed*” в українському відповіднику фіксуються як граматичні, так і лексичні трансформації: “*Його нічим не здивуєш*”. Лексема ‘*здивуєш*’ конкретизує значення англійського *impress*, а відмінна граматична структура речення свідчить про мовну вибірковість в обранні засобів для вираження думки [3]. Таку ж стратегію, але в іспанському варіанті, обрано для перекладу наступної репліки: англ. “*I'm sorry*”; ісп. “*Lo lamento*”; укр. “*Снівчуваю*”.

В аналізованому матеріалі були наявні авторські новотвори, які становили особливі складнощі для перекладачів іспанською та українською мовами. Так, однією зі згаданих страв були *Gusteau's Corn Puppies* – фірмові ковбасні з додаванням кукурудзи виробу героя на ім'я *Gusteau* у формі голови цуценяти. Те, що йдеться про ковбасний виріб, зрозуміло лише з відеоряду, адже в назві страви наявне лише слово *Puppies* (буквально – *цуценята*). В іспанському варіанті назву страви було конкретизовано додаванням лексеми *salchichitas* (*Salchichitas con ran de manz de Gusteau*); в українській версії в переклад було додано новотвір *ковбасята* (*Густу-ковбасята*), натомість компонент ‘кукурудза’ було випущено.

В поодиноких випадках, які не впливають на загальне враження від перекладу, що, судячи з відгуків глядачів, справив очікуваний комунікативний ефект на аудиторію, перекладачі припускалися серйозних помилок. Так, при перекладі словосполучення *geoduck egg* українською мовою перекладач запропонував варіант *качині яйця*, який суттєво відрізняється від текстової складової аудіовізуального продукту і вочевидь не співвідноситься з візуальним рядом. Внутрішня форма лексичної одиниці *geoduck*, вочевидь увела в оману перекладача компонентом *duck* (буквально – *качка*), а у сполученні з *egg* породило варіант *качині яйця*. Натомість іспанський перекладач, більш знайомий з морепродуктами, запропонував коректний відповідник *huevo de almeja marina*, в якому *almeja* означає їстівні морепродукти, зокрема *морського півника* або *альмеху*.

Отже, аналіз вихідного та перекладеного українською та іспанською мовами тексту мультиплікаційного фільму “*Ratatouille*” дозволив виявити основні перекладацькі стратегії, що реалізовано в перекладацьких трансформаціях різного типу. Переважна більшість виявлених трансформацій – це несуттєві перетворення в граматичній структурі висловлювань. Незначна кількість граматичних перетворень зумовлена специфікою адаптації аудіовізуального продукту, в тому числі, часовими обмеженнями щодо довжини реплік. Лексичні трансформації, здебільшого реалізовано за рахунок лексичної заміни (33% в англо-українській та 46% в англо-іспанській мовних парах), конкретизації (41,6% та 20%), додавання (16,6% та 20%) та генералізації (8,3% та 13%) лексичних одиниць вихідного тексту у тексті перекладу українською та англійською мовами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу. К.: Логос, 2002. – 313.
2. Бондаренко К. Універсальне та національно специфічне в текстах гумористичних ситкомів. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер.: Філологічні науки 89 (3), 2010. – С. 99-104.
3. Бреус Е.В. Теория и практика перевода с английского языка на русский: учебное пособие. М.: Изд-во УРАО, 2001. – 104 с.
4. Демецька В. В. Адаптація як поняття перекладознавства й культурології / В. В. Демецька // Вісник СумДУ : [наук. журнал]. Філологічні науки. – № 1, 2007. – Т. 2. – С. 96–102.
5. Левицкая Т. Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1963. – 263 с.
6. Стасюк Б.В. Часткові еквіваленти у відтворенні англійських художніх текстів у українському перекладі (на матеріалі романів Дж РР Толкіна «THE LORD OF THE RINGS» і УК Ле Гуїна «A WIZARD OF EARTHSEA»). Дис. спец. 10.02. 16/Б. В Стасюк – К., 2011.–19 с.
7. Ansen, David (June 28, 2007). “Ansen on Ratatouille”. Newsweek. Retrieved February 5, 2014. Режим доступу: <http://www.newsweek.com/anssen-ratatouille-102579>
8. The dictionary by Merriam-Webster is America's most trusted online dictionary for English word definitions, meanings, and pronunciation. Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/>

REFERENCES

1. Balabin, V.V. (2002) Suchasnyi amerykans'kyi viys'kovyi sleng yak problema perekladu. [Contemporary American Military Slang as a Translation Problem]. Kyiv.
2. Bondarenko, K. (2010). Universal'ne ta natsional'no spetsyfichne v tekstakh humorstychnykh sytkomiv. Naukovi zapysky. Series: Philological Sciences. 89 (3) [Translation of Universal and National Specific Humour in Sitkoms /Research Bulletin. Series: Philological Sciences]. Kirovohrad.
3. Breus, E. V. (2000). Teoriya i praktika perevoda s anglijskogo na russkij. [Theory and Practice of Translation from English into Russian]. Moskv.
4. Demets'ka, V. V. (2007). Adaptatsiia yak poniattia perekladovnavstva i kul'turologii // Visnyk SumDU. Philologichni nauky. [Adaptation as a Concept of the Theory of Translation and Culture Study // Sumy state University Journal. Philological Sciences]. Sumy.
5. Levitskaya, T. R. (1976) Problemy perevoda. [Translation Problems]. Moscow.

6. Stasiuk, B. V. (2011) Chastkovi ekvivalenty u vidtvorenni anglo-movnykh khudozhnikh tekstiv u ukrayins'komu perekladі (na materialі romaniv The Lord of the Rings by J. R. R. Tolkien i A Wizard of Earthsea by U. K. Le Guin) [Partial equivalents in rendering of English fiction texts in Ukrainian translation (a study based on the novels The Lord of the Rings by J. R. R. Tolkien and A Wizard of Earthsea by U. K. Le Guin)]. Kyiv.

7. Ansen, David (2007). "Ansen on Ratatouille". Newsweek. Retrieved February 5, 2014. Access mode: <http://www.newsweek.com/anssen-ratatouille-102579>

8. <https://www.merriam-webster.com/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Катерина Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: аудіовізуальний переклад, соціолінгвістика.

Олена Балуба – учитель-методист НВК "ЗНЗ I-III ступенів № 9 – спеціалізована школа" м. Олександрія

Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови.

Дар'я Малиар – слухач Малої Академії Наук України, учениця 10 класу НВК "ЗНЗ I-III ступенів № 9 – спеціалізована школа" м. Олександрія.

Наукові інтереси: аудіовізуальний переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Kateryna Bondarenko – PhD in Contrastive Linguistics, associate professor at Chair of Translation, Applied and General Linguistics of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: audiovisual translation, sociolinguistics.

Olena Baluba – school counselor at Oleksandriya secondary school №9.

Scientific interests: didactics of foreign languages.

Daria Maliar – Student of The Junior Academy of Sciences, Oleksandriya secondary school №9.

Scientific interests: audiovisual translation.

УДК 81322.4

МЕТАФОРИЧНІ ТЕРМІНИ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДО ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Олександр БОНДАРЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: abondarenko@translatel.com

БОНДАРЕНКО Олександр. МЕТАФОРИЧНІ ТЕРМІНИ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДО ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Статтю присвячено визначенню способів походження термінів сфери інформаційних технологій в англійській та українській мовах. Установлено шляхи утворення відносних термінів української та англійської терміносистем. Виявлено стратегії перекладу термінів сфери інформаційних технологій з англійської мови українською.

Ключові слова: інформаційні технології, термін, метафора, переклад.

BONDARENKO Olexsandr METAPHORS IN IT TERMINOLOGY: TRANSLATION INTO UKRAINIAN

In this article the most frequent ways of term formation of IT industry in English and Ukrainian languages are discussed with a special focus on occurrence of metaphor in the terminology. The paper examines metaphorical terms that are used in IT terminology in English and their translation into Ukrainian. The research begins by identifying the principal conceptual and structural characteristics of IT metaphorical terms in English. Next, various strategies used to render these terms into Ukrainian are analysed. Furtheron, a variety of semantic and structural factors that complicate this rendering are studied. Tropes of all types are often thought of as difficult to translate, and they cause special problems in specialized languages. At the same time metaphors are extremely productive in specialized domains due to user-friendliness of the software. Software producers exploit the anthropocentric effect of metaphors, as proved by the numerous metaphorical terms found in IT vocabulary. The analysis of translation strategies taken from a range of IT texts shows consistency in rendering IT metaphors from English onto Ukrainian language. The analysis reveals some translation techniques: to translate IT metaphorical terms into Ukrainian: metaphor into same metaphor, metaphor into another metaphor with the shift of the metaphor's source domain, metaphor into non-metaphor to assure more informative rendering of the message. The study analyses the decision-making process translators go through in the course of translation. In short, the author argues that the use of strategy for translating English IT metaphors into Ukrainian can be attributed to extralinguistic, not only linguistic factors: the task specification, the client's request etc. The author claims that translation studies and translation didactics can benefit from the study of professional factors since they influence the translators' choices in the translation process.

Keywords: information technology (IT), term, metaphor, translation.

Переклад термінів мов спеціального призначення – одна з найскладніших проблем як для практиків, робота яких має починатися з аналізу спеціальної термінології, наданої клієнтом, так і для сучасного перекладознавства. В ідеальному світі наданий термінологічний глосарій має слугувати своєрідним дороговказом, який спрощує шлях перекладача до розв'язання перекладацьких проблем. Насправді ж, згідно з дослідженнями 2005, 2007, 2008 років, відсутність у перекладачів навичок усвідомленої роботи з термінологією, здатності використовувати програмне забезпечення з обробки та менеджменту термінологічних даних тощо є чи не найкритичнішими для індустрії

[10; 12, 13]. Перекладознавці, не маючи доступу до сучасних термінологічних баз а часто і за абсолютно відсутності таких баз, здебільшого фокусуються на визначенні морфологічних, структурних або комбінаторних властивостей термінологій безвідносно спеціальних підмов, у межах яких вона функціонує [11].

Термін – найбільш семантично навантажена частина в підмові будь-якої галузі. Створення термінології у галузях, які є відносно новими або такими, чий розвиток відбувається надзвичайно динамічно, здебільшого покладається на перекладачів, що опосередковано конструюють і вербалізують нову концептуальну сферу знань.

Об'єктом дослідження стали вихідний та перекладений тексти сфери інформаційних технологій (ІТ), зокрема, термінологічні глосарії мультимедійних продуктів корпорації Майкрософт англійською та українською мовами. Предметом – онтогенез термінологічної системи сфери інформаційних технологій в українській мові. Матеріалом слугували терміни мультимедійних продуктів корпорації Майкрософт. Серед завдань дослідження: визначення співвідношення абсолютних та відносних термінів сфери ІТ в англійській та українській терміносистемах; встановлення шляхів утворення відносних термінів української терміносистеми; виявлення помилкових стратегій термінотворення та причин таких помилок.

Терміносистеми мов спеціального призначення містять одиниці, за способом походження яких можна виділити абсолютні та відносні терміни. Все розмаїття значень абсолютних термінів –термінологічне, відносні ж – загальноновживані лексеми, які набувають термінологічних значень у певному контексті [8].

Кількість абсолютних термінів типу *download device*, *Microsoft account*, *Windows error report* у вибірці термінології мультимедійних та розважальних продуктів англійською мовою становить 23%. До відносних термінів на кшталт *season pass*, *ink*, *trim*, *pin to Start* віднесено 77%. В українській терміносистемі абсолютні терміни типу *рукописні дані*, *масштабування та заповнення*, *Диспетчер рекламних повідомлень* становлять 53%, відносні: *абонемент на сезон*, *обтинати*, *творчі інструменти*, *чарівне виділення* – 47%.

Враховуючи те, що сфера інформаційних технологій характеризується динамікою і міждисциплінарністю, кількість термінів, що створюється за допомогою метафоризації шляхом надання загальноновживаному слову нового значення, доволі значна. Терміни-метафори: *drop-down menu* (розкривне меню), *lock screen* (екран блокування), *party* (команда) поєднують у собі ознаки терміну – мовного знаку, що позначає наукове поняття спеціальної галузі знань, – та метафори (перенесення значення за асоціацією або подібністю [9].

Терміни-метафори бувають номінативні, концептуальні, як-от *scene* (у програмі 3D Builder 'полотно, на якому можна створити 3D-об'єкт'); когнітивні – метафори, що ґрунтуються на подібності процесів (*orbit* 'переміщувати по орбіті'); образні – метафори-аналогії, що ґрунтуються на порівнянні наукових понять і речей навколишнього світу (*ink* 'рукописні дані').

Близько 40% відносних термінів вибірки англійською мовою –номінативні, створені шляхом звуження основного значення слова або використання його метафоричного значення. Слід відзначити, що такий спосіб утворення термінів властивий не лише виключно підмові ІТ [8]. Кількість англійських термінів, утворених шляхом образних (*photo burst*, *magic select*) концептуальних (*custom canvas*, *navigation pane*) та когнітивних (*drop-down menu*, *extrude down*) переносів – 21%, 18% та 12% відповідно.

Процес створення складних та складених термінів, у цілому, відбувається за схожими принципами. Так, наприклад, складний номінативний термін *Windows Insider* 'Оцінювач Windows', що номінує користувача, який отримує ранній доступ до нових функцій та бере участь у розробці системи [18], містить загальноновживаний термін *Insider* в значенні 'особа, яка має доступ до ексклюзивної інформації' [13] та назву компанії, продукція якої передана на тестування. Складні терміни можуть утворюватися одним зі шляхів творення відносних термінів повністю, або частково, за рахунок метафоризованого кореня. Так, зокрема, в терміні *Gamertpic* 'аватар гравця' корінь *pic* у складі термінів, подібних до цього (наприклад, *account picture*, *userpic*, *profile pic*) мають термінологічне значення 'невелике зображення, що використовується для персоналізації користувачів веб-мережі, програм' тощо.

Образні терміни, в основі яких – зіставлення наукового поняття та явищ навколишньої дійсності, зазвичай набувають термінологічного значення в складі складеного або складного терміну [10]. Так, наприклад, термін *party* означає ‘групу гравців, які зібралися, щоб разом грати в певну гру’, і використовується, в тому числі, як частина складених термінів, як-от *party options* ‘параметри команди’.

Концептуальні терміни здебільшого виникають внаслідок переосмислення термінів іншої галузі і є особливо продуктивними, коли йдеться про відтворення іншої реальності, наприклад, у програмі *Fresh Paint*, інструменти для створення зображень в якій мають дотичні до інструментарію художників і навіть мають відповідні номінації, як-от *oil* ‘масляна фарба’, *canvas* ‘художнє полотно’ тощо.

В основі когнітивних метафор – подібність сутності двох понять, процесів, які ці поняття позначають. Когнітивна метафора не лише формує уявлення про об’єкт, а й визначає спосіб та стиль мислення про нього. Так, зокрема, термін *sticky selection* ‘закріплене виділення’ означає тип виділення кількох об’єктів у порівнянні зі звичайним, при якому при клацанні на інший об’єкт виділення поточного знімається.

Як уже зазначалося, переклад термінології посідає важливе місце в процесі локалізації програмних продуктів, адже тексти цих продуктів часто містять нові поняття, відсутні в мові перекладу. Визначення шляхів творення термінів у мові оригіналу та перекладу можуть допомогти як у пошуку відповідника за відсутності усталених глосаріїв або термінологічних баз, так і в створенні нового терміну за відсутності відповідника в мові перекладу. Пошук відповідника ускладнює також той факт, що терміни сфери інформаційних технологій в англійській мові – часто відносні терміни, утворені номінативним шляхом, в українській – когнітивним і образним [2]. Простий відповідник загальнозживаному слову, від якого утворено термін у вихідній мові, не завжди відповідає такому у мові перекладу. Переклад термінів на позначення схожих процесів або функцій може збігатися, призводячи до омонімії [3].

Переклад метафоричних термінів, які часто позначають нові поняття і є семантично вмотивованими, має відбуватися через переосмислення їх складових частин [6]. Відтворення таких термінів у перекладі може відбуватися зі збереженням образності, зі зміною образності або із втратою образності, наявної в терміні вихідною мовою.

Можна констатувати збереження образності в таких парах термінів інформаційних технологій, як *Shuffle all* – тасувати все; *Season pass* – абонемент на сезон; *Advanced diagnostics page* – сторінка розширеної діагностики. За відсутності безпосередньої можливості відтворення образності в художніх текстах теоретики перекладу радять передавати образність мовленнєвої метафори іншими засобами або в іншому місті, аби компенсувати втрату метафоричності [7] що для термінології, однак, не релевантне.

Про зміну образності йдеться, наприклад, коли еквівалентом терміну *Gamertag* стає псевдонім гравця. *Tag* – в буквальному значенні ярлик “механізує” гравця, “вбудовує” його в структуру гри, наділяє термін образністю, яка не зберігається в українському еквіваленті. Повну втрату метафоричності можна констатувати, коли в еквівалентному терміні збережено лише семантичне значення, як-от *Party* – команда, *My stuff* – Мої дані тощо.

Відсоток відносних термінів англійською мовою, в яких збережено образність при перекладі українською, становить 54%. Зміну образності довелось констатувати в 8%, втрату (повну або часткову) – в 30% випадків. Враховуючи те, що предметом аналізу були термінологічні глосарії мультимедійних продуктів переважно розважального характеру збереження образності при перекладі забезпечує, в тому числі, й прагматичні цілі виробників програмного забезпечення, популярність продукту серед споживачів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua>.
2. Васенко Л.А., Дубічинський В.В., Кринець О.М. Фахова українська мова: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
3. Гінзбург М. Видове протиставлення віддіслівникових іменників на позначення опредметнених процесів у слов’янських мовах. Українська мова 2 (2011). С. 30–43.

4. Дорошенко С. М. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук/ С.М. Дорошенко – Київ, 2004. – 24 с.
5. Д'яков, А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. К.: вид. дім КМ Academia, 2000. – 218 с.
6. Дядюра Г. М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. М. Дядюра. – К., 2001. – 22 с.
7. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. – Частина II. – Вінниця: Нова Книга, 2001. – 303 с.
8. Циткина Ф. А. Терминология и перевод: (К основам сопоставительного терминоведения). Вища школа. – 1988. – 155 с.
9. Collins Dictionary: Definition, Thesaurus and Translations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.collinsdictionary.com/>
10. Terminology Management Practices and Trends: LISA Terminology Management Survey [Electronic resource]/ ed. Arle Lommel. LISA, 2005. Режим доступу: http://www.lisa.org/index.php?eID=tx_nawsecuredl&u=8762&file=fileadmin/filestore/terminology_report_2005.pdf&t=1269012084&hash=d1be2a4b4daf6ad053270425fbd2e47.
11. Thelen M. Relations between terms: a cognitive approach. The interaction between Terminology, Lexicology, Translation Studies and translation practice. *Linguistica Antverpiensia, New Series–Themes in Translation Studies* 1, 2002. Режим доступу: <https://lansts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article/view/15>.
12. Terminology: An End-to-End Perspective: SDL Research Paper [Electronic resource]. SDL, 2008. Режим доступу: http://www.sdl.com/en/globalizationknowledgecentre/research_results/terminology-an-end-to-end-perspective.asp.
13. Translation Memory Questionnaire – Results [Electronic resource]. ITI, 2007. Режим доступу: <http://www.iti.org.uk/uploadedFiles/surveys/TMSurvey-Results.pdf>.
14. <https://support.microsoft.com/uk-ua/help/4028370/windows-join-the-windows-insider-program>

REFERENCES

1. Akademichnyi tlumachyi slovnyk ukayins'koyi movy [Academic Dictionary of Ukrainian Language]. Access mode: <http://sum.in.ua>.
2. Vasenko, L.A., Dubichynskyi, V.V., Krynets', O.M. (2008). *Fakhova ukayins'ka mova*. [Specialised Professional Ukrainian language]. Kyiv.
3. Ginzburg, M. (2011) *Vydove protystavlennya viddiyeslivnykovykh imennykiv na poznachennya opredmetnykh protsesiv u slovyans'kykh movakh // Ukayins'ka mova* [Specific Contrasting of Verbal Nouns on Denotation of Objectified Processes in Slavic Languages // Ukrainian Language]. Kyiv.
4. Doroshenko, S.M. (2004) *Formuvannya ta rozvytok ukayins'koyi terminologiyi naftohasovoyi promyslovosti: avtoreferat na zdobuttya nauk. stupenya kand. filolog. nauk*. [The formation and development of Ukrainian terminology of oil and gas industry. – Manuscript. Dissertation for scientific degree of Candidate of Philological sciences] Kyiv.
5. D'yakov, A.S. (2000) *Osnovy terminotvorenniya: semantychni ta sotsiolinhvistychni aspekty* [Fundamentals of terminology: semantic and sociolinguistic aspects]. Kyiv.
6. Dyadyura, H.M. (2001) *Funktsionalni parametry obraznosti v naukovomu styli (na materialy tekstiv pryrodnykh ta tekhnichnykh nauk): avtoreferat dys. kand. filol. nauk* [Functional Parametres Imagery in Scientific Style (on the material of naturalistic and technical sciences texts). Manuscript. Dissertation presented for candidate academic degree in philology.]. Cherkasy.
7. Karaban, V.I. (2004) *Pereklad angliiskoi naukovoї i technichnoi literatury. Gramatychni trudnoschi, leksychni, terminologichni ta zhanrovo-stylistychni problemy* [Translation of English scientific and technical literature. Grammatical difficulties, lexical, terminological and genre-stylistic problems]. Vinnytsia.
8. Tsitkina, F. (1988) *Terminologiya i perevod (K osnovam sopostavitel'nogo terminovedeniya)* [Terminology and Translation]. K.
9. Collins Dictionary: Definition, Thesaurus and Translations. Access mode: <https://www.collinsdictionary.com/>
10. Terminology Management Practices and Trends: LISA Terminology Management Survey (2005) [Electronic resource]/ ed. Arle Lommel. LISA, Access mode: http://www.lisa.org/index.php?eID=tx_nawsecuredl&u=8762&file=fileadmin/filestore/terminology_report_2005.pdf&t=1269012084&hash=d1be2a4b4daf6ad053270425fbd2e47.
11. Thelen, M. (2002) Relations between terms: a cognitive approach. The interaction between Terminology, Lexicology, Translation Studies and translation practice. *Linguistica Antverpiensia, New Series–Themes in Translation Studies* 1, Access mode: <https://lansts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article/view/15>.
12. Terminology: An End-to-End Perspective: SDL Research Paper (2008) [Electronic resource]. SDL. Access mode: http://www.sdl.com/en/globalizationknowledgecentre/research_results/terminology-an-end-to-end-perspective.asp.
13. Translation Memory Questionnaire – Results [Electronic resource]. ITI. (2007) Access mode: <http://www.iti.org.uk/uploadedFiles/surveys/TMSurvey-Results.pdf>.
14. <https://support.microsoft.com/uk-ua/help/4028370/windows-join-the-windows-insider-program>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, директор Translatel Ltd.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, контрастивна лінгвістика, методика викладання перекладу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oleksandr Bondarenko – PhD in Contrastive Linguistics, associate professor at Chair of Translation, Applied and General Linguistics of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, CEO at Translatel Ltd.

Scientific interests: contrastive linguistics, translation studies, translation didactics.

УДК 81'255

ПЕРЕКЛАД ЯК ОСНОВА ОБМІНУ ХУДОЖНІМ ДОСВІДОМ: ІСТОРИЧНИЙ ШТРИХ

Ольга БІЛОУС (Кропивницький, Україна)

e-mail: olga_bilous@yahoo.com

БІЛОУС Ольга. ПЕРЕКЛАД ЯК ОСНОВА ОБМІНУ ХУДОЖНІМ ДОСВІДОМ: ІСТОРИЧНИЙ ШТРИХ

Літературно-критичну діяльність Людвіга Якобовського і Георга Адама – дослідників і популяризаторів української літератури в німецькомовному ареалі – слід розглядати як активних учасників творення німецько-українських культурних взаємодій. Вони зміцнили у 90-х рр. XIX століття, бо їхня результативність була позначена спільною метою українських і німецьких діячів. У цьому плані І.Франку та О.Кобилянській належала роль посередників. Їм надавали дієву допомогу Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Осип Маковей, Денис Лукіянович, Володимир Гнатюк, Іван Труш, Роман Сембратович, Остап Грицай. Творчість Івана Франка та Ольги Кобилянської – переконливий приклад, коли діячі національної літератури в одній іпостасі успішно здійснюють дві істотно різні функції – оригінальну й перекладну.

Ключові слова: художній переклад, історія перекладу, літературно-критична діяльність, реценція, національна література, взаємозв'язок, культура, спадок, громадськість.

BILOUS Olga. TRANSLATION AS A BASIS FOR THE EXCHANGE OF EXPERIENCE: HISTORICAL VIEW

The literary-critical activity of Ludwig Jacobowski and Adam Georg – the researchers and promoters of the Ukrainian literature in the German-speaking region – should be regarded as active participants in the creation of the German-Ukrainian cultural interactions. In the 90's of the XIX century they were strengthened because their effectiveness was marked by the common goal of the Ukrainian and German activists. The role of moderators in this sphere belonged to Ivan Franko and Olha Kobylianska. They were provided with effective assistance by Lesya Ukrainka, Mykhailo Kotsiubynskyi, Osyp Makovei, Denys Lukiianovych, Volodymyr Hnatiuk, Ivan Trush, Roman Sembratovych and Ostap Grytsai. The creative work of Ivan Franko and Olha Kobylianska is a convincing example, when the figures of the national literature successfully perform two essentially different functions – original and translation – in one incarnation. This is evidenced by the letters of Adam Georg, addressed at different times to the Ukrainian writers. Interesting details that are worthy of attention are in the letters of Adam Georg to Ivan Franko. Another fact of literary interchange, which has not been yet known in the literature about Olha Kobylianska and her interrelations with the German culture, was found out. This is the autograph of May 26, 1905, which Adam Georg received as a commentary on his article devoted to the Ukrainian literature and published in the journal *Das literarische Echo* of May 15, 1905. It should be emphasized that fruitful activity of Olha Kobylianska was dictated primarily by the interests of the Ukrainian culture. This applies even to those moments when the writer promoted the works of the German (Ludwig Jacobowski) and Bulgarian authors (Petko Todorov). At the same time, Adam Georg's similar connections have broader nature. However, it is impossible to identify the degree of direct acquaintance of the German reader, for example, with the Russian, Bulgarian or Ukrainian literature. Why? The answer to this question should be sought in the unequal socio-historical conditions under which the named kinds of literature were developed. That is also the reason for their natural or unnatural "integration" in the public consciousness of the German-speaking countries – Austria and Germany.

Key words: literary translation, translation history, literary-critical activity, reception, national literature, interconnection, culture, heritage, public.

Розглядаючи факти з історії німецько-українських літературних контактів XIX–XX століть (**об'єкт**), не можна не відзначити, що панівний рух внутрішньо літературних зв'язків розгортався навколо проблем художнього перекладу (**предмет**). Тому закономірними є ті зусилля з боку українських письменників Івана Франка, Ольги Кобилянської, Осипа Маковея, Остапа Грицяя, а також зарубіжних Людвіга Якобовського та інших членів берлінського літературного гуртка "Die Kommenden", які власними перекладами доносили українську літературу до свідомості зарубіжних читачів та німецькомовну літературу до українського читача. Переклад був і є активною художньою силою, в якій найбільш повно увиразнюється тенденція системного осмислення розмаїття факторів у процесі міжнаціональних літературних взаємин (**актуальність**).

Ольга Кобилянська як перекладач завжди вбачала своє завдання в поширенні творів українських авторів німецькою мовою, розглядаючи переклад у контексті обміну художнім досвідом (**завдання**). З цією метою вона активно підтримувала безпосередні контакти з носіями мови мети – Геогром Адамом, Людвігом Якобовським, Карлом Кауцьким. Цей факт підтверджує лист Л. Якобовського від 25 жовтня 1898 року, в якому він просить О.Кобилянську повідомити, хто перекладає його твір українською мовою.

Людвіг Якобовський, як і Ольга Кобилянська, Іван Франко й Осип Маковей, порушував питання взаємодії національних культур у безпосередній залежності від їхнього поступального взаємозбагачення шляхом перекладу. А це, в свою чергу, відкривало можливість пізнання духовних цінностей певного народу. Ця тенденція рельєфно виявилася в практиці О. Кобилянської, Л. Якобовського, І. Франка. Водночас концепція

О. Кобилянської та Л. Якововського ґрунтується на зіставленнях і має спільну основу із проблематикою системної взаємодії літератур. Позиція О. Кобилянської стосовно літератури німецького народу також віддзеркалюється в її прагненні познайомити українського читача з творчістю Л. Якововського. Підтвердження цьому знаходимо в спогадах Дениса Лукіяновича (1873 – 1965 рр.). Як впливає з листа Л. Якововського до О. Кобилянської від 15 березня 1898 року, автор збірки “Світлої днини” прагнув надіслати в Україну низку своїх творів з метою їх подальшої інтерпретації українською мовою.

Літературно-критичну діяльність Людвіга Якововського і Георга Адама – дослідників і популяризаторів української літератури в німецькомовному ареалі – слід розглядати як активних учасників творення німецько-українських культурних взаємодій. Вони зміцнили у 90-х рр. XIX століття, бо їхня результативність була позначена спільною метою українських і німецьких діячів. У цьому плані І. Франку та О. Кобилянській належала роль посередників. Їм надавали дієву допомогу Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Осип Маковей, Денис Лукіянович, Володимир Гнатюк, Іван Труш, Роман Сембратович, Остап Грицай.

Творчість Івана Франка та Ольги Кобилянської – переконливий приклад, коли діячі національної літератури в одній іпостасі успішно здійснюють дві істотно різні функції – оригінальну й перекладну. Про це свідчать листи Г. Адама, адресовані в різний час українським письменникам. Цікаві деталі, що заслуговують на увагу, наявні в листах Г. Адама до І. Франка. Нам вдалося встановити ще один факт літературного взаємообміну, дотепер не відомий у літературі про О. Кобилянську та її взаємозв'язки з німецькою культурою. Йдеться про автограф від 26 травня 1905 року, який Г. Адам отримав як відгук про його статтю, присвячену українській літературі та надруковану у журналі “Das literarische Echo” від 15 травня 1905 року.

Слід наголосити, що плідотворна діяльність О. Кобилянської була продиктована насамперед інтересами української культури. Це стосується навіть тих моментів, коли письменниця виступала популяризатором творчості німецьких (Л. Якововський) та болгарських (П. Тодоров) авторів. Водночас аналогічні зв'язки Г. Адама мають більш широкий характер. Однак не можна ототожнювати ступінь безпосереднього знайомства німецького читача, наприклад, з російською, болгарською чи українською літературами. Чому? Відповідь на це запитання слід шукати в неоднаковості суспільно-історичних умов, за яких розвивалися названі літератури, а звідси – відбувалося їх *природне* чи *неприродне* “входження” у свідомість громадськості німецькомовних країн – Австрії та Німеччини. Не поділяємо думку Миколи Конрада, що існують тільки дві форми “проникнення однієї літератури в світ інший” [7, с. 321]. Одна з них утворює безпосереднє знайомство з чужою літературою в її “справжньому вигляді”; інша форма реалізується через переклад. Остання творила можливість зовнішніх запозичень щодо тем, мотивів, образів. Саме вона – за незначними часовими винятками – була менш характерною і плідотворною для української літератури від 1801 до 1991 рр.

Процес проникнення проходить не дві, а, здебільшого, три стадії, що складають своєрідний трикутник, де “А” – знайомство з літературою в оригіналі (ця стадія практично можлива на рівні близькоспоріднених культур); “В” – особисті контакти; “С” – переклад [10, с. 26].

Звертаючись до історії німецько-української взаємодії, бачимо інтенсивний синтез названих стадій, особливо в останні десятиліття XIX і на початку XX століть. Свідчення на користь цьому твердженню знаходимо в літературно-критичних та перекладних працях Йоганна Георга Обріста, Карла-Еміля Францоza, Віктора Умлауфа, Георга Адама, Юлії Віргінії, а також українських діячів культури – Михайла Драгоманова, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Осипа Маковея, Романа Сембратовича. Що стосується Г. Адама, то його статті про російську, українську, румунську літератури, переклади творів болгарських письменників, а також плідні особисті контакти з Іваном Франком, Ольгою Кобилянською, Петком Тодоровим, Пенчом Славейковим та ін. цілком відображають названі компоненти. Звернемо увагу, що питання про вивчення можливих зв'язків Г. Адама з чеською й словацькою літературами давно на часі. Вони були, про що свідчить наявність у бібліотеці Г. Адама різних матеріалів, заміток про творчість Сватоплука Чеха, періодичних видань

чеською і словацькою мовами тощо. У цьому контексті варто зупинитися на такому факті: 2 травня 1902 року була організована спеціальна зустріч з нагоди приїзду Г.Адама до Праги, в якій брали участь представники шести слов'янських національностей. У своїх листах до матері Г.Адам тепло згадує цей вечір. Він відзначає, що свято було на його пошану, а його учасниками були двадцять болгар, чотири серби, три українці, два чехи, два словаки, один росіянин. На жаль, не вдалося встановити їхні прізвища. Щоправда, лист Адама до матері від 6 травня 1902 року дозволяє встановити можливе прізвище промовця з України. “Потім говорив українець, друг Кобилянської (підкреслено нами – О.Б.), – читаємо в листі. – З ним я вже мав можливість багато розмовляти польською мовою”. На нашу думку, тут ідеться про Омеляна Поповича (1856 – 1930), ім'я якого згадується в листуванні О.Кобилянської та Л.Якобовського.

Георг Адам спромігся збагнути сутність ідей духовних прагнень українського народу, джерела яких нуртують у творах І.Франка, В.Стефаника, О.Кобилянської, а також у багатій фольклорній скарбниці [2, с. 20], де в думках, історичних піснях та казках широко змальовуються народні страждання. Він одним з перших у німецькій критиці вказав на глибокий демократизм названих авторів.

Логіка зв'язків Г.Адама з українською літературою містить виразний ефект, заснований на особистих контактах з О.Кобилянською, І.Франком та О.Маковесем. Вони розширили його “потенціал” рецепції української літератури після того, як він побував у 1902 році в Україні. Це підтверджує лист Г.Адама до П.Тодорова від 10 липня 1902 року, в якому наявний цікавий спогад про його перебування на Буковині. Суттєвий вплив на Г. Адама спричинив І. Франко під час особистої зустрічі 31 травня 1902 року у Львові. Творча індивідуальність автора “Мойсея”, його інтелектуальне бачення перспектив розвитку української культури в європейському контексті справило на німецького співрозмовника велике враження.

До пізнання української літератури Г.Адам, як і його попередники, Фрідріх Боденштедт, Йоганн Георг Обріст, Карл-Еміль Француз, Вільгельм Фішер, Фольтіцінеано, приходив через осмислення фольклору. Саме в цьому напрямку він концентрує свої спостереження над п'ятитомником “Туцульщина” Володимира Шухевича (1850 – 1915).

Творчий шлях Г. Адама як літературознавця й перекладача характеризується розмаїттям дослідницьких пошуків. Його перу належить шістнадцять праць про українську літературу, написаних упродовж 1898 – 1912 рр. Вони містять цікавий критичний матеріал, що стосується творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Вовчка, І.Франка, О. Кобилянської, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, В.Стефаника, О. Маковея та ін.

З-поміж статей про російську літературу слід виділити розвідки про О. Пушкіна, А. Чехова та Ф. Достоевського. Невелика частина колись багатой книгозбірні Г. Адама збереглася до наших днів. Тут знаходяться рукописи, виписки, нотатки, що свідчать про значний науковий інтерес дослідника до творчості М. Карамзіна, О. Грибоєдова, О. Герцена, М. Гоголя, Л. Толстого, М. Добролюбова, М. Чернишевського, М. Костомарова, Максима Горького, до літературознавчих праць В. Белінського, О. Пипіна, М. Драгоманова, І. Франка.

Початок ХХ століття ознаменувався появою в пресі багатьох країн ряду критичних досліджень, присвячених творчості І.Франка, О.Кобилянської, Лесі Українки, В.Стефаника, М.Коцюбинського та ін. Якщо в другій половині ХІХ століття (50 – 80-х рр.) об'єктом осмислення німецької критики був головним чином Т.Шевченко, а в окремих випадках – Марко Вовчок, І.Нечуй-Левицький, Ю.Федькович, Панас Мирний, І.Франко, – то в 90-х рр. ця очевидна диспропорція помітно вирівнюється. До кінця століття чітко окреслюється тенденція зростаючого інтересу до творів сучасників, які перебороли інерцію етнографізму, явили новаторські підходи на рівні психологізму.

У рецепційному процесі відбулися як кількісні, так і якісні зрушення. При цьому важливий не тільки зовнішній бік цих зрушень – оцінки, порівняння, висновки, роздуми і т.п.; тут вагомою є спроба проілюструвати твори на конкретному матеріалі завдяки перекладам. Адже саме переклад несе в собі заряд, що закладає основу обміну художнім досвідом на практиці. Переклад здобуває нову якість у сенсі його поліаспектних цілей. Христо Ботев, оцінюючи роль перекладу в суспільному русі, стверджував у 1874 р.: “Нам у даний час потрібні такі твори, які відповідають нашим прагненням і мають сучасний

загальнолюдський інтерес. У цьому відношенні нам особливо цікава й потрібна література тих народів, які знаходилися в такому ж становищі, в якому знаходимося й ми” [3, с. 424-425]. Видатний болгарський поет звернувся в конкретних умовах визвольної боротьби болгарського народу проти османського ярма до п'єси українського історика М.Костомарова “Кремуцій Корд”, яку Х.Ботєв переклав болгарською мовою, як свідчить відомий дослідник болгарської літератури Константін Поглубко, “з великою майстерністю” [9, с. 32].

З погляду вивчення німецько-українських міжлітературної взаємодії 1900 – 1920 рр. сприйняття української літератури провідними представниками німецької критики становить безсумнівний інтерес і в плані реальних співвідношень розглянутої мікросистеми зі світовою художньою культурою.

Уже до початку XX століття українська література здобула у всіх слов'янських країнах, а також у країнах Західної Європи, у т.ч. і Німеччині, ширше визнання, ніж це було два десятиліття тому. Помітні спроби здійснення перекладів німецькою мовою окремих творів Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ю.Федьковича, І. Франка, О.Кобилянської, В. Стефаника, Лесі Українки, П. Грабовського, Б.Грінченка, Л. Мартовича, Олени Пчілки, Т.Бордуляка та ін. Серед німецьких періодичних видань, які друкували на початку XX ст. матеріали про українську літературу, суттєву роль відіграв журнал “Ruthenische Revue” (“Український огляд”). На підставі програмної статті першого номера можна стверджувати, що журнал ставив перед собою завдання “ближче ознайомити європейський світ з українським народом”, суспільно-політичними умовами його розвитку й потребами в різних сферах життя, культури і науки.

Не перебільшуючи значення цього друкованого органу в історії міжлітературної взаємодії, не можна не вказати на справедливую оцінку Івана Франка: “Видавана в Відні “Ruthenische Revue” порушила практично одну важну справу, а власне справу знайомлення ширшої європейської публіки з кращими творами української літератури в перекладах. Справа, без сумніву, важна, але й не легка, особливо, коли йдеться про перекладання таких наскрізь національних і своєрідних творів, як Шевченкові” [11, с. 189].

Слід розрізняти два етапи в історії видання “Ruthenische Revue”: перший охоплює 1903–1906 рр., коли фактичним редактором журналу був Роман Сембратович (1876 – 1906 рр.), а інший – 1907–1915 рр. Саме до другого періоду можна віднести критичний, хоча й необ'єктивний погляд Дмитра Дорошенка на значення цього видання, відповідно до якого журнал “не дав нічого реального, був хіба що порожньою рекламою, не склавши служби загальнокорисній справі” [5, с. 133].

Численні матеріали свідчать про те, що журнал, маючи таких співробітників, як І. Франко, О. Кобилянська, В. Стефаник, Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Н. Кобринська, Л. Мартович, О. Грицай і О. Маковей, заслужив гідне місце в історії міжкультурних взаємин. Видання було на початку нашого століття далеко не другорядним явищем літературного життя України. При всій недосконалої постановки завдань і їхніх рішень, журнал заявив про себе, прилучив літературну громадськість Західної Європи до творчості багатьох українських авторів і отримав міжнародне визнання.

Звернемося до прикладу, що безпосередньо показує позитивну роль журналу “Ruthenische Revue” у пропаганді культури українського народу. Як відомо, І. Франко надавав особливого значення акту перекладу творів зарубіжних літератур українською мовою. Звідси – його активна перекладацька діяльність. Одне із свідчень – вірш М. Некрасова “На смерть Шевченка”. Його І.Франко помістив в оригінальному звучанні (Зоря, 1886, №6), акцентуючи увагу українського читача на цій посвяті. Він згодом опублікував свою німецькомовну інтерпретацію – першу перекладацьку версію названого твору в історії його сприйняття в іншомовному середовищі. Вірш М. Некрасова в перекладі українського поета німецькою мовою за значенням виходить за межі рядової публікації. Нею, як програмним заспівом, відкривався перший номер журналу “Ruthenische Revue” [5, с. 133]. Критична стаття “Тарас Шевченко і його заповіт”, проілюстрована віршами Т.Шевченка (“Заповіт”) і М.Некрасова (“На смерть Шевченка”) в перекладі І.Франка, висувала на перший план твір високого громадянського звучання. В одинадцятому номері журналу “Ruthenische Revue” за 1903 рік І.Франко опублікував ще один переклад вірша

Кобзаря – “І небо невмите, і заспані хвилі” [14, с. 265]. З інших публікацій, що представляють інтерес для сучасного дослідника історії німецькомовної рецепції української літератури в координатах діаспори, доречно згадати твори В. Стефаника, Марка Вовчка, Лесі Українки, Олени Пчілки, Н. Кобринської, Л. Мартовича в адекватній трансформації О. Кобилянської [15, с. 55-56].

Гідний уваги перекладацький досвід С. Шпойнаровського, К. Бадера, О. Поповича, М. Кичури, В. Горошовського, Г. Гарасимовича, К. Ганкевич і особливо – Остапа Грицяя. Завдяки зусиллям Р. Сембратовича, журнал мав своїх позаштатних кореспондентів у Санкт-Петербурзі, Києві, Львові, Чернівцях, Празі, Будапешті, Берліні, Лейпцизі, Мюнхені, Гамбурзі, підтримував контакти, наприклад, з такими відомими періодичними виданнями, як “Das literarische Echo”, “Das Magazin für die Literatur”, “Aus fremden Zungen”, “Die Literatur”, “Renaissance”, “Europa” та ін.

Протягом трьох років (1903 – 1905) на сторінках журналу “Ruthenische Revue” побачили світ 59 творів українських авторів. Крім того, 24 опубліковані критичні статті давали можливість широким колам громадськості Австрії, Німеччини й інших країн Західної Європи відчувати рух української літератури, її поступальний розвиток від Григорія Сковороди до Василя Стефаника. Важливим моментом рецепції української літератури в країнах німецькомовного ареалу варто вважати спроби О. Кобилянської пропагувати власні твори шляхом перекладу. Питання про автопереклад в українському перекладознавстві має давні традиції. У цьому контексті варто згадати про його особливості у творчості Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, І. Франка, О. Кобилянської.

Названі автори звертались до автоперекладу у зв'язку з конкретними умовами суспільного розвитку й зумовленістю читацького сприйняття естетичних ідеалів епохи. Вони керувалися сутністю художнього перекладу як однієї з найважливіших форм розкриття найбільш злободенних соціальних, політичних, культурних, моральних питань епохи. Автопереклад значною мірою стимулював розвиток міжлітературної взаємодії, створюючи систему зворотного зв'язку (Кобилянська – Л. Якововський – Кобилянська; Марко Вовчок – Етцель – Марко Вовчок; Леся Українка – Л. Якововський – Леся Українка й т.д.). У творчій концепції І. Франка, який майже завжди мотивував вибір перекладного твору [1, с. 13; 6, с. 128], переважало прагнення засвоїти в художньому перекладі як досягнення іншомовних письменників, так і діячів рідної культури.

У першій половині XIX століття західноєвропейська критика “придивлялася” до національної своєрідності української літератури, головним чином, звертаючи увагу на різноманіття її фольклорних джерел (Я.П. Йордан, Ф. Боденштедт, Т. Тальві та ін.). У другій половині XIX століття зміст критичних виступів охоплює багато питань історичного, фольклорного, літературного характеру (Г. Цунк, Ф. Боденштедт, Д. Дюран, В. Морфілл, Й.Г. Обріст, К.Е. Француз, В. Умлауфф, В. Каверау, М. Фольтіцінеано, В. Фішер, Г. Адам). Якщо в 50 – 70-х рр. XIX століття німецька критика цікавиться переважно творчістю Т. Шевченка, то в 80 – 90-х рр. вона звертається до сучасників, тобто до творів Марка Вовчка, Ю. Федьковича, І. Франка, О. Кобилянської, В. Стефаника, Лесі Українки, а ширше – до М. Коцюбинського. Зрозуміло, ядром української літератури в міжнародному масштабі завжди була спадщина Т. Шевченка. Він був своєрідним, але дуже точним індикатором рецепції української літератури в цілому.

Про характер поживлення інтересу передових кіл Німеччини до української літератури свідчить видання творів О. Кобилянської окремим збірником німецькою мовою (1901). У цьому контексті вагомими є численні згадування в німецькомовних газетах і журналах таких імен, як І. Котляревський, Т. Шевченко, Марко Вовчок, Ю. Федькович, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко, О. Кобилянська, Леся Українка, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, В. Стефаник, Л. Мартович, М. Коцюбинський, О. Маковей та ін. В оглядових статтях, нарисах слов'янських літератур і енциклопедичних видань (Herders Konversations-Lexikon. – 1907. – Bd. 7. – 1159 S.; Brockhaus' Konversations-Lexikon. – 1908. – Bd. 14. – 429 S.) усе частіше українській літературі приділяються цілі розділи. Чимало статей, в яких розглядається російська література, містять також важливі факти про творчість

українських авторів, зокрема, Т.Шевченка, як, наприклад в Langenscheids Sachwörterbuch. – Berlin, 1909. – 236 S.

Рецепція творчості М. Гоголя в Німеччині помітно сприяла посиленню інтересу до української тематики. У німецькій періодичній пресі з кінця 80-х рр. XIX століття систематично з'являються як твори М. Гоголя, так і критичні матеріали про його життя й літературну діяльність. Франц Дідеріх підготував цілу низку оглядів російської та української літератур. Йому належать кілька спеціальних газетних статей, у яких він скрупульозно висвітлює життєвий і творчий шлях Т.Шевченка: *Dresdener Volkszeitung*, 1909, Nr.74-75; *Vorwärts*, 1915, Nr.130.

Завдяки перекладу, в якому ми вбачаємо один з найважливіших чинників розуміння закономірностей літературного процесу, словесне мистецтво В.Стефаніка стало на початку XX століття надбанням читачів Німеччини. Саме переклад як найбільш активна фаза поклав початок рецепції творчості як В.Стефаніка, так і О.Кобилянської. Якщо інформативна фаза в рецепційному процесі здатна зримо підготувати ґрунт для читачького сприйняття іншомовного твору, то переклад створює практичні передумови для плідної взаємодії літератур. Ось чому так відчутне ослаблення інтересу до творчості Т.Шевченка наприкінці XIX століття, коли фактично не з'явилося жодної високомистецької – досконалої за формою й змістом – інтерпретації Шевченкових творів. Два тексти перекладу І.Франка (“Заповіт”, “І небо невміте, і заспані хвилі”), опубліковані в журналі “*Ruthenische Revue*” за 1903 рік (№ I, II), випадають з цього хронологічного ряду, оскільки вони виконані ще в січні 1882 року.

Картина змінюється докорінно на початку XX століття, особливо в період, на який припадають ювілеї – 50-річчя з дня смерті й 100-річчя від дня народження Т.Шевченка. Багатьох перекладачів приваблювала поетична творчість Кобзаря, але не всі зуміли розкрити “таїни” ідейно-художньої своєрідності й відтворити внутрішню організацію його текстів. З великою ретельністю працювали над перекладами С.Шпойнаровський і О.Попович. Прикро констатувати, що, за деякими винятками, вони не знайшли потрібних рішень, які відповідали б духу першоджерела. Аналіз перекладних версій таких завершених зразків лірики, як “Думи мої, думи мої”, “Минають дні, минають ночі”, “Нащо мені чорні брови”, “Садок вишневий коло хати”, “Сонце заходить, гори чорніють” та ін. (С. Шпойнаровський), “Минаючи убогі села”, “Якби мені черевички”, “Мені тринадцятий минало”, “Мені однаково, чи буду” і “Зоре моя вечірняя” (О. Попович), показує відсутність повноцінного відтворення першотворів. Ще Й.Г. Обріст і К.Е. Француз звертали увагу на дужий талант Шевченка, наповнений самобутньою органічною, природною, як у народній пісні, поетикою письма. Але саме ця стилістична чистота інтонацій, ремінісценцій, медитацій адекватно не передана в інтерпретаціях С.Шпойнаровського й О.Поповича. Навіть кращі з них з-під пера С.Шпойнаровського (“Наймичка”, “Муза”, “Садок вишневий коло хати”, “Минають дні, минають ночі”, “Вітре буйний, вітре буйний!”, “Закувала зозуленька”) не несуть на собі печать концентрованого виразу образів, способу мислення Т.Шевченка, не містять якості високого мистецтва поетичного перекладу. “...Шпойнаровський не поет, – пояснював Іван Франко з властивою йому переконливою виразністю, – і дарма було б вимагати від нього при передачі Шевченкових поезій того блиску та чару слова, що творить найкращу принаду нашого Кобзаря. Можемо бути вдячні перекладачеві й за добру ремісницьку роботу...” [11, с. 196].

Аналіз фактів німецькомовної шевченкіани дає підстави формулювати цілісну систему перекладацьких ходів, що складається з однотипних помилок і однотипних творчих знахідок. Вони наявні і в трансформаціях як С.Шпойнаровського, О.Поповича, так і В. Горошовського, Ф. Штайніц, Е. Енгельгардта, В. Фішера, Ю. Віргінії, А. Боша. Йдеться про перекладачів, які хронологічно представляють один період у історії відтворення спадщини українського поета німецькою мовою (1903 – 1914). Вони охоплюють межі подолання якості точності, буквального відтворення тексту з мови оригіналу на мову мети. Адже, порівнюючи оригінал і його версію мовою перекладу з метою зворотнього відтворення, маємо суттєву різницю між першотвором і його перекладною інтерпретацією.

Видатний літературознавець, культуролог та семіотик Юрій Лотман висловив припущення, що перекладний текст – це, стосовно вихідного тексту, загалом – “нове

повідомлення” [8, с. 16]. Тому можна стверджувати, що точний переклад з однієї мови на іншу межує з непереборними труднощами. Немає необхідності акцентувати увагу на розбіжностях між мовою Т.Шевченка й мовою Шіллера. Проте постановка питання про об’єктивну можливість досягнення саме точного, повноцінного, адекватно-реалістичного перекладу з мови оригіналу мовою перекладу є природною. Головну передумову ми бачимо в функціональній якості системного перенесення всіх елементів первинного тексту в текст трансформації з урахуванням структури оригіналу, матерії художнього твору. Йдеться про органічне сполучення компонентів першоджерела, починаючи зі з’ясування ідейно-тематичної спрямованості, форми вираження, смислового навантаження лексичних одиниць, завершуючи асоціативною точністю.

Історія сприйняття творчості Т. Шевченка в німецькомовних країнах завдяки перекладу дає можливість повною мірою наочно побачити результат переємності літературного досвіду. Як наслідок сформувалася перекладацька традиція, що відрізняє перші спроби прочитання від творення досконалих моделей перекладацького мистецтва. До останніх належать, наприклад, зразки, які пов’язуємо з іменами І. Франка, О. Грицяя, а за новітньої доби – М. Рильського, Г. Кочура, М. Лукаша, Б. Тена, І. Качуровського, О. Тарнавського, Д. Паламарчука, Д. Павличка, Ю. Шкробинця та ін.

У цьому сенсі варто говорити про декілька етапів еволюції й становлення перекладацької шевченкіани. Розрізняємо чотири фази рецепції поезії Шевченка шляхом перекладу його творів німецькою мовою. Зрозуміло, кількість етапів умовна, оскільки вони за тими чи іншими параметрами взаємодіяли між собою, утворюючи ланки в процесі переємності перекладацького досвіду.

Їхні стики пов’язані з перекладацькими досягненнями І. Обріста, І. Франка, О. Грицяя, Ю. Віргінії. Упродовж 1870 – 1917 рр. до перекладу Шевченкового “Заповіту” зверталися сім перекладачів, у т.ч. І. Обріст, І. Франко й Ю. Віргінія. Ідеться зокрема не про зовнішні вдосконалення чи усунення недоліків щодо змістової структури перекладу, а радше про якісно нові перекладацькі рішення, які часом істотно зміцнювали момент відповідності рівня – *переклад-оригінал*. Наприклад, 1904 року “Заповіт” був надрукований у перекладі В.Горошовського [12, с. 14-16; 13, с. 456-457]. З усіх відомих нині інтерпретацій цього вірша згаданий переклад є художньо найменш досконалим. Це був один з перших виявів його зацікавленість українською літературою. Її популяризації у німецькомовних країнах він присвятив багато років життя. Його перу належать німецькомовні інтерпретації творів Т.Шевченка, Ю. Федьковича, І. Франка, А. Свидницького, Панаса Мирного, Т. Бордуляка та інших українських авторів. Доречно зауважити: цю унікальну прихильність прищепили В. Горошовському Р. Сембратович і М. Коцюбинський. Це ще одне свідчення плідності особистих контактів у процесі міжнародної літературної взаємодії щодо перебігу координат – міжнаціонального та внутрішньонаціонального характеру.

Перспектива. “Заповіт” Т.Шевченка й “Каменярі” І.Франка в трансформації В. Горошовського – це не що інше, як буквально відображення винятково змістової характеристики оригіналів. Водночас у його доробку є й вдало перекладені цілісні уривки та окремі твори, коли йдеться про Горошовського як реципієнта прози М. Коцюбинського. Різниця виявляється у відступах, перенесеннях у текст перекладу поетичних першоелементів (ритмічний малюнок, звукова асоціація й т.д.). В. Горошовський не володів поетичним обдаруванням, зате поєднував у собі хист критика й перекладача прози. Тут не йдеться про жанрове протиставлення на рівні поезія – проза, про яке ще 1959 року висловив думку В. Виноградов: “Вірші й проза – не дві замкнуті системи. Це два типи, що історично розмежували поле літератури, але межі їх розмиті й перехідні явища можливі” [4, с. 27]. Ми розглядаємо жанрове розходження та його особливості в перекладі як завершену даність, оскільки оригінал, тобто поетичний, прозаїчний чи драматичний твір, а також відповідний переклад є суверенними художніми позиціями. Не можна не оцінити перекладацьку активність В.Горошовського в першому десятилітті ХХ століття. Концепція його уявлень про взаємозв’язки й взаємодію національних літератур несе відбиток поглядів М. Коцюбинського, якому належить головна заслуга в прилученні австрійського літературознавця до пропаганди української культури в німецькомовному світі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арват Ф.С. Іван Франко – теоретик перекладу : лекції зі спецкурсу «З історії Українського перекладу»/ Федір Степанович Арват. – Чернівці: Чернів. держ. ун-т, 1969. – 38 с.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества/ Михаил Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Ботев Х. Собрание сочинений /Христо Ботев. – София, 1958. – 651 с.
4. Виноградов В.В. О языке художественной литературы/ Виктор Владимирович Виноградов – М.: Гослитиздат, 1959. – 655 с. – С. 27.
5. Дорошенко І. Іван Франко – літературний критик/Іван Дорошенко. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1966. – 210 с.
6. Зорівчак Р. Іван Франко – теоретик перекладу/ Роксоляна Зорівчак // Жовтень. – 1976. – № 8.
7. Конрад Н.И. Запад и Восток : статьи / Николай Иосифович Конрад. / Н.И. Конрад. – 2-е изд., испр. и доп.– М.: Наука 1972. – 496 с.
8. Лотман Ю.М. Феномен культуры // Семиотика культуры. Труды по знаковым системам/ Юрий Михайлович Лотман. – К., 1978. – Вып. 463.
9. Поглубко К.А. Из истории российско-болгарских общественных и революционных связей (последняя четверть XIX в.)/ Константин Александрович Поглубко. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 189 с.
10. Рагойша В.П. Проблемы перевода с близкородственных языков: Белорусско-русско-украинский поэтический взаимоперевод/ Вячеслав Петрович Рагойша / Монография. – Минск: Изд-во БГУ, 1980. – 184 с.
11. Франко І. Шевченко в німецькій одязі/ Іван Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 35.
12. Franko I. Taras Ševčenko und sein Vermächtnis. Nekrasov N. Auf den Tod Ševčenos // Die Ruthenische Revue – 1903. – Jg. I. – H.I. – S. 14 – 16.
13. Schewtschenko T. Vermächtnis. Übersetzung von W.Horoschowski/ Taras Schewtschenko // Die Ruthenische Revue. – 1904. – H.15. – S. 456 – 457.
14. Ševčenko T. Am Aralsee. Aus dem Ruthenischen übersetzt von I.Franko /Taras Ševčenko // Die Ruthenische Revue. – 1903. – Jg. I. – H. II.
15. Stefanyk V. Ganz allein. Aus dem Ruthenischen übersetzt von O.Kobylanska / Vasyl Stefanyk // Die Ruthenische Revue. – 1903. – Jg.I. H.2. – S. 55 – 56.

REFERENCES

1. Arvat, F.S. (1969). Ivan Franko – teoretyk perekladu : lektsiyi zi spetskursu “Z istoriyi Ukrayinskoho perekladu”. [Ivan Franko as a Theoretician of Translation : Lectures to the Special Course “From the History of Ukrainian Translation”]. Chernivtsi: Chernivtsi State University.
2. Bahtin, M. (1986). Estetika slovesnogo tvorchestva. [The Aesthetics of Written Word]. Moscow: Iskusstvo.
3. Botev, Kh. (1958). Sobranie sochineniy. [Collected edition]. Sofia.
4. Vinogradov, V.V. (1959). O yazyke hudozhestvennoy literatury. [On the Language of Fiction]. Moscow: Goslitizdat.
5. Doroshenko, I. (1966). Ivan Franko – literaturnyi krytyk. [Ivan Franko as a Literary Critic]. Lviv: I. Franko Lviv State University.
6. Zorivchak, R. (1976). Ivan Franko – teoretyk perekladu. [Ivan Franko as a Theoretician of Translation] // Zhovten, 8.
7. Konrad, N.I. (1972). Zapad i Vostok : statyi. 2-e izd., ispr. i dop. [West and East : Scientific Papers. Second edition, corrected]. Moscow: Nauka.
8. Lotman, Yu. M. (1978). Fenomen kultury // Semiotika kultury. Trudy po znakovym sistemam, 463. [Phenomenon of Culture // Semiotics of Culture. Studies in Sign Systems, 463].
9. Poglubko, K.A. (1979). Iz istorii rossiysko-bolgarskikh obshchestvennykh i revoliutsionnykh svyazey (poslednyaya chetvert XIX v.). [From the History of Russian and Bulgarian social and revolutionary connections (the 1st quarter of the 19th century)]. Chisinau: Shtiintsa.
10. Ragoyscha, V.P. (1980). Problemy perevoda s blizkorodstvennykh yazykov: Belorussko-russko-ukrainskiy poeticheskiy vzaimoperevod / Monografiya. [Difficulties of Translation from Kindred Languages. Byelorussian-Russian-Ukrainian poetical inter-translation / Monograph]. Minsk: BGU.
11. Franko, I. (1982). Shevchenko v nimetskim odyazi // Zibrannya tvoriv u pyatdesyaty tomakh, tom 35. [Shevchenko in German Garment // Collected edition in 50 volumes, vol. 35]. Kyiv: Naukova dumka.
12. Franko I. (1903) Taras Ševčenko und sein Vermächtnis [Taras Ševčenko and his Testament]. Die Ruthenische Revue. – Jg. I. – vol. I.
13. Ševčenko T. (1904). Vermächtnis [Testament. Translated by W.Horoschowski]. Die Ruthenische Revue. – vol. 15.
14. Ševčenko T. (1903). Am Aralsee. [On the Aral Sea. Translated by I.Franko]. Die Ruthenische Revue. – Jg. I. – vol. II.
15. Stefanyk V.(1903) Ganz allein [All by Herself. Translated by O.Kobylanska]. Die Ruthenische Revue.– Jg.I. vol. II.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Білоус – старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка міста Кропивницький.

Наукові інтереси: німецько-українські міждисциплінарні зв'язки, теорія та практика перекладу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olga Bilous – Master teacher of the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University in Kropyvnytskyi.

Scientific interests: German-Ukrainian interliterary relations, theory and practice of translation.

УДК 811.93.03

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ПРИКЛАДІВ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ ЛІНГВІСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Юлія ВАСЕЙКО, Наталія ЦЬОЛИК (Луцьк, Україна)

e-mail: jvaseyko@gmail.com, nata_cl@ukr.net

ВАСЕЙКО Юлія, ЦЬОЛИК Наталія. СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ПРИКЛАДІВ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ ЛІНГВІСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті розглядаються особливості перекладу прикладів у наукових лінгвістичних текстах на прикладі польської та української мови. З'ясовано спільні та відмінні риси між цитатою та прикладом. Приклад завжди є цитатою в тому сенсі, що він стає зображенням, елементом іншої об'єктної мови. Разом з тим той самий фрагмент може функціонувати як цитата і як приклад. Проаналізовано, коли приклад потребує перекладу, а коли може вживатися в мові оригіналу. У висновках надано практичні рекомендації для перекладачів.

Ключові слова: приклад, цитата, науковий переклад, мова перекладу, мова оригіналу.

VASEYKO Yulia, TSIOLYK Natalia. SPECIFIC FEATURES OF EXAMPLES TRANSLATION IN SCIENTIFIC LINGUISTIC TEXTS

The article deals with the peculiarities of examples translation in scientific linguistic texts on the basis of the Polish and Ukrainian languages. The common and distinctive features between the quotation and the example are found. The purpose of the quotation is to get acquainted with someone's opinion, and the purpose of the example is illustration of the author's thesis, an image of the expression usage which is used to support or reflect the author's thesis. An example is always a quotation in the sense that it becomes an image, an element of another object language. At the same time, the same fragment can function as a quotation and as an example. Examples can be made by the author, they can be derived from the literature of the subject or from specialized texts in different fields of science, representing different styles. Particular attention is drawn to examples in the linguistic text. It is analyzed when an example needs translation, and when it can be used in the source language. The translator has three main ways to translate an example. Firstly, he can leave the example in its initial form without translation, and secondly, he uses original examples with the translation. In the contemporary tradition of the Ukrainian-Polish translation, the way of presenting examples in the source language with the addition of translation is mostly often used. The final technique can be to replace the initial example with an appropriate example in the language of translation. Examples should not be replaced when the author refers to the analysis of a word, statement, etc. made by another author, even without citing it directly. The possibility or impossibility of replacing examples of the source language with examples of the language of translation depends not only on the proximity of languages and on whether this phenomenon occurs in both languages, but also on the method of description. The attention is paid to the need to comment on the translator's decision in each specific case of the scientific text translation. The conclusions provide practical recommendations for translators. The main task for the translator of the scientific linguistic text should be aspiration for maximum clarity of translation for the reader.

Keywords: example, quotation, scientific translation, translation language, source language.

Специфіка мовознавчих текстів полягає в тому, що вони зазвичай містять лінгвістичні приклади, які є дуже важливим елементом тексту. Під поняттям лінгвістичні приклади будемо розглядати фрагменти тексту – різні мовні одиниці: слова, вирази та ін. – які служать автору для ілюстрації явища чи тези або предмета лінгвістичного аналізу.

Приклади у наукових текстах лінгвістичного характеру рідко стають предметом окремих досліджень. У дослідження відомого польського мовознавця Станіслава Гайди лише кілька абзаців присвячено цій темі. Він вважає: «Przykład może służyć jako środek demonstrujący wykładane tezy i wówczas wchodzi w skład tekstu pobocznego. Może być jednak podstawą, na której opiera się wyjaśnienie czy dowód, i wtedy staje się składową tekstu głównego» [4, с. 157]. Польські норми щодо регуляції перекладу лінгвістичних наукових текстів знаходяться на стадії напрацювань та розробок. Цій тематиці посвячено праці К. Сосновської [7], В. Новіцького [6], Б. Келяр [5] та ін.

У нашій роботі розглянемо проблеми перекладу прикладів у науковому тексті. Приклад завжди є цитатою в тому сенсі, що він стає зображенням, елементом іншої об'єктної мови. Разом з тим, від цитати у вузькому сенсі, тобто взятої з іншого наукового тексту, він відрізняється за змістом, оскільки не повинен містити характеристики, судження або думок автора. Приклад і цитата також розрізняються за своїм призначенням. Мета цитати полягає в тому, щоб ознайомити з чієюсь думкою (часом використовується лише спосіб вираження, спосіб опису даного явища, зроблений іншим автором). Метою прикладу може бути ілюстрація тези автора, зображення використання (кимсь) виразу, котрий вживається для підтримки або віддзеркалення тези автора (ілюстративні приклади).

Слід звернути увагу на те, що ми по-різному дивимося на тексти коли їх цитуємо та коли вживаємо як приклад. Той самий використаний фрагмент може функціонувати як цитата і як приклад (перший раз наведений для того, щоб ознайомитися – скажімо – з думкою автора, другий раз для того, щоб проілюструвати певні мовні явища). З точки зору графічного оформлення приклад зазвичай не береться в лапки, а виділяється в тексті іншим типом друку.

Як приклади в лінгвістичних текстах можуть виступати різні мовні одиниці: фонетичні, фонологічні, морфологічні, словотворчі, лексичні та синтаксичні. Це можуть бути морфеми, слова, словосполучення, речення і навіть цілі абзаци. Дуже рідко як приклад використовується великий фрагмент тексту.

Приклади можуть бути сконструйовані автором, вони можуть походити з літератури предмету або зі спеціалізованих текстів з різних областей науки, представляти різні стилі. Також вони часто походять з художньої літератури. Приклади можуть ілюструвати конкретні лінгвістичні явища, наприклад, багатозначність мови, класифікацію мовних явищ або їх типів, можливості використання (правила та сферу їх застосування), різні значення слів тощо. Вони також можуть бути предметом аналізу та виступати в ролі різних членів речення. Перед прикладом, що становить предмет аналізу, часто вживається означення, що називає дану мовну одиницю, таку як «слово», «дієслово» тощо. Приклади котрі стають предметом аналізу часто виступають у вигляді цілого речення.

Ілюстративні приклади – це фрагменти тексту, котрі не становлять інформаційної частини тексту. Вони існують як своєрідний «надтекст», фактично будучи текстом у тексті та становлять окреме інформаційне ціле, де взагалі їх інформаційна цінність є вторинною ознакою. Звідси впливає теоретична можливість їх заміни у тексті перекладу на функціонально еквівалентні приклади з іншим змістом.

У польській мові ілюстративним прикладам часто передують слова, такі як: «na przykład» (найчастіше у скороченій формі – np., por., zob.). Можуть додаватися до тексту за допомогою окремих речень: «Oto jeszcze jeden przykład, Przyjrzyjmy się zdaniu, wyrazowi, czasownikowi ... itp.».

Приклади такого типу не мають відношення до когерентності тексту в цілому, складають окрему синтаксичну і інтонаційну одиницю, не входять до синтаксичної структури речення чи більшого фрагменту тексту. При здійсненні перекладу ці приклади можуть видалятися з тексту без шкоди для семантичної послідовності та синтаксичної структури. Особлива ситуація виникає при перекладі робіт, предметом яких є аналіз цілих текстів. Необхідність збереження їх у первісному вигляді очевидна, як і додавання до них перекладу.

У текстах оригіналів приклади можуть вживатися на мові оригіналу (мова 1). Зауважмо, що цей приклад може бути не оригінальним прикладом, а перекладом іншомовного прикладу (з мови 3). Це вимагає звернутися до прикладу мовою оригіналу. Звичайно, це можливо тільки, якщо наведено джерело прикладу або якщо приклад і його джерело добре відомі.

Приклади в тексті оригіналу можуть вживатися іноземною мовою (мова 3). Варто звернути увагу, що в тексті оригіналу вони можуть супроводжуватися перекладом на мову оригіналу (мова 1), його, однак, не потрібно перекладати відповідно до принципу, що завжди слід здійснювати переклад лише з оригіналу.

Проблема перекладу прикладів є спірним питанням. Загальноприйнятим є те, що приклади повинні бути залишені в їх первісному вигляді (мова 1 або мова 3). Переклад прикладів можна подати в примітках перекладача чи редактора. Останнім часом таке рішення найчастіше використовується при здійсненні польсько-українських перекладів.

Деякі приклади мовою 1 можна замінити прикладами в мові 2, добираючи еквіваленти за змістом. У цьому сенсі можна стверджувати, що приклад є одиницею перекладу, тобто найменшим фрагментом тексту, який треба розглядати в цілому.

Якщо лінгвістичні приклади в текстах перекладу залишилися в оригінальному вигляді (мова 1 або мова 3), до них слід додати переклад на мову перекладу (мова 2). Такий переклад зазвичай є буквальним, він не повинен відповідати вимогам мовної коректності, а передавати ті характеристики, наприклад, слова, котрі ілюструються оригінальним прикладом.

Отже, коли мова йде про переклад прикладів у наукових текстах лінгвістичного характеру, можемо виокремити три варіанти дій перекладача:

1) залишити приклад в оригінальній формі без перекладу – оригінальні приклади без перекладу (мова 1 (або мова 3));

2) приклади залишаються в своєму оригінальному вигляді з додаванням перекладу – оригінальні приклади з перекладом (мова 1 (або мова 3) + мова 2);

3) заміна оригінального прикладу відповідним прикладом у мові перекладу – приклади перекладача (мова 2).

Спробуємо більш детально розглянути дії перекладача у цих ситуаціях. Приклади у мові оригіналу подані без перекладу зустрічаються дуже часто. Залишення оригінальних прикладів у тексті перекладу, іноді викликає необхідність подавання назви цієї мови в тексті перекладу. У польській мові оформляємо це таким чином: «[m. in. angielskim], [w niemieckim], [w języku rosyjskim]». Бажано не використовувати довгих прикладів мовою оригіналу без перекладу, особливо якщо це граматичні таблиці, схеми з енциклопедій та інший такого типу матеріал.

У сучасній традиції українсько-польського перекладу найчастіше використовується спосіб подання прикладів мовою оригіналу з додаванням перекладу [3]. Найзручніше цей переклад розташовувати в дужках поряд з оригіналом. При перекладі таким способом об'ємних робіт з великою кількістю прикладів може ускладнитися розуміння змісту наукового тексту та значно збільшитися розмір дослідження, пропорції теоретичного матеріалу та його ілюстрації будуть порушені. У певному сенсі це призведе до значної відмінності від оригіналу, адже в його тексті прикладів менше рівно вдвічі. Тому третій спосіб перекладу є хорошим, а саме заміна (зазвичай часткова) матеріалу прикладів мовою оригіналу на матеріал мови перекладу. Це не завжди можливо, тому приклади повинні залишатися в оригінальній формі, якщо вони ілюструють феномен конкретної мови, що не існує в мові перекладу. Наприклад, назви часів дієслова у різних мовах – залишаємо французькою «*imparfait* та *passé composé*», німецькою – «*Plusquamperfekt, Präteritum*».

Правильно залишити оригінальні приклади, де чітко вказано хто є їх автором. Заміна іншомовного прикладу мовою перекладу створить враження, що якийсь автор, наприклад, англійський, розглядав у своїй науковій роботі польські чи українські слова, що не відповідає дійсності. Приклади не слід замінювати у випадку, коли автор посиляється на аналіз слова, висловлювання тощо, зробленого іншим автором, навіть не цитуючи його безпосередньо.

Окреме місце займають приклади з відомих (і тому зазвичай перекладених на мову перекладу) літературних творів. Тут слід використовувати принцип, як у перекладі цитат, тобто використання готових (опублікованих) перекладів. Наприклад, не перекладати самому текст Станіслава Вінценза, а використати відомі переклади Богдана Сенежака, Романа Гнатива чи Тараса Прохаська [1]. Однак виявляється, що це не завжди можливо, особливо у випадку поетичних прикладів, оскільки переклад іноді не містить одиниць, що ілюструють цікаві для автора явища.

Хоча частина прикладів з художньої літератури має друковані (опубліковані) еквіваленти, при перекладі краще прийняти принцип, що ці приклади зберігаються в оригінальній формі, а до них додати в дужках відомий або власний переклад (коли робота не була перекладена або коли знайдені переклади не відповідають даній ситуації).

Заміна в науковому дослідженні прикладів мовою оригіналу на приклади мовою перекладу є ризикованим завданням, і тому цей спосіб перекладу прикладів у лінгвістиці рідко використовується. Тим не менш, це можливо завдяки тому, що приклади зображують мовні явища, більшість з яких можна проілюструвати мовою перекладу. У польському виданні «*Semantyka leksykalna/ Лексическая семантика*» російський академік Юрій Апресян зауважив про переклад дослідження: «*nie tylko przetłumaczyli na język polski, ile odtworzyli na polskim materiale*» [2, с. 13].

Можливість або неможливість заміни прикладів оригіналу на приклади мовою перекладу залежить не тільки від близькості мов і від того, чи відбувається це явище в обох мовах, але й від способу опису лінгвістичного матеріалу. Замінити оригінальні приклади, якщо вони становлять предмет аналізу, перекладачу практично неможливо. Наприклад, коли автор аналізує використання зворотного займенника «себе» в українській мові. Це складно не тільки через системні відмінності, але й тому, що для цього необхідно виконати аналогічний аналіз для іншої мови, тобто підтвердити спостереження автора на матеріалі мови перекладу, що не входить до обов'язків перекладача.

При заміні прикладів слід звернути увагу на те, чи не потребує змін авторський текст. Наприклад, біля авторських прикладів слід зазначити «в ... мові/ w języku ...» та вказати відповідну мову. Очевидно, що будь-які зміни в тексті, а також будь-які заміни прикладів повинні (по можливості) узгоджуватися з автором оригінального тексту.

Використання принципу заміни прикладів мовою оригіналу на приклади мовою перекладу вимагає коментування в примітках або зносках.

Існує ще один спосіб вирішення проблем перекладу прикладів у наукових текстах лінгвістичного характеру: в основному тексті подається приклад на мові перекладу, а оригінальний приклад наводиться в примітках (і навпаки).

Отже, приклади не можна замінювати прикладами мовою перекладу, коли йдеться про:

- слово у певній мові та його функціонування в системі, тобто коли маємо справу з відсутністю лексичного відповідника;
- приклади, проаналізовані іншими авторами (введені, цитовані як приклади), не мовою оригіналу (мова 1), а іноземною (мова 3).

Натомість, приклад мовою оригіналу можна замінити прикладом мовою перекладу коли:

- лінгвістична сторона прикладу не дуже важлива;
- мова йде про тип висловлювання, а не про конкретний вираз, не про мовну форму;
- йдеться про явище, а не про мовні властивості.

Перекладач наукового тексту лінгвістичного спрямування повинен прагнути до максимальної зрозумілості перекладу для читача. Одним із шляхів досягнення цього завдання є заміна прикладів оригіналу на приклади мовою перекладу, подача максимальної кількості прикладів мовою перекладу. Це відносно легко з ілюстративними та доказовими прикладами.

Навіть такий короткий аналіз проблеми перекладу прикладів у лінгвістичних текстах дозволяє стверджувати, що це дуже цікаве, складне питання, що вимагає від перекладача серйозних роздумів, як відобразити різні мовні, соціологічні та історичні чинники в кожному конкретному випадку.

На основі проаналізованого матеріалу можемо сформулювати основні поради для перекладачів лінгвістичних прикладів. Насамперед, приклади в мові оригіналу (мова 1) можна замінювати прикладами мови перекладу (мова 2). Іншомовні приклади можна залишити (мова 1 і мова 3), але доповнити перекладом. Також, переклад іноземних прикладів (мова 3) має здійснюватися на основі норми, про необхідність перекладати з оригіналу, а не з мови з якої робимо переклад (мова 1). Тому приклади, перекладені з «третьої» мови, повинні бути подані в оригіналі або в перекладі з оригіналу, а не з перекладу. Перекладач в міру необхідності повинен перекласти прикладів доповнювати коментарями. Для прикладів, які є цитатами з інших текстів (головним чином у випадку з художніми текстами), загальним правилом є те, що фрагменти інших текстів повинні бути надані у вигляді вже опублікованого перекладу. У таких ситуаціях, звичайно, слід подати бібліографічні дані використаного перекладу. Не потрібно самостійно перекладати відомі приклади, лише у деяких особливих випадках, аргументуючи ситуацію у відповідному коментарі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Цюлик Н.М. Українські переклади «На високій полонині» Станіслава Вінценца. «Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи» Т.8. Інститут Польщі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Генеральне консульство РП у Луцьку. Луцьк, 2018. С.130-132
2. Apresjan Ju. D. Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka, tł. Z. Kozłowska i A. Markowski, Wrocław: Ossolineum 2000. 436 s.
3. Bednarczyk A. Wybory translatorskie. Modyfikacje tekstu literackiego w przekładzie i kontekst asocjacyjny, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1999. 276 s.
4. Gajda S. Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1982. 187 s
5. Kielar B.Z. Tłumaczenie i koncepcje translatoryczne, Wrocław: Ossolineum 1988. 135 s.
6. Nowicki W. Podstawy terminologii. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986. 155 s.
7. Sosnowska K. Opracowywanie tłumaczeń, Warszawa 1983, wyd. Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej [w serii] Materiały Szkoleniowe INTE, nr 31.

REFERENCES

1. Tsolyk, N.M. (2018). Ukrainski pereklady «Na vysokii polonyni» Stanislava Vintsenza. "Ukraina ta Polshcha: mynule, sohodennia, perspektyvy" T.8. Instytut Polshchi Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, Heneralne konsultstvo RP u Lutsku. Lutsk, [Ukrainian translations "On a High Polonynya" by Stanislav Vincenz]. P.130-132
2. Apresjan, Ju.D. (2000). Semantyka leksykalna. Synonimiczne Źródki języka, ti. Z. Koziowska i A. Markowski, Wrocław: Ossolineum. [in Polish].
3. Bednarczyk, A. (1999). Wybory translatorskie. Modyfikacje tekstu literackiego w przekladzie i kontekst asocjacyjny, Jydu: Wydawnictwo Uniwersytetu Jydzkiego. [in Polish].
4. Gajda, S. [1982]. Podstawy badac stylistycznych nad językiem naukowym. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe. [in Polish].
5. Kielar, B.Z. (1988). Tłumaczenie i koncepcje translatoryczne, Wrocław: Ossolineum. [in Polish].
6. Nowicki, W. (1986). Podstawy terminologii. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [in Polish].
7. Sosnowska, K. (1983). Opracowywanie tłumaczeń, Warszawa: wyd. Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej [w serii] Materiały Szkoleniowe INTE, nr 31. [in Polish].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Васейко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: польська мова та література.

Наталія Цьолик – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і перекладу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: польська мова та література.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Yuliya Vase'ko – Candidate of Philological Sciences, Dotzent, Assistant Professor of the Slavonic Philology Department of Lesya Ukrainka Eastern European National University.

Scientific interests: the Polish language and literature.

Nataliya Ts'olik – Candidate of Philological Sciences, Dotzent, Assistant Professor of the Foreign Language and Translation Department of Lesya Ukrainka Eastern European National University.

Scientific interests: the Polish language and literature.

УДК 811'25

СТРАТЕГІЯ БЛЕФУВАННЯ В СУДОВОМУ ДИСКУРСІ В АСПЕКТІ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ

Ірина ЛИСИЧКІНА (Харків, Україна)

e-mail: ilynychkina@gmail.com

Ольга ЛИСИЧКІНА (Харків, Україна)

e-mail: olynychkina@gmail.com

Ольга ЗІБЕРТ-ГУД (Харків, Україна)

e-mail: zibertolha@gmail.com

ЛИСИЧКІНА Ірина, ЛИСИЧКІНА Ольга, ЗІБЕРТ-ГУД Ольга. СТРАТЕГІЯ БЛЕФУВАННЯ В СУДОВОМУ ДИСКУРСІ В АСПЕКТІ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ.

Стаття присвячена дослідженню стратегії блефування в судовому дискурсі в аспекті англо-українського перекладу. У роботі з'ясовані особливості судового дискурсу та окреслено специфіку вербалізації стратегії блефування. Встановлено особливості відтворення стратегії блефування в англо-українському перекладі на матеріалі телевізійного серіалу «Булл».

Ключові слова: судовий дискурс; комунікативна стратегія; комунікативна тактика; стратегія блефування; переклад.

LYSYCHKINA Iryna, LYSYCHKINA Olha, ZIBERT-HUD Olha. THE STRATEGY OF BLUFFING IN COURT DISCOURSE IN TERMS OF ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION.

This article highlights the features of the strategy of bluffing in court discourse in terms of English-Ukrainian translation. The research outlines the features of court discourse, identifies the features of the strategy of bluffing, defines the peculiarities of rendering the strategy of bluffing in English-Ukrainian translation of court discourse on the material of TV show "Bull". The relevance of this research is determined by the general orientation of modern linguistic and translational studies on defining the features of communicative strategies in different discourses and their reproduction in linguo-cognitive and communicative-pragmatic aspects. The bluffing strategy is often implemented by the side of defence over the witness of the prosecution. An attorney attempts to take a predominant position over a witness (the recipient), letting the latter know that he/she is ready to catch him or her on false testimony. Defence may slightly put pressure on a witness, exposing him or her to emotions. Communicative situations of the bluffing strategy implementation are characterised by alert, sometimes hostile manner of communication, emotions of irritation, frustration of the recipient. However, these are not the indicators of unsuccessful completion of the provocation, since the recipient can not omit responding to a false information. It is established that the main functions of the strategy of bluffing are: to demonstrate the interests of the client, to protect, to assail the witness, to refute evidence of the witness. The research data allow to figure out basic communicative tactics within the strategy of bluffing: fraud tactic, tactic of repeating questions, tactic of clarification, tactic of disagreement, tactic of establishing inappropriate behavior, tactic of using fictitious information, expressed in the sentences with cause-and-effect connection. In translation, it is important to preserve the original communicative strategy of bluffing and tactics used by the court participants. For this purpose, a number of techniques are used: thorough understanding of the source phrases, the overall content and situation, the meaning

of each element, understanding at all levels of the text: from the level of words to the level of the whole text. Further research in this direction will allow to clarify the mechanism of rendering the communicative strategy by means of the target language.

Key words: court discourse; communicative strategy; communicative tactic; strategy of bluffing; translation.

Дослідження комунікативних стратегій і тактик є одним з актуальних напрямів сучасної лінгвістики (Верещагін Е.М., Гойхман О.Я., Іссерс О.С., Макаров М.Л., Надеина Т.М., Янко Т.Е.), оскільки дозволяє краще зрозуміти механізми побудови ефективних дискурсів, а отже вирішити питання ефективності комунікації в цілому.

Актуальність визначення дискурсних особливостей окремих комунікативних стратегій в аспекті перекладу зумовлена загальною комунікативною спрямованістю сучасних перекладознавчих студій, необхідністю з'ясування специфіки реалізації стратегій і тактик в дискурсі в умовах міжкультурного спілкування для подальшого розвитку комунікативної лінгвістики та перекладознавства, а також для укладання практичних рекомендацій перекладачам.

Метою цієї розвідки є визначення особливостей відтворення стратегії блефування в судовому дискурсі в англо-українському перекладі. Зауважимо, що як необхідний елемент гри в покер, блефування передбачає вводити суперника в оману, намагаючись перебільшити свої сили й можливості. Особливого значення блефування набуває в інституційних дискурсах, зокрема судовому.

Досягнення поставленої мети зумовлює розв'язання таких **завдань** дослідження: з'ясувати особливості судового дискурсу, окреслити специфіку вербалізації стратегії блефування, встановити особливості відтворення в англо-українському перекладі стратегії блефування на матеріалі телевізійного серіалу «Булл».

Матеріалом дослідження слугував телевізійний серіал «Булл».

Виклад основного матеріалу дослідження. Судовий дискурс визначається як вербальне вираження процесу комунікації в ході судового процесу та розглядається в соціально-історичному, національно-культурному, конкретному ситуативному контексті з урахуванням характеристик і намірів комунікантів [1, с. 65]. Судовий дискурс вирізняється усною формою реалізації, специфічною і жорстко фіксованою соціально-рольовою конфігурацією, яка виступає фактором статусно-рольової позиції учасників комунікації, впливає на вибір мовних одиниць та мовленнєвої поведінки. Присяжні виступають пасивними комунікантами в суді, роль професійного судді обмежена, і на долю адвокатів сторін випадає більша частина усної комунікації. Саме адвокати мають викладати відповідну версію справи, відстоювати точку зору своєї сторони у процесі, вести допит [4, с. 15]. Захищаючи інтереси своєї сторони в суді, адвокати та прокурори вдаються до комунікативних стратегій і тактик, які є незмінними помічниками протягом усього процесу.

У широкому сенсі під «комунікативною стратегією» розуміємо мовні дії, що направлені на досягнення комунікативної цілі та реалізується в комунікативних тактиках [3, с. 124]. Зауважимо, що існує багато класифікацій комунікативних стратегій і тактик, в основу яких покладено різні принципи та підходи до їх вивчення. Важливо враховувати, що виокремлення комунікативної стратегії має відбуватися з урахуванням рівнів поверхневих і когнітивних структур і прагматичних особливостей кожного окремого дискурсу. Причому ізольовано взяті маркери не можуть виступати достатнім підґрунтям для визначення комунікативних стратегій і тактик [3, с. 137].

У судовому дискурсі функція захисту підсудного є основною для адвоката. У своїй лінії захисту він застосовує прийом лексичного повтору, який сприяє акцентуації ключової інформації та базових концептів для посилення комунікативних стратегій та надання більшої експресивності дискурсу [2, с. 75]. Часто базові концепти спираються на загальнолюдські цінності, а отже їх реінтеграція у межах судового дискурсу є доречною. Повтори характерні не лише для лексичних одиниць, а й для синтаксичних конструкцій. Так, риторичні запитання повторюються задля посилення стратегій, зокрема стратегії блефування.

Стратегія блефування, яка пов'язана з шахрайством, введенням в оману, залякуванням з метою досягнення власних інтересів, у судовому дискурсі реалізується за допомогою низки тактик, що зумовлено потребою адресанта однозначно задекларувати свою комунікативну мету – шляхом погрози змінити наміри адресата виконати якісь дії, переконати адресата, змусити його вагатися.

Організувати елементи стратегії блефування у зв'язне висловлювання й підсилити настанову адресанта допомагають засоби синтаксичного рівня: синтаксичні зв'язки, складені номени, протиставлення та повтори. Наприклад: *"Preston, let me explain something to you. Yes, you have money on your side, and a small gaggle of attorneys, but your gaggle all specialize in one thing. Keeping your clients out of court. And court is where I live every single day. I have more experience in court than all of Bartlett & Dunn put together. Your client's sense of remorse? You don't want to be publicly humiliated in a court of law? Tell me when to stop. I got a million of 'em."* (Season 3, Episode 3).

У наведеному фрагменті блефування реалізується серед іншого тактикою перебільшення (*And court is where I live every single day* та *I have more experience in court than all of Bartlett & Dunn put together*) та залякування, як експліцитного (*Tell me when to stop. I got a million of 'em.*), так й імпліцитного (*I have more experience in court than all of Bartlett & Dunn put together*). На риторичному рівні аргументом – елементом блефування, покликаним вплинути на адресата, виступає опис негативних наслідків у формі риторичного запитання (*"You don't want to be publicly humiliated in a court of law?"*), а також апеляція до прецедентних феноменів (фактів особистого досвіду), яка поєднується в наведеному прикладі з недомовленістю (*"I got a million of 'em."*).

В основі стратегії блефування лежить реальна чи ірреальна небезпечна ситуація, у якій адресантові необхідно сформувати в адресата потрібні переконання й спонукати його до певних дій, причому останній часто муситиме знехтувати інстинктом самозбереження. Із цією метою в судовому дискурсі використовують низку тактик та прийомів: провокування на рішучі дії (*"Confession of guilt reduces the sentence. Your destiny depends on you"*); застереження проти надмірної боязні можливих небезпек (*"The defense believes this witness, with the help of his friend, has falsified his medical record in order to profit from this lawsuit. And to prove it, we would happily pay for an independent exam from a mutually agreed upon physician. Mr. McCannon would you be open to such an exam?"*) (Season 3, Episode 3).

На зазначеному вище прийомі базується й тактика надавання об'єктові впливу бажаних рис, його ідеалізованого моделювання в ідеологізованій мовній картині світу, відображеній у пресі (*"So Dr. Robeson gave more time for the bleeding to stop than you did. And Dionysus? It seems to me that Dr. Robeson is more of an expert than you are."*) (Season 1, Episode 4). Тактика применшування небезпеки вербалізується переважно через невідповідне мовне оформлення інформації й апеляцію до его людини, що реалізує низка комунікативних прийомів, наприклад: *"So, it seems to be unnecessary to mangle woman's body..."* (Season 1, Episode 4).

Вибір способу відтворення стратегії блефування в перекладі є важливим завданням перекладача, оскільки блефування є цілеспрямованим і значущим для контексту. У межах цього дослідження виокремило було виокремлено низку трансформацій, за допомогою яких стратегія блефування зберігається в англо-українському перекладі.

Синтаксичне уподібнення, у цілому, відповідає особливостям судового дискурсу:

Now, would you mind telling the court why you said that? Dragged like trash? – Чи не могли б ви пояснити суду, чому сказали "відтягнув немов сміття"? (Season 1, Episode 6).

Ретельний добір лексичних відповідників дозволяє точно відтворити стратегію блефування. Наприклад, у перекладі *So that gives you permission to mangle a young woman's body?* – *І це дає вам право шматувати тіло молодої жінки?* вдалий відповідник *to mangle* – *шматувати* зберігає емоційно-навантажену метафоричну паралель між тілом пацієнтки та тушею м'яса.

Семантична модуляція допомагає зберегти акценти на ключових інформативних квантах з урахуванням «тема-рематичних» розбіжностей в англійській та українській мовах. Наприклад: *Why would Andrew Withrow approve a flawed design for the skybridge? I mean, if there was a chance that a disaster could happen, even a small chance why risk it? Because Andrew Withrow decided that it would be more cost-effective to lose those lives than to fix his faulty skybridge.* (Season 1, Episode 9). – *Навіщо Відроу затверджувати проект переходу з недоліками. Якщо є можливість катастрофи, навіть незначна, навіщо ризикувати? Тому що Ендрю Відроу вирішив, що дешевше втратити життя, аніж просто відремонтувати перехід.*

У наведеному прикладі блефування є частиною завершальної промови, у якій адвокат наводить заключні аргументи та розвінчує авторитет позивача, вдаючись при цьому до найбільш провокаційних формулювань, які сприяють дискредитації або створенню негативного іміджу позивача. Стратегія блефування може сприяти дискредитації, для того щоб спростувати свідчення свідка або підірвати авторитет чи довіру до нього. Адвокат вільно оперує фактами, навмисно їх перекидає, ставить запитання свідку, щоб виявити правдивість його слів. У разі брехні адвокат має можливість спростувати свідчення шляхом спонукання присяжних піддавати сумніву слова свідка. Адвокат навмисно демонструє недовіру до свідка, може навіть апелювати до слабкостей людини задля досягнення своєї мети. У цьому випадку стратегія блефування є одним із прийомів недобросовісної конкуренції.

Таким чином, у перекладі важливо зберегти функцію стратегії блефування – змусити присяжних вагатися. Наприклад: *Once. But before that, 59 times Richard told you he did not kill Layla Everton. Does that sound about right? – Лише один раз! Але перед цим він 59 разів сказав Вам, що не вбивав Лейлу Евертон. Чи схоже це на правду?* (Season 1, Episode 6). Адвокат у наведеному прикладі спростовує вимушене зізнання свого підсудного та наголошує на його виснаженому стані. При перекладі тактики незгоди використовується додавання слова, чим посилюється емоційне забарвлення та підкреслюється тактика незгоди.

Стратегія блефування реалізується за допомогою тактик домінування та нападу, що на мовному рівні реалізується використанням запитальних речень (серед яких домінують риторичні запитання), збереження яких в перекладі є обов'язковим:

Do you have an agenda, Mr. Dormit? After the accident, did you call your friend and golf buddy, the district attorney, and personally request that John be charged? – Чи вигідно це вам, пане Дорміт? Чи не дзвонили ви своєму товаришеві і партнерові з гольфу – окружному прокуророві та особисто просили висунути справу проти Джона? (Season 1, Episode 9).

Тактика нападу у межах стратегії блефування посилюється тактикою натяку. Наприклад: *Mr. Dormit, do you have something to personally gain from John's conviction, perhaps having something to do with the road improvement bill for Nassau County that you sponsored? Isn't it true that your brother owns a concrete factory? I'm not saying there were kickbacks. – Пане Дорміт, у вас є особиста вигода від осудження Джона, можливо це якось пов'язано із законопроектом щодо доріг для округу Нассау? Чи це правда, що ваш брат володіє бетонним заводом? Я не кажу, що там були відкати* (Season 1, Episode 9). У наведеному фрагменті запитальні речення, що реалізують тактику нападу, посилено твердженням *I'm not saying there were kickbacks. – Я не кажу, що там були відкати*, яке є натяком для переведення уваги присяжних. У перекладі структуру і семантику речення збережено.

Згідно проведеного дослідження стратегія блефування найчастіше реалізується за допомогою тактик незгоди, заперечення, апеляції до загальнолюдських цінностей, домінування, дискредитації тощо. Адвокат завжди готовий викрити хибність доказів обвинувачення, надає нові докази або вдається до критики свідка та його дій, для чого використовує стратегію блефування.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, стратегія блефування є невід'ємною частиною судового дискурсу. Сторона захисту обирає тактики для реалізації стратегії блефування в залежності від того, яку функцію вони вважають основною – переконати присяжних або змусити їх вагатися. Важливим для відтворення стратегії блефування в перекладі є передача тактик та збереження їх функцій.

Подальші розвідки в обраному напрямку дозволять окреслити комунікативний інструментарій судового дискурсу та сприятимуть кращому розумінню міжкультурних особливостей комунікативних стратегій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дубровская Т.В. Судебный дискурс: речевое поведение судьи (на материале русского и английского языков) / Т.В. Дубровская. – М.: «Академия МНЭПУ», 2010. – 351 с.
2. Зайцева М. А. Судебный дискурс: речевые стратегии и тактики, языковые средства выражения конфликта / М. А. Зайцева // Первый независимый научный вестник. – 2016. – № 6 – С. 74–78.

3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд. 5-е., М.: Издательство ЛКИ, 2008, 288 с.

4. Скуратовська Т.А. Аргументація в американському судовому дискурсі (на матеріалі справ за участю суду присяжних): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец.10.02.04 «Германські мови» / Т.А. Скуратовська. – Київ, 2002. – 28 с.

REFERENCES

1. Dubrovskaia, T.V. (2010). Sudebnyi diskurs: rechevoie povedeniie sudi. [Court Discourse: Linguistic Behaviour of Judge]. Moscow: Academia MNEPU.

2. Zaitseva, M.A. (2016). Sudebnyi diskurs: rechevyie strategii i taktiki, yazykovyie sredstva vyrazheniia konflikta // Pervyi nezavisimyi nauchnyi vestnik. [Court Discourse: Speech Strategies and Tactics, Language Means of Conflict Expression // First Independent Scientific Journal]. Kyiv.

3. Issers, O.S. (2008). Kommunikativnye strategii i taktiki russkoi rechi. [Communicative strategies and tactics of Russian speech]. Moscow: publishing house LKI.

4. Skuratovska, T.A. (2002). Argumentatsiia v amerikanskomu sudovomu diskursi (na materialy sprav za uchastiu sudu pryiaszhnykh). [Argumentation in American Judicial Discourse (on the Materials of Jury Cases)]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ірина Лисичкіна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії Національної гвардії України.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

Ольга Лисичкіна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри фонетики та граматики Національної академії Національної гвардії України.

Наукові інтереси: фонологія, переклад.

Ольга Зібєрг-Гуд – слухач магістратури Національної академії Національної гвардії України.

Наукові інтереси: переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Iryna Lysychkina – Ph.D., Associate Professor, Chair of the Department of Philology, Translation and Lingual Communication, National Academy of the National Guard of Ukraine (Kharkiv).

Scientific interests: communicative linguistics.

Olha Lysychkina – Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Phonetics and Grammar, National Academy of the National Guard of Ukraine (Kharkiv).

Scientific interests: phonology, translation.

Olha Zibert-Hud – Master's Degree student, National Academy of the National Guard of Ukraine (Kharkiv).

Scientific interests: translation.

УДК 81⁷ 255.4 (=112.2)

ДІАЛЕКТИЗМИ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

Оксана МАТВІЙШИН (Дрогобич, Україна)

e-mail:oxana-tu@ukr.net

МАТВІЙШИН Оксана. ДІАЛЕКТИЗМИ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ.

У статті розглядаються особливості відтворення діалектизмів В. Стефаніка у перекладах німецькою мовою О. Роздольського і В. Горошовського. Проведено дефініцію діалектних одиниць на фонетичні, лексичні та морфологічні. На основі зіставного аналізу першотворів і перекладів продемонстровано, що німецькомовні тексти не відтворюють покутського говору українського новеліста, натомість підкреслено схильність перекладачів до використання загальнолітературної мови.

Ключові слова: діалектизми, оригінал, художній переклад, образність, адекватність, стратегія перекладу, загальнолітературні слова, примітки.

MATVIYISHYN Oksana. DIALECTS OF VASYL STEFANYK THROUGH THE PRISM OF TRANSLATION IN GERMAN

The article deals with the problems of conveying dialectal language of Vasyl Stefanyk in translation from Ukrainian into German by V. Horoshovskyi and O. Rozdolskyi. The axiom of the practice of translation is the thesis that the translation of dialects with the help of dialects of the target language is "impossible". But the communicative effect of the original can also be achieved if dialectal features are lost. The main purpose of the translator is the reproduction of the artistic and aesthetic value of the original text. The phonetic, morphological and lexical elements of the Pokutty dialect are defined as a typical feature of Stefanyk style. It has been shown on the basis of the comparative analysis of the original texts and their translations that the German texts don't reproduce the dialect of the Ukrainian novelist. V. Horoshovskyi and O. Rozdolskyi used means of literary lexical units that provides complete understanding of their translations. Such decision of translators should be considered praiseworthy, since dialecticisms of the Pokutty dialect may not have the same designation in the dialects of the German language, moreover, the saturation of the translated text with an unknown or little-known vocabulary would be considerably burdensome to a foreign reader. The expressiveness of the original has been reduced in some cases. V. Horoshovskyi used transcribed dialects with their explanation. The main conclusion is that the translation of dialectal speech will always be a loss.

Key words: dialects, original, literary translation, imagery, adequacy, translation strategy, general literary words, notes.

Постановка наукової проблеми та її значення. Домінантою творчості В. Стефаніка виступає діалектна текстова фактура – діалектизми на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях, які відтворюють колорит місця й часу, надають творам відповідної

тональності та емоційної насиченості. Цілеспрямоване використання діалектних форм становить невід'ємну складову індивідуально-авторського стилю письменника, і без відтворення цих форм у перекладі неможливе відтворення ідіостилу В. Стефаника в цілому. Окремі аспекти відтворення діалектних одиниць мовою перекладу подано у працях С. Влахова та С. Флорина, А. Федорова, Р. Зорівчак та ін.; цікаві факти і поодинокі приклади інтерпретації діалектизмів цільовою мовою наведено у наукових розвідках О. Матвійшин [4], де основна увага приділяється лише особливостям перекладу цих одиниць на лексичному рівні. Використання покутського говору в контексті мови героїв В. Стефаника не стало предметом дослідження науковців у галузі німецького перекладу. Тому *актуальність* роботи зумовлено потребою дослідження збагаченої діалектизмами мови В. Стефаника як стилетворчого засобу в німецькомовних перекладах. *Об'єктом* наукової розвідки виступає новелістика В. Стефаника в німецькомовних перекладах початку XX століття; *предметом* аналізу – діалектичні одиниці оригінальних і перекладних текстів. *Мета* статті полягає у виявленні особливостей відтворення покутських діалектизмів в німецькомовних перекладах В. Горошовського та О. Роздольського.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У вітчизняній мовознавчій науці розглядають поняття діалекту як частини мови, яка підпорядковується літературній мові та обмежується територіально та функціонально. Дослідниця цього прошарку лексичних одиниць Л. Бараннікова у своїй науковій праці «До питання про функціонально-стильові розбіжності в діалектній мові» подає таке визначення діалекту: «Діалект, подібно мові, являє собою складну систему, в якій поєднуються явища різного порядку. У діалекті, як і в мові, виявляються елементи загальні, суміжні та риси розмежувальні, специфічні для різних окремих систем» [1, с. 143]. Територіальні координати всередині діалекту дають підстави для виділення окремих територіальних розбіжностей всередині єдиної системи, які пов'язані з розбіжностями між окремими говорами. Притаманні лише цим розбіжностям певні особливості по відношенню до загальних рис і визначають діалект як особливу систему.

Покутський говір має свої, властиві лише йому характерні риси. Саме він став важливим засобом вияву глибинної сутності новелістики В. Стефаника. У фонетиці, лексиці, морфології покутських діалектизмів знайшло своє відображення життя галицького селянства. Мова інтелігенції Стефаникових героїв наближується до загальнозрозумілої української мови, тоді як мова простих селян зводиться до покутської говірки. Виходячи з цього, основна функція діалекту полягає в тому, що він є засобом щоденного побутового спілкування. Аналізуючи творчість В. Стефаника та його діалект, слід згадати про наукову працю І. Букси «Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаника», в якій авторка зазначає про переклади творів новеліста: «Незважаючи на те, що так тяжко відтворити покутський діалект, зберегти у перекладі всі реалії покутського життя, багато перекладачів відважилося на цю копітку працю. Вони хотіли донести до читача красу і неповторність таланту українського новеліста – Василя Стефаника. Вже від 1899 року переклади Стефаника з'являються спершу слов'янськими, а потім іншими європейськими мовами» [2, с. 30]. Творчість українського новеліста була перекладена різними мовами, спочатку слов'янськими (польською, російською, білоруською, болгарською, чеською, словенською, хорватською), а потім і неслов'янськими. Незважаючи на важку манеру Стефаникового письма, його спадщина широко представлена і в німецькомовному культурному просторі, зокрема завдяки перекладам О. Роздольського, В. Горошовського, О. Кобилянської, І. Поповича.

Відтворення покутського діалекту в перекладі передбачає глибоке проникнення в картину народу-носія мови-джерела й особливий творчий підхід у кожному індивідуальному випадку. М. Рильський в цьому ракурсі зауважив, що перекладати слід не певним наріччям даної мови, а зберігаючи загальний характер «простонародності», уникаючи всілякої літературщини [5, с. 69]. У своїх новелах В. Стефаник використовує не тільки лексико-семантичні покутські діалектизми, а й діалектні форми всіх мовних рівнів: фонетичні, морфологічні, словотвірні, фразеологічні. Завдання відтворити покутський діалект німецькою мовою постало перед перекладачами в усій повноті, і підійшли вони до його

вирішення принципово однаково, хоча і не на рівні кожного окремого речення. Виходячи із широкого спектру використання діалектизмів у мовній канві новел В. Стефаника (архаїзми, діалектизми-запозичення, місцеві діалектизми), слід згрупувати їх на окремі групи, перш за все, це *назви предметів одягу*. Із перекладацького доробка О. Роздольського випливає схильність митця до використання загальнолітературних слів цільової мови: «Стара, ня, на-ко тобі *платину* та *файно* обітрися, аби я тут ніяких плачів не видів» [6, с. 75] – «Da nimm nur das *Tuch*, Alte, und wisch dich damit *schön* ab, dass ich keine Tränen hier sehe» [8, с. 25]. Як бачимо, перекладач відтворив діалектизм «файно» нейтральною лексемою «schön»; а для слова «платина» він застосував гіперонім «Tuch» (достовірніше було б «Handtuch» – «носова хусточка»), чим і не вдалося зберегти національний колорит і манеру авторського почерку.

Поряд із лексичним потенціалом у Стефаникових новелах варто звернути увагу і на морфологічний рівень діалектизму. Фонетичні та морфологічні діалектизми зустрічаються часто і саме вони найбільше додають місцевого колориту, емоційного піднесення. Письменник творить наказовий спосіб за допомогою елементів -ко, -му, -меш, -ме, -мемо, -мете та ін., де вони вживаються після або перед дієсловом. У вищенаведеному реченні дієслово наказового способу «на-ко» в перекладі набуває форми прислівника місця «da».

Творчо підходить О. Роздольський до відтворення низки діалектизмів прислівникового характеру, наприклад, прислівника місця «гезди» в значенні «осьде»: «Аби тобі так умирати легко, як мені *гезди* легко!» [6, с. 28] – «Dass dir das Sterben so leicht wäre, wie mir, Leute, *jetzt das Leben leicht ist*!» [7, с. 19]. Німецькою мовою ця діалектна одиниця представлена дескриптивною перифразою, яка передає значення оригіналу за смисловим відтінком, проте втрачає свою вагомість за експресивним навантаженням. І. Левий зауважує, що «...не обов'язково, щоб у народному мовленні кожному розмовному звороту оригіналу відповідало просторіччя в перекладі: воно може бути використаним в іншому місці за умови, щоб загальне враження від мовленнєвої характеристики збереглося незмінним» [3, с.148]. В іншому уривку цієї ж новели «Синя книжечка» зустрічаємо другий варіант перекладу діалектизму «гезди» відповідним прислівником місця німецької мови: «Є ще *гезди* гроші, але буду пити» [6, с. 29] – «Geld ist *da*, ihr Leute, aber ich will trinken» [7, с. 20]. Наведені вище та й інші взяті із перекладного тексту приклади підкреслюють манеру О. Роздольського до вживання звертання «Leute» навіть за відсутності у тексті першотвору. Мабуть, лише ґрунтовні лінгвістичні знання, що дозволяють проникнути у текстове полотно оригіналу, у дух мови, наштотували перекладача до глибшого розкриття монологу головного героя, символу новели – відчуження людини від світу.

Іншою є позиція О. Роздольського при відтворенні назви етнічної спільноти, для якої подано тлумачення в коментарях: «Але як настав *мазур*, та й найшов кожушину аж під вишневу» [6, с. 79] – «Aber wie der *Madzura** kam, der fand euch die alte Pelzjacke sogar weit drüben hinterm Weichselbaum» (*Masuren – die Polen in Westgalizien) [8, с. 31]. Підрядкові примітки дають уявлення про етнографічну одиницю, проте схильність перекладача до надмірного їх уживання ускладнює розуміння тексту.

Діалектизми на позначення громадських відносин теж мають місце у Стефаникових новелах. Візьмемо для прикладу уривок із новели «Камінний хрест»: «Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі *газдою*, відтоді він мав лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлом» [6, с. 79] – «Solange Iwan Djiduch in der Erinnerung der *Grundwirte* des Dorfes lebte, hatte er stets nur ein Pferd und ein Wdgelchen mit einer Deichsel gehabt» [8, с. 21]. Перед перекладачем завжди постає дилема: або зберегти екзотичність і втратити значення, або навпаки. У перекладі О. Роздольського покутську лексему «газда» відтворено німецькомовним відповідником «Grundwirt», яка привносить ясність у значення, проте місцевий колорит та екзотичність втрачаються. Тут сема «локальність» не збережена, але семантика діалектизму оригіналу відтворена.

Мові В. Стефаника притаманне особливо часте використання дієслів, оскільки дієвість надає особливого динамізму і драматизму художній прозі малого формату. Тому твори новеліста насичені *діалектизмами на позначення різних дій та ознак*. Звернемо увагу на кілька прикладів із першоджерел: «Ой, ци ни цес дедя тобі купить? Ти би ніколи не видів нічо» [6, с. 43] – «Oj, der Vater wird Dir was kaufen? Du wärdest nie etwas zu sehen kriegen» [9,

с. 229]; «Ану, ци би ти его вдержела у хаті? Зчесала бих бахура, та й нема» [6, с. 43] – «Ани, ob Du wohl imstande wärest, ihn zu Hause festzuhalten? Kämmen möcht' ich den Bengel, er aber ist nicht da» [9, с. 227]. Діалектні одиниці «дедя» в значенні «батько», «бахур» в значенні «хлопчак» В. Горошовський відтворює загальнолітературними словами. Таке рішення перекладача слід вважати схвальним, бо діалектизми покутської говірки не можуть мати те ж саме маркування в діалектах німецької мови, тим більше, насиченість перекладного тексту невідомою чи маловідомою лексикою значно обтяжувала б чужомовного читача. Окрім лексичних діалектизмів, помічаємо в наведених прикладах фонетичні особливості покутського діалекту, а саме перехід голосного *a* в *ε* «вдержела», «зчесала», які знаходять своє повноцінне відображення в інтерпретації В. Горошовського лише в плані денотативному; ця фонетична особливість була замінена нейтральними загальноновживаними лексичними одиницями. Не було здійснено в перекладі і фонетичну заміну вказівного займенника «цес» в значенні «цей». Емоційність тексту забезпечується також збереженням всіх вигуківих конструкцій: «ой» – «oj», «ану» – «anu»; проте транскрибований варіант перекладу є не найкращим, оскільки вигуки, які не вживаються в цільовій мові, не здатні викликати всієї повноти емоцій та експресій. Адекватніше було б віднайти ситуативний відповідник на лексичному рівні.

В плані відтворення покутських діалектизмів німецькою мовою рішення В. Горошовського виграють у порівнянні з перекладацькою майстерністю О. Роздольського. Доволі часто австрійський перекладач прагне зберегти внутрішньомовні алюзії, діалектні слова, прихована інформація яких розкривається коментарем, що не руйнує стилістичної функції оригіналу і відповідає принципу адекватного перекладу: «Йди, йди, не зіціруй хлопця та не бери на *аксамент*, бо ще всне без вечері» [6, с. 45] – «Geh, geh, *sizier (exerzier)* nicht den Knaben und nimm ihn nicht ins *Axament (Examen)*, sonst schldft er ohne Nachtmahl ein» [9, с. 229]. Інколи, зауважує М. Рильський, доводиться вставляти в переклад – для відтворення тієї чи іншої специфічної риси оригіналу – незнані широкому читачеві слова, причому підрядкові примітки до цих слів далеко не завжди бажані. Часом автори пояснюють ці невідомі слова безпосередньо в тексті [5, с. 55].

Розглядаючи діалектні особливості мови творів В. Стефаника, підсумовуємо, що в ній досить повно відтворений покутський говір на всіх рівнях: фонетичному, лексичному та морфологічному. Аналіз використання перекладачами діалектизмів, якими рясніє текстове полотно В. Стефаника, свідчить про неможливість їх точного відтворення. Основна проблема полягає в тому, що слід включати не лише лінгвістичний аспект мови, а й психологічний та естетичний.

Висновки та подальші перспективи досліджень. Зіставний аналіз першотворів та їхніх німецькомовних варіантів О. Роздольського та В. Горошовського засвідчив, що переклад діалектизмів є складним завданням. Перекладачі послуговуються здебільшого загальнолітературною мовою, передаючи експресивність окремих діалектних лексем різними нормативними мовними засобами. В перекладах В. Горошовського зустрічаються транскрибовані покутські діалектизми із подальшим їх поясненням загальноновживаними словами.

Оскільки специфіка діалектної мови характеризується високим ступенем складності перекладу, відсутністю словникових відповідників в цільовій мові, перспективним буде дослідження інших етноспецифічних одиниць української малої прози загалом чи новелістики В. Стефаника зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранникова Л. И. К вопросу о функционально-стилевых различиях в диалектной речи / Л. И. Баранникова // Вопросы стилистики. – Вып. 2, 1965. – С. 143-160.
2. Букса І. Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаника / І. Букса. – К.: Смолоскип, 1996. – 126 с.
3. Левый И. Искусство перевода / Иржи Левый; [пер. с чешского и предисл. Вл. Россельса]. – М.: Прогресс, 1974. – 397 с.
4. Матвійшин О.М. Аспекти міжмовної трансформації в німецькомовних перекладах Вільгельма Горошовського / О.М. Матвійшин // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – Кропивницький: Видавництво «КОД», 2018. – Вип. 164. – С. 538-542.
5. Рильський М. Мистецтво перекладу / М. Рильський. – К.: Рад. письм., 1975. – 343 с.

6. Стефаник В. Моє слово. Новели, оповідання, автобіографічні та критичні матеріали / В. Стефаник. – К. : Веселка, 2001. – 319 с.

7. Stefanyk W. Das blaue Büchlein / W. Stefanyk; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Ossyp Rosdolskyj] // Ukrainische Rundschau. – 1908. – Jg. 6. – № 1. – S. 19 – 21.

8. Stefanyk W. Das steinerne Kreuz / W. Stefanyk; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Ossyp Rosdolskyj] // Ukrainische Rundschau. – 1908. – Jg. 6. – № 2. – S. 21 – 33.

9. Stefanyk W. Muttersöhnchen / W. Stefanyk; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Wilhelm Horoschowski] // Ukrainische Rundschau. – 1906. – Jg. 4. – № 6. – S. 227 – 230.

REFERENCES

1. Barannikova, L. I. (1965). K voprosu o funktsionalno-stilevykh razlichyakh v dialektnoy rechi [On the issue of functional and style differences in dialect speech] // Voprosy stilistiki. [in Russian]

2. Buksa, I. (1996). Tvorchist ta slovnyk malozrozumlykh sliv Vasylia Stefanyka [Creativity and vocabulary of incomprehensible words by Vasyl Stefanyk]. – Kyiv. [in Ukrainian]

3. Levyi, I. (1974). Iskustvo perevoda [The art of translation]. – M. : Progress. [in Russian]

4. Matviishyn, O.M. (2018). Aspekty mizhmovnoi transformatsii v nimetskomovnykh perekladakh Vilhelma Horoshevskoho [Aspects of interlanguage transformation in German translations by V. Horoshevskiy] // Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky. – Kropyvnytskyi. [in Ukrainian]

5. Ryl'skyi, M. (1975). Mystetstvo perekladu [The art of translation]. – Kyiv. [in Ukrainian]

6. Stefanyk, V. (2001). Moie slovo. Novely, opovidannia, avtobiografichni ta krytychni materialy [My word. Novels, stories, autobiographical and critical materials]. – Kyiv. [in Ukrainian]

7. Stefanyk W. Das blaue Büchlein / W. Stefanyk; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Ossyp Rosdolskyj] // Ukrainische Rundschau. – 1908. – Jg. 6. – № 1. – S. 19 – 21. [in German]

8. Stefanyk W. Das steinerne Kreuz / W. Stefanyk; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Ossyp Rosdolskyj] // Ukrainische Rundschau. – 1908. – Jg. 6. – № 2. – S. 21 – 33. [in German]

9. Stefanyk W. Muttersöhnchen / W. Stefanyk; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Wilhelm Horoschowski] // Ukrainische Rundschau. – 1906. – Jg. 4. – № 6. – S. 227 – 230. [in German]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Матвійшин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: художній переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oksana MATVIYISHYN – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Language and Intercultural Communication Department, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University.

Scientific interests: literary translation.

УДК 811.111'25

МЕТОДОЛОГІЯ ПОВТОРНОГО ВИДАННЯ СТАРИХ ПЕРЕКЛАДІВ

Богдан СТАСЮК (Кропивницький, Україна)

e-mail: bstasiuk@kspu.kr.ua

Стасюк Богдан. МЕТОДОЛОГІЯ ПОВТОРНОГО ВИДАННЯ СТАРИХ ПЕРЕКЛАДІВ

На прикладі роману «1919» модерніста Дж. Дос Пассоса в статті розглянуто методологію підготовки старих перекладів до повторної публікації. Автор виділяє етапи дослідження та опрацювання тексту друготвору, зупиняється на проблемі розбіжностей різних редакцій старих перекладів, виправлення їх помилок і неточностей, функціонуванні паратекстів. Статтю підсумовує розлогім алгоритмом підготовки перевидання старих перекладів.

Ключові слова: методологія, старий переклад, перевидання, паратекст, Дос Пассос, Мусик.

STASIUK Bohdan. METHODOLOGY OF THE OLD TRANSLATIONS FOLLOW-UP PUBLICATION

This article utilises the example of the modernist novel *Nineteen Nineteen* (1932) by the American writer John Dos Passos and its Ukrainian version by an outstanding translator Vasyl Mysyk (1934). The latter has never been republished since 1935 so the issue of the new edition is urgent. The author of the paper claims that the methodology of the older translations editing prior to the follow-up publication is a scholarly problem rarely discussed in much detail. Several stages of the old translation preparation have been suggested, they cover the whole pre-production cycle ranging from the OCR of the old printed matter problems to the paratexts editing in respect with current Digital Age environment. Providing some striking examples the author delivers some insights on problematic issue how to deal with translator's mistakes and stylistic inconsistencies in new editions. Summarising the paper its author builds up an algorithm how to deal with old translations in current conditions and the sequence of actions necessary to provide the optimal result.

Keywords: methodology, old translation, follow-up publication, paratext, Dos Passos, Mysyk.

Сучасний український ринок перекладної літератури має чимало хаотичних рис, одна з яких – практика видання і перевидання старих перекладів, що досі не отримала належного редакторського осмислення та узагальнюючої оцінки зі сторони вітчизняного перекладознавства. Переклади художніх творів, створені до здобуття Україною незалежності, часто передруковують у різних секторах книговидавничого бізнесу, від дитячої літератури до світової класики, переважно без належного редакторського супроводу,

шляхом механічного копіювання попередніх текстів, не враховуючи цільової аудиторії та особливостей функціонування книжкового видання як цілісного продукту в сучасному цифровому інформаційному світі. А отже, одним із нагальних завдань сучасного українського перекладознавства мала би стати розробка загальних дослідних принципів та способів аналізу перекладацької та редакторської роботи зі старими друготворами як у цілому, так і в рамках конкретних видавничих проєктів – *методології (пере)видання старих перекладів*. Це **актуальна** проблема як теоретичного, так і суто прикладного аспектів дослідження перекладів, на яку не можна сліпо поширювати світовий досвід, оскільки він а) не достатньо вивчений, б) не відповідає деяким унікальним обставинам, за яких формувалися українські школи перекладу та книговидавнича практика. Варто зауважити, що станом на сьогоднішній день навіть у світовій практиці тема складних процесів опрацювання попередніх перекладів, які проявляються в а) повторних перекладах, б) передруках і в) редагуванні старих перекладів [14], вивчалася обмежено попри поширеність відповідних видавничих процесів у різних країнах.

Станом на сьогодні «старі переклади», дефініювання яких – окреме питання історії українського перекладу, неабияк приваблюють увагу видавців через доступність текстів (переважна більшість перебуває поза межами дії законів про авторське та суміжні права), високий ступінь їхньої умовної готовності до повторної публікації, що значно скорочує видавничий цикл, та сутнісні характеристики давніших за походженням друготворів, які мають вищий ступінь експресивності внаслідок часової та лексико-граматичної відстані від сучасного читача, що додає їм колориту й певної переваги перед текстами, створюваними зараз. Окремих досліджень та статистичних даних Книжкової палати України про частку повторної публікації старих перекладів на сучасному ринку не існує, але з особистого досвіду та 15-річної практики безпосередньої участі в галузі ми стверджуємо, що всі провідні видавці України послуговуються старими перекладами в нових публікаціях. Водночас найбільш поширені схеми їх перевидання свідчать про відсутність розуміння особливостей старих текстів у переважній більшості видавців. Чітка редакційно-видавнича політика простежується у вкрай малій кількості видань, скажімо знаковому перевиданні «Декамерону» Дж. Бокаччо в перекладі Миколи Лукаша (К., Просвіта, 2006), свідомо позбавленому нашарування всіх редакторських правок, або новітньому, щойно розпочатому проєкті з видання повного зібрання творів Джозефа Конрада (К., Темпора, 2018).

У нашій статті, на прикладі поточного редакційно-видавничого проєкту²⁶ з опрацювання українських перекладів американського письменника-модерніста Джона Дос Пассоса, ми покажемо основні методологічні труднощі, розв'язання яких є необхідною передумовою професійного перевидання старого перекладу художньої літератури в Україні.

Суто емпірично на українському книжковому ринку статус не просто попередніх, а саме «старих перекладів»²⁷ переважно отримують видання до 1991 року, коли творча свобода видавця стала найменш регульованою з погляду суспільно-політичної цензури та мовних обмежень. Проте мусимо відзначити, що окреслювані такими хронологічними рамками переклади так само не є однорідним явищем. В усьому їхньому масиві чітко вирізняються переклади дореволюційні, переклади міжвоєнного періоду аж до «Великого терору» 1938 р. включно і пізніші підрадянські переклади. Окремі категорії становлять переклади, виконані на Західній Україні перед її входженням до складу УРСР, і діаспорні, нерепринтні видання²⁸.

Твори Дж. Дос Пассоса виходили українською мовою у вкрай обмеженому часовому проміжку: з 1933 по 1935 рр. і відтоді *жодного* разу не перевидувалися, що говорить про важливість самого проєкту нової публікації. У середині 1930-х рр. планувалося видання його багатотомника харківсько-київським вид-вом «Література і мистецтво» (ЛіМ), але той вийшов неповний, а його план-проспект у відкритих джерелах оприлюднено не було. У

²⁶ З огляду на комерційну тасмницю назвати видавництво, для якого здійснюємо цей проєкт, ми не можемо.

²⁷ Не плутати з юридичним поняттям «старих творів» – об'єктів авторського права, на які збігає термін дії строку охорони прав [1, с. 74].

²⁸ Періодизуємо переклади на основі узагальнюючих праць М. Москаленка, М. Стріхи, Л. Коломієць (в хронологічному порядку) тощо через відсутність академічної історії українського перекладу.

нашій розвідці мова конкретно піде про роман «1919» – 2-й том відомої трилогії «США» у перекладі Василя Мисика (1907 – 1983).

Правові аспекти

Оригінальні твори Дж. Дос Пассоса станом на сьогодні є об'єктом авторського права, тому їх повторна публікація в Україні обов'язково передбачає узгодження з правласником – Estate of John Dos Passos and Lucy Dos Passos Coggin. Значно складніше виглядає ситуація із правовим статусом друготворів, чітких авторів подекуди не так просто знайти. Так само складно буває встановити і їх правонаступників. У цьому, зокрема, полягає, омана доступності текстів 1-ої третини ХХ ст. За формальними ознаками, переклад роману Дж. Дос Пассоса «1919» не є суспільним надбанням, оскільки з часу смерті його виконавця, Василя Мисика, ще не пройшло 70 років, встановлених законодавством як термін дії охорони авторських прав. Його законними спадкоємцями були друга дружина М. Таран-Мисик і син від першого шлюбу М. Мисик; перша померла 1993 р., а доля сина достеменно не відома, хоча найпевніше в живих його немає. Спадкоємців другої черги у В. Мисика не було. Існування спадкоємців за правом представлення не відоме, а формально це говорить про необхідність судового рішення (?) щодо переходу спадщини в суспільне надбання. Переважна більшість видавців, на жаль, такі питання ігнорує, і видання чималої кількості Мисикових перекладів у незалежній Україні виходили або з документально не підтвердженим копірайтом автора, або взагалі без нього. Деякі видавці такі ситуації розв'язують компромісним шляхом: на сторінці з технічними даними видання або деінде постфактум розміщують заклик до ймовірних правласників звертатися в питаннях гонорару до відповідної юридичної особи.

Значущість старого перекладу

Як уже вище зазначалося, значущість самого першотвору для сучасного українського літературного процесу питань не викликає. Джон Дос Пассос (1896 – 1970) – знакова постать американського модернізму та літературного процесу першої половини ХХ ст., член представницької Американської академії мистецтв і красномовства. Його твори включені в репрезентативну національну книжкову серію «Library of America», а творчий метод (дисоціація елементів письма та монтаж хроніки) мав значний вплив навіть на українських письменників 1930-х рр., зокрема Ю. Яновського [8, с. 56].

Переклад роману «1919» Василем Мисиком, безперечно, вартий уваги сучасного видавця з багатьох причин. І найперша з них – це, звісно, постать самого автора друготвору, майбутнього лауреата Премії імені Максима Рильського (1977). За словами дослідниці перекладацької спадщини Василя Мисика Н. Гриців, праця над доробком Дж. Дос Пассоса – це «горельєф у художній біографії» харків'янина [3, с. 54]. За спогадами Г. Костюка (1902 – 2002), товариша Василя Мисика і на той момент аспіранта «Науково-дослідного інституту літературознавства ім. Шевченка» (тобто суч. Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ), Василь Мисик так говорив про свою роботу над текстом: «Для мене це корисна справа. Я все глибше і глибше входжу в світ англійської мови, в її синтаксис, синоніміку, а головне – ідіоматику. Дос Пассос у цьому сенсі для мене цілий скарб» [7, с. 325]. Про заглибленість перекладача в тему також говорить і те, що він фактично був повноцінним куратором багатотомного дос-пассоського проекту у видавництві «ЛіМ»: перекладав обидва романи з майбутньої трилогії «США», які вийшли на момент початку її публікації, «42-гу паралелю» (sic!) і «1919», а також редагував переклад «Менгеттену» Марією Лисиченко (1890 – ?).

Для сучасного читача важливим має бути те, що відтворення модерністської, експериментальної манери американського письменника засобами української мови здійснювалося з невеликим відривом від моменту її створення по-англійськи: переклад роману «1919» вийшов за два роки після появи оригіналу, а переклад «42-ої паралелі» здійснювався в межах року від виходу першотвору²⁹. Враховуючи міру заглибленості в

²⁹ На жаль, згідно з рукописним автопереліком перекладених В. Мисиком творів, що зберігається в Харківському літературному музеї (НДФ-8576), завершений переклад твору, яким перекладач намагався «випередити росіян» [7, с. 352] з невідомих причин опубліковано так і не було, а сам автограф утрачено. Російський перекладач Валентин Стенич (1897 – 1938) свій переклад опублікував у 1931 р. Цікаві і сумні паралелі в долі обох натхнених інтерпретаторів Дж. Дос Пассоса, письменника з яскраво

матеріал, фактично синхронію творення оригіналу й перекладу та відповідальність, із якою Василь Мисик підходив до роботи («Василь Олександрович був найсуворішим, найвимогливішим редактором своїх творів, без жалю нищив те, що йому не подобалося: всі його твори – вибрані», – писала про нього вдова і розпорядниця спадщини М. Таран-Мисик у 1990 р. [2, с. 156]), можемо стверджувати, що український читач втратив од відсутності цього тексту на сучасному ринку перекладів.

Технічна підготовка

Фактичними труднощами при підготовці повторної публікації текстів старих перекладів є їх оцифрування. Очевидно, що в іншій формі, крім як паперової (у вигляді книжкового видання, гранок [?], машинопису (з правками), рукопису) вони існувати не можуть, а отже, суто з технічної сторони робота над старим перекладом починається з повторного набору тексту вручну або зчитування фотокопій засобами оптичного розпізнавання символів. Інколи навіть відскановані з високою роздільною здатністю сторінки не є запорукою мінімізування помилок, які виникають у процесі роботи. Так, скажімо, при роботі з оцифрованим текстом українського перекладу роману «1919», ми з'ясували певні закономірності хибного розпізнавання символів, коли літера З через нетипову для сучасних гарнітур, характерну форму із засічками розпізнається професійними програмами OCR як В або Ю тощо. Ще більше цей процес ускладнено тим, що сучасний оператор розпізнавання може сприйняти особливість дореформеної орфографії за помилку OCR: напр., написання «якнебудь», «колинебудь», «щонебудь», «щонебудь» разом тощо.

Редакції перекладів

Одна зі значних проблем опрацювання старих перекладів пов'язана з хаотичністю й неупорядкованістю самого літературно-видавничого підприємництва протягом 1920-х – 1930-х рр., обтяженого тодішньою суспільно-політичною ситуацією в УСРР. Один і той самий текст міг виходити в кількох редакціях, розділених нікчемним проміжком у часі, але водночас із різкими відмінностями, викликаними не тільки мінливою правописною нормою, але й розмаїттям екстралінгвальних чинників.

Український переклад роману «1919» виходив двічі: в журнальній версії фрагменти роману з продовженням публікували в харківському громадсько-політичному і літературно-науковому щомісячнику «Червоний шлях» протягом 1934 р., а вже наступного він побачив світ як 4-й том зібрання творів Дж. Дос Пассоса у вид-ві «Література і мистецтво» (майбутнє «Дніпро»). У період, що минув між виданнями, Василя Мисика арештували органи ДПУ за обвинуваченням у підготовці замаху на представників влади під час урочистостей на осінні свята (05.11.1934 р.). Тому текст друготвору в книжковій публікації вийшов анонімно, лише із зазначенням імені редактора «Я. Олексіча» [насправді, Ярослава Олеси/іча]. Крім того, редакція обох версій роману відрізняється за кількома параметрами:

а) правописна норма (попри те, що у зазначений час ніяких орфографічних реформ не відбувалося): у журнальній публікації «бейзбол», «винтовочний», «мавл'ячий», «мармуровий», «хінна вода», у книжковій, відповідно – «безбол», «гвинтовочний», «малп'ячий», «мурмуровий», «хинна вода» тощо;

б) коректура (текст було набрано наново, що призвело до нових друкарських помилок і розбіжностей), їх врахування – передумова коректного підходу до відтворення тексту, тому здійснюється як аналіз уже зазначених друкарських помилок [5, с. 300], так і порівняння журнальної версії з книжковою (емпірично ми виявили, що кількість друкарських помилок у книжковому виданні «1919» суттєво перевищує оприлюднений редакцією «ЛіМу» перелік огріхів, а зіставлення із попередньою версією тексту дозволило відшарувати власне хибодруки від правописних особливостей тієї чи іншої редакції тексту);

вираженими соціалістичними симпатіями, який відвідував СРСР та популяризував його суспільний лад за кордоном. Валентина Стенича було розстріляно 21.09.1938 р. в Ленінграді за обвинуваченнями в підготовці терактів, спрямованих проти представників радянської влади [9, с. 325]. У цей самий час Василь Мисик, так само наклепницьки обвинувачений у причетності до «харківської терористичної групи», відбував 5-річний термін ув'язнення в Соловецькому таборі особливого призначення, двічі уникавши розстрілів, спершу 18.02.1934 у Києві, а потім і 03.11.1937 р. в урочищі Сандармох.

в) цензурні правки як політичного, так і морально-етичного характеру. Це найцікавіша категорія відмінностей між версіями, оскільки демонструє стрімкий наступ цензури на видавничу практику. Лакуни в романі «1919» якраз відображають обидва види цензурування. Політична цензура прямо відповідала вимогам Постанови ВЦВК і РНК УСРР «Про затвердження устави про Головне управління в справах літератури та видавництва і його місцеві органи» (1931 р.), але жорсткість її застосування по-різному проявилася в журнальній та книжковій публікаціях. Розглянемо фрагмент белетризованої біографії Джона Ріда (1887 – 1920) в романі «1919»:

Оригінал:

*«The world's no fun anymore,
only machinegunfire and arson
starvation lice bedbugs cholera typhus
no lint for bandages no chloroform or ether thousands dead of gangrened wounds cordon
sanitaire and everywhere spies»* [13, p. 374].

Журнальна публікація:

*«Світ тепер не іграшка,
лише вогонь кулеметів та підпали,
голод, воші, блощиці, холера, тиф,³⁰
немає корнїї на бінти, немає хлороформу, ані ефіру, тисячі померлих від
гангренозних ран, санітарні кордони й усюди шпигуни»* [4, с. 143-144].

Книжкова публікація:

*«Світ тепер не іграшка,
лише вогонь кулеметів та підпали,»* [5, с. 14].

Оригінал:

*«Reed wrote, undertook missions (there were spies everywhere), worked till he dropped,
caught typhus and died in Moscow»* [13, p. 375].

Журнальна публікація:

*«Рід писав, брався до місій (всюди були шпигуни), працював поки не впав,
заразився тифом і вмер у Москві»* [4, с. 144].

Книжкова публікація:

«Рід писав, брався до місій (всюди були шпигуни), працював поки не впав» [5, с. 14].

Лакуни морально-етичного характеру вписуються у тогочасну директиву «Правила як опрацьовувати, перераховувати і видавати ідеологічно шкідливу літературу» (1931), яка вводила контроль за обігом бульварних, еротичних, порнографічних та халтурних творів [10, с. 144]. Наведемо кілька прикладів:

Оригінал:

*«Oh we'll nail Old Glory to the top of the pole
And we'll all reenlist in the pig's a—h—»* [13, p. 364].

Журнальна публікація:

*«Гей ми наш прапор приб'єм на високу ломаку
Й підем знову служити свині у с...»* [4, с. 135].

У книжковій публікації цього куплету із сатиричної солдатської пісні «El Soldado Americano», відомої з к. XIX – поч. XX ст., вже немає взагалі.

Оригінал:

«The woman was asking for money. "Come on now, white boy, do like you say." Tiny was standing beside him buttoning up his pants. "Be back in a jiff, girls."» [13, p. 385].

Журнальна публікація:

«Жінка вимагала гроші. – «Ну, білий, зроби так, як казав». Тайні стояв біля нього, застібаючи штани. – «Миттю повернемося, дівчатка.»» [4, с. 153].

Книжкова публікація:

³⁰ У перекладі В. Мисика справді є пунктуаційні знаки в цьому рядку попри те, що модерністська манера Дж. Дос Пассоса суперечить такому перекладацькому рішенняню.

«Жінка вимагала гроші. – «Ну, білий, зроби так, як казав». Тайні стояв біля нього. – «Миттю повернемося, дівчатка»» [5, с. 22].

Отже, приймаючи рішення про використання в новій публікації старого перекладу, редактору доведеться зупинитись на якомусь із двох видань і формулювати підстави. У нашому випадку, незважаючи на базовий принцип текстології, за яким останній прижиттєвий варіант має пріоритет, навряд чи він у випадку перекладу Дж. Дос Пассоса може відображати останню волю перекладача й обов'язково повинен реагувати на редагування цензурного характеру.

Не можна не відмітити, що заповнення лакун і зіставлення обох версій перекладу – значне за обсягом роботи завдання в рамках додрукарської підготовки тексту і залучає серйозні ресурси зі сторони видавця.

Редакторсько-коректорська робота

Редакторсько-коректорська робота з підготовки тексту друготвору до повторної публікації складається з кількох етапів і є найбільш проблемною з огляду на складність прийняття видавничих рішень.

По-перше, професійна підготовка видання обов'язково повинна передбачати свого роду «правописний маніфест» – універсальний підхід до відтворення старого перекладу, який може варіюватися від повного нівелювання орфографічних та лексико-граматичних особливостей тексту (у разі масової цільової аудиторії) до цілковитого їх збереження.

По-друге, редакторська робота передбачає філігранне зіставлення тексту перекладу з оригіналом попри умовну готовність тексту друготвору. Скажімо, на момент появи української версії «1919» сама трилогія «США» ще навіть не була завершена³¹. Василь Мисик хоч і добре володів англійською мовою, але все одно інколи припускався неточностей, пропусків і навіть помилок. Зрештою, він сам визнавав: «[Англійську мову знаю – Б. С.] не на сто відсотків, але вправляюсь». (За спогадами Г. Костюка [7, с. 324].) Тому редактор сучасного видання муситиме приймати концептуальне рішення, що робити з очевидними помилками та стилістичними погіршеннями. Наведемо кілька прикладів для кращого розуміння серйозності проблеми.

Неточності, суперечливі відповідники:

«*He learned enough to put on the pageant of the Paterson Strike in Madison Square garden*» [13, p. 373] – «Він досить навчився, щоб продовжити процесію Патерсонівського страйку у саду на Медісон-Сквері» [5, с. 12] (мова про концертну залу «Медісон-Сквер-Гарден II»); «*The brasshats wouldnt (sic) let him go to France*» [13, p. 373] – «Штабні цури не хотіли пустити його до Франції» [5, с. 13] (brasshats – «member of the brass, i.e. high-ranking members of the military», Merriam-Webster.com).

Пропуски:

«...two other guys, *all gobs in white suits*...» [13, p. 364] – «та двох інших хлопців – у білих костюмах» [5, с. 6] (gob = sailor, Merriam-Webster.com, American sailor or ordinary seaman, OED, 2nd ed.); «*being cheerleader ivy orator making clubs*» [13, p. 371] – «і бути оратором, і засновувати клуби» [5, с. 11] (пропущене означення ivy, «плющовий», натякає на те, що Джононі Ріду були до вподоби вихідці з найбільш престижних університетів Нової Англії – Ліги плюща).

Помилки:

«...*streetcarwheels rattling on loose trucks through the Boston suburbs*...» [13, p. 368] – «гриміння розчовганих ваговозів через передмістя Бостону» [5, с. 9] (мова про візки вагона міського трамваю); «*she had slightly popeyes and a little gruff way of saying Zut alors*» [13, p. 370] – «у неї були крихкі маки й звичка вимовляти трохи грубо Zut alors» [5, с. 10] (тут «трошки витрішкувата»); «*research proves R.L.S. to have been a great cocksman*» [13, p. 372] – «досліди виявляють, що Р. Л. Стівенсон дуже кохався у півнях» [5, с. 11] (cocksman – «а

³¹ Якби вдалося знайти загублений рукопис «42-ої паралелі», його би довелося наново редагувати на відповідність першотвору, оскільки автор значно переробив оригінальну редакцію в 1937 р.

man known for his sexual prowess or promiscuity», Merriam-Webster.com); «a couple of *gin fizzes*» [13, p. 381] – «соди з *коньяком*» [5, с. 19] («соди з *джином*») тощо.

Примітки

Переважна більшість перекладної літератури, незалежно від цільової аудиторії, в Україні оснащена певним корпусом приміток. У сучасному перекладознавстві все більшої популярності набуває їх бачення як *паратекстового елементу в безпосередній близькості до тексту* [11, p. 178], а самого паратексту ширше – як *спеціально створеного відправного пункту* ('consciously crafted threshold') для оцінки тексту, який має потенціал вплинути на сприйняття останнього [Ibid., p. 142]. На практиці це означає, що кількість, характер, структура, змістове наповнення та обсяг приміток включно з їх розташуванням відносно коментованого тексту (посторінкові чи прикінцеві, на маргіналіях чи в нижньому колонтитулі тощо) здатні реально вплинути на процес читання, рецепції та оцінки художнього твору. Водночас ми не можемо не відзначити, що зі створенням доступного інформаційного середовища навколо читача роль (академічної) інформативної примітки перекладачем та/або редактором втратила свої позиції, а сама вона змінила свою структуру, підстроївшись під цифрові платформи, які уможливили виділення кількох ієрархічно пов'язаних рівнів тлумачення тексту, на чому наголошують автори новітньої концепції наукового анотування художніх текстів із проекту Тюбінгенського ун-ту «Annotating Literature» [12]³².

Цілком очевидно, що станом на сьогодні наукова, інформаційна, культурно-історична або художньо-естетична цінність приміток перекладача в перших двох виданнях «1919» під питанням. Їх всього 36, вони використані в тексті нерівномірно (до с. 50 взагалі не з'являються), і переважна їх більшість стосується іншомовних фраз, використаних автором. Решта потребує оновлення: напр. «Рандолф Бурн – сучасний американський ліберальний філософ» [5, с. 67], а отже, постає питання про повноцінну заміну всього корпусу приміток, їх поділ на посторінкові (скажімо, переклад іншомовних фраз) та прикінцеві (коментування історико-біографічної, фактологічної та культурно-історичної інформації, пошук якої для читача становитиме певні труднощі з тих чи інших причин, перекладацьких рішень абощо). Загальний підхід до видання твору визначатиме їх обсяг і характер (популярні або наукові), а також враховуватиме потребу укладання словничка рідковживаних слів, що за останні сто років вийшли з активного обігу, але яскраво свідчать про культурно-історичну епоху та певний період розвитку української мови, забезпечують контраст із сьогоденням та створення відповідної атмосфери, духу модерного часу, стилізувати який нинішньому перекладачеві не під силу.

Так, на нашу думку, сучасному українському читачеві могло би бути цікаво дізнатися, що міжнародний морський сигнал «жовтий прапор» (Q / Quebec) у своїй карантинній функції давно поступився прапору L / Lima (тлумачення неочевидної фактологічної інформації: «На кормі в нього був синій та білий грецький прапор і напівпіднятий брудножовтий карантинний прапор на носі» [Ibid., 6]), що, згадуючи про *Koni* – Чарльза Таунсенда Коупленда (Copeland, 1860 – 1952), викладача англійської словесності в Гарвардському університеті, який мав репутацію відмінного читця, автор говорить про власні відвідини його курсу навесні 1915 р. (рівень відтворення історико-біографічної інформації: «хто чув прегарне читання *Koni*...» [Ibid., 10]), що відсилання до «Вільйона, що шукає притулку на ніч в італійських будниках на Селліван-Стріт, Блікер, Кармайн» [Ibid., с. 11] – це алюзія на оповідання Роберта Луїса Стівенсона «Ночівля Франсуа Війона» (A Lodging for the Night, 1877, яке існує в перекладі Ростислава Доценка (1995) (рівень інтертексту), що в старому перекладі, де йде мова про «респектабельну ділетантську нью-йоркську богему» [Ibid., с. 12], насправді відбито нерозуміння тодішнім українським літератором чужого поняття *freelance journalism*, що й відображено в перекладі (пояснення перекладацьких особливостей старого перекладу в діяхронії) і т. д.

³² На користь авторів говорить те, що їхню методологію коментування художнього тексту взяв на озброєння творчий колектив Нового [повного] Единбурзького зібрання творів Роберта Луїса Стівенсона (EdRLS) (2009 – 2020).

За влучним висловом Д. Козака, колишнього куратора проекту повного зібрання творів Дж. Конрада в українських перекладах, зокрема приналежних періоду 1920-х – 1930-х рр., друготвори, виконані в 20-х роках ХХ ст., зберігаючи свою орфографію та граматику, унаочнюють давність і тяглість культурної рецепції того чи іншого автора на території України [6, с. 621].

Алгоритм і висновки

Підбиваючи підсумки, можемо нарешті в стислому вигляді сформулювати алгоритм роботи редактора зі старим перекладом в рамках видавничого проекту, який станом на сьогодні, на нашу думку, повинен мати такий орієнтований вигляд:

- * встановлення факту доступності прав на текст автора (супровідні матеріали, які включають необхідну графіку, паратексти, фото, додаткові матеріали залежно від формату видання);

- * отримання критичного, наукового видання першотвору з науковим і/або текстологічним коментарем, за його відсутності – останнього (прижиттєвого) видання з урахуванням побажань правовласників, якщо такі є;

- * аналіз бібліографії попередніх перекладів автора та встановлення персоналій перекладачів і форматів видань;

- * опрацювання корпусу досліджень автора і/або конкретного твору, як оригінальних, так і в цільовій літературі (проблема рецепції автора, освоєння його творчості цільовою культурою в похідних творах), з особливою увагою на дослідження ідіолекту автора та його перекладачів (якщо такі є), особливо в їх висновковій частині задля формування об'єктивного погляду на критерії адекватного перекладу художнього тексту та формування референтної бази ключових характеристик автора і/або тексту;

- * встановлення даних наукових товариств, клубів поціновувачів автора / твору, фан-клубів, офіційних і неофіційних Інтернет-сторінок як джерел поточного стану вивчення тієї чи іншої проблеми, пов'язаної з відповідним автором або твором.

- * встановлення факту доступності прав на друготвір та інші матеріали: рукописи, машинописи, внутрішні рецензії, зокрема задля встановлення гіпотетичних лакун через цензуру, самоцензуру тощо;

- * виконання технічно коректного, кваліфікованого OCR з урахуванням вимог сучасної текстології;

- * врахування можливих розбіжностей між редакціями перекладів;

- * етап розв'язання правописних питань: узгодження можливої орфографічної корекції з обов'язковим збереженням морфологічних, лексичних, граматичних і стилістичних особливостей автора і/або епохи;

- * забезпечення технічного завдання від видавця, що включає обговорення правописної політики проекту (створення правописного маніфесту за потреби), визначення цільової аудиторії проекту і місце поточного видання друготвору в роботі видавництва (його включення в серію, цикл, багатотомне видання або ж його позасерійність), попереднє встановлення формату приміток (їх наявність / відсутність, обсяг, способи відтворення), інших пара текстів: передмови, післямови, перекладацького коментаря;

- * задля синхронної організації техпроцесу забезпечити перелік документів спільного доступу (напр., у форматі GoogleDocs), зокрема для ведення глосаріїв, термінологічних словників, переліків наскрізних онімів, понять, окремих перекладацьких рішень тощо;

- * забезпечити технічні вимоги оформлення проекту, контроль редакторських і коректорських правок та його стадії: текстовий документ, редакторська та коректорська версії в режимі відображення правок, зверстаний макет тощо.

Орієнтовна методологія роботи з повторного видання старих перекладів здатна забезпечити їх наукову, академічну публікацію, що становитиме цінність для розвитку поточного літературного процесу, підвищить культуру книговидавання, робитиме внесок у розвиток прикладних аспектів перекладознавства, історію перекладу в Україні, теорію редагування перекладів, а також сприятиме закріпленню здобутків видатних перекладачів (яким був і Василь Мисик) у золотому фонді національної нематеріальної спадщини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бузанов В. Ю. Авторское право: сага о сроках / В. Ю. Бузанов // Журнал российского права. – 2014. – № 6. – С. 73–81.
2. Гриців Н. Пролог до трагедії «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра в перекладі В. Мисика / Н. Гриців // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (1). – С. 156–159.
3. Гриців Наталія Миколаївна. Творча особистість Василя Мисика як перекладача в контексті української культури ХХ сторіччя [Текст] : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Гриців Наталія Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 342 с.
4. Дос Пассос Дж. 1919 : [роман] : [пер. з англ.] / Дж. Дос Пассос / З англ. перекл. В. Мисик // Червоний шлях : Літературно-художній, критичний і громадсько-політичний місячник. – Харків : ДВОУ «Література і мистецтво». – 1934. – № 1.
5. Дос Пассос Дж. 1919 / Дж. Дос Пассос. – К.; Х. : Література і мистецтво, 1935. – 300 с.
6. Козак Дмитро. Примітка редактора до зібрання // Конрад Дж. Олмейрова примха. Вигнанець з островів / Джозеф Конрад. – Київ: Темпора, 2018. – С. 619–621.
7. Костюк Г. Зустрічі і прощання : спогади. Кн. 1 / Г. Костюк. – Едмонтон, 1987. – 743 с.
8. Наєнко М. К. Романтичний епос : Ефект романтизму і українська література / М. К. Наєнко. – 2-е вид., зі змін. й доп. – Київ : Просвіта, 2000. – 379 с.
9. Успенский П. Ф. Валентин Осипович Стенич – «русский денди». К типологии форм авангардного поведения / П. Ф. Успенский // Светлост са истока: јапанска култура и ми = Свет с востока: японская культура и мы / = Ex oriente lux: Japanese culture and we. – Белград: Faculty of Philology of the University of Belgrade, 2014. – С. 310–359.
10. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917 – 1990 рр.): Монографія / О. О. Федотова. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – 352 с.
11. Batchelor, Kathryn. Translation and Paratexts / Kathryn Batchelor. – London : Routledge, 2018. – 201 p. – (Translation theories explored.)
12. Bauer, Matthias; Zirke, Angelika. Explanatory Annotation of Literary Texts and the Reader: Seven Types of Problems / Matthias Bauer, Angelika Zirke // International Journal of Humanities and Arts Computing. – 2017. – 11.ii. – P. 212–232.
13. Dos Passos, John. U.S.A. / John Dos Passos. – New York : Library of America ; 1996. – 1288 p. ; 21 cm. – The Library of America ; 85.
14. Koskinen, Kaisa; Paloposki, Outi. New Directions for retranslations research. Lessons Learned from the archaeology of retranslations in the Finnish literary system / Kaisa Koskinen, Outi Paloposki // Cadernos de tradução. – 2019. – Vol. 39, № 1. – P. 23–44.

REFERENCES

1. Buzanov, V. Yu. (2014). Avtorskoye pravo: saga o srokakh // Zhurnal rossiyskogo prava [Copyright: Saga of Terms // Journal of Russian Law]. Moscow.
2. Hrytsiv, N. (2010). Proloh do trahedii “Romeo i Dzhulietta” V. Shekspira v perekladi V. Mysyka // Naukovi zapysky [Foreword to the Tragedy *Romeo and Juliet* by William Shakespeare in V. Mysyk’s Translation // Research Bulletin]. Kropyvnytskyi.
3. Hrytsiv, Nataliia Mykolaivna. (2015). Tvorchia osobystist Vasylia Mysyka yak perekladacha v konteksti ukrainskoi kultury XX storichchia [Creative Personality of Vasyl Mysyk as a Translator within Ukrainian Culture Context of the 20th Century]. Kyiv.
4. Dos Passos, J. (1934). 1919 // Chervonyi shliakh. Kharkiv.
5. Dos Passos, J. (1935). 1919. Kyiv, Kharkiv: Literatura i mystetstvo.
6. Kozak, Dmytro. (2018). Prymitka redactora do zibrannia // Conrad, J. Olmeirova prymkha. Vyhnanets z ostroviv [Editor’s Note to the Collected Works // Conrad, Joseph. *Almayer’s Folly. An Outcast of the Islands*]. Kyiv: Tempora
7. Kostyuk, Hryhory. (1987). Zustrichi i proshchannia. Spohady [Meetings and Farewells. Memoirs]. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. University of Alberta.
8. Naienko, M. K. (2000). Romantychnyi epos : Efekt romantyzmu i ukrainska literatura [Romantic Epos. Romanticism Effect and Ukrainian Literature]. Kyiv: Prosvita.
9. Uspenskiy, P. F. (2014). Valentin Osipovich Stenich – “ruskiy dendi”. K tipologii form avangardnogo povedeniya [Valentin O. Stenich, “a Russian dandy”. On the Typology of the Vanguard Behaviour] // Ex oriente lux: Japanese culture and we. Belgrade.
10. Fedotova, O. O. (2009). Politychna tsenzura drukovanykh vydan v USRR–URSР (1917 – 1990 rr.) [Political Censorship of the Printed Media in the UkrSSR (1917 – 1990)]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo.
11. Batchelor, Kathryn (2018). Translation and Paratexts. London: Routledge.
12. Bauer, Matthias; Zirke, Angelika. (2017). Explanatory Annotation of Literary Texts and the Reader: Seven Types of Problems // International Journal of Humanities and Arts Computing. Edinburgh.
13. Dos Passos, John. (1996). U.S.A. New York: Library of America.
14. Koskinen, Kaisa; Paloposki, Outi. (2019). New Directions for retranslations research. Lessons Learned from the archaeology of retranslations in the Finnish literary system // Cadernos de tradução. Florianópolis.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Стасюк – кандидат філологічних наук, обраний доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвістичні моделі перекладу, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності, історія художнього перекладу в Україні.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Bohdan Stasiuk – Candidate of Sciences (Philology), elected Associate Professor at the Chair of Translation, Applied and General Linguistics of the V. Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: linguistic models of translation, problems of the translation equivalence and adequacy, history of literary translation in Ukraine.

УДК 82.0

THE CRUX OF THE MATTER (MECHANISMS OF SUBTEXT CREATION AND THE ART OF ITS INTERPRETATION)

Maryna TARNAVSKA (Kropyvnytsky, Ukraine)

e-mail: tarnavsky@rambler.ru

ТАРНАВСЬКА Марина. КЛЮЧОВЕ ПИТАННЯ (МЕХАНІЗМИ ТВОРЕННЯ ПІДТЕКСТОВИХ СМИСЛІВ ТА МИСТЕЦТВО ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ)

Стаття висвітлює питання інтерпретації та перекладу художніх текстів зі свідомо твореним підтекстом на матеріалі творів Д.Дж.Селінджера. Ідентифікуються низки асоціативних сіток, спрямованих на створення прихованого смислу, та аналізуються види підтексту, що генеруються за допомогою цих одновекторних художніх засобів. Окреслено проблеми, пов'язані з адекватністю передачі свідомо твореного підтексту під час перекладу, та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: системність художнього тексту, свідомо творений підтекст, прихований зміст, художня деталь, повтор, асоціативна сітка, реценція, адекватність, якість перекладу.

TARNAVSKA Maryna. THE CRUX OF THE MATTER (MECHANISMS OF THE SUBTEXT CREATION AND THE ART OF ITS INTERPRETATION)

The paper deals with the problem of literary text interpretation and translation in terms of subtext generation, functioning and rendering. The peculiarities of literary works with consciously created hidden meanings, the mechanisms and techniques of subtext generation, the methodology of their identification and interpretation have been described. A literary text is an integral and systemic essence with all its components being interdependent. Therefore, consciously generated subtext is created by means of a set of interrelated stylistic devices, which function together in the same direction, building up an associative network capable of inspiring the reader with a desired or planned emotion or message. There are typical stylistic means, frequently minute and seemingly unimportant details, which become a powerful tool of subtext generation due to their intercorrelation and inner semantic depth. These are mostly artistic particularities, polysemantic lexemes with developed connotation, various types of repetitions and even phonetic means, like alliteration. It is not uncommon that an artistic detail acquires symbolic meaning by virtue of systemic single-vector functioning of the associative networks. Several types of hidden meanings can be found in one and the same literary text, thus, psychological, emotional and other subtexts are capable of creating the hidden plane of a literary text. On the assumption of the subtext generation and functioning complexity, the problem of its adequate translation comes to the fore. Without correct and thorough subtext means identification and interpretation it is impossible to gain ultimate adequacy of a literary text. The degree of literary text translation quality for works with consciously created subtext directly depends on the ability of a translator to find the associative networks and render them in the target text by means of various transformations. However, it is not infrequent that finding equivalent is impossible, which inevitably results in the partial or complete loss of subtext meaning. In this case, the background knowledge of a recipient can compensate for this loss and approximate the adequacy of perception. In general, studies into conscious subtext generation and interpreting might contribute a lot into the theory of literature studies and enhance the quality of literary texts reception as well as translation.

Key words: literary text systematicity, conscious subtext, hidden meaning, artistic peculiarity, repetition, associative network, perception, adequacy, translation quality.

The purpose of this article is to show the mechanics of subtext generation of the highest artistic quality as well as to reveal the means, the particularities of subtext writing, which are responsible for the creation of hidden meanings and either to find out or to suggest the ways of their adequate translation. It is not the first study we are doing into the matter and this paper is a part of a complex research on consciously created literary subtext [7; 8]. The basis for our work lies in the fact that Salinger created his subtexts consciously, thus, conscious analysis of his writings seems quite logical and fruitful, when it comes about investigation of hidden meanings generation and the translation of the above-mentioned phenomenon. The problem of interpretation and translation of subtextual meanings and their elements was studied by Galayeva N.L., Zorivchak R.P., Kukharensky V.A., Popovich A., Miller J. and others. However, it is always interesting to study the process of generating implicit meanings on the basis of a particular work of a particular author, since it is unique.

Viewed from this angle, the story "Pretty Mouth and Green My Eyes" represents a perfect piece of Salinger's subtext writing and is saturated with stylistic devices and particularities responsible for the occurrence of hidden planes and meanings, which are worth analyzing in terms of their interpreting and translation. "Pretty Mouth and Green My Eyes", which became a part of the "Anthology of Famous American Stories" two years after its publication, is yet another example of Salinger's skillful subtext writings. There was much ambiguous criticism of the story, which was

called "the most pretentious" narrative of the author, in which he demonstrates his "virtuoso techniques" [6, c. 47]. This way well-known critics have, in fact, acknowledged the unsurpassed writing style by Salinger, which creates intriguing and skillful subtexts. Being trivial as well as cynical, the writer involves his readers into the depth of the story with the help of artistic network of stylistic means sophisticatingly woven into the surface plane of his writing.

For our research to be of success we have worked out the scheme of interpretation analysis particularly suited to the writings containing consciously created subtexts. To comprehend the hidden meaning of an artistic work, first, we have to look at it as at a systemically organized whole. The main form of presentation in the story "Pretty Mouth and Green My Eyes" is the dialogue, which is traditional for Salinger and for conscious subtext writing on the whole : the work is designed as a continuous conversation on the phone. At the same time, the author focuses on gestures, movements and facial expressions of the characters. This combination makes an extremely successful background for the use of artistic details, providing them with textual depth. Let us observe the way artistic particularities function and interact, working for the creation of subtext meanings, and find out the means of their translation.

"When the phone rang, the gray-haired man asked the girl, with quite a few little deference, if she would rather on any reason he did not answer it. The girl heard him as if from a distance, and turned her face toward him, one eye – on the side of the light – closed tight, her open eye very, but disingenuously, large, and so blue as it appears to be almost violet" [4, c. 110].

The story begins with the "kinesthetic" author's text. Judging by the reaction of the young woman to the call, she heard it as if from the distance, and her eyes were closed, as the lovers were resting after making love. Obviously, the gray-haired man and the woman guessed who was the one, calling at that time. However, the woman did not show any signs of anxiety – on the contrary, her movements were almost indifferent. In her eyes there was no disturbance, no reasoning, but her look was far from being naive. Thus, with the help of several gestures, the author depicted a complete image of a mistress – an indifferent, selfish woman who knows what she wants from life.

The image of Arthur is not given directly, but again with some kind of "gestures" – by his manner of speaking. This voice, being apathetic and agitated at the same time, creates the image of a man, who is not able to control his behavior, as well as of a somewhat insipid, impassive man. This impression is enhanced by the contrast with the "sonorous" voice on the phone:

"Hello?" he was resonantly into the phone. The girl stayed propped up on her forearm and watched him. Her eyes, more just open than alert or speculative, reflect mainly their own size and color.

A man's voice – stone dead, yet somehow rudely, almost obscenely quickened for the occasion – came through at the other end: "Lee? I wake you?" [4, c. 111].

In such a manner, with the help of a few details, which, however, are extremely significant and informative, expressive images of characters are created. Obviously, these artistic particularities, saturated with implicit meanings, require careful selection of means of their reproduction in translation. Let us analyze some of them in different versions of the story translation (the translation by Nora Gal [5, c. 360-371] and the translation by Dmytro Kuzmenko [3, c. 27-34]).

The author, describing Lee, the lover, never calls him other than the "gray-haired man", quibbling on the colour of his hair, as a sign of respectability and solidity: "In that instant, the light was particularly, if rather vividly, flattering to his gray, mostly white, hair" [4, c. 111]. The translations of the "gray-haired man", which are "седовласый", "сивий чоловік" seem absolutely adequate, since they emphasize this important artistic detail. However, the translation by Nora Gal appears to be more precise (both on the surface and in the hidden contextual plane) as "седовласый" points out the masculine "virtue" of the lover: "В эту минуту его седые, почти совсем белые волосы были освещены особенно выгодно ..." [5, c. 361].

Yet again, the "distinguished-looking" hairstyle of the gray-haired man is actually "аристократичная" (the translation of Nora Gal), which is quite natural for a lawyer, but not influenced by the "великосвітська мода" (the translation by Dmytro Kuzmenko).

Let us now turn attention to the title of the story: "Pretty Mouth and Green My Eyes". The name is melodious and romantic, reminiscent of a line from a poem or a love song and suggests that the story is going to tell us about gentle and romantic feelings of a passionate man to a beautiful

women (for everything seems beautiful in your beloved when you are in love!). Yet, with the first lines of the work, the reader realises that this is far from the case. Why does the author mention a woman's eyes (there is no doubt about that!) then, particularly the eyes of green? The "eyes" motive is obviously well-designed in the story, since it appears several times in the text. Let us take a close look at the way the artistic particularity unfolds in the text and the way it works for the subtext.

In the beginning of the story, the author, depicting the image of the mistress, among a number of other, apparently significant details, also mentions the color of her eyes: "... her open eye very, but disingenuously, large, and so blue as to appear almost violet," and again: "the girl, who was now watching him rather like a young, blue-eyed Irish policeman" [4, c. 111]. So right from the beginning, the author draws readers' attention to the fact that the young woman has blue eyes. In the conversation with the gray-haired man Arthur tells him about tender and romantic relationship he had with his wife in the beginning of their romance and recalls the lines he wrote to her inspired by her beauty: "Rose my color is and white, pretty mouth and green my eyes." Here we find out that the title of the story is, in fact, the line from the passionate verse written by Arthur about his wife and devoted to her. The author seems to deliberately make Arthur mention the color of his wife's eyes. We already know that in the poem the beloved woman has green eyes, and Arthur himself admits that the eyes of his wife are blue: "She doesn't have green eyes – she has eyes like goddam sea shells" [4, c. 118].

The subtext created by this artistic particularity is obvious: Arthur (as well as the author himself) does not want to identify the woman whom he loved so dearly and passionately with the woman who is now his wife, that is, with the mistress of the grey-haired man. These are two different women: the green-eyed, romantic, innocent and beautiful, and the one who is now in bed with another man, the one with the blue eyes, which are "more just open than alert or speculative".

We cannot but mention another hidden meaning, generated by a detail. Conscious subtext creation by Salinger is confirmed by the fact that the writer was fond of Oriental poetry and, in particular, ancient Indian poetic theory, according to which, a literary work of high artistic merit has to contain a hidden meaning – "dhvani", the highest degree of expression of which is the "inspired" emotion or "rasa" [2, c. 15]. Irina Galinskaya aptly points out that Salinger skillfully created, "suggested" the emotions in his short stories. In the story "Pretty Mouth and Green My Eyes", he evokes a sense of "disgust", and according to the ancient Indian poetics, deep blue color symbolizes this very emotion [1, c. 64]. So, with the help of an artistic detail, which is the colour, the author reveals hidden meanings, helping the reader better understand the characters' feelings.

The translation of the title, which is, as we already know, a line of the verse, quite rightly resembles a poetic form in the translations: "И эти губы, и глаза зеленые" (the translation by Nora Gal) and "Уста чарівні й очі зелені" (the translation by Dmytro Kuzmenko). The real color of the main character's eyes, which is blue, is intensified in the translations with the help of a contextual repetition: "какие они большие и темно-голубые" та "які вони великі і які сині" in comparison with the original: "reflected chiefly their own size and color". Obviously, this kind of replacement can be considered justified, as contextual repetitions are the basis for hidden meaning creation, and the above mentioned repetitions deepen the subtext of the story.

Yet, the "eye" in the story does not end here; let us follow the "looks" of the characters. Throughout the dialogue between Arthur and the gray-haired man, from time to time, the author draws attention to the looks of the lovers. An interesting detail: the lovers' eyes never meet. This behavior accounts for the feelings of the lovers: whereas Joanna is driven exclusively by curiosity – "How will her husband react to her disappearance?" or "What excuse will the gray-haired man make this time?", the lover's conscience is obviously uneasy, he is even nervous and indignant about the situation and about Joanne, who is the culprit of the events (Arthur is his friend, after all). Expressiveness of the emotional state of the characters is emphasized by the verbs: in the description of Joann, Salinger uses repetition of the verb "watch", the lover's behavior is rendered with quite different words: "glance", "look away".

The translation of these important "subtext" verbs is different. While the gray-haired man's looks are translated quite adequately, in the version by Nora Gal the meaning of the verb "watch" was successfully rendered with contextual synonyms: "следила", "не сводя глаз", which are more

appropriate than neutral "дивилась", "дивлячись на нього" in the translation by Dmytro Kuzmenko.

The feeling of guilt in the grey-haired man is enhanced, after he realizes the nobility of Arthur's behavior, as the latter takes to deception and says that Joanna has already come home, not to smirch the honour of his wife. He understands that Arthur is better than him, despite all his professional competency and self-confidence. It seems that he is trying to hide his eyes from everyone and himself. The whole scale of emotions is expressed in the subtext of the final part of the story: "... said the gray-haired man, and bridged his left hand over his eyes, though the light was behind him. ... the gray-haired man said, leaving his fingers bridged over his eyes. ... His eyes, behind the bridge of his hand, were closed" [4, c. 121]. As we can observe, the emotional tension increases with both contextual repetition of the detail and lexical repetitions (variations of the word "bridge").

If to compare the translation versions with the original, it could be seen that none of them has been able to fully reproduce the principle of detail repetition. And it seems quite understandable, because the rules of word-formation do not allow such a variation in the Ukrainian and Russian languages. Nevertheless, the timing and contextual repetition are preserved in both variants. An interesting fact: the last sentence of the passage in the translations implements the approximation to the original in different ways: D. Kuzmenko uses forms of the word "прикривати", which are quite adequate to the English "bridge" variations. On the other hand, the phrase "behind the shield" in the translation of N. Gal, though diverges from the principle of the original text, adds a subtle emphasis to the feeling that the grey-haired man means to hide from the world:

"...перепитав сивий чоловік і прикрив очі лівою рукою, хоча лампа світила йому у спину. ... сказав сивий чоловік, все ще прикриваючи очі. ... Його очі, прикриті долонею, були заплющені" [3, c. 33-34].

"...переспросил седовласый и левой рукой заслонил глаза, хотя лампа светила не в лицо ему, а в затылок. ... сказал седовласый, все еще заслоняя глаза рукой... Глаза его за щитком ладони были закрыты" [5, c. 369-370].

Another artistic detail that reveals the meaning hidden in the subtext is ash. While conversing with Arthur, the gray-haired man begins smoking a cigar, Joanna does the same thing – the lovers are obviously agitated and it helps them to pull together. An important accent is in the way Joanna puts an ashtray, it is straight onto the bed, between her and the gray-haired, and then carelessly turns it over and the ash and cigarette stubs smudge all over the linen. Having finished the talk, the gray-haired is going to smoke again. Yet, he does not take a new cigarette, he picks up the one out of the heap in the ashtray. He is getting more and more nervous: the ash is falling right onto him, onto the sheets (Joanna is even trying to shake the ash off him!). After the last conversation with Joanna's husband, the grey-haired tries to smoke again and takes a smouldering cigarette from the same ashtray. In the end, he drops the cigarette and does not even allow his mistress to pick it up.

So, let us follow the manner the artistic detail helps to reveal hidden meanings. First, the very process of smoking, which is skillfully permeated by Salinger throughout the story, profoundly discloses psychological state of the characters: nervousness, anxiety, confusion. Secondly, the author always focuses on cigarette stubs and ash, trying to create a feeling of disgust with the readers (which, as we have already mentioned, was the original plan of the author). This feeling is intensified by the contrast that is made by ash and stubs on the clean linen, and it looks exceptionally filthy and disgusting. Thirdly, associative network connected with the concept of "ash" brings the artistic detail up to the symbolic level. After all, ash symbolizes destruction, emptiness, which in terms of the main characters might be interpreted as the loss of true feelings, spiritual devastation, absence of the future in the relations of all the three.

Now, what is the way the artistic detail of "ash" function in the translation texts? In general, the translations of the detail are quite adequate and almost literal. However, in the translation by Nora Gal, when it comes to the description of ash, we can observe omissions: "She had just overturned the ashtray with her knee and rapidly, with her fingers, brushing the spilled ashes into a little pick-up pile" [4, c. 116];

"Она нечаянно опрокинула коленом пепельницу и теперь поспешно собирала пепел в кучку" [5, c. 365].

Or "She gave the back of his hand a short, brisk, brushing stroke with the flats of her fingers" [4, c. 120];

"Быстрыми, легкими движениями она что-то смахнула с его руки" [5, с. 369].

Such a technique is truly appropriate, since it meets the requirements of the laconic writing style by Salinger. Yet, in this case, it works to reduce the expressiveness of the hidden meaning. As well as that, lost alliteration ("ash", "shape", "brush") adding to the creation of the disgust emotion would require some compensation.

Let us now try to summarize the peculiarities of artistic detail functioning in the subtext narrative, its role in constructing hidden meanings and the principles of its adequate translation.

Creation of subtext is realized via a system of techniques, one of the most important ones being an artistic particularity. The latter can work to create several implicit planes of an artistic text. In the story by Salinger we can distinguish psychological subtext, aimed at revealing the inner state of the characters, their true feelings, as well as the emotional one, created according to the canons of ancient Indian poetics and intended to suggest a certain emotional state with the reader, in this case, a sense of disgust. Particularities that work to create psychological subtext are basically character traits, gestures, facial expressions. The expressiveness of artistic details generating emotional subtext is achieved through the creation of contextual repetitions or "associative networks", when the details occur throughout the narrative in different contexts and with a variation of meanings, which determines their functions of multi-associativity and latent emotional influences. A particularity can be so expressive, in terms of creating associations and emotional state, that by its function can be given a symbolic meaning.

The role of an artistic detail in subtext creation determines the importance of its adequate rendering in the translation process. Therefore, understanding of mechanisms creating implicit meanings, which helps to correctly identify the important details of an artistic text, makes it possible to achieve greater convergence of the translation to the original text. Artistic particularities can bring several meanings, including symbolic ones, if they work to construct various subtext planes. Thus, while translating, it is essential to take into account this possible multilayer subtext, so that the translated text should perform the same functions as the original and the reader should perceive it as close to the author's intention as it is possible. Taking all the aforesaid into consideration, it must be emphasized that artistic particularity is one of the key techniques and means capable of generating deep subtextual meanings. Therefore, the perspective of our study is seen in the further analysis of other mechanisms for the creation of hidden planes of an artistic text.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Галинская И.Л. Философские и эстетические основы поэтики Дж.Д.Сэлинджера. – М.: Наука, 1975. – 110 с.
2. Гринцер П.А. Основные категории классической индийской поэтики. – М.: Наука, 1987. – 312 с.
3. Селінджер Дж.Д. Уста чарівні, й очі зелені / Переклад Д.Кузьменка // Всесвіт, № 9-10, 2008. – С. 27 – 34.
4. Сэлинджер Дж. Избранное. – М.: Прогресс, 1982. – С. 110 - 122.
5. Сэлинджер Дж. Над пропастью во ржи; Выше стропила, плотники: Повести. Рассказы. – М.: ТЕРРА, 1997. – С. 360 – 371.
6. Alexander Ch. Salinger's "Franny and Zooey" and "Nine Stories" (A Critical Commentary). – New York, 1966. – 356 p.
7. Tarnavska M. Colour Paradygm Interpretation in "A Perfect Day for Bananafish" by J.D.Salinger // Наукові записки. – Вип. 165. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2018. – С. 677 – 682.
8. Tarnavska M. Subtext Generation: Mechanics and Perception // Наукові записки. – Вип. 154. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2017. – С. 177 – 182.

REFERENCES

1. Galinskaya, I.L. (1975). Filosofskie i esteticheskie osnovy poetiki Dzh.D.Selindzhera. [Philosophical and Aesthetic Basis of J.D.Salinger's Poetics]. Moscow: Nauka.
2. Grincer, P.A. (1987). Osnovnye kategorii klassicheskoy indijskoj poetiki. [Basic Categories of Classical Indian Poetics]. Moscow: Nauka.
3. Selindzher, Dzh.D. (2008). Usta charivni, y ochi zeleni / Pereklad D.Kuzmenka // Vsesvit. [Pretty Mouth and Green My Eyes Translated by D. Kuzmenko // Universe], № 9-10.
4. Selindzher, Dzh. (1982). Izbrannoe. [Selected Works]. Moscow: Progress.
5. Selindzher, Dzh. (1997). Nad propastyu vo rzhi; Vyshe stropila, plotniki: Povesti. Rassказы. [The Catcher in the Rye, Raise High the Roof Beam, Carpenters, Novels. Stories]. – Moscow: TERRA.
6. Alexander, Ch. (1966). Salinger's "Franny and Zooey" and "Nine Stories" (A Critical Commentary). New York.

7. Tarnavska, M. (2018). Colour Paradygm Interpretation in "A Perfect Day for Bananafish" by J.D.Salinger // Naukovi zapysky. [Colour Paradygm Interpretation in "A Perfect Day for Bananafish" by J.D.Salinger // Collection of Learned Works]. Kirovohrad.

8. Tarnavska, M. (2017). Subtext Generation: Mechanics and Perception // Naukovi zapysky. [Subtext Generation: Mechanics and Perception // Collection of Learned Works] Kirovohrad.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Тарнавська – доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: інтерпретація та переклад художнього тексту, механізми творення підтекстових смислів та їх переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Maryna Tarnavska – Associate Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: interpretation and translation of artistic text, mechanisms of creating subtext meanings and their translation.

УДК 8.372.18.41

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Микола ВЕРЕЗУБЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: verezubenko@ukr.net

ВЕРЕЗУБЕНКО Микола. ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто особливості розвитку та сучасного стану туристичної галузі, у запропонованому дослідженні окреслено основні аспекти успішного ведення туристичних справ, а також визначено пріоритетні трансформації для оптимального перекладу з німецької мови українською, наведено найоптимальніші варіанти подачі інформативних матеріалів, а також передача з мови оригіналу мовою перекладу, проаналізовано найбільш складнощі оформлення інформативних матеріалів з урахуванням історико-культурних традицій народів.

Ключові слова: переклад, трансформація, туризм, реклама, буклет, психологічний вплив, інформація, комунікативний намір.

VEREZUBENKO Mykola. TRANSLATION ASPECT OF MARKETING STRATEGY IN TOURISM LITERATURE

In the modern world there is a rapid expansion of the tourism industry and due to this this industry has become the object of economic, sociological, political, as well as linguo-cultural and linguistic works. It is extremely important to pay special attention to the phenomenon of tourist discourse and text, and of course to the features of its translation. This research deals with the translation peculiarities of the texts of the touristic brochures from German language to Ukrainian. It was found, that translation of tourist brochures is a multilevel process in which the translator faces the tasks to solve the linguistic problems and problems of sociolinguistic adaptation of the text. The possible mistakes and the difficulties that can arise during a translation process were analyzed at lexical, grammatical and syntactic levels. The ways to avoid them were suggested. It was discovered, that is not always possible to use a vocabulary equivalent and that is why the translator has often to use different interlingual transformations, rearrangement of the source text or the replacement of its elements. This research contains advices about effective and appropriate usage of language resources to transform different touristic realities. It was found out, that it is needed to translate the touristic text paying attention not only to the features of the original language, but also to the psychological impact on the addressee and the communicative intention. All the mentioned recommendations on the analysis of the tourist text in this research, as well as ways to understand its communicative purpose and the hints of appropriate use of translation transformations are very useful for an adequate translation of brochures from German language to Ukrainian.

Key words: translation, transformation, tourist discourse, tourist brochure, psychological impact, information, communicative intention.

У сучасному світі спостерігається стрімке розширення туристичної галузі, і вже протягом декількох десятиліть вона є одним з головних чинників економічного розвитку. Туризм є масовим соціально-економічним явищем світового масштабу. У жодній іншій сфері не перетинається стільки різних культур. Людина ніколи не втратить інтерес до чогось нового, тому туризм з кожним роком стає все популярнішим. Внаслідок цього, взаємодія між носіями різних культур набуває глобального масштабу. Через постійний розвиток індустрії туризму виникає потреба у вивченні іноземних мов та перекладацькій діяльності.

Туризм можна визначити як мистецтво, науку і бізнес діяльність, спрямовані на залучення і переміщення мандрівників і туристів. Для багатьох країн, що розвиваються туризм являє собою один з найбільш прибуткових і динамічних секторів світової економіки і простий спосіб досягнення стійких торгових відносин з іншими країнами. Туризм сприяє міжнародному взаєморозумінню і поліпшенню економічної ситуації в країні [10].

Як окрема самостійна галузь, туризм виник порівняно недавно. Однак, безумовно, подорожували люди завжди, туризм перетворився в глобальну масову індустрію тільки після того, як з'явився особливий вид діяльності – туристичні послуги.

На сьогоднішній день існує безліч актуальних видів туризму, таких як діловий (участь у виставках, бізнес-форумах, конференціях), навчальний (навчання іноземним мовам, «літні школи» різних напрямків, художні курси), шоп-туризм (поєднання туристичної (екскурсійної) програми з покупками певних товарів), екстремальний, спортивний, паломницький, історичний, гастрономічний, літературний і багато інших [10].

Туристична галузь стала об'єктом економічних, соціологічних, політичних, а також лінгвокультурологічних і лінгвістичних робіт. Відповідно, необхідно приділити особливу увагу феномену туристичного дискурсу та тексту, і зокрема особливостей його перекладу.

Зростання ролі міжнародного туризму та глобалізація ринків стала причиною підвищення попиту на переклад туристичних текстів. Розвиток туризму значно підвищив інтерес до подання різними мовами тієї інформації, котра надається в туристичних буклетах, путівниках, журналах і періодичних виданнях. Міжнародний туризм як галузь економіки відкриває широке поле для діяльності перекладачів, адже в більшості випадків туристи отримують першу інформацію та формують перше враження про країну, регіон, місто чи місцевість саме завдяки перекладеним туристичним текстам, незалежно від того, є це брошура, інформаційний лист, знак чи путівник.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою у комплексному аналізі саме німецьких туристичних брошур і вироблення стратегій перекладу їх українською мовою.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей перекладу туристичних брошур з німецької мови українською та досягнення його адекватності та комунікативної інтенції.

Для досягнення поставленої мети доцільно вирішити такі **завдання**: а) з'ясувати особливості туристичного дискурсу та туристичних брошур; б) визначити основні труднощі, які виникають під час перекладу туристичних брошур; в) дослідити способи адекватного перекладу туристичних брошур; г) розробити практичні рекомендації щодо перекладу туристичних брошур.

Об'єктом дослідження є німецькомовні туристичні тексти та брошури.

Предметом дослідження є лексичні та граматичні особливості перекладу туристичних брошур з німецької мови українською.

В сучасних умовах успіх у сфері туризму залежить від ефективної роботи служби маркетингу. Та чи інша туристична фірма повинна здійснювати маркетингові комунікації не тільки зі своїми споживачами, а й з посередниками, з якими вона працює, а також з різними представниками громадськості, які певним чином можуть вплинути на поведінку потенційних клієнтів.

Найбільш ефективним засобом для ведення «маркетингового діалогу» та надання важливої і актуальної інформації потенційним клієнтам є інформування, яке здійснюється за допомогою реклами.

Д. Аветсова вважає, що туристична реклама – це частина успіху та одержання прибутку будь-якого туристичного агентства. У сучасному світі – це одна з найважливіших функціональних сфер у житті людини, призначення якої – сприяти продажу продукту чи популяризувати послуги методом інформування громадськості про них і, нарешті, спонукати споживачів реагувати на об'єкт, що рекламується. Реклама – це найцікавіший різновид масової комунікації, вона активно впливає на свідомість сучасної людини та її поведінку [1, с. 2].

За визначенням Л. Кочетової, текст рекламного типу – це текст, який за своїм призначенням має схилити аудиторію до дії або вплинути на її підсвідомість [6, с. 7]. О. Ільїнова у свою чергу додає, що це текст, в основі якого лежить не лише інформування адресата про товар, а й переконання в необхідності його купівлі, це не тільки засіб самовираження, це продукт свідомості, який здатний програмувати людську поведінку [4].

На людину, як єдиний суб'єкт рекламної діяльності, вплив здійснюється безпосередньо через органи чуття. У друкованій рекламі важливими є саме зорові відчуття. Вдалі співвідношення кольорів, знаків, малюнків, певне розташування тексту створює приємний настрій, апелює до почуттів й уяви адресата.

Рекламне звернення може пробуджувати почуття, які в кінцевому підсумку також впливають на ставлення до продукту й на поведінку покупця. Досить важливо створити

відчуття життєрадісності, відпочинку, спокою, насолоди. Чим більше звернення апелює до почуттів споживача, тим ефективнішим є його вплив та спонукання до дій.

Моделі чуттєвої або емоційної реакції активно використовують наступні принципи:

- породження рекламним зверненням таких приємних відчуттів як задоволення, збудження, спокій тощо;
- породження відчуття задоволення лише від прочитання рекламного звернення;
- створення ефекту приємного очікування від рекламованого товару чи послуги [14, с.175-190].

Отже, рекламний текст – особливий вид мовного дискурсу, адже він відображає реальний світ і йому притаманні риси динамізму і документальності. Автор прагне бути якомога ближче до дійсності та до своєї аудиторії. Він виражає свої думки, емоції та сподівання досить чітко, емоційно та щиро, що породжує особливе почуття близькості, довіри з боку читача, тому рекламний твір вважається суб'єктивно забарвленим.

З іншого боку, автор тексту рекламного типу виконує певну суспільну місію: переконує в необхідності купівлі того чи іншого товару, у використанні тієї чи іншої послуги та прагне вплинути на формування думок і виразити настанови тієї соціальної групи, яку він представляє, звідси рекламний твір вважається об'єктивно забарвленим. Він добивається дійсності, документальності зображуваного й описуваного. Адресат тексту рекламного типу – широка і різнорідна аудиторія з різними смаками, рівнем освіти тощо. Адресат тексту рекламного типу як об'єкт зображення являє собою людину як представника суспільства, влади, певної соціальної групи та ін. [1, с. 3]

Реклама, зокрема туристична, несе в собі інформацію, яка зазвичай представлена в стислій, художньо вираженій формі, емоційно забарвлена і доводить до свідомості потенційних клієнтів найбільш важливі відомості і факти про туристичні продукти і туристичні підприємства. Реклама відіграє важливу роль в реалізації стратегій туристичної фірми та здійснює соціально-культурний та психологічний вплив на суспільство. Крім того, вона дає споживачеві нові знання, досвід, підсилює задоволення від товару чи послуги.

Розглянемо детальніше основні прагматичні завдання реклами, як форми непрямого зв'язку між туристичним продуктом і потенційним споживачем:

- 1) встановлення контакту з потенційними клієнтами;
- 2) інформування про туристичні послуги;
- 3) підвищення рівня знань потенційного клієнта;
- 4) регулювання його поведінки та дій;
- 5) нагадування про привабливість рекламованого продукту (вигода / зручність / отримання позитивних емоцій);
- 6) створення виняткового образу туристичного продукту;
- 7) полегшення завдання придбання послуги;
- 8) переконання в правильності вибору [1, с. 4].

Прагматичний потенціал реклами туристичного продукту має в основі ряд особливостей туризму як діяльності:

- на відміну від традиційних товарів, туристичні послуги не мають постійних властивостей (колір / розмір / смак ін.). Тому в туристичній рекламі практично неможливо застосувати порівняння, яке широко використовується в рекламних кампаніях споживчих товарів.

- Реклама туристичних послуг вимагає застосування вербальних і невербальних засобів впливу, які безпосередньо пов'язані з інтересом до туристичного продукту. Туристичні послуги потребують пріоритетного розвитку інформативності та пропаганди.

- Туристична реклама повинна демонструвати виняткову привабливість туристичного продукту серед однорідних послуг, тобто мати економічний (матеріальний) і емоційний характер.

Саме через таке різноманіття функцій та спрямування рекламного повідомлення під час перекладу туристичних текстів перекладач нерідко зустрічається з певними труднощами. Щоб передати настрій та психологічний вплив реклами спершу він повинен визначити її вид та комунікативну мету.

Не менш вагому роль у ефективності та успіху рекламної компанії відіграє мовне оформлення туристичного тексту. Він представляє собою приклад максимально ефективного використання усіх можливих лексичних засобів. Одна з найважливіших вимог, яку висувають до туристичних текстів, – максимум інформації при мінімальній кількості слів [9, с. 27]

Прагматичний аспект рекламного тексту, в тому числі туристичного спрямування, безпосередньо виявляється в його своєрідній організації – виборі граматичних і лексичних одиниць, стилістичних прийомів, особливому синтаксисі, організації друкованого матеріалу, графічного оформлення, використанні елементів різних знакових систем.

Оскільки будь-яка реклама має чітку прагматичну спрямованість, тому при аналізі її лексичного рівня, в першу чергу слід розглянути мовні засоби, стратегії і тактики, використання яких створює прагматичний ефект, тобто забезпечує вплив на свідомість клієнта туристичних послуг і спонукає до вчинення дій, запланованих адресантом. Від правильного вибору стратегій і тактик залежить якість рекламних повідомлень.

Мовна стратегія позначає комплекс мовних дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети [7, с. 54]. Мовна тактика – це ланцюжок мовних ходів, які використовуються адресантом відповідно до комунікативних намірів і застосовуються у процесі мовної взаємодії для досягнення конкретних цілей [3, с. 104-110].

На сьогодні в лінгвістиці немає однозначної класифікації комунікативних стратегій. Існує декілька підходів до типології стратегій. Під кутом зору функціонального підходу О. С. Іссерс пропонує виокремлювати основні (семантичні, когнітивні) та допоміжні стратегії [5].

У лінгвістичній літературі також виділяють такі дві групи комунікативних стратегій: кооперативні та конфронтативні залежно від установки на консенсус або дисенсус. До першої групи відносять стратегії схвалення та апологетики, утіхи, умовляння та ін., до другої – стратегії дискредитації, сварки, погрози та ін.

Варто звернути увагу, що туристичному рекламному дискурсу властива лише кооперативна стратегія, а конфронтативна – повністю відсутня, адже рекламодавці спрямовані на позитивну взаємодію із споживачем.

Тому розглянемо детальніше кооперативну стратегію, що включає в себе мовні засоби, націлені на те, щоб адресат міг відчути гарний настрій, позитивне сприйняття рекламної пропозиції. Реклама туризму покликана вражати потенційного споживача, захопивши його увагу, і переконувати в необхідності здійснення певної дії.

Для досягнення такої мети використовують комунікативні тактики кооперативної стратегії:

1. Апеляція до чесності та надійності:

Wir werden alles tun, um Ihre Reise so angenehm wie möglich zu gestalten! [15]. – Ми докладемо всіх зусиль, щоб зробити Вашу подорож максимально приємною!

2. Посилання на авторитет – наводяться авторитетні думки, точки зору людей, які заслуговують довіру, рейтинги та опитування тощо:

Profitieren Sie beispielsweise von unseren Kundenmeinungen und den vielen Bewertungen für Hotels und Ferienwohnungen [13]. – Ознайомтесь з відгуками наших клієнтів та численними рейтингами готелів та апартаментів.

Finden Sie so ganz einfach die Unterkunft, die perfekt auf Ihre Bedürfnisse zugeschnitten ist [15]. – Ось так легко Ви можете знайти житло, яке ідеально відповідає Вашим потребам.

Entspannen Sie sich mit einem erfrischenden Getränk der Bar/Lounge oder der Poolbar [13]. – Розслабтеся з освіжаючим напоєм в барі / лаунджі або барі біля басейну.

3. Швидкість та оперативність – завжди в пріоритеті у клієнта. В рекламних туристичних текстах когнітивно-пізнавального спрямування використовується велика кількість імперативних форм дієслова, які грають роль своєрідних сигналів, закликів до дії:

Entdecken Sie die auch die Schönheit der Stadt selbst, besichtigen Sie die orientalische Märkte und Basare und atmen Sie orientalische Kultur [13]. – Відкрийте для Себе красу міста, відвідайте східні ринки й базари та повністю пориньте у східну культуру.

Genießen Sie Ihren Urlaub in den eigenen vier Wänden oder erholen sie sich einfach in der freien Natur mit Blick auf die Berge [13]. – Насолоджуйтесь відпочинком у власному куточку або просто релаксуйте на відкритому повітрі з видом на гори.

4. Вплив на волю:

Wenn Sie Ihre eigene Feier (zum Beispiel Geburtstag oder einfach Party) im Hotel organisieren möchten, können wir Ihnen die nötige Unterstützung anbieten [15]. – Якщо Ви бажаєте організувати свою власне свято (наприклад, день народження або просто вечірку) в готелі, ми надамо вам необхідну Вам допомогу.

5. Вигідна пропозиція :

Jetzt LastMinute bis zu -50% RABATT sichern! [45]. – Саме зараз ЗНИЖКА останньої хвилини до -50%!

6. Апеляція до фонових знань:

Unterwegs besuchen Sie die historische Stätte Sambor Pre Kik, eine beeindruckende Gruppe von über 100 kleinen Tempelruinen [46]. – Дорогою Ви відвідаєте історичне місце Sambor Pre Kik, де знаходяться понад 100 руїн храму.

7. Звернення до почуттів – тактика заснована на сентиментальних почуттях, яка апелює до любові до близьких:

Sie suchen einen Familienurlaub, in dem die ganze Familie glücklich ist? Genießen Sie das gute Wetter, die gute Laune, den netten Service des Hotelpersonals und verbringen Sie unvergessliche Momente mit Lidl-Reisen! [61]. – Ви шукаєте сімейний відпочинок, щоб ошчасливити всю сім'ю? Насолоджуйтесь гарною погодою, чудовим настроєм, приємним обслуговуванням персоналу готелю – проведіть незабутні моменти з Lidl-Reisen!

Наведемо приклад ще однієї відомої універсальної моделі впливу реклами на психіку споживача, яка визначає послідовні етапи і напрям такого впливу – модель AIMDA, де:

A – Attention – увага;

I – Interest – інтерес;

M – Motive – мотив;

D – Desire – бажання;

A – Activity – активність [9].

Відповідно до цієї моделі, процес організації рекламної кампанії і вплив кожного рекламного повідомлення на споживача завжди мають починатися з привернення його уваги до товару чи послуги.

Наступна обов'язкова умова – викликати інтерес. Далі необхідно породити (якщо його ще немає) чи оживити (якщо він уже був) мотив придбання товару чи послуги. Завершальним кроком є «підігріти» бажання, спонукати до дій і простимулювати активність [9].

Варто зупинитися на досить цікавій рекламній техніці впливу так званому «Еріксонівському гіпнозі». Його мета полягає у тому, що споживачеві практично не віддають прямих наказів, а просто щось коментують, ставлять запитання, міркують. Однак мовленнєві стратегії, що застосовуються, дають змогу отримати результат (наказ виконується) і не отримати свідомого опору наказу. Основними техніками Еріксонівського гіпнозу є: трюїзм, ілюзія вибору, припущення, команда, прихована у запитанні, використання протилежностей, повний вибір тощо [29, с. 305-306].

Розглянемо деякі з них детальніше, які активно використовуються у німецькомовних туристичних брошурах.

Трюїзм (англ. truism – загальновідома, банальна істина) – досить узагальнене висловлення. Як психотехніка є гіпнотичною заміною команди.

Наприклад, команда: *“Buchen Sie die besten Angebote für Ihren perfekten Urlaub!”* («Бронюйте найкращі пропозиції для Вашої ідеальної відпустки!»). Трюїзм: *“Jeder will einen wunderschönen Urlaub haben”* або *“ Menschen mögen tolle Reise erleben”* [68]. – Кожен хоче провести прекрасну відпустку» або «Кожен бажає незабутнього відпочинку.

Ілюзія вибору. У межах цієї стратегії потенційному клієнту пропонують вибирати поміж тим, що потрібно продавцю, і тим, що продавцю потрібно. Наприклад, команда: *“Fahren Sie nach Italien mit Lidl-Resisen”* («Подорожуйте до Італії з Lidl-Reisen»). Ілюзія вибору: *“Was*

wollen Sie erleben: beeindruckende Vietnam oder reizvoller Thailand?“ [61]. – Де б Ви хотіли опинитися: у вражаючому В'єтнамі або мальовничому Тайланді?

Припущення (пресуппозиція). Потрібна команда подається як попередня дія чи умова для виконання будь-якої іншої дії. Потенційний клієнт усвідомлює максимальну вигоду для себе, при умові здійснення не однієї дії, а двох. Наприклад, команда: *“Buchen Sie die besten Angebote für Ihren perfekten Urlaub!”* («Бронюйте найкращі пропозиції для Вашої ідеальної відпустки!»). Припущення (пресуппозиція): *«Bevor Sie diesen Urlaub buchen wollen, achten Sie auf den niedrigen Preis und beste Angebote nur für Sie»* [68]. – Перш ніж забронювати цей відпочинок, зверніть увагу на низьку ціну та найкращі пропозиції саме для Вас!

Команда прихована у запитанні. Ця стратегія широко використовується у повсякденному житті. Звичайно замість того, щоб прямо попросити зробити щось конкретне, люди запитують іншого, чи здатний він виконати це прохання. При цьому останній виконує команду, замість того, щоб дати конкретну відповідь на поставлене запитання.

Наприклад, команда: *“Buchen Sie die besten Angebote für Ihren perfekten Urlaub!”* («Бронюйте найкращі пропозиції для Вашої ідеальної відпустки!»). Команда, прихована у запитанні: *“Haben Sie etwas besseres in Ihrem Leben erlebt?”* або *„Waren Sie irgendwann schon so stark beeindruckt?“* [61, 68]. – А чи бачили Ви щось краще у Своєму житті? Ви були колись настільки вражені?

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аветсова Д.С. Комунікативні аспекти англомовної туристичної реклами / Д.С. Аветсова // Гуманітарні науки. – Вип. 8. – К.: вид. КПУ, 2008. – С. 1-8.
2. <http://publibnet.city.kharkov.ua/OpacUnicode/index.php?url=/auteurs/view/59954/source:default> Бутенко Н.А. Соціальна психологія в рекламі : навч. Посібник [Електронний ресурс] / Н. Ю. Бутенко. – Київ: КНЕУ, 2006. – 384 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.readbook.com.ua/book/37/>
3. Гончарова Л.М. Коммуникативные возможности речевых тактик в рекламных текстах / Л. М. Гончарова. – Вестник МГОУ. – № 2. – 2010. – С. 21-25.
4. Ильинова, Е. Ю. Лингвокогнитивное обоснование характера ассимиляции и культурной экспансии рекламного дискурса / Е. Ю. Ильинова // Лингводидактические проблемы межкультурной коммуникации: сб. науч. ст. / отв. ред. Т. В. Максимова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003. – С. 43-63.
5. Иссерс О.С. Речевое воздействие: учебное пособие / О. С. Иссерс. – М.: Флинта Наука, 2008. – 226 с.
6. Кочетова Л.А. Лингвокультурные характеристики английского рекламного дискурса: автореф. дис. на соискание научной степени канд. филол. наук.: 10.02.04 / Л.А. Кочетова. Волгоград, 1999. – 18 с.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
8. Паклина А.Е. Эриксоновский гипноз в рекламе / А.Е. Паклина, С.Ю. Пискорская // Сибирский государственный аэрокосмический университет им. Академика М.Ф. Решетнева, Красноярск, 2010. – С.305-306
9. Розенталь Д. Э. Язык рекламных текстов / Д. Э. Розенталь, Н. Н. Кохтев – М.: Высш. Школа, 1981. – 127 с.
10. Сакаева Л. Р., Базарова Л. В. Понятия «гуризм» и «туристический дискурс» в современной научной парадигме / Л. Р. Сакаева, Л. В. Базарова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. – № 6 Ч. 1. – С.159-161.
11. Ab-in-den-Urlaub [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ab-in-den-urlaub.de>
12. ADAC Reisemagazin. September-Oktober 2018. – 148 p.
13. Monatliche Reise-Highlights // Lidl Digital International GmbH & Co. KG. – RHF, 10/2018. – S. 48.
14. Plog, S. C. Leisure Travel: a Marketing Handbook. / C.S. Plog. – Upper Saddle River, New Jersey: Pearson/Prentice Hall. – 2004. – 258 p.
15. Reisemagazin Oktober 2018 // Netto Markten-Discount AG&Co. KG. – 2018. – S. 56.

REFERENCES

1. Avetsova, D.S. (2008). Komunikativni aspekti anglo-movnoyi turistichnoyi reklami // Gumanitarni nauki. [Communicative aspects of travel advertising in English // Humanities]. Vip. 8. Kyiv: vid. KPU. P. 1-8.
2. Butenko, N.A. (2006). Socialna psihologiya v reklamі : navch. Posibnik [Elektro-nnij resurs] [Social psychology in advertising: Manual. Online resource.] Kyiv: KNEU. – Rezhim dostupu do resursu: <http://www.readbook.com.ua/book/37/>
3. Goncharova, L.M. (2010). Kommunikativnye vozmozhnosti rechevyh taktik v reklamnyh tekstah [Communicative Possibilities of Speech tactics in advertising texts]. Vestnik MGOU. № 2. P. 21-25.
4. Ilinova, E.Yu. (2003). Lingvokognitivnoe obosnovanie haraktera assimilyacii i kulturnoj ekspansii reklamnogo diskursa [Linguocognitive validity of the assimilation features and the cultural expansion of advertising discourse] // Lingvodidakticheskie problemy mezhkulturnoj kommunikacii: sb. nauch. st. [Linguodidactic problems of intercultural communication. Collection of scientific articles] / отв. ред. Т. В. Максимова. Volgograd: Izd-vo VolGU. P. 43-63.
5. Issers, O.S. (2008). Rechevoe vozdejstvie: uchebnoe posobie [Speech Impact: Manual.]. Moscow: Flinta Nauka.

6. Kochetova, L.A. (1999). Lingvokulturnye harakteristiki anglijskogo reklamnogo diskursa: avtoref. dis. na soiskanie nauchnoj stepeni kand. filol. nauk.: [Linguocultural characteristics of the English advertising discourse. Abstract of dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of philological sciences] 10.02.04. Volgograd.
7. Makarov, M.L. (2003). Osnovy teorii diskursa [Fundamentals of the discourse theory.] Moscow: ITDGG "Gnozis".
8. Paklina, A.E. (2010). Eriksonianskij gipnoz v reklame [Ericksonian hypnosis in advertising] // Sibirskij gosudarstvennyj aerokosmicheskij universitet im. Akademika M.F. Reshetneva, Krasnoyarsk.
9. Rozental, D.E. (1981). Yazyk reklamnih tekstov [Advertising Language.] Moscow: Vyssh. Shkola.
10. Sakaeva, L.R., Bazarova, L.V. (2014). Ponyatiya «turizm» i «turisticheskij diskurs» v sovremennoj nauchnoj paradigme [The concepts "tourism" and "tourist discourse" in the modern scientific paradigm.]. //Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. Tambov: Gramota. № 6 Ch. 1. P.159-161.
11. Ab-in-den-Urlaub [Electronic source] – Access: <https://www.ab-in-den-urlaub.de>
12. ADAC Reisemagazin. September-Oktober (2018).
13. Monatliche Reise-Highlights, (2018). // Lidl Digital International GmbH & Co. KG. RHF, 10/2018.
14. Plog, S.C. (2004). Leisure Travel: a Marketing Handbook. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson/Prentice Hall.
15. Reisemagazin Oktober 2018 // Netto Marken-Discount AG&Co. KG.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Верезубенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: особливості використання перекладацьких трансформацій.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Mykola Verezubenko – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Chair of Translation, Applied and General Linguistics of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: peculiarities of the usage of translation transformations.

УДК: 811.111:81'42:81'373.48.

ПРЕЦЕДЕНТНА АСИМЕТРІЯ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Лариса ЯРОВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: yar.larisa.kdpu@gmail.com

ЯРОВА Лариса. ПРЕЦЕДЕНТНА АСИМЕТРІЯ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглядаються прецедентні феномени та їх аудіовізуальний переклад, при якому є доречним використання перекладацької асиметрії, яка допомагає таким феноменам якнайяскравіше проявлятися у мові перекладу. Виявлено, що існують різноманітні класифікації асиметрії, але все ж вони потребують доповнення, яке було подане в даній статті. До того ж було описано основні та найбільш поширені види асиметрії, що використовуються при аудіовізуальному перекладі. У статті подане нове визначення – прецедентна асиметрія.

Ключові слова: прецедентний феномен, аудіовізуальний переклад, перекладацька асиметрія, прецедентна асиметрія.

YAROVA Larysa. THE PRECEDENT ASYMMETRY IN AUDIOVISUAL TRANSLATION

The article deals with precedent phenomena and their audiovisual translation, in which it is appropriate to use translation asymmetry, which helps such phenomena be as much clearly manifested as possible in translation. It is revealed that there are different classifications of asymmetry, but they still need to be supplemented, which has been presented in this article. In addition, the main and most common types of asymmetry used in audiovisual translation has been described. Audiovisual translation is a complex process in which it is allowed to deviate from the norms and rules in order to obtain a certain effect on the viewer of another culture. Therefore, with such translations, translation asymmetry is often encountered. In many cases, it can be justified and not be considered a mistake if the intention of the director or the writers was absolutely achieved. The different types of asymmetry are rather important for an adequate translation and that is also considered in this article. It is defined that the translational asymmetry is a kind of deformations, which are used in the translation. Moreover, they can occur at various lexical, grammatical or phonetic levels. However, there are separate cases where such asymmetry is clearly manifested in the translation of precedent phenomena. That is why the author has decided it was necessary to present a new type of asymmetry which is fully described in this article. It is found that each described case of asymmetry is used different times during the translation. This is due to the fact that any precedent phenomenon of the source language, in most cases can be replaced with the exact equivalent.

Keywords: precedent phenomenon, audiovisual translation, translation asymmetry, precedent asymmetry.

Стрімке поширення культурних, економічних, політичних, наукових контактів між різними лінгвокультурами зумовлює актуальність тем, що тісно пов'язані з дослідженням і вивченням явищ міжкультурної комунікації, куди відносять і *прецедентні феномени* (далі – ПФ), під якими розуміють культурно навантажені знаки (імена, висловлення, тексти, ситуації) як ядерні елементи національної когнітивної бази [3, с. 47-48; 1, с. 18]. ПФ актуальні в пізнавальному та емоційному плані, за кожним із них завжди стоїть певне уявлення, спільне для всіх носіїв того чи іншого менталітету, яке й робить усі апеляції до ПФ «прозорими» та зрозумілими [3, с. 47-48] для носіїв однієї лінгвокультури, водночас вони можуть створювати когнітивні бар'єри в міжкультурній комунікації. Хоча прецедентні феномени знаходились в центрі уваги багатьох досліджень (Ю. Н. Караулов; Б. Гудков; В. В. Красних; І. В. Захаренко; Д. В. Багаєва;

Ю. Є. Прохоров), однак їхня специфіка як проблема аудіовізуального перекладу кінофільмів ще не отримала вичерпного висвітлення в науковій літературі. Особливості аудіовізуального перекладу в порівнянні з іншими типами перекладу визначаються, перш за все, багатоаспектністю семантичного коду об'єкта цього типу перекладу – аудіовізуального тексту. Передача інформації – вербальної та невербальної – здійснюється в аудіовізуальному тексті одночасно за допомогою двох каналів – акустичному і візуальному, і лінгвістичний код перестає відігравати визначальну роль. Художній фільм – приклад аудіовізуального художнього тексту [2, с.24]. Стильова приналежність визначає включення в перекладацький аналіз аудіовізуального художнього тексту, в тому числі і аналізу передачі фонетичних особливостей мови персонажів – індивідуальних, соціолінгвістичних, регіональних. В аудіовізуальному художньому тексті вони, безумовно, мають змістовну і стилістичну значимість. Аудіовізуальному перекладу як складному процесу, при якому дозволено відходити від норм і правил задля отримання певного ефекту на глядача іншої культури, властиво таке явище, як *асиметрія перекладу*. Перекладацька асиметрія – це своєрідні деформації, які застосовуються під час перекладу. При чому вони можуть відбуватися на різноманітних лексичних, граматичних чи фонетичних рівнях. Проте існують окремі випадки, коли така асиметрія чітко проявляється при перекладі прецедентних феноменів. У багатьох випадках вона може бути виправданою і не вважається помилкою, якщо намір режисера чи сценаристів був повністю досягнутим [6, с. 77].

Мета цієї статті полягає у визначенні особливостей прецедентної асиметрії як перекладацького прийому аудіовізуального перекладу фільмів українською мовою. **Об'єкт** нашого дослідження охоплює прецедентні феномени в текстах сценаріїв до кінофільмів, а **предмет** складають випадки перекладацької асиметрії у практиці аудіовізуального перекладу ПФ українською мовою.

У нашому дослідженні використовуємо відому типологію вербальних ПФ, запропоновану проф. В.В. Красних [3, с. 47-48], яка включає: *прецедентні імена, висловлення, тексти та ситуації*. При цьому під *прецедентними іменами* маються на увазі широко відомі власні імена, що використовуються в тексті не стільки на позначення конкретної людини, місця або події, скільки як своєрідний символ певних якостей, подій, напр.: *Дон Кіхот* — символ безкорисливої боротьби за справедливість [4, с. 4]. Прецедентне ім'я може співвідноситися або з прецедентним текстом (*Кайдашиха* – героїня повісті І. Нечуя-Левицького), або з прецедентною ситуацією (*Крути* – місце, де в 1918 році загинули 300 київських студентів, захищаючи підступи до Києва від більшовиків) [3, с. 86].

Прецедентні імена В. В. Красних поділяє на дві групи:

а) термінологічне ім'я – таке прецедентне ім'я позначає певну ознаку, рису характеру або зовнішності, тобто має «термінологічне» значення і є символом певної характеристики (*пузатий Пацюк, якому вареники самі до рота летять = ледар*);

б) полісемічне ім'я – таке прецедентне ім'я може бути символом не тільки образу, але й ситуації [3, с. 86-89]: «Жити в країні... яка так легко прощається зі свободою... яка вважає героїв зрадниками, а катів – героями, якій «всьо равно», аби були чергові Мариніна з Сердючкою» [12].

У наведеному прикладі прецедентне ім'я Сердючка вживається як символ масової поп-культури, але також це ім'я може виступати символом русифікації української культури, напр.: «Дев'ятнадцять років згаяти! Заради чого? Щоб замінити Андруховича Донцовою, а Пономарьова Сердючкою?» [12].

ПФ як вияв національної своєрідності, як відбиток культури, традицій і ментальності в мові часто зустрічаються в кінофільмах, тому правильність їхнього перекладу є запорукою успіху фільму в іншомовній глядацькій аудиторії. Завдяки тому, що оригінали сценаріїв створюються носіями прецедентних феноменів певної культури, відповідальність за донесення комунікативної настанови, змісту фільму до глядача іншої лінгвокультури покладено на перекладача. З метою досягнення запланованого ефекту перекладач змушений застосовувати перекладацьку асиметрію, без якої певні моменти в перекладі фільму, жарти, були б незрозумілими іншомовним споживачам кінопродукції.

Для адекватного й адаптованого перекладу доречним є використання *перекладацької асиметрії*, яка уможливлює досягнення еквівалентності при передачі прецедентних

феноменів. Перекладацька асиметрія – це прийом, який проявляється у відсутності однозначної відповідності між елементами мови оригіналу та мови перекладу та необхідності висловити та донести один і той же самий задум за допомогою різних слів.

Ситуативна асиметрія має місце, коли в перекладі відбувається повна або часткова заміна одного прецедентного феномена на інший.

Ф. де Соссюр, який першим розглянув явище асиметрії в лінгвістиці, вивчав мовний знак з позиції асиметрії: «Мовний знак пов'язує не річ і її назву, а поняття й акустичний образ. Це не просто матеріальне звучання, тобто чисто фізичне, а це ще й психологічний відбиток звуку, одержуваний нами за допомогою наших органів чуття» [8, с. 57].

У науковій літературі з перекладознавства відома типологія асиметрії у перекладі, запропонована Т. Некряч, яка виокремлює такі три типи: системну, ситуативну й експлікативну [5]. При цьому **системна асиметрія**, пов'язана із неспівмірністю мовних систем, зустрічається в будь-якому перекладі незалежно від жанру і стилю. Переважно така асиметрія має місце на граматичному рівні, тобто тоді, коли відбувається неспівмірність граматичних одиниць або зворотів. Так, системну асиметрію можна зустріти при перекладі займенників. Інколи такі граматичні порушення відбуваються свідомо для того, щоб зробити мову персонажа індивідуальною. **Ситуативна асиметрія** як розбіжність між оригіналом і перекладом, яка зумовлена конкретною текстуальною ситуацією, передбачає широкий спектр заміни, здатних викликати реакцію, аналогічну сприйняттю того чи іншого елемента аудиторією, наприклад:

«You're probably thinking: «My boyfriend said this was a superhero movie, but that guy in the red suit just turned, that other guy into kebab». *«Певно ви зараз думаєте: «Мій хлопець запросив мене на фільм про супергероїв, а отой у червоному костюмі зараз порубав цих хлопців на шаурму».*

Наведений приклад ілюструє ситуативну асиметрію в наслідок заміни «kebab» на «шаурму».

Наприклад:

«What is it really? Kevin? Bruce? Scott? Mitch? Is it Basil Faulty?» *«То як тебе звати насправді? Кевін? Брюс? Скот? Мітчел? А може ти Віталька?»*

Коли головний герой вгадував справжнє ім'я негідника, перекладач звичайні імена переклав, як *Кевін, Брюс, Скот, Мітч*, а от ім'я *Basil Faulty* змінив на *Віталька*. Була використана заміна функціональним аналогом, через те, що «*Basil Faulty*» – це відомий ситком про чоловіка, який завжди потрапляв у смішні ситуації, його поведінка була неадекватною та він завжди поводився нервово. Для українського глядача це було б незрозумілим, а от серіал «*Віталька*» – широковідомий в нашій культурі. Ми вважаємо, що використавши це ім'я та згадавши серіал, автор досягнув того ж самого ефекту, який планувався сценаристами, які використали *Basil Faulty* для англомовного глядача. Така ситуативна асиметрія в повній мірі є виправданою і на нашу думку, не вважається помилковою. Проте український переклад вважаємо більше вдалим, якщо розглядати з погляду інтенції авторів.

Експлікативну асиметрію зазвичай уособлюють стислі внутрішньотекстові коментарі й пояснення, які допускаються в тексті реплік для розуміння авторської інтенції, наприклад:

I'd say that you sound like an informational, but not a good one, like Slap Chop». *«Ти наче продавець з телемагазину, але не такий крутий, як той, що продає м'ясорубки чи масажери».*

Наведений приклад ілюструє розгортання та додавання певних коментарів у вигляді: «...той, що продає м'ясорубки чи масажери». Таке роз'яснення не заважає розумінню, а навпаки допомагає краще зрозуміти інформацію, що була подана в оригіналі.

Перекладацька асиметрія як своєрідна деформація, що застосовуються під час перекладу, може відбуватись на різних мовних рівнях: лексичному, граматичному чи фонетичному. Проте існують випадки, коли така асиметрія чітко виявляється при перекладі прецедентних феноменів. Тому спираючись на попередні дослідження та аналіз матеріалу, вважаємо доцільним ввести поняття **прецедентна асиметрія**. Як перекладацький прийом

прецедентна асиметрія характеризується невідповідністю між прецедентними феноменами мови оригіналу та перекладу, при збереженні інтенції автора. Це явище відбувається, коли перекладач замінює один прецедентний феномен іншим аналогом, який існує в культурі мови перекладу, або за необхідності додає прецедентний феномен, чи навпаки упускає, при цьому вдаючись до коментарів. Можливі випадки заміни звичайних слів розгорнутим прецедентним висловлюванням або ж вставками з прецедентних текстів. Наприклад:

Bactin? Yeah. Bactin should do it.

Пластир... ага і подорожник приклади.

У наведеному вище прикладі проілюстровано невідповідність у назві медикаментів. Для носіїв англомовних лінгвокультур *Bactin* відомий як протимікробний засіб широкого спектру дії, однак при перекладі ця назва не буде такою «прозорою» для носіїв української лінгвокультури, для якої культурним символом народного засобу від усіх недуг вважається рослина *подорожник*, а відтак застосована перекладачем прецедентна асиметрія покращує розуміння тексту оригіналу.

Найяскравіше прецедентна асиметрія проявляється в таких випадках: заміна аналогом, експлікація – у вигляді додавання коментарю та імплікація – використання одного прецедентного феномена замість великої частини тексту.

Проте вважаємо доцільним розширити цю класифікацію і додати ще один тип асиметрії – **імплікативну асиметрію**. Такий вид проявляється у згортанні певних коментарів, що існують у мові оригіналу і вираженні в одному слові або словосполученні мовою перекладу. Така асиметрія відбувається достатньо часто при аудіовізуальному перекладі через те, що особливо під час дубляжу перекладачеві потрібно вміститись в певні часові рамки, а також бути синхронним з акторами і через неспівставність в кількісному вираженні слів мови оригіналу та мови перекладу, перекладач може використовувати такий прийом. Або ж, якщо додатковий опис якогось персонажа або ситуації нагадує щось подібне у мові перекладу, то перекладач може також вдатись до імплікативної асиметрії, завдяки чому відбудеться економія часу і адаптація буде кращою.

Тож, питання асиметрії при аудіовізуальному перекладі є дуже цікавим та малодослідженим. Проте ми вважаємо, що у такий спосіб можна легше адаптувати кінофільми для перегляду в інших країнах. При цьому такі невідповідності можуть не бути помилковими, а навпаки зможуть покращити фільм.

Наприклад:

What Sharknado are we on?»

«Який сезон «Битви екстрасенсів» зараз йде?»

Яскравим прикладом можна назвати переклад назви телесеріалу, який згадувався у фільмі, коли головний герой питає у одного персонажа про майбутнє. Цей серіал має безліч частин з майже ідентичним сюжетом. Аналогів в Україні немає і до того ж він не є дуже відомим для нашої культури, тому перекладач проаналізувавши вітчизняного кінематографа та телевізійні програми, використав для перекладу назву багатосезонної передачі «Битва екстрасенсів». На нашу думку, переклад залишився адекватним та більш адаптованим до українського глядача.

Наприклад:

«Yes, like a child.»

«Ага, як у хлопчика- мізинчика.»

У цьому прикладі асиметрія відбувається у заміні просто слова на прецедентний текст. Всі знають казку про «Хлопчика-мізинчика». Проте в перекладі вдало поєднався з картинкою під час сцени, коли у головного героя відростили покалічені руки і мали вигляд, як у карлика чи маленької дитини.

Наприклад:

«I mean, it's not like I have a lot of strong role models to draw off for Todd. Hey. Look at me. You are not your father. Besides... I will never, ever let our child be named Todd or Sher.

«Я маю на увазі, що я ніколи не стану зразковим батьком для нашого Коляна. Гей, поглянь на мене. Ти не твій батько. До того ж, я не дозволю, щоб нашого сина звали Колян.»

Така асиметрія зустрічається декілька разів в фільмі. Пов'язано це з тим, що імена, які вживають головні герої, а саме – Тод і Шер – є взагалі не вживаними в українській культурі, тому аби адаптувати їх до українського глядача перекладач використав таку асиметрію. До

речі, таке використання викликало сміх серед глядачів цього фільму. Тому вважаємо, що асиметрія не нашкодила, а навпаки зробила сцену з вживанням цього імені дуже вдалою.

«All these elderly white men on the walls...»

*«І скрізь на стінах якісь портрети збоченців,
Тут що, якийсь політик мешкав? Пионка чи
як його?»*

Наступний приклад показує типову ситуацію для України, коли в будинках на стінах розвішані портрети, все виглядає по-багатому. Зазвичай такі будинки асоціюються з домівками політиків. Тому не дивно, що сцена, де головний герой мандрує приміщенням, яке обвішано портретами, все оздоблено золотом і коштовним камінням, асоціювалась у перекладача з домівкою одного з політиків України. Згадуючи ситуацію, коли на розгляд народу були показані достатки цього політика, використання такої прецедентної ситуації, разом з коментарями – є дуже цікавим прийомом, який був зрозумілим кожному українцю.

При перекладі імен відбувається така асиметрія, коли в оригіналі подається розгорнутий варіант, а в мові перекладу його скорочують до слова або словосполучення.

Наприклад:

*«Never underestimate a man with a mustache!
Just ask any one in Brooklyn».*

*«Мужуку з вусами можна довіряти.
Спитайте у Зіброва»*

Перекладач використовує ім'я відомого українського співака, який за описом схожий на того, хто згадується в оригіналі. На нашу думку, використання додавання в цьому випадку є найкращим рішенням, яке викликає сміх серед українського глядача і є більш зрозумілим, ніж якщо було б перекладено: «Просто запитайте когось у Брукліні».

*«Look, a saner man might discourage you from
joining the deadly mercy business.»*

*«Послухай, молодий Вінник, хто-небудь
інший відмовив би тебе від цієї
пропащі справи.»*

У наведеному прикладі перекладач навмисно додає прецедентне ім'я, яке мало справити гумористичний ефект на глядача, що й відбулось при такому використанні. Усім носіям сучасної української лінгвокультури відомий такий співак, тому таке використання досить коректне і вдале. Дуже часто перекладач використовував в перекладі цього фільму прецедентні імена відомих українських зірок, для того, щоб адаптація була ще більше сильною та зрозумілою.

Прецедентна імплікативна асиметрія вживається також дуже часто, при цьому подається розгорнутий варіант, а в мові перекладу його скорочують до слова або словосполучення, що переважно зумовлено існуванням в мові перекладу аналогів, що повністю замінюють описові характеристики, які подаються в мові оригіналу.

Отже, як засвідчив аналіз емпіричного матеріалу аудіовізуальному перекладу фільмів властиво такі типи прецедентної асиметрії: ситуативна, експлікативна та системна.

Найпоширенішою виявилась *ситуативна асиметрія*, а найменш рекурентною – *імплікативна*. Це зумовлено тим, що на будь-який прецедентний феномен мови оригіналу в більшості випадків можливо віднайти аналог, найближчий за своїми особливостями та характеристиками до того, який вжито в тексті оригіналу. А в тих випадках, де це неможливо зробити, перекладач вдається до залучення інших видів асиметрії. Імплікативна асиметрія потребує глибших досліджень її проявів у аудіовізуальному перекладі фільмів, а відтак складає цікаву перспективу подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ворожцова И. Б. Культура общения в речевой взаимодействии. Речевой субъект на перекрестке культур: учеб. пособие для студентов вузов. – 171с. [Електронний ресурс] Режим доступа: <http://elibrary.udsu.ru/xmlui/handle/123456789/2858>
2. Горшкова В. Е. Кинодиалог как единица перевода. Вестник НГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». 2006. Т. 4, вып. 1. С. 52–58.
3. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: Курс лекций. М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. –284 с.
4. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации / Е.А. Нахимова – Екатеринбург, 2007. – 207 с. – [Електронний ресурс]Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm>
5. Некряч Т.С. Види асиметрії при перекладі драматичного діалогу. Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 2006. Вип. 9. С. 191-196

6. Осетров И.Г. Симметрия и асимметрия: онтологический и лингвистический аспекты. Вестник Московского государственного областного университета. 2009. № 2. С. 55
7. Сдобников В.В., Петрова, О.В. Теория перевода. Лингвистика и межкультурная коммуникация, Изд.: Восток-Запад, 2006. – 448 с.
8. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. – 432 с.
9. Чашина С.С. Прагматический потенциал прецедентных феноменов в рекламе [Текст] / С.С. Чашина // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2008. – № 61. – С. 292-297.
10. Шубенко Н. А. Аудиовизуальное медиатекст: специфика, структура, свойства / Н. А. Шубенко // Культура и Современность: альманах. – М.: Миллениум, 2012. – № 1. – С. 145-149.
11. Pettit, Z. (2004). The Audio-Visual Text: Subtitling and Dubbing Different Genres. *Meta*. Vol. 49, No. 1. P. 25-38.
12. (pravda.com.ua/columns/2010/02/2/4703262).

REFERENCES

1. Vorozhtsova Y. B. Kultura obshcheniya v rechevom vzaymodeistvii. Rechevoi subject na perekrestke kultur: ucheb. Posobie dlia studentov vuzov. [Communication culture in speech interaction. Speech subject at the crossroads of cultures: textbook]. Access mode: <http://elibrary.udsu.ru/xmlui/handle/123456789/2858>
2. Gorshkova, V. E. (2006). Kinodialog kak edinita perevoda // Vestnik NGU. Seriya «Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya» [Cinematic dialogue as a unit of translation // NGU Bulletin. Linguistics and intercultural communication" series].
3. Nakhymova, E. A. (2007). Pretsedentnye ymena v massovoi kommunykatsii [Precedent names in massive communication]. Ekaterinburg. Access mode: <http://www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm>
4. Krasnyh, V.V. (2002). Jetnopsiholingvistika i lingvokulturologija: Kurs lekcij. [Ethnopsycholinguistics and lingvoculturology: lecture course]. Moscow: ITDGK «Gnosis».
5. Nekriach, T.Ie. (2006). Vydy asymetrii pry perekladi dramatychnoho dialohu//Problemysemantyky, prahmatyky ta kohnitivnoi linhvistyky [Assymetry types in dramatic dialogue translation].
6. Osetrov, I.G. (2009). Simmetriya i asimmetriya: ontologicheskii i lingvisticheskii aspekty//Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta [Symmetry and asymmetry: onthological and linguistic aspects // Bulletin of Moscow State Oblast University].
7. Sdobnikov, V.V., Petrova, O.V. (2006). Teoriya perevoda. Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya [Theory of translation. Linguistics and intercultural communication]. Published by: Vostok-Zapad.
8. Sossyur, F. de. (1999). Kurs obshchey lingvistiki. [General linguistics course]. Ekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta.
9. Chashchina, S.S. (2008). Pragmaticheskii potentsial pretsedentnykh fenomenov v reklame [Tekst] //Izvestiya RGPU im. A.I. Gertsena. [Pragmatic potential of precedent phenomena in advertising // News of A.I.Gertsen RGPU.
10. Shubenko, N. A. (2012). Audiovizualnoye mediatekst: spetsifika. struktura. svoystva // Kultura i Sovremennost: almanakh. [Audiovisual mediatext: specifics, structure, qualities // Culture and contemporary times]. Moscow: Millenium.
11. Pettit, Z. (2004). The Audio-Visual Text: Subtitling and Dubbing Different Genres. *Meta*. Vol. 49, No. 1. P. 25-38.
12. (pravda.com.ua/columns/2010/02/2/4703262).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Ярова – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, місто Кропивницький.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, семантико-стилістичний аналіз текстів, теорія і практика перекладу германських мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Larysa Yarova – Candidate of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Translation, Applied and General Linguistics at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi.

Scientific interests: linguocultural studies, semantic and stylistic analysis of texts, theory and practice of translation of Germanic languages.

УДК 81'255=111=161.2:659.1

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ВІДЕОІГОР ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

Юлія ГОЛОВАЦЬКА (Тернопіль, Україна)

e-mail: yulyapashkovska@ukr.net

Тарас ПРОЦИШИН (Тернопіль, Україна)

e-mail: tarasprotz99@gmail.com

ГОЛОВАЦЬКА Юлія, ПРОЦИШИН Тарас. ЛОКАЛІЗАЦІЯ ВІДЕОІГОР ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

У статті розкрито особливості локалізації відеоігор як особливого виду перекладу. Подано короткий опис основних періодів розвитку локалізації відеоігор. Здійснено дослідження зв'язку локалізації відеоігор з перекладознавством. Проаналізовано жанрову класифікацію відеоігор та типи текстів, які функціонують в межах цього контенту.

Ключові слова: локалізація, відеогра, переклад, перекладознавство, культурна адаптація.

HOLOVATSKA Yuliia, PROTSYSHYN Taras. LOCALIZATION OF VIDEO GAMES IN TERMS OF TRANSLATION STUDIES

The article reveals the peculiarities of video games localization, which is considered to be a special type of translation. It provides a description of four major periods in the history of video games localization. The relation between video games localization and Translation Studies is explored. It is defined that video games localization is a burning issue within the framework of Translation Studies and yet there is no clear and common point on it. For the video games localization to be adequate and meet its aim as well as the expectations of the target audience, it is necessary to pay attention to the genre of the video game. It is defined that the most widespread genres of video games are action games, adventure games, driving games, puzzle games, role-playing games, simulations (nurturing simulation, strategic simulation, romance simulation, instrumental simulator), sport games, strategy games. The majority of video games require the translation of thousands or even hundreds of thousands of words from the beginning of the project to the end. Within these products, there are different textual types, each of which has its own characteristics and purpose. Dealing with a multimedia product, translators also face challenges of a multimedia nature. Within the same project, they have to deal with a wide variety of issues, such as reproducing the oral quality of dialogue in writing for subtitling and pop-up dialogue windows, lip-synching for dubbing, space and time constraints for subtitling, the number of characters per subtitle, UI constraints, etc. The following video games text types are defined: manual, packaging, "readme" files, official websites, dialogue for dubbing, dialogue for subtitling, UI (user interface), graphic art with words.

Key words: localization, video game, translation, translation studies, cultural adaptation.

За останні чотири десятиліття відеоігри стали надзвичайно розповсюдженими в цифровому суспільстві. Вони не лише є одним з найпопулярніших варіантів проведення дозвілля, але й виконують інші важливі цілі зокрема освітню та виховну. Доступність відеоігор на різних платформах та у різних форматах зробила їх ще популярнішими.

Глобальний успіх ігрової індустрії частково пояснюється локалізацією, тобто процесом адаптації гри технічно, лінгвістично і культурно для того, щоб продавати її на різних територіях.

З розвитком технологій і збільшенням витрат на розробку ігор класу AAA (умовна підмножина відеоігор, які створюють і розповсюджують середні та великі видавництва, що зазвичай мають більше коштів на розробку й рекламу) локалізація стала важливою для того, щоб продавати якомога більше копій по всьому світу і максимізувати рентабельність інвестиційних ігрових компаній. Таким чином, локалізація стала важливим процесом у ігровій індустрії, про яку не можна забувати розробниками та видавцями, якщо вони хочуть досягти великого успіху. Тому, **метою статті** є аналіз локалізації відеоігор як особливого виду перекладознавчого вивчення.

Проблема локалізації відеоігор ще не достатньо досліджена, зокрема в українській перекладознавчій думці. Серед іноземних науковців цьому питанню присвячені дослідження М. А. Бернал-Меріно, Г. Чандлера, М. Охагана, Ф. Керр, Д. МакДугалл та інших.

Сьогодні існує низка досліджень, які заклали основу для створення теоретичної бази та методології цього специфічного жанру перекладу. На онтологію локалізації відеоігор впливають дослідження, які стосуються вивчення сутності поняття відеоігри, її компонентів та принципів використання. Також триває дискусія щодо термінології яку використовують для опису такого типу перекладу. Так, зокрема, варто зазначити, що досі не існує одноставної думки стосовно того, яким терміном слід послуговуватись, коли мова йде про локалізацію: відеогра чи комп'ютерна гра. На думку вибір терміну певною мірою залежить від регіону. У Великобританії прийнято вживати термін «комп'ютерна гра», незалежно від того, на якій платформі її грають (комп'ютер чи ігровий консоль). Такі науковці, як Ф. Керр, Д. МакДугалл, Д. Обрайен, вважають, що, в контексті локалізації, термін «комп'ютерна гра» є найбільш прийнятним. В країнах Азії (Китай, Японія та Корея) популярними є мережеві ігри для багатьох гравців (MMOGs – massively multiplayer online games), які грають лише на комп'ютері, тому, в цьому регіоні використовують відповідний термін [6, с. 93; 4, с. 63-64].

М. А. Бернал-Меріно виокремлює п'ять загальних термінів, які вважає доцільними для використання у сфері локалізації ігор: гра (*англ.* game), електронна гра (*англ.* electronic game), цифрова гра (*англ.* digital game), мультимедійне інтерактивне розважальне програмне забезпечення (*англ.* multimedia interactive entertainment software), відеогра (*англ.* video game) [2, с. 75-76].

В українській термінології теж не існує узгодженої думки в цій сфері. Терміни «відеогра», «комп'ютерна гра» чи «гра» вживаються в одному значенні, коли мова йде про їх локалізацію. В нашій роботі ми використовуємо термін «відеогра», оскільки, згідно із визначенням у словнику Oxford – це гра, яка відбувається через керування візуальними образами на моніторі комп'ютера чи іншому дисплеї [7].

Важливо зазначити, що погляди науковців стосовно взаємодії процесу локалізації відеогри та перекладознавства різняться. Так, зокрема, у своїй новаторській монографії, Г. Чандлер зазначає, що локалізація відеогри передбачає не лише переклад тексту, але й інших аспектів, включаючи адаптацію графіки, а також дотримання правових норм та вимог цільового ринку. М. А. Бернал-Меріно розглядає «переклад» як найбільш адекватний термін, коли мова йде про відтворення тексту оригіналу цільовою мовою, що відбувається в рамках процесу локалізації який є більш ширшим поняттям та охоплює не лише відтворення контенту. Він також стверджує, що термін «локалізація» може застосовуватись в будь-якій галузі, однак коли мова йде про переклад було б доцільно використовувати терміни мовна локалізація або культурна локалізація [3; 1].

Однак, такі дослідники як М.Охаган і К.Манрігон дискутують з приводу того чи локалізація включає переклад, як це прийнято вважати у перекладознавстві, або ж, навпаки, переклад є більш широкою концепцією, що включає в себе локалізацію. Як результат, вони обирають термін «локалізація гри», який є синонімом до терміну «переклад відеогри», коли йдеться про операції над текстом. Вдаючись до редукціоністського підходу, А. Ренфорд також вважає що цей термін є релевантним, оскільки відеоігри є продуктом, цілком адаптованим до потреб користувачів, а не формою перекладацького витвору [8, с. 145].

Серед дослідників також побутує думка, що локалізація відеоігор є гібридним типом перекладу, оскільки він поєднує в собі особливості інших жанрів перекладу. Відеоігри містять пряму мову героїв відеогри повідомлення на екрані та інструкції для користувача. Переклад цих компонентів створює певні труднощі, зокрема, такі як, робота з незавершеним текстом або переклад без доступу до вихідного тексту, більш відомий як «сліпа локалізація». Відеоігри також часто містять діалоги та кінематографічні сцени, а їхній сценарій можуть дублювати, він може містити субтитри, або і те і інше. Крім того, деякі відеоігри – зокрема рольові і пригодницькі – містять літературні уривки, які необхідно перекласти, зберігаючи літературність та поетичність тексту. Існують також відеоігри, увесь текст яких є римованим.

Деякі ігри вимагають від перекладачів детального дослідження їх функціональності та термінології. Як приклад, перекладач, що працює над серією відеоігор *Microsoft Flight Simulator (1986–2014)*, повинен мати такий самий рівень розуміння у авіаційній галузі, як і технічний перекладач який працює над текстом про реальні літаки. Тому, перекладач відеогри може стикатись з багатьма різними предметними галузями. Для цього потрібні різні навички, такі як інформаційно-пошукова компетенція та вміння працювати з термінологічними базами даних; знання основних особливостей та труднощів, які пов'язані з дубляжем та накладанням субтитрів; а також наявність творчого мислення, для того, щоб обрати привабливі назви для різних предметів, позначених безеквівалентною лексикою та вміння зберегти риму, яка часто міститься у відеоіграх. Проте, незважаючи на те, що сьогодні існує значна кількість літератури з локалізації ігор, досі не вистачає описових тематичних досліджень, що дозволяють дослідникам встановлювати закономірності та тенденції щодо таких питань, як стратегії перекладу, переклад культурних реалій і переклад гумору.

В контексті зазначеного вище, варто наголосити на важливості звернення до жанрової класифікації відеоігор, що може допомогти перекладачу в процесі їх локалізації, оскільки, різні жанри відеоігор вимагають різних перекладацьких навиків та вмінь. Існує безліч класифікацій відеоігор, залежно від регіону, де ті чи інші жанри є поширеними або навпаки. Враховуючи географію нашого регіону, доцільною вважаємо типологію відеоігор, яку здійснено популярним веб-сайтом Gamespot і яка відповідає рівню розвитку та популяризації відповідних жанрів. Зазначена класифікація передбачає такі види відеоігор, як *екшин* – гра у якій потрібно застосувати свої навички, такі як швидша реакція, або вміння швидко приймати тактичні рішення; *пригодницькі відеоігри* – основа процесу цих відеоігор полягає у вирішенні поставлених завдань шляхом їх обдумування або пошуку різних підказок; *«гонки»* – відеоігри, в яких гравець керує авто; *головоломки* – вимагають задіяння логіки; *рольові відеоігри*, в яких суть ігрового процесу полягає в управлінні персонажем; *симулятори*, які полягають в точному відтворенні процесів, подій та фізичних законів реального світу; *спортивні відеоігри*; *стратегії* [4].

На нашу думку, важливо звернути увагу на типологію текстів відеоігор, які мають різні особливості та цілі. Оскільки, в процесі локалізації відеоігор перекладач має справу із мультимедійним продуктом, це створює певні труднощі, такі як, якісне відтворення діалогу в письмовій формі для субтитрів і спливаючих діалогових вікон, синхронізація губ при дубляжі, просторові і часові обмеження для субтитрів, кількість символів у субтитрах, обмеження інтерфейсу користувача тощо.

Виокремлюють такі типи текстів відеоігор:

1. *Інструкція*. Незважаючи на те, що вона завжди має, цікавий та творчий стиль написання, який є частково рекламним і частково літературним, більшість тексту, зазвичай, наповнюється дидактичними матеріалами з інструкціями, яких слід дотримуватися, щоб повністю насолодитися грою. Вона також містить технічні тексти про відповідні програмні особливості для запуску ігрового додатка. Крім того, гравці завжди знайдуть юридичні тексти, які інформують користувачів про права, пов'язані з умовами придбання розважального програмного продукту.

2. *Текст на упаковці*. Як і інструкція, упаковка відеогри являє собою суміш різних текстових типів. Їх відмінність полягає в тому, що наданий простір обмежується невеликими розмірами, зображеннями, логотипами та юридичними вимогами до маркування. Упаковка поєднує в собі привабливі рекламні тексти з короткою технічною інформацією та повідомленнями правничого характеру.

3. *Файл «Readme»*. Цей короткий файл створюють останнім в процесі розробки. Він використовується для інформування користувачів про всі останні коригування і про те, як забезпечити безперебійну роботу продукту, а також виправити помилки при роботі продукту і помилки в друкованих матеріалах. Загалом, це технічний текст.

4. *Офіційний сайт*. Офіційний сайт складається з рекламного тексту, але також містить деякі технічні деталі. Веб-сайти, як правило, включають попередній перегляд продукту, відгуки, підтримку клієнтів тощо.

5. *Діалоги для дубляжу*. Це письмовий текст, який має звучати як усна мова. Письмові сценарії, зазвичай, подані в таблицях. Для кожної репліки є окремий звуковий файл.

6. *Діалоги для субтитрів*. Це усний текст, який повинен бути представлений у письмовій формі. Крім того, перекладачі можуть зіткнутися з тим, що не всіх мовах однакові вимоги до написання субтитрів. Перекладачам часто доводиться застосовувати прийоми, що використовуються, наприклад, при перекладі коміксів для відтворення певних аспектів, таких як, акценти мовців.

7. *Інтерфейс користувача*. Інформація у меню, спливаючі вікна та підказки є надзвичайно важливими, а їх перепроєктування не завжди є оптимальним варіантом, тому перекладачі повинні враховувати кількість символів вихідного тексту. Подібно до локалізації програмного забезпечення, відеогри можуть містити дуже детальні, переповнені параметри меню для управління різними функціями, такими як рівень складності, вибір графічного відображення, чутливість комп'ютерної миші або зворотній зв'язок.

8. *Графіка з текстом*. Часто використовується багат шаровий графічний формат. Один із шарів може містити графіку з відеогри, тоді як інші шари створюють для назв, знаків вікового обмеження тощо [1].

Інший аспект в контексті вивчення локалізації відеоігор, який цікавить дослідників, полягає в наданні перекладачам відеоігор активнішої та більш творчої ролі в порівнянні з перекладачами, що працюють в інших сферах. Нарешті, ще одна гостра проблема в цій сфері стосується методології досліджень, яка на сьогоднішній день здебільшого була упущена. Отримання необхідний для перекладу матеріалів з відеоігор, таких як контекст та їх аналіз є складним і трудомістким процесом через їх інтерактивний та нелінійний характер. Перекладачі також повинні витрачати час на проходження гри та досліджувати знімки екранів з ігор або переглядати відео людей, які записують та завантажують своє проходження гри на платформи, такі як YouTube, щоб отримати доступ до контенту гри.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що локалізація відеоігор, яку можна вважати особливим видом перекладу, сьогодні перебуває на етапі активного розвитку, як на рівні теоретичного обґрунтування, так і

практичного застосування перекладацьких технік. Подальшого вивчення потребують лінгвістичні та екстралінгвістичні аспекти локалізації відеоігор у цільовій мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bernal-Merino M. A. Challenges in the translation of video games [Електронний ресурс] / М. А. Bernal-Merino. – Режим доступу: <http://www.fti.uab.es/tradumatica/revista/num5/articles/02/02.pdf>
2. Bernal-Merino M. A. Translation and localisation in video games. Making entertainment software global / М. А. Bernal-Merino. – New York, NY: Routledge, 2014. – 301 p.
3. Chandler H. M., Deming, S. O. The game localization handbook (2nd edition) / H. M. Chandler, S. O. Deming. – Sudbury, MA: Jones & Bartlett Learning, 2012. – 376 p.
4. Gamespot [Офіційний сайт]. – Режим доступу: <https://www.gamespot.com/>
5. Honeywood R. Best Practices for Game Localization /R. Honeywood // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cdn.ymaws.com/www.igda.org/resource/collection/2DA60D94-0F74-46B1-A9E2-F2CE8B72EA4D/Best-Practices-for-Game-Localization-v22.pdf>
6. Mangiron C., O'Hagan M. Game localization / C. Mangiron, M. O'Hagan. – Amsterdam & Philadelphia, PA: John Benjamins, 2013. – 374 p.
7. English Oxford Living Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.oxforddictionaries.com/definition/video_game#video-game__2
8. Ranford A. Targeted translation. How game translations are used to meet market expectations / A. Ranford // The Journal of Internationalization of Localization. – Issue 4(2). – P. 141-161.

REFERENCES

1. Bernal-Merino, M.A. Challenges in the translation of video games [Electronic resource]. – Access: <http://www.fti.uab.es/tradumatica/revista/num5/articles/02/02.pdf>
2. Bernal-Merino, M.A. (2014). Translation and localisation in video games. Making entertainment software global / M. A. Bernal-Merino. New York, NY: Routledge. [in English].
3. Chandler, H.M., Deming, S.O. (2012). The game localization handbook (2nd edition) Sudbury, MA: Jones & Bartlett Learning. [in English].
4. Gamespot [Official site]. – Access: <https://www.gamespot.com/>
5. Honeywood, R. Best Practices for Game Localization /R. Honeywood // [Electronic resource]. – Access: <https://cdn.ymaws.com/www.igda.org/resource/collection/2DA60D94-0F74-46B1-A9E2-F2CE8B72EA4D/Best-Practices-for-Game-Localization-v22.pdf>
6. Mangiron, C., O'Hagan, M. (2013). Game localization. Amsterdam & Philadelphia, PA: John Benjamins. [in English].
7. English Oxford Living Dictionary [Electronic resource]. – Access: https://en.oxforddictionaries.com/definition/video_game#video-game__2
8. Ranford, A. Targeted translation. How game translations are used to meet market expectations // The Journal of Internationalization of Localization. Issue 4(2). P. 141-161.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Юлія Головацька – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: галузевий переклад, локалізація, CAT інструменти в перекладі.

Тарас Протишин – студент факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: галузевий переклад, локалізація, CAT інструменти в перекладі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Yuliia Holovatska – Candidate of Pedagogical Sciences, lecturer of the Department of Theory and Practice of Translation at Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

Scientific interests: genre translation, localization, CAT tools in translation.

Taras Protsyshyn – student of the Faculty of Foreign Languages at Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

Scientific interests: localization, legal translation, machine translation.

УДК 811.111'367

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ Г. ГЕЙНЕ «DIE SCHLESISCHEN WEBER» ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАДІ ЛЕСЕЮ УКРАЇНКОЮ)

Руслана ГОНЧАРУК (Рівне, Україна)

e-mail: ruslana_box_2@ukr.net

ГОНЧАРУК Руслана. «ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ Г. ГЕЙНЕ «DIE SCHLESISCHEN WEBER» ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАДІ ЛЕСЕЮ УКРАЇНКОЮ)»

Запропонована наукова розвідка присвячена аналізу ролі фігур експресивного синтаксису в поетичному творі та його перекладі українською на матеріалі поезії Г. Гейне «Die schlesischen Weber» та її україномовному перекладі, який виконала Леся Українка. У роботі розкривається поняття експресивного синтаксису, аналізуються причини використання автором засобів

експресивного синтаксису в літературному творі, стратегії та прийоми перекладу цих засобів українською, розглядається роль перекладу в процесі міжкультурної комунікації.

Ключові слова: експресивний синтаксис, переклад, анафора, рефрен, епіфора, анепіфора.

HONCHARUK Ruslana. EXPRESSIVE SYNTAX IN POETIC WRITINGS (BASED ON THE POETRY OF GEYNE'S "SILESIAN WEAVERS" AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN BY LESYA UKRAINKA)

The problem of the translation of emotionally expressive units of artistic text in general and the figures of expressive syntax in particular attracts the attention of linguists because literary translation is a very complex activity, as it puts high demands on the writer not only on the knowledge of a foreign language at the native level, but also to be a gifted writer or to have poetry gift. The artistic translation of the text is generated by the original, and, therefore, by all its key units according to their cultural significance. Modeling the translation text is done by comparing and contrasting the key components of the text, which contributes to the creation of the original text. Translation is a new interpretation of the original and gives the original text a new dimension, introduces it into another system of cultural values. The proposed scientific research is devoted to the analysis of the role of the figures of expressive syntax in the poetic work and its translation into Ukrainian on the material of G. Heine's poem "Die schlesischen Weber" and its Ukrainian translation, performed by Lesya Ukrainka. This research reveals the concept of expressive syntax, analyzes the reasons for using by the author of methods of expressive syntax in a literary work, strategies and techniques for translating of these elements into Ukrainian, and examines the role of translation of a work of fiction in the process of intercultural communication. During the research the author concludes that in the process of writing a work the author applies figures of expressive syntax to create an individual author's style, deepening the effect of the depicted picture, the emotional perception of the read. In the translation of the poetic work of G. Heine, "Silesian weavers" figures of expressive syntax are almost completely preserved by the author, which brings the author's idea closer to the reader of the Ukrainian language, allows to convey to Ukrainian reader the emotional influence that the poetry does on the German-speaking reader. The author also considers the possible reasons for the discrepancy between the use of the figures of expressive syntax in the original poetic work and its Ukrainian-language translation.

Key words: expressive syntax, translation, anaphora, refrain, epiphora, anepiphora.

Постановка проблеми. Творчість видатної української поетеси Лесі Українки ніколи не зникне з поля зору науковців та літературних критиків. Значний прошарок наукових досліджень присвячений і її перекладацькій спадщині. Оскільки літературний переклад – це дуже складний вид діяльності, так як він ставить перед письменником високі вимоги не лише знання іноземної мови на рівні носія, але й до певної міри бути обдарованим письменницьким чи поетичним даром. Дана праця присвячена дослідженню експресивних синтаксичних конструкцій в поезії Г. Гейне «Сілезькі ткачі» та її перекладі на українську під назвою «Ткачі» Лесею Українкою. **Актуальність** даної праці обумовлена дослідженням особливостей перекладу експресивних стилістичних засобів поетичного тексту з німецької мови на українську з метою відтворення стилістичного ефекту в мові оригіналу та перекладу. **Об'єктом** дослідження виступає текст поезії Г. Гейне «Сілезькі ткачі» та його переклад українською, виконаний Лесею Українкою. Поезія «Сілезькі ткачі» ввійшла до збірника «Zeitgedichte», який відноситься до третього періоду творчості поета. В даному збірнику поет з повній мірі відобразив суспільно-політичну боротьбу в Німеччині в 40-х роках 19 століття. В «Сілезьких ткачах» на сцену виходить образ німецького робітничого класу, який готовий виступити на революційну боротьбу із старою феодальною Німеччиною. Тому дану поезію можна назвати лейтмотивом усього збірника. **Предметом** дослідження є структурно-семантичні особливості та функції експресивних стилістичних конструкцій в мові оригіналу та перекладу. **Мета** даного дослідження полягає у визначенні способів перекладу експресивних стилістичних засобів поезії Г. Гейне та її перекладі українською.

Виклад основного матеріалу. Вивчення категорії експресивності своїм корінням сягає кінця XIX століття, але особливий інтерес до неї виникає починаючи з середині XX століття із працями Шарля Баллі, В.В. Виноградова, В.М. Маслова, І.Р. Гальперіна, Л.П. Єфімова, Н. Арутюнова та ін. В українському мовознавстві висвітлюють проблеми експресивного синтаксису Н.В. Гуйванюк, С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітко, І. Чередниченко, В. Русанівський, В. Ващенко та ін. Проблеми експресивного синтаксису стають все більш актуальними в сучасному мовознавстві. Дану категорію «розуміють і як мовну категорію, і як мовленнєву. Експресивне інтерпретується як вираження відношення мовця до висловлення, що зближує експресивність із модальністю, і як вираження емоцій, і як ознаку стилю, а нерідко й поєднують в експресивному емоційність, образність, функціонально-стилістичне забарвлення» [5, с.222] На актуальність досліджень експресивного синтаксису в сучасній науці впливають інтенсивне вивчення структури тексту, особистості мовця як суб'єкта мовленнєвої діяльності, взаємовідносин мовця та адресата, звукових засобів для посилення образності мови, емоційного забарвлення та впливу на реципієнта. В.В. Виноградов, наголошуючи на важливості вивчення експресивного синтаксису, звертав увагу також на «проблему експресивних – виразних, образотворчих – відтінків, які притаманні тій чи іншій синтаксичній конструкції, чи тим чи іншим комбінаціям синтаксичних конструкцій» [7, с.61]

Академік також наголошував на важливому значенні, яке відіграють для стилістики «... розбіжності в формах та видах будови, складу та об'єму навіть простого речення» [8, с. 12] В свою чергу Р. Якобсон зазначав: «Так звана емотивна, або експресивна, функція ... має своєю метою пряме вираження ставлення мовця до того, про що він говорить» [12, с. 197] І. Білодід визначає експресивну лексику як «... слова, що надають вислову виразності, образності, емоційної забарвленості, ... містять у собі стилістично-оціночний відтінок, несуть додаткове стилістичне навантаження» [6, с. 173]

Також в увагу мовознавців привертає проблема перекладу емоційно-експресивних одиниць художнього тексту загалом, та фігури експресивного синтаксису зокрема. І оскільки фігури експресивного синтаксису відіграють важливу роль у відтворенні художньої картини світу автора, то і їх переклад повинен створювати на читача на мові перекладу аналогічний вплив, як на читача на мові-оригіналу. Художній переклад тексту перекладач творить на основі тексту, створеного на мові оригіналу, враховуючи усі його ключові одиниці відповідно до їх культурного значення.

Сучасні науковці визначають синтаксис як розділ граматики, що вивчає словосполучення та речення, а також засоби зв'язку, за допомогою яких утворюються вище названі одиниці мови. Говорячи про механізми створення експресивних значень та систематизацію синтаксичних фігур, О.А. Кострова розглядає експресивність як «результат процесів метафоризації, метонімізації, імплікації, узагальнюючого повторення, членування, включення, переміщення та метасеміозису. Синтаксичний знак, який залучається до цих процесів, змінюється, набуваючи нових властивостей, чия природа має похідний функціонально-креативний характер – це властивості, які створюються та проявляються в мовному вжитку, в дискурсі» [9, с. 29]

Текст поезії Г. Гейне «Сілезькі ткачі» насичений фігурами експресивного синтаксису, що дає широке поле для їх досліджень як у німецькомовному тексті, так і в його перекладі українською, здійсненому Лесею Українкою. При аналізі поезії можна виділити певні засоби експресивного синтаксису.

Найбільш поширеним засобом мовної експресії в поезії «Сілезькі ткачі» являються синтаксичні повтори. Експресивність повтору ґрунтується на його надлишковості в номінативному плані. З. Яр при класифікації повторів поділяє їх на лексичні, варіативні та синонімічні. [14, с.96] О.А. Кострова класифікує види повтору з двох позицій: повноти структур, які повторюються, та їх розміщення відносно одна одної. Перший принцип бере до уваги розмір одиниць, які повторюються (словосполучення чи прості речення). З точки зору розміщення одиниць Кострова розрізняє контактний та дистанційний повтор. [9, с. 95] Загалом всі види повтору характерні для емоційного мовлення. Наведемо приклади.

Кожна строфа поезії «Сілезькі ткачі» завершується повтором простого речення, так званим **рефреном** – рядком, який повторюється в кінці кожної строфи чи групи строф. [2] В даній поезії на рефрен покладено функцію привертання уваги читача до певної думки автора – заклик до підготовки повстання. Рефрен складається з двох простих речень, які повторюються:

Im düstern Auge keine Träne,
Sie sitzen am Webstuhl und fletschen die Zähne:
Deutschland, wir weben dein Leichentuch,
Wir weben hinein den dreifachen Fluch -
Wir weben, wir weben!

Вже очі смутні не плачуть сльозами,
Ткачі за станками цокочуть зубами:
«Країно! тобі смертну одіж ми тчем,
Потрійний проклін у тканину вплетем!
Ми тчем, ми тчем!

Ein Fluch dem Gotte, zu dem wir gebeten
In Winterskälte und Hungersnöten;
Wir haben vergebens gehofft und geharrt,
Er hat uns geäfft und gefoppt und genarrt -
Wir weben, wir weben!

Проклін тому ідолу, богу безодні,
Йому ж ми молились голодні й холодні,
Даремне з нас кожний до нього зорив, –
Він з нас насміявся, він нас одурих!
Ми тчем, ми тчем!

Ein Fluch dem König, dem König der Reichen,
Den unser Elend nicht konnte erweichen,

Цареві проклін, що панує з панами,
Чому він не зглянувся над бідними нами?

Der den letzten Groschen von uns erpresst
Und uns wie Hunde erschießen lässt -
Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem falschen Vaterlande,
Wo nur gedeihen Schmach und Schande,
Wo jede Blume früh geknickt,
Wo Fäulnis und Moder den Wurm erquickt -
Wir weben, wir weben!

Das Schiffchen fliegt, der Webstuhl kracht,
Wir weben emsig Tag und Nacht -
Altdeutschland, wir weben dein Leichentuch -
Wir weben hinein den dreifachen Fluch -
Wir weben, wir weben! [13]

Остатню копійку бере у ткачів,
А потім ще каже стрілять, наче псів.
Ми тчемо, ми тчемо!

Проклін отій нашій-ненашій країні,
Де сором та ганьба панують єдині,
Де гинуть дочасно хороші квітки,
Де в цвілі та в гною живуть робаки...
Ми тчемо, ми тчемо!

Літа прудкий човник, тріщать наші кросна,
Вдень мучить нас праця, зрива навіть зо сна...
Державі старій смертну одіж ми тчем,
Потрійний проклін у тканину вплетем!
Ми тчемо, ми тчемо!» [4, с. 266]

Такий подвійний повтор передає емоційний стан максимальної напруги суспільного стану в Німеччині часів Г. Гейне. В своєму перекладі поезії українською Леся Українка зберігає повністю форму рефрену, щоб занурити україномовного читача в емоційний фон, зображений Г. Гейне.

В «Сілезьких ткачах» зустрічаємо також **просаподосіс**, або **анепіфору** (кільце строфи) – стилістичну фігуру, яка бере свій початок ще в часи античної риторики та поєднує в собі анафору та епіфору – повторення однакових елементів на початку і в кінці кількох паралельних відрізків висловлення з різною серединою [10, с. 52]. Анепіфора об'єднує поезію в логічну цілісність, посилює виразність висловлюваної думки, її переконливість. Анепіфорою завершуються два останні рядки першої та останньої строф. При чому в останній строфі Г. Гейне наголошує на неминучості змін старого ладу в тогочасній феодальній Німеччині та вживає іменник «Altdeutschland» (стара Німеччина) замість «Deutschland» в першій строфі. Леся Українка ж в перекладі взагалі не використовує назви Німеччина, натомість в першій строфі вона замінює її на «країна», а в останній вживає іменник «державна». Вочевидь, поетеса робить це навмисне. Таким чином вона, на нашу думку, намагається наблизити ідеї повалення несправедливого панівного ладу, якими пронизаний вірш німецького поета, до українського читача, щоб пробудити в ньому прагнення до змін на краще життя без ненависної влади у власній країні.

Анафора – експресивна стилістична фігура, в якій повторюються синтаксично сильна початкова позиція висловлювання на початку двох чи більше суміжних рядків. Дана фігура посилює драматичний ефект висловлюваного. В поезії Г. Гейне присутня лексична анафора в четвертій строфі, в якій автор описує свою батьківщину: «Ein Fluch dem falschen Vaterlande, **Wo** nur gedeihen Schmach und Schande, **Wo** jede Blume früh geknickt, **Wo** Fäulnis und Moder den Wurm erquickt...» [13] За допомогою цього прийому досягається ефект достовірності та важливості зображеної картини. Дотримується цього ж прийому і Леся Українка при перекладі «Сілезьких ткачів» українською та вживає дослівно перекладену анафору в четвертій строфі вірша: «Проклін отій нашій-ненашій країні, Де сором та ганьба панують єдині, Де гинуть дочасно хороші квітки, Де в цвілі та в гною живуть робаки...» [4, с. 266] Також анафорою починаються друга, третя та четверта строфи в поезії Г. Гейне. Три строфи, потрійний проклін трьом ідолам – Богу, цареві, Батьківщині, яким народ довіряв, та які його зрадили. Поет розпочинає ці строфи іменником «Fluch» – проклін, який дозволяє розкрити реальні настрої в суспільстві тогочасної Німеччини та відношення автора до подій, зображуваних в поезії. До того ж анафора в тих строфах стала логічним продовженням **анадиплосису** (зіткнення), який утворюється продовженням на початку нового речення кінцівки попереднього. У Гейне анадиплосисом закінчується перша і розпочинається друга строфа: «Wir weben hinein den dreifachen **Fluch** ... **Ein Fluch** dem Gotte, zu dem wir gebeten» [13] Леся Українка зберігає синтаксичну будову німецької поезії в україномовному

перекладі, вживаючи аналогічні фігури експресивного синтаксису, лише з окремими змінами. В третій строфі вона використовує інверсію, вживши іменник «цареві» перед іменником «проклін», підкреслюючи таким чином важливість посилу. Очевидно, поетеса це робить навмисне, щоб заставити українського читача взяти приклад з німецького народу та замислитись над станом речей в своїй власній країні, дати відповідь на запитання, чи довго ще він хоче терпіти панування російських царів в своїй Батьківщині. Звідси і навмисна, на нашу думку, заміна при перекладі німецького іменника «König» – король на іменник «цар».

Серед фігур експресивного синтаксису в поезії Г. Гейне «Сілезькі ткачі» слід виділити також **антитезу** – стилістичний прийом, що полягає у зіставленні протилежних думок або образів [1] Г. Гейне за її допомогою зображує розчарування народних мас в панівному режимі в країні: «Wir haben vergebens gehofft und geharrt, Er hat uns geäfft und gefoppt und genarrt» [13] В українському перекладі ця антитеза збережена, хоча, на нашу думку, її виразність дещо втратила свою глибину, оскільки Леся Українка замінює оригінальні дієслова «сподівалися» та «чекали» на дієслово «зорили», яке не в повній мірі відображає картину дійсності.

Ще одна фігура експресивного синтаксису в поезії Г. Гейне «Сілезькі ткачі», яку слід відзначити – це **полісиндетон**. Полісиндетон – це стилістична фігура, суть якої полягає в навмисному надмірному використанні сполучників. [11, с. 142] «...Er hat uns geäfft **und** gefoppt **und** genarrt» Експресивність створеного поетом образу полягає не лише в ритмічності строфи, але і в єдності того образу, який виникає в уяві читача, та який об'єднує усі свої різні грані в єдине ціле. В українському перекладі поетеса не використовує цей прийом.

В поезії «Сілезькі ткачі» спостерігаються також приклади **синтаксичного паралелізму** – стилістичного засобу, фігури однакової синтаксичної побудови, розміщення схожих за певною ознакою членів речення або речень, своєрідне дублювання чого-небудь [3, с. 361] За його допомогою Г. Гейне акцентує увагу читача на процесі підготовки повстання. Експресивний ефект ґрунтується на контрасті нової інформації та тієї, яка повторюється. «Deutschland, **wir weben** dein Leichentuch, **Wir weben** hinein den dreifachen Fluch... **Wir weben** emsig Tag und Nacht, Altdeutschland, **wir weben** dein Leichentuch, **Wir weben** hinein den dreifachen Fluch» Проте і ця фігура експресивного синтаксису не зустрічається в перекладі «Сілезьких ткачів» українською мовою Лесею Українкою.

Висновки. Як видно із вище сказаного Г. Гейне в поезії «Сілезькі ткачі» активно використовує фігури та прийоми експресивного синтаксису. В процесі написання твору фігури експресивного синтаксису слугують для створення індивідуального авторського стилю, поглиблення ефекту зображуваної картини, емоційного сприйняття прочитаного. Леся Українка в перекладі поетичного твору Г. Гейне «Сілезькі ткачі» майже в повній мірі зберігає використані автором фігури експресивного синтаксису, що дозволяє їй наблизити до україномовного читача авторський задум, передати емоційний вплив, який чинить поезія на німецькомовного читача, україномовному. Але в окремих випадках Леся Українка свідомо змінює лексику, вжиту Г. Гейне для зображення картини реальної дійсності, на ту, яка притаманна картинам реальної дійсності поетеси та її народу, щоб пробудити його до дії, заставити замислитися над реаліями існування. На нашу думку, подальше дослідження та аналіз фігур експресивного синтаксису в оригінальних та перекладних поетичних творах має широкі перспективи, оскільки читачка рецепція художнього твору в іншомовному культурному просторі залежить також і від вміння перекладача максимально точно передати авторський задум.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах (1970 – 1980) [електронний ресурс] Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/antyteza>
2. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах (1970 – 1980) [електронний ресурс] Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/refren>
3. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник / П.С. Дудик – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с., с.361 (Альма-матер) ISBN 966-580-185-6
4. Леся Українка. Поезії. /Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах /Редкол.: Шаблійовський Є.С. (голов.ред.) [та ін.] – К.: Наук. думка. – 1975.– Т.2: Поеми. Поетичні переклади. – 1975. – 367с.
5. Матвійчук О.М. Експресивний синтаксис / О.М. Матвійчук // Сучасні напрямки досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов . – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2011. – С.221-223

6. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / Ордена Труд. Червон. Прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР; за заг. ред. І. К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1973. – 438 с.
7. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики / В.В.Виноградов; – Вопр. Языкознания, 1955, №1, С. 60-87
8. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов; АН СССР, Отд-ние лит. и языка. – М., 1963, 253 с.
9. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка: Учебное пособие/ О.А. Кострова. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2004. – 240 с.
10. Культура русской речи: [энциклопедический словарь-справочник] / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др.]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 840 с.
11. Рыжкова-Гришина Л. В. Художественные средства. Изобразительно-выразительные средства языка и стилистические фигуры речи [Электронный ресурс] : словарь / Л. В. Рыжкова-Гришина, Е. Н. Гришина. – М.: ФЛИНТА, 2015. – 337 с.
12. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.
13. Heinrich Heine: Die schlesischen Weber. [електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.martinschlu.de/kulturgeschichte/neunzehntes/vormarx/heine/werke/weber.htm>
14. Jahr S. Emotionen und Emotionsstrukturen in Sachtexten / Silke Jahr. – Berlin, 2000. – 255 S.

REFERENCES

1. Akademichny tлумachny slovník ukrajinskoi movy v 11-ti tomah (1970-1980) [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes] [Electronic resource] Access mode: <http://sum.in.ua/s/antyteza>
2. Akademichny tлумachny slovník ukrajinskoi movy v 11-ti tomah (1970-1980) [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes] [Electronic resource] Access mode: <http://sum.in.ua/s/refren>
3. Dudik P.S. (2005) Stilistika ukrajinskoi movi: navchalny posibnik. [Stylistics of the Ukrainian Language: Textbook]. Kyjiv: "Akademia"
4. Lesja Ukrainka. (1975) Poesii. Zibrannja tvoriv u 12-ti tomah. T. 2. [Poesy. Collected works in twelve volumes]. Kyjiv: Naukova Dumka.
5. Matvijchuk O.M. (2011) Expresivny sintaxis // Suchasni naprjamky doslidgen migkulturnoi komunikacii ta metodiki vkladannja inosemnyh mov. [Expressive syntax // Modern areas of research in intercultural communication and teaching methods of foreign languages]. Gitomir.
6. Suchasna ukrajinska literaturna mova. Lexika I fraseologia (1973). [Modern Ukrainian Literary Language. Lexics and phraseology]/Institut of linguistics. Kyjiv. Naukova dumka.
7. Vinogradov, V.V. (1955). Itogi obsugdenia voprosov stilistiki. [Results of discussion of stylistic questions]/Voprosi jasikosnania. [Questions of Linguistics]
8. Vinogradov, V.V. (1963). Stilistika. Teoria poeticheskoi rechi. Poetika. [Stylistics. The theory of poetic speech. Poetics]. Moskow.
9. Kostrova, O.A. (2004). Expressivny sinaxis sovremennogo nemeckogo jasika. Uchebnoje Posobie. [Expression Syntax of Modern German Language: Tutorial]. Moskow. "Flinta".
10. Kulura russkoj rechi. [enciklopedicheskij slovar-spravochnik] (2003). [Culture of Russian speech: [encyclopedia dictionary-reference book]. Moskow."Flinta. Nauka".
11. Pigkova-Grishina, L.V. (2015). Hudogestvennije sredstva. Isobrasitelno-virasitelnije sredstva jasika I stilisticheskie figuri rechi: slovar. [Artistic means. Figurative-expressive means of language and stylistic figures of speech: dictionary]. Moscow. Flinta.
12. Jakobson, R.O. (1975). Lingvistika I poetika // Strukturalizm: „sa” I „protiv”. [Linguistics and Poetry // Structuralism: "for" and "against"]. Moskow. Progress.
13. Heinrich Heine: Die schlesischen Weber. [Electronic resource] Access mode: <https://www.martinschlu.de/kulturgeschichte/neunzehntes/vormarx/heine/werke/weber.htm>
14. Jahr, S. (2000). Emotionen und Emotionsstrukturen in Sachtexte. Berlin. [in German].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Руслана Гончарук – старший викладач кафедри практики німецької та французької мов Рівненського державного гуманітарного університету.

Науків інтереси: історія художнього перекладу в Україні, перекладацька діяльність Лесі Українки.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Ruslana Honcharuk – Senior Lecturer in the Department of Practice of German and French Languages at Rivne State Humanitarian University.

Scientific interests: the story of literary translation in Ukraine, Lesia Ukrainka's translation activities.

УДК 811.111:81'25:81'276.6

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ АВІАЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ

Ольга ЛАВРЕНЮК, Василь БЯЛИК (Чернівці, Україна)

e-mail: lavrenyukolya@ukr.net

ЛАВРЕНЮК Ольга, БЯЛИК Василь. СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ АВІАЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ

Статтю присвячено дослідженню способів перекладу англomовних авіаційних термінів українською мовою. У статті надається визначення поняттям «термін», «авіаційний термін», встановлюються денотати авіаційних термінів. Англomовні авіаційні терміни перекладаються їх українськомовними еквівалентами, транскодуванням, калькуванням. Переклад англomовних речень і текстів із авіаційними термінами здійснюється українською мовою за допомогою перекладацьких трансформацій.

Ключові слова: авіаційний термін, еквівалент, калькування, спосіб перекладу, перекладацька трансформація, транскодування.

LAVRENIUK Olga, BIALYK Vasyl. WAYS OF TRANSLATION OF ENGLISH AVIATION TERMS

The article is devoted to the investigation of ways of English aviation terms translation into the Ukrainian language. A term is understood as a word or a word combination that denote a special notion and is used namely in the process of professional communication. Aviation terms are lexical units used for designation of special notions from the sphere of aviation, i.e. types of aircraft, their designs, engines and support systems; service personnel, notions of aerodynamics, meteorology, radar, parachute service etc. English aviation terms are translated by their Ukrainian equivalents terminological meaning of which coincide in the source and target languages. English aviation terms are also translated into Ukrainian by transcoding (transcribing, translitering, mixed and adapted transcoding). By means of transcribing the sounding of a certain term of the source language is conveyed with the help of the target language letters. Transliteration presumes the conveying of the graphic form of the term by the target language letters. Mixed transcoding combined transcribing and transliteration. Adapted transcoding is used when the form of the source language term is partially adapted to phonetic or grammatical structure of the target language. Translation of English sentences and texts with aviation terms is done with the help of translation transformations that are viewed as different interlingual techniques of changing elements and components of texts of the source language according to the norms and rules of the target language. Such changes are done to achieve adequacy in translation and overcome discrepancies in the formal and semantic systems of a source language and a target language. Permutation, adding, omitting of words are widely used in translation of English sentences and texts with aviation terms into the Ukrainian language. Meanings of these terms and ways of their translation into the Ukrainian language are stipulated by the context of their usage.

Key words: aviation term, ways of translation, equivalent, transcoding, translation transformation, ways of translation.

На сьогоднішній день відбувається бурхливий розвиток багатьох галузей науки і техніки, а міжнародна інтеграція стає все більш інтенсивною. Одним із наслідків такого швидкого прогресу в різних галузях людської діяльності стає постійний розвиток і збагачення термінологічної лексики. Стан сучасної термінології свідчить про наявність низки теоретичних питань, без вирішення яких стає неможливим подальший розвиток як певних галузей промисловості, так і перекладознавства в цілому.

Термінологічній лексиці галузі авіації було присвячено ряд досліджень, виконаних на початку ХХІ століття [2; 3; 5], однак їх автори не приділяли увагу перекладу цих одиниць. Зазначимо, що українськомовна авіаційна термінологія поповнюється та збагачується також завдяки перекладеним англomовним термінам. Саме цей факт і зумовлює **актуальність** наукової розвідки, а її **мета** полягає у з'ясуванні способів перекладу англomовних термінів галузі авіації українською мовою. **Завданнями** статті у зв'язку з цим є надання визначення поняття «термін», «авіаційний термін», встановлюються поняття, які позначають авіаційні терміни; з'ясування способів перекладу англomовних термінів галузі авіації засобами української мови. **Матеріалом** статті є термінологічні одиниці, відібрані із англomовних текстів, присвячених питанням авіації [13; 14].

Відзначаємо, що в науці про мову існує понад 3000 визначень поняття «термін», водночас його сутність не є до кінця з'ясованою. Так, наприклад, С. Г. Казарина пояснює відсутність загальноприйнятого визначення цього поняття тим, що «з одного боку, ще недостатньо розроблені теоретичні засади термінознавства, а з іншого боку, ті різноманітні визначення терміна, що існують зараз, не завжди і не в повному обсязі відображають сутність означуваного явища» [7, с. 56]. В. П. Даниленко розуміє під терміном «слово чи словосполучення, що має спеціальне значення, виражає та формує професійне поняття та застосовується в процесі пізнання та освоєння наукових і професійно-технічних об'єктів та відносин між ними» [6, с. 78]. І. С. Квитко зауважує, що «термін – є словом чи словосполученням на позначення фахових понять, що має чіткі семантичні кордони і тому є однозначним у межах певної класифікаційної системи» [9, с. 76]. Терміни є одиницями, які використовуються, у першу чергу, у фаховій комунікації для позначення професійно орієнтованих (наукових) понять [12, с. 23].

На думку сучасного дослідника авіаційної термінології англійської мови М. М. Бондарчука, авіаційний термін – «це слово або словосполучення, яке співвідноситься з відповідним поняттям авіаційної галузі, вступає в системні відношення з іншими її словами та словосполученнями й утворює разом з ними систему підмови авіації» [2, с. 67]. Отже, авіаційні терміни є словами чи словосполученнями на позначення спеціальних понять із вказаної технічної галузі. До авіаційної термінології відносять одиниці на позначення видів літальних апаратів; їх конструкцій, двигунів та систем забезпечення; озброєння; видів наземного забезпечення; персоналу, який обслуговує у повітрі та на землі; понять аеродинаміки, метеорології, радіолокації, аерофотозйомки та парашутно-десантної служби [3, с. 37-37]. Авіаційна термінологія англійської мови виникла в зв'язку з появою повітроплавання й авіації, та її розвиток відбувався паралельно з розвитком цієї сфери людської діяльності та наукового знання.

Процес перекладу будь-якого терміна, в тому числі й авіаційного, здійснюється в два етапи: 1. попередня семантизація в контексті; 2. власне переклад терміна [12, с. 21]. Головним способом перекладу термінів загалом є використання еквіваленту – постійного термінологічного відповідника, який точно співпадає із значенням вихідного терміна [8, с. 143], зокрема: *rudder* – кермо, *aerocarrier* – авіаносець, *altimeter* – висотомір, *arrester* – гальмівний пристрій.

Одним із найпростіших способів перекладу термінів є транскодування – побуквенне чи фонемне передавання вихідної термінологічної одиниці за допомогою абетки мови перекладу [8, с. 147].

Транскодування термінів, зокрема авіаційних, відбувається в тих випадках, коли в цільовій мові відсутні відповідне поняття та відповідний перекладацький еквівалент, і перекладач не може підібрати термінологічну одиницю, яка б адекватно передавала зміст подібного поняття і задовольняла б при цьому вимогам термінотворення, зокрема: *booster* – бустер, *aviator* – авіатор, *diffuser* – дифузор.

В.І. Карабан розрізняє чотири види транскодування: 1) транскрибування (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови, наприклад: *aneroid* – барометр-анероїд, *resistor* – резистор); 2) транслітерування (слово вихідної мови передається по літерах, наприклад: *collector* – колектор, *diffuser* – дифузор); 3) змішане транскодування (переважне застосування транскрибування із елементами транслітерування, наприклад: *ejector chamber* – камера ежектора, *altimeter* – альтиметр); 4) адаптивне транскодування (коли форма слова в вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу, наприклад: *reactive force* – реактивна сила, *section* – секція, *platform* – платформа) [8, с. 147-149]. Іноді застосовується змішане транскодування, коли більша частина транскодованого слова відбиває його звучання в вихідній мові, але разом з тим передаються й деякі елементи його графічної форми [12, с. 24]. Зокрема, це досить часто застосовується у випадку передачі власних імен, наприклад: *Mach number* – число Маха (а не «Мека», як вимовляється це власне ім'я англійською).

Переклад термінів галузі авіації англійської мови здійснюється також шляхом калькування – передавання комбінаторного складу вихідної термінологічної одиниці, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу [8, с. 152]. Зазначений спосіб застосовується при перекладі складних за структурою термінів, які в авіаційній галузі є досить поширеними, зокрема: *internal combustion engine* – двигун внутрішнього згоряння, *single-arm semaphore* – однокрилий семафор, *single-row airplane engine* – однорядний двигун літака, *low-noise engine* – малошумний двигун.

Адекватність перекладу англійських речень і текстів із авіаційною термінологією досягається шляхом застосування різноманітних трансформацій. Подібні трансформації полягають у зміні формальних (лексичні чи граматичні трансформації) чи семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту зі збереженням інформації [8, с. 164]. Так, наприклад, Я. І. Рецкер визначає трансформації як «прийоми логічного мислення, за допомогою яких ми розкриваємо значення іншомовного слова в контексті і знаходимо йому певний відповідник» [12, с. 16].

Під перекладацькими трансформаціями Л. С. Бархударов розуміє «технічні прийоми перекладу, що складаються з заміни регулярних відповідностей нерегулярними», а також «самі мовні вирази, отримані в результаті застосування таких прийомів» [1, с. 34]. Беручи до уваги два основні критерії адекватності перекладу (рівноцінність вихідного і цільового текстів, а також їх семантико-структурну подібність). Л. К. Латишев вважає, що застосування перекладацьких трансформацій надає можливість здійснити «відступ від структурного і семантичного паралелізму між вихідним і перекладеним текстом на користь їх рівноцінності в плані впливу» [10, с. 27]. Отже, використання перекладацьких трансформацій дозволяє здійснити міжмовні перетворення, операції перевираження змісту чи перефразування, власне перебудувати елементи вихідного тексту з метою здійснення адекватного перекладу.

На сьогоднішній день у перекладознавстві існує досить велика кількість класифікацій перекладацьких трансформацій. За В. І. Карабаном перекладацькі трансформації поділяються на: лексичні (транскрипція, транслітерація, калькування); граматичні (синтаксичне уподібнення, розчленування, поєднання речень, граматична заміна форми слова, частини мови, члена речення тощо); лексико-граматичні (антонімічний переклад, експлікація, дескриптивна перифраза, компенсація); лексико-семантичні (конкретизація, генералізація, модуляція, додавання слова, його вилучення, заміна однієї частини мови на іншу, перестановка слів) [8, с. 164]. Л. С. Бархударов розрізняє такі трансформації, як перестановка, додавання, заміна, опущення, вказуючи при цьому на умовність їх розподілу та комплексний характер застосування в багатьох випадках [1, с. 35-36].

Проаналізуємо застосування окремих перекладацьких трансформацій при перекладі англомовних речень із термінологічними одиницями аналізованої галузі:

All aircraft are equipped with various safety equipment and systems [13, с. 15].

Всі літаки оснащені різними аварійно-рятувальним обладнанням і системами безпеки.

Термінологічне словосполучення *safety equipment and systems* перекладається українською мовою із застосуванням трансформацій перестановка слова (*safety*...—... *безпеки*), додавання слів (*safety equipment* – *аварійно-рятувальним обладнанням*).

Проаналізуємо ще один приклад:

By the method of performing the air-squeezing process modern turbojet engines are divided into compressor ones and those having no compressor; the air is squeezed in flight by the ram pressure or in some other way [14, с. 12].

За способом стискання повітря, сучасні повітряно-реактивні турбокомпресорні двигуни поділяються на компресорні та безкомпресорні, при цьому в польоті повітря стискається за рахунок швидкісного напору зустрічного повітряного потоку або якимось іншим способом.

У наведеному прикладі терміносполучення *turbojet engines* перекладається із додаванням лексичної одиниці *повітряно-реактивні*, у той час як терміносполучення *compressor ones and those having no compressor* передаються українською із застосуванням трансформації опущення слів (*компресорні та безкомпресорні*). Подібний переклад дозволяє пристосувати перекладені терміни до граматичних, стилістичних і інших норм української мови. Зазначимо, що адекватний та правильний переклад авіаційних, а також інших термінів вимагає урахування контексту їх використання. Саме контекст впливає на вибір способу перекладу термінологічної одиниці, вказуючи при цьому на її значення.

Таким чином, під авіаційним терміном розуміємо слово чи словосполучення на позначення спеціального поняття відповідної технічної галузі. Ключовим способом перекладу англомовних авіаційних термінів українською мовою є переклад за допомогою їх термінологічних відповідників. За умов відсутності подібних одиниць переклад може здійснюватися із застосуванням транскодування. Досить поширеним способом перекладу англомовних авіаційних термінів засобами української мови є також калькування. Переклад англомовних речень і текстів із авіаційними термінами здійснюється із застосуванням різноманітних перекладацьких трансформацій. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні труднощів перекладу англомовних термінів галузі авіації українською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 237 с.
2. Бондарчук М. М. Семантична структура авіаційних термінів / М. М. Бондарчук // Освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – Вип. 2. – С. 66-84.
3. Бондарчук М. М. Структурно-семантичні параметри авіаційної терміносистеми (макрополе «рух літального апарата») / М. М. Бондарчук. – К.: КМУЦА, 2000. – 267 с.
4. Гільченко Р. О. Англо-український словник авіаційних термінів / Р. О. Гільченко. – К.: Купол, 2009. – 280 с.
5. Гільченко Р. О. Загальні аспекти нормалізації авіаційних термінів / Р. О. Гільченко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – Вип. 2. – С. 75-84.
6. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
7. Казарина С. Г. Типологические характеристики отраслевых терминологий / С. Г. Казарина. – Краснодар: Изд-во Кубанской государственной академии, 1998. – 276 с.
8. Карабан В. І. Посібник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову / В. І. Карабан. – К.: Політична думка, 1997. – 300 с.
9. Квитко І. С. Термін в научному документі / І. С. Квитко. – Львів: Вища школа, 1976. – 128 с.
10. Латышев Я. К. Эквивалентный перевод и способы его достижения / Я. К. Латышев. – М.: Международные отношения, 1981. – 248 с.
11. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
12. Циткина Ф. А. Терминология и перевод / Ф. А. Циткина. – Львов: Вища школа, 1988. – 162 с.
13. Houston S. Airplanes, Security and Safety Equipment / S. Houston. – N. Y.: Routledge, 2005. – 62 p.
14. Vance L. Aircraft Construction / L. Vance. – L.: Oxford University Press, 2002. – 83 p.

REFERENCES

1. Barhudarov, L. S. (1975). Yazyk i perevod. [Language and Translation]. Moskva: Mezhdunarodnyje otnosheniya.
2. Bondarchuk, M. M. (2002). Semantychna struktura aviatsiinykh terminiv // Osvita v tekhnichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh. [Semantic Structure of Aviation Terms // Education in Higher Technical Schools]. Kyiv.
3. Bondarchuk, M. M. (2000). Strukturno-semantychni parametry aviatsiinoi terminosystemy (makropole «rukhlitalnoho aparata») // Humanitarna osvita v vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh. [Structural-semantic parameters of aviation terminological system (macrofield «the motion of aircraft») // Education in higher technical schools]. Kyiv.
4. Hilchenko, R. O. (2009). Anhlo-ukrainskyi slovnyk aviatsiinykh terminiv. [English-Ukrainian dictionary of aviation terms]. Kyiv: Kupol.
5. Hilchenko, R. O. (2002). Zahalni aspekty normalizatsii aviatsiinykh terminiv // Humanitarna osvita v vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh. [General aspects of normalization of aviation terms // Education in higher technical schools]. Kyiv.
6. Danilenko, V. P. (1977). Russkaya terminologiya: Opyt lingvisticheskogo opisaniya. [Russian terminology. Experience of linguistic description]. Moskva: Nauka.
7. Kazarina, S. G. (1998). Tipologicheskie harakteristiki otraslevykh terminologij. [Typological characteristics of field terminology]. Krasnodar: Izdatel'stvo Kubanskoj gosudarstvennoj akademii.
8. Karaban, V. I. (1997). Posibnyk z perekladu anhliiskoi naukovoї i tekhnichnoi literatury na ukrainsku movu. [Manual on translation of English scientific and technical literature into the Ukrainian language]. Kyiv: Politychna dumka.
9. Kvitko, I. S. (1977). Termin v nauchnom dokumente. [A term in the scientific document]. Lviv: Vyshcha shkola.
10. Latshev Ya. K. Ekivalentnyj perevod i sposoby ego dostizheniya. [An equivalent translation and ways of its achievement]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
11. Retsker, Ya. I. (1974). Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika. [Theory of translation and translation practice]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
12. Tsitkina, F. A. (1988). Terminologiya i perevod. [Terminology and translation]. Lvov: Vyshcha shkola.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ольга Лавренюк – магістр кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького університету імені Юрія Федьковича.

Науккові інтереси: термінознавство, перекладознавство, комунікативна теорія перекладу.

Василь Бялик – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького університету імені Юрія Федьковича.

Науккові інтереси: когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, перекладознавство.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Olga Lavreniuk – Master's degree student of the Department of Communicative Linguistics and Translation of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Scientific interests: Terminology studies, Translation studies.

Vasyl Bialyk – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Communicative Linguistics and Translation of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Scientific interests: Cognitive linguistics, Communicative linguistics, Translation studies.

УДК : 377.3 (430) : 614.253.2

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ФАХОВИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

Галина ОЛЕСЬКОВА (Хмельницький, Україна)

e-mail: grugorivna.galuna@gmail.com

ОЛЕСЬКОВА Галина. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ФАХОВИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

У статті розглядаються варіанти перекладу англійською та українською мовами певних фахових термінів медсестринської освіти Німеччини, уточнено зміст її певних понять, а також зазначаються деякі особливості їх перекладу. Огляд останніх досліджень і публікацій з досліджуваної проблеми ґрунтується на порівняльному аналізі фахових джерел, зокрема фахових словників, навчальних посібників та підручників, праць вітчизняних і зарубіжних науковців.

Ключові слова: медсестринська освіта; фахові поняття; фахові терміни.

OLESKOVA Halyna. FEATURES OF TRANSLATION OF SPECIALIZED TERMS AND CONCEPTS OF GERMAN NURSING EDUCATION

The article deals with the translation of certain specialized terms of nursing education in German into English and Ukrainian. We paid particular attention to the disclosure of the concepts of advanced training of nursing personnel, nursing, placement supervisor, practice companion, nursing pedagogue, nursing scientist, nursing further training. The article clarifies the content of certain notions of nursing education. In the table are given examples of German vocabulary with the word Pflege and their translation into English and Ukrainian. It is worth noting that most of the professional concepts that are considered in our study and applied in German nursing education and nursing practice in Ukraine do not exist. In addition, the translation process of these terms complicates the absence of Ukrainian-German and German-Ukrainian dictionaries with a wide range of the corresponding vocabulary. An overview of recent research and publications on the problem under investigation is based on a detailed comparative analysis of specialized sources, including one- and two-language specialized dictionaries, phrase books, textbooks and manuals, and works by native and foreign scholars. Based on the translation and comparative analysis of these sources on the problem under investigation, as well as the synthesis, generalization, and systematization of the theoretical positions contained in these primary sources, it is noted that the translation of the terms used in the education of nursing personnel in Germany has certain features. They are lexical synonymy and in connection with this multivariate translation, gender features of titles of positions and jobs, nonequivalence of concepts in the German and Ukrainian languages, in some cases the discrepancy in the use of concepts in singular and plural. Therefore, the article highlights the following main methods of translation, such as tracing, transcribing, descriptive translation, contextual replacement.

Keywords: nursing education; specialized concepts; specialized terms.

Постановка проблеми. Україна реформує систему охорони здоров'я, в тому числі медичну освіту. На часі зміни на краще в медсестринській освіті. Для нас важливим є позитивний досвід у цій сфері європейських країн, а саме Німеччини. Важливим при цьому є вивчення законодавчого забезпечення, дидактичних методів, інноваційних методик, що застосовуються в освіті сестринського персоналу Німеччини. Наприклад, в цій країні реалізуються численні модельні проекти навчання, широко використовуються різноманітні освітні електронні платформи. Певною проблемою для такого обміну досвідом є відсутність українсько-німецького та німецько-українського словників з широким набором відповідної лексики. Можливою перешкодою є також певна невідповідність понять, що використовуються у медсестринській освіті Німеччини та України.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про інтерес багатьох науковців до проблем сучасної німецької медичної термінології та її перекладу українською мовою. Так, українські науковці М. Адаменко, О. Бабій, О. Бардакова, Н. Бондар, І. Гавріченкова, І. Гнатишена, Б. Качан, І. Кучеренко, Н. Ольховська, О. Остапчук, Д. Остич, Р. Перхач, О. Пилипенко, І. Сологор, Ю. Худжіна та багато інших присвятили свої праці різним аспектам німецької медичної термінології.

Крім того, І. Біров, В. Бондаренко-Бринь, Д. Варецька, М. Вахнован, Г. Гринюк, Ю. Гутнікевич, М. Гуцол, Д. Кияк, Г. Кліщ, Т. Криворук, Н. Кучумова, Б. Лабінська, В. Настаченко, М. Нестеренко, Д. Остич, Г. Паласюк, Є. Палінчак, А. Пузік, Н. Рокіцька, А. Семисюк, Г. Федорак, Н. Федчишин, Н. Шамрай та багато інших українських науковців, авторів підручників та навчальних посібників з німецької мови для студентів-медиків здійснили значний внесок у розвиток медичної науки та практики, в тому числі у наближення вирішення питання створення німецько-українського та українсько-німецького медичних словників.

Слід зазначити, що вагомий внесок у розвиток перекладацької діяльності та в цілому германістики в Україні здійснили С. Амеліна, В. Бережна, О. Білоус, В. Бусел, Г. Володько, Г. Воронка, І. Іщенко, В. Кібенко, Е. Лисенко, О. Мазур, В. Малишев, Р. Матієв, В. Мюллер, І. Наринецький, М. Смолій, В. Сулим, Л. Шевченко та багато інших українських викладачів,

науковців, авторів і укладачів німецько-українських та українсько-німецьких словників, що наразі в Україні вийшли друком.

Не можна оминати увагою в нашому дослідженні також наявність фахових словників німецької медичної термінології, що вийшли друком за кордоном. Так, наприклад, авторами та редакторами автентичних німецьких (в тому числі одномовних і двомовних медичних і педагогічних) словників є К. Андерсон (K. Anderson), Л. Андерсон (L. Anderson), Л. Джонсон (L. Johnson), В. Дорманн (W. Dohrmann), А. Дрьобер (A. Dröber), Г. Кавала (H. Kavala), Й. Карельс (J. Karels), Н. Конопінські-Кляйн (N. Konopinski-Klein), О. Пірк (O. Pirk), П. Ройтер (P. Reuter), У. Філлвок (U. Villwock), які ми використовували у процесі нашого порівняльного аналізу фахових термінів і понять медсестринської освіти Німеччини.

До того ж, А. Болотіна, Л. Грінберг, О. Зубанова, А. Єфімов, О. Логінова, І. Марковіна, А. Науменко, І. Палонов, В. Петров, М. Цветова, В. Чупятова та багато інших є авторами німецько-російських медичних словників і розмовників. Величезна кількість фахових словників німецької медичної термінології є в он-лайн режимі. Однак, переклад (в тому числі українською мовою) фахових термінів і понять медсестринської освіти Німеччини у них висвітлено недостатньо.

Формулювання завдання дослідження та матеріал дослідження. У статті маємо намір здійснити аналіз автентичних фахових джерел з тематики нашого дослідження, переклад певних фахових термінів і тлумачення понять медсестринської освіти Німеччини з метою виявлення особливості їх перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Візьмімо, до прикладу, базове поняття «Pflege», яке використовується у сфері медсестринської освіти та медсестринської практики. Його можна перекласти як «догляд», так і як «медсестринство». Так, наприклад, у «Великому українсько-німецькому словнику» М. Смолія поняття «догляд» перекладається німецькою мовою як «Pflege», «догляд за хворими» – «Krankenpflege», однак переклад поняття «медсестринство» – відсутній [5, с. 543]. Також переклад поняття «медсестринство» відсутнє і у «Великому німецько-українському словнику» В. Мюллера, «Великому німецько-українському, українсько-німецькому словнику» О. Мазура, «Словнику німецько-українському, українсько-німецькому» В. Бусела, «Російсько-німецькому медичному словнику-розмовнику» В. Петрова, В. Чупятова, М. Цвєтової, А. Болотіної, «Великому німецько-російському та російсько-німецькому медичному словнику» І. Марковіної, Є. Логінової, О. Зубанової, А. Єфімова. Натомість є лише переклад поняття «догляд», і перекладається німецькою мовою також як «Pflege», а «догляд за хворими» – «Krankenpflege» у «Великому німецько-українському, українсько-німецькому словнику» О. Мазур [1, с. 562] та у «Словнику німецько-українському, українсько-німецькому» В. Бусела [4, с.1244]. Крім того, поняття «Pflege» у «Великому німецько-українському словнику» В. Мюллера перекладається як «догляд» (за кимсь, за чимсь); «піклування»; «турбота» (про когось, про щось) [2, с. 474], а у «Великому німецько-російському та російсько-німецькому медичному словнику» І. Марковіної, Є. Логінової, О. Зубанової, А. Єфімова перекладається як «присмотр», «уход» [3, с.189].

Варто зазначити, що у багатьох словниках, наприклад, «Springer Lexikon Pflege» К. Андерсона (K. Anderson), Л. Андерсона (L. Anderson), А. Дрьобера (A. Dröber), У. Філлвока (U. Villwock), поняття «Pflege» перекладається англійською мовою як «nursing», а взагалі «nursing» перекладається українською мовою як «догляд» і «медсестринство». Слово «догляд» можна розглядати в історичному контексті. До початку XX століття професії сестринського персоналу Німеччини не були законодавчо регламентованими, і саме догляд був основним заняттям жіноцтва ще із середньовіччя, на відміну від чоловічої професії – лікар. Відповідно до традиції передусім практичної діяльності сестринського персоналу, специфічні вирази, використовувані у догляді, зазвичай були взяті із загальнонародної мови. Більш сучасними термінами часто є композиції зі словом «Pflege» – «медсестринство» [6, с.4].

В ході порівняльного аналізу, проведеного у нашому дослідженні, схилиємось до думки, що більш сучасним і ширшим змістом німецького поняття «Pflege» є українське поняття «медсестринство». Приклади німецьких термінів зі словом «Pflege» та їх переклад англійською та українською мовами наводимо в таблиці 1 [7; 8].

Таблиця 1

№	Німецька мова	Англійська мова	Українська мова
1.	Altenpfleger/Altenpflegerin	geriatric male nurse/ geriatric nurse	медичний брат з догляду за людьми похилого віку/ медична сестра з догляду за людьми похилого віку
2.	Altenpflegeschule	geriatric nursing school	школа гериатричного медсестринства
3.	Ausbildung von Pflegekräften	training of nursing personnel	підготовка медсестринських кадрів
4.	Pflegeassistentenausbildung	nursing assistant traing	навчання асистентів сестринського персоналу
5.	Berufsfachschule für Krankenpflege	vocational school for nursing	професійна спеціалізована школа медсестринства
6.	Fortbildung von Pflegekräften	advanced training of nursing personnel	підвищення кваліфікації медсестринських кадрів
7.	gestaltpädagogische Arbeit	gestalt-pedagogical work	гештальт-педагогічна робота
8.	Gesundheits- und Kinderkrankenpfleger/ Gesundheits- und Kinderkrankenpflegerin	health and paediatric male nurse (children's male nurse)/ health and paediatric nurse (children's nurse)	медичний брат з профілактики та догляду за дітьми/ медична сестра з профілактики та догляду за дітьми
9.	Gesundheits- und Kinderkrankenpflegeschule	school of healthcare and paediatric nursing	школа педіатричного медсестринства
10.	Gesundheits- und Krankenpfleger/in	health and nursing professional (m/f) (registered general nurse (m/f))	медичний брат з профілактики та догляду за хворими/медична сестра з профілактики та догляду за хворими
11.	Gesundheits- und Krankenpflegeschule	school of healthcare and nursing	школа медсестринства
12.	handlungsorientierter Unterricht	action-oriented lesson, activity-oriented lesson	діяльнісно-орієнтоване заняття,
13.	Institut für Gesundheits- und Pfle gewissenschaft	institute for healthcare and nursing science	науково-дослідний інститут медсестринства
14.	Pflegeausbildung	nursing training, training of nursing personnel	підготовка сестринського персоналу
15.	Pflegebildung	nursing education, nursing development	медсестринська освіта
16.	Pflegedidaktik	nursing didactics	медсестринська дидактика
17.	Pflegefachfrau/ Pflegefachmann	nursing care specialist (m/f)	фахівець з сестринської справи (фахівець з медсестринства)
18.	Pflegefachsprache	nursing language, nursing terminology	фахове мовлення у медсестринстві
19.	Pflegeforschung	nursing research	медсестринське дослідження
20.	Pflegepädagoge/ Pfle gepädagogin	nursing pedagogue (nurse educator)	медичний брат- педагог/медична сестра- педагог
21.	Pflegepädagogik	nursing pedagogy	сестринська педагогіка

	(Gesundheits- und Pflegepädagogik)	(nursing education theory, teaching nursing)	(медсестринська педагогіка)
22.	Pflegepersonal	nursing personnel	сестринський персонал (медсестринський персонал)
23.	Pflegerische Weiterbildung	nursing further training	подальша освіта сестринського персоналу
24.	Pflegestudium	nursing degree courses; study of nursing	вузівська підготовка сестринського персоналу
25.	Pflegewissenschaft	nursing science	медсестринство як наука
26.	Pflegewissenschaftler/ Pflegewissenschaftlerin	nursing scientist	медичний брат-науковець/медична сестра-науковець
27.	PhD in der Krankenpflege (PhD im Nursing)	PhD in nursing	доктор філософії з медсестринства
28.	Praxisanleiter/in	placement supervisor	наставник практики
29.	Praxisanleitung	placement supervision	практичне наставництво
30.	praxisbegleitender Unterricht (PBU)	theory days, practice-oriented education	практико-орієнтоване навчання
31.	Praxisbegleiter/in	practice companion	супровідник практики
32.	Praxisbegleitung	practice companionship	практичний супровід
33.	Problemorientiertes Lernen	problem-based learning	проблемно-орієнтоване навчання
34.	Simulation	simulation	симуляція, імітування
35.	Skills-Lab-Methode	skills lab method	метод Skills-Lab (метод навчально-тренувальної лабораторії)

Приділімо увагу розкриттю сутності певних понять медсестринської освіти Німеччини. Передусім зазначимо, що «наразі немає чіткого розрізнення між німецькими поняттями «Fort- und Weiterbildung» у відповідній літературі. Хоча на законних підставах, як, наприклад у Законі «Про професії з догляду за людьми похилого віку» йде мова лише про «beruflicher Weiterbildung», в Законі «Про професійну освіту» використовується тільки поняття «Fortbildung» [9].

Спробуємо проаналізувати переклад цих понять англійською та українською мовами. Так, наприклад, у словнику «Wörterbuch der Pädagogik – Dictionary of Education English-Deutsch / Deutsch-Englisch» В. Дорманна (W. Dohrmann), Л. Джонсона (L. Johnson) німецьке поняття «Fortbildung» має такі англійські відповідники як «further education», «further training», «advanced training», «in-service training»; німецьке поняття «fortbilden» тлумачиться англійською мовою як «проходити курси підвищення кваліфікації» («to take further education courses», «to go on further education courses»). В той час як у тому ж словнику «Weiterbildung» – це також «further education», «further training», «in-service further training» [7, с. 172; 7, с. 238].

Здійснивши порівняльний аналіз фахових джерел, в тому числі переклад досліджуваних фахових понять у електронних словниках Cambridge English Dictionary, English by Oxford Dictionaries, Duden, Linguee, Reverso Dictionary схилиємось до думки, що «Weiterbildung» є синонімом до «Fortbildung», однак вважаємо, що поняття «Fortbildung» краще перекладати українською мовою як «підвищення кваліфікації» (на певних курсах або семінарах з метою здобуття найсучасніших знань), а поняття «Weiterbildung» як «подальша освіта» (післядипломна з метою здобуття нової кваліфікації). В такому випадку: «advanced education» – «новітня освіта», «continuing education» – «неперервна освіта», «further education» – «подальша освіта». Наприклад, для розкриття сутності поняття «pflegerische Weiterbildung», розглядаємо здобуття додаткової кваліфікації наставника практики (для роботи у закладі практичного навчання) та супровідника практики (для роботи у закладі теоретичного навчання) як подальшу освіту сестринського персоналу в контексті

неперервної освіти. Згідно з новими вимогами положення «Про навчання та складання іспитів для медсестринських професій» від 2 жовтня 2018 року («Ausbildungs- und Prüfungsverordnung für die Pflegeberufe» vom 2.10.2018), з 1 січня 2020 року обсяг педагогічної підготовки наставника практики має становити щонайменше 300 годин. Окрім того, в Німеччині є спеціальні «Рекомендації Німецької асоціації лікарень щодо подальшої освіти сестринського персоналу» від 29.09.2015 року («DKG-Empfehlungen zur pflegerischen Weiterbildung» vom 29.09.2015). А для здобуття професій медбрата-науковця/медсестри-науковця (Pfle gewissenschaftler/ Pflegewissenschaftlerin) та медбрата-педагога/медсестри-педагога (Pfle gerpädagoge/ Pfleg epädagogein), необхідна академічна освіта й вузівська підготовка.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок. Варто зауважити, що більшості фахових понять, які розглядаються у нашому дослідженні і застосовуються у медсестринській освіті та медсестринській практиці Німеччини в Україні не існує. Тому при перекладі фахових термінів і понять медсестринської освіти Німеччини ми ретельно вивчали трактування певного поняття у різних автентичних фахових джерелах для його адекватного перекладу рідною мовою.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо констатувати, що переклад українською мовою німецьких термінів та понять, які використовуються в освіті сестринського персоналу, має певні особливості: лексична синонімія і у зв'язку з цим багатоваріантність перекладу, гендерні особливості назв посад і професій, нееквівалентність понять у німецькій та українській мовах, в деяких випадках неспівпадіння використання понять в однині та множині. А тому можна виділити такі основні способи їх перекладу, як калькування, транскодування, описовий переклад, контекстуальна заміна.

Може існувати думка, що така проблема цікавить лише лінгвістів, оскільки завданням медиків є профілактика та лікування пацієнтів, а знання іноземної мови взагалі є необов'язковим. Вважаємо це хибним. Наразі, у зв'язку з впровадженням єдиного державного кваліфікаційного іспиту для майбутніх лікарів значно посилюється роль англійської мови як мови міжнародного спілкування, міжнародних клінічних протоколів. На нашу думку, при цьому не має послаблювати роль європейських мов, в тому числі й німецької мови для медиків. Україна, яка прагне стати членом великої європейської сім'ї, має бути зацікавленою в можливості лікарів та сестринського персоналу проходити зарубіжне стажування в кращих медичних закладах Європи з метою повернення в Україну і впровадження тут найкращих інноваційних технологій. Маємо велику надію, що реформи в сфері охорони здоров'я та медичної освіти приведуть до таких можливостей, а сприятимуть цьому численні освітні ресурси, в тому числі освітні електронні платформи, якісні підручники, посібники, словники.

Перспективами подальших розвідок вважаємо вивчення фахових понять і переклад фахових термінів медсестринської дидактики, в тому числі таких назв сучасних методів, застосовуваних у медсестринській освіті Німеччини, як «Beobachtungsbogen», «Brainwriting/6-3-5 Methode», «Collagearbeit», «Expertenbefragung», «Lernstation», «Fallstudie», «Gruppenpuzzle», «Info-Markt», «Leittextmethode», «Mind-Map», «Planerwerkstatt», «Szenario-Methode», «Zukunftswerkstatt» та багато інших.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий німецько-український, українсько-німецький словник 270 000 слів та словосполучень / укл. О. Мазур – Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2011. – 792 с.
2. Марковина И.Ю., Логинова Е. В., Зубанова О. А., Ефимов А. В. Большой немецко-русский и русско-немецкий медицинский словарь. Свыше 100 000 терминов, сочетаний, эквивалентов и значений. / Под ред. И.Ю.Марковиной. – М.: Живой язык, 2009 – 576 с.
3. Мюллер В. Великий німецько-український словник – Близько 170 000 слів та словосполучень – К.: Чумацький шлях, 2005. – 792 с.
4. Німецько-український словник. Українсько-німецький словник : 250 000 + 220 000 : два в одному томі : 470 000 од. пер. / під заг. ред. Вячеслава Бусела. – К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2012. – 1584 с.
5. Смолій М. С. Великий українсько-німецький словник. Т. 1. / М.С.Смолій. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. – 1088 с.
6. Beuse, H. (2004) Pflegefachsprache – eine Analyse der Entwicklung. Retrieved from: http://www.zwai.de/inhalt/diverses/pflegefachsprache_HolBeu.pdf

7. Dohrmann, W., Johnson, L. (2017) Wörterbuch der Pädagogik – Dictionary of Education English-Deutsch / Deutsch-Englisch. Berlin Dohrmann Verlag
8. Dröber, A., Villwock U., Anderson, K., Anderson, L. (2004) Springer Lexikon Pflege. Berlin Heidelberg: Springer Verlag
9. Fort- und Weiterbildung in der Altenpflege in Berlin – Eine Herausforderung für den Pflegealltag (2015) Retrieved from: <https://www.arbeitgestaltengmbh.de/assets/Downloads/Publikationen-Altenpflege/Fort-und-Weiterbildung-Expertise.pdf>

REFERENCES

1. Velykyy nimets'ko-ukrayins'kyi, ukrayins'ko-nimets'kyi slovnyk 270 000 sliv i slovospoluchen' / ukl. O. Mazur. (2011). [Large German Ukrainian, Ukrainian-German Dictionary]. Donetsk: TOV «Hloriya Treid».
2. Markovyna, Y., Lohynova, E., Zubanova, O., Efimov, A. (2009) Bol'shoi nemetsko-russkiy i russko-nemetskiy medycheskiy slovar'. [Large German-Russian, Russian-German Dictionary]. M.: Zhivoy yazyk.
3. Myuller, V. (2005) Velykyy nimets'ko-ukrayins'kyi slovnyk – Blyz'ko 170 000 sliv i slovospoluchen'. [Large German-Ukrainian Dictionary – About 170 000 words and Word combinations]. Kyiv: Chumats'kyi shlyakh.
4. Nimets'ko-ukrayins'kyi slovnyk. Ukrayins'ko-nimets'kyi slovnyk: 250 000 + 220 000: dva v odnomu tomi: 470 000 od. per. / pid zah. red. Vyacheslava Busela. [German-Ukrainian Dictionary. Ukrainian-German Dictionary: 250 000+220 000: two in one Volume: 470 000]. Kyiv.: Irpin': VTF «Perun».
5. Smoliiy, M. (2018). Velykyy ukrayins'ko-nimets'kyi slovnyk. T. 1. [Large Ukrainian-German Dictionary. Volume 1]. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan.
6. Beuse, H. (2004). Pflegefachsprache – eine Analyse der Entwicklung. Retrieved from: http://www.zwai.de/inhalt/diverses/pflegefachsprache_HolBeu.pdf. [in German].
7. Dohrmann, W., Johnson, L. (2017). Wörterbuch der Pädagogik – Dictionary of Education English-Deutsch / Deutsch-Englisch. Berlin Dohrmann Verlag. [in German].
8. Dröber, A., Villwock U., Anderson, K., Anderson, L. (2004) Springer Lexikon Pflege. Berlin Heidelberg: Springer Verlag. [in German].
9. Fort- und Weiterbildung in der Altenpflege in Berlin – Eine Herausforderung für den Pflegealltag (2015). Retrieved from: <https://www.arbeitgestaltengmbh.de/assets/Downloads/Publikationen-Altenpflege/Fort-und-Weiterbildung-Expertise.pdf>. [in German].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Олеськова – аспірант кафедри практики іноземної мови та методики викладання, Хмельницький національний університет.

Наукові інтереси: викладання і вивчення іноземних мов, германістика, медіа-дидактика, медична освіта, порівняльна педагогіка, медсестринська педагогіка.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Halyna Oleskova – Postgraduate Student of the Department of Foreign Language Practice and Teaching Methodology, Khmelnytskyi National University.

Scientific interests: teaching and learning foreign languages, Germanistics, media didactics, medical education, comparative pedagogy, nursing pedagogy.

УДК 81'373-021.244:130.121]:82'25]

CULTURALLY MARKED LEXIS REFLECTING THE LEFOWRLD IN LITERARY TEXTS: THE PROBLEM OF TRANSLATION

Olha ROMANIUK (Lviv, Ukraine)

e-mail: olyarom12@ukr.net

**РОМАНЮК Ольга. КУЛЬТУРНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО СВІТУ
ЛЮДИНИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ**

Стаття присвячена розглядові використання культурно маркованої лексики в художньому дискурсі для представлення фізичного, духовного та соціального компонентів життєвого світу людини. На матеріалі українського перекладу роману Салмона Рушді "Опівнічні діти", зробленого Наталією Трохим, проаналізовано шляхи відтворення такої лексики в перекладі.

Ключові слова: культурно маркована лексика, життєвий світ людини, фізичний світ людини, духовний світ людини, соціальний світ людини, реалія, переклад.

**ROMANIUK Olha. CULTURALLY MARKED LEXIS REFLECTING THE LEFOWRLD IN LITERARY TEXTS: THE
PROBLEM OF TRANSLATION**

The article deals with the issue of rendering culturally marked lexis in the translation of artistic texts. The mentioned lexis is viewed as the set of lexical units belonging to cultural domains which are unique for the particular lingual community, like realia or forms of address. It is suggested to research these lexical units applying the category of the lefoworld which was introduced by Edmund Husserl (Lebenswelt) and defined as the world of straightforward intersubjective experiences and all the built-up levels of validity acquired by men for the world of their common life. It is claimed that a person experiences this world by transforming objects into cultural phenomena and turning them into signs and this experience includes three types of self-deployment products of the universe, in which the life of a person goes on: physical body (natural world), semantic construct (spiritual world), system of attributes, caused by public relations (social world). The article focuses on the problem of rendering culturally marked words which are used to describe each of these worlds in artistic text and is based on the ways of such vocabulary reproduction in the Ukrainian translation of Salmon Rushdie's novel "Midnight's Children" by Natalia Trokhym. Special attention is paid to the translation of words-realities which were a great challenge for Natalya Trokhym. Several examples of realia referring to three spheres of the lefoworld: physical world, spiritual world and social world, have been analyzed to illustrate methods of translation applied by Natalya Trokhym. It

is substantiated that the application of only one method for the translation of culturally marked words, as for example excessive use of foreign words, may cause wrong perception of the target text, consequently, translator should apply several methods for adequate translation, as N. Trokhym has done in her translation of "Midnight's Children" into Ukrainian.

Key words: culturally marked lexis, lifeworld, physical world of life, spiritual world of life, social world of life, realia, translation.

For me, the translator is a gardener: he cherishes fresh shoots in silence, instills something alien to his native root, transplants something exotic to the native soil (from the personal talk of the author with the translator N. Trokhym)

Anthropocentricity of modern humanities explains the interest of scholars to different categories related to the key issues of human life. One of such categories is the lifeworld. It was introduced by E. Husserl and developed by M. Merleau-Ponty, A. Schutz, N. Andreichuk and other scholars. The lifeworld is defined as a specific cognitive reality that constitutes the essence of the process of men's creation and constitutes the transitional layer of the combined existence of the subjective and the objective which ensures the human ability to penetrate into the objective and from which the objective penetrates into the consciousness (process of cognition) [1, p. 25]. A person experiences this world by transforming objects into cultural phenomena and turning them into signs. Such process combines the development and appropriation of reality, makes it possible to consider objects as things, and signs as social facts of human communication.

To represent the model of the lifeworld's reflection in the verbal language, it is suggested to apply the concept of life-sustaining activity which is defined as a dynamic process of self-realization. The latter involves three types of self-deployment products of the universe, in which the life of a person goes on: physical body ("natural" world), semantic construct (spiritual world), system of attributes, caused by public relations (social world) [2].

A body – is an element of nature, thus it can be defined through its biological peculiarities. A soul – is a vital center of the body, and a spirit embodies the fundamental essential idea of humanity. Social essence of the person – is the creation of culture in communication and activity [5].

The article deals with the problems of translation of the culturally marked lexis (further CML) reflecting the lifeworld. The analysis conducted is based on the Ukrainian translation of the novel "Midnight's Children" by Salman Rushdie. The aim of the article is to analyze the translation methods applied by N. Trokhym while rendering CML reflecting the lifeworld of the main hero of the novel.

The world of life of the central character – Saleem Sinai – is analyzed proceeding from its division into three spheres: physical world (dwelling, food and drinks, clothing, etc.); spiritual world (traditional musical instruments, dances, calendar and everyday customs and rituals, dreams, etc.); social world (communication and different social activities). It is claimed that the category under study is rendered in literary texts through different lingual means, culturally marked lexis being most important. CML makes up a substantial part of the lexicon of any language. It is one of the main research objects in linguacultural studies and definitely calls for special attention in translation studies. The translation of CML is a problematic issue that has been explored by a number of scholars, namely, L. S. Barhudarov, G. D. Tomahin, A. D. Schweitzer, E. M. Vereshchagin, V. G. Kostomarov, V. S. Vinogradov and others. Linguists of the last century focused on the study of the vocabulary with a cultural component, denoted by the term "realia", which first appeared in the 1940's. In Translation Studies this issue was discussed by A. V. Fedorov, V. M. Komissarov, J. Y. Retsker, A. D. Schweitzer, R. P. Zorivchak, S. I. Vlachov, S. P. Florin, and others. Scientists used different terms to nominate this lexical layer: vocabulary with a cultural or national component, specifically national vocabulary, non-equivalent vocabulary. In this article the term "culturally marked lexis" has been accepted.

This research is based on the novel of Salman Rushdie "Midnight's Children". The author is a British Indian novelist and essayist and his novel deals with India's transition from British colonialism to independence. Rushdie's texts are rather difficult both for reading and perception, and for adequate translation. The writer often uses words from Urdu, Hindi, mixing them within even one phrase. An attached glossary of oriental words-realialia and historical information, which is attached to the Ukrainian translation is undoubtedly of special importance to the reader. The

Ukrainian translation of the novel was made by Natalya Trokhym, who is a well-known Ukrainian poet, translator and publisher.

It is claimed that CML encompasses realia, author's neologisms, terms, proper names and forms of address. The analysis was based on 56 units of different types selected from the novel under study. Words-realial constitute half of the examples (38).

In this article the following definition of realia is accepted: "a mono- and poly-lexical unit, the main meaning of which is (in terms of binary comparison) traditionally assigned to the ethnic and cultural information complex" [4, p. 58]. The reproduction of the national spirit of the original is one of the central problems in translation studies. Realia, as units of non-equivalent vocabulary, cause considerable difficulties for translators. The difficulty is that there are no equivalent means to render the national colouring and connotations of emotional, semantic and stylistic nature that accompany the realia in the source text. R. P. Zorivchak is among the scientists who studied realia in details and in her book "Realia and Translation" [4] she shows how to reproduce in English the names of Ukrainian traditional dishes, clothes, songs, dances, music instruments, ethnographic territories and their inhabitants, holidays, mythological creatures, etc. She believes that realia act as "reefs" due to the absence of appropriate denotations in the target language. Thus words-realial refer to non-equivalent vocabulary used by members of a certain lingual community to denote items of material culture, facts of history, state institutions, names of national and folklore heroes, mythological beings, etc.

According to S. Florin and S. Vlachov there exist three ways to render the realia into the target language: transcription or transliteration; neologism (calque, half calque, appropriation, semantic neologism); approximate translation (substitution with a generic expression of broader meaning, functional analogue, description, explanation, interpretation and contextual interpretation) [3, p. 87–93].

For Natalya Trokhym translation of realia was a great challenge, since the novel "Midnight's Children" depicts the culture of India, and there is a great amount of CML in the text. N. Trokhym had to translate words from Hindi, Urdu, Latin and other languages and was trying to maintain their cultural peculiarities and to choose the right method in order to preserve national colouring.

As it has been suggested CML is subdivided according to three spheres of the lifeworld: physical world, spiritual world and social world. Each sphere is represented by culturally marked words, such as: realia, terms, proper names (anthroponyms, toponyms, teonyms), forms of address and author's neologisms. N. Trokhym applied different translation methods and procedures to render them.

Physical sphere of the world of life contains inanimate objects. No human functioning, effective behavior, activity and livelihoods are possible beyond the world of objects and things, without an adequate reflection of the characteristic features of this world. There is a great amount of examples of CML denoting physical sphere of the lifeworld. For instance: *Nor was it all bovine. It issued from the rumps of the horses between the shafts of the city's many tongas, ikkas and gharries* [9, p. 13]. – *І він походив не лише від корів, але і з кінських задів, затиснутих між осями численних міських возів, карет, екіпажів* [6, p. 45]. The translator used Ukrainian functional analogues for the designation of the Indian national means of transportation of passengers. N. Trokhym applied a method of approximate translation and replaced the words-realial of the source language with the target language words in translation. The latter have a different denotative but correlative connotative meaning: *вози, карети, екіпажі*. The translator used Ukrainian functional analogues for the recipient's convenience: corresponding regularly used words which exist in the target language. Such method of translation can be considered appropriate, as the transliterated words would mislead the target reader.

In the following example, which also refers to the physical sphere of the world of life, N. Trokhym used descriptive method of translation: *My Uncle Mustapha lived in a commodiously anonymous Civil Service bungalow* [9, p. 227]. – *Дядько Мустафа жив у великій безіменній ділянці, відведеній під помешкання працівників Державної служби* [6, p. 550]. In India, the term *bungalow* refers to a family house, normally one-storied, as opposed to an apartment building, which is the norm for Indian middle-class city living. The realia *bungalow* was rendered by approximate translation method as *ділянка, відведена під помешкання*. Thereby, the colouring was lost as N. Trokhym made a

replacement of the expected connotative equivalent by neutral in style, and translated realia descriptively. *Bungalow* is a building, not just an area, as it was translated.

Since India is a highly spiritual country, the book abounds in examples referring to the spiritual world of life. From the very beginning, holding a book of Salman Rushdie in hands, the reader sees the author's neologism – the title of the novel – *Midnight's Children*. The title of Salman Rushdie's novel *Midnight's Children* refers to a total of “1001” children in the story, that were born just at midnight and during first hour after it, on the very day of India's independence – August 15, 1947. The term *Midnight's Children* is the neologism introduced by Salman Rushdie and in its translation N. Trokhym used the method of calque *Опівнічні діти*, rendering the title by the equivalent words in target language, not changing the word order, as A. Mirolubova has done in the Russian translation *Дети полуночи*. In the Ukrainian translation of the title the meaning was fully preserved.

An important component of the spiritual world of life, is connected with people's traditions. For example, the excerpt *rattle of dugduggee drum* [9, p. 32] was rendered as *бубоніння бубна дугдугі* [6, p. 99]. The ethnographic realia was rendered with the help of approximate translation method, namely by functional analogue, combined with transliteration method. The noun *drum* was translated as *бубон*. One cannot find any definition for the national instrument *dugduggee* neither in Ukrainian, nor in English explanatory dictionaries, it was transliterated into Ukrainian like *дугдугі*. Moreover N. Trokhym did not explain this realia in the glossary. The indirect procedure was used: translation by cultural equivalent, when the target reader gets a possibility to understand what the word means due to the native cultural background. *Бубон* used to be a popular instrument of different nations all over the world. In Ukraine it was the most common percussion in folk music (another name – *пешітка*). For the target reader the term *dugduggee* may cause difficulties. A *rattle of dugduggee* was rendered as *бубоніння бубна*, the translator used a tautology combining words with the same root. In this case certain redundancy is produced, the verb *бубоніння* may be substituted by the synonym, for instance *гримотіння бубна*.

The book under analysis also contains CML referring to the social sphere of the world of life. For example, describing the Indian Independence Movement, S. Rushdie has used a Hindi realia *hartal* [9, p. 27], which means (in South Asia) a closure of shops and offices as a protest or a mark of sorrow [8]. N. Trokhym has transliterated the realia for the first time as *хартал* [6, p. 47], and added an explanation to the glossary “день скороботи; загальний страйк” [6, p. 695]. Further in the text the same realia was rendered with the help of functional analogue – *страйк*. This was a good decision made by the translator, because at first the target reader is getting acquainted with the foreign culturally marked word – *хартал*, and is looking for the explanation in the attached glossary. And reading further, the target reader already knows what a kind of protest is meant in the text, so the familiar noun, which is borrowed from the English language but assimilated into Ukrainian – *страйк* is used.

When the author of the novel mentioned Indira Gandhi – a famous Indian politician and stateswoman, he used the address: *The Madam* [9, p. 210]. N. Trokhym translated this form of address in different ways. In two cases she rendered *The Madam* as *Перша Леді*, using the approximate method of translation. People sometimes say *Madam* as a very formal and polite way of addressing a woman whose name they do not know or a woman of superior rank [8]. *First Lady* is used to address the wife of the president or state governor, or a woman who performs the official duties normally performed by the wife [8]. In the context the term was used to describe Indira Gandhi as the most influential women in India at that time. In the other case translator rendered the address *The Madam* as *пані прем'єрша* [6, p. 590]. N. Trokhym translated the address *Madam* as *пані*, adding an explanation – *прем'єрша* – the noun with Ukrainian suffix *-ша*, which is used in colloquial style. Indira Gandhi was India's third prime minister. As follows, in both cases of translation, N. Trokhym wanted to emphasize Indira Gandhi's political post.

The CML was classified according to three spheres: physical world, spiritual world and social world of life. CML which reflect social world of life make up the largest number of examples. This is due to the great number of events which are described in the book and different characters. In must be mentioned that N. Trokhym mostly adhered to foreignization strategy while dealing with CML, only in 3 cases she used the strategy of domestication.

In N. Trokhym's translation a combined way of rendering CML prevails. Concerning combination of methods, the translator most often used the transcription or transliteration combined with

explanation, in this way the national colouring and the content are preserved. Among the methods of approximate translation, the rendering by functional analogue was frequently used. Translation using the neologism was observed in 7 cases, namely translation using semantic neologism and calque. And transcription or transliteration without explanation occurred only in 6 examples.

CML is words and word combinations, which reflect objects, phenomena characteristic of the lifeworld, culture, social and historical development of a particular nation and are recondite or strange to another nation. They have national colouring. CML as a rule do not have exact equivalents in foreign language and need a special approach during translation. The translation of CML, which occurs through the use of transcription, transliteration, calque, and half-calque, preserves the connotative meanings of the original, reproducing the national colouring of the foreign culture, although information of a denotative nature, expressed by realia, often remains incomprehensible to the Ukrainian reader. The approximate translation which involves the use of the principle of substitution with generic expression of broader meaning and functional analogue transmits the denotative content of the particular culturally marked word and partly preserves its connotative meaning, in particular expressiveness, but the imagery of the statement is lost. Descriptive translation in which the translator explains and interprets a foreign realia based on knowledge, from the context or received from its own life is most appropriate for the most complete transmission of denotative content of realia, but is undesirable for frequent use, since the connotative meaning of realia in this case is completely lost, it causes the loss of its national colouring.

Application of only one method during translation of culturally marked lexis, may cause wrong perception, especially excessive use of foreign words, therefore, several methods should be used for adequate translation of literary texts, as N.Trokym has done in her translation of "Midnight's Children" into Ukrainian.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : монографія/ Н. І. Андрейчук. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 280 с.
2. Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ. – Монография. – 2-е изд. доп. – Запорожье: Просвита, 2000. – 148с.
3. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М. : Высшая школа, 1986. – 416 с.
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
5. Маслова В.А. Homo lingualis в культурі: монографія / В.А.Маслова. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
6. Рущі С. Опівнічні діти / Салман Рущі; пер. з англ. Н. Трохим. – Київ: Юніверс, 2007. – 704 с.
7. Collins Dictionary [Electronic resource]. – Available from: <https://www.collinsdictionary.com/>
8. Oxford Dictionary [Electronic resource]. – Available from: <https://en.oxforddictionaries.com/>
9. Rushdie S. Midnight's Children / Salman Rushdie. – London: Vintage. – 1995. – 464 p.

REFERENCES

1. Andreichuk, N.I. (2011) Semiotyka lnhvokulturnoho prostoru Anhlii kintsia XV – pochatku XVII stolittia.[Semiotics of the linguistic and cultural space of England of the end of XV-the beginning of the XVII century] Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniky.
2. Bekh, V. P.(2000) Chelovek i Vselennaia: kohnytyvnyi analiz. [Man and the Universe: cognitive analysis]. Zaporozhie: Prosvyta.
3. Vlakhov, S.Y., Floryn S.P.(1986) Neperevodimoe v perevode. [Untranslatable in translation]. M. : Vysshiaia shkola.
4. Zorivchak, R.P. (1989) Realiia i pereklad.[Realia and translation]. Lviv : Vyd-vo pry Lviv. un-ti.
5. Maslova, V.A. (2007) Homo lingualis v kulture. [Homo lingualis in the culture]. M.: Hnozy.
6. Rushdi, S. (2007) Opivnichni dity [Midnight's Children] Kyiv: Yunivers.
7. Collins Dictionary [Electronic resource]. – Available from: <https://www.collinsdictionary.com>
8. Oxford Dictinary [Electronic resource]. – Available from: <https://en.oxforddictionaries.com>
9. Rushdie, S. Midnights Children / Salman Rushdie. – London: Vintage. – 1995. – 464 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Романюк – викладач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика, методи викладання іноземних мов, англійська мова за професійним спрямуванням, теорія та практика перекладу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olya Romaniuk – Lecturer of the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech at the Lviv State University of Internal Affairs.

Scientific interests: contrastive linguistics, methods of foreign language teaching, English for professional purposes, theory and practice of translation.

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА. ОСВІТНІ КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 81'33

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ІСПАНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Євген КУПРІЯНОВ (Харків, Україна)

e-mail: eugeniokuprianov@gmail.com

КУПРІЯНОВ Євген. ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ІСПАНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті висвітлено основні питання створення інструментарію для проведення лінгвістичних досліджень на базі тексту тлумачного словника іспанської мови. Для цього проаналізовано особливості подання словником різних лінгвістичних фактів, виявлені структура словникової статті і особливості його метамови. Розроблено формальну модель DLE 23, схарактеризовано її головні елементи і зв'язки між ними, які мають бути доступні для користувача. Визначено функції інтерфейсу для проведення лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: тлумачний словник, комп'ютерна лексикографія, Л-система, іспанська мова, лінгвістичний інструментарій.

KUPRIYANOV Yevhen. EXPLANATORY DICTIONARY OF THE SPANISH LANGUAGE AS A TOOL FOR LINGUISTIC RESEARCHES

The present article covers the main issues of creating tools for conducting linguistic research based on the text of the explanatory dictionary of the Spanish language. For this purpose, the peculiarities of its presentation of various linguistic facts are investigated, the structure of the dictionary entry and the peculiarities of its metalanguage are revealed. A formal model DLE 23 has been developed, its main elements and the main connections between them, which will be available to the user, are described. Interface functions for conducting linguistic research are defined. Based on the theory of L-systems by V.A. Shirokov the formal model of the lexicographic structure of the dictionary DLE 23 (L-system of DLE 23) has been represented as an object containing a set of language units, a set of lexicographic descriptions of the units, the structures comprising lexicographic descriptions (v-structures) and the links by means of which the structures are interrelated with each other (y-links). The formal model served as a basis for creating Virtual lexicographic laboratory VLL DLE 23, in particular linguistic interface. The main functions to be provided by the interface are: 1) conducting researches on different levels of DLE 23 L-systems, and working with separate v-structures and y-links; 2) by applying different y-links to v-structures a comprehensive information of a unit is possible to be got (for example, headword etymology, language of origin, relationships between grammatical and lexical meanings etc.); 3) integrate different linguistic facts in a single information object.

Key words: explanatory dictionary, computer lexicography, L-system, Spanish, linguistic tools.

Постановка проблеми. Великі, здебільшого багатотомні лексикони, містять основну частину національної лексики та фразеології й характеризуються докладним описом лексико-граматичної і лексико-семантичної системи мови. Завдяки великому обсягу, розпрацьованості структури та повноті лексикографічного опису такі словники є носіями величезної кількості імпліцитно заданих лінгвістичних, когнітивних, логічних та інших зв'язків і відношень (переважно неконтрольованих), що перетворює ці великі лексикографічні системи на певного роду «речі в собі».

Постає питання про розроблення методології і технології створення такого роду лексикографічних об'єктів, а також дослідження різноманітних ефектів, що явно або неявно функціонують у них. Зауважимо, що від самого початку йдеться про методи комп'ютерної лінгвістики, адже, як наголошується в книзі «Комп'ютерна лексикографія», традиційними методами виконати такі дослідження неможливо вже просто фізично. Отже, найпершою проблемою тут є створення цифрових аналогів відповідних традиційних лексикографічних праць або переведення їх до цифрової форми. Але створення такого інструментарію потребує відповідної теоретичної бази для виявлення, опису та репрезентації відповідних лінгвістичних даних із тексту аналізованого словника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми створення лінгвістичного інструментарію на базі тлумачних словників проводили на матеріалі Словника української мови (СУМ 11) і Словника української мови в 20 томах (СУМ 20). Окремі дослідження проведено на словниках російської (Т. П. Любченко) та турецької (К. В. Широков) мов. Зазначені словники було переведено в електронну форму та побудовано для них відповідний інтерфейс, оскільки окремі мовні факти без цього виявити у «паперовій» доволі важко. Детальний опис таких закономірностей, зокрема в СУМ 11 та СУМ 20, детально висвітлено в працях [1–5].

Виділення раніше невіршених раніше частин загальної проблеми. У цьому відношенні вдалося розвинути як теоретичний апарат, так і технологічні засади лексикографічних систем, перетворивши їх на надійний інструмент сучасної лексикографії [1]. Але автоматичне застосування отриманих теоретичних напрацювань до іспанської мови неможливе. Це пояснюється, перш за все, традиціями іспанської лексикографічної школи щодо організації самого словника та подання лінгвістичної інформації.

Мета статті. Виходячи з вищесказаного, мета нашої розвідки – розглянути важливі питання методики виявлення лінгвістичних даних із тексту тлумачного словника іспанської мови (надалі за текстом *DLE 23*). Для цього необхідно: 1) проаналізувати структуру, параметри і зміст *DLE 23*; 2) побудувати формальну модель лексикографічної структури *DLE 23*, використовуючи апарат теорії лексикографічних систем (Л-систем) В. А. Широкова; 3) виокремити та схарактеризувати об'єкти, «індуковані» Л-структурою *DLE 23*; 4) виявити лінгвістичні факти, щом містять виокремлені об'єкти; 5) визначити функції інтерфейсу, що уможливають проведення лінгвістичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Словник іспанської мови *DLE 23* є фундаментальною лексикографічною працею, що містить літературну лексику, широко вживану як в Іспанії, так і країнах Латинської Америки. Відповідно його мета – не лише розкрити значення мовної одиниці, а й граматичні, синтаксичні та прагматичні особливості, притаманні їй в тому чи іншому значенні в іспаномовних країнах. Словникову статтю умовно розділено на ліву і праву частини. Як показано на рисунку 1, елементами статті є: 1) ліва частина, яку складають заголовкове слово та інформаційний блок у дужках; 2) права частина, що містить блок тлумачень, блок колокацій та посилання на інші словникові статті.

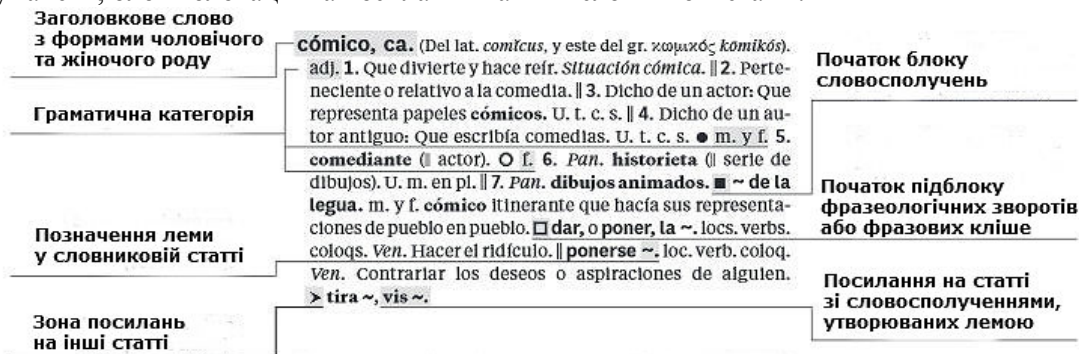

Рис. 1. Приклад словникової статті

Ліву частину складають реєстре слово, реєстровий ряд, інформаційний блок. Другим після заголовкового слова йде інформаційний блок, що містить дублети етимологічну довідку, орфографічну характеристику та словотвірні особливості:

preterir. (Del lat. *praeterire* 'pasar adelante'. ♦ Conjug. c. *pedir*. ♦ U. solo las formas cuya desinencia empieza por -i).

Права частина розкриває змістові особливості заголовкової частини. Головним та обов'язковим елементом є тлумачення, які групуються відповідно до граматичного значення заголовкового слова. У випадку зі словами, що мають частиномовну варіативність або можуть набувати різних граматичних категорій, тлумачення, що відповідають кожній частині мови (граматичній категорії):

estudiante [...] adj. 1. Que estudia. U. m. c. s. • m. y f. 2. Persona que cursa estudios en un establecimiento de enseñanza. • m. 3. Hombre que ayudaba a los actores a estudiar los papeles.

Наприкінці тексту дефініції можуть бути також подані додаткові коментарі у вигляді речень, у яких слова скорочено до першої літери. Від тексту тлумачення відокремлюються крапкою:

gracia. [...] f. 1. Cualidad o conjunto de cualidades que hacen agradable a la persona o cosa que las tiene. U. t. en sent. fig.

Так, коментар «u. t. en sent. fig.» розшифровується іспанською як «usado también en sentido figurado» (вживають також у переносному значенні). Показовим для тлумачного

словника іспанської мови є подання в коментарях додаткових граматичних характеристик слова, наявних у нього в тому чи іншому значенні:

cabryn. [...] adj. [...] || **2. malson. coloq.** Dicho de un hombre: Que padece la infidelidad de su mujer, y en especial si la consiente. U. t. c. s. m.

Так, «U. t. c. s. m.» – usado también como sustantivo masculino – вказує, що слово також уживають як іменник чоловічого роду.

Текст *Diccionario de la lengua espacola* [6], розглядуваний згідно з нашою методикою, надає необхідний матеріал для побудови лексикографічної структури. У структурі словникової статті виокремлюємо множину реєстрових одиниць $W = \{x\}$, які слугують ідентифікаторами відповідних словникових статей $V(x)$. До складу словникового реєстру входять як саме слова, так і морфеми, певні словосполучення та аббревіатури. У кожній словниковій статті $V(x)$ виокремлюється «ліва частина» $L(x)$, яка складається із певних параметрів заголовкового слова, і «права частина» – $P(x)$, у якій подається лексикографічне представлення семантики x .

У випадку тлумачного словника розрізняємо два типи мовних одиниць: одиниці лексичного рівня та словосполучення (до складу яких входить заголовкове слово), яким у мові надається ідіоматичний статус. Тому природньо представити структуру словникової статті $V(x)$ у вигляді об'єднання описів (словникових статей) структурних одиниць обох типів:

$$V(x) \equiv V^{Lex}(x) \cup \left[\bigcup_{i=1}^{n(x)} \bigcup_{j=1}^{m(i)} V_i^{jFras}(x) \right],$$

де $V^{Lex}(x)$ – лексикографічний опис заголовкового слова x ; $V_i^{jFras}(x)$ – опис j -го словосполучення i -го типу; $m(i)$ – кількість словосполучень i -го типу, а $n(x)$ – кількість типів словосполучень у $V(x)$. Кожному лексикографічному – і $V^{Lex}(x)$, і $V_i^{jFras}(x)$ – ставиться у відповідність базова структура: $V \equiv (L_0; P_0)$. У випадку $V = V^{Lex}(x)$ в ролі L_0 виступає заголовкове слово словникової статті з відповідними параметрами (які далі ми назвимо параметрами заголовкового слова). Для $V_i^{jFras}(x)$ L_0 – словосполучення в реєстровій словниковій формі плюс параметри заголовкової одиниці. Структура правої частини P_0 ідентична для лексеми і словосполучення.

Для побудови формальної моделі лексикографічної структури словника *DLE 23*, враховуючи його особливості, ми спиралися на теорію Л-систем В. А. Широкова [5], а якою будь-який словник можна представити як:

$$[I(D), V(I(D)), \beta, \sigma[\beta], Red[V(I(D))]]$$

де символом D позначено словник *DLE 23*; $I(D) = \{x_i\}$ – множину реєстрових одиниць, представлених у словнику; $V(I(D)) = \{V(x_i)\}$ – множина словникових описів, тобто словникових статей; β – множина структур, виокремлених на $V(I(D))$ шляхом аналізу тексту словника; $\sigma[\beta]$ – окрема структура, породжувана оператором σ на β ; обмеження дії оператора σ на $V(x_i)$ породжує мікроструктуру словникової статті $\sigma[x_i]$; $Red[V(I(D))]$ – механізм рекурсивної редукції, що дає змогу виявити більш тонкі структурні елементи словника. У свою чергу, множину лексикографічних описів кожної одиниці $x_i \in I(D)$, можна розкласти на кілька підмножин (рисунок 1).

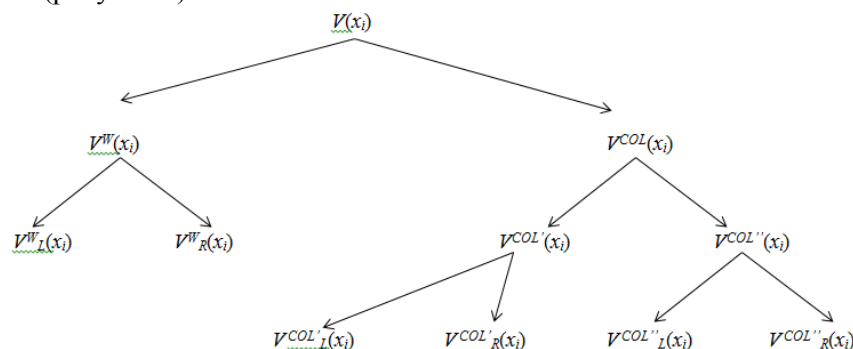

Рис. 2. Множина лексикографічних описів та її підмножини.

Через $V^W(x_i)$ та $V^COL(x_i)$ позначено підмножину описів, відповідно, заголовкової одиниці та утворених від неї колокацій; $V^W_L(x_i)$ та $V^W_R(x_i)$ відповідають «лівій» і «правій» частинам.

Показовим для DLE 23 є розділ $V^{COL}(x_i)$ на дві підмножини, що містять опис колокацій: а) типу «іменник + прикметник» $V^{COL'}(x_i)$; б) інших колокацій $V^{COL''}(x_i)$ – віддієслівних, відприслівникових, відприйменникових тощо. «Ліва» та «права» частини також передбачено для $V^{COL'}_L(x_i)$ та $V^{COL'}_R(x_i)$, $V^{COL''}_L(x_i)$ та $V^{COL''}_R(x_i)$. Кожна з виокремлених множин $V^W_L(x_i)$ та $V^W_R(x_i)$; $V^{COL'}_L(x_i)$ та $V^{COL'}_R(x_i)$; $V^{COL''}_L(x_i)$ та $V^{COL''}_R(x_i)$ характеризується певним набором v -структур, що містять певний елемент лексикографічного опису. До них ми зараховуємо: $v_1(x_i)$ – реєстрове слово x_i , $v_2(x_i)$ – реєстровий ряд, $v_3(x_i)$ – дублети, $v_4(x_i)$ – етимологія, $v_5(x_i)$ – словозмінні особливості, $v_6(x_i)$ – орфографічні особливості, $v_7(x_i)$ – блок тлумачень. Інформаційне наповнення v -структур $V^W_L(cymico)$ та $V^W_R(cymico)$ подано в Таблиці 1 на прикладі статті *cymico*.

cymico, ca. (Del lat. comicus, y este del gr. κωμικός kōmikos). adj. **1.** Que divierte y hace reñr. *Situacion comica*. || **2.** Pertenciente o relativo a la comedia. || **3.** Dicho de un actor: Que representa papeles cymicos. U. t. c. s. || **4.** Dicho de un autor antiguo: Que escribna comedias. U. t. c. s. • m. y f. **5. comediante** (|| actor). o f. **6. Pan. historieta** (|| serie de dibujos). U. m. en pl. || **7. Pan. dibujos animados** [...].

На прикладі статті *cymico* наведемо у Таблиці 1 інформаційне наповнення v -структур для виокремлених множин лексикографічних описів.

Таблиця 1. Об'єкти Л-системи DLE 23

$V^W_L(cymico)$		$V^W_R(cymico)$	
$v_1(x_i)$	cymico	$v_7(x_i)$	adj. 1. Que divierte y hace reñr. <i>Situacion comica</i> . 2. Pertenciente o relativo a la comedia. 3. Dicho de un actor: Que representa papeles cymicos. U. t. c. s. 4. Dicho de un autor antiguo: Que escribna comedias. U. t. c. s. • m. y f. 5. comediante (actor). o f. 6. Pan. historieta (serie de dibujos). U. m. en pl. 7. Pan. dibujos animados .
$v_2(x_i)$	cymico, cymica		
$v_3(x_i)$	∅		
$v_4(x_i)$	Del lat. comicus, y este del gr. κωμικός kōmikos		
$v_5(x_i)$	∅		
$v_6(x_i)$	∅		

Структури $v_i(x_i)$ об'єднуються між собою за допомогою у-зв'язків, утворюючи тим самим більш складні структури. У DLE 23 наявні зв'язки, що об'єднують: а) структури $v_i(x_i)$ одного типу (y_0), тобто лише етимологію, дублети, тлумачення тощо; б) підструктури в межах виокремлених $v_i(x_i)$ -структур (y_1); в) структури $v_i(x_i)$ за певним типом метаданих, наприклад, тип дефініції (y_2); г) структури $v_i(x_i)$, належні до різних рівнів опису: словотвір – семантика, лексика – фразеологія, словоформа – синтаксис, семантика – прагматика тощо (y_3).

Використовуючи структури $v_i(x_i)$ і у-зв'язки стає можливим отримання об'єктів вторинної лексикографії (див. таблицю 2). Останні розуміємо як об'єкти, індуковані лексикографічною системою DLE 23, внаслідок дії механізму рекурсивної редукції $Red[V(I(D))]$. Наведемо у таблиці 3 характеристики цих об'єктів.

Таблиця 2. Об'єкти Л-системи DLE 23

Об'єкти $V[v]$	Лінгвістичні факти, що містять об'єкти $V[v]$
$V[v_2(x_i)]$	1) Стандартні та / або нестандартні форми жін. роду для іменників та прикметників; 2) Форми жін. роду, у яких під час утворення відбуваються фонетичні зміни;
$V[v_3(x_i)]$	1) Здатність повністю або замінювати слово x_i ; 2) Семантичні і лінгвопрагматичні обмеження на використання дублетів;
$V[v_4(x_i)]$	1) Участь інших мов у формуванні лексичного складу іспанської мови; 2) Характер походження мовної одиниці; 3) Фонетичні та / або семантичні зміни; 4) Характер переходу етимона;
$V[v_5(x_i)]$	1) Відхилення від стандартної словозмінної парадигми; 2) Наявність дефектної і подвійної парадигми; 3) Словозмінні особливості слова, що впливають на його семантику;
$V[v_6(x_i)]$	Вплив орфографічних особливостей на семантику слова

$V[\vartheta_7^{LEX}(x_i)]$	1) Моносемія або полісемія реєстрового слова; 2) Слова, що містять задану користувачем сему; 3) Слова, що не мають власної семантики (квазісемантичні слова); 4) Вплив певних граматичних категорій (роду, числа) одиниці x_i на її лексичну семантику; 5) Лексичні значення, обмежені: комунікативним наміром; соціальною і предметною сферою; географічним ареалом; частотою уживання.
-----------------------------	--

Для виявлення лінгвістичних фактів, які неможливо побачити «неозброєним» оком, передбачається побудувати програмний інтерфейс, елементи якого надають доступ до відповідних інформаційних зон словника. На кожній користувач може «підключати» різні ϑ , а також задавати параметри для у-зв'язків на ϑ за рахунок логічних операцій «та», «або», «ні».

Таблиця 2. Лінгвістичні факти, отримувані у[в].

Інформаційна зона	Тип $\vartheta_i(x_i)$	Тип у	Лінгвістичні факти, що може отримати користувач (у[в])
Реєстр та реєстровий ряд	$\vartheta_1(x_i)$	y_0	Мовна одиниця (вводить користувач)
		y_2	Тип мовної одиниці (слово, префікс, суфікс)
		y_2	Характер походження (питоме, запозичене)
			Омонімічність
			Номер омоніма (вводить користувач)
	y_3	Наявність словозмінної парадигми (для дієслів)	
$\vartheta_2(x_i)$	y_0	Наявність реєстрового ряду для мовної одиниці	
Дублети	$\vartheta_3(x_i)$	y_0	Наявність дублетів
		y_2	Дублет із характеристиками
			Дублет без характеристик
Етимони	$\vartheta_4(x_i)$	y_0	Наявність / відсутність етимона
		y_2	Мова походження
			Значення етимону
Словозміна та орфоепія	$\vartheta_5(x_i)$	y_0	Наявність / відсутність словозміни
	$\vartheta_6(x_i)$	y_0	Наявність / відсутність орфоепії
Граматичне значення	$\vartheta_7(x_i)$	y_2	Частина мови
			Граматична категорія
		y_2	Варіація граматичного значення
Прагматика		y_0	Наявність / відсутність прагматичних характеристик
		y_2	Тип прагматичної характеристики
		Лексичні значення	y_0
y_1			Прив'язка до граматичного значення
			Прив'язка до прагматики
y_2			Тип дефініції
y_0			Набір слів, що може містити дефініція
y_2			Повний / неповний збіг
y_3			Формула тлумачення (для похідних слів)
y_2			Тип мовної одиниці (моносемічна, полісемічна)
			Кількість значень (вводить користувач)

Автоматизація лінгвістичних досліджень на базі словника, які потребують доступ до описаних вище $\vartheta_j(x_i)$ -структур та у-зв'язків, відбуватиметься через інтерфейс віртуальної лексикографічної лабораторії ВЛЛ DLE 23. Розроблюваний інтерфейс даватиме змогу:

1) проводити дослідження на рівні окремих підсистем $V^{LEX}(x)$, $V^{COL'}(x_i)$ та $V^{COL''}$ та їхніми $\vartheta_j(x_i)$ -структурами та у-зв'язками (тобто досліджувати іспанську лексику або сталі словосполучення);

2) за рахунок застосування у-зв'язків до різних *в*-структур можна отримувати різнопланову лінгвістичну інформацію (наприклад, мова та характер походження реєстрової одиниці, залежність лексичної семантики від граматичних характеристик слова);

3) інтегрувати різні мовні факти в єдиному інформаційному об'єкті (наприклад, словозміна – семантика; словотвір – семантика).

Висновки. Тлумачний словник іспанської мови характеризується максимальною повнотою опису граматичних, прагматичних та семантичних характеристик мовних одиниць. Реєстр складають не лише повнозначні слова та словосполучення, а й також службові слова, словотвірні елементи, і аббревіатури. Кожна словникова стаття умовно поділяється на ліву та праву частини. Ліва містить характеристики форми (дублети, етимологія, орфографія, орфоепія), а права – граматичні, прагматичні (включаючи синтаксичні) та семантичні характеристики. Показовим для словника є те, що не всі інформаційні елементи в ньому подано наявним чином, тобто не виокремлюються у текстовій структурі спеціальними метамовними маркерами.

Для можливості функціонування *DLE 23* в цифровому середовищі, та, відповідно, побудови інструментарію для проведення лінгвістичних досліджень на цьому словнику, ми розклали всю його текстову структуру на інформаційні елементи, так щоб вони були представлені наявним чином. Ті елементи, що не мають метамовних засобів ідентифікації, можна ідентифікувати їх за місцем розташування серед інших елементів (наприклад, морфологія завжди слідує після етимології, а орфографія – після морфології). Розклад Л-системи на мінімальні інформаційні структури ґрунтується на дії рекурсивної редукції. На першому етапі за допомогою рекурсивної редукції визначено чотири рівні Л-системи *DLE 23*. Перший представлений заголовковими словами, другий – словосполученнями типу «приметник + іменник», третій – словосполученнями інших типів, а четвертий – відсилковими словосполученнями. Кожний із них можна розглядати як окремих Л-систему. На другому етапі виявлені Л-системи також зазнали рекурсивної редукції, внаслідок чого вдалося визначити в них набір інформаційних структур (*в*-структур), що представляють елементи лексикографічного опису іспанських мовних одиниць. Кожну Л-систему, що входить до складу Л-системи *DLE 23*, складає набір із семи *в*-структур.

У цифровому середовищі лінгвістичний інструментарій *DLE 23* даватиме широкі можливості не лише для доступу та навігації по різних інформаційних елементах, а й для інтеграції різних мовних фактів у єдиному об'єкті. Пропонований інструментарій уможливіє дослідження опису мови не лише на окремому її рівні, а й також на їх стику. За рахунок застосування у-зв'язків до різних *в*-структур можна отримувати різнопланову лінгвістичну інформацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія. К.: Наукова думка, 2011. 351 с.
2. Широков В. А. Системні ефекти при лексикографічному описі мови // System Analysis and Information Technologies : 16-th International Conference SAIT 2014. Kyiv, Ukraine, May 26–30, 2014: Proceedings. Kyiv, 2014. С. 25.
3. Широков В. А. Язык. Информация. Система. Düsseldorf: Palmarium Academic Publishing, 2017. 280 с.
4. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. К.: Довіра, 1998. 331 с.
5. Широков В. А. Системна семантика тлумачних словників // Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Скляренка. К.: Наукова думка, 2012. С. 487–510.
6. Diccionario de la lengua española: 23ra ed. Madrid: S.L.U. ESPASA LIBROS, 2014. 2432 p.

REFERENCES

1. Shyrovkov V. A. (2011) Kompiuterna leksykohrafiia [Computer lexicography]. Kyiv: Naukova dumka.
2. Shyrovkov V. (2014). A. Systemni efekty pry leksykohrafichnomu opysi movy // System Analysis and Information Technologies : 16-th International Conference SAIT 2014. [System effects in the lexicographic description of language] Kyiv, Ukraine, May 26–30, 2014: Proceedings. P. 25.
3. Shyrovkov V. A. (2017) Jazyk. Informacija. Sistema. [Language. Information. System]. Düsseldorf: Palmarium Academic Publishing.
4. Shyrovkov V. A. (1998) Informatsiina teoriia leksykohrafichnykh system. [Information theory of lexicographic systems] Kyiv: Dovira.
5. Shyrovkov V. A. (2012) Systemna semantyka tлумachnykh slovnykiv // Aktsentolohiia. Etymolohiia. Semantyka. Do 75-richchia akademika NAN Ukrainy V. H. Skliarenka. [System semantics in explanatory dictionaries] P. 487–510.
6. Diccionario de la lengua española: 23^a ed. Madrid: S.L.U. ESPASA LIBROS, 2014. 2432 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євген Купріянов – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: прикладна лінгвістика, комп'ютерна лексикографія, науково-технічний переклад.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yevhen Kupriianov – Candidate in Philology, Associate Professor at the Intelligent Computer Systems Department, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute".

Research interests: applied linguistics, computer lexicography, translation of scientific and technical information.

УДК: 004.436.4:81'373.423

ПРОГРАМНА WSD СИСТЕМА ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗНАЧЕНЬ ОМОНІМІВ

Ярослав ШЕВЧУК (Ізмаїл, Україна)

e-mail: yarolegovich@gmail.com

ШЕВЧУК Ярослав. ПРОГРАМНА WSD СИСТЕМА ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗНАЧЕНЬ ОМОНІМІВ

В статті представлена розробка програмного забезпечення способу точного вибору значення слова з наявних омонімів з урахуванням семантичного контексту на прикладі англійської мови. Наукова новизна полягає у створенні авторської програми розпізнавання омонімів, складовими якої є проектування математичного визначення; розробка алгоритму; планування архітектури проекту; розробка системи та тестування програмного забезпечення.

Ключові слова: омоніми, семантичний контекст, алгоритм, архітектура проекту.

SHEVCHUK Yaroslav. WSD SOFTWARE FOR HOMONYM MEANING RECOGNITION

Optimization of the cognitive function of language in the architecture of the systems of processing speech phenomena in the process of working with text structures is one of the topical issues of modern computer linguistics, which determines the relevance of the research. The article presents the software for precisely selecting the meaning of a word from existing homonyms, taking into account the semantic context of the Russian and English language. Scientific novelty consists in creation of author's program of recognition of homonyms, the components of which is the design of mathematical definition; development of the algorithm; planning of project architecture; system development and software testing. Methodology of the research is based on the methods of mathematical modeling: methods of Michael Lesk, Dictionary and knowledge-based methods; supervised, semi-supervised and minimally supervised methods. The implementation of the developed program was carried out using the unsupervised method, which is based on the assumption that similar word values are contained in similar contexts, and therefore the meanings of words can be separated from the text by clustering the occurrences of words using a certain degree of context. The architecture of the project with the "unsupervised" vector model algorithm is based on the modular principle (REST interface, Interactor, Feature extractor, WordNet, Classifier, Knowledge base, Database), each of which contains a certain part of the functionality in order to minimize the dependencies between the modules. The modules are fully compatible with the design architecture and encapsulate the implementation details at the package level. To implement the classifier, an algorithm of cosine coefficients was used. The basic implementation of the system is performed in Java programming language. The project class diagram is generated using the CodeIris dependency analysis tool. The server was implemented using Rapidoid technology that runs on asynchronous buffer classes from the java.io package. Testing has shown that the total execution time of the program's WSD system for setting the value of homonyms is about 400 milliseconds, and virtually everything goes to finding the base vectors.

Key words: homonyms, semantic context, algorithm, project architecture.

Комп'ютерна лінгвістика є відносно молодого науковою галуззю, яка динамічно розвивається і потребує удосконалення програмного забезпечення для обробки мовних явищ, зокрема програмних інструментів вибору точного значення слова. Оптимізація когнітивної функції мови в архітектурі систем обробки мовних явищ у процесі роботи з текстовими структурами є одним з актуальних питань сучасної комп'ютерної лінгвістики. Вилучення інформації з тексту за допомогою комп'ютерних алгоритмів може ускладнитися, якщо в реченні присутні слова-омоніми – різні за значенням, але однакові у написанні одиниці мови. Word Sense Disambiguation (WSD) як проблема комп'ютерної лінгвістики (від англ. *word* – слово; *sense* – смисл; *disambiguation* – усунення конфліктів, неоднозначностей) – означає сукупність операцій, скерованих на віднаходження механізмів вирішення питань лексичної багатозначності в процесі автоматичної обробки текстів; розробку програмного забезпечення лінгвістичної обробки мови для процесів пошукової оптимізації, при перекладі, підвищенні релевантності видачі адекватного значення слова тощо.

Метою дослідження є розробка програмного забезпечення способу точного вибору значення слова з наявних омонімів з урахуванням семантичного контексту на прикладі англійської мови. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних завдань: проектування математичного визначення; розробка алгоритму; планування архітектури проекту; розробка системи; тестування програмного забезпечення.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці інноваційного програмного забезпечення для встановлення значень омонімів. Архітектура проекту з алгоритмом векторної моделі класу "unsupervised" розроблена за модульним принципом (REST інтерфейс, Interactor, Feature extractor, WordNet, Classifier, Knowledge base, Database), кожен з

яких містить певну частину функціоналу з метою мінімізації залежності між модулями. Модулі достеменно відповідають спроектованій архітектурі і інкапсулюють деталі реалізації на рівні пакетів. Для реалізації класифікатора був використаний алгоритм косинусних коефіцієнтів. Базова реалізація системи виконана на мові програмування Java. Діаграма класів проекту згенерована за допомогою інструменту для аналізу залежностей CodeIris. Сервер був реалізований з використанням технології Rapidoid, що працює на асинхронних буферних класах вводу-виводу з пакета java.nio. Мовним матеріалом дослідження стали лексичні одиниці з оригіналів класичних творів англійської літератури.

Дослідження проводилося з оперттям на методи математичного моделювання з урахуванням методів Майкла Леска, скерованого на вирішення завдання зіставлення слова і смислу в електронних словниках, виходячи з контексту, в яких вживалися слова та похідних від нього методів *Dictionary and knowledge-based methods*, що покладаються на словники, тезауруси та лексичні бази знань; *supervised, semi-supervised and minimally supervised methods*, наглядова, наполовину чи мінімально контрольована методика яких ґрунтується на контексті, в якому використовуються ті чи інші лексично багатозначні слова; та реалізацією розробленої програми за допомогою *unsupervised method*, який є найменш розробленим і вживаним у WSD програмуванні. В його основі лежить припущення, що подібні значення слів містяться у схожих контекстах, а відтак смисли слів можуть бути виокремлені з тексту шляхом кластеризації входжень слів з використанням певного ступеню контексту, що в науці отримала визначення індукція або дискримінація смислу контексту.

Програма може бути використана в інформаційних пошукових системах, автоматизованому текстовому редакторі, при класифікації і кластеризації текстів, вилученні термінів і ключових слів, контент-аналізі, машинному перекладі.

Електронний тезаурус WordNet, створений в 1985-х р. у Принстонському університеті для англійської мови, складається з іменників, дієслів, прикметників, прислівників та інших частин мови, згрупованих у набори синонімічних множин, або когнітивних синонімів (*synsets*), що взаємопов'язані за допомогою концептуально-семантичних та лексичних відносин. [1]. Цей ресурс відноситься до класу лексичних онтологій, який знаходиться у вільному доступі в Інтернеті, на основі якого було проведено безліч експериментів у галузі інформаційного пошуку. WordNet охоплює приблизно 155 000 різних лексем і словосполучень, організованих у 117 000 понять або сукупностей синонімів, а загальна кількість пар «лексема-значення» налічує 200 000. Мережа WordNet як корисний інструмент для обчислювальної лінгвістики та обробки природної мови є вільно доступною для завантаження. Он-лайн версія WordNet постійно допрацьовується і оновлюється. За її принципом створено бази даних інших мов світу, включаючи російську і українську [2].

Перевагами WordNet є розробка лексику як бази груп слів синонімів, пов'язаних між собою залежністю узагальнення. Наприклад, слова *рух*, *хід*, *переміщення*, *пересування* можуть перебувати в одній синонімічній множинності, а *занепад*, *падіння*, *зниження* – в іншій, при цьому для них визначається спільна узагальнююча множинність значень, що включає в себе поняття *зміна*, *заміна*.

Структурним представленням такого роду залежностей є математична модель графа. Об'єкт граф G являє собою пару неупорядкованих множин (V, E) , де V – множина вершин графа, а E множина залежностей або ребер в графі. Ребром графа назвемо впорядковану пару вершин (v_i, v_j) , з чого виходить, що граф є орієнтованим. Вершиною в даному графі виступає синонімічна множинність значень, а ребро позначає залежність «узагальнення», тобто ребро (v_i, v_j) означає, що множина v_j включає в себе слова-узагальнення слів множини v_i . Для зручності обробки вершинам графу присвоєно цілочисельні ідентифікатори (на малюнку вище: 1, 2, 3). Таким чином, представлений вище граф описується як:

$$G = \{(1, 2, 3), \{(2, 1), (3, 1)\}\}$$

Крім того, *synset* містить коротке визначення ("gloss") і, в більшості випадків, одне або декілька коротких речень, що ілюструють використання членів синонімічних множин. Форми слів з кількома різними значеннями представлені в якомого більший кількості різних посилань. Таким чином, кожна пара, що має формоутворююче значення в WordNet, є унікальною.

Для комп'ютера визначення значення слова омоніму є проблематичним, навіть коли відомий контекст його використання. Для побудови коректної комп'ютерної системи, що вирішує цю проблему потрібно:

1. Дати однозначне визначення проблеми. Це робиться або шляхом складання специфікації системи, де перераховуються всі вимоги до неї, або шляхом математичного моделювання і формулювання проблеми. В даному випадку через специфіку проблеми був обраний другий підхід.

2. Підібрати алгоритми для нетривіальних компонентів системи і описати їх в достатніх деталях для реалізації на обраній мові програмування.

3. Розробити архітектуру системи реалізації алгоритму.

4. Реалізувати систему.

Математичне визначення. Математичне визначення як опосередковане практичне дослідження проблеми, є важливим етапом розробки математичної моделі як необхідної компоненти програмної системи. За допомогою математичних методів представимо бачення ідеального об'єкту на етапі його змістового моделювання:

1. Універсальна множина D усіх слів у мові.

2. WordNet граф, що надалі позначатиметься як WN .

3. Функція $s(w)$, що повертає множину усіх синонімічних множин слова w .

$$s(w) = \{ v, v \in WN \mid w \in v \}$$

4. Множина O – є множиною слів омонімів. Той факт, що слово входить у більш ніж одну синонімічну множину, а відтак може приймати різні значення, будемо вважати показником омонімії

$$O = \{ w, w \in D \mid |s(w)| > 1 \}, O \subset D$$

5. Множина W – включає в себе усі слова, що не є омонімами:

$$W = D \setminus O, W \subset D$$

6. Функція $Syn(w)$ повертає множини усіх синонімів w :

$$Syn(w) = \cup s(w) \setminus O$$

Множини, що повертаються функцією $Syn(w)$ визначено як об'єднання синонімічних множин, до яких входить w , за виключенням слів омонімів, зокрема й самого w .

7. Заміни на Функція $A(w)$ повертає множину усіх слів, які не є омонімами і входять до множин об'єднання усіх прямих узагальнень синонімічних множин, які включають в себе w :

$$A(w) = \cup \{ v_j, v_j \in \cup \{ (v_i, v_j) \in E \mid v_i \in s(w) \} \} \setminus O$$

8. Функція $W'(w)$ повертає об'єднання множин усіх синонімів слова w і множин прямих узагальнень цих слів. Дану множину будемо вважати множиною слів-замінників слова w . Необхідність включати у цю множину прямі слова-замінники обумовлена тим, що слово може не мати синонімів для одного із своїх значень:

$$W'(w) = S(w) \cup A(w), \forall w \in O$$

9. Залежність E (word, meaning) і функція $m(w)$, що повертає значення слова w :

$$m(w) = \prod_{\text{meaning}} (y_{\text{word} = w}(E)), \forall w \in W$$

Областю значень функції $m(w)$ є множина W . Якщо перекласти вираження реляційної алгебри у матеріальний світ, то залежність E – це тлумачний словник, в якому надано визначення тільки тих слів, що мають одне, не залежне від контексту значення. А функція $m(w)$ – процес пошуку значення слова w у словнику E .

10. Множина C слів, що утворюють контекст вживання слова. Простим прикладом контексту є речення, що включає в себе слово-омонім. Наприклад, для омоніма *bank*, використаного В. Шекспіром у реченні («Юлій Цезар»): *Tiber trembled underneath her banks* ми вважатимемо контекстом множину $C = \{ \text{Tiber, trembled, underneath, her} \}$.

11. Функція $P(w, C)$, що визначає імовірність вживання слова w у даному контексті C . Ця частина є ключовою і найскладнішою в реалізації. Від вибору алгоритму для обчислення імовірності будуть залежати такі ключові характеристики програми як коректність,

продуктивність і вартість реалізації. Імовірні підходи, а також їх переваги і недоліки описано в наступній секції.

12. Функція $f(w, C)$ для знаходження найбільш імовірного слова-замінника для w в даному контексті C :

$$f(w, C) = \arg \max \{ P(w', C), w' \in W'(w) \}, w \in O$$

Насамкінець, процес визначення омоніму у певному контексті його використання, в рамках описаної математичної моделі, може бути виражений як:

$$m(w, C) = m(f(w, C)), w \in O$$

Тепер математична модель слугує однозначній специфікації задачі. Потрібно створити програмну систему, яка отримуючи на вхід слово і контекст, в якому воно вживається, буде повертати значення цього слова.

Представлена математична модель також надає уявлення про те, які операції опрацювання даних мають бути реалізовані у програмі.

Алгоритм вирахування імовірності. Вектор представляє собою упорядкований набір компонентів одного типу. У фізиці вектора використовуються для представлення величин, що мають величину і напрям, таких як швидкість, однак все це є лише згодою. Вектор може мати необмежену кількість компонентів, значення яких можуть нести будь-який смисл. Розширимо окреслену вище математичну модель, вводючи поняття вектора контексту.

Надамо кожному слову з множини D унікальний ідентифікатор $i \in [1, |D|]$, тоді вектором контексту слова w є вектор $s \in N^{|D|}$, s $|D|$ компонентами, що виражені натуральними числами. Компонент на позиції i є рівним одиниці, коли слово з ідентифікатором i може бути використаним в одному контексті зі словом w або нулю в протилежному випадку. Контекст, в якому слово буде вживане з найбільшою вірогідністю, будемо називати базовим вектором контексту слова w .

У лінійній алгебрі існує операція скалярного добутку векторів, що визначається як сума добутку компонентів двох векторів:

$$a * b = \sum_{i=1} a_i b_i$$

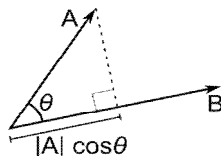
Результатом операції є число, а не новий вектор. З теореми косинусів виводиться, що скалярний добуток рівний добутку довжин векторів, помноженому на косинус кута між векторами:

$$a * b = |a| * |b| * \cos(\angle ab)$$

Наслідок цього часто використовується для обчислення косинуса кута між векторами:

$$\cos(\angle ab) = (a * b) / (|a| * |b|)$$

Згідно з визначенням контекстного вектору, його компоненти належать множині натуральних чисел, а відтак знаходяться у першому квадранті координатної площини, з чого виходить, що можливе значення кута між векторами знаходиться в інтервалі $[0, 90]$, а областю визначення функції є проміжок $[0, 1]$, що відповідає діапазону можливих значень імовірності події. Значення косинусу кута між векторами можна розглядати як міру схожості векторів, що не залежать від довжини векторів. Такий метод прийнято називати методом косинусного коефіцієнту схожості:

Тоді наша функція імовірності вживання слова w в контексті C може перетворити множину C в вектор контексту й обчислювати косинус кута між ним і базовим вектором контексту слова w . Базовий вектор має бути перед-обчислений для кожного слова, значення якого ми бажано визначити, на даний момент допустимо, що існує функція $B(w)$, що повертає базовий вектор контексту свого аргументу.

Перетворення контекстної множини в вектор контексту виконується просто: якщо слово з ідентифікатором i входить у множину C , то компонент вектору на позиції i рівний одиниці, а у протилежному випадку – нулю. Якщо ця операція виконується функцією $T(C)$, тоді функція імовірності вживання слова w в контексті C може бути записана як:

$$P(w, C) = \cos(B(w), T(C))$$

Одним із варіантів обчислення базового вектору контексту є обробка текстового масиву значних розмірів. Оскільки кількість слів, які часто вживаються одне з одним, неймовірно замала відносно усіх слів у мові – вектор контексту слова, що повністю відповідає математичному визначенню, буде дуже розрядженим, через що буде не доцільним реалізовувати таку структуру даних на практиці. Її зберігання буде займати дуже багато пам'яті, більшість компонентів не будуть вносити будь-яку інформацію і обчислення косинусного коефіцієнту буде потребувати більше процесорного часу. Найбільш практичним рішенням буде збереження вектора фіксованого розміру довжиною, наприклад в 50 елементів, куди увійде 50 найбільш часто уживаних слів.

Таким чином, у псевдокодi алгоритм обчислення базового вектору контексту може бути описано таким чином:

```
computeBaseContextVector(w, n):
  occurrenceMap <- {}
  for sentence : text
    if sentence.contains(w)
      for word : sentence
        if word != w
          occurrenceMap[word]++
  sortDescByValue(occurrenceMap)
  return occurrenceMap.keys().take(n)
```

де w – слово, для якого ми обчислюємо базовий контекстний вектор розміру n . Практично усі мови програмування представляють реалізацію асоціативних масивів, яка може бути використана як `occurrenceMap`, а операцію `sortDescByValue` можна виконати за допомогою сортування або додавання елементів до черги пріоритетів.

Плюсами векторної моделі є простота розуміння, реалізації і розпаралелювання обчислення. Володіючи достатньо великою базою даних, отриманою при обробці різноманітних текстів, модель цілком здатна давати правильні відповіді у більшості випадків. Алгоритм відноситься до класу “*unsupervised*”. Це означає, що текстові дані, що оновлюють базу знань алгоритму, не несуть ніякої мета-інформації, а алгоритм сам намагається виявити внутрішні взаємозв'язки, залежності в них.

Найбільшим мінусом моделі є те, що усі слова в ній вносять однаковий внесок до результатуруючої імовірності. Наприклад, при розгляді речення з роману Джейн Остін «Гордість та упередження»:

Every disposition of the ground was good; and she looked on the whole scene, the river, the trees scattered on its banks and the winding of the valley, as far as she could trace it, with delight.

очевидно, що слово *river* має бути сильним маркером того, що омонім *banks* вживаний у значенні берегів ріки, а не банків. У векторній моделі внесок слова *river* до результату дорівнює внеску будь-якого іншого слова у реченні. Через цю властивість можливі приклади, на яких алгоритм буде обробляти текстовий масив некоректно.

Альтернативний алгоритм, що не має проблеми відсутності ваги слів, може бути побудований на базі байєсівських імовірнісних мереж. Байєсівські мережі є скерованим зваженим ациклічним графом, що представляє загальний розподіл імовірності на множини випадкових величин. Дана модель робить можливим статистичні висновки на основі залежностей вершин у графі. Кожна вершина графа у байєсівських мережах представляє собою випадкову величину, а спрямована грань (v_i, v_j) – вплив вершини v_i на вершину v_j .

Основоположне припущення про умовну незалежність випадкових величин у байєсівських мережах описується так:

$$X : (X \perp U \setminus \text{De}(X) \mid \text{Pa}(X))$$

де U – універсальна множина випадкових величин, $\text{De}(X)$ – множина усіх потомків X , а $\text{Pa}(X)$ – множина усіх величин, що впливають на X . Дане вираження означає, що випадкова величина X є умовно незалежною від своїх потомків, коли відомі величини, що впливають на X . Тоді загальний вірогідний розподіл кожної випадкової величини X у байєсівських

мережах може бути представлений як добуток умовних ймовірностей усіх величин окремо, враховуючи ймовірність впливаючих на них величин:

$$P(x_1, \dots, x_n) = \prod_{i=1}^n P(x_i | Pa(x_i))$$

При використанні байєсівських мереж в якості класифікатора потрібно обчислити ймовірність даного слова-замінника, приймаючи до уваги значення, що залишилися у мережі:

$$P(w' | C) = P(U)/P(C) \propto P(U) = \prod_{u \in U} P(u | Pa(u))$$

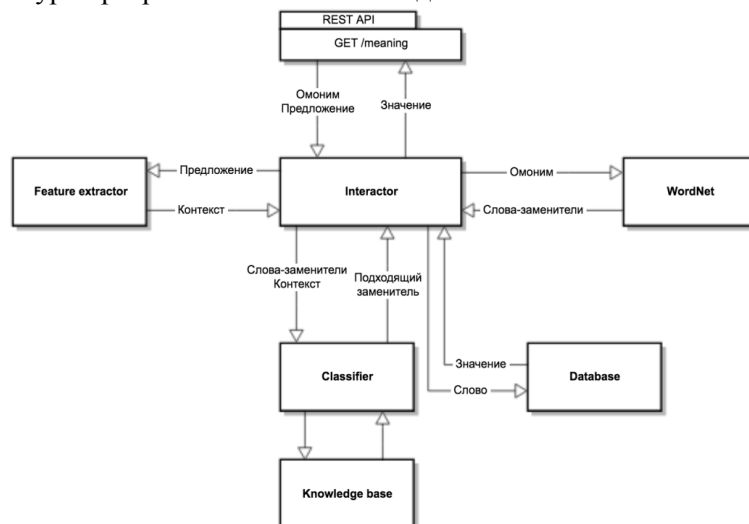
Недоліком класифікатора на основі байєсівських мереж є складність його реалізації і тренування. Перед тим, як показувати результати, класифікатор має бути натренованим на великому наборі маркованих даних, що є прикладом алгоритму “*supervised by teacher*”, тобто потребуючого навчання “з вчителем”. У випадку розгляду проблеми мета-інформацією, що поступає на вхід алгоритму при оновленні бази знань, є правильне значення слова-омоніма у даному контексті. Ручне маркування даних є тривалим, дорогим і складним процесом.

Архітектура і базова реалізація системи. Під архітектурою проекту розуміється опис його частин та їх взаємодії. Планування архітектури є одним із ключових етапів циклу розробки. Помилки, що виявлені на стадії проектування виправити набагато простіше, ніж ті, які виявляються у процесі розробки, що вимагає відповідального ставлення до цього етапу.

Для опису архітектури, система розбивається на модулі, кожний з яких містить у собі певну частину функціоналу. Далі визначаються інтерфейси модулів, через які вони будуть взаємодіяти між собою і кінцевим користувачем. Деталі реалізації кожного модуля на етапі планування архітектури не розглядаються.

В архітектурі програмної системи має бути закладена розширюваність з метою створення можливості її доопрацювання у випадку появи нових вимог. Впровадження найбільш ймовірного функціоналу має вимагати найменшу кількість зусиль – наприклад, якщо первісна система отримує свої аргументи з командного рядка, з ростом затребуваності проекту може знадобитися винести його у хмарний сервіс. Це буде просто зробити, якщо модуль вводу даних буде ізольований від решти компонентів програми. Один із принципів підходу до написання програм SOLID фокусується на такій вимозі: елементи мають бути відкритими до розширення і закриті до модифікації, – тобто зміни у програмі повинні робитися за допомогою додавання нових компонентів, а не переписування старих. Плюсами модульної архітектури також є тестуємість і можливість повторного використання компонентів (Див. Рис. 1).

Рис. 1. Архітектура програмної WSD системи для встановлення значень омонімів.

На Рис. 1 представлена архітектура програмної WSD системи для встановлення значень омонімів, яка побудована таким чином, щоб мінімізувати залежності модулів один від одного. Система складається з таких модулів:

1. **REST інтерфейс**, представлений як приклад модуля введення даних. Система отримує запити на класифікацію за протоколом обміну даними HTTP. Запит включає в себе

слово-омонім і речення, в якому дане слово використовується. Після вилучення цих даних з тіла запиту, вони передаються в модуль Interactor:

```
public class Server {
    public static void main(String[] args) {
        On.get("/meaning")
            .plain((ReqHandler) req -> {
                Resp response = req.response();
                String word = req.param(name: "word");
                Set<String> context = req.attr(name: "context");
                if (word == null || context == null) {
                    response.code(400);
                } else {
                    String meaning = Interactor.getDefault().inferMeaning(word, context);
                    if (meaning == null) {
                        response.code(500);
                    } else {
                        response.code(200);
                        response.body(meaning.getBytes(Charsets.UTF_8));
                    }
                }
                return response;
            });
    }
}
```

2. **Interactor**. Даний модуль слугує сполучною ланкою між модулями. На вхід він отримує омонім і речення, в якому омонім використовується. Далі Interactor за допомогою інших модулів трансформує вхідні дані та у разі успіху повертає значення омоніму.

3. **Feature extractor**. Модуль, що використовується модулем Interactor для трансформації речення в об'єкт контексту. В процесі з речення можуть бути видалені розділові знаки або слова, що не несуть важливої інформації, такі як займенники, а само речення може бути трансформовано у список слів.

4. **WordNet**. Модуль, що використовується модулем Interactor для трансформації слова-омоніму в його слова-замінники, які не є омонімами. WN графа, визначеного у математичній моделі проблеми:

```
public class WordNet {
    private Digraph digraph;
    private Map<String, List<Integer>> nounToSynset = new HashMap<>();
    private Map<Integer, String> idToNouns = new HashMap<>();

    public WordNet(String synsets, String hypernims) {
        ensureNotNull(synsets, hypernims);
        processVertices(readAll(synsets));
        processEdges(readAll(hypernims));
        ensureRooted();
        ensureNoCycles();
    }

    private void processVertices(String synsets) {
        int maxVertex = 0;
        for (String synset : synsets.split(regex: "\n")) {
            String[] tokens = synset.split(regex: ",");
            int id = Integer.parseInt(tokens[0]);
            String[] nouns = tokens[1].split(regex: " ");
            idToNouns.put(id, tokens[1]);
            for (String noun : nouns) {
                noun = noun.trim();
                nounToSynset.computeIfAbsent(noun, n -> new ArrayList<>()).add(id);
            }
            maxVertex = Math.max(maxVertex, id);
        }
        digraph = new Digraph(V: maxVertex + 1);
    }

    private void processEdges(String hypernims) {
        for (String hypernim : hypernims.split(regex: "\n")) {
            if (hypernim.isEmpty()) continue;
            String[] tokens = hypernim.split(regex: ",");
            int hyponimId = Integer.parseInt(tokens[0]);
            for (int i = 1; i < tokens.length; i++) {
                int hypernimId = Integer.parseInt(tokens[i]);
                digraph.addEdge(hyponimId, hypernimId);
            }
        }
    }
}
```

5. **Classifier**. Класифікатор, який отримує на вхід контекст визначеного формату і список слів, що потребують перевірки на вживаність у даному контексті. Закінчивши обробку, класифікатор повертає найбільш прийнятне у даному контексті слово.

```

private String classify(@NonNull Set<String> labels, @NonNull UseContext useContext) {
    String result = null;
    double maxCos = Double.MIN_VALUE;
    for (String label : labels) {
        UseContext baseContext = knowledgeBase.getBaseContextFor(label);
        Pair<int[], int[]> vectors = buildVectors(useContext, baseContext);
        final double vec1Length = Math.sqrt(dot(vectors.first, vectors.first));
        final double vec2Length = Math.sqrt(dot(vectors.second, vectors.second));
        final double cos = dot(vectors.first, vectors.second) / (vec1Length * vec2Length);
        if (cos > maxCos) {
            result = label;
            maxCos = cos;
        }
    }
    return result;
}

private Pair<int[], int[]> buildVectors(UseContext baseContext, UseContext useContext) {
    Set<String> dictionary = union(baseContext, useContext);
    final int vectorDimension = dictionary.size();
    final int[] baseVec = new int[vectorDimension];
    final int[] useVec = new int[vectorDimension];
    int index = 0;
    for (String word : dictionary) {
        baseVec[index] = baseContext.contains(word) ? 1 : 0;
        useVec[index] = useContext.contains(word) ? 1 : 0;
        index++;
    }
    return new Pair<>(baseVec, useVec);
}

private double dot(int[] vec1, int[] vec2) {
    int result = 0;
    for (int i = 0; i < vec1.length; i++) {
        result += vec1[i] * vec2[i];
    }
    return result;
}

```

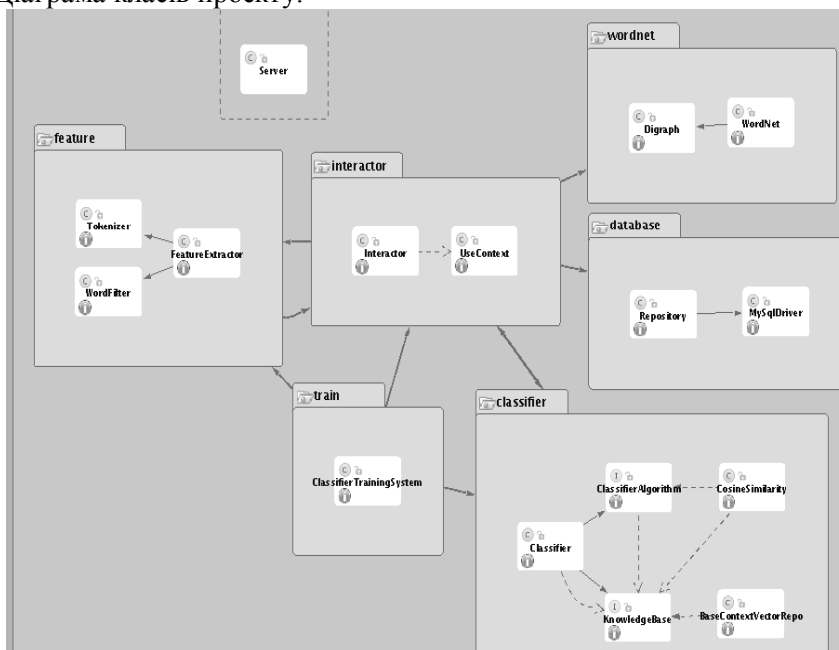
6. **Knowledge base.** Цей модуль є набором даних, на основі яких класифікатор робить свій вибір. Внутрішній устрій буде прямо залежати від алгоритму, що використовується для класифікації. Наприклад, при використанні методу косинусного коефіцієнту схожості, Knowledge base буде містити базу даних базових векторів контексту для різних слів.

7. **Database.** Проста база даних, яка приймає слово як аргумент і повертає його словникове визначення. Пряма реалізація залежності E (word, meaning), визначеної у математичній моделі проблеми.

Базова реалізація системи, модулі якої достеменно відповідають спроектованій архітектурі та інкапсують деталі реалізації на рівні пакетів, виконана на мові програмування Java. Алгоритм косинусних коефіцієнтів був використаний для реалізації класифікатора. Результати його роботи наведено в секції з його описом.

Діаграма класів проекту згенерована за допомогою інструменту для аналізу залежностей CodeIris. В системі присутній модуль train, який був добавлений для ініціалізації базових векторів контексту. В модулі Classifier визначено інтерфейси ClassifierAlgorithm и KnowledgeBase для простішої заміни реалізації (Див. Рис. 2):

Рис. 2. Діаграма класів проекту.

Сервер був реалізований з використанням технології Rapidoid, що працює на асинхронних буферних класах вводу-виводу з пакета java.nio.

При тестуванні програма обробляла два твори класичної англійської літератури: «Аліса в країні чудес» Л. Керола і «Великий Гетсбі» Ф. С. Фіцджералда». Під час обробки в Knowledge base зберігалися контекстні вектори для трьох синонімів омоніма *ball*, які мали різні значення: *dance*, *sphere*, *wad*. Кожний вектор міг мати не більш 50 компонентів.

Нижче представлені отримані вектори:

Wad: [coat, watching, tighten, under, shoulder, back, saw, muscle, tom]

Sphere: [wish, sensible, up, consider, quit, quitting, marrying, nephew, myself, brought, been, own, good]

Dance: [join, could, wont, very, people, made, himself, from, said, did, do, come, talked, sure, so, about, surprised, evening, before, must, tell, next, sort, every, amusement, meryton, can, ball, whiting, room, till, sent, less, we, couples, feeling, particular, depended, nearer, curious, england, said, alice, young, quite, only, whether]

після чого програма визначала, яке значення слово *ball* має в контексті даного, випадково взятого речення із твору Ф. С. Фіцджералда «Великий Гетсбі»:

*Bingley had soon made himself acquainted with all the principal people in the room; he was lively and unreserved, danced every dance, was angry that the **ball** closed so early, and talked of giving one himself at Netherfield*

Результат програми був таким:

dance: 0.1499

sphere: 0.0

wad: 0.0

Загальний час виконання становив близько 400 мілісекунд і практично весь він пішов на знаходження базових векторів.

Висновки. Для реалізації поставленої проблеми – оптимізації існуючих програмних систем для встановлення значень омонімів, було розроблено два алгоритми:

- алгоритм векторної моделі класу “*unsupervised*” з функціями самостійного виявлення внутрішніх взаємозв’язків і залежностей аналізованих омонімів;
- алгоритм на базі байєсівських імовірнісних мереж, що є прикладом алгоритму “*supervised by teacher*”.

В роботі продемонстровані переваги архітектури алгоритму векторної моделі (Див. Рис. 1), серед яких: легко адаптувати програму для використання в іншій сфері, для чого достатньо додати новий модуль вводу даних, який буде працювати з модулем Interactor; можливими є зміна сховища даних, для чого достатньо замінити модуль бази даних; при експлуатації може бути використана будь-яка технологія, що дозволяє зберігати пари *ключ-значення*; легко замінити алгоритм: деталі реалізації класифікатора не мають зовнішніх залежностей в системі; модуль Feature extractor може бути легко використаним при наповненні бази знань класифікатора, оскільки він не залежить від будь-яких модулів на кшталт бази даних або REST інтерфейсу; кожний модуль за виключенням модуля Interactor може бути легко протестований окремо, оскільки взаємодіє з системою виключно через свій публічний інтерфейс.

Базова реалізація системи виконана на мові програмування Java. Її модулі точно відповідають спроектованій архітектурі, інкапсулюють деталі реалізації на рівні пакетів. Діаграма класів проекту згенерована за допомогою інструменту для аналізу залежностей CodeIris (Див. Рис. 2). В системі присутній модуль train, який був добавлений для ініціалізації базових векторів контексту. В модулі Classifier визначено інтерфейси ClassifierAlgorithm и KnowledgeBase для простішої заміни реалізації. Сервер був реалізований з використанням технології Rapidoid, що працює на асинхронних буферних класах вводу-виводу з пакета java.nio.

Клас Tokenizer в модулі Feature extractor реалізує алгоритми розбиття тексту на речення і речень на слова, зокрема видалення розділових знаків. WordFilter слугує для видалення з тексту слів, які не несуть смислового навантаження, таких як артиклі “a”, “the” або займенники “he”, “she” й ін.

Клас UseContext в модулі Interactor представляє собою уніфіковане для всіх модулів проекту уявлення контексту використання омоніму. Оскільки усі модулі взаємодіють з модулем Interactor, це не вносить додаткових залежностей.

Для збереження словника використовується система керування базою даних MySQL. Ця деталь реалізації прихована від решти проекту в середині класу Repository. Для реалізації класу WordNet була додана структура даних, яка не представлена стандартною бібліотекою мови Java – орієнтований граф, клас Digraph у проекті. Окрім орієнтованого графа, клас WordNet містить дві хеш-таблиці, які надають можливість швидко отримати список цілочисельних ідентифікаторів вершин графа за словом, а також отримати список слів за ідентифікатором вершини графа. WordNet ініціалізується з текстових файлів, що представлені у відкритому доступі Принстонського університету. Тестування засвідчило, що загальний час виконання програмної WSD системи для встановлення значення омонімів становить близько 400 мілісекунд, і практично весь йде на знаходження базових векторів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. WordNet. Electronic resource. Access mode: <https://wordnet.princeton.edu/>
2. WordNet (Ukraine). Electronic resource. Access mode: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2958315>

REFERENCES

3. WordNet. Electronic resource. Access mode: <https://wordnet.princeton.edu/>
4. WordNet (Ukraine). Electronic resource. Access mode: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2958315>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослав Шевчук – бакалавр програмної інженерії, магістрант-філолог Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: прикладна лінгвістика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yaroslav Shevchuk – bachelor of Software Engineering, graduate philologist at the Izmail State University of Humanities.

Scientific interests: applied linguistics.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, ПЕРЕКЛАДАЧА ТА ФАХІВЦЯ З ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 37.016:821.112.2

НІМЕЦЬКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА В ПРОГРАМАХ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА ШКІЛ

Світлана ІВАНЕНКО (Київ, Україна)

e-mail: swetlaiv@ukr.net

ІВАНЕНКО Світлана. НІМЕЦЬКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА В ПРОГРАМАХ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА ШКІЛ

У статті розглядаються питання прикладної германістики: місце викладання німецькомовної літератури в українській університетській освіті та в шкільних навчальних закладах. Обґрунтовується необхідність, залучати більше німецькомовних авторів та їх творів у курси підготовки майбутніх філологів, викладачів та вчителів німецької мови, наголошується на нових функціях літератури у високотехнологічному суспільстві XXI століття.

Ключові слова: німецькомовна література, функції художньої літератури, германістика, закордонна германістика, зарубіжна література

IVANENKO Svitlana. GERMAN-LANGUAGE LITERATURE IN THE UKRAINIAN UNIVERSITIES AND SCHOOLS CURRICULA

The article deals with applied German studies: the place of teaching German-language literature in the Ukrainian university and school education. The school foreign literature curriculum provides the study of 15 German-speaking authors literary work (translated into Ukrainian), while university curricula cover the work of 10 German-speaking authors, and some of them are familiar to students from the secondary school. The special course of German-language literature is the exception rather than the rule in university curricula. The necessity of attracting more German-speaking authors and their works to training courses for future philologists and teachers of the German language is substantiated, the emphasis is placed on new functions of literature in a high-tech society of the 21st century, for example, on the competence to form an ability to concentrate through reading of belles-lettres texts. The youth growing up in the multimedia world is used today to reading parallel texts, but it is the cause for losing the ability to concentrate. Due to the fact that the training of future "Germanists" in German-speaking countries implies a big part of belles-lettres texts thorough study, it is necessary to increase its share within the whole philological training in Ukrainian higher educational institutions. It is possible if we introduce an additional course of modern German-language belles-lettres texts in our curricula and plans and teach it in German. This will help in some way to overcome the qualitative gap in the training of Germanists in German-speaking countries and in Ukraine, focused more on training bachelors and masters in the specialty "German as a Foreign Language", rather than on training "Germanists". At the same time we have to fully use the possibilities of practical classes in the German language, i.e. work more intensively with literary texts (text interpretation, home reading, individual reading). And that means adding two Credit Points to the curriculum.

Keywords: German-language literature, functions of belles-lettres texts, German studies, foreign German studies, foreign literature.

1. Вступні зауваги

Проблемні питання прикладної германістики стосуються насамперед визначення ролі германістики серед інших наук та її місця в університетській освіті. Хоча в останні десятиліття були намагання об'єднати германістичні студії німецькомовних країн із закордонними, однак довелося констатувати, що між ними існує величезна різниця, хоча кожна країна може з повним правом назвати імена видатних учених цієї галузі наукового знання. Стосовно відмінностей йдеться про можливості, які існують в університетах за кордоном для успішного оволодіння знаннями з германістичних студій, а також про вимоги, які висуваються до викладання предметів цього напрямку підготовки майбутніх фахівців, а також до викладачів і студентів.

Цілком закономірно, що носії мови отримують більш високі вимоги, ніж студенти, які хоча і вивчали німецьку мову у школі, але звісно, що не мають рівня C2 за Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти. З цієї причини германістика за кордонами німецькомовних країн демонструє тенденцію до наближення вимог щодо напрямку підготовки «німецька як іноземна» або «німецька як друга мова».

Інше важливе питання прикладної германістики стосується місця художньої літератури в межах вивчення германістики. У німецькомовних країнах вона є безпосереднім складником навчання на філологічних факультетах аналогічно, як і в Україні на факультетах української мови і літератури вивчення літературної спадщини українських письменників є обов'язковим.

Студенти німецькомовних країн як носії німецької мови по закінченні навчання на факультетах германістики мають можливість працювати у видавництвах редакторами, літературними критиками або письменниками, які пишуть для певного видавництва і в ньому друкуються. Важливою галуззю є також педагогічна діяльність, до якої їх готують знову ж таки як носіїв німецької мови викладати мову і літературу у вищій школі та в школі. Але з викладанням у школі виникають деякі проблеми, тому що за свідченням Федерального центру з політичної освіти в Німеччині майже кожна п'ята особа – це мігрант [1]. До того ж молоде покоління німців читає мало порівняно з поколіннями, які не мали доступу до Інтернету. Та не зважаючи на ці обставини можна констатувати, що частка художньої літератури в межах підготовки філолога-германіста в німецькомовних країнах незбагненно більша порівняно з університетами за кордоном. Такий стан речей залежить також дуже сильно від традицій викладання німецької мови у певній країні.

Болонський процес, членами якого є переважна кількість європейських країн, створив деяку схожість освітніх програм викладання у вищій школі, але кожна країна демонструє свої відмінності, які пов'язуються безпосередньо із принципом *Employability* – працевлаштування випускників після навчання, тобто наскільки вони готові до практичної діяльності, наскільки їх знання затребувані суспільством. Однак в цьому принципі криється і певна небезпека, яка полягає у спрощенні знання, яким мають оволодіти студенти, тому що ми завжди стоїмо перед питанням, яка частка інформаційного знання має надаватися у межах предмета, і яка кількість часу має приділятися формуванню практичних навичок, трендовим є якраз останнє.

Тільки обмежена кількість випускників факультетів германістики отримує робочі місця у вищій школі своєї країни, тому більшість з них йде працювати у школу, і відповідно вимоги до викладання германістики у класичних університетах намагаються пристосувати до традиційних вимог викладання німецької як іноземної у школі.

2. Викладання німецькомовної літератури в українських університетах

Процес зниження вимог до викладання літератури німецькомовних країн у межах підготовки германістів-філологів, викладачів та перекладачів дуже добре спостерігаємо в Україні. Спецкурс «Німецькомовна література після 1945 р.» з'явився 2017 р. на один семестр у Програмі КНУ імені Тараса Шевченка, але в інших вишах ця література представлена лише як складник предмета «Зарубіжна література».

Мінімальні знання із зарубіжної літератури українські студенти отримують у школі. При цьому вивчаються лише 15 німецькомовних авторів. В університеті ці знання поглиблюються вивченням ще 10-ти німецькомовних авторів. Такий стан речей вимагає більш інтенсивного включення творів художньої літератури у програми з підготовки студентів-філологів і студентів, які вивчають німецьку як іноземну.

У роботі з літературним текстом завдяки його фікційності у студентів можна сформувати навички впевненого володіння як прямими значеннями слів, так і переносними, щоб можна було зрозуміти задум автора художнього твору, але і для того, щоб у спілкуванні розуміти метафоричне або метонімічне мовлення. На заняттях з німецької мови потрібно інтерпретувати як зміст художнього тексту, так і його форму, а при цьому можна активно залучати знання студентів щодо стилістичних засобів, які вивчались у школі стосовно рідної мови та літератури. Студенти, які вивчають німецьку як перший фах, можуть в інтерпретації художнього тексту застосовувати свої знання з мовознавства (фонетики/фонології, граматики, лексикології і стилістики) і таким чином їх закріплювати.

У культурному просторі України за Дмитром Затонським «світова література вважається одним із головних чинників формування духовності» (2006: 3). Вивчення предмета «Зарубіжна література» передбачено з 5-го до 11 класу включно. Учителі, які мають право викладати цей предмет, отримують свою освіту як в педагогічних вищих навчальних закладах, так і в класичних університетах, але мають також знання з педагогіки і методики викладання іноземної мови.

Зарубіжна література викладається у нас українською, художні твори читаються у перекладі й інтерпретуються відповідно також українською. Якщо розглянути функції, які література виконує у формуванні особистості, хоча б це була література після 1945 року, то

стають очевидними причини, з яких просто необхідно започатковувати викладання курсу «Німецькомовна література». Наступний перелік функцій літератури активно дискутується сьогодні науковою спільнотою: естетична, гедоністська, пізнавально-теоретична, евристична, дидактична, комунікативна, компенсаторна, ідеологічна, пропагандистська, сугестивна, соціокультурна (культурної самоідентифікації), формування свідомості, прийомів концентрації уваги, цінностей, смаку, впевненості в собі, толерантності, футурологічна, філологічна, містична та ін.

Ганс Ульріх Гумбрехт (2014) вважає, що саме література пропонує на сьогодні молодій генерації підтримку у формі «сконцентрованої конкретності у морі електронної мегакомунікації» [2]. З цієї думки науковця можна вивести функцію формування спроможності до концентрації завдяки літературі, тому що молодь виростає сьогодні у мультимедійному світі і вже звикла до читання паралельних текстів, але через це на жаль втрачається спроможність до концентрації уваги.

Зважаючи на функції літератури, завдання до навчання, завдання батькам і бібліотекам убачаємо в активній та ефективній підтримці і просуванні читання. Читання, як відомо, має велике значення для успішного навчання. І дуже позитивним є факт, що наша діюча Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з зарубіжної літератури спрямовує вчителів на серйозну роботу стосовно формування навичок читання художньої літератури: «5–7 класи – прилучення до читання, 2) 8–9 класи – системне читання, 3) 10–11 класи – творчо-критичне читання.» [3, с. 19]. Ці навички допомагають студентам успішно навчатися і на філологічних факультетах зокрема. Випускники-германісти, які навчалися в німецькомовних країнах, пригадують нескінченні списки авторів обов'язкової літератури до семінарських занять та екзаменів. А германістика за кордонами німецькомовних країн орієнтується насамперед на вивчення мови і набагато меншою мірою літератури.

Якщо поставити собі питання, яких авторів читали випускники-германісти в Україні, то виявляється, що це мізерна частинка від того, що читали германісти в Німеччині, Австрії та Швейцарії. Вульф Зеґенбрехт у своїй публікації „Was sollen Germanisten lesen“ (Що мають читати германісти) (1994) [9] на 76 сторінках перераховує найважливіших авторів та їх твори. Третє актуалізоване видання цієї книжки 2006 р. має вже 84 сторінки [10]. Порівняно з цими вимогами ситуація в закордонній германістиці абсолютно інша.

2.1. Шкільні знання з німецької літератури

Мінімальні уявлення про німецькомовну літературу українські студенти- германісти отримують у школі, як про це було зазначено вище. Позитивно оцінюємо принципи побудови викладання зарубіжної літератури, йдеться про збереження «у 5–7 класах проблемно-тематичного й жанрового принципів; у 8–9 класах — історико-літературного й жанрово-родового принципів; у 10–11 класах — історико-літературного й мультикультурного принципів» [3, с. 19]. Завдяки такій побудові зарубіжну літературу вивчають не тільки у хронологічному порядку, але і за так званим принципом циклічної прогресії.

У 5-ому класі вивчається одна казка Братів Я. і В. Грімм за вибором учителя («Пані Метелиця» або «Бременські музиканти»), вірш Йоганна Вольфганга Ґете «Нічна пісня подорожнього», вірш Генріха Ґейне «Задзвени із глибини...» і книжка Пауля Маара «Машина для здійснення бажань, або Суботик повертається в суботу». У 6-ому класі передбачено вивчення творчості таких авторів, як Міхаель Андреас Ґельмут Енде та його книги «Джим Ґудзик і машиніст Лукас» і Крістіне Нестлінґер «Конрад, або Дитина з бляшанки». А у 7-ому класі вивчають баладу Фрідріха Шиллера «Рукавичка», вірш Генріха Ґейне «Коли настав чудовий май...» та вірш А. Марґул-Шпербера «Про назву концтабору Бухенвальд», а також книжку Корнелії Функе «Чорнильне серце». **У навчальному плані на 8-й клас німецькомовні автори відсутні взагалі.** У 9-ому класі вивчаються поетичні твори Йоганна Вольфганга Ґете «Вільшаний король», «Травнева пісня», «Прометей», Фрідріха Шиллера «До радості», Генріха Ґейне «Книга пісень» («На півночі кедр самотній...», «Не знаю, що стало зо мною...», «Коли розлучаються двоє...»). У 10 -ому класі увазі школярів пропонується фантастична казка-повість Ернста Теодора Амадея Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер», а в 11-ому класі вивчаються твори Йоганна Вольфганга Ґете

«Фауст» (I частина), останній монолог Фауста (II частина); Франца Кафки «Перевтілення», Райнера Марії Рільке «Згаси мій зір...», «Орфей, Еврідіка, Гермес», драматичний твір Бертольта Брехта «Матінка Кураж та її діти», а також оповідання Генріха Белля «Подорожний, коли ти прийдеш у Спа...» і поетичний твір Пауля Целана «Фуга смерті». Надається огляд драматургії Ф. Дюрренматта («Гостина старої дами») та М. Фріша («Санта-Крус»).

Міністерство освіти пропонує вивчати твори перерахованих німецькомовних письменників як обов'язкову літературу для загальноосвітніх навчальних закладів, але надаються також списки додаткової літератури. Серед них Бюргер Г. і Распе Р. Е. «Дивовижні пригоди, подорожі й бойові подвиги барона Мюнхгаузена», Гауф В. «Маленький Мук», Гофман Е. Т. А. «Лускунчик», Кестнер Е. «Еміль та детективи», «Крихта та Антон» (1 за вибором), Маар П. «Пан Белло і блакитне диво», «Що не день, то субота», «Китобус або Нові цятки для Суботика» (1-2 за вибором), Енде М. «Момо», «Нескінченна історія» (1 за вибором), Нестлінгер К. «Пес йде у світ», «Начхати нам на огіркового короля!», «Гном у голові», «Летіть, хрущі» (1-2 за вибором), Ремарк Е. М. «Три товариші», «Життя в борг» (1 за вибором), Шиллер Ф. «Івікові журавлі», «Підступність і кохання», «Розбійники», «Вільгельм Телль» (1 за вибором), Нестлінгер К. «Маргаритко, моя квітко», Гофман Е. Т. А. «Золотий горнець», «Лускунчик або мишачий король», Гессе Г. «Гра в бісер», «Степовий вовк» (1 твір за вибором учителя), Дюрренматт Ф. «Фізика», «Гостина старої дами» (1 твір за вибором учителя), Кафка Ф. Притчі. «Лист до батька», Манн Т. «Маріо і чарівник», Зюскінд П. «Голуб», Рансмайр К. «Останній світ», Фріш М. «Андорра», «Біографія», «Санта-Крус» (1 твір за вибором учителя).

Запропонована німецькомовна література, додаткова до програми, дійсно заслуговує на те, щоб її читати, однак у подібних обсягах пропонуються списки авторів і творів, представників інших літератур світу: англійської, французької, американської, російської, японської, перської, польської, чеської, ірландської та ін. А вчитель має всього 4 години на рік на перевірку індивідуального читання учнів за цим списком. Можна зробити висновок, що далеко не всі школярі опановують твори німецькомовних письменників із додаткового списку запропонованої літератури.

2.2 Щодо актуального стану викладання німецькомовної літератури у вищій школі

В університетській освіті викладається курс зарубіжної літератури, а спеціального курсу для студентів-германістів з історії німецькомовної літератури немає, тому що вони отримують спеціальність учителя або викладача (магістри) німецької, англійської мови і зарубіжної літератури.

Інше питання, це питання змісту курсу зарубіжної літератури. Завдяки отриманню університетами автономії у рамках Болонської системи, акценти у викладанні цього курсу ставляться керівниками відповідних кафедр університетів та їх спеціалізації. В НПУ імені М. П. Драгоманова ці акценти стоять на англійській і російській літературі, в КНЛУ домінує французька література. З іншого боку курси щодо певних літературних епох – це курси за вибором. При цьому виняткове значення має кількість студентів, які обрали певний курс, саме ця кількість визначає, чи взагалі курс відбудеться.

В останні роки прослідковується тенденція щодо скорочення аудиторних занять, так що програми кожного року підлягають скороченню за цим параметром. Херсонський державний університет, наприклад, опублікував у 2014 р. усі програми з германського літературознавства, але при цьому не було визначено кількість кредитів, які отримали курси з історії німецької літератури [6]. З цієї причини їх не можна розглядати як реалістичні, тому що та обмежена кількість кредитів, яка надається фаховій філологічній освіті, розподіляється насамперед на вивчення мови і на філологічні дисципліни: фонетика/теоретична фонетика, граматики/теоретична граматики, стилістика, теорія і практика перекладу.

Якщо наше українське літературознавство дефінують як таке, що знаходиться у постколоніальній фазі свого розвитку [7], то маємо констатувати, що попри всі реформи і новий закон про вищу школу зміст навчання залишається почасти старим. Причиною цього є факт, що шкільний фах «Зарубіжна література» побудований на основі російської літератури, тому що у 90-ті роки минулого століття, щоб дати роботу вчителям російської мови і

літератури, непотрібним в такій кількості в сучасній незалежній Україні, їх після відповідної перепідготовки перекваліфікували у викладачів зарубіжної літератури, однак не всі вони засвоїли новий зміст освіти, і де-інде у курсі зарубіжної літератури домінує російська. Петро Іванишин [7, с. 3] наголошував 2014 р., що в Україні відбулося ослаблення російсько-радянської парадигми, але все ще присутні радянські ритуали, міфи і символи. І в цьому можна вбачати також певну причину, чому так мало німецькомовних письменників присутні в навчальних планах з курсу зарубіжної літератури наших вишів.

У програмах переважної більшості вишів України вивчаються в межах курсу зарубіжної літератури 10 німецькомовних авторів, при цьому деякі імена відомі студентам з шкільної програми, тобто студенти ще раз у виші вивчають Бертольта Брехта з його «Матінкою Кураж», лірику Райнера Марії Рільке, «Крихітку Цахес на прізвисько Цинобер», Е. Т. А. Гофмана, «Перевтілення» Кафки, деякі твори перегукуються з списком додаткової літератури, яку учні мали б прочитати в школі. Це твердження стосується творчості Германа Гессе («Гра в бісер», «Степовий вовк»), Е. Т. А. Гофмана («Золотий горнець»), Фрідріха Шиллера («Розбійники»). Новими авторами були для студентів Готтфрід Стразбурзький («Тристан»), Готтхольд Ефраїм Лессінг («Емілія Галотті»), а новими творами «Страждання молодого Вертера» Йоганна Вольфганга Гете, «Піщана людина» та «Життєва філософія kota Мура» Е. Т. А. Гофмана, «Смерть у Венеції» та інші новели Томаса Манна, «Процес» та «Замок» Германа Гессе, «Добра людина з Сичуані» Бертольта Брехта.

Цей перелік дещо варіюється від університету до університету, дехто ще раз розглядає «Фауста» Гете, а дехто «Останній світ» Рансмайра чи твори романтиків. З одного боку, зрозуміла причина повтору вивчення творів шкільної програми з літератури у виші, тому що ці твори та методику їх викладання студенти мають обов'язково осягнути під час навчання, але, з іншого боку, якщо вони їм знайомі ще з шкільної лави, то можливо раціональніше було б сконцентрувати увагу на методиці роботи з цими творами, а у вивільнений час розглянути ще й сучасні твори німецької літератури.

Як вже було зазначено вище з 2017 р. протягом семестру в КНУ імені Тараса Шевченка читається курс німецької літератури після 1945 р. Це означає, що студенти нашого найпрестижнішого університету таки отримують знання з сучасної німецької літератури. Інший позитивний приклад маємо у Криворізькому державному педагогічному університеті, де є кафедра німецької мови і літератури з методикою викладання. І саме тут викладається курс німецької літератури паралельно до курсу зарубіжної літератури. Показовим є той факт, що студенти-бакалаври до комплексного екзамену державного іспиту «Німецька мова та історія зарубіжної літератури з методиками їх навчання» напряму підготовки 6.020303 Філологія. Мова і література (німецька) готуються відповідати на питання з історії німецької літератури німецькою мовою [8].

3. Висновки

Германістика в Україні має бути орієнтованою на практичні завдання вчителя, викладача, філолога, перекладача німецької мови і літератури. Стосовно німецькомовної літератури курс зарубіжної літератури має бути ґрунтовно переглянутий, щоб відповідати вимогам часу. Частка німецької літератури в програмах вишів з зарубіжної літератури має збільшитися для майбутніх фахівців за рахунок переструктуралізації або потрібно ввести обов'язковий курс сучасної німецькомовної літератури, так само, як для романістів французької, а для англістів – англійської літератури. І бажано, щоб цей курс читався мовою, яку студенти вивчають, у нашому випадку німецькою. Це підняло б рівень знань насамперед з німецької мови і дало б можливість читати твори німецькомовних письменників в оригіналі. Певне збагачення курсу вбачаємо у застосуванні принципу міждисциплінарності, коли в інтерпретацію художніх творів залучаються знання з лінгвістики і тим самим закріплюються.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bundeszentrale für politische Bildung. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61646/migrationshintergrund-i>
2. Gumbrecht, Hans Ulrich (2014): Was ist Literatur heute? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.faz.net/digital/2014/01/24/ist-literatur-heute-469/>

3. Зарубіжна література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи (2012 р. зі змінами 2015 р.) Затверджено Міністерством освіти і науки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
4. Зарубіжна література. Програма для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://birky.e-schools.info/pages/navchaln-programi-10-11-klasv-chinn-z-1-veresnja-2018-roku>
5. Затонський Д. Вступне слово // Вікно в світ. – 1 (20). – 2006. – С. 3-5.
6. Збірка навчальних програм із літературознавчих дисциплін загальноуніверситетської кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова для студентів ВНЗ. – Херсон: ХДУ, 2014. – 274 с.
7. Іванишин П. Українське літературознавство постколоніального періоду : монографія / Петро Іванишин. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 192 с. – (Серія «Монограф»).
8. Програма атестації здобувачів вищої освіти. Німецька мова та історія зарубіжної літератури з методиками навчання, підготовка бакалавра на пряму підготовки 6.020303 Філологія. Мова і література (німецька). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://drive.google.com/file/d/1nXxxa4BRMamJ6xdKvBapFO6RGSnVIIuM/view>
9. Segenbrecht, W.: Was sollen Germanisten lesen? Ein Vorschlag. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1994. – 76 S.
10. Segenbrecht, W.: Was sollen Germanisten lesen? Ein Vorschlag. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2006. – 84 S. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.esv.info/978-3-503-09806-4>

REFERENCES

1. Bundeszentrale für politische Bildung unter <http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61646/migrationshintergrund-i> [Stand: 01.02.2018]. [in German].
2. Gumbrecht, Hans Ulrich (2014). Was ist Literatur heute? unter <http://blogs.faz.net/digital/2014/01/24/ist-literatur-heute-469/> [abgerufen am: 11.07.2017]. [in German].
3. Zarubizhna literatura. Prohrama dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv 5–9 klasy (2012 r. zi zminamy 2015 r.) Zatverdzheno Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy. [Foreign Literature. Program for comprehensive schools Grades 5-9 (2012, with additions 2015)]. [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
4. Zarubizhna literatura. Prohrama dlya 10–11 klasiv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv z ukayins'koyu movoyu navchannya. [Foreign Literature. Program for comprehensive schools with Ukrainian teaching Grades 10-11]. [Electronic resource]. – Rezhym dostupu : <https://birky.e-schools.info/pages/navchaln-programi-10-11-klasv-chinn-z-1-veresnja-2018-roku>
5. Zatons'kyi, D. (2006). Vstupne slovo [Introduction Word] // Vikno v svit. 1 (20). P. 3-5.
6. Zbirka navchal'nykh prohram iz literaturoznaynykh dysyplin zahal'nouniversytet's'koyi kafedry svitovoyi literatury ta kul'tury imeni prof. O. Mishukova dlya studentiv VNZ. (2014). [Collection of Curriculum Programs in Literature Studying of Mishukov General Foreign Literature and Culture University Department for University students]. Kherson: KHDU.
7. Ivanyshyn, P. (2014). Ukrayins'ke literaturoznaystvo postkolonial'noho periodu : monohrafiya. [Ukrainian Literature Studying of Postcolonial Period: monograph]. Kyiv: VTS «Akademiya». (Seriya «Monohrafiya»).
8. Prohrama atestatsiyi zdobuvachiv vyshchoyi osvity. Nimets'ka mova ta istoriya zarubizhnoyi literatury z metodykamy navchannya, pidhotovka bakalavra napryamu pidhotovky 6.020303 Filolohiya. Mova i literatura (nimets'ka). [Program of Attestation of university students. The German Language and History of German Literature with Methodology of Teaching, bachelors' preparation 6.020303 Philology. Language and Literature (German)]. [Electronic resource]. Access: <https://drive.google.com/file/d/1nXxxa4BRMamJ6xdKvBapFO6RGSnVIIuM/view>
9. Segenbrecht, W. (1994). Was sollen Germanisten lesen? Ein Vorschlag. Berlin: Erich Schmidt Verlag. [in German].
10. Segenbrecht, W. (2006). Was sollen Germanisten lesen? Ein Vorschlag. Berlin: Erich Schmidt Verlag. [Electronic resource]. – Access : <https://www.esv.info/978-3-503-09806-4>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Іваненко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: Стилістика тексту, порівняльна стилістика, лінгвостилістична інтерпретація художнього тексту і текстів практичного мовлення, комунікативна прагматика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Ivanenko – Doctor SC, Professor, Professor of the Foreign Languages Department at the National Pedagogical Mykhajlo-Drahomanov-University Kyiv.

Scientific interests: Text Stylistics, Comparative Stylistics, Stylistic Interpretation of the Belles-Lettres Texts and Texts of Practical Speech, Communicative Pragmatics.

УДК 811.111'42

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ У НАВЧАННІ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Ганна АПАЛАТ, Ольга МАКСИМОВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: anna_apalat@ukr.net

АПАЛАТ Ганна, МАКСИМОВА Ольга. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ У НАВЧАННІ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Стаття присвячена проблемі навчання діалогічного мовлення в старшій школі. У статті проаналізовано монологічний та діалогічний типи мовлення, роль вербально-зорових опор і пропонується застосування опорних схем використання комунікативних стратегій і тактик у навчанні діалогічного мовлення. У статті продемонстровано систему вправ для розвитку навичок мовлення учнів старшої школи.

Ключові слова: діалог, комунікативна ситуація, аудіювання, комунікативна тактика, конфліктна комунікативна стратегія, кооперативна комунікативна стратегія.

APALAT Hanna, MAKSYMOWA Olga. COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS IN TEACHING DIALOGICAL SPEECH

The article focuses on the problem of teaching speaking in high school. Monologue and dialogue types of speech are analysed and the role of verbal and visual aids is evaluated. Speech exercises aimed at improving speaking skills include communicative situation, imaginary conversation, information-gap exercises, problem solving, discussion, role games, dramatizing. The dialogue is understood as the process of speech interaction of two or more participants of communication. Thus each participant takes turns playing the role of either addresser or addressee. At the phase of developing and improving of dialogue speaking skills the students learn to make different types of dialogue (interrogation, agreement, discussion, dialogue etiquette) on suggested communicative situation. The article suggests the use of communicative strategies and tactics reference schemes in teaching speaking. The speech act of each participant represents a set of communicative tactics (direct and indirect question, direct answer, the demonstration of addressee's ability to conduct a conversation, disagreement arguments, silence etc.). The communicative tactics of speakers in a dialogue correspond to their communicative strategies – conflict and cooperative. The article demonstrates a system of exercises with communicative strategies and tactics reference schemes aimed at development of speaking skills of high school students.

Key words: dialogue, communicative situation, listening, communicative tactics, communicative conflict strategy, communicative cooperative strategy.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбуваються динамічні перетворення в усіх сферах життя. Зростає потреба суспільства в людях, що володіють іноземною мовою як засобом спілкування. Необхідність навчити школярів використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур різних країн спонукає науковців-методистів і вчителів-практиків переосмислювати цілі іншомовного навчання та акцентувати увагу на пошуках дієвих засобів їх досягнення.

Оволодіння основами іншомовного спілкування передбачає досягнення учнями достатнього рівня комунікативної компетенції, яку складають мовленнєві вміння, тобто вміння в аудіюванні, говорінні, читанні, письмі, а також мовні навички (лексико-граматичні навички письма).

Здатність до спілкування іноземною мовою передбачає формування в учнів якостей, що роблять процес оволодіння мовою як засобом міжкультурної комунікації ефективним. До цих якостей належить інтерес і позитивне ставлення до мови, що вивчається, до культури народу, що розмовляє цією мовою, загальнолюдська свідомість, самостійність у певних видах діяльності, розуміння важливості вивчення іноземної мови. В цих умовах важливе значення надається комунікативному навчанню, тобто підготовці учня до іншомовного спілкування в умовах іншомовного спілкування, створеного в класі. Саме тому важливе місце серед мовних компетенцій учня займають навички говоріння.

Актуальність проблеми полягає в необхідності досягти високого рівня комунікативної компетенції в англійській мові, не знаходячись серед її носіїв. Тому важливою задачею вчителя є створення на уроці іноземної мови реальних і уявних ситуацій спілкування, використовуючи для цього різні прийоми роботи.

Говоріння, викликає труднощі в учня як у рідній, так і в іноземній мові. Воно пов'язане з вибором того, що сказати і як сказати. Бажання взяти участь у бесіді або розповісти про щонебудь пов'язується з тематикою усного мовлення. Учні говорять з великим інтересом про те, що їм цікаво, чим вони захоплюються. Отже вчитель повинен використовувати такі мовні ситуації, тренувальні вправи та вербально-зорові опори, які створюють ситуацію успіху, дають можливість учням побачити їхній розвиток і йти далі. Саме тому **завданням дослідження** є аналіз різних видів мовлення (монологічного та діалогічного), роль вербально-зорових опор, а також використання опорних схем застосування комунікативних стратегій і тактик у навчанні діалогічного мовлення.

Матеріалом дослідження слугували вправи на розвиток діалогічного мовлення підручника *Enterprise 4*.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Розробкою проблеми навчання мовленню займалися і продовжують займатися багато науковців. Як показав досвід вчителів та методистів, таких як Н.К.Скляренко [8], Т.І.Олійник та О.В.Борзова [1], діалогічне мовлення є одним з найефективніших засобів створення мотиву для вивчення англійської мови, для іншомовного спілкування учнів початкової школи.

Н.П.Грачова та Ф.С.Ісхакова [3] розробили рекомендації щодо поетапності навчання діалогічного мовлення учнів початкової школи на заняттях з англійської мови.

Питаннями ситуативності мовлення й створенням навчальних комунікативних ситуацій займалися багато вчених, зокрема Є.П.Шубін, Й.М.Берман, В.А.Бухбіндер, Г.В. Бойкова, В.Л.Скалкін [8], Г.А.Рубінштейн, Є.І.Пассов [5]. Види й мовні засоби діалогічних текстів досліджували І.А.Зимня [2], А.Л.Мірошніченко [4].

Виклад основного матеріалу. Навчання усного мовлення (говоріння) – це складний процес, який тісно пов'язаний з формуванням та вдосконаленням лексико-граматичних навичок, умінням використовувати їх для розвитку невідготовленого мовлення. Уміння спілкування іноземною мовою належить до ключових компетентностей.

У сучасній літературі з методики навчання англійської мови до мовленнєвих вправ, тобто тих, що забезпечують набуття мовленнєвих навичок і вмінь, необхідних для навчання говоріння, називаються такі: ситуація; умовна бесіда; одержання і з'ясування відсутньої інформації далі – “information gap exercises” – так називає цей вид вправ англійський методист У. Літлвуд [11, с. 86]; респонсивні вправи; розв'язання проблеми, досягнення консенсусу, дискусія; переказ на основі прочитаного або почутого; розповідь на основі прочитаного або почутого, розповідь за темою або сценарієм; опис за власним вибором, опис по пам'яті або за уявленням, опис за наочністю; коментування; гра; рольова гра або її різновид – симуляція; драматизація.

Вправи для формування мовленнєвих навичок і вмінь включають три обов'язкові компоненти: **завдання, виконання завдання, контроль виконаного завдання** [11, с. 3].

Діалогічне мовлення – це процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як слухач і як мовець [10, с. 146]. Основними типами діалогу для навчання у середній школі визначені такі – діалог етикетного характеру, діалог-розпитування, діалог-обмін думками та діалог-домовленість.

У сучасні методиці вважається необхідним застосування цілісної системи вправ для розвитку мовленнєвих навичок і вмінь. Система вправ для навчання мовлення складається з кількох груп, які не існують відокремлено і не застосовуються послідовно. Вправи цих груп застосовуються при виконанні кожного конкретного завдання для навчання мовлення.

На етапі формування і вдосконалення навичок і розвитку вмінь діалогічного мовлення учні вчать вести діалоги різних типів (діалог-розпитування, діалог-домовленість, діалог-обмін думками та діалог етикетного характеру) на основі запропонованої їм навчально-комунікативної ситуації.

Цей етап передбачає, що учням надається свобода вибору ролі, партнера по спілкуванню, способів взаємодії, це сприяє виникненню певних міжособистісних стосунків між комунікантами, впливає на тональність спілкування, переважання прохань, вимог, наказів тощо. Таким чином формується цілісна система операцій, що визначає індивідуальний стиль діяльності і дозволяє вчителю надавати допомогу тим учням, які зазнають труднощів у процесі спілкування, коригувати авторитарний стиль спілкування, покращити становище учнів, які потрапили до числа “ізолюваних”.

У психологічному плані діалогічне мовлення завжди має наступні характеристики:

- діалогічне мовлення завжди мотивоване
- діалогічне мовлення завжди призначається для конкретного слухача, адресоване аудиторії
- діалогічне мовлення завжди емоційно забарвлене, оскільки мовець висловлює свої думки, почуття, ставлення до того, що він говорить

• діалогічне мовлення завжди ситуативно обумовлене, так як вона протікає в певній ситуації [7, с. 138-140].

Існують різні підходи до навчання діалогічного мовлення, з яких можна виділити два основних. Перший – «згори донизу» – навчання діалогічного мовлення розпочинається зі слухання діалогу-зразка з його подальшим варіюванням, а згодом і створенням власних діалогів в аналогічних ситуаціях спілкування.

Другий – «знизу догори» – передбачає шлях від засвоєння спочатку елементів діалогу (реплік діалогічної єдності) до самостійної побудови діалогу на основі запропонованої навчальної комунікативної системи, що не містить прослуховування діалогів-зразків [9, с. 4].

Обидва підходи є можливими. Вже у процесі формування мовленнєвих навичок (граматичних, лексичних) учні старшої школи виходять на рівень понадфразової єдності, в тому числі діалогічних єдностей. Проте увага учня в цьому випадку зосереджена на вживанні нової граматичної структури або лексичної одиниці. Виходячи на рівень обміну репліками, вони використовують вже знайомі їм діалогічні єдності. Під час навчання реплікуванню важливо поступово збільшувати обсяг репліки учнів – від однієї до двох-трьох фраз.

В даній статті пропонується застосування опорних схем використання комунікативних стратегій і тактик у навчанні діалогічного мовлення. Мовленнєвий хід кожного учасника комунікації є втіленням набору мовленнєвих тактик (тактика прямого та непрямого запиту інформації, тактика прямої відповіді на запитання, тактика демонстрації власної здатності вести розмову, тактика пояснення незгоди, тощо.), які в свою чергу представляють конфліктну, або кооперативну комунікативну стратегію [10].

У старшій школі зазвичай використовуються підручники Британських видавництв – *Longman, Oxford University Press, Cambridge University Press* тощо. Найпопулярнішими є *Enterprise, New Opportunities, Wishes, Click On, Choices, Speak out, Focus*. Усі ці підручники націлені на розвиток умінь іншомовного мовлення в усіх його видах – усному та писемному мовленні.

Кожен підручник має кілька рівнів, кожен урок містить завдання для розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності. Особлива увага приділяється навчанню говоріння. Кожна мовленнєва вправа має конкретні завдання-інструкції, що мотивують висловлювання учня, спонукають його до участі в мовленнєвій іншомовній діяльності.

Розглянемо кілька прикладів вправ для розвитку вмінь і навичок діалогічного мовлення в старшій школі на базі Британського підручника *Enterprise 4*.

У підручнику подано комплекс вправ за темою *Entertainment* направлених на розвиток діалогічного мовлення. Вправи 1, 2 та 3 [Enterprise 4, с. 135-136] – «аспектно-тренувальні (підготовчі)» вправи – це мовні вправи, практичною ціллю яких є розвиток лексичних навичок усного мовлення.

У вправі 1 подано ілюстрації та слова, потрібно визначити до якого типу розваг ті відносяться та згрупувати їх. Лексична вправа націлена на розвиток лексичних навичок усного мовлення.

У вправі 2 подані речення в які потрібно вставити правильне слово із дужок.

Таким чином, вправи 1, 2 та 3 – це підготовчі мовні вправи, спрямовані на розвиток лексико-граматичних навичок.

Вправа 4 містить завдання на аудіювання і теж спрямована на розвиток лексико-граматичних навичок. У вправі 4 учні слухають автентичний аудіо запис – діалог, де хлопець та дівчина вирішують, де вони проведуть свій вечір. Учні повинні прослухати діалог та підставити пропущені слова.

4. Peter and Ann are trying to decide how to spend an evening out. Listen to their conversation and fill in the missing words.

Peter: Would you like to go out this evening?

Ann: Yes. Why not? What do you have in mind?

Peter: **1)** going to a concert? The Ragford Symphony Orchestra's playing at the Sindican Centre tonight at 7.30.

Ann: Oh no! I'm not in the mood for that kind of thing. **2)** going to the theatre?

Peter: **3)** Oh, maybe not. There's a pantomime on, but it starts at 6.30, and it's 6.15 now.

Ann: Oh, I see. Well, 4) go to the cinema? *Rob Roy* is on at the Odeon.

Peter: That sounds nice. 5) have a quick snack before we buy our tickets.

Ann: That's a lovely idea. 6) go to Pierre's.

(Suggested answer)

1) *Do you fancy*; 2) *What about*; 3) *We could*; 4) *Why don't we*; 5) *We could*; 6) *Let's*.

Ці комунікативні зразки дозволяють мовцю зробити пропозицію (прямий запит інформації: *Do you fancy*, *What about*; непрямої запит інформації: *We could*, *Why don't we*).

Вправа 5 підручника *Enterprise 4* спрямована на розвиток діалогічного мовлення. Потрібно скласти діалог подібний до діалогу у вищезгаданій вправі на аудіювання, використовуючи мовленнєві кліше.

5. Look at the following advertisements, then in pairs act out a dialogue similar to that in Exercise 4.

Making suggestions: *Let's, ... Shall we ...?, Why don't we ...? What/How about ...? We could ..., etc.*

Responding to suggestions:

Positively: *That sounds fine ..., That's a good idea ..., That sounds like a good idea to me ..., etc.*

Negatively: *I don't think that's a good idea ..., I'm not in the mood for ... etc.*

Advertisements

The Odeon Cinema presents Rob Roy

Evening screening – 7.30 p.m.

Late night screening – 11 p.m.

– comfortable seats,

Dolby sound, snack bar

Tel: 0171-3720064

Sir Brian St John conducts the Ragford Symphony Orchestra

at The Sindican Centre

Steven Illefass - cello

Mary McMillan - piano

Beethoven's 5th Symphony

Tickets J6 - J30

7.30 p.m.

Tel: 0171-3752365

Snow White and the 7 Dwarfs at The Theatre Royal:

"The audience adored it, and
so did I"

Bill Bailey, The Times

Tickets – J4 adults

– J2.50 children under 16

Matinee – 2.30 p.m.

Evening Performance – 6.30 p.m.

Tel: 0171-3730075

THE SPHINX

Tonight only!

Guest DJs - MC Ginger

and Spinner Rapids

playing a wide variety

of music ranging from Rock

to Hip Hop

Entrance J2.50

Snack bar

Open 10.30 p.m. till late

Tel: 0171-3725565

Учням пропонується розділитися на пари, скласти діалог, подібний до поданого в попередній вправі, використовуючи інформацію з рекламних оголошень та комунікативні зразки мовлення, які вони вставляли в пропуски після прослуховування діалогу.

В якості опори використовується діалог-зразок з попередньої вправи. Учням рекомендують, для відповіді, притримуватися *конфліктної і неконфліктної* комунікативних стратегій, а саме *тактики прямого і непрямого запиту інформації*, *тактику прямої відповіді на запитання, відповіді, що випереджає запитання*, *тактику пояснення незгоди та тактику демонстрації власної здатності вести розмову*.

Висловлювання, що очікується – діалог, в якому мовець (SA) має зробити пропозицію щодо розваг на вечір і навести аргументи на користь свого вибору (**тактика прямого і непрямого запиту інформації**). Його тактика може бути представлена у вигляді схеми (схема 1).

SA: S1←A1

Схема 1. Мовленнєвий хід мовця (SA)

S1 – перша пропозиція

A1 – аргумент на її користь

Співрозмовник (SB) має відхилити пропозицію, пояснити відмову (**тактика пояснення незгоди, тактика відповіді, що випереджає запитання**) і зробити свою пропозицію з аргументами на користь своєї точки зору (**тактика демонстрації власної здатності вести розмову**). Його конфліктна стратегія може бути проілюстрована схемою (схема 2).

SB: R1←A1, S2←A2

Схема 2. Мовленнєвий хід мовця (SB)

R1 – відмова

S2 – друга пропозиція

A1 A2 – аргументи

Мовець (SA) в свою чергу має відхилити пропозицію, пояснити незгоду й зробити зустрічну пропозицію. Така тактика полягає в обміні ролями між комунікантами та може бути представлена у вигляді схеми (схема 3).

SA: R2←A2, S3←A3

Схема 3. Мовленнєвий хід мовця (SB)

Схема комунікативних стратегій обох мовців може бути представлена у вигляді схеми 4.

SA: S1←A1

SB: R1←A1, S2←A2

SA: R2←A2, S3←A3

Схема 4. Комунікативні стратегії обох мовців в діалозі

Схема комунікативних стратегій мовців в діалозі може бути зображена на дошці (див. схема 4). Учні можуть отримати інструкцію: *“You are to act out a dialogue similar to that in Exercise 4. The first speaker is to suggest going out to a place described in an advertisement. You are to give an argument to support your idea.*

The second speaker is to reject an offer and explain your point of view. In your turn you are to make your own offer and support it with your arguments”. The first speaker is to reject it, give arguments and make a new offer. Finally, the second speaker is to accept an offer.

(Suggested answer)

SA: What are we going to do tonight? Shall we go to a nightclub? They’ve got guest DJs at the Sphinx tonight.

SB: Oh no, not a nightclub. I’ve got to be up early tomorrow. We could go to a concert. Sir Brian St John is conducting at the Sindican Centre tonight.

SA: I can’t stand classical music though. How about a film? They’re Showing *Rob Roy* at the Odeon at 7.30.

SB: That sounds great. Let’s go there then.

Такий вид вправ поєднує виконання мовних, умовно-мовленнєвих і мовленнєвих вправ, що дає можливість розвивати навички і вміння діалогічного мовлення.

Наведені приклади демонструють у загальному плані систему вправ для розвитку мовленнєвих навичок в учнів старшої школи. Основна ціль системи вправ – розвивати мовленнєві навички усного мовлення.

Отже, діалогічне мовлення відіграє провідну роль при вивченні англійської мови як іноземної. Діалог сприяє появі вербального стимулу, що призводить до активного процесу навчання і засвоєння учнями старших класів лексичного та граматичного матеріалу. Розвиток діалогічного мовлення не може бути відокремленим від системи вправ направлених на формування лексичних та граматичних навичок.

Обізнаність у можливостях застосування комунікативних стратегій і тактик у діалогічному мовленні сприяє розвитку мовлення на уроках англійської мови. Детальна інструкція викладача щодо комунікативної ситуації та опорні схеми використання комунікативних стратегій і тактик мовців дозволяють учням успішно розвивати мовленнєві навички усного мовлення.

Перспективи подальших досліджень – використання вербально-зорових опор (відеоматеріали) для покращення взаємодії учнів на уроках англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Борзова Е.В. Диалогическая речь как цель и средство обучения английского языка / Е.В. Борзова // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2.
2. Зимняя И.А. Лингвopsихология речевой деятельности / И.А.Зимняя. Воронеж: НПО «МОДЕК», 2001. – 432 с.
3. Исхакова Ф.С. Обучение правильной неподготовленной диалогической речи / Ф.С. Исхакова // Иностранные языки в школе. – 1976. – № 4. – С. 54-57.
4. Мірошніченко А.Л. Навчання усного мовлення / А.Л. Мірошніченко // Українська мова та література. – 2004. – № 31. – С. 9-13.
5. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранному говорению / Е.И.Пассов. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
6. Рогова Т.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
7. Скалкин В.Л. Обучение диалогической речи (на материале английской речи): пос.[для учит.] / В.Л.Скалкин. – К., Рад. школа. – 1989. – 158 с.
8. Скалкін В.І. Вправи для навчання монологічного мовлення. – К.: Наук. думка, 2000. – 127 с.
9. Склярєнко Н.К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних навичок і вмінь // Іноземні мови. – 1999. – №3. – С. 3-7.
10. Apalat H.P. Communicative strategies in the interview texts // Наукові записки. – Випуск 154. – Серія: Філологічні науки. – Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. – С. 57-61.
11. Littlewood W. Communicative Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 108 p.

ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Evans V., Dooley J. Enterprise 4. Coursebook Intermediate / V.Evans, J.Dooley. – Express Publishing. 2008. – 206 p.

REFERENCES

1. Borzova E.V. (1985). Dialogicheskaya rech' kak cel' i sredstvo obucheniya anglijskogo yazyka / E.V. Borzova // Inostrannye yazyki v shkole. – № 2. [Dialogue speech as a goal and means of teaching English // Foreign languages at school].
2. Zimnyaya I.A. (2001). Lingvopsihologiya rechevoj deyatel'nosti / I.A.Zimnyaya. Voronezh: NPO «MODEK». [Linguistic psychology of speech activity].
3. Isxakova F.S. (1976). Obuchenie pravil'noj nepodgotovlennoj dialogicheskoy rechi // Inostrannye yazyki v shkole. – № 4. [Teaching of correct unprepared dialogue speech // Foreign languages at school].
4. Miroshnichenko A.L. (2004). Navchannia usnoho movlennia // Ukrainska mova ta literatura. – № 31. [Teaching of oral speech //Ukrainian language and literature].
5. Passov E.I. (1991). Kommunikativnyj metod obucheniya inostrannomu govoreniju [Communicative method of teaching foreign speaking]. Moscow: Prosveshhenie.
6. Rogova T.V., Vereshhagina I.N. (1988). Metodika obucheniya anglijskomu yazyku na nachal'nom etape v srednej shkole. [Methods of teaching English at the initial stage in secondary school] – Moscow: Prosveshhenie.
7. Skalkin V.L. (1989). Obuchenie dialogicheskoy rechi (na materiale anglijskoj rechi) [Teaching of dialogue speech (on the material of English speech)]. Kyiv.
8. Skalkin V.I. (2000). Vpravy dlja naviannja monolohiihnoho movlennja. [Exercises for teaching monologue speech]. Kyiv: Naukova dumka.
9. Skljarenko N.K. (1999). Suiasni vymohy do vprav dlja formuvannja in'jmovnyx navyuk i vmin // Inozemni movy. – № 3. [Modern requirements to exercises for forming foreign languages skills and competences // Foreign languages].

ILLUSTRATIVE MATERIAL

Evans V., Dooley J. (2008). Enterprise 4. Coursebook Intermediate. – Express Publishing.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ганна Апат – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: комунікативні та прагматичні аспекти лінгвістики тексту.

Ольга Максимова – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 2 Донецького національного медичного університету.

Наукові інтереси: методика навчання англійської мови у вищій школі, підготовка до аналітичного мислення в процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Hanna Apalat – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Associate Professor of the Department of English Language and Methodology at the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: communicative and pragmatic aspects of text linguistics.

Olha Maksymova – Candidate of Pedagogic Sciences (Ph.D.), Lecturer at the Department of Languages and Humanities №2, Donetsk National Medical University

Scientific interests: methods of teaching English in higher school, training for analytical thinking while studying Social Sciences and Humanities.

УДК 811.111'42:81-13

THE ADVANTAGES OF TEAMWORK METHODOLOGY IN THE ESP DISCOURSE CLASSROOM

Inesa BAYBAKOVA (Lviv, Ukraine)

e-mail: ibaybakova@gmail.com,

Oleksandra HASKO (Lviv, Ukraine)

e-mail: oleksandra.l.hasko@lpnu.ua

БАЙБАКОВА Інеса, ГАСЬКО Олександра. ПЕРЕВАГИ МЕТОДОЛОГІЇ КОМАНДНОЇ РОБОТИ НА ЗАНЯТТІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ ФАХОВОГО СПРЯМУВАННЯ

Стаття присвячена методології командної роботи та її застосуванню на занятті вивчення англомовного дискурсу фахового спрямування. Розглянуто відповідні форми, компоненти, етапи та критерії оцінювання. Командна робота, вимагаючи чіткої координації, є ефективним засобом успішного функціонування у майбутньому професійному середовищі і трактується як здатність плідно працювати в команді з огляду на мотивацію, участь, критичне мислення та інші чинники, що є важливими складовими процесу навчання та культури праці, яка високо цінується працевлаштуваннями.

Ключові слова: командна робота, методологія, англомовний дискурс фахового спрямування, навчальний процес, культура праці.

BAYBAKOVA Inesa, HASKO Oleksandra. THE ADVANTAGES OF TEAMWORK METHODOLOGY IN THE ESP DISCOURSE CLASSROOM

The article deals with the teamwork methodology benefits in general and its application in the ESP discourse classroom in particular. Teamwork or the cooperative work is regarded as the ability to work efficiently in a team with respect to motivation, participation, reflection, autonomy, critical thinking and other characteristics being significant for team learning process. In other words, teamwork is part and parcel of the working culture highly appreciated by employers. Observing the advantages of teamwork the authors point out a considerable increase of students' motivation and responsibility, noticing at the same time the necessity of well-tuned collaboration among the students and the teaching staff responsible for coordination. Two components of teamwork, namely, product and process can be assessed according to certain criteria such as quality of participation i.e. participation amount/ frequency; preparatory stage of information gathering and its processing; positive interpersonal communication with the corresponding feedback; creativity etc. The assessment criteria are aimed at teamwork balanced participation and equal contribution. The following four stages of teamwork have been taken into consideration: (1) forming i.e. the stage when the participants analysing each others' behaviour and activities get accustomed to the group; (2) storming as the second stage represents the period of facing the problems caused by group members' inexperience leading to disappointment by the lack of progress expected; (3) norming corresponds to the moment when members of the group can see themselves as members of the team realizing their mutual goal and focusing on it, which consequently leads to a considerable team progress; (4) performing reflects the upper stage of teamwork when students become open to new ideas putting forward their own suggestions. Each member is a part of a well-functioning mechanism with all the tasks and duties clearly defined and carried out. This is the stage of highly coordinated and optimal joined efforts creating maximum potential for successful problem-solving, decision-making and, finally, obtaining the best results. Different forms of teamwork applied in the ESP classroom prove to be effective for professional discourse mastering in terms of interpersonal communication, more significant learning and acquiring profounder special knowledge. In this way students' teamwork training can eliminate the gap between industry and higher education.

Key-words: teamwork, methodology, ESP discourse, educational process, working culture.

In order for students to achieve good results in education the application of teamwork methodology is very important. The more teamwork strategies are applied, the more possibilities exist for students to learn the most critical skills of compromise and collaboration. Teamwork is defined in Collins English Dictionary as "1. The cooperative work done by a man. 2. The ability to work efficiently as a team." [1]. It does not mean that individual work goes into the background of educational processes as such individual characteristics as motivation, participation, reflection, and autonomy all play significant roles in team learning; actually individual and team-work go together. Teamwork has become an important part of the working culture and many enterprises, businesses and institutions work out teamwork skills for assessing a person for employment. So the students learn teamwork skills to function successfully in educational environment.

One of the most important issues the instructor has to clarify in the process of teaching is the difference between an individual who is a part of a group and an individual who is a part of a team. NDT Resource Center publishes the list of differences that exist between these categories [6].

Groups	Teams
Members work independently and they often are not working towards the same goal.	Members work interdependently and work towards both personal and team goals.
Members focus mostly on themselves.	Members feel a sense of ownership towards their role in the group because they committed themselves to goals they helped create.
Members are given their tasks or told what their duty/job is, and suggestions are rarely welcomed.	Members collaborate together and use their talent and experience to contribute to the success of the team's objectives.

Members are very cautious about what they say and are afraid to ask questions.	Members base their success on trust and encourage all members to express their opinions, varying views, and questions.
Members do not trust each other's motives because they do not fully understand their roles.	Members make a conscious effort to be honest, respectful, and listen to every person's point of view.
Members may have a lot to contribute but are held back because of a closed relationship with each member.	Members are encouraged to offer their skills and knowledge, and in turn each member is able to contribute to the group's success.
Members are bothered by differing opinions or disagreements because they consider it a threat.	Members see conflict as a part of human nature and they react to it by treating it as an opportunity to hear about new ideas and opinions.
Members may or may not participate in group decision-making, and conformity is valued more than positive results.	Members participate equally in decision-making, but each member understands that the leader might need to make the final decision.

Teamwork is usually divided into four stages as it is critical to know that a team does not start working as a team from scratch; it usually has to grow up from the initial form of a group to the team form and meaning. Team growth is usually reflected in four stages: **(1) Forming.** During this stage the participants thoroughly analyze the behavior of each member of the group and try to get accustomed to the group. The team progress though little can be demonstrated during this stage. **(2) Storming.** Storming is the second stage of team growth. At the beginning inexperienced members of the group are disappointed in no-progress situation. They start arguing as the ideas they face are unfamiliar for them. They cannot concentrate on achieving their mutual goal. **(3) Norming.** This is the stage when the members of the group start recognizing themselves as the members of a team. They concentrate more and more on mutual work, emotional tension subdues and they make visible progress as a team. **(4) Performing.** By this stage the team members have learned what it means to be a team. They have studied all traits of each other characters and they have learned what their roles are. The students have become open and cooperative, they propose different ideas and suggestions, they make decisions, they easily assess and evaluate the ideas and they solve problems. The team potential is very high [6].

As M. H. Long pointed out the teamwork in the context of teaching and learning English had a lot of advantages over the lockstep system - whereby the teacher presents the same material in the same way to all the learners simultaneously - as it eliminates disparity of aims within the class, individual differences between teachers and learners of foreign languages, many problems of discipline in the class, it allows more freedom and flexibility as well as it dramatically enhances productivity [4].

The last postulate can be proved by the research done in an English grammar module at the University of Basque country. A quantitative analysis showed that the students gained better results when teamwork has become a part of the teaching process. These quantitative outcomes have been compared with the open- and close-ended assessment tasks during the five-year period. The indicators that showed vivid success of teamwork incorporation into the teaching process include such items as 1) finding a collective solution to a problem, 2) the students have a free hand in learning the material 3) the students develop the sense of responsibility 4) cooperative learning activities create the atmosphere of success 5) as more students sit exams compared to previous situations it proves that teamwork use influences general students' retention 6) such methodology gives the teachers a chance to reflection, self-criticism and improvement [3].

Elisabeth Dunne and Mike Rawlins in their article 'Bridging the gap between industry and higher education: Training academics to promote student teamwork' state that 'the need for graduates who are prepared for employment and skilled in teamwork has been widely advocated <...> across the world' [2, p. 361]. The authors dwell on the potential and difficulties of teamwork regarding the benefits of strategic teamwork for students, the explicit training of both students and the staff in teamwork skills, the strengthening of professional development in teaching skills, effective partnership etc.

Juan A. Marin-Garcia and Jaime Lloret from Polytechnic University of Valencia, Spain, in the article "Improving Teamwork with University Engineering Students. The Effect of an Assessment

Method to Prevent Shrinking” [5] argue that ‘various sources have shown the advantages of considering a teamwork-based methodology with university students’ [5, p. 1]. According to the authors teamwork promotes group problem-solving, interpersonal communication, time-management and team leadership. The above mentioned skills prove to be positive factors increasing motivation and providing ‘profounder and more significant learning’ [ibid]. Student teamwork refers to a team formed by a group of people ‘with complementary skills, who interact in order to acquire knowledge, skills or attitudes and produce joint results’ [ibid]. The following components of the teamwork are distinguished in the article: (1) product to be submitted by the team in the form of proposals / reports / presentations; (2) process i.e. behaviours / activities of the team members while carrying out the tasks being set. Group process assessment is equally important as that of the product of the activities. Juan A. Marin-Garcia and Jaime Lloret have suggested certain criteria for assessing group process, namely: quality of participation in terms of participation amount / frequency; preparation i.e. prior gathering of information and its processing; appropriate interpersonal communication including positive attitude and the corresponding feedback; accepting responsibilities; problem-solving; decision-making; creativity [See 5, p. 2]. Critical thinking and rhetoric skills should be added to the list. For the teamwork to be successful the teacher should give the students a good description of the task and its assessment. The main drawback pointed out by the authors is possible occasional ‘opportunistic behaviour patterns’ of some students which may be overcome by balanced participation and equal contribution of the students in all kinds of teamwork activities according to the assessment criteria set in advance.

The article “Teamwork and team leadership” [7] by Raimo Nurmi, Professor at the Turku School of Economics, Turku, Finland, reads that ‘in present day companies teamwork is a must for the coordination of departments’ [7, p. 1]. Having regarded four team leadership styles, namely dictatorial, compromise, integrative and synergistic teamwork the author comes to conclusion that the last one proves to be the most fruitful since it offers the best percentage outcome caused by the fact that the team creates something greater than the addition of individual team members’ resources.

As stated at the World Congress on Language Policies in Barcelona (2002), teamwork also turned out to be effective in Virtual Learning Environment, particularly for project management and the course development process. Diana Rumpite, Atis Kapenieks and Bruno Zuga from Riga Technical University, Latvia, in their article “Teamwork in Virtual Environment – Effective Approach in Language Learning” [8] claim that besides meeting the requirements of the current innovative educational activities teamwork in Virtual Learning Environment can promote flexible education enriching types of interaction as well as forms of communication for the students (time / location factor being less relevant in this case). It has been noted, though, that teamwork needs strict coordination and time management to be productive both in the short and long-term goals. According to the authors teamwork increases motivation and responsibility, besides ‘while working on the project the students developed specifically reading and writing skills by discussion, translation, editing, revising in the new environment’ [8, p. 2]. Well-structured collaboration among the students and teaching staff was ensured by Virtual Asynchronous Discussion Forum.

Having a lot of advantages teamwork, though, is not something to be rushed into. In the ESP classroom it should be practiced gradually, depending on the group level, for students to get used to its discourse peculiarities mastering it step by step. It is better to introduce teamwork focused on ESP discourse by simple tasks such as professionally-oriented group presentations, then go on to professional meetings, mini-conferences, round-table discussions and negotiations conducted by the teams within subgroups. In this case students can take the benefits of different teams’ work following their activities and comparing the results obtained. In the ESP course students gain sufficient discourse knowledge and acquire corresponding skills to successfully take part in the team-prepared major projects, which will enable them to fruitfully function as team members in their future professional environment.

The following teamwork tasks involving ESP discourse knowledge, critical thinking and certain rhetoric skills may be offered to students of both technical and humanities departments: (1) Make an independent analysis and get ready for the participation in an interview on the professional issues indicated; (2) Analyze Internet resources in terms of your professional activities advantages and disadvantages and take part in the corresponding dispute; (3) Find the latest information related

to the sphere you major in and share it with another team in the form of a round-table talk. Each of the activities mentioned above to be successful also needs a preliminary teamwork stage increasing motivation and responsibility.

Thus, creating atmosphere of success, ensuring more freedom and flexibility as well as increasing students' motivation and responsibility teamwork provides time-management skills, team leadership, enhanced productivity, effective partnership and the quantitative outcomes desired, giving also the teacher a chance for self-evaluation and further improvement.

REFERENCES

1. Collins English Dictionary. (1994). The authority in current English. Harper The Collins publishers. Glasgow. [in English].
2. Dunne, E., Rawlins, M. (2000). Bridging the gap between industry and higher education: Training academics to promote student teamwork / E. Dunne, M. Rawlins // Innovations in Education and Training International. 37, Issue 4. [in English].
3. Landa, A. (2011). Effective learning of English grammar through teamwork // Edulearn 11 Proceedings, 3-d International Conference on Education and new learning technologies. Barcelona. [in English].
4. Long, M.H. (1977). Group work in the teaching and learning of English as a foreign language – problems and potential // ELT Journal. – XXXI, Issue 4, 1 July. Oxford. [in English].
5. Marin-Garcia, Juan A., Lloret, Jaime. (2008). Improving Teamwork with University Engineering Students. The Effect of an Assessment Method to Prevent Shrinking // WSEAS Transactions on Advances in Engineering Education. Issue 1, Volume 5. [in English].
6. Nondestructive Testing Resource Center [Electronic Resource] – Mode of access : www.nde-ed.org/TeachingResources/ClassroomTips/Teamwork.htm [in English].
7. Nurmi, R. Teamwork and Team Leadership [Electronic Resource] – Mode of access : www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/13527599610105484 [in English].
8. Rumpite, Diana. Teamwork in Virtual Environment – Effective Approach in Language Learning [Electronic Resource] – Mode of access : www.lingupax.org/wp-content/uploads/2015/03/CMPL2002_T5_Rumpite.pdf [in English].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Інеса Байбакова – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Національного університету “Львівська політехніка”.

Наукові інтереси: семантика, методика, англійська мова за професійним спрямуванням, вивчення дискурсу.

Олександра Гасько – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Національного університету “Львівська політехніка”.

Наукові інтереси: семантика, методика, англійська мова за професійним спрямуванням, вивчення дискурсу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Inesa Baybakova – Doctor of Philosophy, associate professor, associate professor of the Foreign Languages Department at the Lviv Polytechnic National University.

Scientific interests: semantics, methodology, ESP, discourse studies.

Oleksandra Hasko – Doctor of Philosophy, associate professor, associate professor of the Foreign Languages Department at the Lviv Polytechnic National University.

Scientific interests: semantics, methodology, ESP, discourse studies.

УДК 821.133.1.09 Гюго

ВИВЧЕННЯ РОМАНУ ВІКТОРА ГЮГО «СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ» В КУРСІ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СТУДЕНТАМИ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Оксана ВЕЧІРКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: elsid68@ukr.net

ВЕЧІРКО Оксана. ВИВЧЕННЯ РОМАНУ ВІКТОРА ГЮГО «СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ» В КУРСІ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СТУДЕНТАМИ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті запропоновано модель вивчення творчості французького письменника В. Гюго в курсі історії зарубіжної літератури для студентів філологічних спеціальностей. До розгляду пропонується відомий роман «Собор Паризької Богоматері», який засвідчив, що письменник залишився у полоні романтичної естетики, автор твору доводить, що вся історія людства – це безперервна боротьба добра і зла, любові і ненависті. У статті досліджується типово романтична поетика твору: засоби гротеску і контрасту, концепт долі, система образів.

Ключові слова: романтизм, гротеск, антитеза, гуманізм, історичний роман.

VECHIRKO Oksana. STUDYING THE NOVEL “THE HUNCHBACK OF NOTRE-DAME” BY VICTOR HUGO IN THE HISTORY OF FOREIGN LITERATURE BY STUDENTS OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES

The article proposes a model for studying the works of the French writer V. Hugo in the History of Foreign Literature by students of philological specialties. The literary heritage of the famous romanticist, who promoted love for mankind, is of great scientific interest, since the range of problems raised in his works has proved its relevance today.

In the context of dynamic social changes, Hugo refers to the Middle Ages, but the nature of his historicism is specific: the author does not try to convey the historical fact accurately; he is more interested in the moral and ethical aspect of events. The article presents

an analysis of Hugo's famous novel "The Hunchback of Notre-Dame", which suggests that the writer did not overstep the boundaries of romantic aesthetics. The French classic proved that the whole history of mankind is a continuous fight between good and evil, love and hate. The author genuinely believes that there is something else besides scientific and technical, economic progress – the most important, moral progress: people are gradually becoming better and kinder. The French classic's worldview is based on humanism.

The article investigates the typically romantic poetics of the work: grotesque and contrast, the concept of fate, the system of images, etc.

Keywords: romanticism, grotesque, antithesis, humanism, historical novel.

Вивчення історії зарубіжної літератури дає можливість студентам-філологам доторкнутися до фундаментальних цінностей світових здобутків слова. Життя і творчість Віктора Гюго у цьому контексті одна із складних і цікавих сторінок зарубіжного красномовства, оскільки вона презентує французьку літературу романтичного періоду, яка мала вплив на письменників різних епох, країн та напрямів. Заважимо, що художній світ письменника в різний час досліджували Євніна О.М. [4], Постова Н.С. [7], Трескунов М.С. [10]. Методичний аспект творчості В. Гюго став предметом вивчення Перерви З.В. [6], Хроменко І.А. [11] та інших. Дослідники окреслили художні принади твору, наголосили на методичних аспектах його вивчення у вищих навчальних закладах та школі. Однак метою нашої розвідки є окреслити ті контексти роману, на яких логічно треба робити акценти при аналізі творчості В. Гюго для студентів-філологів. Пропонована схема осмислення твору дасть можливість не тільки говорити про художню майстерність прозаїка, а й про зміну тенденцій світової літератури у висвітленні дійсності в добу Романтизму.

Літературна спадщина французького класика, людини з яскравим, пристрасним, невгмонним характером, небайдужим і активним громадянином, який пропагував любов і співчуття до простого народу, викликає великий науковий інтерес, адже коло проблем, що порушені у творчості відомого митця, не втратила своєї актуальності і в наш час. В Україні, яка переживала і до сьогодні переживає тектонічні соціальні, національні катаклізми, гуманістичний світогляд В. Гюго допомагає зберегти віру у добро, усвідомити сенс буття та зміст цінностей християнської моралі.

Очільник і теоретик французької романтичної школи В. Гюго доклав чимало зусиль для обґрунтування теоретичних засад романтизму, зокрема у програмовому документі – передмові до драми «Кромвель». Відомо, що романтизм як літературний напрямок сформувався на початку XIX століття під знаком Великої Французької революції, про яку в свій час німецький філософ Ф. Шлегель сказав як про «жахливий гротеск доби» і одночасно як найвизначніший феномен в історії людства. Отже, світогляд В. Гюго формувався у складний і драматичний період французької історії. Рішуче неприйняття реакційного режиму, встановленого у результаті державного перевороту 1851 року, змусило письменника покинути країну і перебувати в еміграції понад 20 років.

У контексті таких динамічних суспільних катаклізмів романтиків цікавило питання глобальних змін у національній історії. Історичний процес вони розуміли як прояв вищих сил, де втілюється високий людський дух. Велике значення для представників цього напрямку має відтворення історичного колориту минулих епох, осмислення явищ історії. Доба, до якої найчастіше звертаються романтики, – це Середньовіччя. На думку В. Романця, «в моменти найвищого напруження політичної боротьби в житті сучасної йому Франції В. Гюго звертався саме до жанру історичного роману» [8, с. 220]. Свій погляд на роль епохи Середньовіччя французький класик виклав ще в 1827 році у згаданій вище передмові до драми «Кромвель». Із цього часу починається, як стверджував В. Гюго, епоха, ознаменована новим світосприйняттям – християнством, яке вбачає в людині постійну війну двох початків – земного і небесного, тлінного і безсмертного, тваринного та божественного [2, с. 95]. На думку Н. Постової «середньовічні, медієвістичні уподобання романтиків у Франції мали свою специфіку» [7, с. 6], з огляду на це природа історичного роману В. Гюго специфічна, автор не воліє до передачі точного історичного фактажу, його більше цікавить морально-етичний аспект відображених подій, великі пристрасті стають предметом його художнього дослідження. На матеріалі минулого, що знаходить продовження в такій бурхливій та динамічній сучасності, письменник у своїх творах намагався торкнутися різноманітних проблем: соціально-моральних, політичних, філософських, релігійних та ін. Автор

звертається до паризького життя XV століття, вважаючи цю епоху переламною в бутті Франції, зокрема акцентує увагу на винаході друкарства, який суттєво змінив хід історії.

Отже, початок роботи над романом «Собор Паризької Богоматері» був обумовлений зацікавленістю історичною тематикою у літературі, захопленням романтичною оцінкою Середньовіччя та боротьбою за охорону історико-архітектурних пам'яток.

Найвиразніше втілення переломної епохи, змальованої в романі, ми бачимо у самому Соборі як пам'ятнику архітектури: «все це – величезна кам'яна симфонія, колосальне творіння однієї людини й одного народу...» [3, с. 92], на якому можна було розрізнити три види пошкоджень: «насамперед час» [3, с. 93], згодом на нього «безладно ринули сліпі й люді за своєю природою політичні та релігійні заколоти, що роздерли багаті шати його скульптур і різьблень, повибивали розети, розірвали намисто з арабесок і статуеток, знищили його статуї...» [3, с. 93–94], і нарешті довершили руйнування «моди, чимраз химерніші та безглуздіші...» [3, с. 94]. Архітектура еволюціонує також неперервно і закономірно, як і все людство в цілому. «Собор Паризької Богоматері аж ніяк не є тим, що можна назвати цілісною, завершеною, визначеною пам'яткою. Це вже не романський, але ще й не готичний храм... Це будівля перехідного періоду» [3, с. 95], в якому старі форми, позначені недоторканістю догматичних архітектурних традицій, стали поєднуватися з новими формами, що відбивають зародження та зростання опозиції застарілим традиціям: романський стиль – це втілення теократії, абсолютна влада догми, що виключає будь-який вияв вільної думки. Готичний стиль – це вже породження пізнішої епохи, що настала після хрестових походів, коли розпочалися виступи третього стану. За законами класичної естетики, різномірні стилі не можуть поєднуватися гармонійно в художнє ціле; між ними виникає певний конфлікт, який Гюго тлумачив як боротьбу між «теократією» і «демократією». Вагому роль у художній структурі роману відіграють позафабульні розділи: «у них авторський герой витлумачує цивілізаційний поступ, визначає його віхи, надаючи оповіді надзвичайної масштабності» [7, с. 8]. Пряме перетинання авторського позафабульного простору і фабульного плану оповіді відбувається в другому розділі п'ятої книги «Ось це уб'є те», де автор висловлює своє бачення руху історії, еволюції архітектурних форм, концепцію зодчества і друкарства як мов культури, що змінюють одна одну: «...людство має дві книги, два літописи, два заповіти – архітектуру й друкарство, біблію кам'яну й біблію паперову» [3, с. 163], де «книга вб'є будівлю» [3, с. 163]. Назва роману «Собор Паризької Богоматері» свідчить про те, що В. Гюго пов'язав всі напрямки людської діяльності і думки середньовіччя через послідовність змін архітектурних стилів при будівництві Собору від романського до готики, втіливши у ній відповідну еволюцію суспільної думки: «будь-яка цивілізація починається з теократії, а кінчається демократією. Цей закон заміни єдиновладдя свободою записаний в архітектурі» [3, с. 154]. Відтак, Н. Постова стверджує: «Завдяки такому розумінню Собору в романі здійснюється діалектичний синтез уявлення про історичні епохи, які безповоротно йдуть у минуле, і відчуття цілісності, безперервності часу, що вбирає ці відрізки історії» [7, с. 8]. Собор утілює вічний закон «ананке», вічний закон необхідності смерті одного і народження іншого.

У поезії твору великого значення набуває концепт долі. У «Передмові» автор повідомляє читачам, що за декілька років до початку роботи над романом в одному із темних закутків башти він знайшов накреслені на стіні літери «ANAGKH», що у перекладі з грецької означає фатум, доля. Відомо, що цей термін використовував античний філософ Демокріт у створеній ним теорії про побудову світу. У романі «Трудовник моря» В. Гюго дещо розширює трактування давньогрецького філософа: «тройственное ананке правит нами: ананке догматов, ананке законів, ананке слепой материи» [1, с. 8]. Письменник розуміє, що над людством тяжіють: рок догматів – це непорушні церковні закони; рок матерії, що являє собою стихійні сили природи, з якими людина бореться протягом усього свого життя і є абсолютно безсила проти «гніву» природи; рок закону, що передбачає певне покарання за правопорушення у суспільстві. Отже, ні без віри, ні без суспільства, ні без природи людина жити не може. Маючи почуття, вона вірує, маючи розум, вона є істотою суспільною і у той же час вона невід'ємна від земних стихій і тваринних інстинктів. У романі «Собор Паризької

Богоматері» ананке догми тяжить над героями, оскільки безмежна влада релігії згубна для людської душі. Любов, співчуття, милосердя, найкращі людські якості під заборороною, людина, яка зростає у таких умовах, приречена у першу чергу на духовну загибель, а потім на фізичну.

Значну роль у поетиці твору відіграють традиційні романтичні прийоми гротеск і контраст, теоретичні засади яких В. Гюго розглядає у своєму літературному маніфесті – передмові до драми «Кромвель», вважаючи, що мистецтво повинно відображати виняткове, підкреслювати крайні протиріччя: «...гротеск как противоположность возвышенности, как средство контраста является, на наш взгляд, богатейшим источником, который природа открывает искусству» [2, с. 87]. Контраст і гротеск стають основою художньої образності у французького класика «...не все в творении с человеческой точки зрения прекрасно, ..уродливое в нем существует наряду с прекрасным, безобразное с красивым, гротеск с возвышенным, зло с добром, мрак со светом» [2, с. 82].

Художнім втіленням теорії романтичного гротеску, справжнім романтичним чудовиськом у творі є образ Квазімоди, потворний зовні неймовірно сильний фізично «він увесь являв собою гримасу. Величезна голова, вкрита рудою щетиною; між плечима – здоровенний горб, а другий, такий же, на грудях; дивовижна будова стегон і ніг, настільки вигнутих, що вони сходилися тільки в колінах і були схожі на два серпи, з'єднані ручками; широкі ступні, потворні руки. І при всій цій потворності – якийсь грізний вираз сили, спритності та відваги, – дивний виняток із споконвічного правила, за яким і сила, і краса є наслідком гармонії [3, с. 42]. Цей герой прекрасний душею: «...в цю хвилину Квазімодо й справді був по-своєму прекрасним. Він, цей сирота, цей підкидьок, був чудовим, він відчував себе величним і сильним, він дивився прямо в обличчя цьому суспільству» [3, с. 309]. Отже, зовнішня потворність приховує велич душі героя, яка різниться із внутрішньою душевною нікчемністю Феба і Клода Фролло, не випадково священик визнає: «... піст, молитва, заняття, убивання плоті робили мою душу володаркою тіла. Я уникав жінок. І досить мені було розкрити книгу, як увесь нечистий чад моїх помислів розвіювався перед величчю науки. Через кілька хвилин я відчував, як відступає все плотське й земне, я знову ставав спокійним, чистим і безжурним перед величним саявом вічної істини» [3, с. 286]. Романтичний злочинець Клод Фролло, внутрішній світ якого спустошило служіння догматичній науці, поступово знищував у собі все людське. Портретні характеристики у романі також подаються за принципом контрасту: зовнішня потворність Квазімодо протиставлена красі Есмеральди.

На контрасті побудовані й описи вражень, які справляє на людей Собор: «... собор Паризької богоматері – велична й чудова будівля», де «гармонійні частини прекрасного цілого могутньо зв'язані у спокійній величі цілого» [3, с. 91]. Коли храм стає прихистком для Есмеральди, то «величні лінії його архітектури, релігійний характер усіх предметів, що оточували молоду дівчину, благочестиві й світлі думки, які ніби видихало це каміння з усіх пор, благотворно впливали на неї всупереч її волі. Звуки, що долинали з храму, мали в собі стільки благодаті, були такими урочистими, що заколисували її хвору душу» [3, с. 327]. Разом із тим «храм набирал химерного, надприродного, жахливого вигляду. Тут і там роззявлялися пащі, спалахували очі, чути було гавкіт, сичання і виття кам'яних псів, зміїв і драконів, які, витягнувши шиї й широко відкривши пащі, день і ніч стережуть суворий Собор» [3, с. 133].

Отже, В. Гюго визначає боротьбу двох важливих моральних початків, з огляду на це, головна антитеза роману – це світ добра і зла, світ жахливого і прекрасного, а конфлікт головних героїв втілює одну із основних ідей романтизму про складність і суперечність людської душі.

Головними героями роману стають не відомі особистості, а звичайні люди, мешканці Парижу. Події основної сюжетної лінії окреслюють історію кохання чотирьох чоловіків до циганки Есмеральди, прекрасної танцівниці, образ якої несе у собі риси нової ренесансної культури, що йде на зміну середньовічному аскетизму. Відомо, що любов фокусує етичний вимір людського існування і не може дати нам можливість перевести це поняття у

матеріальну субстанцію – це одна із основних моральних цінностей і складний об'єкт для психологічного аналізу. Есмеральда щиро закохана у ротмістра королівських стрільців Феба, у неї безумно і пристрасно закоханий Клод Фролло; почуття щирої дружби пов'язує героїню із поетом Гренгуаром і, нарешті, жертвна любов з боку Квазімодо до юної красуні. Одна із причин трагічного фіналу полягає у тому, що ці щирі почуття не були взаємними ні в одному із варіантів. Розкриваючи сутність стосунків між чоловіками і Есміральдою, варто проаналізувати 4 розділ 9 книги «Глина і кришталь».

Феб де Шатопер – сміливий красень, що захищає Есмеральду від Квазімодо, дівчина покохала його, бо давно мріяла про героя-захисника, який врятував її від потвори Квазімодо: «А життя Феба – це було все. Після ряду фатальних потрясінь, які все перевернули в ній, у її душі залишалося тільки одне почуття – кохання до ротмістра. Кохання подібне до дерева, що виростає само по собі, глибоко пускає в нас своє коріння й нерідко продовжує зеленіти навіть на руїнах нашого серця. І – незбагненна річ – чим більша сліпа пристрасть, тим вона впертіша» [3, с. 326].

Клод Фролло – аскет, алхімік прагне знань, але керується холодним розумом, що бере гору над усіма людськими почуттями, його егоїстичне кохання навряд чи може зробити юну красуню щасливою. Пристрасне освідчення священника – це сповідь про власні неймовірні моральні тортури: «Істота, що була переді мною, мала ту надлюдську красу, яка може виникнути або на небі, або в пеклі» [3, с. 286], «я відчував, як таємничий пристрій вселявся в мене... Ти не знаєш, що таке нещастя! Кохати жінку! Бути священником! Бути їй осоружним! Кохати з усією пристрастю душі; відчувати, що за одну її усмішку віддав би свою кров, своє серце, своє добре ім'я, своє спасіння, безсмертя і вічність, земне і загробне життя» [3, с. 290]. Маніакальні почуття Клода приносять невимовні страждання Есмеральді, адже не випадково у кінці роману, обираючи між шибеницею і Фролло, вона зауважила: «... а все ж таки я боюся її менше, ніж вас!» [3, с. 413].

П'єр Гренгуар – невдаха-поет, котрий кидає напризволяще героїню, яка врятувала його від смерті. Страх бере верх над сумлінням героя, а боягузтво спричиняє зраду. У палкій дискусії із Клодо Фролло, який пропонує П'єру врятувати свою дружину, він легковажно філософствує про свої перспективи: «Це смерть, гідна мудреця, який усе своє життя вагався; вона – ні риба ні м'ясо, наче розум справжнього скептика. Це смерть, що носить на собі відбиток пірронізму й нерішучості, що займає середину між небом і землею і примушує вас висіти в повітрі. Це смерть філософа, для якої я, може, і був призначений. Чудово померти так, як жив!.. Цей жест повернув Гренгуара до дійсності. – Е, ні, – відповів він тоном людини, яка збудилася від сну, – бути повішеним – це надто безглуздо. Я не хочу» [3, с. 347-348]. Отже, і ці стосунки не принесли щастя Есмеральді.

Квазімодо – Папа блазнів, потвора, що несе у серці три кохання: до Клодо Фролло, який зробив його своїм рабом; до Собору, якому герой майже уподібнюється: «перебуваючи в ньому день і ніч, майже не виходячи з нього, повсякчас залишаючись під його таємничою владою, Квазімодо кінець кінцем став схожий на нього, так би мовити, вріс у нього, став його складовою частиною. Випнуті частини його тіла ніби вкладалися (хай нам пробачать таке порівняння!) у ввігнуті кути будівлі, і здавалося, що він не тільки мешканець Собору, але й природний його вміст» [3, с. 128]; і, нарешті, кохання до юної красуні Есмеральди, заради якої він готовий на самопожертву. Світ був жорстоким до Квазімодо, «він відчув, а згодом і переконався, що він затаврований, обпльований, упосліджений. Кожне звернуте до нього слово було знущанням або прокльоном. Ставши дорослим, він відчув, що його оточує сама ненависть. І він у свою чергу всотав у себе цю загальну злобу...» [3, с. 130], «він справді був злий, тому що був дикий; він був дикий, тому що був потворний» [3, с. 130], але юна циганка, яка виявляє милосердя до горбуна у той час, коли він знаходиться біля ганебного стовпа, подає йому води: «Кого б не зворушило це видовище: чудова, свіжа, чиста, чарівна й тендітна дівчина милосердно прийшла на допомогу цьому втіленню нещастя, потворності й злоби! Біля ганебного стовпа таке видовище було величним!» [3, с. 204]. Так починався шлях духовного відродження Квазімодо, адже «тоді на цьому оці, досі такому сухому й запаленому, заблищала велика сльоза й поволі скотилася по його потворному,

викривленому розпачем обличчю» [3, с. 203]. Легкий дотик доброти, що випромінювало серце Есмеральди, перетворив його з потворного раба на людину, яка може захищати не лише себе, а і свою любов – знедолену і гнану дівчину, засуджену на смерть. Він помирає, огортаючи тіло юної красуні, навечно залишаючись із нею.

Рамки статті дозволили зупинитись лише на окремих методичних аспектах аналізу творчості Віктора Гюго в контексті вузівського курсу історії зарубіжної літератури. Аналіз поетики роману «Собор Паризької Богоматері» засвідчив, що французький класик залишився у полоні романтичної естетики: значну роль у творі відіграють традиційні романтичні прийоми гротеску і контрасту, теоретичні засади яких автор розглядає у своєму літературному маніфесті. В. Гюго вважав, що уся історія людства – це безперервна боротьба добра і зла, любові і ненависті, щастя і страждання, знання і неучтва. Він вірив, що існує не лише науково-технічний, матеріальний прогрес, але і найголовніший прогрес – моральний: люди поступово стають кращими і добрішими. Отже, гуманізм – основа світогляду французького класика. Ґрунтуючись на загальній для романтизму тезі про складність і суперечливість людської душі, письменник найглибше досліджує протиріччя цієї душі, здолавши традиційне для романтиків розчарування, він вірить у перемогу оновленого світу без догм і забобонів.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Гюго В. Собрание сочинений: в 15 т. / Виктор Гюго. – М.: ГИХЛ, 1953–1956. –Т.9. – 479 с.
2. Гюго В. Собрание сочинений: в 15 т. / Виктор Гюго. – М.: ГИХЛ, 1953–1956. –Т.14. – 763 с.
3. Гюго В. Собор Паризької Богоматері: [роман] / Виктор Гюго; пер. з франц. П. Тернюка. – К.: Вища школа, 1981. – 462 с.
4. Евнина Е.М. Виктор Гюго / Е.М. Евнина. – М.: Наука, 1976. – 215 с.
5. Наливайко Д.С. Виктор Гюго, життя і творчість. / Д.С. Наливайко. – К.: Дніпро, 1976. – 147 с.
6. Перерва З.В. Урок – суд за романом В.Гюго «Собор Паризької Богоматері» [Електронний ресурс] / З.В.Перерва // Всеосвіта. – Режим доступу до журналу: <https://vseosvita.ua/library/rozrobka-uroku-urok-sud-za-romanom-vgugo-sobor-parizkoi-bogomateri-95351.html>
7. Постова Н. Поетика романтичного історичного роману: «Собор Паризької Богоматері» В.Гюго: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: 10.01.06 / Н.Постова. – Донецьк, 2002. – 17 с.
8. Романець В.М. «Роман про минуле та історичний роман у творчості В.Гюго/ В. М. Романець // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Філологічні науки. – 2014. – Випуск 36. – С. 217–220.
9. Сент-Бев Ш. Литературные портреты. Критические очерки / Ш. Сент-Бев. – М.: Худож. лит., 1970. – 392 с.
10. Трескунов М.О. Виктор Гюго. / М.О. Трескунов. – Л.: Из-во ЛГУ, 1969. – 265 с.
11. Хроменко І.А. Система уроків з вивчення роману В.Гюго «Собор Паризької Богоматері» [Електронний ресурс] / І.А.Хроменко // Всеосвіта. – Режим доступу до журналу: <https://vseosvita.ua/library/sistema-urokiv-z-vivcenna-romanu-vgugo-sobor-parizkoi-bogomateri-46345.html>

REFERENCES

1. Hugo V. (1953-1956). Sobraniye sochineniy: v 15 t. [Collected Works: 15 v.]. Moscow: GIKHL.
2. Hugo V. (1953-1956). Sobraniye sochineniy: v 15 t. [Collected Works: 15 v.]. Moscow: GIKHL.
3. Hugo V. (1981) Sobor Paryzkoi Bohomateri: [roman]. [The Hunchback of Notre-Dame: [novel]]. Kyiv: Vyshcha shkola.
4. Evnina E.M. (1976). Viktor Gyugo. [Victor Hugo]. Moscow: Nauka.
5. Nalyvaiko D.S. (1976). Viktor Hiuho, zhyttia i tvorchist. [Life and work of Victor Hugo]. Kyiv: Dnipro.
6. Pererva Z.V. Urok – sud za romanom V. Hiuho “Sobor Paryzkoi Bohomateri”. [Lesson – court by V. Hugo’s novel “The Hunchback of Notre-Dame”].
7. Postova N. (2002). Poetyka romantychnoho istorychnoho romanu: Sobor Paryzkoi Bohomateri”. [Poetics of romantic historical novel “The Hunchback of Notre-Dame”]. Donetsk.
8. Romanets V.M. (2014). “Roman pro mynule ta istorychnyi roman u tvorchosti V. Hiuho. [A novel about the past and historical novel in V. Hugo’s works].
9. Sainte-Beuve Ch. (1970). Literaturnyye portrety. Kriticheskie ocherki. [Literary portraits. Critical essays]. Moscow: Khudozhestvennaya literatura.
10. Treskunov M.O. (1969). Viktor Gyugo. [Victor Hugo]. Leningrad: Publishing House LGU.
11. Khromenko I.A. Systema urokiv z vyvchennia romanu V. Hiuho “Sobor Paryzkoi Bohomateri”. [System of lessons for studying the novel of V. Hugo “The Hunchback of Notre-Dame”].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Вечірко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми психологічного аналізу в художньому творі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Oksana Vechirko – Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Scientific interests: problems of psychological analysis in the work of art.

УДК 378.147

НАВЧАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Людмила ВОЛКОВА (Ірпінь, Україна)

e-mail: liudavolkova@gmail.com

ВОЛКОВА Людмила. НАВЧАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розкрито сутність та особливості навчального діалогу в процесі вивчення іноземної мови. Проаналізовано структуру діалогів та їх функціональні типи, етапи навчання діалогічного мовлення. Доведено, що діалогічне мовлення має відігравати провідну роль в процесі формування іноземномовної комунікативної компетенції майбутніх вчителів іноземної мови. Спілкування, що виникає в ході діалогу, сприяє появі вербального стимулу, що активізує процес навчання і засвоєння студентами лексичного та граматичного матеріалу. Для забезпечення ефективного розвитку навичок і вмінь діалогічного мовлення, необхідно застосовувати метод навчальних діалогів для формування іноземномовної комунікативної компетенції студентів. Визначено роль використання комунікативних ситуацій для розвитку усного діалогічного мовлення майбутніх вчителів іноземної мови.

Ключові слова: діалог, діалогічне мовлення, іноземна мова, комунікативна ситуація, репліка, комунікативні здібності, іноземномовна комунікативна компетентність.

VOLKOVA Liudmyla. TRAINING DIALOGUE AS A METHOD OF FORMING FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS.

The article deals with the essence and features of the training dialogue as a method of forming foreign language communicative competence. The structure of dialogues and their functional types, grade levels of the dialogical speech have been analysed. The role of communicative situations used for dialogical speech development future foreign language teachers has been defined.

It has been proved that foreign-language professional communication skills of future foreign language teachers are usually developed in the course of active speaking which is necessary for professional communication. Peculiarities of foreign language teacher activities require future specialists to have skills and abilities necessary to get into communication in English. Therefore, learning the English language by students as a whole and the dialogical speech, which is a basis of professional communication, in particular, are necessary conditions to realize in a higher educational establishment.

Speech activity is a system of actions aimed at speech production and perception, as information exchange occurs within the framework of this activity. Communication, in its turn, is most frequently defined as the process of information exchange. It also includes the interaction, providing and processing of information, sending and receiving messages through verbal and non verbal means. Thus, there is a sender and a receiver of the message in any form of communication.

In the process of our research it was found out that dialogue is the core element of dialogical speech. The dialogue may be defined as a process of two-way communication occurring in a particular situation, in which each participant alternately performs the role of the speaker and the listener.

The basic functions of dialogue have been analysed, namely: informational; regulatory and communicative; reflective; learning. The main elements of a dialogue were determined. The dialogical unity is a set of remarks, characterized by structural, intonational and semantic completeness.

Methodists believe that oral learning should be started with a dialogue. From the start, a foreign language is presented as a process of communication, and learning begins with an effort to establish a communicative contact with both the group and individual students. It is in the dialogue that the student's creative abilities are most fully revealed.

In conclusion of the article we'd like to mention that the training dialogue as a method is very important for carrying out tasks on forming foreign language communicative competence. Summing up, we note that dialogical speech must play a leading role in the process of learning a foreign language. It contributes to the emergence of a verbal stimulus that activates the process of learning. At the lessons of the foreign language teachers should pay the most attention to the dialogical speech of students for the development and improvement of speech skills. In order to ensure the effective development of the skills and abilities of dialogical speech.

Keywords: dialogue, dialogical speech, foreign language, grade levels, communicative situation, remark, communicative abilities, foreign communicative competence.

Постановка проблеми. Процеси інтеграції України до європейського політичного, економічного та освітнього простору зумовлюють не тільки зростання попиту на фахівців, які володіють англійською мовою на професійному рівні, але й підвищення вимог до якості їх іноземномовної підготовки, яка б співвідносилася і відповідала світовим стандартам. У сучасних умовах зміцнення культурних та економічних зв'язків між країнами володіння іноземними мовами є необхідною умовою успішності освіченої людини. Тому підвищуються вимоги до викладання іноземних мов, розробляються нові технології та методи навчання іноземних мов. Ціллю навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах є оволодіння студентами іноземною мовою як засобом спілкування і здійснення в цьому процесі виховання, освіти та розвитку особистості студента. До однієї з основних форм мовного спілкування відносять діалог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, проблема навчання діалогічного мовлення багатоаспектна, тому досліджується багатьма науками: філософією, психологією, психолінгвістикою, мовознавством, лінгводидактикою. У працях філософів (Т. Батищева, В. Біблера, М. Кагана) визначено структуру, зміст і функції зовнішнього та внутрішнього діалогів у процесі спілкування. Питаннями ситуативності мовлення й створенням навчальних комунікативних ситуацій займалося багато вчених, зокрема В. Артемов, Й. Берман, Г. Бойкова, В. Бухбіндер, Ю. Пассов, С. Рубінштейн, В. Скалкін, А. Хорнбі, Є. Шубін. Структурно-синтаксичні й функціональні ознаки діалогічного мовлення висвітлено у працях таких учених-лінгвістів, як В. Артемова, В. Колодязної, О. Леонтьєва, Ю. Пассова, В. Скалкіна, Л. Якубинського. Види й мовні засоби діалогічних текстів досліджували: І. Зимня, А. Мирошніченко. Учені Г. Китайгородська, В. Колодязна, С. Ніколаєва, М. Пентелюк, Н. Скляренко, О. Соловова, В. Черниш вивчали розвиток діалогічного мовлення на основі навчання англійської мови. Однак, не дивлячись на велику кількість публікацій, вважаємо, що недостатньо вивченими залишаються ще аспекти професійного спілкування, а саме особливості використання навчального діалогу у підготовці сучасного вчителя іноземних мов.

Метою статті є аналіз особливостей використання навчального діалогу у процесі вивчення іноземної мови майбутніми вчителями іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Сучасний підхід до вивчення іноземних мов орієнтований на комунікацію як мету навчання, тобто увага наголошується на комунікативному підході до навчання іноземних мов. Визначальними принципами комунікативного підходу є: мовленнєва спрямованість навчального процесу, яка полягає в тому, що способом досягнення поставленої практичної мети є правильне користування іноземною мовою; індивідуалізація з точки зору особистісного її аспекту як головного засобу мотивації та активності учасників навчального процесу; багатофункціональність, що забезпечує відбір іншомовного матеріалу адекватного процесу комунікації; ситуативність, новизна, тощо [5].

Визначенню поняття “діалогічне мовлення” в методичній літературі приділяється багато уваги. У лінгвістичній літературі діалогічне мовлення трактується як особливий вид мовленнєвої діяльності, що характеризується ситуативністю, наявністю двох або більше комунікантів, швидкістю і безпосередністю процесу відображення явищ та ситуацій об’єктивного світу, активністю мовців щодо вираження свого індивідуального ставлення до фактів, великою кількістю емоційних реакцій, персональною направленістю [13]. Н. Скляренко стверджує, що діалогічне мовлення – це “об’єднане ситуативно-тематичною спільністю й комунікативними мотивами сполучення усних висловлювань, послідовно породжених двома, трьома (трилог) і більше (полілог) співрозмовниками в безпосередньому акті спілкування” [11, с. 12]. Вивчення й аналіз наукових робіт учених Л. Виготського [3], Є. Пассова [9], Н. Скляренка [11] переконливо доводять, що діалогічне мовлення є первинним стосовно інших форм спілкування.

Як зазначає Н.А. Сура, у науковій літературі діалогічне мовлення визначається як процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. Діалогічне мовлення виконує такі комунікативні функції:

- запиту інформації;
- повідомлення інформації;
- пропозиції (у формі прохання, наказу, поради)
- прийняття або неприйняття запропонованого;
- обміну судженнями, думками, враженнями;
- взаємопереконання, обґрунтування своєї точки зору.

Кожна з цих функцій має свої специфічні мовні засоби і є домінантною у відповідному типі діалогу [12, с. 77–78].

Аналіз наукових джерел дозволив нам виділити найхарактерніші особливості діалогічного мовлення, а саме: наявність співрозмовників; швидкий обмін репліками майже без попереднього обмірковування; смислова взаємозалежність реплік; ситуативна залежність реплік; лаконічність, чіткість реплік; широке використання “відпрацьованих” у мовленні засобів-штампів; слухове сприйняття учасників діалогу: важливість інтонації, тембру,

тональності тощо, які можуть впливати на семантику слів, змінювати її або навіть повністю нейтралізувати; зорове сприйняття учасників діалогу. Навчальний діалог має двосторонній характер. Спілкуючись, співрозмовник виступає то в ролі мовця, то слухача, який повинен реагувати на репліку партнера. Іншими словами, обмін репліками не може здійснюватися без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання. Отже, участь у навчальному діалозі передбачає володіння говорінням та аудіюванням, що вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності та ініціативності. Виходячи з цього, у студентів необхідно розвивати вміння ініціативно розпочинати діалог, реагувати на репліки співрозмовника і спонукати його до продовження розмови.

Аналіз різних наукових підходів дав змогу уточнити визначення ключових дефініцій: діалог – процес двостороннього спілкування в конкретній ситуації буття, у якій кожен з учасників поперемінно виконує роль мовця й слухача [10, с. 64]. Навчальний діалог є багатоаспектною інтеракцією, тому в ньому органічно поєднуються різні види спілкування (вербальне, невербальне, інтелектуальне, емоційне тощо). Вербальна комунікація, в процесі якої будується навчальний діалог, є чергуванням двох взаємопов'язаних процесів: промовляння і слухання. Проте діалог у навчанні не слід розглядати як звичайний обмін питаннями-відповідями під час фронтального опитування викладачем студентів чи репліками-повідомленнями у процесі роботи студентів у парах. Діалог є взаємодією суб'єктів навчального процесу, що може розвиватися в різних напрямках.

Навчальний діалог визначається як своєрідна форма спілкування між учасниками педагогічного процесу за умов навчальної ситуації, протягом якої і відбувається інформаційно-смысловий обмін між партнерами та регулюються їх стосунки.

Н.В. Сура вважає, що залежно від провідної комунікативної функції, яку виконує той чи інший діалог, розрізняють функціональні типи діалогів. Результати досліджень, проведених С.Ю. Ніколаєвою на автентичних навчальних текстах, показали, що найпоширенішими є чотири основні типи діалогів:

- діалог-розширення;
- діалог-домовленість;
- діалог-обмін враженнями (думками);
- діалог-обговорення (дискусія) [12, с. 80].

Навчальний діалог, як вид мовної діяльності, складний тим, що у ньому передбачено швидко зміну актів сприйняття і говоріння. У діалозі неможливо, як у монологі, передбачити хід думок, тому що висловлювання одного партнера багато у чому залежить від того, що йому скаже інший.

У процесі навчання іноземної мови студенти повинні навчитися: починати розмову, використовуючи ініціативну репліку; правильно і швидко реагувати на ініціативну репліку співрозмовника реактивною реплікою; підтримувати бесіду, тобто з метою продовження розмови вживати не суто реактивні, а реактивно-ініціативні репліки.

Комунікативна мета навчальних діалогів – здійснити певну соціальну дію, передбачену етикетом певної мовленнєвої спільноти. Основними якісними показниками сформованості загального вміння вести діалог іноземною мовою є спеціальні вміння: 1) продукувати діалогічну єдність різних видів; 2) починати діалог, вживаючи відповідну ініціативну репліку (повідомлення, спонукання, запитання); 3) реагувати на репліку співрозмовника, використовуючи репліки, що мають різні комунікативні функції; 4) підтримувати розмову, додаючи до репліки-реакції свою ініціативну репліку; 5) стимулювати співрозмовника до висловлювання, виражаючи свою зацікавленість за допомогою реплік оцінювального характеру; 6) продукувати діалоги різних функціональних типів на основі запропонованих навчальних комунікативних ситуацій; 7) у разі необхідності (нерозуміння репліки співрозмовника чи утруднення при висловлюванні своєї думки) ввічливо перервати розмову і звернутися за допомогою до партнера або навіть до довідника (розмовника, словника) [7].

З аналізу праць дослідників [2; 4; 10] ми виділяємо наступні вимоги до навчання діалогічного мовлення студентів: актуальність навчального матеріалу для студента, діалог має залучати питання, що безпосередньо представляють для студентів інтерес саме тут і зараз; особистісна та професійна значущість; емоційна виразність та впливовість на емоційну

сферу особистості студента. Навчальний матеріал повинен передбачати нелінійність та множинність свого трактування; проблемність матеріалу, що сприяє підвищенню вмотивованості до участі у дискусії; застосування рольових ситуацій, що дозволяють децентрувати свою особистісну позицію та перевірити здатність бачити ситуацію очима іншого; обговорення подій та ситуацій, які виникають безпосередньо в групі. Застосовувати вправи навчання діалогічного мовлення можна як в усній, так і письмовій формі, оскільки наявність варіативності дає можливість до самовираження всім студентам. Саме в них відпрацьовуються і запам'ятовуються окремі мовні зразки, цілі структури, які використовуються потім у повсякденному спілкуванні.

Вправи передбачають різноманітні види навчальної діяльності, що включають систему навчальних дій – від рецептивних, елементарних за операційним складом, до продуктивних, досить складних, які ставлять студентів перед необхідністю багаторазового, варіативного і творчого застосування здобутих у процесі навчання знань у різних зв'язках і умовах. Так як мовленнєві вправи вимагають від студентів рецептивної, репродуктивної і продуктивної діяльності, виділяють такі види вправ:

а) рецептивні, до яких належать як загально мовленнєві, так і стилістичні вправи, що потребують від студента сприйняття, усвідомлення і фіксації в пам'яті одержаної інформації, характеристики мовних засобів або тексту з певного погляду, групування мовних засобів за вказаною ознакою, оцінку й аналіз мовних засобів, знаходження стилістичної невідповідності в сприйнятому висловлюванні тощо;

б) репродуктивні вправи пов'язані з умінням студентів відтворювати здобуті знання, показують способи діяльності (за зразком, схемою, пам'яткою та ін.), передбачають добір мовних засобів за певною ознакою, поширення речень і вставку слів за змістом, відповіді на запитання, перекази (докладні, стислі і вибіркові) тощо;

в) продуктивні вправи потребують від студента творчого застосування знань, використання їх у новій ситуації, володіння способами діяльності, необхідними для виконання вправ типу трансформації текстів, редагування, написання творів різних стилів, типів і жанрів мовлення, складання діалогів різних видів тощо.

За мірою пізнавальної активності студентів всі вправи умовно можна розділити на чотири групи. Перший вид вправ передбачає складання мікродіалогів (запитання-відповідь, спонукання, згода, відмова і т. д.) за поданою темою, використовуючи зразок мовлення та подану нову лексику. Другий вид вправ – навчання діалогічному мовленню з використанням тексту-зразка (запитаннями за змістом, правдивими та неправдивими твердженнями, ключовими словами) Прослухавши зразок, студенти в парах складають власні мікродіалоги згідно з отриманим завданням. Третій вид вправ передбачає складання власних діалогів з використанням зорових вербальних опор у вигляді діалогу-схеми і діалогу-підстановчої таблиці. Прослухавши на занятті тематичні діалоги, студенти складають власні, використовуючи діалог-схему. Четвертий вид вправ побудований на складанні діалогу відповідно до навчально-мовленнєвої ситуації. Ці рецептивно-продуктивні мовленнєві вправи носять творчий характер. Опори, як правило, не використовуються [1, с. 76].

За значенням розрізняють наступні типимовних вправ: рецептивні і репродуктивні, аспекти і комплексні, навчальні і природно-комунікативні, тренувальні і контрольні.

Отже, використання методу навчальних діалогів з метою розвитку діалогічного мовлення у студентів на заняттях з англійської мови передбачає дотримання наступних вимог до навчального процесу, а саме забезпечення мовленнєво-мисленнєвими завданнями різного рівня; побудови вправ на дидактичному матеріалі, яким є текст; використання зразків текстів як прийому підготовки до усних та письмових висловлювань; адаптованості змісту текстів до вікових індивідуальних особливостей студентів; природної ситуативності навчання. Дотримання стильової та жанрової диференціації вправ; навчання студентів способами творчої діяльності; поєднання дій репродуктивного і продуктивного типу; систематичності застосування вправ, що передбачають творчу діяльність монологічного і діалогічного характеру; підпорядкування змісту вправ роботі над типовими недоліками в студентському мовленні; особистісного підходу до формування вмінь студентів [4].

Під час реалізації системи вправ і завдань для формування діалогічного мовлення студентів викладачу слід пам'ятати загальнодидактичні і лінгводидактичні принципи, а саме забезпечення мотивації; наступності, систематичності і послідовності навчання; переважання формування усного мовлення щодо писемного; урахування індивідуальних особливостей студентів; практичної мовленнєвої спрямованості навчального процесу; індивідуалізації та диференціації навчання; забезпечення самостійності та самоконтролю; використання міжпредметних зв'язків тощо.

Оволодіння іншомовним діалогічним мовленням становить певні труднощі для студентів, причини яких знаходимо у специфічних рисах цієї форми мовлення. Перша з них викликана тим, що діалогічне мовлення об'єднує два види мовленнєвої діяльності – аудіювання і говоріння. У зв'язку з цим другий партнер має зрозуміти репліку першого партнера та швидко й адекватно відреагувати на неї, тобто відгукнутися реактивною реплікою. Ось тут і виникає гальмування процесу спілкування. Складність полягає в тому, що необхідність сприйняти і правильно зрозуміти першого партнера, з одного боку, і підготувати свою відповідь – з другого, спричиняє стан роздвоєння уваги і, як результат, неспроможність вести діалог у нормальному темпі за умови недостатнього володіння мовними засобами [6, с. 120]. Нерідко трапляється ще й так, що розпочатий студентами навчальний діалог зупиняється після обміну однією-двома репліками. Це спричинюється труднощами продукування саме ініціативних реплік. Ще одна перешкода в оволодінні студентами діалогом пов'язана з його непередбачуваністю. Діалог неможливо спланувати заздалегідь, адже мовленнєва поведінка кожного з учасників спілкування у значній мірі визначається мовленнєвою поведінкою іншого партнера. Кожному з них необхідно стежити за перебігом думки співрозмовника, часом несподіваним, а така несподіваність приводить до зміни предмета спілкування.

Методисти цілком справедливо вважають, що навчання усного мовлення слід починати із навчального діалогу. Тоді з самого початку іноземна мова представляється як процес, як нова форма спілкування, і навчання починається із намагання встановити комунікативний контакт як з групою, так і з окремими студентами. Саме у діалозі найповніше проявляються творчі здібності студента.

Слід наголосити на важливості ролі викладача під час навчального діалогу. На нашу думку, виправляти помилки потрібно не постійно, а лише тоді, коли вони заважають розумінню висловлювання іншими студентами. Також дуже важливим є індивідуальний підхід. Слід добре вивчити студентів групи, їх інтереси, характери, досвід, відносини у колективі і вміло використовувати їх на занятті. Необхідно завжди пам'ятати, що кожна людина – це творча особистість. Студент і викладач мають бачити один в одному мовних партнерів. За визначенням Г.А. Китайгородської викладач має бути джерелом інформації, лідером колективу і в той же час його членом, у якого є особливий авторитет, прикладом норм поведінки, моделлю майбутньої мовленнєвої діяльності, організатором психологічного клімату, керівником міжособистісних відносин. Велике значення, як відзначає А.А. Леонтьєв, має самовіддача педагога: його енергійність, доброзичливість, емоційність, чіткість та логічність викладення. Формалізм, байдужість вбивають дух спілкування. Важливим є також розвиток творчих здібностей викладача. Адже він має залучити студентів не лише до діалогу, але і до виконання інших комунікативних завдань, до повноцінної дискусії [6, с.59]. Комунікативне завдання, як відомо, виникає на основі комунікативної ситуації як сукупності обставин дійсності, які спонукають індивіда до участі в мовленнєвому контакті. У ході вирішення комунікативних завдань одночасно відбувається як стимулювання розумової діяльності і пізнавальний пошук того, хто говорить, так і формування власне мовленнєвих умінь.

Підсумовуючи, зазначимо, що навчальний діалог має відігравати провідну роль в процесі вивчення іноземної мови. Спілкування, яке виникає у ході діалогу сприяє появі вербального стимулу, що активізує процес навчання і засвоєння студентами лексичного та граматичного матеріалу. На заняттях з іноземної мови найбільшу увагу викладу слід приділяти саме діалогічному мовленню студентів для розвитку і вдосконалення мовленнєвих

навичок. Для забезпечення ефективного розвитку навичок і вмінь діалогічного мовлення, необхідно застосовувати комплекси вправ для навчання цього виду мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Біленька О., Павлюк А., Чепурна О. Business English Essentials. – Тернопіль: Видавництво Карп'юка, 2003. – 200 с.
2. Вишневецький О.І. Настільна книга для вчителя іноземної мови. – М.: Вища школа, 1992. – С.56–66.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Смысл; Эксмо. – 2005. – 1136 с.
4. Исхакова Ф. С. Обучение правильной неподготовленной диалогической речи / Ф. С. Исхакова // Иностранные языки в школе. – 1976. – № 4. – С.54 – 57.
5. Костюченко К. Є. Особливості навчання діалогічного мовлення на заняттях з англійської мови у ВНЗ. – Наукові записки / Ред. кол.: В.В. Радул, В.А. Кушнір та ін. – Випуск 135. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – С.135 – 139.
6. Леонтьев А. А. Психология общения. / А. А. Леонтьев. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Смысл, 1997. – 351 с.
7. Наконечна А. О., Ординська І. Я. Особливості навчання діалогічного мовлення при вивченні англійської мови / А. О. Наконечна, І.Я. Ординська // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. – 2015. – № 2. – С.175-189.
8. Ніколаєва С. Ю. Сучасні технології навчання іноземного спілкування / С. Ю. Ніколаєва, Г. А. Гринюк, Т. І. Олійник. – К.: Ленвіт, 1997. – 96 с.
9. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов. – Липецк: Изд-во Липецкого гос. ун-та, 1999. – 159 с.
10. Скалкин В. Л. Обучение диалогической речи : пос. [для учит.] / В. Л. Скалкин. – К.: Рад. школа, 1989. – 158 с.
11. Скляренко Н. К. Обучение речевой деятельности на английском языке в школе: пособие для учителей / Скляренко Н. К., Онищенко Е. И., Захарова С. Л. – К.: Радянська школа, 1988. – 150 с.
12. Сура Н.А. Навчання студентів університету професійно орієнтованому на спілкування іноземною мовою. – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського НУ ім. В. Даля, 2008. – 126 с.
13. Щукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь / А. Н. Щукин. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 746 с.
14. Baker Joanna. Essential Speaking Skills / Joanna Baker, Westrup Heather. – Continuum International Publishing Group, 2003. – 170 p.

REFERENCES

1. Bilenka, O., Pavliuk, A., Chepurna, O. (2003). Business English Essentials. – Ternopil: Vydavnytstvo Karpiuka.
2. Vyshnevskiy, O.I. (1992) Nastilna knyha dlia vchytelia inozemnoi movy.[Table book for a foreign language teacher].M.:Vyshcha shkola.
3. Vygotsky, L. S. (2005). Psykholohyia rozvytyia cheloveka [Psychology of human development]. M.: Smysl.
4. Iskhakova, F. S. (1976). Obuchenye pravylnoi nepodhotovlennoi dyalohicheskoi rechy. [Education of the correct unprepared dialogical speech]. Inostrannye yazyky v shkole. – № 4.
5. Kostyuchenko, K. Ye. (2015). Osoblyvosti navchannia dialohichnoho movlennia na zaniattiakh z anhliiskoi movy u VNZ. [Features of Dialogue Speech Training in English Language Studies at Higher Educational Institutions] – Naukovi zapysky– Vypusk 135. – Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka.
6. Leontiev, A. A. (1997). Psykholohyia obshcheniya. [Psychology of communication]. M.: Smysl.
7. Nakonechna, A. O., Ordynska, I. Ya. (2015). Osoblyvosti navchannia dialohichnoho movlennia pry vyvchenni anhliiskoi movy. [Features of Dialogue Speech Learning in the Study of the English Language]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: Pedagogichni nauky.– № 2.
8. Nikolaieva, S. Yu. (1997). Suchasni tekhnologii navchannia inozemnoho spilkuvannia. [Modern technologies of teaching foreign communication]. K.: Lenvit.
9. Passov, E. Y. (1999). Kommunikativnoe ynoiazychnoe obrazovanye. Kontseptsyia razvytyia yndyvydualnosti v dyalohe kultur.[Communicative foreign language education. The Concept of Individual Development in the Dialogue of Cultures]. – Lypetsk: Yzd-vo Lypetskoho hos. un-ta.
10. Skalkyn, V. L. (1989). Obuchenye dyalohicheskoi rechy. [Training in Dialogical Speech]. K.: Rad. shkola.
11. Skliarenko, N. K. (1988). Obuchenye rechevoi deiatelnosti na anhlyiskom yazyke v shkole: posobyie dlia uchyteliei. [Teaching of speech activity in English at school: a manual for teachers]. K.: Radianska shkola.
12. Sura, N.A. (2008). Navchannia studentiv universytetu profesiino oriietovanomu na spilkuvannia inozemnoiu movoiu. [Teaching students of the university professionally oriented to communicate in a foreign language] – Luhansk: Vyd-vo Skhidnoukrainskoho NU im. V. Dalia.
13. Shchukyn, A. N. (2007). Lnhvodydaktycheskyi entsyklopedycheskyi slovar. [Lingvodidactic Encyclopedic Dictionary]. M.:Astrel.
14. Baker, Joanna. (2003). Essential Speaking Skills / Joanna Baker, Westrup Heather. – Continuum International Publishing Group.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Волкова – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри сучасних європейських мов Університету державної фіскальної служби України.

Наукові інтереси: дослідження проблем формування іншомовної комунікативної компетенції майбутнього фахівця в умовах сучасного освітнього простору, особливості комунікативного навчання іноземної мови у ВНЗ.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Liudmyla Volkova – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Modern European Languages at University of State Fiscal Service of Ukraine.

Scientific interests: research of problems of foreign-language communicative competence formation of the future specialist in the conditions of modern educational sphere, peculiarities of communicative learning of a foreign language at high school.

УДК 811.111(07):378.147

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УМОВАХ ПЕДУНІВЕРСИТЕТУ

Олена ГЛАДКА (Кривий Ріг, Україна)

email: helenglad25@gmail.com

ГЛАДКА Олена. ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УМОВАХ ПЕДУНІВЕРСИТЕТУ

У статті розглянуто особливості формування міжкультурної компетентності на заняттях з іноземної мови в умовах педуніверситету; конкретизовано поняття “міжкультурна компетентність” та її складові - структурні компоненти міжкультурної комунікації, до яких відносять афективний, когнітивний та стратегічний; виокремлено етапи формування міжкультурної компетентності студентів на заняттях з іноземної мови та запропоновано приклади завдань, характерних для кожного етапу.

Ключові слова: міжкультурна компетентність, студент, іноземна мова, культура, комунікація, етап, завдання.

HLADKA Olena. FORMING INTERCULTURAL COMPETENCE IN THE ENGLISH CLASSROOM AT THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

The article deals with peculiarities of forming intercultural competence in the English classroom at the Pedagogical University. The notion “intercultural competence” and its constituents are specified. The stages of forming students’ intercultural competence in the English classroom are defined. The examples of tasks peculiar for each stage are suggested. The basis of formation of intercultural competence – the complex of communicatively relevant knowledge of both native culture and a foreign one; the ability of implementing this knowledge while contacting and interacting with the representatives of different culture is the formation of intercultural competence constituents: affective, cognitive and strategic. Forming of intercultural competence as an organized step-by-step process is realized taking its constituents into account. Three stages are considered appropriate to be defined: theoretical-educational (acquisition and systematization of knowledge (both encyclopedic and methodological) of intercultural communication specificity, both native culture and the target one, the system of moral and cultural values, behavior rules and norms, customs, peculiarities of the way of thinking, lifestyle, etc.; fostering respect for values, cultural traditions of different language communities, tolerance); practical-actionable (forming the ability of intercultural communication, speech models of behavior and their implementation in intercultural interaction, working on communicative strategies, familiarization with contemporary innovative interaction technologies and gaining experience of their implementation into language and intercultural practices; the stage of quality control of the training process and its results (consolidation and check of knowledge and skills of intercultural communication). At each of the suggested stages specific activities are applied. Thus, at the first stage a range of interactive lectures, interlocutions, target culture representatives’ interviews, etc. are appropriate. At the second stage the organization of role-plays, workshops, five groups of training, doing a wide range of communicative exercises are recommended. The third stage is devoted to role-play analysis, creation of multimedia projects, participation in Webinars, etc.

Key words: intercultural competence, student, foreign language, culture, communication, stage, task.

Постановка проблеми. У сучасному світі висувуються високі вимоги до рівня володіння іноземною мовою випускників ВНЗ, досягнення якого неможливе без розуміння культури її носіїв. Одночасно інтеграційні процеси, що відбуваються у глобальному масштабі, прискорення темпу розвитку суспільства потребують нових підходів до вивчення “культурної складової” будь-якої мови. Так, одним із стратегічних напрямків “Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти” [1] визнано врахування потреб мультилінгвальної та мультикультурної Європи та розвиток здатності європейців спілкуватися один з одним понад мовні та культурні кордони. Отже, завдання вищої школи – підготовка фахівця, спроможного успішно застосовувати іноземну мову як інструмент спілкування у сучасному діалозі культур. Необхідно відмітити, що до підготовки майбутнього вчителя іноземної мови висувуються особливі вимоги у цьому контексті перш за все у зв’язку із необхідністю озброїти студента не лише знаннями та уміннями для власного користування, а й теорією та методичними прийомами формування міжкультурної компетентності майбутніх поколінь.

Вищезазначене зумовлює необхідність формування міжкультурної компетентності студентів на заняттях з іноземної мови в умовах педуніверситету.

Огляд останніх досліджень і публікацій з проблеми. Філософські підходи до вивчення особливостей міжкультурного спілкування та методичні аспекти організації, змісту, форм, методів і технологій формування міжкультурної компетентності неодноразово розглядалися у роботах як закордонних, так і вітчизняних науковців. Особливий внесок у розробку та вивчення цього питання було зроблено Т. Астафуровою, С. Атановским, Н. Гальсковою,

В. Гумбольдтом, Є. Єлізаровою, І. Зимнею, В. Карасиком, Е. Кукушкіним, Ю. Лотманом, Р. Льюїсом, Е. Маркаряном, Р. Мільтрудом, Ю. Пассовим, М. Плехановою, Н. Сметзером, С. Тер-Мінасовою, І. Халєєвою. Концепції діалогу культур висвітлені М. Бахтіним, В. Біблером та іншими. Дослідження проблеми толерантності в межах міжкультурної комунікації належать Л. Знікіній, Т. Ларіній, В. Ніке, А. Кнапп-Поттхоффу, О. Садохіну, В. Сафоновій. Формування міжкультурної компетентності у ВНЗ розкрито у працях Р. Гришкової, Г. Копил та інших.

Незважаючи на те, що у методиці викладання іноземних мов висвітлено чимало аспектів формування міжкультурної компетентності учнів на різних етапах навчання різних іноземних мов, проблема формування міжкультурної компетентності на заняттях з іноземної мови в умовах педуніверситету не була об'єктом спеціального дослідження і донині не отримала належного теоретичного обґрунтування.

Тому *завданням статті* є дослідити особливості формування міжкультурної компетентності на заняттях з іноземної мови в умовах педуніверситету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення питання взаємодії культури і мови перш за все у філософії пройшло певний період розвитку: до початку ХХІ століття лінгвістика пройшла шлях від повного ігнорування позамовних впливів до усвідомлення необхідності ретельного аналізу соціально-культурних, комунікативних, психологічних, ситуативно-контекстних умов мовного спілкування і приміщення їх в світлу точку лінгвістичної свідомості.

70-ті роки ХХ століття були зосереджені на ретельному вивченні семантики, у той час як 80-ті роки стали розквітом комунікативного підходу до мови, кінець ХХ століття відзначився розглядом мови з позиції когнітивного підходу. На сучасному етапі першозначущості набули ті зміни у сучасній мові, що з'явилися завдяки зміні соціально-культурних парадигм. За основу взято три фундаментальні аспекти мови: лінгвістичний, психологічний і соціальний. При цьому під лінгвістичним аспектом мови розуміють її фізичне вираження, тобто звукову, або графічну форму. Психологічний аспект дозволяє лінгвістам розглядати мову як діяльність, а методистам – навчання іноземній мові як процес формування здатності до мовної діяльності. Виділення соціального аспекту зумовлено соціальною, тобто комунікативною, функцією мови [3, с. 23].

На основі аналізу питання взаємодії культури та мови у науковій літературі можна вважати, що мова і культура є взаємозалежними поняттями, що обумовлює необхідність врахування вищезгаданої взаємозалежності під час вивчення іноземної мови і, як результат, необхідність формування міжкультурної компетентності тих, хто навчається.

У сучасній методичній літературі концепт “міжкультурна компетентність” розглядається як володіння комплексом комунікативно релевантних знань як про рідну, так і про інші культури; вміння адекватно використовувати ці знання під час контактів і взаємодії з представниками інших культур [2, с. 36].

Основою сформованості міжкультурної компетентності студентів є сформованість структурних компонентів міжкультурної комунікації, до яких відносять афективний, когнітивний та стратегічний. За результатами дослідження А. Кнапп-Поттхоффа, в основі афективного компонента лежать емпатія та толерантність. В основі другого компонента – когнітивного – лежать знання про рідну культуру та культуру країни, мова якої вивчається, а також загальні знання про культуру та комунікацію. Стратегічний компонент містить вербальні, навчальні та дослідницькі стратегії студента; принципи навчання (діалог культур, культурознавча обумовленість навчання, особістисно-діяльнісна спрямованість); форми та методи навчання (проблемно-пошукові, дискусійні, дослідницькі, творчі); форми занять (лекції, групові дискусії, рольові ігри); засоби навчання (основні – автентичні художні тексти; додаткові – відеофільми, таблиці, ілюстрації) [5].

Також, враховуючи співвіднесеність компонентів іншомовної комунікативної компетентності (лінгвістичний, соціолінгвістичний, дискурсивний, стратегічний, соціокультурний та соціальний) та міжкультурної компетентності (афективний, когнітивний та стратегічний) можна впевнено говорити про те, що сформованість міжкультурної компетентності неможлива без розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності студентів. Саме

тому процес формування вищезазначеного феномену в умовах педуніверситету має міждисциплінарний характер, і не може бути обмеженим лише змістом курсів із Міжкультурної комунікації або Лінгвокраїнознавства.

Формування міжкультурної компетентності як спеціально організований процес реалізується поетапно із урахуванням структурних компонентів. Доцільним вважається виокремлення трьох етапів:

1) теоретично-виховний (здобуття та систематизація знань (енциклопедичних та методичних) про специфіку міжкультурної комунікації, культуру власну та країни, мова якої вивчається, систему моральних і культурних цінностей, правил і норм поведінки, звичаїв, особливостей менталітету, стилю життя, тощо; виховання поваги до цінностей, культурних традицій різних мовних спільнот, толерантності);

2) практично-діяльнісний (формування умінь, навичок міжкультурного спілкування, мовленнєвих моделей поведінки та їх застосування у процесі міжкультурної інтеракції, відпрацювання мовно-комунікативних стратегій, ознайомлення із сучасними інноваційними технологіями комунікативної взаємодії та набуття досвіду їх впровадження у мовних та міжкультурних практиках);

3) етап контролю якості процесу та результатів підготовки (закріплення та перевірка знань та умінь міжкультурної комунікації).

На кожному із запропонованих етапів використовуються специфічні форми організації занять. Так, для першого етапу доцільним є впровадження інтерактивних лекцій, бесід, розповідей представників іншої культури, збір інформації про історію, географію, культуру країни, мова якої вивчається.

Для другого етапу рекомендовано організація та проведення рольових ігор, тренінгів, виконання комунікативних та умовно-комунікативних вправ.

Третій етап присвячено аналізу проведення рольових ігор, формулюванню правил, перегляду та обговоренню відео, дебати, дискусії, круглі столи, створенню мультимедійних презентацій, участь у вебінарах.

Окремою специфічною формою організації занять з формування міжкультурної компетентності вважаються тренінги, які Р. Брислін об'єднав у п'ять наступних груп:

- тренінг самосвідомості, у якому індивід пізнає свої культурні основи;
- когнітивний тренінг, у якому учасники одержують інформацію про інші культури;
- тренінг атрибуції, що навчає учасників пояснювати причини ситуацій і дій з точки зору іншої культури;
- поведінковий тренінг, що має за мету навчання практичним навичкам, необхідним для діяльності в іншій культурі;
- ситуативний тренінг, що припускає відтворення й аналіз конкретних міжкультурних контактів, а також обговорення проблем, що виникають у результаті таких контактів [4].

Величезний потенціал сьогодні для формування міжкультурної компетентності студентів несе використання Інтернету, який надає можливість налагоджувати особисті контакти із представниками різних культур безпосередньо як в усному, так і в письмовому спілкуванні. Найбільш успішними для формування вищезазначеного утворення зарекомендували себе "Cultura Online Blog Exchange" (Г. Фурстенберг), завдання якого полягає у порівнянні, аналізі та он-лайн обговоренні текстів однакового походження із різних культур, "Attitude Exploration with OSEE Tool" (Д. Діадорф), метою якого є навчити студентів аналізувати власні відчуття щодо іншої культури за допомогою стратегії "OSEE": O: Observe what is happening; S: State objectively what is happening; E: Explore different explanations for what is happening; E: Evaluate which explanation is the most likely one, "Documenting Transformation Collectively" (М. Бірем) – групова форма роботи, яка передбачає рефлексію асоціативного процесу на першому занятті з теми та на останньому із простеженням трансформацій в асоціативному ланцюжку, "Values in Proverbs" (Г. Хіллер), що пропонує детальне вивчення та порівняння прислів'їв у рідній мові та країни, мова якої вивчається на основі блоку питань: *What are proverbs? What are some original sources of proverbs? Who generally uses proverbs while speaking? How do proverbs reflect cultural values? Give examples. Why are many Ukrainian and English proverbs similar?* "Artifact

Exploration”(М. Бірем), під час виконання якого викладач демонструє студентам будь-який предмет, що належить до культурної спадщини країни, мова якої вивчається, та за допомогою блоку питань (*Who would use it? What is its purpose? When is it used at a birthday party? Why is it used at a birthday party? Did you discover a connection between English culture and your native culture? Did any of your original ideas prove to be true or false?*) організовує обговорення.

Робота із формування міжкультурної компетентності студентів не обмежується аудиторними заняттями. Велику роль у цьому процесі відіграє організація самостійної роботи із підготовки проектів та пошуку інформації у мережі Інтернет. У рамках позааудиторної роботи рекомендовано організацію тижнів мови, фестивалів, святкування національних свят, зустрічі із представниками культурної спільноти, мова якої вивчається.

У **висновках** доцільно зазначити, що вивчаючи іноземну мову у мовному середовищі людина природно охоплює увесь спектр вербальних і невербальних кодів носіїв цієї мови, та, як правило, не потребує спеціально організованої роботи із формування міжкультурної компетентності, досягаючи культурні явища підсвідомо у процесі реальної комунікації. Під час вивчення іноземної мови у штучно створених умовах студент регулярно потребує експлікації та порівняння культурних феноменів, що виступають базою висловлювання як у рідній, так і в іноземній мові, для коректної інтерпретації інформації. Ігнорування культурної складової комунікації неминує спричиняє проблеми, пов'язані із різницею в очікуваннях і упередженнях, обумовлених різницею у світосприйнятті. Для полегшення процесу міжкультурної комунікації та розуміння під час вивчення іноземної мови доцільним вважається дотримання поетапного навчання із використанням спеціально розроблених тренінгів та завдань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва] – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : [підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів] / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Є. та ін. / за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.
3. Могилович Б.Р. Межкультурная коммуникация в контексте социологии культуры / Б.Р. Могилович // Изд-во Саратов. ун-ва. Сер.: Социология, Политология. – 2009. – Вып. 4. – Т. 9. – С. 21 – 25.
4. Brislin R.W. Intercultural Communication Training: An Introduction // R.W. Brislin, T. Yoshida. – Thousand Oaks, 1994. – Режим доступу до вид.: <http://www.ebling.library.wisc.edu/pharmacy/cultural.cfm>.
5. Knapp-Potthoff A. Interkulturelle Kommunikationsfähigkeit als Lernziel / A. Knapp-Potthoff, M. Liedke (Hrsg.) // Aspekte Interkultureller Kommunikationsfähigkeit. – München: iudicium, 1997. – S. 181 – 206.

REFERENCES

1. Zagalnoyevropeyski rekomendatsii z movnoi osvity : vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia (2003). [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment]. Kyiv.
2. Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriya i praktyka (2013). [Methods of Teaching Foreign Languages and Cultures]. Kyiv.
3. Mogilevych, B.R. (2009). Mezhhkulturnaya kommunikatsiya v kontekste sotsiologii kultury. [Intercultural Communication in the Context of Sociology of Culture]. Saratov.
4. Brislin, R.W. Intercultural Communication Training: An Introduction // R.W. Brislin, T. Yoshida. – Thousand Oaks, 1994. – Режим доступу до вид.: <http://www.ebling.library.wisc.edu/pharmacy/cultural.cfm>.
5. Knapp-Potthoff, A. (1997). Interkulturelle Kommunikationsfähigkeit als Lernziel / A. Knapp-Potthoff, M. Liedke (Hrsg.) // Aspekte Interkultureller Kommunikationsfähigkeit. – München: iudicium.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гладка – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: навчання різних видів академічного письма, навчання креативного письма та читання, формування міжкультурної компетентності студентів, розвиток критичного мислення студентів на заняттях з іноземної мови на основі Таксономії Блума.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olena Hladka – PhD, dotsent of the Chair of the English Language with the Methods of Teaching at the Kryvyi Rih State Pedagogical University.

Scientific interests: teaching academic writing, creative writing and reading, forming intercultural competence, developing students' critical thinking skills based on Bloom's Taxonomy in the English classroom.

УДК 811:37.026:378.147

ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ АВТОНОМІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНТЕГРОВАНOSTІ НАВЧАННЯ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ У НЕМОВНОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Юлія ДЕГТЯРЬОВА, Віра ТЮТЮННИК (Дніпро, Україна)

e-mail: acaciawriter99@gmail.com

ДЕГТЯРЬОВА Юлія, ТЮТЮННИК Віра. ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ АВТОНОМІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНТЕГРОВАНOSTІ НАВЧАННЯ ВИДІВ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ У НЕМОВНОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглядається використання принципів автономії навчальної діяльності та інтегрованості навчання видів мовленнєвої діяльності в процесі навчання читання у немовному вищому навчальному закладі. Зокрема аналізуються навчання найбільш ефективних стратегій читання, проблемний підхід і методика SQ3R як основні шляхи реалізації принципу автономії навчальної діяльності в читанні.

Ключові слова: автономія навчання, інтегрованість навчання, види мовленнєвої діяльності, проблемний підхід, метод SQ3R, комунікативна компетенція

DEGTYARIOVA Yuliya, TIUTIUNNYK Vira. PRINCIPLES OF LEARNER'S AUTONOMY AND FOREIGN LANGUAGE SKILLS INTERGRATION IN TEACHING READING FOR SPECIFIC PURPOSES IN A NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATION INSTITUTION

The paper discusses two principles of teaching English reading skills to students majoring in non-linguistic specialisms at tertiary schools: the principle of learner's autonomy and the principle of integrating foreign language speaking, listening, reading, and writing skills in the FL learning process. The paper examines the effectiveness of the SQ3R technique and a problem-based approach as a learning strategy for effective reading for professional purposes. Today's foreign language teaching methods are based on the belief that students should be as autonomous or independent as possible in the process of learning the target language and the communication skills in that language. The tendency of introducing autonomous learning into the classroom has been especially pronounced in teaching and learning a foreign language. Learner autonomy in foreign language education primarily means that students themselves construct their own target communication knowledge and competences. Skills are the building blocks and effective elements in the process of language development. In order to make the comprehensive and complex process of language learning simple and effective, skills integration can be an integral part of teaching language. Integrating language skills helps language learners to develop their ability in using two or more of the four skills in contexts and real life situations. The importance of language skills integration is much greater than for courses of General English. This is because in professional activities of a specialist the four basic types of communicative activities are naturally integrated due to professional requirements.

Key words: autonomous learning, integration of language skills, problem-based approach, the SQ3R technique, communicative competence.

Зважаючи на те, що іноземна мова в будь-якому закладі освіти вивчається для спілкування в усній та писемній формах, перебудова процесу навчання іноземних мов у вищих закладах освіти повинна концентруватися на вдосконаленні навчання видів мовленнєвої діяльності – говоріння, читання, аудіювання та письма. Таке навчання має на меті формування іншомовної комунікативної компетенції у цих видах, оскільки саме через таку компетенцію здійснюється мовленнєва комунікація. Для реалізації цієї мети потрібна сучасна методика формування мовленнєвих компетенцій у всіх видах іншомовної мовленнєвої діяльності, яка повністю відповідала б сучасним вимогам та досягненням.

Однією з таких вимог є дотримання загальнометодичного принципу взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності, особливо у навчанні іноземної мови для ділового спілкування.

Ще одним завданням у галузі навчання ІМ, у зв'язку із прагненням України вступити до Ради Європи, є підготовка студентів до самостійного навчання впродовж усього життя. З цією метою все більше уваги приділяється організації самостійної роботи студентів, під час якої в них формується навчальна компетенція. Сформуванню такої здатності – означає озброїти студента навичками й вміннями самостійної діяльності, навчити його самостійно поповнювати, уточнювати, критично переоцінювати свої знання з метою їх подальшого розвитку та використання в професійних інтересах.

Реальні потреби в житті реалізуються лише через діяльність. Звідси випливає, що одним з першорядних завдань сучасної освіти є підготовка майбутніх фахівців до незалежності дій, розвиток уміння автономно приймати рішення й самостійно нести відповідальність і ризики за свої дії. Автономне навчання – це навчання студентів стратегіям самостійного оволодіння тим, що їм потрібно знати.

У зв'язку з вищевикладеним актуальною стає проблема формування в студентів навичок та вмінь самостійної роботи з іншомовним текстом. Загальновідомо, що значну частину професійної інформації іноземною мовою фахівець у майбутньому після закінчення вищого навчального закладу (ВІЗ) в умовах України, як правило, одержує через читання текстів ділової тематики. Уміння самостійно здійснювати діяльність іншомовного читання набуває особливого значення в зв'язку з необхідністю інтеграції української соціально-економічної системи в європейську й міжнародну, що спричиняє розширення контактів у межах ділової сфери. А це передбачає уміння майбутнього фахівця ефективно використовувати комп'ютерні програми, читати ділову документацію та інше. Робота з іншомовним текстом у друкованому вигляді чи з екрана дисплея в однаковій мірі являє собою самостійну діяльність, підготовка до якої та навчання спеціальних навичок та вмінь стають важливим та актуальним завданням з початкового етапу вивчення іноземної мови у ВНЗ.

Таким чином метою цієї статті є розгляд та аналіз використання принципів автономії навчальної діяльності та інтегрованості навчання видів мовленнєвої діяльності в процесі навчання читання у немовному вищому навчальному закладі.

Реальні потреби в житті розкриваються тільки через діяльність. Звідси випливає, що одним з першорядних завдань сучасної освіти є підготовка майбутніх фахівців до незалежності дій, розвиток уміння автономно приймати рішення й самостійно нести відповідальність і ризик за свої дії/діяльність.

Під автономністю мається на увазі, що індивідууми бажають і можуть відповідним чином і ефективно здійснювати контроль над своїми власними справами [3, с. 15].

Автономія студентів при вивченні іноземної мови передбачає автономне навчання [10, с. 8]. Це не навчання студентів того, що вони повинні знати іноземною мовою, а навчання їх стратегій самостійного оволодіння тим, що їм потрібно знати [4, с. 15].

Іншим важливим моментом є застосування проблемного підходу до навчання (problem-based approach), коли студенти самостійно (чи в малих групах) проводять дослідницькі роботи й виконують проекти з проблем, які є важливими для них і потребують формулювання й перевірки їхніх гіпотез. При цьому мова, яка вивчається, повинна використовуватися як інструмент, а не як об'єкт дослідження із широким використанням автентичних документів мовою, що вивчається [7]. Інформаційні технології дають доступ до автентичних джерел інформації, можливості самостійної практики, прямого спілкування з носіями мови в режимі on-line, а також об'єктивної самооцінки. Тому за автономією студентів формальне тестування й оцінювання усе більше замінюються самооцінкою й оцінюванням однокласниками.

У зв'язку з вищевикладеним актуальною стає проблема формування у тих, хто навчаються, навичок та вмінь самостійної роботи з іншомовним текстом. Загальновідомо, що значну частину професійної інформації іноземною мовою фахівець у майбутньому, після закінчення ВНЗ немовного профілю в умовах України, як правило, одержує через читання професійних текстів. Уміння самостійно здійснювати діяльність іншомовного читання набуває особливого значення у зв'язку з необхідністю інтеграції української соціально-економічної системи в європейську й міжнародну, що спричиняє розширення контактів у межах професійно-трудової сфери. А це передбачає уміння майбутнього фахівця ефективно використовувати комп'ютерні програми, читати ділову документацію. Робота з іншомовним текстом у друкованому вигляді, або з екрана дисплея в однаковій мірі являє собою самостійну діяльність, підготовка до якої і формування спеціальних навичок та вмінь стають важливим і актуальним завданням з початкового етапу вивчення іноземної мови у ВНЗ.

Однак активне і своєчасне формування цих умінь стримується на сьогоднішній день недостатньою кількістю науково-методичних досліджень, в яких самостійна робота під час навчання читання для ділового спілкування є предметом дослідження. Аналіз існуючих досліджень дозволяє зробити висновок про те, що самостійна робота під час навчання читання вивчалася лише в межах питань, що торкаються розробки завдань і систем вправ для самостійної роботи з іншомовним текстом, вимог до текстів для самостійного читання, а також розвитку пізнавального інтересу в ході цього виду діяльності [8].

Одним з перших закордонних методів самостійної роботи з друкованим текстом був так званий метод „SQ3R”. Цей метод був уперше розроблений F. P. Robinson у його книзі *Effective Study* [1], призначеної для носіїв англійської мови, котрі використовують її для академічних цілей. Метод передбачає роботу над текстом за п'ятьма послідовними етапами:

1. Загальне ознайомлення з текстом (*Survey*). На цьому етапі з метою антиципації змісту відбувається загальне ознайомлення з текстом в опорі на ключові моменти, такі як заголовок, підзаголовки, візуальні додатки, перший і останній абзаци.

2. Побудова питань відповідно до загального ознайомлення з текстом (*Question*). На цьому етапі читач ставить собі питання з приводу того, яку інформацію він збирається почерпнути з тексту і продовжує будувати гіпотези. За словами P. Robinson [1, с. 56], формулювання питань до змісту тексту робить читання з процесу пасивного процесом активним.

3. Читання (*Read*). На цьому етапі відбувається безпосереднє читання тексту. При цьому, читач повинен тримати у пам'яті свої припущення, зроблені раніше, й модифікувати їх відповідно до своєї потреби. Слід зупинитися більш уважно на найбільш важливих частинах і абзацах і швидко переглянути найменш важливий матеріал. Також, у процесі читання варто виділяти лексику, значення якої не вдалося визначити з контексту, з метою пізнішого з'ясування її значення.

4. Відтворення в пам'яті прочитаного (*Recite*). На цьому етапі, після завершення читання відрізка тексту (сторінки чи довгого абзацу), той, хто читає, повинен на деякий час відкласти текст і викласти самому собі зміст прочитаного матеріалу, звертаючи особливу увагу на найважливіші моменти. Багато прихильників комунікативного підходу виступають категорично проти такої вправи як переказ, стверджуючи, що такий вид діяльності мало ймовірно має місце в реальному житті. Однак, це твердження є вірним, тільки коли мова йде про переказ як про загальногруповий вид вправ, коли всі студенти читали той самий текст і всі знають його зміст. Що стосується переказу як прийому самостійної роботи з текстом, то він є дуже важливим етапом під час читання, оскільки, за даними психології, більша частина інформації забувається відразу після читання.

5. Загальний огляд прочитаного тексту (*Review*). На цьому етапі читач повинен узагальнити для самого себе всю прочитану інформацію. Пізніше методика SQ3R була включена до ранніх робіт з розвитку технологій навчання на основі самоосвіти. Незабаром методика SQ3R була адаптованою для використання тими, для кого англійська є нерідною мовою. Одними з перших робіт у США, де обґрунтувався і застосовувався даний метод, були роботи, написані R.C. Yorkey, а у Великобританії – роботи за редакцією L. Heaton [6].

Зважаючи на те, що іноземна мова в будь-якому закладі освіти вивчається для спілкування в усній та писемній формах, перебудова процесу навчання іноземних мов у вищих закладах освіти повинна концентруватися на вдосконаленні навчання видів мовленнєвої діяльності – говоріння, читання, аудіювання та письма. Таке навчання має на меті формування іншомовної комунікативної компетенції у цих видах, оскільки саме через таку компетенцію здійснюється мовленнєва комунікація.

Інтегрованість навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності підпорядкована принципу практичної реалізації іншомовної комунікативної компетенції, тому що саме в ході реалізації цієї компетенції в практиці спілкування здійснюється інтеграція говоріння, слухання, читання та письма. Проте зазначене підпорядкування не є безпосереднім, воно відбувається через принципи заглиблення в предметний зміст і проблемності [8]. Це є наслідком того факту, що інтегрованість видів мовленнєвої діяльності в діловій комунікації обумовлена саме її предметним змістом і тими проблемами, що вирішуються за допомогою такої комунікації.

Принцип інтегрованості навчання видів мовленнєвої діяльності в процесі навчання читання є похідним від загальнометодичного принципу взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності [8, с. 82], вірніше, інтерпретацією останнього щодо навчання саме мови ділового спілкування. В діловому спілкуванні, як, мабуть, мало в якому іншому, різні види мовленнєвої діяльності не просто пов'язані один з одним, а інтегровані. Це можна проілюструвати ситуацією ведення ділових переговорів. Учасники таких переговорів не

просто говорять і слухають один одного. Говоріння й аудіювання постійно й органічно переходять у читання (вивчення текстів різних документів, навколо яких, власне, і ведуться переговори) й письмо (складання нових документів, внесення змін у запропоновані й ін.). Тому доцільно говорити про інтегрованість навчання усіх видів мовленнєвої діяльності в процесі викладання ділової англійської мови, а не просто про взаємозв'язок, що відповідає й підходу, що склався в закордонній методиці, де прийняте термінологічне словосполучення "integrated-skills approach" [9, 10, 11].

Опора на принцип інтегрованості навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності в процесі навчання читання має значний позитивний вплив на зростання навчальної мотивації. Це обумовлено тим, що, відповідно до положень, висунутих у нейролінгвістичному програмуванні, для різних людей характерне домінування різних репрезентаційних систем сприйняття дійсності: зорової, слухової, кінестетичної або іншої [9]. Чим до більшої кількості репрезентаційних систем апелює навчання, тим для більшої кількості тих, хто навчається, воно полегшується, унаслідок чого зростає й навчальна мотивація. Саме цей ефект і виникає під час постійних переходів між мовленням, що створюється самою людиною, але за допомогою різних каналів у процесі говоріння й письма, і мовленням, що сприймається нею, знову ж через різні канали під час аудіювання і читання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Rivers W. M. Teaching Foreign Language Skills (2nd ed). – Chicago: University of Chicago Press, 1981. – 562 p.
2. Robinson P. ESP (English for Special Purposes). – London: Pergamon Institute of English, 1980. – 56 p.
3. Trimbl L. C. Writing. – Oxford: Oxford University Press. – 1996. – 174 p.
4. Trim J. Learner autonomy and the Council of Europe/IATEFL Newsletter. Issue No. 139 October – November 1997.
5. Tudor I. Autonomy and the traditional classroom /IATEFL Newsletter. Issue No. 139 October – November 1997. – pp.16-22.
6. Ellis M., Johnson C. Teaching business English. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 237 p.
7. Тарнопольський О.Б., Кожушко С.П. Принципи навчання ділової англійської мови студентів вищих навчальних закладів економічного профілю // Лінгвометодичні концепції викладання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах України. Київ. Видавн. Європейського ун-ту. 2003. С. 173 – 179.
8. Дегтярьова Ю. В. Методика навчання студентів вищих немовних навчальних закладів читання англійською мовою для ділового спілкування : дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Запорізький національний ун-т. – К., 2006. – 325 арк. : табл. – Бібліогр.: арк. 172-196.
9. Nuttal C. Teaching reading skills in a foreign language. – London: Heinemann Educational Books, 1983. – 235 p.
10. Tarnopolsky O. Constructivist blended learning approach: to teaching English for specific purposes. – London Versita, 2012. – 127 p.
11. Walsh Dolan, M. (1985) "Integrating Listening, Speaking, Reading, and Writing in the Classroom," Language Arts Journal of Michigan: Vol. 1: Iss. 1, Article 4.

REFERENCES

1. Rivers, W.M. (1981). Teaching Foreign Language Skills (2nd ed). Chicago: University of Chicago Press. [in English].
2. Robinson, P. (1980). ESP (English for Special Purposes). London: Pergamon Institute of English. . [in English].
3. Trimbl, L.C. (1996). Writing. Oxford: Oxford University Press. [in English].
4. Trim, J. (1997). Learner autonomy and the Council of Europe/IATEFL Newsletter. Issue No. 139 October. November 1997. [in English].
5. Tudor, I. (1997). Autonomy and the traditional classroom /IATEFL Newsletter. Issue No. 139 October. November 1997. [in English].
6. Ellis, M., Johnson, C. (1994). Teaching business English. Oxford: Oxford University Press. [in English].
7. Degtyarova, Yu.V. (2006). Metodyka navchannia studentiv vyshchikh nemovnykh navchalnykh zakladiv chytannia anhliiskoiu movoiu dlia dilovoho spilkuvannia : dys... kand. ped. nauk: 13.00.02 [Methods of Teaching University Students Reading in English for Business Communication]. Zaporizkyi natsionalnyi un-t. Kyiv.
8. Tarnopolskyi, O.B., Kozhushko, S.P. (2003). Pryntsypy navchannia dilovoi anhliiskoi movy studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv ekonomichnoho profilu [Principles of Teaching Business English for University Students in Economics] // Lihvometodychni kontseptsii vykladannia inozemnykh mov u nemovnykh vyshchikh navchalnykh zakladakh Ukrainy. Kyiv. Vydavn. Yevropeiskoho un-tu.
9. Nuttal, C. (1983). Teaching reading skills in a foreign language. London: Heinemann Educational Books. [in English].
10. Tarnopolsky, O. (2012). Constructivist blended learning approach: to teaching English for specific purposes. London Versita. [in English].
11. Walsh Dolan, M. (1985) "Integrating Listening, Speaking, Reading, and Writing in the Classroom," Language Arts Journal of Michigan: Vol. 1: Iss. 1, Article 4. [in English].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Юлія Дегтярьова – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інтенсивного навчання іноземним мовам Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Наукові інтереси: дидактика та методика викладання іноземних мов, використання новітніх технологій у викладанні іноземних мов.

Віра Тютюнник – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри інтенсивного навчання іноземним мовам Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.

Наукові інтереси: дидактика та методика викладання іноземних мов, лінгвістика та порівняльна лінгвістика, термінологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Yuliya Degtyariova – PhD (Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Intensive Teaching Foreign Languages, Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture.

Scientific interests: TESOL, CLIL, academic writing, language assessment, curriculum and materials development.

Vira Tiutiunnyk – Candidate of Philology, associate professor, Associate Professor, Department of Intensive Teaching Foreign Languages, Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture.

Scientific interests: didactics and methods of teaching foreign languages, linguistics and comparative linguistics, terminology.

УДК 371.134

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ ГЕЙМІФІКАЦІЇ

Світлана ДЕНЬГАЄВА (Житомир, Україна)

e-mail: svetlana.its@gmail.com

ДЕНЬГАЄВА Світлана. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ ГЕЙМІФІКАЦІЇ

У статті розглянуто питання впровадження гейміфікації в неігровому середовищі з метою формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови. Розкрито дефініцію “гейміфікація”, що змістовно представлено на основі реалізації ігрових технологій. Розглядаються загальні відомості використання ігрових інструментів у неігрових процесах. У статті наведено переваги використання гейміфікації у професійному середовищі, представлені перспективи їх застосування як форми організації навчального процесу.

Ключові слова: гейміфікація, ігрові елементи, неігрове середовище, вчитель іноземної мови, професійна компетентність.

DIENHAIIEVA Svitlana. THE PROCESS OF THE FUTURE FOREIGN LANGUAGES TEACHERS' PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION BY THE ELEMENTS OF GAMIFICATION

The article examines the process of the future foreign languages teachers' professional competence formation by the elements of gamification. Today's learners are digital natives and they grew up with digital technologies and have different learning styles, new attitude to the learning process and higher requirements for teaching and learning. Teachers are facing new challenges and have to solve important issues related to the adaptation of the learning process towards students' needs, preferences and requirements. Teachers have to use different teaching methods and approaches that allow students to be active participants with strong motivation and engagement to their own learning. Modern pedagogical paradigms and trends in education, reinforced by the use of ICT, create prerequisites for use of new approaches and techniques in order to implement active learning. Gamification in training is one of these trends. Gamification is defined as the application of game-design elements and game principles in non-game contexts. A collection of research on gamification shows that a majority of studies on gamification find it has positive effects on students, especially it is important for future foreign language teachers as it is important for them to motivate their future students properly. Early gamification strategies use rewards for players who accomplish desired tasks or competition to engage players. Types of rewards include points, achievement badges or levels, the filling of a progress bar, or providing the user with virtual currency. Making the rewards for accomplishing tasks visible to other players or providing leader boards are ways of encouraging players to compete. Using the elements of gamification during the lessons makes the process of students' learning motivating. For example, DuoLingo which is actually a language learning platform. The game is created for free language learning offering different levels based on developed skills of the learners. The learners also can look at other learners' progress and provide feedback. If the student completes the task within the time limit, they earn points as well as a time bonus. DuoLingo is definitely a great achievement in terms of gamification in the future foreign languages teachers' professional competence formation.

Key words: gamification, game elements, non-playing environment, future foreign languages teacher, professional competence.

Постановка проблеми. У світі глобальної конкуренції якість освіти стає тим фактором, що дозволяє як окремому індивіду, так і суспільству в цілому посісти й втримати провідні позиції на ринку. Тільки постійна робота над собою зробить людину гідним кандидатом на ринку праці. Навички 21 століття відносяться до широкого спектру навичок – таких як уміння навчатися та мислити як інноватор (зокрема, критичне мислення, креативність, співпраця та комунікація), а також навички у сфері інформації, медіа та технологій [4].

Проте, застарілі методики навчання обтяжують студента тонною загальноосвітніх знань, які можуть йому ніколи не знадобитися і ми все більше стикаємося з проблемою небажання здобувати знання, з відсутністю мотивації до навчання. Сучасні завдання освіти повинні включати в себе не тільки саму передачу освітнього контенту, але включати у себе процес залучення, стимуляції їх інтересів, збереження уваги і підтримування постійного зворотного зв'язку. Сучасні освітні системи ставлять для себе важливою метою не тільки зберегти і

зробити більш гнучкою систему зворотного зв'язку між учнем і вчителем, а й створити групову активність і взаємодію між самими учнями / студентами. І саме сучасні технології допомагають зробити процес навчання максимально простим і цікавим, а щоб урізноманітнити навчання і мати можливість йти в ногу з часом, елементи навчання гейміфікують.

Техніка гейміфікації грає на основних потребах і бажаннях людини. Кожна особа, залучена в «гру» – учень, студент, користувач – відчуває себе частиною певної спільноти. Ігрові форми роблять процес навчання захоплюючим та цікавим, а змагання і винагорода за досягнення дозволяють учасникам не тільки підвищити свій статус і отримати ще одну форму самовираження, а й отримати стимул до прояву наполегливості, розвитку творчих здібностей. Саме гейміфікація допомагає простіше сприймати навчання.

Гейміфікація освіти – навчання як гра, це використання онлайн-інструментів і гри для створення навчальних курсів, боротьба за бонуси замість оцінок. Використання розробленого інструментарію комп'ютерних ігор дозволяє підвищувати мотивацію в навчанні, створювати дух змагання, ненав'язливо вести студента від одного завдання до іншого і спонукати підвищувати свій рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тренди освітніх досліджень вказують на те, що зацікавленість до вивчення впливу ігор на навчання зростає. Тим не менше, єдиної ефективної моделі для вироблення таких життєво необхідних навичок не існує. Водночас, дослідження показали, що розважальні ігри здатні сприяти осмисленому вивченню через надання гравцям адаптивних викликів, цікавості, самовираження, відкриття, негайного зворотного зв'язку, чітких цілей, контролю над гравцями, занурення, співпраці, конкуренції, змінної винагороди та низького рівня.

Аналізуючи досвід зарубіжних (М. Барбера, К. Вербаха, Г. Зікерманна, Д. Кларка, К. Каппа, Е. Дж. Кіма, А. Ловінга, Дж. Макгонігела, Лі Шелдона) та вітчизняних науковців (В. Бугаєва, В. Бузько, Б. Качан, Л. Сергєєва, М. Стамблера, І. Яковчук та ін.) виділимо причини впровадження та стрімкого розвитку гейміфікації: вплив ринку, зв'язок між грою і процесом навчання, зростаючий інтерес до ігор серед дорослих, підвищення ефективності взаємодії один з одним та з викладачем, розвиток необхідних для роботи навичок та системного мислення. Вони ж вважають, що гейміфікація доповнює та розширює можливості традиційного навчання завдяки переважанню інтерактивного навчання, змінює функції викладача на модератора й консультанта.

Однак, незважаючи на досить активний інтерес науковців та практикуючих фахівців до теми гейміфікації, поза увагою залишились питання застосування ігрових технологій в професійній підготовці майбутнього вчителя іноземної мови.

Мета та завдання дослідження. Основним завданням дослідження визначаємо обґрунтування необхідності використання ігрових технологій (гейміфікації), як ефективного способу, що сприяє формуванню професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Методи гейміфікації набули широкого розповсюдження в освітній сфері. Зокрема популярними й зрозумілими прикладами є дошки пошани, система оцінювання в молодшій школі (замість 5- чи 12-бальної системи – відмітки у вигляді сонечка, хмаринки тощо), змагання між класами за символічну «валюту», використання ігрових елементів безпосередньо під час уроків тощо.

Гейміфікація (від англійського слова *Gamification, game* – гра) – поняття, сформульоване британським програмістом Ніком Пеллінгом; означає процес використання ігрового мислення і динаміки ігор для залучення аудиторії і вирішення завдань, перетворення чого-небудь у гру [5].

Проте використання ігор не замінює традиційні уроки, навпаки, надає додаткову можливість в навчанні. Будь-яка гра – це система з правил та елементів. Такими елементами можуть бути: бейджі (нагороди), рівні, рейтинги, часові обмеження – типові елементи гри, які доцільно застосовувати для формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови. Завдання гейміфікації полягає в тому, щоб взяти елементи, які зазвичай працюють у світі ігор, і ефективно застосувати їх у реальному світі.

Девід Перкінс у книзі «Розумні школи» (Smart Schools) описує чотири принципи гарного викладання [6]:

1. Зрозуміла та чітка інформація.
2. Вдумлива практика.
3. Інформативний зворотній зв'язок.
4. Мотиватори: зовнішні та внутрішні.

Гра, як інструмент навчання, повинна відповідати цим принципам. Розглянемо їх детальніше.

- Гра ставить перед гравцем чіткі цілі та надає чіткі інструкції. Ми точно знаємо, навіщо виконуємо те чи інше завдання. Це зрозуміла та чітка інформація.

- Баланс між складністю завдання та рівнем персонажа надає впевненості у власних силах. Ми точно знаємо, що виконаємо це завдання, якщо спробуємо ще кілька разів. Ми робимо продуктивні помилки.

- Право на помилки заохочує бажання досліджувати. А що як обрати інший шлях вирішення проблеми? Це вдумлива практика.

- Якщо ми щось робимо неправильно, гра одразу про це повідомляє: менше очок, нижчий рейтинг, game over. Треба щось змінювати – тут і зараз. Це інформативний зворотній зв'язок.

- Внутрішні мотиватори наявні у якісних іграх: захоплива історія, самостійність гравця, відчуття росту та приналежності до групи. Тому принцип номер чотири – мотиватори – в іграх реалізовано [3].

Гейміфікація у вищій школі дозволяє створити таке інформаційно-навчальне середовище, яке сприяє самостійному, активному прагненню студентів до отримання знань, професійних навичок і вмінь, таких як критичне мислення, вміння приймати рішення, працювати в команді, бути готовим до співпраці; допомагає розкрити творчі здібності і мотивує до самоосвіти. Вона є ефективним інструментом удосконалення професійної освіти, оскільки дозволяє: поліпшувати засвоєння навчального матеріалу; залучати студентів до навчального процесу, роблячи його цікавим; забезпечувати системне, безперервне, глибоке вивчення навчальної дисципліни; формувати особистість через досвід поразок і помилок, коригуючи її поведінку, формуючи систему компетенцій, необхідних для майбутньої професійної діяльності [1].

Беручи до уваги вищесказане, назвемо три причини, за якими гейміфікація сприятиме формуванню професійної компетентності майбутнього вчителя ІМ:

- **залученість**: наш мозок потребує вирішення завдань, зворотного зв'язку і багато чого іншого з того, що дають нам ігри;

- **експеримент**: освоєння простору можливостей;

- **результативність**: гейміфікація працює.

Гейміфікація досягає залученості студентів-майбутніх вчителів ІМ за допомогою прискорених циклів зворотного зв'язку, чітких цілей і правил гри, переконливої розповіді, завдань, які складні, але досяжні. Крім цього забезпечує **гнучкість** (дозволяє студентам розвивати гнучкість розуму і спроможності при вирішенні проблем), **змагання** (ігри та елементи навчання на ігровій основі підвищують природну тягу студента до конкуренції. Це форма конкуренції, в якій майбутні вчителі ІМ можуть вчитися на своїх невдачах, а не бути покарані за них) і **співпрацю** (в гіперзв'язаному світі студенти повинні бути здатними співпрацювати один з одним локально та онлайн).

Мотивація студента – це важлива частина успіху студента в навчанні і в його подальшому житті. Складовими мотивації є:

- Компетентність – студент вважає, що має можливість для виконання завдання, яке було поставленого перед ним/нею.

- Контроль / автономія – студент відчуває себе під контролем, коли бачить прямий зв'язок між своїми діями і їх результатом, і зберігає автономію, маючи деякий вибір в тому, як виконати завдання.

- Інтерес / значення (ціннісне) – студент має деякий інтерес до задачі або бачить сенс у її завершенні.

• Зв'язаність – завершення завдання приносить студенту соціальні нагороди, такі як почуття приналежності до класу або до іншої бажаної соціальної групи, або хтось підтверджує соціальну значимість студента [2].

Взаємодія цих складових є досить складною і змінюється не тільки серед різних студентів, а й у одного і того ж студента в різних ситуаціях. Тим не менш, ці складові є корисними на етапі проектування або при аналізі впливу різних стратегій на підвищення мотивації майбутніх вчителів ІМ.

На практичних заняттях з методики викладання іноземної мови майбутні студенти – майбутні вчителі іноземної мови як приклад освітньої гейміфікації вчилися використовувати **DuoLingo** – онлайн-спільноту для вивчення мови через інтернет. Duolingo надає необхідні засоби для навчання, щоб допомогти студентам правильно зрозуміти і запам'ятати слова, з якими вони стикаються. Поки студенти вивчають мову, вони заробляють очки вмінь за кожний завершений урок. Чим більше завдань виконує «гравець», тим швидше зростає його «рівень». Сайт також містить в себе статистику, як багато часу знадобилося користувачеві для виконання завдання. Неправильні відповіді призводять до втрати очок і «життів». Так як система адаптивна, вона відстежує кожен закінчений урок, переклад, тестування та практичне заняття, щоб забезпечити зворотний зв'язок для студента і планувати майбутні уроки, які дозволять краще задовольняти їх потреби. Все це призводить до величезного успіху в сфері гейміфікації в освіті.

На базі комп'ютерного класу у Житомирському педагогічному університеті, майбутні вчителі іноземної мови організовували інтерактивні, командні освітні ігри, ігри на суперництво на базі онлайн-ресурсів для того, щоб їх майбутні учні змогли реалізовувати соціальні зв'язки в процесі навчання, удосконалити майстерність, не забувши про конкуренцію, дбати про досягнення і статус, хотіли бути найкращою командою, чекали та хотіли готуватися до наступного уроку. Крім цього вони додавали елементи ігрового процесу до існуючих навчальних курсів, щоб залучити учнів, мотивувати їх дії, сприяти навчанню.

Перспективи подальших розвідок. Гейміфікація поширюється в усіх сферах сучасного життя. Особливо актуальним стає її застосування в освітньому середовищі, оскільки гейміфікація допомагає побудувати педагогічний процес на основі активності кожного студента, сприяючи формуванню розумових навичок, просторової уяви та реакції; візуалізації та підкресленню таких дій і навичок, які важко продемонструвати за допомогою традиційних методик, підвищенню навчальної мотивації, створивши своєрідне змагання між ними, створює умови для реалізації інтегрованого навчання та спостереженню за власним прогресом.

Перспективу подальших розвідок складають питання комплексності застосування гейміфікації для формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови та розвитку іміджу професії вчителя іноземних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волкова Н. П. Гейміфікація як один із трендів сучасної вищої освіти. – Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи : тези доповідей : VI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і науковців, 22 берез. 2018 р. / Ун-т ім. Альфреда Нобеля ; відп. за вип.: Н. П. Волкова, О. Б. Тарнопольський]. – Дніпро : Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2018. – С. 33-35.
2. Гейміфікація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dl.khadi.kharkov.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=37552>
3. Ляшенко А. Як ігри змінюють освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ain.ua/2017/10/02/yak-igri-zminyuyut-osvitu/>
4. Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., Miller-Ricci, M., & Rumble, M. (2012). Defining Twenty-First Century Skills. In P. Griffin, B. McGaw, & E. Care (Eds.), *Assessment and Teaching of 21st Century Skills*. (pp. 17-66). Dordrecht: Springer. http://dx.doi.org/10.1007/978-94-007-2324-5_2 Cole
5. Pelling, Nick (2011) The (short) prehistory of gamification, Retrieved from <http://nanodome.wordpress.com/2011/08/09/the-shortprehistory-of-gamification/>
6. Perkins David N. *Smart Schools: Better Thinking and Learning for Every Child* Published May 1st 1995 by Free Press. – 257 p.

REFERENCES

1. Volkova N. P. (2018) Ghejmifikacija jak odyin iz trendiv suchasnoji vyshhoji osvity [Gamification as one of the trends in modern education]. – Suchasna vyshha osvita: problemy ta perspektyvy : tezy dopovidej : VI Vseukr. nauk.-prakt. konf. studentiv, aspirantiv i naukovciv, 22 berez. 2018 r. / Un-t im. Aljfreda Nobelja ; vidp. za vyp.: N. P. Volkova, O. B. Tarnopol'skijj]. – Dnipro : Un-t im. Aljfreda Nobelja. – S. 33-35 (ukr).

2. Ghejmifikacija (2019) [Gamification]. – Available at : <http://dl.khadi.kharkov.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=37552>
3. Ljashenko A. (2017) Jak ighry zminjujutj osvitu [How games change the education]. – Available at : <https://ain.ua/2017/10/02/yak-igri-zminyuyut-osvitu/>
4. Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., Miller-Ricci, M., & Rumble, M. (2012). Defining Twenty-First Century Skills. In P. Griffin, B. McGaw, & E. Care (Eds.), *Assessment and Teaching of 21st Century Skills*. (pp. 17-66). Dordrecht: Springer. http://dx.doi.org/10.1007/978-94-007-2324-5_2 Cole
5. Pelling, Nick (2011) The (short) prehistory of gamification, Retrieved from <http://nanodome.wordpress.com/2011/08/09/the-shortprehistory-of-gamification/>
6. Perkins David N. *Smart Schools: Better Thinking and Learning for Every Child* Published May 1st 1995 by Free Press. – 257 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Деньгасва – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики викладання в дошкільній та початковій освіті Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: дослідження медіаосвітніх технологій.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Dienhaieva – Ph. D in Pedagogics, Senior Teacher at the Department of the English Language and Primary ELT Methodology and Zhytomyr Ivan Franko State University.

Scientific interests: studying the mediaeducational techniques.

УДК 378.147: 811.111

ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ФАХУ

Тетяна КІБАЛЬНИКОВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: tatyanakibalnikova@gmail.com

КІБАЛЬНИКОВА Тетяна. ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ФАХУ

У статті розглядається питання формування пунктуаційної компетентності студентів вищих навчальних закладів, які вивчають англійську мову як фах. У зв'язку з орієнтацією освітнього процесу на компетентнісний підхід, доцільно уточнити перелік інтегральних і фахових компетентностей, які визначатимуть зміст вищої освіти в межах певної спеціальності. З-поміж фахових компетентностей майбутнього вчителя англійської мови особлива увага надається формуванню фонетичної, граматичної, лексичної та мовленнєвої компетентностей, тоді як розвиток пунктуаційних навичок не є окремим завданням підготовки фахівця. Оскільки рівень комунікативної компетентності особистості великою мірою визначається її правописною і пунктуаційною грамотністю, виникає необхідність уточнити зміст пунктуаційної компетентності та визначити її місце в освітньо-професійній програмі підготовки вчителя англійської мови.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, інтегральні та фахові компетентності, пунктуаційна компетентність.

KIBALNIKOVA Tetiana. DEVELOPING PUNCTUATION COMPETENCY OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH AS MAJOR

The article considers the hot problem of developing students' punctuation competency. A new approach to teaching is competency-based education implemented to both secondary and high schools. Well-designed competencies determine the level of efficiency of an all-rounded personality. When implementing the competency-based approach to language teaching in higher educational institutions, it is necessary to develop a list of integral and special competencies for a prospective teacher of English. The competency-based curricular courses basically aim at developing phonetic, grammatical, lexical and communicative skills, while punctuation efficiency is not singled out as a separate task. Students' low efficiency in punctuation is explained by the native language interference. Punctuation rules are partially considered in classes of grammar, when explaining syntactical structures of complex sentences. The author of the article advocates that punctuation efficiency is to be included into the list of special competencies for prospective teachers of English. The paper reveals the idea of developing punctuation skills in connection with other competency-based courses: Practical English, Stylistics, Grammar, etc. Special attention is paid to the strategy of developing punctuation efficiency while working with texts of different functional styles of the English language. Besides, the author urges to implement the course of Academic Writing into the curriculum for prospective teachers of English.

Key words: competency-based education, competency, competence, integral and special competencies, punctuation competency.

Постановка проблеми. Наразі Україна переживає період реформування майже в усіх сферах діяльності суспільства. Найбільший інтерес для нас становлять шляхи модернізації освіти, вищої школи зокрема. Новим напрямком розвитку вищої освіти є компетентнісний підхід, орієнтований на те, щоб виміряти готовність випускників до активної участі в суспільстві. Автори колективної монографії «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи» визначають компетентність як «інтегровану характеристику якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції» [4, с. 92]. У свою чергу, компетентність представлена комплексом певних компетенцій (знань, умінь і навичок), володіння якими визначає ступінь готовності особистості до активної діяльності в суспільстві.

Спробу визначити орієнтовний список ключових, загальнопредметних і спеціально-предметних компетентностей для середньої школи було здійснено українськими педагогами (О.І. Пометун, О.В. Овчарук, С.Е. Трубачева та ін.). До того ж, освітні програми, засновані на державному стандарті загальної середньої освіти, містять чітко визначений комплекс компетентностей, опанування якими є обов'язковим для учнів основної та старшої школи.

У зв'язку з орієнтацією освітньо-професійних програм вищої школи на компетентнісний підхід постає питання визначення переліку ключових інтегральних, загальних і предметних / фахових компетентностей, які визначатимуть зміст вищої освіти в межах певної спеціальності.

Освітньо-професійна програма за спеціальністю «Мова і література (англійська)» ґрунтується на компетентнісному підході й ураховує рекомендації Науково-методичної Ради МОН України стосовно розробки стандартів вищої освіти, а також вимоги до фахівця, зазначені в міжнародному Проекті Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур у Європі» (Tuning Educational Structures in Europe, TUNING). До змісту освітньо-професійної програми включено комплекс інтегральних, загальних, спеціальних / фахових компетентностей, а також професійні компетенції. До спеціальних (предметних) компетентностей, ступінь опанування якими визначає готовність молодого фахівця до викладацької діяльності, включено фонетичну, граматичну, лексичну, мовленнєву та інші компетентності, де пунктуаційна компетентність лишається поза увагою. Пунктуаційна грамотність має загальнокультурне значення, адже вона свідчить про рівень комунікативної компетентності особистості. Потреба з'ясувати зміст пунктуаційної компетентності визначає **актуальність** нашої наукової розвідки.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати зміст пунктуаційної компетентності та визначити її місце в освітньо-професійній програмі за спеціальністю «Мова і література (англійська)».

Огляд останніх досліджень і публікацій. Пунктуаційна грамотність привертає увагу передусім українських педагогів-дослідників. Н.П. Ковальчук розглядає пунктуаційну компетентність у складі лінгвістичної компетенції, котра складає основу вивчення української мови. На думку дослідниці, пунктуаційна компетенція включає комплекс знань про систему розділових знаків, правила їх уживання, основні пунктуаційні вміння та здатність оформлювати усне й письмове висловлення з урахуванням пунктуаційних норм [3, с. 260]. В.В. Сидоренко розглядає пунктуаційну компетентність у безпосередньому зв'язку з синтаксичною. Науковець тлумачить пунктуаційну компетентність як «предметну компетентність учнів у системі мовних знань, умінь і навичок, що передбачає вміння школярів інтонаційно оформлювати усне мовлення на письмі» [5].

Пунктуаційна компетентність стає об'єктом зацікавлення й у пострадянському просторі. Так, Г.А. Анісімов тлумачить пунктуаційну компетентність як «інтегративну якість особистості, яка передбачає володіння знаннями про пунктуацію цілісного тексту, уміннями та навичками розставляти пунктуаційні знаки (здатність мотивувати вибір того чи іншого пунктуаційного знаку, «виразно читати» пунктуаційні знаки, робити пунктуаційний розбір тексту, правильно виокремлювати абзаци в письмовому висловленні» [2, с. 74]. Л.В. Смирнова вважає, що пунктуаційна компетентність формується в учнів старших класів і включає: 1) мовну компетентність – оволодіння базовими уміннями та навичками аналізу мовних явищ; 2) комунікативно-мовленнєву компетентність, де мовленнєва складова передбачає оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності, здатність розуміти та відтворювати письмові та усні висловлювання на рівні тексту, надфразової єдності, речення, будувати висловлення відповідно до комунікативної ситуації; тоді як соціокультурна складова передбачає отримання знання про національно-культурні особливості соціальної та мовленнєвої поведінки носія мови [6, с. 170-171].

Писемна грамотність є показником загальнокультурного рівня не тільки фахівця рідної мови. На жаль, формування пунктуаційної компетентності студентів, котрі вивчають англійську мову як фах, не передбачено програмовими вимогами у вищій школі. Результати перевірки письмових робіт студентів засвідчують дуже низький рівень пунктуаційної

грамотності. Відтак, постає необхідність визначити місце пунктуаційної компетентності в освітньо-професійній програмі, де англійська мова є фахом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засади методики навчання пунктуації було закладено пострадянськими вченими Ф.І. Бусласєвим, О.М. Пешковським, Л.В. Щербою. У методиці навчання української мови існує окремий розділ, який досліджує процес формування пунктуаційної компетентності в учнів, а формування пунктуаційної грамотності привертають постійну увагу вітчизняних мовознавців і педагогів (Н.П. Ковальчук, В.В. Сидоренко, Т. Шевчук та ін.).

У методиці навчання англійської мови як іноземної правила пунктуації згадуються побіжно – у межах навчання граматики, переважно синтаксису. З-поміж методичної літератури відчувається брак підручників, які б уміщували комплекс вправ, спрямованих на формування й закріплення навичок вживання розділових знаків, а також вправ на перевірку та контроль набуті компетентності.

Як слушно зауважують О.Б. Тарнопольський і С.П. Кожушко, опанування пунктуаційними навичками в процесі навчання англійської мови ускладнюється наявністю міжмовної інтерференції рідної та іноземної мов [7, с. 145]. В умовах розширення комунікативного простору оволодіння писемними навичками стає актуальним, адже це уможливило живе спілкування з носіями мови через різноманітні соціальні мережі. У деяких випадках некоректне вживання пунктуаційних знаків не просто свідчить про низьку правописну грамотність особи, але й призведе до непорозуміння або викривлення змісту повідомлення.

На нашу думку, пунктуаційна вправність є одним із важливих складників формування мовної особистості вчителя англійської мови, а пунктуаційна компетентність має бути внесена до переліку фахових компетентностей освітньо-професійної програми підготовки вчителя англійської мови як іноземної.

Навчання пунктуаційних норм у вищій школі має відбуватися з урахуванням міждисциплінарних зв'язків. Насамперед, правила пунктуації побіжно розглядаються на заняттях з практики усного та писемного мовлення під час написання диктантів та інших письмових робіт. На заняттях з практичної граматики правила застосування пунктуаційних знаків інтегруються до процесу вивчення граматичних конструкцій (речення з відокремленими членами, складнопідрядні речення з підрядними реченнями у функції обставини / означення, відокремлені конструкції з Participle I / II, тощо). Особливої значущості пунктуаційна вправність набуває під час вивчення синтаксису як окремого розділу граматики.

Навчання пунктуаційних норм англійської мови як фаху доцільно проводити й на заняттях, де провідним видом роботи є робота з текстами різних стилів і жанрів. Це – стилістика та філологічний або лінгвістичний аналіз тексту. Тексти різних функціональних стилів виступають засобом формування пунктуаційної компетентності студентів.

У текстах різних стилів і жанрів якнайкраще реалізуються три принципи пунктуаційного оформлення висловлення: логічний, структурно-синтаксичний, інтонаційний. У більшості випадків усі три принципи спрацьовують одночасно, але в окремих прикладах певний принцип набуває особливої значущості. Так, у художніх текстах пунктуаційні знаки регламентуються змістом висловлення, члени речення часто відокремлюються залежно від комунікативного наміру автора, де ми маємо справу з так званою «авторською» пунктуацією, відповідно, це все відбивається на інтонаційній моделі висловлення.

Погоджуємося з думкою Л.М. Абросимової, що студенти відчувають труднощі під час вивчення правил використання пунктуаційних знаків у текстах науково-технічного характеру [1, с. 72]. У процесі навчання у вищих закладах освіти студенти готують доповіді, наукові статті та інші письмові роботи наукового характеру. Тому формування пунктуаційної компетентності студентів є важливим.

Утім особливої значущості для формування пунктуаційної грамотності набуває курс із варіативної частини навчального плану підготовки майбутніх вчителів англійської мови – академічне писемне мовлення. Ця дисципліна є діяльнісно-орієнтованою, тобто спрямована на формування писемної вправності студентів. Змістове наповнення курсу академічного

писемного мовлення, що викладався на IV курсі факультету іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, було регламентоване вимогами підготовки фахівця з англійської мови. Мета курсу передбачала формування в студентів навичок пунктуаційно грамотно оформлювати висловлення.

У межах курсу академічного писемного мовлення було розроблено низку вправ, які виконувалися на основі готових текстів (наприклад, пунктуаційне редагування). Завершальним завданням курсу було навчити студентів писати есе з урахуванням усіх структурно-синтаксичних і пунктуаційних норм. Наразі курс академічного писемного мовлення не викладається окремо, а інкорпоровано в основну дисципліну з фаху – практика усного та писемного мовлення.

Висновки та перспективи. Пунктуаційна компетентність є однією зі складових іншомовної компетентності студентів, котрі вивчають англійську мову як фах. Засвоєння правил пунктуаційного оформлення мовлення сприяє формуванню писемної грамотності майбутнього вчителя англійської мови, а також є показником соціокультурного рівня фахівця. Отже, існує нагальна необхідність долучити пунктуаційну компетентність до списку фахових в освітньо-професійній програмі підготовки вчителя англійської мови, а методика навчання пунктуації вимагає подальшого ретельного вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абросимова Л.М. Обучение пунктуации английского научно-технического текста / Л. М. Абросимова // Вісник СевНТУ. Сер.: Педагогіка. – 2013. – Вип. 144. – С. 72-76. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsntup_2013_144_14.
2. Анисимов Г.А. Речевое развитие билингвальной личности в свете компетентностного подхода в филологическом образовании / И.А. Анисимов // Вестник Чуваш.гос.пед.ун-та им. И.Я. Яковлева. – 2009. – №3-4. – С. 174 – 177.
3. Ковальчук Н. П. Змістові і структурні особливості пунктуаційної компетенції учнів основної школи / Н. П. Ковальчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 5. – С. 258-263. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/12394>
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: “К.І.С.”, 2004. –112 с.
5. Сидоренко В. Формування синтаксичної компетентності учнів 8–9 класів засобами технології кооперативного навчання [Текст] / В. Сидоренко // Українська мова і література в школі. – 2015. – №2. – 64 с. – С. 7–15. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/9428/1/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%83_%D0%A1%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf
6. Смирнова Л.В. Формирование пунктуационной компетентности у учащихся старших классов белорусской школы при изучении русского языка / Л.В. Смирнова // Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева. – 2012. – №1 (73). Ч.2 – С.168-173.
7. Тарнопольський О.Б., Кожушко С.П. Методика навчання студентів вищих навчальних закладів письма англійською мовою. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 287 с.

REFERENCES

1. Abrosimova, L.M. (2013) Obucheniye punktuatsii angliiskogo nauchno-technicheskogo teksta. [Teaching Punctuation of the English Technical Scientific Text]. Sevastopol.
2. Anisimov, G.A. (2009). Rechevoie razvitiie bilingvalnoi lichnosti v svete kompetentnostnogo podhoda v filologicheskoi obrazovanii. [Speech Development of a Bilingual Personality in the Aspect of Competence Approach in Philological Education]. Cheboksary.
3. Kovalchuk, N.P. (2009). Zmistovi i strukturni osoblyvosti punktuatsiinoi kompetentsii uchniv osnovnoi shkoly // Naukovyi Chasopys Natsionalnoho Pedagogichnogo Universytetu imeni M.P. Dragomanova. [Semantic and Structural Peculiarities of Students' Punctuation Competence in a Secondary School // Scientific Periodical of National Pedagogical Dragomanov University]. Kyiv.
4. Kompetentnisnyi pidkhdid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy (2004). [Competence Approach in Modern Education: World Experience and Ukrainian Perspectives]. Kyiv.
5. Sydorenko, V. (2015). Formuvannia syntaktychnoi kompetentnosti uchniv 8-9 klasiv zasobamy tekhnolohii kooperativnoho navchannia // Ukrainska mova i literature v shkoli. [Forming Syntactical Competence of Pupils of 8-9th Grades by means of Cooperative Learning // Ukrainian Language and Literature at School]. Kyiv.
6. Smirnova, L.V. (2012). Formirovaniye punktuatsionnoi kompetentnosti u uchashchihsia starshykh klassov belorusskoi shkoly pri izuchenii russkogo yazyka // Vestnik ChGPU im. I.Y.Yakovleva. [Forming Punctuation

Competence of Senior Pupils of Belarus School in the Process of Learning English // Bulletin of ChGPU named after I.Y.Yakovleva]. Cheboksary.

7. Tarnopolskyi, O.B., Kozhushko, S.P. (2008). *Metodyka navchannia studentiv vyshchych navchalnyh zakladiv pysma angliiskoyu movoyu* // [Methods of Teaching English Writing to Students of Higher Educational Institutions]. Viynitsia: Nova Knyha.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Кібальнікова – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, стилістика, методика навчання англійської мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetiana Kibalnikova – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the English Language and Methods of Teaching at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi.

Scientific interests: text linguistics, stylistics, methods of teaching English.

УДК 37.016:811.161.2

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ І НАВИЧОК З АКТУАЛЬНИХ ВИДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тетяна ЛІШТАБА (Кропивницький, Україна)

e-mail: tanya@lishtaba.com

ЛІШТАБА Тетяна. ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ І НАВИЧОК З АКТУАЛЬНИХ ВИДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано закономірність викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» як дисципліни гуманітарного циклу студентам нефілологічних факультетів. Запропоновано систему методів і завдань, яка сприятиме формуванню професійного мовлення студентів на граматичному, лексичному, стилістичному рівнях; закріпленню набутих знань, виробленню найважливіших умінь, що складають основу мовленнєвої компетенції майбутнього фахівця.

Ключові слова: професійне мовлення, професійна комунікація, мовна підготовка, професійна культура, професійна діяльність, мовна особистість.

LISHTABA Tatiana. FORMATION OF SKILLS OF ACTUAL PROFESSIONAL LINGUISTIC ACTIVITIES

The article analyzes the regularity of teaching the course «Ukrainian language in a professional direction» as a discipline of the humanitarian cycle for students of non-philological faculties. It is noted that the integral part of future activity, image and, ultimately, the success of future teachers of music, fine arts, choreographers, designers is the ability to communicate competently. To achieve this goal, students must learn not only the norms of modern Ukrainian literary language, but also master the skills of professional communication, be able to use professional Ukrainian terminology and professional skills of the future specialty, correct texts in accordance with the norms of the literary language, develop the culture of speech, get acquainted with dictionaries, reference books, Internet resources that will help improve the linguistic culture of a future specialist. Realization of this task in higher educational institutions of Ukraine is carried out by studying the course «Ukrainian language (in professional direction)». A system of methods and tasks is proposed, which will facilitate the formation of professional broadcasting of students on grammatical, lexical, stylistic levels; to consolidate the acquired knowledge, to develop the most important skills that form the basis of the competence of the future speaker.

Key words: professional speech, professional communication, language training, professional culture, professional activity, linguistic personality.

Завдання вищої школи – готувати висококваліфікованих фахівців, які б досконало, ґрунтовно володіли українською літературною мовою в повсякденно-професійній, офіційно-документальній сфері, зокрема оволоділи мовою конкретної спеціальності, фаху. Реалізація цього завдання у вищих навчальних закладах України здійснюється шляхом вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Студенти повинні засвоїти не тільки відомості про лексичні, морфологічні, синтаксичні норми сучасної української літературної мови, терміни й професіоналізми майбутнього фаху, а й оволодіти навичками професійної комунікації, уміти використовувати фахову українську термінологію, коригувати тексти відповідно до норм літературної мови, розвивати культуру мовлення, ознайомитися зі словниками, довідниками, Інтернет-ресурсами, які сприятимуть удосконаленню мовної культури майбутнього фахівця.

У зв'язку з цим цілком закономірним є викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» як дисципліни гуманітарного циклу студентам нефілологічних факультетів.

Як стверджують дослідники, мовна підготовка випускників середніх шкіл часто не відповідає вимогам сьогодення. Особливі складності студенти відчують у монологічних висловлюваннях – безсистемність, непослідовність, відсутність орієнтації на адресата. Без аргументації висловлених думок текст втрачає зв'язність, знижуються його комунікативні

властивості [1, с. 18]. Більшість випускників середніх навчальних закладів, які вступають на нефілологічні факультети, мають середній рівень культури усного й писемного мовлення. Тому курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» має ліквідувати, з одного боку, прогалини в навчанні української мови в школах і, з другого, – сприяти підготовці фахівців належного професійного рівня у ВНЗ.

Готуючи майбутніх учителів історії, математики, географії, музики, образотворчого мистецтва і т. д., слід брати до уваги те, що невід’ємною частиною їхньої майбутньої діяльності, іміджу і, зрештою, успіху є вміння спілкуватися.

Як це не прикро, та значна частина студентів у побуті спілкується російською мовою і, відповідаючи на парах, їм постійно доводиться добирати українські варіанти, аби висловити свою думку. Тому, по-перше, дбаємо про те, щоб під час опрацювання наукової літератури студенти думали цією мовою, не вдаючись до перекладу. Їхня свідомість повинна бути зайнята переважно змістом, оскільки мовне оформлення є необхідним і достатнім набором засобів, що здійснюється спонтанно [2, с. 121]. За допомогою українського слова в студентів формуються та виражаються світогляд, ставлення до предметів, явищ зовнішнього середовища.

Розвиток професійного мовлення студентів має здійснюватись на основі загальнодидактичних та методичних принципів:

- 1) структурності – відображає певні зв’язки між одиницями мовлення (словоформою, словосполучкою, фразою, надфразовою єдністю, текстом);
- 2) науковості – передбачає відповідність змісту мовленнєвого курсу загальновизнаним фактам, поняттям теорії, структурі лінгвістичної науки;
- 3) свідомості – студент під час мовленнєвої діяльності має усвідомлювати форму і зміст професійного мовлення українською мовою [1, с. 134].

Усе це залежить від:

- 1) форми мовлення – усної чи письмової, рівня автоматизованості у вживанні лексичних та граматичних ознак, форми усвідомлення, що забезпечується взірцем мовлення, її ситуативного оточення;
- 2) комунікативної спрямованості. Комунікативність передбачає, що шлях до практичної мети навчання лежить через практичне використання мови та завдань, що мають відтворювати явища суспільного, економічного, наукового життя, наближатися до природного професійного мовлення, а викладач і студент мають стати мовленнєвими партнерами;
- 3) міцності та практичної спрямованості знань, які допоможуть відтворити мовний матеріал, що вивчається, і застосувати його в конкретній ситуації спілкування;
- 4) доступності – відповідно до специфіки факультету (охоплює лише необхідний для практичного засвоєння лінгвістичний матеріал, що сприятиме професійному мовленню спеціаліста);
- 5) єдності навчальної та дослідницької діяльності студентів, спрямованої на виявлення, спостереження та аналіз функціонування мовних явищ в усній та писемній формах мовленнєвої діяльності.

Такий шлях організації роботи щодо формування мовлення студентів найбільш доцільний: він відповідає характеру різних видів мовленнєвої діяльності.

У процесі використання системи вправ варто керуватися тим, яку роль виконує кожна з них при сприйманні та відтворенні готового матеріалу. Залежно від цього доцільно вводити в навчання різні вправи:

- 1) аналітичні (кваліфікаційні, що сприяють осмисленню якоїсь частини тексту, вибіркової);
- 2) аналітико-мовленнєві (пов’язані з аналізом, абстрагуванням, узагальненням текстового матеріалу);
- 3) аналітико-синтетичні (які трансформують та розширюють необхідні елементи наукового тексту або цілі фахові висловлювання).

Організуючи науково-методичну роботу студентів мистецького факультету, важливо дбати про вдосконалення їхніх найважливіших умінь, що складають основу мовленнєвої компетенції майбутнього фахівця, а саме:

1) вести діалог, дотримуючись вимог мовленнєвого етикету в різних життєвих ситуаціях (виробничі засідання, ділові зустрічі тощо);

2) створювати усні монологічні висловлювання (виступ із доповіддю, висловлення свого ставлення до обговорюваного питання, уміння дати певні роз'яснення з фаху);

3) адекватно сприймати на слух діалог і монолог, що передбачає зосередження уваги на осмисленні висловлення (теми, фактів);

4) використовувати різні прийоми фіксації почутого (запис ключових слів, плану висловлення) залежно від комунікативного завдання (участь у дискусії, передача та використання інформації у власній професійній діяльності);

5) відтворювати письмові тексти різних стилів мовлення;

6) уміти користуватися різними видами читання українською мовою.

Успіх мовного професійного спілкування залежить від:

1) мовця як особистості з індивідуальними якостями;

2) його знання сучасної української літературної мови як основи мови професійного спілкування;

3) уміння використовувати ці знання і втілювати інформацію в текст залежно від мети, ситуації тощо.

Діяльність у професійній сфері, безперечно, пов'язана з роботою над документацією. Тому варто розглядати основні вимоги до оформлення ділового документа (заяви, автобіографії, характеристики, довідки, доручення, доповідної та пояснювальної записки, ділового листа, протоколу, договору, наказу, звіту тощо) як основного виду писемної форми офіційно-ділового стилю.

У зв'язку з дефіцитом годин доводиться інтенсифікувати навчальний процес. Навчання в контексті професійної підготовки, як умови активізації пізнавальної діяльності студентів, виявляється:

1) у формі ділових ігор, де моделюються мовні ситуації в найрізноманітніших сферах – від професійного спілкування до побутового;

2) у створенні проблемних ситуацій;

3) у комунікативній спрямованості занять з мови, яка передбачає спілкування студентів між собою для розв'язання життєвих завдань, а також використання мовних одиниць у мовленні.

Однією з цих форм є дидактична гра. На заняттях з «Української мови (за професійним спрямуванням)» пропонуємо проводити такі рольові ігри:

«Ти – оратор» (Підготувати публічний виступ (тривалістю 5-7 хвилин) на одну із запропонованих тем:

1. Що я вважаю своїм найбільшим досягненням?

2. Моє навчання на факультеті: плюси й мінуси.

3. Що ви порадили б робити для престижу факультету, на якому вчитесь?

4. Що мені подобається в нашому місті, а що не подобається?).

«Співбесіда з роботодавцем» (Два студенти розігрують сценарій співбесіди, а інші аналізують усі запитання «роботодавця» й відповіді «претендента»).

«Мозковий штурм» (Змодельуйте ситуацію, коли ефективним методом прийняття рішення буде «мозковий штурм».

1. Перелік проблем:

2. Як забезпечити 100 % відвідування занять студентами?

3. Як змусити себе прокинутись на першу пару?

4. Як підготуватися до екзамену за один день? та інші).

Цей вид роботи стимулює творчу активність студентів, з'являється потреба в пошуку нової інформації, формуються вміння робити висновки й узагальнення, пропонувати конкретні рішення в розв'язанні тих чи інших питань.

Основними критеріями гри є:

- 1) наближення навчання до реальних виробничих умов;
- 2) сприяння здобуттю більш глибоких теоретичних знань, прийняттю оптимальних рішень, розвитку активності студента;
- 3) спонукання до творчого засвоєння матеріалу і прийняття (залежно від ситуації) правильних рішень;
- 4) створення нових цікавих ситуацій, у яких гравець може яскравіше розкрити себе;
- 5) формування умінь і навичок, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю: якість і швидкість у прийнятті рішень, наявність у рішеннях елементів нового, уміння користуватися науково-технічною літературою.

Функції викладача при цьому змінюються: спочатку він виконує роль інформатора, потім організатора й консультанта і, нарешті, підводить підсумки, оцінює діяльність як окремих студентів, так і всієї групи.

Щоб підтримувати активність студентів, необхідно створювати умови для появи в самому процесі гри проблемних ситуацій. За допомогою пізнавальних завдань і запитань активізується розумова діяльність студентів. Доцільно також застосовувати метод аналогій. У практичній роботі широко використовувати тренувальні вправи і завдання творчого характеру – відтворення (усне, письмове) деформованого наукового тексту, навчальне редагування, науковий переклад, робота з фаховою документацією.

Для того, щоб теоретичні відомості з курсів набули практичного значення, потрібне постійне тренування в застосуванні знань у процесі практичної мовленнєвої діяльності. Ефективність засвоєння професійного мовлення залежить не тільки від суті засвоєних студентами понять, термінів і правил, а й від вдалого добору матеріалу, який сприяв би засвоєнню фахової української лексики, вільному продукуванню висловлювань на професійну тематику.

Майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як картина світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, самоформування і самовираження особистості кожного. Тому доцільно викладачам фундаментальних дисциплін добирати завдання такого характеру:

- 1) з наведеного тексту укласти словник термінів;
- 2) дати тлумачення (усно) фаховим термінам українською мовою;
- 3) за допомогою термінологічного словника скласти декілька речень фахової тематики;
- 4) дібрати синоніми до термінів;
- 5) дати відповіді (усно, українською мовою) на запитання викладача, звернувши увагу на вимову термінів фундаментального циклу дисциплін.
- 6) перекласти (письмово) науковий текст фахового призначення з російської мови українською.

Такі завдання допоможуть студентам сприймати лекції основних дисциплін, що забезпечать їхню необхідну підготовку для практичної роботи та подальшого навчання.

Для вільного володіння усною та письмовою формами професійного спілкування студенти повинні мати чималий активний лексичний запас фахової термінології, адже мовленнєва специфіка наукового стилю визначається насамперед великою кількістю термінів, які активно обслуговують сферу професійно-виробничої діяльності.

Таким чином, запропонована система методів і завдань сприятиме формуванню професійного мовлення студентів на граматичному, лексичному, стилістичному рівнях; закріпленню набутих знань, виробленню найважливіших умінь, що складають основу мовленнєвої компетенції майбутнього фахівця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні / Н. Ю. Бутенко, В. М. Приходько, Н. І. Федоренко. – К., 2004. – 334 с.
2. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення / Н. Д. Бабич. – Чернівці, 2011. – 572 с.
3. Поповський А. М. Чинники та античинники культури сучасного українського мовлення / А. М. Поповський // Вивчасмо українську мову та літературу. – 2008. – №13. – С. 2-3.

REFERENCES

1. Butenko, N. Yu. (2004). *Komunikatyvni protsesy u navchanni*. [Communicative processes in teaching]. Kyiv.
2. Babych, N. D. (2011). *Kul'tura fakhovoho movlennya*. [Culture of Professional Speech]. Chernivtsi.

3. Popovs'kyi, A. M. (2008). Chynnyky ta antychynnyky kul'tury suchasnoho ukrayins'koho movlennya // Vychayemo ukrayins'ku movu ta literaturu. [Factors and antifactors of the culture of contemporary Ukrainian speech // We study Ukrainian language and literature].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лішгаба – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, українська антропоніміка, проблеми культури та стилістики української мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tatiana Lyshtaba – candidate of philological sciences, associate professor of the Ukrainian language department of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: onomastics, Ukrainian anthroponymy, problems of culture and stylistics of the Ukrainian language.

УДК 81'246.2

СПЕЦИФИКА НАЦІОНАЛЬНОГО БІЛІНГВІЗМА В УСЛОВИЯХ ПОЛІЯЗЫКОВОЙ СРЕДЫ

**Оксана РИЖНЯК, Елена СОКОЛОВСКАЯ,
Виктория КРАШНОЩОК (Кропивницький, Украина)**
e-mail: oksana.rizhniak@gmail.com

РИЖНЯК Оксана, СОКОЛОВСКА Олена, КРАШНОЩОК Вікторія. СПЕЦИФИКА НАЦІОНАЛЬНОГО БІЛІНГВІЗМУ В УМОВАХ ПОЛІМОВНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглядаються проблеми викладання дисциплін лінгвістичного циклу в медичних вищах, аналізуються особливості національно-українського білінгвізму в умовах багатомовного середовища, пропонуються деякі засоби використання таких сучасних методів, як інтеграція, інформаційно-комп'ютерні технології, рейтингове оцінювання лінгвістичних досягнень студентів.

Ключові слова: двомовність, білінгвізм, диглосія, інтерференція, інтеграція, інноваційні методи навчання, комп'ютерний переклад.

RYZHNIAK Oksana, SOKOLOVSKA Olena, KRASNOSHCHOK Victoria. THE SPECIFICITY OF NATIONAL BILINGUALISM IN THE CONTEXT OF THE LANGUAGE ENVIRONMENT

The specifics of national bilingualism in a multilingual environment. The article discusses the problems of teaching the disciplines of the linguistic cycle in medical schools, analyzes the features of national-Ukrainian bilingualism in a multilingual environment, offers practical recommendations on the use of some modern innovative teaching methods. Taking into account the problem of socially forced bilingualism of foreign students in Ukraine, the authors of the article focus on the positive and negative aspects of language interference. After a thorough analysis of various cases of integration in the speeches of students of the international faculty, it is proposed to use for methodological purposes an explanation of the difference in grammatical structure between synthetic (Russian, Ukrainian, Latin, etc.) and analytical (English, French, Uzbek, etc.). Professional orientation in the study of language courses allows an explanation of the grammatical material of the Slavic languages on an accessible example from the Latin language. Such a technique not only saves time in explaining most grammatical topics in favor of developing specific practical skills, but also allows students to see the language picture holistically and, as a result, avoid many common mistakes. The paper examines numerous cases of phonetic and lexical interference in the speech of representatives of different nationalities (for example, those related to the non-differentiation of sounds Ы/И in the speech of Turkic-speaking students, mistakes caused by gender type in different languages, etc.), explains the reasons techniques for overcoming them. Special attention is paid to the use of information and computer technologies and the rating assessment of students' linguistic achievements.

Keywords: bilingualism, diglossia, interference, integration, innovative teaching methods, computer translation.

Изучение двуязычия/многоязычия – далеко не новая область лингвистических исследований. Научное изучение употребления двух и более языков в общественной практике, в быту, исследование возникающих при этом контактных явлений и т.п. – издавна составляли предмет мировой науки о языке.

Определенные успехи в области изучения межъязыковых процессов и явлений были достигнуты еще лингвистами XIX в. – Г. Грюнбаумом, Г. Шухардом и др. Затем проблеме взаимного влияния двух языков уделяли большое внимание И.А. Бодуэн де Куртенэ, В.А. Богородицкий, Е.Д. Поливанов, Л.В. Щерба. Но особенно возрос интерес к исследованиям в этой области во второй половине XX столетия после выхода в свет монографии У. Вайнраха «Языковые контакты» [3]. На IX Международном лингвистическом конгрессе Р. Якобсон в своем программном выступлении отметил: «Изучение двуязычия, которое в течение долгого времени недооценивалось или вообще не рассматривалось, постепенно становится одной из центральных задач нашей науки» [2].

По вполне понятным причинам вопрос национально-русского двуязычия в Украине был особенно актуален в советский период. Этой проблемой занимались такие известные языковеды, как И.К. Белодед, М.А. Брицин, Г.П. Ижакевич, М.А. Карпенко, В.И. Кононенко, С.В. Семчинский, Т.Г. Черторижская и многие другие.

В современной лингвистике для обозначения подобного явления используются одновременно несколько терминов – *двуязычие*, *диглоссия* и *билингвизм*. Существуют разные подходы к трактовке значений этих наименований. Возникшие первоначально как синонимы (*дву-*, *ди-*, *би-*), они постепенно приобрели определенные особенности в употреблении. Большинство ученых сходится во мнении, что этот вопрос требует тщательного изучения.

В качестве рабочего определения остановимся на формулировке У.Вайнраха «...двуязычие – это практика попеременного пользования двумя языками» [3, с. 22].

Среди основных проблем работы с иностранными студентами всех специальностей важное место занимает особенность их языковой адаптации, во многих случаях осложненная проблемами полиязыковой среды. Социально вынужденный билингвизм, при котором каждый студент обязан изучать язык (языки) страны своего проживания, часто не совпадает с языком обучения. Не останавливаясь на политическом аспекте проблемы, отметим исторически сложившуюся в Украине украинско-русскую диглоссию. Данная языковая ситуация осложняется проблемой межнациональной коммуникации иностранных студентов в быту. Как правило, на международных факультетах обучаются одновременно студенты многих государств – узбеки, индусы, марокканцы, палестинцы и др. Распределение студентов по группам зависит только от языка обучения, а не национальности студентов, что вызывает определенные трудности в общении между ними. Поэтому, кроме родного языка (иногда не совпадающего с государственным, например, арабский + французский), студент должен знать украинский и английский (или русский). Для студентов некоторых вузов по программе с первого курса предусмотрено изучение латыни – международного языка науки (медицина, юриспруденция и др.). Таким образом, вместо ожидаемого билингвизма каждый студент вынужден использовать от 3 до 5 языков. Отметим, что речь не идет о лингвистах и основная функция языков в этом случае ограничивается сферой общения и обучения. Все это вызывает определенные трудности вплоть до непонимания и комических ситуаций, примеров которых достаточно много в арсенале каждого преподавателя-языковеда. Например, реакция англоязычных студентов на предложение преподавателя латинского языка *Fac simile*, ассоциация со словом *зуб* у студентов-арабов, *мука* у марокканцев, путаница во время использования украинских слов *місто* (ср. русск. *место*), *неділя* (*неделя*), *вродлива* – (*уродливая*), *річ* (*речь*), да и просто ошибки на уровне репризы юмористов *Нина Анатольевич уже ушли? Нирки на деревьях розкриваються*.

Принято разграничивать положительные и отрицательные аспекты полиязыковой ситуации.

Известно, что при одновременном использовании русского и украинского языков положительное влияние на изучение каждого из двух языков оказывает их близкородственность. Фонетическая, лексическая, грамматическая близость обоих языков помогает в их параллельном изучении. Студенты легко переносят уже имеющиеся у них знания с одного языка на другой, что значительно облегчает обучение. Положительное влияние уже известного языка на новый принято называть транспозицией. Учитывать транспозицию следует как при сообщении новой информации (лат. *transpositio* – перестановка), так и в процессе работы над речевыми умениями и навыками. Так, например, студентам не приходится объяснять, что такое категория рода, числа и падежа, какие предложения сложноподчиненные, а какие сложносочиненные, что позволяет значительно больше внимания уделять другим, более сложным вопросам грамматики. Например, считаем удачным решением объяснение разницы в грамматической структуре между синтетическими (русский, украинский, латинский языки и др.) и аналитическими (английский, французский, узбекский и др.). В случае, когда студенты уже знакомы с особенностями латинского языка, объяснение грамматического материала славянских языков можно начать с анализа примера из латыни.

В любом случае, такая интеграция (лат. *integratio* – восстановление, возобновление) позволяет студентам увидеть языковую картину целостно.

С другой стороны, нельзя не остановиться на проблеме нерегулируемого взаимодействия языков. Интересны случаи так называемой лексической интерференции (лат.

inter – между, *ferns* – вносящий) – изменение значения слов одного языка под влиянием другого. Эти изменения происходят, как правило, стихийно и не зависят от воли говорящего.

Известно, что «у кожній мові існує звичне вживання слова, виробляються своєрідні кліше (стандартні зразки слововживання, типові схеми словосполучень і синтаксичних конструкцій, а також загальні моделі мовленнєвої поведінки в конкретних ситуаціях), готові формули, слова й словосполучення слів, що використовуються мовцями даної мови» [5, с. 116].

В настоящее время существует большое количество определений интерференции. Остановимся на трактовке У. Вайнраха, который под интерференцией понимает «те случаи отклонения от норм каждого из языков, которые происходят в речи двуязычных лиц в результате того, что они знакомы более чем с одним языком, т.е. вследствие контактов языков» [3, с. 81]. Отметим, что хотя интерференция возможна на всех четырех уровнях языка, наиболее заметна она на фонетическом и лексическом уровне. Именно на эти случаи должно быть направлено основное внимание при изучении нового языка.

Например, в речи многих тюркоязычных студентов отсутствует различие звуков И и Ы, поэтому филигранного оттачивания требуют случаи разграничения в семантике и произношении пар типа клИк – клЫк (стоматология), бЫл – бИл и т.д.

Не менее интересны случаи ошибочного использования в речи иностранных студентов разнообразных паронимов и омонимов. Так, многие студенты-иностранцы не видят разницу в омографах типа бЕлки вместо белкИИ (в организме человека) или омофонах (спиД – спиТ). Иногда такие разночтения возникают на границе взаимодействия между русским (язык преподавания профильных предметов) и украинским (государственным языком проживания и общения в быту с местными жителями и однокурсниками): ср. кишкА (руск., анатом.) и кІшка (укр. кошка). Тоже в омоформах типа пАра – пОра – парА и др.

Особого постоянного внимания преподавателя и специально разработанную систему регулярных упражнений требует практическое закрепление родовых различий в русском языке. Их полное отсутствие в узбекском языке и пассивное представление в арабском осложняется разными способами выражения рода в аналитических и синтетических языках. В большинстве случаев ошибки в согласовании имен существительных с прилагательными, числительными, притяжательными прилагательными, формами прошедшего времени глагола, хотя и относятся к самым стойким в речи иностранных студентов, не влияют на усвоение информации: одна зуб, наш группа, боль прошел (осложняется разницей в роде в русском и украинском языках) и др., тем не менее, отдельные случаи требуют особого комментария, например: техник – техничка, премьер – премьера.

Тоже с категорией числа – примеры типа водА водЫ, род – родЫ. Нет необходимости останавливаться на всех грамматических тонкостях категории, достаточно остановиться на случаях, типичных для медицинских текстов.

Лексическая интерференция представляет собой самый распространенный случай взаимодействия между языками. Отдельные слова проникают из одного языка в другой постоянно, что связано с процессом торможения в коре головного мозга индивида в момент репродукции соответствующих элементов языка, в результате чего возникает состояние, при котором вместо нужного слова или формы одного языка возникает соответствующее слово или форма другого языка. Общеизвестно, что терминология не исключение. Такие примеры широко распространены и не требуют специального комментария, в то время как случаи ошибочного употребления терминов, образованных метафорическим путем, представляют определенный интерес.

Общеизвестно, что терминологическая номинация находится в неразрывном контакте с общеязыковой номинацией, т.к. является своеобразной интерпретацией предмета или явления через призму субъективно-объективного восприятия со стороны того, кто называет. Тот факт, что терминология как составляющий компонент языка развивается по законам, свойственным языку в целом, позволяет утверждать, что семантическая природа термина не противоречит наличию в нем экспрессивно-эмоциональных наслоений, а подобные наслоения не лишают термин его специфики и не мешают ему выполнять его главную функцию – обозначать специальное понятие.

В медицине используется много терминов, образованных таким способом. Например, классические примеры из анатомии: *атлант*, первый шейный хребет позвоночника, получивший свое название по имени мифического держателя небесного свода, *ахиллесово сухожилие* (самое мощное и крепкое сухожилие человеческого тела), *болезнь Геракла (эпилепсия)*, *корона Венеры (сифилическая сыпь на лбу)*, *венерические заболевания*, *Адамово яблоко* (кадык) и др. Такая метафоричность свидетельствует о высокой профессиональной эрудиции и не вызывает ситуаций непонимания или двусмысленности.

Но есть и другие случаи, более прозаические. Например, в речи стоматологов наименования *корень*, *мост*, *канал*, *дупло*, *молочные зубы* и др. вызывают определенные трудности в усвоении и требуют специального комментария преподавателя. Удачным будет подбор системы упражнений на их разграничение.

Многие ошибки в речи студентов-иностранцев возникают как следствие чрезмерного увлечения интернет-словарями. Не уменьшая и не оспаривая очевидные преимущества использования новейших компьютерных технологий при изучении иностранных языков, остановимся на некоторых проблемах этого закономерного процесса.

Так, постоянное использование компьютерного перевода приводит к тому, что большинство студентов не умеют самостоятельно пользоваться обычными словарями, определять грамматическую и начальную формы слова, основные и переносные значения и др. Следовательно, использование компьютерных средств обучения ведет к поиску новых форм подачи знаний, организации познавательной деятельности студентов и выбора методов обучения, перенося центр тяжести на самостоятельную работу под руководством преподавателя. Возможность получения знаний не только от преподавателя, но и без него (дистанционные формы обучения) кардинально меняет функцию педагога в учебном процессе, возведя ее до функции управления учебным процессом, что, в свою очередь, увеличивает требования к профессиональным компетенциям педагога. Его руководство учебным процессом не ограничивается подачей определенной суммы знаний, а ведет к консультациям на всех этапах учебной программы и контролю качества знаний студентов, что ставит новые более высокие задания перед учителями-языковедами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнаудов Г. Д. Медицинская терминология на пяти языках / Г. Д. Арнаудов. – София : Медицина и физкультура, 1964. – 944 с.
2. Бекишева Е. В. Формы языковой репрезентации гносеологических категорий в клинической терминологии [Электронный ресурс] / Е. В. Бекишева // Формы языковой репрезентации гносеологических категорий в клинической терминологии. – Режим доступа : (<http://www.disscat.com/content/formy-yazykovoi-reprezentatsii-gnoseologicheskikh-kategorii-v-klinicheskoi-terminologii>)
3. Вайнрах У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования. – К., ВПШ, 1979.
4. Дериwационный аспект формирования русской медицинской терминологии на основе латинских термиwоэлементов. [Электронный ресурс] // Т. Ф. Извекова, Е. В. Грищенко, С. Н. Гусева, Г. А. Савватеева // Дериwационный аспект формирования русской медицинской терминологии на основе латинских термиwоэлементов. – Новосибирск, 2013. – Режим доступа: (http://www.ngmu.ru/cozo/mos/article/text_full.php?id=1038)
5. Основи перекладознавства: Навчальний посібник / За редакцією А. Є. Нямцу – Чернівці: Рута, 2008. – 312 с.
6. Самусев Р. П. Эпонимы в морфологии / Р. П. Самусев, Н. И. Гончаров. – М.: Медицина, 1989. – 352 с.
7. Энциклопедический словарь медицинских терминов. / Гл. ред. В. И. Покровский. – 2-е изд. В 1-м т. 50374 термина. – М.: «Медицина», 2001. – 960 с.
8. Якобсон Р. Итоги Девятого конгресса лингвистов. – «Новое в лингвистике»; вып. 4, М, 1965, с. 581.

REFERENCES

1. Arnaudov, G.D. (1964) Meditsinskaya terminologiya na pyati yazykakh [Medical terminology in five languages] Sofiya : Meditsina i fizkultura.
2. Bekisheva, E.V. Formy yazykovoy reprezentatsii gnoseologicheskikh kategoriy v klinicheskoy terminologii [Forms of language representation of epistemological categories in clinical terminology]. Mode of access : (<http://www.disscat.com/content/formy-yazykovoi-reprezentatsii-gnoseologicheskikh-kategorii-v-klinicheskoi-terminologii>)
3. Vaynrakh, U. (1979). Yazykovyye kontakty: Sostoyaniye i problemy issledovaniya [Language contacts: State and problems of research]. Kyiv.
4. Derivatsionnyy aspekt formirovaniya russkoy meditsinskoy terminologii na osnove latinskikh terminoelementov [Derivative aspect of the formation of Russian medical terminology based on Latin term-elements] Novosybyrsk, 2013. – Mode of access: (http://www.ngmu.ru/cozo/mos/article/text_full.php?id=1038).

5. Osnovi perekladovnavstva: Navchalniy posibnik (2008). [Fundamentals of Translation Studies: A Manual]. Chernivtsi: Ruta.
6. Samusev, R.P. (1989). Eponimy v morfologii [Eponyms in morphology]. Moscow: Meditsina.
7. Pokrovskiy, V.I. (2001). Entsiklopedicheskiy slovar meditsinskikh terminov. [Encyclopedic dictionary of medical terms]. Moscow : «Meditsina».
8. Yakobson R. (1965). Itogi Devyatogo kongressa lingvistov. – «novoye v lingvistike» [Results of the Ninth Congress of Linguists. – “new in linguistics”; issue four]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Ріжняк – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та російської мов Донецького національного медичного університету.

Наукові інтереси: пошук нових засобів викладання дисциплін лінгвістичного циклу іноземним студентам.

Олена Соколовська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської мов Донецького національного медичного університету.

Наукові інтереси: пошук нових засобів викладання дисциплін лінгвістичного циклу іноземним студентам.

Вікторія Краснощок – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та російської мов Донецького національного медичного університету.

Наукові інтереси: пошук нових засобів викладання дисциплін лінгвістичного циклу іноземним студентам.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Oksana Ryzhniak – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Russian Languages of the Donetsk National Medical University.

Scientific interests: searching for new ways of teaching linguistic disciplines to foreign students

Olena Sokolovska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Russian Languages of the Donetsk National Medical University.

Scientific interests: searching for new ways of teaching linguistic disciplines to foreign students.

Viktoriya Krasnoshchok – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Ukrainian and Russian Languages at the Donetsk National Medical University.

Scientific interests: searching for new ways of teaching linguistic disciplines to foreign students.

УДК 37.016:811.111

НАВЧАННЯ СТАНДАРТІВ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В СИТУАЦІЯХ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Тетяна ТРУХАНОВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: truhanowa2014@gmail.com

ТРУХАНОВА Тетяна. НАВЧАННЯ СТАНДАРТІВ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В СИТУАЦІЯХ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

В статті обґрунтована необхідність навчання учнів старших класів стандартів комунікативної поведінки в ситуаціях міжкультурного спілкування. Автор наводить приклади відеоматеріалів, які використовуються для аналізу невербальної поведінки носіїв мови. Пропонується методика опрацювання таких відео. В межах проблеми розглядається вербальна поведінка комунікантів: практика навчання small talks (невеличких бесід на початку розмови), що доцільно здійснювати у рольовій грі «На презентації». Тексти «Безпечні теми», «Культурні «так» та «ні» у британському суспільстві» дають змогу учням порівняти особливості вербальної поведінки в Україні та в країнах вивчуваної мови.

Ключові слова: ситуації міжкультурного спілкування; вербальна/ невербальна комунікація; відео, невеличкі розмови, рольова гра.

TRUKHANOVA Tetyana. TEACHING STANDARDS OF COMMUNICATIVE BEHAVIOR IN THE SITUATIONS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AT THE LESSONS OF ENGLISH

Intercultural communication is exchanging meaningful and unambiguous information across cultural boundaries, becoming more aware of and better understanding not only other cultures around the world, but your own culture and being able to present it in different cross-cultural encounters. The necessity of teaching senior pupils standards of communicative behavior is grounded in the article. The author gives examples of videos which can be used for analyzing nonverbal behavior of native speakers. The methodology of using these videos is proposed. The problem of teaching students some standards of communicative behavior also foresees the practice of using 'small talks'. 'Small talk' is a casual form of conversation that "breaks the ice" or fills an awkward silence between people. In an English-speaking environment it is often better to make a few mistakes than to say nothing at all. The hardest part about making small talk is knowing how to start a conversation unless students know a few opening gambits. There are some useful ways of starting a conversation with a stranger in the article. They are practiced in the role play "At a Presentation". The texts "Safe topics" and "Some British Conversational and Cultural Dos and Don'ts" enable students to compare the peculiarities of people's verbal behavior in Ukraine and English-speaking countries. "Safe topics" are considered to be weather and current events. Discussing personal information is not done between people who do not know each other well. Compliments on clothing or hair are acceptable; however, you should never say something (good or bad) about a person's body. Negative comments about another person not involved in the conversation are also not acceptable and so on. To make it easier for students to understand the cultural differences the author prepared some questions of heuristic talk, for example: Can the same rules be applied to us? Do we expect other people to behave with us in the same way, as described in this text?

Keywords: situations of intercultural communication, verbal/ non verbal communication, video, small talks, role play.

Постановка проблеми. Питання міжкультурного спілкування зараз цікавлять багатьох вчених. Очевидно, що викладання іноземних мов не можна уявити без міжкультурної

комунікації. Актуальним завданням навчання іноземних мов як засобу комунікації між представниками різних народів і культур полягає в тому, що мови повинні вивчатися в нерозривній єдності зі світом і культурою народів, які говорять цими мовами. Так, С.Г.Тер-Мінасова вважає, що кожен урок іноземної мови – це перехрестя культур, практики міжкультурної комунікації [10, с.24].

Вчені зазначають, що міжкультурна комунікація – це спілкування носіїв різних культур. Взаємодія між культурами – це особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома чи кількома культурами, а також тих впливів, взаємних змін, які проявляються в ході цих відносин [1].

Проблеми навчання міжкультурного спілкування у різних аспектах досліджувало багато вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Ф. Бориско, Н. Д. Гальскова, Л. П. Голованчук, О. О. Коломінова, О. Л. Красковська, Ю. І. Пассов, В. В. Сафонова, Н. К. Скляренко, О. Б. Тарнопольський, С. Г. Тер-Мінасова, В. П. Фурманова, D. Buttjes, M. Byram, Ju. Istjagin, C. Kramch, J. Roche та ін.). Але поки що розкритий лише такий аспект формування міжкультурної комунікації у середній школі як створення проблемних ситуацій для моделювання міжкультурного спілкування на уроці англійської мови [3], що обумовлює **актуальність** питання методики навчання міжкультурної комунікації у середній школі.

Метою статті є обґрунтування та розробка методики навчання старшокласників стандартів комунікативної поведінки в ситуаціях міжкультурного спілкування. **Об'єктом** розгляду процес навчання стандартів англомовної комунікативної поведінки в ситуаціях міжкультурного спілкування. **Предмет** дослідження – методика формування у старшокласників стандартів комунікативної поведінки на уроках англійської мови.

Міжкультурна комунікація передбачає формування міжкультурної компетенції, під якою розуміють володіння комплексом комунікативно релевантних знань як про рідну, так і про інші культури; вміння адекватно використовувати ці знання під час контактів і взаємодії з представниками інших культур [2].

Вважають, що міжкультурній компетенції притаманні три виміри: потреба вивчати культури, порівнювати їх, займатися дослідженнями в іншій культурі [13, с.119].

Комунікація є соціально обумовленим процесом, в якому взаємодія ускладнюється перешкодами – фізіологічними, мовними, поведінковими, психологічними та культурологічними. Вони обумовлені відмінностями менталітетів і національних характерів; розбіжністю в мовних картинах світу; комунікативною асиметрією; діями культурних стереотипів; відмінностями в ціннісних орієнтаціях; розбіжністю культурно-мовних норм; розходженнями в пресупозиціях та фонових знаннях; неоднаковим сприйняттям гумору; розбіжностями в комунікативних стратегіях; специфічними формами і засобами невербальної комунікації, яка використовується в різних культурах [6].

Під час міжкультурної комунікації недостатньо лише володіти спільною мовою спілкування, адже співрозмовники переважно беруть до уваги паралігвістичні фактори, тобто такі невербальні засоби, які супроводжують мовленнєве спілкування (темپ мовлення, тембр голосу, типи заповнювачів паузи, рухи тіла, жести, міміка, відстань від співрозмовника тощо). Саме тому для успішного подолання міжкультурних бар'єрів для учнів важливо оволодіти такими основними стратегіями: 1) усвідомити той факт, що бар'єри під час міжкультурної комунікації існують; 2) адекватно використовувати мовні ресурси (словник, граматику, вимову, темп мовлення тощо); 3) приділяти увагу культурним розбіжностям в етикеті; 4) усвідомити розбіжності у вербальній та невербальній комунікації.

Г.В. Елізарова визначає такі теми для навчання міжкультурного спілкування: культура, її форми і зміст; культура країни, мова якої вивчається; релятивний характер культури, психологічні аспекти перебування в іншій культурі та взаємодія з її носіями; моделювання особистої поведінки [5].

В межах тем для міжкультурного спілкування розглядають стандарти комунікативної поведінки в країнах виучуваної мови. Вітчизняні методисти присвятили свої праці стандартам комунікативної поведінки в США [4], розробці моделі організації навчання студентів мовних спеціальностей стандартів англомовної комунікативної поведінки [7],

функціональній спрямованості невербальних засобів комунікації у навчальному процесі [8], навчанню студентів комунікативного етикету [9].

Зараз нескладно знайти матеріал для навчання стандартів комунікативної поведінки. Наприклад, особливості невербальної поведінки розглядаються в таких матеріалах як: «How to Speak English WITHOUT Using Words. 12 British Hand Gestures» [14], American Culture Shock: Other American Hand Gestures [13], вербальна та невербальна поведінка 'Culture in Verbal and Non verbal Communication' [15] та інші. Але студентам через брак досвіду іноді важко оцінити рівень складності матеріалу і його відповідність рівню комунікативної підготовки учнів. Для запобігання таких помилок варто обговорювати в групі це питання. Як правило, 5-тихвилинного обговорення достатньо для визначення, чи підходить матеріал для певного класу. Потім студентам необхідно визначитися, чи потрібна учням підготовка для сприйняття обраних матеріалів.

Наводимо приклад опрацювання відео «Checking into a hotel».

Tapescript.

Receptionist: Good morning. Welcome to the Transnational Hotel. What can I do for you?

Sanders: Good morning. My name is Tom Sanders. I have a reservation for a single room for three nights.

R.: All right, Mr. Sanders. Let me pull up your reservation. I can't seem to find a record of your booking. Did you book the room directly through us or did you use a hotel reservation service or a travel agent?

S.: I booked it directly through you. I've already also paid a deposit on my first night. I have a reservation number if it helps.

R.: Yes, sure etc.

Пропонуємо покрокову методику опрацювання відео.

1. Учні проглядають відео без звукового супроводу і відповідають на запитання: In your opinion how nice is the receptionist and how does she treat the guest? Do the receptionist and Mr. Sanders use any gestures? What about facial expression?

2. Учні проглядають відео зі звуковим супроводом і відповідають на запитання: Do they use any words of politeness to sound mellifluously? Do you think they are polite? Why do you think so? Prove it.

3. Далі учні працюють з діалогом згідно методичних вимог (реалізація аналітичного етапу): ознайомлення з новою лексикою (в тому числі увага приділяється мовним особливостям діалогу), відпрацювання техніки читання, контроль розуміння прочитаного.

4. Драматизація діалогу.

5. Створення власного діалогу.

Наводимо ще один приклад, розроблений студенткою 4 курсу на основі відео 'Shopping for clothes'.

Після перегляду відео вчитель пропонує учням відповісти на запитання.

Task 1. Watch the video and get ready to answer the questions:

1. How does a seller meet a buyer at the English store?
2. Are the English polite?
3. What gestures and facial expressions are displayed by the seller and the buyer?
4. Is the behavior of the English in a store similar to the behavior of Ukrainians? What differences did you notice?

Task 2. Make up and act out dialogues, simulating the behavior of representatives of a particular country according to the following situations:

1. The seller is an Englishman, the buyer is a Ukrainian.
2. The seller is a Ukrainian, the buyer is an English woman.
3. Both a seller and a buyer are Englishwomen.

З метою формування стандартів комунікативної поведінки учнів середньої школи варто застосовувати практику навчання невеличких бесід (small talk).

З цією метою учням пропонується такий текст [16].

Small talk

Small talk is a casual form of conversation that “breaks the ice” or fills an awkward silence between people. In an English-speaking environment it is often better to make a few mistakes than to say nothing at all. When and why do people use small talk? To break an uncomfortable silence, for instance, at a party or any other social event among guests who do not know each other very well. You may not feel like chatting with anyone at a party, but it is rude to just sit in a corner by yourself; To fill time the first time you see or meet someone on a given day. For example, if you see a coworker in the lounge you might say hello and discuss the sports or weather. However, the next time you see each other you might just smile and say nothing; During a break in a meeting or presentation when people mingle (walk around in a social setting and talk to a variety of people); Some people make small talk in order to be polite. After someone introduces you to another person, you do not know anything about them, so in order to show a polite interest in getting to know them better, you have to start with some small talk; It is so common to make small talk when you are waiting for something, for instance, in a doctor or dentist’s waiting room, or in queues at the grocery store. At the office, people make small talk in elevators or lunchrooms and even in restrooms, especially if there is a line-up. The hardest part about making small talk is knowing how to start a conversation unless you know a few opening gambits, of course! Here are some useful ways of starting a conversation with a stranger:

Nice day, isn’t it?

Horrible weather we’re having.

It looks like it’s going to snow.

Did you order this sunshine?

Nice day to be outside, isn’t it?

Excuse me, is anybody sitting here?

So, how do you know Justin?

Have you tried the cakes that Sandy made?

Pretty nice place, huh?

Did you catch the news today?

Did you hear about that fire on Fourth St?

What do you think about this transit strike?

I read in the paper today that the Sears Mall is closing.

I heard on the radio today that they are finally going to start building the new bridge.

Say, don’t I know you from somewhere?

Sorry, I couldn’t help overhearing – did you mention something about...

Didn’t think it would be so busy today.

Task 1. Preparing for a discussion [11, c.13]

- Think of some situations where you would use each of these opening gambits.
- Decide with your teacher when they would be appropriate and what you might say next.
- Do Ukrainians start conversations with strangers in line-ups, in shops, in buses?
- Does it depend on the age of people? What does it depend on?
- What are the most frequent Ukrainian conversation opening gambits?

Task 2. At a Presentation. Imagine you are at a presentation with the rest of the class. At a presentation everyone chats for a few minutes to one guest, and then is expected to circulate and move on to another guest. If you have talked to at least 7 people, your party was quite enriching!

Now stand up and have a party. It is called “mingling” when people walk around in a social setting and talk to a variety of people. Talk to as many people as possible. Use discussion gambits to start a conversation.

Have a party. Try different ways of beginning the conversations. This will build up your confidence for the real goal – starting conversations *outside* the classroom.

You can end the conversation by saying: *Well, it’s been nice talking to you, but I really have to go now.* Then go to another person and have another short conversation. Continue going from person to person until your teacher tells you to stop. Another way for ending a conversation may be by saying: *Well, I’ve really enjoyed talking to you, but I’d better get going.*

And now answer my questions:

- Which opening gambit was most suitable for you to start a conversation?
- Which was used least of all? Why?
- Think of some situations where you would use each of these opening gambits.
- What are the usual discussion gambits for Ukrainians to start a conversation?
- When two strangers meet and start speaking, the conversation usually turns around something that is *here* and *now*. This is like teaching a child to speak – you neither speak about the past nor about the future. What did *you* talk about?

- What are free topics for Ukrainians that we talk with strangers to?

Task. While reading the text “Safe topics”, highlight or underline the acceptable and unacceptable topics for a small talk. In the right-hand margin, write a plus (+) for what is right to talk about and a minus (–) for what is not advisable to talk about.

Safe Topics

There are certain “safe” topics that people usually make small talk about. The weather is probably the number one thing that people who do not know each other well discuss. Sometimes even friends and family members discuss the weather when they meet or start a conversation.

Another topic that is generally safe is current events. As long as you are not discussing a controversial issue, such as a recent law concerning equal rights, it is usually safe to discuss the news. Sports news is a very common topic, especially if a local team or player is in a tournament or play-off or doing extremely well or badly. Entertainment news, such as a celebrity who is in town, is another good topic. If there is something that you and the other speaker have in common, that may also be acceptable to talk about. For example, if the bus is extremely full and there are no seats available you might talk about reasons why. Similarly, people in an office might casually discuss the new paint or furniture. There are also some subjects that are not considered acceptable when making small talk. Discussing personal information such as salaries or a recent divorce is not done between people who do not know each other well. Compliments on clothing or hair are acceptable; however, you should never say something (good or bad) about a person’s body. Negative comments about another person not involved in the conversation are also not acceptable. You do not talk about private issues either, because you do not know if you can trust the other person with your secrets or personal information. Also, it is not safe to discuss subjects that the society deems controversial such as religion or politics. Lastly, it is not wise to continue talking about an issue that the other person does not seem comfortable with or interested in.

Some British (Middle Class) Conversational and Cultural Dos and Don’ts

Task. In groups, read about conventional British standards of conduct and think about the instances of behaviour in Ukraine. Can the same rules be applied to us? Do we expect other people to behave with us in the same way, as described in this text?

1. Do not ask: how much someone earns; how much something they bought costs; personal questions, such as how old someone is or whether they are married; do not mention toilet and sex too openly; do not respond to “How are you?” by starting to talk about your headache or digestion problems.

2. In conversation there is very little simultaneous talk or overlap between two speakers; some interruption is allowed, especially to ask for repetition and explanation, but too much is considered impolite.

3. Silence is to be avoided; a question should be followed by answer without any delay; talking very little, not initiating topics, or giving very brief answers may imply unfriendliness or a lack of interest.

4. Apart from between close friends or family, avoid direct criticism, bluntness and heated emotions.

5. Politely performed negative answers, polite disagreement and conveyance of bad news are accepted (unlike in some oriental cultures).

6. Going off the point is not encouraged; try to be concise, direct and to-the-point; objectivity and truth are expected in most circumstances; avoid boasting; the natural reaction is to be modest.

7. Compliment people, e.g., on a new dress, hairstyle, etc., and respond to others' compliments by thanking them or being modest.

8. Do not say "Good appetite" before starting to eat (the French "Bon appetite" is used but not commonly); after a meal say "thank you" and compliment the host or hostess on the food.

9. Say "Excuse me" after sneezing (other people might say "Bless you"); blowing one's nose in public is accepted, but belching and spitting are not.

10. Indicate that you are listening with frequent but not constant reactions, e.g., nodding, encouraging noises and phrases; make sure there is a regular eye contact with your communication partner.

11. Smile a lot; it is considered polite behaviour.

12. Avoid physical contact, except for shaking hands; there is hardly any kissing as a greeting except between family and friends; do not get too close and leave enough personal space; say "Excuse me" if you brush past somebody even if you do not actually touch the person.

13. No loud shouting, snapping fingers or clapping hands to call the waiter in a restaurant.

14. Be on time and not early or late [11].

Отже, завдяки запропонованим вище завданням учні навчаються стандартів комунікативної поведінки, набувають навички ефективного спілкування, що дозволить їм не лише спілкуватися в країні виучуваної мови, а також бути в змозі представляти свою культуру і краще розуміти культуру інших країн.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – Київ: Академія, 2004. – 342 с.
2. Гришаева Л.И., Цурикова Л.В. Введение в теорию межкультурной коммуникации. – М: Изд.центр «Академия», 2007. – 336 с.
3. Гордеева А.И. Як створювати ситуації міжкультурного спілкування на уроці англійської мови// Іноземні мови, 2008. – № 2. – С. 8–11.
4. Демиденко О.П. Навчання студентів вищих навчальних закладів економічного профілю стандартів комунікативної поведінки в США// Іноземні мови, 2008. – № 4. – С. 48–53.
5. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. – СПб: Каро, 2005. – 352 с.
6. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 "Філософська антропологія, філософія культури" / К. С. Мальцева. – К., 2002. – 20 с.
7. Писанко М.Л. Модель організації навчання студентів мовних спеціальностей стандартів англійської комунікативної поведінки// Іноземні мови, 2007. – № 4. – С. 33–39.
8. Ставицька Т.Е. Функціональна спрямованість невербальних засобів комунікації у навчальному процесі//Іноземні мови. – № 3. – 2009. – С.15–17.
9. Тарнопольський О.Б., Склярєнко Н.К. Стандарти комунікативної поведінки у США: Навч. посібник. – К.: Інкос, 2003. – 208 с.
10. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – Москва: Слово, 2000. – 146 с.
11. Dörnyei Z., Thurrell S. Conversation and Dialogues in Action. – L.:Prentice Hall, 1992. – 276 p.
12. Macianskiene N. English for Intercultural Communication. – Kaunas: Vytauto Didziojo universitetas, 2009. – 124 p.
13. Richards J.C. Curriculum Development in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 321 p.
14. <https://www.youtube.com/watch?v=dpT2989K92U/>
15. www.OnlineLanguageAcademy.com
16. <https://www.viaggiovagando.com/en/2014/06/23/part-culture-play-verbal-non-verbal-communication/>
17. http://www.englishclub.com/speaking/small-talk_wh.htm

REFERENCES

1. Batsevyich, F.S. (2004). Osnovy komunikativnoi linhvistyky. [The Basics of Communicative Linguistics]. Kyiv: VC «Akademiya».
2. Grishaeva, L.I., Tsurikova L.V. (2007) Vvedenie v teoriyu mezhkulturnoy kommunikatsii [Introduction to the theory of Intercultural Communication]. Moskva:VC «Akademiya».
3. Gordeeva, A.I. (2008) Yak stvoruvatu situatsii mezhkulturnogo spilkuvannya // Nauchno-metodicheskyy zhurnal «Inozemny movi». [How to create situations of Intercultural Communication // Scientific-methodological journal "Foreign Languages"]. Kyiv.
4. Demidenko, O.P. (2008) Navchannya studentiv vuschikh navchalnykh zakladiv ekonomichnogo profilyu standartiv komunikativnoi povedinky v SSHA. // Nauchno-metodicheskyy zhurnal «Inozemny movi» [Teaching Students of Economics Departments of Higher Educational Institutions Standards of Communicative behavior in the USA // Scientific-methodological journal "Foreign Languages"]. Kyiv.
5. Elizarova, G.V. (2005) Kultura i obucheniye inostrannym yazukam. [Culture and teaching foreign Languages]. St.Petersburg: Karo.

6. Maltseva, K.S. (2002) *Mizhkulturny neporozuminnya I problema mizhkulturnogo perekladu: avtoref. diss. ...* kand. philos. nauk. [Intercultural misunderstanding and the problem of intercultural translation: PhD thesis abstract]. Kyiv.
7. Pisanko, M.L. (2007) Model organisatsii navchannya studentiv movnikh spetsialnostey standartiv anglo-movnoy komunikativnoy povedinky. // *Nauchno-metodicheskiy zhurnal «Inozemnyy movi»* [The model of teaching students of foreign language departments of higher educational institutions standards of communicative behavior in English // Scientific-methodological journal "Foreign Languages"]. Kyiv.
8. Stavitska, T.E. (2009) Funktsionalna spryamovanist neverbalnykh zasobiv komunikatsii v navchalnomy protsesi. // *Nauchno-metodicheskiy zhurnal «Inozemnyy movi»* [The Functional direction of nonverbal means of communication in the teaching process // Scientific-methodological journal "Foreign Languages"]. Kyiv.
9. Tarnopolsky, O.B., Sklyarenko, N.K. Standarti komunikativnoy povedinky v SShA. [Standards of the communicative behavior in the USA]. Kyiv: Inkos.
10. Ter-Minasova, S.G. (200) *Yazuk I mezhkulturnaya kommunikatsiya*. [The language and intercultural communication]. Moscow: Slovo.
11. Dörnyei, Z., Thurrell S. (1992). *Conversation and Dialogues in Action*. London: Prentice Hall.
12. Macianskiene, N. (2009). *English for Intercultural Communication*. Kaunas: Vytauto Didziojo universitetas.
13. Richards, J.C. (2011). *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. <https://www.youtube.com/watch?v=dpT2989K92U/>
15. www.OnlineLanguageAcademy.com
16. <https://www.viaggiovagando.com/en/2014/06/23/part-culture-play-verbal-non-verbal-communication/>
17. http://www.englishclub.com/speaking/small-talk_wh.htm

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Труханова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: методика викладання іноземної мови у середніх навчальних закладах.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetyana Trukhanova – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the English Language and Methods of Teaching at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi.
Scientific interests: methodology of teaching English as a second language in secondary school.

УДК: 378.013.41

INDIVIDUALIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING AS ONE OF THE WAYS OF SOLVING THE PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM OF MODERN HIGH SCHOOL

Yaroslav CHERNIONKOV (Kropyvnytskyi, Ukraine)

e-mail: yarcher78professor@gmail.com

ЧЕРНЬОНКОВ Ярослав. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПІДГОТОВКИ ЯК ОДИН З ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ВУЗУ

У статті здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз змісту понять «індивідуалізація», «індивідуалізація професійної підготовки майбутнього учителя іноземних мов», «мотивація до інішомовного спілкування» у процесі професійної підготовки у вищих навчальних закладах як психолого-педагогічної проблеми. Автором було фундаментально досліджено зміст та структуру даного поняття; подано власне визначення; запропоновано кілька характеристик мотиваційного елементу вивчення іноземної мови, зокрема: самостійна робота, спілкування через Інтернет, інформаційно-комунікаційні технології, занурення у реальну ситуацію.

Ключові слова: індивідуалізація; індивідуалізація професійної підготовки; індивідуалізація професійної підготовки майбутнього вчителя іноземних мов; психолого-педагогічна проблема; вища школа; основні характеристики індивідуалізації; мотивація до спілкування іноземною мовою; індивідуалізована професійна підготовка; психолого-педагогічний дидактичний принцип; експериментальна складова дослідження.

CHERNIONKOV Yaroslav. INDIVIDUALIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING AS ONE OF THE WAYS OF SOLVING THE PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM OF MODERN HIGH SCHOOL

It has been carried out the fundamental theoretical analysis of the content of the concepts of "individualization", "individualization of professional training of the future teacher of foreign languages", "motivation for foreign language communication" in the process of professional training at higher educational institutions as a psychological-pedagogical problem. The author has thoroughly studied the content and structure of this concept; self definition is given; several characteristics of the motivational element of studying a foreign language are offered, in particular: independent work, communication via the Internet, information and communication technologies, immersion in the real situation. The author proposed his own vision of the problem of individualization of the professional training of the future teacher of foreign languages in higher educational institutions, namely, "the psychological and pedagogical didactic principle of constructing such a system of interaction between participants in the process of preparation, which takes into account and uses the individual characteristics of the student, determine the prospects of his further creative development and creative self-development. Through such an organization, in the process of training, each future teacher develops and develops cognitive activity, internal motivation of training, abilities, inclination, social competence and features important for future life". It was noted that in his practice, the teacher should use classes-communication, classes-dramatization, video lessons, occupations-games, occupation-

tests, since each of these classes has a dominant motivation. As part of the doctoral dissertation research, the next stage of the pedagogical experiment (content and structure of individualization as a psychological-pedagogical component) was conducted.

Key words: individualization; individualization of professional training; individualization of professional training of the future teacher of foreign languages; psychological-pedagogical problem; high school; main characteristics of individualization; motivation to communicate in a foreign language; individualized professional training; psycho-pedagogical didactic principle; experimental component of the research.

Defining of the problem and the analysis of the last researches and publications.

Modernization of the content of education; improvement of cultural, methodological, and practical training in all pedagogical specialties and training of foreign language teachers is identified as one of the priority tasks of reforming of higher education. The problem in question, in turn, actualized the need to create favorable conditions for personal and professional growth, the development of technology of pedagogical modeling of the professional training of future teachers of foreign languages. In today's practice of training future teachers of a foreign language there are conflicting trends.

In particular, contradictions in the theory of training future teachers between: orientation of modern professional pedagogy to training a teacher who has the method of teaching a foreign language in typical educational situations, and the need to form a new generation of teaching staff, able to operate highly effective in the constantly changing conditions of information and technological development of the educational industry; the formation of a new type of teacher capable of designing future pedagogical activities in these conditions on the basis of reflexive-divergent thinking and the development of methodological and informational competences throughout life; the classical system of training future teachers of foreign languages and the individualization of this process in the modern high school.

The analysis of pedagogical literature shows that the "individualization" and "differentiation" of professional training are two sides of the same process – the consideration and development of the individual characteristics of each student; therefore, it is necessary to consider the interconnection.

In scientific and pedagogical literature, different approaches to understanding and defining the concept of differentiated training are used. Thus, N. Shakhmayev believes that "the educational process, for which the characteristic of taking into account the typological individual differences of students, is called differentiated, and training in this process – differentiated training" [1, p. 12]. I. Butuzov emphasizes that "differentiation does not involve work on different programs and textbooks, designed for several levels of intellectual talent, and educational activity of students at different levels for mastering the only software material depending on individual characteristics" [1, p. 13].

Recently, a number of scientific studies have been devoted to the methodical training of foreign language teachers for teaching integrated courses (O. Bigich, S. Ivashnyova, O. Kovalenko, V. Red'ko, Yu. Styrkina), a lot of dissertation researches were devoted to: multilevel pedagogical education (V. Kruti, O. Ponomaryova), theoretical and methodological bases for the training of future teachers (T. Alekseyenko, A. Zubko, A. Linenko, S. Martynenko, L. Mil'to, L. Khomich, L. Horuzha), application of business game in training students for foreign language communication (V. Bazurina, V. Red'ko), formation of professional competence and professional-pedagogical orientation of the personality of future teachers in the process of teaching a foreign language (V. Kalinin, N. Lobanova, L. Mikhailova, O. Ovcharuk, A. Shyshko); analysis of the components of the content of teaching a foreign language (I. Bim, N. Gals'kova, O. Kolominova, R. Martynova, S. Nikolaeva, V. Plakhotnik, G. Rogova).

As the analysis of scientific literature shows, some aspects of the individualization of professional training of future foreign languages teachers have been highlighted. In particular, there are developments on the following issues in modern researches:

- peculiarities of individualization of studying in higher educational institutions (V. Volod'ko, S. Goncharenko, B. Dyachenko, N. Zavizena, I. Unt and others);
- realization of an individual approach in the organization of independent work of students (I. Shaidur, I. Shimko and others);
- definition of the conditions for the organization of individualization of education (T. Godovanyuk, A. Kirsanov, Zh. Kovaliv, S. Ovcharov and others);

- formation of an individual learning algorithm (Zh. Bogdan, V. Koldaev, P. Nosov, A. Khutorsky and others).

Therefore, the problem of training and studying a foreign language became the subject of research by many scholars engaged in the issues of forming the content of teaching foreign languages (V. Belyaev, I. Zimnya), methods and forms of language learning (O. Bykonya, I. Vereshchagina, P. Galperin, G. Kytaigorodskaya, T. Kolod'ko, E. Passov, O. Tarnopolskyi). Famous scientists dedicated their researches to the study of motivation, its formation and development: A. Aleksyuk, D. Brown, L. Bozhovich, N. Bordovska, V. Vilyunas, O. Vlasova, V. Galuziak, R. Gardner, E. Ilyin, V. Kovalyov, O. Leontiev, D. McClelland, A. Maslow, A. Rean, V. Semichenko, M. Smetanskyi, H. Hekhausen and others.

In our opinion, T. Brick analytically analyzed the most basic types of motivation: 1. Internal processes: the desire to enjoy the processes of activity. 2. Instrumental motivation: the desire for external rewards (good score, encouragement, etc.). 3. External Concept I: The desire to accept and maintain its features, competences and values from other individuals. 4. Internal concept I: the desire to meet your own standards of traits, competences and values. 5. Internalization of the goal: the desire to achieve goals that correspond to internalized (assigned, become internal) values [1. p. 12-13].

The purpose and tasks. The purpose of writing this article is: to determine the content and structure of the concept "Psychological-pedagogical characteristics of Individualization of professional training of future teachers of foreign languages"; to generalize this concept and specify the use of this definition for students at higher education. The task of this research is the analysis of various structural elements, characteristics and content elements and outline of the structural and substantive principles of professional training of foreign language teachers.

The main material of the article. The problem of individualizing the professional training of specialists in the field of education and training has been and remains relevant and equally interested for both educators and psychologists. Many domestic and foreign scholars, studying the problems of personality development, the role in this process of leading activities (in particular, gaming and educational), one way or another touched on the problem of individualization of the training process. For example, this topic has been reflected in the fundamental works of P. Blonskyi, D. El'konin, L. Bozhovich, G. Kostiuk, S. Maksymenko, V. Sukhomlynskyi and others. They believed that "individualization - a dynamic reflection of the laws of formation and development of the individual". In general, the study of individualization of the training of future teachers is devoted to finding effective means for comprehensive student development and assessment of the effectiveness of the proposed development programs.

We rephrase the well-known commandment of K. Ushinsky, "Teaching, educating all, should teach and educate everyone." Today nobody needs to be persuaded in the fairness of these words. And at the same time, the problem of individualization of teachers' training remains uneasy, sometimes contradictory in the theoretical and methodological aspects of its implementation.

First of all, the concept of individualization is disclosed in a psychological dictionary-directory in which this notion means – "to differ from other people in a conditioned attitude in order not to feel similar to others" [6, p. 82].

The task of the teacher lies in the fact that by leveling their own individuality tendencies manifest themselves only within the limits necessary and useful for collective life. For the same, these boundaries should be flexible and dynamic in order not to impair the individual needs and interests of the individual child. This is the essence and complexity of the individualization of the upbringing of the child: the harmonious combination of the flowering of the individuality of each child in all its peculiarity with the flowering of active collective life.

Every teacher knows from the course of psychology that individuality exists in two general types:

- It is conditioned by the general laws of development, the laws of reflection and regulation (individual peculiarities of dynamics, attention, memory, emotional sphere and volitional regulation);
- It is conditioned by social conditions and the influence of the environment (individual orientation and character traits) [4].

Summarizing the achievements of scientists in relation to the content of the concept of "individualization", we can formulate the following statements. "Individualization of professional training is a psycho-pedagogical didactic principle of building such a system of interaction between participants in the process of preparation, which takes into account and uses the individual characteristics of the student, determine the prospects for his further creative development and creative self-development". Under such an organization, in the process of training each future teacher forms and develops cognitive activity, internal motivation of training, abilities, inclination, social competence and features important for future life.

The definition of individualization of training is interpreted in the pedagogical encyclopedia, as "planning and conducting training in accordance with individual characteristics". Under features it is necessary to understand the peculiarity of feelings, memory, imagination, thinking, interests, inclinations, abilities, temperament, character. Individual training is based on knowledge of the individuality and the living conditions of each student. Individual training involves adapting forms and methods of influencing individual characteristics to ensure the development of a higher level of personality. Also, individualization is aimed at favorable opportunities for the development of cognitive forces, inclinations and talents [3, p. 332].

Individualization of the training of higher education institutions in the pedagogical encyclopedia is interpreted as "the organization of the educational process in which the choice of methods and methods of training takes into account the individual traits of students, the level of development of abilities".

In the process of individualization of training, there is a need for the supervision of students by faculty. Each student has a different level of training and development of apprenticeship skills, but all students need to acquire new knowledge, skills and abilities. Individualization of training contributes to the development of abilities, takes into account their inclinations and interests, different attitudes to learning, as well as to individual subjects. The main goal of individualization of training is to prevent the emergence of gaps in knowledge and to ensure the effective work of all students [5, p. 69].

In studies of T. Godovanyuk the student's individualized training is defined as "the approach of the educational process to the individual student model. The training process is accompanied by the choice of means, methods, pace of teaching that takes into account the individual characteristics of the student. With the help of individualization of studies, a student has the opportunity to reflect on the educational advantages that give rise to self-awareness and responsibility" [2, p. 127-131].

Independent work on English-speaking communication also has a great motivational significance. Students who correspond with foreigners have a high interest in language. So dating is established, culture of another people is known, an additional stimulus for communication is formed. Usage of the Internet helps to increase motivation to learn English-language communication and to communicate with people from around the world. In this case, the vocabulary is raised naturally. There is a need to study a new material, which also activates the cognitive activity of an independent person.

The special significance of the didactic solution to the problem of forming the motivation of foreign language communication is precisely because it remains important for each specialist, including in connection with the development of information and communication technologies and multimedia. In addition, the formation and development of the motivation to teach foreign language communication contribute to special conditions, namely the adequacy of the verbal organization of instruction in language exercises in accordance with the level of language skills, as well as the selection and organization of subject content and various text information, the communicative organization of the learning environment in various forms of collective cooperation in situations of communication and use of cognitive-communicative problem tasks and problem situations, based on the didactically organized information basis.

The most effective, in our view, main pedagogical means that provide the formation and development of the motivation of the English-speaking communication are communicative exercises for the acquisition of vocabulary, grammar within the theme, the work with the main texts, which have a professional orientation, and exercises to them, the working out of language clichés and stamps, training dialogical communication, assimilation of professional life situations of

role behavior, oral reports, role-playing game, business game, analysis of specific situations, simulation, written forms of work.

One of the most effective ways of teaching and motivating communication is to immerse students in the real situation and enable them to independently withdraw from it. A major motivational role is played by the alternation of various activities. In practice, the teacher needs to use classes-communication, classes-dramatization, video lessons, occupations-games, occupation-tests, since each of these classes has its dominant motivation. To view videos (or excerpts) without translation, except for artistic and educational, it is possible to use documentaries, as well as television shows of the relevant thematic direction.

Conclusions and recommendations for further research. Since the process of professional training is a two-way process, then on the part of the teacher, the individualization of preparation requires the study of individual characteristics of the spiritual world; promotes the development of cognitive abilities of the student, taking into account his interests and inclinations.

We understand that our observation is only part of the research program we have created for this issue. Further studies we see in working out the general pedagogical and methodological development of individualization of students' training at higher educational institutions.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волобуєва, І. В. Індивідуалізація навчання як психолого-педагогічна проблема сучасної вищої школи // Вісник Херсонського університету. Актуальні проблеми державного управління педагогіки та психології. – 2013. – С. 12-13.
2. Годованюк Т.Л. Деякі термінологічні тлумачення індивідуальної форми навчання через її «похідні» / Т.Л. Годованюк // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 3–4. – С. 127–131.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Індивідуалізація виховання дошкільника: Навчальний посібник / Подивір С. О., Піроженко Т. О., Вовчик-Блакитна О. О. та ін. – К. , 2007. – 152 с.
5. Олексенко В. М. Енциклопедичний словник з дистанційного навчання / В.М. Олексенко. – Х., 2004. – 164 с.
6. Словарь – справочник по социальной психологии / В. Крысько. – СПб. : Питер, 2003. – 416 с.
7. Chernionkov Yaroslav. The stages of development the concept “Individualization of the professional training of the teacher” as a scientific problem // Вісник Черкаського Університету. Серія : педагогічні науки. – №3. – 2016. – С. 106-111.

REFERENCES

1. Volobuyeva, I.V. (2013). Indyvidualizatsiia navchannia yak psykhologo-pedahohichna problema suchasnoi vyshchoi shkoly // Visnyk Khersonskoho universytetu. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia pedahohiky ta psykhologii [Individualization of teaching as a psychological-pedagogical problem of modern high school // Bulletin of Kherson University. Actual problems of public administration of pedagogy and psychology]. Kherson.
2. Godovanyuk, T.L. (2008). Deiaki terminolohichni tлумachennia indyvidualnoi formy navchannia cherez yii «pokhidni» [Some terminological interpretations of the individual form of learning through its "derivatives" // Pedagogy and Psychology]. Kyiv.
3. Kremin, V.G. (2008). Entsiklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy [Encyclopedia of Education / Acad. ped. Sciences of Ukraine]. Kyiv.
4. Podyvir, S.O., Pirozhenko, T.O., Vovchik-Blakytina, O.O. (2007). Indyvidualizatsiia vykhovannia doshkilnyka: Navchalnyi posibnyk [Individualization of preschool education: a manual]. Kyiv.
5. Oleksenko, V.M. (2004). Entsiklopedychnyi slovnyk z dystantsiinoho navchannia [Encyclopedic Dictionary in Distance teaching]. Kharkiv.
6. Krysko, V. (2003). Slovar – spravochnyk po sotsyalnoi psykhologii [Dictionary – a reference book on social psychology]. St. Petersburg.
7. Chernionkov, Ya.O. (2016). The stages of development the concept “Individualization of the professional training of the teacher” as a scientific problem // Bulletin of Cherkassy University. Cherkassy.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослав Черньонков – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: процеси індивідуалізації підготовки майбутніх учителів іноземних мов; методи викладання іноземних мов на немовних факультетах; формування майбутніх учителів іноземних мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Yaroslav Chernionkov – Ph.D, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Linguodidactics and Foreign Languages Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi.

Scientific interests: processes of individualization of training future teachers of foreign languages; methods of teaching foreign languages at the non-language faculties; formation of future teachers of foreign languages.

УДК 378.147.091.3:811.111

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Наталія БОЖКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: natbozhko75@gmail.com

БОЖКО Наталія. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ.

Стаття присвячена вивченню особливостей підготовки майбутніх вчителів іноземної мови – безпосередніх організаторів розумової діяльності на уроці – до формування ефективної розумової діяльності учня. У статті також йдеться про систематичне спостереження вчителя на заняттях з іноземної мови. Такі поняття як професійно-педагогічна підготовка, моральні погляди, професійне самовиховання, спостереження, контроль результатів роботи учнів на уроках детально описуються та аналізуються. У статті розглядаються шляхи, які ведуть до досягнення успіху в навчанні та професійного підходу до викладання іноземної мови.

Ключові слова: мотиваційний компонент, професійна діяльність, знання, уміння, навички, самокритичність, розумова діяльність, моральні погляди, готовність до дії, професійне самовиховання.

BOZHKO Natalia. THE PECULARITIES OF THE PREPARATION OF A WOULD-BE FOREIGN LANGUAGE TEACHER FOR THE ORGANIZATION OF THE PUPILS' THINKING ACTIVITY.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the preparation of future foreign language teachers – the direct organizers of mental activity in the classroom – for the formation of an effective mental activity of the student. The article also deals with the systematic observation of a teacher at the classes of a foreign language. Such concepts as professional and pedagogical preparation, moral views, professional self-education, observation, pedagogical activity, professional preparation and control of pupils' performance at the lessons are described and analyzed in details here. The article examines the ways which lead to success in learning and professional approaches to teaching a foreign language. It proves that readiness for a particular professional activity depends on the formation of the psychological structure of activity and psychological characteristics of the subjects of work, professional status. The article reviews the structure of the teacher's competence model, stages of formation of scientific and methodological competence of future teachers, as well as the analysis of self-formation of scientific and methodological skills with students of pedagogical universities. Intellectual activity is a process that, through understanding the problem situation, leads to adequate appropriate actions. The stronger the essential features of the problem situation determine the corresponding action, the more intellectual it is. After a complete understanding of the problem situation, the thinking process is included, with its penetration into the conflict conditions of the problem situation. This penetration is the first and main stage of mental activity. Penetration into the problem situation ends with the taking a functional decision. It contains the essential features of the approach to the task, that is, the functional aspect of the final decision. Intellect itself serves as the most necessary and effective weapon in the interaction of the subject with the surrounding world. The explanation of intellect leads to putting the highest operations of mental activity in connection with all the development, while considering the development itself as an evolution, which is directed by the internal necessity to some balance. Among the most important, general theoretical problems of mental activity is primarily the problem of the correlation of internal, mental and external, practical human activity.

Key words: motivational component, professional activity, knowledge, skills, self-criticism, mental activity, moral views, readiness for action, professional self-education.

Дана стаття присвячена вивченню особливостей підготовки майбутніх вчителів іноземної мови – безпосередніх організаторів розумової діяльності на уроці – до формування ефективної розумової діяльності учня.

Під професійною підготовленістю людини розуміють її якості, які визначаються сукупністю спеціальних знань, умінь, навичок, обумовлюють її здатність виконувати певну діяльність з тією чи іншою якістю.

Компоненти готовності до педагогічної діяльності називає Г.В. Троцько: мотиваційний, морально-орієнтаційний, змістовно-операційний, емоційно-вольовий, оцінний, психофізіологічний.

Як визначає О.М. Леонтьєв, в загальному розумінні готовність – це короточасний стан, який виникає за певних умов на основі набутого досвіду, стосується лише якогось одного з етапів діяльності, а не діяльності в цілому, оскільки вона складається з окремих дій [7, с. 19].

Важливим внеском в методологію вивчення та теорію розумової діяльності стало виділення зв'язків та структурної подібності зовнішньої, практичної, внутрішньої, розумової діяльності людини. Саме відкриття розумової діяльності в вигляді зовнішніх дій розруйнувало уявлення про розумову діяльність як тільки внутрішній процес, який має словесно-логічну природу, і дозволило припустити співіснування різних форм високо розвиненого мислення, які тісно пов'язані між собою та переходять одна від другої.

Велика різниця між простими розумовими процесами, які полягають у виклику одного конкретного образу минулого досвіду за допомогою іншого, та мисленням виявляється у наступному: емпіричні розумові процеси тільки репродуктивні, мислення – продуктивне. Мислитель, зіштовхнувшись з конкретними даними, яких він раніше не бачив і про які він

нічого не чув, через деякий час, якщо здатність мислення у нього дійсно велика, зможе із цих даних зробити такі висновки, які повністю нівелюють його некомпетентність. Розумова діяльність рятує людину за непередбачуваного збігу обставин, коли вся наша “асоціативна мудрість” “та наше “виховання”, виявляються безсилями.” [2, с. 34].

На думку німецького філософа і психолога О. Кюльпе [6, с. 65], „Думки є не лише чистими знаками для відчуттів, вони повністю самостійні створіння, які володіють самостійними цінностями, про думки можна говорити з тією ж визначеністю, що й про враження, їх можна навіть вважати більш позитивними, помітними та незалежними. Але їх не можна розглядати як наглядні предмети”. Згідно У. Джеймса, специфічною властивістю мислення, яка відрізняє його від “чистої уяви та послідовності асоціацій” є виділення суттєвої сторони в даному факті, тобто виділення із деякого цілого тієї часткової ознаки, яка має корисні властивості для вирішення завдання [3, с. 24].

У проблемній ситуації завжди чогось не вистачає, інакше вона була б не проблемною, а простою ситуацією, і це “кільце”, якого не вистачає, повинно бути знайденом за допомогою розумового процесу.

Розумова діяльність – це процес, який через розуміння проблемної ситуації приводить до адекватних відповідних дій. Наскільки сильніше суттєві риси проблемної ситуації визначають відповідну дію, тим більш інтелектуальним воно являється. Після повного розуміння проблемної ситуації включається процес мислення, з його проникненням у конфліктні умови проблемної ситуації. Це проникнення є першою і основною стадією розумової діяльності. Проникнення в проблемну ситуацію закінчується прийняттям функціонального рішення. У ньому наявні суттєві риси підходу до завдання, тобто функціональний аспект кінцевого рішення.

Друга та остання стадія – це процес реалізації функціонального рішення, вибір того, що дійсно потрібно для рішення.

Розвиток досліджень розумової діяльності значною мірою зреалізувався у роботах Жана Піаже – (Piaget) – швейцарського психолога, спеціаліст в області психології інтелекту, засновника міжнародного центру генетичної епістемології в Парижі, директора психологічної секції Інституту педагогічних наук Женевського університету.

У першому циклі робіт Ж. Піаже, виходячи із уявлення про походження думки дитини, вважає, що ключем до її розуміння є аналіз дитячого мовлення, яке відображає логіку дій. При цьому в якості провідного фактора розумового розвитку дитини розглядаються процеси її соціалізації. У 1925 – 1928р. центр вивчення дитячої думки переміщується на аналіз самих дій, основними для Ж. Піаже стають дослідження систем операцій інтелекту. На базі цих досліджень ним була запропонована операційна теорія інтелекту. Операція – це внутрішня дія, продукт інтеріоризації зовнішньої предметної дії, яка скоординована з іншими діями в єдину систему, основною характеристикою якої є “зворотність”.

Ж. Піаже створив наукову психологічну школу експериментальних досліджень розвитку дитячої розумової діяльності. Основні результати його дослідження викладені в роботі “Природа інтелекту”.

Дослідник розглядає подвійну природу інтелекту: одночасно логічну та біологічну. Вбачаючи своїм завданням показати єдність цих двох, на перший погляд не суміжних одна з одною характеристик розумової діяльності. На думку Ж. Піаже, індивід діє лише в тому випадку, якщо він відчуває потребу в дії, тобто якщо за короткий час виникло порушення рівноваги між середовищем та організмом, і тоді дія спрямована на те, щоб знову встановити рівновагу. Таким чином поведінка є особливим випадком обміну між зовнішнім світом та суб'єктом [10, с. 15].

Саме інтелект служить найбільш необхідною і ефективною зброєю у взаємодії суб'єкта з оточуючим світом. Пояснення інтелекту зводиться до того, щоб поставити найвищі операції розумової діяльності в зв'язок з усім розвитком, розглядаючи при цьому сам розвиток як еволюцію, яка направляється внутрішньою необхідністю до рівноваги.

Новий аспект у дослідженні розумової діяльності внесли завдання, які виникли в зв'язку з ускладненням техніки виробництва, що вимагало досліджувати розумову діяльність, яка оперує наглядними механічними відношеннями (так званий технічний інтелект). Разом з

цими дослідженнями, найчастіше підпорядкованими цілям професійного відбору, велися також роботи, присвячені вивченню складної розумової діяльності конструкторів, шахістів. Все це значно розширило коло процесів, які належать до числа інтелектуальних, розумових.

До числа найважливіших, загальнотеоретичних проблем розумової діяльності відноситься перш за все проблема співвідношення внутрішньої, розумової та зовнішньої, практичної діяльності людини.

Мовна форма вираження та закріплення результатів зовнішньопредметної пізнавальної діяльності створює умову, дякуючи якій в подальшому окремі частини цієї діяльності можуть виконуватись уже тільки в мовленнєвому, словесному плані. Оскільки мовленнєвий процес здійснює при цьому перш за все пізнавальну функцію, а не функцію спілкування, то його зовнішньозвукова, вимовна сторона все більш редукується; виникає перехід від мовлення вголос до мовлення “про себе”, – до внутрішньої словесної розумової діяльності. Між чуттєвими даними і практичними діями тепер включаються все більш довгі зв'язки внутрішніх процесів розумового співставлення, аналізу. Під час подальшого розвитку ці внутрішні процеси пізнання поступово набувають відносну самостійність та здатність відокремлюватись від зовнішньої, практичної діяльності. При цьому розділення праці приводить до того, що розумова духовна діяльність та практична матеріальна діяльність можуть випадати на долю різних людей.

У дослідженнях Г. Майєра – німецького філософа і психолога, – розумова діяльність розглядається з позиції чітких, обмежених у часі дій – розумових актів. Існують елементарні акти судження, які переходять в сприйняття та уявлення пізнавальної фантазії. З іншого боку було б помилково вважати, що будь-яке уявлення є логічним судженням. Звідси можна установити два типи мислення: мислення-судження, в якому на першому плані процес пізнання; та емоціональне мислення, де на першому плані практичні потреби – потреби почуття та волі [9, с. 74].

Останніми роками широкої популярності набула інформаційна теорія розумової діяльності. Вона часто формулюється як опис розумових дій на рівні елементарних інформаційних процесів. Зміст інформаційної теорії розумової діяльності (наприклад в роботах Саймона і Ньюелла) полягає в наступному. Головною рисою пояснення людського мислення на рівні обробки інформації вважається твердження, що складні процеси розумової діяльності складаються із елементарних процесів маніпулювання символами. У загальному вигляді ці елементарні процеси звичайно описуються так: прочитайте символ, напишіть символ, скопіюйте символ, зітріть символ.

Проблема творчого мислення знайшла своє втілення в роботах американських психологів Халла (Hall) Кельвіна та Ліндсея Гарднера. Творче мислення – це розумова діяльність, результатом якої є відкриття принципово нового рішення тієї чи іншої задачі. Критичне мислення являє собою перевірку запропонованих рішень з метою визначення області їх можливого застосування. Творча розумова діяльність направлена на створення нових ідей, а критичне – виявляє їх недоліки і дефекти. Для ефективного вирішення завдань необхідні обидва види розумової діяльності, хоча використовуються вони окремо: творче мислення є перешкодою для критичного і навпаки.

Якщо людина прагне мислити творчо, вона повинна навчитися надавати своїм думкам повну свободу і не намагатися направити їх певним руслом. Це називається вільним асоціюванням. Людина говорить все, що спадає їй на думку, наскільки б абсурдним це не здавалось. Вільне асоціювання зараз використовується для групового вирішення завдань, цей прийом отримав назву „мозкового штурму”.

Безперечним є зв'язок розумової діяльності та мовлення, обґрунтований у дослідженнях Л.С. Виготського. На сьогодні з урахуванням його досліджень можна стверджувати наступне:

1. Розумова діяльність і мовлення мають різні генетичні корені;
2. Розвиток розумової діяльності та мовлення йде по різних лініях та незалежно один від одного.

Підтвердження цього знаходимо у широко відомих результатах експерименту, суть якого в тому, що на дитину, яка ще не володіє мовленням, були перенесені з відповідними

модифікаціями досліди Келера над шимпанзе. Найбільше теоретичне значення в цих дослідах – доведення незалежності зародків інтелектуальних реакцій від мовлення. Відмічаючи це К. Бюлер пише: "Говорили, що на початку становлення людини стоїть мовлення; можливо, але до нього виникає інструментальне мислення, тобто розуміння механічних з'єднань та придумування механічних засобів для механічних кінцевих цілей [5, с. 16].

В. Штерн першим описав важливу в розвитку дитини подію. За його словами "дитина в цей період робить величезні відкриття у своєму житті. Вона відкриває, що кожна річ має своє ім'я."

Мовленнєве мислення являє собою не природну, натуральну форму поведінки, а форму суспільно-історичну, а тому, вона вирізняється цілим рядом специфічних ознак і закономірностей, які не можуть бути відкритими в натуральних формах розумової діяльності та мовлення.

Щоб уявити найбільш характерні умови розвитку розумової діяльності, її потрібно розглядати на двох умовних етапах. Один етап можна назвати нижчим, інший – вищим. Перехід від одного до іншого етапу буде складати деякий розвиток розумової діяльності, яке відбувається в певний проміжок часу та включати оволодіння деяким навчальним матеріалом.

Однак, було б помилково вважати що будь-яке оволодіння новою дією веде до розвитку розумової діяльності. Так, учень може завчити таблицю множення, не розуміючи тих принципів, на яких базується сама дія множення, але при досить тривалому тренуванні учень досягає значної майстерності в виконанні простих завдань множення. Складається видимість розвитку розумової діяльності учня, ефект "псевдорозвитку". Особливо яскраво він виявляється у випадках необхідності переходу учня до оволодіння іншими, більш високими способами дій. Механічний спосіб дій стає в цьому випадку однією із перешкод на шляху до розвитку розумової діяльності.

Готовність учня до розумової діяльності формується унаслідок включення в навчальний процес педагогічних стимулів ситуації навчання. Розуміння закономірностей процесу розумового розвитку. Вікових особливостей психіки, рівня сформованості умінь і навичок осмислення дійсності школярем веде до створення педагогічних ситуацій, в яких вчитель може сприяти розумовому розвитку, вказати актуальний для вікових особливостей учня напрямок такого розвитку, створити умови найбільш ефективної розумової діяльності школяра.

Стимулом для розвитку розумової діяльності на уроці виступає проблемна ситуація, формування таких завдань, вирішення яких піднімає учня на новий щабель пізнання, формує нові навички, розкриває нові здібності. Але говорити тільки про те, що єдиним стимулюючим чинником розумового розвитку школяра виступають завдання, поставлені на уроці, чи спроектовані для виконання в позаурочний час було б не об'єктивно. Багато важить і атмосфера, в якій розгортається розумова діяльність на уроці, наприклад, ситуації індивідуального, командного чи загального пізнавального пошуку є більш продуктивними для розвитку розумової діяльності, ніж ситуації репродукції знань. Причиною такого стану є процеси пізнання, що відбуваються на уроці при виконанні пошукових завдань, дитина вільно чи мимовільно вчиться застосовувати різні типи мислення, таким чином, формуючи моделі здійснення розумової діяльності.

Таким чином, розвиток розумової діяльності в умовах засвоєння конкретних дій здійснюється в процесі відкриття невідомого в послідовній системі проблемних ситуацій, які являють собою засвоєння (відкриття) принципу дії (закономірності), узагальнення певних зв'язків, які складають зміст загальної закономірності, що лежить в основі принципу дій або принципу пояснення явищ [12, с. 44]. Відповідно, підготовка вчителя має зосереджуватися на розумінні характеру завдань, які сприяють розвитку розумової діяльності, на створенні систем контролю за розвитком розумової діяльності та на формуванні умінь розрізняти розвиток і псевдорозвиток розумової діяльності у становленні кожного учня, використовувати індивідуальний підхід.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Давыдов В.В. Вклад Э.В. Ильенкова в теоретическую психологию.// Вопросы психологии. – 1994. – № 1. – С. 131-135.

2. Давыдов Ю.Н. Культура-природа-традиция. – М.: Наука, 1978.
3. Каган М.С. Мир общения. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
4. Кондрашова Л.В. Теоретические основы воспитания нравственно-психологической готовности студентов пединститутов к профессиональной деятельности. Дисс. ...докт.пед.наук. – М., 1989. – 363 с.
5. Лисс А.Н. Новый подход к подготовке учителя иностранного языка в Липецком пединституте // Иностранные языки в школе, 1993. – № 3. – С. 48.
6. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. – Т. II. – М.: Педагогика, 1983. – 230 с.
7. Леонтьев А.Н. Понятие отражения и его значение для психологии // Вопросы философии. – 1966. – № 12. – С. 48–56.
8. Макаревич И.Г. Интернет на уроках немецкого языка // Иностранный язык в школе. – № 6. – 2004. – С. 32–38.
9. Пиаже Ж. Природа интеллекта. / Пер. с нем. – М.: Московское акционерное издательское общество, 1927.
10. Педагогічна соціологія / В.Болгаріна та ін. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. – 144 с.
11. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / С.О.Сисоєва, А.М.Алексюк, П.М.Воловик та інш.: за ред. С.О.Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001 – 502 с.

REFERENCES

1. Davydov, V.V. Vklad, E.V. (1994). Il'enkova v teoreticheskuyu psikhologiyu. // Voprosy psikhologii. [E.V. Ilyenkov's contribution into theoretical psychology. // Questions of psychology.] №1.
2. Davydov, Yu.N. (1978). Kul'tura-priroda-traditsiya. [Culture-nature-tradition.]. Moscow: Nauka.
3. Kagan, M.S. (1988). Mir obshcheniya. [The world of communication.]. Moscow: Politizdat.
4. Kondrashova, L.V. (1989). Teoreticheskie osnovy vospitaniya npravstvenno-psikhologicheskoy gotovnosti studentov pedinstitutov k professional'noj deyatel'nosti. [The theoretical basis for the education of moral and psychological readiness of students of pedagogical institutes for professional activities.] Diss. ...dokt.ped.nauk. Moscow.
5. Liss, A.N. (1993). Novyj podkhod k podgotovke uchitelya inostrannogo yazyka v Lipetskom pedinstitute // Inostrannye yazyki v shkole. [A new approach to the preparation of a foreign language teacher in the Lipetsk Pedagogical Institute // Foreign languages at school.]. № 3.
6. Leont'ev, A.N. (1983). Izbrannye psikhologicheskies proizvedeniya. [Selected Psychological Works.]: V 2-kh t. T.II. Moscow: Pedagogika.
7. Leont'ev, A.N. (1996). Ponyatie otrazheniya i ego znachenie dlya psikhologii // Voprosy filosofii. [The concept of reflection and its value for psychology // Questions of philosophy.]. № 12.
8. Makarevich, I.G. (2004). Internet na urokakh nemetskogo yazyka // Inostrannyj yazyk v shkole. [Internet at German lessons // Foreign language at school.]. № 6.
9. Piazhe Zh. (1927). Priroda intellekta. [Nature of intelligence] / Per. s nem.. Moscow: Moskovskoe aktsionernoe izdatel'skoe obshchestvo.
10. Pedagogichna sotsiologiya. (1998). [Pedagogical sociology] / V.Bolharina ta in. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky.
11. Pedagogichni tekhnologii u neperervnii profesiinii osviti. (2001). [Pedagogical technologies in uninterrupted professional education] / S.O.Sysoieva, A.M.Aleksiuk, P.M.Volovyk ta insh.: za red. S.O.Sysoievoi. – K.: VIPOL.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Божко – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: підготовка майбутнього вчителя іноземної мови, педагогічна діагностика, тестовий контроль, аналіз, порівняння, інноваційність, мотиваційна сфера.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Natalia Bozhko – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Instructor, Senior Instructor of the English Language and Methods of Teaching Department of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: preparation of the future foreign language teacher, pedagogical diagnostics, test control, analysis, comparison, innovation, motivational sphere.

УДК 372.881.111.22

HÖRVERSTEHEN IM DEUTSCHUNTERRICHT

Ніна ВОРОНКОВА (Кропивницький, Україна)

e-mail: ninavoronkova@ukr.net

ВОРОНКОВА Ніна. АУДІЮВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті йдеться про роль аудіювання в навчальному процесі та фактори, які відіграють при цьому важливу роль. Насамперед необхідно тренувати свідоме розуміння мови на слух. Для успішного опрацювання почутого тексту необхідно мати багатий словниковий склад, попередні знання з країнознавства та уявлення про особливості діалектів. Здатність уважно слухати створює основу для подальшої професійної освіти. Тренування слухання сприяє покращенню якості знань з навичок з говоріння, читання письма та перекладу.

Ключові слова: повсякденні ситуації, текст на слух, словниковий склад, проблеми розуміння, сприйняття на слух.

VORONKOVA Nina. HÖRVERSREHEN IM DEUTSCHUNTERRICHT

Im Artikel geht es darum, welche Rolle das Hörverstehen im Lernprozess hat, welche Faktoren beim Hören und Verstehen eine Rolle spielen. Es wird betont, dass das bewusste Hören trainiert werden soll. Der Wortschatz wird als der wichtigste Schlüssel zum Hörverstehen genannt. Bei der Verarbeitung des Gehörten sind Erfahrungen in Landeskunde und Vorstellungen von Dialekten wichtig. Hören bildet die Basis für die spätere Berufsausbildung. Man kann dabei Lesen, Schreiben und Übersetzen trainieren.

Schlüsselwörter: die Alltagssituationen, der Hörtext, der Wortschatz, Verstehensschwierigkeiten, die Hörwahrnehmung.

VORONKOVA Nina. LISTENING AT THE GERMAN LESSONS

The article talks about the role of listening in study process and what factors influence on the better text understanding while listening. Listening is the basis of language perception. Acquaintance with oral language skills includes the ability to understand the speaking of other people and the ability to express their thoughts in a foreign language. The problems which complicate the process of understanding the text include the following: lack of language skills, lack of knowledge in the field of ethnography, the presence of dialectic texts, weak vocabulary. A vocabulary is the most important factor in understanding the text, because during the listening you can only understand what you know. It is worth emphasizing that first of all, it is necessary to train the conscious understanding of the text by listening. Listening is a competence that facilitates everyday life and creates a background for further school career and professional education in the future. While listening, the acoustic information is processed. In order to process the information that is heard, it is necessary to have the previous experience and knowledge, values, culture, and also self-perceived and experienced situation. Listening is a comprehensive language-thinking activity. It is based on the installation formed during the individual development of a person in a certain social context and gives it the opportunity to understand the information in the acoustic code, to conduct its selection and evaluation in accordance with the interests or tasks. Listening takes the first place and it is the most significant activity for mastering a foreign language, but from the methodology point of view it is not about training only listening separately. At the same time, other skills are being taught: reading, writing and translation. Therefore, listening plays an important part in learning a foreign language, especially in communicative-oriented learning. In modern teaching methods of foreign languages, the need to form listening as an important skill, without the possession of which it is impossible to communicate in a foreign language, is emphasized.

Key words: everyday situations, listening, vocabulary, problems of understanding, listening skills.

Das Hörverstehen wurde im schulischen Unterricht lange Zeit vernachlässigt und als etwas Selbstverständliches angenommen, d.h. man ging davon aus, dass sich die Hörfähigkeit automatisch und von selbst mit der Sprechfähigkeit entwickelte und somit als ein Nebenprodukt des Sprechens angesehen wurde. In den letzten Jahren wurde die Wichtigkeit des Hörverstehens für die Kommunikation erkannt, so dass es sich als eigenes Lernziel etabliert hat. Hörverstehen ist eine komplexe Fähigkeit/Fertigkeit, ohne die umfassende Kommunikationsfähigkeit in der Fremdsprache nicht aufgebaut werden kann. Es wird oft behauptet, dass das Lesen im Sprachunterricht wichtiger, als das Hören ist, oder, dass mehr durch das Lesen gelernt wird. Wenn man aber die Menge der Wörter in Frage stellt, dann ist Hören mehr Kommunikation als Lesen. Kommunikationsfähigkeit ist die integrierte und komplexe, nach Ausprägungsgraden variierende Fähigkeit eines Sprechers/Hörers einer Sprachgemeinschaft, Kommunikationssituationen unter Berücksichtigung der intendierten Kommunikationsziele zu bewältigen. Das Hören ist zentral für das Sprachlernen. Das Hören ist sehr wichtig und wenn es kein hörendes Verstehen gibt, kann man sich das Sprachlernen schwer aneignen. Beim Hören gibt es mehr Wahrnehmung oder man hört Laute und merkt Tonhöhen, während man beim Lesen das Sehen verwendet. Lesen und Hören sind nicht gleich. Lesen ist eine indirekte Kommunikation, während Hören direkt geschieht. Wenn man sein Hören übt, wird das später zum Verstehen. Was passiert beim Hören? Wie versteht man ein gesprochenes Wort? Wir hören etwas, was jemand sagt und interpretieren die Informationen, identifizieren die Wörter und nehmen den Aufbau des Satzes wahr. Man versucht die unverständlichen Wörter zu verstehen und dann den Zusammenhang zu verstehen. Man sollte sich aber auf die Wörter, die man versteht, konzentrieren, also nicht versuchen, Wort für Wort zu verstehen. Das ist sehr motivierend und kann auch bei der Sinnbildung helfen. Man kann natürlich beim Hören im Alltag Schwierigkeiten begegnen, z.B. mit dem Medium und der Zeit. Das Medium ist die Vermittlung und beim Medium muss man immer die Sprachen phonologisch gut genug kennen und deswegen muss man sich daran gewöhnen, die Sprache zuhören. Oft kann man auch in Schwierigkeiten geraten bei unterschiedlichen Tempi. Der Hörer muss dem Tempo des Sprechers folgen und er kann das Tempo nicht selbst bestimmen. Wenn man gleichzeitig eine Zeitbegrenzung hat und sich Mühe gibt, die Wörter zu verstehen, kann es oft zu Stress führen.

Das Hörverstehen spielt im Anfängerunterricht eine besonders wichtige Rolle. Beim Zweitsprachenlernen findet der erste Kontakt zur fremden Sprache Deutsch meist über diese Fähigkeit statt.

Bildet sie sich nicht angemessen aus, bricht die Kommunikation sofort zusammen und die Lernenden ziehen sich schnell frustriert zurück. Das Hörverstehen setzt sich aus vielen verschiedenen Teilprozessen zusammen, die bei Sprachanfängern noch automatisiert werden müssen.

Was sollen Lerner im Bereich Hörverstehen auf bestimmten Niveaustufen können?

- A1 Vertraute, alltägliche Ausdrücke und einfache Sätze verstehen
- A2 Häufig gebrauchte Ausdrücke verstehen (Familie, Infos zur Person, einkaufen, etc.)
- B1 Wesentliche Informationen aus Unterhaltungen verstehen
- B2 Hauptinhalte komplexer Texte verstehen

Was wollen Lerner im Bereich Hörverstehen können?

- Lerner fühlen sich häufig von einem Hörtexten überfordert, weil sie ihn zu 100 % verstehen wollen.

- Ein Text wird selten in allen Einzelheiten verstanden. Meistens genügt es, den Gesamtsinn oder eine Reihe von Einzelinformationen zu verstehen.

- In offiziellen Prüfungen wird globales und selektives Hörverstehen getestet.

- Ein wichtiger Schwerpunkt der Unterrichtspraxis sollte daher auf die Vermittlung von Hörstrategien gelegt werden.

Was erleichtert das Hörverstehen?

Grundsätzlich:

- Hörkontakte zu unterschiedlichen Sprechern
- Mehrsprachigkeit
- Strategientraining (z.B. Training unterschiedlicher Hörstile)
- Abbau von Hörangst oder Hörstress

Konkret im Unterricht:

- kurze, einfache, interessante, redundante Texte
- Vorwissen, gute Vorentlastung, Aufbau einer Hörerwartung

Kontext und situatives Umfeld: Mimik, Gestik, Tonfall, Bilder, Geräusche, Vermittlung von Hörstilen ist prüfungsrelevant:

- Global: Thema / Textsorte
- Selektiv: Schlüsselinformationen
- Detailliert: 100% Verstehen

Bei der Förderung des Hörverstehens sind verschiedene Aspekte zu berücksichtigen:

- die Teilnehmerorientierung, d. h. die Hörtexte sollten aus Situationen stammen, die mit dem Schüleralltag in Verbindung stehen (z. B. Gespräche unter Schülern, Lautsprecherdurchsagen, Informationen auf dem Anrufbeantworter, einfache Telefongespräche zur Terminvereinbarung, Radiomeldungen, Sicherheitswarnungen, usw.)

- die Geschwindigkeit und Komplexität des Hörtextes sollte dem Lernstand der Klasse angepasst werden, d. h. Sprechtempo und Schwierigkeitsgrad sollten im Laufe des Lernprozesses gesteigert werden.

Bei der Förderung des Hörverstehens sind verschiedene Aspekte zu berücksichtigen:

- die Teilnehmerorientierung, d. h. die Hörtexte sollten aus Situationen stammen, die mit dem Schüleralltag in Verbindung stehen (z. Gespräche unter Schülern, Lautsprecherdurchsagen, Informationen auf dem Anrufbeantworter, einfache Telefongespräche zur Terminvereinbarung, Radiomeldungen, Sicherheitswarnungen, usw.)

- die Geschwindigkeit und Komplexität des Hörtextes sollte dem Lernstand der Klasse angepasst werden, d. h. Sprechtempo und Schwierigkeitsgrad sollten im Laufe des Lernprozesses gesteigert werden.

- In der authentischen Kommunikation hören wir immer mit einem bestimmten Zweck zu und wenden so verschiedene Hörstile an.

„Ich habe Probleme beim Hörverstehen“, „Warum kann ich nicht (gut) hören?“, „wie kann ich mein Hörverständnis verbessern?“, „Ich kann nicht hören, was die Leute sagen“, „Haben Sie Tipps zum Hörverstehen?“, so oder so ähnlich lauten viele Kommentare, die ich hier bekomme. Auch im Deutschunterricht bezeichnen viele Lerner das Hören immer wieder als ihr Hauptproblem beim Deutschlernen. Wenn man fragt, wo genau das Problem beim Hören liegt, dann merkt man, dass nicht alle unbedingt das gleiche meinen. Während die einen ganz allgemein das Gefühl haben, nicht genug Deutsch zu verstehen, haben die anderen hauptsächlich Probleme, wenn sie sich mit Deutschen unterhalten. „Der Wortschatz ist der Schlüssel zum Hörverstehen“. Wenn es bei Texten aus Lehrbüchern oder bei gut gesprochenen Hörtexten aus den Medien Verständnisprobleme gibt, dann liegt das meistens weniger daran, dass ihr nicht hören könnt, sondern dass ihr noch nicht

genug Wortschatz gelernt habt. Der Wortschatz ist der wichtigste Schlüssel zum Hörverstehen, denn man kann schließlich nur das genau hören, was man schon kennt. Also, einen Teil der Hörprobleme kann man garantiert lösen, wenn man so viel Wortschatz wie möglich lernt. „Alltagssprache zu verstehen ist am schwierigsten“. Wenn ihr die Deutschen auf der Straße oder bei privaten Gesprächen nicht gut verstehen könnt, dann kann das auch am Wortschatz liegen. Allerdings beklagen sich auch viele Deutschlerner, die schon einen sehr guten Wortschatz haben, dass sie öfter etwas nicht verstehen können.

Das liegt daran, dass die gesprochene Sprache viele Besonderheiten hat. Dazu gehört z.B. dass Grammatikendungen weggelassen werden, dass die Aussprache mit regionalen Akzenten gefärbt ist, dass viele Sprecher individuelle Besonderheiten wie undeutliche Aussprache, nuscheln, näseln, usw. haben, dass bestimmte umgangssprachliche Ausdrücke benutzt werden und vieles andere mehr.

An der Vielzahl der angedeuteten Gründe kann man sehen, dass es eigentlich ganz normal ist, wenn man Probleme hat, gesprochene Alltagssprache zu verstehen, denn das ist sozusagen die „Königsdisziplin“ beim Erlernen einer Fremdsprache. Bis ihr das könnt, wird eine ziemlich lange Zeit vergehen, in der es besonders wichtig ist, möglichst viel Kontakt zur deutschen Alltagssprache zu haben. Ohne diesen direkten Kontakt wird man die gesprochene Sprache wahrscheinlich nicht gut lernen. Das gilt besonders für Lerner, die nur im Ausland Deutsch lernen oder Lerner, die nur für kürzere Zeit in Deutschland sind. Ein anderes Thema sind die Schwierigkeiten, die viele Deutschlerner beim Hörverstehen in Deutschprüfungen haben. Zwar ist auch hier wichtig, dass man den passenden Wortschatz gelernt hat, aber dazu kommen dann oft noch methodische Probleme. „Nicht die Wörter sind wichtig, sondern die Bedeutung“. Das wichtigste Problem vieler Deutschlerner ist, dass sie Hörverstehen mit „Wörterverstehen“ verwechseln. Das heißt, man glaubt, dass man jedes Wort verstehen muss und man konzentriert sich deshalb viel zu sehr auf jedes einzelne Wort als auf die Gesamtbedeutung eines Satzes bzw. eines Textabschnitts. Das ist aber genau das, was beim Hörverstehen gefragt ist. Kein Mensch kann verlangen, dass ihr in einem deutschen Text jedes einzelne Wort perfekt verstehen könnt. Ihr sollt verstehen, was ein Satz bzw. ein Text inhaltlich ausdrückt, nicht welche Wörter der Text dafür benutzt. „Beim Wortschatz schließt sich der Kreis“ – Vielleicht seht ihr selbst, dass sich hier der Kreis meines Textes schließt, denn unabhängig vom Aufgabentyp spielt hier der Wortschatz eine zentrale Rolle: Bei standardisierten Aufgaben müsst ihr mit verschiedenen Worten formulierte Sätze als identisch identifizieren und bei nicht standardisierten Aufgaben müsst ihr selbst Formulierungen suchen, die aus euren Notizen den Text möglichst genau rekonstruieren. In beiden Fällen hilft euch ein großer Wortschatz.

Auch beim Hörverstehen gilt: Übung macht den Meister. Je öfter ihr übt, desto leichter fällt es euch die Aufgaben zu lösen. Am besten könnt ihr euch natürlich in einem entsprechenden Deutschkurs vorbereiten. Da die Deutschprüfungen und die darin vorkommenden Aufgaben aber sehr verschieden sind, ist es wichtig, dass ihr euch genau auf die Aufgaben vorbereitet, die in eurer Prüfung vorkommen. Das bedeutet: Wenn ihr z. B. die DSH machen wollt, dann solltet ihr einen DSH-Kurs besuchen und zwar möglichst an der Uni, an der ihr die DSH schreibt. Also als Schluss lässt sich Folgendes sagen: Die Umfrage hat gezeigt, dass nicht alle Schüler Probleme mit dem Hörverstehen haben. Diejenigen, die von Anfang an im Deutschunterricht systematisch die Fertigkeit Hören trainieren, finden sie nicht viel schwieriger als an deren Aufgaben. Im Gegenteil, bei denjenigen, die das von Anfang an nicht gemacht haben, können Probleme auftreten und diese Schwierigkeiten wachsen je nach Sprachstufe. Eine Rechtfertigung für die nicht genug entwickelte Fertigkeit des Hörverstehens könnte z.B. eine unzureichende Ausstattung einzelner Schulen sein, aber sehr oft geht es um eine bewusste Vernachlässigung solcher Übungen, denn es besteht noch immer die Meinung, die Entwicklung des Hörverstehens sei äußerst schwer zu beeinflussen und es sei viel nützlicher, die Zeit für das Erlernen von Vokabeln und Grammatik zu nutzen. Heutzutage weiß man aber, dass das so genannte deklarative Wissen nicht mehr genug ist und es wird immer die kommunikative Kompetenz in Vordergrund gestellt. Es ist offensichtlich, dass man sie nicht erreichen kann, bevor selbst die rezeptiven Fertigkeiten nicht erreicht worden sind. Leicht in der Muttersprache – schwierig in der Fremdsprache: Hörverstehen. Die Schulung des Hörverstehens erfolgt mit dem Ziel, die Lernenden zu befähigen, gesprochene fremdsprachliche Texte ohne Hilfe zu verstehen, zu verarbeiten und das Verstandene zum Ausgangspunkt bzw. zur Grundlage

außersprachlichen Verhaltens oder eigener Textproduktion zu machen. Zur genaueren Einschätzung der Bedeutung dieses Zieles für den praktischen Unterricht müssen wir uns im Folgenden zunächst mit der Frage beschäftigen, wie und unter welchen Bedingungen Hörverstehen eigentlich funktioniert. Das Hören ist der erste Sinn, den das Kind ausbildet. Die Entwicklung der auditiven Wahrnehmung beginnt bereits vor der Geburt. „Bereits intrauterin nimmt der Fötus die Stimme der eigenen Mutter wahr und ist einigen Charakteristika der Umgebungssprache ausgesetzt.“ (Scharff Rethfeldt, 2013, S.86) Das Kind erlernt im Laufe der ersten Lebensmonate und -jahre aber nicht nur einzelne Phoneme und Wörter, sondern auch Betonung, Prosodie seiner Umgebungssprache(n) und die dadurch entstehenden Bedeutungsunterschiede. Für die weitere Sprachentwicklung ist das Hören und Zuhören von großer Bedeutung. Im Dialog mit seinem Umfeld, durch genaues Hinhören, Zuhören und durch Nachahmen erweitert das Kind sein sprachliches Repertoire, seine Fähigkeiten im Verstehen und in der Sprachproduktion und ist in der Lage zu kommunizieren. Von besonderer Wichtigkeit ist das Hören als rezeptive Fähigkeit beim Zweitspracherwerb. Der Lerner erlernt die Aussprache über das Hören, nimmt Wörter und sprachliche Strukturen im Dialog als Input auf und verarbeitet diese für die eigene Sprachproduktion. Auf Lernerseite besteht beim Hören und Hörverstehen ein „Analyseproblem“. Er hat die schwierige Aufgabe, Äußerungen innerhalb eines Situationskontextes zu analysieren, also „in kleinere Einheiten zu zerlegen und mit Parallelinformationen zu verknüpfen.“ (Eckhardt, 2014, S.255). „In einer Minute werden- je nach Sprechtempo- 120 bis 180 Wörter gesprochen.“ (Apeltauer, 2014, S.249) Daher sind sprachensible Kommunikationspartner, die ihr Sprechtempo gegebenenfalls variieren und durch Sprechpausen Wort- und Satzgrenzen verdeutlichen, und Bedeutungssicherung im Diskurs unterstützende Faktoren in diesem Zusammenhang. Beim Schriftspracherwerb ist die akustische Wahrnehmung und Diskrimination der Phoneme essentiell für das Schreiben. „Das bewusste und korrekte Heraushören von Lauten, Silben und Sprachmelodien der Zweitsprache (phonologische Bewusstheit), wenn möglich auch im Kontrast zur Erstsprache, ist eine Voraussetzung für die korrekte Aussprache, den Schriftspracherwerb sowie für eine angemessene Rechtschreibung.“ (Lehrplan Plus Grundschule, DaZ 2.2) Höreindrücke sind allerdings flüchtig. Hörverstehen ist ein komplexer Vorgang, der eine gleichzeitige Wahrnehmung und Verarbeitung auf der akustisch-phonetischen, syntaktischen, lexikalisch- semantischen und kontextuellen Ebene erfordert.

Hörtexte müssen einfacher sein als Lesetexte. Sie sollten inhaltlich klar, strukturiert und in ihrer Redundanz dem Sprachstand der Schüler angemessen sein. Nebengeräusche und Musik können den Höreindruck unterstützen, sollten aber vom Spracheindruck ablenken. Hördateien von elektronischen Medien und das Vorlesen von Bilderbüchern bieten die Möglichkeit, den Höreindruck zu wiederholen, zu unterbrechen, zu entlasten und so den Verstehensprozess zu unterstützen. Zu beachten ist, dass Aufgaben, die während des Hörens zu bearbeiten sind, einfach gehalten sein sollten, um nicht zu stark vom Höreindruck abzulenken

LITERATUR

1. Apeltauer E. (2014): Wortschatzentwicklung und Wortschatzarbeit. In: B. Ahrenholz/ I. Oomen- Welke (Hrsg.): Deutsch als Zweitsprache. In: W. Ulrich (Hrsg.)(2014): Deutschunterricht in Theorie und Praxis Bd. 9. Baltmannsweiler
2. Eckhardt A.G. (2014): Hörverstehen in der Zweitsprache Deutsch. In: B. Ahrenholz/ I. Oomen- Welke (Hrsg.): Deutsch als Zweitsprache. In: W. Ulrich (Hrsg.)(2014): Deutschunterricht in Theorie und Praxis Bd. 9. Baltmannsweiler
3. Lehrplan Plus, Deutsch als Zweitsprache, 2.2 Kompetenzbereiche Hören, Sprechen und Zuhören <http://www.lehrplanplus.bayern.de/fachprofil/grundschule/daz/2> (29.04.15)
4. Scharff Rethfeldt W. (2013): Kindliche Mehrsprachigkeit, Grundlagen und Praxis der sprachtherapeutischen Intervention. Stuttgart

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Воронкова – старший викладач кафедри німецької мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: загальноєвропейські рекомендації з вивчення іноземних мов в початковому процесі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nina Voronkova – Senior Lecturer of the Department for German and German Teaching Methods of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: Common European recommendation for the study of foreign languages in the educational process.

УДК 37.091:81'24

ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ПРИРОДНИЧИХ І ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Богдан КАЛИНЯК, Наталія МОРСЬКА (Львів, Україна)

e-mail: b-kalynyak@litterch.net

КАЛИНЯК Богдан, МОРСЬКА Наталія. ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ПРИРОДНИЧИХ І ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто специфіку оцінювання підготовки з іноземної мови у відомих тестах IELTS, TOEFL, DAAD тощо з точки зору перевірки немовних компетентностей, необхідних для працевлаштування на сучасному етапі. Розглянуто непрямі вимоги цих тестів для оцінювання знань іноземної мови в ЄС, які можуть допомогти зростанню освітнього рівня студентів в галузі технічних та природничих наук.

Ключові слова: сучасні компетенції, іноземна мова за професійним спрямуванням, непрямі тести, навички, навчання, контроль, ЄС

KALYNYAK Bohdan, MORSKA Nataliya. TEACHING FOREIGN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES AS ONE OF THE MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF STUDENTS TRAINING IN NATURAL AND TECHNICAL SPECIALITIES AT INSTITUTIONS FOR HIGHER EDUCATION

The basis of the modern educational system in Ukraine is the competence approach. According to definition of competence in Ukrainian law about education in the conditions of rapid changes, in the ways of interaction between man and the environment and interpersonal relations, due to the rapid development of technology, in particular, in communication technologies, such features of competence and learning outcomes as 'ways of thinking, views, values, other personal qualities that determine the person's ability for successful socializing, carry out professional and / or further educational activities'. Due to the unity and integrity of the world a connection must be between methods of teaching and research in the technical and human sciences. An example of such a connection in the direction of natural and technical sciences to humanities is, in particular, the widespread use of mathematical methods in linguistics, sociology, economics etc. However, as a result of analyzes of the EU requirements for the study of foreign language tests in a foreign language, some requirements for language knowledge could be useful in the study and teaching of technical and natural sciences. The purpose of the article is to determine the indirect requirements of tests for assessing the knowledge of a foreign language in the EU that can help to increase the educational level of students in the field of technical and natural sciences. An analysis on the example of IELTS suggests that a number of requirements are aimed at assessing the possibility of clearly formulating their opinions, highlighting the underlying context, making conclusions where the appropriate level of language proficiency is a means. Therefore, the shift of emphasis in the teaching of a foreign language in the direction of the expression of the same thoughts in different ways contributes in parallel to the growth of competence in the field of natural sciences and exact sciences and may be the stimulus of new ideas.

Key words: modern competences, foreign language for professional orientation, indirect tests, skills, training, control, EU.

Постановка проблеми. В основу сучасної системи освіти в Україні покладено компетентнісний підхід. Відповідно до [9], «Компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Результати навчання – знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів». У цих поняттях в умовах швидких змін способів взаємодії людини та середовища, міжлюдських стосунків завдяки бурхливому розвитку технології, зокрема технологій спілкування, дедалі важливішу роль відіграють саме такі особливості компетентності та результатів навчання як «способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність». Слід врахувати, що методи досліджень гуманітарних і соціальних наук «заточені» на дослідження нечітко сформульованих проблем в постійно змінних умовах і спрямовані, в основному, на отримання якісних результатів, а методи природничих наук – це моделювання на базі, в основному, замкнених детермінованих систем розроблені для отримання кількісних результатів, які сприймаються через «нечітку» людську мову. Тому, враховуючи, єдиність і цілісність світу повинен існувати зв'язок між методами навчання і досліджень технічних та гуманітарних наук. Прикладом такого зв'язку в напрямі від природничих і технічних наук до гуманітарних є зокрема широке застосування математичних методів у лінгвістиці, соціології, економіці тощо. Однак, в результаті аналізів вимог ЄС до вивчення іноземної мови, тестів з іноземної мови [1], виявились деякі вимоги до знань мови, які, на думку авторів можуть бути корисні при вивченні та викладанні технічних та природничих наук. Ці вимоги при оцінці знання іноземних мов стосуються зокрема способів мислення, оптимізації затрат на

професійну та / або навчальну діяльність. Остання на сьогодні є необхідною складовою особи з вищою освітою.

Метою статті є визначення непрямих вимог тестів для оцінювання знань іноземної мови в ЄС, які можуть допомогти зростанню освітнього рівня студентів в галузі технічних та природничих наук, а також методичних рекомендацій, які можуть допомогти студентам і фахівцям підготуватись до складання тестів типу IELTS, TOEFL, DAAD тощо рівнів B2 – C2.

Матеріалом дослідження слугували сучасні думки та положення щодо вивчення іноземних мов у ЄС, думки щодо компетентностей [3,10] , які повинні надавати сучасна освіта, робочі програми з іноземних мов закладів вищої освіти України, розвиток природничих наук і завдання, які виникають перед інженерами та науковцями природничих наук.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними компетенціями освіченої людини у 21 столітті [3, 6] повинні бути: критичне мислення, вирішення проблем, творчість, спілкування, співпраця. Ці компетенції повинні проявлятися у таких основних навиках [4]:

Сьогодні, 2018	Тенденції, 2022	Зниження, 2022
Аналітичне мислення та інновації	Аналітичне мислення та інновації	Ручна спритність, витривалість і точність
Комплексне вирішення проблем	Стратегії активного навчання та активне навчання	Пам'ять, вербальні, слухові та просторові здібності
Критичне мислення та аналіз	Творчість, оригінальність та ініціатива	Управління фінансовими, матеріальними ресурсами
Стратегії активного навчання та активне навчання	Технологія проектування та програмування	Технологія монтажу та обслуговування
Творчість, оригінальність та ініціатива	Критичне мислення та аналіз	Читання, письмо, математика та активне слухання
Увага до деталей, надійність	Комплексне вирішення проблем	Управління персоналом
Емоційний інтелект	Лідерство та соціальний вплив	Контроль якості та обізнаність щодо безпеки
Розуміння, розв'язання проблем та ідеї	Емоційний інтелект	Координація та управління часом
Лідерство та соціальний вплив	Розуміння, розв'язання проблем та ідеї	Візуальні, слухові та мовні здібності
Координація та управління часом	Системний аналіз та оцінка	Використання технологій, моніторинг та контроль

Побіжний аналіз цієї таблиці вказує, на те, що тенденції до зниження слухових та мовних здібностей, читання, письма, математики та активного слухання, пам'яті, вербальних, слухових та просторових здібностей роблять неможливим виконання змісту стовпчиків 1 та 2, є або надуманими, або антилюдськими у випадку передання цих функцій іншим людям чи роботам зі штучним інтелектом. Більше того, згадані тенденції на думку авторів, вимагають зміни методики викладання іноземної мови для адаптації студентів до нових професійних вимог і підготовки їх до життя з необхідністю постійної адаптації до постійно змінних вимог. Згадані вище тенденції до навиків та компетенцій майбутніх фахівців 21 віку, які при вивченні іноземної мови за професійним спрямуванням виражаються у здатності студента коротко з підбором мінімальної кількості слів точно з мінімальною можливістю різних розумінь змісту усно і письмово виражати свою думку, виділити основні положення і однозначні логічні висновки з тексту (орієнтовані на досягнення певної мети і про які не завжди явно вказано у тексті) у довгому тексті (реферат, підсумок), коротко, однозначно, доступно пояснити усно та письмово проблему, враховуючи особливості характеру слухача, читача відображені уже сьогодні у документах ЄС, які стосуються вивчення іноземної мови та оцінювання знань. Емоційний інтелект і використання знань інших галузей для комплексного вирішення проблеми вимагають як аналітичного інноваційного так і синтетичного мислення, а також вміння донести його результат через мову до інших осіб. Ці властивості мови можна використовувати для покращення якості підготовки фахівців технічних та природничих дисциплін, які мають труднощі з підбором відповідних слів,

аналізом текстів з термінами з інших спеціальностей, іншими способами мислення навіть рідною мовою. Тут можуть стати у пригоді і тексти на загальну тематику з іншомовних газет, тексти на професійну тематику, міждисциплінарні тексти тощо. Різниця між існуючими методиками викладання іноземної мови за професійним спрямуванням полягає у зміщенні завдань після прочитання чи написання тексту. Як приклад наведемо завдання тестів IELTS завдань Listening та Writing [2,5] з чотирьох. Тести Listening, Speaking, які побудовані за такою ж логічною схемою, не наводимо, оскільки вони містять аудіофайли. Слід відзначити, що у всіх тестах є детальні інструкції. Почнемо з аналізу тесту Reading.

Проаналізуємо частину тексту, яка є підставою для запитань і правильних однозначних відповідей.

Текст для читання:

EMERGENCY PROCEDURES

Revised July 2011

This applies to all persons on the school campus

In cases of emergency (e.g. fire), find the nearest teacher who will:

send a messenger at full speed to the Office OR inform the Office via phone ext. 99.

PROCEDURE FOR EVACUATION

1. Warning of an emergency evacuation will be marked by a number of short bell rings. (In the event of a power failure, this may be a hand-held bell or siren.)

2. All class work will cease immediately.

3. Students will leave their bags, books and other possessions where they are.

4. Teachers will take the class rolls.

5. Classes will vacate the premises using the nearest staircase. If these stairs are inaccessible, use the nearest alternative staircase. Do not use the lifts. Do not run.

6. Each class, under the teacher's supervision, will move in a brisk, orderly fashion to the paved quadrangle area adjacent to the car park.

12. All students, teaching staff and support personnel remain in the evacuation area until the All Clear signal is given.

Запитання:

Complete the sentences below.

Choose NO MORE THAN THREE WORDS from the text for each answer.

Write your answers in boxes 1–8 on your answer sheet.

1 In an emergency, a teacher will either phone the office or send a messenger.

2 The signal for evacuation will normally be several short bell rings.

3 If possible, students should leave the building by the nearest staircase/stairs.

4 They then walk quickly to the (paved) quadrangle (area)/quad.

5 (all) support staff/personnel will join the teachers and students in the quad.

Правильні відповіді відмічені курсивом і підкресленням.

Зауважимо такі специфічні особливості подання відповідей. Маємо обмеження до трьох слів, хоча інструкція для «Процедури евакуації» у кожному окремому випадку, якого стосується запитання, містить значно більше слів. Жодна відповідь не є безпосередньою відповіддю на запитання тими словами, які є в інструкції. (Порівняйте джерело інформації п. 1, де мова йде додатково і про ручний дзвінок та сирену та відповідь на запитання 2; так само джерело інформації п. 5 і відповідь 3 тощо). Відповіді містять часом слова, які в тексті для читання знаходяться в різних місцях, однак тільки один з пунктів є логічним висновком з прочитаного. Отже при ближчому розгляді бачимо, що це не є тестом тільки на знання мови, яка тут виступає як засіб тестування основних компетентностей та навиків їх виявлення, згаданих вище.

Це більшою мірою проявляється у тестах Writing [2]:

WRITING TASK 1

You should spend about 20 minutes on this task.

The graphs below give information about computer ownership as a percentage of the population between 2002 and 2010, and by level of education for the years 2002 and 2010.

Summarise the information by selecting and reporting the main features, and make comparisons where relevant. Write at least 150 words.

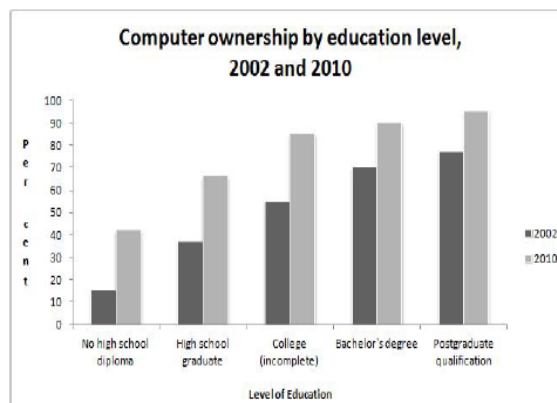
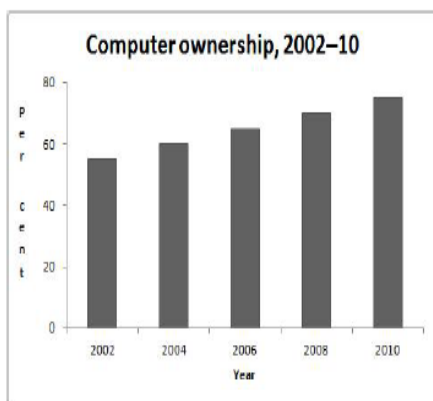
WRITING TASK 2

You should spend about 40 minutes on this task. Write about the following topic:

A person's worth nowadays seems to be judged according to social status and material possessions. Old-fashioned values, such as honour, kindness and trust, no longer seem important.

To what extent do you agree or disagree with this opinion?

Give reasons for your answer and include any relevant examples from your own knowledge or experience. Write at least 250 words.

Для вирішення першого завдання необхідні додаткові знання не пов'язані зі знаннями іноземної мови, а з умінням читати графіки, іншими словами розуміти поняття функціональної залежності, графічного способу задання функцій, вміння аналізувати поведінку функцій (математичні знання з середньої школи), а також вміння виразити ці поняття іноземною мовою. Другий приклад вимагає доведення правильності власних думок щодо цінності особи, іншими словами, аналізу синтезу, життєвого досвіду, критичного мислення, власної відповідальності за свої, а не чужі переконання [1]. Подібні завдання є у тестах Listening та Speaking.

Думку, висловлену вище про непряме тестування, спрямоване на згадані компетенції майбутнього у таблиці, проілюструємо коротким

змістом модельних відповідей на WRITING TASK 1 і WRITING TASK 2.

WRITING TASK 1. Відмічено зв'язок двох графіків за змістом. Проведено аналіз зв'язків між рівнем освіти та рівнем кількості власних комп'ютерів за певний період. Висновок про зростання рівня освіти зі зростом кількості комп'ютерів підтверджено числовими даними отриманими на основі діаграм. Відповідно високоосвічені люди забезпечені комп'ютерами приблизно на 90-95% у 2010 році.

WRITING TASK 2. Проводиться аналіз думок щодо зв'язку людської гідності та власності у повсякденному житті з оцінкою соціального статусу особи. Звернено увагу, що багато забезпечених осіб з високим соціальним статусом відвертаються від друзів, вживають наркотики, алкоголь тощо. Звернено увагу, що велика частина осіб вірить у такі цінності як гідність, віра, доброта. Велику роль відіграють у підприємництві старі критерії, піклування про родину, дітей, запобігання нещасним випадкам у спільноті тощо. Зроблені висновки про те, що є певна правда в тому, що статус і володіння витіснили старомодні цінності як міру вартості людини. Однак, більшість звичайних людей все ще зберегли старе поняття совісті.

Подібні завдання є у тестах Listening та Speaking. Такий підхід повністю відповідає концепції Загальноєвропейським рекомендаціям з мовної освіти, де, зокрема мова йде про непрямі тести як одного з методів контролю та велика увага приділяється діалогічному мовленню та вмінню захищати власні погляди [8, табл.2, розділ 3]. Дуже цікаву класифікацію вивчення мови за професійним спрямуванням, в якій розрізняються: англійська мова для академічних цілей (включає англійську мову для загальних академічних цілей, англійську мову для вузьких академічних цілей), англійська мова для фахових цілей

(включає англійську мову для загальних фахових цілей та англійську мову для вузьких фахових цілей) [7].

Висновки. Отже вимоги, які ставляться при оцінці знань англійської мови у ЄС, викладання якої базується на діяльнісно-орієнтованому підході, є широким, але не універсальним консенсусом, дозволяють велику свободу у виборі критеріїв оцінювання та методик викладання і передбачають їх розвиток. Застосування непрямих тестів свідчить про те, що до такого оцінювання потрібна специфічна підготовка. Побіжний аналіз оцінювання на прикладі IELTS вказує на те, що ряд вимог спрямований на оцінку можливості чітко формулювати свою думку, виділяти основне в контексті, робити висновки, де відповідний рівень володіння мовою є засобом. Подібні завдання, тільки з природничими знаннями, технологічними процесами отримують фахівці з природничих і точних наук. Крім цього вони повинні мовними засобами пояснити це іншим у доступній формі, враховуючи певну неадекватність мовних понять існуючим знанням. Тому зміщення акцентів при викладанні іноземної мови в сторону висловлювань одних і тих же думок різними способами сприяє паралельно зростанню компетентності у галузі природничих і точних наук та може бути стимулом нових ідей. Короткий і доступний виклад технологій і наукових результатів, розробок – це той мінімум, який може отримати студент для його подальшої успішної діяльності та спілкуванні усному та письмовому з іноземними колегами.

Перспективи дослідження. Цікавим би було проаналізувати і можливо застосувати методики навчання природничих та технічних дисциплін у вивченні іноземної мови. Мова йде в першу чергу про методики викладання математики, фізики, хімії, біології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment (CEFR). – Cambridge University Press, 2001. – 260 p. Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680459f97>
2. Free IELTS practice tests. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://takeielts.britishcouncil.org/prepare-test/free-practice-tests>
3. New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology / Industry Agenda, World Economic Forum. – March 2017. – 36 pp.
4. The Future of Jobs Report 2018/ Insight Report, World Economic Forum. Centre for the New Economy and Society – 17 September 2018. – 147 pp. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf
5. Understand the IELTS test format [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://takeielts.britishcouncil.org/prepare-test/understand-test-format>
6. What are the 21st-century skills every student needs? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2016/03/21st-century-skills-future-jobs-students/>
7. Болайто Р. Інтернаціоналізація українських університетів у розрізі англійської мови: Проект «Англійська мова для університетів» / Род Болайто та Річард Вест. – К.: Видавництво «Сталь», 2017. – 154 с.
8. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання - Видавництво Ленвіт, Кипв – 2003. – 324 с.
9. Закон України про освіту // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017, № 38-39. – ст.380, с. 5–117
10. Чорна О. Компетентісно-орієнтоване навчання мови у XXI столітті / Олена Чорна, Ганна Волчанська // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – 2018, Вип. 165. – с. 603–607

REFERENCES

1. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment (CEFR) (2001). Cambridge University Press. <https://rm.coe.int/1680459f97>.
2. Free IELTS practice tests. <https://takeielts.britishcouncil.org/prepare-test/free-practice-tests>
3. New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology. (2017). Industry Agenda, World Economic Forum.
4. The Future of Jobs Report 2018. (2018). Insight Report, World Economic Forum. Centre for the New Economy and Society. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf
5. Understand the IELTS test format <https://takeielts.britishcouncil.org/prepare-test/understand-test-format>
6. What are the 21st-century skills every student needs?: <https://www.weforum.org/agenda/2016/03/21st-century-skills-future-jobs-students/>
7. Rod Bolitho and Richard West. Internationalisation of Ukrainian universities: the English language dimension. (2017). Kyiv: British Council.
8. Zahalnoyevropeyski rekomendaciyi z movnoyi osvity: vyvchennya, vykladannya, ocinyuvannya. [European recommendations for foreign languages education: learning, teaching assesment] (2003). Kyiv: Lenvit.
9. Zakon Ukrainy pro osvitu [Law of Ukraine about the education](2017) // Vidomosti Verhovnoyi Rady, Nr. 38-39, p. 5-117.

10. Chorna O., Volchanska H. (2018) Competentnisno-orientovsane navchannya movy u XXI stolitti [Competence-Oriented Language Learning in the twenty-first century]/Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky, 165, p. 603–607.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богдан Калиняк – кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України.

Наукові інтереси: механіка деформівного твердого тіла, інтегральні рівняння, математичні методи в різних науках, проблеми української термінології й перекладу (потреба участі в міжнародних конференціях), християнське суспільне вчення, педагогіка.

Наталія Морська – старший викладач кафедри іноземних мов Інституту гуманітарної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси: методика викладання англійської мови за професійним спрямуванням, аудіювання.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Bohdan Kalynyak – PhD, (Physics and Mathematics), senior researcher at the Pidstryhach Institute of Applied Problems of Mechanics and Mathematics, National Academy of Sciences of Ukraine.

Scientific interests: mechanics of a deformable solid, integral equations, mathematical methods in various sciences, problems of Ukrainian terminology and translation (need for participation in international conferences), Christian social doctrine, pedagogy.

Nataliya Morska is a senior lecturer at the Department of Foreign Languages at the Institute of the Humanities and Social Sciences at Lviv Polytechnic National University.

Scientific interests: methods of teaching English for specific purposes, listening.

УДК 378 : 34

LANGUAGE EDUCATION AS CONSTITUANT OF FUTURE LAWYERS TRAINING

Олена КЛИМЕНОВА (Дніпро, Україна) ORCID ID 0000-0002-4208-2273
e-mail: klymenova270707@ukr.net

Ольга КОНДРАШЕВА (Дніпро, Україна) ORCID ID 0000-0002-4719-7547
e-mail: kondrasheva@i.ua

Алла ПОДВОРЧАН (Дніпро, Україна) ORCID ID 0000-0002-4267-8578
e-mail: paz_81@ukr.net

КЛИМЕНОВА Олена, КОНДРАШЕВА Ольга, ПОДВОРЧАН Алла. ЛІНГВІСТИЧНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ

У статті розглянуто особливості мовної підготовки майбутніх правників у вищих навчальних закладах, досліджено шляхи формування міжкультурної компетентності фахівців з права у процесі іноземної підготовки. Зазначено, що пріоритетним завданням вищої школи в Україні є підготовка компетентного спеціаліста – особистості, яка має високий рівень комунікативної компетенції. Досліджено завдання, методи і форми навчальної дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням». Окреслено шляхи формування мовної компетенції майбутніх юристів. Запропоновано ряд вправ для удосконалення іноземної підготовки студентів з урахуванням правової специфіки.

Ключові слова: комунікативний аспект, навчальний процес, мовно-фахова освіта, мовна компетенція, мовні засоби, юридична термінологія, професійне спілкування.

KLYMENOVA Olena, KONDRASHEVA Olga, PODVORCHAN Alla. LANGUAGE EDUCATION AS CONSTITUENT OF FUTURE LAWYERS TRAINING

The peculiarities of language teaching to the students whose future profession is area of law are considered in the article. The ways and means of intercultural competence formation with future law experts in the process of their foreign language training are the subject of investigation. Intercultural competence is considered as the result of mastering the general cultural, linguistic, value-semantic, country-study, socio-cultural and psychological competencies. The article draws our attention to implementation of international standards in academic process. It is stressed that the major principle of foreign language training should be the principle of mutual enrichment with the strengths of foreign cultures together with preservation of own originality and integrity. It is noted that language skills development with lawyers is closely connected with correct terminology application, grammar constructions proper use, avoiding vague or multi-valued meanings. The paper is concerned with variety of methodological approaches that are used in the process of foreign language training. The authors of the article investigate methods and forms of the academic discipline "Foreign language for special purposes". The series of exercises is suggested to improve foreign language training with future lawyers. It is proved that foreign language professional competence can be realized through the activity covering such language actions as getting information from the world internet network, making presentations, written and oral information exchange (e-mailing), expressing ideas and discussing problems etc. It is of great interest to the language teachers who are expected to guide students in the acquisitions of various skills, contributing to the development of their knowledge and understanding of a target language and culture, helping them reflect on their own culture as well. It is summarized that all the issues mentioned above demonstrate the fact that position of the academic discipline "Foreign language for special purposes" has strengthened in higher education of Ukrainian lawyers nowadays as well as great importance for looking for new effective ways to train highly qualified lawyers.

Key words: communicative aspect, academic process, language and professional education, language competence, language means, terminology of law, professional communication.

Economic, social and political reconstructions, general worldwide changes, legislation basis formation in Ukraine as an independent state require new approach to training experts in the area of law. Ukrainian society is trying to construct contemporary legal state and needs highly qualified experts in the area of law. Such kind of experts needs to become proficient in writing, speaking, reading and listening in foreign language in their business sphere. Thus, the system of language training requires fundamental revision and should be aimed at professional and practical activities of future lawyers.

The challenge of foreign language training with experts in law, in this case, is the radical changes required in the process of foreign language training of future experts in law and adjustment of components of this training to the new professional requirements of the trainees. The more so, that language skills development with lawyers is closely connected with correct terminology application, grammar constructions proper use, avoiding vague or multi-valued meanings. We should remark contemporary law terminology as an accumulation of nominations of legal phenomena and notions. It functions as united conventional area in language and legal spheres of legislation, in business papers, and law academic disciplines. Law terminology has complex, dynamic character and it is considered to be a very important constituent of literary language of any language lexis.

The issues of competencies formation with future lawyers in the process of their professional training in higher schools are investigated in the works by O. Gomzyakova (multicultural competence), D. Demchenko (professional foreign language competence), V. Savishchenko (deontological competence), I. Kharchenko (terminological competence), S. Illina (professional competence), O. Kalyta, Yu. Marchenko, N. Kozhem'yako, L. Pysarenko, M. Tsenko (communicative competence), L. Morskoi (mediator competence), O. Fedorchuk (professional and informational competence) etc.

Scientists believe that intercultural competence of a future expert is an essential element of both professional competence and general culture.

Development of social and cultural competence as an integral part of intercultural competence in the process of foreign language training is the subject of investigation in the works by N. Borysko, O. Gomzyakova, G. Elizarova, O. Lytvynenko, O. Myrolyubov, A. Mol'.

The subject of the article is to determine the peculiarities of foreign language training at a higher school for future lawyers, investigating the ways of intercultural competence formation with future law experts in the process of foreign language training.

Under conditions of higher education aiming at all-round and harmonic individual's development, at strengthening bonds between educational content and future occupation of the trainees more and more importance is gaining the content of higher education in particular, which effects language competence formation with the trainees [2, p. 1]. According to "The Law on higher education", National doctrine of education development, State standard of higher education, The European Union general recommendations on language education (EUGR), the priority objective of higher school in Ukraine is to train the expert of high quality in the field of law. We need to form the individual, who possesses the competences required for understanding nature and functions of law, for understanding functions and operation of the main law institutions, for applying law to regulate social relations in society legally. The students of Law higher schools ought to be ready to serve society and to follow the principles of human dignity and professionalism, the principles of justice, objectivity, sympathy and high moral standards.

Versatility and multi-vector nature of the notion "language education" conditions causes separating out two main directions, which determine foreign languages learning. The process of language training in non-philological higher schools anticipates leaning terminology and professional lexis and mainly takes place in the classroom at the lessons of studying the academic course "Language for special purposes" (Ukrainian and English) [1, p. 2]. The fact is that law terminology grounds on logical and conceptual connections and reflects both inter-brachial and inter-scientific relations. Consequently, the importance of their correct translation from one language into another is great while translating special and scientific texts. Evidently, there is not any other occupation where in the course of speech external form of utterance has such a vital significance as in law. This is conditioned by expansion of linguistics into legal sphere of social life.

Contemporary ideas of a language role (social communication) prove the fact, that junction of language and law is not limited by only this aspect and needs both further investigation and development of a broad educational program of law and linguistic education as a whole [1, p. 27].

The other important problem is implementation of international standards in academic process. In terms of international standards, the level of our experts' language knowledge needs to be in line with the requirements of the European Union general recommendations on language education (EUGR). European Council supports methods of teaching and education, which help our youth to get knowledge, skills and experience required for gaining independence of thinking, communication with the colleagues from different countries. Intercultural competence as an entire system synthesizes totality of knowledge (linguistic, social and cultural, professional) skills (verbal and non-verbal communication, general cultural and special cultural) and focus of values. Anticipating developed readiness of an individual to participate in intercultural communication and professional communication in particular, intercultural competence is considered as a result of mastery of a number of competencies such as general cultural, linguistic, value and notional, regional geographical, social and cultural, and psychological. "Systemic quality of training specialists will meet the requirements of international standards in terms of basic competencies of contemporary expert in the area of law, as international communication is not a polylog in only such spheres as tourism, culture, art, daily life, but it is also communication on a certain professional level" [4, p. 8].

Language comes out as the basis of communication, combining different ways of communication and forms of social consciousness. It accumulates basic cultural and historical values of humanity and indicates the level of society development. The point is that there is an individual, who is both a language speaker and a culture representative, who stands between language and a real world. This fact is grounded in scientific works and publications by such authors as O. Goncharova, O. Kovalenko, V. Komarnyts'ka, A. Maslova, S. Nilkolaeva T. Oliynyk. It is an individual, who perceives the world and makes aware of it through his/her senses and shapes his/her ideas of it. These ideas, in their turn, are comprehended in notions, judgments and conclusions, which can be addressed to other people. Experience proves the fact that it is much more difficult to reconstruct individual's national mentality than to learn some linguistic forms. Therefore, the method of teaching language together with teaching culture of the native speakers' country is of primary importance in intercultural competence formation. The abovementioned statements give grounds to the idea, that we cannot form proper level of intercultural competence with future lawyers without introducing to them cultural elements of the country, which language they study. Cultural constituent in the content of foreign language training favors formation of the conscious and tolerant attitude to cultural differences, stirs linguistic, cognitive and social development of a future lawyers. Thus, a future lawyer's development will be rather effective at the foreign language lessons, provided that a teacher performs poly-cultural mission of the academic discipline.

The major principle of foreign language training should be the principle of mutual enrichment with the strengths of foreign cultures together with preservation of own originality and integrity. It is the principle, which determines intercultural communication and forms the readiness to such kind of intercultural communication, establishing the pedagogic core of foreign language training of future lawyers. Results of the investigation made show that there are a number of forms, methods and techniques, which favor successful development of intercultural competence and produce positive attitude to foreign language studies. We can mention some of them such as special programs of preparing students for intercultural interaction, some methods of teaching for developing students' critical thinking, some creative and values technologies, psychological and diagnostic training. It is worth mentioning tolerance training, education projects, drama plays, debates, role playing, discussions, creative tasks, professional situations and interactive tasks, interview method, "Portfolio" and special techniques such as "Capsule of Culture", "Cultures' Collision", "Behavior of a Mediator between Cultures", "Cultural Adaptation" etc.

Intercultural competence is one of the important constituents of professional competence of a lawyer. It is the accumulation of certain knowledge and skills. Such skills include knowledge of native and foreign cultures, knowledge of foreign language and such skills as to apply adequate

styles in communication and to identify them in situations of intercultural interaction, to interpret the phenomena in communicative activity and behavior from the point of view of cultural determinants, to understand the main principles of intercultural and interpersonal communication and follow them, to break through barriers of cultural differences. They also include the skills to apply strategies to avoid misunderstanding in communication with foreign cultures' representatives, to take into account psychological peculiarities of foreigners (tolerant attitude to foreign cultures' representatives, to cultural differences in behavior, mentality, customs etc.). One of the very important skills is to be able to compromise, to reach mutual understanding and to be aware of the fact that there is dependence of an individual's mentality of the culturally conditioned cognitive schemes. The need in training experts prepared for constructive interaction in the area of intercultural communication directs and stimulates pedagogy to look for effective ways and means of forming the individual's quality mentioned above.

Foreign language study is a long and rather complicated process, which takes a lot of time and efforts. Status of the academic discipline "Foreign language for special purposes" is undergoing some changes. It exceeds the limits of the academic process and becomes the tool in training the expert of a new updated kind, who is ready for self-education and is capable to acquire cultural heritage of the country, which language he/she studies, to correlate it with the native culture and with its place in the world historical context [3, p. 30].

The main aim of the academic discipline "Foreign language for special purposes" is to teach trainees to carry out business communication in the sphere of their professional activity, performing their professional responsibilities. It means to develop their communicative competence and namely such communicative skills as speaking, writing, listening and reading on their professional themes, on some general topics. Forming communicative competence with the trainees in vocational education, we need to develop communicatively active personality, who is able to perform active, correct and successful intercultural communication. The state educational standard of vocational higher education sets clear requirements to the academic discipline "Foreign language for special purposes" such as: 1) communicative bases: phonetics, lexis, phraseology, grammar; 2) bases of business communication on the specialty; 3) professional lexis; 4) phraseological constructions and terms; 5) translation technique (with dictionary) of professionally oriented texts; 6) professional communication. The notion "foreign language competence" in vocational higher schools is connected with communicative language competences, which in their turn include some constituents like motivational, moral and ethical etc. directed to creation, action and result [5, p. 343]. Thus, specific character of foreign language professional competence is determined by professional focus. Reading literature on professional and scientific issues, getting new information for themselves, the students level up their professional expertise. Foreign language professional competence can be realized through the activity covering such language actions as getting information from the world internet network, making presentations, written and oral information exchange (e-mailing), expressing ideas and discussing problems etc. Students' self-work organization is one of the most important constituents of teaching the academic discipline. It is directed to deepening and systematizing students' knowledge of both foreign language and profession and develops skills of scientific investigation.

To conclude, we should remark that all the issues mentioned above demonstrate the fact that position of the academic discipline "Foreign language for special purposes" has strengthened in higher education of Ukrainian lawyers nowadays. Our State managers acknowledge the fact that foreign language mastering by the experts in law has social and political importance for our young sovereign State, striving to join European developed democratic community. It is also of great importance for looking for new effective ways to train highly qualified lawyers. This approach will allow us to meet Ukrainian State's needs in foreign languages speaking experts in law.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ганніченко Т.А. Формування комунікативної компетенції майбутніх економістів засобами дидактичної гри у процесі мовної освіти: дис. канд. пед. наук / Ганніченко Т.А. – Херсон: Херсонський державний університет, 2009. – 262 с.
2. Дроздова І.П. Формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України (на матеріалі курсу ділової української мови): автореф. канд. пед. наук / Дроздова І.П. – Київ: Інститут педагогіки АПН України, 2001. – 24 с.

3. Коммуникативная ориентированность обучения иностранным языкам в неязыковом вузе: Метод. рекомендации для преподавателей. – М.: МГЛУ, 2012. – 72с.
4. Леонтьев А.А. Коммуникативность: пришло или прошло ее время? / Иностр. языки в школе. – 2016. – № 5. – С. 22 – 33.
5. Тер – Минасова С.Г. Доклад на Международной конференции ” Языки в современном мире ”/ Вестник Моск. Ун-та. – Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. №1.
6. Pieho H.E. Some basic problems of communicative foreign language learning / Report on Council of Europe workshop. – 2016. 2 April, – FRG. – P.6.
7. Гончарова О.А., Маслова А.В. Формування міжкультурної компетентності студентів немовних спеціальностей в процесі навчання іноземної мови // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. 2010. № 5. URL: <https://goo.gl/2Wqibq>.

REFERENCES

1. Gannichenko, T.A. (2009). Formuvannya komunikatyvnoi kompetencii maybutnih ekonomistiv zasobamy dudakturnoi gry u procesi movnoi osvity. [Formation of communicative competence of future economists by means of didactic game in the process of language education]. Kherson.
2. Drozdova, I.P. (2001). Formuvannya movnoi kompetencii u studentiv tehnicnyh specialnostey vyshchyyh navchalnyh zakladiv Shidnoi Ukrainy. [Formation of linguistic competence among students of technical specialties of higher educational institutions of Eastern Ukraine]. Kiev.
3. Kommunikativnaya orientirovannost obucheniya inistrannym yasukam v neyazykovom vuse. (2012). [Communicative Orientation of Learning to Foreign Languages in Non-Linguistic High School]. Moscow.
4. Leontiev, A.A. (2016). Kommunikativnost: prishlo ili proshlo ee vremya. [Communication: Has it come or has it gone?]. Moscow.
5. Ter – Minasova, S.G. (2002). Lingvistika i mezhkulturnaya komunikaciya [Linguistics and Intercultural Communication]. Moscow.
6. Pieho, H.E. (2016). Some basic problems of communicative foreign language learning. Strusbourg.
7. Goncharova, O.A., Maslova, A.V. (2010). Formuvannya mizhkulturnpi kompetentnosti studentiv nemovnyh specialnostei v procesi navchannya inozemnoi movy. [Formation of intercultural competence of students of non-native specialties in the process of teaching a foreign language]. Melitopol.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Клименова – доцент кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Наукові інтереси: теоретичні та методичні основи мовної підготовки в вищих навчальних закладах

Ольга Кондрашева – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Наукові інтереси: викладання іноземних мов у вищій школі

Алла Подворчан - старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Наукові інтереси: теорія та практика освіти молоді в Україні

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Olena KLYMENOVA – associate professor Department of Ukrainian studies and foreign languages of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Scientific interests: the theoretical and methodical principles of the language education in higher educational establishments

Olga KONDRASHEVA – assistant professor Department of Ukrainian studies and foreign languages of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Scientific interests: teaching foreign languages in high school

Alla PODVORCHAN – assistant professor Department of Ukrainian studies and foreign languages of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Scientific interests: the theory and practice of youth education in Ukraine

УДК 37.016:811.111-053.5-056.3

ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ»

Олександр ЛАБЕНКО (Кропивницький, Україна)
e-mail: alexlabenko12@gmail.com

ЛАБЕНКО Олександр. ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ»

У статті розглядається проблема використання англійської мови у процесі вивчення курсу «Основи інклюзивної освіти». У своєму дослідженні автор опирається на загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, теорію структуральної лінгвістики, нелінійні фрактальні лінгвістичні системи. Це дає практичну можливість у процесі опанування студентами даної

дисципліни паралельно із основною україномовною інклюзивною компетенцією, засвоїти ще додатково певні когнітивні основи оволодіння англійською інформацією.

Ключові слова: інклюзивна освіта, загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, структуралізм, структуральна лінгвістика, нелінійні фрактальні лінгвістичні системи.

LABENKO Alexandr. THE PROBLEM OF USAGE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE PROCESS OF STUDYING DISCIPLINE «THE BASIS OF INCLUSIVE EDUCATION»

The paper deals with the problem of usage of the English language in the process of studying discipline «The basis of inclusive education». The author in this scientific research grounds upon Common European Framework of Reference for Languages. It is a consequence with transforming of the system of education in Ukraine to a great extent for correlation with pedagogical process that it have been in European Union. It is connected with development of the Bologna process. Besides that, author exploits the theory of the structural linguistics and non-line fractional linguistic system. It permits for its through practice, at the process of the learning of course «The basis of inclusive education». Moreover, concurrently with Ukrainian linguistic inclusive competences of students more under learns the certain cognitive basis of mastering English speech information, that is bound up with inclusive education. It is utilizations of the methodology of the structural linguistics that gives possibility for lecturer compouse a dictionary don't for alphabetically but with the certainty semantic (thematic) principle. In this dictionary for the lexical units when they all is bounds up with inclusive education and it be able forms the semantic fields. At that time, it utilizes the technology for the classification of the professional concepts, terms be able occurs in a different way. For this purpose author exploits the innovational technology with non-line fractional linguistic system using this innovational technology gives ability to assignement for students various informations about inclusive education. However, characteristic feature of non-line fractional linguistic system is the scaling and the concept dynamism. It is basises at the integration between the chaotic and the well-ordered English speech informational streams that natural or artificial penetrates into educational process from the Internet, newspaper and other.

Key words: inclusive education; Common European Framework of Reference for Languages; structuralism; structural linguistics; non-line fractional linguistic system.

Постановка проблеми. Закон України «Про вищу освіту» визначає основні напрямки реформування освітньої галузі нашої держави відповідно до вимог Болонського процесу на період до 2020 р. При цьому особливо підкреслюється, що побудована на глибоких наукових дослідженнях освітня система має широко використовувати інновації та всебічний розвиток креативності студентської молоді у процесі їх навчання та виховання.

Проте, все це, у свою чергу, вимагає прискорення формування академічної мобільності студентів та викладачів, яка ґрунтувалася б, у першу чергу, на знаннях іноземної мови, оскільки без належного володіння іноземними мовами випускники середніх та особливо вищих навчальних закладів не зможуть, по-перше, ефективно використати накопичений в інших країнах інформаційно-навчальний та професійний досвід, по-друге, адекватно інтегруватися при потребі у світовий культурно-економічний світ та конкурувати там за робоче місце із випускниками навіть закордонних навчальних закладів.

Отже, для вищої освіти України **наступає якісно інший етап реформування методики викладання предметів** як соціально-гуманітарного, так і природничо-математичного циклу. Цей період висуває перед студентами та викладачами ВНЗ нову вимогу – **відповідні професійні компетенції доповнити вільним володінням принаймні англійською мовою**, як загальноосвітньою мовою науки та культури.

У свою чергу, зрозуміло ще більше актуалізується вимога належного володіння англійською мовою студентами українських ВНЗ, коли ми говоримо про майбутніх випускників педагогічних факультетів, які будуть працювати із дітьми, що мають особливі освітні потреби. Це пов'язано, як відомо, із багатьма факторами. По-перше, інклюзивна освіта в Україні проходить лише певний етап становлення, а тому не накопичила ще, на нашу думку, відповідного досвіду імплементації надбань спеціальної педагогіки у роботі загальноосвітньої школи. По-друге, на Заході (в Євросоюзі, США, Австралії та інших країнах) уже давно зібрано і проаналізовано вченими цих країн [7] величезну кількість інформації з теоретичних і практичних аспектів впровадження інклюзивної моделі освіти у навчально-виховний процес масової школи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Методологічні засади розвитку науки, і педагогічної науки зокрема, відображені в досить значній кількості праць. Це наукові дослідження О. Глузмана, С. Гончаренка, В. Кременя, М. Фіцули, Е. Юдіна та ін. Значний внесок у висвітлення та розуміння основних засад Болонської декларації та їх адаптацію до вітчизняної вищої освіти зробили такі вчені як В. Андрущенко, М. Згуровський, В. Журавський, В. Грубінко, Я. Болюбаш та ін. В той же час особливості шкільної освіти дітей із особливими потребами та особливості їх розвитку, шляхи соціальної адаптації та реабілітації досліджували у своїх працях такі науковці як В. Бондар, Л. Вавіна, В. Золотоверх, А. Колупасєва, Т. Сак, В. Синьов, М. Супрун, Л. Фомічова, О. Хохліна, М. Шеремет, J. Deppeleger та ін.

Шляхи вдосконалення методів вивчення іноземної мови розкрито у працях таких вчених як І.Бім, А.Климентенко, В.Ляховицький, Е.Шубін та ін.

Вивченню методичних аспектів у викладанні іноземної мови за професійним спрямуванням присвятили свої дослідження українські та іноземні вчені Е. Бібікова, О. Завалевська, О. Нікітіна, О. Ноздріна, Ж. М. Адам та ін. [3, 7].

В той же час, аналіз опрацьованої наукової літератури свідчить також і про те, що проблема використання англійської мови під час викладання курсу «Основи інклюзивної освіти» ще досить чітко не поставлена і остаточно не вирішена.

З огляду на сказане, **метою написання статті** є висвітлення певних теоретичних аспектів та досвіду використання англійської мови під час викладання курсу «Основи інклюзивної освіти».

Виклад основного матеріалу.

Як свідчить практика, сучасні студенти прагнуть до такого типу прагматичних знань з того чи іншого предмету, які зможуть допомогти їм швидше адаптуватися за кордоном в іншомовному автентичному середовищі. Проте, слід особливо підкреслити той факт, що їх пізнавальні інтереси не в достатній мірі відображені у змісті навчального процесу. І на це є декілька причин, як це показує аналіз публікацій [3, 7]. Назвемо основні з них.

По-перше, не завжди навіть у наш час і не у всіх ВНЗ із різних причин для студентів педагогічних факультетів напрямку «спеціальна освіта» читається курс «Англійська мова за професійним спрямуванням».

По-друге, викладач англійської мови, як правило, не є одночасно спеціалістом у галузі інклюзивної освіти, а тому багато важливих термінів, понять пов'язаних із інклюзією можуть просто не вивчатися у процесі викладання курсу «Англійська мова за професійним спрямуванням» або не зовсім вірно трактуватися.

По-третє, внаслідок різної політичної, соціально-економічної та культурно освітньої історії українського та «західних народів» сформувалось різне трактування тих чи інших понять, процесів тощо пов'язаних із спеціальною освітою, а, відповідно, і різне прочитання (переклад) текстового матеріалу.

Відповідно до цього, фактично перед кожним викладачем курсу «Основи інклюзивної освіти» постає проблема **як? Яким чином** підняти рівень викладання свого предмету до загальноєвропейських стандартів?

У даній ситуації, по-перше, на теоретичному рівні можна, дійсно, опертися на Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти. Адже відомо те, що починаючи вже із 1970 року, Радою Європи проводиться цілеспрямована мовна політика тому, що «лише шляхом кращого володіння сучасними європейськими мовами можна полегшити спілкування та взаємодію між європейцями з різними мовами заради підтримки Європейської мобільності, взаєморозуміння і співпраці; подолати упередження і дискримінацію» [2, с. 15].

Отже, як ми бачимо, Рекомендації Ради Європи можуть стати певною методологічною основою для реформування курсу «Основи інклюзивної освіти» на основі ідеї **плюрилінгвізму**. До речі, саме визначення поняття «плюрилінгвізм» подано в документі під назвою «**Common European Framework of Reference for Languages**» і описано наступним чином : «Плюрилінгвізм – це здатність використовувати мови задля цілей спілкування і участі в міжкультурній взаємодії, де особа, з точки зору представника певного соціуму, має різнорівневі уміння з декількох мов та досвід декількох культур. Це представляє собою не накладення чи співставлення окремих компетенцій, але радше існування складної, комплексної компетенції як системи складових (компетенцій), якої може набувати користувач» [2, с. 7].

При цьому особливо наголошується, що **навчання** мов повинно розглядатися **як розвиток формування унікальної лінгвістичної компетенції**. Ця компетенція потребує, щоб її розвивали не лише задля практичної чи професійної мети, а й з освітньою метою задля поваги до інших мов і лінгвістичної різноманітності.

Мало того, у документах Ради Європи, що стосуються мовної політики підкреслюється стратегічна важливість формування і розвитку у підростаючих поколіннях **плюрилінгвальної**

свідомості, що дасть потенційну можливість індивідууму опановувати нові мови протягом усього життя. Тобто, шкільна мовна освіта має бути доповненою університетською, а згодом і післядипломною відповідно до культурно-професійних потреб особистості у певний момент життєдіяльності [2, с. 8-9].

Отже, педагог, який у процесі викладання курсу «Основи інклюзивної освіти» використовує англомовні терміни, поняття, тексти тощо, працює, таким чином, у руслі методичних рекомендацій не тільки державних українських документів [2], але й порад і угод розроблених і прийнятих Радою Європи.

При цьому, зрозуміло, викладач може опиратись методологічно і на здобутки як вітчизняної, так і світової мовознавчої науки для того, щоб урізноманітнити методичні підходи до вивчення студентами англомовної інформації у процесі опанування ними предмету.

Наприклад, це може бути теорія структуралізму. Структуралізм – це сформований у ХХ столітті дослідницький метод, який опирається майже виключно на причинно-наслідкове мислення і сприймає явища як елементи певних цілісностей у їх одночасній взаємопов'язаності. При цьому предмети, що виконують ті чи інші функції, вивчаються як цілеспрямовані системи, елементи яких співпрацюють через певні стосунки із цілісністю.

Близько 1905 року категорію структури вперше застосовують у мовознавстві, описуючи взаємовпливи (ітерації) одиниць мовної системи. Досить повно і системно структуральний метод, як відомо, було представлено у 1916 році швейцарським лінгвістом Ф.де Соссюром у його знаменитому дослідженні «Курс загального мовознавства». З цього часу він, власне, і вважається основоположником даної теорії [4, с. 198-199].

Цей вчений, у свою чергу, стверджував, що предметом дослідження лінгвістики повинна бути мова як система знаків, а не мовлення. Власне при ньому особливого значення набула різниця між двома важливими для нас поняттями: **мова (langue)** і **мовлення (speech)**. Швейцарський дослідник, при цьому, виділяв як основну функцію і як умову існування соціальну роль мови. Соціальність приймалась як сутність мови. А відмінність від мовлення полягало в тому, що **мова** – це замкнуте ціле і вона **надає базу для класифікації** [1, с. 116-117].

Таким чином, з погляду теоретико-методологічних засад методики використання англійської мови на заняттях із студентами для викладача у **структуралізмі** як науковій лінгвістичній течії є важливими, на нашу думку, декілька моментів:

- **Розподіл лінгвістики на мову і мовлення.** Що дає можливість розглядати і використовувати англійську та українську мови як системні коди вербального (словесного) спілкування. А мовлення розглядати як комунікативну діяльність, що охоплює чотири аспекти (види) володіння мовою:

1. Слухання (аудіювання) / **listening (oral comprehension)** – сприйняття пов'язаних з інклюзією мовленнєвих акустичних символів і їхнє розуміння.

2. Говоріння / **speaking** – відправлення мовленнєвих акустичних сигналів, які несуть інклюзивну інформацію.

3. Читання / **reading** – розшифровка (декодування) графічних англомовних знаків, пов'язаних із інклюзивною освітою, та розуміння їхніх значень.

4. Письмо/ **writing** – зашифровка (кодування) мовленнєвих сигналів, пов'язаних із інклюзією, за допомогою графічних символів [5, с. 9].

Іншими словами, у процесі використання англійської мови на заняттях із курсу «Основи інклюзивної освіти» студенти паралельно із основною україномовною інклюзивною компетенцією засвоюють (повторюють в окремих випадках) ще додатково когнітивні основи оволодіння англійською вимовою, розвивають навички виразного читання, вимови підготовленого монологічного чи діалогічного мовлення.

- Використання англійської мови (поряд з українською) як бази для класифікації понять, термінів з інклюзивної освіти.

Тобто, опираючись на методологію структуральної лінгвістики, викладач курсу «Основи інклюзивної освіти» може, наприклад, укласти для своїх студентів словник-тезаурус, де лексичні одиниці групуються не за алфавітом, а за певним тематичним

(семантичним) принципом. У такому словнику лексичні одиниці, пов'язані з інклюзією можуть утворювати певні семантичні поля.

Для прикладу візьмемо тему заняття: «Управління інклюзивним класом». Це важлива проблема, оскільки педагогові повсякчас потрібно забезпечувати організовану роботу учнів над поточними навчальними завданнями на всіх етапах шкільної освіти. Проте, контингент інклюзивних класів досить часто такий, що майбутні вчителі повинні знати про проблемну поведінку якнайбільше. В тому числі здобуваючи потрібну інформацію з англомовних джерел. А в цьому їм досить допоможе, наприклад, знання відповідних англомовних термінів-орієнтирів:

1. **Attention-seeking behaviour** – поведінка, орієнтована на пошук уваги.
2. **Advoidance of failure behaviour** – поведінка уникання невдачі.
3. **Power behaviour** – поведінка демонстрації сили.
4. **Revenge behaviour** – поведінка помсти.

Крім цього, до технологій-класифікацій з допомогою яких можна надавати студентам інформацію, пов'язану із інклюзією, є також **нелінійні фрактальні лінгвістичні системи** [6]. Характерною рисою таких систем є, і це, дійсно, дуже важливо, з одного боку: **самоподібність** (SCALING), а з іншого, **динамізм**, який ґрунтується на взаємодії ламінарних та турбулентних інформаційних потоків, що природно проникають у навчальний процес.

До речі, базові поняття у даному випадку – «фрактал», «фрактальна система», «нелінійна фрактальна система», «нелінійна фрактальна лінгвістична система» є поки що для багатьох вчених-лінгвістів, пересічних викладачів курсу «Інклюзивна освіта» ще досить новим поняттями. Тому коротко пояснимо.

Сам термін «фрактал» походить від латинського слова *fractus* (зламаний, розбитий), від якого, очевидно, походять і загальновідомі англійські терміни *fraction, fractional* – дріб, дробити. З математичного погляду фрактал – це, перш за все, множинність із дрібною розмірністю. Або, по іншому, фрактал – це геометрична структура, частини фрагментів якої в певній мірі подібні самій структурі.

Проте, слід, очевидно, відразу ж зауважити, що для лінгвістичної науки **лінійні** (математичні, геометричні) **фрактали** не зовсім, зрозуміло, підходять, особливо для використання у методиці викладання курсу «Основи інклюзивної освіти» внаслідок нелінійності самого людського спілкування, яке характеризується, як відомо, великим ступенем непередбачуваності, а то й хаотичності, навіть якщо є і наперед задана тема спілкування. В свою чергу, **лінійні фрактали** – це фрактали, які визначаються **лінійними функціями**, тобто рівняннями першого порядку. При цьому **самоподібність** вони проявляють у звичайному простому «прямолінійному» вигляді: будь-яка частина фракталу є точна копія цілого. У свою чергу, в нелінійних фракталах лише певна частина їх є схожою одна на другу, в той час як інша вже носить видозмінений характер.

У свою чергу, у нашому розумінні **нелінійна лінгвістична фрактальна система** – це впорядкована навчальною метою сукупність лінгвістичних фракталів, де самоподібність забезпечується певною сталою одиницею тексту або слова, а нелінійність наявністю певних змін (ітерацій) у змісті фракталів.

До речі, симптоматичним є, на нашу думку, і той факт, що нелінійні лінгвістичні фрактальні системи ми можемо застосовувати також в методиці викладання дисциплін пов'язаних із інклюзією, що включає досить широке поле для використання англійської мови. При цьому, поряд із вивченням матеріалу курсу «Основи інклюзивної освіти» практично, у всіх розділах та напрямках навчальної діяльності ми можемо використовувати нелінійні лінгвістичні фрактали для роботи з англомовним граматичним, лексичним чи фонетичним матеріалом для реалізації загальноєвропейської ідеї плюрилінгвізму та опанування студентами іноземного досвіду. З метою підтвердження даної думки наведемо приклад.

Як вже зазначалося, у вищі навчальні заклади школярі вже приходять досить ознайомленими із англійською мовою, але серед багатьох абітурієнтів, що стали студентами є діти, що мають певні мовні відхилення на всіх рівнях: фонетичному, граматичному,

синтаксичному, методичному, технологічному. Тому ці студенти, звісно, потребують тренувань на безпосереднє вправлення у вимові тих чи інших звуків, слів, словосполучень чи речень, пов'язаних із інклюзивною освітою для того, щоб добитись автоматизації правильної вимови.

Для цього, до речі, можна запропонувати студентам у процесі засвоєння англомовної інклюзивної інформації, наприклад, вправи на диференціацію звуків, слів тощо із застосуванням **нелінійних лінгвістичних фрактальних систем**, щоб тренувати вимову. Наприклад такий фрактальний ряд:

Word class – частина мови.

Word field – семантичне поле.

Word formation – словотвір.

Word index – словникова картотека.

Word recognition skill – навичка визначення значення слова.

Word spider – словникова мережа.

Таким чином, навіть ті декілька наведених нами прикладів можливого застосування структуральної лінгвістики чи нелінійних лінгвістичних фрактальних систем під час навчання студентів курсу «Основи інклюзивної освіти» із застосуванням англомовного мовлення засвідчили: по-перше, здатність впорядковувати для вивчення лінгвістичні поняття, терміни тощо, пов'язані з інклюзивною освітою на основі теорії структуралізму; по-друге, наявність фрактальних систем інклюзивного характеру в англійській мові, які мають україномовні відповідники; по-третє, продемонстрували можливість, а скоріше необхідність застосування обох технологій-класифікацій для реалізації завдань у навчанні студентів на основі **загальноєвропейської ідеї плюрилінгвізму** з метою поглиблення та розширення знань у студентської молоді із залученням зарубіжного досвіду теорії та практики інклюзії.

Подальші наукові дослідження можуть бути пов'язані із використанням ідей структуральної лінгвістики та нелінійних фрактальних систем, англійської мови у створенні композитних інноваційних технологій вивчення курсу «Основи інклюзивної освіти».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валерій Іванов. Основні теорії масової комунікації і журналістики: Навчальний посібник / За науковою редакцією В.В. Різуна – К.: Центр Вільної преси, 2010. – 258 с.
2. Європейське Мовне Портфоліо: Методичне видання / Уклад. О.Карп'юк – Тернопіль: Лібра Терра, 2008. – 112 с.
3. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практ. посіб. / [Тім Лорман, Джоан Деппелер, Девід Харві]; пер. з англ. – К.: – СПД – ФО Парашин І.С. 2010. – 296 с.
4. Література. Теорія. Методологія / Пер. з польськ. С.Яковенка; Упорядкув. і наук. ред. Д. Уліцької. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 543 с.
5. Парашук В.Ю. Настановно-корективний курс фонетики англійської мови: Навчальний посібник – 3-тє вид. – Кіровоград: Полімедсервіс, 2011. – 216 с.
6. Федоров А. Фрактальные системы. Введение в теорию. – Режим доступу: <http://asuper.nm.ru/>
7. Ashman, A., & Elkins. J. (Eds.). (1998). Educating children with special needs. Sydney: Prentice Hall.

REFERENCES

1. Valerij, I. (2010). Osnovni teorii masovoi komunikatsii i zurnalistuku [The fundamental theories of mass communication and journalism: educational supplies]. Kyiv.
2. Jevropejske Movne Portfolio (2008). Metodychne vydannia [The European Language Portfolio: methodical aids]. Ternopil: Libra Terra.
3. Inkluzivna osvita.(2010). Pidtrymka rozmayittja u klasi:prakt.posib. [The inclusive education. Supporting of variety into class: practical supplies]. Kyiv.
4. Literatura.(2008). Teorija.Metodologija.[Literature.Theory.Methodology]. Kyiv.
5. Parachuk, V.U.(2011) Nastanovcho-roektyvnyi kurs fonetiky anglijskoji movy [The instruction-correctiounal course to the Pronunciation of English: educational guide. Ed.3.]. Kirovohrad: Polimedservis.
6. Fjodorov, A. Fraktalnye systemy. Vvedenye v teoryju. [The fractal systems. An introduction to theory. Electronic recourse.]. Rezym dostupa [Mode of acces]: <http://asuper.nm.ru/>
7. Ashman, A., & Elkins. J. (Eds.). (1998). Educating children with special needs. Sydney: Prentice Hall.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр ЛАБЕНКО – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти та здоров'я людини Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: педагогіка, спеціальна освіта, екологічна освіта, методика викладання української та англійської мови.

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Alexzandr LABENKO – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Inclusive Education and Health of Man, Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian University.

Scientific interests: pedagogy, special education, ecological education, methods of teaching the Ukrainian and English Languages.

УДК 378.147:81'255.2:6

НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ У ТЕХНІЧНОМУ ВИШІ: ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ТЕКСТАМИ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ТЕМАТИКИ

Наталія ШАРКОВА, Світлана ШАРКОВА (Дніпро, Україна)

e-mail: nataliya_ua2004@yahoo.com

ШАРКОВА Наталія, ШАРКОВА Світлана. НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ У ТЕХНІЧНОМУ ВИШІ: ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ТЕКСТАМИ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ТЕМАТИКИ

У статті аналізується важливість і особливості організації роботи з технічним текстом в процесі його перекладу. Особлива увага приділяється доперекладацькому аналізу текстів з точки зору лексики, граматики і синтаксису. Підкреслюється важливість створення умов для самостійного формування перекладацької компетентності студентів.

Ключові слова: технічний текст, перекладацька компетентність, термінологічні одиниці, граматичні структури, синтаксичні структури.

SHARKOVA Nataliia, SHARKOVA Svitlana. TEACHING TRANSLATION IN TECHNICAL UNIVERSITY: THE PECULIARITIES OF WORKING ON THE TEXTS OF METALLURGY

Although there is a great demand for professional, competitive translators of technical texts, there is still a lack of optimal translator teaching technologies. The objective of the article is to analyze the activities which can encourage students to develop skills necessary for translating technical literature. Special attention is paid to the analysis of a source text according to the following criteria: lexicon (terminology, compound words, measurements etc.), grammar (tenses, non-finite/ modal verbs etc.), and syntax (sentence translations, types of clauses, participle constructions etc.). The ideas for training exercises are introduced within each criterion. Successful performance of the provided activities presupposes the development of such professional skills as working with different types of dictionaries, reviewing reference literature, searching for the information in the Internet, describing technologies, drawing schemes, writing abstracts in both foreign and native languages, selecting the techniques of translation for proper rendering a text, editing translations, developing native language proficiency. Much attention should be paid to explaining future translators the essence and specificity of metallurgical industry functioning, understanding specifications and manuals. A facilitator should provide students with involving activities in a way that encourages future professionals to be active learners who are able to make decisions, plan and organize work activities, be responsible for the results of the work. All that should result in forming translator's competence.

Key words: technical text, translator's competence, terminology, grammatical constructions, syntactic structures.

Хоча у сучасному світі з кожним роком все більшого значення набуває технічний переклад, на теперішньому ринку праці немає достатньої кількості спеціалістів необхідного професійного рівня. З огляду на невпинне зростання потреби у технічному перекладі матеріалів із різноманітних інженерних галузей нагальним постає питання вдосконалення методик навчання фахівців-перекладачів. У першу чергу необхідно розуміти, що така сфера діяльності як технічний переклад не обмежується лише знанням іноземної мови. Перекладач далеко не завжди перекладає текст спонтанно, а використовує безліч словників, довідкових тематичних матеріалів, витрачає багато часу на перевірку та з'ясування додаткових деталей. Тут потрібне терпіння та здатність дійти до суті, розуміння і чітке уявлення про інженерію та виробництво, готовність вивчати предметні області у разі потреби, за короткий термін оволодівати найрізноманітнішими знаннями й слідкувати за технічними новинками та новинами сфери, що доповнюють спеціалізовані знання з іноземної мови.

Питання підготовки перекладачів у ВНЗ обговорювались у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як О. Бондаренко, В. Карабан, О. Ковтун, К. Клауді, В. Комісаров, І. Корунець, К. Кузьміна, Л. Латишев, А. Ольховська, А. Онищук, Л. Поліщук, Б. Рубрехт, Л. Черноватий, Р.Тінслі, А. Шамне та ін. Однак забезпечення науково-методичними розробками, спрямованими на формування професійних умінь у майбутніх перекладачів технічних текстів, ще залишається актуальною справою. У цьому зв'язку метою даної статті є аналіз роботи з технічним текстом, з точки зору його сприяння формуванню професійних умінь у майбутніх перекладачів у виші, на прикладі текстів галузі металургійного виробництва.

Металургійна промисловість ґрунтується на досягненнях фізичної хімії, фізики, металургійної теплотехніки, електротехніки, електроніки, кібернетики, теорії металургійних процесів, автоматизації виробництва й керування ним та інше. Це означає, що перекладач, який спеціалізується на галузі металургійного виробництва, повинен мати не лише відмінну

мовну та мовленнєву компетенцію з іноземної та української мов, добре володіти термінологією, мати базові знання стадій виробничого процесу від видобутку сировини до випуску готової продукції – чорних і кольорових металів та їх сплавів, а й володіти цілою низкою спеціальних професійних умінь і навичок.

Перекладач металургійної галузі у своїй професійній діяльності виконує найрізноманітніші завдання. Так, послуги перекладача необхідні для перекладу інструкцій та технічної документації (документів, пов'язаних із технічними характеристиками обладнання); участі в перемовинах із закупівлі та продажу металургійного обладнання; встановлення даного обладнання і проведення навчання стосовно особливостей його експлуатації; юридичних документів; листування з постачальниками техніки, потенційними замовниками та інше.

Для здійснення письмового перекладу технічних текстів фахівець повинен вміти:

- аналізувати текст оригіналу, виявляти стандартні і нестандартні перекладацькі проблеми, щоб вибирати способи їх вирішення з метою дотримання максимальної точності і однозначності повідомлення, яке перекладається;

- добирати і правильно використовувати технічні прийоми перекладу;

- долати труднощі, пов'язані з лексичними, термінологічними, граматичними і стилістичними особливостями металургійного дискурсу вихідної мови;

- застосовувати сучасну наукову, технічну і, особливо, металургійну термінологію як мовою оригіналу, так і рідною мовою;

- користуватися словниками і різного типу довідниками;

- знаходити й аналізувати інформацію з глобальної мережі Інтернет;

- редагувати переклади задля забезпечення точності й однозначності інформації, виявляти й усувати термінологічні та змістові неточності, доказово критикувати й оцінювати пропонувані варіанти;

- правильно оформляти офіційні нормативні документи;

- оперативно отримувати й обробляти робочі матеріали [3].

Основним недоліком підготовки майбутніх перекладачів у сучасних ВНЗ є розрив між теоретичними знаннями і практичними навичками студентів. Таку відірваність вищої освіти від ринку продемонстрував у своєму дослідженні О. Бондаренко [1], який порівняв профіль професійної компетенції перекладача з точки зору викладачів вишів та роботодавців, представників індустрії. Виявилось, що погляди на пріоритетність компетенцій письмового перекладача значно різняться.

Предмет перекладацької освіти полягає у перекладі тих чи інших текстів, в нашій статті проаналізуємо металургійні тексти. Те, як перекладач обирає стратегію для здійснення перекладу, як він на основі оригіналу відтворює текст, складає його перекладацьку компетенцію: мовну і немовну, рецептивну та репродуктивну [7]. Важливо, щоб текст для аудиторної і домашньої роботи ознайомлював студентів з базовими поняттями, наприклад, розкривав особливості кристалічної структури металів, види зерен, їх розташування; пояснював що таке сталь, її види, сфери промислового застосування; описував механічні властивості металів та інше.

Наведемо приблизний план роботи з технічним текстом, який складається з трьох етапів: 1) доперекладацький аналіз тексту, метою якого є створення умов для успішного здійснення процесу перекладу; 2) переклад тексту; 3) редагування перекладу.

На першому етапі пропонується здійснити перекладацький аналіз тексту, що передбачає: 1) аналіз лексики, а саме: визначення галузей наук з яких використовуються терміни в даному тексті, наявність складних слів і термінів (наприклад, *flywheel* – маховик, *iron-bearing* – той, що містить залізо), таблиць, графіків, одиниць виміру тощо, тобто такої інформації, що допоможе визначитися перекладачеві з типом словників та додаткової літератури, які допоможуть при перекладі.

Працюючи з технічними текстами, важливо, щоб студент не просто перекладав терміни (які, до речі, можуть бути для нього незвичними і незрозумілими), а щоб він робив це свідомо, пов'язуючи форму зі змістом [4]. Так, важливо не тільки перекласти *extrusion* як екструзія, *foundry alloy* як лігатура, а й пояснити ці поняття. Пояснення *open-die forging* –

кування у відкритому штампі, *closed-die forging* – кування у закритому штампі, *compression* – стиснення, *tension* – розтяг, *torsion* – деформація кручення, *bending* – деформація згину та інші можна доповнювати схематичними рисунками. При цьому краще, якщо студенти зроблять схематичні зображення самостійно.

Для кращого запам'ятовування назв технічного обладнання такого як *milling machine* – фрезерний верстат, *grinder* – шліфувальний верстат студентам слід попрацювати з Інтернет ресурсами, а саме: знайти зображення даних верстатів, зрозуміти їх призначення, вивчити назви деталей які на них обробляються.

На даному етапі доцільно обговорити терміни, які пов'язані між собою, наприклад, *lengthwise rolling* – поздовжня прокатка, *cross rolling* – поперечна прокатка, *helical rolling* – поперечно-звинтова прокатка, *skew rolling* – «коса» прокатка. Збільшенню термінологічного словникового запасу сприятиме складання власного тематичного словнику, так званого тезаурусу, в якому слова, що описують будь-який технологічний процес будуть розташовані за тематичним принципом. Це сприятиме не тільки оволодінню термінологічними одиницями у двох мовних поняттях, а і розумінню сутності і складових технологічного процесу, який аналізується.

Слід пам'ятати і про багатозначність термінів, наприклад *activity* перекладається як діяльність, робота, процес, а у словосполученні *support activities* означає технічна підтримка. Складними для перекладу є і словосполучення, що складаються з кількох слів. Наприклад, *assembly base part* – базова деталь складальної одиниці, *rough grinding stage* – етап чорнового шліфування. При цьому важливо пам'ятати, що ключовим є останнє слово словосполучення.

На заняттях з практики перекладу прийнято більше працювати з лексичними вправами, і це дійсно важливо, оскільки термінологічний компонент входить до складу предметного компоненту фахової компетентності [7] без наявності якого переклад суттєво ускладнюється або взагалі унеможливується, але не менш важливо приділяти увагу аналізу граматичних і синтаксичних структур.

2) аналіз граматичних структур передбачає визначення часових форм дієслова та його стану, виокремлення суб'єктно-предикативного, об'єктного предикативного інфінітивного звороту, дієслівних зворотів, модальних дієслів тощо, тобто таких, які потребують певних трансформацій для передачі їх рідною мовою. Наприклад, суб'єктно-предикативні інфінітивні звороти, як правило, перекладаються складнопідрядними реченнями. *Welding is considered to be a basic process in the aircraft industry* – Вважають, що зварювання є основним технологічним процесом в авіаіндустрії.

3) аналіз синтаксичних особливостей тексту передбачає знаходження складних речень, виявлення типу зв'язку у цих реченнях. Оскільки нерозуміння студентом зв'язків між частинами речення призводить до нерозуміння тексту, пропонуємо вправи на сегментування складних речень на одиниці перекладу. Наприклад,

The characteristics of any metal powder should receive close study | because to develop intelligent specifications of any given metal powder one must understand | what makes the powder behave | as it does.

In particular, the results of computer simulation of grain boundaries structure, the electron microscopy data, and the investigations of grain boundary migration, surface tension and diffusion indicate | that phase transition on surface and on grain boundaries have much in common.

Другий етап – переклад тексту – не завжди повною мірою піддається теоретичному узагальненню і схематизації, оскільки передбачає використання творчого мислення і представляє собою синтез застосування різних стратегій перекладу [8].

Третій етап – редагування перекладу – вимагає виправлення орфографічних, пунктуаційних, стилістичних помилок. Виправлений текст слід роздрукувати, ще раз вчитати. Ряд дослідників [1; 5; 7; 2] недвозначно свідчать про критичний стан речей, пов'язаний саме з володінням рідною мовою. Перекладач повинен вміти грамотно говорити і писати рідною мовою, тобто мати не лише великий словниковий запас, але й вірно користуватися ним. Автори перекладів технічних текстів повинні нести повну відповідальність за викладений матеріал і не хтувати роботою зі словником.

Для перекладачів дуже важливими є вправи на переказ тексту, оскільки без розуміння того, що перекладаєш, процес перекладу є неможливим. Корисним буде не тільки широкий переказ прочитаного, а й складання анотацій як іноземною, так і рідною мовами, знаходження ключових слів. Передача, формулювання та переформулювання змісту повідомлення різними мовами відповідно до дискурсивного контексту мобілізує комплекс знань і умінь, отриманих в процесі роботи з текстом. Корисним буде і вміння передавати в переказі поняття не за допомогою термінів, а за допомогою описового перекладу, вміння сходу утворювати якщо не терміни, то такі найменування для понять, суть яких була б зрозуміла [6].

Для більш глибокого розуміння технологічних процесів слід організовувати перегляд навчальних фільмів як рідною так і іноземними мовами, підготовку презентацій групами студентів, проводити екскурсії на підприємства. Такі заняття урізноманітнюють наочні засоби навчання, продемонструють важливість роботи з довідковою літературою, пов'яжуть теоретичний матеріал з його практичним використанням, покращать мотивацію до вивчення предмету.

Отже, виходячи з вищесказаного, необхідно зазначити, що завдання для опрацювання технічних текстів можуть бути різноманітними і цікавими. Викладач проектує і організовує навчальну діяльність так, щоб у студента створювались умови для самостійного формування власної перекладацької компетентності.

При цьому чинником формування психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності виступає пізнавальна самостійність студентів. Оскільки вона є якістю особистості, що зумовлює усвідомлений, цілеспрямований, саморегульований процес пізнання на етапі професійної підготовки, а надалі, на етапі реалізації професійної діяльності, – здатність до самостійного прийняття рішень, планування і організації дій по їх втіленню. У зв'язку з цим виникає необхідність подальшого розгляду організації навчального середовища з точки зору розвитку структурних компонентів пізнавальної самостійності студентів і розробки відповідних змістових та процесуальних вимог до викладання і навчання перекладачів у вищій школі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко О. С. Профіль письмового перекладача (професійні компетенції очима вишів та індустрії) / О. С. Бондаренко // Наукові записки ЦДПУ. Серія: Філологічні науки. – Кропивницький : «КОД», 2018. – Вип. 165. – С. 447-453.
2. Ейсмонт, Ю. Специфіка редагування реферативних ресурсів НБУВ / Ю. Ейсмонт // Вісник Книжкової палати, 2013. – № 11. – С. 10-13.
3. Ковтун О.В. Технологія формування професійних умінь у майбутніх перекладачів авіаційної галузі / О.В. Ковтун // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса : ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2017. – Вип. 5(118). – С. 43-47.
4. Ольховська А.С. Проблема вправ для формування граматичного компоненту перекладацької компетенції / А.С. Ольховська // Філологічні трактати, 2010. – Т. 2, № 3. С. 177 – 182.
5. Онищук А.С. Наукові підходи до професійної підготовки майбутніх перекладачів / А.С. Онищук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка, соціальна робота», 2017. Вип. 31. – С. 120 – 122.
6. Поліщук Л.П. Інноваційні тенденції у професійній підготовці майбутніх перекладачів в умовах формування європейського простору вищої освіти / Л.П. Поліщук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2014. Вип. – 74. С. 116-119.
7. Черноватий Л.М., Купрієнко Ю.В. Поняттєва схема як основа формування предметної та термінологічної складових фахової компетентності перекладачів галузевих текстів / Л.М. Черноватий, Ю.В. Купрієнко // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія: «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки, 2016. – Вип. 1 (11). – С. 373 – 378.
8. Шамне А.В., Шостак Н.А. Психологічні аспекти розвитку іншомовної компетенції у майбутніх перекладачів / А.В. Шамне, Н.А. Шостак // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Гуманітарні студії, 2017. – Вип. 274. – С. 159 – 166.

REFERENCES

1. Bondarenko, O.S. (2018). Profil' pismovogo perekladacha (profesiyni kompetentsii ochyma vyshiv ta industrii) / Philologichni nauky. [Translator's profile from the faculty and employers' points of view // Philology]. Kropyvnytskyi.
2. Eismont, Yu. (2013). Specyfika redaguvanya referatyvnykh resursiv NBUV // Visnyk Knyzhkovoi Palaty. [The peculiarities of improving synopses resources of NLUV// Publishing House]. Kyiv.
3. Kovtun, O.V. (2017). Tekhnologiya formuvanya umin' u maybutnich perekladachiv aviatsiynoi galuzi // Naukovyi visnyk. [Technology of developing professional skills of future translators of the aviation industry// Scientific bulletin]. Odessa.
4. Olkhovska, A.S. (2010). Problema vprav dlya formuvanya gramatychnogo komponentu perekladatskoi kompetentsii // Philologichni traktaty. [The problem of exercises for forming the grammar component of translation competence / Philological treatises]. Sumy.
5. Onischuk, A.S. (2017). Naukovi pidchody do profesiynoi pidgotovky maybitnich perekladachiv // Naukovyi visnyk. [Scientific approaches to the professional training of future translators// Scientific bulletin]. Uzhorod.

6. Polischuk, L. P. (2014). Innovatsiyni tendentsii u profsiyniy pidgotovtsi maybutnich perekladachiv v umovach formuvanja evropeyskogo prostoru vyschoi osvity // Naukovyi visnyk. [The main direction of future translators training in conditions of European integration // Scientific Bulletin]. Zhytomyr.

7. Chernovaty, L.M., Kuprienko, Y.V. (2016). Ponyatteva schema yak osnova formuvanya predmetnoyi ta terminologichnoyi skladovych fachovoi kompetentnosti perekladachiv galuzevychykh tekstiv // Pedagogika ta psykholohiya. [Subject-matter and terminological components acquisition as a stage of the development of an experimental non-fiction translator teaching technology // Psychology and Education]. Dnipro.

8. Shamne, A.V., Shostak, N.A. (2017). Psykholohichni aspekty rozvytku inshomovnoyi kompetentsii u maybutnich perekladachiv // Humanitarni studii. [Psychological aspects of future translators' foreign language competence development // Humanities studios]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Шаркова – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу та іноземних мов Національної металургійної академії України.

Наукові інтереси: психологічні засади організації навчання іноземних мов; запровадження ІКТ в освітній простір у виші.

Світлана Шаркова – кандидат психологічних наук, доцент кафедри перекладу та іноземних мов Національної металургійної академії України.

Наукові інтереси: особливості перекладу науково-технічної літератури та документально-ділового матеріалу; викладання іноземних мов у полікультурних групах

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Natalia Sharkova – candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the Department of Translation and Foreign Languages at National Metallurgical Academy of Ukraine.

Scientific interests: psychological principles of foreign language teaching management; the application of information and communication technologies (ICT) in educational settings, particularly in higher education.

Svitlana Sharkova – candidate of psychological sciences, associate professor of the Department of Translation and Foreign Languages at National Metallurgical Academy of Ukraine.

Scientific interests: translating scientific and technical literature, business documentation; foreign language teaching in multicultural groups.

УДК 37.016:81'342(811.58)

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФОНЕТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ

Юлія ЗАКЛАДНА (Дніпро, Україна)

e-mail: iuliia.zakladna@gmail.com

ЗАКЛАДНА Юлія. ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФОНЕТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ.

У даній статті будуть розглянуті основні проблеми викладання фонетики китайської мови. Буде також розглянуто особливості наголосу в українській мові, пояснення тонів в китайській мові, опанування студентами ритмічною теорією. Будуть розібрані типові помилки, які вони допускають. Таким чином, ця стаття спрямована на пошук ефективного методу навчання українських студентів фонетики китайської мови.

Ключові слова: фонетика; тон; фіналі; ініціалі; наголос; ритміка.

ZAKLADNA Iuliia. PROBLEMS OF TEACHING PHONETIC FEATURES OF THE CHINESE LANGUAGE TO UKRAINIAN STUDENTS.

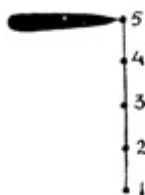
We dedicate our study to the importance of mastering the practical phonetics skills as a beginning step in learning the Chinese language. It reviews the basic problems Ukrainian-speaking students have in the beginning of acquiring the phonetic competence, that are connected with the main specific characteristics of the phonetic system of the Chinese language and the differences between it and the phonetic system of the Ukrainian language. The first part of the paper studies the main specific characteristics of the phonetics of the Chinese language and compares the phonetic systems of the Ukrainian and Chinese languages. This part reviews the aspects of sound systems of the languages, the differences between which are most prominent. The purpose of this comparison is to recognize and describe the elements of the phonetic system of the Chinese language that cause the most difficulties to Ukrainian-speaking students. The next part of the study is formulating the basic mistakes that are made by students in the beginning phase of acquiring the phonetic competence of the Chinese language. The connection between the main difficulties that appear in the learning process and the key differences between the phonetic systems of the Ukrainian and Chinese languages is determined in this part of the study. The description of the mistakes is based on the materials gathered in course of studying the key aspects of the phonetic system of the Chinese language and comparing it to the phonetic system of the Ukrainian language in those aspects, as well as personal observations. The recommendations for preventing and correcting the mistakes, which are based on the experience of the Chinese language teachers and personal observations, conclude the description of every type of mistakes.

Keywords: phonetics; tone; final; initial; stress; rhythm.

Постановка проблеми. Аналіз фонетичних особливостей китайської мови, дослідження помилок україномовних учнів у процесі вивчення китайської мови, причини їх виникнення та шляхи їх подолання.

Стан дослідження. Йдеться, зокрема, про методологічне дослідження ритмічного методу вивчення фонетичних особливостей китайської мови. Цим питанням займалися

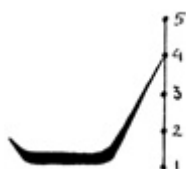
китайській мові існує 4 тони і плюс один нейтральний. Розгляньмо, як вони вимовляються: перший тон виноситься на одній і тій же ноті, голос йде рівно «а а а» (див. мал.1).

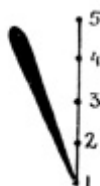
Другий тон звучить ніби ви здивовані «А а а?» , голос з нижніх ноток піднімається на верхні (див. мал.2).

Третій тон потрібно вимовляти як би з задоволенням, голос йде спочатку вниз, а потім вгору (див. мал.3).

Четвертий тон вимовляється дуже різко, ніби заперечуєте щось. Голос різко спускається з верхніх на нижні (див. мал.4).

І нарешті, нейтральний тон, яким найчастіше позначають службові частини мови, вимовляється без будь-якого наголосу та інтонації.

При вивченні однотонових звуків українські учні не мають серйозних проблем, але коли ці слова входять у потік, відбувається зміна звуку, його відхилення. Наприклад, слово "可" має третій тон - км, але за фонетичними правилами китайської мови, якщо два слова поряд мають третій тон, то для зручності вимови перше слово має змінити свій третій тон на другий, таким чином "可" стає східним – кй, наприклад як це відбувається у слові "可以" – кйуй. Китайська вимова має велику складність для українських учнів, багато хто не має жодних проблем, коли читає звук окремо, але як тільки вони входять в мовленнєвий потік і потребують зміни свого тону згідно фонетичним правилам, то учням дуже складно звикнути до переходів до потрібного тону. Так ще, наприклад, якщо третій тон стоїть перед першим, другим та четвертим тонами, то може відбутися зміна у вимові третього тону і його звичні показники 2-1-4 перетворюються на 2-1, тобто тон вимовляється лише наполовину. Наявним прикладом є слово "沈阳" - shěnyáng, у якому змінюється амплітуда вимови першого складу третім тоном з 2-1-4 до 2-1. У вимові трискладових і чотирискладових слів також існують свої правила: тільки останній склад вимовляється з наголосом. Наприклад, трискладове – ǎi wǔ yuē і чотирискладове – xū yǐ hān. Хоча самі китайці пропускають деякі склади і не ставлять наголос, роблячи мову більш «сучасною», але навчати студентів-іноземців треба спочатку правильно.

Для більш швидкого і ефективного освоєння китайської мови була сформована ритмічна теорія. Це новий спосіб вивчення китайської фонетики, якому лише 20 років. Під ритмом ми

розуміємо сукупність таких особливостей мови, як наголос, інтонація, гучність, паузи. Ритмічна теорія вивчає швидкість мовлення, темп, паузи та інші аспекти. Теорія поступово прийняла як сучасні закордонні фонетичні дослідження, так і стародавні фонологічні вчення Китаю.

Цей метод досліджує структуру ритмічних слів, наголос в них, вивчає зв'язок між ритмічними словами і словотвором, синтаксисом, що так важливо при вивченні китайської мови україномовними студентами. Даний метод охоплює як теоретичне новаторство, так і практичний зміст. Ритмічна структура китайської мови складається з 4 груп:

1. Мори.
2. Склади.
3. Стопи.
4. Ритмічні слова.

Отже, з мор утворюються склади, зі складів стопи, а стопи вже складаються в ритмічні слова. Саме стопа є центром ритмічного слова. Відповідно до думки вчених, структура стопи обов'язково складається з двох складових. Двоскладова стопа в китайській мові служить для відображення сильної і слабкої частин складу. Стопа вважається за ритм мови. Якщо у слові немає сильного або ж ненаголошеного складу, то немає і темпу. Якщо ж немає темпу, то відповідно немає і ритму. Стопа за визначенням повинна бути двоскладовою. Таким чином, ритмічні слова китайської мови складаються з двох складів.

Ритмічна теорія китайської мови виділила особливості його словотворення і фонетики та розв'язала проблему поділу слів і словосполучень в китайській мові. За допомогою даного методу було визначено довжину двоскладових слів, місця постановки наголосу тону, і фонетичні правила вимови тонів між складами. Все це має величезний практичний сенс для навчання студентів китайської мови.

При вивченні китайської мови потрібно багато терпіння і праці. Щоб урізноманітнити цей процес можна застосовувати різні методи. Ритмічна теорія пропонує вивчати китайську мову за допомогою пісень. Для багатьох студентів цей метод є дуже ефективним при вивченні тонів. Не кажучи про те, що вивчення китайських слів за допомогою пісень є дуже захопливим заняттям.

Хоча ритмічна теорія і є дієвою, але все одно у процесі вивчення фонетики китайської мови українськими учнями виникає багато помилок. Розглянемо найбільш поширені серед них:

1. Неправильна вимова ритмічних слів. Це пов'язане з тим, що фонетичні системи української та китайської мов дуже різні. При вимові двоскладових слів українські студенти досить часто використовують правила рідної мови, що призводить до зміни звучання, неправильно вимовленого тону і затягування одного з складів. Наприклад: хо'вп – хівп. Тому при вивченні фонетики китайської мови викладач повинен звертати увагу студентів на правильну та чітку вимову кожного складу ритмічного слова і тренувати вимову всіх чотирьох тонів та їх різноманітні комбінації.

2. Українські студенти часто додають додатковий наголос китайським ритмічним словам. Наприклад: пї́нго – пї́һат. Тому викладач повинен позначати в словах місця наголоси. Але при цьому треба не забувати, що довгота обох складів однакова.

3. Студенти плутають такі поняття, як тон і наголос. В українській мові наголос майже завжди доводиться на кінець слова і це призводить до того, що студенти при вимові ритмічних слів часто використовують для другого складу четвертий тон. Наприклад: пї́нго - пї́һао. Тому викладачеві спочатку потрібно пояснити особливості тональної системи китайської мови і якомога більше давати студентам практичних завдань.

Висновки. Китайські словосполучення утворюються за певними ритмічними закономірностями і чергуваннями тонів. Розглянувши деякі приклади і ґрунтуючись на працях вчених, викладачі повинні зробити висновок, що вивчення китайської мови як іноземної складається з трьох складових: граматики, словникового складу і фонетики. Фонетика, у свою чергу, є найголовнішою складовою мови, особливо китайської. Вона має великий вплив на вивчення українськими студентами китайської мови. Адже неправильна вимова несе за собою як граматичні помилки, так і помилки у вживанні слів. Саме тому

викладачеві необхідно поставити собі за мету навчити студентів досконало опанувати фонетику мови, що вивчається.

Вчені, які розв'язують проблеми викладання іншомовним студентам китайської мови, зішлись на думці, що вивчення фонетики китайської мови є одним з важливих аспектів. Багато років існує проблема різниці фонетики української та китайської мов. І, нарешті, завдяки старанням вчених обох країн і багато в чому завдяки відкриттям та здобуттям ритмічної теорії, ця проблема може бути нарешті вирішена як для викладачів, так і для студентів-іноземців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексахін А.Н. Алфавіт китайської мови путунхуа. Літера. Фонема. Звук мови. Склад./А.Н.Алексахін. – Володимир: БКТ, 2008. – 96 с.
2. Алексахін А.Н. Теоретична фонетика китайської мови./ А.Н.Алексахін. – Москва: АСТ, 2006.
3. Кочергін І.В. Нариси методики навчання китайській мові. / І.В. Кочергін. – Москва: Муравей, 2000. – 160 с.
4. Кубарич А.М. Семантика тона у китайській мові експериментальне дослідження./ А.М. Кубарич// Веснік. – Кемерово, 2012, №4 (52). – 8–12 с.
5. Сунь Де Цзинь. Дослідження питань викладання фонетики китайської мови іноземцям. / Де Цзинь Сунь. – Пекін: Виставка комерційних книг, 2006. – 274–282 с.
6. Сюй Сяо І. Проблеми викладання фонетики китайської мови російським студентам//Молодий вчений. 2011, №12.
7. Ягунова О.В. Ритмічна структура китайського тексту. / В.Б.Касевич, А.В.Венцов, Н.А.Спешнев, О.В.Ягунова //Проблеми та методи експериментально-фонетичних досліджень. – СПб., 2002. – 175-181 с.

REFERENCES

1. Aleksakhin A.N. Alfavit kytaiskoi movy putunkhua. Litera. Fonema. Zvuk movy. Sklad. [Chinese alphabet of Putunhua. Letter. Phoneme. Phone. Composition] Volodymyr: 2008.
2. Aleksakhin A.N. Teoretychna fonetyka kytaiskoi movy.[Theoretical phonetics of the Chinese language] Moscow 2006.
3. Kocherhin I.V. Narysy metodyky navchannia kytaiskii movi. [Essays on the teaching of the Chinese language] Moscow, 2000.
4. Kubarych A.M. Semantyka tona u kytaiskii movi eksperymentalne doslidzhennia./ A.M.Kubarych// Viesnik.[Semantics of tone in Chinese language experimental study] Kemerovo, 2012
5. Sun De Tszyn. Doslidzhennia pytan vykladannia fonetyky kytaisko ho inozemtsiam. [Study of teaching Chinese phonetics to foreigners] Pekin, 2006.
6. Siui Siao I. Problemy vykladannia fonetyky kytaiskoi movy rosiiskym studentam [Problems of teaching Chinese phonetics to Russian students] //Molodyi vchenyi. 2011.
7. Iahunova O.V. Rytymichna struktura kytaiskoho tekstu. / V. B.Kasevych, A.V.Vientsov, N.A.Spieshnev, O.V.Iahunova //Problemy ta metody eksperymentalno-fonetychnykh doslidzhen. Rhythmic structure of Chinese text. [Problems and methods of experimental and practical researches]. SPb., 2002.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Закладна – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: дослідження сучасних методів навчання іноземних мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Iuliia Zakladna – Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Studies and Foreign Languages of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Scientific interests: studying modern methods of teaching foreign languages.

УДК 811.111:378.147.091.33

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЗВО

Каріна КОВІНЬКО (Харків, Україна)

e-mail: kovinkokarina2010@gmail.com

КОВІНЬКО Каріна ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЗВО

У статті розглядаються інноваційні методики та технології викладання та вивчення англійської мови в ЗВО, серед яких методика заохочення студентів до вивчення іноземної мови, методика проектування, тестова система, ігрове навчання, інформаційно-комунікативні та особистісно-орієнтовані технології та методики викладання для студентів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: методика, викладання, викладач, студент, технологія.

KOVINKO Karina INNOVATIVE METHODS AND TECHNICS OF TEACHING ENGLISH AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

The article deals with innovative methods and technics of teaching and studying English at higher educational establishments. Present article includes methods of encouraging students to learn the English language, design techniques, test systems, game learning,

information and communication technics, student-centered technics and teaching methods for students of higher educational institutions. Design technics method helps to develop language and intellectual abilities, a strong interest in language learning, the need for self-education. Test system can be characterized as a system of control tasks, which synthesizes the learned material and acquired skills, ensures the revision and consolidation. Information and communication technics are closely connected with the use of innovative technologies such as the Internet, computer games. Lecturer should cooperate with students in variety of different ways in order to get feedback. Contemporary teacher must combine the skills and abilities to operate with all of the above-mentioned methods and be able to explain the students all the goals and objectives of each of them. Only in the context of close cooperation and interaction which is named "student-teacher" it is possible to achieve results while studying English. The 21st century is a time of extremely rapid development of information technology and mobility in the professional field, which is especially important for high school lecturers. This is required of them to be knowledgeable and modern in choosing methods and teaching technologies.

Keywords: methods, teaching, lecturer, student, technics.

Постановка проблеми. У зв'язку з активним курсом України на Європейський освітній простір поширення англійської мови, як мови міжнародного спілкування, та зростаюча кількість бажаючих вивчати англійську мову привели до появи різних методик та технологій викладання і контролю ефективності процесу навчання. Використання в якості додаткових засобів навчання іноземних мов таких автентичних матеріалів як кіно, радіо і телебачення вже давно довело свою ефективність. Поява інноваційних інформаційних технологій докорінно змінила характер викладання, надавши численні можливості зробити процес навчання більш захоплюючим і продуктивним. Відомі технології та методики набули нової форми та інноваційних підходів до здійснення. Сьогодні англійська мова – це мова політики, бізнесу, освіти, індустрії, засобів масової інформації, міжкультурного спілкування, а також одна з основних дисциплін освітніх програм. Володіння англійською мовою є визначальним фактором вступу до відомих та потужних вишів, а згодом отримання престижної та високо сплачуваної роботи. Інтерес до її вивчення зростає, а призначена для користувача аудиторія охоплює практично всі вікові категорії, національності, освітні рівні [1, с. 72]. З'явилися інноваційні мультимедійні технології та надали платформу для перетворення і вдосконалення традиційної моделі викладання англійської мови. Нові технології розвиваються паралельно зростаючому використанню англійської мови і змінюють характер міжкультурного спілкування. Зростає роль онлайн освіти, що робить знання доступними для усіх, незалежно від місця проживання та соціального статусу [5, с. 156]. Основним завданням вивчення англійської мови у виші є створення методик та технологій навчання, що спрямовані на розвиток відповідних компетенцій та особистісних характеристик майбутніх професіоналів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом питання інноваційних методик та технологій вивчення і викладання англійської мови все частіше постає у вишах України, як пошук сучасних течій. Цю проблему активно розглядають такі вчені як Міргіязова М.М., Мокін Б.І., Паталугіна М.А., Сафонова В.В., Серповська І.С. та багато інших.

Метою статті є визначення та розгляд інноваційних методик та технологій викладання англійської мови для студентів. Одними з найголовніших, що будуть охарактеризовані у статті є використання інформаційних технологій під час вивчення та викладання англійської мови, методика проектування, тестова система, ігрове навчання, особистісно-орієнтований підхід та заохочення студентів викладачем до вивчення англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Існує безліч сучасних технологій та методик викладання та вивчення англійської мови в установах вищої освіти, які спрямовані на покращення освіти в цілому та забезпечення майбутньому фахівцю будь-якої галузі високого рівню володіння іноземною мовою. У ХХІ столітті інтенсифікація і модернізація освіти вимагає впровадження таких інноваційних технологій, які мають на меті творче виховання особистості в інтелектуальному та емоційному вимірі. Такими інноваційними методиками є: проектування, проблемне навчання, тестова система, ігрове навчання та навчання у співпраці, занурення в іншомовну культуру, самовиховання і автономія, дослідні, інформаційно-комунікативні та особистісно-орієнтовані технології.

Розглянемо більш детально основні методики викладання англійської мови в ЗВО.

Розпочнемо з особистісно-орієнтованої методики як однієї з гарантій успішного досягнення результату під час викладання та вивчення англійської мови. В основі особистісно-орієнтованого навчання лежить гуманний підхід до особистості студента. А це, в свою чергу, має на увазі:

1. Розуміння особливостей психічного і фізичного розвитку студента, потреб і мотивів поведінки.

2. Допомога в подолання комунікативних бар'єрів під час спілкування між викладачем та студентом.

3. Максимальне розкриття і формування цілої сукупності особистісних якостей студента, його здібностей, задатків і талантів з урахуванням потенційних можливостей.

4. Створення відносин довіри в атмосфері сприятливого психологічного клімату.

5. Допомога у становленні особистості.

6. Співпраця зі студентом, яка враховує його потреби та виключає примус.

Мета технології особистісно-орієнтованого навчання – максимальний розвиток, а не формування наперед заданих, індивідуальних пізнавальних здібностей студента на основі використання наявного у нього досвіду життєдіяльності.

Одним із способів активізації студентів у процесі навчання іноземних мов є проектування (метод проєктів), коли студент самостійно планує, створює, захищає свій проєкт, тобто активно включається в процес комунікативної діяльності. Навчальний проєкт – це комплекс пошукових, дослідницьких, розрахункових, графічних та інших видів роботи, які виконуються студентами самостійно з метою практичного або теоретичного рішення значущої проблеми [3, с. 156-159].

Основними цілями проєктної методики є:

1. Самовираження і самовдосконалення студентів, підвищення мотивації навчання, формування пізнавального інтересу.

2. Реалізація набутих умінь і навичок на практиці, розвиток мовлення, вміння грамотно та аргументовано піднести досліджуваний матеріал, вести дискусійну полеміку.

3. Продемонструвати рівень культури, освіченості, соціальної зрілості.

Проєктний метод допомагає розвивати мовні та інтелектуальні здібності, стійкий інтерес до вивчення мови, потребу в самоосвіті. В підсумку передбачається досягнення комунікативної компетенції, тобто певного рівня мовних, країнознавчих, соціокультурних знань, комунікативних умінь і мовних навичок, що дозволяють здійснювати іншомовне спілкування.

Інформаційно-комунікаційні технології є потужним засобом навчання, контролю та управління навчальним процесом, це найважливіший аспект сучасної соціокультурної системи. Інтернет-ресурси – звичний і зручний засіб знайомства з культурою інших країн і народів, спілкування, отримання інформації, невичерпне джерело освітнього процесу. Саме тому, в основі системного підходу до реформування методів навчання іноземної мови з використанням нових інформаційних технологій лежить концепція інформаційно-навчального середовища, яка розглядається в тісному зв'язку з системою розвивального навчання.

Наступним приділимо увагу інтерактивному навчанню. У навчанні іноземних мов інтерактивні технології можна розглядати як творчі види діяльності, що дозволяють створювати ситуації мовленнєвої взаємодії, сприяють удосконаленню комунікативного досвіду учнів. Творчі комунікативні завдання можуть виконуватись у різних формах, зокрема індивідуально та колективно (парна, групова робота). Найбільш повно це виявляється під час проведення рольових тематичних ігор, проєктної роботи, у процесі вирішення навчальних мовленнєвих ситуацій, змістом яких передбачається монологічне, діалогічне й полілогічне спілкування учасників навчального процесу. Види діяльності, що активно впроваджуються у процес навчання іноземних мов сучасної середньої школи, переконливо свідчать про наявність тенденцій до використання розвивального навчання, переорієнтації його видів з предметного на процесуальний і мотиваційний аспекти [4, с. 31]. Інтерактивне навчання дуже важливе для покращення розвитку умінь комунікації, а саме висловлювати думки англійською мовою як в усній, так і письмовій формі. Другим аспектом є вдосконалення навичок виразного читання вголос у групі для подальшого обговорення тексту. При цьому удосконалюються уміння сприймати, осмислювати й розуміти мовлення співрозмовників.

Інформаційні технології досить активно впливають на сучасне життя та охоплюють практично всі сфери діяльності людини. Викладання іноземної мови з використанням комп'ютерних технологій охоплює такі позиції:

1. Аутентичний мовний матеріал, такий як фільми, кліпи, відео, новини, флеш анімація, вебквести, тощо.

2. Онлайн середовище, де студенти мають змогу спілкуватися з носіями мови за допомогою інтернет ресурсів, таких як соціальні мережі, листування онлайн, відео зв'язок, тощо. А також онлайн середовище, де студенти можуть вільно спілкуватися з викладачами та товаришами.

3. Інструменти вивчення мови за допомогою онлайн програм та тестів, що допомагають у засвоєнні фонетичного, граматичного, лексичного матеріалів, тощо.

В цій методиці можна виділити два головні пункти – це, по-перше, комп'ютерні програми, що мають безліч форм та рівнів навчання іноземної мови, та, по-друге, використання ресурсів мережі Інтернет, що є незамінним джерелом інформації, а також «є чудовим засобом інтерактивного спілкування між різними мовними групами» [2, с. 525] та надає можливість приймати участь в розробці міжнародних проектів, проведенні наукових досліджень.

Ігрові методики також посідають важливу роль під час вивчення англійської мови. Сьогодні існує дуже широкий спектр вибору ігрових методів, що включає в себе скрайбінг (мальований, аплікаційний, магнітний, комп'ютерний), сторітелінг, ПОПС формулу (позиція, обґрунтування, приклад, наслідок (следствие)), 6 капелюхів мислення (збирання об'єктивних фактів, прояв емоцій, пошук переваг, пошук недоліків, творчий аналіз, почуття та інтуїцію), світове кафе або круглий стіл (обмін думками, ідеями, емоціями), кейс-метод (наприклад, ситуацію глобального масштабу загальнолюдського характеру) тощо. Викладач обирає одну із методик та проводить заняття на високому рівні, демонструючи комунікативні навички та допомагаючи студентам розкрити їхній комунікаційний потенціал.

Тестування займає провідне місце серед методик викладання та вивчення англійської мови в ЗВО. Хоча загалом тестування не є інноваційною методикою, існує безліч сучасних форм проведення тестування. Вивчення лексики – це один з найбільш цікавих і захоплюючих розділів роботи над мовою. Цілком зрозуміло, що лексика відображає всі події в житті народу. Навчання лексиці професійного спрямування охоплює формування активного і пасивного словників. Засвоюючи лексику іноземної мови, студент знайомиться з новими способами вираження вже знайомих понять, отримує можливість порівнювати їх з рідною мовою. На допомогу приходять лексичні тести, що перевіряють навички орфографії, словотворення, розрізнення слів, близьких за значенням. Граматичний аспект надзвичайно важливий при вивченні іноземної мови, як вміння будувати речення та граматично вірно висловлювати свою думку. Друге місце посідають граматичні тести, що перевіряють навички володіння наступними граматичними явищами: використання часів англійської мови, використання неособистих форм дієслова, узгодження часів, використання модальних дієслів, тощо. Загалом тест розглядається як досить успішна форма контролю якості знань, що використовується для перевірки рівня знань студентів та характеризується низкою таких якостей:

1. Легкістю складання та виконання.
2. Можливістю фіксації результатів.
3. Зручністю кількісного виразу якості виконання завдання.
4. Стандартною структурою.
5. Невеликою кількістю подачі навчального матеріалу.

Отже, тестову систему можливо характеризувати, як систему контролюючих завдань, яка синтезує засвоєний раніше матеріал і набуті вміння, забезпечує їх повторення і закріплення. Завдання і матеріал будь-якої вправи можуть використовуватися як для навчання, так і для контролю. Завдання, які використовуються для перевірки розуміння прочитаного або прослуханого тексту, сприяють також формуванню комунікативних умінь «витягувати» інформацію з тексту, тобто виконують функцію навчання. При правильному здійсненні навчального контролю вчитель спонукає учнів зробити конкретні навчальні дії і

використовувати результати оцінки для вдосконалення процесу оволодіння іноземною мовою. Сучасні тести-онлайн – це надзвичайно швидка та якісна форма контролю знань та засвоєння матеріалу.

Не варто також забувати про те, що бажання вивчати англійську мову у студентів виникає за умови заохочення до вивчення. В цьому разі дуже важливу роль займає викладач. Тому зусилля викладача мають бути спрямовані на те, щоб студенти з більшим бажанням відносилися до вивчення навчального матеріалу та до саморозвитку. Психологи вважають, що логічно-усвідомлене запам'ятовування матеріалу значною мірою перевершує механічне. Це вказує на те, що іноземну мову слід викладати невід'ємно від методики тренування усного мовлення студентів. Отже, мотивація – невід'ємна частина заохочення студентів до вивчення іноземної мови. Хотілося б виділити наступні методи мотивації:

1. Соціальні методи мотивації: розвиток бажання бути корисним на робочому місці або в соціальному житті країни, спонукання до наслідування сильної особистості, створення ситуації взаємодопомоги, пошук контактів та співпраці, зацікавленість в результатах колективної роботи тощо.

2. Пізнавальні методи мотивації: спирання на певний життєвий досвід, інтерес до пізнання, створення проблемної ситуації, спонукання до пошуку альтернативних рішень, виконання творчих завдань, "мозкова атака" тощо.

3. Вольові методи мотивації: навчальні вимоги, інформування про обов'язкові результати навчання, формування відповідального ставлення до навчання, труднощі, самооцінка діяльності та корекція, рефлексія поведінки тощо.

4. Емоційні методи мотивації: заохочення, осуд, навчально-пізнавальна гра, створення яскравих науково-образних уявлень, створення ситуації успіху, стимулююче оцінювання, вільний вибір завдання тощо.

Таким чином мотивація має на меті спонукання до дії, що в подальшому призводить до певних результатів під час вивчення англійської мови.

Висновок. У статті було розглянуто сучасні методики та технології вивчення та викладання іноземної мови в ЗВО. Методика проектування, інформаційно-комунікаційні технології, тестова система, рольова гра, методика заохочення та особистісно-орієнтована технологія посідають дуже важливе місце у процесі викладання та вивчення англійської мови в установах вищої освіти. Але, лише в умовах взаємодії усіх вищезгаданих технологій та методик, засвоєння студентами навчального матеріалу буде мати успішний характер. Викладач сучасності має поєднувати у собі вміння та навички оперувати усіма вищезгаданими методиками та обґрунтовано пояснювати студентам цілі та задачі кожної з них. Лише, в умовах тісної співпраці та взаємодії «студент-викладач» можливо досягти результатів під час вивчення англійської мови.

Засвоєння іноземної мови у закладах вищої освіти матиме більш плідний характер якщо вивчення англійської буде мати на меті професійне спілкування та використання знань у повсякденні, а не лише як предмет навчання.

XXI століття – це час надзвичайно швидкого розвитку інформаційних технологій та мобільності у професійній сфері, особливо важливим для викладачів вишів, як для представників інтелігенції країни та людей, які мають безпосереднє відношення до майбутнього країни, бути обізнаними та сучасними в виборі методик та технологій викладання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гуляева Е. В. Роль английского языка как посредника в глобальном пространстве образования // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 1. Ч. 2. С. 72-75.
2. Джуманова Л.С. Инновационные технологии и обучение иностранным языкам // Молодой ученый. – 2014. – № 19. – С. 523–525.
3. Палагутина М. А., Серповская И. С. Инновационные технологии обучения иностранным языкам // Проблемы и перспективы развития образования: материалы Междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2011 г.) Т. I. – Пермь: Меркурий, 2011. – С. 156-159.
4. Редько В. Інтерактивні технології навчання іноземної мови / В. Редько // Рідна школа. – 2011. – № 8-9. – С. 28-36.

5. Степанова С. Н. Применение информационных и образовательных технологий в обучении иностранному языку студентов неязыкового вуза // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. – № 9. Ч. 2. С. 156-159.

REFERENCES

1. Gulyayeva E. V. (2014). Rol angliyskogo yazyka kak posrednika v globalnom prostranstve obrazovaniya // Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki. [The role of the English language in global educational process//Philological sciences. Theory and practice] Tambov: Gramota.
2. Dzhumanova L.S. (2014). Innovatsionnyye tekhnologii i obucheniye inostrannym yazykam // Molodoy uchenyy. [The innovative technologies in teaching foreign languages] № 19.
3. Palagutina M. A. Serpovskaya I. S. (2011). Innovatsionnyye tekhnologii obucheniya inostrannym yazykam // Problemy i perspektivy razvitiya obrazovaniya: materialy Mezhdunar. nauch. konf. [The innovative technologies in teaching foreign languages//Problems and perspectives in development of education] (g. Perm. aprel 2011 g.) T. I. – Perm: Merkuriy.
4. Redko V. (2011). Interaktivni tekhnologii navchannya inozemnoi movi [Interactive technologies in teaching foreign languages] / V. Redko // Ridna shkola.
5. Stepanova S. N. (2014) Primeneniye informatsionnykh i obrazovatelnykh tekhnologiy v obuchenii inostrannomu yazyku studentov neyazykovogo vuza // Filologicheskiye nauki. Voprosy teorii i praktiki. [The use of informational and educational technologies in teaching foreign language to students of a non-linguistics university // Philological Sciences. Theory and practice] Tambov: Gramota.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Каріна Ковінко – викладач кафедри англійської мови факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: викладання англійської мови професійного вжитку для студентів немовних факультетів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Karina Kovinko – lecturer of the English language department, faculty of foreign languages, Kharkiv National Karazin University.

Scientific interests: teaching English of professional use for students of non-language faculties.

УДК 373.5.016:811.111]:37.091.26

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ З ЧИТАННЯ ПІД ЧАС ЗНО З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Сергій НІКОНЕНКО (Кривий Ріг, Україна)

e-mail: MarkGrasteinn@gmail.com

НІКОНЕНКО Сергій. ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ З ЧИТАННЯ ПІД ЧАС ЗНО З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Проведено аналіз результатів ЗНО з англійської мови на перевірку рівня розвитку умінь розуміння текстів упродовж 2014-2018 р. Визначено успішність виконання завдань з загального, вибіркового, повного розуміння тексту, розуміння структури тексту та блоку «використання мови». Виявлено, що основними проблемами, з якими стикаються учні, є інтерференція попередніх знань, недостатні умінь стосовно перефразування, ототожнення речень, лексичної здогадки та недостатні знання часових форм і граматичних структур.

Ключові слова: ЗНО, розуміння тексту, загальне розуміння, вибіркоче розуміння, розуміння структури.

NIKONENKO Serhii. THE PROBLEM OF STUDENTS' PREPARATION FOR FULFILLING THE READING TASKS DURING THE EIT IN ENGLISH

The article represents the analysis of the students' EIT results in English language. As EIT started in 2009, its annual tasks became more similar around 2012. The analysis of the latest available information from 2014 till 2018 is performed. It was found, that students have lack of skills to do the tasks on general text comprehension, selective comprehension, comprehension of text structure, as well as in lexical and grammatical skills. The article determines main problems faced by students, such as: lack of skills in comprehension of internal text structure; usage of "key words" as a main factor to find out the right variant; interference of background knowledge, which may prevail over the notion represented in the text; insufficient comparison skills for textual and extra-textual information; low-developed paraphrasing skills; lack of lexical guess or lexical prediction; insufficient usage of grammar tenses and language structures; usage of pronouns and complex grammar structures. This allows us to say that students need more tasks for reading during educational process. Such tasks would develop skills for: creating intertextual links without the interference of background knowledge; building word families for a sufficient number of words; paraphrasing various sentences; predicting information, based upon the context or key words; understanding the main sentence structures; aware of the connections between the events, which are represented by different grammar tenses. The article suggests usage of reading comprehension strategies. This will allow students to comprehend texts individually, based upon their strategies.

Keywords: EIT, reading comprehension, general comprehension, selective comprehension, structural comprehension.

Актуальність. Актуальність статті визначається необхідністю виявлення проблем, з якими стикаються учні середніх загальноосвітніх шкіл під час виконання завдань на розуміння іншомовних текстів, що перевіряються під час зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО). Середній показник рівня успішності є недостатнім, а тому необхідно визначити шляхи усунення проблем.

Упродовж всього часу існування (починаючи з 2009 року і до останнього, 2018, року) ЗНОвидозмінювалося стосовнокількості знань, умінь та навичок татипів завдань, за допомогою яких перевіряють обрані вміння.Перевірка вмінь відбувається за наступними напрямками: перевірка читання, письма, використання мови (виділено окремим видом з 2012 року) та розуміння мови на слух (виділено окремим видом з 2018 року).

Варто зауважити, що типи оцінювання вмінь читання залишаються майже незмінними. Оцінюваннявідбувається за допомогою завдань з вибором однієї правильної відповіді, на встановлення відповідності, та на заповнення пропусків.Уміння читання, які перевірялися на ЗНО, також не були однаковими для кожного року. Так, у 2009 році вміння перевірялисязавданнями на загальне розуміння тексту, вибіркоче розуміння тексту, детальне розуміння тексту, а також завданням лексико-граматичного характеру. У 2010 році було додано завдання на розуміння структури тексту.З 2012 року лексико-граматичні завдання поділяються на завдання, що перевіряють лексичні та граматичні навички, виділяючись у окремий структурний компонент перевірки – «використання мови». З цього часу формат перевірки майже не змінювався. Завдання на використання мови є також включеними до нашого аналізу, оскільки вони базуються на використанні друкованих текстів.

Нажаль, психометричні показники успішності перелічених вище завдань стосовно всіх років для нас є недоступними, тому ґрунтовний аналіз обмежується результатами 2014–2018 років, тобто за останні п'ять років.

Проблема розумінняіншомовних текстів *була висвітлена у багатьох дослідженнях*, присвячених вивченню процесу розуміння тексту (О. О. Залевська;В. А. Піщальнікова та ін.), розуміння іншомовного тексту (О. Р. Корнієнко;М. В. Булигіна та ін.), стратегічної природи розуміння (Т. А. ван Дейк, В. Кінч та ін.), особливостей розуміння текстів різних типів (М. В. W. Wolfe; М. Koopen, L. G. M. Noordman, W. Vonk, S. L. Frank та ін.),а також розгляду стратегій розумінняу процесі читання (М. В. Соловійова, А. А. Авакян, Л. А. Мілованова та ін.). Однак, більша частина наявних праць розглядає тексти за спеціальністю або спрямована на студентів. Питання розуміння текстів у старших класах середніх загальноосвітніх шкіл є недостатньо вирішене.

Виклад основного матеріалу. Перед розглядом завдань ЗНО з читання, необхідно розібратися, що ж собою являє розуміння тексту.

Згідно до С. Д. Максименко, розуміння – це «складна, аналітикосинтетична діяльність мозку, спрямована на розкриття внутрішньої сутності об'єктів, на усвідомлення зв'язків, відносин, залежностей, які в ній відображуються» [3, с. 175]. О. О. Волобуєва зазначає, що «розуміння – 1) мисленнєвий процес, спрямований на з'ясування суттєвих ознак, властивостей і зв'язків предметів та явищ дійсності; 2) здатність людини збагнути значення і зміст чогось; 3) мета роботи над певним матеріалом; 4) результат активної роботи людини над чимось» [2, с. 14]. З цього можна зробити висновок, що процес розуміння встановлює зв'язки між окремими елементами тексту та інформацією, безпосередньо викладеною у цих елементах.

Стосовно цієї проблеми А. І. Чеботарьова вказує, що «процес розуміння можна розглядати як процес переформулювання, перекладу текстової інформації з мови, на якій вона викладена у тексті, на мову самого учня» [9, с. 539]. При цьому, А. В. Антонов визначає те, що «розуміння тексту образно можна уявити собі, як побудову сучасної залізобетонної конструкції, каркас якої – це виявлення в тексті змістових зв'язків, а як матеріал для наповнення цього каркасу використовуються попередні знання читача та елементи змісту самого тексту» [1, с. 31]. Звідси важливо наголосити, що розуміння текстів є не пасивним продуктом, котрий отримується учнями автоматично під час читання тексту, а той, що вимагає певних свідомих дій стосовно встановлення зв'язків між елементами тексту, аналізу зовнішньо- та внутрішньо-текстової інформації тощо. На нашу думку,цим діям можна навчати під час учбового процесу на уроках іноземної мови.

Під час визначення середньої успішності результатів ЗНО було використано метод обчислювання середніх зважених величин. Середня успішність обчислювалася за формулою:

$$x = \frac{\sum x_i \cdot f_i}{\sum f_i},$$

де \bar{x} – середній відсоток успішного виконання одного завдання;

x_i – відсоток успішного виконання частини одного завдання;

f_i – кількість учасників, що виконувала частину одного завдання.

Ми вважаємо використання зазначеного методу обчислювання релевантним, оскільки кількість учасників, тобто поле з якого було обрано певні відсотки, є незмінним для будь-якої величини i у рівнянні.

Зведемо розраховані за вищезазначеною формулою результати успішності завдань упродовж 2014-2018 років [4-8] до стовпчикової діаграми (Рис. 1).

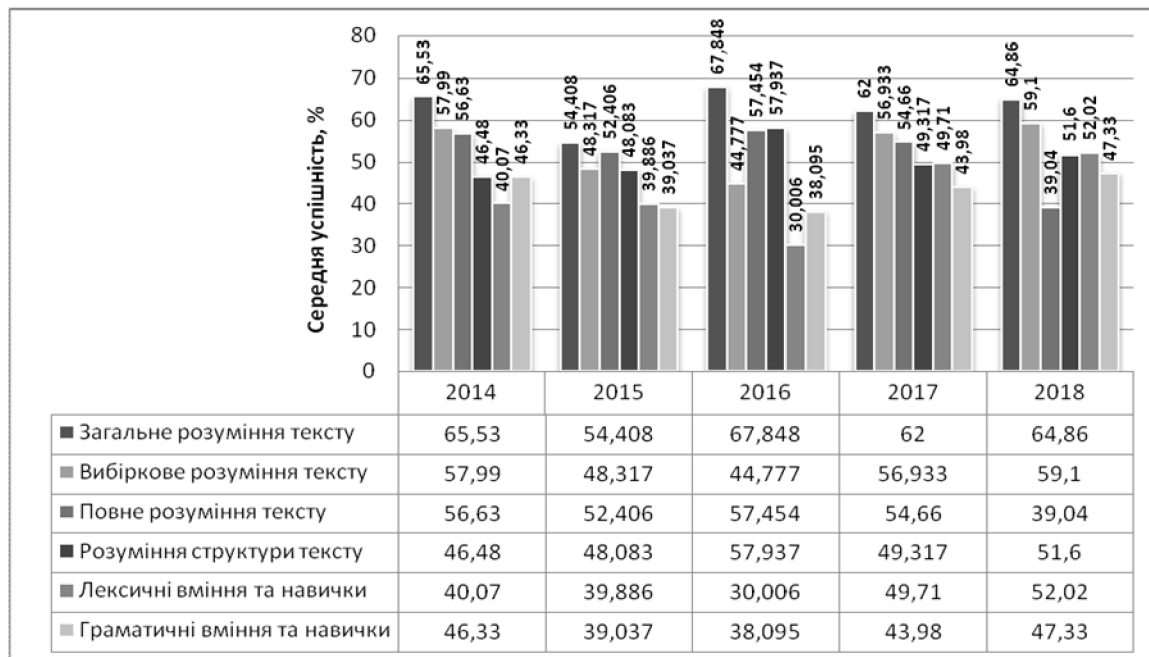

Рис. 1. Середня успішність виконання завдань ЗНО упродовж 2014-2018 років

Проаналізуємо кожний елемент діаграми. Зауважимо, що весь подальший аналіз припускає знання учнями перекладу всіх слів, використаних у завданнях, та рівноцінність можливостей кожної з відповіді, тобто, те, що учні виконують завдання не методом виключення, а зіставляють кожний з варіантів з завданням, який ставиться перед ними, та обирають найбільш доцільний.

Стосовно *загального розуміння тексту* спостерігається коливання результативності позитивних результатів межах 62-68%. Водночас у 2015 році простежується різке падіння результативності (майже на рівень 10%) порівняно з 2014 роком, складаючи 54,408%. Це було пов'язане з використанням нового типу тестового завдання, під час якого учням необхідно було прочитати подані оголошення та обрати узагальнюючі висловлювання з наданого у завданні списку. Для прикладу розглянемо третє оголошення цього завдання (Рис. 2) [5, с. 91]:

An absolute treat for chocolate lovers!

Learn about the history of chocolate and see the production of hand made chocolates.

The children's Fantasy Factory is a journey through the magical world of chocolate and a delight for children of all ages.

www.cadburyworld.co.nz

Рис. 2. Приклад завдання ЗНО на загальне розуміння тексту зразка 2015 року

Серед восьми можливих висловлювань, учні надали найбільшу перевагу двом варіантам, серед яких правильною була лише відповідь під літерою «Н»:

Aenjoy a cupofdelicioushotchocolate (42,44%)

Bmake acquaintance with bygone times (0,44%)

Cbuy a world-famous toy at a low price (0,77%)

Denjoy various toy-themed interactive games (0,36%)

Eadmire a beautiful location with lots of attractions (0,27%)

Fgo on an interesting tour of a royal park (0,66%)

Gentertain yourself not far from the British capital (0,50%)

Hgettoknowhowsweetsareproduced (54,28% – правильна відповідь).

Проаналізуємо, чому учні обрали відповідь під літерою «А» як правильну. Пояснити це можна тим, що учні мають більшу схильність до вибору за ключовими словами (тут – «chocolate»), ніж за змістом. Зазначимо, що для обрання відповіді під літерою «Н» учнямнеобхідно було здійснити більш глибоке усвідомлення тексту, аніж «сканування» на пошук співпадаючих слів. Подібні результати при виконанні цього типу завдань спостерігаються надалі, хоча з кожним роком тенденція на вибір за ключовими словами зменшується.

Проблемним для загального розуміння є також поняття інтерференції, коли елементи одного поняття накладаються на елементи іншого. Так, розглянемо завдання 2018 року, у якому також необхідно було проаналізувати оголошення, проте від учнів вимагалася обрати, до якої події стосується оголошення (Рис. 3 та Рис. 4) [8, с. 88, с. 90].

Рис. 3. Приклад завдання ЗНО на загальне розуміння тексту зразка 2018 року

Рис. 4. Приклад завдання ЗНО на загальне розуміння тексту зразка 2018 року

Так, для першого з наведених прикладів (Рис. 3), переважали два варіанти – під літерами «В» та «Н», серед яких правильною була відповідь під літерою «Н»:

ALight Festival (9,1%);

BHalloweenCarnival (50,9%);

CBook Fair (0,9%);

DAviation Day (2,4%);

ESports Day (1,2%);

FAutomobile Carnival (1,1%);

GSports Lottery (0,4%);

HHarvest Festival (33,7% – правильна відповідь).

Можна припустити, що учням на заваду стали такі ключові слова, як «ScarecrowMaking» – «Побудова опудала» та «PumpkinPainting» – «Фарбування гарбузів», що натякають саме на святкування Хеловіну. Інтерференція традиційних елементів Хеловіну була сильнішою, ніж підказки, які надавала дата події та велика кількість додаткових дій, не характерних для свята, обраного більшою кількістю учнів.

Другий приклад цього ж завдання (Рис. 4) також мав два переважаючі варіанти:

FAutomobileFestival (54,3% – правильна відповідь);

GSportsLottery (29,3% – неправильна відповідь).

Зрозуміло, що наведене оголошення стосується автомобільної, або спортивної події. Можливо, причиною вибору неправильного варіанту є два моменти. Перший – надане зображення лотерейного колеса та текст «*SPIN the Wheel. WIN*», що і натякає саме на лотерею. Другий момент може бути пов'язаний з неуважністю учнів, оскільки слово «*lorries*» під час сканованого перегляду дуже нагадує «*lotteries*».

Звідси, беручи до уваги всі вищезгадані проблеми, можна зробити висновок, що навіть під час навчання учнів загальному розумінню, їх необхідно спрямовувати не лише на сканування тексту для пошуку ключових слів та використання фонових знань, а й на усвідомлення зв'язків між цими елементами в цілому.

Вибіркове розуміння тексту також показує найменші результати результативності у 2015–2016 роках, завдання яких також пов'язані з аналізом невеликих оголошень. Як спостерігаємо, подібні завдання вимагають отримати максимум інформації з мінімального об'єму тексту. Вправи такого характеру не мали значного поширення в українських підручниках, тому викликали певні складнощі для учнів, що стикалися з ними не досить часто. Так, у 2016 році з блоку завдань вибіркового розуміння тексту, що включало завдання під номерами 11–16, найкраще було виконано завдання №11 (72,94%), у якому існувало чітке зіставлення понять «*We place 95% of our students in jobs upon graduation*» та «*promises guaranteed employment to its graduates*». Найгірше було виконано завдання №12 (Рис. 5) [6, с. 98, с. 100]:

Рис. 5. Приклад завдання на вибіркове розуміння тексту зразка 2016 року

Завдання було сформульоване наступним чином:

Task 12. According to the advertisements, which college ____?

A follows a single-gender education policy (8,98%)

B encourages creativity through distant learning (14,41%)

C provides an online guide around its premises (10,93%)

D claims to have an extensive choice of subjects (11,55%)

E offers a first-rate education for a reasonable fee (18,19% – прав. відповідь)

F gets students ready for a higher level education (24,54%)

G promises guaranteed employment to its graduates (4,59%)

H ranks among the top educational institutions in the arts (6,39%)

Можна спостерігати, що найбільша кількість учнів (24,54%) обирала варіант під літерою «F». Можливо, що вони припустилися думки стосовно тотожності між поняттями «*where to?*» та «*gets students ready for a higher level education*». Наступним за кількістю вибору є правильний варіант «E» (18,19%), який можна було отримати зіставленням понять «*quality*», «*affordable*» та «*... first-rate ... reasonable fee*». Варіант, позначений літерою «B» (14,41%) міг бути обраний, якщо учні помилково провели паралелі між поняттями «*campus*» та «*distant learning*». Стосовно інших варіантів можна сказати, що вони, можливо, обиралися здебільшого через неуважність або поспіх (як-от варіант «A», що не має нічого спільного з інформацією, наданою у оголошенні).

Аналіз результатів подібних завдань нашої школи свідчить про те, що учні не мають змоги проводити паралельне зіставлення між поняттями, у них може бути відсутнє (або недостатнє) синонімічне мислення та вміння перефразовувати той чи той елемент висловлювання.

Повне розуміння тексту трималося на досить стабільному рівні, проте останній, 2018 рік, показує велике падіння результатів (39,04%). Хоча складність тексту не набагато

відрізняється від попередніх років, запитання вимагають більшого зосередження та уважності під час відповіді. Так, було помічено, що взагалі учні достатньо добре відповідають на питання, що вимагають знайти *відсутню* у тексті інформацію. Зазначимо, що рівень успішності цього завдання становив 48,54% у 2016 році, 74,6% у 2017 та 41,8% у 2018 році.

Деяку складність при виконанні у учнів викликали завдання на вибір коректного синонімічного пояснення фрази або слова (51,71% у 2016 та лише 19,4% у 2018 роках). Це можна пояснити не лише недостатнім об'ємом словникового запасу учнів, а й недостатньо розвинутою у них можливістю до розуміння слова або фрази з контексті речення чи абзацу.

Достатньо добре відповідали учні на завдання, що вимагали підібрати загальне висловлювання стосовно цілого абзацу, або цілого тексту.

Таким чином, можна зробити висновок, що вправи на повне розуміння показують недостатню розвиненість у учнів умінь до самостійного перефразування речення (а отже і складнощів до ототожнення речень, перефразованих кимось іншим) та здогадки за контекстом.

Розуміння структури тексту коливається з року в рік, залишаючись у середньому дещо вищим, ніж на рівні 50%. Подібні завдання перевіряють можливість учнів підставляти речення у правильнелогічне місце, отримуючи зв'язний текст. Серед основних помилок, що були зроблені учнями, можливо зазначити наступні:

- неможливість здогадки про подальший зміст з контексту речення (іншими словами, неможливість передбачення інформації);

- недостатнє знання граматичних структур, які будуть підказкою для подальшого формування речень (вживання інфінітиву або інших форм дієслів, використання слів-зв'язок тощо);

- власна неуважність, коли з наданих варіантів обирається той, що схожий за структурою, проте який зовсім нехтує попередньою ідеєю, що була розпочата у реченні.

І хоча вправи, спрямовані на виконання подібних завдань, присутні у підручниках для загальноосвітніх середніх шкіл, рівень успішності виконання завдань на перевірку розуміння структури тексту під час ЗНО залишається не достатньо високим.

Результати завдань ЗНОу блоці «використання мови» на перевірку **лексичних та граматичних навичок** залишаються, за результатами аналізу, на найнижчому рівні (не вище 52,02% для використання лексики та 47,33% для використання граматичного матеріалу). Аналіз показує, що при цьому учні не завжди в змозі правильно обрати синонімічні слова, або слова, що за своїм конотативним значенням найбільш підходять до наданої ситуації.

Також учні є певні проблеми з розумінням часів та форм дієслів, зокрема групи «*Perfect*», а також із вживанням займенників та складних граматичних структур.

Водночас, позитивним моментом є те, що результати ЗНО упродовж останніх двох років вказують на певне підвищення загальної результативності.

Формулюючи **висновок** проведеного аналізу, можна визначити, що учням не надається достатня кількість вправ, які б тренували у них:

- умінь побудови зв'язків між елементами тексту без опори на попередні знання, або такі, що будуть містити якнайменше інтерференції попередніх знань, базуючись лише на вказаній у тексті інформації;

- здатність формулювання синонімічного ряду для будь-якої частини мови, а також умінь побудови словотвірних гнізд;

- умінь перефразування речення без повторення вживаних раніше слів, проте з повним збереженням змісту;

- передбачення (здогадку) інформації на основі контексту або ключових слів;

- розуміння загальної структури речення іноземною мовою;

- усвідомлення взаємозв'язків між подіями, на які вказують часові форми дієслів.

Кінцевий аналіз дозволяє нам погодитися з твердженням, що недостатній рівень розуміння тексту не є суто лінгвістичною проблемою [10], а лежить у площині психолінгвістики. Ми вважаємо, що досягти достатнього рівня розуміння тексту можна за допомогою формування певних стратегій розуміння тексту. На нашу думку, **«стратегіями**

розуміння тексту» є комплекс цілеспрямованих дій, який в змозі виконувати читач для: а) усвідомлення змісту тексту з мінімальними часовими витратами; б) підвищення власних шансів на безпомилкове усвідомлення текстової інформації, якщо остання стосується незнайомої для читача галузі знань. Стратегії також дозволяють індивідуалізувати процес навчання, оскільки кожен з учнів зможе обирати та розвивати саме ті шляхи обробки та усвідомлення текстової інформації, які є йому притаманними.

Перспективами подальшого дослідження є розробка комплексу вправ з читання та формування стратегій, що розвивають уміння читання, зокрема усвідомлення взаємозв'язків між блоками тексту та подіями, що описуються у ньому, уміння перефразувати та побудови синонімічного ряду. Ми вважаємо, що за умови постійного удосконалення умінь та розвитку стратегій читання, якість розуміння текстів буде достатньо високою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонов А. В. Сприймання та розуміння тексту / Анатолій Васильович Антонов – Київ: Товариство «Знання» Української РСР, 1977. – 48 с.
2. Волобуєва О. Ф. Психологічні особливості сприйняття та розуміння текстів іноземною мовою [Електронний ресурс] / О.Ф. Волобуєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2015. – Вип. 1. – С. 14–17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2015_1_5. Звернення: 05.12.2018
3. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – Видання друге, перероблене та доповнене/ Сергій Дмитрович Максименко – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 272 с.
4. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2014 році. Том 2. – Режим доступу: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/Report2014_Tom_2.pdf Звернення: 03.12.2018
5. Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти, для осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2015 році. Том 2. – Режим доступу: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/Report2015_Tom_2.pdf Звернення: 03.12.2018
6. Офіційний звіт про проведення в 2016 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. Том 2. – Режим доступу: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/01/ZVIT_ZNO_2016_Tom_2.pdf Звернення: 03.12.2018
7. Офіційний звіт про проведення в 2017 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. Том 2. – Режим доступу: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/08/ZVIT_ZNO_2017_Tom_2.pdf Звернення: 03.12.2018
8. Офіційний звіт про проведення в 2018 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. Том 2. – Режим доступу: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/ZVIT-ZNO_2018-Tom_2.pdf Звернення: 03.12.2018
9. Чеботарьова А. І. Психологічні аспекти розуміння тексту [Електронний ресурс] / А. І. Чеботарьова // Вісник післядипломної освіти. – 2011. – Вип. 3. – С. 537-542. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2011_3_88 Звернення: 05.12.2018.
10. EsraAkdogan. Developing Vocabulary in Game Activities and Game Materials [Електронний ресурс] // Journal of Teaching and Education, CD-ROM. ISSN: 2165-6266 :: 07(01):31-66 (2017). – Режим доступу до статті: https://www.researchgate.net/publication/322291866_DEVELOPING_VOCABULARY_IN_GAME_ACTIVITIES_AND_GAME_MATERIALS Дата звернення: 23.01.2019

REFERENCES

1. Antonov, A. V. (1977). Sprymannia ta rozuminnia tekstu. [Perception and comprehension of the text]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia» Ukrainskoi RSR.
2. Volobueva O. F. (2015). Psykholohichni osoblyvosti spryniattia ta rozuminnia tekstiv inozemnoiu movoiu [Psychological peculiarities of perception and comprehension of texts in a foreign language]. Kyiv: Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2015_1_5.
3. Maksymenko S. D. (2004). Zahalna psykholohiia: Navchalnyi posibnyk. [General psychology. Scientific manual]. Kyiv: «Tsentr navchalnoi literatury».
4. Ofitsiynyi zvit pro provedennia zovnishnoho nezalezhnogo otsiniuvannia navchalnykh dosiahnen osib, yaki vyviavly bazhannia vstupaty do vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy v 2014 rotsi. Tom 2. [Official report of conducting of EIT for those, who want to enter the higher educational establishments of Ukraine in 2014. Book 2]. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/Report2014_Tom_2.pdf
5. Ofitsiynyi zvit pro provedennia zovnishnoho nezalezhnogo otsiniuvannia rezultativ navchannia, zdobutykh na osnovi povnoi zahalnoi serednoi osvity, dlia osib, yaki vyviavly bazhannia vstupaty do vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy v 2015 rotsi. Tom 2. [Official report of conducting of EIT for those, who want to enter the higher educational establishments of Ukraine in 2015. Book 2].
6. Ofitsiynyi zvit pro provedennia v 2016 rotsi zovnishnoho nezalezhnogo otsiniuvannia rezultativ navchannia, zdobutykh na osnovi povnoi zahalnoi serednoi osvity. Tom 2. [Official report of conducting of EIT in 2016, based on the

results of full secondary school education. Book 2]. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/01/ZVIT_ZNO_2016_Tom_2.pdf

7. Ofitsiyni zvit pro provedennia v 2017 rotsi zovnishnoho nezalezhnogo otsiniuvannia rezultativ navchannia, zdobutykh na osnovi povnoi zahalnoi serednoi osvity. Tom 2. [Official report of conducting of EIT in 2017, based on the results of full secondary school education. Book 2]. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/08/ZVIT_ZNO_2017_Tom_2.pdf

8. Ofitsiyni zvit pro provedennia v 2018 rotsi zovnishnoho nezalezhnogo otsiniuvannia rezultativ navchannia, zdobutykh na osnovi povnoi zahalnoi serednoi osvity. Tom 2. [Official report of conducting of EIT in 2018, based on the results of full secondary school education. Book 2]. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/ZVIT-ZNO_2018-Tom_2.pdf

9. Chebotarova A. I. (2011). Psykholohichni aspekty rozuminnia tekstu [Psychological aspects of text comprehension]. Visnyk pislidyplomnoi osvity. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2011_3_88

10. Esra Akdogan. (2017). Developing Vocabulary in Game Activities and Game Materials. Journal of Teaching and Education. URL: https://www.researchgate.net/publication/322291866_DEVELOPING_VOCABULARY_IN_GAME_ACTIVITIES_AND_GAME_MATERIALS

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Ніконенко – аспірант кафедри німецької мови та літератури з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: методика викладання іноземних мов в середніх навчальних закладах; розвиток умінь читання.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Serhii Nikonenko – post-graduate student of German language and literature with methods of teaching department of KriviyRih State Pedagogical University.

Scientific interests: methods of teaching of foreign languages in secondary schools; development of reading skills.

УДК821.161.2-31(043.3)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВЕБ-КВЕСТ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

Олена ОЛІЙНИЧЕНКО (Одеса, Україна)

e-mail: E.V.Olinych@gmail.com

ОЛІЙНИЧЕНКО Олена. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВЕБ-КВЕСТ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

У статті вивчається специфіка веб-квест технології і визначаються особливості її використання у викладанні англійської мови для спеціальних цілей. Актуальність матеріалу обумовлюється необхідністю активного залучення інформаційних технологій у процес підготовки висококваліфікованих кадрів. Втілення даного інноваційного методу сприяє підвищенню якості мовної освіти студентів, посиленню мотивації, розвитку необхідних в контексті глобалізації компетенцій.

Ключові слова: веб-квест, інтернет-ресурс, технологія, автентичність, комунікація.

OLIIYNICHENKO Olena. PECULIARITIES OF USING WEBQUEST TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH FOR SPECIAL PURPOSES

The article studies the specifics of Webquest technology and defines peculiarities of using this technology in teaching ESP course. The material is relevant due to the need of implementing information technologies in the educational process to train specialists of high quality. Nowadays students are greatly interested in computer technologies and internet. So, integrating the internet into tasks and activities contributes to the increase of motivation. This can be useful for language learning as students will be dealing with authentic materials and real life situations. Webquests are particularly effective for ESP and can be tailored according to the area of students' specialization, which will allow to combine professional interests with language learning. In ESP course Webquests are aimed at improving integrated skills of reading, listening, speaking and writing. At different stages of working on a Webquest students have to use background knowledge from their major to analyze the issue, read and listen to authentic language materials, evaluate information from different sources and produce a response to the main Webquest problem. Providing students with interactive tasks gives students opportunities to grasp how the target language is used and then spontaneously use the language in their professional environment. Different types of Webquests can be adapted according to the language level of the students. Thus, the elementary and pre-intermediate groups are offered to complete less challenging forms – Retelling and Compilation tasks. The activities that require higher language proficiency are Consensus building and Persuasion tasks. They are the most complicated, but the most effective ones because they initiate a spontaneous use of language during discussions and debates.

Key words: webquest, internet-resource, technology, authenticity, communication.

Одним з пріоритетних завдань сучасної мовної підготовки є створення умов для розвитку навичок, що будуть достатньо ефективними для подальшого використання в соціальній та професійній сферах. У вивченні курсу англійської мови для спеціальних цілей (ESP) учасники навчального процесу знаходяться в наступних умовах: недостатня кількість годин (2 години на тиждень), мінімальний термін навчання (1–2) роки, першокурсники мають різний рівень мовної підготовки. Виникає потреба за невеликий проміжок часу здійснити максимальне мовне зближення, спираючись на продуктивний зміст навчального матеріалу з активним залученням сучасних інформаційних технологій. Варто

відмітити, що процес іншомовної підготовки контингенту певних спеціальностей ускладнюється відсутністю навчально-методичної літератури на англійській мові, не завжди студенти мають доступ до автентичних джерел, що висвітлюють останні досягнення науки у певних галузях. Актуальними залишаються проблеми методики підготовки до тестування і контролю рівня володіння іноземною мовою, використання інтернет-ресурсів, комп'ютерних навчальних програм. Щоб реалізувати практичні цілі професійно-орієнтовного навчання, яке полягає у розвитку навичок використовувати англійську мову як інструмент професійного спілкування та міжкультурної комунікації, необхідно розвивати певні компетенції (мовну, предметну, мовленнєву, соціокультурну та інші). Студенти мають володіти різними видами читання, вміти вести діалог, отримувати і передавати фактичну інформацію, приймати участь у технічному обговоренні проблем своєї спеціалізації. В таких умовах досить продуктивним у викладанні ESP може стати використання веб-квест технології, яка набула популярності і в гуманітарній, і в технічній сферах. Ця технологія дозволяє не тільки озброїти студентів сучасними знаннями, а й навчити їх здобувати інформацію і засвоювати навички самостійно.

Серед студентів, які вивчають іноземну мову, спостерігається зростання інтересу до інформаційно-дослідницьких завдань або веб-квестів, зазначають вчені, оскільки ці види роботи дозволяють не тільки користуватися безмежною ресурсною базою Інтернету, але проявляти свій характер та творчі здібності. Завданням даного дослідження є вивчити можливості, запропонувати варіанти та визначити переваги застосування веб-квест технології як засобу розвитку іншомовної комунікації в курсі ESP.

За останні десятиліття в працях вітчизняних та зарубіжних вчених (B.Dodge, T. March, A.Lamb, Chr. Bauer-Ramazani, J. Kimball, M. Luzon, O. Багузіна, O. Волкова, M. Рубінштейн, M. Пістрак, M. Брейгіна) вивчалися дидактичний потенціал та принципи укладання веб-квестів, переваги і недоліки цієї технології. Ряд фахівців (І. Каньковський, Р. Гуревич, І. Албогова, О. Федоров) працюють над питанням використання веб-квестів у професійній підготовці студентів. Однак зберігається необхідність подальшої розробки проблеми використання інтернет-технологій у вивченні іноземної мови, особливо у зв'язку з професійною направленістю.

Веб-квест як метод навчання і контролю вмінь і навичок був розроблений у 1995 році професорами університету Сан-Дієго Берні Доджем та Томом Марчем. Під веб-квестом вчені розуміють "певним чином організований вид самостійної дослідницької роботи, для виконання якої студенти здійснюють пошук інформації у мережі Інтернет за вказаними посиланнями" [2, с. 6]. Фахівці виділили такі структурні компоненти даної технології: вступ, де представлена тема, практична або дослідницька проблема та попередній план роботи; завдання, що чітко прописані та співвідносні з спеціалізацією виконавців; список інтернет-ресурсів з сучасною та об'єктивною інформацією; опис процедури виконання інтерактивних завдань, етапів; вказівки до дій, та рекомендації щодо використання електронних джерел та способів організації пошукової роботи; ознайомлення студентів з критеріями та параметрами оцінювання в залежності від типу квесту; висновки, які підсумовують досвід самостійної чи командної роботи над веб-квестом. Б.Додж запропонував наступні види завдань для веб-квестів: компіляція (трансформація формату подачі інформації з різноманітних ресурсів); таємнича історія, детектив (висновки на основі суперечливих фактів); журналістське розслідування (об'єктивне висвітлення фактів, висловлення думок, наведення висновків); переконання (схилення на свій бік представників протилежної точки зору); дослідження (вивчення наукових фактів, відкриттів на основі онлайн-джерел); переказ (демонстрація розуміння теми і презентація матеріалів з Інтернету у новому форматі); творче завдання (створення відео, блогу, веб-сторінки, сайту тощо); досягнення консенсусу (знаходження рішення нагальної проблеми соціального або професійного характеру).

Пізніше дослідник Ф. Бенз визначив веб-квест як "конструктивний підхід до навчання, в якому студенти не тільки збирають та організовують інформацію з Інтернету, але й націлюють свою діяльність на виконання поставлених завдань, що часто модулюють одну чи кілька професійних ролей" [1]. Вчені переконані, що метод веб-квесту значно сприяє досягненню загальної мети і більшості освітніх цілей саме в курсі ESP. Використовуючи цю

технологію у навчанні студентів інженерних спеціальностей, М. Лузон відмітила її сприяння ефективній комунікації в професійній сфері, підготовці до автономії навчання, збагаченню способів обробки інформації [4]. Американська дослідниця Л. Каспер стверджує, щоб “вважатися мультіграмотними, студенти сьогодні мають набути цілий ряд навичок, які дадуть їм змогу скористатися різними засобами комунікації, що надані новими технологіями, і діяти в глобальному навчальному середовищі” [3, с. 96]. Таким чином, працюючи з мультимедійною інформацією, студенти занурюються у глибокий мисленнєвий процес, знайомляться з різними текстовими формами, освоюють нові метакогнітивні навички (приміром, здатність використовувати пошуковий інструментарій, щоб визначити цінні та релевантні джерела інформації, здатність оцінювати користь онлайн-інформації стосовно своєї професійної мети).

В праці “Веб-завдання для вивчення професійної та академічної англійської: Адаптація веб-квест моделі” М. Лузон визначає такі основні критерії мовних веб-квестів: “Студенти повинні взаємодіяти з ресурсами таким чином і для тієї ж мети, що в реальному житті; студенти мають бути задіяні в тих самих когнітивних та метакогнітивних процесах, що користувачі онлайн-медіа в реальному світі; завдання повинні відповідати функціям, спеціальності і соціальному контексту ” [5, с. 33]. Дослідниця разом з іншими вченими (Дж. Джексон, Ф. Мішен) наголошує на важливості автентичності матеріалів і завдань. У курсі ESP необхідно працювати з різними жанрами комунікативного дискурсу і розробляти інтерактивні завдання. Ресурси мають відображати текстуальну складність онлайн-інформації, а студентам бажано надати лінгвістичну, технологічну та медіа підтримку для успішного проходження веб-квесту. Надаючи лінгвістичну підтримку, краще презентувати не глосарій до певного тексту, а наголосити на засобах, що прискорюють сприйняття інформації (візуалізації, графіки, відео, посилання на електронні словники потрібної спеціалізації або менш складні тексти цієї ж тематики). Важливим моментом, на думку М. Лузон, є розвиток когнітивних стратегій. Завдання веб-квестів повинні включати аналіз, синтез, порівняння, класифікацію ресурсів, вивчення перспектив дослідження, узагальнення інформації та наведення висновків. Коли студенти добре обізнані в своїй професійній тематиці, можна дати їм проблемний квест, а відбір і оцінку ресурсів вони виконують самостійно. Інколи викладачу доцільно запропонувати заздалегідь обрані сайти, це виключить можливість використання студентами джерел з необ’єктивною інформацією. Веб-квести допомагають студентам орієнтуватися під час пошуку потрібної інформації, а не блукати від сайту до сайту.

В свою чергу, різні види веб-квестів можливо адаптувати відповідно до мовного рівня студентів. Для груп з низьким рівнем знання мови пропонуються менш складні різновиди – переказ та компіляція. Ці різновиди вимагають засвоєння, обробки і представлення інформації у вигляді презентації або доповіді. Завдання веб-квесту вважатиметься виконаним, якщо формат продукту значно відрізняється від того, як подано початкові дані в джерелах. Студентам бажано надати чіткі рекомендації, як подати знайдену інформацію по-новому. Такі завдання, хоч містять мінімум творчості, великою мірою сприяють розвитку різних технік читання, удосконалюють навички письма, сприйняття на слух, уміння збирати і переповідати інформацію. Веб-квест у вигляді таємничої історії, детективу доречно проводити в групах середнього рівня мовної підготовки. Вдало розроблене завдання-таємниця є досить складним і цікавим, вимагає вміння синтезу та аналізу інформації з великої кількості джерел. Викладач ставить таке завдання, що неможливо виконати, заглянувши до однієї веб-сторінки. Досвід показує, що студенти різних спеціальностей з ентузіазмом намагаються розв’язати містериї “The Most Serious Problem Facing the Earth”, “Could the Sinking of the Titanic have been prevented?”, “The political and economic implications of immigration”.

Завдання типу переконання або досягнення консенсусу вимагають мовних компетенцій найвищого рівня. Вони найбільш складні, проте найефективніші, оскільки успішно інтегрують всі чотири мовні навички та ініціюють спонтанне користування англійською мовою під час дебатів і дискусій. В аналітичних завданнях студенти мають співставити кілька фактів, знайти схожості чи відмінності, обговорювати причинно-наслідкові

відносини. Завдання на пошук консенсусу використовуються при розгляді суперечливих наукових або суспільних проблем, які виникають через різницю в системі понять, цінностей, і виробляють вміння вирішувати такі проблеми в майбутній професійній діяльності. Суть таких завдань – розглянути різні точки зору, змінити думку аудиторії. Застосовувати їх можна на різних спеціальностях, адже протиріччя існують у будь-яких професійних сферах.

Ще однією з переваг цієї технології є необмежаність часу виконання завдання та одночасне залучення студентів з доброю і недостатньою мовною підготовкою. В залежності від особливостей групи викладач обирає тип квесту: індивідуальний чи командний, журналістське розслідування чи творче завдання. Веб-квест найкращим чином презентує навчальну тему або в рамках певної дисципліни, або надає можливість дослідити її на міждисциплінарному рівні. Варто навести кілька прикладів, коли доцільно використати веб-квест технологію. Вивчаючи досягнення науки певного періоду можна запропонувати тему веб-квесту “Знамениті фізики (хіміки, журналісти, лінгвісти) ХХ століття” (в залежності від спеціальності); спочатку студенти готують невеличкі реферати або презентації, потім можна організувати проведення круглого столу з обговоренням і визначенням найінформативніших досліджень або провести вікторину про діяльність науковців, з досягненнями яких ознайомилися студенти. Студентам, які спеціалізуються з філософії та культурології, пропонуємо, скажімо, інформативний веб-квест з елементами творчого завдання на тему “Стародавній Китай: філософія Конфуція.” У вступній частині викладач презентує тему, завдання і надає план квесту в роздрукованому вигляді або онлайн. У першому завданні (Activity I: Visit www.britanica.com/biography/Confucius find out about Confucious and answer the questions) студенти знайомляться з іншомовним сайтом, обробляють інформацію і відповідають письмово на ряд ключових питань. Наступний етап квесту націлений на розвиток навичок слухового сприйняття (Activity II: Read the statements, some are true and others are false, then listen to the information using www.ducksters.com/history/china/confucius.php and correct the false statements). Далі зосереджуємося на розвитку вміння виокремлювати необхідні деталі інформації під час читання, одночасно закріплюючи корисні граматичні конструкції (Activity III: Visit www.brainyquote.com/lists/authors/top_10_confucius_quotes, scan the text and fill in the missing words in the following quotations: “It’s easy to hate and it is difficult to” “Everything has beauty, but not everyone ... it.” “Our greatest glory is not in never falling, but in ... every time we fall”. “Life is really simple, but we insist on doing it...”. “... is a true friend who never betrays”). Четверте творче завдання сприятиме підтримці мотивації та зацікавленості студентів (Using www.pinterest.com/bemmap22/confucius-quotes create your gallery of the best images, present it and be ready to explain your choice). В заключному завданні комунікативної направленості студенти висловлюють свої думки з приводу актуальності уроків життя Конфуція в сучасному світі (Activity V: Watch the video www.youtube.com/watch “10Life Lessons From Confucius We Should All Follow”, follow the speaker’s interpretation, choose your favourite life lesson and take part in the discussion “Why are Life Lessons from Confucius relevant today?”).

Прикладом вдалого застосування веб-квестів у вивченні іноземної мови можуть бути завдання країнознавчого характеру. Вивчаючи тему “The System of Higher Education in Europe” студентам пропонується скласти детальний план вступу до одного з європейських вузів. Студенти діляться на команди по 3-5 осіб і визначаються з закладом, до якого вони будуть “вступати”, узгоджують з викладачем список необхідних та достовірних онлайн-ресурсів. На наступному занятті кожна команда доповідає про результат своєї пошуково-дослідницької діяльності у вигляді Power-Point презентації. Такі види роботи будуть корисними для журналістів, філологів, істориків, соціологів, політологів, юристів, оскільки їм в професійній діяльності доведеться багато працювати з інформацією, її пошуком та аналізом. Застосування веб-квестів передбачає одночасне формування професійної іншомовної комунікативної та інформаційно-аналітичної компетенцій, що вимагає удосконалення методики роботи з веб-квест технологією, яка б відповідала умовам інтеграції процесів вивчення іноземної мови і підвищення інформаційно-аналітичної компетенції.

Наголошуємо, що головною перевагою використання веб-квест технології є зосередженість на автономії навчання, стимулювання креативного мислення, залучення студентів до оцінювання своїх результатів та результатів колег. Сьогодні вкрай необхідно продовжувати вивчати можливості даної технології. Веб-квести допомагають відійти від нав'язування готових відповідей, оскільки вчать здобувати вміння і навички самостійно. Викладач допомагає, координує процес пошуку вирішення проблеми поставленої у веб-квесті. Цей метод сприяє розвитку багатьох компетенцій, необхідних фахівцю XXI століття: уміння орієнтуватися в іншомовному інформаційному полі, аналізувати, самостійно удосконалювати свої навички, уміння працювати в команді. Маючи в своєму арсеналі серію квестів для тої чи іншої спеціальності, викладач зможе зробити процес вивчення іноземної мови цікавим, ефективним і сучасним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Benz Ph. Webquests, a Constructivist Approach [Electronic resource]/ Ph.Benz. – 2001. – Available at: <http://opendistancelearning.pbworks.com/w/page/23202397/Webquests>.
2. Dodge B. Focus: Five Rules for Writing a Great Webquest/ B. Dodge // Learning & Learning with Technology. – 2001. – V.28(8). – p.6-9.
3. Kasper L. New Technologies, New Literacies: Focus Discipline Research and ESL Learning Communities/ L. Kasper// Language Learning and Technology. – 2000. – V.4(2). – p.96-116.
4. Luzon M. Enhancing Webquest for Effective ESP Learning/ M. Luzon// CORELL: Computer Resources for Language Learning. – 2007. – V.1. – p.1-13.
5. Luzon-Marco M. Webtasks for Learning Professional and Academic English: Adapting the WebQuest Model/ M. Luzon-Marco// CORELL: Computer Resources for Language Learning. – 2010. – V.3. – p.29-44.

REFERENCES

1. Benz, Ph.(2001) Webquests, a Constructivist Approach, Retrieved from: <http://opendistancelearning.pbworks.com/w/page/23202397/Webquests>.
2. Dodge, B.(2001) Focus: Five Rules for Writing a Great Webquest. Learning & Learning with Technology, 28(8), p.6-9.
3. Kasper, L.(2000) New Technologies, New Literacies: Focus Discipline Research and ESL Learning Communities. Language Learning and Technology, 4(2), p.96-116.
4. Luzon, M.(2007) Enhancing Webquest for Effective ESP Learning. Computer Resources for Language Learning, 1, p.1-13.
5. Luzon-Marco, M.(2010) Webtasks for Learning Professional and Academic English: Adapting the WebQuest Model. Computer Resources for Language Learning, 3, p.29-44.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Олійниченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова.

Наукові інтереси: дослідження особливостей міжкультурної комунікації.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Olena Oliinychenko – Candidate of Philological Sciences, Department of foreign languages for the Humanities, I.I. Mechnikov Odessa National University. *Scientific interests:* studying the peculiarities of intercultural communication.

УДК 378.147 : 811.11

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Алла СТЕПАНЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: alistep13@gmail.com

СТЕПАНЕНКО Алла. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті здійснено аналіз актуальних проблем навчання дітей другої іноземної мови в інклюзивному освітньому середовищі. Зазначено сутність і зміст понять «інклюзія» та «інтеграція», обґрунтовано важливі чинники ефективного реалізації інклюзивної освіти, зокрема, навчання німецької мови як другої учнів із різним рівнем психофізичного розвитку в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Ключові слова: інклюзія, інтеграція, інклюзивне навчання, мультидисциплінарна команда супроводу, модифікація і адаптація навчального матеріалу.

STEPANENKO Alla. ACTUAL PROBLEMS OF THE PUPILS' SECOND FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article analyzes the actual problems of teaching children of the second foreign language in the inclusive educational environment. The essence and content of the concepts of "inclusion" and "integration" are stated, the factors of effective implementation of inclusive education are substantiated, in particular, teaching of the German language as the second language for pupils with different

levels of psychophysical development under the conditions of the inclusive educational environment. It should be noted that mastering a foreign language is worth attention and should become an instrument of intercultural communication, a tool for the development of general and professional competences. Under such conditions, the introduction of an inclusive form of learning in secondary schools involves the consolidation of the efforts of specialists, parents, scientists in the organization of medical-psychological and pedagogical support for pupils with mental and physical disorders, and the formation of a specialist's team for the support of pupils with special educational needs. A significant role belongs to each of the subject teachers in the multidisciplinary support team, in particular to the teachers of philology disciplines (mother tongue, foreign languages), since speech development is of dominant importance at the same time, and the formation of the speech competences of the pupils forms the foundation and creates the potential for further successful learning, development and socialization. Among philology disciplines, German as a second language is often taught from the 5th grade and its learning has a number of advantages and peculiarities, because it is based on the mother tongue language, studied after the first foreign language – English. The place of the German teacher as the second foreign language in the multidisciplinary team of pedagogical support is quite significant for the comprehensive and systematic implementation of mastering the program material, the formation of speech, communication, socio-cultural and other competences from the German language in the pupils in the inclusive educational environment. Under the conditions of inclusive education, a number of tasks are faced by the teacher, among which there is thorough preliminary study of the problems, a modification and adaptation of the educational material and step-by-step implementation in the teaching process. Effectiveness of educational, corrective-developmental and preventive work in the inclusive class to a large extent depends on the teacher, the preliminary preparation of the educational process in the context of the inclusive environment, the variety of appropriate forms and methods that he chooses and actively uses in the work.

Key words: inclusion, integration, inclusive education, multidisciplinary support team, modification and adaptation of educational material.

Постановка наукової проблеми та її значення. Інклюзивна освіта нині стала світовою тенденцією, що певною мірою віддзеркалює цивілізаційний рівень суспільства тієї чи тієї держави. Збільшення кількості дітей з особливостями психофізичного розвитку – проблема не лише українського, а й глобального масштабу. За даними Міністерства соціальної політики станом на 2018 р., в Україні понад 165 тис. дітей дошкільного та шкільного віку, які потребують корекції психофізичного розвитку, водночас лише 4 % дітей з особливими освітніми потребами охоплені інклюзивною формою освіти. Реалізацію їхніх прав на освіту справедливо називають серед найважливіших завдань державної політики в Україні та в усьому світі. Здобуття такими дітьми якісної загальної середньої освіти – одна з основних і невід'ємних умов їхньої успішної соціалізації, забезпечення повноцінної участі в житті суспільства, самореалізації в різних видах професійної та соціальної діяльності.

Проте на сьогоднішній день залишається проблема неготовності вчителів до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, наявні психологічні бар'єри та професійні стереотипи вчителів. У цьому аспекті особливого значення набуває розвиток інклюзивної компетентності вчителів, зокрема філологічних дисциплін, як складника їхньої професійної компетентності. Саме мови (рідна та іноземні) мають неабиякі можливості для реалізації гуманістичних принципів під час оволодіння навчальним матеріалом, формами та способами навчальної діяльності, для виховання духовних потреб школярів, стимулювання активності й саморозвитку особистості.

Відповідно до Національної стратегії розвитку вітчизняної освіти в Україні на період до 2021 року одним із пріоритетних напрямів її модернізації є забезпечення розробки практичного впровадження у навчально-виховні заклади ефективної системи інклюзивної освіти, яка реалізує основне право спільного перебування, навчання та виховання дітей з різним рівнем психофізичного розвитку за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу на основі принципів гуманізації та індивідуалізації освіти. Означений процес передбачає максимальне урахування індивідуально-психологічних особливостей кожної особистості та створення сприятливих умов для її повноцінного розвитку, що забезпечується мультидисциплінарною командою супроводу, в складі якої працює також і вчитель іноземної мови.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних фахівців розкривають загальнотеоретичні та організаційно-педагогічні аспекти проблеми інклюзивної освіти (Н.П. Артюшенко, В.І. Бондар, Л.В. Будяк, І.В. Дмитрієва, О.С. Казачінер, А.А. Колупаєва, Т.В. Сак, А.Ю. Чигрина, А.Г. Шевцов та інші); особливості психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзії (С.П. Миронова, Т.В. Скрипник, С.В. Сорокоумова) та створення інклюзивного середовища (Т.Г. Зубарева, С.Ю. Кондратьєва, Л.Є. Олтаржевська, К.О. Островська); формування професійної готовності педагогів до інклюзивної освіти (Т.Г. Зубарева, О.С. Казачінер, С.П. Миронова, І.Г. Россіхіна, Є.Г. Самарцева, І.Н. Хафізулліна, М.К. Шеремет, Ю.В. Шуміловська та ін.

Мета статті – здійснити аналіз актуальних проблем навчання другої іноземної мови дітей в інклюзивному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Увага до проблем дітей з особливими освітніми потребами має суспільну значущість, що зумовила необхідність розробки цілеспрямованих дій для створення сприятливих умов інтеграції в систему сучасних суспільних відносин. Сучасна державна політика, нормативно-правові зміни сприяють формуванню нової суспільної філософії щодо дітей та дорослих з особливими потребами.

За даними Міністерства соціальної політики України станом на 1 січня 2018 року, в Україні нараховується 159044 дитини до 18 років з інвалідністю, серед яких 9447 дітей дошкільного віку, 68714 учнів з інвалідністю у денних загальноосвітніх навчальних закладах, 4828 осіб з інвалідністю у професійно-технічних навчальних закладах, 13216 осіб з інвалідністю серед студентів вищих навчальних закладів.

Завдяки створенню умов та нових можливостей щороку зростає кількість дітей з особливими потребами, які навчаються в інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів. Так за даними Міністерства освіти і науки України, у 2016/2017 навчальному році в інклюзивних класах навчалося 4180 учнів, що на 53,6 відсотка (або на 1460 учнів) більше порівняно з 2015/2016 навчальним роком (2720 учнів).

З метою забезпечення кваліфікованої допомоги в засвоєнні навчального матеріалу учнями з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році до штатних розписів уведено 1825 посад асистентів учителя (у 2015/2016 навчальному році – 994 посади). Такі статистичні дані свідчать про розширення впровадження інклюзивного навчання та водночас актуальність підготовки відповідних фахівців, розробки навчально-методичного, технологічного та технічного забезпечення освітнього процесу.

Стосовно сучасних інтеграційних освітніх процесів ми поділяємо наукові висновки українських та зарубіжних вчених (Т. Бута, Д. Деппелер, В. Засенка, А. Колупасвої, Д. Лупарт, Т. Лормана та ін.), які зазначають, що інтеграція виступає протипологом сегрегації. **Сегрегація** (лат. *segregatio* – відділення) – різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства тих суспільних груп, які вирізняються за расовими, гендерними, соціальними, релігійними, мовними чи іншими ознаками, та в подальшому законодавчому обмеженні їхніх прав. Саме інтеграція й позначає перехідний поступ до інклюзії як інноваційної освітньої системи [5]. Так, зокрема, Т. Бут вважає, що при усуненні перешкод при здобутті освіти правомірно розглядати інтеграцію й інклюзію як два етапи одного процесу, коли спочатку забезпечується присутність, а пізніше – повне залучення до освітньої системи. Вітчизняні науковці дотримуються думки, що інтеграція та інклюзія термінологічно ідентичні «доступу» та «участі»: «В першу чергу ми повинні зробити систему достатньо гнучкою, аби вона могла відповідати різним запитам людей. Однак, якщо ми розуміємо інклюзію як трансформацію, ми повинні корінним чином змінити наше ставлення до різноманіття людської спільноти, яка є в освітній системі. Це різноманіття варто розглядати не як джерело труднощів, а, навпаки, як певний атрибут реальності, який варто приймати і, більше того, цінувати. За такого підходу ми відкидаємо сталий погляд на норму, як дещо гомогенне та стабільне. Ми бачимо норму в розмаїтті. Існування різних категорій учнів, кожна з яких має свої освітні потреби, визначається як фундаментальний факт, на якому базується вся педагогіка» [1]. У Саламанській декларації вказується, що кожна дитина має унікальні особливості, інтереси, здібності та навчальні потреби [7, с. 3]. Відповідно оволодіння іноземною мовою варто уваги і повинно стати інструментом міжкультурного спілкування, інструментом розвитку загальних і професійних компетенцій. За таких умов впровадження інклюзивної форми навчання у загальноосвітніх закладах передбачає консолідацію зусиль фахівців, батьків, учених у сфері організації медико-психолого-педагогічного супроводу учнів із психофізичними порушеннями, формування команди спеціалістів із супроводу учнів з особливими освітніми потребами. Значна роль належить кожному з вчителів-предметників у мультидисциплінарній команді супроводу, зокрема вчителям філологічних дисциплін (рідної мови, іноземних мов), оскільки

мовленнєвий розвиток має при цьому надзвичайне значення, а формування мовленнєвих компетенцій учня закладають підґрунтя і створюють потенціал для подальшого успішного навчання, розвитку та соціалізації. Серед філологічних дисциплін німецька мова як друга часто вивчається з 5-го класу і її вивчення має ряд переваг і особливостей, оскільки базується на основах рідної мови, вивчається після першої іноземної мови – англійської. Місце вчителя німецької мови як другої іноземної в мультидисциплінарній команді педагогічного супроводу є досить вагомим для комплексної та системної реалізації засвоєння програмного матеріалу, формування мовленнєвих, комунікативних, соціокультурних та інших компетенцій з німецької мови в учнів у інклюзивному освітньому середовищі. За умов інклюзивного навчання перед учителем стоїть ряд завдань, серед яких є модифікація та адаптація навчального матеріалу.

Модифікація – трансформує характер подачі матеріалу шляхом зміни змісту або концептуальної складності навчального завдання. Наприклад, скорочення змісту навчального матеріалу; модифікація навчального плану або цілей і завдань, прийнятних для конкретної дитини, корекція завдань, визначення змісту, який необхідно засвоїти.

Адаптація – змінює характер подачі матеріалу, не змінюючи зміст або концептуальну складність навчального завдання. Зокрема, можуть використовуватись такі види адаптацій:

- пристосування середовища (збільшення інтенсивності освітлення в класних кімнатах, де є діти з порушеннями зору; зменшення рівня шуму в класі, де навчається дитина з вадами слуху, з розладами спектру аутизму; створення відокремленого блоку в приміщенні школи для учнів початкової ланки);

- адаптація навчальних підходів (використання навчальних завдань різного рівня складності; збільшення часу на виконання, зміна темпу занять, чергування видів діяльності);

- адаптація матеріалів (адаптація навчальних посібників, наочних та інших матеріалів; використання друкованих текстів з різним розміром шрифтів, картки-підказки, візуальні опори, тощо).

У відповідності до парадигми гуманістичної педагогіки ми вважаємо за необхідне ґрунтувати роботу на таких засадах, як:

- 1) ставлення до особистості в контексті її унікальності, цілісності та неоднозначності проявів;

- 2) гнучкість та індивідуальне планування навчального процесу з урахуванням необхідної оптимальної міри допомоги при виконанні завдань, способів концентрації уваги, стилю сприймання та рівня уявлень, частоти та способів релаксації тощо;

- 3) особливі вимоги до педагога, який виконує навчальний процес в умовах інклюзивного навчання: чутливість до індивідуальних проявів дітей з особливими потребами, дітей типового розвитку, уміння їх розуміти, підхоплювати, обігрувати, змінювати стиль взаємодії з дитиною відповідно до наявного у неї стану; прагнення до оволодіння великим репертуаром поведінкових проявів, що передбачає долання меж власних стереотипів, розвиток педагогічної майстерності, здатності самим стати своєрідним «інструментом», який може у будь-який момент привертати і підтримувати увагу дитини, захопити її тією діяльністю, яку пропонують, створювати для неї простір самовиявлення в зовнішньому світі; спрямованість на успіх, вміння бачити позитивні зрушення у розвитку дитини.

Окрім майстерності фахівця, важливим є також створення найсприятливішого для навчання і розвитку будь-якої дитини середовища, а саме – соціальної ситуації розвитку (за Л. С. Виготським). Як відомо, соціальна ситуація розвитку – це неповторний, специфічний зв'язок між дитиною й середовищем, при цьому наявні два плани стосунків: стосунки «дитина – громадський дорослий» як представник соціальних вимог, норм та громадських смислів дійсності та стосунки «дитина – близький дорослий і одноліток», які реалізують індивідуально-особистісні стосунки. Тільки за наявності таких умов можливий справжній соціальний розвиток як дітей з особливостями психофізичного розвитку, так і дітей типового розвитку в умовах інклюзивного навчання [2, с. 67].

Перед вчителем іноземної мови (німецької як другої) в інклюзивному класі постає ряд завдань, які потребують покрокової реалізації. Перед початком планування індивідуальної

програми навчання з предмету вчитель має виконати певну підготовчу роботу. Йому необхідно докладно проаналізувати свій підхід до викладання та скласти зріз учнівських потреб. Варто продумати, як залучати дітей до значимої навчальної діяльності на кожному уроці; створювати умови для набуття успішного навчального досвіду; спонукати дітей усвідомлювати власну роль у навчанні; структурувати й спрямовувати їхню діяльність; пробуджувати інтерес до змісту предмета, надавати достатньо часу для відповіді, а також як приділяти увагу не лише академічному, а й соціальному розвитку вихованців. Для вивчення загальних учнівських потреб, на підготовчому етапі рекомендується ознайомитися з даними про учнів, побесідувати з їхніми батьками та педагогами, які навчали цих дітей раніше, визначити, які в класі є учні з обмеженими навчальними можливостями, затримкою психічного розвитку, проблемами поведінки й концентрації уваги, труднощами спілкування, а також діти із середнім рівнем навичок грамотності та вище середнього [4].

Виходячи зі своїх загальних, професійних знань і досвіду, вчителю необхідно дібрати методи й форми роботи, враховуючи їхні індивідуальні потреби. Таким чином, дітям з обмеженими можливостями навчання необхідно допомогти усвідомлювати, виділяти й інтерпретувати (сприймати) інформацію; організовувати й запам'ятовувати її; розвивати усне мовлення, навички розпізнавання слів, розуміння прочитаного та /або навички писемного мовлення. Для дітей із затримкою психічного розвитку слід створювати низку послідовних навчальних завдань з набуття досвіду із поступовим зростанням їхньої складності відповідно до опанування потрібних навичок, розбиваючи прості завдання на ряд ще елементарніших. При цьому їхньою навчальною діяльністю потрібно управляти, зокрема за допомогою фізичного впливу, вербальних і наочних підказок.

Крім того, для таких учнів потрібно забезпечувати систематичні, функціональні навчальні досвіди, які також сприяють розширенню їхнього кругозору. Дітям з проблемами уваги й поведінки необхідно допомагати розвивати навички самоконтролю; контролювати рівень своєї концентрації й уваги; навчати їх прийомів організації своєї діяльності та управління часом; формувати прийоми контролю власної поведінки, щоб зменшити тривожність, соціальну самоізоляцію та/або депресії. Для учнів, які мають хороші досягнення у вивченні першої іноземної мови (англійської), які володіють навичками читання й письма на середньому рівні або випереджають своїх однолітків з другої іноземної (німецької) мови, корисно застосовувати методи проблемно-орієнтованого навчання, заохочувати до більшої самостійності, створювати умови для розвитку критичного й творчого мислення. Крім того, вчителю іноземної мови необхідно систематично працювати над формуванням соціальних навичок усіх дітей і, за можливості, поєднувати це з академічним навчанням. В цьому відношенні незамінними є технології інтерактивного навчання.

Сутність інтерактивного навчання (з англ. *inter* – взаємний, *act* – діяти) полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання, де вчитель і учень є рівноправними його суб'єктами, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих мовленнєвих ситуацій, використання рольових ігор, вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Під час інтерактивного навчання учні вчать бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати продумані рішення [6, с. 7]. При навчанні іноземних мов в умовах інклюзивного середовища інтерактивні технології є досить ефективними, зокрема такі як робота в парах, трійках, змінювані трійки, «карусель», «акваріум», «велике коло», «мікрофон», незакінчені речення, «мозковий штурм», аналіз проблеми, «мозаїка», коло ідей, розігрування ситуації у ролях (рольова гра, імітація), дискусія, ток-шоу тощо [6, с. 23]. Варто зауважити, що часто учні з особливими освітніми потребами мають труднощі соціальної взаємодії різного характеру в тому чисті і мовленнєвого. Аби допомогти дітям з такими труднощами взаємодії та спілкування навчитись усно виражати свої думки, варто застосовувати такі форми роботи, які спонукають їх до розмови одне з одним та з їхніми ровесниками [8, с. 8]. Формування комунікативної компетенції при вивченні другої іноземної мови є важливим аспектом,

оскільки таке навчання учнів з особливими потребами разом з учнями типового розвитку повинно бути спрямоване на формування вмінь мовленнєвої поведінки в ситуаціях, використовуючи діалогічне та монологічне мовлення, що відображають комунікативну діяльність в її незмінних, природних формах. Доволі ефективними в такому контексті є технології гри та ігротерапії, зокрема О.С.Казачінер пропонує використання таких видів ігротерапії на уроці іноземної мови як пісочна, пальчикова терапія та гудзикотерапія для учнів молодшого та середнього шкільного віку. В результаті такої роботи досягаються позитивні зміни у емоційно-вольовій сфері учнів, краще відбувається засвоєння отриманих вмінь та навичок, розвиток соціальних і комунікативних компетенцій, підвищення мотивації, пізнавального інтересу, самооцінки, розвиток навичок прийняття рішень [3].

Висновки. Саме через спілкування і мовленнєву діяльність, повноцінне розуміння значення слів і тексту дитина розвивається, виховується, пізнає світ і себе, тобто охоплює все духовне багатство, яке може дати їй процес опанування іноземною мовою. Реалії сьогодення вимагають, щоб учні із особливими освітніми проблемами вивчали іноземну мову й активно використовували її у процесі навчання. Відповідно, використання комплексу засобів у процесі навчання іноземної мови допомагає школярам опановувати нові знання, формувати загальні та спеціальні компетенції, зокрема комунікативну та соціокультурну компетенцію, що сприяє соціалізації дітей з особливими потребами, інтегруванню їх в загальноосвітню систему, українське та європейське суспільство.

Модернізація освітньої системи, розвиток інклюзивного підходу до навчання вимагають пошуку нових рішень, щодо навчання іноземної мови на різних рівнях. Ефективність навчально-виховної, корекційно-розвивальної та профілактичної роботи в інклюзивному класі значною мірою залежить від вчителя, попередньої підготовки навчального процесу в умовах інклюзивного середовища, різноманіття доцільних форм і методів, які він обирає й активно використовує у роботі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бут Т. И. Политика включения и исключения в Англии: в чьих руках сосредоточен контроль / Т. И. Бут // Социальная эксклюзия в образовании. – М., 2003. – С. 17.
2. Выготский Л. С. Проблемы возраста: собр. соч. / Л. С. Выготский // Педагогика. – М., 1984. – Т. 4. – 620 с.
3. Казачінер О.С. Використання методу ігротерапії у навчанні іноземної мови /Казачінер О.С. // Молодий вчений, – 2016. – Вип 2. – С. 276–279
4. Казачінер О.С. Підготовка вчителів до викладання другої іноземної мови з 5 класу в системі післядипломної педагогічної освіти / Казачінер О.С. // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2013. – Вип. 32. – С. 94-104
5. Колупаєва А.А. Стратегія сучасної освітньої політики: від сегрегації до інклюзивної освіти / Колупаєва А.А. // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. – 2013. – Вип. 4(1). – С. 187–194.
6. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2002. – 136 с.
7. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество // Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994 г. – К., 2000. – 21 с.
8. Claudia Schlaak. Inklusion im Fremdsprachenunterricht. Umsetzung und Gute-Praxis-Beispiele, Universitätsverlag Potsdam, 22 S. URL <http://pub.ub.uni-potsdam.de/volltexte/2014/7237/>

REFERENCES

1. But, T.Y. (2003). Politika vklucheniia i isklucheniia v Anglii: v chikh rukakh sosredotochen control. [Policy of Inclusion and Exclusion in England: in whose Hands Control is concentrated // Socialnaia eksklusiia v obrasovanii. Moscow.
2. Vygotskii, L.S. (1984). Problemy vosta: sobr. soch. [Age Problems] // Pedagogika. Moscow. V. 4.
3. Kasachiner, O.S. (2016). Vykorystannia metodu igroterapii u navchanni inisemnnoi movy [Usage of Method of Game therapy in Teaching Foreign Language] // Molodyi vchenyi. Vyp 2.
4. Kasachiner, O.S. (2013). Pidgotovka vchyteliv do vykladannia drugoyi inosemnoi movy z 5 klasu v systemi pisladiplomnoi pedagogichnoi osvity [Teachers' Preparation to Teaching the Second Foreign Language in Grade 5 in the System of Postgraduate and Pedagogical Education] // Naukovi sapysky kafedry pedagogiky. Vyp. 32.
5. Kolupaieva, A.A. (2013). Strategiiia suchasnoi osvitnioyi polityky: vid segregatsiyi do inklusivnoi osvity [The Strategy of Modern Educational Policy: from Segregation to Inclusive Education] // Osvita osib s osoblyvymy potrebamy: shliakhy rosbudovy. Vyp. 4(1).
6. Pometun, O. (2002). Interaktyvni tekhnologiyi navchannia: teoriya i praktyka. [Interactive Teaching Technologies: Theory and Practice]. Kyiv.
7. Salamanskaya deklaratsiya. Ramki deystviy po obrasovaniyu lits s osobymi potrebnoostiami, priiniatyie Vsemirnoy konferentsiyey po obrasovaniyunlits s osobymi potrebnoostiami: dostup i kachestvo. (2000). [Salamansk

Declaration. The Measures of Actions for Teaching Disable People, adopted by World Conference on Teaching Disable People: access and Quality] // Salamanka. Ispaniya, 7-10 iyunia. Kyiv.

8. Claudia, Schlaak. Inklusion im Fremdsprachenunterricht. Umsetzung und Gute-Praxis-Beispiele, Universitätsverlag Potsdam, 22 S. URL <http://pub.ub.uni-potsdam.de/volltexte/2014/7237/> [in German].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Степаненко – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри німецької мови та методики її викладання ЦДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми сучасних технологій навчання іноземних мов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Alla Stepanenko – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of German Language and Methods of Teaching of the CSPU named after V. Vynnychenko.

Scientific interests: problems of modern technologies of foreign languages teaching.

УДК 378.016:811.111

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВЖИВАННЯ В УСНОМУ І ПИСЕМНОМУ МОВЛЕННІ НЕОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА

Тетяна САВЕНКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: savenkotv1960@gmail.com

САВЕНКО Тетяна. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВЖИВАННЯ В УСНОМУ І ПИСЕМНОМУ МОВЛЕННІ НЕОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА

У статті розглянуто методику формування й розвитку мовленнєвих граматичних навичок уживання в усному і писемному мовленні герундія та дієприкметника І. На основі та за принципами комунікативно-орієнтованої методики навчання іношомовного спілкування вказано способи реалізації головної мети навчання – набуття студентами мовних спеціальностей комунікативної компетенції. Запропоновано до розгляду різні види вправ – мовні, умовно-мовленнєві та мовленнєві, які за умови інтенсивного застосування сприяють розвитку лінгвістичної компетенції студентів і є ефективним засобом навчання.

Ключові слова: комунікативно-орієнтоване навчання граматики, розвиток лінгвістичної компетенції, комунікативна компетенція, типологія вправ, неособові форми дієслова, герундій, дієприкметник.

SAVENKO Tatiana. METHODOLOGY OF DEVELOPING THE GRAMMAR COMPETENCE IN USING THE NON-FINITE FORMS OF THE VERB IN ORAL AND WRITTEN SPEECH

The article runs about possible ways of developing students' oral and written grammar skills in using verbals, in particular – gerund and participle I. Communicative methodology with its differentiating and situational principles is considered as the basic technology of teaching grammar. The author describes different interpretation of teaching the use of verbals, which are presented as ing-forms in the original resources like reference books and manuals, and the one traditionally accepted in our methodology – teaching the use of the gerund, participle I and adjective, which are formed by means of adding – ing to the stem of the verb. Such approach to teaching verbals is considered more appropriate as due to their morphological characteristics gerund and participle function in the language differently. The emphasis in the article is made on practical aspect of teaching so some examples of non-communicative and communicative activities for developing linguistic competence are being presented with the consideration of the objectives and their use in the teaching/learning process. Special attention is paid to the activities focusing on rephrasing which is a good means to understand the linguistic system of the language and learn to use different grammar structures to express similar meanings. Another emphasized activities are tests provided to train the use of the verbals and control students' skills. Such activities might be rather efficacious if used systematically and if the students are involved in commenting on the use of the verbals and their morphological characteristics, which seems to be very important for teacher training. The activities are to be provided in accordance with didactic principles – simplicity and consequentiality, which enables students to better understand the grammar structure without focusing on other detail – new vocabulary and other grammar structures and develop skills in using gerund and participle I.

Key words: communicative language teaching, linguistic competence development, communicative competence, types of activities, verbals, gerund, participle.

Основною метою навчання іношомовного спілкування сучасна методика визначає набуття студентами комунікативної компетенції в різних видах мовленнєвої діяльності – усному і писемному, основою котрих є лінгвістична компетенція. Граматична компетенція поряд з лексичною і фонетичною є необхідним підґрунтям формування зазначених компетенцій. У статті розглянуто шляхи формування й розвитку граматичної мовленнєвої компетенції вживання в усному і писемному мовленні неособових форм дієслова, зокрема герундія та дієприкметника.

Актуальність дослідження зумовлена кількома факторами. По-перше, ці частини мови не мають чіткого відповідника в рідній мові студентів, тому навчання вживання герундія та дієприкметника завжди викликає певні труднощі. По-друге, опанування граматичних структур із цими частинами мови необхідне з професійного погляду, оскільки вчителі англійської мови повинні вміти пояснити особливості їх уживання учням. Ще одним важливим аспектом, на нашу думку, є вміння вживати герундій та дієприкметник для реалізації комунікативного наміру поряд

з іншими структурами англійської мови, які можуть передати те ж саме значення або бути близькими за семантикою до вказаних неособових форм дієслова.

Проблему навчання неособових форм дієслова та підходи до набуття компетенції їх уживання розглянуто в багатьох наукових дослідженнях, найбільшу увагу приділено саме практичному аспекту – розвитку компетенції через застосування спеціально укладених для реалізації цієї мети вправ. Навчальні комплекси *Enterprise Intermediate* [5], *Straightforward Intermediate* [4], *Choices Upper Intermediate* [2] та інші пропонують доволі велику кількість мовних, умовно-мовленнєвих та мовленнєвих вправ, застосування яких у навчальному процесі може бути достатньо ефективним. У цих посібниках, у граматичному довіднику *Practical English Usage* [3] герундій та дієприкметник так само, як і прикметник, представлені як *ing-forms*, тож не наголошено на тому, що герундій та дієприкметник мають дещо різні комунікативні функції, що визначають їхні морфологічні характеристики.

Герундій має іменні та дієслівні характеристики. Іменні характеристики зумовлюють такі його синтаксичні функції: підмет, предикатив, додаток, означення та обставини різного типу. Дієслівні характеристики герундія – можливість функціонування в активному і пасивному станах та вживання після нього додатка.

Синтаксичні функції дієприкметника, які кваліфікують як іменні, – означення, предикатив та обставини різного типу. Дієслівні характеристики – уживання дієприкметника в активному і пасивному стані, що стосується лише дієприкметника 1 (Participle 1). Як і дієслово, дієприкметник вживається з прислівником та може мати додаток.

У статті запропоновано розглянути кілька способів формування граматичної компетенції вживання герундія та дієприкметника саме з урахуванням їхніх морфологічних характеристик, що зумовлює їх уживання в різних синтаксичних функціях для реалізації комунікативного наміру.

Важливим в укладанні комплексу вправ для набуття студентами мовленнєвих навичок уживання герундія та дієприкметника в мовленні є слідування кільком загальнодидактичним принципам, а саме: доступності, послідовності, науковості.

Принцип доступності реалізується в процесі навчання через застосування навчальних матеріалів, які містять зазвичай відомий студентам лексичний і граматичний матеріал, побудовані на розмовній тематиці, у якій студенти мають досвід спілкування рідною мовою. У цьому випадку реалізується також принцип «однієї труднощі», коли увага студентів та їх розумова й мовленнєва діяльність спрямовані саме на опанування певної граматичної структури.

Принцип послідовності реалізується через поступове ускладнення – від елементарних мовних вправ, спрямованих на здобуття студентами автоматизмів, до складніших – умовно-мовленнєвих усних і письмових, націлених на розвиток навичок уживання граматичних структур на основі умовно комунікативних ситуацій, котрі містять чіткі інструкції щодо здійснення студентами мовленнєвих дій. Мовленнєві вправи виконують на етапі вдосконалення навичок, коли студенти не обмежені певними умовами здійснення мовленнєвої діяльності й реалізують власний комунікативний намір, зосереджуючи увагу не на вживанні граматичної структури, а на власне мовленні – передачі інформації (монологічне мовлення), її обміні (інтерактивна діяльність), створенні писемного повідомлення.

У створенні комплексу вправ ми дотримуємося принципів комунікативно-орієнтованого навчання іншомовного спілкування: принципів функціональності, розумово-мовленнєвої активності, ситуативності та індивідуалізації навчання. Дотримання в навчальному процесі цих принципів сприяє реалізації мети навчання – набуття студентами комунікативної компетенції.

Розглянемо кілька видів вправ, які пропонуємо студентам на різних етапах опанування неособовими формами дієслова [1].

Основним завданням, на нашу думку, на початку вивчення герундія і дієприкметника є набуття студентами автоматизмів утворення різних форм зазначених частин мови. У цьому випадку йдеться про герундій та дієприкметник 1, які утворюються додаванням закінчення – **ing** до основи дієслова і можуть мати різні форми – **Common** and **Perfect, Active** and **Passive**. Дієприкметник 2 має незмінну форму й завжди пасивний за значенням. Варто вказати, що вивчення герундія та дієприкметника відбувається не одночасно, їх вивчають окремо, тому опанування різних форм герундія в подальшому полегшує вивчення дієприкметника.

Наприклад, для формування автоматизмів запропоновано вправу із завданням утворити всі можливі форми герундія / дієприкметника й пояснити, від яких дієслів можна утворити активний герундій і пасивний, а від яких можна лише утворити активну форму герундія. Студентам необхідно виконати завдання з опорою на таблицю, яка містить приклади утворення різних форм герундія від перехідних і неперехідних дієслів. Запропоновано два варіанти такої вправи. Перший – *Add the missing forms of the gerund / participle 1*:

	Infinitive		Active	Passive
	listen	Common	listening	
		Perfect		having been listened

Другий варіант – у таблиці подано лише інфінітив, і студенти самостійно утворюють можливі форми герундія / дієприкметника 1.

Коментування своїх мовленнєвих дій сприяє набуттю студентами професійних навичок – пояснення правил утворення та вживання граматичних структур. Це одномовна вправа, за рівнем комунікативності вправи такого типу є мовними й за умови інтенсивного навчання забезпечують формування стійких автоматизмів.

Наступна вправа має таке завдання:

Point out gerunds and comment on their morphological characteristics.

Вправи такого типу укладено з використанням прикладів з автентичних художніх творів англійських та американських письменників. Вправи такого типу допомагають студентам зрозуміти правила вживання герундія / дієприкметника 1, що є, безперечно, основною трудностю опанування зазначених частин мови, навчитися розрізняти їх форми, коли вживається *Common Gerund Active or Passive* та коли вживається *Perfect Gerund Active or Passive*. Найскладнішим для студентів є навчитися визначати випадки вживання *Common and Perfect gerunds*. Для кращого розуміння змісту, студентам можна запропонувати перекласти його українською.

На етапі вивчення синтаксичних функцій герундія пропонують одномовні некомунікативні вправи, націлені на формування автоматизмів уживання прикметників. Наприклад, таке завдання:

Fill in the missing prepositions.

Jemma's colleagues greatly appreciate her skill (in) _____ negotiating with partners.

... he had to be prevented (from) _____ buying things.

Willy was greatly surprised (at) _____ seeing a stranger there.

... so that a man might arrive (without) _____ attracting too much attention.

(In spite of) _____ being very rich Midas wanted more and more riches.

Для розвитку навички вживання герундія / дієприкметника в різних синтаксичних функціях і, відповідно, розвитку вміння виражати думку, пропонують умовно-мовленнєві вправи з таким завданням:

Rephrase the sentences so as to use gerunds (gerundial complexes)/ participle 1 (participial constructions), comment on their morphological characteristics.

Models:

Alex denies that he has ever supposed anything offensive. – Alex denies having ever supposed anything offensive.

In the evening Nelly used to have a walk in the park and her sister was mincing along as a rule. – In the evening Nelly used to have a walk in the park (with) her sister mincing along as a rule.

The youth feared to offend somebody so he kept silent. – For fear of offending somebody the youth kept silent.

Коментування морфологічних характеристик передбачає пояснення форми вжитого герундія / дієприкметника, наявності або відсутності додатка та позначення чи непозначення дієприкметника прислівником, визначення синтаксичної функції герундія / дієприкметника або предикативної конструкції в реченні.

Виконання таких вправ допомагає студентам краще зрозуміти лінгвістичну систему мови й, зокрема, розвивати вміння виражати власні думки різними способами: думка може бути виражена простим поширеним реченням з, наприклад, обставиною причини й та сама думка може бути виражена складнопідрядним реченням з підрядним причини. Таким чином

розвиваються й удосконалюються навички вживання певних граматичних структур, у нашому випадку герундія та дієприкметника 1 на рівні надфразової або діалогічної єдності, мікроповідомлення та в подальшому – на текстовому рівні.

Контроль рівня сформованості навички вживання герундія / дієприкметника здійснюють завдяки застосуванню тестових завдань, приклад яких наведено в скороченому варіанті.

До контрольного завдання укладено таку інструкцію:

Choose the sentence a), b) or c) which has the same meaning as the initial.

If Simon were not snowed up with work he would join our outing.

a) But for having been snowed up with work Simon would join our outing.

b) Simon was snowed up with work and did not join our outing.

c) But for being snowed up with work Simon would join our outing.

Тестові завдання такого типу можуть бути використані не лише для контролю, а й з практичною метою: розвивати навички розрізнення та вживання активних і пасивних форм герундія / дієприкметника 1 в *Common and Perfect*.

У цьому випадку студентам пропонують пояснити правила вживання певної форми герундія / дієприкметника 1 або предикативної конструкції та обґрунтувати свій вибір.

На етапі розвитку й удосконалення навичок уживання цих частин мови студентам пропонують умовно-мовленнєві вправи, які націлені на активізацію вживання вивчених граматичних структур у мовленні.

Розглянемо кілька прикладів таких вправ.

Студенти отримують завдання: відповісти на низку запитань, які обов'язково містять герундій / дієприкметник 1 і у відповіді має бути вжитий герундій / дієприкметник 1 у необхідній формі. Завдання може бути таким:

Answer the questions and give more detail to support your answer.

Have you got any experience in teaching young learners? – I have very little experience in teaching young learners. I don't think I can teach children without having acquired good knowledge and professional skills.

Вправу виконують у фронтальному режимі, коли студенти відповідають на запитання та пояснюють свою відповідь. Крім того, студентів долучають до коментування відповідей інших. Варіантом виконання вправи може бути коментування вжитих граматичних конструкцій іншими студентами та виправлення помилок, якщо такі є.

Таке саме завдання може бути запропоновано для виконання в парах з подальшим індивідуальним коментуванням питань і відповідей у монологічній формі на рівні надфразової єдності або мікромонологу. Для виконання мовленнєвих дій у парах студентам пропонують низку заздалегідь підготовлених викладачем або самими студентами запитань.

Crammed story – ще один вид умовно-мовленнєвих вправ, які варто виконувати студентам на етапі розвитку й удосконалення навичок уживання герундія / дієприкметника 1. Студенти отримують таке завдання:

Write a crammed story of about 20 sentences focusing on using gerunds/participles and predicative constructions in different forms and in different syntactical functions.

Студентам на вибір пропонують кілька комунікативних ситуацій у межах розмовних тем, виучуваних на заняттях з практики усного і писемного мовлення. Відповідно до завдання, студенти пишуть своє повідомлення (жанр також обирають самостійно – оповідання, розповідь, казка тощо) і презентують його на занятті. Під час презентації кожного повідомлення присутнім студентам дають завдання занотувати граматичні конструкції, ужиті в повідомленні, прокоментувати їх правильність / неправильність, виправити помічені помилки, запропонувати варіанти висловлення тої чи тої думки. Такий вид роботи передбачає самостійну індивідуальну роботу вдома та фронтальну роботу на занятті й дає змогу студентам учитися аналізувати власні повідомлення та повідомлення інших студентів.

Наступним завданням може бути непередбачене висловлювання за запропонованою безпосередньо в ході заняття комунікативною ситуацією, за прочитаним або прослуханим текстом. За рівнем комунікативності це мовленнєва вправа, зміст і структура висловлювання обираються самими студентами.

Наприклад, студентам дають завдання прослухати / прочитати невеличкий текст з теми "Being a Student", у якому йдеться про особливості організації навчального процесу в сучасній школі. Текст "Cooperative Kids" [5, с. 121] цікавий не лише за змістом, а й з лінгвістичного погляду – у ньому наявні виучувані граматичні структури в кожному абзаці. До читання й прослуховування тексту студентам запропоновано завдання висловити власне ставлення до прочитаного, у нашому випадку – до організації навчального процесу в сучасній школі. Студенти продукують спонтанні висловлювання на рівні надфразової єдності, зосереджуючись на власному ставленні до отриманої інформації. Для полегшення говоріння студентів, на екран спроектовано своєрідні підказки, наприклад, ключові слова, прийменники та сполучники, які вживають з герундієм та дієприкметником у різних синтаксичних функціях, дозволяють користуватися текстом.

Для здійснення інтеракції та для залучення студентів до обговорення отриманої інформації можна застосувати схеми опори, наприклад:

Express your agreement → give proof or evidence

Express your disagreement → support with another idea

Ask for more detail → Agree/disagree, support with another idea.

Схеми можуть бути різними, і викладач пропонує ті, які б допомогли студентам висловитися в конкретній ситуації за запропонованим завданням. Застосування таких опор та їх зміст залежить, у першу чергу, від практичної мети навчання на кожному конкретному етапі.

У статті ми розглянули можливі підходи до навчання граматики, навели деякі види вправ, які застосовують у навчанні вживання герундія та дієприкметника, а також їхні варіанти. Запропонована методика роботи з неособовими формами дієслова націлена на розвиток лінгвістичної компетенції, відповідно й комунікативної компетенції, апробована на заняттях з практичної граматики англійської мови зі студентами другого курсу факультету іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, і постійно вдосконалюється.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Савенко Т. В. *English Grammar*. Навчальний посібник / Т. В. Савенко. – Кропивницький : ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2017. – 180 с.
2. Michael Harris, Anna Sikorzynska. *Choices*. Upper Intermediate Students' Book. / M. Harris, A. Sikorzynska. – Pearson Education Limited, 2016. – 136 p.
3. Michael Swan. *Practical English Usage*. / M. Swan. – Oxford. Oxford University Press, 1995. – 654 p.
4. Philip Kerr, Ceri Jones. *Straightforward*. Intermediate Student's Book, / P. Kerr, C. Jones. – MAXMILLAN, 2014. – 168 p.
5. Virginia Evans, Jenny Dooley. *Enterprise Intermediate*. Course Book. / V. Evans, J. Dooley. – Express Publishing, 2012 – 200 p.

REFERENCES

1. Savenko, T.V. (2017). *English Grammar*. Kropyvnytsky.
2. Harris, Michael, Sikorzynska, Anna. (2016). *Choices*. Upper Intermediate Students' Book. / M. Harris, A. Sikorzynska. Pearson Education Limited. [in English].
3. Swan, Michael. (1995). *Practical English Usage*. Oxford. Oxford University Press. [in English].
4. Kerr, Philip, Jones, Ceri. (2014). *Straightforward*. Intermediate Student's Book. MAXMILLAN.
5. Evans, Virginia, Dooley, Jenny. (2012). *Enterprise Intermediate*. Course Book. Express Publishing.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Савенко – старший викладач кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: комунікативно орієнтоване навчання граматики, навчання говорінню студентів мовного факультету на початковому етапі;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tatiana Savenko – senior teacher of the English Language and Methodology Department at the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian state pedagogical University.

Scientific interests: methodology of teaching grammar, speaking skills development.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 811.161.2.06,373

**НОРМАТИВНО-АКСІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ДІАХРОННОГО
АНАЛІЗУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ**

(Рецензія на монографію: Коць Т. А. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми. Київ, Видавництво Дмитра Бураго, 2018, 428 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»))

Олена КУЛЬБАБСЬКА (Чернівці, Україна)

e-mail: olena.k@i.ua

КУЛЬБАБСЬКА Олена. НОРМАТИВНО-АКСІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ДІАХРОННОГО АНАЛІЗУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ (Рецензія на монографію: Коць Т. А. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми. Монографія, Київ, Видавництво Дмитра Бураго, 2018, 428 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»))

У рецензованій монографії на основі фактичного матеріалу з періодичних видань різноманітної тематики й ідеології, що охоплюють всю територію сучасної України з кінця XIX і до початку XXI ст., запропоновано нормативно-аксіологічну концепцію діахронного аналізу публіцистичного стилю в контексті історії літературної мови з оперттям на соціокультурні та психолінгвальні чинники, з'ясовано постійні і змінні механізми літературної та стильової норм, простежено текстову взаємодію структурних одиниць, що належать до різних функцій них типів.

Ключові слова: публіцистичний стиль, мова преси, літературна норма, стильова норма, прескриптивна норма, дескриптивна норма, оцінність, оцінні одиниці, мовна свідомість. "House-field-temple"

KULBABSKA Olena. NORMATIVE-ACSYOLOGICAL CONCEPT OF DIACRONIC ANALYSIS OF JOURNALISTIC STYLE (REVIEW OF MONOGRAPHY: KOTS T. UKRAINIAN WORD IN THE PRESS OF THE END OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY: DYNAMICS OF THE LITERARY NORM. MONOGRAPH, KYIV, 2018, 428 P.)

The scientific novelty of the research is to substantiate the concept of diachronic analysis of journalistic style in the context of the history of literary language, taking into account socio-cultural and psycholinguistic factors; definition of the integral integrative linguocultological and structural-normative model of the description of linguistic units of journalistic texts at all time samples; revealing the dynamics of the formation, development and interaction of prescriptive and descriptive norms; elucidation of linguistic mechanisms of the influence of journalistic texts on social and national-language consciousness; the introduction into the scientific course of the axiological understanding to the change in the aesthetic, moral, ideological orientations of society.

Keywords: journalistic style, press language, literary norm, stylistic norm, prescriptive norm, descriptive norm, estimation, estimating units, linguistic consciousness.

Засоби масової інформації не лише реалізують літературну норму свого часу, а й визначають її динаміку, зміни, тенденції розвитку. Преса – це найдавніший, найпоширеніший засіб передавання інформації, який упродовж більше ніж столітньої історії впливає на суспільну і національну свідомість, виформовує інтелектуальний рівень читачької аудиторії.

В українському мовознавстві досі не було досліджень, які б у діахронному аспекті висвітлювали формування стильової норми публіцистичного стилю, розкривали взаємодію дескриптивної та прескриптивної норм у контексті історії літературної норми.

Т. А. Коць у своїй монографії заповнює цю лакуну і, ґрунтуючись на напрацюваннях вітчизняної і зарубіжної лінгвостилістики, психолінгвістики, філософії, висвітлюючи сформовані в українському мовознавстві напрями аналізу публіцистичного стилю (функціонально-стилістичний і нормативно-стилістичний), розкриває теоретичні питання, які стосуються історичного розвитку стилю: поняття літературної норми, оцінності, національно-мовної свідомості. Літературну норму висвітлено не лише в традиційному рівневому ключі, а й з урахуванням когнітивних механізмів мови, її семантико-стилістичного потенціалу. У праці слушно зауважено, що літературна норма для кожного часового періоду – це не одне й те саме. Літературну норму початку XX ст. не можна оцінювати, порівнюючи з літературним стандартом сьогодення. Із того часу минуло вже ціле століття, яке змінило її, удосконалило (с. 47–48). Автор монографії наголошує, що «норма виступає об'єднувальним і зміцнювальним елементом літературної мови на всіх етапах її розвитку... Носії національної мови в процесі освіти засвоюють ядро норми літературної мови, але постійно відчувають неперервну мінливість мови, яка ставить їх перед вибором того чи того мовного явища» (с. 47).

Розкриття динаміки оцінності мовних одиниць, які створюють часову репрезентацію ядерних понять преси – це якісно новий підхід у тлумаченні історії літературної мови. У прескриптивних працях другої половини ХХ ст. усталився нормативно-стилістичний рівневий аналіз текстів. На лексичному рівні, зокрема, дослідники фіксували входження через мову періодичних видань у загальномовний словник суспільно-політичної лексики, переважна частина якої вже відійшла до пасивного фонду. Аксіологічний аналіз оприявнює динаміку цінностей різних історичних періодів, що засвідчує формування, зміни, рівень національної свідомості народу.

У розділі II «Становлення публіцистичного стилю в кінці ХІХ – на початку ХХ століття» представлено комплексний аналіз історії розвитку стилю, висвітлено проблеми мовної дискусії про напрями його розвитку у зв'язку з ідейно-естетичними цінностями початку ХХ століття і формування літературного стандарту. Окреслено також параметри впливу публіцистичного стилю на стильову норму релігійного стилю, звернено увагу на лексику публіцистичного стилю початку ХХ століття у словнику літературної мови. Уведено в науковий обіг новий фактичний матеріал початку ХХ ст. з відповідною виваженою інтерпретацією. Мова незалежної преси того часу засвідчує ідейно-естетичні цінності свого часу, які поширювалися в суспільстві через українську інтелігенцію. Т. А. Коць зазначає, що більшість періодичних видань того часу «утверджували національні, християнські цінності, зберігали і популяризували національну культуру, історію, засвідчували повноцінний розвиток української мови в усіх сферах життя народу» (с. 114). Автор книги доводить, що преса в ті часи утверджувала в літературному вжитку живу народну мову, вводила в загальномовний словник власне-українські назви нових реалій доби й була сферою адаптації запозичень. Періодичні видання, утримуючи у своїх структурах оцінні лексичні, фразеологічні, синтаксичні одиниці, упорядковували національну аксіологічну парадигму світовідчуття, ядерними поняттями якої були історія, культура, мова, християнські ідеали.

У ІІІ розділі «Літературна норма і мовна практика української періодики» на структурному рівні простежено динаміку словотвірної, морфологічної, синтаксичної дескриптивної норми публіцистичного стилю, визначено її кореляції з прескриптивними настановами впродовж ХХ – початку ХХІ ст. Взаємодія прескрипцій із мовною практикою в різні періоди історії літературної мови залежала від суспільно-політичної ситуації в країні. У періоди державотворення здебільшого мовна практика коригує мовознавчі рекомендації. Прескриптивна й дескриптивна норми впродовж усієї історії літературної мови, як аргументовано доведено в праці, взаємодіяли неоднаково. На початку й у кінці ХХ ст. тенденції розвитку прескриптивної норми визначала мовна практика, а в 40–80-ті роки ХХ ст. в усіх сферах життєдіяльності мови переважали прескриптивні настанови. Логічним є висновок, що прескриптивна й дескриптивна норми впродовж усієї історії літературної мови протистояли процесам денаціоналізації та уподібнення до російської мови, а українська мова впродовж ХХ ст. залежно від екстралінгвальних чинників більшою або меншою мірою продовжувала традицію збереження визначальних особливостей і розвитку власних потенційних можливостей у словотворі, морфології, синтаксисі (с. 222). Системне осмислення літературної норми у зв'язку з мовним узусом, який в умовах комунікаційних технологій відбиває і закономірні, і тимчасові, випадкові зміни, виявляє тенденції мовного розвитку загалом.

У ІV розділі «Динаміка оцінності публіцистичного стилю» висвітлено зміни оцінних функцій мовних одиниць, які структурують аксіологічні поля ядерних понять публіцистичного стилю. Проаналізовано зміни лексичних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних механізмів формування оцінної конотації впродовж кінця ХІХ – початку ХХІ ст. Ядерні поняття стилю: *народ, держава, влада* обростають часовими оцінними парадигмами, які маркують ідеологічні засади, зміну аксіологічної шкали впливу на свідомість народу. З огляду на це, у дослідженні унаочнено, що історія літературної мови, зафіксована в газетах і журналах – це не традиційні часові списки зібраної суспільно-політичної лексики, а оцінні категорії, які охоплюють найрізноманітніший мовний матеріал, семантика якого розкривається в контекстуальному оточенні. Т. А. Коць наголошує, що «оцінність у мові преси виявляється в оновленій структурі та семантиці лексичних компонентів, стилістичній маркованості синтаксичних одиниць. Специфіка оцінності мовних конструкцій полягає в семантичній

прозорості їх елементів» (с. 308). Періодичні видання, змінюючи за допомогою мовних засобів акценти в різноманітних актуальних для кожного історичного періоду темах, наповнюючи зміст позитивною або негативною оцінкою, виформовують загальну, масову й мовну культуру суспільства.

У V розділі «Взаємодія публіцистичного стилю з іншими функціональними різновидами літературної мови» простежено динаміку реалізації потенційних можливостей мови через взаємодію її функціональних різновидів. Звернено увагу на диференціацію в мові словотвірних варіантів на пароніми, синоніми тощо. З'ясовано історичні причини вдосконалення граматичних механізмів української літературної мови.

Публіцистичний стиль розвивався упродовж всього XX ст. і на початку XXI ст. у тісній взаємодії з іншими функціональними різновидами літературної мови. Лексико-семантичні, словотвірні, морфологічні зміни, які не суперечили внутрішнім законам мови, з'являючись в одній сфері життя мови, ставали системним явищем інших функціональних стилів і літературної мови загалом. Т. А. Коць слушно наголошує, що стильова норма публіцистичного стилю виформовувалася на основі художнього стилю і була водночас синтезом, удосконаленою формою оброблення наукової, офіційно-ділової, конфесійної інформації і інструментом інтелектуалізації суспільства (с. 366).

Автор монографії переконливо доводить, що мова публіцистичного стилю упродовж XX – початку XXI ст. засвідчує незмінні тенденції збереження визначальних рис української мови, відбиває поетапну фіксацію становлення її літературного стандарту, розбудову лексико-семантичного, стилістичного, словотвірного, морфологічного потенціалу. Лише в періоди державності України публіцистичний стиль максимально відкритий для входження нових елементів, а динамічність його стильової норми є запорукою постійних пошуків, удосконалення механізмів, активізації, оновлення ресурсів літературної мови загалом. Проаналізований функціональний різновид літературної мови в усі періоди його розвитку був індикатором суспільно-політичної ситуації, сферою творення, зміни системи цінностей, укладання мовних аксіологічних парадигм, виразником і водночас інструментом формування національно-мовної свідомості суспільства. Переконливою є основна суть висновків: закладені принципи аналізу мовних явищ на початку XX ст., їх систематизація і класифікація були визначальними для розвитку літературної мови й лінгвістики загалом.

Безсумнівно, перспектива цієї праці полягає у дослідженні фонетичної та правописної норм у мові преси, розкритті дискурсивної модальності, зокрема виявів реальності / ірреальності текстів, які є значним і невід'ємним сегментом історії літературної мови. Монографія Т. А. Коць є актуальною за своєю проблематикою, виконана на високому професійному рівні, достатньо проілюстрована мовним матеріалом, є логічною за структурою викладу.

Незаперечною перевагою є те, що праця написана доступною мовою, що викличе інтерес не лише наукової спільноти та студентів гуманітарних спеціальностей, але й усіх, хто прагне пізнати специфіку публіцистичного стилю – єдиного функціонального різновиду літературної мови, який синхронно, поетапно, неперервно в часі відбиває становлення і розвиток літературного стандарту, фіксує вплив екстралінгвальних чинників на внутрішню природу мови.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кульбабська Олена – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: синтаксис, ономазіологія, стилістика, лінгвістика тексту, методика викладання української мови у вищій школі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kulbabska Olena – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Modern Ukrainian Language of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Scientific interests: syntax, onomasiology, stylistics, text linguistics, methodology of teaching Ukrainian language at higher education.

ЗМІСТ

МОВНІ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОВИЗНАВСТВА, ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ, ГРАМАТИКИ, ФОНЕТИКИ ТА ФОНОЛОГІЇ, ПОЛІКРИТИКИ ХУДОЖНІХ І ФАХОВИХ ТЕКСТІВ, ДИСКУРСОВИЗНАВСТВА)

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО І ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ МОВИ

МАТЕРИНСЬКА Олена. МЕРОНІМІЧНІ, ГІПО-ГІПЕРОНІМІЧНІ ТА ПОСЕСИВНІ ВІДНОШЕННЯ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ	5
ДАЛІМАС Марґін. ПО ТОНКІЙ КРИЗІ... ВИКОРИСТАННЯ СТАЛИХ ВИРАЗІВ (І ЙОГО РИЗИКИ)	10
ВІТАЛІШ Любов. НІМЕЦЬКІ ПАРНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ: ФОРМАЛЬНІ ТА ЗМІСТОВІ ОЗНАКИ	15
ГАРЛИЦЬКА Тетяна. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НЕЛІТЕРАТУРНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	19
ГРИГОРЕНКО Наталія. СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМИ ТА ЇЇ СПОЛУЧУВАНІСТЬ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ СЛЮЗА ТА АНГЛІЙСЬКОЇ TEAR).....	23
ГРОМКО Тетяна. СУЧАСНА ТЕКСТОГРАФІЯ ДІАЛЕКТОНОСІВ СТЕПОВОЇ ГОВІРКИ	29
ІВАНЕНКО Надія. МОЛОДІЖНА ЛЕКСИКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЗМІН У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	34
КРИСЕНКО Тетяна, СУХАНОВА Тетяна. ПАРОНІМІЯ У НАУКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	39
ЛЕЛЕКА Тетяна. АНГЛОАМЕРИКАНІЗМИ СФЕРИ ФЕШН-ІНДУСТРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МОВНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	44
ЛИСЕНКО Людмила. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ	50
МІДЯНА Тетяна. ЯКИМ ЧИНОМ МОЖНА ПРОВЕСТИ МЕЖУ МІЖ МЕТОНІМІСІЮ ТА МЕТОНІМІЧНИМ ПЕРИФРАЗОМ?	55
МОРОЗ Тетяна. ФЕНОМЕН МОВНОЇ АСИМЕТРІЇ У ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ	58
ОЛІЙНИК Лідія. МІСЦЕ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ У СТРУКТУРІ МОВНИХ ВАРІАНТІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	63
ПІДЛЮБНА Ольга. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОГО АВІАЦІЙНОГО РАДІООБМІНУ	67
МІНЕНКО Олеся, СНІСАРЕНКО Яна. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ МОВНИХ ОДИНИЦЬ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЗМІСТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	72
СНІЖКО Наталія. УКРАЇНСЬКА ТЛУМАЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК ОСНОВА СИСТЕМНОГО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОВИ І СУСПІЛЬСТВА	76
ХРИСТИЧ Ніна. АД'ЄКТИВНА СИНОНІМІЯ У ПОЕЗІЇ ДЖОНА ЕШБЕРІ	80
ЦЕПЕНЮК Тетяна, ЯНОВСЬКА Христина. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДЕОКОНТЕНТУ ПЛАТФОРМИ YOUTUBE	84
ГОРОБЕЦЬ Інна. ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНОНІМІЧНОГО ТА АНТОНІМІЧНОГО ПОВТОРІВ У МОВІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ	89
ЙОДЛОВСЬКА Аліна. ОДОРАТИВНЕ СПРИЙНЯТТЯ У СТРУКТУРІ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	92
КОЗУБСЬКА Ірина. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ МОНОГРАФІЯХ З ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	97
ЛИСАК Мирослава. БАХУВРІХИ ЯК ІМЕННИКОВІ КОМПОЗИТИ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У НІМЕЦЬКОЇ МОВІ	102
РУСНАК Віта. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ЗООСЕМІЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	107

САДОВЕЙ Міхаєла, БЯЛИК Василь. ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ VS. МОВНА КАРТИНА СВІТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	112
--	-----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕРМІНОЗНАВСТВА Й ОНОМАСТИКИ

ІПАДІ Олександр І. РОЗВІДКИ З ЛЕКСИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ. І	116
МАКСИМЧУК Богдан, АРАБСЬКА Ірина. ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ НОВИХ КОНЦЕПЦІЙ ЛІНГВІСТИКИ ФАХОВИХ МОВ	121
ВДОВЕНКО Тетяна. ТЕРМІНИ МОДИ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІА ДИСКУРСІ	127
ЗАБОЛОТНА Тетяна. ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СКОРОЧЕННЯ В АНГЛОМОВНИХ МЕДИЧНИХ ТЕКСТАХ	130
ЛЕЩЕНКО Тетяна, ЖОВНІР Марина, БОНДАР Наталія. СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ СТОМАТОЛОГІЧНИЙ ТЕКСТ: ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ І НЕДОЛІКИ ЙОГО ВТІЛЕННЯ	135
ЧОРНОУС Оксана. ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРІЗВИЩ НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.	142
ГРИШКО Юлія. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ОКАЗІОНАЛІЗМ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	149

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

КОВТЮХ Світлана. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СЛОВОЗМІНИ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	153
ДЕМЕШКО Інна. МОРФОНОЛОГІЧНІ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЕСЛІВНИХ ОСНОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	157
ГОРБАЧ Оксана. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)	163
ВАШИСТ Катерина. ОКАЗІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР АНГЛОМОВНИХ БЛЕНДИНГОВИХ ЛЕКЕМ В УКРАЇНОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ.....	168
ГУЦУЛ Лариса. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА МОРФОНОЛОГІЧНИМИ ФУНКЦІЯМИ НАГОЛОСУ В АД'ЄКТОНІМНОМУ СЛОВОТВОРІ.....	173
ПАКУЛОВА Тетяна, НАГОРНА Юлія. КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ АБРЕВІАТУР В АНГЛІЙСЬКІЙ ПИСЕМНІЙ МОВІ	178
ТОКАРЄВА Тетяна. СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	182

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

БЕЛЬМАЗ Ярослава. ДЕЯКІ ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ В. ШЕКСПІРА.....	189
ЖУЙКОВА Маргарита. ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ БЕЗОСОБОВИХ ФОРМ ДІЕСЛІВ КАУЗОВАНОГО РУХУ (НА МАТЕРІАЛІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ).....	194
ЛИЧУК Марія. ГРАМАТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЛІВ: СИНТАКСИЧНО ВІЛЬНІ І СИНТАКСИЧНО НЕЧЛЕНОВАНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ	200
НЕСТЕРЕНКО Тетяна. ДО ПИТАННЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ ТА ПРИНЦИПИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	205
АХМЕДОВА Юлія. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ ІМЕН І ВІДМІНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	210
ДЕЙЧАКІВСЬКА Олександра. ПРЕДИКАТИВНІ ПРИКМЕТНИКИ В СТРУКТУРАХ ІЗ ПІДРЯДНИМ РЕЧЕННЯМ ТА ІНФІНІТИВОМ.....	215
ЛЕОНІДОВ Олександр, СНІСАРЕНКО Ірина. ВИКОРИСТАННЯ ІНФІНІТИВНИХ МАРКЕРІВ У КОНСТРУКЦІЇ ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	218
ОКСАНИЧ Маргарита. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНИХ ПРИЧИНОВИХ СПОЛУЧНИКІВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	223
ОМЕЛЬЧЕНКО Наталія. ВАЛЕНТНІСТЬ І ДИСТРИБУЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ПРОСТОРОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ «GROß» І «KLEIN»	230

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ, ФОНОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ

ВАЛІГУРА Ольга, НАСІКАН Зоряна. ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОНОСЕМАНТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ У СУЧАСНОМУ КІНОДИСКУРСІ.....	235
---	-----

СИДЕЛЬНИКОВА Лариса. ЕВОЛЮЦІЯ ГРАФЕМ ІЗ ДІАКРИТИЧНИМИ ЗНАКАМИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ ІХ – ХVІІІ СТОЛІТЬ.....	241
ТВОРЕК Артур. ЩО ТАКЕ СОЦІОФОНЕТИКА?	246
ПАРАЩУК Валентина. ФОНЕМНІ Й АКЦЕНТНІ ДЕВІАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ У ВИМОВІ УКРАЇНСЬКИХ МОВЦІВ	253
ДАЦЬКА Тетяна. РОЗВИТОК НОВИХ АКЦЕНТНИХ ВАРІАНТІВ АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ У ПЕРІОД 1958-1984 РР. (НА МАТЕРІАЛІ 11-ГО ТА 14-ГО ВИДАНЬ EVERYMAN'S ENGLISH PRONOUNCING DICTIONARY).....	258
ЄМЕЛЬЯНОВА Дар'я, НЕВСРОВА Антоніна. ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФОНЕТИКИ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ.....	265
ПОЛІЩУК Ганна. ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІЛЬНОГО ВАРІЮВАННЯ ДИФТОНГІВ У СТРУКТУРІ ВЛАСНИХ НАЗВ ВІД ЕТИМОЛОГІЇ СЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ).....	268
ПАРК Сінн. ФОНЕМНА ТА СУБФОНЕМНА СТРУКТУРА МОНОСИЛАБІВ У ГОТСЬКІЙ МОВІ	273
ХОМЕНКО Тетяна. ФОНЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП ОРФОГРАФІЇ ЯК ФАКТОР РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	283
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСКУРСОЗНАВСТВА, КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	
БЕЗУГЛА Лілія. ТИПИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ПРЕСУПОЗИЦІЇ У ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ	288
ІВАНИЦЬКА Наталя, ІВАНИЦЬКА Ніна. РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТАТУВАЛЬНО-АРГУМЕНТАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ТОПІКАЦІЇ У ВСТУПНІЙ ЧАСТИНІ АНГЛОМОВНОЇ НАУКОВОЇ СТАТТІ.....	293
ШВАЧКО Світлана. ДИМЕНЗІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ТЕКСТІВ ФОЛЬКЛОРНОГО ДИСКУРСУ	299
КОРОЛЬОВА Валерія. МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ГЕРОЇНІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОНОДРАМИ	304
АКУЛЬШИНА Наталія. ПІДХОДИ ДО ДИСКУРСУ, АКТУАЛЬНІ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	308
БОРЗЕНКО Олександра. МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИКИ УСПІШНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	312
ДЕНИСОВЕЦЬ Ірина. ЕМОЦІЙНО-ОЦІННЕ НАВАНТАЖЕННЯ ТА СЛОВОВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ ДИСКУРСІ.....	316
ЄГОРОВА Олеся, КОРОТУН Анастасія. ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ ФЕМІННОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ.....	321
ЄМЕЛЬЯНОВА Олена, ЧЕРНИШ Марина. КАТЕГОРІЯ МОДАЛЬНОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ДИСКУРСІ	324
КОРОБКА Галина. ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС МОВИ СМІХУ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ	328
ПЕТРИШИНА Ольга. ДИСКУРСНІ ПАРАМЕТРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПОВІДІ	337
СТУПНИЦЬКА Наталя. ПРИРОДА ДИСКУРСУ: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ	342
БАЗИЛЕВИЧ Наталія. «ДИСКУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ГАЛИЧИНІ В 1932 – 1933 РОКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТИ «ДІЛО»)	347
СТОЙКА Богдана. ПРЕДСТАВЛЕННЯ ДИСКУРСУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА УРЯДОВИХ ПОРТАЛАХ УКРАЇНИ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ФРАНЦІЇ	352
КІТ Лариса. ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ АДДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО МІКРОПОЛЯ „DROGENSUCHT/ НАРКОЗАЛЕЖНІСТЬ“)	357
ЗІНЧЕНКО Анна. ФЕНОМЕН НЕВИЗНАЧЕНОЇ КІЛЬКОСТІ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: НОМІНАТИВНИЙ АСПЕКТ.....	362

ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВ У ПОЛІЛІНГВАЛЬНОМУ, ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ Й ПОЛІЕТНІЧНОМУ СВІТІ

ГЛУЩЕНКО Володимир, СВЯТЧЕНКО Вікторія. Ф. де СОССЮР ПРО МОВУ ЯК СИСТЕМУ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИДАТНОГО ЛІНГВІСТА З ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ.....	366
ПОПОВСЬКИЙ Анатолій. ЧИ ПЕРЕВЕЛИСЯ ПЕРЕВЕРТНІ?.....	371
ФАРІОН Ірина. СТАРОУКРАЇНСЬКА (РУСЬКА) МОВА В БАГАТОМОВНОМУ ПРОСТОРІ ДВОХ УНІЙ: ЛЮБЛИНСЬКОЇ І БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ.....	378
ЛИСЕНКО Гелена, ЧЕПУРНА Зінаїда. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНИХ СЛЕНГІВ.....	383
ПОЖИДАЄВА Надія. ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІНГВА ФРАНКА.....	388
ПАХОЛЬСЬКИЙ Ян. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПУТІВНИК ГОРАМИ ГАРЦ – ОСВІТНІЙ ПРОЕКТ.....	393
ГУЩА Кшиштоф. ГУМАНІСТИЧНИЙ ВНЕСОК ОТТО ФОРСТА ДЕ БАТТАГЛІА У ПЕРЕМІНУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОВОЄННОГО ПОРЯДКУ В ХХ СТОЛІТТІ.....	400
НОВІЦЬКА Дорота. ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ САНАТОРІЇ «БЕРІГІФ». ПРИМІТКИ ПРО ВПЛИВ МОВИ ПАЦІЄНТІВ НА ЇХНЮ ПОВЕДІНКУ У САНАТОРІЇ.....	408

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ РІЗНОЧИТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

БЕЦЕНКО Тетяна. СЕМАНТИКА І ПОЕТИКА СЛОВА-ОБРАЗУ ХАТА У ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА.....	414
ЩЕНКО Ніна. ТЕКСТ У ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ).....	418
МАРИНЕНКО Юрій. І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ І МОДЕРНІЗМ.....	424
СЕМЕНЮК Олег. ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ФЕЙЛЕТОНУ.....	430
АРХІПОВА Ірина. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ АВТОРСЬКИХ ВІДСТУПІВ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ.....	436
БІЛОНОЖКО Лідія. ДЖАЗОВІ РИТМИ І ЗВУКИ ВІЙНИ У ЗБІРЦІ ОПОВІДАНЬ Р. ДАЛА “ПЕРЕХОДЖУ НА ПРИЙОМ”.....	441
ДОЛГУШЕВА Ольга. МОДИФІКАЦІЯ ЖАНРУ «КУЛІНАРНИЙ РЕЦЕПТ» У РОМАНІ І. ЕДВАРДЗ-ДЖОУНЗ «TUSCANY FOR BEGINNERS».....	447
КОЗІЙ Ольга. ОБРАЗ ХУДОЖНИКА-ТВОРЦЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗРІЗ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ О’ГЕНРІ ТА ДЖ.ТОЛКІЄНА).....	457
МИКИТЮК Оксана. УКРАЇНСЬКЕ ПРОВАНСАЛЬСТВО В ДМИТРА ДОНЦОВА (ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ).....	461
ПЕРЦОВА Інна. СПЕЦИФІЧНА РОБОТА ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ МОВНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДІЙСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕЗІЇ Й. БРОДСЬКОГО).....	467
ПРОЦІК Ірина. «ПРАПОРИ ТВОГО КЛУБУ – ОСТАННЄ, ЗА ЩО ТОБІ ЛИШИЛОСЯ БИТИСЬ»: ЛЕКСИКА СОЦІОЛЕКТУ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА.....	471
ПРИСЯЖНЮК Світлана. МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ХАРАКТЕРІВ ТА ДУШЕВНИХ СТАНІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ В.ВІННИЧЕНКА).....	476
СОКОЛОВСЬКА Світлана. ІДІОСТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ Г. БЮХНЕРА.....	481
ФОКА Марія. СХІДНЕ Й ЗАХІДНЕ ТРАКТУВАННЯ СИМВОЛІЧНОГО ПЛАНУ ПОВІСТІ Г. ГЕССЕ «СІДДГАРТГА».....	486
БІЛЯЦЬКА Вікторія. ФУНКЦІЇ ТЕОНІМІВ У НІМЕЦЬКІЙ МЕДІЄВАЛЬНІЙ ПРОЗІ ХХ СТ.: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	492
ГОРОБЕЦЬ Алла. ХУДОЖНЄ ПОРІВНЯННЯ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ НОМІНАЦІЙ У МОВОТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА.....	497

РАПАВА Русіко, САВЧЕНКО Наталія. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	502
ПОЛІКРИТИКА ТЕКСТІВ НЕХУДОЖНІХ СТИЛІВ	
БОНДАРЕНКО Лариса. РОЛЬ АБЗАЦІВ В ПОРАДАХ, ЩО ОФОРМЛЕНІ ЯК ІНТЕРПРЕТОВАНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ	508
БАБЕНКО Богдана. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС НА СТОРІНКАХ «КІРОВОГРАДСЬКОЇ ПРАВДИ» (50-ТІ – 80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)	512
БОНДАРЕНКО Катерина, БАЛУБА Олена, ГРАБОВСЬКА Анна. МЕДІЙНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ІСПАНСЬКИХ ЗМІ (ЗА ДАНИМИ КОРПУСНОГО АНАЛІЗУ)	518
КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ Й ЕТНОЛІНГВІСТИКИ	
БЯЛИК Василь. КОНЦЕПТУАЛЬНА VS МОВНА КАРТИНА СВІТУ: ВЗАЄМОДІЯ ТА ВЗАЄМОВПЛИВ	524
МІЗІН Костянтин. ОСОБЛИВОСТІ ОБ’ЄКТИВАЦІЇ «СВОГО» Й «ЧУЖОГО» В НІМЕЦЬКОМУ КОНЦЕПТІ SCHADENFREUDE ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЗЛОВТІХА: НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ	531
МИХАЙЛЕНКО Валерій. КОЛЬОРОВИЙ СПЕКТР В ЕКОНОМІЧНОМУ ДІСКУРСІ	537
ШКОЛЯРЕНКО Віра. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НІМЕЧЧИНИ ПРОТЯГОМ VIII–XVII СТОЛІТЬ	543
КОБЯКОВА Ірина. МЕНТАЛЬНЕ ОМОВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНОГО СУДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗВ’ЯЗКИ “Є”	548
ШУЛЯК Світлана. АХРОМАТИЧНІ КОЛЬОРОНАЗВИ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЗАМОВЛЯНЬ	554
АЛІЄВА Дінара, ОНАЛБАЄВА Айгуль. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ	558
БЄЛОЗЬОРОВА Олена. ВЕРБАЛЬНІ ТАБУ ТА МОВЧАННЯ: ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ	564
БЄЛОЗЬОРОВА Юлія. КОНЦЕПТ «ЧИСЛО» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПАРЕМІЯХ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	569
КУШМАР Леся. КОНЦЕПТ ГРОШІ У КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	573
ЛУНЬОВА Тетяна. КОНЦЕПТ «УПЕРЕДЖЕННЯ» В ЕСЕ ДЖУЛІАНА БАРНСА ПРО ЕДГАРА ДЕГА ЯК ДИСКУРСИВНИЙ КОНСТРУКТ	578
МАТКОВСЬКА Марія. ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ УХИЛАННЯ В АНГЛОМОВНІЙ КОМУНІКАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ	585
МИРОНОВА Тетяна. АВТОРСЬКА МОВЛЕННЄВА ОСОБИСТІСТЬ У ТЕКСТОВИХ СМИСЛАХ: ПЕРЕТИН ПАРАДИГМ	589
МУКАТАЄВА Ярослава. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПУ «УКРАЇНА» В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ «ЗАПОВІУ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА	594
ОЛІЙНИК Оксана. АНТРОПОСИМВОЛ “CRIMINAL” ЯК СКЛАДНИК КОНЦЕПТУ “CRIME” (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ)	598
СКЛЯРЕНКО Олеся. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНЦЕПТУ «МАСНТ» У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ	603
СТЕВАНОВИЧ Раїса. ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ЕВРИСТИКА» В НАУЧНІЙ І «НАІВНІЙ» КАРТИНАХ СВІТУ (МІЖМОВНИЙ АСПЕКТ)	607
ФЕНКО Марія, МАЦЮК Зоряна. СИНЕРГІЯ КОНЦЕПТУ «ДУХ» ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ АРЕАЛЬНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ	613
ЧЕРНИШЕНКО Ірина, МИХИДА Сергій. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ТА ПСИХОПОЕТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ “ЦІННОСТІ СУСПІЛЬСТВА”	618
БРИК Марина. ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕДАЧІ КУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	626

САМОЙЛЕНКО Валерія. ТЕНДЕНЦІЇ ВЖИВАННЯ ФЕМІНІТИВІВ У СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ЦЕ ЗРОБИЛА ВОНА»)	630
СТЕПАНОВ Віталій. МАТРИЧНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ ПОЛІТИКА (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ)	634
ШУЛЧЕНКО Тетяна. МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ В. ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН»	641
ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	
БІЛОУС Олександр. ФАХОВА МОВА ТЕЛЕНОВИН: ШЛЯХИ АНАЛІЗУ ТА ПЕРЕКЛАДУ	646
АМЕЛІНА Світлана. ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ	653
ПАНЧЕНКО Олена. ДЕЯКІ ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ «ВИГАДАНИХ» СЛІВ	657
ЧЕРНОВАТИЙ Леонід. СПІВВІДНОШЕННЯ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СФЕРІ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВА	662
БОЙКО Юлія. ВІДТВОРЕННЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ГЕНДЕРНИХ МАРКЕРІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ	667
ІВАНИЦЬКА Марія. ОСТАП ГРИЦАЙ ЯК ТВОРЕЦЬ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПОЛЯ	673
ПОВОРОЗНЮК Роксолана. ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ МЕДИЧНОГО ТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ: СТРАТЕГІЇ Й ТАКТИКИ	678
АГЕЙЧЕВА Анна. СТИЛІСТИЧНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	684
БОНДАРЕНКО Катерина, БАЛУБА Олена, МАЛЯР Дар'я. ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНІМАЦІЙНОЇ СТРІЧКИ "RATATOUILLE" ІСПАНСЬКОЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ	690
БОНДАРЕНКО Олександр. МЕТАФОРИЧНІ ТЕРМІНИ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДО ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	694
БІЛОУС Ольга. ПЕРЕКЛАД ЯК ОСНОВА ОБМІНУ ХУДОЖНІМ ДОСВІДОМ: ІСТОРИЧНИЙ ШТРИХ	698
ВАСЕЙКО Юлія, ЦЬОЛИК Наталія. СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ПРИКЛАДІВ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ ЛІНГВІСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ	706
ЛИСИЧКІНА Ірина, ЛИСИЧКІНА Ольга, ЗІБЕРТ-ГУД Ольга. СТРАТЕГІЯ БЛЕФУВАННЯ В СУДОВОМУ ДИСКУРСІ В АСПЕКТІ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ	710
МАТВІЙШИН Оксана. ДІАЛЕКТИЗМИ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ	714
СТАСЮК Богдан. МЕТОДОЛОГІЯ ПОВТОРНОГО ВИДАННЯ СТАРИХ ПЕРЕКЛАДІВ	718
ТАРНАВСЬКА Марина. КЛЮЧОВЕ ПИТАННЯ (МЕХАНІЗМИ ТВОРЕННЯ ПІДТЕКСТОВИХ СМИСЛІВ ТА МИСТЕЦТВО ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ)	727
ВЕРЕЗУБЕНКО Микола. ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	732
ЯРОВА Лариса. ПРЕЦЕДЕНТНА АСИМЕТРІЯ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ	738
ГОЛОВАЦЬКА Юлія, ПРОЦИШИН Тарас. ЛОКАЛІЗАЦІЯ ВІДЕОІГОР ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА	743
ГОНЧАРУК Руслана. ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ Г. ГЕЙНЕ «DIE SCHLESISCHEN WEBER» ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАДІ ЛЕСЕЮ УКРАЇНКОЮ)	747
ЛАВРЕНЮК Ольга, БЯЛИК Василь. СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНИХ АВІАЦІЙНИХ ТЕРМІНІВ	753

ОЛЕСЬКОВА Галина. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ФАХОВИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ.....	757
РОМАНЮК Ольга. КУЛЬТУРНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО СВІТУ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ	762
ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА. ОСВІТНІ КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
КУПРІЯНОВ Євген. ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ІСПАНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	767
ШЕВЧУК Ярослав. ПРОГРАМНА WSD СИСТЕМА ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗНАЧЕНЬ ОМОНІМІВ	773
МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ, ПЕРЕКЛАДАЧА ТА ФАХІВЦЯ З ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	
ІВАНЕНКО Світлана. НІМЕЦЬКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА В ПРОГРАМАХ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ТА ШКІЛ	783
АПЛАТ Ганна, МАКСИМОВА Ольга. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ У НАВЧАННІ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ.....	789
БАЙБАКОВА Інеса, ГАСЬКО Олександра. ПЕРЕВАГИ МЕТОДОЛОГІЇ КОМАНДНОЇ РОБОТИ НА ЗАНЯТТІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ ФАХОВОГО СПРЯМУВАННЯ	795
ВЕЧІРКО Оксана. ВИВЧЕННЯ РОМАНУ ВІКТОРА ГЮГО «СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ» В КУРСІ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ СТУДЕНТАМИ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	798
ВОЛКОВА Людмила. НАВЧАЛЬНИЙ ДІАЛОГ ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	804
ГЛАДКА Олена. ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УМОВАХ ПЕДУНІВЕРСИТЕТУ.....	810
ДЕГТЯРЬОВА Юлія, ТЮТЮННИК Віра. ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ АВТОНОМІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНТЕГРОВАНOSTІ НАВЧАННЯ ВИДІВ МОВЛЕННСВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЧИТАННЯ У НЕМОВНОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	814
ДСНЬГАЄВА Світлана. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ ГЕЙМІФІКАЦІЇ.....	818
КІБАЛЬНИКОВА Тетяна. ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ФАХУ	822
ЛІШТАБА Тетяна. ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ І НАВИЧОК З АКТУАЛЬНИХ ВИДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННСВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	826
РІЖНЯК Оксана, СОКОЛОВСЬКА Олена, КРАСНОЩОК Вікторія. СПЕЦИФІКА НАЦІОНАЛЬНОГО БІЛІНГВІЗМУ В УМОВАХ ПОЛІМОВНОГО СЕРЕДОВИЩА	830
ТРУХАНОВА Тетяна. НАВЧАННЯ СТАНДАРТІВ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В СИТУАЦІЯХ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	834
ЧЕРНЬОНКОВ Ярослав. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПІДГОТОВКИ ЯК ОДИН З ШЛЯХІВ ВИРІШЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ВУЗУ	840
БОЖКО Наталія. ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗУМОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ.....	845
ВОРОНКОВА Ніна. АУДІОВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	849
КАЛІНІЯК Богдан, МОРСЬКА Наталія. ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ З ПРИРОДНИЧИХ І ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	854
КЛИМЕНОВА Олена, КОНДРАШЕВА Ольга, ПОДВОРЧАН Алла. ЛІНГВІСТИЧНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВНИКІВ	859

ЛАБЕНКО Олександр. ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ»	863
ШАРКОВА Наталія, ШАРКОВА Світлана. НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ У ТЕХНІЧНОМУ ВИШІ: ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ТЕКСТАМИ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ТЕМАТИКИ	869
ЗАКЛАДНА Юлія. ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ФОНЕТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ	873
КОВІНЬКО Каріна. ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЗВО	877
НІКОНЕНКО Сергій. ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ З ЧИТАННЯ ПІД ЧАС ЗНО З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	882
ОЛІЙНИЧЕНКО Олена. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВЕБ-КВЕСТ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ	889
СТЕПАНЕНКО Алла. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	893
САВЕНКО Тетяна. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВЖИВАННЯ В УСНОМУ І ПИСЕМНОМУ МОВЛЕННІ НЕОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА	899

РЕЦЕНЗІЯ

КУЛЬБАБСЬКА Олена. НОРМАТИВНО-АКСІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ДІАХРОННОГО АНАЛІЗУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ (<i>Рецензія на монографію: Коць Т. А. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми. Київ, Видавництво Дмитра Бураго, 2018, 428 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»)</i>)	904
---	-----

CONTENTS

LANGUAGE SYSTEMS: PROBLEMS OF THEIR DEVELOPMENT AND FUNCTIONING IN THE POLYETHNIC AND MULTICULTURAL SPACE (GENERAL LINGUISTICS, LEXICAL SEMANTICS, PHONOLOGY, GRAMMAR, VOCABULARY, POLYCRITICS OF FICTION AND SPECIALIZED TEXTS, DISCOURSE STUDIES)

PROBLEMS OF LEXICON AND FRASIOLOGICAL RESEARCH OF LANGUAGE

MATERYNSKA Olena. MERONYMIC, HYPO-HYPERONYMIC AND POSSESSIVE RELATIONS IN THE LEXICAL SYSTEM OF LANGUAGE	5
DALMAS Martine. WHEN ON THIN ICE ... THE USE OF FROZEN FORMS (AND ITS RISKS)	10
VITALISH Lyubov. GERMAN WORD PAIRS: FORMAL AND CONTENT-RELATED FEATURES.....	15
HARLYTSKA Tetiana. THE TENDENCES OF THE DEVELOPMENT OF SUBSTANDARD VOCABULARY (ON THE BASIS OF THE UKRAINIAN, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES).....	19
GRYGORENKO Natalia. SEMANTICS OF THE LEXEME AND ITS COMBINABILITY (USING THE EXAMPLE OF UKRAINIAN СЛІЗОЗА AND ENGLISH TEAR).....	23
HRONKO Tatiana. MODERN TEXOGRAPHY OF STEPPE DIALECT SPEAKERS.....	29
IVANENKO Nadiya. YOUTH VOCABULARY AS REFLECTION OF THE CHANGES IN THE MODERN SOCIETY.....	34
KRYSENKO Tetiana, SUKHANOVA Tetiana. PARONIMY IN SCIENTIFIC TERMINOLOGY IN THE COURSE OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE.....	39
LELEKA Tetyana. THE FASHION INDUSTRY ANGLOAMERICANISMS IN UKRAINIAN AS THE RESULT OF LANGUAGE GLOBALISATION	44
LYSENKO Liudmyla. LINGUOCULTURAL ASPECT OF STUDYING PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE UKRAINIAN AND THE ENGLISH LANGUAGES.....	50
MIDYANA Tetyana. WHAT WAY CAN WE DISTINGUISH BETWEEN METONYMY AND METONYMICAL PERIPHRASES?	55
MOROZ Tetiana. PHENOMENON OF LANGUAGE ASYMMETRY IN LINGUISTIC STUDIES	58
OLIJNYK Lidia. PLACE OF THE YOUNG PEOPLE'S SLANG AMONG THE GERMAN LANGUAGE VARIETIES.....	63
PIDLUBNA Olga. LINGUISTIC PECULIARITIES OF THE ENGLISH AVIATION RADIOTELEPHONY	67
MINENKO Olesya, SNISARENKO Yana. POLYSEMY OF LEXICAL UNITS OF SOCIO-POLITICAL MEANING IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES.....	72
SNIZHKO Natalia. UKRAINIAN EXPLANATORY LEXICOGRAPHY AS A BASIS FOR SYSTEMATIC STUDYING OF LANGUAGE AND SOCIETY DEVELOPMENT	76
KHRYSTYCH Nina. THE SYNONYMY OF ADJECTIVES IN JOHN ASHBURY'S POEMS.....	80
TSEPENIUK Tetiana, YANOVSKA Khrystyna. LINGUISTIC FEATURES OF VIDEO CONTENT ON YOUTUBE PLATFORM.....	84
HOROBETS Inna. THE FUNCTIONING OF SYNONYMIC AND ANTONYMIC REPETITIONS IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN PRESS	89
YODLOVSKA Alina. ODORATIVE PERCEPTIONS IN THE STRUCTURE OF DICTIONARY DEFINITIONS (BASED ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES).....	92
KOZUBSKA Iryna. MEANS OF EXPRESSING MODALITY IN ENGLISH-LANGUAGE MONOGRAPHS ON INFORMATION TECHNOLOGIES	97
LYSAK Myroslava. BAHUVRIHI AS COMPOUND NOUNS WITH SOMATIC COMPONENTS IN THE GERMAN LANGUAGE	102
RUSNAK Vita. LINGUO-PRAGMATIC ASPECT OF ZOOSEMIC PHRASEOLOGISMS IN ENGLISH AND UKRAINIAN	107
SADOVEI Mikhaela, BIALYK Vasyl. PHRASEOLOGICAL WORLDVIEW VS. LINGUISTIC WORLDVIEW IN MODERN LINGUISTICS.....	112
TOPICAL ISSUES OF TERMINOLOGY AND ONOMASTICS	
ILIADI Alexandr I. ETYMOLOGICAL NOTES ON LEXICAL RECONSTRUCTION. I.....	116

MAKSYMCHUK Bohdan, ARABSKA Iryna. SOME REFLECTIONS ON THE NEW CONCEPTIONS OF THE PROFESSIONAL LANGUAGE LINGUISTICS.....	121
VDOVENKO Tatyana. FASHION TERMS IN ENGLISH MASS MEDIA.....	127
ZABOLOTNA Tetyana. TERMINOLOGICAL SHORTENING IN THE ENGLISH MEDICAL TEXTS.....	130
LESCHENKO Tatiana, ZOVNIR Marina, BONDAR Natalia. MODERN SCIENTIFIC STOMATOLOGICAL TEXT: FUNCTIONAL PURPOSE AND DRAWBACKS OF ITS IMPLIMENTATION.....	135
CHORNOUS Oksana. PRINCIPLES OF CLASSIFICATION OF SURNAMES IN THE BEGINNING OF THE 19th CENTURY.....	142
HRYSKO Yuliia. THE FUNCTIONING OF THE NOTION «NONCE WORD» IN THE MODERN LINGUISTICS.....	149

TOPICAL ISSUES OF WORDBUILDING

KOVTIUKH Svitlana. THE PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF NOUN INFLECTION SYSTEM IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE.....	153
DEMESHKO Inna. MORPHONOLOGICAL CLASSIFICATIONS OF VERBAL BASE IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE.....	157
HORBACH Oksana. THE PECULIARITIES OF THE COMPOUND NOUNS FUNCTIONING (BASED ON MARKETING LEXIS MATERIALS OF THE MODERN GERMAN LANGUAGE).....	163
VASHYST Kateryna. OCCASIONAL CHARACTER OF ENGLISH BLENDING LEXEMES IN THE UKRAINIAN ADVERTISING DISCOURSE.....	168
GUTSUL Larisa. THE OBSERVATION OF MORPHOLOGICAL FUNCTIONS OF STRESS IN ADLACTONE WORD-FORMATION.....	173
PAKULOVA Tetiana, NAHORNIA Yuliia. CRITERIA FOR THE SEGMENTATION OF ENGLISH ABBREVIATIONS IN THE WRITTEN SPEECH.....	178
TOKARYEVA Tetyana. STYLISTIC POSSIBILITIES OF WORD-BUILDING IN GERMAN LANGUAGE.....	182

TOPICAL ISSUES OF GRAMMAR

BELMAZ Yaroslava. SOME GRAMMATICAL FEATURES OF W. SHAKESPEARE'S LANGUAGE.....	189
ZHUIKOVA Marharyta. ETNOLINGUISTIC ASPECT OF THE FORMATION OF THE IMPERSONAL FORMS OF THE VERBS OF CAUSATIVE MOVEMENT (BASED ON THE MATERIAL OF EASTSLAVIC LANGUAGES).....	194
LYCHUK Mariia. GRAMATIC CONNECTIVITY OF GLOSSARY: SYNTACTICALLY FREE AND SYNTACTICALLY INDIVISIBLE WORD COMBINATIONS.....	200
NESTERENKO Tetiana. ON THE ISSUE OF THE PARTS OF SPEECH AND THE PRINCIPLES OF THEIR CLASSIFICATION IN MODERN LINGUISTICS.....	205
AKHMEDOVA Julia. DIFFICULT CASES OF THE DEFINITION OF GENERIC AFFILIATION OF MALE AND FEMALE'S NAMES AND CASES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	210
DEYCHAKIVSKA Oleksandra. PREDICATIVE ADJECTIVES FOLLOWED BY THAT-CLAUSE or TO-INFINITIVE.....	215
LEONIDOV Oleksandr, SNISARENKO Iryna. THE USE OF INFINITIVAL MARKERS IN THE ACCUSATIVUS CUM INFINITIVO CONSTRUCTION IN MIDDLE ENGLISH.....	218
OKSANYCH Marharyta. FUNCTIONING OF SUBORDINATIVE CAUSATIVE CONJUNCTIONS IN THE MIDDLE HIGH GERMAN LANGUAGE.....	223
OMELCHENKO Natalia. VALENCY AND DISTRIBUTION OF GERMAN DIMENSION ADJEKTIVES «GROß» AND «KLEIN».....	230

TOPICAL ISSUES OF PHONETICS, PHONOLOGY AND ORPHOGRAPHY

VALIHURA Olha, NASIKAN Zoriana. PROSODIC FEATURES OF PHONOSEMANTIC COMPLEXES REALISATION IN CONTEMPORARY MOVIE DISCOURSE.....	235
SYDELNYKOVA Laryssa. EVOLUTION OF GRAPH WITH DIACRITIC SIGNS IN THE FRENCH LANGUAGE OF THE 9th-18th CENTURIES.....	241
TWOREK Artur. WHAT IS SOCIOPHONETICS?.....	246
PARASHCHUK Valentyna. PHONEMIC AND ACCENTUAL DEVIATIONS IN UKRAINIAN SPEAKERS' PRONUNCIATIONS OF ENGLISH WORDS.....	253

DATSKA Tetiana. THE DEVELOPMENT OF NEW ACCENTUAL VARIANTS OF ENGLISH WORDS DURING 1958-1984 (BASED ON THE CORPUS OF THE 11TH AND 14TH EDITIONS OF EVERYMAN'S ENGLISH PRONOUNCING DICTIONARY).....	258
YEMELIANOV Darya, NEVEROVA Antonina. PROBLEMS OF TEACHING LANGUAGE FACULTY FOR UKRAINIAN STUDENTS.....	265
POLISHCHUK Hanna. THE CONNECTION OF FREE VARIATION OF DIPHTHONGS IN THE PHONEMIC STRUCTURES OF PROPER NAMES WITH WORD ETYMOLOGY (A STUDY OF LEXICOGRAPHIC SOURCES).....	268
PARK Seeun. PHONEMIC AND SUBPHONEMIC STRUCTURE OF MONOSYLLABLES IN GOTHIC.....	273
KHOMENKO Tetyana. PHONETICAL PRINCIPLE OF ORTHOGRAPHY AS A FACTOR OF REFORMING IN THE GERMAN LANGUAGE SPELLING	283
ACTUAL PROBLEMS OF DISCOURSE STUDYING, COMMUNICATIVE LINGUISTICS AND INTERCULTURAL COMMUNICATION	
BEZUGLA Liliia. TYPES OF PRESUPPOSITION ACTUALIZATION IN THE DIALOGICAL DISCOURSE.....	288
IVANYTSKA Natalia, IVANYTSKA Nina. REALIZATION OF THE STATEMENT-ARGUMENTATIVE STRATEGY OF TOPICATION IN THE INTRODUCTORY OF AN ENGLISH-LANGUAGE SCIENTIFIC PAPER.....	293
SHVACHKO Svitlana. DIMENSIONAL MEASUREMENT OF TEXTS: FOLKLORE MODUS.....	299
KOROLIOVA Valeria. LANGUAGE PERSONALITY OF MODERN UKRAINIAN MONODRAMA FEMALE CHARACTER.....	304
AKULSHYNA Nataliia. APPROACHES TO THE DISCOURSE, WHICH ARE ACTUAL FOR MILITARY TERMINOLOGY RESEARCH.....	308
BORZENKO Oleksandra. LANGUAGE ELEMENTS OF COMMUNICATION AS FACTORS OF SUCCESSFUL COMMUNICATIVE FUNCTION OF THE PERSON IN THE STUDY OF THE FOREIGN LANGUAGE.....	312
DENYSOVETS Iryna. EMOTIONAL EVALUATION LOADING AND WORD BUILDING POTENTIAL OF OCCASIONAL ADJECTIVES IN THE MODERN UKRAINIAN CHILDREN'S DISCOURSE	316
YEHOROVA Olesia, KOROTUN Anastasiia. SPECIFICS OF VERBALIZING FEMININE GENDER STEREOTYPES IN THE ENGLISH ADVERTISING DISCOURSE	321
YEMELYANOVA Olena, CHERNYSH Maryna. THE CATEGORY OF MODALITY IN EDUCATIONAL DISCOURSE	324
KOROBKA Halyna. PRAGMALINGUISTIC DISCOURSE OF THE LANGUAGE OF LAUGHTER IN THE OCCUPIED CRIMEA	328
PETRYSHYNA Olga. DISCOURSE PARAMETERS OF THE MODERN UKRAINIAN SERMON.....	337
STUPNYTSKA Nataliia. THE NATURE OF DISCOURSE: AN ATTEMPT TO INTERPRET	342
BAZYLEVYCH Nataliia. DISCOURSE OF NATIONAL IDENTITY IN HALYCHYNA IN 1932 – 1933 (BASED ON THE NEWSPAPER «DILO»).....	347
STOIKА Bogdana. REPRESENTATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION DISCOURSE ON THE GOVERNMENT PORTALS OF UKRAINE, GREAT BRITAIN AND FRANCE.....	352
KIT Larysa. MEANS OF VERBALIZATION OF ADDICTIVE BEHAVIOR IN THE GERMAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF THE LEXICAL-SEMANTIC MICROFIELD - "DROGENSUCHT / DRUG ADDICTION").....	357
ZINCHENKO Anna. INDEFINITE QUANTITY IN PUBLICISTIC DISCOURSE: NOMINAL ASPECT.....	362
LANGUAGES' FUNCTION IN POLYLINGUAL, POLYCULTURE, AND POLYETHNIC WORLD	
GLUSHCHENKO Volodymyr, SVYATCHENKO Viktoriia. F. de SAUSSURE ABOUT THE LANGUAGE AS A SYSTEM: RETHINKING THE CONCEPT OF A KNOWN LINGUIST FROM FUNCTIONAL AND PRAGMATIC POSITIONS	366
POPOVSKYI Anatoliy. HAVE THE SHIFTERS BECOME EXTINCT?.....	371
FARION Iryna. OLD UKRAINIAN (RUTHENIAN) LANGUAGE WITHIN MULTILINGUAL SPACE OF TWO UNIONS: OF LUBLIN AND OF BREST	378

LYSENKO Gelena, CHEPURNA Zinaida. LEXICOAL-GRAMMATIC FEATURES OF GERMAN AND UKRAINIAN YOUTH SLEGS.....	383
POZHYDAIEVA Nadia. ON THE PROBLEM OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF ENGLISH LINGUA FRANCA.....	388
PACHOLSKI Jan. A LITERARY GUIDE TO THE HARZ MOUNTAINS – TEACHING PROJECT... 393	
HUSZCZA Krzysztof. HUMANISTIC CONTRIBUTION OF OTTO FORST DE BATTAGLIA TO TRANSFORMATIONS OF THE POST-WAR EUROPEAN ORDER IN THE XX CENTURY	400
NOWICKA Dorota. THE INTERNATIONAL CHARACTER OF „BERGHOF”. REMARKS ON THE LANGUAGE OF PATIENTS ON THEIR BEHAVIOUR IN THE SANATORIUM	408

ACTUAL PROBLEMS OF THE TEXT STUDY

DESCRIPTION OF THE FICTION TEXT

BETSENKO Tatyana. THE SEMANTICS AND POETICS OF THE WORD-IMAGE HOUSE IN THE POETRY OF VASILY GOLOBORODKO	414
ISHCHENKO Nina. TEXT IN PARADIGMA OF LINGUISTIC INVESTIGATIONS (COMMUNIKATIV-PRAGMATIC ASPECT).....	418
MARYNENKO Yuriy. I. NECHUY-LEVITSKY AND MODERNISM.....	424
SEMENIUK Oleg. THE IMPACT OF SOCIOCULTURAL FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN FEUILLETON	430
ARKHIPOVA Irina. COMMUNICATIVE STRATEGIES OF AUTHOR'S DIGRESSION IN THE ENGLISH PROSE.....	436
BILONozhko Lidia. JAZZ RHYTHMS AND SOUNDS OF WAR IN R. DAHL'S SHORT STORIES COLLECTION “OVER TO YOU”.....	441
DOLGUSHEVA Olga. MODIFICATION OF THE SPEECH GENRE OF A “CULINARY RECIPE” IN THE NOVEL «TUSCANY FOR BEGINNERS» BY IMOGEN EDWARDS-JONES	447
KOZII Olha. THE IMAGE OF THE ARTIST AS A CREATOR: COMPARATIVE ANALYSIS (BASED ON THE SHORT STORIES BY J.TOLKIEN AND O’HENRY)	457
MYKYTYUK Oksana. UKRAINIAN PROVENCAL PEOPLE BY DMYTRO DONTSOV (LINGUISTIC ASPECT).....	461
PERTSOVA Inna. SPECIFIC WORK OF HUMAN CONSCIOUSNESS IN THE LINGUISTIC INTERPRETATION OF REALITY (BASED ON POEMS BY Y. BRODKYI).....	467
PROTSYK Iryna. «FLAGS OF YOUR CLUB IS THE LAST THING TO FIGHT FOR». VOCABULARY OF SOCIAL DIALECT OF FOOTBALL FANS IN LITERARY TEXTS BY SERHII ZHADAN.....	471
PRISYAJNYUK Svetlana. SUBMISSION LINGS AS A SUBSTANCE OF REPRODUCTION OF CHARACTERS AND BASKET STOCKS (ON THE MATERIAL OF CHILDREN'S FICTION V.VINNYCHENKO).....	476
SOKOLOVSKA Svitlana. INDIVIDUAL STYLISTIC CHARACTERISTICS OF G. BUCHNER’S ARTISTIC TEXTS	481
FOKA Mariia. THE EASTERN AND WESTERN INTERPRETATIONS OF THE SYMBOLIC PLAN OF THE NOVEL “SIDDHARTHA” BY H. HESSE.....	486
BILIATSKA Viktoriia. FUNCTIONS OF THE ONYMS IN GERMAN MEDIEVAL PROSE OF 20TH CENTURY. LINGUOCULTUROLOGICAL ASPECT.	492
HOROBETS Alla. ARTISTIC COMPARISON AS A MEAN OF TEMPORAL NOMINATIONS IMPROVING IN MICHAEL STELMAKH'S LANGUAGE STYLE.....	497
RAPAVA Rusiko, SAVCHENKO Natalia. METHODS OF TEXT RESEARCH IN MODERN LINGUISTICS.....	503

POLYCRITICS OF NON-FICTION TEXTS

BONDARENKO Larisa. THE ROLE OF PARAGRAPHS IN ADVICE DESIGNED AS AN INTERPRETED STATEMENT.....	508
BABENKO Bohdana. THE LITERARY PROCESS ON THE PAGES OF «KIROVOHRADSKA PRAVDA» (50'S –80'S OF THE XX CENTURY).....	512
BONDARENKO Kateryna, BALUBA Olena, HRABOVSKA Anna. UKRAINE IN MODERN SPANISH MEDIA (A CORPUS-BASED CASE STUDY).....	518

LANGUAGE MAPPINGS OF THE WORLD: LINGUACULTURAL, LINGUACOGNITIVE
AND ETHNOLINGUISTIC ASPECTS

BIALYK Vasyl. CONCEPTUAL VS LANGUAGE WORLDVIEW : CORRELATION AND INTERINFLUENCE.....	524
MIZIN Kostiantyn. PECULIARITIES OF OBJECTIFICATION OF «OWN» & «STRANGE» IN THE GERMAN CONCEPT SCHADENFREUDE AND UKRAINIAN ЗЛОБИТА: GERMAN AND UKRAINIAN PARALLELS	531
MYKHAYLENKO Valery. COLOUR SPECTRUM IN THE ECONOMICS DISCOURSE	537
SHKOLYARENKO Vira. NATIONAL-CULTURAL FACTORS RELEVANT FOR FORMATION OF PHRASEOLOGICAL WORLD REPRESENTATION OF GERMANY OF VIII-XVII CENTURIES.	543
KOBYAKOVA Iryna. MENTALESE AS ONTOGNOSEOLOGICAL TREATMENT OF JUDGMENT	548
SHULIAK Svitlana. ACHROMATIC NAMES OF COLOURS IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLK SPELLS	554
ALIYEVA Dinara, ONALBAYEVA Aigul. NATIONAL-CULTURAL SPECIFICITY OF NON-VERBAL COMMUNICATION	558
BYELOZYOROVA Olena. VERBAL TABOOS AND SILENCE: PRAGMALINGUISTIC ANALYSIS	564
BYELOZYOROVA Yuliya. THE CONCEPT OF NUMBER IN THE GERMAN ADAGE UNITS: LINGUOCULTURAL ANALYSIS.....	569
KUSHMAR Lesia. CONCEPT MONEY IN THE WORLD PICTURE OF ECONOMIC SPECIALTIES STUDENTS.....	573
LUNYOVA Tetyana. THE CONCEPT OF PREJUDICE IN THE ESSAY ABOUT EDGAR DEGAS BY JULIAN BARNES AS A DISCURSIVE CONSTRUCT.....	578
MATKOVSKA Mariya. LINGUISTIC PECULIARITIES OF DEVIATION STRATEGY IN THE ENGLISH-SPEAKING COMMUNICATIVE CULTURE	585
MYRONOVA Tetyana. AUTHOR'S PERSONALITY AS BEING REFLECTED IN THE TEXT SEMANTICS: THE CLASH OF PARADIGMS	589
MUKATAYEVA Yaroslava. VERBALIZATION OF THE „UKRAINE“ CONCEPT IN THE GERMAN TRANSLATIONS OF T. H. SHEVCHENKO'S „TESTAMENT“	594
OLIINYK Oksana. ANTHROPOSYMBOL "CRIMINAL" AS A COMPONENT OF THE CONCEPT "CRIME" (FROM AMERICAN LINGUACULTURE PERSPECTIVE).....	598
SKLIARENKO Olesia. FUNCTIONING PECULIARITIES OF CONCEPT "MACHT" IN GERMAN SPEAKING LINGUISTIC CULTURE.....	603
STEVANOVYCH Raisa. PECULIARITIES OF INTERPRETATION OF CONCEPT HEURITIC IN SCIENTIFIC AND "NAIVE" WORLD PICTURES (INTERLANGUAGE SPHERE)	607
FENKO Mariia, MATSIUK Zoriana. SYNERGY OF THE CONCEPT OF "SPIRIT" AND SOCIO-CULTURAL CONTEXT IN LOCAL PHRASEOLOGY	613
CHERNYSHENKO Iryna, MYCHYDA Sergii. PSYCHOLINGUISTIC AND PSYCHOPOETIC ASPECTS OF THE NOTION "SOCIETY VALUES"	618
BRYK Maryna. PRECEDENT PHENOMENA AS A MEANS OF CONVEYING OF CULTURAL INFORMATION IN A LITERARY TEXT.....	626
SAMOYLENKO Valeriya. TENDECIES OF USING FEMINITIVES IN MODERN NOVELS FOR CHILDREN (BASED ON COLLECTION «SHE HAS DONE IT»).....	630
STEPANOV Vitalii. MATRIX MODEL OF THE POLITICS CONCEPT (WITHIN ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE).....	634
SHULICHENKO Tetyana. THE LINGUISTIC PERSONALITY OF THE CHARACTERS IN THE NOVEL "BLACK RAVEN" BY V. SHKLYAR.....	641

LINGUACULTURAL, SOCIOCULTURAL AND INTERCULTURAL PROBLEMS OF
TRANSLATION

BILOUS Oleksandr. MASS MEDIA LANGUAGE FOR SPECIALIST PURPOSES: WAYS OF ANALYSIS AND TRANSLATION.....	646
AMELINA Svetlana. REPRODUCTION OF FUNCTIONAL INFORMATION DURING TRANSLATION PROCESS	653
PANCHENKO Olena. SOME WAYS OF TRANSLATION OF "INVENTED" WORDS	657

CHERNOVATY Leonid. CORRELATION OF TRANSLATION TECHNIQUES IN RENDERING ENGLISH BUSINESS FINANCE MANAGEMENT TERMINOLOGY INTO UKRAINIAN	662
BOYKO Julia. REPRODUCTION OF LEXICAL AND GRAMMATICAL GENDER MARKERS IN TRANSITION INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	667
IVANYTSKA Maria. OSTAP HRYTSAY AS THE FOUNDER OF THE UKRAINIAN-GERMAN TRANSLATION FIELD.....	673
POVOROZNYUK Roksolana. POPULARIZING MEDICAL TEXT IN TRANSLATION: STRATEGIES AND TACTICS	678
AGEICHEVA Anna. STYLISTIC AND GRAMMATICAL PERCULIARITIES OF UKRAINIAN TECHNICAL LITERATURE TRANSLATION.....	684
BONDARENKO Kateryna, BALUBA Olena, MALIAR Daria. ENGLISH-SPANISH AND ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF “RATATOUILLE”: LEXICAL TRANSFORMATIONS	690
BONDARENKO Oleksandr. METAPHORS IN IT TERMINOLOGY: TRANSLATION INTO UKRAINIAN	694
BILOUS Olga. TRANSLATION AS A BASIS FOR THE EXCHANGE OF EXPERIENCE: HISTORICAL VIEW.....	698
VASEIKO Yulia, TSIOLYK Natalia. SPECIFIC FEATURES OF EXAMPLES TRANSLATION IN SCIENTIFIC LINGUISTIC TEXTS.....	706
LYSYCHKINA Iryna, LYSYCHKINA Olha, ZIBERT-HUD Olha. THE STRATEGY OF BLUFFING IN COURT DISCOURSE IN TERMS OF ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION.....	710
MATVIYISHYN Oksana. DIALECTS OF VASYL STEFANYK THROUGH THE PRISM OF TRANSLATION IN GERMAN	714
STASIUK Bohdan. METHODOLOGY OF THE OLD TRANSLATIONS FOLLOW-UP PUBLICATION.....	718
TARNAVSKA Maryna. THE CRUX OF THE MATTER (MECHANISMS OF THE SUBTEXT CREATION AND THE ART OF ITS INTERPRETATION).....	727
VEREZUBENKO Mykola. TRANSLATION ASPECT OF MARKETING STRATEGY IN TOURISM LITERATURE.....	732
YAROVA Larysa. THE PRECEDENT ASYMMETRY IN AUDIOVISUAL TRANSLATION	738
HOLOVATSKA Yuliia, PROTSYSHYN Taras. LOCALIZATION OF VIDEO GAMES IN TERMS OF TRANSLATION STUDIES	743
HONCHARUK Ruslana. EXPRESSIVE SYNTAX IN POETIC WRITINGS (BASED ON THE POETRY OF GEYNE’S “SILESIAN WEAVERS” AND ITS TRANSLATION INTO UKRAINIAN BY LESYA UKRAINKA)	747
LAVRENIUK Olga, BIALYK Vasyl. WAYS OF TRANSLATION OF ENGLISH AVIATION TERMS	753
OLESKOVA Halyna. FEATURES OF TRANSLATION OF SPECIALIZED TERMS AND CONCEPTS OF GERMAN NURSING EDUCATION.....	757
ROMANIUK Olha. CULTURALLY MARKED LEXIS REFLECTING THE LIFEWORLD IN LITERARY TEXTS: THE PROBLEM OF TRANSLATION	762
APPLIED LINGUISTICS. COMPUTER AND INSTRUCTIONAL TECHNOLOG	
KUPRIYANOV Yevhen. EXPLANATORY DICTIONARY OF THE SPANISH LANGUAGE AS A TOOL FOR LINGUISTIC RESEARCHES	767
SHEVCHUK Yaroslav. WSD SOFTWARE FOR HOMONYM MEANING RECOGNITION.....	773
METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS, FOREIGN LITERATURE TEACHERS, TRANSLATORS, AND APPLIED LINGUISTICS SPECIALISTS	
IVANENKO Svitlana. GERMAN-LANGUAGE LITERATURE IN THE UKRAINIAN UNIVERSITIES AND SCHOOLS CURRICULA	783
APALAT Hanna, MAKSYMOVA Olha. COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS IN TEACHING DIALOGICAL SPEECH	789
BAYBAKOVA Inesa, HASKO Oleksandra. THE ADVANTAGES OF TEAMWORK METHODOLOGY IN THE ESP DISCOURSE CLASSROOM.....	795

VECHIRKO Oksana. STUDYING THE NOVEL “THE HUNCHBACK OF NOTRE-DAME” BY VICTOR HUGO IN THE HISTORY OF FOREIGN LITERATURE BY STUDENTS OF PHILOLOGICAL SPECIALTIES	798
VOLKOVA Liudmyla. TRAINING DIALOGUE AS A METHOD OF FORMING FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS	804
HLADKA Olena. FORMING INTERCULTURAL COMPETENCE IN THE ENGLISH CLASSROOM AT THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY	810
DEGTYARIOVA Yuliya, TIUTIUNNYK Vira. PRINCIPLES OF LEARNER’S AUTONOMY AND FOREIGN LANGUAGE SKILLS INTERGRATION IN TEACHING READING FOR SPECIFIC PURPOSES IN A NON-LINGUISTIC HIGHER EDUCATION INSTITUTION	814
DIENHAIEVA Svitlana. THE PROCESS OF THE FUTURE FOREIGN LANGUAGES TEACHERS’ PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION BY THE ELEMENTS OF GAMIFICATION	818
KIBALNIKOVA Tetiana. DEVELOPING PUNCTUATION COMPETENCY OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH AS MAJOR	822
LISHTABA Tatiana. FORMATION OF SKILLS OF ACTUAL PROFESSIONAL LINGUISTIC ACTIVITIES	826
RYZHNIAK Oksana, SOKOLOVSKA Olena, KRASNOSHCHOK Victoria. THE SPECIFICITY OF NATIONAL BILINGUALISM IN THE CONTEXT OF THE LANGUAGE ENVIRONMENT	830
TRUKHANOVA Tetyana. TEACHING STANDARDS OF COMMUNICATIVE BEHAVIOR IN THE SITUATIONS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AT THE LESSONS OF ENGLISH	834
CHERNIONKOV Yaroslav. INDIVIDUALIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING AS ONE OF THE WAYS OF SOLVING THE PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM OF MODERN HIGH SCHOOL	840
BOZHKO Natalia. THE PECULARITIES OF THE PREPARATION OF A WOULD-BE FOREIGN LANGUAGE TEACHER FOR THE ORGANIZATION OF THE PUPILS’ THINKING ACTIVITY	845
VORONKOVA Nina. LISTENING AT THE GERMAN LESSONS	849
KALYNYAK Bohdan, MORSKA Nataliya. TEACHING THE FOREIGN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES AS ONE OF THE MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF STUDENTS TRAINING IN NATURE AND TECHNICAL SPECIALITIES AT INSTITUTIONS FOR HIGHER EDUCATION	854
KLYMENOVA Olena, KONDRASHEVA Olga, PODVORCHAN Alla. LANGUAGE EDUCATION AS CONSTITUENT OF FUTURE LAWYERS TRAINING	859
LABENKO Alexandr. THE PROBLEM OF USAGE OF THE ENGLISH LANGUAGE IN THE PROCESS OF STUDYING DISCIPLINE «THE BASIS OF INCLUSIVE EDUCATION»	863
SHARKOVA Nataliia, SHARKOVA Svitlana. TEACHING TRANSLATION IN TECHNICAL UNIVERSITY: THE PECULARITIES OF WORKING ON THE TEXTS OF METALLURGY	869
ZAKLADNA Iuliia. PROBLEMS OF TEACHING PHONETIC FEATURES OF THE CHINESE LANGUAGE TO UKRAINIAN STUDENTS.	873
KOVINKO Karina. INNOVATIVE METHODS AND TECHNIQS OF TEACHING ENGLISH AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS	877
NIKONENKO Serhii. THE PROBLEM OF STUDENTS’ PREPARATION FOR FULFILLING THE READING TASKS DURING THE EIT IN ENGLISH	882
OLIINYCHENKO Olena. PECULIARITIES OF USING WEBQUEST TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH FOR SPECIAL PURPOSES	889
STEPANENKO Alla. ACTUAL PROBLEMS OF THE PUPILS’ SECOND FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN THE INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT	893
SAVENKO Tatiana. METHODOLOGY OF DEVELOPING THE GRAMMAR COMPETENCE IN USING THE NON-FINITE FORMS OF THE VERB IN ORAL AND WRITTEN SPEECH	899
REVIEW	
KULBABSKA Olena. NORMATIVE-ACSYOLOGICAL CONCEPT OF DIACRONIC ANALYSIS OF JOURNALISTIC STYLE (Review of monography: Kots T. Ukrainian word in the press of the end of the XIX – the beginning of the XXI century: dynamics of the literary norm. Monograph, Kyiv, 2018, 428 p.)	904

Шановні науковці!

Здійснюється підготовка до друку чергового випуску збірки наукових праць «Наукові записки. Серія: «Філологічні науки» **(на комерційній основі)**, який внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Редколегія перевіряє статті на плагіат.

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ, ЯКІ БУДУТЬ НАДХОДИТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Вимоги до оформлення:

Стаття повинна бути написана українською, англійською, німецькою або російською мовою з дотриманням наукового стилю та без мовних помилок.

Електронний варіант статті в редакторі Word – 2003, шрифт Times New Roman, збереження у форматі doc або rtf українською, російською, англійською чи німецькою мовами.

Текст на аркуші A4, розмір шрифту 14, інтервал 1,5 пт; поля: зліва – 30 мм; праворуч – 15 мм; знизу і зверху – 25 мм.

Обсяг статті не менше 0,5 друк, аркуша (10–12 сторінок).

Розміщення на сторінці:

У лівому верхньому кутку: **УДК**. Через один інтервал по центру великими літерами та жирним шрифтом – назва статті. Під низом по центру прізвище, ім'я (повністю) із вказівкою в дужках міста та країни, через інтервал нижче – електронна адреса.

Далі через рядок великими літерами назва статті розмір (кегель) 14 пт, анотація та ключові слова (5–10) – українською та російською мовами, міжрядковий інтервал 1, розмір (кегель) 12 пт, шрифт – курсив.

До статті додається назва статті та реферат англійською мовою обсягом 2000–2200 знаків (не менше 25 рядків), розмір (кегель) 12 пт, міжрядковий інтервал 1.

Посилання у тексті робляться у квадратних дужках.

Через 1 рядок після тексту розміщується слово **БІБЛІОГРАФІЯ** та подається список використаних джерел (в алфавітному порядку) відповідно до актуальних на рік видання загальноприйнятих вимог до бібліографічного опису.

Далі через рядок після бібліографії в алфавітному порядку подається слово **REFERENCES** та список використаних джерел. Прізвища авторів, назви джерел (книг, журналів, конференцій, статей тощо) транслітеруються латиницею, а в квадратних дужках подається переклад назв англійською мовою. Іноземні джерела, укладені латиницею, залишаються без змін (за стандартом APA 5th (www.apastyle.org)).

Відомості про автора українською та англійською мовами (прізвище, ім'я, посада, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи) подаються без скорочень.

Наукові інтереси (українською та англійською мовами) – обов'язково.

РЕДКОЛЕГІЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Випуск 175

*Редактор: Білоус О.М.
Технічний редактор: Лисенко В.Ф.*

«Наукові записки. Серія Філологічні науки» Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка внесені до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових степенів доктора і кандидата наук (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 № 793)

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 107,44
Облік. видан. арк. 132,55. Тираж 107. Зам. № 328

Видавництво ТОВ «КОД»
25009, м. Кропивницький, вул. Соборна, 7а, тел./факс (0522) 322-326
Свідоцтво державного комітету інформаційної політики:
серія ДК № 995 від 24.07.2002 року.

Виготовлювач СПД ФО Лисенко В.Ф., т. (0522) 322-326
25029, м. Кропивницький, вул. Пацаєва, 14, к. 1, кв. 101.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи №3904 від 22.10.2010 р.

